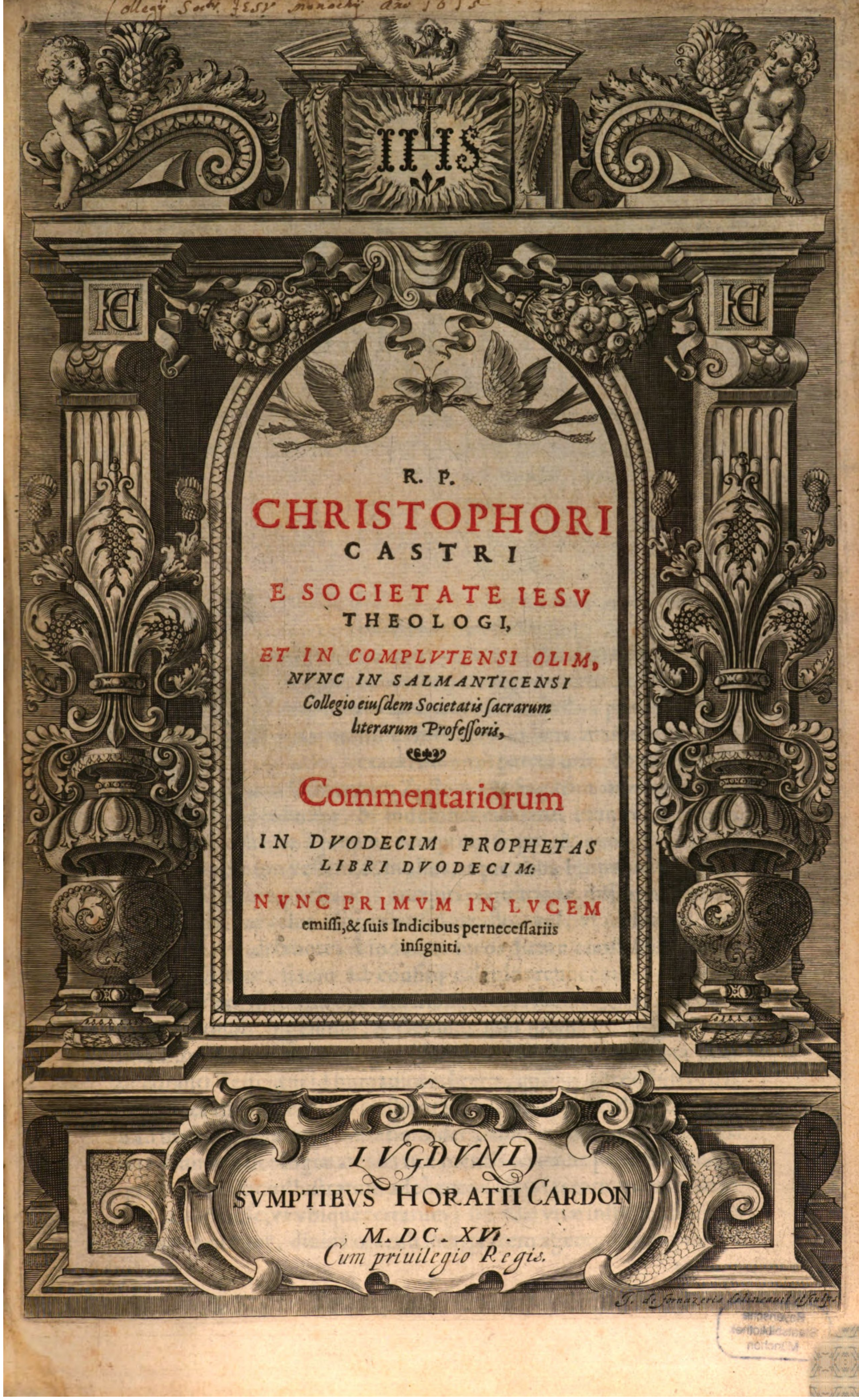

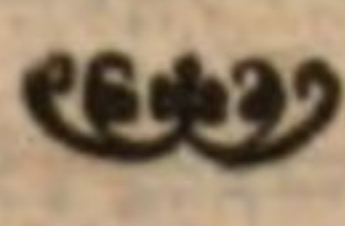

2° Ecceq. R. 121.

Th. 690.

Collegij Societatis Iesv. nunc in Sal. ant. 1615

R. P.
CHRISTOPHORI
CASTR
E SOCIETATE IESV
THEOLOGI,
ET IN COMPLUTENSI OLIM,
NUNC IN SALMANTICENSI
*Collegio eiusdem Societatis sacrarum
literarum Professoris,*

Commentariorum
IN DVODECIM PROPHETAS
LIBRI DVODECIM:
NUNC PRIMUM IN LUCEM
*emissi, & suis Indicibus pernecessariis
insigniti.*

LUGDVNI
SVMPTEBVS HORATII CARDON
M.DC.XV.
Cum privilegio Regis.

J. de Formazero delineavit et sculpsit

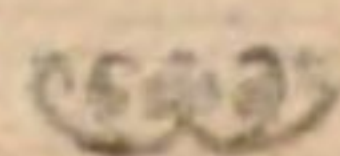
amens
notum

R. P.
CHRISTOPHORI
CASTRI

E SOCIETATE IESU
THEOLOGI

ET IN COMPTENTSI OLIM

NUNC IN SALMANITICENSI
Collegio eiusdem Societatis sacrum
Literarum Professoris

Commentariorum

IN DUODECIM PROPHETAS
LIBRI DUODECIM

NUNC PRIMUM IN LUCEM

emissi & suis indicibus pertractatis
ingunt.

CLARISSIMO ATQVE ILLVSTRISSIMO VIRO

D. FRANCISCO BORGIO PRINCIPI

SCYLLACEI, COMITI MAYALDI, ET PHILIPPI III.

CATHOLICI REGIS AVRATO CVBICVLARIO,

Proregique Peruano

CHRISTOPHORVS CASTRVS E SOCIETATE

I E S V S A L V T E M.

Olenne fuit apud antiquos olim, idque doctissimorum hominum consuetudine roboratum, Clarissime Princeps, cum quis lucubrationes ingenij sui typis mandatas in vulgus edere reformidat, eas primoribus illius æui viris inscribi: primum vt eis grati animi exhibentes indicia, maiorem ab illis gratiam incant, deinde, vt tanti nominis patrocinio, & auctoritate suffulti, ab effræni Criticorum Zoilum, & Sagarim imitantium licentia illæsi, incolumes, & indemnes euadant. Hunc ego morem hereditario ceu iure à proavis acceptum sequi, & mei operis frontem illustrare cum vellem, & in alios, atque alios Hispanici ambitus Heroas dignitate præstantes ancipiti cogitatione distractus incurrerem, Tibi vni velut Hispaniensi Lucullo, vel, vt melius dicam, Gaditano Alcidi labores duodecim meos dicare constitui. Neque abs re id factum, si rem ad consilij calculos reuocemus: cui enim aptius possem meorum operum monumenta sacrare, quàm illi viro, cuius animum, ingenium, & Genium non minùs quàm gentilitia maiorum stemmata, omnigena literariæ Pallados ornamenta condecorant? Testentur id humaniores literæ, quibus incredibilem nauasti operam prætextatus: testetur vtriusque Philosophiæ curriculum ingenti omnium admiratione decursum: testentur denique abdita diuinæ Theologiæ arcana tuæ mentis acumine penetrata, teque quasi cælesti face illustratum adeò reconditos sacrorum voluminum sensus euoluisse, vt vbique terrarum, si à tuæ vitæ instituto non penitus abhorreret, diuini oraculi interpretem agere, idque publicè

profiteri te posse pronuntient. Nam licet grauiſſimis curis, & aulicis apud Catholicum Hispaniarum Regem occupationibus præpediaris, quidquid otij tamen nanciſci potes, id totum nocturnâ diurnâque manu bonarum artium libris volutandis impendis, eosque velut vnicè charos quauis licet longinqua peregrinatione circumfers, illius magni Regis ad inſtar, qui nullis bellorum turbinibus, nulloque armorum haud longinquam mortem minitantium ſtrepitu, à legendis Homeri carminibus auocatus ſub eodem in lectulo puluinari pugionem, & Iliadem aſſeruabat. Iam verò, ſi Epictetus Stoicæ ſectæ Philoſophus Hierapolitanus inquit, amari tunc Principes, cùm Solem imitantur, qui in omnes liberalis ſui ſplendoris radios libentiſſimè diffundit: quid eximiam tuam, beneficamque naturam tum in vniuerſam noſtram Societatem, tum præcipuè in illius alumnos admirer, qui editis in lucem penè ſcientiarum omnium voluminibus, Eccleſiæ militanti decorem, meritorum coronam ſibi: lucem orbi tot errorum, & hæreſeos tenebris obcæcato, & omnipotenti Deo, à quo velut ex perenni fonte cuncta promanant, gloriam in terris diuturnam compararunt? Sed altiùs, ſi placet, initia repetamus, hoc enim promerendi ſtudium, quo erga nos in dies excitaris, adeò eſt tuæ nobiliſſimæ familiæ proprium, vt Illuſtriſſimus auus tuus olim Gandiæ Dux, poſtea Religionis noſtræ à Beatiffimo Parente, & Inſtitutore noſtro IGNATIO tertius Generalis, Pater Franciſcus Borgia ampliffimo Ducatus honore contempto nudum Chriſtum nudus in cruce Sanctiſſimæ noſtræ Religionis fuerit amplexus, Societatem noſtram ſanctiſſimis conſiliis ſtabilierit, Prudentiâ rexit, ac mirifico vitæ ac morum exemplo mirandum in modum propagarit. A quo vitæ inſtituto ne degenerare, aut deuiare videretur Illuſtriſſimus tuus ille pater Ioannes Borgia, tum Prudentiâ, tum munifica liberalitate nullis in poſterum ſeculis reticendus, Collegia noſtra ſuis opibus auxit, patrocinio defendit, pietate protexit: ſequè in vaſtis ſæuientium vndique tempeſtatum procellis naufragantis nauiculæ gubernatorem amicum, & quaſi Caſtorem, atque Pollucem oſtendit. Quapropter familiam iſtam tuam auſim dicere Margaritæ gemmæ perſimilem, cui (ſi Naturalibus præſtanda fides) ea vis eſt, eaque natura, vt diuerſos diuerſarum gemmarum colores natiuo ſuo ita exprimat, ac repræſentet, vt hac vna gemma conſpecta gemmæ ſingulæ naturali colore videantur collucere. Effulget ibi pellucidus Adamantis candor; herbeſcentem pratorum viriditatem indefeſſo contuitu exhibet Smaragdus: flammeus ſcintillat ibi Carbunculus; aureo ac matutino exorientis Solis colore Berilluſque flauescit; quid hoc lapillo, gemma, margarito ſpecioſius, venuſtius, pretioſiuſque æſtimemus? Verè Borgiam familiam inter ceteras Hispaniæ gemmas, re, factis, & exemplis Margaritæ nomenclaturâ condecoro, quæ aſtrum velut nitidiſſimum coruſcans clariſſimos ſuarum virtutum
radios

radios in Hispaniam omnem continenter eiacularur: cuius animi puritas, & fortitudo candidum, indomitumque adamantem, incensa in nostram Societatem charitas flammeum scintillantis Carbunculi nitorem refert; munificentiam penè Regiam viridis Smaragdus adumbrat; cæruleumque Sapphiri splendorem eximia in Deum Religio, & diuinarum rerum contemplatio repræsentat. His ego causis, titulisque coactus duodecim minorum Prophetarum libros, quorum in vulgus Commentaria Excellentissimo tuo nomine illustrata emanabunt, tanquam pretiosos Diuinæ Scripturæ lapides, qua potui arte, & industriâ elaboratos tuæ Magnificentiæ consecraui, vt inter innumeros Clarissimæ tuæ gentis vniones tutiùs asseruentur, tui fauoris patrocínio fulciantur, & quorumuis obtrektorum linguas, & venenata dieteria contemnant. Quod cum ritè feceris, (neque enim aliter futurum ambigimus) & nostra qualiacumque Commentaria incorrupta iudicij censura probaueris, animum nostrum sua sponte currentem ad alia propediem vehementiùs euulganda incitabis. Vale, & viue Princeps Illustrissime. Ex hoc Salmanticensi Collegio Societatis nostræ, Calendis Septembris anni 1612.

LECTORI STUDIOSO.

*V*a prefari necessaria visa sunt ad omnium Prophetarum elucidationem, studiose Lector, tum in uniuersum, tum in particulari; ex quibus nunc duodecim in lucem damus, nempe de auctoribus, de eorum parentibus, de patria, de tempore, quo scripsere, de his, in quos inuecti sunt, de ratione, occasioneque scribendi, de variis modis, quibus à Deo suas accepere prophetias, easque hominibus denunciauerunt, luculenter subiecta Isagoge tibi demonstrabit. Quamobrem hoc te admonuisse contenti, dum ad contuenda ea, quæ in illa præstitimus, nec inutilia, nec sanè iniocunda, te remittimus, à longiore præfatione supersedemus Vale.

Facul

Facultas Præpositi Prouincialis.

EGO Gaspar de Vegas Societatis Iesu in Prouincia Castellana Præpositus Prouincialis, potestate ad id mihi facta à R. admodum Patre Claudio Aquaiua Præposito Generali, facultatem concedo, vt libri Commentariorum in duodecim Prophetas cum præfixa illis Isagoge; à P. Christophoro de Castro compositi, & eiusdem nostræ Societatis grauium, doctorumque hominum iudicio approbati, typis mandentur: in quorum fidem has literas manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus Metinæ die 20. Maij anni 1611.

GASPAR DE VEGAS.

Approbatio ex auctoritate Regij Senatus.

EX supremi Regij Senatus mādato summa cum voluptate perlegi in duodecim Prophetas Commentariorum libros duodecim; necnon Isagoges ad Prophetas, libros quatuor, Auctore R. P. Christophoro à Castro Societatis Iesu, in Complutensi olim, nunc in Salmanticensi Collegio eiusdem Societatis, Sacrarum literarum professore; Opus quidem non cenfore, sed eximio, & eleganti laudatore indigens: lectionis multæ, vtilitatis magnæ, & eruditionis nunquam satis laudatæ: quodque Catholicæ & Orthodoxæ religionis tramitem nusquam mihi transilire videatur. Ideoque propter admirabilem viri religiosissimi, & sapientissimi laborem, & peritiam, opus dignissimum iudico, vt omnium manibus teratur, atque vberissimo cum fructu multis cōmunicetur. Sic sentio, & manu mea subscribo, ego Hieronymus Roicius à Camargo Episcopus Ciuitatensis sacræ Theologiæ Doctor, & sublimis consilij Sacratissimæ Inquisitionis Censor, & Almæ, atque antiquissimæ Ecclesiæ Abulensis Canonicus, & Concionator. Datum Matriti, Pridie Nonas Septembris Anni Dominicæ Incarnationis 1612.

D. CAMARGO.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis IESV, in Prouincia Lugdunensi.

ANTONIVS SVEFFREN Prouincialis Societatis IESV, in Prouincia Lugdunensi, iuxta Priuilegium eidem Societati à Regibus Christianissimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. & Ludouico XIII. nunc regnante, 14. Febr. 1611. concessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiusdem Societatis hominibus compositos, absque superiorum permissione imprimât: permittit HORATIO CARDON Lugdunensi Bibliopolæ, vt R. P. Christophori Castri Cōmentarios in duodecim Prophetas minores, ad sex primos annos imprimere, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni die 5. Nouemb. 1613.

SVEFFREN.

APPROBATIO.

IOANNES CLAVDIUS DEVILLE, in Sacra Theologia Magister, & diuini verbi Prædicator, in sancti Pauli huiusce Ciuitatis Canonicus, atque in hac Lugdunensi Diœcesi librorum Censor designatus: fidem facimus, nos R. P. Christophori Castri Commentarios in duodecim Prophetas minores, perlegisse, omniæque in illis iuxta orthodoxam Catholicæ Apostolicæ ac Romanæ Ecclesiæ, & Sanctorum Patrum sanam doctrinam summa cum eruditione exponi. Lugduni apud Sanctum Paulum 1. Martij 1614.

IOANNES CLAVDIUS DEVILLE.

R. D. D. Thomæ de Meschatin la Faye, huius libri imprimendi facultas.

THOMAS DE MESCHATIN LA FAYE, Comes, Canonicus & Camerarius Ecclesiæ Lugdunensis, & Vicarius Generalis in Archiepiscopatu Lugdunensi: Opus, quod inscribitur, R. P. Christophori Castri Commentarij in 12. Prophetas minores, vt in lucem edatur, facultatem cōcedo. Lugduni 8. Martij 1614.

MESCHATIN LA FAYE.

SYMMA

S V M M A P R I V I L E G I I A

Christianissimo Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliae & Nauarrae Regis auctoritate sancitum est, atque patentibus Literis cautum, ne quis in Regno suo, aliisque locis ditioni suae subiectis, intra proximos annos decem, à die impressionis primae inchoandos, ac numerandos, excudat, vendat, excudendum, vendendumque quouis modo & ratione conetur librum, qui inscribitur, *Christophori Castri è Societate IESV Commentarij in duodecim Prophetas minores*, praeter HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdunensem, aut illos, quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eadem auctoritate Regia omnibus suis subditis, eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam, vbicumque fuerit, ad id agendum impellere, ac instigare, sine consensu dicti HORATII CARDON. Idque omne sub confiscatione librorum, aliisque poenis originali Diplomate contra delinquentes expressis. Datum in Fonte-bellaqueo, die vigesimatertia Octobris, anno millesimo sexcentesimo decimotertio.

De mandato Regis,

Signatum

BRVLART.

PHILIPPI III. Hispaniarum Regis Licentiâ, datâ Madriti 22. die Nouembris 1612. & signatâ, IORGE DE TOVAR, concessum est Reuerendo Patri Christophoro Castro è Societate IESV, vt suos Commentarios in duodecim Prophetas minores extraneo Bibliopola cui voluerit, tradat manuscriptos, qui excudantur, atque in lucem emissi virtute istius Licentiae in omnibus terris suae potestati subiectis, liberè diuendantur.

CATA

CATALOGVS SANCTORVM PATRVM, DOCTORVM, ET EXPOSITORVM, QVORVM SENTENTIIS HOC OPVS

CONCINNATVM ET ILLVSTRATVM EST.

ANCTVS Au-
gustinus.
S. Ambrosius.
S. Anselmus.
S. Thomas A-
quinas.

S. Dionysius Areop.
S. Hieronymus.
S. Athanasius.
S. Gregorius Papa.
S. Gregorius Nazian.
S. Bernardus.
S. Isidorus.
S. Gregorius Nyssen.
S. Bonaventura.
S. Basilius Magnus.
S. Theodoretus.
S. Damascenus.
S. Epiphanius.
S. Petrus Chrysologus.
S. Hilarius.
S. Cyprianus.
S. Chrysostomus.
S. Ignatius Martyr.
S. Innocentius III.
S. Leo Papa.
S. Cyrillus.
S. Remigius.
S. Isychius.
S. Iustinus Martyr.
S. Ephrem Syrus.
S. Irenæus.
S. Fulgentius.
S. Ignatius.
S. Clemens Papa.
S. Eucherius.
S. Anastasius Nic.
S. Clemens Romanus.
S. Clemens Alexand.
Petrus Damianus.
Hugo Cardinalis.
Rupertus Abbas.
Beda.
Origenes.
Abulensis.
Galatinus.
Ekius.
Nicephorus.
Hugo de S. Victore.
Theophylactus.
Euthymius.

Iansenius.
Boëtius.
Arnobius.
Lyra.
Glossa Ordina.
Iamblychus.
Orosius.
Eusebius.
Tertullianus.
Caietanus Card.
Magister Sententiarum.
Scotus.
Alexander Papa.
Ægesippus.
Sixtus Senensis.
Ferrariensis.
Apollinarius.
Iunilius.
Bellantius.
Hierony. Armelinus.
Foreirus.
Doctor Medina.
Eutropius.
Lampridius.
Valesius.
Isigonius.
Philostratus.
Philo.
Artemidorus.
Pagninus.
Tyræus.
Dio.
Zonaras.
Theodotio.
Oleaster.
Iustinianus.
Martialis.
Iulianus Pomerius.
Dionysius.
Sozomenus.
Maximus.
Cassiodorus.
Philippus Presbyter.
Primasius.
Prosper.
Oecumenius.
Gagneius.
Aretas.
Pereira.
Munsterus.
Mercator.

Lactantius Firmianus.
Lyranus.
I. Ruellius.
Picus Mirandula.
Illefonfus.
Eugubinus.
Dorotheus.
Berosus.
Nouatianus.
Rabbi Nahymia.
Edoardus Voltonus.
Paulus Burgensis.
Ioannes Lucidus.
Procopius.
Haymon.
P. Ioannes Oforius.
Driedo.
Masius.
Prudentius.
Chalcydius.
P. Canisius.
Symmachus.
Chaldæus.
Turrianus.
Aquila.
Directorium Inquisitorum.
Moses Ægyptius.
Adrianus Finus.
Doctor Franciscus Ribera.
Brocardus.
Pascasius.
Porcherus.
Rabbi Daud.
Rabbi Selomo.
Baronius Cardinalis.
Montanus.
Didymus.
Albertus.
Bessarion.
Rabbi Abraham.
Pomponius Latus.
Hammerus.
Raymundus.
Vegetius.
Surius.
Nicetas.
Quinquaboreus.
Petrus Alciatus.
Iulius Obsequens.
Augustinus Nymphus.
Franciscus Raxus.

Abenezra.
Ruffinus.
Rupertus.
Sostratus.

*Ex Philosophis, &
Poëtis.*

Aristoteles.
Seneca.
Plato.
Auerroës.
Boëtius.
Porphyrius.
Solinus.
Iosephus.
Tacitus.
Xenophon.
Tullius Cicero.
Budeus.
Macrobius.
Theophrastus.
Plinius.

Strabo.
Homerus.
Virgilius.
Ouidius.
Lucianus.
Diodorus Siculus.
Hippocrates.
Galenus.
Dioscorides.
Lucianus.
Ptolomæus.
Herodotus.
Plutarchus.
Laërtius.
Menander.
Artemidorus.
Athenæus.
Cælius Rodiginus.
Plinius Iunior.
Ælianus.
Christophorus Clavius.
Scaliger.
Mirandula.
Horatius.

Apuleius.
Agellius.
Strabo.
Sextus Pompeius.
Nonius Marcellus.
Terentius.
Polybius.
Martialis.
Columella.
Volaterranus.
Mela.
Curtius.
Pausanias.
Pindarus.
Sulpitius.
Aristophanes.
Propertius.
Euripides.
Florus.
Suetonius.
Ephorus.
Æschylus.
Seneca Tragicus.
Donatus.

INDEX

INDEX

VOCVM HEBRAICARVM

QVÆ IN TOTO HOC OPERE

expenduntur, & explicantur.

א		ב		ה	
אבוב <i>ouoth.</i>	35.c	אחנן <i>ethnan.</i>	138.a	דברו <i>diberu.</i>	144.a
אברית <i>abarith.</i>	214.a	אחים <i>ihim.</i>	301.b	דג <i>dag.</i>	352.a
אחי <i>ehi.</i>	162.a	אחה <i>athah.</i>	110.b	דוגה <i>dugag.</i>	214.b
אחה <i>ahah.</i>	176.a	ב	152.c	דמה <i>damag.</i>	259.b
אח <i>on.</i>	158.b			דמשק <i>damefek.</i>	211.c
אוב <i>ob.</i>	35.c	בדים <i>badim.</i>	449.d	דמתי <i>damishi.</i>	104.d
אוכיל <i>ochil.</i>	152.a	בדל <i>badal.</i>	240.c	ה	449.b
אולם <i>ulam.</i>	180.c	בולם <i>boles.</i>	41.d	הכריל <i>habbedil.</i>	
און <i>auen.</i>	289.a	בור <i>bor.</i>	473.d	הבק <i>habak.</i>	347.a
אוצר <i>ofer.</i>	485.d	בוקק <i>bokek.</i>	143.a	הדש <i>hadas.</i>	113.c
אפה <i>ephah.</i>	243.b. 453.c	בוקד <i>boker.</i>	239.a	הדק <i>hedek.</i>	325.a
אחרית <i>acharith.</i>	101.a	בחל <i>bahhal.</i>	484.d	הד <i>had.</i>	469.d
אט <i>at.</i>	151.e	בחן <i>bahhan.</i>	500.c	הק <i>hok.</i>	327.d
אלפים <i>alaphim.</i>	309.c	בכה <i>bacah.</i>	325.d	הרב <i>horeb.</i>	385.e
אכל <i>ochel.</i>	521.b	בכר <i>bachar.</i>	240.b	המר <i>homer.</i>	370.a
אלת <i>elah.</i>	107.c	ביח <i>beth.</i>	221.c	הושע <i>Hoseahh.</i>	68.b
אלה <i>alah.</i>	102.d	בנה <i>banah.</i>	161.c	הודש <i>hodes.</i>	113
אלי <i>elil.</i>	488.b	בן <i>ban.</i>	161.a	הזה <i>hazah.</i>	282.a
אל <i>el.</i>	73.d	בסך <i>besech.</i>	175.a	השאה <i>hshath.</i>	498.b
אלוף <i>aluph.</i>	325.a	בעל <i>Baal.</i>	90.e	חטפה <i>hatiphah.</i>	55.d
אלות <i>aloth.</i>	144.a	בצע <i>betsang.</i>	305.b	החלו <i>hecelu.</i>	127.a
אלהים <i>elohim.</i>	156.e	בצע <i>batsabh.</i>	179.c	הכל <i>hecal.</i>	242.d. 339.a
אמל <i>amal.</i>	103.b	בצרה <i>bosra.</i>	292.d	היזנה <i>haionah.</i>	388.b
אמת <i>emeth.</i>	328.c. 466.b	בצע <i>batsabhn.</i>	249.b	היוצר <i>haietser.</i>	485.e
אמונה <i>emunah.</i>	92.a	בקר <i>bakar.</i>	239.b	היה <i>haiad.</i>	289.d
אמצום <i>amutim.</i>	456.c	בקעחאח <i>Bikbathauen.</i>	200.a	הכלות <i>hecaloth.</i>	136.a
אמלטי <i>imalti.</i>	436.b	ברדים <i>berudim.</i>	456.c	המהן <i>hamarka.</i>	359.a
אמוצ <i>amots.</i>	195.a	ברא <i>bara.</i>	526.e	המת <i>hamat.</i>	ibid.b
אנך <i>anac.</i>	238.a	בראשון <i>barison.</i>	182.d	המה <i>hemah.</i>	ibid.b
אסר <i>asar.</i>	146.c	בשחד <i>basachard.</i>	150.a	המס <i>hhamas.</i>	348.c
אפוד <i>ephod.</i>	41.c	בשר <i>bifar.</i>	186.b	הנור <i>hinnazar.</i>	463.b
אצל <i>atsal.</i>	505.a	בשורי <i>beferi.</i>	140.c	הנער <i>hanahhar.</i>	488.d
ארבה <i>arbeh.</i>	172.c	בשור <i>befor.</i>	ibid.b	הסד <i>hesed.</i>	328.e
ארבעל <i>arbeel.</i>	148.d	בחולה <i>bethulah.</i>	ibid.c	הסיל <i>hasil.</i>	113.a
ארב <i>arab.</i>	148.d. 172.c	ג	388.b	הסירות <i>hasiroth.</i>	509.d
ארמנות <i>armeneth.</i>	136.a	גאל <i>gaal.</i>		הצב <i>hufab.</i>	339.b
ארז <i>erez.</i>	385.b	גבה <i>gauah.</i>	253.b	הצלתי <i>hatsalti.</i>	85.a
ארמון <i>armon.</i>	214.c	גבול <i>gebul.</i>	268.b	הקהל <i>hekkelal.</i>	290.e
ארם <i>Aram.</i>	252.d	גדוד <i>gedud.</i>	126.a	הרם <i>haram.</i>	252.a
ארכיב <i>archib.</i>	147.a	גדוף <i>giduph.</i>	382.c	הרר <i>harar.</i>	203.c
ארכיב <i>erec aphaim.</i>	180.b	גלגל <i>Ghilgal.</i>	108.e	ז	471.c
ארובה <i>arubah.</i>	161.b	גלה <i>gullah.</i>	446.a	זור <i>Zur.</i>	
אשקלון <i>Askelon.</i>	201.d	גובים <i>gobim.</i>	235.b	זהב <i>Zahab.</i>	447.a
אשדוד <i>Asdoh.</i>	201.d	גור <i>gur.</i>	145.b	זהלא <i>Zahala.</i>	172.a
אש <i>is.</i>	90.e	גזם <i>gazam.</i>	171.e	זהלי <i>Zohalei.</i>	328.d
אשם <i>asam.</i>	351.b	גיל <i>gil.</i>	137.a	זכרו <i>Zicro.</i>	168.a
אשור <i>assur.</i>	162.a	גמל <i>Gamal.</i>	76.b	זמר <i>Zamar.</i>	301.b
אש <i>es.</i>	320.c	גנן <i>ganan.</i>	152.d	זמה <i>Zimah.</i>	123.b
אשישה <i>asifah.</i>	ibid.d	ד	163.a. 233.c	זנה <i>Zanab.</i>	134.d
אשיש <i>afis.</i>	95.c	דבר <i>dauar.</i>		זרע <i>Zerangh.</i>	524.c
אשר <i>asar.</i>	162.a	דבר <i>deber.</i>	217.c	זרע <i>Zeroakh.</i>	23.a

ח

חבל	hhabal.	484.d
חבר	cheber.	122.a
חוח	choach.	139.b
חישו משפש	Chosen Misphat.	41.d
חוקו	hhazecu.	537.d
חוחם	chotham.	425.a
חוג	chug.	259.a
חול	chul.	134.e
חובלים	choblim.	482.c
חדש	chodes.	242.d
חמד	chomer.	96.e
חזון	chazon.	257.a
חזוים	chazim.	476.a
חך	chec.	132.a
חלץ	chalats.	440.e
חלל	chalal.	135.a
חמת	chemet.	127.b
חמל	hhamal.	538.a
חמור	chamor.	472.b
חמדת	chemdath.	415.e
חנן	chanan.	493.e
חנן	hannun.	180.a
חן	chen.	ibid. e
חסד	chasid.	ibid. b
חסד	chesed.	120.a
חפצתי	chaphatsti.	121.a
חצב	chafab.	120.c
חקים	hhukim.	541.d
חרוצ	charuts.	291.d
חרם	hherem.	507.b. 543.b
חרש	charas.	148.d. 433.c
חרב	chereb.	404.d

ייעסמו	ieefamu.	144.c
יבש	iabas.	175.a
יחר	iother.	235.a
יחגורו	iithgoraru.	130.d
יהושפט	Iehosaphat.	188.b
יורה	ioreh.	181.b
יחם	iacham.	127.b
ילבש	iabalei.	108.d
ילק	ielek.	172.e
ימן	iaman.	273.a
יסר	iasar.	146.c
יחר	iabhar.	86.c
יחר	iabhad.	ibid. c
יענה	iabbanah.	284.a
יפרצו	iiphrotfu.	106.b
יפרדו	iepharedu.	107.c
יעב	iaifab.	339.b
יער	iaifar.	485.e
יקיש	iachos.	139.a
יקרה	iekarah.	506.c
ירקון	ierachon.	217.c
ירב	Iareb.	115.b
ירה	iarah.	181.e
ירש	iaras.	106.a
ישהק	iishak.	238.a
ישע	iesu.	370.d
ישראל	Israël.	157.c
ישו	iisu.	105.a

כבד	cabod.	286.e
כהן	cahen.	104.b
כח	coach.	129.b
כאנים	cananim.	227.b
כיון	chiun.	227.a

כיון	chiuan.	
כימה	chimah.	
ככר	kikar.	
כחש	cabhes.	
כלח	calah.	
חלי	choli.	
כלי	cheli.	
כלוב	chelub.	
כמר	chamar.	
כמרים	cemarim.	
כסא	chise.	
כסיל	chesil.	
כסלו	chisleu.	
כפים	caphis.	
כפתור	caphithor.	
כפיר	cephir.	
כרמם	cheramin.	
כרמל	Carmel.	
כרה	charah.	
כרמים	ceretbim.	

לאל	leel.	
לבנון	lebanon.	
לבעל	labbahhal.	
לבונה	lebonah.	
לחם	lecham.	
לחן	lachen.	
לכספם	lecafsham.	
לצד	letfor.	
לקש	lekes.	
לקק	lakak.	
לחך	letech.	

מבוכה	mebucah.	
מגן	magan.	
מגל	magal.	
מגלה	meghillah.	
מוג	mug.	
מגורה	megurah.	
מהנה	mahanah.	
מהומה	mehumah.	
מהומה	mehumoth.	
מוסר	musar.	
מוצאח	motfaoth.	
מוצ	mots.	
מופת	mophet.	
מורה	moreh.	
מושיעים	mosihhim.	
מזמור	mizmeroth.	
מזור	mazor.	
מזרקים	mizrakim.	
מחלצות	machalatfoth.	
מטה	mateh.	
מכלכל	mecalcel.	
מכרה	micreh.	
מכחש	machtes.	
מליצה	melufah.	
מלאך	malac.	
ממזר	mamzer.	
ממשק	mimfak.	
מנזרים	minezarim.	
מנחה	minchah.	
מסוכה	mefucab.	
מסרף	mefaraph.	
מעסים	mehbasis.	
מעיר	mehhir.	
מפיע	mephits.	
מצלות	meifiloth.	

ibid. b	מצבה	matsebah.	99.b
223.b	מצור	maisor.	354.a
453.c	מצבות	matseboth.	143.c
498.e	מצפה	misphah.	111.b
107.a	מקור	makor.	497.a
114.d	מקטר	muktar.	518.d
487.c	מרבק	marbek.	231.c. 543.c
241.a	מראה	mareh.	45.c
375.a	מרוח	mirzach.	232.d
145.b	משל	masal.	55.e
460.e	משא	massa.	49.a
223.e	משוכתי	mefubathi.	152.d
224.a	משה	masa.	331.a
358.d	משנה	mefuch.	377.a
249.d	משק	masak.	211.a
115.a	משצמה	masfhemah.	139.e
88.c	משאח	mifath.	225.a
198.c	משא נפש	masa nephes.	105.c
383.a	מחלואה	matelaah.	521.a
381.d			

289.b	נאמן	neemen.	154.c
ibid. b	נבלות	nabluth.	85.c
85.d	נגינה	neghinoth.	371.a
167.b	נדה	nidah.	498.b
516.c	נדה	nadah.	231.d
482.e	נדה	nidmeh.	145.d
139.a	נחל	nachal.	192.c
141.b	נהיה	nihiah.	289.c
235.b	נוב	nub.	474.e
172.e	נוקד	nok'd.	195.a
97.a	נושע	nosang.	472.e
	נורא	nora.	522.a
	נחם	nocham.	164.b
	נחם	nohham.	482.c
	נזר	nazar.	344.b
	נח	na'za.	73.d
	ניב	nib.	521.a
	ניב	nir.	148.a.b
	נחש	nachas.	45.a
	נחלי	nachali.	319.a
	נכסף	nichsaph.	380.c
	נשו	nusu.	436.a
	נסיך	nasic.	314.d
	נעלים	nahhalim.	206.c
	נער	nahhar.	435.d
	נצה	natsah.	370.e
	נקה	nikkah.	452.c
	נקיון	niketon.	216.e
	נשא	nasa.	259.d

	סבא	saba.	109.d
	סגור	segor.	162.c
	סגולה	segulah.	538.a
	סוף	sufh.	249.c. 274.d
	סוף	soph.	268.b
	סכות	siccuth.	227.a
	סלה	selah.	365.b
	סנח	senech.	240.b
	ספים	siphim.	249.e
	ספרד	sepharad.	268.a
	ספר	sepher.	332.c
	סרח	sarach.	231.c
	סר	sar.	109.d
	סרוח	siroth.	214.a

	עבות	hhaboth.	324.d
	עגה	hhugah.	128.c

עד *hbed.* 154.a
 עד *hbad.* 389.a
 עוד *hbanad.* 389.a
 עוד *hhod.* 154.a
 עפל *hhopel.* 356.d
 ערב *oreb.* 385.e
 על *hhol.* *ibid.*a
 עזה *hazah.* 201.b
 עזה *azab.* 385.c
 עשרות *bataroth.* 459.d
 עיק *hhaik.* 207.a
 עליה *hhalah.* 421.d
 עליה *haleiah.* 472.d
 על *hhah.* 152.a
 עליה *hhalah.* 508.b
 על *hhoh.* 130.b
 עמר *homer.* 96.e
 עמוס *hhamos.* 195.a
 עמיחי *hhamithi.* 500.b
 עננה *hbnanah.* 380.c
 ענו *hbanau.* *ibid.*b
 ענבים *hbanauim.* 96.a
 עני *hhani.* 472.b
 ענה *hhanah.* 92.e
 עסס *hhasas.* 174.e
 עסיס *hhasis.* 255.b
 עפרה *hhaphrah.* 284.e
 עפר *haphar.* 350.d
 עצרה *hhasarah.* 175.d
 עקבה מוס *hhakubah midda.* 121.e
 עקרון *hhekeron.* 201.e
 עקב *hekeb.* 218.c
 ערים *hharim.* 315.c
 ערוה *hheruah.* 85.c
 ערה *harah.* 385.b
 ערבה *hharabah.* 507.c
 ער *her.* 527.b
 עש *has.* 114.c
 עהרי *Atharai.* 392.d

פ

פוצי *Putsai.* 392.d
 פורה *purah.* 422.a
 פוחזים *pochazim.* 388.b
 פלישה *peletah.* 265.c
 פלדות *peladoth.* 338.a
 פנה *pinah.* 477.b
 פקעות *pakuhhoth.* 279.b
 פרדות *perudoth.* 176.b.c
 פרזות *perazoth.* 435.a
 פרח *pircha.* 172.b
 פרא *phara.* 164.c
 פרז *perazu.* 369.c
 פרק *perck.* 263.c
 פרצו *paratsu.* 103.b
 פחה *pathah.* 87.c

צ

צאן *tsan.* 239.b
 צבא *tsaba.* 375.e
 צדה *tsadah.* 333.b
 צו *tsau.* 114.b
 צד *tsor.* 141.b
 צידה *tsoreah.* 378.a
 צלמנט *tsalmunah.* 148.b
 צמה *tsamah.* 442.e
 צנה *tsinah.* 213.d
 צניף *tsaniph.* 441.c
 צנחרות *tsanteroth.* 446.b
 צעיר *tsahbir.* 309.b
 צרר *tsarar.* 110.b
 צרף *tsaraph.* 500.c
 צרוד *tserod.* 253.a
 צחר *tsarah.* 292.e

ק

קאח *Kaath.* 384.d
 קדים *Kadim.* 155.a
 קדשוח *Kedesoth.* 107.e
 קידש *Kodes.* 388.c
 קטב *Keteb.* 163.a
 קטר *Katar.* 518.d
 קיקוח *Kikaion.* 279.c
 קיר *Kir.* 252.a
 קע *Kaiis.* 241.a
 קפא *Kapa.* *ib.*c
 קפאון *Kipaon.* 506.c
 קפוד *Kipod.* 385.b
 קצף *Ketseph.* 145.e
 קרא *Kare.* 186.c
 קצר *Katsar.* 484.b
 קציר *Katsir.* 123.d
 קצ *Kets.* 242.a

ר

ראה *raah.* 388.a
 ראש *ros.* 144.e
 רבי *rubbe.* 135.a
 רב הסד *rau besed.* 180.b
 רב *rib.* 237.c
 רהם *raham.* 93.c
 רהום *rahum.* 180.a
 רוב *rub.* 148.d
 רוח *ruach.* 218.d
 רום *rum.* 214.d
 רוע *roakh.* 95.a
 רוה *raah.* 385.c
 רך *rac.* 469.d
 רחמים *rachamim.* 92.a
 רסיסים *resisim.* 233.c
 רע *rahb.* 73.d
 רע *reabh.* 91.a
 רעה *rahbah.* 95.a

רקב *rekab.* 114.c
 רשף *refeph.* 366.b
 רחם *rethom.* 286.a

ש

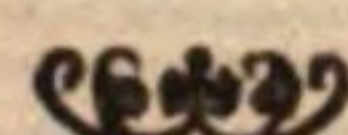
שאח *seeth.* 350.d
 שאה *saah.* 448.c
 שאר *sear.* 528.c
 שאננים *saananim.* 434.b
 שבבים *seuauim.* 133.b
 שבת *sabbath.* 243.d
 שגיון *sigaiion.* 362.e
 שדפון *sedaphon.* 217.b
 שחל *sachal.* 115.c
 שחר *sahar.* 117.c
 שוא *saua.* 448.c
 שוב *sub.* 542.c
 שוה *sauah.* *ibid.*e
 שוה *seueh.* 143.b
 שוק *suk.* 211.e
 שור *sur.* 162.a
 שחחך *schhethcha.* 162.e
 ששן *satan.* 439.e
 שפיר *saphir.* 285.d
 שכמה *sechemah.* 122.a
 שכן *sachen.* 145.b
 שגר *secar.* 85.b
 שלמן *salman.* 148.b
 שלוהים *seluhim.* 286.d
 שלח *selach.* 179.d
 שסווא *samota.* 172.c
 שמרון *someron.* 210.b
 ענים *sanim.* 364.e
 ששן *sahhan.* 295.d
 שקר *secher.* 126.b
 שקל *sekel.* 244.b
 שקק *sakak.* 211.c. 382.d
 שרוקים *serukim.* 431.d
 שריד *sarid.* 266.b
 שרד *sarad.* 186.b
 שרדים *seridim.* 186.a
 שרק *sarak.* 431.e

ת

תאנה *theenah.* 240.b
 תאנים *theenim.* 343.d
 תבונם *thebunam.* 161.a
 תהום *thehom.* 237.d
 תורה *thorah.* 181.c
 תחנונים *thachanunim.* 494.a
 תחח *thachath.* 207.a
 תירוש *thiros.* 106.a
 תלמי *thalme.* 144.e
 תפלה *tepillah.* 362.d
 תקנה *tiknah.* 89.b
 תרגלתי *thirgalthi.* 151.b
 תשאות *tesuoth.* 448.c

INDEX
VOCVM GRÆCARVM
QVÆ IN HOC OPERE
examinantur & exponuntur.

Α		Κ	
 ἄγος.	241.a	Κ ἄμψι.	172.a
Ἀπόλος.	239.a	Κατάγειν.	188.c
Ἀκρίδες.	172.c	Καπεταμύοι.	314.d
Ἄκαρπος.	96.b	Καύταρος.	358.d
Ἀλείφωσις.	238.a	Κεχρυσίμυοι.	108.b
Ἀλήθεια.	43.a	Κίχι.	279.c
Ἀμαύρωσις.	227.a	Κίτων.	ibid.a
Ἀνασκιασμός.	227.b	Κρόταλος.	384.e
Δ		Λ	
Δήλωσις.	43.a	Λ ἔμμα.	350.e
Δῆλοι.	42.a 99.c	Λῆμμα.	331.a
Διφθέρα.	451.b	Λόγιον.	41.d. 43.a. 99.d
Διάβολος.	439.a	Μ	
Διάψαλμα.	365.b	Μ ἡτην.	203.b
Δόγμα.	350.c	Μοτώ.	117.c
Δρεπάνη.	451.b	Μοτάω.	ibid.c.
Δῶρα.	305.a	Μοτέω.	ibid.c
Ε		Μορφώματα.	100.a.b.c
ΕΝιλλαγμύοι.	108.b	Ο	
Ενθουσιασμός.	61.a	Ο ἑλεθρον.	381.a
Ενύδρον.	143.a	Ο ὄλμος.	377.b
Ενθουσιάζομενοι.	388.b	Ὄνειρος.	34.c
Ἔξοδος.	310. 311.a	Ὄσσμα.	34.d
Ἐπιταγή.	327.c	Π	
Ἐπίζεμα.	146.a	Π Ἀλαιά.	96.b
Ἐπιφανής.	185.d	Πεῖθω.	87.c
Ἐταίρει.	107.e	Πεμματοφόροι.	388.b
Ευκλημαῖστα.	143.a	Πλανῶ.	87.e
Θ		Πλάσις.	485.a
Θεάπεια.	175.c	Πομφόλυγες.	146.a
Θεαπνυταί.	176.a	Π	
		Πύραγον.	145.c
		Φωτισμός.	99.c
		Χ	
		Χρηματισμός.	34.d
		Χιλιάρχοι.	310.b

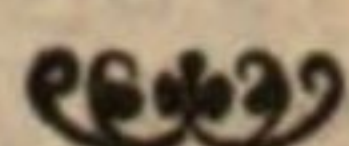

INDEX

CAPITVM QVÆ IN

QVATVOR ISAGOGES LIBRIS

CONTINENTVR.

EX LIBRO I.

CAPVT I.

Q uid sit naturale hominis vaticinium & quotuplex? 1.a	
II. De Astrologia, & partibus eius. 2.b	
III. Quam cœlum habeat in inferiora hæc efficientiam. 2.c	
IV. Quæ cœlo subduntur, quomodo efficiantur, quæ que ab eo eximantur. 4.b	
V. Quomodo cœlum agat in hominem? 5.c	
VI. Quæ non subiiciuntur cœlo, num potuerint per astra significari? 6.b	
VII. Qua certitudine cognosci possint directæ astro- rum effecta. 8.c	
VIII. Qua certitudine possint cognosci actus hu- mani. 9.c	
IX. Quid sentiendum de ea parte Astrologiæ, quæ de reuolutionibus agit. 10.b	
X. De secunda Astrologiæ parte, quæ est de Natiui- tatibus. 11.c	
XI. De tertia parte Astrologiæ, quæ est de interro- gationibus. 12.d	
XII. De quarta Astrologiæ parte, quæ est de auspi- cationibus, seu electionibus. 13.c	
XIII. De imaginibus astrologicis. 13.c	
XIV. De naturali Vaticinio per Meteorologiam. 14.d	
XV. Per Meteorologiam futura prænuntiari autho- ritate Sanctorum, & Philosophorum probatur. 15.c	
XVI. Qua ratione Cometæ signa sint interituum Regum, & Principum. 16.d	
XVII. Signane sint naturalia an supernaturalia phā- tasmata, seu imagines in aëre visæ. 16.a	
XVIII. Stellam Magis visam non fuisse ex genere Cometarum. 18.a	
XIX. De Naturali Vaticinio per artem auguratri- cem. 19.a	
XX. De Naturali Vaticinio per Physiognomiam. 19.b	
XXI. Vaticinandi vim ipsi animæ inesse qui sentiāt. 20.c	
XXII. Nullam vim inesse animæ futura in seipsis præuidendi. 22.c	
XXIII. De Naturali modo futura præuidendi per phantasiam. 23.c	
XXIV. De gradibus phantastici Vaticinij, & inter- pretatione eorum. 24.c	

EX LIBRO II.

CAPVT I.

D æmonis arte Diuinationis artem in orbem in- uectam. 26.a	
II. Quibus modis futura dæmones prænoscant, vt ea hominibus prædicant. 27.d	
III. De Diuinationum generibus. 27.c	
IV. De Cleromantia, seu diuinatione per sortes. 28.d	

V. De Diuinatione per Augurium. 29.c	
VI. De Ominibus. 30.a	
VII. De Oraculis per idola editis. 31.a	
VIII. De Oraculis per furorem editis. 32.a	
IX. Præfati diuinatores num intelligerent, quæ dice- rent? 33.a	
X. De Diuinatione per somnia. 34.a	
XI. De Necromantia, seu Diuinatione per mortuos. 35.b	
XII. Liberine, an coacti ad statuas hominésque dæ- mones veniant? 36.c	
XIII. Quæ causa fuerit cur cessauerint oracula. 37.b	

EX LIBRO III.

CAPVT I.

S olius Dei esse præmonstrare futura. 39.a	
II. Deus quæ per seipsum, quæ mediis Angelis præostendat? 40.c	
III. De Præcognitione futurorum per Vrim, & Thummim. 41.c	
IV. De Præcognitione futurorum per diuinas for- tes. 44.a	
V. De Præcognitione futurorum per sacra Omina. 45.a	
VI. De Prophetia per visionem. ibid.a	
VII. De Prophetia per oracula diuina. 47.b	
VIII. Discrimen inter <i>Visionem</i> , <i>Verbum</i> , & <i>Onus</i> apud Prophetas. 48.b	
IX. Prophetiæ præscientiæ, & comminationis qua- lis exitus. 49.c	
X. De Naturali ad Prophetiam conditione. 50.c	
XI. De Morali ad Prophetiam conditione. 52.c	
XII. Prophetæ intellexerintne quæ prophetarent? 53.d	
XIII. De Prophetica Denunciatione. 55.b	
XIV. Prophetia vera à falsa qua ratione dignosca- tur. ibid.d	
XV. Regulæ aliæ tres ad dignoscendum veram à falsa prophetia. 57.a	
XVI. Duabus aliis regulis idem comprobatur. 58.a	
XVII. De Instinctu Prophetico. 59.c	

EX LIBRO IV.

CAPVT I.

D e varia nominis <i>Propheta</i> acceptione. 61.a	
II. De Prophetarum diuersitate. 62.b	
III. Series temporis Prophetarum vsque ad dirutum regnum Israël. 62.c	
IV. Series temporis Prophetarum à regno Israël di- ruto. 63.b	
V. De tribus schematis Prophetarum. 63.a	
VI. Temporis notatio cur desit in aliquibus Prophe- tis. 64.c	
VII. Parentes, ac patriam cur quidam ex Prophetis notauerint, alij nequaquam. ibid.c	
VIII. Chronotaxis prophetiarum duodecim Pro- phetarum. 65.d	
IX. De libro duodecim Prophetarum. 66.a	

INDEX

INDEX
QVÆSTIONVM FVRSIVS IN
HIS COMMENTARIIS DISPVATARVM,

ILLIS PRÆTERMISSIS QVÆ IN ISAGOGÆ

FREQVENTES OCCVRRVNT.

QVÆSTIO I.

TRVM Hosea nuptia vera fuerint? 70.a

QVÆSTIO II.

Virum vxor Hosea fuerit verè fornicaria,
an metaphoricè? 71.e

QVÆSTIO III.

Virum Hoseas acceperit Gomer ad nuptias, an ad concubi-
natum? ibid.e

QVÆSTIO IV.

Virum lactatio promissa Synagoga redèunt, sit temporalis,
an spiritalis per Christum? 76.e

QVÆSTIO V.

De qua historia loquatur Hoseas 7.cap. 125.a

QVÆSTIO VI.

De sensu illorum verborum, Ero mors tua ô mors, &
morsus tuus ero, inferne. 164.c

QVÆSTIO VII.

De loco vallis Iosaphat. 188.b

QVÆSTIO VIII.

De tempore terremotus sub Ozia. 196.d

QVÆSTIO IX.

Num aliquod fuerit in deserto sacrificium? 226.c

QVÆSTIO X.

Quando Idumai perdendi iuxta Abdiam? 260.c

QVÆSTIO XI.

Quando in monte Sion erit saluatio? 264.a

QVÆSTIO XII.

Num superstes fuerit aliquis ex Idumai? 266.d

QVÆSTIO XIII.

De sensu Canici Habacuc. 362.a

QVÆSTIO XIV.

Cuius filius fuerit Zorobabel? 399.c

QVÆSTIO XV.

Quis sit desiderium gentium? 414.b

QVÆSTIO XVI.

De qua domo sit Haggao sermo? 417.b

QVÆSTIO XVII.

De qua gloria domus sit Haggao sermo? 418.d

QVÆSTIO XVIII.

De quo Zorobabele loquatur Haggas? 423.d

QVÆSTIO XIX.

De sensu capitis 9. Zacharia. 469.a

QVÆSTIO XX.

Utrum Matthæus referat Zachariam, an Ieremiam? 486.c

QVÆSTIO XXI.

Malachias fueritne Esdras? 513.b

QVÆSTIO XXII.

Num dilectio Iacob sit temporalis, an spiritalis? 514.d

QVÆSTIO XXIII.

Num Idumai se quandoque restituerint? 515.b

ISAGOGES

ISAGOGES AD PROPHETAS DE VATICINIO LIBRI QVATVOR.

P R Æ F A T I O.

REM difficilem aggredimur, sed quæ non parum offeret utilitatis ad sacros Difficultas operis.
Vates elucidandos; nempe ad cognoscendum quid intersit inter Christum, & Belial; quid inter diuinationes, & prophetias; fallaces videlicet illos prædicendi modos, opera demonum in orbem inuectos; & veros; quibus Spiritu Sancto afflati sacri propheta firma veritate longè ante futura prædixerunt. Quod si ea, quæ par est, consecuti fuerimus, breuitate, haud dubium quin multa Scripturæ loca, quæ ex huius rei ignorance difficilia videbantur, elucescant; multa etiam apud sanctos Patres obscura manifesta fiant.

Vt autem recto ordine procedamus, præmittamus oportet, vaticinium esse Vaticinium quid.
rerum futurarum prædictionem, ex earum præcognitione manantem. Sic enim libuit crassa quadam minerua describere, ut omnium rerum futurarum quacumque ex causa præfensionem comprehendamus. Est autem vaticinium rerum futurarum in vniuersum triplex; ut S. Thomas indicat in 1. cap. ad Rom. lect. 2. hominis, demonis, & Dei. Hoc est, triplex est causa, ex qua homo solet futura vaticinari. Nam vel ipsius hominis naturali id efficitur ingenio: eamque prædictionem, naturalem, aut phisicam appellat Tullius lib. 1. & 2. de Diuinatione: aut altiori, & supra naturam hominis, arte videlicet demonis: & hæc prædictio vocatur demonica, artificiosa à Cicerone; & proprius, diuinatio, accommodato ad eam diuinationis vocabulo, ut notat Hieronymus in 3. caput Michea, quod per hunc modum Vaticinij diuisio.
vaticinij diuinitatem sibi arroget demon inter homines: aut demum Dei gloriosi celesti afflatu, qui suo diuino spiritu homines afflat, & futura quelibet inspirat ineuitabili ventura veritate; quæ vocatur prophetia. De his ergo tribus generibus vaticiniorum breuibus differemus; eorum tractationem in tres libros, claritatis gratia, distribuentes. [In primo] de naturali vaticinio sermonem instituemus: [In altero] de diuinatione: [In tertio] de prophetia: quartum, si opus fuerit, addituri, in quo quedam in compendium redigamus, quæ solent prophetis accidere. Hieronym.
Diuisio operis.

De Vaticinio Naturali.

LIBER PRIMVS.

Quid sit naturale hominis vaticinium,
& quotuplex?

C A P. I.

Vaticinium naturale.

NATVRALE vaticinium illud esse censemus, quo futura rei ex aliquo naturali principio, naturali uero hominis industria præcognita, sit prædictio. Nam cum ex Philosophi sententia res cognosci non possit, nisi quatenus existit; & res futura in seipsa à nullo præterquam à Deo, cuius æternitati omnia præsen-

tia sunt, cognosci possit, restat ut in alio cognoscatur ab homine, quod existat, & connexionem aliquam habeat cum re futura. Sed ab homine futurum quoduis cognosci potest in alio: Vel tamquam in eausa tantum futuri effectus: ad quod deseruit Astrologia. Vel tamquam in signo, & causa simul; cuiusmodi sunt entia omnia Meteorica; quæ cum sint effecta astrorum; frequenter etiam sunt causa per astra efficiendorum, & hæc docentur in Meteorologia: cuius Meteorologia. Cognosci in alio quotupliciter contingat.
quatuor assignantur partes, Cyromantia, Aëromantia, Hydromantia, & Geomantia: ad quæ etiam reduci possunt ostenta, monstra, seu prodigia in quolibet elementorum contingentia. Vel tamquam in signo tantum; & ad hoc, si fiat in rebus inferioribus

Augurium. extra hominem, deferuit ars Aurispicinia, seu Auguratrix; quæ sub Nauticâ, & Agriculturâ continetur. Si in ipso homine: vel ex consideratione figuræ corporis humani, & partium eius; & hoc fit per Physiognomiam, & eius partes, Metoposcopiam, quæ è frontis consideratione significat futura: Chiromantiam, à volæ manus: & Podomantiam à pedis: denique tot sunt huius partes, quot corporis humani membra, & hæc est pars medicinæ, quam prognosticam vocant. Aut denique ex Phantasie inspectione, & iudicio, quod vel in somnis fieri solet: & eiusmodi prædictio vocatur Onirocritica: vel in vigilia, & dici potest Gregoricritica. Quinque sunt igitur artes, quibus homo naturali sua industria, & ingenio potest in causis, aut in signis futura præ-noscere, & vaticinari; Astrologia, Meteorologia, Augurium, Physiognomia, & Phantasia in somno, aut in vigilia. Nam de futurorum cognitione, quæ ex causis moralibus haberi solet; vt cum in vrbe seditiones videmus, præcognoscimus per coniecturam futuras cædes, & similia mala: quoniam ad eam partem prudentiæ pertinet, quæ prouidentia dicitur, de qua multa, & in Ethicis traduntur; & in vita politica per experientiam quotidie coniectamus; non est quod modo disseramus.

De Astrologia, & partibus eius.

C A P. I I.

Astrologia. **Ptolemæus.** **Theorica.** **Practica.** **Astrologia Practica quod duplex.** **Iudiciaria quod duplex.** **De reuolutionibus.** **De natiuitatibus.**

DE primâ futura prædicendi ratione tractaturi, operæ precium erit, vt clariùs procedamus, quid sit, quibûsve constet partibus, præmittamus. Est autem Astrologia scientia de astris, quam in duas primùm partes diuidunt Astronomi, vt Ptolemæus, & ex eo S. Thomas Opusculo de fato c. 4. & Christophorus Clavius præfatione in Spheram: in Theoricam, quæ considerat vniuersam cæli machinam in se: agit enim de sitibus, & motibus superiorum, de quantitibus, & affectibus propriis, vt de ortu, & occasu stellarum, de oppositionibus, coniunctionibus, & eclipysibus luminarium, & de cæteris, quæ in ipsa sunt ætherea regione. Et in Practicam: quam alij iudiciariam seu prognosticam, hoc est, diuinatricem vocant; quæ omnia supradicta ad vsum vitæ humanæ, & omnium inferiorum, accommodat: Contemplatur enim complexiones, vt astrologi loquuntur, & naturas, tum signorum, ac constellationum, tum etiam planetarum, reliquarumque stellarum: explicatque quænam signa sint calida, quæ frigida, quæ temperata: quæ masculina, quæ feminina, & id genus alia: tum etiam ex motibus orbium, & stellarum futuros euentus in his inferioribus prædicat. Sed rursus Astrologiam practicam Albertus Magnus in speculo Astronomico cap. 3. duplicem facit; vnâ introductoriam, quæ agit de natura, complexionibus, & affectibus stellarum; de natura signorum essentialium, & accidentalium, calidane sint, an frigida, & huiusmodi. Altera versatur in exercitio iudicandi: & hæc rursus quatuor partibus continetur. Prima de reuolutionibus tractat, quæ agit de 120. coniunctionibus planetarum, & eorum eclipysibus; de reuolutione annorum mundi, & temporum mutatione: quid præterea sit futurum in anno per stellas super ciuitates quorundam climatum, ex caritate aut copia annonæ, ex bello, pace, terræmotu, eluuiionibus, scintillis; prodigiis, & similibus, quæ solent accidere. denique hanc partem tradunt libri, quos vulgus Reportoria vocat. Secunda est de natiuitatibus; nam iuxta situm stellarum in tempore natiuitatis cuiusque, iudicat astro-

logus de quantitate vitæ nati, de tempore scilicet, vltra quod vita eius nõ protenditur, & de omnibus, quæ illi accidere possunt, tam circa corpus, quæ circa honorem, & rem familiarem aduersa, aut prospera: hinc Genethliaci appellati sunt hi diuinatores, auctore Isidoro 8. lib. Et Etimolog. c. 9. propter naturalitiorum considerationem: geneses enim hominum per duodecim cæli signa describunt, syderumque cursu nascentium mores, actiones, euentusque prædicunt. Tertia est de interrogationibus, quæ docet iudicare de re, de qua facta est interrogatio, per tempus, quo quis impellitur ad interrogandum, & per illam anxiam sollicitudinem, qua ad inquirendum instigatur, non ex rationis deliberatione: cuius meminit S. Thomas opusculo de sortibus cap. 4. Quarta demum pars est de Electionibus, quæ docet horam eligere ad feliciter inchoandum opus ei, cuius natiuitas nota fuerit, aut saltem interrogationis impulsus. Huic parti subiungitur tractatus de Imaginibus, quæ à virtute cælesti aliquam efficientiam dicuntur accipere, iuxta tempus, signum, & modum, quo fiunt: de cuius rei veritate postea disseremus. De his astrologiæ partibus, quatenus ad nostrum spectat institutum breuiter agemus, si priùs cælorum efficientiam ostenderimus.

Quam cælum habeat in inferiora hæc efficientiam.

C A P. I I I.

QVONIAM ex nodi illius dissolutione, omnis ex astris prædicendi ratio suam desumit certitudinem, cælumne, singulariaque astra, efficientiam aliquam habeant in hæc inferiora, oportebit in eo enodando nonnihil immorari. Igitur Origenes in verba Origenes. Geneseos, & sint in signa, & tempora, quem refert Eusebius lib. 6. de Præparatione Euangelica cap. 9. Eusebius. & tacito nomine Augustinus lib. 5. de Ciuitate Dei Augustinus: cap. 1. plane fatetur nihil in humanis rebus è cælo effici, nec à cæli stellis. Damascenus quoque lib. 2. Orthodoxæ fidei cap. 7. Nos, ait, loquens de astris, dicimus, non ipsa causam esse alicuius eorum, quæ fiunt, neque generationis, neque corruptionis, sed signa magis imbrum, & mutationis aeris. Præterea Augustinus Augustinus. lib. de Ciuit. Dei. 8. c. 2. & 6. licet fateatur cælum agere in hæc inferiora, præsertim in ea, quæ carent particulari agente: at videtur innuere tantum agere tamquam vniuersalem causam, quod effecta particularia ab ipsis agentibus particularibus proueniât. Quam sententiam tuetur pro viribus illustrissimus Ioannes Picus Mirandula per totum librum tertium, Mirandula. ex 12. quos scripsit aduersus Astrologos: & Sixtus Senensis in sua Bibliotheca lib. 6. Notatione 1. Michael quoque de Medina lib. 2. de recta in Deum fide cap. 1. & alij non pauci: id quod videtur Aristoteles significasse lib. 2. de generatione, textu 58. cum ait; tempus generationis æquale esse tempori corruptionis, quia per totidem signa ascendit Sol, per quot descendit. Id significans, quod vnus vita sit longior, alterius breuior; non cælo, sed materiæ tribuendum. Multa deinde in his inferioribus reperimus, quorum nullam in cælo causam deprehendimus; nam quod è geminis (vt argumentatus est Augustinus) sanus vnus, infirmus alter; vnusque altero diutius viuat; in cælo vniuersalis causa est, at varietas ipsa è particularibus agentibus prouenit. Præterea non est cur præter motum, & lumen Solis, & stellarum, alias particulares statuamus influentias, vt prædicti auctores fusiùs comprobant ex ea Philosophi sententia, qua dixit lib. 2. de cælo textu. 16. actionem

Origenes. nem cæli esse æternitatem, & vitam æternam: non ergo habebit malignas influentias cælum. *Iniquorum certe sententia est*, inquit Origenes Homil. 4. in Matthæum, *ex efficientia stellarum provenire causam infirmitatum, aut in generali, aut in particulari*; nam isti, ait, criminantur opera Dei, tradentes quoddam stellas esse beneficas, alias verò maleficas. Denique nobiliora entia, qualia sunt viuentia, cur cælo non viuenti gubernanda subiiciantur?

Verum cum nulla firma ratione compellamur cælorum efficientiam respicere, contraque multis adducamur eam ut asseramus, tamquam verum fundamentum iaciendum est hoc; *Cælum agere in hac inferiora.*

Vera sententia. Aristoteles. Quod & in Aristotelis Philosophia, & in scholastica Theologia perspicuum est. Asserit enim Aristoteles lib. 1. Meteororum cap. 2. necesse esse mundum hunc inferiorem contiguum esse lationibus superioribus, ut inde tota eius virtus gubernetur, & Dionysius.

Dionysius. cap. 4. de diuinis Nominibus, Solem, ait, visibilibus corporum generationem conferre, & ad vitam ipsam mouere, nutrire, augere, perficere, mundare, & renouare. Denique Augustinus 3. libro de Trinitate, corpora grossiora, & inferiora per subtiliora, & potentiora quodam ordine regi fatetur.

Augustinus. Hæc veritas in primis in his rebus comprobanda, quæ non pendent ex particularibus agentibus, sed e cælo ipso immediate; eius enim actioni proculdubio subiicienda. Sunt in hoc genere meteorica omnia, pluuiæ, niues, tempestates, vbertates, ariditates, metalla etiam, & omnia spontanea viuentia, quæ sine maris, & femine generantur coniunctione. De eis videtur locutus Augustinus lib. 5. de Ciuit. Dei, cap. 6. dum inquit; *Cum non usquequaque absurde dici possit ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere sydereos sicut in solaribus accessibus, & recessibus videmus, etiam ipsius anni tempora variari, & lunaribus incrementis, atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum, sicut echinos, & conchas, & mirabiles ætus Oceani.* Et 2. de Genesi ad litteram c. 14. in ea verba, [*& sint in signa, & tempora.*] Neque enim, ait, illa dici signa, quæ obseruare vanitatis est, sed utique utilia, & huius vite vsibus necessaria, quæ vetnante obseruant in gubernando, vel omnes homines ad prævidendas aëris qualitates per æstatem, & hyemem, & autumnalem, vernalemque temperiem. His accedit

Basiliius. Basilij sententia Homil. 6. in Exameron; *Necessaria, inquit, profecto sunt luminarium in hominum vita lationes.* Namque si non ultra modum, signa quispiam, quæ ab ipsis profisciscuntur, exploret, viles ipsorum obseruationes eas inuenerit, quas experientia longa probauit: complura cuique sanè de imbribus, complura de siccitatibus, complura de flatuum agitationibus, discere licet; complures quoque significationes, & circa Lunam obseruarunt accrescentem, decrecentemque, qui huic studio operam impenderunt; tamquam aëre necessario cum Lunæ formis vna mutationes suscipiente: Quanto autem emolumento sint vitæ humanæ, quantamque vtilitatem eidem præstent tales ex hisce luminibus obseruationes, quis ignoret? Roborat idem placitum Chrysostomus Homil. 6. super Genesim, [*sint, inquit, in signa*]; docere nos vult diuina scriptura, quod horum luminarium cursus scientiam nobis concedit temporum, & vicissitudines versionum, numerum dierum, anni curriculum: etenim gubernator ad horum cursum spectans navigare incipit, & sua arte salutem nauigantibus dare solet: sic & agricola; & in summa non paucas vitæ huius commoditates hæc scientia affert, neque est qui recensere singulas possit: ex paucis tamen quantus eorum sit vsus coniectandum est. Eandem cælorum efficientiam agnoscunt reliqui Geneseos interpretes. & res ipsa expe-

A rimento satis est manifesta. Quid enim causæ est cur piscis Luna, auctore Aliano lib. 15. de Animalibus cap. 4. sub Lunæ iuuenta adolescat, & pinguescat; ea autē senescēte macrescat, nisi Luna ipsa? quid etiam efficit, ut auiculæ illæ sub solari genitæ solstitio ex folliculis quibusdam, ut refert Aristoteles lib. 5. de Historia Animalium cap. 19. declinante Sole deficiant, ac pereant? quas eam ob rem Græci Ephemeræ vocant, diarias Latini? Quid de echino dicemus, de quo locutus est Aristoteles lib. illo cap. 12. & Augustinus lib. 5. de Ciuitate Dei cap. 6. Cui præterea particulari agenti tribuendæ sunt singulares lapidum virtutes? cur magnes ferrum attrahat, succinum paleas? cur aurum confortet cor, corallus stomachum, smaragdus visum? Quis efficit id genus innumera, quæ in lapillis, metallis, & fruticibus experimur? in elementarias qualitates reduci nequeunt; reducantur ergo necesse est in cælestem aspectum, & operationem.

B Rursus omnia alia, quæ mediis agentibus particularibus accipiunt esse, humana præsertim corpora, particularibus cælorum afflatibus, sunt necessario subiicienda. Sic Theodoretus dixit, q. 15. in Genesim, de cognitione per astra loquens; *sæpe etiam nos quoque, ait, hac ratione cognouimus impetum hostium, aut locustæ incursum, aut iumentorum, vel hominum cladem futuram.* & Damascenus lib. 2. Fidei, cap. 7. *Qualitas, inquit, aëris à Sole, & Luna, & astris, alio, & alio modo facta; diuersas complexionem, & dispositiones sortiuntur; & earum habitus, & dispositiones in nobis fiunt: dominantur enim rationi, & ubi in habitum conuersæ sunt, ducunt.* Hugo etiam de Sancto Victore in Annotationi. cap. 7. Geneseos sic ait: *stella omnes, & principaliter planeta, in corporibus subiectis suos habent effectus permutandi mediante aëre; immutatis verò corporibus, per affinitatem, quam habent cum animabus sibi coniunctis, & ipsæ quoque anime mutantur, gaudium, & tristitiam, & consimiles affectiones sortientes ab extrinsecus. ista tamen affectiones non in tantum dominantur affectionibus hominum, ut actiones nostræ magis sequantur eas, quam discretionem mentis, & liberum arbitrium.* Hoc ipsum affirmant scholastici omnes in 2. sententiarum libro. dif. 14. & S. Thomas potissimum in

D prioribus duabus suæ summæ partibus. & 3. contra gentes cap. 85. & sequentibus, & in opusculo de iudiciis astrorum: *In primis, ait, oportet scire quod virtus corporum cælestium ad immutanda corpora inferiora se extendit: dicit enim Augustinus 5. de Ciuitate Dei. non usquequaque absurde dici potest ad solas corporum differentias, afflatus quosdam sydereos peruenire: & ideo si aliquis iudiciis astrorum vtatur ad prænosendum corporales effectus, aliqua obseruatione vtuntur corporum cælestium, sicut agricolæ, nautæ, & medici.* Vnde non est inconueniens secundum aliquas alias occultiores stellarum obseruationes circa corporales affectus uti astrorum iudicio. & ut ratione manifesta rem comprobemus, Cur, si conceditur alia corpora mutari per astra, humana non immutabuntur? Nam vel hoc proveniet ex defectu ipsorum cælorum efficientium; & hoc non; cum etiam aduersarij apud Augustinum concedant afflatus quosdam sydereos ad solas corporum differentias peruenire. Vel corporis humani obfistentia, ex parte materiæ, & particularis agentis: quod habet commune cum aliis corporibus, non enim voluntas hominis potest impedire corporis immutationes; & præterea, quia licet mediis particularibus agentibus cælum efficiat; at immediate conseruat hæc inferiora. Sicut ergo conceditur cælum efficere particulares effectus in metallis, lapidibus, & gemmis; quæ quo durioris sunt materiæ, eo magis videntur resistere cælestibus actionibus; cur

Luna piscis. Alianus.

Aristoteles. Diaræ aues.

Aristoteles. Augustinus.

Agentia particularia cælo subiecta. Theodor.

Damascen.

Hugo.

Anima immutatur corpore immutato.

S. Thomas.

Ratio.

idem non concedatur corporibus humanis, quæ quo sunt teneriora, eo sunt immutatu faciliora; siquidem immediate à cælo, ut illa, conseruantur? Quin experimur, tempore veris, sanguinis accessionem fieri, eoque homines magis ad libidinem incitari: cuius non alia videtur causa, quam Solis ipsius accessio: quod & in aliis temporibus similiter contingit. Certum igitur, & exploratum sit humana corpora à cælestibus immutari?

Astra agunt
in inferiora.

Illud prædictis adiiciendum, eisdem rationibus certum, non solum cælum vniuersum, sed singularia astra, per se habere præfatam efficientiam, medio lumine, quod suâ proprium habent naturâ, præter commune, quod extrinsecus recipiunt: quæ est communis, & astrologorum omnium sententia, nam ex huius certitudine pendet vniuersa astrologia

Augustinus.

diuinatrix: quam non negauit Augustinus cum sydereos concedit afflatus, 5. de Ciuitate Dei cap. 6.

Damascen.

& Damascenus ubi supra, dū ait: Cum qualitas aëris à Sole, & Luna, & altris, alio, & alio modo facta,

Beda.

diuerfas complexionibus, & dispositiones fortitur. Beda quoque id tuetur verbis expressis in libro de mūdi cælestis, terrestrisque constitutione, tomo 1. & in

Hugo.

libro, Prognostica temporum, tomo 2. & Hugo supra citatus; Tria, ait, mira virtutis, & efficacie fecit Deus in creaturis, herbas, lapides, stellas: herba enim frigefaciunt, & calefaciunt, & totum statum corporis permittunt: quam potentiam à Domino in sua creatione suscepunt: lapides similiter statum corporum diuerso modo permittunt: stella quidem omnes, & principaliter planeta, in corporibus subiectis suos habent effectus permittendi mediante aëre. Id quoque apud S. Thomam inuenietur manifestius: nam supra, occultiores stellarum obseruationes concessit, & in 2. d. 15. q. 1. art. 2. ad 5. præter naturam lucis, ait, quæ communis est omnibus corporibus cælestibus, qualibet stella habet virtutem determinatam consequentem suam speciem; ratione cuius lux eius, & motus habet vel in frigidare, vel humectare, & sic de aliis.

S. Thomas.

quod ipsum asserit 1. P. q. 70. art. 1. ad 2. & de spiritualibus creaturis art. 8. ad 12. inquit: Non est eiusdem rationis lux in omnibus cælestibus corporibus; quod patet ex hoc, quod diuersorum corporum superiorum radij diuersos habent effectus. & 2. lib. de cælo lectio. 10. omnia corpora cælestia, ait, secundum communem virtutem luminis habent calefacere; sed secundum alias proprias virtutes singulis corporibus attributas, habent non solum calefacere, & in frigidare, sed etiam omnes alios corporales effectus efficere in istis inferioribus. Quam D. Thomæ sententiam tuetur optimè Ferrariensis 3. lib. contra gentes

Luminis vis.
Aristoteles.

c. 84. Denique cum lumen sit calefactiuum per se, ut asserit Aristoteles lib. 5. Meteororum cap. 3. & lib. 4. de partibus animalium cap. 5. & propterea noctes in plenilunio sunt calidiores propter maius lumen Lunæ; & aliàs cælum frigefaciat, humectet, similisque effectus producat in hæc inferiora; necesse est in eo alias constituere virtutes, quæ eiusmodi influant effectus. Ex quibus variis stellarum se inuicem aspicientium virtutibus cœiunctibus constellationes fiunt, quatenus vna aliam iuuat, impedit, aut temperat: sicut apud nos medicinæ ex herbis variarum virtutum confectæ mutua contemperantur mixtione ad vnum effectum, quem singulæ per se non efficerent.

Constellationū ratio.

Obiecta di-
luuntur.
Origenes.
Basilus.
Augustinus.

Quod autem Origenes Philosophos, aut Astrologos reprehendit, qui vocant constellationes maleficas, aut malignas, quod ipsum facit Basilus Homil. 6. in Exameron. & Augustinus lib. 5. de Ciuit. Dei cap. 1. ideo est, quod veterum quidam nimis superstitiosi affirmabant stellas re ipsa homicidas, aut infortunatos efficere ex necessitate, ut aliter non possit euenire: quod astrologi Christiani nequaquam dicunt; sed id tantum, fieri à cælo naturales aliquas im-

mutationes, quæ sunt rixarum occasiones, & contentionum ex bilis incremento, quæ ab homine potest temperari, alioqui nec ipse Deus posset dici causa harum naturalium immutationum. Damascenus autem, ut ex his, quæ subiicit, constat, tantum significat cælum non esse causam hominis, aut equi, videlicet immediate, sicut imbrium, & aëris immutationum, cum Sol, & homo generet hominem. Reliqua, si quæ sunt his obiecta, in sequentibus manifesta fient. Hæc verò adeo sunt fusè disputata, quod hoc sit vnicum totius artis iudiciariæ fundamētum, quo sublato, ipsa tota corrueret: ac eo posito sequitur ut inquiramus, quæ, quoque modo cælorum subiiciantur efficacitati.

Damascen.

B Quæ cælo subduntur quomodo efficiantur, quæque ab eo eximantur.

C A P. I V.

I Nter ea omnia, quæ sub cæli ambitu continentur, duo sunt rerum genera, quæ certò eximuntur à cælorum efficientia: sub priori continentur miracula omnia, quæ supernaturaliter efficiuntur: cuiusmodi sunt mortui suscitatio, cæci illuminatio, ut notat S. Thomas Opusculo. 1. 1. cap. 12. Christi etiam conceptio, iuxta eundem. 3. P. q. 33. art. 4. cuius corpus cum immediate sit à solo Deo ex materia humanæ formatum naturæ, non fuit subiectum corporibus cælestibus; tum etiam, nec omnes eius actiones naturales, vsque ad mortem voluntariam; cum quicquid in Christo secundum naturam humanam erat naturale, totum eius voluntati subiaceret, propter diuinitatis virtutem, cui subiaceret vniuersa natura, ut notauit idem S. Doctor in compendio Theologiæ cap. 230. Vnde nec Christi aduentus, qui minimè subiaceret motibus stellarum, ut putauit Albertus in speculo Astronomico cap. 1. Cælo subditus fuit; nec eluuio Noëtica; nec Solis detentio per Iosue, primò, deinde per Isaiam tempore Ezechiae facta; neque Eclipsis in morte Christi. Denique mirabilia omnia in cælo, aut in terra à Deo facta supra ordinem naturæ, libera sunt à cæli efficientia. In posteriori genere continetur anima rationalis cum facultatibus suis, & operationibus, quæ ex se nulla ratione subduntur cælestibus influentiis, iuxta communem sententiam frequenter à S. Thoma explicatam.

Cælo non
subduntur su-
pernaturalia.

Cælo Chri-
stus in nihi-
lo subiectus.

Cælo Chri-
sti aduentus
non subie-
ctus.

Cælo non
subiecta ani-
ma rationalis.

Duo sunt alia rerum genera, quæ omninò sub actione cælestium corporum continentur. Quædam in ipsa ætherea regione efficiuntur, ut ortus, & occasus Solis, & stellarum coniunctiones, oppositiones, eclipses, & cætera, quæ omnimoda eueniunt necessitate, quod neque à materia pendeant corruptibili, neque ab agente particulari. Quædam in elementalibus regionibus continentur, eaque possunt deficere: & in his quædam frequenter eueniunt, & ut in pluribus, cuiusmodi sunt effecta vniuersaliora, quæ à cælo dependent immediate, quales sunt vbertates, siccitates, sterilitates, pluuia, tempestates, pestes, morbi communes. Quædam non ita ut illa, frequenter, ut reliqua omnia, quæ vel ex dispositione materiæ, vel ex particularibus dependent agentibus, & hæc licet, quod attinet ad causas vniuersales inclinatas ad tales effectus, semper sint necessariò, at ex defectu particularium agentium, tum ex indispositione materiæ, circa quam, & in qua fiunt, necessum etiam est, ut non semper ad effectum deducantur: quare hi effectus non sunt omninò necessariò in suis causis, sed deficienter, & ut plurimum.

Cælo subie-
cta in æthe-
rea regione
effecta.

Cælo subie-
cta in elemē-
tali facta re-
gione.

Duo alia ambigua sunt apud S. Thomam: vnum Formæ infestæ

riorum quomodo subdantur celo.

S. Thomæ sententia.

Scoti sententia.

Verior sententia.

Casus & fortuna celo vt subdatur. S. Thomas Deo immediate subdit.

Casualium ratio.

Fortuita quæ.

Sententia opposita.

est quod ipse eximit ab efficientia per se celorum; formas omnes horum inferiorum, præsertim viuientium, & eorum facultates, in quas quidem celum non agat per se, sed per accidens, id est, per corpus, & organa corporea, quibus sunt potentia alligata, & propterea videmus facultatem videndi impediri, turbato oculo, qui est illius organum, vt ille ait, 1. P. q. 115, art. 4. Sed quia omnis effectus per accidens debet reduci ad causam, quæ per se agat ipsum effectum; hanc putat S. Thomas Opusculo 10. cap. 11. & 34. de occultis naturæ operibus, esse substantias separatas mouentes corpora cælestia: verum Scotus in 2. d. 18. Deum ipsum viuientium formarum immediatam causam existimat, non celum, neque angelum celum mouentem; quod celum vitæ capax non sit, atque idcirco eam efficere nequeat; neque possit instrumentum esse vitæ conferendæ eius causæ, nempe Angeli, qui cum per se eas animas efficere non valeat; nec item medio possit celo. Nisi velis cum aliis dicere immediatè à Deo indi fluxum vitalem celo, in cuius virtute vitam præbeat; vt semen hominis per virtutem ab eo relictam efficit hominem; & si viuens non sit. Iuxta quem dicendi modum non videtur absurdum dicere celum per se etiam agere in ipsas animas, vegetatiuam, & sensitiuam, & facultates earum, & non tantum per organa.

Alterum dubium est de casibus fortuitis, & casualibus vt vocant. Res etenim casuales, & fortuitas S. Thomas 1. P. q. 103, art. 5. ad 1. & art. 7. ad diuinam prouidentiam refert, tamquam ad immediatam, & per se causam; ad celum autem, tamquam ad causam per accidens, cum ad celum tamquam ad per se causam possint reduci. Dicuntur autem casualia, *qua accidunt præter intentionem agentis in rebus rationis expertibus.* Vt quod duæ herbæ simul floreat, inquit S. Thomas 6. Metaphysicæ, casu euenit, & contingenter respectu herbario, quarum vna efficientiam nullam habet in alteram, at si respiciamus ad superiorem causam, quæ vna actione influit in vtramque herbam, & facit vt simul floreat; florere effectus per se est; quænam verò sit illa causa superior, ex cuius intentione effectus ille per se pendet, qui respectu herbæ est casualis, S. Thomas putat non esse celum, sed Deum ipsum immediatè. Fortuita verò dicuntur, *qua sunt præter intentionem agentis rationalis.* Vt si quis fodiens sepulcrum casu inueniat thesaurum; inuentio thesauri effectus est fortuitus respectu fodientis, non præmeditantis, neque intendentis illum; quare opus est vt illius demus aliquam per se causam: quam S. Thomas dicit esse Deum ipsum, non celum. Multi tamen ex Philosophis, vt Auicenna, & ex Theologis, contradicunt, putantes in celo ipso causam per se existere effectuum, tam casualium, quam fortuitorum. Nam cum omnis causa per accidens reduci debeat ad causam per se, & ex necessitate operantem; & in celo huiusmodi reperiatur; ad celum ipsum tandem recurrendum erit: in quo necessariò statuenda est causa, cur vna herba floreat, & cur similiter altera. atque ea causa necessariò erit causa simul florendi. Similiter cum quis fodit sepulcrum, ex inclinatione, quam habet à celo fodiendi sepulcrum, fortè inuenit thesaurum, quem non intenderat; inuentio thesauri, si oriatur ex eadem causa cælesti, effectus erit naturaliter intentus à causa; & non erit fortuitus respectu causæ vniuersalis in celo, licet respectu fodientis sit fortuitus. Si autè à duabus, vna inclinante ad fodiendum; altera ad thesaurum inueniendum, si homo ex vtraque inclinatione operetur, vterque effectus non erit homini fortuitus, sed ex electione intentus. Ve-

rum S. Thomæ ratio hos effectus ad Deum referentis, robustior est; casum fortuitum tribuentis causæ particulari, at respectu vniuersalis asserentis esse ex intentione: vt si dominus sciens thesaurum esse in sepulcro, ex intentione iubeat seruo fodere sepulcrum; inuentio thesauri respectu serui fortuita est, at respectu domini, non fortuita, sed intenta. Simili ratione omnes casus fortuiti, & casuales in his inferioribus contingentes, tales sunt respectu inferiorum agentium, & cælestium omnium causarum, quæ nequaquam operantur ex electione illum effectum intendentes, sed tantum ex necessitate operantur priorem effectum, posteriorem autem priori fortè coniunctum, Deus ipse tantum operatur; ad quem idcirco referendus est, non ad celum. Quod si dicas, effectus casuales, & fortuitos esse coniunctos ex necessitate cum effectu à natura intento; sunt ergo ex naturali intentione indita à Deo causis naturalibus, licet non ex intentione intellectuali: licet ergo respectu causæ particularis sint contingentis, at respectu vniuersalis erunt naturales. Quod quidem ita esse affirmat Ferrar. lib. 3. contra gentes c. 93. At dicendum verius, effectum illum non esse naturaliter coniunctum cum effectu à natura intento, sed fortuito, & casu, ac proinde ad Deum est referendus. nam si ea ratione diceretur naturalis; eadem diceretur naturalis respectu particularis agentis, cum cuius priori effectus est necessariò coniunctus fortuitus casus, est igitur à Deo casus liber liberè intentus, illique tamquam vnicæ causæ tribuendus.

Quomodo celum agat in hominem?

C A P. V.

Reliquum est, vt explicemus quomodo celum agat in totum hominem, & in eius partes; cum enim homo constet corpore, organis corporeis, vribusque sensitiuis, & rationalibus, in hæc omnia agunt cælestia corpora diuerso modo; qui patet ex S. Thoma 1. P. q. 115, art. 4. cum Caietani commentario. Nam directè quidem agunt in omnia, quæ ad corpus pertinent: sed directè per se in humanum corpus, & in omnia organa corporea; in vires autem animæ, quæ sunt actus organorum corporeorum per accidens; hoc est, per aliud, per organum scilicet, sicut vis videndi non rectè exercet suum actum turbato oculo, à quo pendet: similiter phantasia, aut cogitativa, non rectè obit suum munus, quando organa non sunt benè disposita ex actione calis, & hoc modo celum operatur corpus tam bene dispositum, & tam temperatum per omnia, vt vires sensitiuæ tam irascibilis, quam concupiscibilis, non difficile reddant virtutis studium, sed inde fiat homo tam bonæ in dolis, vt in eo virtutum semina facile coalescant; ratione ipsa dirigente; quod corpus factum sit optima temperie; ex quo affectus prodeutes, non multum rationi resistent. cuius causa dicitur homo bene natus; & contra malè natus, qui peruersam naturam sortitus est, in eo, quod ex corpore malè temperato affectus producat difficiles, & rationis studio grauiter repugnantes. Id quod consequitur homo ex superiorum causarum auxilio; quatenus tales dispositiones à celo inditæ sunt corpori, vt per modum passionis disponatur ad aliquid eligendum probum, vel improbum. & ab angelo ad id bonum illustratur, & excitatur, inclinaturque per diuinam operationem, vt rectè docet S. Thomas 3. contra gentes cap. 92. & quatenus hoc auxilium potest inclinare ad eligendum aliquid, ex quo præter intentionem operantis, sequatur quidquam vtile, vel inutile: quod locum

Sententia S. Thomæ firmior.

Obiectio.

Solutio.

Celum in hominem diuersimodè agit.

Celum directè agit in corpus, & organa corporea.

Celum agit in vires animæ per corpus.

Homo bene natus, & male natus.

Homo bene vel male fortunatus. Homo bene custoditus. Homo bene gubernatus.

tantum habet respectu bonorum externorum : non bonorum moralium , quæ cum ex electione fiant, nunquam eueniunt præter intentionem, ratione huius homo dicitur bene , vel male fortunatus respectu cæli ; & respectu angeli bene custoditus : & respectu Dei bene gubernatus.

Præter hoc autem primum auxilium, quod datur corpori ad bene eligendum ; datur etiam alterum ad implendum, & executioni mandandum quod elegit ; & hoc non solum ab Angelis, & à Deo, sed etiam à corporibus cælestibus ; quatenus talis efficacia in corpore sita est. Sicut enim quædam inanimata corpora vires quasdam, & efficacitates à cælestibus corporibus consequuntur, præter eas etiam, quæ ex qualitatibus actiuis, & passiuis adepta sunt, ut quod magnes attrahat ferrum ; & similia alia ; & herbaræ habent quasdam alias occultas virtutes : ita nihil prohibet vnum hominem habere ex impressione corporis cælestis aliquam efficacitatem in aliquibus operibus faciendis, quam alius non habet ; puta medicus in sanando, & agricola in plantando, & miles in expugnando, quam efficacitatem multo perfectius Deus elargitur ad sua opera efficaciter exequenda. Et quia ex hoc auxilio homo adiuuatur ad eligendum media conuenientia ad finem, & ut ea efficaciter exequatur, respectu huius, non dicitur benè, vel malè fortunatus, cum totum hoc opus sit ex electione agentis : ex priori tamen auxilio, quia potest adiuuari ad eligendum aliquid, ex quo sequatur aliquod emolumentum, vel incommodum præter eligentis intentionem, ut quod inueniat thesaurum ex fossione sepulcri, idcirco ex eo potest esse, & dici fortunatus, aut non fortunatus.

Fortunatus quis vnde.

Cælo subiecta intellectus, & voluntas per corpus.

Ratio diuersa intellectus, & voluntatis.

Ratio.

Voluntas semper libera.

Denique corpora cælestia agunt in intellectum, & voluntatem indirectè, & per accidens, hoc est, per corpus, viresque corporeas, à quibus aliquid mutationis accipiunt. Nam quemadmodum appetitus intellectiuis inclinatur à passione, ut docet. S. Thomas 1. 2. q. 9. ar. 2. & q. 10. ar. 3. ex ea parte, qua mouetur ab obiecto, quia videlicet homo sit dispositus per passionem, aliquid iudicat esse conueniens, & bonum, quod extra passionem existens non iudicaret ; sic dispositio corporalis ex cælestibus corporibus proueniens ad electionem inclinatur, in quantum est origo, & fundamentum, ex quo prouenit illud iudicium, quo aliquid bonum, & conueniens iudicatur ; & idè dicitur inclinare per modum passionis. Sed diuersa ratione mouetur intellectus, & voluntas : nam intellectus ex necessitate accipit ex inferioribus viribus apprehensiuis, & idè turbata vi imaginatiua, cogitatiua, aut memoratiua, ex necessitate turbatur actio intellectus : sed voluntas non ex necessitate sequitur inclinationem appetitus inferioris ; quia licet passionem, quæ sunt in irascibili, & concupiscibili habeant quandam vim ad inclinandam voluntatem ; tamen in potestate voluntatis remanet sequi passionem, vel repellere. Et ratio horum est, quia cognitio fit per hoc, quod cognitum est in cognoscente per actionem ipsius cogniti, suam similitudinem in ipso efficientis, & obiectum intellectus est phantasma in viribus internis sensitiuis existens ; vnde ut intellectus intelligat, necesse est, etiam ad actualem intellectionem, ut moueatur ab imaginatiua, & aliis viribus sensitiuis, à quibus naturaliter mouetur ; idè facta aliqua impressione à cælo in viribus sensitiuis, & immutatis per eam, necessariò intellectus in sua intellectione aliquam varietatem accipit quoad rectitudinem actus : nam variata causa, variatur necessariò effectus. Sed volitio fit, non quia volitum est in volente, sed tantum quia voluntas inclinatur in volitum ; & idè voluntas se ha-

bet ad appetitum sensitiuum, sicut mouens ad motum : idcirco non est necesse, ut facta immutatione in appetitu sensitiuo per corporum cælestium impressionem, in actu voluntatis immutatio fiat ; sed semper in sua manet libertate, ut iuxta inclinationem appetitus sensitiui, aut contra illam, eligat, iuxta rationis iudicium.

Ex quibus constat multa effici, ac esse in his inferioribus, ad quæ cælestium corporum efficientia se extendit, & multa etiam, ad quæ nec leui tactu peruenit : de quibus superest inquirere, an saltem in cælis significari potuerint, & in eis depicta videri, tamquam in tabula, aut pelle ; non tamquam in causa in hæc inferiora suam actionem infundente.

Quæ non subiciuntur calo num potuerint per astra significari?

CAP. VI.

Quamuis, quæ supra adnotata sunt ab astris effici nequeant, per ea tamen posse significari multi non contemnendæ auctoritatis asseruerant. Origenes in primis super Genesim, ab Eusebio relatus. lib. 6. de præparatione Euangelica cap. 9. sic inquit ; *Quare nisi pertinaces sint, nihil humanarum rerum à stellis effici, sed forsan significari concedent ; tamquam si non à stellis, tam præteritum, quam futura, sed ab ipso Deo per prophetiam orationem quandam quisquam perciperet. Nam quemadmodum potestas humana minime tollitur, quantum Deus quacumque facturi sumus præuideat ; sic etiam signa ; quæ ad significandum diuinitus ordinata sunt, libertati nostræ nequaquam efficiunt : sed est vniuersum calum quasi liber quidam apertus, omnia futura in se conscripta continens : Idcirco in oratione Ioseph, quod à Iacob dicitur, sic intelligi potest : [legi enim,] inquit, [in tabulis cæli quacumque contingent vobis, & filiis vestris.] Forsan autem etiam illud : [complicabuntur cæli, ut liber,] significatiuas futurorum rationes consumatas, & ut ita dixerim, adimpletas fore ostendit, sicut prophetias etiam adimpletas esse dicimus, cum iam euenierim : hoc modo in signa secundum scripturam vocem, stellas factas arbitramur. hæc illi. Et quidem omnes ferè expositores illius loci Gene. 1. Et sunt in signa : Græci, & Latini similiter videntur intellexisse signa significantia res ab hominibus agendas. Sic Apollinarius, Basilus, Chrysostomus, Theodoretus, Diodorus, Augustinus, Eucherius, Iunilius ; quos ita sensisse inde patet, quod in exempla adducunt consistentem Solem sub Iosue, & Ezechia, in signum tantum ; & stellam Magis apparuisse in signum Christi nati ; & in fine mundi signa futura iudicij in Sole, & Luna, & stellis. Cum tamen certum sit, neque à Sole collatam victoriam Iosue, aut salutem Ezechia, neque stellam causam fuisse Christi nascentis ; neque Solem, Lunam, stellas, adductura mundo extremum interitum. Eidem sententiæ videtur suffragari Augustinus 5. de Ciuit. Dei. c. 1. cum ait. *Quod si dicuntur stella significare potius ista, quam facere, ut quasi locutio quedam sit illa positio predicens futura, non agens : non enim mediocriter doctorum hominum fuit ista sententia : non quidem ita loqui solent Mathematici, ut verbi gratia dicant, Mars ita positus homicidam significat, sed homicidam facit. Damascenus etiam ad ipsum asserit. lib. 2. fidei Orthodo. c. 7. Gentiles, inquit, aiunt, per astrorum Solis, & Luna ortum, & occasum, & commixtiones, omnia dispensari, quæ apud nos fiunt : Nos verò dicimus signa ex his fieri imbris, serenitatis, & ceterorum : nos dicimus non ipsa causam esse alicuius eorum, quæ fiunt, sed signa magis imbrum, & mutationis aeris. Hanc ipsam sententiam tuetur totis viribus Alber-**

In cælo significari humana. Origenes. Euseb.

Astra signa.

Apollinar. Basilus. Chrysost. Theod. Diodorus Augusti. Eucher. Iunil.

August.

Damasc.

tus

Albertus. *tus magnus in speculo astronomico cap. 11. defendens enim librum Albumasaris, sic ait. Quid meruit, si scriptum est ab eo, in initio figuratam esse in celo natiuitatem Iesu Christi de virgine, etiam cum expressione nominis ab Angelo nuntiati. in Tractatu namque 6.*

Celi situs *Christo na-* *sciente.* *Differentia 1. in capite de Ascensionibus imaginum, quæ ascendunt cum virgine, inuenitur, quod ascendit in prima facie illius, scilicet virginis, puella, quam vocant [Celchius Dorastel,] & est virgo pulchra, & munda, prolixi capilli, & pulchra facie, habens in manu sua duas spicas; & ipsa sedet supra sedem stratum, & nutrit puerum, dans ei ad comedendum ius, in loco, qui vocatur [Abrie.] & vocat Christum puerum quædam gens Iesum: cuius interpretatio est Arabice [Cice;] & ascendit cum ea vir sedens super ipsam sedem; & ascendit cum ea stella virginis, & iam scimus quod sub ascendente eiusdem partis celi, scilicet virginis, natus fuit Dominus Iesus Christus, cum hoc quod æquatio motus octauæ spheræ in tempore natiuitatis eiusdem fuit 8. gradus, & 37. minuta, & duorum secundorum secundum calculationem, certissimam; & quod ipsa erat tunc minuenda de locis planetarum inuentis per canones. Non quia subiaceret stellarum motibus, aut earum iudicio natorum desideratissimus, qui creauerat omnes ipsas stellas; sed quia cum extenderet celum sicut pellem, formans librum vniuersitatis, & dedignaretur opus facere incompletum, noluit literis eius deesse, & eis, quæ secundum prouidentiam in libro vniuersitatis sunt scripta, etiam illud elegantissimum, antequam de virgine nasceretur, ut profecto per hoc innueretur homo naturalis, & verus, qui non naturaliter nascebatur. Non quod celi figura esset causa, quare nasceretur; sed potius significatio, imo verius ipse erat causa, quare modus admiranda sue natiuitatis significaretur per calum. Hæc in eo capite. & in 13. sequenti, volens ostendere liberas nostras actiones non effici, sed significari per calum, & ob id non tolli hominis libertatem, sic concludit. At fortassis diligentius intuenti, eadem, aut similem generis est ista dubitatio, ei, quæ est de diuina prouidentia: nam in his, quæ operatur Deus per calum, nil aliud est celi significatio quam diuina prouidentia: in his verò quorum nos sumus principium, nihil prohibet, etiam calo non causam, sed significationem inesse: diuersarum enim partium contradictionis, quarum alteram potest homo eligere, sciebat Deus ab eterno, quam illarum*

Celi pellis. *eligeret. Vnde etiam in libro vniuersitatis, qui est celi pellis, sicut predictum est, potuit significare, si voluit, quod sciebat, quod si fecit, tunc eadem est determinatio de composibilitate liberi arbitrij cum diuina prouidentia, & cum interrogationis significatione: si ergo diuinam prouidentiam stare cum libero arbitrio annullari non possit, neque annullabitur, quin stet magisterium interrogationum cum eo: qualiter autem annulletur de diuina prouidentia relinquendum arbitror negotio altiori. Verum tamen non volo dicere quod quæcumque non latent diuinam prouidentiam, sint etiam cognita apud calum, longè enim est calum inferius. Vnde, sicut dictum est, si fuerint significationes æquales in fortuna, & malo, consilium magisterij astrorum est supersedere; quia Deus voluit celare à nobis. sic Albertus. Eandem sententiam tuitus est*

Bellantius. *hac tempestate Lucius Bellantius Senensis acris Astrologorum propugnator in Apologia contra Ioannem Picum Mirandulam q. 14 ar. 6. affirmans astra signa esse posse alicuius, etiam si causa non sint, quia minus, inquit, est causam effectum producere, quam illum mouere ad aliquam actionem; sed figura celestis produxit effectum; ergo quæ similis est illi, si non valeat producere, valebit tamen illum effectum significare. Si enim figura mouens sensum ob similitudinem, quam habet cum præterito, vel futuro euentu, imprimi cogitationem præteriti, aut facit futurum, & hoc solum propter similitudinem, quæ repræsentat futurum, aut præteritum. Ex-*

A *go similiter in figuris celi ex illarum dispositione poterit significari effectus præteritus, & futurus. Præterea quid obstat Deum in celi pelle omnia, aut aliqua futura depinxisse, sicut signa, quæ erunt in Sole, & Luna & stellis, extremum diem significabunt, non tamen efficiunt. Id quod insinuat videtur Iob. 37. cum dicitur: num. Iob. quid nosti ordinem celi, & pones rationem eius in terra? & inferius: quis enarrabit celorum rationem? quæ verba Symmachus ita vertit. Quis dedit futurorum intelligentiam; calum autem in terram declinauit: quasi dicat. Ego sum Deus qui in calo omnia futura dedi hominibus cognoscenda.*

B *Hunc dicendi modum optimè refellit. S. Thomas 2. 2. q. 95. ar. 5. & Picus Mirandula lib. 4. aduersus Astrologos cap. 12. hac certa ratione. Vel astra signa sunt eorum, quæ apud nos fiunt, ad placitum, vel naturalia. Si ad placitum Dei, ut multis videtur: vel sunt signa ad placitum eorum; quorum astra sunt causa: & hoc nihil aliud est quam significari effecta per causas, quod est esse signum naturale; Vel eorum, quorum astra non sunt causa, cuiusmodi sunt futura contingentia, & mysteria gratiæ, & actiones liberæ, ut volunt Origenes, & Albertus, & hoc non; quia inde sequeretur, Astrologos posse prænoscere, & prædicere per illa signa futura contingentia, mysteria gratiæ, & actus liberi arbitrij, quod cum sit contra sententiā Sanctorum omnium, & scholasticorum, erit valde erroneum in fide. Ergo cum ratione naturali non possit constare, neque ex scriptura, neque Sanctorum communi consensu, Deum in calo depinxisse pro nutu suo futura per calum non efficienda; sequitur hoc esse commentum, & plenum superstitione assertum, nec posse vlla ratione sustineri. Erunt ergo astra tantum naturalia signa. Cum autem signa naturalia quadruplicia sint. Nam vel causa est signum effectus, quem efficit, & sic astra gen. 1. dicuntur esse in signa: Vel effectus est signum suæ causæ, ut fumus ignis: Vel vnus effectus est signum alterius ab eadem causa producti; sicut Iris, & serenitas sunt duo effectus celi concurrentes, & ideo Iris signum est serenitatis: Vel denique potest aliquis effectus esse signum causæ celestis; aut è contra calum signum esse effectus, & non apparere causa eius esse; quia est causa alterius causæ occultæ, quæ efficit illum effectum. Cum hæc ergo quatuor genera signorum inueniantur in effcientia celorum producentium effectus, quos significant: sequitur calum nullo modo significare posse aliquid, quod non efficiat. Ideo ea, quæ superioribus capitibus à calo diximus non effici, non poterunt per celos significari.*

E *Quod si obiicias, ex imagine Cæsaris deueniri in cognitionem Cæsaris; cum tamen signum tantum sit illius, nec illum efficiat, nec ab illo effecta sit: figura igitur in celis existentes, licet non efficiant futuros euentus, aut præteritos, poterunt nos in eorum deducere cognitionem. Respondetur, posse quidem à Deo pingi in calo, tamquam supremo artifice, sicut à pictore pingitur imago Cæsaris: hoc enim artis est, non naturæ: negamus tamen hætenus id factum à Deo: quod si faceret, tantum inde sequeretur, cognita imagine, & prototipo cognosci posse à nobis similitudinem, quæ inter vtrumque intercedit: non autem rem repræsentatam hoc, aut illo tempore futuram: hoc, aut illo modo: his, aut illis conditionibus. Sicut visa Cæsaris imagine non statim cognoscimus: quo tempore, quove loco fuerit Cæsar, futurusve sit.*

Ex quo ratio Bellantij nullius roboris comprobatur. Nam quod similitudo vera Petri statim moueat memoriam ad cognoscendum Petrum, cum eius

Ratio altera.

Iob.

Refellitur præfata opinio.

Astra naturalia signa.

Signum naturale quadruplex.

Obiectio.

Solutio.

Bellantij ratio reiicitur.

Signa in So-
le, & Luna
& stellis.

Deus signa
in cælo po-
suit ut vo-
luit.

conditionibus vniuersis, id est, quia prius illum vi-
deram, & omnes eius conditiones in memoria con-
seruabam. si autem non vidissem, aut audiuissem,
non cognouissem eum, nisi denuò fingendo. Figura
ergo cæli si rem non efficit, nihil amplius habet
quam esse similitudo, ex qua nequit cognosci, exi-
stentia rei, & modus omnis eam indiuiduans. Sancti
verò patres, qui signa vocant astra, naturalia signifi-
cant: nec Augustinus asserendo locutus est. Si quæ
autem signa scimus in cælo facta, per quæ futura,
aut præterita cognita sunt, cuiusmodi fuit signum
salutis Ezechie retrogradatio Solis, & Eclipsis,
Christi passionis, & signa ante diem iudicii; quæ ea-
rum rerum causa non esse certum est; id cum ex
Scriptura habeamus à Deo immediatè factum, aut
faciendum, non inde colligi oportet, similia signa ef-
fe in cælo omnium futurorum, quod nulla certa ra-
tione, neque firmo testimonio constet; sed potius
posse Deum pro sua id facere voluntate; sicut potest
supra naturam multa alia operari. Necdum quod ea
signa nihil nobis significarent nisi à Deo id fuisset
explicatum; ut quod signa in Sole, & Luna signifi-
cent prope iam extremum adfore diem. Iob au-
tem locutus est Deus de cognitione futurorum à cæ-
lis effectorum. De his autem, quæ Albertus addu-
xit, statim sermo erit.

*Qua certitudine cognosci possint directæ
astrorum effecta?*

C A P. V I I.

Certitudo
cognoscendi
ex certitudi-
ne existendi.

His de astrorum efficientia vtcumque explica-
tis, declaremus oportet quā certitudine astro-
rum effecta, sicut prænosci, ita possint ab astrologis
prædicti, hoc vno ex S. Thoma, non vno in loco, sup-
posito; quoscumque effectus corporum cælestium ea
certitudine posse prænosci, ac simul prædicti ante-
quam sint, qua certitudine in causis præuidentur ef-
ficiendi, in causis autem ea necessitate præuidentur
efficiendi, quā necessitate in eis præexistunt. nam si
necessitas omnimoda sit, erit omnimoda certitudo,
sin minus non adeo certa. Definiamus ergo hanc
rem subiectis propositionibus, ut clariùs proce-
damus.

Certitudo
omni modo
in ætherea
regione effe-
ctorum.

Ratio.

Prima propositio sit. *Priora illa effecta, quæ in æthe-
rea regione efficiuntur, omnimoda certitudine, & eviden-
ti Astrologia Theorica, quæ Mathematica dicitur, & no-
men Mathematicorum dedit astrologis, præsciuntur, præ-
dicunturque.* Communis est hæc Philosophorum, ac
Theologorum sententia, quam tradit S. Thomas. 1.
P. q. 86. art. 4. & 2. 2. q. 95. art. 1. & 5. & Opusculo 28.
de fato cap. 4. & ratio conuincit: quia ex Aristotele
11. Metaphysices c. 9. Scientia est eius, quod semper
est: at prædicti effectus semper ex superioribus pro-
ficiuntur causis, quarum est natura inuariabilis, &
quæ nulli errori, nullique temeritati subiicitur. sic
scimus quo die, quæve hora umbræ terræ obiectu
Lunæ, aut Lunæ oppositione Sol deliquium passurus
sit. Causas ergo has qui cognouerit, illos futuros ef-
fectus euidenter cognoscet. Potest nihilominus per
diuinam potentiam is cælorum inuariabilis ordo im-
pediri, ut factum est ad vocem Iosue, & Isaie, & in
Eclipsi, quæ sub Christi accedit perpeffione.

Certitudo
in elementis
factorum.

Secunda propositio. *illa effecta, quæ immediatè à cæ-
lo sunt in regione elementari, ut pluuia, tempestates, siccita-
tes, vbertates, pestes, & cetera, licet non infallibili, ut
priora, at physica euidentia, & naturali scientia, præco-
gnosci possunt; ex auctoritate eadem Aristotelis eo loco
dicentis, eius esse scientiam, quod semper, aut plurimum est.*

A Cum ergo hi effectus, ut plurimum eueniant, licet
aliquando deficient, sed raro, ex ipso Aristotele 2. de
diuinatione per somnium, ut plurimum præcognos-
ci poterunt. Nam cum scire sit rem per causas co-
gnoscere, ut dicitur 2. Physicorum; & hos effectus
astrologi sciunt per causas, certitudine scientiæ, ha-
bebunt hanc cognitionem, licet aliquando defi-
ciant. Cum ergo S. Thomas illis in locis asserit, effe-
ctus ut plurimum provenientes ex suis causis, per
quandā coniecturam cognosci, quæ generat habitū
minoris certitudinis, quā sit scientia, loqui putan-
dus est, cōparata hac scientia cū Mathematicis, res-
pectu quatum, hæc, quæ est scientia physica dicitur
coniectura: vel loquitur in vniuersum de effectis cæ-
lorum, quæ per scientiam ipsam physicam nequeūt
cognosci, sed coniectura tantum. Hæc autem effecta
præterquam quod aliquando deficient ex parte ma-
teriæ; id etiam ex diuina contingit voluntate sæpi-
sime, ad petitionem iustorum. quatenus enim homi-
ni conducit, ut reducat eum ad se; permutat ministe-
rio angelorum omnia Deus, ut fames, pestes, morbi
etiam exoriantur; & è conuerso, ut pluant cæli, vbe-
resque reddantur agri, ut orante quondam Elia con-
cessit.

B Tertia propositio. *illa effecta, quæ à cælestibus pro-
ueniunt corporibus, medijs agentibus particularibus; præ-
cipue corporis humani temperamentum, & varia ex ipso
orta propensiones naturales, vitæque periodus, prænosci
etiam possunt in suis causis, certitudine scientiæ, physica, &
naturalis, licet quandoque deficient.* Sic namque effe-
ctus per causam cognoscitur, quod scire est; cælum
autem causa est corporalium dispositionum, ex qui-
bus variæ oriuntur inclinationes per modum passio-
num; quas habere, vel non habere, non est in nostra
potestate, quia naturaliter sunt in nobis. Sic genera-
tim dixit Aristoteles 4. lib. de generatione anima-
lium cap. vltimo, omnia animalia à circuitibus Solis,
& Lunæ habere periodum vitæ suæ, & iuxta eorum
circuitus continens ipsum, animaliaque immutari, &
pro continentis varia temperatura variè affici: huic
simile dixit S. Thomas lib. 2. de Generatione prope
finem. Cum planetæ in periodali circulo erunt for-
tes, plures dabunt annos, sin debiles pauciores. Ac
de homine sic Cicero lib. 2. de Diuinatione post me-
dium, loquens de Astrologis. *Quibus, ait, etiam Dio-
genes Stoicus concedit aliquid, ut prædicere possint, dum-
taxat qualis quisque natura, & ad quam quisque maxi-
mè rem aptus futurus sit.* Hoc ipsum Damascenus af-
firmat, & Hugo supra relati 3. cap. propositione 3. &
S. Thomas vbique ut 1. 2. q. 9. art. 5. Corpora, ait, cele-
stia imprimunt in corpus humanum, & per consequens in
vires sensuiuas, quæ inclinant ad actus humanos. & ad 3.
nihil, inquit, prohibet ex impressione corporum cælestium
aliquos esse habiles ad nascendum, vel concupiscendum.
Id ipsum latius tradit 3. contra Gentes. c. 92.

C Vtrum autem certior sit eorum cognitio in nau-
tis, agricolis, & medicis, qui immediatas causas, &
indicia naturalia, particulariaque considerant, quā
in Astrologo, ut volunt Mirandula lib. 3. cōtra Astro-
logos cap. 19. Michael de Medina lib. 2. de recta in-
Deum fide c. 1. & alij quidem, imo & Augustinus
lib. 5. de Ciuit. Dei c. 2.

D Dicendum absolutè loquendo, certius esse iudi-
cium Astrologi, qui per superiores causas iudicat,
quā medici, qui per inferiores solum; Quia quo
causa vniuersalior, & maior est, eo maiorem, &
fortiorem habet ad agendum virtutem; cuiusmodi
sunt cæli, efficacius ergo imprimunt in hæc inferio-
ra, quā causæ particulares; nisi tot coniungantur,
ut minuant, aut temperent eorum actionem; quod
etiam ex causis ipsis superioribus solet provenire.
Sed

Ratio.
S. Thomas
explicatur.

Certitudo
effectorum
in homine
quoad cor-
pus.

Aristoteles.

S. Thomas.

Cicero.
Diogenes.

Damascen.

Certior co-
gnitio astro-
logi quam
medici.

Augustinus.

Quo causa
superior effi-
caciior.

Ptolemeus. Sed tamen nec medicus, vt asserit in Centiloquio Ptolemeus, relatus à S. Thoma. 3. contra Gentes cap. 85. est perfectus medicus, nisi sit astrologus; nec astrologus nisi complexionem benè cognouerit.

Obiectio. Quod si contra præfatas duas propositiones obijcias, etiam defectuum in his particularibus contingentium ex particulari agente, aut ex indispositione materiæ à cælis duci originem: nihil enim est ad corpus pertinens in his inferioribus, quod cæli effugiat efficientiam; neque agens particulare est sicut anima rationalis, & voluntas, quæ possit repugnare cælesti dispositioni: quin potius nihil agit, ad quod non moueatur à cælo, sicut causa secunda à prima, & similiter dispositiones materiæ à cælo omnino sunt. qui ergo ex astrologis nouerit causam ea omnia, quæ ad effectum re ipsa efficiendum coeunt, producentem, & agens particulare, & materiæ disponentem, tam certo, & euidenter cognoscet effectum, quam cognoscit eclipses, ceterosque effectus æthereæ regionis, & sic infallibiliter. Fatendum hoc quidem est ex natura rei, cognoscibilem esse effectum talem infallibiliter, causa cælesti cognita; & non dubito quin homo in natura integra id cognouisset, modo autem difficile est creditu tam peritum inueniri astrologum, qui minima quæque in cælis temperantia, & resistantia, & agentia astra consideret, ex quibus vnicus dependet effectus. in hoc enim genere potissimum puto verum quod S. Thomas concludit. 1. 2. q. 109. art. 2. Hominem in natura corrupta non posse verorum omnium naturalium cognitionem adipisci, & nihilominus, quo fuerit peritior astrologus, plura de supradictis cognoscet, & cognita prædicet.

Certitudo motuum animantium ex cælo quanta. Quarta propositio. *Motus animantium, plantarum, & elementorum, & actus indeliberati, vt cogitatione, & aliarum potentiarum sensuiuarum, & furta amentium, ceteraque naturalia opera minuiora; licet per eandem scientiam cognosci possint, sed multo cum minori certitudine, & ratio est; quia licet hæc opera fiant à cælo immutante organa corporea, quibus immutatis, & ipsæ potentie immutantur, vt in amentibus, qui instinctu, quodam naturali, tamquam bruta mouentur à cælis, ad operandum, etiam furta, vt ait S. Thomas 3. contra Gentes c. 81. & Opusculo 25. de fortibus c. 4. & Lucius Bellantius in sua Apologia q. 14. art. 6. tamen quia raro euenit, vt tales actus primi, seu indeliberati ex sola cæli influentia fiant; cum immutatio illa sæpe ab extrinseca aliqua causa contingat immutante spiritus animales, & humores, & ipsam cogitativam ad cogitandum, & operandum; ac si quis bruto calcar, adhibeat, mouebitur quidem, etiam si à cælo non instigetur; ideo admodum incerta habenda est huiusmodi cognitio, & prædictio temeraria, & longo quidem studio; & observatione opus est vt quidpiam veri prædicatur.*

Qua certitudine possint cognosci actus humani.

C A P. V I I I.

Cælestis dispositio & inclinatio passionis fortior.

Agamus iam de actuum humanorum per astra cognitione, hoc vno præmissio: tantæ, ac tam fortis efficacitatis esse corpori à cælis inditas dispositiones, seu inclinationes, vt adnotauit ipse Albertus lib. de somno, & vigilia cap. 9. Vt quæuis passio, si cum illis comparetur, nisi quatenus ab eis adigitur, facile repellatur. quod in puero constat inclinato ad artem pingendi, quem si cogas aliam artem addiscere, repugnat maxime, etiam si libens velit

A obedire, natura repugnante nihil proficit, nulla in re feliciter agitat in pictura, etiam sine magistro, per seipsum proficit, & summa cum suauitate, quasi vi quadam, natura duce, impellitur; & ex alio negotio reuocatur; nam vt dixit ille. *Naturam expelles furca, tamen usque recurret*; Vnde traditus magistro, rei insitit sine defatigatione, modico tempore præstantissimus euadit pictor, & ita in sua arte felix, vt ad eam natus habeatur. Hoc ipsum in aliarum artium, & scientiarum studio verum quotidie experimur. idemque maxime in studio virtutum, ac vitiorum; siquidem habiles nascuntur quidam ad iram; alij ad amorem, alij ad castitatem, alij ad mansuetudinem, & ad similes affectus, hoc præmissio.

B Prima propositio sit. *Actus liberi à voluntate elicit, aut etiam imperati, certitudine scientiæ moralis ex astris prænosci possunt, ac prædicti, in communi tantum, sine notatione temporis, loci, aliarumque particularium circumstantiarum.* Certitudinem scientiæ moralis voco, quam S. Thomas locis supra citatis vocat coniecturam, eo modo, quo dicimus; adolescentem domipuellam habentem, qua cum frequentem sermonem conferat, & ludet, fornicaturus; non quidem hac die, aut hora, aut in hoc, aut illo cubiculo; sed certo casurum moraliter loquendo: quamuis reuera possit resistere passioni suæ, & vitare occasionem. Probatur Ratio.

C autem hæc certa ratione. Sicut scientia naturalis est de his, quæ vt in plurimum efficiuntur à causis naturalibus; ita scientia moralis dicenda est, quæ vt in plurimum gignitur de his, quæ vt in plurimum proueniunt à causis moralibus. Sed ex corporeis dispositionibus, & inclinationibus à cælis factis, ita homo inclinatur ad humanos actus, bonos, vel malos, vt ea vi, & instigatione sua vi alliciatur, & deuinciatur, vt illecebris quibusdam delinitus succumbat, vt in plurimum, quia pauci sunt qui ratione, non inclinatione, ducantur: haberi ergo potest hac de re certitudo moralis. Quod autem in particulari non liceat ea certitudine huiusmodi actus prædicere, asserit in primis Ptolemeus in Centiloquio, relatus à S. Thoma 3. contra gentes cap. 85. dicens, non debere astrologum rem dicere specialiter, sed vniuersaliter; quia impressio stellarum in pluribus sortitur effectum, qui non resistunt inclinationi, quæ est ex corpore: non autem semper in hoc, vel illo, qui forte per rationem naturali inclinationi, resistit. Idem asserit S. Thomas in 2. d. 15. q. 1. art. 5. ad vltimum & 1. 2. q. 9. art. 5. ad 3. *Vt in plurimum ait, verificantur qui pronunciantur de actibus humanis secundum considerationem celestium corporum.* & 1. P. q. 115. art. 4. ad 1. vt in plurimum astrologi vera prædicunt, & maxime in communi, non autem in particulari. & 2. 2. q. 95. art. 5. ad 2. *quia pauci sunt, inquit, id est, soli sapientes, qui ratione huiusmodi inclinationes moderentur, ideo astrologi in multis vera pronunciant, præcipue in communibus euentibus, qui dependent ex multitudine.* Et Opusculo 28. de fortibus cap. 4. *stulti omnino secundum inclinationem aguntur, quasi ratione non videntes, in quo parum discordant à bestiis, secundum illud Psal. 48. Homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus; & quia stultorum infinitus est numerus secundum Salomonem, in paucis autem perfectè ratio dominatur, in pluribus hominum inclinationes celestium corporum sortiuntur effectum; & propter hoc quandoque astrologi ex inspectione stellarum vera pronunciant, præcipue circa communes euentus, quamuis in particularibus frequenter deficiant, propter rationem, quæ corporibus cælestibus non est subiecta. Eandem sententiam tenet Bonau. in 2. d. 19. *Quia multi, ait, sunt secutores passionis, & ei se subijciunt, hinc est, quod multi se subijciunt impressionibus astrorum**

Horatius lib. 5. epistol. epist. 10. **Habitus naturalis præstat.**

Certitudo actuum liberorum à cælo.

Certitudo scientiæ moralis quæ.

Ratio.

In particulari certò prædicti nequeunt actus humani.

Ptolemeus.

S. Thomas.

Stulti coguntur inclinatione.

Bonauent.

Scotus.

astrorum, & ideo astrologi vera predicunt; maxime circa homines animaliter viuentes. & Scotus in 2. d. 14. q. 1. §. Dico ad quæstionem. propter istam pronitatem ad sequendum appetitum sensitium, quam causant corpora cælestia, accidit frequenter astrologos vera prænosticare de moribus hominum, puta, quod erunt luxuriosi, & huiusmodi, propter constellationes natiuitatis: In eadem sententia sunt cæteri fere scholastici.

Actus humani per coniecturam possunt prædici. S. Thomas.

Secunda propositio. *Actus humanos in particulari, cognita hominis inclinatione in particulari, prænoscere potest astrologus, non per certitudinem, sed per coniecturam.* Sic asseruit S. Thomas ubi supra, præsertim 2. 2. q. 95. ar. 5. cum in fine corporis, ait, *si quis ergo consideratione astrorum utatur ad præcognoscendos futuros casuales, vel fortuitos euentus; aut etiam ad cognoscendum per certitudinem futura opera hominum, procedit hoc ex falsa, & vana opinione.* Ait ergo Caietanus. Si quis velit non per certitudinem futura opera cognoscere hominum, sed per coniecturam, & suspicionem, non falso, aut vanè prædicet: præsertim si cognitio ex aliis indicibus particularibus procedat. Vt si videat Astrologus fortem aliquam stellam, definito tempore, & loco, in eam personam talem sortitam inclinationem, fortiter, potenterque influentem; & ad id, ad quod cælum inclinat particulari vi impellentem.

Actus liberi ex aliena voluntate pendentes, nullo modo possunt prædici.

Tertia propositio. *Opera hominis libera, quæ ex alterius voluntate dependent, neque prænosci possunt per certitudinem, neque per dictam coniecturam, nisi cognita simul alterius inclinatione, cuius requiri debet voluntas.* Ita Michael de Medina lib. 2. de Recta in Deum fide. c. 1. estque per se manifestum. Vt quod hoc, aut illo anno ducturus quis sit uxorem diuitem, nobile, ac pulchram: quod hac, aut illa dignitate donandus sit, & à quodam principe diligendus: quod sit futurus victor in lite: & huiusmodi: quia quod ex pluribus causis quoquo modo dependet, nisi eis omnibus cognitis, cognosci nequit. Sed quod quis sit ducturus uxorem nobilem, etiam si ad id habeat inclinationem: habeatque illud auxilium, quod concedit S. Thomas 3. contra Gentes c. 92. adipiscendi efficaciter quod elegerit; pendet ex eius voluntate, & alterius; ergo nisi utraque cognoscatur inclinata per dispositionem corpoream à cælo factam, non poterit, neque coniectari, sine temeritate.

Casus fortuiti certo prædici nequeunt.

Quarta propositio addatur de casibus fortuitis. *Nequaquam potest astrologus ex astris præscire bonam, aut malam hominis fortunam cum aliqua certitudine.*

Bona, aut mala fortuna.

Fortunam autem vocamus bonam, aut malam, iuxta supradicta ex S. Thoma 3. contra gentes c. 92. cum ex dispositione superiorum causarum, Dei mouentis voluntatem, angeli suadentis, & cæli disponentis corpus ad inclinandam voluntatem ad aliquod opus eligendum, ampliora bona homini proueniant, quam excogitarat, aut intenderat: aut inopinata mala, & incommoda. Vt si quis fodiens sepulcrum inueniat thesaurum; aut volens nauigare summergeatur. Iam probatur primò propositio. Quia saltem cum euentus fortuitus coniunctus sit cum electione hominis libere fodientis, aut se conferentis ad aquas, qui nequit in particulari scire electionis illius opus, non poterit præscire actum sequentem: Vt notauit Caieta. 2. 2. q. 95. ar. 5. multo minus si fortuna etiam pendeat ex alterius voluntate: ut si forte mihi in forum eunti debitor occurrat: occursum hic ex mea, & illius pendet voluntate. Secundò. ut diximus c. 4. ex S. Thoma, in cælo nulla causa est illius casus fortuiti: nam causa eius debet operari ex electione; solus autem Deus est causa vniuersalis ex electione operans. Quod si dicas, posse in cælo esse duas causas,

Ratio altera.

Obiectio. Quod si dicas, posse in cælo esse duas causas,

A aut vnam, inclinantem hunc hominem ad nauigandum, & ut pereat in aquis: ergo astrologus utramque cognoscens, poterit casum fortuitum præscire; qui licet sit fortuitus respectu illius hominis, at naturalis est respectu cæli. & si de ratione fortuiti sit, quod causa superior operetur illum ex electione, & inferiori accadat præter intentionem, vocetur fortuitus respectu hominis, & liber respectu Dei, & naturalis respectu cæli: Dicendum adhuc ab astrologo præsciri non posse, quia actus ille fortuitus præsupponit alterum liberum, quem consequitur: & sicut non nisi per coniecturam potest prænoscere actum liberum nauigandi, ita, & multo minus actum illum fortuitum, quo nauigans fortè summergeitur. & hoc est, cælum esse causam per accidens eius, ut dixit S. Thomas, hoc est, per actum ex electione sumptum.

Solutio.

Quid sentiendum de ea parte astrologiæ, quæ de reuolutionibus agit.

CAP. IX.

Astrologia iudiciaria, de qua sumus locuti in 2. huius operis capite, quatuor partibus continetur, inter quas primum locum obtinet, quæ est de Reuolutionibus; de quibus modo est breuiter dicendum. Pars autem hæc, ut ait Albertus in Speculo Astronomico cap. 6. in tres alias partes diuiditur: Prima est de 120. coniunctionibus planetarum, & de eorum eclipysibus. Altera de reuolutione annorum mundi; quæ consistit in scientia signatoris, hora natiuitatis in primum minutum signi arietis, qui dicitur dominus anni, & disponit omnia nutu Dei, ex aspectu planetarum ad eum; ortu, occasu, directione, retrogradatione; indicatque quid operetur Deus eo anno per stellas super ciuitates quorundam climatum, & vniuersalitatem vulgi circa annonam, bellum, pacem, terremotum, diluuium, prodigia &c. quid etiam futurum per stellas fixas. Tertia est de temporum mutatione per planetas super impressiones altas in aëre superiori, & inferiori, & in differentiis anni humidi, aut sicci, & in aliis meteorologicis. Et quidem de his tribus, quod vera iudicia ex astris ferantur, dictum à nobis est cap. 3. & 7. & dicemus cum agemus de Meteorologia; & de prima illa, quatenus attinet ad nostrum institutum.

Albertus.

Diuisio astrologiæ de reuolutionibus.

Hæc tamen omnia refutat latè Picus Mirandula toto libro 5. aduersus Astrologos, non omnino recte; nam ex supradictis patet cælum efficientiam habere in hæc inferiora; idque præsciri posse ab astrologis multo antequam sit, præsertim si non pendeat nisi à causis superioribus. In eo autem rectè deliros vocat astrologos, qui res supernaturales, vel à sola Dei, & hominis voluntate pendentes, cælo etiam adscribunt, ex eoque volunt præcognoscere. Fuere enim multi astrologi, in quos Picus inuehitur, inter quos fuit Petrus Aliacus Cardinalis, quæstionibus in Genesim, & lib. de Astronomiæ concordantia; qui affirmant Noëticum diluuium præsignificatum fuisse in cælo, magna quadam coniunctione, quæ & effecit illud: Tum etiam legem à Mose traditam; & Christi Euangelium, & aduentum Antichristi &c. Quin & Albertus in Speculo Astronomico cap. 11. Albumasarem commendat, qui in cælo assignauerit domum fidei, & bonorum operum: & fortunam huius mundi per Venerem, & fortunam futuri sæculi per Iouem: Tum etiam scripsit in cælo præsignificatam fuisse Christi natiuitatem. ut 6. cap. retulimus. Idem cap. 12. affirmat, per anni reuolutionem præsignari in cælo posse magnum

Astrologorum delirium.

magnum prophetam naturum. Quamuis hi illo modo suam moderentur sententiam, ut dicant, hæc omnia per cælum significari, non tamen omnia effici, sed à Deo glorioso in cælo scripta, & veluti in pelle depicta. Hanc sententiam Hieronymus Armellinus Dominicanus, quem refert Sixtus lib. 5. Bibliothecæ Adnotat. 81. Tamquam hereticam damnauit.

Celsa præ-
fata senten-
tiæ.

Mihi videtur sic distinguere: nam si dicant hæc effecta à cælo posse effici, & esse reuera effecta, non dubito quin absque fidei detrimento, sustineri non possit, cum illa omnia immediatè credamus à Deo facta. Nam fides, & bona opera, & futuri seculi beatitudo, Christi aduentus, & lex per Moysen data, diésque iudicij, sine medio cælo creduntur effecta, aliàs scirent astrologi aduentum Antichristi, ac diem iudicij. Si autem tantum significari, ut vult Albertus, cum cælum nullius rei signum esse possit, cuius non sit causa, ut 6. cap. probauimus, sequitur ulterius hanc sententiam, & contra rationem esse, & contra fidem; quia saltem concedit per ea signa sciri posse quempiam beatum fore supernaturaliter, & certum fore diem iudicij definitum, &c. quod contra Euangelium est, & communem sensum Sanctorum Patrum. Igitur prima hæc astrologiæ pars solum verum habet in effectis naturalibus naturaliter è cælo prouenientibus.

De secunda astrologiæ parte, quæ est de Natiuitatibus.

C A P. X.

Triplex via
fata vniuer-
salia sciendi.

Astrologi non tantum de particularibus fati, sed etiam de vniuersalibus vrbitum, gentium, regnorum, & mundi vniuersi iudicari solent, triplici via, ut notat Mirandula lib. 7. c. 4. aut ex magnis syderum superiorum, vel luminarium Eclipticis coniunctionibus; aut ex cæli dispositione, cum primas arietis minutias ingreditur Sol, quod statuunt principium anni. aut denique ex principiis vrbiū, regnorum, gentiumque peculiaribus. hoc est: ex hora, qua vrbs ædificata, vel regnum institutum, vel lex genti lata, qua viuit, & gubernatur: de quibus non est modo nobis disserendum, sed videat qui velit eo in loco Picam; tantum de hominum loquemur natiuitatibus.

Sanctorum
sententia cõ-
tra astrolo-
giæ de na-
tiuitatibus.
Clemens
Rom.
Eusebius.
Tertullian.
Basilus.
Ambrosius.
Augustin.

Theodoret.
Damasen.
Isidorus.
Gregorius.

Philosophi.

Ratio eorū.

Nulla pars iudiciariæ astrologiæ est, in quam vehementius inuehantur Sancti Patres, quàm in hanc: quâ astrologi ex cuiusque hominis hora natiuitatis, quid illi in tota vita euenturum sit, præiudicant. Clemens in primis Romanus toto lib. 9. recognitionū, huiusmodi per genesim iudicium omnino refutat: ex quo videtur Eusebius sumpsisse lib. 6. de Præpar. Euang. c. 8. & Tertullian. lib. 6. de Idololatria. c. 9. Basilus Homil. 6. in Exameton. & Ambros. lib. 4. c. 4. Augustinus ubique, ut 2. de Genesi ad literam. c. 26. & 27. lib. 5. de Ciuit. Dei per priora capita, & lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 23. Theodoretus Quaest. 10. in Genesim. Damascenus 2. fidei cap. 7. Isidorus lib. 8. Ethimologiarum c. 9. & Gregorius Hom. de Epiphania. Picus etiam lib. 7. aduersus astrologos huiusmodi iudiciariam astrologiam per multa capita refutat. Quin imò insignes Philosophi Pythagoras, Socrates, Plato, & Stoici deniq; ut asserit Theodoretus, hanc Genethliologiam numquam approbaverunt. Sed & Cicero cum Panætio lib. 2. de Diuinatione multis reprobatur. Ratio autem, quam format Augustinus lib. 2. de Genesi, & lib. 5. de Ciuit. c. 1. & cum eo Gregorius, & prius Basilus, imò & Cicero, ea est; quod videmus geminos eodem genitos con-

A cubitu, simulq; natos, diuersos euentus habere, actionum, profectuum, artium, honorū, & mortis, &c. Præterea quàm plures, inquit Basilus, videmus, qui per successiones reges sunt; & tamen cum in eodem nascentur tempore, quo reges, ex constellatione natiuitatis præsignantur, cur reges sunt? aut cur plures, qui sub eadem nascuntur regia constellatione, non reges fiunt? hæc, & similia sancti Patres adducunt, exemplo Iacob, & Esau, ad hanc reprobendam Genethliologiam.

Verum astrologi adeo suam tuentur sententiam, ut etiam Christi Domini vitam, & mortem voluerint in cælo, & constellatione eius natiuitatis fuisse præsignatam. ita asseruit Petrus Aliacus presbyter Cardinalis q. 30. in Genesim, & lib. de legibus, & sectis; quem refert Sixtus Senensis lib. 6. Bibliothecæ sanctæ adnotat. 10. & Picus Mirandula lib. 5. aduersus Astrologos, cap. 14.

Dicendum tamen est, posse quidem ex hora conceptionis, seu natiuitatis, cognosci, hominem quempiam esse benè natum, id est, ad hoc, vel illud inclinatum; non tamen de fortuna illius, aut actionibus in particulari prædici, nisi quatenus supra c. 7. & 8. dictum manet. & quidem à conceptione sumi debere id iudicium asserit S. Thomas Opusculo de Fato cap. 4. & Lucius Bellantius q. 14. art. 9. at quia notior est natiuitas, ab ea sumi solet iudicium, & nomen Genethliaci fortiuntur. Quod autem iudicium in particulari ferri nequeat, frequenter affirmat S. Thomas, præsertim 3. contra Gentes, ut diximus c. 4. Albertus etiam in Speculo Astronomico cap. 12. sic ait. *Non indicatur quis natus castus, aut incestus; aut iracundus, vel patiens: aut talia, nisi secundum aptitudinem, aut ineptitudinem, & nihilominus eligit hoc, aut illud, sed ex opere celi est, quod ad eligendum id, ad quod aptus est, citius declinetur; sicut medicus indicat secundum causas inferiores aliquem aptum ad hoc, aut ad illud, & ex his causis cum eligit aliquid, citius inclinatur ad id, quod eligit.*

D Sancti verò Patres ideo tam acriter in hos Genethliacos inuehantur, quatenus nostras operationes, etiam liberas, ita fati astrorum subiiciebant, ut aliter à nobis non possent fieri; quod hæreticum est: aut etiam quod per astra fortuitos euentus certo posse præiudicari putabant, ut quod quis futurus sit rex, aut consul &c. quæ omnia falsa esse probauimus. Aut etiam vniuersè iudicia huiusmodi reprobant, quod sint occasiones variarum superstitionum, ut videtur Augustinus absolutè reprehendere iudicium ex hora natiuitatis.

Quod verò Aliacus voluit Christi vitam, & mortem ex hora natiuitatis eius, sicut & cæterorum hominum, potuisse præiudicari; quod etiam supra c. 6. tetigimus: si quoad actus supernaturales, & liberos intelligat, hæresis labe non caret: si quoad inclinationes optimas id affirmet, & quoad cætera naturalia; licet fortè absque errore posset sustineri, sed nequaquam absque falsitate; quia, ut diximus cap. 4. Christi corpus à Deo fuit formatum immediatè: & omnia opera & illius, etiam naturalia, Christo libera erant. Sicut ergo opera hominis libera calorum efficientiæ non subiacent; ita nec Christi inclinationes, & operationes, quæcumque illæ fuerint; quia Deus ex electione eas sibi assumpsit.

E Ad id verò, quod de geminis Sancti obijciunt, respondet S. Thomas Opusc. 28. de Fato q. 2. in fine, quod licet possemus dicere, in vno conceptu semen per vices proiici, & per vices à matrice glari, tamen etiā si dicatur vna esse hora conceptorum, centrū tamen cordis eorum, à quo incipit conceptus formatio, non est vnum; & mutato centro necesse est mutari totū circulum; vnde horizon eorū non est vnus, nec

Astrologorū
sententia.

Iudicium de
inclinatione
sola ferendū.

Iudicium ex
cōceptione.

Iudicium in
particulari
reprobū.
S. Thomas.
Albertus.

Sancti quo-
modo acci-
piendi.

Aliaci senten-
tiæ censura.

Ad rationem
Patrum.

Obiectio
Nigidio fa-
cta ab Augu-
stino.

Solutio.

Solutio alte-
ra.

Basilii.

nec anguli; atq; adeò tota periodus efficitur diuersa, & per consequens dispositio necessariò variatur. Quod si opponas, quod opposuit Augustinus 5. de Ciuit. Dei. c. 3. solutioni simili Nigidij figuli, falsò astrologos prædicere actus non geminorum, cum inter geminos tanta sit variatio, vt intra minimum concepti tempus, varias habeant inclinationes, vt nullatenus possit comprehendi. Respondet aliter Ferrara 3. contra Gentes. c. 84. circa. 2. conclusio- nem ad 2. confirmationem, illam diuersitatem pos- se prouenire ex parte materiæ, & ex alio agente par- ticulari, aut vniuersali impediende: nam ita dicimus cælum esse causam horum effectuum, vt impedi, & temperari possint à materia, & agentibus secundis. Quin è contra sic argui posset: Filij ex eisdem pa- rentibus geniti, eisdem cibis educati, & ab eodem magistro instituti, inueniuntur diuersorum morum, & diuersam fortunam sortiti; ergo diuersitas illorum ad sydera aliqua ex parte est referenda. Dici etiam, & aliter potest, quod licet stellæ velocissimè mouean- tur, vt dicebat Nigidius, quia verò tanta est earum magnitudo, vt non ita breui tempore cōiunctiones, aspectus, & configurationes tollant, inde fit, vt ge- mini simul enutriti, & educati, vt in plurimum, in humoribus, & inclinationibus similes sint iudicandi, propter identitatem astrorum, & aliarum causarum secundarum: quamuis rarò diuersi euadunt propter occultas causas naturales, tam cælestes, quàm proxi- mas; & propter liberi arbitrij vires, & morum insti- tutionem, & cooperationem cum gratia Dei, vt pa- tet in Iacob, & Esau: non tamen propterea est ne- gandum, quod vt in plurimum, & frequenter acci- dit. Quod verò S. obiicit Basiliius de regibus, conclu- dit quidem contra eos astrologos, qui ex necessitate cælesti eam fortunam euenire affirmabant: non ta- men contra alios rectius sentientes, qui huiusmodi fortuita non subiiciunt, nisi virtute inclinationibus stellis.

De tertia parte astrologiæ, quæ est de interrogationibus.

C A P. XI.

Interroga-
tiones de
quibus fiant.

Existencia
significantur
per cælum.

Fortuita si-
gnificantur
per cælum.

Albertus in libro illo sæpe iam citato, quem vo- cauit, Speculum Astronomicum cap. 8. & 13. interrogationes affirmat posse fieri, vel de rebus iam existentibus, vt quando quæritur de absente, viuus ne sit, vel mortuus? aut de epistola recepta, an missa fuerit à rege, aut à quouis alio? an femina, quam scimus peperisse, masculum pepererit, vel feminam? an aliquid sit furatum interroganti, & vbi sit? &c. & hæc quidem, quæ reipsa existunt, absque dubitatio- ne affirmat, significari per cælum. Deinde ait; posse fieri interrogationes de futuris; vel quæ non pen- dent ex libero arbitrio, nec ab eo possunt impedi, vt sunt vbertas anni, aut sterilitas & cetera, de qui- bus actum est cap. 9. vel quæ sunt fortuita: vt vtrum conquisiturus sit quis magnam substantiam ex ma- gisterio suo, aut negotiatione? aut vtrum adepturus sit hoc regimen vel illud? &c. & hæc præiudicari pos- se, ait, ex significatione, eius, qui interrogat, natiuita- tis; quæ si nota sit, alius modus quæri non debet; sin minus recurrendum, inquit, est, ad sollicitudinem, & anxietatem, quam habet, qui interrogat in hora ipsa interrogationis. Quod si interrogationes sint de futuris pendentibus à libero arbitrio; Vel sunt illæ consultoriæ, vt si interrogem, vtrum mihi sit futura utilis negotiatio? & vtrum è duobus sit facere me- lius? quas quidem omnino commendat. Vel sunt de facto, vt cum interrogatur an Petrus mihi daturus

A sit petenti pecunias? de quibus, ait, licet non effi- ciantur à cælo, significari tamen in cæli pelle, & sic ab astrologis posse prædici, vt etiam diximus c. 6. A qua sententia non videtur abhorreere multi astro- logi nostri temporis, qui facillè iudicium ferunt de furtis; quisnam furatus sit? vbi sit res furto sublata? & vtrum restituenda? tum de litigantibus, pro quo sit ferenda sententia?

B Verum certissime tenendum est, eadem via, & ra- tione, qua futura ex astris prænoscentur, cognosci posse præterita, & ea, quæ longè existunt à conspectu nostro. nam cum cælum sit circulus inuariabili motu circumuolutus; qua ratione astrologus scit ex tali syderum coniunctione, oppositione, seu constellatio- ne aliquid in terra efficiendum; sciens distantiam, & interuallum præsentis constellationis à præ- terita; scire potest præteritam constellationem suam iam sortitam effectum. sicut qui videt in horologio indicari horam quartam iam futuram, nos- cit sonuisse horam primam, & secundam; & quan- tum temporis præterierit; ac simul noscit iam esse factum id, quod solet fieri hora prima, aut secunda; & quid sit faciendum in singulis horis sequentibus. similiter quoque astrologus, qui definita Petri nati- uitate, ex astris nouit periodum vitæ eius, potest mo- do iudicare viuatne, an non? id est, vtrum sit datus fi- nis periodo signatæ ei in cælo in eius natiuitate. Et similiter sicut ex huius anni reuolutione, & constel- latione potest astrologus cognoscere futuram anni vbertatem; ita ex interuallo, & mora, quæ est inter hanc, & præteritas constellationes eundem effe- ctum producentes, potest cognoscere quoto ab hoc anno similis contigerit vbertas, aut futura sit. Itaque secundum efficientiam cælorum, de qua superius la- tè disseruimus, potest astrologus iudicium ferre de præteritis, & de futuris; ita vt ea tantum iudicare possit facta, aut efficienda, vt iam dictum est, quæ à cælis efficiuntur; quæ verò à cælis non efficiuntur, nequit iudicare. de quibus omnibus hæc accipe ex- plicatiùs tradita.

C Prima propositio sit, Si interrogetur astrologus de ef- fectis immediatè ab astris, vel efficiendis, per scientiam astrorum licite potest respondere; quia reuera hæc effe- cta cognosci per causas possunt, in quibus existunt in potentia, vt cap. 7. dictum est.

D Secunda propositio. Si interrogetur astrologus de his effectis, quæ medijs agentibus particularibus sunt, vel fa- cta sunt à cælis, vt de hominis temperamento, & inclina- tionibus, de salute, & obitu, respondere potest; quia hæc etiam in causis præexistunt, vt ibidem assertum est.

E Tertia propositio. Si interrogatio fiat de casibus for- tuitis, aut qui pendent ex alterius voluntate; vt si ne quis obtenturus consulatum, aut gratiam principis, aut pul- chram uxorem, aut sententiam pro se in lite, aut furium sublatum: & huiusmodi? nequaquam absque opera da- monis, potest per astrologum responderi, nisi per fallacem coniecturam. Probatur ex iam sæpe repetitis. hæc effe- cta omnino pendent ex voluntate. v. g. regis daturi consulatum, vxoris volentis ei viro nubere, aut iu- dicum talem sententiam ferre volentium, & furis volentis restituere: Sed actuum pendentium ex vo- luntate, cælum non est causa, sed ipsa hominis vo- luntas; ergo talia non possunt per cælum cognosci. Præterea si aliqua ratione hæc cognosci possent, maximè cognita, non tantum interrogantis incli- natione, sed etiam personæ concurrentis ad effe- ctum, puta, regis, vxoris, iudicis, furis; sed huius- modi inclinatio cognosci non potest; quia tales per- sonæ vel longè absunt, vel non extant; & ipsi astro- logi hæc non curant; ergo talia effecta cognosci ne- queunt, siue præterita, siue futura. Atque huius- modi

Consultoria
sunt in cæli
pelle.

Eadem ratio
cognoscendi
præterita, &
futura.

De effectis
immediatè
ab astris po-
test dari res-
ponsum.

De effectis
medijs agen-
tibus potest
dari respon-
sum.

De casibus
fortuitis res-
ponsum dari
nequit.

Iudicium
illicitum.

modi iudicium illicitum esse definit Alex. 3. cap. ex tuarum, de fortilegiis: His verbis. *Accepimus quod presbyter quidam cum quidam infami ad priuatum locum accessit, non ea intentione ut vocaret demonium, sed ut inspectione astrolabij, furtum cuiusdam Ecclesie posset recuperari. Verum, licet hoc ex bono zelo, & simplicitate se fecisse proponat, id tamen grauissimum fuit, & non modicam inde peccati maculam contraxit, &c.* & si malum aliud in hoc iudicio non esset, satis esset de furto proximum infamare, aut de adulterio, aut stupro. hæc omnia patent ex dictis cap. 8. & 10.

De actibus
liberis ne-
quit iudiciū
ferri.

Quarta propositio. *Si fiat interrogatio de actibus hominis liberis, aut ab eo imperatis: Ut virum rex sit mihi daturus postulata; virum Maria consensura sit mihi nubere, & similia; quæ pendent ex libera hominis voluntate, multo minus potest de illis ferri iudicium absque demonis opera; qui nec hæc opera directe potest cognoscere; ut suo loco dicemus.* Et probatur; quia vel hæc existunt in cælo, tamquam in causa; quod asserere hæreticum est: vel tamquam in signo, ut volebat Albertus: & hoc eodem modo reprobatur cap. 6. nullo ergo modo possunt cognosci.

Obiectio.

Anxietas in-
terrogantis.

Quod si dicas, angustia illa, & anxietas, quæ impellit interrogantes ad interrogandum, subiicitur efficiencie corporum cælestium: propterea obseruant astrologi, auctore. S. Thoma. Opusc. 25. de sortibus cap. 4. ut ille, qui consultat, quasi interiori solitudine instigatus interroget; non quasi ex deliberatione rationis: quod in omnibus similibus consultationibus dicunt esse seruandum: Ergo ex illa angustia potest sumi principium ad iudicandum, & radix: præsertim cum furtum quoad naturale cælo subiiciatur. Respondetur, anxietatem illam tantum attendi ad deueniendum in cognitionem natiuitatis interrogantis, ut secundum illam iudicium feratur: nam cognitio impulsu cæli, quo hic impellitur ad anxie querendum, cognosci possunt alij impulsus, qui continentur intra periodum vitæ illius, vsque ad natiuitatem. Sicut cognita hora duodecima in horologio, simul cognoscitur, quatuor horas præteritas ab octaua, & octo à quarta, & duodecim à prima. Quod si natiuitas inueniri nō possit, interrogatio ipsa sumitur pro radice, & ex illa iudicatur. Per natiuitatē autē iudicari nō potest de actibus liberis, sed tantum de his, quæ efficiuntur à cælo; ergo nec per anxietatem interrogationis. Tantum enim per illam potest cognosci hunc habere inclinationem à cælo datam ad inueniendum quod amissit; at restitutio, cum pendeat ex alterius voluntate, non fortietur effectum, nisi alter velit: quod verò alter velit, nemo potest naturaliter cognoscere. Et licet furtum v.g. si sit amentis, cælo subiiciatur, & cognosci possit eo modo, quem diximus cap. 7. prop. 4. at si sit liberum, utpote à voluntate imperatum, etiam quoad naturalia, nullo modo per cælum cognosci potest.

Furtum per
cælum quo-
modo possit
cognosci.

De quarta astrologie parte, quæ est de auspiciationibus, seu Electionibus.

C A P. XII.

Astrologiam
de electioni-
bus impu-
gnat.
August.
Haruspices
cur dicti.
Isidorus.
Ratio 1.

Hanc astrologiæ partem, quæ docet horam eligere, qua aliquid inchoandum sit; ut qua hora iter sit arripiendum; qua hora vir ad uxorem sit accessurus, ut filius bonæ indolis, & optimarum nascatur inclinationum, & huiusmodi, acriter impugnat Augustinus lib. 5. de Ciuit. Dei. cap. 7. & Picus Mirandula lib. aduersus astrologos 2. c. 2. & lib. 4. c. 7. quod genus astrologorum, Haruspices quasi, horarum inspectores vocari, asserit Isidorus lib. 8. Etymologia- rum cap. 9. Est autem prior eorum ratio; quia vel ex

A natiuitate tua, v. g. constat te mouendum ad hac hora feliciter agendum; vel non. si constat, quid opus est horam eligere, cum feliciter nihilominus acturus sis? sin minus, quid proderit: nam nihilominus infelicitate ages. Vnde secundum Aristotelem non prodest fortunato consilium. Posterior ratio, quia multa videmus in naturalibus eadem hora inchoata, ut semina iacta, arbores consitas, &c. quæ tamen satis varios exitus habent: horæ ergo inspectio ad operandum supersticiosa censenda est.

Ratio altera.

Nihilominus inficiandum non est prodesse aliquando horas ad quidpiam auspicandum obseruare. quod & S. Thomas 3. cōtra gentes cap. 92. & Opusc. 26. de iudiciis astrorum concedit in nautis, agricolis, & medicis; & in lignis cædendis, & in multis similibus. hi enim tempora ad nauigandum, seminandum, & medicamen applicandum obseruant; quod ipsum sancti patres cōcedunt 3. cap. citati, qui ad hoc astra obseruari sine hæsitacione affirmant: & ratio probat; quia si astra, ut dictum est, operationem habent in hæc inferiora, maleficam, aut beneficam; quid prohibet obseruare tempus, quo aliqua benefica constellatio operatur, ut influat in granum, quod seritur? Deinde si quis ea sit natus complexione, quæ inclinet ad luxuriam; vel instiget ad furtum, vel similia mala; & sciat tempus eiusmodi constellationis futuræ, quæ sanguineum humorem augeat ad luxuriam idoneum; quid nocebit, si aliquibus remediis & corporeis, & spiritalibus sibi ante medeatur, ne tam efficaciter humor ille operetur? Præterea, ut inquit Albertus c. 14. illius libri, si vir sapiens sciat hac, vel illa nocte talem conjunctionem, aut oppositionem futuram, quæ noxias generet in corporibus dispositiones, cur non cauebit tunc cum uxore commixtionem habere, ne filius nascatur male dispositus? curue non poterit eligere tempus ad coeundum aptum, quo videt beneficam futuram constellationem, quæ bonas producat in fœtu dispositiones? Profunt ergo huiusmodi electiones, ut notat Lucius Bellantius in defensione contra Picum Mirandulam. q. 14. ar. 11. & ad mala vitanda, aut saltem minuenda, & ad bonum adipiscendum vel augendum. Sic enim solemus obseruare optimam cæli dispositionem in seminando, plantando, putando vites, & arbores cædendo; in adhibendis etiam ægrotis medicinis, &c. Tum etiam ad præparandum animum in horam illam, qua incrementum humoris cholerici, vel similis, timetur; fugiendo occasiones; aut etiam religiosè orando. Quod si bona sit influentia, potest quis adiungere opus stellarum, & eligere hora ea operari, in qua habet auxilium ad exequendum, iuxta ea, quæ c. 3. diximus ex S. Thoma.

Sententia
vera.
Horatum
ad auspicandum
obseruatio.

Rationibus
probat.

Ad priorem Augustini rationem respondetur; stellarum non ita nos mouere ad operandum, ut necessariò operemur id, ad quod inclinant; quod esset tollere libertatem; sed tantum inclinant nos, ut possimus illis resistere. Oportebit ergo scire eiusmodi effectum, vel ut adiuuemus, & ad finem ducamus, si bona est inclinatio; vel ut fugiamus, & reluctemur, si mala. Ad posteriorem: non id esse mirum, quia ex defectu materiæ id potest euenire, vel ex aliis occultis operationibus stellarum. Et ita non dicimus stellas ex necessitate in his inferioribus operari, sed variabiliter, eo modo, quo iam latè est explicatum.

Ad rationes
oppositas.

De Imaginibus astrologicis.

C A P. XIII.

Quoniam astrologi parti illi, quæ de electionibus est, subiungunt hanc, quæ est de imaginibus astrologicis; & quia, inferiùs huius rei cognitione

B

indigebimus, operæpretium visum est hic explicare quid sentiendum sit de huiusmodi imaginibus, quæ ex astris dicuntur effectum sortiri, nec agimus modo de figuris Necromanticis, & characteribus, quæ dæmonis opera, si quid possunt, efficiunt.

Imaginum
astrologiarū
refutatio.

Picus Mirandula lib. 8. aduersus astrologos c. 3. & sequentibus, multis refutat astrologorum imagines, quas in cælis ad placitum consingunt; quarum in similibus imaginibus in terris formatis, effectus ostendunt influere. Sic duodecim signa in Zodiaco distinguunt: sic vrsas, dracones, lepores, canes, coronam, lyram, &c. Vnde solent dicere. In facie cancri ascendit formosus iuuenis bene amictus, sed in facie, & digitis, nonnihil habens obliquitatis; corpore reliquo simili equo, atque elephanto, pedibus albis, supra se varias frugum species, & folia arborum suspendens. In prima facie leonis ascendit arbor altissimæ radicis, cuius ramis insidet canis; & vir amictus vestibibus nobilibus, sed sordidis, lacrymabundus, & de parentibus suis tristis. His similes in aliis signis describuntur figuræ, qualis illa est, quam posuimus cap. 6. de imagine virginis, & Christi. Quod verò nihil efficiant hæ imagines in similibus in terra ex cera, plumbo, aut metallo alio factis, asserit Picus cap. 5. in fine, probasse Auerroem aduersus Algazelem, & se in peculiari tractatu probaturum. & S. Thomas 2. 2. q. 96. art. 2. ad 2. expressè affirmat, imagines, quas astronomicas vocant ex operatione dæmonum effectum habere. Sunt ergo huiusmodi imagines explodendæ, tam quæ in cælo finguntur; quam quæ in terra dicuntur ex cælestibus effectum sortiri. Præsertim cum in Opusc. de occultis operibus naturæ, absolute dicat S. Doctor non esse possibile, ut aliquod indiuiduum alicuius speciei aliquam virtutem permanentem obtineat, transcendente elementorum, præter alia indiuidua eiusdem speciei, ex hoc quod est generatum sub determinato situ corporum cælestium.

Auerroes.
S. Thomas

Sententia
opposita.
Albertus.
S. Thomas.

Verum sentiunt contra, omnes astrologi, cum Alberto in speculo Astronomico cap. 10. & 15. Quin & S. Thomas 3. contra gentes cap. 104. in fine, de his imaginibus loquens sic ait. *Non est autem omnino negandum, quin in prædictis ex virtute cælestium corporum aliquid virtutis esse possit, ad illos tamen solos effectus, quos virtute cælestium corporum aliqua inferiora corpora producere possunt.* & cap. 101. sic ait, *Quia verò figura in artificialibus sunt quasi formæ specificæ, potest aliquis dicere quod nihil prohibet, quin constitutionem figuræ, quæ dat speciem imagini, consequatur aliqua virtus ex influentia cælesti, non secundum quod figura est, sed secundum quod causat speciem artificiari, quod adipiscitur virtutem ex stellis.* Quam sententiam tenent ibi Ferrara, & Caietanus 2. 2. loco iam dicto.

Imagines in
cælo ponendi
ratio.

Sit ergo. 1. propositio. *In cælo ab astrologis signa, & imagines variæ ponuntur, ut etiam ponit Beda lib. de planetarum, & signorum ratione; non quod ita sint in cælo, Gemini, Virgo, Sagitta, & cetera; sed assumpserunt hos terminos ad loquendum in astrologia ex fabulis Poëtarum, qui finxerunt in terra ea signa in cælum fuisse translata. sicut cetera scientiæ, & artes suos habent terminos proprios ad doctrinam. Vel ex effectibus ita vocata signa, ut lyra, quod inclinet ad musicam.* Sunt tamen constellationes variæ ex multis stellis coniunctæ, quæ secum inuicem attemperatæ faciunt diuersum communem effectum, quam singulæ per se produceret. sicut medici, aut pharmacopola ex variis herbarum virtutibus simul iunctis, & quibusdam suo calore frigiditatem aliarum attemperantibus, efficiunt medicamen, quo morbus aliquis sanetur, quem singulæ per se herbæ non sanarent.

Imagines ratione
materiarum
efficiunt.

Secunda propositio. *Imagines confectæ in terra ab astrologis, ratione materiarum, habent aliquam virtutem, etiam*

in cælo ei inditam, ad operandum aliquid. sic magnes attrahit ferrum; aurum cor lætificat; sic & alij preciosi lapides suos habent ex cælesti influentia miros effectus: ita affirmat S. Thomas 2. 2. & per se est manifestum. Vnde si imago sit aurea lætificabit cor; non qua ratione imago est, sed qua aurea ex materia confecta.

S. Thomas.

Tertia propositio. *Figura seu imago, si tunc fiat cum in cælo scitur influentia aliqua fluxura, quæ in materiam sic temperatam suum effectum sui productura; potest quidem habere aliquam virtutem ad operandum iuxta illum influxum.* v. g. scit astrologus hoc die, vel hora, Mercurium habiturum suum influxum, & ei subiici materiam ita dispositam, & attemperatam; accipit auri laminam, aut plumbi, vel ceream, & liquefacit, & applicat in loco, in quo commodior sit ad suscipiendum influxum; non videtur à ratione alienum, materiam illam suscipere virtutem ad operandum iuxta illam influentiam. Hoc est quod dixit S. Thomas 3. contra gentes; ad constitutionem figuræ in specie artificiari posse influxum ei aduenire, non ratione figuræ. Id ipsum sentiunt Caietanus 2. 2. & Ferrara. Itaque si neque figuræ, neque alicui characteri, neque nomini, aut verbis, aut aliis quibusque signis tribuatur virtus à cælo indita, naturale esse potest quod materiam ipsi, à natura factæ, vel ab artifice transmutatæ, insit virtus à cælo ad quippiam operandum.

Imago artificata potest
virtute à cælo
capere.

S. Thomas.

Materia arte
parata capax
cælestis influxus.

Solent autem Astrologi nomen signi influentis, adhibere illi materiam, tantum ut cognoscatur, quam habeat virtutem, aut quem effectum; ut cum fundunt aurum sub scorpione, sculpunt scorpionem, ut sciatur valere contra scorpiones; & similiter laminam Veneri subiectam, dicant Veneri, aut nomen eius in ea scribunt, aut nomen amoris; ad significandum habere virtutem ad amorem conciliandum. Itaque si ceteræ omnes superstitiones absint, & debite applicentur, hæ imagines, ut res omnes aliæ naturales applicantur, naturaliter suum effectum sortientur.

Astrologorum
mos:

Ex his ad superius obiecta respondemus; si vltra iam à nobis definita fingantur imagines in cælis, aut in terra fictas illas esse potius quam veras; quales illæ relatæ censendæ sunt. At si eo modo, quem notauimus ex S. Thoma, & aliis, à natura habent effectum, & non tantum sunt signa, operæ dæmonis instituta; sed res potius naturales naturaliter virtutem à cælis, & effectum sortientes. Quod si quæ difficultia hac in re occurrant, Caietanus, & Ferrara in dictis locis enodabunt. Et hæc sint dicta de primo vaticinij genere, quod sit per astra: nunc de Metereologia differemus.

Obiectorum
solutio.

De Naturali Vaticinio per Metereologiam.

C A P. XIV.

Post explicationem prædictionis futurorum euentuum, quæ per primas rerum corporearum causas, hoc est, per corpora cælestia, solet fieri; agendum modo est de vaticinio per mirabiles in quatuor elementis effectus raro contingentes, & prodigiosos, profecto, quas Varro Præfagitiones vocauit, ut refert Isidorus lib. 8. Etymol. c. 9. à nomine elementi, à quo dimanant; nam à terra dicitur *Geomantia*; ab aqua *Hydromantia*; ab aëre *Aeromantia*; ab igni *Pyromantia*. Sic enim ex terræ motibus, tempestatibus maris, pluuiis, & quæ in eis interdum gignuntur, ranis, ex cometis, & prodigiis ostentis, & phantasmatibus in aëre, aut eius suprema regione, quæ ignis ab Aristotele dicitur, genitis, multa præsignificantur, & prædicuntur ab huius artis peritis. quæ pars est philosophiæ,

Varro.
Isidorus.
Metereologia partes.

phiae, de qua Philosophus cum commentatoribus, in quatuor libris disputauit. Sed quia non omnia hic sunt tractanda, harum rerum efficientiam breuiter accipe.

Meteorologorum entium effectio.

Entium Meteorologicorum causa Sol est cum astris, ex Aristotelis mente lib. 1. Meteororum cap. 3. & 4. & omnium astrologorum. Materia vero exhalationes, quae a terra, & terreis partibus eleuantur: & humores, qui a locis humidis. Nam cum terra quidem inficiatur malignorum syderum conuersionibus, & quasi morbo aliquo turgeat; sicut humanum corpus corruptis humoribus; quos nisi a se repellat, necesse est, ut intereat homo, aut male habeat: sic nisi terra expellat crasim illam, & humores corruptos, quibus infecta est; necessarium erit, ut terrae motus, incendia, inundationes, tempestatum furores, fructuum corruptiones, pestes; animalium repentinae mortes, & hominum denique morbi, aut fines immaturi sequantur.

Simile optimum.

Igitur sicut medici virtute herbarum purgantium, & sanguinis effusione, ceterisque remediis, e corporibus humanis humores extrahunt, aut saltem diminuunt: ita Sol, Luna, Planetae, ceteraque astra, sua quaeque virtute, & calore extrahunt e terra, & mari exhalationes, & humores, hoc est, vapores: huncque totum globum purgant; aut potius malum eius extenuant, & in aera extollunt, ut ibi vel comburantur, vel euanescant, ablata a mundo maiori ex parte futuri causa mali: nec vero omnino terra se exonerat his malis: neque stellae tanta virtute eruant exhalationes, & humores, ut libera maneat omnino terra. sicut contingit in humanis corporibus, a quibus non omnino erunt humores corrupti, cum expurgantur, sed aliqua ex parte, quae sufficiat ne praedominentur.

Ratio diuersitatis Meteorologicorum entium.

Haec autem exhalationes stellarum virtute eleuatae, si detineantur in visceribus terrae, eius constrictione ob frigiditatem impeditae, efficiunt terrae, marisque motus. Si sursum petant, & multae; vel detinentur a frigore mediae regionis aeris, & sic fiunt venti, tonitrua, fulmina, & similia. Si vero ascendunt, & non sunt adeo crassae, vel illuminantur solum a lumine Solis, & astrorum; & sic fiunt phantasmata, imagines, & colores. aut inflammantur ob vicinitatem ignis, & motum circulaem, quo voluuntur, & sic fiunt stipulae ardentes, caprae saltantes, torres, candelae, lanceae, columnae, stellae currentes, & aliae similes impressiones; quarum figurae apparent, quatenus exhalationes constituuntur. Si vero fiat inflammatio in media regione aeris per detractionem deorsum a frigore illius regionis, fiunt stellae cadentes; quae alio nomine dicuntur iacula. Denique in infima aeris regione prope terram accenduntur aliquando exhalationes; nam supra cetera mortuorum, & patibula suspensorum conspiciuntur interdum quaedam lumina, veluti candelae ardentes; quae sunt exhalationes calore Solis eleuatae ex cadaveribus: & interdum non inflammantur propter calorem Solis impediendam earum congregationem, sed frigiditate noctis condensantur; & ita per antiparistatim roboratae inflammantur. Simile quid apparet aliquando nauigantibus supra malum navis post longam tempestatem, & mali commotionem; estque signum tranquillitatis; quia tunc videntur esse paucae exhalationes, quae sunt materia ventorum, & ita solum ascendunt supra nauim, propter peculiarem motum mali, & aliarum partium navis, ibique inflammantur: quo valde laetantur nautae pro praesente iam tranquillitate.

Ex vaporibus genita.

Simili prorsus modo ex vaporibus calore Solis, & astrorum eleuatis e locis humidis, fiunt nubes in media regione aeris, indeque pluuiae, nebulae, ros, & pruina, nix & grando. tum etiam cum pluuia decidunt animalcula quaedam, ut ranae, & pluuia lactea, carnea,

aut sanguinea, ex varia commixtione exhalationum, cum vaporibus, veluti in cisternis solent rubri generari vermiculi.

Igitur haec omnes impressiones, praesertim ignitae, signa sunt terrae multis exhalationibus infectae: ac proinde praesignant terrae motus, maris tempestates, pestes; fructuum, terraeque nascentium corruptiones: & inde animalium, & hominum denique, qui fructibus, & carnibus corruptorum animalium vescuntur: in quibus vel augetur bilis, & ita praedicuntur seditiones, & bella, ceteraque, quae, nisi eo affectu mitigato, solent euenire; vel alius quispiam humor. Sed quia per eleuatas exhalationes terra est aliquantulum exonerata; non tanta timetur horum malorum corruptio. Sicut extracto sanguine iudicamus corpus humanum corruptis humoribus abundare; sed aliquantulum, aut maiori ex parte exoneratum non subiacere tam grauibis morbis.

Ex his manifestum constat, Cometas signa esse, quibus caelestium coniunctionum effectus, & Eclipsium euentus cognoscantur. Sunt quidem stellae prima causa in corporeis, quae terram inficit, aeremque corrumpit: Cometa vero stellarum foetus, & partus est, qui propterea similem aeris corruptionem impertit. Vnde quos euentus per astra, tanquam per causas, sciunt Astrologi; per cometas sciunt Cometographi, tamquam per effectus, & signa, & causas quodammodo illas adiuuantes. Atque adeo eo modo praesignant, eaque certitudine euentus futuros, quae astra diximus praesignificare. & ut mihi videtur, certius; quia astrorum effectus impediri multipliciter possunt: sed cometae sunt signa infectionis iam in terra, & aere existentis: atque ita fere semper malum praenuncians maius, seu minus.

Cometae signa effectuum astrorum.

Certitudo raticinij ex meteorologia.

Per Meteorologiam futura praenunciari auctoritate Sanctorum, & Philosophorum probatur.

C A P. X V.

NE hunc per Meteorologiam modum praedicandi, sine auctoritate tradidisse videamur, praeter ipsam experientiam, sanctorum Patrum testimonia, & Philosophorum sententias ad eius comprobationem adiiciemus. Nam Basilii I homil. 6. in Examaron ita loquitur: *Necessaria profecto sunt luminarium in hominum vita lationes: namque si non ultra modum signa quispiam, quae ab ipsis proficiuntur, exploret, utiles ipsorum observationes, eas inuenerit, quas experientia longa probauit. Complura cuique sanè de imbris; complura de siccitatibus, complura de flatuum agitationibus aut ex parte, aut in vniuerso vehementioribus, ac leuioribus, discere licet. Nam, & unum quid eorum, quae a sole soluantur, Dominus nobis tradidit hisce verbis: [hodie tempestas erit, rutilat enim triste calum]: similiter, & luna cum caliginoso humore circumdatur, idem portendit. & cum orbis y solem cingunt, quos areas appellare solemus, aut copiosa pluuia nimirum, aut flatuum vehementium concitatio premonetur. Quin etiam y quos aduersos soles appellant cum solis consequuntur delationem, affectuum quorundam aeris praesagia sunt: quemadmodum, & virgula colore arcus pluuie praedicta recte in nubibus apparentes, imbres fauos, ac tempestates atrocissimas, ventos truces, aut aeris omnino non mediocrem mutationem portendunt. Complures quoque significationes, & circa lunam obseruamus, accrescentem, decrescētemque, qui huic studio operam impenderunt; tamquam aere necessario cum luna formis una mutationes suscipiente. Tercio namque die si tenuis sit, puroque nitore fulgeat, serenitatem puram praenuntiat, atque spondet: sin crassa*

Patrum testimonia de praedictione per Meteorologiam. Basilii.

Lunae significatio.

cornibus, rubicundaque cernatur, aut impetuosam è nubibus aquam, aut horridam austri concitationem minatur.

Theodor. Theodoretus deinde Quæstionibus in Genesim. q. 15. Sic eandem veritatem confirmat. Sæpe etiam crinitarum stellarum exortum videntes, ferarum, aut locustarum copiam experti sumus; præterea miserabilem hominum internecionem, atque aduersariorum insultus passi sumus.

Damasc. Adde Ioannem Damascenum lib. 2. Fidei cap. 7. sic dicentem: Gignunt, & frequenter cometa, & signa quedam interituum regum; qui quidem non sunt ex his astris, quæ in rerum initio facta sunt; sed diuina iussione opportuno tempore constituuntur, & dissoluantur.

Beda. Beda rursus lib. de Natura rerum: Cometa, ait, sunt stella, flammis crinita, repente nascentes, regni mutationem, aut pestilentiam, aut bellum, aut ventos; astusque portendentes.

Gregor. Gregorius Homil. 1. in 21. cap. Lucæ, sic ait. quia hæc non longè absunt, ex ipsa aeris mutatione colligimus: priusquam Italia gentili gladio ferienda traderetur, igneas in celo acies vidimus, ipsumque, qui postea effusus est, humani generis sanguinem coruscantem.

Philosophorum testimonia. Aristoteles. Subiiciamus his Patribus Philosophos, ac Poetas, Aristoteles lib. 1. Meteororum cap. 7. sic ait, Crinitarum constitutionem igneam esse, eo argumento probatur, quod complures exorta manifestum præsagium faciunt ventorum, & squallorum, & post. quoties crebra, & frequentes effulgent; toties anni, tum sicci, tum flatuosi perspicue consequuntur: cum autem rariores, & magnitudine obscuriores flagent, contra fit.

Seneca. Et Seneca lib. 7. Naturalium Quæstionum ex Aristotele affirmat, Cometas significare tempestatem, & ventorum, ac imbrium intemperantiam. Idem Plinius lib. 2. naturalis historiæ addens, terrificam esse magna ex parte sydus.

Demum Sybilla Erithræa in hunc modum cecinit:

Sole sub occiduo vere vocitata cometes
Stella refulgebit, gladij mortalibus index,
Et fames, & mortes, præclarorumque virorum,
Atque ducum interitus magnorum, nobiliumque.

Multa eiusmodi Poetæ alij cecinere; multa quoque, & historiæ grauissimorum auctorum retulere, quæ ne longiores sumus recensendo, sub silentio præterimus.

Qua ratione Cometa signa sint interituum regum, & principum.

C A P. X V I.

Cometæ significant interitum regum. Pro comperto à multis traditur cometas regum, ac principum virorum interitum præsignificare. Ut Damascenus habet lib. 2. fidei c. 7. quem superiore capite adduximus. & S. Thomas. P. 3. q. 36. ar. 7. ad 3. Bonaventura in 2. d. 14. 3. P. distinctionis q. vltima, ad penultimum. Tum etiam Antoninus P. 2. T. 12. cap.

Ratio quæ esse possit. 10. Sed ratio huius adhuc incomperta est. Nam vel cometa est signum supernaturale ad hoc effectum à Deo ut significet, & præmoneat de morte principis, ut videtur Damasceno, & Bonaventuræ; dicenti; vel secundo dici potest, id significare, non naturaliter; sed ex iussu Dei. Tunc enim ex diuina prouidentia maior ratio est; tum quia est persona communis; tum quia ex morte eius frequenter solent oriri, perturbationes, bella, & cetera; in cuius etiam custodia magis sollicitantur angeli. Quod tamen non videtur constare: nec ratio vlla cogit supernaturale opus, & miraculosum hic existimare. Aut est signum naturale; quod scilicet significet maximam copiam caloris, & siccitatis, quibus infecta corpora ira succenduntur: unde rixæ, & bella oriantur. Qua ratione non magis significaret mortem principis, quam pauperis cuiusquam, ut notant Bonaventura in priore responsione, & Caietanus super S. Thomam. Erit ergo ea sola ratio, quam

A adducit Albertus magnus; quia mortes principum magis notantur, quam pauperum; vel quia principes sunt naturæ delicatioris, pluribusque vescantur cibis; ideoque magis illis noceat aer, in omnibus rebus infectus. Aut denique quia principes præuident sui regni calamitates; quas adeo dolent, & animo perturbantur, ut languescant, & in cladem incidant imminentem. Nam ut Gallenus, ait, nullus est corporis affectus tantus, qui vehemens animi affectionibus esse possit.

Signane sint naturalia, an supernaturalia phantasmata, seu imagines in aëre visæ.

C A P. X V I I.

SI Damasceni, & Bonaventuræ præfatam sententiam sequamur, asserendum sanè est, apparentia in cælo phantasmata, acierum pugnantium, curruum, equitum, & similibus, Dei iussione, angelorumque ministerio fieri. Quam dicendi formam tuetur Michael Medina lib. 2. de recta in Deum fide cap. 1. D. Gregorij auctoritate Homil. 1. in cap. 21. Lucæ, dicentis, Notandum quod dicitur terrores de calo, & tempestates: cum tempestates hiemales venire soleant, cur hoc loco tempestates venire in perditionis signa prædicuntur, nisi quod eas tempestates venire Dominus denunciat, quæ nequaquam ordinem temporum seruant: quæ enim ordinate veniunt, signa non sunt; sed tempestates in signum sunt, quæ ipsa quoque temporum statuta confundunt. & infra: ex quibus profecto omnibus, quadam iam facta cernimus; alia ex proximo ventura formidamus &c. signa in Sole & Luna, & stellis adhuc aperte non vidimus: sed quia hæc non longè sunt, ex ipsa aeris mutatione colligimus. Quamuis priusquam Italia gentili gladio ferienda traderetur, igneas in calo acies vidimus, ipsumque qui postea effusus est, humani generis sanguinem coruscantem. Et reuera huiusmodi acies diuinitus construi videtur probari, quia nulla causa naturalis videtur illarum congressionum, & figurarum. Quæ namque causa, nisi angelorum ministerio, acies illas posset effingere, quæ 2. Machab. 5. in hunc modum exprimuntur. Eodem tempore Antiochus secundam processionem parauit in Egyptum. Contigit autem per vniuersam Ierosolymorum ciuitatem, videri diebus quadraginta per aëra equites discurrentes, auratas stolas habentes, & hastas: quasi cohortes armatas, & cursus equorum per ordinem digestos, & congressiones fieri cominus & scutorum motus; & galeatorum multiudinem, gladiis districtis, & telorum iactus, & aureorum armorum splendorem, omnisque generis loricarum: quapropter omnes rogabant in bonum monstra conuerti. Præterea si illorum omnium ostentorum, quæ vastationem Ierosolymæ per Romanos factam præcesserunt, vna causa reddenda est, cum nulla cogat ratio quorundam naturales causas, quorundam supernaturales assignare: certè Deum ipsum mediis angelis, ea ostendisse, ipsa Iosephi narratio, non indubiè nos docet. Ait enim lib. 7. de bello Iudaico cap. 12. Nam supra ciuitatem sydus stetit simile gladio, & per annum perseuerauit cometes: & octauo die mensis Aprilis ad diem festum Azimorum, nona hora noctis, circum aram, & templum tantum effulsit, ut clarissimus dies putaretur. hos etiam, cum ad hostiam eodem festo duceretur, in medio fani peperit. Orientalis porta clausa iam, & seris ferro vinctis obserata, cum vix à viginti viris aperiretur, sexta hora noctis visa est sponte patescere. Vicesimo primo die mensis Maij, post dies festos, ante solis occasum, visi sunt per inane ferri currus totis regionibus, & armata acies tranantes nubila, & ciuitati circumfusa. Vox deinde in templo audita est: [migramus hinc.] Iesus etiam filius Anani plebeius, & rusticus, Iesu vox.

Imagines in aëre supernaturaliter fieri.

Gregor.

Ratio 1.

Acies mirabilis Machabæorum tempore.

Ratio altera.

quadrien

quadriennio priusquam bellum gereretur, in templo exclamare cepit, vox ab Oriente: vox ab Occidente: vox à quatuor ventis: vox in Ierosolymam, & templum: vox in maritos novos, nouasque nuptias: vox in omnem hunc populum. Atque hæc interdum, nocturne clamitans, omnes ciuitatis vicos circuibat; idque per annos septem, & quinque menses continuos. Horum nullam fuisse causam naturalem; sed Deum ipsum per angelos quis inficeretur? cum & Iosephus ipse ita accidisse affirmarit. Subdit enim: hæc si quis reputet, profecto inueniet, Deum quidem hominibus consulere, modisque omnibus prae monstrare quæ sint eorum generi salutaria; ipsos autem ob demerziam suam malis voluptariis interire. Quod si hæc supra naturam sunt; quæcumque alia similia illis, supra naturam accidisse putanda sunt.

Astrologorum sententia.

Ptolemeus.

Augustinus. Nimphus.

Ratio figurarum phasmatum.

Ratio concurfus.

Sonorum in aëre causa.

Aristoteles.

Verum astrologi, quia nihil est apud homines admirabile, quod suæ scientiæ non attribuant; horum prodigiorum naturalem causam assignant sydera, & cælestia signa, cometarum materiam ad suam naturam accommodantia: sic Ptolemeus in Centiloquio, Aphorismo. 9. forma, inquit, quæ generantur, & corrumpuntur cælestibus formis subiiciuntur, atque ab eis mouentur: quæ quidem forma tunc potissimum imprimuntur, cum materiam aptam nanciscuntur: & ita Persei exhalatio figurabit milites: Aurigæ formabit currus: Bootes rusticos: Pegasus equos, & ita de singulis constellationibus alijs. Augustinus quoque Nimphus lib. 1. Meteororum fol. 31. col. 4. sic de his loquitur: Quoad formam accidentalem, quæ resultat ex colore, & figura, figurantur ex parte materie: nec una ratione omnibus sub eadem figura apparent. Nam veluti nubes, alijs apparet equus, alijs campana, alijs bos; procul enim existens, propter differentiam aspectuum non eodem modo indicatur. Ex parte verò agentis figurantur pro ratione stellarum, quæ in ipsis vim habent: si enim prope globum earum stellarum cernuntur, quæ gallina est, gallina indicantur; vel id genus, ut pavo, vel aquila. Si prope sagittarium, vel militem, milites censentur: nec ab ratione est, figurari hæc ab stellis, à quarum virtutibus fiunt; ut planè cernimus in grandinibus, & lapidibus, & alijs, quæ figurantur pro ratione stellarum. Horum verò motuum dua possunt esse causa: vniuersalis, vis celi: particularis, frigiditas mediæ regionis è qua repellitur, veluti traiecta. Vnde sicut venti è varijs celi partibus flare possunt: & aliquando quasi ex aduerso pugnant; veluti in ipsis nubibus cernimus; quæ propter ventorum afflatu, quasi concurrere censentur; sic miracula hæc varijs modis moueri videbuntur, ut aliquando ex aduerso, aliquando ex alio, & alio loco currant, non ergo ab ratione est, ut hæc quasi pugnantia iudicentur. & paulo ante fol. 23. p. 3. loquens de sonis, qui in aëre fiunt, sic ait. De sonis miraculosis secundum quid dicamus; horum causas esse collisiones, aut exhalationum cum vaporibus, aut cum aëre denso; ut si intra tenuem vaporem tenuis exhalatio includeretur; hæc compressa cum peteret exitum, sonaret ceu ferrum ignitum, cum in aqua mergitur. Videmus hoc idem in tonitruo, & collisione ventorum, sonitum ferinum aliquando esse auditum. Differentia verò sonorum vocum, quæ audiuntur, multa sunt, & quidem pro differentijs collisionum, & constellationum, in quarum virtute collisiones fiunt. Videmus enim in grandinibus aliquando figuras, quæ non fiunt, nisi in virtute stellarum; sub quarum vi proxime grandinum cause agunt. Ex quo sequitur non esse ab ratione, audiri in celo mugitus bouum, armorum strepitum, tubarum sonitum, & id genus; collisionibus enim multiformibus existentibus, nihil prohibet sonos audiri multiformes, & voces varias, pro varia collisionum ratione; sicut ex collisione aquarum cum locis caernosis paludum, mugitus, & aliæ voces fiunt, ut ait Aristoteles in libro problematum. hucusque Nimphus. Medicus quidem Aragonensis, Franciscus Raxus dictus, in quatuor libris, quos de cometis scripsit, multa super hac re

A non vno in loco differit. Nam 1. lib. c. 2. ex communi massa vaporum, & exhalationum, ait, sydera secundum naturam suam attrahere quod ad se pertinet: sic Saturnus quod sibi simile est, est Mars, & Luna, &c. & inde sortiuntur colorem, & naturam: nam cometæ, cuius materia attracta est à Saturno, vel ab astris Saturni facultatem habentibus, color liuidus est &c. & c. 7. probat cometarum formas syderum naturam imitari & cap. 8. sic ait; Prodeunt in lucem forma venientes à planetarum cum fixis stellis coaliti; ut ex Martis cum stellis Sagittarij commixtione, clypei, & ardentia iacula: cum Hercule, Cepheo, Perseo, & alijs huiusmodi, homines armati agminatim dimicantes. & lib. 4. c. 26. Probat, in ea prouincia, vel vrbe maiorem

B vim habere cometam, in qua monstra plura visa fuerint: idque exemplo ostendit ex Iosepho adducto; nam post visum Ierosolymis cometam, mira illa contigere, post quæ crudelissima subsecuta sunt effecta. Sicut in Flandria nostra tempestate accidisse videmus: post cometam visum anno 1558. & in Saxonia monstri genus mirabile è femina natum est, bouinis pedibus, quatuor oculis, ore, nasoque; cui ab occipite monachalis cucullæ instar, ingens carnis massa pendebat: vertex tonsura sacerdotali insignis; quæ secuta sunt Lutheri schismatis semina. Horum causæ ad syderum inficientium influxus referendæ sunt: nam in regione, regno, aut ciuitate, in qua maiore influxu infestione, maior sequitur humorum corruptela; ex qua sequitur, & appetitus, & imaginationis deprauatio: Vnde facile feminæ naturæ irritantis impetum sequentes, brutis forte commiscuntur; aut imaginatione deprauata; quæ maximi ad fetus formandos momenti est; in materia etiam infecta, sydere influente infasto, omnium generum monstra generant: vnde comprobatur terram illam magis infectam, in qua ea monstra proferuntur, sic ille.

Potest autem hæc sententia his rationibus confirmari. prima sit. Cælestia corpora sunt causa figurarum naturalium horum inferiorum, ut ait S. Thomas 3. contra gentes cap. 105. ratione 4. Sed hæc figuræ effici non possunt, nisi ab agente habente eas figuras; vel vim eas efficiendi. Sic enim Petrus generat Petrum sibi per omnia similem; & leo leonem. Sed cælum multa producit immediatè cum suis figuris, ut diximus cap. 3. nam facit ranas in pluuijs, & figuras omnium entium meteorologicorum. Ergo in se habet eiusmodi imagines, quas effectis suis imprimat, ut Pegasus ad formandos equos; coronam ad formandam coronam in aëre, & similia: Vel eminenter habet illam vim: non mirum igitur si naturaliter acies militum formentur in aëre, ab stellis, sub quibus apparent.

Secunda; quia miracula supernaturalia raro, & apud eas gentes fiunt, quæ ad Dei veram cognitionem, aut timorem, illis visis, adducuntur; ut apud Iudæos olim, & modò apud Christianos; aut apud eos qui conuertuntur; vel quibus Euangelium promulgatur. Sed huiusmodi phantasmata frequenter, & apud barbaras nationes eueniunt, sicut ceteri cometæ; & eosdem cum cometis videntur effectus significare. Sunt ergo signa naturalia. Assumpta propositio ex historiographis non obscure probari potest. Iulius Obsequens refert, L. Opimio, & Q. Posthumio Coss. Consæ arma in cælo volare visa. & C. Mario, & Floro Coss. Arimini canem locutum; arma cælestia ab ortu, & occasu visa pugnare, & ab occasu vinci. Cuius prodigij meminit Plinius lib. 2. Naturalis historiæ cap. 57. dicens: Armorum crepitus, & tuba sonitus audios è cælis, Cymbreis bellis accepimus, crebroque, & prius, & postea. Tertio verò Consulatu Marij ab Amerinis, & Tudertinis spectata arma cælestia ab ortu, occasuque

Cometas sydera sequi.

Cometarum mira visa, & effecta.

Rationes. Ratio 1.

Ratio 2.

Phantasmarum varia historia. Iulius obsequens.

inter se concurrentia, pulsus, quæ ab occasu erant. L. A
Scipione, & C. Norbano Coll. per Syllana tempora,
inter Capuam, & Vulturum, ingens signorū sonus,
armorūque horrendo clamore auditus, ita ut vide-
rentur duæ acies cōcurrere per plures dies. Pausa itē,
& Hirtio Coll. cum aduersus Antonium dimicaretur,
armorū, telorūque species à terra visa cum fragore
ad cælum ferri. Eutropius lib. 6. historię, cum Cæsar
aduersus Pompeium dimicaret, refert, tantum in aëre
armorum strepitum fuisse, ut Antiochiæ, quasi ad-
uentu hostium in muros concurreretur. Nimphus
quoque narrat ubi supra, anno Domini 564. acies
igneas in cælo visas inter se concurrentes, à Septen-
trione in Austrum, magno cum armorum sonitu, pul-
sis tandem Australibus. Anno item 584. duo villici
apparuerunt baculis inter se pugnantes. Anno dein-
de 774. barbatus quidam vir apparuit ignitum bacu-
lum in manu ferens magnum, quo totus mundus exu-
ri videbatur. Inter annos 1174. & 1184. equi armati
horribiles in cælo sunt visi, qui circiter septem horis
acerrimè pugnarunt. Ad se demum refert scripsisse
ducem Prosperum Colonam, cum anno 1514. rem
gereret militarem, in Longobardia, visos duos mili-
tes armis admodum munitos propè Vigenanum; tri-
būsq; ferè horis pugnassee acerrimè; quorum cum
alter victus terga daret, ad tertium inde lapidem iter
arripuit, altero victore ad secundum lapidem eū pro-
sequente; & sic euauerunt. Multa his similia inue-
nientur in auctoribus; quæ longum esset recensere;
quorum cum causa dari possit naturalis, iam assigna-
ta, & inter nationes etiam barbaras efficiantur, ut co-
metæ alij, non est cur supernaturalia existimentur.
Præsertim cum constet illis horrida bella, & neces
imminentes, sicut aliis malignis cometis, significata,
ut exponunt præfati auctores. Nam illa in libro Ma-
chabæorum relata prodigia subsecuta est crudelis in
Iudæos Tyrannis Antiochi; qui nec infantibus peper-
cit, nec senibus, feminisve. toto namque triduo octo-
ginta millia sunt interfecti; quadraginta millia vincti,
totidemque venundati, templūque spoliatum, Me-
nelao ductore; & tandem ipse Antiochus, non sine
prodigiosa morte interiit: quemadmodum, & osten-
ta à Iosepho relata subsecuta est extrema Iudæorum,
urbis, templique per Romanos vastatio.

Verum, & si improbabilis hæc astrologorum sen-
tentia non videatur, ea tamen ratione temperanda
est, ut licet hæc ostenta ad causas naturales referan-
tur, non tamen existimemus multa in cælo huiusmodi
visa esse, quæ omnino miracula non sint: Ut sanè vi-
dentur illa fuisse, quæ in lib. Machabæorum, & à Io-
sepho referuntur. Nam quæ causa naturalis esse po-
tuit lucis circum aram, & templum effulgentis: aut
vociferationis crebræ rustici Ies v, & in ipso templo
exaudite; quæ si à Deo supra naturam facta sunt; &
cetera supra naturam quoque facta quis inficietur
nec tantum solita fieri ad homines terrendos, ut huc-
vsque recitata, certum est, sed etiam ad magnum ali-
quod beneficium significandum: cuiusmodi sunt illa
omnia signa, quæ Christi ortum præcesserunt, à no-
bis super Haggæū relata. & illud, quod Xiphiam ap-
pellat Plinius lib. 2. c. 25. à nitore, & pallore; alio no-
mine, argenteam formam dictam, quæ apparuit sub
Augusto Cæsare; quam Nimphus ex quortimdam
sententia lib. 1. Meteororū fol. 29. pag. 2. eam arbitra-
tur, in qua Sybilla Tiburtina Cæsari Augusto ostendit
virginis candidissimæ puerum in sinu quiescentem;
de quo ei dixit; *Hic puer maior te est, eum adora.* Ferunt
autem, auctore Medina lib. 2. de Recta in Deum fide
c. 1. Hoc ostentum visum esse Romæ eo in loco, qui
nunc, Ara cæli, nominatur.

*Stellam Magis visam non fuisse ex
genere Cometarum.*

C A P. XVIII.

Priscilianistarum sententia fuit, ut notat Gregorius Priscilliani-
Homil. 10. in Matthæum; stellam illam Magis vi-
sam Christo fuisse fatalem; sicut cuius alij homini
suam constellationem: Vnde putabant per astrolo-
giam cognouisse Christū natum, & ideo ad eum ado-
randum venisse. quod fuit quoque Tertulliani placi-
tum in lib. de Idololatria: Vbi inuectus in astrologos,
ita sibi obicit. *Sed Magi, & astrologi ab Oriente vene-
runt? scimus magis, & astrologia inter se societatem: Pri-
mum igitur stellarum interpretes natum Christum annun-
ciauerunt, primi munerauerunt, hoc nomine Christum
(opinor) sibi obligauerunt. Quid tum? Ideo nunc & Ma-
thematicis patrocinabuntur illorum Magorum religio? de
Christo scilicet est Mathesis hodie stellarum Christi, non
Saturni, & Martis, & cuiusque ex eodem ordine mortuo-
rum, obseruat, & predicat. At enim scientia ista vsque ad
Euangelium fuit concessa, ut Christo educto, nemo exinde
natiuitatem alicuius de cælo interpreteretur. Post Euange-
lium nusquam inuenias, aut Sophistas, aut Chaldaeos, aut
incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi planè punitos.*
hæc ille: verè putans stellam illam fuisse vnā cæle-
stibus, per quam Christum cognouerunt, & eius or-
tum magi præsenferunt: ducti sua astrologia, ut Hie-
ronymus quoque sentire visus est in illud Isaia 47.
Ista cum incantatoribus tuis. & in illud Dan. 2. *præcepit
rex, ut conuocarentur harioli, & magi.*

Ioannes Damascenus lib. 2. de fide orthodoxa c. 7. Damascen.
& negat illam stellam ex cælestibus esse initio crea-
tam; & insinuat fuisse cometam. *Aggignitur, inquit, &
frequenter cometa, & signa quedam interituum regum:
qui quidem non sunt ex ijs astris, quæ ab rerum initio facta
sunt; sed diuina iussione opportuno tempore constituuntur,
atque rursus dissoluantur. Cum autem in miseratrice, & sa-
lutari Domini natiuitate secundum carnem propter nos, à
Magis stella visa est, non ex ijs fuit astris, quæ in principio
facta fuerunt: quod & ex hoc perspicuum est, quod aliquan-
do quidem ex Oriente in occasum peragebat cursum; ali-
quando verò ex Borea in Austrum, & quandoque occul-
tabatur, quandoque manifestabatur: hoc enim ordinatio-
nis, & nature astrorum non est.*

Origenes Homil. 18. super Numeros, & Augusti-
nus lib. 2. de mirabilibus Sacrae Scripturæ c. 4. nec ab-
nuuit Chrysostomus Homil. 6. in Matthæum, & Theo-
phyl. in 2. Matthæi, putant probabile, sub specie il-
la Spiritum Sanctum Magis apparuisse, qui eos ad
Christum duxerit; quemadmodum supra Christum
in Iordane sub columbæ specie apparuit. Idem Chry-
sostomus, Augustinus, & Theophyl. affirmant fuisse
Angelum sub specie stellæ; qui, ut olim sub specie
nubis, & ignis ducebat populum Israel; ita sapientes
illos ad Christi præsepe, non tanquam irrationalis
stella, sed ut ratione vtens.

Verum illud certius habendum, quod multis ex
patribus visum est, veram illam fuisse stellam, non ex
his, quæ in cælo creatæ in principio sunt, sed in aëre
de nouo formatam ad illud ministerium; qui iuxta di-
uinam voluntatem mouebatur. Ita sentire videntur
Cyprianus sermo. de stella, & Magis, Hilarius cano. 2.
in Matthæum, Euseb. lib. 9. de Demonstratione c. 1.
Ambrosius in 2. cap. Lucæ, Hieronymus in cap. 47. Isaia,
& in 1. Daniel. Augustinus lib. 2. contra Faustum c. 5.
& serm. 3. de Epiphania. Leo sermo. 1. de Epiphania.
S. Thomas 3. p. q. 36. art. 7. & Lyra in 2. Matth. Ad
hoc autem creata fuit, ut Magis significaret ortum
Christi; non ex astrologia, sed ex antiqua Balaam pro-
phetia,

Eutropius.

Nimphus.

Confirma-
tio.Sententia
probanda.Priscilliani-
starū error.
Gregorius.

Tertullian.

Stella Magis
visa in cælo.
Hieronym.Stella Magis
visa non ex
cælestibus.Origenes.
Augustin.
Chrysost.
Theophyl.
Spiritus San-
ctus stella.

Vel angelus.

Vera stella
de nouo
creata.Cyprianus.
Hilarius.
Eusebius.
Ambrosius.
Hieronym.
Augustin.Balaam pro-
phetia.

phetia, quam apud se habebant; attentè expectantes illius ortum; per quem instructi de noui hominis ortu, ad ipsum adorandum præpropere contenderent; ut habet communis Patrum intelligentia, Origenis, Cypriani, Ambrosij, Chrysostomi, Hom. 6. 2. in Epiphani. Hieronymi, Augustini, & cæterorum. Temere ergo Caietanus non vult illam prophetiam Num. 24. *orientur stella ex Jacob*; de hac stella, quæ Magos ad Christum duxit, intelligere.

*De Naturali Vaticinio per artem
auguratricem.*

C A P. X I X.

Auguri etimon.

Sequitur ut agamus iam de ea vaticinatione, quæ fit per motus belluarum, ut per auium garritus, unde Augurium dictum est, & Vates augures; aut per inspectionem volatus earum, ex quo Auspicium, & Aruspices, seu Auspices nominantur. Nam cum bruta animalia, quoad omnes suorum corporum dispositiones, & quoad animam sensitiuam, & eius facultates, quæ sunt actus organorum corporeorum, subiaceant dispositioni continentium corporum, & in primis cælestium, ut notauit S. Thomas 1. p. q. 36. ar. 4. in argumento 3. & 2. 2. q. 95. ar. 7. & q. de Prophetia ar. 3. ad 19. & illa efficiant aliqua futura effecta; simul efficiunt in corporibus præuias aliquas dispositiones ad illa effecta. Unde illa instinctu quodam, ex illa dispositione concitata, aliquas dispositiones, & actiones operantur, quæ non quidem efficiunt futura effecta, sed præsignificant: ita cornicula crocitatu frequentipluuiam prænunciat; & aues similes similibus concitationibus. Unde dixit Ieremias cap. 8. *Miluus in caelo cognouit tempus suum; turtur, & hirundo, & ciconia custodierunt tempus aduentus sui.*

Signa effectorum in animalibus.

Cornicula.

Artis huius approbatio.

Est hæc ars agricolis in usu, & nautis frequens: eamque probant Aristoteles lib. 9. de historia animal c. 1. & 3. 1. & lib. 2. de cælo text. 10. Theophrastus lib. de signis, Cicero 2. de Diuinatione multis ex Ennio exemplis adductis, Plinius, Solinus, & Aelianus, & cæteri, qui animantium naturas, & proprietates descripserunt: quibus annuera historicos, & Poetas, quorum vnus sic canit apud Ciceronem.

Poëtarum testimonia.

*Cana fulix itidem fugiens è gurgite ponti,
Nunciat horribiles clamans instare procellas.*

Virgilius.

Sic Virgil. *Cum medio celeres reuolant ex equore mergi,
Georg. 1. Clamorēq; ferunt ad littora, cumque marina
In sicco ludunt fulicæ; notasque paludes
Deserit; atque altam supra volat ardea nubem;*
&c.

Item Virgil. *Aëria fugere grues: aut bucula cælum
ibid. Suspiciens, patulis captauit naribus auras:
Aut arguta lacus circum volitauit hirundo:
Et veterem in limo rana cecinere querellam;
Sapius & reclus penetralibus extulit ouas;
Angustum formica terens iter, &c.*

Præfagia diuersa.

Huiusmodi certè signa proposuit natura rudibus agricolis, & nautis, sicut, & pastoribus concussionem vellerum onium, & auium animalium, præsertim asinorum, ad quas calices aëris humiditatem sentientes confugiunt, ut futura prænoscant. Sic mulieres domi agentes, dum conspiciunt gallinas rostro ad turbidos solis radios pediculos inter pennas quaritare, & ut ait Poëta; *scintillare oleum, & putres concreescere fungos,* pluuiam præfagiunt.

Præfagia in corporibus humanis.

Præter has autem pluuiarum, & tempestatum præfagiones communes, potest homo ex similibus motibus, ut notat commentator S. Thomæ, etiam præuidere bella, hominum seditiones, & rixas; siquidem

cælum dum bilim in animantibus auget, qua ad motus eiusmodi, voces, mugitus, garritus, & similes excitantur, simul ostendit eisdem motus in humanis corporibus excitari, quibus, nisi resistent, ad eisdem furores instigantur.

Quæ futurorum præfagitio, vel prouenit immèdiate à cælo eiusmodi dispositiones efficiente in corporibus, & organis animalium, & ipsius hominis: vel mediata, quod cælum eleuet è terra vapores, qui oleo v.g. adherescunt & aëri circumstanti, unde stridet in lucernis, ut accidit cum oleo admiscetur aqua; & ideo pulices, & muscæ infestius mordent, quod exsiccentur vaporibus humidis fursum euectis, vehementerque quærunt morfu sanguinem sugere, quo humor abiens instauretur.

Præfagitio-
nis huius
causa.

*De Naturali Vaticinio per Physio-
gnomiam.*

C A P. X X.

Absoluta disputatione de naturali per astrologiã vaticinio, & per ea, quæ ex ipsa dimanant; nunc de ea parte naturalis vaticinationis disseramus oportet, quæ ex humani corporis externa inspectione desumitur. Hæc si totius corporis sit, *Physiognomia* vocatur: si ex singulis eius partibus hauriatur, ab ipsis nomen nanciscetur; nam à fronte *Metoposcopia*: à manu *Chiromantia*: à pede *Podomantia*, & sic ex aliis nominatur. Docet hæc ars quot nequos, quot rugas, quantasque in fronte, in manibus in pedibus natura descripserit. Notant eius periti quales oculos, quæ supercilia, qualem frontem, quale caput, qualem nasum, quales dentes, quale mentum, collum, pectus, ventrem, coxas, crura, pedes, quisque fuerit à natura fortitus. Ex omnibusque, non de hominis actionibus, numero, loco, & tempore; non de personis signatis, non de alienæ voluntatis futuris: sed de animi propensione, ac procliuitate in has, aut illas actiones vaticinia componunt. Horum autem omnium ratio ad astrologiam naturalem, de qua superius diximus, reducenda est, quia homo eam fortitur complexionem, idque temperamentum, quod à cælo in sua natiuitate nactus

Vaticinium
ex corpore
humano.

Physiogno-
mia.

Metoposco-
pia.
Chiromantia.
Podomantia.

Artis huius
doctrina.

Præfagio
propensio-
num.

Astrologia
initium hu-
ius artis.

est: & talem complexionem sequatur necessarid talis organizatio; & hanc organizationem talis figura; & tales humores sequantur tales colores; sequitur ut ex tali colore, ac figura colligat physiognomus, & medicus humani corporis temperamentum, & humores, quibus adigitur ad operandum. sic gentium, prouinciarum, urbium, & singulorum hominum mores, frigenia, & propensiones describuntur à Petro Montio lib. de multiplici temperamento. De hac re scripsit Aristoteles librum, quem vocauit Physiognomiam; scripsere & multi ex medicis. Ea verò solum certitudine possunt physiognomi ex eiusmodi signis futura vaticinari, quæ diximus astrologos posse præscire, ac diuinare, astrologiæ beneficio.

Scriptores.

Certitudo
vaticinij
huius.

E De chiromantia tantum dubitatio est, quæ è lineis volæ manus docet futura prædicere: quam Philosophus tueri videtur in Problematis sect. 16. q. 48. dum quærit. *Cur qui manus castam per totam obtinent palmam, viuere diutius possint?* &c. Tum etiam Albertus magnus in speculo Astronomico cap. 16. & astrologi complures. Quid enim obstat asserere tales lineas ex tali manare complexione, & corporis temperamento? Certè ex multis similibus signis Aristoteles multa præfagit, ut eo locis q. 47. homines raris dentibus præditos, magna ex parte breuioris fore vitæ prænunciat. & in Physiognomicis mores internos colligit è partibus externis colligatis, complexis, rugosis. sic qui frontem habet paruum indisciplinabiles

Chiromantia
ratio.

Aristoteles.

Albertus.

Artis huius probatio. *Artificiosa chiromantia reprobatur.* *Naturalis probatur.* *Aristoteles.* *Facie exprimitur animus.* *Manuum prælagio.* *Mores manibus indicati.* *Artificiosa chiromantia reprobatur.* *Naturalis probatur.* *Aristoteles.* *Facie exprimitur animus.* *Manuum prælagio.* *Mores manibus indicati.*

Artis huius probatio. *Artificiosa chiromantia reprobatur.* *Naturalis probatur.* *Aristoteles.* *Facie exprimitur animus.* *Manuum prælagio.* *Mores manibus indicati.*

Artis huius probatio. *Artificiosa chiromantia reprobatur.* *Naturalis probatur.* *Aristoteles.* *Facie exprimitur animus.* *Manuum prælagio.* *Mores manibus indicati.*

Ceterum Theologi hunc vaticinandi modum reprobant, cum lege 2. t. 2. 3. Part. 7. Sed reprobant quidem supersticiosas illas montium notas cælestibus signis dicatorum; lineas fictitias, & artificiosas: ex quibus certas de humanis actibus, personis, tempore, locoque distinctis, diuinationes, siue præteritas, siue futuras denunciant. Quod si lineæ, rugæque à natura profectæ considerentur; quis inficietur, quin sicut per rugosam frontem, ita per delineatam manum, & rugis veluti distinctam aliquid præsignificari valeat: nempe hominis temperamentum, & ad varias actiones propensiones: atque ex morali coniectura ipsum opus, nisi affectus ille suos moderetur, ut sapiens, astrisque sibi dominetur. Quæ signa ergo ex physiognomica manuum constitutione desumuntur, futura quidem præsignificant, sicut ea ipsa, quæ ex facie. Atque ita auctore Aristotele lib. 1. de historia animalium c. 15. pars interior manus, quæ vola dicitur, si carnosa sit, & scissuris vitæ indicibus distincta, cum singulæ aut binæ per totam ducuntur, longiorem vitam; si non longitudinem totam pertingunt, breuiorem designant. Sicut ergo in facie animus exprimitur, ut fortitudo 1. Paral. 22. facies eorum, quasi facies Leonis. & Sapiencia, Ecclesiastæ 8. sapientia hominis luget in vultu eius, & lætitia, Prou. 15. 13. Cor gaudens exhilarat faciem: Ex vi passionum, & ex passionum vacuitate ita post faciem in manu potius quam in quauis alia parte signa sunt mores denotantia. Nam manus benè magna, multis lineis distincta, neque glabra omnino, neque pilosa, longis constans digitis, ad naturalem proportionem inæqualibus; qui facile & adducantur, & abducantur, qualis est maximè humana manus, sapientiam indicat, & probos mores. At curta, & rotunda, breuibus digitis, & æqualibus; glabra nimis, valdeque pilosa; qualis erat Esau; aut ungues habens incuruos, & longos, nullisque, aut paucissimis distincta lineis, belluina est, & bruta aliqua refert. Quare pilosa manus significabit hominem agrestem, & ferum, instar ursi: ungues incurui, rapacem more accipitris: rotunda, brevis, ac sine lineis, stupidum; qualia quadrupedum plurima: ita qui contractas gerunt manus, timidi, & auari esse dignoscuntur: contra, qui extensas, audaces, & liberales: qui pendentes, aut demissas, aut vnam super aliam, desides: qui elatas, aut mobiles; solliciti, & negotiosi: qui ad faciem, aut ad os adducunt, cogitabundi. qua de re, ne longius producamus sermonem, Valesius Philippi 2. Hispaniarum regis protomedicus libro de sacra philosophia cap. 32. disputauit.

Vaticinandi vim ipsi animæ inesse qui sentiant.

C A P. XXI.

Grauiissima, & ambigua valde olim difficultas fuit de ipsa hominis anima, num sit illi à natura indita facultas diuinandi; quæ quoad fieri possit hoc in loco superanda est; ut possimus postremam vaticinan-

di artem substruere. Enim verò vetustiores philosophi, qui de sua sapientia gloriabantur, quibus nonnulli hac tempestate consentiunt arbitrati sunt, facultatem inesse animæ à natura inditam futura diuinandi. Hanc fuisse Platonis mentem, & Stoicorum, Aristotelis, & Dicæarchi, Plutarchus asserit lib. 5. de placitis philosophorum; inditum esse à natura instinctum quendam, afflatumque diuinum, quem fanaticum furorem vocant, fermeque lymphaticum. & Plato quidem de legibus p. 35. Vaticinium definit, facultatem diuinandi ea, quæ dii cogitant. & in Dialogo de Natura, sic, inquit, Quod autem dementia humana Deus diuinandi vim dederit, illud argumento esse potest; quod nemo dum sana mentis est, diuinum, & verum vaticinium ullum assequitur; sed cum vel somnio prudentis vis præpedita est, vel oppressa morbo; vel diuino aliquo raptu a sua sede dimota, fieri diuinatio solet. & in Apologia pro Socrate, eius nomine dicit, eos qui proximi sunt morti, solere diuinare. Aristoteles in Problematis sect. 30. problem. 1. Multi, inquit, propterea quod ille calor sedis mentis in vicino est, morbis vesaniae implicantur; aut instinctu lymphatico infernescunt; ex quo Sybilla efficiuntur, & Baccha, & omnes, qui diuino spiraculo instigari creduntur; cum scilicet id non morbo, sed naturali intemperie accidit.

Quintus frater apud Ciceronem lib. 1. de Diuinatione, latè probat hanc sententiam, sic differens. *Q. Frater.* *Diuinationis genus duplex.* *Q. Frater.* *Diuinationis genus duplex.*

Porphyrus his subiice, quem refert Iamblicus de mysteriis Egyptiorum §. de somniis diuinis, & humanis. Sic enim ait. Porphyrus, inquit, vaticinium esse passionem quamdam phantasia, subortam vel ex cogitationibus nostris, vel instinctu corporalis in nobis natura, vel similiter incidentem, ut & phreneticis contingit vaticinari.

Philosophorum hanc sententiam nonnulli ex patribus sua roborant auctoritate. Gregorius Basilij fratris in lib. de hominis opificio cap. 13. sic ait. Idcirco memoria confusa, & vis prælagiendi aliquando, ea, quæ deinde comprobaret euentus, indicauit. Nam præter eam, quæ in corporis est temperamento, crassitiem, habet quiddam per naturam subtilitatem, quo res perspicere possit. Neque tamen illa est vis, ut directo futura declaret, deque ipsa dilucidè, atque aperitè nos doceat: sed est tantum quedam obliqua, & ambigua futuri euentus significatio, quam anigma vocant, qui in his interpretandis versantur.

Augustinus deinde, quem ex 12. lib. Confessionum refert S. Thomas 1. P. q. 86. ar. 4. ad 2. Anima, inquit, habet quamdam vim sortis, ut ex sui natura possit futura cognoscere: & ideo quando retrahitur à corporeis sensibus, & quodammodo reuertitur ad seipsam, fit particeps notitiæ futurorum.

Sed & magnus Gregorius luculentiùs lib. 4. Dialogorum c. 26. de hac re ita differit: Ipsa animarum vis subtilitate sua, aliquid præuidet, aliquando autem exitura de corpore animæ per reuelationem futura cognoscunt: aliquando verò iam dum iuxta sit ut corpus deserant diuiniùs

Animam naturam prælagire qui sentiant.

Philosophorum placitum. Plutarchus. Plato.

Aristoteles.

Q. Frater.

Diuinationis genus duplex.

Porphyrus.

Gregorius Nyssenus.

Augustinus.

Gregorius magnus.

Exemplum.

nitus afflata in secreta caelestia incorporeum mentis oculum mittunt. Nam quod vis anima aliquando subtilitate sua, ea, quae sunt ventura, cognoscat, patet ex eo, quod quidam aduocatus, qui in hac urbe ante biduum lateris dolore defunctus est, ante paululum quam moreretur, vocauit puerum suum; preparari sibi vestimenta ad procedendum iussit. Quem dum puer quasi insanire cerneret, eiusque praeceptis minime obediret; surrexit, vestimento se induit, & per viam Appiam ad B. Sixti Ecclesiam se esse processurum dixit. Cumque post modicum, ingrauescente molestia, esset defunctus, deliberatum fuerat, ut apud B. Ianuarium martyrem, Praenestina via, eius corpus poni debuisset. Sed quia longum hoc iis, qui funus eius curauerant, visum est, repente orio consilio exeuntes cum eius funere, per viam Appiam, nescientes quae ille dixerat, in ipsa eum Ecclesia, quam praedixerat, posuerunt. Et cum eundem virum curis secularibus obligatum, lucrisque terrenis inhiantem fuisse noverimus, unde hoc praedicere potuit, nisi quia id, quod futurum erat eius corpori, ipsa vis anima, ac subtilitas praenidebat? haec tenus ille.

Ratio 1.

Videamus iam an rationibus possit hoc placitum confirmari. Ratio prima sit. Nihil est quod lateat animum à corpore extractum, & naturae suae redditum, ex iis, quae Deus, mediis angelis in hoc mundo fieri statuit. & hoc ex naturali cum illis connexione, & coniunctione. Sed qui natura sua omnia nouit, potest ea pronuntiare; ergo qui natura sua prouidet omnia, potest ea diuinare naturaliter, ac praedicere. Propositionem latissime probat Marsilius Ficinus lib. 13. de immortalitate animae cap. 2. §. de Fatidicis, & Prophetis. Sic inquit. *Quando animus omnino erit seuerus à corpore, omnem, ut est apud Aegyptios, comprehendet locum, & omne tempus. Imo vero iam pene est talis animus suapte natura ubique, & semper; qui ut multa loca, & remotissima circumspiciat, atque ut totum recolat praeteritum tempus, & futurum anticipet, non cogitur extra se progredi: sed relicto corpore in se reuersus, id prorsus assequitur; aut quia natura sua ubique est, & semper, ut arbitrantur Aegyptij: aut quia cum in naturam suam se recipit, statim numini coniungitur, omnes, & locorum, & temporum terminos comprehendens.* Nam tres rerum ordines, seu colligationes considerat. Superioris ordinis primum Deus est, mens infimum, medij sunt angeli. In altero ordine fati, primum est anima mundi; infimum anima humana; media animae caelestes. In tertio ordine naturae; primum est corpus caeleste; infimum corpus humanum, media sunt corpora elementaria. Quos tres ordines.

Tres rerum ordines.

Q. Frater.

Q. Frater apud Ciceronem lib. 1. de Diuinatione adstruxit, dum dixit, omnem diuinandi vim à Deo, à fato, & à natura dimanare. In quibus ordinibus ita sunt inferioribus connexa superiora, ut per media radios suos dispertiant in illis; & sicut cum quis caput recti ligni humi iacentis digito pulsant, usque ad alterum ligni extremum, pulsatio vel leuissima resonat: sic ex mutua mentium connexione, scintillarum infusio à superioribus per medias ad inferiores continuo per prouidentiam dimanat; sic nutus animae primae mutua conspiratione in medias, & ex his in infimas transit per fatum: ita naturarum seu corporum superiorum affectus, & instinctus in naturas, & corpora inferiora transfunditur: licet ratio aliis intenta his appulsibus non attendat, nisi ad se reuertatur. exempli gratia: Ratio pluuiarum cras futurae hodie regnat in caelestibus corporibus; eadem per elementa dimanat, quousque naturam humorum corporis nostri pulset, pituitam videlicet, aqueum humorem; pituita pulsat spiritum; hic suscitatur eas imagines, quae in vacante phantasia, rationeque sunt ad pituitam pertinentes, ut subito cogitemus flumina, imbres, angues, anguillas, & similia, quibus quasi metaphoris pluuiam praesagiat anima. Contingit autem haec vacatio septem mo-

Exemplum.

Vacatio septiplex.

A dis; per somnum: per syncopen; hoc est, per casum hominis semiuui: per melancholiam: per temperamentam complexionem: per solitudinem: per admirationem: & denique per mentis castitatem. Confirmat haec Posidonius apud Ciceronem lib. 1. de Diuinatione. *Qui tribus modis cesset Deorum impulsu homines somnare: uno, quod praeuideat animus ipse per sese; quippe qui deorum cognitione teneatur: altero quod plenus aer sit immortalium animorum; in quibus tamquam insignita notae veritatis appareant: Tertio quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur, idque facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Inest igitur in animis praesagium extrinsecus iniectum, atque inclusa diuinitus: ea si exarsit acriter, furor appellatur, cum à corpore animus abstractus diuino instinctu concutatur. sic ille. Igitur si diuinitas à natura corporum caelestium in nostra dimanans naturalis est: erit ergo naturalis, quae dimanat à Deo per prouidentiam in mentes nostras mediis angelis: & quae à fato per idola animarum in nostras funditur animas; ut iuxta Platonis doctrinam colligit Marsilius.*

Posidonius. Triplex deorum impulsus.

Ratio altera à simili ducitur. Furor poëticus diuinitus aduenit, & tamen naturalis est: ergo diuinitas, & si diuinitus adueniat, naturalis erit. Furorem poëticum diuinum esse solenne est apud Platonem. Cuius rei tria signa tradit in Ione. primum: quod omnium artium indicia aliqua inferunt in suis poematibus poëtae, quas numquam didicerunt. Alterum: quod multa furentes canunt, & illa quidem mirabilia, quae paulo post, deferente furore, ipsimet non satis intelligentes admirantur, quasi non ipsi pronunciauerint, sed Deus per eos, ceu tubas, conclamauerit. Tertium: quod non diligentissimis, & in omnibus artibus eruditis accidit excellere in poësi, nisi ad haec accesserit feruentior illa animi concitatio; quo Deus hominum generi declaret, non hominum inuenta esse praeciosa poemata, sed caelestia munera. Vnde in Phedro poëticum furorem definit, Occupationem quamdam à musis; quae sortita lenem, & insuperabilem animam exsuscitat eam, atque exagitat per cantilenas, aliamque poësim, ad genus hominum instruendum. Negat sine furore, Democritus, in Cicerone lib. 1. de Diuinatione, quemquam poëtam magnum esse posse. & lib. 2. saepe audiui, ait ille, poëtam bonum neminem (id quod à Democrito, & Platone scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris. Nam est Deus in nobis, agitante calescimus illo: Impetus ille sacra semina mentis habet, dixit Ouidius: & pro Archia poëta Cicero; *Atqui sic, inquit, à summis hominibus, liberalissimisque accepimus, caeterarum rerum studia, & doctrina, & praeceptis, & arte constare, poëtam natura ipsa valere, & mentis viribus excitari, & quasi diuino quodam spiritu afflari.* Est igitur furor hic, & si diuinus, à natura datus, ac proinde naturalis, quod certam hominis temperiem consequatur, certamque requirat naturalem dispositionem caloris cerebri calfacientis, & affantis; quam vinum efficit, ut ait Aristoteles sect. 30. Problemate 1. quod calidum est, & flatuosum. Tum deinde atra bilis, si admodum incalescat, securitatem animi, cantilenasque parit, & mentis alienationem: & si naturali intemperie id accidat, non morbo, instinctu lymphatico facit inferuere, & diuino quasi spiraculo instigari. vnde Marcus ciuis Syracusanus, poëta tum praestantior erat, dum mente alienaretur. atque Horatius in arte Poëtica sic de se loquitur. *O ego laeuis, qui purgo bilim sub verni temporis horam: non alius faceret meliora poemata: Verum nil tanti est.* Tertio indignatio solet eadem ratione ad cantum facilem excitare, & ad versum componendum: Ideo Iuuenalis Satyra 1. *Si natura negat, facit indignatio versum, qualemcumque potest.* Quarto; Amor poëta praestat id ipsum amor. hinc Plato in conuiuio.

Ratio 2.

Furor poëticus diuinus. Plato. Signa tria furoris diuini.

Poëtici furoris ratio.

Democritus.

Ouidius. Cicero.

Dispositio ad poësim calorem.

Vinum.

Atra bilis.

Marcus.

Horatius.

Indignatio.

Iuuenalis.

Amor poëta. Plato.

bet

bet, licet antea rudis, poeta euadit, cum primum amor afflauerit: ex quo perspicue coniectare licet amorem peritum esse poetam. Igitur cerebri flatuosa calefactio, vnde cumque proueniat, sub certa temperie constituta, naturam excitat ad mira eloquenda per cantilenas, hominemque supra se pene constituit.

Similiter de diuinatione licet colligere; quæ certam quoque in homine dispositionem consequitur, certamque naturam. Nam propterea dixit Aristoteles, multos, calore sedis mentis in vicino existente, instinctu lymphatico inferuere: ex quo Sybille efficiuntur, & Bacche, & omnes qui diuino spiraculo instigari creduntur. Sic Socrates, quem Aristoteles melancholicum iudicauit, multa præsentiebat; id Platone attestante, Xenophonte, Antipatro, & Apuleio; sic Enarchus comitiali morbo semiuuius relictus, ut refert Plutarchus lib. 1. de anima, ad se reuersus, dixit, non eo se morbo moriturum, sed loco sui Nichadam coriarium quemdam: ut certe euenit. quod ipsum de multis aliis proditum est. Idcirco Eliseus afferri sibi præcepit psalterem 4. Reg. 3. quo canente, facta est super eum manus Domini: quasi cantus animum eius concitauerit, & diuino calore afflauerit ad vaticinandum: ut accidit quoque illis Prophetis, qui 1. Reg. 10. descendentes de excelso, & ante eos psalterium, & tympanum, & tibia, & cithara, prophetabant: quo spiritu instigatus Saül, mutatus in virum alterum similiter prophetebat. Vnde Cicero lib. 1. de Diuinatione ita concludit: Ergo, & ij, quorum animi, spreis corporibus, euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes prænuntiant, multisque rebus inflammentur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ij, qui sono quodam vocum, & Phrygiis incitantur cantilenis. Et hæc quidem in huius sententiæ probationem sunt dicta.

consentaneè Cicero toto lib. 2. de Diuinatione; cum omnem abiiciat diuinationem, eam in fine explodit, quam naturalem appellat, a furore, aut somniis prouenientem. Quin & Ptolemeus in centiloquio, solos numine afflatos prædicere particularia dixit. Iamblichus sane contra Porphyrium lib. de mysteriis Ægyptiorum, multis in locis id ipsum affirmat. Nam cap. Vaticinium quid, & vnde: sic inquit. Vaticinium ipsum non ab arie, nec à natura, nec a naturalibus, vel animalibus rationibus, motibusve efficitur: totaque potestas præsaga refertur ad Deos; & omnis huius auctoritas consistit in eis, atque inde traditur. & cap. Quod inspiratus vacat ab actione propria: Tres inquit, generatim opinioniones erant de afflatu, vaticinioque diuino: prima causam eius referebat ad animam: secunda ad corpus: tertia ad compositum. Prima ponit ipsum in eo statu, in quo anima tota est redacta in diuinum suum, vel in mentem; aut quando eius actio facta est vehementior, siue amplior: aut quando cogitatio facta est acuta, motique velocissima; aut cum mens incaluerit. Secunda ponit illius causam in corpore, quando certam habet complexionem, scilicet, vel melancholicam, vel temperatam: siue qualitatem quendam elementarem, siue præterea specialem, siue certum spiritum. Tertia, causam eius, aut, certam proportionem, qua corpus, & anima inuicem sunt compacta. Verum subdit ille, nec esse opus animi, nec corporis, nec compositi, nam afflatus ille fatidicus agitur in prædicendo, tum in faciendo, super omnem humanam naturam consuetudinem: Non potest autem homo, vel aliquid hominis ultra terminos suos progredi ad diuinos. & cap. de Somniis diuinis. Porphyrius, inquit, ait præsagia somniorum partim esse ex nobis, partim ab extrinseco: Iamblichus ipse ait, solum extrinsecus aduenire; quia sæpe studemus, agimusque nonnulla ad hoc præsagium aucupandum, neque tamen datur, & sæpe id non querentibus datur. Quam rationem affert Gregorius

*Nullam vim inesse animæ futura in se-
ipsis prævidendi.*

C A P. XXII.

Sententia
opposita ve-
ra.

Plato.

Aristoteles.

Q. Frater.

Animi sani
est diuina-
tio.

Etsi multos, eoque grauissimos superior sen-
tentia videatur habuisse patronos; ei tamen op-
posita, & dignissimis testibus, & peritis Philosophis,
& inuicta ratione, adeo vera comprobabitur, vt non
sine temeritate, ne dicam, sine errore, deferri valeat.
Certè Plato eam tuetur, qui vbi cumque homini di-
uinationem concedit, à Deo mediis dæmonibus di-
manare asseuerat: dicit enim in Conuiuio; per dæmo-
nes à diis vaticinium omne procedit, diuination, & ma-
gica; Deus homini non miscetur, sed per id medium
fit, vigilantibus, ac dormientibus, nec diuersum in
præfatis locis docuerat; cum auctore Marsilio eius
Commentatore: à prima illa colligatione rerum, Deum,
& angelos non excludat. nec ab altera dæmones; nec
à tertia causas naturales, vt cap. sequente dicemus. Et
Aristoteles lib. de Diuinatione per somnium, si quam
naturæ concedit cap. 2. ea est, de qua mox differemus.
Cum cap. 1. sic loquatur. *Plurima vero accidentibus*
assimilantur, maxime autem, & transgredientia omnia, &
quorum non est origo in nobis, sed de nauali bello, & de his,
que procul accidunt, sunt. nam & Aristotelis sententiam
asserentis, eos, qui valetudinis vitio furerent, & me-
lancholici dicerentur, habere aliquid in animis præ-
sagiens, atque diuinum: non probat Q. Frater lib. 1.
de Diuinatione, cum subdit. Ego autem haud scio an nec
cardiacis hoc tribuendum sit, nec phrenericis: animi enim
integri, non vitiosi corporis est diuination. & concludit. In-
est igitur in animis presagium extrinsecus iniecta, atque in-
clusa diuinitus; ea si exarsu acris, furor appellatur, cum à
corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur. His

ta de hac re disputans, nihil temerè moneat affirman-
dum, ipse nihilominus magis in hanc sententiam
propendet.

D Sed iam inuicta ratione hanc Theologorum cum **Ratio huius**
S. Thoma. 1. p. q. 86. art. 4. & peritorum Philosopho- **sententiæ.**
rum, sententiam comprobemus. Anima hominis non
potest res cognoscere, nisi quatenus existunt in se,
vel in suis causis. Sed res futuræ simpliciter non exi-
stunt in se, nec in suis causis, præterquam in Dei vo-
luntate. Ergo nequeunt, nisi Deo ipso reuelante, co-
gnosci. Propositione, vti certa supposita; assumptio
probatur. Quia vel res debet cognosci per seipsam;
quod est impossibile, si non existat: vel per suam spe-
ciem. & tunc vel species rei futuræ profluit ab ipsa
anima, quasi sit de genere deorum, qui sunt omniscij,
& hoc est facere ipsam Deum. Vel quia talis naturæ
est, vt illi innascatur: & hoc esse nequit; cum sit tam-
quam tabula rasa, & discat, vt fiat in actu. Vel quia
induntur ab ideis omnium rerum, vt asserunt Plato-
nici, quæ cum sint causæ rerum futurarum, indunt
earum notitiam. & hoc etiam falsum est; cum tales
ideæ minimè sint. Vel per species, & notas immor-
taliū deorum, quibus plenus est aër circumstans, &
hoc fabulosum est. Vel per species à rebus per sen-
sus, & intellectum abstractas, per quas verè, & se-
cundum naturam suam, iuxta mentem Aristotelis,
intellectus res cognoscit; & cum tales res futuræ, non
sint; non possunt à se emittere tales species ad sen-
sus, neque eas abstrahere intellectus. Vel denique per
species infusas à Deo, qui est causa rerum; & hoc est,

res futuras supernaturaliter cognoscere pro voluntate Dei; non subtilitate, & vi ipsius humanæ naturæ, colligitur ergo cum S. Thoma. 2. 2. q. 95. ar. 1. ad 3. impossibile esse, in homine esse potentiam naturalem ad futurorum cognitionem: non magis quam in cæco ad videndum. Sed id esse Dei proprium, à quo ea cognitio dimanat immediate, vel per angelos reuelante. Nam ut dicitur Sap. 7. *per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei, & Prophetas constituit.* & 2. Petri. c. 1. *omnis Prophetia scriptura propria interpretatione non fit: non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed Spiritu Sancto inspirante locuti sunt sancti Dei homines.* Nam Dei hoc proprium est, iuxta Isaiam c. 41. *Annunciante nobis que ventura sunt, & dicemus, quia dixit eis vos.* Si ergo nulla est in homine potestas; ergo neque bilis atra, neque vinum, neque indignatio, neque amor; neque abstractio per somnum, aut syncopen; neque demum quævis alia inflammatio ex cantu, aut re alia proueniens, prodesse vlllo modo potest, vt excitet animum ad hanc cognitionem; non minus, quam si cæco solis splendor vniuersus affulgeat ad colores videndum. Sed vtrum horum quidpiam aliquo modo disponat ad diuinam & veram prophetiam, vt probare videtur factum Elisæi, suo loco dicemus.

De Naturali modo futura præuidendi per phantasiam.

C A P. XXIII.

Siquidem nulla inest vis naturalis animæ futura in seipsis præuidendi, reliquum est, vt inuestigemus, vtrum saltem in phantasmate aliqua signa appareant futurorum ex aliqua naturali causa, per quæ mens ipsa futura præuideat, quæ valeant à vate prænunciari. Duobus modis, vt colligi potest ex Aristotele lib. de Diuinatione per somnia, quem sequuntur, & exponunt Themistius optime, Albertus magnus, & S. Thomas, præsertim 1. p. q. 86. art. 4. ad 2. & 2. 2. q. 95. art. 6. ex Gregorio Nysseno lib. de hominis opificio c. 13. Contingit naturaliter hominē præsentire in somnis futura: Vno modo per somnia animalia: cum res eas in somniis cogitamus, in quibus interdum sumus occupati, quod dupliciter accidit, aut per consultationem, cum cæpta de rebus agendis anxia cogitatio continuatur in somniis, in quibus inueniuntur tunc temporis accommodatissima, media ad finem consequendum; quæ ex pergefacti opere præstamus, quasi à Deo admoniti; & intellectus expeditus ea præuidet, opportuna esse ad finem intentum. aut per causas internas affectuum vehemētium odij, amoris, desiderij, spei, timoris, quibus homo nimis ad personas, aut res affectus, quod harum rerū species valde actuosæ sint, & ad excitandam potentiam efficaces; quasi minutulæ passionēs, quæ sunt exigua passionum imminētium initia, incitant ad appetendum id, cui affectus est; aut ad oppositum fugiendum. exemplum huius adhibet Nyssenus in somniis coqui, & pincernæ Pharaonis c. 40. Genesis: *quia enim, inquit, vterque vigilans his rebus occupari magnopere cuperet, etiam per somnium ea fieri putabat. simulacra namque studiorum, ac vitæ, cui adsueuerant, parui animi de futuris dispicienti impressa, faciebant, vt per hanc mentis præfagationem, quiddam, cui responderet euentus, vaticinaretur.* Hæc Gregorius. Verum horum somnia supernaturalia fuisse, vt Iosephi spiritus dignosceretur, probabilius est: cum nulla causa naturalis possit significare hunc suspendendū; illum autem ad pristinum statum euehendum.

Altero modo contingit hominem præsentire futura per somnia naturalia: Nempe vel ex causis inter-

Anis afficientibus corpus, vt temperamento, ex humoribus, & eorum incurfionibus, ex flatibus, & huiusmodi. Nam melancholi somniant tristitia, vt funera, caliginem, tenebras: qui abundant pituita, aquas, portus, natationes, pluuias & similia. Atque hinc medici monent adnotanda ægrotantium insomnia, ad eorum morbos diiudicandos, & curandos: librūque Galenus. Galenus inscripsit de præfagio ex insomniis sumendo. vbi narrat quemdam inter dormiendum crus alterum sibi lapideum factum vidisse: ac post, crus ipsum paralyti re ipsa obtorpuisse. Vel ex causis externis cælorum, & syderum, quæ dum imprimunt in corpus, & organa sensuum, simul indirectè imprimunt in phantasiam, & immutant eam; vnde varietas confurgit phantasmatum, quæ sunt signa illorum futurorum, quorum cæli causa sunt: & fortius, efficaciusque mouent quàm quævis passio, vt notat Albertus Magnus lib. de somno, & vigilia, c. 9.

Quo autem modo tales corporis affectus, aut effectus vel sui vel cognatarum rerum insomnia excitent Galenus eo loco disquirat. nos breuiter sic explicamus. Humor exuberans, videlicet pituita apprehensa aliquo sensu externo tactus, vel gustatus, (nec enim opus est omnes externos sensus ligari) immittit sui speciem in phantasiam, ex qua fit apprehensio quorundam coniunctorum, & consimilium, vt ex specie pituitæ, quæ aquea est, & dulcis; nunc fit cogitatio imbrum, nunc dulcium ciborum. Potest etiam fieri sine immisione specierum, vt in ipsa phantasia excitetur aliqua talium rerum apprehensio ex specie ibi asseruata, modificata tamen per humorem in corpore dominantem. Vel sane ad hunc modum ex effi-

Cientia cælorum, qui continuo corporis nostri laceffunt naturam, licet hunc instinctum sæpissime nos non aduertimus. sæpe enim nulla re laceffiti nobiscum subirascimur; nullis malis turbati, nunciis, aut portentis territi, torpescimus, mœremus, & trepidamus: nullis bonis permulcti gestimus ipsi nobiscum, & canimus: quæ certè causam nouam habent; ea est varia pro variis temporibus affectio corporis: siue in felle, vel iecore crocea bilis exæstuet: siue bilis atra ferueat in splene: seu claro sanguine cor abundet. hæc affectiones spiritus vitalis fontem in corde existentis, variis pulsibus incitant ad fortius mittendos spiritus vitales per corpus; simulque titillant concitatus, vim sentiendi, tactum videlicet, à quo per spiritus animales pulsus ille defertur ad sensum communem, indeque ad phantasiam; quam sensim, latentèrque pungit, ceu pungi solet stomachus, dum esurit: deinde per cogitariam repente subirascimur quodammodo, vel mœremus, vel gaudemus, intellectu plerumque aliis occupato, non aduertente; & sæpe ignorante; vnde illæ mutationes proueniant. Sic quando cælum parat-

Humor qui faciat somnia.

E Bilis qualia somnia gignat.

Naturale nil potest diuinationi.

Aristoteles. Duplex modus futura in somniis præsentendi. Nyssenus.

Somnia animalia per conculcationes.

Per causas internas.

Somnia naturalia ab intrinseco.

illi motui conformandas, quibus motum illum explicat: sicut mota ab amore, quærit formas tali amori conuenientes: & tenui flegmate ad linguam defluente imaginatur dormiens se dulcia comedere.

Huius diuinationis certitudo.

Cum motus ergo hi è cælo deriuentur, vel è cæli effectis in corpore temperatis, ea sola certitudine cognosci, & prænunciari possunt, qua ipsa cælestia effecta, quæ eo minus certa sunt, quam quæ ex internis humoribus proueniunt, quo illa pluribus particularibus causis contemperantur ad diuersos effectus producendos. Præter hæc vana sunt quæ diuinantur. Sic historiam illam quam 21. cap. adduximus ex 4. Dialogo D. Gregorij, declarat S. Thomas in Disputatis. q. de Prophetia ar. 1. ad 5. & 6. de habilitate animæ, qua fit habilior ad percipiendam impressionem superiorum causarum; per quam anima sua subtilitate præscit futuros euentus, per quasdam similitudines ex impressione corporum cælestium in imaginatione relictas. ita defunctus ille potuit præuidere nimium æstum, aut pluuiam futuram, qua præuidebat corpus suum impediendum, ne per viam illam à deferentibus portaretur. Hoc genus vaticinij per phantasiam, non tantum in somno, sed etiam in vigilia accidere consueuisse ex dictis, & ex his, quæ iam dicemus, erit perspicuum: nisi quod in vigilia difficilius notentur imagines, quàm in somno.

Gregorius explicatur.

Ut in somno ita & in vigilia vaticiniū accidit.

De gradibus phantastici vaticinij, & interpretatione eorum.

C A P. XXIV.

NE silentio prætereamus interpretandi phantasmata futurorum artem, quam in summo precio veteres habuerunt, & de ea quinque libros conscripsit Ephesus Artemidorus, variis superstitionibus refertos: nos breuibus, quid in hac re sit verius habendum, aperiemus.

Artemidor.

Atque in primis, quoniam quod intellectus magis, aut minus expeditus à curis impredientibus cognitionem motuum naturalium, & phantasmatum, & conformitatem eorum cum effectis, magis, aut minus percipit; idcirco oportet, ut interpretis intelligentia à curis vacet, & à cogitationibus externis libera sit. Id verò vno è septem modis potest obtineri, quos numerat Marsilius Ficinus in supradicto loco. Primo per somnum; cum ita placidus est, & tranquillus, ut non multis, & crassis vaporibus sensus interni conturbentur: tunc enim, ut ait Plato lib. 9. de Repub. non potest ratio liberè superiores influxus præsentire: sicut in aqua agitata, & conturbata variæ, incertæque redduntur rerum imagines, nulla verò certa, ac conspicua. cum verò somnus est moderatus, & qualem depingit Socrates in Politia Platonis, auctore Cicerone lib. 1. de Diuinatione; tunc visa occurrunt tranquilla, atque veracia. Vacat enim tunc ratio ab externis, non ab internis; siquidem somniat, atque intelligit plus minùsve, iuxta liberiotem, & placidiorem sensuum internorum operationem, qui rationi deseruiunt. cuius rei accommodatissima exempla adducit in eo libro Nyssenus. Nam tunc ille pulsus, & motus magis sentiuntur; sicut quemuis strepitum magis sentimus dormientes. Contingit autem hæc somni ratio prope ortum Solis potissimum, & quia tunc sobrij sumus, & quia Solis accessu sanguinei, ignei que spiritus illa hora dominantes claritate sua ad clariùs videndum conferunt: Propterea Phæbus Vates appellatur à poetis. Secundo per syncopem, seu casum corporis semiuiui; ut cum comitiali morbo quis corripitur. Tertio per humorem melancholicum; quo tam vacat vigilans, quàm dormiens; cuiusmodi fuit Socrates; quia enim

A curis vacatio interpreti necessaria. Vacatio septuplex.

Plato. Somni vacatio.

Socrates.

Phæbus vates syncopes. Melancholia.

hi suo apte ingenio cogitabundi sunt, frequentius somniant, & multiplicum rerum visiones experiuntur: & ideo nonnunquam vera apprehendunt. Quarto per temperatam complexionem; quia adeo aliqui tranquille viuunt, etiam ut vigilantes supernis subiiciantur influxibus. Quinto per solitudinem; nam ubi animus nullis negociis distractus est, melius superna percipit: sic Zoroastes, & Orpheus multis annis vixerunt in solitudine: nam propterea rustici melius quàm sapientes, & plura præsentunt, quod nullis curis distracti melius attendunt interiores motus, imò bruta melius idcirco sentiunt cælestes impulsus, quod nihil sit in eis impediens susceptionem illorum in sua phantasia; à qua naturaliter aguntur; & ita exeunt in varios motus futurorum euentuum indices. nam cornix, delphines, sues, aranei, & innumera alia animalcula, cantu suo, & saltu frequenti grunnitu, & errabundis motibus pluuiam prænunciant. Sexto per admirationem; ut Sybillæ, & Pythiæ. Septimo per mentis castitatem Deo deuotæ, ut omnes sacri Prophetæ. Vnde colligitur animam sopito, & semiuiuo corpore multo melius videre, & operari, quàm corpore operante.

Complexio.

Solitudo.

Zoroastes.

Admiratio.

Castitas.

Rursus, ut ad rem ipsam propius accedamus, notandum est ex Caietano 2. 2. q. 95. ar. 6. hæc phantasmata futuros euentus significantia dupliciter posse considerari, aut proprie, aut metaphoricè: sicut de verbis solemus dicere, aliquando rem proprie significare; aliquando improprie, seu metaphoricè. Signa proprie significantia, sunt ea, quæ perspicue, sine vlllo tropo, aut similitudine, euentum, seu effectum significant: & hæc facilia sunt interpretatu: ut cum quis somniat se febricitare; certum est illum febrim timere: cum somniat se comedere, aut bibere, constar illum esurire, aut sitire; cum somniat, ut contingit ægrotis, se fontis limpidissimi, ac frigidissimi aquas ore haurire sitibundo, ostendit vehementiam sitis è febris excitatam. Signa impropria, seu figurata, sunt phantasmata aliquam conformitatem habentia cum causa, vel effectui. & quidem respectu cæli, vel syderis operantis; conformitas illa est analoga; quod in phantasia non est similitudo syderis, sed motus conformis tali causæ: Respectu verò effectus futuri aliquando habet rationem idoli, & similitudinis: nam experimur in nobis varias à Phantasia imagines effingi conformes illi effectui: ut qui somniat terram vri, aut prævisione findi; aut imaginatur incendia, rubeosque colores, ex bili adigente, febrim timere se ostendit. Qui se imaginatur, aut somniat esse languidissimum; notat se paralytim timere. Qui somniat se videre largum imbrem, aut multos terram irrigantes; imbrem prælagit. Aliquando habet rationem proportionis; quia videlicet est effectus ab eadem causa, alterum effectum producente, simul productus; qui eo ipso significat illum: ut causa pluuiæ simul concitat aeris humefactione præmissa, in cornice crocirationem, in delphinibus saltus; in suisbus grunnitus; in gallinis pediculos, & similes motus in aliis animalibus; quibus tamquam signis pluuiæ significatur. Qui ergo huiusmodi similitudines, & proportionem nosset inter causam, & effectum, & inter ipsos effectus, optimus esset somniorum, & phantasiarum præfagientium interpret. His ita posit.

Phantasma duplex.

Signa proprie.

Signa figurata.

Interpres optimus.

Iam gradus huius artis interpretandi phantastica vaticinia, explicemus, & expendamus. Et Albertus quidem Magnus lib. de somno, & vigilia cap. 10. tredecim huiusmodi gradus distinguit, quos nos ad octo reducemus. Primus gradus est, quando forma, aut impulsus cælestis ultra virtutes motiuas, non peruenit ad cognitiuas, imaginationem, & intellectum, nisi confusè, & implicite: tunc enim nihil certi habet homo,

Albertus. Gradus octo vaticinij phantastici. Primus, & infimus gradus.

mo, quod dicat; sed tantum concipit quamdam audaciam, & confidentiam certò aliquid prædicendi. Cuius rei gratia solet cor aliquando titillare, aut pulsare; unde solemus dicere, nescio quid mihi cor prælagit, boni, aut mali. & hic est minimus omnium, & frequenter fallit.

Secundus
gradus.

Secundus gradus est; quando forma illa, motusve cælestis, adeo fortis est in vigilante, ut à sensibus eum auertat; & in somno capit dormientem, & peruenit usque ad animam sensitivam, & ad imaginationem, secundum lucem indistinctam, & confusam; quæ ex simulacris cognosci non valet, adeo obscura sunt, & confusa; & vix est qui possit huiusmodi visa explicare. hæc in vigilia mouent corpora animalium vigilantium, ut suis motibus aliquid præsignificent futurum: quod experimento notarunt Augures.

Tertius gra-
dus.

Tertius gradus est: quando forma illa, & pulsus mouet imaginationem, adeo expressè, ut siue in somno, siue in vigilia, auersa à sensibus externis phantasia tales formas sibi effingat, & tam conformes rei futuræ, ut facillè intelligantur, & hæc sapientes interpretantur; & contingunt maxime melancholicis, & alia amentiarum formas patientibus, & infirmis. Suntque sine aliqua intellectus illustratione, ac luce.

Quartus
gradus.

Quartus gradus est; quando operante sola imaginatione, in ipsa res ipsæ apparent, quatenus futurae sunt absque ullis metaphoris; ut est illud, quod narrat Cicero lib. 1. de Diuinatione de duobus simul hospitio susceptis, quorum vnus de alterius interitu monitus, surrexit, & vindicauit eandem. Refert quoque Albertus visum sibi esse in somnis stare super ripam fluminis, ac videre puerum cadentem in aquam, & rota molendinini correptum periisse. Id quod cum euigilans sociis enarraret, adfuit mater pueri vehementer cum eiulatu, suam sortem dolens, ac referens. Et ante hunc mensem, quidam eques visus est sibi videre ter, quaterve in somnis in angustia compressum euigilasse, ac retulisse aliis: & post paucos dies à duobus militibus in publica via pugionibus confossus interijt. habebat sane hic semina timoris, cum admonitus fuisset per literas, ut suæ vitæ prospiceret, quod è Sicilia duo illi missi fuissent ad eum interficiendum.

Quintus
gradus.

Quintus gradus est; quando forma illa mouet quiddam phantasiæ; sed ulterius videtur aliquis assistere explanans in verbis, & figuris, non tamen expressè:

Vbi iam elucet radius aliquis intelligentiæ, licet non sit purus à permixtione phantasmatum; quod frequentissime euenit.

Sextus gradus est; quando sunt simulacra, sed elucet etiam expressè actus intelligentiæ per modum docentis veras intelligentias futurorum. quod euenit ex nimio splendore intellectus agentis, qui solutus est simpliciter; licet sit ligatus secundum quid: & ex optima imaginationis compositione. quem Philosophi vocant splendorem intelligentiæ desuper descendens in animas somniantium; quasi è cælo veniat forma illa; ab intelligentia verò cælum mouente splendor; cum non veniat nisi à proprio intellectu lumen fundente super simulacrorum significationes.

Sextus gra-
dus.

Septimus gradus est; quando apparent verè, & expressè figuræ, non per metaphoras: intellectus quoque expressè illuminat ad intelligendum per modum instruētis, & sua radiatione trahit ad se animam, & auertit ab imaginum motu; in vigilia etiam à sensibilibus perceptione. & huiusmodi solent optimas intelligentias, & demonstrationes inuenire, & solutiones dubiorum, quas in vigilia non poterant. Vnde dixit Aristoteles, quod in somniis aliquando sint veræ intelligentiæ. hi videntur sibi loqui cum hominibus adstantibus; quos dicunt se audire, instruētes de significatione eorum. Tale videtur fuisse somnium Scipionis; quod colentes iustitiam in æthereas sedes reciperentur.

Septimus
gradus.

Aristoteles.

Scipio.

Octauus gradus est completum huius Prophetiæ; quando homo occulta per cælestem instinctum sic præconcepit, ut veram intelligentiā habeat, etiam absque magna sensuum auersione in vigilia. & hucusque anima hominis potest pertingere circa effecta cælestium corporum, Angeli custodis illustrata quandoque magisterio. Ad alia enim diuinanda, ut supra diximus, nihil proficit splendor intellectus, neque imaginationis viua compositio; cum ad ea præsignanda nulla insit nobis facultas. Vnde quæ ultra hæc prædicuntur, altioris intellectus cognitione cognita nobis ostenduntur.

Octauus
gradus.

Hucusque quinque illas artes futura naturaliter diuinandi, ac prædicendi pro facultate explicuimus; quæ maiori ex parte ex astrologia suam habent efficacitatem, & certitudinem; quæque humano ingenio, & industria continentur. nunc de diuinatione sermonem instituamus.

Epilogus.

DE ARTIFICIOSO VATI- CINANDI GENERE, ID EST, DE DIVINATIONE.

Liber Secundus.

PRAEFATIO.

DE altero vaticiniy genere, quod totum arte constat, postquam de naturali dis-
seruimus, in hoc libro disputandum nobis est. & quamuis Plato in Phaedro, & Plato.
eius sectatores, ut Iamblichus de Mysterijs Aegyptiorum cap. Quod inspiratus Iamblichus.
vacat ab actione propria, & aliis in locis, & in libris de Diuinatione Tullius Tullius.
hoc genus vaticiniy in duo alia distribuunt: in artificiosum, seu coniecturale;
quod totum coniectura, & veteri notatione continetur: & naturale, quod fu-
rore perficitur: cui illud comparatum nihili ducitur: Nihilominus quod hoc,
vti illud reipsa arte constet. & si quod illi censent naturale, ideo est, quod de-
monis tegatur naturalibus inuolucris: idcirco utrumque merito sub nomine ar-
tificiosi vaticiniy comprehensum est; quod utrumque artis inuentum sit: illud quidem inanis hominum
notationis suggestu demonis; ad cultum extorquendum Deo debitum: hoc vero demonis ipsius ingenio,
accommodatis ad id rebus naturalibus, ut faciunt medici ad morbos curandos: quo animos hominum sibi
concilient, ad diuinos ex eis honores aucupandos, soli diuinitati debitos: cuius solius est praescire futura,
eaque hominibus praenunciare.

*Demonis arte Diuinationis artem in
orbem inuectam.*

C A P. I.

Inuentum
demonis.

Plato.

Apuleius.

Diuinationu
species.

HOC vti primum dicendorum fun-
damentum iacere oportet in nostri
operis vestibulo, diuinationis ar-
tem demonum inuentum esse, eo-
rumque opera in orbem inuectam.
Id quod non tantum nostrorum, sed
& externorum testimoniis, & ipsa ratione perspicuum
fiet. Certè Plato in conuiuio ita id confitetur. Per da-
mones vaticinium omne procedit, Diuinatione & magia:
Deus homini non miscetur, sed per id medium sit, vigilan-
tibus nobis, & dormientibus. Eius verò sententiam sic
explicat luculentiùs Apuleius in libro de Deo Socra-
tis. Per hos demones, ut Plato in Symposio autumat, cun-
cta denunciata, & magorum varia miracula, omnesque
presagiorum species reguntur. Eorum quippe de numero
predii, curant singuli eorum prouide, ut est cuique tributa
prouincia; vel somniis confirmandis, vel exitis physican-
dis, vel prepetibus gubernandis, vel oscinibus erudiendis,
vel vatibus inspirandis, vel fulminibus iaculandis, vel nu-
bibus corruscandis, ceterisque adeo, per quae futura digno-
scimus, quae cuncta caelestium voluntate, & nunc mine, sed da-
monum obsequio, & opera, atque cura, ut Annibali somnia
orbitatem oculi commoneant: Elamminio auspicia pericu-
lum cladis predicant. Accio Nonio miraculum cotis adii-
ciant: atque ut nonnulla regni futuri signa praecurrant; ut
Tarquinius Priscus aquila obumbratur ab apro: Seruius

A Tullus flamma colliminetur, ut à capite: Præterea cuncta
Ariolum presagia; fulgurum bidentalibus: carmina Sybil-
larum. Quae omnia, ut dixi, mediis quaedam potestates
inter homines, ac deos obeunt. Porphyrius his suffraga-
tur lib. de sacrificiis cap. 2. quem refert Eusebius Eusebius.
lib. 4. de Præpar. Euangelica cap. 4. Boni, inquit,
demones officia sua numquam deserunt, sed imminetia
passim à malis pericula pro facultate significant, tum in
somnia ostendentes, tum per animos diuinitus inspiratos,
perque alia multa: sed non quibus significata cognoscit.
Iamblichus deinde lib. de Mysterijs Aegyptiorum cap. Iamblichus.
de Vaticiniis per animalia. Quando vaticinium, ait,
agitur per corpora sacrorum animalium, ut asturum, non
est putandum deos ad hæc accedere, sed demones, & hos
quidem valde diuinos; & subdit. Sed hanc artificiosam
presagij machinam, neque legitimi vaticiniy nomine di-
gnam esse censemus, neque serio pertractandam, neque
vienti, quasi sit veridicus, esse credendum. Lactantius Lactantius.
Firmianus lib. 2. de origine erroris cap. 17. sic ait.
Eorum demonum scilicet inuenta sunt Astrologia, &
Haruspicina, & Auguratio, & ipsa quae dicuntur, ora-
cula; & Necromantia, & ars Magica; & quicquid præ-
terea malorum exercent homines, vel palam, vel occultè:
quae omnia per se falsa sunt, ut Sybilla Erythraea testatur.
Præclare D. Cyprianus lib. de Idolorum vanitate. Hi, Cyprianus.
inquit, spiritus sub statuis, atque imaginibus consecratis
delutescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, exto-
rum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes re-
gunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt: nam
& falluntur, & fallunt, vitam turbant, somnos inquie-
rant, irreperentes etiam in corporibus occultè mentes terrēt,
membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos laces-
sunt,

Diuinatione
spemenda.

Diuinationis
species.

sunt, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium, & rogis pecorum saginati, remissis, qua constrinxerant, curasse videantur. Nec aliud illis studium est quam homines à Deo auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu vera religionis auertere; cum sint ipsi pœnales, querere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hoc ipsum multis verbis asseuerat Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana à cap. 19. Vbi superstitionum genus doctrinæ vocat quicquid institutum est ab hominibus ad idola fabricanda, & colenda: vel ad consultationes, & pacta quædam significationum cum dæmonibus placita, atque fœderata; qualia sunt molimina magicarum artium; haruspicum, & augurum libri, & Genethliacorum observatio. & c. 22. Hinc fit, inquit, ut occultio quodam iudicio diuino cupidi malarum rerum homines tradantur illudendi, & decipiendi pro meritis voluptatum suarum; illudentibus eos, atque decipientibus prauaricatoribus angelis. Quibus illusionibus euenit, ut isti superstitiosis, & perniciosis diuinationum generibus, multa prætèrita, & futura dicantur, nec aliter accedant, quàm dicunt; multaque obseruantibus secundum observationes suas eueniant, quibus implicati curiosiores fiant, & sese magis, magisque inserant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris. Similiter loquitur Theodoretus lib. 10. Græcarum affectionum. & quamplures alij, quorum dicta longum esset recensere. Dæmones igitur per eam cognitionem, quam ipsi supra homines, sui ingenij acumine, multipliciter assequuntur, addicti hominum artibus superstitiosis, statim vocati adsunt operaturi id, ad quod vocantur; & futura mirabiliter nunciaturi, non sensibilibus allekti, sicut animalia cibus, ut putarunt Platonicæ, sed, ut ait Augustinus lib. 21. de Ciuitate Dei c. 6. Sicut spiritus signis, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum, & eiusmodi, adsunt confestim allekti diuinis honoribus, quos eis falso exhibent homines admiratione operum, ac dictorum eorum correpti, suis fraudibus decepturi, id quod modis omnibus, artibusque confectis, pro hominum auaritia, procurant.

Quibus modis futura dæmones prænoscant, ut ea hominibus prædicant.

C A P. I I.

Quo possit acies peruenire intellectus angelici in futuris cognoscendis, operæ precium est prænosse, ut sciamus quæ valeat hominibus prænunciare dæmon, ne decipiat nos. Cum verò sit omnibus exploratum, nihil posse cognosci nisi in se, vel in alio, quod sit causa rei cognitæ, vel signum: & solius Dei sit futurum in se cognoscere; certò deducetur; solum posse dæmonem quod futurum est in sua causa, præscire, & hominibus prænunciare.

Tria sunt igitur rerum genera; quæ dæmones prædicere consueverunt. Vnum est; quod reuera iam existit; sed loci distantia non venit in hominum notitiam. & huiusmodi res, inquit Augustinus lib. de Diuinatione dæmonum cap. 1. prænuntiant dæmones propter suam celeritatem. Nam vident Romæ bellum gestum; & victoriam ab vno è ducibus partam; & confestim in ea ipsa hora id nuntiant existentibus in Hispania. Alterum non quidem existit in se, sed in suis, vel causis, vel signis, & in causis quidem celestibus vident futuros effectus naturales; quos quia multo certius vident, quàm acutissimus quisque astrologus, & in inferioribus quid possit impedire, propter sui intellectus perspicacitatem; multò certius tales euentus prædicunt: ut notant Augustinus eo libro c. 5. & lib. 9. de Ciuitate Dei c. 21. & Isidorus lib. 1. de summo bono c. 12. & eos sequutus S. Thomas

1. P. 57. ar. 3. & q. de Dæmonibus ar. 7. & 3. contra gentes c. 154. Vel in signis vident prænotantibus varias corporum humanorum dispositiones; quæ longa experientia prænoscent. Ideoque prædicunt morbos, & sanitatem, mortem etiam imminentem, multo certius quam medici. Vel etiam in signis exprimentibus internas hominum cogitationes, & definitiones aliquid efficiendi; ut docent Augustinus lib. illo de Diuinatione cap. 5. & S. Thomas 1. P. ar. 4. Vel denique iuxta eundem Augustinum, ea plerumque prænuntiant, quæ ipsi facturi sunt: permittuntur enim à Deo, vel morbos immittere, vel ipsum aerem infectum reddere; & peruersis, & terrenorum commodorum amatoribus malefacta suadere, de quorum moribus certi sunt, quod sint eis talia suadentibus consensuri.

Tertium genus est earum rerum, quæ sunt simpliciter futuræ; quas duplici ratione præcognitas prædicunt. Vel quia dæmones optimè penetrant prophetarum oracula: quæ ipsa illi per suas artes præseunt antequam sint: vel quia eas sciunt ex reuelatione bonorum spirituum; ut asserit Isidorus loco citato cum Augustino lib. de Diuinatione c. 6. dicente: Si quid de Dei dispositione prænuntiant; audiunt, ut prænuntiant: & cum ea prædicunt; quæ inde audiunt, non fallunt, neque falluntur: verissima enim sunt angelica, & Prophetica oracula, in ceteris autem prædictionibus suis dæmones plerumque & falluntur, & fallunt; falluntur quidem, quia cum suas dispositiones pronuntiant, ex improviso de super aliquid iubetur, quod eorum consilia cuncta perturbet. Aut cum causis naturalibus aliqua, sicut medici, aut nauta, aut agricola: sed longè acutius, longè præstantius prænoscent. Sed hæc ab angelis Deo summo præseruiantibus, ex alia dispositione ignota dæmonibus, ex improviso, ac repente mutantur. fallunt autem etiam studio fallendi, & inuida voluntate, qua hominum errore letantur: sed ne apud cultiores suos pondus auctoritatis amittant; Id agunt, ut interpretibus suis, signorumque suorum coniectoriis culpa tribuatur, quando vel decepti fuerint, vel mēiti. Egregiè idem Augustinus lib. 4. de Trinit. c. 17.

Audiunt, inquit, ista & aërea potestates, siue angelis prænuntiantibus, siue hominibus; & tantum audiunt, quantum opus esse illo iudicat, cui subiecta sunt omnia. & inferius loquens de Philosophis. Cum ergo ad hæc videntur nullo modo essent idonei, ne ad illud quidem digni habitii sunt; ut eis ista per sanctos angelos nuntiarentur; siue forinsecus, & per sensus corporis, siue interioribus reuelationibus in spiritu expressis, sicut patribus nostris vera pietate præditis hæc demonstrata sunt; potestates autem aërea superba, atque fallaces, etiam si quidam de societate, & ciuitate sanctorum, & de vero mediatore à sanctis Prophetis, vel angelis audita per suos vates dixisse reperiuntur, id egerunt, ut per hæc aliena vera, etiam fideles Dei, si possent, ad sua falsa iraducerent. Deus autem per nescientes id egit, ut veritas undique resonaret; fidelibus in adiutorium, impiis in testimonium. Hæc ille. his modis futura prænoscent dæmones: & si quid de nostra religione apud gentium vates prædictum inueniatur, id totum à nostris Prophetis, aut à sanctis angelis extorserunt.

De diuinationum generibus.

C A P. I I I.

Duo genera diuinationum statuerunt cum Cicerone Philosophi, ut iam attigimus: Artificio sum vnum, quod Extispicio, Augurio, fulguribus, ostentis, ominibus ac sortibus constituitur: Alterum naturale, quod in concitatione mentis, & animo curis per somnum vacuo consistit. Sed verius Theologum cum S. Thoma 2. 2. q. 95. ar. 3. & 3. contra gentes

cap. 154. & Opusculo 25. de sortibus cap. 3. ad tria

Diuinationis
genus tri-
plex.
Diuinatio
prima cum
suis specie-
bus.

genera reducere, iuxta tria signorum genera, per quæ tales diuinationes solent executioni mandari: sub quibus, & multa alia continentur. Primum est: quando res futura quæritur, & prædicatur manifesto dæmonis responso, voce, vel signis dato. Sub hoc genere continentur oracula, quæ per res inanimas edebantur, ut per idola, statuas, arbores, fluuios, & similia, Vel per homines furore à dæmone correptos, qui Pythones, & femina Pythia à Pythio Apolline dicebantur, vel Bacchæ à Baccho. Vel per somnia, quæ diuination dicitur Somnispicia. Vel tertio per manes inferos, & mortuos, quæ dicitur Necromantia, vel Necyomantia.

Diuinatio
secunda cum
suis formis.

Secundum genus diuinationis est, quo futurum inquiritur in signis quibusdam in rebus aliis animaduersis, cuius sunt formæ quatuor. Prima est, cum futura res inquiritur per cælorum motus, quæ dicitur Astronomia. Secunda, cum res futura inquiritur per voces, & motus animalium, hominumque sternutationes: quæ Augurium seu Aruspicium vocatur. Tertia, cum res futura inquiritur per dicta, & facta hominum cum aliqua attestazione: & Omen appellatur. Quarta, cum quæritur res futura ex figuris in quibusdam corporibus apparentibus, aut signis: quod corpus si terrestre sit, ut lignum, ferrum, lapis, dicitur Geomantia: si aqua, Hydromantia: si aer, Aeromantia: si ignis, Pyromantia. Si fiat in extis, & visceribus animalium immolatorum, dicitur Extispicium. Si in facie, figura, & lineis corporis, dicitur Physiognomia. & à singulis partibus accipit nomen, à manu Chiromantia: à pede Podomantia, & sic de aliis.

Diuinatio
tertia cum
suis specie-
bus.

Tertium genus est, cum futurum inquirimus, in iis, quæ per nos geruntur per sortes, & dicitur Cleromantia, hoc est per sortes diuinatio. Cui generi subiiciuntur, sors Pythagorica; aleatoria, & similes alia; de quibus mox erit sermo. De hoc ergo tertio genere diuinationis, quod sit per sortes, tum etiam de primo, quod dæmoniam diuinationem possumus, gratia breuitatis, appellare, sermo futurus est nobis. De secundo, verò solum agemus, quatenus spectat ad Augurium, Omen, & Extispicium. Nam cetera, vel nulla egent explicatione, propter suam perspicuitatem: vel si aliqua, ex his, quæ in priori libro de naturali vaticinio disseruimus, satis sunt manifesta. Agemus autem eo ordine, ut prius de tertio genere: deinde de secundo; tertio demum de primo, quod longiore eget disputatione, disseramus.

De Cleromantia, seu diuinatione per sortes.

C A P. I V.

Sortium ge-
nus triplex.

Trius sortium generibus, quorum vnum Consultorium vocatur, Diuisorium alterum; tertium Diuinatorium: de Diuinatorio tantum in hoc capite est nobis habendus sermo. Nam Consultorium ad diuinationem non pertinet; nec Diuisorium; Licet in usu fuerit apud gentes in diuidendis rebus, hæreditatibus, agris, honoribus, dignitatibus, & similibus. Siquidem Athenienses sorte distribuiebant magistratus: id licet reprobet Aristoteles 1. Ethicorum. & Romani prouincias sorte diuidebant: sicut & militibus præda sorte diuidebatur partis victoriis: Vnde Virgilius.

*Si verò capere Italiam, scelerisque potiri
Contigerit victori, & præda ducere sortem.*

Sortes diui-
natorie re-
probat.

Per sortes ergo diuinatorias res futurae cum inquiruntur, non sine dæmone sese in illis immiscere id fit, ad quod genus reduci potest Consultorium, quatenus circa agenda; aut circa occulta consultitur dæ-

mon. Sed vtrumque sortilegij nomine reprobatur ab omnibus; cum reuera ipsæ per se sortes nullam cum re futura colligationem habeant: sed quicquid futurum præostendunt, à dæmone accipiant. Fucere autem varij huius sortitionis modi, de quibus breuiter, & sigillatim erit agendum.

Pythagorica sors vetustissima est; qua Troiani belli tempore vsi sunt. Per quam vita, mors, salus, victoria, aduersi, prosperique euentus diuinabantur; cum nominis ratione habita ex compositione, & numero literarum, & valore, ille, cuius erat nomen, victor in bello, aut saluus futurus prædicebatur; si plures literas, aut maiorem numerum contineret: ille verò victus, qui pauciores, & minorem valentes numerum. Sic Patroclum ab Hectore victum, & Hectorem ab Achille superatum, numeris nominibus inclusis, diuinatum est, ut hisce versibus canit Terentius.

Et nomina tradunt ita literis facta.

Hec, ut numeris pluribus, illa fini minutis,

Quandoque subibunt dubia pericula pugna.

Maior numerus qua steterit, fauere, palmam

Præfagia leih minima parte summa.

Sic & Patroclum Hæctoris manu periisse;

Sic Hæctora tradunt cecidisse mox Achilles.

Sed quod magis mirandum, id est, Bedam ob peritiam, & sanctitatem venerandum hanc diuinandi artem docuisse: Nam in Epistola de diuinatione mortis, & vitæ, ad Necephum Regem Ægypti, quæ habetur in fine 2. tomi operum illius, sic ait. *De his, qua à me ad humana vita cautelam inuenta sunt, vnumquodque nunc tibi mittere non pignit. Superest ut in his, per inspiratam tibi diuinitus prudentiam, operando laborem impendas, certus quod decumbentium, vel fugitivorum, vel monomachorum, vel aliorum similium euentibus, non fallacem poteris capere præscientiam, si argumentum regulare, quod huic scriptura subieci, diligenter inspexeris.*

Consulturus igitur sic facito. Sume nomen vel decumbentis, vel in fugam lapsi, vel depugnaturi, vel alterius cuiuslibet, de quo inquiris; & collige numerum eius; deinde Lunam considera, quota fuerit illa die, qua vel ager decubuit, vel fugitiuus elapsus est; vel quota futura sit, cum monomachus depugnaturus est: numerumque regularem, qui ei Luna adscriptus est, numero nominis adiunge. Tu summam, qua ex his conficitur, per vigintinouem diuide, & numerum, qui supersuerit, collige, inspectaque figura, quo in loco numerus sit positus, inquire. si eum inuenieris in Zœ Megali, cito ager conualescet; & qua sequuntur. Ponatur, exempli gratia, pugna Hæctoris, & Achilles, Luna erit decima septima, qua habet numerum regularem 893. Achilles nomen habet 1276. qui simul iuncti faciunt 2169. hos partire per 29. & quod supersuerit, id est 23. quæ in forma regulari, & inuenies illud in eo loco, ubi scribitur Zœ Megali. Si idem de Hectore feceris, inuenies residuum numerum in Michro thanato: qua positio numerorum victorem Achillem, & Hectorem victum significat absque ambiguitate. Sic Beda; qui tabulam quamdam subscribit cum numeris adnotatis, ut poteris eo in libro videre. Sed vnde futuri euentus certitudo colligatur ignoro; cum à numeris, aut literis nulla proueniat: alioqui facile fuisset cuique nomina effingere quibuscumque euentibus accommodata. Dæmon igitur in his sese immiscet, qui faciat res ad exitum venire sua opera, & industria, propter eas, quas præsumimus rationes.

Sors aleatoria erat olim etiam in usu ad diuinandum. Nam ex iactu calculi, tessera, tricoli, senionis, ceterorum lapillorum, cui felicior contigisset, vitam, salutem, fortunas, omnia denique temere promittebant, quæ vellet: quo quid magis temerarium? in his enim temeritas, & casus, non ratio, aut consilium valet, ut dixit Cicero 1. de Diuinatione,

Sors Pythagorica.

Beda.

Exemplum
huius sortis.

Dæmonis
industria.

Sors aleatoria.

&

& si quod est consilium, dæmonis esse perspicuum est.

Bellomantia. Rabbomantia, seu Bellomantia genus aliud erat sortium, quo per sagittas, baculos, aut virgas diuinabatur. Scythæ namque per virgas salignas dissolutas, quas seorsim singulas humi sternebant, interimprehendentes eas, & componentes, diuinabant. Babylonij quoque hoc diuinandi genere vsi sunt, nam vt dicitur Ezechielis 21. *Stetit rex Babylonis in binio, in capite duarum viarum, diuinationem quærens, commiscens sagittas interrogauit idola, extra consuluit. ad dexteram eius facta est diuination super Ierusalem. Ritu gentis sue,* ait Hieronymus, *oraculum consulebat, vt mitteret sagittas suas in pharetra, & commisceat eas inscriptas, siue signatas nominibus singulorum, vt videat si sagitta sua exeat, an ciuitatem oppugnare debeat.* & Theophylactus. *Etenim virgas duas statuentes, carmina, & incantationes quasdam submurmurabant: deinde virgis demonum operationibus, aut effectu cadentibus, considerabant quænam utraque earum caderet, antrorsumne, an retrorsum, ad dexteram, vel sinistram: sicque tandem responsa dabant insipientibus; virgarum casu pro signis vsi.* Propter hoc crimen Hoseas cap. 4. Dei nomine inuehitur in populum. *Populus, inquit, meus in ligno suo interrogauit, & baculus eius annunciauit ei. de hoc enim diuinandi genere hunc locum, cum multis aliis, intelligit Hieronymus.*

Sortes Burenenses. Sortes Burenenses in Achaia celebres erant; de quibus ita scripsit Pausanias lib. 7. de rebus Achaicis. *Quæ ad mare descenditur, amnis Buraicus nomine in proxima spelunca, non viique magnum Herculis signum, Buraico, & ipsi cognomen, oraculis sortes capiuntur ex tabula per talos; qui consultum veniæ prece ad signum peracta, votisque nuncupatis, talos ex ea, quæ in promptu est, copia, iniiciunt quatuor super mensam inscripti sunt certis notis tali singuli, eorum illi notarum interpretationem in tabulis similitudinem secuti requirunt.*

Sortes Prænestinæ. Sortes Prænestinæ non minùs erant in ore omnium, tum ob inuentionem, quam refert Cicero libro de Diuinatione 2. Tum ob responsa data. *Quotannis enim, inquit ille, Kalendis Ianuarij ex cauata columna, in qua reſeruabantur, sortes eximebantur, illisque, quæ eductæ erant serie mutuo iunctis, integra responsa abſoluebantur.* Scribit Suetonius, ea Domitiano Cæsari interitum denunciasse.

Sortes Antianæ & Aponenses. Sortes Antianæ apud eundem Suetonium, C. Caligulam, vt à Calſio caueret, præmonuerant. Itemque Aponenses in agro Patauino, iactis in Aponi fontibus sub aquam talis, certissima consulentibus responsa reddebant.

Sortes Virgilianæ. Sortes Virgilianæ fuere quoque insignes; dum ex Virgilij poematibus, vel cuiusquam alterius, longè aliud canentis, & intendentis, sortes consulebantur, & ea carmina obtingebant, quæ vel præsentibus, vel futuris negociis mirificè conuenirent. Sic Alexandro Seuero, cui adhuc adolescenti, nec imperium speranti versus hi è sexto Æneidos exiere, qui futurum illi portenderent imperium.

*Tu regere imperio populos Romane memento,
(Hæ tibi erunt artes) pacisque imponere morem;
Parcere subiectis, & debellare superbos.*

Sortes supersticiosæ. Sed & modo apud supersticiosas mulierculas, & leniculos homunciones variè inueniuntur sortium formæ ad occulta perquirenda. Nam sub ficta religione, Diuorum, seu Apostolorum sortes consulunt, sub scripturis, aut psalmis, aut Breuiarij, seu Missalis lectionibus: aut sub quibusdam punctis inconsultò descriptis; ac diuersimodè secundum varias figuras dispositis: Vel sub schedulis scriptis, aut sine scriptura; aut demum sub festucis maioribus, vel minoribus.

Sortium Hæc omnia, & eiusmodi alia, aut sunt diabolica

A inuenta in hominum elusionem excogitata: aut, vt præfatarum Cicero, & Carneades docent, sunt apertissima nugæ. Quamuis enim sortium prædictiones quibusdam comprobentur exemplis, nimirum, cum nullæ sint tam inanes superstitiones, ac futes, quæ aliquando; non quidem sortium virtute; sed casu quodam, atque temeritate, vt docuit Cicero, non accidunt; nisi quod multarum sortium inuentum, quale illud Prænestinarum, si non sit fabulosum, opus esse diaboli manifestò videtur demonstrari.

De diuinatione per Augurium.

C A P. V.

B Vgurandi scientia cum apud omnes percelebris fuerit, tum maximè Romanis summo honori fuit, quòd Romulus eam coluerit, vnde augurum collegium ab eis fuit institutum. Sedebat augur velato capite, duplici augurali toga ex purpura, & croco amictus, & lituo cæli regiones notabat, & victima cæsa longū carmen præfatus, fundebat preces; quibus fulis, oculis in cælum fixis intentus, factò silentio, ne quid videretur, audireturve, quod auspiciū dirimeret, quoad mitteret aues, animaduertebat quæ oscines, quæ præpetes, tacitæ, vel perstreptentes aduolarent, & si dextra, vel sinistra, & similia. Tunc augurem oportebat adire, & augurium firmari multis auspiciis; vnum enim vidisse non erat satis. Et quidem neque Plato in Phædro; Xenophon in Cyripædia, nec Q. frater lib. 1. de Diuinatione, damnant hanc artem, tot exemplis confirmatam; quale fuit illud, quod regi Deiotaro memorant contigisse. Qui cum ex itinere quodam proposito, & iam constituto reuertisset, aquilæ volatu admonitus, conclaue illud, vbi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque persæpe rediit ex itinere, cum iam progressus esset multorum dierum viam. Quale & illud, quod Caietæ contigit Ciceroni; qui cum ferrum Horologij à coruo excuti conspexisset, protinus coruus ad ipsum aduolauit, & morsu tenaci eius togam apprehendit, adeò, vt non nisi à feruis occisus eam deseruerit: & paulò post occisus & ipse est. hæc & similia à Iulio, & Valerio Maximo referuntur. Cuius artis expugnatio ex Ciceronis verbis 2. libro de Diuinatione petenda est. *Quæ, inquit, natura est, quæ volucres huc, & illuc passim vagantes efficiat, vt significant aliquid, & tum ventent agere, tum inbeant, aut cantu, aut volatu? Cur autem aliis à dextra, aliis à laua datum est iudicium, vt raium auspiciū facere possint. Romanis enim sinistra videntur, Graiis dextra meliora? Quid quod aliis avibus viuunt, aliis signis; aliter obseruam, aliter respondent? Itaque omnia illa vel ob cultum supersticiosum temerè, & casu obseruata sunt; vel versutia diabolica acciderunt, quo homines in hæc procliuës, sibi in animum inducerent illam diuinandi artem colere & obseruare.*

E De Extispicia arte, quam auguratrici subiicimus, longum sermonem texere opus non est, quam Cicero optimè expulerit. Quid enim diuinitatis esse potest in extis, hoc, aut illo modo, vel colore apparentibus? aut iecore non reperto, aut corde, vt Iulio Cæsari accidisse memorant, bis cor in optimis bobus defecisse, eo die, quo est à coniuratis occisus? & similia alia apud Valerium Maximum, quæ non dubium, quin diabolica arte nitantur. Vnde Iamblichus de mysteriis Ægyptiorum c. 3. esse hoc, vel illo modo extra composita, opus est dæmonis, neque vnius, sed plurium, pro ratione diuersitatis animalis oblati: singulis namque speciebus animalium sunt dæmones distributi. Denique hoc docent hanc artificiosam præſagij ma-

chinam, neque legitimi vaticinij nomine dignam esse, neque serio pertractandam, neque videnti, quasi sit veridicus, esse credendum.

De Ominibus.

CAP. VI.

Cicero.

Ominis etymon.

Ominis vis quanta.
Augustin.

Exempla.

Pythagorei, auctore Cicerone lib. 1. de Diuinatione, voces hominum soliti sunt obseruare, ut omen caperent: ab ore enim nomen ominis desumitur, quod in hominum vocibus potissimum attendatur ad præfagium futurorum; quamuis, & per actiones ominari etiam mos fuerit, ut per sternutationem, per prodigia aliqua. Huiusmodi diuinationis vim aliquam esse ad futura præfagienda; inde constat primum, quod Augustinus lib. 2. de Genesi c. 17. eam his verbis fulcit, in vniuersum de Diuinatione loquens. Ideoque fatendum est, quando ab istis vera dicuntur, instinctu quodam occultissimo dici, quem nescientes humanæ mentes patiuntur. Quod cum ad decipiendos homines sit, spirituum seductorum operatio est, quibus quædam vera de temporalibus rebus nosse permittitur; partim quia subtilioris sensus acumine; partim experientia callidior, propter magnam longitudinem vitæ; partim à Sanctis Angelis, quod ipsi ab omnipotenti Deo discunt, etiam iussu eius, sibi reuelantibus. &c. & lib. 12. de Genesi cap. 22. Vigilantibus etiam, ait, neque villo modo afflictis, neque furore exagitatis, occulto quodam instinctu ingestas esse cogitationes, quas promendo diuinarent; non solum aliud agentes, ut Caiphas, verum etiam id suscipientes, ut diuinandi modo aliquid dicerent, nouimus. Nam quidam iuuenes iocando, ut fallerent mathematicos, dum iter agerent, se esse finxerunt, quos cum hospes admiratus rogaret de filij salute, quem diu absentem desiderabat, illi non curantes quid post suum abscessum veri cognosceretur, dum præsentia latum redderent hominem, mox profecturi, responderunt; saluum, ac propinquantem, & eo ipso die, quo hæc loquebantur, esse venturum. quid multa? dum iam abire disponent, ecce subito adhuc eis illic positus venit. Item alius ante Symphonicum saltabat, non aliquo spiritu arreptus, sed imitatione ludicra arreptitios emulatus, scientibus circumstantibus. Ille ergo inter saltandum facto sibi silentio iocundus, & ridens multitudine circumseptus, ea nocte, quæ impendebat, ea sylua quæ iuxta erat, hominem à leone interemptum iri; ad cuius cadaver spectandum, illucescente die confluxuram turbam, & illius solennitatis locum deserturam, prædixit: & factum est, ut dixit. Quonam modo, inquit Augustinus, hæc visa in spiritum hominis venirent? vtrum ibi primitus formantur, an formata ingerantur? & quid fiat in spiritu nostro, ut aliquando cernantur tantummodo significantes imagines, & vtrum aliquid significet, ignoretur: aliquando autem aliquid significare videatur, sed quid significet nesciatur, & scire difficillimum est, & explicare operosissimum.

Ominis commendatio.
Paulinus.

Quid quod in aliquibus sanctis omina commendari videntur? Narrat enim Paulinus Nolanus Probum iudicem, cum Ambrosium in Lyguriam, & Æmiliam gubernandas destinaret, ei dixisse: *Vade, & fac, non ut iudex, sed ut Episcopus*: quod omen verus exitus comprobauit; nam creatus est Episcopus, dum iudex esset Mediolanensis. Idem referente eodem Paulino, cum esset Romæ pater apud matrem viduam, & virginem sororem, videretque ab illis sacerdotum manus deosculari; ipse ludens manus sorori offerebat exosculandas, dicens, se quoque Episcopum aliquando futurum; à qua tamen, ominis futuram veri-

tatem nesciente, spernebatur. Quæ si aliquid habent diuinitatis, cur illa sunt contemnenda, quæ refert Cicero lib. 1. de Diuinatione. & Valerius Maximus lib. 1. c. 5. de L. Paulo consule? cui cum obtigisset bellum cum Rege Persa, ubi ea ipsa die domum ad vesperam rediit; filiulam suam Tertiam, quæ tunc erat admodum parua, exosculans, animaduertit tristitiam. & *Quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis? Mi pater, ait, Persa perit*: Tum ille arctius puellam complexus. *Accipio omen*, inquit, *mea filia*. erat autem mortua Catella eo nomine. Sunt huiusmodi quamplurima.

Ex sternutamento consuetum omen accipi antiquitus asserit Plinius lib. 28. naturalis historię cap. 2. Vnde Catullus, *dextra sternuit approbatione*. & Propertius.

*Num tibi nascenti primis mea vita diebus,
Aridus argutum sternuit omen amor?*

Multa similia refert Cælius lib. 24. cap. 27. & Alexander lib. 2. cap. 26. Sed & Aristoteles sternutamentum pro numine habitum, & sacrum dictum, ait in Problematis sect. 33. q. 7. & 9. quod præcipuæ partes hominis, scilicet, capitis expurgatio sit, & spiritum inde exeuntem tamquam sacrum, inquit, veneramus, & adoramus, estque indicium bonæ capitis valetudinis. Ideoque id adorant, benèque augurantur; nam saltem diuinat salutem, & præfagit valetudinem, præsertim si tempore fiat matutino.

Addamus his multa alia omina ex prodigiis ethnicis. In Platonis pueri dormientis labiis apes confederunt, ut Valerius refert, mel inferendo, singularem eloquij suauitatem ex ore eius emanaturam indicantes: quod ita, ut indicatum fuit, euenit. Id ipsum Ambrosio infanti cõtigisse, inspectante patre, & examen apum admirate, ex eius historia cognouimus. Fuit & omen illud admirabile, quod refert Iosephus lib. Antiq. 2. cap. 9. de Mose puero, quem cum Termut filia Pharaonis, in filium adoptasset, & patri uti filium successorem offerret; ille eum suscipiens, & ad pectus applicans per amorem, imposuit ei diadema; at Moses illud conuoluens proiecit in terram, suisque pedibus calcavit: quod regi ferre videbatur augurium, ab eo illum cum suo regno obrutum iri. De Iuliano scripsit Eutropius lib. 11. historię. In urbem quamdam ingressum, corona laurea, quibus solent ciuitates ornari, inter columnas pendente, scisso fune, super caput eius decidente, aptissime coronatum. quo facto euncti conclamauere, id signum illi fore imperij: & exitus comprobauit. Sed & illud ominosam veritatem confirmare videtur, quod sæpe sapius animaduersum est, quoties de aliquo sermonem contexere incidit, illum confestim præsto esse. Vnde Prouerbiū, *lupus est in fabula*; quasi species venientes pugant colloquentes, ut eius meminerint.

Verum horum multa, aut temerè, & casu ita acciderent, ut Carneades, & Cicero 2. de Diuinatione asseruerent; nam meminisse de aliquo, dixit Aristoteles lib. de Diuinatione per somnum in fine, *neque signum est, neque causa accedendi ipsum*: multa dæmonis occulto instinctu ad homines decipiendos, ut dixit Augustinus: Multa etiam diuina id agente prouidentia, quando ad bonum hominis, Deique laudem conferre visum fuerit, quale fuit examen apum in ore Platonis, & Ambrosij repertum. de quo plura in 3. libro disseremus.

Omen autem per sternutamentum captum superstitiosum totum est, nisi cum tamquam signum naturale accipitur salutis capitis, ut dixit Aristoteles. sicut & illa omnia vana sunt, quæ celebrant Christianæ mulierculæ; præsertim virgines: quæ summo mane natalis

Cicero.
Valerius.Omen ex sternutamento.
Plinius.
Catullus.
Propertius.Cælius.
Alexander.
Aristoteles.
Sternutamenti honos.Ominis varia exempla.
Platonis omen.

Ambrosij omen.

Iosephus.
Mosis omen.Iuliani omen.
Eutropius.

Prouerbiū vulgi.

Cæsuræ prædictorum.
Aristoteles.Sternutatio-
nis omen.Omina muliercularum.
natalis

natalis D. Ioannis Baptistæ solent fenestras occupare, & quibusdam preculis murmuratis, arrectis auribus primam vocem præstolari; quam summa fide excipientes, in futurarum nuptiarum fausta, aut infausta præfagia conseruant. Venantur & futurorum maritorum nomina: nam si prima, quæ audiat vox Petrus fuerit, Petrum vocandum virum sibi certò persuadent. Huius autem modi diuinandi superstitione inde etiam confirmatur, quod olim ominibus captandis loci erant dedicati, vt de Mercurio Achaia sic refert Pausanias. *In foro stabat Mercurij simulacrum, ante cuius pedes lapidea stabat ara; ad aramque hinc inde alligata aeneæ lucerna viscebantur: consulturus vesperi accensis lucernis ad Deum accedebat, thus in ara medio incendebat; in dextram simulacri manum numisma quoddam loci illius patrium ex ara ponebat: inde ad simulacri aurem insusurrabat quod percunctari volebat. obiuratis deinde auribus à foro recta discedebat: foro egressus oclusas aures aperiebat, & vox, quam primum audisset, veri ominis vice constanter obseruabatur.* Refert etiam Cicero Metellum ominis captandi gratia in sacellum consueuisse decedere. Ideò Valerius Maximus cap. 5. ait, *Ominum obseruatio, aliquo contactu religionis innixa est; quoniam non fortuito motu, sed diuina prouidentia constare creditur.*

De Oraculis per idola editis.

C A P. VII.

Seneca. Quamuis Seneca in prologo declamationum oraculum hunc in modum definierit. *Est voluntas diuina hominis ore enunciata; nomen id tantum exponens de responsis, quæ in adytis per phanaticos edebantur: Tamen Cicero in utroque libro de Diuinatione ea vocat oracula, quæcumque instinctu diuino, afflatuque funduntur: & generalius in Topicis, oracula, inquit, ex eo ipso appellata sunt, quod inest iis deorum oratio.* Vocabimus ergo modo oracula quæcumque responsa, quocumque medio, per dæmones edita. Inde sacra loca, fana, aut templa, in quibus edebantur, oracula dicta sunt; vt vocat Plinius lib. 12. cap. 23. Oraculum Ammonis. Agemus prius in hoc capite de responsis per statuas, arbores, aliasque res inanimes editis; posteriùs de editis per furorem.

Cicero nullum oraculum putat. Cicero lib. 2. de Diuinatione contendit probare nullum fuisse apud gentes oraculum, sed omnia, quæ de his referuntur, habenda fabulosa. *Cum fors, inquit, illa edita est opulentissimo Regi Asia, [Cresus Halym penetrans magnam peruerteret opum vim.] Hostium vim se peruersurum putauit, peruerterit autem suam. Cur autem hoc credam editum Creso? aut Herodotum cur veracior credam Ennio? num ille minus potuit de Creso, quam de Pyrrho fingere Ennius: Quis enim est, qui credat Apollinis oraculo Pyrrho esse responsum? [Aio te Aecida Romanos vincere posse.] Primum Latine Apollo numquam locutus est: deinde ista fors inaudita Græcis est: Præterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat.*

Oracula dæmonum non neganda. At verò quamuis ex oraculis multa fabulosa sint, non est tamen omnino negandum, fuisse aliqua apud gentes, in quibus dæmones verè loquebantur, & responsa dabant. & quidem Scripturâ sacrâ potest hoc aliquatenus probari, ex iis locis, in quibus idolorum interrogationes reprehendit. *Interrogabunt, ait Isaias cap. 19. simulacra sua, & diuinos suos, & pythones, & huiusmodi: de Aegyptiis loquitur, qui vt tradit Mercurius apud Marfilium Ficinum lib. 13. de immortalitate animæ c. 3. deorum statuas construebant tales, vt loquerentur, & irent. De Iouis Ammonis oraculo, qui hircino capite, & pelle amictus colebatur, refert Strabo lib. 17. Geographiæ; sacerdotes re-*

A sponsa petitorios idolum aurato nauigio impositum circumuectitalle, carmenque patrium accinebant, atque his ritibus veluti delinitum, non voce, sed nutibus, & signis subobscuris, quæ vellet proferebat: quæ signa, & quos nutus sacerdotes iis postea, qui consultum accesserant, explicabant. Lucianus deinde lib. de Syria dea, de Apollinis oraculo, in Syria ciuitate Hierapoli existenti, sic ait. *Apollo vaticinaturus, primum in sede sua mouebatur: sacerdotes illico illum in sublime attollebant, qui si non extulissent, sudabat, sublatum portabant: ille verò si quid nolebat fieri, retrocedebat; contra si quid approbaret, impellebat gestantes, aliquandoque etiam præfente Luciano, ipse solus per aera in sublime fuit eleuatus.*

B Valerius lib. 1. c. 8. refert Monetam deam Velis exstentem à milite per iocum interrogatam, an Romanam migrare vellet; velle se respondisse. Fortunæ etiam simulacrum in via Latina consistens, non semel, sed bis locutum dicit, his verbis. *Rite me matrona vidistis, ritèque dedicastis.* Dodonei Iouis oraculum in Dodona amplissima vrbe Molossidis in Epiro fuit, apud Aetolos, Acarnanas, & Epirotas frequentissimum, auctore Strabone lib. 17. Geographiæ, in quo vocales quercus accedentibus interrogaturis commouebantur: sponte responso insonabant. ibi referunt fagum, & columbam vaticinatam; quotiesque oraculum edebatur, lebetes ænei ad numerum tinnitus edebant sonoros.

C Commemorabo, ait Cyrillus Alex. lib. 3. contra Iulianum, *Dodoneam quercum, quam humana aiunt usam voce.* Quin & Isigonius Citiensis in Rhodo Insula dicit, Iouis taurum sermonis nostri non fuisse expertem. Rem miram narrat Alexander in epistola, quam de situ Indiæ, & itinere suo ad præceptorem suum scripsit, de duabus arboribus, vna virilis roboris Solis, altera feminae Lunæ Indicè, & Græcè loquentibus. Ad oraculum prope Oceanum in Æthiopia cum accessisset homo pedum amplius decem statura altior, nigro corpore, dentibus caninis, ante oraculum apparuit, perforatis auribus, ex quibus vniones pendeant, annulique, & erat pellibus ferinis vestitus. Qui postquam interrogauit quid vellem: si coitu, inquit, puerili, & femineo contactu vacas, licet diuinum locum intres, deponereque annulos, vestesque cunctas cum calceamentis imperauit. Vndecima diei hora erat, expectabatque sacerdos Solis occasum. Nam Solis arborem loqui, ac respondere ad primos iubarum ortus affirmabat: item noctis eadem tempora custodire ipsam Lunæ arborem. Quæ res mihi, ait Alexander, plus mendacio, quam veritati similis videbantur. In medio luci sacratæ arbores simillimæ cupressis frondium genere, pedum altæ centenorum erant, quas Bebrionas inde appellant. Affirmabat ille quod in Eclipsi Solis, & Lunæ, vberimis lacrymis sacræ arbores commouerentur, suorum numinum statui titilentes; præcepitque ne quicquam immolarem, sed prouolutus truncis arborum oscula darem, rogaremque Solem, & Lunam, vt veridica mihi darent responsa. Tunc vidimus ob occidente iubare fulgentibus Phæbi radiis percussa arborum cacumina; & sacerdos, sursum omnes intuemini. Tunc subito indico sermone tenuissimè respondit arbor. *Inuicte bellis Alexander, vnus eris terrarum orbis dominus: sed viuus in patriam non reuerteris: ita enim fata de tuo capite statuerunt.* Consulto deinde vbi moriturus eram; ad primum Lunæ ortum percussa cornu, splendoreque accepto arbor Græcè respondit. *Alexander plenum iam ætatis finem non habes, sed sequenti anno mense Maio in Babylone morieris, à quo minime speras, decipieris.* Tercio lucum intraui, eandem sacratissimam Solis arborem consulturus; cuiusnam percussoris manum cauere deberem; quemve exitum, mater mea, sororesque habere deberent?

Alexandri mors prædicta. Arbor Græcè respondit. Si mortis tua tibi insidiatorem A prodidero, sublato eo, instantia fata facile mutabis. Mihi quoque tres irascuntur sorores, quod earum pensa impedierim. Igitur ad annum, & menses octo Babylone morieris, non ferro, ut suspicaris, sed veneno. Mater tua turpissimo, & miserando exitu, quandoque insepulta iacebit in via, autum, ferarumque prada: sorores tue diu fato felices erunt. Tu modo caue ne nos ulterius scisciteris; quin excede nostri luci terminos, & Phasicaem, Porumque reuerti.

Pfellus. Diuinatio per peluim.

Pfellus lib. de dæmonibus sic loquitur de diuinatione per peluim apud Assyrios frequenti, quæ profectò, inquit, congruitatem quandam habet cum dæmonibus materia valde coniunctis. Accipiant ergo peluim aqua plenam vaticinantes, dæmonibus congruentem in profunda repentibus. Apparet autem peluis illa aqua plena quodammodo respirare propter sonitum, & virtute infusa carmini, valde aquis aliis præcellit. Cum primum dæmon illabitur aquæ, sonum mox quemdam exiguum, & significationis expertem edit, remissionem eius præsentibus significantem. Deinde verò in aqua iam inundante, exiles quidam soni susurrant quadam prædictione futuri. Est autem eiusmodi spiritus passim pererrans, & data opera tenuem vocem edit, ut propter indistinctam vocis obscuritatem eius mendacia minus deprehendi possint. sic ille.

Eusebius. Nazianze. Cyrillus Alex. Theodor.

Ex quibus, & multis aliis, quæ referunt Eusebius lib. 5. & 6. de Preparatione Euangelica. & Gregorius Nazian. in Apologia 2. contra Iulianum; & Cyrillus Alex. lib. 3. contra eundem Iulianum, & Theodoretus de affectionibus Græcanicis lib. 10. de veris, & falsis oraculis, colligitur dæmones sæpenumero res-

Vera oracula probantur.

sponsa dedisse per statuas, per arbores, per fluuios, & & per similes res inanimas; sicut & per res animatas quidem, sed rationis, verbique expertes, voce sensibili. Nec de hac re esse dubitandum probat eo loco Cy-

Xanthus locutus.

rillus multis exemplis: nam Xanthus Achillis equus prædixit illi mortem, teste Homero dicente; *deam albis brachiis Iunonem indidisse loquelam*. Prophirius etiam

Porphirius.

Pythagoræ vitam describens, *Causum fluuium*, inquit, quando cum multis aliis transiret, omnibus aliis audientibus, ei locutum esse. [Salve Pythagora.] Philostratus etiam in vita Apollonij. *Thespiesion*, inquit, ad arborem sic conuersus, alloquere ait, sapientem Apollonium; & allocu-

Causus locutus.

ta est quidem arbor illa, sicut iussa erat. Vox verò erat articulata, ac muliebris. Possunt ergo, concludit Cyrillus, dæmones nonnumquam voces perficere, & non in

Philostratus.

solis sensibilibus animantibus; sed etiam in his, quæ sensu, & voce carent, utpote in aqua, & arboribus. De serpente, quæ seduxit Euam id non obscure asserit Scriptura, etsi Iulianus Apostata obloquatur. Annon

Arbor locuta.

potui serpens, ait ibi Cyrillus, humana voce, ut flumen

Serpens locutus.

Causus magum salutauit? Vox enim illa impij, & auctoris malorum dæmonis facta est, serpente velamentum malignitatis illius sic adumbrante. Nam cum tunc non esset aliud animal, mulier impendio simplex existimabat foras, & alius animantibus datum esse humana voce loqui posse. Augustinus similiter lib. 11. de Genesi ad literam c. 27. in serpente, ait, diabolus locutus est, utens eo, velut organo, mouensque eius naturam eo modo, quomodo verè ille mouere, & moueri illa potuit ad exprimendos verborum sonos, & signa corporalia, per quæ mulier suadentis intelligeret voluntatem: non igitur serpens verborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebat ad mulierem. Modum huius locutionis explicat S. Thomas in Quæstionibus disputatis. q. de Miraculis ar. 5. ad 3. & 4. Nam dæmon per motum localem aeris sonum formabat literatè, & articulatè, vocis similitudinem, & modum habentem: quemadmodum asina Balaam spiritu bono operante locuta fuit. ita sane omnia simulacra operante dæmone loquebantur.

August.

locutionis præfatæ modus.

Asina Balaam locuta.

omnia simulacra operante dæmone loquebantur.

* * *

De Oraculis per furorem editis.

C A P. VIII.

M Vlti arbitrati sunt naturalem quandam vim Oracula per minesse auræ ex antris efflanti, aut potioni, ad furorem vniuersum diuinum iniiciendum animæ, epotæ: vel quia de vim fortalis vis eis rebus insit, ut Iulianus apud Cyrillum, Iulianus. Plinius, & alij non pauci putauere: aut quia per furorem illum à corpore animus auocatus natura sua in futura penetret. Cuius opinionis falsitatem lib. superiore reieciimus cap. 22. Alij verius existimant dæmones per halitus, & lymphaticas potiones, ea sensuum alienatione vfos, tamquam symbolo quodam sui in hominem ingressus, & ad futura prædicenda accessus; quo se admirabiliores hominibus ostenderent, & ad sui cultum eos redderent propensiores.

De Delphico oraculo Apollinis proditum ab omnibus est tum Græcis, tum Latinis, antrum fuisse, ex oraculum. quo Pythonicus halitus, qui mentes alienaret, afflueret. Fuit autem in Delo Apollinis effigies draconis, in Lycia lupi; quam urbem Python ob interfectam Pythonem dictam ferunt, vnde Pythius Apollo, & Pythia vates. eius descriptionem tradit nobis Strabo lib. 9. Geographiæ, Auctores, inquit, certi memorant diuinum ipsum domicilium, profundam, & curuam speluncam esse, non admodum late patentem ore; atque hinc auram reddi, sacro efflante numine: excelsum autem ostio eminere tripodem; quem simul atque Pythia vates inscendisset, hausto diuinitatis spiritu responsa edere, partim metro, partim oratione libera. Referunt Pausanias lib. 10. & Diodorus lib. 16. Bibliothecæ, & Plutarchus de Defectu oraculorum, eo loco ante conditum templum, prius hiatum quendam extitisse, ad quem si capra aliqua peruenisset, miris modis protinus saltabatidque caprariis sæpe contigisse, qui ea exhalatione correpti, dementes, furentesque futuros euentus præsentiebant.

Cumanum oraculum antro solitum excipi, Virgilius hoc carmine docet 6. Aeneidos.

At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendaque procul secreta Sybilla
Antrum immane petit, magnâ cui mentis, animusq;
Delius inspirat Vates, aperitque futura.
Ventum erat ad limen, cum virgo poscere fata:
Tempus, ait, Deus, ecce Deus, cui talia fanti
Ante fores subit, non vultus, non color vnus:
Non compta mansere coma, sed pectus anhelum;
Et rabie fera corda tumens, maiorque videri,
Nec mortale sonans efflata est numine. &c.

Trophonium Iouis oraculum in Lebadia Beotia, Trophonij ut ait Pausanias, & Nicolaus Leonicus in Dialogo; oraculum. Triphonius halitus furore obtinebatur; eratque tam Pausanias. Leonicus. vehemens post receptum ex antro vapore furoris inuasio, ut corpus consulentis pene ipsa animi agitatione vita excederet. In Colophoino deinde oraculo, ut Porphirius dixit apud Iamblichum de mysteriis Colophonium. Egyptiorum; aqua epota eodem furore conciliato de futuris vates solebant respondere. & in Branchidico Dindime Apollinis oraculo, quod fama, & opibus Dindimeum Delphico non cessit. ut notat Strabo lib. 14. & 17. halitum ex aqua ascendente haurientes antistites ventura prædicebant. In Argolico etiam statis diebus agni epoto sanguine mulier virgo futuros præcinebat euentus. De his in vniuersum eo loco Iamblichus, cap. Vaticiniū quid, & vnde? Vaticiniū, inquit, nec ab arte, neque à natura, nec a naturalibus, animalibusque rationibus, moribusve efficitur, sed sempiternum est, missum ad nos usque diuinitus, totaque potestas præsaga refertur ad deos. Cetera verò cuncta velut instrumenta subiiciuntur

eiuntur misso diuinitus presagij dono. loca autem, & talia quedam ad vaticinium exiguntur, vice materia.

*Præfati diuinatores num intelligerent
quæ dicerent?*

C A P. I X

NE desimus sciendi cupidis, operæpretium est inuestigare, num halitu, aut potione alienati, ceterique per quos dæmon futura prædicebat, intelligerent, quæ loquebantur. Multi furore raptos diuinasse existimant, & dictorum suorum ignaros. Plato certè in Phædro sic affirmavit; Antiquos, inquit, vaticinium nominasse *Maniam*, id est, *furorem*, quod soli diuino furore correpti verè vaticinentur: posteriores autem adiuncto T. nominasse *Mantiam*; sic Sacerdotes, Sybillas, Prophetas, quamdiu prudentes sint, vel paulum admodum, & obscure prælagire, vel nihil: quando verò rapiuntur Deo, verè vaticinari. Platonem referens Iamblichus, est, inquit, *afflatio nihil aliud, quam totos à Deo animos occupari, atque contineri*. Hinc verò posterius sequitur *Ecstasis*, id est, *extasus*, vel alienatio quædam, tamquam consequens ad afflationem accidens. accipit autem hic auctor pro eodem diuinum afflatum, & vaticinium. Idem indicat lib. 1. & 2. de Diuinatione Cicero, dum è duobus diuinationis generibus, artificioso, & naturali, naturale illud esse ait, quod in furore, & animi concitatione consistit. Tum & Chrysostomus Homil. 29. super 1. ad Cor. 12. *Vatis*, inquit, *proprium est mente commoueri, & necessario compelli, & trahi tamquam furis percitum: Propheta autem non eiusmodi est, sed sobria mente, & modesta, & firma, quæ loquitur omnia ut decet, nouit: sic Plato ait, quemadmodum sortilegi, & vates dicunt quidem multa, & bona; sciunt autem nihil eorum quæ dicunt. Vnde patet, inquit necessitas, quæ seruiunt dæmones, & violentia vaticinantium, ut Pythia, & c. & Homil. 44. in 12. Matthæi. *Propheta falsus, quales arioli, & gentium vates fuerunt, sicuti furiosi, atque bacchantes malis spiritibus exagitantur*. Sic Chrysostomus, qui Platonem retulit ex Timæo. Sed & in lib. de Fortitudine. *Ad vatem*, ait, *spectat solum futurorum portenta, signaque prænoscere, siue mors cuique imminet, siue morbum. quid autem ex his cuique aut pati, aut non pati præstet, cur vates potius, quam quicvis alius indicabit?* Ex quibus concluditur gentium vates ignorasse ea quæ diuinabant, quod si vera quandoque dicebant, cum id munus animæ non competat natura sua, ut iam diximus; necesse est superiorem intellectum ea diuinantem agnoscendum esse.*

Verum cum eadem facultate, quæ angelus, polleat dæmon; idem poterit efficere; sicut ergo potest angelus futura hominibus inspirare omnino à sensibus alienatis, & non alienatis: sic & dæmon, nisi quod, uti angelus suo lumine illuminans lumen humani intellectus potest confortare, & confortat illud, ut videat res, quas sub similitudinibus ei proponit; ita dæmon potest quidem, cum natura superior sit, sed non confortat ex malitia; quia non vult confortare ad cognitionem veritatis; etsi per locutionem, illam manifestet. Ita docet S. Thomas 1. P. q. 109. ar. 1. & 3. & q. 111. ar. 1. & 3. contra gentes c. 154. Afferit ergo Augustinus lib. 12. de Genesi ad lite. c. 19. *Cum malus spiritus in imagines in spiritu existentes arripit, aut dæmoniacos facit, aut arreptitios, aut falsos Prophetas. quod dictum ex his intelligitur.*

Dæmon, ut docet S. Thomas 1. P. q. 111. ar. 3. & 3. Contra gentes cap. 154. & q. de dæmonibus ar. 11. Operari potest in hominis imaginatione, & phantasia, non quidem imprimendo nouas rerum formas;

sed per motum localem; immutando spiritus, & humores, & formas in organis sensibilibus conseruatas, ita transmutant, ut varia appareant spectra; ac si tunc principium sensitium ab ipsis rebus exterioribus mutaretur. quod tam in dormientibus fieri potest, ut ostendit Aristoteles lib. de somniis c. 3. quam in vigilantibus; cum possit dæmon natia sua virtute, ita phantasmata perturbare, ut omnino intelligibilem hominis impediatur cognitionem, ut sit in arreptitiis, & phreneticis, ut notat S. Doctor 1. P. q. 111. ar. 3. & q. de Dæmonibus ar. 11. ad. 10. potest quoque raptum facere, seu alienationem à sensibus, ut notat etiam ille 2. 2. q. 175. ar. 1. Et potest sine tali alienatione transmutare humores, & spiritus phantasticos hominis, & facere ut homini imaginanti appareant spectra varia, ut etiam concedit S. Thomas 1. P. loco iam dicto.

Igitur si dæmon possideat corpus hominis, & omnino eius mentem perturbet, dæmoniacos facit. Si verò mente impedita, & abstractis sensibus, aliqua efficiat diuinare, arreptitios facit, & furiosos. siue hoc contingat nullo spectro in phantasia apparente; ita ut dæmon proferat quicquid velit, linguam hominis ad nutum suum immutando: siue spectra inducendo in phantasia, quæ velit, absque vilo opere intellectus; & ea faciat ore furibundo proferre; quo placeat sermone. & aliquo ex his modis credendum est, furiosos illos homines, & feminas, Pythiam, Bacchas, Corybantes, ceterosque arreptitios, in oraculis, & locis aliis diuinasse. Si autem tertio opera dæmonis spectra disponantur in hominis phantasia, mente commota, aut quieta, sed non percipiente, nisi quæ natura sua cognoscere valet; aut quæ dæmon per locutionem voluerit manifestare ex illis spectris; tunc falsi prodeunt propheta: siue quod falsa diuinent: siue quod vera; sed non ultra captum dæmonis inspirantis ea, quasi fuissent vera futura simpliciter, quæ prænunciare solius Dei est. Huiusmodi multi diuinarunt inter gentes, ut Socrates, qui dæmonis familiaris inspiratione multa diuinabat, Zoroastes magus, Orpheus, Musæus, Sybillæ, quas sui compotes diuinasse. Cicero affirmat lib. 1. de Diuinatione; Pythagoras etiam, & Plotinus, & multi alij, quos refert Marsilius Ficinus lib. 13. de immortalitate animæ cap. 2. Quin & perhibent Mercurium Trismegistum mente mota vaticinatum: & Cornelium sacerdotem castitate Sancti Agellius refert lib. 15. c. 18. vidisse Patauij eo ipso die, quo pugnatum est, bellum Thessalicum, & hostium impetus, & Cæsarem victorem. Huiusmodi quoque fuere 400. Prophetæ Baal, qui repugnabant Eliæ. 3. Reg. 18. & qui bellum consulebant Achab. 3. Reg. 22. & alij, quorum meminit Ieremias cap. 22. 28. & 29. & ceteri Prophetæ similiter.

At prædicti auctores idcirco absque furore nullum verum diuinum putabant, aut Prophetam; & absque furore non contingere diuinationem, quod dæmon frequentius suas inspirabat diuinationes per arreptitios, & furore concitados; quo sic se mirabiliorem hominibus ostenderet. Hinc Augustinus lib. de spiritu, & litera c. 23. aliquo, ait, *spiritu rapiente tollitur anima in huiusmodi videnda; seu commixtione alterius cuiusdam spiritus. & c. 27. Plerumque humanum spiritum rapit malus spiritus, ut quadam occulta mixtura quasi idem spiritus esse videatur, & spiritus patientis, & spiritus vexantis, ut in dæmoniacis videmus. & lib. 12. de Genesi c. 22. Vigilantibus etiam, neque vilo modo afflictis, nec furore exagitatis, occulto quodam instinctu, ingestas esse commixtiones, quas promendo diuinarent, nouimus. Vocat autem Augustinus spiritus mixturam transmutationem illam spirituum, & humorum, quæ dæmones varia spectra faciunt apparere, ut dixit S. Thomas. Igitur vates*

Dæmonis in hominem facultas.

Dæmoniacus qualis.

Arreptitij, quales.

Pseudopropheta qualis.

Socrates.

Cicero.

Mercur.

Cornel.

Agellius.

Frequentior diuinatione per furiosos.

August.

Spirituum mixtum.

Plato.
Vates ignaros quid dicerent locutores.

Mantia.

Iamblich.

Cicero.

Chrysost.

Vatis, & Prophetæ differentia.

Plato.

Munus idè dæmoni & Angelo cōpetit.

Dæmon nō cōfortat intellectum hominis.

Augustini sententia.

Dæmonis in homine operatio.

Dæmonis
diuini pote-
rant intelli-
gere quæ di-
uinabant.

vates illi gentium potuissent quidem intelligere quæ diuinabant, si dæmon vellet; at frequentius furore concitati, non intelligebant.

De Diuinatione per somnia.

C A P. X.

Dæmo dor-
mientibus
multa potest
manifestare.

POSSE dæmones in somniis quæ velint dormienti-
bus manifestare, multa in eis simulacra formando
per transmutationem spirituum, & humorum, ad rem
suam accommodata, ex superiori capite potest intel-
ligi. Neque enim præter naturalem vaticinationem,
quam priori libro tradidimus, & præter supernatura-
lem, quam Deus indit, aliunde potest euenire diuina-
tio per somnia, quam à dæmonibus: vt contra Porphy-
rium Iamblichus fatetur ex Orpheo lib. de Mysteriis
Egyptiorum cap. 22. dum ait, *præfagia somniorum so-
lùm extrinsecus aduenire. quia sæpe, inquit, studemus, agi-
musque nonnulla ad hoc præfagium aucupandum, neque
tamen datur: & sæpe id non querentibus datur.* Quod si
somnia effectus esset ex nostra natura, arbitrioque
humano, nobis ad hæc prouidentibus eueniret: mitti-
tur autem à diis pro eorum arbitrio, scilicet, quando,
& quomodo volunt benignitate quadam demonstra-
re futurum. Non ergo hæc diuination à natura ipsa
animæ prouenit, quantumvis tenui victu, purgatōque
cerebro dormiturus recumbat, vt volebat Socrates
apud Platonem Dialogo 9. de Republica, & Cicero
de Diuinatione.

Iamblichus.

Præfagia
somnia
extrinsecus
adueniunt.

Socrates.
Plato.

Somnia ca-
ptandi ritus.

Amphiaraus.

Oracula
somnia.

Porta gemi-
na somnio-
rum.
Homerus.

Plato.

Virgilius.

Geminæ
portæ ratio.
Porphyrius.
Macrobius.

His consentaneè sacra loca designabant in somniis
captandis. nam victimæ cædebantur, moxque sacrifi-
cio perfecto sub pellibus cæsarum ouium incuban-
tes somnia captabant, eaque verissimos exitus sortiri
putabantur. Fuere Græcis summæ religioni Amphia-
rai, & Triphonij oracula. Amphiaraus vates fuit, cui
Oropij diuinos honores tribuere; in eoque solo, ac se-
de, ubi humatus, sepultusque est, certissima responsa
dabat, quæ in somniis edebantur: nam post purgatio-
nem, & sacrificia, mactato arietē, pellem sibi sterne-
bant, in qua incubantes somnia captabant, illorum si-
gnificatus, & euenta mox interpretati erantque publi-
ca constitutione sancitum, vt in Amphiarai templo
nullus Thebanus, obdormisceret, aut vaticinaretur.
Apud Canopum in templo Serapidis, & in fano Pasi-
siphæes; & in Pergamo Æsculapij; atque in Norbaca
apud Hircanos oracula pariter in somniis edebantur.
Apud Troezenos in Ardada ara, in qua somno, & mu-
lis immolabatur, qui responsa acceptus erat, inte-
grum diem à cibo, à vino autem triduum absti-
nebat.

Fingebant autem portas duas, per quas ab infernis
diis somnia immittebantur; vera quidem per portam
corneam; vana per eburneam. quas ita Homerus de-
scripsit Odyssæ 19.

*Sunt gemina somni porta, quarum una vocatur
Cornea, apud Stygios pariter: sed & altera eburnea:
Hac penetrans somnus verba imperfecta reportat;
At quicumque venit porta de limine prima,
Vera refert dulci correptus membra sopore.*

Hinc in Carmide Plato, *Audi iam, inquit, meū som-
nium, siue per cornu, siue per ebur emerferit.* sic quoque
Homerum imitatus Virgilius 6. Æneidos.

*Sunt gemina somni porta, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris.
Alter candenti perfecta nitens elephanto:
Sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.*

Harum duarum portarum rationem tradit Porphy-
rius, relatus à Macrobio lib. 1. in somnium Scipionis
c. 3. latet, inquit, omne verum: hoc tamen anima, cum
ab officiis corporis somno eius libera est, interdum aspici-

A nonnumquam tendit aciem, nec tamen peruenit; & cum
aspicit, tamen non libero, & directo lumine videt, sed inter-
iecto velamine, quod nexu natura caligantis obducit. &
hoc in natura esse Virgilius asserit dicens 2. Æneidos. Virgilius.

*Aspice namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam.*

Hoc velamen cum in quiete ad verū vsque, aciem
introsipientis admittit, de cornu creditur, cuius ista
natura est, vt tenuatum visui peruium sit: cum autem
à vero hebetat, ac repellit obtutum, ebur putatur, cui-
us corpus ita natura densatum est, vt ad quamvis ex-
tremum tenuitatis erasum, nullo visu ad vltiora
tendente penetretur. Lege Tertullian. lib. de anima c. 1.
de somniis, & vltimo. somnium porro ab insomnio
distingunt Ephesius Artemidorus lib. 1. de somnio-
rum interpretatione c. 1. & 2. & lib. 4. c. 1. & 2. & Ma-
crobius ex eo lib. 1. in somnium Scipionis c. 3. & eos
imitatus Augustinus lib. de spiritu, & litera cap. 25.
quod insomnium est præsentium, non futurorum si-
gnificatiuum: significat enim varias affectiones in
somniales existentes, & propterea insomnium dicitur,
quod vim suam, & efficacitatem in ipso habeat
somnia; cessante autem somno dissipatur: Vt quod
esuriens comedit, & sitiens bibit: quod formidolosus
videat ea, quæ timet: quod cibo expletus euomat, aut
suffocetur. somnium verò est motus, aut figmentum
animæ multiformæ significatiuum futurorum bono-
rum, aut malorum, semper efficax efficaces inducens
aggressionem: ideoque Græcè *ὄνειδος* dicitur ab ipsa re
compromissa, quasi vera loquens.

Insomnij verò duæ sunt formæ. Enipnion, seu in-
somnia, quando id, quod fatigauerat vigilantem, se-
se dormienti quoque ingesserit, vt cibi cura, vel po-
tus, studia, artes, aut infirmitates, nihilque in futurum
significat. de his dixit Poëta 6. Æneidos.

Sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes,
id est, ad hanc hominū regionem. Et phantasma, quod
Cicero *visum* solet appellare; alij *spectrū*; de quo tū alij
multi, tū Artemon Milesius, & Phœbus Antiochenus
differuerunt. est autem phantasma, quando cum quis
dormire vix cepit, & adhuc se vigilare existimat, aspi-
cere videtur irruētes in se, vel passim vagātes formas,
à natura, seu magnitudine, seu specie discrepantes, læ-
tas quasdam, alias tristes. Qui duo modi nullam in se
continent diuinandi virtutem.

Somnij præterea species tres sunt. Oraculū Græcè
χρηματισμός; cum in somniis parens, aliæque grauis, san-
ctæque persona, seu sacerdos, vel etiam Deus, apertè
euenturum quid, vel non euenturum, faciendum, vi-
tandumve denunciat. Quale fuit illud, quod sibi ap-
paruisse narrat Hippocrates in epistola ad Philopem-
nem; nam sibi anxio, & sollicito de Democriti, ad quē
curandum vocatus fuerat ad Abderitas, valetudine,
asserit, Æsculapium in somnis apparuisse, ac iam cura-
tum Democritum nunciauisse. Visio Græcè *ὄρασις*, est, Visio.

E cum id quis videt, quod eodem modo, quo appa-
ruerat euenit; vt cum nauigans quispiam sibi visus
naufragium facere, ita reuera accidit. & hæc quidem
Artemidorus vocat somnia speculatiua; quia sic eue-
niunt, quemadmodum videntur. Somnium Græcè,
ὄνειδος, est illud, quod tegit figuris, & velat ambagi-
bus, non sine interpretatione, intelligendam rem,
quæ demonstratur. quod genus vocat Allegoricū Ar-
temidorus, quod ea, quæ significantur, per ænigmata
ostenduntur. Inter quæ duo somniorum genera hic
auctor hoc adhibet discrimen: quod speculatiua qui-
dem è vestigio, & valde statim eueniunt, nihil eo dif-
ferente, qui nos ad ea inducit, inclamans quodammo-
do, *Respice hoc, & animaduerte ex me ductus maximè,*
quatenus tibi possibile est. Allegorica verò tempore, aut
multo,

Tertullian.
Somnij, &
insomnij
differentia.
Artemido-
rus.
Macrobius.
Augustin.

Dux insom-
nij formæ.

Phantasma
seu visum.
Artemon.
Phœbus.

Somnij tres
species.
Oraculum.

Hippocrates.

Somnium
allegoricū.

Discrimen
inter somnia
speculatiua
& allegori-
cum.

multo, aut modico intercedente, aut ad summum die vna eueniunt.

Allegoricum
somnia
quintuplex.

Allegoricorum somniorum Artemidorus lib. 1. c. 2. & Macrobius vbi supra, adhuc quinque species assignant. Aut enim est Proprium, cum se quis patientem, aut facientem aliquid somniat: aut Alienū, cum aliud: aut Commune: cum se vna cum alio. Aut Publicum, cum ciuitati, aut quibuscumque Rebus publicis triste, vel lætum quid existimat accidisse. Denique Generale: cum quis circa cælum, Solis orbem, Lunam, aut alia sydera, aut circa terram, aliquid somniat innouatum. Et hæc quidem ad somniorum distinctionem conducunt: Sed si à dæmone immitantur, contempnenda sunt, nec vlla est eis adhibenda fides. In allegoricorum somniorum interpretatione ars tota sita est, hanc tradit Artemidorus quinque libris. Sed eodem nititur ingenio, ac vi, nempe dæmonis, qua somnia ipsa.

Somnia hu-
iufmodi cō-
temnenda.

De Necromantia, seu Diuinatione per mortuos.

C A P. XI.

Superest, vt agamus de Necromantia, seu de diuinatione per deos inferos, quos manes vocant Gētiles: quæ magno fuit in precio habita veteribus, non profanis tantum, sed etiam Israelitis: quibus propterea crebrò fuit prohibita, Leuit. 20. *Vir, siue mulier, in quibus Pythonicus, vel diuinationis fueris spiritus, morte moriatur.* Deuter. 18. *Nec inueniatur in te, qui Pythones consulat, nec diuinos, & querat à mortuis veritatem.*

Erat autem ea ars euocandi manes ad reposcendam de futuris veritatem. Opera quidem dæmonis ad interrogata respondentis, qui ipse Python dicebatur, è sepulcris mortuorū, & locis subterraneis, voce stridula respondens, Hebraicè *ain ob* dictus, Isaia 29. *humiliaberis, de terra loquēris, de humo audietur eloquium tuum: erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit.* Aut è vtre viri, aut mulieris: propterea nomen *ain ob*, in plurali *ain ob*, vires significat Iob 32. *Ecce venter meus est sicut vinū non apertum, sicut vires non ita rumpitur.* quia qui eo spiritu afflantur, ore clauso, ex ventre, perinde ac si ex vtre, seu laguncula, responsa depromerent. Vnde &

Python ex
humo respo-
dens aut è
ventre.

Ventriloqui.

Ventriloqui dici solent. Leuit. 20. *mortem minatur Deus viro, siue mulieri, in quibus Pytho, siue hariolandi spiritus fuerit.* & 1. Reg. 28. legimus eiectiones à Saule eos, qui Pythones habebant in ventre; & inferius, iubet Saul queri sibi mulierem habentem Pythonem, Ventriloquam vocat Iosephus. Confirmat hoc historia Actuum 16. quæ habet: *Factum est autem euntibus nobis ad orationem puellam quamdam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis: quæ quæstum magnum præstabat dominis suis diuinando: hæc clamabat. Isti homines serui Dei excelsi sunt, qui annunciant vobis viam salutis. Dolens autem Paulus spiritui dixit: præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea, & exiit eadem hora.* Tertullian. lib. de Anima c. 1. Pythonem vocat dæmonem Socrati à puero adhaerentem. & Clemens Rom. lib. 4. Recognit. Pythones, inquit, diuinare videntur, & non continuo di sunt, denique à Christianis hominibus effugantur. Sed Plutarchi locus ad rem hanc confirmandam est insignis in lib. de defectu oraculorum. *Per enim, inquit, ineptum sit, & puerile Deum ipsum existimare velut Engastrimythos, id est, genios, è ventre ariolantes, quos olim Euricleas vocabant, nunc Pythones dicunt, in vatum se corpora condentem, eorum ore, & voce, seu instrumentis utentem, profari.* Hæc ille, qui genij ergo Latine, Græcè dæmones sunt; subdit statim, & è ventre diuinantes Pythones: siue ab Apolline Pythone, siue à verbo Græco *πυθεσθαι*, quod est consulere, quod occulta consulat, & prædicat:

Iosephus.

Tertullian.
Python dæ-
mon.
Socrates.
Clemens
Rom.
Plutarchus.

Pythonis
etrymon.

quamuis aliunde Macrobius deducat lib. 1. Saturnaliū c. 17. secundum physicam rationem. Euricleas hos quoque dictos hinc putat Suidas: Euricles ventriloquus fuit Athenis, qui vera hariolari censebatur, quod genium haberet intra viscera; inde Euricles dictus est omnis ventriloquus. significat deinde sciscitatore ipso, eam artem exercentem, vmbraque, & manes euocantem; siue vir fuerit, siue femina, Leuit. 19. 31. *non declinetis ad Pythones, & ariolos.* 4. Reg. 21. de Manasse dicitur, quod fecit Pythones, & aruspices multiplicauit. Isa. 8. 19. dicitur, *querite à Pythionibus, & à diuinis, qui strident in incantationibus suis.* Solent enim ij voce summissa suas execrandas incantationes miffitare, & submurmurantes dæmones vocare: quod faciunt mulierculæ, & sacrilegi homunculi: qualis illa fuit mulier, quam Saül cōsuluit, de qua dicit Iosephus lib. 7. Antiq. c. 15. quod esset ventriloqua, habens spiritum, & vocans animas defunctorum. Genus enim ventriloquorum, inquit, euocando mortuorum animas per eas solet poscentibus futura prædicere.

Macrobius.
Euricleas
dictos cur.
Suidas.

Pytho dictus
sciscitator.

Iosephus.

Porro loca erant sacra gentibus ad hanc diuinationem captandam definita. Cymmericum oraculum, cuius Homerus meminit Odysseæ 2. ad Auernum Capania lacum, quo Tiresias vates ab Vlyssæ de reliquo itinere consultus est. In Auerno, inquit Strabo lib. 5. Geographiæ, maiores nostri, Homericæ vaticinia fuisse defunctorum, fabulis edidere; ibique cum oraculum extitisset, traditum sit Vlyssæ eo nauigasse: vbi casis victimis, & carmine effuso manes defunctorum ab inferis per diras execrationes euocabantur. mox tenuissima effigie, & hominis simulacro, sub noctem apparente, responso excepto super quo consulturi erant, è conspectu imago in auras puncto temporis dilabebatur.

Sacra loca
huius artis.
Cymmericū.
Homerus.

Thesprotiū in Epiro fuit, quo Orpheus manibus cantu permulsis Eurydici coniugi ad superos reditum impetrasse fuit creditus: Vnde cecinit Virgilius 6. Aeneidos.

Thesprotiū.
Orpheus.
Virgilius.

*Si potuit manes accersere coniugis Orpheus,
Thracia fretus cithara, fidibusque canoris.*

Eracleum præterea, ad quod Pausanias Spartiata Cleonicæ virginis manes placaturus accessit. Est huius rei celebre exemplum apud Lucanum lib. 6. vbi per manes vates Thessala responsa quæsiuit de belli Pharsalici exitu; multisque veneficiis, incantationibus, execrationibus, & suffutibus prælibatis.

Eracleum.

Lucanus.

--- Dic, inquit, Thessala magna,

*Quod iubeo.
Sit tanti vixisse iterum, nec verba, nec herba
Audebunt longè somnum tibi soluere lethe.
Ne parce precor, da nomina rebus;
Da loca, da vocem, qua mecum fata loquantur,
Addidit, & carmen, quo quicquid consulit, vmbra
Scire dedu, mestum fletu manante cadauer;
Tristia non equidem Parcarum stamina dixit,
Quod tamen è cunctis mihi noscere contigit vmbis,
Effera Romanos agitet discordia manes. &c.*

Thessalæ
vatis scisci-
tatio.

Est in Scriptura sacra huius diuinationis exemplum conspicuum 1. Reg. 18. vbi Saül timens Palaestinos, quibuscum congressurus erat in monte Gelboë; consuluit mulierem habentem Pythonem, de belli exitu: quæ euocauit Samuelem; qui prædixit Sauli eius filiorum, totiusque exercitus ruinam sequenti die futuram. Sed vtrum vera Samuelis anima fuerit euocata; an verò eius imago dæmonis opera, eo per ipsam respondente, dubium hætenus fuit. Tertullianus quidem in libro de anima cap. penultimo, dæmonem fuisse, his verbis affirmat. *Nec enim Pythonico tunc spiritui minus licuit animam Samuelis effingere, post Deum mortuos consulente Saule. Absit aliqui, vt animam cuiuslibet sancti, nedum Propheta, a demonio credamus extractam, edocti quod ipse Sathanas transfigeretur*

Samuelis
euocatio.
Sententia
dæmonem
putantium.
Tertullian.

guretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis; ne putes alium fuiſſe, qui phantaſia adminiſtrabat; alium qui commendabat; ſed eundem ſpiritum, & in pseudopropheta & in Apoſtata facile memori. In eadem ſententia fuit Iuſtinus Philoſophus, & M. Q. ad Orthodoxos, Baſilius, in 8. Iſaiæ: Auguſtinus lib. 2. ad Simplicianum q. 3. & lib. unico de Octo Dulcitiſ quæſtionibus. q. 6. & lib. Q. veteris teſtamenti q. 27. & lib. 2. de mirabilibus ſacræ Scripturæ cap. 11.

Verum animam Samuëlis certè apparuiſſe, Iosephus lib. 6. Antiq. c. 14. manifeſtè aſſeuerat; & Auguſtinus lib. de Cura pro mortuis cap. 15. poſt alios ſcripto, vt patet ex cap. 64. auctoritate Eccleſiaſtici cap. 46. Vt rem indubitata affirmat. *Mitti, ait, ad viuos, aliquos ex mortuis diuina Scriptura teſtatur, nam Samuel Prophetæ defunctus viuo Saul, etiam regi, futura prædixit: quamuis nonnulli, non ipſum fuiſſe, qui potuiſſet magicis artibus euocari; ſed aliquem ſpiritum tam malis operibus congruentem, illius exiſtimant ſimilitudinem figuraffe; cum liber Eccleſiaſticus contineat in laude patrum, quod Samuel etiam mortuus prophetauerit. Sic enim ait: [& poſt hoc dormiuit, & notum fecit regi, & offendi illi finem viue ſue, & exaltauit vocem eius de terra, in prophetia delere impietatem gentis.]*

Liberine, an coacti ad ſtatuas hominesque demones veniant?

C A P. XII.

NE quid inexplicitum reliquamus, oſtendamus oportet, qua demones euocati ratione venerint reſponſuri, liberine, an coacti? Veterum opinio fuit; demones corporeos eſſe, ac ciborum indigos; ac proinde ſacrificiis, cibis, & nidoribus ſolitos atrahi, vna cum imprecationibus; imo cogi minis, & victimis compelli. Sic aſſeruit Porphyrius in Epiſtola ad Anebuntem Egyptium, quam Euſebius refert lib. 5. de Præparatione Euangelica cap. 6. & Auguſtinus lib. 10. de Ciuit. Dei cap. 11. & Porphyrius ipſe lib. de ſacrificiis. hi, inquit, ſanè ſunt, qui libamine, nidoreque carniū oblectantur; his enim ſpirituale corpus eorum pingueſcere ſolet; viuunt namque ex vaporibus, & fumigationibus, atque variè admodum, (vt par eſt) per varia; nidoreque ſanguinis, & carniū, vires adſumit. & Iamblichus de Myſteriis ait, Porphyrium dixiſſe, ſacerdotes conſueuiſſe violentis quibuſdam minis aduerſus ſuperos vt; veluti; *Niſi vos ita feceritis, celos confringam; vel occulta Palladis patefaciam*, &c. Ipſe autè, licet deos neget minis cogi, concedit tamen demones in mundo hoc exiſtentes minitationibus laceſſitos protinus irritari, & efficere quod iubetur. Erichtho apud Lucanum lib. 6. miras, & Lunæ, & diis inferis, & deæ Eleuſinæ intentat minas, ni ad cadauer vmbra veniat vaticinatura. de Hecate dicitur. *De calis Hecate cur huc compulſa venire eſ?* Ab Homero Proteus coactus fingitur, vt ventura Agamemnoni caneret; ſicut Virgilius 4. Georgicorum Ariſteō. His ſimilia multa Euſebius tradit.

In libris de reſponſis Porphyrius ait, deos figuras petamare, eiſque circumſcribi in conſecrata imagine, quaſi in ſacra quadam terra. Vnde Proſerpina docuit, cuiuſmodi deberet eſſe, & ex qua materia, ſimulachrum, quo ipſa gauderet.

Quale mihi, inquit, facias ſimulachrum, aduerte docebo; Sylueſtri cape nata loco, atque abſynthia circum Poniſto, tum totum celato, & pingito mures, Qui ſoleant habuare domos, & cetera, quæ leguntur

apud Euſebium
Miror magis Chriſtianum Marſilium, adeo additum Platoniciſ figmentis, vt in argumento in Socra-

tis Apologiam, non dubitet affirmare, naturali quadam ratione, vel in ſtatuas, vel in homines demonum influxus trahi. Ex Trimegiſto, inquit, diſces, ex propriis mundi materiis certò cuidam demoni congruentibus compositam rite ſtatua, conſectim per demonem congruum animari, & ex Mercurio, Eſt, ait, tractus quidam naturalis ſimilium per ſimilia; ſicut flamma rapitur in ligno oleo illio, aut ſulphure; & fatuus in ventre matris in certa conſtitutus diſpoſitione attrahit animam: ſic per magicam ſtatua à mundo accipit demonem: ideo & Egyptij naturam magicam appellauerunt. ſimiliter ſit raptus in corpora hominū quando per aſſam bilem, vel quid ſimile, totus in imaginationem conuertitur animus, facile ſi inferiorum demonum domicilium: aliquando per philoſophicam purgationem, transferuntur totus in rationem, & euadit edes demonum mediarum, à quibus humanarum rerum ſepius, & naturalium quandoque miras accipit rationes: aliquando per pietatem erigitur totus in mentem, & ſublimium demonum ſi ſpiraculum, quibus ducibus arcana penetret diuinorum.

Enim verò priorum error, ex ea veterum exiſtimatione ortus eſt, qua exiſtimabant, demones corporeos fuiſſe, cibis indigentes, & corporeis affectibus adduci ſolitos; quos vt expleant, nihil non faciebant illi. Ideo Porphyrius, referre Auguſtino lib. 10. c. 11. herbis, lapidibus, animantibus, & ſonis certis, & vocibus, & figurationibus etiam per cæleſtes conuerſiones ſubiici ait, & latiùs Cleombrotus apud Plutarchum de Defectu oraculorum. Ceterum, inquit, ſerias, & ſacrificia tamquam dies neſta, & triſtis, in quibus epula crude, & laniatus, ieiunia & planctus, ſepenumero etiam verborum obſcenitates verſantur; furoris quoque, & ululatus concitationes, cum capitis iactatione, nemini deorum, ſed ad depulſionem malorum demonum fieri adfirmaverim, vt placentur, atque leniantur. Et verò vetuſta illa ſacrificia humanarum hoſtiarum, neque diis optanda, neque grata fuiſſe verifiſime eſt: nec temere reges, & duces ſuos dabant liberos, eoſque ipſi mactabant, atque ingulabant, ſed vt iracundiam, & acerbiam genitorum dirorum auerruncarent, atque ſatiarent: nonnullorum etiam inſanos, atque tyrannicos amores expleant; qui cum corporibus, & per corpora conſuevere, cum neque poſſint, neque velint: vt Hercules amore puella captus Acalia obſedit: ſic præpoſentes, violentique demones hominis tantum corpore clauſum dedi ſibi poſcentes, cum corporis interuentu eo frui non poſſint; ciuitatibus peſtilentias, & agrorum ſterilitates inuehant, bella, & ſeditiones miſcent, donec deliciis, & amoribus ſuis potiuntur. hæc ille.

Posteriorum quoque ſententia ex eadem opinione profecta videtur: Cum ſane demones ſi corpore carent nihil habeant cum corporibus commune: aut ſi corpus habeant, aëreum illud ſit, non humanum; ac proinde nec corporeis affectibus, aut voluptatibus affici poterunt; neque imagine, aut ſimulacro eis cōuenienti, cum nullum ſit eiufmodi, quod eos referat, allici valebunt. Et verò compertum eſt ex Theologia angelos, ſiue probos, ſiue prauos intellectuales eſſe, ac ſpirituales, non villo modo corporeos, contra ac ſenſerunt, & priſci Philoſophi, & multi ex Patribus interpretibus cap. 6. Genetiſ. nam aliqua efficiunt, quæ omnem corpoream excedunt naturam, vt quod arreptitij loquantur ignota lingua, quod verſus recitent, & ex Scriptura teſtimonia; quod ſtatue moueantur, & loquantur, & eiufmodi alia.

Quamobrem cum Auguſtino lib. 21. de Ciuitate Dei cap. 6. dicendum eſt, demones quidem allici variis generibus lapidum, herbarum, lignorum; animalium, ſimulacrorum, carminum, rituum, non vt animalia cibis, ſed vt ſpiritus ſignis, hoc eſt, non ducti amoribus earum rerum, quaſi corporeis deliniti ad voluptatem: ſed quatenus ex ſumma cupiditate diuini honoris Deo vero debiti, hæc extorquent ab homi-

Dæmones naturaliter in ſtatuas venire.

Dæmonem corporeum corporeis affectibus ſubiectum. Porphyrius, Auguſtinus, Cleombrotus, Plutarchus.

Hoſtiæ humanæ diis ingrata.

Dæmon vt amore potitur irascitur hominibus.

Dæmon nō allicitur corporeis.

Angelus intellectualis eſt.

Auguſtinus. Dæmon allicitur ſignis.

Iuſtinus.

Baſilius.

Auguſtinus.

Animam Samuëlis euocaram.

Iosephus.

Auguſtinus.

Vera ſententia.

Dæmones cibis trahi, & minis cogi.

Porphyrius.

Euſebius.

Auguſtinus.

Iamblichus.

Erichtho.

Lucanus.

Porphyrius.

Dij imaginibus ſuis gaudent.

Euſebius.

Opinio reprobanda.

Ad diuinum
honorem
captandum
se homini
subiicit dæ-
mon.
Plutarchus.

Dæmonis
calliditas
mira.

Christo gra-
tiz qui sol-
uit opera
diaboli.

Prope Chri-
sti aduētum
cessarunt
oracula.
Cicero.
Plutarchus.
Iulianus.
Cyrillus.
Strabo.
Iuuenalis.

Dictum ce-
lebre.

Porphyrus.

Demetrius.

Lampridius.

hominibus in illius signum. Nam quo facilius homi-
nes deludant, & ad se colendos pertrahant, vel amore,
vel timore, ex summa prauitate, non verentur liberè
se illis subiicere, & inuocati aduenire, vbi, & quando,
& quoties hominibus libuerit, vel inferiores à supe-
rioribus dæmonibus coacti, vel sese ipsi hominibus
insinuantes, & in seruos dedentes; quo eorum animis
dominentur, vt dixit Plutarchus. Vna nostra ætate
homo fuit, qui pecunia dæmones venderet, vt in quo
emptor vellet, siue annulo, siue pileo, siue calceo, siue
manica, siue alio quouis fixus statueretur, & circum-
ferretur dæmon ad inauditos effectus, & huius rei an-
tequam pecunia solueretur, permittebatur emptori
facere periculum per dies aliquot. habebat idem ar-
tem, qua facultatem dæmones vendendi, si vellet,
etiam aliis faceret; sed hanc sibi retinebat. Quæ om-
nia inducunt nos ad Deo agendas gratias immensas,
qui nos è tantis periculis eripuit, tam dira seruitute
liberauit, per Iesum Christum Dominum nostrum
ab immanibus carnificibus ad suauem suum iugum ad-
duxit, qui tam lubenter se hominum seruituti addice-
bant, vt eos sibi in æternum seruos efficerent.

Quæ causa fuerit cur cessauerint oracula.

C A P. XIII.

O Peræpretium visum est ad huius tractatus ab-
solutionem, inuestigare rationē, propter quam
cessauerint oracula. Nam prope Christi tempora ces-
sasse, & ipsi profani auctores agnoscunt. Q. Frater in
libris Ciceronis de Diuinatione, Plutarchus in lib. de
Defectu oraculorum: Iulianus Apostata apud Cyril-
lum Alex. lib. 6. contra ipsum. Strabo lib. 9. Geogra-
phia: Hodie, ait, profecto in summa mendicitate Delphi-
cum oraculum est. & Iuuenalis Satyra 6.

Cessant, inquit, oracula Delphis:

Sed siluit postquam, reges timuere futura,

Et superos vetuere loqui.

Nam verè Epaminondas, & Pericles, vt Plutarchus
refert in Demostenis vita, semper oracula formidinis,
& ignauia velamenta putarunt. Iulianus deinde apud
Cyrillum: etenim, inquit, spiritus, qui à diis in homines
peruenit, rarus quidem est, & in paucis, neque omni tem-
pore; idcirco qui apud Hebraeos dabatur, cessauit. unde ne-
que qui apud Egyptios erat, ad hoc usque tempus serua-
tur. videntur autem, & per se nata oracula, quæ temporum
cedunt circuitu. Quod ipsum Porphyrius lib. de Re-
sponsis, hīs versibus cecinit:

Ablata est Pythiæ vox haud reuocabilis ulli,

Temporibus longis; etenim iam cessit Apollo:

Clauibus occlusus silet, ergo ritè peractis,

Discedas patria, & redeas ad limina, sacris.

Sed & Demetrius apud Plutarchū de Defectu ora-
culorum; Nihil, inquit, opus est de illo percontari, atque
querere, cum hic oracula, præter unum, aut alterum, om-
nia obscurata esse defecisseque videamus. Verum illud po-
tius videndum, quenam causa sic ea debilitauerit? Atque
alia quidem quid commemorare opus est; cum Bæotiam
olim, quod ad oracula attinet, tam vocalem, hoc tempore
oracula, tamquam latentes deseruerint; & magna diuina-
tionis siccitas, squallorque regionem occuparit? Nusquam
enim nisi Lebadia Bæotia desideratibus diuinationis hau-
stum suppeditat: reliqua vel silentium, vel immanis soli-
tudo inuasit.

Quæstio hæc valde cōtorfit antiquos, ad quorum
aures Christi Domini nondum peruenit aduentus. Et
primū quidam Lampridius, vnus ex his, qui apud
Plutarchum loquuntur in Dialogo de Defectu ora-
culorum, ita quæstionem hanc videtur velle diluere;
affirmando à natura vim animæ inesse diuinatricem;

A verum indigere afflatu, seu humore è certis terræ par-
tibus effluente, qui corpus ad eam vim aperiāt, ac
disponat. Quemadmodum, inquit, Sol, non cum effugerit
nubes, tunc demum splendore collustratur; sed semper lumi-
nosus est, tunc autem nobis in nebula caliginosus apparet,
& obscurus. sic animus, non cum à corpore, tamquam nube
excesserit, diuinam vim, vt aduenitiam acquirit; sed ea nūc
quoque præditus, cæcus tamen quodammodo est, quod cum
corpore mortali confusus, atque permixtus sit. Cum igitur
hæc vis animis natura insita sit, etsi obscura, & ad viso-
rum informationem difficilis; tamen in nonnullis animis,
tum in somniis, tum in sacris efflorescit, & exsuscitatur, cum
vel corpus integrum, ac purum est, vel temperamento quo-
dam ad id apto viget; aut cum ratione, & cogitatione rela-
xata, & à rebus presentibus liberata, & auocata pars ea,
quæ ratione vacat, & visis pellitur, in futurum intentia est.
At verò illa animi pars, in qua diuinitas viget; tamquam
codicillus suapte natura illiterata est, ac rationis, & deter-
minationis expertis; quæ cum fingendo visiones recipiat, &
presentiali, sine ratiocinatione vlla futurum auguratur, cum
à presenti maxime recessit. Recedit autem, cum ea est cor-
poris temperatio, & habitus, vt immutetur in eum, quem
instinctum, afflatumque diuinum vocamus. Ac eo quidem
modo sponte natura saepe corpus constitutum, & affectū est.
At verò terra, cum aliarum multarum potestatum fontes ho-
minibus aperit, qui partim mentem è sua sede, & statu di-
moueant, morbos, & lethum inferant; partim commodi sint,
iucundi, viles, vt qui experiuntur, sentiunt, tum verò diui-
nationis astus, & halitus diuinissimus, & sanctissimus est;
siue per aërem solus, siue cum humore scatente tollatur.

C Nam infusus corpori insolitam quamdam, & inusitatam
temperamentum affert, cuius proprietatem liquidò explicare
difficile est, multis tamen modis, vt de eo suspicemur, &
coniiciamus, ratio suppeditat. Verisimile est enim calore, &
diffusione ab eo foramina quadam aperiri, in quibus vis
insit, quadam impulsione futurum præfagiens: quemadmo-
dum vinum excitatis vaporibus, cum alios multos impetus
ciat, tum reconditos animi sensus, & latentes detegit. Bac-
chatio enim, & insania, vt Euripides ait, multum diuina-
tionis habet, cum animus calefactus, & inflammatus timo-
rem expulit, quem prudentia mortalis secum trahens, saepe
diuinum inflatum auertit, atque restinguit. Non temerè
forsitan quis etiam dicat vi siccitatis cum calore in corpus
insinuantis, spiritum subtilem, æthereum, purumque reddi:
splendor enim siccus, vt Heraclitus ait, animus est sapien-
tissimus: at humor non tantum oculos, & aures obtundit;
verum etiam contagione sui speculo nitorem, aëri suffusione
sui lucem eripit. Contra etiam fortasse fieri potest, vt spiritus
refrigeratione, & concretione, tamquam quadam ferri tin-
ctura, pars illa animi, quæ præfagit, à nobis exoriat, &
aciemque ducat: Igitur terra cuiusmodi potestates aliis locis
aboriri, aliis oriri, aliunde demigrare, alio immigrare ve-
risimile est. & huiusmodi vices in ea sapenumero toto æquo
quodam orbe volui, vt ex his, quæ vidimus coniectura capi
potest: nam lacus, & amnes & verò sapius aqua calida ali-
bi deficiunt, & in totum pereunt; alibi tamquam aufugiūt,
& obliuescunt. Deinde longo postea temporis intervallo,
vel iisdem, vel propinquis locis scatere cernuntur. Hucusq;
ille. Similiter accepit Q. Frater apud Ciceronem lib. 1.

E de Diuinatione, de Delphico oraculo sermonem in-
stituens. Tandem idem non facit, inquit, vt igitur nūc mi-
nore gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit; sic
tunc nisi summa veritate in tanta gloria non fuisset. Potest
autem vis illa terra, quæ mentem Pythia diuino afflatu con-
citabat, euanuisse vetustate, vt quosdam exaruisse amnes,
aut in alium cursum contortos, & deflexos videmus, sed vt
vis acciderit; magna enim quæstio est; modo maneat id,
quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerteri-
mus, multis seculis verax fuisse id oraculum. Hactenus il-
li. Quorum responsum in eo situm est, vt putent vim
inesse animæ natiuam diuinandi, sed crassitie corporis

Afflatus de-
fectu, oracu-
la cessarunt.

Vis animi
præfagiens
eget disposi-
tione.

Vis vini.
Euripides.

Q. Frater.

Vis terræ
evanuit.

Vis animi
præfagiens
halitu eget.

D

obscurari, & impediri ne videat futura, quam extenuat halitus è certa parte terræ promanans, vt eo purificatum corpus in naturalem redeat futurorum cognitionem. eo ergo halitu vetustate exhausto, vt fons scaturiens solet vetustate deficcari; cessat ea vis diuinandi, ac proinde ipsum oraculum, vnde halitus ille hauriebatur, desinit audiri, præsertim si halitus ipse vim eam diuinam vatis infereret menti, eam aliunde non habenti.

Reprobatio
dictæ solu-
tionis.
Cicero.

Ridet hanc dissoluendi rationem præfatam questionem Cicero 2. de Diuinatione libro, cum sic ait: sed quod caput est, cur iam oracula Delphis non eduntur, nõ modo nostra ætate, sed iam diu? Hoc loco cum vrgentur, euanuisse aiunt vetustate vim loci eius, vnde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De vino, aut fassamento putes loqui, quæ euanescunt vetustate. De vi loci agitur, neq; solum naturali, sed etiam diuina; quæ quo tandem modo euanuit? Vetustate inquires, quæ vetustas est, quæ vim diuinam conficere possit? quid tam diuinum, quam afflatus ex terra mentem ita mouens, vt eam prouidam rerum futurarum efficiat, vt ea non modo cernat multò ante, sed etiam numero, versùque pronunciet? quando autem ista vis euanuit? aut postquam homines minus creduli esse cæperunt euanuisse mauultis, & extinctum id, quod si vnquam fuisset; certè æternum esset, quam ea, quæ non sunt credenda non credere. Hæc Cicero, vim diuinam halitui scaturienti minimè negans, cum omnino ea vis neganda sit, & halitui, & animæ ipsi: nec enim halitus terreus cognitionem menti indere potest; nec mens ipsa quantumvis purificata in id se potest insinuare, cuius in se nullum habet principium; rei autem futuræ species mentem nequit informare, nisi Deus eam infundat; aut dæmon eo modo, quo supra diximus, rem declaret vati futuram, cuius voluntate prænunciatur.

Nulla vis
diuinatrix
animæ vel
halitui.

Dei voluntate
cessarunt
oracula.

Alteram cessationis oraculorum rationem, veram, sed vniuersalem, Dei voluntatem, assertit Ammonius, qui sicut Deum oraculorum facit conditorem, ita & euerforem. Postea quam, inquit, in Plutarcho, Deo visum est, vt Græcia conlitis urbibus conualesceret, locisq; hominum multitudine frequentaretur, duabus, vti cæperunt, antistitibus, vicissim descendens, tertia tãquam supernumeraria designabatur. Nunc sacerdos est vna, nec conquerimur, cum sit vna consulentibus satis. Neque verò Deus ipse culpandus est, cum quod diuinationis adhuc superest, omnium desiderio satisfaciatur, absolutisque domum mittat. Quemadmodum ergo nonem præcones adhibebat Agamemnon, vixq; concionem hominum tuba tumultuantem continebat: hic autem paucis post diebus vocem vnã ad omnes permanantem videbitis: sic pluribus tunc vocibus plures alloquebatur diuinitas. Nunc verò contra mirari potius conueniret, si Deus diuinationem inutiliter aque more labi sineret, aut vt saxa, & cautes pastorum, & pecudum vocem in solitudine resonantem obstrepere permitteret. Sic ille verè: sed propriorem rationem inuestigamus.

Solutio 3.
quod dæmo-
nes desierint
vri mortales.

Tertiam solutionem addit Cleombrotus, in dæmones ipsos hanc oraculorum cessationem coniciens. Putat autem eos esse mortales, & ex Hesiodi sententia nouies mille septingentos viginti annos vitæ habere. Audemus, inquit, post multos, & ipsi dicere, dæmoni-

bus, qui opertis, & oraculis præpositi sunt, deficientibus, ea pariter deficere; tum autem fugientibus, aut demigrantibus, vires oraculorum cessare: deinde longo reuersis interuallo, vt instrumenta sonare, quod præstò sint, qui tractent, & vtantur. In huius rei confirmatione Philippus historiam refert, quam & Theodoretus, & ad verbum Eusebius lib. 5. de Præparatione Euangelica cap. 9. retulere: qua iussu est Thamo, vt Pana magnum mortuum esse nunciaret. Ille verò è puppi in terram exclamauit Pana magnū esse mortuum. Continuòque cum vix dum finisset, secutū esse ingentem non vnus, sed multorum gemitum admiratione mixtum: ea fama Romæ dissipata, Thaum à Tiberio Cæsare accersitum, omnem historiam ei retulisse. Et quidem quod dæmonum non morte, cum sanè immortales sint, sed ex oraculis effugatione, & repulsa, cessauerint ipsa; potentioris vi id fuisse factum ostendendum est.

Philippus.
Theodoret.
Eusebius.
Historia mi-
ra.

Solutio præsentis nodi, & vera, & quæ satisfacit inuestigantibus ea est, quam veteres Ecclesiæ patres, & veritatis præcones tradiderunt; earum omnium dæmoniarum artium cessationem in vnum Christum, eiusque suauissimi vim Euangelij referendam, qui venit vt dissolueret opera diaboli. sic Tertullianus lib. de Anima: Athanasius lib. 2. de Incarnatione Verbi; Olim, inquires, omnia falsis vaticiniis vtique plena erant, Delphis namque, Dodona, Bæotia, Lycia, & Egyptus, Cæcylia, & Pythia, huiusmodi miraculis celebrabantur; erantque in admiratione, & honore mortalibus. Nunc verò quādo prædicatio Christi innotuit mundo, conticuere omnia, nec iam

Solutio ve-
ra.
Per Christū
fugatos dæ-
mones.

Tertullian.
Athanasius.

ullus apud eos vates, nulla furentium vaticinatio est. Eusebius quoque Cæsariensis lib. 5. de Præpar. Euang. c. 8. & 9. referens illam Plutarchi historiam de Pane mortuo, adnotat esse dignum admiratione; quo tempore dæmonis mortem fuisse dicat. Quippe Tiberij tempore saluator, & dominus noster cum hominibus cōuersatus, omne dæmonum genus ab humana depulit vita. Gregorius deinde Nazianzenus in 2. Apologia in Iulianum: & Cyrillus Alex. lib. 6. contra eundem, Postquam illuxit in mundo Christus, ait, repressa est omnis demoniorum tyrannis, & quasi scena puerilibus ludis impleta, deceptio soluta est; ipsi autem intra inferni portas continentur. & Theodoretus lib. 10. affectionum Græcarum, de veris, & falsis oraculis idem affirmat. Imo dæmon ipse, inuitus licet, id ipsum confessus est in oraculo Apollinis Pythij. Nam Augusto Cæsari oracula poscenti, vt refert Suidas in Augusto, & Nicephorus lib. 1. c. 17. ita respondit,

Eusebius.

Nazianzen.
Cyrill. Alex.

Theodoret.

Suidas.
Nicephorus.

Dæmonis
responsum.

Me puer Hebrews Druos Deus ipse gubernans,
Cedere sede iubet, tristēque redire sub orcum:
Aris ergo dehinc tacitus abscedito nostris.

Animaduersum est, non sine admiratione, referente Plinio lib. 10. Naturalis historię c. 43. M. Seruilio, & C. Sextio Coss. anno vno, aut altero post passum Dominum, funus Corui, celebribus exequiis, nouo, & inusitato facinore à populo Romano curatum: significante Spiritu sancto Coruum, id est, atrum Sathanam mox extinctum iri Romæ, vbi præcipua eius erat sedes, & garritus. Et hæc de Diuinatione dicta sufficiant: ad tractandum de vera prophetia procedamus.

Plinius.

Corui funus.

DE

DE PROPHETIA SEV DE VERA FUTVRORVM PRAECOGNI- TORVM PRÆDICTIONE,

Liber Tertius.

PRÆFATIO.

Tribus modis, quibus homines futura prænoscunt, *Naturali*, qui humano habetur ingenio: & *Artificio*, qui demonis arte exercetur: & *Supernaturali*, qui Dei veri constat inspiratione: de duobus prioribus, qui vaticinijs indigni sunt nomine, egimus hucusque; superest ut de tertio disseramus, quo Deus solus per seipsum, aut medijs angelis, solet futura hominibus præmonstrare; quæ vel nullo modo naturali cognosci possunt, vel siquidem possunt, non eo modo præostendit, quo in suis quæque causis sunt, & cognoscuntur; sed quo sunt in ipso suprema, primaque causarum. Quæ proinde cognitio adeo illam excedit, & certior est, quo Deus ipse summè sapiens, & verus, infinitis spacijs excedit res omnes creatas, quantumcumque excellentes.

Modus triplex futura prænoscendi.

Prophetia præstat ceteris.

Solius Dei esse præmonstrare futura.

C A P. I.

Nihil cognoscitur nisi ut est.

Res futura à nullo intellectu creato potest cognosci.

Solius Dei est futura prævidere.

Modus duplex quo sub sunt res Dei cognitioni.

Um ex illa supra à nobis præfata sententia, eatenus aliquid sciri posse, quatenus est, manifestum efficiatur, nihil posse à creato intellectu cognosci, nisi aliquo modo habeat esse: res autem possint habere esse dupliciter, vel in se, vel in suis causis; & res omnino futuræ, nec in se, nec in suis causis creatis habeant esse; certum consequenter efficitur, à nullo creato intellectu posse prævideri. At cum Dei proprium sit res vel in seipso, qui prima est, & suprema omnium causa: vel in seipsis antequam sint, quippe quæ eius æternitati coexistent: ut certis rationibus probant Theologi, cognoscere, pro certo etiam tenendum est Dei solius proprium esse nobis futura, sibi præsentia prævidere. Et præterquam quod ipsa ratione constans est; cum & homines, & demones ea sola cognitione diuinitatem Deo propriam sibi arrogare contendunt; Scripturæ sacræ testimonijs stabilius efficitur. Nam Isaia 41. 23. dicitur: *Annunciate quæ ventura sunt in futurum, & dicemus, quia dii estis vos: & c. 44. 6. Ego primus, & ego nouissimus, & absque me non est Deus; quis similis mei? vocet, & annunciet, ventura, & quæ futura sunt annuncient eis.* & Petrus 2. sua Epistola c. 1. 22. *Non enim voluntate humana, ait, allata est aliquando prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.* Quod ipsum multis prophanis auctoribus certum fuisse habitum lib. 1. fecimus manifestum.

Est autem animaduertendum duobus modis rem quamlibet soli diuinæ cognitioni subesse, quam nulla creata mens assequi possit; aut ratione obiecti, quod ita res soli Deo notæ sint, ut nullus creatus intellectus, naturali quouis medio eas assequi valeat; cum nullo modo sint; quod autem non est, non scitur. Aut ratione modi cognoscendi solum; cum videlicet res ipsæ extent, vel aliquando extiterint in rerum natura: & est sane modus, siue naturalis, siue supernaturalis, quo cognosci possint. Et in his quædam res sunt, quæ pro-

Apter suam excellentiam naturali intellectus creati lumine percipi non valent, ut sunt mysterium sanctissimæ Triadis, & cetera supernaturalia, quæ captum hominis superant, aut angeli; & ad hæc manifestanda Deus lumen supernaturale elargitur, quo creatum illustrat intellectum per gratiam sapientiæ, ut docuit S. Thomas 22. q. 171. ar. 3. ad. 1. & 3. contra Gentiles c. 154. Quædam humanum captum non excedunt, nam possunt naturali hominis ingenio, & industria cognosci, sicut ab vno homine, ita & à ceteris. Humanus.

Biusmodi sunt occulta cordium, quæ ab ipso homine cogitante sciuntur, & possunt ipso explicante alijs manifestari; & procul existentia, quæ nota sunt iis, quibus præsentia sunt, & possunt in notitiam absentium deuenire, per nuncium, aut literas: tum quæ à sapientibus per demonstrationem sciuntur, & possunt quidem ab ignorantibus sciri, si addiscant. Similiter quæ præterire possunt posteritati nota fieri per traditionem, relationem, aut historiam. Hæc ergo, quæ naturali aliquo modo homini possunt esse nota; si Deus manifestet ignorantibus, sub prophetico lumine continentur, & ratione luminis Deo soli conuenit illa monstrare. At quæ nullo modo naturali, & nullo creato ingenio possunt cognosci, qualia sunt futura contingentia, ratione obiecti, & materiæ, simul & ratione luminis illustrantis intellectum ad ea cognoscenda, Dei solius sunt, & ad Prophetiam proprius pertinent. Hoc est quod dixit S. Thomas q. de Prophetia ar. 2. quædam procul esse ab intellectu nostro ex parte ipsorum; quædam ex parte nostræ; illa sunt futura contingentia, quæ ex se habent non posse cognosci, quia nec sunt in se, nec in suis causis; hæc autem natura sua possunt cognosci: sed accidit ex defectu nostri intellectus, ut non cognoscantur. Vel quia excedunt omnem captum creatum; ut sunt diuina supernaturalia: vel quia excedunt cognitionem alicuius, non hominis simpliciter, ut sunt reliqua omnia, & propterea illa quidem ad veram, & propriam futurorum præostensionem spectant solius Dei propriam: hæc autem ad præostensionem secundum quid; & illam sancti prophetiam vocant, verè, & quæ non & propriè. Alij alteram præteritorum, & præsen-

Quæ captum hominis omnino superant.

Quæ non superant captum hominis.

Quæ naturaliter possunt cognosci ratione luminis Prophetici sub sunt Deo. Futura ratione obiecti, & luminis sub sunt Deo reuelati.

Prophetia propriè quæ, & quæ non propriè.

40 Lib.III. de vera futurorum Cognitione

tium occultorum, largè, & improprie. Nam futurorum prophetia ratione obiecti, talis est; aliorum autem ratione luminis. Hinc fit solius Dei esse futura contingentia præmonstrare, & ratione obiecti, quia ipse solus res futuras reuelat: & ratione luminis, quia solus ipse illuminat humanum intellectum, ut ea cognoscat: Cetera verò quæ per se ab humano intellectu possunt cognosci; solius Dei est ratione luminis prophetici reuelare, qui illustrat eo lumine hominis intellectum; non tamen ratione obiecti. Nam quamuis solus Deus, & non alius reuelet mysterium sanctissimæ Trinitatis, id quidem facit, quatenus auctor fidei, aut gratiæ, sapientiæ gratis datæ, non quatenus auctor prophetiæ, aut futurorum præostensionis; quæ supponit illud obiectum iam fide cognitum. Aut certe Deus reuelat illud mysterium, non quia non sit, sed quia nō cognoscitur; & ita non ut obiectum prophetiæ, cuius est illustrare mentem ad cognoscenda quæ non sunt; quatenus non sunt; at fidei est ea cognoscere testimonio dicentis quod est credere. Prophetiæ ergo est cognoscere reuelante Deo quæ non sunt, aut quæ longè sunt loco, aut tempore: fidei verò est Deo dicente credere. Sicut ergo solius Dei est reuelare credenda, ita solius Dei est reuelare præuidenda. Atque hinc colligi potest non idem esse lumen propheticum cum lumine fidei; cum illud transeat, hoc permaneat cum habitu: illud etiam infideli possit communicari, hoc nequaquam.

Deus quæ per seipsum, quæ mediis angelis præostendat?

C A P. I I.

ET hoc opus est ad disputationem de Prophetia spectans declarare, Deusne seipso, an mediis quoque angelis prophetanda præmonstret: Id ut recte definiamus, præmittendum est, quemadmodum ad cognitionem cuiusque rei naturalem duo concurrunt: unum ex parte rei cognitæ, ut percipiatur, & apprehendatur ab intellectu; nempe similitudo, seu species rei ipsius, quæ per seipsam non potest ab intellectu apprehendi. Alterum ex parte intellectus, lumen, quo ille illustratus fert iudicium de re apprehensa: ut contingit in externa oculi visione; in qua ut oculus percipiat colorem, indiget specie visibili, quam producit obiectum: ut autem videat, & iudicet de suo obiecto, indiget lumine Solis: Sic quoque duo requiruntur ad propheticam cognitionem, ut optime notauit S. Thomas 2. 2. q. 173. ar. 2. unum ex parte rei præuiscendæ; ad eius pertinet apprehensionem; alterum ex parte potentiæ ad iudicandum. & quidem ex parte potentiæ ad iudicium ferendum, requiritur lumen propheticum; quo eleuatur intellectus, & illustratur, ut cognoscat quæ sunt illi proposita, & re-præsentata: ratione cuius dicitur hæc illuminatio, seu inspiratio, quæ proculdubio à Deo, ut ab origine procedit; nam lumen hoc creatum cum sit, nisi à Deo effici non potest. dicitur quidem angelus auctore S.

Thoma 2. 2. q. 172. ar. 2. & q. de prophetia ar. 8. illuminare intellectum hominis, sed confortando illum, & quasi disponendo ad suscipiendum lumen propheticum, ut expresse affirmat idem S. Doctor 1. P. q. 106. ar. 1. ad. 2. Ex parte vero apprehensionis, seu representationis rerum, sunt aliquæ similitudines, & signa, quibus res intellectui re-præsentantur: quæ vocatur reuelatio. & hæc quidem aliquando fit immediate à Deo; vel quia ipsa diuina essentia, vicem gerente speciei intelligibilis, re-præsentatur res futura. qua ratione angelis fit reuelatio, & aliquibus homini-

bus, de quibus ait Augustinus lib. 4. de Trinit. c. 17. August. *An ipsorum hominum quorundam mentes in tantum eue-*
hantur spiritu sancto, ut non per angelos, sed per seipsos
futurorum instantes causas in ipsa rerum arce conspiciant.
& lib. 9. de Trinit. cap. 7. ut & Epistola 112. c. 12. *in illa, inquit, æterna veritate, ex qua temporalia facta*
sunt omnia, formam, secundum quam sumus, & secun-
dum quam operamur, visu mentis aspicimus. Hoc dicit propter Moysen, & Paulum, quos putat vidisse diuinam essentiam. Vnde S. Thomas 2. 2. q. 174. ar. 5. ad. 1. non negat illam Moysi, & Pauli fuisse reuela-
tionem propheticam, quia fuit raptim facta, & per modum passionis, non autem permanens, qualis est beatitudo; & ita non penitus amisit illa visio rationem prophetiæ; & nihilominus post raptum remanserunt in Paulo aliquæ species intelligibiles, per quas re-præsentantes quæ in diuina essentia viderat, memorabatur, ut notat idem S. Thomas 2. 2. q. 175. ar. 4. ad. 3.

Secundo fiunt immediate à Deo species intelligibiles, quæ denuo imprimuntur intellectui Prophetæ; ut contingit in accipientibus sapientiam, & scientiam infusam. Vel formæ imaginariæ in imaginatione, non per sensus acceptæ: quales in cæco nato formæ colorum; ut concedit S. Thomas 2. 2. q. 175. ar. 2. cum Augustino lib. 9. de Trinit. c. 11. cum ait, *habere animum nonnullam speciei notæ similitudinem; quæ similitudo intelligibilis in reuelatione prophetica, quandoque immediate à Deo imprimitur.* & has quidem formas angelus nequaquam facit: quia, ut inquit S. Thomas 1. P. q. 111. ar. 3. ad. 2. angelus transmutat imaginationem, non imprimendo formam aliquam imaginariam, non acceptam per sensus: non enim posset facere ut cæcus imaginaretur colores, id quod facit per motum localem, spirituum, & humorum. Hæc igitur reuelatio immediate fit à Deo, non mediis angelis: qui tamen possent concurrere per modum docentis, distinguentis, proponentisque, explicando res à Deo reuelatas. At si res prophetæ re-præsententur, non per formas de nouo creatas, sed per formas factas ex præexistentibus transmutatis: quod potest angelus facere per motum localem, ut ex S. Thoma diximus; tunc re-præsentatio specierum, & rerum reuelatarum per angelos fit, ut aiunt Dionysius Areopag. de Cælesti hierarchia c. 4. & Augustinus lib. 4. de Trinit. c. 17. & S. Thomas 2. 2. q. 172. ar. 2. possunt angeli res homini re-præsentare per aliquam transmutationem rerum corporearum, secundum quam appareat quod velint, vel sensui externo, vel imaginationi, vel intellectui. Sicut enim ex diuersa ordinatione literarum earundem, inquit S. Thomas 2. 2. q. 173. ar. 2. accipiuntur diuersi intellectus: ita etiam secundum diuersam dispositionem aeris externi, aut phantasmatum, resultant varia visa externa; & varia quoque visa in imaginatione; & diuersa species intelligibiles in intellectu. In imaginatione enim non solum sunt formæ rerum sensibilibus à sensu acceptæ: sed illæ transmutantur diuersimodè: vel propter aliquam transmutationem corporalem, ut accedit in dormientibus, & furiosis: vel ad imperium rationis disponuntur phantasmata in ordine ad id, quod est intelligendum; quomodo disponuntur ab angelis in imaginatione Prophetarum.

Est demum notandum ex eodem S. Thoma loco proximè citato; è duobus ad completam prophetiam requisitis, lumine quoad iudicium, & quoad apprehensionem rerum re-præsentatione; lumen esse potissimum, quia iudicium est quod complet cognitionem; quod solum qui habuerit verus erit Propheta: qui verò habuerit rerum re-præsentationes, vel per similitudines imaginarias, ut Pharaon, & Nabuchodonosor: vel per corporeas, ut Balthasar, non est Propheta.

Fides, & Prophetia differunt.

Præsentia loco aut tempore.

Duo necessaria cognitioni species & lumen.

Duo cognitioni Prophetiæ necessaria.

Lumen Propheticum Dei solius opus.

Angelus non illuminat, sed confortat.

Reuelatio speciei quædamque à Deo fit.

Mosis & Pauli Prophetia.

Species aut formæ imprimuntur Prophetæ. August.

Angelus nequit formas imprimere.

Angelus transmutat formas præ-existent. Reuelatio per angelos quomodo fiat. Dionys. August. S. Thomas.

Simile optimum.

Formæ in imaginatione variè transmutantur.

È duobus ad Prophetiam requisitis lumen est præcipuum.

Lumine solo præditus verus Propheta.

pheta censendus. Ioseph autem, & Daniel, qui lumine prophetico iudicarunt de illis, veri fuere Prophetæ, etsi non habuerint visiones illas.

Reuelatio rerum futurarum fiebat per similitudines earum vno è septem modis.

Ex his omnibus colligitur reuelationes rerum futurarum fieri à Deo per aliquas repræsentationes: quæ vel se tenent ex parte Dei reuelantis, & hæ fiebant per Angelos, quando apparebant antiquis patribus, eos docentes, quæ iubebat Deus. Vel ex parte rerum reuelatarum, quæ signis quibusdam, & similitudinibus ostendebantur: quæ vel erant externæ, vel internæ, vno è septem modis. Aut per signa Astronomica, quomodo Isaias fecit Solem retrocedere 10. lineis, in signum salutis Ezechiae. Deinde per ostenta in aëre apparentia, de quibus duobus in 1. libro dictum est. Tertio per signa *Vrim*, & *Thūmim*. Quarto in factis hominum per sortes. Quinto in dictis hominum per omina. Sexto per visa. Septimo per oracula. ac de his quinque modis differemus. In cæteris enim diuinationis generibus, vt in Augurio, Extispicio, & similibus numquam Deus voluit futura, seu occulta significari, nisi cum voluit Iulianum Augustum suæ impietatis monere, dum, vt refert Gregorius Nazianzenus orat. 1. in Iulianum, sacris operam daret, vidit ex ta animalium coronatam crucem protulisse, quo eius compesceret impietatem.

De quinque modis futura prouidendi tractandum.

Nazianz. Extispicij sacri forma.

De Præcognitione futurorum per *Vrim*, & *Thummim*.

CAP. III.

Ephod vestis sacerdotis.

Inter vestes, quibus summus sacerdos induebatur, vt legimus Exodi 28. vna erat *Ἐφὼδ* Ephod, quam Latinus interpres vertit, *superhumeralis*; quod esset ad modum superhumeralis Græcorum, vt notat Iosephus lib. 3. Antiq. c. 11. Alij *scapulare*, quod esset instar scapularis; habens anteriorem, & posteriorem partes dissutas per latera; ad humeros verò coniunctas: balteoque cingebantur, vt corpori hærent; & ad renes vsque pars vtraque pendeat. Erant autem in vtroque humero gemmæ singulæ annulo aureo incluse, quas vulgatus *Onychinas*; Iosephus *Sardonicas*: Philo lib. 3. de vita Mosis, *Smaragdos*; Chaldaica, & Arabica translatio *Berillos* fuisse docent, nam exponūt *בִּרְלִי* *Borlah*, vt notat Montanus in Apparatu, in descriptione sanctorum vestimentorum. In quibus lapidibus erant incisa nomina duodecim filiorum Israel, sena in vno, & sena in altero; sed seniorum in humero dextro. huic vestimento relinquebatur locus vacuus in medio pectore, magnitudine palmi quadratus, vt in eo poneretur *חֹשֶׁן מִשְׁפָּה* *Chosen Mifphat*, quod Latine reddi potest, *contemplatio*, seu *observatio iudicij*, quod eius vsu diuinæ sortes ducerentur, vt ait Montanus, certumque oraculorum petendorum redderetur ius. Iosephus *Ἐσση* Hebraicè, Græcè *λόγον* vocat, quod Latine est *rationale*; alij *pectorale iudicij* malunt dicere. Erat autem quadratæ figuræ, hoc est, quatuor lateribus æqualibus ad angulos re-ctos coniunctis, eiusdem cum vacuo loco mensuræ, eiusdem quoque operis, & artificij cum Ephod: nec tamen simplex erat, sed duplex, & geminum, vt ex tribus lateribus altera pars alteri commissa esset; ex vno autem laterum, dextro videlicet, apertum, qua aliquid in eo asseruandum posset inferri. Erant in hoc ornamento gemmæ duodecim auro artificiosè incluse, in quibus duodecim filiorum Israel nomina fuerunt incisa. Erat autem gemmarum quadruplex ordo, in singulis diuersarum, de quibus non est modò dicendum.

Gemmarum formæ. Philo.

Rationale iudicij qua forma constaret.

Præter hæc legimus Exodi 28. 30. Pones autem in

A rationali iudicij, *וְהָיָה* & *וְהָיָה* *Haurim*, & *Hathummim*, doctrinam, & veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando ingreditur coram Domino, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo, in conspectu Domini semper.

Duo illa nomina *Vrim*, & *Thummim* incertum est quid significant; certum licet sit omnibus per ea consultum Deum respondere solitum. Nam Num. 27. 21. pro illis verbis. *Pro hoc si quid agendum erit Eleazar sacerdos consulat Dominum*: in Hebræo legitur, *interrogabit pro eo iudicium Vrim*, vt transferunt Tigurina, Pagninus, & Vatablus. & 1. Reg. 28. 6. de Saule dicitur, *Consultuitque Dominum, & non respondit ei, neque per somnia, neque per sacerdotes, neque per Prophetas*: vbi pro illis verbis, *neque per sacerdotes*, ex Hebræo legimus, *neque per Vrim*. Atq; hoc est quod repetitur in libris Regū, ad interrogandum Dominum portatum Ephod à sacerdote. nam 1. Reg. 14. 3. *Achias filius Achitob fratris Ichabod filij Phinees portabat Ephod*. & cap. 23. 6. *Porro eo tempore, quo fugiebat Abiathar filius Achimelech ad David in Ceilam, Ephod secum habens descenderat. vnde dixit v. 10. David ad Abiathar. Applica Ephod, & dixit David, si tradent me viri Ceila, & si descendet Saul? & dixit Dominus, tradent, & descendet. & c. 30. 7. dixit iterum ad Abiathar sacerdotem. Applica ad me Ephod, & applicauit Abiathar Ephod ad David, & consuluit Dominum dicens. Persequar latrunculos eos, & comprehendam eos, annon? Dixit Dominus, persequere, absque dubio enim comprehendes eos, & excuties pradam*. Quibus in

Consultus Deus per Vrim, & Thummim responsa dabat.

Interrogatio per Ephod.

B locis ostenditur sacerdotem indutum Ephod, vt per rationale iudicij interrogaret in *Vrim*, & *Thummim*, quæ volebat David; neq; enim ipse postulabat Ephod, vt se illo indueret; quod erat indumentū summi tantum Pontificis, sed vt à sacerdote indueretur ad cōsulendum Dominum. Nam si 2. Reg. 6. 15. & 1. Paral. 15. 27. dicitur David *indutus Ephod lineo*; additum est, *lineo*, quod liceret laicis illud induere, quale fecit puero Samueli mater sua, vt modo pueri in templis superpelliceis induuntur, vt sacris ministrant: at Ephod, in quo erat *rationalis iudicij*, soli summo sacerdoti compete-
Cbat.

Ephod soli summo Pontifici competens.

Est igitur grauissima difficultas de modo interrogandi, & respondendi; num id fieret per lapides in rationali per ordinem dispositos; an per quippiam aliud intra rationale inclusum? & quid vocaretur *Vrim*, & *Thummim*?

Interrogatio quomodo fieret.

D Iosephus lib. 3. Antiq. cap. 12. Chrysostomus oratione 3. aduersus Iudæos, Theodoretus, & Theophylactus in 3. cap. Hoseæ, existimant nihil aliud esse *Vrim*, & *Thummim*, quā lapides duodecim, qui erant, terni super rationali iudicij; vel potius illorum lapidum fulgores, coruscationes, & micationes, quibus significabant futura. Iosephi verba hæc sunt. *Lapides autem, quos ferre super humerum pradixi Pontificem, erant Sardonices; eorum puto naturam amplius omnium ad humanam notitiam venientium effulgere. Deus ergo sacrificijs dum adesset, aliter, qui in dextro humero portabatur, micabat, & ex eo splendor ita exiliebat, vt etiam procul positis appareret, cum prius hoc lapidi non inesset. Et hoc utique mirabile est; his tamen, qui sapientiam, non abiectionem diuinorum operum nanciscuntur. Quod verò mirabilius est, dicam. Per duodecim enim lapides, quos supra pectus Pontifex in *Essin* fuit, id est, Rationali, portat; victoriam pugnantibus Deus prænuntiabat. Tantis enim splendor fulgebat in eis, cum nondum exercitus moueretur, vt omni fieret multitudini manifestum, eorum auxilijs adesse Deum. Vnde Græci, qui nostras solennitates honorant, eo quod nihil in his contradicere valeant, *Essin* rationale vocant. Chrysostomus ita loquitur. Num alia, quæ apud vos fuere magnifica destruxerunt? Veluti vocem de propitiatorio reddi, vim vinctiois, declarationem, quæ fiebat in lapidibus sacerdotum; si quando cognoscendum erat aliquid è propitia-*

Iosephus. Chrysost. Theodor. Theophyl. Prima opinio, *Vrim*, & *Thummim* fuisse lapides rationales fulgentes.

Splendore lapidum victoria præ-nunciata.

Chrysost.

42 Lib. III. De Vera futurorum cognitione

Theodor. torio, vox quæpiam è medio Cherubim prodibat prædicens futura. Rursus è lapidibus, qui erant in pectore summi sacerdotis (id vocant declarationem) relucebat fulgor quidam futura significans. Sic quoque Theodoretus in illa Hoseæ verba cap. 3. [Dies multos sedebūt filij tui sine Ephod, & sine Teraphim,] quæ LXX. vertunt [sine sacerdotio, sine manifestationibus.] Vos abducti, & abstracti capiti in terram alienam, non à regibus, neque à sacerdotibus curabimini; neque per sacerdotes, aut Prophetas ostendi, & præsignificari petentibus, solita erunt: unde quid agendum non præmonstrabitur. & subdit: *Shilus*, diuinas prædictiones nominauit, & quod summus sacerdos rationalis iudicij *Shilosh*, id est, ostentum, accipiebat, & veritatem, & quod per quasdam significationes in illo factas futura prædicebat. unde magnus Moses sacra tribui benedicens inquit, *Dare Shilus tibi Levi*. Theodoretum sequitur Theophylactus, Lyra in cap. 28. Exodi, & historia scholastica in historia Exodi cap. 64. referunt Iosephum, & sequi videntur. Verum nominibus illis *Vrim*, & *Thummim* diuersum quid à duodecim lapidibus rationalis, aut eorum coruscationibus, Scripturæ verba satis ostendunt. Nam cum Exodi 28. de duodecim illis lapidibus dictum fuisset, ponendos quidem illos in Rationali iudicij auro inclusos, & calanda in eis nomina filiorum Israël; de *Vrim*, & *Thummim*, quasi de rebus diuersis subditur. Pones autem in Rationali iudicij doctrinam, & veritatem, & Leuit. 8. dicitur de Ephod, quod astringens cingulo aptauit Rationali, in quo erat *Haurim*, & *Hathummim*.

Refutatio præfata sententiæ. Augustinus lib. 2. in Exodum q. 117. difficultate propolita his verbis. Quid sibi velis, vel in qualire, vel metallo poneretur super rationale demonstratio, & veritas, quoniam talia dicit fieri in veste sacerdotis, quæ corporaliter sunt, inuenire difficile est: & repudiata Hebræorum sententia, tamquam fabula; suam profert dicens. Quamquam possit intelligi demonstrationem, & veritatem literis impositam super λόγος. Quod dupliciter potest intelligi: Vel ita, vt hæc duo nomina *Vrim*, & *Thummim*, quæ significant doctrinam, seu demonstrationem, & veritatem, scripta essent in ipso rationali, aut sculpta. & hoc videtur velle D. Augustinus; vel ita vt ex literis nominum duodecim filiorum Israël, quæ cælatæ erant in rationali, emicarent per ordinem illæ, quibus formaretur responsum ad interrogata; ita vt ex vno nomine vna, ex altero altera illucesceret; quæ per ordinem à sacerdote lectæ, dictabant illi quod erat faciendum; quod ex Dauidæ Kimhi putant quidam verum fuisse. At quid profuisset ad prænuncianda futura duo illa nomina sculpta esse in rationali, aut in lapide à duodecim distincto, aut in ipsa textura cõtexta? Aut qua ratione posset sacerdos ipse ex emicatione singularum literarum coram in aërem emissâ, colligere literas in pectore sculptas, & ex illis coordinatis responsa formare? & hi quidem in facie externa rationalis volunt patuisse *Vrim*, & *Thummim*: At qui sequuntur, collocant intra illud.

Refutatio. David ergo Kimhi, & Abraham, quos refert Pagninus in Thesaurio linguæ sanctæ, affirmât esse quid distinctum à duodecim lapidibus, intra plicas rationalis asseruatum, vt inde educeretur quando aliquid interrogabatur: nam propterea Exod. 28. 15. iubetur: Rationale quoque iudicij facies opere polymio iuxta texturam superhumeralis. Quadrangulum erit, & duplex: mensuram palmi habebit tam in longitudine, quàm in latitudine. & vt intelligas, intra illud ponendum, doctrinam, & veritatem; postquam dixerat de duodecim lapidibus, in quibus nomina duodecim filiorum Israël incisa erant. portabique Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicij super pectus suum: subditur: Pones autem in rationali iudicij doctrinam, & veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, non supra pectus, quando ingrederetur coram Domino; & gestabit iudicium filiorum Israël in pectore suo

in conspectu Domini semper. Quod ideo adiicitur, quia poterat gestare, & non gestare illud ostentum si vellet, adhuc indutus rationali. Vnde Philo lib. 3. de vita Mosi: Rationale, inquit, erat quadrangulum duplicatum pro basi destinatum ferendis duabus virtutibus, reuelationi, veritatique. & infra, ei duas supradictas virtutes attribuit, reuelationem, atque veritatem. Nam & natura ratio vera est, reuelatorisque omnium, & ea, quæ in sapientie est imago illius alterius debet esse verissima, & nihil celare præ inuidia, quod quidem cognitum su vile. Sed quidnam, qualisve essent hæc virtutes inquirimus.

Magister Hebræorum Salomon, quem referunt Lyra, & Vatab. Exodi 28. & Pagninus in Thesaurio, existimauit *Vrim*, & *Thummim* fuisse scripturam, intra plicas pectoralis contentam; in qua scriptum erat nomen Dei Tetragrammaton יהוה Iehouah, quod est nomen expositum per nomen duodecim literarum significantium, Pater, Filius, & Spiritus sanctus. nam prima litera י iod significat Patrem; secunda ה he; Filium, tertia ו vau, quæ est coniunctio, Spiritum sanctum, qui est nexus, & amor vtriusque. He autem duplicatur propter duas Christi naturas, diuinam, & humanam. Exponebatur etiam per nomina quadraginta duarum literarum significantium. Pater Deus: Filius Deus: Spiritus sanctus Deus; tres in vno, vnus in tribus. Quæ Scriptura elucebat, & suas coruscationes emittebat inter duodecim lapides, quando fiebat interrogatio.

Aliorum Hebræorum sententia est, quod refert Augustinus loco citato; & historia scholastica cap. illo 64. lapidem fuisse, sic enim ait Augustinus. Fabulantur tamen quidam lapidem fuisse, cuius color, siue ad aduersa, siue ad prospera mutaretur, quando sacerdos inirabat in sancta. & hoc est quod ait: [& afferet Aaron iudicia filiorum Israël super pectus suum] ostendens videlicet in illa demonstratione & veritate, quid de illis indicauerit Deus. & historia scholastica. Tradunt, inquit, in medio Rationalis fuisse lapidem quadrum magnitudine duorum digitorum, in quo secundum coloris mutationem perpendebant verum Deum placatum haberent, an offensum. Montanus in Apparatu, in Descriptione sanctorum vestimentorum, affirmat rem fuisse, non hominum officio factam, aut comparatam; sed Mosi diuinitus datam, vel in monte cum lege, & tabulis; vel cum perfectum est opus; eamque cuiuscumque tandem naturæ fuerit, fuisse multiplici figura distinctam, claram, lucidam, speculique instar tersam: quæ inter vtramque partem rationalis per latus apertum inferebatur: ibique seruata sacerdotis hærebat pectori: inde verò proferebatur, quoties diuinum responsum petendum erat. Nomina verò ipsa *Haurim*, & *Hathummim* significant in numero plurali illas lucas, inflammationes, seu illuminationes, & illas perfectiones, seu completiones reuelatorum; & cum notatione insigni, he, quasi res esset satis nota, & notatu digna, & quæ in primis tamquam res insignis sacerdoti summo traderetur. Vnde Deuter. 32. 8. pro verbis illis. Leni quoque, ait, perfectio tua & doctrina tua viro sancto tuo. Legimus in Hebræo. *Thummim tui*, & *Vrim tui* erunt viro sancto tuo, hoc est, sacerdoti summo dati sunt. quod tetigit supra Theodoretus. & 2. Esdræ 7. 65. pro verbis. Dixit Atharsatha eis, vt non manducarent de Sanctis sanctorum, donec staret sacerdos doctus, & eruditus. Hebraicè dicitur, donec confurgeret, vel veniret sacerdos, in *Vrim*, & *Thummim*.

Verum certior sententia est Philonis supra adducti, & Isidori Pelusiote Chrysostomi discipuli lib. 3. Epistolarum, epist. 10. & Foreiri super 24. Isaia. v. 15. existimantiū, duos fuisse lapillos ad eum finem à Deo datos, & comparatos, vt futura prænunciarent, qui inferebantur intra plicas rationalis, & inde efferebantur

Tertia opinio fuisse scripturam nominis Iehouah.

August. Quarta opinio fuisse lapide quadrum.

Lapidis natura.

Haurim, & Hathummim crymon & significatio.

Quinta opinio duos lapides putat. Philo. Isidorus.

tur ad interrogandum Deum. Isidori verba hæc sunt. Siquidem τῷ λογίῳ, id est, Rationali δὴ λογιστικῇ ἀλήθειᾳ in-
hærebant, quarum altera perspicuitatem, altera veritatem
significat. Denique, quia splendor quidam, ut nonnulli aiunt,
in lapillis illis existeret, cum ad sancta sanctorum sacri-
ficandi causa se conferret, atque ea quæ ventura erant, ve-
rè declarabat, his fortasse nominibus appellata sunt. Hæc
ille. Idque satis declarat, quod duobus nominibus,
non vna, sed duæ res vocarentur. quid enim aliud si-
gnificat, Pones in ratione iudicii Haurim, & Hathum-
mim; & quoties aliàs nominantur, quam duas res fuisse
illis nominibus appellatas? qui existimantur fuisse duo
lapilli lucidi, clari, instar crystalini speculi, tersi, dicti
Vrim, & Thummim numero plurali, hoc est, illa lucēs,
ille inflammatio, seu illuminationes: & illa perfectio-
nes, seu completiones, posito abstracto pro concreto,
more Scripturæ, pro, illi lucidissimi lapides, ut ait Fo-
reirus, qui propter multitudinē, & copiā coruscation-
um, & emicationum, quas emittebant in responsis,
significantium, perficiendum, consummandū, & com-
plendum, quod quærebatur, numero multitudinis
vocabantur.

Modus re-
spondendi
difficilis.

Per emica-
tiones qui
constaret.

Per voces si
fieret quæ
lapidum vti-
litas.

De modo respondendi per Vrim, & Thummim va-
ria est sententia. plures auctorum existimant co-
ruscationibus lapidum responsa data. Sed difficile in-
telligitur quomodo possent multa responderi, & ex-
plicatē, illis emicationibus? David enim cōsuluit Do-
minum 1. Reg. 30. 7. dicens, Persequar latrunculos
hos? & dixit Dominus per Vrim, & Thummim, Persequere,
absque dubio enim comprehendes eos, & executies prædā.
Hoc responsum, quomodo posset illis emicationibus
percipi? Ideo Tyreus noster lib. 2. de Apparitionibus
vocalibus c. 11. pro certo affirmat; voce externa, vel
interna edoctum sacerdotem quid responderet inter-
rogantibus. Sed hac ratione, quorsum iuberet Deus
Vrim, & Thummim inferri in rationale, ad interrogan-
dum Deum ipsum; si voce responsum daretur? Mihi
non videtur improbabile in illis lapidibus pellucidis
scribi solitum responsum ad interrogata, ita ut cum
educerentur ē rationali, coruscarent longē latēque ad
miraculum, & tunc sacerdos in vno lapide legeret
quid esset agendum; & in altero id esse complendum
& perficiendum à Deo: quo certiores redderentur de
responso, qui interrogabant. Vel certē, in illis lapillis
coruscantibus depictum visebatur diuinitus quid
agendum, quid verò non; & cuiusque rei, belli. v. g.
exitus, & absolutio, quemadmodum nostra; & maio-
rum ætate in oppido Lusitanie Santareno, assiduo
miraculo, in pellucida crystallo visitur Christus pro
cuiusque deuotione, nunc puer tenellus, nunc duo-
decim annorum, nunc 30. nunc crucifixus, nunc iu-
dex sequissimus: ex quo multa fidelibus comoda pro-
ueuiant. Hæc ut probabilia asseruimus.

In lapidibus
scriptū appa-
rebat respō-
sum.

Vel certē de-
pictum.

Santareni
miraculum.

Verior opi-
nio ex loco
Hoseæ.

Verum enim verò huius difficultatis tam diuersas
solutiones dum meditarer, & nihil, quod satisfaceret
inuenirem; incidi in locum Hoseæ, qui fortasse veri-
tatem aperiet. dum enim comminatur filiis Israel ex-
tremam vastitatem vsque ad Christum duraturam,
defuturam dicit formam eius Reipublicæ; illis ver-
bis. Dies multos sedebunt filij Israel sine rege, & sine prin-
cipe, & sine sacrificio: & sine altari, & sine Ephod, & sine
Theraphim. quod nomen coniunctum, Ephod, Rationa-
le iudicii, vel aliquid ad illud pertinens videtur signifi-
care, & verè Vrim, & Thummim, qui erant in Rationa-
li. Hoc apertè nos docent Septuaginta, qui cum Exo-
di 28. & aliàs vbi ea inueniuntur, duo illa nomina
transferant δὴ λογιστικῇ, & ἀλήθειᾳ, hoc est, manifestatio-
nem, seu perspicuitatem, & veritatem; similiter hoc lo-
co pro Theraphim translulere δὴ λογιστικῇ manifestationes,
Vrim, & Thummim volentes intelligere, per quæ futu-
ra manifestabantur, ut rectè animaduertunt Cyril-

lus Alex. Theodoretus, & Theophylactus. Erant er-
go Vrim, & Thummim, iidem qui Theraphim, per quæ
interrogabatur de futuris. Theraphim autem, ut in cō-
mentario eius loci probabimus, imaginiculæ erant,
seu idola, quæ interrogata responsa dabant voce ma-
nifesta. Quia ergo Deus voluit populum illum abla-
ctare, & à ritibus gentium, & dæmonum cultu sua-
uiter auocare; sicut reliquit eis tam varia sacrificio-
rum genera, quæ prius dæmoni exhibebantur, poste-
rius Deo præstabantur; ita modos illos admirandos,
quibus dæmones se hominibus admirabiles ostende-
bant prædicendi futura, & occulta reuelandi, conser-
nauit Israëlitis, sed per Deum ipsum, & in illius ho-
norem huiusmodi erant oracula, sortes, omina, osten-
ta, & visa prophetica, & in his numerantur Thera-
phim, pro quibus dedit illis, Vrim, & Thummim, sed
medio summo sacerdote, ut occasio plebi ignorant
remoueretur, uti idola, ea colendi. Erant igitur duo
paruula simulacra affabre facta, vel Dei manu, vel ar-
tificum ornamentorum, quæ ferebat sacerdos inter-
plicas Rationalis, & quoties aliquid erat interrogan-
dum efferebat; & per illa Deus, vel angelus nomine
Dei, clarè, & perspicuè, quid agendum, quidve non
agendum respondebat; & propter sermonis perspi-
cuitatem; quo manifestabantur responsa; & propter
veritatem dicti, aut promissi certò complendi, vnum
dicebatur Vrim, illuminationes, perspicuitates; alterum
Thummim, consummationes, completiones, & veritates;
quo de responso complendo certiores redirent inter-
rogantes. Dum autem Sacerdos ea idolula ostende-
bat, verisimile est, ea emicare, aut coruscare solita
ad captandam populi attentionem, & ad ingeneran-
dam admirationem, quæ Deo vero eos coniungeret,
quasi tantorum miraculorum auctori.

Theraphim
cur populo
permilla.

Vrim & Thum-
mim duo si-
mulacra par-
uula loquen-
tia.

Nominum
ratio.

Idolula co-
ruscant.

Quæres fortasse ad quod vsque tempus hoc ora-
culum Vrim & Thummim perseverauerit? Iosephus lib.
3. Antiq. c. 12. ita respondet. Cessauit Essim, & Sardo-
nix splendescere, annis ducentis antequam hac ego scri-
berem, cum Deus molestè ferret transgressionem legum.
Scripsit autem Iosephus sub Nerone, ut ipse ait lib.
20. Antiq. cap. ultimo: imo sub Vespasiano, & Tito,
siquidem opus absoluit, ut ibi ait, anno decimo tertio
Domitiani Cæsaris. Coniicit ergo cessationem huius
oraculi ad tempus Machabæorum, aut proximè eis
succeedentium. Verum Hebræorum certior sententia
est, quam refert Galatinus lib. 4. Contra Iudæos c. 9.
ex R. Salomone, R. Samuele, & Aha in libro Die-
rum, & in expositione Cantici Canticorum, & Gene-
brardus in Chronographia ad annum mundi 3638.
cessasse Vrim, & Thummim cum destructum est tem-
plum Salomonis, cum in secundo templo nequa-
quam fuerint. & id quidem apertè colligitur ex illis
verbis Esdræ 1. c. 2. 63. & lib. 2. c. 7. 65. Et dixit
Aiharsatha, ut non comederent de Sancto sanctorum,
donec surgeret sacerdos in Vrim, & Thummim. Nusquam
autem legimus surrexisse; quare de Christo videtur
accipiendum, ut notat Vatablus. Fortè Ieremias hæc
duo idola intulit in speluncam, cum arca, Taberna-
culo, & altari incensi, ut dicitur 2. Machab. 2. Quem
locum futurum dixit ignotum, donec congreget Deus
congregationem populi, & propitius fiat. & tunc ait,
apparebit maiestas Domini, & nubes erit, sicut &
Mosi manifestabatur. Erat nihilominus in templo se-
cundo Pectorale, seu Rationale, quia non poterat
sacerdos carere vestibus, ut notat R. Salo-
mon super 28. Exodi, non erant
tamen in medio eius Vrim,
& Thummim.

Cessationis
huius oracu-
li tempus.
Iosephus ad
tempus Ma-
chabæorum
refert.
Iosephus
quando ab-
soluit histo-
riam.

Sentētia ve-
rior.

Cum templo
Salomonis
finitum.

Ieremias oc-
cultauit.

44 Lib.III. De vera futurorum Cognitione

De Præcognitione futurorum per diuinas sortes.

C A P. I V.

Sortium genus triplex.

Sortium sacrarum, quæ Hebraicè dicuntur *Phurim*, Ester 3. & 9. tria genera in Scriptura sacra reperimus usurpata. Diuisorium vnum: Consultorium alterum: tertium Diuinatorium. Quæ propterea licita, ac sancta habita sunt, quod diuina in eis voluntas, & imperium requiratur: vt ea via Deus suam ostenderet voluntatem, vel tribuendi quippiam, vel faciendi aliquid circa illum, cui fors obtigisset.

Sors Diuisoria.

Sors Diuisoria est, qua aliquid distribuendum sorte diuiditur. Sic Deus sorte diuisit Iudæis terram in funiculo distributionis; Et Iosue; vt constat ex eius libro, qui vt dicitur cap. 18. eas sortes mittebat, & distribuerebat terram filiis Israel coram Domino in Silo.

Sors Consultoria frequens.

Sors Consultoria est, qua Deus consultitur, vt è duobus, aut tribus eligat quem maluerit. Sic Numero. 17. è duodecim Virgis, in quibus scripta erant nomina duodecim Principum Israel, & collocatis in Tabernaculo testimonij: vna cum Virga Aaron, vt ostenderetur, cui summum sacerdotium obtingeret: sola Virga Aaron germinauit, & turgentibus gemmis erupit in flores; qui folijs dilatatis in amygdalas fuere deformati. Quin & aries Domino offerendus, aut eligendus, vt dimitteretur, sorte eligebatur. Leuit. 16. Ministeria quoque sacerdotibus sorte diuidebantur; nam Zacharias Lucæ 1. sorte exiit vt incensum poneret coram Domino. Sorte etiam Actuum 1. electus est Mathias in locum Iudæ. & quidem si non passim, sed cogente necessitate; ac cum debita reuerentia, hæc electio fiat, vt notauit S. Thomas 2. 2. q. 95. ar. 8. huiusmodi sortium vsus non est interdictus in lege Euangelica: Sic enim existimauit Augustinus sortes licere super Psalmum 30. in illa verba. *In manibus tuis sortes meæ.* Sors, inquit, non aliquid mali est; sed res est in dubitatione humana diuinam indicans voluntatem. & lib. 1. de Doctrina Christiana cap. 28. & in Episto. 108. ad Honorium sic ait. *Si inter duos ministros sit disceptatio, qui eorum tempore persecutionis maneat, & qui eorum fugiant, ne fuga omnium & morte deferatur Ecclesiæ; si hæc disceptatio aliter non poterit terminari; quantum mihi videtur, qui maneat, & qui fugiant, sorte eligendi sunt.*

Sors Diuinatoria.

Sors Diuinatoria, si propriè loquendum est, illa dicitur, qua inquiritur quid futurum sit in re, quam aggredi statuimus. Vt si quis bellum initurus, quærat, victurusne sit, annon: huius vnum, aut alterum exemplum in libris sacris reperimus. Iudicum 6. dixit Gedeon ad Deum: *si saluum facis per manum meam Israel sicut locutus es, ponam hoc vellus lana in area; si ros in solo vellere fuerit, & in omni terra siccitas, sciam quod per manum meam liberabis Israel.* factumque est ita; & de nocte consurgens expresso vellere concham rore impleuit. Dixitque rursus, oro, vt solum vellus siccum sit, & omnis terra rore madens; fecitque Dominus, quod postulauerat; & fuit siccitas in solo vellere, & ros in omni terra. Rursus 1. Reg. 14. dixit Ionathas ad armigerum suum. *Ecce nos transimus ad viros istos, cumque apparuerimus eis, si taliter locuti fuerint ad nos: manete donec veniamus ad vos, stemus in loco nostro: Si autem dixerint, ascendite ad nos, ascendamus, quia tradidit eos Dominus in manibus nostris. & dixerunt illi: ascendite ad nos: & ait Ionathas ad armigerum, ascendamus, sequere me; tradidit enim Dominus eos in manus Israel.* Itaque illi cum vidissent faciem Ionathæ, alij cadebant ante Ionatham; alios armiger eius interficiebat, sequens eum.

Victoria sorte præuisa.

Sortitus occulte detecta.

Ad hanc reducitur quoque sors, qua occulta dete-

Aguntur: sicut enim ad eundem spiritum Propheticum spectat, scire quæ procul sunt, seu ratione temporis, seu ratione loci; ita ad sortes diuinatorias etiam adiunguntur sortes, quibus diuino spiritu occulta reuelantur. sic Iosue 7. iussit Dominus, vt quæreretur præuicator; & ita Iosue applicuit Israel per tribus; & inuenta est tribus Iuda; qua per familias proposita, inuenta est familia Zare: illamque per domos offerens, reperit Zabab-beon domum in singulos diuidens viros, inuenit Achã. Quæ sortitio facta est coram arca Domini, qui reuelabat anathema. & 1. Reg. 10. sortibus coram Domino missis creatus est Saul rex: nam Samuel applicuit omnes tribus Israel coram Domino, & cecidit sors tribus Benjamin. Et applicuit eam tribum, & cognationes eius; & cecidit cognatio Metri, & hoc modo peruenit vsque ad Saul filium Cis: Qui adductus, acclamatus est rex. Rursus 1. Reg. 14. Sorte coram Domino missa deprehensus est Ionathas cum Saule: qui dixit, mitte sortem inter me, & Ionatham filium meum, & captus est Ionathas. & Ionæ 1. tempestate mota, dixit vir ad collegam suum, Venite, & mittamus sortes, & sciamus quare hoc malum sit nobis; & miserunt sortes, & cecidit sors super Ionam.

Quamuis autem eiusmodi sortes seu consultoriæ, seu diuinatoriæ communi prouidentia consent, vt Ionæ 1. Hieronymus & illi, quos refert Gratianus 26. q. 2. & S. Thomas existimant, à signo aliquo externo, sortis nomine appellato, solitum Deum declarare voluntatem suam in eligendo, aut detegendo quem vellet, certum est, idque fatetur Dionysius lib. de Ecclesiastica Hierarchia c. 5. P. 3. dum sic loquitur. *Porro de sorte illa diuina, qua Mathia diuinitus obligit, alij quidem alia sensere, meo iudicio non rectè: aperiam autem, & ipse quid sentiam. Videtur mihi scriptura sortem appellasse diuini quiddam, & præcipui muneris, per quod illi choro sacratissimo insinuaretur, quiesceret diuina electione declaratus.* Sic ille. signo ergo visibili declarauit spiritus Sanctus Mathiam Apostolum; vt fecit in sacrificijs Abel, & Cain: nam suscepit Dominus sacrificium Abel, & Cain: nam misso de cælo igni, qui combussit illud. & Num. 17. florente virga declaratus est Aaron. & Iudic. 6. signum datum est Gedeoni. 3. Reg. 18. Sacerdotibus Baal petentibus ignem de cælo, non descendit: at Elia postulante descendit, & deuorauit holocaustum. In primordiis Ecclesiæ, ait Chrysostomus Homil. 29. in priorem ad Cor. Epistolam, cum aliquis baptizabatur, aut descendebat Spiritus sanctus in forma visibili super illum; aut donum Prophetiæ, aut linguarum dabatur illi, quo sibi persuaderet fidem Christi esse certissimam. & Augustinus concione 2. in Ps. 30. sortis nomine, inquit, appellatur gratia Dei, vnde dicitur, *cecidit sors super Mathiam:* quia in sorte non est electio, sed voluntas Dei, vt in Psal. *in manibus tuis sortes meæ;* Itaque sortem in Scriptura sacra non debemus accipere fortuitam sortium coniectionem, quæ in diiudicandis rebus in consuetudine est, sed diuinam voluntatem signo aliquo visibili declararam, vt Num. 5. fiebat in iudicio Zelotypiæ. Nam propterea coram Domino, & Arca fors expectabatur, dicente Saule. 1. Reg. 14. *Domine Deus Israel da iudicium, si in me, aut in filio meo est iniquitas hæc, da ostensionem.*

Harum sortium vsus nullus est in lege Euangelica. de quo Stephanus 5. 2. q. 4. c. consulisti. ferri candentis, vel aqua feruentis examinatione confessionem extorqueri à quolibet, sacri non consent canones. quo signo declarabatur occultus peccator; quod nisi diuina auctoritate non licet: etsi in veteri lege non infrequens fuerit præfatarum sortium exercitium; vt ille populus ad gentium mores procliui auerteretur, quemadmodum superius dictum est.

De

De Precognitione futurorum per
sacra Omina.

C A P. V.

Ominis cry-
mon.

Rebecca o-
mine electa.

Victoria
omine à
Gedeone
predicta.

Omen Be-
nadad.

Omen ex
verbis Cai-
pha.

O Men, *וְנַחֲשׁ* nachas, Hebraicè, ita dictum, quod ore fiat, Dei gubernante providentia, non tantum apud illos priscos Israelitarum patres, sed & apud viros Evangelicos. effectum sæpe sæpius sortitum est: Geneseos 24. Servus Abraham delecturus vxorè Isaac in vrbe Nachor; Cum camelos fecisset accumbere extra oppidum, iuxta puteum, vespere, tempore quo solebant mulieres egredi ad hauriendam aquam, oravit Dominum, dicens: Domine Deus Domini mei Abraham, occurre mihi hodie, & fac misericordiam cum Domino meo Abraham. Ecce ego sto prope fontem aqua: & filia habitatorum huius civitatis egredientur ad hauriendum aquam: Igitur puella, cui dixerò, inclina hydriam tuam, ut bibam, & illa responderit; bibe, quin & camelis tuis dabo potum: ipsa est, quam preparavit Dominus filio domini mei: Qui cum nondum intra se verba compleisset, Ecce Rebecca egrediebatur filia Bauel, filij Melcha uxoris Nachor fratris Abraham, puella decora nimis, virgoque pulcherrima, & incognita viro: à qua ad fontem descendente, cum ille haustum aquæ petiisset, illaque protinus, non ei modo, sed etiam camelis potum gratissimè obtulisset, iuxta ominis Vaticinium Isaac vxor eligitur. Gedeon rursus Iudic. 7. Valde confortatus est hoc modo omine capto. Cum venisset Gedeon in castra Madian, narrabat aliquis somnium proximo suo, & in hunc modum referebat quod viderat. Vidi somnium; & videbatur mihi quasi subcineritius panis ex hordeo volui, & in castra Madian descendere; cumque pervenisset ad Tabernaculum, percussit illud, atque subverit, & terræ funditus coæquavit. Respondit is, cui loquebatur: non est aliud nisi gladius Gedeonis: tradidit enim Dominus in manus eius Madian, & omnia castra eius: cumque audisset Gedeon somnium & interpretationem eius, adoravit, & reuersus est ad castra Israel; & ait; surgite; tradidit enim Dominus in manus nostra castra Madian: quod reipsa euenit. Omne etiam fuit illud, quod de Ionatha superiori capite retulimus ex 1. Reg. 14. quatenus ex verbis desumptum est: quamuis ad sortes pertineat, quatenus inter varia dicta Ionathas fortiebatur. 3. quoque Regum 20. Cum serui Benadad venissent ad Regem Israel, dixerunt; servus tuus Benadad dicit, vivat, oro te, anima mea; & ille ait; si adhuc vivit, frater meus est. Quod acceperunt viri pro omine; & festinantes rapuerunt verbum ex ore eius, atque dixerunt, frater tuus Benadad vivit. Ad huius per omen vaticinii genus illud Caiphæ dictum Ioan. 11. videtur pertinere, spiritu sancto per nescium hominem loquente. Oportet ut unus homo moriatur pro populo, ne tota gens pereat. ille enim, si sensum eius consideremus, indicare volebat, ad sedandas plebis seditiones, maximè necessarium fuisse, ut Christus interimeretur, propter quem excitatae erant, ne seditionis populus periret: At spiritus sanctus, ut ait Evangelista, ex verbis in alium sensum à Caipha dictis, accepit omen felicissimum, & convertit verba in alium sensum, quod Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gente, sed & ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum. Imo hic ominandi modus proprius est, cum verba capta, vel de industria in alium sensum prolata, ego ad meum negocium transfero, meisque rebus accommodo. Quæ verò omnia sanctis legis Evangelicæ patribus contigerint, cum multa ex ipsorum historiis possint animaduerti; aliqua superiori libro cap. 6. Vbi de hac re etiam disseruimus, sunt adnotata, quæ ad huius exemplum sufficient, ne sit opus hic ea cum tædio repetere.

De Prophetia per Visionem.

C A P. VI.

Cum prophetia sit rerum futurarum cognitio hominibus reuelatarum; ad quam duò diximus necessaria, & lumen ad iudicandum; & rerum sub quibusdam similitudinibus, aut representatione reuelationem; & cum hæc rerum representatio fiat, aut per rerum species, & formas; aut per verba: necessariò cognitio prophetica his duobus tantum modis fieri potest, ut Augustino videtur lib. 2. q. in libros Regum, & S. Thomæ 2. 2. q. 173. ar. 3. aut per visionem, aut per sermonem; à duobus sensibus visu, & auditu nomen habentia; qui deseruiunt disciplinæ. prius igitur in hoc capite de visione differemus, posteriùs in sequenti, de sermone.

Visionis autem nomine in præsentiarum non accipimus actum videndi; sed ipsam imaginem, speciem, aut similitudinem representantem visui rem videntam; quæ visum proprius, aut spectrum diceretur. & cum hæc visio, seu visum possit referre, aut ipsum reuelantem Deum, aut angelum, qui apparebant Prophetis, & cum illis loquebantur: aut rem ipsam reuelatam, quam sub aliqua specie ostendunt; de hoc visi genere nunc hoc loco exit nobis sermo; non de illo.

Visio igitur eiusmodi, Hebraicè dicta *חֵזוֹן* *chazon*, seu *מַרְאֵה* *mareh*, triplex est, ut sæpe repetitur ab Augustino lib. 12. de Genesi ad lite. c. 25. & sequentibus, & lib. de spiritu, & litera c. 24. & lib. contra Adimantum Manichæum cap. 28. Externa seu corporalis: spiritualis, seu Imaginaria; & Intellectualis.

Visio Externa est Imago rei oculis obiecta corporis, cuiusmodi non paucae in Scriptura sancta reperiuntur; quamuis id omninò neget Moses Ægyptius in lib. 1. Directionum cap. 48. & lib. 2. cap. 42. quem citat S. Thomas: verum est rara admodum visa externa inueniri, quæ res expriment reuelatas. Vnum est rubi ardentis, quam vidit Moses: quod, ut Philo ait lib. 1. de vita Moysis, præmonebat de rebus futuris: significabat enim rubus ardens Israelitas oppressos iniuria: vrens ignis oppressores: quod verò non exurebatur materia, portendeat non perituros, qui affligebantur inimicorum violentia, sed conatum eorum fore irritum; illos autem euasuros incolumes. Porro nuntius diuinæ providentiæ faciebat spem tot horredorum periculorum fore lætum, & facilem exitum. Fuit quoque huiusmodi visum Baltasaris Daniel. 5. quo digitos vidit quasi manus hominis in pariete scintillantis, Mane, Tecel, Phares, quod Daniel est interpretatus. Hæc visa fiebant semper angelorum ministerio, ut Augustinus ait, lib. 3. de Trinitate cap. 11. & 12. qui dupliciter possunt externum sensum immutare, ut S. Thomas notauit 1. P. q. 111. ar. 4. Vno modo interius, perturbando spiritus, & humores organi: sicut enim ex nimia attentione, & labore solent species visibiles, quæ in spiritibus intus resident, extra ad ipsos oculos remitti; vnde videmur oculis videre aliqua simulacra; præsertim cum noctu pro dormiendo laboramus: ita similiter id ipsum possunt angeli facere. Altero modo immutando visum externo sensibili, vel iam à natura formatum aliunde ducendo. ut si concedamus ductum ab angelo ad inflammandam rubum, ignem. aut denuò illud formando ex quolibet elemento; vel ex pluribus commixtis, ut docet S. Thomas q. de Miraculis ar. 7. ad 7. aut potius ex aëre, qui, ut ibi ait S. Doctor, & 1. p. q. 51. ar. 2. ad 3. potest condensari, & rarefieri, & figuram recipere, & retinere, & per aliquid lucidi oppo-

Prophetia
per visionem,
& sermonem.

Visionis no-
mine rei spe-
ciem accipi-
mus.

Visio triplex,
Augustin.

Visio exter-
na.

Rubi visum.

Visum Bal-
tasaris.

Visa angelo-
rum opera
facta.
Augustin.
S. Thomas.

Angelus qui
bus modis
oculis obii-
ciat visa.

46 Lib.III. De vera futurorum Cognitione

oppositionem diuersimodè colorem suscipere : Vt patet in nubibus , quæ varios colores induunt ; & ita habent veras formas, & figuras, quod attinet ad informandum per se visum.

Visio spiri-
tualis dupli-
citer fit.

Visio spiritualis, seu Imaginaria est imago rei imaginationi repræsentatæ ; quæ dupliciter fit, vt iam diximus ex S. Thoma 2. 2. q. 173. art. 2. aut impressis de nouo à Deo in imaginatione formis rerum futurarum, vt si cæco nato inderentur species colorum: aut ab Angelis ordinatis iuxta rei exigentiam, ex iis, quæ iam per sensum receptæ sunt. & huiusmodi ferè sunt visa omnia Prophetarum. Sic Isaias vidit Deum : Ieremias ollam succensam à facie Aquilonis; Petrus vidit discum, &c. Solet etiam visio fieri in imaginatione ad videntis arbitrium, vt notat S. Thomas q. de Prophetia art. 12. ad. 2. quando tota Prophetiæ plenitudo in intellectu est ostensa, tam quoad lumen propheticum, quam quoad species intelligibiles. & exinde pro intelligentis arbitrio, in imaginatiua congruè formantur imagines; propter nostri intellectus naturam, qui sine phantasmatibus nequit intelligere. Sed hæc visio non est prophetica, tantum enim formatur, vel ad memoriam conseruandam, vel ad explicandam per similitudinem, aut phantasma reuelationem propheticam plenè factam in intellectu.

Visa Prophe-
tarum fre-
quentia qua-
lia.

Visio arbi-
trio hominis
formata.

Visio intel-
lectualis.

Visio intel-
lectualis
quatuor mo-
dis cōtingit.

Primus mo-
dus.

Secundus
modus, spe-
cies à Deo
producta.

Tertius mo-
dus.

Ex phantaf-
matibus eli-
citur species
intelligibi-
lis.

Lumine pro-
phético no-
uæ apparent
veritates.

Quartus
modus.
Ordinatis
variis specie-

Visio intellectualis est imago, seu species intelligibilis in intellectu consistens, eique repræsentans rem futuram. Fit autem visio hæc vno è quatuor modis. Primo cum ipsa diuina essentia illabitur menti, & tamquam species intelligibilis repræsentat intellectui res futuras; qualis fuit visio Moïsi, & Pauli, si viderunt diuinam essentiam. Quam visionem S. Thomas 2. 2. q. 174. art. 5. ad. 1. non negat fuisse propheticam; quod raptim, & per modum passionis facta fuerit. de quo c. 2. diximus iam.

Deinde quando species ipsa intelligibilis immediatè à Deo producitur, vt accidit iis, qui accipiunt scientiam, vel sapientiam infusam, vt Salomon, & Apostoli. Vel remanet in intellectu ex ipsa essentia diuinæ visionis: qua ratione dixit ibi S. Thomas art. 4. ad. 3. Paulum memorem fuisse eorum, quæ in ea visione cognouerat per aliquas species intelligibiles, per habitum in eius intellectu relictas; vt solent remanere reliquæ lucis post corporalem visionem. Aut quia ipse intellectus Pauli eas sibi formauit in similitudine eorum, quæ viderat, vt etiam concedit S. Thomas 1. p. q. 12. art. 9. ad. 2.

Tertio quando ex formis imaginatis resultat, adiuvante prophético lumine, species intelligibilis; quia ex eisdem formis imaginatis subtilior conspicitur veritas secundum illustrationem altioris luminis, vt ait S. Thomas 2. 2. q. 173. art. 2. ad. 2. ex phantasmatibus enim leonis, hominis, seruatoris, &c. vt ibi notat Caietanus, eruuntur multæ apparitiones, quæ inde extrahi possunt; quia latent in eis multæ veritates, quæ possunt ex eis, & in eis inspiciri ad quas apparitiones, & veritates extrahendas, & illustrandas, non satis est naturale lumen nostrum, sed superveniente altiori lumine apparent noua. ex quibus fiunt nouæ species intelligibiles, & nouæ quoque veritates, vt per leonem de Tribu Iuda saluum factum mundum. Et hoc est quod docet S. Thomas 2. 2. q. 174. art. 2. ad. 4. illustrationem diuini radij in vita præsentis non fieri sine velaminibus phantasmatum, quod connaturale sit homini, vt non intelligat sine phantasmate. Quandoque tamen, ait, sufficiunt phantasmata, quæ comuni modo à sensibus abstrahuntur, nec exigitur aliqua visio imaginaria diuinitus procurata.

Quarto fit, vt notat Caietanus q. illa 173 art. 3. per ordinationem specierum intelligibilium naturali modo acquirarum: sicut enim fit visio imaginaria per

variā ordinationem, & transmutationem formis intelligibilium per sensus acceptarum; ita fit visio intellectualis virtute prophetici luminis ex ordinatione varia præexistentium specierum intelligibilium, ad aliquam veritatem inspicendam, excedentem naturalem facultatem.

Inter hæc tria visionum genera hic ordo seruetur: nam in arce mentis collocatur lumen propheticum, quod per se indeterminatum est; determinatur autem per visiones imaginarias, & sensibiles, vt notauit S. Thomas 2. 2. q. 174. art. 3. ad. 1. & per gradus earum, quia magis patent. Visio externa nullo modo potest esse prophetica sine imaginaria, & intellectuali; neque rursus visio imaginaria, sine intellectuali; neque intellectualis sine lumine prophético: bene tamen è

Ordo serua-
tur in his vi-
sionibus.

Superior
prophetica
est sine infe-
riori, non
contra.

contra, potest esse Prophetia cum solo prophético lumine, vt in Ioseph; qui visionem imaginariam Pharaonis explicuit, quam ipse non habuerat: & in Daniele, qui visionem sensibilem Balthazaris solo suo lumine prophético intellexit. Deinde potest esse visio intellectualis sine imaginaria, vt habuit Dauid, cum dixit; *Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax*, vt notat S. Thomas 2. 2. q. 175. art. 3. ad. 1. & Moïses, & Paulus. Tertio potest esse visio imaginaria sine sensibili externa; cuiusmodi crebræ fuerunt in Prophetis. Nec propter dicta putandum est aliquam visionem intellectualem fieri sine operatione imaginationis; aut imaginariam sine opere ipsius intellectus:

Potest se se
iuuant in
operando.

non potest enim intellectus sine phantasmate intelligere: nec lumen propheticum illustrare visionem imaginariam sine intellectuali receptione specierum. Nec enim sermo est nobis de harum visionum distinctione iuxta naturalem potentiarum operationem; quæ sese necessario iuuant; sed iuxta diuinitus factam formationem ad futura cognoscenda. nam quandoque rei futuræ reuelatio fit externa visione, Angelorum manu conflata: quandoque in ipsa imaginatione formata: quandoque in ipso intellectu tantum: lumen autem propheticum ad quamcumque earum visionem illustrandam se extendit; & sine quo nulla earum quicquam operatur: sicut si adsit potentia, & species intelligibilis, desit autem lumen intellectus agentis, non fiet intellectio: quamuis, vt diximus, lumen ipsum

Forma pro-
phetica di-
uinitus facta
diuersa est.

Lumen pro-
pheticum
omni visio-
ni necessa-
rium.

propheticum compleat rationem prophetiæ.

Ex dictis colligitur harum visionum præstantia, cum S. Thoma 2. 2. q. 174. art. 2. nam visio intellectualis præstantior est, quatenus veritas supernaturalis nudè per illam manifestatur. At visio per similitudines imaginarias, licet minus præstans sit, quatenus cognitio est; at proprius continet rationem Prophetiæ, quæ est obscuritas; magis enim procul cognoscitur veritas aliqua per figuras, & similitudines corporaliū rerum, quàm per intelligibiles effectus, vt ait art. 5. S. Thomas, eius quæstionis; & talis maximè est visio prophetica imaginaria. & maximè Prophetæ est, inquit Augustinus 12. de Genesi c. 9. qui viroque præcellit, vt videat scilicet spirituum corporaliū rerum similitudines, & eas viuacitate mentis intelligit: vt Daniel vidit somnium, & solutionem eius; & minus Prophetæ est, imò non est Prophetæ, qui videt tantum rerum imagines, vt Pharaon, & Nabuchodonosor: & magis Prophetæ est qui spiritu videt eas imagines; sed maximè, vt dixi, qui viroque præcellit.

Præstantia
harū visio-
num.

Intellectua-
lis præstan-
tior cogni-
tis.

Visio imagi-
naria præstat
Prophetiæ
ratione, quia
obscurior.
Augustin.

Vides visio-
nem & intelli-
gens est præ-
stans Pro-
pheta.

Vides visio-
nem solam
non est Pro-
pheta.

Visio specu-
latiua & nu-
da subli-
mior.

August.

Est tandem adnotandum id, quod supra notauimus lib. 2. c. 10. quamlibet harum visionum duplicem esse, Speculatiuam vnā, & Allegoricam alteram. Illa est, quæ propriè rem repræsentat; cuiusmodi est sèper Intellectualis, vt ait Augustinus lib. 2. q. in libros Regum p. 642. Tomo 4. & S. Thomas 2. 2. q. 174. art. 2. & propterea sublimior est: sicut meliori intellectu habetur discipulus, qui veritatem intelligibilem à

magistro

Visio exter-
na specula-
tiua.

Allegorica
visio amba-
gibus constat.

magistro nudè assertam capere potest. quod accidere potest in visione externa, vt in illa Baltasaris, in qua sine ambagibus scriptus erat finis regni eius: & in Imaginaria, vt quando Prophetæ prædicunt bellum, & impetum hostium, vt facit Sophonias in Ninuem. Allegorica visio non nudè, sed sub ambagibus, & allegoriis rem demonstrat, & ideo indiget demonstratione; vt cum Ieremias vidit virgam vigilantem: & huiusmodi sunt omnes ferè Propheticae visiones, siue externæ, siue imaginariæ; quibus, sicut discipulus sensibilibus exemplis, manu ducitur Prophetæ ad rem intelligendam.

De Prophetia per oracula diuina.

C A P. VII.

E Duobus modis, quibus res futuræ Prophetis manifestantur; aut rerum imaginibus, aut manifestis locutionibus; de priori modo differuimus, nunc de posteriori loquamur oportet; id est, de Prophetia, quæ fit per verba; oracula diuina meritò dicta, quod Dei ore mediis angelis ad Prophetas deferantur. Nec verò sermo nobis est de verbis, quibus quæ viderūt, aut audierunt Prophetæ populo denunciant: sed de medio illo sermone, quo Deus reuelat Prophetæ res futuras.

Oraculorum
triplex ge-
nus.

Oraculorum autem genera, sicut & visionum, tria sunt, nam vel externum sensibile, auditum immutans: vel Imaginarium, cum per voces imaginarias reuelantur res: vel denique intellectuale, quando intellectui res manifestatur verbis intellectualibus.

Oraculum
externum.

Oraculum externum, de cuius formatione diximus lib. 2. frequens inuenitur in Scriptura. nam Deus locutus est per rubum incombustum de medio ignis; & per nubem, & ex propitiatorio, & per *Vrim*, & *Thummim*, & per Angelum vice Dei in forma visibili conspicuum, vt Genes. 18. Abraham dixit: *Reuertens veniam ad te tempore isto vita comite, & habebit filium Sara vxor tua.* Sic in monte Sina voce miris modis efformata locutus est Dominus Moysi, audiente populo: de cuius vocis formatione præclare differuit Philo libro de decem oraculis. Fuit insigne oraculum, tabernaculum testimonij, in quo Deus sui copiam tam facilem faciebat, vt ad illum consulendum, tamquam ad regem in regia vrbe confidentem; aut tamquam ad ducem in exercitu, accurreretur; illéque respondebat voce audibili. Vnde Leuit. 7. dicitur. *Cumque ingrederetur Moyses tabernaculum federis, ut consuleret oraculum, audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio, quod erat super arcam testimonij inter duos cherubim, unde loquebatur ei.* huiusmodi fuit vox de cælo audita super Christum in Iordane; & post Ioan. 12. 28. *& clarificauit, & iterum clarificabo.*

Philo.

Oraculum
spirituale.

Oraculum Spirituale, seu Imaginarium est vox in imaginatione efformata, qua Deus loquitur homini. Cum enim species audibiles in imaginatiua sitæ transmutari possint ab angelis, sicut & visibiles; & ex varia transmutatione varia locutio procedat, vt ex varia literarum transmutatione varius sensus; quo exemplo vsus est S. Thomas; sequitur interiùs etiam loqui Deum in imaginatione, ac verbis expressis, sed spiritualibus, reuelare futura; eisdem omninò modis, quibus per similitudines, & visiones. Vnde Theodoretus in initio Nahum. *Santissimi Spiritus benignitas, ait, variis modis erga mirificos Prophetas suam vim ostendens, quibusdam visa quedam suggestit, vt diuino Isaiæ, Michea, Ezechiel, & Zacharia: quibusdam verò per sonitum qua volebat, infundebat, vt audire se arbitrentur illi quemdam loquentem.* Hoc modo sola verba facta Prophetis affirmat Hieronymus in principio 1. cap.

Theodor.

Hieronym.

A Abacuc. *Sed & hoc notandum, inquit, ex eo, quod dixerat, vt videam quid loquatur in me, Prophetiam visionem, & eloquium Dei, non extrinsecus ad Prophetas fieri, sed intrinsecus, & interiori homini respondere: Vnde Zacharias, [& angelus, inquit, qui loquebatur in me,] & in Psalmo, [Audiam quid loquatur in me Dominus Deus], & in eadem verba Theodoretus: *Ac verò, inquit, angelum in se loqui, quoniam non verbis vteretur, & vox non motu linguae, nec aeris percussione articulata esset, sed intus resonans, & in seipso formata.**

Theodor.

Oraculum spirituale intellectuale, est locutio mentalis, qua Deus, vel angelus veritates à Deo acceptas intellectui hominis manifestat. Possunt quidem angeli, vt docet S. Thomas 1. p. q. 210. art. 1. illuminare hominis intellectum, quod est cum quodam loqui, diuidendo veritatem vniuersalem conceptam, secundum

Oraculum
intellectua-
le.
Angelus
quomodo
homini lo-
quitur.

capacitatem illius, proponendo ei species intelligibiles, quas in se habet, ita distincte, vt capi possint ab inferiori; quomodo loquuntur superiores inferioribus, sicut & homines possunt manifestare angelis suorum eordum cogitationes per modum locutionis, vt asserit S. Doctor 1. p. q. 117. art. 2. per hoc, quod voluntate sua volunt angelis manifestare, eas ad illos dirigendo; quæ voluntaria directio loco est signi, & vocis, qua explicant suos conceptus angelis; quamuis huiusmodi locutio hominis cum angelo non sit illuminatio, quia non docet illum aliquam veritatem. Nihilominus ait S. Thomas, quoniam intellectus humanus non potest ipsam intelligibilem veritatem nudam capere, sine conuersione ad phantasmata, ideo

Angelo quo-
modo loqua-
tur homo.

C eam proponunt angeli hominibus sub similitudinibus sensibilibus, iuxta illud Dionysij 1. cap. Cælestis Hierarchiæ, *Impossibile est aliter nobis lucere diuinum radium, nisi varietate sacrorum velaminum circumuolutum.* Itaque angeli prius formant aliquod signum sensibile in hominis phantasia, ex quo intellectus illustratus lumine Prophetico eliciat veritatem reuelatam: & sic angelus eo signo manifestans distincte veritatem, vt solent magistri exemplis, & similitudinibus exponere discipulis veritates intelligibiles; proponit eam intellectui, & loquitur illi. Differt autem hic loquendi modus ab Imaginario: quod in illo quidem voces plane formantur, ex vocibus per aures receptis, per quas denudatas veritas deuenit ad men-

Dionysius.

Angelus
quomodo
hominibus
loquatur.

D tem: in hoc autem non per voces imaginarias; sed per signa alia similitudinum, vel specierum rerum materialium, per quas deducitur veritas quousque denudetur ab intellectu: qui modus non videtur à visione differre. De hoc loquendi modo videtur locutus Basilij in ea Isaia 7. verba [*Egrederi in occursum Achab.*] Equidem arbitror, inquit, Prophetas nequaquam percepisse verbum Dei sensili auditu, per conformationem aeris: sed quando anima intellectu prædita sua superpetum aures, quæ à supernis nuntiabantur citra ullam corporis vocem, ad eorum pertingebant notitiam; idque fiebat splendore verae lucis, eorum principem animæ facultatem, nempe mentem præoccupante, ac subserviente ad illustrationem intellectus Prophetarum. Vice autem corporeæ istius vocis, accipiebant, vt alieni fierent à sensorijs organis, perinde ac contenderent à corporeis vinculis emigrare. Etenim quando anima in diuinarum rerum contemplatione versatur, contrahens seipsam, ac recolligens ab implexa, & multiformi solitudine eorum, quæ corpus hoc concernunt, dicitur emigrasse à corpore.

Locutio in-
tellectualis
ab imagina-
ria vt differe-
rat.

Basilij.

Aures ani-
mæ.

Inter hæc tria oraculorum genera eadem est præstantiæ ratio, quæ inter visiones: nam locutio intellectualis præstat reliquis, quatenus magis nudam manifestat veritatem intellectui: at locutio imaginaria præstat in ratione Prophetiæ, quatenus obscurius tradit veritatem; siue per verba propria id fiat; siue per allegorica: quæ locutio adhuc proprius est Prophetia

Collatio triū
oraculorum.
Oraculum
imaginariū
præstat reli-
quis in ra-
tione Pro-
phetiæ.

48 Lib. III. De vera futurorum Cognitione

Oraculum
allegoricum
præstat pro-
prio.
Prophetia
verbo facta
præstat vi-
sione.

Gradus Pro-
phetiæ per
verba quoad
loquentem.

pheta quam illa. Sed inter visionem propheticam, & A
hanc locutionem hæc quoad præstantiam reperitur
differentia, ut notat S. Thomas 2.2. q. 174. ar. 3. quod
locutio præstantior est, quod magis exprimat veri-
tatem reuelatam, siquidem verba signa sunt maxime
experimentia intelligibilem veritatem. Vnde gradus
altior prophetiæ est, quando Propheta audit verba
veritatem, afferentia, quam cum videt res aliquas
veritatis significativas, & in illo gradu altus gradus
est si qui loquitur, apparet in specie hominis: altior si
in specie angeli; & altissimus si in specie Dei.

*Discrimen inter visionem, verbum,
& onus apud Prophetas.*

C A P. VIII.

Tres formæ
inchoandi
Prophetias.

P Ræfatis hucusque recto ordine sequitur ut adii-
ciamus discriminem inter illas tres dicendi formulas,
quibus Prophetæ solent suas prophetias inchoare:
nempe, *Visio Isaia, verbum Domini, & onus Tyri.* ad
quas tres, si quæ sunt aliæ, referantur necesse est: Nam
siue dicatur, *Et fuit, aut factum est verbum Domini ad*
Ionam: aut *locutus est Dominus ad Hoseam:* aut *dixit*
Dominus ad Isaiaem; aut *verbum Domini quod factum*
est; ad illam unam formam referuntur; *Verbum Domi-*
ni. Similiter, siue dicatur, *visio Domini:* aut *verba, quæ*
vidit Amos; aut *ecce vidi,* & cetera, ad *Visionem* refer-
ri oportet. Sicut ad *onus* refertur *visio dura,* quæ nun-
ciata est Isaia, & similia.

Tria ad
Prophetiam
quamque
concurrunt.

Enim verò, quo reipsa discrimen inter hæc tria
prius statuamus, ex dictis supponendum est, tria in
quavis Prophetia reperiri; & Deum futura reuelan-
tem: & personam cui fit reuelatio: & personam, ciui-
tatem, provinciam, aut gentem, ad quam, vel contra
quam fit reuelatio. Igitur quatenus Deus est qui
reuelat prophetiam; dicitur, *verbum Domini;* quod
Deus ipse sit, qui veritatem loquatur Prophetæ, in-
uolutam licet signis vocum, aut spectrorum. Quate-
nus vero Propheta, cui fit reuelatio, videt veritatem,
vel denudatam intellectu, vel velatam imaginibus
sensilibus, aut imaginariis, dicitur *visio,* & *videns* Pro-
pheta. At quatenus res reuelata grauis est, & impor-
tabilis personæ, aut genti, contra quam reuelatur,
vocatur *onus.* *Verbum* ergo *Domini* communius est, si-
quidem complectitur omnes veritates dictas à Deo.

Verbum re-
spicit Deum
reuelantem.

Visio respi-
cit Prophetam
cui fit reue-
latio.

Onus respi-
cit illum co-
tra quem fit
reuelatio.

Verbum om-
nia Prophe-
tata comple-
ctitur.

Visio intel-
lectualis si-
militer.

Visio imagi-
naria infe-
rior est ver-
bo.

Verbum du-
pliciter ac-
ceptum.

Collatio
verbi cum
visione.

Siue enim angelis, siue hominibus quippiam reuele-
tur, *verbum Domini* dicitur, denotans primam illius
veritatis originem Deum. Visio etiam si intellectualis
sit, quicquid verbo continetur sua significatione com-
plectitur: nam videt Propheta quicquid Deus loqui-
tur illi. & propterea verbum Domini videri dicitur à
quibusdam Prophetis. At si visio sit corporea, & ima-
ginaria inferius quid est ad verbum; quia omnis eius-
modi visio Dei verbum est; siquidem est veritas à Deo
dicta, visione inuoluta: at non omne Dei verbum vi-
sio est; quia potest & alio modo Prophetæ manifesta-
ri per verba sensibilia. *Verbum* igitur dupliciter acci-
pitur, sicuti *Visio:* nam sicut *visio,* vel est sensibilis, si-
ue externa sit, siue imaginaria: & intellectualis, qua
intelliguntur, & ab ea dicuntur *videntes* Prophetæ:
ita verbum aut sensibile est, siue sit externa voce pro-
latum, siue imaginaria; de quo sumus locuti in supe-
riori capite: aut intellectuale, quod est ipsa veritas,
quatenus aure mentis auditur. & hoc idem est cum
visione spiritali: tantum differens; quantum actio,
& passio. nam *verbum* denotat loquentem, aut docē-
tem Deum: at *visio* mentem audientem, aut viden-
tem quid loquatur Deus. & ideo hæc duo se inuicem
respiciunt; cum tamen *visio sensibilis,* & *verbum sensi-*
bile condistinguantur, tamquam duo modi, quibus sub

velaminibus vocum, & spectrorum reuelatur verbum
Domini intellectuale, seu visio intellectualis, de qui-
bus dictum est iam. *Onus* autem est idem verbum
Domini, quatenus graue est instar oneris, & graue
auditu, & ad prænunciandum iniucundum; sed ne-
cessario ferendum.

Onus est
verbum gra-
ue.

Hinc vnum adnotatum est ab studiosis, hæc tria in
Prophetis reperiri, aut singula, aut duo ex illis con-
iuncta, numquam verò tria. Nam dicitur *visio Isaia:*
Verbum Domini, quod fuit ad Hoseam; & *onus Egypti,*
aut *Babel.* Tum etiam legimus, *Visio verbi Domini:* aut
fuit verbum Domini ad Abraham in visione. & *verba*
Amos, quæ vidit super Israel: & *Visio oneris, ut onus*
Babel quod vidit Isaia: & *onus, quod vidit Abacuc.*
deinde, & *onus verbi Domini ad Israel in manu Mala-*
chie. numquam tamen dicitur, *verbum visionis,* aut *one-*
ris. Et ratio est, quia *verbum Domini,* id est, veritas,
aut res à Deo reuelata Prophetæ, est quæ videtur ab
illo. *Onus* similiter, quatenus verbum Domini est,
graue licet, eadem ratione videtur: vnde recte con-
uenit utrumque, *visio verbi Domini,* & *visio oneris.* *Onus*
etiam, quia est quoddam accidens verbi Domini, cum
sit idem verbum quatenus graue, recte effertur, *Onus*
verbi Domini. At *verbum,* quia non est Prophetæ vi-
dentis, sed Dei, ideo non dicitur *verbum visionis:* per-
inde enim esset, ac dicere, *verbum videntis.* Similiter
non dicitur *verbum oneris,* quia *verbum* non oneri, sed
onus verbo accidit. Iuxta hæc dixit Basilii in c. 1.

Tria simul
in Prophetis
non inue-
niantur.

B

Isaia, *sunt sermones isti, quos Propheta vidit, spectabiles,*
hoc est, mente cerni queunt; ad quam loquendi formam
dictum est in Exodo, [quia omnis populus videbat vocem.]
idem asserit Hieronymus in eundem locum. & ea est
ratio, inquit Basilii, quare quidam Prophetarum
præmittant visionem, & deinde verba, quæ viderunt
proloquantur, ut Isaia. [*Visio Isaia, quam vidit;*]
deinde sequitur. [*Audite cali. Abdias; [Visio Abdia.]*]
[*Auditionem audiri à Domino.*] Alij sermonibus priori
loco positis visionem supponunt, ut, *verba Amos, quæ*
vidit. & *factum est verbum Domini ad Micheam, super*
his, quæ vidit. Vnde Hieronymus in verba cap. 12.

Ratio nota-
tionis.

Verbum vi-
sionis, aut
oneris cur
non dicatur,
Basil.

Hieron.

C

Hoseæ, [*ego visiones multiplicavi; ut sciamus, ait, om-*
nem prophetiam in Scripturis sanctis appellari [visionem.]]
Atque hucusque de discrimine per se inter tria su-
pra dicta.

D

Sed aliud inter ea tria discrimen assignatur à patri-
bus, ab effectu desumptum; de quo differere erit ope-
ræpretium. Et quidem in primis Basilii in cap. 2.
Isaia, initio, hanc statuit differentiam inter *verbum,* &
visionem, ut hæc præsentia, illud futura respiciat. *Vna,*
inquit, *est cognitio rerum, quæ ignorabantur, inserta san-*
ctorum cordibus per reuelationem, & affulgentiam diuine
illustrationis. Sed enim pro rerum differentia, circa quas
versatur scientia, siue cognitio eius, quod reuelatur, aut
[visio] dicitur, aut certe [verbum]; illic quidem præsen-
tia declarantur; cæu sunt malitia populi, ab alienatio à
Deo, ingratitude erga benefactorem: hic verò quod euentu-
rum est prænunciatur, ob id [verbum] siue [sermo.] At-
qui illic neque oculis proponitur spectanda visio; neque hic
auribus audiuntur cognitio. Sed illustris affulgentia à Spiritu
sancto profluens, se inserit cordi, aut præsentia exhibente:
aut prænunciante quod futurum est. Verum tanti viri
salua auctoritate, cum crebro in Prophetis adnotemus
visionem esse de futuris, ut, *visio Abdia contra Edom;* &
omnes visiones Zacharia: *Verbum* etiam reuelatum esse
de re præsentia, non est cur eiusmodi constituamus
differentiam.

Discrimen
ab effectu.

Basilij in Isa.
differentia.

E

Alij existimant tunc Prophetas vsos nomine *verbi*
cum de Christo vaticinantur: *visione* autem cum de
aliis rebus: quod exemplo Isaia comprobant, qui 1.
cap. agens de populi statu, *visione* vsus est: in 2. de
Christo Prophetiam enuntians, *verbo.* Sed nec hæc
disting-

Reprobatio.

2. Differentia.

Reprobatio. distinctio certa nititur ratione, cum *verbum*, etiam A
vsurpetur à Prophetis in rebus aliis; vt Ieremiæ c. 1.
& 2. & *visio* in prophetiis de Christo: vt Zachar. 2.
leuauit oculos meos & vidi.

3. Differen- Hieronymus ergo variis in locis hanc inter illa tria
tias. Hiero- statuit differentiam, quod *Visio* dicatur cum prospera
nymi. onus Dominus pollicetur; siue cum post comminationem
de grauib., meliora promittit: & *verbum* similiter. at *onus*, cum
visio de lætis. graue est quod prædicitur. Sic enim ait Isa. 15. *Hoc tan-
tum breuiter admoneo, quod [onus] semper tristitia cōsequan-
tur: [visionem] autem vel statim lata; vel in fine lata post
tristitia.* & c. 13. [Verbum], ait, *Hebraicum [Massa],*
vel [onus], vel [pondus] intelligi potest; & ubicumque
præpositum fuerit, minarum plena sunt, quæ dicuntur.
Vnde miror Septuaginta in re tristia voluisse ponere [visio-
nem]: Ieremiæ quoque 23. ad finem: *Vbicumque graue
est quod Dominus comminatur, & plenum ponderis, ac la-
boris, & importabile, in titulo quoque [pondus] dicitur.
Vbicumque autem prospera pollicetur, siue post comminatio-
nem meliora promittit, ibi [visio] dicitur, vel certe [ver-
bum Domini]; & perspicuum erit ex ipso titulo prophetia
[ponderis], siue [visionis] & [verbi Dei] qualis vaticini-
atio sequereur. & in Prologo Abacuc, & Nahum:
[Massa], id est, graue onus, eo quod eam, aduersus quam
videtur, premit, nec sinat leuare ceruicem: nunquam enim
[onus] præfertur titulo, nisi cum graue, & ponderis, labo-
risque plenum est quod videtur.*

Reprobatio. Verum & huic ab Hie-
ronymo assignatæ differentia opponi potest, quod
tam *visio*, quam *verbum* de re etiam graui dicatur: *onus*
verò de re non graui. Pœna grauis fuit, & numquam
expianda, quam comminatus est Dominus Eli, & do-
mum eius. 1. Reg. 3. & tamen Samuel timebat indicare
visionem Heli. & Isaia 21. dicitur, *visio dura nuntiata est
mihi: erat autem onus Babel.* Abdiæ etiam *visio* dicitur
onus Edon. Verbum quoque Domini sæpe factum est ad
Jeremiam, de pœna sine reuocatione inferenda, vt
cap. 14. & 16. contra Iudam: cap. 46. contra Pharao-
nem: 47. contra Palæstinos: 50. contra Babylonem.
& tamen in Isaia, aliisque Prophetis hæc vocantur
onera. Sed & *onus* ad res lætas aliquoties effertur, aut
quæ facilem habent exitum, & felicem. Isa. 22. dici-
tur: *onus vallis visionis: Zachar. 3. onus verbi Domini in
terra Hadrac, & Damasci requies eius. & c. 12. onus ver-
bi Domini super Israel, & Malach. 1. Onus ver-
bi Domini ad Israel in manu Malachie. Vbi Hierony-
mus: hic tantum dicamus, quod [pondus verbi Domini ad
Israel] graue quidem sit, quia [pondus] appellatur; sed
consolationis aliquid habeat, quod non contra Israel, sed ad
Israel sumatur. aliud est enim quando v. g. ad illum, vel
illum scribimus; aliud quando contra illum, & illum: quia
in altero pars amicitia, in altero inimicitiarum aperta cō-
fessio est.*

Verbum de re graui. Verbum de re lætis. Hieronymi frequentius vera. Verbum oneris, & visionis. Nihilominus roboranda est ea Hieronymi diffe-
rentia, quia his dicendi formis in dicto sensu frequen-
ter vtuntur Prophetæ, licet quandoque varient. Cum
enim *verbum Domini* cōmune quid sit *visioni* & *oneri*,
nam *visio verbi Domini* est, & *onus verbi Domini*; non
tamen *verbum visionis*, aut *oneris*: quid mirum si *ver-
bum Domini* quandoque pro *visione* vsurpetur, quan-
doque pro *onere*; ita vt cum in re dura dicitur, *ver-
bum Domini: Onus verbi Domini*: accipiatur, & cum
onus visionis etiam percipiatur, & reipsa sit *visio du-
ra*, quid mirum si aliquando ponatur pro *onere*?
Cui documento & hoc adiici potest, tunc Pro-
phetas nomine *videndi*, aut *visionis* vsos cum ma-
nifesta rerum futurarum repræsentatio, velut in
spectaculo quodam, spectanda proponitur. No-
mine verò *verbi*, cum auditorum infidelium in-
credulitas remoueri procuratur, docendo ea quæ
dicuntur Domini verba esse. Nam ideo Hierony-
mus Ierem. 28. Ezech. 1. & Zachar. 1. ait sæpe

Notandum. Hieron. Dicit Domi- nus cur re- petatur.

repeti à Prophetis, hæc dicit Dominus, ne contem-
nantur quæ dicuntur, quasi verba Prophetarum,
& admoneatur populus, Dei esse sermones, quos lo-
quuntur Prophetæ.

Onus pœna inferenda.

Onus autem, Hebraice *מָשָׂה* massa, verè significat
pœnam inuitis ferendam, nec vlla tergiuersatione
abiiciendam; diuinum denique decretum, post lon-
gam Dei patientiam, animaduertendi sine reuocatio-
ne in aliquem. Sic de Ioram Rege Israel 4. Reg. 9.
dixit Iehu ad Badacer ducem. Tolle, proiice eum in agro
Naboth Iezraelitæ; memini enim, quando ego, & tu se-
dentes in curru, sequebamur Achab patrem huius, quod
Dominus, onus hoc leuauerit super eum, dicens: si non pro
sanguine Naboth, & pro sanguine filiorum eius reddam ti-
bi in agro isto, dicit Dominus. & Isa. 14. Dominus exer-
cituum decreuit, & quis poterit infirmare? & manus eius
extenta, & quis aueriet eam? In anno quo mortuus est A-
chaz, factum est onus istud. Et quidem cum *onus* absque
addito dicitur, præsertim contra gentes, pœna est ir-
reuocabilis, & reipsa ferenda, qua ratione frequenter
dicit Isaïas, *Onus Babylonis: Onus Moab, Onus Da-
masci: Onus Egypti: Onus Tyri: Onus deserti ma-
ris, & Nahum: Onus Ninive: & onus quod vidit Aba-
cuc.* At cum *onus* ponitur cum addito, tum decretum
Domini significat, nullo pacto declinandum: mise-
ricordia tamen temperatum. Sic aliis in locis dictum
est. *Onus verbi Domini*: aut etiam significat decretum
Domini, in bonam quoque partem definitum, &
constanter, nullo resistente executioni mandandum.

Onus abso- lute pœna est inferenda.

B & cum additur, ad, vt, *onus verbi Domini ad Israel*,
quod numquam vsurpatur in oneribus contra gen-
tes, significat id quod dixit Hieronymus; aut et-
iam *mandatum ad Israel*, vulgò recando, quod *onus*
imponitur Prophetæ, quod portet à Deo ad Israel.
Hæc omnia videtur attigisse Ieremias cap. 23. 33. Si
interrogaueris te populus iste, vel Prophetæ, aut sacerdos
dicens, Quod est onus Domini? dices ad eos. Vt quid vobis
onus? proiciam quippe vos, dicit Dominus: & Prophetæ,
& sacerdos, & populus, qui dicit, onus Domini, visitabo
super virum illum, & super domum eius. hæc dicetis unus-
quisque ad proximum, & ad fratrem suum, quid respondit
Dominus, & quæ locutus est Dominus? & onus Domini
ultra non memorabitur; quia *onus* erit unicuique sermo
suus; & peruertistis verba Dei viuentis. Hæc dices ad Pro-
phetam: quid respondit tibi Dominus? & quid locutus est
Dominus? si autem *onus Domini* dixeritis: propter hoc hæc
dicit Dominus: quia dixistis sermonem istum, *onus Domi-
ni: & misi ad vos, dicens, nolite dicere, onus Domi-
ni: propterea ecce ego tollam vos portans, & derelinquam
vos, & ciuitatem, quam dedi vobis, & patribus vestris, à
facie mea; & dabo vos in opprobrium sempiternum, & in
ignominiam æternam, quæ numquam obliuione delebi-
tur.* Quibus verbis, quia populus in desperationem
adducebatur, verbo illo, *onus Domini*, quasi pœ-
na infligeretur sine misericordia, & multi ridebant
illius verbi frequentiam: iubet Deus, ne eiusmodi
verbum repetatur, nisi velit qui infonuerit id
verbum, ipsam oneris sententiam experiri, & om-
nino deleri.

Onus cum addito tem- peratum est.

Ieremias.

Prophetia præscientia, & comminatio-
nis qualis exitus?

C A P. I X.

A Patribus magnoperè est dubitatum, qui fiat, vt
cum apud Deum non sit transmutatio, nec vi-
cissitudinis obumbratio, nec vlla ratione mutetur, vt
homo, aliquando reuelet Prophetæ aliquid, quod
populo denunciatur; & postea minimè succedat? sic cōpleturus,
E

Quid Deus denunciet quæ non est cōpleturus.

50 Lib. III. De vera futurorum Cognitione

Isaias Regi Ezechiae prädixit 4. Reg. 20. & Isa. 28. *Dispone domui tuae, quia morieris tu, & non viues, & tamen additi sunt illi quindecim anni: Gad quoque 2. Reg. 24. prädixerat Davidi, necem super terram triduo duraturam; cum post à mane durauerit vsque ad horam prandij. Ierem. 18. sic de se locutus est Dominus: In finem, hoc est, definita sententia, loquar super gentem, & super regnum, ut auferam, & disperdam: & si conuertatur gens illa à malitiis suis; poenitebo, & ego de omnibus malis, quae cogitavi facere eis. Quod praeiitit Niniuitis; qui cum post 40. dies denunciati fuissent euertendi; poenitentia salutem sibi à Deo compararunt.*

Origenis solutio reiecta.

Origenes Homil. 16. in Numeros, refert quemdam huius soluendae difficultatis modum; Prophetas in praefatis locis interroganter, non affirmanter locutos. ut Numer. 23. *qua ipse dixerit, nonne faciet? Sed hic modus iure reicitur; cum satis affirmanter Ionas, & Isaias locuti fuerint.*

Origenis solutio altera reiecta.

Origenes ipse adducit & alium modum nodi huius dissoluendi: in locis illis verba solum Prophetarum poni, non Dei; qui idcirco mutat verba Prophetarum, non sua. Constat enim legenti Ionam, nec Deum de vastitate Ninivae locutum, nec Ionam Dei nomine. Id ipsum certum videtur in Prophetia Gad. Sed huic aduersatur Ieremiae dictum, in quo Deus ipse pollicetur; consilium suum mutaturum; si homines vitam mutant: & Ionas, & Gad. sicut & ceteri Prophetarum, non nisi à Deo missi locuti sunt.

Solutio vera. Orig. Chrysost. Hieron. August. Greg. Conc. Tolet. Anselm.

Vera igitur huius nodi solutio desumitur ex eodem Origene: Chrysostomo Homil. 15. ad populum Antiochenum, & Homil. 1. in Mattheum, Hieronymo super Ionam, & in caput 38. Isaiae. Augustino lib. 6. in Genesim c. 17. Gregorio 16. Moralium cap. 6. Concilio Toletano 8. c. 2. Vnde desumptum est caput, immutabilis 2. q. 4. Anselmo in 1. Matthaei, & S. Thoma 2. 2. q. 171. ar. 6. & q. 174. ar. 1. Duplicem distinguunt prophetiam; Praescientiae, & Comminationis, & hanc mutationi subiectam esse, illam ineluctabilem esse. Sicut enim futurorum duplex in Deo reperitur cognitio. Vna qua cognoscit res futuras in seipsis: Altera qua eas cognoscit in suis causis. Ita prophetia Praescientiae est reuelatio futurorum in seipsis: atque adeo certissima est, & omnino immutabilis; quam definiuit Cassiodorus, cum dixit. *Prophetia est inspiratio, seu reuelatio diuina, rerum euentus immutabili veritate denuncians.* Prophetia comminationis est futurorum reuelatio, quatenus sunt in suis causis naturalibus, seu moralibus: quae mutari potest; & ratio est, quia sicut eadem est certitudo scientiae discipuli, quae est magistri, ita eadem est certitudo prophetiae, quae diuinæ praescientiae, vnde oritur. Hae autem quatenus cognoscit ordinem causarum ad effectus variabilem, mutari potest; ut quidem nobis videtur, nam ipsa certissima est, in eo sensu, quod inferiorum causarum connexio, & inclinatio in hoc propendeat, ut talis effectus eueniat: Sic Ezechiae dictum est; *moriens, iuxta corporis dispositionem, & Niniuitis, subuertemini, iuxta merita vestra.* Recte Chrysostomus Hom. 1. in Matth. *Prophetia, inquit, alia est ex praescientia, & haec est immutabilis; ut illa; [ecce virgo concipiet:] alia ex iudicio operum: & haec solet mutari, secundum quod verba sonant; non secundum intellectum, ut, [Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur]; subintelligitur, nisi poeniteat. Item quae est ex praescientia, impletur Dei solummodo operatione; ut quod virgo pareret: Alia impletur hominum administratione, ut de aliquo; ut su iustus. Et clarius Gregorius in illa verba Iob: [Sententiam mutat: sed non consilium] Sententiam, inquit, debemus intelligere sensum verborum: consilium vero ab aeterna dispositione est; sententiam seruatis*

Chrysost.

Greg.

sed vacuitas haec, & abstractio à sensibilibus, duplici ex causa naturali potest provenire: vel à causa naturali ordinata, ut docet S. Thomas 2. 2. q. 173. ar. 3. scilicet somno, & sic Iosephus, & Daniel in somnis, tranquilla mente, & sine strepitu externorum sensibilibus, videbant visiones. Vel à causa animali, ex nimia scilicet attentione ad imaginabilia, aut intelligibilia, quae facit abstractum hominem à sensibilibus, & ita multi Prophetarum, oratione, seu meditatione se praeparabant ad Prophetiam, ut in ea mentis elevatione melius Dei inspirationes reciperentur. Praeparabant etiam se musico concentu, ut fecit Elisaeus 4. Reg. 3. qui rogatus diuinum responsum, misit accessum psalterem, dicens: *nunc autem adducite mihi psalterem:*

A suis Deus reuelauerat, non consilium, sed ut eorum comminationibus poenitentiam incuteret populis suis, & sic eorum miseretur. Videtur tamen quod ea verba, quae dixerunt, in libro vitae non legissent. Cum enim Isaias simpliciter diceret; [Moriens, & non viues]; & Ionas, [& Niniue subuertetur,] & ista non essent futura; non videtur illa esse in libro Dei, quae non erant futura. Sed sciendum est quod Deus duobus modis aliquas res considerat: secundum meritum, & secundum rei naturam, (quae dicuntur causae inferiores:) & secundum suum consilium. Vnde Ezechiam moriturum Deus praeviderat secundum meritum, vel secundum physicam; licet non futurum, & non moriturum secundum suum consilium. Virumque igitur scriptum erat in libro vitae; sed alterum suo Propheta permisi legendum; alterum vero non permixtum est. Verum dixit, nec est deceptus, quia sic legit, nec est mentitus, quia sic credidit, & secundum illas inferiores causas locutus est, quamvis simpliciter, & sine additamento. Si quis videret cecum, & diceret: iste amplius non videbit; etiamsi diuino consilio lumen reciperet ille, non mentiretur; quia rei physicam, id est, naturam, est secutus: eodem modo & Ionas subuersionem Niniuitarum vidit: quod vero conuersi sunt, consilio Dei fuit. Haec Gregorius. Ex quibus fit perspicuum Prophetiam quidem eiusmodi mutari sine Dei immutabilis mutatione.

Deus duobus modis res considerat, ex merito & natura, & ex consilio suo.

Prophetia mutatur sine Dei mutatione.

De Naturali ad Prophetiam Conditione.

C A P. X.

Cum ex sententia Augustini lib. 10. de Trinitate cap. 4. ad actum cuiuslibet cognoscentis potentiae intentio requiratur: & potentiae sensitiuae, & intellectiuae eam ob rem se inuicem impendant; quia quo sensitiua potentia magis adhæret suo obiecto, minus attendit intellectus intelligibilibus; eiusque puritas magis inquinatur per sensibilia, quibus indiget ad suam operationem; nam à phantasmatibus abstrahit suas formas intelligibiles, ut notat S. Thomas q. de Raptu, ar. 4. hinc fit, ut necessariò superiores potentiae extrahendae sint, & eleuandae ab vlu inferiorum, ut percipere possint diuina: quia anima cum à corporalibus abstrahitur, & quo magis abstrahitur, aptior redditur ad percipiendum influxum spirituum substantiarum, à quo impeditur, cum fuerit circa sensibilia occupata. Hoc posito.

August.

Potentia superior libera esse debet ab inferiori.

Quo superior potentia abstractior, aptior fit diuinis.

Attentio mentis requiritur ad Prophetiam.

Attentio vacuitatem potest stulat.

Vacuitas facta causa naturali somni, vel animali.

Conditio naturalis idoneum reddens Prophetam ad Prophetiam inspirationem, seu diuinam reuelationem percipiendam, est attentio mentis ad ea, quae reuelantur, non impedita externis sensitiuarum potentiarum operationibus: quam assidua exercitatione, qua tranquillam reddat imaginationem & mentem, assequi non est difficile. Quae ergo animum vacuum ab humanis curis, & sollicitudinibus reddunt, ad diuinorum contemplationem, & prophetiam illum parant, etiamsi ipsa prophetia supernaturale donum sit, & veritatis diuinæ euidens argumentum.

Sed vacuitas haec, & abstractio à sensibilibus, duplici ex causa naturali potest provenire: vel à causa naturali ordinata, ut docet S. Thomas 2. 2. q. 173. ar. 3. scilicet somno, & sic Iosephus, & Daniel in somnis, tranquilla mente, & sine strepitu externorum sensibilibus, videbant visiones. Vel à causa animali, ex nimia scilicet attentione ad imaginabilia, aut intelligibilia, quae facit abstractum hominem à sensibilibus, & ita multi Prophetarum, oratione, seu meditatione se praeparabant ad Prophetiam, ut in ea mentis elevatione melius Dei inspirationes reciperentur. Praeparabant etiam se musico concentu, ut fecit Elisaeus 4. Reg. 3. qui rogatus diuinum responsum, misit accessum psalterem, dicens: *nunc autem adducite mihi psalterem:*

tem:

Musica me-
tem erigit
ad diuina.

Mortis pro-
pinqutias
idem præ-
stat.
Gregorius.

Vacuitas, &
abstractio ab
Spiritu san-
cto manat.

Propheta
eleuatur
somnia, aut
vigilia.

In vigilia, &
somnia ora-
cula fiunt
& visiones.

Astiasis
somnia.

Alexandri
somnia.

Iosephus.
Eusebius.
Zonaras.

Attentio in
vigilia.

August.

Attentio, seu
abstractio
pro ratione
visionis.

tem: cumque caneret psaltes facta est super eum manus Do-
mini: & ait, hæc dicit Dominus, &c. Musica enim facit
plurimum ad demolendum animum, ac deponendas
humanas sollicitudines, mentemque erigit ad diuina.
Eadem ratione morti proximi assumi ad Prophetiam
solent; ut Iacob, qui iam iam moriturus, congregauit
filios, ut annuntiaret quæ illis erant ventura in nouis-
simis diebus. Hoc idem annunciauit Moyses tribubus
Israel; nimirum numquam verius à sollicitudinibus
huius sæculi auocatur animus: quod adnotauit Grego-
rius, ut i. libro retulimus, cap. 2. 3.

Verum cum huiusmodi conditio, non nisi assidua,
longaque hominis in omni virtute exercitatione cõ-
paretur, raroque, aut numquam perfecta contingat,
qualem ipse diuinus spiritus afflaturus requirit; ideo
quamuis ex parte hominis aliqualis hæc conducat, ut
in sequenti capite ostendemus; conditio ipsa requisi-
ta, vna cum ipso Prophetiæ dono à Spiritu sancto tri-
buitur, sua inspiratione eleuante mentem ad diuina;
atque à sensibilibus abstrahente. Cum autem duplex
tantum sit modus inspirandi futura, ut diximus, aut
sermone, aut visione, vtraque hæc reuelatio manife-
statur Prophetæ ab Spiritu sancto, dupliciter eleuato,
aut causa naturali per somnum: aut spirituali, seu ani-
mali per attentionem in vigilia: qui duo modi adno-
tati sunt à Deo Num. 12. illis verbis. Si quis fuerit in-
ter vos Prophetæ Domini, in visione apparebo ei; vel per
somnia loquar ad illum. Nam & in vigilia, & in som-
no oracula fiunt, & visiones: ut Iob in visione no-
cturna; & Zacharias vidit per noctem: Iosepho etiam
locutus est angelus in somniis. Multa similia Spiritus
sanctus per somnia demonstraui, non tantum san-
ctis Prophetis; sed etiam profanis hominibus ad ho-
norem seruorum suorum; ut Achimelech, Pharaoni,
Nabuchodonosori: nec sine Spiritus sancti nutu
existimo contigisse Astiagi Cyri auctorem somnium, quo
tanti viri felicitas præmonstraretur, ut eo Dominus,
vti suæ voluntatis ministro vteretur, ut canit Isaias.
Alexandro Magno quoque, cui in Dio ciuitate Macedo-
niæ dormienti, habitu summi sacerdotis indutus
Deus apparuit, & ad expugnandum orbem suam illi
opem sponndit, ut refert Iosephus lib. 11. Antiq. c.
ultimo, Eusebius in Chronico, & Zonaras lib. 1. An-
naliaum. Et hæc de priori per somnium conditio.

In vigilia quoque diuinus spiritus mentem homi-
nis eleuat, attentam eam reddens ad ea, quæ reuelat:
& siquidem externa tantum fiat reuelatio; nulla opus
est à sensibus abstractione; cum illis potius vtendum
sit ad videndam externam visionem, & verbum iti-
dem audiendum. Si autem sit Imaginaria reuelatio;
tunc Spiritus sanctus mentem eleuat, & actu separat
ab usu sensuum externorum. Si verò sit reuelatio in-
tellectualis, eleuat, separatque mentem ab usu exter-
norum sensuum, & ipsius phantasiæ. Quod si reuela-
tio sit ipsius essentia diuinæ; abstractio fit à sensibus,
phantasia, & formis intelligibilibus. Hæc omnia his-
ce verbis tradit Augustinus lib. 12. de Genesi ad lite-
ram cap. 26. Cum rapitur anima in ea visa, quæ spiritu
cernuntur, similia corporalibus, ita ut omnino à sensibus
corporis auertatur; amplius quam in somno solet; sed mi-
nus quam in morte; iam diuina admonitionis est, & ad-
iutorij; ut se, non corpora, sed visa corporum similia spiri-
tualiter nouerit cernere: sicut quæ in somnis videre, ante-
quam euigilant sciunt; ibi si etiam videntur futura, ita ut
omnino futura noscantur, quorum imagines presentes vi-
dentur, sua ipsa hominis mente diuini adiuta, siue ali-
quo inter ipsa visa quid significent exponente, sicut in A-
pocalypsi Ioanni exponebatur, magna reuelatio est, etiam-
si ignoret ille, cui hæc demonstrantur, virum ex corpore
exierit; an adhuc sit in corpore, sed spiritum à sensibus cor-
poris alienato, ista videat. Si autem non tantum à sensibus

A corporis, sed ab istis similitudinibus rapiatur, quæ spiritu
cernuntur, ut in illam ipsa regionem spiritualium subue-
hatur, ibi sine ulla corporis similitudine perspicua veritas
cernitur; nullis falsarum opinionum nebulis offuscatur. Pro-
pter hoc adipiscendum labor suscipitur, & continentia à vo-
luptate, &c. Ibi videtur claritas Domini, non per vi-
sionem significantem, siue corporalem, ut in Sina, siue
spiritualem, ut vidit Isaias, & Ioannes in Apocalypsi,
sed per speciem; non per ænigmata, quantum ea ca-
pere mens humana potest, secundum assumentis Dei
gratiam, ut os ad os loquatur ei, quem dignum tali
Deus colloquio fecerit; non os corporis, sed mentis,
ut vidit Moyses, & Paulus: & hoc est tertium cælum,
ad quod raptus est. Ex quibus Augustini verbis sic

B philosophatur S. Thomas q. de Raptu art. 2. ad. 9. & art. 4. Dicendum, quod excessus mentis ecstasis, &
raptus in Scripturis pro eodem accipitur: & signifi-
cant eleuationem quandam ab exterioribus sensibus,
quibus naturaliter intendimus ad aliqua, quæ sunt
super hominem. Sed hoc dupliciter contingit: quan-
doque enim fit abstractio ab exterioribus, quantum
ad intentionem tantum, cum quis scilicet exteriori-
bus sensibus, & rebus vitur: sed tota sua intentio di-
uinis inspicendis, & diligendis vacat; & sic in excessu
mentis, ecstasi, aut raptu est quilibet diuinorum con-
templator & amator: vnde Dionysius cap. 4. de diui-
nis nominibus: est autem, inquit, ecstasim faciens diui-
nus amor: & Gregorius in Moralibus: Qui ad interiora

C intelligenda rapiuntur, à rebus visibilibus oculos claudit.
Alio modo secundum quod in usu prædicta nomina
magis habentur, fit ecstasis, raptus, aut excessus
mentis, cum aliquis, etiam actu, ab usu sensuum, &
sensibilium rerum abstrahitur ad aliqua supernatura-
liter videnda. Videtur autem supernaturaliter per
sensum, & intellectum, & imaginationem. Et ideo
duplicem raptum distinguit Augustinus 12. super Ge-
nesim; Vnum, quo mens rapitur à sensibus ad ima-
ginariam visionem, & sic accidit in Petro, & Ioanne
Euangelista in Apocalypsi. Alium, quo mens rapitur
à sensu, & imaginatione simul ad intellectualem vi-
sionem; & hoc quidem dupliciter: Vno modo secun-
dum quod intellectus intelligit Deum per aliquas in-
telligibiles immisiones; quod est propriè Angelo-
rum, & sic fuit ecstasis Adæ, ut dicitur in Genesi. 2. in
Glossa, quod ecstasis rectè intelligitur ad hoc immis-
sa; ut mens Adæ particeps Angelicæ curiæ, & intrans
in sanctuarium Dei nouissimè intelligeret. Alio modo
secundum quod intellectus videt Deum per essen-
tiam; & ad hoc fuit raptus Paulus.

Iam ex his colligere licet, in vigilia mentem Pro-
phetæ eleuari diuina virtute ad futura prospicienda.
Quæ eleuatio, si tantum dicat simplicem excessum à
seipso, secundum quem quis extra suum ordinem
ponitur, dicitur ecstasis, seu mentis excessus. Si verò
sit cum violentia quadam, dicitur raptus, ut notat S.
Thomas 2. 2. q. 175. art. 2. ad. 1. Hunc raptum mentis
Græci Patres assumptionem appellant, quo nomine
interpretantur Hebræum illud, Massa, quod vulgatus
vertit onus, de quo superius locuti sumus, Lemma, quo
nomine Symmachus, & Theodotio Hebræum no-
men Græcè transtulerunt, ait Theophylactus, id est,
captio ipsa, Prophetia nominatur, siue quod accipitur
ex Deo, ut intellexit quoque Basilus in principio
Isaiæ: siue propter propheticae mentis acceptionem;
ac propter ab humanis ad diuinas reuelationes trans-
lationes; & Theodoretus initio Nahum: alios, ait, spiri-
tu prophetico afflabat, gratia nimirum prophetica repente
eorum mentem corripiens, & à rebus humanis eos abdu-
cens, & abstrahens: hanc igitur assumptionem appellant
mentis raptum, & à rebus humanis translationem. Raptus,
inquit, mens mea à diuino spiritu; quæ essent ventura præ-

S. Thomæ
doctrina.

Abstractio
ad intentio-
nem.

Dionysius.

Gregorius.

Raptus du-
plex.

Eleuatio
Prophetæ in
vigilia.

Ecstasis.
Raptus.

Assumptio
Græcis.

Symmachus,
Theodotio.
Theophyl.

Theodoret.

Assumptio
est raptus.

52 Lib.III. De vera futurorum Cognitione

uidit. Hoc est illud Prophetarum, facta est super me manus Domini, Ezech. 1. Hoc est, virtus diuina corripuit me. & c. 2. ingressus est in me spiritus, & statuit me supra pedes meos. hoc est, eleuauit me, attentum reddens, & c. 8. Cecidit super me manus Domini, & emissa similitudo manus apprehendit me in cinctu capitis mei, & eleuauit me spiritus inier calum, & terram, & adduxit me in Ierusalem in visione Dei.

Inter hos raptus inuenitur furor diuinus, quo arreptus Saül. 1. Reg. 10. præ exultatione saliebat, & prophetabat: qui idem impulit Dauidem, vt deposita Regia maiestate, coram arca Domini, populo inspectante saltaret.

In omnibus his raptibus, furoribusque diuinis, hoc discriminis adnotat S. Thomas. q. de Prophetia art. 4. ad. 2. ab similibus raptibus interesse ex aliis causis prouenientibus: quod in his mens Prophetæ sic illustratur lumine Prophetiæ, vt etiam in ipsa à sensibus abstractione verum iudicium habeat de his, quæ videt in somno, vel in visione, cognoscâtque quæ videt non esse res, sed aliquarum rerum similitudines, de quibus certum iudicium habet per lumen mentis. Quando verò abstractio fit ad intelligibilia, asserit idem q. de Raptu art. 3. ad. 7. etiam dici intelligentiam à sensibus abstrahi, cum de eis non iudicat, sed solis supernis inspiciendis intendit, cum tamen in raptibus, aliis ex causis profectis, mens inepta reddatur ad iudicium. Ipsa ergo diuina inspiratio mentem Prophetæ corripuens eam eleuat, & diuinitus parat ad futura prospicienda mirabiliter.

De Morali ad Prophetiam conditione.

C A P. XI.

Si priscorum patrum sententiam audiamus, eodem modo loquentes inueniemus de virtute Prophetis necessaria ad diuinam de futuris veritatem percipiendam; ac de ea, quæ opus est illis, qui nituntur diuina mysteria contemplari. Nam quemadmodum contemplationis donum non contingit nisi viris in virtute exercitatis, & qui tranquillis affectibus, perfecta fruuntur ratione viuendi, ab omni humana contagione remota; ita arbitrantur nec donum Prophetiæ aliis concedi, quàm assidua virtutis exercitatione purgatis; & in arce sanctitatis collocatis. Philo certè Iudæus in libro, quis rerum diuinarum hæres, ita sensit. Omnibus, ait, probis viris sacra Scriptura prophetiam tribuit: nam Prophetæ nihil ex se proloquitur; sed omnia submonente alio: malum autem virum non est fas esse interpretem numinis; ergo nemo malus propriè correptus furore diuino dicitur, sed in solum sapientem hoc competit; quandoquidem is solus est instrumentum Dei resonans, ab eo contactum, & pulsatum inuisibiliter: proinde quotquot inter iustos censentur, inducuntur Prophetæ pleni celesti numine. Origenes præterea Homil. 6. in Numeros, sic loquitur. Requiescere spiritum non in quibuscumque hominibus legimus, sed in sanctis, & in iis, qui mundo sunt corde, & purificant animas suas à peccato. Denique quia pro puritate cordis, & sinceritate mentis, atque intelligentie capacitate requieuit spiritus sanctus in septuaginta senioribus, continuo, & operatur in eis: ait enim, requieuit in eis spiritus, & prophetauerunt. In omnibus ergo, qui prophetauerunt, requieuit spiritus sanctus. Christus solus sine peccato fuit. Constat reliquos omnes fuisse sub peccato; si omnes, necessario & Prophetas; & quomodo conueniet, vt tempore mansisse in eis dicamus spiritum sanctum? Moyses quidem cum peccauit ad petram contradictionis, non spiritus Dei locutus est. Quod si Scriptura testimonio tantus Prophetæ Moyses ostenditur, aliquando habuisse in se spiritum Dei, aliquando verò non habuisse, peccati scilicet tempore;

certum est, quia & de reliquis Prophetis similis forma tenenda est. ego autem, licet non vsquequaque pronunciem, puto tamen quod sint nonnulla etiam communium hominum gesta, quæ quamuis peccato careant, non tamen digna videantur, quibus interesse puenimus spiritum sanctum, vt verbi gratia dixerim: connubia quidem legitima carent quidem peccato, nec tamen tempore illo, quo conjugales actus geruntur, presentia sancti spiritus dabitur, etiam si Prophetæ esse videatur, qui officio generationis obsequitur. Quæ verba refert Hieronymus in epistola de Monogamia à medio, & adducitur 32. q. 2. c. connubia. & li. 3. Periarcho c. 3. Sana, & immaculata anima, si cum omni affectu, omnique puritate se vouerint Deo; & alienas se ab omni demonum contagione seruauerint, & per multam abstinentiam purificauerint se, & piis sacra religionis imbuta fuerint disciplinis, participium per hoc diuinitatis assumunt, & Prophetiæ, ac ceterorum diuinorum donorum gratiam merentur.

Basilus Magnus multa in huius rei confirmationem adducit in proœmio Isaïæ. Magna quidem, atque adeo prima dos, inquit, quæ animam summe purgatam requirat, diuini afflatus esse capacem ad prophetandum mysteria Dei. & infra. Necesse est, vt qui sit prophetaturus, huius animus ante sit idoneus redditus, sedatis affectuum, qui in nobis sunt, commotionibus; vt verbum illud, quod est in omnibus, magis compositos deligens animos, in quibus nec exiguus affectuum motus dissonat cum ratione, iuxta portionem præcedentis aptitudinis, diuini spiritus inducat efficaciam. Et rursus: Quemadmodum prophetarunt puræ, ac pellucida anima, veluti specula facta diuina operationis; imaginem integram, & inconfusam, nullaque ex parte turbatam carnis affectibus representabant. Nam omnibus quidem adest sanctus spiritus; verum in his, qui puri sunt affectibus, peculiarem vim ostendit. Ceterum qui gubernatricem anima partem confusam habent peccati sordibus, his non adest. Ergo cum anima omni virtutis studio dedita, vehementi in Deum amore, perpetuam Dei memoriam sibi impressam seruat; atque hac re primum apparat sese, vt Deum habeat velut inhabitantem, ex vehementissima in Deum intentione, & arcano amore, numine afflata, digna Prophetia dono redditur, Deo diuinam virtutem impertiente, animique oculos aperiente ad intelligendas, quas velis speculationes. Quapropter, & Prophetæ à fronte videntes vocabantur, propterea quod futura perinde, ac si presentia fuissent, prospicerent. At quomodo Pharaos, & Nabuchodonosor futura præscierunt? Nempe de mundanarum rerum statu oportebat dominos prauidere, vt iis fides haberetur. At quomodo Balaam prophetat, & Caiphas? Nimirum quod hi quoque habebant, quibus imperabant: hic quidem tamquam sacerdotum princeps; ille verò tamquam vates. Neque enim hic puritas animi fuit in causa; neque mentis pellucencia Deum contemplantis, atque inde virtutem haurientis; sed dispensatiue illis contigit sermo; non pro merito, sed pro temporis opportunitate. & super 1. Isaïæ, initio. Porro nostra omnium interfuerit, nec parui curare sedulo, vt mens consentaneis sibi exercitiis ad perfectionem instiuta, perspicaci luce circumfundatur. E sanè Dei donum est, cum spiritus sanctus mentem nostram luce illustrat cognitionis ad intelligenda Dei mysteria. Deus verò eorum, qui se dignos reddiderunt, principem animæ facultatem apprehendens, sententia sua, siue consilij cognitionem ipsis inserit.

Hieronymus in 23. Ieremiæ sic suam aperit mentem circa hanc rem. Audiri quæ dixerunt Prophetæ. sunt autem multa genera Prophetarum; quorum vnum est somniorum, quale fuit in Daniele. idcirco & ad eos prophetæ talis sermo dirigitur, qui credunt somniis, & omnia, quæ cernunt putant reuelationem esse diuinam, quæ propriè sanctis, & seruis Dei aperitur. Quod si legimus Pharaos, & Nabuchodonosor impios reges vidisse somnia, quæ vera fuerint, non eorum fuit menti, qui viderunt, sed vt per eorum

Hieronym.

Origenes.

Basilus.

Puri affectibus spiritus adest.

Balaam, & Caiphas dispensatiue prophetarunt.

Deus se manifestat dignis.

Hieronym.

Reuelatio sanctis fit. Pharaos, & Nabuchodonosor non prophetæ.

eorum occasionem sancti viri Ioseph, Danielque clarescerent, & dura corda, atque indomabilia Tyrannorum propria conscientia sentirent Domini maiestatem. & mox. Eorum est exponere somnium, qui Dei merentur habere sermonem, & dicere: hec dicit Dominus, quibus locutus est Dominus, in quibus veritas est, & non mendacium.

August.

Augustinus deinde lib. 12. de Genesi ad literam cap. 26. de genere prophetandi per visionem spiritua- lem loquens, sic ait: Porro si ab ipsis similitudinibus rapiatur, ut in illam quasi regionem intellectualem, vel intelligibilem subuehatur, ubi sine ulla similitudine perspicua veritas cernitur, ibi virtutes animae non sunt operosa, ac laboriosa, &c. Propter illud adipiscendum, ubi sacra quies erit, & ineffabilis visio veritatis, labor suscipitur, & continendi à voluptate, & sustinendi aduersitates; ibi videtur claritas Domini, non per visionem significantem, siue corporalem, ut visa est in monte Sina, siue spirituaalem, ut vidit Isaias, & Ioannes in Apocalypsi, sed per speciem, non per aigmata, quantum ea capere mens humana potest.

Maximus.

Maximus centuria 1. de Charitate, c. 95. Quemadmodum, inquit, Sol exorietur, & mundum illuminans, cum seipsum, tum res à se illuminatas demonstrat: ita quoque Sol iustitiae purgato animo exorietur, & seipsum videndum exhibet, & rerum, quae à se factae sunt, & deinceps sient, rationes demonstrat.

Christus Sol
se & alia il-
luminat.

Iustinianus.
Humilibus
reuelantur
mysteria.

Laurentius Iustinianus in peroratione libri de con- nubio Verbi, sic ait. Cum humilitatis virtus animam compleuerit, deiecerit, liquefecerit, tunc incipiet cor dilatari dilectione, irradiari veritate, repleti lumine, eleuari spiritu. Hinc secretorum oritur reuelatio, Scripturarum declaratio, futurorum cognitio, sensuum corporalium alienatio. Ha- ctenus Sancti patres suam sententiam fuisse aperue- runt, non nisi perfectis viris contingere prophetiam. Nos verò ex eorum mente duobus pronuntiatis ape- riemus quid verius tenendum sit.

Solis perfe-
ctis contin-
gere Prophe-
tiam.

Impius po-
test futura
praedicere.

Prius pronunciatum sit. Potest quidem impius homo futura praenoscere, etiam spiritu diuino corre- ptus, & sedatis eius vehementioribus affectibus, quā- tum opus sit, & imaginatione tranquilla reddita; cum Prophetia opus sit intelligentiae futura praudentis: ut contigit Balaam, qui cum ex sententia Iudae malus fuerit, prophetauit Num. 12. & Saül arreptus spiritu, etiam inter ceteros Prophetas prophetauit: & Cai- phas, & qui dicturi sunt in extremo die, Domine, Do- mine, nonne in nomine tuo prophetauimus? Prophetare, in- quit, Cyprianus, libro de Vnitate Ecclesiae, & demonia excludere, sublimis utique, & admirabilis res est, non ta- men regnum caeleste consequitur quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti, & iusti iuineris obseruatione gra- diatur.

Cyprianus.
Donum Pro-
phetiae ex
officio viris
sanctis datū.

Ratio.

Posterius pronunciatum. Donum ex officio pro- phetandi, non nisi viris sanctis, & Dei gratia appara- tis ad diuinam contemplationem tributum putamus, cum patribus supra relatis, hoc est enim quod Sapien- tia 7. dicitur. Sapientia Dei per nationes in animas san- ctas se transfert, amicos Dei, & Prophetas constituit. Quis enim quæso, poterit inficiari, Deum sibi amicos eli- gere, quibus sua secreta reuelet, iuxta dictum Chri- sti Ioan. 15. Vos autem dixi amicos, quia omnia, quae au- diui à Patre meo, nota feci vobis? Non faciet autem Do- minus verbum, dicitur Amos 3. nisi reuelauerit secre- tum suum ad seruos suos Prophetas. quod ipsum ve- rum existimauit Aristoteles lib. de Diuinatione per somnium cap. 1. cum ait. Si diuinatione somniorum est à Deo, inconueniens est, eam immutare quibuslibet, & non optimis viris. Porro cum Prophetiae donum, vel tri- buatur à Deo ad ostendendam viri sanctitatem, & cum Deo familiaritatem, qua ratione sanctus suppo- nitur eiusmodi Propheta; vel in gratiam proximorum, ad Ecclesiae aedificationem; quomodo tributum est munus prophetandi, olim Prophetis; modò viris Apo-

Deus amicis
sua secreta
reuelat.

Aristoteles.

stolicis, & concionatoribus. Hanc cum munere sem- per à Deo concessam gratiam, ad munus illud exer- cendum minime debet dubitari; cum constet hoc munus viris sanctis, quales fuere prisca Prophetæ, & viri Ecclesiastici insignes sanctitate, hoc donum fuisse tributum.

Quare sicut, si cui peccatori concedatur aliqua il- lustratio, ad donum contemplationis spectans, non propterea contemplator dici debet, si absit ardor amoris: sic cum Prophetia non sine contemplationis gratia sit, non si semel quis extra charitatem existens prophetet, & diuino affletur spiritu, confestim Pro- phetis est annumerandus. Vnde nec Balaam Prophe- ta Dei habendus est, quod arreptus fuerit diuina vi, ne malediceret populo: nec Pharaon, aut Nabucho- donosor, quod in somniis visiones viderint: quæ nisi cognitio accedat, Prophetiae non sunt. Nec Saül & ceteri, qui dispensatiue, ut dixit Basilus, & casu tan- tum, ut dixit Origenes super Ioannem, de Caipha lo- quens, & per transitum, ut his verbis asserit Augusti- nus. Cum enim lib. 2. de mirabilibus sacrae Scripturae cap. 10. & lib. 20. qq. in lib. Regum, & lib. 2. ad Sim- plicianum q. 1. probasset etiam malis spiritum Pro- phetiae tributum, sic concludit. Tantum autem distat inter Prophetiam Prophetarum, sicut Isaias, Ieremias, & ceteri omnes fuerunt, atque istam transitoriam, qua in Saül apparuit, quantum distat inter loquelum humanam, & asina Balaam: accepit enim hoc ad tempus illud iumen- tum. Multo minus mirandum est homini reprobo datam fuisse ad momentum temporis affectu transitorio Prophe- tiam; quando ille dederat, qui & asinam, cum voluit, loqui fecit. Non enim si quispiam dixerit aliquid quod ad sa- pientiam pertinet, continuo sapiens existimandus est: sicut nec quispiam, si aliquando prophetauerit, iam inter Pro- phetas. Hoc igitur mirari desinamus, cum in hominibus apparet aliquid diuinitus, quorum vel meritum, vel habi- tum excedit, cum forte vult Deus cuiusdam significationis gratia tale aliquid demonstrari. Haftenus ille.

Munus pro-
phetandi so-
lis sanctis
contigit.

Vno actu nō
fit quis Pro-
pheta.

Mali quales
Prophetæ.
Basilus.

August.

Mali ad tē-
pus & per
transitum
prophetauit.

Sapiens vno
actu, nō est
sapiens.

Propheta intellexerintne quæ pro-
phetarent?

C A P. XII.

Hoc etiam in varias sententias patres distraxit, intellexerintne Prophetæ, quæ dicerent? quos non erit difficile componere. Montanus quidem eius hæresis auctor fuit, qua asseruit Patriarchas, & Pro- phetas in ecstasi locutos, nescientes quod dicerent; ut refert Epiphanius Hæresi 48. contra Montanistas, & Hieronymus passim. Cui nonnulli ex partibus ali- qua ex parte suffragantur. Ambrosius lib. 1. de Abra- ham cap. 8. de eo dicit, prophetaisse quod ignorabat, cum dixit pueris suis: expectate hic cum asino, & ego, & puer illuc usque properantes, postquam adorauerimus, reuer- temur ad vos, cum tamen filium esset immolaturus.

Montani
Hæresis.

Epiphanius.
Hieronym.

Ambrosius.

Cyrillus lib. 8. in Ioan. cap. 3. Caiphas, inquit, Pro- pheta dici posset, quamuis non intellexit: non enim ad Pro- pheta rationem id semper exigitur, & necessarium est, ut quæ futura denunciat, intelligat. Habuit Daniel complures visiones, & propheticas protulit denunciationes; quas pri- mum non intellexit, sed ab angelo postea est edoctus; & no- men Propheta non perdidit. Augustinus lib. 7. de Ciuita- te Dei cap. 33. Propheta, ait, quædam intelligebant, quæ- dam non intelligebant. & lib. 2. ad Simplicianum q. 1. Alios, inquit, afficit spiritus per informationem: alios per fructum mentis ad intelligentiam: alios nescientes; sicut Caiphas, cum esset Pontifex prophetauit, sic illi.

Cyrillus.

August.

Prophetæ
intelligebāt
quæ dicebāt.

54 Lib.III. de vera futurorum Cognitione

Origenes. ait Origenes Homil. 6. in 16. Ezechielis. Neque enim, ut quidam suspicantur, mente excidebant Prophetæ, & ex necessitate spiritus loquebantur. & tomo 6. in Ioannem. fatendum erit quæ proprio ore protulerint Prophetæ eos intellexisse, inque labiis gestasse animi candorem. & lib. 3. Periarchon c. 3. Sicut sancti Angeli, & ipse Deus operatus est in Prophetis suggestionibus sanctis ad meliora prouocans, & cohortans; ita sane, ut maneret in arbitrio hominis, ac iudicio, si sequi vellet, aut nollet ad celestia, aut diuina prouocantem. Unde & ex hoc manifesta discretione dignoscitur quomodo anima melioris spiritus presentia moueatur, id est, si nullam prorsus ex imminente aspiratione obturbationem, vel alienationem mentis incurrat, nec perdat arbitrii sui iudicium liberum; sicut exemplo sunt omnes vel Prophetæ, vel Apostoli, qui diuinis responsis sine ulla mentis obturbatione ministrabant. Basilii in proœmio

Basilii. Porro sunt qui dicant eos extra se raptos prophetare; humana mente ab spiritu absorpta: verum id abhorret à professione diuinæ presentie, ut ameniem reddat, qui à numine corripitur: cumque plenus diuinorum decretorum esse caperit, tum à propria mente excidat; & qui aliis ex sese prebeat utilitatem, ipse ex propriis sermonibus nihil capiat utilitatis. In summa, qui consentaneum est ut quis ex sapientie spiritu simillimus insano reddatur? Quin potius neque lumen cecitatem parit, verum videndi vim à natura infusam expergeficit: neque spiritus tenebras inducit animis; sed ad contemplationem rerum intelligibilium mentem à peccati maculis puram exigit. Ad hæc: si sapientes sunt sancti, qui sit, ut non responderint, congruerintque iis, quæ prophetantes edebant? Sapiens enim, inquit, intelliget quæ ab ore proprio proficiuntur, in labiis autem portat intelligentiam. Porro si quoniam Isaac in ingressu filij sui extra se raptus fuit: & quoniam Dauid dixit in excessu suo, ob id fingunt sanctos extra se rapti, intelligent admirationem, ac stuporem appellatum esse raptum. & in cap. 13. Isaia initio. Sane perspicuum est Prophetas non esse locutos per extasim, id est, emota, siue alienata mente, siquidem spiritibus reprobis correpti, & afflati vitiosa mente perperam circumferuntur, sibi que demonum suggestionem ingestas phantasticas imaginationes, non quidem vident, sed hallucinantur, ceu assolent leuo demone agitati, fluuios cernunt, ac montes, belluas immanes, &c. & hæc sunt aliud nihil quam error, & amotio mentis perturbationibus exagitata, quæ sua vi operatoria orbata est. Sedenim in sanctis non ad eum modum se res hæc habet; siquidem ait ipse Deus, ego visiones multiplicavi. Porro Dominus si cui gratuitam confert visionem, menti eius, quem ad susceptionem gratiæ istius adornauit, adeo nullam infert cecitatem, ut eam verius suo illustret splendore, & irradiet, & aduentu spiritus sancti, & affluencia ipsius reddat tanto illustriorem, ac splendidiorem: eam enim ob causam appellati sunt Prophetæ [videntes,] quod eorum menti quadamtenus adnota sit visio ceteris perspicacior, idque per presentiam sancti Spiritus eos sua luce circumfundentis.

Spiritus sanctus non insanum reddit. Spiritus sanctus non insanum reddit. Spiritus sanctus non insanum reddit. Spiritus sanctus non insanum reddit.

Admiratio dicta raptus. Admiratio dicta raptus. Admiratio dicta raptus. Admiratio dicta raptus.

Afflatus spiritu malo cœcutit. Afflatus spiritu malo cœcutit. Afflatus spiritu malo cœcutit. Afflatus spiritu malo cœcutit.

Videntes Prophetæ cur dicti. Videntes Prophetæ cur dicti. Videntes Prophetæ cur dicti. Videntes Prophetæ cur dicti.

Chrysostomus. Chrysostomus Homil. 29. in 1. ad Cor. 12. Hoc Vatis inquit, proprium est mente commoueri, & necessario compelli, & trahi tamquam furis percitum: Prophetæ autem non eiusmodi est, sed sobria mente, & modesta, & firma, quæ loquitur omnia, ut decet, nouit. Hieronymus in proœmio Isaia. Neque verò, ait, ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetæ in extasi sunt locuti, ut nesciret quid loquerentur; & cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent; de quibus Apostolus ait, [nescientes quid loquantur] sed iuxta Salomonem, [sapienter intelligit quæ profert de ore suo, & in labiis suis portabit scientiam;] etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus, quomodo instar brutorum animalium quid dicerent ignorabant? Si ergo intelligebant quæ dicebant, cuncta sapientie, rationisque sunt plena: nec aër voce pulsatus ad aures eorum perueniebat, sed Deus loquebatur in animo Prophetarum. Idem asserit in proœ-

Hieronymus. Hieronymus in proœmio Isaia. Neque verò, ait, ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetæ in extasi sunt locuti, ut nesciret quid loquerentur; & cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent; de quibus Apostolus ait, [nescientes quid loquantur] sed iuxta Salomonem, [sapienter intelligit quæ profert de ore suo, & in labiis suis portabit scientiam;] etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus, quomodo instar brutorum animalium quid dicerent ignorabant? Si ergo intelligebant quæ dicebant, cuncta sapientie, rationisque sunt plena: nec aër voce pulsatus ad aures eorum perueniebat, sed Deus loquebatur in animo Prophetarum. Idem asserit in proœ-

Augustinus. Augustinus multa in hanc rem est locutus lib. 12. de Genesi ad literam c. 9. sic ait: Non est Prophetæ qui signa videt, nisi ea intelligat; ideo [videntes] Prophetæ appellari, quia magis spiritui, quam corpori visio congruit. Idem Epistola 112. c. 21. & lib. contra Adimantium Manicheum cap. 28. postquam tria visionum genera posuerat. Non est, ait, Prophetæ veri Dei, & summi, qui oblata diuinitus visa, vel solo corpore, vel etiam illa parte spiritus videt, quæ corporum capiuntur imagines, & mente non videt. sed plerumque in Scripturis sic posita inueniuntur, quemadmodum visa sunt, non etiam quemadmodum intellecta sunt, ut mentis visio, in qua totus fructus est, exercendis lectoribus seruaretur; sed ex multis, quæ aperte sunt scripta, manifestatur nobis quomodo illa intellexerint, quæ sic in libris posuerunt, quomodo figuratè illis demonstrata sunt. Ad duo enim genera illa visionis pertinent figuratæ demonstrationes: ad mentis autem, id est, ad intelligentiæ visionem simplex, & propria pertinet reuelatio rerum intellectarum, atque certarum: quæ omnia mirificis modis moderatur Spiritus sanctus. Gregorius lib. 11. Moral. c. 12. Cum aliquid vel ostenditur, vel auditur, si intellectus non tribuitur, Prophetæ non est.

Conciliatio patrum. Ut patrum in hac re diuersitatem conciliemus, cum distinctione respondeamus oportet. Nam aliud est dicere Prophetas in extasi locutos, absque hoc, quod intelligerent quæ dicerent; quod fuit impium Montani dogma, contra quod & Origenes, & Epiphanius, & Hieronymus scripsere; probantes liberè locutos Prophetas, qui possent loqui, & tacere, iuxta illud Apostoli 1. ad Cor. 14. Spiritus Prophetarum Prophetis subiecti sunt; ut in sua haberent potestate, & loqui & tacere. Aliud est dicere, vidisse in extasi visiones, & oracula audisse; & ita raptos, ut non possent non videre, quæ ostendebantur: quod multis ex Prophetis accidit.

Extasis duplex. Rursus Extasis hæc dupliciter potest considerari, ut adnotant Philo in libro; Quis rerum diuinarum Hæres; & Epiphanius eo in loco. Aut enim Extasis est à sensibus externis, vel etiam internis, mente integra manente: & huiusmodi Extasis frequens fuit in sanctis Prophetis, ut diximus cap. 10. Aut est Extasis à mente, quia mens ipsa præ furore, absque vlla operatione; & hæc nullatenus contigit sanctis Prophetis, sed falsis, & à demone agitis, ut notauimus lib. 2. Quod autem attinet ad intelligentiæ visorum, & oraculorum, vnico dicto respondetur.

Sanctis datur intelligentia visorum & gestorum in tempore. Sancti Prophetæ, & Patriarchæ non tantum acceperunt intelligentiæ ad videndum ea, quæ illis ostendebantur visa; & gesta, quibus aliquid figurabant; sed etiam ad intelligendum quid significarent; licet non statim illustrarentur, id ut cognoscerent. Ut per moram, inquit Hieronymus in 10. Danielis, occasio daretur amplius Deum deprecandi, & lacrymis, & ieiunio inuocandi diuinam misericordiam, ut mitteret angelum suum, qui doceret Daniele. Et tunc quidem nondum haberet rationem prophetiæ; quia intelligentia est opus in visione, Dan. 10. ut aliquis dicatur Prophetæ: ea enim est de ratione prophetiæ. Sic Zacharias multa videbat, & nescius angelum interrogabat, quæ illa essent, & tandem illustrabatur, non tantum ut spectra videret, sed ut quid significarent, intelligeret. Quod de omnibus sanctis Prophetis asserendum est cum Augustino 2. de Genesi ad literam cap. 17. quorum mens non tantum acta est instinctu quodam occultissimo, quem nescientes humanæ mentes patiuntur; quia hoc non plenè, certoque discernitur an ex Deo sit: sed impulsu diuino impelluntur ad apprehendendam rem; etiam quatenus à Deo reuelatam: quod defuit Pharaoni, Nabuchodonosori, & Caiphæ; quorum mens impulsæ est diuinitus

Videntes dicti Prophetæ.

Prophetæ non est, qui non videt.

Prophetiæ fructus in visione mentis.

Gregorius.

Conciliatio patrum.

Prophetæ liberè loquebantur.

Extasis duplex.

Extasis à sensibus non à mente contigit Prophetis.

Sanctis datur intelligentia visorum & gestorum in tempore.

Visio sine intelligentia non est Prophetæ.

Nabuchodonosor & Caiphæ apprehendebant rem, non percipiebant.

Prophetæ
docebantur
diuinitus.

Patriarchæ
intelligebat
quid figura-
rent.
Hieron.

nitus ad rem apprehendendam, non quatenus à Deo reuelatam; & ulterius ad percipiendum ea, quæ in eorum visis, verbis, aut factis Spiritus sanctus adumbrabat, fere semper illustrabantur, & docebantur diuinitus Prophetæ, quamuis id non in vniuersum videatur S. Thomæ 2. 2. q. 173. ar. 4. Atque adeo sicut Prophetæ intelligebant, quæ suis verbis prophetabant, & quæ visis referebant; ita veteres patres quæ suis gestis figurabant, ut cum aliis patribus sentit Hieronymus in cap. 3. ad Ephesios.

De Prophetica Denunciatione.

C A P. XIII.

Philo.
Propheta
quis.
August.

Cum Propheta, auctore Philone, libro de præmiis, & pœnis, sit interpres Dei dictantis intus oracula; & Augustino q. 17. in Exodum, sit verborum Dei enunciator, qui denunciet hominibus, qui non possunt Deum, vel non merentur audire: necessarium erit explicare quibus modis ea, quæ mente viderit, hominibus manifestet. Igitur cum duo sint tantum internorum signa conceptuum, verba & res: nam teste Philosopho lib. 1. de Interpretatione c. 1. Verba non tam rerum, quam animi cogitationum signa sunt: ipse verò cogitationes rerum imagines; quibus magis animus permouetur, quam iplis cogitationibus; sicut his magis, quam verbis. Nam

*Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quàm quæ sunt oculis subiecta fidelibus, & quæ
Ipse sibi tradit spectator:*

Imagines
rerum for-
tius mouet.

Horatius.

ut Horatius dixit, Hinc factum est, ut quoniam Prophetarum munus est audientium animos pro temporis exigentia permouere ad id efficiendum, non solum verbis, sed etiam imaginibus vtantur. Idcirco Tertullianus lib. de carnis resurrectione asseruit: *sicut vocibus, ita & rebus prophetatum est.* & Irenæus lib. 4. aduersus hæreses c. 37. *Non enim, ait, solo sermone prophetabant Prophetæ, sed & conuersatione, & actibus, quos faciebant, secundum id, quod suggererat spiritus.* & Augustinus lib. 4. contra Faustum c. 2. & lib. 22. c. 23. *Patrum illorum non tantum lingua, verum etiam vita prophetica fuit: quod ipsum tradit Beda in prologo Psalterij.*

Denunciatio
Prophetica
triplex.

Simplex o-
ratio.

Propheta ergo tribus modis sua visa, suaque oracula in lucem edebant, & hominibus declarabant: aut simplici oratione quæ Hebraicè dicta *הַתְּפִלָּה* *hat-phalah*, Latine vertitur *instillatio*: Job. 29. *super illis stillabat eloquium meum.* Amos. 7. *non prophetabis super domum Israel, & non instillabis super domum idoli.* Micheæ 2. *Ne stilleris stillantes, ne stilleris super istos.* Quod si sublimi, & eleganti dicendi genere vtatur Propheta; cuius elegantia sine docto interprete constare non possit, appellatur ea forma loquendi *מְלִישָׁה* *Melisah*, à verbo *Malath*, quod est, *dulcescere*, iuxta illud Psal. 118. *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua!* Latine, *elegantia*, seu *suauiloquentia* diceretur. hoc dicendi genus proprium est Davidis, & Salomonis, etsi in Prophetis aliis aliquando reperiatur. Deinde Prophetæ quæ videbantur similitudinibus, & parabolis explicabant: quarum tamen sententia vel aperta erat, aut facilem explicationem habebat, ut illa Isaiæ 6. *Vidi Dominum sedentem super solium Seraphim,* &c. quæ forma dicendi Hebraicè est *מָסָל* *Masal*, Latine *parabola*, seu *allegoria*. Tertio si oratio ex verbis, & tropis, seu figuris instituitur, quorum sit difficilis, & recondita significatio, dicitur Hebraicè *חֵידָה* *acumen*, *anigma*, seu *propositio* à verbo *חָדַד* *hadad* *acuere*, quod acutissimam esse mentis aciem oportet, quæ in huiusmodi dictorum sententiam penetrare possit. Huius generis sunt Ezechielis curus; Zachariæ visiones; Danielis hebdo-

Suauiloque-
ria.
Denunciatio
similitudini-
bus facta.

Oratio ver-
bis, & imagi-
nibus con-
stans, acu-
men.

A madæ, & Ioannis Apocalypsis. Hi sunt igitur tres, Tres verbo-
aut quatuor modi, quibus suas Prophetæ reuelationes rum denun-
verbis explicant hominibus, Scillatio, Elegantia, Pa-
rabola, seu Allegoria: Propositio, seu Enigma.

B Alter modus denunciandi suas prophetias, imagi- Denunciatio
nibus constabat, & actionibus, absque verbis: nam gestis facta.
his magis populum commouebant, veris, aut vero si-
milibus imaginibus. Sic Ahias Silonites 3. Reg. 11. Ahias.
discisionem Israelitici regni Ieroboamo prædicturus,
suum ipsius palium nouum in duodecim partes scidit;
& duabus apud se retentis decem illi tradidit. simili-
ter Eliseus 4. Reg. 13. arcum, & sagittas petiit, in-
tendit, & Syriam versus iecit: sic fecit Alexander Ma- Alexander.
cedo, qui tota Græcia subiugata, cum in Asiam tra-
ieciisset, ubi primum terram attigit, iactis arcu sagit-
tis, solum ipsum Asiæ petiit, & eius maximæ orbis
partis imperium, atque summam sibi fertur promi-
sisse. In hoc genere continentur gesta omnia Patriar-
charum.

C Solent tertio vtrisque coniunctis, & vna composi- Denunciatio
tis, rebus nimirum cum oratione, rem præstare Pro- mixta ver-
phetæ. Ut Isaias cap. 20. iussus est soluere saccum de bis, & rebus
lumbis suis, & calceamenta de pedibus suis, & sic per varibus con-
tres annos incedere. & dixit Dominus: *sicut ambulauit ducta*
seruus meus Isaias nudus, & discalceatus; trium annorum
signum, & portentum erit super Egyptum, & super Ethio-
piam. Ieremiæ etiam c. 13. præceptum est, accipere
lumbare lineum, & ducere ad Euphratem, ut ibi pu-
tresceret: & adiecit Dominus: *sic putrescere faciam su-*
perbiam Iudæ, & superbiam Ierusalem multam. & rur-
sus cap. 27. dixit Dominus Ieremiæ: *fac tibi vincula, &*
catenas, & pones eas in collo tuo, & mutes eas ad regem
Edom, &c. & dices; ego dedi omnes terras istas in manu
Nabuchodonosoris regis Babylonis. hoc ipso agendi ne-
gocio cum oratione, Hoseas suum vaticinium est
exorsus. Quod ipsum fuit solenne vaticinium noui testa-
menti: nam quidam Paulo enunciauit, quæ vincula,
& qualis carcer illum Ierosolymis manerent; suas ip-
sius manus, ac pedes Pauli balteo ligando, Actuum
21. futura rei ea imagine proposita, cum hac subie-
cta oratione, hæc dicit Spiritus sanctus, *virum, cuius est*
zona hæc, sic ligabunt in Ierusalem Iudæi, & tradent in
manus gentium. His igitur tribus formis denunciandi
vtantur Prophetæ, quo verius auditorum animos
ad Dei amorem, vel timorem permouerent.

*Prophetia vera à falsa qua ratione
dignoscatur.*

C A P. XIV.

Difficile explicatu est, & in quo à multis est la- Difficultas
boratum, definire modum, certamque formam tractatus.
tradere, qua Propheticus spiritus probari queat, an
ex Deo; an potius ex dæmone proficiscatur; qui dum
se transfigurat in Angelum lucis, vera falsis admif-
cet, quo facilius creditus, securius decipiat. Huius
enim rei gratia, si non esset alia, tota hæc de vaticina-
tione tractatio suscepta est, & fusè differta, & ad fi-
nem vsque deducta, cum in ipsa Scriptura sacra veri
Prophetæ cum pseudoProphetis misceantur, quos
oportet signis aliquibus à se inuicem distinctos o-
stendere.

E Sed vt facilioribus præmissis ad difficiliora eluci-
danda, auctore Deo, procedamus; hoc in primis tam-
quam certum statuendum est, eam futurorum cogni-
tionem, quæ externa aliqua arte acquiritur, à Deo vt
supernaturalis auctore Prophetiæ, non emanare. Ars
autem eiusmodi duplex est; aut Naturalis, qualis est
Astrologia, Meteorologia, Aruspicina, & Physiogno-
mia; de quibus in primo libro à nobis est disputatum.

Artificiosum
vaticinium
à Deo non
est.

56 Lib III. De vera futurorum Cognitione

Prophetia neque loco, neque tempore ductis, diuinitas habebatur; de qua in altero libro actum est. Diuinus enim Spiritus Prophetarum, neque loco, neque tempore, neque ritui alicui erat alligatus; qui ubi vult spirat, & vocem eius audis, & nescis, unde veniat, aut quod vadat. nam neque propheticus spiritus semper aderat Prophetis, quoties ipsi volebant, ut aduertit Hieronymus in 33. caput Ezechielis, & in 35. in principio: & Gregorius Homil. 1. in Ezechielem: neque in aliquo loco, sed ubi rapiebantur ab spiritu. Cum tamen malignus spiritus sese alligasset ritibus certis, certoque & tempore, & loco, in quibus inuocatus respondebat. Vnde ille falsus proculdubio habendus est Propheta, qui tam familiarem habet reuelantem, ut quoties velit, & ubique velit eius vocem, aut visionem percipiat: hæc enim nimia familiaritas sine familiari dæmone, qui, quod & ipse magis colatur, meliusque decipiat: non dubitat præstare esse Prophetæ suo, nequaquam habetur: cum tamen diuinus spiritus non semper se detexerit veris Prophetis, quod eos redderet humiliores, ut ait Gregorius. Rursus qui visum non percipit, aut vocem, nisi vel oriente Sole, aut occidente; aut dormiendo corpore sito super dextro latere, aut sinistro; aut vigilando; sed in tali loco, aut situ; aut non nisi talibus verbis prærecitatis, aut quibusvis aliis similibus ritibus; eadem ratione falso spiritu deceptus iudicandus est diuinare. Vniuersa enim hæc artificiosa sunt, & quæ summum illum spiritum, qui externis his fictis ritibus non attrahitur, minime decent.

August. Præmittendum est secundò ex Augustino lib. 2. super Genesim c. 17. & S. Thoma 2. 2. q. 171. ar. 1. dupliciter contingere à Prophetis aliquid prædici; aut cognitum expressa reuelatione: aut instinctu quodam quem interdum etiam nescientes humanæ mentes patiuntur. Iudicium de vtriusque auctore, vtrum Deus sit, qui reuelat, an Dæmon, vel ipse spiritus hominis; ex duplici capite capiendum est; vel ex re ipsa reuelata; vel ex persona ipsius Prophetæ, cui fit reuelatio, instinctusque contingit, vel ex utroque. Nam si res reuelata superet captum hominis, qui accipit, quia vel supernaturalis est, vel etiam si naturalis, & quæ alias naturali modo cognosci posset, at modo naturali, & consueto non est cognita, sed vel per visum, aut per

Res superans captum hominis; à Deo dimanare pro certo est habendum. hic autem quis sit, siquidem de expressa agatur reuelatione; recurrendum est ad consilium sumendum de ea, & iudicium ferendum ad personam ipsius Prophetæ: nempe considerando in eo condiciones, quas iam subiicimus; & super omnia ad Ecclesiam, nempe ad publicam personam ab Ecclesia constitutam. De instinctu Prophetico mox dicemus: his positis, ut ex personæ ipsius Prophetæ conditionibus cognoscamus vtrum verus sit Propheta, an falsus, regulas, quas subiicimus oportet considerare.

Reuelator quis sit ex persona Prophetæ digno scitur. Persona sequentibus regulis cognoscenda. Verus Propheta scit in fallibiliter reuelatione à Deo facta. S. Thomas.

Naturalis Prophetia non est infallibilis.

Regula prima certissima sit: Verus Propheta certo, & infallibiliter, ac euidenter cognoscit reuelationem sibi factam à Deo esse: falsus autem nequaquam; hanc veritatem multis in locis tradit nobis S. Thomas: nam in primis q. 12. de Veritate ar. 3. in corpore, agens de differentia Prophetiæ naturalis, & diuinæ; sic ait: *Prophetia supernaturalis habet futurorum prævisionem immediate à Deo, quamuis angelus possit esse minister, prout agit in virtute diuini luminis naturalis ex actione causarum secundarum: item naturalis non infallibiliter præuidet; Prophetia vero, quæ est Spiritus sancti donum, præuidet infallibiliter: quia secundum illam infallibilitatem præuidet, secundum quam futura sunt à Deo præscita. Sed circa scibilia non differunt, quia vtrique Prophetia ita immobiliter, & certissime facit scire huiusmodi scibilia*

A necessaria, sicut si scirentur per principia demonstrationis. Per Prophetiam etiam vtramque eleuatur mens hominis, ut quodammodo conformiter substantiis separatis intelligatur: quæ sicut principia, ita & conclusiones simplici intuitu, sine deductione vnius ex alio certissime videntur. Vtrique etiam differt à somno, & visione, (quæ non pertinent ad Prophetiam) quod in his anima inhaeret, tamquam rebus, veris phantasmatibus: at anima Propheta, si videt aliquam phantasmata, cognoscit per lumen propheticum ea, quæ videt, non esse res, sed similitudines aliquid significantes, & earum significationem cognoscit; quia in intelligentia opus est in visione, ut dicitur Dan. 110. & 3. contra gētes c. 144. Cognitio, ait, quæ de futuris habetur ex reuelatione diuina, secundum gratiam prophetalem est omnino certa, sicut & diuina præcognitio est certa: non enim Deus præcognoscit futura solum, prout sunt in suis causis: sed infallibiliter, secundum quod sunt in seipsis: unde & cognitio prophetica per eundem modum datur homini de futuris cum certitudine perfecta. & 2. 2. q. 171. ar. 3. ad. 2. distinguens fidem à Prophetia, sic ait. Fides etsi sit de inuisibilibus homini, tamen ad ipsam non pertinet eorum cognitio, quæ creduntur; sed quod homo per certitudinem assensui iis, quæ sunt ab aliis cognita. At quæ cadunt sub Prophetiâ, cognoscit homo per diuinam reuelationem; quasi dixisset; ad Prophetiam pertinet semper euidenter Dei testimonio cognoscere reuelata: ad fidem autem tantum assentiri iis, quæ cognita sunt à Prophetis, & sic art. statim 5. de his, inquit, quæ expresse per spiritum Prophetiæ Propheta cognoscit, maximam certitudinem habet, & pro certo habet quod hæc sunt sibi diuinitus reuelata; alioqui si de hoc ipso certitudinem non haberet, fides, quæ dictis Prophetarum innuitur, certa non esset. & in argumento 2. sic arguit. Maior est certitudo, quæ est per diuinum lumen, quam quæ est per lumen rationis naturalis: ille autem, qui habet scientiam, pro certo scit se habere: ergo ille qui habet prophetiam per lumen diuinum, multo magis certus est se habere. quod argumentum concedit. & q. 173. art. 4. Cum aliquis, inquit, cognoscit se moueri ab Spiritu sancto ad aliquid estimandum, vel significandum verbo, vel facto, hoc propriè ad Prophetiam pertinet. & de hac dicit, concludere argumenta, quibus probatur, ita, vel magis illuminari Prophetam lumine prophetico, quam intellectum lumine naturali.

B Ex his S. Thomæ testimoniis colligitur primò, verum Prophetam euidenter cognoscere certam esse suam reuelationem: sicut angeli cognouerunt in sua conditione euidenter mysteria sibi reuelata, de quibus habuere fidem; hac ratione conuicti. Deus est qui hoc dicit mihi; Deus mentiri non potest; ergo hoc absque dubio erit. Assumpta minor euidentis est lumine naturali. Maior euidentis quoque est, non euidentia scientiæ, quæ per causas effecta, & per effecta causas cognoscimus: sed ea euidentia, quæ oculus lumine Solis illustratus euidenter videt colorem: & intellectus lumine naturali videt totum esse maius sua parte, sine vlllo discursu. ita intellectus Prophetæ illustratus lumine prophetico, videt Prophetiam; quæ est diuinæ præscientiæ similitudo, impressa eius intellectui, aut signum, ut notat S. Thomas 2. 2. q. 171. art. 6. ad. 2. ut magister imprimit intellectui discipuli similitudinem scientiæ, quam ipse in se habet: & ita euidenter videt illam similitudinem esse à Deo reuelante, & dicente sibi. Quæ euidentia reddit illum ita certum, & immobilem, ut cogat assentiri conclusioni; qui assensus per illud instans, quo durat lumen propheticum, est assensus Prophetiæ: transiente autem illo, informatur lumine fidei, & fit assensus fidei: quem licet conuictus habeat: sed in affectu erat paratus credere, etiam si non vidisset; & propterea erat fidelis. Et eiusmodi reuelationibus Prophetarum innuitur tamquam principiis fides aliorum fidelium, non euidenter.

C Qui habet scientiā certo scit se habere. itidem & Propheta

D Verus Propheta euidenter scit reuelationem sibi factam. Ratio euidentis.

E Euidentia experimentalis.

Fides cum Prophetia quomodo sit in Propheta.

Fides cum Prophetia quomodo sit in Propheta.

Prophetia differt à somno, & visione.

Eadem certitudo rei reuelatæ, & reuelantis.

Differentia Prophetiæ à fide.

Qui habet scientiā certo scit se habere. itidem & Propheta

Verus Propheta euidenter scit reuelationem sibi factam. Ratio euidentis.

Euidentia experimentalis.

Fides cum Prophetia quomodo sit in Propheta.

Lumen fidei
à prophetico
qui differat.

denter scientium certum esse quod credunt, sed credentium. Nam lumen fidei in hoc differt à lumine prophetico; quod lumen propheticum reddit intellectum proportionatum obiecto prophetico, & ita firmat, & quietum illum facit, ut non desideret voluntatem consentientem, & mouentem. At lumen fidei non ita eleuat intellectum, ut illum reddat proportionatum obiecto fidei; atque ita non firmatur, neque quiescit, nisi expectato consensu, & motu voluntatis.

Deus nō co-
gnitus à Pro-
pheta in se,
sed in voce.

Secundò colligitur, hanc Prophetarum euentiam, quam habebant de hoc, quod Deus diceret quæ reuelabat: non ex eo prouenisse, quod Deum ipsum viderent: quia per Prophetiam, ut ait S. Thomas 2. 2. q. 171. art. 4. ad 3. non cognoscitur in seipso principium prophetiarum cognitionum, quod est Deus: sed ipsa vox Dei ita se ostendebat intellectui Prophetæ illustratam lumine prophetico, ut verè monstraret, non fuisse vocem Angeli, aut dæmonis, per se sumpti.

Vox articu-
lata euidenter
scitur cuius
sit.

Sicut enim ego audiens vocem aliquam articulatam, ex natura vocis euidenter cognosco esse vocem hominis, & vocem patris mei, aut amici, etsi eum nō videam: & vnus angelus euidenter cognoscit loquentem sibi esse Gabrielem, aut Michaëlem ex sermone, etiam si eos non videret: sic lumen propheticum facit euidenter cognoscere vocem, aut dictum reuelantis suo intellectui impressum, verè esse Dei. Petrus apud Clementem lib. 2. Recognitionum versus finem, intellectum sic lumine prophetico illustratum vocat sextum præscientiæ sensum. Est enim, inquit, & alius sextus sensus, id est, præscientiæ: isti enim quinque sensus scientia capaces sunt; sextus autem præscientiæ est, quem habuere Prophetæ, Tu ergo quomodo potes Deum omnibus incognitum nosse, qui nec propheticum sensum, qui est præscientiæ mēuisti? loquitur cum Simone Mago. Talem intellectus sic illustrati euidentiam vocat Gerson Tractatu de distinctione verarum visionum à falsis, signo 4. Intimum saporem, & experimentalem illuminationem, qua sentit homo differentias inter veras reuelationes, & falsas. De ea S. Augustinus 6. Confessionum cap. 13. refert matrem dixisse; discernere solitam se quodam sapore, quem verbis explicare non poterat, quid interesset inter Deum reuelantem, & inter animam suam somniantem. Sicut experientia ipsa noscit quisquam, quando vigilas, & quando somnians aliquid cogitauerit: cum tamen sæpe non discernat an in vigilia, an in somnis id sibi contigerit. Gregorius quoque lib. 4. Dialogorum c. 4. sic ait. Cum sancti viri inter illusiones, atque reuelationes ipsas visionum voces, & imagines quodam intimo sapore discernunt, ut sciant quid à bono spiritu percipiant, & quid ab illatore patiantur. Nam si erga hæc mens hominis cauta non esset, per deceptorem spiritum multis se vanitatibus immergeret. Quam sententiam luculentiùs tractat lib. 8. Moralium cap. 13. Hæc euidentia, & experimentalis sapor deest iis, quibus dæmon aliquid reuelat: nam dæmon quidem reuelans non illuminat intellectum hominis, ut superius diximus; neque adest lumen propheticum, quod præstat illam euidentiam, sed tantum se habet, ut magister loquens, & instruens exterius discipulum. Certus ergo redditur verus Propheta lumine, à Deo esse reuelationem, nec vllō modo dubitat: sicut Abraham non dubitabat Deum sibi locutū, cum immolabat Isaac, & Ieremias, cum dicebat, in veritate misit me Dominus; cum aliis Prophetis.

Clement
Rom.
Sextus præ-
scientiæ sen-
sus.

Experimen-
talis illumi-
natio.
August.
Sapor diui-
nus.

Gregorius.

Sapor discernens veras à falsis reuelationes.

Propheta
minimè du-
bitat Deum
sibi locutū.

Morum, &
vitiōrū per-
turbatio ob
similitudinē.

Sed quia sæpe mentitur iniquitas sibi, & quod in moribus contingit, solet & in cognitione contingere: nam ut superbus suam pusillanimitatem æstimat humilitatem: & auarus tenacitatem dicit esse parcitatem: & dissolutus dicendi licentiam iactat esse libertatem spiritus, & zelum bonum, cum certò vitia illa sint; donec accedente diuino lumine cognoscitur cuiusque natura, & quanta sit inter ea differentia, ita qui obscu-

A ratum habet intellectum superbia, tam certus sibi videtur falsam suam reuelationem esse ex Deo, ac si vera esset, quod nondum expertus sit euidentiam, ac certitudinem, quam tribuit lumen propheticum; ac similem ei iudicat ex patre mendacij profectam: Idcirco oportet recurrere ad alia signa; quibus ille, & seipsum diiudicet, & aliis se permittat iudicandum.

Cognitione
deceptus fal-
sus Prophe-
ta nisi aliis
signis digno-
scatur.

Regulæ aliæ tres ad dignoscendam veram à falsa Prophetia.

C A P. X V.

B Regula secunda ad eandem rem probandam. Verus Propheta non solum cognoscit reuelationem sibi factam esse à Deo, sed intelligit quid ea significet, & verè præscit res reuelatas: non quod res reuelatas videat in seipsis, ut Deus videt; ut his verbis existimauit Cyrillus lib. 1. in Isaiam cap. 1. Si quis dicat Sanctos Prophetas non solum rerum futurarum cognitionem accepisse, illustrante hoc illis, & in animos insonante Spiritu sancto; Verum etiam rerum ipsarum quandoque expectatores existisse, eum ego minimè errare arbitror, &c. Sed quod, sicut qui habet scientiam lumine naturali scit se scire, & scit illius scientiæ scibilia, ut notat S. Thomas 2. 2. q. 173. art. 4. arg. 2. per formas intelligibiles: ita Propheta lumine prophetico videt suam reuelationem esse à Deo; & videt ipsas reuelationes, ut representantes res futuras. Hæc regula constat ex iis, quæ ex sanctis patribus adduximus cap. 12. nam eam tradidit Origenes ad discernendos motus mali, & boni spiritus. Cum tamen falsus Propheta, cum emota mente enunciet, nequaquam intelligat, quæ dicat: Ut diximus etiam lib. 2. cap. 9. Sed quid dicemus, si contingat, ut eo loco diximus, dæmonem spectra ostendere, verbaque facere de futuris, de illisque instruere intellectum hominis, ut reipsa cognoscat ea futura, quæ potest dæmon ipse assequi: iam tunc sanè non erit, quo hæc Prophetia à superiori facta à Deo distingatur. Quare recurrendum quoque erit ad sequentem regulam.

Verus Pro-
pheta intel-
ligit quid
reueletur.

Cyrillus.
Propheta nō
videt res in
seipsis.

Origenes.

Obiectio.

D Regula tertia. Vera Prophetia neque fidei, neque probis moribus repugnat, ac si fidei, aut probis moribus quouis modo aduersetur; nullamve afferat vtilitatem Ecclesiæ, ad ædificationem fidelium, aut cultum Dei augendum, falsa est, & à malo spiritu profecta. Deuter. 13. Si surrexerit in medio tui Prophetes, aut qui somnium vidisse se dicat, & prædixerit signum, atque portentum, & euerit quod locutus est; & dixerit tibi, eamus, & sequamur deos alienos, non audies verba Prophetæ illius, aut somniatoris. Chrysostomus Homil. 19. in Matthæi 7. Ex hoc solum, inquit, cognoscebantur veri, & falsi Prophetæ; si vilia, aut inutilia facerent signa. Videndum, si est necessarium secundum tempus, aut non necessarium, manifestum, ait, quod modo, cum nullus sit infidelis, faciendorum miraculorum necessitas non est. Ergo si inutile fuerit signum, falsus Propheta est, quia non facit ut alium ædificet in fide, sed ut se ostendat in opere. Et Hieronymus in ea verba cap. 4 ad Ephesios. [& ipse dedit quosdam, &c.] Si quis, ait, non ædificat Ecclesiam Christi, nec plebem sibi subiectam instruit, ut Christi Ecclesia construatur, iste nec Apostolus, nec Propheta est appellandus. Et quia eodem modo loquuntur patres de quauis gratia gratis data: & vnicuique datur manifestatio spiritus ad vtilitatem 1. ad Cor. 12. videamus oportet, quidnam sentiant de gratia miraculorum. Petrus apud Clementem lib. 3. Recognitionum, hanc tradit regulam; ad quam prodigia exigere conueniat, an ex Deo sint. Ille qui à malo est, inquit, signa quæ facit nulli profunt: illa verò quæ facit bonus, hominibus profunt. Quæ vtilitas est ostendere statuas

Vera Pro-
phetia fidei,
& probis
moribus
consonat.
Vera Pro-
phetia vilis
est ædifica-
tioni fidelium.

Chrysost.

Inutile signū
falsum Pro-
phetā ostendit.

Hieronym.

Gratia mira-
culorum qui
dignoscenda.
Petrus.
Clement
Rom.

58 Lib. III. De vera futurorum Cognitione

statuas ambulantes, latrare aereos, aut lapideos canes, salire

Vera miracula homini profunt.

Origenes.

Gregorius.

Ratio optima.

Miracula bonum & sapientem decent.

Non semel aut bis expendenda utilitas Prophetiae.

Veri Prophetiae Prophetia futurum esse praenunciat, quin verè eueniat, in sensu, semper euenit, falsi nequaquam.

Origenes.

Intelligentia vero Prophetiae traditur ab Spiritu sancto.

Propheta scit comminatoria, esse Prophetiam.

montes, volare per aërem, & alia his similia, quae dicitis fecisse Simonem? Quae autem à bono sunt ad hominum salutem deferuntur, ut sunt illa, quae fecit Dominus noster: qui fecit cecos videre, surdos audire, debiles claudos erexit, languores, & daemones effugauit; mortuos fecit resurgere, & his similia. Origenes lib. 1. contra Celsum: Certis indicis examinamus miracula, videlicet, desumptis ex eorum vita, moribusque tum ex miraculorum ipsorum effectibus, despicendo, afferantne damnum hominibus, ac correctionem moribus, & ad confirmandam veram fidem in Deum. & Gregorius in Registro lib. 9. cap. 58. Valde premendus est animus inter signa, ne fortassis in his propriam gloriam querat, & priuato sua exultationis gaudio exultet: per signa enim animorum lucra querenda sunt, & illius gloria, cuius virtute illa eadem signa geruntur. Sic illi, atque idem sentiendum de Prophetia: & ratio id ita elucidat: quia id quod reuelatum dicitur, aut est contra fidem, & bonos mores; & falsum esse deprehenditur, & ex malo spiritu, ne Deum sibi aduersari asseramus. Si vero nullam afferat vtilitatem, à Deo prouenire non potest, cuius bonitati, sapientiaeque contradicit. Cum enim in omnibus Dei operibus bonitas eius, sapientiaeque, & potentia eluceat; qui solum ostendat potentiam, faciendo latrare canes aereos, & montes salire, ut faciebat Simon Magus; aut prophetando, angelum unum creandum, aut in nihilum redigendum: aërem tonitru extra ordinem naturae concitandum: cum hæc neque Dei sapientiam, quæ disponit omnia suauiter: neque bonitatem deceant, magis credendum est hæc ex malo spiritu orta, ad ostentandam potentiam operantis, & inanem gloriam captandam, quam ex bono, & vero Deo.

Quod si dicas posse falsos Prophetas, & miracula facere, & prædicere, quæ vtilia sint hominibus, opera daemones, qui multa cognoscit homini commoda. Respondetur, non semel, aut bis expendendas esse eiusmodi Prophetias an vtilis sint: nam statim sese prodent, quod nullum Dei honorem querant, nullum religionis incrementum: nullam proximorum ædificationem, sed oppositum omnino. Insuper, & sequens regula attendenda est.

Regula quarta. Nullus verus Propheta quicquam futurum esse prænunciat, quin verè eueniat, in sensu, quem ipse, vel Spiritus sanctus intendebat: cum tamen quod opera daemones prædicatur, sæpe non contingat. Deuteron. 18. Si tacita cogitatione responderis; quomodo possum intelligere verbum, quod locutus est Dominus? hoc habebis signum; quod in nomine Domini Propheta ille prædixit, & non euenierit, hoc Dominus non locutus est, sed per tumorem animi sui Propheta confinxit. Origenes lib. 2. contra Celsum: futurorum veritas indicatur ex euentibus. Quod si id, quod verus prædixit Propheta non eueniet eo modo, quo voce prædixit, reuelationem super hoc ab Spiritu sancto accipiet, qua fiat illi manifestum quomodo sit intelligenda, absolute, aut cum conditione. Ita Jonas instructus est, & Isaias, qui monitus est ut rediret ad Ezechiam, diceretque productam ei vitam: alioqui lapidibus obrui deberent, iuxta legem Deuteron. 18. Ita docet Gerson ubi supra, signo 4. consideratione 2. & verè; iuxta ea quæ superius tradidimus; Prophetas intellexisse quæ dicebant.

At dices: etiam Propheta falsus prædicit aliqua daemones opera, quæ eueniunt, & siquid non eueniat, potest se excusare, dicendo, Prophetiam fuisse comminatoriam. Respondetur, huius etiam, quod comminatoria sit, oportere ut habeat reuelationem, si verus est; quin & pietas eius inspicienda est iuxta sequentem regulam.

Duabus aliis regulis idem comprobatur.

C. A. P. XVI.

Regula quinta ad idem discernendum sit. Sanctitas Prophetæ certissimum signum est eius Prophetiam esse ab Spiritu sancto, quæ eluceat per humilitatem, & sincerum candorem: primò, dum tales refugit reuelationes, tamquam indignus, ut Moses, dum mittebatur ad Pharaonem, & Ieremias, & Ioannes in Baptismo, recusabant munus honorificum: & Paulus se reputat primum peccatorum. Secundò, si eas non manifestat, nisi ex necessitate, vel capiendi consilium, vel ad audientium vtilitatem: qua ratione Paulus suam reuelationem manifestauit. Tertiò, si humilitas non sit pertinax, sed obtemperans; ut dicit Gregorius lib. 1. Dialog. cap. 2. de Libertino; cui cum offerretur puer suscitandus, pugnabat in pectore eius humilitas conuersationis & pietas matris: timor, ne inusitata præsumeret; dolor, ne orbatæ matri non subueniret; sed ad maiorem Dei gloriam vicit pietas illud pectus virtutis: virtutis enim pectus non esset, si hoc pietas non vicisset. Quartò, si humilitas faciat promptum ad credendum, & facilem ad subiiciendum se suo confessario, aut viro spirituali: eiusque consilium amplectitur, desiderans daemones cauillos euitare: doctosque viros Theologos, & spirituales non aspernatur, sed veneratur. De hac vera humilitate sic loquitur Gregorius lib. 1. Dialogorum cap. 1. Mens, qua diuino spiritu impletur, habet euidentissima signa sua, virtutes scilicet, & humilitatem: quæ si utraque perfectè in una mente conueniunt, liquet, quod de præsentia sancti Spiritus testimonium ferant.

Ad prædictorum confirmationem aduertendum primò est, nullum fuisse ad munus Prophetiæ à Deo vocatum, & electum, nisi quem prius sanctitate præcipua donaret; Quod inductione in singulis facta Prophetis constare potest: rectè namque dixit Origenes Tomo 30. in Ioannem. Si aliquis quidem Propheta est, prophetat: sin verò quis prophetat, non continuo etiam est Propheta: nam & Balaam prophetauit; perspicuum tamen est quod Propheta non erat; augurem enim fuisse scriptum est: sicut non continuo iustum dicimus, qui iusta exequitur, nisi iuste etiam exequatur. Igitur non qui semel aut bis prophetat, Propheta dicendus est, sed ille tantum, qui ad hoc munus electus est ab Spiritu sancto, Balaam verò, Saul, & Caiphas, & huiusmodi, non fuere Prophetæ; quia non ad hoc sunt electi, sed casu, aut dispensatiue eorum malitia usus est Spiritus sanctus, in bonum populi, & confusionem ipsorum. Balaam enim conductus veniebat, ut suis imprecationibus daemones malediceret populo Dei. Sed Deus abripuit eius mentem, & nolentem licet, coëgit, ut benediceret. Hinc ergo affirmamus in nullo cõsedisse Prophetiam ex officio, & missione, nisi in viris sanctis, iisque in multis virtutibus exercitatis. Et hoc est quod voluit sancti omnes 1. cap. citati.

Secundo notandum est: non esse vertendum in dubium post Christum, & Apostolos, quibus reuelata sunt mysteria fidei, quæ toti Ecclesiæ manifestarent, in nouo testamento concessum aliis esse donum Prophetiæ ad ostensionem sanctitatis illorum: quod ipsum cedebat in maximam vtilitatem, & ædificationem Ecclesiæ. Quod pro explorato videtur habere Gregorius lib. 2. Moral. c. 29. sic inquit: Alia sunt dona Spiritus sancti; sine quibus ad vitam nequaquam pertingitur: alia, quibus vita sanctitas pro aliorum vtilitate declaratur. Mansuetudo namque, humilitas, patientia, fides, spes, charitas dona eius sunt: sed sine quibus ad vitam homines peruenire nequaquam possunt: Prophetia autem,

Sanctitas est signum veritatis Prophetæ. Humilitas in fugienda reuelatione.

Humilitas in tegenda reuelatione nisi opus sit. Humilitas obtemperans. Gregorius.

Humilitas subiiciens Prophetam cõsiliis aliorum.

Gregorius. Humilitas testis præsentis diuini Spiritus.

Nemo nisi sanctus ad munus propheticum vocatus. Origenes.

Qui prophetat, non ideo Propheta est si semel propheteret.

Balaam, & Caiphas non fuere Prophetæ.

Nullus Propheta ex officio nisi sanctus.

Donum Prophetiæ ad ostensionem sanctitatis. Gregorius.

Dona Spiritus sancti duplicia.

autem, virtus curationum, genera linguarum, interpretatio sermonum dona eius sunt; sed quæ virtutis eius presentiam pro correctione intuentium ostendunt. & infra: Dona eius, quibus ad vitam tenditur, sine periculo amitti non possunt: dona autem, quibus vita sanctitas demonstratur, plerumque sine dispendio subrahuntur. Illa ergo pro nostra eruditione tenenda sunt: hæc pro alienis profectibus exquirenda: in illis nos terreat formido ne pereant: in istis vero ad tempus aliquando sublati, consoletur humilitas; quia ad elationem mentem fortasse subleuant. Tunc enim verè ostendimus, quia accepta rectè tenuimus, cum profectio æquanimiter ad momentum sublata toleramus. & lib. 11. Moral. c. 9. Mania, inquit, in urbibus pro ornamento sunt, munitiones verò in defensionem. & alia sunt dona, quæ nos muniunt; alia quæ ornant: prophetica quippe doctrina, genera linguarum, curationum virtus, quasi quedam mania mentis sunt; quæ si quisque non habeat, stare munitus per fidem, & iustitiam potest: quamvis ornatus virtutum altitudine minimè esse videatur. Rectus verò ordo seruatus est, ut prius mania, & post munitiones dissipata dicerentur: quia cum peccatrix anima relinquitur, prius ab ea virtutum dona, quæ ad manifestationem Spiritus data sunt; & post modum spei, fidei, atque charitatis fundamenta destruuntur.

Ex quibus omnibus colligimus pro certo signo veræ Prophetiæ habendam esse vitæ sanctitatem; & euentissimum signum præsentie Spiritus sancti, tam ad prophetandum, quàm ad mira patranda, esse virtutem, cum humilitate coniunctam, & probatam, ut dixit Gregorius in Dialogo. Hæc enim in anima refulgente superiora omnia signa veri Prophetæ manifesta fiunt. Cum tamen falsus Prophetæ proprio abundet sensu, nullis credat monitis, nullius acquiescat consiliis: doctores consulere non curet; consultos spernat; quia plus omnibus se sapere arbitrat: suas reuelationes inaniter manifestat, absque fructu ædificationis, aut consilij, ad exonerandum quidem tumorem animi, qui tumore iactantiæ plenus est, ut dixit Gerson; ad scalpendum prurientes aures astantium ea curiosa narratione; huiusmodi non est habenda veræ prophetia, sed falsa: quia diuinus Spiritus suam humilibus dat gratiam, etiam prophetalem; qua deficiente vana est omnis Prophetia.

Quod si quæras, num reuelationem propheticam ab eiusmodi sancto viro editam credere tenearis? Respondetur: si tibi non constet sanctitas eius, quia & pseudoprophetæ eadem solent facere in simulatione; quæ faciunt fideles in veritate; ut ait Chrysostomus Homil. 49. in Matthæum, & Homil. 29. in priorem ad Cor. nam quandoque castitati student, & ieiunia celebrant, & eleemosynas faciunt, & omnem Ecclesiasticum implent canonem; Tunc non teneris credere; nec tamen debes aspernari, ne Spiritus sancti dona videaris aspernari; sed suspensus esto, donec processu temporis fiat manifestum examine veræ humilitatis, quæ non patitur simulationem. Quod si de vera illius virtute tibi constiterit, iniuriam eius inferes sanctitati, si ei fidem non habueris, & Spiritui sancto videberis repugnare, qui nullo euidetiori signo, ut diximus, suam ostendit præsentiam, quàm illa Prophetia cum humilitate coniuncta. Vtrum autem ille, si se verum iactet Prophetam, palam admittendus sit, tamquam à Deo missus; hoc munus est prælatorum, quibus quid sit hac in re faciendum sequens postrema regula demonstrabit.

Regula sexta, & vltima. Prophetæ, qui se dicit à Deo missum, ut publicè admittatur ab Ecclesia; debet suam missionem probare, aut operatione miraculi, aut manifesto Scripturæ testimonio. Ita definit Innocentius 3. cap. Cum ex iniuncto de Hæreticis: ubi postquam quosdam laicos reprehendit, qui officium

A prædicandi usurpabant, subdit. Quod si forte quis arguere respondeat, quod tales inuisibiliter mittuntur à Deo, et si non visibiliter mittantur ab homine, cum inuisibilis missio multo sit dignior quàm visibilis; & diuina longè melior quàm humana; potest rationabiliter responderi, quod cum interior illa missio sit occulta, non sufficit cuiquam nuda tantum asserere, quod ipse sit missus à Deo, cum hoc quilibet Hæreticus asseueret: sed oportet quod astruat illam inuisibilem missionem per operationem miraculi, vel Scripturæ testimonium speciale. Vnde cum Dominus vellet mittere Moysen in Ægyptum ad filios Israel, ut crederent ei quod mitteretur ab ipso; dedit ei signum; ut conuerteret virgam in colubrum, & virgam iterum reformaret. Ioannes quoque Baptista specialis sue missionis testimonium protulit de Scriptura, dicens: [ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini;] sicut ait Isaias Prophetæ. Sed examen huiusmodi missionis, & diuinæ inspirationis ad quos pertineat, definitum est in Concilio Laterano sub Leone 10. sess. 11. contra quosdam, qui definiebant certum diem iudicij. Sic ergo ait Pontifex. Ceterum, si quibusdam eorum Dominus futura quadam in Dei Ecclesia inspiratione quapiam reuelauerit, ut per Amos Prophetam ipse promissum; & Paulus Apostolus predicatorum princeps, spiritum, inquit, nolite extinguere: prophetias nolite spernere; hos aliorum fabulorum, & mendacium gregi connumerari, vel aliter impediri minimè volumus: exinguitur namque ipsius gratia spiritus, Ambrosio teste, si incipientibus loqui feruor contradictione sopitur; & tunc spiritui sancto iniuria certè fieri dicitur; & quoniam res magni momenti est, eo, quod non de facili credendum sit omni spiritui, sed sint probandi spiritus, teste Apostolo, an ex Deo proueniant: volumus, ut lege ordinaria, tales assertæ inspirationes, antequam publicentur, aut populo prædicentur, ex nunc Apostolica sedis examini reseruata intelligantur. Quod si sine mora periculo id fieri non valeat, aut vrgens necessitas aliud suaderet, tunc eodem ordine seruato, ordinario loci notificetur, ut ille adhibitis secum tribus, aut quatuor doctis, & grauibus viris, & huiusmodi negotio cum eis diligenter examinato, quando id expedire videbunt (super quo eorum conscientias oneramus) licentiam concedere possint. Si qui autem contra præmissorum aliquid committere quicquam ausi fuerint, ultra pœnas contra tales in iure statutas, excommunicationis etiam sententiam, à qua non nisi à Romano Pontifice, præterquam in mortis articulo constituti, absolui possint; eos incurrere volumus; & ut eorum exemplo alij attentare similia minimè audeant; eis predicationis etiam officium interdictum esse perpetuò decernimus. Data Roma in publica sessione in Lateranensi Basilica solenniter celebrata, anno Incarnationis Domini 1516. decimo quarto Calendæ Ianuarij, Pontificatus nostri anno 4.

Ex his habemus has inspirationes, reuelationes, & missiones inuisibiles examini Pontificis, aut Episcopi in necessitate reseruatas esse. Examen autem assuendum, ut notat quoque Caietanus 2.2 q. 174. ar. 6. ex miraculo, aut speciali Scripturæ testimonio. Miraculum autem quoduis approbandum committitur Episcopo de consilio Theologorum, & piorum virorum, in Concilio Trid. sess. 25. cap. de inuocatione imaginum. Vnde nisi hoc examine præmissio approbatus fuerit Prophetæ, non est admittendus, ad hoc, ut actus Ecclesiæ publici, iuxta eius Prophetias dirigantur. Et hæc dicta sunt de illius prophetiæ iudicio, quæ expressa habetur reuelatione.

De Instinctu Prophetico.

C A P. XVII.

Instinctus propheticus non expressam reuelationem demonstrat, sed occultam & ignotam, ideoque non certam propheticam veritatem menti infert,

Missio diuina occulta signis constare debet.

Virga data Moysi missio ad populum. Ioannes testimonio Scripturæ probatus.

Gratia spiritus non extinguenda. Ambrosius.

Sedi Apostolicæ cōpetit examē reuelationum. Ordinario loci examen conceditur.

Pœnæ statutæ.

Examen quale futurum.

Miraculi examen Episcopo committitur. Conc. Trid.

Dona iustitiæ ad propriam utilitatem. Dona monstra sanctitatem pro alienis profectibus.

Gratiæ gratis datæ prius tolluntur, deinde gratia gratum faciens.

Virtus humilitate probata euidentissimum signum Spiritus sancti. Falsi Prophetæ conditiones.

Deus humilibus dat gratiam etiam prophetalem. Si dubitas de sanctitate Prophetæ suspensio animo ne asperneris. Chrysost.

Si constet de sanctitate credere teneris.

Prælatorum est, admittere palam Prophetam.

Propheta ab Ecclesia quo modo admittendus.

Innoc. 3.

60 Lib.III. de vera futurorum Cognitione

rit, sed aliquam tantum suspicionem, vt notat S. Thomas 2. 2. q. 170. ar. 5. & inde fit, vt eiusmodi Prophetæ aliquando se putent diuino spiritu moueri, & moueantur suo, cum tamen veri Prophetæ, vt ait Gregorius Homil. 1. in Ezechielem, si quid de suo spiritu dictum per spiritum edocti, citius illud corrigunt: falsi autem, & falsa denunciant, & in sua falsitate perdurant. Vnde colligitur non debere eiusmodi Prophetas ex instinctu solo certo prodere suas prophetias; cum de eis certi non sint, ne veras reuelationes contemptui exponant, cum ex instinctu dictæ non eueniant. Quod si quis certo prodiderit temerè, quod certo non scit, iuxta regulas supradictas examinandum erit. Sed & ad horum discretionem data est à sancto Spiritu gratia illa, quæ dicitur, discretio spirituum: quam Deus olim in veteri lege copiosam tribuit sacerdotibus, vt notant Origenes Homil. 1. in Lucam, & Ambrosius in proœmio in Lucam, & Hieronymus in cap. 3. Isaia.

A Nec minus copiosam præstitit in noua viris virtute præditis, & in spiritualibus luctis exercitatis, qui edocti ab spiritu, & assiduo experimento regulas de spiritibus discernendis tradidere: quales reliquit B. N. P. Ignatius in aureo libello de spiritualibus exercitiis, quibus concinit Hieronymi documentum in 28. Matthæi, sic dicentis. In veteri, & nouo testamento hoc semper obseruandum est, quod quando augustior aliqua apparuit visio, primum timor pellitur, vt sic mente placata possint qua dicuntur audiri. Ideo Dominus post resurrectionem dixit mulieribus, nolite timere: quod ipsum ostenditur initio Lucæ in visione Zachariæ. Vbi Theophylactus, si mens, inquit, primum turbatur, & statim timor soluitur, & iterum quiescit, reuera diuina visio est: si autem timor, ac turbatio magis, ac magis crescat, demoniaca visio est. Has condiciones subit, qui instinctu dicitur falso, aut vero: ac proinde viris spiritualibus eius examen permittendum est. At de his satis.

Discretio spiritus in viris virtute præditis. B. Ignatius. Hieronymus.

Visio Dei timorem pellit. Theophylactus.

Instinctuum veritas examine probanda.

DE

DE PROPHETIS

Liber Quartus.

PRÆFATIO.

RELIQUVM est, ut postquam satis, superque de Vaticinio, Diuinatione, & Prophetia per tres superiores libros differuimus; in hoc quarto, de Prophetis, ac de iis, quæ illis accidere animaduertimus, sermonem instituamus: ut vniuersa hac materia perspecta ad ipsorum Prophetarum explanationem expeditius, ac facilius accedamus.

De Varia nominis Prophetæ acceptione.

C A P. I.

Propheta
sex modis
acceptus.
Scriptura sa-
cra dicta
Prophetia.

Prophetam sicut & prophetare sex modis in Scriptura sacra accipi solere à doctis est animaduersum. Nam in primis Scriptura sacra, quod in ea reuelata sint abscondita à constitutione mundi, Prophetia appellatur, Prophetæque scriptores sacri. Hoc modo Christus Lucæ 24. 27. incipiens à Mose, & omnibus Prophetis interpretabatur discipulis Scripturas, & quæ à Paulo 1. ad Timoth. 3. dicta est Scriptura diuinitus reuelata, à Petro c. 1. suæ 2. epistolæ, dicitur Prophetia: cum non voluntate humana, inquit, allata est aliquando Prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt Sancti Dei homines.

Propheta est
qui cū Deo
loquitur.

Solent deinde illi appellari Prophetæ, qui cum Deo aliquando consuetere sermones, ut Abraham Genes. 20. 7. Prophetia dicitur: Aaron quoque & Maria soror eius, qui Numer. 12. aduersum Moysen oblocuti dixerunt: Num per solum Moysen locutus est Dominus, nonne & nobis similiter est locutus? unde Exodi 15. 20. Maria Prophetissa vocatur, & Iosue Ecclesiastici 46. 1. successor Mosis in Prophetis numeratur.

Maria Pro-
phetissa.
Iosue Pro-
pheta.
Scripturæ
interpre-
Propheta di-
ctus.

Tertiò, Scripturæ interpretes, & qui pro concione eam populis exponerent, Prophetæ dicebantur. Prou. 19. Cum Prophetia defecerit, dissipabitur populus. Paulus in priori ad Cor. 12. v. 28. quosdam quidem, ait, posuit Deus in Ecclesia: primum Apostolos: secundo Prophetas, qua ratione accipiunt Ambrosius, Hieronymus ad Ephes. 4. & Augustinus epistola 58. & priori ad Timotheum 1. Hoc præceptum commendo tibi fili mi Timothee, secundum præcedentes in te Prophetias, ut milites in illis. Clariùs in priori ad Cor. 14. emulamini spiritalia, magis autem, ut prophetetis: qui prophetat hominibus loquitur ad edificationem, & exhortationem, & consolationem: qui loquitur lingua semetipsum edificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei edificat. Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare: nam maior est qui prophetat, quam qui loquitur linguis. Hac acceptione dictum est Moyli Exod. 7. Aaron frater tuus erit Prophetia tuus. quod prius cap. 4. dixerat: loquere ad eum, & pone verba mea in ore eius, & ipse loquetur pro te ad populum, & erit os tuum. Quin, & Prophetæ, quod essent Dei interpretes, ut Philo notauit lib. de præmiis, & pœnis, & veteris populi concionatores, vel eo nomine digni erant iudicati.

Ambros.
Hieron.
August.

Prophetare
præstantius
quam loqui
linguis.

Philo.
Prophetæ
Dei inter-
pretes.
Laudes con-
cineres Pro-
phetæ dicti.

Rursus quartò, illi Prophetæ nomine insigniebantur, qui diuino correpti spiritu, ore simul, & corporis motibus, ac gestibus exultantes sacra tractabāt, &

A diuinas laudes deprædicabant: ἐνθουσιασµὸν vocant Græci, quem Latini spiritum deuotionis nominant, hūc impulsū. huiusmodi fuisse viros Septuaginta probatur nonnullis, de quibus fertur Num. 11. Cumque requieuisset in eis spiritus, prophetauerunt, nec ultra cessauerunt. Quin & Eldad, & Medad prophetabant in castris: Huiusmodi erat cuneus ille Prophetarum 1. Reg. 10. 1. ad quos misit Samuel Saūlem, dicens. Veniens in collem Dei, cum ingressus fueris urbem, obuium habebis gregem Prophetarum descendentium de excelso; & ante eos psalterium, & symphoniam, & tibiam, & citharam; ipsosque prophetantes: & insiliet in te spiritus Domini, & prophetabis cum eis. Quod ita euenisse statim in eo ipso capite refertur. Idipsum contigit cap. 19. licetoribus, quos miserat Saūl ad capiendum Dauidem in Naioth Ramatha. Cum vidissent enim cuneum Prophetarum vaticinantium; factus est etiam spiritus Domini super illos, & prophetare ceperunt etiam ipsi. Quin & Saūl ipse cum iratus quæreret Dauidem, prophetabat vsque dum veniret in Naioth, & spoliavit etiam ipse se vestimentis suis, & prophetauit cum ceteris coram Samuele, & cecinit nudus tota die illa, & nocte. Vnde & exiuit prouerbiū: Num & Saul inter Prophetas? hac ratione Dauid prophetasse, cum saltans, & ludens deducebat arcam Domini, quatumuis Michol excrucietur, legimus 2. Reg. 6. & 1. Paralip. 15. & 16. Vbi iidem ipsi cantores, & psalteres, quibuscum saliebat ille, Prophetæ nominantur. Quin & 1. Paral. 15. 22. Chonenias princeps Leuitarū Prophetiæ præerat ad concinendam melodiam; erat quippe valde sapiens. & c. 25. 1. Dauid, & magistratus exercitus segregauerunt in ministerium filios Asaph, & Heman, & Idithun, qui prophetarent in citharis, & psalteriis, & cimbaliis. Porro Idithun in cithara prophetabat super confitentes, & laudantes Dominum. Hoc modo Philippi filia Prophetissa, fuerunt: & Apostoli, cum loquebantur variis linguis magnalia Dei, existimati pleni musto. & illi, de quibus Paulus 1. ad Cor. 15. 4. Omnis vir orans, aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.

Viri. lxx.
Prophetæ.

Cuneus Pro-
phetarum.

Saūl Pro-
pheta.

Prophetæ
psalteres, &
cantores.

Philippi filia
Prophetissa.

Quintò accipitur quandoque prophetare pro miracula edere: ut de ossibus Ioseph dicitur Ecclesiastici 49. 18. & ossa eius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt. & de corpore Elisei cap. 48. 14. memoratur, & mortuum prophetauit corpus eius: in vita sua fecit monstra: & in morte mirabilia operatus est. Nam, ut legimus 4. Reg. 13. 21. quidam sepelientes hominem, viderunt latrunculos, & proiecerunt cadauer in sepulchro Elisei; quod cum tetigisset ossa Elisei, reuixit homo, & stetit super pedes suos.

Propheta
miraculorū
parrator.
Ossa Ioseph
prophetarū.
Elisei cada-
uer prophe-
tauit.

Prophetia
est occultorū
denunciatio.

Demum, significat occultorum denunciationem,

Ph ex Dei habita reuelatione. Idcirco Philo lib. de præmiis, & pœnis, *Propheta*, inquit, *est interpres Dei, dictans intus oracula.* Et Eusebius lib. 5. *Demonstrationis Euangelicæ* c. 1. *Prophetas*, ait, *dicimus illos, quibus diuinus spiritus consuevit ante ostendere, lumine suo anticipando, non presentium modo, verum etiam futurorum veram, certamque cognitionem; imo & præteritorum.* Vnde Virgilius 4. *Georgicorum*:
Novit namque, ait, omnia Vates:
 Irenæus. *Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.* Tum etiam Irenæus lib. 4. cap. 37. *Prophetia*, ait, *est eorum, quæ post erunt, præsignificatio.* De his Prophetis, quorum est futura prædicere, nobis est habendus sermo, atque aliqua notatu digna eis consentanea, sunt ex Scriptura colligenda, quæ iuuerint ad eorum ministerium cognoscendum.

De Prophetarum diuersitate.

CAP. II.

Irenæus. **Cassiodorus.** **Prophetia quid.** **Prophetæ duplices.** **Quidam factis prophetabāt.** **Quidam sermone prophetarunt.**
EX definitione Prophetiæ, quam tradit cum Irenæo, Cassiodorus in proœmio Psalmorum, bifariam in primis Prophetam accipi colligimus. Est autem Prophetia reuelatio diuina, quæ euentus rerum, vel per facta, vel per dicta immobili veritate pronunciat. Ex hac definitione duplices in primis Prophetæ colliguntur: nam quidam factis significarunt; prænunciaruntque futura, qua ratione dicti sunt Prophetæ præsci illi Israëlitarum patres ab Adam vsque ad vltimum Malachiam; qui in personis suis, vita, & gestis Christum, & eius Ecclesiam adumbrarunt: quales fuere Adam, Abel, Noë, Abraham, Isaac, Iacob, Moses, Dauid, Hoseas, Jonas, & reliqui, siue reges, siue sacerdotes, siue iudices populi, siue Prophetæ. Alij prænunciarunt futura sermone: cuiusmodi fuere Iacob, Moses, Dauid, & Prophetæ quatuor maiores, cum duodecim minoribus, ceterisque, qui in libris Regum, aliqua prædixisse referuntur, vt Nathan, Gad, Semeias, Achias, Elias, Eliseus, & similes.

Prophetæ, priores, & posteriores. **Scripturæ tres partes.** **Hieronym.** **Christus vltra legem vocat Prophetas.**
 Rursus Prophetæ in vniuersum distribui solent ab Hebræis in Priores, & Posteriores; Priores vocabant, quicumque à morte Moysis præcesserunt discessionem Israëlitis à Iuda factam sub Roboam: & qui vsque ad Hoseam aliquid scriptis mandauerunt. qui quidem gesta populi referunt, laudésque Domino decantant, & mores componunt. Hac ratione in illa Scripturæ distinctione, quam Hieronymus tradidit in prologo galeato, eam distribuens in legem; quæ quinque libros Moysis complectitur, & in Prophetas, & in Agiographa: per Prophetas accipimus sacros omnes scriptores, à Mose mortuo; nempe Iosue, Iudices, Ruth, Samuelem, libros Regum, & qui dicuntur Maiores, & Minores: qua diuisione Christus vsus vltra legem ceteros Prophetas vocauit, Matthæi 7. *Hæc est lex, & Prophetæ.* & c. 11. *lex, & Prophetæ vsque ad Ioannem,* & cap. 22. *Hinc vniuersa lex pendet, & Prophetæ.* Lucæ 24. *Necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysis, & Prophetis, & Psalmis de me.* Quibus in locis vides ceteros scriptores à lege vocari Prophetas; eosque à Psalmis quoque distingui. Agiographa quoque scripta, quæ potius tradunt doctrinam, quam vaticinentur: eaque numerant Iob, Dauidem, Salomonem, libros Paralipomēnon, Esdræ, & Esther. Quamuis enim omnes patres, quorum gesta referuntur in Pentateucho, fuerint Prophetæ, & quidem præstantissimi; tamen quia illustriori vocabulo Patriarcharum nuncupantur, à iudicibus, & Prophetis aliis semouentur. Dauidis vero Psalmi idcirco seorsim numerantur, quod tam insignis Prophetæ, poësi, ac melodia præstans, non sit tamquam vnus de populo censendus. Rectè igitur Hieronymus illud Matthæi 2.

dictum est per Prophetas, quoniam Nazareus vocabitur, sacros quosque scriptores intellexit. Posteriores Prophetæ dicuntur, qui ab ea discessione floruerunt: quales sunt sexdecim Prophetæ, qui populum rebellem, & imitem, tum promissis alliciebant, cum minis ad legis custodiam compellebant.

Denique posteriores hi Prophetæ in duas alias Prophetæ classes distribuuntur: in Maiores quatuor, Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, & Danielelem, & in duodecim Minores, vno volumine contentos, dictos Minores, auctore Rufino præfatione in Hoseam, non pro meritis, sed pro numero versuum. Quia Minorum sermones breues sunt, ait Augustinus lib. 18. de Ciuitate Dei, c. 19. in eorum comparatione, qui Maiores idcirco vocantur, quia proluxa volumina condiderunt; idcirco Minores nuncupantur.

Adice his enumerationem Clementis Alexandri- ni lib. 1. Stromatum. Nam fuere Prophetæ ante legem, nempe Adam, Noë, Abraham, Isaac, & Iacob. & sub lege Moyses, Aaron, Iesus Naue, Samuel, Gad, Achias, Amas, Iehu, Elias, Michæas, Abdi, Eliseus, Abdadone, Amos, Isaias, Hosee, Ionas, Ioël, Ieremias, Sophonias, Buzi, Ezechiel, Vrias, Abacuc, Nabum, Daniel, Misael, Haggæus, Zacharias, & qui erat ex duodecim Angelus, qui omnes numero sunt triginta quinque. Ex mulieribus etiam Sara, Rebecca, & Maria, Debbora, & Olda; quibus posterior prophetauit Ioannes. Post Christi autem ortum Anna, & Simeon, & Zacharias pater Ioannis. hæcenus Clemens.

Series temporis Prophetarum vsque ad dirutum regnum Israel.

CAP. III.

DEcertant interpretes de ordine temporis, quo Prophetæ cæperunt prophetare. Nam quidam Septuaginta ordinem amplectuntur; qui, vt legimus in Codice Vaticano, & notat Hieronymus in Prologo Ioëlis; post Hoseam secundum locant Amos: tertium Micheam: quartum Ioël: quintum Abdiam: sextum Ionam: septimum Nahum: octauum Abacuc: nonum Sophoniam: decimum Haggæum: vndecimum Zachariam: duodecimum Malachiam. Quidam tenaciores ordinis ab Hebræis seruati; qui idem est, quem vulgatus interpres secutus est; eum omnino volunt esse ordinem temporis. In quos inuehitur Chrysostomus in præfatione Epistolæ ad Romanos; qui in Epistolis Pauli collocandis in Bibliis non fuisse temporis ordinem seruatum, sic probat: *si quidem, & duodecim Prophetæ, cum se inter se deinceps non subsequantur, si tempora inspicias: sed multum inter se tempore cum distent, si ipsam tamen Bibliorum seriem inspexeris, inter se ordine sunt collocati.* Series ergo temporis, quo suas quisque exorsus est Prophetias, certa hæc est.

Abdias primus omnium, qui suas prophetias scripsere, prophetauit sub Iosaphat rege Iudæ, & sub Ioram rege Israël: vt constituunt Clemens Alex. 1. lib. Stromatum & Eusebius in Chronico. Fuit enim dispensator Achab, Eliæque sectator, vt ait Hieronymus in prologo Abdiæ, & in Epitaphio Paulæ: Estq; Hebræorum traditio; quam sequuntur Rupertus, & Lyra. Atque ad hoc tempus spectare Abdiam in eius commentariis satis deduximus.

Ionas Abdiam secutus prophetauit sub prioribus annis Ieroboam, Regis Israël, & sub posterioribus Amasie regis Iudæ, vt colligunt ex 4. Reg. 24. 25. & Iosepho lib. 9. Antiq. c. 11. Clemens Alex. Stromat. Iosephus. Eusebius in Chronico, & lib. 10. de Preparatione Euangelica cap. 3. & Hieronymus, proœmio in Ionā, & contra Ninuiam videtur prophetaisse initio Ozie. Hieron. Hoseas

& de his quæ accidunt Proph. Cap. IV. & V. 63

Hoseas. Hoseas paulo post cepit prophetare in prioribus annis Oziæ regis Iudæ, qui erant anni 26. posteriores Ieroboam regis Israël: ut ipse demonstrat, dum se ait prophetaſſe sub Ieroboam; nempe 16. aut 17. anno Azariæ,

Amos. Amos intra annos posteriores Ieroboam, 23. & 24. Azariæ, duos annos prophetauit: ut ipse ostendit in initio suæ Prophetiæ.

Iſaias. Iſaias in posterioribus annis Oziæ regis Iudæ, suas inchoaſſe Prophetias, paulo antequam ille è vita decederet, ipse ostendit initio suæ Prophetiæ, & c. 6. Idque notant Hieronymus in principio 7. cap. Iſaie, & Hebræorum historia.

Micheas. Micheas sub Ioathan filio Azariæ rege Iudæ, & sub Phacee rege Israël, suam inchoauit prophetiam, ut ipse notat in libri titulo, & ibi Hieronymus, & Augustinus lib. 18. de Ciuitate Dei c. 27.

Series temporis Prophetarum à regno Iſrael diruto.

C A P. I V.

Nahum. Nahum cepit prophetare sub Ezechia filio Ioathan rege Iuda, post decem tribus ductas capti-
Sennacherib uas, ante obſidionem Ieruſalem, quam ſtruxit Senna-
quo anno cherib, nempe intra octo annos, qui intercedunt à sex-
obſedit Ieru- to Ezechia: uſque ad decimum quartum, quo Senna-
falem. cherib obſedit Ieruſalem: ſic tradit Hieronymus in
Hieron. procæmio Nahum, quem multi alij ſequuntur, quos
Nahum. nos retulimus in 1. cap. Nahum, numero ſecundo.

Ioel. Ioel exorſus eſt ſuas prophetias ſub prioribus an-
nis Manafſes regis Iudæ, contra duas tribus, decem
aliis in captiuitatem ductis, ut habet Hebræorum hi-
ſtoria, Dauid Kimhi, Genebrardus, & Montanus.

Abacuc. Abacuc cepit prophetare ſub posterioribus annis
Manafſes: prænunciauit enim expeditionem Nabu-
chodonoforis contra Iudæam, ut habet historia He-
bræorum, Vatablus, Iſidorus, Montanus, & Robertus.

Ieremias. Ieremias inchoauit ſuas Prophetias anno decimo
tertio Iofia regis Iudæ, ut habet ipſe in titulo ſuæ
Prophetiæ.

Sophonias. Sophonias paulo poſt Prophetas anno 16. aut 17.
Ionæ contra duas tribus.

Ezechiel. Ezechiel vidit ſuas primas viſiones in anno quinto
transmigrationis regis Ioachim, filij Ioakim, qui idem
erat quintus Sedecia filij Iofia, ut patet ex titulo li-
bri ipſius.

Daniel. Daniel anno ſecundo monarchiæ Nabuchodono-
foris, qui erat decimus captiuitatis, expoſuit ſomnium
ſtatua, quam vidit Nabuchodonofor, ut conſtat ex 2.
capite libri eius, Iosepho 10. Antiq. c. 11. & Hierony-
mo in 2. Danielis.

Haggæus. Haggæus prophetare cepit anno 2. Darij filij Hi-
daſpis regis Perſarum 1. die menſis ſexti, ut habet eius
libri titulus.

Zacharias. Zacharias initium prophetandi ſumpſit in eodem
anno 2. Darij Perſarum regis, menſe octauo, ut habe-
tur in eius titulo.

Malachias. Malachias omnium poſtremus ſub Artaxerxe pro-
phetauit, poſt templum ædificatum, & urbem inſtau-
ratam, ut Hierony. Cyril. & Theodoretus affirmant;
cum Eſdras anno 7. Artaxerxis menſe 9. alienigenas
vxores arcebat à populo, contra quas, & ipſe inuectus
fuerat Chryſoſtomus Oratione 2. contra Iudæos
ad fidem, & ceſſauit Prophetia uſque ad
Ioannem. Atque ſic dictum habe-
to de temporibus Pro-
phetarum.

De tribus ſchematis Prophetarum.

C A P. V.

TRia ex Scripturis colligi videtur Prophetis ſche-
mata peculiaria, quæ pro noſtra virili conandum
eſt vera comprobare. Et primum, communis patrum
ſententia eſt, Clementis Romani, Chryſoſtomi, &
Augustini, quos in 1. cap. Ieremiæ retulimus, eodem
ſacro vnctionis oleo, ex eodem cornu, quo ex lege
inungebantur ſacerdotes, & reges, inunctos quoque
ſuiſſe Prophetas: quaſi ad prophetandum oporteret
inungi quempiam, ſicut ad regendum populum, &
ad Deo cultum rite exhibendum. Cumque multa, ac
certa habeamus duorum priorum exempla, tertij vni-
cum inuenimus, nec tamen uſquequaque perfectum.
Nam 3. Reg. 19. 16. Deus ad hunc modum præcepit
Eliæ: *Vnges Aſael regem ſuper Syriam, & Iehu filium
Naſi vnges regem ſuper Iſrael: Eliſeum autem fi-
lium Saphat vnges Prophetam pro te.* Profectus ergo
inde Elias reperit Eliſeum aratrem in duodecim iugis boum:
cumque veniſſet ad eum, miſi pallium ſuum ſuper illum;
qui ſtatim relictis bobus, cucurrit poſt Eliam, & ſecutus
eum, miniſtrabat ei. In hac hiſtoria videtur Elias ſui
pallij impoſitione Dei vocationem Eliſæo declarafſe;
& eam pro vnctione valuiſſe; vel certè, etſi non re-
feratur, oleo fuſo inunctum fuiſſe credendum eſt.
Cum autem nulli alij Prophetæ huiusmodi inunctio-
nem adhibitam uſquam legamus, non videtur certò
ſtatuendum, omnes, ac ſingulos Prophetas inunctos
fuiſſe, cum aliis ritibus Ieremiam, & Iſaiam, conſti-
tutos Prophetas legerimus; & alios diuerſis in locis
à templo diſſitis, vnde oleum fuiſſet expromendum;
aſſlatu diuino fuiſſe correptos, & ſubito ad prophe-
tandum excitos.

Deinde huic adiicere veſtimenta, quæ vel iuſſu diui-
no, vel antiqua conſuetudine induebant. Saccus, vel
cilicina pellis ex pilis hircorum contexta communis
erat tunica Prophetarum; Zona pellicea præcincta:
quod oſtendit Elias, qui 4. Reg. 18. hoc habitu de-
ſcribitur. *Vir piloſus, & Zona pellicea accinctus renibus.*
Iſaias quoque cap. 20. iubetur ſaccum abiicere de
lumbis ſuis, quo erat, uti communi veſte, indutus: &
apud Zachariam cap. 13. 4. promittitur, pseudopro-
phetas omnino proſtigandos; illa forma ſermonis;
*nec operientur pallio ſaccino, ut mentiantur: vel pelle cili-
cina, ut legut LXX.* hic enim erat habitus Prophetarum,
ait ibi Hieronymus, ut quando populum ad
pœnitentiâ prouocabant, induerentur cilicio. Id
quod Clemens quoque aſſerit Alex. lib. 3. Stromatum,
qui tamen refert Ieremiam, lineum ſubligaculum ha-
buiſſe. Pallio præterea, ſuperiore veſte, cetetas con-
tegente, uſos fuiſſe, aſſerit Origenes Homil. 13. in
cap. 22. Numerorum, dicto Hebræis *Ephod*, ex lino
confecto: quale fuit Samuelis, qui 1. Reg. 2. 18. puer
dicitur accinctus pallio lineo: quale etiam fuit Eliæ,
auctore Epiphanio in eius vita, & Pythagoreorum,
ac vatum Cymbricarum: quæ, ut refert lib. 7. Geo-
graphiæ Strabo, exercitum comitabantur canæ, albo
veſtitu, carbaſinis ſupparis, deſuper fibulis affixis, cin-
ctu æreo, pedibus nudis. Quamuis pro rei exigentia,
Dei iuſſu, Vates ſacri veſtes mutabant, & nouum ali-
quem habitum aſſumebant, rerum euentum, quas
prænunciabant, indicantem.

Tertio demum fuiſſe olim Prophetarum collegia,
qui diuinis laudibus vacarent; & aliquando vaticina-
rentur diuino exciti ſpiritu, nemo poſſit dubitare: cum
legamus 1. Reg. 19. 20. in Naioth Ramatha cuneum
Prophetarum, & Samuelem ſtantem ſuper illos: quo-
rum exemplo lictores Saulis, miſſi ad capiendum Da-

Tria in Pro-
phetis notā-
da.
Clemens
Rom.
Chryſoſt.
August.
Prophetæ
inuncti.

Eliſæus inſi-
tus Prophe-
ta.

Incompertū
inunctos
Prophetas.

Veſtes Pro-
phetarum
Saccus.

Clem. Alex.

Pallium.
Orig.

Epiph.
Vates Cym-
bricæ.
Strabo.

Veſtium mu-
tatio pro ne-
ceſſitate.

Collegia
Prophetarū
ſub vno præ-
fecto.

uidem, prophetauerunt etiam ipsi. Imo & Saul, de quo prouerbum ferebatur: *Num & Saul inter Prophetas*, idem accidit cap. 10. in Bethel cum obuium habuisset gregem Prophetarum. Quin & sub Elia, & Elisæo. 4. Reg. 2. 3. & 15. erat grex Prophetarum in Bethel, & in Iericho: è quo vnum vocauit Elisæus. 4. Reg. c. 5. & misit vt vngeret Iehu regem Israel: vnde & dicebant familiares Iehu de eo; quid sibi vult insanus iste? sicut autem sub vno præfecto, ita in vno degebant domicilio à laicis separati. Nam propterea, qui erant in Iericho. 4. Reg. 6. 1. dixerunt Elisæo. *Ecce locum, in quo habitamus coram te, angustus est nobis; eamus vsque ad Iordanem, & edificemus ibi locum ad habitandum.* abierunt ergo cum Elisæo, & circum Iordanem cæperunt ligna cædere opificio necessaria. Idcirco Hieronymus in Epistola 4. ad Rusticum Monachum, & Epistola 13. ad Paulinum c. 3. & epistola 14. & Isidorus lib. 2. de Officiis cap. 15. filios, id est, discipulos Prophetarum, vocant monachos veteris testamenti; quorum viuendi rationem secuti sunt Elsei, & Therapeutæ; de quibus sunt locuti Iosephus, & Philo. Vtrū autem ex hoc grege seligerentur, & prodirent Prophetæ, Abdias, Ionas, Hoseas, Isaias, cum ceteris, mihi incertum; nec inuenio, vnde possim id certum facere. Theodoretus quidem ea Hoseæ verba cap. 5. 1. *laqueus facti estis speculationi*, collegio, aut concilio Prophetarum declarat. Hoc cum insertum sit, illud non est inficiandum fuisse aliquos ex illo grege, qui prophetarent.

Temporis notatio cur desit in aliquibus Prophetis?

C A P. VI.

TRia perspecta esse Prophetarum interpreti necesse est: Personam, Tempus, & Res. ita asseruit Cyrillus lib. 8. Thesauri cap. 2. hisce verbis: *Quando locum aliquem in scripturis rectè intelligere volumus, tria diligenter consideranda sunt, Tempus, quando scriptum est quod dicitur: Persona, qua dicitur, vel per quam, vel de qua dicitur: & Res, propter quam, aut de qua scribitur.* Hieronymus quoque in 1. Isaiæ. In titulis Prophetarum commemorantur, ait, persona v.g. Isaias, aut Ieremias: Causa; vt Hebræorum vitia resecet; aut aliquid prænunciet: Tempus, sub quibus regibus Prophetiam ediderit. Ad personæ cognitionem spectat, nomen scriptoris, genus, & officium. Ad res, quid agat, in quem inuehatur: Ad tempus, sub quibus regibus sit quis vaticinatus. Hæc cum nosse plurimum conducant ad Prophetarum intelligentiam, tempus sæpe considerasse, maximè est operæ precium; & ad veritatem dicendorum confirmandam, & ad intelligentiam multorum difficilem in eis occurrentium. Rectè quippe dixit Basilus in cap. 1. Isaiæ. *Temporum observatio non mediocriter affert lectori operæ precium: per eam enim dignoscitur, & elucescit ante quantum temporis prædicta, post quantum temporis euenerit: & quia cum abundasset morbus, superabundauit & Dei prouidentia.* & Rufinus in initio Commentariorum Hoseæ. *ordinate, nimirum, ait, in fronte operis, vocabula regum, etatesque constituunt, vt qua sunt sub eorum commissa temporibus historia docente noscentes, fateamur eos dignos, ingentesque causas inuentionis habuisse.*

Hæc cum vera sint, meritò oportet inuestigemus, cur cum in titulis aliquorum Prophetarum, persona ponatur dicentis, verbi gratia, Ionas, Hoseas, Ieremias, cum genere ex patribus ducto, & patria, & cum officio, quod Propheta sit: & eorum, aduersus quos, vel de quibus dicitur, vt in Abdia ad Edom: in Amos super Israel: in Michea super Samaria, & Ierusalem;

quæ loco rerum numerantur: cur etiam tempus in multis designetur: in aliquibus non? nam Ioel tempus tacuit: tacuit Abdias: tacuit Ionas: tacuit Nahum: tacuit Abacuc: tacuit Malachias. Et sanè velle probare id nec conduxisse, nec fuisse necessarium, cum generatim loquantur Prophetæ, tempus designare; est rationem communem sanctorum Patrum, asserendum, temporis cognitionem necessariam ad Prophetarum intelligentiam, non solum eleuare, sed improbare. Cum profectò iidem ipsi, qui taciti temporis rationem reddiderunt, quo tempore prophetauerit Abdias peruestigent: quo Ionas: quo Abacuc: quo Malachias: nec possint intelligi sine temporis notatione, vt in singulorum commentariis facile perspiciet lector. Quare non aliam taciti reddamus temporis rationem, quàm impliciti sermonis, impeditarum sententiarum, & inexplicatarum sensuum; denique obscuritatis Prophetarum. Nam quo clarior redditur Prophetia eius, qui tempus notauit, eo fit illius obscurior, qui tempus non expressit. Atque adeò id factum putatur, vt nostrum exerceatur ingenium, & labor intelligendi augeatur magis. Hæc ipsa ratio satisfuerit ad respondendum quærentibus, cur in quibusdam Prophetis illa præmittantur, quæ ad claritatem faciunt, ea verò, quæ pariunt obscuritatem, desiderentur: nec aliæ vltiores rationes sunt inuestigandæ, ne nodum in scirpo quæramus.

Parentes, ac patriam cur quidam ex Prophetis notauerint, alij nequaquam?

C A P. VII.

AD communem tandem Prophetarum explanationem spectat rationem reddere diuersitatis inter eos seruata, dum quidam in titulis suos parentes notant, & patriam, quidam tacent. Quinque parentes expresserunt; Hoseas filius Beeri: Ioel filius Phatuel: Ionas filius Amathi: Sophonias filius Chusi: & Zacharias filius Barachia. Tres tantum patriam: Amos ex pastoribus Thecua: Micheas Morasthites: & Nahum Elcheseus. Quæ varietas, & in maioribus Prophetis inuenitur.

Quamuis autem Hebræi, & parentum expressorum, & tacitæ patriæ vnicam hanc reddant rationem, Prophetæ nobilitatem, & muneris obiti fidem, dum parentes exprimi putant, quod fuerint & ipsi Prophetæ: patriam verò taceri, quod intelligatur esse Ierosolymita: verum hanc rationem, vt ineptam, & falsam, quoniam expositores quidam non probant; alias nos rationes inuestigemus, cum absque ratione eam diuersitatem factam non credamus.

Et quidem ea primum ratio se offert Prophetis, patres, patriamque notandi, quæ omnibus gentibus communis est, vt ab aliis eiusdem nominis per patrū adiectionem, & patriæ, distinguantur. Etenim sæpe contingit duos, trêsvè eodem nomine vocari; quos patris sui, patriæque adiectione distinguimus, & cognoscimus hac ratione Simonem Ioannis distinguimus à Simone Chananeo, Iacobum Alphei à Iacobo Zebedæi: hanc rationem tradit nobis Theodoretus in principio Commentarij in Ioëlem: *Quoniam plerique, ait, vt consuetudinis ratio exigit, eodem nomine sunt, patris nomen addidit.* Chrysostomus quoque in principio Commentariorum in Isaiam: Theophylactus in Ioëlem, & Gregorius Homil. 2. in Ezechielem. Quod si accadat, vt quidem potest, idem esse duobus patrum nomen, ac propterea eo nomine non distinguantur; adiicitur patria, qua ab alio dignosci valeat; ita Micheam Morastihem: Amosum Thecuitem. Nahum Elcheseum, ab iis, qui simili nomine vocabantur, distinguimus.

Tempus de-
sideratur in
quibusdam
Prophetis.

Obscuritas
Prophetarū
facit vt tem-
pus taceatur
quandoque.

Ad ingenij
lectoris exer-
citationem.

Patriæ & pa-
rentum no-
tatio.

Ratio He-
bræorum re-
licetur.

Patria, & pa-
rentes notati
ad distin-
ctionem.

Theod.

Chryso-
stomus
Theophyl-
actus
Gregor.

Patria ad di-
stinctionem
facit.

Sub vno
domicilio.

Hieron.
Isidorus.

Monachi ve-
teris testa-
menti.
Iosephus.
Philo.
Incertum
vtrū ex hoc
collegio pro-
dierit Pro-
phetæ.
Theod.

Tria notan-
da interpre-
ti.
Cyril.

Hieron.

Tempus ma-
xime notan-
dum.

Basil.

Rufinus.

& de his quæ accidunt Proph. Cap. VIII. 65

stinguimus. Enim verò Iesum Mariæ filium ab aliis eiusdem nominis, patriæ notatio distinguebat, cum Iesus Nazarenus, aut patris, cum vocabatur filius Dauid.

Ad nobilitatem Prophetæ notantur parentes, & patria.

Altera ratio est, quo parentum, patriæque nobilitate illustrior redditus, acceptior populo factus, maiorem dicendorum auctoritatem, & fidem conciliaret Propheta. Nam quamvis doctor, & Vates, non generis, non patriæ nobilitatem requireret; ut sacerdotes, qui ex tribu Levi ducebant originem; & Reges, qui ex tribu Iuda: at multum conducit doctrinæ auctoritati, & fidei, populi benevolentia, maximè ex illustri ducta prosapia: Vnde Basilus in 1. cap. Isaia; *Atqui, ait, plures patrum meminere, & forte illi quidem acceptiores reddi eo potuerunt, quod ex illustri genere maiorum prodissent: quo enim quisque est sanguine clarior, hoc apud plebsque omnes maiorem impetrat fidem: contra, qui ex obscuro, & ignobili prognati sunt, ferè transmittuntur silentio. sic quoque multi alij senserunt.*

Nobilitas cõciliat auctoritatem & fidem.

Ad claritatem iuvat notatio patriæ, & parentum.

Tertiam præfatis subiiciamus rationem patriæ notatæ, & parentum, ut argumenti magis explicandi, sermonisque prophetici elucidandi fundamentum iactum sit. Nam cur Ieremias se retulit oriundum è sacerdotibus Anathoth, nisi ut intelligeremus capitale odium, quo compatriotæ, & consanguinei cum sunt persecuti? Cur Amos se dixit esse de pastoribus Thecua, nisi, ut cognoscamus vim afflatus diuini, pastores etiam rudes corripientis? & cum iussus est fugere in terram Iuda; sciamus ad quam tribum pertineret Thecua.

Quidam tacent patriam, & parentes, quod notum.

His præcipue rationibus accidit, ut Prophetarum quidam parentum, patriæque nominibus se adornent; alij verò nequaquam: qui vel quod ipsi per se noti essent, vel facili negotio ab aliis possent distingui, eis ornamentis non indigebant. Atque hæc de Prophetis dicta sufficiant: nam multa alia, quæ notari possint, quod minutiora sint, quàm ut in capita redigi queant, & in commentariis Prophetarum, suo quodque loco, explicantur, meritò prætermittimus.

Chronotaxis Prophetiarum duodecim Prophetarum.

C A P. VIII.

AD absolutam Isagoges ad Prophetas completionem, & ad maiorem elucidationem prophetiarum singulorum Prophetarum, operæ precium visum est, Chronotaxim vaticiniorum cum annorum notatione præmittere, ut lector studiosus nouerit quo quisque anno prophetauerit. Etsi id magna ex parte coniectura assequi oporteat; quod Prophetæ suorum vaticiniorum singulos annos distinguere non curauerint: quo nos possent hoc onere leuare. Præstituemus autem reges Iuda, sub quibus diuini Prophetæ concionati sunt, & vaticinati.

Iosaphat rex Iudæ septimus.

Abdias.

Anno 18. Iosaphat regis Iuda, qui erat 2. Ochoziæ regis Israel, mortuo Achab. 4. Reg. 1. v. 1. & 3. v. 4. 5. cum Iosaphat egrederetur obuiam Idumæis; inter alios Prophetas, qui animabant Iudæos aduersus hostes. 2. Par. 20. 1. in ultionem audaciæ illorum, Abdias prænuñciauit Idumæis extremam vastitatem per Chaldæos.

Azarias rex Iudæ decimus tertius.

Jonas.

Anno 8. Azariæ, & 23. Ieroboam regis Israel, Sardanapalo rege Ninivæ ad finem declinante, Jonas missus Ninivem, celerem eius vastitatem denunciavit; quæ ciuium pœnitentia dilata est.

A Anno 16. aut 17. Azariæ, qui erat 31. aut 32. Ieroboam regis Israel cœpit Hozeas prophetare, quæ c. 1. 2. & 3. eius Prophetiæ continentur.

Anno 23. Azariæ, qui erat 37. Ieroboam regis Israel Amos. Amos prophetat, quæ continentur sex prioribus capitibus.

Anno 24. Azariæ, & 38. Ieroboam Amos prophetat contra Israel, nominato etiam Ieroboam, quæ habentur tribus postremis capitibus.

Anno 25. Azariæ, & 39. Ieroboam contigit terræ Amos. motus, ante quem duos annos prophetauit Amos. c. 1.

Ioathan rex Iudæ 14.

B Anno 9. aut 10. Ioathan, & Phaceæ regis Israël Micheas. Micheas cœpit prophetare contra Israël. c. 1. & 2.

Anno 10. Ioathan, & 11. Phaceæ Hoseas prophetat contra idololatriam inuectam in Iudam ex Israël. c. 4.

Achaz rex Iudæ 15.

Anno 2. & sequentibus Achaz, & Phaceæ regis Israël Hoseas. Hoseas comminatur Israël extremam vastitatem. c. 5.

Ezechias rex Iudæ 16.

Anno 1. Ezechia, & sequentibus, & 4. Hozæ regis Israël Hoseas prophetat contra Israël à 6. ad 13. caput.

C Anno 6. Ezechia, & 9. Hoseæ regis Israël Hoseas prophetat imminentem Israël vastitatem. cap. 14.

Anno 7. aut 8. Ezechia, diruto iam regno Israël, prophetauit Micheas Sionem quasi agrum arandam. c. 3. & retulere seniores Ierem. 36. 18.

Anno 8. vel 9. Ezechia Nahum ad consolationem populi sui, prophetat Ninivæ Assyriorum metropolim subuertendam.

Anno 9. aut 10. Ezechia ante obsidionem Sennacherib Micheas prophetat 4. cap. contenta.

Anno 14. Ezechia Micheas c. 5. prophetat contra Micheas Sennacherib Iudæam inuadentem.

Anno 19. aut 20. Ezechia Micheas prophetat 6. & 7. Micheas capitibus contenta.

D

Manasse rex Iudæ 17.

Anno 2. aut 3. Manasses Ioel inuectus in peccata duarum tribuum; vastitatem per Chaldæos illis comminatur.

Anno 13. aut 14. Manasses ob summam morum peruersitatem, duabus tribubus prænuñciat extremam cladem per Chaldæos Abacuc.

Iosias rex Iudæ 18.

Anno 16. Iosia ante fœdus initum anno eius 18. Sophonias inuehitur in idololatriam inuectam per sacerdotes, & extremam cladem per Chaldæos comminatur.

Darius rex 4. Persarum.

Anno 2. Darij die 1. sexti mensis cœpit Haggæus prophetare contra socordiam populi differentis structuram templi. Haggæi. 1. 1.

Anno 2. Darij die 24. sexti mensis suscitauit Haggæus spiritum Zorobabelis, & Iesu, ut timore remoto opus templi prosequerentur. Hag. 1. 14. & 2. v. 1.

Anno 2. Darij die 21. mensis 7. prophetauit Haggæus maiorem futuram gloriam posterioris templi, quàm prioris. Hag. 2. v. 2.

- Zacharias.** Anno 2. Darij mense 8. cepit prophetare Zacharias, pollicens summam pacem Zachar. 1.
- Haggæus.** Anno 2. Darij die 24. mensis noni hortatur Haggæus ad prosequendum opus templi. Hag. 2. 11.
- Haggæus.** Anno 2. Darij die 24. noni mēsis Haggæus prophetauit subuersis regnis aliis, solum regnum Christi augendum. Hag. 2. 21.
- Zacharias.** Anno 2. Darij die 24. mensis 11. Zacharias vidit sub eadem nocte virum inter myrteta c. 1. v. 7. & fabros ventilantes v. 19. & virū mentientem ciuitatem. c. 2. 1. & Iesum sacerdotem magnum. c. 3. & candelabrum. c. 4.
- Zacharias.** Anno 3. Darij Zacharias consolatur populum, prophetans volumen maledictionis repellendum Babylonem. c. 5.
- Zacharias.** Anno 3. Darij vidit quadrigas, quæ defensionē erant populum. c. 6.
- Zacharias.** Anno 4. Darij die 4. mensis noni Zacharias respondet legationi de ieiunio. c. 7. cōmutandum in festa præclara, si legem obseruent. c. 8.
- Zacharias.** Anno 5. Darij Zacharias pollicetur Philistæorū terram subiiciendam Iudæis, ne eos timerent impediētes Zachar. 9. & Christum venturum.
- Zacharias.** Anno 6. Templo absoluto pollicetur summā tranquillitatem per Machabæos adducendam. c. 10.
- Haggæus.** Anno 7. Darij in dedicatione templi Haggæus, & Zacharias cecinerūt Alleluiah. Dorotheus Epiphan.
- Zacharias.** Anno 9. Darij absoluto omni ex parte templo, lætus hortatur ad legis obseruantiam, ni velit urbem restauratam videre iterum destructam. c. 11.
- Zacharias.** Anno 10. vel 12. Darij prænunciat Zacharias Ierusalem oppugnādam à finitimis hostibus, sed per Machabæos liberandam. c. 12. & in ea Christum affigendum cruci, cuius bona manatura detegit. c. 13.
- Zacharias.** Anno 14. aut sequentibus Darij in summa pace agētibz Iudæis prænūciat Zacharias capiendam Ierusalem per Antiochū, sed per Machabæos liberandam, & Christum in eam venturū, & ex ea felicitatē Ecclesiæ. c. 14.
- Haggæus.** Anno 36. Darij, aut propè Haggæus iuuenis, & Zacharias senex decessere; quod amplius illorum nulla mentio, & ita fertur in historia breui Hebræorum. & indicant Dorotheus, & Epiphanius.

Artaxerxes Longimanus.

- Malachias.** Anno 4. 5. aut 6. Artaxerxis Malachias contra vitia sacerdotū, & populi prophetat, quia vxores alienigenas duxerant ante 7. annum, quo Esdras plebiscito repudiare compulit, & vt sponte abiicerent persuasit, & perfecit, vt diximus in Malachia.

Atque hæc dicta sint non sanè aded certa, sed quoadpotuimus ex Scriptoribus, & coniecturis venari, ad elucidationem Prophetarum nō parum conducentia.

De libro duodecim Prophetarum.

C A P. I X.

Rursus vt finem præfationibus imponamus, ne-
mo poterit inficiari plurima alia dixisse Prophe-
tas, quæ si scripsissent, longis voluminibus complexi
fuissent: nam si Hoseas ad multam ætatem nonaginta
annorum concionatoris munere functus est; multa
quidem alia protulisse existimandus est, quæ silentio
clausa latuerunt. Atque illa sola singuli Prophetæ bre-
uibus scriptis mandauere, quæ præcipua capita conti-
nerent; quæ satis essent ad reuocandos homines à vi-
tiis, malis futuris intentatis: & ad virtutis amorem in-
ducendos bonis promissis, præsertim per Christum
præstandis. Atque aded duodecim Prophetæ, cum
minores ceteris non sint sententiarum grauitate, &
verborum maiestate, ob sermonis breuitatem mino-
res dicti sunt, vt notarunt Augustinus lib. 18. de Ciuit.
Dei, c. 19. & Rufinus præfat. in Hoseam. Vnde cum
vnum iustum volumē singuli facere minimè possent,
vt Theodoretus notauit, præfat. ad illos, cum vnus
Isaias, auctore Hieronymo proæmior in Isaiam, duo-
decim Prophetis iuxta numerum versuum, aut æqua-
lis, aut maior sit, vnico volumine comprehensi sunt.
Quamuis enim singuli singula sua vaticinia scripta
posteritati reliquerint, vt omnibus in confesso est; at
viri synagogæ maioris, in Synodo, quam coegerunt,
auctore Esdra, sub Artaxerxe Longimano; quam re-
fert Genebrardus in sua Chronologia initio sextæ æta-
tis, dum libros omnes canonicos num. 22. iuxta nume-
rum literarum Hebraicarum, comprehenderunt; duo-
decim Prophetas vno volumine contentos definie-
runt, quam rationem secutus est Iesus Filius Sirach
Ecclesiastici 49. v. 12. dum duodecim Prophetas vno
commendat encomio; & Iosephus lib. 1. contra Ap-
pionem; & Hebræi ceteri, tum & Græci, Epiphanius,
Gregorius Theologus, Damascenus, tum & Latini,
Hieronymus in epistola 105. ad Paulinum, & in Pro-
logo 12. Prophetarum; & præfat. in librum Regum; &
Isidorus lib. 6. Originum cap. 1. & 2. & ceteri, qui ca-
nonem sacrorum librorum, sub dicto numero cōten-
tum tradidere. Ceterum cum præter suas Prophetias
nihil aliud scripsisse existimentur diuini Prophetæ
minores: at in quibusdam codicibus Græcis, vt nunc
in Vaticano, quinque Psalmos nominibus Haggæi, &
Zachariæ inscriptos inuenimus; 137. 145. 146. 147. &
148. & eapropter sunt qui arbitrentur ab ipsis Pro-
phetis in reditu populi à Babylone ad Deo gratias
agendas fuisse compositos, & conscriptos, maxime
cum in vulgata editione correctæ illum 145. Psalmum
sic inscriptum nunc legamus; Alleluiah Haggæi, &
Zachariæ, & insuper Psalmus 111. titulum habet: Al-
leluiah reuerſionis Haggæi, & Zachariæ. Verum Pa-
tres, & Psalmorum commentatores, qui rem accura-
tius perpenderunt, affirmant eos Psalmos non fuisse à
duobus illis Prophetis cōpositos: sed ad rem accom-
modatos, qua de agebant, quod idoneam continerent
materiam ad canendum, redeuntibus à captiuitate,
& nouam viuendi rationem, iuxta Dei legem, ingre-
dientibus. Atque his ita constitutis ad ipsorum Pro-
phetarum elucidationem deueniamus.

Prophetæ
plura dixe-
runt quam
scripserunt.

Prophetæ
minores cur
dicti.
August.
Rufinus.

Theodor.
Hieron.
Liber vnus
12. Prophe-
tarum.

Iosephus.
Nazianzen.
Epiphan.
Damascen.
Hieronym.

Isidorus.

Psalmi com-
positi ab
Haggæo, &
Zacharia.

COM

COMMENTARIORVM IN HOSEAE PROPHETIAS

Liber Primus.

PRÆFATIO.

Hoseas denunciatur Israël delendum, quod reges suos idololatrias fuerit imitatus: cum Iudam promittat, Dei miseratione seruandum, quod Prophetæ ipsius monitis aliquando resipuerit, & rege suo Ezechia præeunte idola reliquerit, templumque mundauerit. Multa interim de Christo consolatore in miserorum solatium pollicetur.

HOSEAE PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

A

PARAPHRASIS.

1 **V**erbum Domini, quod factum
est ² ad Hoseam filium Beerī, ³
in diebus Ozīæ, Ioathan, A-
chaz, Ezechia Regum Iudæ;
& in diebus Ieroboam filij Ioas Regis Israël.
2 ⁴ Principium loquendi Domino in Hoseæ:
& dixit Dominus ad Hoseam: Vade, ⁵ sume
tibi vxorem fornicationum, & fac tibi fi-
lios fornicationum, ⁶ quia fornicans for-
nicabitur terra à Domino. ⁷ Et abiit & ac-
cepit ⁸ Gomer filiam Debelaim: & con-
cepit, & peperit ei filium. ⁹ Et dixit Domi-
nus ad eum: voca nomen eius Iezrahel:
3 ⁹ quoniam adhuc modicum, & visitabo
sanguinem Iezrahel super domum Iehu, &
4 ¹⁰ quiescere faciam regnum domus Israel. ¹¹ Et in illa die cōteram arcum
Iezrahel ¹² Et concepit adhuc, & peperit
5 ¹² filiam: & dixit ei: voca nomen eius, Abs-
que misericordia, ¹³ quia non addam ultra
misereri domui Israel, sed obliuione obliui-
scar eorum. ¹⁴ Et domui Iudæ miserebor,
6 ¹⁴ & saluabo eos in Domino Deo suo, & non
saluabo eos in arcu, & gladio, & in bello, &
7 ¹⁵ in equis, & in equitibus. ¹⁵ Et ablaetauit
eam, quæ erat absque misericordia, & con-
cepit, & peperit filium. ¹⁶ Et dixit: voca no-
men eius. ¹⁶ Non populus meus: ¹⁷ quia vos
8 ¹⁷ non populus meus, & ego non ero vester.
9 ¹⁸ Et erit numerus ¹⁹ filiorum Israel quasi
10 ¹⁸ arena maris, quæ sine mensura est, & non
numerabitur. Et erit ²⁰ in loco, vbi dicetur

1 **S**ermo, quem habuit Dominus ² ad
Hoseam filium Beerī, ³ per tem-
pora Regum Iudæ, Ozīæ, Ioathan,
Achaz, & Ezechia, & Regis Is-
rael Ieroboam filij Ioas, est qui sequitur. ⁴ En qua-
le Dominus in Hosea principium sumpsit loquen-
di populo Israëlítico, quo & suam ostenderet boni-
tatem, & de multiplici eum impietate commone-
ret. Dixit igitur Dominus Hoseæ. Vade ⁵ sume tibi
B ⁵ vxorem, feminam, quam omnes norint multis con-
taminatam fornicationibus, & procrea ex ea filios
fornicarios: ⁶ Quia certè similibus sceleribus assue-
tam synagogam duxi ego Dominus in vxorem,
mea motus misericordia: & tamen numquam illa
cessat impietatibus suis, & idololatriis à se me re-
pellere. ⁷ Abiit ergo Hoseas dicto Dei audiens, &
accepit ⁸ Gomer filiam Debelaim: quæ concepit &
peperit ei filium, & dixit Dominus illi: impone
puero nomen Iezrahel, ⁹ quia non multo pōst tem-
pore ulciscar sanguinem Iezrahel; populi mei effu-
sum per Ieroboam, & alios Reges è familia Iehu,
C ¹⁰ quod ire renuisset ad vitulos adorandos; & pœnas
sumam de filio Iehu Zacharia, vitam ei cum regno
eripiendo. Et inde eousque diminui, labique per-
mittam res Israëlíticas, quousque per Salmanasa-
rem regem Assyriorum Israëlitarum regnum fa-
ciam omnino ¹¹ cessare, tradito Iezrahele in gen-
tium dispersionem; & omne robur ¹² Israël fundi-
tus euertam in valle Iezrahel. Sic populus Dei Is-
rael desinet esse filius, & induet conditionem fra-
gilis, ac debilis femina, quæ hostium pateat contu-
meliis. In cuius signum Hoseas genuit iterum, &

nata est ei¹² filia: & Dominus ei, *Impone, inquit, A* eis: Non populus meus vos: dicetur eis: Non populus meus vos: dicetur eis, Filij Dei uiuentis. || Et²¹ congregabuntur filij Iuda, & filij Israël pariter: & ponent sibi²² caput vnum, & ascendent de terra: ²³ quia magnus dies Iezrahel.

nata est ei¹² filia: & Dominus ei, *Impone, inquit,* *non nomen illi, Loruhhamah, hoc est, Non misericordiam consecuta: ¹³ quia Israël meo auxilio, & protectione destitutus, iam uti fragilis femina perpetuo futurus est: nec ultra illius curabo misereri; aut regnum eius instaurare; sed penitus obliuioni tradam; cum tamen pollicear miserturum me ¹⁴ domui Iuda, & instauraturum regnum eius: non quidem ullo bellico apparatu, sed me id agente, qui sum Deus eius, per Cyrum Regem Persarum. Sic ¹⁵ ablactauit Loruhhamah, id est, eam, quæ erat absque misericordia: eiciens Israël à se, merita retributione, absque spe vlla restorationis. Concepit tertio uxor Hoseæ, & peperit filium, & dixit Dominus, voca nomen eius ¹⁶ Loami, id est, Non populus meus; ut filius, & nomen ei impositum, sint in portentum, quod populus Israël à me eiectus, & in impietate robustus effectus, non erit iam populus meus: cui ego, tanquam filio pater (quippe qui iam non sum Deus eius) prouideam, ut solebam. Quod si, ô Israël, videns te repudiatum, tacita cogitatione dicas, me non stare promissis Abrahæ factis de propaganda illius sobole absque mensura, & numero, si te Abrahæ filium omnino deleo: ¹⁷ certò scias, cum in tua captiuitate adeo ¹⁸ auctus fueris, ut quasi arena maris mensurari non possis, nec numerari, talem commutationem per Christum in te faciendam, ¹⁹ ut ubicumque gentium dici tibi solebat à Domino: Non populus meus vos: ibidem dicatur ab omnibus: hi sunt populus Dei, hi sunt filij Dei uiuentis. Futurum enim est, ut multi ex filiis Iudæ, & ex filiis Israël pariter ²⁰ congregentur in unam fidem, & unum sibi ²¹ caput Christum constituent. Quo auctore, & duce ascendent de terra suæ captiuitatis; in qua peccatorum vinculis irretiti, mancipati tenebantur, profecturi in cælestem Ierusalem. Tunc temporis ²² ô quàm magnus, & iocundus dies ille tantæ mutationis Iezrahel populi Dei, cum viderit iam se turpi liberatum seruitute, & filium Dei per Christum adoptatum!*

ARGUMENTVM.

Ræfixo operi titulo, quasi in typo vxoris ex meretricio ductæ, & trium filiorum ex ea susceptorum, depingit breui compendio impietatem Synagogæ, & pœnam captiuitatis, quam propter eam sustinuit, & liberationem ex ea per Christum; de quibus per sequentia capita ampliorem instituit sermonem.

COMMENTARIVS.

1. **V**erbum.] Titulus hic est toti operi ab Hosea præfixus, in quo tria declarat. Rem tractandam: personam Prophetæ; & tempus harum prophetiarum. Rem tractandam in vniuersum exposuit nomine, *verbum Domini*. Nam *verbum* hic non accipitur pro denunciatione Prophetiæ facta ad populum ab Hosea, ut aliàs accipitur quandoque: sed pro re à Deo reuelata. Cum enim sermo Domini signum sit conceptus Domini, & conceptus rei, quàm Hosea reuelauit; inde est, ut *verbum Domini*, quod factum est ad Hoseam, idem sit, quod res à Domino Hosea reuelata, quam ipse populo denunciaret. Sic Cyrillus, & omnes fere accipiunt. Cum autem dicit, *Verbum Domini, quod factum est ad Hoseam*, auctoritatem sibi conciliat non modicam; dignumque se ostendit, cui omnes fidem præstent, cum *verbum Domini* loquatur, non suum: iuxta illud Pauli 1. ad Thessalon. 2. 13. *Accepistis illud, non ut verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei*. Nec ausus fuerit verba ad homines facere, antequam ad ipsum factum fuisset *verbum Domini*: ut sancti viri obseruare solent, contra ac faciunt audaces quidam futis eloquentiæ iactatores, qui iniussi, absque eo, quod mittantur, ipsi currunt; & cum ad eos non sit locutus Dominus, ipsi prophetant. Ad utilitatem ergo respiciens Haymo, & nescio quis alius eum secutus, non ad veritatem, nomine *verbi Domini*, filium Dei intelligit, *verbum patris*, quod locutum est ad Hoseam, faciens illum Deum, & Salua-

torem populi sui. Nam sicut Deus loquendo hominibus facit illos Deos, ut dixit Christus Ioan. 10. 35. *si illos dicitis Deos, ad quos Dei sermo factus est*. Sic ipse saluator, facit ut iidem sint saluatores; qualis fuit Hosea, qui saluator interpretatur. Nam doctrina, & exemplo sanctitatis populum, ad quem missus est, saluum facere curabat.

2. **A**d Hoseam.] Hoseas Prophetæ est, cui facta est à Domino reuelatio: eodem vocatus nomine, quo prius filius Nun dictus est, ut hoc loco notat Hieronymus, *ὑψιῶν Hoseas* videlicet, quod *Saluatorem* significat, qui populi sui curaret salutem. Patrem habuit Beer, quod nomen interpretatur, putei mei, nam à Domino tamquam ex puteo suo, viuas sermonum suorum aquas hauriebat, quibus populi rigaret ariditatem. Beer autem principem illum esse de tribu Ruben, putat Hebræi, quos Lyra, & Montanus sequuntur, qui 1. Paralip. 5. 6. doctus fuit captiuus per Teglatphalasarum regem Assyriorum. Verum obstat Epiphaniij sententia lib. de vita, & interitu Prophetarum; Dorothei in Synopsi; Isidori lib. de Vita, & interitu sanctorum cap. 42. asserentium, fuisse de Tribu Isachar; & ortum in oppido Belemoth, aut Bethlehem, ut vocat Isidorus, aut Betschemetz, ut quædam Glossa legit; & functum vita, in propria terra humatum esse, eisdem auctoribus. Non fuit ergo Hoseas Ierosolymitanus, ut in vniuersum tradunt Hebræi, David Kimhi; & Vatab. in hoc cap. Hoseæ, asserentes Prophetam suam patriam retinentem, habendum esse Ierosolymitanum: nisi ea ratione id factum existiment, quæ ignoti filij

Saluator facit saluatores.

Hoseas Saluator. Beeritymō.

Beeritymō.

Epiph. Dorothei Isidorus.

Hoseas unde oriundus.

Ignoti filij nobilitas.

ti filij præcipuis vrbibus adscribuntur ciues, & qui terrenam despiciunt habitationem, & futuram inquirunt, cælestibus incolis annumerantur: & qui non vocant patres in terra; in cælis patrem sortiuntur Deum.

Prophetiæ
tempus.

In diebus.] Tempus suæ Prophetiæ signat quatuor regum Iudæ, Oziæ seu Azariæ, Ioathan, Achaz, & Ezechia: regno conclusum. Cum autem Ieroboam regem Israel nominauerit, cuius anno is capit regnare Oziæ, ex 4. Reg. 14. 21. & cum Ieroboam ad 41. peruenerit, Oziæ 30. annos priores exegit, in postremis Ieroboam: ac proinde intra priores illos annos Oziæ regis Iuda cæpit Hoseas prophetare, & perseverauit prophetando ultra nonaginta annos, ad longissimam senectutem, vt dicunt Hebræi; & vidit captiuitatem decem tribuum, quam prænuñciauit, vt scribunt Hieronymus, & Ruffinus. Vnde multo plures, ac longiores sermones habuit ad populum, quàm qui ad nos peruenerunt: multaque pro populo perpeffus pro vitæ diuturnitate.

Hoseæ vita
diuturna.

Cur solius
Ieroboam
mètio facta.

Quæres fortasse, cur Hoseas omnium regum Iuda, sub quibus prophetauit, meminert, non tamen omnium regum Israel, nempe Zachariæ, Sellum, Manahen, Phaceiæ, Phaceæ, & Hoseæ, cuius nono anno, qui erat sextus Ezechia, finitum est regnum Israel: sed tantum Ieroboam? Ruffinus respondet, ideo solius Ieroboam meminisse, quod citò regnum Israel esset finiendum. Sed quid ad hoc impediēbat omnes alios reges retulisse? Numquid impedituri erant Dei voluntatem, aut Hoseæ Prophetiam finem regno illi comminantem; quod regum illorum meminisset? aut timuit Propheta reges Israel, & non Iuda? Alij respondent, ideo Ieroboam solum nominatum, quod in illo finita sit generatio Iehu, vt ei fuerat Dominus comminatus 4. Reg. 10. 3. & 15. 12. cum dixit duraturum regnum Israel in domo Iehu vsque ad quartam generationem. Fuit autem Ieroboam quartus à Iehu; siquidem huic successit filius Ioachaz, deinde Ioas, & demum Ieroboam eius filius. Nam Zachariæ filij Ieroboam nulla habetur mentio, quod septem tantum mensibus regnauerit. At quid cogebat Prophetam hunc, ad illam Dei sententiam completam ostendendam? Numquid aliquo Dei præcepto ad id faciendum obstrictus erat? Aut id iam opere completum ex libro Regum non constabat, cum Zachariæ quarto filio Iehu Sellum cum vita regnū eripuit? Verior igitur est ratio Montani; idēd mentionem factam Ieroboam; vt initium Prophetiæ Hoseæ certius, ac districtius ostenderetur; cum enim cæpisset sub Oziæ, qui regnauit 52. annos; adiunctus est Ieroboam, quo constaret, non in fine, aut medio regnātis Oziæ, sed intra primos 26. annos Prophetam exorsum. Vt similiter fecit Amos in primo capite suæ Prophetiæ. Vult autem Dominus tam districtam temporis rationem haberi, ne causentur Israëlita, se non in tempore monitos à Deo, ante multos annos, quàm illorum regnum destrueretur ob culpam longè ante reprehensam.

Israëlita
moniti op-
portune.

Inuectio in
vtrumque
populū est.

Quod si vltèrius inquiras, cur non dixerit Hoseas in quas personas inuehatur? Respondetur cum Alberto, satis indicasse cum meminit Regum Iuda, & Regis Israel; se contra vtrumque regnum sermonem dirigere. Nam vtrique populo fuisse locutum Hieronymus asserit, & ex serie Prophetiæ satis erit manifestum; quamuis contra populum Israel sit præcipua Prophetæ inuectiua, vt ostendunt quoque Athanasius in Synopsi, & Eusebius in libro de appellationibus librorum prophetarum; apud Procopium Gazem super Isaiam.

Prior sensus
non verus.

Principium.] Horū verborum duplex est sensus. prior est Basilij, Hieronymi, Ruffini in 1. Isaiæ, & hic

A Rupertij, Haymonis, Alberti, Hugonis, Dionysij, & Vatabli: Hoseæ primū locutus est Dominus ante ceteros Prophetas, qui sub eisdem regibus prophetarunt; nempe ante Isaiam, Amos, Ioel, Ionam, & Micheam; ac proinde affirmant hi auctores primum omnium Hoseam cæpisse prophetare. Verū hunc sensum, neque verba Hebræa præferunt; siquidem *principium loquendi Domino in Hoseæ*, non videtur esse idē, quod *primum locutus est Dominus ad Hoseam*; sed, sic *Dominus capit loqui ad Hoseam*: neque res ipsa probat; siquidem multis probatur, Abdiam, & Ionam ante hoc tempus suas exorsos Prophetias, vt suo loco diximus. deinde, quia ab his verbis incipit tractatus, & propterea tamquam rei admirandæ, illis attentio legentium captatur. Posterior ergo sensus, quem Hieronymus quoque adducit, & probant Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Montanus, & Vatablus, verior est, ac subiunctæ iussioni commodior: initium locutionis Domini in Hoseæ, est hoc, quod sequitur: dixit enim Iehouah. Hoc est; vide, & admirare quod fecerit Iehouah initium loquendi in Hoseæ; vel vnde exorsus fuerit loqui Hoseæ. Nam præpositio, *in*, cum dicitur, *in Hoseæ*, aliquando redundat, vel pro, *ad*, capitur, & explicatur, sic *Dominus capit loqui Hoseæ*, vel *ad Hoseam*, & ita legunt LXX. apud Theodoretum, & Complutensem, & Zachar. 1. 9. legimus, & dixit Angelus, qui loquebatur in me, id est, *mihi*, vel *ad me*; ego ostendam tibi, quid sint hæc. & hac ratione hic accipi verius est; quia Hoseæ ipsi fit sermo, vade subditur. & dixit Dominus ad Hoseæ, Vade, &c. Aliquando vsurpatur pro, *per*, vt Matth. 10. 21. *Non enim vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis*, id est, *per vos*, ita hoc loco, sic Dominus capit loqui per Hoseam populo, sub imagine metreticis ductæ ab eo in vxorem. Quem sensum videntur probare Hieronymus, Albertus, & alij; & satis aptus est; siquidem, & verbis, & signis vaticinantur Prophetæ. Est autem admiratione dignū videre quali exordio Dominus exorsus fuerit loqui Hoseæ, præcipiendo scilicet honesto adolescenti, sanctissimo, & longè remoto à fornicariis, & digno, qui sermonem confereret cum Deo, vt lupanar ingrederetur, & scortum duceret, & filios ex ea susciperet. Idque ob salutem fratrum curandam, & nomen saluatoris promerendum. quò magis mirere vnigenitum Dei filium, puritatis auctorem, in hunc mundum ingressum, naturam humanam assumpsisse, vt hominum saluti confuleret, & nomen Saluatoris, sanguinis effusione, compararet. Quis autem erubescet quascūque ignominias sustinere, quoscumque labores perferre pro salutē fratrum, siue propè, siue longè existentium, dum hæc exempla contemplantur?

Hoseas pri-
musne Pro-
phetarum.

Posterior
sensus verus

In pro ad,
vel per.

Hoseæ obe-
dientia, &
humilitas
pro salute
fratrum.

Dei filij
summa hu-
manitas.

Salus fratrum
curanda.

Prior expo-
sitiō reiecta.

D Sume.] In Hebræo tantum legimus. *Sume tibi vxorem fornicationum, & filios fornicationum*. & ita habent LXX. & Hieronymus, Ruffinus, & Complutensis. Et quidem Hieronymo, & Theodoro, Ruffino, Alberto, Hugoni, Lyra, Dionysio, & Montano videtur Deus præcepisse Hoseæ, vt acciperet in coniugium feminam fornicationi assuetam; cum filiis ex fornicatione susceptis: vt filij cum matre domum adducti, testes essent matris impudiciæ: & vt Prophetæ patientia, castitasque probaretur, qui alienæ impudiciæ filios aleret, & eorum genitor crederetur; & per eius societatem vxoris impudicitia in mundiciem conuerteretur; & iuxta hanc intelligentiam iubetur Propheta accipere vxorem fornicariam, cum filiis ex fornicatione susceptis, vt significet Synagogam cum filiis suis, cultui idolorum deditissimam; peperisse sibi peccatam, quam significant filij in matrimonio post habitū, vt dicemus. Et secundum hunc sensum explicant hi auctores verba vulgati, vertentis, & fac tibi filios fornicationum.

nicaionum

nicationum, hoc est, fac tuos per adoptionem filios ex fornicatione susceptos ab vxore tua. Verum eidem Hieronymo hoc loco, & in epistola ad Ruffinum; quæ incipit. *Multum in utramque partem*; & Theodoro quoque, Hugoni, Dionysio, & Vatablo probatur altera expositio; qua explicantur verba illa. Sume tibi vxorem fornicariam, & fume ex ea, procrea, aut genera filios fornicationum. Quem sensum expressisse videtur vulgatus interpres, cum dixit, & fac tibi filios fornicationum. quæ lectio habetur in Basilio lib. 8. in Isaiam, statim in principio, & in Augustino lib. 22. contra Faustum cap. 80. & 89. & in libro contra Secundinum Manichæum, cap. 21. & in omnibus ferè Latinis interpretibus; qui hoc modo intelligentes, cum Augustino legunt. *Accipe tibi vxorem fornicariam, & fac filios de fornicaria, vel de fornicatione.* & probatur verus hic sensus ex obedientia Prophetæ executioni mandata; nam vt præcepto Dei obediret, accepit Gomer, & ex ea genuit tres filios; ergo hoc est, quod ei præcepit Deus. Quod si quæras cur dicantur *filij fornicationum*? Haymo eos dici insinuat filios fornicationum, qui ex adultera nascuntur, ex ea videlicet, quæ super suum virum inducit alterum: qualem existimat fuisse vxorem Hoseæ. Sed nemo est qui ita senserit: alioqui rem turpem iussisset Deus Prophetæ, vt vxorem duceret, quæ in fornicatione perseveraret, filios generans ex fornicatione, quos ipse Hoseas lubens aleret. Hieronymo, Hugoni, Dionysio, & Vatablo placet, dici *filios fornicationum*, non quod ex matrimonio nati non sint, sed quod ex vxore fornicationum nati sint; ita vt sicut illa vocata est *uxor fornicationum*, loco superlatiui, quasi vxor fornicatissima, valde fornicationi dedita, & publica meretrix, aut nobile scortum: vt *vir sanguinum*, Psalm. 57. dicitur, valde sanguinolentus, & *vir dolorum*, Isa. 53.3. maxime dolendus; aut multis affectus doloribus: sic *filij fornicationum* dicantur nati ex prædicta vxore fornicaria; licet ex matrimonio: nam sicut vxorem fieri non tollit præcedentem turpitudinem, ita nec genitos esse ex matrimonio tollit matris turpitudinem. Sunt tertio, quibus prædicta ratio non placet, & volunt; quemadmodum mater dicta est *uxor fornicationum*, quod ipsa fornicationibus fuerit assueta; sic *filij fornicationum* dicantur, non ex vitio matris, sed ex propria fornicatione, quod ipsi etiam fornicationi deditissimi sint. Sed æquiuocè accipiunt nomen *fornicationum*; nam in vxore pro inhonesta libidine intelligunt: in filiis autem pro idololatria, quæ fornicatio in Scriptura dicitur, unde in 2. cap. 4. v. dicitur, & filiorum eius non miserebor, quia filij fornicationum sunt, videlicet, quia filij, qui idololatriam perpetrant, sunt. Cum certè in signo, significante diuerso modo accipi debeant verba, quàm in significato, cui signum applicatur. Nam quod attinet ad libidinem, mater, & filij rectè fornicarij dicuntur iuxta secundam rationem, quod verò attinet ad idololatriam, utrique mater cum filiis, idololatræ fuerunt.

6. Quia.] Hebraicè; *Quia fornicando fornicabitur terra de post Dominum.* Iam Deus aperit, quid hoc matrimonij Hoseæ symbolo significare velit; nempe, se quasi in matrimonium coniunxisse sibi Synagoga, ipsam tamen, viro suo Deo derelicto, post alienos Deos recessisse, quasi adulteram: & filios sibi similes produxisse. Per futurum autem Hebræi consuevere significare id, quod in communi vsu, & consuetudine positum est, & perpetuam habet effectum; vt notat Montanus; vt si dicas: Opera, quæ non fient, fecisti mecum. Hoc est, quæ nec solent, neque debent fieri. Isa. 24. 22. *claudetur ibi in carcere, & post multos dies visitabitur.* Hoc est, transactis multis diebus, adhuc durabit visitatio. & cap. 24. 9. *Ecce Deus noster iste, expectauimus eum, & saluabit nos, id est, semper durabit ista*

saluatio, vt exponit Hieronymus. Reduplicatio autem exaggerationem, & pondus habet, secundum Hieronymum in 16. Ezechielis. Igitur cum dicitur, *quia fornicando fornicabitur*, idem est, quod, absque dubio fornicatur, nec cessabit vnquam fornicari. Vsurpat autem Scriptura nomen *fornicationis* pro *adulterio*; & *adultery* pro *idololatria*, per metaphoram; quia sicut adultera suo viro derelicto, adhæret alieno; ita idololatra, Deo vero, qui est illi vir, derelicto adhæret cultui, & amor alienorum. sic Numero. 14. 33. loquens Moses de aureo vitulo inquit; *filij vestri porci abunt fornicationem vestram*, & infra cap. 7. huius Prophetæ dicitur. *Omnes adulterantes quasi clibanus succensus à coquente.* Nihilque est hac metaphora in Scriptura frequentius; & propterea dixit. *Quia fornicando fornicabitur terra de post Iehouam.*, quia desinet sequi Dominum, vt abeat post Deos alienos. Terra autem nomine, licet Iudæam quidam velint intelligi, verius Hieronymus, & alij, Samariam, seu terram decem tribu, quæ dicuntur Israel, interpretantur; de quibus præcipue sermo est in hoc capite.

Et accepit.] Dicto Dei audiens, adolescens Hoseas, cui liberum erat honestam feminam, & sibi comparem ducere; fornicariam accepit. Nam fuisse adolescentem iam aptum matrimonio ex longissima ætate, quam ab initio Ozîæ vsque ad finem regis Ezechîæ transegit, satis ostenditur. Sed antequam singula verba explicemus, operæpretium erit prænosse, verumne gestum hoc fuerit, vt Prophetæ fornicariam duxerit; an tantum phantasticum?

Quæstio igitur prima sit: Vtrum reuera fuerit gesta hæc historia, quàm refert de se Hoseas, an in imagine, aut in spiritu tantum acciderit? Controuersia hæc plurimum olim torfit doctos homines; siquidem, Ruffino referente, vniuersa Palæstina, & Ægyptus, & omnes, qui Origenis opinionem sequebantur, in spiritu fuisse gestum hoc signum Hoseæ, affirmabant, contra Syri reipsa impletum contendebant. Priorem sententiam secuti sunt ex Hebræis Chaldaus paraphrastes in huius loci paraphrasi; Moses Ægyptius lib. 7. Directoris dubiorum cap. 46. & Paulus Burgenfis in additione 3. huius capitis, & Hebræorum doctissimi, vt ait Vatablus. Ex Latinis verò Hieronymus ita sensit in procemio in Hoseam, & super hunc locum, cum concludit: *Si quis autem contentiosus, & maxime Gentilius, noluerit figuratim dictum recipere, & irriserit Prophetam fornicaria copulatum, opponamus ei, &c.* & in 4. caput Ezechielis, respondens quæstioni, quomodo Hoseas non recusauerit scortum ducere; ita colligit. *Ex quo sequitur figuram fuisse Synagoga, vel Ecclesiæ, non verò iuxta literam perpetratum*; Quod ipsum exponentes Prophetam plenius differuimus. Ruffinus quoque, Haymo, Vatablus, & Isidorus eandem probauere intelligentiam. Probatur sententia hæc regula Hebræorum, quàm affert Montanus, & colligitur ex Augustino lib. 3. de Doctrina Christiana cap. 10. & sequentibus. Si quid durius, & à personarum decore, ac dignitate abhorrens, in sacris offendatur literis, id non reipsa factum fuisse: sed aut somnio, aut visione, aut mentis elatione fuisse repræsentatum. At Hoseam scortum duxisse turpissimum est, vt concludit Hieronymus in Procemio Hoseæ: ergo in typo tantum, non reipsa accidisse fatendum est. Nam & Tertullianus lib. de Pudicitia cap. 6. Turpes de prostitutione nuptias Hoseæ appellat. Deinde, quia si reipsa hoc coniugium accidit; maxime propter significatum coniugium Dei cum Synagoga, idolorum cultrice, vt argumentatur Ruffinus: at signum non conuenit significato: siquidem Synagoga in vero cultu non permansit, Deo vero coniuncta: at vxor Hoseæ casta, & pudica Prophetæ coniugio facta permansit. Nō ergo utilitas

vlla

Posterior expositio vera.

Basilus. August.

Fornicationem filij cur dicti.

Ratio vera.

Ratio 3.

Consuetudo actionis futuro notata.

Reduplicatio exaggerat.

Fornicatio seu adulterium pro idololatria.

Terra decem tribuum.

7. Hoseas adolescens.

Quæstio 1. De Hoseæ historię veritate.

Prior sententia, in spiritu accidit. Hebræi.

Hieronym.

Ruffinus.

Ratio prior. Augustini regula.

Tertullian. Ratio posterior.

vila significandi cōpulis Prophetā ad turpe coniugiū.

Sententia
verior.
Irenæus.
Basilus.
Cyril. Alex.
Theodor.
Philip.
Theodor.
August.

Verum opposita sententia plures, nec minus graues habet auctores: Nam cum Syris eam tuentur. re-
negus lib. 4. aduersus Hæreses cap. 37. Basilus in cap. 8.
Isaia in principio, Cyrillus Alex. super hunc Prophe-
tam, Theodoretus Antiochenus, & Philippus pres-
byter lib. 1. in Iob. cap. 12. Theodoretus hic, & Au-
gustinus lib. 3. de Doctrina Christiana cap. 12. & lib.
22. contra Faustum cap. 80. & 89. & lib. contra
Secundinum Manichæum cap. 21. & veteres omnes
Hebræi, ut asserunt Paulus Burgensis, & Montanus.
Tum etiam Abulensis super Prologum Genes. cap. 7.
& Exod. 20. q. 35. S. Thomas 12. q. 100. ar. 8. ad. 3.
& 2. 2. q. 154. ar. 2. ad. 3. Albertus, Hugo, Dionysius,
& Montanus. Et probatur hac primū ratione. Quia

Ratio 1.

Prophetæ
dictis, & fa-
ctis prophe-
tabant.
Tertull.
Irenæus.
Hieronym.
August.

communis patrum sententia est, non solo sermone,
qui audiebatur, & visione, quæ videbatur, sed etiam
conuersatione, & actibus Prophetas prophetasse, ut
per eos Deus præfiguraret, & præmonstraret futura;
ac hominum mentes magis permoueret, ac deterre-
ret. Ut dixere Tertullia lib. de resurrectione carnis
cap. 18. Irenæus loco dicto, Hieronymus in 19. Iere-
miæ, & Augustinus lib. 4. contra Faustum cap. 2. &
lib. 22. cap. 23. Sed hac ratione prænunciandi stra-
gem Hebræis futuram, erat necessarium admonuisse
populum, ut admiratione signi percelleretur, & ad
Deum conuerteretur; ergo, ut concludit Irenæus,
Hoseas Prophetæ accepit uxorem fornicationis per
operationem prophetans, quia fornicando fornicabitur
terra à Domino. Deinde; quia ubi nomina personarum
adhibentur, verum proponitur exemplum, non pa-
rabolicum, ut affirmant Origenes in cap. 1. Iob.
Chrysostomus Homil. de diuite, & Homil. 1. de La-
zaro, & diuite. Ambros. in 16. Lucæ, & alij multi,
dum probant historiam fuisse, non parabola, de
Lazaro, & epulone: sed hic nominantur coniuges,
Hoseas, & Gomer; & focer Debelaïm, & tres filij
nati: Ergo vera est historia, non parabola in visu tan-
tum ostensa.

Prioris ra-
tionis solu-
tio.

Non esse
turpe signū,
pietati deser-
uiens.

Ad priorem rationem oppositam respondetur; non
fuisse turpe Prophetæ ex præcepto Dei fornicariam
ducere, & typo seruire, quem exprimebat, ut sic po-
pulum suum idololatram ad pietatem eo signo per-
duceret, cum Dei filio turpe non fuerit, sed modis
omnibus honestum, vilem naturam homines indue-
re, & cum Phariseis, & Publicanis versari, ut eos lu-
crificaret: quemadmodum Moyses duxit Æthiopiam,
& Salmon princeps tribus Iudæ, Raab meretricem
ex qua genuit Booz. Ita respondent Hieronymus, &
Cyrillus hoc loco, & Augustinus lib. 22. Contra Fau-
stum cap. 80. Quid, inquit, aduersum clementia veritatis?
Quid inimicum fidei Christiana, si meretrix relicta forni-
cation in castum coniugium commutetur? Itaque cum
meretricem Prophetæ fecit uxorem: & ad vitam corrigen-
dam, mulieri consultum est, & figura Sacramentum, de quo
max loquimur, expressum. sic Augustinus. Non ergo
durum fuit, & Prophetæ indecorum, Dei iussis obtē-
perare, & aliquid ignominia pati pro fratribus. Ad
posteriorem rationem dicimus: æquē teneri contra-
riæ opinionis auctores ad cōformandum signum hoc
in spiritu ostensum cum significato; ac nos; qui signū
re ipsa factum dicimus: siquidem, siue re, siue in spiri-
tu ostendisset Deus, significare aliquid volebat. In hac
verō conformatione signi huius cum signato, in ex-
plicatione Prophetæ, ex multis, quod verius erit, as-
feremus, & multa verba non inutiliter consu-
memus.

Quæstio 2.
Vtrū Gomer
fuerit forni-
caria, an ido-
latra?

Quæstio secunda est. Vtrum reuera vxor hæc, quā
duxit Hoseas, fuerit fornicaria, an metaphoricè, & spi-
ritualiter Gentilis, & idololatra? Lyra, & Paulus Bur-
gensis existimant vxorem Hoseæ tantum fuisse spi-

A ritualiter fornicariam, nempe non è locatione corpo-
ris meretricem, sed Gentilem Deum ignorantem. Prior sen-
tentia.
Ratio prior.
Probatur in primis; quia quo magis signum confor-
mius est significato, certius, & efficacius est: Sed si Ho-
seas duxit feminam idololatram; & ex ea genuit filios
matrem imitantes, certius, & efficacius exprimit Deus
Synagogam, ex cultoribus idolorum, ut ex Abraham
vocato, & in Israël ex Ægypto educto, assumentem,
& filios in illa habentem, idolorum cultui assuetos:
ergo hoc signo feminæ Gentilis, potius quàm impu-
dicæ, usus est hoc loco Deus. Deinde quia Prophetæ
ipse rationem nominandi uxorem fornicationum, & fi-
lios fornicationum, eam reddidit, quia fornicando fornicabi-
tur terra de post Dominum. Sed in ratione nomen cla-
turæ fornicari accepit pro idola colere, recedendo à Do-
mino: quod magis patet ex illis verbis capituli 2. &
filiorum illius non miserebor, quia filij fornicationum sunt.
id est, quia filij, idola colentes sunt, sicut mater eorū,
ut Chaldaus, Theodoretus, Hieronymus, Rufinus, &
ceteri expositores intelligunt. Alioquin cur illorum
non miseretur Deus? num quia ex fornicaria nati,
an quia ipsi essent fornicarij? ergo vxor fornicationum,
& filij ideò dicti sunt, quia spiritualiter fornicaban-
tur, idolis seruientes.

Opposita nihilominus intelligentia, quæ est om-
nium patrum, & interpretum, quos in præcedenti
quæstione pro nostra sententia adduximus, verior est,
ac simplicior, Hoseam uxorem duxisse fornicariam,
& impudicam, & è locatione corporis meretricem,
quam suo coniugio castam reddidit, & pudicam, quod
eius turpitudinem eleuat. sic etiam Tertullianus lib. de
pudicitia cap. 6. & Hieronymus ipse ita intelligit
sententiam; coniugium re ipsa factum, existimantium.
Probatur verò ita fatendum esse; hac ratione Deus in
Scriptura sacra, quoties reprehendit populi sui idola-
tiam, solet verbis metaphoricis, fornicandi, & forni-
cationis, seu adulterij, & machia, illam compellare, sū-
pta metaphora à vera fornicatione, & vero adulterio,
quod uti adultera proprio viro relicto, alieno se sub-
iicit: ita idololatra relicto vero Deo, se subiicit alie-
no: neque opus est testimoniis comprobare, cum v-
bique hæc forma loquendi inueniatur. Ergo cum si-
gno coniugij cum fornicaria vult significare idolola-
tiam plebis suæ, & modum, quò se cum illa gesserit;
& ipsa cum illo, in cultu, & pietate: signo coniugij
cum verè fornicaria voluit significare, ut rei gestæ
allegoria, seu metaphora, e re propriè gesta desu-
matur.

Ad duas rationes supra obiectas respondetur. Ad
priorem: efficacius esse, & magis horrore percellit a-
nimos populi, & magis permouentur ad intelligen-
dam sui criminis idololatriæ grauitatem; si feminam
prostitutam, & fornicationibus assuetam duxerit Ho-
seas; quàm si Gentilem, & Idololatram: quin potius
hoc coniugio in suo scelere confirmarentur, exemplo
Prophetæ; illo verò deterrentur. Ad rationem po-
steriorem dicimus, Prophetam ratione nominationis
adiecta declarasse allegoriam coniugio contextam;
quod sicut Hoseas accepit fornicariam, alienam à vi-
ro, & filios turpitudinis matris participes; ita Deus sibi
copulasset Synagogam, filios sibi similes habentem, &
ad idolorum cultum, & amorem procliuem, eorum-
que libidini sæpe subseruientem. Itaque metaphoram
rerum explicuit metaphora verborum, seruata con-
suetudine Scripturæ, vocandi idololatram, fornicatio-
nem, ut iam diximus.

Quæstio tertia est. Vtrum Hoseas influ Dei acce-
perit Gomer ad verum matrimonium, an tantum ad
concubinatum? Existimauit S. Thomas in sua Theo-
logia 12. q. 100. art. 8. ad. 3. & 2. 2. q. 154. art. 2. ad. 3. cum
nonnullis eius sectatoribus, Gomer non fuisse cōpu-
latam

Prior sen-
tentia.
Ratio prior.

Posterior ra-
tio.

Posterior
sententia ve-
rior.
Hoseas vxo-
rem duxit
vere fornica-
riam.

Tertul.
Hieron.
Ratio.

Rationis
prioris solu-
tio.

Rationis po-
sterioris so-
lutio.

Quæstio 3.
Verumne
contractum
coniugium.

Sententia
prior negās.

Ratio.

Hæretica
collectio.Sententia
vera.Verum fuit
contingium.

8.

Nominis
imponendi
ratio.Gomer, &
Debelaim
etymon.

latam Prophetæ vero matrimonio, sed dispensante Deo, cuius dominio subiecta sunt omnia, traditam fuisse Hoseæ, ut ex ea filios procrearet, fornicarios quidem, secundum communem cursum naturæ, & loquendi modum consuetum; quia nati ex non sua per matrimonium; at sine culpa, quod à Deo dispensante fuerit illi concessa. Videntur huic sententiæ assentire Dionysius, & Isidorus, quatenus dicunt, Deum dispensasse: cum ad matrimonium contrahendum nulla opus fuerit dispensatio. Ratio huius sententiæ est, quia ad veram signi huius rationem præcepit Deus Hoseæ, ut acciperet uxorem fornicationum, & filios fornicationum: sed vxor, & filij fornicationum non dicuntur, nec sunt, nisi habiti extra matrimonium, vxor quidem per concubinatum; filij verò, vel ab vxore geniti antequam veniret in Prophetæ potestatem, vel postquam venerat, ex alio viro, adoptati verò ab Hosea; ut putat Albertus, dum loquitur de filio Iezrahel: Et hoc non ut supra iam ostendimus: vel ab ipso Prophetâ geniti, quod est verbis Hoseæ conformius. At nequaquam credendum est Deum præcepisse rem aliqui turpem, nisi sua dispensatione redderet licitam, & honestam. ergo reuera Hoseas sibi sociavit Gomer ex præcepto Dei dispensantis; & licitam facientis eiusmodi copulam extra matrimonium. Quare ineptè ex hoc loco deducunt Hæretici quidam licitam esse simplicem fornicationem; cum si concederemus fornicatū fuisse Hoseam cum Gomer, id ex Dei concessione, non ex actus natura concederetur, ut concedit hæc sententia.

Verumtamen contraria sententia, quæ asserit vero matrimonio copulatos fuisse Dei iussu Hoseam, & Gomer, verior est, & omnino tenenda, quod communis sit patrum, & expositorum, quos hucusque retulimus. Nam & Abulensis S. Thomam refellit. Et ratio est; quia nulla cogit necessitas ad asserendum rem tam insuetam, & nusquam alias in Scriptura relatam, à Deo fuisse præceptam Hoseæ. Non ratio signi, quia, ut diximus, rectè signum conflatum est per matrimonium cum fornicaria; & per filios ex tali genitos fornicaria. Non verba Scripturæ vocantis uxorem, & filios fornicationum: quia satis aptè explicatur de filiis ex fornicaria habitis à Prophetâ, sed matrimonio sociata: ut omnes fere interpretes exponunt. Atque hinc dissoluta manet ratio oppositæ sententiæ: nam vxor fornicationum dicitur, quia fornicaria erat, & vxor facta est: & filij fornicationum, qui ex tali sunt vxore nati. Alioquin, si ex alio producendi erant, quid opus erat matrimonio cum Prophetâ?

Gomer. Nomina, si casu non imponantur, vel imponuntur in recordationem alicuius rei gestæ, ut Benoni Rachelis filius vocatus est ob affectam matrem dolore; & Benjamin filius dextere, quod matre mortua vixerit patri. Vel in portentum futurorum, quæ solus imponit Deus, vel ex eius reuelatione Prophetæ, qui futura nouerunt; ut filius Isaïæ, cap. 8. 3. ex præcepto Dei vocatus est Maherſhal Hasbaz, quod interpretatur; accelerans spoliū, aut festinat prædā. Hæc igitur duo nomina, Gomer filia Debelaim, ex Hebræorum sententia putat Vatablus esse fictitia; & significare animi, & corporis voluptates, quæ pariunt consumptionem, & interitum. Nam Gomer significat consumptionem, defectum, & cessationem, seu interitum: quod est nomen vxoris Hoseæ, quæ filia est Debelaim; feminæ talem filiam generantis. nam esse nomen matris indicant Hieronymus, Albertus, & Rupertus: quamuis Dionysius putet esse viri nomen. Hugo, & item Dionysius nomen loci, quasi, de, sit præpositio, & Belaim, nomen vrbs; satis ineptè. Debelaim autem significat duas massas caricarum, seu ficum aridarum, quæ in modum laterum figuratæ, ut ait

Hieronymus, ut diu illæse permanerent, calcabantur, & compingebantur. Sunt ergo duo hæc nomina, vel Deo inspirante imposita; vel eodem iubente à Prophetâ electa est vxor filia matris, quæ his nominibus vocabantur; ut & nomine, & re statum Israël portenderent. Hieronymus, & omnes fere interpretes, etiam Hebræi, per uxorem Gomer filiam Debelaim, intelligunt plebem Israëliticam consummatam in fornicatione, & perfectam filiam voluptatis, quæ fruentibus suavis videtur, & dulcis; ut est massa caricarum.

Vel eandem plebem, ut ait Vatablus, corporis, & animi deditam voluptatibus, & ideo euersam; quia voluptas, ut mater filiam, generat vastitatem, & consumptionem. Montanus præter communem sententiam, asserit, per Debelaim, duas ficus aridas; adumbrari vtrumque regnum Israëliticum, & Iudæorum, debile, & ob vetera peccata aridum. & Gomer certum pœnarum genus imminere, quod tandem consummandum erat, & perficiendum. Sed de populo tantum Israëlítico in hoc symbolo esse institutum sermonem communior ac verior sententia est. Voluit igitur Deus supplicium plebi suæ Israëliticæ imminens, quo erat consummanda, & vastanda per Assyrios, propter copiam voluptatum, qua abducta est à Dei sui cultu, ipsis vxoris, & matris nominibus, proponere omnibus, ut vel ipsis nominibus pronuntiatis, admoneretur de strage futura, & corrigeretur. Nā ea est Dei longanimitas in expectando peccatorum conuersionem; ut longè multo antequam puniat minis propositis, & vel in nomine expressis; admoneat, & dei significationem, ut fugiant à facie arcus, ut dixit David.

Quoniam. Primo filio iussit Deus imponi nomē Iezrahel, & nominationis subiicit rationem: quia post modicum tempus sit puniturus posteritatem Iehu propter sanguinem effusum Iezrahel. Ut autem hanc difficilem rationem elucidemus; præmittendum est primum. Duas in Scriptura ciuitates dictas Iezrahel inueniri, vnam in Tribu Iuda, in editiori loco sitam, cuius tantum fit mentio Iosue 15. v. 56. Altera tradita est occupanda tribui Ioseph, Manasse, & Ephraim in campestri loco sita, mediam possidens vallem, ut dicitur Iosue 17. v. 16. & à nomine vrbs dicta est vallis Iezrahel; & ob loci amenitatem, & quod non longè ab Israelitarum regia Samaria distabat, regiis hortis, & pulcherrimo palatio erat ornata. Huic vrbi proximi, ut iam diximus, & notat Hieronymus, erant campi latissimi, & vallis nimjæ vastitatis, quæ plusquam decem millium passibus tendebatur. Erat autem Iezrahel altera metropolis regni Israelitarum, sicut Samaria; cuius modo tantum manent vestigia, auctore Brocardo, ad radices montis Gelboë versus occidentem.

Deinde est præmittendum: in Valle Iezrahel iustum Naboth iussu vxoris Achab Iezabel, lapidibus obrutum interiisse: & propterea comminatus est Elias Achab, sui regni, & gentis vastitatem 3. Regum. 21. præfente Iehu seruo Regis Achab, ut ipse dixit 4. Reg. 9. 25. Hunc Iehu vnxit regem Israël Elifæus 4. Reg. 9. per vnum è filiis Prophetarum, qui dixit ei v. 7. Vnxi te regem super populum Domini Israël, & percussisti domum Achab Domini tui, & ulciscar sanguinem seruatorum meorum Prophetarum, &c. Iezabel quoque comedent canes in agro Iezrahel. Has Dei minas ut imple-ret Iehu, occidit Ioram filium Achab, & iussit proiici in agrum Naboth Iezraheliticæ, ut imple-ret onus, quod leuauerat Elias super eum, ut ipse dixit cap. illo. 9. v. 25. deinde, & Iezabel iussit præcipitari è fenestra; & sepulta est in agro Iezrahel, iuxta sermonem Eliæ. Insuper iussit ad se mitti in Iezrahel è Samaria capita LXX. filiorum Achab. 4. Reg. 10. quæ cum videret, ait,

Portentum
status plebis
Israeliticæ.Voluptas
generat va-
stitem.Verior intel-
ligentia.Deus vel no-
mine ipse
præmonet.Iezrahel ci-
uitas duplexIezrahel me-
tropolis re-
gni Israel.In Iezrahel
quæ strages
factæ.

ait, *Videte quoniam non cecidit de sermonibus Domini in terram, quos locutus est Dominus super domum Achab in manu serui sui Elie. Percussit ergo Iehu omnes, qui reliqui erant de domo Achab in Iezrahel, & vniuersos optimates eius, & notos, & sacerdotes, donec non remanerent ex eo reliquia. Demum in Samaria deleuit Baal de Israël. Verum nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel, & Dan. Hanc Iehu voluntatem vt remuneraret Deus, dixit ei capite illo 10. v. 30. Quia studiosè egisti quod rectum erat, & placebat in oculis meis, & omnia, quæ erant in corde meo fecisti contra domum Achab: filij tui usque ad quartam generationem sedebunt super Thronum Israël. His præstitutis ad explanationem adiectæ rationis accedamus.*

Iehu remun-
neratus.

Varia ratio-
nes nominis
Iezrahel.

1. Intelligē-
tia reiecta.

2. Intelligē-
tia reiecta.

3. Intelligē-
tia reiecta.

4. Intelligē-
tia incōmo-
da.

5. Intelligē-
tia incōcin-
na.

Quidam putant primum filium vocatum esse *Iezrahel*, vt nomine ipso duceret in memoriam pœnam sumptam de domo Achab à Iehu in Iezrahel, & culpam in ea pœna sumenda commissam; ob quā paulò post deleturus est familiam Iehu Deus, occiso Zacharia. At opponunt multi, nullam culpam commissam ab Iehu cum deleuit domum Achab; tum quoniam ex præcepto Domini fecit, & vt impleret sermonem Elie, vt supra notauimus. Tum quia laudatus est ob eam vltionem à Deo; insuper, & remuneratus, regno vsque ad quartam generationem producto.

Secundò igitur Rupertus, & Vatab. existimant vltionem sumendam de Iehu non ob neces factas domus Achab; sed quod non iusto animo; aut ex zelo honoris Dei; sed libidine dominandi executus sit sententiam Dei. At hæc causa non adhibetur à Deo, sed sanguis Iezrahel, nempe effusus in Iezrahel.

Tertiò, Lyra propterea affirmat iustos aliquos viros vna cum impiis illis interfectos à Iehu in Iezrahel, quorum sanguinem se vindicaturum hic Dominus minatur. Sed quia de his ex vlla historia non constat, aliunde ratio deducenda est.

Quartò, sunt qui eam rationem explicent per quandam similitudinem. Nam Chaldaus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius sic explanant: *voca nomen eius Iezrahel*, quia ego recordabor sanguinis à Iehu, etiam iuste fusi in Iezrahel, & imputabo illum Iehu, & domui eius, quia nec ab idololatria ipse temperauit; & opere ipso ostendit iniuste se occidisse idololatrias, cum debuisset cauere similem stragem, ei, quā ipse contra domum Achab patrauerat. Itaque sanguis Iezrahel contra ipsum reuersus est. Iuxta hunc modum populus Dei dictus est Iezrahel, vel à loco illo sumpta denominatione: vel à verbo *נָחַץ* *naḥa* aspergere, & *רָחַץ* *rahḥ* malum, vel *רָחַץ* *rehḥ* contritio, vel afflictio, & *אֱלֹהִים* *el* Deus, quasi dicas, aspergens malum, vel afflictionem, aut contritionem Deum, quia Deus comminatur se malefacturum, & contriturum domum Iehu, & Israël, sicut domum Achab; quia fecit suo exemplo Iehu, ne Deus id, quod nitebatur obtineret, nempe à populo idololatriam procul pellere: & ideo omnes illas neces sibi meruit imputari. At dices, peccatum effusi sanguinis domus Achab in Iezrahel non fuit idololatria; sed interfectio iusti Naboth; nam ad necem hanc vindicandam creatus est Iehu rex Israël, & idcirco proiectus est Ioram in agro Naboth; & Iezabel in agro Iezrahel. Non aptè igitur Deus comminaretur domui Iehu idololatriæ pœnam, quam ipse iuste inflixerat domui Achab ob necem Naboth, non ob idololatriam.

Quintò, idcirco Montanus existimat non fieri mentionem, & collationem similis culpæ, sed tantum pœnæ; non est enim Deus vindicaturus sanguinem iuste effusum à Iehu, sed tantum renouaturus in domo Iehu stragem illam celebrem, quam ipse fecit in domo Achab; ostendens brachium suum, ac potentiā in domo Iehu, sicut in domo Achab ostenderat. Vnde

A vocatur primus Hoseæ filius *Iezrahel*, id est, brachium Domini à nomine *זְרוֹחַ* *zeroahh* brachium, à radice *זָרַח* *zarahh* serere; & nomine Dei *אֱלֹהִים* *el*, quasi dixerit, Deus vocat nomen eius brachium Dei, quia breui talem stragem faciam in domo Iehu, & in Israël, vt omnes recordentur celeberrimæ illius stragis, quam fecit ipse Iehu in Iezrahel; vbi ostendit brachium meum, & potentiam ob similem culpam. Vulgò dici solet *hæc que se le acuerde a Iehu de la de marras, o la de aniañ o, o hæc de las que suelo*. Sed hoc non est vlciisci sanguinem fustum à Iehu.

Sextò, sunt qui putent ex sententia Hieronymi, ac Theodoretii esse, hic accipi *Iezrahel*, quod est, *semen*, seu *filius Dei*, pro populo Israël; vel quia metropolis sumitur pro toto populo, vt solet accipi Samaria: vel ex nominis iam dictæ etymologia. Sanguinem quoque accipi pro idololatria, præsertim sanguinem animarum, constat ex 2. Ieremiæ v. 34. *in aliis tuis inuentus est sanguis animarum innocentium*. & Ezech. 3. 18. *ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram*. Idque vel quia sanguinem infantium, & innocentium immolabant; vel quia victimis colebant idola. Ait ergo Deus, *voca nomen eius*, qui Dei populum repræsentat, *Iezrahel*, quia non multum temporis pertransibit, post quod ego vlci scar scelus idololatriæ, quod Iehu imitans Ieroboam filium Nabat, suo exemplo propagauit, & confirmauit in populo: super domum Iehu, hoc est, destruendo regnum Israël, quod est in domo Iehu, nempe occiso Zacharia, eius abnepote: & tandem ipso regno Israelitico omnino consumpto per Assyrios. Aliis tamen videtur de sanguine verè effuso hic factam mentionem, non de metaphorico.

Septimò demum, sunt qui magis ad rem, existiment; nullam hic fieri mentionem sanguinis domus Achab effusi per Iehu; licet non ideo excusandus sit à crimine iniustitiæ; quod Deus per ipsum statuisset punire domum Achab, & laudatus, ac remuneratus sit, quod fuisset rectè executus, nam alioquin rectè etiam occidisset Ochoziam regem Iuda, & fratres eius 40. vt legimus 4. Reg. 9. 27. & 10. 13. & Sellum iuste occidisset Zachariam. 4. Reg. 15. 12. iuxta sermonem Domini dicentis ad Iehu. *filiij tui usque ad quartam generationem sedebunt super Thronum Israël*. quo temporali bono retribuit illi Deus pro studio, quo vltus est sanguinem Naboth: & Nabuchodonosor rectè deuastasset Iudæam, & omnes gētes, quia illum assumpsit Dominus, vt se vlci sceretur, & omnes Tyranni, quorum tyrannide vsus est Deus ad puniendum aliquos reges improbos, rectè se gessissent. Si ergo hi non excusantur, nec Iehu excusandus est, licet studiosè executus sit quod placebat Deo vltori, & iudici. Hoc licet ita posset accipi; nihilominus putant hic non fieri mentionem illius iniusti facti Iehu; sed sanguinis totius populi Israelitici effusi per successores Iehu. Nominem autem Iezrahel primi filij intelligunt vniuersum Israël, qui tempore Prophetæ vivebat sub dominio Ieroboam, & reliquorum, vsque ad excidium, & captiuitatem, vt intellexere Abenezra, Montanus, & nonnulli alij; idque patet ex aliorum filiorum significatione; nam verè referunt vniuersum populum in diuerso statu constitutum; ergo similiter primus filius repræsentat populum Israël idololatriæ cōtaminatum, & suis sceleribus diuinum supplicium accersentem, & stragem captiuitatis sibi promerentem. Et propterea, vt dixit Chaldaus, vocatus est Iezrahel, quasi dispergendus, & disseminandus per hostes in regiones alienas. Quia verò Propheta loquebatur sub Ieroboam de familia Iehu, propterea, vt suis minis cum deterret, ac strage imminente percelleret, vna cum totius regni destructione, ob oculos

6. Intelligē-
tia non pro-
pria.

7. Intelligē-
tia verior.
Iehu pecca-
uit cū euer-
tit domum
Achab.

Deus vlci-
scitur sangui-
nem Israël's,
qui dicitur
Iezrahel.

Iezrahel po-
pulum si-
gnificat, vt
alij filij.

posuit principatus eius consummationem, quem so-
lum, quia robustus viribus, & strenuus in bello, & 41.
annos regnavit, nomine primi filij intellexit David
Kimhius, & eum secutus Isidorus. De populo ergo Is-
raelitico, qui vi, ac exemplo Ieroboam, precedentium
regum, & subsequentium compellebatur, & induce-
batur ad adorandum idola, praesertim vitulos Bethel,
& Dan; iubet Deus, ut vocetur populus dispergendus
per captiuitatem, & rationem nominis subiicit, quia
non post multos annos, vlciscar sanguinem populi
mei effundendum per Assyrios in domo Iehu, finem
imponendo regno familiae Iehu, in Zacharia filio Ie-
roboam, quem occidet Sellum; eo quod ipsi in id ma-
lum exemplo suo induxerunt populum meum, ut ta-
deret me populi Israel, & irasceret in eum, ut desi-
nito consilio omnino destruerem, & consumerem;
non tantum in familia Iehu, sed in vniuerso Israele,
regnum Israeliticum, & robur eius in valle Iezrahel.
Vel si mauis, proprius, & simplicius, vindicabo san-
guinem Israelitarum effusum per Ieroboam, & cete-
ros reges, e familia Iehu, qui reuertes ire ad vitulos
adorandos metu compellebant, & occidebant; quod
factum ab Ieroboam ex cap. 5. huius Prophetiae con-
stabit; & de reliquis ad idololatriam propensis non est
dubitandum: & propter hunc innocentem sangui-
nem fusum in causa religionis, destruam regnum Is-
rael in familia Iehu, occiso Zacharia, & in vniuerso
populo occiso Hosea postremo rege, & vniuerso Is-
rael in valle Iezrahel per Assyrios vastato, & in cap-
tiuitatem iure disperso.

Quiescere. hoc est, faciam cessare regnum Israel:
quia occiso Zacharia filio Ieroboam capit diminui,
ac peius habere regnum Israel. siquidem occiso Sel-
lum interfectore Zachariae Manahem regnavit de-
cem annis, cuius tempore venit Phul rex Assyriorum,
sed reuersus est indicto tributo, mille talentis argen-
ti, ut refertur 4. Reg. 15. 19. Manahem successit filius
Phaceia, & duos annos regnavit; & Phacee dux eius
occidit eum, & regnavit annis viginti: hoc regnante
venit Teglatphalasar rex Assyriorum; & cepit Ru-
ben, Gad, & dimidiam tribum Manasse trans Iorda-
nem, & transtulit in Lahela, Habor, Hara, & fluuium
Gozan. 1. Paral. 5. 6. & 26. & haec vocatur prima ca-
ptiuitas Israelis. Deinde in extremo tempore Pha-
cee, & initio regni Achaz rediit Teglatphalasar in
Galilaeam inferiorem intra Iordanem, & cepit Aion,
Abel, domum Maacha, & Ianae, Cedus, Asor, & Ga-
laad, & Galilaeam, & vniuersam terram Nephtali; &
transtulit in Assyrios quae est 2. captiuitas Israel. Post
haec Hosee filius Ela occidit Phacee, & regnavit pro
eo 6. annos, sed priores septem tyrannice: & princi-
pio regni eius venit contra eum Salmanasar rex As-
syriorum, & transtulit tribus Aser, Isachar, Zabulon,
& Nephtalim in Assyrios, reliquiis tributariis relictis,
& haec est Hieronymo 3. captiuitas Israelis ex 4. Reg.
17. 3. donec tandem anno Hoseae 9. & Ezechiae 6. ca-
pta est Samaria, & regnum Israel excisum, & Salma-
nasar, tribum Ephraim, & dimidiam Manasse transtu-
lit in Assyrios. 4. Reg. 17. 6. extrema hac 4. captiuitate,
annus erat 52. ab occiso Zacharia filio Ieroboam; ex
quo tempore cepit regnum Israel corrumpere, donec
tandem finitum est, ac de hoc minatur, & quiescere fa-
ciam regnum domus Israel, ut intelligunt Hieronymus,
Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius.
Solutus Montanus exponit, cessare faciam regnum domus
Israel, in familia Iehu, ut factum est paulo post, occiso
Zacharia. Nam quamuis Deus dixerit Iehu. 4. Reg. 10.
30. quia studiosè egisti quod erat in corde meo, contra do-
mum Achab, filij tui usque ad quartam generationem sede-
bunt super Thronum Israel, & hoc impletum dicatur
4. Reg. 15. 12. Nam Zacharias fuit quartus filius Ie-

hu: Verum quod regnum perseverauerit in familia Ie-
hu usque ad quartum filium; ex concessa à Deo remun-
eratione habuit pro deleta domo Achab. At quod
non ulterius progressus fuerit in ea familia principa-
tus; sed desierit esse, ex supplicio habuit, ob idolola-
triam, vi, & exemplo ab ipso, & filiis in populo ro-
boratam; ut asserit hoc loco Propheta. Verum quia
quod attinet ad familiam Iehu satis dictum in praece-
denti oratione: in praesenti de totius populi vastatio-
ne sermo tantum fieri videtur, iuxta priorem inter-
pretationem.

Israel.] Ut intelligamus de quo arcu conterendo
sit sermo, videndum est nomine *Israelis*, quid sit acci-
piendum. Montanus putat eo nomine duodecim tri-
bus intelligi, quia nullo addito restringitur; ut Ps. 79.
2. qui regis Israel intende. & Isa. 1. 3. Israel autem me non
cognouit. At si adiiciatur regnum, populus, aut domus
Israel, tunc decem tribus intelliguntur. Ita nomine
arcus Israel, intelligit duas tribus Iuda, & Benjamin,
quae fuere caput, robur, & decus totius Israel; quia om-
nium fortissimae, & in arcu exercitatissimae. vnde dixit
David 2. Reg. 1. 22. Sagitta Ionahe nunquam rediit re-
trorsum & 1. Paralip. 12. 1. Beniaminitae dicuntur for-
tissimi, & egregij pugnatore, tendentes arcum, dextra,
& sinistra saxa iacentes, & hastas arcu. Atque sic expo-
nit duraturam populi calamitatem usque ad Iudaeorum,
& Beniaminitarum vastationem, quae contigit vndeci-
mo anno Sedeciae. Verum ceteri Hieronymus, Hay-
mo, Albertus, Hugo, Rupertus, Lyra, Dionysius, &

C Communis per Israel intelligunt decem tribus: & co-
stat ex illo adiuncto, *visitabo sanguinem Iezrahel super*
domum Iehu; regno Israel amoto à familia Iehu. de
regno ergo decem tribuum est Hoseae sermo, & ita
restringitur ex adiunctis. Nunc *per arcum Israel*, de-
cem tribuum, Albertus, Hugo, Dionysius, & Vata-
blus, reliquum bellicum apparatus intelligunt, ex
parte totum. At Chaldaeus verius, Haymo, & Isidorus
per arcum robur, aut fortitudinem Israel exponunt;
nam in arcu magna erat vis Ephraimitis. Psal. 77. 9.
Ephraim inuidentes, & mittentes arcum, conuersi sunt in
die belli. Psal. 7. 13. *Nisi conuersi fueritis, arcum suum*
retendit, id est, exeret robur brachij sui. Ezech. 39. 3.
percutiam arcum tuum, id est, tuam fortitudinem
conteram: ita hoc loco. in illa die conteram robur
omne decem tribuum, cui fidunt, in valle Iezrahel.

Sed quando in valle Iezrahel contritum est robur
Israelitarum, est explicandum. Quibusdam videtur
Iezrahel hic accipi non pro loco aliquo, sed iuxta si-
gnificatum, pro populo Dei, qui contritus est ab As-
syriis in Samaria, quam hic vocat, *vallem*, quod ad
eam confluerint omnes Israelitae: & in ea victi sunt,
& regnum Israel destructum, ut legimus 4. Reg. 17.
Verum difficile est aliter accipere Prophetam, quam
loquatur, cum quasi referte videatur stragem futu-
ram, tempore, & loco designato; praesertim cum Sa-
maria inepte *vallis* nominetur, cum in monte Some-
ron fuerit constructa. Verius ergo Hieronymus, quem
sequuntur Cyrillus, Theodoretus, Haymo, Albertus,
& recentiores alij, sic dicentem, *supra diximus Iezra-
helem, quae nunc iuxta Maximianopolim est, fuisse metropo-
lim regni Samariae, prope qua sunt campi latissimi, & vallis*
*nimis vastitatis, quae plusquam decem millium tenditur passi-
bus, in hac commisso certamine ab Assyriis casus est Israel.*
Erat autem eius vallis tanta amplitudo, ut Iudic. 6. 33.
sic dicatur. *Igitur omnis Madiam, & Amalech, & Orien-
tales populi congregati sunt simul, & transeuntes Iorda-
nem, castrametati sunt in valle Iezrahel.* Quis autem
inficiabitur, cum Iezrahel adeo propinqua fuerit Sa-
mariae, ut Iehu 4. Reg. 10. 6. scripserit Samaritis.
Tollite capita filiorum Domini vestri, & venite ad me hac
eadem hora cras, in Iezrahel: non fuisse aliquando
confli-

Sensus ve-
rus.

Sensus pro-
prior, & sim-
plicior.

10
A caede Za-
chariae peius
habuit Is-
rael.

Israelis ca-
ptiuitas qua-
druplex.

Cessatio re-
gni in toto
populo.

11

Israel 12.
tribus ab-
solutè.

Israel cum
addito decem
tribus.

Duae tribus
fortissimae.

Israel decem
tribus notat
hoc loco.

Arcus robur
Israelis si-
gnificat.

Robur Is-
rael in Iezra-
hel quando
contritum
In Samaria
regnum fi-
nitum.

Hieronymi
intelligentia
verior.
Iezrahel de-
scriptio.

In Valle Iez-
rahel verè
conflictum.

conflictum in hac valle, in spacio trium, & plurium annorum, in quibus Salmanasar rex Assyriorum per- uagatus est omnem terram, & ascendens Samariam obsedit eam tribus annis, donec cepit eam, vt refer- tur 4. Reg. 17. prius ergo quam obsideret Samariam, iam subiugauerat Iezrahel; & conflixerat, & vicerat Israël in ea valle ei obuiam prodeuntem, ac repu- gnantem, vt est satis verosimile, & satis est à Prophe- ta sic prædictum, vt credamus reipsa gestum.

Grave sup-
plicium.

Gravius de
crucifixori-
bus Christi.

Gravissimū
de fidelibus
cōculcatori-
bus Christi.

Quod si effusum sanguinem Iezrahel, primi Pro- phetæ filij, ita vltus est Deus, vt Israelitarum regnum robustum, ac florens per Assyrios deuastauerit, ac pe- nitus deleuerit: quid de effuso filij sui sanguine Chri- sti Iesu faceret? quam non sumeret de Iudæis crucifi- xoribus vltionem? nonne regnum Iudæorum meritò vastatum est, & deletum per Romanos, vt neque re- ges habeant, neque sacerdotes; qui Christum sum- mum, & sacerdotem, & regem contempserunt, ac negauerunt? Et quid demum fiet de illo qui post- quam filium Dei acceperit, & sanguine eius aspersus fuerit, & lotus, à se abiecerit, & conculcauerit? Nam si Israël deletus est pro effuso sanguine Iezrahel, & Iudæi pro effuso sanguine filij Dei; quanto magis, vt argumentatur Paulus ad Hebr. 10. 29. putandi sunt deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerint, & sanguinem testamenti pollutum duxerint, in quo sancti- ficati sunt, & spiritui gratia contumeliam fecerint? Hor- rendum est autem incidere in manus Domini, & magis horrendum quàm incidere in manus exercitus Assy- riorum; & Romanorum.

12
Filia quem
populum si-
gnet.

Expositio
acuta non
vera.

Filiam.] Filiam genuit secundam Hoseas, hoc est, fragilem, ac debilem, quæ hostium pateat cōtumeliis Dei ope destituta. Quia verò certum est ex nomine, & ratione à Propheta subiecta, per hanc filiam popu- lum in statu debili, ac fragili constitutum, qualis est femina, significari: At verò disquirere oportet quod incertum est; quem populum, & in quo statu existen- tem velit Deus indicare? Montanus ergo acutè magis quàm verè, quia nomen primi filij dixit extensum ad significandum vtriusque excidium Israël, & Iudæ: modo etiam per *filiam*, ait, accipi eandem vtriusque regni fragilem conditionem; & ideo vocatam *Lorub- hamah*; quo nomine duplici obiectioni respondet Deus quærentium, quem exitum habiturum sit vtrū- que regnum? prior est, num Israël est restituendus? ad quam respondet particula illa nominis dicti, *lo*, hoc est, *non*; nulla enim spes futura est restitutionis. Poste- rior est, num item Iuda restituendus? & respondet al- tera particula, *rubhamah*, hoc est, *misericordiam consecu- ta*; nam Iuda misericordiam consequetur. & hanc di- stinctionem nominis *Lorubhamah*, explicat statim, cum addit. *Non addam ultra misereri domui Israël, & domui Iuda miserebor*. Verum omnes alij statum popu- li Israelitici per *filiam* significari putant, & nomen ip- sum, *non misericordiam consecuta*, id ostendit; quam dicit quoque *ablactatam*, difficile autem est ita no- men diuisum, vt pars eius vtrique regno conueniat; cum verè Iudas ablactatus non sit, sed tantū Israël, vt dicemus, & tamen illa dicitur hic *ablactata*, quæ est *absque misericordia*, id est, cui conuenit integrum no- men. Dauid Kimhi, sicut per primum filium accepit populum à regno Iehu, vsque ad Zachariam; ita per *filiam* intelligit ipsum Zachariam fragilem, & imbel- lem, qui post sex regni menses interfectus est; & ab eo cepit regnum debilitari sub Manaben, Phaceia, & Phacee. Hanc sententiam ex parte sequitur Isidorus, qui per *filiam* explicat regnum Israël debile, & in- constans ab occiso Zacharia vsque ad eius finem. Ve- rius tamen Cyrillus, Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, & Hebræi, Chaldaus, & Abraham Abenezra per *filiam* intelligunt populum Israël, iam

A deuictum à Salmanasare, & in captiuitatem abdu- ctum, imbecillem, fragilemque, & qui hostium pate- ret contumeliis, numquàmque amplius restaurandus. Nam hunc statim significauit Deus cum voluit voca- ri; *Non misericordiam consecutam*; videlicet, miseram, & ita eiectam, vt non possit tollere caput, nec spes illi sit extollendi.

Quia non.] Rationem reddit impositi filia¹³ nominis; *Lorubhamah*, id est, *Non consecuta misericor- diam*; quia vltèrius non miserebor regni Israël. & au- get Dei sententiam quod addit. *Sed obliuione obliuiscar eorum*. Quæ verba videntur non esse consona He- bræis, quæ sic habent *לחשך אשך אשך כי* *Chi nasa esalashem*. & verbum *אשך nasa* propriè signat tolle- re, aut eleuare, & hinc pro tollere, seu eleuare culpam, hoc est parcere, accepit Chaldaus, vertens. *Sed si con- uersi fuerint, vel resipuerint, parcendo parcam eis*. Sunt qui hoc futurum per præteritum conuertant, dicentes, *quia parcendo peperci eis*, nempe hætenus multoties. Dauid Kimhi exponit. *Sed eleuando eleuabo super eos*. Suple hostes; qui ducant in captiuitatem. simplicior est illa interpretatio: *sed tollendo tollam eos de medio*; nā auferam illos è conspectu meo. vt Ionæ 1. 12. *tollite me, & proiciite in mare*. & hoc est quod in sensu Vul- gatus dixit: *sed obliuione obliuiscar eorum*; quia ita eos tollam de medio, vt eos nescire penitus ostendam. & LXX. verterunt, *non addam vltra, vt diligam eos, sed aduersans aduersabor eis*. nempe, portando eos ad ter- ram inimicorum suorum, vt vertunt alij.

Et domui.] Cū sermo sit Propheta de excidio re- gni Israël opponit illi restaurationem regni Iuda, vt ad æmulationem prouocet Israël pietatis Iudæ, & Benjamin, qui eo tempore, quo hæc Hoseas loque- batur, opera, & exemplo Ozia optimi regis cultum verum Dei curabant: vt nouisset Israël, si resipuisset, eius quoque regnum à Deo restituendum, sicut & Iuda.

Sed videndum est de qua misericordia, & salute Iudæ salus
populo Iuda conferenda, sermo sit: Multi ex interpre-
tibus, vt Rupertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Vata-
blus, duas Iuda liberationes, vno salutis, aut miseri-
cordiæ nomine comprehensas volunt. vnam, qua per
angelum eripuit Dominus Ierusalem de manu Sen-
nacherib, occisis vna nocte de eius exercitu centum
octoginta quinque millibus, vt refertur 4. Reg. 19. Al-
teram qua per Cyrum remissus est populus Iudæo-
rum liber è captiuitate Babylonica, vt dicitur 1. Esdræ.
1. & priorem quidem intelligunt promitti illis ver-
bis, & domui Iuda miserebor: non consentiendo vt
urbem eorum diripiat Assyrius. posteriorem verò se-
quentibus, & saluabo eos in Domino Deo suo: vel è con-
uerso, & vtramque salutem contulit, nullo humano
auxilio, sed tantum ope diuina.

Hieronymus tamen, Cyrillus, Theodoretus, Hay-
mo, Albertus, & Isidorus vtramque rationis partem
explicant de salute sola comparata ope Angeli, de re-
ge Sennacherib. & ratio videtur confirmare hanc in-
telligentiam, quia loqui videtur Deus de vastatione
vtriusque populi facienda per Assyrios, vt ergo seruet
analogiam, sicut dixit se per Assyrios vastaturū Israe-
lem; promittit se liberaturum Iudam ab eisdem Assy-
riis, quod contigit cum dirutus est exercitus Senna-
cherib.

Sed magis ad rem intelligunt Montanus, & alij de
sola liberatione populi Iudaici è captiuitate Babylo-
nica, vt intellexerunt quoque priores auctores; quia
regni Israël deuastationi opponit regni Iuda libera-
tionem: quasi dixisset; vtrumque regnum vastandum
est; sed Iuda restituendum: Israël autem nunquam;
nisi quatenus ponent sibi caput vnum, vt postea su-
biicit. Deinde quia Chaldaus paraphrastes exponit

13
Filia nomi-
nis ratio ex-
plicatur.

14
Israelis, &
Iudæ exitus
diuersus.

Iudæ salus
quæ promif-
sa.
1. Expositio.

2. Expositio.

3. Expositio.

Tertia expo-
sio.
Filia signat
populum de-
lectum, & ca-
ptiuum.

illud, [in Domino Deo suo.] Redimam eos in verbo Dei sui, hoc est, non vlllo bellico apparatu, sed diuini verbi firmitudine, & completionem: promiserat verò per suos Prophetas Iuda instaurationem per Cyrum. de hac ergo loquitur, ita vt prioris partis, *sed miserebor domui Iuda*; posterior sit expositio, & *saluabo eos in Domino Deo suo*. hoc est, vt alij explicant, per Dominum Deum suum, aut virtute, & ope Domini Dei sui. id est, per me Dominum Deum ipsorum. quo nomine Hilat. 4. de Trinit. & Hieronymus hic, volunt filiū Dei Iesum intelligi; saluabo, inquit, eos virtute Dei sui filij mei, qui ex eis carnem est sumpturus.

Hilarius.
Hieron.
Virtus Dei
Christus.

Interrogatio.
Cur Deus
Iuda miser-
tus?

Israel sem-
per apostata.

Christus mi-
sericordiae
largitor.

15

Ablactatio
qualis.

Ablactatio
duplex.

Dubitatio
num Israel
aliquando
redierit?

Regnum Is-
rael num-
quā restau-
ratum.

Sed inquires; quæ causa extiterit cur Deus miser-
tus sit Iuda, & non Israel? Respondent Rupertus, &
Isidorus; quia nullus Regum Israel recessit à peccatis
Ieroboam, qui peccare fecit Israel, nec populus saepe
castigatus resipuit. asserit enim cap. 5. 3. Deus: *Ego
scio Ephraim, contaminatus est Israel; non dabunt cogita-
tiones suas, vt conuertantur ad Deum suum*. At regum
Iuda nonnulli fecerunt quod rectum erat coram Do-
mino, vt David, Ezechias, & Iosias, & populus ca-
stigatus aliquando resipuit: huius autem discriminis
rationem adducit Montanus, quia totius orbis Serua-
torem Christum nasciturum ex tribu Iuda fuerat præ-
dictum, & Dauidi iureiurando confirmatum. ipse est
enim, propter quem Deus omnium miseretur.

Et ablactauit.] Hebraice; & *ablactauit Lorubha-
mah*. ita verbum Hebraeum *לורבה* Gamal; omnes in-
terpretantur; quamuis etiam significet *retribuere*, seu
rependere. quia ablactando Israellem retribuit ei Deus,
ac rependit poenam eius sceleribus debitam. Propius
autem ad verbi significatum explicuit Rupertus, A-
blactationem esse perpetuitatem captiuitatis populi
Israelitici absque vlla lactis, id est, consolationis ali-
mentum de captiuitate soluenda, & generalius Lyra,
omnis consolationis subtractionem. quam cum Hie-
ronymo, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, & Va-
tablus explicatiū sic tradunt. filius Iezrahel, ductus in
captiuitatem nequaquam ablactatus dicitur, sed abla-
ctata: viri enim robur amiserat. Qui ablactatus rece-
dit à matre, parentis lacte non vescitur, alimentis
sustentatus externis. Vt videlicet, legis dulcedine,
prophetiarum, & gratiarum omnium destitutus, qui-
bus tanquam lacte animus alitur, captiuitatis angus-
tiis, & gentiliū cibis, moribusque sustentetur; quo
nihil ei accidere potest infelicius. Nam quemadmo-
dum ablactatae proli, & materna educatione destitute
certum imminet exitium: ita Israeli à Dei vberibus
ablactato, extrema eueniet calamitas. Est autem du-
plex ablactatio in Scriptura notata; vna, qua infantes
dulci lacte relicto apti efficiuntur solido cibo; de qua
Isaias cap. 28. 9. *Quem docebit scientiam, & quem in-
telligere faciet audire? ablactatos à lacte, anulos ab ubi-
ribus*. Altera, qua omnino repelluntur à cibo legis, &
à cultu, & fauore Dei; qua ratione ablactatur filia
Hosea, & qui eam imitantur: Vt qui similibus scele-
ribus contaminati sunt, simili supplicio afficiantur.

Percontaberis forsitan, num ex hoc loco, certo
colligatur Israellem à captiuitate numquam rediisse?
Nam statim in hoc ipso capite subditur. & *congrega-
buntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibi ca-
put vnum, & ascendent de terra*. & Ezechiel c. 37. sub
symbolo duorum lignorum in vnum coeuntium, va-
ticipatur; Iudam, & Israel coniungendos: & Iere-
mias cap. 50. 4. aperte dicit. *in tempore illo, venient fi-
lij Israel, ipsi, & filij Iuda simul*. Respondetur, procul-
dubio ex hoc loco tamquam certum haberi populum
Israeliticum in pristinum regnum numquam restitui-
tum; atque sic sentire Hieronymum hoc loco, Hay-
monem, Albertum, Hugonem, Rupertum, Lyram,
Dionysium, & Vatablum, & Hebraeos omnes, cum

Iosepho 1. Antiquit. c. 5. Ideo dixit: *Non addam vlt.* Iosephus.
tra miseri domui Israel, & domui Iuda miserebor. Op-
posuit ergo domum domui, & populum populo, &
regnum regno: & regnum Iuda tantum est restaura-
tum sub vno principe; non autem principatus, & res-
publica Israelitica. Nihilominus ex Israelitis nonnul-
li, hique non pauci, oblata occasione sese adiungebāt
Iudæis, & sub eorum principe degebant; & de his in-
telliguntur loca illa Scripturæ, nisi de vnione Israël, &
Iuda sub vno Rege Christo intelligantur. Diximus &
de hoc super locum Ieremiæ.

Non populus.] Tertij filij Hosea nomen est *Loā-
mi*, quod interpretatur, *Non populus meus*. Per quem
Vatablus, & Montanus intelligunt populum Iudai-
cū incredulum ex Israelitis, & Iudæis congregatū, qui
Christū negauerūt, & à Romanis captiuitati sunt mā-
cipati. de quibus Dan. 9. 26. dicitur. *Occidetur Christus,
& non erit populus eius, qui cum negaturus est*. Quē sen-
sum tangūt Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Rupertus,
& Lyra. Ruffinus, & Albertus volunt significari duas
tribus, quæ vel post decē tribus captas, & ipse grauius
deliquerūt, vel quia in captiuitate Babylonica, gētium
moribus assueuerunt. At certē tunc populus Dei vo-
cabantur, vt vocat Cyrus 1. Esdræ. 1. & Deum co-
lebant, & Prophetis gaudebant. Dauid Kimhi, & Isi-
dorus Phacee penultimum regem Israel, qui 20. annis
regnavit, volunt accipi, qui dicitur, *Non populus meus*,
quia contra Iudam pugnans centum viginti millia Iu-
dæorum occidit, & vna cum Rasim rege Syriæ Iero-
solymam obsedit, & fecit malum in oculis Domini,
vt dicitur 4. Reg. 15.

Alij intelligunt populum illum, qui abductus per
Salmanasarem, & locatus in Samaria, & vna cum
Israelitis, qui fugerant, ibi morantibus, idola simul,
cum Deo colebant. Melius Chaldaeus, Hieronymus,
Cyrillus, Theodoretus, Rupertus, Haymo, Lyra, &
alij significari aiunt, populum Israeliticum in capti-
uitate relictum, & ita abiectum, vt iam gētibus annu-
meretur, & non mereatur iam dici populus Dei. Per-
seuerat enim Deus in explicanda poena dispari Iudæ,
& Israeli infligenda; & Iudam dignum fore dicit mi-
sericordia, & nomen populi Dei numquam mutatu-
rum: At Israellem non misericordiam consecuturum,
& non Dei populum deinceps nuncupandum. Ideo
autem in virum euasisse, & natum filium, cum prius
filie fragili comparatus sit, quod à Deo ob sua pecca-
ta destitutus, tanquam vilis femina victus sit ab Assy-
riis, & in captiuitatem abductus. At postea in capti-
uitate positus ita viribus excreuit, & moribus gētium
assueuit, vt similis factus sit aliis gentibus, & in terra
aliena radices fixerit, vires resumpserit, & humanis
prædiis munitus; Dei sui nec meminerit quidem: vt
alij populi. Vide in quantum barathrum deduxerit
Israellem sua socordia, & in quam profundam foueam
paulatim deciderit omnimodæ obliuionis Dei, & ido-
lorum cultura, qui spreuit modica in initio, dum quā-
doque suāsu Ieroboam viam Ierusalem relinquebat,
& diuertebat in Dan, & Bethel, prius gratia curiosi-
tatis, deinde vanitatis, & tandem impietatis; his enim,
& similibus gradibus in hunc miserum, & calamito-
sum statum deceditur.

Quia.] Rationem reddit nominis, *Loammi*, tertio
filio impositi; quæ sic habet ex Hebræo: *quia vos
Loammi, & ego non ero vobis*. hoc est, quia ita vos abii-
ciam, vt non illa peculiari cura, & ad peculiarem mei
cultum, & sanctitatem, vos protegam & curabo, qua
hactenus vos curavi, tanquam populum ab aliis se-
gregatum, sed eritis mihi, vt alie gentes: & ego non
ero iam vobis pater, amicus, protector, dux, portio, &
pars, Deus denique, & omnia bona. Contra ponit
statum Israelis inter gentes, ei, quem descripserat
Deuteron.

16

Tertij filij
nomen.

1. Expositio.

2. Expositio.

3. Expositio.

4. Expositio.

5. Expositio.

Quibus gra-
dibus deci-
ditur in sum-
mum malo-
rum.

17

Ratio nomi-
nis tertij fi-
lij.

Ex populo
Dei fit non
populus Dei.

Ordo cadendi
a salute.

18
Antipopho-
ra.

Israelis car-
nalis dimi-
nutione est au-
ctio spiri-
tualis.

19
Filij Israel
qui acci-
piendi.

Israel duplex
carnalis, &
spiritualis.

1. Expositio
de Israele
carnali peri-
turo.

2. Expositio
de Israele
carnali reuo-
cato ab Eze-
chia, vel Io-
sia.

Deuteron. 7. & 31. & sæpe aliàs; ab statu ergo populi Dei decidit in statum non populi Dei; Qui enim Deum in terra sua deseruerant, vt alienos Deos præferrent suo, derelicto Deo suo proiciuntur in terram alienã. & vt daretur locus pænitendi, comminatur primum, Israelẽ dispergendum, & disseminandum inter populos, sub nomine *Iezrahelis*; Deinde omni ope destitutum ab hostibus, etiam renuentem captiuum ducẽdum sub nomine *Lorubhamah*. Demum in captiuitate requiescendum ei, Dei sui omnino oblito, & diis gentium instar aliorum populorum tradito; sub nomine *Loammi*. Nam prius qui corruit, dispergitur in diuersa; deinde se indignum facit Dei misericordia; tandem gentibus tamquam non Dei populus connumeratur, dimissus in desideria cordis sui. Quia enim, vt ait Paulus ad Rom. 1. *Non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate*, &c. Hoc loco Lyra, & Hebræi finem imponunt primo capiti; sed ceteri nequaquam.

Et erit] Antipophora, seu occupatio, sub his verbis implicatur, vt illa Deuteronomij 18. 21. qua postquã præceperat Deus illum interfici, qui loqueretur in nomine Dei, quod illi ipse non præcepisset, subdit. *Quod si tacita cogitatione responderis: Quomodo possum intelligere verbum, quod Dominus non est locutus? hoc habebis signum*, &c. ita modo dicit. Quod si Israel videns te repudiatum, tacita cogitatione dicas, me non stare promissis Abraham factis, de propaganda illius sobole absque mensura, & numero, si te Abraham filium omnino deleo: scias promissionem meam non de Israele carnali, sed de fidei Israele esse accipiendam, & ita quod dixi, te omnino destituendum, de iis Israelitis accipe, qui permansuri sunt increduli, nam alioqui fidelium numerus maximus erit. sic notant Vatablus, & Montanus.

Filiorum Israel.] Difficile explicatur qui sint intelligendi hoc loco nomine *filiorum Israel*? Num Israelitæ posterij Israel, qui separauerunt se à duabus tribubus; an qui fidem adepti secundum spiritum nuncupantur? Sunt enim Paulo Israelitæ duplices, vt sunt duplices filij Abraham; quidam secundum carnem, de quibus 1. ad Cor. 10. 18. *videte, ait, Israel secundum carnem*. quidam secundum spiritum, vt ad Rom. 9. 6. *Non omnes qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abraham omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen. id est, non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis vocantur in semine*. nempe, vt dixit ad Galat. 2. *qui ex fide sunt, ij sunt filij Abraham*.

Sunt ergo ex interpretibus multi, qui locum hunc accipiunt de filiis Abraham, aut Israel, carnalibus: & in his primum Cyrillus, & Theodoretus videntur hæc verba connectere cum præcedentibus: nam cum hæc tenus comminatus fuisset Deus Israelẽ omnino reiciendum, nunc ad exaggerationem addit. & nequaquam mutabo sententiam, quamuis in immensum hic populus numerum excreuerit, non enim Deus capitur multitudine, sed pietate, verum cum sequẽtibus coniungenda hæc verba communis omnium consensus est, & ad bonum Israelis prænuntiata, non in malum. Nam de prædictis filiis Israel subiicit. *erit in loco, ubi dicetur eis, non populus meus vos: dicetur eis, filij Dei uiuentis*.

Secundò: sunt qui existiment sermonem esse de Israelitis, qui euocati per Ezechia, & principes, è locis, in quibus morabantur, venerunt Ierusalem, vt refertur 2. Paral. 30. vt Deum colerent, vel qui venerunt ad celebrandum celebre Phasæ tempore Iosæ, vt legimus 2. Paral. 35. 17. quem sensum probat Hugo Cardinalis: quia hi eo tempore confluxerunt Ierusalem, & constituerunt sibi caput ynum Ezechiam, vel Iosã,

una cum Iudæis. Verum Hoseas loquitur de Israele disperso, & ita à Deo ablactato, vt non populus diceretur, gentibus annumeratus, & in ingentem multitudinem excrecens, quod non conuenit Israeli in patria sua remanenti, & in numero copioso non adeo aucto, vt hoc loco prædicitur.

Tertiò: Theodoretus, Rufinus, Albertus, & Hugo cum nonnullis Hebræis, de Israelitis explicant redeuntibus cum Iudæis è captiuitate Babylonica, in Iudæã, vt ibi sub vno capite Zorobabele Deo seruirent. At tunc Israel non est reuersus, vt supra ostendimus; & qui de Israele adhæserunt Iudæis paucissimi fuerunt, vt de eis nequeat affirmari, fuisse innumerabiles, sicut arenam maris.

Quartò: Hieronymus, Cyrillus, Rufinus quoque, Albertus, Haymo, Hugo, Dionysius, & Montanus exponunt de Israelitis secundum spiritum, id est, de conuersis ad fidem Christi, tam ex filiis Israel, quam ex gentibus, & hanc intelligentiam commendauere Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem cap. 16. Irenæus lib. 1. aduersus Hæreses cap. 4. & lib. 4. cap. 35. Cyprianus lib. 1. Testimon. aduersus Iudæos cap. 19. & Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 28. & lib. 22. contra Faustum cap. 89. Eam luculentis verbis tradunt Apostoli Paulus ad Rom. 9. quasi commentans Hoseam. *Quos, inquit, & vocauit nos, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus: sicut in Hoseæ dicitur: vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Et erit in loco, ubi dictum est eis: Non plebs mea vos: ibi vocabuntur filij Dei viui*. & Petrus 1. sua epistola cap. 2. *Vos autem, ait, genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. Qui aliquando non populus; nunc autem populus Dei: Qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti*. Verum difficile capitur quod in tam breui sermone non seruet consequentiam Hoseas, sed alij populo comminetur, & alium consoletur.

Quintò igitur; Chaldaus paraphrastes, Origenes, & Theodoretus in cap. 9. ad Roma. epistolæ, in vniuersum dicunt, Hoseam de Israelitis propriè fuisse locutum; qui eiectione inter gentes, & facti non populus Dei conuersi tandem ad Deum, vocandi essent *populus Dei viui*. Sic enim ait Chaldaus. *erit in loco, quo exules acti fuerint inter populos, quando transgressi fuerint verba legis, & dictum fuerit eis: non estis populus meus; conuertentur, & magnificabuntur, dicentque eis, popule Dei viui*. & probat Theodoretus, quia eodem, quos vocauerat non populum, & non misericordiam consecutam, pollicetur Deus vocandos cum ad ipsum fuerint conuersi, *populum Dei viui, & misericordiam consecutum*. At illis nominibus vocari voluit Israelẽ secundum carnem, ergo de eodem dixit, illa nomina esse ei in melius commutanda.

Sed de qua Israelis conuersione sit Hoseas intelligendus non explicant tres dicti auctores, at id tradunt nonnulli Hebræi cum Dauide Kimhi, qui de Israelitis tempore Messiae exponunt: & ex nostris, de Israelitis ad Christum tempore prioris eius aduentus, & deinceps, conuersis, intelligunt Chrysostomus, & eius sectator Theophylactus, Haymo, Vatablus, & alij: imo, & ipse Hieronymus hoc loco cõcedit hanc expositionem, & probat, & poterit hæc expositio hac ratione firmari. Vel Propheta loquitur de solis Israelitis, vel de solis gentibus, vel de vtriusque conuersis ad Christum. Non de solis gentibus, vt intelligit expressè Tertullianus Irenæus locis citatis, Chrysostomus cum aliis Græcis in priore expositione Pauli Ambr. super Paulum, Hieron. in epist. 150. ad Hedibiam q. 10. & hoc loco in priori expositione ex Paulo. Augustinus lib. 1. ad Simplicianum q. 2. & lib. quarundam propositionum epistolæ ad Rom. propos. 64. & 65. & lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 28.

3. Expositio
de Israele
sub Zoroba-
bele euoca-
to.

4. Expositio
de Israele ex
Iudæis & ge-
tibus conuer-
tis ad Chri-
stum.
Tertull.
Irenæus.
Cyprian.
August.

Paulus.

Petrus.

5. Expositio
de veris Is-
raelitis con-
uersis ad
Christum.
Origenes.
Chaldaus.

Theodor.

Sermo est de
conuersione
ad Christum.

Chrysost.
Theophyl.
Hieron.

Ratio effi-
cax.

Tertull.
Chrysost.
Ambros.
Hieron.
August.

Primasius.
Prosper.

Anselmus. & lib. 2. contra Faustum cap. 89. Primasius, Prosper lib. 2. de vocatione gentium cap. 18. Anselmus, & S. Thomas super Paulum, quia hæc verba subiecit Propheta ad consolationem eorum, quos prius terruerat, quibusque locutus fuerat. At tantum fuerat locutus, minisque terruerat filios Israel, quod essent habendi non *populus Dei*, & indignus misericordia. Ergo eosdem consolatur, promittens in melius eorū nomina commutanda, ut diximus. Nec Apostoli huic sensui aduersantur, ut putat hi auctores. Non loquitur de vtriusque gentibus, & Israelitis, ut putauit Cypr. loco supra citato, eadem ratione; quia nullus Prophetæ sermo de gentibus, vel in præcedentibus, vel in sequentibus fuit. Neque consolabatur Israelitas minis prædictis terrores, gentium vocatione, & conuersione in medium, absque occasione, allata. Ergo sermo tantum est illi de Israelitis conuertendis ad Christum, à priori Christi aduentu, usque ad posteriorem; quando omnis Israel saluus fiet. Nam ante hoc tempus nusquam legimus quando ad Deum conuersi fuerint, cum tam admiranda mutatione, quanta hic prædicitur.

Israelitæ qui conuertedi. Sunt autem hi Israelitæ, qui fugientes manus Salmanasar, redierunt in regionem suam, & commixti Samaritis, & Galilæis, quos aduexerat à Chaldaea Assyrius, ut refertur 4. Reg. 17. eorum moribus vivebant, tanquam Gentiles ipsi, & maxime creuerunt, ut constat ex 2. Paralip. 30. & 35. His primum Christus denunciavit Euangelium cum secessit in Galilæam, Matth. 4. 12. & relictā ciuitate Nazareth, venit, & habitauit Capharnaum, in finibus Zabulon, & Nephtalim, ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam: Terra Zabulon, & terra Nephtalim, terra maris trans Iordanem, Galilæa gentium, populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & sedentibus in regione umbrae mortis lux orta est eis, & Galilæi una cum Samaritis à Christo conuersi, Ioan. 4. facti sunt Filij Dei uiuentis, & postea per Apostolos, Actuum 8. Quia verò omnes Israelitæ diuersis persecutionibus dispersi fuerant per omnes regiones, Iacobus scripsit epistolam suam duodecim tribubus, quæ erant in dispersione; Haud dubium quin iam factis, *populus Dei*, & vocatis, *Filij Dei uiuentis*. Quin & Paulus, etiam si multa ubique gentium ab eis perpeßus, multos tamen Christo acquisiuit; ut ceteri Apostoli in locis omnibus, ubi prædicabant.

Petrus de Israele conuerso locutus. Iam Paulum, & Petrum pro nobis esse ostendamus. De Petro prius, quia certius est, ipse titulus epistolæ, quid senserit, ostendet, qui sic habet. *Petrus Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithiniæ.* Dispersionem vocat, haud dubie, Israelitem per illas regiones dispersum, iam ad fidem conuersum: atque ita sentiunt Euseb. lib. 3. Eccles. histor. cap. 4. Didymus, & Oecumenius in eam locum, & interpretes alij: quamuis Augustinus lib. illo 22. Contra Faustum cap. 89. & lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 18. affirmet ad gentes scriptam epistolam, non commode: nam cap. 2. 12. sic exhortatur illos: *conuersationem vestram inter gentes habentes bonam: quali ipsi e numero gentium non essent.* & c. 3. 6. mulieres alloquens, proponit illis exemplum Saræ, quæ obediebat Abraham, *Domini enim vocans, subdit, cuius estis filia benefacientes.* Loquitur ergo Petrus cum Iudæis, quorum erat Apostolus: ac proinde Hoseæ testimonium in proprio, & germano sensu adduxit, tanquam iam in ipsis, quibuscum loquebatur, completum.

Paulus de quibus locutus. De gentibus multi intelligunt. De Paulo nunc dicamus, Omnes patres, & auctores supra citati testimonium afferunt adductum à Paulo ex Hosea pro gentibus, ac proinde, ex tanti Apostoli commentario persuasi, de gentibus Hoseam locutum putant. & Augustinus lib. illo ad Simplicianum, &

A in altero expositionis propositionum epistolæ ad Romanos, hac ratione probat. Paulus duo dixit, *Quos & vocauit nos, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus.* quæ duo statim probat duobus testimoniis ex Hosea, & Isaiâ; sed testimonium Isaiæ adduxit pro Israel, cum subiicit; *Isaias autem clamat pro Israel:* ergo testimonium Hoseæ adduxit pro gentibus. At Hoseam locutum esse de Israelitis intellexere Origenes lib. 8. in epistolam ad Romanos, Hieronymus hic in posteriore expositione, Chrysostomus, Theophylactus, & Gagneius. Sed Paulum testimonium suum proposito accommodasse per similitudinem, quod dupliciter potest accipi. primo, ut similitudinis nomine intelligant allegoriam; quia quemadmodum olim abiectum, & populis annumeratum, tanquam non **B** *populum*, & misericordia indignum Israelitem, iterum ad suam amicitiam admisit, & vocatus est *populus Dei*, & *filij Dei uiuentis*. Ita nos modo, qui eramus *non populus Dei*, admissi ad fidem Christi, iam dicimur *populus Dei*, & *filij Dei uiuentis*. fuit enim illa Iudæorum conuersio, & mutatio ex *non populo Dei*, in *populum Dei*; figura conuersionis, & mutationis præsentis tam Iudæorum, quam gentium, in *populum fidelem*: & hæc in sensu improprio, & allegorico est per illam prædictam ab Hosea significata. quam similitudinis rationem videtur sequi Origenes, existimans paulo post Hoseam impletam, in veteribus Israelitis eius Prophetiam, tempore Ezechiae, vel Iosæ, vel Zorobabelis, cum tamen tunc Israel, vel omnino fuerit factus *non populus*, vel non omnino factus *populus Dei*. Quare Chrysostomus, & Theophylactus, similitudinis nomine analogiam videntur intelligere, **C** extensis verbis Hoseæ de Israelitis proprie loquentis, ad conuersionem gentium. Nam sicut Israelitæ, qui tot ingrati beneficiis, adeo abiecti sunt, ut facti sint *non populus Dei*, nihilo minus admissi ad fidem Christi, facti sunt *Dei populus*, & *filij Dei uiuentis*: ita similiter gentes, quæ prius Deum non agnouerunt, nec unquam fuerunt *populus Dei*, sed Deo semper inuisæ, ad fidem Christi quoque admissæ, factæ sunt *populus Dei*, & *filij Dei uiuentis*. Cui sensui videntur consentire Hieronymus, & Gagneius. Unde Pauli verba sic sunt accipienda. Vasa misericordiæ, quæ sumus nos, quos vocauit non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hoseæ dicit Deus, de Iudæis proprie, sed per accommodationem etiam de gentibus, quæ similem habent cum Iudæis ad fidem conuersionem. Nam Paulo consuetum est, tanquam gentium Apostolo, bona Iudæis promissa extendere, ac communicare gentibus: *Vocabo non plebem meam, plebem meam*, &c. Isaiâ autem testimonium claman- **D** tis pro Israel, siue super Israel, ut alij vertunt, ideo adiecit, ut eos deprimeret, & gentes sibi creditas extolleret, quas admissas dixerat, ut plebs Dei essent, extenso ad illas Hoseæ testimonio, qui de Israele prænu- **E** ciauerat, ut iam factis est dictum. At propterea priori testimonio de Iudæis, & gentibus accepto, ut constat, non de solis gentibus, posterius ex Isaiâ subiecit, ut modum imponeret priori testimonio, ne Iudæi se omnes conuertendos existimarent ut gentes, sed reliquias. Atque ita manet sensus nostri Prophetæ pro Israelitis inconculse explicatus.

In loco.] Hebr. & erit in loco, in quo dicitur eis, *non populus meus vos dicitur eis, filij Dei uiuentis*. Septuaginta præterito, dictum est eis, exponunt illud futurum; Vatab. pro dicebatur accipit, & per locum intelli- **L** gunt vel Chaldaeam, ubi captiui tenebantur, ut Albertus, & Hago, vel Iudæam, ad quam redierunt, ut etiam Hugo, vel Ierusalem, ut Haymo. At melius Chaldaeus, Hieronymus, Augustinus libr. primo ad Simplicianum. q. 2. Haymo, & Dionysius, explicant de

De Israelitis
Origenes.
Hieron.
Chrysost.
Theophyl.

Similitudo
explicatur.

Similitudo
per analogiam.

Paulus per
accommodationem
vsurpauit
verba Hoseæ.

Loci, nomine
quis notatur.

de loco, vbi cumque gentium dispersi fuerint. Nam ibi, vbi prius dictum fuerat eis, à Domino videlicet, *Non populus meus vos; dicetur eis à Domino ipso, & ab hominibus, qui mutationem considerabunt, hi sunt filij Dei vivi;* postquam fidem susceperint, & adoptionem filiorum Dei fuerint adepti: translati de tenebris in admirabile lumen Dei.

Congregabuntur filij Iuda, & Israel.] De filiis Iuda; quando redierunt e captiuitate Babylonica, & de filiis Israel, qui adhæserunt illis, & simul profecti sunt; videntur intelligere Chaldaus, & Albertus. Alij de congregatione facta sub Ezechia, vel Iosia, de qua supra sumus locuti. At sancti patres horum nomine intelligunt omnes conuersos ad fidem Christi, siue ex Iudæis, siue ex gentibus; quauis diuersimodè nomina hæc adaptent. Nam Augustinus in locis omnibus supracitatis, Lyra, & Dionysius, *Israel* accipiunt pro gentibus; *Iudam* autem pro Iudæis; propter Pauli testimonium de gentibus intelligentis Hoseam, & de Israelitis Isaiam. At contra Hieronymus hic, & 150. episto. ad Hedibiam q. 10. & Rupertus per *Israelem* intelligunt Iudæos secundum carnem ad fidem conuersos; per *Iudam* fideles alios ex gentibus, qui confitendo Christum, eique adhærendo in verum Iudæorum nomen, & sortem transierunt. Verum Hieronymus in posteriore expositione, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatabl. & Montanus de congregatione filiorum Israël, & filiorum Iuda secundum carnem in vnam Christi fidem, vel in vnam Ecclesiam, intelligunt: & rectè. Hacque expositione confirmant eam, quam supra adstruximus, & ratio huius est; quia Hoseas de Israël secundum carnem hactenus locutus est; & ei opposuit Iudam, etiam secundum carnem; cum dixit Deus; se obliturum Israel, at Iudæ miserturum; quæ ergo ratio cogeret hæc ipsa nomine *Israelis*, & *Iudæ* non propriè accipere: si quidem quod futurum pollicetur Deus, captum impleri; in priori Christi aduentu, & complendum tandem in posteriori, cum omnis Israel saluus fiet, nemo nõ nouit; sicut alij quoque Prophetæ prænuiciauerunt: Igitur Israelitæ, qui in Galilea morabantur cum Samaritis, vna cum Iudæis conuenerunt in Ierusalem, ad Christum audiendum, & suscipiendum, vt aliqui volunt; vel vbi cumque degebant Christo adhærebant per Galileam, & Samariam concionanti, & per Iudæam; qui dicebat Math. 15. *Non veni, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel;* vt sic hæc Hoseæ prophetiam impletet: completè autem, & perfectè ea completur, & complebitur in posteriori aduentu, cum omnes conuertentur.

Caput vnum.] Principem seu principatum vnum vertunt Septuaginta & Chaldaus: quem licet quidam intelligant Ezechiam, seu Iosiam, alij Zorobabelem, vt vult Theodoretus, qui princeps, ac dux transmigrationis fuit. At verior, ac communior intelligentia est sanctorum patrum, Hieronymi, Augustini, Ruperti, & Haymonis, Alberti, Lyra, Dionysij, Vatabli, Isidori, & Montani, de Christo vero Ecclesiæ capite exponentium; quem Deus dedit caput super omnem Ecclesiam, ad Ephes. 1. Et ratio huius intelligentiæ est; quia tempore Ezechie, Iosie, aut Zorobabelis, nonnulli ex Israelitis conuerunt, vt illis subiicerentur cum Iudæis; sed adeo pauci fuerunt, vt non peruenerint ad copiosum numerum, quem Hoseas prædicit conuertendum, & Iudæis coniungendum. At qui conuersi sunt à Christo, & Apostolis, & conuertuntur quotidie, & militant sub vexillo Crucis Christi, & in fine mundi tandem conuertentur, quamplurimi sunt; & promissioni respondent.

Ascendent.] Chaldaus, Theodoretus, Albertus, & Hugo, *ascendunt*, explicant de terra captiuitatis,

seu transmigrationis suæ, nempe de Chaldaea, in qua detinebantur captiui, versus Iudæam; Hieronymus, Haymo, Rupertus, Albertus etiam, Dionysius, Vatablus, Isidorus, & Montanus, *ascendunt*, intelligunt metaphoricè, pro egredientur, aut liberabuntur e captiuitate spirituali, cui subiecti fuerant; & elati in admirabile Dei lumen, e tenebris ascenderunt. Lyra, *ascendunt de terra*, exponit, crescent, & multiplicabuntur, & latè sese effundent super terram, vt Gen. 32. *26. iam enim ascendit aurora*, id est, elucescit, & clarior fit: Ezech. 19. 3. *& ascendit vnus ex catulis suis, & Leo factus est.* pro excreuit in leunculum grandiolem. & Psal. 96. 9. dicitur de Deo: *nimis ascendisti super omnes Deos*, id est, exaltasti te, & latè tuam gloriam effudisti: ita de filiis Israel, & Iudæ sub vnum Christi caput congregatis, subdit, & crescent, & per orbem vniuersum sese diffundent, vt Euangelium disseminent, vt in omnem terram exeat sonus eorum, & in fines orbis terre verba eorum, ad Rom. 10. Simplicior ac verior sensus nõ de disseminantibus Euangelium eruitur, sed de Iudæis ad Christum conuersis; ex similitudine ascensionis Iudæorum e captiuitate Babylonica. Nam quemadmodum ille populus Iudæorum, qui captiuus manserat in Chaldaea LXX. annis, vna cum filiis Israël euocatis ad suam societatem, ad Deum conuersi constituerunt sibi principem vnum, qui eos regeret, ac duceret e Babylone in Iudæam, & ab hostibus tueretur, & introduceret in terram pristinam. Ita ipsimet Iudæi tempore Christi, qui illucisq; captiui tenebantur inter populos, quorum Deos colebant, elegerunt sibi Christum, tanquam caput, principem, & ducem exulum, qui per huius mundi solitudinem deduceret saluos, & incolumes, & ab hostibus quibusque tutos, in cælestem Ierusalem; qui prius, vt notat Augustinus lib. 22. contra Faustum cap. 89. conuenerant Ierosolymis, & se coniunxerant Apostolis, vt hanc profectiorem inchoarent.

Est autem notatu dignum videre quo ordine, quibusve gradibus Israelitæ defecerint à Deo, & ad summum malum deuenerint: quòve ordine eos reduxerit Christus. Nam in primis ipsi recesserunt dispergendi, ac disseminandi per vniuersum orbem, tanquam qui non colligerent cum Deo, sed dispergeret, vt dixit Christus Lucæ 11. 23. quam dispersionem nomen *Iezrahel* significauit. Deinde ita creuit in impietate populus, vt indignum se reddiderit miseratione diuina, ac proinde fragilem, & omni ope destitutum; vt ostendit filia vocata *Lorukhamah*. Tertiò, in extremum malorum corruit, vt gentibus annumeratus, iam non esset populus Dei, derelictus à Deo; qui non maiorem illius iam curam gerebat, quàm ceterorum populorum. Atque huius totius initium mali fuit discessio illa Israel à Iudæ, facta per Ieroboam filium Nadad. Quare eadem via reducendi promittuntur: nempe vt postquam creuerint, coniungantur sub vno capite Christo, qui eos suo sanguine liberet; non aliter quàm populos gentium, & ducat e sua captiuitate in Ecclesiam suam, in æternam Ierusalem progredientem; vt sic qui non erant populus, à Deo ipso, & gentibus aliis vocentur *populus Dei, & filij Dei viuentis*.

Quia magnus.] Particula *Quia* non rationalis est; quia, vel quoniam; quasi causam reddat eorum, quæ dicta sunt: nam sæpe abundat, & continuantis rationem habet, vt quæ vulgò dicitur *Ca*, Hebræa *Chi* respondens. Hoc loco pro *sane*, aut *profecto*, vsurpatur, & admirantis est. *Profecto magnus est dies Iezrahel*: maxime, & celeberrimus, in quo ad finem Deus deducet hæc, vel, *o quam magnus erit dies Iezrahel*! Nomine autem *Iezrahel* Hieronymus, Rupertus, Albertus, & Dionysius volunt intelligi Christum semen Dei; vel

21
Iuda, & Israelis nomine qui narrantur.

August.

Hieron.

Hieron.
Verior expositio.
Filij Israel, & Iuda sub vno capite.

Ratio.

22
Christus caput.

Ratio intelligentiæ.

3

23
Ascensus quis accipiendus.

Vt casus gradatim, ita ascensus.

Mali Israel initium.

Quia profane.

Iezrahel quis.
1. Expositio.

Christus resurgens ex mortuis.

filius Dei, cuius dies magnus dicitur, in quo resurgens ex mortuis triumphauit de hostibus suis. Magnus dies, inquit Rupertus, & magna illustratio seminis Dei, quod est Christus: seminis inquam resurgentis ex mortuis: cum quo consurgentes utique ascendent de terra, faciendo quod Apostolus, ait ad Colos. 3. 1. *si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite.* sic nimirum facta prima ascensione, quæ est resurrectio prima; tandem ascendent corpora quoque de terra, quæ erit resurrectio secunda, & sequentur caput suum; quia *ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquile.* Montanus magnum ait futurum, & celebrem diem illum brachij Dei, cuius virtute accepto spiritu sancto discipuli, inuitis etiam hostibus, triumphum Christi prædicabant, & testimonium reddebant illius resurrectionis. Videtur magis ad rem intelligentia Haymonis, Alberti quoque, Hugonis, Lyrae, Dionysij, & Vatabli, sermonem esse de insigni mutatione tempore Christi facienda, qua Iezrahel populus dispersus, & disseminatus prius, colligetur, & congregabitur, ut cum filiis Iuda sub vno capite Christo degat, & pergat ad æternam Ierusalem: magnum autem hunc diem Haymo explicat, vniuersum tempus à Domini natiuitate vsque ad finem seculi; sic enim magnum est tempus, in quo credentibus remissio peccatorum tribuitur, & ianua regni cælestis aperitur. Ceteri diem intelligunt, tempus prioris aduentus Christi, in quo, suo sanguine fuso, omnes congregauit, & admisit, & insignia beneficia contulit, &

2. Expositio.

3. Expositio.

Mutatio per Christum. Magnus dies quis.

Tempus prioris Christi aduentus.

A liberatis è potestate diaboli verbo, & exemplo ad patriam cælestem aditum aperuit: qui propterea magnus dicitur, & celebris, quod in eo, sine imposito laboribus omnibus per superiores ætates exantlatis, magna sint hominibus munera communicata; dignus qui æternæ commendetur memoria: ut fuit dies Sabbati, in quo requieuit Deus ab omni opere, quod patrarat; & dies exitus Israël de Ægypto toties decantatus; & liberatio è Babylonica captiuitate. Sed vide quantas res, quam illustres, & quam magnificas, quam rerum mutationem, ac insignem tribuum per tot annos disperfarum congregationem, & sub tam illustri capite Christo, quam breui ac simplici sermone tradat nobis Propheta? & gaudium Dei, & Christi, angelorum, & hominum pro tam celebri die suscipiendum, quam conciso sermone declaret, dicens, *quam magnus erit dies ille Iezrahel?* Etenim si tanta cum exultatione exceptus est filius prodigus, qui mortuus fuerat, & reuixit: perierat, & inuentus est; & si gratulari sibi postulabat mulier pro drachma inuenta; & ille, qui vnicam ouem inuenerat; & si gaudium est in celo coram Angelis Dei, super vno peccatore penitentiam agente; ut dixit Christus Lucæ 15. quam magna epulatio, quam ingens gaudium fuisset apud angelos, & quam exultanter sibi gratulati essent pro vno populo perditto, ac mortuo, & qui iam non erat populus Dei, inuento, ac suscitato, & Christi miseratione facto iam populo Dei? Sane celeberrimus fuit, ac maximè lætus dies tam insignis mutationis Iezrahel.

Simplicitas verbi Dei.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Propheta, ceteraque turba piorum hominum, qui adhuc estis Ammi, populus meus, & Ruhhamah, plebs videlicet multam à me consecuta misericordiam, ¹ dicite fratribus vestris, & sororibus, ut si volūt cauere prædictam commutationem, qua pro Ammi populus meus, dicentur Loammi non populus meus, & pro Ruhhamah misericordiam consecuta, Loruhhamah, non misericordiam consecuta, resipiscant ipsi opportunè, ² & obiurgent communem matrem vestram, plebem Israeliticam, & acriter increpent, quia non vult uxoris fidem mihi præstare, nec patitur, ut ego vir eius sim. Dicite, inquam, suadeant ei, ut remoueat ³ omnia idola è conspectu filiorum suorum, & lucos, & aras ex suis ciuitatibus Samaria, & Iezrahel, ex quibus tamquam lac in alias emanat. ⁴ Ne, si contra faciat denudem eam bonis omnibus, quibus à me donata est, & ad illam reiiciam conditionem in qua erat, quando eam nudam inueni, & elegi: ponamque eam quasi terram desertam, ac inuiam, & proinde arentem. ⁵ Nam, & filiis eius misericordiam non prestabo; quia in multis idololatriis procreati sunt à matre sua: dum idolis ipsis, quos amabat, se prosternebat, aliquid sperans ab eis. Sed frustrata sua spe, ideoque ⁶ confusa mansit, quæ eos concepit dum illos ad sequendum inuitans dicebat. Sequar ⁷ Deos, qui me amant, & elargiuntur quicquid ad vitum, & vestitum opus mihi est: panem videlicet, & pluias, lanam, & linum, oleumque, & omne

CAPVT SECVNDVM.

Dicite fratribus vestris: Populus meus: & sorori vestræ, Misericordiam consecuta. ² Iudicate matrem vestram; iudicate: quoniam ipsa non vxor mea, & ego non vir eius: auferat ³ fornicationes suas à facie mea, & adulteria sua de medio vberum suorum. ⁴ Ne forte expoliam eam nudam, & statuam eam secundum diem natiuitatis suæ: & ponam eam quasi solitudinem, & statuam eam velut terram inuiam, & interficiam eam siti. ⁵ Et filiorum illius non miserebor: quoniam filij fornicationum sunt. Quia fornicata est mater eorum, ⁶ confusa est quæ concepit eos; quia dixit: Vadam post ⁷ amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meam, & linum meum, oleum meum, & potum meum. ⁸ (Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria, & semitas suas non inueniet. Et sequetur amatores suos, & non apprehendet eos: & quæret eos, & non inueniet, & dicet: Vadam, & reuertar ad virum meum priorem: quia bene mihi erat tunc magis quam nunc.) Et hæc nesciuit, quia ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum, & argentum multiplicauit ei, & aurum, quæ ⁹ fecerunt Baal. Idcirco conuertar, & sumam frumentum meum in tempore suo, & liberabo lanam meam, & linum meum,

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10 meum, quæ operiebāt ignominiam eius. || Et
nunc reuelabo ¹¹ stultitiā eius in oculis ama-
torum eius: & vir non eruet eam de manu
11 mea: & ¹² cessare faciam omne gaudium
eius, solennitatem eius, neomeniam eius,
sabbatum eius, & omnia festa tempora eius.
12 ¹³ || Et corrumpam vineam eius, & ficū eius:
de quibus dixit: Mercedēs hæ, meæ sunt,
quas dederunt mihi amatores mei: & ¹⁴ po-
nam eam in saltum, & comedet eam bestia
agri. || Et visitabo super eam ¹⁵ dies Baalim,
quibus accendebat incensum, & ornabatur
inaure sua, & monili suo, & ibat post ama-
tores suos, & mei obliuiscetur, dicit Do-
minus. (-) ¹⁶ || Propter hoc ¹⁷ ecce ego ¹⁸ la-
ctabo eam, ¹⁹ & ducam eam in solitudinem,
15 & ²⁰ loquar ad cor eius. || Et dabo ei ²¹ vini-
tores eius ex eodem loco, ²² & vallem Achor
ad aperiendam sepem: ²³ & canet ibi iuxta
dies iuventutis suæ, & iuxta dies ascensionis
suæ de terra Aegypti. || Et erit ²⁴ in die illa,
ait Dominus: vocabit me: vir meus: & non
vocabit me vltra, Baali. || Et auferam nomi-
na Baalim de ore eius, & non recordabitur
18 vltra nominis eorum. ²⁵ || Et percutiam cum
eis fœdus in die illa, um bestia agri, & cum
volucre cæli, & eam reptili terræ, & arcum,
& gladium, & bellum conteram de terra: &
19 dormire eos faciam fiducialiter. ²⁶ || Et spon-
sabo te mihi in sempiternum: & sponsabo te
mihi in iustitia, & in iudicio, & in miseri-
cordia, & in miserationibus. || Et sponsabo te
20 mihi, in fide: & scies, quia ego Dominus. || Et
21 erit ²⁷ in die illa: exaudiam dicit Dominus,
22 exaudiam cælos, & illi exaudient terram. || Et
terra exaudiet triticum, vinum, & oleum: &
23 hæc exaudient Iezrahel. ²⁸ || Et feminabo
eam mihi in terra, ²⁹ & miserebor eius, quæ
24 fuit absque misericordia. || Et dicam non po-
pulo meo: Populus meus es tu: & ipse dicet:
Deus meus es tu.

A demum potationis genus. & tam impudens erat, ut
nollet recognoscere, me illi dedisse frumentum, vi-
num & oleum; & abunde suppeditasse argentum,
& aurum; ex quibus ⁹ conflavit, & ornauit ido-
lum Baal. Idcirco ¹⁰ conuertam me contra eam, &
assumam mihi tempore messis frumentum meum,
& vinum meum tempore vindemia. & liberabo
de tam iniustis possessoribus lanam meam, & li-
num meum, quæ dederam ad operiendam turpitu-
dinem illius. Paulo post faciam manifestam ¹¹ fœ-
dam eius confidentiam, iis, a quibus opem sperabat,
nec subuenire potentibus. nullus enim erit, qui eruat
eam de manu mea: ¹² simul cessabit omne gaudium
eius, quod ex solennitatibus, Neomeniis, sabbatis,
omnibusque aliis festis percipere solebat. ¹³ Vastabo
vineas eius, & ficus, & arbores alias; de quarum
fructuum affluentia dicebat: Hæc in mercedem mi-
hi à Diis meis data sunt ob affectum, quo eos colo;
¹⁴ redigam ergo eam in syluam, & hostis immitis
Assyrius deuorabit eam. & luet tunc flagitia quæ
admisit ¹⁵ in diebus solennibus Baalim: quibus ei
incensum adolebat; & cultissimo se induebat orna-
tu, in aure, & monili, cum ibat ad colendos illos suos
Deos, & nihil de me cogitabat, dicit Dominus.
(⁸ Propterea, ecce ego in tantas angustias eam ad-
ducam, obsidentibus Assyriis, ut omnis ei via præ-
cludatur redeundi ad Deos suos, nullumque inue-
niet modum sperandi opem ab eis, ut solebat: &
anxiè hac, illacque discurret ad implorandum ab
eis auxilium, & non obtinebit: queret ut sibi sub-
ueniant, & nequaquam eos inueniet propitios. Tunc
autem animaduertens se deceptam, ad sanio-
rem mentem reducta, dicet: Vadam, & reuertar ad vi-
rum meum priorem; Deum verum; quia tunc mihi
melius erat cum religiosè colenti, quam nunc.) ¹⁶
Tunc ¹⁷ ecce ego ob tam insignem voluntatem, & ob-
niam prodibo, & meis monitis, meorumque seruo-
rum ¹⁸ pelliciam eam, ut viam ¹⁹ capiat solitudinis
versus patriam: & ibi miris modis, ut olim, dum
veniret ex Aegypto, ²⁰ consolabor eam: potietur ²¹
gubernatoribus Zorababele, & Iesu, qui tanquam
vinitores eam colant, & ducant. & ingredietur ²²

vallem Achor; cuius amenitas, & vbertas prima occurrit olim ingredientibus terram promissam, ex qua
certiores facti sunt de spe, quam conceperant de reliqua terre vbertate. & ²³ præcinet ibi per choros, ut olim
in iuventute sua, cum scilicet ascendebat de terra Aegypti. ²⁴ Iam deinceps non me vocabit Baali Dominus
meus; sed Ise vir meus, ne prolato nomine Baali, quod ei licebat, recordetur nominis idolorum Baalim. Et in
gratiam eius iram bestiarum; naturam, & vim ferarum, volucrum, & reptilium temperabo, hostium vide-
licet inimicorum, ut quasi ²⁵ fœdus cum eis iniissent, eis nocere non audeant: Pacem quoque eis concedam,
bellicis instrumentis summois; ut mihi Deo suo fidentes, securi dormiant. ²⁶ Tam stricto verò vinculo ei
adhærebo, tam firmam, stabilemque in cultu meo eam constitutam, ut regium meum solium, numquam am-
plius summouendum, sed per Christum continuandum, stabiliam in ea, quatuor fulcitum columnis; Iusti-
tiæ; qua iusti absoluentur, & innocentes protegentur: & Iudicij; quo ultio sumetur de nocentibus, & dam-
nabuntur impij; qui tibi nocere conabantur. Tum etiam Bonitatis, seu Misericordiæ, ex intimis visceribus
bona omnia elargientis, & in futurum promittentis; & demum fidelitatis; & veritatis: quæ præstabo, sine
dubitatione promissa: ex quo cognosces me tibi Deum esse. ²⁷ Tunc temporis abunde faciam providere Is-
raeli ex dispersione congregato: nam cælo postulanti, ut more suo pluatur, annuam; cælumque terra responde-
bit, terra vero fructibus: hi autem respondebunt votis Iezrahel, & ²⁸ multiplicabo plebem Israeliticam in
terra sua instar seminis; & commutatis rebus, quæ erat ²⁹ absque misericordia, ex misericordia suscipietur,
& non populum vocabo populum meum, & ipse vocabit me, Deus meus, quem vnice colo, ac diligo.

ARGUMENTVM.

VBET Deus causam plebis Israeliticæ in iudicio agi, & de idololatriæ, ac ingratitude criminis damnari indicta omnium bonorum destructione, si sponsum Deum sequi nolit. Deinde consolatur eam Deus, pollicitus se illam, suam in ea sedem iudiciariam collocando, sibi coniuncturum, & stabiliturum, & bonis omnibus cumulaturum.

COMMENTARIVS.

Dicite.] Prius de huius loci versione tractemus, deinde sensum discutiemus. Hebræa verba sic habent, ad verbum; *Dicite fratribus vestris Ammi, & sororibus vestris Rubhamah.* & sic vertunt Tigurina, Pagninus, & recentiores: (cum autem audieris Tigurinam, ne impingas, eam intellige, quam Vatablus commentatur, translationem) vulgatus tamen secutus Septuaginta, qui leguntur in codice Complutensi, & Regio, vertit, *Dicite fratribus vestris, populus meus, & sorori vestre, Misericordiam consecuta,* quam lectionem secutus est etiam Chaldaus, cum dicit: *Propheta dicite fratribus vestris, Popule mi, conuertimini ad legem meam, & congregationis vestre miserebor.* Septuaginta verò, quos legimus in Hieronymo, & in codice Vaticano, habent. *Dicite fratri vestro, populus meus: & sorori vestre, Misericordiam consecuta.* Videtur Hoseas respexisse ad significatum, nempe ad filios Israel, qui per filium Hoseæ signabantur: interpretes autem & ad supradictos filios Hoseæ iam nominatos.

Lectio varia.

I. Expositio.

Loquuntur fideles ad eos, qui conuertuntur ad Christum.

2. Expositio vera.

Iubentur pii corripere Israel.

Iam sensum explicemus. Hieronymus cum pluribus expositoribus hæc verba ad extremam periodum præcedentis capitis refert: ait enim, hucusque ad Israel populum sermo directus est, nunc alterum caput incipit. *Iudicate matrem vestram,* &c. Dictum fuerat tempore Christi congregandos filios Iuda, & filios Israel simul, sub vno capite Christo, & quod ascendent iam liberi de captiuitate in gratiæ libertatem in magno illo die, ac celebri conuersionis populi Dei Iezrahel. Tunc, inquit Deus, vos qui primi Christo adhærebitis ex tribu Iuda, Apostoli, & fideles; gratulamini iis, qui conuertentur fratribus vestris Israelitis, & sororibus vestris; & cum exultatione in eorum amplexus ruentes, dicite; *Ammi, popule mi, Rubhamah misericordiam consecuta;* iam ad nostrum populum pertinetis; iam nostra effecti estis digni misericordia, quam in nos exercuit Deus. Sic videntur intellegere Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatablus, & Isidorus. Alij vt Lyra, & Montanus putant hæc verba fieri à Iudæis conuersis, Apostolis, & similibus ad gentes, quæ conuertebantur. Alij vt Hieronymus quoque & Rupertus à quibuslibet fidelibus siue ex Iudæis, siue ex gentibus; ad eos qui ex utroque populo conuertebantur.

Verum magis videtur ad institutum Prophetæ, vt postquam sub Symbolo meretricis ductæ in matrimonium, & filiorum ex ea procreatorum, descripsit culpam, & poenam extremam populi Israel; modo explicatiùs tradat culpam Israeliticæ plebis sub illo fornicariæ symbolo innolutam, coarguendo eam per filios suos. Ac proinde iubeat Deus Prophetis, & piis quibuslibet viris Israelitis, vt dum adhuc retinent nomen populi Dei, & misericordiam consecuti, plebem Israeliticam matrem suam, cuius singuli ipsi sunt membra, ac filij maneant, ac coarguant; ne si in sua

A impietate perseveret, & sibi, & filiis interitum pariat. Atque ita verba supradicta cum sequentibus sunt connectenda. Quod vero sermo fiat ad Prophetas, & probos Israël, ostendit Chaldaus paraphrastes, qui vertit; *Propheta dicite fratribus vestris; Popule mi,* &c. & Montanus, tum etiam, quia referuntur nomina filiorum *Ammi, & Rubhamah, & matris,* quæ in præcedenti capite, nemine contradicente, Israëlitis statum significabant; & modo eadem ratione significabunt; siquidem de Israele sermo est Prophetæ, vt statim dicemus. Demum quod non loquatur cum viris ex tribu Iuda, vt moneant Israelem: patet, quia illi non habent Israeliticam plebem pro matre; ac proinde nec fratres sunt nominandi *Ammi, & Rubhamah,* & quia Hoseas præsentibus loquebatur Israelitis, vt periculum metuentes corripere matrem suam: nec opus erat Iudæos absentes, & longè remotos, qui in eadem erant damnatione, siquidem, & ipsi Idola colebant, euocare ad id munus. Quod si ad primogenitum suum Iezrahel tanquam ad natu maiorem, populum Israel ipsum significantem loquatur Hoseas pater, vt inuitet duos minores fratres *Ammi, & Rubhamah,* qui matrem suam Gomer increpent, & iudicent, ne omnes dispergantur, & veniant in captiuitatem, ubi fiat non populus Dei; Non extra propositum intelliges loqui Prophetam.

Iudicate.] Multis exponendi rationibus implicat potius, quam explicant hunc locum expositores; & qui exponendi munus profitentur, tenebris potius inuoluunt, quàm explanent. Quidam, vt Haymo, & Vatablus, de Iudæis à Christo conuersis, Apostolis videlicet, & discipulis, intelligunt hunc locum, quibus indicitur vt corripiant Synagogam, quæ Christum non agnouit. Alij vt Theodoretus, volunt sermonem esse cum Iudæis redeuntibus à captiuitate Babylonica, vt coarguant matrem suam Synagogam. Sunt qui totum caput explicent de duabus tribubus, cum in præcedenti capite sermo factus sit decem tribubus. At certe his modis omnino reiectis, tamquam verum sensum obscurantibus, arbitror adhuc Prophetam Israele temagere cum decem tribubus sua ætate idola colentibus. Nam sic intelligunt Prophetam Chaldaus, Hieronymus, Albertus, Hugo, & Montanus; & probatur in primis, quia hic loquitur Deus cum iis, quos supra nominarat natos ex Gomer vxore Hoseæ, & de matre eorum, vt patet ex initio huius capitis, & ex versu 4. & filiorum illius non miserebor, quia filij fornicationum sunt: quia fornicata est mater eorum. & in fine capitis meminit filiorum Iezrahel, *Loruhhamah, & Loammi,* sed nullus est expositorum, qui matrimonium Hoseæ; & filios natos, non intelligant de populo Israelitico, & de diuersis eius statibus sub eo symbolo significatis. Ergo de eodem populo Israel caput hoc est accipiendum, siquidem, & de matre eadem, & filiis in eo agitur. Præterea totum hoc caput infumitur in increpanda matre cum filiis ob peccatum Idololatriæ, cui toti incumbabant; licet ad finem subiiciatur consolatio:

Cum eis sit sermo cum quibus in i. capite.

Pater loquitur filiis, vt matrem corripiant.

Varia expositio.

Sermo est cum sensum obscurantibus, arbitror adhuc Prophetam Israele temagere cum decem tribubus sua ætate idola colentibus.

Ratio id probat.

Ratio altera.

tio: sed populus Israëliticus à tempore captivitatis Babylonicæ, multo minus tempore Christi, hoc peccato numquam laborauit, vt est communis sententia. ergo hæc increpatio, nec pertinet ad tempus libertatis è captiuitate Babylonicæ, nec multo minus ad tempus Christi. Est igitur sermo Prophetæ ad Israelem sui temporis; qui Idololatria maxime infectus in certum exterminium præcepit ruerat. Atque hunc sensum tamquam verum, & magis explicitum, relictis aliis prosequemur.

Iubet ergo probis Israelitis vt iudicent, hoc est, cum iurgio litigent, contendant, & increpent matrem suam, studio reuocandi eam à sua idololatria, suum, & illius periculum præcauentes. hoc significat verbum *iudicate*, arguite, vel increpate, vt exponit Chaldaeus. litigate, vel iudicio contendite, vt Septuaginta apud codicem Complutensem, & Regium. Nam in Hieronymo, & Vaticano, legimus, *iudicamini cum matre vestra*, iudicamini quia cum increpare matrem sit agere cum iis, qui sunt in congregatione Israël, vt conuertantur; filij qui matrem obiurgant, se inuicem obiurgant, & increpant, & ob id dixere, *iudicamini*, id est, vos inuicem arguite, & increpate. Est autem materia increpationis, quod ipsa non uxor mea, & ego non sum vir eius. Nam fidem matrimonij transgressa, legibus matrimonij subiecta non est, sed me viro suo derelicto, alios quasiuit Deos, quos amauit, & coluit, quibusque adheret; quare & ego non teneor illi præstare, quæ ius matrimonij adstringit virum præstare uxori suæ. *Facta est*, ait Ezechiel cap. 16. *quasi mulier adultera, quæ super virum suum adducit alienum*. Merito autem filiis præcipit Deus obiurgare matrem, quæ eos induxerat adorare Deos alienos; & secundum legem Deuteron. 13. 6. & cap. 17. 2. capitis rea erat, & lapidibus obrui debebat. Nam & Christus præcepit Math. 5. 29. & 18. 8. manum, aut pedem aut oculum, aut membrum aliud quoduis carissimum abscindere, eruere, & proicere à corpore, si scandalizet te: quanto magis illum, qui inducat ad cultum aliorum Deorum, proici præcipiet, si obiurgatus non destiterit?

Fornicationes. Per fornicationes, & adulteria omnes ferè ex communi vsu Scripturæ intelligunt idololatriam, Chaldaeus. Hieronymus, Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Dionysius, & Montanus. Ex præcedenti enim clausula constat reprehensionem texendam in eo, quod plebs Israëlita Deo tamquam viro coniuncta matrimonio, eo derelicto, alij Deo, vel aliis adhereret iuxta illud Psal. 72. 27. *perdidisti omnes qui fornicantur abs te*. id est, qui à fide tua, & cultu excidunt, & idolis se subiiciunt. dixerat enim; *Ecce, qui elongant se à te, peribunt*. Notat autem hanc differentiam Hieronymus inter fornicationes, & adulteria. *Fornicaria*, inquit, *est, quæ cum pluribus copulatur: Adultera, quæ vnum virum deserens, alteri inungitur*. Synagoga vtramque malitiam copulauit: quoniam & virum suum Deum deseruit per idololatriam, torique fidem violauit: & multos Deos colebat more fornicariæ, quæ omnium libidini exposita est. Iubet ergo filiis, vt matrem exhortentur, *Vt auferat fornicationes suas à facie sua, & adulteria sua de medio vberum suorum*. & quidem Vatablus ex Lyra, per metonymiam fornicationibus, & adulteriis putat significari signa libidinis, hoc est, ornatum meretricium, mundum muliebrem, fucum, vnguenta, flores, & amulera, lunulas, in quibus idola gestabat picta ad vbera pendentia; ceteraque faciei, pectorisque ornamenta, quibus solent feminae incitare ad libidinem adolescentes. Alij intelligunt manifestissima signa impudicitiae illarum feminarum; quæ vultu ipso, oculis, nutibus, ac gestibus, præ se ferunt animi turpitudinem: & vberum detractione, contrectatione, & amplexu summam amatoribus generant voluptatem: ita

A Petrus 2. sue Epistola c. 2. 14. de quibusdam dixit, *oculos habentes plenos adulterij*. & Isa. 3. 16. *Pro eo, quod eleuata sunt filia Sion, & ambulauerunt extenso collo, & nutibus oculorum ibant*. & Prou. 7. 18. dixit scortum, *Veni, inebriemur vberibus, & fruamur capitis amplexibus*. Arbitror tamen per fornicationes, & adulteria significari ipsas causas idololatriæ, & scandala impietatis, quæ palam obiecta omnium oculis adoranda statuerat. Auferat, inquit, idola, cum quibus fornicatur, & quæ adoratur, è conspectu filiorum suorum, ne scandalo illis sint, & ipsi corruant; auferat, inquam, Deos, quos in aris, & lucis colit, & vnice amat, è ciuitatibus Samariæ, & Iezrahel, è quibus, quasi ex vberibus matrum, ceterarum urbium lac bonorum emanat. Hunc sensum insinuat Chaldaeus, cum ait. *Auferat opera sua mala à conspectu vultus sui, & cultum Idololatriæ suorum de medio ciuitatis sue*. Nam quam copiosus fuerit Israël in aris erigendis, & idolis colendis, ostendit ipse Hoseas cap. 8. 11. & c. 10. 1. & 12. 1. cum ait, exuberasse simulacra iuxta vbertatem terræ: & altaria, quasi aceruos super sulcos agri. Apud Ezechielem autem ferè eodem modo locutus est Deus cap. 14. 1. *Si alienatus fuerit à me, & posuerit idola sua in corde suo, & scandalum iniquitatis sue statuerit contra faciem suam*.

Ne forte. Humano more subdubitatione minatur, quasi nesciens quid factururus sit. Ne si non conuerterit se ad me Deum virum suum, deseram eam, & omnibus ornamentis, quibus cooperui, nuditatem eius, spoliem eam, & assumam mihi, & nudam relinquam, qualis erat quando nata est. Reuocat ad memoriam statum illum, in quo erat plebs Israëlita, quando eam sibi coniunxit Deus, & bona quæ ei contulit refert, vt fecit Ieremiæ 2. & Ezechie. 16. quo hac ratione, ad se conuertat, sibi que reconciliet, tot diuinæ beneficiis. Tempus autem natiuitatis, vt hoc primum prænotemus; quidam, vt Montanus, existimant esse tempus Abrahæ, cum vocatus est à Deo, vt è Chaldaea egrederetur: vbi cum patribus suis idola coluit, vt colligitur ex Iosue 24. & adduxit eum Deus in terram Chanaa, & multiplicauit semen eius. Vnde Abraham pater omnium credentium dictus est. De quo tempore dixit Isaia cap. 63. 19. *Facti sumus sicut à principio, cum non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos*. Et Ezechiel cap. 16. 3. *Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan: pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa. & quando nata es in die ortus tui, non est praecisus umbilicus tuus. Proiecta es super faciem terræ, in abiectioe animæ tuæ, in die qua nata es*. Et patet: quia eo tempore idola colebat in Chaldaea, non dissimiliter, ac aliæ gentes; At in Ægypto Deum verum colebat, & Populus eius dicebatur; & Deo caræ erat; qui vltus eos est de Ægyptiis: ergo de illo priori tempore loquitur noster Propheta. Ceteri interpretes, Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, ad exitum de Ægypto referunt hanc natiuitatem Israëlita plebis. Tunc enim nudam eam inuenit Deus, & sanguine innotutam, & lauit; ac lege tradita, & pacto inito sibi copulauit, & modis omnibus ornauit. Videntur autem Propheta tempus vniuersum, quod fuit ab Abrahamo vsque ad legem, vocare synagogam infantiam, & adolescentiam; in qua tota ætate nuda permansit, quoadusque in monte Sina eam in Reipublicam formam redegit, lege lata, tam ad cultum religionis, quam ad ciuium gubernationem; & seipsum ei in Deum, & regem tradidit; & illam in plebem suam accepit, quasi sponsam. Hoc verum esse ostendit Ezechiel cap. 16. dum describit quicquid Deus fecerit cum illa congregatione, quæ in sanguine suo erat, & nuda, vt in die ortus sui, donec expandit amictum suum

Adulteria idola vitanda.

4

Nuditatis recordatio prodest. Natiuitatis populi tempus Abrahæ.

Natiuitas exitus de Ægypto.

Synagoga infantia ab Abraham usque ad legem.

Sermo xer.

Filij matrem, & se obiurgant. Materia increpationis est infidelitas matrimonij.

Scandalum vitandum ad malum inducentis.

3 Fornicatio idololatria.

Fornicaria ab adultera differt.

Synagoga adultera, & fornicaria.

Adulteria pro signis libidinis.

suum super eam : & iniuit pactum cum ea, & facta est illi sponsa. unde v. 22. dicit. *& post omnes abominationes tuas, & fornicationes, non es recordata dierum adolescentie tue, quando eras nuda, & confusione plena, conculcata in sanguine tuo.* Igitur in adolescentia, quando erat in Ægypto, adhuc erat nuda, ut in superiori ætate, etsi Deum coleret, quia nondum Reipublice formam haberet. Non igitur infans dicitur, aut adolescens nuda, quod Deum non cognosceret; sed quod nondum seorsim habitaret in modum aliarum Rerumpublicarum. De intelligentia verò testimonij ex Iosue, & Isaia, diximus aliis in locis. Quoniã verò Hieronymus, Rufinus, Theodoretus, & alij dicunt tunc nudam inuentam Synagogam, & ornatam fuisse à Deo, quando illam inuenit in Ægypto idololatriæ libidine constitutam; videndum erat, utrum hæc ratio verum habeat, an nuda potius dicta sit propter allatam rationem, de hoc inferius redibit sermo.

Denudatio
in quibus.

Vastitatem
terræ præ-
dicat.

De hac ergo plebe Israelitica, quam in Ægypto Deus nudam inuenit, & vestiuit, ornavitque eo modo, quem describit Ezechiel cap. 16. & in sequentibus noster Propheta, ut dicemus, asserit, se his omnibus spoliaturum, & relicturum nudam, informem, absque Deo, absque rege, absque forma Reipublice, absque sede, absque cultu, & legibus, & absque omni diuitiarum genere. & ponam eam quasi solitudinem; vel quasi desertum, & ponam inquam eam ut terram siticulolam, & arentem, ita ut siti enecetur. Vastitatem Israelitice plebis, & captiuitatem his verbis describit: ut frequenter hac forma loquendi Prophetæ solent describere, ut intelligunt Albertus, Lyra, & Dionysius. licet enim, cum dicit, *ponam eam*, hoc pronomine matrem Gomer referat; quæ significat Synagogam Israeliticam; at sæpe, & terram, quam inhabitat per gentem inhabitantem, per Metonymiam accipiunt Prophetæ; vel certè, plebs, gentem cum loco designat. Sic quoque Chaldaus dixit; & terram eius desertam. Hoc modo dixit Isaia cap. 60. 12. *Gens, & regnum, quod non seruiert tibi, peribit, & gentes solitudine vastabuntur*, hoc est, terra, quam gentes incolunt, in desertum redigetur. & Ieremias c. 25. 9. *adducam eos super terram istam, & super habitatores eius: & interficiam eos; & ponam eos in stuporem, & in sibilum, & in solitudines sempiternas.* & v. 18. *& regibus eius, & principibus eius; ut darem eos in solitudinem*: hoc est, regionem eorum; & Ezechiel cap. 38. 12. *ut inferam manum tuam super eos, qui deserit fuerunt, & postea restituti.* & confirmat ulterius hunc sensum, quod statim sigillatim ostendit terræ Israelitice vastitatem, ut quæ prius vberissima erat, & lacte, melléque manabat, nullos fructus proferat. Alij omnes interpretes de ipsa gente hæc verba explicant. Tractabo, inquit, eam, ut in deserto, ubi neque victum, neque potum, nisi Dei beneficio, habeat, at nunc, non tantum hæc non illi præstabo, sed siti potius interficiam: vel omni auxilio meo, & angelorum meorum priuabo, & desertam reddam, & siti bonorum omnium laborantem.

Vel gētis in-
teritum.

Filij idolola-
træ matrem
secuti.

Et filiorum.] De tribus filiis Gomer in primo capite expositis loquitur; ut omnes intelligunt, quorum dicit se non miserturum, quia filij fornicationum sunt. Sed nunquid quod sint filij fornicariæ extra misericordiam Dei sunt? Rem significatam explicat, quia filij sunt geniti, & educati à matre sua in idololatria, propter quod merentur sine misericordia puniri. Ita Chaldaus exposuit, Hieronymus, Theodoretus, Rufinus, Rupertus, & Lyra. Nam si mater immolauit filios hos suos idolis, & traduxit eos per ignem, quid mirum si ipsi cum lacte bibissent idololatriam; & cum ea creuissent, videntes matris exemplum, similiter cultum idolis præstantis? hoc est enim, quia fornicata est mater eorum.

Confusa est.] Septuaginta legunt, *Confusa est, quæ peperit eos*, cum ex Hebræo habeamus, *confusa*, vel *pudescita*, aut *pudore affecta est, quæ concepit eos*: hoc est: ignominiosa commisit, nec notari se verebatur de adulteriis idololatriæ; conuicta de crimine, illud negare non potest, ut Rupertus, & Montanus exponunt. Confusa est confusione ignominie; quia in peccato deprehensa non verecundie, inquit Albertus. Verior est, reique commodior, quæ de agitur, ille sensus, quæ indicat Hieronymus; vide quàm duræ frontis, & meretriciæ impudentiæ sit, quæ concepit tales filios, quos tanquam mater, & magistra, in scelere suo gloriosa inuitat, & excitat, in ignominiam, & contemptum viri sui Dei patientissimi, ut se sequantur, dicens, *Vadam post amatores meos.* Sed pudore affecta manebit: non enim assequetur, quod sperat à Diis suis: nam ego sepiam vias eius spem, & non inueniet; nec apprehendet eos. Itaque confusio hic, seu pudescitio; illum pudorem, seu confusionem significat, quæ sequitur eiusque animum implet, qui non est assecutus, nec obtinuit quod sperabat: sic enim in Scriptura verbum, *confundo* aut *pudescio*, solet frequenter accipi, ut Psalm. 30. 1. *In te Domine speravi, non confundar in æternum*, id est, numquam pudefiam quasi spe mea frustratus. Ecclesiastici 2. 11. *Nullus sperauit in Domino, & confusus est*, id est, spe sua destitutus. Paulus ad Roma. 5. dixit, *spes autem non confundit*, id est, non deficit, & ita nemo sperans manet cōfusus, & pudore affectus, quod non impetrat quod sperat. Ita modo, mater, quæ concepit illos filios, omnem spem suam posuerat in amatoribus suis, Dei oblita; ego faciam, ut non assequatur quod sperat, atque, ut maneat confusa. & pudore affecta. cōfirmat hunc sensum rationalis illa particula, quia dixit, *Vadam*, &c. quasi reddat rationem illius confusionis; quod secuta Deos alienos, non potuit ad eos peruenire, Deo vias occludente.

Confusio de
peccato.

Cōfusio spei
frustratio.

Confundi est
spe destitui.

Amatores.] Deos gētium seu idola, per amatores intelligit, ut accipiunt Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Albertus, & Vatablus, & proprius, iuxta acceptam metaphoram; quia adulterium idololatriæ, quo fidem suo viro, Deo vero debitam Synagoga confringebat, cum idolis committebat ea colendo. Sed quia bona omnia, quæ à Diis illis sperabat, per gentes & populos, quorum colebat Deos, se adepturam putabat, ex amicitia cum illis contracta, propter amorem, & cultum, quo Deos illorū colebat, propterea Chaldaus, Hieronymus, Haymo quoque, Hugo, Dionysius, & Isidorus, populos gentium intelligunt, quorum fidebat auxiliis: & ita Prophetæ, & hos, & illos vocant amatores, & eadem volunt accipi de vtrisque, ut Ezechielis 16. 36. *Quia effusum est as tuum, & reuelata est ignominia tua in fornicationibus tuis, super amatores tuos, & super idola abominationum tuarum, in sanguine filiorum tuorum, quos dedisti eis. Ecce ego congregabo omnes amatores tuos, quibus commissa es, & congregabo eos super te undique.* Ait ergo modò adultera Synagoga; sequat amafios meos Deos gentium finitimarum, quibus acceptum refero victum, & potum, & quæcumque mihi sunt necessaria. Vel, adhærebimus populis externis, & faciemus cum eis fœdus, sub vna religione constricti; illi enim liberabunt nos, ut hactenus liberarunt, ut commodius colamus agros nostros, & habeamus omnia necessaria. Cum autem dicit, *qui dat panes mihi*; Vulgatus Septuaginta secutus plurali vertit; quod in Hebræo legitur, *panem meum*; quo nomine quicquid ad esum pertinet comprehendit, ut mos est Scripturæ, ut Gen. 18. 5. dixit Abraham, *ponam buccellam panis*; & tamen tulit vitulum tenerimum. & 4. Reg. 6. 22. dixit Elisæus, *pone panem*, & a quam coram eis; appositæque est eis ciborum magna præparatio. hoc loco non ineptè omne genus grani frumenti,

Amatores
idola.

Populi ama-
tores.

Panis nomi-
ne edulium
quodque.

Panis gra-
num quod-
uis.

Aqua plu-
uiz.

Potus sicera.

8
Anticipatio
notanda.

frumenti, hordei, & ceterorum, possumus intelligere; nam addit, & *aquas meas*, per quas licet potum intelligant interpretes, at commodius intelligimus pluuias, temporaneam, & serotinam ad irrigandam terram necessariam; de potu enim postea seorsim loquitur. Per *lanam*, & *linum* intelligit vestes laneas, & lineas, per *potum*, seu *potus meos*, ut habetur in Hebræo, licet possimus intelligere irrigationes pinguedinis, ut Pro. 3.8. & *irrigatio ossium tuorum*, & omnia, quæ ad delicias redundant; unde Septuaginta hic verterunt. & *omnia, quæ mihi conueniunt*, seu *necessaria sunt*; & Chaldaus, & *omnia alimenta mea*: proprius autem significat omne potionis genus, ut vini; & quod, ut notat Montanus ex libro Misnaïod de Decimis, conficiebant Iudæi ex frumentis, pyris, malis Punicis, cornis, mespilis, sorbis, moris, nucleis pinis: ex herbis, asparago, eumila, origano, &c. quæ potio sicera in sacris libris dici solet, alio Hebræo nomine *כרם* *secar*.

Propter hoc.] Verba hæc interclusa, à particula, *Propter*, usque *magis quam nunc*: inuerso ordine fuisse anticipata, & connectenda esse post omnes comminationes, sub illis verbis: & *mei obliuiscetur*, dicit Dominus: ostendit primum quod Hieronymus, & Rupertus, illis verbis, & *hæc nesciuit*; dicunt ad superiora respondisse Deum, quibus dictum erat, *Vadam post amatores meos*: quasi verba interposita, parenthesi concludantur. Deinde quia non bene cohæret plebi Israeliticæ conuertenti se, ac dicenti. *Vadam, & reuertar ad virum meum priorem*, quia bene mihi erat tunc *magis, quam nunc*: occurrere illis verbis. & *hæc nesciuit*, quia ego dedi ei frumentum, & vinum, &c. bene autem, & quatenus Dei clementiam decet, adhibere illam consolandi rationem: *Propter hoc ego lætabor eam*, &c. Quamobrem arbitror eo loco debere hæc verba collocari, ut certè collocamus, in paraphrasi: & ita clarior efficietur sensus. & post iam exposita verba hic subiiciantur illa, & *hæc nesciuit*, quasi dixerit. Mater vestra, me despecto, audent dicere, *Vadam post idola gentium mihi fœdere coniunctarum*, quæ dant mihi panem meum, & aquas meas, & cetera; & impudens ipsa, scire noluit, quod ego dederim ei illa, non idola, quæ amat. Idcirco ea omnia mihi vindicabo.

Fecerunt.] In Hebræo sic legimus, & *argentum multiplicauit ei, & aurum fecerunt Baali*. & interpretes subintelligunt relatiuum, quod, dicentes. & *argentum quod multiplicauit ei, & aurum fecerunt Lebaal*, vel & *argentum multiplicauit ei, & aurum, quod fecerunt Lebaal*, vel quæ fecerunt Baal, ut vertit Vulgatus. Septuaginta dixerunt; *Hæc autem argentea, & aurea fecerunt ipsi Baal*: qui, sicut Chaldaus, auri non meminere. Articulus autem illum, *h*, cum dicitur *לַבְּבַחְהָל* *labbahhal*, licet possit deferuiæ dandi casui, & verti, *fecerunt Baali*, ut LXX. verterunt, pro *obtulerunt*, ut in illo Virgilij Eclog. 3.

Facere pro
offerre.

Cum faciam vitula pro frugibus ipse venio. eo modo, quo diximus super cap. 9. Ieremiæ n. 20. At communiter hoc loco capitur pro, in, aut pro, fecerunt in Baal, id est, insumpserunt in conflando, & ornando Baal: sic Chaldaus dixit. & argentum multiplicauit eis, ex quo confecerunt idola, & Hieronymus, & argentum, & aurum vertit in idola, & fecit Baal. Sic omnes ferè, relatiuo, quæ, volunt referri argentum, & aurum: solus Lyra refert ad omnia, ad frumentum, vinum, & oleum, argentum, & aurum, quæ dicauerunt Baal, ut Ezech. 16. 17. dicitur. *Et tulisti vasa decoris tui de auro meo, atque argento meo, & fecisti tibi imagines masculinas, & sumpisti vestimenta tua multicoloria, & operuisti illas: & oleum meum, & thymiana meum: & panem meum, simulam, & oleum, & mel, quibus enutruisti te, posuisti in conspectu eorum in odorem suauitatis. Quid his minus facit, qui alit scorta, & turpibus monstis, & inutilibus sua elargitur? Quis*

A Deus fuerit Baal latè diximus super Ieremiam.

Conuertar.] Ductus pœnitundine, mutata sententia, ad contrariam me conuertam; ut detrahā illi quod statuto tempore dare solebam, nempe, tempore, quo frumentum reconditur in area, & quo vinum premitur in torculari; sic Chaldaus, Hieronymus, Theodoretus, & omnes; tunc enim cum fructus maturi sunt; & iam pene domi habentur, eis spoliari dolorem auget. & *liberabo lanam meam, & linum meum*; LXX. verterunt, & auferam linteamina mea, & vestimenta mea, ne operiant ignominiam eius. Chaldaus autem: & detrahā indumentum sericeum, & byssinum, quod dederam ei ad operiendam ignominiam suam. Verbum Hebræum *חַלְסָלִי* *Halssali* præteritum pro futuro, videtur significare, *eruere, liberare quod sum* est ab iniusto possessore, vel detentore, ut Gen. 31. 16. pro illis verbis. *Sed Deus tulit opes patris nostri, & eas tradidit nobis, ac filiis nostris*. Legimus ex Hebræo. *Quia*, vel, *sane, omnes diuitie, quas eripuit Deus patri nostro, nostræ erant*. & Exod. 3. 22. & *spoliabitis*, vel *eripietis Aegyptio* quæ vobis debent; *quia reddidit iustis mercedem laborum suorum*, ut dicitur Sap. 10. 7. Ideo Vulgatus rectè vertit, *liberabo ab iniusto vsu, ab iniquo detentore lanam meam, & linum meum*, ut dixit Paulus ad Rom. 8. 21. *Ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis*. Locò ignominie est Hebræum nomen *עֲרֻמָּה* *hhermah*, quod propriè significat *nuditatem*, quæ quod turpis sit, & eius nos pudeat, maximè in membro genitali, pro pudendis accipitur, ut Gen. 9. 22. *quod cum vidiſſet Cham, verenda scilicet patris sui esse nudata*; quo ostendit ad quantam ignominiam adducenda sit Synagoga, ut quæ tot ornamentis sese operiebat, nuda appareat omnibus turpitudine eius; quod Deus solet permittere ingratum, & superbis, ut corruant, & detegantur ignominiosa peccata eorum, qualia sunt, impudicitie.

Deus liberat
sua de ini-
sto possessore.

Nuditatis
superborum
detecta
impudicitia.

Stultitiam.] Nomen Hebræum *נַבְלֻת* *nabluth* stultitiam, turpitudinem, aut turpe facinus contra leges perpetratum, quod nefas dici potest, significat. immunditiam vertunt LXX. spurcitiā Pagninus; ignominiam vocant Chaldaus, & alij. Gen. 34. ver. 7. Vertit Vulgatus, *eo quod rem fœdam operatus esset*. & Iosue 6. 15. *feci nefas in Israël*. Est autem facinus publicè perpetratum, quod turpitudine, & ignominia comitatur. Hoc verò Israeliticæ Synagoge flagitium nihil erat aliud, quàm impudens audacia inseruiendi idolis, Deo vero despecto, cum nimia confidentia in illis, & eorum adoratoribus, à quibus auxilium in suis calamitatibus sperabat; quod grauissimum erat peccatum illi populo. Ait ergo, Nunc, id est, paulo post, propediem, exponam eam videndam suis amatoribus, nempe ignominiam, quæ consequitur eius flagitium, palam faciam, & nudam exponam oculis omnium; & sanguine menstruo infectam, ut ab iis, qui eam diligebant, contempta deseratur. Sumpta metaphora ab adultera, quam vir denudat, & relinquit omnibus conspiciendam, quod erat maximum supplicij genus, veteris testamenti, ut Nahum 3. 5. *Reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam gentibus nuditatem tuam*. Sicut in nouo Testamento; ligato saxo in mare proiici summum denotatur supplicium, ut ait Hieronymus in 18. Matthæi. Itaque grauissimè puniendam minatur Synagoga, ridentibus, ac desipientibus eam amatoribus eius, quibus confidebat, nempe, Assyriis: à quibus paulò post destructa est: nam de Israele est sermo, non de Iuda, ut ex iam dictis constat.

Stulticia quod
facinus.

Supplicij
genus ma-
ximum.

Cessare faciam.] Cum captiua ducetur ab Assyriis, nullum illi iam festum erit, quo gaudeat. Siquidem solennitates eius præcipuæ, Paschæ, Pentecostes, & Tabernaculorum cessabunt. Neomeniæ, &

12
Cessatio fe-
storum.

Tertull.

Sabbati celebritates, denique cetera omnia festa eius. Tertullianus lib. 1. aduersus Marcion. cap. 20. & lib. 5. cap. 2. sic legit hunc locum, & auertam omnes iocunditates eius, & dies festos eius, & neomenias, & sabbata, & omnes ceremonias eius: & omnes frequentias eius. Quod autem interpretes hanc cessationem ad vastitatem referunt Ierusalem per Chaldaeos factam; non ad eā, qua Assyrij decem tribus destruxerūt; faciunt ex abundantia propter similitudinem; nam ea, quæ Prophetæ comminantur decem tribubus, & duabus accidisse certum est: Hoseas autem de decem tribubus loquitur per Assyrios vastandis.

13
Summa Dei
obliuio.

Et corrumpam.] Desolabo, aut disperdā vineā, & ficus eius; non tantum fructus, ut ait Chaldaeus, destruiam per Assyrios, sed vinea ipsa, & ficeta vastabo; nam sequitur, & ponam eam in saltum. & rationem reddit; quia dixit, *Mercedes sunt mihi quas dederunt mihi*, ut scorto, *amatores mei*. Diis gentium tribuebat, ut supra dictum est, quæcumque habebat bona.

14

Ponam eam.] Ex Hebræo legimus, & ponā eam in saltum, & comedet ea bestia agri. & ita Septuaginta, & Chaldaeus, ut referat vineam, & ficus. Vulgatus secutus LXX. qui sunt in Hieronymo, legit, eam, ut referat Synagogam, quæ versa est per hostes in syluam: vel vineam, & ficum; & Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Lyra, & alij, de vrbe Ierusalem explicant destruenda per Chaldaeos, quos vocat, *bestias agri*. At, ut cœpimus dicere, & ex ipso Propheta constat, de Israele vastando per Assyrios sermo est. Vatablus legit, & ponam eos in saltum, & comedet eos bestia agri. hoc est, Israelitas vastabit, deuorabitq; Assyrius, vel duci eos permittam captiuos in syluam nationū, ubi gentes ipsæ bestiarum instar eos deuorent. LXX. addiderunt, & comedet eam bestia agri, & volatilia cœli, & reptilia terre, quæ tamen Hieronymus obelo prænotat. Non est prætereundum, LXX. hoc loco pro *יְיָ יַחְבֵּהָ*, quod est sylua, vel *salus* legisse *יְיָ יַחְבֵּהָ דִּתְמוּנָה*, & ita vertisse, *ponam eam in testimonium*, ut scilicet omnibus testibus pateat: verum priorem lectionem sequuntur Chaldaeus, Vulgatus, & omnes.

15

Ornatus in
festis.

Dies Baalim.] Hoc est: Vlsciscar in ea flagitia, quæ commisit in diebus solennibus Baalim diuersorum Deorum, in quibus cultius se exornabat, Dei sui oblita, ut festa eorum solenniùs celebraret. ita Chaldaeus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatab. & Montanus. Alterum sensum insinuat Hieronymus: faciam ut in ipsis festis solennibus, in quibus colebat idola, puniatur, & vastetur. Sed prior sensus simplicior est; & obliuiscetur, inquit, mei, quia in meis festis non eo utebatur populus ornatus, quo in festis idolorum: perstat in metaphora meretricis.

16

Anticipatio
notanda.

Propter hoc.] Supra num. 8. diximus verba illa. [Propter hoc, ecce ego sepiam, usque magis quam nunc] hoc loco post illa [et mei obliuiscetur, dicit Dominus,] nectenda: tum ob rationes ibi tactas, tum quod sermo Prophetæ sequi videtur ordinem historiae: ordo autem historiae is est: primum culpam omnem Synagogæ proponere; & omnem pœnam usque ad obsidionem vrbium comminari: & quia statim quærit opem amicorum, & confederatarum gentium, præcludere illi viam eas gentes adeundi; ut ita Synagoga circumsepta, ac pressa, redeat ad virum suum, & reconcilietur ei, ac tunc obuiam illi prodeat vir, uti dilectus sponsus, & beneuolè excipiat, & in gratiam suam restituat. Hoc fit in hac clausula hic adiecta, quam rectè sequitur illa. *Ecce ego læstabo eam*: alioquin absque occasione consolaretur, & in gratiam reciperet impudicam meretricem, virum suum despicientem. Ait ergo. Propter hanc huius meretricis matris vestræ impudentiam, qua me despiciebat, & sequebatur suos amatores: en ego ita illam premam calamitatibus, &

A hostium obsidione circumsepiam, ut nullam inuenire viam, modumque possit recurrendi ad amatores suos Deos, vel populos confederatos, ut ab eis petat auxilium: nam conabitur eos insequi, & non licebit; quæret eos, & non inueniet. Ita omni hominum ope auxilioque destituta; & à Deo suo castigata, & erudita, rediens ad cor, ut ille filius prodigus, dicet. *Vadam, & reuertar ad virum meum priorem, quia bene mihi erat tunc, magis quam nunc.* ita omnes ferè hunc locum intelligunt. Ergo pro summo beneficio habendum est, & gratiæ infinitæ Deo agendæ, quod salutem corpori auferat, honores, & facultates, quod noceant, ut animo salutem conferat, gratiam, & virtutum diuitias, & redditum ad se virum priorem, & antiquiorem.

B

Ecce ego.] Illa coniunctio, seu aduerbium rationale, Propter hoc, seu, Propterea, occasionem præbet inquirendi, cui sermoni ex præcedentibus coniungat sequentem? Lyra existimat, hæc verba connecti cum illis initio capitis positis. *Dicite fratribus vestris populus meus, & sorori vestræ, misericordiam consecuta*, quia putat illa dici à Iudæis, conuersis Gentilibus, quasi gratulatoriè, ut eo loco explicuimus; & nunc prosequens sermonem illum inducit Deum propter tam insignem beneuolentiam in gentes exhibitam per motum ad exprimenda beneficia præstanda gentibus conuersis, plena diuinarum deliciarum, plena consolationis. Verum quia diuersam sumus secuti exponendi rationem: non videntur hæc verba cum illis commodè posse coniungi.

C

Sunt ergo alij, qui putant rectè cohærere hæc verba immediatè præcedentibus, in quibus Synagogæ flagitia recensentur; ita ut propterea dicat Deus se consolaturum eam, & plecturum, ut sibi reconcilietur. Nam quo magis illa remota est, & grauioribus flagitiis virum suum irritat ad puniendum; eo benignius se demittit, ut compatiatur, eiusque misereatur; quod Dei commiserationem valde nobilitat, & illustrat. Sed huius modo connectendi aduersatur, quod paulò ante Deus, cultu exhibito Baalim, & sui impudenti obliuione prouocatus, se comminatus fuerat visitaturum, ac puniturū eam, cuius punitionis multis modis merita, si nunc ratio reddatur, ut propter hoc eam sit consolaturus, & sibi coniuncturus, adhuc rebellem, & impudicis actionibus conspurcantem se; nisi prius emolliatur ad conuersionem; sanè conditioni diuinæ non conuenit; qui nisi hominem prius emollitum, & ad se redeuntem non admittit ad tantam familiaritatem. emollire autem synagogam rebellem suppliciiis hætenus conatus est, quod & obtinuit, ut iam præactum est.

D

Tertiò, videri potest aliis rectè connecti verba hæc superioribus, quod quemadmodū in toto capite post aliquantulum recensita flagitia Synagogæ, & grauiora ostensa, statim subiicitur pœna infligenda. Nam primum dictum est filiis, ut increpent impudentiam matris suæ, & subiicitur: *Ne forte expoliam eam*, &c. Deinde culpa reprehenditur, quia dixit. *Vadam post amatores meos*, &c. cui pœna hæc proponitur. Propter hoc, ecce ego sepiam viam tuam spinis, &c. Rursus de culpa dicitur. *Et hac nesciuit*, &c. & de pœna subditur. *Idcirco conuertar*, &c. ita modo post grauem ingratitudinem impudicæ meretricis abeuntis post amatores suos, oblita Dei viri sui, subiicitur pœna hæc. Propter hoc, ecce ego læstabo eam, & ducam in solitudinem; nempe captiuitatis, vel ponam eam quasi desertum, ut legunt LXX. Verum licet verum sit à Deo eam seruari formam loquendi, ut permisto flagitio cum debito illi supplicio infligendo, inducat Synagogam, ostensa turpitudine flagitij, & pœnæ grauitate, ut ad se redeat. At in dictis verbis, ut mox dicemus, nihil graue, sed omnia dulcia, & consolatione plena continentur.

Quam

Comminatio
salutaris.

17

Connexio
verborum.

1. Modus
connectendi.

Modus 2.

Conditio
Dei.

3. Modus.

4. Expositio
vera.

Reditus ad
Deum Syna-
gogæ, vti filij
prodigi.

Quæstio.
De sensu
verborum.

1. Sententia
de populo è
Babylone re-
deunte.

Ratio 1.

Nulla idolo-
latria post
reditum è
Babylone.

Ratio 2.

Quamobrem magis consentaneum est ordini hi-
storiæ, & Dei clementis conditioni, vt his verbis in-
telligatur obuiam prodire vxori ad se reuersæ, & vi-
rum suum quærenti, pressæ calamitatibus, ac dicenti,
*Vadam, & reuertar ad virum meum priorem, quia bene
mibi erat tunc, magis quam nunc.* Vt ita contigerit Sy-
nagogæ, vti accidit filio prodigo, cui post dilapidatam
substantiam suam, & cum meretricibus luxuriosè cõ-
sumptam, reuertenti ad patrem suum, dicentique,
peccavi in calum, & coram te; pater obuiam prodierit,
& domi susceperit, & parato conuiuio, cum eo, annu-
lo, & stola induto, lætatus fuerit: suamque lætitiã
his verbis significauerit. *Epulari, & gaudere oportebat,
quia frater tuus hic mortuus fuerat, & reuixit; perierat, &
inuentus est.* Lucæ 15, cap.

Quæstio rursus est ad rite explananda, quæ hinc
sequuntur. *Propter hoc, ecce ego lætabor.* vsque ad finem
capitis, siquidem ingentem promittunt felicitatem,
vtrum sint intelligenda de temporali aliqua felicitate,
quæ illi populo è captiuitate liberato contigerit;
an de summa illa, quæ per Christum communicata
est orbi vniuerso? Duæ videntur esse in hac re senten-
tiæ. Vna est Chaldæi Paraphrastis, R. Salomonis, &
aliorum Hebræorum. Tum etiam Ruffini, Theodo-
reti, Theophylacti, Haymonis, Alberti, Hugonis, &
Isidori, exponentium Hoseam de temporali felicitate
Israelitarum redeuntium in Iudæam è captiuitate Ba-
bylonica: licet aliqui eorum immisceant expositionem
de negotio Euangelij Christi; quasi allegoriam
in priori historia contextam. & quidem Chaldæum
hanc intelligentiam secutum ostendunt illa verba.
*Ecce ego subiiciam eam legi: & in manu seruorum meo-
rum Prophetarum loquar consolationes ad cor eius.* In ce-
teris autem ex nonnullis expositionibus facile est de-
prehendere, hanc tamquam literalem eis videri; licet
quæ est de Christo tamquam allegoricam etiam pro-
sequantur: ait enim Theodoretus, *Hæc typicè, & adum-
bratè sub Zorobabel acciderunt: expresse verò, & veritate
ipsa, vbi Christus se hominem fecit.* & probatur hac
ratione hæc expositio. Nihil est in his promissioni-
bus, quod non potuerit accidere, & acciderit redeun-
tibus è captiuitate Babylonica, non dissimiliter, ac ce-
tera, quæ promissa sunt à Prophetis, & ab Ieremia
cap. 5. Baruch. ergo de eo tempore explicandæ sunt.
Propositio illa facile patebit conferenti historiam,
quam nos explicuimus super 5. cap. Baruch, cum his
promissionibus. Tum etiam quia nemo dubitat de
consolatione populi liberati; ac de cantu in via sus-
cepto, ac de vinitoribus Zorobabele, Iesu, Esdra, Hag-
gæo, Zacharia, & similibus. Deinde certum est ex eo
tempore, Iudæos idololatriæ scelere non laborasse.
Nulla enim historia id videtur indicare; & Iudæorum
magistri id ingenuè fatentur: insinuauitque non ob-
scure Tobias cap. 14. 6. illis verbis. *Frates nostri qui
dispersi sunt à terra Israel, reuertentur ad eam: omnis au-
tem deserta terra eius replebitur, & domus Dei, quæ in ea
incensa est, iterum reedificabitur, ibique reuertentur omnes
timentes Deum, & relinquent gentes idola sua, & venient
in Ierusalem, & inhabitabunt in ea.* Tunc igitur nulla
mentio erat Baalim; & omnia præterea illis succede-
bant prosperè Deo adhærentibus, & in eo fiduciam
habentibus; à quo bona omnia promanabant; adeò, vt
mutati in alterum populum, dicerentur populus Dei,
& misericordiam consecuti.

Secundò, quia licet sermo sit in hoc capite, iuxta
nostram intelligentiam, de plebe Israëlita per As-
syrios euerfa: at promissiones conueniunt vniuerso
populo redeunti è captiuitate Babylonica, quatenus
ex Israëlitis quamplurimi adhæserunt Iudæis, & cum
illis redierunt sub vno capite, non ad pristinum regnū
distinctum à regno Iuda, sed ad idem: vt Tobias satis

A clarè prædixit.

Tertiò demum, non aduersatur huic sensui quod Ratio 3.
aliqua promittantur supra id, quod legimus accidisse;
quia ea est consuetudo Prophetis, vt iis similitudinibus,
& metaphoris futura prænuncient, quæ magis
indicerent, si corporea attendamus, quàm gesta fuerint;
& æquare videantur vix, si animi lætitiã, quæ è rei-
pfa concipienda est, contemplemur, vt constat ex il-
lo Tobia 13. 20. Vbi loquens de Ierusalem destructa,
ac postea ædificanda. *Beatus, inquit, ero, si fuerint reli-
quia seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem. Por-
ta Ierusalem ex sapphiro, & smaragdo ædificabuntur: &
ex lapide precioso omnis circuitus murorum eius. Ex lapi-
de candido, & mundo omnes plateæ eius sternentur, &
per vicos eius Alleluia cantabitur.* Tanta enim exulta-
tione, & gaudio excipiebat, quæ Prophetæ promise-
rant de ædificatione Ierusalem, vt videretur ædifican-
da ex preciosis lapidibus; & captiui in ea, libertate
gaudentes, per vicos Alleluia cantaturi; vt certè fieri
deberet, si facultas voluntati respondisset.

Altera sententia est Hieronymi, Cyrilli, Ruperti, 2. Sententia
Lyra, Dionysij, Vatabli, & Montani, vniuersum de tempore
hunc locum de negotio Euangelico explicantium, vt
faciunt quoque nonnulli ex auctoribus pro priori in-
telligentia citatis. Estque pro illis hæc prima ratio. 1. Ratio.
Quia quotiescumque quæ Scriptura promittit longè
superant temporalem felicitatem, cui primo deberet
conuenire, de spirituali felicitate explananda sunt, &
accipienda. Sed multa sunt in hac promissione tantæ
maiestatis, & splendoris, vt tempori secundi templi
non videantur conuenire; ergo de tempore Christi
sunt intelligenda. Quod enim dicit, *Arcum, & gla-
dium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam
fiducialiter;* nescio qua ratione tempori illi conueniat,
in quo subiecti viuebant externis regibus Persis, ac
Græcis, & multis eorum Iudæos insectantibus; illud
quoque de desponsatione, & de seminatione Iezra-
hel in terra, nisi de Ecclesia, & Apostolis nescio quàm
rectè explicetur. Deinde secundo: quia hæc promissio 1. Ratio.
fit Israeli captiuo per Assyrios; at Israelitas diximus
semper in captiuitate mansisse, & ideo Deum illorum
non miserturum, & qui rediére cum Iudæis, per pau-
cos fuisse; ergo tantum Prophetæ loquitur de libertate
spirituali, & Euangelica Israëlitarum, non de tẽ-
porali, quæ nulla fuit. Tertiò demum, quia in fine cap. 3. Ratio.
præcedentis num. 19. verba illa extrema capitis. &
*miserebor eius, quæ fuit absque misericordia; & dicam non
populo meo, populus meus es tu.* quæ refert Paulus ad
Rom. 9. diximus accipienda de Israelitis conuersis ad
fidem Christi, & ex non populo Dei factis, populus Dei.
Ergo ceteræ promissiones de eisdem sunt accipiendæ.

Vtraque harum explanationum non est omninò
improbabilis, nec prorsus reiicienda, quod non infir-
mis rationibus fulciatur; hæc nihilominus posterior
præferenda est; quod plenius, ac perfectius negotium
Euangelicum Prophetæ verba contineant, & eiusmo-
di intelligentiam magis verba compleant. Nos verò
vtramque prosequemur, quoniam prioris similitudo
magis explicabit veritatem posterioris. Si quæ autem
ex rationibus adductis difficultatem afferant, inter ex-
ponendum dissoluentur.

Lætabo eam.] Hebræum verbum מִנְחָה mepa-
taha participium præsentis est à verbo מָנַח Pathah,
quod est declinare cor alicuius ad id, quod est præter i-
psius sensum; pellicere blanditiis, verbisque lætare, seu se-
ducere. Vnde Græcum verbum πείθω deductum est,
quod est suadeo, oratione flecto; hoc loco Septuaginta
verbo πείνω, seduco eam, transtulerunt; & Vulgatus ver-
bo læto, non quidem à lacte deducto, sed à nomine
obsoleto, lax lætis; quod est frau, vnde verbi lacio cõ-
posita allicio, & frequentatiua læcto, illecto, delecto, oble-

Conceptus
è verbis ma-
ioræ.

2. Sententia
de tempore
Christi.

1. Ratio.

1. Ratio.

3. Ratio.

Vtraque sen-
tentia pro-
banda.
Posterior
præstat.

Verbi læte
ratio & ety-
mon.

elo; vt docet Sextus Pompeius lib. 10. & Nonius Marcellus in libro de proprietate sermonum. hinc Terentius in Andria Actu 4. scena. 1. Non tibi satis esse hoc visum solidum est gaudium, nisi me lactasses amantem, & falsa spe produceres. & Actu 5. scena 4. Tunc hic homines adolescentulos in fraudem illicis sollicitando, & pollicitando, eorum animos lactas. Hac ratione vertendi vitur Vulgatus non infrequenter. De sensu iam agamus. Septuaginta priora hæc verba tamquam supplicij comminatoria pro flagitio idololatriæ Israelis videntur accepisse, quia transferunt. *Ecce ego seduco eam, & ponam eam quasi desertum*: & ita intelligunt Theodoretus, & Theophylactus. explicantes; *Ecce ego seducam, aut, seduci faciam eam, & erroribus implicari, ac labi, & captiuam factam, his omnibus bonis faciam destitui*. At ceteri, & Hebræi interpretes, & Latini vt verba consolatoria transtulerunt, & explicuerunt. sic enim ait Chaldaeus: *Ecce ego subiiciam eam legi, & operabor illi miracula, & grandia facinora, qualia edidi illi in deserto*. Et Dauid Kimhi in Commentariis sic exponit. *Dabo in corde eius, vt conuertatur per penitentiam, adhuc in illa captiuitate existens*. Nam Dominus transire faciet Israël ab opinione, quam habet in captiuitate, sequens cogitationem malam, & dabit in corde eorum, vt relicto malo accipiant bonum; & propterea ait Ezechiel de hoc, *remouebo cor lapideum de carne eorum, & dabo illis cor carneum*. Et Hebræa nobis præbent hunc sensum, quæ sic habent; *Ecce ego lactans eam, & ambulare faciens, vel ire faciens eam desertum*; hoc est; qui facio eam egredi in desertum, vel per desertum, vt vertit Tigurina. Est ergo sensus verbi, *lactabo eam*. Quia video plebem meam duris operibus captiuitatis attritam, & in talem angustiam redactam suis calamitatibus, clamare ad me virum suum priorem; & postulare vt liberem eam, ecce ego, qui olim verbis Moysi, & Aaronis suasi populo, vt mihi fideret, & relicta Ægypto me sequeretur eduentem; ego ipse obuiam prodibo eidem plebi Israëlitiæ Assyriis deseruienti, & assiduis captiuitatis angustiiis afflictatæ; & sermonibus Zorobabelis, & Iesu, ac ceterorum principum, & meis internis monitis pelliciam eam, vt idolis relictis, mihi inseruiat, & me ducem sequatur; & plenius, ac perfectius, post multa discrimina, & post innumeras seruitutis ætates; in quibus, gentibus subiecta seruiuit, ego, & per meipsum, & per meos Apostolos, permouebo cor eius, vt peniteat sui prioris status; & mihi adhæreat, meque sequatur ducentem illam per desertum huius vitæ in æternam beatitudinem.

19

Et ducam.] Septuaginta, vt diximus, & qui eos sequuntur, vt comminatoria verba hæc explicat, dicentes, *ponam eam quasi desertum, vel faciam eam inutilem, & desertam*. Hugo, & Isidorus quoque explanant: *pertraham eam in desertum*, id est, in captiuitatem, vbi omnibus bonis destituta, vti qui deserta incolunt, tristem vitam transiget. At verius ceteri vt consolatoria accipiunt, allusione facta ad exitum Israël de Ægypto. *Ducam eam in solitudinem*; hoc est: quemadmodum olim eduxi populum meum ex Ægypto in solitudinem, vbi solus soli mihi curæ esset, non alicui Deo alieno; & ego in loco omni suffugio, ac præsidio destituto, cælitus illi prouidi, & admirandis prodigiis tuitus sum ab hostibus, & omnibus timendum præbui: ita eandem plebem è captiuitate Assyriaca educam saluam, & incolumem, in solitudinem, qua itur in patriam, *Et educam vos de populis, & congregabo vos de terris, in quibus dispersi estis; in manu valida, & in brachio extenso, & in furore effuso regnabo super vos*; vt ait apud Ezech. 20. 34. & Baruch. 5. 6. *Adducet, inquit, illos Dominus ad te portatos in honore sicut filios regni. Constituit enim Deus humiliare omnem montem excel-*

sum, & rupes perennes, & conualles replere in aequalitatem terra, vt ambulet Israël diligenter in honorem Dei. Obunbrauerunt autem, & syluæ, & omne lignum suauitatis Israël ex mandato Dei. Adducet enim Deus Israël cum iucunditate in lumine maiestatis suæ, cum misericordia, & iustitia, quæ est ex ipso. ita Chaldaeus, & Haym. & ceteri. Multo sublimius educam vos de conuersatione populorum idola colentium, in solitudinem, vbi mihi soli seruiatis, innoxij, à gentibus tamquam à feris seruati; nam cælitus alimenta spiritualia immittam, cibo per angelos confecto sustentabo; aqua vitali reficiam meatum inspirationum, & consolationum, quæ sitim voluptatum mitiget: ab hostibus tuebor; & miris prodigiis mundo vniuerso vos præbebo mirandos: & ipsis Ægyptiis submersis in mari ostendam potentiores. Denique tanto perfectius per huius vitæ solitudinem ducentem in cælestem Ierusalem, vos ego deducam, quàm olim patres vestros eductos ex Ægypto, vel ex Babylone; quanto grauior peccati seruitus; & excellentior libertas Euangelica, quàm illa. hunc ferre sensum indicant alij expositores.

Loquar ad cor.] Phrasis Hebraica, pro loquar ei verba blanda, & consolatoria, ad votum eius. Est enim blandis verbis consolari, vt hic docet Hieronymus, & sæpe aliàs. Gen. 34. 3. hæc phrasis vertitur: *Loqui ad tristemque delinui blanditiis*. Igitur quemadmodum in solitudine Ægypti Deus multis modis per seipsum legem ferendo, & per Mosem, & Aaron sapientissime consolatus est plebem suam: ita postea per seruos suos Iesum, & Zorobabelem, & Prophetas illis bene precantes, & multa promittentes consolatus est redeuntes è Babylone. Ita quoque multo verius consolatus est per seipsum, discipulos suos, vocas eos amicos, & filiolos, & multa illis mysteria detegens: & per Spiritum sanctum consolatus est abunde fideles, non solum in prosperis, sed maxime in aduersis. Vnde Paulus ad Rom. 5. 3. *Non solum autem, sed & gloriemur in tribulationibus*. & 2. Cor. 1. 5. *Sicut abundant passionibus Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra*.

Vinitores.] Huius loci varia lectio diuersam intelligentiam induxit. Nomen enim Hebræum כֶּרֶם *cheramim* plurale est, sine punctis, si ita legatur כֶּרֶם *cheramim* plurale est, vineas significans, quomodo legisse videntur Septuaginta, dum transtulerunt, vt in omnibus Græcis codicibus videmus, & in Hieronymo, Cyrillo, Theodoro, & Theophylacto; & *dabo ei possessiones suas inde*. Atque ita transferunt recentiores omnes interpretes, *ego dabo ei, inquit, vineas suas inde, vel ab eo loco, & secundum hanc lectionem quidam explicat de bonis temporalibus: nam consolatur Israellem Deus de malo illo, quod fuerat comminatus, cum dixit versu 12. & corrumpam vineam eius, & ficum eius*. Tunc ait, pro vineis destructis, dabo ei copiam vinearum ab ipso deserto, nam inde incipient vineta; tam affluens erit copia vinearum; vt olim cum ingressi primum sunt terram promissam. Montanus de bonis spiritualibus Euangelij sic explicat luculentius. Christiani dum hanc vitam degunt, ac dum per hanc solitudinem gradiuntur ad terram supernam promissam per Spiritum sanctum habent iam in se pignus æternæ hereditatis, atque adeo iam heredes, & possessores illius dicuntur à Paulo ad Rom. 8. 16. *Ipse, inquit, spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei*. Si autem filij, & heredes; heredes quidem Dei, coheredes autem Christi. & ad Ephes. 1. 23. *signati estis spiritu promissionis sancto: qui est pignus hereditatis nostræ*. Ex hac ergo vita diuinæ hereditatis efficimur possessores, spiritu promissionis sancto per Christum accepto, & ita dat nobis Deus vineas, seu possessiones nostras ex hoc loco.

At si nomen illud sic legatur כֶּרֶם *Cherimim*, plurale

1. Expositio in malam partem.

2. Expositio consolatoria.

Sensus verus.

Sensus plenior.

Allusio ad exitum de Ægypto.

Sensus de Euangelio.

Ductus Dei in patriam.

20 Consolationem promittit.

Loqui ad cor.

Consolatio per Christum.

21

plurale quoque est significans vinitores, vt videntur accepisse LXX. apud Hieronymum Isaia 65. ita eos referentem, & dabo possessores illius inde. & vallem Achor, vt aperiat intelligentiam illius. & Chaldaeus dicens, & constituam ei inde gubernatores eius, & Vulgatus, ac Hieronymus cum ceteris expositoribus; & est omnium communis sensus; sicut dedi prius Israël egredienti ex Ægypto è gēte sua ductores, & gubernatores Mosem, Aaron, & Mariam, & Iosue; ita postea dabo Israël exeunti è captiuitate Babylonica Zorobabel, Iesum, Esdram, & Neemiam, & tempore Euangelij sacros Apostolos è gente ipsa Israëlita, qui populo præerunt fidei, & tamquam vigilantissimi patres, eorum curam gerent, quamuis progrediente Ecclesia vinitores etiam ex gentibus illi dati sunt, iuxta illud Isaia 61. 5. & stabunt alieni, & pascunt pecora vestra, & filij peregrinorum agricolæ, & vinitores vestri erunt. Vinitores autem vineæ proculdubio intelligit; nam domum Israel vineæ solet Scriptura comparare, non ineptè, vt Isaia 5. 7. vinea Domini exercituum domus Israël est, & Christus Matth. 21. 33. ex vinea comparationem desumpsit satis elegantem.

Et vallem.] Hebraicè legimus, & vallem Achor, in ostium spei, vt omnes recentiores transferunt; & ex antiquioribus Symmachus: at Theodotion dixit, aperire patientiam, vel expectationem eius. Septuaginta verò, ad pariendam intelligentiam eius. Nomē enim תִּקְנָה Tiknah expectationem significat eius, qui intento animo, & capite erecto, & summo cum affectu contemplatur rem, quam auidè expectat. Inuenitur enim hoc nomen Glomum, vel filum significare, vt Iosue 2. 18. Si ingredientibus nobis terram signum fuerit funiculus iste coccineus, & ligaueris eum in fenestra. vel in Hebræo, ingredientibus nobis terram filum, vel glomum fili coccinei ligabis in fenestra. & v. 21. & ligauit filum, vel glomum coccini in fenestra. & Iob 7. 6. dies mei velocius transierunt, quàm à texente tela succiditur, & consumpti sunt absque ullo filo. Iam quæ, qualisve fuerit vallis Achor, cuius hic fit mentio, videamus. Vallis fuit ad Tribum Iuda spectans, sita ad Septentrionem Iericho, & ad Austrum Galgalæ, dimidia leuca ab ea distita; Nam transito Iordane filij Israël castrametati sunt in Galgala; vnde ad vnam leucam profecti Iericho obsederunt, & solo æquauerunt. Sic igitur vallis illa ad Aquilonem habebat Galgala, vt dicitur Iosue 15. 7. & Deuter. 11. 30. qui habitat in campestribus contra Galgalam, quæ est iuxta vallem tendentem, & intrantem procul. & ad Aquilonem versus Orientem habebat quoque Iericho, & ad tres leucas cum dimidia versus Septentrionem ciuitatem Hai, vt constat ex Brocardo in descriptione terræ Sanctæ, cap. 7. Erat pascuis vberima, & valde amœna, vt ostenditur Isaia 65. 10. cum ex Hebræo legitur, ac promittitur summa pax, & felicitas populo Dei. Et erit Saron in pascuum gregum, & vallis Achor in accubium armentorum populo meo, qui requisierunt me. Cum enim cōiungatur Saron, quæ regio est circa Lyddam, & Iopem, & Iammiam, pascendis gregibus apta, vt ait ibi Hieronymus, cerò cognoscimus, & ipsam vallem fuisse armentis accommodam, & ad requiem populi fecundam: in qua populus ingrediens terram promissam primum iocundatus est, & requieuit. Hæc vallis ex facto Achan filij Charmi dicta est primum Achor, id est, turbatio; nam dixit illis Iosue cap. 7. 25. quia turbasti nos, exturbet te Dominus in die hac. Vocatumque est nomen loci illius vallis Achor vsque hodie. Sed & 1. Paralip. 2. 7. Achan filius Charmi vocatur Achar, qui turbauit Israël, paronomasiæ causa. Et Iosephus quoque illum Achor vocat lib. 5. cap. 1. ex loco dicto nomen desumens, & Theodoretus, Haymo, Albertus, & alij; imo Theophyl. Paulus Burgensis, Rupertus, & alij quidam à

A nomine transgressoris vallem dictam putant, Achor, cum nihil minus, quod Achan ille vocaretur, & vallis à turbatione primum nomen accepit, & Achan postea per locum dictus sit Achar, quasi turbans, aut perturbator.

Iam ex hac turbatione populi in valle Achor sensus erunt interpretes diuersos. Theodoretus, & Theophylactus, quemadmodum, inquit, pro furto anathematis Achan ille lapidibus obrutus est, & necatus, & igni cum suis omnibus absumptus; populus qui remansit terrore percussus, cognouit quam graue sit Dei transgredi præcepta: sic ex captiuitatis Babylonicæ supplicio castigatus Israël didicit timere Deum; & legis parere præceptis. Consimiliter quoque Christus, addit Theophylactus, non parentes mandatis suis, & spolia huius mundi ad se pertrahentes, nec reddentes, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo, in vallem perturbationis coniecit, vbi perpetuo igni adurantur, & crucientur. Atque ita interpretati sunt lectionem Septuaginta, & Vallem Achor ad aperiendam intelligentiam, nihil enim magis excitat dormientes, & insanos homines, nec de futuris quicquam cogitantes, quàm æterni memoria supplicij, nam vexatio intellectum dabit auditui. Isa. 28. ver. 19.

Secundò, recentiores Montanus, & Vatablus ita explanant. Non ita accidet in ingressu Ecclesiæ, vt olim ingredientibus terram promissam: tunc enim tristitia omnia, & perturbatione plena, ac desperata, ob turbationem ex furto Achan natam; omni spe abiecta vltius progrediendi; At in exortu Ecclesiæ omnia læta, omnia secunda, & plena spe, ob pignus æternæ hæreditatis à fidelibus habitum; itaque vallis Achor, quæ illis fuit ianua perturbationis, & desperationis, his fuit ianua spei, & pacis, quia hæc spes non confundit.

Tertiò, Hieronymus, Haymo, Rupertus, Albertus, Lyra, & Dionysius, alium sensum ex eodem facto desumunt; quamuis à se inuicem aliquantulum dissideant. Quemadmodum ex illa magna perturbatione, perturbatore deleta, fortiores euaserunt, concepta spe progrediendi vltius, & alias vires capiendi, quod statim experti sunt in ciuitate Hai expugnanda: ita vt perturbatio illa in gaudium, de victoria parta, versa sit. Sic in persecutionibus, calamitatibus, & tribulationibus spes maximè firmatur. Siquidem inde ostium magnum ad sperandam Dei propitiationem, & misericordiam aperitur: nam auctore Paulo ad Rom. 5. 3. Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit. Vel secundum Haymonem, Rupertum, & Dionysium, ex Beda; sicut occiso Achan populi perturbatore, omnis Israël spem concepit hostes suos deuincendi; eorumque vires capiendi; ita destructa Ierusalem per Romanos, & Iudæis dispersis, Apostolis ceterisque credentibus aperta est spes victoriæ de vniuerso mundo reportandæ. Vel ex conuersione Iudæorum spes fuit conuertendi alios, vel secundum Albertum, & Dionysium. Adam interfecto debilitas populi versa est in fortitudinem; paupertas in abundantiam; tristitia in gaudium, & hæc omnia in valle poenitentiae, seu contritionis promittuntur: in ea enim aperitur ex perceptione præsentium spes bonorum futurorum. Hi sensus licet consonent cum historia Achan plexi capite, & viles sint; at existimo Prophetam nostrum non loqui de valle dicta Achor propter illam turbationem, quæ ibi accidit, sed de valle quidem ante furtum Achan, innominata in Scriptura, & ex post facto dicta Achor; vt visum est Hugoni, & nonnullis aliis.

Sextò igitur, sensus huius loci est. Quemadmo-

Sensus ex nomine ducti. 1. Sensus.

Supplicio inferni coercenti.

Secundus sensus.

Tertius sensus.

Quartus sensus.

Quintus sensus.

Præcedentiū sensuum refutatio.

Sextus sensus verior.

De viris Apostolicis.

22
Lectionis ratio.

Achor vallis quæ.

Achor vallis situs, & descriptio.

Achor nominis ratio.

Iosephus.

Iosephus.

Ex primis
Ecclesie pri-
mordiis se-
quentia col-
liguntur.Ex feruore
nouitio col-
ligitur vita
securura.123
Lectio-
nis
ratio.1. Sensus.
Pro humi-
liare seu af-
figere.Humilitatis
fructus.

dum ingrediētibus terram promissam post traiectum A Iordanem; primum quod illis occurrit ex terra illa, fuit vallis, ex turbatione Achā paulo post dicta *Achor*, in campestribus Iericho, vbi confederunt filij Israel ad quinquaginta stadia, vt ait Iosephus lib. 5. Antiq. cap. 1. Hoc est, ad sex milliaria cum dimidio à Iordane; vbi celebrauerunt Phasē, & comederunt de frugibus terræ, quæ iam abunde suppetebant, vt ceteræ res; quia illucisq; penuria laborauerant, vt ex Iosue 5. 10. & Iosepho constat, & ex affluentia fructuum, & abundantia illius vallis vberimæ, & arborum, plantarum, herbarumque fecunditate, conceperunt ingentem, ac certam spem de vbertate ceteræ terræ promissæ; & valde sunt ex hilarati, præscientes diuinæ promissionum veritatem, ac intelligentiam capiētes verborum Dei. Ita similiter prima hæc vallis occurrit redeuntibus è captiuitate Babylonica, in qua suos pascere greges, ac è labore itineris requiescerent; & tempore Christi Israelitis ex captiuitate diaboli redeuntibus, & ingressis terram Euangelicam, tot ante seculis promissam, primum quod occurrit, fuit vallis illa Ecclesiæ Ierosolymitanæ omni virtutum genere affluentis, vberimæ, & amœnissimæ, in qua inchoata est prædicatio Euangelica: præsertim post aduentum Spiritus sancti, succedentibus omnibus prosperè, ac iocundè, vnde ianua aperta est spei vniuersum orbem facillimè subiiciendi, & similem fructum, & vberiore è reliqua terra colligendi, hoc est, & *dabo vallem Achor ad ostium spei*, quia ibi spes excitata est reliquæ terræ eadem fertilitate capiendæ, & cognoscendæ; nam ex vbertate illius vallis tamquam ex vngue leonem, & ex filo glomum, eruerunt, ac collegerunt vbertatem reliquæ terræ, quam inuolutè cognouerant, & sperabant, ideo vallis illa data est ad aperturam fili, vel glomi, id est, *para facar por aquel hilo el ouillo*, hoc est reliquæ terræ vbertatem lacte & melle manantis, iuxta promissam, & hoc voluerunt LXX. cum verterunt, & *vallem Achor ad aperendam intelligentiam eius*, videlicet, vt in ea valle intelligeret, quàm fertilis esset reliqua terra, & Chaldeus dixit. & *vallem Achor ad delicias anime*, quia post laborem tot annorum solitudines requieuerunt in illa valle, & ex spe certa facta promissionis, in deliciis ibi fuerunt. Quod maximè experti sunt, qui prima Apostolorum Ecclesia frui sunt; quando post labores in peccatis exantlatos, & tenebras depulsas, & Iordanem traiectum, terræ nouæ luce cœperunt gaudere, & spirituali charismatum copia perfrui. Similiter experiuntur, qui nouam inchoant viuendi rationem; nam ex lætitia, pace, & securitate, qua tunc potiuntur, colligunt quāta pace, ac securitate gaudeant, qui profectiores sunt, & qui perfecti in virtute; & illi qui tamquam emeriti milites in Colonia cælesti, beata vita perfruuntur. Ex quo spem concipiunt, ita sibi absque dubio futurum, si perseuerent.

Et canet.] Hebræum verbum *וְהָאֵתְּ* *Vehhanetbah* tertia persona est præteriti feminea indicantis modi, refertque matrem Synagogam: sed *vau* conuertit in futurum, atque ideo, pro, & *cecinit*, legendum, & *canet ibi*. Sed quia verbum diuersas habet significationes. nam & *pati* significat, & *alteri respondere* siue in ductu, siue in cāto; ideo hoc loco LXX. verterunt, & *humiliabitur ibi*. Symmachus verò, & *affligetur ibi*, ad hunc sensum iuxta Theodoretum, & Theophylactum, vt in Ægypto dura seruitute afflictus, & humiliatus est Israel, in tempore quo adolefcebat, & quo crescebat in populum copiosum; sed non absque utilitate, siquidem seruitus illos ab idolis reduxit ad verum Deum implorandum: ita sub Assyriis affligetur, & humiliabitur, & idolorum oblitus, me suum Deum agnoscet, & nominabit. Quod similiter accidit his,

qui per aquam baptismi transierunt, & adoleuerunt in virtutibus: nam humiliati, peccatis relictis, Deum suum, ac Christum eius agnoscunt, & venerantur, & amant.

Secundò, pro respondere alteri, sumitur, qua ratione Theodotion hic vertit, & *respondebit ibi*; Aquila, & *audiet*. Sicut Deuter. 31. 21. dicitur, *Respondebit ei canticum istud coram eo*, id est, ei afflicto, quod reliquerit Deum, accinet canticum istud, testimonium ei perhibens, multò ante à Deo fuisse id prænunciatum. Sic Chaldeus, pro *respondebit ibi Deo*, aut *exaudiet ibi Deum*, accepit, ait enim, & *dedent sese ibi verbo meo*, sicut in diebus antiquis. Ego quoque faciam ei miracula, & *præclara facinora*, sicut in die, quo ascenderunt de terra Ægypti.

Vulgatus, & Hieronymus, & omnes recentiores, pro *canere* sumserunt, non quomodocumque, sed respondendo sibi mutuo per choros, *præcinet ibi* ait Hieronymus. Vel *canet alternis ibi*, vt vertit Vatab. nam erit chorus præcinerens; & alius chorus respondens. Ita Isaia 18. 2. illud Vulgati, & *respondebit ibi vlula in adibus eius*, ex Hebræo vertitur, & cantabant ibi vlula. & Exodi 32. 18. sic legitur ex Hebræo. *Non est vox præcinentium pugnam, neque vox præcinentium fugā, vocem præcinentium ego audio*, & 1. Reg. 21. 11. dicitur. *Nonne huic cantabant per choros?* & cap. 29. 5. *Nonne iste est Dauid, cui cantabant in choris?* nam cantare in choris verbi significatum est. Est ergo sensus; sicut

in die iuuentutis suæ, nempe, quando ascendit ex Ægypto, ex hilarata beneficio Pharaonis in mare submersi cum exercitu suo; alternis cecinere Moses cum viris, & Maria cum feminis Exod. 15. sic etiam cum ascendet è captiuitate Assyriorum, præcinentibus choris, & subeinentibus aliis, Deo læta gratias ager. Et melius Ecclesia exterminato primogenito mortis, id est, peccato originali, transiens mare rubrum, sacri baptismatis Sacramentum, Christi sanguine rubicundum, sepultis omnibus peccatis, gloriosum canticum præcinet, cuius Moyses carmen figura fuit, quod Ioannes elegantissime explicat Apocal. 15.

In die illa.] Tempus notat reditus è captiuitate Babylonica secundum Theodoretum, Theophyl. & Hugonem. Nam captiuitatis calamitatibus oppressa

Israelitica Synagoga hoc beneficium accipiet, vt iam deinceps, non tantum, non colat Baal, sed nec, cum liceret dicere Baali, id proferat, ne recordetur Baalim, & reuera ita accidit: siquidem à tempore secundi templi, numquam idola coluit ipsa vniuersa, quamuis aliqui aliquando coluerint. Cum autem hæc promissio fiat Israeli, qui tempore Christi, idola non colebat; bene tamen coluerat, & ante captiuitatem Babyloniam, & in captiuitate; non verò post eam, sequitur aptius hunc locum explanari de tempore post reditum è Babylone, quàm de posteriori alio. Alij nihilominus omnes de tempore Christi accipiunt, & explicant dupliciter. Nam è mente R. Salomonis, Lyra, Montanus, Isidorus, & nonnulli alij recentiores as-

firmant hoc discriminis esse inter hæc duo nomina Hebræa, *בַּאֵל* *Baal*, & *בַּאֵל* *is*, significatu similia, quod *Baal* significat dominum durum, imperiosum, subactorem, qui timore subditos possidet, qualis erat Baal cultoribus suis; quem Hispanice vocamus, *Amo*. At *is* vir, gratus, & cum amore dominantem coniugem, aut sponsum significat. Cùmque illud veteri legi conueniat, hoc nouæ, in qua amor omnia gubernat, sicut in illa timor, iuxta illud Pauli ad Rom. 8. 15. *Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed spiritum adoptionis filiorum Dei*. De nouo Testamento sic illi explicant, tam familiariter mecum ager, & amanter, vt iam plebs Israelitica non sit me vocatura *Baali*, vt Aquila quoque transtulit, hoc est, *maritus meus, durus, & imperiosus*,

2. Sensus.
Pro respon-
dere.3. Sensus.
Pro canere.Chori in
cantu.Sensus verus
de reditu è
Babylone.

De Ecclesia

24
De tempore
reditus è Ba-
bylone.De tempore
Christi.

Sensus prior.

riofus: sed Iſi, vir meus, aut ſponſus vnice dilectus. Verum ex ratione ſubiuncta. & auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur vltra nominis eorum; videtur huic loco magis conuenire expoſitio Hieronymi, Ruperti, Haymonis, Alberti, Dionyſij, & Vatabli. Quāuis me rectè vocare poſſint, *Baalim maritus meus, & Iſi vir meus;* nam vtroque nomine vocant vxores coniuges ſuos, ac tanto odio proſecuturos vos promitto *Baalim idola,* vt ne recordemini nominum eorum, ego efficiam vt ne me vocetis *Baali Dominus meus,* ſed vocabitis me, *Iſi, vir meus,* etiamſi alias benè eo nomine me vocare poſſetis: ne vocēs inordinatæ prolatae hæreſim pariant; aut ad Idololatriam deducant. Tantum enim aberunt Euangelicam legem edocti ab idolis, & à peccatis ſuis, vt ne memores futuri ſint eorum per labia ſua.

25 *Et percutiam cum eis.]* Vel eis fœdus, vt ex Hebræo legit Hieronymus, *percutiam fœdus inter eas, & beſtias.* Cum hætenus locutus ſit cum matre illorum trium filiorum, & in ſequentibus ſit locuturus, in hac periodo loquitur cum iſis Iſraelitis, quos illa repræſentabat: & in primis Theodoretus, Theophyl. & Hugo de tempore à reditu è Babylone hunc locum ſic explicant, quod tunc idolis abiectis, & Dei veri cultui vacantibus, percuſſurus ſit pactum Deus, aut effecturus ſit, vt reges, & populi gentiles, Iſraelitis nihil noceant, ſed licet ſibi ſubditos, in ſumma pace gubernent abſque bello, & pugna, fiduciam in Deo, quem colent, habentes: ita factum eſt ſub Perſis, & Græcis, & poſtea ſub Romanis, quibuſcum Machabæi amicitia fœdera inierunt; & cum Lacedæmoniis, aut Spartiatis. Vel vt ait quoque Theophyl. hac periodo conſolatur de illo malo infligendo quod fuerat ſupra comminatus. & *ponam eam in ſaltum, & comedet eam beſtia agri;* vel vt LXX. dixerunt, & *comedent eam volucres cali, beſtie agri, & reptilia terra.* Efficiam, inquit, ne hæ beſtiæ frugibus eius noceant, aut fructibus, ſed in ſumma degent pace.

Sed quia neque illo tempore tanta pace, & fiducia potiti ſunt Iſraelitæ, quanta hic promittitur: ceteri omnes interpretes ad tempus Euangelij hæc referunt; idque dupliciter. Nam Rupertus, Montanus, & Iſidorus de beſtiis propriè accipiunt, quæ Apoſtoliſ, & Martyribus ſubdebantur; & manſuetiores factæ ſuam feritatem deponebant, iuxta illud Lucæ 10. 9. *Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſupra ſerpentes, & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici; & nihil vobis nocebit.* & Marci 16. 18. & *ſi moriſerum quid biberint, non eis nocebit.* Sic Actuum 28. 5. Paulus à vipera inuaſus, excutiens beſtiam in ignem, nihil mali paſſus eſt. De hoc fœdere locutus Iob cap. 5. 23. *Sed cum lapidibus,* inquit, *regionum pactum tuum, & beſtie terra pacifica erunt tibi;* & David Pſal. 90. 13. ait. *Super aſpidem, & baſiliſcum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.* Verum quoniam beſtias habere propitias, & mites paucis datum eſt, iis que ſelectis; & non niſi per miraculum; promiſſio autem noſtri Prophetæ ad omnes ſe extendit, & vniuerſo populo facta eſt, idcirco expoſitio Hieronymi, Theodreti, Theophylacti ruſus, Haymonis, Alberti, Hugonis, Dionyſij, & Vatabli, verior eſt in ſenſu metaphorico hunc locum accipientium de variis hominum moribus, varios ferarum mores imitantibus; quos, gentes eſſe ad fidem conuerſas intellexit Petrus Actuum 10. in linteo illi oſtenſo, in quo erant quadrupedia, & ſerpentia terræ, & volatilia cæli. Promittit ergo Deus Iſraelitis fidelibus; ſe ita manſuefacturum omnes gentes feras, & immites, ſuperbas, & callidas, vt poſſint cum eis ita pacificè agere, ac ſi pactum cum eis iniſſent, iuxta Iſa. 11. 6. prophetiam, *habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit: vitulus, & leo, & onis ſimul morabun-*

A *tur.* Vnde relictis ferinis conditionibus, vt diuitiarum amore, & libidine dominandi, homines bella relinquent, ex illis manantia, & ſumma pax aditum patefaciet Euangelio annunciando, de qua Iſa. 2. & Micheas cap. 4. locuti ſunt: quæ pacem internam adu-
brat, de qua Lucæ 2. dixerant angeli, & *in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* & Iſaias cap. 32. *Et erit opus iuſtitie, pax, & cultus iuſtitie ſilentium, & ſecuritas uſque in ſempiternum.*

Et ſponſabo.] Quoniam in vniuerſa hac promiſſione Deus conſolatur plebem Iſraeliticam, poſt captiuitatem, ſe illam ſibi reconciliaturum promittens, & multis, & ingentibus beneficiis cumulaturum, verè colligimus, & ſub hoc verbo, *ſponſabo te mihi:* hoc ſummum beneficium reliquis addere; pro eo quod comminatus fuerat, ſe illam tamquam non vxorem ſuam repulſurum, ac ſuis amatoribus traditurum, & in captiuitatem reiecturum; nunc conſolari, ſe illam ſibi in ſpōſam copulaturum, nunquam amplius relinquendam. & quia primum cum illam ſibi deſpōſauit, vt ſupra diximus ex 16. Ezechielis, nudam aſſumpſit, & ipſe veſtiuit, & exornauit: & in hoc capite ad antiquam nuditatem redegit omnibus bonis, & ornamentis eius ereptis; nunc iterum promittit ſe illam ſibi deſponſurum, ac donis à ſe ingentibus collatis ſeruaturum, & exornaturum. Hæc vero dona ſunt Iuſtitia, & Iudicium, Miſericordia, & Miſerationes, & fides. Ait ergo; iam deinceps tam ſtricto mihi te vinculo adſtringam, vt multis rationibus ſponſionem meam conſolidem, firmam reddam, & ſtabiliam vt in æternum perſeueret. Eſt autem adhuc ſermo cum Iſraelitica plebe ſecundum Hieronymum, Haymonem, Hugonem, & Dionyſium: & iuxta alios dum de Eccleſia exponunt hunc locum, de Eccleſia ex Iudæis, & gentibus collecta. Plebem autem Iſraeliticam numquam amplius abiicit à ſe, vt abiecerat Iſraelem prius; deinde nec Iudam à tempore ſecundi templi, uſque ad tempus Chriſti, quo ei multi adhæſerunt, & deinceps. Siquidem vniuerſus populus in vero Dei cultu permanſit, & veniente Chriſto, primi Iudæi, aut Iſraelitæ illi crediderunt, & uſque ad finem mundi conuertentur. Hoc eſt enim, *ſponſabo te mihi in ſempiternum;* ſemel, & iterum, tertioque promitto te mihi ſponſurum, & coniuncturum.

Deſponſationem autem hanc, & fidem meā præſtitam his modis ſtabiliam: in iuſtitia, & iudicio, in miſericordia, & miſerationibus, & in fide, quæ ſunt Dei virtutes, quas in rem populi ſui exercuit. Nam per iuſtitiam, & iudicium intelligit duas recti iudicij partes: ſiquidem per iuſtitiam iuſtos tuetur, protegit, ac defendit; per iudicium caſtigat reos, & impios, ac de medio tollit, vt conſtat ex Pſal. 71. 2. vbi poſtulans; *Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis.* Subdit, *Iudicare,* vel vt iudicet populum tuum in iuſtitia, & pauperes tuos in iudicio, hoc eſt, vt ſciat nocentes condemnare, & innocentes abſoluere, vt fecit Salomon in iudicio mulierum de viuo puero decertantium: ideo de tribunali Dei dicitur Pſalm. 88. 15. *iuſtitia, & iudicium preparatio ſedis tue,* hoc eſt, thronus tuus firmatur, & ſtabilitur liberando iuſtos, & facinoroſos caſtigando. Similiter Pſal. 98. 5. *iudicium, & iuſtitiam in Iacob tu feciſti.* Tu, ait, recti iudicis munere functus in populo tuo, nocentes damnaſti, & innocentes iuſtos oſtendiſti abſoluendo. Modo igitur ait Deus Iſraeli; permanebo deinceps in te, non te deferam; nam tribunal iudicij mei, ſedem meam, & Thronum meum, quo te tuebor, & protegam ab iniquis, qui tibi nocere voluerint, eos damnando, & perdendo; & te vt innocentem & iuſtum cauſam agentem vlcifcar, & ſeruabo, ac vindicabo; fundabo, firmabo, & ſtabiliam in te, quo certior fias de voluntate mea perſeuerandi tecum. In

Senſus poſterior de variis hominum moribus.

De tempore reditus è Babylone.

De tempore Chriſti veri. Senſus prior de pacto cū beſtiis propriè acceptis.

Senſus poſterior de variis hominum moribus.

Manſuetudo ferarum per Euāgelium.

Summa pax Euangelij.

26

Deſponſatio promittitur vxori repulſæ.

Dona ſponſæ donanda.

Deſponſatio ſempiterna.

Iuſtitia, & iudiciū duæ iudicij partes.

Tribunal iudicij conſtitui promittit.

Commiseratio Dei.

miseriordia, & miserationibus, quæ duo pro vna Dei virtute accipiuntur, auxesis causa coniuncta; intimam Dei, & ex visceribus commiserationem significantia. Nam *חסד* *Hesed* Dei bonitatem significat elargiētis gratis, & promittentis quod non teneatur; quæ misericordia vertitur fere semper. *רחמים* *rachamim* autem significat viscera misericordia, vt Zacharias coniunxit Lucæ 2. cum dixit, *per viscera misericordia Dei nostri*. Ita Gen. 43. 30. *commota sunt viscera eius*. & 3. Reg. 4. 26. *Commota sunt quippe viscera eius super filio suo, vel miserationes eius*. Est ergo, in misericordia, & miserationibus, idem quod in beneficentiæ miserationibus, seu in misericordiæ visceribus, vel intima commiseratione. Fides præterea Hebraicè *אמונה* *emunah*

Fides seu veritas.

significat firmitatem, constantiam, & veritatem in promissis, aut fidelitatem in dictis: Dei virtus est, vt Deutero. 32. 4. *Deus fidelitas, seu veritas, & absque vlla iniquitate*: Psal. 99. 5. *& usque in generationem, & generationem veritas eius, seu fidelitas eius*, Isaia 11. 5. *& fides cinctorum renum eius*. Solent autem hæc duo attributa Dei, misericordia, & Veritas seu fidelitas, cōiungi in Scriptura, similiter ac iustitia, & iudicium. idque frequentissimè in Psalmis, vt Psalm. 24. 10. *uniuersa via Domini misericordia, & veritas tua requiruntibus testamentum eius, & testimonia eius*. Psal. 36. 6. *In cælo misericordia, & veritas usque ad nubes*. 83. 12.

Thronus Dei quatuor columnis fulcitur.

quia misericordiam, & veritatem diligit Dominus. 84. 11. *miseriordia, & veritas obuiauerunt sibi*: & in aliis similiter, & in Prouerbiis: Hoc ergo pari diuinorum attributorum, quasi quatuor columnis fulcitur, ac stabilitur thronus Dei, in quo res iustitiæ expediuntur per iustitiam, & iudicium; & res gratiæ per misericordiam, & veritatem, seu fidem. Nam sic dicitur Psalm. 88. 15. *Iustitia, & iudicium præparatio sedis tue. Misericordia, & veritas præcedent faciem tuam*: hoc est, iustitia, & iudicium sunt basis, & stabilimentum solij regij tui: misericordia autem, & fides tamquam præcursores quidam te operaturum præcedunt: absque eis enim nihil facis, & v. 3. *Quoniam dixisti, misericordia edificabitur in calis, præparabitur veritas tua in eis; ne deleatur*. Prou. 20. 28. *miseriordia, & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius*. Isaia quoque 16. 5. de Christo dicitur. *& præparabitur in misericordia solium; & sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens iustitiam*. Igitur, & hoc loco Hoseæ de throno Deo stabiliendo in Israele est sermo. Inter alia enim beneficia, quæ illi promittit, ex quibus cognoscet Deum perpetuò illi assessorum, & nunquam amplius deserturum, hoc est vnum præstantissimum, thronum regij solij mei stabiliam in te, in quo iudicium exercebo, iustos protegendo; & improbos castigando. Tum etiam beneuolentiam meam in eo firmabo, misericordia eos prosequendo, & fidelitate, obseruando quæ eis promiserò; ex quo secuta, quasi sponsa, nunquam amplius repellenda, mihi adhærebit.

Sponsabo te certitudinē notat.

Verbum autem hoc ter repetitum, certitudinem promissionis notat; accipiturque, vt accepit Chaldaus, *pro consolidabo, firmabo, & stabiliam*. quia confessu suo in Israele stabiliō, ipsam plebem Israeliticam stabilit, ac firmiter sibi copulari facit. Vnde sponsabo te mihi, idem est quod, sponsabo me tibi, firmabo, & stabiliam sedem meam in te. Hoc autem fecit à tempore secundi templi, siquidem Deus populum suum gubernauit vsque ad Christum; qui successit in illo throno cum suis Apostolis. nam thronus tuus Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui; id est, non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat qui mittendus est. Nam Christus accepit sedem David patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, Lucæ 1. & hoc est, sta-

Christus stabilivit thronum in Israele.

biliam te mihi in sempiternum; quia Deus sedem suam collocauit in Israele, & stabilivit eam suscipiente Christo, & Apostolis eius administrationem.

Cum autem interpretes varijsint in hac trina desponsatione explicanda, illi longius a sensu aberrant, quales sunt Hieronymus, Haymo, Hugo, & Dionysius, qui de Abraham, & legislatione in monte Sinai explanant, cum Propheta futura prænunciet, non præterita narret. Ceteri Theodoretus, Theophylactus, Rupertus, Albertus, Lyra, Vatab. & Montanus de tempore gratiæ locum explicant, licet diuersimodè, non de tempore veteris legis. Et probant quia dicit, sponsabo te mihi in sempiternum; quod non conuenit Synagogæ, cuius sponsatio per Christum soluta est. Deinde quia Synagoga iam sibi desponderat Deus à tempore Abraham; non ergo iterum sibi despondit; sed tantum Ecclesiam Christi. Nihilominus non aduersatur explicationi, qua dicimus ad Israelē fieri sermonem; primum: quia repudiatam, & à se abiectam Synagoga iterum despondit, & in sempiternam, siquidem, vsque ad Christum eam sibi copulauit; & Christus eam denuò suscepit sub lege Euangelica; in qua facta est sponsa perpetua. Ait ergo, sponsabo te mihi, vt in æternum mea sponsa sis, sponsabo te mihi in iustitia, & iudicio. eiiciendo diabolum, & ius in eum exercendo: in misericordia, & miserationibus saluādo homines, non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed ex Dei gratia, & misericordia. vel ita vt hæc virtutes se teneant ex parte sponsæ, tamquam dos illius.

In die illa.] Decem tribubus hæc promitti, de quibus hucusque sermo factus est, affirmant Hieronymus, Theodoretus, Theophylactus, Albertus, Hugo, & Dionysius; & confirmat quod hic nominat Iezrahel filium Gomer, hoc est, populum Israeliticum; & temporalia bona promitti, iidem cum Haymone, Vatab. & Isido. intelligunt, præter Hieronymum, qui cum Ruperto, & alijs, de bonis spiritualibus legis Euangelicæ hæc declarat. Sed de quo tempore loquatur dubium est? Nam R. Salomon, & Chaldaus, & alij ad tempus reditus à Babylonica captiuitate referunt: siquidem Israelē consolatur restitutione bonorum temporalium, quæ supra, se ablaturum comminatus est Deus, cum eos reduceret ad se, cultuique suo illi obediētes redirent. Et quidē si hanc temporalem felicitatem producerent vsque ad tēpus Christi, & Euangelicæ gratiæ; quando Israelitis pietatem Christianā secutis hæc benedictio contigit, cum alijs diuersum acciderit, vt prædicti illi interpretes affirmant, non multum ab scopo aberrassent; Nam profectò, si primā illam Ecclesiam respiciamus, inueniemus; quo spiritualia cunctatim donabantur à Sancto spiritu, eo temporalia tenuiora fuisse, & quotidie minuta magis, crescentibus persecutionibus, & inimicis Crucis Christi bona fidelibus diripientibus, dicente Paulo ad Hebræ. 10. 34. *Nam, & vincitis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis*. Quamobrem vel hæc bona temporalia credenda sunt promitti Israelitis sub templo secundo degentibus, & verum Deum colentibus; vel iam conuersis, adulta postea Ecclesia, quādo Imperatorum beneficio fidelium bona caperunt augeri, & Ecclesia pace potiri, vel si de tempore aduentus Christi hæc sunt accipienda, de spiritualibus bonis sunt explicanda, sub temporalium bonorum promissionibus metaphoricè cōtectis. Nam medijs cœlis Apostolorum, & Angelorum Deus elargitus est fidelibus suis pluuiam cœlestem diuinorum charismatum, & gratiæ, qua fructus omnium virtutum cumulatissimè produxerunt. Est autem ratio sermonis Prophetæ. Nam verbum *exaudiam*, quod hic vertitur, est *אָזְנִי* *hhanah*, illud idem, quod supra diximus significare, *sibi inuicem respondere, quasi per choros, & uocantur*.

E

Censura ceterarum expositionum.

Promissio Israeli facta.

De quo tempore sit sermo.

De tempore reditus à Babylone.

De spiritualibus bonis.

Harmonia partium mundi.

zare. Notat enim diuinam quandam partium mundi A symmetriam & suauem harmoniam, qua sibi inuicem dant manus, & respondent, & quasi præcinunt, & occinunt in obsequium, & vtilitatem Iezrahel populi Dei. Ait ergo opponens hanc consolationem superiori comminationi: *sumam frumentum meum in tempore suo* &c. & illi Leuit. 26. 18. *Sis autem nec sic obedieritis mihi, dabo vobis calum desuper sicut ferrum, & terram aneam: consumetur incassum labor vester, nec proferet terra germen, nec arbores poma præbunt.* In illo tempore, quo cultui meo vocabitis, ego respondebo cælis præcinentibus, ac postulantibus, vt relinquatur plueri, & illi respondebunt terræ clamanti, ac postulanti humorem; & illa respondebit fructibus postulantibus terræ fecunditatē, & ea omnia cumulatē respōdebūt votis Iezrahel, ea omnia postulanti; vt notum fiat adeo hæc concatenata esse, vt nisi Deus respōdeat in cælis; non accipiat Iezrahel, qui ab eo totus pendet. Quod si plures auctores cum Hebræis de temporalibus bonis hæc explicāt, cum horum nulla ratio habeatur in lege Euangelica, quæ consilium dat, & suadet eorum contemptum, & renunciationem, & vā canit diuitibus, qui difficilē intrabunt in regnum cælorum, sequitur intelligere de bonis post secundum templum, vel omnino de spiritualibus sub illis contextis. Nominē autē *Iezrahel* Chaldæus, & alij Hebræi intelligunt populum Israel dispersum, & disseminatum iam reductū, alij *vallem Iezrahel*, diximus de hoc supra.

Et seminabo eam.] Pronomen, *eam*, quod in Hebræo quoque femineum est, non refert *Iezrahel*, vt multi putant, quod est filij primi nomen; sed matrem eius, de qua habitus sermo est in toto hoc capite; quamuis fiat allusio ad statum ipsius, quatenus seminata est, & dispersa inter gentes Assyrias; qua ratione dicta est procreasse filium Iezrahel. Et Chaldæus cum aliis Hebræis, Theodoretus, Theophylactus, & alij, hæc intelligunt de seminatione populi Israel è captiuitate reducti super terram Israel, & in ea multiplicati, ita vt quam plebem minatus fuerat seminandam per regiones gentium, nunc promittat congregandam, & iterum seminandam, & augendam in terra sua. Nam auctis opibus, vt promissum paulo ante est, *multiplicantur, & qui comedunt eas*, vt dicitur Ecclef. 5. 10. & Ezechiel. 36. 37. similiter promittit Deus. *Hæc dicit Dominus, Adhuc inueniet me domus Israel, vt faciam eis. Multiplicabo eos, sicut gregem hominum, vt gregem sanctum, vt gregem Ierusalem, in solennitatibus eius: sic erunt ciuitates deserta plena gregibus hominum, & scient, quia ego Dominus, & Ierem. 31. 27. dicit Deus, Seminabo terram Iuda semine hominum, & semine iumentorum.* Ergo similiter modo promittit, seminaturum Israelem in terra sua, & vt semen satum augetur, multiplicaturum. Ceteri de tempore Euangelij intelligunt, & Hieronymus quidem de Christo; Dei semine, qui seminatus in terra, fructum tulit multiplicem; Alij, vt Haymo, Rupertus, & ceteri, intelligunt de Apostolis seminatis, ac dispersis per orbem, qui verbum Dei disseminarunt, aut conuersos ex Israele, vt promissio fiat Israeli, qui disseminati per orbem multiplicati sunt, multos filios Deo, & Christo eius geherantes semine verbi Dei.

Et miserebor.] Hieronymus, Theodoretus, Theophylactus, Albertus, & Hugo, de decem tribubus

hæc dici intelligunt, quæ nominibus filiorum Gomer vxoris Hoseæ significatæ sunt. Nisi quod illi, præter Hieronymum, de tempore post reditum è captiuitate explicant, quando omnibus commutatis Israel infirma, & destituta misericordia filia, iam capit esse, & vocari misericordiam consecuta, & qui in tam infelicem statum corruerat vt diceretur non *populus Dei*, rediit ad se, & ad Deum, & capit esse, & vocari *populus Dei*, & agnoscere Deum suum, sic etiam Chaldæus. Hieronymus tamen, Haymo, Albertus quoque, & Hugo, & Dionysius, ac Vatab. & Isidorus. de Israele congregato ad fidem Christi intelligunt, nam tunc factus est *populus Dei*, & dictus misericordiam consecutus: de Gentibus multi quoque explicant propter Paulum ad Rom. 9. Sed quomodo Paulus sit intelligendus suo loco diximus. Sed de lectione nonnihil dicamus. hæc verba, *& miserebor eius, quæ fuit absque misericordia, & dicam nō populo meo, populus meus es tu*, ita legunt LXX. apud Hieronymum, Theodo-

De populo è captiuitate reducto.

De conuersis ad fidem.

Lectionis varietas.

Cyprianus.

Hieron.

August.

Ambrosius. August. Cyprianus.

Pauli testimonium.

HOSEÆ

Sermo est de bonis spiritualibus sub temporalibus contextis.

28

Promittit in terra Israel seminandum populum reductum è Babylone.

Promittit Israël conuersum per orbem seminandum.

29

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

A

CAPVT TERTIVM.

Dixit ulterius Dominus mihi, vade¹ adhuc, & facto tuo ostende plebi Israelitica supplicium, quod luitura est propter suam idololatriam. ² Dilige, & in domicilium tuum suscipe mulierem dilectam³ viro suo, sicut diligit Dominus filios Israel; sed adulteram, sicut ipsi filij Israel, tamquam adultera, oculos coniiciunt ad Deos alienos, & despecto pretioso vino meo, diligunt sicca, & inutilia⁴ vinacia vuarum. Abij igitur dicto Dei audiens, & ⁵ comparavi mihi eiusmodi mulierem, reddens illi pro obsequio in singulos annos⁶ sexaginta argenteos regales, & septem fanecas hordei cum dimidia, quæ ad victum annuum ancillæ satis erant, & in meam domum induxi; & dixi ei patetiones, quas esset seruatura; ⁷ ad multos dies conduxi te, quibus apud me confidebis: nemini alieno tui copiam facies: neque viro alicui coniungeris matrimonio, & ego tui curam geram, teque custodiam. Non dissimiliter accidet filiis Israel, ⁸ quia multos dies à vastitate regni Israelitici, & captiuitate per Assyrios facta, tristes considerebunt inter exterarum nationes, ⁹ sine rege, & sine principe, ¹⁰ sine sacrificio, & sine statua super altari erecta, ¹¹ sine Ephod, & ¹² sine simulacris, ex quibus cognoscant futura. Sed ¹³ post hos dies, tot pressi calamitatibus, reuertentur filij Israel, ut ¹⁴ quærant Iehouam Deum suum, & Christum Davidis filium regem suum, omnes ad suam fidem inuitantem; sub cuius potestatem postquam ingressi fuerint, eiusque bonitatem experti, summa correpti admiratione: ¹⁵ obstupefcent, Dominumque ipsum reuerentur, & liberalem in eos bonitatem, in tot beneficiis eis conferendis, ¹⁶ post tot dies in tenebris exactos, collaudabunt.

Et dixit Dominus ad me: ¹ Adhuc vade, & ² dilige mulierem dilectam³ amico, & adulteram: sicut diligit Dominus filios Israel, & ipsi respiciunt ad Deos alienos, & diligunt⁴ vinacia vuarum. ⁵ Et fodi eam mihi⁶ quindecim argenteis, & coro hordei, & dimidio coro hordei. Et dixi ad eam: ⁷ Dies multos expectabis me: non fornicaberis, & non eris viro: sed & ego expectabo te. ⁸ Quia dies multos sedebunt filij Israel ⁹ sine rege, & sine principe, & sine ¹⁰ sacrificio, & sine altari, & ¹¹ sine Ephod, & sine ¹² theraphim. & ¹³ post hæc reuertentur filij Israel, & ¹⁴ quærent Dominum Deum suum, & David regem suum; & ¹⁵ pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius ¹⁶ in nouissimo dierum.

ARGVMENTVM.

SIGNO adulteræ à Propheta in domum susceptæ comminatur Israelitis exilium apud exterarum nationes: & post longum tempus promittit eorum ad Christum conuersionem.

COMMENTARIVS.

1
Connexio
cum præce-
denti sym-
bolo.

Ad huc.] Respexit ad priorem mulierem fornicariam, qua significata est Dei coniunctio cum plebe Israelitica, repulsa, & reconciliata. Sed quia illa similitudine non plenè explicatum est flagitium Israelis, modò iubetur Propheta aliam viam ingredi diligendo adulteram.

Symbolum
adulteræ
quos signi-
ficet.

1. Sententia.

2. Sententia.

Dubium est, num symbolum adulteræ sumptum sit contra Israelem, an contra Iudam, an verò aduersus vtrumque populum? Hieronymo videtur, Lyræ ac Dionysio de duodecim tribubus esse sermonem: cum in præcedentibus capitibus de decem tantum actum sit. Sed Ruperto Haymoni, Alberto, Hugoni, & Vatablo videtur hoc capite rem agi duarum tribuum Iudæ, & Benjamin. Sicut enim duæ illæ mulieres Ezechielis 23. Oolla, & Ooliba duas plebes significabant, Israeliticam, & Iudaicam; ita hæ duæ; nam Gomer representat Israelem; adultera Iudam. Ratio autem huius intelligentiæ esse potest, quia hic loquitur cum filiis Israel, qui multis diebus futuri erant sine cultu, & his, quæ ad cultum pertinent veri Dei, & sine re-

ge, & principe; quibus, tunc cum loquebatur Propheta, potiebantur. Sed decem tribus iam tunc abiecerant religionem, quam duæ conseruabant; his ergo comminatur, non illis, & hos vocat filios Israël, quia fortasse Propheta locutus est tempore Ezechiae, ut dixit Chrysostom. sermo. 2 in Psalm. 40. post ductas captiuas decem tribus. Verum Chaldaeus, Theodoretus, & Theophylactus de decem tribubus exponunt Prophetam, quasi prosequatur cœptum in superioribus sermonem, eo modo, quo inferius dicemus, & hoc verum est: quia comminatur his ob idololatriam, perpetuum exilium, sine rege, &c. At Iuda nunquam non habuit hæc, nisi post Christum, quando, non ob idololatriam, sed ob necem Christi, tale exilium passi sunt Iudæi. Decem ergo tribubus, quas vocat Israelem, loquitur Hoseas, tunc cum idolis seruiebant; illisque comminatur exilium perpetuum, sine vlla forma Reipublicæ, ut certè nullam habuere: cum sane Iudæi illam habuerint vsque ad vastitatem Ierusalem per Romanos factam.

Dilige.] Dilectam amico: Septuaginta verterunt, diligentem mala: quos sequuntur Theodoretus, & Theo

Contra decem
tribus.

Lectionis
ratio.

Theophylactus, nam nomen רַחֵב *rahb*, deriuatum à רַחֵב *rahb* malum esse, significat malum, vt notat quoque Hieronymus. Si autem oriatur ex verbo רַחֵב *rahbah*, quod est amare, vel sociare significat amicum, aut socium: atque ita solent vertere LXX. vt Prou. 18. 24. plurale huius transtulere, *vir amicorum ad amicitiam*: & sic accepere Vulgatus, Chaldaeus, Hieron. & alij interpretes, & expositores hoc loco. Quod autem additur in codice Complutensi, & Regio, & adulterus, constat esse erratum, & legendum, & adulteram, ex Hieronymo, Theodoro, & Theophylacto, & ex codice Vaticano.

Hoseæ quid
præcipiat
Deus.

1. Sententia.

Iam videndum est quid à Deo iubeatur Prophetæ, num de nouo ducere viro alteri copulatam matrimonio, sed adulteram; an suam Gomer, quæ amico adhæserat per adulterium, reuocare: an potius vxorem alienam adultero adherentem ad se reducere? Ruffino, & quibusdam aliis visum est hanc mulierem esse eandem Gomer, quam duxerat vxorem, & tres illi filios pepererat; quæ illo spreto nihilominus, adultero adhærebat, & tamen eam iubetur diligere: quo significet Synagogam adulteram, diligi nihilominus à Deo. Verum quia neque ex litera bene deducitur, neque ex significato huius symboli, seu signi, vt dicemus, eandem illam fuisse vxorem; ideo cum ceteris omnibus interpretibus dicendum est, alterius vxorem fuisse, & adulteram. Sed Theophylactus, & Haymo videntur existimare iussum esse Prophetam illam à viro suo repudiatam in nouam vxorem accipere: quod iussum sit eam diligere, ex quo non rectè deducitur, neque conuenit sensui, ac proposito sermonis prophetici. Melius ergo Chaldaeus, Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatabl. Montanus, Isidorus, & Rob. iussum esse Prophetam arbitrantur, feminam viro suo copulatam, & dilectam, sed tamen fidem ei frangentem, & adulterantem, diligere, precioque conducere, & apud se domi retinere, vbi nec viro, nec adultero iuncta, vitam in quiete transigat. Sic enim ait Hieronymus, *Propheta diligit adulteram, & tamen non ei matrimonio copulatur, neque fornicatione coniungitur, sed tantum diligit delinquentem*, & probatur; quia applicatio symboli, aut similitudinis explicat rationem symboli: sed applicatio est illa, *Quia dies multos sedebunt filij Israël sine rege*, &c. qua ostenditur filios Israël mansuros absque Deo viro suo, & absque Republica, & sine adulteris Diis aliis; donec tandem redeant ad suum virum. Ergo similitudo est conducere mulierem viro copulatam, & adultero adherentem; quam domi per multos dies confidentem retineat, absque vsu viri, & adulteri, donec tandem ad virum suum reuocetur. Iuxta hanc ergo similitudinem; nec erat vxor Hoseæ, apud quem hospitabatur: sed erat quasi mancipium ab eo emptum, domique ex amore retentum. Si perconteris vtrum hoc in visione, an re ipsa acciderit Prophetæ? In visione accidisse videtur Chaldaeo, Vatablo, & Isidoro; At Theodoro in re, quod multi alij, etsi non affirmant, insinuant tamen: & iuxta ea, quæ primo capite definiuimus, hæc potior sententia est.

Adulteram
re ipsa suscepit
Hoseas.

Amici nomine
maritus accipien-
dus.

Amico.] Amasium, seu adulterum videntur intelligere Hieronymus, Theodoretus, Theophylactus, Haymo, & Albertus, nam iubetur Prophetæ eam diligere, quæ adhærebat amico, & adultera erat. Verius tamen Chaldaeus, Lyra, Vatabl. Montanus, & Isidorus maritum intelligunt; nam nomen רַחֵב *rahb*, licet amicum, socium proximique significet; at pro illo amico, seu socio solet accipi qui societate matrimonij coniunctus est, vt Ierem. 3. 20. *quomodo si contemnat mulier amatorem suum*, id est, socium vel maritum suum; vt exponunt interpretes. Nam iubetur Prophetæ mulie-

rem marito suo charissimam, & nihilominus adulterantem conducere; quo significet Deum maritum Synagogæ diligentem eam, & ex intimis visceribus volentem sibi eam habere; & tamen illa impudens, & infidelis adheret adultero, nepe alieno Deo. Nec tamē hic Dei amor recte significatur verbo illo; *Dilige mulierem*; sed alteri dilectam amico, quo constat similitudo secundum Hieron. & Theodoretum, quia in hoc symbolo Prophetæ non significat Deum maritum Synagogæ, cum, vt diximus, Prophetæ non fuerit maritus illius mulieris, sed conductor. Ergo amicus, qui est maritus, cui dilecta erat mulier, exprimebat Deū, non Prophetæ, qui potius significat ducentem Synagogam captiuam; vbi neque viro utebatur, neque adultero. illo ergo verbo, *Dilige mulierem*, hoc tantum videtur iuberi; Vade, & ex amore, quo prosequeris filios Israël, blanditiis, & dilectionis signis, quibus potueris, adiecto etiam precio, si opus fuerit, mulierem marito suo charissimam, & tamen ei fidem frangentem, & adulterantem, conduc & reuoca à sua libidine, & domi tuæ retine, Nam huic præcepto obediens, abiit, & fodit eam sibi quindecim argenteis, &c. Ergo hoc totum sub verbo, *Dilige mulierem*, Hoseæ præceptum est, aduersum filios Israël. Vnde Chaldaeus sic hunc locum exposuit. *Vade, variare Prophetiam aduersus domum Israël: qui similes sunt mulieri charissima suo marito; quæ licet fornicetur sub eo, adeo tamen diligit eam, vt non velit dimittere eam. Talis est dilectio Domini erga filios Israël; at ipsi se vertunt ad idola populorum*. Itaque illa particula similitudinis: *Sicut diligit Dominus*; non respondet verbo, *Dilige*, sed illi, *dilectam amico*: vt sit integra similitudo. Sicut mulier dilecta amico, seu marito, adultera est, ita filij Israël dilecti Deo, ipsi respiciunt ad Deos alienos, adulterantes.

Chaldaeus.

Similitudo
explicata.

Vinacia.] Nomen Hebræum אִשִּׁימ *asim*, quid propriè significet incertum adhuc est: singulare nomen est אִשִּׁי *as*, quod quia deducitur à nomine אִשׁ *is* vir, existimatur significare aliquid virilitatem referens, aut robur, vt sunt fundamenta domus, vnde Isaia 46. 8. Verbum ab hoc nomine deductum vertit Vulgatus, *confundamini*, hoc est, ad fundamenta vos deiicite: alij *fundemini*, aut *viriliter agite*. Septuaginta ἀσπύματα transtulerunt, hoc est, bellaria, panes ex simila factos, placentas, seu crustulas, quæ idolis offeruntur, vt inquit Hieronymus: *similam fruxam oleo*, vertit Vulgatus nomen femineum 2. Reg. 6. 19. & 1. Paral. 16. 3. Ex adiunctis videtur significare vas capiens potionem vini ad diem: (nam vinum fundat, & roborat cor) quæ distribuebatur idolorum cultoribus in festis solennibus: quemadmodum fecit 2. Reg. 6. 19. David in collocatione arcæ: nam distribuit singulis collyridam panis vnam, & assaturam bubulæ carnis vnam, & אִשִּׁימ *asim*, lagenam vnam, vertunt recentiores interpretes, vt etiam 1. Paral. 16. 3. Similiter vertunt Isa. 16. 7. cum dicunt. *Idcirco ululabitis Moab ad Moab, vniuersus ululabit*: propter dolia, vel lagenas Kirareseth gemetis, sed abiecti: videtur loqui de vastitate vini, & sterilitate vinearum, nam reddit rationem. Quia arua hesebon excisa sunt, vitis Sabama, &c. & Cant. 2. 5. verbum sponsæ, *fulcite me floribus*, exponunt. *Fulcite me lagenis*, sup. vini, *stipate me malis*: nam languentes vino epoto corroborantur. Quia ergo hoc loco iungit Hoseas nomen *asim* cum *vitis*, interpretes volunt hic significari *lagenas*, vel *doliola vuarum*, aut *scyphos*, aut *cenophora*; & ita Chaldaeus, Lyra, Vatabl. Montanus, Pagninus, ex Dauide Kimhi hic accipi volunt, & verti, *diligentes lagenas vuarum*, id est, plenas vino. Qua loquendi ratione filij Israël summæ notantur ebrietatis, & voluptatis inde manantis: imo hac forma nimius ostenditur affectus ad idola.

4
Hebræi nominis ratio.

Nota ebrietatis summæ.

Sensus.

Lectio-
ratio.

Columella.

Irisio filio-
rum Isracl.Verbi He-
braei signifi-
catio.Ratio vsus
verbi fodi.Consuetudo
perforandi
aures man-
cipiorum.Adultera
mancipium
facta Pro-
phetæ.

idola: ita ut quemadmodum ebrii, & temulenti sta-
tim omni voluptati se dedant necesse est; ita populus
ille adeo insaniebat, ut nihil cogitaret nisi quomodo
placeret idolis in Dei contemptum, & eorum cultum
amplificaret. Vel quia, ut diximus, in celebrioribus
idolorum festis, cultoribus distribuebantur pemmata,
cum vase vini optimi ad illum diem: ut ostendat viles
Israelitarum animos, qui pro vili portione vini curre-
rent ad idola. & pro illa commutarent summum Deum;
dixit, & ipsi respiciunt ad Deos alienos, & diligunt lagenas
vuarum. Alterum nomen *שכר*, *shananim* Septuagin-
verterunt *שכר* cum visis passis, aut cum vinaceis; cum
nomen, *vuas*, siue *grana vuarum* significet. Vulgatus
autem, & cum eo Hieronymus, & Tigurina translu-
lerunt, *vinacia vuarum*; hoc est vuas pressas, vel ipsos
folliculos, qui remanent ex visis pressis. dixit enim
Columella lib. 6. cap. 3. licet etiam, si sit leguminum
inopia, & eluta, & siccata vinacia, qua de lora eximuntur,
cum paleis miscere. vulgo, *el cruso*. quamvis etiam gra-
nula lignosa significant, quæ intra acinos ipsos vua-
rum inclusa sunt. Quod autem recte Vulgatus trans-
tulerit, *vinacia*, ostendunt, Aquila; qui illud idem He-
bræum nomen *אשח* vertit *παλαιά*, hoc est vetusta,
putrida, aut rancida vuarum. & Symmachus *ἀγέπης*,
steriles seu infructiferas vuarum. Erat eiusmodi obla-
tio idolis facta, ut volunt Theodoretus, & Theophy-
lactus. vel certe respiciens ad vinum, vel ad vuas, quæ
distribuebantur idololatriis, per sarcasmon irridet fi-
lios Israël, qui domi preciosa vina relinquebant, &
vuas multo plenas; & tamen infelices pro lora, aut
vinaceis fideis, & inutilibus, ea commutabant: à qui-
bus non dissident qui diuinorum oblit, terrenis inuti-
libus, imo noxiis vacant actionibus; & vino precioso
contempto, vinacia diligunt caducarum voluptatum.

Et fodi eam.] Hebræum verbum *echereab*,
quod Vulgatus vertit *fodi*, & aliam habet significa-
tionem sub illa contextam, quam Septuaginta, Chal-
dæus, Ambrosius Epistol. 39. Hieronymus, ceterique
interpretes expresserunt. Lyra, Pagninus, Vatablus,
Isidorus, & Montanus hoc modo; *conduxi*, *possedi*, *ac-
quisiui mihi, emi*, aut *mancipauit*, seu *comparauit*. In hac
significatione accepit Vulgatus Deuteron. 2. 6. &
etiam *aquas fodietis*, pro *emctis ab illis*; vel *aquam em-
ptam haurietis*. Gen. 50. 5. dixit Iacob. *En morior, in se-
pulchro meo, quod fodi mihi in terra Chanaan, sepelies me.*
& tamen Gen. 33. 19. dicitur; *emitque partem agri à fi-
liis Hemor patris Sichem centum agnis*. in quo sepultus
est, ut dicitur Iosue 24. 32. Hieronymus, Rupertus,
Haymo, Albertus, Lyra, & nonnulli alij, ideo hoc ver-
bo vsus hoc loco Prophetam putant, quod alludat ad
metaphoram vineæ, cui multis in locis comparatur
ille populus. & in 1. cap. cum dixit. *dabo ei vinitores ex
ea*. Montanus proprius ad rem significatam, asserit,
sermonem hunc sumptum ex consuetudine illa per-
fodiendi, aut perforandi aures mancipiorum, de qua
dicitur Exodi 21. 6. *Quod si dixerit seruus, non egrediar
liber: perforabit aurem eius subula, & erit ei seruus in se-
culum.* & Deuteron. 15. 16. *Si autem seruus dixerit:*
*Nolo egredi, eo quod diligat te, & domum tuam, assumes
subulam, & perforabis aurem eius in ianua domus tue, &
seruiet tibi usque in aeternum: ancilla quoque similiter fa-
cies.* & Psalm. 39. 7. *sacrificium, & oblationem noluiisti,*
aures autem perforasti mihi. Quia reuera non empti
est tamquam vxor; sed conducta est adultera, ut bene
Hieronymus notat, Albertus, Hugo, & Dionysius,
non ut cum Propheta dormiat, sed ut contenta mer-
cede sua, adulterare desistat, nec passim ceteris copu-
letur. Et præterea conductæ sunt, ut asserunt Theodo-
retus, & Theophylactus, ut cum prioribus amatoribus
diuortium faciens, hospitiumque renuncians, se
integram seruaret, & societate Prophetæ, hospitio-

que vteretur, illique ex mercede definita seruiet. Hoc
est enim, & *fodi eam*, seu *conduxi*, aut *comparauit eam
mihi*, ut domi in meo obsequio retenta, integram se
seruaret: quod quidem ex amore salutis eius, & ex
commiseratione fecisse Prophetam, indicatum dixi-
mus fuisse, in verbo illo præcepti, *dilige mulierem*. Es-
se autem hunc huius verbi legitimum sensum osten-
dit applicata similitudo hæc, quam latius mox expli-
cabitur: quemadmodum mulier hæc detenta est in
domo Prophetæ, semota à viro suo, & ab aliis suis
amatoribus: ita plebs Israelitica in captiuitatem du-
cta, multos ibi annos confidebit, sine rege, aut prin-
cipe, & sine cultu Dei, & sine Republica: quanuis po-
stea reuertetur ad Deum virum suum. Sed videamus
quo precio hanc mulierem sibi mancipauerit Ho-
seas.

Quindecim argenteis.] In Hebræo ponitur, *quin-
decim argenti*, & subintelligi, *siclos*, ostendit, quod Vul-
gatus, & ceteri interpretes, aliquando, *argenteos*, ali-
quando *argenti siclos* vertunt. Genesis enim 37. 28. Io-
seph dixit venditum *viginti argenteis*; ubi Chaldæus
expressit, *viginti siclis argenti*. & 2. Reg. 18. 11. pro, &
dedissem tibi decem argenti, Vulgatus addit, *siclos*. & quod
dicitur 3. Reg. 10. v. 29. & 2. Par. 1. 17. *educabatur qua-
driga ex Aegypto sexcentis argenti*, Vulgatus in priori
loco dixit, *sexcentis argenti siclis*, in posteriori, *sexcentis
argenteis*. Idem est ergo dicere, *quindecim argenteis*, ac
quindecim siclis argenti. Siclus autem, seu *stater* pendit
drachmas quatuor, auctore Iosepho lib. 3. Antiquit.
c. 12. & Hieronymo in lib. de Traditio. ad cap. 24. Ge-
nes. & in 4. Ezech. ubi, *Qui panes, inquit, habent vice-
nos siclos, id est stateres; siclus autem, id est stater, habet dra-
chmas quatuor: drachma autem octo Latinam unciam fa-
ciunt.* Atque ita siclus semuncia est. Cum autem
drachma tres solidos Turonenses, & semis valeat, au-
ctore Budæo lib. 5. de Assse. Solidus autem Turonen-
sis valeat, quantum quarta pars regalis Castellani;
quam vocamus, *quartillo*; nam quatuor eiusmodi solidi
faciunt integrum regale. Ergo quatuor drachmæ va-
lent duodecim solidos, seu quartillos; qui faciunt tria
regalia Hispanica. Aut si alia ratione supputes: *siclus*
quatuor drachmas habet, & obolos Hebraicos 20.
Exodi 30. Drachma habet quinque obolos Hebrai-
cos, sex autem Atticos, seu Latinos ex Plutarcho in
Lysandro, & Plinio lib. 21. c. ultimo; Obolus à nostris
aurificibus dicitur *Tomin*. At obolus Atticus, ut notat
Covar. de collat. veterum Numismatum c. 2. n. 8.
sex valet nostros marauedinos. Si ergo siclus habet
20. obolos Hebraicos, & Atticos 24. & singuli Atti-
ci valent sex marauedinos; & drachma valet sex obo-
los Atticos: ergo valet 36. marauedinos Hispanos; At-
que adeo *siclus*, qui continet quatuor drachmas, vale-
bit 144. marauedinos, & efficiet quatuor integros
regales argenteos Hispanicos, & vltius octo mara-
uedinos. Ideo Montanus lib. de Mensuris, *siclum* eius-
dem fere ponderis esse dicit cum quatuor nummis re-
galibus Hispanis, & quatuor Iuliis Romanis. Condu-
cta est igitur mulier illa à Propheta *quindecim siclis* ar-
genteis; hoc est, regalibus Hispanis fere sexaginta.

Coro hordei. Dixit pro Hebræo *חומר* *chomer*, quod
Septuaginta vertunt *Gomer hordei*, diuerso nomine ab
altero *חומר* *homer*, quod diuersam mensuram signifi-
cat. *Chomer* ergo, seu *corus* decem Ephæ, seu Batos
continet, ut legitur Ezech. 45. 11. & quinque medimi-
nos Atticos, hoc est, modios triginta: ut Vulgatus ver-
tit Levit. 27. 11. Isa. 5. 10. & Hieronymus ita sentit
ad 45. Ezech. & in Commentariis Isaie. & Epiphanius
lib. de mensuris, *Corum* ait, continere modios 30.
esseque Cameli onus. Modius autem cum fere duos
capiat modios Hispanos, quos *Celemines* dicimus:
Corus continebat sexaginta *Celemines*. Putat quidam
Chomer

Sensus ve-
rus.Argenteus,
& siclus pro
codem.Sicli, seu sta-
teris men-
sura.
Iosephus.
Hieron.Siclus semu-
cia.Plutarch.
Plinius.Siclus pedit
quatuor re-
gales Hispa-
nos.Quindecim
sicli faciunt
60. regales.Preciū quo
Hoseas con-
duxit adul-
teram.
Cori men-
sura.Hieron.
Epiph.

Chomer sumi pro parte terræ, quæ seminari potest, illa hordei quantitate, ut *ingerum*, quod arari potest, per diem ingali boum. Addit, & *לֶטֶחֶךְ* *letech* *fehho-*
rim, quod Septuaginta verterunt, *nebel vini*, seu *lagenam*
vini, ut habet Theophylactus. Sed omnes interpretes
Græci vertunt *ἡμίκορον*, & Latini *mediam patrem cori*
hordeorum. Epiphanius quoque lib. illo, *letech* dimidium
cori ait esse, & modios 15. capere, quantum iuuenis
leuare, & asino potest imponere: Hoc est, nostros ce-
lemines triginta. Dedit ergo Hoseas pro conductione
adulteræ sexaginta argenteos Hispanos, & nonaginta
modios hordei, seu Hispanos *Celemines*. His circa
precium, aut pensum adulteræ signatum annotatis, ad
significatum accedamus.

Quam difficile sit verum tradere significatum hu-
ius precij à Propheta designati, interpretum diuersitas
adeo à se inuicem dissidentium ostendit; quorum plu-
rimos propterea necessum est rem ipsam non attigisse:
breui ergo singulorum sententiis relatis, quid po-
tius videatur, subiiciemus. Et quidem ex interpretibus
plures ad exitum de Ægypto referunt: Aliqui ad tem-
pus Christi; Alij ad tempus medium. Sunt quoq; qui
vtrique testamento accommodent.

Primò igitur Chaldaeus, Hieronymus, Haymo, Al-
bertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, ad exitum referunt
de Ægypto, licet in aliquibus dissideant. Per *quinde-*
cim argenteos, intelligunt decimaquinta die Nisan
in educatione coemptos primogenitos, & quinque
ficlis ideo redimi iussos. Albertus intelligit pla-
gas Ægypti, quæ intra dies quindecim missæ sunt,
quibus fossa est Synagoga, ut fructum ferret. Alij
quinque libros legis cum decem præceptis. Per *qua-*
draginta quinque verò *modios hordei*, intelligunt 45.
dies, quibus perueniunt ad Montem Sina, ubi le-
gem acceperunt, in qua præcepit offerri manipulum
de frugibus hordeaceis, inquit Chaldaeus. Vel quia
tanquam adultera alebatur cibo non hominum, sed
iumentorum. Verum ut taceamus non satis aptè ap-
plicari similitudinem; cum primogeniti nisi quinque
ficlis redimerentur; neque lata sit lex nisi die 50. ab
exitu: Tum etiam plagas, si credimus Hebræis in sua
minori Chronologia, contigisse per duodecim men-
ses; si veritati autem, quam colligit noster Pereira in
cap. 7. Exodi, Disput. 12. num. 69. per viginti septem
dies, quid conuenit pro nouo precio cōductionis adul-
teræ, quod futurorum signum est, tam longè remota
deducere; & præterita pro futuris declarare?

Secundò, Vatablus, Robertus, & Isidorus putant
his verbis significari omnem dotem, quā dedit Deus
Synagoge, cum eam sibi in Ægypto in uxorem elegit,
dedit enim illi & in argento, quod ab Ægyptiis abstu-
lerunt, & in hordeo, id est, alimenta, quæcumque illis
erant necessaria per desertum: sub quibus omnia be-
neficia temporalia, & spiritualia eis collata intelligit.
Certus autem numerus argenti, & hordei sumptus
est, ut quidam putant, à precio, quod olim pro abie-
cta, & impura muliercula solebat imponi. At noui
precij rationem inquirimus, & quod futurum quid-
piam indicet.

Tertio, sunt qui per 15. *argenteos*, ut Theophyla-
ctus, explicent quinque libros Moysi cum decem præ-
ceptis, per eorum legem veterem, quæ plena mensu-
ra Hebræis videbatur; per dimidium cori eandem, quæ
tempore Euangelij apparuit dimidiata.

Quarto, Lyra numero quintodecimo intelligit 15.
Prophetas minores, & maiores, præter Danielelem,
qui Hagiographis numeratur, ut notat Hieronymus
in prologo Galeato, 45. modis personas in Genealo-
gia Christi positas, additis tribus, quæ Matth. 1. subti-
centur, Ochozia, Ioachaz, & I Amasia.

Quinto, Ambrosius epistola 39. Cyrillus, & vete-

res alij, ut asserit Hieronymus, conductam explicant
Synagogam ære veteris, & noui testamenti: veteris,
in septem, propter Sabbatum: noui, in octo, propter
octauam resurrectionis, in coro, & dimidio cori: quia
plenitudo Euangelij est; semiplenitudo in lege, dicen-
te Christo, *non veni soluere, sed adimplere*. Reicit eos
Hieronymus, quia non possunt explicare quomodo
hæc mulier, quæ hordeo pascitur, vtrūque testamen-
tum significet.

Sextò, Rupertus de Synagoga explicat, de quâ 6. Intelli-
Christus natus est, quæ ad numerum perfectum bi- gentia,
narij non peruenit, qui necessarius est ad coniugium;
nam dixit Deus, *erunt duo in carne una*; Gen. 2. 24. Nec
enim virgo est, quæ hic adulterā vocatur, nec coniux
esse meretur; quia sine viro est; cum filium reiiciens,
patrem non habeat; ideo numero pari, 20. argenteo-
rum, ac duorum cororum, qui perfectus est, non con-
ducitur: sed imperfecto, & impari. Hordeum autem
significare ait, quod Iudæi licet habeant verba Dei,
quæ sunt argentum igne examinatum, pascuntur ta-
men hordeo occidentalis literæ, non frumento
spiritus.

Septimò, decimo quinto numero intelligit Monta- 7. Intelli-
nus Prophetas, qui populo Israelitico sunt locuti, vi- gentia.
delicet Dauidem, & quatuor Prophetas maiores, &
decem minores, præter Ionam, & Nahum, qui gen-
tibus prædicauerunt: nam per hos Deus populum Is-
rael instruxit, ac conduxit ad spem suæ conuersionis,
& quia *chomer*, quod est corus, cumulum significat,
saghor autem, quod est hordeum turbinem, seu tem-
pestatem, & quamcumque maximam tempestatem;
corus hordei cum dimidio significat certum nume-
rum calamitatum, quibus ille populus erat subiicien-
dus. Hæ autem sunt in 26. Deuteronomij nonaginta
octo, & in 26. Leuitici, quadraginta quinque, quæ
dimidium *chomer* absoluunt: quas omnes calamitates
hauriendas populo ostendit Vates, antequam his, in
quibus modo sunt, miseris se liberent. At si tantum
nominum significati rationem habet; & non mensu-
ræ, inexplicatum relinquit quid notent 45. modij
hordei.

Octauò, cum prædictis expositionibus non videat- 8. Intelli-
tur plenè satisfactum sensui Prophetæ, neque in illis gentia.
mens cuiusquam conquiescat, sciendum est, hoc pre-
cium designatum esse à Propheta feminae illi in an-
num, ut haberet ad victum necessaria. Nam, ut con-
stat ex communi gētium placito, cibi diurni designa-
tur mensura frumenti, aut hordei ab Hispanis qui-
dem modij, seu *Celemini* quadrans circiter; à Roma-
nis Modij octaua pars, hoc est, sextarij duo; à Græcis
Chenix; vnde prouerbiū; *super chenicem ne fideas*, in
eos dictum, qui in diem viuunt, nulla cura futuri: ab
Hebræis *loghim* duo, hoc est sextarij. Nam Leuit. 14.
v. 10. & 12. *log sextarium* Vulgatus reddidit, ita fit ut
eadem mensura sit. Chenix pendit 40. vncias: sexta-
rij Rom. duo itidem 40. vncias: *Loghim* tres similiter
40. vncias. Nam quamuis *Ghomor* diurnus cibus ho-
mini designetur à Deo Exod. 16. vers. 16. ubi Manna
Ghomor colligi per singula capita præcipitur; hoc est,
dimidium *celeminis* nostri, cum decima eiusdem: du-
plum quàm nos designauerimus: siquidem duos
loghim definiuimus; *Ghomor* autem quatuor continet,
& paulo plus: sed *Ghomor* Mannæ, erat cibi leuissimi,
& abundanter pro filiis, non pro seruis, quibus quod
diximus præcisè designatur. Demensum dabatur ser-
uis in mensum; à Romanis quidem, modij quatuor,
continentes sextarios 64. ab Hispanis modij octo, seu
Celemines qui continent quadrantes 32. à Græcis
Chenices 32. ab Hebræis sata quatuor, hoc est, *Log-*
him 64. Atque adeo ad annum victum designaban-
tur à Græcis medimni octo, Romanos modios 48.

Demensum
in mensum
seruis.

Annui vi-
tus quan-
titas.

continentes; fanecæ ab Hispanis octo capientes celeminos 96. hoc est, 384. quadrantes. Ab Hebræis demum Corus cum dimidio, & Ephī, hoc est, modij Romani 48. & Celemini Hispani 96. siquidem Corus 30. modios habet, & celeminos 60. & modij 15. celemini 30. faciunt dimidium cori; cum Ephī tres modios capiente, id est, celemines sex. Corus ergo habet Medimnos Atticos quinque, modios Romanos 30. Celeminos Hispanos 60. Ephī 10. Sextarios 480. seu *loghim* 480. quibus si addas medium cori cum Ephī, id est, Medimnos tres, modios Romanos 18. Celeminos Hispanos 36. *loghim* seu sextarios 288. Inuenies integros Medimnos 8. modios Romanos 48. Celeminos Hispanos 96. *loghim* seu sextarios 768. alias 730. pro 365. diebus, duplicatos. Et hæc quidem mensuræ pares erant, non tamen omnino, sed pro regionibus aliquantulum inter se discrepabant, dabaturque ad victum annuum, aut menstruum, seruis, seu militibus: nam super Terentium in Phormione, Donatus ait, serui quaternos modios accipiebant frumenti in mensem, hoc est, sextarios sexaginta quatuor. Fuit autem olim non infrequens hordei vsus in cibis. Nam auctore Plinio lib. 18. c. 7. antiquissimum in cibis hordeum, sicut Atheniensium ritu, Menandro auctore, apparet, & gladiatorum cognomine, qui *hordeacei* vocabantur. Et Romanos quidem olim non pane, sed pulte victitasse, quæ ex aqua frumenti, & fabarum, aut hordei farina fiebat, & in sacris Deorum adhibebant, auctor est Plinius, lib. 18. c. 8. sed & Græci pro farre, hordei primitias, placentasque ex hordeo Diis offerebant, hordeumque sale conspersum aris infundi satius ducebant, ut colligitur ex Plutarcho Problem. c. 119. Sed & Hebræis huius vsus panis frequens fuit, siquidem 4. Reg. 4. 42. videmus Elisæo oblatis 20. panes hordeaceos cum piscibus. Solebat autem ignominie causa frumentum in hordeum commutari, nam & adultera, quando arguitur de peccato adulterij, decimam partem Ephī, id est, *Ghomor* accipit farinæ hordeaceæ Num. 5. 15. ut notat hic Hieronymus. Ignavis quoque militibus pro tritico hordei demensum commutabatur, ut notant Polybius lib. 6. de Castramet. Rom. & Vegetius lib. 1. rei milit. cap. 13.

7 Quatuor paciscitur seruanda apud se Propheta. 1. Conditio.

Hordei vsus priscus. Plinius. Menander.

Donatus.

Frumentum in hordeum mutatum.

Polybius. Vegetius.

Sensus Prophetæ.

7

Hosceas igitur mulierem adulteram comparauit sibi, hordei coro cum dimidio dato, quod ad victum ancillæ in annum satis est; & ad reliqua, sexaginta argenteos adiecit, dum ei subiecta, eius esset seruitio mancipata. Significans seruituti captiuitatis alienorum dominorum subiiciendam esse plebem Israeliticam inter gentes, à Deo suo, & ab idolis separatam: non omnino tamen derelictam à Deo, siquidem, uti mancipio necessaria ministrantur à Domino, quæ vitæ eius præcisè sufficiant: ita Deus in seruitute positæ de necessariis prouidit, quia, ut, ait Paulus ad Rom. 11. *non repulit Deus plebem suam quam præsciuit, sed expectat, donec in fine, omnis Israel saluus fiat.*

Dies multos.] Quid esset mulier seruatura dum ageret apud Prophetam, his verbis declarat ex Hebræo versis. *Multos dies sedebis mihi: non fornicaberis, & non eris viro: & etiam ego ad te.* Quatuor illi proponit seruanda, primum: *Multos dies sedebis mihi*, ita Septuaginta, Vatab. Isidorus, & Montanus transferunt, & Isidorus quidem, ac Robertus explicant cum Vatablo; *multos dies in luctu sedebis quasi vidua.* Alij transferunt, *sedebis apud me, pro manebis, aut moraberis*, ut vertit Pagninus; & *hospitio meo potieris, & apud me habitabis*, ut exponunt Theodoretus, & Theophylactus. Vulgatus dixit, *multos dies expectabis me*, ad signi explanationem respiciens, quia multo tempore expectatura erat virum suum, ut indicant Hierony-

mus, Haymo, Albertus, & ceteri. Secunda pactio-
num est, *non fornicaberis*, hoc est, nulli amatorum te prostituens; non quæres aliam à me societatem, siquidem propterea conduxisti te, & domum induxisti, ne adulteris te traderes ulterius; sic omnes intelligunt. Tertium addit: *& non eris viro.* Septuaginta, Vatab. & Pagninus adiiciunt, *alteri*, hoc est, nullum alium virum habebis, quia mihi integram te seruabis; sic Græci expositores, nam hac phrasi Scriptura significat nubere, ut Leuit. 21. 3. *& sorore virgine, quæ non est nupta viro:* Hebraice, *quæ non fuerit viro.* Leuit. 22. 12. *Si filia sacerdotis, cuiuslibet ex populo nupta fuerit.* Hebr. *Si fuerit viro extraneo.* Paulus ad Rom. 7. *adultera vocabitur, si fuerit alij viro, & iterum, viro alij, ut suis vos alteri viro, illi qui ex mortuis resurrexit.* Sic modo; non nubes viro, ergo libera erat, sed scortum. Hieronymus tamen, Haymo, Albertus, & alij exponunt; *& non eris viro mihi*, à quo conductæ es, quia neque mihi coniungeris tamquam viro. Verius tamen puto, *non eris viro*, subintelligi, *tuo*, à quo es separata. Nam initio Hosceas elegit hanc mulierem, & in suum hospitium recepit, ut ibi maneret, derelicto amico viro, & adultero: itaque Hosceas neque munere fungitur viri, cui mulier illa erat legitime coniuncta: neque mæchi, sed hospitis, & custodis, qui domi suæ retinebat ne adulteraretur, & ne viro suo potiretur. Probat hunc sensum; quod expositores per *virum* intelligunt Deum; per *amatores*, idola; At Hosceas in hoc symbolo neque Deum refert, neque idola, sed Assyrium, in suam regionem, quasi in hospitium, plebem Israeliticam, detrudentem, ut mox dicemus. Quartum subiicit, *Et ego etiam ad te.* Septuaginta legunt, *& ego apud te*, ut habent codices Complutensis, Regius, & Vaticanus, & Tigurina. vel, *& ego tibi*, ut habet Hieronymus, vel, *& ego tecum*, ut Theophylactus. Hoc est, ego tamen semper tibi adero, nunquam te omnino deferam, ad te ego respiciam custodiendam, ut tandem te liberem; vel ego quoque miserturus sum vestri, ait Chald. vel & ego dimittam te, ut vir solet dimittere uxorem adulteram, sic Vat. & Rober. Recentiores interpretes verbis Hebræis, *& etiam ego ad te*, per zeugma præfigunt negationem præcedentem; *Non fornicaberis, & non eris viro; nec etiam ego ad te*, [ingrediar veniam, aut accedam,] ut suppleant Vatablus, Pagninus, Montanus, & Isidorus, hoc est, nec ego quoque tecum fungar viri officio, nec te consolabor quasi maritus. Vulgatus legit affirmanter, *& etiam ego ad te [veniam,] vel expectabo te*, ad significatum respiciens, non te in æternum deferam; *expectabo te*, ut in fine mundi ad me conuertaris, quando omnis Israël saluus fiet, ut intelligunt Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & ceteri, vel, *& ego expectabo te*, viri munere erga te interim non fungens, sed custodis, & tandem tui miserebor, ut dixit Chaldæus, & ego ad te reuertar, cum tu reuerteris ad me. Hæc pactioes constabunt magis ex applicatione symboli.

E Quia dies multos.] Hebr. *quia multos dies sedebunt in mœrore, & luctu quasi vidua filij Israel.* Iam symbolum præmissum explicat. Sed videndum est de quo tempore loquatur Hebræi, ut ait Hieronymus, Theodoretus, Theophylactus, Albertus, & Hugo, referunt ad tempus captiuitatis vsque ad reditum è Babylone, & illi quidem de tempore explicant captiuitatis decem tribuum, vsque ad reditum è Babylone, quando cum duabus tribubus liberæ redierunt: Hi autem videntur de duabus tantum tribubus loqui, quæ redierunt, aliis captiuis relictis. Verum huic aduersatur quod eo tempore habuerunt principem Sathielem patrem Zorobabelis, habuerunt & iudices, qui damnarunt Susannam, ut notat Rupertus, & altare Ierosolymis, ut constat ex Baruch; & sacerdotes, quos

2. Conditio.

3. Conditio.

Verior sensus.

4. Conditio.

Lectiois varietas.

8 De quo tempore sit sermo.

1. Expositio.

Principes erant Iudæi in captiuitate.

quos mittebant Ierosolymam, & Prophetas; & Deum ipsum magna ex parte colebant.

2. Expositio. Dauid Kimhi, & Isidorus putant esse sermonem de tempore medio à secundo templo vsque ad templum Herodis, seu vsque ad Christum; quo filij Israel sederunt absque legitimo rege; siquidem parebant alienigenis; & Machabæi non erant ex tribu Iuda, & familia Dauid; & Herodes extraneus erat. sine sacerdotio, quia venale erat: non habuerunt aras idolorum, nec imagines, quas consultarent. Sed falsa est hæc expositio, cum illo tempore, & duces fuisset Iudæis, & sacerdotes, templum quoque, & cultum Dei legitimum nouerimus.

Respublica Iudæis erat à captiuitate.

3. Expositio. Tertio, Hieronymus, Iulianus lib. 1. contra Iudæos, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Montanus, de hoc tempore explicant, in quo ab aduentu Christi sine vlla forma Reipublicæ vagantur. Sed quia Propheta hæc Dei nomine locutus est, ad sui temporis flagitia puniendâ; quæ verò modo Iudæi patiuntur pro Christi nece patiuntur; Ideo verius mihi videtur cum Chaldæo, Theodoro, & Theophylacto loqui Prophetam de decem tribubus, quas vocat filios Israel, & de perpetua earum captiuitate, non tantum vsque ad reditum à Babylone, vt illi putauerunt, sed vsque ad finem mundi durantem.

4. Expositio vera.

Contra decem tribus adhuc vagantes.

Siquidem scitum est decem tribus nunquam rediisse, sed adhuc in sua durare captiuitate; nam illa cæpta per Assyrios continuata est per Romanos; quamuis paucialiqui liberi redierint cum Iudæis à captiuitate Babylonica. His ergo comminatur perpetuam multorum annorum vsque ad finem mundi à sexto anno Ezechie captiuitatem; in qua nec habuerunt, nec habent vllam formam Reipublicæ, nec vllam rationem diuini cultus; sed vagi seruiunt alienis dominis. Quamuis autem ab aduentu Christi par sit Iudæis vitæ ratio cum Israelitis; at Propheta de his loquitur, & calamitates eorum prædicit; licet alias communes cum Iudæis, quia cum Israelitis illi tantum sermo erat. Ex his autem, quæ subiiciuntur intelligemus integram rationem similitudinis, & signi cum significato.

Similitudinis accommodatio.

Et primum, hoc quod dicit. *Quia sedebunt multos dies filij Israël*, apud exterâs gentes; respondet illi dicto Prophetæ; *multos dies sedebis mihi*. Nam sicut mulier illa adultera sedit multos dies, vti vidua, in domo Prophetæ; qui nec vir eius erat, neque amator; sed quasi dominus, ministrans illi victui necessaria: Ita plebs Israelitica consedit in lectu viduali in domibus alienorum, nempe apud gentes exterâs captiua, à quibus tamquam mancipium quoddam prosperè secum actum putat, si depensum victui, vestituique necessarium accipiat. Ex quo constat hoc loco Prophetam non gerere personam Dei, sed captiuantium Israel.

Captiuitas Israël durat vsque ad finem mundi.

9. Sine rege.] Christo, qui rex à Deo constitutus est, vt exponunt, Hieronymus, Haymo, Hugo, & Dionysius; qui tantum loqui putant de tempore post aduentum Christi. Theodoretus tamen, Theophylactus, Albertus, Lyra, Dionysius, Montanus, Isidorus, & Robertus de rege ex gente sua intelligunt; quia nullum habuerunt, à quo gubernarentur, siquidem regibus, & principibus alienigenis parent. Quod si de Iudæis tantum accipiat, vt nonnulli ex his auctoribus arbitrantur à tempore aduentus Christi, verum est, si autem de Israelitis, vt cum Chaldæo, Theodoro, & Theophylacto accipi debere præmisimus; à tempore captiuitatis decem tribuum est hoc intelligendum: à quo tempore nullum regem, aut principem habuerunt vmquam, neque vllam regni pristini formam: siquidem, vt diximus, semper sunt, vt fuerunt, in captiuitate. de huiusmodi tempore Azarias videtur prophetaisse 2. Paral. 15.3. *Transibunt multi dies in Israël absque*

A Deo vero, & absque sacerdote, doctore, & absque lege.

Sine sacrificio.] Quia nullum habuere sacrificium, cum extra Ierusalem sacrificare Iudæis non licuerit, vt constat Deutero. 12. non tantum post aduentum Christi, vt volunt Hieronymus, Haymo, Albertus, & multi alij; sed etiam à tempore captiuitatis decem tribuum.

10. Extra Ierusalem nullum sacrificium.

Sine altari.] Ita legunt Septuaginta, Hieronymus, Theodoretus, & Isidorus; & omnes intelligunt altare, in quo sacrificare possent, deficiente enim templo & altare defecisse necesse est; cum tempore captiuitatis Babylonicæ Ierosolymis non fuerit, vt diximus Baruch. 1. num. 7. quare de Israël accipiendum est: & eo magis si altare sit ad sacrificandum idolis erectum. Porro nomen Hebræum *מזבזב masebah*, statuam significat; & ita solet vertere Vulgatus 4. Reg. 10. 26. & promiserunt statuam de fano Baal. 4. Reg. 17. 10. feceruntque sibi statuas, & lucos. Ierem. 43. 13. & conuerteret statuas domus Solis, & millies alias. Chaldæus quoque sic ait hoc loco. *Neque erit in Samaria excelsum. Ac sine statua*, hic transferunt recentiores omnes, Tigurina, Pagninus, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus, nempe idolorum, quia dum captiuitatis flagello plecebantur, non colebant idola; vt ante captiuitatem, dum in Samaria, & in omni Israël erigebantur diuersæ statuæ. Vnde nomen illud, quia propriè significat quicquid memoriæ causa, aut significandi erigitur, aut statuitur, pro ara erecta ad cultum idolorum, accipi potest, quamuis nusquam, aut rarò alias pro hoc significato ponatur.

Hebræum nomen statuam significat.

Nulla statua fuit Israeli captiuo.

C Sine Ephod.] Metonymicòs pro sacerdotio accepit præcipuum sacerdotum ornamentum, vt LXX. acceperunt, & Hieronymus in Epistola 130. ad Marcellam, & hic Theodoretus, Theophylactus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius. Verius tamen videtur quod Montanus, & Robertus asserunt, Ephod coram proposuisse Prophetam, vt grauiorem faceret comminationem, dum dicebat, admirandum illud discendi futura ostentum, ac signum, fuisse illis auferendum, quod eis gratissimum erat; & ita acceperunt LXX. & Aquila, dum nomen sequens, *Tera- phim*, verterunt illi *manifestationes*, hic autem *illuminationes*; quasi quid spectans ad Ephod, quo remoto, vt intelligunt Cyrillus, Theodoretus, & Theophylactus, remota putabantur diuina signa, per quæ futura cognoscebantur. Atque ita dicit modo; non auferendos sacerdotes, sed præcipuum illum vsum sacerdotum summorum, quo futura prædicebant; nam ablato sacrificio vsus aliorum sacerdotum omnino auferebatur. Erat autem Ephod, auctore Iosepho lib. 3. Antiq. cap. 11. superhumeralis sine manicis totum pectus complectens sacerdotis: cuius in medio erat locus magnitudine palmi ad inferendum *לִבְיוֹר* seu rationale: in quo erant duodecim lapides continentes duodecim nomina tribuum Israel, & in medio Hurim, & Thummim; quorum conspectu sacerdotes occulta intelligebant, dum plus solito radiarent: de quo genere præcognoscendi futura, quoniam latissimè diximus in lib. 3. de Vaticinio, sanctorum patrum adductis, & explicatis sententiis, hic plura dicere super sedemus.

11. Ephod pro sacerdotio capitur.

Ephod signum futura præuidendi.

Iosephus. Ephod quid

E Sine Teraphim.] Difficile inuenitur quid hoc nomine significetur. Nam in primis Septuaginta; & Aquila, dum vertunt Græcè, illi, *δύοις manifestationes*, hic autem *φαντασίαι illuminationes*: ostendunt *Teraphim* significare duos illos lapides, quos diximus fuisse in rationali sacerdotis, dictos *Hurim*, & *Thummim*, per quos prædicebantur futura: vt intelligant Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, & Theophylactus. Nā illa duo nomina Hebræa, quæ Vulgatus, ac Hieronymus solent vertere, *doctrinam*, & *veritatem*, illi eo modo, quo diximus, & ipsi vertunt. Itaque *Teraphim* ge-

12. 1. Expositio.

Teraphim ostentum futurorum. nus ostenti esse putarunt, quo futura ostendebantur, & prænoscantur; & hoc auferendum Israëlitis; ut exponunt Cyrillus, Theodoretus, & Theophylactus.

2. Expositio. Hieronymus *Teraphim* propriè dicit significare *μορφώματα*, id est, figuras, & imagines seu simulacra, quæ nos, inquit, possumus in præsentia dumtaxat loco, *Cherubim*, & *Seraphim*, siue alia, quæ in templi ornamenta iussa sunt fieri, dicere. Cum Hieronymo sentiunt Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius. Putauit certè Hieronymus hoc loco dumtaxat illa significare, quod arbitretur sermonem esse de templo, & vero Dei cultu; at in aliis locis idola significare.

3. Expositio de sacris imaginibus. Genebrardus in Notis Chronicis ætate sexta per *Teraphim* intelligit sacras imagines, quibus priuandæ hoc loco dicuntur decem tribus, cum per Assyrios captiuæ ducentur. Nam ex hoc loco, ut indicat Abenezra in Decalogo, Iaphet cum ceteris veteribus Hebræorum magistris colligit, sacrarum imaginum vsum non fuisse Iudæis prohibitum, sed profanarum, & idololatricarum dumtaxat: ideoque Aquila, & Theodotion, ut notat Hieronymus in Episto. 130. ad Marcellam *μορφώματα*, id est, *imagines*, aut, *figuras* nomen illud transtulerunt.

4. Expositio. Quartò, sunt qui idola velint significare nomen *Teraphim*, seu gentium simulacra; quia ita hoc nomen frequenter transfert Vulgatus, ut Gen. 31. 19. *Rachel furata est idola patris sui*. Iudic. 17. & 18. de Micha dicitur, tulisse Ephod, & idola. Ezech. 21. & Zachar. 10. Atque ita sentit Hieronymus in Traditionibus in cap. 31. Genes. ubi sic ait, ubi nunc *idola* legimus, in Hebræo *Teraphim* scriptum est, quæ Aquila *μορφώματα*, id est, *figuras*, vel *imagines* interpretatur. Hoc autem ideo, ut sciamus quid in Iudicum libro *Teraphim* sonet.

5. Expositio vera de simulacris respondantibus. Quintò, nihilominus verior videtur sententia Hebræorum, quam sequuntur Lyra, Vatablus, Pagninus, Isidorus, Montanus, & Robertus, *Teraphim* esse simulacra hominum, quæ responsum dabant, & in domibus etiam habebantur instar larium, aut Penatum, quæ certis horis erecta sub certa constellatione responsum ederent, quod influentiarum cælestium capaces essent. Nam imagines fuisse, seu simulacra ex dictis constat, & nemo est qui dubitet: at quod consulta responsa darent, ostenditur ex Ezechiel. 21. 21. ubi de rege Babylonis dicitur, quod interrogauit *Teraphim*, extra consuluit. & Zachar. 10. 2. *Quia Teraphim locuta sunt inane, & diuini viderunt mendacium*. & Chaldaeus hic vertit. *Nec Ephod, nec qui responsum reddat*. & veteres illi interpretes cum explanatoribus eorum, quos in prima sententia attulimus, ita sentiunt. Vnde videtur sermo esse Prophetæ de his omnibus, quæ ad falsum idolorum cultum pertinebant, & quæ Israëlitis erant in admiratione; non ad verum, nempe de sacrificio Idolis facto, de statu, de Ephod, quo etiam ipsi idololatriæ utebantur ad æmulationem verorum sacerdotum, siquidem Iudic. 17. & 18. Michæ sacerdos Ephod habebat, & *Teraphim*: & de imaginibus, quæ interrogantibus respondebant. Nam tempore captiuitatis nihil horum habebant Iudæi, unde neque Deum verum colebant cultu illo publico, quo colere solebant dum erant sub rege, neque Deos falsos; sed in angustia erant.

Sermo prophetæ de ornatu falsi cultus idolorum.

Verum id tandem certius loqui Prophetam de *Hurim*, & *Thummim*, quæ erant duo simulacra paruula, dicta propterea *Teraphim*, quia ex Ephod responsa dabant, iuxta Græcos patres, ut notauimus in Isagoge de Vaticinio lib. 3. cap. 3. nam verum cultum Israël defuturum minatur.

13
1. Expositio de reditu Babylonic. Post hæc.] Theodoretus, Ruffinus, & Theophylactus completam putant hanc prophetiam ad finem captiuitatis Babylonicæ, quando poenitentia

A ducti filij Israel vna cum Iudæis reuerfi sunt ad Dominum Deum suum, & ad Zorobabel filium David ducem suum, & pauebunt præ multis signis bonitatis diuinæ in eos exercitæ in fine captiuitatis. Sed omnes alij ferè interpretes, Hieronymus, Cyrillus, Augustinus, 18. de Ciuit. Dei cap. 18. Iulianus lib. 1. contra Iudæos, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. Montanus, & Robertus de extremo tempore intelligunt; quando per Eliam, & Enoch conuertentur, & omnis Israel saluus fiet, postquam intrauerit gentium plenitudo; ut dicitur ad Rom. 11. 25. quia enim conueniunt hi patres, in verbis præcedentibus depingi statum Iudæorum à priori aduentu Christi, in quo neque gaudet forma Reipublicæ Ecclesiasticæ, neque secularis, vsque ad posteriorem, affirmant in extremo illo tempore futuram hanc Iudæorum reuersionem.

B At licet hæc omnia verè contigerint Iudæis, & vsque ad mundi finem contingent: rei qua de agitur conformius est accipere sermonem Prophetæ de decem tribubus, cum Theodoro, & Theophylacto, & de tempore à sua captiuitate vsque ad priorem aduentum Christi cum Isidoro, & aliis. Et ratio huius intelligentiæ est: quia Prophetæ hoc supplicium comminatur propter idololatriæ adulterium, nempe quod essent longo tempore futuri sine rege, & principe, & sine cultu eo, quo gaudebant, & irritabant Deum suum. At hunc statum non duæ tribus, sed decem tantum habuerunt à tempore suæ captiuitatis; siquidem in 1. cap. promisit Deus se miserturum Iudæ, at nequaquam Israël, nempe, ut pristino suo statui restitueretur. At nihilominus non repulit Israel Deus, ne admitteretur à Christo, & ita modo dicit, *reuersurum ad Dominum Deum suum, & ad David regem suum*. Nempe ad Christum, ut omnes intelligunt: nam ita solent eum vocare Iudæi opprimuntur ob Christi necem.

C Prophetæ. Status autem Iudæorum huius temporis opprimit Iudæos non propter idololatriam, sed propter Christi necem: ac propterea non videtur de hoc tempore loqui Prophetæ, sed de illo præcedente.

Quærent.] Israëlita pressa longa multorum annorum captiuitate; rectè Chaldaeus hæc sic exponit: Postea poenitentia ducentur filij Israel, & quærent cultum Domini Dei sui, & obedient Christo filio David regi suo: & studebunt cultui Domini, & multiplicabitur bonitas eius, quæ aduentura est eis in fine dierum. *Dominum Deum suum*, Deum patrem Christi intelligunt Haymo, Montanus, & nonnulli alij: vel vniuersi requirent Iehouah Deum suum, & non falsos Deos: *Et David regem suum*. Christum Dei filium, qui natus est rex Iudæorum, ut intelligunt Chaldaeus, Chrysostomus sermo. 2. in Psalmum 40. Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatab. Montanus, Isidorus, & Robertus. ita enim solet appellari Christus nomine patronimico, ut Ierem. 30. *seruiens Domino Deo suo, & David regi suo*. Ezech. 34. *Ego Dominus ero eis in Deum, & David seruus meus princeps in medio eorum*.

E Et pauebunt ad Dominum & ad bonum eius.] Iudæi templum post reditum à Babylone erectum volunt intelligi per bonum eius, nimis demissè. Albertus, & Lyra intelligunt diuinam bonitatem, quam experti sunt egressi tenebras, & admissi in admirabile lumen suum; admirabuntur enim, & obstupescunt ob tantam Dei erga ipsos præstitam bonitatem, in beneficiis largissime conferendis ostensam; nouitate etiam vitæ Euangelicæ perculsi. Hieronymus, Albertus quoque, Hugo, Isidorus, & Robertus intelligunt bonum filium patris Iesum Christum, per quem omnia nobis bona donauit. Haymo, Albertus, & Montanus Spiritum sanctum, qui confert munera, & dona largitur. Sunt qui per bonum eius intelligant Eucharistiam, iuxta illud Zachar. 9. 17. *Quid est bonum eius,*

eius,

2. Expositio de conuersione in fine mundi.

3. Expositio vera de conuersione ad Christum.

Israel puni-
tur ob idolo-
latriam.

Iudæi oppri-
muntur ob
Christi ne-
cem.

14
Conuersio
Israel ad
Christum.

Christus
David voca-
tur.

15
Per bonum
quid signifi-
cetur.

De Eucharistia. *eius, & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines? nam quemadmodum in Assueri conuiuio eius magnificentia, ac bonitatis diuitiæ ostensæ sunt; ita Dei potentia, opes, magnificentia, & summa bonitas in hoc Eucharistiæ conuiuio ostentatur, in quo recolitur memoria passionis Christi; mens impletur gratia, & futuræ gloriæ nobis pignus datur. Existimo per bonum eius significari Dei bonitatem omnia prædicta nobis dantem; nam respicientes ad tot, ac tanta dona, & beneficia, tam liberaliter collata prorumpent in ingentem admirationem, & stuporem ob Dei infinitam bonitatem, ex qua tanquam ex fonte illa omnia manarunt. Sic quoque intellexit Chaldaus, Albertus, Dionysius, & alij hunc sensum indicant.*

16. *In nouissimo dierum.* Hieronym. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. Montanus, & Robertus, de extremo tempore explicant, quo per Eliam, & Enoch Israelitæ sunt conuertendi; sed faciunt iuxta suam intelligentiam. Nam alij intelligunt

Nouissimum tempus quod.

A de tempore libertatis è Babylone. Alij de tempore prioris aduentus Christi, vt Isidorus; quod est frequentius in Scriptura, quia tempus Messiae dicitur nouissimum, quod hæc sit postrema ætas, vt 1. Ioan. 1. dicitur. *Filioli nouissima hora est.* At proprie nomen *אחרית* *acharith* significat id quod sequitur post aliud, vnde pro mercede solet accipi, quæ sequitur operas, vt Prou. 23. 18. *Non amuletur cor tuum peccatores, sed in timore Domini esto tota die;* quia reuera est merces, seu finis optatus, & spes tua non succidetur. & c. 24. 14. *Sic cognitio sapientiæ anima tua, quam cum inueneris, habebis mercedem, & spes tua non peribit.* & cap. 29. 21. *qui à pueritia delicatè nutriti seruum suum, nouissime erit filius, aut postea sentiet eum contumacem.* & pro filio; qui posteritas est patris; ita iuxta exigentiam sermonis accipi debet pro tempore, quod sequitur id, de quo agitur. In hoc ergo capite, non immerito accipitur pro tempore aduentus Christi prioris; nam idem est in nouissimo, ac post hæc; quomodo cœpit illam periodum Propheta.

B

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPVT QVARTVM.

PARAPHRASIS.

1 **V**DATE verbum Domini¹ filij Israel, quia iudicium Domino cum habitatoribus terræ: non est enim² veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra. ³ **M**aledictum, & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt⁴ & sanguis sanguinem tetigit. ⁵ **P**ropter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, in bestia agri, & in volucre cœli: sed & pisces maris congregabuntur. **V**erum tamen vnusquisque⁶ non iudicet; & non arguatur vir: populus enim tuus, sicut hi, qui contradicunt sacerdotis. ⁷ **E**t corruet hodie, & corruet etiam Propheta tecum: ⁸ nocte tacere feci matrem tuam. **C**onticuit populus meus eo quod non habuerit scientiam, ⁹ quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi: & oblita es legem Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. ¹⁰ **S**ecundum multitudinem eorum sic peccauerunt mihi: gloriam eorum in ignominiam commutabo. ¹¹ **P**eccata populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum ¹² subleuabunt animas eorum. ¹³ **E**t erit sicut populus, sic sacerdos; & visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei. ¹⁴ **E**t comedent, & non saturabuntur: ¹⁵ fornicati sunt, & non cessauerunt: quoniam Dominum dereliquerunt: ¹⁶ in non custodiendo. ¹⁷ **F**ornicatio, & vinum, & ebrietas auferunt cor. Populus meus ¹⁸ in ligno suo interrogauit, & baculus eius annunciauit ei: ¹⁹ spiritus enim fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo. **S**uper capita mortuum sacrificabant, & super colles accende-

C **V**DATE quid de vobis Dominus facere statuerit, ¹ o decem tribus Israel; est enim quod exoptulet cum huius terræ habitatoribus; siquidem nullus est in ea, qui² fidem seruet proximo suo, nullus, qui ei beneficiat, nullus, qui curet Dei cognitionem, vt eum religiosè colat: adeo, vt ³ maledictis execratoriis, mendacio, cede, furto, & adulterio frequenti, septa legis Dei, quasi inundatione, dirumpere non cessetis; ⁴ & mutuis vos vulneribus percutiatis. ⁵ Quapropter terra hæc vestra in solitudinem redacta quasi lugebit, & omnes eius incolæ peribunt vnâ cum bestia agri, & volucribus cæli: quin & ipsi pisces maris tollentur è medio. Enimvero nemo⁶ in disceptationem veniat cum populo isto; nemo illum sui officij admoneat; nam frustra id quidem nitetur, cum in ipsos certe sacerdotes insurgant, quorum est legem docere, & vitia carpere. ⁷ Breui corruet, & captiua ducetis cum pseudo prophetis, qui te seduxerunt, o plebs Israelitica, & in illa tenebrosa⁸ nocte captiuitatis ita os tuum obstruam, vt nihil habeas, quod respondeas Deo in tui excusationem, conticesces quidem, & merito, præ pudore, quod Dei cognitionem nolueris habere, vt ei inseruires. Igitur quia tu dimisisti⁹ studium legis meæ, ego quoque dimittam te, ne quisquam ex tuis sacerdotibus, mihi ministret: oblita es legem meam, qui sum Deus tuus, & ego vicissim obliuiscar misereri filiorum tuorum. ¹⁰ Quo enim plures esse sacerdotes ceperunt, eo plures in peccata induxerunt ad idola pertrahendo; sed hanc, quam ipsi imagini faciunt gloriam, ego in ignominiam commutabo. Nam ¹¹ penas decepti per eos populi, ipsi luunt, & coram habentes eius impietatem, cuius ipsi causa fuerunt, in perpetuo cruciatu¹² ferent animas suas, ita ¹³ eidem supplicij generi subiacebunt sacerdotes, cui populus; nam pu-

niam impia eorum studia, & iuxta consilia eorum iniqua rependa eis: ¹⁴ comedent enim, sed ita parce, ut fami satis non fiat. ¹⁵ Idola coluerunt absque interruptione, ac deseruerunt Dominum, ¹⁶ non custodiendo eius mandata; quia se dabant fornicationi, & idololatriæ, quæ mentem eripit non minus, quàm vinum, & mustum, quod inebriat. Populus meus gauisus rabadomantia, ¹⁸ per baculum interrogabat de futuris; & idem hoc aut illo modo cadens, respondebat ei, nam deceptus ¹⁹ appetitu idololatriæ, abripiebatur à cultu Dei sui, in montium verticibus sacrificabat, & super colles adolebat thymiama, subtus quercum, populum, & terebinthum, quia aptas idolis colendis umbras harum arborum existimabant: ideo vestre absentie nocte occasionem filia vestre ²⁰ fornicantur, & nurus vestre scortantur: & ²¹ relinquam impunitas; quia vos earum parentes, priores illis ²² ad scorta deflexeritis, & cum effeminatis sacrificaueritis, nam ita tractandus est populus, qui suam negligit salutem. Si Israel idola colit, tu Iuda ne imiteris eum: ne velis ire ²³ in Galgala, neque ascendas ²⁴ Bethauen ad idola colenda, neque illis nomen meum accommodes cum iuras, ²⁵ viuit Dominus. Ne inquam o Iuda imiteris Israelem. Quoniam sicut ²⁶ vacca lasciuens, excussit iugum legis Israel; ²⁷ breui ducetur captiuus in latissimam Assyriorum regionem, actus ab hostibus tanquam agnus. Addictus idolis est, ²⁸ fuge consortium eius; quia cultu, ²⁹ & epulo semouit se à te, idololatriæ deditus omnino: principes eius hanc ei ³⁰ attulerunt ignominiam, celerrimè abibit in captiuitatem, quasi venti velocis alis ³¹ alligatus, ubi nihil proderunt illi sacrificia idolis facta.

abant thymiama: subtus quercum, & populum, & terebinthum, quia bona erat umbra eius: ideo ²⁰ fornicabuntur filia vestra, & sponsa vestra adultera erunt. ²¹ Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, & super sponas vestras cum adulterauerint: quoniam ipsi ²² cum meretricibus conuersabantur, & cum effeminatis sacrificabant, & populus non intelligens vapulabit. Si fornicaris tu Israel, non delinquat saltem Iuda: & nolite ingredi ²³ in Galgala, & ne ascenderitis ²⁴ in Bethauen; neque iuraueritis; ²⁵ viuit Dominus. Quoniam sicut ²⁶ vacca lasciuens declinauit Israel: ²⁷ nunc pascet eos Dominus, quasi agnum in latitudine. Particeps idolorum Ephraim ²⁸ dimitte eum. ²⁹ Separatum est coniuiuium eorum, fornicatione fornicati sunt: ³⁰ dilexerunt afferre ignominiam protectores eius. ³¹ Ligauit eum spiritus in alis suis, & confundentur à sacrificiis suis.

ARGVMENTVM.

STENDIT non frustra Deum iratum tam graua comminari, & inferre supplicia Israeliticis: imo iustissimas habere causas suæ indignationis, quas in hoc capite declarat.

COMMENTARIVS.

Ilij Israel. Ad duodecim tribus hunc sermonem fieri Haymo, & Montanus existimant, quia dicit; si fornicaris tu Israel, non delinquat saltem Iuda. Verum certius est ex intelligentia Hieronymi, Chaldaei, Hugonis, Dionysij, Vatab. & Roberti, verbum fieri ad decem tribus, quas vocat Israel, & Ephraim. Nam de Iuda per transennam meminit.

Veritas. Premittit & enumerat grauissima populi flagitia, ut ostensa culpa nouerit quàm graua mereatur supplicia, quæ comminatur. Culpa autem sunt duplices, quædam in omittendo, quædam in committendo consistunt. Tria enumerat delicta ex negligentia profecta; primum est, quod non sit *emeth*, veracitas, fidelitas, seu fides constans in dictis, & factis, nemo enim verbis stat, nemo est qui seruet fidem proximo suo. Sed omnes sunt inconstantes, infideles, & mendaces, ita ferè omnes. Albertus, & Dionys. intelligunt veram vitam recta ratione regulatam: sed prior sensus est verus. Quod si non sit qui seruet fidem, quam debet, quid mirum, si non sit qui beneficiat indigenti? nam misericordia est reipfa, misero subuenire, & non tantum affectu, ut notant Haymo, Hugo, Dionysius, Vatab. & Montanus: ideo Vatablus vocauit hanc beneficentiam. Horum autem duorum

defectus causa, & origo erat scientiæ carentia; quia non erat scientia Dei. Est autem scientia Dei, non tantum, quæ facit scire, quæ ad Deum pertinent, aut quæ dirigit in agendo, ut Albertus, & Lyra exponunt; sed quæ ex Dei cognitione facit operari opera pietatis, ut omnes alij affirmant, idque constat ex illo Ierem. 22. 15. Pater tuus comedit, & bibit, & fecit iudicium, & iustitiam, tunc bene erat ei: iudicauit causam pauperis, & egeni, tunc bene erat ei. Nunquid non hoc est, cognoscere me, dicit Dominus? & 1. Ioan. 2. 4. qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est; & propterea dixit rectè Chaldaeus: Neque qui ambulent in timore Domini in terra. Nihil mirum ergo si deesset in terra illa Israel misericordia, & veritas, deficiente lumine scientiæ Dei. Nam ex eo, quod dixit insipiens in corde suo, non est Deus, Psalm. 13. Propterea homines corrupti sunt, & execrabiles facti in studiis suis.

Maledictum. Hæc in Hebræo infinita sunt, sed verbū infinitiui accipitur pro nomine, ut Septuaginta, & Vulgatus, & omnes ferè conuertunt. Chaldaeus, & alij pro præsentis sumpsere, iurant falso, mentiuntur, & quia duo dixerat desiderari in Israel; veritatem, & misericordiam; nunc exemplis comprobatur, ideo enim veritas non est, quia iurant falso, & mentiuntur, & non est misericordia, quia occidunt homines, furantur bona illorum, & vxoribus abutuntur adulterantes. Est autem pro maledicere verbū *alah*, quod

Contra decem tribus.

2. Culpas enumerat puniendas.

1. Culpa infidelitatis.

2. Culpa defectus misericordiae.

3. Culpa scientiæ Dei defectus.

Scientia Dei legis custodia.

Scientia deficiente cetera deficiunt.

Contra execrationem.

Cyprianus. quod propriè est iurare cum execratione, seu execra-
 ri, vt verterunt LXX. & sic legit Cyprianus lib. ad
 Demetrianum, & lib. 3. Testimoniorum contra Iudeos
 c. 47. Græci dicunt, iurare in caput. sic cum execra-
 tionibus, & detestationibus iuratur, cum dicitur Psal.
 7. 4. Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in ma-
 nibus meis: si reddidi retribuendis mala; decidam meri-
 to ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam
 meam, & gloriam meam in puluerem deducat. At quia
 execrari, si verè fiat, non est malum, hoc autem loco
 pro vitio communi ponitur; ideo pro falso execrari,
 seu pro peierare acceperunt Chaldaeus, & Tigurina.
 Alij pro maledictis, conuictis, & detractionibus inse-
 ctari, vt volunt Haymo, Hugo, Theophylactus, Ly-
 ra, & Dionysius, vt cum 2. Reg. 16. 7. Semei ma-
 ledixit Dauidi, dicens, egredere, egredere vir sanguinum,
 & vir Belial. quam pessimam maledictionem nomi-
 nauit ipse Dauid. 3. Reg. 2. 8. Verbum autem *parafu*
parafu, quod Vulgatus vertit, *inundauerunt*, & LXX.
effusa sunt, propriè est, *ruperunt*, nempe septa, mace-
 riam, aut mandatorum Dei, vel timoris aut pudoris
 claustra. Ita Chaldaeus, Vatab. Montanus, & Rober-
 tus; quia tam liberè, & publicè exercebant hæc sce-
 lera, vt diluuij instar, vi, & copia sui obuia quæque
 Dei iussa diruerent. quod magis auget quod sequitur.

4 Et sanguis.] Hebr. & sanguines in sanguines teti-
 gerunt. Septuaginta verterunt; & sanguinem in sanguine
 miscent, vel vt in Vaticano codice legimus; & sangui-
 nes in sanguinibus miscent, aut vt legit Cyprianus lib. ad
 Demetrianum, & lib. 3. Testimon. ad Quirinum c. 37.
 sanguinem sanguini supermiscet. Cædium frequentiam,
 copiam, & nimiam licentiam hæc verba significant,
 quia cædes cædi continua est; & mutuis vulneribus se
 percutiunt; Ita intelligunt Theophyl. Lyra, Vatab.
 Robertus, & Isidorus; ex vsu Scripturæ per effectum
 sanguinis effusi causam cædium significantis, vt Psal.
 57. 11. Letabitur iustus cum viderit vindictam; manus
 suas lauabit in sanguine, hoc est, in cæde peccatoris.
 Psalm. 105. 38. infecta est terra in sanguinibus, id est, cæ-
 dibus. nam præcellerat; & effuderunt sanguinem inno-
 centem; sanguinem filiorum suorum, & filiarum suarum,
 quas sacrificauerunt sculptilibus Chanaan. Ecclesiastici
 34. 25. Partis egenium vita pauperum est: qui defraudat
 illum, homo sanguinis est. Hoc est, interfector eius est.
 Hac ratione Semei 2. Reg. 16. 7. dicebat Dauidi; egre-
 dere, egredere vir sanguinum. Reddidisti tibi Dominus uni-
 uersum sanguinem domus Saul; quoniam inuastisti regnum
 pro eo: tribuebat certe illi cædes omnes domus Saul.
 Rupertus existimauit loqui hoc loco Prophetam de
 commixtione polluta consanguineorum, quod con-
 sanguineus consanguineam polluat adulterio, aut for-
 nicatione, vt prohibetur Leuit. 18. 6. Omnis homo ad
 proximam sanguinis sui non accedet. Chaldaeus, Hie-
 ronymus, Cyrillus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dio-
 nysius sanguinem pro peccato, aut maleficio accipiunt,
 vt sanguis sanguinem tetigit, idem sit, quod, aggregant
 peccata peccatis, vt exposuit Chaldaeus; aut augent,
 vel accumulunt maleficiis maleficia: ita etiam intellexit
 Gregor. lib. 13. Moral. c. 10. & lib. 7. Registri c. 125.
 & Homil. 11. in Ezechiel. Sumunt hi patres partem
 pro toto per synecdochem. Montanus affirmat vsu
 Scripturæ mutuas, & continuas iniurias hoc loco si-
 gnificare, sanguines in sanguines cōingere, fortasse quod
 per metonymiam sanguis fusus accipitur pro omni
 eo flagitio, aut peccato, quod sanguini insidiatur, aut
 ad cædes inducit; vt sunt iniuriæ, calumniæ, doli, &
 atrocia facinora, quæ ad mortem vi illatam deducunt.
 Vnde Psal. 5. 7. iungit Propheta, virum sanguinum, id
 est, sanguinolentum, insidiantem sanguini, & dolosum
 abominabitur Dominus. & Ecclesiasticus cap. 11. 34. a
 scintilla una augetur ignis, & ab viro doloso augetur san-

Sensus 1. de
 cædium fre-
 quentia.
 Sanguis pro
 cæde.
 Sensus 2. pro
 sanguinis
 pollutione.
 Sensus 3.
 Sanguis pro
 peccato quo-
 uis.
 Gregorius.
 Sensus 4.
 Sanguis pro
 iniuria.

A quis, vel insidiatur, vsque ad sanguinem. Homo verò pec-
 cator sanguini insidiatur. Profecto sensus primus magis
 ostendit illius Reipublice pestem, ac ingentem perni-
 ciem, quam prædicta omnia flagitia sequebantur,
 vt merito tam graui malo, tam grauis ac dura sub-
 iiciatur medicina.

Propter hoc.] Terræ decem tribuum tot flagi-
 tiis infectæ, & tot vulneribus attritæ adhibet medi-
 camentum salubre, sed durum: nempe abscissionis
 omnium, ingenti cum luctu ex dolore profecto. a ma-
 litiâ inhabitantium in ea, vt dicitur Psal. 106. 34. Nam
 lugebit terra; vel per metaphoram, quia sicut terra
 cum regum, & Reipublice ornatur frequentia, & vber-
 tate herbarum, ac fructuum abundat, lata dicitur, &
 ridens; ita cum viduata regibus, & omni forma Rei-
 publicæ priuata, sterilis, ac infecunda; tristis, & lu-
 gere dicitur. quod vno verbo exposuit Chaldaeus; *hanc*
ob causam vastabitur terra. Sic Haymo, Lyra, Monta-
 nus & Isido. Vel per metonymiam; quia terra deso-
 lata luctum efficiet in habitantibus eam; vt exponunt
 Haymo iterum, Albertus, & Hugo. Describit terræ
 desolationem per partes, cum addit; *Terra desolata, in-*
firmabitur omnis eius habitator, hoc est, firmitudinem,
 vires, roburque amittet, & ideo succidetur, & elimi-
 nabitur, aut exterminio delebitur, vt ait Chaldaeus,
 nam in hac significatione non infrequenter accipit
 Vulgatus verbum *infirmabitur*, vt Isa. 19. 8. & expan-
 dentes rete super faciem aquarum emarcescent; & Thren.
 2. 8. Et murus pariter dissipatus est. Succidetur omnis ho-
 mo terre illius incolæ, cum bestia agri: nam homine defi-
 ciente, bestia, quæ illi deseruit, deficiet necessario.
 & cum volucre cali, quæ alitur hominum reliquiis, præ-
 positio, in vsu Scripturæ, pro cum accipitur, vt in illo
 Gen. 32. in baculo meo transiui Iordanem istum. id est,
 cum baculo meo. Sed & pisces maris congregabuntur.
 hoc est, deficient, cladem sentient, morientur, aut è
 medio tollentur; vt Septuaginta, Chaldaeus, & om-
 nes intelligunt, ea forma loquendi, qua decedentes è
 vita, solet Scripturâ dicere colligi, aut congregari ad
 patres suos; quia ex hoc mundo singillatim seligun-
 tur, & in Collegium parentum, aut maiorum suorum
 assumuntur. Cur autem pisces maris deficient, homi-
 nibus deficientibus, cum non ita pisces maris ex ho-
 mine pendeant, vt lacuum, aut stagnorum pisces? For-
 tasse ideo, quod Deus ipsa etiam flumina, & mare
 dissipaturus erat, vt dicitur fecisse Psalm. 106. 33. Po-
 suit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim, ter-
 ram fructiferam in salsuginem, a malitiâ inhabitantium in
 ea. Aut quia deficientibus piscatoribus deficerent pis-
 ces, qui ad hominis alimentum in vrbes defereban-
 tur, vt comminatur quoque Isaias cap. 19. 5. Egy-
 pto dicens. & arefcet aqua de mari, & flumina desolabi-
 unt, atque siccabuntur; & deficient flumina, & marebunt pis-
 catores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum,
 & expandentes rete super faciem aquarum emarcescent.
 Theodoretus, & Theophylactus bestias, aues, & pis-
 ces non propriè sed metaphoricè accipiunt pro ho-

D minibus, qui horum animalium mores imitatur. Nam
 reptilium, & volatiliū nomine potentes intelligunt,
 qui in pisces, hoc est pauperes inuolant, eosque deuor-
 rant. Sed verius omnes alij interpretes propriè sum-
 pserunt, cum de vastatione terræ Israel sermo in-
 situatur.

Non iudicet.] Hebraice, *Verumtamen vir non dis-*
ceptet, & non arguat vir. Hoc est, nemo conetur dis-
 ceptare cum populo isto; nemo sui officij eum admo-
 nere, quia frustra id quidem faciet; cum certè in ipsos
 sacerdotes, quorum est legem docere, & vitia carpere
 insurgant. Ita Hieronymus, Albertus, Lyra, Dionysius.
 Vatab. & Isidorus. adeo enim impudentes erant, vt
 nulla speraretur correctio ex reprehensione. Haymo,

I 4

3
 Pœna pec-
 cato adiecta.

Desolationis
 descriptio.

Colligi pro
 mori.

Pisces cur
 deficient?

Sensus me-
 taphoricus.

6
 Populus in-
 corrigibilis.

Rupertus, & Hugo ad pœnam referunt; quod adeo sint indigni ut præstetur eis hoc beneficium, ut relinquenter absque correctore, & admonitore: quod graue supplicium est. & ratio est; quia in ipsos sacerdotes insurgunt, ut diximus, nā particula. *Sicut, aut quasi*, certitudinis est hoc loco, ut in illo Ioā. 1. *Gloriam quasi unigeniti à patre*. Sed Hieronymus, Haymo, & Hugo, ut particulam similitudinis accipientes, ita exponunt. Nam contradicunt mihi, sicut discipulus magistro, plebecula sacerdoti. Septuaginta vertunt; *at populus meus quasi sacerdos, cui contradicuntur*. Hoc est, ut ait Theodoretus; similis erit sacerdoti reprobo, & qui sua excidit dignitate. Montanus quoque sic explanat, nemo est qui possit populum obiurgare; siquidem ipsi sacerdotes, quorum est hoc munus, reprehendi possunt ab ipso populo de iisdem criminibus, & populus potest litigare cum ipso sacerdote de eisdem flagitiis, in faciem ei cedens, dicens, *medice cura te ipsum*: ac propterea frustraneus esset labor. & hoc est. *populus enim tuus sicut litigans cum sacerdote; aut sicut contententes cum sacerdote*.

Sacerdos
eisdem cum
plebe scele-
ribus obno-
xius.

7

Et corruet hodie.] Hoc est, propediem, breui, tempore hoc, ut exponunt Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Isidorus. Pro manifeste, media luce, non fraude, aut insidiis accipiunt Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius; quem sensum indicant Septuaginta vertentes; *infirmabitur per diem*. aut *per dies*, legunt alij; & interpretatur Theodoretus, *per multos dies manebis captiua*. Verior est prima intelligentia; *breui corruet*, id est, captiua ducetur; & *Propheta*, hoc est pseudo-Propheta tecum ducetur captiuus, qui te deceptus.

8

Nocte.] In Hebræo sic legitur, & *corruet etiam Propheta tecum nocte, & tacere feci matrem tuam*. & ita legunt Chaldaei, Tigur. Vat. Pagni. Isidorus, & Montanus; adiecta particula similitudinis, *quasi in nocte*, hoc est, tu corruet, & Propheta tecum, ut quis corruit in nocte: quia & tu, & ipse tanta ignorantia futurorum euentuum, aut malorum opprobrii, ut nulla sit spes euadendi; sed corrueris; quemadmodum qui corruit nocte, non videt offendiculum, ut vitet. Sed veteres, LXX. & Vulgatus, & qui eorum lectionem interpretantur, iungunt, *nocte*, cum *tacere feci matrem tuam*. Cum autem verbum דמית *Damithi succidi*, *cōpesci*, seu *tacere feci*, & *assimilauit* significet, ut Vulgatus aliquando vertit; nam Hosea 11.1. legimus, *succidendo succisus est rex Israel*. Threno. 3.49. *oculus meus afflictus est, nec tacui*. Cantic. 7.7. *statura tua assimilata est palma* & in hoc cap. v. 6. *Conticuit populus meus*; pro succidetur, perdetur, aut conuictus silebit. Chald. *insipiens factus est populus meus absque scientia*. Hoc loco LXX. vertunt: *nocti assimilauit matrem tuam*, hoc est, similem reddam nocti præ tristitia, & confusione. Vulgatus, *nocte tacere feci matrem tuam*, id est, in tristi illa captiuitatis ærumna, quæ nocti merito assimilatur, adeo mæsta, & confusa manebit plebs Israelitica, ut non habeat quid Deo respondeat in sui excusationem, & ita os eius obstruam, illamque compescam. Recentiores vertunt, *succidam matrem tuam*, id est, euertam, aut euellam e terra, & trāseram in alienam regionem captiuam. Nam præteritum ponitur pro futuro propter *van* conuersum. Ait ergo; breui corruet o Israel, corruet etiam tecum Propheta, vel Prophetia, quia in captiuitate cessauit apud Israelitas, ut vult Hieronymus. Aut certe, corruent tecum pseudo-Propheta, qui te decipiebant, ut volunt Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, & Isidorus; & in illa tenebrosa nocte captiuitatis ego obstruam os plebis Israeliticæ, ut nesciat modum, quo se excuset, & euadat supplicium.

Lectione var-
ia.

Sensus.

9

Quia tu.] Sermo est cum decem tribubus,

A aut cum populo Israël secundum Hieronymum. Albertus Rupertum, & Lyram; quia tu, o plebs Israelitica, scientiam repulisti, hoc est, quia detestata es scire timorem Dei, ut ait Chaldaeus, aut studium legis dimisisti, ut Lyra, & Montanus; ego quoque repellam te, ne sit vilius in filiis tuis qui sacerdotio fungatur coram me. de veris sacerdotibus loquitur, quorum multi ex lege dispersi erant per Israel. & quia ablato sacerdotio, necesse est ut ablatio legis fiat, ut colligitur ex Paulo ad Hebræ. 7. & 8. Cum Deus dicit se ablaturum sacerdotium ex Israel, simul comminatur se ablaturum omnem cultum, & doctrinam, quæ ex sacerdotio penderet. Albertus putat loqui contra sacerdotes creatos ab Ieroboam ad vitulorum ministerium: sed ex pronomine, *mihi*, fit certum, de sacerdotio legitimo sermonem esse. Posset & intelligi, quia ad vniuersum populum loquitur, ob culpam toti populo communem, & pœnam adhibere communem, ut nomen *Cahen* accipiat pro ministerio, & cultu Dei, quem omnes illi debent. Nam qui 2. Reg. 8. 18. *filij Dauid sacerdotes* dicuntur, 1. Paral. 18. 17. dicuntur *ministri*, aut *primi ad manum regis*, & ita par pari rependatur, quia tu popule Israel repulisti studium cultus mei, ego quoque repellam te à ministerio meo, aut cultu meo; auferam tibi religionem, & legem meam; ut mancas sicut ceteri populi. Sed de Sacerdote loqui sequentia ostendunt. Chaldaeus, Vatab. & Montanus volunt verbum fieri ad sacerdotem; Quia tu o sacerdos scientiam repulisti, & ego repellam te, ne sacerdotio fungaris coram me. Probant, quia in Hebræo, & Chaldaeo, & Græco apud Theophylactum, sequitur: & *oblitus es legem Dei tui* &c. in genere masculino, ut referat sacerdotem. & cum addit, *obliscar filiorum tuorum, & ego*. Hebræi filios naturales sacerdotum intelligunt. Vatab. & Montanus subditos, quos doctrina legis nutriunt, & educant. Cum autem Vulgatus cum LXX dicit, *oblita es*, subintelligunt; congregatio sacerdotum; & confirmat hunc sensum, quod sequentia omnia contra sacerdotes adiiciuntur.

Auferetur re-
ligio nolen-
tibus legem
seruare.

Cultus ex
Israel aufe-
rendus.

Pœna par
culpæ.

Pœna sacer-
dotis negli-
gentis Dei
scientiam.

Secundum multitudinem eorum.] De vniuerso populo accipiunt hunc locum Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius. dicentes. quot homines habuit Israel, tot aras demonibus extruxit, in quibus mihi peccauerunt. & Cyrillus, Theodoretus, Theophyl. & Lyra, sicut à me sunt multiplicati, sicut stellæ cæli, & arenæ maris: sic flagitia eorum, & ingrattudines sub numerum cadere non possunt: ut gaudent, & gloriantur de sua multitudine, ego redigam in paucitatem. Sed Chaldaei, & David Kimhi, Rupertus, Vatab. & Montanus, de sacerdotibus exponunt, legitimis quidem, præter Rupertum, qui de sacerdotibus intelligit, qui extra legem instabantur, 3. Reg. 12. & 13. ut phanis excelsorum inferuissent, qui quo plures erant, eo plures in peccata induxerunt. ut sit sensus Chaldaei, & Montani. quo magis aucti sunt opibus, eo magis auaritiæ, & cupiditatibus inhiantes, obliti sunt legis meæ; unde Chald. sicut multiplicauit eis prouentus, sic ipsi multiplicauerunt contra me peccata. At Vatab. de numero eorum exponit. quo caperunt numero plures esse, eo plura caperunt peccata committere. Quid si ita accipiat? quoniam dixerat, *obliscar filiorum suorum & ego*, addat modo, iuxta numerum filiorum, quos auxerunt, & numerum peccatorum addiderunt; quia filios genuerunt, & Diis seruire docuerunt aduersum me; unde addit, *gloriam eorum*, quam consecuti sunt ex multitudine filiorum, seu discipulorum, in ignominiam commutabo, dum illos eis auferam, quia talium parentum filij quod valde erit eis ignominiosum. Solent autem filij, gloria parentum in Scriptura appellari. Sacerdotum ergo improbitas summa est, quod à Deo augeantur filiis, & opibus

10

Sacerdotum
pœna.

Auctis opib;
aucta pecca-
ta.

Sacerdotum
culpa quam
grauis.
opibus

opibus ex oblati à populo; ita à bono deflectant, vt A quos iuuare deberent, exēplo malo in malū inducant.

Sensus 1.
Peccata.] Verbum futurum, comedent, accipitur pro præterito, aut præsentī, comedunt. Estque horum verborum primus, & communior sensus, oblationes seu hostias pro peccatis à populo oblatas comedunt, etiam ad delicias; nam peccatum pro hostia pro peccato oblata accipi non infrequenter solet, vt Leuit. 10. 17. cur non comedetis peccatum, Vulgatus vertit, hostiam pro peccato; & 2. Cor. 5. 21. Eum, qui non nouerat peccatum pro nobis peccatum fecit, id est, hostiā pro peccato. Ita Cyrillus, Theodoretus, hic ex aliorum sententia, & q. 10. in Leuit. Anastasius Nicænus in fine libri quæstio. in Scripturam. Theophylactus ex Græcis, ex Latinis, August. sermo. 48. de verbis Domini, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. Isidor. & Montanus; qui optant, inquit, magnam esse peccatorum copiam, quæ suam illis mercedem cum quæstu, compendioque suppeditent. Huc spectat Bern. ser. 1. super, Ecce nos reliquimus omnia. & sermo 77. in Cantica. Peccata populi mei comedēt, quasi dicat, peccatorum precia exigunt, & peccantibus debitam sollicitudinem non impendunt. Quem dabis, ait, mihi de numero prepositorum, qui non plus inuigilet subditorum vacuandis marsupiiis, quàm vitiis extirpandis?

Sensus 2.
Alex. 1. Sacerdos pro peccata precibus confutit.
Secundus sensus est Pontificis Alexandri primi in epistola 2. Ruffini, & aliorum. Ipsi, inquit, sacerdotes populo interpellant, & populi peccata comedunt, qui precibus suis, & oblationibus ea delent, atque consumunt, nam sic solet Scriptura sumere verbum, comedere, pro consumere, vt Psalm. 78. 7. quia comederunt Iacob, & locum eius desolauerunt, & Ierem. 10. 25. quia comederunt Iacob, & deuorauerunt eum, & consumpsērunt illum, bonus sensus ad commendationem sacerdotis. at hoc loco de eius agitur vitiis.

Sensus 3.
Comedere pro dissimulare.
Tertium sensum adhibent Hieronymus, Theodoretus ex sententia aliorum, Greg. Homil. 17. in Euāg. Bernar. locis dictis, Rupertus, Haymo quoque, Hugo, & Dionysius. Sacerdotes comedunt peccata populi, quia dissimulant ea propter auaritiam, vt cum multiplicata fuerint peccata, multiplicentur, & hostiæ: eo modo, quo Psalm. 13. dicitur, Qui deuorant plebem meam, sicut escam panis; Cur peccata comedōt, ait Gregorius, nisi quia peccata delinquentium fouent, ne temporalia stipendia amittant? Sed & nos, qui ex oblationibus fidelium viuimus, quas illi pro peccatis suis obtulerunt, si comedimus, & tacemus, eorum proculdubio peccata manducamus; & Bernardus similiter loquitur vbi supra. Hic sensus cum primo illo coincidit.

Gregorius.
Bernardus.
Quartum sensum, & quidem optimum adiicit Theodoretus. Metent, inquit, quæ seuerunt, & suorū peccatorum fructum vindemiabunt. Hoc est, pœnas debitas peccatis populi, ipsi luent, quorum fuerunt causa. Nam ipsi sunt rationem reddituri pro peccatis populi, & quemadmodum Isa. 3. 10. dicitur: dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet. Sic de malo, vā improbo in malum, quia retributionem manuum suarum faciet sibi. Sicut ergo bonus potietur bono, quod effecit in aliis: ita improbus luet peccata, quæ fecit ab aliis suo exemplo committi, ita sacerdotes, quorum est bonum semē seminare in agro Domini; & vites serere, si contra fecerint, metent pœnas, & vindemiabunt supplicia captiuitatis. Solet autem peccatum pro pœna debita peccato accipi, vt Zachar. 14. 19. Hoc erit peccatum Egypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum, & Gen. 4. 7. Nonne si bene egeris, accipies, supple præmium: sin autem malè, statim in foribus peccatum: id est, pœna aderit. Sic modo sacerdotes ferent pœnas peccatorum populi, quorum causa fuere, sua dissimulatione, efficiam ergo, ait, vt quæ

Sensus 4.
Comedent, pro luent pœnas peccatorum.
Peccatū pro pœna peccati.
Et erit.] Hoc est, eidem supplicij generi subiacebit sacerdos, cui, & populus. Sic Hieronymus, Theodoretus, Albertus, Lyra, & Vatab. Sed Greg. Homil. 17. in Euang. & 2. P. Pastoralis c. 7. Theophyl. & Isid. ad culpam referunt, quod eisdem essent culpis inuoluti. Montanus ad conditionem, quod iam eiusdem esset conditionis sacerdos cum populo abiecto. Haymo, Hugo, & Dionys. ad vtrumque, quia æqualiter peccauerunt,

comederunt peccata, & quorum ipsi fuere causa, euomant cum visceribus.

Subleuabunt.] Hebr. & ad iniquitatē eorum subleuabunt animum suum, vel eorum. Est primus sensus Hieronymi, Haymonis, Ruperti, Alberti, Hugonis, Lyre, Theophylacti, Dionysij, & Isidori. Vt verbum ושא iisu, sit idem quod, eleuant, hoc est, cum vident populum iniquitatibus oneratum; subleuant, & exonerant animas eorum peccatis oneratas, qui delere debebant, laudando eos, & culpas extenuando, ac dicendo, Deus parcat vobis, ne sitis solliciti, iniquitas vestra erit super anima nostra, & ita cum reprehendere deberent animas ipsorum, ipsi ad sese recipiebant, ait Theophylactus, super nos, dicentes, condemnatio, vt illi qui dicebant Pilato, Sanguis eius super nos, & super filios nostros, iuxta lectionem LXX. & in iniquitatibus eorum accipient animas eorum: nam verbum illud, & extollent, significat, subleuabunt, onerabunt, & honorabunt, accipient, seu suscipient in se, contra munus ergo suum, quod est delere peccata, augebant potius excusando, & eleuando cupidine quæstus, iuxta illud Isa. 3. 12. Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Secundo, ad sensum Alexandri possunt hæc verba sic accipi. Sacerdotum est suis precibus delere populi peccata: at hi potius onerant, quam exonerant, adulando eis in suis iniquitatibus, & laudando, ac excusando, vt canes lambētes vulnera. Greg. Homil. de diuite. Tertio, si legamus, animum suum subleuabunt: erit sensus Vatabli, & Motani; animo erecto, & attento respiciunt ad iniquitates eorum, non vt deleant, sed quæstus gratia, quia ex eis lucrum hostiarum sperant, nam eleuare animum ad aliquid, est anhelare, adspirare, cupere, vnde ושא נפש masa nephes desiderium animi, quod vnice quis cupit. Deut. 24. 15. Sed eadem die reddes ei precium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est, & ex eo sustentat animam suam. Hebr. & ad illud leuauit animam suam, hoc est, quia ad illud respexit, & illud in animo habebat, illius desiderio locauit tibi operas suas, & Ezech. 24. 25. filios, ac filias vocat quietem animi, aut sollicitudinem, & curam, cum ait. Tollam ab eis fortitudinem eorum, & desiderium oculorum eorum, & eleuationem animæ eorum, filios, & filias eorum: tollam, ait filios, & filias eorum, qui sunt desiderium oculorum eorum, & eleuatio animæ ipsorum, sollicitudo, & cura; quia nihil magis curant, & cupiunt, de nullo magis sunt solliciti, quam de illis. Quarto, David Kimhi addit, ad iniquitates eorum subleuabunt animum suum. hoc est, ad hostias pro peccatis respicient: quia nihil aliud curant, quam vt hostias populus offerat: iniquitatem accepit; vt supra; peccatum, pro hostia, quæ offertur pro peccato. Quinto, addamus & sensum Theodoreti, qui optimus est: ipsi sacerdotes pœnas populi luent vel onerāt animas eorum, hoc est accipient in se animas eorum iniquitatibus oneratas, vt pro eis ferant meritos cruciatu, alienis gentibus ad cædem traditi. Vel, & coram habentes illius populi iniquitates, in perpetuo eructu ferent animas suas; est enim Hebræis pronomen, quod modo vertitur suus, sua, suum, modo is, ea, id, & sic modo quidam vertunt animum suum, quidam animum eorum. Vel iuxta Cyrillum, pro populi iniquitatibus accipient, id est, offerent Deo animas suas, seipso componendos.

Et erit.] Hoc est, eidem supplicij generi subiacebit sacerdos, cui, & populus. Sic Hieronymus, Theodoretus, Albertus, Lyra, & Vatab. Sed Greg. Homil. 17. in Euang. & 2. P. Pastoralis c. 7. Theophyl. & Isid. ad culpam referunt, quod eisdem essent culpis inuoluti. Montanus ad conditionem, quod iam eiusdem esset conditionis sacerdos cum populo abiecto. Haymo, Hugo, & Dionys. ad vtrumque, quia æqualiter peccauerunt,

Sensus 1.
Extenuant peccata populi cupidine quæstus.

Sensus 2.
Exonerant adulando.

Gregorius.
Sensus 3.
Eleuant animum, pro adspirant in peccata eorum, vt lucrū reportent.

Sensus 4.
Eleuant pro respiciunt ad hostias pro peccatis.

Sensus 5.

Sensus 6.
Eleuant, vel ferūt pœnas peccatorum populi.

Sensus 7.
Sacerdos cū populo punietur.

uerunt, & equaliter punientur, primus sensus verus: quia qui eadem culpa contaminati erant, eadem poena puniendi meriti erant.

14

Et comedent.] Tanta penuria premetur, aut in in obsidione, ut aiunt Albertus, & Dionysius. aut in captiuitate melius, ut fami cibis non suppetat, quo possint saturari, sic ille, & Hugo explicant. Montanus, quod volent repleti ex sacrificiis, & hostiis à populo oblati, & non obtinebunt, iusti qui esuriunt, & sitiunt iustitiam saturabuntur quidem, & saturantur: at qui inhiant lucro, non saturabuntur, qui capiunt hostias, ipsi in hostias conuertentur. Quod autem de fame loquatur constat, quia vult punire auaritiam sacerdotum ad hostias oculos conicientium. Theodoretus, & Theophyl. intelligunt metaphoricè, de suppliciis, seruata metaphora supra posita, comedent poenas, & vna afflictis alia maior succedet, & ita non saturabuntur, non satis illis erunt supplicia inuicem succedentia ad debite punienda eorum peccata. Hieronymus. & Haymo de voluptate, & cupiditate peccandi exponunt, quod mala innumera facient, & non satiabitur cupiditas peccandi illorum. Sed primus sensus verus.

15

Idololatriæ
frequēs ma-
lum.

Fornicati sunt.] De idololatriæ fornicatione loqui per metaphoram, ex sequentibus constat: & ex Hieron. Cyrillo, Theodoro, Rufino, Theoph. Haymo. Alberto, Hugone, Lyra, & Dionysio. & verbum *אִפְרוּסוּ* *aphrosu*, diuiserunt, significat, & interrumpent frequenter, ut constat ex Scriptura 2. Reg. 1. 20. *diuisit Dominus inimicos meos coram me, sicut diuiduntur aqua*, id ergo est, idola coluerunt absque diuisione, aut interruptione, quod nec vnumquam cessauerunt. Chaldaeus Paraphrastes de corporali fornicatione explicat, & recentiores omnes, quasi poenæ præcedenti famis addat & carentiam filiorum: ait enim, *fornicati sunt, & non cessauerunt*, præteritum ponitur pro futuro. *Fornicabuntur & non prorumpent*, non multiplicabuntur, aut crescent, hoc est, non gignent filios, quod illi adeo optabant, tamquam felicitatis signum: quantumvis enim scortentur, haud tamen prole copiosa augebuntur, ita Tigur. Vat. Pagni. Montan. & Isidor. & Chaldaeus quidem verbum, *fornicabuntur*, aut *scortabuntur* extendit, ad, *accipient uxores, & non gignent filios*; at ceteri propriè acceperunt pro *meretricari*, aut *scortari*; nec in illa significatione vnumquam inuenitur, ut dicat, *scortabuntur, & non augebuntur filii*; destituentur filiis; quasi ad augmentum mali dicat, penuriam ciborum patientur, & filiorum inopiam tantam, ut etiam si, suis non contenti vxoribus, cum aliis scortentur, ut ex eis filios habeant, illis sint destituendi.

Cominatur
orbitatem
filiorum.

16

Varia lectio.

Qui 70. af-
firmanter
vertentes se-
cuti sunt.

In non custodiendo.] Hebr. *quia Dominum dereliquerunt ad custodiendum*, qui modus loquendi explicatur vel per affirmationem. Dominum dereliquerunt, ut custodirent, aut obseruarent eum, aut eius mandata, hoc est, dereliquerunt Dominum, id est, obseruare, aut custodire eius legem. Cyrillus & Theophyl. dixerunt in custodiendo vias suas malas, fornicatione, &c. vel melius per negationem, ut alias verterunt LXX. *Dominum dereliquerunt, ut non custodirent*, & Vulgatus, & Chaldaeus, *quia cultum Domini dereliquerunt, & non custodierunt*. Vel quominus, aut ne custodirent, vel obseruarent eum, ut Tigurina; vel ne custodirent ea, quæ ad officium sacerdotale pertinent, ut Montanus, vel, quod verius est, ne custodirent legem aut mandata eius, ut dicunt Hieron. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dion. & Vatab. Addit Rupertus, *in non custodiendo se, ne seruirent peccatis*.

17

Idololatriæ
ebrietas.

Fornicatio.] De sacerdotibus adhuc esse sermonem indicant Theodoretus, Theophyl. & Montanus, ac de fornicatione tam spiritali, quam corporali explicant ferè omnes; melius Hieron. & Theodoretus de spiritali, de qua est omnis sermo Prophetæ, & no-

men *חִירוֹס* *thiros*, quod vinum nouum, aut mustum significat, à *חִירָא* *thiras* occupare, seu possidere. LXX. Chaldaeus, & Vulgatus verterunt, *ebrietas*, quod possideat, & occupet arcem mentis: quasi dicat, hæc cupido idololatriæ, adeo occupauit mentem, & cor sacerdotum, ut similis omnino sit vino, & musto, quod mentem eripit, & amentes facit, & excordes: nam cor animi significat per metonymiam ex Psal. 78. *cor meum*, & caro mea exultauerunt in Deum vinum, id est, animus altera pars hominis, & corpus.

Cor animus.

In ligno suo.] Per lignum Chaldaeus, Rupertus, Albertus, & Lyra intelligunt simulacrum ligneum, seu idolum, quod baculo tanquam quodam diuinationis instrumento interrogabant. Verum Hieronymus, Haymo, Hugo, Dion. Vatablus, Isidorus, & Robertus, pro eodem accipiunt lignum, & baculum: nam de eo, tanquam de instrumento diuinandi loquitur; populus, ait, meus interrogat in baculo suo ligneo, & ipse baculus annunciat ei, quæ debeat facere, nisi quod Vatab. Isidor. & Robert. similitudinem quandam in his verbis implicitam sic explicant. Sicut qui fert scipionem, ligno suo, id est, baculo nititur, ac fidit, & sæpe fallitur, & errat: ita populus hic interrogat, & opem implorat à pseudoprophetis, à quibus, ut à baculo, penderet: at sæpe fallitur, ac corrumpitur, deciditque in maiora mala. Describit ergo ignorantiam, ac cecitatem populi; qui à pseudoprophetis pendebat, tanquam à baculo arundineo quidem, ut ab Ægypto alias. Septuaginta sua versione, Cyrillus, Theodoretus, Theophylactus, & Montanus tamquam diuersa diuinationis instrumenta accipiunt lignum, & baculum. nam LXX. *in symbolis eorum interrogabant, & in virgis eorum annuntiabant eis*; interpretantur, quasi dicat, iuxta Theophylactum: cum populus aliquid interrogaret, sacerdotes percontabantur demones symbolis, hoc est, signis quibusdam. Etenim vel animum volatibus utebantur pro euenturorum rerum signis, vel fumi ex victimis caesis, & sacrificij ascensione, si videlicet ad obliquum, vel in subiectum vergeret; contemplabantur exta victimarum, perque colores ipsorum, vel figuras, vel dispositiones videbantur conicere, & intelligere quæ voluissent. Apud Theodoretum ita habent LXX. *In auguriis interrogabant, & in virgis suis annuntiabant ei*, nempe populo. Montanus intelligit lignum dolatum, & comparatum ad id, ut si cadat, coniciaturque hoc, aut illo modo, significet aliquid; baculus autem manu tectus vno, aut altero modo motus, similiter significat.

D

E

Verius videtur lignum, & baculum pro eodem, accipi ac significari genus diuinandi per baculos, aut virgas, quod Græci vocant rādomantiam, atque hoc vno significari cetera diuinationis symbola. Adducit Hieronymus, ut Cyrillus, huius exemplum ex Ezechiele c. 21. v. 21. ubi per sagittas potius facta est diuinationis, non per virgas, sed videtur Hieronymus velle vsum sagittarum acceptum propter hastulas, aut virgas, non propter tela. Sic enim dicitur ibi. *Stetit Rex Babylonis in viuis, in capite duarum viarum diuinationem querens, commiscens sagittas*, interrogauit idola, exta consuluit: ad dexteram eius facta est diuinationis super Ierusalem. quem modum sic explicat Hieron. Ritu gentis suæ, oraculum consulit, ut mittat sagittas suas in pharetram, & commisceat eas inscriptas siue signatas nominibus singulorum, ut videat, cuius sagitta exeat, & quam prius ciuitatem oppugnare debeat, & quidem LXX. pro *sagittas, virgas*, eo loco transtulerunt, ut *scatere faciat virgas*, vel *ascendere faciat*, ut est apud Theodoretum. Theophylactus sic explicat hanc diuinationem: etenim virgas duas statuentes, carmina, & incantationes quasdam submurmurabant, deinde virgis demonum operationibus cadentibus, considerabant quonam vtraque earum caderet, antrorsumne, an retrorsum, ad dexteram, vel

18

Varium di-
uinandi ge-
nus.

Genus diui-
nandi per li-
gnum.

Ezechielis
exemplū di-
uinandi.

vel sinistram. Sicque tandem responsa dabant insipientibus, virgarum casu pro signis vsi: eundem ad modum Chaldaeus vaticinabatur, vt Ezechiel habet, sic ille. Non fuit autem infrequens gentibus hæc diuinatio, siquidem Scythæ in virgis salignis vaticinabantur, dissoluentes, ac separatim singulas humi sterinentes, interimprehendentes, componentisque & Narees tilia scindentes trifariam; digitisque implicando, ac reuoluendo præcinebant futura, vt refert Cælius lib. 4. lectio Antiq. cap. 29.

Spiritus. Spiritus fornicationis, aut idololatriæ, qui errare fecit eos, est propensio vitiosa impellens vehemèti impetu ad cultū idoli, quæ furor dicitur, cum ad malum impellit. vt Iudic. 20. 5. *uxorem meam incredibili furore libidinis vexantes.* & Virgil. dixit 9. *Aeneid.*

Sed furor ardentem cedisque insana cupido.

Egit in aduersos.

An sua cuique Deus sit dira cupido? Ardor autem cum ad bonum; vt ibidem,

Diue hunc ardorem mentibus addunt.

Euryale?

Et ita acceperunt hic Theodoretus, Theophylactus, & Montanus. Sed Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dion. intelligunt diabolum tentantem ad idololatriam; quia vt ait Abbas Serenus apud Cassia. collat. 7. c. 32. tot sunt maligni spiritus, quot hominum studia, & cupiditates; vnde est spiritus luxuriae, auaritiæ, idololatriæ, &c. Sunt qui hoc loco per spiritum fornicationis intelligant spiritum pseudoprophetarum qui impellit, & errorem inducit populo vt idola colant. Sed primus sensus videtur verus. De cultu sub arboribus vide Ieremiæ 3. n. 10. vbi legimus *Terebinthum*, est in Hebræo *elab*, Chaldaeus vertit *Buthma castaneum*, Tigur. *Tiliam*. Vatab. *ulmum*. LXX. *arborem ombrosam*.

Fornicantur. Hebera hæc futura pro presentibus, aut præteritis poni existimant Chaldaeus, Tigur. Vat. Pagn. & Isidorus. *Ideo scortantur filie vestrae, & sponsa vestra adulteria committunt.* & ita legunt Hierony. & Montanus, & probatur, quia præcedentia verba futura quoque sunt, *sacrificabunt, & accendent thymiamam*; & tamen LXX. & Vulgatus per præteritum extulerunt, *sacrificabant, accendebant.* & particula, *Ideo*, id probat, quæ auget facinus perpetratum in montibus & collibus, quod non solum ipsi peccabant idola colendo; sed exemplo suo inducebant vxores, & filias ad similiter idololatrando, & fornicandum corpore suo, & quia occasionem ad id nanciscebantur ex absentia virorum: nam dum illi ad montes, & colles pergebant, absentes ædibus; illæ eis frangebant fidem. Cum autem augeat grauitatem illius cultus excelsorum, & statim repetat, *quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur, & cum effeminatis sacrificabant.* quæ futura quoque sunt in Hebræo; constat, de præcedentibus flagitiis, & præteritis ex idololatria profectis esse sermonem. Ita enim fit, vt dum mariti Deo fidem frangunt accumulatis peccatis, vxores, & filiae eis fidem domi frangant. At Theodoretus, & ceteri per futurum efferunt, quasi poenam commineatur ob prædicta flagitia: ego, ait, permittam, vt vxores vestrae fornicentur, & scortentur, & hostes eis abutantur; ita Haymo, Alber. Hugo. Diony. vt quod vos Deo fecistis, palam fiat vobis dolentibus. Et quidem de vtraque fornicatione corporali, & spirituali sermonem esse intelligunt Haymo, & Vatab. Ceteri de corporali tantum, quia dolore parentum, & virorum de fide sibi fracta, vult docere quo dolore doleat Deus de fide sibi quoque fracta. Per sponsas Hiero. Albertus, & alij intelligunt vxores ipsorum Iudæorum cum filiabus: sed nomen Hebræum *nurus* significat, sponsas filiorum. & ita accepere Chaldaeus, Theophyl.

A Tigur. Vat. Montanus, & ceteri recentiores. & Vulgatus sæpe nomen Hebræum *nurus* *Calah* ita vertit Micheæ 7. 6. *nurus aduersus socrum suam*. Leuit. 18. 15. *Turpitudinem nurus tuæ non reuelabis* &c.

Non visitabo. Non puniam, impunitas relinquam, et si grauius peccent; vt non corrigantur; sed in suis peccatis relinquantur. quia qui amatur, corrigitur: qui negligitur, suis peccatis permittitur. ita Hiero. & Theodoret. Theophyl. Haymo, Albertus, Hugo, Dion. Lyra, & Montanus, nullam suscipiam curationem de filiabus vestris, & sponsis, ait Theodoret. & Albertus, non procedam contra vxores vestras, quia vos estis adulteri, & iudex non potest procedere vtroque adulterante. Vel secundum Montan. non puniam filias vestras iuxta leges à me sancitas, Deutero. 22. sed peccatorum patratores liberè, & sine vindice punitione viuere permittam, & in eorum flagitiis interim quasi conuiuebo. Hebræi, Vat. & Isido. ita exponunt, Non adeo imputabo illis, cum vos priores eis flagitia ea commiseritis. vel adeo derideret in patres, & sponso animaduertam, vt filia, & sponsa punita extra poenam esse videantur.

Cum meretricibus. Hebr. *quoniam ipsi cum meretricibus diuidunt se, & cum scortis sacrificabunt.* Meretrices omnes communiter intelligunt fornicarias, & prostitutas feminas, ad quas cum irent patres, ac mariti, vxoribus, ac filiabus occasionem dabant scortandi. Hieronymus tamen, Cyrillus, Theophylactus, & Albertus eo nomine obscenas sacerdotes intelligunt, vel obscenissimi idoli *Beelphegor*, id est, Priapi, vt aiunt, de quo dicitur 3. Reg. 15. de Asa, *Insuper & Maacham matrem suam amouit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in loco eius, quem consecrauerat, subuertitque specum eius, & confregit simulacrum turpissimum, & combussit in torrente Cedron.* Vel Veneris, vt putat Albertus, cuius scenica meretriculæ circum templum Veneris discurrebant, & funibus sedebant colligatae, omnium expositæ libidini, de quibus latè diximus super Baruch. Verbum autem futurum *וירפיו* *Iepharedu* pro presenti, aut præterito omnes accipiunt, & proprie significat, *diuidere*, seu *separare*, vt Gen. 30. 40. *diuisitque gregem Iacob*. Prou. 17. 9. *qui alio sermone reperit, separat fœderatos.* & ita vertunt recentiores. dum ipsi cum meretricibus sunt, separant se, vel diuidunt se ab vxoribus, & filiabus; vel dum eunt ad meretriculas illas, subducunt sese ab sponso, & filiabus; ideo non mirum, si ipsæ fornicantur. Alij *diuidunt*, explicant, diuertunt ab vxoribus cum meretricibus. Potest & eo modo consueto Scripturæ intelligi; diuidunt sese cum meretricibus, pro diuaticant pedes suos vt fornicentur, vt Ezech. 16. *abominabilem fecisti decorem iuum: & diuisisti pedes omni transeunti, & propterea LXX. dixerunt, cum meretricibus commiscebantur.* Chaldaeus, *congregabant se*, vel *societatem iungebant*; & Vulgatus, *conuersabantur*, quo significant, diuisionem illam ab sponso ad id factā, vt qui vna caro erant, illam diuiderent, & separarent; & redderent vnā cum meretricibus.

E Nomen alterum *קדש* *Kedesah*, femineum est; ad viruperium: sic vocat feminam quasi destinatam ad omnium concubitus, vti prostibulum; *scortum* vertunt Chaldaeus, & recentiores, & Vulgatus alias ita transfert Deutero. 23. 17. *non erit meretrix Kedesah, de filiabus Israel, neque Kedos scortator de filiis Israel*, Gen. 38. 21. *vbi est Kedesah illa? non fuit in loco isto Kedesah meretrix*, diciturque *numquam sedisse ibi Kedesah scortum*.

Dubium autem est, vtrum hoc loco sint feminae accipiendæ, an viri? Nomen Hebræum *Kedesah* cum feminei sit generis; *meretrices*, aut *prostituas* virgines significat, & Symmachus *etræges meretrices* appellauit, & Chaldaeus, ac recentiores omnes, vt diximus: quin

21
Impunita
relinquere
scelera gra-
ue suppli-
cium.

22

Meretrices
quæ.

Flagitium
libidinosum.

19
Spiritus est
propensio ad
idololatriā.

Virgil.

Spiritus dia-
bolus tenta-
tor.

Fides fran-
gitur fran-
gentibus fi-
dem.

Quam ægte
ferat Deus
fidem sibi
frangi.

Virine fue-
rint, an fe-
minæ?

Feminas pu-
tant multi.

quin & Hieronymus in Com. sic ait. *sciendum autem* A quod in presenti Kedesim, meretrices, leprosi sacerdotes Priapo mancipatus vocer. In aliis autem locis viros ex-
 Aetos libidine Kadesim legimus, Isaia dicente, & Ka-
 desim dominabuntur eorum, quod nos in effeminatos
 vertimus; & paulo superius. Istiusmodi idololatria
 erat in Israel colentibus maxime feminis Beelphegor
 ob obsceni magnitudinem, quem nos Priapum
 possumus appellare. Theophylactus quoque fe-
 minas fuisse dicit: Initiatos, inquit, appellat huius-
 modi idoli sacros mystas, dignos iam arcanis apud il-
 los sacris iudicatos, seu perfectiores; qui mares esse
 visi, femellæ fuerunt, cymbalis videntes, femineis-
 que vlulatibus circumibant triuia, Beelphegor sa-
 cramenta perficientes. At veteres interpretes tam-
 quam viros interpretati sunt. nam LXX. *τελεσμένους*
 vocarunt *initiatos*, ac *denotatos* idolis; Theodotion *εξε-
 σμένους* separatos a populo, qui sibi videbantur a vul-
 go aliquid plus habere. Aquila *ἐνυλλαγμένους* muta-
 tos, & Vulgatus *effeminatos*. Sic etiam Cyrillus hos
 inquiens esse sacerdotes Beelphegor, qui viri erant,
 sed in feminas mollicie mutati, qui muliebri vocife-
 ratione, & cymbalis videntes, facesque ferentes cir-
 cumcurrebant. & Hieronymus explicans interpreta-
 tionē Aquilæ, *mutatos, hoc ostendere volens, inquit, quod
 suam naturam mutauerint, & de viris facti sunt femina.*
 Tum etiā Theodoretus, Haymo, Albertus, Rupertus,
 Hugo, Lyra, & Diony. Cur autem Vulgatus *effemina-
 tos* verterit, cū essent feminae, ratio est, vel quia execti
 erant, & truncabantur libidine, & eunuchi consecra-
 bantur, & ita mutabant sexum cōditione, & exectio-
 ne, quales erant Galli Romanis, vt volunt Hieronym.
 Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Diony.
 Vel quia in feminas mollicie mutabantur, & Ephæbi,
 adeptis nuptiis, per sodomiam consecrauerunt se, vt
 Cyrillus indicat, & Alb. ex Eusebio tradit. Israelitæ
 ergo cum his se commiscebant, in cultu Priapi. nā &
 viros huiusmodi sacerdotes fuisse apud Iudæos tem-
 pore Roboam constat 3. Reg. 14. 24. *Sed & Kades,
 cinedus, aut effeminatus fuit in terra, & c. 22. 47. Sed
 & reliquias Hakades, effeminatorum qui remanserant in
 diebus Asa patris eius, abstulit de terra. & 4. Reg. 23. 7.
 Iosias destruxit ediculas Hakadesim effeminatorum, quæ
 erant in domo Domini: Quod vero addit Chaldaus, pro
 sacrificabant; [Cum scortis comessantur, & potant.]*
 id est, quod sacrificant, & immolant sacrificium, vt
 edant, ac bibant cum eis. quia eo tendebat hic
 cultus, vt luxuriarentur, & saturarentur. & populum
 qui non intelligit יללבי *ielabel* LXX verterunt adhe-
 rebat meretrici. Vulgatus, *vapulabit*, in captiuitate di-
 uersis afficietur plagis; Tigur. *variis iactabitur malis;*
 alij *claudicabit in duas cogitationes*, anceps erit, & per-
 plexus, nesciens quid sit factururus. Vat. *peribit, corruet, stu-
 pebit* sentiens poenā. Chaldaus dixit, *cum generatione,
 quæ non speculare est in lege, nonne dimittetur, aut collide-
 tur?* hoc est, meritissime hæc omnia patietur populus
 hic, qui noluit cōsiderare quod oporteret, aut deceret.
 Vide in quāta mala deciderit popul⁹, qui Deū deseruit.

In Galgala.] *גלגל* *Gilgal*, locus primus fuit,
 in quo, traiecto Iordane, castrametati sunt, & conse-
 derunt filij Israel, inter Iordanem, & Iericho; siqui-
 dem auctore Iosepho lib. 5. Antiq. cap. 1. ab Iordane
 quinquaginta stadiis erat distitus, ab Iericho tātum de-
 cē, ibi duodecim lapides educti è Iordanis alueo col-
 locati sunt ad monumentū miraculi: ibi Iosue circum-
 cidit secundō filios Israel, cultris lapideis, & abstulit
 Dominus opprobriū Egypti: ex quo facto vocatus est
 locus *Gilgal*, hoc est, *ablato* seu *libertas*, vt ait eo loco
 Iosephus: ibi celebratū est primū Phasē post ingressū
 in Palestinā, & comederūt de frugibus terræ, & cessa-
 uit Māna: ibi Iosue iussus est ab angelo excalciari, quod

esset locus sanctus. Sic scribitur Iosue 4. & 5. in hoc lo-
 co fixit tabernaculū, & māsit ibi totos primos quinq;
 annos, vt colligitur ex Iosepho lib. 5. Antiq. c. 2. Inde
 sexto anno principatus Iosue translatus est, & collo-
 catū in Silo, vt colligitur ex Iosue 18. 1. & Iosepho eo
 loco. Atq; in Silo permansit vsque ad extremū Iudicis
 Eli, quādo inde adducta est arca in castra Israel, vt tue-
 retur eū à Philistæis. 1. Reg. 4. per 351. annos, & reducta
 est, & posita in Cariathiarim, vt dicitur. 1. Reg. 7. 1. po-
 stea in Masphat, vt constat ex eodem cap. v. 5. & se-
 quentibus; durasse videtur ibi vsque ad creationem
 Saül. Nam tunc arca reducta est in Galgala siquidem
 cap. 10. lib. 1. Reg. v. 8. iussit Sauli Samuel. *descendes
 ante me in Galgala, vt offeras oblationem, & immoles vi-
 timas pacificas, septem diebus expectabis donec veniam ad
 te. & cap. 11. v. 14. dixit Samuel ad populum, venite, &
 eamus in Galgala, & innouemus ibi regnum: & perrexit
 omnis populus in Galgala; & fecerunt ibi Regem Saül corā
 Domino in Galgala, & immolauerunt ibi victimas pacificas
 corā Domino, & c. 13. 8. Absente Samuele, Saül in Gal-
 galis obtulit holocaustum. & cap. 15. 12. Saul in Gal-
 galis offerebat holocaustum Domino de iniuriis pradarum
 Amalec, & v. 21. vt immolet Domino Deo suo in Galgalis,
 & v. 33. Samuel in frustra conuocit Agag coram Domino in
 Galgalis. Durauit ergo in Galgalis arca Domini toto
 tempore Saulis; nam iam electo Dauide, arca erat in
 Nob, vt satis colligitur ex cap. 21. lib. 1. Regum. Fuit
 ergo multis rationibus venerandus ac celebris locus
 ille, vt propterea vnam è tribus sedibus iudicialiis ibi
 constituerit Samuel, ex 1. Reg. 17. 16. & Elias, & Eli-
 sæus confederunt in Galgalis 4. Reg. 2. 1. & 4. 38. ex
 primo autem illo tempore, inquit hoc loco Hierony-
 mus; aduersæ religionis in loco celebri error inoleuit;
 vt idola in eo coli cæperint, vt honos Deo debitus adi-
 meretur: nam incipiente Aod, iudice tertio à Iosue, suū
 principatū, in Galgalis iam erant idola, vt dicitur
 Iudic. 3. 19. Pertinebat autem Galgala ad tribum Iu-
 da, vt ait Hieron. in lib. de locis Hebraicis, & colligi-
 tur ex Iosue 15. v. 7. aut potius ad tribum Benjamin, vt
 indicatur Iosue 18. v. 12. nam si tribus Benjamin septē-
 trionalis terminus incipiebat ab Iordane, & pergebat
 lineā per latus Iericho septentrionale versus occiden-
 tem; & auctore Iosepho lib. 5. Antiq. Ierichūtem, &
 Ierosolyma comprehendit; sequitur intra illum ter-
 minum comprehensam Galgalam, quæ decem sta-
 diis rectā versus Orientem distabat ab Iericho: In
 qua vrbe, quia Dei cultui sacra, dæmon suum cultum
 confidere fecit.*

In Bethauen] Bethauen diuersa fuit vrbs à Be-
 thel, vt constat Iosue 7. 2. vbi dicitur. *Cum mitteret Io-
 sue viros de Iericho contra Hai, quæ est iuxta Bethauen,*
 ad orientalem plagam oppidi Bethel. & Iosue 18. 12. Fuit
 terminus Benjamin contra Aquilonem: à Iordane pergens
 iuxta latus Iericho Septentrionalis plagæ: & inde contra
 occidentem ad montana conscendens, & perueniens ad so-
 litudinem Bethanen, atque pertransiens iuxta Luzam, ad
 meridiem, ipsa est Bethel. & 1. Reg. 13. 2. dicitur. *erant cum
 Saül duo millia in Machmas, & in monte Bethel. & v. 5.
 Philistiim ascendentes castrametati sunt in Machmas ad
 orientē Bethauen. & cap. 14. 23. & saluabit Dominus in
 die illa Israel: pugna autem peruenit vsque ad Bethauē. Vi-
 detur autē hæc vrbs constituta in confinio Benjamin,
 & Ephraim, qnamuis pertinuerit ad Ephraim; cū Be-
 thel sita fuerit in tribu Bēiamin, Iosue 18. 22. & prop-
 terea hortatur Hoseas duas tribus ne abeāt in Galgala,
 neq; ascendāt in Bethauen, quæ in mōtanis sita erat, in
 quibus duobus locis erāt idola, his duobus tribubus
 tāquā proximiora, exposita; nā ad has duas tribus ser-
 monē hūc habet, auctoribus Hieronymo, Haymone,
 Theophylacto, & aliis, & propterea de Galgalis, & Be-
 thauē meminit, non de Bersabea, & Dā. Difficile autē
 capitur*

Viros effe-
 minatos a-
 lij.

Israelitæ
 sacerdotes
 Priapi.

Sacrificium
 ad luxuriam
 paratum.

23
 Galgala quis
 locus & fi-
 rus.
 Iosephus.

Galgala
 multis ra-
 tionibus ce-
 lebris.

In Silo quor
 annis conse-
 dit arca.

Galgala se-
 des iudicij.

Cultus idoli
 pro cultu
 Dei commu-
 tatus.

24
 Bethauē alia
 à Bethel.

Bethel cuius
 tribus.

Duas tribus
 alloquitur
 Hoseas.

capitur quodd Chaldaus, Hieronymus, Theodoretus, Theoph. Haymo, & omnes ceteri affirmât de Bethel fieri sermonem, in qua Ieroboam collocavit idola, quæ per irrisiionem, & ad ignominiam dicitur hoc loco Bethauê, hoc est, domus inutilis, vt Aquila, & Symmachus sunt interpretati; Theodotion verò, domus iniquitatis. LXX. verò, domus òv on, ea ratione quod Hebræum nomen sit Beth 111, quæ dictio potest legi 111 auen, vt legerunt omnes, & 111 on, vt LXX. & illo modo lecta, valet, domus nihil, vanitatis, aut idoli. Hoc modo, domus diuitiarum malis artibus partarum, videntur sane significare nomen esse appellatiuum, nō proprium, & ita Bethel dictam Bethauen, quia Amos 5. dicitur, & Bethel erit auen, inutilis. At difficile est intelligere non esse urbem Bethauen diuersam à Bethel, in qua quoq; vituli culti sunt: cum ita nominetur in Scriptura, nimirum autem si moribus permutatis, nomina cum ipsis permutentur.

Viuit Dominus.] Hoc est secundum Hieron. Theophyl. Haymo. Hugon. & Dion. ne ore idoli nomine polluto, nomen meum assumatis, dicentes, viuit Dominus, vel secundum Isidorum, cur me in testimonium adducitis, cum alios Deos colatis? Aut secundum Theodoretum, Albertum, Hugo. Lyrā, & Dion. ne iuretis per idola nomen meum, Iehouah tetragrammatō illis tribuendo, dicentes, viuit Dominus, incommunicabile nomē, vt dicitur Sap. 7. lignis, & lapidibus imponēdo.

Vacca lasciuiens.] De decem tribubus loquitur, auctorib; Hieronymo, Theodoro, Haymone, Theophyl. Dionysio, & aliis; sed ad Iudam, vt putat Theophyl. cum alieno periculo volens reuocare ab idololatria. Hebraica autem verbi geminatio, sicut vacca 111 111 forerab sarar, proprie est, rebellis rebellauit, vel declinans declinauit Israel, à via scilicet, quam præcepit ei Dominus, vacca non admittens iugum, aut admissum excutens. Solet Vulgatus hominem huiusmodi transferre, ac vocare contumacem, vt Deut. 21. 18. Si genuerit homo filium forer contumacem, & proteruum, qui non audiat patris, aut matris imperium & coercitus obedire contempserit. & v. 20. filius iste noster forer proteruus, & contumax est. & Prou. 7. 11. mulier vaga, & forerab queris impatiens, vertit. Paulus solet vocare huiusmodi filios inobedientie, intractabiles scilicet, immorigeros, indisciplinabiles. Septuaginta, impetū vacce recedentis, ac cum furore iugum excutientis explicuerunt, cum verterunt: sicut vacca a sylo percussa insanit Israel, quem œstrū Græci, vulgus tabanum vocat, de quo Virgil. Georgic. 3.

Cui nomen asylo Romanum est, æstrum Gray veriere vocantes, Asper acerba sonans, quo tota exterrita syluis Diffugiunt armenta: furit mugitibus æther Concussus, syluæque & sicci ripa Tanagri.

Quæ refert Hieronymus, quasi dicat, vt explicant Theodor. & Theophyl. quod Israel percussus idololatriæ spiritu, incredibili furore debacchatus est, idola colendo, vt etiam Hieronymus. Vulgatus causam recessus Israelis explicuit, cum dixit: sicut vacca lasciuiens declinauit Israel, quod multa rerum copia lasciuiet, & luxuriaret, sicut & Chaldaus, cum exposuit. Sicut bos, qui saginatur, & recalcitrat, sic rebellat propter multitudinem honorum Israel: alludens ad illud Deuter. 32. 15. Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus, impinguitus, dilatars: dereliquit Deum factorem suum, & recessit a Deo salutari suo. Montanus quoque similiter transiit, sicut vacca lasciuiens lasciuiuit, aut petulanter egit Israel.

Quod vacca potius, quam boui comparauerit, ratio est, secundum Montan. quoniam in omnium animantium genere feminæ magis impotētes, & stultæ, quouis impetu, & quouis appetitu, vehementius etiam, quam mares aguntur, & ita ad hunc impetū ostenden-

dum vsurpantur ab auctoribus tū profanis, tum sacris.

Scilicet ante omnes furor est insignis equarum.

dixit Poeta 3. Georg.

Nunc.] Breui, dum viuo adhuc: antequam moriar. Pascet eos Dominus tanquam agnum in latitudine. Duce-tur captiuus in latissimam Assyriorum regionem, vbi non lasciuiens errabit, sed quò velint hostes agetur, tanquam agnus māsuetus, ita Hieron. Haymo, Alber. Hugo, Dionys. Vel pascam eum iam captiuitatis laboribus factum mansuetum, vt agnum vbera matris vbique requirentem, vt Theodor. Theophyl & Montanus explanant. vel secundum Lyrā, & Vat. vt solent pastores in campo lato, & vberi pascere, vt pinguem factum mactent, ita Deus pascet populū suū Israel bonorum temporalium copia, vt tradat hostibus, quibus resistere non poterunt, mactandū. Quartum sensum addunt Dauid Kimhi, & Isidorus; Nisi Israel tanquam vacca lasciuiens declinasset, ac Domino fuisset rebellis, nunc pasceret eos Dominus bonorum vbertate, ac curam eius ageret.

Dimitte eum.] O Iuda ne sequaris Israelem, nec eius quæras societatem, ne consortio eius corrūparis; Ad Iudam fieri sermonem asserunt Hieronym. Theophyl. Haymo, Alb. Hugo, Lyrā, & Dionys. quāuis Rupertus, Vatab. & Montanus, ad Prophetam fieri velint, ne frustra adhortetur Israelem, vt idola non colat, cum nihil effecturus sit. Nomine autē Ephraim intelligit totū Israel, quod ex ea tribu fuerit Ieroboā, qui vitulos erexit primus, vt notat Hieronymus, & cum eo reliqui.

Separatum est.] Rationes subiicit cur Iudas debeat vitare consortium Israel. prima, separatum est conuiuium eorum, hoc est, cultus eorum, religio, ac epulum à te longè abest, à tua religione remotus est, ideo recede ab eo, ita Hieronymus, & Lyrā. Vel, separatum sit à te eorum cum religione conuiuium, vt Haymo, Alb. Hugo, & Dionys. exponunt. Montanus auget sua expositione, peruersam mentem Israel,

Postquam exēpta fames epulis, mensæque remota; fornicatione fornicati sunt. Hoc est, nullū tempus illis vacat ab epulis, & idololatria, sed finitis epulis, cōsurgūt ad idololatriā, & ex fornicatione idololatriæ redeūt ad comestationes. Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere, dicitur Exod. 32. 6. i. idololatrare. Ex

Hebræo ad verbū sic legimus hac clausulā 111 111 sar sebeam, & verbum sar Dauid Kimhi ex Chaldaeo Paraphraste, Varab. Pagnin. & Robertus, vertūt, Fatuit, putruit, eodem modo volunt transferendum in Psal. 13. v. 13. omnis Sar putruit, fatuit; quem LXX. verterunt, omnes declinauerunt, & Hieron. omnes recesserunt, & nomen Sobeā est potus vini, aut siceræ, a verbo 111 Saba, quod est, inebriare. ita Isa. 1. 22. legimus, vinum tuū mistum est aqua. Hoc ergo loco vertunt, fatuit, aut putruit vinum eorum, hoc est, vt ex verbū natura explicemus, recessit vinum eorum nempe à suo sapore, & nitore, quo significat, latitiam, ac pulchritudinem populi Israel, qua fruebantur, dum verò Deo adhibebant, conuersam esse in tristem, ac putidum colorem; nempe in idololatriam, qua fornicando fornicabantur cū idolis, ita rectè dictum est, separatum est. seu recessit conuiuiū, quod vino maxime constabat, hoc est, iocunditas, exhilaratio eorum: adeo vt ad imitationem sui prouocauerint Chananæos, vt verterunt LXX. apud Hieronymum. Vel amavit, aut elegit, seu æmulata est impietatem Chananæorum fornicando cum idolis, vt illi, sicut explicant Theodoretus, & Theophylactus. Isidorus putat obici Ephratæis, aut Israelitis erapulā, & quod vsque ad vomitum potarent.

Dilexerunt.] Ex Hebræo sic habet hac clausula. Amant Date, ignominia clypei eius, quæ sic ordinatur. Clypei eius amant Date; quod est illis ignominia. Hoc

K

Virgilius.

27 Minatur captiuitatem.

28 Improborū consortium vitandum.

29

Cultus falsus Israelis.

Lectionis ratio.

Cum religione veram latitiā exuit Israel.

30 Munera ignominiosa principū.

Bethel cur dicta Bethauen.

Septuaginta.

25 Nomen Dei venerandū.

26

Lectionis ratio.

Inobediens dictus quis.

Virgilius.

Furor vehemens idola colendi.

Multa rerū copia lasciuiam generat.

Femina in quouis genere impotentior.

Voluptatum
appetentia.Lectio-
nis
ratio.

est, protectores, principes, qui populo sunt instar clypei, amant munera, illaque petunt, frequentantes hoc verbum, *Date, date*, ad summam eorum ignominiam; ita cum Hebræis explicant Pagni, Vatabl, Isidorus, & Robertus. Montanus refert ad delicias, & voluptates, quod aded effrænes essent, & proclines ad voluptates; ut afferri sibi crebro peterent vinum, & epulas, identidem verbum illud repetentes, *affer, affer*, appone mēsam, funde poculum, præbe epulas, ut illud Salomonis Prou. 30. 15. *sanguisuga dua sunt filia dicentes affer, affer*: & hoc est, quod dixit Vulgatus. *Dilexerunt protectores eius afferre ignominiam*; hoc est, munera postulare, aut epulas, & vinum porrigi, quod est eis maxime ignominiosum. Sed & verba Vulgati ita explicant Hieronymus, Haymo, Albertus Hugo, Lyra, & Dionysius. Protectores, & principes populi hanc illi ignominiam attulerunt, ut idololatriam sequeretur. Quod Septuaginta dixerunt: *Dilexerunt ignominiam ex fremitu eorum*, vel eius. & Chaldaeus, *quam fornicationem dilexerunt, ut venirent sibi in ignominiam, proceres eorum*.

Ligauit. Hebr. *ligauit ventus eam in alis suis*. Septuaginta verterunt. *Turbo spiritus sibilabit in alis eius*, ut quidem legunt Hieronymus, Theodoretus, & Theophylactus; nam *תור* *Tsar* pro nomine sumpserunt, quod *constrictionem* seu *tormina* significat; & *constringat ventum*, & contorqueat, *תור* pro verbo *athab* venit, acceperunt, de quo Prou. 1. 27. dicitur, *& interitus quasi tempestas*, seu *turbo ingruens*, seu *venit*, quod ad naturam spiritus habito respectu, dixerunt, sibilabit. In codice Complut. Regio, & Vaticano; & meminit huius lectionis Theophylactus, *תור* videtur acceptum, ut pronomen, *tu*, sic enim legunt. *Turbo spiritus tu es in alis eius*. Est tamen *Tsar* verbum, *ligauit*, aut *constrinxit*, aut *coarctauit*, & *othab* est pronomen cum articulo, valens, *eam*, ut supra vertimus. Symmachus transtulit, *ligauit ventum in alis venti*, & Tigurina, *ligauit ventum in alis suis*. Iam sensus sub his verbis contentos explicemus. Plurimi ex interpretibus pronomen, *eam*, referunt ad Ephraim, hoc est, ad Israel, nam ligauit spiritus eam congrega-

tionem Israelitarum in alis suis. Et Hieronymus quidem, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius spiritum malignum intelligunt ad idololatriam impellentem constituisse Israel in alis suis, hoc est, alas ipsius Israelis, intellectum, & voluntatem colligasse libidine, & errore, ne populum volitare patiat, & sese possit ab eo immundo spiritu expedire, ut Deum verum sequeretur. Vel ligauit eum suis propriis alis spiritus malignus, ut ferat eum precipitem, quo velit per omnia vitiorum genera, ea enim est vis vnius principalis affectus vitiosus, ut precipitem agat habentem in quamcumque foueam. Ceteri spiritum ventum intelligunt; & primum, Tigurina cum vertat, *ligauit ventum in alis suis*, Isidori sensum indicat: perinde egit in idololatria, ac si quis liget ventum in ora vestimenti sui; nam cum vestis complicata iterum explicatur, nihil inuenitur in ea, alas vestis accipit pro ora vestimenti, & Symmachus hoc voluit significare, cum dixit, secundum Hieronymum, veluti si quis liget ventum in alis venti, omnis populi idololatria, & cura eius nihil est aliud quam ventus in alis venti; nam in nihilum abit tota, & euanesce. Unde subiicit, & confundetur a sacrificiis suis, quia nihil illis proderunt. Sunt qui pronomen *eam*, referant ad ignominiam, de qua paulo ante; quasi dicat, perfructa sunt fronte, ac si eorum pudorem Eurus rapuisset. Communior sensus est Theodoreti, Theophylacti, Vatabli, Montani, & Roberti accipientium preteritum pro futuro, & de captiuitate exponentium, tantum differunt, quod Græci Israel tribuunt alas, ad hunc sensum Israel tanquam alata auis turbine iræ Dei abripietur in terram alienam captiuitatis, ibique commorari compelletur. Reliqui vento ipsi dant alas; ut Psalmus 17. *volauit super pennas ventorum*, in hunc modum explicantes. Ventus in suis alis ligabit Israel, ut perferat, ac dispergat in omnes mundi plagas, & faciat captiuum duci in remotissimas Assyriae regiones, ubi nihil proderunt, neque ad solatium, neque ad libertatem sacrificia idolis oblata, imo oberunt maxime, dum sentient supplicium propter illa inflicta. Vide quod perferat peccata patratorem, auctoremque suum.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Audite vos o sacerdotes, & omnes familie Israel attendite, & qui estis de regia stirpe, & ipsi auscultate, quia vos Dominus vocat ad iudicium, ut agnoscatis quam merito sitis puniendi. Vos enim sacerdotes cum populum errantem dirigere deberetis, laqueum parastis super Massah, & rete expandistis super Thabor, eis in locis, vigiles constituentes, qui explorarent, & impedirent statim diebus festis transeuntes Ierusalem, nece etiam definita resistentibus. & hac arte victimas, quas ferebant probi Israelita in templum coegistis reducere ad offerendum idolis, cum ego nunquam destiterim vos obiurgare per meos Prophetas ne tam impium facinus patraretis. Ego noui pessimum ingenium regum Israel, & populi impietatem, quia etiam num idola colit Ephraim, & totus Israel eo scelere contaminatur, nunquam in animum inducent suam ad Dominum conuersionem, quia spiritus idololatriæ eorum occupat corda, & me Dominum

CAPITULUM QUINTUM.

Audite hoc sacerdotes, & attendite domus Israel, & domus regis auscultate, quia vobis iudicium est, quoniam laqueus facti estis, & rete expansum super Thabor. Et victimas declinastis in profundum, & ego eruditor omnium eorum. Ego scio Ephraim, & Israel non est absconditus a me: quia nunc fornicatus est Ephraim, contaminatus est Israel. Non dabunt cogitationes suas, ut reuertantur ad Deum suum: quia spiritus fornicationum in medio eorum, & Dominum non cognouerunt. Et respondebit arrogancia Israel in facie eius, & Israel, & Ephraim ruent iniquitate sua, ruet etiam Iudas cum eis. In gregibus suis, & in armentis suis vadent ad quarendum Dominum, & non inuenient; ablati sunt ab eis. In Dominum prauaricati sunt, quia filios alieni generis

1. Sensus.

Spiritus alas
constringit
Israelis ne
volitet.2. Sensus.
Spiritus ligat
suis alis, ut
ferat quo
velit.

Sensus 3.

Vanitas idololatriæ.

Sensus 4.

Sensus 5.

De raptu in captiuitatē.

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

Iobannis

8 genuerunt.⁹ nunc deuorabit eos mēsis cum
partibus suis.¹⁰ || Clangite buccina in Ga-
9 baa, tuba in Rama: ululate in Bethauen, post
tergum tuum Benjamin; || Ephraim in de-
10 solatione erit¹¹ in die correptionis: in tribus
Israēl ostendi fidem.¹² || Facti sunt principes
11 Iuda quasi assumentes terminum: super eos
effundam quasi aquam iram meam.¹³ || Ca-
12 lumniam patiens est Ephraim, fractus iudi-
cio: quoniam cæpit abire post sordes. || Et
ego quasi tineam Ephraim: & quasi putredo
13 domui Iuda. || Et vidit Ephraim languorem
suum, & Iuda vinculum suum, &¹⁴ abiit E-
phraim ad Assur, & misit ad regem Vltorem:
& ipse non poterit sanare vos, nec soluere
14 poterit à vobis vinculum. || Quoniam ego
quasi leæna Ephraim, & quasi catulus leo-
nis domui Iuda: ego ego capiam & vadam:
15 tollam, & non est qui eruat. || Vadens reuer-
tar¹⁵ ad locum meum: ¹⁶ donec deficiatis
& queratis faciem meam.

suum non curant agnoscere.⁷ Talis superbia Israelis
palam testificabitur contra eum, coramque coar-
guet. Nam Israel cum toto Imperio Ephraim cor-
rueat, & Iudas quoque corruet cum eis, propter hanc
suam impietatem. Cum se in tribulatione viderint,
& opem in suis idolis non inuenerint, offerent mihi
Domino victimas ex gregibus suis, & armentis, ut
eos adiunem, & me non inuenient propitium, eo
quod recesserint ab eis; siquidem ipsi me etiam of-
fenderunt in hoc, quod ex alienigenis⁸ filios ge-
nuerunt, quos idolis consecrarent. Idcirco post non
multos annos,⁹ vno mense Iulio omnium eorum
consummatio fiet, cum sortibus, quas in principio
acceperunt funiculo distributionis. Preparate igitur
iam vos ad bellum,²⁰ clangite buccina in Gabaa,
& tuba in Rama, urbibus editissimis Beniamita-
rum; ululate in Bethauen imminentem hostium
aduentum; tergo tuo iam imminet, o tribus Ben-
iamin. O quantum desolabitur Israel¹¹ in die illa
punitiois; tunc omnibus tribubus Israel manife-
stum faciam ipso euentu, quam vera, ac fide digna
fuisse quæ illis per meos Prophetas minabar. Prin-
cipes Iuda¹² facti sunt violenti predatores bonorum suorum proximorum, extendentes terminos suorum
prediorum in alienas possessiones; super eos effundam quasi diluuium indignationem meam.¹³ Opprime-
tur Israel, vi, & iudiciis gentium, apud quas captiuus deget, quia voluit sequi sordes idolorum. Ego sa-
ne factam consumi quasi à tineam regnum Israelitarum bellis Assyriorum; & quasi carie regnum Iuda. vi-
debit Israel calamitatem suam, & Iudas plagam suam; & Israel¹⁴ abiit ad regem Assyriorum Salmanas-
sarem, ei tributum pendens, ut permitteret tranquille agere: & Iudas misit ad Teglatphalasar, ut se vlcif-
retur de rege Israel Phacee, & Rasin Rege Syria. At certe omnibus suis copiis, nec ille poterit liberare, nec
hinc plagam resarcire, quam ego infligam; quia ego¹⁵ velut leæna ferociam in Israël, adductis in
eos Assyriis, & ut leuiculus in Iudam mediis Chaldeis: & ego ero, ego ipse, qui rapiam vos, & vadam
cum eis, & tollam vos, ut predam, & nemo eruet de manu mea: & abibo reuertens ad locum meum in
celo omnem vestri curam abiciens,¹⁶ donec calamitatibus angustiat agnoscatis culpam, ob quam tanta
feretis, & deficientes præ dolore, queretis propitiam faciem meam.

ARGVMENTVM.

O C A T Dominus in iudicium Israël, ut culpis ostensis, no-
rint se iuste puniri, vna cum Iuda. & ita in omnes profertur sen-
tentia.

COMMENTARIVS.

Inuehitur in
sacerdotes.

Sacerdotes.] Ad iudicium vocat om-
nis conditionis homines; & primum sa-
cerdotes, quorum est aliorum curam
gerere. Putant autem Hierony. Hay-
mo, Alber. Hugo, & Diony. de falsis sa-
cerdotibus sermonem esse, qui non erant de tribu Le-
ui, sed à populo constituebantur, ut erant sacerdotes
Baal. 3. Reg. 18. 4. Reg. 9. & 10. Verum non arbi-
tror id adeo certum, quin veri sacerdotes fuissent, cum
tribus Leui per omnes tribus dispersa esset, ut illis ad
Deum aditum pararet, quemadmodum legimus Iu-
dic. 18. de sacerdote Michæ.

Ad iudicium
vocantur
proceres.

Quia vobis iudicium.] Sic Hebræa habent,
hoc est, quia contra vos est hoc iudicium, in quo dam-
nandi estis; accedite ad illud, ut vestram codemnationem
audiat. Sic Hierony. Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, Theophyl. Dionys. Montanus &
Vatab. & hunc sensum indicant LXX. cum vertunt,

A quia ad vos est iudicium. Grauiora enim sacerdotes, &
reges manent supplicia. Chaldaus tamen, Vatab. &
Isidorus, & Rober. alio modo explicant, quia vobis iu-
dicium, hoc est, quia vestrum est facere iudicium, ve-
stra refert docere, & facere quod iustum est; sacerdo-
tum enim est, & regum docere iustum, populi facere,
& ita, & hi, & illi vocantur; ut audiant latam contra
se sententiam nomine populi, primores populi in-
telligit Theophyl.

Speculationi.] Hebr. quia laqueus fuistis ipsi Mit-
spah, & rete expansum super Thabor. & quidem Tigur.
Pagni. Vat. Rober. & Montanus nomen מִסְפָּה mit-
spah proprium esse motis arbitrantur ex Dauide Kim-
hi: idque ex Scriptura potest comprobati: primum,
nam Genes. 31. 48. & 49. vbi dicitur in Vulgato. &
idcirco appellatum est nomen eius Galaad, id est iumulus
testis, intueatur, & iudicet Dominus inter nos; in Hebræo
additur. Idcirco vocauit nomen eius Galaad, id est iumulus
testimonij, & Mispah, id est specula, quia dixit, spe-
culetur Dominus inter me, & te. itaque idem locus vo-

Sacerdotum,
& regum iu-
stum est do-
cere.

³
Mispah no-
men pro-
prium.

catus est à Iacob Galaad, & à Laban Mispah. Iosue A quoque 11. v. 3. *Heueum quoque qui habitabat ad radices Hermon in terra Mispah. Maspha*, vertit Vulgatus, & v. 8. *Campumque Mispah*; & cap. 13. 26. *Vsq̃ue Ramoth, Mispah, & Betonim*. Iudic. 10. 17. *filij Ammon conclamantes in Galaad fixere tentoria: contra quos congregati filij Israel, in Mispah castrametati sunt.* & statim cap. 11. elegerunt sibi ducem Iepthe contra Ammonitas; *coram Domino in Mispah*, seu *Maspha*. & iam inde multa mentio [*Maspha*]; Nam locus erat orationis in *Maspha* in illis diebus. Ex v. autem 29. constat *Mispah* pertinuisse ad Galaad, nam dicitur ex

Mispah Galaad. *Fuit autem super Iepthe spiritus Domini, & transiit ad Mispah Galaad, & de Mispah Galaad transiit ad filios Ammon.* & ver. 34. *Venit autem Iepthe victor in Mispah ad domum suam, &c.* Solet autem Vulgatus nomina propria tamquam appellatiua interpretari, vt illud Psalm. 75. *& factus est in Salem locus eius*, vertit, *& factus est in pace locus eius.* & Isa. 8. 3. *Voca nomen eius, Accelera spolia detrahere; Festina pradari*, nomina propria sunt. Sic accipiendo nomen *Mispah*, vt sit nomen montis, sicut & *Thabor*; David Kimhi, Pagni. Vat. & Rober. similitudinis notam hic subintelligi volunt. Erant enim *Mispah*, & *Thabor* montes editissimi in terra Israel, super quos venatores retia sua extendebant, vt aues aucuparentur, & feras caperent. Vos, ait, & verbo, & exemplo estis laqueus, & offendiculum populo huic, vt eum capiat, vt laqueus tenditur in monte *Mispah*, & rete expandi solet super montem *Thabor*, ad capiendas aues, & feras. At Mōtanus historiam refert ex Hebræis in libro Midras

Sensus 1. ex similitudine.

Sensus 2. ex historia Hebræorum.

Speculatores Ieroboam constituit.

Mispah mōs est Galaad.

Historia Hebræorum confirmatur.

Mispah nomen appellatiuum specula.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Thanhuma, & in ieiuniorum volumine; Ieroboamum hortis, arcibusque in montibus *Thabor*, & *Mispah* extructis, excubias collocasse, quibus populus impediretur statis diebus festis Ierosolymam petere, pœnamque capitis contra intentantibus indixisse: insinuatque id, quod legimus 3. Reg. 12. 28. *Et ex cogitato consilio, Ieroboam fecit duos vitulos aureos: & dixit eis, nolite ascendere ultra in Ierusalem.* Putat autem *Mispah*, & *Thabor* montes esse editissimos, illum in confiniis Iuda, & Benjamin non procul ab Ephraitis; hunc autem in sorte tribus Issacar. Fortasse mons *Mispah*, seu *Maspha* est ille, vbi Asa rex Iuda. 3. Reg. 15. 22. ex lignis, & lapidibus Rama ædificauit Gabaa Benjamin; & *Maspha*, vbi 4. Reg. 25. 23. sedem suam collocauit Godolias. Sed verius videtur *Mispah* esse montem Galaad, de quo supra diximus, cuius ciuis erat Iepthe; ac de hoc confirmatur prædicta historia Hebræorum, ex illis verbis cap. 6. 8. *Galaad ciuitas operantium idolum, supplantata sanguine, &c.* vt eo loco dicemus; nam eadem est ciuitas *Mispah*, & *Galaad*, vel saltem huius pagus, vt Lutetia Parisiorum.

Septuaginta verò, Chaldaeus, Vulgatus, & ceteri interpretes, *Mispah* tamquam nomen appellatiuum transtulerunt, dicentes, *quia laqueus facti estis speculationi, seu specula.* & Hieronymus quidem, & Isidorus, quasi legissent, *laqueus facti estis pro specula, seu speculatione*, ita explicant. Vos, quibus cura est speculandi populum, eumque docendi, auocatis eum doctrina falsa, prauisque vestris exemplis offendiculum illis retendistis, & rete; vt faciunt venatores in mōte *Thabor*. Chaldaeus, Theodoretus, & Theophylactus nomine *speculationis* accipiunt doctores, & Prophetas; qui populum speculantur, & curant; vos, ait, offendicula tenditis, & insidias paratis vestris doctoribus, & Prophetis, vt rete super *Thabor*, qui vobis erant pro oculis, vt vestram impietatem agnosceretis. Nam Ezech. 3. 17. dicitur, *filij hominis speculatorem dedi te domui Israel.* Tertio, Cyrillus hic; & lib. 12. in Ioan. c. 26. Haymo, Alb. Hugo, Lyra, & Dionys. *speculationem* passiuè accipiunt pro plebe speculata; Vos plebecula, cui

constituti estis speculatores, laqueos aperuistis, offendicula retendistis, & vt rete super *Thabor* expandistis, dum & verbo, & exemplo ad idololatriam induxistis, & à vero Dei cultu remouistis. & hi quidem ad sacerdotes, & principes sermonem dirigunt, quasi initio sacerdotes vocauerit ad iudicium, sed coram populo, & regia domo, vt periculo illorum ad se redirent. De *Thabor* diximus late super 46. caput Ieremias. Nam de montibus hic est sermo terræ Israel, non Iuda.

Et victimas.] Hebr. & *maclare declinantes profundauerunt.* ponitur autem infinitum *maclare*, pro nomine *maclationem*, seu *victimam*, vt sit communior sensus: & victimas, quas ferebant probi Israelitæ Ierosolymam, vos deflexistis in profundum impietatis, vt eas scilicet idolis offerrent: hoc est, declinantes fuistis *maclationem*, profundauerunt, id est, profunde, omni studio, etiam nece intentata illis, qui resisterent. Nam *profundare* est vehementem alicui rei operam dare, vt Isai. 31. 6. *Conuerimini sicut profundastis discessionem*, hoc est, sicut profunde, & vehementer discessistis. Hoseæ 9. 9. *Profunde peccauerunt*, id est, vehementer. Ad sacerdotes fit sermo secundum omnes. Hunc sensum afferunt Hierony. Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Isidorus, & Montanus, & confirmat id, quod diximus, & consilio Ieroboam constitutos esse speculatores, qui impedirent euntes Ierosolymam ad sacrificandum. Vatab. & Robertus ita vertunt. *Maclare Apostata profundauerunt.* hoc est, Apostata ad maclandum victimas idolis, profundo ingenio callidum hoc consilium inierunt, vt dicerent, se facere in honorem Dei, cum tamen ego interim non desisterem eos obiurgare. *astutia profunda*, inquit Isidorus, qui ex M. addit hunc sensum, *victimando declinantes fuerunt in profundum*, hoc est, omnino recesserunt à Deo sacrificia idolis offerendo, me etiam Dei Propheta obiurgante. Quarto, legunt alij, *in profundum abierunt maclando.* hoc est, multi, & assidui fuerunt in maclando; multas hostias immolarunt, quod dixit Chaldaeus, & sacrificat idolis largissime. Septuaginta dum legunt apud Hierony. & Vaticanum Codicem, Theodoretum, & Theophyl. *quod qui capiunt venationem confixerunt*; hunc sensum indicant, quod rete terræ infixerunt, qui venationi dabant operam vt venarentur, & caperent aues, aut feras. Hoc est, iugulare, seu maclare declinantes profundauerunt, hoc est, infixerunt instrumenta venatoria qui declinant ad iugulandum, & occidendum feras. In Codice Complut. & Regio legimus. *Qui rapiunt venationem timuerunt.* hoc est, illi, qui declinant ad venandum, timore concussi sunt ob ferarum rugitus, & feritatem: & tamen Israelitæ in his suis flagitiis occidendo homines, nihil verentur.

Et ego.] Hebr. & *ego vobis misar omnibus eis.* *Misar* autem proprie seuerior institutio est, correptio, seu castigatio, qua à malo arcentur homines doctrina, minis, aut pœna. Et ego, ait, *correptio*, seu *coercio omnibus illis*, seu *eruditio fui*; siquidem semper illos erudiebam ad bonum, & inuitabam ad pœnitentiam per Prophetas meos, volens emendare, non perdere; ita tãquam verba Dei explicant Hieronym. Rupertus, Haymo, Hugo, & Dionys. hoc volunt LXX. cum dicunt, & *ego magister vestrorum*; & Vulgatus; & *ego eruditor omnium eorum*, quia non deserueram magisterium meum in illos, etiamsi ipsi meruissent. Albertus, & Lyra explicant, & *ego cognitor eorum*, hoc est, cum nihil me lateat flagitiorum eorum. Vatab. Pagni. Montanus, & Isidor. tanquam verba Prophetæ sic transferunt. & *ego increpatio*, vel *obiurgatio omnibus illis*; Quasi dicat: & ego nunquam destiti eos arguere, & obiurgare ne cultum cum sequerentur. Vel per meos Prophetas,

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Iuxta lectionem LXX.

Sensus 1.

Dei verba qui semper homines erudit.

Sensus 3.

Prophetæ verba qui improbos coarguit.

vt

3. Sensus.
Dei verbo
comminatis
captiuitatē.

6
Ingenium
Israel rebel-
le non nisi
captiuitate
domabitur.

7
Pœna respō-
det culpæ.

Metaphora
ab agricolis.

Virgilius.

Vltio erit
testis super-
biæ Israel.

Ex vultus
inuerecūdia
interna pro
pēio ad ido-
la manife-
stabitur.

8
Sensus 1.
de filiis ex
alienigenis
genitis.

Filiōrū cura.

Sensus 2.
de filiis in
errore geni-
tis.

Sensus 3.

vt ait Vat. & Rob. vt sint verba Dei. Chaldæus, Theodoretus, & Theophyl. tamquam verba comminatio accipiunt, & ego adduco correptiones super omnes illos, ait Chald. hoc est castigationem inducam in eos, captiuitatem; puniam ego eos, & coërcebo pœnis captiuitatis.

Ego scio.] Ego, ait, noui ingenium pessimum regum Israel, & ipsius populi impietatem, ne se excuset, reiiciendo culpam in suos reges, & principes; & nomine Ephraim reges Israel, seu primores; nomine Israel populum intelligunt Hieronymus, Theophyl. Rupertus, Haymo, Alber. Hugo, Dion. & Montan. quod Ieroboam fuisse de tribu Ephraim oriundus. Theodoretus, Lyra, & Vatab. ac Rober. populum Israel accipiunt vtroque nomine; nam repetitione eiusdem auget populi animum rebellem; quem ait Dominus se cognouisse quod non mitescat, nec emolliatur monitis quibusque aut minis, vt ait Rupertus, nisi onere captiuitatis edometur. Vnde subiicitur. Non dabitur studia eorum, vt reuertantur ad Dominum suum. Hoc est, non veniet illis in mentem cogitare de conuersione sua; ita Hieron. & alij ferè omnes, vel secundum Chald. Pagni. & Vat. Non missa facient opera sua vt cogitent de sua conuersione.

Et respondebit.] Pœna debita tam impudenti Israelis arrogantia, qua Deo contempto, gaudet idolis, infligetur ei in facie, vt non possit negare talem culpam tali pœna puniri: is enim fructus est, qui respondebit illi impietatis labori. ita Hieron. Theodor. Theophyl. Haymo, Alb. Hugo, Lyra, ynde & Chald. dixit: *deprimetur gloria Israel ipsi videntibus.* Sumpta est metaphora, vt ait Ruffinus, ab agricolis, quibus terra in fructu respondet culturae, iuxta illud Virgil. 1. Georg.

*Ille seges demum votis respondet auari
Agricola, bis que Solem, bis frigora sensit.*
Et Paul. dixit ad Galat. 6. 8. *Qua seminauerit homo, hac & metet.* Vatab. Pagni. Isidor. Montan. & Rob. hoc verbum pro testificari acceperunt, vt Deuteron. 1. *Non respondebis; pro, non testificaberis contra proximum tuum falsum testimonium,* vt sit sensus, superbia Israel, qua Deum spernit pro idolis, testificabitur palam contra eum, quia palam arguetur, aut quia iuste vltio Dei contra eos defæuiet. Montanus solus vult non de pœna futura, sed de eius impudentia hic loqui. Adeo impudens est Israel, vt arrogantia eius, quæ in facie eius apparet, testificetur internam procliuatatem, & vitiosam mentem ad idola; quemadmodum vultus inuerecundia ostendit, & aperit mulieris internam impudicitiam. Nec est quod laboremus in aperienda, aut requirenda Israelis improbitate, cum ipse palam se prodar, & in facie ostendat suam arrogantiam, vt illud Isa. 3. 9. *Agnitio vultus eorum respondebit eis, & peccatum suum, quasi Sodoma predicauerunt, neque absconderunt,* hoc est, vultus apertus testificabitur eum, qualis sit, aut deponet contra eum.

Filios.] Filios ex alienigenis vxoribus genitos, ac proinde alienæ religionis, intelligunt Chaldæus, Theodoret. Theophyl. Paulus Burgenfis, Dionys. Isidorus, & Montanus contra præceptū Domini Exod. 34. 16. *Nec uxorem de filiabus eorum accipies filius tuus, ne postquam ipse fuerint fornicata, fornicari faciant & filios tuos in Deos suos.* & Deuteronom. 7. 3. *Neque sociabis cum eis coniugia, filiam tuam non dabis filio eius, nec filiam illius accipies filio tuo; quia seducet filium tuum, ne sequatur me, & vt magis seruiat Diis alienis: irasceturque furor Domini, & delebit te cito.* Secundo, filios explicant, quos in errore genuerant, & idolis consecrantes aliena forma initiauerant per ignem traduentes. Hieronym. Haymo, Albert. Hugo, Dionys. & Isidorus. Tertio, idem Hieronym. Rupertus Lyra, Vatab. &

A Rob. filios intelligunt metaphoricè, quos idolis genuerant sua doctrina, nempe, quos discipulos acquirerant, facientes suos, qui erant alieni à falsa religione. Nam cum ait Hieronym. qui in idolorum errore generati sunt, vtroque modo potest intelligi, vel illi, quos genuerunt ex suis vxoribus, dum erant in idololatria; vel quos docuerunt errorem idolorum.

Nunc.] Pro mensis, Hebr. חודש *hodes* LXX. vertunt, *rubigo*, quasi nomen Hebræum esset חסיל *Hasil*. Aquila vertit *Neomenias*, id est, *Calendas*. Symmachus verò, & Theodotion, *mensis*, vt Vulgatus, & ceteri interpretes transtulerunt; & quidem Chaldæus, Hieron. Haymo, Alber. Hugo, Dionys. & Tigur. sic intelligunt, breui per singulos menses absumet eos hostis, cum omnibus eorum sortibus. nullus enim mensis erit, in quo non eos vastet hostis: sic enim ait Chaldæus: *Nunc adducam aduersus eos populos per singulos menses, qui populabuntur fructus terre eorum;* & Tigur. *Idcirco in singulos menses comedet eos hostis cum agris suis.* Et hoc est, quod dixit Ioel 1. *Residuum eruca.* Partes autem eorum vocat clerus, vt dixerunt LXX. seu sortes, quæ singulis tribubus obtigerunt mensura funiculi. At cur allegerat per singulos menses ab hoste consumendos, cum ex historia Regum Israel constet intra spacium 25. annorum à 12. Phacee vsque ad 9. Hoseæ regis postremi Israel, factam hanc totius Israelis vastationem, & stragem per sua interualla? Nam ex quatuor captiuitatibus, quas in 1. cap. Hoseæ num. 10. diximus per tulisse Israelem ex sententia Hieronymi, prima accidit anno 12. Phacee; secunda accidit post octo annos ad finem Phacee: Tertia post tres annos, tertio anno Hoseæ; quarta, & extrema transactis annis quatuordecim, nono anno Hoseæ; quo capta est Samaria. videtur Propheta breuitatem vastationis respexisse, quam mensem vocauit. Ideo Vat. Isidor. & Rob. explicant, Nunc post menstruum tempus hoc est, breuissimum, perituri sunt cum omnibus possessionibus sorte illis distributis. Cito, ait, *deuorabis eas hostis in mense;* intra spatium vnus mensis, breuissimum quidem tempus. At certè difficile intelligitur, cur Propheta hac forma loquendi vsus sit, & vno mense deuorandos dicat, cum iam dixisset, *nunc*, hoc est breui, nec in Scriptura similis inuenitur. Quare R. Salomoni, Lyrano, & Montano videtur, sermonem esse de peculiari mense, in quo erant absumendi omnino, & regnum Israel finiendum: is autem fuit mensis *Ab*, qui nostro Iulio respondet: in eo enim mense dicunt captam Samariam anno Hoseæ 9. coniectura probat Montanus, quod Iudæis is mensis funestus sit, infelix, & infausus, vtpote, in quo primum, ac secundum templum dirutum sit, & multæ aliæ calamitates eis euenerint, quæ numerantur à Montano. Est eiusdem sententiæ Hugo, qui ait, *in vno mense captiuiabuntur*, & quidem si certum nobis esset Samariam captam illo mense, non esset quod huic rei commodius quæreremus. Fortasse quia ad Iudam simul loquitur, vt constat ex præcedentibus, & sequentibus, significatur consummatio totius populi cum sortibus eius, quæ facta est, cum capta est, & combusta Ierusalem mense *Ab*, Iulio. Tunc enim totus Israel, omnes 12. tribus consummata sunt, & sortes immixtæ, perturbatæ, & destructæ, nam de eodem hoc mense David Kimhi explicuit hunc locum; quo, & illum Ierem. 2. 24. *in menstruis eius inuenient eam.* Hebr. *In mense illius*, nempe, qui decusus, & determinatus est ei, vt in eo cōsummetur, ita Pagn. in Thesauo, verbo חודש *Hadas*.

Clangite.] Gabaa, & Rama duæ sunt ciuitates tribus Benjamin sibi inuicem vicinæ in excelso sitæ, quasi duæ arces; nam ex Gabaa natus est Saül. Ramam autem, quæ in septimo milliario est ab Ierusalem, rex Israel ædificabat, & occupabat, vt exitum clauderet

De filiis, hoc
est de disci-
pulis erroris.

9
Lectio-
nis
ratio.

Sensus 1.
Singulismē-
sibus conte-
rendos.

Annis 25.
contritus
Israel.

Captiuitatis
4. Israelis.

Sensus 2.
in mēse, pro
breuissime.

Sensus 5.

De mense
Ab.

De consum-
matione to-
tius Israel
facta 11. an-
no Sedecia.
Mense Ab,
Iulio finitus
totus Israel.

10
Gabaa, &
Rama quæ
vrbes.

Melius per
Hoseam.

explicant de tributo, quod Hoseas rex pendebat Sal-
manasari regi Assyriorum, factus ei seruus, vt tran-
quille agere in regno relinqueretur, vt refertur 4. Reg.
17. 3. qua ratione putabat sanari posse languorem
suum, quem iam experiri incipiebat.

Achaz misit
ad Teglat-
phalasar.

Quod addit, & misit ad regem vltorem. De Achaz
intelligunt cum Hieronymo, & Cyrillo supra dicti, &
Montan. quando, vt legimus 4. Reg. 16. 7. & 2. Par.
18. 20. misit legatos ad Teglatphalasar regem Assy-
riorum, vt vlcisceretur se de Phacee rege Israel, &
Rasin rege Syria. Chaldaeus tamen, Theodoretus,
Theophylactus, & Lyra videntur intelligere de eo-
dem Israele, quando Hoseas misit legatos ad Sua re-
gem Ægypti, vt se vlcisceretur de rege Salmanasari;
& nihilominus captus ab eo est, & in carcerem mis-
sus, & Salmanasar obsedit, cepitque Samariam, vt le-
gimus 4. Reg. 17. 4. & quidem si de solo Israele hæc
acciperemus, & non de Iuda, recte hæc historia con-
ueniret; at diximus de vtroque sermonem esse.

Iareb vltor
quis fuerit.

Rege autem.] *Iareb*. LXX. dixerunt *Iarib*.
& Hebraei quidem Pagni. Vatab. Montanus, Isidor.
& Rob. nomen proprium vrbis in Assyria esse indi-
cant. Theodoretus nomen regis Ægypti, qui tamen
Sua dicebatur, vt vidimus. Verius Symmachus, &
Vulgatus, ac Chaldaeus, & Tigurina *Vltorem* verterunt:
sicut Aquila, & Theodotion *Iudicem*. Est enim tertia
persona futuri hiphil à verbo *rub*, idem quod, *vl-
ciscetur*. Misit ergo nuncios ad regem, qui vlturus eum
esset de hostibus suis, ita vocatur rex Assur, quod tam-
quam omnium potentissimus omnes opem implo-
rantes vlcisceretur, & tueretur. Hoseæ 10. dicitur, *Si-
quidem & ipse in Assur delatus est, munus regi vltori*.
hinc Iudic. 6. 31. *Si Deus est Iareb, vlciscatur se de eo,*
*qui suffodit aram eius, ex illo die vocatus est Gedeon Iero-
bahal, quod dixisset, Ioas: Vlciscatur se de eo Bahal, qui suf-
fodit aram eius.*

15

Quasi leæna.] *Sachal* truculentissimam be-
stiam significat, & leonum genere, viribus terribilem, & vo-
ce. Iob. 4. rugitus leonis, & vox *Sachal*. & Psal. 81. Super
Sachal, & super basiliscum ambulabis, & conculcabis leo-

nem, & draconem. Pantheram LXX. transferunt, Vul-
gatus fere *leamam*. *Cephir* autem catulo maior est Cephir leu-
leunculus, qui iam prædas capere didicit, audacior, culi genus.
& ferocior. Ezech. 19. *Eduxit unum de leunculis suis,*
*qui Cephir factus est, & didicit capere prædam, & homi-
nem comedere.* Ait ergo, ego ego rapiam prædam, vt Leo,
& abibo, & tollam mecum prædam in speluncam meam;
hoc est, non desistam donec abducantur in captiuita-
tem. Sic Haymo, Vatab. & Monta. *Vadam, & reuertar*
ad locum meum, hoc est, post ductos captiuos, red bo
in cælum sedem meam, & nullo signo ostendam iam
illis præsentiam meam, vt faciebam in templo, relin-
quam curam eorum. ita Chald. Hiero. Theodoretus,
Cyril. Theophyl. & omnes. perseuerat in metaphora
leonis, qui solet cum præda abire in speluncam suam,
relicta, iam præda dispersa; vt notant Græci pa-
tres.

Donec deficiatis.] Vltique quo *verbum* *asam* proprie est *reum peragi*, & in culpa esse, &
ob illam abominabilem: vt sit hoc loco, donec se reos, &
obnoxios culpa agnoscant; ita interpretantur Chald. Ti-
gur. Montan. Vat. Isidor. & Rob. quasi dicat; donec
pressi calamitatibus, dum viderint se omnibus factos
abominabiles ob pœnam culpæ debitam, se deliquisse
agnoscant, & quærant Dei faciem. Atque ita so-
let vertere Vulgatus hoc ipsum verbum, vt c. 4. 5.
non delinquat saltem Iuda. 10. 1. & deliquit in Bahal. Isa.
24. 6. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt
*habitantes eius: ita modo; donec delinquant, hoc est do-
nec agnoscant, & fateantur se peccasse, aut reos esse.*
Ecce quo tendant diuina flagella, calamitates, & ca-
ptiuitates; in agnitionem peccati, vt deleatur; & hoc
est, quod Vulgatus dixit, donec deficiant præ dolore, cul-
pæ videlicet, & LXX. donec dispereant ob similem
afflictionem, & cruciatum, & ita afflictæ quærant fa-
ciem meam, non Assyrios, non aliud humanum auxi-
lium: quamuis Hiero. explicet, donec se deiectos ex-
perti ad saniores redeant mentem, & Haymo,
Alb. Hugo, Lyra, & Dionysius. Vide orationem
Baruch.

16
Lectiois ra-
tio.

Ideo flagel-
lat Deus, vt
deleatur pec-
catum.

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPVT SEXTVM.

PARAPHRASIS.

1 **I**N tribulatione sua 2 mane
confurgent ad me: venite, &
2 reuertamur ad Dominum. ||
Quia 3 ipse cepit, & sanabit
3 nos: percutiet, & curabit nos. 4 || Viuificabit
nos post duos dies: in die tertia susciabit nos,
5 & viuemus in conspectu eius. 6 Sciemus,
sequemurque vt cognoscamus Dominum:
7 quasi diluculum præparatus est egressus
eius, & veniet quasi imber nobis tempora-
4 neus, & serotinus terræ. 8 || Quid faciam tibi
Ephraim? quid faciam tibi Iuda? miseri-
cordia vestra quasi nubes matutina, & quasi
5 ros mane pertransiens. 9 || Propter hoc do-
laui in Prophetis, occidi eos in verbis oris
mei: 10 & iudicia tua quasi lux egredientur.
6 11 || Quia misericordiam volui, & non sacri-
ficium, & scientiam Dei plusquam holo-
7 causta. || Ipsi autem 12 sicut Adam transgres-
si sunt pactum, ibi præuaricati sunt in me,

Quam summè fuerint 1 afflictati, tunc, 2
celerrimè sese excitabunt ad queren-
dum me, sibi inuicem dicentes, venite,
reuertamur ad Dominum, à quo pec-
cando recessimus, quia ipse est, non homo vllus, qui
nos 3 rapuit, & in captiuitatem duxit, & idem
ipse est qui nos est liberaturus: ipse percussit, & ipse
medebitur, & colligabit linteolis vulnera nostra.
Post breue, duorum instar dierum, spacium illu-
cescente sui in hunc mundum aduentus luce, 4 nos
vitæ restituet, & in iocundiores per eius gratiam
viuendi rationem suscitabit. 5 & iam deinceps
nos peculiari cura, ac prouidentia intuebitur. &
cum semel eius bonitatem 6 nouerimus, imitabi-
mur eum, vt per eum in Dei Patris cognitionem
valeamus peruenire. 7 Sicut enim aurora certò so-
let nocti succedere, sic ille sol iustitiæ Christus certò
obuius exibat nobis, ac infundet sese ad spiritualem
sationem, & ad fructus iustitiæ maturandos,
quemadmodum solet pluuia temporanea, ac seroti-

na terra influere opportunè fecundanda, & complenda. Sed his in suum tempus relictis ad præsens conuerto sermonem: procuravi te reuocare minis, te reducere promissionibus. ⁸ Quid ulterius faciam tibi o Israel? quid faciam tibi o Iuda? si quæ enim cogitatio sanctitatis, aut pietatis tangit vos resipiscentes, ut nubecula mane coacta Solis calore dissipata euanesceat: aut quasi ros matutinus, qui flante aura, aut sole exorto consumitur, pertransit. Habeo testes Prophetas, ⁹ quorum diligentia usus sum, ut vos quasi lapides instrumentis excolerem: quosque crebris ictibus pulsaui usque ad necem, ut nullam præteriri sinerent occasionem vos commonefaciendi, ¹⁰ ut iustitiæ vestræ instar lucis orirentur, ac splenderent. ¹¹ Nam probitas, ac pietas est, quæ mihi grata est magis quam sacrificium; legis notitia, & observatio quam holocausta. At vos, ut sectatores, ac filij ¹² Adam, transgressi estis pactum legis meæ; eamque perfregistis, idque in terra uberrima, quam instar paradisi ego vobis plantavi. Et ut rem ita se habere probetis; ¹³ Ecce Galaad Ciuitas Ramoth præcipua ¹⁴ idolorum cultrix, quæ cum sit asyllum effusorum sanguinis, ipsa plena est cædium, & sanguinis innocentum effusi; nam ¹⁵ in angustiis viarum, armato milite occurrit cuique transeunti, & suo consilio subsidioque adiuuat impium ¹⁶ sacerdotum corruptum, qui in viis spoliunt, occiduntque pergentes ex Sichem Ierosolymam ad adorandum, conuertentes eos, ad vitulos adorandos. Portentosum planè scelus audent operari. Nec in una hac ciuitate; nam ¹⁷ in vniuerso populo Israelitico rem vidi horrendam; siquidem totum eum occupauit cultus impius regis tribus Ephraim, vniuersus ille contaminatus est. ¹⁸ Sed & tu o Iuda depone messem, & sustine segetes tuas metere interim dum in captiuitatem duceris usque ad reditum, cum conuertam captiuitatem tuam, ac te tuæ huic terræ restituum.

¹³ || Galaad ¹⁴ ciuitas operantium idolum ⁹
supplantata sanguine ¹⁵ || Et quasi fauces vi- ¹⁰
rorum latronum ¹⁶ particeps sacerdotum,
in via interficientium pergentes de Sichem:
quia scelus operati sunt. ¹⁷ || In domo Israel ¹¹
vidi horrendum: ibi fornicationes Ephraim;
contaminatus est Israel. ¹⁸ Sed & Iuda po-
ne messem tibi cum conuertero captiuita-
tem populi mei.

A R G V M E N T V M.

DESCRIBIT in primis Iudeorum omnium disperforum ex afflictione ad Deum vociferationem, & conuersionem, Christi que illis occurrentem gratiam. Deinde probat omnem Israelem fuisse idololatria contaminatum, & ideo meritò captiuium ducendum; idem euenturum Iudæ, cum spe tamen reductionis.

C O M M E N T A R I V S.

Capitis ini-
tium variū.

Hoc caput diuersimodè ab interpretibus inchoatur. Nam Chaldaus, & ceteri Hebræi, Pagni. & Rob. inchoant ab illis verbis; *Venite, & reuertamur ad Dominum.* præcedentia autem verba, in tribulatione sua mane consurgunt ad me, subiiciunt fini capitis quinti. Septuaginta apud Theodoretum, & Theophyl. caput incipiunt ab illis verbis. *Quærent faciem meam in afflictione sua,* &c. Tertullia. lib. aduersus Iudæos cap. 13. & Cyprianus lib. de Orat. Dominica ad finem, incipiunt ab eo verbo. *Ante lucem, vel aluculo surgent ad me dicentes, eamus, & reuertamur.* & Tertul. lib. 4. aduersus Marcio. c. 43. altius exorditur. *Ut quærent faciem meam ante lucem, vigilabunt ad me, dicentes; eamus, & conuertamur ad Dominum.* Denique Tigur. & Vat. paulo altius initium sumpserunt, & reuertar ad locum meum donec se in culpa esse agnoscant, & quærent faciem meam in tribulatione (quæ erit illis) requirerent me diligenter, dicentes venite, &c. Sensus nihilominus idem est, nisi quod LXX. Codicum Complut. Regij, Vaticani, & Hieronymi, iungunt ita verba: *in tribulatione sua manebunt, vel mane vigilabunt ad me dicentes.* Ut etiam Chaldaus, & Vulgatus cum ceteris interpretibus. At LXX. apud Theodoret. & Theophyl. quam legendi rationem videntur secuti Tertul. & Cypria. ita iungunt. *Quærent faciem meam*

Connexio
capitis.

A in tribulatione sua, & mane vigilabunt ad me dicentes. omnes autem subintelligunt, dicentes, quamuis non sit in Hebræo.

In tribulatione.] De qua tribulatione sit sermo, non eadem est expositorum sententia. Nam quidam explicant de tribulatione decem tribuum sub Assyriis; qua inducti sunt ad poenitentiam, & reuocati ad verum cultum Dei per Ezechiam, ut ait Albertus, qui misit cum Epistolis legatos.

2. Paral. 30. 6. ad omnem Israel, dicentes. Filij Israel reuertimini ad Dominum: & reuertetur ad reliquias, quæ effugerunt manus regis Assyriorum, &c. Plurimi interpretum, nempe Haymo, Albertus, Hugo,

B Dionysius, & alij intelligunt de tribulatione, quam Iudæi passi sunt in captiuitate Babylonica sub Chaldeis: ea enim afflicti ceperunt conuertere ad Dominum, ut prædixit Ierem. c. 29. Cum ceperint impleri in Babylone 70. anni, visitabo vos, & inuocabitis me, & ibitis, & orabitis me in toto corde vestro. Hoc impletum esse constat ex cap. 2. Baruch. & 1. Esdræ. 1. Excitati sunt omnes, ut redirent in Ierusalem, & adificarent templum.

Sunt tertio alij, ut Montanus, quibus videtur sermonem esse de tribulatione Iudæorum, quam per orbem dispersi modo patiuntur, post urbem sanctam, templumque destructum per Titum, & Vespasianum.

Verum certior intelligentia est, quam insinuat Hierony. Theodoretus, & Theophylactus, ut loquatur de tribulatione, quam passus est vterque populus decem,

1. Expositio
de tribula-
tione Israel
sub Assyriis.

2. Expositio
de tribula-
tione Iudæ
sub Chal-
dæis.

3. Expositio
de tribula-
tione post
urbem à Ti-
to euerfam.

4. Expositio
vera de tri-
bulatione v-
triusque po-
puli captiui.

cem, ac duarum tribuum in sua captiuitate; siquidem angustis pressi captiuitatis ad se redibant, seseque exhortabantur ad veram ad Dominum conuersionem: ab eo solo veram sibi, & integram salutem promittentes. Probatum autem vera hæc sententia; Quia Deus clementissimus his verbis consolatur eos, quos superioribus minis desolatus fuerat; & remedium promittit iis, quos percusserat, & quibus plagas infligerat. At vtrique populo Israel, & Iudæ comminatus fuerat plagas, & vulnera per Assyrios, & Chaldaeos infligenda; vtrumque populum asseuerat se derelicturum in captiuitate iacentem, donec onere angustiarum fatigati suam culpam agnoscerent, & quærent faciem Domini. Ergo de hac vtrique populo communi tribulatione, quam caperunt sentire, cum se ab hostibus Assyriis, & Chaldaeis affligi, premique viderunt, & à Deo se desertos, & nullam opem in alio, vel homine, vel Deo posse perquiri, nisi à Deo vero suo. Non ergo id accidisse dicendum est solis Iudæis captiuis in Chaldæa; neque solis Israelitis in Assyria, neque vtrisque cum essent in terra sua, & euasissent manus Assyriorum tempore Ezechias, nam illi, quos per nuncios conuocabat Ezechias, non erant in captiuitate. Neque demum id potest accipi de tribulatione Iudæorum post excidium eorum per Romanos; quia hic consolatur Iudæos, & Israelitas in afflictione prioris illius captiuitatis positos, de qua dixerat, & vidit Ephraim languorem suum, & Iudas vinculum suum: & abiit Ephraim ad Assur, & misit ad regem ultorem, & ipse non poterit sanare vos; & deinde minatur Deus se capturum vtrumque populum, & ducturum in captiuitatem, & deserturum eos, donec dispareant, & culpa cognita, quærant Iehouam; & redeant ad eum celeriter sua excitati captiuitatis tribulatione: non loquitur ergo de tribulatione posterioris dispersionis, in qua modo sunt. Præterea quia si de sanitate, & suscitatione per Christum in priori suo aduentu est sermo; ergo tribulatio, qua inducti sunt, vt ei adhererent, præcessit illum; non subsequuta est.

Mane consurgit.] Verbum Hebræum *וַיִּשָׁחַר* Sahar si ficto aliquo verbo Latino explicare vellemus, diceremus, idem esse ac diluculare, seu aurorare: manicare transtulerunt Complutenses; quod est ad auroræ exortum aliquem requirere, vel quicquam facere, etiam neglecta propria utilitate, doctum calamitatis periculo. Hoc studium explicuit Salomon Prou. 1. 27. Cum irruerit repentina calamitas; & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio, & angustia, tunc inuocabunt me, & non exaudiam, aurorabunt me, aut summo mane conuenient, aut querent me, & non inuenient. Sic modo: in tribulatione sua aurorabunt me, citissime, diligenter, & quam primum requirent me, vt explicant Theophyl. Albertus, Hugo, & Montanus, accurrent ad me ad exortum auroræ, vt more hominum, statim ac exciter, me expeditum inueniant, & mecum negociantur de sua liberatione, & fratrum suorum: nam ideo non contenti propria salute sese mutuo prouocabunt, dicentes, *venite*, &c. otto eis lumine pœnitentiæ, explicuere Hieronymus, Haymo, & Dionys. vel in spiritali Dei aurora. Hanc autem celerem exhortationem Lyra putat tempus esse prædicationis Ioannis Baptistæ, qui multos ad pœnitentiam conuertit in mane temporis gratiæ. Tertullianus verò lib. 4. aduersus Marcion. cap. 43. propriè accipit, pro officio mulierum, quæ ante lucem conueniunt ad sepulchrum cum odorum paratura. De hoc enim per Hoseæ, vt querant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me dicentes, *eamus*, & conuertamur ad Dominum, &c. Quis enim hæc non credat in recogitatione mulierum illarum volutata, inter dolorem præsentis destitutionis, qua percussæ sibi vide-

antur à Domino, & spem resurrectionis ipsius, qua restitui ritè arbitrantur? Verum iuxta dicta Num. 1. hoc tempus est captiuitatis vtriusque populi, in quo angustati, & afflicti, omni hominum auxilio desperato, ad Deum pœnitentia suorum scelerum contriti, omni abiecta mora, redierunt, excitati monitis principum, Iesu, & Zorobabelis, & Prophetarum, Esdræ, Haggæi, & Zachariæ, & à similibus aliis viris probis. Erat autem tempus illud instar diluculi noctis transactæ captiuitatis.

Ipse cepit.] Hebr. *quia ipse rapuit, & sanabit nos, percussit, & alligabit nos.* Respondent hæc verba Dei verbis, quibus dixerat, & ipse non poterit sanare vos, nec soluere poterit à vobis vincula, seu alligaturam, ego ego capiam, seu rapiam, vt leana rapit prædam, & confringit. Ait ergo; Reuertamur ad Deum, quia ipse est, qui leonis instar nos rapuit, non Assur, non Nabuchodossor, non quisquam alius, & ita solus ille est, qui nos possit sanare ex eius ictu oppressos, & vulneratos; ipse est qui percussit nos; & ita solus ipse poterit colligationes adhibere, & fasciis quasi vinculis, comprimere, vt Ezech. 34. Quod infirmum fuit non consolidastis, quod egrouum non sanastis, quod confractum non alligastis. Isa. 30. in die, quo alligauerit Dominus vulnus populi sui. LXX. hoc verbum extremum, curabit nos, Græcè dixerunt *μωρώσει*, vt etiam veteres alij interpretes, vt ait Hieronymus, apud quem, & apud Theodoretum, Theophyl. & codicem Vaticanum, Latine transferatur, curabit; & confirmant suis commentariis hanc interpretationem. Ait enim Hieronymus, pro eo, quod nos diximus, curabit, omnes similiter transferunt *μωρώσει*; propriè autem *Mora* appellantur linteola, quæ inferuntur vulneribus, vt putridas carnes comedant, & extrahant purulentias. At in Codice Complutensi, & Regio illud idem verbum transfertur turbabit, quasi discrimen notatum sit inter *μωρώσει* à *μωτός*, quod est vulnero, turbo, & *μωθήσει*, à *μωτός*, quod est medeor, vel curo vulnus linamento, vt cito claudatur, & hoc vltos veteres interpretes, quod rei, qua de agitur, & verbo Hebræo magis conueniat. Nihilominus bonos auctores inuenimus verbum *μωρώσει* in ea significatione accepisse, in qua Græcos, & Hieronymum diximus accepisse, vide Henricum Stephanum in Thesauro.

Viuificabit nos.] Locus est celebris, & iuxta omnes de Christo prænunciatus: at propter diuersitatem applicantium difficillimus; sed vt veriore intelligentiam seligamus, alias quaslibet breuiter referemus, simulque rationem ostendemus, quæ refelli debeant.

Prima intelligentia sit Hebræorum quorundam intelligentium de celeri liberatione ex illa tribulatione, in qua tunc erant: quasi dicat, sperate in Domino, qui liberabit nos de hac afflictione, & pene extinctos huiusmodi ærumnis intra breue tempus nos viuificabit; & tertia die, quasi qui è monumento resurgit viuens, resurgemus educti de captiuitate; & ita afferti in libertatem viuemus in conspectu eius, & illi adhærebimus. Probatum autem hæc expositio, quia eiusmodi allegoria mortuorum, & suscitatorum depingi solet deploratus status Iudæorum captiuorum Babylone, & Israelitarum, & eorū liberatio, vt Ezech. 37. vbi ostensa sunt Prophetæ multa ossa, quæ postea copulata, afflatu spiritus in viuos homines euaserunt. Deinde quia si historiæ illius temporis conuenire deprehendimus, quid opus est ad futura recurrere? Verum licet verba vtrumque possent liberationi è corporea captiuitate accommodari, si tantum esset sermo de Iudæorum reditu è Babylone. At quia probauimus num. 1. hic esse sermonem de vtroque populo Iudæorum, & Israelitarum, ac de vtriusque captiuitate,

De Captiuitate populi vtriusque.

Deus est qui cecidit, & qui curaturus est.

Septuaginta.

Mora quid.

Verbi Græci notatio.

Locus difficilis.

1. Intelligentia de libertate è captiuitate.

Refutatio.

Ratio.

Ratio altera.

Hebræi verbi significatio.

Manicare.

Tribulatio ad Deum adducit.

De prædicatione Baptistæ.

Tertull. De diluculo resurrectionis Christi.

rate, ac proinde de vtriusque liberatione, & suscitatio-
tione: cum alias nouerimus decem tribus non fuisse
liberatas, sed adhuc in sua dispersione manere, neces-
sario nobis dicendum est, de alia liberatione e sua tam
longa tribulatione hæc verba explicanda: & sicut
vtrique populo communis prædicatur tribulatio, & in
ea ad Deum conuersio, ita vtrique populo communis
prænnunciatur liberatio, ac suscitatio, quæ ante tēpus
Christi nunquam contigit.

Secundo: multi ex Patribus hunc locum explicant
de Christi resurrectione facta tertia die, vt habemus
in Symbolo: & in vniuersum id affirmant Tertullian.
lib. aduersus Iudæos, cap. 13. & lib. 4. aduersus Mar-
cio. cap. 43. Cyprianus lib. 2. Testimo. cap. 25. La-
ctantius lib. 4. Institut. cap. 19. Dorotheus in synopsi,
in Hoseã, Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 28.
Sunt tamen qui his verbis dicant promitti hominum
resurrectionem in Christi resurrectione, quasi in cau-
sa, & principe suscitandorum, vt Cyrillus Ierosolymit.
Catechesi. 14. Gregor. Nyssenus lib. de cognitione
Dei, cap. de Christi resurrectione, & Rufinus in Sym-
bolum num. 17. qui putant hæc verba, *uiuificabit nos*
post duos dies, in die tertia suscitabit nos, & uiuemus in

conspetu eius; in persona eorum dici, qui vna cum
Christo surrexerunt, & venerunt in sanctam ciuita-
tem, & apparuerunt multis. Alij, vt Theodoretus, Au-
gustinus iam dictus, Gregor. Homil. 20. in Ezech. An-
selm. in 1. Corinth. 15. & S. Thomas in cap. 2. epist. ad
Ephes. lect. 2. Adrianus Fimus lib. 6. contra Iudæos,
cap. 79. & Galatin. lib. 8. cap. 22. intelligunt de omni-
bus suscitandis, qui suscitati sunt tertia die in capite

Christo; nam sua resurrectione nobis spem ingenera-
uit nostræ resurrectionis; *si enim Christus resurrexit, &*
nos resurgemus, de qua spe dixit Petrus 1. sua epist. cap.
1. 3. *Qui secundum misericordiam suam magnam regene-*
rauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex
mortuis in hereditatem incorruptibilem, &c. & propterea
dixit Paulus ad Ephes. 2. 5. *Cum essemus mortui peccatis,*
communiſcavit nos in Christo, & conresuscitauit, & confede-
refecit in celestibus in Christo Iesu. Numerant tres hos

dies sancti patres, & expositores diuersimodè. Nam
Origenes Homil. 5. in Exod. Augustinus cum secutus
sermo. 90. de tempore. Bernardus sermo. 1. de Resur.
& Lyra, ita computant. Prima dies passio est Salua-
toris, cum in patibulo sexta feria redemit hominem.
Secunda, qua sabbatizauit in monimēto, consummato
opere, quod susceperat, & descendit ad infernum.
Tertia est, qua resurgens ex mortuis apparuit mortis
victor primitiæ dormientium. Theodoretus, Alber-
tus, & alij quidem statuunt tres dies, eo modo; quo
credimus, & confitemur tres dies Christum in sepul-
chro iacuisse, & tertia die resurrexisse. Alij primum
diem signant cum orauit in horto; Secundū, quo mor-
tuus est. Tertium, quo resurrexit.

Tertio alij expositores sunt, qui hos tres dies non
propriè accipiunt, sed tropicè, pro temporibus, ita ta-
men, vt definiant in Christi resurrectionem. Bernard.
serm. 7. in vigilia Natiuit. & serm. 72. in Cantica ita
definit. Prima dies est sub Adam, nempe sub peccato;
in quo, & inspirat Deus pro corporali vita: Secunda
est in Christo respirans, in sanctificationem gratiæ, vt
ambulemus sicut & ipse Christus ambulauit. Tertia
est cum Christo aspirans in resurrectionis gloria, in
quo cum Christo resurgente suscitati sumus. Fulgen-
tius relatus ab Alberto, dicit, tres dies esse tres ortus
Solis Christi. Primo, de celo de sinu patris, lumen
de lumine, de quo in Psalm. 119. 3. *in splendoribus san-*
ctorum, ex ore autem luciferum genui te. Secundo, de vte-
ro Virginis, Psalm. 118. 6. *& ipse tanquam sponsus proce-*
dens de thalamo suo. Tertio, de corde terræ, seu de se-
pulchro, Malach. 4. *Orietur vobis timentibus nomē Do-*

mini Sol iustitiæ, & sanitas in alis eius. R. Salomon, quæ
refert Lyra, tres dies, ait significare tria tempora; Pri-
mam templi Salomonis, cui successit nox captiuitatis
Babylonicæ: Secundam templi Zorobabelis, cui suc-
cessit nox destructionis per Romanos: Tertiam tem-
pli Christi, & si Ecclesiam intelligeret, non omnino
aberrasset. Alij numerant Christi diem natiuitatis,
passionis, & resurrectionis; Alij aliis modis vt lubet.

Quarto: sunt multi, qui dies quoque accipiunt pro
temporibus, sed terminant in resurrectionem vniuer-
salem. Ita Chaldaeus, *vita donauit nos, in diebus consolati-*
onis, qui venturi sumus, & in die resurrectionis mortuorum
suscitabit nos, & uiuemus coram eo. Hebræi quoque illi,

quos refert Hieronymus, sub duobus diebus videntur
intellexisse aduentum Christi. Tertium ad diem iu-
dicii, seu ad generalem resurrectionem, quo saluandos
se arbitrantur. Hieronymus, cui suffragantur Haymo,
Albertus, Hugo, Dionys. & Isidorus, intelligit tres
Christi aduentus; Vnum humilem cum apparuit in
carne; Secundum in gloria, cum surrexit a mortuis
gloriosus. Tertium cum venerit iudicaturus Israe-
lem, & Iudam; & electis suis gloriam suæ demonstra-
bit claritatis. Sunt qui aliis innumeris modis hos tres
dies computent. Tanta autem diuersitas ostendit nihil
certum, ac definitum haberi, sed pro cuiusque arbi-
tratu numerari posse. Tresque dies non omnino tres
dies Christi a morte ad resurrectionem significare; si-
quidem tam facile patres, & auctores aliter explicant,
vel dies alios numerando, vel tempora. Quasi dixisset

Propheta. Confidite o captiui Iudæi, & Israelitæ, & a
peccatis respiscite, quia & si percussit sanabit vos,
& suo aduentu viuificabit; ac tertia die sua resurrectio-
ne simul suscitabit ad vitam gloriosam.

Quinto igitur sententiam veriore, & sermōni Seri-
pturæ magis consentaneam, hunc inter omnes eliga-
mus. Venite, dicunt sibi inuicem captiui, & reuertamur
ad Dominum; quia ipse, qui rapuit, sanabit nos;
qui percussit, ipse curabit nos; ipse post paucos dies,
misso filio suo in carne humana, spiritali sua vita do-
nabit; & ita suscitabit nos. Primum ostendendum est
idem esse post biduum viuificabit nos, ac, & die tertia sus-
citabit nos. Primum quoad numerum dierum; Ter-
tullianus lib. aduersus Iudæ. cap. 13. Post biduum, die

tertia, quæ est resurrectio eius gloriosa; de terra in
coelum eum recepit, vnde venerat, & lib. 4. aduersus
Marcio. cap. 43. Sanabit nos post biduum, in die tertia
resurgemus. Lactantius lib. 4. cap. 19. Viuificabit nos
post biduum die tertio. Quis autem dubitet idem esse
post biduum, ac die tertio: quod si post biduum viuifi-
cabit nos, & die tertio suscitabit. Ergo vno, & eodem
die tertio, qui est post biduum, nobis eandem conferet
salutem, significatam duobus illis verbis, *uiuificabit, &*
suscitabit nos, hoc est, integram sanitatem, & incolumi-
tatem donabit; eamque stabiliet, firmamque & statam
reddet, vt possit e morbo liberatus stare, & operari
opera hominis sani, & iam salute fruētis, & firmi.

Deinde est probandum, post biduum, aut post
duos dies, idem esse in Scriptura, quod post breue
spacium, aut modicum tempus. Sic accepit Theodo-
retus, cum dicit, & *compendium medicina ostendens, sa-*
nabit nos post duos dies, non enim temporis ambitu indiget.
& Theophyl. *propter facilitatem, ait, hoc dicit, quoniam*
non indiget diuturna circumsione Deus ad curam, verum ac-
cumulatam statim exhibebit sanitatem. Ita quoque af-
firmant Isidorus, & Montanus, idque probat vsus
Scripturæ, vt Numer. 9. 22. *Si verò biduo, aut vno men-*
se, vel longiori tempore fuisset super tabernaculo; hoc est, si
breui duorum dierum tempore. & cap. 11. 19. *ut det*
vobis Dominus carnes, & comedatis, non vno die, vel duo-
bus, vel quinque, sed usque ad mensem dierum, non breui
aliquo tempore, sed longissimo. idcirco vidua illa

Sarepta

2. Intelli-
gentia de
Christi re-
surrectione.
Tertullian.
Cyprianus.
Lactantius.
Dorotheus.
August.
De suscitatio-
ne Christi.
Cyrillus
Ierosol.
Greg. Nisse.
Rufinus.

De suscitatio-
ne in fine.
Theodor.
August.
Gregorius.
Anselmus.

Trium dierum
computatio.
Origenes.
August.
Bernard.

Dies tres pro
tribus diuer-
sis tempori-
bus.
Bernardus.

Fulgentius.

Dies pro
temporibus
variis.

5. Intelligē-
tia de tem-
pore gratiæ
Christi.

Notatio 1.
Post biduum
est dies ter-
tia.

Tertull.

Lactantius.

Notatio 2.
Post biduum
est post mo-
dicum tem-
pus.

Sareptana. 3. Reg. 17. 12. dixit Eliæ. *En colligo duo ligna, ut ingrediar, & faciam illum mihi, & filio meo, & comedamus, & moriamur;* id est, en pauca hæc ligna. Isaïæ quoque 17. 6. paucitas Israelitarum describitur. *& relinquetur, sicut racemus, & sicut excussio oleæ, duarum, vel trium oliuarum in summitate eius.* Itaque idem est. *Post duos dies uiuificabit nos, & suscitabit tertia die,* ac quod dixit Isaïas cap. 10. 25. *Adhuc paululum moticumque, & consummabitur indignatio, & furor meus super scelus eorum.* & Haggæus cap. 2. 7. *Adhuc unum modicum est, & ego commonebo calum, & terram, & mare, & aridam: & mouebo omnes gentes, & ueniet desideratus cunctis gentibus.* sic modo. Adhuc modicum tempus est, post quod Deus per filium suum uiuificabit nos, & suscitabit. Dicitur autem breue, sicut momentaneum est, & breue tribulationis nostræ, si comparetur cum æterno gloriæ pondere, quod operabitur in nobis, ita breuis erat illa Iudæorum tribulatio comparata cum tempore salutis per Christum adducendæ: tum ratione temporis, quia à reditu è Babylone usque ad Christum modicum erat; tum ratione calamitatis, quæ momentanea erat cum salute comparata. Tertiò, si post modicum illud tempus tertia die uiuificaturus erat, ac suscitaturus illos, qui in tribulatione erant, percussu captiuitate; ergo tertia dies notat Christi priorem aduentum, quo ea bona per Christum sunt consecuti; ita sentit Cyrillus Alex. hic, & lib. 2. in Ioan. cap. 26. *Percussit nos, inquit, propter Ade præuocationem, tertia die ipse curauit, non primis, neque medijs, sed nouissimis temporibus, quando propter nos factus est homo, totam naturam in se ipso suscitauit atque sanauit.* Similiter loquitur Theophyl. *Iuxta, ait, adumbrat mysterium secundum naturam. Nam percussa natura iniecit filium suum, seu precium quoddam, & curationem, qui in vulnere mortis constitutus sanauit nos, & suscitauit tertia die. Id enim, quod à nobis assumptum, & exortans nobis peræque omnibus resurrectionem donauit, quam habebimus temporibus suis, & uiuemus.* Vatablus etiam sic interpretatur, Montanus, & Robertus, ut merito dixerit Apostolus de hac die gratiæ ad Rom. 13. 12. *Nox præcessit, dies autem appropinquauit; Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sicut in die honestè ambulemus.* & 2. ad Cor. 6. 2. *Ecce nunc dies salutis.* Ad Hebræos 5. 13. *Adhortamini uos metipsos per singulos dies, donec hodie cognominatur.* & Petrus 2. Epistol. c. 1. 19. *donec dies elucescat, & lucifer oriatur in cordibus nostris;* in hoc ergo die tertiò, die gratiæ, die noui testamenti, utique populo Dei summis ærumnis afflicto, & propterea cognoscenti culpas suas, nam per legem cognitio peccati, & per tribulationes, ut ita liberatorem quaererent, & postularent, promittitur Christus Dei filius, qui eos sanat, & bonis omnibus suæ legationis cumulet, donec uita spirituali gratiæ, suscitet è culpa, & sua resurrectione spem conciliet suæ corporæ, etiam ad immortalitatem suscitationis. *Et uiuemus.* Vita comparatur per Christi gratiam, ut rectè Hieronymus, Haymo, Alb. Hugo, Lyra, Dionysius & Montanus. Nam tunc continget decem, & duas tribus sub vno capite Christo. Dauidis filio uiuere, Theodoretus, Theophylactus, Rupertus, & Vatablus uita gloriæ explicant post uniuersalem resurrectionem, tunc enim uiuemus in conspectu eius, & faciem ad faciem uidebimus eum. Cui sensui repugnans quod sequitur, *sciemus, sequemurque, ut cognoscamus Dominum;* ut mox dicemus. De uita ergo gratiæ accipientes, illius uerbi in conspectu eius, duplicem sensum inuenimus. Prior est, *uiuemus in conspectu eius, id est, ambulabimus coram eo uita operabimur, ut qui opus habent sibi præsentem, & omnia sua intuentem;* ita dicebant patres illi, *Dei in cuius conspectu am-*

bulò, & ambulauerunt patres mei, & Paulus dixit 2. ad Cor. 5. *Audemus autem, & bonam uoluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentem esse ad Dominum.* Sed posterior expositio, quam afferunt Hieronymus, Haymo, Albert. & Montanus, quod iam oculis suis nobis prospecturus sit, curam nostri ac prouidentiam habiturus, huic loco magis conuenit. Nam rediturum Deum ostendit, ut oculos suos super eos fixos habeat, eosque semper intueatur, ut solebat, qui paulo ante dixerat, *uadens reuertar ad locum meum, donec deficiatis;* quo significauit se abiecturum omnem populi curam, & prouidentiam, ut Ierem. 7. dixit, *& proiciam uos à facie mea, sicut proieci fratres uestros uniuersum semen Ephraim;* quod quam grauem indicet Dei indignationem, ostendit Cain Gen. 4. cum dixit: *Ecce proiciam me hodie à facie terre, & à facie tua abscondar, & ero profugus, & vagus in terra:* & Dauid qui saepe rogat. *Ne proicias me à facie tua:* sine qua mortui iacebamus, ut ait Hieronymus.

Sciemus.] Hebr. *Cognoscemus, sequemur ad cognoscendum Dominum,* hoc est, postquam semel illuminati salutarem eius notitiam habuerimus, & gustauerimus eius uerbum, statim nullis rebus, aut periculis distracti, studiosè persequemur, ut magis, ac magis Dominum cognoscamus; & implebitur terra scientia Domini, Isa. 11. hoc est, quod dixit Hierony. *& omni studio sectabimur, ut cognoscamus Dominum.* & Chald. *& discemus, & confestabimur ut cognoscamus timorem Domini.* Nam studiosè, & cum festinatione, & ingenti desiderio quaeremus eum, ut ait Theophyl. vel pergemus in cognoscendo Iehouam. Alij explicant, *& sequemur,* id est, imitabimur eum, nempe Christum, ut per eum ueniamus in cognitionem Dei patris, ut indicant Alb. Lyra, & Rob.

Quasi diluculum.] Sicut aurora, cuius certus est, firmus, & stabilis exitus, ita illius egressus certo nobis eueniet. Loquitur autem secundum Hierony. Theodoret. Theophyl. Albert. & Montan. de suæ gratiæ communicatione, & illustratione, qua collucebit Iudæis, cum conuerterentur ad Christum; tunc enim post tenebras cæcitatæ, clarissima lux gratiæ Christi illis apparebit, tam in tempore serendi, cum conuerterentur, quam postea ad fructus maturandos in tempore ueris. hoc est, quod dixerunt LXX. *tamquam uinæ præparatum inuoluiemus eum.* Chaldaus nihilominus, Theodoret. & Theophyl. insinuant, his promitti liberationem è captiuitate, & gratissimas benedictiones iam liberis in terra sua præstitas Iudæis; quod licet Iudæis conuenire possit, non tamen Israelitis; de quibus etiam loquitur Propheta. Haymo, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionysius. & Vatablus intelligunt de ortu Christi, quando ortus est ut aurora tenebras noctis præteritæ depellens. Nam dictum est Iudæis, *natus est uobis hodie saluator.* Hieronymus insinuat; & Isidorus affirmat loquide gratia resurrectionis, quæ cepit ut aurora mundo coruscare. Hinc in Psal. 109. *Tecum principium in die uirtutis tue, in splendoribus sanctorum;* hoc est, in die resurrectionis, gloria, splendore, & sanctitate iocundissimo, quo tua sese exeret uirtus, & potentia tunc exordium sumet tuus principatus, tuum imperium, & regnum.

Quid faciam.] Iam hæcenus monitis, ac minis procurauerat Deus perditum populum à via sua reuocare; quod quia non obtinuit, quasi tactus dolore cordis intrinsecus, quod cogatur illum à se repellere in captiuitatem, dicit, *quid faciam tibi Ephraim, quid faciam tibi Iuda.* ut Isa. 5. *quid est quod ultra debui facere uinea meæ, & non feci?* & Micheæ 6. *Popule meus quid feci tibi?* ostendit id ex inconstantia populi, *Miser cordia uestra quasi nubes matutina.* Ego, inquit, cupio misericordiam meam, qua uestri misereor, & propterea uestram

Potius curâ Dei nos prospicientis notat.

Desiderium Deum studiosè querendi.

Studiū imitandi Christum.

Christi aurora.

De liberatione è captiuitate.

De ortu Christi.

De resurrectione Christi.

Populi perditione, dolet Deus.

Populi inconstantia, misericordiam Dei depellens.

Breue tempus à captiuitate usque ad Christum.

Tertia dies est Christi prior aduentus.

Cyril. Alex.

In die gratiæ suscitauit suum populum Deus.

Vita gratiæ.

Viueret coram Deo est Deum præsentem in mente habere.

vestram voco, in vobis permanere perpetuo; at vos A vestra inconstantia, & sceleribus ita eam disiciatis, sicut Sol exortus depellit matutinam nubem, & sicut ros mane decidens cito pertransit. ita de misericordia Dei erga populum exponunt Hierony. Theodoret. Theophyl. Haymo, Alber. Hugo, & Dionysius. Misericordia quam hactenus præstiti vobis, iam finem accipit, ut nubes, & ros, & ideo actum est de vobis, quia citò in captivitatem ducemini. ita Hiero. & Haymo. Sed Chaldaus, Rupertus, Lyra, Vatab. Montan. Isidor. & Robertus, nomen *חסד Chesed*, hominis boni-

Populi pietas, & probitas facile dilabitur.

Nomen misericordiae pro probitate.

tatem, pietatem, sanctitatem, aut probitatem exponunt, quia has habet quoque significationes id nomen; ut 2. Reg. 2. 5. *Benedicti vos Domino qui fecistis misericordiam hanc cum Domino vestro Saül, & sepelivistis eum.* id est, hanc gratiam, & pietatem. Ionæ 2. 9. *qui custodiunt vanitates frustra, misericordiam suam derelinquunt.* hoc est, idololatras statim obliuiscuntur pietatis suæ, & votorum, quæ emisunt, ego vero nequaquam. & nomen *חסד Chesed* frequentissime pro viro probo, & pio in Deum, & homines, & pro sancto vertitur Micheæ 7. 2. *perit sanctus à terra, exultabunt sancti in gloria.* Psal. 149. 5. *locutus es in visione sanctis tuis.* Psal. 89. 20. Ait ergo, si quæ virtutis, & sanctitatis cogitatio vos tangit, ita est inimitabilis, & vana, ut sicut nubecula aliqua matutina Solis calore discussa evanescit; & sicut ros mane pertransiens, calore consumitur, antequam herbæ satæque cum experiatur, ita deficiat, antequam in corde radices agat; nam quasi iuxta viam mittitur semen seminantis, aut in petrosa. Siquidem breui zelo movebantur ad cultum Dei excidetes lucos, & aras euercentes, sed statim redibant ad vomitum.

Semen secus viam.

Hebraei verbi significatio.

Propter hoc.] Hebr. *excidi in Prophetis, & occidi eos in verbis oris mei.* Verbum *חָסַד Chasab*, lapidicidarum propriè est, unde Sapientia Prou. 9. 1. *Excidit columnas septem;* & Isa. 51. 1. *respice ad petram, unde excisi estis;* vertique solet verbo *dolandi*, quod de lignis dicitur; propter læuigationis lapidis, & ligni affinitatem. Deut. 10. *Dola tibi duas tabulas lapideas.* 3. Reg. 6. *de lapidibus dolans, & perfectis.* & Martialis lib. 11. Epigram. 52. dixit. *Fractaque fabrilis dedolat ossa manu.*

Sensus 1. curam Dei in populo monendo tradit.

[In] autem instrumentum denotat. & erit sensus germanus; & ne me negligentem in vestra salute procuranda accusetis; idcirco, Prophetis, tamquam ferramentis ad lapides excidendos, & contundendos, & læuigandos accommodis, vos qui lapidum instar estis, excidere curavi, contundere, ac dolare, & penè vos enecaui verbis illorum ex ore meo acceptis, quibus hortabantur, monebantque vos minis adhibitis, ac terroribus futuræ captiuitatis. Ita Hierony. Haymo, Alber. Hugo, Diony. & Chaldaus quoad priorem clausulam. Sic etiam Lyra, & Montan. qui tamen duo posteriorem clausulam ad Prophetas referunt; & *occidi eos*, hoc est, occidendos exposui; quia in periculum, ut occiderentur à vobis conieci, precipiendo eis, ut vobis mea verba denunciarent, iuxta illud Stephani Actuum 7. *Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri; & occiderunt eos, qui prænucebant de aduentu iusti.* Septuaginta vertunt. *Propterea succidi Prophetas vestros, & occidi eos verbo oris mei.* Sic etiam Pagni. & Vatab. & Isido. *succidi, seu contudi, seu abscondi Prophetas, & occidi eos verbo oris mei.* hoc est, ut ait

Sensus 2. Prophetas in periculum necis exposuit.

Theodoretus, de medio tuli Prophetas; at verbum minarum mearum manet in æternum; sed implebitur. vel *succidi*, hoc est, exposui periculo occisionis, eos inducendo, ut vos admonerent, secundum Theophyl. vel *occidi*, & penè enecaui Prophetas veluti lapides ex lapidicina, & misi eos in vitæ periculum, ut pietatem suaderent in Deum, & homines. Hieronymus tamen iuxta LXX. interpretatione, Haymo, Alber. Hugo, & Diony. ac Rupertus volunt esse sermo-

Sensus 3. Prophetas deserunt, sed non verbum Dei.

nem de pseudopropheta, quasi dicat; & ne excusmini dicentes. Pseudopropheta ita nos instruunt, ego abstuli eos de medio vestri, & præcepto ex ore meo prolato, eos occidi: hoc dicunt; quia dixerunt LXX. *Prophetas vestros: verum in Hebræo tantum est, Prophetas, & alij intelligunt meos, & veros.*

Sensus 4. de pseudopropheta.

Et iudicia.] Et nihilominus veritas iudicii mei, & sententia contra vos lata clara, & manifesta prodibit, ut solet lux. ita Hiero. Theodoret. Theophyl. Haymo, Alb. Hugo, Lyra, Diony. & Montan. Vel ex his comprobatur vera, & manifesta omnibus tamquam iusta sententia damnationis contra vos lata. Sunt qui nomen *iudicia* exponunt misericordias in hominem præstandas, & verrunt, & *iustitia tua lux,*

10 Sententia lata quam iusta.

qua exoritur; hoc est, observatio iudiciorum Domini, quam tu præstas aliis, ut lux est cum exoritur, nam mihi grata est; & hoc dicunt propter id quod sequitur; *misericordiam volo, & non sacrificium.* Vat. & tamen *iudicia tua fuerunt tamquam lux, quæ egreditur.* hoc est, Lux pro præter missos Prophetas cumulaui te beneficiis, & feci ut omnia tibi prosperè cederent. nam lux notat prosperitatem; sed non convenit cum sequentibus. Iudicia aliis sunt præcepta ad proximum spectantia, quæ & iustitiæ dicuntur sæpe in Psalmis, tum facta memorabilia, & admiranda, quibus leges, quasi exemplaria exprimimus: unde, *secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est.* Exod. 26. 30. secundum Misphat dicitur, & ratio viuendi seu norma. Exod. 6. 6. *in brachio excelso, & in iudiciis magnis.* hoc est; leges Dei quasi lux quædam per opera deteguntur. Nam ut Sol per radios splendet, ita lex diuina per opera emicat.

Iudicia pro misericordia in proximos.

Lux pro prosperitate.

Iudicia legis Dei executio.

Quia misericordiam.] Hieronymus cum Hilar. Cano. 9. in Math. & Chrysost. Homil. 31. in Matth. & 36. ad populum Antioch. Euthym. quoque in 9. Matth. & Hugo, existimant de misericordia Dei erga homines collata cum sacrificiis, hoc loco sermonem fieri. Quia mihi, ait Deus, iocundius est, misereri peccatorum ad poenitentiam, & salutem, mea misericordia eos adducendo, quam quæcumque sacrificia mihi offerri: plus enim delector peccatorum quorumlibet conuersione, quam mille oblati sacrificiis. Verum quorsum, postquam sententiam condemnationis dixerat in lucem efferendam, statim addidisset: nolo vestra sacrificia, sed meam misericordiam; cum illa comminatione significasset potius se nolle misereri. Deinde cum addat; & *scientiam Dei plusquam holocaustis;* cum de humana Dei cognitione loquatur, & non de diuina Deo insita, cur de Dei in homines misericordia loqueretur, & non de hominum in homines? aut cur suam misericordiam cum sacrificiis, & holocaustis potius comparasset, ut humanas actiones coordinaret, quam cum aliis operibus? Quare nomine misericordiae hoc loco, ut & supra, benignitatem, aut beneficentiam hominis in proximum intelligunt. Chaldaus sic exponens. *Namque in his, qui exercent misericordiam, voluntas coram me est, magis quam in sacrificio;* Clemens Alex. Stro-

11 Hieron. Chrysost. De misericordia Dei in homines.

Sensus 1. plus placet misereri peccatorum, quam sacrificia. Hic sensus refellitur.

ma. 4. Cyprian. lib. 3. Testimo. c. 5. Irenæus lib. 4. c. 32. Theodor. August. lib. 10. de Ciuit. Dei cap. 5. & lib. 20. contra Faustum c. 16. Theophyl. Haymo, Alber. tus, Hugo, Lyra, Diony. Vatab. Montan. Isidor. & Rob. & quidem eo nomine significari omne officium pietatis in proximum, & omnem probæ vitæ institutionem, & iustitiam, ac sanctitatem, Theophyl. docet, Vatab. Montan. & Rob. & ostendit illud Isa. 57. 1. *Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo; & viri misericordiam colligunt;* quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ col-

Sensus 2. de misericordia hominis, seu beneficentia.

Clemens Alex. Cyprianus. Irenæus. Theodor. August.

lectus est iustus; idem est, iustus, ac viri misericordiam. Psal. 111. 1. *Saluum me fac Domine, quoniam defecit misericors sanctus, quoniam diminuta sunt veritates à filiis hominum.* Confirmat hunc sensum Christus, qui referens hunc locum Math. 9. 13. Eumque obiciens Phari

Misericordia pro iustitia.

Christus
quoque sic ac-
cepit.

Pharisæis, qui querebantur de Christo, quod cum pu-
blicanis, & peccatoribus manducaret; eos ut ad iusti-
tiam vocaret, dixit. *Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium.* & Matth. 12. 7. Phari-
sæis condemnantibus discipulos, quod sabbato velle-
rent spicas, dixit; *si autem sciretis, quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis inno-
centes.*

Deo semper
est in votis
hominis uti-
litas.

Est autem notandum ad sensum eruendum verum,
in Hebræo præteritum esse, *חָפַזְתִּי* *Chaphastî Volui*, est-
que in usu in his, quæ ad optionem spectant, accipi-
tûrque pro præsentî *volo, opto, & cupio*; semper enim
Deo hæc est optio, & voluntas, ut utilitati nostræ
prospiciat, & prius respiciat ad Abel, quàm ad mu-
nera eius; imo propter Abel grata habet munera eius.
Negatio deinde, cum ait, *& non sacrificium*; non ex ab-
soluta negatione, sed ex comparatione usurpata est;
non enim omnino reiicit sacrificia, sed cum pietate, &
iustitia collata, quod sine hac illa non placeant, idque
constat ex sequenti oratione, *& scientiam Dei plus-
quam holocausta*. Quam comparationem explicuerunt
Septuaginta in Codice Vaticano. *Misericordiam vo-
lo, quàm sacrificium; & scientiam Dei magis quàm holo-
causta*; & Chaldaeus similiter, & veteres patres, Ire-
næus eo loco, *Misericordiam volo plusquam sacrificium,
& agnitionem Dei super holocaustomata*; & Cyprianus,
*misericordiam volo magis quàm sacrificium, & agnitionem
Dei plusquam holocaustomata*; & alij ex veteribus. Quod
ergo nunc dicit Deus, hoc est quod in aliis Scripturæ
locis legimus repetitum: externas cæremonias, exter-
na sacrificia inutilia esse, à Deoque repelli tanquam
ingrata, & abominabilia, si interna pietas desit, quæ
illis tribuit, ut grata sint, & ita ait; sibi magis placere
misericordiam, & pietatē, quàm illa sacrificia, & Dei
cognitionem ad pietatem impellentem, quàm holo-
caustomata, & nihilominus, si hæc ab illis emana-
rent, & cum illis fuissent coniuncta, placuissent qui-
dem, sed propter illa, quæ magis in nobis optat, &
concupiscit. Vnde, & illa interna magis optat quàm
externa; quia illa vel sola sine his placerent, & hæc
minimè sine illis grata essent, imo negligit, & abomi-
natur. Præfert igitur Deus ea, quæ homini conferun-
tur, iis, quæ ipsi donantur, quia plus quærit hominis
utilitatem, quàm suam, quod est gloriosius.

Sensus verus.

Pietas in
proximum
magis Deo
placet quàm
sacrificium
Dei.

12
Similitudo
sumpta ex
Adam pro-
toparente.

Sicut Adam.] Similitudinem duci ex protopa-
rente affirmant Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Ru-
pertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montan.
quod sicut Adam pactum Dei præceptum de non
comedendo de ligno scientiæ boni, & mali, trans-
gressus est, & meritò è paradiso pulsus: ita hi trans-
gressi sunt pactum legis Dei in terra sua, & ideo ex ea
meritò pelluntur. Pagni. cum Vulgato transtulit, &
Isido. sicut Adam nulla pulsus inopia præuaricatus est,
ita hi petulantia præuaricati sunt in me. *Ibi præuari-
cati sunt in me*, hoc est, in paradiso omnes peccave-
runt, & ideo non mirum, si imitati sint filij patrem,
vel ibi tam Adam in paradiso, quàm Iudæi, & Israelitæ
in patria sua, ubi multa sunt illis collata à Deo be-
neficia, *præuaricati sunt in me*, ait Montanus. Chaldaeus
ita totum locum exponit. *At ipsi, sicut generationes pris-
cæ, transgressi sunt pactum meum, & in terra bona, quam
dedi eis, ut ibi exequerentur voluntatem meam, præuaricati
sunt in pactum meum*. Septuaginta tanquam nomen
commune acceperunt vertentes. *Ipsi vero sum sicut ho-
mo præteriens testamentum, ibi contempsit me*; & Vatab.
Isidor. & Rob. nam legunt; *ipsi sicut hominis transgressi
sunt fœdus*, hoc est, secundum Theodoretum, & hos
ipso: At ipsi transgressi sunt pactum, acsi hominis
esset, acsi pactum iniissent cum hominibus; ita trans-
gressi sunt pactum legis meæ. ibi, in terra sua, ait Vat.
cum Chaldaeo. Alij explicant, in ipsis suis sacrificiis

Similitudo
est explicans
naturam ho-
minis fragi-
lis.

Ac si cum
homine age-
rent, egerunt
cum Deo.

A præuaricati sunt in me. Addit & hunc sensum M. ego,
ait Deus, postulo veritatem fœderis, & illi externis lo-
lum sacrificiis me honorant, quasi cum hominibus
agerent qui non vident cor.

Alius sensus
bonus.

Galaad.] De qua ciuitate loquatur non conue-
nit inter expositores. Iacob septimo die profectionis
sue è Gharris Mesopotamiæ profugus venit in mon-
tem, ut ait Hieronym. lib. de locis Hebræicis, qui est
ad tergum Phœnicis, & Arabiæ, collibus Libani co-
pulatus, extenditurque per desertum vsque ad eum
locum, ubi trans Iordanem habitauit olim Seon rex
Amorrhæorum, in eo comprehensus Iacob à Laban,
inito fœdere vocauit locum *Gilad*, tumulum testis; si-
cut & Laban suum nomen imposuit. Gen. 31. à quo
monte vsque ad Iordanem patet fertilis, amænâq; re-
gio, dicta Galaaditis, quæ sorte obtrigit Ruben, Gad,
& dimidiæ tribui Manassæ. A monte illo ciuitas in eo
condita sortita est vocabulum, quam & cepit de
Amorrhæorum manu Galaad filius Machir filij Ma-
nassæ. In hac vniuersa regione decem ciuitates refu-
gij designatæ sunt sacerdotibus. nam de tribu Ruben
vltra Iordanem contra Iericho, hæ sunt definitæ, Bo-
sor, Iassa, seu Iaser, Cademoth, seu Iechson, & Ma-
phaath, cum suburbanis suis; ita legimus Iosue 21. 36.
& 1. Paral. 6. 78. Quatuor quoque de tribu Gad, Ra-
moth in Galaad; Manaim; Hesebon, & Iezer; ut ibi-
dem refertur. Ex dimidia tribu Manassæ, duæ, ut refer-
tur in Iosue v. 27. in lib. Paral. v. 71. nempe Gaulon in
Basan, & Astharoth, seu Bora, cum suburbanis suis.
Existimat ergo Hieronymus, & cum eo Haymon, Al-
bertus, Hugo, & Dionys. tum etiam Theophyl. Ga-
laad ciuitatem esse eam, quæ dicitur *Ramoth Galaad*,
quam diximus ex tribu Gad designatam sacerdoti-
bus, quæ sita erat milliario quinto decimo Philadel-
phiæ, seu Rabbath, contra Oriem, ut ait idem lib.
de locis Hebr. in *Ramoth*, vocat autem eam Iosephus
Ramatha, cuius & ciuis dicitur Iudic. 11. fuisse Iephthæ,
cúmque Iosue 13. 26. dicatur *Ramoth Maspha*, & Iu-
dicum 11. 34. *Reuertente Iephthæ in Maspha domum suâ*,
sequitur eandem esse Ramoth Galaad, Ramoth Ma-
spha, & Galaad: nam in lib. de locis Maspha ait Hie-
ron. separatam Leuitis in tribu Gad: & Iudic. 11. non
semel dicitur *Maspha Galaad*. In hac ciuitate idolum
consecratum esse hic ait Hieronym. ut quanto maio-
ris esset auctoritatis, tanto magis habitantibus trans
Iordanem principium esset idololatriæ. Montano vi-
detur omnem regionem trans Iordanem nomine Ga-
laad hic vocari, quod quæ sanctissima esse deberet
propter sacerdotum copiam, ea facta sit gymnasium
iniquitatum, & conciliabula malefactorum, & quasi
ciuitas coacta ad faciendam iniquitatem, & sanè
non improbabiler, ut de ea verificentur quæ hic
dicuntur.

13
Galaad de-
scriptio.

Ciuitates re-
fugij Ga-
laad.

1. Intelligē-
tia de Ra-
moth Ga-
laad.

Idolum Ra-
moth Ga-
laad.

2. Intelligē-
tia Galaad
pro tota re-
gione.

14
Nominis
notatio.

Ciuitas operantium.] *iniquitatē* signi-
ficat, ut transferunt Tigur. Pagni Rob. & recentiores
alij, & Vulgatus ipse in aliis locis. propriè autem *va-
nitatem*, vnde LXX. hoc loco transferunt, *operantium
vanæ*; & Theodoretus, & Theophyl. exponunt, *ido-
lum*; & ita transtulit Vulgatus. Chaldaeus accepit pro
oppressionem, nam dixit, *Galaad ciuitas est vim inferen-
tium*. Vnde subditur, *supplantata sanguine*, Hebr. *חָבַקְבָּהּ*
hbakubah middam. propriè autem est *supplantata*,
ut vertit Vulgatus. *Supplantare* autem est pedem su-
perponere cum certis, ut deicias eum, quicum cer-
tas, ut Cicero 3. de Officiis, *Sciē, inquit, Chrysippus, ut
multa, qui stadium currit, eniti, & contendere debet quam
maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certat,
aut manu depellere nullo modo debet*. vnde Iacob dictus
est *supplantator*, quia, ut dicitur Gen. 25. *protinus aliter
egrediens plantam fratris tenebat manu, & idcirco appel-
lauit eum Iacob*. Per metaphoram autem verbum si-

Supplantare
quid.

Cicero.

gnificat circumvenire, aut insidias facere, aut arte decipere, unde Esau Gen. 27. iuste, ait, *vocatum est nomen eius. Jacob: supplantavit enim me in altera vice: Primogenita mea ante tulit: & nunc secundo surripuit benedictionem meam*, hoc est, his sum passus insidias, & Psalm. 40. *Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem*, id est, insidiis me est adorsus. & Hieronymus quidem, & Haymo videntur hic intelligere: deiecta, aut humiliata sanguine domus Achab, effuso à Iehu, ut refertur 4. Reg. 9. & 10. Vel in vindictam sanguinis innocentum, quem effundebat captiuata, vel capta, pro capienda, ab Assyriis, ut rectius idem Hieron. Haymo, Hugo, & Dionys. vel supplantata reatu sanguinis innocenter effusi, ut ait Albertus: nam tempore Phacee 4. Reg. 15. 29. vastata est ab Assyriis. Hebrei, Pagn. Vatab. & Robert. legunt. *Fœdata sanguine innocentum*, videlicet, in ea effuso, quod dixit Tigur. *oppressa sanguine*, & Montan. *innocentum cadibus*, & *insidiis plena*. Alij etiam vertunt, *callida*, & *astuta sanguine*, hoc est, sanguine fundendo; unde Lyra Hebræos ait hic legere, *insidiatrix sanguinis*, & Chaldaeus dixit, & *dolose effundentium sanguinem innocentum*. Siue autem actiue dicas, *insidiatrix sanguinis*, aut *astuta in effundendo sanguine*: siue passiue, *fœdata*, aut *oppressa*, aut *supplantata à multitudine sanguinis in ea effusi*: hic sensus verior, & germanior efficitur; Galaaditæ sunt homines facinorosi; & sanguinolenti, quorum studio omnia insidiis, & cadibus consumuntur, eorum, quos interficiunt, ut dicitur in his, quæ subiiciuntur. Septuaginta verterunt; *perturbans aquas*, nescio quid legerint in Hebræo, & Theodor. & Theophyl. explicant de sacerdotibus illius urbis, qui doctrinam, quam puram tradere debebant, perturbabant, ac cæno infectam docebant populum, ut faciunt hæretici.

15 Et quasi fauces virorum latronum.] Hebr. *וְכַדְמֵי אֲנָשִׁים לָרוֹדִים* *Sechechachi is ghedudim*, Latine, & secundum expectare virum latrones, hoc est, sicut expectant virum latrones, vel latrunculi armati, aut cuneus militum leuioris armaturæ ad prædam paratorum, ut eum spoliarent, & interficerent: aut sicut armati expectant aliquem transeuntem. ita explicant Hebræi, David Kimhi, Tigur. Pagni. Vatab. Isidor. & Rob. est enim prior pars similitudinis, quæ mox absoluetur, & quia verbum illud significat *patienter expectare*, aut *sustinere*. Vnde illud Habac. 2. 3. *Si moram feceris, expecta eum*. Paulus ad Hebr. 10. explicat per patientem expectationem, & confortationem, ideo Vulgatus, quo hanc insidiantium expectationem in viis explicaret, dicit, & *quasi fauces virorum latronum*; erant scilicet illis ciuibus Galaad: quia faucibus hiantibus fiebant sanguinem, ac cædes. Vel secundum Haymonem, Alb. & Montanum; per fauces intelligit loca angusta, & aspera, quæ fauces vocari solent; ut Corinthus in faucibus Græciæ posita dicitur, & Æmilius sedebat in faucibus macelli; ita Galaaditæ vna cum sacerdotibus, fauces, hoc est angustias, in quibus insidiarentur proficiscentibus Ierosolymam, eligebant. Denique Symmachus ita vertit. & *fauces tue quasi viri insidiantis*. Septuaginta dixerunt, & *fortitudo tua viri pirata*, hoc est, robur tuum ut viri prædonis o Galaad, qui in prædis tuam ostendis virtutem. ut ait Theophyl. vel quia, ut ait Theodoretus, ut piratæ in mari occulte nauticam rem exercentes adoriuntur: ita cultores idolorum machinationibus plenis præstigiis, ac fallaciis idola moueri faciebant, quasi viua essent; cum nihil minus. Ex Hebræo sic etiam potest verti, *sicut expectat vir latrones*, aut *cuneum latrunculorum*. Ita Chald. *Quemadmodum obseruat vir exercitum, confociati sunt ipsi, ac sacerdotes eorum*: ut ostendat non aliter, singulos probos Israelitas, volentes adire Ierosolymam, metuisse illum sacerdotum, & latronum cuneum insi-

diantium in viis, ac viri timet latrones grassantes in viis ad spoliandum, & occidendum. Vide quanto fuissent impedimento cultui Dei Galaaditæ, & sacerdotes eorum, ut merito primi essent ab Assyriis capiendi. Si miles his certe sunt qui subsannant exhibilantque virtutem sequentes.

Particeps.] Hebr. *וְכַדְמֵי אֲנָשִׁים* *cheber, sacerdotum via occident*, *וְכַדְמֵי אֲנָשִׁים* *sechemah*, & nomen *Cheber carum*, aut *societatem* significat. Prou. 21. 9. dixit Vulgatus, in domo communi, & incantationem, ut patet Isa. 47. 9. 12. *occident autem pro præterito aut præsentis, dixit, via occident*. *Sechemah* tanquam nomen proprium urbis dictæ, *Sichem*, relinquunt LXX. Symmachus, Vulgatus, & Tigurina; nisi quod Tigurina, & Montanus propter, & localem, dicunt vertendum, in *Sichem*, aut *versus Sichem*; nam ob hanc ipsam causam, Gen. 37. 4. legimus. *Missus de valle Hebron venit in Sichem*, & Iudic. 21. 19. *Ad orientalem plagam via, quæ de Bethel tendit ad Sichim*. At Vulgatus vertit, *de Sichem*; quia non infrequenter, & ornatus gratia ponitur. Sic ergo habet in primis hæc sententia. Sic cæus sacerdotum, qui in via occidunt in Sichem ducenti. Multa oportet addere, quæ desiderantur in Hebræa oratione, ut integra absoluitur similitudo, hoc modo, sicut expectant quemlibet transeuntem latrunculi, ita conspiratio sacerdotum in via occidunt, quæ ducit in Sichem. Nam cum multæ essent viæ ducentes Ierosolymam, illi grassabantur, & insidiabantur in via, quæ ducebat Sichem ex regione Galaaditica, vel quia frequentior, vel quia prædis aptior propter angustias locorum, & arborum opacitatem. erat autem à Bethsan, quæ post dicta est Scythopolis, & sita est transmissio Iordane, ad 19. milliaria Sichem; postea vocata Neapolis, ad 30. milliaria Ierusalem seu Eliæ, ut asserit Antoninus in suo Itinerario. Vulgatus dixit, *particeps sacerdotum in via interficientium pergentes de Sichem*, quia coniuratio sacerdotum contra Sichimitas erat, quibus insidiabantur; unde & LXX. dixerunt. *Abfconderunt sacerdotes viam, interfecerunt Sichima*, hoc est secundum Theophyl. occuluerunt prædones in via è Sichimis in Ierusalem, ut comprehenderent, ac interficerent illuc pergentes Sichimitas, & Symmachus, *societas sacerdotum in via interficiebant Sichem*.

Verumtamen Theodotion, Aquila, Chaldaeus cum ceteris Hebræis, Pagni. Vatab. Isido. & Rob. cum aliis recentioribus, nomen *Sechemah* tanquam appellativum interpretantur. Significat autem *humerum*, ut notat quoque Hieronymus, & constat Genes. 49. 15. & *supposuit humerum suum ad portandum*. Iob. 31. 22. *humerus meus à iunctura sua cadat*. & ita interpretantur: *humero vno*, id est, consensu vno, aut corde vno, ut Sophon. 3. 9. *ut seruiant ei humero vno*. atque ita transferunt. *Conciliabulum*, aut *collegium sacerdotum in via interficiunt humero vno*. Possumus ergo integram periodum tribus modis transferre. Primo, Galaad ciuitas est operantium iniquitatem, fœdata (multitudine) sanguinis; sicut armati milites, aut latrunculi aliquem transeuntem expectant, sic est conciliabulum sacerdotum, qui in via trucidant (quosque vno) humero. Atque ita totus sermo est de sacerdotibus Galaad, qui ea ratione multo sanguine fuso contaminabant ciuitatem, quod vna cum prædonibus insidiabantur in viis, & spoliabant, & trucidabant transeuntes, quod ita dixit Chaldaeus. *Galaad ciuitas est vim inferentium dolore, effundentium sanguinem innocentum*. & quemadmodum obseruat vir exercitum, confociati sunt ipsi, ac sacerdotes eorum, in eadem via occidunt animas consensu vno, quia consilia impiorum executi sunt, & explicat M. ciuitas, in qua liberantur effusores sanguinis, non minus est sanguinaria; habitatur à sacerdotibus: sed illi non minus insidiati sunt sanguini, quam latro

16
Hebraici
sermonis ex-
plicatio.

Hebræa le-
ctio.

Sichem situs
in via Ieru-
salem.

Sichema ap-
pellativum
est pro hu-
mero.

1. Sensus.

Sensus 2. latrones, transeuntes quoque occidunt, & spoliunt uno humero, id est, pari consilio, & subsidio. Secundò potest sic verti, Participatio, societas; seu conspiratio sacerdotum occidunt in via Sichem: quia reuera insidiabantur, & occidebant transeuntes per viam Sichem; forte erat via dicta *via Sichem*, quia è Galaad ducebat in Sichem. Tertiò, participes legit Vulgatus, חֶבֶר *Chaber*, particeps, socius, alij verò חֶבֶר *Cheber*, participatio, collegium, conciliabulum, &c. Participatio sacerdotum qui interficiunt in via de Sichem pergentes. quia videlicet, Galaaditæ, vt exponunt Haymo, & Albertus; & Hebræus ille Hieronymi magister, suo auxilio; & subsidio adiuuabant sacerdotes idolorum cis Iordanem, vt insidias struerent, in temporibus solennitatum, in via Sichem, quæ ducit Hierosolymam, vt omnes Israëlitas ea via pergentes Hierosolymam, vel occiderent, vel compellerent ire ad idola Dan, & Bethel. Ad has insidias putant allusisse Christum Lucæ 10. in parabola euntis Hierusalem in Iericho, qui incidit in latrones. itaque hæc sacerdotum conspiratio, & societas iuxta omnes fiebat in gratiam idolorum, ad impediendum cultum, & religionem veri Dei, quæ Hierosolymis vigeat. & huc spectat quod dictum est cap. 5. initio, vbi de sacerdotibus dictum est, quod *facti essent laqueus in Maspha, quæ est Galaad, & rete expansum super Thabor.*

Sceles gra- uissimum viam virtutis impediens. Addit; quia scelus operati sunt, vel audent facere quod nefas est, hoc est, scelus portentosum, & abominabile. nam זִמָּה *Zimah* nefarium est scelus. Ne prostituas filiam tuam, ne contaminetur terra, & impleatur Zimah, Leuit. 19. 29. piaculo. & Leuit. 20. qui supra uxorem filiam duxerit matrem eius, Zimah scelus operatus est: vinus ardebit cum eis, nec permanebit tantum Zimah nefas in medio vestri. Vide grauissimum scelus impediens viam virtutis.

17 Horrenda res idololatria. In domo Israel.] In regno decem tribuum vide rem horrorem afferentem, quod non tantum sacerdotes, & vrbes aliquæ, vt Galaad, idola sequuntur, sed totus Israel suscepit cultum Ieroboam Ephratai, & tribus eius, quæ prima idololatrauit: nam in toto Israel inuenies idololatriam Ieroboam; in eo enim reperies in Dan, & in Bethel, & in Galaad; ibi *contaminatus est Israel*, sic ferè omnes; vnde Chaldaus. *conuersi sunt vt errarent post vitulos, qui sunt in Bethel, & in Dan. ibi aberrarunt viri domus Ephraim, contaminati sunt viri domus Israel.*

18 Ratio sermonis. Sed & Iuda.] Hebr. etiam Iudas שֶׁח קָצִיר: *sach Katsir*: tibi, in conuertendo captiuitatem populi mei. Locus est difficilis. & *Sach* quidem præteritum est, posuit, idemque ponitur Gen. 4. 25. vocauit nomen eius Seth, quia sath, posuit mihi Deus semen aliud pro Abel: & ita transferunt omnes penè recentiores. & in Septuaginta apud Theodoret., & Theophyl. dicitur, *sed Iudas dimisit messem suam*; posuit, pro deposuit, aut dimisit, dixerunt. *Katsir* autem propriè demissionem significat, & inde omne quod crescit amputandum, vt palmitem, ramum, plantarium. & ita hic LXX. Vulgatus, & alij *messem* transferunt. Pagni. & Vatab. & Rober. *plantarium*, alij *ramum*. Ex his multipliciter possumus legere; & varios sentus elicere.

Sensus 1. lectionis Hebraicæ. Primò etiam Iuda posuit plantarium, vel ramum tibi, cum conuerterem captiuitatem populi mei. hoc est, etià Iuda adiuuit, ad cultum tuum ô Israel platan- do lucos, & ramos suspendendo, quando ego cogitabam de auertenda captiuitate populi mei. Secundò, etiam ô Iuda, posuit Ephraim plantulam tibi, vel contra te, nã plantauit tibi lucos, & docuit idololatriam, quo fecit ne te conuerterem, & non captiua ducereris. sic Isidorus. Tertiò, ex M. & Tigur. Sed tu ô Iuda ponis tibi messem, dum ego cogito reducere captiuitatem populi mei. Alij legunt; *paras tibi excisionem, cum conuertenda erat captiuitas populi mei.* Hoc est, vt explicant He-

A brai. Interim dum ego cogito auertere captiuitatem populi mei, propter bonos viros, qui sunt in eo; ecce tu Iuda imitaris vestigia Israelis, & ponis tibi messem, id est, Lernam malorum, multiplicans, (vt vertit Ionatham,) scelera, & culpas, ita etià Isidorus. Quartò, Vatab. & Rob. putant referri historiam Ieroboam. 4. Reg. 14. 25. & 28. nam restituit Damascum, Emath Iudæ in Israel. Etiam ô Iuda, inquit, posuit Ephraim, nempe rex Ieroboam, plantarium tibi in Damasco, & Emath, siquidem fecit vt ibi habitares, postquam eo duce asserui populum meum in libertatem, qui in Damasco, & Emath captiuus tenebatur; & nihilominus ingratus mihi fuit. Quintò, Theodoretus, & Theophyl. lectionem LXX. *sed & Iudas dimisit messem suam*: ita explicant. quando Iudam oportebat diuinarum promissionum fructus metere, tunc imitatus est Israël, qui idolorum culturâ contaminatus erat, talem messem non habendo: videtur autem loqui de prosperitate, pace, & vbertate, quam promiserat Dominus seruantibus legem suam. & hi quidem sic interpretantur lectionem Hebræam.

Secundò, lectionem Vulgati ita volunt quidam distinguere; vt Montanus, vt illud, *sed & Iuda*; ad præcedentem periodum pertineat, & inde incipiat, *Pone tibi messem.* & probat hanc distinctionem lectio LXX. qui legunt *contaminatus Israel, & Iuda*; vt habetur in Hieronymo, & Vaticano Codice, vel *& Iudas*, vt in Complutensi, & Regio. Chaldaus quoque dixit, *Contaminati sunt viri domus Israel: quin etiam viri domus Iuda caperunt multiplicare peccata.* quin & in Hebræo sic quoque habetur. Etiam *Iehudab*, vt sit sensus. Contaminatus est Israel idololatria Ephraim, sed & Iuda quoque, quod magis mirandum, contaminatus est, post Israël. & ita post illum demetendus; & quamuis sequentia, *Pone tibi messem*, sunt qui de toto Israel velint explicare, at communior intelligentia de solo Iuda accipit, vt dicat, *Tu ergo Iuda pone tibi messem.*

Primus ergo sensus iuxta hanc lectionem erit hic: Iuda qui tanta cum lætitia soles metere segetes tuas, mete modo, & para tuam messem scilicet; sed non modo metes, sed cum te è captiuitate reduxero per Cyrus, sic Hugo, & Dionys. Vel clariùs; ô Iuda mete segetes tuas, quia non diu eris in terra tua, nec dabitur tibi serere, & metere, id est, quietè in terra tua viuere, hoc erit postea, cum te de Babylone reduxero. Vel secundum Lyram; Relinque messem tuam in tempus, quando conuertero captiuitatem tuam; & modo ne in hoc impliceris; tunc enim messem habebis, licet nunc captiua ducaris. Secundò, ne te ô Iuda putes fecurum; pone quoque tibi messem, præpara segetes, quæ à Chaldæis demetantur; nam non multò post, & tu quoque demeteris, & captiua duceris. Sic Hieron. & Alb. Per messem autem Haymo, & Hugo volunt intelligi filios, vt dicat: genera filios qui demetantur à Chaldæis. illud enim dicitur tempus messis, vt Ierem. 21. *Veniet tempus messis: & hunc sensum innuit Chaldaus, cum dixit. Ad eos pariter peruenget finis.* & LXX. cum dicunt, *ordire vindemiam tibi ipsi*, hoc est, para quod vindemiandum sit à Chaldæis: nam sicut tempus messis dicitur tempus captiuitatis, ita tempus vindemiæ, vt patet: & nihilominus ego conuertam captiuitatem vestram, & reducam vos de Babylone sub Cyro; & Artaxerxe. Vnde notat Hieronymus, & cum eo reliqui: Iudæ captiuitatem, & regressionē semper ferè pariter prophetari; de Israel autem & hic taceri. & si quando prosperum quid dicitur, in Christi, ait, differtur aduentum. Tertiò, iuxta lectionem LXX. *Incipe, seu ordire vindemiam tibi, cum conuertero captiuitatem populi mei.*

E Iudæ captiuitas, & libertas, & liberatio simul. Sensus 3. iuxta LXX.

Luci nil
Deo accref-
cit ex virtu-
te nostra.

Post periclitationem, & captiuitatem, cum redieris in terram tuam, incipe tibi fructus decerpere subnaſcentes, & in lege perſeuerare. Decerpe eos tibi ipſi. Nec enim Deo quicquam lucri afferimus viuētes iuxta legem, ſed nobis ipſis, ſic Theodoretus, & Theophylactus. Conuenit & hic ſenſus verbis Vulgati, *Pone meſ-*

ſem tibi, id eſt, metes fructus tuos poſt reditum ē captiuitate, cum in gratiam meam redieris. Quarto, Mon- Sensus 4.
tanus explicat de tempore Chriſti. Poſtquam conuertero captiuitatem populi mei, effuſo Chriſti ſanguine in cruce, tunc parate ad demeſſionem, quæ fiet per Romanos.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Vm tractarem de ſanando Iſraēle opera Iehu, ecce tunc detexit ſe iniquitas regia tribus Ephraim, & impietas Samaria metropolis Iſrael. nā¹ officium debitum non præſtiterunt, fidem ſeruantes Dominis ſuis. & quidem Iehu tamquam² ſur clam ingreſſus, primum nonnihil diſſimulauit veram Dei religionem, deinde tamquam latro, qui in viis graſſatur, palam debacchatus eſt, vitulos iubens adorare.³ & ne dicant in cordibus ſuis, me ad memoriam reuocare præterita maiorum ſuorum delicta, ut ea in filiis puniā, ex odio potius, quā ex voluntate ſanitatiſ, recenſebo illis impias ſuas actiones, quas me intuentē, paulo ante perpetrarunt, & negare non poterunt, ut non ſit opus ad vetera recurrere.⁴ Malitia ſua, ac defectione ab eo, quod debebant, ſuis regibus, ac magiſtratibus, exhilararunt regē Iehu, & principes eiſ. Tum etiam gratulatione, ob occiſos Prophetas Bahal. Tunc⁵ omnes libidine idololatriæ, & vitiorum ex ea ſecutorum incaleſcebāt, nō ſecus ac furnus ſuccenſus à coquente; nam rex Iehu coquentis formam ſuſtinuit, qui immiſſo fermento idololatriæ in totum populum, ceſſauit paululum ciuitatem concitare, ut maſſam ſubigeret, relinquens ciues ipſos, ut per ſe inſicerent conſperſione fermenti, donec cognouit totam ciuitatem iam infectam; nam tunc palam ipſe cum populo libidini communi faciens ſatis, vitulos aureos adorauit, metu pudorēque ſummoto, & adorari iuſſit. Cumque ut regi gratularētur,⁶ eiſ diem, qui ei fuit initium regnandi, celebrarent, principes ceperunt incaleſcere ex vino; rex illis conſociatus familiares ſibi aſſeruit, homines diuinarum, atque humanarum rerum irriſores.⁷ Mox compararunt cor ſuum aſtuans quaſi clibanum, ad ſtruendas inſidias proximis ſuis. nocte tota dormit ille decoquendo illos in ſuis inſidiis, donec mane quiſque eorum ſurgit in furorem verſus, ignem maleuolentiæ euomentem, inſidiarum flammas in proximis emittentem; ⁸ quin omnes ciues Samariæ feruidi veluti furnus ardens, quo regi Iehu placerent, omnes iudices ſuos necauerunt, & 70. filios regis occiderunt, nulla facultate illis data, aut tempore conſeſſo, quo poſſent conuerſi ad Deum. horum malorum cauſa ea eſt, quod Iſraelita non vitauerint⁹ conſortia gentium finitimarum. Vnde factus eſt Iſraēl¹⁰ ſimilis pani cocto ſuper prunas, qui antequam vertatur, comeditur. Si quidem iam¹¹ Aſſyrii ceperunt comedere eum, omneſque eiſ diripere facultates;

Vm ſanare vellem Iſrael, reuelata eſt iniquitas Ephraim, & malitia Samariæ,¹ quia operati ſunt mendacium:² & ſur ingreſſus eſt ſpolians, latrunculus foris.³ Et ne forte dicant in cordibus ſuis omnem malitiam eorum me recordatum; nunc circumdederunt eos adinuentiones ſue, corā facie mea factæ ſunt.⁴ In malitia ſua letificauerunt regē: & in mendaciis ſuis principes.⁵ Omnes adulterātes, quaſi clibanus ſuccenſus à coquente: quieuit paululum ciuitas à commiſtione fermenti donec fermentaretur totum:⁶ Dies regis noſtri: ceperunt principes furere à vino, extendit manum ſuam cum illuſoribus.⁷ Quia applicuerunt quaſi clibanum cor ſuum, cum inſidiaretur eiſ: tota nocte dormiuit coquens eos, mane ipſe ſuccenſus quaſi ignis flammæ.⁸ Omnes calefacti ſunt quaſi clibanus, & deuorauerunt iudices ſuos: omnes reges eorum ceciderunt: non eſt qui clamet in eiſ ad me.⁹ Ephraim in populis ipſe commiſcebat:¹⁰ Ephraim factus eſt ſubcinericius panis, qui non reuerſatur.¹¹ Comederunt alieni robur eiſ, & ipſe nesciuit: ſed & cani effuſi ſunt in eo, & ipſe ignorauit. Et humiliabitur ſuperbia Iſrael in facie eiſ: nec reuerſi ſunt ad Dominum Deum ſuum, & non quaſierunt eum in omnibus hiſ.¹² Et factus eſt Ephraim quaſi columba ſeducta non habens cor:¹³ Aegyptum inuocabant, ad Aſſyrios abierunt; Et cum proſecti fuerint, expandam ſuper eos rete meum: quaſi voluerem cæli detraham eos,¹⁴ cædam eos ſecundum auditionem cætus eorum. Væ eiſ quoniam receſſerunt à me: vaſtabuntur, quia præuaricati ſunt in me: & ego redemi eos: & ipſi locuti ſunt contra me mendacia. Et non clamauerunt ad me in corde ſuo, ſed vlulabant in cubilibus ſuis:¹⁵ ſuper triticum, & vinum ruminabant, receſſerunt à me.¹⁶ Et ego erudiui eos, & confortauī brachia eorum, & in me cogitauerunt malitiam.¹⁷ Reuerſi ſunt, ut eſſent abſque iugo: facti ſunt quaſi arcus doſoſus:¹⁸ cadent in gladio principes eorum, à furore linguæ ſuæ.¹⁹ Iſta ſubſannatio eorum in terra Aegypti.

ARGV

& ipse non animaduertit Deum fuisse illi auctorem supplicij: imo ad canitiem peruenit, morti proximus, id est, ad ultimam captiuitatem, & necdum attendit à Deo sibi tantam pœnam infligi, propter suam idololatriam; quæ testimonium feret fastus, ac superbiæ eius; & nihilominus non venit eis in mentem reuer- ti ad Dominum Deum suum, nec inter hæc omnia mala quaesierunt illius gratiam. Quin potius, ¹³ sicut stolidæ columba ad escam capiendam se demittit, nihil metuens rete ancupis; ita illi ¹⁴ ad Aegyptios se conferunt, & ad Assyrios, ad opem implorandam, non habentes cor ad intelligendum apud eos sibi para- tas insidias, retia quoque expansa, & ego cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum, ipsos Assy- rios in eos conuertens, qui eos capiant; & si, ut aues in editissima loca sese abdiderint, inde faciam eos descendere, ut reti constringantur: denique ¹⁵ castigabo eos pœnis, quas indixit illis Moses, si deficerent à Deo. Miseri quia recesserunt à me, vastabuntur enim quod fuerint in me præuicati. Sane cupiebam ¹⁶ liberare eos de hac angustia, ut de similibus sæpe liberaui, at repudior ab eis; nam quoties id accidit, men- tiuntur, dicentes se non per me, sed ope humana Aegyptiorum, aut Assyriorum liberatos; & ita nun- quam in corde suo opem meam ¹⁷ implorarunt, sed noctu, dum erant in lectulis, quando commodius de rebus cogitatur, preßi calamitatibus ululabant, gemebantque, nihilque magis cogitabant quam quibus ra- tionibus ¹⁸ frumenti defectum, vini inopiam cauerent, & me non implorarunt, qui possem eis subue- nire. ¹⁹ Ego docui eos per Prophetas meos uilia, & confortauit aduersus hostes, & ipsi male cogitaue- runt, id idolis suis tribuendo. ²⁰ Reuersi sunt ad adorandos vitulos, ut uiuant sine lege, similes arcui do- lo, qui alio mittunt sagittas fiducia suæ, nempe ad idola; me relicto, ad quem mittere debebant. ²¹ Ca- dent principes illorum propter detestationem, qua Deus illorum linguam detestatur, qua opem humanam præferunt diuinæ: ²² sic subsannabuntur, ac ridebuntur ab Aegyptiis, cum ad eos proficiscantur ad auxi- lium postulandum.

A R G V M E N T V M.

VRAM suam manifestat in sanando Israele, atque eius rebellionem in admittenda medicina. Splendet autem summi Dei in peccatores miseratio, qui nihil est, quod non moueat ad reducidos eos. Nam quandoque iudicem agit, quandoque virum, quandoque & medicum.

COMMENTARIUS.

VBIVM hic in initio explicandum occurrit ad capitis huius intelligetiam, quam historiam attingat Hoseas, cum ait, Cum sanare vellem Israel, reuelata est iniquitas Ephraim; & quæ sequuntur?

Quæstio de qua historia.

1. Sententia de Ieroboam.

Refutatio.

Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Albextus, Hugo, Ly- ra, Dionysius, & Isidorus in ea sunt sententia; ut exi- stiment sermonem esse Prophetæ de Rege Ieroboam filio Nadab, quo medio voluit Deus sanare vulnera idololatriæ inflicta populo in Ægypto, & deserto; quando audiuit, hi sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti: vel potius quam induxit Salomon: nam ita aperuit Ieroboam Dei sententiam, Ahias Si- lonites 3. Reg. 11. 31. de diuidendo regno Salomonis, eo quod dereliquisset Deum, & adorasset Astarthem Deam Sidoniorum, & Chamos Deum Moab, & Mo- loc Deum Ammon. Atque ad hunc sensum cetera, quæ sequuntur in hoc capite de Ieroboam, regno eius, & de idololatria ab eo inuenta in Israel expo- nunt. At hæc intelligentia multis rationibus longè abesse videtur à mente Prophetæ. Tum quod sani- tas, quam illi auctores explicant voluisse Deum af- ferre populo suo contra vulnera idololatriæ, fuit con- stituere Ierosolymis cultum religionis. Sed hoc mo- do voluit sanare Deus populum suum vniuersum, non Israel; qui nondum separatus erat à Iuda; per Danidem, & Salomonem; non per Ieroboam; & tunc non est reuelata iniquitas Ephraim, quæ tribus non erat regia: neque Samariæ, quæ nondum erat ædificata. Tum quia si intelligant de sanitate inducta per Ieroboam, inflicta pœna ob scelera Salomonis,

A non sanabat tunc solum Israel, sed totum popu- lum, ut diximus, & iniquitas Ephraim non est reue- lata, quasi latuisset, sed tunc sumpsit initium; neque scelera Samariæ, quæ multo post constructa est ab Amri sexto rege Israel, 3. Reg. 16. 24. post annos se- xaginta, aperta sunt. Non ergo de Ieroboam, qui in- uexit idololatriam in Israel, est sermo.

Chaldaeus, Theodoretus, Theophyl. Vatab. Mon- tanus, & Robertus in vniuersum de regibus Israel ex- plicant, nullo designato; cum tamen Propheta de ali- quo determinato indicet se loqui, ut viderunt aucto- res primæ sententiæ.

B Quamobrem mihi videtur probabilius loqui Pro- phetam de statu Reipublicæ sibi præsentem, nempe de Iehu; per quem voluit Deus euellere idololatriam, & tamen ipse rediit ad vomitum, opera principum, qui exhilarauerunt regem, occidentes filios Achab: & quieuit paululum ciuitas, dum occultè principes re- gem Iehu decipiebant: & tunc acclamabant, multos ac felices dies regi nostro, & deuorauerunt iudices suos, & reges, quos occidit Iehu. lege 4. Reg. 9. & 10. Probatur autem hic sensus verus, quia omnia verba

C Prophetæ conueniunt historiæ Iehu, ut paulatim ex- plicabimus; Deinde quia inuisus erat Iehu Deo inter alios reges, contra quem Hoseas Propheta sermonem suum direxit, siquidem cap. 1. 4. dixit, Adhuc modicū, & visitabo sanguinem Iezabel super domum Iehu, & quiescere faciam regnum domus Israel. De hoc ergo Ho- seam loquentem exponemus.

Cum sanare vellem Israel.] Ab his verbis omnes exordiantur 7. caput, præter Theodoretum & Theophylactum, qui fini cap. sexti illa subiiciunt, quæ ex Hebræo sic habent; secundum sanare me Israel,

2. Sententia.

3. Sententia vera de Iehu.

& discooperata est iniquitas Ephraim, & scelera Samaria. Hoc est, cum tractarem de sanando Israele: non per Prophetas, ut quidam asserunt, per quos inuitallet Deus populum ad resipiscentiam; hoc enim semper faciebat Deus; sed per regem Iehu, tamquam per chirurgum Galaaditicum, ressecando putrida membra Achab cum omni sua generatione: qui valde auxit cultum idolorum: legimus enim 4. Reg. 9. 6. seruuum Elisæi vnxisse Iehu in regem, ac dixisse, *percuties domum Achab Domini tui, & vlciscar sanguinem seruorum meorum, perdāque omnem domum Achab, sicut domum Ieroboam, & sicut domum Baasa, &c.* Quod & fecit Iehu. Tunc autem apparuit iniquitas in regia tribu, & ciuitate, nempe in capite infirmi populi; nam caput Syria Damascus, & caput Ephraim Samaria. Isa. 7. Siquidem ipsi Samaritæ Iehu assenserunt in occidendis filiis regis Achab, & eum, qui ad vindicandum venerat scelus idololatriæ Samariæ, induxerunt ad cultum vitulorum: & ita iniquitas, quæ latebat timore Iehu, discooperuit sese postea, & absque pudore peruagata est populum vniuersum.

Per Iehu
voluit Deus
curare Israel.

2
Mendacium
idolum.

Mendacium
in factis.

Debitū offi-
cium nō ser-
uare, & fidē,
est mentiri.

3
1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.
de Iehu.

Quia mendacium.] Idolum intelligunt Hieronymus, & ceteri eius sectatores, & Theodoretus, & Theophyl. ita exponunt: *vana, quæ interpretati sunt.* LXX. Vatab. & Rob. *quia sibi mutuo non seruant fidem.* At Montan. & Isidorus nomen *מְדַבֵּר* seker, quod mendacium vertit Vulgatus; debitū officium deserere per summam vim exponunt, cum quis non facit, quod ex officio suæ personæ, aut statui debito præstare debet. hoc enim mentiri in factis est; sicut veritatem facere dicitur, qui facit, quod debet, decetque; ita Genes. 24. 23. dixit Abimelech ad Abraham. *Deus tecum est in vniuersis, quæ agis. Iura ergo per Deum ne noceas mihi, & posteris meis, stirpique meæ, sed iuxta misericordiam, quam feci tibi, facies mihi.* Hebr. *Iura mihi per Deum: si mentitus fueris mihi, filio meo, & nepoti meo.* hoc est, si non ita te gesseris cum posteris meis, ut ego me gessi tecum. & 2. Reg. 18. 23. *Sed & si fecissem contra animam meam audacter.* Heb. *Si fecissem in animam meam mendacium.* hoc est, contra debitum officium, non lateret regem. Ergo mendacium operati sunt, quia non præstiterunt quod debebant; nam cum principum, & capitis sit docere reliquos, aut doctores esse populi, ipsi obstitunt veritati. Vel certe, qui non seruauerunt fidem, nec officium debitum præstiterunt. 70. filiis regis, quos optimates Samariæ, qui eos nutriebant, occiderunt in gratiam Iehu, & miserunt ad eum. 4. Reg. 10. 7.

Et fur ingressus est.] Hoc est, & idcirco directores patiuntur secretos, & manifestos. Sic Rufinus, Theodoret. Theophyl. Dionys. & Isidorus; nam fures, & latrunculos, eorum fines depopulantes passi sunt: de quibus dicitur 4. Reg. 10. 32. *In diebus illis cepit Dominus tedere super Israel: percussique eos Hazael in vniuersis finibus Israel, à Iordane contra orientalem plagam, omnem terram Galaad, & Gad, & Ruben, & Manasse, ab Aroer, quæ est super torrentem Arnon, & Galaad, & Basan;* tempore nempe Iehu. Secundo, Chaldaus, Lyra, & Montanus hos ex ipsis Israelitis fuisse arbitrantur; adeo enim scatebat ciuitas facinorosis hominibus, ut nullus esset tutus; nam fures in vrbe spoliabant obuios quosque, & in domos penetrabant; latrones foris in viis grassabantur: sic ait Chald. & noctu in domibus furantur, & interdiu in deserto grassantur. & hæc quidem, & huiusmodi ex violata religione prodierunt monstra. Tertio, Hieronymus, Rupert. Haymo, Alber. Hugo, Dionys. & Isido. per metaphoram hæc accipiunt de Ieroboam, nos de Iehu; quod quemadmodum fur clam ingreditur ad furandum, latro autem palam spoliat & occidit; ita Iehu primum nonnihil dissimulauit, & sub specie religionis ingressus oc-

cidens filios Achab, & sacerdotes Bahal: deinde palam debacchatus est; & vitulos aureos fecit adorari. Constat hoc ex historia Iehu, qui prius Dei partes egit; deinde pudore deposito, & ipse summo scelere Ieroboam filij Nadab, se maculauit, & populum perdidit. Diximus cap. præcedenti num. 14. *מִלִּיתָא גְדוּדָא* significare militem leuioris armature, ad prædam expeditum: [latrunculos] solet Vulgatus transferre. Sunt autem hi, qui sub duce non sunt, sed sicut latrones grassantur, forte auenturos, Hispanicè.

Et ne forte.] Hebr. & non dicent in corde suo, omnis malitiæ eorum recordatus sum, nunc circumdederunt eos adinventiones suæ, coram facie mea factæ sunt. Clausulam illam priorem; & non dicent in corde suo. LXX. & Pagninus ad præcedentia referunt, & verba sunt veluti admirantis; & cum hæc patiantur, nequaquam cogitant, aut recogitant corde suo; sed inconsiderata omnia prætereunt, instar belluarum mente carètium. Septuaginta verterunt. *Ut concinant, quasi canentes in corde suo,* hoc est, secundum Hieronymum. ut conueniant cum eis; nempe cum fure, & latrone, & corde consentiant in eandem cantilenam, & sint socij furum, & latronum, vel secundum Theodoret. & Theophyl. ut ipsi tot, ac tantas experti oppressiones, threnos componant, lamenta conficiant, non quidem voce, ne hostes audiant, & excandescant, sed in corde suo, tacitis singultibus, ac gemitibus sua mala dolentes. Verum ceteri omnes cum sequentibus coniungunt ad hunc modum; & ne dicant in corde suo quod omnem suam præteritam, patrumque suorum malitiam recordor, illisque obiticio, odio magis, quam sanandi voluntate, recensebo illis impias suas actiones, quas me intuite, paulò ante perpetrarunt, & negare non poterunt. Sic Hieronymus, Haymo, Alber. Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus, & conuenit rectè hic sensus cum sequenti narratione. Chaldaus, Hugo, & Isidorus, & Vatab. sic exponunt, & non cogitant in corde suo quod omnis malitiæ eorum ego recordor, & me non lateritimo putant me eorum scelera nescire, idcirco paulo post circumdabunt, seu circumstabunt eos adinventiones suæ; hoc est, adest tempus, in quo plagæ operibus eorum debite eos instruant mala eorum mihi fuisse perspecta, ita Isidor. & Haymo, & Hugo pœnas intelligunt pro operibus debitas. Ait autem Chald. *Nec interim reputant in cordibus suis omnia ipsorum maleficia manifesta esse coram me, mox circumdabunt eos opera eorum mala, quæ coram me aperta sunt.*

In malitia sua lætificauerunt.] Reges legunt LXX. apud Hieronymum. & Vatican. & Theodoretus ac Theophyl. motem intelligunt populi parentis regibus, & principibus, in cultu idolorum. At in Complut. & Regio, regem, verterunt cum Vulgato, quem Hieronymus. Haymo, Alb. Hugo, Lyra, Dionys. & Montan. intelligunt Ieroboam, nam populus quærit faciem principis, eiusque studiis, ac cupiditati morem gerit, & valde potest rex populo prodesse, sicut, & obesse. Ego de Iehu, nam ciues Samariæ sua malitia, & sua adulatione, ac defectione ab eo quod debebant, lætificauerunt regem Iehu, occidendo 70. filios Achab, & 40. fratres Ochoziæ, tum & principes, qui veniebant cum Iehu; quin etiam exhilararunt regem, dum gratulabantur ei interfectionem Prophetarum Bahal, & illi in omnibus assentiendo quasi rectè fecisset, & religioni veræ consentaneæ.

Omnes adulterantes.] Hebr. *omnes q adulterio incalescunt, quasi furnus succensus à pictore, cessabit* *מֵהֵייר* à conspergendo conspergionem, donec fermentetur ipsa. Dictio illa, *mehhir*, potest vel esse nomen *מִייר* ciuitas, cum præpositione *מִייר* min, a, vel, ab, & dicemus, *cessabit à ciuitate*, hoc est, desinet esse ciuitas, quod dixit Chaldaus, *migrabunt cito à ciuitatibus suis,* vel

Hebræi no-
minis ratio.

4
Connexio
verborum.

Verbo LXX.
explicata.

1. Sensus
verborum
cum sequen-
tibus relato-
rum.

2. Sensus.

Regem Iehu
accipi.

Regis offi-
cium.

6
Sermonis
ratio.

vel cessauit coquens, aut pistor à ciuitate, vt legit Pagninus, id est, vt explicat R. Abraham, cessabit coquens à ciuitate concitanda, & à conspergendo massam, donec ipsa fermentaretur, quia opus est, interim redire ad succendendum ignem. Vulgatus futurum præterito explicuit, cessauit, aut quiescit paululum ciuitas à commissione fermenti, hoc est, fecit coquens, ne ciuitas ulterius subigeret massam, sed relinqueret cum fermento, donec tota massa inficeretur, & fermentaretur. Sed David Kimhi, Tigur. Vatablus, Isidor. & Robertus, accipiunt מֵבִיר mebir pro מֵמִבִּיר memabir, vt sit infinitiuus coniugationis hiphil, vt dicat; cessabit suscitare, vel à suscitando. & ita legit Vatab. quasi furnus succensus à pistore, tempore, quo quiescere solet à suscitando mulieres à subactione pasta, donec ea fermentetur. Nam furnarij publicorum furnorum solent noctu, aliquibus in regionibus vicatim excitare mulieres, vt pasta subigant, quas postquam excitare cessarunt, furnum interim accendunt, donec fermentatam pastam, & in

panes conformatam, afferant, vt coquantur, ita Vatab. & Rob. vel iuxta Isido. ex M. quando fornax satis est succensa, quiescit pistor, & non excitat suos ad ulteriorem succensionem, sed interim subagitat pastam, & pausat, donec illa fermentetur, & tunc iterum excitat familiam, vt panes mittant in fornacem. Mercerus putat esse Benoni מֵבִיר mebir, excitans, aut excitator. cessabit excitator à subigenda massa, donec fuerit fermentata. Consistit autem in hoc allegoria; quod sicut pistor, aut coquens furnum calefacit, & postquam massam fermento miscuit, relinquit eam fermentari, & donec fermentata fuerit, non mittit eam in furnum; tunc vero eam mittit; & coquantur panes calore furni. Sic inquit, omnes Israelitæ, & Samaritæ vehementi cupidine idololatriæ, & vitiorum, quæ ex ea sequuntur, incalescunt, & quasi in furno coquantur succenso à pistore; pistor enim, hoc est rex, cessauit à ciuitate concitanda ad idololatriam, & immisso fermento in massam populi, cessauit eam subigere, donec ipsa per se ipsam, hoc est, donec populus ipse per se ipsum sese inficeret, & iam infectus, quasi in panes fermentatos distributus, iam in clibanum ardentem, hoc est, in impetum libidinosum colendorum idolorum inuectus est: itaque furnus seu clibanus est libido ardens, omnium tam principum, quam populi, idololatranti: excitator est, qui solet excitare mulieres ciuitatis, aut familiam ad coquendum; qualis erat rex; qui sua voluntate populo declarata, reliquit paululum populum, vt per seipsum inficeretur, donec vidit totum infectum, & tunc iam totus populus inuectus est in furnum illum ardentem. Nam stupri assiduitas luxuriam carnis non cohibet; sed accendit magis; vt Israelitis accidit, vt hinc deducit Gaudentius ad Neophytos de promissione paraclyti sermone tertio.

Hieronymus ergo, Cyrillus, Haymo, Alber. Hugo, Lyra, & Dionysius de Ieroboam exponunt, qui capit primum per suos ministros inficere populum libidine adorandi vitulos, & quiescit paululum, ne populum vrigere videretur, donec vidit totum populum infectum sibi libentissime parere. tunc magis exarsit clibanus, & libido sine pudore idololatranti. Theodoretus, Theophylactus, Montanus, & alij de omnibus regibus exponunt à primo Ieroboam, qui fornacem hunc incenderunt, ac massam populi fermento corrupto Idololatriæ infecerunt; sua ambitione, quo possent liberiùs regnare. Potest, & de Iehu exponi, qui postquam regiam dignitatem obtinuit, & zelum ostendit religionis Dei, paulatim opera suorum principum ductus, populo permisit tacite infecto fermentari cultu vitulorum, donec vidit iam infectum, nam tunc furnus libidinis magis exarsit, & palam ipse cum

A principibus, & populo vitulos adorauit, vt constat 4. Reg. 10. in fine. Addit Cyrillus Ieroboam ex traditione Hebræorum occultè quosdam subornasse, qui populo persuaderent, expedire, vt vituli erigerentur; idque vt à rege peterent. Quod cum populo nequam displicuisset, congregauit eos rex, & cultum vaccarum indixit, quem illi, prospera regi acclamantes lætique susceperunt.

Dies regis nostri.] Hebraice, die regis nostri מֵחֶחֱלִי Hecheli, principes Chamath vini, extendit manum suam cum illusoribus. Et verbum quidem Hecheli Pagninus, Vatab. Isidorus, & Rob. transferant agrotare, seu infirmari fecerunt. At Septuaginta, Vulgatus, Tigurina, Montanus, & alij vertunt, caperunt. quod vtrumque habeat illud verbum significatum. Nomen deinde Chamath David Kimhi, Pagni. Vatab. Isido. Montan. & Rob. vtrem, vel lagenam vini interpretatur: nam מֵחֶמֶת Chemeth vtrem quoque transtulit Vulgatus Gen. 21. 15, cumque cōsumpta esset aqua in vtře, & versu 19. impleuit vtř aqua. At cum LXX. Vulgatus, Tiguri. & alij nomen hoc deducant à verbo מָחַח machach, quod est calefcere seu excandescere; idcirco nomen significat iram, furorē, excandescētiā. vt dicat Propheta: cæperunt calore, aut excandescētia capi à vino; quod est furere à vino, id est, nimio vino se ingurgitare, compotare vinum, dixit Chaldaeus, scilicet vsque ad agrotationem, & temulentiam.

Hieronymus, Haymo, Alber. Hugo, Lyra, & Dio. nyl. hæc verba de Ieroboamo explicant ad hunc modum. Lætus populus ob licentiam idola colendi, acclamabat, hic est dies regis nostri, quem nobis constituit ad vitulos adorandos; in eo principes alacriores, quasi ex vino incaluisse, quod vituli adoratio institueretur, regi adulabantur, ipseque eis consentiebat, & collabatatur. Theodoretus autem, & Theophylactus de regibus omnibus Israel explanant lectionem Septuaginta, qui habent, dies regum vestrorum; vt legimus in Hieronymo, & codice Vaticano: vel Regum nostrorum, vt habet Complutensis, & Regius. in diebus enim regū Israel à primo Ieroboam, semper idololatriæ data opera fuit, comparationi, illusioni, & munerum acceptioni.

Chaldaeus deinde, Pagni. Vat. Isido. Monta. & Rob. explicant de die cuiusque regis natalitio, vel quo rex auguratus est. Die, inquit, Chaldaeus, quo constituerunt super se regem suum, exorsi sunt magnates compotare cum eo vinum; & Montanus. Die natalitio regis nostri, quicumque is sit, vel quo auguratus est, cæperunt principes vtrem vino plenum, vt certarent de potatione; hoc erat solum eorum studium. Vel secundum Isidorum; agrotare eum fecerunt vtře vini pleno, aptum vt redderent potandis calicibus; aut ebrium viribus eneruarent, vt cum illusoribus stultesceret.

Extendit manum suam cum illusoribus.] Illusores Hebr. traxit manus sue illusores, id est, familiares habuit illusores, aulicorū pestes, quod Chaldaeus dixit, attraxit ad manū suam turbam falsidicorum. Cepit enim cum illusoribus, cum pestibus, vel pestiferis hominibus conuersari; relictis publicis negociis. illusores exponit Montanus irrisores, qui omnia diuina, humanaque irrideant. vt Prou. 9. 7. qui illudit illusorem, vel irrisorem, ipse iniuriā sibi facit. & 22. 10. eiūce deisorēm; & exibat cum eo iurgium, cessabuntque causa, & contumelia. itaque inter amicos habuit illusores, cum illis delectatur, & vacat. Quid non mali ex tali consortio proueniret, ex computatione, & irrisione, & ocio, quidni idola colerentur, & cetera monstra proficiscerentur? cepit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere. incrassatus est dilectus, & recalcitrauit. Potest & hoc accommodari Regi Iehu, in cuius die regni initiali, prin-

Cyrilli historia.

7
Lectiois ratio.

Sensus 1. de Ieroboamo.

Sensus 2. de omni rege.

Sensus 3. de omni rege.

Illusores quos vocet.

Consortium illusorum pestiferum.

De Iehu.

cipes compotare ceperunt cum eo usque ad languorem; & qui fortissimus fuerat, iam delectabatur cum irrisoribus; & eadem cum illis patrabat.

8

Lectio-
ratio.

Quia applicuerunt.] Hebr. *sane accedere fecerunt, quasi clibanum (astuans) cor suum in insidiari suo, tota nocte dormit coquens ea, mane ipse succensus, sicut ignis flamma, illud, in insidiari suo, quod LXX. dixerunt, cum precipitarentur, veteres omnes interpretes, ut Theodoretus notat, verterunt cum insidiaretur tota nocte, & recentiores, in insidiis suis, quas nempe suis proximis machinabantur, & Vulgatus; cum insidiaretur eis, hoc est, cum cor ardens, quasi clibanus machinaretur insidias eis, nempe, proximis, nam ponitur relatiuum pro antecedente. Rursus relatiuum, ea, cum dicitur, coquens ea, refert, secundum Vat. Montan. & Rob. insidias, machinamenta, odia, Vulgatus, & Pagni. verterunt, coquens eos, nempe principes, qui accesserunt corde ut insidiaretur. Demum relatiuum, ipse, cum subditur, mane ipse, refert cor, quod in Hebræo est masculini generis. ideo Vat. & Rob. transtulerunt, ipsum ardet. alij volunt referre clibanum; alij furorem, seu appetitum iniuriæ inferendæ, qui est furnarius, seu pistor, ut exponunt Chaldaeus, & Montanus. Igitur Hierony. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Diony. sic explicant de Ieroboamo hanc similitudinem. Ieroboam, ut vidit applicuisse omnes cor suum feruens quasi clibanum ad perficiendam illius voluntatem de idololatria stabilienda; insidiis eos aggreffus; nocte tota dormiuit securus; quieuit enim tranquillo animo, ut qui tota nocte dormit, & magis succendit eos, ac in sua voluntate decoxit, postquam securitatem captam; surrexit animosior, & suam cupiditatem palam prodidit, & sicut ignis in flammis confurgens omnes succendit, & perfecit, quod volebat. Verum si ad lectionem, ex Hebræo deductam,*

Sensus 1.

Vulgatum ipsum explicemus, Chaldaei sensus, Theodoreti, Theophyl. R. Salomonis, Vat. Monta. & Rob. verius explanat similitudinem. sic enim habet Chaldaeus: *Accesserunt enim, ut opere complerent consilium peccatorum, & non sunt cunctati; perinde ac clibanus ardet cor eorum in insidiis suis; Tota nocte protrahitur furor eorum, usque mane astuat in morem ignis flammiferi.* Est ergo sensus: Omnes certe compararunt cor suum ad fruendas insidias suas, quod eo furore astuabat instat succensi clibani. & sicut pistor occluso fornace igne succenso, dormit tota nocte, donec mane surgit, & manu sua excitat ignem, & tunc clibanus succensus emittit scintillas, & euomit flammam, ita illi tota nocte quiescunt meditates, ac machinantes mille genera insidiarum in proximos suos, eaque concoquant, donec mane quisque eorum surgit versus in furorem, ut ignis succensus, scintillas flammamque suarum insidiarum in proximos euomentes, illisque mille nocentes modis. Quod dixit Michæas cap. 2. *Ve qui cogitatis iniquitatem, & ad operandum malum, in cubilibus vestris: in luce matutina faciunt illud, quoniam valet manus eorum.* En quo deducat veri Dei abiectio, effoenem, in Deum, & homines, mille facinora texere omni timore abiecto.

9

Omnes calefacti sunt.] Vel impietatis, & idololatriæ studio, quasi furnus feruens, ut exponit Hieronymus cum sequacibus, & Montano. vel animo feruent nocendi proximis, ut Vatab. & Rob. volunt. *Deuorauerunt, vel absumpserunt iudices suos, easdem flammis illis iniicientes, & in suam sententiam pertraxerunt, ut ipsi quoque vitulos adorarent; qui prius coarguebant illos, ut explicant Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus. Vel quia linguis mendacibus eos interficiebant, ut videtur Haymoni, Lyra, Vatab. Roberto cum Chaldaeo, qui sic ait. & in lingua mendaciorum condemnant iudices*

A *suos, omnes reges eorum ceciderunt in eandem impietatem; quia à primo Ieroboam, de aliis omnibus singillatim videtur Hieronymo, Haymoni, Alberto, & Lyra. Vel certe omnes reges eorum necati sunt, ut intelligunt Chaldaeus, Theodoretus, Theophyl. Vat. Montan. & Rob. omnes fere reges Israel vel dolo, vel astu inimicorum interfecti sunt, præter paucos, Ieroboam, & Baasa, & alios. Sub hoc nomine etiam comprehendunt magistratus, & 70. filios regis Achab, interfectos à Samaritis ad nutum Iehu. Nam omnes ciues Samariæ accensi, feruidique, veluti furnus ardens, ut placerent Iehu, omnes regis filios, & indices à rege constitutos occiderunt. nec datus est illis locus, aut facultas clamandi ad Dominum, aut conuertendi se ad ipsum; tam fuit subita citaque enecatio. Vel nemo repertus est inter eos, qui Dei veri opem imploraret.*

B *Ephraim in populis.*] Factus est Israel, ut populi nationum ceterarum colentium idola, ut explicant Hiero. Haymo, Albertus, & Lyra. verius Theodoretus, Vatab. Monta. & Robertus putant Israelitarum mali causam aperiri eam, quod non vitauerint amicitias, & consortia gentium finitimarum, quarum mores imbuerant, ut cautum fuerat Exod. 34. 22. *Cave ne unquam cum habitatoribus terra illius iungas amicitias, quæ sint tibi in ruinam; ut reuera accidisse cepit Dauid Psalm. 105. 35. & commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & seruierunt sculptilibus eorum & factum est illis in scandalum.*

C *Ephraim factus est.*] *panis sub cineribus* vertitur, qui sub cineribus, aut sub prunis coquitur, qui idcirco vndique sordes contrahit, nec vertitur. ita acceperunt Hieronymus, Gregor. lib. 11. Moral. cap. 6. & lib. 32. c. 7. Haymo, Hugo, Lyra, & Dionysius, sicque explicant similitudinem: **Quem** admodum panis sub cineribus coctus, vndique sordes contrahit, nec reuerfatur, ita Israel gentium sordibus maculatus non conuertitur, nec agit poenitentiam, sed in sua vetustate pertinax perseverat. & Gregorius, *Panis sub cineribus, inquit, inferiorem partem mundiorum habet, superiorem cineris superpositi sordibus contaminatam. Ut autem supra sit mundior pars, oportet versari. talis est mens terrena cogitans, quæ molem cineris super se portat; sed si reuersari voluerit, mundam faciem, quam deorsum prefferat, superius inducit, & cum cinerem quem portabat, excussit. Ceteri accipiunt nomen illud pro pane, seu torta cocta super prunas, quæ verti opus habet, ut coquatur ex parte altera, cum panis sub cineribus coquatur omni ex parte. Primò igitur ita similitudo explicatur. sicut panis coctus super prunas, & non versus, ex vno illo coquitur latere, quo prunis adheret, sicatur, induraturque usque ad combustionem, altera parte humida relicta. Ita Israel vitis infectus, ab ipsis sicatur, induratur & adurit, nec spes est quod muretur, ne in ea parte perseueret, & comburatur, ut Theodoretus, & Theophyl. applicant. Vel secundum Montanum, ita Israel malis, & calamitatibus adustus, & exsiccatus implorabat opem vicinarum gentium, à quibus nihil reportabat commodi, sed damnum in opibus, & rebus maximum; unde malum inueterascere, & in dies peius reddi probabatur, & tamen verum remedium à Deo non quaerebant. Secundò, sicut panis ille super prunas coctus, & non versus deuoratur, & absumitur antequam coctus sit: ita Israel propediem, antequam coctus sit, & conuersus ad Deum, absumetur ab hostibus, & ducetur in captiuitatem, ubi comedent alieni robur eius. Sic Albert. Vat. & Rob. ex Chaldaeo dicente. *Similis est domus Ephraim sub cineribus panis, qui antequam versetur, comeditur, seu absumitur; diripuerunt populi substantias eorum.* Tertiò, sunt qui*

D *est mens terrena cogitans, quæ molem cineris super se portat; sed si reuersari voluerit, mundam faciem, quam deorsum prefferat, superius inducit, & cum cinerem quem portabat, excussit. Ceteri accipiunt nomen illud pro pane, seu torta cocta super prunas, quæ verti opus habet, ut coquatur ex parte altera, cum panis sub cineribus coquatur omni ex parte. Primò igitur ita similitudo explicatur. sicut panis coctus super prunas, & non versus, ex vno illo coquitur latere, quo prunis adheret, sicatur, induraturque usque ad combustionem, altera parte humida relicta. Ita Israel vitis infectus, ab ipsis sicatur, induratur & adurit, nec spes est quod muretur, ne in ea parte perseueret, & comburatur, ut Theodoretus, & Theophyl. applicant. Vel secundum Montanum, ita Israel malis, & calamitatibus adustus, & exsiccatus implorabat opem vicinarum gentium, à quibus nihil reportabat commodi, sed damnum in opibus, & rebus maximum; unde malum inueterascere, & in dies peius reddi probabatur, & tamen verum remedium à Deo non quaerebant. Secundò, sicut panis ille super prunas coctus, & non versus deuoratur, & absumitur antequam coctus sit: ita Israel propediem, antequam coctus sit, & conuersus ad Deum, absumetur ab hostibus, & ducetur in captiuitatem, ubi comedent alieni robur eius. Sic Albert. Vat. & Rob. ex Chaldaeo dicente. *Similis est domus Ephraim sub cineribus panis, qui antequam versetur, comeditur, seu absumitur; diripuerunt populi substantias eorum.* Tertiò, sunt qui*

E *magis*

10

11

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

magis ad rem similitudinem explicent, Isidorus, & Mercerus, sicut panis super prunas coctus, & non verus, ut semiuustus, insipidus manet, & ad esum ineptus; ita Israel princeps est in suo consilio, nec in omnem partem agitat rem, ut videat utrum recta sit; & nescit quod propter suam impietatem diripiendus sit, imprudentiæ itaque, insipientiæque notatur, quod rem ex ea tantum parte consideret, qua placet pro voluptate, & cupiditate sua; nequaquam ex altera parte, qua puniendus est. *Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent; finemque respicerent.*

Imprudencia
Israelis.

Vtraque panis
facie confi-
derata, com-
modior pla-
ceat, si sapias.

Vtraque panis facies concoquenda est, & lenta consideratione expendenda. Etenim, dum nacti sumus bonam occasionem, ne vna panis facie afficiamur, sed alteram semiuustulatam respiciamus. *Ne intuearis vinum cum flauescit, Prou. 23. 31. cum splenduerit in viro color eius, ingreditur blande; sed in nouissimo mordebit, ut coluber, & sicut regulus venena diffundet, via peccantium complanata lapidibus, & in fine eorum inferi, tenebra, & poena.* Vtramque partem si consideres, si sapueris, illam eliges, quæ Deo placeat, tibi que commodior sit.

12

Comederunt.] Perstat in metaphora, inquit Theophyl. & ait, Assyrios comedisse robur eius, nempe panem ipsum antequam versaretur; nam panis cor hominis confirmat, Psalm. 103. 15. & ideo robur eius dicitur. Verum eo nomine opes significantur multo partæ labore, quales sunt ex terra decerptæ; nam nomen Hebræum *חֵלֶב* coact, fructum terræ significat, ut Gen. 4. 12. *Cum operatus fueris terram, non dabit tibi fructus suos.* Job. 31. 39. *si fructus eius comedi absque pecunia:* robur dictæ quod in his sit Israelis robur, & fortitudo, ut Chaldaeus, Hieronymus, & omnes alij affirmant, & ipse ignorauit, vel nesciuit Deum auctorem esse poenæ, seu supplicij sui, ut aiunt Chaldaeus, Theodoretus, & Theophylactus. Vel nesciuit causam, propter quam percuteretur, fuisse idololatriam, ut explicant Hieronymus, Haymo. Albertus, Lyra, Vatab. & Robertus. Vel certè, & ipse nesciuit, id est, nunquam ad saniores mentem eiusmodi ærumnis peruenit, nunquam vel serò sapuit, aut prudentior euasit. Gregorius lib. 34. Moral. cap. 3. hoc robur virtutem hominis esse intelligit, quam alieni, nempe demones comedunt, dum peruertendo consumunt; & eo ipso, quo robur suum perdidit homo non intellexit. Bernardus sermo. 2. in Quadragesima, & sermo. 2. de Assumptione Mariæ, de monacho tepido, & simulato profert; vermis occultus interiora corrodit, & ipse ignorat: exteriorem quippe superficiem intuens, salua sibi omnia suspicatur, cum vestis, ac tonsura non faciant monachum. *Sed & cani effusi sunt super eo.*

Robur opes
sunt ex cul-
tura parte.

Israel non
sapuit.

Gregor.

Bernard.
Monachi
interna quis
comedat.

Canities pru-
dentia est.

Israel morti
proximus
necdum re-
sipuit.

Morbus hu-
miliat.

Peruenit, ait, ad canitiem iam morti proximus, quando sapientia facit hominem circumspiciorem, & sic animaduertit à Deo se puniri propter suam idololatriam; sic exponunt Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vat. & Isido. Tamen Hieronymus sic explicat metaphoram. Ad ultimam senectutem peruenit Israel; nempe ad ultimam captiuitatem, proximus iam morti; nam quod se nescit prope interitum est, ut dixit Paulus ad Hebr. 8. & necdum tunc animaduertit causam tanti mali, & auctorem Deum esse, rectè Chaldaeus, *infirmetas etiam nunc affecta est eos, & non intelligunt*, solet enim Deus morbum inferre bene valenti, quo surgat attentior atque prudentior. Sic humiliabitur superbia Israel à facie eius; hoc est, respondebit, vel testimonium feret contra eum, de quo diximus. c. 5. num. 7.

13

Et factus est.] Comparat Israel columbæ *נחש* Potah: Stulta, stolidæ, & declinanti ad id, quod est præter rationem: lactata, seducta, aut decepta interpretati sunt Aquila, & Symmachus, & cum eis Vulgatus.

A LXX. *insipienti, seu insensata: absque corde.* hoc est, absque mente, quamuis enim cor pro voluntate accipi solet. ut 1. Reg. 13. *Quæsiuit Dominus sibi virum iuxta cor suum;* hoc loco, pro intelligentia, seu animaduersione capitur, ut Jerem. 5. 21. *Audi popule stulte, qui non habes cor,* & 3. Reg. 3. 9. *Dabis seruo tuo cor docile, ut populum indicare possit;* hoc est, cor intelligens, oppositum stulto. Putant autem Vatab. & Rob. de futuro sermonem esse, quod cum capietur similis erit Israel columbæ stolidæ, quæ non vitat rete. Montanus de præterito vult accipi; quod non intellexerit quanta mala successerint ex amicitia cum gentibus; quam nunquam vitabant, etiamsi detrimenta, incommodaque multa paterentur. Melius Hieronym. Theodoretus, Haymo, Albertus, Lyra, cum ceteris, de re præfenti exponunt. Nam cum Hoseas caperit in extremis Ozia prophetare, & in prioribus annis Ieroboam: certè cum hæc loquebatur, viderat iam se in pericula conicientem Israel: nam viderat Manahem dedisse Phul regi Assyriorum mille talenta argenti, ut esset ei in auxilium, & firmaret regnum eius, 4. Reg. 15. 19. & paulo post, sub Phacee filio Romeliæ, Teglatphalasar transtulisse Israel trans Iordanem habitantem, in Assyrios, 4. Reg. 15. 29. deinde Salmanasarem Hoseam regem, seruum sibi fecisse; qui ei solvebat tributa, & auxilium postulauit contra illum ab sua rege Ægypti; atque idcirco captus est vna cum Samaria. Cum ergo Hoseas videret Israel in eiusmodi periculis constitutum, iam Assyriorum opem, iam Ægyptiorum implorare; atque hanc illi fuisse inueteratam consuetudinem, dixit; & fuit Ephraim quasi columba seducta absque corde. Comparatur Israel columbæ in hoc, ut explicant Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Theophyl. Hugo, Dionys. & Montan. quod quemadmodum columba, si auferantur pulli, non dolet, neque alio transmigat, neque pro filiis pugnat, sed easdem sedes frequentat; cum contra accidat aliis anibus, quæ pro pullis pugnant, sedesque mutant. Ita Israel, cum auferantur ciues eius ab Assyriis, & per partes diripiantur, non dolet, non gemit, neque pugnat pro illis, neque desinit Assyriorum retinere amicitias, qui deuorant illum. Sic exposuit Chaldaeus, dum dixit; & facti sunt viri domus Israel, similes columba simplici, cuius filij capti sunt, & non habet cor. Commodius ad ea, quæ subiiciuntur, sic explanant similitudinem David Kimhi, Rob. & Montan. Sicut columba adeo stolidæ est, & declinans ad escam, ut non timeat rete, neque consideret expansum sibi, laqueosque paratos cum ad escas declinauerit; nam etsi volatu sit velocissima, at corde, & cogitatione tardissima: ut aucupem non caueat, & retia tendentem non sentiat; sed expectet abeuntem, ut se ad cibum demittat: ita Israel declinabat ad eos, ad quos eius trahebat desiderium, etsi toties admoneretur, ad Ægyptum nempe, & Assur, ut quæreret auxilium, & non erat ei cor ad intelligendum apud eos sibi paratas insidias, retia expansa, incommoda adducenda: quod Deus corrumpere ipsos permetteret, si ab alio, quam à se auxilium quærerent. Probat hunc sensum quod subiicitur. *Cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum, & quasi volucrem cæli detraham eos.* Idem accidet illis, qui peccandi amant pericula, & quærunt occasiones, seseque in retia iniiciunt, in quibus implicati pereant.

Cor pro vo-
luntate & pro
animadu-
ersione.

Metaphora
ex columba
explicatur.

Sensus ve-
rior.

Israel ruina.

Metaphoræ
applicatio.

Verior sen-
sus.

Qui amat
periculū pe-
rit in illo.

Ægyptum inuocabant.] Pro inuocabant: ad Assyrios abierunt, pro abibunt. Nam sequitur, & cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum. Sic Theodoret. Theophyl. Lyra, Montan. & Rob. illis, ait, vbi sunt pro auxilio, ego pro retibus, quibus capiantur ab eis, ut factum legimus 4. Reg. 17. Chaldaeus exponens; ad Ægyptum accesserunt, in Assur migrauerunt, & Hieron.

14
Sensus verus.
Amici ver-
tetur in ini-
micos.

Hieronym. & Haymo, sic interpretantur verba hæc. Precabuntur auxilium Ægyptiorum, & tamen ab Assyriis captiui ducentur, ut eo loco factum constat. Prior tamen sensus verus, quia sequitur, *et cum profecti fuerint*, nempe ad opem postulandum, *expandam super eos rete meum*, exercitum Assyriorum, & si quasi aves sese in loca munitissima abdiderint, scilicet Samariæ, inde faciam eos descendere, ac de nidulo suo ab Assyriis detrahi.

15 Cædam eos.] *Secundum auditionem catus eorum*, hoc est, omnes eos pariter vastabo, sicut iuncto consilio omnes idola coluerunt. Sic Hieronym. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Vel secundum Montan. ut auditus est catus eorum decernere publicis expensis ad gentes eundum esse pro auxilio, sic per eandem punientur. Verius Vatab. Isidor. & Rob. Castigabo eos iis pœnis, quas audiuit à Mose congregatio eorum, si deficerent à Deo; vel secundum monitionem, quam audiuit à Mose, Deuteron. 27. 28. catus eorum.

Pœna legis
punientur.

16
1. Sensus.

Ego redemi eos.] Liberaui de Ægypti, & de alia multiplici servitute; & ipsi, quo gratiam referret, mendacia in me loquebantur, dicentes, Exod. 32. *Hi sunt dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti, & male locuti sunt de Deo; Nunquid poterit Deus parare nobis mensam in deserto?* Psalm. 77. sic explicant Hieronym. Cyrillus, Theodoret. Theophyl. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Sed magis ad rem Chaldaus, Vat. Monta. & Rob. mendacia, quæ loquebantur sic explicant. Cum nullum hæcenus præter me servatorem in afflictis suis, ac desperatis rebus fuerint experti; quoties eos liberabam, statim mendaciter dicebant; se ope humana per Assyrios, aut Ægyptios fuisse liberatos, non per me. Tertio, de futuro intelligunt David Kimhi, Tiguri. & Monta. Cogitabam ego, & cupiebam ex his malis eos redimere, & liberare; tamen repudior ab eis, loquentibus contra me mendacia, dum me non inuocant, quasi opem ferre impotentem, sed gentes, & idola.

2. Sensus.

3. Sensus.

17
Sensus prior.

Non clamauerunt ad me.] Calamitatibus pressi, non corde suo, à me opem implorabāt; sed vlulabunt, seu canticis, aut carminibus, quibus idolorum cultores, quasi furiis agitati, vlulabant tumultuatim, deorum opem postulabant, ut intelligunt Hieronym. Theodoret. Theophyl. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. Verum cum Montano videtur sermo esse de gemitibus, & fletibus propriè, non de canticis, cum è cubilibus emittantur, instar infirmantis, ait, dum iacebant in lectulis suis noctu, quando tranquillius de rebus cogitatur, gemebant, & vlulabant propter suas miseras, ut præ dolore solent mulierculæ.

Sensus posterior
verus.

18

Super triticum.] Hebr. *quia vlulabant super cubilibus suis, super triticum, & mustum* וְעַל חֲמֶזֶק וְעַל יַיִן, *ut rebellarent contra me*. Futurum illud coniugationis duplicatæ, Chaldaus, & recentiores omnes accipiunt pro præterito, & vertunt, *conueniebant, congregabant se*. LXX. *Concidebantur*; Vulgatus, *ruminabant*, hoc est, *versabant*. Lektionem ergo Vulgatam sic primo explicant Chaldaus, Hieronym. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Propter abundantiam frumenti, ac vini, quæ ruminabant, instar belluarum, rebellarent à me. Præ vbertate tritici, & vini, ait Chaldaus, quæ collegerunt, rebellauerunt in verbum meum. Secundo, Montanus in altera significatione accipiens verbum illud; *In cubilibus suis*, quæ sunt cogitationum officinæ, colligebant sese ad ruminandum, seu ad cogitandum, illud tantum, quibus rationibus frumenti famem, nouique vini inopiam cauerent, neque me implorarunt, qui possem illis subuenire, sed recesserunt à me omnium bonorum, & suppliciorum eorum auctore. Tertio, Vat. & Isidor. & Rob. similiter

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

A accipiunt *super*, pro defectu. Pressi fame, inquit, in cubilibus suis vlulant, & cum frumentum, & vinum venale apportatur, omnes compulsi necessitate concurrunt, & cum habuerint, deficiunt à me, non mihi acceptum referentes, sed vel fortunæ, aut diis suis. Lektionem autem LXX. sic explanant Cyrillus, Theodoret. & Theophyl. *in cubilibus*, nempe, in terra illis data ad requiem post labores deserti, lanceolis, & gladiolis se concidebant, ut triticum, & vinum ab idolis impetrarent; & pro obtentis gratias agerent. Vel certe, ut ait Theophyl. virilia dissecabant, quo sanctius diis ministrarent, ut qui Rheam matrem colebant, baceli, & bachæ.

Abundantia
rebellabant
à Deo.

Iuxta LXX.
sensus.

B Et ego erudiui eos.] Per Mosem, & Prophetas, & confortavi contra hostes brachia eorum; iuxta communem intelligentiam, & Chaldaus, qui sic ait. *Quoties adduco aduersus eos correptiones, & roboro brachia eorum, toties ipsi addunt moliri coram me mala*. Montanus exponit; *instar medici do consilia, & remedia*. Verius Vat. & Rob. *ego constrinxi, seu accinxi eos gladio, & ense, & roboravi aduersus hostes*. Iuxta illud Psalmi 17. 35. *Qui docet manus meas ad prælum, & v. 40. & præcinxisti me virtute ad bellum, & Psalmi 143. 1. qui docet manus meas ad prælum, & digitos meos ad bellum*, ac ipsi cogitauerunt malitiam, id idolis tribuendo.

19

Virtutem ad
resistendum
hostibus
idolis tri-
buebant.

C Reuersi sunt.] Hebr. *reueruntur* וָשׁוּבוּ, & nomen וָשׁוּב, si legatur וָשׁוּב, significat iugum, ut acceperunt Chaldaus, & Vulgatus, *Reuersi sunt non iugo, nempe, ut essent absque iugo*, scilicet legis, reuersi sunt ad statum, in quo non habebant legem, vel ut deficerent à lege, sic Hieronym. & communis. Alij ut LXX. videntur accepisse pro præpositione וָשׁוּב, & ita legunt; *reuersi sunt, non ad* (supple) *me*, sed ad nihilum, ut dicunt LXX. vel ad Ægyptum, aut ad idola, cum tamen ego sim, qui eos libero. Sed David Kimhi, Salomon, Abraham, quos sequuntur Pagni. Vatab. Isidor. & Rob. putant esse nomen וָשׁוּב, adiectiuum, quod est *excelsus*, seu *altissimus*, ut ad eundem sensum dicat, *reueruntur non altissimo, vel ad altissimum*; pro auxilio, sed ad idola vel ad gentes, & hoc est quod subiicit, *facti sunt quasi arcus dolosus, vel prauus*, quia alio collinant sagittas fiduciæ suæ, quam debebant, nempe ad idola, me relicto, quem oportebat implorare, ut exponunt Vat. & Monta. hoc ipsum est; *reuersi sunt, ut essent absque iugo*, altissimi Domini, videtur notare Iehu, & eius principes, qui reuersi sunt ut vitulos aureos colerent, quasi arcus prauus, cum prius sacerdotes Bahal insectarentur, quales sunt qui leuiter desciunt à vita Christiana, & religiosa, quam fuerant amplexi, reuersi ad vomitum.

Relicto Deo
ad idola cō-
ueriebantur.

2. Sensus.

3. Sensus.

Apostatæ
notantur.

E Cadent.] Principes Israelitarum, qui detestabili, & furibunda sua lingua definierunt ire ad Ægyptios, despecto Deo, ad petendum auxilium, propter tam ingens, ac detestabile facinus corrumpent capti, & occisi ab Assyriis, quos execrati fuerant; prædicat finem regni Israelis 4. Reg. 17. Cum dicit, *à furore lingua sua*. Communiter accipiunt expositores pro furore, & detestatione, qua principes sunt Deum detestati. LXX. propter imperitiam linguæ suæ, & Cyrillus, Theodoretus, & Theophyl. eos interpretati. Chaldaus, propter prauitatem linguæ eorum. Hieronym. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. At Vatab. Monta. & Rob. passim accipiunt, & pronomen, *sua*, volunt referre, *ipsis*, propter Dei indignationem, & detestationem, qua detestatus est linguam eorum, quod illa consilium dederint eundi ad Ægyptum pro auxilio; & qua concitare solent Deum, præferentes humanam opem diuinæ, unde subdit.

21

1. Sensus.
Principum
interitū no-
tat ob linguae
vitium.

2. Sensus
verus.

Principes
peribunt quod
consiliū de-
derunt relin-
quendi Deū.

Ista est subsannatio eorum.] Hoc est, ita me subsannare solent in terra promissionis, sicut olim fecerunt

22

fecerunt in terra Ægypti, cum ad idola declinabant. A
vt intelligunt Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo,
& Dionysius, cum Theophylacto; & Chaldaeo sic
exponente. *Ista erant opera eorum dum essent in terra*
Ægypti. Lyra, Vatab. Montanus, Isidorus, & Ro-
bertus, passim accipiunt *subannationem*; sic sublan-
Sublannabū-
tur ab Ægy-
ptiis.

nabuntur, & ridebuntur ab Ægyptiis cum ad eos
proficiscendo pro auxilio obtinendo, nempe ad
populum, qui eis prodesse non possit, Isaia 30.
Lyra explicat, iridebuntur à Deo propter contumeliam ei illatam: sic agunt cum Deo infideles
filiij.

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPIT. OCTAVVM.

PARAPHRASIS.

1 **I**N guttere tuo sit tuba, ² qua-
si aquila super domum Do-
mini: ³ pro eo quod trans-
gressi sunt fœdus meum, &
2 legem meam præuaricati sunt. ⁴ Me inuo-
cabunt: Deus meus cognouimus te Israel.
3 Proiecit enim Israel bonum, inimicus per-
4 sequetur eum. ⁵ Ipsi regnauerunt, & non
ex me: principes extiterunt, & non cogno-
ui: ⁶ argentum suum, & aurum suum fecerunt
sibi idola vt interirent. ⁷ Proiectus est
5 vitulus tuus Samaria, iratus est furor meus
in eos. ⁸ vsque quo poterunt emundari? ⁹
6 Quia ⁹ en Israel & ipse est: artifex fecit il-
lum, & non est Deus: quoniam in aranea-
rum telas erit vitulus Samariæ. ¹⁰ Quia
7 ventum seminabunt, & turbinem metent:
culmus stans non est in eo, germen non fa-
8 ciet farinam: quod & si fecerit, alieni co-
medent eam. ¹¹ Deuoratus est Israel: nunc
9 factus est in nationibus quasi vas immun-
dum. ¹² Quia ipsi ascenderunt ad Assur,
onager solitarius sibi: Ephraim munera
10 dederunt amatoribus. ¹³ Sed & cum mer-
cede conduxerunt nationes, nunc congre-
gabo eos. ¹⁴ & quiescent paulisper ab onere
regis & principum. ¹⁵ Quia multiplicauit
11 Ephraim altaria ad peccandum: factæ sunt
12 aræ in delictum. ¹⁶ Scribam ei multiplices
leges meas, quæ velut alienæ computatæ
13 sunt. ¹⁷ Hostias offerent, immolabunt car-
nes, & comedent, & Dominus non sus-
cipiet eas: nunc recordabitur iniquitatis
eorum, & visitabit peccata eorum: ipsi in
14 Ægyptum conuertentur. ¹⁸ Et oblitus est
Israel factoris sui, & ædificauit delubra: &
Iudas multiplicauit vrbes munitas: & mit-
tam ignem in ciuitates eius, & deuora-
bit ædes illius.

1 **R**e tuo pro tuba veteri o Propheta,
& voce contenta vociferare. Ecce
velox ² quasi aquila adueniet As-
syrius aduersus Israel, & Sama-
riam, vt simul expugnare velle videatur Ierusa-
lem, & templum Domini, quod est in ea, destrue-
re; ³ eo quod transgressi sunt fœdus, quod inierunt
mecum patres eorum, & perfrugerunt legem meam.
Cumque Israelita captiuitatis angustia se pressos
sentiant, ⁴ inuocabunt me dicentes, Deus noster, nos
sumus, quibus tui cognitionem communicasti. At
frustra clamabunt scilicet, cum me Deum suum, cul-
tumque proiecerint meum, quod eis erat omne bo-
num. Idcirco hostis Assyrius persequetur eos, & iu-
re quidem optimo. Siquidem ⁵ ipsi regnum Israe-
liticum, inconsulto me, instituerunt: principes
constituerunt, quos ego non probaui: ⁶ ex argento
suo, & auro conflauerunt sibi idola ad interitum
suum. Tecum o Samaria proiciantur ⁷ vituli tui
in Assyrios; quia furor meus excanduit in Israelitas
eorum cultores; Quamdiu enim perdurabunt in
animis impuris, immundisque idololatria? Nec
enim à gentibus acceperunt vitulos; sed ⁹ Israeli-
tarum inuentum cerie fuit. Vnde constat illos non
esse deos. redigentur igitur in nihilum velut ara-
nearum tela; laborabunt quidem in colendis idolis,
sed ¹⁰ in ventum, quia nullum decerpent fructum,
nisi turbinem captiuitatis. Nam culmus non pro-
ducat spicas, & germen non sufficiet ad faciendam
farinam; quod si fecerit, in hostium usum abibit.
Opibus Israelis exhaustis per Assyrios, præ contem-
ptu abiicietur ab ipsis, quasi vas contumeliosum.
¹¹ Profecti sunt ad Assyrios sibi opem quasituri, quo
libere agerent, instar onagri in solitudine vagantis
ad pascua inquirenda: & ¹² eorum amicitiam mis-
sis ambierunt muneribus. Verum gentes ipse, quas
suis sibi constringent muneribus, efficiam ego vt,
ac si mercede conductæ essent, veniant, & congre-
gentur aduersus eos; & tunc incipient paululum
sentire, se vitam ¹³ valde quietam transsegisse, cum

à suis regibus, ac principibus tributorum grauabantur oneribus, quæ soluerent Assyriis, vt in terra sua de-
gere permitterent. Habuit Israel satis ¹⁴ altarium, quæ sufficerent ad peccandum, idola colendo. Quid
ergo illis necessum erat iam plura addere ad augendum peccatum? ¹⁵ Scribam igitur illis præstantissimas sci-
licet leges meas, eas vt despiciant, quarum nulla est eis minor cura, quasi ad eos non attinerent? Pro ¹⁶
hostiis, quas comedant, immolabunt animalium carnes, vt habeant, quibus canitent; cum tamen Deo mi-
nimè placeant. imo iam reuocauit in memoriam ipsorum iniquitatem, quo supplicio inflicto eorum pleat
peccata: & tunc cogentur fugere in Ægyptum saluti consulturi: ¹⁷ Obliti Israelitæ Dei factoris sui, tem-
pla ædificant magnifica, quibus tueantur se, tum ædificij fortitudine, tum idolorum in eis cultorum ope.
Quin & Iudas non aduertens quantum malum euenerit Israeli, nec Deo confusus, multas vrbes instau-
rat,

rat, ac munit, in quibus hostis impetum repugnet. Sed neque sua Iudam industria iuuabit, neque Israellem perfugium, quod parauit. Nam omnes Israelis ciuitates Assyrius, ignis instar, vastabit, & Iudeorum aedes, magnificaque edificia consumet Chaldaeus.

ARGVMENTVM.

COMMINATUR hostem inuecturum in Israellem, ac destructurum; quod Deo, ex quo omne bonum promanat, despecto, & inconsulto; & regnum sibi, & rempublicam instituerint, atque idolorum, gentiumque opem, amicitiamque ambierint, ac quaesierint, & vrbes, arcesque aedificauerint; quæ eos iuuare nihil poterunt, quin pereant.

COMMENTARIVS.

1
Ratio sermonis.

IN gutture tuo.] *Chet* Hebræum nomen, quod hic *guttur* vertitur, similiter versum est ab Aquila, Symmacho, & Theodotione, Chaldaeo, & Vulgato aliàs: à Septuaginta Psalmo 118. v. 103. & 136. v. 6. & à Vulgato Iob. 12. 11. fauces; cum palatum recentiores omnes esse velint cum Vulgato, Threno. 4. 4. *Adhesit lingua lactentis ad palatum eius.* Ezech. 3. 26. & linguam tuam adherere faciã palato tuo. Et quia cibus non gustatur gutture, aut faucibus, sed lingua cum palato; nam Iob. 12. 11. dicitur. & palatum comedentis saporem diiudicat. & cap. 34. 3. & palatum escas gustu diiudicat. & Cantiq. 2. 3. & fructus eius dulcis gutturi meo. ideo propriè nomen hoc palatum significat. Per synecdochen autem pars hæc accipitur pro ore, ut sit sensus: *ori tuo adhibe buccinam; & clama; hoc est, ore tuo vtere pro tuba; & clama, omnes vt audiant.* Sicut Isaia cap. 58. iussu est, *clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Septuaginta pro his verbis soli legunt. *In sinu eorum, quasi terra: quasi aquila, &c.* causam ignorat Hieronymus. Sed Theodoretus, ac Theophyl. fini præcedentis capituli subiungunt, hoc modo. *Subsannatio hæc recidet in sinu eorum; sicut enim quasi terra inuia: nam quasi aquila veniet hostis, &c.*

Palatus pro ore.

2
Aquila nomine quis.
Sensus 1.
Aquila Nabuchodonosor.

Quasi aquila.] Hæc sunt verba, quæ voce contenta iubetur efferre Propheta. Sed *aquila* nomine quem insinuet dubium est. Hieronymus, Cyrillus, Ruffinus, Theophyl. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Nabuchodonosorem intelligunt, qui templum Domini cum Ierusalem incendit. 11. anno Sedeciae regis Iuda. Atque eundem, etsi non nominem, insinuant Chaldaeus, Theodoretus, & Robertus. quod & Ezechiel cap. 17. aquilæ grandi magnarum alarum illum comparauerit. Sed difficile videtur comminationem fieri Israeli statim post hæc verba, & hæc solum intelligere de alio rege, quam de Assyrio; per quem deuastatus est Israel.

Sensus 2.
Aquila Assyrius Sennacherib.

Secundò, Montanus nomine *aquila* Assyrium intelligit indefinitè, qui veluti aquila post vastatos Israelitas, mox inuolauit in Ierusalem, & templum per Sennacherib; quod in eodem cum Israelitis scelere contineretur: & nihilominus, quia inuocant Dei auxilium, dicentes: *Deus meus cognouimus te*; per regem Ezechiam, Israelitis vastatis illi seruati sunt. At huic aduersatur, quod iubetur Propheta sententiam promulgare contra Iudam, & Ierusalem; sicut contra Israelitas: quæ similiter lata fertur 4. Reg. 17. 13. 19. At hæc sententia non est tantum comminatoria; sed quæ verè sit mandata executioni. Deinde, vt constat

A ex 4. Reg. 18. Sennacherib non venit Ierosolymam, vt urbem, templumque destrueret; sed vt populum transferret ad Assyrios, sicut transtulerat Israelitas. Demum quia oratio, quam hic explicat factam à Iudæis; Israelitarum potius est, vt dicemus.

Tertiò, sunt alij, qui hæc etiam verba de Israelitis explicent, quod Assyrius Salmanasar celerrimè instar aquilæ inuolaturus sit in populum Israeliticum, quem vocat *domum Domini*, hoc est, plebem, quam inhabitabat Dominus. Quod si exemplo aliquo probassent, vocari aliquando in Scriptura plebem, *domum Domini*, & hanc intelligentiam probassemus.

Sensus 3.
Aquila Salmanasar.

Quartò, magis ad rem videtur, Prophetam, vt auget trepidationem ob aduentum hostis, & velocitatem eius aduersus Israël, & Samariam; ita locutum voce contenta. Ecce quasi aquila hostis Assyrius, adeo velox adueniet contra Israel, & Samariam, vt eodem impetu, & expeditione videatur expugnare velle Ierusalem, & templum Domini, quod est in ea, destruere. Confirmat hunc sensum præpositio, *hæc*, quæ significat quoque, *vsque ad*, vt Iosue 2. 7. *persecuti sunt eos per viam Iordanis vsque ad vada.* Modo ergo sic ait; quasi aquila veniet vsque ad domum Domini. quia non contentus exitio Samariæ, in animo habebat progredi vsque ad Ierusalem, & domum Domini, nisi impeditus fuisset. Et probatur; quia de Israele fit in toto fere capite sermo, quorsum enim diceret de Israele, quod esset inuocaturus Deum, nisi quia eum, in obsidionis calamitate constitutum prædixisset? aut quorsum de Iudæ captiuitate ad Israelis preces pro imploranda ope transtulisset?

Sensus 4.
Aquila Assyrius quasi inuolaturus in templum Ierusalem.

Quod si quis tandem velit *domum Domini* vocari fanum vituli Samariæ per irrisiōem; nam de vitulo Samariæ proiciendo fit sermo plurimus in hoc capite; non ineptè ad hunc modum explicabit. Ecce quasi aquila velox venit hostis in domum Domini, quam vocatis, domum vituli vestri, ad imitationem, seu æmulationem templi Domini.

Assyrius venit in fanum vituli.

Pro eo quod.] Omnes hæc verba interpretantur de culpa tribus Iudæ, propter quam venturus dicitur Nabuchodonosor tamquam aquila ad domum Domini: quia Iudæi similiter ac Israelitæ transgressi sunt, ait, *foedus meum*, quod initum est in monte Sinai; & legem meam sunt præuaricati, adorantes & ipsi vitulos, vt dicitur 4. Reg. 18. Montanus explicat de aduentu Sennacherib. At existimo de Israele tantum fieri sermonem, quia oratio subiecta non est, nisi vt liberetur à pœna infligenda propter culpam. Sed Israelitæ, non Iudæi, inducuntur inuocantes Deum, & liberari postulantes. Ergo à pœna, seu excidio comminato ex aduentu aquilæ propter legis transgressionem.

Sensus 1.

Sensus 2.
Sensus 3. verus.

4 Me inuocabunt.] Huius verbi, *inuocabunt*, suppositum faciunt *Israel*; Pagninus, & Rob. legentes, *Israel ad me inuocabunt*, seu *clamabunt*, *Deus meus cognouimus te*, pro, clamet *Israel* ad me in hac angustia, dicens, *Deus meus cognouimus te*; nam frustra clamabit, scilicet, cum proiecerit bonum. Ceteri nomen *Israel* adiaci putant ad vim orationi inferendam. Cum pressi, ait, fuerint strage captiuitatis, tunc clamabunt ad me dicendo; Nos sumus *Israelitæ*, quibus tui dedisti cognitionem Deus noster. Sic Hieronymus, Theodoretus, & alij omnes de *Israelitis*, seu decem tribubus intelligunt: Vnde de eisdem constat præcedentia debere intelligi. Chaldaus ostendit, probro dari *Israel* consuetudinem, qua solitus erat clamare ad Dominum, quoties in aliqua angustia erat constitutus, & eo periculo transacto, redibat ad vomitum. Omni tempore, ait, in quo adduco super eos angustiam, erant coram me dicentes; nunc pro comperto tenemus, quod non sit nobis Deus præter te; redime nos, quandoquidem sumus populus tuus *Israel*. Sed frustra, supple, clamabunt, cum proiecerit bonum, nempe, Deum gloriosum eiusque verum cultum, vt Chaldaus, Hieronymus cum ceteris, interpretantur: & idcirco cadet in manus *Affyriorum*. Similiter *Isaias* cap. 1. protulit, cum dixit: *uæ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum*. Certè cum Deo vero adhærebant, triumphabant de hostibus, at à Deo remoti vincebantur, & corruebant, vt Deus ipse in *Deuteronomio*, & sæpe alias comminatus est.

5 Ipsi repugnauerunt.] Hebr. *Ipsi regnare fecerunt, & non ex me, principes constituerunt, & non cognoui*. Septuaginta verterunt, *ex semetipsis regnauerunt, & non per me, principes extiterunt, & non indicauerunt mihi*. Quæ Origenes Homil. 4. in *Iudic*. ita legit: *fecerunt sibi regem, & non per me, & principem, & non per consilium meum*. Et Cyprianus epist. 55. & 68. *Sibimetipsis regem constituerunt, & non per me, & in hunc modum eos exposuerunt* Theodoretus, & Theophylactus, quasi verba Græca *ἐβασίλευσαν*, & *ἡγήσαν*, transitiuè acceperint, fecerunt regem, & fecerunt principes, nam sic quoque acceperunt verba Hebræa Chaldaus, & omnes Hebræi, Hieronymus, Rufinus, cum ceteris expositioribus; qui verbum *regnauerunt* exponunt, *regnare fecerunt*, & *principes extiterunt*, pro *instituerunt*. Sic autem habet Chaldaus. *Regem sibi crearunt, & non ex sententia mea: constituerunt sibi principes, sed non ex voluntate mea*. Vnde fit certum; populum *Israeliticum* reprehendi, quod inconsulto Deo, & non approbante, creauerint sibi reges, & principes constituerint. Sunt ex Hebræis, qui existiment *Sin* accipi pro *Simech*, & pro *הסור* *Hesru* constituerunt, legendum *הסור* *Hesru* amouerunt; & ita legunt, *ipsi regnare fecerunt, & non ex me, principes amouerunt, & non cognoui*. Hoc est, sua voluntate, & reges constituunt, & amouent. Sed iuxta communem lectionem, de quo rege Propheta loquatur videndum est.

1. Expositio de Saule. In primis Origenes in dicta Homil. Hieronymus, Haymo, & quidam alij existunt sermonem esse de rege Saule. Nam populi petitiõ regem postulantis. 1. Reg. 8. adeo displicuit Deo, vt dixerit Samueli: *non te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos*. Verum quia hic inuehitur non in populum vniuersum, qui regem petiuit Saulem, sed in populum *Israeliticum*, cui exprobrat, quod regem sibi constituerit, inconsulto Deo, separatum à regno *Iuda*, idcirco de creatione Saulis non loquitur.

2. Expositio de Ieroboam. Idcirco secundo Hieronymus ipse, Cyrillus, Rufinus, Theodoretus, Theophylactus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, cum Hebræis Dauide Kimhi, Abraha-

A mo, Salomone, tum Pagnino, Vatab. & Montano, de creatione Ieroboam filij Nadab intelligunt. Quod si Obiectio. obicias de hoc rege non posse verum comprobari, quod non fuerit constitutus Dei sententia, & approbatione: siquidem Ahias Silonites ita illi Dei nomine locutus est. 3. Reg. 11. 31. scillo pallio, Tolle tibi decem scissuras: hæc enim dicit Dominus Deus *Israel*: Ecce ego scindam regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem tribus. & v. 37. Te autem assumam, & regnabis super omnia, quæ desiderat anima tua, erisque rex super *Israel*, & c. 12. 15. & non acquieuit rex populo, quoniam auersatus fuerat eum Dominus, vt suscicaret verbum suum, quod locutus fuerat in manu Ahia Silonitæ ad Ieroboam filium Nadab. & v. 24. ad Roboam, & ad populum eius, euntes ad debellandum *Israel*, dixit Semias: hæc dicit Dominus. Non ascendetis, neque bellabitis contra fratres vestros filios *Israel*: reuertatur vir in domum suam, à me enim factum est verbum hoc. Non ergo loquitur Hoseas de creatione Ieroboam, qui ab ipso Deo certo constitutus fuit rex. Respondet Hieronymus, cui suffragantur Theodoretus, & Theophylactus: non statim ac Deus iratus Salomoni regnum eius diuidi voluit, idcirco *Israel* bene suscepit regem: debuerat enim iuxta legis præcepta interrogare Dominum, velletne id fieri. Nam & de Saluatore dicitur, quod oportuerit quidem tradi filium hominis; sed væ illi, qui eum traditurus fuisset. Eodem modo respondent Hebræi supra dicti; non enim seruauerunt præceptum Domini, *Deuteronom*. 17. 15. dicentis. Eum constitues regem, quem Dominus Deus tuus elegerit de medio fratrum tuorum. Quod si dicas. Obiectio al-

B Quid amplius habuit Saul in sua creatione? Nonne eum vixit Samuel Regem, 1. Reg. 10. 5. Deinde per sortes coram Domino datus est rex eodem cap. v. 25. & clamauit omnis populus, & ait, viuat rex? Præterea Dauidem vixit Samuel 1. Reg. 16. 13. & in Hebron vnixerunt eum, 2. Reg. 5. 1. Dixitque ei Dominus: Tu pasces populum meum *Israel*, & tu eris dux super *Israel*: vnixeruntque Dauid regem super *Israel*. Salomon quoque, & Roboam iure hæreditario successerunt parentibus. Cum ergo constitisset de voluntate Dei eligentis Ieroboam ad regendum *Israel* ex Ahia Silonite, omnis *Israel* misit, & vocauit Ieroboam. 3. Reg. 12. 20. & congregato cætu, constituerunt eum regem super omnem *Israel*. Fuit ergo legitime creatus rex.

C Propterea sunt qui putent sermonem esse Prophetæ, non de regibus, qui quoquo modo iussu Domini sunt electi, & à populo admissi; sed de Tyrannis, qui Deo iubente, non sunt creati, quales fuerunt Zamri, Amri, cum successoribus; præsertim Sellum, Manahen, Phaccia, Phacee, & Hosee, qui tempore Prophetæ regnabant; de quibus moritò queritur, quod Deo inconsulto, & reprobante, fuerint electi, & admissi à populo.

E Verum de vniuerso populo *Israelitico* est querela, qui regnum *Israeliticum* semouerit à regno *Iuda*, Deo repugnantè. Sic enim dixit populus 3. Reg. 12. 16. Videns populus, quod nolisset eos audire rex, respondit ei dicens: Quæ nobis pars in Dauid? vel quæ hæreditas in filio Isai? vade in tabernacula tua *Israel*; nunc vide domum tuam Dauid; & abiit *Israel* in tabernacula sua: recessitque *Israel* à domo Dauid usque in presentem diem. Factum est autem cum audisset omnis *Israel*, quod reuersus esset Ieroboam, miserunt, & vocauerunt eum congregato cætu, & constituerunt eum regem super omnem *Israel*. Sic *Israel* regnare fecerunt, & non ex me, hoc est, me inconsulto, principes constituerunt sibi, & non cognoui, id est, non approbaui. Itaque etsi Ieroboam à Deo fuerit regnum promissum in pœnam peccatorum Salomonis, & Ieroboami, & non absolute ex propria sententia, vt notant Cyrillus, & Theophylactus; at popu-

Ambitio
prælatorum
carpitur.
Origenes.

Gregorius.

lo nihil adhuc fuerat ex parte Dei iustum; sed omnia agebat temerè, sine Dei consilio, quod graue fuit populo peccatum, inconsulto Deo, regnum separare, reges constituere, regesque impios conseruare: non ergo de vno Ieroboam est sermo, sed de regno Israelitico erecto absque Deo. Ex his damnantur qui Reipublicæ, aut Ecclesiæ præficiuntur, vel iuxta merita populi, vt ait dicta Homilia Origenes; vel qui nullis fulti virtutibus, sed tantum cupiditate, culmen regiminis abripiunt potiùs, quam assequantur, vt ait Gregorius. 1. P. Pastoralis cap. 1. & in expositione 1. Reg. cap. 3. hos profecto Dominus ignorat; quia etli meus, inquit, esse videtur honor, quem habent; non illum tamen obsequio meruerunt; sed per cupiditatem rapuerunt.

6

Sefus verus.

Interitus Israel conferre
opes ad idola fabricanda.

Hominum
prodigalitas.

7

Vitulus proiecit Israel
in captiuitatem eam culpam in poenâ.

Argentum suum.] Contulerunt sponte suum aurum, & argentum ad fabricandos vitulos; quod auget populi delictum: vt olim Exod. 32. 22. dixit Aaron. *Ne indignetur Dominus meus: Tu enim nosti populum hunc, quod pronus sit ad malum. Dixerunt mihi, fac nobis Deos, qui nos præcedant: quibus ego dixi, quis vestrum habet aurum: tulerunt, & dederunt mihi, & proieci illud in ignem, & egressus est hic vitulus:* sic omnes intelligunt, præter Chaldaum, qui sic ait. *Ex argento suo, & auro, quod sustulerunt sibi ex Aegypto, confecerunt idola; vt interirent, hoc est, ad interitum suum:* siquidem propterea venerunt in manus Assyriorum, nam particula, *vt*, consequentiam dicit, non rationem, vt omnes explicant. Hebraicè dicitur; *vt succideretur*, vel nomen eorum; vel certè ipsum aurum, & argentum, vt volunt Vatab. Montan. & Rob. cuius tantam copiam contulerunt, vt suis fortunis detraxerint, ac multum de illis succiderint, ac diminuerint. Quam prompti sunt homines, & largi ad eas res fabricandas; quæ ducunt eos ad interitum: quàmque Deo parcè, cultui eius, ministris, & pauperibus elargiuntur!

Proiectus est.] Hebraicè, *proiecit*, vt supra, *proiecit Israel bonum. Hoc est, abominatus est; elongauit Deus vitulum tuum*, pro vitulos tuos o Samaria, efficiendo, vt tecum in Assyrios abiiciantur, seu passiuè, *proiectus est tecum vitulus tuus o Samaria*, vel *proiecit te*, aut *elongare fecit te vitulus*, quem adeo colis, cornu suo è terra tua in Assyrios, vt exponunt Dauid Kimhi, Montan. & Rob. vel *elongabit se à te, & relinquet te vitulus*, cui adeo fidis, vt volunt Vatab. & Rob. legunt Septuaginta, *proiecit vitulum tuum Samaria*, quia verbum *פָּרַץ* *zanab* est præteritum, & imperatiuum. *Samariam* autem, pro prouincia accipiunt Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. pro vrbe principe Montanus, quæ pro toto Israel capitur, quod sit eius caput. *Excanduit furor meus in eos*, nempe Israelitas cultores idolorum.

8

Infantia hominum.

Vsq̃ue quò.] Hebr. *quousque non poterunt innocentiam*, sup. custodire? eo deduxit eos culpa. Chaldaus iungit hanc cū oratione præcedenti, *exarsit furor meus in eos, quamdiu non potuerunt se purgare*. Ceteri omnes Hebræi, Græci, & Latini separant in hunc sensum. *Quandiu erunt immundis animis, & idololatria contaminatis, vel quandiu idola colent? vsque ad captiuitatem. Vel iuxta Kimhi, vsquequo non poterunt esse mudi ab hac iniquitate? Quod LXX. dixerunt: vsquequo non poterunt emundari in Israel: nempe idola? Quæ tanta infantia, ait Hieronymus, me dante locum poenitentiae, illos ad sanitatem nolle conuerti?*

9

Vilia idola
auctoribus suis.

Ex Israel & ipse.] Hic vitulus Israelis inuentum est, vt ceterarum gentium idola; ac proinde nihil habent diuinitatis. Nam vt patres eorum vitulum confecerunt in exitu de Aegypto: ita Ieroboam & hos confecit vitulos: hoc monstrum excogitauit, & manu artificis fabricauit: sic omnes intelligunt: Erit igitur illis in contemptum, & despectionem. *In araneorum telas erit vitulus Samariae:* Hebr. *שֵׁנְאִים* *senanim*, in con-

trusiones, in frusta, in fragmenta, in scissilia, vt Dauid Kimhi, Vat. Montan. & Rob. transferunt. Chaldaus dixit, *in asseres seu scobinas tabularum*, hoc est, confringetur vitulus, & in fragmenta redigetur ab Assyriis. Veteres LXX. & Theodotion transtulerunt, *seducent*, atque *decipient*. Symmachus, *inconstans*, vel *instabile*: Quinta editio, *vagus*, & *fluctuans*: Vulgatus, *in telas araneorum erit*: propriè; in araneorum fila per aërem volandia, quæ dum videntur, intereunt, & in atomos, atque in nihilum dissoluuntur.

Septuaginta.

Ventum seminabunt.] Operam suam impendēt, vt laborent in cultu idolorum, sed sine vlllo fructu, aut mercede, quia canna culmum non habet, nec germen faciet farinam, & si aliquam fecerit, cedit in hostium vsum, & ita in turbinem ipsis Israelitis; iuxta communem intelligentiam, nam *seminare*, est operari, *metere*, fructum decerpere. Vnde Gregor. lib. 8. Moral. cap. 25. sic moribus applicat. Germen culmus non habet, cum vita meritis virtutum caret: farinam culmus non facit; cum is qui in præsentis seculo proficit, nullum boni operis fructum reddit: sed & cum fecerit farinam, hanc alieni comedunt, quia & cum bona opera hypocritæ ostenderint, de his malignorum spirituum vota satientur. *Deuoratus est Israel*, deuoratus eius opibus, & facultatibus datis, & absumptis ab Assyriis. Nam prius in tributa datae sunt Phul: deinde ab ipsis Assyriis arreptæ. Nunc iam fiet tanquam vas immundum, quia repelletur, & fastidietur, tanquam vas non beneplacitum in eo, hoc est, cuius ingratum, contemptum, & abiectum, plenum facibus, & sordibus; per mimesim significatur matula iuxta Rufinum, id est, vas ad naturæ requisita compositum, vas in contumeliam vocauit Paulus, 2. ad Timoth. 2. 20. Sic exponunt, Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys.

10

Impiorum
inuenta in
ventu abest.
Gregorius.

Israel omnia
perdet.

Quia ipsi.] Verbum præteritum, *ascenderunt*, Chaldaus, Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. pro futuro accipiunt; ipsi Israelitæ ascendent captiui in Assyriam, quia veluti onager, libertatem sibi quærebant, & sua pecunia, ac muneribus gentium emebant amicitiam. Melius Theodoretus, Theophyl. Vat. Montan. & Rob. Ascenderunt Israelitæ ad Assur, vt sibi opem quærerent; qui quærebant liberè agere, sicut onager, qui in deserto vagatur, pascua quærendo; & amicitiam gentium multis muneribus amiciebant; fugiebant iugum discipline Dei; & quærebant libertatem, quam idola conferunt cultoribus suis. Est enim *onager* imago licentiæ, & libertatis, nam hominis imperium auersatus, solitudine delectatur. Job. 11. 12. *Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat.* sunt qui ita hæc ipsa explicent: quia Israel ascendit ad Assyrios ad opem postulandam, remanebit solus vti onager absque auxilio Assyriorum, & Dei.

11

1. Sensus.

2. Sensus
verus.

Onager li-
bertatis sym-
bolum.

3. Sensus.

Sed & cum.] Sed & gentes, quas muneribus sibi deuinxerint, quasi conductas mercede, efficiam ne frustra mercedem accepisse videantur; eas enim in exercitum congregabo contra Israelitas: congregabo eos, ait, nempe nationes, nam Hebræum nomen *nationum*, masculinum est; ita explicant Pagni. Vatab. Montan. Isidorus, & Rob. Chaldaus tamen, Hieron. Rufinus, Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius de Israelitis exponunt in hunc modum. Cum Israelitæ suis muneribus, quasi mercede conduxerint nationes, ego congregabo eos Israelitas in suas ciuitates, vt eas, seque muniant contra impetum nationum, quo cadant, & captiui ducantur ab ipsis: & quiescent tunc ab onere.

12

1. Sensus.

2. Sensus.

Et quiescent.] Hebr. *וַיָּחַלּוּ* *vatachellu*, quod futurum, si sit verbi *חָלַל* *chul*, idem est, ac *dolebunt*, & *cruciabuntur paululum ab onere*, vel *propter*

1. Sensus.

pter

Onus regis
leue compa-
ratum cum
onere capti-
uitatis.

Sensus 2.
Captiuitas li-
beros reddet
à soluendis tri-
butis cōsue-
tis.

Sensus 3.
Ante captiui-
tate incipiet
onerari tribu-
tis.

Tributū par-
uum onus
respectu o-
neris capti-
uitatis.

Sensus 4.
pro regibus
naturalibus
habebūt ty-
rannos im-
periosos.

Impiorum
conditio.

14

Altaria retia
peccandi, &
occasiones.

per onus regis, & principum. hoc est, graue erit Israe-
litis, & onerosum tributum regis Assyriorum, & prin-
cipum, sed comparatum cum dolore, quem ferent ex
onere captiuitatis futuro, paululum dolebunt. Sic le-
gunt, & interpretantur Pagni & Monta. & hunc sen-
sum expressit Vulgatus, cum vertit; & quiescent pau-
lisper ab onere regis, & principum. Nam & LXX. quo-
que dixerunt, quiescent parum. & Chaldaeus, aufe-
ram ab eis dominium regis, & principum; hoc est, ali-
quantulam quietem afferet illis onus tributorum
impositorum à rege Assyriorum, & principum, vt
paululum dolere possint: si conferatur cum onere
dolendo, quod imponetur illis; non tantum à regi-
bus, sed etiam à populo; cum ærumnis, opprobriis,
& contumeliis, quibus afficientur. Verius tamen de-
ducitur ab חלל Chalal, quod in coniugatione hiphil
est incipere, vt docent Dauid Kimhi, Tigur. Vata. &
Rob. vt legatur; & incipient paululum ab onere regis, &
principum, sup. liberi esse; nam incipient paululum libe-
rari ab onere regis Assyriorum, & principum; quiescent
enim, seu cessabunt soluere illi tributa confisi in auxi-
lio Sua regis Egypti, vt sic captiui ducantur. ita in-
telligunt Hierony. Ruffinus, Albertus, Lyra, cum aliis,
& Vatab. & Rob. Vel iuxta Isidorum. Et incipient
paululum eos onerare tam rex, quam principes, hoc est,
antequam ducantur in captiuitate paulatim incipient
grauare eos reges, & principes exactionibus, & tribu-
tis: ita suas ærumnas inchoabūt ab onere tributorum,
quod illis imponent reges sui, & principes ad soluenda
tributa Assyrii, iuxta illud 4. Reg. 15. 20. Indixit-
que Manahen argentum super Israel cunctis potentibus,
& diuitibus, vt daret regi Assyriorum quinquaginta siclos
argenti per singulos. & videtur bonus sensus, quia su-
pra facta est mentio regis, & principum, quos reg-
nare fecit Israel. & hoc est? incipient paululum
quiescere, soluendo onus regi suo, & principibus, vt ipsi
soluerent Assyriis, ne omnino ab ipsis grauentur.

Dauid Kimhi, Pagni. Vat. & Rob. sic legi volunt.
Incipient conqueri, & murmurare paululum propter onus
regis, & principum; amplius murmurabunt cum fue-
rint in captiuitate. imo iam cæperunt loqui, quod fa-
cti sint tributarij, quod vocat paululum, quia tributum
paruum est onus respectu captiuitatis.

Sunt denique alij, quibus hic sensus placet. Quies-
cent paulisper, ducuntur in captiuitatem, vbi iam non
habebunt reges suos naturales, & principes, quibus
sua soluant tributa, vt solebant: habebunt tamen
dominos imperiosos, à quibus grauentur magis.
Quem sensum indicant LXX. cum vertunt; Quiescent
parum, vt ungant reges, & principes, vel ne ungant, vt le-
git Theophylactus, quia iam deinceps nullos habebunt
reges, & principes, vt explicant Theodoretus, &
Theophyl. Sic sane impij in hoc seculo incipiunt de-
gustare in oneribus, quibus grauantur, æterni exilij
angustias, & supplicia.

Quia multiplicauit.] Hebr. Quia multiplicauit
Ephraim altaria ad peccandum, fuerunt ei altaria ad pecca-
tum. hoc est quia adeo insanus fuit Israel, vt sibi mul-
tiplicaret altaria ad idola colenda, quod est grauissi-
mum peccatum, consecutus quidem est quod vole-
bat: sed illa altaria facta sunt ei in mulpulam, vt
caderet in captiuitatem; peccatis augendo peccata, ita
communiter expositores explicant dum Chaldeo di-
cente. Quia multiplicauerunt domus Ephraim altaria,
peccandi gratia, versa sunt eis altaria idolorum in rui-
nam. Vatablus putat esse repetitionem ad ostenden-
dam peccati idololatriæ grauitatem. Dauid Kimhi,
Montanus, & Robertus sic efferunt. Satis illis fuerant
altaria ad peccandum, quid opus erat illa altaria
multiplicare ad amplius peccandum? quasi nihil
magis curarent, quam occasiones quærere ad pec-

candum: vt illi, qui modos nouos quotidie libidi-
nis quærunt, & adinueniunt. Potest non ineptè pec-
catum accipi pro pœna peccati; quia multiplica-
uit altaria ad peccandum, simul multiplicauit pec-
catum; id est, pœnam captiuitatis pro illis pec-
catis.

Scribam ei.] Hebr. Scribam ei, 27 rubbe legis
mea, tamquam peregrinum quid reputata sunt. Nomen
rubbin significat multitudines, aut multiplicia res, vt ver-
terunt LXX. sic Chaldaeus, & Vulgatus. tamen iuxta
excellentiæ copiam, qua id, de quo est sermo, multum
est, solet exponi. nam multus sermone dicitur verbo-
sus Iob. 11. 2. multus in Sapientia dicitur sapientif-
simus Ecclef. 1. 18. Vnde Rabbin dicuntur multi in
scientia. multus homo dicitur magnus homo Prou. 20.
6. ita in plurali Rubbin multitudines, aut multiplicia le-
gis, volunt Tigur. Pagni. Vat. Rob. & Isidorus, signifi-
care magnalia, vel excellentia, aut honorabilia, seu præ-
stantia legis. Igitur Hierony. Haymo, Albertus, Hugo,
& Monta. cum affectu quodam ironico ex infenso
animo exorto explicant. quod multa opera consum-
pta in legibus ferendis, nihil profectum sit boni; vt
illud Poëtæ Ecloga 1.

En queis consenuimus agros?
Inserere nunc Melibœe pyros, pone ordine vites.

ait ergo; & scribam ei excellentiam legis meæ; cum eam
tamquam quid alienum à se reputauerint. hoc est. &
huic populo, qui ita contempsit legem meam, quasi
ad ipsum non spectaret, dabo rubbin, rubbinum, legis
meæ, & preciosam margaritam; Lyra sic declarat.
Dabone huic populo. nouas leges, monitaque per
meos Prophetas? scilicet frustra id quidem facerem.
Nam qui legem meam contempserunt, quidni con-
temnant monita Prophetarum? & si Moysen, & Pro-
phetas non audiunt; Luc. 16. 31. neque si quis ex mortuis
resurrexerit, credent. Ruffinus aliter. leges meas,
que in Deuteronomio continentur, multipliciter scri-
bam eis, exequar, & cumulabo. hoc est, leges, quas
digito meo scripsi in tabulis lapideis, scribam in eis,
sanguine proprio, afficiendo pœnis, Deuteron. 27. &
28. definitis legem violantibus. Demum Chal-
dæus, Pagni. Tiguri. Vatab. Isidor. & Rob. futu-
rum accipiunt pro præterito: scripsi eis, inquit,
multitudines, vel excellentiora legis meæ, digito meo,
& tamen reputauerunt tamquam si ad eos non perti-
nerent.

Hostias.] Hebr. Pro hostiis donorum meorum, (sacri-
ficabunt carnem, & comedent: Dominas non vult ea. Hoc
est, pro hostiis munerum, quæ mihi offerre debebant;
vt me placarent, sacrificabant carnem animalium,
vt haberet, quo cœnas struerent opulentas, ac com-
ederent: non enim vt me placarent, immolabant, sed
vt suæ placerent, prodesseque cupiditati, quod
Deo non potuit placere. Itaque in multis illis alta-
ribus, quæ erexerant contra legem meam, præci-
pientem Ierosolymis immolare, multiplicabant car-
nium victimas, eo prætextu vt me placarent, at reue-
ra, vt se saturarent, ideoque mihi ingrata valde erant.
Sic ferè omnes. & loquitur quidem de iis, qui sacri-
ficabant in multis illis altaribus, ore dicentes in Dei
honorem, re verò ipsa in honorem idolorum, vel in
vtrorumque cultū, quod claudicaret in duas partes,
vt 3. Reg. 18. opposuit illis Elias. Propterea subdit; nūc
punit Deus peccata eorum captiuitate. ipsi in Egi-
ptum reuertentur; vel ad petendum auxilium secun-
dum Hierony. Theodoret. Haymonem, Theophyl.
Albertum, & Hugonem. Vel corde ad colendos
deos eorum secundum Hieronymum, & ceteros. Vel me-
lius; compulsi hostibus Assyriis, redibunt in Egi-
ptum, vt ibi se seruent, iuxta illud Ierem. 44. 12. Et
assumam reliquias Iudæ, qui posuerunt facies suas, vt

Multiplica-
tio altarium
auxit pœnā
pro culpis.

15
Rubim quid.

Sensus 1.
Populus im-
pius non
merebatur
legem.
Virgil.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

17

Sacrificia ad
conuiuia
struebant,
non vt Deū
placarent.

Israel in E-
gyptum cur
abiret.

ingrederentur in terram *Aegypti*. Sic Theodoretus cum A prædictis aliis, Lyra, Vat. & Montano. unde LXX. dixerunt, *Ipsi in Aegyptum conuersi sunt, in Assyris immunda comedent*. Nam Assyrio deuastante Samariam multi in Aegyptum fugerunt, de quibus cap. 9. Hoseæ dicitur. *Non habitabunt in terra Domini, reuersus est Ephraim in Aegyptum: Ecce enim profecti sunt à vastitate, Aegyptus congregabit eos, Memphis sepeliet eos.*

17

Et oblitus est.] Hebr. *Israel oblitus confidere in Deo factore & amplificatore suo edificauit* הִכְלִיתָ Hecaloth; palatia. Nomen hecal palatium significat 4. Reg. 20. 18. Et erunt filij tui eunuchi in hecal palatio regis Babilonia. Prouerb. 30. 28. *stellio manibus repit, & moratur in adibus regum*. Sed pro templis, seu basilicis hic accipitur, quæ edificari solent in domibus regum, & ad cultum deorū, & ad perfugium in bellis, & ideo delubra, vel templa vertunt cum Chaldæo recentiores. Sed & Iudas nihilominus correctus exemplo sororis suæ, non Domino fidens, multiplicauit vrbes munitas

Qui Deo non fudit querit humana fulcimenta. Basilicarum usus.

ad se tuendum. Ideo ego mittam ignem in ciuitates eius, & deuorabit cades illius, per Nabuchodonosorem. 4. Reg. 25. vt putant Hieronymus. Hugo, Lyra, Dionysius. Motanus, & alij ferè. ille enim ædes Ierusalem אֶרְמוֹנֶת, armeneth; palatia vertunt cum Chaldæo recentiores. Haymo, Hugo, & Dionysius. quoque intelligunt de vastatione Sennacherib, qui cepit, ac destruxit omnes ciuitates munitas, præter Ierusalem.

Notat Montanus, poenam vtrique populo comminatam, ita distribui, vt pars illa, mittam ignem in ciuitates eius, ad Iudam referatur. altera, & deuorabit ædes, seu palatia illius, ad Ephraim, seu Israel, Verum Hieronymus. pronome illius, ad Iudam refert, & merito, nā Prophetia ipse ita distinxit, & mittam ignem בְּקִרְיָא behhara in ciuitates eius: pronomine vsus masculino, quod referret masculinum Israel. Et deuorabit אֶרְמוֹנֶת armenoth: heah ædes eius; cum pronomine femineo referente Iudam, cui & iunxit verbum femineum הִרְבָּה hirbah: multiplicauit vrbes munitas.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

NExhilares te o Israel, ne exultes ludis publicis, ut mos est populis, qui non deliquerunt deos suos; at tu recessisti à Deo tuo, & idolis adhaesisti, quibus acceptam referebas copiam tritici, à Deo tibi collatam, tamquam mercedem pro cultu illis præstato; Idcirco neque ex area triticum, neque ex torculari vinum decerpes ad tuam sustentationem; & vinea non feret tibi spectatum prouentum. Immo non habitabis in terra hac, quam Dominus dedit tibi: sed profugus redibis in Aegyptum, unde venisti: & apud Assyrios pollutus, ventisque vesceris cibus, ubi epulam hilare non poteris cum Deo celebrare, deficiente vino, quodlibet, & ideo non non poteris esse Deo suauis. Unde sacrificia tua tristitia erunt, & immunda, uti cæna funebres in luctu mortui celebrata, quibus quicumque adsuerint manent immundi. Paras cibos, qui tua seruiant libidini, non vero dignos, qui possint in domo mea offerri. O miseri Israelite quomodo salutis vestra consulere in die illo solenni, ac festino, quo Dominus hostium manu vos immolabit, quando & à Samaria fugietis vastitate in Aegyptum, & in Memphis diem vestrum obibitis: & ædes vestre magnificæ, quæ auro nituerant, & argento, spinis, ac vriticis horrebunt, lappisque replebuntur. Accedunt iam dies supplicij vestri, dies quibus pro vestris rependetur sceleribus. & tunc o Israelite cognosce, tis prophetas, qui pacem vobis prophetabant, stultos fuisse, insanos; & viros spiritus, vanitati magis quam veritati innixos, merentibus id vestris iniquitatibus, & multa amentia, qua semper estis Deum auersati. Putabatis electum à vobis speculatorem, & Prophetam Deo meo familiarem, quod diceret se à Deo missum: at ille est qui decepit vos, & in laqueum inuexit, securitate promissa, & in pessimis operibus faciens vos perseuerare, in eamque insaniam induxit, quam in domo Dei tui pa-

CAPVT NONVM.

Noli latari Israël, noli exultare sicut populi: quia fornicatus es à Deo tuo, dilexisti mercedem super omnes areas tritici. Area, & torcular non pascet eos, & vinum metietur eis. Non habitabunt in terra Domini: reuersus est Ephraim in Aegyptum, & in Assyriis pollutum comedit. Non libabunt Domino vinum, & non placebunt ei: sacrificia eorum quasi panis lugentium, omnes qui comedent eum, contaminabuntur: quia panis eorum animæ ipsorum, non intrabit in domum Domini. Quid facietis in die solenni, in die festiuitatis Domini? Ecce enim profecti sunt à vastitate. Aegyptus congregabit eos, Memphis sepeliet eos: desiderabile argentum eorum vrtica hereditabit, lappa in tabernaculis eorum. Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis. Scitote Israël stultum prophetam, insanum virum spiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ, & multitudinem amentia. Speculator Ephraim cum Deo meo: Propheta laqueus ruinæ factus est super omnes vias eius, insania in domo Dei eius. Profundè peccauerunt, sicut in diebus Gabaa: recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum. Quasi vvas in deserto inueni Israël: quasi prima poma ficulneæ in caeuimine eius, vidi patres eorum: ipsi autem intrauerunt ad Beelphegor, & abalienati sunt in confusionem, & facti sunt abominabiles sicut ea, quæ dilexerunt. Ephraim quasi auis auolauit, gloria eorum à partu, & ab utero, & à conceptu. Quod & si chutrierint filios suos, absque liberis eos faciam in hominibus: sed & vix eis cum recessero ab eis.

15 Ephraim,

¹⁵ || Ephraim, vt vidi, Tyrus erat fundata in pulchritudine: & Ephraim educet ad interfectorem filios suos. ¹⁶ || Da eis Domine. Quid dabis eis? Da eis vuluam sine liberis, & vbera arentia. ¹⁷ || Omnes nequitia eorum in Galgal, quia ibi exosos habui eos: propter malitiam adinventionum eorum, de domo mea eiiciam eos: non addam vt diligam eos, omnes principes eorum recedentes. ¹⁸ || Percussus est Ephraim, radix eorum exsiccata est: fructum nequaquam facient. Quod si genuerint, interficiam amantiſſima vteri eorum. || Abiiciet eos Deus meus, quia non audierunt eum: & erunt vagi in nationibus.

Beelphegor deum Moabitarum; & me derelicto adhaſerunt pudendo idolo, & facti sunt abominabiles secundum varia idola muliercularum Madianitarum, quas dilexerunt. ¹³ Gloria Israelitarum, quam ſitam habent in prole numeroſa, tamquam auis idcirco demigrabit ab eis velociſſimè, nam mox vt fuerint filij in lucem editi rapiuntur, & in vtero abortibus extinguuntur, ante naſcendi tempus; imo antequam firmentur in vtero ab ipſo conceptu diſperibunt; Quod ſi nati aliqui cum ætate adoleuerint, efficiam ne inter homines cenſeantur, ab hoſtibus occiſi, quod malum ingens erit; ¹⁴ Sed illud grauiffimum cum ego eos deſeruero, & hoſtibus tradidero. ¹⁵ Itaque vt i perſpicio, Tyrus in ſula florentiſſima fundata in pulcherrimo loco creſcit prole copioſiſſima: at vos Iſraelita minuemini, cum filios veſtros ad hoſtes Aſſyrios educetis, qui eos interficiant; & optimo quidem iure, ſiquidem filiis à Deo vobis datis in eius contumeliam abutimini. Quamobrem, & ego hoc ipſum à Deo poſtulare dicens. ¹⁶ Da eis Domine; quidnam te datitum petam? hoc vnum ſcilicet, Ne des illis filios, & ſi dederis, vbera, quibus alendi ſunt, areſcant; ſatius eſt enim filios non habere, quàm ad idololatriam eos inſtituere. ¹⁷ Huius mali ſons, & origo conſilium illud fuit, cum in Galgal, me repudiato, regem ſibi poſtulauerunt; quare cæpi eos exosos habere. Propter hoc ergo eorum inuentum conſilium, ego eos repudiabo, & è terra quam eis dedi, eiiciam; nec ultra in gratiam cum eis redibo; quia omnes principes eorum à primo Ieroboam uſque ad poſtremum, reſceſſerunt à me. Iſrael arbori ſimilis factus exareſcet, cuius regia ſtirps, cui tamquam radici innititur, ¹⁸ percuti cæpit ab Aſſyriis; nullam proinde habebit poſteritatem. Quod ſi filios genuerint, ego efficiam vt ab Aſſyriis interficiantur, etiamſi ſuis parentibus cariſſimi ſint; itaque vos omnes Deus abiiciet, quia eum audire noluiſtis, vagique errabitis inter gentes, ad quas profugi, vel captiui ducemini.

ARGUMENTVM.

ISRAELITAS monet, ne populis ſimiles, ludis, ac feſtis dent hilares operam, quaſi qui Deum non deſeruiffent, cum è ſua in alienam regionem ſint proiiciendi: vbi cibus vetitis, immundiſque veſcentur, & ſacra Deo grata minimè celebrabunt. hanc impietatem animo inſitam à maioribus manaſſe oſtendit, & ne in poſteros inuehant, minatur ſe filios eis per hoſtes adempturum.

COMMENTARIVS.

¹
Exultatio
abiicienda
impio.
1. Senſus.

Noli lætari.] Hebr. *Ne læteris Iſrael* ad exultationem, ſicut populi. Nomen *læti*, exultationem, nempe lætitiã tripudiis, & volutationibus corporis oſtenſam, ſignificat; ac ita dicit. Non eſt tibi exultandum ob vllam materiam lætitiæ, nec publica tripudia aſſumenda, vt conſueuere populi exultare; quia ipſi non dereliquerunt deos ſuos, ſicut tu, qui fornicatus es à Deo tuo, ideoque perpetuò tibi lugendum. Sic explicant Hugo, Dionyſ. Iſid. & Rob. Vel quia illi nullam doctrinam ſuſceperunt, quam dereliquerint; tu verò quam ſuſcepisti, dereliquisti, vt intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Theophyl.

A & Lyra. Secundò, iuxta Chaldaum. Ne ludos pu- 2. Senſus.
blicos inſtituas, ne feſta celebres ob annonam cumu-
latè datam, eam idolis referens acceptam, vt referunt
populi, qui diis ſuis referunt meſſem locupletem; de
quo ſubiicit, *dilexiſti mercedem ſuper omnes areas tritici*.
Tertiò, Montanus ſic exponit. Ne læteris ſicut popu- 3. Senſus.
li, qui adhuc retinent formam populi, cum tu deſinas
eſſe populus, per omnes gentes diſperſus.

Dilexiſti] Reddit rationem prædictorum. Dile-
xiſti, & gauſus es, inquit, in omnibus areis tritici, 2
quod eius copiam redditam ſuſceperis, tãquam mer-
cedem, ac præmium tuæ fornicationis, & idolola-
triæ. Sic Hieronymus, Haymo, Hugo, Lyra, Dionyſ.
& Montanus de iis explicant, qui in ipſis areis feſtos,
& nefarios ludos celebrabant: ſiquidem in gratiam
M 3

2
Præmium
idololatriæ
putabant
annonam.
1. Senſus.

idolorum in singulis areis lætitiæ vacabant, & exultationi: solent enim festa peragi tempore messis, iuxta illud Isa. 9. *Lætabuntur coram te, sicut qui lætiantur in messe.* Secundum verò Chaldaum dicentem, *dilexisti seruire idolis pro omnibus areis frumenti.* Vatab. Isidor. & Rob. sic exponitur. Dilexisti mercedem, supple, meretriciam: nam *Erban mercedem pro opere turpi, & inhonesto* significat, & periphrasi dicit, *dilexisti mercedem meretriciam*, pro dilexisti fornicari, idololatrare, aut cultum præstare idolis, etiam cum Deus impleret horrea tua frumento, & torcularia vino, Deo ingratus de suis beneficiis. Quem sensum etiam Theodor. & Theophylactus efferre videntur, cum dicunt; meis donis cum fruereris, tu dona dabis idolis, primitias frugum illis consecrans. Ingrati valde, & inconsiderati animi est, non animaduvertere bona, quibus fruimur, a Deo manare, quem ipsimet offendimus; digni, a quibus auferantur.

Hominis ingratitude.

3
Cibus gentium pollutus impiis communis.

Pollutum.] Quamvis Hieronymus, Haymo, Albertus, & Dionys. per cibum pollutum intelligant idolothyta, quæ edere ius ipsum naturale vetat: At cū Chaldaeo, Theophyl. Hugone, Lyra, Dionys. & Montano, verius accipimus panem cum cibariis lege prohibitis, ut apud Ezech. cap. 4. 13. *Sic comedem filij Israel panem pollutum inter gentes.* Idcirco Iudith cap. 10. 5. imposuerat abrae suæ ascoperam vini, & vas olei, & polentam, & palathas, & panem, & caseum, ne manducaret ex sibi illicitis, cap. 12. 2. & Daniel cap. 1. 8. *proposui in corde suo, ne pollueretur de mensa regis.* Eleazarus quoque 2. Machab. 6. 18. peremptus est, quod noluisse carne porcina vesci. Et Actuum 1. 8. Petrus noluit appositis vesci, quod commune, aut immundum numquam intrasset in os eius: in supplicij ergo loco ponit, quod commixti gentibus, cibos pollutos cum eis essent comesturi: non legitimos, & sanctos.

4

Non libabunt Domino vinum.] Ex cap. 15. Num. constat nullum holocaustum, aut sacrificium animalium confici potuisse absque *Minha*, id est, similia conspersa oleo, & sine vini libamine, siue sacrificium fuisset ex lege in solennitatibus; siue spontaneum, siue ex voto; ut epulum integrum pararetur carne immolata, pane similaginis oleo consperso, & vino. Hieronym. igitur, Haymo, Vatab. Montan. & Rob. existimant vino caritura sacrificia; Vel quia nulla futura, cum non liceret extra terram promissam sacrificare. Vel quia non Deo, sed demonibus offerenda; Vel quia immunda, etiamsi fierent. Simplicius videtur non esse hic sermonem de eo, quod liceret; nam supra cap. 8. dixerat; *hostias offerent, immolabunt carnes, & comedent*, sed libamen vini defuturum ait, & idcirco non placiturum Deo sacrificium, *non placebunt ei*, Hebr. *non dulcescent ei*; quia sine vino erunt insuauia, & amara, ingrataque Deo sacrificia, quia illegitima, ut ex sequentibus constat. Sed quodnam est huius verbi, & *non placebunt ei*, suppositum? Chaldaus, & Theophyl. faciunt oblationes, ut eo nomine comprehendat Propheta omnes partes sacrificij, libamen vini, oblationem *Minha*, & sacrificia. Vatab. & Rob. sacrificia eorum; nam ita verba coniungunt, & *non placebunt ei sacrificia eorum*, quasi panis lugentium eis. Panis suppositum facit [vinum.] *Non libabunt Domino vinum, & non dulcescet ei.* Quomocumque legas, & distinguas, ut faciunt LXX. & Vulgatus, significat, ingrata, insuauia, & iniucunda futura omnia eorum sacrificia, & Domino nequaquam accepta, quia etsi ea libent, sed non Domino, quia non erunt ei in odorem suauitatis, tum quia extra locum legitimum; tum quia ab idololatriis. Vel certè significat, ut indicat Montanus, in perpetuo maiore in captiuitate futuros, & festa, aut sacrificia non peracturos festiue, & cum exultatione, ut solebant in terra sua, & ideo sine

Insuauia cur Deo sacrificia.

A viro, quod lætificat cor hominis, nam ideo præmiscrat, ne lateris sicut populi. Prou. 3. 6. *Dare siceram merentibus, & vinum his, qui amaro sunt animo: bibant, & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius.* Propterea adducit similitudinem panis lugentium. Non ergo lætum erit cor peccatoris, nisi inter epulas versetur, & exultationes.

Nulla exultatio in terra captiuitatis.

Nihil lætum peccatori.

Quali panis lugentium.] Hoc est, conuiuia, quæ parant, ut mihi placeant, immunda erunt, ac tristitia, sicut sunt conuiuia lugentium. Cum aliquis decesserat, septem dies a suis lugebatur, ut factum est in obiit Jacob, Genes. 30. 10. & Ecclesiastici 22. 13. dicent, *luctus inbrui septem dies*, ex Numer. 19. 14. certum fit, mortuo aliquo, in illius tabernaculo, & homines, & reliqua omnia immunda iudicata septem dies; ac proinde cibus mortui, cœna funebris, aut parentalia immunda erant; quæ hic vocantur, cibus, id est, conuiuium lugentium: sic iubetur Ezechieli 24. cap. v. 17. & 22. *Cibos lugentium non comedes*, id est, qui solent comedi in funeribus, & exequiis, quos quicumque comederet, immundus erat, scilicet septem dies. Ait ergo, ut exponunt Haymo, Albertus Hugo, Dionys. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. totam vitam Iudeorum, seu Israelitarum apud hostes agentium assiduam feralem quandam cœnam futuram: nullus enim erit, qui non comedet panem pollutum, quia nullus ibi liber erit a luctu, ob assiduam calamitatem.

5
Filij Israel captiui tristes erunt semper, etiam dum comedent.

Panis lugentium quis.

Animæ ipsorum.] Animam pro vita accipiunt Hieronymus, Haymo, Theophyl. Hugo, Dionys. & Montan. ad hunc sensum: qui cibum parant vitæ suæ alendæ, non ut intrent in domum meam, ad eum mihi offerendum; quia nulla ibi mihi domus erit, & hoc est, quia panis eorum paratur vitæ ipsorum sustentandæ, non ut mittatur in domum meam. Tigurina accipit pro voluntate, & dixit, *Panis eorum pro libidine ipsorum*, hoc est, libidini ipsorum deseruiet, quia tantum offerent pro sua libidine, non ut mihi gratificentur. Chaldaus tamen, Pagni. Vatab. Isidor. & Rob. articulum Hebræum, 7, accipiunt pro pro; Sacrificium eorum, quod offerunt pro animabus suis, non perueniet ad domum Domini, hoc est, sacrificium oblatum pro expiatione animæ suæ, non erit gratum Deo.

6
Anima pro vita.

Anima pro voluntate.

Sacrificium pro anima ingratum erit Deo.

Quid facietis in die solenni.] Quando tempora solennia, festaque occurrent, quid facietis tam longè positi, qui nec permittemini in terra captiuitatis ea celebrare, nec Ierosolymam venire? Ad hunc modum, explicant Theodoretus, Theophyl. Lyra, Montan. & Isidorus, iuxta quem sensum dixit Cyrillus lib. 4. in Ioannem cap. 35. dicit ad impios, & male viuentes diuinus ille Propheta Hoseas. *Quid facietis in die solennitatis Domini, & in die festo eius?* id est, quomodo, qui labores virtutis aspernati estis, qui Dei charitatem neglexistis, ad cœlestem solennitatem ingredi poteritis; aut quomodo cœnæ illius Dominus, atque magister non abiiciet vos, dicens, quomodo intrastis huc absque veste nuptiali? Verum Hieronymo, Haymoni, Alberto, Hugoni, R. Salomoni, Dionysio, Isidoro, & Roberto placet, nomine diei solennis, & festi, significari hic diem captiuitatis, & vindictæ, qui Deo ultiori festiuius erit, & solennis, in quo immolandum sint filij Israel. Ut Threno. 2. 7. *Vocem dederunt hostes in domo Domini, sicut in die solenni.* & v. 22. *vocasti quasi ad diem solennem, qui terrent me in circuitu.* Hunc sensum confirmat quod sequitur, præ vastitate Israel, & Samariæ fugient Israelitæ in Ægyptum, nec redibunt; quia nunquam terra restituetur; sed in Memphi: hoc est, Alcairo, ut diximus in 2. Jeremia, sepulti iacebunt: & Hieronymus quidem, Haymo, Albertus, R. Salomon, Hugo, & Dionys. de fuga Iudeorum accipiunt, qui occiso Godolia in Ægyptum fugerunt cum Ieremia. Sed quorsum? cum hic de Samariæ

7
Nullum festum hilare sine Deo.

Dies solennis, captiuitatis lætus Deo.

mariz vastitate sermo sit.

Desiderabile.] Hebr. *למספח* *lecaspham*; Domus thesauri argenti eorum *urica hereditabilis*; in quibus thesaurum argenti reponebant conseruandum, vel celadum hostibus, vt Lyra, Pagn. Vatab. & Rob. explicant cum Chaldaeo, qui ait; *in domo desiderabili argenti eorum urica degent*. Vel domos suas magnificas, quas argento multo comparauerant, vel extruxerant, vt explanant Hieronymus, Haymo, Albertus, & Isidorus. Vel domos illas magnificas, ac deliciosas, in quibus nihil fictile vilebatur, sed omnia vasa erant ex argento vel fuso, vel ocellato; quia nullus erat argenti modus, vt videtur Montano. *Urtica hereditabit eas*; nempe, domos perpetuo, quod longam indicat vastitatem, vt notat Hieron. cum ceteris. Est autem *urtica* nota herba in ruderibus domorum precipue nascens, de qua Dioscorides lib. 4. c. 89. *Lappa* Hebraice *לנחש* *abonach*, significat spinam vel o terra natam, vel artificialem, qualis est hamus, vnde *spinam* hic vertunt LXX. & Vulgatus Prou. 26. 9. & Cantic. 2. 2. *sicut lilium inter spinas*. At 4. Reg. 14. 9. vertit *carduum; tribulum*. 31. cap. Iob. 40. & Isai. 34. 13. *paliurum*, vt hoc loco Tigur. & Montanus, quasi nomen generale sit herbis spinosis pungentibus, & perforantibus, qualem lappam non esse putat Montanus. Cum tamen lappa spinosis annumeretur, & vestibis hominum hareat, vt ait Dioscorides lib. 3. c. 98. & ob id Græcè dicitur, *philanthropora*, quod sit amica hominum, vulgo dicitur, *amor de hortelano*. & sic etiam Pagninus vertit; imo Virg. 3. Georgic. inter spinosas reponit, cum inquit;

Si tibi lacinium curasprimum aspera sylua,

Lappaque tribulique absint.

Chaldaeus *catos* exponit, cum ait, *& cati erunt in eorum prætoris*. Quo ostendit Propheta vastum domorum horrorem, siquidem in domibus magnificis non essent videndæ nisi spinæ, & lappæ, quæ in ruinis, locisque horridis nasci solent.

Scitote.] Hebraice *ידעו* *iedebhu*, vt legerunt Vulgatus, & Hieronymus, qui corrigit Septuaginta, qui legerant *ידעו* *verebhu*, & tamquam imperatiuum accepit, quod est *ידעו* *Debhu*, vt Ierem. 31. 34. *cognoscite me*; & sic efferunt Septuaginta, quamuis in alio significato Chaldaeus, & recentiores omnes interpretes: sed quouis modo legas, idem erit sensus, & quidem cum ait, *scitote*, vel *sciunt Israel*, nomen *Israel* in vocandi casu collocant, ac de pseudoprophetis explicant Chaldaeus, Pagni. Vatab. Isidorus, Monta. & Rob. Nemo vos decipiat, quia certò venient dies visitationis, dies, quibus rependetur poena merita vestris facinoribus, tunc o Israel cognosces, & omnes simul tecum cognoscent, Prophetas tuos, qui tibi prophetabant pacem, & prosperitatem, contra id, quod mei Prophetæ minabantur; stultos fuisse, insanos, & viros spiritus, merentibus id peccatis tuis. *Virum spiritualem*, vel *virum spiritus*, vt est in Hebræo *virum venti*, intelligunt, qui nihil nisi ventum sit vaticinatus, vt Ierem. 5. v. 13. *Prophetae fuerunt in ventum locuti, & responsum non fuit in eis*. At Hierony. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. de veris prophetis sic exponunt. Noscite modo, aut tunc agnosceitis illos, quos vos stultos Prophetas putabatis, quod captiuitatem minaretur, num insani fuerint, an viri potius, qui Spiritu sancto afflati sint locuti? Idem cum Lyra ad Israël conuerti sermonem arbitrantur. Tunc cognoscent Israël stultum sibi fuisse Prophetam, insanum, virum arreptitium, qui spernebat veros Prophetas, & sibi prospera pollicebatur. Quod addit; *multitudinem amentia*, Hebr. *מאמיה* *Maftemah*, propter multum odium; seu aduersationem, vertunt omnes recentiores: quia nomen illud, *odium* significat, sicut verbum, vnde deducitur *odisse*. Gen. 27. 41. *oderat ergo semper Esau Iacob*; vt sit sensus,

A qui semper aduersus fuisti Deo, & virtuti, quæ est maxima amentia.

Speculator.] Hebr. *Speculator Ephraim cum Deo meo*, *Propheta laqueus aucupis super omnes vias eius, odium in domo Dei eius*. Nomen *מלכוד* *melchod* illaqueantem, seu illaqueatorem significat, & aucupem, vt Pagni. Tigur. Vatab. & Rob. verterunt: imo ipse Vulgatus Prou. 6. 5. dixit, *quasi auis de manu aucupis*; sed quia aucups rueret facit auem, hoc loco vertit Vulgatus, *ruina*, hoc est, ruinam facientis. Nomen quoque *Maftemah*, quod *insaniam*, aut *amentiam* transfert Vulgatus, *odium dei* significare, quod alij vertunt, *odium Dei in domo Dei eius*; quod summa est insania.

Primus ergo verborum dictorum sensus est Hieronymus, Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij, qui exponunt de Ieroboam; quem cum Deus constituisset speculatorem, ac Prophetam populi sui Israël, nam hoc est munus rectoris, ipse contra illaqueauit eum ad idola colenda permouens, in Bethel, vbi ea viguit insania, ad Dei concitans odium. sic ergo dicit Hoseas. Qui speculatoris fungitur munere super Israël, cum Deo meo, aut vice Dei mei, & Prophetæ Dei, conuersus est in laqueum, quo in omnibus suis actionibus illaqueetur, & corruat, concitans odium Dei mei, in Bethel domo Dei sui, in qua colit, & colere docet idola. Albertus, & Dionys. ad eundem fere sensum exponunt de Ahia Silonite, qui 3. Reg. 11. & 12. scisso pallio in duodecim partes Dei iussu, prænuuciauit Ieroboam regnum diuisurum; qui proinde cum verus esset Dei speculator, & Propheta, laqueus factus est per occasionem Israeli, qua rueret Israel, per inuectam ab Ieroboam idololatriam. Sed quid quod cap. 8. in illa verba, *ipsi regnauerunt, & non per me*, ostendimus Ieroboam non fuisse Dei voluntate regem constitutum; neque eadem voluntate gubernasse; atque adeo non fuit speculator Dei veri, & Propheta.

Secundum sensum insinuant Pagni. Vatab. Isidor. Monta. & Rob. Putabat Ephraim, seu Israel se habere speculatorem, & Prophetam à Deo missum, & hic est, qui illaqueauit eum, & odium Dei succendit contra domum Dei sui, vel in domo Dei sui: dum enim securos eos fecerat, vti Deo familiaris, effecit, vt in mente sua impia perseverarent, in domo, seu in familia Dei sui.

Tertiò, Chaldaeus, & Lyra sic intelligunt; speculator, & Propheta, annuncians vera Ephraim, est in Israël, & tamen illi Israëlita semper insidias parant, & laqueos, vt eum occidant, quæ est ingens insania; & odium concitans in Dei eius speculatoris familia.

Quartò, Theodoro, & Theophyl. hæc placet intelligentia; Ephraim factus est speculator, & Propheta à Deo per legem illi datam, & monita Prophetarum, vt finitimis gentibus, totique Israël præluceret, & dueatum præstaret, at contra accidit: nam laqueus factus est omnibus illis, sua pessima viuendi ratione.

Sunt demum, qui ita quoque explicant: Ephraim creauit sibi speculatores, & Prophetas, quos audiret, simul cum Deo vero, volens simul obseruare cultum idolorum, & Dei veri, qui fuere illi auctores perseverandi in idololatria, & vt insaniret in domo Dei sui, & odium veri Dei in se concitaret.

Simplicior est secundus sensus, quo queritur deceptum Israël à suis pseudoprophetis, tamquam veris habitis. Nam speculator, & Propheta, quem suscipiebat Ephraim, tamquam cum Deo vero consentientem, ipse est, qui omnibus modis eum illaqueauit, & odium Dei concitauit, per cultum idoli, in eius domo stabilitum. Hoc enim magnum malum

Sermonis ratio.

1. Sensus de Ieroboam.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Sensus 5.

Sensus verus.

Dei nomine decepti.

est, decipi ab eo, quem à Deo missum putares.

11
Ratio ser-
monis.

Profundè peccauerunt.] Hebr. *Profundaue-
runt, corruerunt se secundum dies Gabaa.* Profundaue-
runt nempe consilium, quia callido consilio, dicentes
se placere Deo, idola colebant: Vel auersionem, aut
peccatum, quia in profundam peccatorum foueam
ceciderunt, vt exposuit Vulgatus, & corruerunt mo-
res suos; sicut in diebus Gabaa. Hieronymus, & eum
secuti, Haymo, Albertus, & Hugo existimant referri
historiam creati Saül in regem. 1. Reg. 10. in ciuitate
sua Gabaa: nam vt illi profundè peccauerunt peten-
do regem vice Dei: ita hi profundius, contra Dei vo-
luntatem eligentes, & sequentes Ieroboam. Verum
iidem ipsi melius, & Ruffinus, Cyrillus, Theophyl. Ly-
ra, Dionys. Vatab. Montan. Isidorus, & Rob. de hi-
storia Iudic. 19. & 20. exponunt. Nam sicut Gabaitæ
obsecrati, vt à maleficio cessarent, & admoniti de sen-
tentia desistere, noluerunt: vnde exitium sibi pepere-
runt: nam legimus, & noluerunt fratrum suorum filiorum
Israel audire mandatum, sed ex cunctis urbibus, quæ sororis
sue erant, conuenerunt in Gabaa, vt contra vniuersum Is-
rael dimicaret. Ita Ephraitæ, nunc contra omne fas,
communi studio impietatem suscipere; neque se vl-
lis rationibus, de eo cursu reuocari passi sunt, sed ad-
ditis etiam impiorum vatum consiliis, in sententia
perstiterunt; atque idcirco Deus recordatus iniquita-
tum ipsorum, ponet eos, vt olim Gabaitas.

Sensus 1.
Historia
creati Saülis
in Gabaa.

Sensus 2. ve-
rus.

Historia Iu-
dicum.

12

Quasi vuas.] Auger Israelis peccatum ab ingra-
titudine, dicens ex Hebræo. *Tamquam vuas in deserto
inueni Israel: tamquam primitiua in sicco, in initio eius,
vidi patres vestros: ipsi ingressi sunt ad Beelphegor, & se-
parauerunt se pudori, & fuerunt abominationes secundum
amorem eorum.* Hebraicum; *beresith*, Chaldæus, Tigur.
Vatab. & Rob. transferunt, in principio, nempe, cum
fructus in principio prodeunt, quod Vulgatus, &
Pagni. dixerunt; in capite, seu in cacumine eius. Et est
sensus; quanta cum voluptate accurrit ad vuas, & ad
primas ficus, qui æstu fatigatus, & fame, graditur per
desertum: tanta voluptate excepi ego populum Is-
raeliticum, & tanta beneuolentia profectus sum pa-
tres vestros, Abraham, Isaac, & Iacob. At filij, quos
tot beneficiis affeci in exitu de Ægypto, adorauerunt
pudendum idolum Beelphegor, & peccauerunt cum
filiabus Moab. Numer. 25. quæ illos vocauerant ad
sua sacrificia. ita Hierony. hic, & Ierem. 24. initio.
Cyrillus lib. 3. contra Iulianum ad finem, Theodo-
retus, Rupertus, Haymo, Theophyl. Hugo, Lyra,
Dionys. & Isidorus exponunt. Verum Chaldæus, Al-
bertus, & Monta. non Abraham, Isaac, & Iacob, in-
telligunt; sed maiores populi, quicum loquebatur Ho-
seas, & primi à Deo defecerant. de quibus Ierem. 2.
*quid inuenerunt patres vestri in me iniquitatis? quia elon-
gauerunt à me, & Deutero. 32. 10. inueni eum in terra
deserta, in loco horrois, & vasta solitudinis, & ratione
probat; quia similitudo sumpta est ab vuas, & ficu-
bus in deserto inuentis; loquitur ergo de populo in-
uento in deserto. At Abraham nondum populum ag-
gregabat cum vocatus est. Deinde, quia pronomen,
ipsi, refert eosdem patres populi, quem Deus dilexe-
rat, & beneficiis cumulauerat, qui quidem defe-
cerant in deserto, vti ingrati collatis beneficiis. De
Beelphegor, qui idem est Chamos Deus Moabi-
tarum, & Priapus, diximus super 48. caput Ie-
remiæ.*

Sensus 1.

Sensus 2. ve-
rus.

Beelphegor
quis.

Et abalienati sunt in confusionem.] Hebr.
separauerunt se pudori, hoc est, adhæserunt turpissimo,
ac pudendo idolo Beelphegor, habenti pellem in
ore, & obliuam corporis partem resectam, vt intel-
ligunt Hierony. Cyril. Pagni. Vatab. & Rob. Vel in
confusionem, pudorem, & contumeliam, quam con-
traxerunt ex adoratione tam turpis idoli, vt volunt

A Theodoretus, Haymo, Theophylactus, Albertus, &
Lyra.

Et facti sunt abominabiles sicut ea,] nempe
idola, quæ dilexerunt, vt Psal. 113. *similes illis fiant, qui
faciunt ea*; vt Hierony. Haymo, Albertus, & Lyra,
exponunt. Sed Vat. Montanus, & Rob. legunt, *facti
sunt abominabiles secundum amorem eorum.* Hoc est, iuxta
amorem muliercularum Madianitarum, quas dilexe-
runt; & quarum Deos adorauerunt, & comederunt sa-
crificia, vt refertur Num. 25. singularum enim idola,
quibus adhæserunt, coluerunt.

Ephraim quasi auis.] Hebr. *Ephraim tam-
quam auis, auolabit gloria eorum à partu, & ab utero, &
à conceptu.* hoc est, iuxta Albertum, & Theophylact.

B Ephraim quasi auis celeriter auolauit, recessitque ab
imitatione patrum suorum; vel à via maiorum suo-
rum. Gloriam suam constituerunt in prole numerosa,
in partu felici, vtero vberissimo, & conceptu viuaci;
sed ego nihilominus perdam eam: iuxta Hieronymum
tamen, Theodoret. Haymon, Theophyl. & Lyræ, sic
habet: Ephraim seu Israel quasi auis celeriter è nido
suo auolabit in alienam captiuus regionem; qui glo-
riabatur de prole numerosa, de partu multo, de vtero,
& conceptu non sterili. At Chaldæus, & ipse Hieron.
Pagni. Vatab. Montan. & Rob. vt superfluum abii-
ciunt pronomen, *eorum*; Gloria Ephraim, qui sunt filij,
euolabit tamquam auis, à partu, quia statim in lu-
cem editi morientur; ab utero, quia ante tempus nas-
cendi alij à conceptu, quia semen peribit ante for-
mationem; & patet hic sensus ex his, quæ subiiciuntur:
& ex forma loquendi Scripturæ, filios senum, aut pa-
trum gloriam vocantis; Prou. 10. 8. Sap. 4. vbi sermo
fit de impiis.

13
Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3. ve-
rus.

Gloria pa-
trum filij.

Sed & vā eis.] Hebr. *quia etiam vā eis in rece-
dere me ab eis.* circa dictionem Hebræam *בשרי Besuri*
concertatio est inter interpretes, vtrum nomen sit cū
affixo, seu pronomine, *בשרי Besari*, caro mea, an ver-
bum infinitum *בשר Sur*, cum pronomine, *me*, & præ-
positione, *in*, vt sit, *in recedere me*, verbi *בשר Sur*, quod
est *recedere*, aut *declinare*, *ו*, permutata in *ו*, siqui-
dem hæ literæ sunt permutabiles? Septuaginta, &
Theodotion auctore Hieronymo, tamquam nomen
translulerunt, *Quia & vā eis, caro mea ex eis.* Ita quo-
que legunt Cyrillus Ierosolymi. Catechesi. 12. Doro-
thæus in Synopi. Cyril. Alex. Theodoretus, Theophyl.
imo Raymundus, quem refert Lyra; Lyra ipse, & Bur-
genfis, Hugo, Dionys. & Galat. lib. 1. Catholicæ veri-
tatis cap. 8. & Hammerus, in ea verba Genes. 32. *Iacob
transiit vadum Laboc*, existimant codicem, quo Vul-
gatus usus est fuisse vitiatum, in vero autem, quem
habuere LXX. & Theodotion lectum, *Besari, caro
mea.* Ac sic explicant Theodoretus, & Theophyl. et-
si eos captiuos duci permittam, at non omnino excin-
dam, quia ex eis sum carnem assumpturus. Sed Cyril.
Alex. & Theophyl. quoque tamquam Prophetæ ver-
ba accipiunt, malum populi sui à se deprecantis; etsi
ita Domine irascaris in Israellem; sed exime me, quia

14
Ratio ser-
monis.

Lectio LXX.

Cyri-
l. Ierosol.
Doro-
thæus.
Cyril.
Alex.

Sensus 1.

Sensus 2.

E caro mea ex eis, quia sunt congenere mei, mei cog-
nati, remouear ab hoc supplicio ego cum cognatis
meis: vt Paulus ad Rom. 11. locutus est, *si quomodo ad
emulandum prouocem carnem meam.* Raymundus cum
seguacibus legit; *vā eis, incarnatio mea ex eis*, hoc est, *vā
etiam eis*, postquam incarnatus fuero ex eis, quando
gravius tractabuntur à Romanis, quàm nunc ab As-
tyriis. Posset & sic explicari sententia; *Vā etiam eis*
tot affectis beneficiis, & maxime illo, quo carnem sum
assumpturus ex eis, & tamen non desistunt ab idolis
colendis.

Sensus 3.
De Christi
incarnatio-
ne.

Verum esse verbum *Besuri*, in *recedere me ab eis*, Lectio Vul-
ostendunt Chaldæus, dum legit; *Quia etiam vā eis*, gati.
cum sustulero maiestatem meam ab eis, & lectio LXX.

apud

apud alios, *recessio mea ab eis*, & apud Theodoretum, *ut eis, quia diuisi eos*; hoc est, cum mea, ait, prouidentia, & cura orbatu fueritis. Vulgatus quoque, & Hieronymus, qui legunt, *cum recessero ab eis*, quam legendi formam secuti sunt Iulianus Pomerius Toletanus Archiepiscopus lib. 1. contra Iudæos in medio, & recentiores omnes, & magistri Hebræorum, Abraham, Salomon, & David Kimhi fatentur *Sin* positum pro *Samech*, nam lectum est *בשורי* *Besuri*, cum legendum esset *בשורי* *Besuri*. Quod autem LXX. ut nomen acceperint, mirum est, cum nomen *Vau* non habeat, ut

Iulianus.

Sensus verus.

Sermonis ratio.

habet verbum radicalem, sine qua esse non possit. Est ergo verus sensus; ego eos filiis orbabo; at hoc non ingens malum est, illud grauissimum, cum deseruero eos, ut ab hostibus captiui ducantur, & acerbè tractentur. De Christo autem hic sermonem non fieri vel illa sola ratio satis ostendit, quod Christus non accepit carnem ex Israel, sed ex Iudæis.

Ephraim, ut vidi.] Hebr. *Ephraim sicut vidi Tyrum plantatam in habitaculo*, & *Ephraim ad educendum ad interfectorem filios suos*. Est aduertendum dictionem *לשור* *letsor*, si scribatur cum *ד*. Daleth, *isod*, vel *isud* esse infinitum, idem quod *ad venandum*; *ad capiendum*, ut legisse videntur LXX. cum verterint. *Ephraim*, sicut vidi, in *captiorem*, seu *venationem præbuit filios suos*. At non legitur cum *ד*, Daleth, sed cum *ר* Resc, hoc modo *isur*, quod nomen Tyri est; significat tamen *petram*. Nam sic legimus Exod. 4. 25, & *tulit Sephora לישור* *isur* *petram*; & Ezechiel. 3. 9. ut adamantem duriorē *לשור* *misur* *pre petra, dedi frontem tuam*. & Zachar. 9. 3. & *construxit לישור* *isur* *Tyris לישור* *misur* *munitiōem*, aut *propugnaculum sibi*: ita; auctore Hieronymo Aquila, Symmachus, & Theodotion verterunt. *Ephraim sicut vidi ad petram*, vel *in petra*, vel *super petram plantatam in habitaculo*. Hoc est, vidi Ephraim, sicut urbem plantatam in habitaculo suo, sicut in petra, & cogetur tamen educere filios suos ad interfectorem. Verum Chaldaeus, Vulgatus, & omnes interpretes alij *לשור* hoc loco tanquam nomen Tyri proprium accipiunt. Ad hunc sensum. *Ephraim vidi, sicut vidi Tyrum fundatam in habitaculo*. Hoc est, sicut vidi Tyrum fundatam in loco florentissimo, opulento, & inexpugnabili: ita video Israelē in sua fortitudine confidentem, & tamen compelleretur educere filios suos ac ciues ad hostem Assyrium occidendos. Hunc sensum indicant Chaldaeus, Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. nisi quod Lyra putat comparationem fieri in copiosa prole, quia sicut Tyrus fuit pulcherrima filiorum copia: sic Ephraim; nam sequitur, & nihilominus ab hoste illis orbabitur. Hanc filiorum interfectionem putant Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. factam in obsidione Samariæ per Benadab regem Syriæ. 4. Reg. 6. Verum tunc filij non sunt hostibus dediti occidendi. Igitur veritas: Theodoretus, Theophyl. cum ceteris ad futurum Assyriorum bellum remittunt; Chaldaeus certe ita exposuit. Donec cæcus Israel opere compleuit legem, par erat Tyro in prosperitate sua, atque abundantia; peccauerunt qui sunt de domo Ephraim mactando cultui idolorum filios suos.

Sensus 1.

Sensus 2.

Chaldaei sensus.

Sensus 3.

Sensus 4.

Tertiò, Vatab. & Rob. sic explicant. Sicut vidi Tyrum, quæ plantata est in loco munito, destructam propter idololatriam; ita video Israelē similiter destructum. Montanus addit contentionem esse, o Ephraim, ego vidi, mihi que perspectum est, ne dubites, Tyrum in summa tranquillitate constitutam, felici partus copia uti ad habitandum, & incolendum terras. Ephraim vero filios suos hostibus ad occidendum quotidie producit. Vidi, ait Ephraim, quantum sit discrimen inter te, & Tyrum finitimam insulam, & ad sortem tribus Aser pertinentem, ut constat Io-

sue 19. & Iudicum 3. quod illa prole creuit copiosissima, tu diminueris filius, eos ad hostes educendo: nam tribus Israel per partes ductæ sunt in captiuitatē.

Da eis Domine. Quid dabis eis? Da eis vuluam orbantem, & ybera arentia.] Oratio est Prophetæ Deū precantis, ut siquidē Israelitæ abutuntur beneficiis Dei, & gloriantur in copia filiorū spreto Deo, efficiat ut vxores steriles fiant: & si pepere- rint, ut non habeant lac ad nutriendos infantes. Sic Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, & omnes exponunt. Solus Montanus ex commiseratione hæc dicta putat. Domine, inquit, ne tam grauem ex captiuitate sustineant cruciatum, fac ut impediatur factus: ne vterus vel suscipiat semen, vel formet factum; vel careat mammis ad nutriendos infantes, minus enim ferent si captiui ducantur, absque filiis coram oculis occidendis. Verum ceteri ad vltionem hæc dici existimant, ne & ipsi filij impij redditi ex impiis parentibus, prouocent magis iram Dei: & quia satius est non habere, quam Deo infensos habere. Nam & membra Deo repugnantia, præcidenda, & mortificanda sunt: melius enim est cum vno oculo intrare in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam igni.

16
Sensus verus 1.

Sensus 2.

Occasiones malorum præcauedæ.

17
Ingens malum regem petiisse in Galgal.

Omnes nequitia.] Hebr. *Omnis malitia eorum in Galgal*. Quia in eo loco, ob eius sanctitatem, cum deberent grati esse Deo, caperunt colere idola; deinde, & desciscere à prisca Dei gubernatione, dum ibi regem petierunt. 1. Reg. 10. 12. ita intelligunt Hieronymus, Theodoretus, & omnes, & idcirco ait, *exinde exosos habui eos, quia repudiauerunt me*. Sic 1. Reg. 18. *Nunquid non messis tritici est hodie? inuocabo Dominum, & dabit voces, & pluias, & scietis, & videbitis; quia grande malum feceritis in conspectu Domini petentes vobis regem*, quod consilium regis habendi, adinventionem vocat Psalmus 28. iuxta Montanum. *Da eis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinventionum eorum retribue eis*. De domo mea euciam eos; nampe de terra, quam uti domum fouebat, & curabat Dominus, quia nomen in Iudæa Deus, & in Israel magnum nomen eius, ut intelligunt Hieron. Theophyl. & Montan. vel longe à domo sanctuarij moi, ut Chaldaeus. *Non addam ut diligam eos*, quia nunquam reuersi sunt ad eam formam Reipublicæ, quam tunc habebat; nisi ad Christianam, secundum Hieronymum, & Montan. Omnes principes eorum à Ieroboam vsque ad postremum recesserunt à me; sic omnes intelligunt.

Iusta petēda à Deo.

Percussus est.] Arbori comparat totum regnum Israel, quæ, arescente radice, fructum facere non potest: volens ostendere iam non ultra coaliturum, aut ad pristinum statum reditum. Radicis nomine Deū accipit Hieronymus, cui regnum illud innitebatur. Idē, Haymo, Hugo, & Dionys. patres Abraham, Isaac, & Iacob, quos suo demerito perdidierant. Russinus, & Lyra, virtutem prolificandi, qua exsiccata, filij non sunt procreati. Montanus reges, & principes radicem intelligit, truncum tribum regiam, folia & ramos, tribus reliquas, itaque ait: Tribu Ephraim ab hostibus percussa, & regib. ac principibus ductis captiuis, necesse est reliquas tribus perire: quod si creuerint in filios, citissime, radice exsiccata, interibūt. Hi sūt carissimi filij, quos vocat *desiderabilia*, seu *amantissima uerri eorum*. Ideo abiiciam eos, & erunt vagi inter Assyrios. Theodoretus, & Theophyl. radicem putant esse regnum; iuxta quos sic habet integra similitudo; Ephraim, hoc est, populus Israel arbor quædam est à Deo per Assyrios percussa: radix eius, nepe regia potestas regū, & principum exaruit, quia finitū est regnū; nec ulterius producet filios; qui pro nepotibus regnēt: quod si produxerint, ego efficiam ut pereant, quantumuis cari sint, & eos omnes abiiciam, ut sint vagi inter Assyrios, quia fuerunt inobedientes.

18
Similitudo ex arbore ducta.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Vitis instar est Israel, sanè inanis, sed quæ tota prorumpat in frondes: fructum protulit abundantem; sed qualis ex tali vite sperabatur: siquidem iuxta frugum affluentiam multiplicauit altaria, quantum terra ubertate, & commodis augebatur: tantum in simulachris, statuisque deorum artificiosissime concinnandis, & fabricandis proficiebat.² A se inuicem dissident in cultu idolorum: breui igitur excidentur ab Assyriis;³ & ipse animorum dissensus adducet illis vastitatem, quæ & statuas deiiciat, & aras euertat, & tunc dicent: perinde sumus ac si nullum haberemus regem, cum Deum regem verum non timuerimus. Quid ergo proderit nobis rex Hoseas?⁴ loquantur, ut libet pseudopropheta vestri inutilia verba, quæ se vidisse confirmant, & peierationibus, execrationibusque adiectis securos vos reddant de promissa prosperitate, feriendo etiam vobiscum fœdus, quo omnes illos cruciatui subiiciatis, nisi verum habeant exitum verba sua: profecto nihil efficient, sed supplicium à me decretum amarissima vastitatis germinabit super sulcos agrorum, in quibus fruges fœcunda proditura essent.⁵ Propter destructum vitulum, quem colebant in Bethauen, magno corripientur pauore ciues Samariæ, similem sibi stragem timentes, cum nouerint tantam illius fuisse depopulationem, ut & populus lugeret, & sacerdotes, qui in eius festis solebant exultare; videntes cultum ei præstari solitum ablatum. Quin & ipse ducetur ad Assyrios, vindicti munus regi. Pudefiet Ephraim, totus Israel pudore afficietur ob captum consilium de vitulis adorandis ad conseruandum regnum Israel, diuisum à regno Iudæ, & ad finem vsque deductum.⁶ Samaria sua idolatria fuit in causa, quare in nihilum redigeretur rex eius ductus captiuus, ut euanesceat spuma super aquam efferuescentem: & disperdentur excelsa Bethauen, quæ fuere occasio peccati Israel, atque ita vastabuntur, ut lappa, & tribulus nascantur in aris eorum. Unde ob tantam stragem vitandam, dicent montibus, Operite nos; & collibus, Cadite super nos.⁷ Peccauit Israel colendo idola, grauius quàm olim ciues Gabaa cum uxore Leuitæ, & tamen ibi constiterunt exercitus totius Israelis ad illius ultionem sceleris: hic tamen nemo resistit, nemo tantum nefas deslet. non ergo comprehendet vos hostile bellum, simile illi, quo puniti sunt impij Beniaminitæ, sed multo grauius. Idcirco in votis habeo panire vos, & euadam voti compos. Nam congregabuntur aduersus vos populi Assyriorum ad castigandum vos,⁸ propter duorum vitulorum cultum iniquum. Ephraim tanquam vitula est, assucta diligere trituram, gaudens magis partis, quàm arare, & ferre æstus, & labores. Ego manu collum eius tractaui, quod obesum, & pingue inueniens, & ad ingi labores sustinendos idoneum; dixi mecum: ascendere faciam super eum sessorem Assyrium. Tunc Iudas alieno periculo edoctus, & Iacob, hoc est, Israelitæ, qui fugerint ad Indæos, Dei se addicent seruituti.¹⁰ Date ergo operam iustis operibus, & sanctis officiis exercendis; quibus virtutem comparetis, & reportabitis mercedem amplissimam, iuxta am-

CAPVT DECIMVM.

Vitis frondosa Israel, fructus adæquatus est ei: secundum multitudinē fructus sui multiplicauit altaria: iuxta ubertatem terræ suæ exuberavit simulachris.² Diuisum est cor eorum, nunc interibunt:³ ipse confringet simulachra eorum, depopulabitur aras eorum. Quia nunc dicent: non est rex nobis, non enim timemus Dominum: & rex quid faciet nobis?⁴ Loquimini verba visionis inutilis, & ferietis fœdus: & germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri.⁵ Vaccas Bethauen coluerunt habitatores Samariæ: quia luxit super eum populus eius, & æditui eius super eum exultauerunt in gloria eius, quia migravit ab eo. Siquidem & ipse in Assur delatus est, munus regi ultori: confusio Ephraim capiet, & confundetur Israel in voluntate sua.⁶ Transire fecit Samariæ regem suum, quasi spumam super faciem aquæ. Et disperdentur excelsa idoli, peccatum Israel: lappa, & tribulus ascendet super aras eorum: & dicent montibus: Operite nos; & collibus: Cadite super nos.⁷ Ex diebus Gabaa peccauit Israel, ibi steterunt: non comprehendet eos in Gabaa prælium super filios iniquitatis.⁸ Iuxta desiderium meum corripiam eos: congregabuntur super eos populi,⁹ cum corripientur propter duas iniquitates suas.¹⁰ Ephraim vitula docta diligere trituram, & ego transiui super pulchritudinem colli eius: ascendam super Ephraim, arabit Iudas, confringet sibi sulcos Iacob.¹¹ Seminate vobis in iustitia, & metite in ore misericordiarum,¹² innouate vobis nouale: ¹³ tempus autem requirendi Dominum, cum venerit, qui docebit vos iustitiam. Arastris impietatem, iniquitatem messuistis, comedistis frugem mendacij. quia confusus es in viis tuis, in multitudine fortium tuorum. Con-

surgit tumultus in populo tuo: & omnes munitiones tuæ vastabuntur,¹⁴ sicut vastatus est Salmana à domo eius, qui iudicauit Baal in die prælij, matre super filios allifa. Sic fecit vobis Bethel, à facie malitiæ nequitiarum vestrarum.

plitudinem misericordiae. Huic ergo studio omnes incumbite, ¹¹ ut corda vestra, tamquam aruum ad semen suscipiendum expurgetis; & ne praeceat vos hæc ¹² occasio querendi Dominum. Hac enim ratione paratis vos ad Christi iustitiam suscipiendam. ¹³ Omni studio idololatriæ colendæ studuistis, messuistis omne genus iniustitiæ in Deum, & homines. & cibus, quem recondidistis ad comedendum, nullus est alius, quam frustranea spes, & omnia vota inania experiri; nihil reportantes ex fiducia, quam in hac via vobis pollicebamini ex multitudine fortium congregatorum. Nam ecce ipsi vobis attulerunt exitium, tumultum belli in populum vestrum, quo omnes munitiones vastabuntur, ¹⁴ sicut Betharbeel, in qua colebatur Baal, fuit causa, cur vastatus sit Salmana rex Madian à Gedeone, qui indicavit Baal, eiusque aram, locumque destruxit, una cum filiis, matribus allisis, sic Bethel vastabit vos per Assyrios propter nequitias vestras.

ARGUMENTVM.

NVEHITVR in Israël, quod cumulatis Dei donis abusus, cultum idolorum augeret vsque ad dissidium: minaturque vastitatem per Assyrios, nihil obstante vel rege, vel pseudoprophetis. Exaggerat Israelis ingratitude, eumque hortatur, ut probis actionibus se ad Christum præparet, ni velit perire.

COMMENTARIVS.

Itis frondosa.] Hebr. *Vitis בֹּקֶק Bokek Israel, fructum adequabit sibi.* Nomen *Bokek*, quod *frondosa* vertit Vulgatus; Septuaginta dixerunt *εὐκλινάτωσα*, quod est, *bonas habens propagines*, ut exponit cum Hieronymo Codex Vaticanus. Alij, *Syluescens*, aut *luxurians palmitibus*. Aquila interpretatus est *ἐνδύει*, quod nos *aquosam* dicere possumus, quod vini perdat saporem, ait Hieronymus; Symmachus *ἐλαφύσα*, quæ tota in frondibus creuerit. Sed Chaldaus; & recentiores omnes, transferunt, *viris vacua, vastata*, aut *dissipata Israel*: nam sic accipitur dictio illa aliis in locis. Isa. 24. 1. *Ecce Dominus בֹּקֶק Bokek, dissipabit terram, & nudabit eam*; pro *dissipans terram, & emundans eam*. Nahum. 2. v. 2. pro, *quia vastatores dissipauerunt eos*. Hebraice dicitur *Bekakim Bokekim euacuauerunt eos euacuantes*. id est, populatores, aut vastatores, quorum est vacuam relinquere terram. Quod addit, *fructus adequatus est ei*. Hebr. *fructum adequabit sibi*. LXX. legunt, *fructus eius abundans*. Dauid Kimhi refert quosdam transferentes, *fructus mentietur illi*, à nomine *מַשֶּׁכַּח* mendacium. His ita positis expositores diuersas horum verborum adhibent expositiones.

1. Expositio. Prima interpretatio est Hierony. Haymo. Alberti, Hugon. Diony. & Isidori. Israël est veluti vinea fructifera, palmitibusque abundans; siquidem & bonos multos attulit, & vuarum fecunditate respondit bonitati vineæ. nam in patribus olim palmitibus abundabat: fructus etiam vberes illi respondentes ferebat: iuxta illud Isa. 5. *Vinea Domini Sabaoth domus Israel est, & viri Iuda germen delectabile*. Atque hi de spiritali fertilitate explicarunt.

2. Expositio. Secunda est eiusdem Hierony. Ruffini, Theodoret. Theophyl. Haymonis, Lyra, & aliorum, de affluentia hominum, & diuitiarum, & alimentorum, quibus sustentantur. Israël exuberavit filiis, ac diuitiis, & valde extensus est, nam extendit palmites suos à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Psalm. 78: Est ergo Israël vitis abundans palmitibus, id est, viribus, quibus latam occupat regionem; & hominibus pro vuis.

3. Expositio. Tertia est Tigur. Vatab. & Rob. vertentium cum interrogatione. *Vitis vacua Israel, fructum ponet sibi ne-*

A quaquam. Vel, quomodo ergo fructum feret? Israël, ait, vitis est vacua succo, tota prorumpens in frondes, fructus ergo tulit, qualis ipsa est, vacuos, & inanes: hoc est, nullos fructus feret.

Quarta est Chaldaei dicentis. Vitis vastata est Israël, quæ erat plantata, cum legem exequeretur; & fructus respondet ei, nam opera ipsius mala facient, ut exulent. & hoc est, vitis vastata Israël, similem fructum feret, nempe exilium captiuitatis.

Quinta videtur sincerior Montani. Israel iam pridem degeneris naturæ vitem moribus expressit, partus ergo suo simillimos edidit ingenio. Vitis vacua omni bono, & succo generoso, fructus producit, quales natura fert. Israëlitarum patres labruscas olim pro vuis fecerunt, & similes sibi propagines ediderunt. & horum tam patrum, quam filiorum, idem studiorum, morum, operumque fructus idololatria. Sed filij, qui maiori luxurie profluebant, propagarunt illam. Itaque vitis frondosa populus est ex patribus, filiisque confectus. Vtrorumque fructus idololatria.

Possit aptius exponi; vitis vacua Israel, fructus, nempe filios vacuos edidit, pietate videlicet, religione, ac timore Dei. Confirmant hunc sensum, quod Prophetæ prosequitur similitudinem arboris, quam ceperat in cap. 9. Tum quia oportet, ut nomen *fructus*, hoc loco, & versu sequenti, secundum multitudinem fructus sui multiplicauit altaria, pro eodem accipiat, nempe quo plures habebat populos filiis abundantes, altaria multiplicauit, ut accipiunt Hieronym. Theodoret.

Haymo, & Theophyl. Quamuis Chaldaus, Lyra, Vatab. Monta. & Rob. explicant de copia prouentuum illius provinciae. Nam quo Deus illis plures tribuebat opes, eo magis abutebantur, transferentes ad superstitiosas simulachrorum ceremonias. Vnde sequitur, iuxta vbertatem terræ suæ exuberavit simulachris: quo enim opulentiores fiebant ex terræ vbertate, eo plura exigebant idola. In Hebraico est elegans paranomasia. secundum bonitatem terræ suæ benefecerunt: *מַשֶּׁכַּח מַשֶּׁכֶּתִּים*, statuas vertunt LXX. Chaldaus, & alij. & Vulgatus 4. Reg. 10. 26. alias quoque titulum. Genes. 28. 18. & 22. Erit ergo sensus iuxta Theop. Vatab. & Monta. Quantum terræ vbertate, & commodis proficiebāt, proficiebant in simulachris, statuisque deorum artificiosissime fabricandis, & cōcinnandis; tam quoad artem, quam quoad materiam. Nam qui prius pro tenuitate

Quos inopia pios, copia ad impietatem induxit.

tenuitate luteos, ligneos, aut lapideos faciebant Deos. A nobis; sumus sine rege Deo; quia non timuimus eum: quid ergo faciet, vel proderit nobis rex noster Hofeas?

Virgil.

*Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, at tu,
Si futura gregem supplenerit, aureus esto.*

Atque adeo exuberavit simulachris, tam quoad copiam, quam quoad artem, & precium. Ita quos inopia continebat in officio, copia rerum ad malum propensos, ad impietatem adigit.

Inopia quid
apportet bo-
ni.

Diuisum est cor eorum. [Hebr. *diuisu se cor eorum*. Hanc diuisionem diuersimode tradunt interpretes.

Sensus 1.

Nam primò; Chaldaeus, Theophyl. Vatab. Isidor. & Rob. explicant, subduxit sese animus eorum à me,

Sensus 2.

& à lege mea. Secundò, ait Lyra, diuisum est cor eorum inter me, & idola sua; quia vtriusque seruire cupiunt, & claudicant vtraque via. Tertiò, Hieron. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. inquit, diuisum est cor, orta discordia inter regem Hofee, & populum;

Sensus 3.

dum ille iubebat idola relinqui, & ire Ierosolymam; populus autem repugnabat, & tunc euenit captiuitas. Quartò, Hugo, & Monta. Diuisum est, aiunt, cor eorum, cum regni diuisio facta est inter Roboam, & Ieroboam, qua introducta est vitulorum adoratio.

Sensus 4.

Quintò, denique plurimi exponunt de diuisione in varia idola, dum vnus vnum, alij aliud colebant idolum: nam à se inuicem desidebant in idolorum cultu. Sic Cyrillus, Theodoret. Theophyl. Alber. Hugo, Paulus Burgen. & Dionys.

Sensus 5.

Nunc interibunt. [Hebr. *Nunc interibunt*. LXX. vertunt, *peribunt*, aut *excidentur*, vt cap. 14. 1. *Pereat, vel desoletur Samaria*. hoc est; iam breui peribunt, ac destruentur ab Assyriis, vt fere omnes exponunt; poenam adiicit dissidij, seu diuisionis. Sed Chaldaeus, Tigur. & Montanus in communi alia huius verbi significatione accipiunt; nunc delinquent, vt supra cap. 4. 5. *non delinquat saltem Iuda*. & cap. 13. 1. *deliquit in Baal*, & alias saepe. Ait ergo, nunc culpae obnoxij facti sunt, aut in culpa se esse dicent, hoc est, iam nunc cum malis oppressi fuerint, culpam sibi adscribent: atque tantorum malorum originem ad illam cordium diuisionem, & discordiam referent.

Pœna agnos-
citur culpa.

Ipse confringet. [Hebr. *ipse confringet aras eorum, vastabit statuas, seu simulachra eorum*. Vulgatus inuerso ordine posuit, quæ paulo superius altaria vertit, & simulachra: *Ipse*, nempe Deus per Assyrios, vt volunt Hieronym. Theodoret. Haymo, Theophylact. Alber. Vatab. & Rob. aut *hostis Assyrius*, vt Chaldaeus, Theophylactus quoque, & Lyra: *vel ipse cor diuisum*, nam in Hebræo cōueniunt genere masculino, hoc est, ipse tumultus, ipsa discordia, ipse dissensus animorum adducet illis vastitatem, quæ & statuas deiiciat, & aras euertat. *Quia nunc dicent, non rex nobis, quia non timuimus Iehouah, & rex quid faciet nobis?* Breui cum captiui ducentur, sibi inuicem dicent, Ecce nobis obfessis rex non est, quia perinde est, ac si non esset, qui Dominum non timuimus; & nunc quid nobis prodest eiusmodi regem habuisse relicto Deo: siquidem nos defendere nequit. Sic Lyra, Vat. & Rob. explicat. Vel secundò, iuxta Hieronym. Theodoret. Theophyl. Haymo. Albert. & Dionys. Cum viderint regem suum capi ab Assyriis, dicent, ideo nobis ablati sunt, quia à Deo recessimus vero rege, & homini fidimus.

Sensus 1.

Tertiò, Hugo, & Montanus sic exponunt. Nunc rebus mutatis, dicent, serò licet; en regimen, quod expetiuius spreto Deo, finitum est, & rex captus; quia Deum non timuimus. quid ergo præstitit eiusmodi regem contra Dei voluntatem instituisse, & procurasse, cum in exitium potius adduxerit, quam salutem nobis apportauerit? Demum non est rex

Sensus 2.

Vel secundò, iuxta Hieronym. Theodoret. Theophyl. Haymo. Albert. & Dionys. Cum viderint regem suum capi ab Assyriis, dicent, ideo nobis ablati sunt, quia à Deo recessimus vero rege, & homini fidimus.

Sensus 3.

Tertiò, Hugo, & Montanus sic exponunt. Nunc rebus mutatis, dicent, serò licet; en regimen, quod expetiuius spreto Deo, finitum est, & rex captus; quia Deum non timuimus. quid ergo præstitit eiusmodi regem contra Dei voluntatem instituisse, & procurasse, cum in exitium potius adduxerit, quam salutem nobis apportauerit? Demum non est rex

Rex sine
Deo inuti-
lis.

Sensus 4.

Salutem nobis apportauerit? Demum non est rex

nobis; sumus sine rege Deo; quia non timuimus eum: quid ergo faciet, vel proderit nobis rex noster Hofeas?

Loquimini. [Hebr. *locuti sunt verba iurando mēdaci- ter, feriendo fœdus, & germinabit sicut venenum iudicium super sulcos agri*. Verbum *דבר* Diberu præteritum est, *locuti sunt*. Sed & pro præsentis vsurpauit Chal- dæus: *loquuntur verba violentia*. LXX. pro participio,

loquens, nempe rex, de quo dixerat, *rex quid faciet nobis?* Vulgatus pro imperatiuo, *loquimini*. nam amoto daghes à *ד*, imperatiuus est Diberu, *דברו* aloib autem vel est infinitiuum, *iurare*, vel *iurando*; aut *imprecari*,

vt acceperet Chaldaeus, & recentiores; quamuis ille præsentis, Vatablus præterito explicauerunt. LXX. Vulgatus, & Montan. vt nomen acceperunt plurale; vt Vulgatus Numer. 5. 23. *Scribetque sacerdos in libello ista aloib maledicta*; & Deutero. 29. *iuxta illoib maledictiones, quæ in libro legis huius, ac fœderis continentur*. Significat ergo *insurandum quo quis adstringitur ad pactum*, aut *aliquid seruandum cum deuotione*, aut *imprecatione, execratione, aut maledictione*. Ita locuti sunt verba, mendaciter, temerè, aut inutiliter; hæc scilicet, execrationes, deuouendo se diris, & imprecando sibi maledicta si aliter facerent; fœdere etiam secum inito.

Est ergo sensus primus Vatab. & Rob. Omnes con- uenerunt, loquentes sibi inuicem verba huiusmodi vana, & inutilia; quibus deiecerant, & anathematizabant se, si fœdus, quod feriebant, violarent: de deserendo Domino, & de idolis adherendo. Vel secundum Monta. & Isido. Ne desciscerēt à rege Ieroboam, & Ierosolymam regis Iudæ, aut religionis causa peterent. Tertiò, Hierony. Haymo, Albert. Hugo, & Dionys. sic exponunt. Multis verbis inutilibus, deiectionibus etiam adhibitis, & pactis cum mendacio, multam ipsi, & pseudoprophetae pacem promittebant, & prosperitatem, & ideo fructus ferent amarissimos captiuitatis. Quartò, ex Theodoro, & Theophyl. qui verba LXX. loquens verba, occasiones mendaces, seu excusationes falsas, vt legit Hieron. disponet testamentum. Sic interpretantur, quod multa vanè promitteret; alias alia subinde prætexens, nunc cum Assyrio, nunc cum Ægyptio fœdera percutiens de auxiliis in bello mittendis, & faciens ne Deo fideremus. Erit ergo sensus. Reges nostri, ac principes multam nobis pacem promittebant, frustra tamen, adiectis execrationibus, & iuramentis; opem etiam sese allaturos pollicebantur, feriendo pactum, nunc cū Assyriis, nunc cum Ægyptiis, vt patet 4. Reg. 17. Sed in vanum cedunt omnia. Quod verò dixit Vulgatus; *verba visionis inutilis*: sensum hunc expressit. Loquantur, vt libet, pseudoprophetae vestri, verba inutilia, quæ se vidisse confirmet; & peierationibus, & execrationibus securus vos reddant, promittentes prospera omnia, si seruiis fœdus cū Assyriis, vel cū Ægyptiis, de ope mittenda; vel cum regibus vestris de illos non deserendo: vel iurando, & execrando, hæc faciat nobis Deus, & hæc addat, feriendo fœdus cum populo, nisi quod prænucciabat, eueniret; morti sese, aliisve cruciatibus addicendo, nisi prospera forent omnia. Sed nihil efficiet; imò germinabit, &c.

Et germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri. [Hebr. *Et germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri*. Ros Chaldaeus hic accipit, pro capite serpentum maleficorum. LXX. *gramen* vertunt. Est autem herba venenatissima, ex qua exprimitur aqua amarissima, instar fellis, simulque lethalis. Deutero. 29. 18. *su inter vos radix germinans fel*, seu toxicum, aut venenum. Est ergo sensus Vatab. Montan. & Robert. Quemadmodum in agro arato, & culto herba venenata, alias per se

Ratio ver-
borum.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Sensus 5.

Sensus 6.

Sensus 7.

Sensus 8.

Sensus 9.

Sensus 10.

Sensus 11.

Sensus 12.

Sensus 13.

Sensus 14.

Sensus 15.

Sensus 16.

Sensus 17.

Sensus 18.

Sensus 19.

Sensus 20.

Sensus 21.

Sensus 22.

Sensus 23.

Sensus 24.

Sensus 25.

Sensus 26.

Sensus 27.

Sensus 28.

Sensus 29.

Sensus 30.

se fecunda; fecundior sit, & serpit affluentius; ita A
supplicium à me decretum adueniet super Israe-
litas, qui summo consilio, & singulari cura mihi
repugnarunt; quasi sint terra accuratè culta; in qua
pœna serpat affluenter. Vel iudicium amarissimum
vastitatis germinabit super sulcos agrorum; in quibus
fruges deberent esse fecundæ: atque adeò per vasti-
tatem agrorum significat hominum vastitatem, quo-
rum vita ex illis sustentatur. Septuaginta legerunt:
oriatur sicut gramen iudicium super desertum agri, hoc
est, quemadmodum in terra inculta, & illaborata
abundè prodit gramen, nullo ligone, aut aratro era-
dicante: ita pœna facile vos inuadet à me constituta;
nemine impediante; vt Theodoretus, & Theophyl.
exponunt.

Vaccas.] Hebr. Vitulis Bethauen timebunt habitator
Samaria, quia luxit super eum populus eius, & sacerdotes
super eo exultabunt super gloria eius, quia migravit ab eo:
etiam ipse ad Assur ducetur munus regi Iareb. Lamed
præfixa vitulis, ad, vel propter quoque significat, &
Verbum נגור quod Volgatus vertit, coluerunt, signi-
ficat, timuerunt, & inde coluerunt, aut pauperunt; ideòque
Chaldaeus dixit, propterea quod venerati sunt vitulos in
Bethel, significat etiam peregrinari, seu aggregari; vnde
dixerunt LXX. Apud vitulum domus eorum, morabuntur
habitatores Samaria. Quod dicit habitator יצו שחן
in singulari, collectiue ponitur, pro singulis habitator.
Deinde cum dicit, sacerdotes יצו צמח, sacrificu-
li, de quibus diximus in Sophonia, supplendum est,
relatiuum, qui. Demum, illa verba, ipse ad Assur ducetur
munus regi ultori. LXX. verterunt, & ipsum vincien-
tes duxerunt Xenia regi: quem locum referens Tertul.

lib. 4. aduersus Marcion. cap. 42. Hoseas, inquit, de
Christo prophetavit, & vincit eum ducent Xen-
ium regi; nempe cum Pilatus eum misit ad Hero-
dem. Verùm hic, vt vides, sermo est de vitulo aureo,
de quo LXX. dixerunt, & ipsum vincientes ad Assy-
rios duxerunt Xenia regi Iarib. de quo Iarib diximus
super Ieremiam cap. 15. num 14. Obserua tamen,
Vaccas, seu vitulas Bethauen dixisse, quod ad imitatio-
nem Ægyptiarum factæ essent, quæ vaccæ erant. Ait
enim Herodotus lib. 1. boues mares, eosdèque mū-
dos, ac vitulos vniuersi Ægyptij immolant: feminas
eis immolare non licet, vt pote Isidi consecratas: nam
Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum
cornibus; quemadmodum Io Græci describunt. Apim
quoque, seu Serapim bouem, corpore nigro, candida
fronte; & in tergo alba nota insignem. Ideo vtriusque
figuram venerabantur in Bethauen, & modo vitulas,
modo vitulos vocat Scriptura. Hieronym. Haymo
Alber. Rupertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montan. pu-
tant dictam vitulam per irrisiōem, & plurali numero
vitulas pro vitulo singulari, secūdum Hieronym. Ru-
pert. Vatab. & Montan. vt Exod. 32. dictum est, isti
sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti, per
contemptum, & ludibrium, vt vult Montan. vnde sta-
tim relatiua singularia masculini generis vitulum re-
ferunt. Quia luxit super eum populus eius. Quod si Be-
thauen diuersa est à Bethel; fortasse in Bethauen cole-
bantur Isis, & Serapis. His positis.

Primò, Pagni. Vatab. Mantan. Isidor. & Rob. sic ex-
plicant hunc locum: propter vitulum cultum in Be-
thauen destructum, ingenti pauore corripientur ciues
Samariae, suam stragem proximam timētes, cum nō-
nerint tantam fuisse illius depopulationem, vt & po-
pulus propter eius vastitatem lugeret, & sacerdotes,
qui in eius festis exultare solebāt, quod cultus ei præ-
stari solitus, ablatus fuisset: quin ipsemet vitulus du-
cetur ad Assyrios munus regi ultori.

Hieronym. Theodoret. Haymo, Albert. Theophyl.
Hugo, & Dionys. putant hanc esse historiam, nō Pio-

phetiam, nempe historiam Manahem 4. Reg. 15. 19.
Nam venit Phul rex Assyriorum in terram, & dabit
Manahem Phul mille talenta argenti, vt firmaret re-
gnum eius: at tunc quidem Israelē assēdisse, vt pe-
teret opem à vitulo: & regem Israel inter alia dedisse
regi Assur vitulum aureum, quā propter inebant sa-
cerdotes migrationem vituli ad Assyrios: sed consolā-
tos exultasse, quod putassent suum vitulum colēdum
ab Assyriis. Simulque referunt Hieronym. Haymo
cum reliquis Hebræorum fabulam, quod sacerdotes
vitulos æreos deauratos statuerint in locum aureorū,
quos abstulit Sennacherib, omnibus flentibus: cum
tamen sacerdotes exultarent, quod fraus sua non fuisset
detecta: quā cum detexisset tandem, excanduit
in regem, & expugnauit terram, & tunc confusio ma-
ior occupauit omnes ob illud sacerdotum consilium.
Sed hæc expositio falsa est, cum modo de extrema Is-
rael vastatione sermo sit propheticus, non historicus.
quodnam verò sit illud sacerdotum consilium statim
explicabimus.

Quare licet in significatione peregrinandi posset
hoc modo locus exponi. Cum vitulo, vel ad vitulum
Bethauen, peregrinabuntur, vel aggregabunt se; aut
trahentur habitatores Samariae; hoc est, vnā cum vi-
tulo trahendo in Assur, extrahentur habitatores Sa-
maria, quando populus, & sacerdotes, qui solebant
conuenire, ad eius festa cum exultatione celebra-
da, congregabuntur ad luctum super eo, & ad fune-
brem pompam; cum ducetur ad Assyrios munus regi
vindici. Tamen melius redditur ratio, cur extrahen-
dus sit vitulus: propter vitulum cultum in Bethauen,
ducetur captiuus, cum luctu populi, & sacerdotum,
qui super eum exultauerant in eius gloria; cum duce-
tur, inquam, in munus regi ipsi Assur ultori. Vide quā
tum doleat auferri quod amamus! Confundetur Israel in
voluntate sua, vel in consilio suo, vt habent LXX. & om-
nes alij. Hieronymus, Haymo, Albert. Hugo & Dio-
nys. exponunt de consilio illo sacerdotum fraudulento
detecto à rege Assyriorum, cum magno Israelis pu-
dore. Theophyl. de consilio sacerdotum, qui exulta-
bant existimantes vitulum ab Assyriis adorandum,
cum contra acciderit; nam comminutum conflue-
runt. Theodoretus de consilio, quo cōstatum vitulum
dederunt regi Ægyptiorum, 4. Reg. 16. vt ferret auxi-
lium contra Samanasar; & tamen non tulit. Melius
Lyra, Vatab. Montan. & Rob. de consilio capto intel-
ligunt, ad conseruandum regnum Israel diuisum à re-
gno Iuda, vitulos adorandi. nam tunc Israel, & præci-
pue tribus Ephraim, pudore afficietur, quod tale ce-
perit consilium, & ad finem vsque deduxerit.

Transire fecit.] Rebr. נדמה נדמה Somron rex
eius. Nidmeh participium est præsens verbi passiuī
Niphal, idem quod, quieuit, defecit, aut succisus est in Sa-
maria, vel Samaria rex eius, vt transferunt recentiores,
quo sensu Volgatus dixit: Transire fecit. Samaria regem
suum. & LXX. abiecit Samaria regem suum. Montanus
accepit pro, assimilatur, legens, similis est, sup. [cum] Sa-
maria rex eius. hoc est rex cum regno suo similis est
spumæ super faciem aquæ.

Quasi spumam.] Hebr. קצף קצף Ketseph. quod no-
men effervescentiam subitam, aut iram effervescentem, aut
excandescētiā propriè significat. Inde vsurpatur ad
significandas bullas ex aqua bulliente feruescentes,
tum etiam spumam. LXX. & Thodotion σπύγανον, id
est, cremum transtulerunt; nempe aridas herbas, sic-
cæque virgulta, quæ camino, & incendio præparan-
tur, vt ait Hieronym. lignum combustibile, quod im-
petu aquæ vehementis extinguitur, putat esse Theo-
doretus; sarmentum Theophyl. Sicut ergo furculus
aridus, & minutus, delatus super aquæ vehementis
impetum, celeriter dissipatur, & non apparet: ita rex

1. Sensus.

3. Sensus.

Ratio verbo-
rum.Tertull.
De Christo.Vitulae, seu
vaccæ car
dictæ.

Herodotus.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus
verus.De quo con-
silio sit ser-
mo.Consilium
impium dis-
sipatur.Ratio ver-
borum.Ratio simi-
lis.

Israel cum regno suo facili negotio dissipabitur ab Assyrio, ut amplius non appareat. Aut sicut bulla effruescens super aquam vehementem, leuiter diffinitur, & euanesceat. sic rex ille cum regno suo: qua ratione dixit Symmachus ἐμίζευα, volens ostendere fruentis ollæ superioris aquas, quas Græci πορφύρεας vocant, ait Hieronymus. *Et disperdentur excelsa auen*, id est, Bethel, aut Bethauen, ait Chaldaeus. Vatab. Montan. & Rob. quæ sunt peccatum, id est, occasio peccati Israel. *Et dicent montibus*. Tanta erit calamitas, tanta strages Bethauen ab Assyriis facta, ut montibus, & collibus cadentibus exoptent ciues operiri. Quod si Bethel sic contigit, quid fiet de Samaria? hæc verba retulit Christus Lucæ 23. de extremo Ierusalem excidio: & idcirco Rupertus totum hoc caput, non de Assyriorum clade, sed de Romanorum, explicat, cum omnes de Israelis clade, per Assyrios facta exponant. Christus autem per accommodationem applicuit ea verba excidio Ierosolymitano propter similitudinem, ut notant Ruffinus, Cyril. & Montan. vel certè mysticè, & per typum, quod illud excidium Ierosolymorum extremum, fuerit per hoc præsignatum, & adubratur, ut indicant Hieron. Haymo, Albertus, Theophyl. Hugo, & Dionys.

Christus
verba vsur-
pauit.

7
Collatio sce-
leris Benia-
min cū sce-
lere Israel.
1. Sensus.

Ex diebus Gabaa.] Communior intelligentia hæc verba intelligit de scelere Beniaminitarum cum vxore Leuitæ commisso, & de bello, eius causa contra eos suscepto, Iudic. 18. & 20. ut sit sensus Vatab. & Rob. A tempore illo, quo Israelitæ bello tam iusto suscepto contra Beniaminitas facinorosas, iuste ceciderunt à Deo puniti, perseverarunt in suis peccatis ad hoc usque tempus, ergo multò iustius punientur nunc pro meo desiderio. Secundò, Isidorus, & Montan. accipiunt præpositionem ἵνα *min*, à vel ab, pro præ, ut sæpe solet. Lucæ 18. *descendit hic iustificatus ab illo*, pro præ illo, & sic explicant. Vos o Israelitæ grauius peccastis, quàm Gabaitæ pauci homines, hoc est, præ diebus Gabaa. Nam vos me spreto vitulos adorastis; illi accensi libidine vxorem Leuitæ necauerunt: sed cum sitis mali, tunc stetitis iusti iudices ad ultionem sumendam de Beniaminitis, & putastis vos obsequiū præstare Deo. Ego igitur, qui iustissimus sum iudex, iustius me de vobis vlciscar manu hostili. Propter hoc ergo, quod iustiores se putabant Israelitæ Beniaminitis, in suo consilio steterunt, ut bello aggredierentur nefarios illos, & intulerunt, alioqui si iustos se non existimassent, non fuisset ab illis bellum susceptum contra Beniaminitas, filios iniquitatis. Vel secundum Isidorum. Grauius peccastis Israelitæ, quàm Gabaitæ, & tamen ibi constiterunt exercitus Israelitarum, ad ultionem illius sceleris. Hic tamen nemo est, qui sumat ultionem; sed omnes vna comprehendit iniquitas, non ergo comprehendet vos bellum hostile illi simile, quo puniti sunt Beniaminitæ filij impij, sed grauius multò.

2. Sensus.
De idolo
Michæ.

Præterea Hieronym. Ruffinus, Haymo, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. putant accusari hic Israel de alio scelere; nempe, quod, cum grauiissimi vltiores fuerint leuioris peccati Beniaminitarum in Gabaa; nemo tamen fuit sollicitus æmulator gloriæ Dei, ut tolleretur idolum Michæ, & cultum ei exhibitum in Dan. Sed ibi constiterunt, non vltius Dei gloriam quærentes; ideo non insurget in eos bellum, quale fuit illatum Beniaminitis, ut Rupertus, & Lyra exponunt. Vel ibi steterunt immobiles in cultu idolorum, non ergo tam leuiter punientur, ut ille; sic Theodoretus, & Theophyl. Vel secundum Isidor. ibi, in Dan perseverarunt in cultu idolorum, & vituli, usque ad Ieroboam; qui tamquam semen impietatis compulerunt plebem assentire regi cultum vitulorum inducenti, & hi quidem supponunt eodem tempore acci-

disse necem vxoris Leuitæ, & cultum idoli Michæ in Dan. ut probamus in sacra Chronologia.

Demum Chaldaeus exponit de creatione Saülis in Gabaa. A diebus Gabaa, ait, peccastis o qui de domo Israel; ibi steterunt, præuaricatique sunt in verbum meum, præficiendo super se regem. Nec etiam digni habiti sunt, quibus permaneret regnum in Gabaa; illic inuasit eos bellatores, qui, ut patres cum filiis occiderent, ascenderunt.

Sensus 3.
De creatione
Saülis.

Sunt alij, qui de eadem Saülis creatione sic exponant. Ab eo tempore, quo creauit sibi regem Saulem in Gabaa, peccauit Israel: & in Gabaa cum rege suo constiterunt, nec comprehendit eos bellum susceptum contra Philisthæos filios iniquitatis; de quibus dicitur 1. Reg. 14. 5. 2. *Erat autem bellum potens aduersum Philisthæos omnibus diebus Saul*. Nam beneficii loco ponit, quod etiam si peccauerit Israel, sustinuerit tamen, & ab hostibus defenderit, ideo ob ingratitudinem nunc grauius punientur.

Sensus 4.

Enim verò, cum Hoseas loquatur hic contra Israel, nempe contra decem tribus, & non contra Iudā, cur modo referat peccatum toti populo commune, vel contra Beniaminitas susceptum bellum, vel creati Saul delicti? sanè argumenro vitur à minori ad maius. Grauius peccauit Israel, quàm Gabaitæ: sed totus Israel constitit vno animo, ad bellum inferendum Beniaminitis filiis iniquitatis; quos tamen non comprehendit, nam ipsi Israelitæ victi redierunt. Ergo iustius nunc insurgam in Israelitas, & exercitu populorum coacto, eos destruam, propter duas iniquitates, cum illi vnam commisissent.

Sensus 5.
verior.

Cum corripientur.] Hebr. *In corripiendo eos propter duos* חֲבוֹנוֹתָם *hbonotham*, & quidem Hebræum infinitiuum in corripiendo *Beasram*, oritur à verbo אָסַר *asar*, quod est deuincire, aut obstringere sese, diuerso à יָאֵסַר *iasar*, cuius futurum positum est paulo, superius, cum dictum est, *corripiam eos*. Deinde nomen חֲבוֹנָה *hbonah*, iugerum significat, aut sulcum. Vnde Chaldaeus, R. Abraham, David Kimhi, Pagni. Vat. Monta. in Theodoro, & Isidor. sic vertunt hanc sententiam. *Cum obstrinxerint se, ligauerint, aut admauerint, aut sicut colligauerunt se, in duobus iugeribus, aut sulcis suis*. & intelligunt de Israel, & Iuda, qui instar duorum bouum, aut iuuentorum, coadunauerunt se, aut obstrinxerunt se arare in duobus sulcis suis, hoc est, simul vitulos colere; quia admauerunt se ad eandem iniquitatem, quasi duo boues sub vnum iugum constringantur ad sulcandos agros. Chaldaeus melius ad futuram captiuitatem refert, & dominium exercuerunt in eos, ad modum, quo ligantur iuga bouum ad duos sulcos. quasi dicat, & congregabuntur aduersus eos populi, ut constringant eos, tamquam duos boues sub vnum iugum ad sulcandos agros; ad labores perferendos, quos pertulerunt in duobus vitulis suis colendis: nam uti Israelitæ laborarunt in cultu duorum vitulorum, ita ipsi constrikti ab hostibus, quasi duo illi vituli arabunt.

Sensus 1.
De adona-
tione Iudæ,
& Israel ad
vitulos co-
lendos.

2. Sensus.
De captiui-
tate.

Verum LXX. Vulgat. Pagni. & Montan. legerunt חֲבוֹנוֹתָם *hbonotham*, & verterunt, *cum correpti*, vel *ligati fuerint in duabus iniquitatibus suis*, vel *propter duas iniquitates suas: de quibus dixit Ierem. cap. 2. me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas*; nempe idola, &c. ut intelligunt Hieronym. Cyrillus, Theodoret. Theophyl. Rupertus, Haymo cum reliquis. vel nouam iniquitatem cum veteri idoli Michæ, ut accipiunt Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. & Isidor. Vel propter duos vitulos Dan, & Bethel, ut iidem cum Lyra exponunt. Sed Montanus collationem fieri putat cum Gabaitis qui vnum facinus, & leuius perpetraverunt. at Israel duas iniquitates effrenatæ libidinis, & cultus duobus vitulis exhibiti. Verius vide-

3. Sensus.

4. Sensus.

5. Sensus
verior.

tur

tur loqui de duobus vitulis : nam vt supra dixit, & disperdentur excelsa idoli auen, peccatum Israel; ita modo duo idola vocat duo peccata; aut iniquitates per metonymiam, quia causa grauissimorum peccatorum.

9 Ephraim vitula.] Hebr. & Ephraim vitula assueta, diligens triturare, & ego transui super bonitatem colli eius, equitare, vel vehere faciam Ephraim; arabit Iudas, & fringet glebas ei Iacob. Quod ceteri dicunt docta, vel assueta, Lyranus vertit stimulata. Deinde illud, ascenda super Ephraim, in Hebræo est futurum; ארכיב archib à verbo racab, quod est equitare, aut superuehi, vt sit, equitare faciam : superuehi, aut ascendere faciam, aut gestare faciam. Est ergo huius sententiæ sensus multiplex. Nā

1. Sensus de exitu de Ægypto. in primis Chaldaus explicat de beneficio exitus de Ægypto, & ingressus in terram promissam. Cæterus Israel similis est vitulæ, quam arare docent, & non difficit; dilexit in voluntate animæ suæ ambulare : at ego liberaui vos à seruitute Ægyptiorum, abstuli iugum durum à ceruicibus vestris : collocaui domum Israeliticam in fortitudine terræ Amorrhæorum, qui subiugati sunt coram eis; hereditare feci domum Iuda possessionem, pro qua iuraueram patri eorum Iacob.

2. Sensus. De regno Iudæ. Secundò: alij explicant de electione ad regnum. Ephraim erat sciens se prælatum à Iacob, Gen. 48. & 49. & ita diligebat triturationem, nempe regnum, quo tritureret, & subigeret alios. At Deus, licet vidisset tribum illam pinguem, & opulentam, non eam elegit, sed elegit tribum Iuda, Psal. 77. & equitauit super Ephraim, subiiciens illum tribui Iudæ, & Iudas arauit tamquam princeps; & Iacob infringet glebas, vt seruus, & omnes facient bona opera.

3. Sensus. Tertiò: Vatab. & Rob. de regni institutione declarant. Ephraim assueta diligere triturationem, potius quàm arare; nam sicut vitula est admodum pinguis in tritura, ita Ephraim erat constitutus in magna felicitate, pinguis, & opulentus: & obiter considerauit collum eius pingue, & obesum, imponam super Ephraim regnum decem tribuum, & sic tam Iudas; quam Iacob, seu Israel, fungetur seorsim suo munere in Deo seruiendo. Verùm hi dicendi modi longè sunt à proposito disiuncti, nunc enim de Israël fit sermo, subiiciens Assyrii propter suam iniquitatem.

4. Sensus. De regno Israël diffinendo. Quartò igitur; LXX. magis ad rem, ita legunt. Ephraim vitula docta diligere contentionem, ego autem veniam super pulchritudinem colli eius, supponam Ephraim, & reticebo Iudam, roborabitur sibi Iacob. Hoc est, secundum Theodoret. & Theophyl. Ephraim indomitus est, nec iugum sibi imponi permittit, sed aduersus id, ob idololatriam reluctatur: verùm eius collum contumax, & superbum ego domabo, & ceruicem eius per hostes Assyrios summittam: ceruicem pulchram; nempe regnum. supponam mihi Ephraim, Assyrii subiiciens, & grauans; Iudæ verò interim parcam, tum scilicet, cum obsedit Sennacherib Ierusalem; & hoc quia virtus Iacob ostenditur in Ezechia amulatore Iacob, cuius lacrymis, & precibus fugauit Deus, & dispulit Sennacherib cum suo exercitu.

5. Sensus. De pœna idololatriæ. Quintò: verius sic explicemus. Ephraim similis est vitulæ, quæ assueta est aream terere, & diligit triturationem, quod, etsi cum labore, sinatur sapius os tritico admonere, quod terit, & comedere; vnde pinguis fit, & obesa. sic Israël assuetus idololatriæ, diligit idola colere, non territus labore, quem ex cultu perfert idolorum; quod ex ea tritura, gaudeat libertate, deliciis, opibusque, quas ex commercio cum gentibus acquirit, vnde vescitur, pinguisque fit, obesus, & fortis, aptusque ad ferendum iugum: ego faciam vt trahat currum, vel vt equitent super eum,

A quasi super equum Assyrii, & sibi subiugent: & Iudas hoc videns resipiscet, & aratrum legis resumat; & Iacob bene operabitur. Sic in vniuersum explicant Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Montanus. Ex quibus Haymo, Albertus, & Montan. nomine Iacob intelligunt decem tribus. Alij duodecim. Vel; ego flagellis Assyriorum faciam, vt aliquando relinquat triturationem, & resipiscat, redeatque ad aream legis: & tunc Iudas arabit cum Israele, & Iacob bene operabitur. Sic quoque Hieronym. Gregor. 20. Moral. c. 16. & Homil. 10. in Ezechielem. Haymo, Rupertus, Hugo, & Dionysius. Tunc autem ascendere fecit super Ephraim sessores Assyrios, cum variis bellis à tempore regis Zachariæ, partes Israeliticæ plebis captivæ ductæ sunt, vsque ad tempus Hoseæ regis. Tunc autem Iacob, id est, omnis populus, congregatus ex iis, qui fugerunt ex Israël, & Iudæi, periculo alieno edocti ceperunt Deo seruire; cum per legatos Ezechie conuenerunt multi profugi ex Israelitis: tum etiam Iosæ, & Iudæi sese in vnum populum coniunxerunt, 4. Reg. 18. 2. Paral. 29. 30. 31. Atque adeò nomine Iacob possumus intelligere totum populum vni regi Iosæ patentem; aut etiam Ezechie: vel Israelitas ex decem tribubus ad duas per fugientes.

O quot sunt homines, qui huius mundi laboribus se subiiciunt, & se ab eo separari dolent! vitula enim, ait loco supra dicto Gregorius, tritura laboribus assueta, releuata plerumque ad eundem laboris vsum, etiam non compulsa reuertitur. Ita prauorum mens huiusmodi seruitutis dedita, & rerum temporalium fatigationibus assueta, etiam si sibi liberè vacare liceat, subesse tamen terrenis sudoribus festinat, & vsu miseræ conuersationis triturationis laboris quærit, vt à iugo mundanæ seruitutis cessare non libeat, etiam si liceat.

Seminate.] Hebr. Seminate vobis ad iustitiam; & metite ad os misericordie. Metite dixit pro metetis. notat enim certitudinem promissionis futuræ imperatiuum; vt Isa. 55. 2. Audite audientes me, & comedite, pro comeditis bonum. Lucæ 11. 41. Date elemosynam, & ecce omnia munda sunt, pro erunt, vobis. In os, vel ad os misericordie legunt Origenes Tract. 19.

D 12. in Matth; Ambr. lib. de Nabuthe Iezraelita c. 7. Bernar. serm. 37. in Cantica, & Epistol. 108. ad Thomam. Est autem ad os, idem quod ad votum, pro voto, pro voluntate, pro ratione, & mensura, vt Gen. 47. 12. Ioseph habebat eos, omnemque domum patris sui, prebens cibaria singulis. Hebr. ad os paruuli, hoc est, quantum pueris, qui nunquam non panem petunt, petere libuisset. sic ad os misericordie est, ad votum, vel pro ratione misericordie. ostendit quantum sparsum semen sit messis superatura. Nam qui seminat, iuxta suam, agrique sui mensuram, seminat ad os modij, & ad summum ad os sacci. Et colligetis in ore misericordie, plusquam petere, aut intelligere potestis, quoniam magna est vsque ad cælos misericordia Dei, sine mensura; nam mensuram bonam, & confertam, & coagitatam dabunt in sinus vestros. Hieronym. Haymo, & Hugo sic exponunt. Seminate in lege, & metetis in gratia, hoc est, seruate legem meam, per quam paremini ad recipiendam gratiam Euangelicam. Verius Chaldaus, Haymo, Theophylact. Albertus, Hugo, Diony. Vat. & Rob. Date operam iustis operibus, sanctisque officiis exercendis, vt illis repetitis, & frequentatis virtutem omnem vobis acquiratis, quam nomine iustitie intelligit. Vel secundum Montanum, ad iustitiam ferendam per Christum, vt Abraham fides reputata est ad iustitiam, Gen. 15. per Christum suo tempore afferendam; & reportabitis mercedem amplissimam,

E Meritis confertur præmium ad os misericordie. Sensus 1. Sensus 2. Sensus 3.

secundum os misericordiarum. plus enim præmij donatur, quam sit ratio meriti.

Innouate vobis nouale.] Hebr. *Arate vobis arationem*, nomen *אֶרֶץ* *nir* significat arationem agri ad spinas euellendas, & herbas noxias eradicandas, antequam feratur. Vnde per metaphoram est; studete vos ut corda vestra expurgetis, ad semen suscipiendum, tamquam nouum nouale, quod de nouo proscinditur, & aruum quod nouum extruitur. Isidorus, semper, ait, repurgate terram cordis ab spinis; nam subinde repullulant noxiæ cupiditates, ut Zizania in agro bene culta. Vel secundum Montan. singulis annis vos in legis præceptis exercete. Vel, ut Vat. præparate corda vestra ad aduentum Christi. LXX. dixerunt, *illuminare vobis lumen scientiæ*: nam & nomen illud *אֶרֶץ* *nir* *lucernam* significat, ut Psalmo 118. v. 105. *lucerna pedibus meis verbum tuum*. ut idem sit ac dicere, illustrate lucernam mentis vestræ lumine cognitionis Dei, deficientes ab idolis, ut ait Theophylactus, quam lectionem secutus est Bernar. paulo ante citatus.

12 Tempus.] Hebr. *Et opportunitas inquirendi Iehonah, donec veniat, & doceat vos iustitiam*, vel *influat iustitiam vobis*. & LXX. *Quoniam est tempus, quærite Dominum, donec veniant fruges iustitiæ vobis*. hoc est, interim dum venit Christus, qui suo aduentu suam est vos docturus doctrinam, & iustitiam, sine qua opera vestra valent nihil, ne prætereant vos occasio quærendi Dominum. Hac enim ratione paratis vos ad Christi iustitiam suscipiendam. ita de Christo omnes explicant, Theophylact. Burgensis addit. 3. Vat. Montanus, Robertus, & Hebræi, quos refert Galatinus lib. 3. contra Iudæos c. 29. indicatque Chaldaus, cum dicit. *Recipite vos ad timorem Domini; nunc enim reuelabitur, & afferet vobis iustitiam*. Hieronym. Haymo, Hugo, & Dionysius, de Christo aliter exponunt. Cum venerit Christus in carne, & docuerit vos suam iustitiam, tunc erit opportunitas ad inquirendum Dominum. Videte ne eam labi sinatis. Lyra solus de Ezechia sic explicat. Tunc erit tempus requirendi Dominum, cum venerit Ezechias, qui docebit vos iustitiam, verumque Dei cultum. Forte monet populum, ut redeat ad cor, antequam destruat; nunc inquit, opportunum est tempus Dominum requirendi, qui statim veniet, ut influat vobis iustitiam, per quam fugiatis iram venturam, & vastitatem per Assyrios imminentem.

13 Arastris impietatem.] Verbum *אֶרֶץ* *Charas*, quod est *arare, cogitare in alium, struere*, aut *machinari* significat per metaphoram. Atque adeo idem est, *arastris*, ac *taciti cogitastis, machinati estis impietatem*, quia instar aratoris, qui aratro terram emundat ab aliis herbis, ut seminet quam ipse cupit; ita vos omni mente, studio, & conatu studistis impietati, hoc est, idololatriæ ferendæ, eradicata ex omnium cordibus pietate, & cultu Dei. *Iniquitatem messistis*, nempe omne mali genus, quod ex corde in os, & opus etiam prorumpit, contra leges, & iura, & proximū scilicet; contra iustitiā ciuilem, significat nomen Hebr. Hos enim factus, quales Paulus describit ad Rom. 1. parit impietas. Sic intelligunt Chald. Hieron. Alber. Lyra, Vatab. Montan. & Rob. At Haymo, & Theoph. *iniquitatem* accipiunt pro pœna iniquitatis; ut dicat; *messistis*, id est, collegistis vastitatem, & captiuitatem; dignum supplicium vestræ iniquitatis. *Comedistis fructum mendacij, seu fallacem*. nam ex iacto semine, & fruge collecta, reconditur ad comedendum fructus expurgatus, quem tamē nullū habuistis, imo frustrati estis fructu sperato, omniaque vota inania estis experti, contra ac vobis ipsis pollicebamini, cum falsis vestris Prophetis: qui promittebant pacem, prosperitatem, & gentiū opem, & ecce belli tumultus, vastitas, atque captiuitas. Probat, quia

A in hac via, quam iniisti, tota fiducia tua posita erat in multitudine fortium tuorum, & sociorum, quos vocabas, qui ipsi tibi attulerunt exitium. Propterea consurget tumultus, ex populi, ædium, munitionumque ruina; nam LXX. dicunt. *consurget perditio in populo tuo, & omnes munitiones tue vastabuntur*.

Sicut vastatus est Salmana.] Hebr. *Secundum vastationem Salman Beth Arbeel in die belli, (cum) mater super filios allisa est*. Et quidem Vulgatus illud, *secundum vastationem Salmana*, passiuè accepit, *sicut vastatus est Salmana*. Ceteri actiuè. *Sicut vastabit Salman*. LXX. quoque ambigūe locuti sunt, *sicut Princeps Salmana de domo Ierobaal, in diebus belli, matrem super filios alliserunt*. Est autem communis iuxta vulgatam lectionem intelligentia Hieronymi, Ruffini, Cyrilli, Theodoret, Haymonis; Ruperti, Theophylacti, Alberti, Hugonis, & Dionysij, referri historiam Iudic. 8. quando Ierobaal Gedeon vicit Salmana Regem Madian, & occidit, matres cum filiis allidens; iuxta quem sensum explicant quoque lectionem LXX. Hierony. Theodoret. & Theophyl. Sed addunt, propterea vastatum Salman a Gedeone, quod matres Israelitas in bello quodam cum filiis allisset. Lyra passiuè etiam accipiens, ut Chaldaus verbum; at nomen Salman uti appellatiuum transfert, nam nomen Regis Madian vastati a Gedeone erat *אֶרֶץ* *Tsalmunahh* cum *א* *efade* in principio, ut constat ex libro Iudicum, & ex Psal. 82. 12. non *אֶרֶץ* *Salman* cum *א* *Sim*, quod hoc loco ponitur: & significat *pacificam*. & ideo transfert; *sicut vastata est pacifica a domo insidiatoris in die prelii*. hoc est: sicut ciuitas pacifica, quæ nihil sibi timet, solet subito vastari ab exercitu insidiatoris eam expugnantis, ut accidit ciuitati Lais, Iudic. 18. quem sensum Chaldaus quoque indicat, dicens. *Sicut vastatur pacificus per insidias in die belli*.

Sed ex ceteris, qui actiuè efferunt, Vatab. Montan. Robertus, volunt præsentis historiæ meminisse Prophetam; qua Salmanasar Rex Assyriorum vastauit urbem Betharbeel, domus insidiatoris Dei, Dei inquam in ea culti, ita dicti. Idque tanta cum scuitia, ut infantes coram matrum oculis, deinde, & matres collideret, quod 1. anno regis Hoseæ factum est; de qua vrbe fit mentio 1. Machab. 9. 2. cum dicitur. *Castra posuerunt in Cassaloth, quæ est in Arbelle*. Præterea Vatab. Montan. Isidor. & Rob. existimant exemplum referri tunc tēporis genti notum, nobis verò ignotum, ut plerisque dixisse notat Theodoretus. nam Salman princeps vastauit urbem, aut domum Arbeel, nihil de sexu curans, aut ætate.

Sed circa nomen *אֶרֶץ* *Arbeel*, est non levis dissensio. nā multi deducunt a verbo *אֶרֶץ* *arab*, quod est *insidiari*, adiecto Dei nomine *אֱלֹהִים* *el*, ut sit *insidiator Deus*. Alij a verbo *אֶרֶץ* *rub*, melius, quod est *contendere*, aut *iudicare*; ut idem sit, quod *iudicans Deus*, & potest esse circūlocutio nominis Gedeonis, *Ierobaal*, quod est *vlciscetur se Baal*, vel *vltoris Baal*, ita dicatur modo *vltoris Dei*. hac ratione possumus Latinis ostendere paranomasiā, aut lusum, quem in verbis suis seruat Propheta. *Sicut Betharbeel vastabit Salman, in die belli, matribus cum filiis collisus*; sic Bethel vastatura est vos propter vestram nequitiam. Hoc est: sicut domus, in qua colebatur Arbeel, vltor Deus, nempe Baal, fuit causa, cur vastaretur Salman cum omni eius populo, matribus cum filiis collisus. Sic Bethel domus Dei, in qua idola colitis, erit causa, cur vos vastet Assyrij, matribus vestris cū filiis collisus, propter multas vestras nequitas. Siue nomine eius, qui iudicauit Baal, accipiat Gedeon, qui iudicauit Baal, & lucum eius destruxit, qui vastabit Salmana regem Madian: siue alter; sed ignotus nobis. Hac ratione rectè tuemur Vulgatam lectionem.

Corda nouale expurgandum.

Paratur populus probis actionibus ad Christū.

Mutatione vitæ fugienda flagella Dei.

Studium idololatriæ.

Iniquitas quanta mala pariat.

Spes inutilis omnium inuersio.

14

Ratio lectionis.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Ratio translationis.

Sensus ex comparatione ductus explicatur.

lectionem. Sicut Salman cum populo suo vastatus est à Betherbeel à domo iudicantis, seu ultoris Baal, in die belli, in quo matres cum filiis sunt allisæ: ita vos ô Israelitæ vastabimini à Bethel à domo Dei,

in qua idola adeo studiosè colitis, matribus vestris cum filiis allis. ab exemplo enim noto illi populo ostendit quantum mali sit Israelitis allatura idololatria.

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPVT VNDECIMVM.

PARAPHRASIS.

1 **I**CUT mane transiit, pertransiit rex Israel. 2 Quia puer Israel, & dilexi eum: 3 & ex Ægypto vocavi filium meum. 4 Vocauerunt eos, sic abierunt à facie eorum: Baalim immolabant, & simulachris sacrificabant. 5 Et ego quasi nutricius Ephraim, portabam eos in brachiis meis: & nescierunt quòd curarem eos. 6 In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis: 7 & ero eis quasi exaltans iugum super maxillas eorum: 8 & declinaui ad eum vt vesceretur. 9 Non reuertetur in terram Ægypti, & Assur ipse rex eius: quoniam noluerunt conuerti. 10 Caput gladius in ciuitatibus eius, & consumet electos eius, & comedet capita eorum. 11 Et populus meus pendebit ad reditum meum; iugum autem imponetur eis simul, quod non auferetur. 12 Quomodo dabo te Ephraim, protegam te Israel? quomodo dabo te sicut Adamah, ponam te, vt Seboim? 13 Conuersum est in me cor meum, pariter conturbata est pœnitudo mea. 14 Non faciam furorem iræ meæ, non cōuertar vt disperdam Ephraim. Quoniam Deus ego & non homo: 15 in medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem. 16 Post Dominum ambulabunt, quasi leo rugiet: quia ipse rugiet, & formidabunt filij matris. 17 Et auolabunt quasi auis ex Ægypto, & quasi columba de terra Assyriorum: & collocabo eos in domibus suis, dicit Dominus. 18 Circumdedit me negatione Ephraim, & in dolo domus Israel: 19 Iudas autem testis descendit cum Deo, 20 & cum sanctis fidelis.

1 **Q**uam celeriter transiit aurora, tam celeriter pertransibit cum regno suo rex Israel in captiuitatem. Cum ageret Israel in Ægypto, 2 vt puer, dilexi illum; 3 vt filium inde eum eduxi per seruos meos Mosem, & Aaron; qui sicut ceteri Prophetae, 4 vocauerunt eos ad cultum meum. At illi terga eis verterunt, & eos vocantes contempserant, vt Baalim immolarent, & variis simulachris sacrificarent. 5 Ego, ac si nutricius essem Israel, assueseci eum per Mosem ambulare; qui portabat eos in brachiis suis, & noluerunt aduertere curam, quam ego adhibueram in procuranda eorum salute, & è seruitute eis liberandis: & licet quandoque renitebantur, non vt tamen, vt belluas, traxi illos, sed vt homines 6 vinculis amoris allexi, beneficiis, & promissionibus; 7 & fui eis quasi bonus agricola, qui subleuat iugum, quod est super bouum maxillas, eos vt à labore releuarem, & affluenter 8 suppeditaui illis temporalia bona, quibus alerentur: & quia tot beneficiis deliniti, noluerunt ad me conuerti, 9 non permittentur reuerti in Ægyptum ad opem implorandam, vt saepe alias, sed certè in Assyriam ducentur captiui. 10 Iam gladius Assyriorum irruere capit in eorum ciuitates: ille consumet eorum electos quosque viros; & illos, quorum consilio omnia gerent, deuorabit. 11 Populus meus Israel animo suspensus, hac cruciatur cogitatione, num ego rediturus sim in gratiam cum illo? & meritò, nam iugo Assyriorum subiicietur, & illud à ceruice sua reiicere non sinetur. Quam grauitè ac moleste fero, sententiam aduersum te pronunciare: & tamen scelera tua pronunciare compellunt. 12 Quomodo dabo te potestati Assyriorum ô Ephraim? quomodo, omni tui abiecta protectione, tradam te ô Israel, tradam te vt Adamah? ponam te vt Seboim? numquam alias restaurandum, vt illas? Sed ad

huius sententiæ prolationem, 13 tactus cordis dolore cogor mutare sententiam; & clementia innata ducor, vt pœniteam mali, quod tibi inferre statueram. Non puniam ergo, pro ratione vestrorum delictorum, quibus me ad iram prouocastis, non patiar vt penitus disperdatur Israel, quia ego Deus sum, qui scio iram meam continere, non homo, qui rapitur furore. 14 Ego qui in medio vestri tamquam sanctus agnitus sum, & cultus, non ullam gentem aliam adibo vobis derelictis; Ego, inquam, ipse educam vos è captiuitate, & 15 ducentem me sequemini: rugitum edam vt leo, & formidine rugitus mei permoti, qui ad occidentem morati fuerint, redibunt; & qui in Ægypto profugi vixerint, quasi auis ad me auolabunt; & qui in Assyria, quasi columba venient, quæ redit ad pullos suos: vosque ita congregatos in sedibus pristinis, & domibus collocabo. Quod si causam scire optatis, cur, non obstante mea miseratione, in captiuitatem sit ducendus Israel, ea est certa, quod prius regia tribus Ephraim 16 circumuenit me suo mendacio, mihi debitum negans cultum, eumque vitulis tribuens; quam cetera tribus Israel secuta, dolo eius circumuenta, id executioni mandauerunt. 17 At Iudas non fecit sic: sed Dei partes, quæ abiectæ videbantur, secutus, cultum eius retinuit, & 18 cum sacerdotibus, & Levitis, qui Dei veram religionem conseruabant, fidelem se præstitit.

A R G V M E N T V M.

COMMENTARIUS.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

De ſenſu ca-
pitis vniuer-
ſi.

De Christo.

De Hoseæ
regno.

Septuaginta.

Sensus 1.

Sensus 2:

De populo
educto ex
Ægypto.

Eusebius.

In mystico
sensu de
Christo di-
ctum.

Chrysoft.

4
Prior sensus.

Posterior
sensus.

bus abducti fuerunt: sicque abierunt scilicet, ut non tantum vocarent eos, sed immolarent Baalim, & simulachris thura adolerent, ut odoris suauitate eos sibi conciliarent. Prior tamen intelligentia uti communior, sic & verior.

Ratio verborum.

Et ego.] Hebr. *Et ego pedare feci Ephraim portare super brachia sua.* Et quidem pro, *pedare feci*, in Hebræo est *חִיגָלְתִּי* *thigalthi*, prima persona præteriti *hiphil*, *חִיגָלְתִּי* posito pro *חִיבֵה*, ut accipiunt R. Abraham, Salomon cum aliis Hebræis, Pagni. Vatab. Montanus, & similes, & est idem quod *ambulare feci*, vel *assuefecerem ire super pedes*; aut, *ego pedagogum dedi ipsi Ephraim*, aut, *ego pedetentim deduxi Ephraim*. Nam uti puerum deduxit per Mosem pedetentim, quasi assuefaciendo ambulare: eū sic accepit Chaldaus, & LXX. qui dixerunt, *ego colligavi*, hoc est, ut ait Theophyl. colligavi pedes eius, ut solet nutrix facere: vel in pedes eum ego primum erexi. Sed David Kimhi, & Moses volunt esse nomen *חִיגָלְתִּי* *Thigalthi*, *pedatio*, *assuefactio*, *ambulationis*, quia nutrix assuefacit puerum ambulare, ut dicat, *ego pedatio ipsi Ephraim*, vel *pedagogum dedi ipsi Ephraim* Mosem. Deinde verbum *חִיבֵה* *Kacham*, est tertia persona præteriti à *חִיבֵה* *lakach*, sine *lamed*, *portauit eos*, vel est infinitiuum *portare eos*. Dedi *pedagogum Ephraim*, qui portaret eos super brachia sua, vel *gestaret in vlnis*. Septuaginta, Chaldaus, & Vulgatus, ut primam personam transtulerunt, *portavi, suscepi eos in brachiis meis*, ut explicarent officia à Deo, per Mosem populo præstita, Deutero. 1. *Portauit te Dominus Deus tuus, ut solet homo gestare paruulum filium suum, in omni via per quam ambulasti, donec venires ad locum istum.* & c. 32. 11. *Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Hæc officia, quia nutricis sunt propria, Vulgatus, sensum exprimens, explicuit dicens, & ego quasi nutritius Ephraim. Omnes ergo interpretes, Chaldaus, Hierony, Theodoretus, cum ceteris, ad eundem sensum exponunt. Ego tamquam nutritius, aut pedagogus assuefecerem per Mosem ambulare Ephraim, qui portauit eos in brachiis suis, quia deduxit velut ouem Ioseph, & eripuit sua fortitudine ex omni itineris periculo. Tantam, ait Theophyl. ego benignitatem ei ostendi, ut factus sim ipsis veluti nutrix. Solus Montanus sic explicat, & ego pedetentim deduxi Ephraim, accepit eos super brachia sua, & nescierunt quod vocauerim eos. Hoc est; Ego deduxi Ephraim, indulgi peccanti, viresque eius recreavi, nempe, ut ille ingratus deos alienos gestaret in brachiis suis, meorum oblitus beneficiorum, clementiæ, indulgentiæque meæ immemor. sic ille respondit amoris meo amando idola. Qui sensus licet verbis Hebræis utcumque conueniat, non tamen lectioni LXX. Chaldaei, & Vulgati, ac proinde prior sensus seruandus.

Sensus 1.

Adam quem noceat.

Sensus 1.

Dei suauitas in trahendo ad se.

In funiculis Adam.] Quamuis Haymo, Hugo, & Diony. è mente Hierony. *Adam*, ut propriū protoparentis accipiant, ad hunc sensum; eo modo, quo sanctificauit Adam ex charitate mea, vos sanctificabo; Vel secundum Albertum, pœnis ex charitate profectis attraxi, quibus Deus deuinxit Adam, postquam peccauit. nam funibus peccatorum constringitur, Prout. 15. 2. 2. & quis est filius, quem non corripit pater? ad Hebr. 12. Communior tamen expositio accipit ut nomen, hominibus cōmune, ut accipere LXX. Aquila, Symmachus, & Theodotion, & omnes ferè, qui transferunt, *in funiculis hominum*. & futurum *traham* accipit pro præterito *traxi*, ut notant Vat. Montan. Isidor. & Rob. quia loquitur de eodem populo educto ex Aegypto. Traxi eos funibus hominis, non imperio, virga, aut terrore, ut belluas, sed benignitate, amore, verborum lenitate allexi ad obsequium meum, non ut seruos, sed uti filios. nam Ephraim erat vitula renitēs, non tamen traxi illam vi, sed vinculis amoris, benefi-

ciis, & promissionibus allexi. Deutero. 10. 12. *Quid Dominus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & diligas eum, ac seruias Domino Deo tuo in toto corde tuo, & in tota anima tua?* Hieron. explicat de eisdem vinculis charitatis, quibus Deum astrinxerant Abraham, Isaac, & Iacob. Itaque quod dixit, *in funiculis hominis traxi eos*, per Epexegetim explicuit, cum addidit, *in vinculis charitatis*. Sunt tamen qui verba per futurum velint accipi, quasi minitetur Deus Israelitis; paratus sum alligere populum istum beneficiis, quibus hominis voluntas flecti solet, potius quam timore pœnarum: ac si renuant, flagellis subingabo. Sed communis sensus verus. Quod si funiculis humanis, id est, vinculis charitatis Deus olim ad se attrahebat populū rebellem; quidni Christus sui amoris funiculis, & vinculis attrahat nos; tanto suauioribus, & efficacioribus, quanto beneficia per ipsum præstita, excedunt ea, quæ per seruos olim præstitit: & quanto maior est filius, qui pro nobis mortem obiuit, seruo, qui laborem recusabat.

Sensus 2.

Sensus 3.

De Christi funiculis.

Et ero eis.] Hebr. *Et ero eis; quasi exaltans iugum* (quod est) *super maxillas eorum.* Ero sumitur pro *eram*, nam loquitur de tempore, quo per desertum populum Deus ducebat. Subleuaui laborem in deserto, ne pressi deficerent: abstuli iugum gentium, & eripui ex omnibus, ut Chaldaus, Hieron. & ceteri communiter. Vel, ut solus Monta. de tempore ingressus in terram promissam. Dedi eis festos dies, quibus à suis laboribus quiescerent, & solennitates, quibus Deo vacarent, & à terræ labore desisterent. Sumpta est metaphora ab agricola, releuante bouem, aut vitulum à labore arandi, iugum subleuando è maxillis eius. Mos fuit in aliquibus regionibus iugum imponere ceruicibus bouum; unde è collo aufertur, & capiti, è cornibus suspenditur, dum refocillatur. & hoc putant Vat. & Rob. esse suspendi in maxillis. verius Monta. ait, dum aufertur iugum è bouis ceruice, simul è maxillis exaltari, quibus adheret. Quare Alber. non rectè *exaltare iugum* accepit pro *onerare*, seu *adstringere maxillas*; & de futuro explicat. Ego efficiam, ut premantur maxillæ eorum iugo Assyriorum, ab eis ducti captiui. Melius alij: Auferam ab eis iugum aliarum gentium, si mihi seruire velint. Itaque dupliciter legimus. & fui eis quasi agricola qui exaltat iugum desuper, vel, quod super maxillas eorum est, omnino tollens illud. Vel, fui eis quasi exaltans iugum ex humero, & ceruicibus, & ponens in cornibus super maxillas, ut voluit Chaldaus dicens: sicut agricola bonis, qui alleuat humerum bonis, & relaxat in maxillas eorum. Symmachus dixit. & putauerunt quod imponerem iugum super maxillas eorum: decepti ceriè. Aliter LXX. & ero eis quasi dans alas homo super maxillas eius. ut legimus in Hieronymo, & Vaticano Codice: vel, dans alas homini; ut in Complutensi, & Regio. quia uti pater puerum peccantem palma percutit, ita illos Deus, uti pater castigauit: aut certè, Deus illis ita blandiebatur, ut qui pueri maxillas applaudit manu, ut eum sibi deuinciat.

7

Sensus 1.

Sensus 2.

Metaphora à consuetudine agriculturalum.

Lection duplex.

Lection LXX. explicatur.

Et declinaui.] Hebr. & declinare faciam ad eum cibum. pro *declinare feci*, aut *descendere feci ad eum manna de calo*. Sic Chaldaus inquit, *adhuc etiamnum in deserto degentibus multa eis suppeditauit bona, quibus vescerentur.* & Hieronym. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isido. & Rob. quidam vñ putat esse quietē, ad hunc sensum; Et concessi eis fructus terræ promissæ, quibus vescerentur quietē, Deutero. 7. 13. *benedicetque fructui ventris tui, & fructui terra tue.* Psalm. 104. 44. & dedit eis regiones gentium, & labores populorum possederunt. Sed ceteri rectius putant esse futurum vñ at, pro vñ ateh, *declinare faciam*, pro, *feci ei*. Non tantum iugum gentium auferam, sed

8

Cibos, & omnia bona quam largē in deserto largitus est Deus.

cibos largè præbebo, & agros fecundabo. *אֶחָד אֶחָד* *ochil* A
autem quidam ex magistis Hebræorum dixit esse fu-
turum *אֶחָד אֶחָד* *aachil comedere faciam*. at ceteri, & vete-
res, & recentiores *cibum* interpretantur; *declinare feci*
ei cibum, vt habet Symmachus, Dauid Kimhi cum ce-
teris. quod Vulgatus dixit, & *declinaui ad eum*, supple
cibum, vt *vesceretur*. Atque adeo de cibo manna, &
aliis bonis in deserto præstitis, est sermo: in typum
cibi cælestis, quem, Christus alliciens omnes laboran-
tes, & oneratos, vt iugum subleuet de maxillis eor-
um, & suum leue imponat, declinat eis, vt ves-
cantur.

9

Non reuertetur.] Non dabitur ei locus reuertendi ad Ægyptios pro auxilio, vel vt ibi seruentur; quia rex Assyriorum præripet eos, vt captiuos ducat, quod ad Deum conuerti noluerunt, vt voluerunt reuerti sub Manahen. Sic explicant Hieronym. Haymo, Alber. Hugo, Lyra, Diony. Vatab. Rob. & omnes cum Chaldæo, qui sic exponit. *Non reuertentur in terram Ægypti, sed Assur dominabitur eis*. Solus Montanus sic exponit. *Non reuertetur in Ægyptum, neque Assur rex eius*. Hoc est; non oportuit reuerti pro auxilio ad Ægyptios, aut ad Assur, sed ad Dominum. Sunt qui cōiungant cum præteritis: dedi eis cibum, quo vescerentur, vt non reuertentur ad Ægyptios. nam idcirco volebant redire, vt ollis Ægypti, capis, & alliis satiarentur: quasi seruientibus Deo alimenta non suppetant; & necesse sit caducis inhiare.

10

Cœpit gladius.] Hebr. & *resedit gladius in vrbibus eius, & consumpsit optimates eius, & vorauit de consiliariis eorum*. De gladio Assyriorum loquitur, qui, vt patet 4. Reg. 15. iam cæperat irruere in aliquas tribus Israël, quas duxerant captiuas, & consumpserat multos ex optimatibus; nec destitit, quin consumpturus prædicatur reliquos, qui suis consiliis, vti capita populum deciperent. Ceteri interpretes præterita commutant pro futuris, & nomen *בָּדִים* *Badim*, quod Vulgatus vertit, *electos*, volunt, *ramos* significare, nempe filios eius, membra, vel villas eius, aut firmamenta eius, quales sunt electi, & optimates; & consumet de consiliariis eius multos; nam non solum facientes, sed & consentientes pœnas dabunt.

11

Et populus.] Hebr. & *populus meus suspensus ad reditum meum, & ad excelsum vocabit eum, pariter non exaltabit*. Priorem huius sententiæ partem omnes similiter transferunt: nisi quod nomen *מְשֻׁבָּתִי* *mesubathi* cum affixo, aut pronomine; *reditum*, *auersionem*, *conuersionem*, aut *rebellionem meam* significat, actiue, & passiuè. & est primus sensus: Populus meus suspensus animo est, & valde anxius, cogitatque secum. num iam ego sim aliquando in gratiam cum illo rediturus; & reconciliaturus ei. Sed non inueniet eiusmodi reconciliationem; vel certè, serò post vastitatem eius. Sic explicant Hierony. Haymo, Albertus, Hugo, Diony. & Isido. Vel, vt addit Montanus; Cum ego, & populus meus dissideamus, ille adeò contumax est, vt differat conuerti ad me, expectans me, vt prius ad illum redeam, contra Dei ipsius verbum, *conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*. Secundò, Populus meus suspensus est animo, dubiùsque heret ad rebellionem. seu auersionem meam, qua à me rebellauit, & auersus est à me, & pressus angustis, nescit quò se vertat pro auxilio implorando. sic magistri Hebræorum Ioseph Kimhi, Dauid Kimhi, Pagni. Vatab. & Rob. Tertiò, Populus meus suspensus controuertit, quando monetur à Prophetis, vt conuertatur; num conuerti debeat & redire ad me necne. Sic Chaldæus; & *populus meus*, inquit, *hæsitat se conuertere ad legem meam*. R. Salomon, & Tigur. cum ait, *populus meus pendent animo ad conuersionem meam*; hoc est, ad conuersionem, vel reditum ad me. & est bonus sensus, & sequenti hemistichio consonans.

Manna ministravit in deserto.

Eucharistia.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Assyrius omnia destruet.

Sensus 2.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Et ad excelsum vocabant, pro vocabant eum Propheta. *לְעֵלְיָא* *el bhal*. ad *bhal*. Nomen *לְעֵלְיָא* *bhal* hoc loco esse excelsum, altum, omnes Hebræi existimant, Ratio lectio-
Abraham, Dauid Kimhi, Paulus Burgensis, Pagni. & nis.
recentiores omnes, & supra cap. 7. diximus; vt. 2. Reg. 23. 1. Dixit vir, qui constitutus est *לְעֵלְיָא* *bhal excelsus*, Christus Dei Iacob. & Septuaginta, *Deus*, hic verterunt. & *Deus super preciosa eius transietur*. Vulgatus legit *לְעֵלְיָא* *bhal*, quod est *iugum*, mutato puncto, & vertit; & *ad iugum vocabunt eum*. quod est, & *iugum imponatur eis*: quam versionem Chaldæus confirmat qui dixit, & *in infirmitatem grauem incurrunt simul*. hoc est, iugo Assyriorum graui subiicientur. ita suspensi hærent numeri, conuertendus sim ad ipsos aliquando, at ego statui, vt prius imponatur eis iugum graue ab Assyriis.

B

Simul, quod non auferetur.] Hebr. *simul*, aut pariter *non exaltabit*. in què transeat hoc verbū. LXX. explicuerunt, *eos non exaltabit eos*, nepe Deus, nam depressi manebunt ab Assyriis, vt ait Theod. iuxta Vulgatum, subiicimus iugum; non exaltabit iugum: non eleuabitur à collo eius iugum Assyriorum; quod dixit, & *non auferetur ab eo*. Alij, vt Chaldæus, & Pagni. addunt, *caput*. *Et non exaltabit caput*, vt ad Deum conuertatur; vel de sub iugo Assyriorum. Demum Vatab. Monta. & Rob. intelligunt *Deum*, non exaltabit Deum ipsum altissimum, à quo recesserunt.

Est ergo sensus iuxta lectionem Hebræam, Populus meus suspensus animo hæsitat, num ego rediturus sim in gratiam cum eo, aut ipse mecum, & quamuis iugiter inuidentur à meis Prophetis, vt ad me Deum suum altissimum conuertantur; nemo est tamen in eis, qui resipiscat, & eum exaltet. At iuxta lectionem Vulgati sic habet. Populus meus suspensus affligitur secum cogitans, num ego rediturus sim ad eum, & meritò; quia iugo Assyriorum subiiciendus est, & illud à se proicere nequibit. Si autem timor captiuitatis adeo hæsitantem reddebat populum de gratia Dei obtinenda; quantum hæsitabit peccator in extremis positus de salute sua, cum timeat tartareæ captiuitati addici.

C

Quomodo.] Hebr. *Quomodo dabo te Ephraim, tradam te Israel? Quomodo dabo te sicut Adamah, ponam te sicut Tseboim?* Verbum *אֶמְצֵא* *amagen*, quod Vulgatus dixit, *protegam*, cum LXX. & Aquila qui legit, *scuto circumdabo te*; Symmachus, quod magis placet Hieronymo, Ratio verborum.
gur. Vat. Isidor. Monta. & Rob. Theodotion, *mundabo te*; aut *auferam à te scutum, quo antea protegebam*. Chaldæus quoque, *exterminabo te*. Ratio diuersæ translationis est, quod futurum illud deductum à verbo *אֶמְצֵא* *gan* *protegere*, est *protegam*: at deductum à *אֶמְצֵא* *magan*, est *tradere*, vt hoc loco accipiunt, qui vertunt, *tradam te*. Profert iam sententiam capitis in Israelitas, ita tamen vt interrogatione repetita, lamentaris instar, affectum, doloremque maximum indicet, iudicis Dei, non vltro, sed eorum sceleribus impulsus, pronuntiatis sententiam. Atque ita ait iuxta Chaldæum Hieron. Theodoret. Haymo. Albert. Hugo. Lyram, Dionys. Vat. Monta. & Rob. Quam molestè, quam grauer meos paternus erga te affectus fert te tradere hostibus tuis disperdendum, cum nulla in te meriti sit ratio, quæ Dei in homine ad te protegendum alliciat: dabo te, licet inuitus, hostibus, non aliter delendum, quam olim Adamah, & Seboim. Sed Isidorus sic explicat interrogationem; vt negare videatur. Quo modo, ait, patiar tradere te hostibus, & te perdere, vt Adamah, & Seboim? non perdam quidem, vt illas vrbes, sed vt minimum reliquias illas, quas ab æterno præordinaui ad vitam, seruabo. Quod autem soleat Scriptura Iudam comparare Sodomæ, & Gomorrhæ, vt Isaia 1. Israellem verò Adamah, & Seboim, idcirco factum putat Hierony. cum ceteris

Ratio lectio-
nis.Sensus Vul-
gati.Sensus 1. ex
Hebræo.Sensus 2. ex
Vulgato.Documen-
tum.

12

Sententia in
Israelitas.Dei in ho-
minē amor.

Sensus 1.

Sensus 2.

Similium ra-
tio.

ceteris eius sequacibus; quod illæ principes in flagitio fuisse creduntur: ceteras ad imitationem illarum deliquisse: nam Iudas grauius peccauit, quàm Israel; vt monstrauius quoque super 3. cap. Ieremiæ.

13 **Conuersum.**] *Conuersum est in me cor meum, comota sunt pœnitudines meæ, nō faciam furorem iræ meæ, statim, ait, vt tuli sententiam, cor meum cōuersum est in me, cum tactus dolore cordis intrinsecus sententiam mutare compellar; nam misericordia, aut elementia mea permouit in me pœnitudinem, facitque me pœnitere mali, quod facere statui; & ita non affligam Israel iuxta furorem iræ meæ: non puniam eos pro ratione delictorum eorum, quibus prouocauerunt me ad iram. Sic Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, & omnes explicant. Non autem pœnitet mutando sententiam de puniendo Israel, siquidem scimus eum omnino traditum Assyriis. Sed in eo ostēdit se pœnam moderari; vt non penitus deleatur, sicut *Adamah, & Seboim*, vt quidem merebantur eorum delicta: idēdixit; *nō faciam iuxta furorem iræ meæ; nō conuertar ad disperdendum Israel.* Nam Pentapolis nullo modo est restituta; cum magna pars Israelis redierit cum Iudæis ad terram suam, licet non ad regnum. Reddit rationem huius moderationis. *Quia Deus ego sum, & non homo. Nō omnino perdam Israel, quia sum Deus, qui scio iram meam continere; cum homo deficiat pro quantitate iræ suæ, nec se valeat continere; vt intelligunt Cyril. Theodoretus, Vatab. & Rob. Vel quia ego nō punio, vt perdam, sicut homines, sed vt emendem, vt Hiero. Haymo, Alber. Hugo, Lyra, & Dionys. Sed ad Dei cōstantiam refert Chaldaeus, quia Deus ego sum, qui sto verbis meis, quibus promisi semen Abraham me curaturum; non homo, qui statim obliuiscitur promissionis suæ. sic autem habet Chaldaeus. Non exequar iram furoris mei; nec conuertetur verbum meū causa disperdendi domum Israel; siquidem Deus ego cum sim, verbum meum in æternum permanet: nec sunt opera mea, qualia filiorum carnis, qui morantur in terra.**

Sensus 2. Montanus alium sensum priori contrariū adhibet, quo Deum inducit in pœna lata constantem, nec cedere vlla ratione volentem; legit enim per interrogationem. *Nō faciam furorem iræ meæ; nō conuertar, vt disperdam Ephraim;* quasi dicat. Tanta commoueor misericordia, vt cor mihi dolore conuellatur, & pene me pœnitere facti compellat. Sed quis me cedere coget, & voluntati horum hominum succumbere? nō patiar vt furor iræ meæ non deficiat, aut non exequar, vt disperdam Ephraim. Quis me hominum poterit continere? quis meæ resistere voluntati? cum ego Deus fortis sim, & non homo ignauissimus, & imbellis, cui ob ignauiam metūme cedendum sit. & sane illa ratio, *quia ego Deus, & non homo*, semper adhibetur in Scriptura, ad probandam immutabilitatē Dei, & constantiam, in pœna definita certō infligenda. Num. 23. 19. *Nō est Deus quasi homo, vt mentiaur; nec vt filius hominis, vt mutetur.* 1. Reg. 15. 29. *Porro triumphator Israel nō parcat, & pœnitudine nō flectetur, neque enim homo est, vt agat pœnitentiam.*

14 **In medio tui.**] Multiplex sententiæ huius sensus est apud expositores. Primus est Hebræorum, quos refert Hieronymus, Haymo, Alber. Hugo, & Isidor. In medio tui o Israel, vt sanctus honoratus sum, & ideo non ingrediar in vllam aliam ciuitatem, aut gentem, derelicto te. Secundus est Chaldaei, Vatab. & Rob. Ego sanctus in medio tui pro, nec permutabo ciuitatem Ierusalem pro alia quacumque. Sed si consolari vellet Israelitas, quid loqueretur de Ierusalem, quā horrebant? Tertius est Ruffini, Ruperti, Haymo, Albert. & Dionysij. Ego ero in medio tui sanctus habitus; nō ingrediar ciuitatem, eam vt puniam & destrūā, vti olim

A Sodomam. Gen. 18. 19. quod idēd adiecit, vel quia non omnino destruxit: vel quia perditio Assyrio, sub Ezechia redierunt; Sennacherib per Angelum omnino destructo, iuxta Prophetam Isa. cap. 36. & 4. Reg. 19. *Nō ingredietur urbem hanc, & nō iaciet ibi sagittam, & nō occupabit eam clypeus.* Isaia 37. 33. Quartū sensum adiiciunt Theodoretus, & Lyra. Ego habitauī in medio tui, tanquam sanctus, & superior omnibus terrenis, vt colerer vti Deus: nec est quod me compellat in angusta vestra ciuitate habitare; vt homines solent: sed vbique adsum, omnibus adsisto. Cultum meū non De Euangelio alligabo vni ciuitati, aut vni genti, sed per orbem collar vniuersum. Nam vt dicitur, Malach. 1. *à Solis ortu vsque ad occasum magnum est nomen meum inter gentes.*

B Quod impletum esse tempore gratiæ, illud Christi ostendit, Ioan. 4. 21. *Mulier crede mihi, quia venit hora, quando neque in monte hoc, neque Ierosolymis adorabitis patrem. Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt patrem in spiritu, & veritate.* Quintum sensum adducunt Hieronymus, Haymo, Albertus cum ceteris: ego in medio tui habito tanquam sanctus, qui non ingrediar ciuitatem, vt vnus de his, qui in vrbibus habitant, qui humanitatem arbitrantur iustitiam; qui humanis legibus ducuntur; non ingrediar, me vt vindicem per leges ciuiles, vt iudices faciunt. Sexto demum, potest, non, per Zeugma repeti, & non in medio tui sanctus; quia nullus est in te sanctus; non ingrediar iam ciuitatem, vt eam liberem.

C **Post Dominum.**] Hebræi, quos refert Hieronymus, Salomon apud Lyram, & ipse Lyra, Vatab. Isidor. Montan. & Rob. existimant hanc esse Prophetiam de Christo, quam in hunc modum explicant. In aduentu Christi omnes Israelitæ dispersi ambulabunt post Iehouah, adhibebuntque Christo eius, seruorum illius conuersi prædicatione: nam per se ipse in Iudæa, & per suos Apostolos in vniuerso mundo, leonis instar edet suæ prædicationis rugitum. Cūque ipse rugierit, filij, hoc est, Israelitæ, qui habitāt versus mare Occidentale trepidabunt; nempe dispersi per Assyrios ad Occidentem, cum trepitatione, & tumultu subiiciētur Christo rugienti, vt prædixit quoque Abdias: & qui profugi fuerint in Ægypto, auolabunt ad Christum, quasi aues; & qui apud Assyrios remanserint, alis columbinis ad eum properabunt, & collocabit illos in domibus suis, diuersasque illis sedes, & Ecclesias constituet, in quibus morentur, & colant Deum. Eiusmodi est in vniuersam illorū expositio. Vnde verbum Hebræum יְחַדְדוּ *iecherdu*, quod idem versum est, *formidabunt, & auolabunt*, propriè est, *moueunt se ex cura, solitudine, & metu mali, quod accidere posset, aut in quo erant. Mouebunt se filij à mari;* hoc est, ab Ægypto, quæ est Occidentalis Pales-tine; vel à mari, ab occasu ad Europam, Hispaniam, Germaniam, Galliam, ad fidem suscipiendam, nam properabunt omnes gentes, Occidentales, Orientales, Meridionales, ad rugitum Dei, vt ab eo liberentur.

E Hieronymus tamen, quem referunt Haymo, & ceteri interpretes, videtur explicare de pœnæ comminatione lata, hunc in modum. Israelitæ insequentur Dominum ad Assyrios, terrore eius adducti, qui amore duci renuerunt, quia tam tremendum emittet rugitum sententiæ illius iam latæ; *Dabo te sicut Adamah, ponam te sicut Seboim*, vt quæ ad Occasum morantur gentes, audientes perterrescant; & quæ sunt in Ægypto, & quæ in Assyria; & ego ipse collocabo, ait, in domibus suis in terra captiuitatis. Sed quia ad finem vsque nō deducitur hic sensus cohærens; nō videtur certus.

Ideo melius Chaldaeus, Cyrillus, Theodoret. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. explicant de reductione à captiuitate. Nam cum Iudæis quamplurimi redierunt:

Sententiam moderatur Deus. Sensus 1.

Ratio moderationis.

Sensus 2.

Dei immutabilitas.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

4. Sensus.

5. Sensus.

6. Sensus.

15 Sensus 1. De Christo.

Sensus 2. De captiuitate.

Sensus 3. De reductione.

dierunt: licet non ad regnum separatum, ut saepe diximus, sed ad eandem cum Iudæis rempublicam. Vel tempore Zorobabelis, ut putant Cyril. & Theodoretus: vel tempore Ezechiae. Sic enim habet Chaldaeus. Post cultum Domini ambulabunt, & verbum eius, sicut Leo erit, qui rugit: statim enim ac rugiet, congregabuntur exules ab occidente. Sicut avis, quæ aperte venit, sic venient qui in exilium acti fuerunt in terram Ægypti; & sicut columba, quæ reuertitur ad columbare suum: sic redibunt, qui reportati sunt in terram Assur. Sanè reducam eos in pace ad domos suas, & verbum meum aderit in patrociniū eorum, ait Dominus. Est ergo sensus verus. Ego in medio tui sanctus, nullam aliam ciuitatem mihi assumam vsque ad tuam reductionem, ô Israel. Tunc reducuntur Israelitæ, post Dominum, tanquā sui ducē itineris. Nā uti Leo Deus rugiet, ut terrorē incutiat omnibus, qui populū suū tenent captiuum. *Nam si leo rugiat, quis non timebit?* Amos 3. rugiet certè, ac suam potentiam exeret. ita *formidabunt eum filij maris*, hoc est, qui in amaritudine retinent filios Israel. & tunc congregabuntur, & venient uti aues, qui profugi erant in Ægypto; & qui sunt in Assyria, redibunt, ut columba ad nidum suum. & iam reductos collocabo in patria, & in suis vrbi-
bus, & domibus, ait Dominus.

Filios maris *Filios maris*. Hebr. *filios à mari*, Theodoretus intelligit pisces, qui sunt filij aquarum, quos Dei rugitus in intima aquarum coniciet, hyperbolicè. Chaldaeus tamen, Pagni. Vat. Montan. & Rob. *filios à mari*, intelligunt Israelitās, qui fugerant ad Occidentem, nam de mari occidentali Palestinae est sermo. Alij *filios maris*, filios huius seculi accipiunt, quos sagena comprehendit. Alij *filios maris*, insularum, intelligunt, qui in remotissimis regionibus ultra mare, nempe Occidentale, quod notum erat Iudæis, habitant: ideo gentes omnes Occidentales, Hispaniam, Italiam, Galliam: sed verè de Israelitis loquitur ad sensum dictum. Hic finem imponunt capiti vndecimo Lyra, Pagni. Vatab. Montan. & Robertus.

16 *Circumdedit me.* Hebr. *Circumdederūt me mendacio & Ephraim, & dolo domus Israel.* In hoc autem circumdant, quia dicunt se colere me, sed mentiuntur, quia simul colunt vitulos, ut Vat. & Rob. exponunt. Vel iuxta Hieronym. Theodoretum, Lynam, Montan. & ceteros. Si scire vultis causam, cur ego clemēs sim perditurus Ephraim, Iudam autem nunc conseruaturus: hæc est. Quod prius Ephraim, & cum secutæ nouem aliæ tribus descuerint à Domino, eius cultum destructuri, sed quibus armis? mendacio, & dolo. Nam Ephraim prior negauit eum, dicens, 3. Reg. 12. 28. *Hi sunt dij tui Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti:* & Israel dolo, quia statim vitulos adorauit. & fuit verbū

Quibus armis Israel cultum Dei euertit.

A *hoc illis in peccatum.* & ideo totus Israel semper circumuenit Deum, ne cultu debito coleretur, impia religione inducta.

Iudas autem. Hebr. *Iudas autem adhuc dominans cum Deo & cum sanctis fidelis*: ita habent Lyra, Pagnin. cum omnibus aliis recentioribus, nam *hbed*, ut legit Vulgatus, & vertit, *testis*, in Hebræo modo legitur, *hbed* adhuc, ut vertunt omnes alij interpretes noui, & veteres. nam LXX. dixerunt, *nunc*, Aquila, & Chaldaeus tacuerunt. Item cum in Hebræo sit *Rad*, à verbo *Rud*, quod est *dominari; prauallere*: vertit Chaldaeus, David Kimhi, & omnes recentiores, *Iudas autem adhuc dominatur cum Deo*. ut Gen. 32. 28. post luctum Iacob cum Angelo, dictum est ei, *quia princeps fuisti cum Deo*. & similiter vertit Aquila, ut colligitur ex Hieronymo, cum Vulgatus legerit *Rad*, descendit. Sed ad eundem sensum; nempe. At Iudas adhuc perseverans in suo dominatu in cultu vero Dei, stetit à Deo; nec deseruit partes eius, uti testis firmus eius religionis, adhuc dominium agit cum Deo, veramque eius religionem retinet, sic Chaldaeus. Proles verò domus Iuda validi fuerunt in cultu Domini, donec exulauit populus de terra sua. Vatab. & Rob. Albertus verò, & Montan. explicant de regno; quod Iudas de regni splendore descendit, ac stetit adhuc in cultu Dei, cum tamen Ephraim illud sibi usurpasset. Tum quoque Lyra, de dominatu; quia adhuc Iudas dominabatur Benjamin, & Levi, nempe Leuitis, qui redierat ex Israel tempore Ezechiae, 2. Paral. 29. 30. Sed primus sensus verus.

Et cum sanctis fidelis. Hebr. *neemen, fidelis, verax; stabilis*. Quidam vertunt, *cum sanctis fidelis*. Ut *fideli* conueniat, cum Deo; *Iudas descendit*, vel *potens fuit cum Deo*, & cum sanctis fidelis, & nomine, *sanctis*, accipiunt Deum ipsum trinum personis, & natura vnum, & cum sanctissimo eodem Deo *fideli*, ut sit repetitio eiusdem sententiae; sic R. Salomon, & Lyra. deinde David Kimhi, Vatab. Isidor. & Rob. legunt cum Vulgato, *cum sanctis fidelis*, ad sensum iam dictum, Iudas fuit potens cum Deo, & cum eodem sanctissimo fidelis, quia retinuit cultum eius. Tertio, Hieronym. Haymo, Alber. Hugo, & Dionys. explicant, quod Iudas seruauerit Dei veri cultum, steteritque illi fidelis cum sanctis eius Patriarchis, & Prophetis, ceterisque piis hominibus. Melius iidem Haymo, Alber. Hugo, Dionys. & Montan. & Iudas fuit cum sanctis sacerdotibus; Leuitis, ceterisque Ecclesiasticis seruauit fidem, qui cultum Dei conseruabant, & promouebant: nam eorum ministerij ratio integra perseverabat in Iuda, cum illi quidem ab Israele fugissent, & ad Iudam tu-
tandi se causa contulissent; ut legimus 2. Par. 11. 13. & cap. 13. 9. latè, & optimè relatum est.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Ephraim pascit ventū, inania moliens, & inutilia, & sequitur æstū sibi nocentiſſimū: tota die spes vana, & suæ causæ vastitatis multiplicat, postquā rex Hosee fœdus cum Assyriis percussit: dum oleum, ceteraque vsui necessaria fecit in Ægyptum transportari, ad conciliandam Ægyptiorum beneuolentiam. ² *Lis est Domino cum Iuda; mirum ergo si velit punire Israel, iuxta id, quod*

CAPVT DVODECIMVM.

1 **E**phraim pascit ventum, & sequitur æstū: tota die mendacium, & vastitatem multiplicat: & fœdus cum Assyriis iniit; & oleum in Ægyptum ferebat. ² Iudicium ergo Domini cum Iuda, & visitatio super Iacob: iuxta vias eius, & iuxta adinventiones eius reddet ei. ³ In vtero supplantauit fratrem suum, & ⁴ in fortitudine sua directus

4 rectus est cum angelo. || Et inualuit ad angelum, & confortatus est, fleuit, & rogauit eum: ⁵ in Bethel inuenit eum, & ibi locutus est nobiscum. ⁶ || Et Dominus Deus exercituum, Dominus memoriale eius. || Et tu ad Deum tuum conuerteris: misericordiam, & iudicium custodi, & spera in Deo tuo semper. ⁷ || Chanaan in manu eius statera dolosa, calumniam dilexit. || Et dixit Ephraim: Verumtamen ⁸ diues effectus sum, inueni idolum mihi: omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem quam peccaui. ⁹ || Et ego Dominus Deus tuus ex terræ Ægypti, adhuc sedere te faciam in tabernaculis, sicut in diebus festiuitatis. ¹⁰ || Et locutus sum super Prophetas, & ego visionem multiplicauit, & in manu Prophetarum assimilatus sum. ¹¹ || Si Galaad idolum, ergo frustra erāt in Galgal bobus immolantes: nam & altaria eorū, quasi acerui super sulcos agri. || Fugit Iacob in regionē Syriæ, & seruiuit Israel in uxorem, & in uxore seruauit. || In Propheta autem eduxit Dominus Israël de Ægypto: & in Propheta seruatus est. || Ad iracundiam me prouocauit Ephraim ¹² in amaritudinibus suis, & sanguis eius super eum veniet, & opprobrium eius restituit ei Dominus suus.

merentur opera eius, & adinuentiones eius Dominus retribuet ei. ³ In utero tenuit plantam fratris sui Esau, & ⁴ propter suam similitudinem bene successit ei lucta cum Angelo: nam victor euasit confortatus eius benedictione, ne uideret fratrem suum. Lacrymis exorauit, & impetrauit benedictionem. Cumque reuerteretur de Mesopotamia ⁵ in Bethel inuenit eum, atque ibi locutus est ipsi Iacob, & in ipso eius posteritati, ut se unum Deum colerent. Hac bene prestitit ⁶ Dominus Iacob, Dominus inquam, qui est Deus exercituum, cuius nomen memorandum est Iehouah. Tu uero Israel debuisses profecto ad hunc tuum adeo beneficium Dominum conuerti, & misericordiam in proximas, & aequitatem custodire; & sperare in hoc Deo tuo semper. ⁷ Planè Chanaan eo similis es, in cuius manu est statera dolosa, dum cupis vim, & fraudem proximo inferre. Dixisti enim: mea industria, meaque diligentia ⁸ diues euasi: alij alia colunt idola, ego aurum, & nummos mihi delegi idolum: omnia bona mea iusto labore sunt parta: nihil fraudis, aut delicti inueniat quispiam in laboribus meis. Impius es o Ephraim, ait Dominus, adhuc tamen salutem tuam cupio; quia ⁹ Deus ego tuus sum ex eo tempore, quo eras in Ægypto. Et si volueris resipiscere, modo etiam efficiam, ut latus celebres in terra tua festum tabernaculorum, sicut olim cum errabas per desertum. Tui gratia diuersimodè ¹⁰ locutus sum ad

Prophetas, illisque visiones multiplicauit, & per eorum ministerium variis similitudinibus me ostendebam, quo te suauius ad me allicerem. ¹¹ Si nihil profuit Galaad idolum suum, quin debitas luerit pœnas, vastata ab Assyriis; ergo frustra in Galgalis boues immolatae sunt ad cultum idolorum? Id quod ne negetis, altaria eorum diruta testantur, quæ adhuc manent, ut acerui lapidum in sulcis agrorum? Vt alius audi plura, & non minora beneficia, tibi à me collata, ne causeris excusationem. Fugere feci Iacob in Mesopotamiam, regionem Syriæ; ubi seruiuit socero suo pro uxore: & pro uxore seruauit, & paut pecora Laban. Deinde posteritatem eius (quæ estis vos) per Prophetam Moysen eduxi ex Ægypto, & per eundem custodiui; & post tot accepta beneficia, vestris idololatriæ peccatis me ¹² ad amaritudinem prouocastis o Israël: vestra ergo culpa vos ad meritas pœnas damnatos comprehendet. Reddam ergo vobis ego Dominus vester opprobrium inter gentes, quod tot de causis vobis merito debetur.

ARGUMENTVM.

REPREHENDIT Israël, quòd spreto Deo, tam stultus fuerit, ut ad auxilium Assyriorum, Ægyptiorumque postulandum confugerit. Augget eius impietatem, enumeratis beneficiis Iacob patri eorum, & ipsis in exitu de Ægypto collatis: hortaturque ut, idolis relictis, Deum sequatur, ni velit extremo supplicio puniri.

COMMENTARIVS.

EPHRAIM.] Hebr. Ephraim pascens ventum, & persequens Euroaustrium: tota die mendacium, & vastitatem multiplicabit: & fœdus cum Assur percipient, & oleum in Ægyptum ducetur. Hieronymus cum alijs existimat hic attingi à Propheta historiam Manahen, qui tributa pendebat regi Assyriorum, ut esset ei in auxilium. 4. Reg. 15. 19. Verum cum hic non inierit fœdus cum Assyriis, & ad Ægyptios munera simul miserit, ut fecit Hosee, 4. Reg. 17. qui

A negauit tributum Salmanasari, & à Sua rege Ægypti petiit auxilium; idè de hoc verius putant alij hic fieri sermonem. Præterea nomen קדים Kadim æstum interpretantur, & Ægyptum intelligunt, quæ à Meridie est; & Vulgatus alias vertit æstum, ventum Orientalem, & Austrum. Ventum Subsolanum vertunt recentiores. Ratio verborum. Sed cum tres ab Oriente insufflent venti, Subsolanus ab æquinoctiali: ad Septentrionem Vulturius, & Ventus Euræus ad Meridiem, David Kimhi putat esse Euroaustrium, & colligit ex Psal. 77. 26. ubi repetitur idem ventus. Translulit Kadim de calo, & induxit in virtute sua Theman. & Hieronymus vertit, Translulit Eurum de calo,

de celo, & induxit in fortitudine sua Africum, vortu dixerunt LXX. qui ventus est meridionalis, flans ad Orientem; unde videtur idem ventus esse Euroauster, & Euronotus nocentissimus Palæstinis. Aduerte demum nomine olei cetera munera per synecdochen intelligi ab Hieronymo, Montano, cum ceteris. Atque ita accepit Chaldaeus cum dixit, & munera in Aegyptum deferant.

Sensus 1.

Proponit in principio huius capitis criminis obiecti Israelii propositionem, ut in sequenti eius accusationem prosequatur. Sic autem habet, iuxta interpretationem Hierony. Haymo. Alberti, Hugon. Dionys. & Isidor. Ephraim similis est homini ventum pascenti, quo se sustentet; imo persequenti Euroaustum nocentissimum, quo sibi morbos comparet; dum non solum rem inutilem, & vanam quaerit, sed valde etiam noxiam: cum semper labore in re fallaci, nihil sibi profutura: imo quæ vastitatem ei propediem adducat. Id autem est, abiecta spe in Deum, scdus iniisse cum Assyriis, & oleo, ceterisque muneribus Aegyptios conciliasse, ut opem ferant aduersus hostes.

Sensus 2.

Secundo, David Kimhi, quem sequuntur Vat. & Rob. ita exponit. Ephraim vitulos colens, similis est homini aperienti vento os suum, & pascenti illum, ex quo non viuit: & sequitur Subsolanum vehemensissimum, & noxium: nam sic illi non solum sibi non proderant: verum etiam erant in cultu vitulorum nocumento aliis: mendaciumque, & idola multiplicant, quæ sunt causa vastationis Prouinciarum.

Sensus 3.

Lyra deinde sic breuiter suam adiecit explanationem. Ephraim pascit ventum, tribuendo tributa Assyrio: & sequitur astum; dum auxilium petit ab Aegypto. mendacium multiplicat, dum noluit soluere illi tributum. & vastitatem, quam illi attulit negatio tributi. Ad Assur, & ad Aegyptios petet pro auxilio, oleo, ceterisque muneribus missis.

Sensus 4.

Demum hoc modo Montanus distinguit: Ephraim duo perpetrat mala; nam pascit ventos, nititur enim regere, & compescere ventos, idola colendo, quod vanum studium est: & sequitur Subsolanum ventum nocentissimum; dum etiam noxias gentium quaerit amicitias; semper superstitionem fallacem, vanamque multiplicat, tum etiam inimicissimorum auxilium, non sine suarum opum sumptu, ac detrimento, vastitatēque, nam amicitias Assyriorum, & Aegyptiorum querebat sibi, & valde vanas, & noxias; oleum autem pro muneribus mittebat, cuius illa terra abundabat; ut constabat Ezech. 27. 17. Iuda, & terra Israel, ipsi institores tui in frumento primo: balsamum, & me, & oleum, & resinam proposuerunt in nundinis tuis. de Tyro loquitur. largi, imo prodigi sunt homines in hominum gratia aucupanda; vana valde, noxiaque, Dei autem gratiam summē vtilem, & salutarem habitam, ita flocci pendunt, ut pro re nihili, eam prodigant & repellant.

Iudæa oleo abundans.

Hominum prodigalitas in rebus mundi.

Ratio verborum.

Iacob quos notet.

Iudicium.] Hebr. & iudicium Domino cum Iuda, & ad visitandum super Iacob: iuxta vias eius & iuxta opera eius reddet ei. Nomen יריב, quod versum est iudicium; contentionem, expostulationem, seu disceptationem significat. nam queritur Dominus de Israele, obiectis accusationibus. Coniunctio deinde וְאֵל, quæ est Latina, & pro illatione saepe capitur, ut hoc loco Vulgatus accepit; cum dixit, iudicium ergo Domini cum Iuda. Denique nomine Iacob, Hiero. Theod. Haymo Hugo, & Dionys. intelligant Iudam, de quo est sermo vsque ad illa verba; Chanaan in manu eius, ut idem sit, iudicium Domini est cum Iuda, & visitatio super Iacob. At Albert. Lyra. Vatab. Mont. & Rob. volunt eo nomine intelligi decem tribus; quod Iacob idem sit qui Israel. Existimant ergo Hieronymus, Theodoretus cum aliis citatis, disceptationem tantum moueri cum solo Iu-

da. Albertus tamen, Vat. & Rob. cum vtrique populo Iuda, & Israele litē esse putant; propter vtriusque peccata: & quia Iudas non resipuit, nec sibi cauit periculo Israelis edoctus: idque probat quod obicit beneficia vtrique populo, in Iacob collata. Verius Lyra, & Montanus volunt litem excitari contra decem tribus, in medium adducto Iuda, ad exemplum. Et Lyra quidem præpositionem Hebraeam וְאֵל, quæ versa est, cum, illis in verbis, iudicium Domino cum Iuda; accipit pro, pro; nam disceptatio est Domino pro Iuda aduersus Iacob, ut ex supplicio Iacob utilitatem capiat Iudas, & sibi caueat. Montanus verò existimat ideò Iudam in medium adductum, ut argumento fortiori urgeatur Iacob; disceptatio est Domino cum Iuda, ergo magis dignus est Iacob, qui visitetur; vel quanto magis visitandus est Iacob; iuxta vias eius, & iuxta opera eius ut puniatur. Diximus enim, coniunctionem, & illationis vim habere, præsertim in contentionibus, ut Gen. 32. 28. Si contra Deum fortis fuisti, & contra homines praualebis. Vulgatus dixit, quanto magis contra homines praualebis? Indicat hunc sensum Chaldaeus cum ait; & iudicium est coram Domino cum domo Iuda; ut animaduertat in Iacob, iuxta vias suas, & secundum opera sua recta reddet ei. & Septuaginta cum vertunt; Iudicium Domino cum Iuda, ut ulciscatur Iacob. hoc est, ut ultionem sumat de Iacob. Est ergo sensus. Dominus disceptat cum Iuda, ne Iacob miretur, si Deus in eum animaduertat iuxta ea, quæ meretur.

Contra decem tribus nomine Iacob est sermo.

In vtero.] Tenuit plantam fratris sui, nempe egredientis, ut volunt Hierony. & Theodoretus. sed intra vterum dum colliderentur, & de egressu certarent, Iacob tenuisse calcaneum Esau properantis ad egressum, nec vnumquam reliquisse, donec prior egressus est, ex illo Genes. 25. 25. ex Hebræo ad verbum sic habente; Postea egressus est frater eius, & manus eius tenens calcaneum Esau; satis certò colligitur. Hoc ergo primum enumerat beneficium illi populo collatum, quod Iacob in vtero tenuit calcaneum fratris sui. Cumque infantis in vtero existentis vis, & natura non se rat de prioritate exitus decertare, Deo profectò soli id tribui debet, qui in ea lucta, & victoria voluit præsignificari electionem, qua Iacob elegit sibi in populum, despecto Esau. Nam Rebecca consulenti Dominum, & conquerenti de collisione puerorum, respondit ille: Duæ gentes in vtero tuo sunt, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusque populum superabit, & maior seruiet minori. Itaque ex vno illo signo, quo Iacob victor euasit tenens calcem Esau, vult Prophetæ insigne, & maximū beneficium selectionis patris Iacob, & eius posteritatis, ad memoriā reuocare, ut apud Malachiam c. 1. 2. Deus, Nonne, ait, frater erat Esau Iacob, dicit Dominus, & dilexi Iacob, Esau autem odio habui? & Paulus ad Rom. 9. 13. Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Ideo Chaldaeus hoc loco dixit, Nonne de Iacob patre vestro, antequam natus esset, prædictum est, quod maior euaderet fratri suo? Eximium autem est hoc beneficium à Deo prædiligere, ac præligi, nullo merito in nobis præmisso, sola eius bona voluntate, omnium bonorum matre, & origine.

Iacob intra vterum calcem tenuit Esau.

Primum Iacob beneficium electionis.

Prælectio Iacob Esau.

Eximium electionis beneficium.

In fortitudine.] Hebr. & in robore suo principatum obtinuit in Elohim, & principem egit in angelum, & praualeuit: fletit, & rogauit eum. Nomen עֲלֵיוֹ Elohim Elohim Angelum, vertunt, Chaldaeus, Vulgatus, Pagni. Vat. & Rob. ex sequenti versu, qui priorem exponit, constat, quod eadem victoria vti insignis repetatur: princeps ait, euasit de Angelo, & princeps euasit de Angelo, & potuit. nempe victorem se præstitit Angeli.

4

geli, & eo superior euasit. Septuaginta tamen vertunt Deo, præualuit ad Deum, 1 Gen. 32. 28. Vulgatus transtulit. Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quāto magis contra homines præualebis? Hebr. quia principem egisti cum Elohim Deo, & cum hominibus præualebis: nempe cum Esau: intelligit ergo Angelum, quicum luctatus est, & quem deuicit; ideoque vocatus est Israel, princeps Dei victor Angeli, superior Angelo; quod fuit maximum beneficium.

Fleuit & rogauit eum.] Omnes interpretes explicat de Iacob, qui fleuit supplicans Angelo, ut sibi benediceret. Nam Genes. 32. 26. cū Angelus custos eius, ut notat Lyra, dixisset ei: dimitte me, iam enim ascendit aurora; respondit ille. Non dimittam te, nisi benedixeris mihi: atque ad hanc benedictionem extorquendam fleuit, & deprecatus est angelum, ut intelligunt Hieronymus, Theodor. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, cum reliquis: indicantque hunc sensum versione sua Aquila, Symmachus, & Theodotio. Fleuit, & deprecatus est me: ut loquatur Deus: uti refert, & intelligit Theodor. Hebræi tamen, ut R. Salomon apud Lyrā, Vatab. & Rob. volunt pronomen, eum, referre Iacob, ita ut Angelus fleuerit, rogaueritque Iacobum, se ut dimitteret, ut abiret, quod iam ascenderet aurora: cum Iacob dimittere noller, nisi benediceret. Sed prior expositio verior: nulla enim alia causa potest assignari, cur ab initio restiterit Angelo in lucta, aut cur ei non cesserit, quam ut obtineret ab eo, vel fletu, benedictionem. Sinit se vinci Deus, ut à victo facilius obtineamus quod volumus, cum ab hominibus id assequi minimè valeamus.

In Bethel.] Hebr. in Bethel inueniet eum, & ibi loquetur nobiscum. Pronomen affixum futuro, inueniet, ac si sit uau, communiter interpretes interpretantur, eū, cum Chaldæo, & Vulgato. At Aquila, Symmachus, & Theodotio sumpserunt pro uos. Sed quia Angelus Dei nomine loquebatur, cum dicturi essent, in Bethel inueniet nos; cum LXX. legerunt, inuenient me. Lyra, nescio quam lectionem secutus vertit ex Hebræo. in Bethel inueniemus eum, & omnes quidē, præter LXX. futura illa præteritis efferunt, dicentes. In Bethel inuenit eum, vel nos, vel me, & ibi locutus est, aut loquebatur nobiscum; & Hieron. quidem. Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. historiam referri putant, quæ habetur Genes. 28. 13. ubi Iacob vidit scalam, & Dominum ei innixum, dicentem sibi. Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac; Terram, in qua dormis, tibi dabo, & semini tuo; eritque semen tuum quasi pulvis terre; appellauitque nomen urbis Bethel, quæ prius Luz vocabatur. de hac ergo historia sic explicant verba Hoseæ. In Bethel inuenit Iacob eū, nempe Deum, vel Angelum nomine Dei. Vel me Deum suum, qui ibi locutus est nobiscum, dum Iacob patri nostro promisit terram hanc cum omnibus bonis, & semini eius, quod sumus nos, ut Hoseas se annumeret Israelitis, quibuscū loquitur. Posset quoque sic explicari. In Bethel inuenit Deus, aut Angelus eum, scilicet Iacobum, ibi idem Angelus locutus est nobiscum prædicta promissa.

Alio modo exponunt Vat. & Rob. In Bethel inuenit eum Iacobum Angelus, & idem Angelus ibi locutus est nobiscum, hoc est mecum, ait Hoseas, & cum Amos, ut populū induceremus ad pœnitentiam; nam ideo Amos 7. 12. dixit Amasias sacerdos Bethel, Amos Propheta, Gradere, fuge in terram Iuda, in Bethel non adicies ultra ut propheta, quia sanctificatio regis est. Vnde subdit Hoseas, quasi ex Angeli præcepto. & tu aliquando conuerteris; quem sensum ex Chaldæo desumpserunt, qui sic ait. In Bethel reuelatus est ei, ibi loquetur nobiscum, Propheta dic eis, ipse est Dominus Deus

A exercituum, qui apparuit Abrahamo, &c.

Verum Lyra, & Montanus melius referri arbitratur historiam alteram, Gen. 35. Interea locutus est Deus ad Iacob, surge, & ascende Bethel, & habita ibi, facque altare Deo. Iacob autem conuocata omni domo sua ait; abieci deos alienos, dederuntque ei omnes deos alienos. Apparuit autem iterum Deus Iacob, postquam reuersus est de Mesopotamia Syria: benedixitque ei dicens: non vocaberis ultra Iacob, sed Israel. Ego Deus omnipotēs, cresce, & multiplicare gentes, & populi nationum ex te erunt. Ille vero erexit titulum lapideum fundens oleum, & vocans Bethel. Igitur in Bethel inuenit Iacob Deum, & ibi locutus est Iacob nobiscum, cum conuocata omni domo sua, iussit ut ascenderet in Bethel, & erigeret ibi altare Domino: ibi enim suam omnem posteritatem contestatus est, Deum ut colerent, diis alienis abiectis, & Deus promisit illis terram Chanaan, longamque propagationem. Vel, ut ait Lyra, locutus est nobiscum Deus, cum dixit, cresce, & multiplicare. Vel certe in Bethel inuenit nos, qui sumus domus Iacob, & locutus est nobiscum.

Et Dominus.] Hebr. & Iehouah Deus exercituum, Iehouah memoriale eius. hoc est, & nomen Iehouah Dei exercituum, Iehouah, inquit, ad perpetuam memoriam illi impositum est. nam ut ait Hieronymus, & Haymo, ex quo tempore mutatum est Iacobo nomē, nominis Israelis ab Angelo, & à Deo illi impositi memoria perseuerat. Nam Deus dixit ei in Bethel, ubi eum inuenit, Gen. 35. 10. Non vocaberis ultra Iacob, sed Israel erit nomen tuum, & appellauit eum Israel, hoc est, potens, aut præualens Deo, aut principaliter agens cum Deo, hoc est, victoriosè. Quod fuit insigne beneficium, merito superioribus annumerandum. Hæc explicatio fortasse verum teneret, si nomen Iehouah impositum esset Iacob. At Iacob non hoc, sed nomen Israel adiectum est, cum dictus est יִשְׂרָאֵל Israel.

Idcirco Theodoretus & Lyra sic exponunt aliter. Iehouah Deus Angelorum, ipse inquam Iehouah fuit semper memoriale eius, nempe Iacob, ita ut nec Deus ipse, nec cultus eius umquam è mente illi exciderit, quapropter, & vos iugem eius memoriam tenere debetis. Idè subdit, & tu o Israel patris tui insistentis vestigiis, ad Deum tuum conuertere, misericordiam fac, & iudicium, iustum reddendo proximis, & fide Deo tuo semper, nequaquam gentibus, & diis earum.

Tertiò, Chaldæus, Lyra, & Montanus hanc adhibent explicationem. Quia Iacob elegerat Deum, eum ut perpetuò coleret, diis aliis abiectis, subdit: & ne erratis in Deo, ipse, quem colere debetis est Iehouah: cuius prouidentiam, & curam Iacob, & patres eius experti sunt, cuius nominis memoria semper super eos, ut super Iacob replicabatur, cum dicebat, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Sicur Mosi dixit Exod. 3. Ego sum Adonai Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob misi me ad vos. Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generatione, & generationem.

Existimo simplicius esse, ac verius ita explicare. Qui hæc beneficia præstitit Iacob, seu Israël, non est quiuus Deus, sed Iehouah Deus exercituum, Iehouah inquam, nomen est illi in perpetuum, quod alias dici solet; Dominus nomen illi. Deus, inquit, ille cui nomen est, verbo, & re Iehouah; quo quasi digito designetur, ne diis aliis tribuatur, quod illi debetur.

Chanaan.] Communis huius loci interpretatio Hieronymi, Ruffini, Cyril Theodoret, Rupert, Haymo, Alberti, Hugonis, & Dionysij, Chanaan accipit pro gente Chananæorum; cuius impietatem imitatus Israel, fraudibus, & oppressionibus fratrum vacabat; iuxta illud Daniel. 13. 56. semen Chanaan, & non Iuda; Ezech. 16. 3. radix tua, & generatio tua de terra Cha-

Sensus 3. De altera historia Genes.

6 Iehouah in nomine Iacob.

Iehouah in mente Iacob.

Dei memoria super Iacob replicabatur.

Iehouah est qui contulit beneficia Iacob.

7 Chanaan pro gente.

Alterū Iacob beneficium deuicisse Angelum.

Iacob fleuit pro benedictione.

Cur se finat vinci Deus ab homine.

5

Ratio lectionis.

Sensus 1. De visione scalz.

Sensus 2. De ipsius Prophetis.

naan. Vtitur ergo hac antithesi iuxta Rupertum. Pater A
vester ex Iacob factus est Israel, propter suam fortitu-
dinem, & pietatem. Vos contra ex Israël facti estis
Chanaan, qui, ut Chanaanæi, habetis in manu state-
ram plenam dolo, qua defraudetis in pondere nego-
ciantes, & opprimatis proximos. Verum Chaldaus,
Lyra, Pagni. Vatab. Montan. Isidorus, & Rob. Cha-
naan pro mercatore, seu negociatore accipiunt, iuxta
illud Prou. 31. 24. *Cingulum tradidit Chanaanæo. Za-
char. 14. 21. & iam non erit ultra mercator in domo Do-
mini exercituum.* nam Chanaanæorum natio præ cete-
ris ex mercatura quæstum faciebat, ob maris viciniã,
ideò magis callida erat. Cum enim originem duce-
rent à Cham filio Noë, qui terram illam occupauit,
patris imitata iniquitatem fraudibus inhiabat. Hinc
negociator quiuis, aut mercator Chanaanæus dictus
est. Sic Ephraim mutatus est in Chanaan filiū Cham,
nempe in mercatorem, aut negociatorem quemlibet;
in cuius manu est bilanx dolosa. Vnde Chaldaus di-
xit. *Ne suis sicut mercatores, in quorum manibus sunt bi-
lances dolose, rapina studentes.*

Diues.] Hebr. & dixit Ephraim, profecto ditatus
sum, inueni vim mihi, omnes labores meos non inueniet mi-
hi iniquitas, quæ peccatum. Suam impudentiam excusat
Israel, primo, cum ait. Conquisiui diuitias industria
mea, ac diligentia, non alicuius alterius auxilio, aut
beneficio; etiam si Deo non seruierim. *Inueni vim, on*
mibi, aiunt. & nomen in on, diuitias census, seu facultates
vertunt Lyra, Pagni. & Tigur. sed rapina partas, &
malis artibus; & ideo Chaldaus dixit, *inueni rapinam*
mibi. At propriè est, *robur, aut vis, ut transferunt Va-*
rab. & Montan. inueni vim mihi; sed *vis* pro facultati-
bus capitur, & copiis, ut apud Latinos, ingens auri, at-
que argenti vis dicitur. LXX. verterunt *requiem.* Vul-
gatus *idolum,* hoc est aurum, & argentum, quæ pro
idolo sunt cupido; sicut venter guloso voratori.

Secundò excusat, quod diuitias conquisierit absq;
vlla iniquitate, & peccato: nullam, inquiunt, iniquita-
tem, nullumque peccatum deprehendent, quantum-
uis oculati Prophetæ scrutentur meos labores, qui-
bus peperit has diuitias mihi, vel in omnibus labori-
bus meis, quibus has omnes conquisiui diuitias, nul-
lam mihi assignabunt iniquitatem, nullum peccatum.
ita explicant Vat. Montan. & Rob.

Hieronymus, Haymo, Albertus, cum reliquis di-
cunt, complacere hos sibi in diuitiis quomodocum-
que partis. Non refert, aiunt, vnde possideam, modo
possideam. Exponit Hieronym. ut ille apud Horat.
lib. 1. Satyra 1.

Populus me sibilat, at mihi plaudo

Ipsæ domi simul ac nummos contemplor in arca.

In diuitiis à me conquisitis non apparebit iniquitas
vlla, quam fecerim: nemo enim me reprehendere au-
debit, cum diues, potensque sim, & omnes me, meã-
que ope indigeant. Sic Hieronym. & Haymo. Sed Al-
bertus, nullus, ait, erit iudex, qui me iudicet, quique
puniat iniquitatem commissam in diuitiis conquiren-
dis. Lyra ex R. Salomone exponit. imò dicendum ti-
bi erat: *omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem,*
id est, expiationem iniquitatis. Septuaginta vertè-
runt, *omnes labores eius non inuenientur ei, propter ini-*
quitates, quibus peccauit. & Chaldaus, *omnes diuitiæ ve-*
stræ non permansure sunt vobis in die retributionis peccato-
rum. acceperunt illud, non inuenient mihi: pro nihil boni
mihi apportabunt, non apparebunt: omnes labores
mei propter iniquitatem, & peccatum, quibus im-
misti sunt, dispellentur aut disicientur sine vllò fru-
ctu. ut illud, *omnes viri diuitiarum nihil inuenient in ma-*
nibus suis. Non inuenient mihi, non conseruabunt mihi
opes iniquè partas.

Et ego.] Hebr. & ego Dominus Deus tuus è terra

Ægypti adhuc habitare faciam te in tabernaculis, sicut
diebus statis. R. Salomon, quem sequitur Lyra, Vatab.
& Isidor. hæc explicant de tempore Christi. hoc mo-
do. Nihilominus ego, qui sum Dominus Deus tuus
ex eo tempore, quo te eduxi ex Ægypto, adhuc faciam
te habitare in tabernaculis, nempe in Ecclesiis, vbi
discas doctrinam Euangelicam; sicut solebas congre-
gari in diebus sabbati ad audiendum interpretem verbi
Dei. Vel te faciam quietè viuere in Ecclesia, vel in æ-
ternis tabernaculis.

Hieronymus tamen, Haymo cum ceteris de tem-
pore veteri explicant in bonum. Nihilominus ego
Dominus Deus tuus, qui te eduxi ex Ægypto, dabo ti-
bi locum poenitentiae, ut ita te resipiscentem faciam
tranquillè habitare in tuis tabernaculis celebrando
scenopegiam in terra tua: sicut olim in exitu de Æ-
gypto scenopegiam celebrabas in tabernaculis ha-
bitando.

Ceteri, Theodoretus, Albertus, Montan. & Rob. hæc
ut comminatoria verba accipiunt, licet diuersi-
modè. Nam Theodoretus sic exponit. *Ego Dominus*
Deus tuus, qui te eduxi de terra Ægypti. quia huius be-
neficii oblitus es, adhuc ego efficiam, ut expulsus è
terra tua, habites in tabernaculis, vbi recorderis festo-
rum, quæ in exitu de Ægypto hilari solennitate cele-
brabas. Vel secundum Montan. Adhuc faciam te vi-
uere extorrem in tabernaculis, ut nullas sedes stables
habeas, quoad tempus definitum adimpleatur. Israelita
quippe semper in exilio permanserunt, quoad
tempus statutum, & Prophetis declaratum.

Meliùs Albertus, & Rob. Adhuc captiui ducemini
in terram Chaldaeorum, & cum redibitis, habitabitis
in tabernaculis, sicut olim, cum celebrabatis in exitu
de Ægypto festa tabernaculorum, & vos celebrabitis
in memoriam huius liberationis, sicut prius in me-
moriâ liberationis seruitutis Ægyptiacæ. Cùmque
sermo sit ad Israel, loquitur quidem de reditu Israeli-
tarum, qui cum Iudæis redierunt in patriam, ut iam
non semel animaduertimus. Nam etsi per se indigni,
at propter Iudæos, quibus coniugebantur, eisdem po-
titi sunt promissis beneficiis; tam vtile est bonorum
confortium, & conuictus.

Et locutus sum.] Super, pro ad Prophetas, ut
LXX. Vel cum Prophetis, ut Chaldaus, & ego visionem
multiplicavi, & in manu Prophetarum *אֲדָמֶיךָ adamch pro-*
posui illis similitudines, vel assimilabo, pro assimilavi, sup-
ple me; quod LXX. & Vulgatus dixerunt, *assimilatus*
sum. Probat se omnem diligentiam adhibuisse, ut Is-
raelem ad se reduceret per suos Prophetas, verbis
hortatoriis, & comminatoriis, & promissoriis, osten-
tis, & visis; quibus commostrabatur ratio agendi Dei
cum populo, & populi cum Deo. Tum etiam per si-
militudines, & parabolas, quia multis rebus Deum
Prophetæ assimilarunt, nunc patri, nunc amico, nunc
pastori, iudici, agno, leoni, & similibus, ut eius in po-
pulum affectus declararent. Tum per varias figuras
Christi gesta prænunciarent, & multa bona per Chri-
stum adducenda promittebant, ut quasi præsentibus
permouerentur magis ad Deo seruiendum, ita viden-
tur hæc accepisse Dionys. Alex. in epistola cōtra Pau-
lum Samosatæum, Chrysostom. Homil. 5. 8. in Genes.
Hieronym. Haymo, Albert. Lyra, & alij. Theodore-
tus hæc videtur intelligere de verbis, visionibus, & si-
militudinibus, quibus illi populo ostendebatur ingra-
tudo, & perniciēs imminens, ut fecit Hoseas in 1. &
2. capitibus in amore vxorum. Montanus de omni
statu Israelitarum, de perpetuo exilio vsque ad mundi
finem exponit. Animaduerte id quod alias diximus
latius, locutionem per somnium fieri, ut constat Num.
12. *Si quis fuerit inter vos Propheta, per somnium loquar*
ad illum. In visione apparet Deus intellectuali, ima-
ginaria,

Christus
promittitur.

Reditus pro-
missio.

Cominatio
captiuitatis.

Reditus pro-
missio simi-
lis exitui de
Ægypto.

Bonorum con-
fortium quæ
vtile.

Deus assimi-
latus.

Dionys.
Alex.

Chrysost.

Chanaan
mercatorem
notat.

Excusat cul-
pas.

Ditatum se
dicit sine
ope alicuius.

Ditatum se
gloriat
absque ini-
quitate.

Complacent
sibi in partis
opibus.
Horatius.

Diuitiæ ini-
quæ partē
dissipabuntur.

Similitudo quid. ginaria, vel externa. Similitudo est, cum certis pro-
uerbiis, ænigmatibus, aut ostentis res futura præsig-
natur, estque valde difficilis. de quibus in Isagoge
diximus.

Galalad situs. Si Galaad.] Hebr. *Si Galaad iniquitas, verum ta-*
men frustra fuerunt: in Galgal boues immolauerunt; etiam
altaria eis, sicut acerui super sulcos agri. Galaad trans
Jordanem erat ad tribum Ruben, Gad, & dimidiam
Manasse pertinet; ideoque prius capta est à Teglath-
phalasar, 4. Reg. 15. At Galgal iuxta Iordanem eius
alueo insidens, ideo proxima erat ruinæ, spectabát-
que ad tribum Iuda, vt notat Hieronymus. Interpre-
tes autē diuersimodē interpretantur hanc sententiam.

Sensus 1. Nam in primis verborum Hebræorum hic est pla-
nus sensus. Si in Galaad cepit iniquitas idololatriæ,
verum tamen frustra, & infelicitate se gesserunt in ea
promouenda. At vltius progressi sunt, qui in Gal-
gal boues immolauerunt idolis; nam & altaria eis
construxerunt, tam frequētia, vt sunt frequentes acer-
ui super sulcos agrorum.

Sensus 2. Secundò, putat Montanus his reiciī illam Israelis
iactantiam, qua dixerat, se absque iniquitate conqui-
sisse diuitias. Si nihil profuit Galaad idolum suum,
quin debitas luerint pœnas capti à Teglathphalasar;
& frustra in Galgalis boues immolatae sunt, id quod
altaria eorum diruta testantur, quæ manent vt acerui
lapidum in sulcis agrorum, nec tū Ephraim euades
Assyriorum manus. Si ergo Galaad, & Galgal culpa
non vacant, nec Ephraim vacabit. Cur ergo dicit in
laboribus suis nullam esse iniquitatem. Aut, si Ga-
laad habuit idolum, & non illi profuit, frustra ergo in
Galgalis erant, qui boues immolarent suo idolo; si-
quidem nihil eis similiter fuisset profuturum, vt testā-
tur altaria eorum; quorum lapides manent, vt acerui
in sulcis agrorum; frustra ergo adhuc Ephraim confi-
dit in suis idolis.

Sensus 3. Tertiò, Albertus sic exponit. Si in Galaad idolum,
ergo frustra erant in eo sperantes Galaaditæ: & si in
Galgal erant boues immolantes idolo, frustra quoque

A sperabant in eo; cum Deus non illis deesset, aut be-
nefaciendo, aut respondendo.

Quartò, Haymo. Si decem tribus idola colunt, quæ
templo, sacerdotibus, & religione Dei carent: tamen
tu ô Iuda, frustra Deum reliquisti, & in Galgal idola
veneraris, cum habeas templum, sacerdotium, & ve-
ram religionem: nam & altaria eorum vbique rema-
nebunt absque cultura, sicut acerui de lapidibus con-
gregati, illis ductis captiuis.

Quintò, sic habet Lyra. Quia in Galaad vltra Ior-
danem est idolum, ergo frustra transibant Iordanem
vt in Galgal bobus immolarent; nam & altaria eorum
penitus destruentur.

Sextò, sic apud Isido. legimus; Si eorum iniquitas
impunita non est, qui in Galaad idola colebant; nec
veltra, qui in Galgal bobus immolatis: miseri vbique
aceruos lapideos colligunt, & diis terminalibus im-
molant relicto Deo vero.

Septimò, Chaldaeus vult exaggerari facinus Gal-
galitarum. Si in Galaad grassatores fuerunt, certè in
fano Galgal vitulos idolis immolauerunt: quin etiam
aras suas multitudinem æquauerunt aceruis super ter-
minis agrorum accepit nomen, iniquitatis, pro oppres-
sione violenta.

Demum hic erit sensus planus. Si in Galaad ini-
quitas, at propter eam in vanum abierunt: & si in
Galgal bobus mactatis immolauerunt; at idcirco in
captiuitatem migrabunt, altaribus dirutis remanenti-
bus, sicut aceruis super sulcos agrorum.

C In amaritudinibus.] Hebr. *Irasci fecit, vel irritauit*
Israel Deum, in altaribus, quæ sunt sicut tituli, aut
cumuli excelsi; vel statuae amaritudinum, seu idola ir-
ritantia, vt volunt David Kimhi, Vat. & Rob. nam
Hebræum nomen *titulos, & statuas* significat, vt super
30. Ieremiæ diximus. *Sanguis eius super eum effundetur,*
id est, pœna sanguinis ab eo effusi repetetur, & oppro-
brium, quo affectus Dominum suum, restituet tamquā
debitum, quia culpæ debetur pœna: nunquam enim
impunitus abibit peccator.

Peccata irri-
tant Deum.

Culpa im-
punita non
abit.

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPVT XIII.

PARAPHRASIS.

1 ¶ **Q**uente Ephraim, horror in-
uasit Israel, & deliquit in Baal
& mortuus est. ¶ **2** Et nunc ad-
diderunt ad peccandum: fece-
runtque sibi conflatile de argento suo quasi
similitudinem idolorum, factura artificum
totum est: **3** His ipsi dicunt: immolate ho-
mines vitulos adorantes. **4** Idcirco erunt
quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus
præteriens, sicut pulvis turbine raptus ex
area, & sicut fumus de fumario. **5** ¶ Ego au-
tem Dominus Deus tuus ex terra Ægypti:
& Deum absque me nescies, & saluator non
est præter me. ¶ Ego cognoui te in deserto,
in terra solitudinis. ¶ Iuxta pascua sua adim-
pleti sunt, & saturati sunt: & leuauerunt cor
suum, & obliui sunt mei. **6** ¶ Et ego ero eis
quasi leæna, sicut pardus in via Assyriorum.
7 ¶ Occurram eis quasi vrsa raptis catulis, &
dirumpam interiora iecoris eorum: & con-
sumam eos ibi quasi leo, bestia agri scindet

V Incipit loqui rex Ieroboam Ephrai-
ta suadens omnibus vitulos aureos
adorare, omnes Israelitæ illius ti-
more percussi ad adoranda idola
se conuerterunt; unde sibi mortem adsciuerunt.
2 Nam peccata peccatis adiicientes, conflauerunt ar-
gentum suum, & ex eo idola fecerunt: arte huma-
na totum factum est. **3** Ipsi etiam sacerdotes, qui de-
berent homines retrahere à cultu idolorum, dicebāt
populo. Si verè cupitis vitulos adorare, vitulos ho-
mines immolate. ¶ Idcirco breui euanescent, & pe-
ribunt, sicut nubes, & ros, cum incalcescente Sole
mane prætereunt, & sicut minutissima palca, quæ
turbine propellitur ab area, & sicut euanescit fu-
mus, qui egreditur de fumario. Hec tu fecisti Is-
rael, cum ego Dominus Deus tuus tot tibi con-
tulerim beneficia ab exitu de Ægypto; te vt adige-
rem, vt Deum præter me nescires alium, siquidem
nullus præter me te saluare potest. Ego curam tui
habui in deserto, foui, & alui in terra illa arida; &
postquam adduxi te in Palestinam, ubi omnia

vita necessaria suppetebant, eleuatus es corde, & defecisti à me. ⁶ Propterea ego ero tibi, quasi leana, incitans aduersus te Assyrios, & quasi pardus, qui iuxta viam grassatur; occurram tibi quasi vrsa raptis catulis, & discerpam te vsque ad interiora iecoris, & deuorabo te in via Assyriorum quasi leo: ut cetera etiam bestia agri in te defauiant hostes tui. Igitur tuarum omnium calamitatum ⁷ tu ipse, dum vitulos adorabas, causa fuisti; ego vero semper tibi opitulatus sum, semper bona contuli: ego in aeternum permanebo: ⁸ at rex tuus ubi? Saluet te nunc ille cum omnibus vrbibus tuis, ab hostium incurfibus: saluent te etiam iudices tui, de quibus dixisti, da mihi reges, & principes. Dedi tibi regem Saulem in furore meo, & abstuli in ira mea, hostibus tradens postremos reges Israël. In memoria mea ⁹ collectam habeo iniquitatem Ephraim, apud me reſeruatum habeo peccatum eius: dolores grauissimi, quales parturientis, venient ei, cum capiatur ab hostibus. Certè insipiens fuit hæcenus, & imprudens filius futura non curans: Nam si sapiens fuisset, & mihi vellet adherere, non diu stetisset in illa parturientis dolorum contritione. Sed cito à me ereptus ex uteri angustiis euaderet. & ego tandem cum ad inferos descendam eorum ¹⁰ liberabo animas, quos ibi detentos inuenero. ¹¹ Occidam te o mors morte mea; & mordebo te o inferne limbum spoliens. Nulla mihi superest ¹² consolatio, dum videam fratres meos morti subiaceret. ¹³ Diuidam eis præmia in die iudicii, singulis iuxta merita retribuens: ¹⁴ adducto prius vento vrente de deserto, qui conflagrabit orbem, & siccabit venas mundi, & omnium rerum preciosissimarum consumet thesauros.

eos ⁷ Perditiō tua Israël: tantūmodo in me auxilium tuum. ⁸ Vbi est rex tuus? maxime nunc saluet te in omnibus vrbibus tuis; & iudices tui, de quibus dixisti: Da mihi regem, & principes: Dabo tibi regem in furore meo, & auferam in indignatione mea. ⁹ Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum eius. Dolores parturientis venient eis: ipse filius non sapiens: nunc enim non stabit in contritione filiorum. ¹⁰ De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos: ¹¹ ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne: ¹² consolatio abscondita est ab oculis meis. ¹³ Quia ipse inter fratres diuidet: ¹⁴ adducet vrentem ventum Dominus de deserto ascendentem: & siccabit venas eius, & desolabit fontem eius, & ipse diripiet thesaurum omnis vasis desiderabilis.

A R G V M E N T V M.

Initio repetit originem, & progressum Idololatriæ Israël, & quā turpiter oblitus sit beneficiorum ei à Deo collatorum ab exitu de Aegypto: ideo minatur se in eum mediis hostibus defauiurum. quem, si vellet ipse, eripuisset, at tandem promittit per Christum ex inferno, quos ibi inuenerit, educturum; & conflagrato orbe, singulis, pro meritis retributurum.

C O M M E N T A R I V S.

Loquente.] Heb. Cū loqueretur Ephraim, tremor, extulit ipse in Israël, & delinquet in Baal, & morietur. Potest quoque verti, tremorem extulit. & futura pro præteritis accipiuntur secundum omnes. pro horrore Symmachus, & Theodotion tremorem verterunt. Est autem primus horum verborum sensus, Hieronymi, Haymonis, Ruperti, Alberti, Hugonis, Lyræ, & Dionysij. Loquente Ieroboam Ephratæo populo de vitulis adorandis, tremorem ipse eleuauit in Israël, compulso, ei morem gerere; & ita tradidit se cultui Baal; vnde mortem sibi adsciuit spiritualement: vel mortem captiuitatis: dixit enim 3. Reg. 12. 28. *hi sunt dii tui Israël, qui te eduxerunt de terra Aegypti.*

Secundò, ex Chaldaeo, Vatab. & Rob. sic habet sensus. Cum loquebatur Ephraim eo tempore, quo Deum colebat, tremorem ingerebat audientibus se, & sublimis, ac princeps erat in Israele: at postquam cepit colere Baal; mortem sibi adsciuit. Sic legit Chaldaeus: Cum loquitur nonnullis de tribu Ephraim, tremor apprehendit populos, quod principes fuerint in Israel: nunc verò postquam peccauerunt in eo,

A quod coluerunt idola, nec traduntur, & ex Hebræo Tigurina hunc sensum innuit, cum vertit. Cum loqueretur Ephraim, tremor, & princeps factus est in Israele: sed deliquit in Baal, & mortuus est. Quo sensu significatur Ieroboam rex factus Israël, quod Deum coluisset.

Tertiò, Montanus sic explicat. Loquente Ieroboam de domo Ioseph tribus Ephraim, & querelas mouente, quia præerat tributis ob collecta grauiora tributa à Roboam; motum popularem, tremorem, ac tumultum excitauit contra eum. 1. Regum. 11. & 12. & populi animos ad se rapuit; & præfuit ipse in Israël, rexque creatus est. at grauius malum induxit, vt scilicet delinqueret ipse cum populo in cultu Baal, quamobrem ipse regno pariter, & vita priuatus est, vt ipse iudicaret priuandum Roboam. fauet huic sensui versio Pagnini dicentis. Quando locutus est Ephraim, tremor fuit audienti, eleuauit caput suum in Israël, & deliquit in Baal, & casus est, ac si fuisset mortuus. nam illud, inuasit Israël, quod ex Hebræo vertimus, extulit ipse in Israël; idem est, ac rapuit regnum, extulit caput, quasi rex, & Tyrannus in Israel.

Illud autem, mortuus est, vel de toto Israele potest intelligi

De morte populi, & regis.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

9

10

11

12

13

14

15

intelligi, ac de illius vastitate, nam dicitur 3. Reg. 14. 15. & percutiet Dominus Deus Israel, & euellet de terra bona hac, & tradet Dominus Deus Israel, propter peccata Iereboam. Vel de ipso Iereboam, de quo additur versu 14. Constituet autem Dominus regem super Israel, qui percutiet domum Iereboam in hac die, & in hoc tempore. Quod fecit Baasa, qui 3. Reg. 15. 29. occidit Nabat filium Iereboam.

Et nunc.] Hebr. & nunc addiderunt ad peccandū, & fecerunt sibi conflatile ex argento, secundum תבנית thebunah, simulachra, opus artificum totum id. Nomen thebunah deductum à verbo תבן Bin, seu תבן Ban, quod est intelligere, idem est, quod intelligentia, seu prudentia, vt transtulere Pagni. Tigur. Var. Monta. & Rob. & Vulgatus Ierem. 10. 12. vertit prudentia sua extendit oculos. Isa. 40. 18. nec est intelligentia sapientia eius; & alias sapie. atque ita hoc modo hic transferendum, secundum prudentiam, aut intelligentiam suam, vt sit sensus, fecerunt, aut conflatunt sibi statuas ex argento suo, secundum prudentiam, aut intelligentiam suam: hoc est, prout placuit unicuique effingere, aut formare hunc, vel illum Deum, hoc situ, hac similitudine. Vel statuam de pecunia sua, vel de argento suo faciendam curarunt, secundum suam intelligentiam. hoc est Israelitæ post mortem Iereboam, statuas ex suo argento faciendas curarunt suapte sponte, non iam ab Iereboam inducti. Septuaginta, Chaldaus, & Vulgatus verterunt, secundum similitudinem, aut imaginem. nisi quod Chaldaus dixit: secundum similitudinem suam; alij secundum similitudinem, aut imaginem idolorum. Videntur nomen deduxisse à verbo תבן Banah edificare, vt thebunah sit exemplar, figura, similitudo. Vel certè, secundum intelligentiam, quæ rerum formatur similitudinibus, voluerunt explicare, quod implicabatur, id est, secundum similitudinem, imaginem, aut ideam, quam placuit effingere mente, aut formare intelligentia quod totum cum sit manu fabricatum artificum; nequit diuinum quid continere.

His ipsi.] Hebr. His ipsi dicentes, sacrificantes Adam vitulos osculabuntur. & quidem pronomen, his, Albertus, Lyra, Pagni. Vatab. Montanus, & Rob. volunt referre idola: & regi à verbo, dicunt, his idolis dicunt sacerdotes, vel de his idolis, aut propter hæc idola, sacrificantibus hominibus, vitulos quisque osculetur. Montanus vult regi à sacrificantes; his sacrificantes homines, dicunt ipsi, vitulos osculabuntur. Dicunt, ait, qui commendant ritum ab Iereboam inuectum, qui sacrificant, perinde grati erunt vitulis, ac qui vitulos osculantur. Sic & Lyra; ô vos homines immolate vitulis adorantes, seu osculantes, sicut præcepit rex. Ad hunc sensum Albertus, & Vatablus accipiunt, homines, in casu vocandi; tam in LXX. quam in Vulgato: his ipsi dicunt; ô homines immolate vitulis, eos adorantes, seu osculantes. Vel his idolis homines sacrificantes, seu sacrificuli, vitulos osculentur, vitulis oscula figant, vt perfectum sit sacrificium.

Hieronymus tamen, Cyrillus, Haymo, Hugo, Dionys. Vatab. & Isidor. alio modo legunt. His nempe populo, ipsi, vel alij sacerdotes dicunt, seu præcipiunt, vt non contenti communibus victimis, humanas adiciant, homines immolantes, vitulos adorent. Persuadebant enim populo viuos filios immolare, vt exemplum Abraham imitarentur, vel gentium ritu, vt ait Hieronym. vt solebant; Psalm. 105. immolauerunt filios suos, & filias suas demoniis. Quod autem in Hebræo legimus. His ipsi dicunt, sacrificantes homines vitulos osculentur: inuerso ordine dixit Vulgatus Symmachum, & Theodotionem secutus; sacrificare homines vitulos adorantes, & Aquila, deosculantes; nam qui adorant solent manum sibi osculari, vt fecit Iob. c. 31. 27. Si oscu-

latus sum manum meam, opponens ori meo. Fuit enim hoc genus honoris simulachris ab antiquis tributum. Vnde Cicero in Verrem. Herculis simulachro æneo, rictus, & mentum paulo attritius fuisse ait, quod in precibus, & gratulationibus, non solum id venerari, sed etiam osculari deberent. LXX. dixerunt: sacrificare homines, vituli defecerunt, hoc est, quia vituli sacrificandi non suppetunt, sacrificare homines. Vide quàm sistant dæmones cruorem humanum.

Idcirco.] Quatuor comparationibus declarat subitum, citumque Israelitarum excidium. Nam duabus idem significantibus, exitum declarat pereuntium, nempe; idcirco erunt veluti nubes matutina, & sicut ros matutinus abiens: quibus quoque c. 6. comparauerat misericordiam Israelitarum: nubes enim matutina, & ros, eodem ipso in loco, vbi decidunt, sola vi caloris, pereunt. Sic sanè multi ex Israelitis cum bonis omnibus in suis vrbibus, fame, aut gladio perierunt. Duabus aliis explicat exitum aliorum in alienas regiones disperforum. quales sunt; & sicut vis mors turbine propelletur ex area, & sicut fumus de fumario. Vis mors autem quisquillas, glumam, seu paleas minutissimas, aut ramenia, quæ paleis ventilatis dissipantur, significat. Hispani vocant tamo. תמו arubah verò fenestra est columbaria, cataraëta, vt vertit Aquila, aut foramen, vt Symmachus: nam cataraëtam propriè vocat foramen in pariete fabricatum, per quod fumus egreditur. ait ergo, sicut gluma propellitur turbine ex area, & sicut fumus de fumario; ita Israelitæ captiui propellentur in Assyriam, Mediam, & similes regiones.

Ego Dominus.] Ego, ait, sum Dominus Deus tuus, ex quo eduxi te de terra Egypti, vbi præcepi tibi Deum alium præter me nescires, nec vllum alium seruatorem præter me; vt explicant Theodoretus, Lyra, & Montanus. vel, æquum ergo erat, vt nullum alium præter me Deum, seruatoresque deligeres. Ego cognoui te in deserto. hoc est, curam tui habui, paui, vel quæ vsui vestro erant necessaria, suppeditaui, vel vt LXX. ego pascens te in solitudine. Sic Hieronymus, Chaldaus, & reliqui exponunt; & constat ex sequentibus: Iuxta pascua sua adimpleti sunt. Vel secundum pascua sua; hoc est, pro mensura pascuorum, quæ illis suppeditabam, satiabantur bonis, vt cap. 10. dictum est, iuxta vbertatem terra sua multiplicauit altaria; & caperunt superbire, & obliuisci Dei. Hoc est illud Deuteronom. 32. Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus, impius, quatuor, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum. Exodi 3. Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere. Sic intelligunt Chaldaus, Hieronym. Haymo, Alb. & alij. Addit Lyra, iuxta pascua sua. hoc est, suppeditaui eis tam affluenter, ac si pascuis fertilibus in terra vberi potirentur. nihil illis defuit ex his, quæ habere potuissent in vbertimis pascuis. Vatab. & Rob. iuxta, vel secundum pascua sua; explicant de terra promissa: postquam peruenerunt in terram fluentem lac, & mel, id est, in qua erat copia bonorum, nimia saturitate caperunt superbire. Theodoretus lectionem LXX. legentium: ego pascebam te in solitudine, in terra inhabitabili, secundum pascua sua, sic exponit. Secundum vsus tibi necessarios suppeditaui tibi manna de cælo, & ortyometras è mari, aquam è petra, & demum pastum necessarium. Montanus diuersum ab his sequitur exponendi modum. Ego, ait, noui te, ego mentem, animumque tuum, non vno tantum periculo perspexi in deserto, vbi vel leui siti, vel vnius fame dici, vel fastidio contra Dominum, & Mosem murmurabas: non ergo nouum, neque mirandum, quod antiquum tuum morem nunc retineas, nam bene prophetauerat de vobis Moses, impinguatus est dilectus, & c. quia ignis succensus est in furore meo, & quis-

Dæmones sitiunt humanum cruorem.

De exitu Israel in captiuitatem.

Similium ratio.

Populus ex Egypto electus.

Enumerat beneficia populo colata.

Copia bonorum superbit homo.

Israelis declarat ingratum.

Ratio sermonis.

Sensus iuxta Hebræum.

Sensus iuxta Vulgatum.

Sensus 1.

Sensus 2.

Honor osculi simulachris præstatur.

simum ergo erit, ut ego vindici animo insequar eos, A
ut leæna, & pardus.

6
Exitium Is-
raelis multis
similibus de-
clarat.

Et ego ero eis.] Excidium describit, & captiui-
tatem Israelis, multis similitudinibus, quas oportet ex-
plicare. Tradam eos hostibus, qui ut feræ discerpant
eos. Ero eis ut leo, vel ut leæna, quemadmodum le-
gunt LXX. Chaldaeus, & Vulgatus. Sicut pardus iux-
ta viam אַשּׁוּר *assur*, quod verbum futurum est à ver-
bo אַשּׁוּר *sur*, *aspicere*, ut sit idem, quod *aspiciam*, *vigila-*
bo, *quasi accingar ad prædam*, *vel insidiabor*, asserunt
Chaldaeus, Salomon, David Kimhi, Pagni. Vatab. Isi-
dor. Monta. & Rob. *ut pardus in via insidiabor*, pro, *ut*
pardus, qui prope viam insidiatur, vel grassatur. Nam
Num. 14. 7. in eadem significatione accepit Vulgatus,
cum dixit, אַשּׁוּר *asurenu* *aspiciam eum* & non prope.
Aliis videtur esse participium præteriti verbi אַשּׁוּר *asar*,
quod est, *direxit*, ut sit idem, quod, *sicut pardus directus*,
paratus, accinctus in via, *vel iuxta viam*, *ad rapiendum*,
vel prædandum. Septuaginta tamen, & Vulgatus eos
secutus pro gente *Assur*, seu *Assyria* acceperunt. *sicut*
pardus in via Assyriorum, non quod pardus non gras-
setur ferocius in via Arabum, aut Ægyptiorum, quam
in via Assyriorum; sed quia Deus ipse loquitur. Ego
ero eis, aut sæuiam in eos in via Assyriorum, sicut so-
let aut leæna, aut pardus desæuire in transeuntes.

Assur quid
notet.

Similitudo
pardi.

Similitudo
vrsæ.

Occurram eis sicut vrsus orbatus.] *supple. ca-*
tulis. Sic habet lectio Hebræa, Chald. Pagni. Vatab. &
Rob. At LXX. & Vulgatus dixerunt, *sicut vrsa*, respici-
tes ad proprietatē, nam sub mare femina cōtinetur; &
ad sæuitiem ob raptos catulos, quæ in vrsa grauior est.
quo Dei in Israelē amarum notet animum, ut 1.
Reg. 17. *Tu nosti patrem tuum*, & illos, qui cum eo sunt
esse viros fortissimos, & amaro animo, veluti si vrsa raptis
catulis in saltu sæuiat.

Et dirumpam interiora iccoris eorum.]
Hebr. & dirumpā claustrum, vel clausurā cordis eorū. ita
LXX. Pagni. Vatab. Monta. & Rob. quod soleat fera
desæuiens pectus deffindere, & cor primum exedere.

Cor pro præ-
cordiis.

Nomen אֶפְסֹר *segor*, quod interiora vertit Vulgatus,
idem est, ac *pinguedo claudens cor*. Vnde Isa. 6. 10. di-
citur, *excaca*, seu *impingua cor populi huius*; ut sic *incraf-*
satus non intelligat. *Leb* autem *cor*, ut etiam *iecur*, præ-
cordia omnia, aut viscera indicat: ut Psalmo 21. 15. *Fa-*
ctum est cor meum tamquam cera liquefcens in medio ven-
tris mei. Prouerb. 7. 23. *donec transfigat sagitta iecur*
meum, id est omnia viscera mea. Sic hoc loco, *dirumpam*
pinguedinem viscerum eorum, quod Tigurina vertit, *la-*
cerabo pertinax cor eorum.

Et comedā eos ibi sicut leo, bestia agri scin-
det eos.] Aduerbiū, *ibi*, explicant Hier. Haymo, Lyra,
& Vatab. in Assyria, vel in via Assyriorū. Albertus, in
pœnis affligam eos, & pœnis inuoluam. Montanus in
corde, comedam eos ibi in corde, cordisque clausura, hoc
est, sicut leo cor potissimum petere, sanguinemque,
qui circum præcordia diffunditur, exugere consuevit;
ceterasque corporis partes lupis, catulis, vulpibus,
atque aliis feris lacerandas relinquere: sic ego corda
illorum absumam, & grauissimis, & molestissimis co-
gitationibus immisissis exedam, & perpetua crimina-
tione, terrore, ac dolore consumam, cogitationibus in-
ter se inuicem accusantibus. Sed bestia agri, id est, ho-
stes Assyrij corpus cruciabunt reliquum.

Deus quā-
grauiter cru-
ciet interna.

7

Perditio.] Hebr. *Corruptio*, vel *perditio tua Israel*,
quia in me auxilium tuum, pro, sed in me, & dictionem
אֶפְסֹר *sihherbcha* Pagninus, Vatab. & Rob. ut verbum
accipiunt, *perdidit te vinulus tuus Israel*. At LXX. &
Vulgatus ut nomen. Sed in eundem sensum recidit.
Est autem sermo de pœna, non de culpa, ut Chal-
dæus, Hieronym. in expositione. LXX. Albertus, Ly-
ra, Vatab. & Monta. aduertūt rectē. Semper, ait, tu tuis
consiliis aduexisti tibi calamitatem, exitium, captiui-

Deus nos
eripit, nos
verò conii-
cimus in
pœnas.

tatem: at ego semper curavi tibi salutem, incolumita-
tem, & bonum: itaque non est quod mihi succenseas,
neque de me conqueraris. semper enim pœnarum
causam à te auertebam; tu verò ascescebas. Vnde re-
ctē subiungit. *Vbi est rex tuus? adiunget te*. Chaldaeus di-
xit; Cum vos deprauatis opera vestra o domus Israel,
dominantur in vos populi: sed quoties conuersi estis
ad legem meam, verbum meum fuit vobis præsidio.
Pœnam autem sicut potest Deus nobis inferre sine
nobis, ita & remouere. Culpa verò sine nobis auferri
nequit. at nos sumus qui culpis accersimus pœnas illis
debitas, Deus autem est, qui salutaribus consiliis, &
auxiliis auertit à nobis mala.

Vbi est rex tuus?] Particula *אֵי* *ebi*, quidam pro
vbi accipiunt, ut LXX. Chaldaeus, Vulgatus, Tigur, &
Montan. *vbi rex tuus?* altera etiam particula *אֵי* *epho*
significat, *vbi*, ut Genes. 37. 16. *vbi pascant gregem*. 1.
Reg. 19. 22. *Vbi, vel in quo loco sunt Samuel, & David*.
Vnde hic vertunt aliqui. *vbinam rex tuus, vbinam?* Ut
insultatio crescat repetitione; veniat, & saluet te in
omnibus vrbibus tuis obsessis ab Assyriis. Sed alij
אֵי *ebi* futurum defectiuum putant ab *haiab sum, es*,
fui, ero, ut ter Vulgatus vertit in hoc capite, cum LXX.
versu 7. & *ero eis, quasi leæna*, & versu 14. *ero mors tua*
o mors, *morsus tuus ero inferne*. & *epho* accipiunt pro
nunc, ut sæpe capitur. & ita vertunt: *ero rex tuus vbi*, vel
nunc, hoc est. ego ero in æternum, ego permanebo,
at rex tuus vbi? seruet te in omnibus vrbibus tuis. Rex contra.
ego, inquit, semper sum, qui te seruare possim, at rex
tuus, quem tanta cura petiisti tibi, vbinam est? iam
non extat, ut in hac occasione te seruet. Aut insultan-
do Israeli dicat; *At rex tuus nunc seruet te*. quasi velit
dicere, quod in hac occasione rex ei non possit subue-
nire, quem sibi postulauit, 1. Reg. 18. cum datus est
ei Saül: de quo subdit. *Dabo tibi regem in furore meo*,
pro *Dedi*, ut omnes accipiunt. nam historiam Saülis
refert. *dedi, ait, tibi regem Saül in furore meo*, & ab-
stuli Sedeciam in ira mea, ut intelligunt Hieronymus,
Haymo, & Lyra. Vel *dedi Ieroboam*, & abstuli Ho-
seam iuxta eisdem. Albertus tamen, & Montanus
de solo Saüle accipiunt. Vbi rex tuus Saül? Vbi illius
gesta? Vbi ex ipso vestra salus? *dedi tibi regem Saü-*
lem in furore meo, ut patet 1. Reg. 9. & *auferam in in-*
dignatione mea, cum 1. Reg. 13. mortuus est. Videtur
sermo esse de omnibus regibus, cum dicat. *Vbi est*
rex tuus nunc? saluet te: petiisti regem, & habuisti hu-
cuscque, & non potuit te saluare, cum seipsum salua-
re non possit: *dedi tibi Saülem, & auferam in Hosæ,*
& Sedecia.

8
Sermonis
ratio.

Rex contra.
Dei senten-
tiam nō cri-
piet.

De Saule est
sermo.

De quouis
rege.

Colligata.] Quasi fasciculū in scrinio meo ser-
uo iniquitatem Ephraim, vel quasi pecuniam in sac-
culo, & apud me occultatur peccatum eius, vsque
ad tempus ultionis, ut Deuteronom. 32. dictum est:
Nonne abscondita sunt apud me, & signata in thesauris
meis? mea est ultio. ita explicant Chaldaeus, Hieronym.
Theodoretus, Haymo, Albertus, Vatab. Rob. & com-
munis. Sed dolores parturientis cum comprehendit, ipse
filius non sapiens, quia nunc non stabit in vulua filiorum,
hoc est; quia si fuisset sapiens, nec ad tempus stetit-
set in vulua, vel confractione filiorum. Vel non
tandiu staret in illo dolore parturientis, quem ei
sum comminatus, quasi in faucibus mortis, ut Pa-
gnin. Vatab. & Rob. videtur. hoc est; si conuerti
vellet, non diu staret in illo dolore parturientis, ut
foetus stolidus, qui non conatur statim egredi ex an-
gustis vteri materni, sed in ea dolorum contritione
diu moratur. Hæc autem dici videntur de captiuita-
te, à qua non est liberatus Israel. Chaldaeus, Hieron.
Haymo, & Lyra intelligunt significari his verbis,
impotentiam Israel ad ferendam captiuitatem: non
poterit, inquit, stare, aut consistere coram Assyrio
in

9

Israelis infi-
pientia.

Israelis in-
firmas.

in contritione hominum affligendorum. Albertus, Rupertus, & Montanus hanc adiiciunt intelligentiam: Ephraim occultat, & negat sua peccata; nani dixit, *cuncti labores mei non inuenient mihi iniquitatem*: sicut insipiens puella, quæ stuprum commissum occultat, & cum dolores parturientis eueniunt, omnia perdit, etiam honorem, & famam: hoc est, nunc non stabit in contritione filiorum. nam tanta erit partus, & doloris acerbitas, ut eum ferre nequeat, nec iam poterit dissimulare. Sic sanè continget Ephraim, qui modo occultat sua peccata, tunc palam omnibus fient: ut cuique accidit peccatori.

Peccata Israelis pœna detecta.

10
Sensus 1.
De liberatione à captiuitate.

De manu.] Hebr. *De manu inferni liberabo eos, à morte redimam eos*; ut transulere Septuaginta. Hæc verba Hebræi quidam, Theodoretus, & Rufinus de temporali illius populi liberatione intelligunt: quamuis Rufinus de liberatione Ierusalem ab obsidione Sennacherib vult hæc dici; cum hic non de Iudæis, sed de Israelitis in captiuitatem ducendis sermo sit. Promittit ergo Deus se asserturum Israelitas de inferno captiuitatis, & à morte, quam ibi fuissent incursum, & cum Iudæis redeuntibus reducturum. Typicè autem hæc temporalis redemptio significat futuram per Christum redemptionem, & communem à morte resurrectionem; sicut visione Ezechielis cap. 37. osium suscitandorum ad vitam, significabatureductio populi à captiuitate, & typicè communis resurrectio.

Sensus 2.
Enumeratio præteritarum liberationum.

Secundò, Chaldaus accipit illa futura pro præteritis, dicens. *Domum Israel a cæde redemi, & ab exterminio delente erui eos*. hoc est. O quoties Israelitas ab hostium cæde liberaui, quoties ab exterminio erui? & tamen ipsi nihilominus in sua aduersus me impietate, & ingratitude perseverant; quamobrem ego eos enecabo.

Sensus 3.
Sub conditione pollicetur liberationem.

Tertiò, Tigurina, & Isidorus præterito efferunt subintellecta conditione. *De manu Seol inferni, aut sepulchri eriperam eos, de morte liberarem eos*; quasi dicat. Si resipuissent, non permetterem, ut inferno captiuitatis, mortique traderentur: nunc autem ero eis crudelior quibuscumque pestibus, absque vlla pœnitudo, & commiseratione. Vel, *essem mortes tue, ô mors, & excisio tua, ô sepulchrum*: sed pœnitudo abscondita est ab oculis meis, id est, nunc non eruiam eos; sed postea, nempe in communi resurrectione, ut ait Paulus 1. ad Cor. 15. 54. quamuis Isidorus putat Paulum ad hæc verba alluisse. Hic sensus pendet ex sensu præcedentium verborum. Si sapiens fuisset Ephraim, non staret in ea contritione dolorum parturientis, quos sum ei comminatus; nam de faucibus inferni, & mortis liberarem eum; mortem eius interficerem, infernum destruerem: at contrà eueniet, quia non vult resipiscere.

Sensus 4.
De Christo eruenta patres à limbo. Euseb. Hieron.

Quartò, Eusebius lib. 4. de Demonstrat. Euang. c. 12. & Hebræi, quos referunt Lyra, & Galatinus lib. 8. contra Iudæos cap. 21. Hieronym. Haymo, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Montan. & Rob. de Christo intelligunt hæc verba: qui sua morte animas credentium à limbo liberauit, & corpora ex morte, suscitans ea. Afferunt Lyra, & Galatinus Glossam R. Moysi Hadarsan in 24. Gen. ut quidem refert Galatinus; vel R. Iosue filij Leui, ut Lyra; ita dicentis. Ibat mecum Messias filius David, quousque perueni ad portas gehennæ; cumque viderent captiui, qui in gehenna erant, lumen Messias, gauisi sunt eum recipere, dicentes. Hic educet nos de his tenebris, sicut dictum est Hoseæ 13. *De manu inferni redimam eos, de morte liberabo eos*, &c. Sed in fine capituli expendemus sensum literalem horum verborum, quoniam habendus.

11
Ero mors tua.] Hebr. *Ero pestes tua mors, ero morsus tuus Seol inferne*. Nomen דבר si sic scribatur דבר

A *Dauar, verbum, seu sermonem* significat, & idèd Aquila, & Quinta editio hic verterunt, *ubi sermones tui*; significat & causam qua agitur in iudicio; unde LXX. verterunt, *ubi est causa tua, ô mors*? Si verò legatur דבר Deuer, significat mortem, aut pestem, & idèd Symmachus dixit, *Ero plaga tua, ô mors, & alij, ero pestes tue, ô mors*. Nomen deinde דבר Keteb genus est infirmitatis repente interimentis, pestis, aut excisio, ut ait David Kimhi. morsum vertit Vulgatus. Symmachus occursum; Theodotiò, & Quinta editio, plagam, & conclusionem. LXX. verò aculeum. & quia dictio דבר chi, ut supra notauimus, num. 8. significat & ubi, & ero, interpretes diuersimodè accipiunt; aut, *ero pestis tua ô mors, ero excisio tua inferne?* aut *ubi pestis tua ô mors? ubi excisio tua inferne?* Nomine verò mortis, & Seol videtur significari dominium, aut regnum mortis, & inferni, quo subiugati tenentur homines mortui detrusi in infernum. de quo diximus super 1. cap. Sapientia. His ita positis ad sensus accedamus.

Ratio verborum.

Regnum mortis & inferni quod.

Primò: Theodoretus explicat de liberatione à captiuitate Iudæorum, de qua eripiens Deus, quasi triumphas, dicat. Vbi est causa tua, ô mors, ubi aculeus tuus, inferne? Decidisti à causa, aculeus tuus fractus est; captiuos dedisti liberos.

Sensus 1.

Secundò: Chaldaus ad iram Dei refert. Mox, ait, erit verbum meum contra eos in necem, & verbum meum ad disperdendum. Ad quem sensum Isidorus vertit: *Ero pestes tue ad mortem, ero excidium tuum ad sepulchrum*. hoc est, at nunc ero crudelior eis, quibuscumque pestibus absque vlla pœnitudo. Vel, at nunc interficerem, aut exterminarem eos usque ad internecionem. O mortui captiui, ô sepulti, ego magis vos ibi affligam.

Sensus 2.

Tertiò: legunt alij: *essem mortes tue, ô mors, & excisio tua, ô sepulchrum*. Hoc est, liberarem vos à captiuitate, eriperem de afflictione, qua ibi affligemini, si resipisceretis.

Sensus 3.

Quartò: Augustinus Sermo. 237. de tempore, & Gregorius ex eo lib. 12. Moral. cap. 8. & Homil. 22. in Euangelia. Anselmus, Haymo, ac Rupertus de descensu Christi ad inferos exponunt. Augustinus quidem. Quod occidimus, inquit, facimus, ut penitus non sit: quod autem mordemus, partim distrahimus, partim relinquimus. Quia ergo in electis suis funditus Dominus occidit mortem, mors mortis extitit: quia verò ex inferno partem abstulit, partem reliquit, momordit infernum. Rupertus verò sic. libera eos à morte. Sed quomodo id fiet? mordebis me, ô inferne, & ut hamum deuorabis: sed postea hamo diuinitatis meæ dirumpam ventrem tuum, & exibo; ac simul mecum exhibunt patres; & adducit illud Iob. 40. *an extrahere poteris Leuiathan hamo?* Prior sensus Augustini magis conuenit Hebræo. *ero morsus, seu excisio tua*. id est, excindam te, ô inferne.

Sensus 4.
De descensu ad inferos. August. Gregor.

Quintò: Eusebius lib. 4. Demonstrat. Euang. c. 12. Hieronym. Haymo, Albertus, Lyra, Vatab. & Montanus intelligunt de Christo, qui sua morte gloriam de morte reportauit, & momordit infernum, dum seipsum, & patres secum resurgentes à faucibus inferni eripuit, & ad vitam immortalem reuocauit. Nam ad hunc sensum adduxit hæc verba Paulus, loquens 1. ad Cor. 15. de generali resurrectione ad vitam immortalem; quando idem Christus, qui seipsum mortuum, & patres secum suscitauit, omnes est suscitaturus, & acturus triumphum de morte; quia desinet esse mors, & de inferno; quia nulli iam erit paratus, nec poterit aliquem vltius deuorare.

Sensus 5.
De resurrectione. Eusebius. Hieron.

Consolatio.] *Consolatio abscondet se ab oculis meis*. Chaldaus exponit, ego omnem auferam illis consolationem, amouendo maiestatem meam ab eis. Theodoretus de captiuis Israelitis intelligit. Ita, inquit,

12
Sensus 1.

Sensus 2.

omnem spem libertatis abiicient, cum pressi captiuitate tenebuntur, fratribus à fratribus hinc inde separatis, vt si qua consolatio futura est, abstrusa sit, & abscondita ab oculis suis. Et in Typo; cum omnes moriantur, & fratres à fratribus separentur, nulla videtur restare consolatio viuentibus, nam resurrectionis future, consolatio in præsens abscondita est. Tertio: Hieronymus, & Haymo hoc modo explicant. Non possum, ait Propheta, me consolari, cum omnes homines videam ad mortem rapi; & ad inferos descendere: ipse enim infernus charissimos quosque diuidit, & à se inuicem separat; sed facta promissione me consolor. Quarto: Albertus, & Lyra tamquam vocem resurgētium in die iudicij exponunt. Interim, aiunt, dum quam sortem simus habituri cognoscimus, vtrum inter hædos; an inter oues, num ad dexteram vel sinistram collocandi, non est vlla nobis consolatio, donec ipse Christus inter fratres diuidat, & reddat vnicuique iuxta opera sua.

Sensus 5. David tamen Kimhi, Vatab. Monta. & Rob. cum aliis nomen *נחם* *noham*, pœnitudo, seu commiseratio vertunt. Nam & verbum à Vulgato 1. Reg. 15. 35. ita vertitur, *Dominum pœnitebat quod constitisset eum Regem super Israel.* & nomen Hoseæ 11. 8. *pariter conturbata est pœnitudo mea.* & est sensus illorum auctorum Vat. Monta. & Rob. Pœnitudo abscondet se ab oculis meis; numquam in conspectum meum veniet pœnitentia; non mutabo sententiam huius, quod hætenus promisi boni. *Sine pœnitentia enim sunt dona Dei.* At David Kimhi, & Isidorus sic exponunt. Non me pœnitebit mali, quod vobis illaturus sum, vt sæpe hætenus pœnituit, nulla pœnitudine, aut commiseratione motus reuocabo sententiam captiuitatis inferendæ, vt alias sæpe misertus sum: nulla mihi patet consolatio, qua vos consolet, iuxta Vulgati lectionem.

13 Quia ipse.] Hebr. *Quia ipse inter germina*, seu inter fratres crescet, aut multiplicabit se, aut amplificabit. *פָּרָד* Phara enim eam habet significationem; cum *פָּרָד* Phara sit diuidere, vt acceperunt LXX. & Vulgatus. in qua significatione verbum assumptum Theodoretus explicat: quia ipse infernus captiuitatis inter fratres diuidet; hos ab illis separando. Hieronymus vero, Haymo, Albertus, ipse infernus inter fratres diuidet, tristissimam faciendo separationem, dum vnus assumetur, alter relinquetur. At Lyra. Quia ipse, inquit. Christus inter fratres, hoc est, homines diuidet, hos à dextris, illos à sinistris collocando.

Sensus 2. De Christi multiplicatione. At qui in altera significatione accipiunt, de Christo explicant. quia ipse inter fratres Israël, & Iuda sese per fidem, & charitatem multiplicabit. aut vt Vat. & Rob. ipse Christus inter fideles multiplicabit sese, & crescet in finem mundi per fidem, & charitatem, id est, postquam se multiplicauerit, tunc veniet ventus vrens.

Sensus 3. De Ephraim. Ceteri exponunt de tribu Ephraim, quæ sæpe nominatur à Propheta. Sic Chaldaus. Quia ipsi cum vocati sint filij inter fratres, multiplicauerunt opera sua corrupta: ideo adducam regem fortem. Isidorus: quia ipse inter fratres fructum faciebat; acceperat olim Ephraim à Iacob benedictionem, vt cresceret, & faceret fructum inter fratres suos: durauitque benedictio illa, dum in mandatis Domini ambulauit. Vbi verò à Domino recessit, adduxit ventum orientem, regem Assyriorum. Similiter exponit Pagnin. Licet ipse inter fratres creuerit, veniet tamen Assyrius vt orientalis ventus vehementissimus. Adde Montanum sic dicentem. Quia ipse superbia, & elatione elatus inter fratres suos diuortium fecerat; quos confirmata potius concordia, & pace seruare oportuerat, ideo adducet Dominus ventum Assur. Demum David Kimhi sic ait: Quādiu ipse Ephraim non faciebat vitulos, inter

A fratres multiplicabatur, amplificabatur, & fortificabatur in dies, iuxta benedictionem, qua illum Iacob benedixit, Gen. 48. 26. *benedictiones patris tui confortatae sunt.* Itaque allusum est ad nomen Ephraim, quod est multiplex, aut frugifer; ipse inter fratres crescet, aut multiplicabit se; aut faciet fructum.

Adducet.] Hieronymus hic, & in epistol. 3. ad Heliodorum, Cyrillus, & Haymo, suppositum verbi, *adducet*, faciunt Deum patrem. Deus, inquiunt, pater adducet Christum, qui instar venti vrentis, flantis de deserto, hoc est, de ventre B. Virginis ascendens, siccabit peccata, quæ sunt venæ mortis, & fontem, ipsam mortem desolabit: nam per peccata tamquam per riuulos, & venas venimus in fontem mortis: itaque siccabit, & desolabit fontem cum venis; vel venas inferni vocat peccata, & mortem fontem inferni. & diripiet omnia vasa desiderabilia; nempe animas iustorum, quas tamquam thesaurum infernus, seu limbus conseruabat. Lyra, Vatab. & Rob. explicant de mundi postrema adustione. Nam cum Christus veniet diuisurus inter fratres, adducet ventum vrentem, ignem videlicet concremantem; & siccabit venam, & fontem, & omnia quæque mundi peccata. Sed Chaldaus, Theodoretus, Albertus, Pagnin. Montan. & Isidorus de rege vastatore intelligunt, nō Cyro, vt putat Theodoretus, sed Assyrio; vt alij melius. Adducet Dominus ventum vehementissimum regem Assyriorum, qui omnem terram Israel diripiet, venas opum, fontemque siccabit, & omnia quæque preciosa prædabitur: nam destruet domos thesaurorum, & ciuitatem metropolim Samariam, cellaria, & quicquid est desiderabile.

Quæstio huic loco subiicienda meritò est, de vniuersa hucusque explicata sententia extrema, quem nempe habeat sensum literalem? Sententia est huiusmodi. *Colligata est iniquitas Ephraim: absconditum peccatum eius. Dolores parturientis venient eis. Ipse filius non sapiens: nunc enim non stabit in contritione filiorum. De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos. Ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne. Consolatio abscondita est ab oculis meis. Quia ipse inter fratres diuidet. Adducet vrentem ventum Dominus, &c.* est autem dubitatio de duobus sensibus supra à nobis adductis. Prior est de Israelitarum à captiuitate adducenda ereptione; Posterior, de resurrectione omnium generali. Ratio dubitandi est, quia Paulus in priori Corinth. epistola cap. 15. v. 54. loquens de generali, & communi resurrectione hæc verba citat, dicens. *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est. Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua, ubi est mors stimulus tuus? stimulus autem mortis peccatum est.* Deinde quod eadem ratio sit Christi, & sanctorum cum ipso; & omnium quoque ad extremum diem resurgentium, rectè applicatur hoc testimonium Christo descendenti ad inferos, & inde ascendenti, ac resurgenti cum triumpho, ac dicenti; *ubi est mors, victoria tua, ubi est mors, stimulus tuus?*

Verum in primis dicimus hanc vniuersam sententiam propriè, & ad literam de Israelitis captiuandis esse accipiendam, vt accipere auctores iam citati. & probatur, quia sensus literalis ille est, quem præbent verba omnia, & singula, primò. at nullum est verbum, quod primò non inducat prædictum sensum, ille erit ergo sensus literalis. Deinde quia coheret antecedentibus & sequentibus de Israelitis, explicatus. Assumpta propositio ipso literè cōtextu fiet manifesta. Ego, ait Deus, apud me reseruo iniquitatem Ephraim, vt puniam captiuitate, in qua dolores perferet, similes parturientis. Sed aded est stolidus vt non curet resipiscere, quo caueat ne longo tempore permaneat in captiuitate, vt malè est fatui, qui cum non egreditur ex vteri

14
De Christo
peccata de-
lente.
Sensus 1.

Sensus 2.
De Christo
vrente om-
nia in fine
mundi.
Sensus 3.
De Assyrio
vastatore.

Quæstio de
sensu litera-
li.

Ratio 1. du-
bij.

Ratio 2.

Verior sen-
tentia.

Sensus verus.

vetri angustis parturientis conteritur, ac confringitur: ego sane si sapuissent, è tenebroso illo inferno redemissem eos, ex illa morte eripuisssem, mortem illam interemissem, illum infernum excidissem. Verum nullam consolandi rationem offert mihi pertinax improbitas Ephraim. Quia igitur ipse fuit, qui diuortium fecit inter fratres Iudam, & Israel, & discordiam seuit in religione; veniet quasi ventus Assyrus, & gentem cum bonis diripiet. Vel & hoc modo. Alioqui si sapuerint, etiam si in infernum detrusi fuerint, ego redimam eos; si morti traditi, ex eius faucibus eos eripiam: in mortem ipsam irruam, & illam interimam; in ipsum infernum penetrabo, & moribus excindam. Sed pro dolor, quia nulla eiusmodi voluptate afficiet me improbus Ephraim, nullam similem oculi mei aspicient consolationem, à pertinaci Ephraim oblatam. Quia igitur ipse est, qui diuortium fecit inter fratres Iudam, & Israel; & discordiam in cultu Dei seminavit, ipse perferet supplicium captiuitatis, mortis, & inferni. Nam veniet Assur, tamquam ventus vehementissimus, & siccabit omnes opulentiae illius venas, agros, & vbertatem eorum: siccabit quoque fontem eius, metropolim Samariam, unde venæ emanabant in alias ciuitates, diripietque omnia pretiosa eius. Quod si hic sensus totus quadrat optimè verbis, & verba omnia, & singula coherent optimè, & sensui conueniunt: erit igitur hic sensus primus, & literalis horum verborum.

Dicendum rursus est, Paulum adduxisse verba illa dicta seorsim accepta potius in sensu mystico ad insultandum morti, & acclamandum Christo triumphatori; & primum ostendamus non in sensu literali à Paulo adducta. Nam certum est Hoseæ esse sermonem de Ephraim, de quo dixit, sibi reseruat peccatum eius, ut puniret. Quod si saperet, ereptus fuisset ex illa confractioe fatuum, & ex vetri angustis, quas angustias explicat per augmentum, vocans infernum, & mortem, quæ pollicetur se direpturum, & excisurum, si Ephraim eripi voluisset; at quia non vult, qui discordiam seminat, & ipse ait, semouebitur à terra sua per Assyrium. hæc certè non conue-

niunt omnibus hominibus, de quorum morte triumphabit Christus in die iudicii. Præterea verba à Paulo usurpata; *ubi est mors victoria tua, ubi est mors stimulus tuus*: in nostro Propheta verba fuissent Christi dicentis. *ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne. Vel ero stimulus tuus inferne*; at Christus morsus, seu stimulus dici nequit; subiecit enim Paulus; *stimulus autem mortis peccatum est*; Christus autem non fuit peccatum, neque peccator, ut ipse mortem inueheret: aut lege virtute peccati induceretur: *qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*. Præterea non videtur esse sensus primus & literalis. Quia sensus prædictus literalis conditionatus est; Si Ephraim resipuisset, eripuisssem è morte, & ex inferno ipso, at non eripiam; sed Assyrio dabo. At Christus reipsa eripuit ex limbo patres: non tamen omnes eripiet è faucibus mortis, & inferni, sed iustos; cum tamen in Hosea promittat se totum Israël è captiuitate erepturum; quem tamen neque è limbo eripuit, neque ex inferno, neque ex morte, cum omnes illi idololatæ fuerint, & idè traditi Assyrio. Vel ostendat qui velit, & sciterit occasionem bonam, qua ductus Hoseas, vel Dominus per eum, agens de captiuitate Ephraim, illa verba intersuerit. *Ero mors tua o mors*, de educatione è limbo, aut de resurrectione, vel triumpho Christi. Sequitur ergo Paulum ea verba suæ acclamationi in mortem, in mystico potius, quam in sensu literali attulisse. Cum enim ex Isaia 25.8. in sensu literali adduxisset illa verba; *præcipitabit mortem in finem*, vel absorbebit mortem ad victoriam, quæ ille tamquam iam impleta extulit: *Tunc fiet quod scriptum est, absorpta est mors in victoriam*. Sequentia verba, *ubi est mors victoria tua, ubi est mors stimulus tuus*: ipse ut alacer acclamator Christi triumphatoris, insequens victam mortem, ex hoc loco usurpauit verba Hoseæ, dicens, cum omnes resurgent nusquam apparebit mors, cum peccatum nusquam sit appariturum, sed dicetur ei: *ubi est mors victoria tua?* vel causa tua, pro, decidisti à causa tua, & victa es mors, confractus est aculeus tuus o inferne, quod est peccatum. Alludit ergo Paulus ad hæc verba.

Verba Pauli non conueniunt Christo.

De Christo est sensus mysticus.

Sensus verus.

Paulus in quo sensu usurpauit verba Hoseæ.

HOSEÆ PROPHETÆ

CAPVT XIII.

PARAPHRASIS.

1 **P**REAT Samaria, quoniam
2 ad amaritudinem concitauit Deum suum: in gladio pereant, 3 paruuli eorum elidantur, & fætæ eius discendantur. || Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum: quoniam corruisti in iniquitate tua. || Tollite vobiscum verba, & conuertimini ad Dominum: & dicite ei: omnem aufer iniquitatem, 4 accipe bonum, & reddemus vitulos labiorum nostrorum. || Assur non saluabit nos, 5 super equum non ascendemus; nec dicemus ultra: dii nostri opera manuum nostrarum: 6 quia eius, qui in te est, misereberis pupilli. 7 || Sanabo cōtritiones eorum, diligam eos spontaneè: quia auersus est furor meus ab eis. 8 || Ero quasi ros; Israel germinabit sicut lilium, & erumpet radix eius ut Libani. || Ibunt rami eius, & erit quasi

1 **P**eribit Samaria, quia prima omnium suis peccatis 2 ad iracundiam concitauit Deum suum. Gladio Assyriorum peribunt ciues eius, 3 paruuli lapidibus allidentur, & hostes eximent fætus è scisso ventre grauidarum. Sed ne desperetis Israelitæ, conuertimini ad Dominum Deum vestrum, vestra licet corrueritis iniquitate, & in tot propterea incideritis calamitates. Tollite vobiscum verba precum, & confessionis peccatorum, quæ internam animi conuersionem ad Dominum manifestent, dicite quæ ei: omnem aufer iniquitatem, 4 & accipe, quod damus, te largiente, bonum: pro vitulis enim offeremus laudes, gratiarum actiones, & confessiones labiorum nostrorum, dicentes: iam deinceps neque in Assyriis spem nostram collocabimus, 5 neque in equis: neque ultra inuocabimus, uti deos, opera manuum nostrarum: quia tu solus es, 6 qui soles misceri pupilli tui populi; qui ab aliis derelictus

relictus in te vno omnem suam spem sitam habet, (& Dominus respondebit) ⁷ ego sanabo vulnera peccatorum vestrorum; diligam vos spontaneè, mitigato furore, quo vobis sum auersus, ⁸ ero quasi ros Israeli, meam ei gratiam impertiens; & germinabit sicut lilium, & mittet radices suas ita profundas, ut arbores Libani. ⁹ Diffundent sese huc illic rami eius, & gloria pulchritudinis eius erit sicut oliua fructifera, ¹⁰ & odor eius, ut odor Libani ex thuris copia exhalatus. ¹¹ Conuertimini quidem, & sedebitis sub umbra mea, ¹² viuetis pane corporis mei; germinabitis quasi vinea, ¹³ & memoria vestra omnibus erit suauissima, sicut vinum Libani. Tunc ¹⁴ ô Israel tot affectus beneficiis, dices. Quid mihi ultra cum idolis? ego vobis petita concedam, & recta manu ducam via, & efficiam vos speciosos, ¹⁵ ut virentem abietem, & me largiente, non sine fructu copiosissimo. ¹⁶ Quis erit tam sapiens, quis tam intelligens, qui intelligat, ac calleat, quam rectè procedat Deus in suis operibus, iustos honorans, multisque afficiens beneficiis: improbos autem, & prauaricatores puniens grauiter, ut merentur?

olina gloria eius, ¹⁰ & odor eius ut Libani. ¹¹ || Conuertentur sedentes in umbra eius: ¹² viuent tritico, & germinabunt quasi vinea: ¹³ memoriale eius sicut vinum Libani. ¹⁴ || Ephraim quid mihi ultra idola? ego exaudiam, & dirigam eum ego ¹⁵ ut abietem virentem: ex me fructus tuus inuentus est. ¹⁶ || Quis sapiens, & intelliget ista? intelligens, & sciet hæc? quia rectæ viæ Domini, & iusti ambulabunt in eis: prauaricatores verò corruent in eis.

A R G V M E N T V M.

OMMINATUR Samariam perituram, quod tamquam regni caput, ceteros ad idololatriam prouocauerit. Allicit Israelitas ad resipiscen-
tiam, & promittit Christi tempus felicissimum, qui peccatis deletis, gratiam copiosissimam sit elargiturus.

C O M M E N T A R I V S.

¹
Ratio sermonis.

Ereat.] In Hebræo futurum est. Desolabitur Samaria, vel disperdetur, ut LXX. legunt, Pagnin. & Vat. sunt qui vertant. Delinquet Samaria, pro deliquit, ut Chaldaeus dixit, peccati rea est Samaria; quod verbum *אשם* asam, sit, reum peragi, noxa obstringi, in culpa esse. Symmachus vertit, agei poenitentiam Samaria. quasi dicat, sui peccati poenam sustinebit Samaria. Vulgatus tamquam imprecatoria verba accepit, quod futurum soleat pro imperatiuo poni, & rursus imperatiuus pro futuro, ut sit hoc loco, percat, pro peribit, ut in Psalmo 68. obscurantur oculi eorum ne videant, pro, obscurabuntur, quod adnotauit inter alios Anacletus Pontifex epistola 2. Ait ergo. Peribit Samaria, & omnium grauissimè affligetur, tamquam princeps malorum omnium; & postrema omnium, ut omnia mala videat, & patiatur.

Anacletus.

²
Rebellio
Deo amara.

Ad amaritudinem.] Hebr. quia rebellauit in Deum suum, propriè, apostatauit contra Deum suum; eius infringendo præcepta. LXX. dixerunt, quia restitit Deo suo; & Tigurina, exacerbat Deum suum. Nam quidnam amarum redderet Deum, alioqui impatibilem, nisi hominis apostasia, & pertinax rebellio? ideo ciues Samariæ gladio cadent, & qui illos imitantur in æternum peribunt.

³
Assyriorum
immanitas.

Paruuli.] Elidantur, Hebr. allidentur. Duo ponit manifestissima signa crudelitatis Assyriorum, infantium elisionem, & gravidarum discisionem. Paruuli eorum, inquit allidentur saxi, parieti, aut muro à militibus: & prægnantes discidentur, ut LXX. Chaldaeus, & Vulgatus verterunt, quæ foetum habebant in ventre ut vocat quoque Virgilius; Ecloga 1.

Virgilius.

Non insueta graues tentabunt pabula fetus. Huius crudelitatis exemplum habemus 4. Reg. 15. 16. vbi Manahen percussit Tapson, interfecitque omnes prægnantes, & scidit eas: cuiusmodi accidisse

A in Samaria ad implendam hanc prophetiam, non est dubitandum.

Accipe bonum.] Bonam nostram confessionem cum poenitentia: aut precationem, quam ex animo fundimus. Vel animum bonum; aut nos iam bonos, ut ait Chaldaeus; aut semotis malis, accipies quæ offeremus bona, ut ait Hieronymus. Et reddemus vitulos labiorum nostrorum. Epexegetis clausule præcedentis: declarat enim bonum, quod offertur Deo. Reddemus, ait, laudes, confessiones, & gratiarum actiones, vice vitulorum sacrificari solitorum: quæ placebunt tibi, plusquam vituli nouelli, cornua producentes, & ungulas. Psalmo 68. Sic explicat Chrysostomus Homil. cū presbyter esset designatus tomo 5. Hierony. Haymo, Albertus, Vatab. Monta. & Rob. cum Paulo Burgense, in 2. additione, qui affert glossam Hebraicam ita dicentem. Reddemus confessionem labiorum nostrorum loco vitulorum. Idipsum exposuit Chaldaeus. & sint eloquia labiorum nostrorum penes te accepta, tamquam boues in beneplacitum super altari tuo. Sunt qui & hoc modo explicent; & reddemus vitulos, quos distinxerunt labia nostra, & vouimus cum essemus in angustia; ut Psal. 20. 3. & voluntate labiorum eius, id est, voluntate, quam labiis expressit, non fraudasti eum. Iob. 23. 12. à mandatis labiorum eius, quæ labiis expressimus, aut vouimus, non recessi.

⁴
Poenitentium
animus.

Vitulus la-
biorum.

Chrysost.

C Super equos] Hoc est, non collocabimus spem nostram in equis Aegyptiorum, te deserto. Dixerat, non ponemus spem in robore Assyriorum, addit modò, nec in celeritate equorum Aegypti, iuxta illud Isa. 31. v. descendentes in Aegyptum ad auxilium in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis. Sic intelligunt Chaldaeus, Hieronym. Cyrillus, Haymo, Albertus, & Montanus. At Theodoretus, Rupertus, Lyra, Vatab. & Rob. in vniuersum exponunt. Non confidemus equis vndecumque adductis, sine Deo, quasi sine illis saluari non possimus. Tertio, sunt quibus videatur idcirco dictum ab Hosea, super equos non ascen-

⁵
Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Iudæis pro-
hibiti equi.
Ioseph.
Philo.
Basil.
Hieron.
Procopius.

ascendemus, quod Iudæis id esset prohibitum, ut agnos-
cunt huiusmodi præceptum Iosephus lib. 4. Antiq. c.
8. Philo lib. de Agricultura; & in illa Isaia verba, &
repleta est terra eius equis, asserunt Basilus, Hieronym.
Procopius; & iterum Hieronym. super Psalmi 75. ver-
ba illa, Dormitauerunt qui ascenderunt equos. Con-
tinetur autem hoc præceptum in cap. 17. Deuter.
v. 16. illis verbis. Cumque fuerit constitutus, non multi-
plicabit sibi equos, nec reducet populum in Ægyptum,
equitatus numero subleuatus; præsertim cum Dominus præ-
ceperit vobis, ut nequaquam amplius per eandem viam re-
uertamini. Quæ verba sic habent ex Hebræo, ita dum-
taxat quod non multiplicabit sibi equos, & non reducet po-
pulum in Ægyptum ad comparandum numerosum equum.
& Iehouah dixit vobis. Non addetis ut reuertatis per viam
istam ultra. Chaldæus quoque ita exposuit. Verumta-
men non multiplicet sibi equos: & Dominus dixit vobis,
non reuertamini per viam istam amplius. Philo deinceps
sic ait. Pulcherrime legislator inter præcepta docet, ne prin-
ceps eligatur equorum alior. Dicit enim sic. Non poteris
constituere supra te hominem exterum, quia frater tuus non
est. propterea non multiplicabit sibi ipsi equitatum, nec auer-
tet in Ægyptum populum. & subdit. Quandoquidem ne-
cessum est, ut qui equitatu pollet, eumque auget, viam que
in Ægyptum fert, ut Vates inquit, ingrediatur. Ex Ægy-
pto enim ducebantur equi in Palestinam præstantes,
nam 2. Paral. 1. 16. Adducebantur regi Salomoni equi de
Ægypto, & de Coa, à negociatoribus regis, qui ibant, &
emebant quadrigam equorum sexcentis argenteis, & equum
centum quinquaginta. Et habui mille quadringeneos cur-
rus, & duodecim milia equitum. Erat igitur regi prohi-
bitum equos sibi comparare, ne ea occasione popu-
lum cogeret redire in Ægyptum ad coëmédos equos,
ne sic mores Ægyptios imbererent. & hoc est quod
ait Propheta; super equos non ascendemus; & implicite,
non redibimus in Ægyptum. vide quanti fecerit Deus
ad salutem populi occasionem equorum emendorum
remouere.

Quia eius.] Hebr. quod in te misericordiam conse-
quetur pupillus. hoc est, nos, qui hactenus fuimus abs-
que patre, nullum aliud habemus refugium, nisi in te,
cuius est destitutos, & infirmos quosque tueri,
tuæ curæ derelictos, ut Psalm. 9. Tibi derelictus est pau-
per, orphano tu eris adiutor. Itaque se intelligunt; popu-
lum Israel, nomine pupilli, qui Dei filius erat, ut dixit
ipse Exod. 4. filius meus primogenitus Israel. sic intelli-
gunt Hieronym. Cyrillus, & ceteri omnes. Chaldæus
solus putat memorari beneficium patribus collatum
in Ægypto. Quia tu, inquit, misertus es populum no-
strorum, qui fuerunt in Ægypto, instar pupillorum.

Sanabo contritione.] Hebr. rebellionem eorum, si
ita fecerint ut ego monui, aut Propheta, Dei nomine.
De tēpore Christi hæc cōmuniter accipiunt, Hiero-
nymus, Cyrillus, Theodoretus, Haymo, Rupertus,
Lyra, & Montanus. De liberatione Iudæorum à ca-
ptiuitate per Cyrum accipit Rufinus. Alij, ut refert
Lyra, de reductione populi per Ezechiam.

Ero sicut ros.] Efficiam in Israele, quod solet fa-
cere in herbis ros, mea gratia, ac donis eum irrorans; ut
explicant Hieronym. Theodoretus, Haymo, Albert.
Vatab. & Monta. Sed Rupertus, & Lyra intelligunt
promitti Dei verbum in vterum descendens virginis,
eumque fecundans, ut ros terram. Quod & Hebræo-
rum sensere magistri, ut refert Galatinus lib. 3. contra
Iudæos c. 17. & lib. 9. c. 11. Nam & Jonathan Chal-
dæus sic exposuit. Erit verbum velut ros Israeli. & su-
per titulum Psalmi 44. victori super liliis, dicitur in Mi-
dras Tillim, quod tunc veniet redemptor, de quo dicitur
Hosea 14. ero ros Israeli, cum florebit sicut lilium. ac de eo-
dem accipiunt illud Psalm. 109. de matrice aurora, vel
ex aurora tibi ros natiuitatis tue. Hoc est, ut ait R. Isaac,

Antequam crearetur vulua genitricis tuæ; prophetata
est natiuitas tua: hinc Isaia 45. petebatur, *Rorate cali-
desuper, & nubes pluant iustum. Germinabit sicut lilium,*
quo nulla herba magis crescit, & multiplicatur odore,
& colore virens, ut præter suaueolentiam, admiratio-
nem concitet eius splendor, ait Theodoretus. & erum-
pet radix eius, vel iaciet radices ut arbores Libani, ut Hie-
ronymus explicat cum aliis.

Ibunt rami eius.] Hebr. ibunt virgulta eius, vel
propagabunt aut diffundent sese rami eius. quod sic Chal-
dæus explicat. *Israelita accrescent filiis, ac filibus.* Mon-
tanus melius de filiis Ecclesiæ declarat, qui parem cum
patribus dignitatem erāt habituri; iuxta illud Ioelis 2.
*Ecce dies venient, dicit Dominus, & effundam de spiritu
meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, &
filia vestra.* &c.

Et odor eius ut Libani.] In Hebræo duo nomi-
na sunt, quæ licet Vulgatus commisceat, apud alios
tamen interpretes diuersa significant. *לבנה lebonah*
significat thus & *לבנון lebanon* significat montem Liba-
num, à thure dictum; quod thure copiosus sit, estque
omni genere arborum tam syluestrium, quam sata-
rum, & herbarum odoriferarum refertus, ut ex Scri-
ptura facile est exempla desumere. Atque huic com-
parat Propheta odorem efflatum ex Israëlitis fideli-
bus. Est & Libanus, seu saltus Libani prope Ierusalē,
vbi ædificauit Salomon domum magnificam, 3. Reg.
7. 2. cuius omnis supellex erat ex auro: de quo quidam
accipiunt illud Cantic. 4. *Veni de Libano*, vbi hortum
consecuerat Salomon, Cantic. 4. & vineam præstantis-
simam, Cantic. 8. & Ecclesiastes 2. 4. ait, *ædificavi mi-
hi domos, & plantavi vineas, feci hortos, & pomaria, &
consecui ea cuncti generis arboribus, & extruxi mihi pisci-
nas aquarum, ut irrigarem syluam lignorum germinantiū;*
& fortasse de hoc loquitur Hoseas cum dicit, *odor eius,*
ut Libani, aut vinum Libani. Chaldæus contrahit odo-
rem Libani, ad odorem thuris, cum ait, *odor eius sicut
odor incensi aromatum.*

Conuertentur.] Ut sedeant sub vmbra Christi.
ita Chaldæus; congregabuntur, ait, de medio captiui-
tatis suæ, habitabunt in vmbra Christi sui. Hieron.
Haymo, Rupertus, Lyra, & omnes. Montanus pro-
nomen, eius, refert ad Libanum, quasi dicat; conuerten-
tur, & semper manebunt sub vmbra Libani, in eo sta-
tu felicissimo, quo perfruantur continuo odore Liba-
ni. Verius videtur referre ipsum populum; nam pro-
nomina præcedentia eum quoque referunt; ut sit sen-
sus: qui considerare voluerint sub vmbra eiusmodi po-
puli fidelis, qui ei voluerint adherere; suæ priori vitæ
valedicent, & Christo sese coniungent. Sunt qui ex-
ponent, conuertentur, vel reuertentur in terram suam;
aut conquiescent, aut ocio fruuntur sub vmbra eius
terræ suæ.

Viuent tritico.] Hoc est, vbertate bonorum spi-
ritualium, tritici abundantia significatorum, & verbi
Dei, ut intelligunt Hieronym. Theodoretus, Haymo,
Albertus, Montanus cum Chaldæo. Vat. & Rob. sic ver-
tunt, *uiuificabunt seipsos, ut triticum viuificat hominem.*
perferent, ait Vatab. fortissimas afflictiones; sicut tri-
ticum frigora hyemis, quibus pulchrius redditur, &
copiosius. Sed Haymo, Albertus, Lyra, & Isidor. de
pane Eucharistico, corpore Christi, id explicant. quod
indicant sua versione LXX. dicentes, *viuent, & ine-
briabuntur, aut confortabuntur frumento.* & verba
Hebræa habent; *reuiuifcent frumento.* confirmat
David Kimhi, qui ita hic loquitur; ut refert Genebr. in
Notis Chronicis, in sexta ætate. *Nonnulli, inquit,*
*nostrorum exponunt, quod mutatio natura erit in tritico
futuris redemptoris Christi temporibus.* & statim, & sane
magistri nostri pio memoria meminerunt cuiusdam muta-
tionis nature, quæ futura sit in tritico.

9
Fideliū mul-
tiplicatio.

10
Odor fide-
lium thuri
comparatus.

Saltus Liba-
ni.

11
Vmbra Chri-
sti.

12
De Eucha-
ristia.

13 **Memoriale eius.**] Hebr. זִכְרוֹ *memoria eius*, seu fama virtutis, ut Libani vinum; Odor eius, vertūt re-
 De memoria fidelium, & fama. cētiore, per metaphoram, quod idem sit fama, & odor bonus; quem vino Libani comparat, hoc est, vino misto, & thymiamate condito, quod in templo offertur, ut Chaldaeus, Hieronym. Haymo, qui nomine Libani templum accipiunt, quod ē cedris Libani esset confectum; vel quod ē vitibus Libani expressum suauissimē redolebat, ut Lyra vult, & Monta. ita sanē memoria fidelium vndiquaque diffunderetur, ut Ecclesiastici 49. *memoria Iosia fuit in compositione odoris.*

14 **Ephraim.**] Hebr. *Ephraim tunc dicit: Quid mihi ultra idola?* sic Chaldaeus, *Dicent domus Israel, quid ad nos ultra seruire idolis?* Sic Lyra, Pagni. & Vatab. cum tantas promissiones, & beneficia audierit sibi promissa, dicit, quid ad me iam de idolis? Hierony. Haymo, & Albertus aliter exponunt. Quid mihi, o Ephraim, ultra opponis idola? ea dimitte, simulachra contemne. Montan. o Ephraim, ait, quid pluribus iam mihi de idolis agendum, quod non cumulatē dixerim, & egerim? ego sane dixi, quicquid tibi dicendum erat, teque direxi. LXX. transtulerunt: *Ephraim quid ei ultra, & idolis*, quasi dicāt, his idolis? nihil certē. Ego exaudiam, & dirigam, seu respiciam eum.

15 **Et abietem virentem.**] Ego recta eos dirigam, & spaciosos reddā, ut virentem abietem. Chaldaeus, Hieronym. Haymo, Rupertus, & Lyra similitudinem ex abiete sumptam ad populum referunt, quem Deus se facturum pollicetur similem virēti abieti; quā quia infructifera est, adiecit, *ex me fructus tuus inuentus est*, hoc est, ego faciam ut sis speciosus sicut abies virens; & ulterius, ut fructus proferas, 'quos abies proferte non solet. Septuaginta referunt ad Deum, dum vertunt. *Ego sicut iuniperus condensa, ex me fructus tuus in-*

A uentus est. Tum etiam Pagni. Vat. & Montan. dum legunt. *Ego ero eis ut abies*, aut *buxus virens*. iuxta quam lectionem erit sensus quoque Hieronymi. Ego me illis praeabo, ut abietem virentem, quā eis praebeat umbram. qua ratione possumus, & Vulgati lectionem huic sensui accommodare. Ego ut virentem abietem me illis praeabo, & si quem fructum ediderint, à me id habebunt. Sed cum fructum polliceatur ab ipso populo proferendum, tamquam ex abiete, verius illi applicatur abietis, infructiferæ licet, similitudo.

Quis sapiens?] Hanc interrogationem addi putant Hieronym. Theodoretus, Rupertus, Albertus, & alij. ad ostendendam totius prophetiae difficultatem; quā eadem est, & totius lectionis Scripturarum, ut intelligit Hieronymus; quā improbis, & velamen habentibus, iter rectum non praebeat; iis autem, qui dicunt cum Dauide Psalmo 118. v. 18. *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua*, Christum Iesum manifestant. Verum Theodoretus, Haymo, Lyra, & Montanus, hæc verba putant adiecta ad demonstrandam difficultatem intelligendi vias Domini; de quibus subiicit Propheta: *Quia recta via Domini, & iusti ambulabunt in eis: prauaricatores verò corruent in eis.* Sunt igitur viæ Domini legis Dei obseruantia; per quam probi rectē, & hilares incedunt: at improbi difficillimē; & propterea hi ignari sunt, & insipientes: illi sapientes, ac intelligentes. ille etenim in Scriptura sapiens est, qui per vias Domini incedit, eiusque seruat mandata, per quæ deducitur ad vitam Christum imitando, qui *via est, & vita*. quam utinam præstet ipse nobis, qui cum patre regnat, & Spiritu sancto in secula sempiterna, Amen. Matriti Nonis Octobris anni 1585.

16
Difficultas
Scripturae.

Difficultas
obseruantie
legis Dei.

Sapiens quis.

COMMEN

COMMENTARIORVM IN IOELIS PROPHETIAS

Liber Secundus.

P R Æ F A T I O.

SANCTISSIMVS Propheta suorum gentilium sortem miseratus, quo eos ad bonam frugem reducat, multa obiicit & mala, & bona; denunciat captiuitatem Babylonicam, & mala, quæ eam comitantur; consolatur liberatione post LXX. annos, Christi aduentu, & Spiritus sancti illapsu, prædicit prodigia extremum iudicij diem præeuntia; illudque sub allegoria hostium plebis suæ describit, in quo ulturus Deus sit iniurias illatas electis suis, quos in cælestem patriam introducet, impiis concisis, & in infernum detrusis.

IOELIS PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

PARAPHRASIS.

VERBVM Domini, quod factum est ad Ioël filium Phatuel. || ² Audite hoc senes, & auribus percipite omnes habitatores terræ: si factum est istud in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum? || Super hoc filiis vestris narrate, & filij vestri filiis suis, & filij eorum generationi alteræ. || ³ Residuum erucæ comedit locusta, & residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo. || Expergiscimini ⁴ ebrij, & flete, & ululate omnes, qui bibitis vinum in dulcedine: quoniam periit ab ore vestro. || ⁵ Gens enim ascendit super terram meam, fortis, & innumerabilis: dentes eius, ut dentes leonis: & molares eius ut catuli leonis. || Posuit vineam meam in desertum, & ficum meam decorticauit: nudans spoliauit eam, & proiecit: albi facti sunt rami eius. || Plange quasi virgo accincta sacco super virum pubertatis suæ. || ⁶ Periit sacrificium, & libatio de domo Domini: luxerunt sacerdotes ministri Domini. || Depopulata est regio, luxit humus: quoniam deuastatum est triticum, ⁷ confusum est vinum, elanguit oleum. || Confusi sunt agricolæ; vlulauerunt vinitores super frumento, & hordeo, quia periit messis agri: || Vineam confusa est, & ficus elanguit: malogranatum, & pal-

HUNC sermonem habuit Dominus ad Ioëlem Phatuelis filium, quem populo Iudaorum denunciaret. ² Præstate mihi attentionem vos, qui ad affectam aetatem vixistis, vos quoque reliqui huius terræ habitatores attendite; & vobiscum reputate, an memoria vestra, an patrum vestrorum, quorum narratione nostis, quæ præterierunt, tale quiddam antea malum acciderit, quale hoc est, quod vobis imminet. & cum id experti fueritis, ne committatis ut excidat à memoria; sed de tanto malo ignaros filios instituere, & ut quasi per manus filijs suis tradant, præcipite; ut cognoscant, quàm horrendum sit incidere in manus Domini. ³ Quod reliquerit in regno Iudæ Necao rex Aegypti, qui tamquam eruca corrodet terram Iudæ, ducto in Aegyptum captiuo Ioachaz rege, filio Iosie, & indicta multa centum talentorum argenti, & unius auri per singulos annos: destruet Nabuchodonosor milites, latrunculi Chaldaeorum, Syria, Moab, & Amō, dum locustarum instar disperdent Iudam, & Ioakim filium alterum Iosie, qui relictus fuerit rex pro Ioachaz, miserè disceptent, & interiment: & quod ex horum manibus elapsum supererit, aggredietur idem Nabuchodonosor cum seruis suis, quasi bruchorum impetu vehementi, & auferet secum Babylonem regem Iudæ Ioachin, qui successerit patri suo Ioakim, cum matre, & copiosa alia multitudine; ac cum thesauris domus Domini, ac domus regie. Et

damum, quod ex precedentibus excursionibus fuerit reliquum, idem ipse Nabuchodonosor omnino euerit, dum Sedeciam Iosia filium, qui solus remanserit rex, e medio tollet, & urbem cum templo comburet, & regnum Iuda, quasi rubigo consumet.

⁴ Hisce ingentibus malis attracti euigilate, qui huius vite voluptate temulenti, nihil aliud cogitatis prater illam, & ad saniozem mentem redeantes, deflete calamitatem hanc, & ululate prae dolore vos omnes, qui iocundissimo voluptatum vino potimini; quia certissime à vobis auferetur. Nam exercitus Chaldaeorum copiose instar multitudinis locustarum, inuadet terram meam, robore fortissimus, & infinitus numero, qui gladiis quasi leonum dentibus demetent omnia, & aliis bellicis tormentis, quasi moluribus catulorum contudent. ita plebem meam, quæ mihi chara est, ut vinea, rediget in solitudinem, & eius quæ mihi iocunda est ut ficus, opuncortices corrodet, ut suo virore consumpto, & ramis eius albescentibus areseat, & quasi cortices euulsas proiciat. Plange igitur o Ierusalem sacco induta Dei tui, cui à tua virginitate nupseras, desertionem, ut solet virgo sponsum deflere, quem amisit in pubertate sua. ⁶ Nam sacrificium deerit, deerit libatio in templo Domini, & idcirco lugebunt sacerdotes ministri Domini, non habentes, quo sustententur.

Chaldaeis enim omnia vastantibus, humus solito orbabitur decore, dum frumento priuabitur, vino, & oleo. Vnde agricola ⁷ suffundentur pudore, quod fructus nihil percipiant, vinitores quoque simul ululabunt prae mæstitia, quod neque frumentum, neque hordeum, neque quodpiam aliud grani genus videbunt superesse in agris, quod metant. vinea quoque feracissima fructus non ferent: ficus, malogranatum, palma, & malus, omnes denique alia arbores agri exarescent: & cum ipsis gaudium auferetur, quod ex fructuum earum copia solebat hominibus contingere. Vos vero sacerdotes, quorum est precibus populi depellere calamitates, accingite vos sacco, & plangite, ac ululate, dum altari ministratis, ingredimini templum, & ne noctu quidem saccum exuite ministri Dei mei, quia nemo iam sacrificium offeret, aut libationem in domo Dei vestri. ⁸ Indicite ieiunium ad placandum Deum, ⁹ conuocate Ecclesiam, & ad publicam supplicationem congregate seniores in templo cum reliquis terræ habitatoribus, & clamate ibi ad Dominum, ac dicite. ¹⁰ Abah o tristem diem, & tempus calamitosum, quod Dominus quamcelerrime adducet, ut in eo deuastet omnia potentissimus. Nisi enim resipuerimus, alimenta, quæ ex templi administratione vobis solebant prouenire, ¹¹ vobis inspicientibus, auferentur, & cum illis letitia, & exultatio, quæ ex celebratione festorum vobis contingebat. Quid quod prae fame corruent iumenta, & in stercore suo ¹² computrescent, horrea demolientur, apotheca incuria incolarum collabentur, quod nullum colligent triticum, quod recondat? Quin & bruta animantia sentient hanc calamitatem, nam ingemiscunt omnia, prae herbe penuria, ac bouum armenta mugient, ouiumque greges balatum edent, cum peribunt. Hoc vnum mihi superest suffugium, ut tuam opem cum clamore implorem o Domine; quia Chaldaeorum exercitus ¹³ quasi ignis omnes speciosas arbores, & agrorum herbas consumet. ¹⁴ Sed & bestiae agrestes, ut solet area sicca imbrem sitire, ad te suspicient, ut opem feras, quia fontes aquarum exiccabuntur, & igni arua, in quibus pasci solebant, exurentur.

ma, & malum; & omnia ligna agri aruerunt: quia confusum est gaudium à filiis hominum. Accingite vos, & plangite sacerdotes, ululare ministri altaris: ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei: quoniam interiit de domo Dei vestri sacrificium, & libatio. ⁸ Sanctificate ieiunium, ⁹ vocate cæcum; congregate senes omnes habitatores terræ in domum Dei vestri: & clamate ad Dominum. ¹⁰ A a a diei: quia propè est dies Domini, & quasi vastitas à potente veniet. Numquid non coram oculis ¹¹ vestris alimenta perierunt de domo Dei nostri, letitia, & exultatio? ¹² Computruerunt iumenta in stercore suo, demolita sunt horrea, dissipata sunt apothecæ: quoniam confusum est triticum. Quid ingemuit animal: mugierunt greges armenti? Quia non est pascua eis: sed & greges pecorum disperierunt. Ad te Domine clamabo: quia ¹³ ignis comedit speciosa deserti, & flamma succendit omnia ligna regionis. ¹⁴ Sed & bestia agri, quasi area sitiens imbrem, suspexerunt ad te: quoniam exiccati sunt fontes aquarum, & ignis deuorauit speciosa deserti.

A R G V M E N T V M.

REGNI Iudaici extremam euerfionem, variis hostium excursionibus factam prædicit in vniuersum; deinde variis malis enumeratis, singillatim magnitudinem calamitatis declarat; ac hortatur populum, & præcipue sacerdotes, ut vite mutatione, & precibus ad Deum fusis, illam propulsent.

COMMEN

COMMENTARIUS.

Erbum.] Libri inscriptio his verbis continetur, quæ duo tantum proponit: & libri materiam; & nomen auctoris: materiam, quod quicquid in libro proferatur verbum Domini sit, quod factum

est ad Prophetam; quo auctoritatem dicendis tribuit, & fidem; siquidem cælum, & terra transibunt, at verbum Domini non præteribit; & attentionem conciliat; cum res sit grauissima, & maxime necessaria, quam Dominus loquitur, & inspirat Prophetæ; non humani ingenij, & humanarum ratiocinationum partus, ut sunt plerumque nostrorum concionatorum verba; quibus plerumque, & auctoritatem suis dictis adimunt, & fidem, & risum, aut derisum pro attentione pariunt. Auctor libri est Ioël, qui suo nomine declarato, fidem facit verum esse quod scribit, nec vereri se, suum nomen perscribere, & palam facere, cum vera loquatur. Quod autem addit se filium esse Phatuelis, ad maiorem dictorum certitudinem adiecit, ut distinguatur à plerisque aliis eodem nomine vocatis; & sciatur, quisnam ipse sit, & nemo pseudopropheta simili nomine appellatum auctorem existimet, & fidem adimat, & utilitatem mutationis vitæ, quam ex hoc verbo Domini posset decerpere, si falsum putet. omnino repellat à se, nam hic est omnis fructus certitudinis, ac fidei præstita, ut videatur peccatum. Nec minus aliquid habet Ioël à reliquis, quod non nominetur Propheta: nam cum ad eum verbum dicitur factum, Propheta quoque esse denuntiatur.

Sed contra quos suam Ioel contexat Prophetiam videndum est; cum ipse Propheta nihil in inscriptione de hoc nos docuerit. Hieron. in Epistola 103. ad Paulinum, ita nobis suam mentem aperuit. Ioël filius Phatuel describit terram duodecim tribuum eruca, bruchio, locusta, rubigine vastante corruptam. quibus verbis ostendit in duodecim tribus inuehi Ioëlem. quæ etiam sententia est Theodoret in proemio Ioëlis, R. Salomonis, Lyra, Pauli Burgensis, Remigij, Haymonis, Alberti, & recentiorum Hebræorum, & ceterorum, qui diuerso modo intelligunt primam Ioëlis Prophetiam, quam nos exponemus. Existimant enim Ioëlem prænunciare famem illam, ab Elisæo quoque prædictam, quæ utrumque populum oppressit: vel vastitatem per Assyrios, & Chaldaeos regni Israelis, & Iudæ. Vnde R. Salomon, & Lyra sub Ioram constituunt Ioëlem, sub quo & Elisæus prophetauit.

Verum certius habendum est quod in initio huius capitis, eodem sermone prorsus, quo in Epistola 113. quæ est præfatio in Ioëlem, asserit Hieronymus his verbis. Quomodo in Hosee Propheta sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur vaticinium, quæ vel Samaria, vel Israel sæpe memoratur: sic in Ioël omne quod dicitur, ad tribum Iuda, & ad Ierusalem pertinere credendum est, & nullam omnino Israelis, id est, decem tribuum, in hoc fieri mentionem. Atque Hieronymi sententiæ adhæret Haymo, tum etiam Albertus, verba Hieronymi referens; & illa ex Epistola ad Paulinum, ita legens. describit terram duarum tribuum non duodecim, ut in omnibus codicibus legitur. Hugo quoque, & Dionysius, & ex ipso Prophetæ sermone satis colligitur, ut ex illis verbis cap. 1. v. 9. *perit sacrificium, & Libatio de domo Domini, & luxerunt sacerdotes ministri Domini.* & versu 13. *Accingite vos, & plangite sacerdotes, ululate ministri altaris; ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei, quoniam interit de domo Dei vestri sacrificium, & libatio, &c.* & cap. 2. v. 1. & 15. *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, &c.* & v. 17. *inter vestibulum, & altare plorabunt sacerdotes*

A ministri Domini. & v. 23. & filij Sion exultate, & letamini in Domino Deo vestro. & aliis similibus; quæ & B. Epiphanius in lib. de vita, & interitu Prophetarum induxerunt, ut ita sentiret. Et ex intelligentia, quæ subiiciemus Prophetæ, à prædictis locis diuersa, perspicuum fiet: & ex tempore, quo prophetauit, simul cum Hosea, ut communior fert sententia Clementis Alex. lib. 1. Stromata, Hieronymi, Ruffini, Theodoret in præfatione huius Prophetæ, & Augustini lib. 18. de Ciuit. Dei. cap. 27. vel potius sub Manasse rege, ut habent historia Sedrola, David Kimhi, cum aliis Hebræis, Genebrardus, & Montanus. quare non potuit contra decem tribus prophetare iam destructas. Hieronymus autem in Epistola ad Paulinum ex Hebræorum sententia, quam mox subiiciemus, locutus est.

B Audite.] Exordium continetur his verbis totius prophetiæ: in quo attentionem parat ex admiranda calamitatis, quam prædicit, magnitudine, & grauitate; & ex cognoscendi eam necessitate. Vnde & eos, qui præcesserant in superioribus ætatibus, & præsentis compellat in testes, tam senes, quam iuuenes, ut collatione facta huius calamitatis, cum omnibus præteritis, quas vel sunt experti, vel à maioribus narrantibus acceperunt, iudicent, an grauior aliqua, sæuior, & admirabilior acciderit umquam, & quia utilitatem auditorum querit. suadet ut hoc ingens supplicium filiis suis referant, & ut per eos ad posteros omnes, quasi per manus deducatur, ut alieno periculo edocti, ipsi sibi prospiciant, & Deum timeant nam hæc fuit necessitas huius prophetiæ mandandæ literarum monumentis, aut æternæ posterorum memoriæ, quo sapientiores fiant. quod munus paratum est, ipsos, quos genuerint liberos, propria doctrina sapientiores reddere, non aliis erudiendos commendare: Dei magnalia filiis annunciare, & vtilia documenta tradere; non litteras mouere, facultates malis artibus augere, honores ambire; & huiusmodi similia eos docere. Vera enim doctrina à maioribus accipienda est filiis, ut frequenter nos docet Scriptura, Deutero. 32. 7. *Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: interroga patrem tuum, & annuntiabit tibi: maiores tuos, & dicent tibi.* Exod. 10. 2. & *narras in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Ægyptios, & signa mea fecerim in eis, & scitis quia ego Dominus.* Deutero. 6. 7. *Eruntque verba hæc quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo: & narrabis ea filiis tuis.* & Iob. 8. 8. dicit Baldad Suites. *interroga generationem pristinam, & diligenter inuestiga patrum memoriam, & ipsi docebunt te.* nempe quod Deus peccatum reddet iusti habitaculum. Demum Dauid Psalmo 77. 6. sic concinit. *Quanta mandauit patribus nostris nota facere ea filiis suis: ut cognoscat generatio altera. Filij qui nascentur, & exurgent, & narrabunt filiis suis: ut ponant in Deo spem suam, & non obliuiscantur operum Domini: & mandata eius exquirant.* itaque Dei magnalia, eius insignia beneficia, atque supplicia referenda à parentibus, filiis, non maiorum gesta extollenda, stemmata ostentanda. Atque hæc de libri inscriptione, atque de operis exordio dictum sit. nunc ad opus ipsum accedamus.

C Residuum.] Huius prophetiæ sub allegoria eruce, locustæ, bruchi, & rubiginis segetes vastantium, difficultatem, diuersitas exponendi satis ostendit. Sed ut eius veritatem intelligentiam eliciamus, prius verborum rationem exquiremus. Quatuor nomina Hebræis sunt, quibus Latina non omnino conueniunt. Primum nomen est *gazan*: locustarum genus esse putat Montanus ex communi Hebræorum sententia, sed nocendi ratione ab aliis differens, quod durioribus dentibus valeat, ita ut arbores etiam corrodere possit, à verbo *gazan*, auctore Dauide Kimhi, dicta, quod est *tondere*, quod fruges tondeat, & excidat. Amos 4.

Libri inscriptio.

Auctoritatem conciliat, & attentionem.

Concionatorum verba. Auctor libri.

Ioël Phatuelis filius.

Ioël Prophetæ.

Contra quos loquatur.

Contra tribus.

Ioël quam famem prænunciet.

Certior sententia contra Iudam sermonem institui.

Epiph.

Prophetæ tempus.

Clementis Alex.

August. Sub Manasse.

Attentionem parat.

Utilitatem querit auditorum.

Paratum est filios propriis experimentis instituere ad pietatem.

Maiorum doctrina querenda.

Dei magnalia, non hominum, filiis ostentanda.

Difficultas Prophetiæ.

De eruca.

De Hebræi nominis ratione.

9. de hoc insecti dicitur. Oliueta vestra, & ficeta vestra comedit *הגגזא* *hagga'am*. quo ostenditur non frugibus tantum, sed etiam arboribus solere nocere *gaza*. Verum Septuaginta dum *εμμη*, hoc est, *eruca* vertunt; & Chaldaeus Paraphrastes, qui nomen Hebraicum exposuit Chaldaeo *זבלה* *zabala*, quod *vermem* significat, qui repat, ostendunt certe nomen *gaza* non genus locustarum, sed vermium, qui *eruca* dicuntur, significare; & recte Hieronymum, ceterosque recentiores interpretes *erucam* transulisse. Est autem *eruca*, ut ex Alberto hoc loco colligitur, genus vermis, qui in olerum folia repit, & quod in eis viride, & molle est, abrodit, stipite, venisque relictis intactis, eo quod duræ sint: de eo Columella lib. 11. de re rustica cap. 3. in fine. *Vbi vero, ait, apricis regionibus post pluvias noxia intercesserunt animalia, quæ à nobis appellantur erucæ; Græcè autem εμμη nominantur, vel manu colligi debent; vel matutinis temporibus fructus olerum concui. Sic enim dum adhuc torpent nocturno frigore, si deciderint, non amplius in superiorem partem prorepunt. Tum etiam Isidorus lib. 12. Originum cap. 5. Eruca, ait, frondium vermis, oleribus, vel pampinis inuoluta, ab erodendo dicta; implicat se, nec aduolat, ut locusta, ut huc illucque discurrens semipasta relinquat, sed permanet perituris frugibus, & iardo lapsa, pigrisque moribus uniuersa consumit. Nec tantum oleribus insidet eruca, sed etiam arboribus, quod nostro malo quotidie experimur, & Plinius quoque confessus est lib. 17. cap. 24. Sunt, inquit, ex eadem causa nascentes & eruca dirum animal, eroduntque frondem, alia florem oliuarum quoque, ut in Mileto, ac depastam arborem turpi facie relinquunt, & cap. 28. Præuati autem contra erucas ambiri arbores singulas à muliere incitari mensis, nudis pedibus recincta. Recte igitur de hoc verme intelligitur Amos locutus, cum dixit, ab eo exesa ficeta, & oliueta.*

De locusta. Secundum nomen *ארבה* *arbeh* locustam omnes interpretantur, à verbo *ארב* *arab*, quod est insidiari, quasi insidiatrix, quod radicibus, & calamis ipsis maxime insidietur, ut existimat Montanus; sed verius est ut à *רבה* *rauah* deducatur, quod est multiplicare, ut volunt Dauid Kimhi, Pagninus, & ipse Montanus, quod agminatim, & magna copia locustæ gradientur. Sic Exod. 10. 4. *Ecce ego inducam cras locustam in fines tuos, quæ operiat superficiem terræ: corrodet omnia lingua, quæ germinant in agris.* Iudic. 6. 5. *& instar locustarum uniuersa complebant innumera multitudo hominum, & camelorum; quicquid tetigerant deuastantes.* & cap. 7. 12. *omnes Orientales populi fusi iacebant in valle, ut locustarum multitudo.* & Prouerb. 30. 27. dicitur: *regem locusta non habet, & egreditur uniuersa per turmas suas.* Hoc genus insecti in Syria maioris corporis est, & maria turmatim transit, immensumque tractus permeat, diraque messibus contigit nube, multa contacta adurens, omnia verò morfu erodens. & fores quoque tectorum, ut narrat Plinius lib. 11. cap. 29. arbores quoque corrodere ex loco Exodi citato perspicuum fit: Lege Aristotelem lib. 4. de historia animalium cap. 2.

De bruchis. Tertium nomen est *יֵלֶק* *ielek* à verbo *לָקַק* *lakak* deductum, quod est lambere, aut lingere, quod herbas lambat, & fruges aculeo, tamquam lingua. Hieronymus in 3. cap. Nahum in illa verba. *Ecce populus tuus, existimat eo nomine significari attelabum, quem comesorem significantius interpretatus est Aquila, qui est parua locusta inter locustam, & bruchum; nempe, ut ait Albertus, pullus locustæ, quando de semine primo egreditur, & nec saltum habet, nec volatum, sed modicis pennis reptat, potius quam volat, semper subsiliens, & ob hanc causam ubicumque orta fuerit usque ad puluerem consumit; quia donec crescant pennæ abire non*

A potest; de quibus dixit Plinius lib. 29. cap. 4. prope finem. Aduersantur & locustarum minimæ sine pennis, quos attelabos vocant. Sed huic obstat, quod ipsa Scriptura huius animalis volatum refert. Psalmo 104. 34. dixit, *& venit locusta, & bruchus, cuius non erat numerus.* Nahum. 3. 16. *bruchus expansus, seu, grassatus est, & auolauit.* Alij putant esse genus vermis, sed pilosi, absque alis, herbas, & arborum frondes erodens, quod Ierem. 51. 24. dicitur, *adducite equum, quasi iolek aculeatum, Hebraicè, quasi bruchum horripilantem, qui pilis horruit; siquidem Iob. 4. 15. idem verbum transfertur, horruit pilus carnis meæ.* At refellitur hæc sententia supradictis testimoniis, quæ volatum tribuunt huic animali, & alas. Vnde & Chaldaicè dicitur *פרחא* *pircha*, à verbo *פָּרַח* *perach*, quod est volauit. Verius est genus esse locustæ, instar crabronis, sed minoris quantitatis, alatum, quod arborum folia depopuletur, & vastet in maxima multitudine; & bruchus vertitur ab omnibus, & Hispanicè dicitur, *el pulgon*, & *el cuquillo*, qui in magna copia solet colligi, & in fallas coniici, & terra iniecta suffocari. Ideo Isa. 33. 4. dicitur de eo, *& congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossa plena fuerint de eo.*

Quartum nomen est *חֶסֶל* *Hasil*, à verbo *הָסַל* *hasal*, De rubigo, quod est exscindere, consumere, quasi dicas, depastorem, seu consumptorem; ac genus locustæ esse ferunt voracissimum, quod non solum obuias quasque præscindat plantas, sed deuoret, & absumat, ac exedat. & bruchum solet vertere Vulgatus; ut 2. Paralip. 6. 28. *fames si oborta fuerit in terra, & pestilentia, arugo, & aurugo, & locusta, & hasil bruchus.* Isa. 33. 4. *congregabuntur spolia vestra sicut colligitur hasil bruchus: & exidas, id est, locustæ, verterunt LXX. vnde Pagni. & Montanus, ut animal hoc loco accipiunt. Verum vitium quoque segetum esse, quod vocant rubiginem, ostendunt LXX. cum ita vertunt hoc loco, & Psalmo 78. 4. & dedit hasil arugini fructum eorum; & Chaldaeus, qui transtulit *שֶׁמֶשׁ* *samota* rubigo, & ipse Vulgatus non semel ita vertit, ut 3. Reg. 8. 37. *fames si oborta fuerit in terra, aut pestilentia, aut corruptus aer, aut arugo, aut locusta, vel hasil rubigo.* & hoc loco; quomodo transfert etiam Tigurina, atque hanc nomen Hebraicum habere quoque significationem fatendum est. Est autem rubigo, auctore Alberto hoc loco, ros incensus ab aëre defluens, qui primo ad minij colorem, postea in fuliginem conuertit segetes, marcidas, & in puluerem foetidum verfas: quod vitium agricolæ *nebulam* vocant; Hispanicè *el añuble*. de quo Horatius lib. 3. Carminum, Horatius. Ode. 23.*

*Nec pestilentem sentiet Africum,
Fœcunda visis, nec sterilem seges
Rubiginem.*

D nocetque hoc malum fruticibus quoque, & vineis; ut Plinius lib. 18. cap. 17. sentit, & Columella in lib. de arboribus cap. 3. His circa significatum nominum adnotatis ad expositionem prophetiæ accedamus.

E Inter expositores quidam prædictam vastitatem terræ nascetium propriè dicunt accipi, ac re ipsa futurâ à Ioële prænunciari. & hi quidem sunt in duas classes distributi: siquidem Ruffinus, Remigius, R. Salomon, Lyra, Vatablus, Robertus, Montanus, & recentiores Hebræi existimant prædici à Ioële sæuam illam famem; quam præuidit quoque Elisæus, septem annis duraturam; quam explicatiùs tradit Ioël, docens quatuor annorum famem sibi inuicem succedentium, ex vastatione terræ nascentium, per copiam eruce, locustæ, & bruchi, tum etiam per rubiginem, futuram; quæ nihilominus aliis tribus annis durauit, ex pluri defectu, viuentē adhuc Elisæo. Addunt tamen Lyra, & Montanus,

1. Expositio.

De fame sub Elisæo.

Montanus, rem quidem gestam, vt relatum est; at per illam adumbratam, & prædictam ab Elisæo, & Ioële vastitatem Iudæorum per quatuor imperia inferenda, vt statim ostendimus: quasi Ioël historiam illam sub Elisæo gestam retulerit, vt per illam significaret gentem hostilem. Theodoretus solus non de fame sub Elisæo, quæ septem annis durauit, sed de vera vastatione terræ nascentium intelligit, quæ per prædicta sibi succedentia accidit, cuius & meminit Amos cap. 4. 9. dum ait, *Percussi vos in vento vrentis, & in aurugine multitudinem hortorum vestrorum, & vinearum vestrarum; oliueta vestra, & ficeta vestra comedit eruca.* Verum hæc expositio non videtur conuenire, neque tempori, quo Ioël prophetauit; neque vastitati, quam prænunciat. Non tempori, quia Ioël non prophetauit sub rege Ioram, vt Elisæus; sed vel tempore eodem, quo Hoseas, vel sub Manassæ rege, vt supra ostendimus, ac proinde si vt Prophetia de futuro accipiat, non potuit à Ioële proferri. Non vastitati, quam prænunciat Ioël; siquidem Ioel Iudææ, & Ierusalem comminatur, vt supra ostendimus, num. 1. & non septem annorum vastitatem, sed vt plurimum quatuor, iuxta quatuor illa, quæ terram erant vastatura. At Elisæus Israeli comminatus est famem septennem; & Amos Samariæ, ait enim in principio capitis. *Audite verbum hoc vacce pingues, quæ estis in monte Samaria.* Nec Amos meminit quatuor, quæ retulit Ioël, sed duorum tantum. Nec inuenimus in Scriptura vsquam mentionem vastitatis agrorum factæ eo modo, & ordine, quo prædicit Ioël, in terra Iudææ, imo nec in regione Israelitarum. Deinde probatur in vniuersum, per quatuor illa non esse proprie accipienda, erucam, locustam, bruchum, & rubiginem; sed improprie, & translata hostes vastatores Iudææ. Nam nullus melius explicat metaphoram, initio obscure propositam, quam ipsemet Propheta in his, quæ sequuntur in cap. 1. & 2. Sed in capitibus dictis perspicue ostendit se loqui de gentibus, quæ vastauerunt Ierusalem, qua vastata, & regno diruto, vniuersa regio mansit ferè vastata, & sterilis: ergo in principio capitis de vastitate à gentibus facta translata loquitur. Assumpta illa propositio constat ex versu 6. *Gens enim ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis, & cap. 2. v. 2. quasi mane expansum super montes populus multus, & fortis. & v. 7. Sicut fortes current, quasi viri bellatores ascendent murum, & ibem ingredientur, in muro current; & his similia multa per leges.*

Altera expositio, eorum auctorum, qui quatuor illa mala terræ accipiunt translata, est antiquorum Hebræorum, quos ex parte probat Hieronymus, quem sequuntur Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius, qui per illa quatuor mala intelligunt quatuor mundi imperia, quæ sibi inuicem succedentia populum Dei penitus vastauerunt. nam *eruca*, significauit Assyrios, siue Chaldaeos, qui vtrūque regnum Israelis, & Iudææ destruxerunt: *locusta* Medos, & Persas, qui reliquias Iudæorum captiuas habuerunt: *bruchus* Macedones, vt Alexandrum Magnum, & eius successores, præsertim Antiochum Epiphanem, cuius sæuities in libris Machabæorum demonstratur: *rubigo* Romanos, qui Ierosolymam, & Iudææ regnum penitus deleuere, vt septem libris refert Iosephus. quæ quatuor imperia significata similiter sunt à Zacharia cap. 1. per quatuor cornua, & cap. 6. per quatuor quadrigas, & à Daniele cap. 6. per quatuor bestias. Atque eadem in sensu allegorico significata fuisse per illa terræ mala, quæ accidisse dixerunt, affirmant Lyra, & Montanus. Sed huic intelligentiæ opponitur, primum, quod reges Assyriorum non possunt intelligi per erucam, quia so-

lum regnum Israel vastauerunt, non Iudææ; at nonster Propheta de hostibus loquitur, qui Ierusalem, & Iudæam oppræsserunt, & diruerunt. Deinde per locustas non possunt accipi Medi, & Persæ, qui numquam expugnauerunt, vel inuaserunt Ierusalem; aut Iudæam: imo beneuoli Iudæis fuere, siquidem super illa verba Daniel. 7. *Et ecce bestia alia similis vrsi in parte stetit*, sic ait Hieronymus. Quodque dicitur in parte vna stetit, sic Hebræi interpretantur, nihil eos, Medos, & Persas aduersus Israel crudele gessisse, unde & in Zacharia Propheta equi albi appellantur. Demum per rubiginem Romani accipi non possunt; nam Ioël post latè descriptam vastitatem populi Dei factam per quatuor illas hostium excursiones, desolationi adhibet consolationem, ab illis verbis cap. 2. vers. 18. *Zelatus est Dominus super terram suam, &c.* per Christum adducendam, & per aduentum Spiritus sancti. Sed desolatio præcessit consolationem; atqui Romanorum oppressio postea secuta est; vt ex Iosepho, & aliis historicis satis constat. Ergo Romanorum oppressio, qua deleuerunt Iudæam, non potuit intelligi à Ioële per rubiginem comprehensa.

Tertia igitur exponendi ratio, est quorundam, quos refert Theodoretus, & videtur probare; in illis verbis. *Gens enim ascendit super terram meam*: qui per illa quatuor mala intelligunt hostes, qui vtrumque regnum Israelis, & Iudææ absumpserunt, ac deleuerunt: Assyrios nempe, & Chaldaeos, nam per erucam accipiunt Teglatphalasar: per locustam Salmanasar; per bruchum Sennacherib: per rubiginem Nabuchodonosorem, qui postremus bellum intulit, ac funditus evertit Iudæam. & quidem non male fuissent interpretati, si de hostibus Israelis regnum deuastantibus, & non potius de hostibus Iudæorum esset Ioëli sermo: at tantum comminatus est depopulationem vrbis, & templi Ierosolymitani, & regni Iudææ. quod in primis constat ex vniuersa Prophetia, in qua non Israelis, aut Samariæ, sed Sion, & Ierusalem, & templi tantum mentionem facit, vt iam notauimus; & illa ostendunt: *Periit sacrificium, & libatio de domo Domini, luxerunt sacerdotes ministri Domini: & accingite vos, & plangite sacerdotes; ululate ministri altaris, ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei, & cap. 2. Canite tuba in Sion, ululate in monte sancto meo, & inter vestibulum, & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, & dicent, &c.* Deinde quia probabilius est Ioëlem prophetasse sub Manassæ rege Iudææ, post deletum regnum Israel, vt habetur in historia Hebræorum; & videtur fuisse vnus ex his Prophetis, de quibus dicitur 4. Reg. 21. 10. *Locutusque est Dominus in manu seruatorum suorum Prophetarum, dicens; Quia fecit Manasses rex Iuda abominationes istas pessimas; propterea hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego inducam mala super Ierusalem, & Iudam, vt quicumque audierit, tinniant ambo aures eius, &c.* quibus verbis amplificantibus exitium Ierusalem, & Iudææ, consimilia sunt illa, quibus suam Prophetiam præfatur Ioël; si factum est istud in diebus vestris, & in diebus patrum vestrorum, &c. & quemadmodum Ieremias cap. 1. & 4. comminatus est Iudææ, & Ierusalem vastitatem; morte, gladio, fame, & captiuitate futuram; tum etiam gladio, canibus, volucris cœli, & bestiis terræ: ita Ioël eruca, locusta, bruchus, & rubigine; propter irrationes Manassæ, vt repetitur 4. Reg. 23. 26. & cap. 24. 2. iuxta verbum Domini, quod locutus fuerat per seruos suos Prophetas.

Quarta demum huius loci intelligentia est eorum auctorum, qui de hostibus Iudæorum, qui Iudæam euerterunt, illa quatuor mala exponunt: inter quos præcipuus est Hieronymus, qui in vniuersum de

3. Expositio de 4. hostibus, qui Ierusalem, & Iudam deleuerunt.

Refutatio.

Ioel in Iudæam prophetat.

Ioel sub Manassæ prophetat.

4. Expositio de Iudææ euerforibus.

De exercitu Nabuchodonosoris ex variis gentibus coacto.

exercitu explicat Chaldaeorum, qui Iudæam destruxit, & Ierosolymam, templumque deleuit, dum ait; licet nunc nobis magis de Babyloniis dici videatur, atque Chaldaeis, quorum crudelitas in populum Dei, feritasque describitur, & cap. 2. in illa verba; *ne des hereditatem tuam in opprobrium, ut dominantur eis nationes.* Apertum est, inquit, ænigma; quod latebat: Populus enim ille multus, & fortis, qui supra sub eruca, & locustæ, & bruchi, & rubiginis descriptus est nomine, nunc manifestius qui sit ostenditur. Itaque videtur hunc locum Hieronymus intelligere de vno illo extremo Chaldaeorum aduentu contra Iudæam, & Ierusalem, qui exercitus cum ex multis regibus, ac nationibus conflatus esset, iuxta illud Ierem. 1. 15.

Ego conuocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, & venient, & ponent unusquisque solium suum in introitu portarum Ierusalem, &c. & quod alij relinquebant intactum, alij vastabant, idcirco dictum est à Ioële; *residuum eruce comedit locusta, &c.* At alij interpretes non contenti hac generali quatuor illorum animalium explicatione, volunt particulares hostium expeditiones contra Iudæam quatuor assignare, quæ sibi inuicem successerunt. & quidam quidem quatuor Chaldaeorum extremas incursiones in terram Iuda.

De 4. excursionibus in Iudæam.

Nam primus tamquam *Eruca* venit Nabuchodonosor in Ierusalem, & cepit Ioakim, & duxit Babylonem, cum Daniele, & aliis: deinde tamquam *Locusta* cepit Ioachin, & transtulit Babylonem cum matre, & vxoribus. Tertiò idem ut *Bruchus* venit anno nono Sedeciae, & cepit Ierusalem anno vndecimo, & Sedeciam regem vinctum duxit Babylonem. Quartò demum Nabuzardan, quasi *Rubigo*, templum, & domum regiam, & domos principum combussit, totamque urbem deleuit. Verùm non verè hi auctores enumerant Nabuchodonosoris excursiones, cum quinque fuerint, præter eam, quæ facta est à Nabuzardan, ut in sacra Chronologia distinximus. Prima accidit anno 1. Nabuchodonosoris, & 4. Ioakim, quem duxit captiuum Babylonem, Daniel. 1. Secunda, anno 4. Nabuchodonosoris, & 8. Ioakim, ascendit contra eum, & factus est ei seruus tribus annis. 4. Reg. 24. 1. Tertia, anno 8. Nabuchodonosoris, & 11. Ioakim, immisit Dominus latrunculos Chaldaeorum, Syriæ, Moab, & Amon, in Iudam, ut disperderent eum: hi erant milites Nabuchodonosoris, & Ioakim interfecerunt, & proiecerunt extra portas Ierusalem, Ieremiæ 22. & 36. Quarta, anno ipso 8. aut 9. Nabuchodonosoris oppugnauit Ierusalem, & Ioachin sese dedentem transtulit Babylonem. Quinta & extrema fuit, cum Sedeciam cepit, & urbem templumque deleuit, & regnum Iuda funditus destruxit. E quibus si demas secundam, in qua mansit Ioakim rex, etsi seruus, quatuor reliquæ possunt rectè intelligi per *erucam, locustam, bruchum, & rubiginem.*

Ratio effi-
cax.

At verò, cum dixerimus Ioëlem fuisse vnum ex Prophetis, qui extremum prophetabant exitium Iudææ, propter flagitia Manassæ: quod repetitur post egregia Iosia facta, 4. Reg. 23. 26. illis verbis: *Verumtamen non est auersus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius contra Iudam, propter irrationes, quibus provocauerat eum Manasses.* Dixit itaque Dominus; *etiam Iudam auferam à facie mea, sicut abstuli Israel.* & ipsi Iosia promissum fuerit ab Oda 2. Paralip. 34. 28. *Iam enim colligam te ad patres tuos, & infereris in sepulchrum tuum in pace: nec videbunt oculi tui omne malum, quod ego inducturus sum super locum istum, & super habitatores eius.* Tempori filiorum Iosia videtur reliquisse Deus completionem illius comminationis, nempe quatuor regum sibi inuicem succedentium, Ioachaz, Ioakim, Ioachin, & Sedeciae, qui

A nequaquam in pace mortui sunt, sed in captiuitate, vel ab hostibus interfecti. Quapropter cum ipsi regnum Iudæ continerent, & quatuor ipsi comesti sunt cum non modica Iudææ depopulatione vsque ad vltimam stragem; non immeritò ipsi dicuntur deuorati ab eruca, locusta, bruchus, & rubigine: ita ut Nechao, qui Ioachaz abstulit, erucæ comparatur, quæ leuiter tetigit terram, abducto rege Ioachaz. Regem verò Ioakim, quem ille constituit, & reliquit intactum, Nabuchodonosoris milites, latrunculi Chaldaeorum, Syriæ, Moab, & Amon, instar locustarum inuaserint, occiderint, & sepultura asini sepelierint. Tertiò regem Ioachin cum multis ex principibus Nabuchodonosor, ut bruchus è terra eduxit, & captiuum duxit Babylonem. Tandem idem ipse cum ingenti exercitu inuasit Ierusalem, & vrbis templique pulchritudinem, ut rubigo consumpsit, & Iudaicam Rempublicam omnino dissipauit: quibus omnibus incursionibus Prophetiam supradictā Deus compleuit.

B Non dissimiliter autem agrum mentis quatuor ægritudines, seu perturbationes sibi inuicem succedentes, ut philosophatur Hieronymus, deuastant: aut certe vitia quatuor, quæ enumerat Gregorius lib. 33. Moral. cap. 39. dum ait, *Quid per erucam, quæ toto corpore in terra repit, nisi luxuria designatur? quæ cor, quod tenet, ita polluit, ut in superioris munditie surgere amorem non possit. Quid per locustam, quæ saltibus euolat, nisi inanis gloria exprimitur, quæ se vanis presumptionibus exaltat? Quid per bruchum, cuius pene totum corpus in ventrem colligitur, nisi edendi ingluuius figuratur? Quid per rubiginem, quæ dum tangit, incendit, nisi ira innuitur? Residuum ergo eruce locusta comedit, quia sepe cum luxuria vitium à mente recesserit, inanis gloria succedit: & residuum locustæ bruchus comedit, quia sepe, cum inani gloria, quæ quasi ex sanctitate veniebat, resistitur, vel ventri, vel quibuslibet ambitionis desideriis immoderatus indulgetur. Residuum bruchi rubigo consumit, quia sepe dum ventris ingluuius per abstinentiam restringitur, ira impatientia acrius dominatur, quæ more rubiginis, quasi exurendo messem comedit, quia virtutum fructus impatientiæ flamma tabescit. Cum ergo vitia vitii succedunt, alia pestis agrum mentis deuorat, dum alia relinquit.* Haftenus Gregorius.

D Ebrij.] Ebrietatem metaphoricè accipiunt Hieronymus, Theodoretus, Gregorius lib. 33. Moral. cap. 40. Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius, pro cæcitate, vel insensibilitate, quam ingerunt cordi humano, mediis perturbationibus, ac vitiis eas corroborantibus, amor huius mundi, & iocundissimæ voluptates, quæ mentem hominis impotem faciunt rectæ rationis: hortatur igitur Iudæos, ut è somno eiusmodi ebrietatis euigilent, & defleant se ebrios fuisse, & dulci vino sopitos, si velint hostibus obuiare: & agant poenitentiam, ut fletus, & ululatus in gaudium postea conuertatur. At Chaldaus Lyra, Vatab. Montanus, & Robertus existimant excitari Iudæos imminente malo, & admoneri ut vlulent, & lamententur propter vinum, seu mustum ablatum, quia vineis ab hostibus destructis, nullum mustum reliquum foret, quo sese inebriarent. Probant hunc sensum, quod pro illis Vulgati verbis, *qui bibitis vinum in dulcedine*, in Hebræo legitur, *וַיִּשְׂתִּי בְּחַמְצָא* *bhal bhafis, super mustum, quia excisum est ab ore vestro*; Chaldaeus dixit, *Ululate omnes potatores vini, causa vini meri*; Tigurina, Pagnin. Vatab. & Rob. propter succum expressum, propter mustum, aut propter vinum nouum. Est autem asis omnium rerum humidarum succus ad potum idoneus, qui vi, aut compressione exprimitur, nam verbum *וַיִּשְׂתִּי* *bhasas calcare, conundere, premere, & exprimere* significat; unde nomen est deductum

Vera expositio.

Ad mores accommodatæ.

Gregor.

Sensus 1. De ebrietate ex perturbationibus.

Sensus 2. De vera ebrietate.

Ratio verbi Hebræi.

Num. Huiusmodi ex malis, aut pomis, aut caricis, aut aliis rebus pocula parantur. Vnde sponsa Cantic. 8. 2. inuitans Sponsum dicit; *dabo tibi poculum ex vino condito, & mustum malorum granatorum meorum*: Hebraicè *mebhafis*, de musto, vel succo mali punici mei. Vulgatus autem cum vbique nomen hoc vertit, *dulcedinem*: vt etiam LXX. cap. 3. huius Prophetæ, v. 18. præterquam in vno loco Isaïæ 49. 26. vbi propriè vertit, *quasi musto, sanguine suo inebriabuntur*; non absque ratione potest dici, succum seu mustum accepisse pro generosissimo, & preciosissimo, quod variis aromatibus, & odoramentis conditum fuisset; ac sic idem sit, *qui bibitis vinum in dulcedine*, aut propter *dulcedinem*, quod; propter succum, aut mustum *preciosè conditum*: quos iubet deslere, quia licet vinum biberent, non tam vt siti satisfacerent, salutique consulerent, quam propter succi preciositatem, & condimentum, quæ voluptas, aut quæ deliciae erant ab hostibus illis eripiendæ.

Gens. Ne eadem sæpius repetamus; Hebræi, & qui eos secuti sunt, nomine *gens* multitudinem locustarum, & aliorum animalium intelligunt, quæ propriè terram deuastauerunt. Alij, vt Lyra, & Montanus, exercitus gentium populum Dei depopulantium volunt accipi nomine *gentis*, vt re figurante proposita, iam res figurata explicetur. At Hieronymo verius videtur, adhuc allegoriam procedere, & *gentis* nomine locustarum, bruchorumque intelligi multitudinem; vt *Prou. 30.* formicæ dicuntur populus infirmus, & lepisculus plebs inualida, & locusta regem non habet, & egreditur per turmas. Idque constat ex illis verbis cap. 2. 4. *Quasi aspectus equorum, aspectus eorum, & quasi equites sic current: sicut sonitus quadrigarum super capita montium exhibunt: sicut sonitus flammæ ignis deuorantis stipulam; velut populus fortis preparatus ad prælium.* Si ergo assimilatur equis, equitibus, quadrigis, & populo forti, ea, de quibus loquitur, non sunt exercitus hostiū, sed locustarum, bruchorumque multitudo copiosa. Continetur ergo vniuersa prophetia ioëlis, perpetua quadam metaphora, seu rhetorica allegoria, non significante propriè historiam animalium vastantiū terræ nascentia, sed impropriè, primo significante Iudææ per hostes depopulationem; vt sermone inter allegorica verba sparsim inserto, ipse se declarat Prophetæ. Itaque per vineam, & ficum plebem Iudaicam intelligit, vt alias accipitur Psalmo 79. 9. *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plantasti eam.* & ita declarat Dominus Isaïæ 4. 7. *Vinea enim Domini exercituum domus Israel est: & vir Iuda germen eius delectabile.* ficu autem significari plebem docet visum Ieremiæ cap. 24. vbi per ficus bonas intellexit plebem transmigrationis, quæ cum Iechonia transmigrauerat Babylonē. & Christus Lucæ 13. 6. in parabola de ficu plantata; & non ferente fructum, intellexit populum Iudaicum non ferentem fructum pietatis. Eandem quoque plebem significat per agrum speciosum, & fertilem, omni segetum grano, omni arborum genere, herbarumque refertum. Per examina autem locustarū & bruchorum virtute præstantium, & numero, & dentibus leoninis deuastantium omnia; & per rubiginem, Chaldaeorum exercitus intelligit; qui id, quod ex plebe Iudaica reliquerat Eruca Ægyptiorum; tribus incursionibus vastauerūt vsque ad Reipublicæ Iudaicæ consummationem. Denique per fructuū consumptionem, frondium deiectionem, corticum detractiōnem, & agrorum vastationem, totius antiqui status, fortunarum, dignitatumque iacturam significat; omnem Reipublicæ ornatum, & splendorem, omnem felicitatem, & omnem vitæ commoditatem detrahendam; & abducto populo loca solitaria relinquenda. ita manet explicata allegoria.

Periit.] Præterita hæc omnia pro futuris accipiuntur, pro peribit sacrificium, & libatio, Hebraicè *mincha*, quod fiebat ex simila conspersa oleo, vt dicitur *Leuit. 6. 14.* & *besekh* ex vino, aut sicera constabat. *Num. 28. 7.* libabitis vini quartam partem, *hinc per agnos singulos in Sanctuario Domini.* *Hosæ. 9. 4.* non libabunt Domino vinum. Hæc enim offerebantur quotidie cum duobus agnis, matutino, & vespertino. Hæc duo, quæ ex terræ fructibus parabantur, ait defectura, & sacerdotes lamentaturos, quia defutura erat sustentatio, vt intelligunt Hierony. & Theodoretus. Vel propter defectum cultus diuini defuturi, deficientibus sacrificio, & libamine quotidiano, iuxta eosdem. Vel certe, vt ait Montanus, quia templo exusto, & diruto à Chaldaeis, nullum sacrificium in eo offeretur; nullus Dei cultus exercebitur.

Confusum est vinum.] Verbum Hebræum *shabab*, quod hic sæpe repetitur, *arescere*, seu *siccare* significat, vt hoc capite v. 12. transtulit quoque Vulgatus, cum dixit. *omnia ligna agri aruerunt*, & alias sæpe. Quia verò homines cōfundi solent, erubescere, aut affici rubore, cum aliquid eis deficit, quod expectabatur, inde est vt de inanimis per metaphoram dicatur, quod pudore suffusa sunt, cum fructus, aut prouentus expectati, non prouenerunt, sic vinea confusa dicitur, & triticum, quia perierunt, arefacta, propter hostium stragem factam.

Sanctificate ieiunium.] Hieronymus, Gregor. 3. P. Pastoralis cap. 20. & Homil. 16. in Euangelia, Haymo, Albert. Hugo, Lyra, & Dionys. pro adornare ieiunium sanctis operibus, accipiunt. *Ieiunium* quippe, ait Gregorius, *sanctificare est, adiunctis aliis bonis dignam Deo abstinentiam carnis ostendere, cum ea, quæ sibi de alimentis subtrahunt, indigentibus largiuntur.* Sed iuxta phrasim Hebraicam *sanctificare* idem est quod *segregare*, vt *Exod. 13. 2.* *sanctifica mihi omne primogenitum.* & hoc modo Theodoretus explicat, *segregate vos in ieiunium.* Melius accipitur pro *statuere, segregare*, seu *indicare aliquot dies ad ieiunandum*; quò in tanta calamitate placetur Deus, vt fieri consuetum est in Scriptura: ita *Iezabel 3. Reg. 21. 8.* scripsit optimatibus ciuitatis Naboth; *Predicate ieiunium, & sedere facite Naboth inter primos populi, & 2. Paral. 20. 3.* *Iosaphat predicauit ieiunium vniuerso Iudæ.* & *Ierem. 36. 9.* *anno quinto Ioakim filij Iosia regis Iudæ, predicauit ieiunium omni populo.* Hæc ratione modò, Sacerdotibus, quorum intererat, iubet, *sanctificate*, hoc est, *indicate ieiunium omni populo*, vt placetis Deum; vt accipiunt Vat. & Montanus. Chaldaeus quoque exposuit, *decernite ieiunium.* & Tertullia. lib. de ieiuniis aduersus Psychicos cap. 16. dixit: *Sancite ieiunium*, hoc est, decreto facto statuere publicum, solenneque ieiunium.

Vocate cœtum.] Hebraicè *hatsarah* cœtum, vt Chaldaeus quoque exposuit, aut *synodum*, vt Symmachus, aut *diem collectæ*, vt Aquila. Est autem solennis conuentus ad publicas supplicationes ex condito decretus; vnde Tigurina vertit, *indicate cœtum*; & 4. Regum 10. 20. quod Hebraicè legitur; *sanctificate cœtum*; Vulgatus vertit, *sanctificate diem solennem Baal.* Vocauitque, & venerunt cuncti serui Baal. Quod autem LXX. verterunt: *predicate curationem*, non ideo, vt ieiunium ipsum intelligant, quo curantur peccata, vt videntur intellexisse Hieronym. & Theodoretus, sed vt intellexit Tertullian. cultum Dei: nam sic ait; *sancite ieiunium, & predicate curationem*: prospiciens iam & tunc, & alios Apostolos, & Prophetas sanctiueros ieiunium, & predicaturos officia curantia Deū: vnde & qui in idolis comendis, & in hac re ornandis, & ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. & Græcum nomen, quo sunt vsi LXX. *θεραπεία* curationem, seu cultum significat, & famulitium, seu famulos, qui præsto ad-

Defectus sacrificij desflendus.

Confusi fructus cur dicti.

Confusionis ratio.

Sanctificate ieiunium quid. Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Indicare ieiunium.

Tertull.

Cœtus quis.

Curatio cultum Dei significat.

Vinum conditum.

Allegoriæ explicatio.

Vinea, & ficus plebem Iudaicam significat.

Reipublicæ Iudaicæ forma fœdata.

Therapeutæ
curatores re-
ligionis.

sunt; sic accepit Plato in Eutyphrone pro cultu Dei, & in lib. de legibus, & Dionysius Areopag. in lib. de Ecclesiastic. Hierarchia cap. 10. asserit; monachos dictos ab Apostolis θεοπαιδῆς, hoc est, curatores, seu cultores, à puro Dei famulatu, & cultu. *Predicare ergo curationem*, est vocare coetum, ad publicam solennemque supplicationem, & ad cultum exhibendum Deo.

10

Aaa, diei.] Dictio Hebræa est אָהָב, quæ est interiectio animum despondentis præ mæstitia, aut inopia consilij, & Vulgatus solet vertere Latina interiectione, *heu*, alij per, *ô*, dicentes, *ô diem miserandum, calamitosum, & tristem*. vt Iudic. 6. 22. *heu me Domine Deus*, & cap. 7. & 11. & aliàs sæpe; sed de ea interiectione diximus super. 1. Jeremia.

11

Vestri.] Ex Hebræo legimus Numquid non coram oculis nostris alimenta perierunt de domo Dei nostri? & ita legunt Chaldaus, & Hieronymus, Tigurina, & Montanus. Vulgatus autem videtur secutus LXX. qui legerunt, *coram*, vel ante oculos vestros. Calamitatem auget, quod nobis expectantibus vastetur regio nostra.

12

Computruerunt.] Quod ad vertendi attinet rationem, verbum חָבַט *habesu*; quod hoc loco tantum reperitur, omnes interpretes acceperunt, pro *computruerunt*, aut *mucorem contraxerunt*; soli Septuaginta transtulerunt, *saltauerunt*, seu *subsaltauerunt* vituli. quod, vt ait Theodoretus, fame corrupti, humique strati, & abiecti pedes ad solum forent allisuri. Nomine autem, quod sequitur פָּרֶדָּה *perudoth*, omnes Hebræi, & recentiores interpretes volunt intelligi grana cuiuscunque generis expansa, ac diuisa sub terra, & ita vertunt; *computruerunt grana sub pulueribus eius*, aut *sub*, vel *subter glebas suas*, quod si quæ grana superfuere hostibus deuorantibus, ea nata non sunt, sed putrefacta subter terram. Chaldaus longè aliter vertit; *computruerunt dolia vini sub operculis suis*. Vel vtres vini sub pice sua: quia videlicet cum vinum defecisset, nulli erant vsui. At Septuaginta, & Vulgatus eos secutus tamquam plurale nominis פִּרְדָּה *pardab*, quod *mulam* significat, acceperunt, & legerunt פִּרְדֹּתַי *pardoth*, eisdem literis retentis, sub diuersis punctis, hoc est; *mulas, vitulos*, seu *vitulas* vocauerunt LXX. Vulgatus verò generali nomine iumenta; *computruerunt iumenta præ fame, in pulueribus suis*, quos *stercora*, pro re, de qua loquitur, transtulit. & est communis sensus Gregorij in lib. 24. Moral. cap. 8. & Homil. 31. in Euan-

Ratio lectio-
nis.

Sensus 1. de
hominibus
libidinosis.
Gregor.

gelia, & in Psalm. 4. *penitentia*, in versum: *Benigne fac Domine, &c.* Bernardi sermo. 10 in Psalmum, *Qui habitat*, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij; de hominibus, qui in sua libidine perituri erant. Qui carnali affectioni succumbunt, ait Gregorius, non iam homines, sed iumenta nominantur. Sicut de quibusdam, qui in peccato suo moriuntur, per Prophetam dicitur: *imputræ in iumenta in stercore suo*. iumenta quippe in stercore suo computrescere, est carnales homines in fatore luxuriæ vitæ finire. Nō enim esse homines, sed iumenta declarantur, de quibus per Ieremiam dicitur. *Vnusquisque ad uxorem proximi sui hinciebat*. & de quibus Propheta alius dicit, *ut carnes asinorum, carnes eorum, & fluxus equorum fluxus eorum*. Vnde & per Dauid dicitur. *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis*. & Bernardus. *Quomodo dicunt nobis carnales homines, crudelis est vita vestra, non parcitis carni vestre. Esto, non parcimus semini; in quo ei magis parcere poteramus? Annon melius est illi renouari, & multiplicari, iustificare quam in agro, quam in horreo putrefieri? heu computruerunt iumenta in stercore suo. Sic vos parcitis carni vestre? simus nos crudeles interim non parcendo: at vos plane parcendo crudeliore. Siquidem etiam nunc caro nostra requiescit in spe? videritis vos ipsi quid ignominie in erim vestra sustineat; quid miseria eam maneat in futurum. Verū Remigius Sensus 2. de ipse, Lyra, Albertus, Hugo, & Dionys. exponunt verius de ipsis iumentis deficientibus, & pereuntibus in stabulis inter stercore præ fame, quod non esset herba nec grana collecta.*

Ignis.] *Eruca, locusta, bruchi, & ubiginis vastationem* significat nomine ignis, ac flamma, quia instar ignis omnia consumeant, vt accipiunt Hieronymus, Theodoretus, & Lyra: & per eam notat Ioel hostium Chaldaeorum oppugnationem, & depopulationem eorum omnium, quæ speciosa erant in Iudæa, siue ad vrbium ornamentum, siue ad amœnitatem agrorum pertinerent.

Sed & bestia.] Bestias propriè accipiunt Hieronymus, Theodoretus, & alij quæ agris depopulatis, & incendio ab hostibus absumptis, non minimam sentiant partem calamitatis: quia exsiccati sunt riui aquarum; vt vel ipsæ suis mugitibus, & balatibus à Deo misericordiam impetrent Solus Montanus gentes circumuicinas intelligit, quas etiam hostis inuasit. Sed prior expositio verior, siquidem gentes non suscipiebant Deum verum, vt seruaretur, sed Deos suos.

Carnē mor-
tificare quam
proficuum.

Ignis vasta-
tio.

Bestiarum
inedia.

HOSEÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Incirco buccinate in Sione tuba, clasicum canite è monte sancto Dei, vt contremiscant omnes incola Iudææ, & ad Deum confugiant; quia venit dies ultionis Domini, qua vastandi sunt à Chaldais, & iam propè est; dies, inquam, tenebrosus, & caliginosus, nubilus, ac turbidus, in quo præ tristitia nec lumen celi aspicere licebit. Sicut enim lux aurora subito mane se expandit super omnes montes, ita exercitus Chaldaeorum multus, & fortis celerrimè, tantaque vi in vos irruet, vt nec ante, nec post illum similis ei futurus sit per multa secula: tantaque feritate, vt quasi ignis omnia illi coram obiecta deuoret, & nihil post se relinquat

CAPVT SECVNDVM.

Anite tuba in Sion, vlulate in monte sancto meo, conturbentur omnes habitatores terræ: Quia venit dies Domini, quia propè est dies tenebrarum, & caliginis, dies nubis, & turbinis: quasi mane expansum super montes || populus multus, & fortis: similis ei nō fuit à principio, & post eum non erit vsque ad annos generationis & generationis. || Ante faciem eius ignis vorans, & post eum exurens flamma: quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum solitudo deserti, neque est, qui effugiat eum. || Quasi aspectus equorum, aspectus eorum: &

1

2

3

4

5 & quasi equites sic current. || Sicut sonitus
quadrigarum super capita montium exiliet,
sicut sonitus flammæ ignis deuorantis sti-
pulam, velut populus fortis præparatus ad
6 prælium. || A facie eius cruciabuntur po-
puli: omnes vultus redigentur in ollam.
7 || Sicut fortes current: quasi viri bellatores
ascendent murum: viri in viis suis gradien-
8 tur, & non declinabunt à semitis suis; || Vnus-
quisque fratrem suum non coarctabit, sin-
guli in calle suo ambulabunt: sed & per fe-
9 nestras cadent, & non demolientur. || Vr-
bem ingredientur, in muro current: domos
conscendent, per fenestras intrabunt quasi
10 fur. || A facie eius⁶ contremuit terra, mo-
ti sunt cæli: Sol & Luna obtenebrati sunt, &
11 stellæ retraxerunt splendorem suum. || Et
Dominus dedit vocem suam ante faciem
exercitus sui: quia multa sunt nimis castra
eius, quia fortia, & facientia verbum eius:
12 magnus enim dies Domini, & terribilis val-
de: & quis sustinebit eum? || Nunc ergo di-
cit Dominus: conuertimini ad me in toto
13 corde vestro, in ieiunio, & in fletu & in plan-
ctu. Et ||⁷ scindite corda vestra, & non vesti-
menta vestra, & conuertimini ad Dominum
Deum vestrum:⁸ quia benignus, & miseri-
cors est, patiens & multæ misericordiæ, &
14 præstabilis super malitia. || Quis scit⁹ si con-
uertatur, & ignoscat, & relinquat post se be-
nedictionem, sacrificium, & libamen Domi-
15 no Deo nostro? || Canite tuba in Sion, sancti-
16 ficate ieiunium, vocate cætum, || congrega-
te populum, sanctificate Ecclesiam, coadu-
nate senes, congregate paruulos, & sugentes
vbera: egrediatur sponsus de cubili suo, &
17 sponsa de thalamo suo. ||¹⁰ Inter vestibulum,
& altare plorabunt sacerdotes ministri
Domini: & dicent: Parce Domine, parce po-
pulo tuo; & ne des hereditatem tuam in op-
probrium, vt dominantur eis nationes, qua-
re dicunt in populis: vbi est Deus eorum?
18 || Zelatus est Dominus terram suam,¹¹ & pe-
19 percit populo suo: || Et respondit Dominus,
& dixit populo suo: Ecce ego mittam vobis
frumentum, vinum, & oleum, & replebimi-
ni eis: & non dabo vos vltra opprobrium in
20 gentibus. ||¹² Et eum, qui ab Aquilone est,
procul faciam à vobis: & expellam eum in
terram inuiam, & desertam: ||¹³ faciem eius
contra mare Orientale, & extremum eius ad
mare nouissimum: & ascendet fœtor eius, &
ascendet putredo eius, quia superbè egit.
21 ||¹⁴ Noli timere terra, exulta, & lætare: quo-
niam magnificauit Dominus vt faceret.
22 || Nolite timere animalia regionis: quia ger-
minauerunt speciosa deserti, quia lignum
attulit fructum suum, ficus, & vinea dederunt
23 virtutem suam. || Et filij Sion exultate, & læ-
tamini in Domino Deo vestro: quia dedit

intactum: adeo vt si terra ante eius accessum amœnis-
sima sit instar horti Edem, post illius transitum
manebit sterilis, quasi desertum, nec quisquam erit,
qui fuga sese ex eius potestate eripiat. Equos aspectu
præferent in prælium ingredientibus, & cursu equi-
tes irruentes in hostes; quadrigas super montium
cacumina resonantes strepitu suo: & flammæ ignis
crepitum stipulam deuorantis, sua aggressione: de-
nique locusta illa Chaldaeorum populum referent
præualidum, ad bellum præparatum. Eo exercitu
viso Iudaicus populus præ timore pallescet, & fa-
cies eorum nigra reddetur vt olla. Nam eius mi-
lites, vt fortes current, & vt bellicosi viri murum
ascendent Ierusalem, & quam quisque viam fue-
rit ingressus, prosequetur, & locum sibi in acie desi-
gnatum non deseret, milite sibi coniuncto minimè
oppresso, adeo ordinate procedent; nam callem, quem
semel ingredientur, non derelinquent retroceden-
tes. Sed & cum⁵ per fenestras desilient, non sau-
ciabuntur. Urbem ingredientur, per muros discur-
rent, domos conscendent, per fenestras intrabunt
vt fures. Denique eo exercitu coram apparente⁶
terra tremere videbitur, & ipsum cælum. Sed &
Sol, & Luna obscurabuntur, magna vi pulueris op-
plente aërem: & quod est horribilius, Dominus ip-
se præcedet suum exercitum, exhortator ad pugnam.
Ad hoc enim tam copiosum cœgit exercitum, &
tam fortem, vt comminationem suam vastandi
Iudeos; per eum mandet executioni. O dies Domini
quamq; magnus erit, quamq; terribilis, & quis
eum poterit sustinere? Idcirco, vt tam ingens ma-
lum imminens auertatis, conuertimini ex corde ad
Dominum, idque ostendite ieiunio, fletu, & plan-
ctu, ⁷ ac scindite, non vestimenta, vt soletis, sed
corda præ contritione; conuertimini, inquam, ad
Deum vestrum, ⁸ Deum ad benefaciendum vltro
propensum, misericordem, longanimum, multum in
misericordia, & qui sinat se exorari ac placari, ne
malum comminatum infligat. ⁹ Fortasse muta-
bit sententiam, & non puniet vos omnino, sed post
paucum LXX. annorum spaciū, aliquam nobis re-
linquet benedictionem, vt reducti in terram no-
stram, ex fructibus illius renouemus sacrificiū pri-
stinum cum libamine Domino Deo nostro. Ad hoc
ergo impetrandum à Deo, buccinate tuba à Sione, in-
dicite ieiunium, vocate ad publicam supplicationē,
cogite populum, cogite in vnum Ecclesiam, congre-
gate omnium ætatem homines, paruulos quoque
vbera sugentes; vt vagitu suo misericordiam obti-
neant; relinquunt sponsi suas delicias; plorent sacer-
dotes, ministri Domini¹⁰ inter vestibulum templi,
& altare, quo facilius populus audiens moueatur,
ac dicant, Parce Domine, parce populo tuo, & ne
committas, vt tua hereditas cum opprobrio veniat
in manus hostium, qui illi dominantur: cur enim
patieris à barbaris nationibus cum exprobratione
dici eis: Vbi est Deus vester, de cuius patrocinio tan-
tope gloriabimini? Huiusmodi precibus aliquan-
do placatus Deus, ex zelo, quo prosequitur terram
suam, auertat à vobis supplicium, ¹¹ & parcat popu-
lo suo.

lo suo. Atque hac pollicitatione votis, precibusque respondet vestris. Ecce ego vobis ait, & captiuitate Babylonica eductis mittam frumentum, vinum & oleum vsque ad satietatem, & non permittam amplius, ut gentes vos probro afficiant, tanquam seruos despicabiles, ¹² & illum exercitum Chaldaeorum, qui ab Aquilone veniet, & vos in captiuitatem ducet, efficiam ne vltius vobis noceat, sed per Cyrum, & Darium longius recedat; & dispergam in solitudines, ¹³ partim versus mare mortuum ad Orientem, partim versus mare mediterraneum ad Occidentem. & fator occisorum, ac putredo aerem ipsum complebit: quia ex superbia, omnia sibi subiuganda iactitabat. ¹⁴ Ne ergo timeas o terra Deo dilecta, sed exulta, & letare, quia cupit sua in te magnificentiam ostentare, praeferita damna instaurando. & vos bestia agri Dei sentietis miserationem, quia herbam proferent pascua; arbores quoque ut ficus, & vites, suos uberrime fructus emittent. & vos filij Sion potiori iure exultate, & propter dona Domini Dei vestri letamini. Nam dabit vobis eximium illum omnis iustitia ¹⁵ Doctorem, & omnium spiritualium fontem Christum, cuius merito immittet vobis ¹⁶ imbrem opportunum verbi sui, matutinum quidem, quo conuertamini, & imbrem serotinum, quo perficiamini, tam affluenter, quam solebat pluuiam opportunam elargiri, cum vestram salutem curabat. & ¹⁷ area Ecclesiarum fidelium replebuntur frumento, & torcularia vino redundabunt, & oleo, praebundantia gratiae ac virtutum: & noua legis veritate recompensabo damna omnia, quae feretis per copiosum exercitum Chaldaeorum, quem in vos immittam. Comedetis quidem ad saturitatem, & laudabitis Dominum, qui tam miris vos afficiet beneficiis, & iam non pudore suffundemini a gentibus, dicentibus, ubi est Deus vester? quia tunc experiemini me esse in medio vestri, ut verum Deum, praeter quem nullus est alius, qui vestri curam gerat, unde nunquam amplius pudore afficiemini. ¹⁸ Post hac omnia a Christo praestita, ait summus eius pater: ¹⁹ effundam sanctum meum spiritum ²⁰ super omnem carnem, & ²¹ filij vestri, ac filiae prophetabunt, senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt: sed & super seruos, & super ancillas effundam spiritum meum, ne se putent despectos. Rursus, & ante secundum Christi aduentum ad iudicium, ²² edam prodigia multa in caelo, & in terra: in caelo quidem coruscum, & sanguineum ignem, fulgura, ac fulmina terram incendunt; unde fumi vapor ascendet: in terra autem bella cruenta, quibus humano sanguine imundet. Sol suo lumine priuabitur, & Luna in sanguineum colorem mutabit suum candorem: antequam veniat dies ille Domini magnus, ²³ & terribilis: quem solus ille euadet, qui nomen Domini ²⁴ inuocauerit, ac coluerit, ²⁵ quia de sola Ecclesia Christi erunt saluandi, ut per suos Prophetas praedixit Dominus, & ²⁶ de reliquiis Israelis, quos Dominus ad se vocare dignatus fuerit.

vobis ¹⁵ doctorem iustitiae, & descendere faciet ad vos ¹⁶ imbrem matutinum & serotinum, sicut in principio. ¹⁷ Et implebuntur areae frumento, & redundabunt torcularia vino, & oleo. ¹⁸ Et reddam vobis annos, quos comedit locusta, bruchus, & rubigo, & crucea: fortitudo mea magna, quam misi in vos. ¹⁹ Et comedetis vescentes, & saturabimini: & laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit mirabilia vobiscum: & non confundetur populus meus in sempiternum. ²⁰ Et scietis quia in medio Israel ego sum: & ego Dominus Deus vester, & non est amplius, & non confundetur populus meus in aeternum. ²¹ Et erit post haec: ²² effundam spiritum meum ²³ super omnem carnem: & ²⁴ prophetabunt filij vestri, & filiae vestrae: senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt. ²⁵ Sed & super seruos meos, & ancillas in diebus illis effundam spiritum meum, ²⁶ Et dabo prodigia in caelo, in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. ²⁷ Sol conuertetur in tenebras, & Luna in sanguinem: antequam veniat dies Domini magnus, ²⁸ & horribilis. ²⁹ Et erit: omnis, ³⁰ qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit: ³¹ quia in monte Sion, & in Ierusalem erit saluatio, sicut dixit Dominus, ³² & in residuis, quos Dominus vocauerit.

A R G V M E N T V M.

RVSVS praenunciat vastitatem Iudaeae, Ierusalem, & templi per Chaldaeos executioni mandandam; & populi post LXX. annos e captiuitate Babylonica liberationem. Christi deinde pollicetur aduentum, & Spiritus sancti super Ecclesiam delapsus; denique prodigia diem extremum iudicii praecuntia praedicat.

C O M M E N T A R I V S.

Dies Domini.] Quo exercitus Chaldaeorum irruet in Ierusalem, & Iudaeam, ut intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius Vatablus, Montanus, &

A Isidorus: de hac enim expeditione, sub allegoria examinum animalium terram deuastantium, loquitur Propheta.

Quasi mane.] Communem expositionem, & propterea veriore protulimus in paraphrasi: ducta similitudine a luce matutina, quae primo mane subito se

to se diffundit per montes. Solus Montanus intelligit de tenebris, quæ in vallibus densantur aduentante. Sole; à qua caligine mane nomen habet, siquidem dicitur antelucanum tempus. Est ego sensus: sicut aurora illucescente coguntur obscuræ tenebræ in loca humilia: ita aduentante exercitu Chaldaeorum diem illum caligo occupabit, iuxta illud Iob. 3. *dies ille vertetur in tenebras.*

Populus multus. Chaldaeorum videlicet, sed sub similitudine locustarum, ut volunt Hieronymus, Theodor. Remigius. Alber. Hugo, Dionys. & Isidorus; quia multa quæ subiciuntur non conueniunt Chaldaeis, ut notauit Paulus Burgensis, nepe, ut aspectus equorum, & quasi equites sic current: nam si de Chaldaeis hæc intelligas, incocinna est similitudo, cum ipsi equites sint, & equis insidentes venturi; at si de locustis sit sermo, recte equis, & equitibus comparantur. Sed si velis sermonem primum fieri de Chaldaeis, ut aliqui ex prædictis auctoribus volunt, tum etiam Montanus, particula, *sicut* non dicit similitudinem, ut recte aduertit Theodoretus, sed vehementiam, seu veritatem, & proprietatem; ut in illo Ioan. 1. 14. *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre*, hoc est, ut reuera vnigeniti, vel digna vnigenito; ita in præsentia, Chaldaei reuera præ se ferent equorum aspectus, & ut verè equites current.

Vsq̃ue ad annos. Aliud est dicere, *vsque ad annos generationis, & generationis*: aliud *vsque ad generationem, & generationem*. Illud certum definitumque tempus significat vnius, aut duplicis vitæ: nam generatio idem est quod seculum, aut vita vnius hominis, quæ 80. aut ad summum 100. annorum numero cõtinetur. Vnde Isa. 38. 12. dixit Ezechias *generatio, vel vita mea ablata est à me*. Ecclesiastes 1. 4. *generatio præterit, generatio aduenit*. & Lucæ 21. 32. *non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant*. Ac proinde, cum Ioël dicit, exercitui Chaldaeorum nullum à principio similem fuisse, qui videlicet, tam grauiter nocuerit Iudææ, & populo Dei, & post eum non erit: non adiecit, *umquam*, aut *numquam ei similis erit*, ut notauit Theodoretus, cum aliis: quia exercitus Titi grauiorem vastitatem effecit, quam ille Chaldaeorum; sed definitè dixit, *vsque ad annos generationis, & generationis*, id est, per multos annos, duorum nempe seculorum, aut duarum vitarum. At cum Scriptura dicit, *vsque ad generationem, & generationem*, vel, *à progenie in progeniem*, nullum definit tempus. Ut Lucæ 1. 50. & *in misericordia eius à progenie, & in progenies*, id est, per omnes progenies. Et Ecclesiastici 39. 13. *nomen eius requiritur à generatione in generationem*, id est, per omnes generationes.

Per fenestras. Ex Hebræo Lyra, Tigurina, & Montanus legunt, *in gladium irruent, seu cadent, & non concupiscunt, aut, & vile non querent*, vel, *& lucra non inhiabunt*, & nomen quidem שלח selach telum, missile, gladium, seu iaculum significat, ut Iob. 3. 18. & *vitam eius, ut non transeat in gladium*. & c. 36. 12. *si autem non audierint, transibunt per gladium*. 2. Paral. 32. 5. & *fecit vniuersi generis armaturam*; aut *arma*, & *clypeos*. Septuaginta quoque hic verterunt, *in iaculis cadent*; à verbo *salab*, quod *mittere*, seu *dimittere* est, quod iacula, seu tela mittantur; vnde nomen Chaldaeus accepit, pro *missionem*, quasi dicas, *& in missionem cadent*, seu *se proficient*, & ita exposuit: *& ad locum, ad quem missi sunt, vadunt interficientes*. Et quia per fenestras foras emittuntur, quæ e domo proiciuntur, idcirco Vulgatus, & Hieronymus id nomen *fenestras* verterunt, quasi dixisset, *per emissionem*, hoc est, per loca emissionum cadent, & non demolientur, propter dexteritatem, & strenuitatem militum.

Verbum deinde *וַיַּבִּיטוּ* iutabhu, à *וַיַּבֵּט* basabbh deducitur, quod propriè est, *vulnerare*, aut *sauciare*, meta-

A phoricè autem, *quasi in sordido inhiare*; quo homo non secus ac gladio vulneratur. Atque in illa significatione dixit Iob. cap. 6. 9. *Soluat manum suam, & succidat, seu vulneret me*. Isa. 38. 12. *dum adhuc ordire succidit me*. Iuxta hoc significat, & verterunt LXX. *in iaculis cadent, & non consumentur*, & David Kimhi, Pagni. Vatab. & alij nonnulli, *super gladium decident sese, vel cadent, & non sauciabuntur*, aut *laedentur*, quia a Deo sunt missi, cuiusmodi milites, qui liberabit eos. Vulgatus dixit, *per fenestras irruent, & non demolientur*. Altera significatione concupiscendi, seu inhiandi lucro, frequentissime accepit Vulgatus dum transfert per sectari avaritiam, ut Prou. 1. 19. *sic semita omnis avari*. Hebr. *concupiscens concupisceniam*. & c. 15. 27. *cum habet domum suam, qui sectatur avaritiam*, vel concupiscens concupisceniam. Habac. 2. 9. *ua qui congregat avaritiam, aut, ua concupiscens concupisceniam malam*. & iuxta hoc significatum verterunt Lyra, Tigur. & Monta. *in gladium sese decident, aut cadent, & non querent lucrum*; & Chaldaeus, *ad locum, ad quem missi sunt, vadunt irruentes, & non recipiunt pecuniam*. hoc est, in gladios sese coniciunt, occurrent Iudæis gladios districtos ferentibus, & iacula iacentibus, & in eorum acies sese immittent, nec desistent, oblati muneribus, quia non capientur pecunia, iuxta illud Isa. 13. 17. *Ecce ego suscitabo super eos Adados, qui argentum non querant, nec aurum velint*. Tales enim extiterunt Chaldaei contra Iudæos; & tales Dei milites demones contra impios: quibus nihil proderunt opes, & dignitates, ut se possint redimere. Nam ut dixit David Psalmo 48. 8. *ex his qui confidunt in virtute sua, & in multitudine diuitiarum suarum gloriantur, nemo fratrem redimet suum, necdum alios quispiam, nec dabit Deo precium redemptionis suæ*.

Contremuit terra. Hyperbolicè hæc dici putat Hieronymus, Theodoretus, Remig. Alber. Hugo, & Dionys. quod pauentibus hæc ita fieri præ terrore videbuntur: aut quia copioso exercitu irruente, tubarum sonitu, & militum vociferatione, & equorum calcatione, & pulueris excitatione, terra tremere, & cælum tenebris obrui videbuntur; ut 1. Machab. 9. 12. & *clamabant tubis: exclamauerunt autem & hi qui erant ex parte Iudææ ipsi, & commota est terra à facie exercitus*. & Virgil. lib. 12. *Aeneidos* dixit:

*Tum caco puluere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.*

Verum Theodor. & Montan. verè, & propriè hæc euenisse affirmant, non hyperbolicè, ut nouerint homines Deo curam esse infligendi sceleratis supplicia: non aliter ac dixit Christus Lucæ 21. futura signa in Sole, & Luna, & stellis, & in terris pressuram gentium, ante diem iudicii. Nam nube cõtegente cælum, & voce Domini, nepe tonitru, resonante, & fulgure, fulmineq; coruscante, & terram tremere, & cælum obscurari, hominesq; pauere quotidie videmus. Vnde subditur de tonitru, & *Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, ut milites suos ad prælium excitaret*. Nam per vocem Domini tonitru intelligunt Theodoretus, Vat. & Montanus. & ita solet Scriptura vocare Psalmo 17. 14. & *intonui de cælo Dominus, & altissimus dedit vocem suam*. & Psalmo 26. 3. *vox Domini super aquas*, Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia; Vox Domini confringentis cedros, & c. Præcessit ergo Dominus tonando exercitum Chaldaeorum, ut Iudæos pauore concuteret: qui ei misericordiam parere renuerant, & clementem eius vocem audire.

Scindite corda. Hebraicè, *scindite cor vestrum, & non vestimenta*: quæ mos erat Iudæis in magnis doloribus à collo ad pectus secundum pectus scindere: ut Iudeorum, ex Hebræis notat Montanus, & cõprobat testimoniis Scripturæ Hieron. Num. 14. 6. *Iosue, & Caleb sciderunt vestimenta*.

Sub similitudine locustarum loquitur de Chaldaeis.

Similitudinis particula.

Generatio quid notet.

Forma loquendi.

Lectionis ratio.

Concordantia

Ratio loci

Quintus

Dei milites

Concordantia

Sensus bonus

Dei milites

Concordantia

Dæmones non capiuntur pecuniis

Hyperbolicus sermo.

Concordantia

Concordantia

Concordantia

Terra tremuit propriè

Concordantia

Vox Domini tonitruum

Concordantia

Concordantia

Concordantia

Concordantia

Concordantia

- vestimenta sua: quod vellet populus in Ægyptū reuerti.* A
& Math. 26. 65. Pontifex scidu vestimenta sua, dicens,
blasphemauit. & Paulus, & Barnabas Act 14. 13. quod
Deo debita illis exhiberetur adoratio. Cor autē scin-
ditur cum conteritur, & aufertur cordis impietas, vt
ait Chaldaeus, & foras emittitur per oris cōfessionem.
Quia benignus.] Quinque voces hic coniūgūtur
ad Dei conditiones erga homines pēnitentes expli-
candas. Prima est *חַנּוּן* *hannun*, quæ gratuitum proprie
sonat, hoc est, nō iram, & voluntatē habētē ad be-
neficentiam vltro propensam, & quæ delectetur con-
donare peccata; *benignus*, solet vertere Vulgatus. LXX.
& alij *misericos*. Secunda vox est *רַחוּם* *rahum*, quæ ho-
minē ex intimis visceribus amantem significat, Hispani
dicunt, *entrañable*, o de *entrañas*. Vulgatus vertit *mi-
sericos*, seu *miserator*, vt etiam Septuaginta. Tertia vox
Longus na- *ארוך* *erec aphaim*, *latus naribus*, vel *longis naribus*:
qui huiusmodi sunt tardius irascuntur, & citius pla-
cātur; quo lenissimā Dei naturā, & ad iram tardam, &
placatu facilē declarēt. Nam breuis naribus citō iram
concepit, & tardius placatur. Vulgatus solet interpre-
tari, *patiens*, aut *longanimis*. Quarta vox est *רַחוּם* *rahum*,
Multus mi- *hesed*, *multus in misericordia*, quod plusquam petimus,
sericordia, aut intelligimus soleat impertiri; Paulus ad Ephes. 2.
dixit, *diues in misericordia*. Quinta vox *חַנּוּן* *hannun*,
Placabilis, seu *placabilis super malitia*, seu *placatus*, aut pēnitens.
Exod. 32. 12. *Esto placabilis super malitia populi iui.* &
placatus est Dominus ne faceret malum, quod locutus fue-
rat aduersus populū suū. Cyprianus solet dicere, *qui sen-
tentiam flectat super malitias*. Vocat autē *malitiam*, pcc-
nas, & supplicia, vt hic notat Hierō. quod sit Deus pla-
catu facilis, ne infligat mala, quæ fuerat cōminatus: aut
reuocet verbū suū ab inducēdo malū, vt ait Chaldaeus.
Si conuertatur.] In Hebrēo legimus, *quis scit con-
uertatur*, & pēniteat eum mali. quæ verba sic explicant
Hebræi cum Chaldaeo. Qui scit penes se esse peccata,
abscedat ab eis, & misericordia applicabitur ei: & qui-
cūque pēnitentiam egerit, dimittētur ei peccata sua,
& recipiet benedictiones, atque consolationes: & erit
eius oratio, sicut viri, qui offert oblationes, & libamina
in æde sanctuarij Domini. Verū cōsuetudo Scriptu-
ræ, & omnium interpretum cōsensus habet, in huius-
modi oratione subintelligi (si) particulam dubitantē;
vt 2. Reg. 12. *Quis scit si forte donet eum mihi Dominus,*
Sensus He- & *vinat infans*: Ionæ 3. *Quis scit si conuertatur, & ignos-
cat Deus*; atque ita verterunt LXX. & ceteri interpre-
tes. Atque etsi dubitationis variæ ex aliis locis reddan-
tur rationes, at hic vera ratio est, quod Propheta verē
dubitabat, an conuertendus esset Deus à sentētia lata,
& parciurus; facturūque ne Chaldaei in Iudæam
venirent, eamque depopularentur: vt visum est Hie-
ronymo, & Ruperto. Nam huiusmodi dubitatio ca-
dere in Prophetam potest.
Inter vestibulum, & altare.] Vniuersum tem-
pli Salomonis ædificium hoc ordine cōstructum erat;
primum quod sese offerebat ingredienti ex plaga O-
rientali, erat atriū exterius, in quo populus consistebat;
deinde sequebatur atrium interius, seu sacerdotum,
spaciū magnum aperto cælo mutis cōclusum, & por-
ticibus vndiq; ornatū; & ab exteriori separabatur se-
ptō alto solis tribus cubitis, vt ait Iosephus 8. Antiq.
cap. 2. in cuius parte vestibulo proximiori erat altare
holocausti. Post atrium sacerdotum sequebatur porti-
cus, de qua 3. Reg. 6. dicitur. *Porticus erat ante tem-
plum viginti cubitorum longitudinis iuxta mensuram lati-
tudinis templi, & habebat decem cubitos latitudinis.* hæc
porticus Hebræicē vocatur *ulam*, vt hic vocat
Ios. & Theodoro nomen retinuit. LXX. vocarūt *cre-
pidinem*, Symmachus *πορτύλαιον* ante fores, nempe tē-
pli. Aquila *πορτύλαιον*, hoc est porticū, Hieronymus an-
te fores templi; seu porticum appellat. Vulgatus hoc lo-
co, & 2. Paral. 3. *vestibulum templi* transtulit. Ex porti-
cu, adibatur templū, seu domus Domini, quæ sancta sancta
dicebatur, & exterior pars erat sexaginta cubitorū in
lōgitudine, & viginti cubitorū in latitudine & triginta
in altitudine, vt legimus 3. Reg. 6. in huius tēpli parte
proximiori sanctis sanctorū erat altare thymiamatis,
seu incēsi, quod à populo videri non poterat, vt cōstat
ex 1. cap. Lucæ. Tandem ad Solis occasum extrema se-
quebatur pars templi interior & sacratio, quæ *adyta*,
seu *sancta sanctorum* dicebatur, & soli summo sacer-
doti patebat. Igitur in ea parte atriij sacerdotum, quæ
patet inter altare holocausti, vt ait Lyra, & porticum,
seu vestibulum, iubet sacerdotes plorare, dicens, *plora-
bunt*, pro *plorant*, vt Hieronymus cum aliis exponit, vt
populus videns, & audiens eorum eiulatum vehemē-
tius excitaretur ad pēnitendum. Quod verò dixit
Christus Matth. 23. 25. *vsque ad sanguinem Zacharie*
filij Barachie quem occidistis inter templum, & altare, Inter tem-
plum & al-
tare.
locum designat porticus, seu vestibuli, quod medium
est inter templum, & altare holocausti. Perueniebant
autem sacerdotes ad locum illum fletus, & precum,
post altare sacrificiorum, & holocausti; quod prius
oporteret sacrificiis, & holocausto paratum accedere
ad orandum Deum, eum, qui velit placatum, & beni-
gnum inuenire: parum enim roboris habet oratio, si
non sit munita mortificatione. Mortificatio
roborat ora-
tionem.
Pepercit populo suo.] Pro *parcet*, non quidem
hostes depellendo, ne Iudæam depopulentur, & ciues
ducāt captiuos Babylonem; sed eorum iam captiuorū
miserēdo, & à captiuitate in patriam reducēdo. ita in-
dicant Hieronym. & Montan. nam quia hætenus de
Chaldaeorū vastitate, qua Iudæa erant vastaturi sermo
fuerat, nunc sequitur vt agat de liberatione Iudæo-
rum, & in patriam reditu, vt commune est Prophetis
aliis, & de bonis temporalibus, quæ abundē illis Deus
largitus est, pro illorū destructione prius facta: quibus
feliciter perfruituri erant, ne multo post reditum è Ba-
bylone tempore, eis aliquid infelix, & calamitosum
accideret; hoc enim significat aduerbium, *plura*, non in
perpetuum, sed per longum tempus.
Et eum, qui ab Aquilone.] Sennacherib Af-
syriorum regem intelligunt Hieronymus, Theodor.
Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. de quo legimus
Isa. 37. centum octoginta quinque millia ex eius exer-
citu in vna nocte Angelo sæuiente percussa. Sed huic
obstat primū, tēpus Prophetæ, quem suo loco diximus
prophetasse sub Manasse, iam multo antē strage illa
facta: deinde quia Sennacherib, vastato exercitu, non
est pulsus in terram desertam, & inuiam, sed venit in
suam ciuitatem Ninuem. Tertiū, quia eum, qui ab
Aquilone est, nō alium intelligit, quā quem superius
vocauerat populum fortem, & copiosum, qui ingres-
sus est urbem Ierusalem; at Sennacherib nō cepit Ie-
rusalem; ergo ipse non hoc loco intelligitur.
Sunt alij, qui per eum, qui ab Aquilone est, acci-
piunt Holophernem cum exercitu suo, qui ab Aqui-
lone venit, vt dicitur Iudith. 16. 5. *Venit Assur ex montibus*
ab Aquilone in multitudine fortitudinis sue. & ordo histo-
riæ prænuntiata à Ioēle ita ostendit; nam post pro-
missum reditum è Babylone, & terræ felicitatem, pro-
mittit se, Tyrannum ab Aquilone venturum, de-
pulsurum; at nullus eiusmodi præter Holophernem
inuenitur. Verū nec hæc intelligentia vera est; tum
quia, vt diximus, hic promittit depulsurum eum, de
quo superius dictum erat, quod ingressurus esset Ie-
rusalem, ascensurus muros, & per fenestras intratu-
rus, &c. At Holophernes non tantum non fuit in-
gressus Ierosolymam, sed nec accessit ad eam vt obsi-
deret; sicut nec Betuliam ingressus est: tum quia
historia

historia Iudith non accidit post reditum è Babylone; sed multo ante, sub rege Iudæorum Manasse, vt in Chronologia sacra probauimus.

3. Expositio vera de Chaldæis.

Est ergo verior intelligentia de exercitu, seu gente Chaldæa, quam expulit Deus à populo suo, quem sub sua tenebat potestate captiuum, vt etiam Iudæam ipsam, cui Chaldæi dominabantur; nam per Cyrum, & Darium procul eos fecit à Iudæis, dum Babylonem ceperunt, & Chaldæam subiugauerunt, & regnum Chaldæorū euerterunt in gratiam Iudæorum: qui liberi in patriam remissi sunt, & temporali potiti felicitate. Nec ratio Prophetiæ cogit ordinem historiæ seruare; simul enim pollicetur, & felicitatem populi, & vltionem de hoste sumendam: & dispergendum partim ad Orientem, & partim ad Occidentem per latas solitudines.

1. Expositio.

Faciem eius.] Quod dicit dispergendos hostes per desertam, partim versus mare Orientale, partim versus mare nouissimum: sunt qui accipiant mare Galilææ, quod ad Orientem est terræ promissæ, & mare primum vocant LXX. & mare Mediterraneum, quod

2. Expositio.

Occidentale est, & nouissimum Palæstinæ. Alij intelligunt mare Oceanum, quod ad Solis ortum excurrit, & Mediterraneum, quod alluit Palæstinam ad Occasum. Hieronymus, Albertus, & Lyra accipiunt ad Orientem mare mortuum, ad Occidentem mare Mediterraneum, inter quæ duo maria vniuersa continentur Palæstina. Vnde eum populum, qui ab Aquilone venit contra Ierusalem, & Iudæam, prænunciat Ioël dispergendum per solitudinem, & terram inuiam, & fugandum partim versus mare mortuum, partim versus mare Mediterraneum. Vel quia reuera loquitur de Chaldæis è Iudæa expulsis, qui illam incolebant, eique dominabantur, missi à Nabuchodonosore, vt constat Ierem. 40. 10. & cap. 41. 3. & 18. vt Iudæam destructam administrarent, & conseruarent. nam cum cognouissent Chaldæam subiugatam à Persis, & Medis, & ipsi Iudæam deseruerunt, & in fugam conuersi, partim fugerunt versus Orientem, partim versus Occidentem, quod fors tulisset. Vel quia omnino loquitur de euerfione Chaldæorum; sed sub metaphora locustarum, vt ait Hieronymus, quæ respectu terræ, in qua loquebatur Propheta, abigebantur per solitudines, in maria, tam Orientale mortuum, quàm Occidentale Mediterraneum: & in eis præcipitatae sunt. Itaq; iuxta situm terræ locutus est de exercitu locustarum; quibus similis ruina accidit Chaldæis, siquidem fuga sese eripuerunt partim ad Orientem, partim ad Occidentem. Ex copia autem occisorum putredo, ac fetor in aëra ascendit, ob meritum eorū, quia superbè, inquit, egit contra populum Dei, vel quia magnificauit, vt faceret; nullo enim modo suam vim, & auiditatem compescuit, quin Iudæos persequeretur, & spoliaret vita, bonisque.

14. Bonorum temporalium promissio.

Noli timere.] Omnibus, quæ supra fuerat comminatus, nunc contraria pollicetur Deus, temporalia bona post reditum è Babylone, vt intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Albertus, Lyra, & alij. Solus Montanus bona spiritalia sub temporalibus intellecta accipit, quæ Christus adduxit: sed hæc sub illis adumbrata nemo inficiatur.

15. Ratio sermonis.

Doctorem.] Hebraicè מוֹרֶה לְיִשְׂרָאֵל *eth hamoreh l'israhel*. Est autem *moreh* nomen deductum à verbo מָרָה *marah*, quod est iacere, iaculari, & per metaphoram docere, quod doctor instillet, seu iaciat doctrinam instar gutturam, in discipulum; & legislator, quod legem statuat, & præcipiat, quæ ab eodem verbo dicitur מוֹרֶה *ihorah*. Vnde Iob. 38. 21. dicitur, *quis sicut ipse Moreh legislator, aut doctor, vel nullus ei similis in legislatoribus*, vt legit Vulgatus. Psalm. 9. 21. *Constitu Domine Moreh legislatorem, vel magistrum super eos.*

Moreh doctor aut legislator.

A quamuis Pagnin. legit per camets מוֹרֶה *moreh* pro *moreh*, cum Chaldæo vertens, *pone Domine timorem eis*. Psalm. 83. 8. *Etenim benedictionem dabit moreh legislator, aut doctor*. Hieronymus vertit, *beneficiis amittetur doctor, vel operietur doctor*, vt alij volunt. Isaia 30. 20. & *non faciet auolare à te מוֹרֶה morecha doctorem tuum: & erant oculi tui videntes מוֹרֶה morecha doctorem, vel præceptorem tuum*. Significat quoq; idem *Moreh* pluuiam temporaneam & tempestiuam, quæ statim iactato semine decedit, & illud excitat, prouehit, & facundat, quæ inebriat terram, & germinare facit, & dat semen ferenti, & panem manducanti, vt dicitur Isa. 55. Vnde in hoc loco Ioël. v. 23. dicitur, & *descendere faciet vobis imbrem מוֹרֶה moreh pluuiam temporaneam, & serotinam, in primo*. & est positum vtrobique idem nomen *Moreh* per allusionem, cum in secundo loco ponatur *pro ioreh, pluuiam*, vt legimus in Codice Complutensi, vt sub eodem nomine *pluvia*, & *doctor* significetur, quod alia lingua non potest capere. His ita positis.

Sunt aliqui hoc loco volentes nomen *moreh* pro *pluvia* accipere, & ita vertunt; *quia dedit vobis pluuiam propter iustitiam, & descendere faciet vobis imbrem, pluuiam temporaneam, & serotinam mense primo*. Nam putant adhuc de felicitate temporali fieri sermonem, adeo vt propter iustitiam filiorum Sion, & propter actam pœnitentiam, polliceatur illis Deus pluuiam illam tempestiuam, & non tantum illam, sed & serotinam abunde. & probat hunc sensum versio LXX. *quoniam dedit vobis escas, seu alimenta iustitie, vel in iustitiam*; escas scilicet, quæ ex pluuiam *moreh* proueniunt, quibus vescantur, & latentur, vt accipiunt Hieronymus, & Theodoretus, qui hæc omnia referunt ad felicitatem temporaneam post reditum è Babylone. Verum nulla ratio cogit hoc loco nomen *moreh* pluuiam interpretari, & non doctorem; cum Chaldæus ita exposuerit, *quoniam reddidit vobis Doctorem vestrum in iustitiam*; & Vulgatus, ac Hieronymus in Comm. tario, R. Salomon apud Lyram, & recentiores omnes interpretes, Tigurinus, Vatab. Isidorus, Robert. & Montanus. & ex supradictis exemplis constet hoc potissimum habere significatum Hebræum nomen. Maximè cum ad lætitiā, & exultationem filiorum Sion hoc adiecerit, diuersum ab eo, quod sequitur, nempe, *dedit vobis Moreh ad iustitiam, & descendere faciet vobis imbrem, Moreh, & serotinam mense primo*. nec enim in priori loco intelligitur pluuiam ad iustitiam, sicut in posteriori pluuiam temporaria, quæ enim pluuiam ad iustitiam potest accipi nisi doctrinæ, & doctoris, qui ad iustitiam erudiat? Doctorem ergo eo nomine rectè intelligimus. Sed videndum est, quis sit hic doctor accipiendus.

Ruffinus, & nonnulli alij existimant hunc Doctorem esse Ezechiam regem Iudæorum, cuius precibus liberauit Deus Ierusalem ab exercitu Sennacherib: de quo dicitur 2. Paralip. 30. quod miserit cursores cum epistolis in vniuersum Israel, qui dicerent: *Filij Israel, reuertimini ad Dominum Deum Abraham, & Isaac, & Israel: & reueretur ad reliquias, quæ effugerant manum regis Assyriorum*, &c. quasi dicat modo Deus. *Conuertimini, & gaudete; quia ego procul pellam Sennacherib, & eum dabo vobis regem, ac doctorem, qui vos erudiat ad iustitiam, & propter quem liberabo vos, & multis cumulabo beneficiis*. Sed ostendimus supra hic non institui sermonem de Sennacherib, ac proinde nec de Ezechia; sed de exercitu Chaldæorum, qui destruxit Ierusalem, & captiuos duxit Babylonem Iudæos, & post liberationem hic doctor dandus promittitur, præsertim si verum est Ioël post Ezechiam sub rege Manasse prophetasse. Nec enim Sennacherib ingressus est Ierusalem, vt Chaldæus exercitus.

1. Expositio de pluuiam propriè.

Refutatio.

Doctor iustitiae.

2. Expositio de Doctore Ezechia.

Refutatio.

3. Expositio
de Prophe-
tis.

Rabbi Salomon, quem sequitur Lyra, Albertus, Hugo, Dionysius, & Isidorus existimant hic singulare accipi pro plurali, *doctorem pro doctoribus*, quos volunt esse Prophetas: nam ad temporalem felicitatem populi adiicit, non defuturos Prophetas, qui eum instituunt ad iustitiam; sicut ex infelicitate deflebant quidam apud Dauidem, Psalm. 73. 9. *Signa nostra non vidimus, iam non est Propheta, & nos non cognoscent amplius.* Sunt autem hi Prophetæ, quos dedit Dominus post reditum à Babylone, Haggæus, Zacharias, Malachias, & similes alij, qui hortabantur populū ad pietatem, & suis precibus, ac monitis tutabantur. Hac verò ratione intelligendum Prophetam ostēdit, quod de temporali felicitate loquatur, quam facit pluuia temporaria, & serotina: & vbertas opposita sterilitati, quam fecit locusta, & bruchus. At hoc videtur eludere verba Scripturæ, cum nomini *Moreh* præfigatur articulus notificatiuus, *he*, nam legimus *המורה hamoreh*, qui notat eximium quid, siue pluuiam, siue doctorem; profectò, non quamcumque pluuiam, seu doctrinam; nec quemcumque doctorem; sed insignem, & omnibus notum, Prophetam illum, quem vniuersa Scriptura promittit. Maxime cum statim optimo ordine post hunc doctorem promittatur illapsus Spiritus sancti in Ecclesiam Ierosolymis congregatam.

Refutatio.

Expositio 4.
vera de
Christo.

Certior igitur intelligentia sit per *doctorem* hic accipi Christum, ut accipiunt Haymo, Rupertus, Remigius, & Albertus quoque, tum etiam Vatab. Montanus, & Robertus, Christum videlicet eximium doctorem, qui vnus est magister, ut ipse dixit Matth. 23. & parem non habet, & quem Prophetæ promiserunt sub hoc nomine, quos supra retulimus; & Isaias cap. 55. 4. *Eccce, ait, testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus.* ipse est enim doctor iustitiæ, siue ad iustitiam, quod esset eruditurus suum populum ad iustitiam, & iustitia muniturus. Recto verò ordine consequitur ut post temporalem felicitatem, in tempus post reditum à Babylone promissam, felicitas spiritualis per Christum afferenda promittatur.

16
De temporali
felicitate.

Imbrem.] Omnes interpretes, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Isidorus, hæc quæ subiiciuntur de temporali felicitate accipiunt, qui nomine *doctoris* Prophetas intellexerant, vel pluuiam, vel siquidem Christum exposuere, inter temporalia bona, auctorem bonorum omnium spiritualium, cum ipsis bonis promitti asseuerant; & erit sensus: & descendere faciet vobis imbrem opportuno tempore, nempe pluuiam temporaneam mense Octobri ad serendum; & serotinam mense Martio ad segetes maturandas: & tam vberes fructus percipietis, ut instaurent, & restituant eos, quos illa examina locustarum, nempe exercitus magnus Chaldaeorum, quem in vos misi, abstulerunt: & gaudebitis, & saturabimini, & per longa tempora nemo vos pudore afficiet. sic illi. Quod autem dixit, *sicut in principio.* Hebraicè est *בְּרִישׁוֹן barison*, in primo, & Chaldaus, Pagni. Vatab. & alij explicant, in primo mense Nisan, qui nobis ferè est Martius. Septuaginta verò, & Vulgatus verterunt, *sicut in principio*, hoc est, sicut antequam terra destrueretur ab hoste, quando fructus vberes ferebat. Præterea quod addit, *& non confundetur populus meus in sempiternum*, Lyra, & Pagnin. explicant, in seculum, quia per multos annos potitus est ea temporali felicitate, non in æternum: siquidem vastatus est sæpius, & à Romanis tandem destructus. Verum magis coherens intelligentia est Rupertii, Haymonis, & Montani, qui sub allegoria bonorum temporalium intelligunt bona spiritualia à Doctore Christo filiis Israel communicata: nam cum filios. Siò ad lætitiā, & exultationem inuitaret Ioël ob ingens hoc beneficium, quo dedit illis doctorem iustitiæ

De bonis
Christi spi-
ritualibus.

Christum, cur statim demississet sermonem ad promittenda bona temporalia, & non potius bona spiritualia à Christo hominibus concessa? Deinde quia cum statim addit, *& erit post hæc, effundam spiritum meum, & c.* post hæc, videtur referre Christi aduentum, & bona omnia, quæ ille contulit hominibus prædicatione, exemplo, & morte. Tertiò, quia verbum illud, in æternum, cum ait, *& non confundetur populus meus in sempiternum*; non potest conuenire temporali Iudæorum felicitati, quæ non est sempiterna; imo iam finita est omnino; at spiritualis fidelium felicitas & durat, & durabit in æternum. Sed videamus quid per imbrem matutinum, & serotinum sit accipiendū.

Nomine *imbris*, seu *pluuia temporanea*, seu *tempestiua*, & *serotina*, Hieronymus, Haymo, & Albertus intelligunt vetus, & nouum Testamentum; quasi vtriusque doctrina vtriusque pluuiæ non munus præstet; vel possit serendo vetus Testamentum deseruire, & non maturandis frugibus; sicut & nouum potest & fecundare terram, & fruges ad maturitatem perducere. Montanus accipit vtriusque gratiæ tam præuenientis, quam subsequenti opportunitatem. Alij gratiam primam, qua, suscepto spirituali semine, conuertantur ad pietatem Christianam; & vltimam, qua perficiantur fideles. Sed Hieronymus quoque, & Rupertus intelligunt verbi Dei, seu doctrinæ Euangelicæ instillationem, & prædicationem; & verius: nam propterea eodem nomine loci est vsus, videlicet, *Moreh*, quo significauit *Doctorem iustitiæ Christum*, & *pluuiam tempestiuam*; ut doceret nomine *pluuia* illius doctoris eximij doctrinam esse accipiendam: siquidem ita solet doctrina vocari, ut à Mose Deuter. 32. 2. ad huc modum concinente. *Concresecat ut pluuiæ doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum; quasi imber super herbam, & quasi stille super gramina.* Ac similitudo inter vtrumque; maxima est; quam declarat Isaias cap. 55. 10. *& quomodo descendit imber, & nix de cælo, & illuc ultra non reuertitur; sed inebriat terram, & infundit eam & germinare eam facit, & dat semen ferenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo. Non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quacumque volui, & prosperabitur in his, ad quæ misi illud.* Quamuis autem Rupertus explicet imbrem matutinum, & serotinum, primam verbi salutis prædicationem factam Iudæis in principio Ecclesiæ per Christum, & Apostolos; & vltimam

Imbris, &
pluuia no-
mine quid
significetur.

Pluuia præ-
dicatio Euā-
gelij.

Similitudo
doctrinæ cū
pluuia.

Affluentia
verbi Dei.

17
Affluentia
bonorū spi-
ritualium.

Et implebuntur.] Bonorum spiritualium abundantiam declarat vbertate fructuū terræ: nam quem admodum cælis irrigantibus terram, sata, vineta, & oliueta fructus ferunt aded copiosos, ut aræ, in quibus expurgantur frumenta, redundant, & torcularia, in quibus mustum exprimitur, & oleum ab acinis, folliculis, detritis ossibus, & aliis excrementis purum factum, supereffluant: ita Apostolis, aliisque prædicatoribus, instar quorundam cælorum, verbum Dei instillantibus super terram, sata eius, vineta, & oliueta; nempe diuersas fidelium Ecclesias ita fecundant opportunè, emolliunt, & crescere faciunt, ut multam ferant frugū copiam, virtutum videlicet, quibus sustententur, vuarum, & oliuarum, quibus roborentur, & emolliantur; quæ in aræ, & torcularia exportata, hoc est, in loca exercendis, & purificandis ab excrementis virtutibus apta; ut sunt tyrannorū persecutiones, asceteria monachorum; & aliorum fidelium variæ afflictiones,

nes, ætumnæ, & iniuriæ, frumentum abundat vinum, & oleū affluit; quibus vescantur, roborentur, & emollescant ad pietatem; vnde læti gratias agunt Deo, quē in medio sui habent, vsque ad miraculum, antiquorum penuriam, noua Euangelij vbertate obruentem. Hoc est, quod promittit, cum ait, & reddam vobis annos, quos comedit locusta, bruchus, & rubigo; & eruca: fortitudo mea magna, quam misi in vos. Hebraicè: exercitus meus fortis. sic vocat exercitum Chaldaeorum, licet minimis animalculis similem dixerit; & reddam vobis annos bonos; exposuit Chaldaus, pro annis, quibus vexarunt vos populi, gentes, & linguæ, & principes, & reges. Nam si Deo omnipotenti conferantur quicumque populi, quicumque exercitus fortissimi, quid sunt nisi minuta animalia, & exilia: at si humanam fragilitatem respicias, exercitus magnus, ac fortis sunt, missus à Deo, illa animalcula: siquidem exilibus rebus, ac infirmis omnipotens manus Dei diruit imperia, deprimit potentatus, monarchias deuastat; nam infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia. Nonne suam potentiam exeruit Deus Exod. 8. & 9. contra superbiam Aegyptiorum, per muscas, locustas, & cyniphe, tam paruos culices, vt vix oculis cerni possint? Itaque ait; antequam illam penuriam, illa damna temporalia, quæ exercitu Chaldaeo Iudæam depopulante, sustinuerunt, noua per Christum spiritualium bonorum vbertate, ac fertilitate compensanda; vt filij Sion læti dicere possint cum Dauide Psalmo 89. *latati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti, annis, quibus vidimus mala.*

18 Et erit post hæc. In Hebræo ab his verbis nouū caput inchoatur, vt notat Lyra, ac distinguit Pagninus. Sed quod tempus referat, cum ait Ioël Dei nomine.

Et erit post hæc, dubitatur. Nam quot modis auctores intellexerunt doctorem iustitiæ, totidem sunt qui intelligant spiritus effusionem. In primis Rufinus cum aliis quibuldam, qui doctorem iustitiæ explicuit Ezechiam, cuius precibus exercitus Sennacherib percussus est, & ipse fugatus, ac vniuersæ Iudææ pax redita, cum bonis hinc promissis, intelligit post hæc missum Spiritum sanctum in illos cursores, quos misit Ezechias in vniuersum Israël, vt ad pietatem reuocaret. Alij, qui per doctorem intellexerunt plures doctores, & Prophetas; accipiūt, post populi reditum à Babylone, & felicitatem potitā, effundendum Spiritum sanctum in Prophetas, qui prophetarent populo futura. Quod si opponas Petrum hæc verba fuisse interpretatum de tempore Christi. Respondet Rufinus, Petrum suo tempori accommodasse hanc prophetiam, quod rei tunc gestæ rectè congrueret: verè autem locutum Ioëlem de tempore Ezechiae, vel post reditum à Babylone. Verum neutra hæc expositio vera est, non prior, quia sicut supra eius falsitatem ostēdimus quoad intelligentiam doctoris iustitiæ, ita modo manifestatur quoad effusionem Spiritus sancti, quæ tunc nulla fuisse legitur. Non posterior, quia post reditum à Babylone, & felicitatem populi, non inueniemus tempus; quo hæc effusio facta est, post doctores iustitiæ, Prophetas scilicet datos.

Expositio 3. Certa ergo expositio est communis patrum, & Hebræorum, de eo tempore esse sermonem, quod recto ordine consequitur post Christi doctoris aduentum; cum enim paulò ante dicta explicauerimus de Christo, & eius doctrina, ac de copia bonorum spiritualium per eum adductorū; statim sequitur post hæc vt promittat se missurū Spiritum sanctū super Apostolos, & fideles. Sunt autē hæc verba eiusdem, qui dedit nobis filium suum eximium iustitiæ doctore, Dei patris, qui post ascensum Christi in cælum promittit se effusurum Spiritum sanctum suum, vt videtur Ter-

A tulliano lib. 5. aduersus Marcionem cap. 4. 8. & 17. & Vatablo; quamuis vna cum filio miserit. Sic etiam Chrysostomo Homil. 5. in Acta.

Effundam. De Spiritu sancti super fideles descēsu in Pentecoste intellexit hanc prophetiam Petrus Actor. 2. 14. qui stans cum vndecim locutus est; viri Iudei, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notum fit, & auribus percipite verba mea. Non enim sicut vos estis, matris hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia: sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioël. Et erit in nouissimis diebus (dicit Dominus) effundam de spiritu meo super omnem carnem. &c. Quem secuti sunt omnes patres; Irenæus lib. 3. contra hæreses cap. 12. Iustinus in Dialogo cum Tryphone, Tertullianus locis dictis, Hilarius lib. 8. de Trinit. Origenes Homil. 13. in Matthæum. Chrysostomus Homil. 4. & 5. in Act. & Homil. 1. in Epistolam ad Ephesios & in demonstratione, quod Christus sit Deus. Didymus lib. 1. de Spiritu sancto. Ambrosius lib. item 1. de Spiritu sancto cap. 7. Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Remigius, Rupertus hoc loco, & Oecumenius in 2. cap. Actorū, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, Isidorus, Robertus, & Montanus. Quin & Hebræi ipsi hanc largam Spiritus effusionem ad tempora Messiae referunt, vt Chaldaus. R. Salomon, quem adducunt Lyra, & Galatinus lib. 8. cap. vltimo. David Kimhi, & R. Iesua & alij communiter: & sanè in superioribus ætatibus nunquam tam copiosa Spiritus effusio facta est, cui hæc prophetia potuerit conuenire, præter illam, quæ super Apostolos facta est in monte Sion in die Pentecostes: quam Spiritus instar aquæ effusæ affluentiam, nomine Baptismi significarunt Ioannes Math. 3. 11. cum dixit, Ego quidem baptizo vos in aqua in penitentiam; qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igne. & Christus Actor. 1. 4. qui conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem patris, quam audistis, inquit, per os meum: quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto, non post multos hos dies. Cuius verbi recordatur Petrus Actuum 11. Sed in quos hæc effusio promittitur facienda; & quæ donorum futura effusio iam videamus.

D Super omnem carnem. Docet super quos Spiritus sanctus esset effundendus, nempe super omnem hominem, cuiuscumque ætatis, sexus, & conditionis sit; nam caro vsu Scripturæ pro homine accipitur per synecdochen, vt in illo Genes 6. 12. Omnis caro corripuit viam suam, & in illo Lucæ 3. 6. ex 40. Isaia, videbit omnis caro salutare Dei. Sed vtrum per hos homines sint intelligendi Iudæi tantum, ac gentiles, vel vtrique dubitatur. Origenes Ecclesias ex gentibus collectas intelligit, satis angustè; & Chrysostomus Homil. 2. in Acta super centum viginti congregatos in cenaculo. At Tertullianus cap. 17. Hieron. Theodoretus, Rupertus, Albertus, Lyra, & Montanus cū ceteris, in vtrisque, tam Iudæos, quàm Græcos asserunt promitti Spiritum effundendum. At certè ad posteros Iudæorum cuiuscumque ætatis sint, & conditionis hæc promissio videtur facta; Tum quia ipsosmet his promissionibus consolatur Ioël, & Deus per eum; quos desolandos, vastandosque per Chaldaeos prædixerat. Sed filios Sion prædixerat vastandos per Chaldaeos; ergo eosdem modo consolatur: ad eos enim locutus est cum dixit, & filij Sion exultate, & latamini in Domino Deo vestro, quia dedit, pro [dabit] vobis doctorem iustitiæ, & mox. Et erit post hæc, effundam spiritum meum super omnem carnem: & explicans quam vocet omnem carnem, addit esse illorum posteros, filios, & filias, senes, & iuuenes, seruos, & ancillas. Tum quia Petrus hanc promissionem completam expli-

19 Spiritus sancti promissio.

Irenæus. Iustinus. Tertull. Hilarius. Origenes. Chrysost. Didymus. Ambrosius. Hieron. Theodor.

Baptismi nomine significata effusio Spiritus sancti.

20

Caro pro homine.

Origen. Chrysost.

Tertull.

Spiritus sanctus promittitur cōuersis ex Iudæis.

cuit in filiis Sion, nempe in Apostolis, & aliis centum viginti, super quos delapsus erat Spiritus sanctus, ut constat ex verbis eius, quæ supra retulimus numero 19. & Christus Actorum 1. præcepit Apostolis, ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem patris, per Ioëlem factam, quia baptizabimini, ait, Spiritu sancto non post multos hos dies.

Obiectio, ad Gentiles missum Spiritum sanctum.

Quod si obicias, non tantum filiis, filiabusque Sion, sed etiam Gentibus missum fuisse Spiritum sanctum, siquidem Actor. 10. 44. adhuc loquente Petro, cecidit Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant verbum. Et obstupuerunt ex circumcisione fideles, qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est. Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. & Actor. 15. dixit Petrus, Viri fratres, vos scitis, quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire gentes verbum Evangelij, & credere. Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis; & nihil discrevit inter nos, & illor.

Responsio.

missio ergo illis quoque facta est. Rupertus respondet Ioëlem prioribus verbis ostendisse promissionem factam filiis, filiabusque Sion; deinde sub illis verbis, servos & ancillas, intellexisse gentes: nam iuxta Paulum ad Roma. 2. Iudeo primum, deinde Græco, id est, gentili, gloria, & honor, & pax; & ita Spiritus sanctus promittitur. Sed Montanus nomine servorum Dei, & ancillarum intelligit Apostolos, & discipulos, de quibus Petrus explicuit. Hebræi autem, & Rufinus exponunt servos, & ancillas conditione Hebræorum, nam in Hebræo tantum legitur. sed & super servos, & ancillas in diebus illis effundam spiritum meum, ut legit quoque Chaldæus. quasi dicat: effundam spiritum meum super omnes posteros vestros; nempe super filios, & filias, super senes, & iuvenes, quin & mancipia vestra, quoad utrumque sexum huius beneficii largitate potentur. Hos autem secundum Septuaginta, & Vulgatum, vocat servos meos, & ancillas, ut in eos peculiarem ostendat bonitatem; alioqui & filij, & filiae, iuvenes, & senes, nisi Dei servi essent, & ancillæ, non fuissent participes Spiritus sancti. Dicendum igitur est Deum suo populo promittere Spiritum sanctum effundendum in

Ex fidelitate Iudæis promissus est Spiritus sanctus; gentibus ex misericordia.

viros, ac mulieres, senes, & iuvenes, servos, & ancillas convertendos ad Christum ex Iudæis: quorum sunt promissa, ut ait Paulus ad Roma. 9. 4. nam illis promissiones factæ sunt, & illis completæ sunt ex debito veritatis, & fidelitatis. Gentes autem admittæ sunt ad eorundem bonorum participationem non ex debito promissionis illis factæ, sed ex misericordia; ut explicuit quoque Paulus ad Roma. 15. 8. cum dixit. Dico Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: gentes autem super misericordia honorare Deum. Sicut ergo Doctor iustitiæ

Ut Christus debitus est Iudæis ex promissione, ita Spiritus sanctus.

Christus promissus est populo illi; & ad implendam promissionem, illi evangelizavit; quamvis ex misericordia gentibus sese exhibuit: Ita populo illi promissus est Spiritus sanctus, & super omnes homines cuiuscumque conditionis, & ætatis, ac sexus illius venit ex veritate, ut dixit Petrus: at ex misericordia ad gentes etiam sese effudit: loquitur ergo de effusione Spiritus sancti facta primum super Apostolos, & discipulos in die Pentecostes; & quoties in primitiva Ecclesia baptizabantur ex circumcisione, & usque ad nostra tempora, ut volunt Hieronymus, Theodoretus, & Montanus; ex veritate; ex misericordia verò, de effusione facta super fideles ex gentibus.

Gentibus, & Christus, & Spiritus sanctus ex misericordia donatus.

Et prophetabunt.] Omnes ferè interpretes ad illud significatum restringunt verbum prophetandi, ut

solùm significet futurorum prædictionem, & occultorum detectionem, siue ex visis, siue ex somniis oriatur. Nam multis hoc donum accidisse, ex Actibus Apostolicis compertum est, & ex Paulo, & ex historia Ecclesiastica: verum anguste satis interpretantur, cum illi verè prophetare dicantur, qui diuino Spiritu correpti de magnis, ac diuinis rebus canunt, ac disserunt; aut etiam concionantur, aut interpretantur Scripturas, aut quasi diuini poetæ choreas agunt, & denique prædicant laudes; uti 1. Reg. 11. Saul prophetare dictus est inter huiusmodi Prophetas. Cum ergo Petrus completam dixerit Ioëlis prophetiam in Apostolis, & discipulis, inter quos erant mulieres cum matre Iesu; qui tunc non futura prædicebant, sed cum omnium expectantium admiratione loquebantur variis linguis magnalia Dei: existimati propterea tumulenti; cogimur illud verbum accipere pro omni genere sermonis, qui ex effuso Spiritu sancto profectus est; ad pietatem fidei augendam, & Ecclesiæ ædificationem: qualis diuiditur à Paulo 1. ad Cor. 12. dicente, diuisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem. Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ: alij autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu: alij gratia sanitatum in uno Spiritu: alij operatio virtutum: alij prophetia: alij discernitio Spirituum: alij generalium linguarum: alij interpretatio sermonum. Hac autem omnia operatur unus, atque idem Spiritus, diuidens singulis prout vult. Itaque ait, prophetabunt filij vestri, & filia vestra, hoc est, ex posteris vestris, utriusque sexus, non deerunt, qui cum omnium loquantur admiratione de Dei magnalibus, prout Spiritus sanctus dabit eloqui illis: quin & futura prædicent, siue per somnia cognita, siue per visa. Quod verò senibus somnia: iuuenibus visiones tribuerit; non puto quicquam continere mysterij; cum & visiones contigerint senibus, ut Petro Actor. 10. & Ioanni in Apocalypsi; & somnia iuuenibus, ut Paulo Actor. 16. Sed explicaturus Prophetam modos cognoscendi futura per somnia, & visa, omnibus per Spiritum sanctum communicanda, senibus somnia; iuuenibus visa attribuit, ut omni ætati hæc dona ostenderet conferenda: nisi velis senibus natura ad somnia aptioribus somnia assignata; at visa iuuenibus, quod rariùs somnient: vel senibus accommodari perfectiorem Prophetiæ gradum, quo Deus loquatur eis tamquam prouectioribus; at iuuenibus imperfectiorem per imagines, & visa tamquam minùs idoneis.

Et dabo prodigia.] Variæ sunt huius quoque loci expositiones, quas referemus, ut certiorè eligamus. Sunt in primis quidam, quorū supra refutauimus sententiam, qui, ut doctorem iustitiæ accipiebāt Ezechiam, & Spiritus sancti effusionem, multorum Prophetarum copiam, qui tunc prophetauerunt contra Assyrios: ita prodigia hic simul prædicta exponunt, aut quæ reuera acciderunt in obsidione Ierusalem per Sennacherib, & in illius exercitus percussione: vel per allegoriam notant insignem calamitatem, quam pertulerunt Iudæi, illo ad urbem obsidendam veniente, quæ præcessit diem illum magnum, & horribilent; vel Iudæis mæstis, ac timentibus, vel potiùs ipsis Assyriis penitus interemptis. Nam tunc omnes inuocauerunt Dominum, & incolumes euaserunt, qui se receperunt ad Siō, & illi, quos eripere Domino placuit. Verum hæc expositio Iudaizantium est: cum neque doctorem iustitiæ, neque Spiritum sanctum eum acceperit, qui reuera fuit: ac proinde nec de calamitate Sennacherib loquitur Prophetam, quæ iam præterierat.

Secundò, Hieronym. Cyril. Remigius, Haymo, Albert. Hugo, & Dionys. hæc omnia explicāt de tempore passionis Christi, quo Sol obscuratus est, & Luna in

Prophetare omne charisma notat.

Gratiz omnes ad prophetiam pertinent.

Somnia, & visa quibus conferenda.

Expositio 1. ad tempus vetus refert.

Refutatio.

Expositio 2. de tempore passionis Christi.

in sanguinem conuersa; & terra mota est, apertis monumentis, & saxa concussa; & sanguis effusus è corpore Christi, & ignis accensus, cuius fumus oculis Iudæorum tenebras incutiebat: hæc autem acciderunt ante diem resurrectionis Christi magnum discipulis, & horribilem Iudæis, tunc iam saluus erit, qui nomen Domini inuocauerit, & qui fidei adhæserit, quæ è monte Sion prodiiit, & quem Dominus vocauerit. Probat hanc intelligentiam verā B. Petrus, qui Actor. 2. 17. ad comprobandum Spiritus sancti aduentum, & prodigiorum tunc factorum originem, hanc integram prophetiam affert. nam post priora verba supra adducta, & dabo, addit, prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Sol conuertetur in tenebras, & Luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & manifestus. Et erit: omnis, qui cumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. B. quoque Paulus ad Roman. 10. qui de priori Christi aduentu usurpat illa verba. Omnis quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. At ipse sibi non satisfacit Hieronymus, cū in fine huius capituli sic se corrigat, & præcedentem expositionem refutet. locus hic, inquit, difficillimus est, & multiplicem recipiens explanationem, ut sub tropologia omnia, quæ dicta sunt, ad illa tempora referamus, ad quæ Petrus, & Paulus Apostoli retulerunt: hoc est quando passus est Dominus, & resurrexit. Neque enim fieri potest, ut superiora in tempore passionis, & quæ sequuntur intelligamus in die iudicii, maxime cum sequatur: [quia ecce in diebus illis, & in tempore illo.] & iste versiculus præcedentibus inferiora connectens uno dicat cuncta tempore perpetrata. Hæc ille, quibus docet ad diem iudicii prædicta cum sequentibus pertinere. Apostolos autem suo proposito accommodasse; quorum fuit consuetudinis, iuxta illud, quod de sancto viro scriptum est Psal. 111. Dispensabit sermones suos in iudicio, ut quicquid vtile audientibus esse cernebant, & non repugnare presentibus, de alterius temporis testimoniis roborarent: non quod abuterentur audientium simplicitate, & imperitiæ, (ut impius calumniatur Porphyrius,) sed iuxta Apostolum Paulum, prædicarent opportunè, importunè. Hactenus paulo superius Hieronymus: & Petrus quidem ex abundantia totam adduxit Prophetiam: vel si prodigia accommodauit illi tempori ad confirmandos admirandos sermones discipulorum, ad futurum tempus retulit illud, antequam veniat dies magnus, & manifestus, non ad Christi resurrectionem, quæ præterierat.

Refutatio.

Expositio 3.
de excidio
Ierosolymitano.

Tertio, Chrysostom. Homil. 5. in Act. & Oecum. in cap. 2. & Isidorus secutus Munsterum, explicant hæc de excidio Ierosolymitano per Romanos facto, in quo hæc prodigia facta sunt, Iudæis incredulis punitis; nam sicut multa bona iam dicta promittuntur credentibus in Christum: ita incredulis Iudæis graue hoc iudicium perditionis ciuitatis, & gentis. Ait ergo, ita, ut dixi, me geram cum iis, qui ex vobis o filij Sion in Christum crediderint; at cum incredulis contrario modo: nam adducam exercitum Romanorum, qui vestram ciuitatem diruant, & gentem perdant gladio & igni: & dabo prodigia in cælo, dum præ ingenti calamitate tristibus Sol videbitur obscurari, & Luna in sanguinem conuertere, & in terra sanguinem ex cadibus tot myriadum, & ignem, quo vrbs cum templo succensa est; & vaporem fumi ex igni ascendetis. Et hæc quidem præcedent diem illum magnum, & horribilem miseræ ruinæ illius Reipublicæ, & perpetuæ captiuitatis, & per omnes gentes dispersionis; & tunc euadent, qui Christo crediderint: nemo enim salutem consequetur, aut euadet illam stragem, nisi filij Sion, qui secuti sunt fidem, quæ prodiiit ex Sion, & residui, quos Dominus vocauerit. Constat enim ex historia Ecclesiastica fideles ante illam calamitatem

A diuinitus admonitos, euasisse, fugientes inde in alias ciuitates, & prouincias. Hæc expositio satis coherens videtur, cum verba hæc recto ordine statim consequantur post aduentum Spiritus sancti, & varia miracula eius opera perpetrata, ut excidium Ierosolymitanum consecutum est; & præterea, quia fideles, ex dicto Domini, euaserunt; nam Dominus per oraculum illos admonuit Ierosolymis, ut discederent, sicut refert Eusebius Eccles. Histor. lib. 3. cap. 5. & hoc est quod hic ait Ioel, quia in monte Sion, & in Ierosolyma erit saluatio, sicut dixit Dominus, nempe illis. Vnum obstat, quod suæ quoque expositioni obiecit Hieronymus, verbum quod in principio sequentis capituli ponitur. Quia ecce in diebus illis, & in tempore illo. quo notatur ad idem tempus pertinere quæ in tertio capite traduntur, & quæ in fine secundi exposita sunt; sed verba tertij capituli pertinent ad tempus extremi iudicii, ut ostendimus: Ergo quæ præcesserunt continet prodigia illum diem præeuntia; maxime cum Isidorus de excidio Ierosolymitano prodigia explicuerit futura, antequam veniat dies Domini magnus; quem intelligit diem iudicii, & sequentia de eo tempore similiter exponit.

Confirmatio
dispositio

Eusebius.

Refutatio.

Quarta igitur, certaq; expositio est communis Tertulliani in lib. de resurrectione carnis, cap. 22. & lib. 4. contra Marcionem cap. 39. Origenis Tract. 30. in Matthæum, Chrysostomi in cap. 2. Actorum, Theodoretici hic, Bedæ in 13. Marci, & Lucæ 21. S. Thomæ in 24. Matthæi, Oecumenij in 2. Actorum. Lyræ, Rupertii, Vatabli, & Montani; quin & Hieronymi, ut diximus, qui de prodigiis exponunt extremum diem præcedentibus, quæ Christus prænuñciauit futura, Lucæ 21. 25. cum dixit: erunt signa in Sole, & Luna, & stellis, &c. & hoc est, & dabo prodigia in cælo, & in terra, ante aduentum filij hominis ad iudicium: In cælo quidem, nam Sol obscurabitur, & Luna non habebit lumen suum, & stelle cadent de cælo. ut dicitur Matth. 24. 29. in terra autem sanguis effundetur mutuis præliis; nam consurgit gens contra gentem, & regnum aduersus regnum; & in Antichristi persecutione multi fideles capite plectentur, multique cruciabuntur, & vniuersus orbis concremandus est; vnde copia fumi consurgens aerem complebit, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis, ut iudicet. quando tantum euadent salui, qui Dominum coluerint; & hi sunt, qui ad montem Ecclesiæ Christi recurserint; & ab eo, ut residui, fuerint vocati. Ita habet hæc expositio, nunc aliqua verba Ioëlis explanemus.

4. Expositio
de die iudicii.
Tertull.
Origenes.
Chrysost.

Et horribilis. Hebraicè נורא, horrens, aut horribilis & timendus, ut frequenter vertit Vulgatus Deut. 7. 21. Deus magnus, & terribilis, Psalm. 146. 10. & fortitudinem terribilem tuorum dicenti. At Septuaginta vertunt ἐμπανς, illustris, clarus, seu manifestus, quos secutus est Petrus Actor. 2. 20. cum dixit, antequam veniat dies Domini magnus, & manifestus; quod dies ille extremus horribilis futurus sit omnibus hominibus, ob summam iudicis claritatem, & maiestatem, quam ostendet. nam ideo Angeli dixerunt discipulis Actor. 1. 11. Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum. & Matthæus cap. 24. 30. & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli, cum virtute multa, & maiestate. nihil enim magis timorem incutit reis, quam iudicis potestas manifesta omnibus, claritas, & maiestas, cui nemo sese opponere possit.

23
Dies Domini magnus, & manifestus.

Qui inuocauerit. Hebraicè, omnis, qui inuocauerit in nomine Domini effugiet, aut euadet. Nam in extremo illo iudicio, sicut qui non fuerit confessus nomen Domini coram tyrannis Antichristi ministris, extremas luet pœnas; ita liber euadet, & quasi ex bello onustus spoliis, quicumque inuocauerit nomen Domini. Est

24

Inuocare
nomen Do-
mini quid.

autem inuocare nomen Domini; nihil aliud, quā prædicare, publicè profiteri, glorificare, & celebrare; in quibus Dei cultus exterior præcipuè consistit: nam inuocatione, gratiarum actione, prædicatione verbi Dei, & confessione colitur Deus. Sic Prou. 20. 6. pro, multi homines misericordes vocantur, dicitur Hebraicè; Multiitudo hominum prædicabit, vel celebrabit, unusquisque misericordiam suam. & cap. 12. 7. 16. oleum dextera sue vocabit, prædicabit, aut celebrabit; quia suo sese odore declarat, & manifestat. Prou. quoque 1. 21. de Sapientia dicitur. in capite urbarum clamabit, pro prædicabit. & 8. 1. numquid non sapientia clamabit, aut prædicabit? est ergo idem quod Dominum externo cultu præcipuè colere. Vnde & loca religiosa, vt templa, in quæ conuocantur fideles ad colendum Deum, ex eodem verbo vocantur, conuocationes, aut conuentus. Vt Isa. 4. 5. & creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & super conuocationem eius, hoc est, vbi congregantur ad cultum Dei, quod dixit Vulgatus, & vbi inuocatus est, nubem per diem; & Leuit. 23. 2. Ha sunt ferie Domini, quas vocauit conuocationes sanctitatis, nempe, in quibus congregamini ad sanctum Dei cultum. Hoc genere inuocationis, Gen. 4. in fine, dicitur de Enos; hic capit inuocare nomen Domini. & de Abraham, Gen. 12. 8. dicitur, quod edificauit altare Domino, & inuocauit nomen eius. & c. 13. 4. in loco altaris quod fecerat prius, inuocauit nomen Domini. hoc est, cultum exhibuit; sic Paulus ad Roman. 10. 12. dixit, Idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant, aut colunt illum, omnis enim quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit; ita ergo cum ait Ioël, in extremo iudicio, omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit, idem est, ac dicere, tunc euadent supplicium soli veri Domini cultores, & qui veram sectati religionem, pietatem, quam ipsa docet, æmulati fuerint.

25

Quia in monte Sion.] Reddit rationem eius, quod dixerat, & erit; omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit, seu euadet periculum iudicii, nempe, qui coluerit Dominum in monte Sion, & adscriptus fuerit ciuis Ierusalem, quia in monte Sion, & in Ierusalem erit euasio. Per Sion, & Ierusalem omnes ferè intelligunt Ecclesiam Catholicam, Haymo, Rupertus, Vatab. & Montanus. Alij, vt Hieronym. Theodoret. & Lyra ac-

Fide Sionis
secuti, & pie-
tatē æmulati
euadent.

A ciipiunt propriè Sion, & Ierusalem, quasi matrem Ecclesie; quicumque enim perstiterit in fide, & vera religione, quā primū cultus est Dominus in Sion, & in Ierusalem, in qua Christus operatus est mysteria fidei, ille euadet. Soli enim Sionitæ cultores Domini, & Ierosolymitani ciues liberabuntur; sicut dixit sæpe Dominus per suos Prophetas. nam Isai. 4. 3. dicit. Et erit; omnis, qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur; omnis scriptus ad vitam in Ierusalem. nempe, qui ab hædis separatus, agnis annumerabitur.

Et in residuis.] Hebraicè, & in שרידים *seridim*, quod Iudæi loci nomen putant, vt ait Hieronymus, quasi dicat, euasuros, qui se receperint in montem Sion, & in Ierusalem, & in *seridim*; nempe quos Dominus vocauerit, aut elegerit. Septuaginta in Codicibus Complutensi, & Regio, sicut in B. Hieronymo *ἐκκλησία* & translulerunt, & annuncians, seu euangelizans, quos Dominus vocauit. in Theodoro legitur in plurali, & annunciantes quos Dominus vocauit; in Codice Vaticano habetur passiuè, & euangelizati, quos Dominus vocauit. Hi enim, qui euangelium susceperint, salui erunt, deduxerūt, vt puto, à radice *בשר* *basar*, vnde verbum *בשר* *bisar*, nunciare, & euangelizare, nam præpositionem *ב* *beth*, cum legimus *בשרים* *basirim*, vt radicalem acceperunt; & *בשרים* *basirim* legerunt, vt Iudæi, qui loci nomen esse dixerunt, vt *בשר* *besor*, de quo dicitur 1. Reg. 30. 9. & venerunt vsque ad torrentem *Besor*. Sed verè verbum est *שאר* *sarad*, quod est superstitem esse, aut residuum: vnde cum Vulgato omnes interpretes hic translulerunt, & in superstitibus, seu in residuis, quos Dominus vocauit, seu legi, aut elegit; nam hoc quoque significat verbum *קרא* *Kare*, quo hic vtitur Ioël. & Chaldaus exposuit; & liberabuntur, quos Dominus destinat. Est ergo sensus Prophetæ: in illo extremo iudicio, illi soli euadent, qui Dominum coluerint vero illo cultu, qui capit in Sion, & in Ierusalem. videtur loqui de iustis, qui per superiora tempora in pace decesserant; & cum addit, & in residuis, loquitur de iis, qui perseuerauerint in persecutione Antichristi; qui enim superstites remanserint, à Domino vocati, & electi, vt strenui milites, hi salui euadent è iudicio, & cum Domino intrabunt in gaudium.

26

Ratio le-
ctionis.Sensu ve-
rus.

IOELIS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

 Via ecce ¹ sub tempus illud extremi iudicii, quo Iudæi conuertentur ad fidem Christi, è captiuitate diaboli eruti, congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem ² Iosaphat, vt ibi cum eis contendam iudicio, & ostendam eas extrema dignas supplicio, quoniam electos meos, vt hostes sunt insectati, è propriis sedibus repellendo, & in alienas sedes exules deportando, qui terram meam, quam illis dederam ad habitandum, cum illorum facultatibus partiti sunt inter se; & ipsos sortitione comparabant sibi. ³ & pueros dederunt in precium meretricibus pro corporis prostitutione; & puellam pro vini poculo permutarunt. Vos verò ⁴ Tyre, & Sidon, & omnes alij habitatores Palestina, cum ceteris hostibus populi mei, quid mihi vobiscum, qui tam senos ei vos exhibuistis? affecine vos vnquā in iuria, vt vlisci de me velitis, ac de meis electis, qui

CAPVT TERTIVM.

 VIA ecce ¹ in diebus illis, & in tempore illo, cum conuertero captiuitatem Iuda, & Ierusalē: Congregabo omnes gētes, & deducam eas in vallem ² Iosaphat: & disceptabo cum eis ibi super populo meo, & hæreditate mea Israel, quos disperferunt in nationibus, & terram meam diuiserunt. Et super populum meum miserunt sortem: ³ & posuerunt puerum in prostibulo, & puellam vendiderunt pro vino vt biberent. Verum quid mihi, & vobis ⁴ Tyrus, & Sidon, & omnis terminus Palæsthinorum? numquid ultionem vos reddetis mihi? etsi vliscimini vos contra me, citò velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum. Argentum enim meum, & aurum tulistis: & desiderabilia mea, & pulcherrima intulistis in

1

2

3

4

5

6 in delubra vestra. || Et filios Iuda, & filios Ierusalem vendidistis filiis Græcorum, ut longè faceretur eos de finibus suis. ||⁷ Ecce ego suscitabo eos de loco, in quo vèdidistis eos: & conuertam retributionem vestram in caput vestrum. || Et vendam filios vestros, & filias vestras in manibus filiorum Iuda, & vendabunt eos Sabæis genti longinquæ, quia Dominus locutus est. || Clamate hoc in gentibus, ⁶ sanctificate bellum, suscite robustos: accedant, ascendant omnes viri bellatores. || Concidite aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas. Infirmus dicat: quia fortis ego sum. || Erumpite, & venite omnes gentes de circuitu, & congregamini: ⁷ ibi occumbere faciet Dominus robustos tuos. || ⁸ Consurgant, & ascendant gentes in vallem Iosaphat; quia ibi sedabo ut iudicem omnes gentes in circuitu. || ⁹ Mittite falces, quoniam maturauit messis: venite, & descendite, quia plenum est torcular, exuberant torcularia: quia multiplicata est malitia eorum. || Populi populi in valle ¹⁰ concisionis: quia iuxta est dies Domini in valle concisionis. || ¹¹ Sol & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum. || Et Dominus ¹² de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam: ¹³ & mouebuntur cæli, & terra: & Dominus spes populi sui, & fortitudo filiorum Israël. || ¹⁴ Et scietis quia ego Dominus Deus vester habitans in Sion mōte sancto meo: & erit Ierusalem sancta, & alieni non transibunt per eam amplius. || Et erit in die illa: ¹⁵ Stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte: & per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit ¹⁶ torrentem spinarum. || Ægyptus in desolationem erit, & Idumæa in desertum perditionis: pro eo quod iniquè egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentem in terra sua. || ¹⁷ Et Iudæa in æternum habitabitur, & Ierusalem in generationem, & generationem. || ¹⁸ Et mundabo sanguinem eorum, quem non mundaueram: & Dominus commorabitur in Sion.

nis suauitatis, & colles candidissimum lac, & per beatiſsimos riuos laudantium Deum aquæ decurrent, & fons de throno Domini egredietur, qui irrigabit ¹⁶ electorum animos & Ægypti, & Idumææ, ceterique hostes, qui persecuti fuerint illos, in nihilum redigentur, propterea quod sanguinem effuderint innocentem: ¹⁷ electa vero superna Ierusalem in æterna pace conquiescet, ¹⁸ vindicato iam sanguine eorum, qui nondum fuerat vindicatus, & Christus in ea præsidebit in æternum.

nulla vos affecerunt iniuria? Sed impunè non abitis: nam ego me vlciscar de vobis, & breui iniuriam in caput vestrum retorquebo. Argentum enim meum, & aurum, & opes selectas, quas electis meis donaueram, eripistis vobis, & in Deorum vestrorum cultum, vestramque voluptatem conuertistis; ac ipsos gentibus vendidistis, & in regiones longè remotas à patria sua deportastis. Ego undecumque ⁵ suscitabo eos & asseram in libertatem, & quam eis intulistis iniuriam, rependam in caput vestrum; & tradam vos filiosque vestros vobis similes eis iudicandos, ut ipsi vicissim tradant cruciandos perpetuò demonibus, de quorum manu eripi nequam poteritis, & fiet id proculdubio, quia Dominus locutus est. Clamate ad gentes, ⁶ indicite, si ita videtur vobis, bellum aduersus meos electos, excitate robustos, accedant omnes viri bellatores, parent bellica instrumenta omnia: & si quæ habent non satis sint, ex aratris gladios conficiant, & ex ligonibus lanceas, nemo se excuset improborum, sumat vires si quis debilis sit. Congregate vos, omnes gentes, quæ impiorum circuitu degitis, & venite si libet, ad expugnandam plebem meam; nam certò ⁷ fortissimus quisque vestrum occumbet. ⁸ Consurgant de suis sepulcris, & cogantur in vallem Iosaphat, ubi ego, ait Christus, considerebo, ut iudicem omnes gentes, ne impunè se iustos cruciasse arbitrentur. ⁹ Mittite falces Angeli mei, quia iam messis apta est ut metatur: congregate in manipulos gentes: & descendite, quia iam vna parata sunt in torculari conculcationi, iam venit tempus ultionis de impiis sumenda, quorum iam peccata ad completam peruenere mensuram: o quanta copia populorum in die illa Domini idem iam adueniente, ¹⁰ concidetur in valle illa concisionis! ¹¹ Sol & Luna obtenebrescent, & stellæ contrahent splendorem suum, iram Domini ostentantes; & Christus Dominus terribilem vocem emittet contra impios ¹² de Sion, & celi præ pauore ¹³ contremiscent cum terra; at plebem suam electam ostendet, feliciter in ipsum sperasse, qui eis futurus est pro subfugio, ac robore: tunc enim ¹⁴ cognoscent ipsum esse Dominum Deum suum, qui in eis habitaturus sit ut in Sion, & deinceps victurus sit in cælesti Ierusalem, in quam nullus coinquatus ingreditur, nec miscbitur amplius cum eius ciuibus. Inde nihil graue, nihil aduersum sentietur, sed omnia leta, & suauia; nam montes eius ¹⁵ stillabunt dulcedinem om-

A R G V M E N T V M.

Sub allegoria iudicij exerciti à Domino in hostes plebis suæ Israëlicæ, in patriam restitutæ, & multis bonis affectæ, postquam eam grauissimè afflixerant, & disperferant, describit extremum Christi iudicium, in quo ulturus est iniurias illatas electis suis ab impiis, quos in libertatem assertos in supernam patriam reducet, illis omninò concisis, & in æternum detrusis carcerem.

COMMENTARIUS.

Intelligentia
1. de victoria
Iosaphat.

In diebus illis.] Quos dies intelligat Propheta, vel de quo tempore prænunciet, dubitant interpretes: quod adeò huius capitis difficilis sit intelligentia, ut Hieronymus nullam asserat literalem ex propria sententia, ceteri maximè diuersam. Quidam Hebræorum, ut refert Must. totum hoc caput explicant de admiranda victoria comparata diuinitus in valle Iosaphat, omnibus hostibus sese interimentibus, à rege Iuda Iosaphat, ut refertur 2. Paralip. 20. Verùm hæc expositio inepta est; tum quia Ioël futura prophetat, non commemorat historiam: tum quia non erant captiui filij Iuda, ut eos liberatos dicamus: at Propheta loquitur de tempore, quo Deus liberaturus est à captiuitate plebem suam. Tum denique quia in illo bello hostes erant Ammonitæ, Moabitæ, & Idumæi, quorum hic nulla ferè mentio, nisi Tyri, & Sidonis, & Ægyptiorum; solum meminit Idumæorum.

Refutatio.

Intelligentia
2. de victoria
de Assyriis.

Refutatio.

Secundò, existimant alij sermonem esse de Assyriorum concisione, quos Dominus adduxit in vallè iudicij, & penitus vastauit; plebe sua liberata mirabiliter. Sed siue loquantur de percussione exercitus Sennacherib facta per Angelum: siue de quauis alia nusquam memorata, non conuenit cum tempore Prophetæ, qui futura prænunciat, & de tempore loquitur, quo plebem suam Deus est de captiuitate reducturus; cum tamen tempore Ezechie plebs Iudaica in patria ageret, non captiua.

Intelligentia
3. de reditu
in Babylone.

Refutatio.

Tertiò, Cyrillus, & Theodoretus putant hæc implenda prædici post reditum in Babylone, quo tempore congregaturus est Dominus gentes Scythicas cum Idumæis, & aliis vicinis, quæ una cum Babylonis diruerint bona Iudæorum; aut gentes, quæ, auctore Esdra, impediabant, vrbs templi; in institutione; iudicaturus eas in valle Iosaphat & populum suum ulturus. Sed hæc ita fuisse completa nec legimus, nec coniectamus; cum per tempus à captiuitate nullum eiusmodi bellum nouerimus, nec tantam fuisse populo felicitatem, quanta hic promittitur: quare Iudæi in futurum completionem expectant prædictorum.

Intelligentia
4. de Tito,
Vespasiano,
& Hadriano.

Quartò igitur, nonnulli ex Hebræis, quos refert Hieronymus, hæc intelligunt de temporibus Vespasiani, & Titi, & maximè Hadriani; quando in delubro pacis omnia templi vasa dicata sunt, & Iudæi gentibus longè diffitis venditi, & eorum terra destructa per Romanos, & vicinas gentes. Vindictam autem contra huiusmodi hostes sumendam, & Iudæos à captiuitate eruendos, & temporalem Ierusalem restorationem, quam à Ioële putant promitti, adhuc cæci præstolantur in extrema tempora.

Intelligentia
5. de tempore
primæ Ec-
clesiæ.

Quintò, aliis visum est hæc referre ad intestinum bellum persecutionem Tyrannorum; à quo liberabit

A Deus suos tempore nascentis Ecclesiæ; & multis modis consolabitur. At multa hic dicuntur, quæ durè ei historiæ possunt accommodari: nam conuersio captiuitatis Iudæ nondum facta est, sed fini mundi reseruat, ut ait Paulus ad Rom. 11. Deinde numquam hætenus Deus congregauit omnes gentes, ut disceptaret cum illis ad ultionem de eis sumendam in gratiam iustorum: quod relinquitur in diem iudicij.

Refutatio.

B Quapropter opus est tandem, ut de extremo iudicio intelligamus vniuersum hoc caput, quo omnia cohereant. iuxta sententiam Hebræorum, quos refert Hieronymus super illa verba. *Verum quid vobis, &c.* & Galatinus lib. 12. de arcanis Catholice veritatis cap. 1. Origenis Tract. 30. in Matthæum, Hieronymi, Remigij, Ruperti, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionysij, Vatabli, Isidori, Montani, & Roberti; & hoc tempus significauit Ioël, cum dixit, *in diebus illis, & in tempore illo*; nempe de quo paulo ante locutus fuerat in fine capitis secundi; ut ex sententia Hieronymi notauimus eo loco. Hunc ergo sensum prosequemur tamquam veriore.

6. Vera intelligentia
de die iudicij.

Origen.
Hieron.

C Iosaphat.] Hebræicè יְהוֹשָׁפָאט, quod Latine est *Domini iudicium*. Dubium graue est, vtrum ex hoc loco deducatur Christum iudicaturum super vallem dictam *Iosaphat*; an locus, quem Dominus elegerit, quicumque is tandem sit, *Domini iudicium* appelletur? Non pauci existimant nomen *Iehosaphat* non esse nomen proprium alicuius loci, ad iudicium Domini definiti, sed esse appellatiuum, significans locum, quem Christus selecturus est ad iudicium, qui propterea dicetur, *Domini iudicium*: nobis ignotum, nec alicubi ab Scriptura explicatum. Et hanc intelligendi rationem videtur secutus Hieronymus hoc loco, & super 38 Ezechiel. prope finem, & in Epistol. 142. ad Damasum, dum explicat gentes cogendas in vallem Domini iudicij, hoc est, in iudicium Domini profundum; quod verbum Græcum καταβω significantiùs dicit, est enim *deorsum ducam*. & Chaldaus, qui exponit, *in vallem diuisionis iudicij*. nec reprobatur hanc sententiam Abulen. q. 331. super 25. cap. Matthæi: tum etiam Haymo, & Albertus; & probatur hæc

1. Sententia
non esse lo-
cum defini-
tum.

D intelligentia vera: tum quia rationem nominis ex futuro iudicio deducit, cum ait, *& disceptabo cum eis ibi*; vel & iudicabor cum eis ibi. Tum quia inferius eandem vocat vallem concisionis, propter gentes in ea concidendas; vbi cumque tandem id futurum sit. Tum maximè, quia nomen hoc diuersis vallibus est impositum, quasi nomen commune sit locis, in quibus Dominus suum exerit iudicium. siquidem vallis Iosaphat iuxta urbem est Ierusalem, ad radices montis Oliueti. illa autem vallis, quam putant Abraham Hezra filius, & Rupertus dictam quoque vallem benedictionis, in qua filij Iuda cum rege Iosaphat benedixerunt Dominum ob victoriam partam diuinitus de Ammonitis, Moabitibus, & Idumæis, 2. Paralipo. 20. longè est

Iosaphat no-
men com-
mune loco-
rum.

temonior

temotior ab Ierusalem; siquidem filij Iuda egressi sunt per desertum Thecuæ ad dimicandum contra eos, ut dicitur eo loco versu 20. quod adiacet vrbi Thecuæ versus mare rubrum; Thecuæ autem duodecim millibus, ut ait Hieronymus in principio cap. 6. Ieremiæ, distat ab Ierusalem, id est, leucis tribus, & illi ceciderunt in summitate torrentis, qui erat contra solitudinem Ieruel, ut dicitur 2. Paral. 20. 16. Cum ergo Ioël dicit congregandas gentes in vallem Iosaphat, diuersam aliam significat, in qua Dominus iudicium suum exeret; nobis ignotam, ac proinde Iosaphat nomē generale est, non proprium alicuius loci.

2. Sententia esse nomen vallis, in qua iudiciū exercendum. Aliis magis probatur, nomen hoc proprium esse vallis, in qua Christus iudicaturus est viuos, & mortuos: quod Septuaginta, & Vulgatus, & recentiores interpretes nomen Hebræum, *Iosaphat*, tamquam proprium reliquerint. Id magis probat Hieronymus locis dictis, & Abul. q. illa 331. & Rupertus, qui ducta similitudine à valle Iosaphat, & benedictionis, 2. Par. 20. asserit locum futuri iudicii nominandum. Sic etiam Isidorus, & Montanus: qui existimat locum à Christo seligendum, quicumque is sit, vocari *Iosaphat*, è re in ipso futura; nam idem est, quod futurum iudicium, quia est nomen compositum à futuro, erit, verbi *hāiah*, & *saphat*, iudicium: per anticipationem ergo loco, in quo futurum est iudicium, nomen est impositum *Iosaphat*.

3. Sententia de valle concisionis. Tertiò, sunt qui putent vallem Iosaphat à Ioële nominatam ad iudicium Domini, esse regionem illam desertam, in qua conciderunt Ammon, Moab, & ciues montis Seir, 2. Paralip. 20. dictam vallem *Iosaphat*, ex verbo regis deprecantis, vers. 12. ergo non iudicabis eos? ita indicare videtur Aretas Cæsariensis Episcopus cap. 26. in cap. 9. Apocal. his verbis. *Quod autem in terra futurum sit iudicium quidam sanctorum Prophetarum per vallem Iosaphat insinuauit, in qua sessurum esse Deum ad iudicium vaticinatus est, quod multa ibi bella contigerint, multique exercitus fusi sint.* Diximus tamen supra, locum huius victoriæ diuinitus partæ, longè distitum esse ab Ierusalem; nec fuit auctor aliquis eorum, qui designarunt vallem Iosaphat ad iudicium, qui eam constituent extra circuitum Ierusalem. Et Aretas, licet insinuet se loqui de valle illa propter fufos exercitus Ammonitarum, Moabitarum, & Idumæorum; at intelligi potest locutus de valle proxima Ierusalem, in qua multa bella contigerunt eorum, qui obsederunt urbem sanctam, & fusi exercitus Assyriorum, ut prophetauit Isaias cap. 30. 31.

4. Sententia de valle inter Oliuetū, & Ierusalem. Beda. Quartò tandem multis visum est vallem Iosaphat nominatam à Ioël, esse illam, quæ iacet inter montem Oliueti, & murum orbis Ierusalem: quam ita describit Beda in libello de locis sanctis c. 6. Iuxta murum templi, vel Ierusalem Gehennon occurrit, quæ est vallis Iosaphat, à Septentrionali plaga in Austrum porrecta, per quam torrens Cedron, si quando pluuiarum aquas recipit, occurrit. Hæc vallis, & parua campi planities irrigua, & nemorosa, plenaque delitiis, locum in se quondam Bahali sacrum habuit. In hac turris regis Iosaphat sepulchrum eius continens. Saligniacus historicus lib. 9. cap. 2. sic de illa narrat. Prope locum, ubi Christus orando sanguinem fudit, sepulchrum est Iosaphat Regis Iuda, pulchra pyramide insignitum, è regione templi Salomonis: & inde vallis sortita est nomen illud famosum, ut dicatur in Scripturis, & historiis, vallis Iosaphat, in qua generale iudicium creditur esse futurum. Agnoscunt & hanc vallem Hebræi: ait enim David Kimhi. Hæc porro vallis erat regis Iosaphat: & fortasse ibi ædificarat, aut aliquod opus gesserat, ut propterea nomen eius retinuerit: vicinaque est vrbi Ierusalem. Quin & Hieronymus in hoc cap. super illa verba, *conferant, & ascendant gentes in vallem Iosaphat*; quæ ad Orientalem, inquit, par-

A tem templi sita est. & in 31. Ieremiæ, super illa verba. *Ecce dies veniunt. sic ait, a turre Anathoth, tribus ab Ierusalem millibus separata, usque ad torrentem Cedron, qui scribitur in Euangelio, & est in valle Iosaphat, ubi hortus erat, in quo & Iudas proditor tradidit Saluatorem.* ut nueris non posse de hac valle ad radices montis Oliueti sita, & Iosaphat dicta, meritò dubitari. nec de ratione nominis, nam à nomine Regis Iosaphat dicta est, propter aliquod opus insigne in ea ab illo extructum. Communior opinio est propter sepulchrum Iosaphat ita vocatam: cum tamen 3. Reg. 22. 51. & 2. Paralip. 21. 1. dicatur sepultus Iosaphat in ciuitate Dauid cum patribus suis, & à Iosepho lib. 9. Antiquit. cap. 1.

B In hac ergo valle, ac circum eam, sistendas omnes gentes à Christo in aëre super montem Oliueti confidente, iudicandas asserunt Remigius, Lyra, Dionys. & Vatablus, quin & Albertus, & D. Thomas in 24. Matth. & in 4. d. 48. cum omnibus Scholasticis. sic enim ait Remigius. *Quidam pueriliter hoc intelligentes putant, quod Dominus veniens ad iudicium, descensurus sit in vallem Iosaphat: quæ vallis posita est in latere montis Oliueti, sed nihil est quod dicunt.* Dicit B. Hieronymus, alique Doctores, quod non in terram descendet, sed in spatio istius aëris sedebit contra ipsum locum montis Oliueti, in quo ascendit in cælum. Et sicut Ioannes Chrysostomus dicit, *Angeli deferent ante eum signum crucis: in valle autem Iosaphat congregabuntur omnes gentes, non solummodo Iudei, qui in eum credere noluerunt, sed omnes impij, qui ab initio seculi fuerunt.* Sancti autem, & iusti non descendent in vallem cum impijs, id est, ad iudicium damnationis: sed eleuabuntur obuiam venienti creatori suo, iuxta illud Apostoli: *Deinde nos qui viuimus, qui residui sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra.* hætenus ille. Corroborat hanc intelligentiam Hilarius cano. 25. in Matthæum, ad finem. *[Vbi cumque ait, fuerit corpus, ibi congregabuntur & aquila.] Sanctos de volatu spiritualis corporis aquilas nuncupauit: quorum, congregantibus Angelis, conuentum futurum in loco passionis ostendit: & dignè illic claritatis aduentus expectabitur, ubi nobis gloriam aternitatis passione corporea humiliatis operatus est.* Sic Hilarius. Urbem Ierusalem seligendam à Christo ad iudicium intelligens, cum iis locis, in quibus Christus nostram redemptionem perfecit. Eiusdem sententiæ est Abulensis q. 297. & 321. in cap. 25. Matthæi. Et probatur certa hæc intelligentia; quia verè locus aliquis designatus est à Christo ad iudicandas omnes gentes: at nullus alius aptior videtur designandus, quàm in Iudæa, & in Ierusalem; ut vbi prædicauit hominibus, & eos redemit, & victor ascendit in cælum; ibi iudicet eosdem homines, de sui muneris utiliter, aut inutiliter obiti obseruatione. Maxime cum Actor. 1. 11. Angeli dixerint Apostolis; *hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum, nempe veniet in hunc montem, vnde ascendit.* Deinde communis expositio interpretum, & patrum hoc capite describi ait iudicium Christi extremum, ut ex supra dictis patet: sed in hoc capite dicitur congregandas omnes gentes in valle Iosaphat, & in valle concisionis. & Christus dicit, *quia ibi sedebo, ut iudicem omnes gentes in circuitu.* & mox. *Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam.* Ergo de valle Iosaphat loquitur, quæ subiacet Ierusalem; ex cuius edito throno in aëre constituto Christus sententiam pronuntiabit contra impios damnationis, circum vallem imam consistentes; & pro iustis absolutionis in aëre refulgentibus. Atque hæc ut veriora sint dicta de valle Iosaphat, in qua sunt gentes ad iudicium congregandæ.

C D Christo ad iudicium intelligens, cum iis locis, in quibus Christus nostram redemptionem perfecit. Eiusdem sententiæ est Abulensis q. 297. & 321. in cap. 25. Matthæi. Et probatur certa hæc intelligentia; quia verè locus aliquis designatus est à Christo ad iudicandas omnes gentes: at nullus alius aptior videtur designandus, quàm in Iudæa, & in Ierusalem; ut vbi prædicauit hominibus, & eos redemit, & victor ascendit in cælum; ibi iudicet eosdem homines, de sui muneris utiliter, aut inutiliter obiti obseruatione. Maxime cum Actor. 1. 11. Angeli dixerint Apostolis; *hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum, nempe veniet in hunc montem, vnde ascendit.* Deinde communis expositio interpretum, & patrum hoc capite describi ait iudicium Christi extremum, ut ex supra dictis patet: sed in hoc capite dicitur congregandas omnes gentes in valle Iosaphat, & in valle concisionis. & Christus dicit, *quia ibi sedebo, ut iudicem omnes gentes in circuitu.* & mox. *Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam.* Ergo de valle Iosaphat loquitur, quæ subiacet Ierusalem; ex cuius edito throno in aëre constituto Christus sententiam pronuntiabit contra impios damnationis, circum vallem imam consistentes; & pro iustis absolutionis in aëre refulgentibus. Atque hæc ut veriora sint dicta de valle Iosaphat, in qua sunt gentes ad iudicium congregandæ.

E Et posuerunt.] Hebraicè, & dederūt puerum *בְּנֵי בָּאֶמֶן* *baconab*

Ratio nomi-

Iosephus.

Iudicium in valle Iosaphat exercendum.

Remigius.

Ratio præfate sententiæ.

Sensus 1.
De abusu
puerorum, &
puellarum.

haconah in meretrice, aut pro meretrice, aut in prostibulo: A vt sit sensus, pueros prostituiebant vt scortum, & puellas vendebat pro vino, vt faciunt lenones, iuxta illud Pauli ad Roman. 1. 25. *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae: nam femina eorum mutauerunt naturalem usum in eum, qui est contra naturam: similiter, et masculi, relicto naturali usu feminarum, accensi sunt in desiderium sui.* Quem sensum amplectuntur Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Vatablus: & verba ipsa Hebraea efferunt, & posuerunt puerum in meretricem, vel in prostibulum, vt legit Hieronymus in commentario, hoc est, prostituerunt pueros, vt scorta, ad merendum, & puellas ad precium comparandum ad emendum vinum. Idque indicant Septuaginta interpretatione sua, quae habetur in Hieronymo, & in Theodoro, & posuerunt puerum in prostibulo, quomodo etiam legit Vulgatus. Hoc est, posuerunt puerum in domo meretricandi, vel pro prostibulo: vt fecit Iason 2. Machab. 4. 9. dum super hoc promittebat & alia centum quinquaginta, si potestati eius concederetur gymnasium, & ephebiis sibi constituto. & vers. 12. etenim ausus est sub ipsa arce gymnasium constituere, & optimos quosque epheborum in lupanaribus ponere. Verum alter sensus, qui in verbis Hebraeis, Graecis, & Latinis continetur germanior est, vt ita vili precio aestimati sint pueri, puellaeque fidelium, vt meretricibus, & lenonibus traditi sint pro precio meretricandi: nam puerum dederunt pro mercede meretricis, & puellas vendiderunt pro vino, vt biberent, hoc est, quod dicitur in Hebraeo, & dederunt puerum, in, hoc est, [pro] meretrice; vt statim dicitur, in vino, hoc est, pro vino, nempe pro precio, aut mercede meretricis. & quod Septuaginta verterunt in Codicibus Vaticano, Complutensi, & Regio, & in Commentario Hieronymi, & dederunt pueros meretricibus, nempe, pro pretio sui corporis prostituti. Hunc sensum habent Chaldaeus, Lyra quoque, Tigurina, Pagninus, Vatab. Robert. Isidorus, & Montanus, dum vertunt, & dederunt puerum pro scortio, vel pro precio, aut mercede meretricis: & puellam vendiderunt pro vino, praeposcentes saluti puerorum, & puellarum libidinem. Notant autem bene Lyra, & Vatab. haec tantum crimina exprimi, non quod haec sola sint in extremo iudicio punienda; sed quod contra humanitatem sint; quemadmodum Christus Matth. 25. huiusmodi proponit. *Situi, inquit, & non dedistis mihi bibere, &c.* vt enim homines induceret ad benefaciendum fratribus, haec voluit exprimi, vt vel metu ad id permouerentur; & tacuit grauissima peccata contra Deum ipsum; maiori cura hominibus ipsis prospiciens, quam honori suo.

Peccata haec
in proximos
cur sola ex-
pressa.

4
Iudiciu con-
tra inhumana-
nos.

Qui putent
Tyrios me-
taphoricè
accipi.

Quaestio.

Tyrus.] Cum indignatione loquitur contra has gentes, quod sibi, Deo scilicet in suis fidelibus essent permolestae; & obiicit Tyriis, Sidoniis, & Palaestinis inhumanitatem in fideles suos, & comminatur ultionem, & in hoc seculo, & in extremo iudicio. Meminit autem Ioel harum trium gentium, gratia exempli, & per synecdochen; nam vt ciues illarum urbium persecuti sunt fideles veteris testamenti, & ob id deducend. sunt ad iudicium; ita ceterae omnes gentes, quae quoquo tempore in Deum peccarunt, & in fideles eius, deducuntur similiter in vallem Iosaphat iudicandae, vt rectè Remigius; Sunt tamen alij expositores, vt Haymo, Albertus, Rupertus, Montan. Vatablus, & Robertus, qui putant hic non agi de Tyriis, Sidoniis, & Palaestinis, nisi metaphoricè, vt eo nomine accipiantur omnes impij; sicut nomine Iudeorum iusti omnes & electi Dei, etiam ex gentibus.

Sed priorem sequentes intelligentiam, quaerimus

quando Tyrij, & Sidonij, & Palaestini inhumanos se praestiterint Iudaeis? Iudaei, quos refert Hieronymus, existimant sermonem esse de tempore excidij Ierosolymitani facti per Romanos, quo Tyrus, & Sidon, & ceterae urbes finitimae Romanorum partes agentes, diripuerunt omnia bona Iudeorum, & vasa templi; & in suis delubris, vt Romae in templo Pacis constituerunt: insuper & Iudeos Graecis vili precio vendiderunt, qui ad eam negotiationem veniant. Isidorus explicat de tempore persecutionis nascentis Ecclesiae, quo illae urbes, Iudeorum suggestionem, suam sauitiem exercuerunt in Apostolos, & Discipulos Christi, quos vocat thesauros preciosos, abductos, venditosque gentibus: in quorum ultionem comminatur, se traditurum Iudeis gentibus, Romanis, & Tito, per quem pugnabit Deus contra ipsos. Alij nationam harum gentium sauitiem, & vetetes inimicitias in Iudeos intelligunt, nam nullam praeteriri sinebant occasionem, in qua non sauirent in eos, vel per seipsos, vel opem ferendo hostibus ipsorum: Vnde David Psalm. 82. 4 inquit. *Super populum tuum malignauerunt consilium: & cogitauerunt aduersus sanctos tuos. Dixerunt: Venue, & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel ultra. Tabernacula Idumaeorum; alienigenae, hoc est, Palaestini, cum habitantibus Tyrum.* quod odium & ceteri Prophetae crebro declarant. Verius exponemus de vastitate Iudaeae, & Ierusalem per Chaldaeos facta; quo tempore suas inimicitias exercuerunt vicini omnes Palaestini, Tyrij & Sidonij in Iudeos; quorum thesauros diripuerunt, & in suos, suorumque idolorum vltus conuerterunt; & sacra vasa in templum Belideporterunt; quibus abusus est Balthasar; & Iudeos venderunt gentibus: quam calamitatem deplorant omnes Prophetae. Probat autem hunc sensum verum, quod Ioel in primo capite comminatus est hanc vastitatem Iudaeis; vt explicuimus: deinde Iudeorum hic tantum causam agit, de illis tantum facta mentione; nam, inquit, *filios Iuda, & filios Ierusalem vendidistis filiis Graecorum;* atque in eorum consolationem inuehitur in eas gentes, vt faciunt plerique Prophetae. Sic videtur Hieronymo, Theodoro, Remigio, Lyra, & aliis nonnullis. Vocat Graecos, seu filios Graecorum, Asianos, aliasque vicinas gentes, quae Graeco sermone, moribusque utebantur; quibus Tyrij vendebant Iudeos, vt in alias regiones remotas, in quibus negociabantur, eos asportarent.

Ecce ego.] Iudaei, vt cepimus ex Hieronymo referre, ad extrema tempora referunt hanc ultionem sumendam de Romanis, per Iudeos in libertatem asferros. Theodoretus, Remigius, & Lyra putant sermonem esse de reditu Iudeorum ex Babylone, quando Cyri edicto vndique euocati sunt, & in patriam reducti: quo tempore putat Remigius venditos filios illorum inimicorum per manus Iudeorum Sabaeis: cum id nusquam legatur. Lyra putat id factum tempore Machabeorum: quoniam 1. Machab. 15. 38. *Constituit rex Cendebeum ducem maritimum, & exercitum peditum, & equitum dedit illi.* Maritimum vocat ex Palaestinis, Tyriis, aut Sidoniis, qui mari adiacent. & cap. 16. 8. dicitur: *& exclamauerunt sacris iubis, & in fugam conuersus est Cendebeus, & castra eius; & ceciderunt ex eis multi vulnerati, residui autem in munitiorem fugerunt.* At ex his non constat Tyrios, Sidonios, & Palaestinos venditos: cum tamen constet ipsos filios Iuda tunc temporis venditos aliis gentibus: nam Nicenor 2. Machab. 8. 14. eos priusquam cominus veniret, vendiderat. Quamobrem cum nusquam inueniamus id boni accidisse filiis Iuda, & Ierusalē; cogimur recurrere ad sensum metaphoricū, & cum Ruperto, Vatab. Isidoro, & Motano, haec intelligere de ultione, quam

Quando in-
human e fue-
rint gentes
in Iudeos.
Sensus 1.
De tempore
excidij Iero-
solymitani.

Sensus 2.
De tempore
primitiae
Ecclesiae.

Sensus 3.
De tempore
quouis.

Sensus 4.
De tempore
vastitatis Ie-
rusalem per
Chaldaeos.

De quo tem-
pore sit ser-
mo.

Sententia
quorundam.

Refutatio.

quam sument iusti de impiis in die iudicij eos tradendo Sabæis dæmonibus, qui detrudant in locum inferni? Quod si præcedentia verba intelligamus etiam metaphorice de persecutione fidelium, & Iudæorum spiritualium ab impiis mota: Vel etiam de captiuitate, & venditione filiorum Iuda facta per Tyrios, & Sidonios, & Palæstinos, tempore captiuitatis Babylonice; iam nunc comminatur in illorum ultionem, se in veram libertatem fideles filios Iuda asserturum, qui vindicent se de inimicis suis, vendendo eos dæmonibus: nam de illis scriptum est Psalm. 149. *exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis; exultationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum; ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis; ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, ut faciant in eis iudicium conscriptum, gloria hæc est omnibus sanctis eius.* & confirmant hunc sensum Septuaginta, qui nomen *Sabaim*, tamquam appellatiuum acceperunt, conuercentes, & *venundabunt eos in captiuitatem, in gentem, quæ procul.*

Sanctificate bellum.] *ἁγιασθε τὸν πόλεμον* hæc dici fidelium, ac filiorum Dei persecutoribus, etiam Antichristo, ut omnem virtutem ostentent contra ipsos, si possint, indicant Hieronymus, Lyra, Dionys. Vatab. Isidorus, & Robertus. Putat Montanus de omnibus impiis dici: qui quasi bellico signo vocati bellum sponte capessent, & quodam veluti furore acti in eum concurrent locum, in quo exitiale eis iudicium, & carnificina parata est; dum ad bellum sibi ipsis exitiale properant in vallem Iosaphat. Quidam, quos refert Hieronymus, Remigius, Rupertus, Albertus, & Hugo hæc putant dicta vel prædicatoribus, ut bellum indicant peccatoribus, prædicatione Evangelica; vel sanctis viris, ut se parent ad arma contra insensatos; & ad ultionem sumendam de hostibus suis. Sed huic repugnat primum, quod iubetur hoc gentibus promulgari, hostibus filiorum Iuda: & mox illis dicitur, *erumpite, & venite omnes de circuitu, & congregamini, ibi occumbere faciet Dominus robustos tuos*. nempe, quos ad bellum paraueras, quod iustis minimè potest convenire; sed impiis, qui idem congregantur, ut simul pereant.

Ibi occumbere faciet.] Verbum Hebræum *חנח* *hanhach* ex coniugatione hiphil, infinitivum esse potest, & accipi pro secunda persona futuri: vel certe est imperativus, ut putant David Kimhi, & R. Abraham in Commentario, & Vatab. & Robertus. *illuc descendere fac fortēs tuos*, vel *heroas tuos* ô *Iehouah*, nempe Angelos tuos, qui opem ferant, & dimicet pro electis tuis. Vel, *illuc descendere facies* ô *Domine potentes tuos*. Est enim apostrophe Prophetę ad Dominum. *illuc*, ait, id est, in agmina gentium ad prælium coactum, tuos fortes Angelos demittes, ut opem ferant plebi tuę. Ut dici possit illud Iudic. 5. 20. *de calo dimicatum est contra eos*. Verum interpretes Chaldaus, Vulgatus, Tigurina, & Pagninus infinitum acceperunt pro tertia persona futuri, ut sit apostrophe Prophetę ad hostem; *sibi prosternet*, vel; *descendere faciet*, aut *occumbere Dominus fortēs tuos*, aut *robustos tuos*; quia omnes simul concidentur, & peribunt. Septuaginta videntur accepisse, ut nomen deductum à verbo *חנח* *chanah*, ut sit *mansuetus*, *mitis*, *pauper*, unde verterunt, *mansuetus sit pugnator*.

Confurgant.] Verba sunt iudicis præcipientis, vt
resumptis corporibus resurgant omnes, & veniant in
vallem Iosaphat, vbi sessurus est Christus ad iudican-
dum: nam, vt dicitur Math. 25. 31. *Cum venerit filius
hominis in maiestate sua, & omnes Angeli eius cum eo, tunc
sedebit super sedem maiestatis suæ, & congregabuntur
ante eum omnes gentes. Ita habet communis exposi-*

A tio Hieronymi, Haymonis, Remigij, Ruperti, Alberti, Hugonis, Lyrae, Dionysij, Vatab. & Montani. Solus Theodoretus de tempore post captiuitatem Babylo-
nicam declarat, quod non probat. Quod verò initio dixerit, *congregabo omnes gentes, & aduocam eas*, Hebraicè, *& descendere faciam eas in vallem Iosaphat*, hic autem dicat, *confurgant, & ascendant gentes in vallem Iosaphat*. rationem habet ex situ terræ desumptam; quod conuocati ascendant in terram editam, qualis est vrbs Ierusalem, in cuius latere Orientali est vallis Iosaphat. at cum in vallem demittuntur iudicandi, dicuntur descendere in ipsam imam vallem. Potest & alia ratio adhiberi, quod gentes iubeantur descendere in vallem Iosaphat, quasi ad prælium, & certamen
B cum iudice ineundum; nam vt Latini dicunt, *descendere in certamen*, aut *in aciem*, sic Hebræi, quod in valle, I & planitie plerumque committi soleat prælium, vt ait Kimhi. at verbum *ascendendi* solent vsurpare pro *inuadere*, aut *aggredi*. ita inbentur ascendere gentes in vallem Dominum in sua causa inuasuræ, absque ratione.

Mittite falces.] Hieronymus , Remigius , & Albertus hæc dici putant sanctis , & electis , qui iudicaturi sunt cum Christo , & de suis hostibus ultionem sumpturi. Verius Haymo , Rupertus , Lyra , Vatablus , & Mōtanus ad Angelos iudicis ministros sermonem esse dicunt. Nam Christus ipse ita declarauit Matth. 13. 39. in parabola zizaniorum : *Messis* , inquit , *consummatio seculi est ; Messores autem Angeli sunt : misset filius hominis Angelos suos , & colligent de regno eius omnia scandala , & eos qui faciunt iniquitatem , & mittent eos in caminum ignis.* ita idem in Ioële , quoniam ad maturitatem peruenerat messis , & torcularia exuberabant musto , hoc est , gentes peruenerant ad cumulum iniquitatis , vt iam nihil restaret , nisi mittere falces , & calcare vuas , & finem imponere messi , & vindemiæ : iubet messoribus , & vindemiatoribus Angelis , vt id muneris obeant , & consumant omnia.

Concisionis. Vallé Isaphat vocat *vallem concisionis*, quia in ea, tamquam in foro iudiciali quamplurima populorum multitudo concidenda est, & perdenda, vt Hieronymus intelligit, Rupertus, Haymo, Albertus, & Montanus: vt Psalm. 88. 24. dixit Dauid & *concidam à facie ipsius inimicos eius.* & Psalm. 128. *Dominus iustus concidet ceruices peccatorum;* & huc videtur alluisse Paulus cum ad Philip. 3. 2. dixit, *Videte concisionem*, id est, homines concisioni subiectos, & destinatos. Deinde & nomen Hebræum *חרר* *charuts*, quod hic vertitur, *concisio*, significat *instrumentum*, quo fruges trituantur, aut conciduntur, vt tribulam serratam. sic Isa. 28. 27. dicitur, *non enim בחרר bacharuts in ferris, aut in tribula triturbabitur gith.* & c. 41. 15. *Posui te vt plaustrum triturans.* Atque ita *vallis triturationis*, aut *tribula* dici possit illa vallis, in qua triticum è folliculis, & paleis separabitur: ac propterea Chaldaeus vocat eam *vallem diuisionis iudicij*, & alij *vallem intercisam*, quia in ea discernentur mali à bonis. Atque ita Remigius, Hugo, Lyra, & Dionysius *vallem concisionis*, explicant *vallem separationis*, nempe piorum ab impiis. Sunt tertiò alij, vt Kimhi Vatab. & Rob. qui *vallem concisionis* intelligant, *vallem iudicialis decreti*, certis, & decisi, definitique iudicij; nam ibi decideretur, & determinabitur cuiusque iudicium: siquidem verbum in hac significatione legimus 3. Reg. 20. 40. *hoc est, iudicium tuum, quod ipse decreuisti, seu decidisti.* Job. 14. 5. *Breues dies hominis sunt.* Hebr. *si decisi*, vel *definiti dies eius.*

SOL, & Luna.] Putant aliqui hic agi de prodigiis, & signis, quæ diem iudicii præcedent, de quibus cap. 2. 30. iam dictum est, cum tamen omnium consensu, hic sit sermo de tēpore ipsius iudicii exercendi: illa

Formæ lo-
quēdi ratio.

Descendere.

Mestores
Angeli.

10
Sensus 1.
Vallis con-
cisionis cur
dicta.

Sensus 2.

Sensus 3.

II

In iudicio
quid Solis,
& Lune ob-
scuritas.

illa enim prodigia eueniēt adhuc orbi integro, & ho-
minibus consueta vitā agentibus. Hęc verò, cōsumato
mūdo, & omnibus igne combustis, & hominibus ex-
tinctis, cum iam suscitati confluent in vallem Iosa-
phat, & Christus, signo crucis præeunte, veniat, &
consideat in sede iudiciaria: tunc ait Solem, & Lunam
tenebris inuolendum, & stellas suum splendorem re-
tracturas. Vel quia videbuntur miseris impiis, non va-
lentibus lumen videre præ tristitia suorum malorum,
& præ timore seueritatis iudicis, lumina celi obscu-
rata esse, & quasi retracta, vt volunt Hieronymus, Re-
migius, Rupertus, & Vatablus. Vel quia reuera ita
accidet ad ostendendam auctoris luminum indigna-
tionem, quasi sibi timeant, vt indicat Hieronymus,
& asserit Montanus. Vel quia Sol ipse Christus, &
Luna Deipara Maria, vel Ecclesia iustorum, & stellæ
sancti, retrahent splendorem fauoris sui, his, qui cru-
ciabuntur, vt intelligit Haymo. Vel quia Christi iudi-
cis, Solis iustitiæ claritas, in sua maiestate venientis,
adedo fulgebit, vt quemadmodum exoriente Sole, Lu-
næ, & syderum omnium splendor non apparet: ita
& Solis ipsius, & ceterorum luminum fulgor tenebris
obuoluatur: vt putant Remigius, Lyra, & Vatablus.

Origenes.

De Sion rugiet.] Rugitum Domini, ac vocem,
omnes sententiam intelligunt, quam terribilem aded
pronunciabit, vt dicat his, qui a dextris erunt, *venite
benedicti patris mei, possidete regnum*. Matthæi 25. his
autem, qui a sinistris. *Ite maledicti in ignem æternum;*
de qua voce dixit Christus Ioan. 5. 28. *Nolite mirari
hoc, quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis
sunt, audient vocem filij Dei: & procedent qui bona fece-
runt, in resurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in re-
surrectionem iudicij.* Quod verò ait, *de Sion rugiet, &
de Ierusalem dabit vocem*: ideo dicit, quia super Ieru-
salem in aere suum thronum constituet eo modo, quē
supra declarauimus num. 2. vt volunt Lyra, & Va-
tablus; sed Haymo, & Rupertus exponunt, ē medio
sanctorum, & Angelorum, quorum vna societas recte
dicitur Sion, & Ierusalem. Albertus, & Montanus præ-
positionem *de Sion, & de Ierusalem*, vt causam acci-
piunt, vt sit idem, quod, *pro Sion rugiet, & pro Ierusa-
lem dabit vocem suam*, hoc est, pro tuendis suis ele-
ctis; non vt locum notet. Sed prima intelligentia
vera.

12
Sententia
iudicis.

Christus su-
per Sion iu-
dicabit.

13
Pauor iudi-
cis rugien-
tis.

Pauor quo-
rum sit.

14
De celesti
Ierusalem.

Et mouebuntur.] Præ pauore rugitus, tam cele-
stes, quam terreni ciues; & hi quidem quod addican-
tur æternis suppliciis, illi verò propter iudicis furorē;
quem temperabit, sese illis ostendendo patronum, &
fortem protectorem, in quem suam spem collocaue-
rant: ita Haymo, Albertus, Remigius, Rupertus. Vel
celi mouebuntur ad receptionem electorum, & terra
ad receptionem improborum, vt ait Lyra. Hierony-
mus indicat, & Montanus affirmat, pauorem futurum
in vniuersa natura exequente Dei voluntatem contra
impios; at electorum societas non pauebit, quia rugi-
tus leōnis, eius filijs pauorem non incutit, sed ceteris
animantibus: sed in summa pace, & securitate cum
rege suo degent, & regno celorum potientur.

Et scietis.] Tunc, ait, electi agnosceatis me, ac
videbitis me Dominum Deum vestrum, cui fideba-
tis: quod habitem tamquam rex in electa, & trium-
phante Ecclesia Sion, ex militante permutata, de qua
ait Paulus ad Hebr. 12. 22. *accessistis ad Sion mon-
tem, & ciuitatem Dei venientis, Ierusalem celestem*: quæ
iam deinceps sancta erit, gloriosa, sine macula, & sine

A ruga, & ab vsu omni profano longè remotā, in quam
nemo intrabit coinquinatus, vt latè prædixit Ioannes
in sua Apocalypsi à cap. 18. vsque ad 21. ita hunc lo-
cum explicant Haymo, Remigius, Rupertus, & Lyra
cum aliis.

Stillabunt.] Sub his metaphoris vbertatem, &
suauitatem celestis Ierusalem significati asserunt
Haymo, Albertus, Remigius, Rupertus, Hugo, Lyra,
Dionysius, & Vatab. nam ex montibus trium diuina-
rum personarum omne genus suauitatis per terram
illam decurret; qua inebriabuntur omnes beati, &
colles beatorum spirituum fluent candidissimum lac
cognitionis; & per omnes riuos ceteros beatos homi-
nes fluent aquæ, quia omnes affluent Dei fruitione.

B Iudæi hanc felicitatem sperant futuram in secundo
aduentu sui Messie in terrena Ierusalem; & Iudai-
zantes Millenarij, vt Papias quem refert Euseb. lib. 3.
historiæ Eccles. cap. 39. & Lactantius lib. 7. cap. 24. qui
post iudicium in terra hæc putant futura. Hieronymus
tamen, Haymo, Remigius, Hugo, & Montanus hæc
cum sequentibus videntur quoque intelligere de
vbertate spirituali, quæ secuta est in primitiua Eccle-
sia effusionem Spiritus sancti, de qua dictum est in
cap. 2. redit enim ad illam, post finitam extremi iu-
dicij interpositam tractationem. Vnde, vt notat Va-
tab. *montibus* significantur Apostoli; *collibus* disci-
puli, *riuus* Ecclesiæ particulares; *dulci vino*, & *lacte*,
& *aquis* significatur doctrina Euangelica abundans
vt aqua, quæ robustis est vinum, paruulis lac. Quæ
licet ita de donis mirabilibus, & affluentia doctrinæ,
& gratiæ nascentis Ecclesiæ possint explicari: at cer-
tè verba illa, *& erit in die illa*; idem tempus refe-
runt de quo paulo ante dictum est, quo iam erit Ie-
rusalem sancta. & illa quæ sequuntur, *Iudæa in æter-
num habitabitur, & Ierusalem in generationem, & genera-
tionem*; non possunt de Ecclesia militante, bene autem
de celesti Ierusalem explicari.

C Torrentem.] Sic habet hæc clausula ex Hebræo;
& fons ē domo Domini egredietur, & irrigabit נַחַל הַיְיָ יֵצֵא וְיִרְגֵּב
nachal hasutim. Est autem *nachal* vallis angusta, al-
ueum habens, quo tempore pluriæ raptim torrens de-
fertur, vnde per synecdochē pro *torrente* sumitur. ideo
Psalm. 103. 10. dictum est, *Qui emittis fontes in nehalim
conuallibus*. & ita vertit hoc loco Symmachus, *vallem
spinarum*, & Chaldaeus. & *torrens* pro valle sumitur,
per quam solet decurrere, siquidem vallis irrigatur,
non torrens; vt alij transtulerunt נַחַל שִׁטִּיחַ *sitah*, vnde
plurale *sitim*. Quidam ex interpretibus, vt est in
Hebræo, *reliquerunt torrentem*, seu *vallem Setim*, vt
Chaldaeus, Lyra, Tigurina, & Vatablus. Septuagin-
ta verterunt, *torrentem funiculorum*. Theodotio, &
Symmachus, vt hoc loco, & super 41. Isaia ait
Hieronymus, pro spina acceperunt ex similitudine:
quos secutus Vulgatus, vertit, *torrentem spinarum*.

D Gregorius Nazian. Oratione 40. in sanctum baptis-
ma, & Aretas cap. 2. in cap. 1. Apocal. legunt, *torren-
tem iunctorum*. Est autem auctore Hieronymo, *sitah*
arbor in eremo nascens spinæ albæ similis, sed magni-
tudine longè superans, cuius lignum imputribile, &
omnium lignorum læuissimum est, robore, solidita-
te, nitore, & pulchritudine cetera facile superans. Vn-
de arca fæderis, & tabernaculum, & omnia eius li-
gnea vasa fabrefacta sunt, vt constat Exod. 25. & 36.
Est ergo optima inter species Cedri: quæ colore refe-
rat spinas albas.

E Est autem *Torrens*, seu *vallis Sitim*, auctore Hiero-
nymo, vallis, seu planities trans mare mortuum in
campestribus Moab, sexto ab vrbe Iuiade distans
milliario, in qua eiusmodi arbores nascebantur. sit
eius vallis mentio Numer. 25. 1. & Micheæ 6. 5. Alij, vt
Galatinus lib. 10. cap. 2. dicunt significare Græciæ re-
gionem

15
Vbertas ca-
lestis Ieru-
salem.

Millenario-
rum intelli-
gentia.
Papias.
Euseb.
Lactantius.

Vbertas Ec-
clesiæ pri-
mariæ.

16
Ratio ver-
tionis.

Gregor.
Nazian.
Aretas.
Sittah quæ
arbor.

Vallis Sit-
tim quæ.

Sittim Græ-
cia.

Sexim locus
est proximus
Ierolymis.

Gratia ex
Ecclesia
fluen s.

Fons baptis-
matis.

De cælesti
Ierusalem.

17
Iudæa cæle-
stis.

18

gionem, cuius fit mentio lib. 1. Machab. cap. 1. 1. cum dicitur, *postquam percussu Alexander Philippi Macedo, qui regnavit in Græcia, egressus de terra Ceibim, Darium regem Persarum, & Medorum.* Saadias antiquus huius loci interpres Hebræus, quem affert Montanus, dicit, *Torrentem seu fluvium Sittim* esse partem quandam Iordanis, seu torrentem in Iordanem influentem, cui Sittim oppidum adiacet. At certè si est aliquod similitudinis fundamentum, & fons dicitur egressurus de domo Domini, & vallem illam irrigaturus; non longè aberat ab Ierusalem. Nam & Nicetas super oratio. Nazianzeni, quantum ad historicum sensum, inquit, locus est, haud procul ab Ierolymis dissitus. Non ab arbore illa, quæ aliunde exportabatur, sed vel ab oppido, vel alia ratione ita dictam, ne concedamus fontem illum transisse Iordanem, & ultra mare mortuum effusum esse; nisi, quia hoc est impossibile, ad sensum metaphoricum recurrendum sit. Et quidem Hieronymus, Remigius, Hugo, Isidor. & Montanus, in Ecclesia militante explicant egressuram gratiam Spiritus sancti ex ipsa Ecclesia, quæ irriget spinas peccatorum, & naturam humanam spinas, & tribulos germinantem; ut postea dulces virtutum ferat fructus. At Gregorius Naz. & Theodoretus, & Nicetas fontem baptismatis intelligunt ex Ecclesia manantis, quo anima irrigata pro iunco fert triticum, & pro spinis dulces fructus, id est, actiones hominis naturæ convenientes. Verum, ut captam de beatitudine sequamur expositionem cum Alberto, Ruperto, Lyra, & aliis, fons è Dei & agni sede, ut dicitur Apocal. 22. egredietur, splendidus tanquam cristallum, & influet torrentem cedrorum, seu spinarum albarum, id est, animas, & corpora imputribilia beatorum, perpetuo, & numquam defecturo affluxu: *nam fluminis impetus latificat civitatem Dei*, ut dicitur Psalm. 45. 5. instar eius, qui egrediebatur de loco voluptatis, Gen. 2. 6. ad irrigandum paradysum.

Et Iudæa.] Per Iudæam, & Ierusalem, quæ in æternum habitabitur hostibus extinctis; Iudæi terrestrem intelligunt. Hieronymus, Haymo, & Montanus melius Ecclesiam Christi fidelium militantium; At verius Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. triumphantium exponunt, qui deletis hostibus perpetua pace in cælesti Ierusalem perfuuntur.

Et mundabo.] Hebraicè legimus, & *mūdabo san-*

guinem eorum, non mundaui. præteritum pro futuro accipiendum. & Hebræi quidè David Kimhi, & Abraham in Comment. de suis Iudæis ita exponunt; & mundabo Ægyptios, & Idumæos, & alias gentes, id est, euacuabo auro, & argento, quod erit præda Iudæorum; at à sanguine, quem effuderunt non mundabo; sed absque vlla redemptione punientur. Ceteri omnes suppleant relatiuum, & *mundabo sanguinem eorum, quem non mundaui.* & Rupertus vult genitium, quem non mundaui. & Rupertus vult genitium, quem non mundaui. & Rupertus vult genitium, quem non mundaui.

Sed genitius ille non refert, nisi fideles; quorum peccata nomine sanguinis accepta, dicit Dominus, post suam passionem, & effusam diuini Spiritus gratiam, se emundaturum, quæ illucisque non mundaerat: ut exponunt Hieron. Vat. & Montanus. Aut ea peccata, quæ ob grauitatem, sanguinolenta dicuntur, & non posse aboleri putabantur, iam per diuinam misericordiam expiabantur, ut intelligit Isidorus. Vel iuxta alios, Haymonem, & Montan. peccata electorum meorum, quæ ipsi in hac vita commiserant, & propriis virtutibus non expiauerant, ego mea misericordia mundabo, ut constet, nihil coinquinatum posse intrare in illam ciuitatem cælestem. Lyra, Dion. & Vatab.

hunc quoque sensum adiiciunt. Tunc declarabo electos meos omni vacuos culpa, qui in hoc mundo tanquam rei putabantur cruciari. Verum omnium optimus est sensus prior Hieronymi, Theodreti, Remigij, Alberti, & Hugonis. & tunc ego vlciscar, ac vindicabo sanguinem innocentem, electorum meorum, quem effuderant hostes eorum; & ego nondum vltus fueram, ut ipsi postulabant Apoc. 6. cum dicebant; *usquequo Domine, sanctus, & verus non iudicas, & vindicas sanguinem nostrum de his, qui habitant in terra; æternis, ac meritis tradendis cruciatibus?* Probat hunc sensum

verum, quod sanguinem, quem dixerat effusum in terra hostium, nunc dicit Dominus se mundaturum, id est, vindicaturum. & Septuaginta sua translatione sic intellexerunt, cum dicunt. & *requiram sanguinem eorum, multumque esse non pariar.* & Chaldæus, qui exposuit, Dominum vindicaturum sanguinem eorum. quo confecto, nempe vindicta sumpta de iniuria facta iustis, iam Christus perpetuo regnabit in illa cælesti Sione Sponsa agni. Compluti Ianuarij 2. anni 1605.

1. Sensus.
Iudæorum.

Sensus 2.

Sensus 3.

Verior sensus.

Christus
suorum vin-
dex.

R

COMMENTARIORVM IN PROPHETIAS AMOS

Liber Tertius.

ARGVMENTVM OPERIS.

Ex quo iure gentes omnes populo suo finitimas comminatis suppliciis subiicit, sed grauiori iure in suum populum Israeliticum precipue inuehitur, quod neque Dei beneficiis allectus, neque suppliciis variis correptus, in animum induxerit, legis curam habere, ac fratrum egenorum; quare extremum captiuitatis exitium illi comminatur; sed tandem promittit tempus Christi felicissimum; quo consoletur.

AMOS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Prophetia Amos unius è pastoribus Thecuensibus, ² quas à Deo accepit ³ contra Israel, regnante ⁴ Ozia super Iuda, & Ieroboam filio Ioas super ipsum Israelem, ⁵ duobus annis ante notissimum terramotum, sic habent. Dixit itaque Amos. Dominus ⁶ cultus in Sion, inde quasi leo rugiet, & de Ierusalem tam terribili voce comminabitur per suos Prophetas communem vastitatem, ut vel ipsas speciosas herbas deserti ⁷ marcescere faciat, & viuentem ⁸ Carmeli verticem videatur exiccare. Est autem Domini comminatio aduersus omnes gentes huiusmodi, ac primum contra Damascum. Quonia ⁹ ad multa alia sua scelera, hoc ad cumulum illorum complendum addiderunt, ¹⁰ ut sub Hazaele rege suo filio Benadad, Ochozia rege Iuda, & Iorã rege Israel superatis, tum deinde Ioachaz, ¹¹ rastris ferreis Galaaditas triturerint Damasceni absque ulla commiseratione, idcirco non committam, ut ad statum pristinum incolumes redeant, ¹² sed mittam contra eos Teglatphalasar regem Assyriorum, qui, veluti subiecto igni euertet ¹³ domum Hazaelis, & destruet pulcherrima palatia filij eius Benadad, & conteret ¹⁴ fortitudinem Damasci, & disperdet ¹⁵ idololatrias incolas eius, & Rasim sceptrum tenentem in domo delicias; & rege eius interfecto transferet Syros in urbem Media ¹⁶ Cyrenen, unde prius venerant: & fiet indubie, quia sic asserit Iehouah.

Similiter cominatur Dominus Philisthis: Quoniam ad multa alia sua scelera hoc accumularunt ¹⁹ Gazæi, quod populum meum ex terra sua, nec uni quidem parentes, captiuum abduxerunt, & Idu-

CAPVT PRIMVM.

VERBA Amos, qui fuit in pastoribus de Thecue: ² quæ vidit ³ super Israel, ⁴ in diebus Ozia regis Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israel, ⁵ ante duos annos terramotus. || Et dixit Dominus ⁶ de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam: & ⁷ luxerunt speciosa pastorum, & exiccatus est ⁸ vertex Carmeli. || Hæc dicit Dominus: ⁹ super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non conuertam eum: ¹⁰ eo quod triturauerint ¹¹ in plaustris ferreis Galaad. || ¹² Et mittam ignem ¹³ in domum Azael, & deuorabit domos Benadad. || Et conteram ¹⁴ veterem Damasci: & disperdam habitatorem ¹⁵ de campo idoli, & tenentem sceptrum de domo voluptatis: & transferetur populus Syriæ ¹⁶ Cyrenem, dicit Dominus. || Hæc dicit Dominus: super tribus sceleribus ¹⁷ Gazæ, & super quatuor non conuertam eum: eo quod transtulerint ¹⁸ captiuitatem perfectam, ut concluderent eam in Idumæa. || Et mittam ignem in murum ¹⁹ Gazæ & deuorabit ædes eius. || Et disperdam habitatorem de Azoto, & tenentem sceptrum de Ascalone: & conuertam manum meam super Accaron, & peribunt reliqui Philisthinorum, dicit Dominus Deus. || Hæc dicit Dominus: super tribus sceleribus ²⁰ Tyri, & super quatuor non conuertam eum: eo quod concluderint ²¹ captiuitatem perfectam in Idumæa, & non sint recordati ²² fæderis fratrum. || Et mittam ²³ ignem in murum

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

- 11 **||** Hæc dicit Dominus : Super tribus sceleribus Edom , & super quatuor non conuertam eum : eo quod ²⁴ persecutus sit in gladio fratrem suum , & violauerit misericordiam eius , & tenuerit ultra furorem suum , & indignationem suam seruauerit usque in finem. **||** ²⁵ Mittam ignem in Thēmam : & deuorabit ædes Bosræ.
- 12
- 13 **||** Hæc dicit Dominus : Super tribus sceleribus filiorum Ammon , & super quatuor non conuertam eum : eo quod ²⁶ dissecuerit prægnantes Galaad ad dilatandum terminum suum. **||** Et succendam ignem in muro Rabba : & deuorabit ædes eius in ululatu in die belli , & in turbine in die commotionis. **||** Et ibit ¹⁸ Melchom in captiuitatem , ipse , & principes eius simul , dicit Dominus.
- 14
- 15

sint fratres suos Iacobæos , nullam misericordie fratribus debite habentes rationem , nullumque modum suo furori ponentes , sed pristinam suam indignationem ad finem usque deducentes , idcirco non curabo eos seruari ; sed puniam eos ²⁵ per Nabuchodonosorem , qui eueriet urbem insignem Thēmam , & destruet ædificia egregia Bosræ.

Præterea sic comminatur Dominus Ammonitis ; quod super alia sua scelera , in eo summopere excessere flagitio , quod bello adorti Galaaditas , prægnantes crudeliter ²⁶ dissecuerunt , ut deleta illorum posteritate , in regionem eorum terminos terræ suæ dilatarent , nequaquam incolumitatem illorum curabo. Sed adducam in eos ²⁷ Nabuchodonosorem , qui ignis instar , principem eorum urbem Rabba muris denudet , & magnificas ædes eius destruat , non sine magno ululatu , bello ingruente , non sine turbine eum oppugnetur ; nec liberabuntur à Deo suo ²⁸ Melchom : quia & ipse in captiuitatem ducetur cum sacerdotibus suis , ac principibus.

ARGUMENTVM.

INSCRIPTIONE operis præmissa , communis vastitatis minas intentat Propheta contra Damascum , Philistæos , Tyrios , Idumæos , & Ammonitas , quod supra alia flagitia populum Israeliticum fuerint persecuti.

COMMENTARIVS.

VErba.] Titulus , seu inscriptio libri est , personas exprimens , Prophetæ loquentis : & contra quas loquitur : tempus , quò locutus est : & materiam : post quem incipit tractatus. Persona Prophetæ commendatur à nomine , & ab officij conditione. A nomine quidem , ut distinguamus ab aliis similis nomē claturæ ; nam pater Isaïæ dictus est *Amos* , quod est fortis , seu robustus : at noster Propheta *Amos* humilis , vel onustus. Nec tamen pater eius , aut auus assignatur , quod nulla generis nobilitate claruerit : imo ex infima officij conditione deprimitur , ut quanto humiliori fortuna , & conditione abiectiore profectus , tanto excelsior Dei potentia cognoscatur , qui deponit potentes de sede , & exaltat humiles : qui infirma mundi eligit , ut confundat fortia.

Arbitrantur autem quidam se obsequium præstare Deo , & Prophetæ gratificari , si eum insignem pastorem , & multis gregibus abundantem , ac dominum , esse comprobent ; non indigum pastorem , suum , aut alienum sequentem gregem. Idque nititur Robertus

A persuadere ex significato Hebræi nominis *Amos* *noked* , quod gregum , armentorumve possidentem hominem significat. Vnde 4. Reg. 3. 4. dicitur. Porro *Mesa* rex Moab erat *Noked* , dominus gregis , aut possessor armentorum ; quod Vulgatus transtulit , nutrebat pecora multa. Verum ipse Amos inferius pastorem se esse , & boum custodem asserit , non *Noked* , sic enim ait ipse Amos cap. 7. 14. *Non sum Propheta , & non sum filius Prophetæ : sed armentarius ego sum , vellicans sycamoros , & tulit me Dominus cum sequeretur gregem.* Erat ergo humilis , ac rusticus pastor , ut vocat Hieronymus. Nec hoc loco se vocat *Noked* , sed fuisse in *Nokedim* , hoc est , inter pastores gregum dominos versatum , quasi conductitium , aut qui cum eorum gregibus , suum etiam ipse curabat. Addit & nomen patriæ *Thecua* , non ad splendorem ; sed ad artis pastoritiæ conditionem ostendendam ; nam propter vberissima pascua pastorum ferax erat. Sic Amos non genus , non patriam , non vitæ studium , non fortunas , aut diuitias ad sui præfert commendationem ; sed e diuerso ad sui submissionem ; ut Dei consilium , & auctoritatem extollat , & in homine humili Deus excelsus videatur , & eluceat. De *Thecua* diximus super Ieremiæ cap. 6. n. 3.

2
Materia
prophetia.

Quæ vidit.] Materiam libri notat, cum ait, *verba quæ vidit*, hoc est, Prophetiæ comminatoriæ, quas Deo reuelante accepit. Ad eum enim illi certa erant, quæ ostendebantur, ut ea vidisse dicatur, ne Israelitæ dubitent, & nolint Prophetæ fidem habere.

3
Decem tri-
bubus pro-
phetat.

Super Israel.] Ad Israël, seu ad decem tribus legatus mittitur Amos: siquidem & cap. 7. cum tulit eum Dominus sequentem gregem, dixit ei: *Vade & propheta ad populum meum Israel*, quamquam, & de aliis gentibus, & de ipso Iuda mentionem faciat, obiter tamen, & per contentionem, ut est communis interpretum sententia. Vbi enim communis est culpa, quid mirum si communis infligatur poena?

4
Tempus
prophetia.

In diebus Ozia.] Tempus in vniuersum designat prophetiæ, sub Ozia rege Iuda, & sub Ieroboam rege Israel, oportet autem cognoscere quot annos simul hi reges regnaverint, ut tempus huius Prophetiæ definiamus. Ieroboam rex Israel cepit regnare anno 15. Amasia patris Ozia, & regnavit 41. annos, ut legimus 3. Reg. 14. 23. & Amasias quidem, quia regnavit 29. annos, eos absoluit cum vita anno 15. Ieroboam: cui supererant regni anni 26.

Ieroboam
regnum.

Sunt nihilominus, quibus non sine ratione videatur alterum initium regnandi assignandum Ieroboamo ab anno 4. patris eius Ioas, ita ut duplex illi initium regni definiamus, vnum à morte Ioas patris anno 15. Amasia, à quo incipiunt numerari anni 41. regni eius, 4. Reg. 14. 17. & 23. alterum à 4. patris Ioas, quod respicit annus 27. Ieroboam, quo 4. Reg. 15. 1. dicitur Azariam regnasse sedecim annos natum 52. annos; ut idem sit 15. annus, & 27. Ieroboam, quo cepit regnare Azarias.

Ieroboam
duplex ini-
tium regni.

Ozia regni
initium.
Iosephus.
Euseb.
Ozias cepit
regnare mor-
tuo patre.

De Ozia initio regni decertant auctores; nam Iosephus lib. 9. Antiq. c. 11. Eusebius in Chronico, R. Salomon, Comestor, 4. Reg. ultimo, Lyra hic, Dionysius, Mercator, Genebrardus in Chronico, & hoc loco Montanus, & super 1. Hoseæ, affirmant statim patre mortuo cepisse regnare anno ipso 15. Ieroboam. Nam quindecim annos vixit Amasias post mortem Ioas patris Ieroboam, ut dicitur 4. Reg. 14. 17. & 2. Paral. 25. v. 25. 26. Sed quia infans erat trium annorum, per alium respublica est administrata totos tredecim annos, per Zachariam forte videntem, 2. Paral. 26. 5. occiso iam patre Amasia in Lachis, ut constat ex locis dictis, non superstite adhuc, ut putarunt Comestor, Dionysius, & Montanus. at à 27. Ieroboam, iam sedecim annorum proprio Marte. & hoc est illud 4. Reg. 15. 1. *Anno vicesimo septimo Ieroboam Regis Israël regnavit Azarias filius Amasia. Sedecim annorum erat cum regnare cepisset, & quinquaginta duobus annis regnavit in Ierusalem.* nempe per seipsum. Atque hunc dicendi modum sequuntur Hebræi, & quotquot eis adherent, dum affirmant terræmotum, de quo mox dicemus, anno 27. Ozia accidisse, & anno 25. cepisse Amos prophetare, sub ipso Ozia, & Ieroboam, sub cuius 27. anno si cepisset Ozias, anno Ieroboam 41. & ultimo, suum 15. compleisset, non vicesimum quintum.

Ozias cepit
anno 11. à
morte pa-
tris.

Sed aliis firmiori ductis ratione videtur Ozias non statim post mortem patris Amasia cepisse regnare anno 15. Ieroboam; sed transactis vndecim annis interregni, anno 27. Ieroboam; siquidem apertis verbis ita asserit Scriptura 4. Reg. 15. 1. *Anno, inquit, vicesimo septimo Ieroboam regis Israël regnavit Ozias. Sedecim annorum erat cum regnare cepisset, & 52. annis regnavit in Ierusalem.* Profecto si anno 27. erat sedecim annorum, & ab eo anno regnavit annos 52. anno 15. Ieroboam non potuit ipse regnare mortuo patre, cum natus esset tres tantum annos; & si ex eo anno cepisset regnare, regnasset non 52. sed 67.

annos. propriè ergo accipienda est Scriptura, quæ asserit cepisse regnare 27. Ieroboam, & ex eo anno cepisse illos 52. annos regni Ozia. Vnde fit certum postremos quatuordecim annos Ieroboam esse primos quatuordecim Ozia; atque ita intra hos quatuordecim cepisse Amos prophetare, non post eos, ut rectè adnotavit Theodoretus.

Verum quia conceptis verbis Scriptura ipsa sacra affirmat Azariam successisse patri suo Amasia anno 15. Ieroboam. 4. Reg. 14. 17. & subdit v. 21. *Tulit autem vniuersus populus Iudæ Azariam annos natum sedecim, & constituerunt eum regem pro patre eius Amasia.* quod ipsum refertur 2. Paral. 25. v. 25. 26. & c. 26. v. 1. illud 4. Reg. 15. 1. *Anno 27. Ieroboam regnavit Azarias filius Amasia: sedecim annorum erat cum regnare cepisset, & 52. annos regnavit in Ierusalem;* cogit nonnullos, ne duo tam diuersa initia admittantur regni Azaria; asserere eundem annum esse 15. & 27. Ieroboam, sed respectu diuersorum initiorum, ut supra notauimus: nam 15. est regnantis Ieroboam à morte patris sui, & 27. ab anno 4. patris, cum quo regnavit 11. annos. Quod si priora illa verba non cogunt statuere initium regni Azaria 52. annorum, nisi 27. anno Ieroboam, dicendum erit regnasse quidem Azariam, à populo assumptum, ne coniurati regnum præriperent; at illud tempus usque ad 27. Ieroboam interregni fuisse, in quo per Zachariam regnabat; & proprio Marte cepisse anno 27. Ieroboam, annorum 52. complementum.

Azaria re-
gni initium.

Ante duos.] Tempus magis in particulari designat prophetiæ Amos, ante duos annos terræmotus, qui contigit sub Ozia; de quo putatur dixisse Zacharias cap. 14. 5. & fugietis, sicut fugistis à facie terræmotus in diebus Ozia regis Iudæ. Rectè animaduertit Montanus non tantum designari hic tempus, quo inchoauit Amos; sed quo durauit Amos prophetando; nempe toto biennio ante terræmotum; nam ita in Hebræo legimus, *Verba Amos, quæ vidit duobus annis ante terræmotum, vel biennio ante terræmotum.* & Chaldaus sic exposuit, *duobus annis antequam veniret terræmotus.* Hos ergo duos annos prophetauit Amos, & nec antea, nec postea fuit vlla prophetica visione instructus.

Amos duos
tantum an-
nos prophe-
tauit.

Sed quibus Ozia annis hi duo sint annumerandi, merito quaeritur? Ex veteribus nonnulli, R. Salomon, Lyra, & ex recentioribus Montanus hic, existimarunt hunc terræmotum accidisse in morte Ozia: nam is est, de quo loquitur Isaias cap. 6. cum ait, *In anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum; & ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Teraphim stabant super illud, & clamabant Sanctus; & commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantium, & domus repleta est fumo.* Verum difficile mihi est tunc factum terræmotum, & si factus est, non potuit biennio ante ipsum prophetasse Amos. Non fuisse tunc vllum factum terræmotum sic ostendo.

Quæstio de
tempore ter-
ræmotus.

1. Sententia
ponit in
morte Ozia.

Refutatio.

Nam vel terræmotus accidit in poenam audaciæ Ozia volentis usurpare munus sacerdotum; & hoc non; quia Ozias post illud sacrilegium superuixit; ut habet Scriptura; at hoc loco, mortuo Ozia dicuntur commota superliminaria; vel ad reuerentiam Domini, cui Seraphim accinebant, Sanctus. & hac de causa non est cur asseramus tam exitialem factum terræmotum; qualem Iosephus describit: sed superliminaria dicta commota, ad gloriam Domini visi ostendendam, quæ & fumo significata est, ut solent commoueri ex tubæ sonitu, aut ex campanæ tinnitu, sic ex voce clamantium commoti sunt templi postes. Quod si fuisset factus terræmotus, quod is nihil conferret ad tempus nostri prophetæ, hac

hac ratione monstratur. Nam vel terræmotus Isaïæ, si ullus fuit, accidit in ipsa morte Ozias, vel ante, vel post: non in ipsa morte, nec ante, quia Isaïas aperte dicit, *in anno, quo mortuus est rex Ozias*, hoc est, mortuo Ozia, & regnante filio eius Ioathan. At noster Prophetæ, sicut & Zacharias cap. 14. affirmant contigisse terræmotum in diebus Ozias, hoc est, adhuc in vita superstiti Ozia. Vel si velis Amos capisse quidem prophetare sub Ozia duobus annis ante hunc terræmotum; rectè & hoc falsum probat Theodoretus; quia si terræmotus fuisset factus anno 52. & ultimo Ozias, ergo ab anno 50. capisset Amos: at eo anno iam non erat superstes Ieroboam, qui 26. v. minimū, annos ante decesserat; Amos autem dicit se prophetasse biennio ante terræmotum sub Ozia, & Ieroboam. non loquitur ergo hoc loco de huiusmodi terræmotu, si ullus fuit.

2. Sententia statuit in morte ciuili Ozias.

Refutatio.

3. Sententia terræmotum statuit in anno quo lepra est percussus Ozias. Iosephus. Hieronymus. Procopius.

Anno 27. Ozias percussus.

Anno 25. Ozias caput Amos. Refutatio.

Secundò, R. Salomon, Lyra, Isa. 7. & David Kimhi existimant tunc hunc terræmotum contigisse, cum mortuus est rex Ozias, non quidem morte naturali, sed ciuili; quia lepra percussus propter munus sacerdotale usurpatus, è templo pulsus est, & regia administratio filio commissa: atque de hac morte locutum volunt Isaïam, vt exposuit etiam Chaldaeus, dum dixit. *In anno, quo percussus est rex Ozias*: sed falso omnino; quia verba Isaïæ propriè debere accipi quis non videt? Deinde commotio superliminarium, & postium ex voce clamantium facta est, mortuo iam Ozia: ex viso ab Isaïa Domino, & à Seraphim proclamato sancto, quem vidit iam mortuo Ozia: non ergo commota sunt superliminaria ex motu incusso ob sacrilegium Ozias; quæ est communis interpretum intelligentia: alioqui facilè possemus verborum Scripturæ sensum deludere, ad metaphoras recurrendo, absque necessitate.

Tertiò, communis sententia est tunc accidisse terræmotum, quando Ozias ob usurpatum munus sacerdotale lepra percussus est, vt refertur 4. Reg. 15. 4. & 2. Paral. 26. 21. Sic affirmat Iosephus lib. 9. Antiq. cap. 11. Hieronymus ex Hebræis Isaïæ 7. & hic, Cyrillus, Procopius Gazæus ex Hebræis quoque Isa. 7. Albertus, Remigius, Hugo, Rupertus, Lyra, Dionysius, Isidorus, & Robertus. Sed quoto Ozias anno? R. Salomon, Lyra Isa. 7. & David Kimhi existimant terræmotum accidisse anno 27. Ozias, vt narratur in Sederolam Rabba, hoc est, in Chronologia maiori Hebræorum, cap. 19. vnde totos 25. annos Ozias leprosus vixit in domo separata, & biennio ante, ipso anno 25. Ozias caput Amos prophetare. At Remigius, & Glossa 2. Paralip. 26. ex Hebræorum quoque sententia, dicunt terræmotum accidisse anno 25. Ozias; decepti videntur testimonio Hieronymi, Isaïæ 7. qui locutus de anno, quo caput Amos, & de sacrilegio, & percussione Ozias, & terræmotu, ante quem duobus annis prophetavit Amos. addit; volunt autem annum fuisse 25. Ozias, quando hæc acciderunt. Quibus verbis non præcisè refert Ozias audaciam, & lepram cū terræmotu, quæ acciderunt anno 27. Ozias: sed initium Prophetiæ Amos duobus annis ante, nempe anno 25. à quo computat sexaginta quinque annos Isaïæ, de quibus dicit: *Adhuc sexaginta quinque anni, & Ephraim desinet esse populus*. Itaque certa Hebræorum sententia est, terræmotum cū lepra Ozias contigisse anno eius 27. & Amos capisse prophetare anno ante, 25. eiusdem Ozias. Hæc autem sententia non videtur consona Scripturæ sacræ. Nam in primis, si vicessimum quintum, aut vicessimum septimum hunc annum Ozias enumerare incipias à morte patris Amasæ, cum Ieroboam simul regnasset annos 26. terræmotus non accidisset sub Ieroboam, nec prophetasset Amos duos annos integros in diebus Iero-

boam, sicut in diebus Ozias. Deinde quia hæc sententia supponit Oziam capisse suum regnum statim ac mortuus est pater Amasias, anno decimoquinto Ieroboam; cum tamen Scriptura aperte dicat, vt notauit Theodoretus, anno 27. Ieroboam capisse. A quo anno 51. 25. aut 27. Ozias enumeres, nec terræmotus, nec Prophetia Amos sub Ieroboam accidisset, qui vndecim, aut tredecim annos ante interierat. Ergo si sub Ieroboam Amos prophetavit, id præstitit sub prioribus quatuordecim annis Ozias, qui iidem erant postremi Ieroboam. Tertiò, si lepra Ozias simul cum terræmotu contigit; cum lepra non potuerit nec initio regni Ozias contingere; nec 27. eius anno; nec terræmotus contigisset, id quod de lepra diximus, probatur. Siquidem Scriptura ipsa, quæ refert Oziam lepra percussum, eadem dicit mansisse in domo separata vsque ad diem mortis suæ; & quod Ioathan filius eius gubernabat palatium, & iudicabat populum terræ: sic habetur 4. Reg. 15. 5. 2. Paral. 26. 21. Erat ergo tunc adolescens, qui posset gubernare. At Ioathan, cum mortuo patre Ozia, cepit regnare, erat sedecim annorum, nam 4. Reg. 15. 32. & 2. Paral. 27. 1. legimus, *anno 2. Phacee filij Romelie regis Israel, regnavit Ioathan filius Ozias: viginti quinque annorum erat cum regnare cepisset, & sedecim annos regnavit in Ierusalem*. Ergo natus est anno ipso 27. Ozias, quo dicunt prædicti auctores Oziam lepra percussum, & terram motam. non ergo potuit ex eo tempore iudicare populum terræ. Aut certè serius, prope finem vitæ lepra est percussus Ozias, vt iam adolescens Ioathan regnum posset administrare; quod indicat Iosephus Iosephus. lib. 9. Antiq. cap. 11. inquit, *et cum aliquandiu priuatus extra urbem vixisset, filio Ioatham rempublicam administrante, morore tandem confectus obiit anno ætatis sexagesimo octauo, regni quinquagesimo secundo*.

Ioathan regni initium.

Quartò igitur, vt hæc omnia rectè cohæreant, videtur dicendum intra primos quatuordecim annos regni Ozias, qui erant postremi regni Ieroboam regis Israel, hunc terræmotum, ante quem, duobus annis prophetavit Amos, accidisse; vt asserit quoque Theodoretus. Nam si ante 27. annum Ieroboam non cepit Ozias, vt supra ostendimus è mente Theodreti: & ante finitum regnum Ieroboam biennio ante terræmotum, prophetavit Amos, vt initio huius capituli dicitur, sub Ozia nempe, & Ieroboam; si Ieroboam absoluit regnum suum anno 41. intra quatuordecim annos; ergo nec ante illos, nec post illos caput Amos, & terræmotus factus est. Quod si ab hoc anno enumeres 65. annos Isaïæ cap. 7. vt omnes enumerant ab initio Amos, non 65. sed 75. superessent vsque ad destructionem populi Israelitici. Deinde constat tempore huius terræmotus non fuisse percussum lepra Oziam, alioqui 37. annos mansisset leprosus in domo separata, & filius eius non posset populum gubernare, cum non esset natus, nec regnum assumeret, mortuo Ozia, annorum sedecim. Ergo lepra percussus est Ozias prope finem vitæ absque vilo terræmotu, cuius certè ad culpam augendam meminisset Scriptura, si fuisset. Nihil ergo attinet ad locum Isaïæ explicandum vel inchoatio Amos, vel terræmotus, qui accidit sub Ozia simul, & Ieroboam; sed certè illam Prophetiam edidit Isaïas anno 25. Ozias, vnde enumerantur ab Hieronymo, Procopio, & Montano illi 65. anni vsque ad 6. Ezechia; vel 23. vt notamus super Isaïam. male autem à Vatablo & Foreiro ab anno 17. Ieroboam vsque ad nonum Hoseæ regis ultimi Israel. Verum ne communi sententiæ desimus, quam multi, ac præclari scriptores sequuntur; dicendum videtur, terræmotum accidisse quidem anno 25. Azaria regis Iuda, sumpto initio regni, à morte patris, & 15. Ieroboam, qui idem erat 39. Ieroboam, factus.

Annoti 65. supputatio in Isaia.

Terræmotus quo anno factus.

iuxta ea, quæ supra notata sunt; & Amos cepisse prophetare duos annos ante, nempe 23. Azariæ, qui idem erat 37. Ieroboam; ut sic sub Azaria, seu Ozia, rege Iuda, & sub Ieroboam rege Israel prophetaverit: à quo anno usque ad 6. Ezechiae, quo Samaria capta est, & regnum Israel dirutum, ut notavit Isaias, 65. anni transiere, non plures, eam enim supputandi regnum Oziae si sequamur rationem, omnia coherere videbuntur: ut in sacra Chronologia ostendemus.

6 De Sion.] Hactenus inscriptio libri, siue ab ipso Amos, siue ab alio concinnata, iam incipit Prophetia, ac primum in exordio proponit Dei sententiam, eiusque gravitatem. Dominus, inquit, de Sion, ubi in templo colitur, & ex propitiatorio dat responsa, qui suum solium habet constitutum in Ierusalem, instar leonis rugientis, terribilem, & gravissimam edet sententiam contra omnes gentes finitimas. Itaque de Sion, & de Ierusalem, locum designant, unde sit clamaturus: ut omnes intelligunt, non causam clamoris, & rugitus, ut vult Montanus, quasi pro tuenda Sion, & Ierusalem, aut cultu vero, qui deberet præstari in Sion, & Ierusalem, sit Dominus suam potentiam exerturus contra omnes gentes, ipsumque Israël, & Iudam. Verum cum in singulis suppliciis singulis gentibus infligendis non hæc una causa, sed diuersæ, & multiplices pro multiplici earum delicto, assignentur inferius, in his duobus capitibus: absque ratione, una omnibus communis, hic fuisse proposita, definitur.

7 Luxerunt.] Pro lugebunt. Ostendit terroris incussi per vocem Domini effectum: tantus enim terror occupabit omnia ex leonis Domini audito rugitu, & sententia lata, ut pascua læta, & vberima, ubi pastores solebant sua figere tentoria, à pastoribus præ metu leonis rugientis deserta, in tristi iaceant squallore: & Carmelus feracissimus herbarum exiccabitur. Hyperbolica videtur locutio ad significandum gravissimum terrorem incutiendum gentibus, & supplicium, exitiumque eis futurum ex Dei sententia executioni mandanda: quemadmodum enim ex timore incusso per leonem rugientem, pastores omnes aufugiunt, & vberes campos deserunt, in quibus greges suos pascunt; ac proinde campi deserti dicuntur tristes esse, & steriles, quod non proficiant ad id, ad quod dati sunt: sic adeo terribilis est Dei sententia, ut habitatores regionum, contra quas fertur, profliget, & disperdat, & terra quantumvis fructifera tristis remaneat, & deserta. Volunt autem Hieronymus, Remigius, Hugo, Dionysius, & Vatab. significare, terram fertile Israël, & eius vrbes, Regesque eorum, ac principes intelligi, qui sunt destruendi. Alij, Albertus, Hugo, & Rob. existimant hic prædici siccitatem futuram, quæ causa est sterilitatis. At Theodoretus, & Montanus per verticem Carmeli intelligunt Ierosolymam, quæ caput est Iudææ, & Samariam caput Ephraim, ut dicitur Isa. 7. per speciosa palatia regum gentium, de quibus dicitur; *mittam ignem in domum Hæzæli, & in palatia Benadad*; aut subditos regum gentium finitimarum, qui pastores dicuntur. Itaque vastitatem gentium in uniuersum hic sub allegoria pastorum, & pascuorum describit, de quibus sic exponit Chaldaeus. *Et desolabuntur habitacula regum; & desertum fiet præsidium arcium illorum.*

8 Vertex Carmeli.] Nomen קַרְמֶל Carmel, quoniã propriè significat *spicam viridem, & plenam*, ut notat Montanus, hic; Theodoretus, David Kimhi, Vatab. & Montanus accipiunt pro præcipua terræ parte feraci; & vineis, agrisque cultissima; quæ si destruenda est, & ceteræ quoque destruentur. Hieronymus, & alij accipiunt nomen ut proprium montis Carmeli; qui, quia duplex est, auctore Hieronymo hic, & Isa. 29. alter in Iudæa trans Bethlehem versus Austrum, in quo Na-

bal maritus. Abigail pascebat pecora sua, 1. Regum 25. Alter in confinio Palæstinae, & Phœnicis, mari Mediterraneo imminens, ad quem usque se extendebat fors tribus Afor, Iosue 19. 26. iuxta Ptolomaidem, quæ prius Aco dicebatur, in quo Elias, & Elisæus habitauerunt, 3. Reg. 18. dubitatur de vtro eorum loquatur Propheta? Nam Hieronymus, & ceteri, qui eum sequuntur, nihil definiunt. Sunt qui intelligant de Carmelo monte mari imminenti, qui pertinet ad decem tribus, quia Propheta loquitur contra Israelem. Videtur verius loqui Amos de monte, qui erat prope Thecuam patriam suam, & erat pascendis gregibus accommodatus. Sicut enim per speciosa pastorum intellexit Amos, pascua Thecuensia, in quibus ipse pascebat greges: ita & verticem Carmeli, qui erat in solitudine Maon prope Thecuam: ab his enim quæ coram habebat, iuxta artem suam, duxit similitudinem.

Super tribus.] Sententiam Dei in omnes gentes finitimas pronunciat, initium sumens à Damascenis Syris, qui non multo antè populum Dei afflixerant. Sed verba Prophetæ super tribus, & super quatuor explicanda sunt. Sunt nonnulli, nempe Vatablus, Quinquartoreus in scholiis Chaldaei, Robert. & Isidorus, qui in tribus, & quatuor, septenariū numerum intelligant; qui in Scriptura summum excessum, & multiplicem significat, ut Isa. 30. 36. *Lux Solis erit septemplex, sicut lux septem dierum*, hoc est, summè lucebit. Prou. 24. 16. *Septies in die cadit iustus*, hoc est, sæpius. At ceteris, Hieronymo, Theodoro, Remigio, Haymoni, Alberto, Hugoni, Lyra, Dionysio, & Montano non videtur necessarium; nam ex Scriptura ipsa constat, quatuor addita supra tria quartum significare. Siquidem Prou. 30. 15. eisdem Hebræis vocabulis, quibus hic vtitur Amos, dicitur, *Tria sunt insaturabilia, & quatuor*, pro *quartum*, quod nunquam dicitur sufficere. & vers. 18. *Tria sunt difficilia mihi, & quatuor*, pro *quartum*, penitus ignoro. & vers. 21. *Per tria mouetur terra, & quatuor*, pro *[quartum]* non potest sustinere. & vers. 29. *Tria sunt, quæ bene gradiuntur, & quatuor*, pro *[quartum]*, quod incedit feliciter. Ita igitur Amos, tribus sceleribus harum gentium addit quatuor, non ut faciat septem, sed tantum ut augeat quartum. Et quidem Haymo, Albertus, & Montanus volunt numerum ternarium propriè accipi pro tribus delictis, quæ committebant illæ gentes; quæ Montanus putat esse, Idololatriam, Incestum, & Homicidium. magis ad rem Albertus rapinam, mulctam, & gladium, quibus Syri populum Dei afflixerant: nam Salomon eo in loco, non per tropum accepit illum numerum, siquidem statim enumerabat illa tria, & quartum, quod ea superabat. Verum licet Propheta ad tria certa delicta illarum gentium respexisset, dum ea non explicat, ut Salomon, viam nobis aperit, ut tropicè hunc numerum cum ceteris expositoribus accipiamus, ut solet accipi: nam numerus ternarius & Hebræis est per familiaris, & gentibus alijs, ad multitudinem significandam; quia

ut Aristoteles dixit lib. 1. de Cælo cap. 1. est principium multitudinis, eoque in arcanis suis utebantur Magi, quasi sacratiore, quod vehementior, atque efficacior ad omnia putaretur: ut dicunt Plinius lib. 18. cap. 3. & Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 6. unde illa forma loquendi, *terfelix, Trismegistum*, omnibus modis felix, & magnum significabant. & Plato lib. 10. de Republ. *non sentiunt*, ait, *eos tertio gradu*, hoc est, multiplici, valde, aut procul, abesse à vero: ita in Scriptura hic quoque numerus frequenter usurpatur, ut Matth. 13. 33. *Quem acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus*; nam tria sata, ait Chrysostom. Homil. 41. in Matth. pro multis posuit: consuevit enim hoc numero pro multitudine abuti Scriptura. Isa. 40. 12.

Quia

De Carmelo prope Thecuam sermo est.

Septenarium pro indefinito accipiunt quidam.

Quatuor pro quartum.

Tria scelera explicantur.

Ternarius pro multiplici.

Plinius. Macrobius.

Plato.

Quis appendit tribus digitis molem terrae hoc est, multa, magnaue potentia, qualis est diuina. Cum autem huic ternario numero quartus accedit, supra modum, & consuetudinem excelsus significatur, ut cum quis dicit, o terque quaterque beati, hoc est, supra modum felices, & beati. sic cum dicitur Exod. 20. 5. Deus puni-
 turus usque ad tertiam, & quartam generationem, indicat omnes posteros puniturum. Ita ergo hoc loco signifi-
 catur, supra multa alia sua scelera, hoc summum ad cetera adiecisse, pro quo mereantur extremo suppli-
 cio puniri. & eodem sensu videntur loqui priores illi, qui pro numero septenario acceperunt; & postero-
 res, qui quartum supra tria intellexerunt.

Sed ut integrum sensum huius comminationis vni-
 uersim afferamus, videre oportet, in qua significatione sit accipiendum verbum, non conuertam eum. Hebrai-
 cè אָפִיבְנִי asibenu, conuertam eum, ad me, per resipi-
 scentiam, sed in sua obstinatione relinquam, ut expo-
 nunt Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius: quem sensum videtur eligere Hieronymus, dum inquit de Gaza. expectaui multo tempore, ut agerent penitentiam, & ideo nolui punire peccantes, ut aliquando conuersi recipe-
 rent sanitatem. Verum quia tertio, & quarto eadem faciunt, cogor mutare sententiam, & plagis corrigere delinquentes. Ceteri ad poenam referunt, nam Septuaginta trans-
 tulerunt, non auersabor eum, hoc est, ut exponit Theo-
 doretus, non amplius diuturna patientia utar, neque auersabor faciem meam a peccatis vestris, sed intue-
 bor, quæ prius per longam patientiã non videbar vi-
 dere. dum enim Dominus punit, ait. Firmabo faciem meam super vos, & respiciam ad iniquitates vestras. e
 contra verò David rogabat Psalmo 50. auerte faciem tuam a peccatis meis. Montanus pro ulcisci accipit, & vicem rependere, ut Nehem. 4. 4. Et ignominiam eo-
 rum in caput eorum conuerteret. & Psalmo 7. 17. Conuer-
 teretur dolor eius in caput eius. & Psalmo 93. 2. Exaltare, qui iudicas terram, redde retributionem superbis. quibus in locis idem verbum ponitur, quod hic Vulgatus vertit. Conuertam, quasi per interrogationem dicat. ob tria Damasci scelera, & quartum superadditum eis, non conuertam ignominiam in caput eius, eique vices re-
 pendam. Vat. & Robertus primum exponunt, non conuertam eum ad clementiam, seu ad misericordiam meam. ut etiam Remigius. quod clariùs dixit Pagni-
 nus; non parcam ei; & Chaldaeus, non parcam, aut di-
 mittam eis. scilicet, quin puniam extremo supplicio. Quod enim hoc verbo poenam infligendam commi-
 netur, & ostendit sententia generatim in exordio la-
 ta; & speciatim mox promulgata, & mittam ignem, & c. Pronomen autem, eum, cum referat Damascum, & Gazam, & ceteras vrbes, femineum deberet esse, at pro populo Damasceno accipitur, vnde LXX. auersabor eos dixere; & Chaldaeus, non parcam eis. Consue-
 uit enim Scriptura mutare genera ad sensum respi-
 ciens, magis quàm ad vocabula. non ergo refert ver-
 ticem Carmeli, ut explicat Rupertus in his omnibus comminationibus. his ita expositis.

Sensus huius Prophetiæ est hic; Ego hætenus longanimiter tuli iniquitates Damascenorum, sperans quod resipiscerent, at quia ad summum peccatorum peruenerunt, non est ut amplius eis ignoscam. quem sensum tradidit nobis Hieronymus supra relatus, & Theodoretus, cum inquit. Quando multa Damasci delicta diutissimè passus sum, non amplius patiar, quominus infinitas eorum puniam iniquitates, præci-
 pue cum tribulis ferreis, & c. Vel, cum semel, iterum, ac tertio pepercerim Damascenis, at quarto, quod ceteris suis sceleribus addiderunt, nequaquam parcã, sed puniam.

10. **Eo quod.]** Summam Damascenorum crudelita-
 tem in populum Dei, hoc quasi cumulo auget, quod

triturauerint in plaustris ferreis Galaad. Veteres inter-
 cellere inimicitia inter Syros Damascenos, & Israe-
 lem; siquidem Iudic. 3. 8. Chusan Rasathaim rex Sy-
 riæ octo annos subiectos habuit filios Israel. & 2. Reg. 8. 5. a Davide sunt deuicti. & 3. Reg. 11. 24. Razon rex Damasci fuit hostis populi Dei cunctis diebus Sa-
 lomonis. & 3. Reg. 15. 18. Benadad filius Tabre-
 mon vocatus ab Ala percussit omnem terram Neph-
 tali. & c. 20. 1. venit Benadad contra Achab. & v. 26. rediit anno sequenti. deinde anno 3. lib. 3. Reg. 22. 1. venit idem ad propugnandam Ramoth Galaad, victique sunt Israelitæ, & Achab rex interfectus. Il-
 lud autem auget crudelitatem, nequaquam vltius ferendam, quod triturerint ciues Galaad. quam
 immanitatem cum lacrymis prædixit Elifæus Ha-
 zaeli filio Benadad 4. Reg. 8. 12. sic inquit. Scio
 que facturus sis filiis Israel mala; ciuitates eorum munitas igne succendes, & iuuenes eorum interficies gladio, & par-
 uulos eorum elides, & prægnantes diuides. Quæ implera
 narratur sub Iehu, 4. Reg. 10. 32. cum dicitur. In die-
 bus illis cepit Dominus radere super Israël, percussitque eos
 Hazael in vniuersis finibus Israël; a Iordane cõtra Orien-
 talem plagam, omnem terram Galaad, & Gad, & Rubem, & Manasse, ab Aroer, quæ est super torrentem Arnon, & Basan. & cap. 13. v. 3. 5. 7. sub Ioachaz iratus est furor Domini contra Israël, & tradidit eos in manu Hazael
 regis Syria, & in manu Benadad filij Hazael cunctis die-
 bus; & attriuit eos rex Syria. interfecerat eos rex Syria, & redegerat quasi puluerem in tritura area. Hoc tempore
 creditur a Damascenis trituros Galaaditas.

Ferreis plaustris.] Hebraicè מַחְרָשׁ חַרְשׁוֹת. Est autem haruis instrumentum, quo fruges trituantur, aut conciduntur: tribulam ferratam vocant Pagninus, Vatab. & Montanus; a terendo sic dictam. Est autem, ut describit Kimhi, tabula lignea, cui subtus infixi sunt tenues lapilli ad incidendum paleam, & educendum fruges e folliculo. Septuaginta, in ferris ferreis; Symmachus, in rotis ferreis. & Vulgatus Isa. 28. 27. verit. non in ferris triturbabitur gith. Vulgatus quoque trans-
 ferre solet plaustrum, seu carpentum, ut hoc loco, & Isa. 41. 15. Ego posui te quasi plaustrum triturs nonum. & 2. Reg. 12. 31. circumegit super eos ferrata carpenta. Est autem plaustrum, ait hic Hieronymus. & Isa. 28. ad
 finem, genus plaustri, quod rotis subter ferreis, atque dentatis voluitur, ut excussis frumentis, stipulam in area conterat, & comminuat. 1. Paralip. 20. 3. trahas quoque vertit Vulgatus.

Putat autem Isidorus non propriè hæc accipiendã, sed per metaphoram, quod adeo seuerint Damasceni in Galaaditas, ut sæuire solent, qui tribulis ferreis dis-
 secant homines, & videntur id insinuare Hierony-
 mus, & Remigius. Sic enim ait Hierony. Primum ad-
 uersum Damascum, in qua regnabat Hazael, sermo Dei dirigitur; qui eo tempore, quo Amos Prophe-
 tabat, grauer vgebat Israel, in tantum, ut omnem regionem Galaad, quæ in hæreditatem cesserat dimi-
 diæ tribui Manasse, instar tribulorum frumentum in
 arëis triturantium, iugularet, atque contereret. Verum
 ceteri omnes, Theodoretus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. atque Montanus verè, & propriè accipiunt hanc stragem factam: tum quia Elifæus sic futurum prædixit, illis verbis, & prægnantes diuides. & Septua-
 ginta ad illud respicientes, hic verterunt, pro eo, quod seuerunt ferris ferreis prægnantes in Galaad. Tum quia hoc fuit consuetum victoribus: nam David 2. Reg. 12. Circumegit super Ammonitas ferrata carpenta. & 1. Paral. 20. 3. fecit super eos tribulas, & trahas, & ferrata carpenta transire, ita ut dissecarentur, & contererentur. Tū denique quia propterea hoc scelus modum crudeli-
 tatis excedere dicitur, ut Damasceni, absque Dei pe-
 nitentia, puniendi sint. Alioquin si poenas per meta-
 R 4

Inimicitia
 Damasceno-
 rum cum Is-
 raelitis.

Quando tri-
 turauerint
 prægnantes
 Damasceni.

Ratio voca-
 buli.

Trituratio
 pro saeuire
 per meta-
 phoram.

Trituratio
 propriè acci-
 pienda.

Quartus su-
 pra ternario
 numero excelsus
 sum notat.

Non con-
 uertam, pro
 non ducam
 ad peniten-
 tiam.

De vltione.

Non par-
 cam.

Sensus ve-
 rus.

phoras; ac tropos minuiamus, ob Dei clementiam ostēdendam, homines in suis peccatis perseverarent: ut fecit Origenes in poenis æternis inferni, quas aliquando finem docuit habitur as.

12
Ignis pro
strage,

Et mittam ignem.] Nomine ignis stragem extremam, eadēque significat, per hostem inductam, omnia populantem ignis instar, ut Numer. 21. 28. dicitur, ignis egressus est de Hesebon, & flamma de oppido Sebon; & deuorabit Ar Moabiturum, & habitatores excelsum Arnon, ita sentiunt Theodoretus, Albertus, Remigius, Lyra, Dauid Kimhi, Vatab. Montanus, & Robertus: & satis ostendit ipse Propheta v. 14. cum ignem, per, *ululate in die belli*, explicat, ut ibi Theodoretus notat. Quis autem is hostis fuerit? omnes intelligunt Teglatphalasar regem Assyriorum, qui compleuit hanc prophetiam contra Damascum, ut refertur 4. Reg. 16. 5. & Isa. 7. 1. Cum enim Rasin rex Syriæ, & Phacee rex Israel conuenirent, ut pugnarent contra Ierusalem, nec potuissent superare; rex Achaz in auxilium vocauit Teglatphalasar, qui ascendit in Damascum, & vastauit eam, & transtulit habitatores eius Cyrenem; Rasin autem interfecit. quæ verba satis ostendunt hac strage impletam prophetiam Amos, qui prædixit; & transferetur populus Syriæ Cyrenem.

Assyrius Teglatphalasar implet prophetiam.

13
Domus posteritas.

In domum.] Familiam, seu posteritatem Hazaelis per domum intelligunt Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Montanus; quam destruxit rex Assyriorum; ut domus Iacob dici solet posteritas Iacob. Est autem aduertendum ex Iosepho lib. 7. Antiq. cap. 5. qui id refert ex Nicolao Damasceno lib. 4. suarum historiarum; Adad, quem Scriptura vocat Adarezer, primum imperasse Syriæ tempore Dauid, à quo victus dicitur 2. Reg. 8. deinde illo mortuo eius nepotes usque ad decimam generationem regnauerunt, à patre vocati Adad, sicut Ægyptij vocabantur Ptolomei. Tertius illi successit Benadad, qui reparare volens aui sui Adad stragem, vastauit Samariam, regnante in ea Achab, 3. Reg. 20. & 22. cui successit Hazael seruus, illo interfecto, ut ait Iosephus lib. 9. Antiq. cap. 4. & huic filius eius Benadad; nam 4. Reg. 13. 3. dicitur: *tradidit eos in manu Hazael regis Syriæ, & in manu Benadad filij Hazael*. Igitur Hieronymus, Theodoretus,

Iosephus. Nicolaus.

De quo rege Syriæ sit sermo.

Remigius, Albertus, & ceteri existimant hic loqui Prophetam contra Hazael, & Benadad filium eius; quia supplicium minatur contra eos, qui attriuerunt populum suum, ut fecerunt Hazael, & Benadad filius eius, 4. Reg. 13. At Lyra, & Montanus explicant de primo Benadad patre Hazaelis, & auo alterius Benadad; nam de illis asserit Iosephus lib. 9. Antiq. c. 4. hos duos quasi Deos cultos, propter beneficia Damascenis præstita, & templa magnifica, quibus Damascenorum ciuitatem exornarunt, quæ destruenda vaticinatur Propheta Amos, sicut & Ieremias cap. 49. 27. cum ait, & deuorabit mœnia Benadad: nam & Amos, & deuorabit, ait, palatia Benadad; ab eo scilicet magnificè constructa. Est autem Rasin è domo Hazaelis, qui interfectus est, rex Syriæ Damasci. Hieronymus domum propriè accipit, hoc est, regiam Hazaelis, cui, cum Amos prophetabat, præerat Benadad, sub Ozia, & Ieroboam. Cum tamen ex 4. Reg. 13. 22. constet Hazael afflixisse Israel cunctis diebus Ioachaz: & Benadad filium eius, regnante Ioa filio Ioachaz, regem fuisse Syriæ Damasci.

Domus propriè accipienda.

14

Vestis nomine vrbis robur notatur.

Vestem.] Omne robur Damasci intelligunt omnes, quo se ab hostibus tuebantur; sicut enim portis vestibus obfirmatis repelluntur hostes, ne ingrediantur; ita ciuium fortitudine, murorum, ac portarum obiectu, & munitionum copia Damasceni se tutos putabant. Nam ita vrbes muniebantur seris, ac vestibus, Deutero. 3. 5. *Vrbes erant munite portis, & vestibus*. Psalmo 106. 16. *construxit portas areas, & ve-*

stes ferreos confregit. & Ierem. 49. 31. *construite, & ascendite ad gentem quietam, & habitantem confidenter: non ostia, nec vestes ei; nihil est enim quod opponi possit oppugnantibus Deo; nec est in homine clausum quid aut obsignatum, quod illi non sit peruium*.

De campo idoli.] Hebraicè, *ḥabbaḥ auen*, quod nomen proprium loci putant quidam. Alij, ut Montanus, Damascum, *vallem vanitatis* explicant, quod in amœnissima valle sita esset, & vana, vacuæque futura. Ceteri, Hieronymus, Theodoretus, Remigius cum aliis, vallem idoli, ipsam Damascum intelligunt idolis deditissimam; cuius habitatores, alio dicendi modo, disperdendos comminatur: quibus nullo modo iam utilis erit. Eadem dicitur *Beth-edem, domus voluptatis*; in qua sceptrum tenens rex Rasin interfectus est, ut est communis expositio, & refertur 4. Reg. 16.

Cyrenem.] Tres vrbes insignes reperiuntur dictæ Hebraicè *קִיר* Kir, Latine Cyrenes. Vna est profanis auctoribus notissima in Africa, quæ denominat totam illam partem Lybiæ, quæ est versus Ægyptum, ad Orientem Africæ propriè dictæ, & vocatur regio Cyrenaica, seu Pentapolitana, auctore Hieronymo in lib. de locis Hebraicis, in Acta; a quinque vrbibus insignibus, Beronice, Arsinoë, Ptolomaide, Apollonia, & ipsa Cyrene; cuius meminere Herodotus in Melpomene, Diodorus Siculus lib. 5. Strabo lib. 17. Geogra. Solinus cap. 30. Polyhistoria, & Plinius lib. 5. cap. 5. & lib. 21. cap. 3. Condita fuit à Batto Tereo Lacædemone, anno post captam Troiam 386. Olymp. 45. rege Martio res Romanas tenente, ut ait Solinus anno V. C. 143. auctore Plinio lib. illo 21. Quamuis Eusebius in Chronico, anno Anci Martij 12. Olymp. 37. sub Iosia rege Iudæ conditam dicat, imo prius dixerat conditam Olymp. 4. sub Ioathan, sed & tempore Iesu Naue. De hac dixit Lucas Actuum 2. & partes Lybiæ, quæ est circa Cyrenem. Ex ea oriundus fuit Cyrenensis pater Alexandri, & Rufi, qui angariatus est ut crucem Domini portaret, auctore Augustino lib. de pastoribus in tomo. 9. prope finem. Altera Cyrenes fuit in regione Moabitica, de qua Isaias cap. 15. 1. *quia nocte vastata est Kir Moab*; Vulgatus dixit, *quia nocte vastatus est murus Moab*. & cap. 16. 7. *Super fundamenta*

16
Cyrenes triplex.

Cyrene Africa.

Herod. Diodor. Strabo. Solinus. Plinius.

Augustin.

Cyrenes Moabitis.

Cyrenes Mediæ. Ptolomeus.

Iosephus.

De quo sit sermo.

De Cyrene Mediæ.

Iosephus.

Kir hareseth loquemini. & v. 11. *viscera mea ad Kir haretes*. Tertia est in Assyria, seu in superiore Media, cuius meminit Ptolomeus lib. 6. c. 2. *Curnam* fortasse vocans: nam & Chaldeus *Kirne* hoc loco Amosi vocauit. & Iosephus quoque ita asserit lib. 9. Antiqui. cap. 13. De hac videtur loqui Isaias cap. 22. 6. cum Elamitis in sagittis iaciendis excellentibus coniungit Kireos in scutorum genere præstantes, cum ait, & *Elam sumpsit pharetram, & Kir nudauit clypeum*. Iam hoc præmissio, de qua Cyrene dicat Amos, *transferetur populus Syriæ Cyrenem*; videndum est. Hieronymus, Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius existimant in Cyrenem Africanam dici transferendos Syros Damascenos. Verius tamen est de Cyrene Mediæ locum Prophetam, Assyriis subiectam; & ita historiam illam 4. Reg. 16. 9. *Ascendit rex Assyriorum Damascum, & vastauit eam, & transtulit habitatores eius Cyrenem*, seu in Kir; exponit Iosephus lib. 9. Antiq. c. 13. de Teglatphalasar loquens; Damascenos autem in superiorem Mediam destinauit, & quosdam Assyriorum in ciuitate Damascena constituit; & sic Montano videtur. Nulla enim ratio cogit existimare Assyrium in Cyrenem longe distitam, & alienæ ditioni subiectam, Syros captiuos transtulisse; sed in suam potius, à qua venerant, ut cap. 9. ostendimus.

Porro hæc supplicia ignem propterea vocat Propheta, quod ita efficacia fuerint, ut ad finem usque deduxerint minas Dei; quemadmodum ignis efficacissimum

Ignis affectio cur dicta.

mum est omnium elementorum, omnia consumens, & omnia deorans, afflictio enim improbos absumit penitus, & in alienam regionem transfert, at proborum absumit scoriā, & vitia emundat, & purum ac pellucidum Deo reddit iustum, lucem ignis præferentem.

17 **Gazæ.** Inuehitur in Palæstinos, qui oram maris Mediterranei versus Ægyptum incolebant. Cecidit autem Palæstina, quæ Græcis, & Latinis dicitur Palæstina, in sortem tribus Iudæ, Iosue 15.46. à qua mare illud Occidentale, Exodi 23.31. mare vocatur Palæstinarum. Meminere huius Prouinciæ Herodotus lib.1. pag.60. & lib.2. pag.189. Strabo lib.16. Geographiæ, Plinius lib.5. cap.13. Mela lib.1. cap.11. Stephanus de urbibus. Volaterranus lib.11. Diuidebatur in quinque præcipuas ciuitates, quinque Regulis subiectas, vt constat Iosue 13.3. 1. Regum 6. 17. eæque extendebantur per oram maris Mediterranei, à Ioppe, seu Iaffa; quæ recta respicit Ierusalem 40. millibus ab ea distans, versus Orientem. Prima Geth à Ioppe distabat octo millibus, inde sequitur Accaron; ad octo deinde millia est Azotus: ad decem post eam millia sita erat Ascalon: demum ad decem alia millia supra ipsum mare versus Meridiem est Gaza, post dicta Gazera; octo millibus à Bersabea separata, aliàs dicta Gibelim.

Gaza. Gaza prima se offert à Meridie, Hebraicè dicta *חַזָּא*, non cum g, sed cum *hain*, quæ solet facile conuerti in g, vt in *Gomorrha*, *Phegor*, vt notauit Hieronymus de locis Hebraicis. *Hazam* vocat Stephanus. Est autem vetustissima, siquidem Gen. 10. 19. Deuteronom. 2.23. & in Iosue, frequens sit eius mentio. Quare merito reprehenditur à Masio super 10. Iosue Pomponius Mela, qui putat à Cambyse ædificatam in ærarium, quod Persæ *Gazam* vocant, sicut in Media est altera *Gaza*, à Strabone sic vocata, à Ptolomæo verò lib.6. cap.2. *Azagoth*. Tertia in Æthiopia Ptolomæo lib.4. cap.7. hæc enim *Haça*, seu *Gaza*, de qua Amos, non ærarium, vt illæ, sed *fortitudinem* significat: estque omnibus illis vetustior, vt diximus. Distat ab Ierusalem duabus mansionibus, estque in via à Iudæa in Ægyptum euntibus. Vnde Actū 8. Eunuchus rediens ab Ierusalem ibat per viam, quæ ducit Gazam.

Ascalon. Ascalon sequitur Gazam versus Septentrionem post decem milliaria, Hebraicè dicta *אַשְׁקֹנָא* *Askelon*; quam Volaterranus refert ex Xantho in Historia Lydorum, ab Ascalone Himenei filio, Tantali fratre conditam. In ea Semiramis nata ex illicito concubitu, auctore Diodoro Siculo lib.3. à matre in desertis locis derelicta, per annum à columbis nutrita est; unde columba Syris in veneratione habita, & in vexillis depicta. Ideo Tibullus dixit:

Alba Palestino sacra columba Syro.

Azotus. Azotus sequitur deinde post decem milliaria, Hebraicè *אַזּוֹט* *Azod*, nam Græcis ζ, valet l, vrbs fortissima, & necessaria volentibus Ægyptum expugnare; quam Psamnitichus Ægypti rex 29. annis debellauit, diutissimam omnium urbium tenens obsidionem, vt ait Herodotus lib.2. portum Arabiæ celeberrimum putat Mela lib.1. c.10.

Accaron. Accaron succedit post octo millia, Hebraicè *אַכְרֹן* *Acheron*; Putant aliqui esse illam, quam vocauit, Herodes *Cæsaream* Palæstinæ. *Acam* vocat Strabo lib.17. pag.719. & Plinius lib.5. cap.19. postea *Acre* vocata est, vt notat Abulensis super 15. Iosue, unde milites S. Ioannis de *Acre*. à Claudio Cæsare dicta est *Ptolomais*, vt ait Strabo. Verum confundunt nomina. Nam Cæsarea Palæstinæ à portu Ioppe versus Septentrionem distat viginti miliaribus, & prius vocabatur *Pirgos*: deinde ad sexaginta milliaria ab Ioppe ultra

A montem Carmelum est Ptolomais, mox Acron, seu Acre dicta. At Accaron vrbs Palæstinæ ante Ioppem modò viculus est.

Geth tandem octo ab Ioppe miliaribus sita, pa- Geth. tria fuit Goliath; cuius non meminit noster Propheta, nisi generatim, sub illis verbis, & peribunt reliqui Philistinorum, quod ex minoribus esset oppidis.

Captiuitatem perfectam.] Et absolutā, in qua ne vnus quidē remansit, quem non tulerint captiuum, & tradiderint Idumæis durius tractandum. ita Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Hugo, Lyra, Dionysius, & Montanus. At Vatablus & Robertus sic explicant hanc perfectam captiuitatem; quod cum in Chaldæam captiui ducerentur Iudæi, quidam etiam se recipiebant apud vicinos Palæstinos, rati se ibi posse latere: verum immisericordes illos prodebant hostibus; unde nullus remanebat non captiuus. Sed quid hæc ad Idumæos? Montanus ergo ita exponit: Cum Israelitæ aliquando caperentur in bellis, miseræ seruitutis tædio affecti, ad Palæstinos, qui inter Idumæā, & Iudæam sunt, confugiebant. Illi verò crudeles, fugientes ad se, tenebant, Idumæisque miseriori seruitute opprimendos tradebant. Verum communis expositio habet, Palæstinos in bellis, quæ cum Israelitis gerebant, eos captiuos omnes duxisse, ne vno quidem superstitite, quos deinde vendebant Idumæis.

Sed quando hoc acciderit, inquitur Vatablus, & Robertus in destructione domus secundæ, regni Iudæorum; facta per Nabuchodonosorem, existimant completum. Atque id insinuant Hieronymus & Theodoretus, dum Iudæorum captiuitatem exponunt. Remigius, Hugo, & Dionysius in obsidione Samariæ, & regni decem tribuum vastatione per Assyrios, hoc factum putant. Lyra in euersione vtriusque regni, siue per Assyrios, siue per Chaldæos. Aliis videtur hoc scelus commissum esse tempore Achaz, 2. Paral. 28. quando tres grauissimi hostes insurrexerunt in Iudam. Rex Syriæ, qui magnam prædam cepit de eius imperio, & adduxit in Damascum: & rex Israel Phacee, qui occidit de Iuda centum viginti millia in die vno, omnes viros bellatores. Ceperuntque filij Israel de fratribus suis ducenta millia mulierum, puerorum, & puellarum, & infinitam prædam, pertruleruntque eam in Samariam: & rex Assyriorum Teglathphalasar afflixit Iudam, & nullo resistente vastauit. In hac summa strage vltimam manum imposuerunt Philistæi, qui tunc temporis diffusi per vrbes campestris, ceperunt Bethsames, & Aialon, & Gaderot, Socho quoque, & Thamnan, & Ganzon cum viculis suis, & habitauerunt in eis. Nempe tradentes Iudæos earum urbium incolas Idumæis, qui tunc etiam venerant, & percusserant multos ex Iuda, & ceperant prædam magnam; in quo absolutam tulerunt captiuitatem. Verum cum Amos seruitiem iam re exhibitam, & præteritam Palæstinarum culpam ob oculos ponat, in quam fuerint relapsi, post sepe exercitam in Israel, seu Iudam, crudelitatem, quæ constat ex libris Iudicum, & Regum, vt propter eam puniendos esse denunciaret: ac prædicta omnia acciderint postquam prophetauit Amos plures quinquaginta annis: non videntur illa rei esse accommodata. Quamobrem cum sepe nouerimus ante Amos crudeles fuisse Palæstinos in Dei populum, at non constat nobis quando captiuum duxerint, & tradiderint Idumæis: quamuis acciderit certò credamus. Idcirco de hac re nihil est quod definitò pronunciemus.

Gazæ.] Euersionem harum ciuitatum Philistinorum, nomine ignis significat: quæ quando facta fuerit, non est constans sententia: & perpauci expositores de ea tractant, plurimi prætereunt, certè de eius completionem; quia *iota vnum, aut vnus apex non præteribit*.

Iudæi venditi Idumæis.

Quæstio.

Varie sententiæ de repositis crudelitatis Palæstinarum.

Incerta definitio.

19 Gaza quando euersa.

ibit, donec omnia fiant. Montanus quidem hanc depopulationem Psamnitico Aegypti regi tribuit, quem putat esse illum, qui dicitur in Scriptura Pharaonem; & Ierem. 47. 1. dicitur Gazam percussisse. *Factum est, inquit, verbum Domini contra Palaestinos, antequam percuteret Pharaon Gazam.* & Herodotus lib. 2. refert Azotum 29. annos ab eo obsessam, & expugnatam, & credendum est idem euenisse aliis ciuitatibus. Scimus deinde, prius captam Azotum Isa. 20. 1. à Tartan duce Sennacherib, quem rex praemisit, vt pararet aditum in Aegyptum: ac mox ipse venit, & obsedit Ierusalem, & Samariam, tempore Ezechiae, vide historia. Verius mihi videtur cum Lyra sermonem esse de publica, ac celebri destructione facta per Nabuchodonosorem, ab omnibus aliis Prophetis praenunciata, & cantu lugubri decantata: sic enim ait Ieremias cap. 25. propinans calicem furoris Domini. *Dabis, ait, de illo bibere cunctis regibus Philistim, & Ascalonis, & Gaza, & Accaron, & reliquis Azoti.* & cap. 47. *vastabuntur omnes Philistim reliquias, Gaza, & Ascalon, & reliquiae vallis earum.* Sophonias quoque cap. 2. & Ezechiel cap. 25. 16. de eadem Philistim vastatione loquuntur, vt nos eis in locis ostendimus.

20

Gellius.

Tyri situs.

Plinius.

Strabo.

Tyri antiquitas.
Sidon.
Iosephus.Eusebius.
Tyrus, vrbis
mater.

Curtius.

21
Tyriorum
seruitutes.

Tyri.] Iam ad Tyrum suas minas conuertit Propheta, multis nominibus insignem urbem, sed Dei suppliciiis merito subiectam. Tyrus enim Hebraice in principio dicta *Tzor*, Sarra Latine auctore Gellio lib. 14. cap. 6. & modo vulgo, *puer. o. de Sor.* Sidonis Colonia fuit, vt ex historiis asserit Hieronymus in 23. Isaia. Sita primo in continenti super mare, 30. stadiis à noua distans, quae insula erat praesto mari septingentis passibus diuisa, auctore Plinio lib. 5. cap. 19. ab Ioppe versus Meridiem distita est 80. millibus, à Sidone versus Septentrionem 200. stadiis, vt ait Strabo lib. 16. Geographiae pag. 718. hoc est, 25. miliaribus. De antiquitate cum Sidone decertabat, & de magnitudine; et si illius fuerit colonia; cū Sidon multo ante cōdita fuerit à Sidone filio Chanaan filij Cham, vt auctor est Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 12. cum tamen Tyrus condita sit vno anno ante captā Troiam, vt ait Iustinus pag. 174. tempore iudicis Abdon, & annis 240. ante templum Salomonis, vt Iosephus refert lib. 8. Antiquit. cap. 3. Sed constat Iosue 19. 27. iam aedificatam in sorte Aser; nam dicitur; *vsque ad Sidonem magnam, & vsque ad ciuitatem munitissimam Tyrum.* quo tempore apud eam, & Sidonem regnabant Phoenix, vnde Phoenicia, & Cadmus, & Thebis profecti filij Agenoris Assyrij, vt notat Eusebius in Chronico; vnde Virgilius. 1. Aeneidos.

Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris urbem.

Fuit olim partu clarissima vrbibus genitis, in quo se clariorem iactabat Sidone, vt narrant Strabo, & Plinius, in Iberia, & Lybia, vsque ad loca extra columnas, nempe Lepti Vtica, & illa Romani Imperij aemula, terrarum orbis auida, Carthagine: etiam Gadibus extra orbem conditis, & Thebis Baotiarum. **Q.** Curtius lib. 4. de historia Alexandri. *Colonia Tyri, inquit, pene toto orbe diffusa sunt, Carthago in Africa, in Beotia Theba, Gades ad Oceanum.* Eius fortitudinem, & excellentiam Prophetæ sacri melius, quam profani declararunt, Isaia cap. 23. Ezechiel cap. 27. Ieremias, & ceteri frequenter. Hæc igitur tanta vrbs, post multa commissa delicta in populum Dei, vnum, & extremum commisit, ob quod extremo subiicitur exitio.

Captiuitatem.] Et hoc crudele crimen Tyriorum, commune illis erat cum Palaestinis, quod omnes, quos captiuos ferebant ex Dei populo, statim Idumæis tradebant, seruius tractandos, ita Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Hugo, Lyra, Dionysius. Albertus tamē, Vatablus, & Isidorus in eo putant scelus hoc patra-

tum, quod fugientes ad se, tamquam ad profugium, capiebant, & vendebant Idumæis. Remigius verò, & Hugo, quod cum essent negotiatores, quoscumque poterant, ex Iudæis comprehendebant, & vendebant Idumæis. Montanus explicat magis hunc dicendi modum, quod cum Iudæi, & Israelitæ Tyrum, & Sidonem ad negociandum ingrederentur, Tyrij eos capiebant, & spoliabant auro, & argento, & vendebant proximis Idumæis, & Græcis, nempe incolis Italiae ex Idumæa oriundis. Iuxta illud Ioel. 3. 6. *filios Iudæ, & filios Ierusalem vendidistis filijs Græcorum, vt longè facerent eos à finibus suis.* Sed hanc crudelitatem quando exercuerint, nescimus; de nullo enim bello ab eis contra Dei populum gesto fit mentio in libris Regum; & tamen certum debet esse ex hoc loco gessisse, & ex

B. Psalmo 82. 8. Vbi agitur de bello gentium coacto in Iosaphat. *Aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum, & Israelitæ, Moab, & Agareni, Gebal, & Ammon, & Amalech, Philistim, cum habitantibus Tyrum.* & cap. 46. v. 21. Ecclesiastici dicitur de Samuele; quod contriuerit principes Tyriorum, & omnes duces Philistim.

Fœderis.] Fratrum fœderis inter Hiram regem Tyri, & Salomonem initi mentionem facit, vt omnes intelligunt, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Montanus, & Isidorus; vt refertur 3. Reg. 5. & 9. & 2. Paralip. 2. & 8. Vbi dicitur; *& percusserunt ambo fœdus, & erat pax inter Hiram, & Salomonem.* & dixit Hiram ad Salomonem; *hæc in sum ciuitates, quas dedisti mihi frater mi.* Vatab. & Robertus non de hoc fœdere, sed de eo, quod debuerat esse inter fratres Iudæos, & Idumæos ex duobus fratribus Iacob, & Esau ortos: ita non erant Iudæi tradendi Idumæis, vt perfringerent fraternum amorem, grauissimè enim delinquit, qui dissidia, ac seditiones excitat inter fratres, & sanguine coniunctos, mereturque vt igne subiecto ipse excindatur.

Ignem.] Excidium seu euersione Tyri significat, quæ cum aliquoties fuerit oppugnata, & oblecta; vt cum regnante in ea Helisæo, Salmanasar quinque annis eam obsedit, sed nihil effecit, Sidone, Arce, & antiqua Tyro se illi tradentibus, vt ex Menandro historico, & ex Archiuis Tyri refert Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 15. ter tamen expugnata est; & excisa: primum per Nabuchodonosorem, vt prophetarunt Isaia cap. 23. Ieremias cap. 27. & 47. qui loquens cum Tyro, ait, *ego dedi terras istas omnes in manu Nabuchodonosoris regis Babylonis serui mei.* & Ezechiel cap. 26. *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis.* eadem enim expeditione, qua Ierusalem cepit, obsedit Tyrum annis tribus cum decem mensibus, regnante in ea Ithobalo; vt scripsit Philostratus, quem refert Iosephus li. 10. Antiq. c. 13. & lib. 1. contra Appionem pag. 703. & Clemens Alex. lib. 1. Stromatum pag. 32. Deinde expugnata est ab Alexandro Magno, vt refert **Q.** Curtius; nam aggere congesto continenti iuncta est, auctoribus Plinio, Strabone locis dictis, & **E.** Mela lib. 1. cap. 12. & peninsula facta, quam Græci vocant Chersonesum, vt hic asserit Hieronymus. Tertiò denique à Turcis expugnata est, & Christianis erepta. De priori illa euersione per Nabuchodonosorem facta loqui nostrum Prophetam communis sensus est expositorum, Hieronymi, Theodreti, Remigij, Hugonis, Lyra, Dionysij, & Montani; quamuis aliqui meminerint eius, quæ facta est per Alexandrum; qui non destruxit eam, sed cepit, ac subiecit integram manentem.

Persecutus.] Contra Idumæos loquitur, qui posteri erant Esau, seu Edom fratris Iacob: cuius grauissimum signat delictum, odium pertinax ad finem vsque absque miseratione deductum in filios Iacob.

Constat

Tyrios expugnasse Iudæos.

Fœdus inter Hirā, & Salomonem.

Amor fratrum Iacob, & Esau in posteris.

23
Tyrus oppugnata.Menander.
Iosephus.Philostratus.
Iosephus.
Clemens Alex.Curtius.
Plinius.
Strabo.

Amos loquitur de euersione Nabuchoch.

24
Odium Idumæorum in Iudæos.

Constat enim primum ipsum Esau voluisse vlcisci se de Jacob, quod primogenita, & benedictionem præripuisset, Gen. 27. 41. deinde cum venissent filij Israël ex Ægypto ad fines Idumææ, non solum eis transitum negauerunt petentibus Idumæi, sed cum gladiis, & aliis bellicis instrumentis eos repulerunt; coactique sunt diuertere per circuitum montis Seir vsque ad montem Hor, vt refertur Numer. 20. & Deutero. 2. vsque adeo autem desæuiebant in Iudæos, vt quoties illos victos vidissent, aut audissent, lætarentur; vt constat ex Abdia, & aliis Prophetis, vnde Psalmo 136. 7. dicitur. *Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem, qui dicunt, exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.* Grauitas autem huius odij ostenditur illo

verbo, quod violauerit misericordiam eius. Hebraicè *רחמי rachamani, misericordias suas*, hoc est, quod abiecerit misericordiam, quā debebat cum prosequi, ex germanitate contracta, quod ex eadem vulua, eisdemque visceribus nati sunt. Vnde Symmachus vertit, quod violauerit viscera propria: at LXX. apud Hierony. Theodoretum, & Complutensem editionem, quod violauerit *μήτην vuluam in terris*. in Vaticana autem, matrem legimus: quibus significatur amor fraternus, qui eis inesse debebat, quod intra eundem vterum, & vuluam conclusi, simul quoque nati sunt; & nihilominus numquam destitit Esau persequi Iacob, & posterum Idumæi Israëlitas.

Mittam ignem.] Per Assyrios, explicant Remigius, & Hugo; clarius Montanus, & alij per Nabuchodonosorem, vt prædixit quoque Isaias cap. 21. Ieremias cap. 25. 27. & 49. Ezechiel cap. 25. & alij. de his autem vrbibus seu regionibus Idumææ diximus latius super Ieremiam.

Dissecuerit.] Pro, *pregnantes*, est in Hebræo *הרר Haroth*, quod deductum à verbo *הרר harar*, montes significat, aut *munitas ciuitates*, que instar sunt montium: vt 4. Reg. 8. 12. & *montes eorum diuides*, & ita hoc loco accipiunt Paulus Burgenfis in additione huius capitis, Pagninus, Vatablus, Montanus, & Robertus, vt sit Ammonitarum flagitium, quod ex summa cupiditate montes ruperint, seu munitas ciuitates discederint Galaaditarum, quod regionem illorum sibi assumerent. Confirmant hunc sensum ratio addita, ad dilatandum terminos suos; & quod Ieremias de hoc ipso crimine accusabat Ammonitas cap. 49. *Ad filios Ammon, inquit, hæc dicit Dominus. Numquid non filij sunt Israël; aut heres non est ei? cur igitur hereditate possedit rex eorum Gad, & populus eius in vrbibus eius habitauit? Verum cum Septuaginta verterint *pregnantes*, aut*

gravidas, & Vulgatus eos secutus, Chaldaeus, & Tigurina, & illi interpretes hanc etiam interpretationem admittant, ea præferenda est, qui deducunt à verbo *הרר barah*, quod est *gravidari*. & ita 4. Reg. 8. 12. dixit Eliseus Hazaël: *iunuenes eorum interficiet gladio, & paruulos eorum elides, & pregnantas diuides*; & 4. Reg. 15. 16. *interfecit omnes pregnantas eius, & scidit eas*. Hoseæ 14. 1. *paruuli eorum elidantur, & fœta eius discindantur*. Similiter & hoc loco; eo quod diuiserint gravidas Galaad; ne posterum illis essent, vt sic ipsi Ammonitæ in hereditatem eorum ingrederentur, vt exponunt Hieron. Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Putat autem Hieronymus, & cum secuti ceteri, hoc flagitium patratum, cum Naas princeps filiorum Ammon, 1. Reg. 11. pugnavit aduersus Iabes Galaad, & oppressit, adeo, vt pregnantas dissecuerit. Sed de hoc nihil ibi refertur; certum tamen est accidisse, quamuis in historia non reperiatur. Accidit tamen non infrequenter in Ecclesia Christi, vt ostendit Gregorius 3. P. Pastoral. admonit. 25. cum improbi animas fidelium verbo Dei gravidas perimunt, vt suis moribus, & opinionibus eas imbuant; & fœtu euacuent.

Succendam.] Per Nabuchodonosorem, vt intelligunt Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius: nam ita, illo nominato, prædixit Ezechiel cap. 21. 20. & cap. 25. 5. & Ieremias cap. 27. 6. & 49. 2. *Auditum, inquit, faciam super Rabba filiorum Ammon fremitum prælij, & erit in tumultu dissipata, filia eius in igne succendentur*. Hoc est; quod hic dicit: *cum vociferatione*, seu *classico*, in tempore belli, & cum turbine in die tempestatis: nam, vt ingruente bello omnes vociferantur, & vluant, & vt mota tempestate omnia turbantur; ita in euersione Rabba.

Melchom.] Saturnus est idolum Ammonitarum, vt LXX. verterunt apud Theodoretum, & omnes Latini sic accipiunt; & per principes, intelligunt sacerdotes eius. At si vt nomen appellatiuum accipiatur, est idem quod, rex eorum; & ita verterunt LXX. in Vaticano, in Hieronymo, & Complutensi Codice; & *ibunt reges eorum in captiuitatem, principes eorum, & sacerdotes eorum simul*. & Albertus, Remigius, Hugo, Dionysius, Vatablus, & Robertus hunc sensum admittunt. Sed nihil refert: Deus enim tamquam rex illorum habebatur: de quo ait Ieremias: *Melchom in transmigrationem ducetur, sacerdotes eius, & principes eius simul*, ex quo constat hoc loco principes accipiendos propriè: sed de Melchom eo loco diximus latius.

AMOS PROPHETÆ

CAPVT SECVNDVM.

PARAPHRASIS.

1 **H**æc dicit Dominus: Super tribus sceleribus Moab, & super quatuor non conuertam eum: eo quod incenderit
2 ossa regis Idumææ, vsque ad cinerem. Et
3 mittam ignem in Moab, & deuorabit eades Carioth: & morietur in sonitu Moab; in clangore tubæ. Et disperdam iudicem de medio eius, & omnes principes eius interficiam cum eo, dicit Dominus. Hæc dicit Dominus: Super tribus sceleribus Iuda, & super quatuor non conuertam eum: eo quod abiecerit legem Domini, & mandata eius

Hæc dicit Dominus contra Moabitas: multa scelera commiserunt Moabita: sed illud grauissimum, & nulla dignum condonatione, quod ossa regis Idumææ, qui venerat in auxilium populo meo contra ipso met, de sepulchro extraxerunt, & ultionis cupiditate comburentes vsque ad cinerem redegerunt, suam rabiem etiam in mortuos exercentes. Ea propter ego mittam Nabuchodonosorem contra Moab, & ignis instar consumet eius metropolim Carioth: hoste vociferante, & tuba personante, & interficiet regem una cum omnibus eius principibus, ac consiliariis: Sic quoque locutus est.

est Dominus contra Iudam. Quod Iudas præter alia gentibus communia scelera, hoc ad cumulum suorum peccatorum adiecit, ut lege abiecta, eis ut peculiari populo lata, & eius mandatis præfractis, in cultum idolorum impegnerunt, quibus decepti sunt patres eorum in Ægypto, & in deserto. Idcirco ego, inquit Dominus, mittam in eos³ Nabuchodonosorem, qui evertat regnum Iudæ, & urbem Ierusalem igni consumat. Sed & Israël similiter Dominus ad hunc modum comminatur. Quia supra omnia sua crimina, hoc maximum illis addiderunt, quod iustam litigantis causam obscurantes, aduersariis⁴ pro argento oblato adiudicabant, & rem pauperis pro vilissimo duorum calceorum precio prodebant. Ego certe eorum non curabo incolumitatem. Nam ita⁶ conculcant pauperes, ut ius quod habent in rem, de qua litigant, illis adimant, & in⁷ aduersarios retorqueant. Deinde pater, & filius ad eandem ingrediebantur⁸ puellam, quo nomen meum blasphemis exponerent exterorum, existimantium mihi hanc turpitudinem non displicere. Ad hæc super vestimentis⁹ in pignus acceptis accubebant, dum luxuriose epulabatur apud singulas idolorum aras: & ex mulctis iniuste pauperibus impositis, in falsorum deorum domibus,¹⁰ emptum vinum bibebant, obliti insignium beneficiorum, quæ illis contuli: siquidem ingredientibus illis terram hanc,¹¹ Amorrhæos deleui, qui uti cedri gentibus ceteris præstabant, & ut quercus fortitudine præminebant: abstulique omnem illorum posteritatem, filios nempe simul cum patribus, & egomet vos eduxi de Ægypto, & per quadraginta annos longo ad terram hanc feci peruenire circuitu, ut possideretis terram Amorrhæi. Nec his contentus insuper de filiis vestris assumpsi mihi Prophetas, & de iuuenibus consecraui mihi Nazaræos. Numquid non est ita filij Israel? Nonne hæc tam ingentia beneficia vobis contuli? & tamen contra meum præceptum, vinum¹² propinabatis Nazaræis: & Prophetas silere compellebatis, ne vestra scelera arguerent. Idcirco ecce ego tot tantisque suppliciis per Assyrios¹³ onerabo, ut lugeatis, gematisque uti plaustrum segetis graui onere pressum, dum trahitur, gemebundo concrepat stridore, adeo ut nec¹⁴ velocissimus ex vobis se possit sua eripere velocitate; nec fortis sua virtute; nec suo robustus vitam robore liberare: & sagittarij, qui eminus pugnant, non expectabunt aduersarium: nec veloces pedibus euadent: nec equites suorum equorum celeri cursu vitam poterunt seruare. Quod si quis magno vir animo, ceteris viris fortibus præstiterit, præclare tunc secum actum esse reputabit, si proiecto clypeo, & ense, nudus, & inermis aufugiat, & se solum eripiat, dicit Dominus.

non custodierit: deceperunt enim eos idola sua, post quæ abierant patres eorum. Et mittam⁵ ignem in Iudæ, & deuorabit ædes Ierusalem. Hæc dicit Dominus: Super tribus sceleribus Israël, & super quatuor non conuertam eum: pro eo quod vendiderit⁴ pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis. Qui conterunt super puluerem terræ capita pauperum,⁷ & viam humilium declinant: & filius ac pater eius ierunt⁸ ad puellam, ut violarent nomen sanctum meum. Et super vestimentis⁹ pignoratim accubuerunt iuxta omne altare: & vinum¹⁰ damnatorum bibebat in domo Dei fui. Ego autem exterminauit¹¹ Amorrhæum à facie eorum: cuius altitudo, cedrorum altitudo eius, & fortis ipse quasi quercus: & contriui fructum eius desuper, & radices eius subter. Ego sum, qui ascendere vos feci de terra Ægypti, & duxi vos in deserto quadraginta annis, ut possideretis terram Amorrhæi. Et suscitaui de filiis vestris in Prophetas, & de iuuenibus vestris Nazaræos: numquid non ita est, filij Israel, dicit Dominus? Et propinabitis Nazaræis vinum: & Prophetis mandabitis, dicentes: Ne prophetetis. Ecce ego stridebo subter vos, sicut stridet plaustrum onustum fœno. Et peribit fuga à veloce, & fortis non obtinebit virtutem suam, & robustus non saluabit animam suam: Et tenens arcum non stabit, & velox pedibus suis non saluabitur, & ascensor equi non saluabit animam suam: & robustus corde inter fortes nudus fugiet in illa die, dicit Dominus.

A R G V M E N T V M.

ROSEQVITVR minas in Moabitas, Iudam, & Israël, quod post tam insignia illis à Deo collata beneficia, lege eius contempta, fratres suos in iudicio oppresserint.

C O M M E N T A R I V S.

¹
Rex Edom
quis hic fue-
rit.

Ssa.] Quis iste rex fuerit, aut quādo à Moabitis sit in cinerem redactus, difficile inuenimus. Nam in primis Theodoretus in vniuersum refert, Regem Edom, cum subsidio ali-

A quando Israelitis venisset, insidiis à Moabitis comprehensum, & iam captum suis idolis immolasse, tandemque illius pyram incendisse, dum ossa omnia deflagrata essent. R. Salomon de Rege Edom refert, qui cum pugnaret contra Moabitas, ab ipsis captus, crematus est usque ad cinerem. Recentiores Isidorus, Rober.

Historia fal-
sò deducta.

Regis Moab
filius immo-
latus.
Historia il-
lius vera in-
telligentia.

Philo By-
blius.
Eusebius.

Iosephus.

Probabilior
sententia.

Regis Idu-
mæi ossa
combusta.

Ratio fer-
nonis.

Robert. & Montanus secuti Daudem Kimhi, ex-
stimant hic referri historiam, 4. Reg. 3. iuxta quam,
quod rex Moab volebat pendere tributum Ioram re-
gi Israel, hic vocavit in auxilium Iosaphat regem Iu-
da, & regem Edom tunc Moabitis infensum: & per-
cusserunt omnem regionem Moab: Mesa autem rex
Moab fugit in suam ciuitatem; & circumdata est ci-
uitas à fudibulariis, & magna ex parte percussa. Quod
cum vidisset rex Moab, præualuisse scilicet hostes,
tulit secum septingentos viros educentes gladium, ut
irrumperent ad regem Edom, qui ceteros ducebat, &
non potuerunt. Arripiensq; filium eius primogenitū,
qui regnaturus erat pro eo: quem in superiori con-
gressu ceperat, obtulit holocaustum super murū, co-
ram patris conspectu, ut iræ implacabilis, qua erat in-
census aduersus regem Edom, specimē daret; & facta
est indignatio magna Edom contra Israel, quod causa
fuisse cædis filij sui, & reuersi sunt in terram suam:
ita enim explicant hi auctores illa Vulgati verba. *Ac-
cipiensq; filium suum primogenitum, qui regnaturus erat
pro eo, obtulit holocaustum super murum: ut relatiuum,
suum, vertant eius, ut referat Edom, non regem Moab,
cum affixum 1 uau, utroque relatiuo exponatur.*
Quia igitur rex Moab illa filij Edom crudeli cæde,
voluit ad antiquas inimicitias animum regis Edom
cum Israele traducere, Deus modo hoc eius facinus
increpat, & ultioni subiicit faciendæ. Verum hæc in-
telligentia non consona est historiæ, quæ ex senten-
tia veterum Hebræorum, Græcorum quoque, ac La-
tinorum de filio ipso regis Moab loquitur, quem mo-
re gentis obtulit in holocaustum. ita in primis sua
translatione declarant Septuaginta, Chaldæus, Pa-
gni. Tigurina, & Vatablus, qui cum Vulgato, *primoge-
nitum suum*, legunt. ita quoque asserunt R. Salomon,
Lyra, Burgensis, Rupertus, Hieronymus secutus,
& Vatablus, & priscus Philo Byblius in historia Phœ-
nicum apud Eusebium lib. 4. de Præpar. Eūangelica,
ex hoc facto colligit morem fuisse Phœnicibus in ma-
gnis calamitatibus principem dilectissimum ex filiis
offerre dæmoni vlciscenti; nempe Saturno, quem illi
Melchom, seu *Moloch* vocabant, ut ostendimus super
Ieremiam. Iosephus quoque, ita ut diximus, intellexit
lib. 9. Antiquit. cap. 3. cum ait. *Reuersus rex in ciuita-
tem opus desperationis, & crudelis necessitatis sic impleuit;
filium namque seniore, qui erat ei successurus in regnum,
eleuans super murum, ita ut à cunctis hostibus videretur,
Deo immolauit holocaustum. Reges autem videntes hoc
factum, habuerunt misericordiam, & humana passione op-
pressi, detentionem soluerunt, & singuli ad propria remca-
runt.* Non loquitur ergo historia illa de cæde filij re-
gis Edom, sed ipsius Moab. Nec dum quod etiam si
loqueretur de filio regis Edom, non esset de eo ser-
mo nostri Prophetæ: siquidē ossa regis Idumææ asserit
combusta: ille autem non erat rex Idumææ, sed eius
filius. Præstat igitur traditio veterum Hebræorum,
quam sequitur Hieronymus, Remigius, Rupertus,
Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, asserentium; os-
sa regis Idumææ iam sepulti, qui cum Ioram rege Is-
rael, & Iosaphat rege Iuda ascēderat aduersus Moab,
ut diximus ex 4. Reg. 3. in vltionem doloris, à Moabi-
tis postea conuulsa, atque incensa. dum enim certam
historiam non habemus, de qua loquatur noster Pro-
pheta; hanc sequi potius videtur, quam Hieronymus
secutus est. Quod attinet ad verba, sic habent, *in eo
quod combussit ossa regis Edom* *וַיִּשְׂרֹף בַּחֲמֹץ* *in calcem.* ut
Deuteronom. 27. 4. *& leuigabis eos calcem.* hoc est, vs-
que ad calcem; nam instar calcis in puluerem reda-
cta erant, ut Montanus; Vel potius, in calcem, quia ci-
nerem ossium illorum fecit deferuire pro calce, quo
domus suæ parietes obduxerit, in vindictam, & con-
temptum. Sic enim exposuit Chaldæus paraphrastes:

A eo quod incenderit ossa regis Edom, & oblinierit eis
pro calce domum suam. Ostendit se non esse Iudæo-
rum Deum tantum, sed & gentiū, siquidem Idumæos
vltus est de Moabitis.

Mittam ignem.] Nabuchodonosorem intelli-
git, iuxta Remigium, Dionysium, & alios, qui ex Ie-
remia id colligunt, cap. 27. ver. 6. & cap. 48. vbi versu
21. dicitur, *iudicium venit ad terram campestem, su-
per Helon, super Carioth, & super Bosra, & su-
per omnes ciuitates terre Moab.* Ex quo loco sit cer-
tum Carioth esse urbem Moab, quamuis in numero
plurali, ut Athenæ, Thebæ, Burgi, & vrbes significat.
Quare Septuaginta verterunt: *fundamēta urbium sua-
rum disperdit: & Chaldæus; & consummat palatia arcis, seu
ciuitatis.*

B Ignem.] Nabuchodonosorem significat, ut aiunt
Remigius, Hugo, Dionys. & alij, ut prophetauerant
omnes Prophetæ, & videmus completum 4. Reg. 25.
& Ierem. 52. hic enim euertit regnum Iuda, & de-
struxit ædes, seu palatia Ierusalem: nam diruit, &
combussit. per *ædes Ierusalem* non intelligit palatium
Dei, seu templum, sed domos ciuitatis, ut aliis genti-
bus comminatum est. Vide autem imputari populo
fidei, ut crimen maximum, & singulare, quod legem
Domini transgressus fuerit, & Deum verum pro falso
commutarit, cum hoc commune fuerit gentibus; quia
notus in Iudæa Deus, & in Israel magnum nomen eius,
erat autem gentibus absconditus.

C Pro argento.] Summum Israelitarum scelus,
propter quod mereantur penitus excindi, auaritia est,
in oppressione innocentum in iudicio commissam: nam
iustam causam litigantis pro munere subuertebant, &
pro argento oblato diuiti adscribebant, ac pro duo-
bus calceis, precio minimo, & vili, pauperi alteri pro-
debant. ita intelligunt hunc locum Albertus, Lyra,
Dionysius, Vatabl. Isidorus, & Montanus, iuxta illud
Isaïæ 5. 23. *Va qui iustificatis impium pro muneribus, &
iustitiam iusti auertis ab eo.* & confirmat hunc sensum
quod sequitur, *qui conterunt super puluerem terre capita
pauperum, & viam humilium declinant;* hoc est, cau-
sam, seu iudicium pauperis, & humilis, qui nullius
fauore defenditur, declinant. & hoc est quod dicunt
Chaldæus, Hieronymus, Theodoretus, Remigius,
Albertus quoque Hugo, & Dionysius, Israelitarum
scelus esse, quod propter pecuniam hominem ven-
diderint, & hominem iustum, & pauperem pro vili
precio, non enim volunt reipsa venditum iustum ali-
quem, tamquam mancipium, vel finitimis gentibus,
ut putat Remigius, vel aliis Israelitis; nam ut hac ra-
tione pecunias conquirerent, nihil intererat quod es-
set iustus, neque pro tam vili precio duorum calceo-
rum auarissimi homines, fratrem vendidissent. Sed iu-
stum ideo additum est, quod iustam causam tuentem
proderent; & causam iniuste litiganti pro quouis mū-
nere, etiam vilissimo deferrent. Atque adeo loquitur
Propheta de quouis iusto prodito in iudicio. Vnde
Chaldæus in plurali dixit: *eo quod vendiderunt pro ar-
gento iustos.*

E Quare Ruperti intelligentia de iusto Io-
seph vendito à fratribus viginti argenteis, Gen. 37. 28.
non est ad rem; quia hic loquitur Amos de oppressio-
ne Israelitis communi in fratres: nam in mores im-
probos Israelis inuehitur; & Ioseph non ab Israele,
sed à fratribus, Iuda etiam ipso, venditus est. Præterea
expositio R. Samuelis in epistola ad Isaac Israelitam
cap. 6. quæ habetur tomo 6. Bibliothecæ Sanctorum:
quam tuentur Galatinus lib. 4. de arcanis Catholicæ
veritatis, cap. 24. & Adrianus Finus in flagello Iudæo-
rum, lib. 6. cap. 47. intelligentium hunc locum de
Christo vendito triginta argenteis, Matth. 26. 15. non
consona est verbis Prophetæ. Enumerant hi quatuor
crimina Israelis, hac ratione. R. Samuel primum ait

3
Nabucho-
donosor fla-
gellum Dei.

Legis trans-
gressores
puniti.

4
Oppressio
pauperis in
iudicio vin-
dicata.

Ruperti in-
telligentia
refellitur.

Alia intelli-
gentia refel-
litur.
Christus
venditus.

Populi scelerata quatuor.

fuisse venditionem Ioseph. Secundum vituli adorationem in Horeb: Exod. 32. Tertium occisionem Prophetarum, propter quam venit captiuitas Babylonica: Quartum fuit venditio iusti Messiae, propter quam nulla est spes reliqua proficiendi. Galatinus verò sic distinguit; vt primum scelus fuerit iusti Ioseph venditio, propter quam fuere captiui in Aegypto. Secundum, cum promissionem de Messia sub persona Dauidis factam despexerunt, dicentes; *non est nobis pars in Dauid*; & cum adorantes duos vitulos, dixerunt, *hi sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Aegypti*: propter quod capti sunt à rege Assyriorum. Tertium fuit cum filios suos immolauerunt idolis, & Prophetas de hoc arguentes occiderunt; propter quod 70. annis captiui manserunt Babylone. Quartum fuit Christi venditio, propter quod à Romanis capti sunt, nunquam amplius reducendi. Sunt qui primum illud scelus arbitrentur defectionem à domo Dauid, & rege Iuda, 3. Reg. 12. secundum defectionem ad cultum idolorum à cultu Dei, regis Ieroboam, 3. Reg. 12. Tertium defectionem à lege Moysi, 4. Reg. 17. Hæc tamen omnia voluntaria sunt, nec vlla certa ratione nituntur. Siquidem contra mores Israelis est sermo Prophetæ, qui per regem Assyrium omnino periit; nec vltra restitutus est, vt diximus super Hoseam. Deinde Iudæi Christum vendiderunt, non Israelitæ ratione dicta. Demum quia de Israele sermo hic est idola colente, at tempore Christi nullus fuit Iudæis cultus idolorum, non ergo de iusto illo eximio Christo, sed de quolibet loquitur Propheta: vt agnoscit quoque Tertull. lib. 4. aduersus Marcio. c. 11.

Tertullian.

Et pauperem.] Hoc est, rem pauperis pro pari calceorum, precio vilissimo prodebant, & aduersariis in iudicio adscribebant. Sic Galatinus, Dionysius, Vatab. Montanus, Isidorus, & Robertus. Est autem nomen hic Hebræum נַחְחָלִים *nahhalim* duale, quod *pauperem calceorum* significat, quo notatur summa Israelis auaritia, quæ ius pauperis prodebat aduersariis pro duobus calceis. Theodoretus hunc sensum indicat, quod pauperes ita opprimebant, vt cum non haberent quod darent præter duos calceos, qui extremum hominibus vsum præbent, compellebant eos sibi dare, sordido lucro asseruientes, cum gratis tamen causam pauperis agere deberent. Ex Hebræis Isidorus adducit alium sensum: loqui Prophetam de illa extractione calceorum, quam faciebat, qui ius suum emendi agrum alteri tribuebant, vt Ruth 4. nam cum diues appetebat agrum, aut prædium, cogebat pauperem, cuius intererat, renunciare iuri suo, extracto calceo. R. Salomon, quem sequitur Lyra, putat nomen Hebræum significare clausuram; nam radix eius significat claudere, & ita vertit, & *pauperem pro clausuris*. Hoc est; cogebat pauperem diues diruere maceriam, qua vtriusque diuidebatur possessio, vt vna fieret, & diuiti cederet. Verum cum LXX. Chaldaeus, & omnes interpretes veteres, & noui; *calceos*, hoc nomen vertant, aut *calceamenta*, non est, cur in alio significato accipiamus. præstat autem primus sensus ceteris, nam de causa pauperum in iudicio acta agitur.

1. Sensus verus.

Auaritia Israelis.

2. Sensus.

3. Sensus.

4. Sensus.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Qui conterunt.] Hebraicè, *qui absorbent*, aut *deglutiant super puluerem terræ in capite pauperum*, aut *spiciunt*, seu *dispicunt*, vt *fit pulvis terræ in capite pauperum*. Hoc est, qui ita deglutiant, aut opprimunt pauperes, vt nisi dent ex præscripto oris sui, deiciant in terram, & eos adeò conculcent, donec pulvis sit in capite eorum; ita de iudicibus intelligunt David Kimhi, Vatab. Isidorus, Robertus, & Montanus. vt infra cap. 8. 4. Audite hæc qui conteritis pauperem. Sunt qui explicent; qui de statu suo pauperem deiciunt, ac deturbant, vt Lyra, & Chaldaeus, qui exponit; *qui contemnunt quasi puluerem terræ caput mendicorum*. Hieronymus, Remi-

gius, Albertus, Hugo, & Dionysius sic intelligunt; *conterunt super puluerem terræ caput pauperum*. & ad calumniam videntur referre, qua faciunt, vt causa cadant, & oppressi cedant iuri, quod habent.

Et viam.] Hoc est, ius humilium declinant. Sic Chaldaeus exponens; & *ius seu causam obscuriorum peruertunt*; & Theodoretus, *contumeliosè acceptorum iustam causam non admiserunt*: sic etiam Vatablus, Montanus, & Robertus, iuxta illud Iob. 24. 3. 4. *abstulerunt pro pignore bouem viduæ: subuerterunt pauperum viam, & oppresserunt pariter mansuetos terræ*. Hieronymus tamē, Remigius, Albertus, Hugo, & Dionys. volunt hunc esse sensum: tanta est eorum elatio, vt nolint cum humilibus ambulare, aut conuersari. Lyra, addit, *pauperum viam declinant*, id est, faciunt declinare; quia cum obuios habent in via, cogunt recedere, vt diuitibus viam omnem relinquunt. Albertus intelligit; quod pauperes suis spoliatis compellunt à via recta recedere, & in varia peccata dilabi, furta, ac periuria, quò sibi necessaria conquirant. Primus sensus commodior est, ac verior.

Ad puellam.] Eandem, vt addiderunt LXX. & Tigurina. Vel quod ad sponsam filij ingrediebatur, & pater; vel filius ad uxorem patris, vt volunt Hieron. Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus, iuxta illud Pauli 1. ad Corinth. 5. 1. *omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita vt uxorem patris sui aliquis habeat*. Sunt qui intelligant patrem, ac filium cum eadem puella aliena solitos rem habere. Quia verò populus ille sanctus erat; qui vocabatur populus Dei, quo obligabantur omnes sancti esse; cum legem transgrediebantur, polluebant hæc sanctitatis agnominationem, vt exponunt Vatab. & Robertus.

Pignoratis.] Et super vestimenta in pignus accepta accubuerunt, seu recubuerunt, iuxta omne altare. Hebræi, quos refert Hieronymus, Remigius, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus, de recubitu epulari explicant: nam olim super lectis recumbabant in conuiuiis. Israelitæ ergo in sacris epulis, quæ frequenter celebrabant apud idola, quæ colebant, lectulos, in quibus recumbabant, componebant ornamentis, quæ accepta habebant, aut vi extorserant à fratribus, in eorum fortasse despectum, quod nollent ipsi illarum epularum fieri participes: quod grauissimum delictum est, præsertim si vi extorquebant illa pignora in redemptionem vitæ, vt ait Remigius, ab iis, qui nolebant ire in Dan, aut Bethel ad vitulos adorandos, vt diximus in Hosea.

Septuaginta interpretati sunt de accubitu libidinoso cum eadem puella coram idolis suis. Et vestimenta sua, inquit, alligantes funibus, faciebant vmbra- Vmbra- bracula, seu velamina iuxta altare. nempe, vt aiunt libidinis. Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Albertus, & Hugo, quò intra illa velamina fornicantes à nullo aspicerentur. Isidorus hoc intelligit de recubitu super vestimentis impignoratis ad captanda somnia, vt solebant gentes super pelle arietis Deo mactati re- Sensus 1. Somnia captandi ratio. Pausanias. Herodotus. sponsa inter somnia captare, vt referunt Pausanias lib. 1. & Herodotus lib. 8. Verum ex adiecta clausula, & *vinum damnatorum bibebant in domo Dei sui*; intelligitur sermo esse de conuiuiis, comestationibus, & computationibus, quas celebrabant in delubris idolorum ex impignoratis, aut diuenditis pignoribus pauperum: nam ex eorum precio ipsi genio indulgebant.

Damnatorum.] Comestationibus dabant operam ex pignoribus, & vino, quod emebant ex pœnis, quas imponebant pauperibus innocentibus; & ita ex calumniis, & rapina; vt intelligunt Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, Lyra, Vatab. Montanus, & Robertus.

Sensus 1. verus.

Sensus 2.

Sensus 3.

8 Scelus nefandum.

Populus sanctus.

Sensus 1.

Epulae sacre idolis.

Sensus 2.

Vmbra- libidinis.

Sensus 3.

Somnia captandi ratio.

Pausanias.

Herodotus.

Verus sensus.

Sensus 1. verus.

Vinū damnatorum.

bertus. Nam qui offeri sacrificium ex substantia pauperum, Ecclesiastici 34. 24. quasi victimat filium in conspectu patris sui. Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & Isidorus intelligunt de conuiuio, & vino coempt sex spoliis, quibus spoliabant euntes Ierosolymam ad adorandum, ut reducerent in cultum Dan, & Bethel, ut dictum est Hoseæ 3. Sed prior sensus planus, certusque est.

Amorrhæum.] Beneficiorum collatione grauiora reddit Israelis delicta. Fuit autem maximum beneficium excidisse septem potentissimas nationes, quæ terram illam possidebant: quas idcirco vno Amorrhæorum nomine hic accipit, sicut Genes. 15. 16, cum dicitur: *generatione quaria reuerietur hic: nondum enim completa sunt iniquitates Amorrhæorum, usque ad præsens tempus*; tum quod licet prius habitarent trans Iordanem à Moabitis diuisi torrente Arnon, Num. 21. at posteriùs aucti, per vniuersam Chanaanem dispersi habitabant; nam & ad Antilibanum habitabāt, Deuter. 1. & iuxta Cades Barne, & Amalacitas, Gen. 14. & in montanis Iudææ, Numer. 15. Tum quia impietate, & crudelitate præstabant ceteris, ut indicat cap. 16. 3. Ezechiel, cum ad exaggerandam impietatem Iudæorum dixit, *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Canaan.* Tum demum quia proceritate, & robore corporis superabant ceteros, ut ostendit hic Amos: quamobrem eos expulisse magnum fuit Dei beneficium; siquidem illis deuictis, reliqui facili subiecti fuissent. Hos autem ita dicit Deus exterminasse, *ut contriuerit fructum eorum de super, & radices subter*; hoc est, tam patres, quam filios, omnemque posteritatem, ut intelligunt Theodoretus, Remigius, Albertus, & Montanus: perstat enim in similitudine cedrorum, & quercuum, quibus eam gentem comparauerat.

Et propinabitis.] Codex Vulgati correctus, per futurum hæc duo verba legit, *propinabitis; & mandabitis*, cum in omnibus Latinis exemplaribus, quæ licuit videre, illa præterita sint, & in LXX. & Tertullia. lib. 5. aduersus Marcionem. cap. 18. & lib. aduersus Psychicos cap. 9. & in Hebræo, prius illud sit futurum, sed cum *vau* versuo in præteritum; posterius omnino est præteritum. amplificat peccati grauitatem, quod cum Deus ipse excitauerit ex filiis eorum Prophetas, & ex iunioribus Nazaræos, seruos Dei selectos; qui honori erant toti populo; ipsos nihilominus non curasse, ut obseruarent præscriptam illis regulam non bibendi vinum, & populo prophetandi, sed vinum propinabant, quod erat illis prohibitum, Numer. 6. & prophetare prohibebant. Vel, hoc beneficio non pudefacti, ex praua ait vestra consuetudine, non dimittetis propinare vinum Nazaræis, & Prophetas impedire, ne prophetent. propter quod grauiissimum minatur excidium. Quod si veteres illos religiosos inducere ad perfringendas regulas Nazaræatus, bibendi vinum, tam grauiiter Deus ferebat; quo animo feret eos, qui religiosam ducentes vitam ex Euangelio, in secularem transferunt, & in impudicam; quam grauius puniendos religiosos, hoc honore à Deo donatos, docet Chrysost. Homil. 3. in Episto. ad Titum p. 1611. & Homil. 43. ad populum, tom. 5. p. 313.

Ecce ego stridebo.] Læctioni Vulgati accommodus est sensus Hieronymi, quem sequuntur Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, sicut plaustrum stipulæ, vel sceni onere prægrauatum, stridore, & sonitu longè exululat: sic ego peccata vestra non sustinens, & quasi stipulam tradens incendio, clama-bo, & dicam, *Peribit fuga à veloce*, &c. est ergo similitudo; sicut stridet plaustrum sub nimio sceni onere; ita stridebo ego sub pondere iniquitatum vestrarum. Qui enim prius, cum probus esset Israël, gestabat eos in

A sinu suo, ut nutrix infantem, iam improbos laboriosè portat, laborare factus sub peccatis eorum, & præ labore stridere, & comminari magnam tribulationem. Hebræum verbum *פִּי חֲבֵי־אֵשׁ*, quo hic vititur Amos, transituum esse communior est sententia, pro *coarcto vos, angustus afficio*, vel *comprimo vos*. aduerbium autem *חֲבֵי־אֵשׁ*, quod Vulgatus vertit, *subter vos*: locum significat, ut Exod. 10. 23. *nemo mouit se de subter* Sensus 2. *se*, pro, *[de loco suo] in quo erat*, 1. Reg. 14. 9. & *stabimus subter nobis*, in loco nostro; & ita hoc loco intellexerunt Chaldaus, & Hebræi, ut refert Lyra, & recentiores interpretes. Vnde sic hunc locum interpretantur. Ecce ego coarcto, vel coarctare facio, aut angustis afficio, vel comprimo vos in loco vestro, ut non possitis effugere, uti graues, & ponderosi; quemadmodum arctatur, angustiat, aut premitur plaustrum plenum manipulis: nempe sceni, aut spicarum, quia propter inflationem, & tumorem magis premit, atque in angustum cogit carrum, qui vehit manipulos, quam si vehat onus aliud, quod subsidat: tantaque premet vos afflictio, ut coangustiemini ne possitis fugere. Hunc sensum habet Chaldaus, cum dicit. *Ecce ego adduco super vos angustiam, & angustus afficiet vos in loco vestro; quemadmodum angustis premitur plaustrum onustum manipulis.*; & David Kimhi, & Vatab. Septuaginta alium Sensus 3. sensum efferunt: *Ecce ego volo subter vos, sicut voluitur plaustrum plenum stipula, & peribit fuga à cursore*; hoc est: Tantis vos onerabo suppliciis, ut lugeatis, & gematis, sicut plaustrum graui onere pressum, interea dum trahitur, gemebundo stridore cōcrepat. ita Theodoretus, & Montanus. Sunt, qui ita vertant; *concompressionem*, seu *compressionem facio subter vos, sicut coarctaret vos plaustrum plenum segete*; ita ut comprimat vos tribulatio, sicut comprimit plaustrum plenum segete eum, super quem voluitur. ita Lyra ex Hebræis quibusdam. Verum similitudo non sumitur à compressione; magis enim comprimeret plaustrum onustum lapidibus, quam manipulis: sed ab impedimento trahendi, ut dicit Isidorus: arctum, & impeditum reddam iter vestrum, ut non sitis magis apti ad fugiendum, quam plaustrum onustum manipulis. Primus sensus conuenit magis læctioni Vulgati, & habet eum R. Abraham in Comment. de Deo, metaphoricè dicens; *non est robur, ut feram vos; sed gemo sub onere.* & Tigurina dum vertit. *En ego onustus nimium premor, strideoque sub vobis, perinde ac plaustrum onustum manipulis premitur, ac gemit.* Conqueritur enim Deus de Israëlitis, quod eum onerent peccatis, & sceleribus suis, vnde eos in illas angustias se ducturum minatur, è quibus eluctari non possint, inquit Vatablus. Sic etiam Gregorius lib. 33. Moral. cap. 5.

Et peribit.] His verbis vel explicat gemitum, quem edit Deus peccatorum onere Israelis pressus; aded enim offensus erat illorum sceleribus, ut ea non sustinens, gemebundus commineretur, *peribit fuga à veloce*, &c. Vel certè simpliciter per partes describit futuram tribulationem, ad quam euadendam, nec vis corporis, aut animi, nec vllum bellicum instrumentum, adiuuare possit. Hieronym. quem sequuntur Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius, refert Hebræos, applicantes hæc regibus Israël ab Ieroboam vsque ad Hoseam. Verum non est necesse ita intelligere, cum Propheta loquatur de extremo excidio regni Israëlitarum, & postrema captiuitate facta per reges Assyriorum, præsertim per Salmanasarem, ut omnes concedunt, & patet 4. Reg. 15. & 17. & 18. & 1. Paralip. 5. nam tunc ita sunt coarctati filij Israël, ut nemo vi sua posset se eripere: sed omnes succubuerint oneri tribulationis. Extremo loco Amos locutus est contra Israël, quia de eo præcipue est sermo; quem in sequentibus prosequetur.

AMOS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT III.

Audite sententiam, quam fert Dominus contra vos¹ filij Israel: imo contra omnem cognationem, quam eduxit de terra Ægypti, ad hunc modum. Vos solos² elegi ex omnibus totius orbis gentibus, ut curam vestri tamquam pater agerem; & vos à me defecistis. Idcirco durus vindex effectus animaduertam in vobis omnes vestras iniquitates. Sed scire prius oportet vos, à me hanc omnem calamitatem, etsi non sine hominum ministerio, vobis obuenturam. Sicut enim duo simul³ ambulare non possunt, nisi prius conuenerit inter eos; & sicut Leo⁴ rugire in Sylua non solet, antequam presentem habeat prædam: nec Leunculus de cubili suo vocem emittere, nisi quod deuoret in manibus habeat: & sicut auis non prius irretitur laqueo, quam laqueus in terra expansus sit: neque laqueus ab aucupe remouetur à terra, priusquam aliquid captum sit: & sicut populus expauescere non solet, nisi prius hoste subito irruente, tuba clangatur in ciuitate: ita impossibile est calamitatem aliquam alicui euenire ciuitati, nisi prius ego Dominus omnium, conuenero, ac mecum definiero illam infligere: neque executioni mandabo⁵ malum, quod definiero facere, nisi id prius meis Prophetis reuelauero, ut populum moneant. Deus rugit per Prophetas suos aduersus populum suum; uti leo, cum in manibus habet prædam deuorandam, quis ergo non timebit, ne sit ipse præda eius? Dominus locutus est, frendens quasi leunculus in populum suum iam iam deuorandum, quis ergo Prophetarum poterit continere se à prophetando, & ultrices minas eius denunciando; ut omnes caueant laqueum Assyriorum iam expansum; qui non efferetur, nisi capta ex Israelitis præda: Tum etiam, ut expauescant bellum imminens, tuba Prophetarum iam in vrbe personante? Annunciate in ciuitatibus Palestinorum, & Ægyptiorum, & conuocate eas, ut ascendant super montes⁷ Samaria, & videant⁸ quam insano furore se inuicem deuorent Israelitæ; quantis se calumniis opprimant, adeo, ut rectum quidpiam facere nesciant: cum quæ iniquè rapiunt, thesaurizent, & quæ per fraudem depredantur, in ædibus suis recondant; & liberè dicant, an iuste puniam Israel. Propterea sic minatur Dominus: Tribulator Assyrius veniet, & obsidebit per circuitum terram hanc, ne sit aliquod effugium. Et extrahet o Samaria à te omnes opes malè partas, quibus te fortem factam existimabas; & ades tuas omnes subuertet. Etenim quemadmodum pastor de oue à leone deuorata⁹ seruare solet, aut duas crurium tibias, aut extremum auriculæ, ab illo saturo derelictæ, ut ad dominum deferat, tamquam legitimum raptus indicium: ita ex toto Samaria corpore unus, aut alter ab hostis cade eruetur, iique inutiles, utpote qui miseri, & infirmi bini¹⁰ in grabati decumbant lateribus, tam in Samaria, quam in Damasco. Audite me Propheta, & testes esto-
te filijs Israël, eorum quæ illaturus sum illis, malorum, dicit Dominus Deus exercituum: Nam quo die animaduersurus sum in Israëlitarum præuaricationes, eo die animaduertam in altaria Bethel, & singulorum altarium anguli exscindentur, & in terram delicientur, & subuertentur domus¹² hyemales cum æstiuis, & domus ex ebore confecta: plurima quoque aliæ ades dissipabuntur.

Audite verbum, quod locutus est Dominus super vos, filij Israel: super omnem cognationem, quam eduxi de terra Ægypti, dicens: Tantummodo vos² cognoui ex omnibus cognationibus terræ: idcirco visitabo super vos omnes iniquitates vestras. Numquid³ ambulabunt duo pariter, nisi conuenerit eis? Numquid⁴ rugiet leo in saltu, nisi habuerit prædam? numquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit? Numquid cadet auis in laqueum terræ absque aucupe? numquid auferetur laqueus de terra antequam quid ceperit? Si clanget tuba in ciuitate, & populus non expauescet? Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit? Quia non facit Dominus Deus⁵ verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos Prophetas. Leo rugiet, quis non timebit? Dominus Deus locutus est, quis non prophetabit? Auditum facite in ædibus Azoti, & in ædibus terræ Ægypti; & dicite: congregamini super montes⁷ Samariæ, & videte⁸ insanias multas in medio eius, & calumniam patientes in penetralibus eius. Et nescierunt facere rectum, dicit Dominus, thesaurizantes iniquitatem, & rapinas in ædibus suis. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Tribulabitur, & circuietur terra: & detrahetur ex te fortitudo tua, & diripientur ædes tuæ. Hæc dicit Dominus: Quomodo⁹ si eruat pastor de ore Leonis duo crura, aut extremum auriculæ: sic eruentur filij Israel, qui habitant in Samaria¹⁰ in plaga lectuli, & in Damasci grabato. Audite, & contesta-
mini in domo Iacob, dicit Dominus Deus exercituum: quia in die, cum visitare cœpero præuaricationes Israel, super eum visitabo, & super altaria Bethel: & amputabuntur cornua altaris, & cadent in terram. Et percutiā domum¹² hyemalem cum domo æstiuā: & peribunt domus eburneæ, & dissipabuntur ædes multæ, dicit Dominus.

ARGUMENTVM.

SIMPLICIVM, quo Israel puniri merebatur, ostendit iuste infligendum, tum ratione, tum testimonio: deinde indicit diem, quo puniendus sit.

COMMENTARIVS.

Ilij Israel.] Hieronymus, & alij omnes, Remigius, Hugo, Lyra, & Dionysius, ingenuè fatentur nomine filiorum Israel vniuersum populum hic intelligi, qui eductus est ex Aegypto, & non tantum decem tribus; quia ipse Propheta se explicat, cum subdit; *super omnem cognationem, quam eduxi de terra Aegypti*. Verum placet magis intelligentia Theodreti, Alberti, & Montani, filios Israel hic esse decem tribus, aduersus quas est sermo praesens: aduocari tamen duas tribus Iudæ, & Benjamin, ex abundantia ad veritatis beneficii accepti probationem, quasi dixisset. Audite sententiam contra vos latam filij Israel, imo contra omnes, quos eduxi de terra Aegypti: qui cum in eadem culpa sint, eandem certè merentur poenam: iuxta illud Christi Marci 13. 37. *quod vobis dico, omnibus dico*. Sic enim vocatum Iudam ad audiendam sententiam comminantem decem tribubus, admonet, vt & ipse caueat, ne eidem supplicio subiiciatur. Quod verò cum decem tribubus sit sermo, constat; quia Samariae comminatur, & Bethel.

Cognoui.] *Tantum*, id est, solos vos cognoui, vt legit Symmachus. *Cognoui* autem dicit, quia negotia illius populi peculiari cura prospiciebat; semper ob oculos eos habens, tamquam suum populum, de quo saepe dixit, *ipse populus eius, & ipse Deus cum eis, erit eorum Deus*, qui veluti legitimus rex, sicut peculiari lege gubernabat, & beneficiis singularibus cumulabat; ita & peccata eorum vlciſcebatur, & puniebat, tamquam grauiora, & ingratiora. *Cognoui* ergo, idem est, quod, *vos elegi, & curauit inter omnes gentes*. quod dixit Chaldaeus: *Tantum vos elegi de omnibus terra cognationibus, & vos nihilominus defecistis à me; idcirco visitabo vos*. Quia percutit Dominus quem diligit, & caſtigat omnem filium, quem recipit, ad Hebr. 12. & omnia eius minima peccata obseruat, vt seuerius puniat. Quod si ita egit cum populo illo, cui terrena beneficia collata sunt; quid faciet cum populo Christiano, cui excellentiora, vt potè caelestia, tot sunt dona impertita?

Ambulabunt.] Hieronymus cuiusdā refert sententiam, nec probat, qui has omnes similitudines ad idem probandum arbitratu adductas; nempe, sine Deo praecipiente nullum malum accidere ciuitati, sicut illa omnia non possunt, aut non solent fieri, nisi illa praecesserint, quibus existentibus fieri referuntur. Quæ intelligentia est Theodreti, asserentis ostendi his similitudinibus quòd Deo permittente hostium exercitus impetum faciat. Nam quemadmodum hæc non fiunt sine posita conditione, sic non fieri potest, nolente Deo, vt de quopiam vltio capiatur. Ita quoque Remigius; & probatur hic sensus illa sententia, quæ concludit, & explicat superiores omnes similitudines; *si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit?*

Alteram expositionem afferunt Lyra, Hugo, Dionysius, Varab. & Robertus, de concordia Dei cum Prophetis ad malum imminens comminandum; quo docet præstantiam Prophetarum, & summam auctori-

A tatem, vt suspiciantur, & credantur. Nam quemadmodum duo, aliquò non proficiſcentur simul ad negotium aliquod peragendum, nisi prius de eo conuenerint inter se; ita Prophetæ mei, per quos me vos puniturum denunciabo, non accedent ad vos vt hoc denuncient, nisi prius mecum conuenerit, vt de hoc vos admoneant. Itaque docet nihil Prophetas prophettare, nullum malum comminari; nisi Deum in se loquentem habeant: vnde sequentibus similitudinibus ostendit, Deum iam per suos Prophetas imminetent calamitatem denunciare, vt leo rugit præſente præda; & auceps parato laqueo capit auem: & laqueus expansus super terram irretit aliquid: & tuba canente expanſcit populus; & malum peruadens ciuitatem Dominus immittit. Probat hunc sensum sententia subiecta. *Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos Prophetas*, per quos rugit, clangit tuba, & malum denunciat ciuitati.

Tertiam expositionem sequuntur Albertus, Rupertus, & Isidorus, ad hunc modum; sicut qui animo dissident, simul ambulare non possunt; ita nec Deus cum populo Israel; à quo tam grauitè hucusque dissidebat, ambulauit olim Deus cum populo suo, & populus ipse cum Deo, eius voluntatem adimplens: at postquam lege despecta cepit cum aliis diis ambulare, relictus est à Deo, & traditus Assyriis. Quia ergo iam non ambulat cū Deo; nihil mirum, si Deus irrugiat in eum tamquam in prædam; & comminetur subuersionem per Assyrios executioni mandandam.

Addit & quartam intelligentiam Montanus de dissidio vtriusque populi Israel à Iuda: sicut fieri, inquit, non potest, vt duo pariter eandem insistant viâ, neuterque alterum impediât, nisi eodem studio vterque teneatur: sic quamquam ab rege Iuda populus desciperit Israel, & assiduis, grauibûsque simultatibus dissideat, vterque tamen magno animorum consensu à diuina lege desciiuit, & ad superstitionem appulit; vnde eodem quoque hostis consilio vtrumque populum perdet. Nam Sennacherib, seu Salmanasar decem tribus, & Nabuchodonosor duas vastabit. In sequentibus autem similitudinibus ostendit quàm graue vtrique populo immineat exitium, quia cum maximis, & fortissimis hostibus, calitè etiam instructis res illis erat. Ex his sensus duo priores commodiores sunt contextui: & in his prior videtur amplificare auctoritatem Prophetæ, & fidem facere dicendorum; nam si Prophetæ id denunciant quod sine Deo non potest euenire; & Prophetæ id non denunciant sine Deo; qua ratione certum est quod fit, fieri à Deo; tam certum est quod denunciant Prophetæ, mandandum executioni; ne metum abiiciant hi, quibus comminatio fit.

Rugiet leo.] Leo non rugit nisi pressus fame ad prædam inhiet; sic nec Deus minas interminatur per suos Prophetas, nisi iam iam puniturus. Quod si præda vix seruari potest à leone rugiente; quis euadet manum Dei irati? Sic communiter omnes intelligunt, nomine leonis Deum accipientes, *Præda* populum; *ru-*

Contra quos sit sermo.

Verus sensus.

2. Deus Israelis curator.

Deus curam egit populi.

3. Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

4. Sensus.

gitus minas Prophetarum, vastitatem Israelis per Sal-
 2. Sensus. manasarem comminantes. Montanus explicat popu-
 lum non posse eripere sese e manu, vel Sennacheribi,
 3. Sensus. aut Nabuchodonosoris; sicut neque præda effugere
 dentes leonis rugientis. Alij quod dissideant à Deo
 Israelitæ prædam futuros Deo rugienti. Cum autem
 soleat rugire leo ante raptam prædam, dum illam que-
 rit, vt Psalmo 103. 2. *Catuli leonum rugientes, vt ra-
 piam, & querant à Deo escam sibi.* Ecclesiastici 5. 1. 4.
*liberasti me à rugientibus preparatis ad escam, de manibus
 querentium animam meam.* & iam rapta præda, cum
 eam in manibus habet. Vt Psalmo 21. 14. *aperuerunt
 super me os suum, sicut leo rapiens, & rugiens.* & Isaie 31.
 4. *quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super prædam
 suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum
 non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit;* ab
 hac proprietate leonis ducta est similitudo, quam
 agnoscunt etiam profani scriptores rerum natura-
 lium. Nam Aristoteles lib. 8. de historia animalium
 cap. 5. & ex ipso Plinius lib. 8. cap. 16. & Solinus in
 Polyhisto. cap. 40. referunt, quod leo vescatur qui-
 dem carne ritu ceterorum Syluestrium ferratorum;
 sed cibo incontinenter admodum vtatur, multaque
 deuoret solida sine villo dissectione; mox nihil triduo, aut
 certè biduo edat: ferre enim in ediam posse, vt qui iam
 ad satietatem repletus sit. Quod ad rem nostram, ma-
 gis explicat Ælianus lib. 4. de historia animalium cap.
 33. *Leo, inquit, adeo auidè cibos belluatur, vt solida mem-
 bra rugiens exorbere feratur, expletus vel triduo nihil sa-
 pe edit.* Itaque leo adeo auidè prædam deuorat, & vn-
 guibus discerpit, ac dentibus, vt frustra integra deglu-
 tiat, interim rugiens instar canum carnes, ossaque de-
 uorantium, & obmurmantium, nequis audeat sibi
 eripere, vt rectè depinxit Isaïas. Sic enim Deus in-
 hiabat præda Israelis, vt nollet sibi eam eripi e ma-
 nibus.

Vnde sum-
 pta similitu-
 do.
 Leonis na-
 tura.
 Aristoteles.
 Plinius.
 Solinus.

Ælianus.
 Natura leo-
 nis.

Imminens
 supplicium
 denunciat
 Deus, vt cui-
 teretur.

6
 Testes adhi-
 bet gentes.

Verbum.] Hoc est, rem. Vt Isaïa 39. 2. *Non fuit
 verbum, quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua.
 quod statim versu 4. explicatur. Non fuit res, quam non
 ostenderim eis in thesauris meis.* & quia verbum accipi-
 tur pro re dicta verbo, mox ostendit, quæ sit res illa
 dicta, cum ait: *secretum suum;* quod Septuaginta dixe-
 runt, *eruditionem suam,* nempe correptionem, vt habet
 Hieronymus in Commentario; aut *consilium suum,* vt
 vertit Theodotio. quo nomine explicuit superius il-
 lud; *si erit malum in ciuitate:* nam supplicium infligen-
 dum detegit suis Prophetis, ad correptionem, & eru-
 ditionem populi admoniti, quo doceat se infligere
 supplicia, sed adeo intuitum, vt prius quasi in consi-
 lium aduocet Prophetas, vt eum ab infligendo con-
 tineant, & homines admoncant; quod ex magnitu-
 dine oritur misericordiæ, vt non inferat pœnas, nisi
 ante prædixerit, & quod semper futura prænunciet
 per suos Prophetas, qui nostra quoque, vt homines,
 curant, ne cogatur inferre supplicia, vt rectè Hierony-
 mus adnotauit. ita reuelauit Noë seruo suo quod esset
 inducturus diluuium, Genes. 6. reuelauit Abraham, &
 Loth seruis suis, quod adustus esset Sodomam, &
 Gomorram cum ceteris ciuitatibus, Gen. 18. reuela-
 uit Ioseph interpretationem somnij septem annorum
 famis in Ægypto, Genes. 41. & Ionæ subuersionem
 Niniue, Ionæ 3. vt qui audirent ventura supplicia,
 aut agerent pœnitentiam, & tormenta vitarent: aut
 contemnentes iustius punirentur. ita fecit Deus per
 Amos, vt decem tribus, dum audirent imminens sup-
 plicium, conuertantur.

Auditum facite.] *Promulgate, aut denunciate,* vt
 dicunt Septuaginta, *in palatiis Palæstinorum, & Ægy-
 pti;* vna ciuitate Palæstinorum *Axolo* nominata, per
 synecdochen; vniuersam regionem comprehendit, vt
 omnes intelligunt, Hieronym. Remigius, Albertus,

Rupertus, Hugo, Lyra, Isidorus, & Montanus. huma-
 num adhibet testimonium Palæstinorum, & Ægy-
 ptiorum, qui oculis conspiciant ex editis montibus in
 vna metropoli Samaria grauissima Israelitarum sce-
 lera; vt comprobata culpa, mox & pœnam compro-
 bent infligendam. Duas autem has gentes aduocat, &
 non alias, quod hæ fuerint oculati testes in malum
 suum, beneficiorum Israelitis collatorum: tum in exi-
 tu de Ægypto; tum in ingressu terræ promissæ; vt no-
 tat Montanus; & quod hæ gentes magis, quam aliæ
 de Israelitarum supplicio lætentur, & exilient: iuxta
 illud 2. Reg. 1. 20. *Dauidis, Ne annuncietis in Geth,
 neque annuncietis in compitis Ascalonis, ne forè lætentur
 filii Philistinorum, ne exulient filii incircumcisorum;* vt læ-
 tata sunt de vastatione Ierusalem, Threnorum 2. 17.
 B *Lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium* Monet vt
 tuorum. At quia omni ex parte procurat Deus ad se fugiant à fa-
 reducere populum suum, antequam extremo puniat cie arcus.
 supplicio; admonet per Prophetas, iustitiam suam
 in puniendo comprobat testimonio ipso gentium; in-
 famiam futuram proponit, quam sunt laturi, dum il-
 lius delicta propalam fiant, vt notant Theodoretus,
 & Vatablus.

Samariæ.] *Σαμαρια* Someron Hebraicè, Græcè Sa-
 maria, ciuitas fuit in cliuo ædificata ab Amri rege Is-
 rael, qui, vt habetur 3. Reg. 16. emit montem Sama-
 riæ à Somer duobus talentis argenti, & ædificauit
 eum, & vocauit nomen ciuitatis, quam extruxit no-
 mine Somer domini montis Samariæ: quam postea
 C Herodes vocauit *Sebasten*, vt hic ait Hieronymus, &
 Iosephus ante eum lib. 15. Antiquit. cap. 10. hoc est, Iosephus.
 augustam in honorem Augusti Cæsaris; & ex ea tota
 prouincia Samaria est denominata. Est autem illa si-
 ta in montosis, vt constare potest ex Iosephi descri-
 ptione lib. 3. de bello Iudaico cap. 2. hoc verò loco
 nomine *Samaria*, quamuis Hieronymus, Remigius,
 Rupertus, & alij intelligi posse putet vniuersam pro-
 uinciam; at certius videtur loqui Amos de vrbe Sama-
 riæ metropoli, in cuius medio, & in cuius penetralibus
 tot, ac tanta flagitia patrabantur.

Insanias.] *מְהוּמוֹת* mehumoth significat contritiones,
 & tumultus; *Conurbationes* ingentes vocat Chaldaus, 8
 & Hieronymus quidem tumultus explicat excitant- 1. Sensus.
 tium se, & insanorum more exagitantium ad vitulos Insanias quæ
 adorandos, & filios illis immolandos; & eum sequun- dicantur.
 tur Remigius, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & 2. Sensus.
 Dionysius. At Theodoretus indicat, & asserit Isido-
 rus, eo nomine significari seditiones, cades, oppres-
 siones, nam subdit, & *calumniam patientes.* Vt de
 Barabba dicit Marcus cap. 15. 7. *Qui cum seditiosis erat*
vinctus, qui in seditione fecerat homicidium. quos tumult-
 tus concitatos à seditiosis Vulgatus *insanias* vocauit,
 quia instar amentium insano furore grassabantur, &
 perturbabant omnia; quæ *mirabilia* transtulerunt Se-
 ptuaginta, vel per ironiam, vt ait Theodoretus; vel
 certè, quia talia erant, vt admirationi essent Ægyptiis,
 & Philistæis vocatis ad videndum populum à Deo
 electum, & institutum, tam insolita patrare facinora.
 E Non autem verum est quod Montanus interpretatur,
 vocari gentes ad intnendum exitum, tumultus videli-
 cet hostium ingredientium Samariam, & oppressio-
 nes, quibus & ipsi Israelitæ fugientes, se erant oppres-
 suri, & hostes Israelitas, nam de culpis inspicendis lo-
 quitur Amos ex communi sententia, non de pœna ab
 Assyriis infligenda.

Si eruat pastor.] Huius similitudinis rationem
 explicant in primis, vt diximus in Paraphrasi, Theo-
 doretus, Vatab. Isidorus, Robertus, & Montanus: nam
 significat, paucos eruendos ex vastitate Samariæ, eos-
 que debiles, & infirmos; qui tamquam inutiles despi-
 ciantur, & derelinquantur. Hieronymus tamen, Re-
 migius,

Ægyptiorū
 & Philistinū
 cur memi-
 nerit.

7
 Samariæ fi-
 tus, & nomē

8
 1. Sensus.

Insanias quæ
 dicantur.

2. Sensus.

Sensus refu-
 tatus.

9
 Sensus 1.
 verus.

Sensus 3.

De Dama-
sco vrb.

1. Sensus.

1. Sensus.

Damascus
appellatur.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Censura.

A mūdo re-
lictī Deo cu-
ræ sunt.

II
Sensus I.

Sensus 2.
verior.

12
Deliciae in
domibus.

AMOS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT IV.

Avdite sermonem hunc, quem habeo ad vos, opulenti Samariae; qui luxui tantum vacatis, uti¹ vacca, ² quæ in delictiosis pascuis Basan luxuriantur: vos inquam, qui iniquis iudiciis opprimitis egenos, & pauperes confringitis: qui dicitis vestris principibus, vos qui polletis potestate³ condemnate, & spoliare, ut inde vobiscum epulemur, & luxuriemur. Iuravit Dominus⁴ per sanctitatem suā: quod dies sit super vos adducturus, in quibus Assyrii de victoria gloriosi capita vestra leuabunt⁵ in hastis, & corpora vestra dilacerata, & in frustra concisa in feruentes ollas iniicient: & per murorum foramina ab hostibus facta, ⁶ quæ è regione prima sese vobis obtulerint, fugientes exhibitis, & recipietis vos⁷ in arcem, ut forte ibi seruemini; sed frustra, ait Dominus. ⁸ Ite ergo nunc ad vestrum Bethel, si placet, & ibi idola colite usque ad satietatem: ite etiam in Galgala, & augete vestra delicta, ut libuerit: & afferte mane victimas vestras¹⁰, & tribus illis anni diebus Azimorum, hebdomadarum, & Tabernaculorum oblationes vestras, & in gratiarum actionem¹¹ panem offerite fermentatum, ¹² & nuncupate spontanea vota, offerentes quæ libuerit, & annunciate omnibus, ut vestra deuotio palam fiat, quando sic vobis placet filij Israël: & ne queramini vestram salutem mihi cura non fuisse, siquidem quò vos ad me reducerem, tantam carniū penuriam immisi in omnes vrbes vestras, ¹³ ut detes vestros mundos à fibris seruaretis; & tantam panis caritatem in locis quibusque: & ne sic quidem reuersi estis ad me, dicit Dominus. Insuper, cum adhuc soli tres menses usque ad messem superessent, quando pluuia solet esse magis opportuna ad segetum maturitatem, ¹⁴ prohibui imbres, & ne putaretis id astrorum cursu accidisse, plui super vnā ciuitatem, & non super alteram illi vicinam, & in vna eiusdem parte plui, & in altera non plui, ut aresceret. Vnde tam grauis excitata est sitis, ut duæ, tresve ciuitates ad vnā illam, in qua plueram, confluerent, ut sitim extinguerent, & non poterant præ aqua penuria, & ne sic quidem ad me rediistis, dicit Dominus. Percussi deinde¹⁵ vredine, & erugine sata vestra, hortos vestros multiplices; vineas, oliueta, ac ficeta vestra comedit eruca; & nec hoc supplicio reuersi estis ad me, dicit Dominus. Præterea cum fugeretur ab Assyriis ad Ægyptum, in ipso itinere, ¹⁶ peste ex vobis nonnullos occidi, & vestros iuuenes hostium gladio; equis, in quibus fugietis, captis, & ex cadauerum putredine fetor exhalatus naves vestras offendebat, & nec hoc flagello ad me rediistis, dicit Dominus. ¹⁷ Subueriti vos tandem, ut olim Sodomam, & Gomorrhā, per Assyrios, & vos tantum ciues Samariæ remansistis, tamquam torris de incendio erutus, & ne sic demum ad me conuersi estis, dicit Dominus. ¹⁸ Quapropter, si quidem hac mala omnia o Israël, despectui habuisti, cōplebo

Avdite verbum hoc¹ vacca² pingues, quæ estis in monte Samariæ: quæ calumniam facitis egenis, & cōfringitis pauperes: quæ dicitis dominis vestris: ³ Afferte & bibemus. Iuravit Dominus Deus⁴ in Sancto suo: quia ecce dies venient super vos, & leuabunt vos⁵ in contis, & reliquias vestras in ollis feruentibus. Et per aperturas exhibitis, altera⁶ contra alteram, & proiciemini in⁷ Armon, dicit Dominus. ⁸ Venite ad Bethel, & impiè agite: ad Galgalam, & multiplicare præuaricationem: & afferte⁹ mane victimas vestras, ¹⁰ tribus diebus decimas vestras. Et sacrificate¹¹ de fermentato laudem: ¹² & vocate voluntarias oblationes, & annunciate: sic enim voluistis filij Israël, dicit Dominus Deus. Vnde & ego dedi vobis¹³ stuporem dentium in cunctis vrbibus vestris, & indigentiam panum in omnibus locis vestris: & non estis reuersi ad me, dicit Dominus. Ego quoque¹⁴ prohibui à vobis imbrem, cum adhuc tres menses superessent usque ad messem: & plui super vnā ciuitatem, & super alteram ciuitatem non plui: pars vna compluta est; & pars, super quam non plui, aruit. Et venerunt duæ, & tres ciuitates ad vnā ciuitatem, ut biberēt aquā, & non sunt satiatae: & non redistis ad me, dicit Dominus. Percussi vos¹⁵ in vento vrēte, & in aurugine, multitudinem hortorum vestrorum, & vinearum vestrarum: oliueta vestra, & ficeta vestra comedit eruca: & non redistis ad me, dicit Dominus. ¹⁶ Misi in vos mortem in viam Ægypti, percussi in gladio iuuenes vestros usque ad captiuitatem equorum vestrorum: & ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in naves vestras: & non redistis ad me, dicit Dominus. ¹⁷ Subueriti vos sicut subuertit Deus Sodomam, & Gomorrhā, & facti estis quasi torris raptus ab incendio: & non redistis ad me, dicit Dominus. ¹⁸ Quapropter hæc faciam tibi Israël: postquam autem hæc fecero tibi, ¹⁹ præparare in occursum Dei tui Israël. Quia ecce formans montes, & ²⁰ creans ventum, & ²¹ annuncians homini eloquium suum, faciens²² matutinam nebulam; & gradiens²³ super excelsa terræ: Dominus Deus exercituum nomen eius.

plebo in te quaecumque sum comminatus. Quando autem hac facere me videris,¹⁹ metire vires, copiasque expende, & vide an par mihi ad pugnam sustinendam esse possis. Quia ecce futura tibi res est cum eo, qui montes formavit, ne montes in quibus habitas, inexpugnabiles existimes: qui tanta virtutis est,²⁰ ut creet hominis spiritum virilem, ac fortem; tanta sapientia, ut antequam loquatur homo,²¹ indicet ei quid cogitauerit: qui lumen aurorae²² conuertit in tenebras; qui terrena conculcat, &²³ inaccessa sunt illi peruia, cui nomen est Dominus Deus exercituum.

ARGUMENTUM.

VRAT Dominus se ultimo supplicio puniturum Israel, siquidem omnem lapidem mouerit, omnéque remedium adhibuerit, tam beneficiis alliciendo, quam supplicii admonendo, ut ad se rediret, & noluit.

COMMENTARIUS.

Accæ.] *Vaccarum* nomine, Theodorus Lyra, Vatab. & Montanus vxores optimatum volunt intelligi, quod nihil aliud præ se ferentes quam luxum, & suis deliciis satisfacere, postulabant a vitis suis, ut ex spoliis pauperum, ad suam luxuriam prouiderent. Rupertus sacerdotes intelligit, qui subtrati vitulis, quos colebant, instar erant vaccarum, quique principibus dicebant: date nobis quæ comedamus, & bibamus, & vos vestraque delicta obtegemus, & iussa efficiemus coram populo. Verius Chaldaeus, & Hieronymus, quem sequuntur Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, Isidorus, & Robertus, opulentos, ac primates Samariæ accipiunt; qui non labori, sed vorationi, & lasciuia vacabant. Constat id in primis vsu Scripturæ quæ solet vaccæ, aut vitulae comparare viros, ut Hoseæ 10. 11. *Ephraim vitula docta diligere vitulam*; & Ieremias cap. 46. 20. *Aegyptum vocat vitulam elegantem, & formosam*. Deinde, quia mox quando poenam comminatur, & dicit, *Eccæ dies venient super vos, & leuabunt vos*, vititur Prophetæ pronomine *ū chem* masculini generis, referens viros, contra quos loquitur. Demum quia quaecumque enumerat in sequentibus inflicta supplicia, & cetera, quæ adiicit, in vniuersum contra omnes profert; omnium ergo opulentorum horum inum increpat flagitia, & non tantum delicias feminarum.

Pingues.] In Hebræo legimus: *Paroch Bassan: Vacca Bassan*: qua ratione reliquerunt interpretes tum veteres, Septuaginta, Aquila, & Theodotio; tum noui, Pagninus, Tigurina, Vatab. Robertus, & Montanus. At Vulgatus Symmachum securus ad significatum attendit, vertens, *vacca pingues*, sicut & Chaldaeus dixit: *diuites substantiarum*: & Symmachus, *saginata*: quia regio Bassan, quæ erat trans Iordanem, ut constat Iosue 17. 5. & 4. Reg. 10. 33. ob pastionum copiam, & vbertatem, armenta alebat pinguiissima: ideo Deuteronomio 32. 14. dicitur: *Butyrum de armento, & lac de ouibus, cum adipe agnorum, & arietum filiorum Bassan*; quam propterea sibi efflagitarunt Ruben, & Gad cum dimidia tribu Manasse, & à Mose concessa est, Iosue 13. 12. Opulentos ergo Samaritanos vocat per metaphoram vaccas Bassan, pingues, & saginatas; quia ut vaccæ Bassan ob pascuorum vbertatem pinguiissimæ erant, & herbis è terra refecatis saginata: ita diuites Samariæ, ex substantia pauperum, & egenorum per calumniam erepta ditabantur, & pinguescebant: ut aptiores pararentur occisioni, & suauiores essent deuoratoribus hostibus.

A Afferte.] Hieronymus, & qui eum sequuntur, Remigius, & reliqui, sic exponit. Regibus vestris dicitis, iubete tantum, & nos cuncta vastabimus, seu, uti ebrj absorbebimus. Chaldaeus autem ubi ait: *est potestas, ut diripiamus*, hoc est, committite nobis hoc officium magistratus, & deprædabimur populum. Aut certe, afferte nobis spolia, aut occasiones præbete, mittentes ad nos egenos, & pauperes impotentes, qui se tueri vel nesciunt, vel non possunt, ut eos suis pecuniis, vel per calumniam spoliemus, ut earum parte vobis, parte nobis arrepta; vtrique habeamus quibus inebriemur. quod facinus in magistratibus grauissimum est, & grauissima poena dignum.

B In sancto tuo.] Hebraice *שׁוּבָה בְּקִדְשׁוֹ* bekadsô in sanctitate sua: hoc est, per sanctitatem suam, ut vertunt Symmachus, Chaldaeus, Pagninus, Vatab. Montanus, & Robertus: nam præpositio, *in*, pro, per, capitur, ut Matth. 23. 16. *quicumque iurauerit in Domino, in altari, in domo, pro per Dominum, per altare, per donum, quod est super illud*. At per sanctitatem suam, Hieronymus, Remigius, & Vatab. volunt intelligi templum. Idem Hieronymus, Remigius, Rupertus intelligunt filium, qui est sanctus Dei. Tum etiam Hieronymus, Remigius, Hugo, & Dionysius volunt accipi quemlibet sanctum virum, aut Prophetam, qui est quoque

C sanctus Dei: nam LXX. vertunt. *Iurauit Dominus per sanctos suos*. Verius Hieronymus, Remigius, Albertus, Lyra, & Robertus intelligunt, per semetipsum, qui sanctitas ipsa est, ab omni contactu creaturarum rerum libera. Vnde Genes. 22. 16. *per memetipsum iurauit, dicit Dominus*. Abrahæ enim, uti explicuit ad Hebræos 6. 13. Paulus, promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem iuraret, maiorem, iurauit per semetipsum. Hoc autem idcirco Prophetæ addidit; ut certi fierent Samaritæ de subiuncto supplicio infligendo: & ne verba Prophetæ esse putarent aërem verberantis, & solum comminantis.

D In contis.] Hebræa sic habent: *& tollet vos in יְצִיחַ יְצִיחַ, & אַהֲרִיבְכֶם ahariubchen, in סִיחַ סִיחַ sioth sioth dugab*. Oportet autem primum verba hæc explicare, deinde sensus. Nomen primū plurale *isinoth*, cuius singulare est *isnah* à verbo deducitur, quod dicitur significare, *acuere*, seu *penetrare*, aut *perforare*, ei conueniens quod quacumque ratione purgat, ut hamus, pelta acuminata, frigus: hinc factum est, ut nomen *isinoth* variè vertant interpretes: nam Theodotio, Vulgatus, & Tigurina vertunt, *& tollet vos inimicus in contis*, hastis, aut lanceis. Septuaginta, & Symmachus, *in armis*. David Kimhi, & R. Abraham, Pagninus, Vatab. & Robertus, *in spinis*, hoc est, in hamis. Aquila, Chaldaeus, R. Salomon, & David Kimhi

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

4
Iurandi forma.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

4. Sensus
verior.

5
Ratio sermonis.

Vocabuli 1.
significata.

1
Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.
verus.

2
Bassan.

Metaphoræ
explicatio.

Kimhi, in clypeis, seu scutis: vulgò *adargas*, ut ait Dauid Kimhi, quòd sint acuminata: deniq; Mōtanus vertit, in frigoris: atque quod eorū ferè omnium significatum habemus exempla in Vulgato. Numer. 33. 56. & lancea in lateribus eius. Iosue 23. 13. & fudes in oculis vestris, hoc est, palos præacutos, seu stimulos. Prouerb. 22. 5. *Arma, & gladij in via superbi*. Psal. 5. 13. *Ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*. Prouerb. 25. 14. *Sicut frigus nimis in die messis, sic legatus fidelis mittentibus illum*. Secundum vocabulum אהריש *aharish*, quod Vulgatus vertit, reliquias; significat *postremum*, aut *nouissimum vestrum*, hoc est, posteritatem, ut Daniel. 11. 4. *Sed non in posteros eius*, aut partem reliquam vestri.

Vocabuli 2.
significata.

Vocabuli 3.
significata.

Tertium nomen est סרס *sirath*, quod in feminea terminatione *ollas* significat, cum in masculina, *spinas*; Zachar. 14. 20. *Et erunt lebetes, aut ollæ in domo Domini*. 2. Paralip. 35. 13. *Coxerunt in lebetibus*, seu *ollis*. pro *spinis* ponitur Psal. 58. 10. *Præquam intelligerent spina vestre rhamnium*: alij *ollæ vestre*; ita hoc loco vertunt LXX. Vulgatus, Tigurina, & Montanus, in *ollis*. R. Abraham, & Dauid Kimhi, & Robertus, in *spinis*; hoc est, in hamis, ut explicant Pagninus, & Vatab. Chaldaus, Dauid Kimhi, & Robertus vertunt in *scaphis*, aut *nauculis piscatoriis*, quæ sunt instar ollarum.

Vocabuli 4.
significata.

Quartum nomen est דגה *Dugah*, quod *piscem* significat, ut omnes interpretantur, nam Aquila dixit, in *lebetibus pisciculorum*: alij in *ollis piscium*. Iuxta alios, in *spinis*, seu *hamis piscatoriis*. Denique alij legunt, in *cymbis*, *scaphis*, vel *nauculis piscatoriis*, quas tamen Elias in Tisbite magnas vocat naues: nos Galeras vocamus. Hieronymus cum Vulgato dixit, in *ollis feruentibus*, instar pisciculorum, aut præ multitudine: nam stagnum, aut flumen feruere piscibus dicimus, cum hinc inde ebulliunt, ac discurrent per aquam. His circa significatum nominum præmissis, ad sensum explicandum accedamus.

Sensus 1.

Diuersi diuersos adhibent sensus prædictæ sententiæ iuxta diuersitatem versionum. Montanus in primis sic explicat. Assyrius efferet vos vaccas delicatissimas, & molles in regiones frigidissimas, quas ferre non poteritis, & pro delicatis cibis, olla piscis erit laborum vestrorum leuatio: qui cibus mancipijs olim parabatur. Numer. 11. 5. *recordamur piscium, quos comedebamus in Aegypto*: vulgò dici potest, *uestro paradero en ollas de pescado*. Secundo, Dauid Kimhi, Pagninus, Vatab. Isidorus, & Robertus sic exponunt: sicut piscator extrahit hamispiscatoriis pisces ex aqua: ita hostis Assyrius extrahet vos ex locis, in quibus nunc lasciuitis cum filiis vestris, ut in captiuitatem abducatur. Tertio, iuxta Chaldaum, & Dauidem Kimhi, eleuabunt vos in clypeis, aut scutis, & filias vestras in scaphis, aut nauculis piscatoriis: hoc est, mittent vos in nauigijs piscatorum quæ instar clypeorum sunt, per mare Mediterraneum in insulas longè distitas, & à vestra patria remotas. Quarto, Vulgatam editionem sic explicat Hieronymus, seruata metaphora vaccarum pinguium: carnes vestras o vaccae pingues, in contis, vel hastis portabunt Assyrij; & sicut in lebece feruentissimo minuti pisces pariter inuoluuntur: ita vos absque vllò ordine, captiuitatis miseris opprimimini. Remigius verò, Rupertus, & Hugo sic: ut solent coqui in contis, aut hastis portare carnes vaccarum, & reliquias minutiores in ollis: ita Assyrij iure victoriæ portabunt vos in captiuitatem catenis constrictos; & qui reliqui fuerint, confusè, absque vllò ordine, in ollam captiuitatis, ut ibi decoquantur. Aut ut exponunt Lyra, & Dionysius: portabunt vos Assyrij in captiuitatem, ut solent carnes portari in contis, & qui ex vobis effugerint, & in arces, domosque munitiores se receperint, quasi pisces in ollis feruentibus

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Sensus 5.

Sensus 6.

bus, in ipsis domibus, ut in ollis comburentur. Aut certe vos, qui pinguiore estis tollent in hastis: reliquos autem de populo quasi minutos pisciculos in ollis: nam solent piscatores maiores seligere pisces, reliquos autem minutiores in vas ad id paratum simul, & absque vllò ordine iniicere: qua ratione daemones iniicient quoslibet improbos in ollas succensas igni inextinguibili inferni.

Contra alteram.] Hebr. *vna qua contra se*, vel e regione sui. Hieronymus, quem videntur sequi Albertus, Hugo, Dionysius, & Isidorus, *mutuo*, aut *vicissim* explicat, vna post alteram exhibitis per irruptiones murorum; nam vos extrahent Assyrij, ita ut vos ipsas opprimatis exeundo. Hūc sensum videtur habere Chaldaus, cum dicit; & *confringent super vos muros*, & *educant vos quasi mulieres*, *singuli ante se*. Sensem alium afferunt Vatab. Isidorus, Robertus, & Montanus: exhibitis altera contra alteram, hoc est, singula exhibitis per singulas murorum aperturas, quæ e regione vestri vobis occurrerint, nam singulis sua foramina patebunt, quò ostendat vim hostium vrgentium ciues, ut exeant: sic enim Iosue 6. 5. dicitur de Iericho. *muri funditus corruent, ingredienturque singuli per locum contra quem steterint*. & videtur sensus accommodus.

Armon.] Hebraicè & *proicietis* אהרמון *aharmonah*. Veteres interpretes nomen Hebræum reliquerunt tamquam proprium: Symmachus & Chaldaus *Armeniam* sunt interpretati, quam intelligit Hieronymus, & cum secuti Remigius, Albertus, Rupertus, Hugo, Dionysius, & Isidorus nomine *Armon*. Atque ita ferè transtulere Aquila *montem Armona*, Theodotio *montem Mona*. LXX. *montem Remnan*, ut intelligunt Hieronymus, Complutensis, Regius, & Vaticanus Codex: quamvis apud Theodoretum sit *Armana*. quasi dicat; & *proicietis vos in montem Armenia*, ita dictum: vel fuga, vel Assyriorum vi ducti. nam ex ארם *aram*, filio Sem dicta est *Aramea*, vel *Armenia*; unde deductum est nomen, *harmonah*, אה, he posito pro א, aleph, ut notat Dauid Kimhi. Sed Dauid Kimhi, & R. Ioseph, Pagninus, Tigurina, Vatab. M. & Montanus *palatium* interpretantur, he accepto pro aleph, nam ארמון *armon domum altam*, aut *palatium* significat, ut supra cap. 1. 4. & *consumet ades*, seu *palatia Benadad*; & alias sæpe, ut olim, Quinta editio transtulit *excelsum montem*, ex radice ארם *rum*, eleuare, quod palatium sit eleuatum, & excelsum. Verum hi quoque diuerso modo transferunt; nam cum in Hebræo tantum sit, & *proicietis palatium*; Pagni. & M. vertunt, & *deicietis*, vel *proicere facietis palatium* hoc, ad exeundum. nempe palatium regis, quod est in muro, ut per illud vobis fuga consulatis, ut fecit Ezechias rex Iuda. Sed verius Tigur. Vatab. Montanus, & Rob. transferunt, & *conicietis vos in palatium*, hoc est, in arcem munitissimam fugietis. Ita ostendit variam belli fortunam; alij enim ducendi erant captiui, alij fuga se liberaturi, in arcem se recipientes, sed frustra. sensus ergo potest esse: *proiciemini in Armon*, hoc est, in excelsum, nempe in palatium excelsum, aut in excelsio constructum loco, in quod coget vos fugere hostis, ut ibi periculum euadatis.

Venite.] Per ironiam hæc dici Hieronymus, & omnes alij interpretes fatentur, ut in illo Ecclesiastes 11. 9. *Letare iuuenis in adolescentia tua*. committite, inquit, scelus ad satietatem; & in locis olim sacris, & celebribus, Bethel, & Galgalis, exhibete, ut libuerit, cultū; qui Deo exhiberi debetur Ierosolymis, exhibete idolis, ac vitulis. Soli Septuaginta, & Chaldaus nō quasi permissionē, sed quasi cōmissi sceleris increpationem transtulerunt. *Introistis in Bethel*, inquit, & *iniquè egistis*: in *Galgala*, multiplicastis impie agere. & Chaldaus, *venerunt ad Bethel*, & *preuaticati sunt*

6
1. Sensus.

2. Sensus.

7
Ratio sermonis.

Armenia.

Sensus 1.

Sensus 2.

8
Sensus 1.
ironia.

Sensus 2.

A Sunt tertio, qui existunt hic non esse sermonem ; Sensus.

de primitiis, aut decimis Deo debitis, vitulis offerendis: sed de his, quæ in templum afferebantur ter in anno, vt eas comederent coram Domino; de quibus legimus Deuteron. 14. 22. *Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis, qui nascuntur in terra per annos singulos, & comedes in conspectu Domini Dei tui, in loco, quem elegerit, & comedes coram Domino Deo tuo, & epulaberis tu, & domus tua, & Levites, qui intra portas tuas est.* Quas decimas, vt ait Hieron. in 53. Ezechielis, recondebant in horrea filij Israël, vt comederent eas cum irent in templum, in vestibulo templi, & sacerdotes, ac Levitas inuitarent ad conuiuia. ita ergo Israelitæ afferebant suas decimas, vt festa celebrarent coram vitulis.

B Verum cum non omnino constet an hoc semel in anno, vel ter esset faciendum: Amos autem tribus diebus dixit decimas afferendas: & quia de sacrificiis faciendis vitulis loquitur, & decimis offerendis vitulis, at decimæ illæ non offerebantur Deo, ideo hæc expositio non omnino satisfacit.

Quartò; Pagninus, Vatab. Montanus, & Robertus volunt verba hæc ita vertenda: *tertio dierum; vel ad tertium diem decimas vestras.* Vnde clariùs ipsi trāsferunt, *post tres annos decimas vestras, vel tertio anno decimas vestras.* nam hoc loco dies pro annis capiuntur, vt alias solet. vt Leuit. 25. 29. *Qui vendiderit domum intra orbis muros, habebit licentiam redimendi, donec unus impleatur annus.* Hebraicè dicitur; *dies erunt redemptionis eius.* Genes. 24. 1. *erat Abraham senex, dierumque multorum,* id est, *annorum.* Volunt ergo sermonem esse de decimis tertio quoque anno recondendis, & comportandis in templum ad sacrarum epularum vsum: quas fit mentio Deutero. 14. 28. cum dicitur. *Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus, que nascuntur tibi eo tempore, & repones intra ianuas tuas. Venietque Leuites, qui aliam non habet partem, nec possessionem terram, & peregrinus, ac pupillus, & vidua, qui intra portas tuas sunt; & comedent, & saturabuntur, &c.* & cap. 16. 12. *Quando compleueris decimam cunctarum frugum tuarum, anno decimarum tertio dabis Leuitæ, & aduenæ, & pupillo, & viduæ, vt comedant intra portas tuas, & saturentur.* Atque hoc præceptum implere solitum Tobiam, in eius libro refertur cap. 1. 7. *ita vt in tertio anno proselytis & aduenis ministraret omnem decimationem.* Hæc tamen intelligentia non videtur cōuenire verbis Prophetæ, dicentis; *afferte tribus diebus decimas vestras,* nempe in Bethel, & Galgala, quas afferre solebatis in Ierusalem; at prædictæ tertio anno congregatæ non afferebantur in templum, sed domi distribuebantur epulantibus, hoc est, *intra portas tuas.*

Cum ergo verum comprobetur ter in anno afferri solitas decimas cum aliis oblationibus, in templum, in tribus festiuitatibus, vt diximus ex Ruperto, & Lyra; de his veriùs hic locus intelligitur: iubet enim Israelitis, vt ipsi quoque, ad æmulationem fidelium Iudæorum, deferant vitulis suas decimas, vt alia quæque sacrificia. Atque de his verum est quod

De fermento.] Hebr. & *adoleire de fermento confessionem*. nouam ironiam agnoscit hic Hieronymus, quem sequuntur Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Isidorus, quod iubeat offerre sacrificium laudis, & confessionis cum fermento, contra legem iubentem, sine fermento offerri Deo, Leuit. 2. 11. *omnis oblatio, quae offertur Domino, absque fermento fiet, nec quicquam fermenti, ac mellis adolebitur in sacrificio Domini.* & cap. 7. 12. *si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento conpersos oleo.* Ait ergo; offerite panem fermentatum in gratiarum actionem, seu in Eucharistiam, vt vertit Aquila; panem nempe pollutum, vitulis vestris. At Vatab. Montanus,

Sensus 2.

& Robertus putant itoniam esse in offerendo sacrificium verum Dei veri, idolis: nam hostia laudis seu confessionis cum pane fermentato offerebatur Deo, quod Leuit. 7. 13. dicitur, panes quoque fermentatos cum hostia gratiarum, quæ immolatur pro pacificis: ex quibus unus pro primitiis offeretur Domino; & erit sacerdotis, qui fundet hostie sanguinem. ita cum hostia pacificorum aut laudis, seu confessionis, sicut & cum aliis, simila, aut panis offerebatur, nam dicitur Numer. 29. 39. *Hæc offeretis Domino in solennitatibus vestris, præter vota, & oblationes spontaneas, in holocausto, in sacrificio, in libamine, & in hostiis pacificis.* Vnde, *adolete de fermento confessionem*, idem est ac *adolete cum panibus fermentatis sacrificium confessionis*, aut gratiarum actionis, vitulis vestris: ut gratias illis agatis pro vestrorum remissione peccatorum, panibus fermentatis significatorum. Chaldaeus per fermentum vitium intelligit, ut Paulus vocatit fermentum malitie, ait enim; & colligunt ex rapina sacrificium laudis. Nam ut ait Gregor. Homil. 22. in Evangelia, *de fermento laudem immolat, qui Deo de rapina sacrificium parat.* & Deo quidē nihil adoleri poterat fermentatum, sed purum ac mundum; at quod cedebat sacerdoti, non mirū si fuisset fermentatū. quia Deus intuetur cor, homines autem quæ parent.

Sensus 3.

Gregor.

Et vocatē.] Secundum Hieronymum, Remig. Albertum, Rupertum, Hugonem, & Dionysium, quod dicit, hoc est; Præfatas oblationes si obtuleritis, vocate eas oblationes voluntarias, seu spontaneas; & ita omnibus gloriosi palam facite; cum nihil minus habeant de spontaneis legis oblationibus. non enim est mihi voluntas in vobis, Malachia 1. & munus non suscipiam de manu vestra. Ex Hebræo recentiores interpretes alium sensum exhibent; & vocatē, voluntaria proclamate, seu annunciate. Vatablus sic explicat, *Indicite voluntaria sacrificia, & promulgate*; ut etiam Robertus. At Pagninus sic. & vocatē ad solennitatem, voluntaria congregare facite. Montanus dixit: *vota nuncupate, & pronunciate ore, ut strictiori religione teneamini.* Ego existimo his verbis significari illas voluntarias oblationes, quæ à sacerdote summo indici solebant omni populo, ad opus aliquod publicum, vel festum celebrandum, cuiusmodi indicte sunt Exodi 25. 1. cum locutus est Dominus ad Moysen dicens: *loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias ab omni homine, qui offert vitroneus, aurum, argentum, & es, hyacinthum, &c.* & cap. 35. 5. *Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius, & prono animo offerat eas Domino.* sic Numer. 7. 2. *Obtulerunt principes Israel, & capita familiarum, qui erant per singulas tribus, præfectique eorum, qui numerati fuerant, munera coram Domino, in dedicatione altaris, in die, qua consecratum est.* Ita Israelitis iubet Propheta, per captam itoniam, ut indicat voluntaria munera, & ea per præconem promulgent ad diem dedicationis idoli: vel quodvis aliud celebrandum. ut Aaron Exod. 32. 2. postulantes Deos, qui præcederent, indixit, ut tollerent in aures aureas de vxorum, filiorum, & filiarum auribus, & afferrent ad se; fecitque populus quod iusserat. Ait ergo, ne quid desit cultui idolorum vestrorum ex veri Dei cultu desumptum, hoc adiicite præfatis oblationibus, vocatē ceterum ad festa, velepulas sacras, quibus colatis vitulos vestros, & promulgate omnibus, ut voluntaria munera offerant, ac contribuant, ad hilariū ea celebranda; & obsequia idolis præstanda. Magis spontaneè, & maiori voluntate ex suis bonis offerebāt ad idolis seruiendū, quā Deo: ita enim fit, ut difficilius nostra donemus Deo, eiusque tēplo; & pauperibus, quā vitulis voluptatis, & honoris, in quorum cultum nihil est, quod animo volenti, nō expēdamus.

2. Sensus verus,

73

Stuporem.] Nomen Hebræum נִיקֵיִן nīkeion propriè significat puritatem, seu munditiem dentium, ut veteres, Aquila, Symmachus, Theodotio, Hierony. &

A Theodoretus in Commentario interpretati sunt. Dapid Kimhi, Pagni. Vatab. Montanus, & Robertus, ut Psalmo 25. 6. *Lauabo in munditiis, seu in innocentia manus meas.* & Prou. 14. 4. *Vbi non sunt boues, præsepe mundum est*, hoc est, vacuum. Et quidem omnes intelligunt hac circumlocutione significari famem; nam mox re-
Famis circumlocutio.
petit, & penuriam panis, in vniuersum. Est autem ratio huius locutionis; quia cibo dentes replentur; & deficiente cibo dentes mundi sunt; sed quia nullæ aliæ escæ præter carnes, dentibus magis inhærere solent, fibris, & tenuibus filis dentium cavitatem subeuntibus, iuxta illud Numer. 11. 33. *adhuc carnes erant in dentibus eorum*, ideo Vatab. & Montanus de penuria carniū, quam vocat munditiem dentium, interpretantur hunc locum, ut prius famem carniū, deinde ceterorum ciborum, præferat. Septuaginta tamen, Chaldaeus, & Vulgatus *stuporem dentium*, hoc est, hebetationem, seu obtusionem dentium explicuerunt, similem illi, ait Theodor. qui ex labruscis, aut acerbiori cibo prouenit, qui cibos conficere non sinit. Estque dolor obtusus in dentibus ex fame ortus cum quadam indignatione. de quo dicitur Ecclesiastici 30. 10. *in nouissimo obstupescunt dentes eorum.* & Ierem. 31. 29. & Ezechiel 18. 2. *Patres comederunt vnam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt.* Est autem eiusdem famis circumlocutio, *dedi vobis stuporem dentium*, hoc est, feci ut sicut stupidi dentibus non valent cibum conficere, propter illum obtusum dolorem, quem sentiunt; ita vos non comedatis, propter stuporem ex cibis copiosis & deliciis prius captis, in vobis relictum.

C Dubium tamen est vtrum his verbis contineatur comminatio famis futura, an præterita relatio. Nam Vatab. & Isidorus ab hac periodo omnia explicant de futuro; quasi comminatio sit futurorum flagellorum, licet per præteritum ob certitudinem. Verum Chaldaeus, Hierony. Theodoretus, & omnes alij, tamquam rem factam exponunt, cum verbis præteritis in Hebræo efferantur. Contigit autem fames non semel, sub Achab, & Elia, 3. Reg. 17. & 18. & sub Ioram rege Israel, 4. Reg. 6. 25. prophetante Eliseo. Montanus putat contigisse hostilibus excursionibus, quibus hostes vicinarum regionum agros populabantur, & armenta abigebant, iuxta illud Isaia 9. 12. *Aram ab Oriente, & Palastini à tergo; & comederunt Israel in toto ore.* & in omnibus his non est conuersus ad percutientem se. Verum cum Isaia loquatur de Rasin rege Syriæ, qui expugnauit Achaz, & Propheta præterita narret, non futura prænunciet, verius est prius.

Prohibui.] De illa aqua penuria loqui omnes affirmant, quæ accidit sub Achab, & Elia, 3. Reg. 17. Verum hæc tribus annis, & sex mensibus durauit: at ea, de qua loquitur Amos, tribus mensibus ante messem; & non omnino prohibita est pluuia. Quare sunt qui putent sermonem esse de pluiæ defectu sub Eliseo, & Ioram Rege Israel, 4. Reg. 6. 25. Sed & illa magna fuit fames, & longa. Ego existimo nobis non constare de hac sterilitate, quam hic describit Propheta, quod occupauerit terrā per tres menses ante messem; & quod cōpluerit in vna ciuitate, & non in alia, & intra eiusdē territorium in fundo vno, & non in alio. quæ omnia supra naturę cursū diuinitus accidisse satis ostēdūt, & propterea magis coarguūt peccatores. Quod in pluuia verbi Dei iacienda haud dubiè quoque seruatur, ut ostēdit Greg. Homil. 10. super Ezechielē. Cum enim, inquit, sancta exhortationis verba alia mens suscipit, alia suscipere recusat, super vnā ciuitatē Dominus pluit, & super alterā non pluit: cū verò & ipse, qui proximos audit, ab aliis se vitis corrigit, atq; ab aliis emendare contēni, vna eademque ciuitas, & ex parte cōpluitur, & ex parte arida remanet, in qua à se predicationis pluiā repellit. Sunt etenim quidā, qui exhortationis verba omnino nō audiūt; hi penitus susci-

Dubitatio.

Historia refertur.

14

Sterilitas ignota.

Gregor. Pluuia verbi Dei.

Verbi Dei sterilitas.

suscipere pluuiam nolunt. Et sunt quidam, qui audiunt, & tamen hanc medullitus non sequuntur, quia alia in se vitia reserant, sed in aliis grauius perdurant. Sape enim quosdam videmus, quia per predicationis verbum à semetipsis auaritia astum repellunt: & non solum iam aliena non rapiunt, sed & propria indigentibus largiuntur: nec tamen ira stimulos edomant: nec patientia moderamina per mentis tranquillitatem seruant, & saepe alij exhortationis verbo in semetipsis tanto, carnis immunditiam vincunt, corpus in castitate custodiunt: nec tamen animum, sicut debent, proximis inclinant: sed per rigorem superbia in cogitatione se eleuant: in istis pars una compluta est, quia fructum fecit, & pars, quae compluta non est, aruit: quia exhortationis verbum non plene suscipiens, à bono opere sterilis remansit. hucusque Gregorius.

15 In vento vrente.] Alio flagello punitum Israhel in segetibus, quo ad se, & ad Deum rediret, ostendit. nam tribus speciebus vitiorum, quibus lædi segetes solent, percussit eos Deus. Eruca, de qua dictum est super 1. caput Ioëlis, numer. 3. Vento vrente, & aurugine, de quibus modo dicendum. *סֶדָּאֵפֹּן* *sedaphon* vitium est segetum, quo spicæ intumescunt vento Orientali calidissimo flante aduruntur, & arescunt; omnique succo priuantur, folliculis vacuis remanentibus. LXX. vocant ardorem seu combustionem; vt *Vulgatus*, *vredinem*, seu *ventum vrentem* hic, & Genes. 41. 6. 2. 3. & 27. & Haggæi 2. Aquila, Symmachus, & Theodotio *corruptionem*, seu *aërem corruptum*. itemque *Vulgatus* 3. Reg. 8. 37. & Deuter. 28. 21. qui tamen 2. Paral. 6. 28. vertit *eruginem*. Pagninus, & Vatab. *ariditatem*: Montanus verò *vredinem*, vulgo dictam, *quemazon*. quamuis Plinius lib. 18. cap. 28. frigore tantum fieri dicat; contingitque tam in vitibus, & dicitur *carbunculus*, quàm in segetibus, & vocatur *rubigo*, vulgo *el añublo del pan*, quod rubescant spicæ: per metaphoram dicitur *erugo*, vt dixit de segetibus Theophrastus lib. 4. de causis plantarum. nam propriè *erugo* de ære, aut argento dicitur, quando virefcit, vulgo vocatur *moho*. Alterum nomen est, *יֵרָקוֹן* *ierakon*, vitium segetum, quod culmis frumentorum innascitur ex nimio humore, & reddit spicas marcidas, & pallidas; contrarium *vredini*. LXX. *auruginem*, vertunt, vt *Vulgatus* hic, & Haggæi 2. qui *rubiginem* vertit, in Deuteronomio, *eruginem*, 3. Reg. 8. *pallorem* vocauit Theodotio; à Pagnino vocatur *rubigo*, à Montano *aurugo*, quod tales reddat spicas, qualis est facies hominis subito metu correpti: iuxta id Ierem. 30. ver. 6. *conuersæ sunt vniuersæ facies in auruginem*. Fortasse autem hæc sterilitas accidit sub Elia, tamquam initium longissimæ famis trium annorum, & sex mensium, de qua 3. Reg. 17. & 18.

16 Misi in vos.] Aliud flagellum inutile ad memoriam reuocat Israeli, vt pudore affectus resipiscat. Sed quando ita sint castigati Israelitæ dubitatur? Nam Isidorus hoc putat accidisse in deserto, cum exierunt ex Ægypto, vbi multi interfecti: At hic cum Israele solo percusso, non cum omni populo sermo fit: nec lego cum equis eos ascendite, qui capi possent. Quare Vatab. Quinquarboreus, Montanus, & Robertus putant aliquando ob summam inopiam missos nuncios ab Israelitis iuuenes cum cohorte, vt frumenta coëmpta portarent; qui partim peste, partim excursionibus latronum interfecti sunt: atque aded ob longam moram missos fuisse alios, qui occisorum cadauera insepulta videntes, foetore sunt grauius offensi. Atque hi quidem nomen *דֵּבֶר* *deber*, quod mortem transtulit *Vulgatus* cum LXX. transferunt *pestem*; & nomen *מַחֲנֵה* *mahanah* castrum vel castra pro turmis accipiunt, vt Gen. 32. 8. Si venerit Esau ad vnā turmam, & percusserit eam, alia turma saluabitur: ne verearis concedere turmarum proficiscentium in Ægyptum. Castro in Proph. minores.

ptum ad triticum exportandum cadauera putruisse, & foetorem in nates sequentium ascendisse. prohibebat enim Deus ne sibi prouiderent ex Ægypto, vt hac ratione punirentur. & quidem ad rem videtur confectio, si aliqua ratione, aut vera historia niteretur.

Sunt tertio qui putent hic fieri mentionem de clade Ioachaz facta à rege Syriæ, 4. Reg. 13. 7. ex qua non sunt derelicti Ioachaz de populo nisi quinquaginta equites, & decem currus, & decem millia peditum: interfecerat enim eos rex Syriæ, & redegerat quasi puluerem in tritura aræ. Verum etsi fortè posset hæc strages conuenire illis verbis, *percussi iuuenes vestros usque ad captiuitatem equorum*, &c. ac prioribus, *misi in vos pestem in via Ægypti*, nequaquam, quia illa clades accidit in Samaria, non in via Ægypti. Sed nec illis verbis conueniunt: quia quemadmodum sub aliis membris singula flagella inflicta refert, ita & hoc loco, sub vno supplicio vno tempore inflicto, enumerat, in iuuenes euntes in Ægyptum missam pestem, & gladium, & foetorem effusum: vnde concludit, & nec hoc flagello redistis ad me. & omnes interpretes tamquam idem flagellum accipiunt.

Quarto, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius intelligunt de Israelitis euntibus in Ægyptum ad implorandum auxiliū contra Assyrios; qui eis obuiam prodibant, & percutiebant, Deo quoque ipso pestem immittente. At quæ sunt illa castra percussorum, quæ ille turmæ, tam ingentes, missæ ad regem Ægypti, opem imploraturæ? Numquid ad hoc munus obeundū exercitus mittuntur? nonne consueuere mitti duo, aut tres legati: nisi singas magnū, splendidūque comitatum illis adherentem. Nec flagellum hoc inflicto est, quod spem sitam haberent in baculo arundineo Ægypti; de quo modo nullum verbum; sed etiam si licite irent, præclusa est illis via, vt peccata initio huius capitis enumerata, expiarent.

Quinta explicatio non videtur aliena ab vsu Scripturæ, quam tradit Chaldaeus: *Misi in vos pestilentiam sicut in via Ægypti*, &c. Solet enim non infrequenter suppleri nota similitudinis, vt in Psalmo 10. *transmigras in montem passer*, addita est, nota, *sicut passer*. ita hoc loco adici debet ea nota, vt quemadmodum in via Ægypti, quando veniebat populus per solitudinem, peste, & gladio percussus est; ita Samaritæ percussi sunt in illo bello regis Syriæ, 4. Reg. 13. de quo supra: & probatur, quia horum suppliciorum narratio ostendit in ipsa terra Israel inflicta flagella: & illa verba; *ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nates vestras*: cum ipsis Israelitis, qui erant in Samaria, fiunt; quorum nates foetor ex præsentibus cadaueribus exhalatus inficiebat; non ex his, quæ longè aberant, in via Ægypti. & nec hoc flagello redierunt ad Dominum; vnde & ad excisionem faciendam merito prouocatur.

Subueriti vos.] Hoc flagellum per futurum explicant Albertus, & Rupertus; nam subuerso regno Israelis, Israelitæ qui remanserunt, Iudæis adiecti sunt, quasi torris erutus de incendio: imo Rupertus de vastitate Ierusalem hæc accipit, siue per Chaldaeos, siue per Romanos. cum certè ad Samaritas loquatur Deus; & de flagello iam inflicto, vt alij omnes intelligunt: nam vult Deus ostendere enumeratione suppliciorum præteritorum, quam digni sint Israelitæ extremo exitio, siquidem præteritis flagellis admoniti, noluerunt conuerti. Montanus existimat hanc subuersionem factam per Assyrios, nam tempore Phacee Teglatphalasar, vt refertur 4. Reg. 15. 29. cepit Aion, & Abel domum Maacha, & Ianoe, & Cedec, & Asor, & Galaad, & Galilæam,

& vniuersam terram Nephthali, & transfudit eos in Assyrios. deinde Salmanasar peruagatus omnem terram, obsedit Samariam, 4. Reg. 17. 5. nam destructis aliis Israelitarum ciuitatibus, sola Samaria reliqua fuit ex subuersione; tamquam torris erutus de incendio. & propterea dixit Propheta, *subuerſi in vobis*, vt notarunt Iſidorus, & Robertus; quod aliquæ vrbes subuerſæ dicantur, vt concedunt etiam Remigius, Hugo, & Dionysius. Verùm cùm sermonem esse dixerimus de præterito flagello, non de futuro; & subuerſio facta per Teglatphalasar contigerit post tempora nostri Prophetæ, de alia subuerſione loqui est intelligendus. Alij intelligunt hunc locum de subuerſione Ioachaz à rege Syriæ facta, 4. Reg. 13. 7. Verùm quia hanc cladem præcedenti flagello accommodauimus; extremum hoc intelligamus de strage extrema Israelitarum, quam prædixit Ionas 4. Reg. 14. 25. instaurandam per Ieroboam. nam dicitur: *Vidit Dominus afflictionem Israel amaram nimis, & quod consumpti essent vsque ad clauſos carcere, & extremos, & non eſſet, qui auxiliaretur Israeli. Nec locutus eſt Dominus vt deleret nomen Israel de sub cœlo, sed ſaluauit eos in manu Ieroboam filij Ioas; qui reſtituit terminos Israel ab introitu Emath vsque ad mare ſolitudinis.* & hoc modo subuerſis aliis ciuitatibus pauci sunt eruti, tamquam torris ex incendio, & nec hoc flagello correpti ad Deū redierunt.

Quapropter.] Rupertus, & quidam alij existimant flagella supradicta sub comminatione præ-nunciata, infligenda in futurum. & quia eis Prophetarum comminationibus non redierunt Israelitæ ad Deum, ideo nunc ultimam profert sententiam de omnium illorum executione; & ideo concludit; Quapropter quia nolulistis hactenus resipiscere, hæc flagella faciam tibi infligi Israel; ne dubites. Sed Hieronymus, Albertus, Remigius, Hugo, Lyra, Dionys. & Isidorus supplicia prædicta, iam in superiori tempore inflicta docet. & ex illis concludi à Deo: siquidem his flagellis hactenus vobis inflictis non estis conuersi, sed ea contemnitis, addam multo grauiora, nempe extremæ captiuitatis, hæc, inquit, faciam tibi Israel, quæ mente mea statui facere: sed taceo, vt incertus grauiora suspiceris, & vel metu ipso conuertaris: quod si nolis, comminationes meas complebo in te. Hoc est, quod in Hebræo dicitur: quapropter *וְכֵן* coh, sic faciam tibi Israel, nempe vt cogitavi, & prædixi initio capitis: cum iurauit Dominus; quia *ecce dies venient super vos, & leuabunt vos in cõis, & reliquias vestras in ollis fermentibus, & per aperturas exhibitis, & proiciemini in Armon; dicit Dominus.* Nam relatis omnibus inflictis flagellis, quibus volebat Deus inducere populum ad repiscentiã, vt auerteret excidium vltimum; quia nolulistis, inquit, faciam quod minatus sum, destruam regnũ Israel, & Samariam euertam.

Præparare.] Hebraicè. *Pro eo quod hoc faciam tibi, prepara te ipsum in occursum Dei tui Israel.* Ac si dicat, Quandoquidem sic ut dixi, te sum in extremum exitum proieciturus, medio exercitu Assyriorum; præpara te, si placet, ad pugnandum, nam cum illo tibi res habenda est, qui est omnipotens, *formans montes, & creans ventum*, &c. Dominus quasi vir pugnator tibi sese opponet. Hunc sensum afferunt Albertus, & Montanus: & fauet illi Aquilæ, & Symmachi translatio: & cum hæc fecero, præparare, ut aduerseris Deo tuo. Sed ceteri ferè tamquam consolatoria verba hæc explicant. LXX. quidem, dum vertunt. *Verumtamen quia sic faciam, præparare, ut inuoces Deum tuum Israel;* ostendunt, exhortari Deum Israelem, ne penitus desperet, & pereat flagellis, & captiuitate, sed conuertat se ad Dominum Deum suum inuocandum, & per preces, & lacrymas ad ipsum redeat, qui nihil non potest.

ita Hieronymus, Remigius, Hugo, Dionys. & Vatab.
videntur explicare de Israel iam captiuo, & Theodo-
retus asserit, inuitari, vt imploret opem, vt liberet per
Cyrum è captiuitate; cui adèd facile est liberare, vt
create montes, &c. Verùm cum filij Israel captiui,
numquam fuerint è captiuitate liberi, de spiritali li-
bertate, cum conuertentur in fine mundi, exponit Ly-
ra. Chaldæus verò de conuersione ad legis obseruan-
tiam, nam inquit, *adorna te vt suscipias doctrinam legis
Dei tui Israel.* Vel, *preparare in occursum Dei tui Israel*
uentis in assumpta humanitate, vt eum tota auiditate
suscipias. Sic quoque exponunt Hieronym. Remigius,
Albertus, Rupertus, Hugo, & Dionysius: & ne venien-
tem humilem despiciat, eius describit omnipotentia.

Inter hos sensus primus, rei, qua de agitur, magis videtur accommodus. nam in toto hoc capite. conatus est ostendere Deus ingratum Israelis animum, & iustitiam Dei ultionem; & per omnia (quæ est eius summa clementia) inducere populum ad meliorem frugem. Vnde quinque flagella retulit tamquam quinque summa beneficia illis collata: quibus nihilominus non mutati sunt. Tandem comminatus est extremam captiuitatem, ut his minis, vel resipiscerent. Sed nec sic aliquid effecit: quid facit? infert metum, ostendens secum rem agi, qui sciat, possitque, sicut omnia facere, & destruere. Confirmat hunc sensum particula *הַכֶּבֶד* *hekeb chi*, quam Aquila interpretatus est, *postea*. Theodotio nouissime. LXX. Verumtamen, proprie autem est, *merces*, finis laboris, fructus, seu compensatio. ut Psal. 118. 12. *in custodiendis illis הַכֶּבֶד hekeb retributio*, aut *merces multa*. & Psalmo 118. 112. *inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum hekeb mercede*, vel *propter mercedem*, aut *retributionem*. Prouerb. 22. 4. *Hekeb merces humilitatis timor Domini, diuitia, & gloria, & vita*; quod alij dicunt, *propter humilitatem*, vel *in mercedem*, aut *pro compensatione humilitatis*. Ita hoc loco, *Merces quod hoc faciam tibi, præparare in occursum Dei tui*; quasi dicat, pro fructu, aut pro mercede, aut recompensatione, quod hoc sum tibi factururus, nihil amplius requiritur, quàm ut tu mihi te opponas, & aduerseris. Et hoc est quod alij dicunt; propterea quod hoc faciam, præparare, si lubet, ut mihi occurras. Quamuis, & aliis sensibus consonet; ut pro mercede, aut compensatione perlati laboris in Israele castigando, hoc vnum Deus postulet, ut præparet se in occursum Dei sui.

Sensus 2.
YCTUS.

Aduersus
præteritis
nō correctos
extremā pro-
fert senten-
tiam.

19
Sensus 1.
communa-
torius.

Sensus 2.
consolatio-
nius.

Sensus 3.

Sensus 4.

Sensus
verus.

20

Ventū pro-
priè accipit.

Dydimus.
Ambrosius.

Dominus

Dominus spiritum Medorum in Chaldaeos. Commodius videtur, ut siue *ventus* transferatur, siue *spiritus*, de vento accipiat, ut Ezech. 37. 9. *a quatuor ventis veni spiritus, & insuffla super interfectos istos, & reviviscant;* & Gen. 1. 2. *spiritus Domini ferebatur super aquas:* quia ex rebus oculis obiectis, & sensibus, & admirabilibus vult ostendere Dei conditoris potentiam: ut accepit Tertullianus lib. aduersus Hermogenem cap. 32.

Annuncians.] Ex Hebræo sic transfertur; *an-nuncians*, seu, *indicans homini* *מה שבו* *mah secho*, quæ meditatio eius, aut cogitatio, occupatio seu negocium, aut opus eius, ut cum Chaldaeo, & Dauide Kimhi transferunt omnes recentiores; Veteres, Aquila, Symmachus, Theodotio, Quinta editio & Vulgatus vertunt; *eloquium eius*; nam verbum, unde deducitur, significat, versari in re ampla mente, aut sermone secum, aut cum altero, ita de Isaac dictum est Gen. 24. 63. *egressus est Isaac מה שבו* *le suach*, ad meditandum, aut orandum, aut deambulandum in agro inter arbuta. Iob. 10. 1. *dimittam aduersum me eloquium meum*, vel *querelam*. Psalmo 101. 1. *cum in conspectu Domini effuderis precem suam*, vel *eloquium suum*. & 141. 3. *effundo in conspectu eius orationem meam*. Septuaginta decepti

Hebræo nomine, ut notat Hieronymus, nam pro *מה שבו* *mah Sicho*, quod *eloquium eius*; legerunt: *מה שבו* *mesibo*, & *messiam* eius, transtulerunt; & *annuncians in homines Christum suum*; quem Cyrum intellexit Theodororus, qui alliciturus erat Iudeos in libertatē. Christum verò Iesum omnes antiqui Patres. Tertul. lib. aduersus Hermogenem cap. 32. & lib. 3. in Marcio. cap. 6. & in Praxeam cap. 28. Euseb. Demonstrat. Euang. lib. 4. c. 22. Athanas. lib. de fide unit. & Trinit. & lib. contra dicentes Spiritum sanctum creaturam. Dydimus lib. 11. de Spiritu sancto Basil. lib. 4. contra Eunom. Ambros. lib. 2. de Spiritu sancto cap. 7. Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 2. & Conc. Sardicēse, ut refert Socrates lib. 2. historiarum cap. 20. Sed redeamus ad veram lectionem ex Hebræo ductam. Ex qua duo sensus indicantur ex diuersitate pronominis

ego, quod significat *eius*, aut *suum*; si legamus *eius*, sensus est Hieronymi, & Montani; qui annunciat homini eloquium eius; qui cogitationum secreta cognoscit; & quid latens animus tacito sermone tractet, intelligit, qui nihil ab homine præcogitari potest, aut moliri, quod non multo ante præuenerit, atque ipsi meditati indicauerit. aut Variabli, M. Roberti. Vos putatis

me latere quæ facitis, cum tamen ego per meos Prophetas vobis annunciem omnia opera, etiam quæ in penetralibus facitis, & quæ in cordibus vestris iniquè cogitatis. Si verò pronomen legamus, *suum*, ut referat Deum, sensus est eiusdem Hieronymi, Remigij, Alberti, Ruperti, Hugonis, Lyrae, & Dionysij; qui annunciat homini secreta sua: iuxta illud Amos 3. 9. *Non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum seruis suis Prophetis*. iis enim detegit sua consilia, & quid sit in terris facturus. Vel certè qui non dedignatur homini loqui, & docere eum salutaria. Ut Psalmo 14. 7. *qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias, & iudicia sua Israel*: tam quid mente debeat meditari; quàm ore loqui, quàm opere exequi: nam id omne Hebræum nomen significat, ut diximus: quod præ omnibus fecit Christus, qui quæ essent in sinu patris nobis enarrauit.

Matutinam.] Hebraicè, *faciens auroram caliginem*. Hoc est, qui potens est lucem auroræ tenebris obtegere, & lumen conuertit in tenebras, sic Remigius, & Robertus, & alij. At Septuaginta, & Pagninus, cum legunt, *faciens mane, & tenebras*, aut *qui facit auroram, & tenebras*, intelligunt Deo inesse potentiam in noctem, & diem, in prospera, & in aduersa. Isidorus non ineptè; *qui facit auroram caliginem*, interpretatur, *qui facit ex caligine auroram*, hoc est, facit, ut tenebris succedat lux auroræ, nec mirum, cum ipse sit qui mortificat, & viuificat; pauperem facit, & ditat. Chaldaus ita exposuit: *qui præparat lumen iustis, quasi lumen matutinum; qui incedit, & præparat tenebras impiis*.

Super excelsa.] Hebr. *qui iter facit super celsitudines terræ*, hoc est, conculcans terrena omnia quantumuis inaccessa; ea enim illi peruia sunt, quæ hominibus videntur inaccessa, ut montes editissimi. huc respexit Dauid Psalmo 103. 3. cum dixit; *qui ambulat super pennas ventorum*. Chaldaus, Albertus, Hugo, & Isidorus, impios exponunt, & superbos, quibus Deus resistit, etiam si ab humilibus inaccessi videantur. idèò habet nomen *Dei exercituum*; quia tamquam fortissimus dux, & strenuissimus imperator omnipotenti manu sua armat omnem creaturam aduersus impios insensatos; montes obicit, ventos concitat, hominibus militibus suis indicat quid sint facturi; parat sibi diem ad pugnam, & tenebras, si vult, offundit; denique tanquam nihil intrepidus omnia conculcat, & sibi parere facit.

Sensus ve-

Tertul.

21

Ratio ver-

sionis.

Lectio LXX.

de Christo.

Tertul.

Euseb.

Athanas.

Dydimus.

Basil.

Ambros.

August.

Sensus 1.

Sensus 2.

Secreta ho-
mini detegit
Deus.

22
Potentia
Dei in auro-
re creatione

23
Deus excel-
sos subiicit.

AMOS PROPHETÆ

CAPVT V.

Vidite verbum istud, quod ego leuo super vos planctum: Domus Israel cecidit, & non adiiciet ut resurgat. Virgo Israel proiecta est in terram suam, non est qui suscitaret eam. Quia hæc dicit Dominus Deus: vrbis, de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum: & de qua egrediebantur centum, relinquentur in ea decem in domo Israel. Quia hæc dicit Dominus domui Israel: Quærite me, & viuetis. Et nolite querere Bethel, & in Galgalam nolite intrare, & in Bersabee non transibitis: quia Galgala captiua ducetur, & Bethel erit

PARAPHRASIS.

Vdi Israel quibus verbis casum, ac sortem vestram deplorem. Cadet, cadet Israelitica respublica, quæ instar virginis sub nullius gentis iugum venerat hucusque: & ita cadet, ut numquam amplius in pristinam suam dignitatem sit restituenda; humi prostratus iacebit Israel in terra à Deo derelictus, ut nemo sit, qui suam opem ferat, ut è terra in pristinum eum erigat statum: adeo enim pauci ex longa Assyriorum obsidione remanebunt Israelitæ, ut in vrbe, ex qua prius prodibant mille ad bellam, non relinquantur nisi centum; & ex qua egrediebantur centum, non remaneant nisi decem. Quod si quæ vestri miseratio vos tenet, ait Domi-

nus, ut tot, ac tanta mala euadatis, redite, & qua-
 rite, ut possitis viuere, & nolite querere vitulum,
 qui est in Bethel: & ne ingrediamini in Galgala:
 nec transeat in⁶ Bersabee. Nam⁷ Galgala mi-
 grabit in captiuitatem, ut nomine praefert suo; &
 Bethel ciuibus exhausta redigetur in nihilū. Qua-
 rite, inquam Dominum, ut uiuatis; alioquin ut
 ignis disrumpit lapides, hostis disrumpet totum
⁸ Israel: & deuorabit urbē Bethel: & nemo erit,
 qui succensum ignem possit extinguere. Vos scili-
 cet, qui iudicium, quo debetis ius suum unicuique
 reddere, conuertitis⁹ in amaritudinem, dum oppri-
 mitis innocentem, & iustitiam in terra pessundatis,
 quarite Dominum ad benefaciendū, puniendū ue
 omnipotentē,¹⁰ qui facit¹¹ Arcturum & Orionē ad
 temporum varietatem, & noctis densissimas tene-
 bras in lucem conuertit matutinam; & diem ipsum
 in noctem: qui extrahit ē mari vapores, & conuer-
 sos in imbrem refundit super faciem terrae; cui sub-
 sunt uti Domino omnia. Qui solet, quasi per¹² ri-
 sum, extimulare debilem quemque in robustissi-
 mum, ut eum deuastet; & praedatores in arces po-
 tentes, & munitissimas immittit. & cum propterea
 Deum ipsum timere deberetis; & grati esse Prophe-
 tis, qui vos ad bonam frugem reducere curabant,
 hoc tamen ceteris addebatis flagitium, ut odio eos
 prosequeremini, qui vos¹³ in frequenti iudicii loco
 palam corripiebant; & eum, qui sincere, ac utiliter
 vobis loqueretur, abominaremini, cum multa val-
 de, ac satis nota essent vestra delicta.¹⁴ Opprime-
 batis enim pauperem, & preciosum munus extor-
 quebatis ab eo, & ex vi, aut dolo raptis aedes pul-
 cherrimas quadro ex lapide edificastis; & vineas
 ad delicias plantastis. Verū ob celerem captiuita-
 tis diei accessum, nec domos constructas poteritis
 habitare; nec vinum bibere vinearum. Siquidem
 non adeo occultē peccastis, ut lateant Deum multa
 scelera vestra, magnaque, quae in proximos vi, &
 iniuria commissistis; cum hostes illius extiteritis, pro
 munere accepto, qui iustam in iudicio causam tue-
 batur, & miserorum pauperum peruerteritis iudi-
 cium in publico urbium foro. Idcirco¹⁵ prudentes,
 ac cordati viri, cum viderint in tempore captiuita-
 tis calamitoso, meritam pœnam infligi, digito labia
 compescent, nec contra Deum tam iuste flagellan-
 tem audebunt musitare. Quae si vos quoquo modo
 permouent, quarite bonum, & fugite malum, ut
 uiuatis; & sic Dominus Deus exercituum perma-
 nebit vobiscum in terra vestra, iuxta desiderium
 vestrum,¹⁶ quod saepe expressistis. Odio, inquam,
 habete malum, & diligite bonum, & iustum in
 porta exercete iudicium: forte Dominus Deus exer-
 cituum parcendum ducet reliquiis Israelitarum,
 qui in sola Samaria cum vicis suis, ex tanta clade
 remanent. Quod si neglexeritis, haud dubie punie-
 mini: nam in omnibus plateis vestris communis
 planctus resonabit; &¹⁷ in cunctis vicis vae vae.
 Sed & agricola ad commune lamentum vocabun-
 tur, propter segetum vastationem; & ad planctum
 hi, qui eo munere fungi norunt; quin & in ipsis vi-
 neis plangent vinitores; quia Dominus pertransiturus est per terram uniuersam, deuastans eam. Sed multi

inutilis. || Quarite Dominum, & uiuite: ne
 forte comburatur ut ignis⁸ domus Ioseph,
 & deuorabit, & non erit qui extinguat
 Bethel. ||⁹ Qui conuertitis in absynthium
 iudicium, & iustitiam in terra relinquitis.
 ||¹⁰ Facientem¹¹ Arcturum, & Orionem, &
 conuertentem in mane tenebras, & diem in
 noctem mutantem; qui vocat aquas maris,
 & effundit eas super faciem terrae: Dominus
 nomen est eius. || Qui¹² subridet vastita-
 tem super robustum, & depopulationem su-
 per potentem affert. || Odio habuerunt cor-
 ripientem¹³ in porta: & loquentem perfectē
 abominati sunt. || Idcirco, pro eo quod¹⁴ di-
 ripiebatis pauperem, & praedam electam tol-
 lebatis ab eo: domos quadro lapide aedifica-
 bitis, & non habitabitis in eis: vineas plan-
 tabitis amantissimas, & non bibetis vinum
 earum. || Quia cognoui multa scelera vestra,
 & fortia peccata vestra: hostes iusti accipie-
 res munus, & pauperes deprimentes in por-
 ta: || Ideo¹⁵ prudens in tempore illo tacebit,
 quia tempus malum est. || Quarite bo-
 num, & non malum, ut uiuatis: & erit
 Dominus Deus exercituum vobiscum,¹⁶
 sicut dixistis. || Odite malum, & diligite bo-
 num, & constituite in porta iudicium: si for-
 tē misereatur Dominus Deus exercituum
 reliquiis Ioseph. || Propterea hæc dicit Do-
 minus Deus exercituum dominator: in om-
 nibus plateis planctus: & in cunctis,¹⁷ quæ
 foris sunt, dicetur vae vae: & vocabunt agri-
 colam ad luctum, & ad planctum eos, qui
 sciunt plangere. || Et in omnibus vineis erit
 planctus: quia pertransibo in medio tui, di-
 cit Dominus. ||¹⁸ Vae desiderantibus diem
 Domini: ad quid eam vobis? Dies Domini
 ista tenebræ, & non lux. || Quomodo si fu-
 giat vir à facie Leonis, & occurrat ei vrsus,
 & ingrediatur domum, & innitatur manu
 sua super parietem, & mordeat eum colu-
 ber. || Numquid non tenebræ dies Domini,
 & non lux: & caligo, & non splendor in ea?
 || Odi, & proieci festiuitates vestras: & non
 capiam odorem cætuum vestrorum. || Quod
 si obtuleritis mihi holocaustomata, & mune-
 ra vestra, non suscipiam: & vota pinguium
 vestrorum non respiciam. || Aufer à me tu-
 multrum carminum tuorum: cantica lyræ
 tuæ non audiam. ||¹⁹ Et reuelabitur quasi
 aqua iudicium, & iustitia quasi torrens for-
 tis. || Numquid hostias, & sacrificium obtu-
 listis mihi in deserto²⁰ quadraginta annis;
 domus Israel? || Et portastis²¹ tabernaculum
 Moloch vestro, &²² imaginem idolorum
 vestrorum, sydus Dei vestri, quæ fecistis vo-
 bis. || Et migrare vos faciam²³ trans Dama-
 scum: dicit Dominus, Deus exercituum no-
 men eius.

Sed multi
 etc

ex vobis, minis Prophetarum despectis, videmini¹⁸ diem illum desiderare, dum dicitis, veniat iam dies iste Domini. Quorsum autem hunc diem desideratis, qui sane futurus est vobis tenebrosus, ob grauissima, que imminent mala, luce consolationis penitus repulsa. Continget enim vobis, quod euenire solet homini, qui dum fugit leonem, incidit in visum: & ut caueat utrumque, ingreditur domum aliquam; & innitens manu super parietem, ascendit ut liberetur, & a colubro ex foramine exennte mordetur. Sic vos uno periculo liberati in aliud incideris. Annon vobis persuadetis quod dixi, diem illum futurum miserrimum absque ulla consolatione? Quod si spem collocatis in vestris sacrificiis, frustra id quidem facitis. Nam abominor ego vestras solennitates, & nolo victimas acceptare, quas in catibus vestris offeritis, imo si holocausta cum muneribus aliis mihi obtuleritis, non suscipiam, & pacifica vestra quantumuis pingua, grata non habeo. Remouete longius turbam illam tumultuose canentium varia genera carminum; cantica etiam ad lyras sonantia, que impietate plena sunt. Idcirco constitutum in vos iudicium,¹⁹ aqua instar, obruet vos: & iuste supplicia definita, instar violentissimi torrentis, vos inuoluent. Annon²⁰ totos 40. annos ab exitu de Aegypto, prauum vestrum animum in cultum idolorum propensum ostendistis, dum me despecto, illis sacrificabatis? Portabitis igitur²¹ onus tabernaculi Moloch Dei vestri, quem colitis, in Assyriam; & apparatus²² imaginum idolorum vestrorum, que veneramini, stellam videlicet Saturni, que fecistis vobis, ad vestram ignominiam. Nam migrare vos faciam per hostes Assyrios in terras remotissimas²³ trans Damascum, imo trans Babylonem in Medos, & Persas.

A R G V M E N T V M.

DE FLET vates prauisum a se excidium Samariae, & ut peccata relinquunt cohortatur, ne in tam graua incidant mala; alioquin nullis tunc hostiis Deum placandum, declarat.

C O M M E N T A R I V S.

QUOD. Verba Hebraea, [Audite verbum hoc, quod ego leuo, vel assumo aduersus vos, lamentum domus Israel] ita possunt contexti. Audite verbum hoc, quod, vel quoniam leuo super vos lamentum. Vel quod leuo, aut sumo de vobis; lugubre scilicet carmen, ut Tigurina, & Vatablus; Vel quod ego leuo super vos in planctum, aut in lamentum: Vel quo ego leuo super vos lamentum, hoc est; Audite quo verbo, aut quibus ego verbis casum, ac sortem vestram deplem; vel audi quo planctu, quo luctu tuam illam prosequar miseriam, o domus Israel. Quamuis autem possit intelligi a Propheta carmen hoc compositum eorum nomine, qui conspecturi sunt miserum, ac dolendum casum regni Israel, & perpetuam captiuitatem; at verius ab ipso Propheta certissime illum prauidente praesumptum, & praecantatum, quasi de se facta, quod moneret ipsos Israelitas ad sui commiserationem, & ut acta poenitentia lamentabilem ruinam auerterent. Haec est summa Dei in homines charitas, ut in bonum illorum ipse, & Prophetae ipsius assumant personam captiuorum suam sortem, suaeque patriae casum lamentantium.

Domus.] De punctuatione, distinctioneque verborum praemonendus lector, ex Hebraeo ita distingui. Audite verbum istud, quod ego leuo super vos planctum domus Israel: Cecidit, & non adiciet ut resurgat virgo Israel, proiecta est in terram suam. Nam *נִיב* beth domus, cum sit masculini generis, non potest esse suppositum verborum sequentium *נִפִל* naphlah, cecidit, & reliquorum, quae sunt feminea, nisi nomen femineum *נִינָה* hebulah virgo; qua ratione legit Chaldaeus, & recentiores omnes interpretes, Albertus quoque, & Rupertus. At Septuaginta secundum omnem editionem, & apud Hieronymum, & Theodoretum; & Vulgatus in commentario Hieronymi, Remigii, Haymo-

Anis, Alberti, & Lyra, legunt, domus Israel cecidit, &c. Verum nihil refert cum de sensu constet; ita certo casum regnum decem tribuum; ut ulterius non sit in pristinum statum reducendum: nempe ad eandem sub peculiari rege reipublicae formam. & hoc voluit Hoseas cap. i. vers. 6. cum verbis Domini dixit. Non addam ultra misereri domus Israel, sed obliuione obliuiscar eorum; & Theodoretus; Quamuis autem Hieronymus, & cum eo Haymo, Remigius, Dionysius, Montanus, & Robertus affirmant significari decem tribus non redituras in patriam, sed permansuras in captiuitate; at cap. 50. Ieremiae num. 4. ostendimus, qua ratione hoc sit accipiendum. idcirco ab hac longiori quaestione hic supersedemus.

Virgo Israel.] De huius nuncupationis ratione diuersa est auctorum sententia. Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Hugo, & Dionysius, idcirco Israellem vocatum Virginem existimant, non quia in virginitatis permanserit puritate; sed propter praeteritam pietatem, quod instar Virginis sit Domino copulatus, eique seruiert in Patriarchis, & Prophetis. Verum cum decem tribus ab initio, quo sese abstraxerunt a duabus per Ieroboam, impietatem, & idolorum cultum secutae sint, non est tempus, quo maiores earum pietatem sint amplexi, nisi de communibus parentibus duodecim tribuum velint intelligere. Verior ergo ratio est Ruffini, Vatabli, Montani, Isidori, & aliorum, ex Virgine metaphoram ductam; quatenus domi conclusa manet, suis ornamentis, ac deliciis perfruita, nondum viro coniugata, & domo exclusa; dum enim domi manet virgo, propter aetatem speciosior est, & amabilior, ob curam parentum ornatior, & magis sollicitè seruata: ita ergo dum plebs Israelitica, etsi aliquoties sit impugnata, nunquam tamen e terra sua penitus proiecta in captiuitatem, sed adhuc manet speciosa, & ornata, ac diues, suam conseruans formam Reipublicae, Virgo vocatur a suis regibus seruata; at per captiuitatem transit sub iugum

Sensus verus.

Israel cur Virgo dicta.

Ratio vera.

Ratio sermonis.

Dei summa charitas.

Ratio lectionis.

alterius Domini; & tyranni dominio subiecta amittit suam puritatem. Hac ratione vocatur Virgo tribus Iuda, Ierem. 18. 13. *Quis audiuit talia horribilia, quæ fecit nimis Virgo Israel, & Babylon? Isa. 47. 1. Descende, sede in pulvere Virgo filia Babylon. & Egyptus, Ierem. 46. 11. Ascende in Galaad, & tolle resinam Virgo filia Egypti. & Sidon, Isa. 23. 12. Non adicies ultra ut glorieris, calumniam, seu oppressionem sustinens Virgo filia Sidonis.* Quia igitur domus Israel hucusque integra permansit in suo regno, & Republica; nec umquam omnino abducta erat sub hostis iugum, & dominium captiua, idcirco Virgo nominatur, quali Virginis, & nomine, & dignitate meretur insigniri anima, quæ sub Dei patris cura, & custodia intacta perseverat, nec umquam per culpam mortalem sub iugum devenit diaboli, eiusque dominio subiecta est.

Virginis nomine qui dignus.

4
Lapsus miser.

In terram suam.] Prostrata iacebit humi, derelicta sub terra sua à Deo irato, qui eam subleuare deberet, ut pater virginem; quam hostis ex statu suo in terram, pulvere, sordibus, luctuque obvolutam, deturbarit; quæ cum sese ob suam imbecillitatem non possit erigere; nec ullus hominum, aux rex Egypti opem ferat, ut ait Theodoretus; prostrata semper iaceat, repetet illam sententiam, *decidit, non adiciet ut resurgat.*

5
Vrbs.] Hebraicè, *Vrbs, quæ egredi faciebat mille, reliquos habebit centum*, &c. reddit rationem eius, quod dixerat, domum Israel ita casuram, ut nemo reliquus sit, qui possit eam erigere: quia, ut ait Remigius, Hugo, & Dionysius, ita sunt extenuati Israelitæ frequentibus Assyriorum captiuitatibus, & longa trium annorum obsidione Samaria, ut pater 4. Reg. 18. 10. ut contra hostes non valerent consistere, præ paucitate militum propugnantium. Montanus ad diminutionem fame, & peste factam refert, quia ita diminuti sunt Israelitæ, ut belli impetum non valerent sustinere; fames enim præterquam quod ipsa vires aufert ad expugnandum hostem; pestem inducit, quæ certam mortem infert. Ita fit ut cum mens fame verbi Dei laboret; quibuslibet vescatur cibus, & inficiatur, ac peste intereat.

Israelitarum diminutionis causa.

6
Bersabee descriptio.

In Bersabee.] Diximus de Bethel Hoseæ 4. numero 24. & de Galgala numer. 23. nunc de Bersabee loquendum. Bersabee ciuitas vltima Iudææ, & totius Palæstine versus Austrum, unde incipiebant termini Iudææ vsque Dan, quæ est Cæsarea Philippi versus Septentrionem, per spacium longitudinis 300. fere miliarium; hinc proloquium, à Dan vsque Bersabee, 1. Reg. 3. 2. Reg. 3. 13. 24. 3. Reg. 4. 1. Paral. 21. & 27. Dicta est Bersabee ab initio ibi fadere cum iuramento inter Abraham, & Abimelech, Gen. 21. 3. 1. quod nomen vrbi imposuit Isaac, Gen. 26. 36. Erat autem in sorte tribus Iudæ, Iosue 15. 28. & 2. Reg. 24. 8. *Venerunt ad Meridiem Iuda in Bersabee.* & 3. Reg. 19. 3. *Venerunt Elias in Bersabee Iuda;* & quia hereditas filiorum Simeon fuit in medio filiorum Iuda, ut dicitur Iosue 19. 1. & notauit Hieronymus de locis Hebraicis: & hæc vrbs obligit tribui Simeonis, idcirco aliquando ad tribum Iuda, aliquando ad tribum Simeonis dicitur pertinere. distat à Gaza octo millibus, ab Hebron autem itinere vnius diei: dicitur modo Gublin. His positis, Montanus ita hunc locum explicat: *nolite querere Bethel, & ne intretis in Galgala ad idola adoranda, & Bersabee non transibitis*, hoc est, & terminos terræ vestræ non transibitis in captiuitatem, & in alienas abducti regiones. probat primum, quia non dicitur, *nolite querere Bersabee*, aut *ne intretis in Bersabee*, sed, & Bersabee non transibitis, ut est in Hebræo. Deinde, quia vtrique loco Bethel, & Galgala instantem stragem comminatur: de Bersabee autem nihil adiecit. Demum, quia non est unde colligatur in Bersabee fuisse fa-

7
Iosue loci
adib. og. IV

Expositio prior.

num idololatriæ. Stat nihilominus intelligentia communis Hieronymi, Theodoreti, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionysij, & Ilidori, assensum, admoneri Israelitas ne transirent terminos regni sui, ut abirent in regionem Iuda ad adorandum idola in Bersabee: in tantum enim simulacrorum cultu furebat Israel, ut nequaquam contentus idolis suis, ad aliena transiret: & constat hic sensus, quia Hebræa habent, & in Bersabee ne transeat, nempe ex vestra regione, quæ Chaldaus exposuit, & in Bersabee ne ingredimini. Tum etiam quia si id, quod Montanus putat, volebat Propheta, verius dixisset, & Dan non transibitis: quia per Bersabee non transierunt captiui, neque ultra Bersabee versus Meridiem in Egyptum, sed in Assyriam versus Septentrionem, & Orientem. Obiectis respondetur. Ad primum dicimus: præcedentem præpositionem prægi quoque nomini Bersabee, ut faciunt Chaldaus, & alij interpretes: & transitus qui prohibetur non est ultra Bersabee, sed ultra terminos Israel. Ad alterum respondetur, Bethel, & Galgala comminatum excidium, quia erant in finibus Israelitarum, & cum decem tribubus simul vastata sunt: at Bersabee, quia longè aberat, in finibus Iuda versus Austrum, non attigit illa strages; sed ea quæ Iudæis postea accidit. Ad tertium; Constare in Bersabee culta idola, ex 4. Reg. 23. 8. Vbi de Iosia dicitur; *contaminauit excelsa, ubi sacrificabant sacerdotes, de Gabaa vsque Bersabee.* quæ videtur esse illa via Bersabee, de qua 8. cap. v. 14. *viuit via Bersabee.* nam à Gabaa Benjamin, quæ erat quinque ferè miliaribus ab Ierusalem versus Septentrionem, excurrerant omnia fana idolorum vsque ad Bersabee extremam vibem versus Austrum. de hac ergo idololatria loquitur hoc loco Amos, quam in ea vrbe exercebant Iudæi, quod eum locum olim Abraham sacrum habuisset: nam Gen. 21. 33. *plantauit nemus in Bersabee, & innouauit nomen Domini Dei eterni.* & quem pater Deo vero consecrauerit, filij idolis dicauerunt, merito damnandi, quod cum se filios Abraham iactaret, nihil minus faciebant quam opera Abraham.

Expositio posterior vera.

Obiecta soluantur.

In Bersabee culta idola.

Bersabee locus, Deo sac. cet.

7
Paronomasia elegans.

D
Galgala.] Iocunda est in his verbis paranomasia, Galgal galo igale, volubilitas voluendo voluerit; aut rota migrando migrabit. Et Bethel erit in Auen; domus fortis in nihilum, in inutile. nam omnes, qui illuc confluebant, erant in captiuitatem migraturi; nec ulli tunc esset futura vtilitati domus Dei, aut fortis: cum sicut sibi opem ferre; sic nec posset aliis: imò grauissimum onus secum portarunt Israelitæ; dum à Deo derelicti suorum vitulorum pœnas luebant. Sic enim accidit, ut quæ in vita diliguntur, & coluntur contra Deum, in morte non iuuent, imò grauiter crucient.

Communitio misera.

E
Domus Ioseph.] Totam Israellem, qui decem tribubus continetur, intelligit, secundum omnes; quod regia tribus Ephraim, ex qua fuit Ieroboam, qui separauit regnum Israel à regno Iuda, fuit ducta ab Ephraim filio Ioseph minori, qui maiori prælatus est. Atque adeo nomine Ioseph, sicut nomine Ephraim, totus Israel intelligitur, ut Isaia 7. 8. *caput Ephraim Samaria;* & *Ephraim desinet esse populus;* & Apocal. 7. 8. cum dimidia tribus Manasse seorsim nominetur: at sub tribu Ioseph accipitur Ephraim. ratio autem cur nomine Ephraim intelligatur Israel, ea assignatur ab Hieronymo, Remigio, Alberto, Hugone, Dionysio, & aliis, quod Ieroboam fuerit ex illa tribu, qui initium dedit regno Israelitico. de qua re latius egimus super 7. Ieremiæ, numero 10. Quod si ex insigni sacrore, ex diuisione scilicet facta inter fratres, tam honorificum nomen adepta est tribus Ephraim, & Ioseph: cur non insignius, & honorificentius nomen esset illi tribuendum, qui fecerit habitare fratres in vna; & omnino ablegauerit diuisionem.

8
Ioseph significat decem tribus.

Ieroboam Ephraita.

Qui

Ratio verborum.

Iudicium quod accipiendum. Intelligentia 1.

Intelligentia 2.

Intelligentia 3.

Abfynthium quid.

Connexio verborum.

Intelligentia 4.

Qui conuertitis.] Hebraice, qui conuertunt in abfynthium iudicium, & iustitiam in terram proiciunt. Relatium, qui, refert vel domum Ioseph, & Israel, qui conuertunt, hoc est, ne puniantur Israelitę propter hanc culpam, qua conuertunt iudicium in amaritudinem. Aut, vobis dico Israelitę, querite Dominum, & viuite, vos, qui conuertitis iudicium in abfynthium, vt conuenit Rupertus. Nomine iudicij potest accipi actus ipse iudicandi causas populi, quia frequenter reprehenduntur hic iudices, qui non iuste ius dicunt in portis. & ita accipiunt Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Eritque sensus; conuertitis iudicium, quo vnicuique suum ius est seruandum, absoluendo innocentem, & condemnando nocentem, in amaritudinem; adeo vt non minus amarescat litigantibus vestra sententia, dum opprimitis innocentem, & causam tribuitis nocenti, quam amarescere solet abfynthium. Vel iudicium iustum conuertebant in iniustum quod vocat amarum, quia iustis, & probis viris amarissimum erat, instar abfynthij. & iuxta hunc sensum, iustitiam proiciebant in terram, quia eam pessundabant, non reddentes vnicuique ius suum.

Potest deinde accipi pro eo quod est, ex officio, aut secundum ius, & legem Dei operari, vt accipiunt Hieronymus, & Remigius. Sic accipitur Psalmo 36. 30. cum dicitur, & lingua eius loquetur iudicium; hoc est, docebit quid quisque facere debeat ex lege Dei. Isa. 57. expectaui, vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiam, & ecce clamor. ita conuertebant iudicium, hoc est, rectam viuendi rationem, quam secundum legem seruare tenebantur, in amaritudinem; dum Deo amara, & insuauis erat nimis vita eorum; quę si recte duceretur, grata fuisset, & suauis, iuxta illud Hoseę 14. 1. Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum; nam quasi quis abfynthio potest alium, ita Deo abfynthij potum ex peccatis confectum propinant, aut certe probam vitam commutant pro improba, & peccatis contaminata, quę amaritudines solent appellari. vt Hoseę 12. 14. ad iracundum me pronocauit Ephraim in amaritudinibus suis, hoc est in suis peccatis.

Tertio, Montanus accipit iudicium pro lege, seu pręcepto Dei, vt Psalmo 118. 112. a iudiciis tuis non declinaui; quia tu legem posuisti mihi. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo! illi ergo Dei legem, & pręcepta per se quidem suauia, ac dulcia super mel, & fauim, propter suam pessimam naturam, & inueteratam peccandi consuetudinem, insuauia, & amara instar abfynthij; existimabant, ac vt talia abhorrebant, & ceteros ad eandem mentem adducebant. Similiter iustitiam, æquitatem, & virtutem despiciebant, & in terra quasi lutum pessundabant, & iacere, vt stercus, relinquebant. Est autem abfynthium herba amarissima, satis nota, quam pro quocumque tristi effectu solet Scriptura vsurpare. Eius naturam explicant Dioscorides lib. 3. cap. 24. & Plinius lib. 27. cap. 7.

Facientem.] Hieron. Remigius, & Lyra coordinant huc accusatiuum cum, iustitiam, quo nomine voluit intelligi Deum, qui natura sua iustus, ipsa iustitia est. Vt sit sensus; & Deum, qui vera iustitia est, in terram pro idolis proicitis; Deum nempe adeo potentem, qui facit Arcturum, &c. Remigius, & Albertus volunt hunc accusatiuum regi a verbo, relinquitis, & in terra iustitiam relinquitis; relinquitis quoque Deum facientem Arcturum. Chaldaus indicat hinc inchoari sententiam, cui aliquid supplendum sit, nam ait, Deserunt timere a facie Domini, qui facit Arcturum, & Orionem. Existimo veriorē esse connexionem Vatabli, & Montani, vt hæc sententia sequatur illam. Querite Dominum, & viuite, qui facit Arcturum, & Orionem; &c.

A teris parenthesi interclusis: nam ita quoque Septuaginta videntur connexuisse, cum vertunt. Querite Dominum, & viuite, &c. Qui facit in excelso iudicium, & iustitiam in terra posuit: qui facit omnia & transformat. Vnde secundum Hieronymum, Remigium, Albertum, Lyram, & Vatablum, idcirco adiecta sunt hæc Dei opera, vt ostendat eum Deum esse querendum Iudæis, qui horum omnium creator est: non idola, quę nihil facere possunt. Theodoretus vult his verbis ingenerari populo confidentiam ex Dei omnipotentia, vt eum querant, ad vitam, cui facile est facere quod velit, & pericula in animi tranquillitatem, ac securitatem transferre, & omnia transformare. Placet his significari Dei omnipotentiam tum ad benefaciendum his, qui illum quæsierint; tum ad ultionem de illis capiendum, qui ab ipso desciuerint ad idola, vt alluciat spe veniæ Israelitas, & timore concutiat renuentes. Probat hanc intelligentiam, quod illis verbis. Querite Dominum, ad hæc facienda omnipotentem, duo subiiciantur, & viuetis, nam potens est ad vos liberandum a captiuitate, alioqui disperderetur domus Israel, quasi igni succensa, quia Dominus potens quoque est, vt sese vlciscatur cum fecerit Arcturum, & Orionem.

Arcturum.] Nomen Hebræum *כימא* chimah asserunt Hebræi esse coniunctionem stellarum, quę dicitur Arcturus, atque ita hoc loco transferunt Pagninus, Tigurina, Vatabl. & Montanus. & Septuaginta, Iob. 9. 9. Veteres Hebræi existimant eo nomine significari septem stellas in fine signi Arietis, quarum sex conspiciuntur. Hæ sunt Pleiades, seu Vergilia; quas tamen non in Ariete, sed in Tauro illi proximo, in eius dorso, collocat Macrobius lib. 1. in somnium Scipionis cap. 18. Sic Iob. 38. 31. hoc nomen Chimah, Pleiadas vertunt Septuaginta, & Vulgatus, & hoc loco Symmachus, & Theodotion. Aliis videtur significare Hyadas Latine succulas, quę sunt in facie, seu capite Tauri, quamuis diuersum dicat Gellius lib. 13. cap. 9. qua ratione cum Vulgato Iob. 9. 9. Pagninus vertit Hyadas. Sunt qui Cynosuram esse putant, hoc est, vrsam minorem; quomodo hoc loco vertit Tigurina. Abenezra Iob. 38. 31. existimat esse stellam magnam, quę vocatur oculus Tauri sinister, & est subrufa, hyadum lucidissima, quę lampadias Græcis, Latinis Palatium dicitur. At hoc loco interpretatur cor leonis. Arcturus est stella quędam magna, & clara inter vtrumque genu Bootę, bubulci Latine, Arctophylacis, hoc est, vrsę custodis, quę est constellatio quinta Borealis, seu Septentrionalis, constans 22. stellis, & informi Arcturo. Oritur Nonis Septembris, auctore Columella lib. 2. cap. 4. vndecim diebus ante æquinoctium autumnum: occidit tertio Idus Maias, vt notat Plinius lib. 8. cap. 47. & lib. 18. cap. 27. suo ortu per octo fere dies magnas tempestates ciēt ferme, numquā enim sine procellosa grandine emergit Arcturi sydus, ait Plinius lib. 2. cap. 39. & lib. 18. cap. 28. Albertus putat Arcturum esse septem stellas micantes in minori vrsa, in axe cęli; quę super nos semper voluntur, & numquam occidunt: sic etiam Rupertus.

Orion *כישל* chesil signum est meridionale ante Tauri vestigia. sic etiam vertit Vulgatus Iob. 9. 9. & LXX. Iob. 38. Vbi Vulgatus vertit Arcturum. Abenezra putat esse cor scorpj. Symmachus stellas hic vocauit. Isa. 13. 10. Vulgatus nomen *כישל* chesilehem vertit splendor earum. Vbi alij dicunt, & Oriones earum. nam plurale nomen videtur significare constellationem Orionis, quę constat stellis 28. seu planetas, qui errone dicuntur, ab errando, seu ab inconstantia, quod inconstantes sint in micando; nam nomen Hebræum ab inconstantia dicitur. Verum Orion *chesil* incostans dicitur, quod mare, terrasque turbet tempestatibus, &

Deus respiciendus.

Omnipotentia Dei respicienda.

Chimah quid significet. Arcturus quis.

Macrobius.

Gellius.

Arcturi natura.

Columella.

Plinius.

Plinius.

Orionis natura.

hyemem exordiat, auctore Plinio lib. 18. cap. 28. nasciturque nono mense, qui propterea dicitur *חִשְׁלֵן* *chisleu*. Hinc Virgil. 4. *Aeneidos* canit;

Dum pelago defecit hyems, & aquosus Orion.
sic etiam Rupertus.

Duo, Arcturum & Orionem cur praefert Amos. Ratio 1. Ortus Arcturi & Orionis. Plinius. Ovidius.

Sed quaeritur cur ex omnibus syderibus, duo haec tantum, *Arcturum*, & *Orionem*, facta à Deo obiecerit Amos? Respondent quidam, velle incutere timorem, Iudæis, ex eo, quod Deum derelinquant, qui in mari terraque tempestates concitet exortu Arcturi, & Orionis, per omne tempus: siquidem Arcturus hyeme, Orion aestate exoritur; Nam Plinius lib. 18. cap. 28. Orionem oriri dicit sexto Kal. Iunij. Ovidius verò lib. 6. Fastorum, decimo sexto Kal. Iulij. Cum autem, ut ait ibi Plinius, duo sint genera celestis iniuriæ; Vnū, quod tempestates vocamus, in quibus grandines, procellæ, ceteraque similia intelliguntur, hæc ab horridis syderibus exeunt, veluti Arcturo, Orione, & Hædis.

Ratio 2.

Montanus hæc duo putat adducta ad amorem conciliandum, quod ad illum Deum quaerendum inuitentur Iudæi, qui sydera adeò molesta, ac dissimilia, nam vnum calore, alterum frigiditate abundat, ita temperet, ut vtriusque vi & fructus crescant, & maturescant.

Ratio 3.

Sunt tertio qui existiment hæc duo sydera iuvare ad exordium veris, & fructuum inceptum, & ad maturationem; quod est beneficium summum, iure Deo acceptum referendum, qui facit *chimah*, & *cheshil*. nam ita legimus Iob. 38. 31. *Numquid coniungere valebis micantes stellas chimah Pleiadas, aut gyrum cheshil Arcturi poteris dissipare?* quæ sic vertit Pagninus. *Nūquid ligare poteris manibus tuis fructus delicatos Vergiliarum: vel serotinos fructus Orionis aperire facies?* & Vatab. *Num prohibebis delicias Pleiadum, aut contractiones Orionis aperies?* hoc est, nemo est præter Deum, qui prohibere possit ne flores veris tempore erumpant, aut qui possit efficere, ut tempore hyberno erumpant.

Ratio 4.

Quarto, Albertus, & Vatablus existimant his duobus syderibus intelligi vniuersam cæli militiam à polo Arctico vsque ad Antarcticum; nam ita Iob. 9. 9. accepisse videtur, cum dixit. *Qui facit Arcturum, & Orionem, & Hyadas, & interiora Austri.* Psalmo 146. 4. *qui facit multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat.* in his ergo stellarum signis, ait Hieronymus. super Iob, quæ sunt pene omnibus stellis notiora, totam militiam astrorum significat.

Ratio 5.

Quinto, videtur posse his duobus præcipuis syderibus æstatis, & hyemis, significari quatuor anni tempora, nam ver æstat vulgò adiungitur, hyemi autumnus; quasi dicat, qui facit quatuor anni tempora; sicut mox adiicit, *qui facit diem, & noctem.* qui enim adeo facile tempora commutat exortu syderum; non minus facile è periculis eruet, & sortes infestas, in felices, faustasque commutabit, & captiuitatem auertet.

Ratio 6. Ratio sermonis.

Subridet.] Hebræa sic habent ad verbum. *Qui roborat vastatorem super robustum, & depopulans super munitionem venit.* & quidem de significato verbi *יְהַבִּילִיג* *hamablig* diuersa est interpretum sententia. Nam Lyra, Pagninus, Vatab. Montanus, & Robertus, qui roborat, aut fortificat, vertunt cum Chaldæo, qui exponit, qui fortificat debiles, aut vires augeat, aut prauales facit infirmos supra fortes, quod significatum insinuarunt Septuaginta, vertentes, *qui diuidit contritionem super fortitudinem;* & Tigurina cum ait, *Qui contorquet vastatorem super fortem.* Vulgatus non semel accepit pro dolere, aut dolore torqueri. sic Iob. 9. 27. *commuto faciem meam, & dolore torquebor.* & cap. 10. 20. *dimitte me, & torquebor dolore, seu, & plangam paululum dolorem meum.* Ierem. 8. 18. *doleo super dolorem, vel dolor meus super dolorem.* Tertio, significat refrigerari, seu refocillari, ut Septuaginta Psalmo 38. 14. *remitte mihi, ut refrigerer.* hoc

est, sine me, & refocillabor. Demum Vulgatus secutus Aquilam, qui vertit *ὁ μείδων* dixit, *qui subridet.* Est autem subrisio, ait Hieronymus, cum quis irascitur, & apertis paululum labiis subridens simulat, & ira ostendit magnitudinem. Est ergo exandescere præ ira, aut præ dolore, & ad vindictam se excitare: nam & nomen Hebræum, ut diximus Ierem. 8. rictum significat, hoc est, oris distensionem dolore contracti: ita verbum hoc loco, quoniam transitium est, significabit, extimulare vastatorem, seu prædatorem, aut incitare ore præ ira, & dolore distento, & simulato, in aliquem: quod vulgò dicitur de canibus *αζομαρ*, aut *αζοζαρ*. nam qui ita extimulat non audentem, dat vires, roborat, & reficit, seu refocillat animum, & contorquet interius, donec aggrediatur. Erit igitur sensus. Qui fortificat debiles aduersus fortissimos, & prædatores super vrbes, aut arces eorum munitissimas immittit; sic Chaldæus, Vat. & Montanus: qua periphrasi nihil aliud significat, quam, qui dat victoriam ei, cui vult. Theodoretus sic explanat translationem Septuaginta, qui facile infirmos in pristinum robur reducit, & robustos in miseriam, & debilitatem deducit. Secundum verò Hieronymum, Remig. & Albertum sensus est. Qui subridendo infert pœnam vastitatis super eum, qui suo robore alios opprimit; aut qui comminatur vastationem robusto, & superbo, quasi ira dissimulata per risum; & depopulationem, hoc est, captiuitatem affert decem tribuum, & cuiuscumque potentis. Vel secundum Lyram: Qui contemnit vastitatem à forti factam, & depopulationem, hoc est, extractionem populi è regno potenti facit. Ex quo loco patet quàm facile sit infirmos à Deo roborari, & quasi per iocum extimulari ad reprimendum superbiam potentum; ut extimulauit ciniphes, culices, & muscas, & cetera infirma animalcula aduersus Ægyptos.

In porta.] Mos fuit Iudæis causas agere, & lites dirimere in portis ciuitatum, vbi conuentus fiebant in plateis, quæ erant ante portas, ad quas omnes ad negotiandum confluebant. Vnde Iob. 29. 7. *quando procedebam ad portam ciuitatis, & in platea parabant cathedram mihi.* Deutero. 21. 19. *ducent ad seniores ciuitatis, & ad portam iudicij.* & cap. 22. 16. *ad seniores vrbis, qui in porta sunt.* & 2. Paralip. 32. 6. *Ezechias conuocauit vniuersos in platea porta ciuitatis, ac locutus est ad eos.* Rationem huius adducit Hieronymus, ut nec agricola ad causam veniens frequentia ciuitatis, & nimio terretur aspectu, nec vrbis habitator longè ab vrbe properaret. His in locis, quod homines frequentius conuenirent, Vates publica peccata arguebant, & de his quæ ex Dei lege essent, concionabantur. sic Dauid Psalmo 72. 29. *vi annunciem omnes predicationes in portis filie Sion.* & Prou. 1. 20. *Sapientia foris predicat, in plateis dat vocem suam, in capite turbarum clamat, in foribus portarum vrbis profert verba sua.* Ierem. 17. 19. dixit Dominus. *stam porta filiorum populi, per quam ingrediuntur reges Iuda, & egrediuntur, & in cunctis portis Ierusalem, & dic ad eos, custodite animas vestras.* Neem. 8. 2. *Attulit Esdras sacerdos legem, & legit aperire in platea, quæ erat ante portam aquarum. stetit autem Esdras scriba super gradum, seu super suggestum ligneum, quem fecerat ad loquendum.* In his locis non semel Christus concionatus, nam Lucæ 13. 26. ei dicitur: *Manducauimus coram te, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.* Erat ergo hoc ingens Israëlitarum delictum, ut Prophetas palam in eo loco publico corripientes, & increpantes odio prosequerentur: & tamen hoc est, perfectè, candidè, simpliciter, & integrè loquentem, aut integra loquentem sunt abominati, aut circumueniunt: significat enim nomē illud hominem rem candidissimè, & simplicissimè agentem; nam ita

Subrisio quid.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Dei summa potentia.

13. Consuetudo in portis ius dicendi.

In portis concionabatur Prophetæ.

In portis Christus concionatus.

Israelis delictum abominari prædicatores.

Iob. 1.

Iob 1. *Vir simplex, & rectus* vocatus est. Sunt qui putent significari scelus illorum, qui cum à iudicibus in iudicio corripuerentur, eos odie prosequerentur. Sed nihil minus quam iudices intelligit Amos, cum ipsos in primis sua comminatione cōltringat, qui iudicium peruertunt. Verius Hieron Remigius, Theodoret. & alij de Prophetis hunc locum accipiunt.

14 Vitiū iudicū.
Diripiebatis.] Verbum *בִּסְפֵּחַם* *bossechem* proprie est, *conculcatis, ut diripiatis*. Vnde LXX. dixerunt, *pugno percutiebatis pauperem. & Tigurina conculcastis, alij onerastis, aut deprimitis tennem*. oppressionem, & vim significat, quam tenuibus inferebant, ut ab eis aliquid extorquerent. Vnde sequitur, *& pradam electam tollebatis ab eis*. Hebraicè, *וְרָב מִשָּׁחַב מִשָּׁחַב בָּרִי* *misath bar tulistis ab eo*, hoc est, *onus frumenti*, nam onus significat nomen *misath*, ut vertunt è mente Davidis Kimhi, Pagnin, Tigur. Vatab. Isidorus, Montan. & Robertus, *abstulistis, aut extorsistis ab eo onus frumenti*; quantum potuit portare. Alij, ut Pagninus, legunt, *cibum electum*; nam 2. Reg. 11. 8. ita vertit Vulgatus, *secutus est enim cibus regius*: & pro precioso munere accepit Hieronymus, Theodoretus, & alij, quia pulchrum, & electum munus à paupere extorquebant iudices, ita quoque LXX. *& munera electa accipiebatis ab eis*.

5 Sensus de tēpore Prophetæ. Pauper prudens.
Prædicator prudens.
Prudens.] Duplex est huius loci sensus. prior, idcirco pauper oppressus à iudice, dum rem suam ager, prudenter patietur se expoliari, non querens, neque clamans, sed conticescet, quia tempus illud adeo malum non patietur ferre, & audire tenuis clamores, & querelas. Sic Hieronymus, Dionys. & Montanus. Vel certe Doctores, & Prophetæ, quorum interest peccata palam arguere, cū viderint tot malis Remp. oppressam, & tot flagitiis contaminatam, conticescēt, & quidem prudenter, quia in tam calamitoso tempore, melius iudicabunt Deo relinquere remedium, quam loqui illis, qui sunt correptionem despecturi. Sic Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. Posterior sensus est de tempore captiuitatis. Propter vestra ingentia peccata, prudentes, ac cordati viri, qui expendunt quam veræ sint comminationes Dei; cum viderint in tempore illo captiuitatis calamitoso, pœnam meritam infligi per hostes, digito compescent labia, nec audebunt mussitare aduersus Deū, videntes quam iuste puniat suos Israelitas; sic Hieronymus, & Theodoretus. & est sensus magis consonus, quia loquitur de tempore illo futuro, in quo dixerat, non habituros in domibus affabrè ædificatis, nec bibituros vinum vinearum, propter multa scelera præsentia, quia omnia erant per Assyrios destruenda. In præsentī verò tempore Amos vigeat iniustitia, & pauperes opprimebantur, non minus quam postea, & tamen ipse, cum reliquis Prophetis non tacebat, sed grauitè in omnes inuehebatur. quo tempore Prophetarum interest coarguere, saltem, ut iustam Dei causam agant, nec licite possunt tacere.

16 1. Sensus.
2. Sensus.
3. Sensus.
4. Sensus.
Sicut dixistis.] Sicut optatis, vel desideratis, vel quantum optare poteritis; ita Lyra, Vatab. & Isidorus: nihil enim aliud magis desiderabant, & postulabant quam ut Deus esset, ac perseveraret cum ipsis in terra sua; nam si recederet, merito sibi timebant recessum in alienas regiones; Alij, ut Hieron. Remig. & Dionys. & Robertus explicant: sicut iactatis aut vos iactare soletis, nequaquam Deum abiturum, & vos deserturum, quod sitis filij Patriarcharum. Tertio, Albertus, & Montanus referunt ad promissiones præteritas: sicut dixistis, aut promissistis olim in patribus, cum Exod. 24. 7. dixerunt, *omnia quæ locutus est Dominus, faciemus, & erimus obediētes*, & Iosue 24. per totum ferè. Quarto, sic explicat Theodoretus: verbis facta respondeant, & qui profitemini vos amare bona, & honesta, à vitiis abhorrete,

A & reipsa veritatem verborum ostendite: & quidem si hæc verba, *ut dixistis*, contexantur cum sequentibus, ut LXX. contexerunt, verus sensus est; uti sæpe dixistis, odite malum, & diligite bonum, ut sæpe promissistis vos vitam in melius commutatueros, nostris increpationibus, ac minis conterriti; & Dominus parceret vobis; verbis facta respondeant; sin verò ad superiora referantur, ut referti videntur; primus sensus est verus, sicut optastis, & verbis sæpe vestrum votum ostendistis.

B Quæ foris sunt.] Hebraicè, *וְעַתָּה מִן הַכְּנֵסִי* *chusoth vicis*, ut vertunt Tigurina, Vat. & Montanus, *in viis*. LXX. & Montanus etiam: significat enim in omnibus locis publicis, & frequentibus resonaturam vocem, *huhu*, non tam lugentis quam gemitum interceptum exprimentis. Hieronym. Rumigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. vias intelligunt, & villas extra urbem; nam vbique luctus, gemitusque resonabit, & ad planctum vocabuntur, qui eo munere fungi noverunt, de quibus Ierem. 9. num. 11.

C Væ desiderantibus.] His verbis Hieronym. Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Dionys. & Montanus existimant fieri sermonem cum Iudæis. Probat Hieronym. cum ceteris eius sectatoribus, vna cum Israelitis loqui Prophetam cum Iudæis, ex initio capitis sequentis. *Væ qui opulenti estis in Sion, & confidentis in monte Samaria*. Probat Montanus, secutus Albertum, ad solos Iudæos hæc verba dirigi, quia vsus legitimus sacrificandi, quem hic respuit Deus, non erat apud Israelitas, sed apud Iudæos, & Ierosolymis in templo. Hieronymus itaque cum ceteris sic explicat. Væ Iudæ, & Israeli, dicentibus; veniat dies prædictæ captiuitatis, & celerius quam prædicunt Prophetæ, nam sic similiter celerius consequetur restitutio, & libertas cum bonis, quæ cum ea promittuntur. Sed frustra præstolantur quod post 70. annos captiuitatis futurum est, siquidem tunc in maiores incident calamitates; nam dum euaserint dominium Chaldæorum, occurrent Medi, & Persæ: & cum requieverint in pariete Cyri, & Darij, obuium habebunt colubrum Græcorum Alexandrum, aut Antiochum Epiphanem. Hæc mala etsi de Iudæis dici possint, qui liberandi erant è captiuitate; non tamen de Israelitis, qui nunquam redierunt, ut non semel dixit aliàs ipse Hieronymus.

D De solis ergo Iudæis sic intelligunt Albertus, & Montanus. Væ vobis Iudæis, qui odio Israelitarum exciti diem captiuitatis illis exoptatis: quonam vestro cōmodo? Nam licet Israelitis sit dies ille tenebrosus futurus, nō tamen vobis minus erit calamitosus, nam incidetis in regis Babylonis vngues, & cum eum euaseritis, in vrsū Medum, & Persam, à quo liberati in Græcorum colubrum perducemini. Verum cum Iudæis non esse sermonem, sed cum solis Israelitis, probat in primis, quod iusserit odisse malum, & diligere bonum, ut sic miseretur Dominus reliquiis Iosueph. Deinde quia inuehitur in eos, qui sibi desiderant diem calamitosum captiuitatis, quam hætenus comminatus est; non in Iudæos, qui aliis eam desiderabant: nec est vnde colligatur cum Iudæis loqui Amos. Tertio, quia in fine capitis asserit Deus, se facturum ut emigrent trans Damascum ij, quibuscum illucisque locutus est. At soli Israelitæ migrarunt trans Damascum, ut dicemus, non verò Iudæi: ergo cum solis illis loquitur. Nihil autem repugnat quod sequens caput incipiat contra habitantes in Sion; dum modo hoc caput absoluatur contra Israelitas. Fuisse demum apud Israelitas altaria, & sacrificia Deo vero oblata, siue ex dispensatione, siue quauis alia ratione, negari non potest, cum Hoseas cap. 8. 13. dixerit, *hostias offerent, immolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet*

17
18
Quos allo-
quatur Pro-
pheta.

Sensus 1.
Dies Domi-
ni.

Refutatio.

1. Sensus
de Iudæis.

Refutatio.

Altaria apud
Israelitas.

suscipiet eas. & Elias 3. Reg. 18. 36. obtulit holocaustum in monte Carmelo, & cap. 19. 10. lamentatur, quod altaria Dei destructa fuissent, cum Prophetis, ab Iezabel, & Achab. at de huiusmodi sacrificiis, eorumque despectu loquitur Amos. De Israelitis ergo solis verba prædicta cum reliquis intelligamus. Igitur Isidorus cum M hoc modo intelligit. *Ve iis, qui desiderant diem Domini*, hoc est, mortem ipsam, putantes sic se euasuros præsentia mala; cum nihil minus, sed graviora sint passuri, nam accidet illis, quod homini fugienti leonem, & incidit in vrsu, & dum vrsu euadit, mordetur à colubro. At quis non videt per diem Domini intelligi non mortem hominis, sed diem captiuitatis totius populi, in qua ea mala, & pericula subeunda minatur: nisi de perculis intelligant, in quæ improbi post mortem incident, qui putarunt omnia mala cum morte finita. Verior ergo expositio est Theodoret, Lyræ, Vatab. & Roberti simpliciter intelligentium hunc locum de die captiuitatis Israelitarum, quam quidam non credebant futuram, & adeo despiciebant minas Prophetarum, ut non dubitarent audaces aduentum diei illius exostulare, quasi desiderarent eum per irrisiōem, ut quidam, de quibus Isaias cap. 5. 18. *Ve qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum planstri peccatum. Qui dicitis: festinet, & cito veniat opus eius, ut videamus.* Atque ita sensus est: *ve illis ex vobis, qui ita contemnunt has minas diei captiuitatis, ut irrideant; dicentes, veniat iam dies iste toties inculcatus, quo vestro commodo illum desideratis? Numquid putatis vel non futurum, vel non ita grauem futurum: qui totus erit tenebrosus, & calamitosus, & plenus continuis periculis: nam vno periculo liberati, in aliud incidetis; hoc significatur similitudine leonis, vrsi, & colubri. Vel si mauis explicatiùs tradere, per leonem intelligi Teghathphalasar, & per vrsu Salmanasar, & per colubrum eundem Samariam destruentem. Quod ipsum accidit iis, qui despectui habent diem illum supplicij extremi, nec à peccando recedunt; quasi non sit futurus, vel non adeo calamitosus, qui sanè videbunt diem tenebrosu, in quo plena erunt omnia periculis, ac malis, si quidem è potestate vnius demonis, in alius venient scititiam, & in truculentam feram inferni tandem incident.*

Et reuelabitur.] Communis expositio Hieronymi, Theodoret, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyræ, Dionysij, & Isidori de futura captiuitate explanat; ad hunc modum; vestra omnia sacrificia mihi displicuerunt, in iocunda fuere vestra carmina ob vestram impietatem: quamobrem iudicium contra vos constitutum aquæ instar obruet vos, & supplicia iuste definita instar violentissimi torrentis vos inuoluēt. Confirmant hunc sensum verba Hebræa, quæ per futurum efferuntur, & LXX. qui vertunt: *& voluetur sicut aqua iudicium, & iustitia sicut torrens inuius: & Chaldaus, & reuelabitur tamquam aqua iudicium, & iustitia sicut torrens inundans.* Quin & Kimhi sic exponit: *iudicium vluionis meæ quasi moles aquarum inundantium affluet, & reuoluetur ad vos.* At Vatab. Montan. Robertus, & Isidorus, optatiue seu subiunctiue in alium sensum legunt prædicta verba, hoc modo; *Sed deuoluat sese, aut profluat instar aqua iudicium, & iustitia, ceu torrens vehemens.* Hoc est, cole iudicium, & iustitiam, rem suam in iudicio ei reddens, cuius est, & grata mihi erunt tua carmina, & sacrificia. Aut, si coheretis iudicium, & abundaret quasi aqua iustitia in vobis, me haberetis propitium. Vel ne me fatigetis tumultu carminum vestrorum, & canticis lyræ, quæ nihil mihi placent, sine pietate: sed potius reueletur quasi aqua iudicium ad tuendos innocentes, & iustitia quasi torrens vehemens. bonus sensus, & quem

A litera profert, at prior verior, quia communior.

Quadragesima annis.] Interrogatio affirmantem partem profert hoc loco; nam idem est. *Numquid hostias, & sacrificium obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel? ac dicere: nequaquam mihi obtulistis hostias, & oblationem 40. annis; quibus vagabamini per desertum, sed idolis vestris.* Et confirmat Stephanus hunc locum referens Actuum 7. 41. cum ait. *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & letabantur in operibus manuum suarum. Conuerit autem Deus, & tradidit eos seruire militia cœli, sicut scriptum est in libro Prophetarum. Numquid victimas, & hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto domus Israel? Quæ verba diuersam habent sententiam ab ea, quam continent verba Ieremiæ cap. 7. 22. *Quia non sum locus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die, qua eduxi eos de terra Egypti, de verbo holocaustorum, & victimarum. Sed hoc verbum præcepi eis dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus: & ambulate in omni via, quam mandavi vobis, ut bene sit vobis.* Nam Ieremias tantum docet à Deo non fuisse datum præceptum de holocaustis, & sacrificiis, quod quomodo sit intelligendum eo loco explicuimus. At Amos ostendit filios Israel non obtulisse Deo hostias, sed vitulo. cui suffragatur Ieremias post prædicta verba, dicens, *& non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam: sed abierunt in voluntatibus, & in prauitatem cordis sui mali: factique sunt retrorsum, & non in ante, à die qua egressi sunt patres eorum de terra Egypti usque ad diem hanc.**

Est ergo explicandum qua ratione verum habeat 40. annos transactos in deserto absque sacrificio, & hostiis? Hieronymus, Remigius, Albertus, Rupertus, Hugo, & Dionysius hic. Chrysostomus, Oecum. & Beda Actuum 7. concedunt quidem ab eo tempore, quo vitulum adorauerunt 4. mense Iunio ab exitu de Egypto, die illius mensis 24. numquam oblatum sacrificium nisi vitulo; intelligunt sponte sua, absque metu pœnæ mortis concepto ex interfectione idololatrarum. Cum Deus non ea, quæ offeruntur suscipere dicendus sit, sed voluntatem offerentium. Concedunt igitur hi patres oblata fuisse non semel sacrificia; sed ea dici non oblata, quia non sponte: atque adeo quia non placebant Deo, ut addit Isychius super 1. Leuitici. At difficile creditu est post vitulum adoratum non obtulisse filios Israel sacrificia Deo grata; nam 1. mense anni secundi ab exitu de Egypto in dedicatione tabernaculi hostiæ mactatæ sunt, Exod. 40. Ex his, quæ obtulerunt principes, Num. 7. & sequentibus, & in consecratione Aaron, Leuit. 9. & 10. & die 14. illius mensis celebrauerunt phasē, Num. 9. Idcirco R. Salomon, & Montanus existimant ab hoc phasē celebrato mense Martio anni 2. usque ad phasē celebratum die 14. anni 41. ab exitu de Egypto, Iosue 5. nullum sacrificium fuisse celebratum per totos 40. annos. Sicut enim circumcisio ad illud usque tempus dilata est, ita & sacrificia. Verum quis sibi persuadeat nullam Deo factam oblationē per totos 40. annos, ab illis, quibus adeo insita erat illa consuetudo? Quare tertio Lyræ, & Vatablo videtur oblata quidem fuisse aliqua sacrificia, sed non assiduò, & propterea, cum modicū pro nihilo reputetur, dixit Deus, per totos 40. annos sacrificia non oblata: sicut Psalm. 94. 10. dicit, *quadraginta annis insensus fui generationi huic; cum tamen non semper fuerit insensus.* Quarto, quoniam more Scripturæ 40. anni solitudinis numerantur ab ipso exitu de Egypto; & quia credimus non omnino intermissa sacrificia, videtur, & Amos hoc loco, & Stephanus Actuum 7. voluisse significare propensionem Iudæis insitam idolis sacrificandi, verò despecto Deo. in quo sensu dixit Deus Psalm. 94. 10.

Quadragesima

3. Sensus.

Refutatio.

4. Sensus verus.

Qui desiderant diem Domini in malum suum.

19 Sensus 1. verus.

Sensus 2.

20 Sacrificium nullum in deserto.

Verba Ieremiæ diuersa.

Questio. Num sacrificium fuerit in deserto.

Refutatio.

2. Respōsio.

Refutatio.

3. Respōsio.

4. Respōsio.

Quadragesima annis offensus fui generationi huic, & dixi, *Semper hi errant corde, ipsi vero non cognouerunt vias meas.* Neque enim totos 40. annos offensus illis fuit; & illi errarunt corde; sed quia propenso erant animo ad prauitatem. Et Ieremias loco supra citato dixit, factos fuisse retrorsum, & non in ante à die exitus de Aegypto, vsque ad diem, quo loquebatur; quia propensi erant in prauitatem, & iuxta eam prauam propensionem prauè frequenter operabantur.

21 **Siccuth.** Tabernaculum.] Nomen Hebræum סִכּוּת *siccuth* deducunt à verbo סָכַח *sacath*, quod est *auscultare*; plures dicunt esse nomen idoli, & ita hic vertunt, & *portastis siccuth regem vestrum*, relicto nomine Hebræo; Chaldæus, Vat. & M. At Pagninus, & iterum Vatab. & Rob. transferunt *idolum regis vestri*. R. Ionah, & Montanus, & alij accipiunt, vt nomen appellatiuum, & vertunt, & *portastis*, seu *sustinuistis auscultationem regis vestri*. Theodotio vertit *visionem*. Sed qui deducunt à סָכַח *Sacah* quod est *tegere*, seu *operire*, verterunt, *scenam*, *umbraculum*, seu *tabernaculum*, hoc modo Septuaginta & Symmachus transtulerunt τὴν σκηνὴν *scenam*, seu *tabernaculum*, eosque sequuntur Vulgatus, Tigurina, & Montanus Aquila similiter vertit ἀνασκιασμός *umbracula*. & lectionem Septuaginta secutus est Stephanus Actuum 7. iuxta hos ergo nomen Hebræum, non סִכּוּת *siccuth*, sed סִכּוּת *succoth* legi debet.

Nomen deinde מַלְכֵּימֶלֶךְ *Malchechem*, quod est, *regis vestri*, vt verterunt Symmachus, & Theodotio, Tigurina, Pagni. Vat. Montanus, & Robertus, non est aliud, quam simplex nomen מֶלֶךְ *rex*, quod legitur *Molech*, vel *Moloch*, vt LXX. & Lucas Actuum 7. & Vulgatus eos secuti acceperunt; cui nomini si affigatur affixum secundæ personæ pluralis, legetur *Malchechem*, *rex vester*: si autem tertiæ personæ pluralis, legetur מַלְכֵּימֶלֶךְ *Melchom*, vt transtulit hoc loco Aquila; & solent aliquando transferre LXX. & Vulgatus. sed quouis modo legatur, regem significat, & idolum Ammonitarum, seu Moabitarum, quod Saturnum esse ostendimus latè super Ieremiam cap. 7.

1. Expositio. Quibus præmissis, iuxta communem sententiam Hieronymi, Theodoret, Remigij, Alberti, Ruperti, & aliorum, obiicit Israelitis idololatriam, quam exercuerunt in deserto; nam dum Deus eos pascebat cibo cælico, & mirabiles faciebat gentibus; ipsi afferebant secum tabernaculum idoli Moloch, quod vti regem venerabantur; & auscultabant; ad æmulationem tabernaculi testimonij, in quo Deus Mosi loquebatur.

Tempus hu- Sed quando cæpit hoc idolum ita palam coli in deserto; aut vnde id probari potest? Omnes prædicti interpretes, dum asserunt per desertum adductum idolum in tabernaculo, ostendunt à tempore vituli adorati, institutum tabernaculum Moloch; cui caput vituli adfigebant, vt diximus super 7. caput Ieremiæ: atque ita affirmat Oecume. in 7. Actorum. Aliis videtur ab eo tempore, quo populus fuit in terra Moab, & fornicatus est cum filiabus Moab, Numer. 5. quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua, & adorauerunt Deos earum, institutum tabernaculum Moloch. At difficile creditu est palam adductum in castris tabernaculum cum idolo Moloch, quod publicè adorarent, & consulerent; Mose vidente, Deoque ferente, cum quoties in aliquod huiusmodi flagitium incidebant aliqui de populo; grauissimè eos puniebat, vt ex ipsa historia constare potest. Quare expositio R. Salomonis, Lyræ, Dionysij, Vatabli, & Montani, videtur accommodatior præcedentibus, in quibus dixit, diem captiuitatis futuram tenebrosam; & iudicium Domini in ea reuelandum, nec placandum sacrificiis, quæ in deserto non obtulerant: & sequentibus; & *migrare vos faciam trans Damascum*. nam præteritum illud, & *portastis*, ob certitudinem per futurum interpretantur, &

Refutatio. **Expositio 2.** de futuro. Quibus præmissis, iuxta communem sententiam Hieronymi, Theodoret, Remigij, Alberti, Ruperti, & aliorum, obiicit Israelitis idololatriam, quam exercuerunt in deserto; nam dum Deus eos pascebat cibo cælico, & mirabiles faciebat gentibus; ipsi afferebant secum tabernaculum idoli Moloch, quod vti regem venerabantur; & auscultabant; ad æmulationem tabernaculi testimonij, in quo Deus Mosi loquebatur. Sed quando cæpit hoc idolum ita palam coli in deserto; aut vnde id probari potest? Omnes prædicti interpretes, dum asserunt per desertum adductum idolum in tabernaculo, ostendunt à tempore vituli adorati, institutum tabernaculum Moloch; cui caput vituli adfigebant, vt diximus super 7. caput Ieremiæ: atque ita affirmat Oecume. in 7. Actorum. Aliis videtur ab eo tempore, quo populus fuit in terra Moab, & fornicatus est cum filiabus Moab, Numer. 5. quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua, & adorauerunt Deos earum, institutum tabernaculum Moloch. At difficile creditu est palam adductum in castris tabernaculum cum idolo Moloch, quod publicè adorarent, & consulerent; Mose vidente, Deoque ferente, cum quoties in aliquod huiusmodi flagitium incidebant aliqui de populo; grauissimè eos puniebat, vt ex ipsa historia constare potest. Quare expositio R. Salomonis, Lyræ, Dionysij, Vatabli, & Montani, videtur accommodatior præcedentibus, in quibus dixit, diem captiuitatis futuram tenebrosam; & iudicium Domini in ea reuelandum, nec placandum sacrificiis, quæ in deserto non obtulerant: & sequentibus; & *migrare vos faciam trans Damascum*. nam præteritum illud, & *portastis*, ob certitudinem per futurum interpretantur, &

A *portabitis tabernaculum Moloch*. nam Assyrij cum vos ducent captiuos; cogēt portare super humeros tabernaculum Moloch, cum ceteris idolis, ignominie causa. Aut certè, feretis supplicium sceleris, quod regum vestrorum studio admisistis: & luetis pœnas pro imaginibus, quas nutu regum vestrorum consecrastis. & hic sensus conuenit lectioni Vulgati satis aptè: cum consuetudo Scripturæ sit præterito futurum significare, & è conuerso.

Imaginem.] Nomen Hebræum חִינּוּן *Chin*, ita vt est in Hebræo reliquerunt Aquila, Symmachus, Chaldæus Paraphrastes, & M. At Theodotio transtulit ἀμαύρωσιν *obscuritatem*. Septuaginta ἑμψάν *verte-* runt, vt ex eis refert Stephanus Actuum 7. cum in Codice Complutensi, & Regio legamus ἑμψάν, & in Vaticano ἑμψάν, fortè in Hebræo legerunt *Keran*. è mente Kimhi, Tigurina, Pagni. & Vatablus transferunt *placentiam*; nam Ierem. 7. 18. & 44. 19. plurale חִינּוּן *Cauanim* Vulgatus *placentias* est interpretatus: quasi dixerit; & portabitis *placentiam*, quam offeritis imaginibus vestris. Vulgatus hoc loco, & Montanus transtulerunt, & *imaginem idolorum vestrorum*; quod secum portaturi fuissent, & adoraturi imaginem idolorum, & statuarum, nempe sydus, seu stellam; quam vti Deum colebant, quod sydus Kimhi, Pagni. Vatab. Montanus, & Robertus, dicunt esse Saturni stellam, nam in lingua Ismaëliitarum, & Persarum dicitur חִינּוּן *chiinan*, vel חִינּוּן *chiuan*. At Hieronymus, Remigius, Albertus, & alij putant esse Luciferum, quem Sarraceni venerantur. stellam hanc reginam cæli vocauit Ieremias cap. 7. & rationem adduximus eo loco. Sunt qui hoc nomen transferant *apparatum*; quod verbum, vnde deducitur, apparare, seu concinnare significat; & conuenit cum Vulgato hæc versio, qui nomine *imaginis*, accipit copiam idolorum, vt sit sensus. *sustinuistis*, seu *portastis auscultationem*, seu oraculum, in quo dæmones per idolum Moloch dabant responsa, vel auscultationem regis vestri Ieroboam, dum habetis apud vos apparatum imaginum vestrarum, quas eius nutu fecistis, nempe stellæ Dei vestri: ita enim portabant onus idolorum, quæ ipsi honorabant. Quod vero LXX. de suo addiderunt *Remphan*, cum dixerunt, *sydus Dei vestri Remphan*, nomen idoli voluerunt exprimere, vt ait Theodoretus, quod Oecumenius in 7. Actorum, dicit esse lapidem pellucidum, & eximium in formam Luciferi in summa fronte Moloch sculptum; & Beda eo loci *Remphan* Veneris planetam putat, qui *Lucifer* & *Hesperus* dicitur. dicitur autem *Ræpha*, Græcè ῥαφαὶ à ῥαφάω, quod est, *purè*, & *castè viuo*, quod purè luceat. Si verò legamus ῥαφάν, dicitur à ῥαφῆ, *futura*, parte caluæ serrata, in qua erat illud sydus. Si ἑμψάν, deducetur à ἑμψος *rostrum*, aut *os*, in quo lucebat stella: si ἑμψάν, deriuatur à ἑμψάω, quod est, *baiulo*, quod baiularetur idolum in tabernaculo, aut baiulandum esset in captiuitatem cultorum humeris.

Trans Damascum.] In regiones remotissimas Assyriorū, quæ sunt vltra Damascum: quod nō essent migraturi in Syriam Damasci, vnde faciliè redire possent, sed in Assyriam remotiorem regionem; ad quam iter est per Damascum versus Aquilonem; vnde reditus erat difficilior. sic de Israele hunc locum explicant Theodoret. Remig. Alb. Hugo, Dionys. Isidorus, & Montanus. Atque ita accidisse constat: nā Tobias in Ninie Assyriæ metropolim translatus est, Tob. 1. & 4. Reg. 17. 6. dicitur de Salmanasare, quod *transtulit Israel in Assyrios*; & v. 23. *translatusque est Israel de terra sua in Assyrios usque in diem hanc*. Quod si obiicias Stephanum Actor. 7. referentem hoc testimonium, ac dicentem, & *transferam vos trans Babylonē*: quod longè diuersū est ab eo, quod hic dicitur; & *migrare*

22 **Rempha.** **Ratio sermonis.** **Saturni stella.** **Ratio Græci nominis.** **Captiuitas in Assyriam.** **23** **24** **25** **26** **27** **28** **29** **30** **31** **32** **33** **34** **35** **36** **37** **38** **39** **40** **41** **42** **43** **44** **45** **46** **47** **48** **49** **50** **51** **52** **53** **54** **55** **56** **57** **58** **59** **60** **61** **62** **63** **64** **65** **66** **67** **68** **69** **70** **71** **72** **73** **74** **75** **76** **77** **78** **79** **80** **81** **82** **83** **84** **85** **86** **87** **88** **89** **90** **91** **92** **93** **94** **95** **96** **97** **98** **99** **100**

Concordia
Stephani
cum Amos.

vos faciam trans Damascum: Albertus, & Rupertus putant sermonem esse de viris tribus Iuda, qui ducti sunt captiui trans Damascum, Babylonem. At contra est, quod Babylon non est trans Damascum, quæ Aquilonaris est Iudææ, & Galileæ; cum Babylon Orientalis sit, & ita ad dextram Damasci sita. Deinde quia Stephanus non dixit; transferam Babylonem, sed trans Babylonem. Dicimus ergo cum Hieronymo, & Beda Actuum 7. & aliis, Stephanum magis ad intelligetiam, quam ad verbum respexisse. Nam eadem captiuitate, qua ducti sunt Israelitæ trans Damascum in Assyrios, collocati sunt

A trans Babylonem in ciuitatibus Mediæ, & Persiæ versus Aquilonem. Nam 4. Reg. 17. 6. dictum est, & transtulit Israel in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor, iuxta flumen Gozan in ciuitatibus Medorum, & Tobias cum captiuos contribules inuiseret Job. 1. Venit in Rages Ciuitatem Medorum. Quin & inde in Persidem, & alias remotiores regiones traducti sunt, ut ait Iosephus lib. 9. Antiq. c. vltimo, & ultra Euphratem dispersi, infinita hominum millia, ut idem ait lib. 11. c. 5. quod cum factum animaduertisset Stephanus, dixit, trans Babylonem.

Iosephus.

AMOS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Vobis² opulenti, qui vitam in summo ocio degitis in Sion, & qui confiditis in forti situ urbis Samariæ. Qui cum sitis³ nominati populorum principes, vestras domos frequentari gaudetis, ut magno satellitio comitati cum fastu⁴ progrediamini. Transite, si placet, in ciuitatem⁶ Chalanæ, & in urbem⁷ magnam Emath, & in Geth Palæstinorum abite:⁸ & optima quæque regna perlustrete, & videte, an vestris meliora sint, & an latius terra eorum pateat quam vestra: & merito ingratos vos iudicabitis, cum nihilo in dies meliores effecti, diuina sententia iam⁹ addicti estis diei captiuitatis calamitoso, &¹⁰ propius acceditis ad oppressiones, quibus hostes vos sunt oppressuri, vos, inquam, qui securi dormitis in lectis eburneis, & indecore, ac ambitiose vos¹¹ extenditis in stratis vestris: comeditis quicquid in gregibus,¹² vel armentis, tenerum, ac pingue reperitur:¹³ modulationibus ad psalterium decantatis, & vocum inflexionibus aures mulcetis: & pro vestra luxuria varia musica instrumenta excogitatis, qualia Dauid inuenit ad cultum Dei: bibitis vinum in phialis, & unguentis preciosis vos ungitis, neque miseret vos communis¹⁴ populi exitij captiuitatis, quod vitamutatione facile possetis amouere. Idcirco vos, qui primi estis in iniquitate, primi ibitis in captiuitatem. & tunc¹⁵ cessabit factio indecore se extendentium, & uno animo comessantium. Sic enim se facturum iurando per semetipsum comminatur Deus Dominus exercituum: & addit; Detestor ego valde fastum, superbiamque Iacobitarum, & domos eorum omnes, quantumuis magnificas. Tradam itaque¹⁶ Samariam cum omnibus eius incolis Assyriorum potestati; adeo ut si in aliqua domo decem viri vini remanserint, & ipsi peste, aut fame interibunt, & cuiusque illorum cadauer propinquus accipiet,¹⁷ ut combusti ossa nuda domo efferat. & cum redierit sistens in ostio domus, dicet ei, qui interiùs fuerit, supersuntne cadauera, quæ extraham aliqua? & respondebit, non, iam finis est: & ille, noli, dicet, lamentari, sed conticesce, nec enim Dei nomine¹⁸ inuocato eius opem implorare licebit tunc, cum iam hostibus præceperit, ut omnes domos subuertant, maiores, quæ multis constant ha-

CAPVT SEXTVM.

V qui² opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samariæ: optimates³ capita populorum, & ingredientiæ pompaticè domum Israel. Transite in⁶ Chalanæ, & videte, & ite inde in⁷ Emath magnam: & descendite in Geth Palæstinorum, & ad optima quæque regna horum: si latior terminus eorum termino vestro est. Qui separati estis in diem malum:¹⁰ & appropinquatis folio iniquitatis. Qui dormitis in lectis eburneis, & lasciuitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, & vitulos de medio¹² armenti. Qui canitis ad vocem psalterij: sicut Dauid putauerunt se habere vasa cantici. Bibentes vinum in phialis, & optimo vnguento delibuti: & nihil patiebantur super¹⁴ contritione Ioseph. Quapropter nunc migrabunt in capite transiigrantium: & auferetur factio lasciuientium. Iurauit Dominus Deus in anima sua, dicit Dominus Deus exercituum: Detestor ego superbiam Iacob, & domos eius odi, & tradam¹⁶ ciuitatem cum habitatoribus suis. Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna, & ipsi morientur. Et tollet eum propinquus suus,¹⁷ & comburet eum, ut efferat ossa de domo: & dicet ei, qui in penetralibus domus est: Numquid adhuc est penes te? Et respondebit: finis est. Et dicet ei: Tace,¹⁸ & non recorderis nominis Domini. Quia ecce Dominus mandabit & percutiet domum maiorem¹⁹ ruinis, & domum minorem scissionibus. Numquid²⁰ currere queunt in petris equi? aut arari potest in bubalis, quoniã conuertistis in amaritudinem iudicium, & fructum iustitiæ in absynthium? Qui latramini²¹ in nihilo: qui dicitis: Numquid non in fortitudine nostra assumpsimus nobis cornua? Ecce enim suscitabo super vos domus Israel, dicit Dominus Deus exercituum, gentem: & conteret vos ab introitu Emath, usque ad torrentem deserti.

ARGV

bitatoribus, sigillatim¹⁹ illos interimendo; minores autem, quæ minus possunt resistere, simul confringendo. Annon difficile factum est, ut equi²⁰ currant in petris & boues arent? at vos difficiliora his edidistis monstra dum conuertitis iudicium innocentum in fel, contra ipsos sententiam ferentes; & pacem, fructum virtutum suauem in absinthium. & nihilominus frustra in vestra virtute²¹ confiditis, dicentes, nonne opera nostra, ac nostra virtute has vires peperimus nobis, hasque opes, quibus nos tueamur, & hostes nostros à nobis propulsemus? Propterea ait Dominus, ego ô Israel concitabo contra vos²² Assyrios, gentem remotam, qui subuertent regionem vestram vniuersam, ab Emath termino eius ad plagam Septentrionalem, usque ad mare solitudinis versus Meridiem, quin & ulterius progredientur, usque ad torrentem deserti, qui terminat terram ad Meridiem, Occidentem versus.

A R G V M E N T V M.

NVEHITVR in principes populi, qui cum in deliciis vitam traducerent, subditos opprimebant, nullo de eorum miseria tacti dolore; & supplicium captiuitatis illis comminatur.

COMMENTARIVS.

¹ Quæstio, quibuscum sermo sit.

Sententia 1. cum solo Iuda.

Sententia 2. cum solo Israel.

Sententia 3. cum utroque.

Vera resolutio.

² Opulentia quid notet.

VÆ.] Dubitatur quibuscum loquatur Propheta in hoc capite, cum Israele solo, an etiam cum Iuda? Montanus existimat cum solo Iuda sermonem haberi. Quia verò subiicitur, & qui confiditis in monte Samaria; quo ostenditur cum Israele quoque fieri verbum, ita ex Hebræo translata verba exponit; *Væ opulenti in Sion, & confidentibus in monte Samaria*; putat autem cōiunctionem, & hic esse notam similitudinis, ut alias non infrequenter: ut Prou. 25. 25. *Aqua frigida anime sitienti, & nuncius, pro, sicut nuncius bonus de terra longinqua.* ita Pindarus Olym. Od. 1. *Optima quidem aqua, & aurum inter possessiones; pro, sicut aurum.* ita ergo explicat verba Prophetæ. *Væ opulenti in Sion, sicut, & confidentibus in monte Samaria.* Theodoro videtur, sermonem fieri cum solo Israele: nam in toto capite domum Israel compellat, Ioseph, & Iacob, quibus nomenclaturis Israel, aut decem tribus nominari solent. Illud autem, *væ opulenti in Sion*; Septuaginta transtulerunt; *væ despicientibus Sion.* Hoc est; *væ principibus Israël, qui quod confidunt in monte Samaria, Deum despiciunt, qui colitur in Sion.* Verum Hieronymo, quem sequuntur Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Vatab. visum est ad utrūque populū sermonem haberi, quia dicit, *Væ opulenti in Sion, & confidentibus in monte Samaria.* quæ sententia videtur placere Chaldæo, qui ut noster Vulgatus, exposuit prima hæc verba, & alia explicans inferius: percutiet regnum magnū Israel percussione foris, & regnum minus Iuda plaga remissiori. Profecto præcipuum sermonem fieri ad Israelem; ad Iudam autem per transennam, & ex transuerso, ut admonerentur & ipsi, ne arci Sion fiderent, ut Israelitæ in monte Samaria, ni velint Israeli in pœna comparari, cuius solius modò res agitur, ex toto capite constat.

Opulenti.] Hebraicè, *חַסְדָּאֲנִים* *Hasaananim*, *væ tranquillis, quietis, aut pacatis in Sion*; hoc est, vitam degentibus in summo ocio, & securitate. quod Iustinus dixit, *Væ qui deliciis affluunt in Sion.* Quoniam autem hæc viuendi ratio ex opulentia, ac diuitiarum abundantia proficiscitur, hinc Vulgatus ferè semper vertit hoc nomen, *opulenti*, ut Chaldæus, qui dixit, *Væ qui opulenti sunt abundanter in Sion*; & Kimhi, *Væ diuitibus*, ait, *qui sunt quieti, qui fidunt quod nihil eis mali contingeret.* Et Tigurina. Quia verò qui huiusmodi sunt, Castro in Proph. minores.

A insolentiores aliquanto efficiuntur, sunt qui vertant: *Væ insolentibus in Sion*; & si, in, accipiat pro, contra, de Israelitis loquetur, qui insolentiam suam ostendebant contra Sionem; & hac ratione videntur dixisse LXX. *Væ despicientibus Sion.* Ait ergo: *væ iis, qui propter opulentiam insolentiores sunt iusto in Sion, confisi in monte Someron, in quo sita est Samaria Israelitarum metropolis.*

Capita.] Ex Hebræo sic habent hæc verba. **Nominatis principum gentium.** hoc est, nominatis, ac celeberrimis, qui principum sunt gentium; quod dixit Vulgatus, *Væ vobis opulenti in Sion, & qui confiditis in monte Samaria, optimates, principum pro principes, seu caput gentium, seu populorum.* his annunciat *væ*, secundum Hieronymum, & omnes alios eius sequaces: sic etiam Tigurina; *celebratissimi primitiarum gentium*; & Montanus, *Notatissimi, primitia gentium*, quod omnium gentium opinione fortissimi, & felicissimi æstimarentur. Itaque iuxta hanc lectionem sensus secundum Hieronymum est, Vos qui estis principes populi, & nihil eius curam agitis: secundum verò Montanum; qui estis nominatissimi, & celeberrimi in opinione præcipuarum gentium. Sed alij interpretes volunt participium illud, *Nominatis*, contexere cum montibus Sion, & Samaria; *Nominatis ab initio gentium*, ut legunt Pagninus, & alij; vel à *primitiis gentium*, ut Vatab. & Rob. quia fuerunt olim celebres hi montes ob priores incolas, qui erant præcipui gentium. Obicit enim populo Dei, quam celebris, & nominata fuisset terra, in quam inductus est à Deo, expulsis gentibus illis præcipuis, quæ illam incolebant. At secundum Chaldæum, qui exponit; *imponentibus nomen filiorum suorum secundum nomen filiorum gentium*: quos vocat *primitias gentium*: vitio vertit quiete degentibus in Sion, & confidentibus in monte Samaria, quod suis filiis nomina imponant, quæ gentes ipsæ suis quoque filiis solent imponere; in gratiam ipsarum; quarum amicitia gaudebant. In quibus sensus licet primus sit præferendus; at secundus Hebrææ lectioni, ac iis, quæ sequuntur, magis consentit, ut dicemus, dum sequentiâ verba exposuerimus.

Ingredientes.] Hebraicè, & *venerunt*, seu *ingressi sunt ad eos domus Israël.* Et est sensus Tigur. Pagnin. Vat. & Isidori: *Væ quietis in Sion, & confidentibus in monte Someron, nominatis à principio gentiū, vel ob primitias gentium illos montes incolentium, ad quos, incolis expulsis, ingressi sunt filij Israël, &*

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Nomina gentium vitanda.

4. Sensus.

ceperunt eos, Dei munere: & tamen ipsi ingrati extiterunt tanto benefactori. Quem sensum indicant LXX. cum dicunt, ut legitur in Codice Vaticano, in Hieronymo, & Theodoro: *Vindemiarunt primitias gentium, & ingressi sunt ipsi, vel sibi.* hoc est, acceperunt sibi terram illam, pulsus primis gentibus, incolis eius. Quod clarius dicunt in Cod. Complutensi, & Regio: *Vindemiarunt principes gentium, & ingressa est ad eos domus Israel.* Atque hic sensus collata à Deo terræ Israel, consonat iis, quæ subiiciuntur; quibus mittuntur Israelitæ ad cetera regna, ut videant an latior terra illis obtigerit, quam ipsis. Montanus legit: *venerunt sibi domum Israel.* hoc est, cum Israelitæ essent omnium gentium æstimatione celebres, & ob fertilitatem terræ, & fortitudinem, nihilominus ipsæ gentes adierunt eos; & de suis locis munitionibus detractos, captivos abduxerunt. Chaldaus autem, quia increparat Israelitas, quod suis filiis nomina imponerent, quæ gentes suis; addit; *quibus innititur domus Israel; vel, & putant quod iungatur ad eos domus Israel.* hoc est, & venerunt ad eos, ut amicitias cum eis inirent Israelitæ. Ex eo enim quod nomina gentium imponebant filij Israel filiis suis, ostenderunt amicitiam, qua iuncti erant gentibus. Vulgatus tamen cum Hieronymo vertit, *ingredientes pompaticè domum Israel:* nam coniungit hæc verba cum illis. *Optimates, capita populorum,* ut integra sententia iuxta Hebræum sic habeat: *Væ degentibus in Sion, & qui confidunt in monte Samaria, nominati principes gentium, qui ingrediuntur ad seipsos domum Israel.* Et quidem illud pronomen, *ad seipsos*, quod LXX. & alij interpretati sunt, *sibi*, Vulgatus ad sensum respiciens, explicuit aduerbio, *pompaticè*, quod tanto cum fastu, ac pompa secummet graderentur inter Israelitas, ut usurpatum à gentibus ostentarent principatum. itaque principes illi populi, adeo celebres, nihil aliud magis quærebant, quam hominum satellitium, quo per mediam urbem pompaticè incederent, instar gentium principum, in quorum locum successerunt, ut explicat Iustinus M. cum hunc locum sic legit. *Væ qui deliciis affluitis in Sion, & confiditis in monte Samaria: nominati in principibus. Vindemiarunt primitias, seu principatus gentium, & ingressi sunt ipsi, supple, in eos.* Nam hi principes Israelitarum successerunt in locum principum terræ; ex qua Deus expulit gentes, ut filiis Israel eam tribueret. & ita hi principes vituperantur, quod ingrederentur in Dei populum, ut principes gentium; de quibus dixit Christus discipulis suis Matth. 20. 25. *Scitis, quia principes gentium dominantur eorum, & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos: sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister: & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus.* Atque hic sensus lectioni Vulgati, cum Hebraica consentienti, magis est accommodus: nam per vituperium, vocat optimates, capita populorum, seu principes gentium: quod eorum mores in principando, ad fastum & superbiam referrent: quàm sensus Hieronymi, Remigij, Ruperti, Alberti, & aliorum. Væ, ait, vobis optimates, qui estis capita populorum vestrorum, ut eis vestra prudentia consulatis: & in cætum populi Israel ingrediimini lento gradu, imitantes fercula pomparum: ut tumorem animi corpus ostendat, alludit ad verba Ciceronis lib. 1. offic. dicentis. *Cauendum est ne tarditatis utamur in ingressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur.*

Transite.] Mittit hos principes populi, quibus terra gentium olim data est ad habitandum à Deo, ut confiderent finitima regna, an feraciora sint, &

ampliora, quàm sua; ut ita uti ingratiissimi coarguantur, quod obliti huius beneficii, idola colant, Deo benefactore despecto. Cùmque hic sensus communis sit Chaldaei, Hieronymi, Theodoret, & ceterorum; solus Montanus putat captiuitatem his verbis denunciari: ac si dicat; Vos qui ita quieti, ac securi viuitis in Sion, & in Samaria, transibitis in Chalanè Babylonis captiui, & in Antiochiam Syriæ; & in Geth Palæstinorum; & tunc experiemini quas delicias, quàm feracem, & amplam terram reliqueritis; & quæ mala, quæve calamitates incurreritis. Sed quis non videt extortam intelligentiam? Cum Israel ultra Damascum, & ultra Babylonem; & Iuda ultra Syriam ducti sint captiui ab Assyriis; non in Syriam, aut Palæstinam: licet ibi aliqui latuerint. Solum ergo vult Deus, ut facta comparatione inter bona Israeli collata, & collata gentibus, referant Deo acceptum tantum beneficium: quæ est optima rationis forma, ut Deo gratiores simus pro beneficiis nobis collatis.

Chalane.] Antiquissima vrbs, & inter primas primi orbis imperij celebrata, & à Nembroto primo Imperatore condita in Chaldaea. Nam Genes. 10. 10. dicitur; *Fuit autem principium regni eius Babylon, & Arach, & Achad, & Chalane in terra Sennaar.* nempe in regione Babylonis, ut aiunt Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 5. & Hieronym. de locis Hebraicis. Est autem Chalane, quæ postea dicta est Ctesiphon, in Chalanitide regione, à Parthis condita, auctore Plinio lib. 6. cap. 26. nam Ctesiphontem dictam hoc loco ait Hieronymus, & in traditionibus Hebraicis in Genesim: fuitque caput regni Babylonici; ut aiunt Strabo lib. 16. Geographiæ; & Ptolom. lib. 6. Geog. cap. 1. Nam, ut eo loco ait Plinius; Seleucia, quæ cognominata est Babylonia, à Seleuco Nicanore condita est ad nonagesimum lapidem à Babylonia, ad ipsam exhauriendam. Cui proxima, ad tertium lapidem, ad Seleuciam exhauriendam, à Parthis est Ctesiphon edificata in Chalanitide. Has tres ciuitates Traianus occupauit, ut refert Eusebius in Chronico anno Christi 106.

Emath.] Hebraicè *חמא* hamath, siue Hemath, magna, hoc loco dicta, & nusquam alias: quapropter factum est, ut occasio ex eo sumpta sit distinguendi eam ab altera minori Emath. Nam Hieronymus Hemath magnam, Antiochiam esse putat hoc loco, magnam dictam, ad distinctionem minoris Emath, quæ appellata est Epiphania, & Emmas ab incolis, corrupto vocabulo, in regione Rablatha, iuxta Edessam. Verum ex Scriptura vna tantum ciuitas Emath colligitur, quam condidit Amath, seu Amathæus filius postremus Chanaan, Genes. 10. 18. ut dicunt Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 7. & Hieronymus. in Syria Damasci, nam cum Damasco iungi solet; & ita Hieronym. de locis Hebraicis, Emath, inquit, in Isaiâ Damasci ciuitas, quam oppugnavit rex Assyriorum: quæ nomen dedit regioni Emath, quæ post montem Libanum versus Euphratem extenditur. Unde introitus Emath dictus, quo per Libanum ibatur in Emath, prope Celefyriam, seu Aram Soba, quæ inter Libanum, & Antilibanum iacebat. Vnde 1. Paralip. 18. 3. dicitur. *Eo tempore percussit David etiam Adarezer regem Soba, regionis Hemath, quando perrexit ut dilataret imperium suum usque ad Euphratem.* & vers. 9. *Quod cum audisset Thour rex Emath, misit filium suum ad David, ut postularet ab eo pacem.* & 2. Paralip. 8. 3. *Abiit quoque Salomon in Emath Soba, & obtinuit eam, & alias ciuitates munitissimas edificauit in Hemath.* & 4. Reg. 14. 28. de Ieroboam dicitur, quod restituit Damascum, & Emath Iudæ in Israel. Atque hæc est terminus terræ promissionis à parte

2. Sensus.

Ratio optima.

6 Chalane vrbs antiquitas.

Iosephus.

Ctesiphon.

Plinius.

Strabo.

Ptolomæus.

Seleucia.

Eusebius.

7

Hemath vna eius descriptio.

Terminus terræ promissionis.

Epiphania,
& Antio-
chia dicta.

Reblatha.
Antiochia.

Tetrapolis
Antiochia.

Comparatio
auget terræ
bonitatem.

Dies malus
captiuitas.

Sensus 1.

Sensus po-
terior.

à parte Septentrionali, vt inferius dicemus. Hanc Hemath dictam postea Epiphaniam dixit Iosephus, & Hieronymus hic, & in Epist. 119. ad Dardanum. & Quæstio. in Genesim. & lib. de locis Hebraicis; & c. 4. in Ezech. & ita Aquila, auctore Procopio, vertit Epiphaniam. Sed & Hieronymus in Quæstio. super 10. Genesim affirmat; hanc quoque appellatam Antiochiam. & de locis Hebraicis, Hemath Rabba, hoc est, Hemath magnam, vt vocat Amos, dicit sibi visam vocatam Epiphaniam. Alias autem in ipsa regione Hemath sita erat Rebla, seu Reblatha, vt constat 4. Reg. 25. 6. & Ierem. 39. 5. quæ dicta est Antiochia, & Edidaphne, in qua Nabuchodonosor occidit filios Sedeciae, eiusque oculos eruit. In ea primi vocati sunt Christiani, & Petri Cathedra primum collocata est. Atque hæc vna est Emath, modo magna dicta, ad amplificationem comparationis, non ad minoris distinctionem. Sed & Strabo. lib. 16. Geogr. p. 711. Antiochiam facit Tetrapolim, ex quatuor ciuitatibus constitutam. primam Antigonus filius Philippi construxerat: Alteram multitudo habitatorum: Tertiam Seleucus Callinichus: Quartam Antiochus Epiphanes, à quo Epiphania, sicut & Antiochia vocabatur. De Geth superius dictum est; Getham vocat Plini. lib. 5. c. 19. Anthedonem alij, alij Aggripiam vocant.

Et ad optima.] Hebraica habent: Num meliores præ regnis his? si amplior terminus eorum termino vestro vt vertunt Pagni. Vatab. & Robertus, vt sit sensus: Et diligenter considerate, num eiusmodi ciuitates meliores sint his, quæ sunt in regnis his, in quibus degitis? Montanus legit, si meliora sunt regna horum, regnis vestris; cæli temperie, solique felicitate, & natura, & ampliora, latioraque? At Vulgatus vertit, & ad optima quæque regna horum. quæ Septuaginta dixerunt, Optimas, nempe ciuitates, ex omnibus regnis his. quasi ex Hebræo transferas. & ite ad optima præ regnis his: id est, præter hæc, lustrate optima alia quæque regna, meliora his, quæ attigimus. Quocumque legas modo, vbertatem, felicitatem, & amplitudinem terræ à Deo populo illi datæ, præ aliis omnibus commendat; quod augeat populi in Deum ingratitudinem. Amplior autem erat terra illa comparata regnis modicis, quæ sub vna ciuitate clauderantur, vti erant rex Geth, & rex Emath, & similes.

Qui separati estis.] Participium מְנַדִּים menadim à verbo נָדַה nadah, quod est, remouere, & auertere quippiam tamquam execrandum, & cum indignationis gestu à se amoliri; actiue interpretantur Chaldaus cum ceteris Hebræis, Tigurina, Pagni. Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus. Qui longè remouetis, vel reiciitis diem malum, & deprecationibus, & gestibus à vobis auertitis: & hoc modo vertit Vulgatus Isa. 66. 5. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abiicientes, seu elongantes, ac cum indignatione, & execratione auertentes propter nomen meum. Vt sit sensus: Qui remouetis à vobis diem malum captiuitatis, dicentes Prophetis, eos in tempora longinqua prophetare; nec venturum tempus ultionis, ne desistant peccare. At Vulgatus accepit passiuè, elongati, eiectioni, aut separati in diem malum; quia iam obnoxij erant, & addicti Dei iudicio, diei malo captiuitatis. Quem sensum etiam facit participium actiuum, elongantes, reicientes, aut separantes diei malo, hoc est, qui vestris frequentibus iniquitatibus vosmetipsos elongatis, reiciitis, & separatis in diem malum captiuitatis. Quod dixerunt Septuaginta, Venientes, seu qui venitis in diem malum; quomodo intellexerunt Hieronymus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. impios illos propter suas iniquitates assiduas, quibus tamquam funibus sese implicabant, Dei iudicio dam-

Castro in Proph. minores.

A natos iam fuisse diei calamitoso captiuitatis. Vt etiam intellexit Augusti. 4. de Doctrina Christiana August. cap. 7.

Et appropinquatis.] Hanc clausulam cum præcedenti legunt per antithesim Chaldaus, & priores illi recentiores interpretes, hoc modo; Remouetis à vobis malum diem captiuitatis, & propinquam facitis, seu admoveitis sedem iniquitatis. Auertitis à vobis deprecationibus, & indignationibus supplicium captiuitatis; cum tamen non disiciatis sedem iudiciariam, in qua rapinis, & iniustitiæ studeatis; cum prius sint iniquitates amouendæ, deinde supplicium deprecandum; quod illæ inducunt. Sunt qui ita explicent; Separantes à vobis, vel separatis à vobis diem malum; non captiuitatis, sed quemcumque laborem, vt illi Psalm. 72. 5. in labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellantur. & hoc vt obtineant, quasi è sede iniquitatis omnes opprimunt, & spoliant, atque ita dormiunt in lectis eburneis. &c. bonus sensus, & sequentibus coherens. Verum Hierony. Augustinus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, solum iniquitatis exponunt, solum Babylonici Imperij, in quo erant opprimendi. & nos addamus, solum Assyriorum, qui captiuos ducturi erant Israelitas; itaque iam damnati diei malo captiuitatis, propinquabant prope diem, oppressionibus, & iniuriis, quibus erant afflicti ab hostibus; vt qui currunt in infernum, appropinquant folio iniquitatis Luciferi.

Lasciuitis.] Hebraicè מְרַחֵם mseruchim à מָרַח marach, quod est extendere se, & luxuriari, seu superabundare, quomodo Ezech. 17. 6. dicitur; & germinauit, & fuit in vitem מְרַחֵם mseruchim luxuriantem. quod Vulgatus dixit, creuit in vineam latiore. ita hic possumus transferre, & superflui, seu redundantes, aut luxuriantes super stratis suis. Et quidam quidem ad luxuriam corporis referunt, qua sese indecore extendebant in lectis; & ita vertunt ex mente D. Kimhi, Tigurina, Pagni. Vatab. & Rob. indecore se distendentes, vel indecore distenti in stratis suis. quo sensu dixit Chaldaus, & sumergunt se in stratis suis. & Vulgatus; & lasciuitis in stratis vestris; & ante eos Septuaginta, & affluitis deliciis in stratis vestris. Hoc est, libidini indulgetis, & voluptatibus; vt exponunt Hieronymus, Augustinus, loco dicto, Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Ast idem David Kimhi, Montanus, & Robertus intelligunt de superfluitate, & amplitudine ornamentorum, quod superflui essent super cubilibus suis; nam stragulis vestibus amplissimis, & vnde quæque pendentibus, valde preciosis cubilia contegebant; quod ad luxuriam, & lasciuiam etiam spectat: nec enim hic sermo est de Venerea libidine in lectis exercita; sed de deliciis ambitiosis, quibus redundabant, iisque ex rapinis innocentum & pauperum, vi, doloque congestis, & tapetibus, & stragulis vestibus coemptis, quo medio ad lasciuias, & luxuriam illam inducebantur. Itaque & hunc sensum Vulgatus voluit exprimere, qui magis consonat iniquitati, de qua illos principes increpat Amos; quod ex iniquè raptis illi lasciurent, & luxuriarent. quibus multos similes, aut pares nunc inueniri, dolendum.

Armenti.] Hebraicè מְרִבֵּק marbek; est autem locus, vbi vituli saginantur, qui Latine dicitur Saginarium; ait enim Varro lib. 3. de re rustica cap. 10. pullos anserum includunt in saginario. in quo femina illa incantatrix 1. Reg. 28. 24. habebat vitulum pascualem in domo. Hebr. vitulum saginarij. Tigurina dixit, ex chorte, Pagni. de medio pascua pinguis. quod Septuaginta dixerunt, & vitulos lactentes de medio armentorum; hoc est, selectos è grege agnos, & vitulos selectos ex armentis. rectè illorum depingit luxuriam, & verius

vt hæc sint verba Dei, seu Prophetæ, quibus quasi Epiphonemate concludat, ex labore posito in sepeliendis mortuorum cadaueribus, & ex solitudine, & angore, quo tenendi essent, adeo cum trepidatione, & tumultu laborem augendum, atque adeo, præ metu, & solitudine eorum mentem impediendam, & opprimendam fore, vt vnicum, quod in miseris rebus solet esse perfrugium diuini nominis inuocatio, id illis deliciosis, petere non veniat in mentem. Quod iis frequenter accidit, qui pœnitentiam ad extremum vitæ halitum differunt: quâdo neque charissimorum, neque Dei ipsius, quem à se dum viuerent, abalienauerant, recordari fortasse liceat. hoc est, quod dicit propinquus lamentanti: tace, ne fleueris, nam tunc certè, ait Propheta, nec tempus ad recordandum nominis Domini, vel ad postulandam veniam peccatorum; & à supplicio liberationem, suppetet; tanta omnes obruet calamitas, & afflictio. cui sensui Vulgati lectio potest sic accommodari; & tunc non vacabit, aut non licebit recordari nominis Domini. Quia Dominus adducet Assyrios, & percutient vos.

Ruinis.] Hunc locum omnes ferè interpretes exponunt de duobus regnis, maiore Israelis, & minori Iudæ; sic Chaldaus, Hieronymus, Remigius, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Montanus. & illud ait percutiendum ruinis, vt nequaquam possit reparari, quia omnino deletum est; at hoc tantum scissionibus, quæ possint resarciri; atque adeo post 70. annos est instauratum; & hoc significat distinctio ruinarum, & scissionum; quam explicuit Chaldaus, cum dixit; & percutiet regnum magnum percussione forti, regnum vero minus plaga remissiori. Verum si consideremus significatum duorum illorum nominum Hebræorum, inueniemus non illam distinctionem in eis indicatam. Nam nomen רִמָּסִים *resims*, guttas, stillas, aut rimas, quæ illis sunt distillationibus, notat, quas alij contritiones, LXX. & Vulgatus ruinas vocarunt, alij fractiones. vnde Cantic. 5. 2. dicitur, caput meum plenum est rore, & cincinni mei resims guttis nocturnis. At nomen בְּקִיִּים *bekiim* scissiones, seu scissuras significat, aut discissiones impetu factas, & irruptione; quomodo mare dicitur scissum, & ciuitas, vt Isaiæ 22. 9. & scissuras domus David videbitis. hoc est, rupturas murorum, & arcis

Davidis Sionis dissectiones machinis bellicis hostium factas: maiores autem esse, & grauiores discissiones, & diruptiones factas machinis bellicis, quàm guttarum assidua distillatione quis non videat? Igitur Vatab. & Robertus de terreis domibus exponunt Samariæ, quæ terræ motu rimas agerent, ac discinderentur domus tam magnæ, quàm paruæ. At certè videtur loqui de domibus Samariæ magna familia maioribus, & parua minoribus: quarum maiores singillatim essent euacuandæ habitatoribus, & ita familiæ conficiendæ, vt solent domus magnæ guttis sæpe cadentibus rimas agere, ac ruinas. At paruæ, quia paucos habent habitatores, vnum, aut alterum, & vno impetu hostium solent simul perire, dictæ sunt percuti scissionibus, & irruptionibus. Hunc sensum verba antecedentia nobis offerunt, quorum hic ratio redditur illa rationali coniunctione. Quia ecce mandabit, &c. Nam cum comminatus fuisset Deus se traditurum hostibus ciuitatem cum habitatoribus, cuius domos fuerat detestatus; adiunxit, omnes vnus domus habitatores, vel peste, vel fame, vel infirmitate ex labore, aut ictibus contracta paulatim perituros; & domum illam cessaturam. sic ait; contiget omnibus domibus; quia Dei iussu, quæcumque magna domus, quasi rimis paulatim factis, destruetur: & quæcumque parua domus discindetur, & subuertetur citius, paucis eius habitatoribus pereuntibus: ita enim solet Deus superbas domos, plenas deliciis, calamitate, aut infir-

Castro in Proph. minores.

A mitate immissa, vacuas reddere.

Currere.] Ex Hebræo sic habet hæc sententia.

An current in petra equi? si arabit in bobus? sup. arator.

Duo impossibilia proponit, seu difficilia, quæ in re rustica fieri nequeunt; vt inde exaggeret delictum Israelitarum, qui, quod vitæ ciuili, & Reipublicæ repugnet ipsi effecerint. interrogatio autem, responsionem negantem postulat. Sicut impossibile est, & arti repugnans, vt equus per petram currat: & vt boues in petra ipsa arent: ita repugnat rationi quod vos facitis, amaritudine replentes innocentes, iudicando iustam eorum causam tamquam iniustam: & iustitiæ fructum, quem reportare debebant ex vestris subselliis, nempe res suas; illis eripitis, & idcirco eos amaricatis. Sic hunc locum exponunt Lyra, Vatab. & Robertus, & bene: nam illi præpostero ordine faciebant in iudicio, vt qui equis currunt, & bobus arant in petra. Sed Hieronymus, & qui eum sequuntur, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius, bouum similitudinem in eo constituunt, quod sint indomiti, nam bobus, aut bubalis nemo dubitat arare, sed quod repugnat est, arare bobus, aut bubalis indomitis, cum tamen in Hebræo duo verba vno ablatiuo, in petra, regantur, quia sicut repugnat equum currere per petram, ita repugnat aratori arare per petram. Deinde intelligunt amarum factum dulce iudicium Dei, & fructum iustitiæ, quem exercet in homines; cum tamen sæpius viderimus inuehi hic Prophetam in Magistratus, & iudices iniuste suo munere fungentes. Montanus affert aliam intelligentiam difficilem. Putatis, ait, vestras vrbes adeo munitas esse, vt impossibile ducatis eas euerti ab hostibus, non minus quàm est impossibile equum super petram currere, & bouem arare. At certè illud non est ducendum impossibile, cum vos aliud impossibile præstiteritis, vestris sceleribus causam dando, cum conuertistis æquitatem iuris in fel; & pacem, quæ est opus iustitiæ, in absinthium. Verum non est necesse per tot anfractus sensum verborum eruere: primus sensus facilis, ac planus est, & verus.

In nihilo.] Hebraicè, in non דָּוָר *dauar*; In non

verbo, quod dixerunt LXX. in nullo verbo bono. Alij, in

non re, quod est in nihilo, & Symmachus dixit ἀλόγως

frustra, & absque ratione: nam lætabantur, hoc est, con-

fidebant in re nihili, & vana. quod statim explicatur,

cum dicitur; qui dicitis, numquid non in fortitudine no-

stra assumpsimus nobis cornua? Hoc est, nonne indu-

stria nostra peperimus nobis has vires, & has opes, quibus

nos tueamur, & hostes nostros inuadamus? Cum tamen hæc omnia sine Deo nihil sint, in quo

pugnandum, ac vincendum. Psalm. 43. 6. In te inimicos

nostros ventilabimus cornu: & in nomine tuo spernemus in-

surgentes in nos. Non enim in arcu meo sperabo, & gladius

meus non saluabit me.

Gentem.] Israelitarum inani confidentiæ sese

opponit Deus, qui superbis resistit, vt humilibus det

gratiam; & comminatur se cōfracturum vires, & con-

fidenciam debilitaturum, misso exercitu, qui omnia

deuastet. Sed dubium est quam gentem dicat se su-

scitaturum Deus? Communis expositio est commi-

nari Deum vtrique regno decem tribuum, & dua-

rum, quas omnes comprehendit nomine domus Israel,

atque in vtrasque excitaturum, primum Assyrios, de-

inde Chaldaeos; sic Hieronym. Remigius, Albertus,

Rupertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus. idque fit

certum terminis assignatis, ab Emath, vsque ad tor-

rentem Ægypti, qui erant termini totius terræ pro-

missæ; Emath à parte Septentrionali, & torrens Ægy-

pti à parte meridiana versus Occidentem. Vnde 1.

Paral. 13. 5. dicitur. congregauit David cunctum Israel à

Sihor Ægypti vsque dum ingrediaris Emath. & 2. Paral.

Angor im-
pœnitentiū.

19
Sensus 1.
communis.

Ratio ver-
borum.

Sensus 2.

10

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

11

Superbia
punita.

12

1. Expositio.

7.8. fecit Salomon solennitatem septem diebus, & omnis Israel cum eo, Ecclesia magna valde, ab introitu Emath usque ad torrentem Ægypti. Ergo contra duodecim tribus minas hic intentat Deus. Theodoro nihilominus, Vatab. & Roberto videtur verius loqui Prophetam tantum contra decem tribus, & comminari exercitum Assyriorum, qui vniuersam terram Israel deuastet, quantamcumque obtinebant ab Emath usque ad riuum Ægypti: legimus enim 4. Reg. 14. 25. de Ieroboam rege Israel, cuius tempore loquebatur Propheta. Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath, usque ad mare solitudinis. Hoc est, usque ad mare salissimum, quod mortuum dici solet, & lacus Asphaltitis: estque terminus meridianus terræ promissæ versus Orientem, sicut riuus Ægypti versus Occidentem.

A Videturque Propheta contra confidentiam Israel, quam conceperat ex fortitudine Ieroboam, hæc protulisse, nam de illo vltius dicitur. Saluauit eos in manu Ieroboam filij Ioas. Reliqua autem sermonem Ieroboam, & fortitudo eius, qua praeliatus est: & quomodo restituit Damascum, & Emath Iudæ in Israel; nonne hæc scripta sunt in libro sermonum dierum regum Israel? Huic se opponit Deus per Prophetam. Ecce ego adducam Assyrios, qui deuastent omnem terram Israel ab Emath, usque ad mare solitudinis, versus Meridiem; & vltius progredietur usque ad riuum Ægypti; & tunc constabit infirmitas Israelitarum, cum videant se non posse resistere. De Emath diximus supra num. 7. & de Sihor, seu torrente Ægypti super cap. 2. Ieremiæ numero 10.

Confidentia
Israelis re-
punitur.

AMOS PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Hoc ostendit mihi Dominus Deus in spiritu. Ecce eo tempore, quo serotina pluuiæ incipit terram influere, vt herbae germinantes ad perfectam veniant maturitatem, cum, postquam semel detorsa esset herba luxurians ad alimētum equorum regionum, decidentis pluuiæ vi repellularet, vidi Deum magnā locustarum copiam preparantem, quæ simul aggressæ sunt consumere omnem illam herbam, quæ repellulauerat. Quam cum iam absumptam viderem, intelligens mihi à Domino significari, postquam Israelitarum res grauiter fuissent prostratæ, & penè consumptæ per Benadab regem Syria, virtute Ieroboam fuisse instauratas, & Phul regem Assyriorum cum exercitu, locustarum instar, venturum contra Israelem, & illam felicitatem restitutam dissipaturum: compatiens populo Israeli, conuerti me ab precibus, & aio. Domine Deus propitius esto obsecro populo tuo; nam si ad hanc paruitatem reducendus es, qualem mihi ostendis, quis eum poterit erigere, & ad pristinum statum reducere? Dominus ergo meis precibus placatus, reuocans latam sententiam, dixit: non mandabitur executioni id quod vidisti. Nam licet rex ille veniat, contentus mille argenti talentis, quæ soluet illi Manahem, intacto Israele in terram suam redibit.

Rursus hoc mihi ostendit Dominus Deus. Ecce vidi Deum³ vocantem Regem Assyriorum Teglatphalafarem, qui puniret Israelem igni furoris sui, & venit quidem vocatus, & absumpsit, & captiuum duxit multum populum Ruben, Gad & dimidia tribus Manasse, quæ in profundiore terra trans Iordanem morabantur; simul etiam partem illam populi, quæ erat citra Iordanem, Zabulon, Aser, & Nephthali. Sed tunc etiam adorandum Deum me abiici, dicens; Domine Deus quiesce obsecro, ne vltius progrediatur furor tuus: nam si vltius hostis procedat, quis in pristinum statum restituet Israelem, qui paruus, & numero, & robore, ex tanta clade remanebit? Meis precibus ad misericordiam conuersus Dominus, dixit: & in hoc

CAPVT VII.

Hæc ostendit mihi Dominus Deus: & ecce¹ fictor locustæ in principio germinatium serotini imbris, & ecce serotinus post tersionem regis. Et factum est: cum cōsummasset comedere herbam terræ, dixi: Domine Deus propitius esto, obsecro: quis suscitabit Iacob, quia paruulus est? Misertus est Dominus super hoc: Non erit, dixit Dominus. Hæc ostendit mihi Dominus Deus: & ecce³ vocabat iudicium ad ignem Dominus Deus: & deuorauit abyssum multam, & comedit simul partem. Et dixi: Domine Deus quiesce, obsecro: quis suscitabit Iacob: quia paruulus est? Misertus est Dominus super hoc: sed & istud non erit, dixit Dominus Deus. Hæc ostendit mihi Dominus: & ecce Dominus⁴ stans super murum litum, & in manu eius trulla cæmentarij. Et dixit Dominus ad me: Quid tu vides Amos? & dixi: trullam cæmentarij. Et dixit Dominus: ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israel: non adiiciam vltra superinducere eum. Et demolientur⁵ excelsa idoli, & sanctificationes Israel desolabuntur: & confurgam⁷ super domum Ieroboam in gladio. Et misit Amasias sacerdos Bethel ad Ieroboam regem Israel dicens; Rebellaui contra te Amos in medio domus Israel: non poterit terra sustinere vniuersos sermones eius. Hæc enim dicit Amos: in gladio morietur Ieroboam, & Israel captiuus migrabit de terra sua. Et dixit Amasias ad Amos. Qui vides, gradere, fuge in terram Iudæ: & comede ibi panem, & prophetabis ibi. Et in Bethel non adiicies vltra vt prophetes: quia⁹ sanctificatio regis est, & domus regni est. Responditque Amos, & dixit ad Amasiam: Non sum Propheta, & non sum filius Prophetæ: sed¹¹ armentarius ego sum, vellicans sycomoros. Et tulit me Domi-

nus

16 nus cum sequeretur gregem; & dixit Dominus ad me: Vade, propheta ad populum
meum Israel. || Et nunc audi verbum Domini: Tu dicis, non prophetabis super Israel, & ¹³ non stillabis super domum idoli.
17 || ¹⁴ Propter hoc hæc dicit Dominus: vxor tua in ciuitate fornicabitur: & filij tui, & filia tua in gladio cadent; & humus tua funiculo metietur: & tu in terra polluta morieris: & Israel captiuus migrabit de terra sua.

audiui te, hoc malum non ultra grassabitur, si voluerint resipiscere.

Hoc insuper ostendit mihi Dominus. Ecce Dominus sese mihi obtulit ⁴ stantem super murum calce illitum, & habentem in manu trullam, quasi volentem superlinire illum, instar cementarij. & ait ad me: quid tu vides Amos? & respondi: trullam. Et dixit Dominus ad me, explicans quid vellet significare. Ecce iam ferre non valens peccata Israel, ego deponam trullam protectionis mee, qua protegere soleo omnem Israël, sed eum deseram tandem, & in manus tradam Salmanasar regis Assyriorum,

qui penitus delebit regnum Israel, destruetque omnes ⁵ excelsos montes, in quibus idola colebat, & ⁶ delubra omnia vastabit; & contra ⁷ familiam Ieroboam gladio insurgam, cum filium eius Zachariam fecero interim. Quæ omnia, ut audiuit Amasias princeps sacerdotum Bethel, misit nuncium ad Ieroboam regem Israël, qui ei diceret. Coniurauit contra te Amos in oculis totius populi: & in frequentissimo loco Bethel; & nisi tempestinè obstiteris ei, omnis populus duris illius sermonibus concitatus, aduersus te, ac nos insurget: palam enim ait: gladio interibit Ieroboam, & Israël certissimè abducetur captiuus de terra sua. Cum verò rex cunctaretur respondere, adortus beneuolè Amos, quasi paci prospiciens, dixit ei Amasias. Propheta cede hinc, & redi in terram tuam Iuda; ibique ⁸ vitam age rebus tuis contentus, & prophetabis: hic autem ne ultra prophetes in Bethel, ne irrites regem, cuius est hoc ⁹ sanctuarium, & domus regia. Sed Amos zelo Dei plenus, intrepidè dixit Amasie. Ego ex instituto meo ¹⁰ Propheta non sum, nec à patre iure id accepi hereditario, meum verò institutum est ¹¹ armenta pascere ¹² vellicando sycomoros. Inde tamen assumpsit me Deus ducentem gregem, ac dixit, vade, & vaticinare contra populum meum Israël. illi ergo obediendum est magis quàm tibi. Idcirco tu qui mihi ¹³ prophetanti resistis, audi comminationem Domini. ¹⁴ Vxor tua in ciuitate scortabitur, ab hostibus coacta; filij tui, ac filia gladio interibunt; possessiones tuas hostes funiculo mensorio partientur; & tu in terra Assyriorum, idolorum cultu polluta morieris: & vniversus Israel de terra sua captiuus migrabit.

ARGUMENTVM.

RIBVS visionibus à Deo ostensis docet Propheta sibi significatum populum Israeliticum paulatim ab hostibus vastandum, quousque tandem penitus intereat; atque id denunciat sacerdoti Amasie sibi resistenti.

COMMENTARIVS.

1 **F**ictor.] Oportet primò in componendis textus interpretibus immorari; deinde significatum huius spectri trademus. In primis prima Hebræa dictio *מִי יוֹתֵר*, vel est participium præsentis temporis, formans locustas, vel *plastes*, aut *fictor locustarum*; qua ratione acceperunt Vulgatus, Pagninus, & Montanus. Potest etiam esse nomen significans formationem, seu creationem locustarum; & hoc vel actiue, quia videbat Amos quomodo formabat Dominus locustas. & ita accepit Chaldaeus cum vertit, & ecce creatio locustarum. Vel passiuè pro copia locustarum formata; & hac ratione acceperunt Septuaginta cum dixerunt, ecce *factus locustarum*; & Tigurina cum vertit, ecce *examen locustarum*. vel secundum alios, collectio, seu congregatio locustarum. quæ significata in idem recidunt: nam vidit Amos Deum formantem copiam locustarum, & vidit ipsas locustas formatas. Nomen deinde *גִּבִּי*, quod est idem quod *גִּבִּים* *gobim*, & omnes transferunt *locustarum*. Solus Montanus; qui deducit à radice *גָּבַח* *gauah* exaltare, aut debitum exigere, transfert, fingens *exactores*. Est & tertium nomen *לֶקֶשׁ* *lekes*, quod Dauid Kimhi, Tigurina, Pagninus, Vatab. & Isidorus herbam serotinam dicunt significare, eam

A videlicet, quæ post primam graminis luxuriantis sectionem, in culmos, & spicas succreuit, nondum tamen maturuit: quo tempore maximum damnum illis locustæ afferre poterant. Vel cordum fenum, seu autumnale, quod Autumno secatur, ad differentiam feni vernalis, quo equi gaudent; cum oves autumnali pascantur. Sed Vulgatus, Hieronymus, & Montanus acceperunt pro pluuia seu imbre serotino, qui extremo decidit Aprili, ad frugum maturitatem, ut grana turgescant, & maturescant, cum iam in culmos, & spicas succreuerint. Et quidem ex Hebræo ad verbum sic habet hæc visio. *Hoc videre fecit me Iehouah, & ecce formator locustarum, in principio ascendere serotinum, & ecce serotinum post consensiones regis.*

B Quæ verba Vulgatus, per serotinum accipiens imbrem, sic transtulit: *Ecce fictor locusta, in principio germinantium serotini imbris, & ecce serotinus post consensiones regis.* Hoc est. Vidi Dominum formantem copiam locustarum eo tempore, quo herbæ, ac segetes luxuriantes ascendebant, succrescebant, aut germinabant, expectantes imbrem serotinum quo grana spicarum turgere, & maturescere: quæ herbæ cum detonsæ essent ad vsum equorum regis, ecce serotinus imber decidit, quo repullularunt, & spicas produserunt, ac tunc locustæ illæ inuolarunt in eas, & depastæ sunt; & cum videret Amos herbam vniuersam locustas

Formatio visionis.

Visio iuxta
Hierony-
mum.

Visio iuxta
recentiores.

Visio 1.
Expositio.

Refutatio.

Expositio 2.

Sennacherib.

Nabuchodo-
nosor.

illas consummasse, conuersus est ad preces. hic videtur germanus sensus huius visionis, quem voluit exprimere Vulgatus, Sed Hieronymus, tam in textu suo, quam in commentario, alio modo vertit. *Et ecce scitor locusta in principio germinantium serotini imbris, & ecce post serotinum tonsor regis.* ac sic intelligit Vidit Amos Deum fingentem multam locustam, quæ venit in principio imbris serotini, quando cuncta virent: hanc autem locustam, quæ primo vere volitabat post imbrem serotinum, secutus est tonsor regis, bruchus innumerabilis, qui cuncta vastauit. Cumque bruchus consummasset herbam terræ, ad preces se conuertit Propheta. itaque constituit locustas depascentes herbas luxuriantes, in principio imbris serotini; deinde post imbrem serotinum, quo repullularunt bruchum, qui omnem herbam consummauit. Sed qui sequuntur Hebræos per *serotinum* herbam accipientes, sic transferunt. *Et ecce scitor locustarum in principio, quo ascendebat herba serotina, & ecce herba serotina ascendebat post tonsiones herbarum, quas fecit rex.* & Vatablus quidem, ac Robertus per *herbam serotinam* accipiunt fœnum cordum, seu autumnale, quod repullulat tunc, postquam semel detonsum est tempore vernali, ad alimentum equorum regionum. ac in hanc herbam inuolauit locusta, quam finiuit comedere. Alij melius *serotinam herbam* intelligunt segetem, quæ post primam graminis luxuriantis sectionem, in culmos, & spicas succreuit, nondum tamen maturuit; nam tunc post detonsionem illius graminis luxuriantis, quæ regi ad alenda pecora cedebat, locustæ inuolarunt in fruges succrescentes. I hoc modo accepta visio nostri Prophetæ, eodem modo continetur in translatione Vulgati, quo in translatione recentiorum. Nam locustæ fictæ à Deo, & paratæ initio germinationis, post detonsas herbas equis regiis, dum imbre serotino succreuisent iterum: inuolarunt in eas, & omnino eas depastæ sunt. Restat nunc videre quid hac visione fuerit Prophetæ significatum.

In primis Lyra, Vatab. Isidor. Robertus, & Montanus volunt hac visione significatam Prophetæ sterilitatem, & famem futuram ex corrosione locustarum detondentium herbam, ac segetes, quæ succreuerant, & assurgere cæperant in culmum, & spem ingenerauerant felicitatis anni: quod Propheta magis doleret de malo futuro. Cum autem videret stragem, rogauit Dominum: qui misericordia motus reuocauit decretum suum, & non executioni mandauit visum, quod ostenderat. Verum per locustas exercitum significari, & per sectionem succrescentium herbarum, & consumptionem, populi stragem, & vastitatem, communis habet aliorum interpretum, & grauissimorum doctorum consensus, Hieronymi, Theodoret, Remigij, Haymonis, Alberti, Ruperti, Hugonis, & Dionysij. Idque constat, quod metu vastitatis populi contendeat Propheta illum ad pœnitentiam reuocare; non ex vastatione prædiorum regionum, quorum herbas detonsas, & pullulantes deuorant locustæ. Vnde de vniuerso populo subiecit Propheta, *propitius esto, quis suscitabit Iacob, quia paruulus est?* quia ceciderat.

Secundò igitur, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius volunt significari illa visione duos reges, vnum Assyriorum Sennacherib, qui cum exercitu locustarum deuastauit terram Iudæ, vsque ad Ierusalem, & magna clade accepta per Angelum aufugit infelix in terram suam, vt legimus 4. Reg. 19. Alterum Chaldaeorum regem Nabuchodonosorem; qui veluti bruchus venit in Iudæam, & consummauit omnia, postquam sese populus refecerat, vt herba serotino imbre, à priori strage, facta per regem Sennacherib. Rupertus tamen, & alij vtrū-

que regem Assyrium exponunt Salmanasarem, qui venit cum suo copioso exercitu, locustarum instar, quarto anno Ezechia, contra decem tribus, & penitus vastauit, & in terram suam transtulit, 4. Reg. 18. & hoc cum incipiebant se reficere, & augere, à cladi- bus per superiora secula perlatis. Post quam regis Salmanasaris tonsionem, & vastitatem, cum populus Iudæ repullularet serotino imbre demisso sub Ezechia; venit alter rex Assyrius Sennacherib, & cum vniuersam Iudæam consumpsisset, relicta sola Ierusalem, precibus S. Prophetæ misertus Dominus reliquiarum Israël, nempe duarum tribuum, quæ supererant; per Angelum suum, maximam cladem intulit eius exercitui, 4. Reg. 19. & ipse timore perculsus in patriam refugit, & mansit incolumis Iudæ cum Rege suo Ezechia. Hæc explicandi ratio, quatenus de Iudæ vastatione, siue per regem Assyrium, siue per Babylonium facta, visionem exponit, non videtur conuenire menti Prophetæ, qui tantum loquitur contra Israël, & de eius extrema vastatione, vt ex toto capite constare potest. Primò; quia missus est à Domino ad prophetandum in terra Israel, ad ipsum Israël; vt quidem prophetabat, & in Bethel loco sanctificationis Ieroboam; vnde Amasias suadebat ne prophetaret in Israël, sed abiret in Iudam, vt ibi prophetaret. Deinde quia in tertia visione manifestò comminatur exitium Israeli, & loco idololatriæ, & regi Ieroboam. Ergo in duabus prioribus de eodem loquitur Israël.

Tertiò, quia post duas visiones, orante Propheta, misertus est Dominus Iacob, & dixit, non inflicetur malum, quod minatus fuerit illis visionibus. At per reges supradictos, Salmanasarem, & Nabuchodonosorem omnino vastauit decem tribus Israel, & Iudam, & per Sennacherib magna ex parte; ergo Deus non adimpleuit promissionem suam, qua dixit: *non eris hoc.* Nec valet responsio Hieronymi, quod in hoc exauditus est Propheta, ne cuncta vastentur; quia Nabuchodonosor cuncta vastauit. Nec valet Alberti explicatio, quod Deus concessit, ne in diebus Prophetæ id malum executioni mandaretur, sed postea; quia ille non est deprecatus pro se, sed pro Iacob; qui non esset suscitandus, si Deus illum perderet.

Tertiò ergo videtur magis ad mentem Prophetæ, has tres visiones intelligere de tribus regibus Assyriorum, qui venerunt in terram Israël, & eam tadem vastauerunt. Et primam quidem de Phul primo rege, ex his, qui pugnant contra Israel. Nam quemadmodum vidit Amos herbam germinantem, ac luxuriantem, quam totonderant ad vsum regis: deinde imbre serotino decidente, repullulauit, & creuit; & tunc locustæ à Deo formatæ inuolauerunt in eam, & penitus depastæ sunt; at rogante Deum Propheta, ne quod videbat, executioni maderet, Deus promisit, destitutum ab incepto, & nihil mali illaturum Israël. Ita cum res Israëlitarum, quæ decisæ fuerant, ac detonsæ, tunc cum videbantur prosperè succedere, per Benadad regem Syriæ. Vnde 4. Reg. 14. 25. dicitur de Ieroboam, sub quo prophetabat Amos. *Ipsè restituit terminos Israel ab introitu Emath vsque ad mare solitudinis. Vidit enim Dominus afflictionem Israël amaram nimis, & quod consumpti essent vsque ad clausos carcere, & extremos, & non esset qui auxiliaretur Israeli. Nec locutus est Dominus, vt deleteret nomen Israël de sub calo, sed saluauit eos in manu Ieroboam filij Ioas: cuius fortitudo, qua preliatus est, & quomodo restituit Damascum, & Emath Iudæ in Israel, nonne hæc scripta sunt in libro sermonum dierum regum Israel?* Itaque Deus excisas res Israëlitarum per reges Syros, per Ieroboam restituit, & repullulare fecit. At tunc paulo post, tempore Manahem, qui cepit regnare anno trigésimo nono Ozia regis Iudæ; Phul seu Phiolaus rex Assyriorum venit cum

Refutatio.

Expositio 3.
vera.

Israel per
reges Syriæ
excisus.

Phul Assy-
rius venit
cōtra Israel.
cum

cum magno exercitu locustarum, deleturus terram Israel. At rogatu Amos, indicto tributo argenti quinquaginta siclorum per singulos, non deleuit terram, sed reuersus est, & non est moratus in terra, ita legimus 4. Reg. 15. 19. 20. & apud Iosephum 9. Antiq. cap. 11. hoc impetrauit Amos, cum dixit, *Domine Deus propitijs esto obsecro: quis suscitabit Iacob, quia paruulus est? & misertus Dominus super hoc dixit, Non erit.*

Quia paruulus est.] Ratio est, quam allegat Amos coram Deo, ne excisionem, quam ostendit, Israelis, ad effectum deducat. Si tu per Assyriorum locustas ita excindis, ac deles, quis erit qui valeat suscitare Iacob, quia paruulus est? non proponit paruitatem, quam tunc habebat Israel, cum orabat Amos; nam vel loquitur de eius paruitate, ad quam erat reductus ex crebra hostium incursione; vt putat Hieronymus; & hoc non; quia visio ipsa ostendit iam ad suum felicem statum restitutum per Ieroboam. Vel humilem Israelis conditionem proponit, animumque submissum, ex ipsa sua predicatione conceptum, vt olim Iacob, Genes. 32. 10. dixit, *Katan*, vt hic, *paruulus*, vel *minor sum cunctis miserationibus tuis*, & *veritate tua, quam expleuisti seruo tuo*. & nec hoc; quia paruitas hæc reddit impossibilem eius erectionem, ad quam non conducit humilitas, nisi apud Deum. Sermo ergo est de paruitate, ad quam venturum videbat Israel, si Deus per locustas Assyrij exercitus cunctum eum deleteret; atque ita ait; si locustæ illæ penitus deuorent Israel, vt mihi ostendis, adeo exiguus, ac nullus remanebit, vt nemo hominum sit, qui eum possit instaurare, & ad pristinum statum restituere; quia nec ipse se, quia paruus numero, ac robore imbecillus; nec alius quiuis ipsum erigere poterit. Numquid Rempublicam Israeliticam ita delebis, aut dirues regnum, vt nequeat restitui? non est miserationis tuæ euertere quæ consistunt, sed facere, vt consistent ea, quæ non sunt. & verò hæc ratio satis demonstrat visionem significatam non herbarum excisionem, sed Israelitarum, vt diximus.

Vocabat iudicium.] Hæc est secunda visio, quæ prius explicanda, deinde quid significet ostendendum. Ex Hebræo sic habet hæc visio. & *ecce vocans ad iudicium in igne Dominus Iehouah, & consumpsit voraginem magnam, & absumpsit partem*. Vbi tria nomina sunt notanda: in primis nomen *דבר*, quod iudicium vertit Vulgatus cum Septuaginta, significat litem, & iurgium, & actum iudicandi, seu condemnandi. & ita Tigur. Vatab. & Montanus vertunt, *en vocans ad litem*, seu *ad iurgium in igne*. nempe vocauit Dominus, vt iudicaret, & litem intentaret, ac damnet in iudicio, in igne, vel igni consumendo terram. Alterum nomen est *תהום* *thehom*, quod significat voraginem, abyssum, hoc est aquarum molem, & profunditatem. per metaphoram autem extenditur ad significandum quicquid adeo magnum, multum, profundumque est, vt comprehendi nequeat. vt Psalm. 35. 7. *iudicia Dei dicuntur abyssus multa*. & Psalm. 71. 20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes multas, & malas, & conuersus viuificasti me, & de abyssis terre, id est, de calamitatibus insuperabilibus, iterum reduxisti me*. Tertium nomen est *חלק* *hachalak*, quod significat partem, seu portionem; Genes. 31. 14. *numquid est nobis pars, & hereditas in domo patris nostri?* 4. Reg. 9. 10. *Iezabel comedent carnes in parte, seu in agro Iezrahel*. Vidit ergo Amos Deum vocantem terram, non per Angelum, vt putat Montanus, quia sicut in prima, & tertia visione ipse Dominus rem transigit, ita, & hic; Deus itaque ipse vocabat terram ad iudicium, vbi ipse confidens tamquam iudex erat illam in igne damnaturus, & combusturus, ac prius misit ignem in mole magnam aquarum, quam totam absumpsit; deinde in partem,

A seu portionem aliquam, seu in agrum, quem etiam absumpsit; absumpsissetque omnia, nisi Propheta occurreret suis precibus, obsecrans vt desisteret ab incæptis, nec vterius progrediretur. Hoc posito, visionis intelligentiam explicemus.

Quidam putant Deum excitasse magnum incendium æstus, qui aquas maris Tyberiadis absumeret, & magnam fructuum partem. Montanus asserit Deum vocasse vnum Angelum è ministris suis ad iurgium in igne faciendum, nempe ad pestem inferendam, quæ primum omnem remediorum spem præcidit, deinde partem gentis Israeliticæ inuasit, & absumpsit. Lyra, & Vatab. existimant, Deum vocasse Angelos ministros suæ iustitiæ, qui magno incendio succenderent terram hominum damnatorum, & ita factum est; nam succendit multam regionem, & partem regionum pratorum. Verum hæc, & similes intelligentiæ non adeo gentem Iacob assumptam exponunt, vt verè dicat Amos; *quiesce obsecro, quis suscitabit Iacob, quia paruulus est?* nec poterit se in pristinum statum restituere: quasi ex illa plaga imbellis, & numero paruus relictus sit. Necdum quod ceteri de excidio per hostes faciendo intelligunt.

Quare deinde Hieronymus, cum sequacibus, Remigio, Alberto, Ruperto, Hugone, & Dionysio exponit de Nabuchodonosore, qui vocatus est à Deo ad iudicium in igne faciendum, concremando vniuersam Iudæam, & partem Domini, quæ est templum. quod autem obtinuit suis precibus Amos, non id est, vt ne absumeret, sed vt post 70. annos restitueret. At hæc explicatio non videtur rei, qua de agitur, conuenire, non enim contra Iudam, sed contra Israelem sermo fit Prophetæ, vt iam diximus. & cum Propheta suis precibus Deum alloquitur, vt cesset à malo inferendo, postulat, non vt iam illatum amoueatur, & restituat populum iam excisum, & succensum.

Verius igitur, & ad rem accommodatius intelligit Theodoretus de populo Israel, nam vocat Deus ad iustam sententiam ferendam, & executioni mandandam in igni, hoc est, hostium Assyriorum exercitu, qui infinitam gentium multitudinem, quasi abyssum, in seruitutem reductam, deuoret, & partem Domini, nempe Israel, de quo Moses Deuter. 32. 9. *pars autem Domini populus eius, Israel, funiculus hereditatis eius*. Sed adhuc non omnia accommodat visioni. nam in eodem Israele oportet assignare abyssum, multitudinem gentium deuoratarum; & præterea partem quoque absumptam; non enim *abyssi* nomine intelligit gentes alias Assyriis subiectas, Israeli extraneas.

Sit itaque vera intelligentia; quod Deus vocet secundum regem Assyriorum Teglatphalasar, qui cum exercitu suo, quasi ignis furore succensus, veniat ad iudicandum, & plectendum Israel; & venit quidem, & absumpsit ductam in captiuitatem magnam populi partem, quæ occupabat abyssum, seu profundiorē terram, & cetera situ inferiorem, quæ est trans Iordanem, nempe tribus Ruben, Gad, & dimidiam tribum Manasse ita scribitur 1. Paralip. 5. 6. & 26. & apud Iosephum 9. Antiq. cap. 11. Sed & citra Iordanem cepit partem tribuum Zabulon, Aser, & Nephthali, & trāstulit eos in Assyrios, vt refertur 4. Reg. 15. 29. & apud Iosephum eo loco. Sed quia Propheta rogauit Dominum, vt quiesceret, & compesceret Teglatphalasar, ne vterius progrediretur, & omnino vastaret Israel, exauditus est, atque idcirco nō permisit, vt regnum Israelis omnino deleteret.

Stans super murum.] Hæc est tertia visio ostensa Amos, quæ ex Hebræo ad verbum sic effertur. *Sic ostendit mihi, & ecce Dominus stans super murum perpendiculari, & in manu eius perpendiculum. Et dixit Dominus ad me. Quid tu vides Amos? & dixi, perpendiculum.*

2
Ratio deprecantis.

Paruitatem quam proponat.

3
Visio 2.

Iudicium.

Ratio sermonis.

Abyssus.

Visiois formatio.

Visiois
1. expositio.

Refutatio.

Expositio 2.

Refutatio.

Expositio 3.

Refutatio.

Expositio 4.

vera.
Teglatphalasar.

Israelis, captiuitas.

4

Ratio sermonis.

Perpendiculum.

lum. Et dixit Dominus. Ecce ego pono perpendiculum in medio populi mei Israel: non adiciam ultra ut pertrāseam eum. Vnum nomen hic est notandum *אנא* Anac, quod ex Hebræorum sententia *perpendiculum stanneum*, vel *plumbeum* significat, *amussim*, vel *regulam*; qua utuntur latomi ad muros dirigendum in ædificando; nec reperitur in alio Scripturæ loco, præterquam in hoc. Sic Lyra, David Kimhi, Pagninus, Tigurina, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus. Et quia nomen id stannum significat, unde stabat Dominus super murum stanni, hoc est, stannei perpendiculi; LXX. & Symmachus verterunt, *adamantem*. Theodotio *μυρόδρον* *tabescentem*, Aquila verò *ἀλείψου* *stagnaturam*, seu *stagnationem*, qua murus stagnatur, siue linitur; seu *inunctionem*, aut *perunctionem*, seu *delitionem*, qua inungitur, ac delinitur murus. Hunc sequutus Vulgatus cum Hieronymo transtulit, *trullam camentarii*, qua inungitur, & superinducitur, ac linitur murus: atque ita vidit Amos Dominum super murum inunctionis, siue litionis, id est, super murum trulla litionis litum: & vidit eum habentem in manu trullam illam litionis, ac tandem eam deponentem.

Visio iuxta Vulgatum.

Visio ergo iuxta translationem Vulgati sic habet; Dominum vidit Amos super murum trullæ litionis, hoc est, trulla litum; gerebat enim personam camentarii, murum, & ob pulchritudinem, & ob fortitudinem, linientis trulla, quam habebat in manu; tunc dixit Dominus. Hoc scilicet volo facere, trullam hanc stanneam, qua hætenus muros huius populi, quibus ab hostibus defendebatur, deliniebam, & calce superinducebam, de manu deponam; ac in medium populi proiciam abiturus; nec ultra adiciam, ut pertrāseam, eum deliniendo, aut superinducendo manu mea, ut solebam. Hoc autem est quod significat Deus, se hætenus continuisse, ac conseruasie populum Israeliticum intra muros legum, ac religionis, quæ solent continere Respublicas; tum etiam sua protectione, & auxilio, quasi incrustando calce, & perliniendo: at iam pertæsus iniquitatibus eius, definire apud se deponere eius curam, & patrocinium, & deferere, ut omnino deleatur per Assyrios. ita explicant Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Sed Isidorus per *trullam*, & *incrustationem*, pœnas intelligit, quibus variis continebatur in officio Israel, quas deponit Deus, quia non iam pœnis vult affligere, sed totum omnino delere. Hoc est, quod LXX. dixerunt iuxta Theodoretum, *duram plagam*, *adamantis instar*, proiecisse Dominum in medium populum, quia eum non amplius esset permissurus in impietate permanere, sed omnem illum dissoluturus, & euersurus.

Visio iuxta Hebræum.

Visionis expositio.

Si autem legamus iuxta Hebræos, *perpendiculum*, significat æquissimum, iustum, ac seuerum Dei iudicium, quo perpendit, quasi amussi tumores murorum, hoc est, defectus, & iniquitates populi; nam hætenus Dominus illo direxerat eum, & ut rectè procederet curauerat, quod cum non obtinuisset, decernit iam vltimam iudicii seueritatem, non misericordiam, in populum exercere, eum exitio extremo tradendo; nec adiciam, inquit, adhuc illum pertransire, dissimulando eius peccata, aut conniuendo, & parcendo, ut in duabus superioribus visionibus; ita explicant Vatab. Montanus, & Robertus iuxta Chaldaei expositionem. *Ecce Dominus stans super murum iudicii, & coram illo erat iudicium: & dixit Dominus, quid tu vides Amos, & respondi, iudicium: dixit proinde Dominus ad me. Ecce ego iudicium exercebo in medio populi mei Israel, non ultra additurus eis dimittere.* Sic Hieron. c. 8. v. 12.

Visionis significatum.

Utraque autem expositio significat extremum exitium regni Israelis, & vltimam captiuitatem factam per tertium regem Assyriorum Salmanasarem, qui

penitus deleuit Israelem, numquam restituendum. Vt refertur 4. Reg. 17. 3. & cap. 18. à versu 9. & Tobia 1. & à Iosepho lib. 9. Antiq. cap. 15. Vnde Amos subiicit, & *demolientur excelsa idoli, & sanctificationes Israel desolabuntur.*

Excelsa idoli.] Hebraicè, *excelsa* *עֵלְיָהּ* *iishak*; nomen est Isaac Patriarchæ, cum *וְיִשְׁאָכָן* scriptum loco *וְיִשָּׂא*; ut etiam ponitur Ierem. 33. 26. nam *וְיִשָּׂא* de nomen Isaac à sua prima institutione constat, & risum significat, sicut & derisionem; siue hoc, siue illo modo scribatur. & quidem David Kimhi, Pagni. Tigurina, Vatab. Isidorus, & Robertus nomen propriū Patriarchæ Isaac esse volunt, uti infra, v. 16. cum dicitur, *super domum idoli*. & Vat. quidem, & Rober. *excelsa Isaac*, explicant, *excelsa Israelis*, vel *Iacob*, ut infra vertunt LXX. qui descendit ab Isaac. Kimhi, & Isidorus *excelsa Isaac* dicta putant, quod ad similitudinem immolationis Isaac erexerint ea, in quibus proprios filios comburebant ad illius memoriam. Verum Septuaginta, Vulgatus, Hieronymus, & Montanus tanquam nomen appellatiuum accepere; & illi quidem verterunt, *aras risus*, siue *excelsa derisionis*, quæ Vulgatus vocauit, *idoli*, quod in illis idola colerentur risu digna. Maxime cum Prophetæ populum Israeliticum, nec ad Abraham, nec ad Isaac referre soleant, sed ad Iacob, seu Israel; quod huius filij omnes ad promissiones pertinerint; non item illorum; siquidem neq; Ismael, neque Esau in populo Dei numeratur. Theodoretus *aras risus* videtur intelligere, apud quas sese exhilarabant, & festos dies agebant.

Sanctificationes.] *Duos viulos* exponunt Remigius, Hugo, & Dionysius. *Sacrificia* LXX. verterunt, Chaldaeus *sacra*. At nomen *sanctuariorum* significat, hoc est delubra, & loca sacra, in quibus vituli colebantur, & sacra peragebantur ab Israele; sicut templum Dei seu tabernaculum, Exod. 15. 17. dicitur; *sanctuarium tuum Domine, quod firmanerunt manus tue*. qua ratione inferius Amasias Bethel vocat *sanctuarium regis*. Atque hoc videtur Alberto, & Lyra, tum etiam Vatablo, & Montano; quamuis non desint, qui statuas esse putent vinctas oleo in memoriam reuelationis ipsi Israel in Bethel factæ, quæ idcirco dicuntur *sanctificationes*. Sed prius verū est, ac firmum. Atque hæc quidem in extremo Israelitarū, & Samariæ excidio euerendæ, & in solitudinem redigendæ comminatur Prophetæ, inter supplicia iudicio Dei infligenda.

Super domum.] De rege Ieroboamo loquitur filio Ioas nepotis Iehu, sub quo prophetabat Amos. & per *domum Ieroboam*, regnum Israeliticum, cuius tunc rex erat Ieroboam, intelligit Theodoretus, quod dissoluendum erat gladio, seu exercitu Salmanasar regis Assyriorum, sub sexto à Ieroboamo rege Hosea. Ceteri verò Hieronymus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus per *domum*, familiam Ieroboami accipiunt, in qua à tempore Iehu, qui interemit familiam Achab, permanerat regnum; & in filio eius Zacharia finitum est, & translatum in Sellum, qui illum interfecit; atque hoc modo consurrexit Dominus in gladio super domum Ieroboam: ut refertur 4. Reg. 15. 13. Verum hæc Prophetia non fuit de nouo denunciata ab Amos, sed repetita, quia multo ante Iehu ipsi hæc regni ex eius familia in aliam translatio prædicta fuit 4. Reg. 10. 30. & cap. 15. 12. Hinc colligitur Amasiam sacerdotem infra, vers. 11. falsum imposuisse Amos, quod dixisset; *in gladio morietur Ieroboam*, cum non dixerit, nisi *consurgam in gladio super domum Ieroboam*: remotis enim verbis, aut paulo immutatis faciliè permouent inuidi, ac maleuoli ad iram principes.

Et comede.] Pontifex Bethel Amasias veritus ne populus comminationibus Amos perterritus falsum idoli

Isaac propriè.

Isaac appellatiue.

Sanctificatio fani nomen.

1. Sensus.

2. Sensus.

Amasias falsus.

Inuidia.

8

idoli ritum defereret, & sibi quæstus occasio tollere-
tur, detulit ad regem Prophetam, illi calumniatus: sed
cum vidisset nihil permoueri regem aduersus Pro-
phetam, ipse conuerit sermonem ad eum, vt comiter
remittat in Iudam, dicens. *Qui vides, gradere, fuge in
terram Iuda, & comede ibi panem; hoc est, & viue ibi,*
quia præcipuus cibus ad vitam conseruandam est pa-
nis. Vel secundum Montanum. Tu prædicis magnam
hic famem futuram, abi igitur in terram Iuda, vbi tibi
non deerit panis, vti hic. Vel secundum Hierony. Re-
mig. Abertum, & Lyram; Redi in terram Iuda; vnde
venisti, & ibi exerce artem tuam Vatis, qua cibos tibi
quæras, viue ibi ex tua Prophetia, hoc est, vaticinare
ibi, & viue ex Vaticinio tuo. Putabat ille nequam, A-
mos similem sibi esse in quærendo lucrum; atque ideo
ibi vaticinari, quod bona conquireret à populo ad-
mirante, ac terro, sibi que impedimento fore.

9 Sanctificatio regis. Hieronymus per adulationem dictum putat regis, cum dicendum esset, quia
Sensus 1. sanctuarium est Dei nostri, & domus idoli. Verum ideo
sanctuarium regis esse dicit secundum Albertum, Ly-
ram, & Montanum, quia à rege Ieroboam erat ex-
structum, dedicatum, & cultum: Ieroboam videlicet
filio Nabat, de quo legimus 3. Reg. 12. 32. & ascendens
altare, similiter fecit in Bethel, vt immolaret vitulis, quos
fabricatus fuerat: constituitque in Bethel sacerdotes excel-
Sensus 2. sorum, quæ fecerat. Verius videtur de rege Ieroboam fi-
lio Ioas, cuius nomine vult terrere Amos; quasi dicat,
& ne audeas prophetare in Bethel, hoc est, contra Be-
thel: nam mox dicit Amos, tu dicis, non prophetabis
super Israel, & non stillabis super domum idoli, quia
sanctuarium regis est, in quo colit rex vitulū vnā cum
populo. Et domus regni est, ad quam, tamquam ad
sacram ædem totum regnum confluebat ad precibus
obtinendam conseruationem regni. Vel quia rex ibi
haberet ædem regiam; quam olim reges habere so-
lebant adhærentem templis, ac delubris, vnde Basi-
lica dicta. sic Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, &
Montanus.

19 Non sum Propheta.] Hebraicè, *Non propheta
ego, & non filius Propheta ego.* & Septuaginta quidem
verterunt; *Non eram Propheta;* quam lectionem pro-
bant Chrysostomus Homil. 24. in post. Epistol.
ad Cor. & in 1. Isaia, Hieron. Pagni. & Tigurina, quod
ostendat, neque ambitione, neque avaritia ductum se
hoc munus suscepisse, relicta arte sua pecuaria, sed
Dei iussu, cui obedire oportet magis, quam homini-
bus. Quod si legamus, *non sum Propheta,* Lyra expo-
nit, non sum falsus Propheta, quales sunt, qui turpis
lucris causa prophetant: sed verus à Deo missus. At
certè de vero Propheta se loqui Amos ostendit, cum
id munus opponit muneri armenta pascendi. Quare
Gregor. lib. 2. Moral. cap. 41. exponit, ideo Amos
dixisse, *non sum Propheta,* quod tunc non actu prophe-
taret, quod spiritus Prophetiæ non semper adsit Pro-
phetis. Atque sic hunc locum intelligunt Remigius,
Albertus, Hugo, & Dionysius. Verum cum Prophe-
tam opponat armentario, & armentarium se esse di-
cat, & non Prophetam, qua ratione se armentarium
Sensus 1. dicit, eadem se negat Prophetam. Erat autem armen-
tarius arte, & instituto, ac officio, seu professione; nam
à pueritia in ea arte fuerat à patre institutus, & in ea
natus, in ea profecerat; At propheticum munus non
fuerat professus ab ineunte ætate, vt Samuel; neque
à maioribus suis, aut à præceptore aliquo Vate acce-
perat, vt filij Prophetarum, qui instituebantur ad sua-
dendam virtutem, & vitia increpanda, vt velut publi-
ci prædicatores id muneris exercerent. Sed ex tem-
pore vocatus, raptus est ad increpandum Israël, &
exitium illi denunciandum. ita exponere videntur
verbum hoc Hieronym. Albertus, Vatab. Montan. &

A Robertus; quo doceat Amasiam; scito me non mea
sponte ad vos venisse reprehendendos, quia nullo stu-
dio, nullo modo prophetica disciplinam callueram:
neque aptus ad id vlla ratione videbar; at placuit Deo
me ad tantum munus vocare, non possum illi nō obe-
dire. Qua ratione vitur Paulus frequenter, cum se mi-
Ratio Paul. rabiliiter vocatum ostendit persequentem Ecclesiam
Dei, & omnium peccatorum maximum.

Armentarius.] Hebraicè, *בקר pascens boues,*
hoc est, armentarius, qui curat, & inquit animalia,
quæ ad arandum deseruiunt, qualia sunt boues, vac-
cæ, vituli, quæ idcirco aramenta vocantur, auctore
Varrone. Atque hoc modo *βυκόλον* hic transtulerunt
Aquila, Symmachus, Theodotio, & Quinta editio:
B quos secuti sunt Pagninus, & Vata; & alij cum Vul-
gato, id est, *armentarius ego sum,* quem Tigurina, &
Robertus, tum etiam Montanus *bulbulcum* vocant. So-
li LXX. dixerunt *ἀιπόλον*, quod propriè *pastorem capra-
rum,* seu *caprarium* significat, vt ait Hieronymus; at-
que ita referunt Chrysostomus in dictis locis, & Am-
bros. in illud Lucæ 17. *si habueritis fidem, sicut granum
sinapis.* Hieronymo videtur, potius vocandum *opilio-
nem* ab ouibus, quia statim dicit ipse Amos versu 15.
cum sequeretur gregem, aut vt est in Hebræo, *tulit me Do-
minus de post* *יִצְחָק הִלֵּךְ אַחֲרַי* *gregem;* quod tamen nomen
genericum est, & minora animalia, oues, capras, hæ-
dos significat, vt probat Hieronymus ex 1. Leuitici;
sicut *boker* maiora, quia deriuatur à nomine *בקר ba-
kar*, quod *boues, vaccas, & vitulos* notat. itaque & *bu-
bulcum*, seu *armentarium* se vocat Amos, & *pecuarii,*
seu *opilionem*, quod, vt ait Montanus, vna cum bobus,
seu armentis pecora, seu oues pascebat. Nec menti-
Infimos ele- tur artem, infimamque conditionem, quod extollat be-
git Deus. neficium, & munus reddat admirabilius: nam qui
de post fœtantes accepit Dauid; & de post gregem
Prophetam, de post retia, & pisces suscepit Aposto-
los; & de post telonium Mathæum; infirma mundi
eligit, vt confundat fortia.

Vellicans sycomoros.] Hebraicè, *סִימִימִי בֹלֵס*
Boles sikemim; ad quorum explicationes prius videamus
quod genus arboris *Sycomorus*; deinde quid sit
vellicare; *sikmah* in singulari femineo, cuius plurale *sik-
D moth.* in Psalmo 77. v. 47. & *moros eorum in pruna,*
seu *sycomoros.* & masculinum *sikmim*, *sycomoros* signifi-
cat; qua ratione hic transtulerunt Aquila, Symma-
chus, Vulgatus, Pagninus, & alij. Dicta *Sycomorus* à
sykos ficus, & *moros* morus, quod vtriusque, ficus, mo-
rique naturam referat. ita Theophrastus *Ægyptiam*
moron vocauit cum *o micron*, Cellus *morosycon*, Dio-
scorides, Galenus, & posteriores *sycomoron*, & Lucas
cap. 17. *συκομορέαν.* At vt referunt Hieronymus, &
Theodoretus hic, Aquila, & Symmachus cum eo, di-
xerunt, *συκομῶρες*, quasi *ficum fatuam*, dixeris, quia
ρῶρος, *fatuus* Græcis est. & ex Dioscoride apparet
lib. 1. c. 144. dum ait; vocatur autem & fructus huius
arboris *συκομῶρον*, propter saporis ignauitatem, quod
ignauū, ac fatui saporis sit; vt bene liceat colligere ar-
borem dici *συκομῶρον*, fructum verò *συκομῶρον*. Est au-
Sycomori tem *Sycomorus*, vt Ioannes Ruellius lib. 1. de natura
natura. stirpium cap. 79. colligit ex Dioscoride, Theophrasto,
Athenæo, & aliis. arbor amplissima, foliis moro simi-
lis, fructu caprificis, quem non in ramis vt ficus, sed
caudice ipso gerit, sine vllis granis: nec maturefcit, nisi
vnguibus ferreis scalpatur, aut à rusticis ferro vellice-
tur, vt asserunt Dioscor. Theophrast. & Athenæus. Tā-
tæ est fecunditatis vt vno anno septies fructum effi-
ciat; & vnde pomum decerpseris, alterum sine mora
protuberat; & si nō scalpatur, subnascitur etiam fætus
quater æstate; priorēque expellit immaturum. In
locis parum tritici feracibus nascitur, & populis in
annonæ penuria, pro pane, frumentoque satisfacit.
Magna

7 deamus in argento egenos, & pauperes pro
calceamentis, & quisquillas frumenti vendamus? || Iuravit Dominus⁹ in superbiam
8 Iacob: si oblitus fuero usque ad finem omnia
opera eorum. || Numquid super isto non
commouebitur terra, & lugebit omnis ha-
bitator eius: & ascendet quasi fluuius vni-
9 uersus, & deiicietur, & defluet¹⁰ quasi riuus
Ægypti? || Et erit in die illa, dicit Domi-
10 nus Deus: occidet Sol¹¹ in meridie, & tene-
brescere faciam terram in die luminis. || Et
conuertam festiuitates vestras in luctum, &
omnia cantica vestra in planctum: & indu-
cam super omne dorsum vestrum saccum,
& super omne caput caluitium: & ponam
eam quasi luctum¹² vnigeniti, & nouissima
11 eius quasi diem amarum. || Ecce dies ve-
niunt, dicit Dominus: & mittam famem in
terram, non famem panis, neque sitim aquæ,
12 sed audiendi verbum Domini. || Et commo-
uebuntur¹³ à mari usque ad mare, & ab A-
quilone usque ad Orientem: circuibunt
quærentes verbum Domini, & non inue-
13 nient. || In die illa¹⁴ deficient Virgines pul-
14 chræ, & adolescentes in siti. || Qui iurant¹⁵
in delicto Samariæ, & dicunt: Viuit Deus
tuus Dan: & ¹⁶ viuit via Bersabee, & cadent,
& non resurgent vltrà.

transibit⁵ hic mensis, in quo vili emitur, venunda-
bimus alimenta: & cum transierit hac vel illa⁶
hebdomada, aperiemus horrea nostra, & imminue-
mus⁷ modium, & augebimus precium, ⁸ aucto si-
clo, quo appenditur, & stateras dolosas propone-
mus. Ita miseros pauperes suo argento, quod non erit
satis ad tritici precium soluendum, nobis coëme-
mus, & in seruos nostros, vili duorum calceorum
precio redigemus; & quisquillas, ac purgamenta
frumenti illis vendemus. Vobis, inquam, dicitur, au-
dite. Iuravit Dominus contra⁹ vestram hanc su-
perbiam o Israel, se numquam hæc tanta scelera ve-
stra obliuioni daturum. Quid enim? Nonne meritò
vniuersa terra hæc commouebitur, lugebitque qui-
cumque eam inhabitat? delabetur vniuersus Israel
captiuus in Assyriam, vti fluuius, ac proicietur, &
inter tot gentes absorbebitur, vt¹⁰ riuus Ægypti in
mare prolapsus, eius aquis absorbetur, efficiam tunc,
ait Dominus, vt malorum grauitate perturbatis
vobis, præsumma tristitia, ¹¹ Sol ipse meridianus
occidisse videatur; & in claro, ac luminoso die ter-
ram vestram tenebris offusam esse; & festa omnia
vestra conuertam in luctum, & cantica in plan-
ctum, cogam vos sacco indui, & capillorum euulsio-
nem pati. Terra replebitur tali luctu, qualis fieri so-
let cum interit filius matri suæ¹² vnigenitus; &
summa amaritudo finem imponet calamitati, abs-
que spe consolationis. In illo obsidionis tempore, tan-
ta erit penuria verbi Dei, vt qui nunc Prophetas

Dei contemnunt, oberrent vniuersam terram Israel à¹³ mari Galilææ usque ad mare Mediterraneum; &
ab Aquilone usque ad Orientem, perquirentes verbum Domini, ex ore alicuius Prophetæ; & nullum inue-
nient. Ad hæc, ¹⁴ virginibus, & adolescentibus præ siti pereuntibus, nulla posteritatis reliqua erit spes. Hæc
omnia mala obruent Israelitas, qui iurare solent¹⁵ per vitulos, qui delinquere fecerunt Samariæ ciues, cum
ceteris Israelitis. Videlicet, qui loco illius iuramenti, Viuit Dominus, dicunt, Viuit Deus, qui in te colitur o
Dan, & viuit idolum, ad quod adorandum, longa ac difficilis suscipitur¹⁶ peregrinatio in Bersabee. Ca-
dent hi omnes tandem, in captiuitatem proiecti, & ita cadent, vt nulla reliqua eis spes futura sit resurgendi,
& Rempublicam deperditam ad pristinam formam instaurandi.

ARGVMENTVM.

ELEREM, & expeditam populi Israelitici in Assyriam transmigratio-
nem, similitudine vncini, ob multa iniustitiæ peccata, denunciât Pro-
pheta. ita Theodoretus, quamuis Hieronymus contra Iudam fieri ser-
monem putat; de quo mox numero 3. dicemus.

COMMENTARIVS.

Ncimus.] Hebraicè, קליב Chelub
Kaijs. Est autem Chelub genus vasis
angustiori superius, latiori inferius spa-
cio constans, quacumque ex materia
id, siue viminea, siue lignea, siue linea
fiat, ad excipiendas res aptum, ac retinendas. Hinc Ie-
remiæ 5. 27. Sicut Chelub cauea plena auibus, sic do-
mus eorum plena dolo. Decipula, vertit Vulgatus, LXX.
hic, ἀνθ' vas aucupis, mulctra, fidelia, aut seria, ver-
terunt, quod vas Hieronymus, ac Theodoretus vi-
sco infectum declarant, vel etiam retia. Chaldaus
IND vas plenum extremis æstatis fructibus expleuit. Da-
Castro in Proph. minores.

Auid Kimhi, R. Abraham, & R. Salomon, & om-
nes recentiores interpretes Canistrum plenum fructi-
bus, dicunt significare; atque ita illi transferunt.
Vulgatus tamen cum Hieronymo vncinum vertit,
baculum nempe oblongum, in ferream cuspidem
recuruum desinentem, quo rami arborum attra-
huntur ad poma capienda; nam sicut aucupes aues
capiunt decipula, & laqueo venatores; sic vncino
hortulani arborum poma. Alterum nomē קליב Kaijs, Kaijs.
quod æstatem significat, vt Psalmo 73. 17. æstatem,
& ver tu plasmasti ea; & æstiuos fructus, quos tunc
Sol maturat, maximè ficus, 2. Reg. 16. 1. centum mas-
sis Kaijs palatharum, seu ficuum æstiuarum. Ierem. 40.
10. Vos autem colligite vinum, & Kaijs, æstiuum fru-
X

Ratio ser-
monis.

Chelub quod
genus vasis.

Etum; Vulgatus exposuit, vindemiam, & messem, ut ver. 12. collegerunt vinum, & messem, pro, fructum æstiuum multum nimis. Atque ita vidit Amos canistrum fructuum æstiuorum, aut ficuum non bonarum, hoc est, plenum fructibus æstiuis, vel ficibus: aut vidit vincinum colligentem ex arbore fructus æstiuos, seu ficus, aut poma. Sic habet visio, quam ostendit Deus Amos: quid verò significet iam explicabimus.

Venit finis.] Hebraicè, venit יר קט; explicat visionem allusione iocunda nominum. Vidit canistrum, siue vincinum קט, visio notat aduenire קט finem populi Israelitici celerius, quam putarant. Est autem similitudo secundum Hieronymum, quem sequuntur Remigius, Hugo, ac reliqui. Sicut vincino rami arborum detrahuntur ad poma carpenda; ita ego proximum captiuitatis tempus attraxi. Explicatius Lyra, & Albertus sic efferunt similitudinem. sicut vincino post excussione arboris, modici fructus attrahuntur remanentes in summitatibus ramusculorum, ita post tot concussiones, & comminationes populi factas per Teglatphalasar, ut supra diximus cap. 7. num. 3. non restat nisi ut attrahantur reliqui, & de arbore naturali abrupti, in vasis ponantur hostium, & ad terram illorum transportentur. Isidorus vno verbo sic exponit; sicut fructus maturi tolluntur ex arbore; sic adest iam tempus, quo Israelitæ propter præuaricationes auferentur à terra sua. Quem sensum efferunt LXX. iuxta Hieronymum, & Theodoretum. Nam visio celerem, & expeditam Israelis venationem designat. Quemadmodum enim aues visco, aut retibus, etiam si per aëra volent, facile capiuntur; sic ab Assyriis populus liber, & Dei lege sublimis apprehendetur, & transferetur. Iuxta sectionem verò Hebræorum, canistrum plenum æstiuis fructibus. Sicut fructus æstiuus ex arbore collecti in canistrum concluduntur, ut aliò feratur comedendi, aut vendendi; ita populus Israel, quasi in canistrum coniectus est, ut in captiuitatem abducatur. Lyra ex Hebræis legit. Ecce calathus ficuum non bonarum; nam uti calathus ficuum pessimarum proicitur in sterquilinum; ita populus Israel proicietur in captiuitatem. Chaldaus dixit; Ecce vas plenum extremis æstatis frugibus. & explicat: Ultio finalis aduenit, ut adoriatur populum meum Israel; quasi dicat: post messem collectam remanent extremæ fruges, quæ in vas concluduntur; ita post tot captiuitates, quibus Assyrii messuerunt populum Israel; adest iam extrema, qua metent eorum reliquias vltima captiuitate.

Cardines templi.] Hebraicè, & vlulabunt cantica palatii, hoc est, in vlulatum vertentur, qui cardines, & laquearia perstrepere faciat, sicut prius canticis resonabant. pro, cantica, LXX. verterunt laquearia templi, sicut Vulgatus, cardines templi. quod uti cantica, omnes templi cardines, & laquearia implebant sonitu; ita postea muliebri eiulatu, aut vlulatu potius ea ipsa resonarent. Pro, templi, est nomen חֵכֶל hecal, quod adem, basilicam, palatiumque significat, ubi rex aliquis dominatur, ac proinde sic templum vocatur, quod in eo, tamquam in aula suam Deus maiestatem exhiberet. Hic verò Chaldaus intelligit domos magnatum; dum ait; & vlulabunt pro cantico in adibus suis tunc temporis. & Lyra, qui ex Hebræo verit, & stridebunt cardines palatii, regis videlicet, & principum: & Vat. ac Robertus. nam in domibus magnatum, in quibus solebant cantiones audiri, vlulatus pro illis tristes audientur. Sed templi vertunt LXX. & Vulgatus, tum etiam Tigurina, & Pagninus, & commodius. Ac tunc quaestio est vtrum loquatur Amos de templo Ierosolymitano, an de templo Bethel: Hieron. Theodoretus, Remig. & Rupertus, ac Dionysius intelligunt locutum Amos de templo Ierosolymitano,

A in quo tam graue malorum pondus incumbet, ut ipsi templi cardines sentiant vastitatem per vlulatum resonantium. Vel vlulatum vocat clamorem intus necatorum, ut ait Theodoretus, & crepitum lignorum deflagratorum. Putant enim hi patres contra duas quoque tribus inuehi in hoc capite Prophetam, ex hac templi nominatione. Verum Ruffino, Lyra, Dionysio quoque, Isidoro, Montano, & Roberto videtur verius loqui de templo Bethel; de quo dixerat cap. 7. quod sanctuarium regis esset, & domus regni; propterea merito destruendum, quod in eo vitulus coleretur. & patet quia loquitur contra decem tribus Israel, non contra duas, ut constat in primis, quia visionis intelligentia erat celerissimus finis regni Israelitici, nam ait, venit finis super populum meum Israel. Tardius autem accidit finis regni Iuda. Deinde, quia iurauit Dominus in superbiam Iacob, quod eum esset puniturus. nomine autem Iacob, sicut & Israel, decem tribus intelliguntur. Demum quia non nisi de Israelitis dicitur in fine capitis, qui iurant in delicto Samaria, & dicunt, vivit Deus tuus Dan.

Multi.] Hebraicè ad verbum. Multiplicatum est cadaver, in omni loco proiecit, tace. præteritum ponitur pro futuro, multiplicabitur cadaver, & in omni loco proiecietur, tace. Hoc est, silentium; quia occisis habitatoribus, ubique erit solitudo, ubique silentium. ita exponunt Hieronymus, Theodoretus, Remig. Alber. Hugo, & Dionysius iuxta versionem LXX. in omni loco inciam silentium; & Vulgati, in omni loco proiecietur silentium, ut ibi altum maneat silentium. Lyra, accipit pro ab, ad hunc modum. ab omni loco proiecietur silentium; cuius loco ingreditur clamor; nam ubique fletus pro occisis exaudietur. Montanus novam adhibet expositionem, ut loquatur Amos cum Amasia sacerdote Bethel supradicto. Omnia loca sunt cadaveribus complenda: at tu Amasia, quandoquidem apud te nihil valent verba mea, tace, & prædictionum meorum exitum expectato, & tunc credes inuitus licet. Vatab. Isidor. & Robertus cum aliis, putant eundem esse huius loci sensum, quem cap. 6. v. 15. traderant eiusdem verbi, tace; ac sic legunt. Multiplicabitur cadaver in omni loco; qui proiecietur, dicet, tace. hoc est, multa ubique erunt cadavera occisorum, qui proiecerit ea, ut sepeliantur; qui curam habuerit sepulturae, dicet socio suo, tace, & noli conqueri de Deo, quia iuste hæc patimur propter idololatriam, & cetera nostra peccata. Tigurina innuit alium sensum. Multa cadavera hostis prosternet in omni loco, idque silentio. Verum primum sensum, quem proferunt LXX. & Vulgatus, Hebræa quoque verba satis perspicue ostendunt, quæ sic habent ex Pagnino. Multiplex cadaver in quouis loco proiecit silentium, pro, proiecietur silentium, quia non erit, qui verbum faciat, cum omnes fuerint occisi. quod ingentem ostendit vastitatem.

Mensis.] Nomen חֹדֶשׁ chodes, quasi innovatio, aliquando pro mense accipitur, ut Exod. 12. ver. 1. mensis iste vobis principium mensium, aliquando pro die primo mensis, in quo renouatur Luna, quem Græci Kalendas, seu Neomeniam, id est, novilunium vocant, ut 1. Reg. 20. 5. Ecce chodes Neomenia, seu Kalenda cras.

Sententia ex Hebræo sic habet. Quando transibit ille mensis, & frangemus fractionem; vel distribuemus annonam, aut alimentum, quo famem frangimus, vendemus. Et Hieronymus quidem, Theodoretus, Ruffinus, Vat. ac Rober. nomen, chodes, pro Neomenia seu Calendis, primo die mensis festo, accipiunt. nisi quod Hieronymus increpari putat illos auaros, quod expectabant Calendas ad negociandum, & Sabbata ad aperienda horrea; & sic Dei solennitates turpis lucri gratia in sua compendia vertebant. Cum certè illi festa optassent transire,

Visio-
nis ra-
tio.

2

Sensus iuxta
Vulgatum.

Captiuitas
citra populi.

Sensus iuxta
Hebræum.

Basilica tem-
plum.

De quo tēplo
sermo sit.

De templo
Bethel acci-
pitur.

Sensus 1.
verus.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Sensus 5.

Silentium
pro solitu-
dine.

1. Sensus.

Auari dam-
nantur.

transire, vt post ipsa negociarentur, & venderent in
damnum egenorum, non vt negociarentur in ipsis fe-
stis; quo nihil eis nocerent, si iusto precio emerent.
Quare aliorum sensus est verus. Aded opes vestras
augere studetis affectu auaritiæ; vt cum acciderit dies
festus aliquis, vt Calēdarum, & Sabbati, in quibus nō
potestis negotiari, & lucrari, fastidiatis, quod vno sal-
tem die vos à lucro contineatis, & desideretis transire,
vt ad frumenta indigis carius vendenda redeatis. At-
que in hoc festa Dei in sua compendia vertebant,
quod in illis de crastino cogitarent, & ad lucra cap-
tanda inhiarent. & hoc videtur voluisse Hieronymus,
sensem aliorum secutus. At Septuaginta, Vulgatus,
Chaldaeus, Pagni. Tigur. Vat. & Montanus pro mense
nomen *chodes* acceperunt, & quidem definito, quia
in Hebræo dicitur, *ille mensis*, quem messis mēsem in-
telligunt, in quo dum per copiam vilescit frumētum,
illo transacto, carius venditur, nos mensem vocamus
Augustum. Atque ita aiunt auari, cum transferit mē-
sis Augustus, post reconditum frumentum, quando
pauperes non inuenient quod emant, tunc nos ex-
ponemus nostrum frumentum, vt cariori precio au-
geamus opes. Hunc etiam sensum habent Remigius,
Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Diony. cum trans-
acta messe, explicant, frumentum vendendum; nisi
quod sunt decepti in eo, quod pro *mensis*, legūt, *messis*.
Paulus Burgenis in additione huius capituli ad Ly-
ram, ex quorundam Hebræorum sententia putat,
mensem hunc esse embolismicum, seu intercalarem;
qui tertio quoque anno addebatur, & fiebat annus
tredecim mensium, in quo mutatis festis augebatur
precium annonæ. Sed nescio vnde oriretur caritas,
cum si ferax esset annus, non esset indigentia, etiam-
si longior fuisset. Mihi placet sensus, quem insinuat
sua versio Tigurina; *post mensem venum exponemus
annonam*. Vt non loquatur de aliquo anni mense, aut
die determinato; sed de mense ab auaris definito, in
quo videntes vilius vendi frumentum, præstolantur
eius finem, vt eo transacto, dum auctum viderint pre-
cium pro sua libidine, tunc vendant: sic enim apud
nos consueuere facere auari; nam si videant vili vendi
merces, eas seruant, & tacent, dum crescit indigentia,
& precium rerum; & interim dicunt, o si transeat hic
mensis, in quo vilis est valor, vt possimus auctiori pre-
cio vendere.

Et sabbatum.] Hebraicè, & *Sabbath*, & *ape-
riemus frumētum*. Nomen *שַׁבָּת* *Sabbath*, *Sabbatum*, *re-
quies*, seu *cessatio* tria in Scriptura significat. & diē se-
ptimum hebdomadæ, vt Exod. 16. 26. *sex diebus colli-
gitur, in die autē septimo sabbatū est Domini*. Deinde heb-
domadam, vt Leuit. 25. 15. *Numerabitis verò ab altero
die Sabbati, in quo obtulistis manipulū primitiarum septē
sabbata plena*; hoc est, quinquaginta dies; ita dictā quia
in vnaquaque hebdomada est Sabbatum. Vnde Pu-
blicanus Lucæ 18. 12. dicebat, *ieiunabis in Sabbato*. De
nique septimum annum, qui dicitur Sabbatū anno-
rum, vt Leuit. 25. 8. *Numerabis quoque tibi septem Sab-
bata annorum*, id est, *septies septem*; quæ faciūt annos qua-
draginta nouem; in vnaquaque enim hebdomada an-
norum erat vnus annus requietionis, & cessationis.
Enim verò Hieron. Theodor. Ruffinus, Remig. Hugo,
Lyra, & Dionys. accipiunt hic *Sabbatum* pro die septi-
mo hebdomadæ: cum transferit festus dies Sabbati, in
quo cessat venditio, aperiemus horrea nostra, vt ven-
damus carius: increpabant scilicet illi transeuntis ocij
tarditatem, quod festo prohiberentur vendere. Sed
Pagninus, Tiguri. Vat. & Rob. pro hebdomada acce-
perunt; quod hebdomada transacta aperturi essent illi
nequaquam horrea sua, quæ interim, dū vile erat fru-
mentū, recōdita, obsignataque habebāt. Tertiò, Chal-
dæus, Paulus Burgenis, Ruper. Alb. & Montanus ac-
Castro in Prop. minores.

A cipiūt *Sabbatum* pro septimo anno remissionis, in quo
terra non seminabatur, sed sabbatizabat, & vescebat-
tur iis, quæ sponte proferebat. Atque ideo anno illo
transacto plurimi frumentum vēdebatur; auarique in
illum recondabant, & conseruabant in horreis suis.
Vnde & dicebant; quando transferit Sabbatum terræ,
tūc aperiemus horrea nostra, & augebimus opes. Hic
sensus non displicet Vat. & Roberto. Verū quia Pro-
pheta in oppressionem pauperum frequentiorē, quā
dilatam in septimum annum, inuehitur, vt ostendit il-
le sermo; *qui conueritis pauperes, & deficere facitis egenos
terra*; ideo mihi placet, vt accipiatur pro hebdomada;
in qua cōtingebat vilescere triticum ob abundantiā:
nam dicebant, o si transisset mēsis iste, aut illa hebdo-
mada, & cessaret frumentum, nam tunc nos aperire-
mus horrea nostra, & carius venderemus nostrū fru-
mentum, & expilaremus inopum pecunias.

Mensuram.] Post illum mensem, & post illam
hebdomadā, in quibus auari illi videbāt vilius esse tri-
ticum, exponebant suum frumentum vendendum;
ac duplici ratione expilabant pauperum pecunias; &
aucto precio tritici; & imminuto modio, quo mensu-
rabant triticum illis venditum. Est autē pro, *mēsuram*,
Hebræum nomen *אֶפָה* *aphah*, quod genus mensuræ
fuit Hebræis, nempe decima Cori pars, magnæ ari-
dorum mensuræ. sic dicitur Ezech. 45. 11. *ut capiat de-
cimam partem coribatus, & decimam partem cori Ephā*.
Corus autem 30. modios capit. nam Leuit. 27. 16. di-
citur. *Si coro hordei seritur terra*; pro quo Vulgatus di-
xit, *si triginta modis hordei seritur terra*; Isaiæ 5. 10. quod
Hebraicè legimus, *sementis corus faciet Ephah*, Vulga-
tus vertit; *triginta modij sementis facient modios tres*.
Vt quia corus capit 30. modios, Ephah, quæ est
decima pars cori, capiat modios tres. sic Ruth. 2.
17. *Inuenit hordei quasi Ephā mensuram*; id est, tres
modios. & 1. Reg. 1. 24. *in vitulis tribus, & Ephā tri-
bus modis farina*. Quod si obiicias aliis in locis no-

D loco Amos Pagninus, Vatablus, & Robertus; ex quo
fit vt Corus decem tantum modios contineat, non
triginta. Respondetur varias mensuras eodem no-
mine apud gentes diuersas solere nominari. Est enim
modius Atticus, qui & medimnus est; & Siculus, &
Italicus, & Hispanus. Atticus modius seu medim-
nus eiusdem mensuræ Iosepho erat cum *aphah*;
nam erat pars decima cori, vti *aphah*, inquit enim lib.
10. Antiq. cap. 12. Corus capit decem medimnos
Atticos. Modius Italicus capit sextarios sedecim, ter-
tiam partem *Ephah*, quæ constat sextariis 48. modius
Hispanus sextarios habet octo, nempe, dimidium Ita-
licum, vnde fit vt *Ephah* contineat vnū modium At-
ticum, tres Italicos, sex Hispanos: ac proinde cum
Vulgatus *aphah*, vertit *vnū modicum*, Atticū intelle-
xit: cū verò *tres modios*, Italicos accepit. Atque vt hoc
addamus, pars tertia *aphah*, satum est, corique trigesi-
ma, vnū modium Italicum capiens, duos Hispanos.
Vnde mulieres cocturæ tria sata farinæ solebāt com-
miscere, vnū videlicet *aphah*, tres nempe modios
Italicos, & sex Hispanos, quos *celeminos* dicimus. Ita
Abrahā Gen. 18. 6. Saræ dixit, *Accelera, tria sata simi-
la commisce*, & mulier illa Matth. 13. 33. & Lucæ 13.
21. *fermentum abscondit in farina satis tribus*. & hoc
verius: quamuis in eum locum Matth. visum est
Hieronymo Iosephum secuto lib. 9. Antiq. c. 4. sa-
tum modium cum dimidio continere, *aphahque so-
missem*: vt mulier illa subegerit tria sata farina,

Sensus 4. ve-
rus.

Epha men-
suræ genus.

Obiectio.

Responsio.
Modius mul-
tiplex.

Satum quæ
mensura.

hoc est, modios quatuor cum dimidio, ex nostris A nouem.

Sensus 1.

Siculum.] Augendum siclum dicit ad expilandas egenorum pecunias. Quod tripliciter potest intelligi, primò simpliciter; augeamus precium seu valorem tritici, ita ut dupliciter pauperes decipiamus; & utendo minori mensura in dando tritico; & in exigendo plus iusto precio, hoc est, augere siclum, seu siclos, ita exponunt Remigius, Albertus, & Lyra. Deinde, ut augeamus siclum, sit, maiora pondera habeamus parata ad merces nobis à pauperibus accipiendas: ita siclum pro pondere mercium accipiunt Hieronymus, Vatablus, & Robertus. Tertio augeri poterat siclus moneta, cum accipiebatur ab illis auarissimis appensa; vel quia statera, & lances quibus pecunia pendebatur, inæquales essent; vel quia libella, aut pondus, quo probabatur argentum, auctius iusto foret; ut videtur Montano, & Isidoro.

Siclus didrachma.

Iosephus.

Sed ut quæ ex tribus his, verior sit expositio ostendamus, de siclo pauca dicenda sunt. *שֶׁקֶל* *sekel* Hebraicū nomē, quod Latine *siclus* dicitur, species nummi erat, qui omnium ponderum regula erat, & libra: & iuxta Græcorum ponderationem pendebat tetradrachmo; sic enim ait Iosephus lib. 3. Antiq. cap. 9. Siclus nummi genus est apud Hebræos, quales sunt tetradrachmi Attici. & Hieronymus in 17. Math. in fine, eundem staterem vocat. & in 4. Ezechielis in illud, & tu sume tibi frumentum; & in illud 45. Ezech. *statera iusta*. Vnde Ierem. 32. 9. *appendique ei septem stateres*. Hebraicè, *septem siclos*. & Ezech. 4. 10. *cibus autem tuus, quo vesceris, erit in pondere viginti stateres in die*, id est, videnos siclos, ait ibi Hieronymus: siclus, id est, stater, habet drachmas quatuor. Drachmæ autem octo Latinam vnciam faciunt. ita siclus semuncia pondus erat. his adde siclum viginti obolis constituisse, Exodi 30. 13. *Hoc dabit omnis qui transit ad nomen, dimidium sicli iuxta mensuram templi. Siclus viginti obolos habet*. Leuit. 27. 25. *omnis æstimatio siclo sanctuarij ponderabitur. Siclus viginti obolos habet*. idem dicitur Numer. 3. 47. & c. 18. 16. & Ezechiel. 45. 12. Quod cum verum sit, drachma Hebraica quinque gheras, id est, obolos habebit, vno minus Attica, quæ ex communi, certaue sententia, sex obolos habet. Ac proinde siclus habebit 24. obolos Atticos, Hebraicos verò viginti: quorum singuli obolum Atticum continebant, & quintam eius partem præcisè. Vnde drachma Attica in vniuersum eundem valorem habebit cum Hebræa; & quinque oboli Hebræi, quantum quinque Attici. Cum autem obolus Atticus, ut notat Couar. lib. de Collat. Veterum numismatum cap. 2. num. 8. sex valeat quadrantes, seu marauedinos communes Hispanos; drachma continebit 36. marauedinos; & siclus, qui est tetradrachmus, continebit quatuor regales, & insuper octo marauedinos. Est igitur siclus eiusdem fere ponderis, ut notat Montanus lib. de mensuris, cuius sunt quatuor Iulij Romani, aut quatuor Carolei Gallici, aut Veneti Mocequini duo, aut Flandrici nummi, aut quatuor nummi regales Hispani.

Siclus 4. regales valet.

Siclus commune pondus.

Est præterea sciendum; siclum fuisse commune pondus, quo ceteræ pecuniæ, cuiuscumque tandem materiæ fuissent, pendebantur, siue signato argento constarent, siue rudi, & incuso, dummodo suo pondere redderetur. nam minorum monetarum quadræ aliæ, rotundæ aliæ, nonnullæ excusæ, rudes quædam fuerunt: ac semper ad sicli argentei pondus, ut dixi, pendebantur, qui nominato argento, vel auro, subintelligebatur. Vulgatus *siclum argenti*, argenteum solet vocare. Ut Genes. 23. 16. *Abraham appendit pecu-*

niam Ephron, audientibus filiis Seth; quadringentos siclos argenti, probata monete publica. Hoc est, mille, & sexcentos argenteos Hispanos regales. Genes. 37. v. 28. *Vendiderunt Ioseph Ismaëliis viginti argenteis, pro viginti argenti siclis.* 3. Reg. 10. 29. *Egredebatur quadriga ex Ægypto sexcentis siclis argenti.* Hoc ipsum 1. Paral. 1. 17. vertit idem Vulgatus, *quadrigam equorum sexcentis argenteis*. Huiusmodi fuerunt triginta argentei, quos Iudas accepit à Iudæis Christi proditoris precium, hoc est, centum ac viginti è nostris. Hunc siclum pondus fuisse omnium metallorum, & aliarum pecuniarum cuiuscumque fuissent materiæ, placet Montano, & verosimilius est; siquidem quoties appendi argentum, aut aurum scribitur, quadraginta siclos argenti, aut auri pendere dicitur. Ut si apud nos dicatur argentum, aut aurum alicuius appensum quatuor, aut quinque libras; & nihilominus siclus auri maioris erat valoris, quam siclus argenti, ut apud nos nummus argenteus simplex, & aureus coronatus simplex eiusdem est ponderis, & tamen hic in valore excedit illum; nam continet ferè duodecim illius. Ita Genes. 24. 22. *protulit Rebecca vir in aures aureas appendentes siclos duos, & armillas totidem, pondo siclorum decem.* Iudicum 8. 26. *& fuit pondus postulatorum in aurum, mille septingenti auri sicli.* 1. Paralip. 21. 25. *Dedit David Ornan pro loco siclos auri iustissimi ponderis sexcentos.* De siclis argenti appensi iam supra sunt adducta exempla. De aliis metallis dicitur 1. Reg. 17. 5. 6. de Goliath. *Porro pondus lorice eius quinque millia siclorum aris erat, ipsum autem ferrum hasta eius sexcentos siclos habebat ferri.* Sed & aromata siclo pendebantur, Exod. 30. 23. *Sume tibi aromata, prima myrrha, & electa quingentos siclos, & cinnamomi medium, id est, ducentos quinquaginta siclos: calami similiter ducentos quinquaginta: cassia autem quingentos siclos, in pondere sanctuarij.* Demum quæcumque accipiebantur, aut permutabantur, argento permutabantur, ad pondus sicli, qui cum solus ponebatur, argenti pondus esse vulgo intelligebatur. ita Leuit. 5. 15. cum de ariete offerendo dicitur; *Quis emi potest duobus siclis iuxta pondus sanctuarij*; intelligi debet; argento, quod appendit duos siclos, 1. Reg. 14. 26. cum scribitur, *Cæsaries Absalonis pendebat ducentis siclis pondere publico*: debes intelligere, argentum ducentorum siclorum. sic 2. Esdræ 5. 15. *Duces primi, qui fuerant ante me grauauerunt populum, & acceperunt ab eis in pane, & vino, & pecunia, quodidie siclos quadraginta*; hoc est, argentum pendens siclos 40. & 2. Esdræ 10. 32. *& statuemus super nos præcepta, ut demus tertiam partem sicli, hoc est, argentum pendens tertiam partem sicli, per annum, ad opus Dei nostri, ad panes propositionis, ad sacrificium, & holocaustum sempiternum in Calendis, in solennitatibus, &c.*

Valor sicli. Christi precium.

Siclus pondus omnium metallorum.

Siclo pensa aromata.

Siclus argenti.

Siclus triplex.

Siclus sanctuarij.

Siclus publicus.

Siclus vulgaris facile mutandus.

E

Cum autem non habeamus ex Scriptura, ex qua materia constaret hic siclus, cuius pondere omnia pendebantur, etiam pecuniæ, nū esset, uti nostra libra, æ-reus? at constat triplicem fuisse. Siclū sanctuarij, quo pendebatur quicquid ad templum, ac Dei cultū spectabat, de quo dicitur Leuit. 27. 25. *omnis æstimatio iua siclo sanctuarij ponderabitur*; de eo in Exodo, & Leuitico fit multa mētio, diciturque pondus sanctuarij. Siclum publicum, cuius erat vsus publicis mercatoribus, qui & regius dicebatur, de quo 2. Reg. 14. 26. dicitur. *Absalonis Cæsareis pendebat ducentis siclis pondere publico*, Hebraicè, *pondere regio*, quia rex illud constituebat obseruandum publicis mercatoribus: quale fuit id Genes. 23. 16. quod appendit Abraham Ephron, *quadringentos siclos argenti transeuntis per mercatoris*, quod dixit Vulgatus, *probata moneta publica*: quod ea esset optima, & iusta, quæ mercatoribus publicis probabatur. Demum erat & siclus cōmunis, & vulgaris, quem

quem domi quilibet ciues seruabant ad appendendas pecunias argenti, auri, vel æris, quas pro diuenditis rebus accipiebant, quem tamen viri diuites pro sua cupiditate in difficillimis temporibus, vt pauperes spoliarent, augebant. Hunc probant duo illi sicli, Sanctuarij, & regius, qui ita dicti videntur, ad differentiam sicli priuatorum. Deinde, quia Scriptura hortatur ne domi habeantur diuersa pondera; sed vnum iustum. sic Deuteronom. 26. 13. *Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius, & minus: nec erit in domo tua modius maior, & minor. Pondus habebis iustum, & verum: & modius equalis, & verus erit tibi, vt multo vinas tempore super terram.* & Prou. 20. 10. *Pondus, & pondus, mensura, & mensura, virumque abominabile est apud Deum.* & v. 23. *abominatio est apud Dominum pondus, & pondus:* quibus in locis, pro pondus, in Hebræo legimus, *lapis, & lapis*, quod ex lapidibus pondera fierent à priuatis, vt apud nostros agricolas videmus: si ergo hæc admonitio nō comprehendit pondera Sanctuarij, nec pondera publica, ac regia, quæ difficile minui, augerive possent: comprehendit ergo priuatorum pondera, quæ quod sint multiplicia, & occulta, mutari haud difficile possunt: præsertim si ex lapidibus fiebant.

Siclorū omnium idem pondus.

Sensus Prophetæ.

Quamuis autem nonnulli existimauerint diuerso pondere hos siclos constituisse; verius tamen est neutrum minus pepēdisse tetradrachmo; quia de siclo Sanctuarij dictum est 20. obolis stetit. Atque idem de siclo publico, & communi dixisse Ezechielem non obscure videbitur legenti; ac priuatos omnes ad eundem modum suos siclos expendere debuisse, ex locis paulo ante adductis constat. Quo magis probatur illa nostri Prophetæ expositio, qua illud, *augeamus siclum*, exponitur, maiorem faciamus siclum, secundum quem appendi debet argentum, vel aurum, quo emenda sunt à pauperibus nostra alimenta, aut frumenta. Nam de vendendo suo frumento loquuntur auari illi, post mensem, & hebdomadam, in quo mensurando decipere poterant, & in ponderando precium acceptum; cum frumentum non ponderaretur. & hoc est, supponere stateras dolosas ad possidendum argentum egenorum, vel ad comparandos sibi pauperes in seruos pro argento, quo emunt frumenta, & pro vili precio duorum calceorum.

9. 1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Sensus 1. verus.

10. 1. Sensus.

In superbiam.] Hoc est, contra superbiam Iacob, qua vult sibi subiicere omnes, & pauperes iniuste expilare: ita eum Septuaginta intelligunt Euseb. li. 10. de Demonstratio. Euang. cap. 6. Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Pagninus tamen, Isidorus, & Robertus exponunt, *celsum, magnificientiam, & maiestatem Iacob*; hoc est, per semetipsum, qui est gloria Iacob, de quo debet gloriari, & superbire; vel cuius celsitudo, & maiestas nota est Iacob. Chaldaeus autem magnitudinem, seu amplitudinem ipsius Iacob intelligit, in quam multis beneficiis cumulatus, euectus est, nam sic ait, *Iurauit Dominus, qui dedit magnitudinem Iacob*; & Tigurina. *Iurauit Dominus per excellentiam ipsius Iacob.* Sic etiam Montanus, ea phrasi, qua dixit Isaias cap. 60. 15. *Ponam te in superbiam seculorum*, id est, amplum te faciam. Vatab. intelligit templum de quo Israel gloriabatur. Sed magis ad rem facit, vt superbiam, & iniquitatem Iacob excretur, quam subiicit multis comminationibus. Nam & David Kimhi exposuit, *Abominor maiestatem Iacob*, nempe, de qua superbiebat.

Quasi riuus.] Similitudine sumpta ex riuo Ægypti, seu torrente, qui totus delabitur in mare Mediterraneum, & ulterius non apparet, aquis eius absorptis; declarat omnes habitatores Palæstinæ abducendos ab exercitu Assyrio in Assyriam, aded vt amplius non appareant. Sic Hieronym. Remig. Hugo, Castro in Proph. minores.

A Albertus, & Dionysius: diximus de hoc riuo Ægypti supra cap. 6. numer. 22. Sed Vatab. Isidor. Montanus, & Robertus Nilum Ægyptum inundantem intelligunt, ac sic explicat similitudinem Chaldaeus. *Irruit in eam rex cum exercitu suo maximo, sicut aqua fluuij, & eluet eam omnem, expelletque habitatores eius, vt fluuius Ægypti*; hoc est, vt ait Montanus: sicut Ægypti regio Nili exundatione eluitur, atque expiatur; sic terra Israelitica sceleratissimis habitatoribus expurgabitur per maximum Assyriorum Imperatorem, cum exercitu suo. Aut iuxta Vatab. & Rob. Tamquam amnis ascendet tota ipsa terra, versa quasi in amne, propter calamitatum inundantiam, & pellentur à sedibus suis in Assyrios, & absorbebitur; sicut Nilus quotannis intumescens alluit Ægyptum, ipsamque terram pellere videtur, & tandem quando subsidet, absorbetur. Isidorus aliter. Sicut Nilus in planitiem euomit, quæ in eo natant: ita Israelitæ euomentur de terra sua. Alij demum legentes; *Intumescet quasi fluuius tota ipsa, impelletur verò, & obruetur quasi fluuius Ægypti.* sic exponunt. Tam exundantes erunt fluctus calamitatum, vt intumescat tota terra, quasi fluuius inundans, & huc illucque trahetur, & obruetur vt solet obrui Ægyptus fluuiio suo Nilo. Solet enim magna terræ moles ex vno in alium locum inundatione mutari. Sed quia reuera similitudo est ducta à riuo Ægypti, non ab ipso Nilo, quo alluitur; clarius, & breuius iuxta lectionem Hebraicam, quæ sic habet: *Ascendetque tamquam fluuius tota, & eiicietur, & absorbebitur veluti fluuius Ægypti*; & iuxta Vulgatum, qui totam terram explicuit, per, *habitor vniuersus*, sensus erit. Vt totus fluuius defluit, ita omnes habitatores huius terræ captiui abibunt in Assyriam. deinde explicat sequentibus. Omnes enim eiicientur in Assyriam, & ibi absorbebuntur inter tot gentes, vt aquæ fluuij Ægypti decurrentis in mare absorbentur ab aquis maris. extremam, & omnimodam captiuitatem comminatur.

2. Sensus.

Sensus varij.

Sensus verus.

11. Sensus 1.

Sensus 2. Meridies pro felicitate.

In Meridie.] Chrysostomus Homil. 2. ad populum Antiochenum, Hieron. Theodoretus, Isidorus, & Montanus, magnitudinem calamitatum hac forma loquendi asserunt indicari, quæ adeo perturbabit, ac mœrere facient Israelitas, vt nec ipsam lucem Solis è meridiano circulo refulgentis, videre, propter doloris caliginem sinantur. Solet enim tristitia, quasi nebula turbare oculos, & tenebras offundere, ne purè, & cum solita virtute, radiorum Solis lumen suscipiant. & hoc est, *tenebrescere faciam terram in die luminis.* hic est enim effectus maximæ afflictionis, & mœroris. Remigius tamen, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. Meridiem accipiunt pro summa felicitate, prosperitate, & lætitia. Cum erunt in supremo gradu felicitatis, & lætitiæ, absque vlla ruinæ cogitatione, deiiciam eos, & captiuos ducam, & omnia sua festa, quibus nunc gaudent, in luctum conuertam. prior sensus videtur verior. Sunt tamen ex patribus, Cyprianus lib. 2. aduersus Iudæos cap. 23. Eusebius lib. 10. de Demonstrat. Euang. cap. 6. Hieron. De Christi Ruffinus, & Rupertus, qui de Christi passione hunc passionem interpretentur; in cuius morte tenebræ factæ sunt super vniuersam terram. Verum de clade Samariæ hic sermonem esse in sensu historico, non est cur dubitemus, quamuis in mystico ad Christi passionem possit extendi.

Vnigeniti.] Hoc est, terram ita mœrere complebo, vt tota ipsa luctu resonet, non minore, quam qui fieri solet in morte primogeniti. Putant quidam allusionem fieri ad communem illum luctum Ægypti propter interitum primogenitorum ab Angelo occisorum: sed verius est sumi similitudinem ex communi matrum luctu, cum filium vnicum amittunt; nam

12.

multa suae tristitiae signa ostendunt cum sacco se induunt, caput tondent, ut Ierem. 6. 26. *filia populi mei accingere cilicio, & conspergere cinere, luctum unigeniti fac tibi, planctum amarum.*

13. De tempore
1. Expositio. **A mari.]** De quibus terminis terrae sit sermo, dignosci non potest, nisi cognoscamus de quo tempore loquatur Propheta, cum ait de futurum verbum Dei. Hieronymus, Remig. Hugo, Dionys. & Montanus hanc Prophetiam explicant de toto tempore captiuitatis, quae durauit usque ad tempus Christi, & nostro quoque durat tempore. Vnde terminos illos assignat, à mari Oceano Atlantico, usque ad mare Occidentale Britannicum: & ab Aquilone usque ad Orientem. Nam per omnem terram interiacentem discurrunt Iudaei, ut modo vagantur, perquirentes verbum Dei ex oraculis, & Prophetiis. Verum cum probauerimus sermonem hic non fieri de Iudaeis, sed de Israelitis qui iurabant in delicto Samariae: & Israelitae ex quo ab Assyriis capti sunt, numquam in suam fuerint asserti libertatem; captiui perseverant propter idololatriam, non ob piaculum in Christum commissum. Necdum quod Israelitae non vitam agunt inter illa maria, cum in montibus Medorum, & inter Tartaros captiui degant. Alij ergo existimant sermonem fieri de Israelitis captiuis, qui versabantur inter Persas, & Medos, liberiore viuendi ratione, ut constat de Tobia, qui omnem illam terram circuibant à mari Caspio oceiduo usque ad Persicum Meridionale; & ab Oriente usque ad Armeniam: quærentes Prophetam, & non inueniebant: quia Israelitae in sua captiuitate nullos habuere Prophetas: sicut Iudaei in Chaldaea, qui habuere Ezechielem, Baruch, Danielelem, Haggæum, & Zachariam. Ceteri hanc famem explicant futuram in terra ipsa Israel, cum captiui ducentur. Vnde Vatab. & Rob. intelligunt, à mari Australi rubro usque ad Occidentale Mediterraneum; & ab Aquilone usque ad Orientem oberrabunt, & non inuenient Prophetam. quod de Iudaeis intelligi non potest, qui semper habuere Ieremiam, per quem suscipiebant verbum Dei, & apud quos illud inuenissent Israelitae, si circumcursassent usque ad mare rubrum.

2. Expositio. Quare verius videtur loqui Propheta de tempore obsidionis Samariae, & extremæ captiuitatis decem tribuum per Assyrios factæ. quod probat maximam afflictionem, quam hucusque descripsit Israelitis futuram, in qua ait deliquium passuras virgines, ac iuuenes: atque hæc omnia mala ventura illis, qui iurabant in delicto Samariae. Hanc intelligentiam insinuat Chaldaeus; qui nomine, *Virginum*, exponit; in illo tempore patietur deliquium cæus Israel. & Theodoretus. Sed & Albertus, & Lyra eam tradunt. Nam de quibus dixerat, quod peribunt fame verbi Dei, & siti; de eis subdit tandem Propheta, *cadent*, dum capientur, & *non resurgent ultra*. Loquitur ergo de Israelitis existentibus adhuc in patria sua. Vnde cum subdit, quod *oberrabunt à mari usque ad mare*, vel intelligit à mari mortuo usque ad mare Occiduum Mediterraneum, ut intelligit Albertus; vel potius, ut Lyra, à mari Galileæ usque ad mare ipsum Mediterraneum; quod exponit Chaldaeus; & à plaga Aquilonari terræ Israelitarum usque ad plagam Orientalem; ut quærant à Domino verbum, & oraculum; & nullum inueniant; qui despexerant Prophetas opportunè ab eo missos; quod grauissimum eis erat, iuxta illud Psalmi 73. 9. *Signa nostra non vidimus: iam non est Propheta, & nos non cognosceat amplius.* Lege Origenem Homil. 16. in Genesim.

3. Expositio. **Deficient.]** Siti verbi Dei perituros quoque; iuuenes, ac virgines comminatur, secundum Hieronym. Remig. Vatab. & Montanum, dum erunt in captiuitate. Sed quid magni comminatur, cum hoc genus

Prophetarum
despectio
punita.

14.
Sensus.

A hominum nulla solitudine teneatur audiendi verbum Dei, & hoc de toto populo dixerat, qui volebat inuenire Prophetam, per quem agnosceret quid sibi futurum mali per Assyrios, & utrum ab eis foret eruentus: Quare de siti corporea intelligunt Chaldaeus, Theodoretus, Albertus, Lyra, & Isidorus, qua pressi, uti & aliis malis, deficient virgines, & iuuenes, totaque posteritas, quæ per eos erat propaganda: quod grauissimum, & singulare malum est; propterea seorsim dicitur: *In die illa deficient virgines pulchrae, & adulescentes in sui*, non verbi Dei, de qua iam est dictum, sed ex aquæ penuria orta. Solet enim Scriptura inter mala, quæ recenset, hoc vnum enumerare, quod iuuenes, & virgines, per quos populus esset propagandus, intereant. sic hunc locum intellexit Isidorus; & ita dixit David Psalmo 77. ver. 63. *Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non sunt lamentatae*; quod innuptæ periissent; nam in Hebræo legitur, *non sunt laudate*, nempe epithalamiis nuptialibus; aut *non sunt nuptui tradita*: periire enim sine nuptiis, ac propterea sine filiis.

Sensus 2.

Consuetudo
Scripturae.

In delicto.] Sunt qui relatiuum, *qui iurant*, referant ad iuuenes, & virgines. Verius tamen est, absolute poni, nam in Hebræo est participium, *iurantes in delicto Samariae*. loquitur de omni populo, de quo subiicit, *cadent, & non resurgent ultra*. & hoc ideo, quia iurant in delicto Samariae. Vatab. Isidorus, & Robertus intelligunt vitulum Bethel, qui quod esset iuxta Samariam, erat offensionis crebrae Samaritanis, qui ad illum adorandum frequenter se conferebant. & ita iurabant, *Viuit Deus Bethel*, ut olim dicebant, *Viuit Dominus*. Communior expositio habet, *delictum Samariae* vocari, quod omnis Israel deliquisset in vitulo collocato ab Ieroboam filio Nadab in Dan; & ita huius; *qui iurant in delicto Samariae*, explicatio sit quod sequitur. & dicunt, pro, id est, dicunt, *Viuit Deus tuus Dan*, qui videlicet in te colitur opera, & iussu Ieroboam regis Samariae; qui ut retraheret populum à cultu veri Dei, qui in templo Ierosolymitano colebatur, *ex cogitato consilio fecit duos vitulos aureos*, 3. Reg. 12. 28. & dixit. *Nolite ultra ascendere in Ierusalem. Ecce dixi tui Israel, qui te eduxerunt de terra Egypti. Posuitque unum in Bethel, & alterum in Dan. Et factum est verbum hoc in peccatum: ibat enim populus ad adorandum vitulum usque Dan, & fecit solennitatem in Bethel, qualis fieri solebat Ierosolymis.* Aut illi dicuntur iurare in delicto Samariae, qui offendunt in idolo quocumque, in quo Samaria colendo delinquit; qualis est vitulus Dan, & via quæ ducit Bersabee.

15.
Delictum quid
vocet.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Viuit via.] Iurabant per longam, ac difficilem peregrinationem, quam suscipiebant gratia adorandi vitulum, qui erat in Bersabee. & ita dicebant secundum Albertum, Lynam, & Robertum, *Viuit Deus*, cuius adorandi gratia tam longam ingredimur viam usque Bersabee. Vatab. & Montanus intelligunt viam, quæ omnem Palæstinam diuidebat ab extremo termino illius versus Austrum Bersabee, usque ad Pomeadem, extremum alterum versus Septentrionem, qui est Dan. Suscipiebant enim hanc peregrinationem hinc inde incipientes, tanto studio religionis, quanto erant illi termini magis à se diffiti. Verum non puto de hac peregrinatione hic sermonem esse, sed de ea, quam quisque suscipiebat à patria sua in Bersabee; nam de ea dictum est supra cap. 5. 5. & in Bersabee non transibitis. Quid si hanc peregrinationem esse dicamus, quæ suscipiebatur à Gabaa in Bersabee, in qua via, multa, & eaque frequentia erant excelsa, & altaria, quæ inuisebant de qua dicitur 4. Reg. 23. 8. *Iosias contaminauit excelsa, ubi sacrificabant sacerdotes de Gabaa usque Bersabee.* quam viam idcirco sacram habebant, quod pedibus Abraham fuisset calcata, qui per

16.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

4. Sensus.

Via à Gabaa
ad Bersabee.

cam

Obiectio.

eam saepe transierat. Quod si dicas Bersabee fuisse in extremis tribus Iudæ, atque ad hanc tribum pertinuisse; quomodo ergo ad eam peregrinationem suscipiebant, quibuscum Iudæi non computabantur Israelitæ, & Samaritani? Idcirco Lyra putat non vnam fuisse ciuitatem Bersabee, sed duas; vnam, quæ dicitur Bersabee Iudæ, ita dicta, quod sit altera ad Iudæ non spectans: atque de hac loqui Amos, quæ erat in

terra Israel. Verum non est unde probetur altera Bersabee, ab ea, quæ erat in tribu Iudæ, ita dicta, quod reuera pertinuisset ad tribum Simeonis, quæ erat in medio tribus Iudæ, ut refertur Iosue cap. 19. & quod tam longè abesset ab Israelitis, quibus dicitur, & in Bersabee non transibitis, propterea iurabant per illam. Lege quæ diximus supra cap. 5. num. 6.

Responsio.

AMOS PROPHETÆ

CAPVT IX.

PARAPHRASIS.

1 **V**idi Dominum stantem² super altare.³ Et dixit: ⁴percutite cardinem, & commoueantur⁵ superliminaria:⁶
 2 auaritia enim in capite omnium, & nouissimum eorum in gladio interficiam; non erit fuga eis. Fugient, & non saluabitur ex eis, qui fugerit. || Si descenderint vsque⁷ ad infernum, inde manus mea educet eos: & si ascenderint vsque ad cælum, inde detraham eos. || Et si absconditi fuerint in vertice⁸ Carmeli, inde scrutans auferam eos: & si celauerint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo⁹ serpenti, & mordebit eos. || Et si abierint in captiuitatem coram inimicis suis, ibi mandabo¹⁰ gladio, & occidet eos: & ponam oculos meos super eos, in malum, & non in bonum. || Et Dominus Deus exercituum, qui tangit terram,¹¹ & tabescet; & lugebunt omnes habitantes in ea: & ascendet sicut riuus omnis, & defluet sicut fluuius Ægypti. || Qui ædificat in cælo¹² ascensionem suam, & ¹³fasciculū suum super terram fundauit: qui ¹⁴vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ, Dominus nomen eius. || Numquid non¹⁵ ut filij Æthiopum vos estis mihi, filij Israël, ait Dominus? Numquid non Israël ascendere feci de terra Ægypti: & Palæstinos¹⁶ de Capadocia, & Syros¹⁷ de Cyrene? || Ecce oculi Domini Dei super regnum peccans, & conteram illud à facie terræ. Verumtamen conterens non conteram domum Iacob, dicit Dominus. || Ecce enim mandabo ego, & concutiam in omnibus gentibus domum Israël,¹⁸ sicut concutitur triticum in cribro: & non cadet lapillus super terram. || In gladio morietur omnes peccatores populi mei: qui dicunt: non appropinquabit, & non veniet super nos malum.¹⁹ In die illa suscitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit & reædificabo aperturas murorum eius, & ea, quæ corruerant, instaurabo: & reædificabo illud,
 12 ²⁰sicut in diebus antiquis. || ²¹Vt possideant
 13 ²²reliquias Idumææ, & omnes nationes, eo quod ²³inuocatum sit nomen meum super eos, dicit Dominus faciens hæc. || ²⁴Ecce dies veniunt, dicit Dominus: & comprehen-

1 **V**idi rursus Dominum stantem² super altare Bethel, & intentum³ vationi Israël, qui dixit Angelo ad id parato,⁴ percutite limen porta templi, ut commoueantur⁵ superliminaria, & totum ædificium ruat, & in frustra concidat capita omnium principum, qui⁶ auaritia student: nam ceteros de plebe gladio Assyriorum interfici faciam, nec ullus effugiet. Quod si quis fugerit, non proderit ei fuga sua: nam si⁷ infernum vsque penetrauerint, ut ibi se abscondant à conspectu meo, inde manus mea educet eos. Et si editissimos montes occupauerint, & in cælum vsque ascenderint, inde detraham eos: & si latuerint in densissimis latebris verticis⁸ Carmeli, inde scrutans, auferam eos: & si celare se ab oculis meis voluerint in profundo maris, ibi faciam, ut⁹ serpens Leviathan morsu eos interimat. Et si tandem aliqui eorum abducti in captiuitatem, putauerint iam mortem euasisse, ibi etiam efficiam, ut quauis ex causa¹⁰ interficiantur: & ut vno verbo concludam, oculos meos ponam super eos, ut perdam, non ut seruem. Ne verò dubitetis de mea potentia ad hæc consicienda; ego sum ille Dominus Deus exercituum, qui si tangat terram, solo suo contactu, nutuque voluntatis illam faciet¹¹ diffluere, cum magno luctu eorum, qui eam inhabitant, & omnis ipsa, instar riuus decurret, & instar fluuij Ægypti diffluet in mare Mediterraneum, & in eo summergetur; ille, qui collocauit in alta celi arce gloriæ suæ¹² maiestatem, & ¹³Ecclesiam hominum sibi charorum in terra fundauit; qui denique ad se in aëra¹⁴ euocat maris aquas in vaporem, Solis calore conuersas, & concretas in nubes, resoluit super faciem terre: cui nomen est Iehouah. Annon o filij Israël pares mihi estis conditione¹⁵ cum Æthiopibus, quos bello aliquando deleui? Nonne si vos eduxi de dura seruitute Ægypti, ita eduxi Palæstinos¹⁶ de Caphthor, & Syros de Cyrene, & feci nouas sedes occupare, incolis pulsas, propter eorum peccata? si ergo his gentibus ego non peperci, simili à me affectis beneficio; nec vobis æquum est parcere: cum semper intentus sim regno cuius peccanti, ut illud deleam; Nihilominus ita me vobiscum geram; nam licet puniam, non delebo tamen familiam Iacob. Nam ego precipiam Assyriis, ut captiuas ducant decem tribus Israël, & concutiant inter gentes, ad quas ducentur: & coagitabunt eos¹⁸ ut triticum in cribro, & electi, instar granorum seruabuntur, nec ca-

dent super terram: at ceteri peccatores, qui peccando impunitatem sibi promittentes, dicunt, non appropinquabit, neque eueniet hoc malum, quod comminantur nobis Propheta: gladio hostium interfecti, ut pulvis è cribro disfluens, peribunt. Dixi non omnino delendam familiam Iacob: quia¹⁹ in illo tempore aduentus Messiae tam ab omnibus desiderato, ego renouabo regnum Davidis collapsum, & rupturas in eo, variis populi dissidiis factas, instaurabo, & quae Tyrannide Ieroboam, & aliorum regum Israël, diruta erant, erigam, & ad eum²⁰ statum restituam, quem habebat sub Davide, & Salomone, quando unus erat populus sub uno rege: & duces Christi Apostoli ex Israelitis electi²¹ occupabunt sua praedicatione²² Idumaeos, & ceteras omnes nationes, quae²³ nomine Christi vocabuntur Christiani. nec dubitandum de effectu, quia idem, qui promittit est, qui impleturus.²⁴ In diebus illis, ait Dominus, tanta erit bonorum spiritualium affluentia, ut quemadmodum in pingui, & felici solo messis durare solet usque ad arationem, & seminatio continuo sequi post vindemiam; ita perpetuo durabit spiritualis copia tempore Christi. Nam Apostolorum montes²⁵ dulcem doctrina liquorem stillabunt, & omnes alij praedicatorum colles, in suauitatem culti liquefient.²⁶ Afferam in libertatem Euangelicam ab infidelitatis seruitute populum meum Israël: & urbes, quas desertas reliquerant, cum captiui transmigrarunt, in Ecclesias construunt, variis conuersorum congregationibus complebunt, pacificeque in eis degent, omnibus Christi bonis perfruentes: ut verè in pace degunt, qui post longam captiuitatem liberi, plantant vineas, & vinum ex eis bibunt, & hortos conferunt, & fructibus eorum vescuntur. Et constituam eos²⁷ in Ecclesia, in qua summa potiantur tranquillitate, & interna pace, adeo perseverante, ut ab ea numquam amplius euellantur. Sic enim asserit Dominus Deus tuus, o Israël, cuius certa promissio non poterit non executioni mandari.

det arator messorum, & calcator vuae mittentem semen: & stillabunt montes²⁵ dulcedinem, & omnes colles culti erunt. ||²⁶ Et conuertam captiuitatem populi mei Israël: & aedificabunt ciuitates desertas, & inhabitabunt: & plantabunt vineas, & bibent vinum earum: & facient hortos, & comedent fructus eorum. || Et plantabo eos²⁷ super humum suam: & non euellam eos ultra de terra sua, quam dedi eis, dicit Dominus Deus tuus.

14

15

A R G V M E N T V M

VLTIMUM Israëlitarum excidium, & ineuitabilem per orbem euagationem praedicit tandem Amos. Sed per Christum, eiusque discipulos ad fidem eius congregandos, & bonis spiritualibus cumulandos, sub temporalibus insinuat, praenunciat, ut consoletur.

C O M M E N T A R I V S.

Quaestio, in quos sermo fiat.

Vastio est non leuis, in quos inuehatur Amos in toto hoc capite; In Israëlitas, an in Iudaeos? Communis intelligentia est Chaldaei, Hieronymi, Theodreti, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyrae, Dionysij, Vatabli, Montani, & Roberti, loqui Prophetam contra duas tribus, non contra decem. Et probatur in primis, quia meminit templi, quod cum sine aliqua nota ponitur, Ierosolymitanum debet intelligi, ut pote omnibus notum, ac celebre. Deinde quia promittit instaurationem temporalem populi sui: at decem tribus non sunt instauratae, sed tantum duae; ergo de solis duabus loquitur Propheta, non de decem.

Sententia 2. verior.

Rationes.

Verum quod loquatur de extrema vastitate decem tribuum verius videtur Ruffino, & Isidoro, & aliis, ac menti Prophetae magis consonum, quod rationibus non leuibis roborari potest. In primis: Amos prophetauit in Samaria, aut in Bethel, tamquam qui à Deo missus fuerat, ut prophetaret contra Israël, ut constat ex cap. 7. & sub rege Ieroboam, ut diximus suo loco. Et nihil est quod insinuet prophetare contra Iudam; ergo adhuc prophetat contra Israël. Deinde, quia hic utitur nominibus, quibus solent Prophetae nominare decem tribus; nam vocat populum Israël, domum Is-

rael, & domum Iacob; & eo tempore, quo regnum Israël perstabat seiunctum à regno Iuda. Tertiò, quia illud idem vitium auaritia, & iniquitatis in egenos, propter quod in cap. 8. comminatus est Israël exitium extremum; & eadem usus similitudine riui, & fluij Aegypti in mare defluentis; nunc increpat, & proponit, ut causam vastitatis. Sed in capite octauo contra Israëlitas locutus est; ergo & in hoc contra eosdè loquitur. Demum, quia domum Israël dicit concutendam in omnibus gentibus, sed instaurandam: vel loquitur de duabus tribubus, & instauratione temporali, & licet duae tribus instauratae sint post 70. annos, verum non sunt concussa in omnibus gentibus, sed in Chaldaea tantum. At decem tribus dispersae sunt per omnes gentes ex regione Medorum, & Persarum, praesertim circa tempora Christi: & licet non sint ad regnum temporale restituta; sunt tamen per Christum, & Apostolos conuersae ad regnum Davidis spirituale, de quo hic est sermo, ut dicemus. Rectè igitur Israëlitis quadrant omnia, non verò Iudaeis.

Ad oppositas rationes respondetur, magis notum, ac celebre fuisse templum Bethel Samaritis, qui quotidie illud frequentabant, quam Ierosolymitanum, quod fortasse numquam viderant: Amos autem de praesenti templo, absque vlla nota, loquebatur, & intelligebatur locutus. Ad alteram, promitti instaurationem populi Israelitici, non temporalem, quam nullam habuit,

Rationes oppositae solutae.

habuit, sed spiritualement per Christum. Hoc præmissio, A
verba Prophetæ prædictæ intelligentiæ accommo-
demus.

¹ Vidi.] Imaginaria visione hoc spectrum vidisse
certius est, præsertim omnibus interpretibus, qui in
templo Ierosolymitano accidisse affirmant, à quo
longè aberat Propheta, nempe Samariæ, aut in Be-
thel. Albertus putat assumpta forma corporali An-
gelum apparuisse, & executioni mādasse præceptum
Domini; quod non ab re est, si Propheta tunc ingres-
sus erat templum Bethel, vbi agebat. Quin & Eu-
sebius lib.6. de Demonstrat.Euang.cap.18. hunc ter-
ræmotum dicit esse illum, ante quem dixit Amos c.1.
se prophetasse, vt etiam ibi Montanus, ac proinde pu-
tarunt re ipsa factum esse. Sed de hoc terræmotu eo
loco diximus latè.

² Super altare.] Samariæ intelligunt nonnulli,
verius altare Bethel, in qua vrbe erat cōstitutum San-
ctuarium Israelis, vt dictum est cap.7.ver.9. quod erat
quoque *sanctificatio regis, & domus sacra regni*, vt ibi-
dem dicitur ver.13. ac propterea vocari potest altare
Samariæ, in quo Samaritani adolebant vitulo. de eo
legitur 3. Reg. 11. 33. quod Ieroboam filius Nadab
ascendit super altare, quod extruxerat in Bethel, quin-
ta decima die mensis octauæ, & ascendit super altare,
vt adoleret id. usum, & cap.13. vir Dei prophetauit
contra illud alt. e. Super huiusmodi ergo altare Do-
minum vidit Amos consistentem, & quasi vrgentem
inde totius delubri vastitatem, & per illam totius Is-
raelis. Ceteri interpretes de templi Ierosolymitani
altari intelligunt. *altare aureum* exponit Montanus;
altare holocaustorum, Lyra, Vatab. & Robertus. Sed
omnino ex altari Bethel comminatur idololatriæ de-
structionem vna cum regno Israel. Nam inde pœna
infligitur, vbi culpa commissa.

³ Et dixit.] Prophetæ ipsi, vt percuteret, & sua
percussione significaret euersionem falsi cultus, & re-
gni Israelitici. ita videtur Hieronymo, Remigio, Al-
berto, & aliis. Sed & potestati inuisibili Angelo vici-
scenti hoc præceptum datum iidem existimant, &
Theodoretus, Lyra, & Montanus. Nam Amos vidit
Dominum super altare; & Angelum, per quem erat
executurus suam iusticiam os Domini contemplātem
ad obaudiendam vocem, si quid iuberet.

⁴ Percute cardinē.] Hebr. *percute* *רִמָּה* Caphthor,
quod nomen, auctore Dauide Kimhi, *pomum* signifi-
cat, & quod eius instar est, vt *sphæulas, globulos, & flores*,
qui sunt in sculpturis. & Vulgatus Exodi 25. 32. & 35.
& alias sæpe, *sphæulas* vertit; & quia in superliminari,
quod duobus postibus nititur, & ab architectis voca-
tur, *limen* Latine, vulgo *lintel*, solent insculpi eiusmo-
di poma, oua, flores, aut sphæulæ, idcirco, parte pro
toto limine eis pomis ornato, sumpta; significat id no-
men *superliminare*, vt hoc loco secuti Dauidem trans-
ferunt recentiores omnes, seu *florarium*, vt Montanus.
At Vulgatus Sophon. 2. 14. idem nomen plurale
caphthorum vertit *limina*; cum ait, *onocrotalus, & ericius*
in liminibus eius morabuntur: hoc tamen loco vertit,
cardinem, qui instar sphæulæ est, super qua porta ver-
titur, & inde extenditur ad significandum limen infe-
rius, quod ingredientibus calcant, & transeunt. Hoc er-
go limen Deus iussit percuti.

⁵ Superliminaria.] *סָפִים* *siphim* à *סָפָה* *suph* quod est
finire, aut limitare, *limina* significant, quod limitent,
nam limen à limitando Latinis dicitur. & Vulgatus
Ezech. 40. 6. 7. *limen* vertit, quamuis Isa. 6. 4. *cardinem*
translulerit, vt Pagninus & 3. Reg. 14. dixit; *cūque*
illa ingrederetur limen porta, puer mortuus est. Hoc tamen
loco recentiores omnes, *postes*, vertunt, secuti Davi-
dem Kimhi; qui sunt duo illi magni lapides ad per-
pendiculum constituti, tertium transuersum sustinen-

tes, qui Latine *antæ*, vulgò *Iambas* dici solent. & sane
nomen *superliminaria*, quo hic Vulgatus illud nomen
exposuit; antas postes & potest significare, quod su-
per limen inferius collocati sint. & nomen limen tam
superius, quam inferius significat. iubet ergo Domi-
nus limen inferius portæ templi Bethel concuti, vt
ictu commoueantur postes, qui illi innituntur, ac simul
tota domus corruat. quam visionem mox, licet obscu-
rè, declarat.

Auaritia.] Dicitio Hebraica *בַּזְזָה* *Betsaham*, deri-
uatur à verbo *בָּזָז* *batsahhn*, quod significat *concupisce-
re, opprimere, concidere, aut vulnerare*. & quidem plurimi
verbum esse putant, & tertiam personam præteriti
cum affixo pronomine (*eos*) *concidi eos*; & quia habet 1,
van versuum præteriti in futurum, legitur, & *concidet*
eos, seu *vulnerabit*. ita Pagninus dixit in Thesaurò, & in
frusta concidet eos in capite omnes ipsos. & Vatablus, ac
Robertus, & in *frusta concidet eos* [qui sunt] in capite om-
nium. & quia tertia persona solet pro prima usurpari,
Pagninus, & Robertus verterunt; & in *frusta concidam*
eos. Sunt alij qui existimant esse imperatiuum, &
vt concordet cum verbo, *percutite*, ita legunt, vt LXX.
disce, seu *discinde in capita omnium*. & Tigurina; & uni-
uersorum capitibus vulnus inflige. Demum alij pro no-
mine acceperunt *בָּזָז* *Batsahhn*. & Montanus quidem
vult esse *concisionem*, & vertit, & *concisio eorum in capi-
te omnium eorum*. nam & Vulgatus Ierem. 51. 13. *pre-
cisionem* translulit, cum dixit, *sintis veni pedalis precisio-
nis tue*. Verum Vulgatus hoc loco, vt sæpe alias, *auari-
tiam* vertit, dicens. *Auaritia enim in capite omnium*;

ita dicta, quod ea fordidi quæstus cupiditate non se-
cus concidatur, vulneretur ac gladio homo. Iam his
circa verba suppositis; sensum eorum explicemus, &
ab interpretatione Vulgati initium sumamus. *Auari-
tia enim in capite omnium*, inquit; ac si dicat secundum
Hieronymum, Remigium, Albertum, Hugonem, Ly-
ram, & Dionysium. *percutite cardinem, & commoueā-
tur postes*, vt templo destructo, nouerit vnusquisque;
quod avaritia, & oppressio pauperum omnes possi-
deat; se non posse euadere, sed finem eius esse mor-
tem. Hoc est, *auaritia est in capite omnium*, pro, omnes
in capite, tamquam præcipuum studium habent op-
primere alios, quod ditiores fiant. Vt Ierem. 6. 13. à mi-
nore usque ad maiorem omnes avaritiæ student. Isa. 56. 11.
*vnusquisque ad avaritiā suā à summo usque ad nouissi-
mum*. Vel *auaritia est in capite omnium*, id est, in regi-
bus, & principibus, vt exponit Lyra. Aut tandem, &
auaritia, quam præcipue sectantur, veniat in caput
eorum omnium, aut pœnas debitas exigit de eis. iux-
ta illud Psalmi 7. 16. *lacum aperuit, & effudit eum*; &
incidit in foueam, quam fecit. *Conuerteretur dolor eius in ca-
put eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descenderet*. Ea-
dem ratione explicanda illa lectio, & *concisio eorum in*
capite omnium eorum, id est, & *concisio*, quam fecerunt
discindentes se à regno Iuda; vel qua concidunt, &
opprimunt pauperes, in caput eorum recidet; nam
conciduntur ab hostibus primi, & opprimuntur. ita
dixerunt Iudæi Matth. 27. 25. *Sanguis eius super nos, &
super filios nostros*, hoc est, nos luemus eadem hanc. ita
illi luerunt concisionem, & vim, quam intulerant
proximis suis; quod significabat percussio cardinis, &
postium templi. Si verò legamus, & *concidet eos*, aut
concidam; expositio visionis est, vt quemadmodum
Angelus percussio limine, postes commouit; ita Deus
concisurus sit, & oppressurus in capite, id est, qui sunt
in capite, & in dignitate constituti, sacerdotes videli-
cet, & magistratus, & ceteros de plebe, posteriores il-
lis gladio interficiam. ita Vatab. & Robertus. Vel, &
in frusta concidat vestibulum, aut superliminare di-
rutum cadens super omnes ipsos, caput eorum. Si au-
tem legamus per imperatiuum, adhuc ad visionem
pertinet;

Ratio ser-
monis.

Sensus. 1.
iuxta Vulga-
tum.

Auaritia dā-
natur.

Sensus alte-
rius lectio-
nis.

Sensus 3.
lectionis,

Sensus 4.
lectionis.

pertinet; nam Dominus consistens super altare, præcipit Angelo ultori; percutit cardinem tam forti impetu, ut postes moueantur; & frustra exilientia dislice in capita omnium, eisque vulnus inflige; ego reliquos eorum gladio faciam ab hostibus interfici. quo significat omnium vastitatem, partim ruina domorum magnificarum, ac templi, partim gladio.

7 **Ad infernum.]** Ostendit hyperbolica exaggeratione, quocumque effugerint, non posse Dei potentiam euadere, ac nusquam tutos esse ab ira Dei, siue in infernum sese abdere velint, siue in cælo, siue in vertice Carmeli, siue in maris profundo: siue in captiuitatem se dediderint, quod mortem effugiant, ibi faciet Deus ut occidantur: iuxta illud Psalm. 13. 8. *Quo ibo à spiritu tuo, & quo à facie tua fugiam? si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris, inde manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua.* hanc esse hyperbolicam locutionem omnes concedunt, Hieronym. Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius. Sed notandum pro, *si descenderint*, in Hebræo legis, *si suffoderint in inferno*. quo significat id quod exponunt Lyra, Vatab. & Robertus, si cauernam, foueam, aut scrobem fecerint, ut illic lateant me, quasi in inferno, ut ait Chaldaus, inde tollent eos Assyrii inimici sui: & si ascenderint in cælum, hoc est, si in editissimos montes aufugerint, & densissime vestitos, qui cælum attingere sua videatur altitudine, ut Chaldaus, Lyra, Vatab. & Montanus declarant, inde detrahant eos.

8 **Carmeli.]** Cum duplex fuerit Carmelus, vnus in Iudæa, vbi Nabal maritus Abigail pascebat pecora sua; alter in confinio Phœnicis, Eliæ domicilium, ut diximus super 1. cap. huius Prophetæ, numero 8. de vtro illorum Propheta loquatur, non est vnde cognoscamus. Hieronymus, & Remigius vtriusque putant hic posse fieri mentionem, Theodoretus, & alij nihil definiunt. Albertus, cum dicat esse hunc Carmelum, in quo Dauid cum viris suis fuit absconditus, 1. Reg. 25. qui valde condensam habebat syluam; ostendit esse Carmelum Iudææ; duodecim millibus distitum à Bethlehem. Mihi videtur hic sermo esse de Carmelo qui imminebat mari Mediterraneo, qui habebat cauernas, & speluncas, vbi quicumque vellent, latebant, ut ex Hebræis refert Vatablus; patet hoc ex spelunca Eliæ, qui ibi moratus est, vti postea Elisæus cum filiis Prophetarum. Habebat etiam & turres, quod mare prospectaret; at in hoc monte Carmelo, de quo Propheta, turres fuisse affirmant Chaldaus, & Montanus, sic enim ille ait. *& si existimauerint abscondi in cauum ne turrium castellorum, inde mandabo scrutatoribus, ut scrutentur eos.* & probatur vltcrius, quia Propheta loquebatur in terra Israel, cuius erat ille mons; & quia loqui videtur de mari Mediterraneo, cum ait, si celauerint se in profundo maris. Ergo etiam de monte illi imminenti, quod latibulis multis constaret, dixit, *inde scrutans auferam eos.*

9 **Serpenti.]** Chaldaus, & Montanus sicut per mare intelligunt insulas maris, ita per serpentem populos fortes, qui instat serpentis eos enecarent, qui apud eos Dei iram effugere niterentur. Sed Hieronymus, Theodoretus, Remig. Albertus, Vatab. & Robertus propriè accipiunt hyperbolem, si qui velint se celare ab oculis meis in profundo maris, si posset fieri, ibi Dei iussu draco Leuiathan, aut cetus, aut piscis quicumque magnus, morsu interimet suo; nam nec ibi tuti erunt à Dei ira. Putant Hieronym. Remig. & alij allusionem fieri ad historiam Ionæ, quem deglutiuit piscis fugientem Deum. At certè cum Ionas prophetauerit sub Ieroboam, ut constat 4. Reg. 14. 25. & Amos intra quatuordecim eius postremos annos,

A non potuit alludere ad historiam, quam fortasse non vidit expletam. Sed de hoc in Iona sermonem habebimus.

Gladio.] Si gladium hostium euaserint in oblatione, at ducti in captiuitatem non euadent, quia leui quauis de causa interficientur ab hostibus, inter quos morabuntur; ita Hieronym. Remig. Albertus, Lyra, Vatab. & Rob. quamuis de gladio Chaldaeorum explicent. Theodoretus de his intelligit qui ad castra Assyriorum profugerint liberandi; nam hi nec sic tuti manebunt à gladio. Vt illi de quibus Ieremias cap. 42. 15. *Si posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Egyptum, & intraueritis, ut ibi habitetis, gladius, quem vos formidatis, ibi comprehendet vos;* & ita accidit. Montanus per gladium intelligit vitam durissimam, & calamitosam, quam transegerunt in perpetua seruitute, in eaque diem clauserunt. & videtur sensus verus, quia apud Assyrios viui perseverarunt magna ex parte Israelitæ; sed uti serui, & abiecti, & facile neci dati; & Deus posuit oculos suos super eos in malum, ut affligeret, & perpetuè seruituti subiceret eos videlicet, qui superfuerint, ut ait Hieronymus.

Et tabescet.] Ne putent, quæ Deus comminatur, ita per hyperbolem dicta, ut nequeant impleri, docet Deum esse, qui comminatur, Dominum Angelorum, quibus uti exercitibus vitur ad puniendum quos voluerit, qui solo tactu facit tabescere terram. **Verbum** *אֲדָמָה* *tabescere*, aut dissolui est. quamuis LXX. verterint, *qui tangit terram, & commouet eam;* & Chaldaus, *ut commoueat;* & Hieronymus, & Remigius explicant, quod concutiantur fundamenta terræ; iuxta illud Psalmi 103. 32. *qui respicit terram, & facit eam tremere,* Montanus terram tabescere exponit sterilesce, iuxta illud Psalmi 106. 33. *Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in suum. Terram fructiferam in saluginem à malitia inhabitantium in ea.* Pagni. Var. & Rob. exponunt, liquefiet, aut fluet, ut aqua; quia si velit, siccam terram vertet in lutum, & inducet diluuium, quo perdat omnes habitatores terræ. Quod explicatur amplius sequenti similitudine riui, seu fluuij Egypti totius defluentis in mare, & quæ aquis eius absorbetur; ita enim terra Israelitarum vacua remanebit, habitatoribus eius omnibus defluentibus, aut ductis in captiuitatem: cuius similitudinis cap. 8. numero 10. explicationem tradidimus.

Ascensionem suam.] Hebraicè, *qui adificat in cælis* *בְּנֵי מַבְרָחַן* *ascensiones suas*, seu gradus suos; Chaldaus Theodoretus. Lyra, & Montanus intelligunt domum sublimem Dei, in qua eius maiestas potissimum relucet, ad quam per multas ascensiones ascenditur. *Qui collocauit*, inquit Chaldaus, *in presidio excelsi maiestatem glorie sue.* adificauit enim in cælis solium, in quod ascendat, ut in eo ostendat suam magnificentiam, & gloriam. Hieronymus tamen, Remig. Albert. Hugo, & Dionysius exponunt viros sanctos, qui habent in cælis sedes designatas, ad quas duce Christo ascendunt, & suis ascensionibus eas adipiscuntur. Tertio, quia nomen illud *gradus* significat, ut Exod. 10. 26. *& non ascendes per gradus*, seu *ascensus ad altare meum;* 3. Reg. 10. 19. *Qui thronus habebat sex gradus;* idcirco Vatab. Isidor. & Robertus volunt notari sapientiam, & potentiam Dei, qui adificauit in cælo gradus suos. hoc est, varias sphaeras, quæ suo ordine, quasi gradus quosdam faciunt, per quos ascenditur, qui sensus videtur magis verbis quadrare.

Fasciculum.] Ecclesiam electorum Israelis intelligunt Chaldaus, Rufinus, Hugo, Dionys. & Montanus. de qua Deuteronom. 32. 8. canitur. *Quando diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios*

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Ratio verbi.

Dei potentia.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

13

1. Sensus. *filios Adam; constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel. pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius: quem fasciculum collocavit in terra Palestinae, tamquam peculium suum.*
 Fasciculus.
 2. Sensus. Hieronymus tamen, Remig. & Albertus de fasciculo fidelium accipiunt à Christo electorum. Sed Lyra, Vatab. Isidoro, & Roberto videtur significare tria elementa, ignem, aërem, & aquam, quæ ita sunt coagmentata, & secum inuicem colligata, & alterum alteri superimpositum, ut terræ globum, quasi terram circumdant, & super eam, quasi super basim sunt fundata. nam & nomen *agudah colligationem*, seu *globum* significat, ita ut verti possit, & *globum suum super terram fundavit*; nisi velis significari totum orbem terrarum, qui circum terram voluitur, quasi super basim, & centrum. Et sane ex rerum mirabilium creatione vult ostendere Dei omnipotentiam, qui possit efficere quæ comminatus est, ex terræ consumatione, ex cælorum ædificatione, ex effusione aquarum super terram: quare per *fasciculum* rem aliquā à Deo creatam, & admirandam significat.

14
 Sensus 1. Vocat aquas.] Vocat aquas maris Solis calore versas in vapores; quas in nubes concretas eliquat, & effundit super terram. ita omnes fere intelligunt, Hieronymus, Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Robertus. Montanus de eluione intelligit; nam aquarum maris, & fontium eruptionibus, è suis locis emergentibus, terram eluit, quod summam Dei potentiam ostendit. Chaldaeus solus allegoricè accipit hæc verba; qui dicit se congregaturum exercitus quamplurimos, quasi aquas maris; atque dispersurum eos super faciem terræ, quasi comminetur, sub allegoria aquarum, aduentum Assyriorum in terram Israël. Sed non est necesse ad tropum recurrere, ubi propriè accepta verba bonum sensum habent, rei, qua de agitur, satis accommodum; nam cap. 5. v. 8. in eodem sensu hæc ipsa verba dicta sunt; *Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ.*

15
 Sensus 1. Vt filij Æthiopum.] His verbis Israëlitarum ingratitude indicari, qui tot affecti beneficiis, nihilo meliores effecti, sed in pristina improbitate perseverantes, similes sint Æthiopibus, merito proinde puniendi, docent Lyra, Pagninus, & Vatab. sicut enim Æthiopes numquam mutant colorem; ita vos filij Israel non mutatis pristinos mores, nec reuertimini ab operibus malis, & ab idolis colendis, iuxta illud Jerem. 13. 23. *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cum didiceritis malum.* ideoque nemo vestrum iure queri potest, si mala, quæ hucusque sum comminatus, vobis infligam. Hieronymus tamen, Remigius, Rupertus, Hugo, & Dionysius volunt his verbis reprimi superbiam Israëlitarum, qua ceteris gentibus se præferebāt; ac proinde non uti illas se puniendos existimabāt. docet Deus Israëlitas pari cum ceteris natos conditione, pari sorte creatos, neque quicquam esse, quo non æquales ostendantur. Siquidem uti ipsos Israëlitas, Æthiopes, Palestinos, & Syros, ceterasque nationes æquè creauerit, & pro suo arbitrio, huc illucque transferat. quare æquali sententiæ subiiciendi sunt, æqua ratione eorum sunt regna subuertenda.

Sensus 3. Tertiò, Chrysostomo Homil. 11. in Matthæum, Alberto, & Isidoro, ac Roberto videtur hæc verba subiecta ad reprimendam confidentiam Israëlitarum: quasi tacitæ obiectioni respondeatur: nam cum dictum fuisset, ipsos non mortem euasuros, nec captiuitatem; poterāt obicere, se patribus Deo charis progenitos, de religione bene meritis, Abraham, Isaac, & Iacob, quorum memoria confidebant, Deum non illaturum filiis comminatum malum, dicebant enim Math. 3. 9. *patrem habemus Abraham.* Sed respondet.

A At vos o filij Israel degeneres, qui cōuersi estis ad idola, ne existimetis, vos à me in aliquo precio haberi, quāuis sitis patribus fidelibus progeniti; non enim pluris facio vos, quam Æthiopes: nam vestris moribus cogitis me patrū obliuisci, ac vos tractare ac si filij Æthiopum essetis; & nolite dicere intra vos, *patrem habemus Abraham*, cum Abraham opera non faciatis.

Quartò, Chaldaeus, Theodoretus, & Montanus videntur insinuare, hæc adiici ad consolationem Israëlitarum, quoniam cū Amos (ut consuecunt facere Prophetae) hucusque malum illis fuerit comminatus, ex his verbis incipit consolari, bono spiritualis libertatis, in quam sunt allèrendi per Christum, & eius Apostolos. Sed diuersa ratione hoc argumentum prosequuntur. Nam Chaldaeus ad laudem putat dictum: *Annon* Chaldaeus.

B *ut filij Æthiopum vos mihi o filij Israël: filij Æthiopum dixit per antiphrasim; Annon ut filij Rehimim dilecti, vos reputati estis coram me, o filij Israël?* Sic idem Chaldaeus Num. 11. 1. *Locutaque est Maria, & Aaron contra Moysen propter uxorem eius Æthiopiissam.* ille exposuit, *propter uxorem pulchram*, quam acceperat, quoniam uxorem pulchram, quam accepit, repulit. Sic & Targum Ierosolymitanum. *Et ecce, ait, non fuit mulier Æthiopiissa Sephorah uxor Moysi. Sed quemadmodum Æthiops variat cutem suam ab omnibus aliis hominibus: ita etiam Sephorah uxor Moysi, forma, pulchritudine, & bonis operibus mirabilius quodammodo superabat reliquas mulieres.* Idem asserit R. Salomon, & eadem ratione putant quidam, ut scribit David Kimhi, in titulo Psalmi 7. *pro verbis Chusi filij Iemini*, Saul vocatū Chus, id est, Æthiopem, propter corporis formam, & proceritatem, qua erat præditus. Ergo cum vos mihi semper fueritis dilecti inter ceteras omnes nationes, quarum aliquas uti vos transtuli è suis sedibus in alias, quia ita postulabant peccata earum, transferam etiam & vos: sed non in æternum obliuiscar, sed vos aliquando in libertatem asseram. Theodoretus ita tractat hoc argumentum. Cum eadem sitis natura qua Æthiopes, ceterique homines, maiori tamè studio præter omnes curati estis, nā licet alij item ut vos translati sint è patria sua in terras alias, sed diuersa, quā vos, conditione: nā & celebres facti estis, & domini terræ: licet ergo in captiuitatē dispergā, ego salute dignos seruabo, & ad Christum conuertam. Montanus tandē sic hæc expositionē versat. Putat his verbis, *Annon ut filij Æthiopum vos mihi?* significari filios Israel iuri, ac ditioni Dei inter omnes nationes deberi, quod ab eo sint de dura seruitute liberati, ut filij Chus omnes seruituti sunt addicti illa Noë imprecatione, Gē. 9. 25. *Maledictus puer Chanaan, seruus seruatorum erit fratribus suis.* idque probat hæc ratiocinatione. Quicumque è durissima seruitute bello, & præliis commissis liberati, & ad victoris familiam traducti sunt, seruitutis legibus victori tenentur. Ex tribus autē gentibus apud alias nationes captiuis, soli Israëlitas durissimè omnium crudelibus dominis seruientes, validè Dei manu liberati, & educti sunt. Igitur Israëlitas ex tribus eiusdem conditionis gentibus hoc beneficio affectos, præ reliquis hac lege teneri singulari consequitur. Ceteris ergo gentibus deletis, licet Israëlē puniā, at non ad internecionem, sed illū instaurabo. Huiusmodi ergo adhibet cōsolationē Propheta.

C *Profectò si sensum sincerè in his verbis contentum volumus eruere; nihil aliud voluisse videtur Propheta his historiis, quàm ostendere Dei summam potestatem in gentibus transferendis, regnisque transmutandis ad hunc modum. Nūquid non similes mihi vos estis conditione, ac pares cum Æthiopibus, quos suis propriis expuli sedibus? Nonne sicut vos eduxi è terra Ægypti, & in hanc traduxi, propriis incolis expulsis; sic etiā adduxi olim in Palestinam Caphthoreos, expulsis Heuæis, & Palestinis, qui Palestinorum nomine deinceps*

Sensus 4.

Chaldaeus.

Theodori.

Montanus.

Sensus verus.

Dei est gentes transmutare.

ceps

ceps vocati sunt. Similiter quoque adduxi Kirios de Kir, seu Cyrene in Aram, & expulsis Arameis, manserunt ipsi suo nomine terram Kiriam, seu Syriam vocantes. & hæc omnes transmutationes factæ sunt propter nationum in eis regnantium peccata. pari ergo cum vos sitis, cum ceteris gentibus conditione nati, pari etiam poena puniri debetis, ut sedes, quas modo pacifice incolitis, mutetis ducti captiui, Assyrii in eas transmutatis, qui à terra nomen sortiti. 4. Regum 17. 24. dicti sunt Samaritani. Argumento ergo à pari probat nihil minus habere Israelitas, quam ceteras gentes, quod sedes mutent suas, siquidem & ipsi peccauerunt, ut ceteræ gentes. Sed iam historias explicemus.

Argumentum à pari.

Historia

Æthiopum.

Bellum Æthiopicum.

Iosephus.

Cum ait, *Numquid non ut filij Æthiopum vos mihi ò filij Israel? Veterem aliquam videtur historiam commemorare, qua Æthiopes bello fusi, & deleti sint: nā ita delendi sunt Israëlitarum ab Assyriis. Et quibusdā videtur recenseri bellum Æthiopicum, quo, duce Mose, Ægyptij Æthiopes fuderūt, ac in regiam Meroēn cōpulerunt: ut refert Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. aliās 10. Aliis videtur indicari bellum Asa regis Iuda, qui duxit exercitū quingentorum, & octoginta millium; contra Zara Æthiopem, ducentem decies cētum milia militum, quos percussit Asa usque ad internecionem, Domino cādente, & cum multis spoliis rediit in Ierusalem. Ut refertur 2. Paralip. 14. à v. 9. & à Iosepho lib. 8. Antiq. cap. 6.*

16

Historia

Capthororum.

De Cappadocia.] Hebraicè, de Capthor. Vetus tam refert historiam temporis patriarcharum, antiquā educeretur Israel de Ægypto, quæ refertur Deuter. 2. 19. his verbis. *Accedēs in vicina filiorum Ammon, caue ne pugnes contra eos, nec mouearis ad prælium; non enim dabo tibi de terra filiorum Ammon, quia filiis Loth dedi eam in possessionem. Terra Gigantum reputata est: & in ipsa olim habitauerunt Gigantes, quos Ammonitæ vocant Zonzommim; quos deleuit Dominus à facie eorum, & fecit illos habitare pro eis. Sicut fecerat filiis Esau, qui habitant in Seir, delens Horreos, & terram eorum illis tradens, quam possident usque in presens. Heuæos quoque, qui habitabant in Haserim usque Gazam Capthorim expulerunt, qui egressi de Capthor deleuerant eos, & habitauerunt pro illis. & Ieremias cap. 47. 7. ait, depopulatus est Dominus Palestinos, reliquias insule Capthor. Hos Capthoræos LXX. & Vulgatus Cappadoces vertunt, ut Chaldaeus Cathpsas, & Capthor Cappadociam. Vtrum autem sint hi Cappadoces omnibus noti, an alij eiusdem nominis, super locum Ieremiæ latius explicuimus. Ostendit ergo Propheta Capthoræos venisse ex Capthor in Palestinam, & expulisse Heuæos ex posteris Chanaan, & sedes eorum occupasse; qui propterea vocantur Palestini, quod eorum terram incolerēt; cum tamen verè posteri essent Capthoræorum.*

17

Aram seu Syriæ desertio.

Syriæ partes

De Cyrene.] Ut intelligamus in primis de qua terra loquatur cum Syros venisse dicit; quoniam multiplex est Syria; Hebraicè dicta אֲרָם Aram, animaduertendum, terram illam dictam Aram ab Aram filio Sem, auctore Iosepho lib. 1. Antiq. c. 14. unde tota Syria dicitur Armenia, seu Armeniæ, & habitatores Armeni. Existimatur dicta Syria à Kiris, seu Kireis, qui in eam aduenerunt de Kir, ut hic ait Amos, K, mutata in S, & dicta Kyria, seu Syria; quamuis adhuc aliqua pars Armeniæ primæum retinet nomen. Est autem longa & lata, & iuxta vrbes insigniores variis nominibus appellatur. illa, in qua est Damascus, dicitur Aram, seu Syria Damasci, 2. Reg. 8. 5. In qua est Soba, quæ inter Libanum, & Antilibanum iacet, & corrupto vocabulo dicitur Cava Syria, Græcis Calesyria, ob demissam à decliuitate mōtium planitiem; id quod nomen Soba Hebræum sonat, dicitur Aram Soba, seu Syria Soba, 2. Reg. 8. sic dicitur Aram, seu Syria duorum fluminum, quam Græci Mesopotamiam, Latini, Inter-

amnem vocant, quod inter Euphratem, & Tygrim sita sit. Est & Aram, seu Syria Muacha, forte ex filio Nachor ex Reuma vxore. qui ciuitatem suo nomine appellauit. Harum omnium gentium fit mentio 2. Reg. 8. & 10. appellanturque Aramenij, seu Armenij. Atque ideo in fine cap. 10. dicitur; *timueruntque Aramei venire ad seruandum ultra filios Ammon.* Theodoretus igitur super 1. cap. Amos existimat, Syros Damasci esse illos, qui venerunt ex Kir, quam ipse falsò putat Haran, seu Charram: in quam venit Thace cum filio Abraham, cum eduxit eum de Vr Chaldaeorum, Gen. 11. 27. cum קִיר Kir, & חָרָם Haram satis diuersa sint vocabula. Montanus hoc loco asserit hanc Kiriorum in Syriam translationem prænunciatam futuram, tunc cum ascendit rex Assyriorum Damascus, & vastauit eam, & transtulit habitatores eius in Kir, 4. Reg. 16. 9. & Iosephus lib. 9. Antiq. c. 13. loquens de Teglatphalasar: Damascenos autem, ait, in superiorem Mediam destinauit, & quosdam Assyriorum in ciuitate Damascena constituit. Quin & Salmanasar adduxit de Babylone, de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocauit eos in ciuitatibus Samariæ pro filiis Israël, 4. Reg. 17. 24. Verum sit Syria Damasci in quam Kirij translati sunt de Kir: at noster Amos non rem futuram prædicit; sed historiam antiquā narrat, ut de Capthoræis dictum est; si verum est à Kiris transmigratis Kiriam, id est Syriam dictam esse, quæ prius Arā, seu, Armenia dicebatur. Præterea quo linguæ vsu factum est, ut idem verbum, *ascendere feci*, tribus historiis præfixū, Israël de Ægypto, Palestinos de Capthor, & Syros de Kir, duobus prioribus verè sit præteritum, & tertiæ, conuertatur in futurum? Sed de qua Kir, seu Cyrene venerint Syri, diximus super cap. 1. numer. 16. ex ea, in quā translati sunt per Teglatphalasar, nempe in Mediam, aut Assyriacam, non in Africanam, ut diximus super idem primum caput numero citato.

C

D

E

Sicut concutitur.] Ne sibi populus blandiatur, rectitudinem suæ iustitiæ ostēdit Deus, in eo quod non pareat regno peccanti; & idololatriæ dedito, etiam si sit populus Israel sibi deuinctus; quem ita se asserit seruaturum; ut etiam si regnum pereat, non tamen omnes Israëlitarum; nam omnes vagaturi erāt, dum ducti sunt in Assyriam captiui; at probi manebūt incolumes, improbi tamen, qui nolebant Prophetis credere, omnes interibunt. Adducit similitudinem; ut agitur frumentum in cribro, & lapillus, seu granum non cadit in terram, sed palea, & puluis; ita filij Israel vagaturi sunt, & agitandi inter gentes, ad quas ducuntur captiui: & probi non cadent, sed seruabuntur, improbi autem, & peccatores peribunt.

Dubium tamen est unde similitudo sit ducta? nam Similitudine ex Hebræo tantum dicitur, & *vagari faciam in omnibus gentibus domum Israel, ut vagatur in cribro, nec cadit lapillus in terram.* Cum solum dicatur, *vagatur in cribro*, dubitatur, an similitudo sumatur à terra, an à tritico? Rupertus, & Montanus existimant similitudinem sumi à cribro, quo terra collapsi muri exagitur, & puluis decidit, manentibus lapillis ad murum instaurandum aptis. Et probatur hæc expositio; quia cū purgatur triticum, lapillus non dicitur remanere, paleis pulueribusque collapsis, sed granum: non ergo sermo est de tritico. At communis intelligentia Hieronymi, Theodreti, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyræ, Dionysij, Vatab. & Roberti, de cribro, quo triticum agitur, & excutitur, accipit. Nam sicut triticum in cribro, cū agitur, huc illucque trahitur, & paleis, pulueribusque per foramina decidētibus, granum ipsum manet purgatum: ita Israël per terram captiuitatis multis calamitatibus, & incommodis agitabitur, & improbis pereuntibus soli probi salui euadent. Lyra verbum illud,

De quibus loquatur Amos.

De Kir seu Cyrene.

18

Similitudo.

Sensus 1.

Sensus 2.

communis.

Obiectio. Et non cadet lapillus in terram, exponit, & nullum meum verbum deciderit, quin impleatur. Isidorus tamen, & nullus lapillus euadet quin affligatur. Sed verius est, quod communi consensu exponitur, nullum granum deciderit in terrā, aut peribit. Sed cur lapillum vocauit, annon lapilli, etiam in terram non deciderunt, eiciuntur ē cribro, vt noxi tritico? Respondetur, nomen Hebræum *isrod* significare ligamen, seu fasciculum, seu loculum, in quo aliquid constringitur; & per synecdochen pro minuto lapillo, aut calculo capi qui in fasciculo potest ligari, vt Genes. 42. 35. cum frumenta effunderent singuli, repperunt in ore saccorum *isrod* ligamen argenti sui, vel ligatas pecunias. Proverb. 7. 20. *isrod* sacculum pecunie secum tulit. Cantic. 1. 13. fasciculum mirrhe dilectus meus mihi. 2. Reg. 17. 13. & trahemus eam in torrentem, vt non reperiamur, ne *isrod* calculus quidem ex ea. In hoc ergo loco, *isrod* significat cumulum tritici excussione crebra constrictum, & quasi in fasciculum colligatum, atque expurgatum; nempe cumulum proborum Israelitarum, qui concussi malis, & exagitati afflictionibus, non decident ē manu Dei, sed puri, & afflictionibus expurgati seruari remanebunt, vt oues electę, quas nemo rapiet ē manu Dei. Accipitur etiam & lapillus pro grano tritici expurgato, quod graue sit, ad differentiam paleę, quę vento rapitur; atque ita accipiunt multi ex interpretibus.

Quæstio. In die illa.] De quo tempore loquatur Propheta, dum ait, In illa die suscitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit; concertatio est inter interpretes. Quare de tempore prius quæstionem definiemus; deinde rem ipsam exponemus. Quidam existimant tempus hoc esse Ezechię, quando regno Israelitico destructo, sexto anno Ezechię, & decem tribubus in captiuitatem adductis, qui fuga, aut alio modo sese eripuerunt, non pauci, sese Ezechię adiunxerunt, & venerunt Ierosolymam ad verum Deum colendum, vt constat ex historia Ezechię 4. Reg. 18. & 19. & 2. Paral. 29. & deinceps. Atque ita regnum Dauidis instauratum est à concisione facta, & diuisione per Ieroboam, siquidem iam vnum erat regnum totius populi, vt fuerat tempore Dauidis, & magna pace fruebantur. In qua historia, tamquam typo adumbrata fuit instauratio spiritualis regni Dauidis per Christum, summęque eius felicitas. Verum hæc intelligentia falsa est; quia instauratio regni Dauidis hic promittitur post concussam domum Israelis inter omnes gentes; inter quas captiui sunt exagitandi, vt triticum in cribro; non verò instauratum fuit ex paucis, qui fugerunt. Præterea, quia felicitas hic promissa, & possessio omnium nationum nulla ratione conuenit tempori Ezechię, in quo vexabantur Iudæi ab Assyriis.

Refutatio. Secundò, Chrysostomus Homil. 33. in Acta Apostolorum, & Rufinus hoc loco existimant hæc instauracionem regni Dauidis impletam fuisse in reditu ē Babylone, cum duce Zorobabele Iudæi liberi redierunt, & nonnulli ex Israelitis; & omnes paruerunt vni capiti, vt tempore Dauidis. At neque tunc redire Israelitę, de quorum futura felicitate hic fit præcipua mentio; nec sub Zorobabele regnum Dauidis instauratum est, vt prius, siquidem ille nec rex fuit, nec liber à seruitute gentium Persarum; nec omnino tanta potiti sunt felicitate Iudæi, quanta hic promittitur. Quare ceteri omnes interpretes ad tempus Christi hanc regni Dauidis instauracionem referunt, & cetera promissa tunc in bonis spiritualibus implenda: licet & hi dissentiant.

Refutatio. Tertiò igitur, inter eos qui tempore Christi, & per ipsum hæc promissa dicunt impleta, Chrysost. rursus Homil. 10. in Ioannem, putat tabernaculum Dauidis instauratum, esse naturam humanam, quæ peccato Castro in Proph. minores.

A primi parentis ceciderat, & à Filio Dei assumpta ac restituta mirabiliter est. Verum Propheta de regno Dauidis instaurando loquitur, in quod accessuri sunt Israelitę captiui, & nationes gentium, vt super eas regnet, tamquam super regnum, Dauidis filius, & successor Christus.

B Quarto, Theodoretus, Rufinus, ac Cyrillus lib. 4. in Ioan. c. 3. videntur insinuare tabernaculum, quod hic promittitur instaurandum, fuisse corpus Christi. Atque ita affirmant aliqui Iudeorum magistri, quos refert Galatinus lib. 8. de arcanis Catholicę veritatis, c. 22. de corpore Christi resurgente: *suscitabo*, inquit, *casulam Dauid deiectam*, id est corpus Christi cruci affixum, & cõfossam, & rupturas, ac destructiones eius, nempe vulnera, ædificabo, & redintegro; & tunc Christus resurgens per suos Apostolos possidebit reliquias Idumę, & omnium nationum, quas ad Christum ipsum regem conuertent. Verum iam dixi per

C tabernaculum Dauidis collapsum, non vnā personam intelligi, sed regnum Dauidis, quod cecidit, dum Israelitę in captiuitatem abierunt; tunc autem restaurandum est, cum Israelitę cogent idem regnum, & ipsi possidebunt Idumęos cum ceteris nationibus. Quintò demum, ceteri omnes interpretes, Hieron. Remigius, Albert. Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidor. & Montanus, de Ecclesia ex Iudæis, & gentibus per Christum, & Apostolos colligenda, hunc locū intelligunt, ducti Iacobi auctoritate Actuum 15. 16. qui hæc Prophetiam adducit, ad probandum, gentes in Christi regnum admittendas. Vbi autem Apostolorum præcedit auctoritas, inquit Hieron. maximè Petri, & Iacobi, quos columnas Ecclesię Vas electionis vocat, ibi omnis varię explanationis tollenda suspicio est: & quod à tantis viris exponitur, hoc sequendū. Atq; de regno Messię hunc locum intelligi ab Hebræis probant Lyra, & Vatab. Lyra igitur, & Vatab. per *tabernaculum Dauid*, intelligunt Ecclesiam Christi, qui solet dici Dauid, quasi Dauidides, vt Osee 3. 5. & *querent Dominum Deum suum, & Dauid regem suum*, quæ Ecclesia cœpit ab Abel, & cecidit per idololatriā à tempore diluuij, sæpe sæpius, & instaurata est à Christo, & Apostolis, expulsa ex orbe idololatria.

D Sed verius Hieronymus cum ceteris, & ipso Vatablo, tabernaculum Dauidis, regnum Dauidis, qui ex tribu Iuda regnavit super populum Israeliticum, intelligunt, quod collapsum est, & discissum, in primis per Ieroboamum filium Nadab: deinde per varias rupturas diuersorum regum Israel, qui se inuicem interficiebant; & per diuersas captiuitates, quibus Israelitę captiui ducti sunt in varias gentes; quod deinde accidit Iudæis, & regno eorum, quod per tyrannidem ad alienigenam Herodem translatus est, vt verum fieret illud Iacobi Genes. 49. 10. *Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat qui mittendus est*. Hoc ergo regnum toties discissum ac dirutū, Christus cõiunxit, restituit, & instaurauit, ad suam Ecclesiam conuertens filios Israel; & in locum illorum, qui noluerint ingredi, vocatę sunt gentes, & admittę ad instaurandas rupturas factas in regno Dauidis propter idololatriam olim: cuius regni Christus successor Dauidis rex est, dicente Angelo Luca 1. 32. & *dabit illi Dominus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum*. Quod verò sit intelligendus Propheta de instauracione regni Dauidis temporalis sæpius diruti per regnū Christi spirituale, in quod admittendi essent in primis Israelitę, deinde Gentiles, patet, quia hanc Prophetiam adiecit Propheta ad consolationem Israelitarum, qui post longam captiuitatem erant ab ea liberandi, & reducendi ad regnum Christi amplissimum, & felicissimum. Iuxta hanc intelligentiam

4. Sententia de Christo suscitato.

Refutatio.

Sententia 5. de Ecclesia.

Sententia 6. Regnū Dauidis instauratum.

Sensus plenius.

ita verba Prophetæ accipienda. In illa die, seu tempore Christi, regnum Davidis, quod dum ille administravit, & Salomon filius eius, integrum perseveravit cum vero Dei cultu, deinde per lapsum veri cultus, cæpit & ipsum collabi tempore Ieroboam, & deinceps; & multas aperturas pati, ac dirui ab hostibus; ita ut adeo discissum sit, ut nusquam ferè apparuerit: ego Christus fuscitabo quod pene mortuum erat, conuertendo ad fidem meam Israelitas, & aperturas eius reedificabo, & diruta instaurabo, gentibus ad illud admissis: ita ut ad eum statum reductum videatur, in quo erat sub vno Davide, & sub vna religione. & hoc modo possidebit regnum hoc omnes nationes, quæ vocatæ fuerint nomine Christi Christianæ: ita enim dicit se facturum Christus Iehouah, qui hæc est executioni mandaturus. Hunc eundem sensum Iacobus expressit, cum, paucis mutatis, ait Actuum 15. 14. *Simon narrauit, quemadmodum primum Deus visitauit sumere ex Gentibus populum nomini suo. Et huic concordant verba Prophetarum, sicut scriptum est. Post hæc reuertar, & reedificabo tabernaculum David, quod decedit: & diruta eius reedificabo, & erigam illud: ut requirant ceteri hominum Dominum, & omnes gentes, super quas inuocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc.* Post hæc, inquit, id est, postquam filij Israel concussi fuerint inter gentes, ut triticum in cribro, reuertar ad illos reducentes, & regnum Davidis toties collapsum reedificabo, admittendo illos ad meum regnum; & ita diruta eius ocludam, & erigam illud, ut tempore Davidis; & sicut tunc David sibi subiectam habebat Idumæam, & omnes finitimas nationes; ita ego possidebo omnes gentes, quæ præter filios Israel, requirent Dominum, & super quas inuocatum est nomen meum, quia dicentur Christianæ. secutus est Iacobus LXX. interpretationem.

Sicut in diebus antiquis.] Hebraicè, sicut in diebus seculi; hoc est, ut olim. & Lyra quidem refert ad tempus ante diluuium, quando nondum cæperat idolatria: Vatab. ad tempus Patriarcharum. Montanus dicit significari seculum præteritum paradisi creati ad honestam voluptatem, & futurum, cum vnum omnibus commune regni filiis coelum possidebitur. Isidorus putat Hebraismum esse, quo nihil amplius significatur, quam multo magnificentius, quam hætenus. Mihi probatur expositio Remigij, & Alberti, qui exponunt, sicut in diebus Davidis, & Salomonis: quia enim vaticinatur de amplitudine, & felicitate regni Davidici instaurandi per Christum spiritualiter, & ad eum statum reuocandi, quem habebat temporaliter in initio, cum institutum est illud regnum, nempe sub Davide, & Salomone, sub quibus omnem suam adeptum est amplitudinem, & felicitatem, propterea non rectè de alio tempore dixisse Prophetam, sicut in diebus seculi, existimandum est, quam de initio regni Davidis; cui adæquauit initium regni Christi, licet in bonis eius, & administratione longè superet.

Ut possideant.] Hebraicè, ut possideant residuum Edom, & omnes nationes, quas inuocatum est nomen meum super illas. Hoc est, super quas inuocatum est nomen meum. Quæ verba possunt multipliciter contexti. Primò, ut filij Israel iam in regnum restituti, possideant illud cum reliquiis Idumææ, & cum ceteris nationibus, super quibus inuocatum est nomen meum: ita ut omnes cooptentur in illud Christi regnum. ita legit Montanus, & hunc sensum indicant LXX. cum dixerunt. *Ut querant me reliqui hominum, & omnes gentes, super quas inuocatum est nomen meum;* possidere enim regnum Christi, & eum requirere idem est. Secundò: *Ut possideant reliquias*

A Edom, & omnes nationes, hi super quos inuocatum est nomen meum. quem legendi modum habet Chaldaus, cum ait. *Ut possideant reliquias Idumæorum, & omnes populos domus Israel, super quos inuocatum est nomen meum.* & Dauid Kimhi, Vatab. & Robert. nempe ut Apostoli, & discipuli, qui ex Israel conuersi sunt, & qui sunt discipuli Christi, filij, ac fratres, possideant Christo reliquias Edom, & omnes gentes. Tertiò, sic legetur, ut communiter intelligunt expositores cum Vulgato. Regnum Davidicum adeo instaurabitur, & amplificabitur, ut, sicut illud primum extendit ius suum in Idumæam, & reliquias finitimas nationes; sic hoc possideat Idumæos, & omnes nationes fideles, quæ Christi nomine vocabuntur. & hic videtur magis consonare lectioni Vulgati. Atque hunc sensum, magis quam verba expresserunt LXX. & ex illis Iacobus Actuum 15. capite.

Reliquias.] Dubitatur cur inter gentes Davidico Christi regno subiiciendas, expresserit Idumæos, & hos quidem nomine reliquiarum? Respondetur ad prius, causam esse, ut analogia seruetur inter vtrumque regnum; aut potius inter initium vnius Davidici regni temporalis, & initium regni spiritualis: quod ut illud eo amplitudinis, & felicitatis excreuit, ut infestissimos hostes Idumæos subiugauerit; ita regnum Christi eo auctum est, ut homines infestos, & cruentos hostes, qui alias cum populo Israelitico capitales exercebant inimicitias, subdiderit Christo, & filiis Israel Apostolis, & discipulis amore coniunxerit, & ad nouam, ac insolitam legis Euangelicæ mansuetudinem reuocauerit. Quod verò Dauid Idumæos subiecerit, constat ex historia 2. Reg. 8. 14. *Posuit in Idumæa custodes, stauitque praesidium, & facta est vniuersa Idumæa seruiens David.* & 3. Reg. 11. 14. *Sex mensibus ibi moratus est Ioab, & omnis Israel, donec interimeret omne masculinum in Idumæa.* & 1. Paralip. 18. 11. 12. 13. Vnde tanquam quid eximium decantabat Dauid Psalmo 59. 10. 11. & Psalmo 107. 10. 11. *In Idumæam extendam calceamentum meum, mihi alienigenæ subditi sunt. Quis deducet me in ciuitatem munitam, quis deducet me usque in Idumæam? Nonne tu Deus? quàm graui autem odio Idumæi desæuierint semper aduersus filios Iacob, super e. i. dixit Propheta, & nos num. 24.*

D Ad posterius illud, quod quæsitum est, cur dixerit reliquias Idumææ? respondetur similiter, ut seruetur similitudo inter initium regni Davidis, & initium regni Christi; quod quemadmodum Dauid, & Salomon Idumæos subiectos habuerunt, qui reliqui fuerant ex magna illa clade facta à Davide, & Ioab, de qua legimus 3. Reg. 11. 15. *Cum esset Dauid in Idumæa, & ascendisset Ioab princeps militia ad sepeliendum eos, qui fuerunt interfecti, & occidisset omne masculinum in Idumæa: fugit Adad, & viri Idumæi cum eo in Egyptum.* ita reliquias Idumæorum sanguinariorum, qui aliis pereuntibus per infidelitatem, electi sunt, ut salutem per Euangelium consequerentur, Christus ad suum regnum admisit, ut notant Hieronym. & Remigius; & Scripturæ consuetudo id suadet, quæ reliquias Iacob, aut Israel dicit conuertendas, & seruandas, ut Isaia 10. 19. & Michea 2. 12. & Paulus ex historia Elia 3. Regum 19. 18. ad Rom. 11. 4. collegit, *Sic ergo in hoc tempore reliquias secundum electionem gratia saluæ factæ sunt.* Reliquias ergo Idumææ vocat eos, qui ex Idumæis secundum electionem gratiæ ad regnum Christi admissi sunt; quos ideo Apostoli ex Israel orti possederunt. Sed Septuaginta sensum attendentes cum intelligerent extra numerum filiorum Israel ad regnum Christi iam vocatorum, gentes quoque venturas, ut illis in eodem regno coniungerentur; transtulerunt Hebræa verba; ut requirant me

Sensus 3.

22
Dubium.

Analogia regni Christi, & Davidis.

Idumæi subiugati à Davide.

Reliquias Idumæorum quæ.

Referuntur dies Davidis.

Sensus 1.

Sensus 2.

in ceteri hominum: quomodo legunt Hieronymus, & Theodoretus. & Iacobus dixit, ut requirant ceteri hominum Dominum, hoc est, ex ceteris hominibus.

Nomē inuocari super aliquē quid.

Expositio 1.

Expositio 2.

Expositio 3. verior.

usque ad Christum; ac de ea est sermo, de qua numquam amplius remouēdi sunt, ut dicitur in fine huius capitis: & Christus iam venit. Quare cum excellentius sit quod promittitur regni Christi ciuibus præstādum, quā vniquam temporaliter fuit præstitum, sequitur, ut de bonis spiritualibus hæc sint accipienda, per Christum præstandis; ut accipiunt Hieronymus, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, Vatab. Isidorus, & Montanus. Nam tempore legis Euangelicæ tanta erit copia ministrorum, ut sibi inuicem succedant; uti qui aratro verbi Dei proscindit terram ad ferendum illam, statim messoris officio fungi necesse est, propter celerem prouentum: & qui calcatur vnam, & vinum legis Euangelicæ expromit, seminantis munus antequam absoluat, incipiet præstare; aded fertilis, & vber ager erit, ut nullam agricolæ reddat quietis rationem.

Dulcedinem.] Ex Hebræo legimus, stillabunt montes mustum, seu succum. nam nomen *mustum* significat, qui compressione exprimitur; & Vulgatus Cantic. 8. 2. vertit, mustum malorum granatorum; & Isa. 49. 26. mustum quoque transtulit: quamuis aliis in locis, dulcedinem dixerit, ut Ioëlis 3. 23. & hic stillabunt montes dulcedinem, pro [succum dulcem] & omnes colles culti erunt. Ex Hebræo alij transferunt, & omnes colles liquefcent, aut dissoluentur. Nam idem verbum LXX. Psalmo 106. 26. vertunt tabescebat, Anima eorum in malis tabescebat. & hoc ipso capite Vulgatus v. 5. de Deo dixit, qui tangit terram, & tabesceat, hoc est, liquefaciet se, aut dissoluet. Sed ut Septuaginta hoc loco verterunt, & omnes colles confiti erunt, & Chaldaeus, culti erunt, Vulgatus ex effectu agnouit causam, & quia colles liquefieri, & in liquorem conuertere non possunt, nisi vineis, & oliuetis confiti, quæ vinum, & oleum ferant affluenter, ideo non absque ratione vertit, & omnes colles culti erunt: nam Bacchus amat colles. Omnes Ecclesias particulares, vel omnes status, aut hominum ordines, celsiores, & inferiores, doctrinam, & virtutum, ac actionum studiosarum ex Dei gratia copiam affluenter, & nullo negotio, seu paruo labore producturos, sub hac allegoria vates significat.

Et conuertam.] Hoc est, afferam in libertatem Euangelicam populum meum Israël captiuum. De populo Israël, qui numquam è captiuitate temporalis est liberatus, hoc dicit Amos, ut eos consoletur. Promittit autem libertatem per Christum, & summam pacem, & securitatem: sicut enim qui liberi redeunt in patriam suam è longa captiuitate, magna cum exultatione dirutas ciuitates reedificant, & eas inhabitant, plantant vineas, & hortos, & vino, & fructibus potiuntur, & ipsa agricultura pacem, ac securitatem ostendunt: ita filij Israël ad Christum conuersi, vrbes, quas sua incredulitate diruerant, sua fidelitate reedificant, ac complent; plantantque vineas, & hortos; quia ex agris suorum cordium, quos conferunt, copiosum vini, & lætitiæ spiritualis, ac fructuum virtutum ferunt prouentum.

Super humum suam.] Hieron. Remig. Hugo, Dionys. & Mont. exponunt, post multa parta merita, & fructus latos, collocandos fideles Israëlitas in terra viuentiū illis parata, à qua nūquam amplius euellentur: in quam tamquam in requiē, ut ait Paulus ad Hebr. 4. ingrediētur. Sed de Ecclesia videtur quoque intelligere Hierony. & Albertus, & Vatab. quæ licet multis afflictionibus concutiat, sed numquā deficiet, nec porta inferi praualebunt aduersus eā. Sic enim pollicetur Dominus Deus Israël, qui promittit quod ipse faciet, ne dubitemus de impletionē. Compluti 17. Februarij anni 1606.

Ecce dies.] Hunc locum Theodoretus, Remigius, & Dionysius volunt intelligere de tempore post reditum Iudæorum è captiuitate, quo omnia bona temporalia sunt illis affatim suppeditata, aded ut non essent sufficientes ad metendum, & portandum messē, & vuas calcandum; & omnem liquorem colligendum, quæ bona Leuitici 26. 3. promittuntur Dei præcepta seruantibus. Alij, quos Iudæos esse dicit hic Hieronymus, in ultimo tempore, scilicet, in aduentu sui Messiae carnaliter hæc expectant implenda. Verum nec tanta fuit bonorum temporalium affluentia in reditu è Babylone, ut de ea possint hæc promissa comprobati: nec sermo est de reditu è Babylone; sed de Israëlitarum libertate, quæ nulla fuit temporalis Castro in Proph. minores.

25
Affluentia
spiritualium
bonorum.

26
Conuersio
Israelis pro-
missa.

27
Pax Eccle-
siæ.

COMMENTARIORVM IN PROPHETIAM ABDIÆ

Liber Quartus.

PRÆFATIO.

AB D I A somnium primus eorum, qui suas prophetias literis mandauere, inuehitur in superbiam Idumæorum, qui situ regionis suæ freti, in filios Israël fratres suos insurgabant, quoties sese occasio offerebat, ac multis incommodis afficiebant. Communatur eis pœnam talionis per Nabuchodonosorem infligendam: & tandem per Apostolos genere Iudæos, ipsos cum ceteris impiis possidendos, ac subiiciendos iugo Christi prænunciat.

PARAPHRASIS.

Reuclatio facta Abdiæ de rebus Idumæorum, sic habet. ⁴ Audiuius ego, & socij mei Propheta Domini palam loquentem, ⁵ & legatum, quemdam suum Angelum mittentem ad gentes Chaldaeorum, qui eas excitaret, dicens, ⁶ surgite, & consurgamus omnes, & inferamus Idumæis acre bellum. Præterea vidi Dominum ² hac dicentem ad Edom. Ecce o Edom cum minimus sis inter omnes nationes in circuitu, & ad comparisonem gentium ceterarum ⁷ paruus in numero, & despicibilis, ultra vires ⁸ superbia erigeris; & quia habitas in speluncis, atque in fissuris petrarum, loco inexpugnabili, tantum cogitatione intumescis, ut dicas in corde tuo, quis detrahet me in terram? Audi idcirco pœnam, quam mereris, à Domino tibi infligendam, etiamsi posueris sedem tuam in editissimis rupibus, in quibus aquila solent construere nidum suum; & domicilium tuum inter sydera collocaueris, inde te prosternam, & ad terram deiiciam. ⁹ Si fures ad te ingrederentur vel prædones, qui de nocte solent domos suffodere, defecissene idcirco? minime quidem istuc; nam furati tantum fuissent que sibi sufficerent, non omnibus te spoliarent. Similiter si vindemiatores in vineam tuam introissent ad botros colligendos, racemos aliquot vitibus, foliisque celatos, inter palmites reliquissent. At hostes tui Chaldaei o Esau, quomodo peruestigabunt omnes tuas diuitias quantumcumque reconditas, & detectas eripient, nihilo tibi relicto? ² Gloriaris de prudentia in re militari, & non consideras quam fueris deceptus ab Ammonitis, & Moabitis: initio enim cum illis federe de bello mouendo contra Iu-

ABDIAS PROPHETA.

Vlto Abdiæ. ² Hæc dicit Dominus Deus ³ ad Edom: ⁴ Auditum audiuius à Domino, & legatum ad gentes misit: ⁶ surgite & consurgamus aduersus eum in prælium. || Ecce paruulum ⁷ dedi te in gentibus: contemptibilis tu es valde. || Superbia cordis tui ⁸ extulit te, habitantem in scissuris petrarum, exaltantem solium tuum: qui dicis in corde tuo: Quis detrahet me in terram? || Si exaltatus fueris ut aquila, & si inter sydera posueris nidum tuum: inde detraham te, dicit Dominus. || ⁹ Si fures introissent ad te, si latrones per noctem, quomodo conticuissem? Nonne furati essent sufficientia tibi? Si vindemiatores introissent ad te, numquid saltem racemum reliquissent tibi? || Quomodo scrutati sunt Esau: inuestigauerunt abscondita eius? || ¹⁰ Usque ad terminum emiserunt te: omnes viri fæderis tui illuserunt tibi: inualuerunt aduersum te viri pacis tuæ: qui comedunt tecum, ponent insidias subter te: non est prudentia in eo. || Numquid non ¹¹ in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa, & prudentiam de monte Esau? || Et timebunt fortes tui à Meridie, ut intereat vir de monte Esau. || ¹² Propter interfecionem, & ¹³ propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob, ¹⁴ operiet te confusio, & peribis in æternum. || In die cum stares aduersus eum, quando capiebant alieni exercitum eius, & extranei ingrediebantur portas eius, & super Ierusalem mittebant sortem: tu

12 tu quoque eras quasi vnus ex eis. ¹⁵ Et non
¹⁶ despicias in die fratris tui, in die peregrina-
 tionis eius : & non lætaberis super filios
 Iuda, in die perditionis eorum : & non ma-
 gnificabis os tuum in die angustia. ¹³ Neque
 ingredieris portam populi mei in die ruinæ
 eorum : neque despicias & tu in malis eius
 in die vastitatis illius ; & non emitteris ad-
 uersus exercitum eius in die vastitatis illius.
¹⁴ ¹⁴ Neque stabis in exitibus vt interficias eos,
 qui fugerint, & non concludes reliquos eius
 in die tribulationis. ¹⁵ Quoniam ¹⁷ iuxta est
 dies Domini super omnes gentes : sicut feci-
 sti, fiet tibi: retributionem tuam conuertet in
¹⁶ caput tuum. ¹⁸ Quomodo enim ¹⁸ bibistis
 super montem sanctum meum, bibent om-
 nes gentes iugiter: & bibent, & absorbe-
 bunt, & erunt quasi non sint. ¹⁹ Et in monte Sion
 erit saluatio, & erit sanctus: ²⁰ & possidebit
¹⁸ domus Iacob eos, qui se possederant. ²¹ Et
 erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph
 flamma, & domus Esau stipula, & succendē-
 tur in eis, & deuorabunt eos: ²² & non erunt
 reliquæ domus Esau, quia Dominus locu-
 tus est. ²³ Et hæreditabunt hi qui ad Au-
 strum sunt, montem Esau, & qui in campe-
 stribus Philisthiim: & possidebunt regionem
 Ephraim, & regionem Samariæ: & Benia-
 min possidebit Galaad. ²⁴ Et transmigra-
 tio exercitus huius filiorum Israel, omnia
 loca Chananæorum vsque ad Sareptam: &
 transmigratio Ierusalem, quæ ²⁵ in Bospho-
 ro est, possidebit ciuitates Austri. ²¹ Et ascen-
 dent ²⁶ saluatores in montem Sion iudicare
 montem Esau: & erit Domino regnum.

non possint. Nam ¹⁷ prope est dies, in qua ulciscar me de omnibus gentibus, quæ afflixerunt populum meum, ait Dominus: & tunc o Idumæa, sicut tu feceris ei, fiet tibi, & retributio, quam retribuieris populo meo, re-
 cidet in caput tuum. Nam quomodo ¹⁸ biberit populus meus super urbem mihi sacratam calicem iræ meæ; ita bibent omnes istæ gentes, nulla excepta; bibent quidem, & absorbebunt vsque ad feces, & ultionis vino
 temulenta, ita manebunt excisæ, vt non esse videantur. Verum ex omnibus his calamitatibus euadet po-
 pulus meus ¹⁹ in monte Sion, quia præstabit sanctitate ob cultum renouatum, & Spiritus sancti in eum ad-
 uentum. Vnde egressi filij Israel, vt ignis stipulam, ²⁰ excident Idumæos, & ad suam religionem conuer-
 tent, & veluti ignis ²¹ succendent, ac deuorabunt eos, ita vt nemo eorum ²² supersit, non subiectus veræ re-
 ligioni. Nam ita Dominus desinuit. Atque illi quidem Israelitæ Apostoli, virique Apostolici distribuent
 sibi omnem circum regionem, quam Euangelico bello, Christo subiiciant, & qui ad Meridiem exierint, ²³
 perlustrabunt Idumæam; qui ad Occidentem, terram omnem Philisthæorum; qui ad Septentrionem, Gali-
 leam, & Samariam: at qui ad ortum, possidebunt Christo Galaaditas, & Arabes. Quinimo ²⁴ quicumque
 ex Israelitis Apostolis longius transmigrauerint, ea omnia loca sua luce persundent, in quæ Chananæi di-
 spersi sunt, vsque ad Gallias: & qui ex Ierosolymis transmigrauerint ad Hispaniam ²⁵ Bosporum Hercu-
 leum circumiacentem; subiicient Christo omnem plagam Australem. Ac tunc demum victores redibunt, vt
²⁶ saluatores gentium, in montem Sion, unde exierant, ad subiugandum præcipue montem Esau; & sic re-
 gnum Dauidicum instaurabitur Domino.

dam, & regem eius Iosaphat, sub insidiis e terra tua
 extraxerunt te ¹⁰ vsque ad terminos terræ Iuda, il-
 luseruntque tibi. Nam qui tecum pace contracta
 tamquam amici comedebat, paratis insidiis, insur-
 rexerunt in te, vt omnino delerent: neque fuit in te
 prudentia, qua illum dolum cauere posses, qui tibi
 prudentissimus videbare. Numquid non verius
 hoc accidet cum venient aduersus te Chaldei? ¹¹
 Ego ego, qui tunc abstuli tibi prudentiam, auferam
 omnem Idumææ sapientiam, & prudentiam, vt bo-
 nis consiliis destitutus ab hostibus facile supereris.
 Nam fortissimi tui Themanita concussi & ipsi pa-
 uore, nullam ceteris opem ferent, quo nec vnus reli-
 quus sit in monte Idumæorum. ¹² Propter cades, &
¹³ iniurias, quas in fratres tuos Iudæos exercuisti,
 quoties occasio sese tibi offerebat, ¹⁴ pudore afficie-
 ris, atque in longum tempus peribis: præsertim, quod
 Chaldeis capientibus eorum exercitum, tu stabis ex
 parte hostium aduersus eos. Et exteris portas eius
 ingredientibus, & super spoliis captæ urbis Ierusa-
 lem sortem mittentibus, tu quoque, qui fratri opem
 ferre debebas, eris quasi vnus ex illis. Idcirco o
 Edom tantis opprimeris calamitatibus, qua die à
 Chaldeis punieris & tu, ¹⁵ vt non iam liceat ¹⁶ de-
 spicere cum voluptate fratres tuos, vt feceras in eo-
 rum calamitate, quando captiui ducti sunt Babylo-
 nem; neque iam letari licebit de perditione filiorum
 Iuda: neque gloriabundum superbe de eis loqui in
 die angustia eorum, quasi de victis; neque licebit
 ingredi portas populi mei in die expugnationis
 eius. Neque testem, ac spectatorem vastantibus te
 præbere, vt in die vastitatis eius fecisti. Non iam
 vim inferes in die prælij, vt celerius pereant: neque
 fuga sibi consulentibus aditus præcludes, exitusque,
 vt illos interficias: neque eos, qui in ciuitate reman-
 serint, miseros, multis modis concludes, vt fugere

COMMENTARIVS.

Isio Abdiæ.] Inscriptio est huius
 libri, in qua fidem facit Propheta di-
 cendorum, tum nomine visionis, quo
 notat se longè ante prospexisse, quæ
 Idumæis essent futura. Hoc enim no-
 Castro in Proph. minores.

A men Hebræum מן chazon significat, quo hic vtitur
 Propheta; etiam si nihil viderit aliqua expressum ima-
 gine; tum indicato suo nomine: erat enim Abdias Is-
 raelitis sui temporis satis notus Propheta; ac propte-
 rea dignus, cui fides in his, quæ denunciat, haberetur;
 quod ea ex Deo acceperit. Fuit autem occasio librum
 hunc scribendi, quod Idumæi, concitatis multis aliis

Abdias.

Occasio Pro-
 phetia.

gentibus, quæ numerantur Psalm. 82. bellum mouerint aduersus Iosaphat Regem Iuda, vt scribitur 2. Paral. 20. cuius tempore Abdias prophetabat, vt diximus in sacra Chronologia. Rex cum ad preces se conuertisset, Iahazielis Zachariæ filij Prophetæ hortatu, bellum aggressus est, nam victoriam illi promittebant Prophetæ; inter quos Abdias hanc edidit Prophetiam contra Idumæos. Idcirco rex populo dicebat, *credite Prophetis eius, & cuncta euement prospera.* inter quos ibi Obadias, seu Abdias numeratur.

Hæc dicit.] Auctoritatem conciliat suæ Prophetiæ, quod Dei sint sermones, quos loquitur; & attentum reddit auditorem; qui Dei sermones, considerato, & reuerenti animo debet audire. Est autem ad ordinem historiæ notandum, hæc verba [hæc dicit Dominus ad Edom] cum illis esse contexenda. *Ecce paruum dedi te in gentibus, &c.* Nam hæc sunt verba, quæ loquitur Dominus ad Edom per Abdiam. Illa autem intermedia. *Audium audiuimus, vsque, in prælium;* statim post verba, *Visio Abdiæ,* subiicienda; nam id bellum parari contra Idumæos vidit Prophetæ, Deo per suum legatum gentes concitante. Atque prædicta ratione hæc verba coordinanda videtur Vatablo, Montano, & aliis, idque merito, vt in paraphrasi nos collocauimus.

Ad Edom.] *לְעֵדוֹם* *leedom, ipsi Edom, vel de Edom.*

Ad quos sit sermo. Ostendit ad quos hæc Prophetia pertineat: sed interpretes diuerso modo accipiunt *Edom*. Nam cum dupliciter accipiatur *Edom*, & propriè, & figuratè. Figuratè per *Edom* Romanos intelligunt Hebræi, tum

Edom figuratè Romanus. veteres, quorum meminit Hieronymus hoc loco, & in 21. Isaia in illa verba, *onus Dama.* & 34. & in 3. Ioëlis, & in 1. Malach. tum recentiores R. Salomon hic, & in 4. cap. Threnorum, Dauid Kimhi in hunc Prophetam, & in 34. Isaia. Vnde auctoritate Iosephi

Æneas Idumæus. in libro Hebraico, refert Montanus, Æneam Idumæum fuisse, qui ex Idumæa in Ægyptum, ex Ægypto in Lybiam, & Carthaginem; inde in Italiam venit: imo posteros Esau traditur ab Hebræis in magnam orbis partem fuisse disseminatos. Cognatione igitur Idumæos Romanos esse volunt, & imitatione, quod

Romanorum nomine fideles. capitali odio Iudæos prosequantur. Cum autem Romanorum nomine fideles omnes intelligant, qui Romanam obseruant Ecclesiam; vt animaduertunt Burgenfis in Additione ad hunc Prophetam, & in 34. Isaia, & 7. Danielis, & Galatinus lib. 4. de arcanis Catholicæ veritatis cap. 18. libertatem, & regnum, quod post Israelis captiuitatem, sibi promittunt per aduentum sui Messia in extremo tempore, cum Romanorum, hoc est, Christianorum ruinâ, & destructione, sibi promittunt, & hac sola ratione, si nulla esset alia, hæc sententia refellenda est. Quare Burgenfis hoc loco, & Rupertus, ipsos Iudæos implacabiles hostes Christianorum, spirituales, seu figuratos Idumæos existimant; contra quos loquatur Abdias, vt &

Refutatio. Edom Iudei. alij Prophetæ. Sed Eusebius lib. 5. Demonstrat. Euang. cap. 24. & Montanus hic, qui vniuersam Abdiæ Prophetiam ad negotium Euangelicum referunt, sicut nomine *Iacob* fideles, ac pios intelligunt, ita nomen

Eusebius. *Idumæorum* ad omnes infideles, & impios extendunt, siue Iudæi sint, siue Gentiles. Atque hi sunt duo populi duobus filiis, Iacob, & Esau in ventre Rebeckæ sese collidentibus significati.

Edom impij ex Iudæis, & Gentibus. Verum, cum hæc non placeant aliis, quod existiment sine necessitate nō licere à propria significatione ad figuratam sermonem transferre; hi iidemque grauissimi, Hieronymus, Theodoretus, & multi, qui eos sequuntur, existimant inuehi Prophetam in Idumæos propriè acceptos, hostes Iudæorum, qui post captiuitatem illos sibi subiecerunt. At alij, iique plures, quos suo loco referemus, cum priorem partem,

Verum, cum hæc non placeant aliis, quod existiment sine necessitate nō licere à propria significatione ad figuratam sermonem transferre; hi iidemque grauissimi, Hieronymus, Theodoretus, & multi, qui eos sequuntur, existimant inuehi Prophetam in Idumæos propriè acceptos, hostes Iudæorum, qui post captiuitatem illos sibi subiecerunt. At alij, iique plures, quos suo loco referemus, cum priorem partem,

A tamquam inuectiuam in veros, proprièque acceptos Idumæos intelligant: posteriorem de Christi triumpho de Idumæis, ceterisque gentibus reportato, per spirituales Israelitas Apostolos; & de regno eius erecto & aucto, rectè exponunt. Qui sint autem Idumæi diximus super Ieremiam.

Auditum.] *Audium*, seu *auditionem* pro re audita, aut sermone, qui ad aures perfertur, accipit more Hebraico. Vt Isa. 53. 1. *Domine, quis credidit auditui nostro,* id est, quis habebit fidem verbis nostris? Habacuc 3. 1. *Domine audiui auditionem tuam,* id est, verba tua, & iunui. ita modo, *audium*, hoc est, *nuncium*, vt exponit Chaldaus; rumorem, aut famam à Domino exortam, & ad nostras aures perlatam excepimus. Vel audiuius palam loquentem Dominum, & legatum mittentem ad gentes.

Audiuius autem, dixit, numero multitudinis, quo ostendat Abdias non à se vno fuisse hunc sermonem auditum, sed à multis, qui hanc Idumæorum cladem præuiderunt. Hi autem nouem enumerantur, Balaam, Num. 24. Dauid in Psalmis 59. & 107. Abdias, quem modo explanamus, Isaia cap. 54. Ioël cap. 3. Amos 1. & 2. Ieremias in cap. 49. Ezechiel in 25. 31. & 35. & Malachias in cap. 1. ita intelligunt Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Isidorus, Montanus, & Robertus. Sed non puto eo numero omnes veteres comprehendi; sed eos tantum, qui Abdiæ tempore prophetabant, & illi præsertim, qui hoc munere fungebantur sub rege Iosaphat: qui de eis dixit populo, 2. Paral. 20. 20. *Credite Prophetis eius, & cuncta euement prospera.* Erant autem hi Abdias, seu Obadias, qui ab ipso Iosaphat paulo ante, 2. Paral. 17. 7. cum Benhail, Zacharia, Nathanaele, & Michæa, missus fuerat ad prædicandum: erat autem hoc munus Prophetarum; de his igitur dicit, *audium audiuimus.* Sunt qui putent hanc vocem populorum esse, qui accincti iam in prælium, sese cohortabantur verbis Domini, quæ audierant. Eusebius lib. 5. Demonstrat. Euang. cap. 24. vult esse verba filij Dei, qui audiuit à patre hæc verba de vocatione gentium. Verum his repugnat Ieremias, qui cap. 49. vbi ferè omnia Abdiæ verba vsurpat, eiusmodi de se locutus est. *Audium audiui à Domino, & legatus ad gentes missus est.* Quo ductus Robertus existimat fortè plurale accipi hoc loco pro singulari; idque ex Ieremia notat Hugo. Nam & LXX. verterunt hic, *Audium audiui à Domino.*

Et legatum.] Quis fuerit hic legatus diuersimodè explicatur. Hieronymus, Remig. Haymo, Hugo, & Dionysius, cum Ruperto hunc legatum Christum esse volunt, qui ad gentes excitandas ad verum Dei cultum missus sit; sed in sensu mystico: Montanus putat missio hoc legato significari ipsas gentes ultro, citroque legatis missis inuicè conspirasse contra Idumæos. Lyra legatum ait fuisse motionem ipsam, & impulsu Dei, quo gentes interius incitabantur ad bellum. Albertus legatum intelligit Nabuchodonosorem, qui gentes sibi subiectas cōcitauit aduersus Idumæos. Verum cum legatus à Deo missus dicatur ad gentes, per quas hæc clades Idumæis est infligenda; hiq; sint Chaldaei, & Imperator eorū Nabuchodonosor, verius dicemus, & rei accomodatius, vnū quem bonum, siue malū, fuisse legatū missum, qui Chaldaeos concitaret in perniciem Idumæorū: siquidem eiusmodi solet vti Deus, ad vltionem suam perficiendam, vt scribitur Psal. 77. 49. & *immissiones per Angelos malos.*

Surgite.] Horum verborum triplex potest esse contextus. Aut ita, vt vtrumque dicatur ex persona gentiū per legatum excitatum, se mutuo ad bellū cohortantium *surgite, & consurgamur aduersus eū in præliū.* quibus

Edom alij ab veris Iudeis.

Auditus pro re audita.

De Idumæis qui locuti.

Socij Abdiæ.

Eusebius.

Ieremias Abdiæ verba vsurpat. Singulare sub plurali.

Legatus hic quis.

Angelus legatus.

Sensus. 1.

Sensus 2.

Sensus 3.
verus.Deus præ-
monet stre-
pitu bellico
ut conuertat-
ur Edom.Moratur
Deus puni-
re.

7

Præteritum
pro futuro.Paruus E-
dom.Lectio-
nis
ratio.Edom super-
bia.

Ex loci situ.

quibus apparatus bellicū innuunt. qua ratione accipiūt Vatab. Montan. & Robertus. Vel ita ut legatus dixerit gentibus, *surgite*; & illæ responderint, & *consurgamus aduersus eum in prælum*. quod non videtur rectè ex verbis deduci; quia coniunctio, &, modusque loquendi ad eandem personam vtrumque verbum pertinere demonstrant. Vel ita demum, ut legatus à Deo missus dicat vtrumque Dei nomine, quo ostendat, quod ipse sit, qui tamquam quispiam belli Imperator bellum coëgit, vires præbet, robur auget, & mala Idumæis infert, coacto exercitu Chaldæorum. sic accipiunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Lyra, & alij. atque hunc sensum verum ostendit Ieremias, qui cap. 49. 14. hæc verba vsurpans ita contexuit. *Auditum audisti à Domino, & legatus ad gentes missus est*, dicens nempe, *Congregamini, & venite contra eam, & consurgamus in prælum*. Quod verò tot, ac tanta molitur prius ad-

uersus Edom, nam legatum misit, gentes concitauit ad bellicum apparatus; gentes ipsæ hic inde motæ, in exercitum coactæ sunt, & huiusmodi alia, cum nō dum ultionem sumptam videamus, ostēdit certè Deus se coactum punire, & his velle dare significationem, ut fugiant à facie arcus; & vel sola fama belli inferendi, ad ipsum conuertantur Idumæi. Ita fecit per cētum annos ante diluuium in constructione arcæ: ita egit paulatim cum Abrahamo de exitio Sodomorum, ut moram punitionis faciendæ se quærere videretur.

Dedi te. Verba Dei sunt per Prophetam loquentis ad Edom; nam præmissum fuerat: *Hæc dicit Dominus Deus ad Edom*. Putant autem Lyra, Hugo, Dionysius Vatablus, & Robertus præteritum *dedi*, pro futuro *dabo*, accipiendum, quo futurorum malorum denunciatione Idumæos perterrefaciat. Efficiam, inquit, ut exercitu hostium in te irruente, deturberis ab eo honoris gradu, in quo es, & ad statum infimum, miserumque redigaris, propter innatam cordis tui superbiam. Verum Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo quoque, Dionysius, & Montanus, propriè accipiunt præteritum, ad declarandam, & exaggerandam Idumæorum insolentiam; quod cū exigui essent numero, & ferè semper omnibus expugnantibus eos subiecti essent, nihilominus vsque eo superbirent, ut se à nullo superari posse putarent. Erat quidem paruus Edom, quia, ut ait Hieronymus, Idumæi cum vicinis eis gentibus collati inferiores erant, & numero hominum, & regionis, quam incolebant, magnitudine, & vrbium frequentia. Nam tota illorum regio montibus Seir continebatur, finibus peragustis, ut scribitur Deuter. 2. & Malach. 1. hinc fiebat, ut ab omnibus contemnerentur, cunctorumque direptioni paterent; ut regum Iudæorum, Chaldæorum, & demū Machabæorum, à quibus subiugati, & excisi penitus sæpe sunt.

Extuli te. *חִשְׁקָא* *hisiek* Hebraicè, cuius ex diuersa punctuatione diuersum sit significatum: nam si legamus *חִשְׁקָא* *nasi*, puncto in sinistro cornu literæ *ו* Sin, significat *tenere*, seu *exaltare*, ut hoc loco transtulere Septuaginta & Vulgatus; si autem *חִשְׁקָא* *nasca*, puncto in dextro cornu, est, *decipere*; qua ratione Vulgatus eadem Abdiæ verba transtulit in Ieremia cap. 49. 16. *Arrogantia tua decepit te*. & in hoc cap. v. 7. *Omnes viri fœderis tui illuserunt tibi*. & hic Chaldaus, & recentiores nonnulli ita vertunt præter Pagninum, qui legit, *Extulit*. Ostendit profectò Deus, neque imbecillitate virium cognita, neque Dei minis sapius auditis, neque admissi sceleris in fratres conscientia, superari potuisse, ac deprimi cordis Idumæorum arrogantiam, quin decepti sua elatione, sibi persuaderent, neminem existere, qui ipsos delere posset. Quæ autem causa fuerit, ut prædictis, quæ deprimerent, non obstantibus, minas Dei contemneret Edom, vna erat, loci si-

mus inexpugnabilis in quo fidebat, quem illis verbis declarat, *habitantem in scissuris petrarum, exaltantem solium tuum*. Ex Hebræo, *in qui habitas in scissuris* Haghe- nei, ab *חֶגְגַּח* *hagah* in scissuris petra, aut rupis, ut legit hic Vulgatus, & Ierem. 49. 16. Hoc est, in loco natura munitissimo, inuieto, inaccesso, in arce inexpugnabili. Alij, ut David Kimhi ab *חֶגְגַּח* *chug* deducentes vertunt, *in gyris*; in circuituionibus; in rupis circumferentia, quia in cacumine, & fastigio rupis: sed verius est, in foraminibus rupis, quæ circularem habent rotunditatem, & ita in rupis scissuris, vel fissuris, quia in caueris montium, & fissuris inaccessis habebant domos constructas; & in præruptis, quò nemo accedere videretur. Pro *exaltantem solium tuum*, in Hebræo est, *celitudine habitationis eius*; quòd suam habitationem collocassent in altissimo cacumine rupis, ita ut nemo posset, inuito Idumæo, ad eam ascendere, vnde superbè dicit, quis ergo me deturbet è locis editis, & munitis, quæ habito?

Si fures. Hebræa sic habent; *Si fures ingressi sunt ad te, si prædones nocturni, quomodo nonne furabuntur sufficientiam suam? Si vindemiares ingressi sunt ad te, nonne relinquent racemos?* & verbū quiddam *nidmethah* à radice *דָּמָה* *damah*, assimilare significat; & ita vertit Montanus, *quomodo assimilatus esses*, hoc est, qualis relinquereris: vel cui homini spoliato, & nudo similis maneres? vel excidere, aut succidere; sic Tigurina, Pagni. Vatab. & Robertus dixerunt; *quomodo succisus es?* Septuaginta, *ubi proiectus es?* Vel tacere, sic Vulgatus, qui R. Salomon consentit, dixit, *quomodo conticuisses?* quod Chaldaus exposuit, *quomodo sic soporatus es?* quasi notet, præ sopore non seruasse sua, aut potius non ausum fuisse vociferari. Sed quacumque ratione fumatur, idem est quod, defecisses, seu extinctus esses; quasi dixisset, modum calamitatis declarans duabus similitudinibus: Si fures ad te ingrederentur, & nocturni prædones, ut domos tuas expilarent, num conticuisses, hoc est, defecissesne idcirco, aut excisus penitus, & extinctus esses? minimè quidem istuc; nam furati tantum essent, quæ sibi sufficerent, non omnibus te spoliarent. Similiter, si vindemiares in vineam tuam introissent ad botros colligendos, promore, & officio racemos aliquot reliquissent. At hostes tui o Esau, quomodo te scrutaturi sunt, quomodo

investigaturi abscondita tua? Latibula, & penetralia, interioresque recessus, in quibus thesauros, diuitiasque recondas? non planè eo modo, quo fures, & latrones, ac vindemiares, sed diuerso; quia nihil imperuestigatum relinquent. Hæc est communis omnium interpretatio, licet in paucis differentia sit. Nam Vatab. Montanus, & Robertus ita exponunt. Num fures introibunt ad te imparatum, & nihil tale cogitantem? non certè. Num hostes venient aduersus te imparatum, ut fures? nequaquam; nam venient contra te hostes, ad quos Deus misit legatos, aperto Marte, te resciente eorum aduentum: nec tamen te poteris præparare, o tunc quomodo excideris! Montanus putat per fures, & vindemiares significari omnes Idumæorum aduersarios, qui illuc usque diuersis excursionibus laferunt eos, non tamen penitus exciderunt. Ceteri tamquam similitudines esse putant; quasi dicat breuiter. Si uti fures ingrediantur hostes ad te, si uti prædones nocturni; conticuisses certè, contentus quod nō fuisses excisus; quia sic tantum furati fuissent sibi necessaria: at cum proprio Marte venient, omnia quantumuis recondita scrutabuntur, ac diripiēt, donec penitus excindant te, & deficias.

Vsque ad terminum. Ostendit quàm fuerit imprudens Edom, siquidem cauere nesciuit amicorum insidias, ac dolos, qui eum prodiderunt. Sunt qui, ut notat Hieronymus, hæc verba connectant cum superioribus; *investigauerunt abscondita eius usque ad*

Lectio-
nis
ratio.Lectio-
nis
ra-
tio.Expositio
vera.Sensus alio
modo ex-
promptus.Similitudi-
nes quales.

Contextus
verborum.

Sensus verus.

Quæstio,
de quibus
hostibus sit
sermo.
Idumæorum
imprudētia.Historia Io-
saphat tan-
gitur.
Iosephus.Argumento
à maiori.Chaldæorum
contra Idu-
mæos bel-
lum.

Ratio sensus

Prior expo-
sicio proba-
tur.

terminum, nepe ea latibula, in quibus seruandi causa, diuitias suas intulerant intra terminos regionis, vt solet fieri belli tempore, quo res chariores obsessi defodiunt, ne in hostium manus veniant; quæ si inueniantur ab hostibus, ductoribus confederatis, illi spe sua cadent. Verum Hieronymo, & omnibus aliis melius videtur, vt cum posterioribus contexantur; *Vsq̃ue ad terminum emiserunt te.* Hoc est, in captiuitatem abeuntem dissimulato odio, & ficto officio, vsque ad hostiū terminos te persecuti sunt cum lacrymis; vel potius vsque ad regionis Idumææ terminos; vnde incipiebat exilium, extra proprios fines emiserunt. Sic Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Dionys. Isidorus, Vatab. Montan. & Robertus. & hoc facient, qui Edom iuncti erant fædere: quique pacem contraxerant cum eo; & ex Hebræo, *panem tuum ponent languorem*, seu *vulnus tibi*, id est, comedentes panem tuum infligent vulnus tibi, insidias parabunt.

Dubium est de quo tempore, vel de quibus hostibus loquatur sub his verbis Propheta, qui simulata amicitia Idumæis offendiculo fuerunt? Sunt qui existiment recenti exemplo velle Deum Idumæorum imprudentiam ostendere; qui sibi prudentissimi videbantur; ex his videlicet, quæ illis acciderant in bello, quod mouerunt filij Ammon, & Moab, & mons Seir aduersus Iosaphat regem Iuda, 2. Paral. 20. & apud Iosephum lib. 9. Antiq. cap. 1. Nam Ammonitæ, & Moabitæ inito fædere, & cõciliata amicitia cum Idumæis, eos extraxerunt à terminis suis, vt pugnarent contra Iudam, & dum essent in valle Benedictionis, vt dicitur eo capite versu 22. *Verit Dominus insidias eorum in semetipsos; filiorum scilicet Ammon, & Moab, & montis Seir, & percussit sunt.* Namque filij Ammon, & Moab consurrexerunt aduersus habitatores montis Seir, vt interficerent, & delerent eos: cumque hoc opere perpetrassent, etiam in semetipsos versi mutuis concidere vulneribus. En quàm verè Propheta rideat prudentiam Idumæorum. Nam si cauere nescierunt Ammonitarum, & Moabitarum insidias cõfederatorum suorum, & amicorum, qui eos extra terminos terræ suæ euocauerunt, eisque illuserunt, vt inualuerint in eos, & vulneribus confoderint, quia Deus pugnabat pro Iuda: qua sua prudentia poterunt auertere extremam hostium stragē? Hoc argumento videtur vti Propheta, qui tempore huius belli viuebat. & quidem satis è re ipsa.

Sed Hieronymus, Remigius, Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. Isidorus & Robertus de bello Babylonico intelligunt, quando vrbe sancta conflagrata Nabuchodonosor Idumæos expugnet, qui nulla bellica prudentia muniti insidias amicorum suorum, nempe Ammonitarum, & Moabitarum, vt vult Albertus, vel ipsorum Chaldæorum, quibus inseruierant aduersus Iudam, auertere nescierunt, etiam si prudentissimi sibi esse videbantur. probat hunc sensum in primis, quod de eisdem illis ad eandem cladem spectantibus dicitur, *Quomodo seruiati sunt Esau? &c. & vsque ad terminos emiserunt te omnes viri faderis tui;* sed illa verba loquuntur de Chaldæis: ergo hæc ad Chaldæorum eandem pertinent cladem. deinde quia prudentiam, quam concludit hac periodo non esse in Idumæis, in sequenti minatur Deus se perditurum, videlicet per Chaldæos. Vnde omnia præterita Hebræa in futura vertenda sunt, vt expositores faciunt. Demum quia Ieremias hanc ipsam cladem Idumæis futuram prænunciat per Chaldæos; ergo similiter facit Abdias. At certè aliud est extremam cladem prænunciare, quæ vtrū futura sit per Chaldæos, an per Machabæos, vel Romanos, statim definiemus. aliud ex facto præsentis ostendere nullam fuisse bellicam prudentiam in Idumæis, ne quemadmodum consili in situ, & fortitudine habitationis suæ, despiciabant comminationes Propheta-

rum; ita consili in arte sua bellica easdem contēnant, persuasi, se posse propugnare, & vim quamcumque hostium auertere, & retundere; cui rei probandæ non ineptè deseruit exemplum illud ductum ex insidiis Ammonitarum, & Moabitarum. Nec verba illa vel antecedentia, vel consequentia, adeò sunt annexa, vt necessario omnia de Chaldæis sint intelligenda; quin eo modo, quo supra ea contexuimus, rectè cohæreant.

In die illa.] Omnem aufert fiduciam Idumæis, qui se perituros non crederent, quod consilio, & sapientia valerent, cum Deo perfacile sit tenebras offundere, & mentem, consiliūque eripere, quo neque mala venientia præuideant, neque instantia valeant effugere. Eodem modo Ieremias cap. 49. 7. prædixit: *Numquid non ulira est Sapientia in Theman? perit consiliū à filiis, inutilis facta est Sapientia eorum.* Lyra hanc Idumæorum sapientiam putat esse artes diuinatorias, quibus futura se posse præcauere putabant. Sed non est necesse ita explicare, cum constet ex ipsa Scriptura eam gētem calliditate & humana prudentia plurimum valuisse: quemadmodum enim Esau homo erat industrius, & corporis viribus præstans, ita Idumæi eius posterii consilio, virtutēque præstabant: quæ duo in bello gerendo valent plurimum; ac idcirco hæc duo illis eripienda minatur Deus, cum ait; *Perire faciam sapientes de Edom, & prudentiam de monte Esau, & frangentur animo fortes tui o Theman.* ita habet Hebræa, & LXX. quamuis Vulgatus Latine dixerit, *Meridie*, vt aliàs, *Austrū*, quod Idumæa sit Australis Iudææ; dicta *Theman*, qui fuit filius Eliphaz primogeniti Esau, vt habetur Gen. 36. de quo iam diximus. quod si fortes confringendi sunt, quid fiet ceteris? interibit vnusquisque de monte Esau.

Solum restat explicare de quo die, vel de quo tempore loquatur Propheta cum dicit, *in die illa perdam sapientes de Idumæa* Qua in re?

Prima sententia est hanc cladem Idumæis interminatam eam existimantium, quam supra memorauimus rege Iosaphat Deum intulisse Idumæis in valle Benedictionis, 2. Paralip. 20. propterea quod auxilio fuere Sefac regi Ægyptio, qui, vt legimus 3. Reg. 14. 25. in quinto anno Roboam ascendit in Ierusalem, & tulit thesauros domus Domini, & thesauros regios, & cuncta diripuit. At hæc intelligentia falsa omnino est: tum quia tam improbitatem Idumæorum in fratres suos; quàm supplicium illis infligendum, prædicit Abdias; non præteritum recenset, vt constat ex tota prophetia: tum quia interitus Idumæorum, sicut & Ammon, & Moab, non fuit, quod Sefac regem Ægypti ante 60. annos iuissent contra Ierusalem; quod ex nulla historia constat: sed quod conuenerint ad expugnandam Ierusalem, & delendū regem Iosaphat: quod nequaquam obtinuerunt. Tum tertio, quia Abdias delendum prædicit Edom, ob interfectionem, & lætitiā, qua lætabatur de fratrum interitu, captiuitate, & vrbis vastitate; at Sefac contentus præda, regem Roboam incolumem reliquit, & urbem integram; nec vllum duxit captiuum.

Secunda sententia est asserentium hic prædici putatum iri Idumæos ab ipsis Iudæis propter mala illis illata in bello, quod gesserunt cum rege Syriæ, 4. Reg. 16. 5. & rege Israël, aduersum Ierusalem. Nam *Idumæi venerunt in Ailam, & habitauerunt ibi vsque in diem hanc.* & vt dicitur 2. Paral. 28. 17. *venerunt Idumæi, & percusserunt multos ex Iuda, & ceperunt prædam magnā: Philistim quoque diffusi sunt per vrbes campestris, &c.* At cum Teglatphalasar euocatus ab Achaz afflixit regem Syriæ, & nullo resistente vastauit, quis dubitet, & Philisthæos, ac Idumæos simul afflixisse, ac vastasse? Sed huic aduersatur, quod in Abdia prædicitur

Sapientia
Idumæorum
qualis.Quæstio,
quādo Idu-
mæi perden-
di.
1. Sententia
de tempore
Iosaphat.

Repudiatio.

2. Sententia
de bello cō-
tra Ierusalē.Repudiatio.
Ierusalem

Ierusalem obsidenda, simul & capienda ab Idumæis; cum tamen Syrus non potuerit illam expugnare, at propterea nec mala alia ei inferre, quæ recenset Propheta. Deinde nec Idumæi leguntur ab Assyriis tunc puniti, ac destructi, siquidem manserunt in Ailam usque in præsentem diem, ut dicitur in libr. 4. Regum.

3. Sententia de tempore Sedecie. Tertia sententia est communior, ut mox dicemus, affirmantium hanc cladem infligendam Idumæis, quod simul cum Chaldæis anno undecimo Sedecie Ierusalem euerterunt, & Iudæos captiuos multis fannis, & maledictis persecuti sunt, eo modo, quæ refert Abdias. Ac propterea à Chaldæis ipsis paulo post vastati sunt. Verum hæc intelligentia multipliciter impugnat: nā ut demus à Chaldæis subiugatos, post Iudæorū rempublicam euersam, Idumæos, at non ita deletos, ut nulla ipsis amplius Reipublicæ forma superesset, & sit quasi non sit, & patet in primis, nam ipse Propheta prænunciat filios Israel redeuntes à captiuitate possessuros ciuitates Idumæorum, quasi eorū regionem visint occupaturi; ex quo patet adhuc post deletam Ierusalem perdurasse Idumæam integram.

Repudiatio. Vnde Darius Hytaspis filius, qui templi ædificandi potestatem fecit Iudæis redeuntibus, auctore Iosepho lib. 11. Antiq. cap. 4. mandauit Idumæis, & Samaritis, atque Syriæ causæ habitatoribus, ut agros, qui aliquando Iudæorum iuris fuissent, antiquis possessoribus redderent. & Daniel cap. 11. 41. quasi de gente suo tempore permanente, vaticinatur, Antiochum Epiphanem introiturum in terram gloriosam, & multas gentes contrituras. *He autem solæ, ait, saluabuntur de manu eius, Edom, & Moab, & principum filiorum Ammon.* Quin ex libris Machabæorum, & ex Iosepho constat integros fuisse Idumæos eo tempore, & deinceps usque ad Christum; imo ipsis Romanis urbem, templūque euerrentibus auxilio venerunt Zelotis. Nūquam ergo deleti sic sunt à Chaldæis, ut solum vertere coegerint; neque eorum rempublicam deleuerint. Deinde Abdias non à Chaldæis, sed ab ipsis Iudæis Idumæos prænunciat delendos, sic enim ait. *Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succendetur in eis, & deuorabit eos, & non erunt reliquie domus Esau.* At per Iudæos quando fuerint penitus Idumæi extincti non constat: cum ad Titi usque tempora perseuerasse ex historiis nouerimus.

Idumæa stabat post deletam Ierusalem. Iosephus.

Idumæi vsq; ad Titū perseuerarunt. 4. Sententia certū tēpus non signat. Quarta sententia est eorum, qui, quod videant non recte conuenire supradicta, existimant hanc prædictionem non vno, aut altero prælio, in quo malè ab Idumæis pugnatum esset, circumscribi debere, neque fore ut ab vna aliqua nominatim natione essent superandi, sed ipsam spectare ad vniuersa illa, quæ feliciter contra ipsos eorum hostes gesserunt, quousque eos funditus exciderunt. Nam hoc quidem tempore ita extincti, atque deleti vniuersi sunt, ut ipsum gentis nullum vestigium appareat; nullaque forma reipublicæ perseueret; sicut nec Iudæorum. At profecto Abdias certum supplicium Idumæis infligendum ab iis gentibus, quibuscum ipsi fratres Iudæos afflixerant, haud dubiè prædicit. nam singillatim multis notis ostendit se loqui de vastitate Ierusalem per gentes Chaldæas, & per easdem ipsos delendos Idumæos.

Repudiatio. Quamobrem cum ipsis interpretibus consentientibus, Hieronymum dico, Theodoretum, Remigium, Albertum, Hugonem, Dionysium, Isidorum, Vatablum, & Robertum, cladem hanc magnam, fannis plenam, maledictis, & iniuriis, qualem describit Abdias, inflixerint Idumæi Iudæis, tum cum Chaldæi euerterunt Ierusalem, & templum, & captiuos duxerunt Iudæos Babylonem, ex eorundem sententia per easdem gentes Chaldæas vniuersa Idumæa in pœ-

5. Sententia vera de tempore Chaldæorum.

na odij, & stragis factæ in Iudæos fratres suos, vasta est: id quod ex ipsa Scriptura manifestè colligitur. David in Psal. 136. 7. *Memor esto Domine filicrum Edom in die Ierusalem: qui dicunt, exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. Filia Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis.* Ieremias clariùs cap. 25. 9. *Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum: & adducam eos super terram istam, & super omnes nationes, quæ in circuitu illius sunt, & interficiam eos, & ponam eos in stuporem, & in sibilum, & in solitudines sempernas.* & ver. 17. *& accipiam calicem de manu Domini, & propinavi cunctis gentibus, Ierusalem, & Iuda, Pharaoni regi Egypti, cunctis regibus Ausuidis, Philisthiim, & Idumææ, & Moab, & filiis Ammon, & cap. 49. 7. Ad Idumæam; quasi referens verba Abdias, & ea explanans ver. 19. vaticinatur per Nabuchodonosorem vastandam; cum ait: Ecce quasi leo ascendet, &c. Ezechiel præterea cap. 35. propheta aduersum montem Seir, cui dicit, in solitudines sempernas tradam te, & ciuitates tue non habitabuntur. Ut verò constet id implendum per Nabuchodonosorem cap. 32. anno 12. transmigrationis Ioachim, id est, Ierusalem iam destructis, sic ait regi Egypti ver. 11. *gladius regis Babylonis veniet tibi.* & ver. 29. *ibi Idumæa, & reges eius, & omnes duces eius, qui dati sunt cum exercitu suo, &c.* Vnde Threnor. 4. 21. *Gande, & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus, ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis.* Nam ipsi Idumæi incenderunt templum, ut scribitur 3. Esdræ 4. 45. *& in, ait, vniuersi edificare templum, quod incenderunt Idumæi, quando exterminata est Iudæa à Chaldæis.* Ita ex his constat Idumæos primos fuisse in vastatione urbis, & templi: & ipsos etiam vastatos à Chaldæis, quibus auxiliares venerant contra Iudæos. Atque adeo Abdias, qui cladem ab Idumæis infligendam prædicit Iudæis, vna cum Chaldæis, per eisdem prædicit & ipsos vastandos. Ea verò, quæ huic intelligentie aduersari videntur, in singulorum expositione consona esse monstrabuntur. Cum ergo dicit Abdias, *Numquid non in die illa dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa?* de eo tempore loquitur, quo, non obstante Idumæorum sapientia, neque virtute, à Chaldæis cum ceteris gentibus subiugati sunt, & vastati. Nempe, ut ait Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 1. quinto anno post excidium Ierosolymitanum, qui fuit ipse Nabuchodonosor vice simustertius.*

Propter interfecionem. In Hebræis codicibus, & in Chaldæo, hoc verbū coniungitur præcedentibus; *Ut intereat vir de monte Esau præ strage, aut cade;* itaque legunt recentiores interpretes, Pagni. Tigur. Vatab. Montan. & Robertus. Ut sit sensus; ea erit strages, ea cædes, ut omnes ad vnum Idumæi interituri sint. Verum LXX. ut eos intelligunt Hieronymus, & Theodoretus; cum sequentibus connectunt, ut fecit Vulgatus, & ex Hebræo ablatis punctis ita legitur, *ut intereat vir de monte Esau propter interfecionem, propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob;* adhibet causam, ob quam destruendus sit Edom, ob cædes fratrum, & iniurias illis illatas in euerfione Ierusalem, quando dicebat Psalmo 136. 7. *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.* Nam licet multa alia delicta habuisset Edom, etiam idololatriæ, multa alia flagitia, at ob hoc solum, ut dixit Amos 1. quod persecutus fuerit gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam suam, vastandus prædicitur. Sic enim Christus Matth. 25. 42. ceteris præteritis in die iudicii immisericordiam in fratres dicit improbis obiecurū; *Esuriui, inquit, & non dedistis mihi manducare, in fratribus meis, videlicet.*

Propter iniquitatem. Pro iniquitate, seu iniuria, Abdias prædicit Idumæos à Chaldæis vastandos.

Iosephus. Anno 5. post vastatam Ierusalem, vastata Idumæa.

Immisericordia in fratres quam punita.

12

13

Quantitas iniquitas Idumæorum in Iudæos.

De tempore quo sit sermo.

Iosephus.

Rupertus.

De vastitate Ierusalem est sermo.

14

Pœna Idumæis infligenda.

Confusio quid.

Confusio operuit Idumæos.

ria, commissæ in fratrem tuum Iacob. Hanc verò iniuriam, & inhumanitatem explanat per partes, quæ illi hemistichio coniungendæ sunt, cum dicit, *in die cum stares aduersus eum, quando capiebant alieni exercitum eius, & extranei ingrediebantur portas eius, & super Ierusalem mittebant sortem, tu quoque eras unus ex eis.* Itaque quod vno verbo dixerat, *propter iniquitatem*, amplificat pluribus verbis, notatis diuersis iniuriis. Nam statim posterior pars pœnam definiens suis partibus construetur. Hoc autem tunc accidisse quidam putant, quando Idumæi recesserunt à Ioram rege Iudæ, & constituerunt sibi regem: & suscitauit Dominus contra Ioram spiritum Philistinorum, & Arabum, qui ascenderunt terram Iudæ, & vastauerunt eam, diripueruntque cunctam substantiam quæ inuenta est in domo regis, in super & filios eius, & uxores, vt refertur 4. Reg. 8. 20. & 2. Paral. 21. 8. Et apud Iosephum lib. 9. Antiq. c. 5. Hoc ergo tempore stabant ex aduerso gaudentes Idumæi, ac si essent vnus ex hostibus. Rupertus de ea expeditione explicat, quam diximus factam sub Iosaphat rege Iudæ, 2. Paral. 20. Alij intelligunt de excidio, quod fecerunt Idumæi sub Achaz, 2. Paral. 28. 17. Haymo, Hugo, & Dionysius, atque Lyra ad id tempus hæc putant pertinere, quo Nabuchodonosor anno 8. Regni sui transmigrare fecit regem Ioachim cum matre, vxoribus, & seruis, 4. Reg. 24. 10. Quidam hæc intelligunt de strage Antiochi facta in Ierusalem, & Iudæ, 1. Machab. 1. à ver. 21. quod in sequentibus videatur loqui Abdias de Machabæis. Verum ea signa, quæ notat Propheta ab alijs Prophetis indicata, satis ostendunt de extremo excidio Ierusalem anno 11. Sedeciæ fieri hic sermonem, vt rectè visum est B. Hieronymo, Remigio, Alberto, Vatab. & Roberto: & nos paulo ante indicauimus.

Operiet te confusio.] Postquam Idumæorum culpam vniuersim, & per partes, omni dignam supplicio, proposuit, nunc pœnam adiungit, vniuersim quidem his verbis. *Operiet te confusio, & peribis in æternum.* in particulari autem illis prædictis subiungendis. *& non despicias in die fratris tui, vsque, & non concludes reliquos eius in die tribulationis.* Confusio, seu erubescencia est, cum quis exitu ipso magis, quam ratione cogitur consilium, sententiam, opus, aut spem conceptam damnare, ac deponere. Vel quod vana, frustraque tentata sit, vel quod stultè cogitata, & spectata cum tempore deprehenderit. Sic Psalmo 34. 4. *Confundantur, & reuereantur qui querunt animam meam. Auertantur retrorsum, & confundantur cogitantes mihi mala.* Hoc est, si tu Domine sumpseris arma, & scutum, quibus me protegas, euadent inimici mei inanes, nihil efficient ex his, quæ aduersus me conantur. Psal. 70. 13. *Confundantur, & deficiant detrahentes animam meam, operiantur confusione, & pudore, qui querunt mala mihi;* hoc est, qui malum meum desiderabant, & conabantur, nō solum suis optatis nō satisfacias, sed eorum conatus reprimas; imo quæ conantur, in eorum capita recidant. Psalmo 108. 19. *Induantur qui detrahunt mihi pudore, & operiantur sicut diploide, confusione.* Hoc est, ita opprimantur malis, quæ mihi precantur, & optant, & ita pudore, ex eo quod videant se illis opertos, contegantur, sicut vestimentis cooperitur vestitus. Quod ergo dicit, *Operiet te confusio*, hoc est, omne malum, quod tu ex summo odio optas fratri tuo Iacob, & vt in eo perseveret precaris, te quoque superiore, & intacto perseverante, tete aggredietur, te occupabit, & dum ad te quoque videris peruenire, diuerso modo quam sperabas, spe tua deiectus, pudor, seu confusio te cooperiet. *& peribis in æternum, seu excideris in seculum.* His verbis volunt probare aliqui Abdiam non loqui de Idumæis propriè acceptis: qui rempublicam suam instaurarunt, & mon-

tem suam habitarunt paulo post reditum Iudæorum è captiuitate; & tempore Machabæorum integri erāt; ac proinde non perierunt in æternum; sed de impijs, & infidelibus, qui eo nomine vocantur. Verum forma hæc loquendi non cogit nos Idumæos propriè relinquere, & Abdiam explicare de improprie Idumæis: cum Ieremias cap. 25. nominato Nabuchodonosore, prophetæ Idumæos, cum ceteris gentibus, ab illo perpetuo destruendos. *Ponam eos, inquit, in stuporem, & sibilum, & in solitudines sempiternas.* & Ezechiel cap. 35. de monte Seir dicat; *in solitudines sempiternas tradam te, & ciuitates tue non habuabuntur.* Cum ergo constet aliquando habitatas, vt tempore Machabæorum; dicendum illam formam loquendi hyperbolicam esse, & ea significari per longum tempus Idumæam non incolendam.

Et non despicias.] Nam in particulari ostendit ita puniendos, vastandosque Idumæos, vt sua misera sorte pressi, non iam exultent, vt exultauerant in vastitate Ierusalem cum victoribus. Est autem totius huius sententiæ sensus in primis explicandus; deinde singula verba. Chaldaeus omnia hæc futura, *non despicias, non letaberis, &c.* in præterita conuertit, addita causali particula, sic enim ait. *Et quia vidisti diem fratris tui, diem confractionis eius; & quia lætatus es super filios Iudæ die interitus eorum: & quia multa magnificè locutus es in die tribulationis. Atque ingressus es in portas populi mei, die interitus eius.* & ita in sequentibus: qua ratione videtur reddere causam cur dixisset, *operiet te confusio, & peribis in æternum;* nimirum quia vidisti in die fratris tui, & quia lætatus es de ruina eius. Secundò, Cyrillus, & alij accipiunt hæc omnia futura pro imperatiuis; *ne aspicias, ne lateris, ne magnificeris,* quod quoque consuetum est in Scriptura, vt in præceptis decalogi Exod. 20. dicitur, *non occides, non mæchaberis, non furum facies, pro, ne occidas, ne mæcheris, ne furum feceris.* Ita legunt Tigurina, Vatab. & Robertus. Sic si accipiantur hæc verba illis sunt connectenda. *Quando mittebant super Ierusalem sortem, tu eras quasi vnus ex eis;* cum tamen Dominus tibi præcepisset, *ne aspicias, neue lateris in die ruinæ fratris tui.* Tertiò, Pagninus, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus eadem futura per modum exponunt potentialem, vt vocant, qui significat quid deceat, fieriue possit. Vt in illo Gen. 20. 9. quod Hebraicè dictum est, *qua non fient, fecisti nobis.* Vulgatus vertit: *qua non debuisti facere, fecisti nobis.* & Psalmo 134. 16. *os habent, & non loquentur, oculos habent, & non videbunt.* Idem est, quod non poterunt neque loqui, neque videre; quamuis os habeant, atque oculos. Sic verbis his obiurgat Edom, & scelus Idumæorum omnibus suis partibus amplificat, ac si ita dixisset. Tu eras vnus ex illis; & tamen æquū erat, ne fratris calamitatem lætis oculis aspiceres; quod si hoc ferebat odium; at non debuisses os tuum in illum magnificare; aut saltem non deberes urbem ingredi, cum diripiebatur ab hoste; nec haurire oculis illud tam crudele spectaculum, & quod postremum est immanitatis genus, non debuisses interceptisse fugientes; latitantes trucidasse. Verum hæc explanationes non videntur cōsentaneæ menti, ac sermoni Propheta: primum, quia in his explanationibus futura verba accipiuntur pro præteritis, quod tamen rarissimè accidit, nisi quando Hebræi, pro sua grammaticæ ratione, particulam, *Vau,* verbis adiungunt, cum tamen his verbis non adiungatur. Deinde quia ex his, quæ dicemus, constabit prophetare Abdiam; non historiam, aut rem gestam attexere.

Quartò ergo, Hieronym. Theodoretus, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & verior. consentiunt Vatab. & Robertus, hæc verba vt verè futura exponunt, consequentia ad illa, *& operiet te confusio*

Æternū pro
lōgum tem-
pus.

Sensus 1.

Sensus 2.
Cyrillus.
Futurum pro
imperatiuo.

Sensus 3.

Futurum pro
debito.

Refelluntur.

Sensus 4.

confusio, & peribis in æternum, & non despicias in die fratris tui. quasi dicat. Quando tu captiua ducereis o Idumæa tuo malo confusa, non despicias fratres tuos Iudæos, ut feceras cum à Nabuchodonosore vndecimo anno Sedeciæ ducebatur captiui. Aut, ut exponit Hieronymus. Cum interierit vir de monte Esau, & operuerit eum æterna confusio, nequaquam faciet quod fecit ante contra germanum; non enim despiciet videns fratrem suum ire captiuum, nec lætabitur super filios Iudæ, & ideo illa non faciet, quia similia patietur.

Quæstio,
quædo Idumæi nō erūt molesti Iudæis.

At ut hæc intelligentia roboretur magis, dubitatur quando acciderit quod hic futurum prædicitur, Idumæos non iam futuros molestos Iudæis, nec de eorum calamitatibus gaudium capturos, quod ipsis suis malis implicitis, nequaquam vacasset, res ut aliorum curarent? Nam constat à tempore vastatæ urbis à Chaldæis vsque ad eiusdem euersionem à Romanis factâ, Idumæorum rempublicam viguisse, Iudæorum multis attritam calamitatibus. Ad hanc dubitationem

quidam respondent, nullum certum definiri tempus, quo rependatur Idumæis, quod fecerunt malum in die captiuitatis filiorum Iudæ, sed id tantum dici, suum delictum non latuisse Deum, nec in posterum impunitum abiturum. Albertus ita intelligit, Iudæos libertati restituendos è captiuitate Babylonica, numquam verò Idumæos; ac proinde, in captiuitate postrema Iudæorum per Romanos facta, non despecturos illos, neque gauisuros de eorum malis, ut fecerant in illa priori. Ignorat scilicet Albertus Idumæos integros permansisse vsque ad Romanos, quibus sese adiunxerunt, auctore Iosepho lib. 7. de bello Iudaico cap.

15. in Romana illa captiuitate. Alij volunt, quod videant hæc Idumæis veris non conuenire, ea intelligere de Idumæis figuratè, de impijs, & infidelibus, quos ita Deus punit, ut numquam amplius illis liceat pios fideles despiciere, & subannare, & de eorum calamitatibus gaudere. Sed profectò in re per se clara hi expostores hallucinantur, & luci tenebras offundunt. Nam cum certum sit Hieronymo, Theodoro, Remigio, Hugoni, Lyra, & Dionysio, quod ex Scriptura supra deduximus numero. 11. in postrema sententia, post Ierosolymam à Chaldæis destructam, Idumæos cum ceteris gentibus anno quinto vastatos iuxta prophetias Ieremiæ, & Ezechielis; & Abdiæ simpliciter dicat Idumæos ita perituros, ut proprio supplicio debilitatis non liceat malefacere fratri Iacob; uti paulo ante fecerant in euersione Ierosolymæ, & captiuitate Iudæ, ut iam nec aspiciant læti interitum eius, nec magnificent in eum os suum, nec ingrediatur portas eius, nec fugientes occidant, & latitantes comprehendant; sed suis malis oppressi conticescant, pro certo habendum est, de hac Idumæorum vastitate loqui Abdiæ, & non de alijs. & probatur manifestius, quia sequentibus verbis reddit Propheta rationem, cur hæc non repetent Idumæi; quia iuxta est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti, fiet tibi. Est autem hæc dies, quando Nabuchodonosor vastauit omnes gentes, ut dicemus, quando hæc verba explicabimus. Hac vera intelligentia supposita, iam ad singula Abdiæ verba explananda accedamus.

Despicias.] Congerit omnia, quæ victores vrbe capta faciunt; & in primis ait, non despicias. Idem verbum תִּרְאֶה there est hic, & versu sequenti, nec despicias tu in malis eius. & quamuis Hieronymus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, pro contemnere accipiant, at Hebræum verbum videre, & intueri significat pro votis, & libenter optatum exitum aspicere, & in bonum quidem satiare oculos, & animum bono, ut Ps. 105. 5. ad videndum in bonitate electorum tuorum, hoc est, ad fruendum bonis; & in malum ex odio, & vindicta, Psalm.

36. 34. Cum perierint peccatores videbis. & Psalm. 9. 8. Verumtamen oculis tuis considerabis, & retributionem peccatorum videbis, cum lætitia. quod magis explicuit ipse David Psalm. 57. 11. Lætabitur iustus, cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Id enim est, & non despicias; hoc est, non licebit tunc cum voluptate videre calamitatem fratris tui, in die alienationis suæ; qua alienatus fuerit à patria, ab opibus, à requie; quod magis explicat addendo, & non lætaberis super filios Iudæ. Addit, & non magnificabis os tuum in die angustia. Hoc est, non loqueris verba magnifica, plena superbiæ, & arrogantia. qui insultant alijs, inflato ore, labijsque diductis, dicuntur magna loqui in alium; ut illi Math. 27. 40. Ab qui destruis templum Dei. & Psalm. 34. 21. qui dilatauerunt super me os suum dicentes, euge, euge. Ita Idumæi insolenter loquebantur in fratres suos, ut Psalm. 136. exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. Threno. 2. 16. deucrabimur: en ista est dies, quæ expectabamus, inuenimus, viamur.

Et non emitteris.] Hoc est, quando terga verterent Iudæi, non mitteris à Chaldæis, ut eos comprehendas; ut solent mitti leuis armaturæ equites. quem sensum habent LXX. Tigurina, & Montanus. Sed Hebræa sic habent; nec immittentur, aut extendent se in copias eius. sup. manus tuæ; hoc est, in facultates eius. Sic habent Chaldæi; nec extendisti manum tuam ad eas facultates in die excidij eius; & Pagni. Vat. & Rob. Sed vers. 20. idem nomen vertitur, exercitus, qui habet militum copias.

Neque stabis in exitibus.] Nomen Hebræum פֶּרֶק Perek fractionem, seu abruptionem significat, quæ si est via, dicitur binium, aut compitum, quomodo hic accipiunt LXX. Chaldæus, Vulgatus, & recentiores omnes, qui vertunt, in exitibus, seu in binio. Sunt qui putent hic significare, fractiones petrarum, & cauernas aptas ad latendum, quas obsidebant Idumæi, ut ibi absconfos trucidarent. Vel notat historiam 4. Reg. 25. 4. de fuga Sedeciæ per viam portæ, quæ est inter duplicem murum, & exercitus Chaldæorum persecutus eum comprehendit: quorum magna pars Idumæorum erat.

Iuxta est dies Domini.] De aduentu Nabuchodonosoris aduersus omnes gentes, quæ circum Iudæos erant, loquitur planè Abdiæ, ut rectè intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Cyrillus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, & Robertus; & constat ex Ieremia cap. 25. v. 15. de gladio Chaldæorum loquente. Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te: & bibent, & turbabuntur, & insaniet à facie gladij. & cap. 27. 2. fac tibi vincula, & catenas, & mittes eas ad regem Edom, &c. & v. 6. & nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor, & seruiet ei omnes gentes. & cap. 51. 7. Calix aureus Babylon, in manu Domini inebrians omnem terram: de vino eius biberunt gentes, & ideo commota sunt. Quæ verba referens hic Hieronymus sic ait. Vniuersus quippe nationes usque ad Propontidem, Scythicumque mare, & Ionium, vel Ægeum Assyrii, Babylonique tenuerunt; legamus Herodotum, & Græcos, barbarasque historias, & videbimus quomodo sub Babylonijs, & Assyrijs impleti sunt hoc, quod dicitur, Iuxta est dies Domini super omnes gentes; quæ videlicet animo lato, verbo turgido, & ope, auxilio fuerunt Nabuchodonosori aduersum populum Dei: inter quas primas partes tenuerunt Idumæi, ideo ad eos loquitur Abdiæ dicens, sicut fecisti, fiet tibi, quia qui gladio perimit, gladio peribit.

Retributionem tuam conuertet in caput tuum.] Hebræicè, retributio tua in caput tuum retorquetur, vel reddetur, ut habent LXX. Chaldæus, & omnes; hoc est, pœnam, quæ pro tuis malefactis mereris, subibis;

A 36. 34. Cum perierint peccatores videbis. & Psalm. 9. 8. Verumtamen oculis tuis considerabis, & retributionem peccatorum videbis, cum lætitia. quod magis explicuit ipse David Psalm. 57. 11. Lætabitur iustus, cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Id enim est, & non despicias; hoc est, non licebit tunc cum voluptate videre calamitatem fratris tui, in die alienationis suæ; qua alienatus fuerit à patria, ab opibus, à requie; quod magis explicat addendo, & non lætaberis super filios Iudæ. Addit, & non magnificabis os tuum in die angustia. Hoc est, non loqueris verba magnifica, plena superbiæ, & arrogantia. qui insultant alijs, inflato ore, labijsque diductis, dicuntur magna loqui in alium; ut illi Math. 27. 40. Ab qui destruis templum Dei. & Psalm. 34. 21. qui dilatauerunt super me os suum dicentes, euge, euge. Ita Idumæi insolenter loquebantur in fratres suos, ut Psalm. 136. exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. Threno. 2. 16. deucrabimur: en ista est dies, quæ expectabamus, inuenimus, viamur.

B 34. 21. qui dilatauerunt super me os suum dicentes, euge, euge. Ita Idumæi insolenter loquebantur in fratres suos, ut Psalm. 136. exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. Threno. 2. 16. deucrabimur: en ista est dies, quæ expectabamus, inuenimus, viamur.

Et non emitteris.] Hoc est, quando terga verterent Iudæi, non mitteris à Chaldæis, ut eos comprehendas; ut solent mitti leuis armaturæ equites. quem sensum habent LXX. Tigurina, & Montanus. Sed Hebræa sic habent; nec immittentur, aut extendent se in copias eius. sup. manus tuæ; hoc est, in facultates eius. Sic habent Chaldæi; nec extendisti manum tuam ad eas facultates in die excidij eius; & Pagni. Vat. & Rob. Sed vers. 20. idem nomen vertitur, exercitus, qui habet militum copias.

C Neque stabis in exitibus.] Nomen Hebræum פֶּרֶק Perek fractionem, seu abruptionem significat, quæ si est via, dicitur binium, aut compitum, quomodo hic accipiunt LXX. Chaldæus, Vulgatus, & recentiores omnes, qui vertunt, in exitibus, seu in binio. Sunt qui putent hic significare, fractiones petrarum, & cauernas aptas ad latendum, quas obsidebant Idumæi, ut ibi absconfos trucidarent. Vel notat historiam 4. Reg. 25. 4. de fuga Sedeciæ per viam portæ, quæ est inter duplicem murum, & exercitus Chaldæorum persecutus eum comprehendit: quorum magna pars Idumæorum erat.

D Iuxta est dies Domini.] De aduentu Nabuchodonosoris aduersus omnes gentes, quæ circum Iudæos erant, loquitur planè Abdiæ, ut rectè intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Cyrillus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, & Robertus; & constat ex Ieremia cap. 25. v. 15. de gladio Chaldæorum loquente. Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te: & bibent, & turbabuntur, & insaniet à facie gladij. & cap. 27. 2. fac tibi vincula, & catenas, & mittes eas ad regem Edom, &c. & v. 6. & nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor, & seruiet ei omnes gentes. & cap. 51. 7. Calix aureus Babylon, in manu Domini inebrians omnem terram: de vino eius biberunt gentes, & ideo commota sunt. Quæ verba referens hic Hieronymus sic ait. Vniuersus quippe nationes usque ad Propontidem, Scythicumque mare, & Ionium, vel Ægeum Assyrii, Babylonique tenuerunt; legamus Herodotum, & Græcos, barbarasque historias, & videbimus quomodo sub Babylonijs, & Assyrijs impleti sunt hoc, quod dicitur, Iuxta est dies Domini super omnes gentes; quæ videlicet animo lato, verbo turgido, & ope, auxilio fuerunt Nabuchodonosori aduersum populum Dei: inter quas primas partes tenuerunt Idumæi, ideo ad eos loquitur Abdiæ dicens, sicut fecisti, fiet tibi, quia qui gladio perimit, gladio peribit.

E Retributionem tuam conuertet in caput tuum.] Hebræicè, retributio tua in caput tuum retorquetur, vel reddetur, ut habent LXX. Chaldæus, & omnes; hoc est, pœnam, quæ pro tuis malefactis mereris, subibis;

Magnificè loqui.

17

Nabuchodonosoris imperium.

16

Despicere in bonum, & in malum.

subibis; Vel potius malum, quod inflixisti Iudæis, quo Deus voluit punire eorum peccata, infligetur tibi, tãquam pœna debita tuis maledictis, vt dixit Dauid in Psalmo 136. 8. *Filia Babylonis misera: beatus qui retribuet tibi retributione tuã, quam retribuisti nobis.* Conuerteri autem in caput, quod supremum locum obtinet in corpore, & omnibus conspicuum est, significat magnum, & omnibus cõspicuum supplicium summa cū ignominia, & maximorum bonorum amissione coniunctum, vt Psal. 7. 17. *Conuerteretur dolor eius in caput eius; & in verticem ipsius iniquitas eius descendet.* & Ierem. 36. 23. *in capite impiorum conquiescet.*

In caput cõ-
uerteri quid.

18
Bibere duo
significat.

Expositio 1.

Bibisti.] Bibere duplex solet habere significatum in sacris literis; nam latari est, festos dies agere, lautaque conuiuia pro parta victoria, vt Isa. 65. 13. *Servi mei bibent, & vos sietis.* Est etiam sustinere malū grauissimum, vt Psalmo 74. 9. *Calix in manu Domini vini meri plenus misto, Et inclinauit ex hoc in hoc, verumtamen fœx eius nō est exinanita, bibent omnes peccatores terra.* Ergo inter expositores quidam verbum bibendi positum bis in hac oratione, accipiunt pro sustinere supplicium, ad hunc modum. Sicut à vobis o Idumæi pœnas exigam eorum, quæ in loca mihi dedicata attemptastis; sic etiam gentes, quæ huius iniquitatis vobiscum participes, & affines fuerunt, iustum supplicium dabunt: sic Theodoretus. Vel, sicut vos o Iudæi qui estis in monte sancto meo, pœnarum acerbum calicem bibistis à Chaldæis propinatum; sic omnes gentes perferent acerbissimum supplicium, bibent & absorbebunt, & vino temulentę erunt quasi non sint. Hunc sensum profert Tigurina, sua versione dicens, *Quoniam sicut vos, qui estis in monte sancto meo, bibistis, sic quoque bibent omnes gentes, idque iugiter, bibent inquam, & deglutient, eruntque ac si numquam fuissent.* Sic quoque Rupertus, & Montanus, licet piis, & impiis

Expositio 2.

hæc applicent. Alij verbum illud non eodem modo vtrobique accipiunt, sed prius pro latari, posterius pro cruciari, atque moreri, hoc modo. Sicut gaudio exiliistis super montem sanctum meum, quando eum ferro, ignique excidistis; sic vos quicumque fueritis, pœnas dabit; ita Chaldæus. *Quoniam quemadmodum latitiam cepistis de subuersione montis sanctitatis meæ, sic bibent omnes populi calicem vltionis suæ iugiter, bibent certe, & absorbebuntur, & erunt ac si non fuissent.* Verum hi omnes sensus non coherent iis, quę dicta sunt. Nam cum Idumæis est sermo, non cum Iudæis; & cum Idumæis, vt reddat rationem eius, quod dixerat. *Iuxta est Dominus, qui vltionem sumat de omnibus gentibus, & ita de vobis o Idumæi, quia sicut fecistis, fiet vobis, retributio tua conuertetur in caput tuum.* Hoc quomodo futurum sit, statim explicat, reddita

Expositio 3.

ratione præcedentis comminationis: quia quomodo vos o Idumæi hilarem diem transegistis super exciso monte mihi sacro, sic omnes gentes, quas afferet secum Nabuchodonosor, hilarem diem agent super patria vestra, bibent lætæ, & absorbebunt vos, vestram substantiam deuorabunt; & erunt, pro eritis, quasi non fueritis. nam ex consuetudine transit à secunda persona ad tertiam, vt supra, v. 7. *Ponem insidias subter te, non est prudentia in eo.* Sic interpretantur Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab.

Expositio 4.

& Robertus. Vel quia dixerat, *iuxta est dies Domini super omnes gentes*, inter quas erant Idumæi, de eisdem gentibus explicat, *bibent*, vt sit sensus: Quomodo vos o Idumæi quasi hausto vino exiliistis super monte mihi sacro euerfo, & ciuibus Ierusalem calice vini potatis; ad eundem modum omnes gentes, quibus & vos annumeramini, bibent calicem vltionis Domini propinatum à Nabuchodonosore, bibet, & absorbebunt se inuicem: nam Chaldæi euerterunt Idumæos, Chaldæos Medi, & Persæ: sic etiam expli-

cant Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. & Robertus; & ita erunt quasi nō fuerint. Et huic sensui videtur magis coherere quod sequitur. *Et in Sion erit saluatio.* Vel certè de eisdem gentibus, super quas venturum dixit diem Domini, vt Haymo accipit, dicat. Quomodo populus meus, de cuius malo Idumæi cum aliis gentibus lætati sunt, *bibisti*, pro bibit calicē iræ Domini super montē sanctum meū; sic bibent eundem calicem omnes illæ gentes iugiter, hoc est, continuò, vna post aliam, & non tantum bibent sed absorbebunt eum vsque ad fæces; & ita manebunt temulenti, excisique supplicio, vt licet maneant, ita tamen concisi, vt qui non sint.

Et in monte Sion.] Locus est difficilis explicatu, quem prius enodare oportet, & de quo tempore, quæue de re loquatur ostendere, vt mox verba ipsa explanemus, & rei, qua de agitur, accommodemus. Igitur Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Remigius, Hugo de Sancto Victore in Annotationibus huius Prophetæ, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius explicant hunc locum de reditu Iudæorum à Babylone; nam per id tempus quod intercedit vsque ad aduentum Christi, putant hæc, quæ Abdias vsque ad finem capitis vaticinatur, adimpleta, licet id certò definire non possimus. Et quidam per Zorobabel, quidam per Machabæos probant ad veritatem deducta; eo modo, quo in sequentibus dicemus. Hunc autem esse verum sensum probat illa communis, ac certa regula; quod ille sensus literalis, & historicus censeretur debet, quem verba propriè accepta reddunt, ni à veritate quoquo modo abhorreat. Sed verba Abdias, quæ præ manibus habemus, propriè accepta significant felicitatem Iudæorum temporariam post reditum à Babylone, & euerfionem inimicorum, personis, locisque variis expressam; & veritate ipsa historica non malè comprobatur: ergo is erit verus sensus literalis.

Secunda sententia est veterum, recentiorumque Hebræorum hæc omnia intelligentium de suo Christo, quem in postrema tempora expectant, & de eius temporaria felicitate, & vastatione Edom, id est, Imperij Romanorum. Sic intelligunt Chaldæus, & veteres Hebræi, quos refert Hieronymus, & Commentatores Hebræi, R. Salomon, & David Kimhi, qui dum de felicitate sua futura explicat sub suo Christo; confirmant tertiam, quam subiicimus sententiam, verba Abdias non propriè, sed figuratè accipienda. At dum explanant de temporaria felicitate, & illa quidē efficta, & falsa; sicut effictum expectant Christum, primam intelligentiam veram faciunt.

Tertia sententia est Augustini lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 31. Rupertii, Lyra. Burgensis in Additione huius loci, Vatab. Isidori, & Montani, qui hæc omnia de negotio Euangelico declarant; atque hunc sensum, vt potiore eligunt Albertus, & Dionysius. Et probatur ea ipsa ratione, qua prima ex nulla historia constat hanc temporariam felicitatem à reditu à Babylone vsque ad aduentum Christi, Iudæis contigisse: unde Hieronymus, *hæc verum factum sit Deus viderit.* Ergo de temporaria felicitate non possunt Abdias verba explicari. Assumpta illa propositio probatur; numquam tam superiores fuere Iudæi, vt Idumæos de medio sustulerint, cum etli aliquoties attriti, sicut & ipsi Iudæi, numquam tamen deleti: at Abdias prophetat non remansuras reliquias Idumæorum: qui tamen integri superfuerunt, Iudæis per Romanos euerfis. Ergo de alia vastatione, spiritali videlicet, loquitur. Deinde solenne est Prophetis suas vaticinationes, rerū per Christum gerendarum lætissima terminare commemoratione, qua & consolentur afflictos, & Petri sententia vera comprobetur, 1. sua Epistola cap. 1. 10.

De

19
Difficultas,
quando in
monte Sion
erit saluatio.
1. Sententia
de reditu è
Babylone.

2. Sententia
Iudaica de
felicitate
Christi tem-
poraria.

3. Sententia
de negotio
Euangelico.
August.

Omnes pro-
phetæ de
Christo lo-
cuti.

De qua salute exquisierunt, atque seruati sunt Propheta, qui de futura in vobis gratia prophetauerunt. Sed Abdiæ vnus est ex his Prophetis: ergo & is de Christo, de cuiusque rebus prophetauit.

Sententia 4.
vera de tem-
pore vsque
ad Christum.

Quarta sententia est, hanc Prophetiam ceptam impleri post reditum à Babylone, sed felicitatem Iudæorum completam, & perfectam tunc, cum Christo duce Apostoli ex monte Sion per omnes mundi plagas excurrerint; & gentes Iudæas, & impias subiugarunt; quoadusque factum est Domino regnum. Itaque asserit hæc expositio; Abdiæ coniecturæ oculos ad omne tempus post reditum à Babylone, & aspexisse felicitatem temporalem, & spiritualem Iudæorum, victoriisque partas ex bello spectabili, & spirituali, atque in hoc prætulisse Iudæos, qui euaserant in monte Sion, ceteris omnibus gentibus; atque hanc plenam Iudæorum felicitatem prænu-
cialle in sensu literali sub verbis gentium, & loco-
rum, quæ profert. Hanc sententiam colligo et Hieronymo; qui cum omnem hanc Prophetiam de vi-

Hieronym.

toris Iudæorum de Idumæis patris exponat: post al-
latam Iudæorum intelligentiam, adiicit. Quod nos di-
cimus, aut iuxta historiam sub Zorobabele esse factum,
aut certe iuxta Prophetiam, & mysticos intellectus quoti-
die in Ecclesia fieri. & inferius. Hoc vtrum factum sit,
Deus viderit: potest enim ex parte per annos quingentos
vsque ad aduentum Christi esse completum. Quod sicut
certissime scio, quotidie completur in nobis, & in regno Ec-
clesia confirmatur. Quia ergo dubitat an proprie, seu
historice completa sit hæc Prophetia, recurrit Hier-
onymus ad sensum literalem figuratum, quem my-
sticum vocat. Similiter facit Sophoniæ 2. vbi simi-
lis est Prophetia. Nunc, inquit, ad Septuaginta inter-
pretes reuertamur, cogamusque Iudæos, qui tantum se-
quuntur historiam, exponere nobis, quando Moab & filij
Amon, facti sunt quasi Sodoma, & Gomoriba, & quasi
acerui salis, & deserti vsque in æternum? Quando eos di-
ripuerint Iudæi: quando residua gentes Israelitica possede-
rint eos? & infra. Si ubi enim arctari fuerint in histo-
ria, ut doceant completum esse quod dictum est, statim
transiliunt ad futura Christi tempora, & omnia, quæ
non possunt exponere, post multa secula repromittunt: &
dicunt; & Moab, & filios Amon, & Egyptum, &
Philisthim, & Idumæam, quæ nunc insultant Iudæis,
eo tempore puniendas. Interrogemus eos, quare has po-
tissimum gentes Deus puniat, & non totum orbem, in quo
Iudæi longe, lateque dispersi sunt? Si enim meretur Moab
corripi Iudæis insultans, & filij Amon, & reliqua gentes
in circuitu, quare Gallia non corripitur? quare Britan-
nias in comminatione non ponit? Cur Hispania ab ea pœna
aliena sunt? quam ob causam de Italia nihil dicitur? de
Africa cur taceatur? & ut semel dicam, cum totus orbis
Iudæos captiuos teneat, quid sole gentes tantum commise-
re flagitij, quæ in circuitu eius sunt, ut sola potissimum no-
minentur? Hucusque Hieronymus. Quibus nos docet
promissa Abdiæ, sicut & Sophoniæ, vix, aut nullatenus
impleta per temporalem felicitatem, esseque im-
pleta per Christum, & Apostolos in Ecclesia; licet
aliquo modo cepta fuerint impleri sub Zorobabele,
& Machabæis. In eadem sententia est Theodoretus,
qui cum singula verba temporariæ felicitati accom-
modet, nihilominus super illa verba. In monte Sion
erit saluatio; sic ait. Reducam eos ex captiuitate, & san-
ctum templum readificabo. Prænuclat saluationem om-
nibus exortam in Sion, & sanctificationem inde in orbem
terrarum profusam per crucem Saluatoris. Haymo quo-
que eodem modo prorsus loquitur, quo Hieronymus.
Nec non & Albertus, & multi alij, inter quos Rober-
tus sic ait. Vera salus in Sion erit, quæ vera esse non potest,
nisi sit æterna. Id ad literam compleri ceptum est, quando
secundum templum, & urbem instaurarunt; in quod introi-

Coglabatio
argumento-
rum.

Theodor.

Castro in Proph. minores.

uit verus Saluator, & Redemptor Israel Christus Iesus.

Malachiæ 3.2. Prophetia enim aliis quiddam hoc loco,
more omnium Prophetarum, prænuclat, nempe veram, &
æternam liberationem in Christo. Quod si dicas, hoc esse
recurre ad sensus mysticos, nõ autem literalem tra-
dere; impossibile enim est sub eisdem verbis primo
contineri sensum historicum, & spiritualement. Respon-
detur; si quodam historiam cepta fuisset Abdiæ Pro-
phetia, quod omnes eius partes, recte negotium Chri-
sti, & Ecclesiæ, tanquam sensus mysticus gestis illis si-
gnificaretur. At cum quoad historiam ante aduentum
Christi nouerimus nequaquam impletam omnino; sed
ceptam impleri, & in Christi Ecclesia completam,
non mirum si sub eisdem verbis primo sit significata
hæc summa Iudæorum felicitas. Nec obstat partem
huius felicitatis esse temporariam, & partem spiritua-

lem, & per illius expectationem inductos Iudæos ad
huius perceptionem. Nam nomine beatitudinis, & fe-
licitatis æternæ promittitur iustis animarum, corpo-
rumque; gloriosa immortalitas, & beatitudo, eo nomine
primo significata, tanquam sensus literalis. Et Haggeus
c. 2. v. 10. promittit magnam futuram gloriam templi
secundi, plusquam primi; & loquitur de gloria, quæ illi
aduentura erat ex corporali præsentia Christi, & ex
spirituali; & non pauca sunt in Scriptura sacra verba,
quæ bona promittunt adeo excellentia, vt nisi tem-
porariis accedant spiritualia, non compleatur, quod
primo sub illis significatur; quare vniuersum illud bo-
num tam excellens ex temporali, & spirituali debet
compleri. Et hæc sint dicta ad multa alia loca eiusmo-
di similiter explananda. Secundum igitur hanc intel-
ligentiam exponemus vniuersam hanc Prophetiam.

Iam ergo prima illa verba explanemus; & in monte
Sion erit saluatio. Hebraice, *Peletab euasio à capti-
uitate, & periculis.* Hoc est, post 70. annos captiuita-
tis redibunt Iudæi liberi in Sion, seu Ierusalem. Sic
Hieronymus, Remigius, Haymo cum ceteris; qui ex-
plicant de felicitate temporali sub Zorobabele, & Es-
dra. At ex his, qui de negotio Euangelico intelligunt,
Vat. Montan. & Robertus cum Alberto, accipiunt Ec-
clesiam Christi, in qua euadunt infideles, & impij li-
beri à morte culpæ, & pœnæ. Sunt qui intelligant Ec-
clesiam triumphantem, in qua iusti salutem plenam
consequuntur, & sanctitatem. Theodor. & Lyra ipsum
montem Sion accipiunt, in quo exorta est saluatio, si-
quidem ibi Christus prædicauit, & multis salutem com-
municauit & corporis, & animæ; & inde peruasit vni-
uersum orbem. Vel certe prænuclat Abdiæ euasio-
nem malorum tam corporalium, quam spiritualium,
quæ capit post 70. annos in monte Sion, & perfecta
est, atque completa per Christum; quando ibi salu-
tem communicauit multis, & Apostolos elegit, ac
instituit, qui vt duces, inde excurrerent, & expugna-
rent terram vniuersam.

Et erit sanctus.] *וְיִהְיֶה קֹדֶשׁ, sanctitas.* Vatab.
& Robertus intelligunt Christum auctorem sanctita-
tis, qui erit in monte Sion. Chaldaus, & Montan. ex-
ponunt, quod quicunque in eo monte futuri sunt, erunt
sancti; & ideo singulare efferunt per plurale; quod ve-
rius est in Ecclesia triumphante. Lyra, quia ibi Spiri-
tus sanctus effusus est. Hieronymus, Remigius, & ce-
teri sectatores explicant: & erit ibi Sanctus Deus,
quia reuertetur ad templum ibi ædificatum, quod san-
ctum quoque vocatur. Verius puto, quod Haymoni
videtur; de ipso monte dici, & erit sanctitas, seu, & erit
mons sanctitatis, vt solet sæpe vocari mons Sion. Psal. 3.
5. & exaudiuit me de monte sancto suo. Psalm. 2. 6. Super
Sion montem sanctitatis sue. ita in monte Sion erit eu-
asio, quia erit mons sanctitatis, vt olim, id est, mons
sanctus, & sacratu Deo; propter templum, & cultum
in eo præstitum post captiuitatē; & per Christi præ-

Obfectio.

Responso.

Beatitudo
corporis, &
animi simul
promissa.

Nota.

De quo mō-
te Sion sit
sermo.

Monte Sion
verum intel-
ligit.

19

Verior ex-
positio.

Z

sentiam, & aduentum Spiritus sancti in illum montem, unde capit, & profusa est sanctitas per orbem vniuersum, vt inquit Theodoretus.

Sensus 1. Et possidebit.] Hebraicè, & hereditabit domus Iacob מורשהבם hereditates eorum, vel suas. sic vertunt Pagninus, Varab. & Robertus. sic vertitur Isa. 14.

2. 3. illud nomen, in possessionem ericij, & ob sensus præcedentis sententiæ explicatio; & duæ tribus, quæ redibunt in Ierusalem ex captiuitate, resument suas possessiones, quas habuerant antequam ducerentur captiue. Verum LXX. Chaldaus, & Vulgatus, & alij,

Sensus 2. qui pronomem intellexerunt, eorum, cum legissent, & possidebit domus Iacob hereditates, seu possessiones eorum, hoc idem esse putarunt, quod, & possidebit domus Iacob

eos, qui se possederant. & Chaldaus, & possidebunt progenati domus Iacob substantiam populorum, qui eos possidebant; vt sit sensus Hieronymi, Remigij, & ceterorum;

in reditu è Babylone conuenisse duas tribus cum his, qui de Israel ad ipsos fugerant, & possedisse sub Zorobabele, Esdra, & Neemia Idumæos, & eorū hereditates, qui se possederant, id est, qui hereditates eorū sibi occupauerant, quando magnificè locuti sunt super terminos eorū. Theodor. non tantum Idumæos, sed finitimas gentes intelligit; nam tantum viriū Deus sup-

editauit iis, qui redierunt Babylone, vt & suā, & alienigenarum terram sub suum iugum subiicerent. Idem Theodor. Sophon. 2. & alij recentiores, hoc factū putant per Machabæos. Haymo solus, per eos, qui se possederant; intelligit Medos, & Persas, apud quos captiui detinebantur; ex quibus multi redierunt cum Iudæis reuertentibus è captiuitate, & cōuersos ad suam religionem, possederunt in eandem societate. Sed longè abest à sensu Prophetæ. Ceteri, Lyra, Vat. Montan. & Robertus intelligunt Ecclesiam fidelium Christo lucrifactorū infideles, qui sunt Christi sanguine redēpti, & qui dominabātur ipsis fidelibus. Verius, & clarius; domus Iacob reuersa è captiuitate Babylonica occupabit possessiones suas, quas gentes sibi assumpserant, & gentium ipsarum proprias, ex parte sub Machabæis. Et tunc demū Apostoli, & discipuli posterius Iacob, egressi è monte Sion, de quo scriptū erat, quod ex Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem; subiicient sibi, & Christo gentes omnes finitimas, & longè positas, circū Ierusalē, quæ illi fuerant dominatæ aliquādo, quales fuerunt Persæ, Medi, Græci, & Romani, ac similes.

Sensus 3. Et erit domus.] Ac postquam liberi redierint è Babylone tam domus Iacob, hoc est, duæ tribus, quā domus Ioseph, qui confugerunt ex decē tribubus ad duas, tanta vi sibi subiicient Idumæos, quā vi ignis comburit stipulam. Hoc statim post reditū impletum putant Hieron. Theodor. Remig. Haymo, Albertus, & sequaces, licet tempus non designent. At Theodoret. Sopho. 2. existimat per Machabæos impletum, idque probari videtur ex 1. Machab. 5. 3. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, & eos, qui erant in Acrabathane; & percussit eos plaga magna. Et recordatus est malitiā filiorū Bean, qui erant populo in laqueū, & in scandalum, insidiātes ei in via. Et conclusi sunt ab eo in turribus; & applicuit ad eos, & anathematizauit eos, & incendit turres eorū igni cum omnibus, qui in eis erant. Hi autem Idumæi erant, vt docet Iosephus lib. 12. Antiq. c. 11. & v. 65. Exiuit Iudas, & fratres eius, & expugnabat filios Esau in terra, quæ ad Austrū est. & 2. Machab. 10. 16. Hi qui erant cū Machabæo per orationes Dominū rogantes, vt esset sibi adiutor, impetum fecerunt in munitiones Idumæorum, multiāque vi insistentes, loca obtinuerunt, accurrentes interemerunt, & omnes simul, non minus viginti millibus trucidauerunt. Demū Iosephus libr. 13. Antiq. c. 17. de Hircano ita narrat, Hircanus verò etiam Idumææ vrbes cepit, Adora, & Marissam, subiugatisq; omnibus Idumæis edixit, vt circūciderentur, nisi malleti è propriis pelli scabibus. At illi, amore pa-

tria admiserunt & circumcisionem, & reliquam, iuxta Iudaicos ritus, vinendi formulā. Atque ex eo primum tempore inter Iudæos cenferi cæpti sunt; & Ierosolymam, vt metropolim coluerunt, vsque ad extremam captiuitatem; liquidem ad eam propugnandam viginti milia accurrerunt, eodem Iosepho teste lib. 4. de bello Iudaico cap. 6. Qua ratione Idumæi verè dicuntur expugnati, & subiugati à Iudæis.

Ceteri exponunt Apostolos, ceterosq; discipulos, qui ex Iudæis erant, & efficacitate verbi Dei omnes Idumæos, hoc est, impios, & infideles Christo subiecerunt, nam igni comparatur verbum Dei Ierem. 23. 29. Numquid non verba mea sunt ignis, & quasi malleus conterens petras; quo occisæ dicuntur quoad impietate; nam Petro Actuum 10. 13. dictum est; Petre surge, occide, & manduca. Verum cum dispersi sunt discipuli, & Apostoli, credendum est, Idumæam aliquos ingressos, & Christo adieciisse ex eis aliquos, sicut ex ceteris Iudæis.

Et non erunt.] Hebraicè, & nō erit מן עשירית domui Esau: non erit superstes domui Esau, seu reliquus, aut residuus, vt verterunt Aquila, Theodotio, & Quinta editio. Vel effugiens iuxta Symmachum. Septuaginta verterunt, & non erit πυροπόρος, hoc est, frumentarius, vt vertit Hieronymus, hoc est, frugifer; quæ interpretatio, quia huic loco non conuenit, existimant nonnulli, quorum Hieronymus meminit, à LXX. πυροπόρος dictum esse à πυρ ignis, vt sit ignifer; sed nihil refert, dixerint πυροπόρος, an πυροπος; cū idem sit vtriusque etymon, & significatum, in quo accepit Theodoretus; nam cum dictum fuisset, Iacob, & Ioseph igni, & flamma in Esau, quati stipulam combusturos, ostendit in familia Esau neminem futurum, qui ignem ferat, id est, qui vim habeat ad resistendum. Vel id est, non erit ignifer, non erit vlla militaris ars, non robur. nam πυροπόρος in re militari olim dicebatur, qui aciebus ad congregiendum paratis anteibat, altera manu lauri ramos, altera lampada præferens, vt notat Alex. Genial. dierum lib. 5. cap. 3. Sed ad Hebræum nomen, & ad communem interpretationem magis accedit, vt ignifer sit superstes, qui Esau vitæ, generisque lampada tradat: siquidem filij, qui in demortuorum patrum locum succedunt, lucernæ appellari solent in sacris literis, quod in

eis maiorum suorum luceat memoria, vt 3. Reg. 11. 36. Vt remaneat lucerna David seruo meo cunctis diebus corā me in Ierusalem; & 4. Reg. 8. 19. noluit disperdere domum Iuda propter David seruum suum, sicut promiserat ei, vt daret ei lucernā, & filiis eius cunctis diebus; & sæpe alias. Hoc est ergo quod dicit; & non erit ignifer, non remanebit lucerna ipsi Esau; nulla memoria, quia ita dixit Dominus, & non mentietur.

Hoc posito: graue dubium est, quomodo verū cōprobetur, ita deletos Idumæos, vt nullus fuerit superstes? Ac dubiū tā mouetur de propriè Idumæis, quā de figuratè acceptis. De Idumæis propriè acceptis Hier. Remig. & Haymo absq; restrictione vlla affirmant ne vnū quidem remansurū, qui posset aliis suæ gentis vastitatē nunciare. Sunt qui respōdeant, non ita præcisè nomine reliquiarū, intelligi ita omnes delēdos; vt ne vnus quidē remaneat; nā licet pauci reliqui sint, & imbelles, verum habet dictū ex vsu Scripturæ. Verum forma loquendi Scripturæ, nec paucos relinqui permittit; id constat ex Iosue 10. 28. Eadem, inquit, die Macedā quoq; cepit Iosue, & percussit in ore gladij, regēq; illius interfecit, & omnes habitatores eius nō dimisit in ea, saltem paruas reliquias; sicut fecit regi Iericho, sic fecit Iosue & aliis ciuitatibus. Et ratio id verum esse probat; nam reliquæ sunt pauci è multis remanentes: vnde Isa. 10. 22. dicitur, quod Paulus ad Rom. 9. retulit; si numerus filiorum Israel fuerit sicut arena, quæ est in litore maris, reliquæ saluæ fient. Ergo Scriptura, quæ dicit, nullas

Idumæi Iudæis annumerari quādo cæpti. Iosephus. Sensus de Idumæis figuratis. De veris Idumæis. Interpretationis ratio. Ignifer quis. Pyrophori munus. Alexander. Lucernæ patrum filij. Nulla memoria Esau. Quæstio, num superstes manifest ex Idumæis? Nullus ex figuratis. Nullus non præcisè. Forma loquendi Scripturæ.

Christi victoria. Et erit domus.] Ac postquam liberi redierint è Babylone tam domus Iacob, hoc est, duæ tribus, quā domus Ioseph, qui confugerunt ex decē tribubus ad duas, tanta vi sibi subiicient Idumæos, quā vi ignis comburit stipulam. Hoc statim post reditū impletum putant Hieron. Theodor. Remig. Haymo, Albertus, & sequaces, licet tempus non designent. At Theodoret. Sopho. 2. existimat per Machabæos impletum, idque probari videtur ex 1. Machab. 5. 3. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, & eos, qui erant in Acrabathane; & percussit eos plaga magna. Et recordatus est malitiā filiorū Bean, qui erant populo in laqueū, & in scandalum, insidiātes ei in via. Et conclusi sunt ab eo in turribus; & applicuit ad eos, & anathematizauit eos, & incendit turres eorū igni cum omnibus, qui in eis erant. Hi autem Idumæi erant, vt docet Iosephus lib. 12. Antiq. c. 11. & v. 65. Exiuit Iudas, & fratres eius, & expugnabat filios Esau in terra, quæ ad Austrū est. & 2. Machab. 10. 16. Hi qui erant cū Machabæo per orationes Dominū rogantes, vt esset sibi adiutor, impetum fecerunt in munitiones Idumæorum, multiāque vi insistentes, loca obtinuerunt, accurrentes interemerunt, & omnes simul, non minus viginti millibus trucidauerunt. Demū Iosephus libr. 13. Antiq. c. 17. de Hircano ita narrat, Hircanus verò etiam Idumææ vrbes cepit, Adora, & Marissam, subiugatisq; omnibus Idumæis edixit, vt circūciderentur, nisi malleti è propriis pelli scabibus. At illi, amore pa-

tria admiserunt & circumcisionem, & reliquam, iuxta Iudaicos ritus, vinendi formulā. Atque ex eo primum tempore inter Iudæos cenferi cæpti sunt; & Ierosolymam, vt metropolim coluerunt, vsque ad extremam captiuitatem; liquidem ad eam propugnandam viginti milia accurrerunt, eodem Iosepho teste lib. 4. de bello Iudaico cap. 6. Qua ratione Idumæi verè dicuntur expugnati, & subiugati à Iudæis.

Ceteri exponunt Apostolos, ceterosq; discipulos, qui ex Iudæis erant, & efficacitate verbi Dei omnes Idumæos, hoc est, impios, & infideles Christo subiecerunt, nam igni comparatur verbum Dei Ierem. 23. 29. Numquid non verba mea sunt ignis, & quasi malleus conterens petras; quo occisæ dicuntur quoad impietate; nam Petro Actuum 10. 13. dictum est; Petre surge, occide, & manduca. Verum cum dispersi sunt discipuli, & Apostoli, credendum est, Idumæam aliquos ingressos, & Christo adieciisse ex eis aliquos, sicut ex ceteris Iudæis.

Et non erunt.] Hebraicè, & nō erit מן עשירית domui Esau: non erit superstes domui Esau, seu reliquus, aut residuus, vt verterunt Aquila, Theodotio, & Quinta editio. Vel effugiens iuxta Symmachum. Septuaginta verterunt, & non erit πυροπόρος, hoc est, frumentarius, vt vertit Hieronymus, hoc est, frugifer; quæ interpretatio, quia huic loco non conuenit, existimant nonnulli, quorum Hieronymus meminit, à LXX. πυροπόρος dictum esse à πυρ ignis, vt sit ignifer; sed nihil refert, dixerint πυροπόρος, an πυροπος; cū idem sit vtriusque etymon, & significatum, in quo accepit Theodoretus; nam cum dictum fuisset, Iacob, & Ioseph igni, & flamma in Esau, quati stipulam combusturos, ostendit in familia Esau neminem futurum, qui ignem ferat, id est, qui vim habeat ad resistendum. Vel id est, non erit ignifer, non erit vlla militaris ars, non robur. nam πυροπόρος in re militari olim dicebatur, qui aciebus ad congregiendum paratis anteibat, altera manu lauri ramos, altera lampada præferens, vt notat Alex. Genial. dierum lib. 5. cap. 3. Sed ad Hebræum nomen, & ad communem interpretationem magis accedit, vt ignifer sit superstes, qui Esau vitæ, generisque lampada tradat: siquidem filij, qui in demortuorum patrum locum succedunt, lucernæ appellari solent in sacris literis, quod in

eis maiorum suorum luceat memoria, vt 3. Reg. 11. 36. Vt remaneat lucerna David seruo meo cunctis diebus corā me in Ierusalem; & 4. Reg. 8. 19. noluit disperdere domum Iuda propter David seruum suum, sicut promiserat ei, vt daret ei lucernā, & filiis eius cunctis diebus; & sæpe alias. Hoc est ergo quod dicit; & non erit ignifer, non remanebit lucerna ipsi Esau; nulla memoria, quia ita dixit Dominus, & non mentietur.

Hoc posito: graue dubium est, quomodo verū cōprobetur, ita deletos Idumæos, vt nullus fuerit superstes? Ac dubiū tā mouetur de propriè Idumæis, quā de figuratè acceptis. De Idumæis propriè acceptis Hier. Remig. & Haymo absq; restrictione vlla affirmant ne vnū quidem remansurū, qui posset aliis suæ gentis vastitatē nunciare. Sunt qui respōdeant, non ita præcisè nomine reliquiarū, intelligi ita omnes delēdos; vt ne vnus quidē remaneat; nā licet pauci reliqui sint, & imbelles, verum habet dictū ex vsu Scripturæ. Verum forma loquendi Scripturæ, nec paucos relinqui permittit; id constat ex Iosue 10. 28. Eadem, inquit, die Macedā quoq; cepit Iosue, & percussit in ore gladij, regēq; illius interfecit, & omnes habitatores eius nō dimisit in ea, saltem paruas reliquias; sicut fecit regi Iericho, sic fecit Iosue & aliis ciuitatibus. Et ratio id verum esse probat; nam reliquæ sunt pauci è multis remanentes: vnde Isa. 10. 22. dicitur, quod Paulus ad Rom. 9. retulit; si numerus filiorum Israel fuerit sicut arena, quæ est in litore maris, reliquæ saluæ fient. Ergo Scriptura, quæ dicit, nullas

Idumæi Iudæis annumerari quādo cæpti. Iosephus. Sensus de Idumæis figuratis. De veris Idumæis. Interpretationis ratio. Ignifer quis. Pyrophori munus. Alexander. Lucernæ patrum filij. Nulla memoria Esau. Quæstio, num superstes manifest ex Idumæis? Nullus ex figuratis. Nullus non præcisè. Forma loquendi Scripturæ.

Bean Idumæi. Et erit domus.] Ac postquam liberi redierint è Babylone tam domus Iacob, hoc est, duæ tribus, quā domus Ioseph, qui confugerunt ex decē tribubus ad duas, tanta vi sibi subiicient Idumæos, quā vi ignis comburit stipulam. Hoc statim post reditū impletum putant Hieron. Theodor. Remig. Haymo, Albertus, & sequaces, licet tempus non designent. At Theodoret. Sopho. 2. existimat per Machabæos impletum, idque probari videtur ex 1. Machab. 5. 3. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, & eos, qui erant in Acrabathane; & percussit eos plaga magna. Et recordatus est malitiā filiorū Bean, qui erant populo in laqueū, & in scandalum, insidiātes ei in via. Et conclusi sunt ab eo in turribus; & applicuit ad eos, & anathematizauit eos, & incendit turres eorū igni cum omnibus, qui in eis erant. Hi autem Idumæi erant, vt docet Iosephus lib. 12. Antiq. c. 11. & v. 65. Exiuit Iudas, & fratres eius, & expugnabat filios Esau in terra, quæ ad Austrū est. & 2. Machab. 10. 16. Hi qui erant cū Machabæo per orationes Dominū rogantes, vt esset sibi adiutor, impetum fecerunt in munitiones Idumæorum, multiāque vi insistentes, loca obtinuerunt, accurrentes interemerunt, & omnes simul, non minus viginti millibus trucidauerunt. Demū Iosephus libr. 13. Antiq. c. 17. de Hircano ita narrat, Hircanus verò etiam Idumææ vrbes cepit, Adora, & Marissam, subiugatisq; omnibus Idumæis edixit, vt circūciderentur, nisi malleti è propriis pelli scabibus. At illi, amore pa-

tria admiserunt & circumcisionem, & reliquam, iuxta Iudaicos ritus, vinendi formulā. Atque ex eo primum tempore inter Iudæos cenferi cæpti sunt; & Ierosolymam, vt metropolim coluerunt, vsque ad extremam captiuitatem; liquidem ad eam propugnandam viginti milia accurrerunt, eodem Iosepho teste lib. 4. de bello Iudaico cap. 6. Qua ratione Idumæi verè dicuntur expugnati, & subiugati à Iudæis.

Ceteri exponunt Apostolos, ceterosq; discipulos, qui ex Iudæis erant, & efficacitate verbi Dei omnes Idumæos, hoc est, impios, & infideles Christo subiecerunt, nam igni comparatur verbum Dei Ierem. 23. 29. Numquid non verba mea sunt ignis, & quasi malleus conterens petras; quo occisæ dicuntur quoad impietate; nam Petro Actuum 10. 13. dictum est; Petre surge, occide, & manduca. Verum cum dispersi sunt discipuli, & Apostoli, credendum est, Idumæam aliquos ingressos, & Christo adieciisse ex eis aliquos, sicut ex ceteris Iudæis.

Et non erunt.] Hebraicè, & nō erit מן עשירית domui Esau: non erit superstes domui Esau, seu reliquus, aut residuus, vt verterunt Aquila, Theodotio, & Quinta editio. Vel effugiens iuxta Symmachum. Septuaginta verterunt, & non erit πυροπόρος, hoc est, frumentarius, vt vertit Hieronymus, hoc est, frugifer; quæ interpretatio, quia huic loco non conuenit, existimant nonnulli, quorum Hieronymus meminit, à LXX. πυροπόρος dictum esse à πυρ ignis, vt sit ignifer; sed nihil refert, dixerint πυροπόρος, an πυροπος; cū idem sit vtriusque etymon, & significatum, in quo accepit Theodoretus; nam cum dictum fuisset, Iacob, & Ioseph igni, & flamma in Esau, quati stipulam combusturos, ostendit in familia Esau neminem futurum, qui ignem ferat, id est, qui vim habeat ad resistendum. Vel id est, non erit ignifer, non erit vlla militaris ars, non robur. nam πυροπόρος in re militari olim dicebatur, qui aciebus ad congregiendum paratis anteibat, altera manu lauri ramos, altera lampada præferens, vt notat Alex. Genial. dierum lib. 5. cap. 3. Sed ad Hebræum nomen, & ad communem interpretationem magis accedit, vt ignifer sit superstes, qui Esau vitæ, generisque lampada tradat: siquidem filij, qui in demortuorum patrum locum succedunt, lucernæ appellari solent in sacris literis, quod in

eis maiorum suorum luceat memoria, vt 3. Reg. 11. 36. Vt remaneat lucerna David seruo meo cunctis diebus corā me in Ierusalem; & 4. Reg. 8. 19. noluit disperdere domum Iuda propter David seruum suum, sicut promiserat ei, vt daret ei lucernā, & filiis eius cunctis diebus; & sæpe alias. Hoc est ergo quod dicit; & non erit ignifer, non remanebit lucerna ipsi Esau; nulla memoria, quia ita dixit Dominus, & non mentietur.

Responsum alterum. nullas reliquias superesse; ea ne paucos superesse affirmat. Secundò, respondent alij, verum esse nullas Idumæorum reliquias remansisse, siquidem post captam Ierosolymam, licet quando id acciderit definitè nesciamus, omnes deleti sunt; nulla enim illorum modò memoria est. Verùm Abdias per Iudæos delendos Idumæos prænuñciat, qui tamen cum prius deleti fuerint, non potuerunt ipsi delere Idumæos. Quare si aliqua ratione potest hoc dictum probari verum, ea est, vt non intelligamus verè delendos, extinguendosque Idumæos; sed tantum ab Abdia prædici subiugandos fore à Iudæis, quod ostendit illud, *& possidebit domus Iacob eos, qui se possederant.* & illud, *ascendent saluatores in montem Sion iudicare montem Esau,* ita vt Idumæa & Iudæa faciant vnum regnum; quando videlicet sub Hyrcano tadem ita sunt subiugati, vt circumcisionem, & cultum Iudaicum amplexati fuerint omnes, & eisdem legibus deinceps vixerint, ne vno excepto, vt supra retulimus ex Iosepho, numero 21.

De Idumæis figuratè. Quod attinet ad Idumæos figuratè, non minus dubium est quando acciderit, vt nullus ex eis remanserit, qui non fuerit per Euangelicos prædicatores conuersus? Duobus modis id factum putat Robertus, aut gratia Domini, qua impij ita ad pietatem conuersi sunt, vt nihil impietatis in eis remanserit, iuxta illud Prou. 12. 7. *Verte impios, & non erunt,* scilicet amplius impij; sic respondent Lyra, & alij. cum sanè de ipsis Idumæis dicatur, quod nullus superstes sit futurus, non de singulis, ne quicquam in eis impietatis sit remansurum. Alij putant significari Dei gratia adeo extinctam idololatriam, ac proinde deletos idololatrias, vt pauci iam supersint. Sed nec hoc satisfacit dicto illi; nullum superstitem futurum. Altero ergo modo id alij factum putant, Dei indignatione, quod complebitur in extremo die, in quo nullus impius remanebit, qui non detrudatur in carcerem inferni: quia nō se subiecerunt Christo, Malach. 4. 1. *Ecce dies veniet succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non relinquet eis radicem, & germen.* Hoc est, radicibus eos disperdet, nihil reliqui faciet. Potest quoque vtroque modo Idumæos intelligi destructos, & quatenus per Apostolos, & viros Apostolicos igne verbi Dei subiugati sunt multi Christo; & quatenus, qui non sunt conuersi, omnes deleti sunt; & delebuntur in fine seculi. Veri autem Idumæi Deo agente subiecti sunt Iudæis, eorumque religionem sunt amplexati, vt diximus, & postea per Apostolos ad veram Christi, Apostolorumque religionem, qui Iudæi erant, aggregati sunt: cum tamen qui restiterunt, hucusque deleti sint, & si qui remanent, omnino per Christum iudicem delebuntur.

Idumæi per Apostolos destructi & in die iudicij. Et hæreditabunt. Theodoretus adnotat Abdiam distribuere terram è captiuitate redeuntibus in fine suæ prophetiæ; Vt Ezechiel postea finem imposuit prophetiæ distribuendo illis eandem. Erat autem Iudæa vndiquaque obfessa à finitimis inimicis. Nam ad Meridiem habebat Idumæam, & planitiem protensam vsque ad mare rubrum. Ab Occidente habebat Philisthæos, & omnem plagam, quæ Actuum 9. 35. Saronas dicitur, vsque ad mare Mediterraneum. Ad Aquilonem Samariam, & vtramque Galilæam. Ab Ortum Galaad, Moab, & Ammon. Asserit ergo Abdias Iudæos è captiuitate redeuntibus occupaturos omnem terram circum vicinam, quam prius ferè possederant duodecim tribus: & insuper hostium, eam videlicet, quæ sibi prior obtigerit. Hoc re ipsa factum existimant sub Zorobabele Hieron. Theodoret. Remigius, Haymo, Albertus, & alij, quamuis, quia nihil de ea re scriptum inueniunt, credunt per illos quingen-

Castro in Proph. minores.

A tos annos vsque ad Christum contigisse. Probant autem aliqui per Machabæos id adimpletum; nam Machab. 5. v. 3. & 65. *Iudas debellauit filios Esau;* & v. 68. *declinavit in Azotum, in terram alienigenarum.* & v. 66. *perambulabat Samariam.* & v. 21. *abiit Simon in Galileam, & contrita sunt gentes à facie eius.* & v. 24. *Iudas Machabæus, & Ionathas transierunt Iordanem, & abierunt in Galaaditidem.* & v. 54. concludit. *Redeuntibus ascenderunt in montem Sion cum lætitia, & gaudio.* & hoc est: *& erit Dominus regnum.* Huic tamen obstat, quod ex his locis tantum colligitur Machabæos vrbes aliquas debellasse, ac deleuisse; non autem terras his gentibus subiectas cum pace possedisse; ita vt in eis Iudæi tamquam in propriis sedibus confedissent: nam si ita accidisset, propriè diceretur, ex eis omnibus gentibus, & regionibus comparatum esse Domino regnū: manebāt enim inimici magna ex parte in propriis sedibus, licet Machabæorum virtute conterriti. Lyra tamen, Vatab. Montanus, Robertus, & ceteri, qui de dilatazione Euangelij hæc intelligunt, ita explicant. Apostoli, virique Apostolici è Iudæa egressi versus omnes quatuor mundi plagas Iudææ finitimas, conuertent omnes homines ad fidem Euangelicam, tam Idumæos ad Austrum, quàm Philisthæos ad Occidentem, & Samaritas, & Galilæos ad Septentrionem, & ad Ortum Galaad, Arabes, & qui eam plagam incolunt. Nam Actuum 1. 8. dixit Christus discipulis suis. *Eratis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & usque ad vltimum terra.* & Actuum 8. 1. *Omnes dispersi sunt per regiones Iudææ, & Samaria, præter Apostolos;* haud dubium, quin in alias finitimas regiones abierint & ipsi Apostoli paulo post, ita has alias gentes ab Abdia nominatas primum debellarunt Apostoli, & discipuli; postea Euangelij nuncium in omnes orbis partes attulerunt.

Et transmigratio. Hebraicè, *& transmigratio congregationis huius filiorum Israel, quæ Chananæorum vsque* תַּרְפָּח תַּרְפָּח. Vbi nota relatiuum תַּרְפָּח aser omni generi, ac personæ commune, quod Vulgatus transtulit, quæ, hoc est, quæ loca Chananæorum sunt, supple, possidebunt vsque ad Sarphath, Chaldeus vertit, *Qui sunt in terra Chananæorum,* & Pagninus, Tigur. Vatab. & Rob. *qui sunt inter Chananæos.* Montanus accipit, pro *qui vi,* & trāsfert, *qui vi Chananæi vsque ad Tjarphath.* Et est sensus communis: filij Israel, qui transmigrarunt Babylonem, cum liberi redierint, plura possidebunt, quàm antea, nam extendent terminos suos in vniuersam illam oram maritimam, quam olim incoluerāt Chananæi vsque ad Sareptam Sidoniorum. ita Hieronym. Cyrillus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius. At Dauid Kimhi, & eum secuti Mōtanus, & Robertus, & alij per Chananæos Alemanos intelligunt, qui olim Israelitarum aduentu eiectioni, dispersi per Africam sunt, & Hispaniam, Illyrim, & loca Septentrionalia, & loca Germaniæ, sicut mox per per regem Assyriorum, 4. Reg. 17. Israelitæ ex ea terra pulsi sunt, & dispersio propterea dicti. Deinde Dauid Kimhi, & R. Salomon, alique Hebræi, quos sequuntur Lyra, Pagninus, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus *Tjarphath* Franciam, seu Galliam dicunt significare, vel quod in eam Sareptam transmigrauerint; vt Galatæ, vel alia quauis ratione. nam propterea *Sarphath* alteri adicitur *Sarepta Sidoniorum*, 3. Reg. 17. propter Eliam celebri; quo distincta ab alia sit, quæ apud Gallias est. Iam sensus Galliarum erit; filij Israel fideles Apostoli, & discipuli, qui metu persecutionum infidelium Iudæorum dispersi sunt per varias orbis partes, vi sui Euangelij occupabunt omnia loca, in quibus morabantur Chananæi olim inde eiectioni, tam Illyrici, quàm Africi, & Germaniæ, vsque ad Gallias, ad quas venere Maximinus, Lazarus

cum sororibus, Martialis, & alij. Vel certe Apostoli, & Iudæi fideles, qui habitabant in locis olim Chananæorum, perfundent sua Euāgelica luce partem omnem Occiduam, usque ad ultimum terminum Galliarum; missi à Christo, cum dixit Marci 16. 15. *Euntes in mundum uniuersum predicate Euangelium omni creatura.* & Isaia 66. 19. *Mittam ex eis, qui saluati fuerint ad gentes in mari, in Africam, & Lydiam, & Graciam, & Italiam, & ad insulas longè, & annuntiabunt gloriam meam gentibus:*

25

In Bosphoro.] Hebraicè. *Et transmigratio Ierusalem, quæ in ספרד Sepharad possidebunt vrbes Austri.* De significato nominis *Sepharad* est non leuis inter expolitores concertatio. Veteres interpretes, Aquila, Symmachus, & Theodotion, auctore Hieronymo, ipsum Hebræum nomen *Sepharad* reliquerunt. Tum etiam Septuaginta, si Haymoni credimus: quamuis miretur Hieronymus cur illi dixerint *Ephrata*, uti est etiam apud Cyrillum, & Theodoretum: sed in aliis codicibus legimus *Euphrata*, & in aliis *Apharath*, in aliis *Ephrem*, quæ varietas ostendit eos *Sepharad* posuisse. Nomen autem, si etymon eius consideremus, compositum est ex סוף *Soph*; quod est *finis*, & ראד *rad* *extensio*, seu *extenuatio*, *instar lamina*, seu *lingue*; quasi *finis extensionis terræ*; cui consonat, quod dicit Hieronymus significare terminum, ut nomē ספרד *Ghebul*. Et erit sensus. Ierosolymitani, qui transmigrarunt captiui in cunctos terminos, finesque regionum, redibunt, & possidebunt vrbes Austri, id est, tribus sue. Vel qui transmigrarunt in Chaldæam, & in cunctis eius finibus collocati, in reditu possidebunt suas ciuitates. ita Hieronym. Theodoret. Cyrillus, Remig. Haymo, Albertus, & sequaces. Si verò *Bosphorum* accipiamus pro regione, in quam Adrianus transtulit Iudæos: aut potius sit fretum Thracium, seu Byzantinum, aut Constantinopolitanum; nam Bosphorus Plinio lib. 6. cap. 1. angustum est mare à bubus meabili transitu, in cuius regionem finitimam à Chaldæis, siue Assyriis Iudæi sunt translati, ut refert Hierony. in illa verba cap. 10. Zachariæ, *Et transiit in maris freto. Narrant*, inquit, *Iudæi captiuum populum Iudeorum, non solum in Medos, & Persas, sed in Bosphorum quoque, & Septentrionalem plagam, ab Assyriis, atque Chaldæis esse translatum: & postea eos ex parte reuocatos; Dei eos ad se conuertere clementia; & hoc esse quod nunc dicitur; Transibunt in mari angusto Propontidis angustias, quæ Chalcedonem, & quondam Byzantium breui freto diuidunt.* Iuxta hæc sensus erit, quod ex illa regione Iudæi redibunt, & possidebunt regionem tribus ad Austrum sitam.

2. Sensus.
Pro Hispania.

Verum communi Hebræorum consensu nomen *Sepharad* Hispaniam significat. Sic Iosephus Gorionis filius lib. 3. suarum Historiarum cap. 15. & lib. 5. cap. 46. hoc nomine eam vocat, & Chaldæus Paraphrastes, *Hispaniam* transtulit hoc Abdiæ loco. Atque eam significari nomine *Sepharad* constanter affirmant omnes Hebræi in Sederolam minori, in septima decuria; R. Salomon, Dauid Kimhi, Paulus Burgenfis in Additione huius capituli, Lyra, Pagni. Vatab. Isidorus, Montanus, Robertus, & alij recentiores; atque ita cō-

muniter nunc vocant Hebræi, vbi cumque degunt. Signumque huius est quod insignes olim Græcorum auctores ab hoc nomine, sub eisdem consonantibus, demptis vocalibus, seu pūctis, *Sperda*, Hispaniam appellarunt. Et maximè id probat, quod nomen hoc suo significato nulli prouinciæ melius conuenit, quàm Hispaniæ; nam cum nomen idem sit, quod finis extensionis, ut diximus, & Hispania, omnium consensu Geographorum, & Poëtarum, vltima sit Orbis, & finis terræ; iure optimo illa hoc nomen sortita est. Præterea cur nomine Bosphori non intelligemus terras circumiacentes freto Herculeo, quod angustum mare est inter Calpe, & Gades; Herculis columnas dictas? Igitur cum constet ex Iosepho, & aliis, quos in Chronologia referimus, Nabuchodonosorem post vastatam Ierusalem venisse in Hispaniam; multosque Iudæorum in eam transtulisse; hoc est quod dicit; hos in reditu à Babylone, redituros ex Hispania in Iudæam, & occupaturos ciuitates Austri. Vel potius: Iudæi conuersi in Hispania ad fidem, qui in eam transmigrauerant sub Tito, aut sub Adriano; vel qui illuc abierunt ad fidem denunciandam, possidebunt, id est, luce Euangelij illustrabunt ciuitates Austri. Africam intelligit Burgenfis, Lyra ipsam Hispaniam, quam Iacobus illustrauit. Alij melius Australem Hispaniæ plagam, quam Boethicam dicimus. Alij putant nouum orbem significari, qui Hispaniæ est Australis, aut sub Australi plaga constitutus; quem nostra ætate Hispani & suo Imperio subiecerunt, & Euangelij doctrina, idolorum cultu euerso, Christo subdiderunt. Verius de primis prædicatoribus Iacobo, & sociis, qui Iudæi erant, intelligemus, qui dispersi in Hispaniam, eam occuparunt, ut etiam Apostolus Paulus, præcipuè plagam Australem.

Saluatores] Ita Symmachus, Vulgatus, & recentiores omnes interpretes, *saluatores*, verterunt; cum LXX. Aquila, & Theodotio, qui *salui fuerint*, non adeo aptè dixerint, quomodo legit Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 31. cum Hebræum מושיעים *Mosibhim* *saluantes* significet; nam & Chaldæus, *saluatores* exposuit. Hoc est autem quod dicit, missurum Dominum saluatores in montem Siō, ut olim tempore Iudicum, qui Israëllem seruent ab hostibus, & condemnēt Iudæos, & suæ ditioni subiectos habeant, iuxta supradicta: quales fuerunt Zorobabel, & Machabæi. Vel potius *saluatores* sunt Christus, & Apostoli, qui triumphos reportarunt in Ecclesiam, multis conuersis ad fidem ex iis, qui dispersi fuerant, ut dicunt Vatablus & Montanus. Isido. & Rob. erit *Domino*, id est, instaurabitur Dauidicum regnum, cuius regni non erit finis, aut in die extremo iudicij, quo damnabuntur tandem Iudæi infideles, secundum Lyram, & Rupertum. Sic ex omnibus ad fidem conuersis fiet Domino vnum regnum Ecclesiæ militantis, vel post diem iudicij, Ecclesiæ triumphantis: nam, ut ait Paulus 1. Cor. 15. 28. *Cum subiecta fuerint Christo omnia, tunc & ipse filius subiectus erit patri, qui subiecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* Cui sit laus, & honor per secula sempiterna. Compluti die Martij 21. anni 1606.

COM

COMMENTARIORVM IN IONÆ PROPHETIAM

Liber Quintus.

PRÆFATIO.

IONAS à Deo missus Niniuen, vt ei exitium denunciaret, in mare diffugit abiturus in Tharsis; sed suborta tempestate in mare proiectus, à cero deuoratus est, & die tertio in littus euomitur; Dei iussu Niniuen profectus; post 40. dies illam euertendam prænunciavit. Et vt rei exitum videret, è conspectu vrbs confedit, hederamque illi Deus parauit, vt ab æstu Solis protegeretur. Niniuitis pœnitentia conuersis pepercit Deus: quamobrem grauitè id Ionas tulit. Deus autem fecit, vt exaresceret hedera diluculo: & Solis ardore adustus Ionas ob hoc ipsum doluit vehementer, mortem sibi precatus: at Deus hederæ exemplo ostendit Ionæ merito parcitum Niniuitis, pluris faciendis, quàm hederæ.

IONÆ PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

PARAPHRASIS.

I factum est verbum Domini ² ad Ionam filium Amathi, dicens: || Surge & vade in ³ Niniuen ciuitatem grandem, & ⁴ prædica in ea: quia ⁵ ascendit malitia eius coram me. || Et surrexit Ionas, ⁶ vt fugeret ⁷ in Tharsis ⁸ à facie Domini, & descendit in ⁹ Ioppen, & inuenit nauem euntem in Tharsis: & dedit naulum eius, & descendit in eam, vt iret cum eis in Tharsis à facie Domini. || Dominus autem misit ventum magnum in mare: & facta est tempestas magna in mari, & naus periclitabatur conteri. || Et timuerunt nautæ, & clamarunt viri ad Deum suum: & miserunt vasa, quæ erant in naui, in mare, vt alleuiaretur ab eis: & Ionas descendit ad interiora nauis, & dormiebat ¹⁰ sopore graui. || Et accessit ad eum gubernator, & dixit ei: Quid tu sopore deprimeris? surge, inuoca Deum tuum, si forte recogitet Deus de nobis, & non pereamus. || Et dixit vir ad collegam suum: Venite, & ¹¹ mittamus sortes, & sciamus quare hoc malum sit nobis. Et miserunt sortes: & cecidit sors super Ionam. || Et dixerunt ad eum: indica nobis, cuius causa malum istud sit nobis: quod est opus tuum? quæ terra tua, & quovadis? vel ex quo populo es tu? || Et dixit ad eos: Hebræus ego sum; & Dominum Deum cœli ego timeo, Castro in Proph. minores.

Hinc in modum locutus est Dominus ² Ionæ Propheta filio Amathi. Surge, & proficiscere in ³ Niniuen ciuitatem illam magnam Assyriæ, & ⁴ prædica illi vltimum exitium, quod scelera ciuium eius adeo ⁵ excreuerint, vt ultra ea ferre non queam: surrexit ille quidem, sed veritus falsus haberi Propheta, quod præuideret Dominum clementissimum ciuitati parciturum, ⁶ viam oppositam celeriter arripuit, vt ⁷ in Tharsis fugeret, ⁸ ne eo munere fungi adstringeretur à Domino. Peruenit ergo ⁹ Ioppen, ubi nauem reperit euntem in Tharsum, & data nautis solita mercede, ingressus est nauim, vt cum ceteris nauigantibus in Tharsum veheretur; ne prophetare à Domino cogeretur. Dominus autem ingentem ventum excitauit, & ingentem simul in mari tempestatem, adeo vt nauis conteri putaretur. Quin & nautæ ipsi, alias impauidi, conterriti valde, deos suos unusquisque precibus fatigabant, & mercium iacturam fecerunt, vt periclitanti naui alleviatione succurrerent. At Ionas culpæ conscius, & idcirco merore oppressus dedit se in interiora nauis, & ¹⁰ sopore graui occupatus, dormiebat. Quum videret autem eum nauis gubernator: Quid tu solus, ait, dormis? surge, inuoca Deum tuum, forte ipse est offensus, huiusque mali causa, & placabitur nobis, & non peribimus. Cum verò grauius tempestas sauiet, initur ab omnibus consilium, vt ¹¹ sorte exquiratur is, cuius causa illud periculum euenisset. Sortibus iactis,

sors cecidit super Ionam: quare cognita, omnes ad eum conveniunt, atque ad hunc modum eum interrogant; Indica nobis quid feceris, cuius causa hoc malum acciderit nobis? quam artem exerceas, flagitiosamne aliquam? unde venis? quæ est patria tua? aut ex qua gente es tu? Quibus ille, Hebræus ego sum, & Deum cæli colo, qui mare, & continentem fecit, simulque fugam suam, & fuga causam indicavit. Quo audito, valde sunt¹² perterriti omnes illi, dixeruntque ei. Cur tale ausus es facere? Quid autem faciemus tibi, ut mare nobis fiat tranquillum; quod sanè magis, magisque intumescibat. Dixit ille, arripite me, & proiците in mare; & maris tempestas cessabit: certus enim sum propter me hanc ingentem tempestatem exortam in vos. Sed nec hic quidem cessant nautæ omnia experiri, ut quem servum Dei noverant, conserverent: omnes enim remigando, ad continentem nauim appellere nitebantur: sed nihil profecerunt, mari contra eos magis, magisque saeuente. Deprecati ergo Dominum ne sibi imputaret viri illius vitam, quod illum innocentem in mare demergendum proiicerent, id quod vi tempestatis declarauerat Deus, arripuerunt Ionam, & in mare¹³ proiecerunt, ac confestim constitit mare; tranquillumque factum est. Viri autem illi omnes rei tam miræ edocti experimento, Deum sunt venerati, & cum in portum appulerunt,¹⁴ immolauerunt hostias & voverunt vota, quæ nimirum postea Ierosolymis adimplerent.

qui fecit mare, & aridam. ||¹² Et timuerunt viri timore magno, & dixerunt ad eum: Quid hoc fecisti? (cognouerunt enim viri quod a facie Domini fugeret, quia indicauerat eis.) || Et dixerunt ad eum: Quid faciemus tibi, & cessabit mare a nobis: quia mare ibat, & intumescibat. || Et dixit ad eos: Tollite me, & mittite in mare, & cessabit mare a vobis: scio enim ego quoniam propter me tempestas hæc grandis venit super vos. || Et remigabant viri, ut reuerterentur ad aridam, & non valebant: quia mare ibat, & intumescibat super eos. || Et clamauerunt ad Dominum, & dixerunt: Quæsumus Domine, ne pereamus in anima viri istius, & ne des super nos sanguinem innocentem, quia tu Domine, sicut voluisti, fecisti. || Et tulerunt Ionam, &¹³ miserunt in mare: & stetit mare a feruore suo. || Et timuerunt viri timore magno Dominum, &¹⁴ immolauerunt hostias Domino, & voverunt vota.

10

11

12

13

14

15

16

A R G V M E N T V M.

IONAS Niniuitis iussus prædicare, ne id faceret in mare diffugit, & in nauim conscendit euntem in Tharsis: sed exorta graui tempestate, forte deprehenditur causa illius esse; cumque de ipsiusmet consilio proiiceretur in mare, tempestas sedata est.

COMMENTARIUS.

ET factum est.] Tractatum sine inscriptione illius exorditur. Noh enim dicitur; Verbum Domini, quod factum est ad Ionam: aut visio Ionæ Prophetæ, ut in aliis Prophetis inuenimus: sed statim inchoat narrationem. Profecto quasi qui fugiat Deum, omnia perturbatus agit, & loquitur, nec curat exordium adhibere, neque officij sui mentionem facere, quasi Prophetæ munus auersaretur.

Ionas nihil præfatus loquitur.

Ionæ Prophetæ duæ.

Patria Ionæ Hieronym.

Epiphanius. Dorotheus. Hieronym.

Ad Ionam.] Ionas, hic est qui duas edidit Prophetias; vnā de vastatione Damasci, & Hemath, per Ieroboam regem Israel; de quo sic legimus 4. Reg. 14. 25. Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis, iuxta sermonem Domini Dei Israel, quem locutus est per seruum suum Ionam filium Amathi Prophetæ, qui erat de Geth, quæ est in Opher. Alteram contra Niniuem, cuius meminit Tobias capite ultimo. Ex quibus constat primò eundem esse vtriusque auctorem filium Amathi; deinde fuisse oriundum ex Geth, quæ est Opher, & pertinet ad tribum Zabulon, ut dicitur Iosue 19. & ex Hieronymo est inter Sephorim, & Tiberiadem, iuxta Eleutheropolim, seu Diospolim. non ergo est Geth Philistiin, ut putarunt Epiphanius, Dorotheus, & Hieronymus ex Hebræorum sententia, tum etiam

A Rupertus; ac proinde non filius viduæ Sareptanæ; nec enim Gethæus erat Ionas; aut Philistæus; sed Hebræus, ut ipse confessus est, & Zabulonitis ex Geth Opher. Demum constat vixisse sub Ieroboam rege Israel, & sub Amasia rege Iuda, ut aduertunt Iosephus lib. 9. Antiq. cap. 11. Clemens Alex. lib. 1. Stromatum, Eusebius in Chronico, & libr. 10. de Preparat. Euang. cap. 3. & Hieronymus in proœmio in Ionam.

Rupertus.

Tempus Ionæ Iosephus. Clemens Alex. Eusebius. Hieronym.

Niniuem.] Vna fuit e duabus urbibus Mesopotamiæ, auctore Plinio, lib. 6. cap. 26. (nam Babylon erat altera) ad quam missus est Ionas, quia Deus non tantum est Iudæorum, sed & gentium, ne putent Iudæi per legem institutam: quia enim eum non audierant

3

Genit. Deus noster.

B Iudæi, quibus prius prædicauerat, conuersus est ad gentes, ad eius vocem conuersas, ut postea fecerunt Apostoli. Quis autem non miretur Barbaros tam celeriter mutatos, populum verò institutum in vera religione tam obstinate respuisse Prophetas? Fuit autem Ninus seu Nina, vrbs celeberrima, condita ad Tigrim fluium ab Assur filio Sem filij Noë, ut dicitur Genes. 10. 11. de terra illa egressus est Assur, & edificauit Niniuem. ita asserunt Iosephus lib. Antiq. cap. 14. Hieronym. de locis Hebraicis, Augustinus lib. 16. de Ciuit. Dei cap. 3. & Zonaras lib. 1. Annaliū. Nomen tamen usurpauit a Nino Assuris nepote, qui eam amplificauit, ut legimus in Didoro Siculo lib. 2.

Ionas cur conuersus ad gentes.

Niniues conditor.

Iosephus. Hieronym. August. Zonaras. Ninus unde dicta. Diodorus.

rerum

Strabo. rerum antiquarum cap. 1. Strabone lib. 16. Geogra-
Eusebius. phia initio, Eusebio in Chronico, & Beda q. 69. in
Beda. Genesim. Magnitudo eius tanta fuit, auctoribus Stra-
Nini magni- bone, & Ptolomæo, ut maior esset Babylone, nec vlla
tudo. alia ante, aut post tanto ambitu condita. Erat amni
Strabo. Tigri imposita in concursu duorum brachiorum il-
Ptolomæus. lius, figura quadranguli, licet non æqua laterum di-
mensione, impediens fluuium. In circuitu habebat, ut
Diodorus. ait Diodorus, 480. stadia; altitudo murorum erat pe-
dum centum: latitudo, quæ tres currus simul iunctos
caperet: turres in muris mille, & quingentas habebat,
centum altas pedibus. Cum autem stadia 480. effi-
Stadij ratio. ciant milliaria sexaginta, si Leuca Hispanica tribus
Leuca His- constat milliariis, circuitus Niniues cõstitisset Leu-
panica. cis Hispanicis viginti, ut notauit Montanus c. 3. Quod
si quatuor, ut placet doctioribus, quindecim Leucas
habuisset circuitus.

4. Prædica in ea.] Putat Montanus Ionam sua
Pœnam in- prædicatione pœnitentiã exegisse Niniuitarum, cum
dictam Ni- contumacibus excidium denunciasset, sic enim præ-
nitentis ni- dicebat. *Adhuc quadraginta dies, & Ninive subueretur,*
sippiuissent. *nisi resipueritis. Probat, quia Christus Math. 12. 41.*
dixit, Viri Niniuite surgenti in iudicio, quia pœnitentiam
egerunt in prædicatione Iona. Deinde ex communi Do-
ctorum dicto, asserentium prophetiam Ionæ fuisse
comminatoriã, id est, excidium denunciantem, nisi
resipuissent: ac proinde magis requirebat Ionas, &
Deus per eum, pœnitentiã, quàm stragem vrbs.
Verum Hebræa lectio, quæ habet, *clama super eam,*
& Chaldæus dum ait, *prophetiza in eam,* ostendunt, Io-
nam tantum iussu esse denunciare excidium, quam-
uis Niniuite timore percussi, egerint pœnitentiã.
Nam cap. 3. eadem est iussus denunciare, scilicet vrbs
exitium. Præterea, quia Ionas nequaquam quereretur
cap. vltimo, de Domino, quod esset vrbi placatus pro-
pter pœnitentiã, si ad eam inuississet ciues. Prophe-
ta. Ita licet Deus comminaretur Niniuitis, at Ionas
re ipsa excidium futurum prænucciabat, quamuis ve-
rebatur ne Deus placaretur pœnitentiã. Et vide quàm
vili ministro Iona legationem tam eximiam executus
fuerit, in vrbem mittitur caput Imperij, omni flagi-
tiorum genere refertam, Sodomam superantem luxu-
ria: iniuria, & iniquitate ceteras ciuitates; & tamẽ vnus
homo alienigena auditur. In quo elucet Dei mittentis
omnipotentiã, ut in legatione Apostolorum per mun-
dum vniuersum.

Quia ascendit.] Hanc formam loquendi, *a-*
scendi malitia eorum coram me. ita explicant Hierony.
Augustinus, locutionibus in Genesim, Gregorius lib.
5. Moral. c. 7. Albertus, Dionysius, & Montanus, adeo
excreuerunt, aut multiplicata sunt peccata eorum co-
ram me, propter impudentiam, & libertatem, ut ne-
queam dissimulare. Remigius tamen, Vatab. & Rob. idẽ
esse putant, *Ascendi malitia eorum coram me,* quod ma-
litiã eorum mihi est manifesta, & nota, ut dissimulare
non possim. Sed quia emphaticè dicit, nota mihi est,
peculiari ratione, quod grauiora committerent pec-
cata, & frequentiora: cum certè nullum Deum lateat
delictum; idcirco priorem expositionem hæc poste-
rior comprehendit.

6. Ut fugeret.] Poterat modesta excusatione in-
iunctam legationem auertere, ut fecit Moses Exod.
3. 11. & Ieremias cap. 1. & alij, sed quia alia ductus
causa ex honore profecta recusabat, fugit, fugæ cau-
sam diuersam adhibent auctores. Nazianzenus in A-
pologetico, Hieronymus, Gregor. 6. Moral. c. 13. Re-
migius, & Hugo hanc fuisse Ionæ causam fugiendi exi-
stimant: sciebat Spiritu sancto suggerente, gentiũ con-
uersionem futuram suæ gentis ruinam, & idcirco ne
suam gentem perderet, recusabat gentes ad Deum
conuertere. Dauid Kimhi, Lyra, & Isidorus hanc red-

A dunt rationem; grauius censuisse redarguere po-
tentissimum Assyriorum regnum; & principibus cum
rege, coram resistere; fugit ergo extra terram Israël,
existimans se ibi desertum iri ab spiritu prophetico.
Sed quid hoc ad rem? nonne Niniue erat extra Israël?
Veriorem igitur causam adducunt Theodoretus, Theodor.
Theophyl. Lyra, Dionysius, & Montanus, quam ipse Theophyl.
Propheta reddit cap. 4. nam videns Dominum pe-
percisse ciuitati propter pœnitentiã, afflictus est, &
dixit: *Obsecro Domine: Numquid non hoc est verbum*
meum, cum adhuc essem in terra mea? Propter hoc præoccu-
pauit, ut fugerem in Tharsis. Scio enim quia tu Deus cle-
mens, & misericors es, parcens, & multa miserationis &
ignoscens super malitiã. Timebat ergo falsus haberi
B Propheta, & hanc ignominiam ut auerteret, fugiebat,
quali Deum posset latere, sed infelicitèr fugit, cum
fuisset illi conducibilis eam tulisse ignominiam, etiã
cum interitu, quàm sic proiectum esse in mare, & in
stomachum belluæ marinæ traiectum: eiusmodi sunt
enim inobedientium exitus.

In Tharsis.] Quoniam huius nominis signi-
ficata fuisse expendimus super decimum caput Iere-
miæ, quod huic loco magis conuenit, modò ostende-
mus. Certum quippe est hic non accipi pro lapide
pretioso, sed pro loco, in quem Ionas fugiebat. Deinde
pro comperto habendum est non accipi pro mari,
sed pro aliqua terræ prouincia, aut vrbe. Idque osten-
dit ille modus loquendi, *Surrexit Ionas ut fugeret in Thar-*
sis, & inuenit nauem euntem in Tharsis. Et descendit in
eam, ut iret cum eis in Tharsis. nam si nauis erat in mari,
quid diceret, *euntem in mare;* & ingressum esse Ionam
in nauem, ut iret cum eis in Tharsis, vel in mare? certè
illi non ibant in mare, sed per mare ibant in locum
continentis determinatum, in quem soluebatur è Iop-
pe, nempe vel in Africam, vel in Hispaniam, vel in Ci-
liciam; non in Indiam, ad quam non ibatur Ioppe. Id
verius censemus, voluisse Ionam nauigare in Ciliciã,
quæ olim Tharsis vocabatur, quod nomen mansit in
Tarso vrbe. sic sentit Iosephus lib. 1. Antiq. c. 11. &
lib. 11. cap. 11. Rheticius Episcopus Augustudunensis
in Com. Canticorum, quem refert Hieronymus in E-
pistola 134. ad Marcellam, Abulensis super Chroni-
con Eusebij P. 2. cap. 27. & Lyra. Quod si dicas, dum
C nauis interrogant, *quo vadis?* ostendunt incertam esse
Ionæ viam, nempe mare: nam si nauis ibat in Cili-
ciã, in quam ingressus est ut iret in Ciliciã; cur in-
terrogarent, *quo vadis?* Respondetur, ut nosset, in quã
Ciliciæ vrbem iret: nec enim in incertum pergeret.
Vel certè quærent quo animo abeat, vel quam rem
moliturus.

A facie Domini.] Fugere à facie Domini Io-
nam nihil aliud esse putant Chaldæus, Theodoretus,
Theophyl. Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & Mō-
ta. quam impositum prophetandi munus effugere. Sic
enim Chaldæus exposuit, *ut fugeret ad mare potius quã*
prophetaret in nomine Domini. Causam huius adducit
Theodoretus, & Dauid Kimhi, & Lyra, Ionam existi-
masse, Deum, etsi curam gerat rerum omnium, in
sola tamen Iudæa sese ostendere consueuisse, quia no-
tus in Iudæa Deus, & Prophetas ad vaticinandum in-
citare: & proinde futurum esse, si solum mutaret, ut
ab onere illo Prophetandi liberaretur. Sed quis cre-
dat adeo fuisse ignorantem Ionam, ut putaret Deum
non loqui extra Iudæam Prophetis; qui locutus est
Patriarchis in Mesopotamia, & Mosi in Ægypto, &
mox Ezechieli, & Danieli in Chaldæa, & Media? Est
igitur fugere à facie Domini nihil aliud, quàm fugam
arripere ne Domino præcipienti ire in Niniven pare-
ret: vnde & in oppositam plagam effugit, nam qui le
est coram Domino, aut ante faciem Domini, aliquid
operatur cum Domino, qui & illi præstò est, aut

Theodor.
Theophyl.

Timore cõ-
tumeliæ fu-
git.
Inobedien-
tium suppli-
cia.

Tharsis quis
locus.

Cilicia est
Tharsis.

Iosephus.
Rheticius.
Hieron.

Obiectio.

Expositio 1.

Refutatio.

Expositio 2.
vera.
Fugere à
Deo est nol-
le illi parere

Expositio 3. inspirando, aut iubendo, aut aliquid iniungendo, qui fugit ergo à facie Domini, fugit ne Dei inspirationem, aut iussum exequeretur. Vatablus addit, fugere à facie Domini esse fugere à terra sancta, quæ erat in conspectu Domini, qui in templo colebatur, & inde terram illam conspiciebat, & administrabat. & extra illam terram non ea peculiari ratione aderat hominibus. Fugit autem inobediens timore ignominie correptus à Deo, à quo nemo fugit nisi ad Deum; quem qui non habet placatum, nequaquam euadet iratum. quare, ut rectè Aug. in Psalmo 70. *qui vult fugere iratum, fugiat ad placatum.*

Deum qui
fugit ad
Deum.

9

Ioppe portus qualis.
Bethlehem quor leucis distet.
Hieron.
Plinius.
Solinus.
Ioppe vetusta.
Andromedæ fabula.

Ioppen.] יִפְּו *iapho* Hebraicè, vulgò nunc *Iassa*, portus est Iudææ celeberrimus, in tribu Dan, maris Mediterranei, qui quadraginta sex passuum millibus distat à Bethlehem, ut Hieronymus Dardana scribit, hoc est, vndecim leucis cum dimidia. Est autem locus tam editus, inquit Plinius, ut ab eo Ierosolyma conspiciatur Iudæorum metropolis. Referunt autem Plinius, & Solinus infra citandi c. 2. ante inundationem terrarum conditum, in quo ad saxum ligata fuit Andromeda filia Cephei, à Nymphis, ut à ceto deuoreretur, sed à Perseo liberata. Ad hunc portum Hirā rex Tyri ligna de Libano ratibus comportabat, ut dicitur 2. Paral. 2. & 1. Esdræ 3. inde autem deferrebantur Ierosolymam. dicitur autem Ionas descēdisse in Ioppen, quia ut ait Hieronymus, de arduis motibus veniebat. Vide autem quanta mala, ut vni satisfaceret voluntati, subiuit; patriæ priuationem, Dei, fidelium; maris pericula, mercedis abiectiōem, & similia. Quid difficile non aggreditur homo, suum ut expleat, vel minimum appetitum!

Mala quanta
secuta fugā
Iona.

10

Sopor ex
mœrore.

Chrysoft.
Hieron.
Theod.
Theophyl.
Peccati partus mœror.
Sopor mœroris lenimen.

Sopore graui.] Putat Dionysius ante subortam tempestatem secessisse in naui intimam partem, quæ carina dicitur, ne communicaret cum illis Gentilibus, vel ex nimia fugæ defatigatione, & tristitia: nam ex mœrore, ac tristitia sopore correptum Ionam, uti Apostolos, Marci 26. & Lucæ 22. quos Christus dormientes inuenit præ tristitia; asserunt Hieron. Theodoretus, Theophylactus, Remigius, Albertus, Hugo, & Montanus cum Chrysostomo Homil. de Iona: quam tristitiam peccati conscientia generabat, quia huiusmodi naturæ peccatum est, ut post partum dolores incutiat. Sed series narrationis nos docet suborta tempestate sensisse torsiones ob fugam, & timere cæpisse, ac mœrore confici, & ita sopori se dedisse Ionam; ne mali conscientia torqueretur, ut mos est impiis.

11

Sorte requirerant reum multis adducti.

Mittamus sortes.] Diuinatorias, quæ non sunt sine superstitionibus, ut in Isagoge de Vaticinio diximus. Causa autem huius capiendi consilij fuit, quod præter solitum naturæ ordinem; & non secundum naturam, orta videbatur illa tempestas; ac proinde moralem causam esse existimabant, nempe facinus alicuius, quod Deus vellent vlcisci; nec enim ad sortes venissent, si causas naturales esse cognouissent. Sic Hieronymus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra ex R. Salomone, & Dionys. maximè cū, ut ait Theodor. & Dionys. nautæ viderent naues alias secundis ferri ventis, suam verò fluctibus obrui, conterique, &

inter alias, ut inquit Montanus, ferè rumpi. quod significant illa verba: *remigabant viri, ut reuerterentur ad aridam, & non valebant, quia mare ibat, & inualefcebat super eos.* nempe aliis tranquille nauigantibus.

Et timuerunt.] Statim, ac dixit, *Hebraus ego sum, & Dominum Deum cali ego timeo, qui fecit mare, & aridam.* Timuerunt nautæ timore magno: non quidem timuerunt, quod dixerit se *Hebraum*, hoc est, prætereuntem, aut prætergressorem; nam nomen *Hebraus*, traiectorem, aut transeuntem significat, ut alio in loco diximus, ut vult Montanus acutè, sed non verè: nec timuerunt, cum audierunt *Deum cali*, quem colebat Ionas, quasi cognouissent eum esse, qui tempestatem excitauerat. Sed timuerunt, quia Ionas indicauerat illis suæ fugæ causam, nempe, fugisse à facie Domini, ne prophetaret Niniuitis: Ideo verba illa, *cognouerunt enim quod à facie Domini fugeret, quia indicauerat eis;* præpostero ordine dicta, & per recapitulationem, post dicta verba, *Hebraus ego sum, &c.* debent collocari, ut videtur Hieronymo, Remigio, Alberto, Hugoni, & Dionysio, iuxta regulam Augustini lib. 3. de Doctrina Christiana cap. 36.

Miserunt in mare.] Extorta rei confessione multis interrogationibus, & animo renitente, pœnam intulere, non temerè, ad iudicum instructionem. Atque ita vno summerso ipsi omnes liberati; ut adumbraretur Christus, quo in crucem acto, omnibus salus contigit. Ex Eleazaro vetusto Scriptore notat Montanus, post priuatas deorum inuocationes, post iacturam factam, post sortes eductas, post deprecationem communiter susceptam, illud postremum sapius tētatum à nautis, ut sublatus Ionam in mare vsque ad collum demitterent, rursusque ad sese in nauim reciperent, quoties autem demittebatur, mare conquiescebat, cum autem recipiebatur, rursus fremere, & intumescere sētiebatur, quousque in mare penitus demisere, & tunc stetit mare, veluti si quis persequatur fugitiuum, ait Hieronymus, & ex eo Remigius, cum reliquis; & concito pergat gradu, postquam fuerit persecutus, desistit currere, & stat, ac tenet quem apprehenderit.

Immolauerunt.] Hostias spirituales obtulisse, de quibus dicitur in Psalmo 49. 14. *Immola Deo sacrificiū laudis, & redde altissimo vota tua;* quia ibi hostias non habebant, explicant Hieronymus, Remig. Albertus, & Hugo. Nam miraculo ad Deum, quem colebat Ionas conuersi, ut Hugoni videtur, Lyra, Dionys. Vatab. & Montano, Ierosolymis se sacrificare, & vota complere promissere, cum commodè possent; vnde Chaldaus dicit, & dixerunt se sacrificia facturos Deo. Verum etsi reueriti sint Deum Ionæ, & eum colere decreuerint, historia docet; hostias post sedatam tempestatem immolasse nautas; nam cum viderent, statim ac demissus est Ionas in mare conquiesuisse, in portum appulerunt, & ibi hostias vero Domino immolauerunt, aliasque promissere, dum in patriam redirent, aut certe Ierosolymam. sic sentiunt Theophylactus, Hugo, & Dionysius, nec enim summerso Iona, iam tūc habuissent à quo de lege instituerentur, iubente, ne extra Ierosolymam sacrificarent.

IONÆ

IONÆ PROPHETÆ

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

I ¶ **E**t præparauit Dominus ² piscem grandem, vt deglutiret Ionam: & erat Ionas in ventre piscis tribus diebus, & tribus noctibus. ¶ Et ³ orauit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis. ¶ Et dixit: Clamaui de tribulatione mea ad Dominum, & exaudiuit me: de ventre inferi clamaui, & exaudisti vocem meam. ¶ Et proiecasti me in profundum, ⁴ in corde maris, & flumen circumdedit me: omnes gurgites tui, & fluctus tui super me transierunt. ¶ Et ego dixi: Abiectus sum à conspectu oculorum tuorum: verumtamen rursus videbo ⁵ templum sanctum tuum. ¶ Circumdederunt me ⁶ aquæ vsque ad animam: abyssus vallauit me, ⁷ pelagus operuit caput meum. ¶ Ad extrema montium descendi: ⁸ terræ vectes concluderunt me in æternum: & subleuabis de corruptione vitam meam, Domine Deus meus. ¶ Cum angustiaretur in me anima mea, Domini recordatus sum: vt veniat ad te oratio mea ad templum sanctum tuum. ¶ Qui custodiunt ⁹ vanitates frustra, misericordiam suam derelinquunt. ¶ Ego autem in voce laudis immolabo tibi: quæcumque voui, reddam pro salute Domino. ¶ Et dixit Dominus pisci, & euomuit Ionam ¹⁰ in aridam.

Porro Dominus subito ¹ ibi adesse fecit ² piscem magnum, qui Ionam pene vndarum vorticibus absorptum in suum ventrem exciperet; ubi fuit tribus diebus cum tribus noctibus. Cum Ionas Dei præsentem opem sentiret, in spem erectus, ³ ad preces fundendas Domino Deo suo confugit, dicens. Cum tempestatibus affligerer in mari, clamaui ad te Dominum meum, & subuenisti mihi, clamaui etiam iam deuoratus à ceto, & in eius ventre, quasi in sepulchro, conclusus; & certam spem mihi præbuiisti exitus felicitis. Proiectus sum ⁴ in medium maris, in abstrusa eius penetralia, & æstus fluctus rapidissimi me circumdederunt, omnes pelagi gurgites, omnes exastuantes vnde me inuaserunt; & mecum ipse dicebam, abiectus sum, & omnino destitutus à Deo. Sed cum in ventre huius belluæ viuum adhuc, & sanum tua misericordia me conspicio, spero rursus fore, vt videam ⁵ templum sanctum tuum; nec mirum, cum tot pericula euadere, nisi à te custoditus, non potuerim: siquidem belluæ hac iam conclusum ⁶ aquæ ad stomachum vsque penetrantes inuoluerunt me, vsque ad extremum ferre vitæ halitum, vsque ad maris pavimentum demisit me; ⁷ pelagi alga humi hærens irretiuit caput meum, dum ipsa belluæ euulsam deglutiret. Ad profundas montium speluncas, & recessus deuexit me. Montibus, qui quasi ⁸ vectes sunt terre, ne à mari inuaderetur, perpetuo me clausum existimabam. Sed tibi Domine Deus meus subleuandus relinquo ne peream. Cum animam ferme agerem, numquam tui memoriam in me extinctam sensi, & ideo preces meas confido peruenturas ad cælum sanctum tuum. Ita fiet, vt licet alij ⁹ vanè idola sectantes misericordiam consecuti, debitis laudibus eam non prosequantur; at ego à te mirifice seruatus, victimas cum gratiarum actione offeram, & quæcumque voui, ubi in patriam ex legatione rediero, persoluam tibi Domino beneficentissimo pro donata mihi salute. Peracto triduo, cum Ionas ad sanio rem mentem conuersus preces suas finiisset, Dominus pisci imperauit, vt Ionam euomeret; sic iussus euomuit illum ¹⁰ in aridam terram.

ARGVMENTVM.

IONAS deuoratus à magno pisce, pœnitentia ductus, & spem salutis concipiens, preces ad Deum fundit, & vota vouet, & tandem tertio die in littus euomitur.

COMMENTARIVS.

I Parare quid sit. Hieron. August. Sulpitius. Theodor. Theophyl. Rupertus.

Et præparauit. Subito, ait Hieronymus, ibi adesse fecit, vt præcipitem Ionam in suos reciperet sinus: sic etiam Augustin. epistola 49. in vltima questione, Sulpitius lib. 1. Sacre historię prope finem, Theodoretus, Theophylactus, Rupertus, & Mótanus, idque verbum Hebræum יָמַן Iaman

A significat, quod est, subito parare rem, quæ præstò ad sit vsui hominis. Nec dubitandum, quin Ionas missus in mare, vt dicitur c. 1. aquarum vorticibus summergeretur, nisi Deus succurreret pisce illo, qui eum deuoraret, & simul liberaret. nec enim aperto ore, antequam aquas attingeret, cadentem excepit. Piscem grandem. Quæ species piscis fuerit nemo definit; nam in Hebræo piscis magnus dicitur, ex cetaceo genere, vt dixere Septuaginta; præcepit Domi-

² Quod genus piscis.

- Iosephus.** *in cetis magnis. & Christus Matth. 12. Sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus.* Iosephus quoque lib. 9. cap. 11. siue balæna fuerit, siue orcas, siue prista, siue lamia, siue thinnus, siue alius quivis magnus piscis. Aristoteles certè lib. 1. de historia animalium cap. 5. eos pisces nomine ceti comprehendit, qui pariunt, ut delphinum, vitulum marinum, balænam; & hi ipsi eam ob rem mammas habent, ut idem ait lib. 3. cap. 20. Verùm Galenus lib. 3. de facultate alimenti, & Sostratus apud Athenæum lib. 7. & Aelianus lib. 9. de animalibus cap. 49. & lib. 16. cap. 12. & multi alij, prægrandem piscem, siue ex ovo concipiat, siue non, ceti nomine comprehendunt. quorum magnitudo tanta est, ut dicat Basilus Homil. 7. in Exameron; montibus æquari, & instar insularum apparere. & Ambrosius lib. 5. Exameron cap. 10. æqualia montibus corpora habere. & Augustinus epistola 49. q. 6. contra Paganos tomo 2. pro huius loci confirmatione; publice, inquit, in *Africa visam belluam marinam, cuius os erat velut spelunca.* Ossa ceti attulit ex Ioppe Romam M. Scaurus, cuius costarum longitudo quadraginta pedes excedebat; excelsitas elephantes Indicos superabat; spinæ crassitudo sesquipedalis erat. ita asserunt Hieronymus hic, & de locis Hebraicis. Strabo lib. 17. pag. 720. Plinius lib. 5. cap. 13. & lib. 9. cap. 5. Solinus in Polyhistoria cap. 37. Plinius etiam lib. 22. cap. 1. cetos ait, *sexcentum pedum longitudinis, trecentorum sexaginta latitudinis, in flumen Arabie intrasse.* Strabo item lib. 15. p. 689. eorum magnitudinem passuum refert viginti trium. & lib. 16. p. 727. quinquaginta cubitorum. Diodorus etiam Siculus lib. 4. historiae cap. 3. cete ait, esse magnitudine eximia, non infesta homini, nisi quis incidat in eorum cristas; quia Sole aduerso splendor earum oculos obumbrat. & Plinius lib. 9. cap. 3. de balæna refert, nonnunquam esse quaternum iugerum, hoc est, ducentorum quadraginta pedum in longitudinem, & dimidium in latitudinem. Denique Aelianus lib. 16. cap. 12. in mari Indico cete quadruplo ait, *maximis elephantis maiora nascuntur, ut & cetacea lateris costa in vicena cubita longitudine procedat, & testudinis tegmentum quindecim cubita longum, & septem latum sit.* Quæ ideo huc adducta sunt, ne difficile etiam creditu videatur hominem contineri potuisse in ventre belluæ: quamvis multa alia mirabilia in Iona conseruando contigerint; hoc autem non adeo mirabile, propter harum belluarum magnitudinem. Albertus Magnus lib. 24. de animalibus cap. 1. fol. 196. col. 2. videtur velle, cetum specialem quemdam piscem esse: sic enim ait. *Cetus piscis est maior qui visus est, cuius femina balæna est, & est multorum generis; alij hirsuti, & sunt maximi; alij plana pellis, & sunt minores. Maiorum fovea oculi unius capit quindecim homines, & aliquando viginti. Os habet magnum, per quod cum spirat, euomit multam aquam, ut nauiculam impleat & sommergat: spirat autem per fistulam: caudam bifurcatam habet, cuius latitudo est plusquam viginti quatuor pedum; hunc piscem diuisum expertum est fuisse onus trecentorum currum in carne, & ossibus, & qui frequenter capiuntur ducentorum, & ducentorum quinquaginta.* Halætenus ille. Gulielmus Rondeletius lib. 13. de piscibus cap. 12. de lamia, lamiam putat fuisse piscem, qui Ionam in suo continuit ventre; quia balæna, inquit, gulam, & ventriculos angustiores habet, quam ut hominem possent capere. quod ex dissectione constat: quarum partium in lamia ea est vastitas, ut Ionam capere potuerint; quemadmodum cadauera tota in ea inuenta fuisse experientia compertum est. Massilia enim, & Nicea aliquando captæ sunt lamia, in quarum ventriculo homo loricatus est inuentus. Vulgus autem balænae nomine prægrandes pisces illi similes vocat, ut phyliteres, orcas, & ceteros, ut notat
- A** idem auctor lib. 16. cap. 11. quare non mirum, si piscem illum, qui Ionam deuorauit, quicumque is fuerit, balænam nominarit.
- Orauit Ionas.]** Intelligamus eum postquam in vtero ceti sospitem esse se senserit, non desperasse de Domini misericordia, & totum ad obsecrationem esse conuersum, sic Hieronymus. Certè in singulis periculis inuocabat Dominum, ut sibi adesset, & statim aderat nouo beneficio illi succurrens, vnde certus de salute sua, & incolumitate, refert periculum, & gratias agit pro liberatione. Nam primum cum è naui in mare demitteretur, & aquis penè absorberetur, exauditus est, cum piscis instar nauiculæ, eum ex vndis eripuit, & liberauit; Deinde iam clausus in ventre ceti clamauit, & rursus exauditus, certus factus est de salute. Hoc enim est, *verumtamen rursus videbo templum sanctum tuum, & subleuabis de corruptione vitam meam.* ideoque laudabat Dominum, & vota nuncupabat; quæ saluus compleret in templo.
- In corde maris.]** In medium maris, explicant Theophylactus, & omnes, hoc est, in profundissimum mare, nam sicut medium animalis occupat cor, ita medium maris vocatur cor. Et cor terræ, nempe limbus, in quem Christus descendit, est terræ locus profundissimus. Flumen autem pro fluminibus posuit, ut legunt LXX. Flumina vocat fluctuum insultus rapidissimos concitati maris, cum cetus emergebat, aut se demergebat; nam copia concitatarum aquarum instar fluminum rapidorum, & resonantium vndique influebat, audiente Iona, ut intelligunt Theophylactus, Albertus, & Dionysius. Putant quidam loqui de ostio fluminis ingredientis in mare feruore vehementi, & rapido, per cuius fluctus transierit cetus. Sed certè Ionas ipse se explicat, cum addit; *omnes gurgites tui, & fluctus tui super me transierunt,* instar fluminum, ut David Psalmo 41. *omnia excelsa tua,* hoc est, gurgites concitati, & eleuati in altum, & fluctus tui super me transierunt.
- Templum.]** Ierosolymitanum templum intelligit hic, & inferius, ut Hieronymus. Remig. Hugo, Dionysius. Isidor. Montan. & Rob. accipiunt; quamuis & de cælo velint Vatab. & Montan. intelligi, de quo dicitur Psalmo 10. 5. *Dominus in templo sancto suo, Dominus in cælo sedes eius.* Semper quippe Iudæi ad templum dirigebant suas preces, & ad templi Dominum, qui ibi peculiari ratione aderat, & opem ferebat, ut constat ex oratione Salomonis 3. Reg. 8. & Daniel. 6.
- Aquæ usque ad animam.]** Chaldaeus, *usque ad mortem;* quia aquæ, quas piscis bibebat, & euomebat, ut ait Montanus, in stomachum piscis intrantes, penè summergebant Ionam. Vel certè, iuxta Dionysium & Rob. loquitur de aquis cooperientibus piscem, per metonymiam; nam sibi accidisse dicebat, quod pisci accidisset, ut etiam in sequentibus. quod notant Pagnin. Vatab. Montan. & Rob.
- Pelagus operuit me.]** *suph inno, algam, calamum, aut carectum* significat, quod in profundo maris ad montium radices nasci solet, quo irretiri solent natantes, & ipsæ marinæ belluæ. Atque ita hic accipiunt David Kimhi, Pagnin. Vatab. Isidor. & Montanus. *Alga implicata est capiti meo,* hoc est, capiti belluæ; quod suum vocat, ut volunt illi auctores. Aut certè quia alga, aut tener calamus deuoratus à bellua, caput Ionæ implicabat; siquidem huiusmodi carecta deuorata solent in belluarum marinarum aluco reperiri, ut aduertit Rondeletius de balæna lib. 16. de piscibus cap. 11. Significat & nomen *suph* mare algosum, quod in suis ripis algam multam proferat. Ideo Chaldaeus hic dixit, *mare suph operuit caput meum,* & Vulgatus, *pelagus operuit me,* nam eapropter ita vocatur mare rubrum Exodi 10. 19. & *fixit eam in mari rubrum.*
- suph,*

Beneficia recenset cum gratiarum actione.

Medii maris est cor.

Flumen pro aquis fluentibus & refluentibus.

Templum Ierosolymitanum respiciebat.

Alga implicatus Ionas.

Suph, mare rubrum.

supb, algofo, & carectofo; quod dixit Vulgatus; in mari rubro. Vnde censuerunt quidam in rubro mari has preces fuisse Ionam, lepacula ratione.

Terræ vectes.] Eadem vocauit extrema montium, & terræ vectes, nempe profundas cauernas, sinus promontiorum in altissimis rupibus excavatos, quibus quasi columnis, & fornicibus continetur terra, vt intelligunt Theodoretus, Theophyl. & omnes. Quod autem dicit, *terra vectes conclaſerunt me in eternum*; id est, quæ eius naturæ erant, vt nemo ex illis possit exire; quod dixere LXX. *Intrauit caput meum in scissuras montium, descendi in terras, cuius vectes retinacula sempiterna.* Dauid Kimhi, & Isidorus ita hæc verba explicant. Putabam à principio, cum à ceto deglutirer, perpetuo clausum teneri in profundo maris à vectibus terræ; sed cum sanus, & viuus, Dei munere, in ventre ceti leuior, firmissime credo, quod Dominus educet de perditione vitam meam.

Vanitates.] Idola intelligunt Chaldaus, Hieronym. Theodoretus, Theophyl. Rupertus, Vatab. & omnes: hi enim, qui idola colunt, misericordiam suam derelinquunt, id est, mortem sibi asciscunt; dum se Dei priuant misericordia: vel Deum, à quo sunt misericordiæ consecuti, derelinquunt: vel laudibus debitis misericordiæ beneficiū acceptum non prosequuntur: at ego in voce laudis immolabo. ita prædicti, Isidor. & Rob. cum Chaldaeo, qui sic exponit. *non more gentium idola colentium, quæ quo ex loco conferatur illis beneficium, nesciunt; at ego in laudem confessionis offeram oblationem meam coram te.* Dauid Kimhi ad eundem sensum, ita explicat de nautis, qui Ionam proiecerunt in mare. *Hi, inquit, à periculo liberati pietatem suam, quæ votum Deo celi fecerunt, relinquent; & ad impietates suas reuertentur; ego autem à periculo præſenti liberatus sacrificabo tibi, & quod vovi, reddam.* Theodoretus verò sic. *Nautæ idololatra, misericordia sua obliu, me in mare proiecerunt.* Robertus pro pietate gentium accipit, quæ colunt idola sua, quam vocat abominationem, nam nomen *hesed* cōtraria significat, vt Latinis *sacer*, Leuit. 20. 17. *Qui acceperit sororem suam hesed ipsis.* Vulgatus, *neſariam rem operati sunt, vel opprobriū ipsis est.* Prou. 14. 34. *hesed opprobrium gentibus est peccatum.* Vulgatus; *Miseros autem facit populos peccatū.* Sic ergo de nautis exponit; nautæ vana idola colentes, cum vidissent miranda tua facta, ad te conuerſi abominationem suam derelinquunt, vel abiecerunt. Montanus sic explicat de Niniuitis, dum legit, *Qui custodiunt funes vanitatis, pietatem suam sacrilegam derelinquent.* Hoc est, ita fiet, vt meo munere recte apud Niniuitas obito, qui superſtitioſas deorum leges custodiunt, quibus tamquam fūnibus obligatos se sentiunt, sacrilegam suam pietatem relinquant, auditis miraculis, quæ mihi in tua legatione contigerunt. Nam reuera omnia illis enarraſſe videtur, quæ illi acciderant, quibus impulsus, ad pœnitentiā facilius traducti sunt. Dicit enim Luca 11. 30. *Christus, Sicut fuit Ionas signum Niniui-*

tis, ita eris & filius hominis generationi isti. Solent autem conuerſi peccatores ita succendi Dei donis, vt alios ad Deum adducere procurent, vt Psal. 50. Dauid. *Doceto iniquos vias tuas.* Verum particula illa aduersatiua, *autem*, in quam conuertunt Septuaginta, Vulgatus, Chaldaus, & omnes transferunt Hebræam, *Pau*, ostendit priores sensus esse veriores, in quibus *Hesed* accipitur, pro misericordia, gratia, beneficio: quasi dicat, qui idola colunt obliuioni tradent gratiam, seu beneficium à te acceptum, dum eos liberaſti; at ego non obliuiscar; sed voce laudis, & confessionis immolabo tibi, dum Ierosolymam rediero.

In aridam.] Seuerus Sulpitius lib. 1. sacrae Historiæ de Iona loquens. *In profundum*, inquit, *proiectus est, exceptusque à cetō marino monstro, ac deuoratus, post exidam fere Niniuitarum littoribus eiectus iussa prædicat;* quasi Niniue littora mari imminencia haberet, cum longissime abſit à mari vndiquaque. Quidam ad Seleuciam ad sinum Illicum euomitum Ionam arbitrantur, à qua per Syriam, & Mesopotamiam patet iter centum triginta quinque leucarum ad Niniuen. Iosephus lib. 9. Antiq. c. 11. quem Isidorus sequitur, & Sigonius super Sulpitium, affirmat eiectum Ionam ad littus Ponti Euxini, in quo maximi hi pisces morantur. Atque adeo cum Ionam deglutisset iuxta littora Iudææ, deuexit illum per mare Illicum, aut Cilicinum, Ægeum, Propontidem, & Bosporum Thracium in Pontum Euxinum, in cuius portu, aut littore eiecto Ionæ, magnum terræ spacium erat pertranſeundum trecentarum leucarum vsque ad Niniuen; & plures dies insumendi per montes asperos maioris Armeniæ, & per Amanum montem, vnde oritur Tigris; cui insidet Niniue; à Palæstina autem sola Mesopotamia erat prætereūda ad Assyriā. Itaque à quocumque littore longissimum iter erat Ionæ cōficiendum; licet breuius centum triginta leucarum ab Illico sinu; quare si vrgebat necessitas, vel Dei charitas Niniuitas admonendi, & salutis eorum procurandæ, ab hoc littore videtur quibusdam probabilius cæpiſſe viam Ionam: sed ex cap. 3. initio quæ sit sententia probatior, colligetur.

Hanc Ionæ historiam principem locum tenere inter figuras mortui, sepulti, ac suscitati Christi, & Christus ipse docuit, & sancti Patres fatentur; & inter alios eam optimè declarant Augustinus lib. 4. de Symbolo ad Catechumenos, c. 6. Episto. ad Deo gratias q. 6. lib. 18. de Ciuit. Dei c. 30. Hieronym. in Episto. ad Paulum, & Ambros. in Psalmum 43. & Sermo. 48. Chrysostom. Homil. 24. in priorem ad Cor. Iustinus in responsione quæst. 64. Orthodoxorum. Si quis autem quærat quomodo Ionas potuerit in ceti stomacho calidissimo tres dies incolumis seruari, respondent Hieronymus, & latè Augustinus Epistola 49. quæstion. vltima, Theophylact. & omnes, id Dei potentia factum esse, qui ignis vim temperauit ne tres pueros in fornace contingeret.

Prior sensus verus.

Sulpitius. Sententia 1.

Sententia 2.

Sententia 3. Iosephus.

Sententia 4.

August.

Hieronym. Ambros. Chrysost. Iustinus.

Calor bellue Dei potentia temperatus.

IONÆ PROPHETÆ

CAPVT III.

PARAPHRASIS.

¶ T factum est verbum Domini ad Ionam secundò, dicens: ¶ Surge, & vade in Niniuen ciuitatem magnam: & prædica in ea prædicationem, quam ego loquor ad te. ¶ Et surrexit Ionas, & abiit in Niniuen iuxta verbum Domini: & Niniue erat ciuitas magna itinere trium die-

¶ *Onæ incolumi ex vtero bellue eiecto & sanius agenti, Dominus secundo locutus est hunc in modum. Abi celeriter in Niniuem ciuitatem magnam: & denuncia eius ciuibus id quod prius tibi præceperam denunciare. Abiit Ionas incunctanter præcepto Dei obediens. (Porro Niniue adeò magna ciuitas erat vt itinere trium dierum*

dierum peruadi oporteret; Cum ergo partem urbis itinere³ unius diei perlustrasset, grauisimis, & formidolosis vocibus euerfionem urbi, & ciuibus exitium publice denunciare cepit, tam propinquum, ut diceret; elapsis⁴ quadraginta diebus⁵ Niniuen subuertendam. Permoti omnes tam formidoloso clamore, ad audiendum Ionam undique confluabant; quibus ille exponebat suam causam legationis, ac prodigioso facto quod sibi acciderat, eam respuenti, manifestato, confirmabat.⁶ Crediderunt ergo celitus permoti Propheta à Deo misso, & ad sua peccata penitentiae remediis expianda confugerunt; & Ionas obita fideliter legatione, egressus de ciuitate, ad Orientalem eius partem consedit propius; ubi facto tuguriolo, sub umbra illius moratus est, rei euertum ut expectaret.⁷ Niniuite, qui audierant Ionam, timore perterriti, vestem mutauerunt, & ieiunio Deum placare decreuerunt. Cumque tantus esset gemitus subortus, tantaque comploratio omnium ordinum, & omnium aetatum, ut urbs iam subrueretur; res ad regem delata est: qui solio abiecto, & regio vestimento deposito, saccum induit, & in cinere sedit; & regio suo, ac magnatum decreto, publice per pracones hac in vniuersa urbe⁸ indici precepit. Nullus hominum, nullum iumentorum, armentorum, aut gregum quicquam gressent; non pascantur, non bibant; quin saccis operiantur tam homines, quam iumenta, & clamitent voce contenta ad Deum: simulque deserat unusquisque suam pessimam pristinam viuendi rationem, ac iniustitiam, quam in concines perpetraverit:⁹ placabitur fortasse Deus penitentia nostra, & non immittet malum, quod nobis per Ionam est comminatus, nec peribimus. Vidit Deus opera Niniuitarum & quomodo¹⁰ conuersi fuerint à via sua mala, & eorum¹¹ misertus, uti pater clementissimus, sententiam mutauit, ne malum, quod illis iusserat per Ionam denunciari, inferri permitteret.

rum. || Et cepit Ionas introire in ciuitatem itinere³ diei unius: & clamauit, & dixit: Adhuc⁴ quadraginta dies, & Niniue subuertetur. ||⁶ Et crediderunt viri Niniuitae in Deum: & praedicauerunt ieiunium, & vestiti sunt saccis à maiore usque ad minorem. || Et peruenit verbum ad regem Niniue: & surrexit de solio suo, & abiicit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in cinere. || Et clamauit,⁸ & dixit in Niniue ex ore regis, & principum eius, dicens: Homines, & iumenta, & boues, & pecora non gustent quicquam; nec pascantur, & aquam non bibant. || Et operiantur saccis homines, & iumenta, & clament ad Dominum in fortitudine, & conuertatur vir à via sua mala, & ab iniquitate, quae est in manibus eorum.⁹ || Quis scit si conuertatur, & ignoscat Deus, & reuertatur à furore irae suae, & non peribimus? || Et vidit Deus opera eorum, quia¹⁰ conuersi sunt de via sua mala: & ¹¹ misertus est Deus super malitiam, quam locutus fuerat, ut faceret eis, & non fecit.

A R G V M E N T V M.

IONAS iterum iubetur Niniuen ire ad praedicandum eius subuersionem. Niniuitae vocibus Ionae permoti, ieiuniis, & saccis se castigant; atque humili poenitentia, placato Deo, urbis suae subuersionem deprecantur.

C O M M E N T A R I V S.

¹ Ionas in lit-
tus Palaestine
eiectus.

² Ionas mitti-
tur secundo
ex patria.

ET factum est.] Ex modo precipiendi Ionae, ut iret Niniuen, priori per simili, non obscure colligitur, eiectum Ionam ex vtero ceti in aridam, in littoribus Palaestinae, abiisse Ierosolymam, ad templum Domini, ut ibi immolaret, & vota solueret pro sua incolumitate, ut in capite secundo promiserat; & dum tranquille ageret eodem prorsus modo, quo prius, factum est verbum Domini ad Ionam secundò, dicens. Surge, quia non in via versus Niniuen es, sed Ierosolymis, aut in patria, ut prius, confides; & vade in Niniuen ciuitatem magnam, & praedica in ea. Putabat Ionas se iam sua functum legatione, non vltius mittendum: ut Petrus suo peccato pollutus, potuit vereri ne iam à Christo dimitteretur. Sed suscitatus illi prudentiori, & feruentiori commendat oues suas, dicens, pascite oues meas; ita Ionae suscitato commendat conuersionem Niniuitarum: sic enim Christus suscitatus gentium conuersionem pro-

A curauit, missis Apostolis suis, singulis in amplissimas prouincias; uti Ionas solus missus est in magnam ciuitatem. Itaque secundo iussus est ire, unde prius reuertebatur; nec vlla cogit ratio affirmare longissimū iter pertransisse, cum ad rem, & mysterium nihil esset necesse.

Ciuitas magna.] In Hebraeo legimus; & Niniue erat ciuitas magna leelohim Deo. & LXX. quidem in dandi casu transferunt, ciuitas magna Deo. & Chaldaeus, magna coram Domino; hoc est, erat ciuitas reuera magna, quam Deus, qui falli non potest, magnam habebat, & non solum homines, qui facile decipiuntur; & ita plurimi Deus eius salutem faciebat; ut explicant Theodoretus, & Theophylactus. Nam hoc est quod dixit Deus cap. 4. Ionae. Tu doles super hederam, in qua non laborasti, & ego non parciam Niniue ciuitati magnae, in qua sunt plusquam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram, & sinistram suam? Atque hic videtur huius locutionis verus sensus. Sed Hieronymus, & recentiores omnes vertunt per genitium, ciuitas magna Dei, ea forma loquendi, qua solet

³ Ionas non
deseritur à
Deo.

⁴ Magna ciui-
tas verè.

Scri

Scriptura dicere Psalmo 36. *Montes Dei.* & 79. *cedros Dei*, hoc est, altissimas, & 1. Paral. 12. *exercitus Dei.* & 1. Reg. 25. *Conuiuium regis*, lautissimum: & rationem reddunt Vatab. & Montanus, quia quod Deo ad vsum, cultum, & laudem tribuitur, est optimum quodque: unde *ingenium diuinum* dicimus, & vulgò *terra de Dios*; & vltior ratio est; quia sicut Deus dicitur, cui nihil deest, ita quicquid absolutum est, diuinum dicitur. Socrates in Memnone Platonis ait, hanc Laconum fuisse consuetudinem, vt absolutos viros, *diuinos* nominarent; & Cicero 2. lib. de oratore ait. *Quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper Deus videri soles*; id est, inter omnes excellere. Erat ergo Niniue ciuitas magna Dei, quia omnibus constabat, quæ absolutæ ciuitati necessaria erant. Descripsimus in 2. capite eius magnitudinem. Præmonet autem Deus Iudam, & parat ne metu deterreatur; vt parauit Apostolos mittens inter lupos, Matt. 10. & Ioan. 14. & Ieremiam cap. 1. & Ezechiel. c. 2. nam licet esset magna ciuitas, & ipse solus; at cum Deo mittente poterat vniuersam gentem impiam sibi subiungere.

Dici vnus.] Hoc est, perlustrauit partem vrbs, quæ vno die transiri potuit, nempe tertiam: vt Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus. Idque satis verba Prophetæ ostendunt, quia propterea notauerat eius magnitudinem tantam fuisse, vt itinere trium dierum egeret, vt peruaderetur; & Ionas vnam tantum partem, quæ vno die potuit pertransiri, peruasit, non quidem recta via, sed per vicos obuios, qui ob viarum, & compitorum anfractus, tardiori perlustratione deberent peragrari; vt videntur accepisse Theodoretus, & Montanus. & hæc intelligentia addit pondus rationi Christi Matt. 12. Siquidem cum non totam peragrasset ciuitatem, Gentiles egerunt poenitentiam; & cum toties Dominus in vicis Ierusalem prædicasset, nulli, aut pauci conuersi inueniuntur. Hieron. & Rupertus, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. eum secuti, eam interpretationem etiam sequuntur, quod tam festinus ambulauerit, memor naufragij, vt vno die trium dierum viam pertransierit. Sed prior sensus simplicior, ac verus.

Adhuc quadraginta dies.] Auctore Athanasio in lib. de passione Domini, in aduerbio *adhuc* notatur Dei patientia, vt Isaie 5. *Quid adhuc facere debui vineæ meæ.* & Ieremie 2. *adhuc iudicio contendam vobiscum.* nam si Deus vellet excindere Niniuitas, inopinato euerteret; ex quo autem eos monere voluit, ad poenitentiam contendit prouocare. Lege Tertul. & Cyprianum de bono patientiæ. *Quadraginta*; in Hebræo codice absque dubitatione hic numerus habetur, & ita transtulerunt Chaldaei, Syri, Aquila, Symmachus, Theodotio, & Vulgatus; cū soli LXX. *adhuc tres dies verterint*, in omnibus codicibus, quos & Græci Patres sequuntur, etsi Origenes non solum Homil. 16. in Numeros, sed 1. in Ieremiam, cum disiunctione legat, *adhuc tres*, vel, *quadringenta dies.* cuius erroris eos damnat Hieron. cum ex Hebræis vocabulis nulla illis fuerit occasio errandi. Iustinus Philosophus, & Martyr in lib. contra Tryphonem, respondet, LXX. scripsisse, *adhuc quadraginta tres dies*, coniungentes tres dies legationis, in quorum primo solo Ionas prædicauit, at librarij relicto numero maiori posuerunt minorem, & hic remansit in omnibus codicibus. quæ lectio si in aliquo inueniretur codice, probaremus Iustini solutionem. Montanus acutam aliā solutionem adinuenit: Ionam dixisse, amphibologicè, *adhuc quadraginta dies*, & Niniue versa, in bonum scilicet, si poenitentia egissent, & in malum, si non egissent, quia destruetur; & quia LXX. viderunt veram in bonum tribus diebus, ideo eam conuersionem expresserunt dicentes, *adhuc* Castro in Proph. minores.

tres dies, & Niniue mutabitur. quæ expositio verosimilis esset, si LXX. ita mutationem expressissent, & non destructionem, cum dixere, & *Niniue subuertetur*, vt habet Hebræa lectio. Verius ergo Theodor. quem sequitur Theophylactus, soluit quæstionem his verbis. *Hos Aquila, Symmachus, Theodotio quadraginta dixerunt; consentiunt autem his etiam Syrus, & Hebræus. Credibile autem est etiam LXX. concordem aliis posuisse numerum; sed qui ab initio scripserunt errasse in hoc, ac deinceps in omnia exemplaria permanasse editionē.* Atque ita ex Græcis vetusti Patres qui LXX. sequuntur, lectionem Hebræam præferunt. Sunt quibus videatur Ionam non vno, aut altero die cōminatum euerfionem Niniues; & sicut initio dixit, *adhuc 40. dies*, in sequentibus diebus minuisse numerum, ac identidem minutū, adhuc 30. vel adhuc 10. & demum tertio ante completionē dierum, dixisse, *adhuc tres dies*, quem numerum ex traditione scripsere Septuaginta.

Niniue subuertetur.] Vna cum vrbs subuersione denunciata esse ruinam Assyriorum imperij, asserit Iosephus lib. 9. Antiq. c. 11. cum ait, & *stas Ionas in medio ciuitatis prædicauit, quia post breuissimū tempus Asia perderent principatū*; quod & Tobias insinuaui cū c. 14. 6. dicit. *Prope erit interitus Niniue; non enim excidit verbum Domini: & fratres nostri, qui dispersi sunt à terra Israel, reuertentur ad eam.* quæ sic legunt LXX. *Abi in Mediam fili; quia credidi quacumque locutus est Ionas de Niniue, quia subuertetur; & infra. Audiuisti priusquā moreretur perditionē Niniue, quā captiuauit Nabuchodonosor, & Assuerus.* At hi imperium Assyrium subuerterunt: sed de hoc in Chronologia sacra fusiùs diximus.

Et crediderunt.] Deo per Prophetam loquenti, aut fide certa in Deum verum crediderunt; quia videlicet, vt notat Montanus, simul exposuit illis quicquid ei acciderat in mari, quod respuisset legationem. Vnde enim Ethnici tā facile peregrino homini, & nullius auctoritatis crederent, nisi signum adeò mirabile, diuina gratia operante, illis exposuisset, quod ad vitam mutandam permonisset? Nam vt diximus ex Lucæ 11. 30. *sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & filius hominis generationi isti;* & Apostoli signis præmissis conuertebant gentes.

Et prædicauerunt.] Hoc tempore, & hoc loco, si seruemus rectū historiæ ordinē, obita legatione, egressum Ionam de ciuitate, vt spectaret rei exitum, vt refertur per recapitulationē cap. 4. illis verbis [*Et egressus est Ionas de ciuitate, & sedijt contra Orientem ciuitatis: & fecit sibi met umbraculum ibi, & sedebat subter illud in umbra, donec videret quid accideret ciuitati.*] asserunt Theodoretus, Lyra, & Dionys. Expectauit ergo quadagesimum diem; quo peracto videns incolumē ciuitatem, capit conqueri cum Deo: intra illos verò dies Niniuitæ placauerunt Deū. Nihilominus Vatab. & Montanus nullam hic agnoscunt ordinis inuersionē; sed vidisse Ionam aiunt poenitentia Niniuitarū, & spiritu prophetico cognouisse Deum illis parciturū; atq; ideo querelas capitis quarti excitasse. Sed quia adhuc sperabat aliqua poena, licet non integra, plectendos Niniuitas, egressus est, vt expectaret euentum 40. dierū, & postea præparauit ibi Deus hederam, vt argumento ex illa sumpto Ionam conuinceret.

Et dixit.] Per magistratum, & vrbs primarios, quales erant Romanis Triumuii; volebat autem & iumenta, equos, & camelos ieiunare, & depositis preciosis ornamentis, & tapetibus, quibus regi solent, indui sacco. Quis autem fuerit rex Niniues, qui hoc decretum indixit, in nostra Chronologia sacra ostendimus fuisse Sardanapalum; id quod Hieronymus indicat in 1. Hoseæ, & Amos.

Quis scit.] De hac loquendi forma diximus alias. Tamen Montanus sic vertit hunc locū. *Qui scit conuertat.*

Forma loquendi.

Socrates.

Cicero.

Deus missio à se opem præstat.

Sensus verus.

Itineris verbi ratio.

Christi sententia.

Sensus alter.

Athanasius. Dei patientia.

Iustinus quid sentiat.

Solutio 2.

Septuag.

Solutio vera.

Recentior solutio.

Jonas & vrbi & imperio comminatur Assyriorum. Iosephus. Tobias.

Quæ ratio credendi Niniuitis.

Recapitulatio.

Niniuitarū poenitentia.

Sardanapalus.

Sensus finalis.

tur, & placabitur Elobim, & reuertetur à furore ira sua, & non peribimus: quasi rex de spe certus, dixisset. Qui sibi conscius culpæ est, ad bonam frugem se recipiat, & orbis rectorē Deum, qui pro induciis, 40. dierum spacium nobis assignauit, placatum reddet. Confirmat ex Chaldaeo, qui sic exponit. *Qui scit quod in manibus suis culpa sint, conuertatur ab eis, & misertum erit super eū à facie Domini.* Verū LXX. & Vulgatus cum ceteris interpretibus, cum interrogatione legunt, ut sæpe alias in Scriptura contingit.

10
Niniuitarum
conuersio
vera.
Chrysoft.
Ambrosius.
Augustin.

Conuersi sunt.] Veram fuisse Niniuitarum conuersionem, & hic innuitur non obscure, & asserunt Chrysoctomus Homil. 10. de pœnitentia, Ambros. in cap. 11. Lucæ, & sermo. 40. de ieiunio Niniuitarum, & sermo. 85. de barbaris non timendis; & Augustinus Epistola 99. & Homil. 50. quin & Christus Math. 12. & Lucæ 11. id tradit. Quare quod quidam hic dicit Niniuitas de pessimis suis moribus egisse pœnitentiam, non de idololatria, non sanè probandum est, cum &

A ipse tandem veram eorum conuersionem, cum ceteris expostitoribus, commendat.

Misertus est.] Origenes Homil. 16. in Numeros, quærit quomodo Dominus dixerit Niniuen subuertendam, cum non esset futurum? & respondet, non protulisse definitam, & irrevocabilem sententiam, sed comminatoriam, ut corrigerentur: ut Ierem. 18. Si egerint pœnitentiam, agam, & ego pœnitentiam de malo, quod cogitavi, ut facerem eis. Eadem est responsio Chrysoctom. Homil. 15. ad populum Antiochenum, Hieronymi hic, Concilij Toletani c. 2. Gregorij 19. Moral. c. 18. & S. Thomæ 1. P. q. 19. ar. 7. & à nobis dictum est in Isagoge lib. 3.

B Sed sicut posita pœnitentia non est subuersa Niniue, ita postea dum ad sua scelera redierunt, ad exitum deducta est hæc prophetia; ut prædixit Tobias supra adductus, Iona etiam nominato, secundū Septuaginta & Hieronymum hic in procemio; de cuius tempore subuersionis in Chronologia nostra sacra diximus.

Niniue subuersa tandē.

IONÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT IV.

Ibi transacto 40. dierum spacio vidit paritum esse ciuitati, ¹ afflictus est Ionas ² vehementer, ac dolore ad impatentiam motus, vitæ suæ odium, tediumque concepit, & precibus ad Dominum conuersus dixit. Annon quaeso Domine, hoc est, quod dixi, cum eram in terra mea, & ob id præoccupauit, ut fugerem in Tharsis, quia hunc rei exitum pertimescebam? Noui enim multis argumentis te Deum clementem esse, misericordem, & patientem, misericordissimum denique, & eum, qui facile sententiam mutes de infligendo malum quod sis comminatus. Nunc ergo, siquidem ita se Niniuitarum res habet, nam eis pepercisti, tolle Domine à me animam meam, quia satius mihi mori est, quam viuere. Et dixit Dominus Iona, an existimas iuste te tam vehementer indignari, quod Niniuitis pepercerim? Ut verò facili aliquo exemplo ostenderet Dominus iniuste Ionam indignari, fecit ibi subito suboriri ³ hederam, quæ adeo creuit, ut caput Iona superaret, essetque illi in umbram; quia nimio æstu, atque animi dolore laborabat. Latatus est autem Ionas vehementer pro hederæ beneficio. Sed Deus postero die, aurora illucescente, vermem ibi adesse fecit, qui corrodit hederam, & exaruit. Cumque ortus fuisset Sol, ventum Deus calidissimū, ac vehementem flare fecit, & Sol adeo feriebat Iona caput, ut pene exanimatus mortem sibi præsto esse concupisceret, diceretque: melius mihi est mori quam viuere. Tunc Dominus dixit Iona. Num iuste tibi irasci videris propter hederam? & ille iuste sanè, & utinam mors mihi sit. Et dixit Dominus ei: Tu, homo cum sis, doles, & ægrè fers, quod aruerit hederæ, cui colēda nullum laborem impenderas, neque ut cresceret, feceras; quæ una orta nocte, eadem ipsa periit; & ego, quem tu dicis clementissimum, uti sum verè, non parcerem Niniue antiquissima, clarissima, & amplissima urbi

I afflictus est Ionas ² afflictione magna, & iratus est. || Et orauit ad Dominum, & dixit, Obsecro Domine, nūquid non hoc est verbum meum, cum adhuc essem in terra mea? propter hoc præoccupauit ut fugerē in Tharsis. Scio enim quia tu Deus clemens, & misericors es patiens, & multæ miserationis, & ignoscens super malitia. || Et nunc Domine tolle quaeso animam meam à me: quia melior est mihi mors quam vita. || Et dixit Dominus: putāsne bene irasceris tu? || Et egressus est Ionas de ciuitate, & sedit contra Orientem ciuitatis: & fecit sibi metumbraculum ibi, & sedebat subter illud in umbra, donec videret quid accideret ciuitati. || Et præparauit Dominus Deus ³ hederam, & ascendit super caput Iona, ut esset umbra super caput eius, & protegeret eum; (laborauerat enim,) & lætatus est Ionas super hederæ lætitia magna. || Et parauit Deus ⁴ vermem ascensu diluculi in crastinū, & percussit hederam, & exaruit. || Et cum ortus fuisset Sol, præcepit Dominus vento calido, & vrenti: & percussit Sol super caput Iona, & æstuabat; & petiuit animæ suæ ut moreretur, & dixit: melius est mihi mori, quam viuere. || Et dixit Dominus ad Ionam: Putāsne bene irasceris tu super hederam? Et dixit: bene irascor ego vsque ad mortem. || Et dixit Dominus: Tu doles super hederam, in qua non laborasti, neque fecisti, ut cresceret: quæ sub vna nocte nata est, & sub vna nocte periit. || Et ego non percam Niniue ciuitati magnæ, in qua sunt plusquam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram, & sinistram suam, & iumenta multa?

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

urbi, in qua sunt plures quàm centum viginti millia puerorum, ut ceteros amittam, qui non possent adhuc iudicio, quo res etiam notissimas discernant, cuiusmodi est discernere quæ sit manus dextera, quæ sinistra: & multa præterea iumentorum copia, quibus prospicere me clementissimum Deum merito oportuit.

ARGUMENTVM.

EGRE FERT Ionas Deum placatum Niniuitis, ac de eo queritur, ac mori precatur; sed argumento ex hedera sumpto, qua protegebatur ab æstu, subito exarscente, ostendit Niniuitis iure fuisse parcendum.

COMMENTARIVS.

Afflictus.] Quia post 40. dierum finem nihil mali urbem sustinere vidisset, cum anxietate Deum precatus est, ait Theodoretus, iuxta seriem propositam cap. 3. n. 7.

Afflictione magna.] Huius afflictionis causam eandem esse, ac fugæ, qua fugit in Tharsis, ipse Ionas satis hic declarat, ut supra cap. 1. n. 6. cæpimus ostendere: fugiebat enim ut hunc dolorem euitaret, & ignominiam propulset falsi, mendacisque Prophetæ, in opprobrium prophetiæ, & Dei ipsius Israël; qui à Gentibus vituperaretur; ut intelligere Theodoretus, Theophylactus, Albertus, Dionys. Isidorus. Ceteri putant dolorem exortum ex amore populi sui, quod videret, ut aiunt Hieronymus, Remig. & Hugo, gentium multitudine intrante, perire Israël, ut Deuter. 32. prædictum erat: *Ego irritabo eos super gente, quæ non est.* Vel dolebat secundum Var. & Montanum, quod tam facile pœniterent gentes in condemnationem populi Israël, in quo tot Prophetæ frustra laborassent, atque ita laborabat zelo indiscreto. Vel quod esset opinio solos Iudæos saluandos, Gentiles verò ire diuinæ obnoxios esse. Vel demum iuxta Montanum dolebat, quod parceret Deus Assyriis in ignominiam, & excidium suæ gentis, quam puniendam, illis ministris præuidebat. Itaque Ionas idcirco fugiebat in Tharsis, ne falsus Propheta haberetur in malum, & probum suæ gentis; non tamen dolens de salute Niniuitarum, ut latius eo loco diximus.

Hederam.] Nomen *קיקאיון kikaion* speciem arboris significare omnes affirmant; sed quæ illa sit nemo certo definit. Montanus, & Mercerus ex Davide Kimhi, & aliis Hebræis, probant eam arborem esse, quam Latini *ricinum* vocant, & Græci *κίκυς*, vulgò *higuera del infierno*: frutex est latis foliis, & umbræ parandæ commodissimus. Verum quis non videat quàm iniocundus aspectu, & minime opacus hic frutex sit, ut tantoperè eo sit Ionas lætatus; nec credendum est inter tam multa aptiora protegendo Ionæ arbuscula ricinum à Deo selectam ad id muneris. Cum autem nullum sit nomen, quod Latinis, Græcisque respódeat, multi interpretes Hebræum reliquerunt *Kikaion*, ut Chaldaus. Est enim, ait Hieronymus, genus arbuti lata habens folia in modum pampini, & umbram densissimam, suo trunco se sustinens; quæ in Palæstina creberrimè nascitur, & maximè in arenosis locis; mirumque in modum, si sementem in terram ieceris, citò confota confurgit in arborem, & intra paucos dies, quam herbam videras, arbusculam suspicis. Et Syro, & Punico vocabulo, seu Arabico *Elkeroa* dici à ibi Hierony-

Amus, & R. Samuel, & Officinæ vocant *Elkerna* u, consonante. Septuaginta *Kolokintidam*, seu *cucurbitam* Colochintida. transtulerunt: quorum interpretatio vsu totius Ecclesiæ recepta est, Aquila verò, Symmachus, & Theodotio *κισσόν*, hoc est, hedera verterunt; quos secutus est Vulgatus, cuius lectio quamuis olim displicuerit multis, qui propterea magnas turbas excitarunt, ut Augustinus refert Epistol. 10. ad Hieronymum, tamen prævaluit Hieronymi translatio, reddita illius ratione, hoc loco, & in Epistola 11. ad ipsum Augustinum. Vbi August. à Syris ait eam arborem *Cicetiam* appellari vocabulo ipso Hebræo. Dicit ergo in ea Epistola Hieronymus, in Hebræo neque hedera fuisse, neque cucurbitam; sed *hederam* se vertere maluisse, ut Aquilæ, & ceteris Hedera. interpretibus consentiret, qui similiter transtulerunt. Aliàs autem cucurbita agrestis propriè dicitur in Hebræo *קקיהות Pakuhhoth*, 4. Reg. 4. 39.

Vermem.] Theophylactus erucam putat: sed non probatur, quia eruca ita tenera est, ut tam brevi radicem erodere non valeret; cum sensim caulis depascatur. Nomen Hebræum *Tholaath* à rodendo dictum, terebellam, seu teredinem significare, vulgò *lacarcoma*, ait Montanus. Nec tantum huius animalculi corrosione perit, sed flatu venti Orientalis, ut transferunt Pagninus, & Vatab. Subsolanum vocat Montanus in Orientalibus regionibus valde noxium, & adeo vehementem, ut aures colloquentium surdas faciat; & id Hebræo vocabulo significatur, nam iuxta Kimhi idem est, quod ventus surdefaciens. ideo ergo hedera una nocte orta eadem nocte perit: & ut in Hebræo dicitur, *filia noctis fuit, & filia noctis perit.*

Inter dexteram.] De pueris innocentibus omnes interpretantur, qui nesciunt discernere inter manum suam dexteram, & sinistram. sic Chaldaus vertit, *qui nesciunt inter dexteram, & sinistram discernere quasi pueri*, Theodoretus, Theophylactus, & alij. inter eos autem rudes, & inertes numerat Dionysius. Hac periphrasi arguit Ionam Deus, etiam si Niniuitæ non egissent pœnitentiam, qua ratione paterer urbem adeo magnam subvertere, in qua essent centum viginti myriades innocentum, qui non meruerunt puniri, & iumenta multa? Qua ex re quantum eluceat diuina clementia omnibus, constat. Si enim salutem ab homine quæreremus, non consentiret, ut Ionas fecit. At Deo clementissimo gratiæ, qui non secundum peccata nostra facit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis: siquidem & iumentis parcat, & propter illa merentibus pœnam hominibus, ut certi reddamur, melius esse incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, cui nomen; & Imperium in secula seculorum. Amen. Martii die 14. Februarij anni 1586.

COMMENTARIORVM IN MICHÆAM PROPHETAM

Liber Sextus.

PRÆFATIO.

MICHÆAS Israëlitici, ac Iudaici populi concionator, & Prophe-
ta, in vtriusque populi inuehitur idololatriam, & in multiplicia
mala ex ea profecta: quæ tam principes laici, reges, & magistra-
tus; quàm Ecclesiastici sacerdotes, & pseudoprophetæ in tenuiores
committebant; ob quæ primò Samariæ cum Israele, quòd prima
fuerit in scelere; deinde Ierusalem, & templo cum vniuerso Iuda, extremum
excidium per Assyrios, & Chaldaeos inferendum comminatur. Simul tamen
consolatur, promittens & felicem à Babylone reditum in patriam; & felicio-
rem, nato Christo Bethlehemini, liberationem, & reditum fidelium in montem
Sion, vnde Ecclesia Christi ducet originem.

MICHÆAM PROPHETAM

PARAPHRASIS.

HÆC sunt verba; quæ fecit Domi-
nus ad Michæam ciuem² Morasthi
urbis Iuda, regnantibus Ioathan,
Achaz, & Ezechia regibus Iuda:³
de his quæ illi sunt in visu ostensa contra Sama-
riam, & contra Ierusalem.

Audite me vniuersæ tribus Israel, & Iuda; au-
diant me omnes huius terræ incolæ. Ad vos enim
meus hic sermo dirigitur. Dominus ipse Deus, qui⁴
in celis habitat, vnde prospectat omnia, ipse in-
quam est, qui vobis per me⁵ testificatur, ac pradi-
cit omnia, quæ parat in vos mala. Ecce enim Do-
minus propediem⁶ exeret potentiam suam, & me-
dio hoste conculcabit reges, & principes terræ hu-
ius; nemoque erit in vobis, excelsus licet sit, & po-
tens, qui ei resistere valeat, quin imo vti montes
complanati dissoluentur, & plebei vti valles in
hiatus dirumpemini, & fluetis liquefacti coram
eo, vti cera à facie ignis, nequeuntes subsistere, sicut
aqua è loco declius defluunt præcipites. Euenient
autem hæc mala propter idololatriam⁷ tam Israël,
quàm Iuda. Et si queratis, quisnam tam horren-
dum scelus inuexerit in Israel?⁸ Certè Samaria;
cuius reges aureos vitulos erexerunt. Quis extru-
xerit altaria excelsa idolis in Iuda? Certè Ierusalē,
cuius reges, vt Salomon, aras constituerunt in om-
ni loco excelsa, & subter omnem arborem fronda-
sam. Idcirco⁹ efficiā vt Assyrii Samariā deuastent,

CAPVT PRIMVM.

Verbum Domini, quod factum
est ad Michæam² Morasthi-
ten, in diebus Ioathan, Achaz,
& Ezechia regum Iuda:³ quod
vidit super Samariam, & Ierusalem. || Au-
dite populi omnes, & attendat terra, & ple-
nitudo eius: & sit Dominus Deus vobis⁴ in
testem; Dominus⁵ de templo sancto suo.
|| Quia ecce Dominus⁶ egredietur de loco
suo, & descendet, & calcabit super excelsa
terræ. || Et consumentur montes subtus eū;
& valles scindentur sicut cera à facie ignis,
& sicut aquæ, quæ decurrunt in præceps. || In
scelere⁷ Iacob omne istud, & in peccatis
domus Israel. Quod scelus Iacob?⁸ Nonne
Samaria? & quæ excelsa Iudæ? Nonne Ieru-
salem? || Et⁹ ponam Samariam quasi acer-
uum lapidum in agro cū plantatur vinea,
& detraham in vallem lapides eius, & fun-
damenta eius reuelabo. || Et omnia sculpti-
lia eius concidentur, & omnes mercedes
eius comburentur igne, & omnia idola eius
ponam in perditionem: quia¹⁰ de merce-
dibus meretricis congregata sunt, & vsque
ad mercedem meretricis reuertetur. ||¹¹ Su-
per hoc plangam, & vlulabo: vadam spolia-
tus, & nudus; faciam planctum¹² velut dra-
conum, & luctum quasi¹³ struthionū. || Quia
despe

desperata est plaga eius, quia venit usque ad
Iudam, tetigit portam populi mei ¹⁴ us-
que ad Ierusalem. || ¹⁵ In Geth nolite an-
nunciare; lacrymis ne ploretis; ¹⁶ in do-
mo pulueris pulvere vos conspergite. || Et
transite vobis habitatio ¹⁷ Pulchra, confu-
sa ignominia: ¹⁸ non est egressa quæ ha-
bitat in exitu: planctum domus vicina ac-
cipiet ex vobis, quæ stetit sibi met. ¹⁹ Quia
infirmata est in bonum, quæ habitat in ama-
ritudinibus: quia descendit malum à Domi-
no in portam Ierusalem. || ²⁰ Tumultus
quadrigæ stuporis habitanti Lachis: princi-
pium peccati est filiæ Sion, quia in te inueni-
ta sunt scelera Israel. || Propterea dabit ²¹
emissarios super hæreditatem Geth: ²² do-
mus mendacij in deceptionem regibus Is-
rael. || ²³ Adhuc hæredem adducam tibi
quæ habitas in Maresa: ²⁴ usque ad Odol-
lam veniet gloria Israel. || ²⁵ Decaluare, &
tondere super filios deliciarum tuarum: di-
lata caluitium tuum ²⁶ sicut aquila: quoniã
captiui ducti sunt ex te.

& redigant in acervum lapidum; qualis cogi solet
in agro à ferentibus vineam: & ut lapides muro-
rum eius, & domorum in subiectam vallem proit-
ciant, solis fundamentorum nudorum vestigiis re-
manentibus. Omnia idola in ipsa reperta Samaria
concident, ut materia, ex qua sunt confecta, potian-
tur; & dona illis oblata, quasi pro mercede idolola-
triæ, igni tradent: denique nihil de idolis penitus
remanebit. Quia verò putat Samaria maximas
sibi ¹⁰ opes accessisse, ut mercedes idololatriæ, quod
se idolis polluerit gentium, cum quibus negotiaba-
tur, pro certo nouerit eas in manus venturas Assy-
riorum idololatrarum, qui uti idololatriæ mercedes
suis idolis acceptas referant, & consecrent. Ob tam
ingentem stragem toti Israeli impendentem quid
mibi faciendum est, ¹¹ nisi plangere, & ululare,
spoliatum ac nudum discurrere huc illucque præ do-
lore; ingentesque edere gemitus, quales edere so-
lent ¹² dracones cum ab elephantis obruti intereunt;
ululatus quoque emittere, quales ¹³ struthiones cum
ad oua sua à venatoribus redire prohibentur? Nam
eodem prorsus modo spem omnem ego abieci de cu-
randa plaga diuæ calamitatis in populum Israeliti-
cum iam iam infligende, quæ adeo ingens erit, ut

ex ipsa Samaria, quæ prius est atterenda, serpat per vniuersum Iudæ regnum, quousque veniat ¹⁴ in Ieru-
salem. Nemo vestrum mala hæc nunciet ¹⁵ in Geth vrbe Palesthinorum, ne vos audiant plorantes, ne
exultent vestro malo. Ciues ¹⁶ Aphra urbis Benjamin pulvere vos volutate, propter vestre ciuitatis va-
stitatem; & vos habitatores ¹⁷ Saphir, qui de vestre ciuitatis elegantia gloriabamini, captiui ducemini
magno cum dedecore. ¹⁸ Habitator quoque Sanaan (hoc est egressionis) præ anxietate egredi non audebit ad
consolandum vicinos suos ciues urbis Bethhaetzel. Sed & ipsa diripietur ab hoste, qui ex bonis eius exoluet
sibi mercedem debitam, ob longam moram, quam fecit in illius resistentis obsidione. ¹⁹ Certè grauius do-
lebit ob amissam felicitatem habitator Maroth. Denique expugnata vniuersa regione Iudæ, hostis à Do-
mino immixtus veniet usque ad portam Ierusalem, eam ut tandem expugnet. ²⁰ Vos verò ciues Lachis
tumultuarie, & celerimè parate quadrigam, ut fuga vobis consulatis, si forè possitis euadere; quia vos pri-
mi fuistis qui inuexistis idololatriam in ciues Ierusalem; cuius multiplices ritus acceperatis ab Israelitis.
Cogemini profecto mittere ²¹ munera ad Gethæos; & ad vrbes illis subiectas, ut vobis aduersus hostem fe-
rant auxilium; ²² ad domus inquam Palesthinorum deceptrices, quæ sicut prius deceperunt reges Israel
eos ad idola colenda inducendo; ita modo fallent, nullam opem ferendo. ²³ Vos verò ciues Maresæ, qui
iuxta nomen urbis vestre nimis vos hæreditatos putatis; hostem habebitis hæredem, terraque vestra posses-
sorem. Quin imo hæc gloria, vel potius ignominia, quæ afficietur vniuersus Iudæ ²⁴ usque ad Odollam
perueniet omnium ciuitatum Iudæorum extremam. ²⁵ Decalua te, & tonde casariem in signum maroris,
quo afficeris ob calamitatem filiis tuis delicatis, & charissimis futuram: fac tibi amplum caluitium, ²⁶ uti
aquila, dum implumem se constituit, quò renouetur; quia in captiuitatem ducendi sunt.

A R G V M E N T V M.

B scelus idololatriæ denunciat excidium Samariæ cum regno Israeli-
tico, quæ prius fuit eo scelere contaminata; deinde eandem cladem
comminatur Iudæ cum vrbibus eius, quas hic enumerat.

COMMENTARIUS.

Verbum.] Titulus est, aut supercri-
ptio Prophetiæ sanctissimi Vatis Mi-
chææ, cuius diuina auctoritas conciliatur, & ostenditur ex persona aucto-
ris, & eorum contra quos loquitur; &
ex tempore, & ex causa, aut negotio, quod agitur. Ex
Castro in Proph. minores.

A persona auctoris cõtitudo, & auctoritas ostenditur
Prophetiæ; tum quod à Domino acceperit eam, qui
verax est, & decipere non potest; tum quod nomine,
& patria notus esset omnibus; & ab aliis eiusdem no-
minis diuersus. Nam à Domino accepit verbum,
quod erat denunciaturus primariis ciuitatibus vtriuf-
que regni Israel, & Iudæ, & regibus earum, ipse Mi-
chæas nomine ipso notus. Siquidem Ierem. 26. 17.

A persona
Prophetæ.

Surrexerunt viri de senioribus terra, & dixerunt ad omnem catum populi loquentes: Michæas de Morasthi fuit Propheta in diebus Ezechie regis Iuda, &c. & distinctus ostenditur ab aliis eiusdem nominis addita patria Morasthi. Nam fuit quoque Michæas filius Iemla Propheta sub Iosaphat, & Achab, 3. Reg. 22. 8. Causa autem quam tractat, grauissima est; nempe extrema clades totius populi Israel, & Iudæ; quam per verbum accepit, & quid sibi dictum esset intellexit, ac vidit. Personæ, contra quas loquitur sunt reges, ciuesque Samariæ, & Ierusalem; quibus vastitatem comminatur, prius Samariæ, deinde Ierusalem. Tempus, quo prophetauit, fuit, quo regnarunt tres reges Iuda, Ioathan, Achaz, & Ezechias: annis ferè quinquaginta, vt notat Montanus.

Materia sermonis.

Quot annis prophetauerit.

Michææ patria Maresa.

Epiphanius. Dorotheus.

Hieronym. Morasthi patria Michææ à Maresa diuersa.

Verbum cur visum.

Morasthiten.] Patria Michææ quæ fuerit decertant interpretes: Chaldeus paraphrastes Maresam esse ait, cum hunc locum exponit. Verbum Prophetiæ quod factum est cum Michæa de Maresa; eumque sequuntur David Kimhi, Vatab. Isidorus, Mafius super Iosue, Montan. & Rob. Erat autem Maresa vna è nouem ciuitatibus, quæ agris communicabant in tribu Iuda, de quibus dicitur Iosue 15. 42. Labana, & Ether, & Asan, Iephtha, & Esna, & Nesib, & Cela, & Achzib, & Maresa, ciuitates nouem, & ville earum. Est autem Maresa, vt ex libro Eusebij, seu Hieronymi de locis Hebraicis colligit Mafius, in tribu Iuda, in secundo lapide Eleutheropoleos. Ab hoc autem nomine fit Moresa, hinc Moreseth, & inde nomen patronimicum Morasthi. Epiphanius in libro de vita, & obitu Prophetarum; & Dorotheus in synopsi asserunt urbem esse pertinentem ad tribum Ephraim; & Dorotheus vocat Marathai. Verum cum Hieronymus in libro illo Eusebij meminerit, & Maresa, & Morasthi, tamquam diuersarum urbium in tribu Iuda prope Eleutheropolim; & diuersum nomen inueniamus esse in Hebræo; nobis cum illo dicendum est, patriam Michææ esse Morasthi, nō Maresam: postquam enim de Maresa dixerat, sitam eam in tribu Iuda in secundo lapide Eleutheropoleos; mox subiicit, Morasthi, vnde fuit Michæas Propheta, est vicus contra Orientem Eleutheropoleos. & in proemio huius libri ait. Ad Michæam de Morasthi, qui vsque hodie iuxta Eleutheropolim Palestine haud grandis est viculus. Hieronymum sequuntur Remigius, Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. cum ceteris. Erat ergo ex tribu Iuda, vt ex patria colligitur; & ipse Propheta indicat, cum in hoc cap. ver. 9. inquit, Venit vsque ad Iudam, tetigit portam populi mei vsque ad Ierusalem. Ad Maresam autem tamquam ad alienam ciuitatem ait ver. 15. Adhuc heredem adducam tibi, quæ habitas in Maresa.

Quod vidit.] Dixerat, Verbum Domini quod factum est ad Michæam. & modò addit, quod vidit super Samariam, & Ierusalem. cum autem relatiuum, quod, referat, verbum, quod auditur, & non videtur, meritò queritur, cur adiectum fuerit, quod vidit? Chaldeus, quem sequuntur Vatab. & Rob. relatiuum illud, quod omni generi conuenit in Hebræo, exposuit, vt referat non verbum, sed Michæam, ad hunc modum. Verbum Prophetiæ à facie Domini, quod factum est cum Michæa de Maresa, qui prophetauit contra Samariam, & Ierusalem. Albertus etiam, si relatiuum referat verbum, affirmat verbum accipi pro re verbo ostensa, atque ita rectè dictum fuisse; quod vidit, hoc est, quam rem verbo significatam vidit contra Samariam, & Ierusalem. & hunc sensum indicant Septuaginta, cum hoc loco vertunt; Verbum, quod factum est ad Michæam, de quibus vidit de Samaria, & Ierusalem; quasi dixissent: Verbum, quod factum est ad Michæam, de rebus, quas vidit contra Samariam, & Ierusalem; continetur in hoc libro. Si

A Hebræi verbi מִיחָאֵל hazah significata consideremus, rectè cum verbo posset conuenire, si dicamus, quod verbum apprehendit in spiritu; aut habuit per reuelationem; & hoc modo respectus sit ad Deum reuelantem; quod si respiciamus ad populum, cui denūciabat, verti posset, quod prædixit, vel prophetauit contra Samariam, & Ierusalem. Certissima ergo est Prophetia, quam diuina reuelatione habitam contra vtrumque populum denūciauit.

Certitudo Prophetiæ quod à Deo reuelata.

In testem.] Titulo huius libri absoluto, incipit tractatū, captando attentionem; sui muneris ritè obiti testem adducens Deum, ne vllam Israelitæ obediēt excusationem, quod præmoniti non fuerint. Hoc est enim quod in Hebræo legimus. Sitque Dominus Iehouah in vobis, vel in vos in testem, id est, attendite his,

4. Teste Deum profert muneris ritè obiti.

B quæ vobis denuncio; ne postea causemini me monitorem non habuisse: nam habeo Dominum Iehouah testem contra vos, qui è cælo prospectat me monentem, & vos præmonitos. Hunc sensum indicat Chaldeus, cum ait. Sitque verbum Domini Dei contra vos in testem. Estque in vsu Scripturæ, vt Matth. 8. 4. Vade, ostende te sacerdoti, & offer munus, quod præcepit Moses in testimonium illis, hoc est, vt ipsimet sacerdotes, qui mihi calumniantur, quasi legis violatori, sint testes legis à me obseruatæ. & cap. 10. 18. & ad præstides, & ad reges ducemini propter me in testimonium illis, & gentibus. Hoc est, vt sit testimonium contra illos de veritate eis annunciata, ne vllam habeant in die

C iudicij excusationem. Sed Hieronym. Theodoretus, Remig. Albertus, Haymo, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus volunt Deum in testem adduci veritatis, quam Michæas prædicabit: ipse ait, Dominus Deus fidem faciet me veram vobis prædicere Prophetiam, nec à me decipi vos, idque euentu ipso; cum eueniet, quod per me comminatur. Rupertus putat à Propheta conuocari gentes ad audiendum iudicium Domini contra suum populum; & Deum adduci in testem qui suam causam tueatur, quod videlicet ipse pacto steterit inito cum populo suo; at populum ab eo defecisse; & ita culpam futuræ vastitatis in ipsum populum reiciendam. Verum cum Michæas inuocauerit vniuersum populum ad audiendam sententiam latam contra ipsum, verius, Deus adductus est in testem denunciatae calamitatis, ne queratur quod non fuerit præmonitus: de veritate enim Prophetiæ, de qua titulus præmissus est, non erat cur hic admoneret. Nam seruus sciens voluntatem Domini sui, & non faciens, plagis vapulabit multis: quam si ignorasset, excusationem haberet, ne pœnis subiceretur.

Sensus 2. Deum testem profert veri sermonis.

3. Sensus.

D De templo.] Hæc verba, Dominus de templo sancto suo, Albertus, & Montanus connectunt cum sequentibus; quia Dominus egressurus sit de templo, in quo tot annis permanerat, illius populi curam gerens. At ceteri omnes, cum superiori sententia coniungunt; quia ille Dominus est futurus Prophetæ contra populum testis, qui de templo sancto suo omnia prospectat. & Lyra quidem, Dionys. Vatab. & Robertus templi nomine cælum intelligunt, vbi Deus dicitur considerare, & rebus mundi providere. Theodoretus tamen, Albertus, Hugo, & Montanus, templum Ierosolymitanum, vbi Deus cultus populum Israeliticum gubernabat, quæ intelligentia magis conuenit sequentibus verbis. Quia ecce Dominus egredietur de loco suo, nempe de templo, quod erat illi quasi domus.

Prima expositio vera.

5. Connexio verborum.

E Egredietur.] Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Deum egredi de loco suo, exponunt, Deum exuere suam naturam misericordem, & clementem, & crudelem sese ostendere ad puniendum. Sic ergo Dominus egredietur de loco immensæ suæ benignitatis, vt vos deuastet, & perdat contra

Templum proprie accipitur.

6. Sensus.

2. Sensus. contra naturam suam. Deinde Rupertus, Isidorus, & Montanus ita accipiunt; Ecce Dominus vestris sceleribus offensus, locum templi sui, in quo se vobis propitium ostendebat, deseret; breuique recedet, & vos relinquet in manu hostium. Verum ex consuetudine Scripturæ commodius huic loco videtur, intelligere egressum Dei à loco suo, quod exerat potentiā suam, quæ latere videbatur, per exercitum hostium supplicium sumendo de populo suo. Ecce, ait, Dominus è caelo, vel è tēplo vlciscetur se de vobis omnibus tam principibus, quàm infimis aliis, quos excelsa terræ, & montes, tum etiam valles vocat. Hunc sensum habent Moses Ægyptius lib. 1. Directoris Dubiorum cap. 23. Hugo, Dionys. Vatab. & Rob. ita Isaia 26. 21. dicitur. *Ecce Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terra contra eum.* Sic Psalmo 43. 26. *Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem. Quare faciem tuam auertis?* Hoc est, ostende tuam potentiam in hostes nostros, quare taces, & obdormiscis, quasi nos non cures? Psalmo 67. 2. *Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius: & fugiant qui oderunt eum à facie eius. Sicut deficit fumus deficiant: sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei.* & v. 9. *Deus cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto: terra mota est.* Sicut ergo Deus dicebatur egredi ante suum populum contra hostes, quasi ductor, vel in arca, vel in columna nubis, & ignis: ita modo comminatur egressurum è templo quasi ductorem exercitus Assyriorum, & è loco illo edito descensurum vlciscendo se de populo suo; & nemo erit qui eius potentiæ resistere possit, cuiuscumque ordinis, status, aut conditionis sit, siue excelsæ, siue infimæ: ita intelligunt omnes nomina excelsorum montium, & vallium, quæ coram Deo ita sunt, ac cera coram igne, & aqua in loco declini.

7 Iacob.] Supplicio in vniuersum toti populo infligendo proposito, iam culpam, propter quam illud foret infligendum, declarat esse defectionem à Deo Iacob, & peccata Israël. Vtrum autem nomine Iacob, & Israël decem tribus intelligat, an duas, an duodecim; difficile explicatur. Sunt ex interpretibus, qui utroque nomine intelligant decem tribus, quæ, & Iacob, & Israël consuevere nominari. Sic Remig. Haymo, Lyra, Vatab. & Rob. Quia enim contra decem tribus prius loquitur, prius detegit culpam earum per repetitionem. Alij, vt Albertus, & Montanus, accipiunt duodecim tribus nomine Iacob, & nomine Israël decem; quasi dixisset; Defectio totius populi, qui duodecim tribubus continetur, est causa, ob quam tantum malum eueniet: sed potissimum idololatria decem tribuum. Propius ad veritatem exponit Theodoretus, & videtur indicare Rupertus, quod nomine Iacob decem tribus sint accipiendæ, nomine verò Israël duæ, apud quas erat Dei cultus. Idque constat ex subiuncta interrogatione, quæ duo superiora Iacob, & Israël, explicat, repetens Iacob, & Iuda. Sic quoque vocantur Isa. 8. 14. *In lapidem offensionis, & in petram scandalizabitis domibus Israël.* & infra cap. 3. 1. & 9. *iudices domus Israël;* vocat principes Iuda.

8 Nonne Samaria?] In Hebræo *mi* ponitur masculini generis, & personam interrogans pronomen. *Quis scelus Iacob? annon Someron? & quis excelsa Iuda? annon Ierusalem?* hoc est, quis inuexit scelus tam ingēs in regnum Iacob, seu decem tribuum? Certe Samariæ principes, & reges, qui primi constituerunt vitulos, & eos adorare compulerunt, vt fecit primus Ieroboam, 3. Reg. 12. & quis inuexit tot fana in regnum Iudæ? certe Ierusalem, & principes, & sacerdotes, qui cū in cultu Dei non se gererent, vt par erat, quisque sibi excelsa constituebat. Hoc modo exponunt hunc locum David Kimhi, & Pagninus, Vatab.

A Montan. Isidor. & Rob. cum vertunt. *Quis fuit causa prauaricationis Iacob? Nonne Samaria? & quis fuit causa excelsorum Iudæ? Nonne Ierusalem?* hoc est, vnde nam ortum est scelus in toto regno Iacob? Nonne ex Samaria? & vnde orta tot fana, & excelsa, quot constructa, & erecta sunt in regno Iudæ? Nonne ex Ierusalem? sequitur & hunc sensum Lyra. Chaldaeus rabin, Hierony. Theodoretus, Remig. Albertus, & Rupertus grauitatem huius sceleris in eo collocant, quod in regni principe ciuitate, & metropoli omnes regni habitatores offenderint, & quod non in angulis, & in locis abditis solum; sed in ipsis capitibus, palam Deo spreto, idola colerentur: quod maximè hoc scelus augeat. Sic ergo habet Chaldaeus. *Vbinam scelus commiserunt domus Iacob? annon in Samaria? & quo loco peccauerunt domus Iudæ? nonne in Ierusalem?* quasi dicat, vnde in totum regnum emanare deberet tamquam ex capite & fonte pietas, & religio, multas ob causas; inde emanauit impietas, & idololatria. Siquidem ibi schola idololatriæ patebat omnibus, & gymnasium omnis generis vitiorum. Atque ita scelus regni Iacob merito dicitur Samaria, & peccata Iudæ, Ierusalem; hoc est, causa malorum omnium regni, ex regia ciuitate prodibat tamquam ex causa: nam ceteræ eius exemplum imitabantur. Quod verum comprobatur in aliis regnis, in quorum principibus ciuitatibus omne scelus exercetur, vnde in ceteras minores ciuitates dimanat.

C Ponam Samariam.] A Samaria incipit supplicium, quia prior in culpa fuit, per Assyrios infligendum, vt omnes intelligunt, & re ipsa accidit. Ex Hebræo dicitur; *Ponam Samariam in acruum agrorum ad plantationes vinearum; & dispergam in valle lapides eius.* Et est sensus: efficiam subuerti Samariam per Assyrios, adeo vt ex tanta vrbe non maneat nisi acruus lapidum, qualis congeri solet cum plantatur vinea, in vnum cumulum: quos lapides proiciam in vallem; ne quid in ea remaneat non vastatum. Sic Hieronymus, Remig. Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Alterum sensum habent David Kimhi, quem sequuntur Vatab. Montan. & Robertus: *Ponam Samariam vti agrum desertum, ex quo lapides colliguntur, ad plantandam vineam.* Communatur enim omnimodam Samariæ vastitatem. Quem sensum habent verba Hebræa, & Chaldaeus, cum ait. *Ponam Samariam in acruos agrorum; domum desolatam in plantationes vinearum.* & LXX. *Ponam Samariam in pomorum custodiam in agro, & in plantationem vinearum:* quæ verba sic explicat Theodoretus. Tantæ vastitati solitudinum tradetur, vt eius lapides funditus deleantur: atque in fori, & vicorum, & domorum locum vineta succedant. In quem sensum sunt explicanda verba Vulgati: *Ponam Samariam vti acruum lapidum ad plantandam vineam in agro.* Emundabo enim illam omni lapide, & in agrum redigam, in quo plantari possit vinea: quo significatur extrema solitudo Samariæ, & magis explicatur vastitas futura Samariæ. Ideo autem dicit; *& deribam in vallem lapides eius,* quia erat Samaria, quæ postea dicta est *Sebaste*, in loco editiori, vt omnes cum Hieronymo notant.

De mercedibus.] *Mercedes meretricis* vocat donaria quæcumque idolis oblata ab idololatriis, ex quibus idola ipsa solebant confici, secundum Theodoretum, Vatab. Isido. Montan. & Rob. Itaque donaria omnia, siue argenti, siue auri, siue ornamentorum, quæ idolis offerebantur ad ea conficienda, & ornanda, mercedes sunt oblatae idolis tamquam meretricibus, in quæstum meretricij, nempe idololatriæ; & hæc omnia ab Assyriis comburentur, & si quæ seruauerint, offerent diis suis. Hieronymus tamen, Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. *mercedes*

obi de agge
obi xiii. al
2. Sensus.

Principes ciuitates ceteras contaminant.

Samaria prius puni-
tur, quæ prius deliquit.
1. Sensus.

2. Sensus.

Solitudo Samariæ.

Samaria in editiori loco sita.

10
Mercedes meretriciæ
quæ.
1. Sensus.

2. Sensus.

Opes ab ido-
lis datæ ido-
latriis sunt
mercedes
meretricis.

meretricis exponunt opes multas, quas conquisierant ex negociatione cū idololatriis, & idolis acceptas referebant, vti mercedes suæ fornicationis, & idololatriæ, qui sensus ex consuetudine Scripturæ verior probatur: quæ idola vocat *amatores*: & idololatrias *meretrices*, ab illis amatos, idololatriam verò *fornicationem*, seu *fornicationem* quā dicuntur idola tribuere optima quæque gentibus idololatriis. sic Hoseæ 2. v. 4. 5. dixit plebs adultera. *Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meam, & linū meum, oleum meum, & potum meum.* & v. 12. *Et corrupam vineam eius, & ficum eius, de quibus dixit: Mercedes hæc meæ sunt, quas dederunt mihi amatores mei.* Hæc igitur omnia bona, quæ data sunt Samariæ meretrici in præmium sui meretricij, transfuehantur ab Assyriis ad Niniven meretricem idololatriam, quæ illa suis idolis referet accepta. Ineptè ergo, & contra Scripturæ morem idola meretricibus comparantur.

Super hoc.] Septuaginta, quos sequitur Theodoretus, & Chaldaeus paraphrastes Hebraicam literam per tertiam personam exponunt; planctum, & ululatum, non ipsi Prophetæ, sed vel Samariæ, vel Israëlitis tribuentes. Sic enim legunt LXX. *Propter hoc planget, & lamentabitur, ibi discalceata, & nuda: faciet planctum quasi draconum, & luctum quasi filiarum Syrenarum.* Depingit enim lugubrem habitum Samariæ, & decem tribuum, cum ab Assyriis captivæ ducuntur in Assyriam. Sic quoque Ionathas Chaldaeus. *Ob id plangent, & ululabunt, ibunt nudi in captivitatem, planctum edent more draconum, & luctum velut filia struthionum.* Quin Albertus, Rupertus, & Montanus, & alij Prophetam dicunt suo lugubri habitu significare habitum populi in captivitatem ducendi, quemadmodum Isaias cap. 20. nudus, & discalceatus incedens significavit miseram captivitatem Egypti, & Æthiopie. Verum Vulgatus transtulit ex Hebræo, quod sic habet, *Propterea incedam spoliatus, & nudus.* Hoc est, quasi homo, cui omnes facultates, & opes, vestesque preciosiores detractæ sunt, & incedit huc illucque nudus; aut vilioribus, & laceris vestibus indutus. Ita igitur Prophetæ ipse, ut internum dolorem ostendat, plenum commiseratione de clade imminente decem tribuum, incessurum se dicit nudum, ut vestibus spoliatus, & editurum planctum, & ululatum gravissimum. Quem sensum habent omnes alij. Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Montan. & Rob. quamvis Hieronymus in persona Dei hanc formam dicat sumere Prophetam. Sunt tamen qui Hebræum nomen שָׁלַל *Solal* spoliatus exponant mente, qui ex mentis inopia huc illucque vagetur sine vestibus, aut seminudus. ut Iob. 12.

Michæas de se loquitur. 17. adducit consiliarios in stultum finem; aut ambulare facit consiliarios ut insanos. Psalmo 75. 6. *turbati sunt omnes insipientes corde.* Sic enim dolore superatus Michæas propter calamitatem Israël; quasi mente captus, discurrebat plangendo & ululando.

Velut draconum.] De significatu nominis Hebræi תָּנִין *thanin*, & de draconum diversitate dictum à nobis est super 4. cap. Threnorum nu. 3. hic addendum ad rem, qua de agitur, necessarium: dracones ingentes belluas graves cum Elephantis gere re inimicitias, quō id assequantur, ut eorum sanguinem, qui frigidissimus est, ut æstum suum temperent, ebibant; ut ex historiis naturalibus asserunt Hieronymus. Remig. Haymo, Albertus, & Rupertus: quæ inveniuntur in Aristotele lib. 2. de Historia Animalium cap. 1. in fine ex Ctesia, Plinio lib. 8. cap. 11. & 12. Aliano lib. 6. cap. 20. & Solino cap. 18. Polyhistoriæ; in qua pugna dum irruit in Elephantem, & ebibit eius sanguinem, ab ipso corrumpente obruitur, ingentes edens ciulatus, & lugubres; quibus, ut ait

Albertus lib. 26. de Animal. adeo homines terret, ut interimat. Huiusmodi planctum, & ciulatum dicit Propheta se editurum.

Struthionum.] Ex Hebræo legimus, & luctum velut filiarum תָּנִין *thanin* *struthionis*, de qua diximus vbi supra nu. 4. Quamvis autem Hieronymus. Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, & alij, tunc has aves lugubres cantus edere putent, cum ova sua in sabulo excludunt, & relinquunt conculcanda, & quia gravissimæ sunt, non possunt illis servandis præsto esse; iuxta conditionem illius avis, quam describit Iob 39. & refert Albertus lib. 23. de Animalibus; tamen quia longè diversa est hæc, de qua Michæas, & illa, de qua Iob: siquidem hæc vocatur *Iabhanah*, illa verò Iob

Renanim, idcirco alia huius avis luctus ratio querenda est; maximè cum de struthione referant Plinius lib. 10. c. 1. & Alianus lib. 14. de Animal. c. 6. esse avium maximam, quæ incubet ovis suis, eaque excludat, contra ac refert Iob de sua ave; & in maximis desertis habitat nimium agrestis, ut constat Isa. 13. 31. *habitant ibi filia struthionis.* Ierem. 50. 39. Iob 30. 29. *Socius sui struthionum.* Tunc ergo maximè gemere feruntur struthiones feminae, cum sui premuntur, ut putat Montanus: vel certè, ut auctor est eo loco Alianus, cum à venatoribus volentibus ova è nido eripere, spiculis ferreis undique affixis, impediuntur suum nidum penetrare; tunc ipsæ, etiam transfixæ, in nidum sese iniiciunt, etiam enecatæ, & magnos edunt gemitus, & lamentabiles, quales Michæas editurus est.

Vsq̃ue ad Ierusalem.] Acerbæ hæc plagæ; quæ ex Samaria vsque ad portam Ierusalem perventuræ prædicuntur, non sunt peccata idololatriæ, quæ exemplo Samariæ, inuecta erat in Iudam, & Ierusalē, ut putavit Albertus: sed bellum, fames, pestes, & vastitas per hostes facta propter idololatriam. Quamvis autem Remig. Haymo, & Montanus affirmant has plagas esse omnimodam regni decem tribuum subversionem per Assyrios, & regni duarum tribuum per Chaldaeos: verius tamen putamus quod visum est Hieronymo. Theodoro, Ruperto, & aliis, de plaga decem tribuum ab Assyriis inflicta, hoc esse accipiendum; siquidem illa ipsa plaga terminis decem tribuum non contenta ad Iudam ipsam pervenit; & tergit portam Ierusalem, dum obsessa est, non capta. Nam subversa Samaria cum regno decem tribuum sexto anno Ezechiae, qui erat nonus Hoseæ regis Israël per Salmanasarem; mox anno decimoquarto Ezechiae venit Sennacherib, & cepit universas civitates Iudæ munitas, & ex Lachis misit Rafsacem, ut obsideret Ierusalem; sed Angelus Domini occidit vna nocte totum exercitum Sennacherib, & ipse aufugit, & in columinis remansit Ierusalem, ut latè refertur 4. Reg. 18. & 19. & Isa. 36. & 37. Vnde Prophetæ, dum sub Ioathan exorsus est suam prophetiam, prædixit excidium regni Israël, & mala per Iudam serpentina vsque ad Ierusalem, quæ re ipsa exhibita vidit sub Ezechia.

In Geth.] *Geth* vna è quinque vrbibus Palæstinorum, patria Goliath, & prima à portu Ioppe se offerens, octo ab ea millibus distita, versus Meridiem, ac proinde proximior Ierusalem, à qua vult abscondi hoc tantum malum, ne illi daretur occasio exultandi de malo populi Dei. Idè dixit David de morte Saül, 1. Reg. 1. 20. *Nolite annunciare in Geth, neque annuncietis in compitis Ascalonis; ne forte latentur filia Philistinum, ne exultent filie incircumcisorum.*

In domo pulueris.] Hebræicè legimus, *In domo לְעֶפְרָה* *lehaphrah* pulvere voluta te. 2. Beth, autem pro propter accipitur, & domum pro domibus dixit, ut LXX. intellexerunt, propter domos ad Aphra pertinentes. Est hoc nomen Iosue 18. 23. *עֶפְרָה* *haphrah*, vel

13

Diversa avis
Iob. & Michæas.

Plinius.
Ælianus.
Struthionis
natura.

Struthionis
gemitus quæ
causa.

14

Cominatur
aduentum
Sennacherib
in Iudam.

15

Geth qualis
vrbis.

16

vel, *hhophrab*, quæ puluerem significat. Nam multis videtur Michæas per pulchras allusiones ex vocabulis urbium quarundam desumptas significasse subuersiones, & captiuitates ciuium earum. Nec est cur hunc loquendi modum repellamus: siquidem videmus nomina hic propria urbium aliquarum certa collocari: etsi eorum significata posuerit tantum interpres, sicut Hoseæ i. nomina filiorum Hoseæ, *Ami*, *Loami*, *Rubhamab*, & *Lorubhamab*, &c. Vulgatus est interpretatus, *populus meus*, non *populus meum*, *miseriam consecuta*; ut nomen *Adeodatus* translatum vernaculè dicimus *Dado de Dios*. Sic ergo non est cur abhorreamus hæc nomina ut propria, quamuis ab interprete sint in Latinum conuersa. De re ergo ipsa inquirendum est, utrùm nomen *Hhaphrah*, aut *Hhophrab* sit hic ut proprium urbis accipiendum, an ut appellatiuum? Septuaginta, Chaldaus, Vulgatus, Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & nonnulli alij, nomen *Hhophrab*, ut appellatiuum pro *pulvere* acceperunt, ad hunc sensum. Ne ô Iudæi foras exeatis, ne Gethæi vos conspiciant lamentantes, & de vestro malo gaudeant; sed pulvere domorum vestrarum corruetium iam vos conspergite. Vel, ne palam ploretis vestram calamitatem, ne audiant Gethæi; sed continete vos in domibus pulueris, & ibi signa tristitiæ edite, puluere vos conspergentes, & capita cinere volutate: sic ferè illi auctores. Verùm Pagnin. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. putant *Hhophrab* hic nomen esse urbis proprium, sitæ in sorte tribus Benjamin, quod *puluerem* significat: atque ad eam allusisse Prophetam, & dixisse. Ne mæsti, & lacrymabundi in Gethæorum hostium conspectum exeatis. Est vobis in regione vestra *Hhaphrah* urbs, vbi luctu, & pulueris conspersione, ut eius nomen fert, poteritis vestrum dolorem ostentare; sic Montanus. Ceteri uti Prophetiam volūt exponi, ob domos *Aphrah* ab hostibus vastandas, puluere vos conspergite; vel conspergetis vos puluere domorum dirutarū urbis *Aphrah* pulueris dictæ. meminit autem huius ob allusionem nominis eius, quod aliz vrbes non habeant nomen ad id accommodum. Similiter homo ab humo dictus, & Adam ab Adamah terra rubra, pulvis meritò dicitur, & in puluerem conuertendus.

Pulchra.] Hebr. *Trāsi vobis habitatrix* *ספיר Saphir*, *nuda pudendis*. Nomen *Saphir*, Hieronymo, in Hebraico, Syroque sermone pulchram significat; ac de Samaria ipse, & cum eo reliqui omnes interpretes exponunt. O Samaria in pulcherrimo loco sita, & quæ de tua pulchritudine gloriaris, transibis in captiuitatem, summa cum ignominia, & dedecore. Solus Montanus de Iudæa explicat, quæ licet de pulchritudine sua gloriatur, tamen instar mulieris captivæ in captiuitatem ducenda est cum omni dedecore. Tigurina, Pagnin. Vatab. Isidor. & Rob. existimant esse nomen urbis; quamuis eius nullibi mentio fiat, dictæ *Saphir*; idque ostendit quod addit, *habitatio*, seu *habitatrix* *Saphir*; ut enim alia nomina singularibus urbibus imposita inferius refert, earum vastitatem ex interpretatione declarans, cur & hic non id effecit? ô *Saphir* quæ pulchra nomine diceris, captiua abduceris magno cū dedecore; & ciues tui, qui de elegantia tua se iactant, turpiter transibūt in captiuitatem. Quidni idem contingat iis, qui de sua gloriosi pulchritudine, Deum deserunt? nonne turpiter peribunt?

Non est egressa.] Hebraicè; *Non est egressa habitatrix* *למאן Tsaanan ad luctum Bethhaetzel*, accepit à vobis *Emdatho*; & Latine; *Non exiit habitatrix exitus ad planctum domus propinqua*, accipiet ex vobis *stabilitatem*, vel *subsistentiam suam*, vel *eius*, sup. hostis. Si hæc nomina ut appellatiua sunt accipienda, sensus Hierony-

mi, Remigij, Haymonis, Alberti, Ruperti, Hugonis, Lyra, & Dionysij est. Samaria, quæ pulchritudine præstat, & prior hostibus occurrit, quàm Iudæa, priorque ab eis ducenda est captiua, non sponte sua, sed vi hostili; planctum excitabit propinquæ suæ Iudææ, quæ adhuc integra persistit. Albertus etiam, Rupertus, & Montanus interpretantur de Iudæa, aut Ierusalem. Transi Samaria, inquit Rupertus: nam Ierusalem, quæ habitat in exitu, id est, cuius transmigratio iam est in procinctu & adhuc stat, planctum accipiet ex vobis, hoc est, post vos, dum captiua ducetur. Montanus sic exponit; Iudæa, quæ ita perseverabat in stultitione voluptatum, ut neque ad proximam sibi domum mærentem, & lugentem transiret, ne ullam incunditatis horam interromperet; eam tranquillitatis perpetuæ constantiam hoste abducente amitteret. Verùm de Iudæa cum loquatur Propheta, & de quibusdam eius urbibus vastandis, vsus nominum iocunda allusione, magis cum mente eius cōuenit, hæc ut propria nomina vsurpare; siquidem habemus huius rei testes certos Septuaginta, qui ut nomen proprium *Sennam* transtulerunt, Chaldaus quoque *Saanan* dixit; & agnouit Theodoretus vnam esse ex vicinis urbibus. Atque ita asserunt Pagninus, Tigurina, Vat. Isidor. & Robertus. Videtur autem hæc esse urbs tribus Iuda, Iosue 15. 37. *Ἰζαν Tsenan*, prima è sedecim ciuitatibus, quam Vulgatus vertit *Sanan*, quamuis à Michæa vocetur *Ἰζαν Tsaanan*.

Deinde quæ sequitur *בית חתשל Beth-haetzel* urbs superiori proxima videtur prædictis auctoribus cum Montano; nec abnuunt Remigius, Haymo, & Albertus, qui eam vocat *domum Asel*, & sic contextitur litera. *Non est egressa habitatrix Saanan ad planctum domus Haasel temperandum*. Hoc est, in hac tanta, quæ futura est, vastitate, ciues Senaan præ timore non audebunt egredi ad plangendum ciues Bethaetzel, cum in captiuitatem ducentur, vicinos suos. Et quod sequitur in Hebræo; *Accipiet à vobis subsistentiam suam*; hi auctores explicant, supplendo, *hostis*, aut *inimicus* accipiet ab vobis ciues Senaan, stationem suam. Hoc est, mercedem moræ, quam prodixerunt in obsidione vestræ urbis: vel ex eo quod steterit sibi met resistēs, & non se dedens obsidentibus, vestra urbs. Et si Vulgati literam explicemus, erit hic sensus. Non egredientur captiui ciues Senaan; aut non egredientur ciues Senaan, sua se in ciuitate continentes, ad consolandum ciues Beth-haetzel; dum iuxta illam ducentur captiui. Verùm commutata sorte Beth-haetzel planctum accipiet ex vobis vastatis ô ciues Seenan, quæ restitit hosti, & voluit stare in seipsa: quamobrem grauioribus, & miserabilioribus ærumnis subiecta erit, & rependet mercedem tam longæ obsidionis. Vel, non cōcedetur ciuibz Senaan egredi ob longam hostis obsidionem ad consolandum vicinos suos ciues Bethaetzel, qui planctum accipient ex dura illa obsidione, qua videbunt obsideri Senaan, dum steterit in seipsa absque deditioe. Ostendit Propheta varias, & graues calamitates urbiū Iuda ex Assyriorum aduentu, quem prædicit.

Quia.] Hebraicè; *Etenim doluit habitatrix* *מרוth Maroth*, ob bonum, quia vidit malum à Domino ad portam Ierusalem. Loquitur de alia vrbe, quam vocat *Maroth* etiam Hieronymus; & fortasse est illa, quæ in tribu Iuda refertur, Iosue 15. 59. *Μαρεθ*, nisi quod in Hebræo legitur *מחרח Mahharath*. & est sensus: Etenim habitatores Maroth dolore afficientur ob bonum, quo priuabuntur ab hostibus, & quia videbunt malam serpere vsque ad portas Ierusalem; tunc certè cum exercitus Sennacherib obsessam tenebat Ierusalem, 4. Reg. 18. & Isa. 36. Hunc sensum etiam profert Hieronymus cum reliquis de vniuersa Iudæa, quæ in

De Samaria.

De Iudæa.

Nomina propria.

Tsenan vel Tsaana urbs Iudææ.

Grauis calamitas describitur.

19 Maroth urbs.

Sennacherib obsessio.

Allusionibus videtur Michæas.

Nomen appellatiuum hic accipi.

Hhoprah proprium urbis.

17 Saphir Samaria.

Saphir urbis nomen proprium.

18

in amaritudine posita dolebat suam felicitatem amittere, quod Deus malum produceret usque ad portas Ierusalem. Esse autem *Maroth* nomen urbis, & Hieronymus insinuat, & recentiores omnes affirmant, & ille modus loquendi, habitas in amaritudinibus, satis ostendit; sicut paulo post dicitur, *habitanti Lachis, & quæ habitas in Maresa*: quo significatur habitator illius urbis *Maroth*.

20 Tumultus.] Hebraicè, *Iunge currum dromadibus habitatrix Lachis*: principium peccati ipsa filia Sio, quia in te inuenta sunt prauaricationes Israel. Est autem in Hebræo verbum imperantis *רֶתוֹם* *rethom*, quod recentiores omnes, *iunge*, seu *liga*, transferunt, cum Septuaginta, & Vulgatus ut nomen, *tumultus*, aut *sonitus* fuerint interpretati, ad hunc sensum Hieronymi, & ceterorum, qui eum sequuntur. In te irruent o Lachis,

Sensus 1. quadrigæ Assyriorum tumultuantes, & velocitate sua stuporem incutientes, quia fuisti prima, quæ inuexisti idololatriam in populum Iudæ, imitata omnes prauaricationes decem tribuum. Erat autem *Lachis* e sedecim urbibus una, quæ sorte obtigit tribui Iudæ,

Lachis in tribu Iudæ prima idola coluit.

Allusio ad nomen Lachis deambulans.

Iosue 15. 39. quam cum aliis ciuitatibus munitis cepit Sennacherib; ut colligitur ex 4. Reg. 18. 13. 14. 2. Paral. 32. 9. & Isa. 36. 1. 2. & unde misit Rabfacem contra Ierusalem; & postea cepit eam Nabuchodonosor, Ierem. 34. 7. de ea ait Hieronymus, lib. de locis Hebraicis, villam esse in septimo milliario ab Eleutheropoli euntibus Daromam. Sed si Hebræa verba sequamur, videtur Michæas sermone suo voluisse ad nomen *Lachis* alluisse, ut in nominibus aliarum urbium ferè luse, obiciens illi tarditatem; o Lachis, quæ nomine præfers, deambulans, aut ambulatio, ne putes leni deambulatione, & seria tibi fore consulendum, cum veniet hostis; para quadrigas equorum velocissimorum, & fuge, si valeas, at minimè poteris, sed capieris, & abduceris captiua, quia prima fuisti in suscipienda idololatria decem tribuum; & prima eam inuexisti in Iudam. Sic Chaldaus, Pagnin, Tigur, Vat. Isidor, Montanus, & Robertus. Potest hunc eundem sensum facere translatio Vulgati. Sit tibi o Lachis, parata quadriga tumultuans, & velocissimorum equorum, ut effugias impetum hostium; non enim tibi concedetur ambulare iuxta nomen tuum; sed currere compelleris; at non effugies; sed prior capieris. Sic qui lenti perstant in peccatis, cogentur præcipientes abire in supplicium.

21 Seluhim munera.

Emissarios.] Hebraicè, *Propterea dabis seluhim super Moreseth Geth*, & nomen illud *seluhim* Chaldaeo cum aliis Hebræis, & recentioribus interpretibus, munera significat. ut 3. Reg. 9. 16. *Pharao rex Egypti cepit Gazem, & dedit eam seluhim munera, vel in munera, aut dotem filia sua uxori Salomonis*: ita dicta, quod mittantur, ut Latine missus, ferculorum immissio dicitur. Septuaginta tamen, & Vulgatus *emissarios* transtulerunt, hoc est, exploratores, vel præmissos ad bellum laceffendum; vel captiuos quos mittant cum negotiis. Latrunculos alij vocant, qui præstò sunt ut mittantur. Nomen alterum *Moreseth* David Kimhi, Pagninus, Tigur, & Rob. volunt esse nomen urbis in regione Gethæorum, quamvis eius nusquam mentio facta reperiatur. Alij omnes pro nomine appellatiuo accipiunt, quod est *hereditas*, seu *possessio*, & Theodoretus quidem, & nonnulli alij, ad hostes, vel de hoste dictum putant. Propterea hostis capiet ex te o Lachis, captiuos, quos mittet ad regionem Geth urbis Philistinorum. Vel secundum Hieronymum, & ceteros; Assyrius mittet viros in Geth, qui eius agros depopulentur. Vel tertio secundum Chaldaum & recentiores, de ipsa Lachis, cum qua sit sermo; o Lachis adeo affligeris, ut cogaris munera mittere ad Moreseth urbem Geth, vel ad ipsam regio-

Emissarij milites leuioris armaturæ. Moreseth nomen urbis.

Vel nomen appellatiuū. Sensus varij.

A nem Gethæorum, quæ olim subdita erat Iudæ, ut tibi opem ferat. quod est miserandum, hoc est, mittere emissarios, seu legatos, qui dona ferant Gethæis. Quod verò dictum est, *super hereditatem Geth*, perinde est ac, *in*, vel *ad hereditatem Geth*. ut 1. Reg. 2. 11. *Abiit Elcana in Ramatha super*, pro, *in domum suam*.

Domus mendacij.] Hebraicè, *Domus achzib* in *achzib* *achzib* *ab regibus Israel*. Domus deceptionis ad deceptionem regibus Israel. Chaldaus, Tigur, Pagnin, Vatab. Montan. & Rob. *Achzib* nomen proprium urbis esse dicunt, quæ ex nouem tribui Iudæ obtingentibus una est *Achzib*, Iosue 15. 44. & videtur per allusionem locutus Propheta ad hunc modum; edes urbis *Achzib*, quæ instar sunt arcium, non respondebunt spei, quam de ipsa habent reges Iudæ; quia non resistent, sed hosti se dedit: ita Vat. Rob. & Montan. at Chaldaus sic exponit. *Domus Achzib tradentur populis propter peccata, quibus venerati sunt idola reges Israel*. Planior est prior sensus etiam secundum Vulgatum. *Ædes mendacij*, nempe *Achzib*, quæ mendacem nomine præfert, fallaces erunt regibus Iudæ, qui & Israel dicuntur, siquidem se tradent Assyriis, non valentes illis resistere, contra ac ipsi existimabant. Hieronymus cum aliis profectur sensum de *Geth*; mittere ad Geth, quæ habet domos fallaces, in quibus decipit reges Israel, inducens ad idololatriam: putat enim cum LXX esse nomen appellatiuum. Sed clarior, ac simplicior sensus est prior.

C Adhuc.] Allusionem quoque seruat, sermonem faciens de *Maresa* urbe tribus Iudæ munita, quæ heredem significat, ut notant omnes, Hieronymus cum reliquis; & Chaldaus cum recentioribus. Ciues *Maresa* hereditatis, hæredes, & possessores vestræ urbis adducam Assyrios. *Maresa* una cum *Achzib* obtingit tribui Iudæ, Iosue 15. 44. & 2. Paral. 11. 8. Ex quo constat & in superioribus allusionem nominum seruata.

Vsque ad Odollam.] Urbs quoque est Iudæ munitissima, ex quatuordecim in campestribus sitis, Iosue 15. 25. de qua Hieronymus in lib. de locis Hebraicis, *בְּהַדּוּלָם* *bhadullam*, seu *bhodollam* in tribu Iudæ, & usque hodie vicus non paruus ad Orientem Eleutheropoleos in decimo milliario. Auget calamitatem, quod malum usque ad Odollam urbem nobilissimam, & in extremis tribus Iudæ positam sit peruenturum; & est sensus, ut gloria per antiphrasim pro ignominia accipiatur, ut vult Hieronymus, & omnes alij ferè; hæc summa ignominia urbem etiam Odollam occupabit. David Kimhi, Pagnin, Vatab. & Rob. subaudiunt, *Hæres gloriæ Israel, veniet usque ad Odollam*, Assyrius; qui possessurus est omnes ciuitates munitas, & opes earum, quæ gloria sunt Israelis. Quem sensum videtur indicasse Symmachus sua lectione. *Adhuc heredem adducam, & tibi habitatio Maresa, usque Odollam veniet gloriæ Israel*, supple, *heres*. Alij legunt, *usque ad Odollam, quæ est gloriæ Israel, veniet hostis*. Sunt qui putent nomen *קָבוֹד* *Qabod*, quod hic vertitur, *gloria*, significare *grauitatem*. Nam & verbum *grauescere* est, & nomen *Cabed* est *grauis*, & ita sensus erit; *usque ad Odollam veniet hec grauitas*, seu *gravis calamitas Israel*. probant hunc sensum Lyra, & Montanus.

E Decaluare.] Quicum loquatur iam Propheta videndum est; quoniam interpretes non conueniunt. Vatab. ad *Maresam* dicit fieri sermonem. Sed cur non potius ad Odollam, quæ paulo ante præcessit? Theodoretus ad Ierusalem putat lamentationem texi. At hic cum non agatur de eius euerfione per Chaldaeos facta, per quos Iudæi ducti sunt captiui; sed de directione Assyriorum, nempe Sennacherib, qui cepit vrbes Iudæ munitas, & obsedit Ierusalem, & non cepit, neque

22 Achzib proprium nomen urbis. Sensus 1.

Sensus 2. Sensus planus.

23 Maresa urbs Iudæ.

24 Odolla urbs munita Iudæ.

Odolla gloria Israel capienda.

25 Ad quem loquatur.

neque eius ciues duxit captiuos; non verè de ea diceretur; *quoniam captiui ducti sunt ex te.* Hieronymus, Vat. & Monta. volunt Prophetam alloqui vniuersam congregationem duodecim tribuum: quamuis Montanus verba distribuat, & priora illa, *Decaluare, & tondere super filios deliciarum tuarum*, ad decem tribus refert: posteriora, *Dilata caluitium tuum* &c. ad duas. Verùm ratione iam dicta non videtur hæc intelligentia conuenire; cum hîc non agatur de postremo Ierosolymorum excidio; sed de obsidione Sennacherib. Quare verius videtur, quod placuit quoque ipsi Hieronymo, Remigio, Haymoni, Ruperto, & aliis, cum Samaria, aut cum plebe Israëlita sermonem haberi: quasi cum matre filiorum in captiuitatem ducendorum; & idcirco femineo imperatio Hebraico vitur, cum ait; *Decaluare, & tondere, &c.* & probatur ex ipso textu: nam cum Michæas amplificaret calamitatem vastitatis Samariæ, & regionis Israël, in quam prius inuehitur, quod etiam peruersura erat Iudam vsque ad Ierusalem, & ad hoc enumerat aliquas Iudæ ciuitates, quæ hoc malum sustinuerunt: deinde redit ad inuectiuam Samariæ, vel terræ Israël, & prædicit incolarum eius captiuitatem. Quod verò accidit Samariæ, & singulis prædictis ciuitatibus Iudæ, quarum insigne quippiam ex nomine Michæas notauit, & iuxta illud percutiendæ: ita certè accidet in aduentu Christi ad iudicium, singulis hominibus, cū neque pulchritudo, neque amœnitas, neque fortitudo, neque quiduis aliud insigne poterit obici iudici, quin condemnet.

Decaluari, & tonderi iubet Samariæ, hoc est, euelli crinem capitis, aut nouacula tonderi; & hoc quidem vel iubet, vt statim expilet se, vel tondeat; vel hoc illi prædicit futurum in illa ingenti vastitate: vt sit, *Decaluaberis, & tondeberis.* Sunt qui ad præsens fieri sermonem putent, & hoc ad significandum Israelitas è terra euellendos, & veluti detondendos, & proiciendos in Assyriam, eo modo, quo dixit Isaïas cap. 7. 20. *In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his, qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam vniuersam.* & Ezechiel c. 5. 1. *Et tu fili hominis sume tibi gladium acutum, & duces per caput tuum, & per barbam tuam.* Ita Albertus existimat per caluitium Samariæ significari Israëlitas euellendos è terra sua, & in captiuitatem ducendos; alios autem tondendos, ac decurtandos. Theodoretus aliter intelligit, iuberi Samariæ omnem ornatum abiicere, nitorem capillorum auferre, & omnem compositionem; in signum omnimodæ à Deo reiectionis, qua, Dei cura spoliata, hostibus obicienda est, vt ab incolis vacuam efficiant. Tertio, aliis videtur hoc caluitium, & tonsionem nihil aliud præ se ferre, quàm ignominiam, & turpitudinem, qua ducenda erat captiua cum filiis suis per Assyrios, ac si dicat. *Decaluaberis, & tondeberis* ô Samaria, cum filij tui, quos hætenus in deliciis nutriuisti, expilati, & detonsi ducentur in captiuitatem, vti mancipia. Erat enim consuetum seruis tonderi caput in signum subiectionis. Sic apud Aristophanem legitur, *seruum cum*

sis comam nutris. & Pomponius Lætus de triūpho Dioletiani. *Consuetudinis, inquit, fuit liberatos captiuitate currum triumphantis sequi abrado capite, in argumentum præcedentis conditionis.* Verior tamen est expositio Hieronymi, Remigij, Haymonis, Ruperti, Hugonis, Lyra, Dionysij, Vatabli, Montani, & Roberti, his verbis ex signo significari summum maiorem, quem habitura erat regio Israël, summamque tristitiam, quam ipsi Israëlita laturi erant, cum ipsi ducerentur ab Assyriis captiui. nam fletus, expilatio capillorum, & tonsio summum dolorem detegebat. Sic Iob. 1. 20. *scidit pallium suum, & torondit caput* ex dolore filiorum occisorum. quam consuetudinem Iudæis cum gentibus communem super 7. cap. Ieremiæ n. 20. adnotauimus; hunc sensum ostendit ratio, quam adiecit Propheta, caput expilandi, nempe ad dolendum filios charissimos in deliciis enutritos; quod demigrarent in captiuitatem; quæ matri erat summa doloris, fletusque causa.

Sicut aquila.] Ex qua aquilæ proprietate hæc ducatur similitudo videndum est. Communis intelligentia est, sumptam esse similitudinem ex conditione aquilæ exuentis plumas, & eas renouantis singulis decenniis. Constat eâ esse aquilæ naturâ ex Psal. 102. 5. *& renouabitur vt aquila iuuentus tua.* & Isa. 40. 31: de iustis dicitur; *assument pennas vt aquila.* & confirmant Patres, Ambros. sermone 54. Hieronym. hic, & Isa. 40. Augustinus in Psalm. 66. & 102. Gregor. Homil. 18. in Ezech. Tum etiam Albertus Magnus lib. 23. de Animal. & quidem Hebræorum magistri R. Saadias super 40. Isaïæ, quem refert Genebrardus in Psalm. 102. & Isaac Hispanus super Michæam, quem refert Montanus. Hi enim hac ferè ratione referunt aquilæ renouationem. Aquila cum senuerit singulis decenniis, in altum se extollit supra fontem limpidissimum, & suo motu, aut igne elementari incalescit, & immittit se in fontem, & inde in nidum redit; vbi decidentibus plumis, dum nouæ renascuntur, manet implumis, & à pullis suis fouetur, recreatur, & sustentatur. Hæc Albertus, Saadias, & Isaac. & Epistola 20. de Cereo paschali in 9. tomo Hieronymi. Ab hac ergo denudatione plumarum sumptam dicunt similitudinem hi auctores; à Michæa & Theodoretus. Caluitium hominis, ait Gregorius, solo capite fieri solet, caluitium verò aquilæ in toto corpore. Caluitium ergo tuum dilata sicut aquila, quæ plumas perdidit, quia populum amisit. Vatab. & Robertus putant ex aquilæ caluitio duci similitudinem, non ex omnium plumarum denudatione, quam nec Aristot. lib. 9. de Histor. animal. c. 32. nec Plinius lib. 10. c. 3. nec vllus alius historiæ naturalis indagator agnouit, atque ita ait Michæas. *Dilata caluitium tuum*, sicut aquila fit calua, cum senio confecta omnes capitis plumas amittit. Aliis videtur tunc aquilam solere se pilis expilare, cum est super pullos, vt contingit gallinis; atque ita monet Propheta Samariam, vt instar aquilæ, quæ super pullos incubans se denudat, ita ipsa dilatet caluitium super filios suos, qui ducendi sunt in captiuitatem.

Serui tonso capite subiecti. Aristophanes. Lætus. Sensus verus.

Consuetudo Iudæis cum gentibus communis.

26 Similitudo ex aquila sumpta.

Ambros. Hieron. August. Greg.

Aquilæ renouatio.

Greg.

Simile ex aquilæ caluitio. Aristoteles. Plinius.

MICHÆÆ

MICHÆÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT II.

VÆ iis, qui noctes insomnes ducunt in lectis suis cogitantes quomodo¹ fratres suos opprimant; ac mox ut aurora illuxerit, surgunt ut exequantur quod pessimè excogitarant; nempe cum² ad id facultate polleant. Vbi insederit cordi eorum, agrorum, domorumque fratrum suorum cupiditas, statim vi in eos inuolant, sibi que eripiunt; itaque calumniis opprimunt vnumquemque, quousque vel domum eius, vel hereditatem possideant. Idcirco, ait Dominus; Ecce ego adducam super vos eiusmodi afflictionem, de qua non possitis colla vestra subducere, neque sinet vos insolentes incedere: quia tempus illud accesserit, statuti belli, & extrema captiuitatis: Quando non deerunt qui de vobis vastatis³ conscribant lamentationes, dicentes.⁴ Vastati penitus sumus: pars maxima populi ducta est in captiuitatem per Salmanasarem; nulla sanè spes reliqua est, quod recedat à nobis Assyrius, nam quomodo id fiet scilicet, cum videamus in terras nostras duci ab Assyrio, qui nostras regiones sibi distribuunt, ad perpetuò eas incolendum? Idcirco nunc præmoneo vos, ut caueatis, antequam hæc strages succedat, quando nullus ex vobis supererit, qui habeat sortem in terra Israël. Vos verò Prophetæ, quorum est istos Israëlitas præmonere,⁵ ne defatigemini, stillando illis quippiam utile, quia nolunt credere quod eos sit comprehensura ignominia captiuitatis, quam eis prænūciatis. Quid autem est hoc dictum, quod fertur de vobis⁶ domus Iacob, quo dicta Prophetarum despiciitis? Numquid, etiamsi iis Prophetis non credatis, deerit Deo spiritus propheticus, quem aliis infundat, quos ad vos mittat? Annon hoc est Dei opus vobis inenitabile? Num non verba Prophetarum proderunt iis, qui rectè gradiuntur, ut resipiscant: ut oberunt persistentibus in suis delictis, quales sunt illi ex populo meo,⁷ qui hostili animo consurrexerunt in fratres suos, & pallium super tunicam positum abstulerunt; & eos qui confidenter per vias publicas transibant absque ullo metu, ita tractabant, ac si tempus esset belli? Nec his contenti, pauperum⁸ uxores è domibus eiēcistis, in quibus vitam egerant tranquillam cum viris suis, quin & earum⁹ paruulos gemere coëgistis, bonis parentum spoliatis; qui me, si illa haberent, perpetuò laudarent. Surgite ergo, & abite in captiuitatem: non enim hæc vobis terra sedes erit, quam tantis flagitiis contaminastis: quæ idcirco vos non patietur, quin vos à se omninò expellat hostibus diruendos. Scio me vobis non probari, quod dura hæc prænūciem.¹⁰ Sed si in ventum loquerer, & falsa denūciarem, & nequaquam Dei spiritu ducerer; verum vobis placencia prædicerem, nempe quæ ad vinum spectant, si ceram, & voluptuosa alia, tunc quidem pateremini à me admoneri. Audite igitur, & excipite gratiora. Certò ad Christum¹¹ congregabo¹² ex toto Iacob reliquias, ¹³ in ouile, & caulas Ecclesiæ fidelium, copiosam valde multitudinem, & ¹⁵ duce Christo ipso perrumpent murum, & fores aperient, & transibunt per portam, & ingredientur, & spaciabuntur per Ecclesiam, habentes regem Christum præducentem, & vti caput, & Dominum, eos gubernantem.

VÆ qui cogitatis¹ inutile, & operamini malum in cubilibus vestris, in luce matutina faciūt illud, quoniam² contra Deum est manus eorum. Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & rapuerunt domos: & calumniabantur virum, & domum eius, virum, & hereditatem eius. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego cogito super familiam istam malū: vnde non auferetis colla vestra, & non ambulabitis superbi, quoniam tempus pessimum est. In die illa³ sumetur super vos parabola, & cantabitur canticum cum suauitate, dicentium: ⁴ Depopulatione vastati sumus: pars populi mei commutata est: quomodo recedet à me, cum reuertatur qui regiones nostras diuidat? Propter hoc non erit tibi mittens funiculum sortis in cætu Domini. Ne loquamini loquentes: Non stillabit super istos, non comprehendet confusio. Dicit Dominus Iacob: Numquid abbreviatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius? Nonne verba mea bona sunt cum eo, qui rectè graditur? Et è contrario populus meus in aduersarium consurrexit: de super tunica pallium sustulistis: & eos, qui transibant simpliciter, conuertistis in bellum. Mulieres populi mei eiēcistis de domo deliciarum suarum: à paruulis earum tulistis laudem meam in perpetuum. Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem: propter immūditiam eius corrumpetur putredine pessima. Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer: stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem: & erit super quē stillatur populus iste. Congregatione congregabo Iacob¹² totum te: in vnum conducam reliquias Israël, pariter ponam illum quasi gregem¹³ in ouili, quasi pecus in medio caularum, tumultuabuntur à multitudine hominum. Ascendet enim¹⁴ pandens iter ante eos: diuident, & transibunt portam, & ingredientur per eam: & transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.

ARGUMENTVM.

RECENSET omnem iniuriarum rationem ab Israelitis in proximos suos perpetratam; ob quam eos, dubio procul, ostendit in captiuitatem migraturos: & tandem conuersione multorum ad Christum eos consolatur. Ex interpretibus autem nonnulli Prophetam inuehi putant in duas tribus, vt Theodoretus, idque insinuant Hieronym. Remig. & Haymo. Alij, vt Montanus, existimant sermonem texti aduersus duodecim tribus. Verius tamen credo, quod videtur Ruperto, & Vatablo, contra Israhalem; nempe contra decem tribus loqui Prophetam, eorum scelera recensendo, pœnamque captiuitatis, propediem timendam proponendo.

COMMENTARIVS.

Nutiles.] Hebraicè נֹאֲמֵי אֲוֵן iniquitatem, seu vanitatem, hoc est, rapinam, vt exposuit Chaldaeus; inuehitur enim in scelus Israel in fratres commissum: nam noctu in lectis meditabantur, & excogitabant quomodo miseros opprimerent; deinde cum è lecto surgebant executioni mandabant. Vulgatus hoc grauissimum scelus, inutile, vocauit per Miosim, pro, maximè noxium: gaudet enim Scriptura sub verbis humilibus, & simplicibus, grandia te gere, ac significare, vt Reg. 12. 21. Nolite ambulare post vana, quæ non proderunt vobis, imo quæ maximè nocebunt.

Contra Deum.] Hæc ratio sic legitur in Hebræo. Quoniam est לֵאֵל leel manus eorum. Et nomen quidem Dei אֵל el, quod à fortitudine fortem eum denominat, præposito לָ lamed, & sequente nomine יָד iad; manus, fortitudinem, potentiam, seu facultatem in abstracto significat. & ita legendum; quoniam ad fortitudinem, aut facultatem, aut fortitudini, seu facultati manus eorum, phrasî Hebraica, pro, quoniam fortitudo, aut facultas in manu eorum; vel manui eorum. Ad hunc modum legimus Gen. 31. 29. est לֵאֵל leel, fortitudo manus meæ. quod dixit Vulgatus, valet manus mea reddere tibi malum. Deuteronom. 28. 32. & non fortitudo manus tuæ, vel in manu tua; & Nehem. 5. 5. quod Vulgatus vertit. Nec habemus unde possint redimi. Hebraicè est; & non est לֵאֵל leel fortitudo manibus nostris. & Prou. 3. 27. quod legimus; si vales, & ipse benefac; est in Hebræo; si est לֵאֵל leel facultas manus tuæ. Atque ita hoc loco transulere Chaldaeus, & omnes recentiores, Pagnin. Tigur. Vatab. Isidor. Montan. & Robertus: quia potestas, seu facultas est manus eorum; vel quia in potestate, vel facultate est manus eorum. significat enim potentiam nimiam, & facultatem ad nocendum. Vulgatus hoc loco nomen pro Deo accepit, & præpositionem pro, in; dicēs; quoniam in Deum, vel contra Deum est manus eorum. Hoc est, Deo sunt resistentes, aut repugnantes. Nam si dixisset, quoniam est Deo manus eorum, vel est Deus Fortis manus eorum, eundem illum sensum redderet; quoniam valent viribus, aut fortitudine, Deo simili, seu forti cuius; cui nomen fortis, seu Dei solet accommodari. Septuaginta eadem verba; quia in Deum est manus eorum; longè diuerso sensu reddiderunt, quia non leuauerunt ad Deum manus suas. quasi idcirco in tantam rabiem opprimendi fratres deciderint, quod non precibus supplicauerint Deo; qui facultatem, quā dat, aliò referret; nempe ad benefaciendum proximis, non ad opprimendum.

Castro in Proph. minores.

A Sumetur.] In Hebræo legimus; In die illa sumet super vos parabolam, & lamentabitur lamentum lamenti; dicetque. Hoc est, carmen valde lugubre, & planctum grauissimum edet. Vocat autem hanc elegiam, seu lugubre carmen parabolam, quod in lamentationibus soleant misceri sermones figurati ænigmatum, & similitudinum, quæ sunt aliis exemplo futuræ. Sed quis est is, qui sumpturus dicitur hoc lamentum? Montanus arbitratur; pauperes oppressos à ditioribus, qui agros, domosque diripuerant. nam consolantes se ex supplicio citissimo diuinæ iustitiæ, cum suauitate canent, id est, cum solamine. Verum de communis exitij lamento certius est carmen edendum, de quo in verbis paulo ante positis fuerat locutus; non de pauperum expilatione. Albertus, & Lyra, & videntur assentire Remig. & Haymo, putant, suppositum illius verbi sumet, esse, hostis, aut aduersarius. illi enim læti de malo Israel carmen composuere de eius calamitate, iuxta illud Threno. 1. 21. omnes inimici mei audierunt malum meum, latati sunt, quoniam tu fecisti. Confirmat hunc sensum illud. Cantabitur canticum cum suauitate, nec enim aliis, quàm inimicis eiusmodi carmen suaue foret. Theodoretus tamen, & Rupertus volunt ab ipsis Israelitis afflictis hoc lamentum sumendum, vel vt volunt Pagnin. Vat. & Rob. lamentator quispiam ex Iudæis, qui suo munere fungens stragem sui populi lamentetur; aut certè lamentatores; nam singulare accipit pro plurali; dolorem communem lugubri planctu prosecuturi erant: quo ostendit grauissimum futurum malum, quod esset lamento grauissimo lamentandum, esse autem verba ipsorum Israelitarum, ipsa satis ostendunt. Quod verò dicit; Cantabitur canticum, nempe lugubre, aut lamentabitur lamentum, cum suauitate, aut in cantico, vt dicunt Septuaginta, quod videtur maiori contradicere, si lamentum fiat cum suauitate, sciendum est in Hebræo esse nomen נִיחָא nihiah, quod derivatur ab eodem verbo נָח nahab, quod est canere lugubre carmen, aut lamentari, vt sit idem quod lamentum, seu lamentatio. & ita Pagnin. Tigur. Rob. & alij legunt. Lamentabitur lamentum lamenti, seu lugubre; pro, maximè dolendum: alij, vt Chaldaeus, videntur nomen deducere ab הָיָא haiah esse, aut contere, vt sit afflictio, aut contritio. & ita vertunt, lamentabitur lamentum in afflictione. Vulgatus vertit, cum suauitate, quod lugendo, & lamentando se cōsolentur, & maiorem leuiorem reddant; quod aliis, quam ipsis, qui patiuntur, non conuenit qui quidem cum ducentur captiui, lamentum eiusmodi, & lugubre carmen concinent.

Depopulatione.] Hebraicè legimus; Vastando vastati sumus, partem populi mei mutauit: quomodo auferet

B b

In quos inuehitur.

Carmen vocat parabolam.

Lamentatur pauperes.

Hostis.

Israelitæ ipsi lamentatores erant.

Afflicti lamentando se cōsolantur.

Inuehitur in iniustitiam.

Miosim.

Lectiois ratio.

Phrasîs Hebraica.

Vulgati lectionis sensus.

Septuaginta De precibus ad Deum

mihirad restituendum agros nostros diuident. quasi dicat; A penitus vastati sumus, iam pars decem tribuum ducta est in captiuitatem. *ô quomodo hostis mihi auferet agros; nequaquam distribuunt sibi agros nostros, ad restituendum eos nobis, sed ad retinendum eos sibi.* Sed quia inducit lamentantes suam stragem iam factam, non futuram, ut patet ex præteritis illis. *Vastati sumus, & mutauit.* idè futura recentiores omnes in præterita, vel cum Chaldaeo in præsentia conuertunt, ad hunc modum. Actum est de nobis, nam penitus vastati sumus, si quidem iam hostis partem populi adduxit è terra; vel abducit in terram suam. Sed heu quomodo, vel quorsum eam aufert? aut quorsum agros nostros partitur inter se? numquid ad eos nobis restituendum? nihil minus.

1. Sensus. Futura pro præsentibus.

2. Sensus. Vulgatus hunc sensum facit. Penitus vastati sumus; nam pars populi mei commutata est pro Assyriis; Heu quàm recedet à me pars illa abducta in alienam regionem; numquid redibit; cum hostis ad nos reuertetur, qui agros nostros sibi distribuat? nequaquam. Quacumque ergo ratione legatur, Montanus explicat tanquam lamentum pauperum à ditioribus expilatorum. Vastati, inquiunt, sumus. Quid quæso induxit illum diuitem, ut mihi pauperi prædia mea sibi abstulerit, cum breui hostis venturus esset, qui illius agros diuideret? annon satius esset, suis fuisse contentum? propterea ô raptor diues, ut tibi sum deprecatus, nullus tibi legitimus hæres supererit. At iam diximus hoc lamentum de pœna esse compositum, qua vniuersus populus puniendus erat ob culpam illam oppressionis pauperum. Hieronymus propterea, Remig. Haymo, & alij de Iudæis à Sennacherib vastatis exponunt. Vastati, inquiunt, sumus; ô quomodo pars præcipua populi mei, templum scilicet toto orbe celeberrimum, deturbandum est. Cùmque diceretur populo ad eius consolationem; ecce recedet ab obsidione Ierusalem, ut occurrat Tharacæ, vel potius Sethoni Regi Ægypti; populus respondebit, quid proderit recessisse, cum statim reuersurus est, & regiones nostras, agrosque diuisurus? Idcirco nullus erit in te ô familia Israel, cui sorte contingat aliquid in hac terra Domini. Hic sensus productus est iuxta historiam 4. Regum 19. Sed propius ad mentem Prophetæ exponunt Albertus, Lyra, & nonnulli alij de historia relata 4. Reg. 17. ubi refertur, Salmanasarem regem Assyriorum cepisse Samariam, & transfuisse Israel in Assyrios, posuisseque eos in Hala, & in Habor iuxta fluuium Gozan in ciuitatibus Medorum, & adduxisse de Babylone, & de Cutha, & de Auah, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocasse eos in ciuitatibus Samariæ pro filiis Israel, qui possederunt Samariam, & habitauerunt in vrbibus eius. Hoc est ergo lamentatoris lamentum. Penitus sumus deleti à Salmanasare; iam partem populi potissimam, decem nempe tribuum abduxit è terra sua, & mutauit in alienam; ex qua reduxit, qui terram Israelis incoherent. iam quæ spes superest reditus, ac restitutionis populi mei, aut recessus Assyriorum è terra hac; cum non contenti deuastatione, ducantur in eam, qui regiones nostras, & agros sibi distribuunt, quasi perpetui incolæ eius futuri? Idcirco præmoneo vos ut caueatis peccata; nam pro certo vobis sit, neminem ex vobis ô Israelitæ, remansurum, qui sortem mittat in terra hac vestra; nam tota ea Assyriis est distribuenda.

5

Ne loquamini.] Verba Hebræa sic habent. *Non stillabitis, stillabunt, non stillabunt istis, non apprehendet ignominias.* Quæ hunc sensum videntur habere, quasi Prophetæ aliquis conuertat se ad Michæam, & similes Prophetas, & dicat. Ne defatigemini eiusmodi comminationes stillare huic populo, vos qui

soletis stillare; aut quibus incumbit ex officio stillare; non enim vestræ Prophetiæ istis stillabunt quicquam salutiferum, nec illis proderunt: quia hic populus non vult huiusmodi confusiones, & ignominias admittere, aut pati; aut non inducit in animum, neque sibi persuadet, quod huiusmodi ignominias apprehensurus sit, aut perpeffurus confusiones. Sic videtur Chaldaeus intellexisse, cum ait, *Ne prophetetis Prophetiam, neque doceatis populum istum; nam non admittunt confusionem.* stillare est loqui, & prophetare, ut Iob. 29. 22. *Super illos stillabat eloquium meum.* futurum autem, *stillabunt*, pro participio positum est, ut Symmachus accepit cum vertit, *stillantes*, & Vulgatus, *loquentes*; aut pro præsentis cum consuetudine, *stillant*, aut *stillare solent*. Nam & recentiores interpretes putant populum auersari Prophetas, ne sibi prophetent, quasi dicat, stillabunt, scilicet populus, ac dicere audebunt Prophetis; ne stilletis nobis huiusmodi comminationes, & idcirco ipsi Prophetæ non stillabunt huiusmodi reuentibus; nec afficientur eorum ignominias. Sed prior sensus verbis conformior, cui consentit lectio Vulgati, dicens; ô vos Prophetæ, qui prophetatis huic populo, ne curetis prophetare illi; quia vestræ comminationis repetitio non stillabit istis, quia nolunt audire; neque confusio quam prænuñciatis, eos comprehendet, cum nolint fidem vobis habere; ac proinde non resipiscunt, & deserent peccata sua. Hieronymus, Haymo, Remigius, & ceteri breuiter sic exponunt; ô domus Iacob nolite vos decipere, præsumentes nimium de misericordia Dei, & nolite dicere, quod adhuc multi dicunt, Deus bonus est, & misericors, non veniet super nos malum captiuitatis, quod timemus.

Dicit.] Inuectio est in populum malè affectum in Prophetas Dei, & nolentem eis credere: quæ sic habet ex Hebræo. *Quid hoc dictum domus Iacob? numquid abbreviatus est spiritus Iehonah? Annon hac sunt opera eius? Annon verba mea benefaciunt rectè ambulanti? & est sensus.* Quid hoc dictum audio de vobis ô domus Iacob, quo respicitis Prophetas Dei, eorumque verba despicitis? Numquid etiam si iis Prophetis silentium imponatis, & nolitis eis credere; deerit Deo spiritus propheticus, quem aliis infundat, quos ad vos mittat? Numquid hoc non est Dei opus, quod vos euitare non poteritis? Annon verba Prophetarum proderunt iis, qui rectè ambulant, si velint resipiscere, sicut noxia erunt persistentibus in suis delictis? ita sanè: cur ergo tam impudenter Deo repugnatis? Vel hoc modo. Quid est, quod dicis domus Iacob contra Prophetas meos? Nonne ego potens sum mittere alios Prophetas plures, acioresque istis? An hæc, quæ comminantur mala vobis futura, à Deo proficiuntur, aut ab ipsis Prophetis, & non vos ea inducitis vestris peccatis? meum est tantum per meos Prophetas ea prædicere. Ego certè soleo prædicere bona iis, qui obseruant mandata mea; sicut ceteris mala. Hieronymus, Haymo, & Remig. & ceteri putant adhuc esse verba Dei bonitatem obtinentium ne credant minis Prophetarum. Numquid larga Domini misericordia, eiusque Spiritus clemens, nobis solis abbreviabitur, aut angustiabitur, & seuerus erit? aut tales sunt eius cogitationes, quales in hominibus videmus, qui ad vindictam subito concitantur? respondet Dominus: bonus quidè sum; sed rectis: at vos pessimè agitis. Hic sensus à priori in eo differt, quod verba exponit quasi ipsius Iacob; cū alij ad ipsum Iacob fieri dicant: propter participium præteriti cum Hebræa *monen* *heamur*, quam hic volunt esse vocantis particulam. & ita vertunt, *ô dicta domus Iacob*, ut Numer. 15. 15. *hekehal* ô congregatio, *unum præceptū erit*, &c. Deut. 32. 1. *Audite basamaim* ô celi

Sensus 1. verus.

Stillare prophetare.

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 2.

2. Sensus.

ô celi quæ loquor. Ezech. 37. 9. à quatuor ventis veni. *haruach* ô spiritus: sic hoc loco recentiores, Pagni. Vatab. Rob. & alij legunt; ô dicta domus Iacob; vel quæ diceris, aut gloriari soles de hoc nomine, domus Iacob, spiritus Domini est abbreviatus? Vulgatus tamen actiue vertit; dicit domus Iacob. sicut & Chaldaus, & LXX. dixerunt, quæ dicit domus Iacob. ut particula *h* sit interrogantis. quod dictum domus Iacob, aut quid dicit domus Iacob? Nam Tigur. vertit, annon dictum est à domo Iacob? vel ô dictum domus Iacob? quasi dicat, non recte locuta est domus Iacob, cum Deus multos Prophetas possit mittere.

Et è contrario.] Hebraicè *veethmul* *populus meus in hostem stabit*. dictio illa. Et *Ethmul*, vna dictio esse putatur à R. Abraham, & Dauide Kimhi in libro radicum; & in huius loci commentario, idem significans quod heri, hesternus dies, aut tempus paulo ante præteritum. quam rationem secuti Septuaginta verterunt, & antea *populus meus*. & Symmachus, quem refert Hieronymus, *Ante unam diem populus meus, quasi inimicus resistit*. & Vulgatus Isa. 30. 33. dixit *preparata est enim* *veethmul* *ab heri* Topheth. & ita recentiores omnes hic acceperunt, vertentes. equidem heri, vel non adeo pridem *populus meus in hostem insurget*, pro, insurgit, seu insurrexit. & quod sequitur, sic habet. *Ex aduerso tunica pallium exuētis, transeuntes simpliciter redeuntes è bello; pro exuētis, aut exuētis*. Insequitur auaritiā iniustam populi: & est sensus: Equidem & populus hic meus, quod maxime est dolendum, in inimicum stabat, alter contra alterum: quasi hostis enim esset fratribus, spoliabat tunica, & pallio transeuntes confidenter, ut qui redeunt è bello, parta victoria, & pæce composita. sic intelligunt R. Abraham, Abenezra, David Kimhi, Pagni. Tigur. Vatab. Isidor. & Rob. nisi quod quidam participium illud, *redeuntes è bello*, coniungunt cum verbis illis, *qui spoliabant*, adhuc modum. & *spoliabant tunica, & pallio transeuntes simpliciter, ut hi, qui reuertuntur è bello sanguinarij, & raptores*. & David Kimhi connectit hanc sententiam cum præcedenti, hoc modo; *Nec mirum si hostis consurgat in vos, siquidem iam pridem hostes vos statuistis fratribus vestris, spoliantes eas veste, & pallio*. Vatab. sic distinguit hanc periodum. *Qui heri, siue antea erat populus meus, hodie quasi sit hostis insurgit contra vestem pauperis pulchram conspectam, pallium exuit à transeuntibus pacificè, ut hi, qui redeunt è bello*. Montanus sic quoque declarat; *Qui non ita pridem populus meus erat, veramque colebat pietatem, in hostem quemcumque consurrexit, & superior omnibus euadebat. Nunc verò postquam à iustitia, & obseruatione legis ad iniustitiam desciuere, Dei auxilio destituti, ignauissimi, ac timidissimi redditi sunt, aded ut è regione vestem baculo suspensam, uti militare sit signum, conspicientes, vano territi metu, deposito ad fugam celeriore pallio, turpiter fugiant; & viatori relinquant auferendum simpliciter transeunti, non secus ac si victor, & spoliis onustus è bello rediret*. Sed existimo simplicem verborum Hebræorum intelligentiam esse. Et heri qui populus meus erat, ac si sit hostis insurgit nunc contra vestem, pallio spoliat transeuntes confidenter, ut qui reuertuntur è prelio pace composita. nam. insectatur iniustos pauperum oppressores, qui suis facinoribus adducunt hostem Chaldaum.

Verum Vulgatus dictionem *Ethmul*, quasi compositam accepit ab *eth*, è, ex, & *mul* contra; quemadmodum notauit R. Ionah; & legendum. Et è contra populus meus in hostem consurrexit. E regione vestis pallium sustulistis. Et est sensus Hieronymi, Haymonis, Remigij, Alberti, Hugonis, & aliorum; benegradienti bonus ego sum: vos verò è contra, contra me, ut aduersarij consurrexistis, præcepta mea per-

Castro in Proph. minores.

fringentes, siquidem fratres vestros pallio, quo super tunicam se induunt, spoliastis; quin imo eos, qui per vias vestras transibant innocuè, & confidenter, conuertistis in bellum, sic cum eis agentes, ac si belli tempus esset, vexantes, & rapientes eorum bona. Hieronymus spiritualiter videtur intelligere de his, qui innocentes peruertunt, & spoliant Dei auxilio, ac virtute. Chaldaus paraphrastes, hanc, quam uti culpā præferunt verba Prophetæ, ipse ut pœnam exponit; dicens. *Propter peccata inimico traditi sunt, è regione eorum populi stantes possident eos, pecuniam eorum pretiosam ab eis tollunt, transeuntes per terram eorum confidenter, conuertuntur in eos, velut bello confractos*.

Mulieres.] Hoc est, per calumniam domos eripuitis mulieribus, quas incoluerant cum viris suis à tempore adolescentiæ, quod est tempus sponsis deliciarum coniugalium: postquam viros earum omnibus bonis spoliastis, detrusos carcere, vel vrbe fugatos. Vel secundum Alber. Vatab. Isido. Vos in causa fuistis cur viri suspectas haberent vxores de adultério, vel illas inducendo ad peccandum; vel calumniando: ac ut sic domo eiicerent, in qua summa cum dilectione maritali viuebant. Vel secundum Hieron. Haymonem, & Remig. fuistis in causa vestris delictis, ut mulieres, matronæque delicatæ in captiuitatem ducerentur desertis domibus, in quibus deliciosè habitabant. Simplicior sensus est; his non contenti, viris interfectis, aut ad summam redactis inopiam, vxores domibus expulistis, in quibus in coniugali amore, & tranquillitate viuebant: adhuc enim taxat sæuam illorum auaritiā. Sic Lyra, Montan. & Rob. populum autem suum, ut notant Vatab. & Montan. pauperiorum hominum turbam vocat, iuxta illud Psalmi 9. 35. *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor*.

A paruulis.] Vos, ait, hoc facto vestro filios gemere compulistis, & blasphemare, qui me laudarent, sua bona mihi accepta referentes. Nam bonis suis parentibus spoliatis, filij inopes, orphanique relictī, dolent suam sortem; & eos, qui causa fuerunt, insectantur maledictis. Ita Alber. Lyra, & Montan. secundum Hebræos, Pagni. Vatab. Isidor. & Rober. nomine laudis, gloriæ, vel decoris intelligunt mutuam viri, & vxoris coniunctionē. Nam hac discissa, quæ gloria Dei erat perpetua, nempe in perpetuo amore legitimo perseuerare, paruuli vel nascebantur inglorij, aut spurij ex alijs viris. Vel nulli nascebantur ex illo matrimonio legitimi; quæ gloria cessabat matrimonio. Vel qui iam erant nati, orbatī parentibus, priuabantur gloria sua, & honore, & sustentatione, quæ illis ex mutua parentū coniunctione proueniebat. Atque ita quod dicitur: *à paruulis earum tulistis gloriam meā perpetuam*. sic debet per hystorologiam accipi; *paruulos earum abstulistis à gloria mea*, id est, ab illo matrimonio. Vel potius, fuistis causa paruulis, ne matrimonium inirent, quo posteritatem propagarent, quæ est gloria mea: dum vel eos interfecistis, vel bonis priuastis, quibus id possent cōficere. Hoc est illud Chaldaei. *Ab ipsis filios tollentes, translata est gloria eorum, quam dixerunt in æternum permanfuram*. Quia verò contra auaritiā loquitur, videtur magis rei. de qua agitur, primus sensus conuenire.

Vtinam.] Hebraicè sic legitur. *Si vir ambulans spiritu, & mendacium mentitus est, stillabo tibi ad vinum, & ad siceram, eris stillator populo huic*. Hoc est, si quispiam veniret vento ductus, & loquens falsitatem, dicens: Ego vaticinabor vobis pro vino, & sicera, & pro alijs xeniolis, quæ placeant, hic habebitur Vates populo huic. sic intelligunt Paulus Burgenfis in 2. additione; Pagni. Vatab. Isidor. & Rob. Vel, ut ait Montanus. Si quis popularem anram secutus, mendacia sibi ad gratiam confingeret, ut de vino, ebrietate, & de deliciis conseruandis; hic ut idoneus stillator, & Propheta

Bb 2

Chaldaus.

Auaritia in spoliandis domibus vxoribus.

Populus Dei pauperes.

Sensus 1. verus.

Sensus 2. de gloria è matrimonio remota.

10

Sensus 1.

Sensus 2.

Lectio-
ratio.

7

Inuehitur in auaritiā populi. Sensus 1. sub variis lectionibus.

Simplex sensus iuxta Hebræum.

Sensus iuxta lectionem Vulgarī.

ab omnibus probaretur. Ita hi auctores, quia dictio *et lu* significat, *si, & utinam*, ut Psal. 80. 14. *Si populus meus audisset me.* & ita legit Chaldaeus. Et huic sensui possunt accommodari verba Vulgati hoc modo. *Utinam* vir essem ductus vento, & non spiritu prophetico, & falsa potius loquerer; vaticinarer vobis gratissima, nempe ad vinum, & ebrietatem conducentia: sic enim populus iste gauderet stillari, & ab eiusmodi Vate commoneri. at nunc è contra mihi contingit; nã quia sum verus Propheta, vaticinor vobis stragem extremã. Sed Hierony. Haymo, Remig. Alb. Hugo, Lyra, & Dionys. sic iuxta Vulgati lectionem interpretantur. *Utinam* ego nullũ haberem spiritũ prophetiæ, sed in hac cõminatione fallerer, ne tot perirent: sed cũ à Deo mittar, uti verus Propheta, ideo stillo tibi merũ vinum vastitatis, & furorem, quo inebrieris, captiuitatis; & me stillante, velis nolis, debes, quod prædico, sustinere. *Vini* autem nomine significari extremum supplicium, certius est, quàm ut probari indigeat, ut Psal. 74. 9. *Calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinavit ex hoc in hoc, &c.*

11

Congregatione. Hunc locũ Theodoretus, Dauid Kimhi, Vatab. & Robertus volunt loqui de populi Israelitici vastitate: aut saltem de obsidione Ierusalem. Et sunt qui intelligant de obsidione Ierusalem facta per Sennacherib, quando totus eius exercitus ab Angelo dissipatus est. Nam tunc omnes Iudæi in vrbe Ierosolyma coacti sunt ab hostibus; uti oves intra caulas: vbi præ multitudine tumultuabatur. Sed Angelus dissipator Assyriorum transiit ante omnes percutiens exercitum. quo facto, obsessi aperuerunt portam vr̄bis, & egressi sunt per eam, & Rex eorum Ezechias ante eos, & Dominus tamquam imperator in capite omniũ. huic sensui nescio an aliquod verbũ sit in Propheta, quod non respondeat; nisi quod totus Iacob non est tunc Ierosolymis conclusus: quamvis fuerint reliquiæ, quæ fugerant ex aliis vr̄bibus captis.

Sensus 2. de excidio Ierusalem per Chaldaeos.

Supra dicti auctores explicant vniuersam hanc sententiam de excidio Ierusalem extremo. Nam tũc omnes Iudæi intra vr̄bem Ierusalem ab hostibus conclusi sunt, uti oves intra caulas, vbi præ multitudine tumultuabantur: & Sedecias ascendit per hortum suum, & muro interrupto per foramen aufugit in solitudinem primus omnium, quem ceteri insecuti sunt. Et Dominus erat in capite omnium, ad perdendum, qui prius fuerat ad custodiendum. constat hic sensus ex historia 4. Reg. 25. huic obstat quod verba Prophetæ consolationem videntur præferre: quod vnum illud verbum potissimum ostendit. *Et transiit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.* numquid Dominus Iehouah ascendit primus omnium fugiens Chaldaeos, aut ductus in captiuitatem?

Refutatio.

Sensus 3. de reditu è Babilone.

Propterea aliis visum est prophetiã esse consolatoriã, qua pollicetur Propheta reditum è captiuitate, quando totus Iacob cõgregatus est in vnum populũ, uti oves in vnum ouile, & rediit præducente Zorobabele; qui inducti sunt in vr̄bẽ Ierosolymã, ingressi portas, & rex corã eis, & Iehouah in capite omniũ, tamquam triumphator. At neque totus Iacob tũc cõgregatus est, sed Iuda, & Bẽiamin, neq; regem tũc habuerunt præducentem, cum Zorobabel non fuerit rex.

Refutatio.

Sensus 4. de consolatione per Christũ. Euseb.

Quamobrem ceteri omnes, Euseb. lib. 2. de Demonstratione. Euang. c. 50. Hieron. Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Isidorus, & Montanus, hunc locum de consolatione per Christum adducenda exponunt; quando Deus totum Iacob ex reliquiis Israelis, & Iudæ coactum cõgregauit in vnum ouile, quasi oves intra ouile, tumultuantem præ multitudine. Et quidem Deus ipse ascendit pãdens illis iter, & ingredientibus per portas sacramentorum, & fidei in ciuitatem Ecclesiæ, & rex eorum Christus transibit

ante eos, & Iehouah in capite omnium. Sed in modo explicandi hanc consolationẽ differunt hi auctores.

Eusebius vniuersos in caulam Euangelicam ait congregandos per Apostolos reliquias Israel, doctore Christo, qui eos inducet in Ecclesiam. Hebræi quidam apud Galat. lib. 8. contra Iudæos, cap. 23. quos sequitur Lyra, exponunt de descensu Christi ad Limbum, vbi congregauit Deus totum Iacob, hoc est, ex toto Iacob electos, quasi gregem selectum in ouile; ante quẽ ascendit Christus pandens iter in cælum. Et illi quidem diuisi ab iis, qui iacent in inferno, transibunt portam Limbi, & egredientur rege eorũ Christo præducente, & Iehouah in capite omnium Hieronymus, Rupertus, Alb. & Montanus de congregatione Iudæorum, in vnam cum gentibus Ecclesiam, per Christum in priore suo aduentu facta, exponunt. Nam tunc ex toto Iacob congregauit Dominus reliquias in ouile Ecclesiæ cum Gentilibus conuersis, in magna copia, laudantium Deum; & Christus transiit ante eos perumpens obstacula agentibus iter per viam Euangelij, qui portas Ecclesiæ aperuerunt, & per eas ingressi sunt; & Christus Rex, & Dominus transiit ante omnes. Vel Christus ascendit in crucẽ pandens iter: qui dixit Ioan. 12. 32. *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum;* & ipse est porta, quam fideles aperiant, ut per eam ingrediantur, & est rex, & Dominus, qui verbo præeat, & exemplo, nobis relinquens exemplum, ut sequamur vestigia eius.

Demum idem Hierony. Haymo, & Remig. de posteriori aduentu intelligunt, congregandas ex Iacob reliquias, & cogendas vna cum fidelibus gentium electis in vnum gloriæ cælestis ouile, vbi tumultu cõmuni vociferabuntur, & laudabunt Deum; & Christus agnus Dei præcedet omnes pandens iter: electi autẽ diuisi ab impiis ingredientur portas patriæ. illius cælestis; & rex eorum Christus transibit coram omnibus: & tunc Deus erit in capite omnium iustorum; quia caput Ecclesiæ Christus, & caput Christi Deus. Atque ita hi Patres hunc locum elucidant.

Totum te.] Expositioni Patrum obstare videtur hæc particula: siquidem nõ totus Iacob congregatus est in Ecclesiam: sed reliquiæ. Respondet Lyra, totum Iacob significare primores Iacob, quemadmodum tota ciuitas vocantur maiores ciuitatis. Vel totum Iacob electũ, nã ut dixit Apostolus ad Rom. 9. 3. *Nõ qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.* Sicut quando Christus dixit Ioan. 12. *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum;* nempe electos, vel ex omnibus: ita ex toto Iacob cogam reliquias, ut statim explicuit.

In ouili.] Hebraicè, *בִּרְשָׁה* *Boisrah*, Vnde recentiores omnes interpretantur, quasi oves *Boisrah*; quæ erat vr̄bs Idumææ ouibz abundans: quo significat se congregaturum ex toto Iacob selectiores, quasi oves selectas *Boisrah*: vel, ut ait Montanus; quia *Boisrah*, munitam, aut *Valentiam* significat, qualis est Roma, quæ Latinè est *Valentia*; congregaturum se promittat Iacob sub Imperiũ Ecclesiæ Romanæ. Verũ veteres quasi nomen cũ prepositione esse intellexerunt, *Be* enim est, in. *בְּרִשָּׁה* *israh* autem est angustia, oppressio, afflictio. & ita LXX. verterunt, sicut oves in tribulatione; Vulgatus autem, & Chaldaeus, in ouili, quod est septum angustum, in quo oves coarctantur, & concluduntur; & probat hanc lectionem, quod tãquam explicatio subiicitur, *tamquam gregem in medio caulae suæ.* Est autem differentia, quod nomen hoc compositũ legitur *בִּרְשָׁה* *Bat Sarah*, ut Psalmo 9. 10. *adiutor in opportunitatibus, in tribulatione.* at nomen proprium vr̄bis legitur *בְּרִשָּׁה* *Boisrah*, ut hoc loco. itaque in punctis est differentia.

Pandens iter.] Hebraicè est, *Ascendit* *הַפִּתְּחָה* *Haporetz*, anse eas *וַתִּפְתְּחֵנָּה* *pareisa*, & transferunt portam. Hoc est,

De congregatione per Apostolos. De descensu Christi ad Limbum.

De coacta Ecclesiæ ex Iudæis.

Christus pãdit iter in cruce.

De cogenda Ecclesiæ triumphante ex Iudæis.

Obiectio.

Responsum.

Totum pro electis.

Boisra vr̄bs Idumææ.

Sensus 1.

Sensus 2.

14

Christus
perruptor.

Christus pā-
dens iter.

est, ascendit effractor; aut perruptor ante eos, freg-
erunt, seu perruperunt portam, & egressi sunt per eā.
Dicitur autem Christus perruptor, quod obuia quæ-
que veluti perrumpat excrescens, & diruat murum,
& portam patefaciat; quod ipsum eius ope, & exem-
plo, dicit facturos congregandos ab eo; nam & ipsi
perrumpent obuia quæque. & transierunt portam,
iuxta illud Matth. 16. 24. *Si quis vult venire post me,*
abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me;
qui idcirco dicitur *pandens uer*, nempe *aspera conuer-*
tens in vias planas, & praua in directa. Quod verò
Vulgatus verbum *in* *Vaiesu* conuertit, & *ingrediē-*
tur per eam, rectè quidem ad sensum Patrum supra
adductum, interpretatus est, qui Prophetam locutum

A intellexerunt de reliquiis Iacob Ecclesiam Christi in-
gredientibus. At verbum illud propriè *egredi*, seu Verbi signi-
exire est, vt Septuaginta, & ceteri omnes interpre-
tes hoc loco verterunt, dicentes, & *egressi sunt per eam*;
quasi murum vibis perruperint, & portam fecerint,
per quam fuerint egressi ex vrbe, qua ratione non Obiectio.
conuenit hic locus ingredientibus in Ecclesiam; sed
Iudæis egressis ex vrbe Ierosolyma, iuxta primum
sensum initio explicatum. Sed quid quod amplitudo
Ecclesiæ, & angustia captiuitatis postulat, vt qui ad Responsum.
Ecclesiam inducuntur, non ineptè dicantur perrum-
pere murum eius, & maceriam, & portam aperire, per
quam ingrediantur, & egrediantur in amplissimam
Ecclesiæ regionem, per quam Christo Rege spatiètur?
Ingressus, &
egressus Ec-
clesiæ.

MICHÆÆ PROPHETÆ

CAPVT TERTIVM.

PARAPHRASIS.

1 **E**T dixi: ¹ Audite principes
2 Iacob, & duces domus Is-
rael: Numquid non ve-
strum est scire ² iudicium?
qui odio habetis ³ bonum,
& diligitis malum: qui violenter tollitis pel-
les eorum desuper eis, & carnem eorum de-
super ossibus eorum: Qui comederunt
3 carnem populi mei, & pellem eorum desu-
per excoriauerunt: & ossa eorum confrege-
runt, & conciderunt sicut in lebere, & quasi
4 carnem, in medio ollæ. Tunc clamabunt
ad Dominum, & non exaudiet eos: & ab-
scondet faciem suam ab eis in tempore illo,
sicut nequiter egerunt in adinventionibus
5 suis. Hæc dicit Dominus super Prophe-
tas, qui seducunt populum meum: ⁴ qui
mordent dentibus suis, & prædicant pacem:
& si quis non dederit in ore eorum quip-
pam, sanctificant super eum prælium.
6 Propterea nox vobis pro visione erit, &
tenebræ vobis pro diuinatione: & occumbet
Sol super Prophetas, & obtenebrabitur su-
per eos dies. Et confundentur qui vident
7 visiones, & confundentur diuini: & operient
omnes vultus suos, quia non est responsum
8 Dei. Verumtamen ego repletus sum
fortitudine spiritus Domini, iudicio, & vir-
tute: vt annunciem Iacob scelus suum, &
9 Israel peccatum suum. Audite hæc prin-
cipes domus Iacob, & iudices domus Israel:
qui abominamini iudicium, & omnia recta
10 peruertitis. Qui ædificatis Sion ⁶ in san-
guinibus, & Ierusalem in iniquitate. Prin-
11 cipes eius in muneribus iudicabant, & sa-
cerdotes eius in mercede docebant, & Pro-
phetæ eius in pecunia diuinabant: & ⁷ super
Dominum requiescebant, dicentes: Num-
quid non Dominus in medio nostrum? non
12 venient super nos mala. Propter hoc, cau-
sa vestri, ⁸ Sion quasi ager arabitur, & Ieru-
Castro in Proph. minores.

AD vos meum conuerto sermonem, ¹
ô principes, & magistratus Ieru-
salem, quorum est Rempublicam
administrare. Annon vestra in-
terest ² ius unicuique dicere, &
causas populi tutari? quomodo contra facitis, ³ bo-
num destruentes, & malum conseruantes. ita enim
miseros opprimitis, & suis bonis spoliatis, vti pa-
stor, qui pecus excoriat, & vt carnem deuoret, carne
ipsa denudat ossa: ita vos consumitis opes populi
mei, & carnem deuoratis, cibum, quo vescitur, di-
ripientes, & modicam substantiam, qua vt pelle te-
gitur, adeoque in meos pauperes desenuistis, vt eos
comminuatis, vt solent ossa confringi, in frustaque
comminui, vt aptè coniciantur in ollam coquenda.
Ob hanc scuitiem vestram, in illa afflictione, quam
præuncio, clamabitis ad Dominum, vt liberet
vos, & non exaudiet: quin imo & abscondet vul-
tum, quasi qui nolit videre, vt misereatur, sicut nec
vos exaudistis eos, qui vos rogabant, sed vultum à
precantibus auertebatis.

Rursus sic dicit Dominus contra vos pseudo-
prophete, qui seducitis populum hunc: nam danti-
bus vobis quod ⁴ mordeatis, & comedatis, prospera
cuncta prædicatis, at iis, qui non dederint ad votum
vestrum, metum incutitis, affirmantes certo parari
bellum, contra ipsos. Idcirco tempore captiuitatis,
vestra visio, qua prospera falso denunciabatis, in
noctem calamitosam conuertetur, & diuinatione in
tenebras, & summa, qua vos comprehendet, tri-
bulatio efficiet Solem prosperitatis, diesque lætitiæ
obtenebrescere coram populo, qua vestra Prophetia
pepererant: & confundemini, & erubescetis, & præ-
iusto pudore vultum contegetis, cum videritis, ani-
maduertisse populum falsitatem vestrarum pro-
missionum; & quod nullum habuerint responsum
Dei. Et vos quidem ita vos geritis; at ego non eius
sum conditionis, qua vos: nec possum tacere scelera
Israel, ⁵ quia vis diuini spiritus occupauit totum
me, vt minas eius constanter, & absque ullo metu
pronunciem, & coarguam scelera, ac peccata populi

falem quasi acervus lapidum erit, & mons templi in excelsa sylvarum.

equum est perueritis: qui domos magnificas edificatis in urbe Sion, & in Ierusalem, ex pecuniis inique coactis; ex bonis, quibus sustentari debent pauperes; nam qui ex vobis iudicium exercent, pro muneribus civium causas agitis: & qui sacerdotes, pro precio docetis: & qui Prophetae, pro pecunia divinitatis, & fiduciam habetis in Domino, dicentes, fieri non potest ut recedat à nobis Dominus, qui adeo tranquille habitat in templo, quod est in medio nostri, non est quod timeatis ullum malum futurum. Sed non proderit vobis hac vestra vafrities; quin imo ob vestra scelera⁸ mons Sion ita à Chaldeis diruetur, ut possit arari, & Ierusalem in acervos lapidum redigetur; & mons Moria, in quo domus templi est constructa, ex celsitudine rupium ruinarum, in sylvam excelsam convertetur.

ARGUMENTVM.

INVEHITVR in rapacitatem principum, & magistratuum, tum etiam sacerdotum, qui ius pervertebant, & innocentes opprimebant: in pseudopphetas quoque, qui grata prædicebant, falsa tamen ob quæstum. Omnibusque comminatur extremum exitium, & urbis Ierusalem, templique vastitatem.

COMMENTARIVS.

Audite.] Hebræa habent; Audite quæso capita Iacob, & duxes domus Israel. Contra administratores Republicæ esse Prophetæ sermonem, & communior est interpretum sententia: & illa verba satis ostendunt. Numquid non vestrum est scire iudicium. Sed num loquatur Michæas ad magistratus duarum tribuum solum, an decem, an omnium, dubium est: Lyra, Albertus, & Hugo putant ad principes uniuersi populi, nempe duodecim tribuum, fieri sermonem. Dionysius ad decem tantum, quæ Iacob, & Israel solent nuncupari. Verius tamen Haymo, & Remigius, & Rupertus ad principes duarum tribuum putant fieri inuectiuam; quod in fine capitis ob culpam eorum dicat. Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi acervus lapidum erit, & mons templi in excelsa sylvarum. Idque certum fiet in fine huius capitis.

Inuectiua in principes Iudæ.

Iudicium.] Ius dicere unicuique ex officio spectabat ad magistratus: quod nomine iudicij hic intelligit, ut intelligunt Theodoretus, Albertus, Lyra, Vat. Montan. & Rob. Nam inuectiua est in perversum iudicium eorum, quorum interest non opprimere innocentes, & opprimentes plectere.

Contra iudices.

Bonum.] Bonum, & malum omnes ferè interpretes in neutro genere accipiunt, quod perversa sequerentur illi, & iniusta committerent. Atque ita accipiunt Theodoretus, & Chaldaeus cum ceteris. Verum Albertus masculinè quoque posse accipi dicit, quod iustos, & innocentes odio prosequerentur; iniustos autem, & nocentes beneuolè tractarent. & quidem in Hebræo masculinè dicitur bonum, & malum, cum neutro genere careat lingua Hebræa. Et quod sequitur confirmat; diripientes pellem eorum desuper ipsis, & carnem eorum desuper ossibus ipsorum; nempe bonorum, aut cuiuslibet ex bonis, nisi velis hoc pronomen referre Iacob, & Israel. Verum nihil refert si neutro genere accipias, cum eadem sit principum damnatio, qui instar pastorum perversorum, ouium pelles detrahunt, & carnes diuidunt, ossaque confringunt, & in lebetem, ollamque coquenda coniiciunt, ut suam

Malum & bonum masculinè.

Pastorū iniquitas.

A famem satient. Hanc autem allegoriam in Scriptura quandoque vsitatam explicat paraphrastes Chaldaeus his verbis. Diripientes substantias populi ab eis, & diuitias pretiosas eorum auferentes. Qui expoliant facultates populi mei, & pecuniam pretiosam eorum ab eis auferunt, & reliquias eorum consumentes, & reddentes, & comminantes, sicut comminuuntur membra intra ollam, & particula carnum intra lebetem. Notant Vat. & Montan. Populum Dei afflicti, & à potentioribus oppressum, nomine olla, aut lebetis, licet Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, & Hugo, intelligant Ierusalem, in qua pauperes sunt afflicti. Verius est similitudinem explicari, quod sicut pastores carnes ouium, & ossa concidunt, ut mittant in ollam coquenda, ita potentes bona pauperum dilapidant, & concidunt, & in particulas confringunt, inter se partientes.

Populus Dei pauperes.

Similitudo à pastoribus.

Qui mordent.] Tres sunt huius loci expositiones. Prima est Davidis Kimhi, & M. qui fredebant dentibus suis in veros Prophetas ultionem diuinam conclamantes, cum ipsi pacem, & felicitatem prædicent: sic & Lyra; detrahunt veris Prophetis. Secunda est Davidis eiusdem, Vatab. Isidori, & Roberti, quam prius adduxerat Theodoretus, quod assentationis, & adulationis moribus noceant, amicitiam simulantes, & pacem prædicantes, cum reuera sit bellum; mordent ergo osculando. Tertia expositio est Alberti, Hugo, & Dionysij, mordent dentibus, dura sæuæque comminantes non dantibus; cum dantibus dona, & escas, prædicent prospera, sed melius ad eundem sensum exponunt Chaldaeus, Hieronymus, Haymo, Remig. Vatab. Montan. & Robertus, qui, quod habeant dentibus quod mordeant, & ventri faciant satis, prædicant prospera. Qui sensus ex antithesi constat verus esse, nam ait. Et in eum, qui non dederit cibum, quem ore mordeant, vel iuxta os; aut votum ipsorum, & petitionem, sanctificant, id est, indicunt, aut denunciant bellum futurum. itaque quæstus gratia diuinant ad nutum dantium. Ita idem interpretes, & Chaldaeus sic hanc sententiam exposuit. Qui offert eis conuiuium carnis huic pacem vaticinantur; & qui nihil eis offert, contra hunc excitant bellum, qui illud, sanctificant contra eum bellum, explicat, excitant bellum,

Expositio 1.

Expositio 2.

Expositio 3.

Expositio verior.

Contra quæstum Prophetarum.

lum, seu trágédias mouent, vt volunt Vat. & Robertus. nam & auarum conclamant, ingratum, & implent, qui Prophetæ prospera prænuncianti nihil alimentum præbuerit.

Verumtamen.] Hebr. *Et quidem ego repletus sum robore ab Spiritu Domini, iudicio, & constantia.* quibus tribus significat tria Prophetæ necessaria: *robore*, id est spiritu prophetico, aut dono prophetiæ inuictio, cui nulla vis resistere valeat: vt accipiant Chaldaei, & Vatab. vel instinctu spiritus ad loquendum, vt intelligunt Theodoretus, Haymo, & Remigius: qui propterea verus esse debet, vt nulla ei falsitas subesset, secundum Albertum, ad differentiam spiritus leuissimi pseudoprophetarum. *iudicio*, hoc est, discretionis veritatis, qua discernat veritatem suæ prophetiæ a falsitate aliarum, vt insinuant Chaldaei, Albertus, & Vatablus. Vel *iudicio*, hoc est comminatione supplicij a Deo iudicati contra principes illos, vt insinuant Haymo, Remig. & alij. *Et virtute*, nempe constantia contra timorem, vt intelligunt Albertus, Vat. & Montanus. Hæc enim data sunt Prophetæ ad annunciandum peccata Iacob, & scelera Israel. Ait ergo Michæas. Vos quidem ita vos geritis; at ego non sum eius conditionis, cuius vos: nec possum non annunciare scelera Israel; quia vis spiritus diuini totum me occupauit, vt comminationes eius constanter, & absque ullo metu pronunciem: & sine cessatione, vocæque contenta annunciem populo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum, vt dictum cap. 5. Isaiæ.

In sanguinibus.] Nomine *sanguinum*, intelligit substantiam, qua sustentabantur miseri; iuxta illud Ecclesiastici 34. 24. *Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimam filium in conspectu patris sui. Pavis egenorum vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est. Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum. Qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.* Sic Hierony. Haymo, Remig. Albertus, Vatab. & Robertus. Secundo, nomine *sanguinum*, iniustas quasque oppressiones accipit, quibus opprimebant innocentes, vel pecuniis acceptis ab aduersariis, vt illos opprimerent, & de medio tollerent; vel opibus miserorum ereptis per nefas. ita quoque Hierony. Haymo, Remig. Lyra, Dion. Vatab. Isido. Montan. & Rob. Ex his ergo bonis iniuste direptis magnificas domos edificabant, quas statim vocat *iniquitatem*, quia contra omne ius, & æquum, bona illa accumulabant, & ingentes domos edificabant.

Super Dominum quiescebant.] Hebr. & Iehouâ innitebantur. Hoc est, & cū tot, tantisque sceleribus contaminati essent, spem habebant in Domino, quod non essent destruendi, illa leuissima ratione ducti, quod in templo omnibus conspicuo presens adesset, vt illi qui Ierem. 7. 4. confidentes in verbis mendacij, dicebant; *templum Domini, templum Domini, templum Domini est.* Est hoc loco verbū *יָשָׁן* *Sabhan*, quod est *inniti*, aut *sustentari quasi baculo*; spemque habere, aut fiduciam in aliquo, seu presumere de aliquo, vnde baculus ab hoc verbo dicitur *יָשָׁן* *misabhan*. sic Isa. 10. 20. dicitur. *Sed innitetur super Dominum;* & cap. 50. 10. *speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum.* 2. Paral. 13. 18. *& vehementissime confortati sunt filij Iudæ, eo quod innixi sunt Domino; vel sperassent in Domino Deo patrum suorum, vt vertit Vulgatus.* & 2. Par. 16. 7. *Quia innixus es regi Syria, & non innixus es Domino Deo tuo; quod Vulgatus dixit. Quia habuisti fiduciam in rege Syria, & non in Domino Deo tuo, ideo eo euasit Syria regis exercitus de manu tua.* Quod ergo Septuaginta, & Vulgatus translulerunt, & *super Dominum quiescebant*, Chaldaei, ceterique interpretes verterunt, *innitebantur, reclinebant, seu fiduciam habebant.* qua

Aphrafi videtur Paulus dixisse ad Romanos 2. 17. *Si autem tu Iudæus cognominaris, & quiescis in lege, pro præsumis de lege, & gloriaris in Deo.* Ita igitur illi Prophetæ Domino innitebantur, tamquam tranquille, placideque ac quiete habitanti inter ipsos in templo; vnde sedem suam non esset mutaturus, atque adeo non esset passus, vt ibi sibi facram, domumque suam hostibus tradi; quin opitularetur, & eriperet sua ope. Hunc sensum tradere videntur Theodoretus, Albertus, Lyra, Vatab. Isidorus, & Montanus. Videtur Chaldaei paraphrastes alterum sensum insinuare, cum dicit, *& super verbum Domini innitebantur.* Hoc est, testimoniis adductis ex Scriptura diuina, in quibus Deus pollicebatur, se habitaturum in medio Iudæorum, certum faciebant populum, Deum non recessurum e templo, sed cum illis permanurum. Vel certe ipsi iactabant se loqui verbum Dei, atque adeo sibi fidendum, siquidem Dominum habebant promissorem, qui eis loquebatur. Itaque Domini nomine, vt ait Lyra, promittebant requiem. Sed prior sensus verior, ac simplicior.

Sion.] Vastitatem extremam templi, ac ciuitatis Davidis, tum & ipsius Ierusalem comminatur, cum ait, *Sion quasi ager arabitur.* Hoc est, pars illa vrbs nobilissima, quæ dicta est domus David, in qua dixerat ædificatas domos e pecuniis iniuste acceptis, ita solo æquabitur, vt aratro proscindenda sit, ad ferendum. vt omnes intelligunt. Vel gentium consuetudine, qua victores dirutas vrbes aratro impresso, perpetuæ solitudini addicebant, iuxta illud Horat. lib. 1. Ode 16. *Imprimeretque muris hostile aratrum exercitus insolens.* vt volunt Hierony. Albertus, & Montanus. *Et Ierusalem quasi acervus lapidum erit.* Nam dirutis domibus magnificis ex iniquitate constructis, nihil ex eis remanebit, nisi lapides in acervos coacti. *Et mons domus in excelsa sylua.* Hoc est, mons Moria, in quo templum erat ædificatum, redigetur in syluam, vt nihil in eo sit nisi iuga, & clipei excelsi, & ruinæ magnæ, quæ ingentium rupium in syluis eminentiam instar erant; ita Chaldaei. Euseb. lib. 8. Demonstr. Euang. c. 3. Hierony. Haymo, Remig. Albertus, & Montanus. Quamuis Theodoretus, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. ad eum modum putant templum in syluam redigendum, vt in eo nascerentur excelsæ arbores, & aliæ plantæ, quales in syluis nasci solent. Sed fortasse sub hac hyperbole vastitas illa prædicta est significata.

Dubitatur autem quando hæc prophetia impleta sit? Euseb. lib. 8. Demonstrat. Euang. c. 8. existimauit numquam impletam, quoadusque per Romanos euerfa est Ierusalem, quod causam eius reddiderit, quod ædificauerint Sion in sanguinibus, nempe in sanguine Christi. Sed falsa est eius sententia; quia hic loquitur contra pseudoprophetas, qui sese Michææ opponebant; & contra opprimentes innocentes, & ex eorum pecuniis domos magnificas construentes: quorum neutrum accidit post Christi necem, quæ nihil profuit ad ædificationem domorum, sed potius ad destructionem. Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Dionys. & Montanus putant impletam prophetiam per Chaldaeos, cum deuastarunt Iudæam, & urbem conflagrarunt, Sedecia rege; sed perfectius per Romanos. Videntur autem hi auctores vtrumque sensum historicum, & allegoricum per illum significatum, sua sententia comprehendisse. Nam reuera in sensu historico de vastitate loquitur Michæas facta per Chaldaeos; vt asserit Lyra; & asseruerunt senes, qui Ierem. 26. 18. hæc verba Michææ retulerunt, quasi quibus locutus fuerit contra Iudam; sed Deus non compleuit; quod egissent penitentiam. Quod si obicias ex hoc loco Ieremiæ colligi numquam ad exitum de-

Requiescere in lege.

Sensus 1.

Sensus 2.

8 Vastitas Ierusalem.

Consuetudo vrbes aratro diruendi. Horatius.

Templi destructio.

Euseb.

Quæstio de impletionem huius prophetiæ. Euseb. Impleta est per Romanos. Refutatio.

Impleta per Chaldaeos.

Obiectio.

ductam hanc prophetiam ob populi pœnitentiam. A nam post recitata Michææ verba v. 19. dicitur. Numquid non timuerunt Dominum, & deprecati sunt faciem Domini? & pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat aduersus eos? Respondet hic Rupertus, seniores illos falsò putasse prophetiam non esse amplius implendam, quod suo tempore impleta non fuisset. Sed dicendum propter pœnitentiam non abstulisse, sed distulisse completionem vsque ad Sedeciam. Sicut vastitatem Niniues propter pœnitentiam distulit, non abstulit, iuxta Ionæ, Nahûmque Prophetiam.

Quæstio,
quando, &
in quos hæc
prophetia
edita?

Dubitatur deinde, quando, & contra quos hæc prophetiam ediderit Michæas? Primum certum efficitur ex loco Ieremiæ hæc prophetiam editam sub Ezechia rege. Sic enim dixerunt viri de senioribus terra ad om-

nem cæcum populi loquentes. Michæas de Morasthi fuit Prophetia in diebus Ezechia regis Iuda; & ait ad omnem populum Iuda dicens: hæc dicit Dominus exercituum Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem in acervum lapidum erit, & mons domus in excelsa sylvarum. Vnde colligitur cū Michæas prophetauerit sub Ioathan, Achaz, & Ezechia regibus Iuda, vt in titulo eius libri habetur; duo priora capita locutum fuisse sub duobus prioribus regibus Ioathan, & Achaz: & ab hoc tertio cœpisse loqui sub Ezechia; atque adeò cum duabus tribubus; diruto iam regno decem tribuū per Assyrios. Deinde constat ex dictis Ieremiæ 26. hanc prophetiā dictā ad omnem populum Iuda, & nequaquam ad decē tribus, Contra Iu- que iā deuastatē erāt: & potissimū ad principes, & magistratus, quos vocat capita, & duces, vt hic asserit Michæas, ob quorū peccata cōminatur vastitatē futurā.

Sub Ezechia
loquitur Mi-
chæas.

MICHÆÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT IV.

Erit: ¹ in postero tempore, ² mons domus Domini Sion ita Christi religione ³ adornabitur, & ⁴ stabilietur, vt omnes montes, & colles, in quibus alicuius Dei religio exercebitur, sua dignitate superaturus sit. Nam ⁵ confluent populi, gentesque propero studio accedent ad legem inde profectam, se inuicem adhortantes, ac dicent: venite, agite, ascendamus ad capeffendam religionem fundatam in monte Sion, in domo videlicet Dei Iacob, vt doceat nos præcepta vita, & semitas Christi, per quas sit nobis incedendum. ⁶ Nam de Sion exitura est lex Euangelica; & verbum Christi de Ierusalem est per Apostolos in orbe vniuerso promulgandum: cuius ea erit vis, vt inter multas populorum opiniones, de pietate, ac vita bene instituenda ⁷ iudicium ferat, falsas damnando, & veras à Christo traditas manifestando, & gentes copiosas, & moribus belluinis assuetas instituet ad lenes mores Euangelij, idque perpetuo, ex quo tanta pax occupabit studiosos Christianæ legis cultores, vt omnes ⁸ suas actiones, & artes, quas in litibus, bellisque ostendebant, in suæ mentis culturam conuertant; ac ita secure viuent, quasi qui nihil habeant, quod rationi aduersetur, metumve incutiat. ita enim huius legislator Dominus eam seruanti promisit: adeò enim studiosè sectabuntur fidem Christi Dei sui, vt licet ceteri omnes deos suos colant, ipsi animo proponant Christo suo adherere per omne tempus. ⁹ In eo ipso tempore illucescentis legis Christi, ipsemet vocabit, congregabitque in suum regnum plebem Israeliticam infirmam, pressamque calamitatibus, & in captiuitate longa asperè tractatam; & ex illa infirma, & arumnis depressa reliquias fouebit, in futura sobolis fidelis spem, & quidem sæcundæ repositas, & eiectam illam in gentem robustam, nempe in Apostolos, virosque Apostolicos huius regni propagatores: & ipse Christus regnare incipiet in monte Sion super eos, & durabit regnum eius in æternum. Quin & ¹⁰ tu turris gregis Ophel Sionis propugnaculum, senties profe-

Erit: ¹ In nouissimo dierum ² erit ³ mons domus Domini ⁴ præparatus in vertice montium, & sublimis super colles: ⁵ & fluent ad eum populi. || Et properabunt gentes multæ, & dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius: ⁶ quia de Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem. || ⁷ Et iudicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquū: ⁸ & concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens aduersus gentem gladium: & non discent ultra belligerare. || Et sedebit vir subtus vitem suam, & subtus ficum suam, & non erit qui deterreat: Quia os Domini exercituum locutum est. || quia omnes populi ambulabunt, vnusquisque in nomine Dei sui: nos autē ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & ultra. || ⁹ In die illa dicit Dominus, congregabo claudicantem: & eam, quam eieceram colligam: & quam afflixeram. || Et ponam claudicantem in reliquias: & eam quæ laborauerat, in gentem robustam: & regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc, & vsque in æternum. || ¹⁰ Et tu turris gregis nebulosa filia Sion, vsque ad te veniet: & veniet potestas prima, regnum filia Ierusalem. || ¹¹ Nūc quare mœrore contraheris? numquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus periit, quia comprehendit te dolor sicut parturientem? || ¹² Dole, & satage filia Sion quasi parturiens: quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies vsque ad Babylo-nem, ibi liberaberis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum. || ¹³ Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ quæ dicunt: Lapidetur: & aspiciat in Sion oculus

12 oculus noster. || Ipsi autem non cognoue-
runt cogitationes Domini, & non intellexe-
runt consilium eius: quia congregauit eos
13 quasi fœnum aræ. || ¹⁵ Surge, & tritura fi-
lia Sion: quia cornu tuum ponam ferreum,
& ungulas tuas ponam æreas: & comminues
populos multos; & interficies Domino rapi-
nas eorum, & fortitudinem eorum Domi-
no vniuersæ terræ.

Et hanc excellentiam nam gaudebis illa prima po-
testate, qua tempore Dauidis omnes gentes conflue-
bant ad Ierusalem, & primum illud regnum sub
vno rege Christo poteris; quod vni Dauidi pare-
bat. ¹² Nunc igitur o Iudæa tantis promissionibus
animata cur ingemiscis, & eiulas; cur tanto dolore
affligeris, instar parturientis, quod audieris te du-
cendam captiuam; putasne te non esse curæ Deo re-
gi tuo; aut nolle tibi consulere, qui te liberet, & sal-
uam reducat? ¹³ Dolebis quidem, & paululum in-

gemisces dolore parturientium afflicta, dum egressa de Ierusalem duceris in Chaldeam, & dispergeris per
illam regionem, donec venias Babylonem. Sed non diu differetur libertas, nam statim liberaberis, & Do-
minus te redimet de potestate inimicorum: & reducet latam in patriam. Sed interim para te, ¹⁴ nam
multæ gentes Assyriæ congregatæ sunt aduersum te, cum aliis finitimis, in exercitum Sennacherib coactæ,
quæ insultantes tibi, dicent; lapidibus conteratur hypocrita, & aspiciamus eius interitum, ut optamus.
Nescierunt scilicet consilium Domini esse eas congregare, ut ab Angelo interfectas, uti fœnum, vos quasi
tauri conculcetis, ¹⁵ & conteratis; & paleis cadauerum concisis, spolia, quæ ab eis detrahetis consecrabitis Ie-
houæ, & opes earum, uti preciosa trophæa, Domino vniuersæ terræ; cui accepta debetur ea victoria.

ARGUMENTVM.

Pro monte Sion diruto ad suam plebem consolandam, pollicetur
montem alium sublimiorem erigendum, nempe fidelium Christi
Ecclesiam, in quam confluent & gentium conuersarum copia, &
Iudæorum à Deo illuc usque derelictorum. Deinde minas, quas denunciauerat,
temperat; nam plebem Iudaicam inquit captiuam quidem ducendam Babylo-
nem; sed Dei ope liberandam: hostibus suis Assyriis contritis prius, & spoliis
Domino consecratis.

COMMENTARIVS.

Erit.] Prophetiam hanc esse in futuro
tempore adimplendam notat verbum He-
bræum, *Et erit*, quod alij vertunt, *Futurum est*,
quam eandem protulerat Isaïas cap. 2. eif-
dem pene verbis, ut non immerito videri alicui possit
Michæam ex illo in suum hunc librum visum hoc
translulisse; atque occasione accepta ex montis Sion
destructione, de huius mystici montis erectione pro
illo commutati, sermonem eundem pronunciasse.
Constat enim Isaïam visum illud vidisse sub Ozia re-
ge, sub quo capit prophetare, ut ipse dicit in titulo
sue Prophetiæ, atque sermonem produxisse per sex
capita vsque ad mortem Ozias, de qua dicit initio sex-
ti cap. *Anno, quo mortuus est rex Ozias*. Michæam au-
tem eandem retulisse Prophetiam sub pronepote il-
lius Ezechia, & quidem regno Israelitico iam diruto:
si verum est quod in calce præcedentis capitis defini-
uimus. Atque adeo post quadraginta annos, & plu-
res. Falsum ergo est quod quidam existimarunt ideo
non mutuata ab Isaïa sumpsisse suam Prophetiam
Michæam, quod vterque simul sub eodem Ezechia
prophetasset. Sed in quod tempus implenda hæc Pro-
phetia differatur, videndum est.

In nouissimo.] Ex hoc nomine interpretes tẽ-
pus colligunt, quo hæc Prophetia denunciatur im-
plenda. Hebræi, quos referunt Lyra hic, & Isa. 2. Ga-
latinus lib. 5. contra Iudæos, cap. 1. & Adrianus Finus
lib. 7. flagelli contra Iudæos, cap. 5. putant sermonem
esse de postremo tempore mundi, quo suum Messiam

A expectant venturum. Idque probant, quia tempus
nouissimum, est omnium postremum, post quod non
restat aliud. At post aduentum Christi Iesu multi
iam sunt anni transacti: non ergo illud eius tempus
fuit nouissimum; sed quod expectatur futurum. Ca-
tholici ferè omnes existimant nouissimum appellari
tempus legis Euangelicæ, quo putant adimpletam
hanc Prophetiam. Sic sentiunt Basil. Chrysostom. Cy-
rillus, Hieronym. Procop. Isa. 2. & hic Haymo, Remig.
Albertus, Lyra, Hugo, Dionys. Varab. Montanus, Isi-
dorus, & Rob. Sed cur lex Euangelica dicatur no-
uissimum tempus, diuersæ rationes redduntur. Hiero-
nymus, & ceteri rationem esse affirmant, quod tem-
pus legis Euangelicæ, quo Saluator venit, sit vndeci-
ma hora, qua conducuntur operarij in vineam, de
qua dixit Ioannes 1. sua epistola cap. 2. *Filij nouissima
hora est*; sit postrema mundi ætas, ac status, post quem
nullus alius speretur; aut sit postrema lex, post quam
alia non sit ferenda. Aliam rationem reddit Iulianus
Archiepiscopus Toleta. lib. 1. contra Iudæos, quod
aduentu Christi defecerit regnum, & sacerdotium Iu-
dæorum. Galatinus dicit tempus nouissimum appel-
lari illud, quod intercessit à secundo templo ædificato
vsque ad eius destructionem per Romanos factam.
C Rupertus demum tempus nouissimum ait esse, quo
Sion quasi ager arata est; & Ierusalem in acervum la-
pidum redacta est; & mōs templi in excelsa sylvarum.
Quod quia factum putat per Romanos, nouissima
populi illius, quæ fuere peiora prioribus iuxta Matth.
12. illa esse affirmat; tunc enim mons domus Domi-
ni eleuatus est, cum mons Sion fuit à Romanis de-
pressus.

Hebræi de
extremo tẽ-
pore intelli-
gunt.
Catholici de
tempore
Euangelij.

Ratio prima,
quia est lex
postquā nul-
la ferenda.

Iulianus.

Monte Sion
depresso
mons Eccle-
siæ eleuatus.

Michæas
sumpsit ex
Isaia Pro-
phetiam.

Isaïas sub
Ozia Pro-
phetauit.

Michæas sub
Ezechia.

Prophetia
hæc quando
implenda.

pressus. Theodoretus refert quosdam, & Iudæos, & Ecclesiasticos, qui hoc tempus nouissimum accipiunt pro tempore reditus à Babylone. Alij sunt qui intelligunt tempus Ezechia, quando cultus diuinus fuit restauratus.

Nouissimum
tempus post
secutū notat.

Verum si proprium Hebræi nominis, quod *nouissimum* vertitur, significatum consideremus, nullum tempus definitè notat, sed in vniuersum illud, quod sequitur post tempus Prophetia, siue paulò post, siue longè post, aut in vltimis temporibus adimplenda. Itaque hoc nomen auditum, non statim ducit nos in hoc, aut illud tempus aduentus prioris, aut posterioris Christi, aut quodcumque aliud; sed Prophetia ipsa est considerata, quod tempus designet ex re promissa: quæ cum tempus definitur, tunc nomen *nouissimum*, illud tempus significabit. Exemplis comprobemus rem hanc. Genes. 49. 1. Eisdem prorsus verbis, quibus noster Michæas, dixit Iacob filiis suis. *Congregamini, ut annunciem quæ ventura sunt vobis* בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים *Beacharith haïamim, in nouissimo dierum.* & quæ illis prædixit adimpleta sunt non vno tempore, sed partim in sortitione terræ Chanaan; partim tempore Iudicum, & Regū Iudæ; partim tempore prioris aduentus Christi; partim posterioris, ut necesse sit accipere in *nouissimo dierum* pro, in consequentibus temporibus; aut in *futuris seculis*; aut in *posterioribus diebus*. Daniel quoque

Ex Daniele.

2. 28. ita locutus est Nabuchodonosori. *Est Deus in cælo reuelans mysteria, qui indicauit tibi rex quæ ventura sunt in nouissimo dierum*, nempe Persarum, Græcorū, & Romanorum, Christi que Monarchias, quæ secutæ sunt post Monarchiam Chaldæorum, suo quæque ordine, ut idem sit quod, in posterioribus seculis, aut in consequentibus diebus post te; vnde versu sequenti explicans Daniel quid esset, in *nouissimo*, dixit, *Tu rex cogitare capisti in strato tuo quid esset futurum post hæc*. Est & alius locus in Paulo 1. ad Timotheum 4. 1. ubi dicit: *Spiritus autem manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide*, &c. & 2. ad Timoth. 3. 1. *Hoc scito, quod in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa: erunt homines seipsos amantes*, &c. quod confirmat Petrus 2. sua epistola cap. 3. 3. dicens. *Hoc primum scientes, quod venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscentias ambulantes*.

Ex Paulo.

Ex Petro.

Ex Iudæ.

quæ omnia suo tempore completa Beatus Iudas affirmat in sua epistola ver. 17. dum ait. *Vos autem charissimi memores estote verborum, quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in nouissimo tempore venient illusores, secundum desideria sua ambulantes in impietatibus*. Vbi nouissima tempora, non postrema omnium accipienda, sed ea, quæ subsecuta sunt paulo post ætatem Apostolorum. Satis ergo his, similibusque locis manet comprobatum, nouissimum tempus, quoduis post secutum significari: quod verò illud sit ex ipsa Prophetia est expendendum: ut modo expendemus, quo definiamus ad tempus Christi referri hoc quod dicit, in *nouissimo*.

Prophetia
tempus po-
sterū definit.

Quando im-
pleta Pro-
phetia.
1. Sententia
in reditu à
Babylone.

Erit.] Quando Prophetia hæc adimplenda præ-
nunciatur videndum est: quia diuersitas sententiarum
diuersa tempora distinguit. Iudæi in primis, & Ca-
tholici quidam eos secuti, quos refert, ac reprehendit
Theodoretus, putarunt hæc prædicta de reditu à Ba-
bylone, in quo non constat tantam fuisse Iudæis felici-
tatem, ut multæ gentes confluerint ad templum,
ut inde leges discerent, & cultum Dei verum; ac in
summa pace degerent, cum semper regibus externis
subiecti vixerint.

2. Sententia
in extremo
tempore.

Iudæi alij, quos refert Lyra, in extremo mundi tē-
pore, quo suum Messiam expectant venturum, affir-
mant implendam hanc Prophetiam, quod illud dica-
tur tempus nouissimum. Sed iam diximus leui niti

A fundamento, cum *nouissimum*, omne tempus post se-
cutum significet, & ideo vana est spes illorum.

Tertio, aliis videtur sub Rege Ezechia per omnia impletam hanc Prophetiam, cum omnia, quæ prædi-
cit Propheta, tunc ad exitum deducta comprobentur
ex historia illius regis, 4. Reg. 18. & 19. & 2. Paralip.
29. 30. 31. & 32. Nam in nouissimo, seu postero tem-
pore, post transmigrationem Israelis, regnumque
eius destructum, Ezechias præparauit montem Sion,
id est, renouauit, & amplificauit cultum Dei, 2. Paral.
29. *Et misit nuncios in omnem Israel qui dicerent: Venite
ad sanctuarium Domini, quod præparauit in æternum; &
viri ex Aser, Manasse, & Zabulon acquiescentes consilio,
venerunt Ierusalem: congregatique sunt in Ierusalem po-
puli multi, ut facerent solennitatem azymorum*, ut refer-
tur 2. Paralip. 30. 1. 8. 13. Proselytorum quoque fre-
quentia, ut legimus 2. Par. 30. 25. nam *de Ierusalem
egredientur reliquæ, & quod saluetur de monte Sion*; ut ait
Isaias cap. 37. 32. & 4. Reg. 19. 31. De pace autem,
quam Michæas prædicit, scribitur 2. Paral. 31. 21. de
Ezechia quod prosperatus est, & cap. 32. 22. *Saluauit
Dominus Ezechiam, & Ierusalem de manu Sennacherib
regis Assyriorum, & de manu omnium, & præstitit eis
quietem per circuitum*. Cum tamen omnes gentes, quæ
considebant in diis suis, vastatæ sint, auctore Rabface.
Quod verò dicitur, primum regnum venturum ad
turrim gregis, id est, reünendum illud regnum, quod
sub Roboam est diuisum; in Ezechia impletum est,

C cui subiecerunt se omnes Israelitæ, ut dictum est; qui
claudicauerant, & reliquæ salutæ factæ sunt: quarum
rex vnicus, & consiliarius fuit Ezechias. Quare, tanto
rege, iubet non dolere, nisi ob captiuitatem Babylo-
nicam; nam etsi congregatæ sunt gentes cum Senna-
cherib; perierunt, & conculcatæ sunt à filiis Israel, qui
earum spolia abstulerunt. Sic illi explicant totam Mi-
chææ Prophetiam, de Ezechia quidem historicè, my-
sticè autem de tempore Christi. Verum, licet Eze-
chias sua pietate, & felicitate adumbrauerit quodam-
modo felicitatem temporis Christi, at longè maiora
promittit bona Propheta, futuris temporibus præ-
standa, quàm sint omnia, quæ Ezechia collata sunt,
ut in eo minimè possint videri adimpleta. Sed potissi-
mum reicitur hæc intelligentia temporis ratione. Ratio à tē-
pore.

D Michæas, ut ostendimus in calce præcedentis capitis,
prophetauit hanc Prophetiam sub Ezechia rege, &
quidem, ut videtur, diruto iam regno Israel, quod ac-
cidit sexto eius anno. Propheta ergo locutus est de iis,
quæ euenerunt in nouissimis diebus, nempe in iis, qui
subsecuti sunt post regnum Israel destructum. At
Ezechias 1 anno regni sui sanctificauit templum, &
conuocauit filios Israel, ut venirent Ierusalem ad so-
lennitatem Phase, ut constat 2. Paralip. 29. 3. & c. 30.
3. & ex Iosepho lib. 9. Antiq. cap. 13. ex ignorata er-
go serie temporum hi auctores iam gesta, quasi gerē-
da in nouissimis diebus à Michæa prænuntiata intel-
lexerunt.

E

Quarta igitur, certaque sententia omnium Patrum
est Græcorum, ac Latinorum, hanc Michææ Prophe-
tiam, sicut & Isaiæ, de tempore legis Euangelicæ edi-
tam. Ita intelligunt Iustinus in Dialogo cum Trypho-
ne, Irenæus lib. 4. aduersus hæreses, cap. 67. Tertul. lib.
aduersus Iudæos, cap. 3. & lib. 3. aduersus Marcio-
nem, cap. 21. & lib. 4. cap. 1. Origenes lib. 5. contra
Celsum ad medium. Cyprianus lib. 1. Testimonio-
rum aduersus Iudæos, cap. 10. & lib. 2. cap. 18. Euse-
bius Cæsariensis lib. 8. Demonstrat. Euangelicæ, c. 3.
Athanas. in Synopsi; Basilii in 2. Isaiæ, Chrysostom.
in 2. Isaiæ, & in Demonstratione quod Christus sit
Deus. Hieronym. hic, & Isaiæ 2. Augustinus lib.
18. de Ciuit. Dei, cap. 31. & in Orat. contra Iudæos,
cap. 7. Cyril. Alex. in 2. Isaiæ & hic. Theodoretus
hic,

3. Sententia
sub Ezechia.

Refutatio.

Iosephus.

4. Sententia
de tempore
Christi.

Iustinus.
Irenæus.
Tertullian.

Origenes.
Cyprianus.
Eusebius.

Athanasius.
Basiliius.
Chrysost.
Hieronym.
August.
Cyrillus.

Procopius. hic, Procopius Gazeus in 2. Isaïæ. Gregor. lib. 3. 3. Morale. 1. & super Ezechiel. Homil. 13. Illefonfus Tolet. lib. de Virginit. Mariæ cap. 4. Iulianus Toletan. lib. 1. Cōtra Iūdæos. Haymo, Remigius, Rupertus hic, Bernar. serm. super Psalmum 23. *Quis ascendet in montem Domini?* Hugo, Lyra, Dionys. Galatinus, Adrianus, Finus, Vatab. Isidor. Montan. Rob. & omnes demum recentiores, vt nulla ratione liceat de hac intelligentia in vniuersum dubitare, quamuis in particulari applicatione tot sint interpretationes penè, quot interpretes.

Mons domus.] Quid montis nomine sit intelligendum decertant interpretes. hoc enim afferunt anceps, & dubium allegoriæ, vt nisi Spiritus ipse sanctus vno, aut altero verbo aditum paret, in varias explicandi rationes distrahantur interpretes. Primò igitur magistri quidam Hebræorum, quos refert Galatinus, satis crasse intelligunt ipsum Montem Sion, ac urbem Ierusalem, quam tempore Messie imponendam putant verticibus montium Thabor, & Carmeli, & similibus, qui miraculo adducendi erunt, vt super illos ad tres leucas extollatur Ierusalem. Falsitas huius intelligentiæ, aut potius negligentia, ipsa se prodit.

Secundò, R. Salomon, Lyra, & Dionys. intelligunt ipsum montem Sion, & insinuant eandem intelligentiam Vatab. Isidorus, & Montanus in 2. Isaïæ. quin & Chrysostomus eam tradit, dum explicat illa verba, *de Sion exiit lex.* Basilus quoque, Hieronymus, Iustinus in Apolog. 2. pro Christianis, Euseb. lib. 1. Demonstrat. c. 2. Tum & Theodoretus, & Augustinus tract. 6. in Ioan. & in Orat. aduersus Iūdæos. Cyrillus, & Procopius. Ratio enim subiuncta, *quia de Sion exiit lex,* &c. probat motem, ad quem ascendunt, esse Sionem, qui tot miraculis in eo patris, Christo præsentato in templo, in eo docente, & mira operante in consecratione cenæ, & in aduentu Spiritus sancti, dignior ac præcellentior factus est monte Sinai, Thabor, Carmelo, & similibus; ad quem montem dicuntur confluere omnes populi, non gressibus corporis, sed fide, & animi affectibus, dum doctrinam ex eo monte deriuatam amplectuntur; nam ex eo monte, mediis Apostolis, egressa est lex Euangelica, & verbum Domini de Ierusalem. Ita hi intelligunt hanc prophetiam, non allegoricè, sed propriè verba accipientes, nec video firmam rationem, quæ possit illam conuellere.

Tertiò, quam plurimis videtur mons domus Domini esse Dominus ipse Iesus Christus. Sic Iustinus ex Hebræorum quoque sententia Testullianus, Cyprianus, Basilus, Hieronymus, Augustinus, Procopius, Gregorius, Illefonfus, Haymo, Remigius, Rupertus, S. Thomas, Hugo, & Adamus Isa. 2. Est enim ipse Dominus mons, quia quemadmodum, inquit Basilus, mons est terra in sublimi subleuata; ita caro Domini terra est iuxta communem naturam, & per vniionem ad Deum usque profecta, in domo Dei, quæ est Ecclesia, in sublimi montium vertice collocata; & supra omnes colles sanctorum conspicua facta. Atque ita

visus est à Daniele cap. 2. 3. 4. *abscissus lapis de monte sine manibus, qui postquam percussit statuam, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam terram:* nam de Christo sermonem fieri à Daniele communis est Patrum intelligentia. Confirmatur autem hæc expositio; quia iuxta eam verba omnia rectè explicantur: nam Christus mons est domus Domini Ecclesiæ suæ, fundatus in vertice omnium sanctorum, & ad eum confluunt populi sese cohortantes, vt doceantur de viis Domini; ipse enim est Doctor summus in Ecclesia sua: ex quo prodit lex Euangelica. Et ipse iudex est, & corripit gentes: & pacem contulit vniuerso mundo.

Quartò, multis aliis videtur nomine montis domus Domini intelligendam esse Ecclesiam Christi. Hi sunt Origenes, Chrysostomus, Cyrillus, Theodoretus, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus, & recentiores alij. is sensus constat certa hac ratione. Mons domus Domini est mons Sion, in cuius ea parte, quæ dicta est mons Moria, edificata est domus Domini, seu templum: ac proinde *mons domus Domini*, idem est, ac domus ipsa Domini in monte illo constructa. Sic in fine præcedentis capitis, mons templi, seu mons domus in excelsa sylvarum, est templum ipsum, seu domus Domini. Psalm. 47. 2. *Magnus Dominus, & laudabilis nimis, in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius,* hoc est, in templo. Isa. 30. 29. *Sicut qui pergit cum tribia, vt intret in montem Domini,* id est, in templum, ad fortem Israël. At propter hanc rationem mons Sion verè significat Ecclesiam, in qua colitur Christus, sicut in monte Sion Deus dicebatur habitare, & coli, vt Psal. 67. 17. *Mons, in quo beneplacitum est Deo habitare in eo.* & 73. 2. *Mons Sion, in quo habitasti in eo.* Ergo à Michæa nomine montis domus Domini rectè accipitur Ecclesia Christi, in qua est vera religio. Ecclesia autem dicitur fundata super montes sermonum prophetarum, & super colles, super omnem humanæ sapientiæ sublimitatem; vt ait Origenes. Aut super templa, & sacras ædes in mediis urbibus ita magnificentissime editas, ac constructas, vt ipsis montibus possint coequari, vt ait Theodoretus, aut super omnes alias Synagogas, & congregationes; in quibus Deus aliquis colitur.

Secunda tamen intelligentia videtur verbis Prophetæ aptius conuenire propriè acceptis. Si autem verborum proprietas consentaneè rei, qua de agitur, seruari potest, debet, iuxta communem canonem, seruari. Vt ergo lata succedant tristibus, & prospera aduersis, quia dixerat, *montem domus Domini* à Chaldæis vastandum, ac cultum ab eo abolendum, promittit modò fore, vt idem mons restaretur, & ad tantam dignitatem, excellentiamque reuehatur, propter nouum cultum, qui in eo est stabiliendus, & inchoandus, & propter legem Euangelicam in eo ferendam, & in vniuersum orbem inde promulgandam; vt nullus mons, aut collis, quantumuis religione aliqua præstans, illi possit cõparari, necdum coequari. In primis hic sensus verus probatur: quia à promissionibus Ecclesiæ Christi factis non excluditur ea pars, quæ est fons, radix, & mater Ecclesiæ: at ab Ierusalem, & à Sion manant vniuersa religio Christiana; Ergo Ierusalem, & ipse mons Sion includitur in hac prophetia. Profectò cum Isaïas cap. 51. 3. ait. *Consolabitur Dominus Sion, & consolabitur omnes ruinas eius; & ponet desertum eius quasi delicias, & solitudinem eius quasi hortum Domini; gaudium & latitiam inuenientur in ea, gratiarum actio, & vox laudis. Audite me popule meus, quia lex à me exiit, & iudicium meum in lucem populorum requiescet.* de ipso monte Sion loquitur, vbi capit vera per Christum instituta religio, & per Spiritum sanctum cõfirmata; unde exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem; in 52. quoque capite cum ipsa Ierusalem, & cum Sione, tãquam epi metropoli Ecclesiæ sermo est. Vti & cap. 60. 6. 1. & 62. & cum Zachar. 8. dicit Dominus; *Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam. Reuersus sum ad Sion, & habitabo in medio Ierusalem, & vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis, & mons Domini exercituum, mons sanctificatus.* de ipsa Ierusalem, & Sione, quatenus inde exorta est veritas, & sanctitas Christiana, sermo est. Ita igitur ab hac dignitate, & excellentia Ecclesiæ, quæ præminet omnibus mundi congregationibus, & ad quam conflunt omnes gentes, non debet excludi mons Sion; in quo capit Ecclesia, & verus Dei cultus. Deinde

Mons Sion
Ecclesia Christi.

Domus Domini in Moria montis Sion.

Mons ipse Sion origo Euangelij.

Ratio.

Ratio altera.

proba

probat; quia ad eundem montem se exhortantur ascendere populi, qui erat præparatus in vertice montium, & de quo dicitur; *de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Sed lex exhibit de Sion propriè accepta, & verbum Domini de ipsa Ierusalem, per Apostolos, qui inde sunt distributi per omnes prouincias, & per orbem vniuersum. Nam & Christus dixit Ioan. 4. 22. Samaritanæ, *nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudæis est.* Ergo de ipso monte Sione aptè prophetia hæc intelligitur. Quod autem huic sensui consona sint quæ dicuntur, per singula elucidabimus.

Præparatus.] Ex Hebræo sic legitur hæc periculus. *Et erit in nouissimo dierum erit mons domus Iehoua Nacon in capite montium,* quod dixit Isaïas cap. 2. *Et erit in nouissimo dierum Nacon; & erit mons domus Iehoua in capite montium.* Est autem Nacon, ita esse paratum, ut firmatum sit, ratum, & stabilitum. ita dixit Samson Iudic. 16. 26. *Dimitte me, ut tangam columnas, quibus vniuersa domus Nacon firmatur, aut, innititur.* Erit, ait, mons domus Domini firmus, seu, stabilis in capite montium, & eleuatus præ collibus. Septuaginta legunt. *Et erit in nouissimis dierum conspicuus mons Domini, paratus super summitatem montium, eleuatus ipse super colles.* Summam dignitatem, & excellentiam montis Sion, in quo sita erat domus Domini, non ex domo Domini ab hominibus ædificata, sed ex domo Domini à Christo ibi fundata, & stabilita, ut in æternum permansura, notant hæc verba: non altitudinem lapideam, aut lateritiā, qua eleuari deberet mons ille super alios montes. Quia verò dignitas huius domus Christi ex religione tota sumpta est, & cultu nouo à Christo in eo monte stabilito veri Dei, in spiritu, & veritate adorandi; & quoad hanc religionem omnes montes, & colles præcellere dicitur mons Sion; ut Propheta sese explicat cum subiicit, & *eleuatus ipse præ collibus,* hoc est, erit excelsior collibus. Nomine montium, aut collium non possumus intelligere, aut viros sanctos, aut Angelos, aut sermones propheticos, aut ædes sacras montibus altitudine comparandas, & huiusmodi; cum idem cultus ab his, & in his exerceatur, qui fundatus est in monte Sion, ac proinde eadem sit, & parque omnium horum quoad hoc dignitas: sed debemus intelligere omnes modos religionis, & cultus, quibus gentes deos suos, diuersis pro diuersitate eorum, coluerunt; aut etiam quibus Deum verum, si qui fuere, ut Iudæi. Nam cultus, & religio Christiana omnes superat religiones; & adeo stabilis, ac firma permanebit, ut omnes alias ostendat contemnendas, & abiiciendas, uti impias, & Deo inuisas. Nec hos suos conatus poterit vis vlla conuellere, quia porta inferi non præualebunt aduersus eam, ut dixit Math. 16. 18. Christus eius fundator sic intelligunt Origenes, Cyrillus, Theodoretus, Vatab. Montanus, & Foreirus Isa. 2. & constat hic sensus ex illis verbis. & *docebit nos de viis suis: quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* quo significat gentes ad hoc ad montem Sion confluxuras, ut doceantur veram religionem, &

& veram fidei legem, & cultum. Quia verò consuetudo fuit & Iudæis ipsis, & gentibus, in editioribus locis, in montibus, & collibus templa, sacellaque construere, in quibus deos suos colerent, ad maiestatis, & diuinitatis ostentationem eorum, qui rebus omnibus præminerent: vel ut significarent ima hæc, & terrena relinquenda iis, qui diuinis vacarent; idè mons Sion ratione Euangelicæ religionis comparatur montibus, & collibus, eisque excelsior dicitur, in quibus religio superstitiosa tradebatur, & exercebatur.

Et fluent ad eum.] Septuaginta legunt; & *festinabunt ad eum populi, & ibunt gentes multe.* Iustinus verò, & *flumen ponent in eo populi.* significat autem ex

frequentia, & assiduitate studium amplectendi Christi fidem, & religionem. Cum autem nomine *populorum*, ex repetitione subiecta, gentes accipiantur: & gentes non videantur vniquam confluisse ad montem Sion; videtur hæc clausula aduersari sensui, quem elegimus. Verum minimè aduersatur, quia hic affluxus, festinatio, & properatio non est intelligenda facta gressibus corporis, sed spontaneo affectu, & studio: quemadmodum enim qui vbique terrarum conuertuntur, ad Ecclesiam Romanam accedere dicuntur, ita quicumque amplectuntur, vbicumque gentium sint, religionem, in monte Sion fundatam, & stabilitam, ad montem Sion ascendere sunt dicendi: quia doctrinam inde profectam suscipiunt, scientes inde produsse; *Quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Est autem animaduersione dignum, quod dicit, instar fluminis impetus è monte ruentis gentes confluxuras in montem, contra naturam aquarum. Ostendit enim nobis Spiritus sanctus quanta sit vis Christianæ veritatis, ut adeo ardua cum sit, ut monti meritò comparatur, tum quia mysteria supra naturam docet; tum maximè, quæ crucem sequi iubeat, carne posthabita; tanto impetu, tanta contentione, & propensione ad eam infiniti populi confluant, & properent, ut flumini sponte in decliue fluenti meritò comparentur; nec tracti oraculis, miraculis, beneficiis, & minis, ut olim Iudæi, sed simplici verbo obediētes, & choros agētes præ lætitiā, ut amplificat Chrysostomus. Confluebant autem, ut instruerentur à Domino de viis suis, ut traderet nobis præcepta vitæ ex virtute Christiana ducendæ; quibus ambulare possumus per semitas eius. Non enim in hoc monte tantum data est lex nuda, ut in monte Sinai; sed data quoque est gratia, qua legem, ambulando per viam virtutis, obseruemus. Itaque illius verbi, *docebit nos,* suppositum est, *Dominus,* cui mons Sion dicatus est.

Quia de Sion.] Hæc verba continent rationem festinationis, & properationis gentium ad montem Sionem, nulla ratione habita montis Sinai, aut Horeb, vbi lata est lex; quia lex Euangelica lata est in monte Sion per aduentum Spiritus sancti super Apostolos; qui idcirco inde profecti sunt, & exierunt per vniuersum orbem, illam propagaturi. Et licet videatur aliquibus hæc esse verba gentium sese inuicem exhortantium ad properandum in montem Sion, subiuncta ratione, quia nulla est lex, quæ seruare nos possit, nisi illa, quæ exiit de Sion, & de Ierusalem: verum certius videtur Lyra, Dionysio, Mótano, & Roberto, esse verba Prophetæ reddentis rationes exhortationis mutæ cum tanto studio gentium. Et ita insinuant Græci Patres; cum sub eadem ratione sequentia verba Prophetæ pronunciet; & *iudicabit gentes;* quia scilicet, lex quæ seruet, non aliunde, quā ex Sion exitura est; & verbum salutiferum non nisi ex Ierusalem; quo simul prænunciat futurum, ut ex Sion, & ex Ierusalem proficiscantur præcones Euangelici Apostoli, instructi à Christo, & ab Spiritu sancto confirmati. Iuxta illud Isaïa 49. 6. *dedi te in lucem gentium,* ut sis salus mea usque ad extremum terræ. ita enim intellexit Paulus Actor. 13. 47. cum dixit. *Ecce conuertimur ad gentes; sic enim præcepit nobis Dominus.* Posui te in lucem gentium, &c. & Actor. 1. 4. *Conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris.* & infra, *sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & usque ad ultimum terræ;* quæ facta repetens Paulus ad Hebræos 2. 3. *quomodo nos,* ait, *effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis, & portentis, & variis virtutibus.* Ut habetur Marci 16.

unde

Obiectio.

Responsum.

Populi confluent ad religionem è Sion profectam.

Vis diuina accedētium ad Euangelium.

In monte Sion lex cū gratia data.

7

Verba non gentium: sed Prophetæ.

E monte Sion præcones Apostoli prodierūt.

vnde Apostoli profecti prædicauerunt ubique Domino cooperante, & sermonem confirmante, sequentibus signis. De egressu Apostolorum ad legem Euangelicam per orbem prouehendam ex vrbe Ierosolyma iuxta dicta, non de lege veteri, omnes Patres, & interpretes initio citati hunc locum intelligunt: quamuis nonnulli, vt Albertus, Sionem, & Ierusalem non propriè accipiant, sed pro Ecclesia. At de Ecclesia non egreditur lex Euangelica, sed intra ipsam docetur, de Sione autem & Ierusalem propriè egressa est in orbem vniuersum lex: vt dici merito possit, gentes illi adherentes ad Sionem accurrere, & ad Ierusalem confluere, vnde lex profecta est.

Ex monte Sion lex Euangelica prodit.

3

Et iudicabit.] Quod sit suppositum horum verborum variè sentiunt interpretes. montem Siõ, Christum, aut Ecclesiam significantem, multi constituunt. Rupertus, & Montanus, verbum egressum ex Ierusalem, seu legem ex Sion exeuntem, vt Chrysostomus, & Lyra exponunt in 2. Isaia, quod mihi probatur magis: quia vt diximus, hæc verba sunt Prophetæ reddētis rationem gentium studij, & affectus properandi ad montem Sion, vt doctrinæ Iehouæ participes fierent. quia de Sion, inquit, exitura est lex, & verbum Domini de Ierusalem; cuius ea vis erit, vt iudicet, & corripiat. Iudicabit populos multos, id est verbū Euangelicum, per ministros illius, ius dicet, lites dirimet, controuersiāsque componet, ob quas populi multi, & gentes bella gerebant: & cum opus fuerit alterutros increpabit, vt ad pacem redeant, & amicitiam colant. Itaque primum verbi Dei munus est charitatem, & pacem non solum priuatis quibusque, sed ipsis populis, & nationibus inueterato odio disunctis, suadere. Et ad hoc facit quod sequitur, de conterendis bellicis instrumentis. Montanus vim verbi diuini eam futuram dicit, vt opera Spiritus sancti eius præcones arguant mundum de peccato, de iustitia, & de iudicio; & auferant, damnentq; stultas eius de auaritia, ambitione, gloria, de vitæ huius felicitate opiniones: nouasque, easque verissimas de modestia, de paupertate, de concordia, de mutua charitate, & pace, hominum mentibus inserat. Vel secundum Rupertū, iudicabit verbū Domini, quia in hoc quoq; seculo sermo Dei verus iudex est. Vnde Apostolus ad Hebr. 4.

Vis verbi Dei.

Verbi Dei munus primum pacem efficere.

Verbum Dei diuidit.

Verbum Dei conuellit mundi opiniones & veras inserit.

2. Vimus est, inquit, sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionē animæ, & spiritus, &c. Sic enim iudicat, & discernit, vt inter domesticos ipsos ostendat qui sint improbi, qui probi; & ita non pacem, sed gladium mittat, nec vllus maneat inexcusabilis, quod ignoret quid illum oporteat facere. Existimo vim horum verborum hanc esse, vt verbum iudicare inter populos multos, sit iudicium exercere inter multas opiniones, quas habent omnes populi de vita instituenda, benèq; ac beatè ducenda: damnando, & reprobando falsas, quales sunt de ambitione, de vltione sui, &c. & veras eruendo, & probando, de modestia, humilitate, paupertate, & similibus: nam hæc sunt viæ, quas doceri procurabant; hæc semitæ vitæ, per quas ambulare expetebant. At corripere gentes fortes, hoc est, copiosas, & ingentes, est ita verbis coercere, vt licet robore valeant, & multitudine, collum subiiciant verbo Dei, illudque obseruent. Nam virtutem verbi Dei vult Propheta explicare. Est & alia huius verbi Hebræi significatio verbi Dei muneri maximè congrua, nempe parare, educare, instituere, aut, vt vulgò dicitur, disciplinare. Nam Gen. 24. 14. cum dicit seruus Abraham loquens cum Deo. Igitur puella, cui dixero, &c. Ipsa est quam hochachihā preparasti seruo tuo Isaac. illud verbum est idem, quod, ipsam correxisti, castigasti, aut erudisti, instruxisti, & informasti, & vii pedagogus educaſti seruo tuo Isaac. & inferius versu 44. Ipsa est mulier, quam Casto in Proph. minores.

A preparauit Iehouah, filio domini mei, vel, quam effinxit, instituit, informauit, aut educavit probis imbutam moribus filio domini mei. Sic ergo verbum Dei corripiet, aut castigabit, instituet, & educabit multitudinem gentium, & in fide & moribus erudiet. Quod autem addit, vsque in longinquum, omnes interpretantur de loco, nam verbum Dei remotissima quæque loca peruasit Sinarum, & Tartarorum. Chaldaus tamen, Hugo, Isidorus, & Rob. ad tempus referūt; quod in æternum vis diuini verbi sit iudicatura, & correptura gentes. Sic enim ait Chaldaus. Atque arguet reges fortes in perpetuum vsque.

Verbum Dei educat in fide, & moribus.

Longinquū tempore, aut loco.

Et concident.] Hebræa sic habent; & contudent gladios suos in ligones, & lanceas suas in falcibus; non leuabit gens contra gentem gladium: nec dicent vltra bellum. Est autem מִיָּמִינִי יְהוֹיָכָן ab אֶתְחָלֵּא venit, instrumentum ferreum ad proscindendam terram, atque sulcandam, ab eundo, & redeundo dictum. Vulgatus vocat hic, & Isaia 2. vomeres. Ioëlis 3. 10. aratra, sicut hic LXX. Alij transferunt ligones: sed מִיָּמִינִי מִיִּזְמֶרֶת falcibus significat, quarum est vsus gelicæ perfractis in putandis vineis, & arboribus, à verbo מִיִּזְמֶרֶת zamay putare; falces vocat Vulgatus Isa. 2. & 18. 3. praecidentur ramusculi eius falcibus. hoc tamen loco transtulit ligones. Describit autem hac periphrasi Scripturæ vsitata, summam pacem, quam lex adducit Euangelica, ab effectis per Metonymiam desumpta. Nam ferri, & æris ab instrumentis bellicis ad rusticos agriculturæ vsus translatio, conuersis gladiis in ligones, & hastis in falces: belli quoque depositio, ablata militari exercitatione, metus quoque omnis remotio, dum quisque tuto confidet sub vite sua, & sicu sua: quid nisi pacis, & securitatis effecta sunt? sicut belli, contraria mutatio instrumentorum rusticorum in militares, vt Ioëlis 3. 10. dicitur, Concident aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas. qua phrasi de præparatione ad bellum dixit 7. Æneidos Virgilius.

Vomeris huc, & falcis honos, huc omnis aratri

Cessu amor, recoquent patrios fornacibus enses.

Sed quam pacem Michæas cum Isaia prædictis tropis polliceatur, non est facile explicare. Galatinus li. 5. de arcanis Catholicæ veritatis, cap. 6. non inueniens quomodo pax hic promissa perseuerauerit in lege Euangelica, existimat, eam intelligendam, quæ, transacto iudicij die, inter beatos perpetuò est duratura. Verum de pace ex obseruantia legis Euangelicæ profecta inter homines communem vitam exercentes sermonem esse, & tropi, quibus vititur Propheta, demonstrant, & omnium consensus interpretum.

1. Sententia de pace beatæ vitæ.

Secundò, Euseb. lib. 8. Demonstrat. Euang. c. 3. & 9. c. 17. Chrysostomus, Homil. 20. in 6. Matthæi, Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. explicant hunc locum de pace, quæ visa est in orbe terrarum iuxta Christi Domini ortum à 41. anno Augusti, templo Iani clauso; vsque ad bellum Ierosolymitanum; templo Iani iterum per Titum, & Vespasianum clauso. Sed angusta pax illa fuit, & tempore modico definita, & quæ idcirco ex lege Euangelica nequaquam orta sit; quæ quod semper duret, pacem perpetuò duraturam erat germinatura. Cum ergo Prophetæ loquantur de conuersione gentium exhortantium se ad fidei Euangelicæ susceptionem, ex quâ illa prodit pax; & quotidie hic accessus ad Euangelium fiat; quotidie hæc pax accedentibus obuenit.

2. Sententia de pace in ortu Christi. Eusebius. Chrysost. Hieronym. Cyrillus.

Tertiò, Rupertus, licet ad omne tempus hanc pacem extendat, at non ad personas; nam licet, ait, inter laicos lites sint, & bella; at clericis legibus est

3. Sententia de pace ministrorum Ecclesiæ.

C c

prohibitum, ut nulla eis ratione liceat sanguinem fundere. Sed numquid lex Evangelica solis clericis lata est, & non fidelibus omnibus? & numquid observata solis clericis pacem reddit, & non ceteris fidelibus? debent ergo hac pace frui quicumque legem Evangelicam amplectuntur.

4. Sententia de pace observantium legem Evangelicam. Irenaeus. Tertullian. Origenes. Cyrillus. Quarto, Irenaeus, Tertullian. Origenes, Cyrillus, & nonnulli alij ex Patribus supracitati, intelligunt hunc locum de pace, non ad tempora ortus Christi restricta; neque ad personas particulares coarctata, sed omnibus fidelibus data, & dum Ecclesia durat. Itaque pacem etiam externam promittit, non omnibus gentibus, & populis, sed illis, qui legem Evangelicam susceperint, atque coluerint: inter has enim gentes antea bellicosas, & truces, & belluinis moribus imbutas, lex Christi tantam pacem effecit, ut bella dimiserint, saevitiem mitigauerint, & mores probos, & mites pro improbis, & immitibus commutauerint. Sed quis non videt adhuc inter ipsos fideles principes, assiduo bella moveri, litesque acerbissimas, & quidem non immerito aliquando, ut rem sibi ablatam iuste recipiant?

Iustinus. Quinto, Iustinus in Apolog. 2. de pace exponit, quia Apostoli, & viri Apostolici disseminarunt Evangelium, non bello, aut gladio; sed iugulum exponentes gentibus resistentibus, & ut martyres Christi interficientibus, atque ita lingua magis, quam manu imperium Christi amplificaverunt. quae licet vera sint, sed comunio pacem promittit hic Deus.

5. Sententia de pace coniuncta cum lege Evangelica. Sexto igitur placet eorum sententia, Foreiri, Isidori, Montani, & aliorum, qui putant hic eam pacem promitti, quae coniuncta est cum observantia legis Evangelicae, ita, ut quantum ex Evangelio est, & praedicatores, & qui pariterint, pacis sint cultores, quippe qui didicerint citius bona externa, ipsamque vitam prodigere, quam charitatem. Nam Christi imperium Ierosolymis in monte domus Domini initio fundatum non ferro, & caede, sed divini Spiritus vi, summamque in pace toto orbe dilatandum erat, ac tanta iustitia, & innocentia gerendum, ut nullius rapinae, nullius iniuriae, nullius denique violentiae metu communis & publica pax inturbari posset. Quemadmodum ergo illa promissio Isaiae cap. 11. 6. *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hodo accubabit: Vultus, & leo, & ovnis simul morabuntur, & puer parvulus minabit eos.* non in omnibus fidelibus impletur, sed in iis, qui sunt Evangelicae vitae cultores; ita pax consequitur non omnes alios; qui suum studium ostendunt, & voluntatem in eo, quod, licet ceteri colant deos suos, ipsi animo proponant colere Dominum Deum suum in aeternum, & ultra; hoc est, dum vita permanferit; & quod attinet ad votum, citra ullam temporis mensuram, ut Lyra accepit. non loquitur modo de cultu exhibendo in beatitudine; quia per antithesim opponit fidelium spontaneum cultum veri Dei, cultui praestito idolis ab aliis gentibus: qui post diem iudicii nullus existet.

10 In die illa.] De quo tempore loquatur Micheas Dei nomine, & de qua gente, diversa sentiunt expostores. Iustinus in Dialogo cum Tryphone, de posteriori Christi adventu explicat, quando Christus fidelium plebem, anxiam, afflictam, & ab omnibus eiectam in regnum suum congregabit; ubi ipse Iehouah regnabit super illam. Sed ceteri de priori adventu declarant, quando in monte Sion lata est Evangelica lex, adveniente super Ecclesiam Spiritu sancto, Nam idem tempus, quod dixerat *novissimum*, vocat modo *illam diem*.

De Gentibus congregandis. Theodoretus vult sermonem esse de Gentilitate

A ad fidem Christi evocanda, & congreganda per Apostolos: quia Iudaei non habent Dominum regnantem in monte Sion, cum a regno procul vagentur. Verum iam haecenus locutus videtur de gentibus, ut notant Hieronymus, & reliqui cum eo: & modo videtur blandiri plebi suae, quam eiecerat, & afflixerat comminatione vastationis montis Sion, in quo regnat Christus super Iudaeos, lege in eo lata, constitutus rex super Sion montem sanctum.

Isidorus existimat his verbis tantum significari id, quod Paulus dixit 1. ad Cor. 1. 27. *Quae stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus: & ea quae non sunt, ut ea quae sunt destrueret.* Nam ait, quod est claudum, abiectum, & elongatum, hoc excitabo in regnum magnificum, cui praerit Dominus. Ratio autem eius est, quia Hebraei femineo genere pro neutro, quo carent, utuntur; & ita claudicantem, abiectam, & elongatam pro claudum, abiectum, & elongatum usurpavit; quo praedicatur Christi bonitas, qui contemptos, & caecos, & claudos admittat ad convivium suum; cum iussit Lucae 14. 21. *seruo, exi cito in plateas, & vicos civitatis, & pauperes, ac debiles, & caecos, & claudos introduc huc.* Verum ex contextu videtur consolari velle Dominus plebem suam profligatam, & vastatam; & propter quam hunc consolatorium sermonem Propheta usurpavit.

C Quarto igitur cum Hieronymo, Haymone, Remigio, Ruperto, Alberto, Hugone, Lyra, Dionysio, Vatab. Montano, & Roberto, explicamus locum hunc de plebe Israelitica, seu Iudaica, quam vocat claudicantem, eiectam, & afflictam. de utraque enim plebe, quae tempore Christi dispersa erat, loquitur. Vocat autem claudicantem Israel, ut putat Montanus, allusione facta ad Iacobum, qui ex nervi contactu claudicabat. Alij, quia non recte incedebat ad cultum Dei, sed iam Deum, iam idola colebat, iuxta illud Eliae, 3. Reg. 18. 21. *usquequo claudicatis in duas partes? si Dominus est Deus, sequimini eum: si autem Baal, sequimini illum.* Verius videtur his verbis significatam angustiam, afflictionem, & dolorem quo tenebatur plebs Iudaica in dispersione gentium, cum eam vocavit Christus: nam claudum, dolentem, & infirmum vocat in angustiis constitutum, & afflictum, id est, quem Deus asperè tractauerat, ut significat Hebraea dictio, cum in captivitatem duci permisit. ita intellexit Chaldaeus, cum exposuit: *eo tempore congregabo translatos, & dispersos: colligam & illos, quibus malefeci propter peccata populi mei.* Sic etiam David Kimhi, Vatab. & Rob. qua ratione loquendi usus est David in Psalmo 34. 15. ubi LXX. dixerunt; *& aduersum me latati sunt, & conuenerunt.* In fonte legitur. *Sed in claudicatione mea latati sunt, & congregauerunt se.* quod Hieronymus transtulit. *& infirmitate mea latabantur, & congregabantur.* Ut videas claudicantem vocari infirmum, ac dolentem, & afflictum summa calamitate captiuitatis, & dispersionis. Promittit ergo tempore illucescentis Evangelij se vocaturum ad suum regnum, & congregaturum plebem infirmam, calamitatibus pressam & eiectam in captiuitatem, & asperè tractatam. & vltterius ait. *Ponam claudicantem illam in reliquias;* nempe Israelitas deportatos captiuos, seruabo in reliquias, nempe, ut quae ex tot aerumis diuino munere collectae fuerint, in futurae sanctae sobolem spei, & quidem fecundam, repositae foueantur, iuxta illud Isaiae, quod retulit Apostolus ad Rom. 9. 27. *Si fuerit numerus filiorum Israel, quasi arena maris, reliquiae saluae erunt. & eiectam in gentem robustam;* nepe in Apostolos, virosque

De abiectione in regnum cogendis.

De plebe Israelitica eiectione in regnum Christi congreganda.

Israel cur claudicare dictus.

Reliquæ
augmentum
significant.

Apostolicos, qui virtute præstiterunt, uti duces, & principes huius regni. Ex quo constat, illud, in reliquiis, significare non diminutionem, sed augmentum in multam posteritatem, & in amplam sobolem, ut exponunt Vatab. Montan. & Robertus, super quâ Dominus regnum in monte Sion pollicetur inchoaturum, & fundaturum.

11

Et tu turris.] Hebraicè, *Et tu turris gregis, arx filie Sion, usque ad te veniet, & accedet dominium primum regnum filie Ierusalem.* Antequam sensum explicemus, vocabula intelligamus. Turris עֶדֶר *heder* communiter transfertur gregis; potest & pro caula accipi, in quam greges includuntur, ut 2. Paral. 32. 28. præsepia omnium iumentorum, וְעֶדְרֵי פֶּאֶבְחָדָרִים *caulaeque pecorum.* & Isa. 17. 2. *Derelictæ ciuitates Aroer gregibus, vel caulis erunt.* Hieronymus ergo quæstionibus in Genesim super cap. 31. in illa verba. *Iacob egressus inde, fixit tabernaculum trans turrin gregis, seu Heder.* & in Epistola 27. in Epitaphio Paulæ. Beda lib. de locis sanctis cap. 8. & in cap. 2. Lucæ, Haymo, & Remig. hic, volunt turrin Heder, seu gregis, de qua Michæas, esse illam eandem Iacob, quæ sita erat in monticulo, milliario vno versus Orientem à Bethlehém distita, trans quam Iacob suum fixit tabernaculum: & ubi pastores morabantur, cum Angelus eis nunciauit Christum natum. Hebræi tamen, quos retulit, ac refutauit Hieronymus in quæstionibus in Genesim, asseriebant, turrin Heder, seu gregis, fuisse iuxta locum, ubi templum postea fuit ædificatum; trans quam Iacob suum fixit tabernaculum. & eorum sententiam sequitur Montanus, & de ea sermonem esse Michææ ex adiunctis satis aperte colligitur, cum vocet *filiam Sion, & filiam Ierusalem;* & maximè, quia vocat *Ophel* muri circum templum, ita dicti ab insigni turri in eo erecta. Nam 2. Paral. 27. 3. de rege Ioathan dicitur. *Ipsæ edificauit portam domus Domini excelsam, & in muro Ophel multa construxit.* & 2. Paral. 33. 14. dicitur de Manasse. *Post hæc edificauit murum extra ciuitatem Dauid ad Occidentem Gihon in conualle, ab introitu porte piscium per circuitum usque ad Ophel, & exaltauit illam vehemèter.* vel ut alij legunt, & circumdedit muro Ophel, seu arcem, & exaltauit eam valde; & 2. Esdræ 3. 26. 27. *Nathinæi autem habitabant in Ophel usque contra portam aquarum ad Orientem, & turrin, quæ prominebat. Post eum edificauerunt Thécuem mensuram secundam e regione, à turre magna, & eminente usque ad murum Ophel; Templi, vertit Vulgatus. Ex quibus colligitur, & ex ordine portatum ab Esdra illo capite constituto à porta Dauid, seu pisciam, quæ ex latere montis Sion ad Occasum primâ occurrebat venientibus è Ioppe, & mari: deinde sequebatur porta gregis versus circuitum Australem Ciuitatis Dauid circum templum, quæ ducebat in vallem Gihon: deinde sequebatur ad Austrum porta iudicialis, & porta equorum, & ad Orientem porta aquarum. Cum autem dictum sit 2. Esdræ 3. 26. *Nathinæi autem habitabant in Ophel usque contra portam aquarum ad Orientem.* & vers. 30. *Post eum edificauit Melchias filius aurificis usque ad domum Nathinæorum, & serua vendentium, contra portam iudicalem: sequitur turrin Ophel, ubi habitabant Nathinæi, sitam fuisse inter portam gregis, & portam iudicalem: ac propius accessisse ad portam gregis, atque ab ea tractum muri à porta gregis versus portam iudicalem dictum murum Ophel. de ea locutus videtur quibusdam Isaias cap. 32. 14. cum ait; tenebræ, & palpatio factæ sunt super speluncas, usque in æternum.* Hebraicè, *Ophel, & Bachan erit in speluncas in seculum.* Vbi Hieronymus, *Hebræi duas, inquit, turres in Ierusalem esse arbitrantur, quæ his appellantur no-**

Turris Eder
pastorum.
Hieronym.

Beda.

Turris Eder
in situ tem-
pli.

Turris in
Ophel sita.

Turris gre-
gis in quo
muri loco
sita.

Ophel, &
Baham duæ
turres.

Castro in Proph. minores.

Aminibus, quarum prior interpretatur tenebra, siue nubilum, quod usque ad nubes erigeret caput: altera, probamentum, & firmitas, siue ut Symmachus vertit, inquisitio, eo quod in contemplando culmine eius oculi fallerentur. His ita præstitutis, ad sensum eruendum nostri Prophetæ accedamus.

Hieronymus, qui intelligit prophetiam de prior illa turri Ader prope Bethlehém, ita exponitur ab Haymone, & Remigio. Tu turris gregis, pastorum habitaculum, nebulosa ob obscura mytheria, quæ in te sunt reuelanda, ad te primò veniet potestas prima Angelicæ cohortis, quæ est filia cælestis Ierusalem. Melius alij. Tu turris Ader obscura æstimatione, & abiecta, quia in te soli habitant pastores; ad te primùm veniet regnum illud: nam vobis pastoribus priusquam aliis annuntiabitur ab Angelis regnum Messie venturi: quod fuit nato Christo adimpletum. Verum iam diximus, non de ea turri, si vlla fuit, loqui Michæam, sed de turri, quæ erat in muro circum templum. Et multi quidem per eam turrin, ut Theodoretus, & Albertus, intelligunt urbem Ierusalem. Alij, ut Hieronymus, Lyra, Hugo, & Dionysius, templum. Alij, ut Vatablus, Isidorus, Montanus, & Robertus, metaphoricè Ecclesiam, aut Synagogam, Chaldaus ipsum Christum.

Natus Chri-
stus pastori-
bus annun-
ciatus.

De turri va-
ria intelli-
gentia.

Theodoretus quidem, quia LXX. hic legunt, *primum regnum de Babylone filie Ierusalem:* ut habetur in omnibus codicibus, sermonem ait fieri ad Ierusalem, ad hunc modum. Et tu turris templum, quod uti turris ædificatum es in vinea Ierusalem obscura peccatis, primùm regnū Nabuchodonosoris, cū primùm regnare cæperit anno 3. Ioachin ad te subuertendam veniet.

Ierusalem
destruenda.

Hieronymus quoque intelligit de reditu è Babylone, quando regnum primùm restaurandum esset per Zorobabelem. At cum his verbis consoletur Ierusalem, potius quàm minetur, ut omnes intelligunt auctores; de negotio Christi potius loquitur. Illa verò verba textui adiecta esse, fatetur Hieronymus.

Ierusalem
instauranda.

Tertiò ergo ceteri, qui per turrin gregis intelligunt Synagogam, vel Ecclesiam, sic exponunt, O turrin gregis fidelium, filia Sion, seu Ierusalem, à qua originè supersisti, ad te veniet primùm illud regnū Dauidicū, nepe Christi, qui regnabit in domo Iacob in æternū.

Ad Ierusa-
lem primum
venit regnū
Christi.

Quartò, Chaldaus exponit de ipso Christo, ad hunc modum. Tu autem Messias Christi Israelis, qui absconditus es, propter peccata carnis Sion, tibi venturum est regnum: sed & dominatio prisca adueniet regno carnis Ierusalem.

De Christi
regno.

Quintò, videtur ille verus huius loci sensus, quo consolatur Iudæos gloria regni in Sione erigendi per Christum. Quia enim eos consolatus fuerat de vastitate, quam fuerat comminatus dicens, montem Sion omnium montium illustrissimum futurum, gentium cunctarum ad suscipiendam legem in eo latam ab Spiritu sancto confluxu: simili ratione consolatur ipsos Iudæos, dū pollicetur se eos congregaturum, & facturum gentem robustam, & regnabit, inquit, Dominus super eos in monte Sion. hoc ipsum per quandam prosopopeiam, sermone conuerso ad turrin gregis altissimam, iterum promittit. Quid ait, dico Dominū regnaturum super eos in monte Sion: Tu quoque turris gregis, quæ arx es, munitio, aut propugnaculum Sionis; poteris illo regno, tu particeps eris regni Dauidici primi, quo omnis Israel, vni parebat regi; nam Christus in Sione, & in Ierusalem regnum illud primum adibit, & regnabit in domo Iacob in æternū. Vbi omnes filij Israel vnum habeant caput, & inde gloria tua, nomēque magnum in orbem proferetur vniuersum.

Christi re-
gnum exor-
sum in Ieru-
salem.

Christi re-
gnum exor-
sum in Ieru-
salem.

Nunc quare.] Hebraicè, *Ut quid vociferaris vociferationem, luctuosam videlicet, ac lugubrem. Nunc,*

12

collectionis nota est, non temporis, ut aduertit Montanus; quamuis & tempus, quo loquebatur Propheta, videatur significare, quando ob minas ab eo intentas captiuitatis imminens ingemiscebat Ierusalem. Hieronymus igitur, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus, hæc quoque explicant de negotio Euangelico.

Consolatur
Ecclesiam
Christi.

Lyra quidem, & Vatab. putant sermonem esse cum Ecclesia primitiua afflictam à Tyrannis: consolatur enim eam Propheta, petens ne despondeat animum, aut ingemiscat propter afflictiones: aut angatur eo dolore, quo parturientes abripiuntur. Siquidem tantum regem habet Christum, qui illam tutabitur, & tantum consiliarium Spiritum sanctum, qui bona consilia inferet.

Alij ipsam Synagogam exulem, & afflictam consolari putant, ob suam captiuitatem ingemiscentem, & instar parturiētis dolentē, spe certa videlicet Christi regis optimi, & fidelissimi consiliarij venturi, qui eam in suam gratiam, & regnum esset suscepturus.

Consolatur
Iudam de
captiuitate
Babylonica.

Verum Hieronymus, & Theodoretus, & alij quidam historicè volunt consolari Michæam plebem Ierosolymitanam de afflictione imminenti captiuitatis, quam illi minabatur. Cur, ait Hieronymus, *maere contraheris*, aut *cur cognouisti mala*? hoc est, quid causæ est, cur his malis affligenda sis, quæ te compellant cognoscere tuas culpas, quando rex non erit tibi, & consiliarius tuus peribit? Nam rege caruit dum fuit in captiuitate; aut certè tuo vitio fecisti, ut nec regis, nec consiliarij beneficio potireris. Aut, ut Theodoretus. Cur in hæc mala lugubria, & in hoc fortunarum venisti discrimen? numquid defuit tibi rex, quæ à Deo petiisti? aut consiliarius? disce igitur quàm minimè tibi profuerint, teque tibi ipsi tuo vitio hæc mala captiuitatis accersisse. At hæc consolatoria nō sunt, sed affligentia magis eam, quæ afflictam erat.

Consolatur
in afflictio-
ne positam.

Quare videtur Propheta quasi demulcens alloqui plebem suam. Et nunc cur ingemiscis, cur eiulas, cur dolore affligeris instar parturientis, quod audieris te ducendam captiuam? putasne te non esse curæ Deo regi optimo, & fidelissimo consiliario, qui te eripiet, & liberam reducet? es certè. Confirmat hunc sensum quod sequitur; *Dole, & satage filia Sion*; nam licet nunc affligaris, at Deus redimet te: ut explicabimus.

Dole. Hebraicè; *Dole, & ingemisce*, aut *gemitum ede*; seu, *fac ut ingemiscas*, aut *satage edere gemitus*. Rupertus, Lyra, & Vatab. mysticè potius, quàm historicè videntur hæc verba explicare, vel de vniuerso humano genere, vel de primitiua Ecclesia afflictam; quæ in Babel abducenda erat, nempe Romam, aut Babylonem Ægypti, aut in aliam urbem longè remotam. Sed quid opus verba propriè accepta deludere, cum bonum habeant sensum?

Consolatur
liberatione
futura post
captiuitatē.

Verius Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Rupertus ipse, Albertus, Hugo, Dionys. Isidorus, & Montanus de captiuitate Babylonica propriè accipiūt; ad hunc sensum; Permitto tibi dolere, & grauiter ingemiscere, ut solet parturiens, quia propediem egrediēris captiua plebs Ierosolymitana; & vitam ages in agris, donec venias Babylonem. *Nam mulier dum parit tristitiam habet, dum autem peperit puerum, gaudet, quia natus est homo in mundo*; Ioan. 16. 21. ita tu eiulabis, dum perdurabit captiuitas, sed gaudebis cum liberabit te Dominus, & redimet de potestate, & iugo hostium Chaldaeorum.

Sunt qui putent non ineptè illa verba, *dole, & satage*, accipienda pro futuro; *Dolebis, & ingemisces*, paululum egressa de Ierusalem, & deducta Babylonem, Sed non diu durabit afflictio, quia statim Deus te redimet de potestate inimicorum, & reducet lætā in pa-

Dolor ca-
ptiuitatis in
lætitiā mu-
randus.

triam. Illud, & *habitabis in regione*, seu *in agro*, aut *campo*, Theodoretus partim intelligit de via, Hieronymus de cāpo Senaar regionis Babylonis; Montanus, in suburbanis, & pagis, angusto & incommodo domicilio, super flumina Babylonis, ubi sedentes, patriam deflebant relictam; ut Romæ habitauerunt trās Tyberim, qui eò deuecti sūt captiui, iuxta illud Iuuenalis Sat. 4. Iuuenalis.

*Nunc sacri fontis nemus, & delubra locantur
Iudæis, quorum cophinus fœnumque supellex.*

Et nunc.] Verbum *הנה* Techenaph futuri temporis, quod Vulgatus vertit, *lapidetur*, pro, *lapidabitur*; propriè est, *peccabit, impiè aget, contaminabit se*; aut *hypocritam egit, & simulauit quod non est*. Ita terra dicitur Isa. 24. 5. *impiè egisse propter habitatores eius*; hoc

Terra pec-
care dicitur
pro luere
pœnas.

est, pœnas luisse, ac si peccasset ipsa. De terra ergo Iuda, & de Ierusalem dicentes inimicos introducit cum irrisione; peccauit, & adhuc hypocrita fuit, simulans se sanctam, cum nihil minus; nunc luet pœnas, & lapidabitur vel re, vel verbis, & videbimus impletum quod optabamus, & cum exultatione aspiciemus calamitatem Ierusalem; de qua loquendi forma diximus alias. Nunc huius sententiæ intelligentiam inquiramus. Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Vatab. Isidorus, & Montanus de Ecclesiæ afflictione exponunt, quæ à multis tyrannis, & inimicis conterenda est; verum tandem Christo duce, omnes superatura, & spolia de illis relatura, quæ Domino consecret; ita illi in vniuersum exponunt. Alij, ut Dionys. intelligunt de exercitu

Ecclesia su-
peratura
vim inimi-
corum.

Babylonico ad Iudæam deuastandam, & Ierusalem obsidendam ex multis gentibus coacto, quas demum contritura est plebs Iudaica è captiuitate eruta; saltem per Machabæos. Verum his expositionibus aduersatur; quod cum Propheta consolatus fuisset Ierosolymitas felici reditu è Babylone; nunc, inquit, hoc est, interim dum hæc tibi parantur, alia est tibi subeunda calamitas quam tamen Dei ope feliciter superabis. De priore ergo afflictione perferenda loquitur: non ergo de multo post Ecclesiæ futura. Deinde eas ipsas gentes, quæ congregatæ sunt aduersus Sion; promittit ab ea esse conterendas. At Machabæi non contriuerunt Chaldaeos, sed finitimas alias gentes: quare non omnino verum hoc comprobaretur, si de illis esset Prophetæ sermo.

Plebs Iudai-
ca superatu-
ra hostes
Chaldaeos.
Refutatio.

Quare verius videtur loqui Prophetam de admiranda victoria, quam Dei ope, & Angeli ducatu reportarunt Iudæi de exercitu Sennacherib, cum noctu Angelus interfecit centum octogintaquinque millia Assyriorum, ut legimus 4. Reg. 19. & Isa. 37. & probatur auctoritate Hieronymi, quem sequuntur Haymo, & Remigius, qui licet non explicite, exponit tamen de inimicis ante captiuitatem, Ierusalem expugnantibus, quos non alios quàm prædictos Assyrios possumus intelligere. Ait enim, *ô Ierusalem, ô filia Sion, quæ venies vsque in Babylonem, & ibi liberaberis, & redimet te Dominus de manibus inimicorum tuorum*, nunc interim congregatæ sunt super te gentes multæ, &c. Constat autem Michæam hæc locutum statim, ac dirutum est regnum Israel, ac paulo post anno 14. Ezechia partem illam de Assyriis victoriam; quam ad exemplum præmittit, quasi præsentem ad certas reddendas completiones promissionum priorum in futurum adimplendarum. Ait ergo Propheta; nunc interim dum perfecta captiuitas veniet, à qua liberabit te Dominus; multæ gentes Assyriorum scilicet, & finitimæ illis adiunctæ, obsidebunt te, insultantes, & optantes tuum interitum; contra ac cogitauit Dominus, nempe eas congregare, ut simul concidant. Tu ergo, postquam eas gentes Angelus contriuerit, exurges, & trituras eas instar fœni; & spolia ex eis referes, quæ Domino consecres,

De victo
Sennacherib.

Michæas
post regnū
Israel diru-
rum locutus
hæc.

& virtu

& virtutem eorum deiectam acceptam referes Domino vniuersæ terræ. Hoc significauit Isaias cap. 37. 28. cum dixit, Domini nomine: *cognoui infirmitatem tuam contra me, cum fureres aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas: ponam ergo circulum in naribus tuis, & fœnum in labiis tuis, & reducam te in viam, per quam venisti.* & addit Ioseph. 10. Antiq. cap. 3. Ezechias autem præter omnem opinionem liberatus periculo, vota pro incolumitate Deo persoluit. hoc est, interficies Domino rapinas eorum.

Triumphus
de Assyriis.

Iosephus.

15

Iudæi prædæ
de Assyriis
ceperunt.

Interficere
pro consecrare.

Surge.] Prædicti auctores de Ecclesia, vt diximus, hæc intelligunt; cui dedit Dominus virtutem conculcandi gentes, quando Apostoli eas Domino lucrificabant, & earum bona ad communem vtilitatem comportabant, & Christo Domino consecrabant. Dionysius de Machabæis intelligit. Verius explicabimus de Assyriorum interfectione prædicta, quos comparat fœno, Iudæos verò comparat tauris fœnum illud tritulantibus, & conculcantibus. nam illi manè surrexerunt, exieruntque extra ciuitatem, & ecce cadauera mortuorum, vt dicitur Isa. 37. & tunc paleis relictis, nempe cadaueribus concisis, frumentum purgatum, id est, prædam, & electa spolia eorum, obtulerunt Domino vniuersæ terræ. & hoc est: *interficies Domino rapinas eorum.* Hoc est, *sacrificabis*, vel cum LXX. *consecrabis*; seu deuouebis Domino multitudinem eorum. Hebræum nomen est *בִּישָׁן* *bisfang*: quod

A significat *concupiscentiam, desiderium, auaritiam*, hoc est, opes eorū desiderabiles, facultates vocauit Chaldaus, Theodotio *δῶρα*, dona, seu munera. Quinta editio *ωφέλειαν*, emolumentum, Symmachus *τὸ κέρδιον*, lucrum eorum. Rapinas, transtulit Vulgatus, vel quas ipsi Assyrij aliis gentibus rapuerant, quibus onusti veniebant; vel quia eis ipsi Iudæi eripuerunt: hæc enim spolia anathematizant, & consecrant Iehouæ. Et *חַיִל* *Hel* eorum, fortitudinem, seu robur eorum; hoc est, preciosam eorum pecuniam, vt exponit Chaldaus, aut substantiam, seu diuitias eorum: vt solet quoque transferri Num. 24. 18. *& erit Idumæa possessio eius.* & Prou. 31. 29 *multa filia congregauerunt diuitias*, quæ maxime corroborant hominem. Sicut ergo magni duces, & imperatores ex armis, spoliisque ab hostibus deuictis reportatis, Deo quicquid suo clariora trophæa statuebat, & consecrabat, cum huiusmodi inscriptione, *Ioui seruatori, Marti victori, Libero patri*, sic modo ex spoliis detractis Assyriis dicit pretiosa trophæa dedicanda Domino vniuersæ terræ; quod in Hebræo à Deo ipso dicitur. *& interficies ipse Iehoua desiderium, seu rapinas eorum; & virtutem eorum Domino vniuersæ terræ.* quo notat sibi deberi hanc victoriam medio Angelo partam; & hæc spolia ipsum sibi consecrasse, sibi que accepta referri debere: & quicquid desideramus, & appetimus, vt ei debitum, mortificandum.

B

MICHÆÆ PROPHETÆ

CAPVT QVINTVM.

PARAPHRASIS.

1 **N**UNC vastaberis filia latro-
nis: obsidionem posuerunt
2 super nos, in virga percutient
maxillam iudicis Israel. 3 Et
tu Bethlechem 4 Ephrata 5 paruulus es 6 in
millibus Iuda: ex te 7 mihi egredietur qui
sit dominator in Israel, 8 & egressus eius ab
initio, à diebus æternitatis. 9 Propter
hoc 10 dabit eos 11 vsque ad tempus, in quo
parturiens pariet: & reliquæ fratrum eius
4 conuertentur ad filios Israel. 12 Et sta-
bit, & pascet in fortitudine Domini, in sub-
limitate nominis Domini Dei sui: 13 &
conuertentur, quia nunc magnificabitur vs-
5 que ad terminos terræ. 14 Et erit 15 iste pax,
cum venerit Assyrius in terram nostram, &
quando calcauerit in domibus nostris: & su-
6 scitabimus super eum 7 septem pastores,
& octo primates homines. 8 Et pascent ter-
ram Assur in gladio, & terram Nemrod in
lanceis eius: & liberabit ab Assur, cum ve-
nerit in terram nostram, & cum calcauerit
7 in finibus nostris. 8 Et erunt reliquæ
Iacob in medio populorum multorum, qua-
si ros à Domino, & quasi stillæ super her-
bam, quæ non expectat virum, & non præ-
stolatur filios hominum. 9 Et erunt reli-
quæ Iacob in gentibus, in medio populo-
rum multorum, quasi leo in iumentis sylua-
rum, & quasi catulus leonis in gregibus pe-
Castro in Proph. minores.

1 **N**unc breui diripieris o Assyria filia
direptoris Sennacherib, cuius exer-
citus obsedit Ierusalem, & duces
probro affecerunt Ezechiam re-
gem, ceterosque iudices eius non minori, quàm qui
percutit maxillam. 2 Tu verò Bethlechem 3 Ephra-
ta, quantumuis 4 paruula sis ciuitas quoad ambi-
tum, & numerum ciuium 5 inter ceteras omnes
urbes Iuda, ac propterea cum illis capta, direpta-
que sis ab illo communi direptore; at est quod con-
soleris; nam ex te 6 proditurus est ille dominator,
qui dominaturus est Israeli, & ab hostibus tuitu-
rus, uti & nunc tutus est; nam & Deus est, &
homo, 7 ab æterno natus Deus, & ab initio mundi
prænunciatus, multisque promissus homo. 8 Idcirco
ex hoc tempore interim dum nascetur 9 permittet
Israelem affligi, & instar parturientis doloribus à
gentibus cruciari, 10 quoadusque veniat tempus,
quo edat partum expectatissimum ipsius domina-
toris Christi, & Apostolorum eius; quando fra-
tres illius à sua captiuitate conuersi adhærebunt fi-
liis Israel Apostolis. Tunc iam ipse dominator 11
consistet perpetuò cum fidelibus suis, non iam sedem
mutaturus, ut cum præerat Iudæis: & fortitudine,
quam à Domino accipiet, pascet, tutumque serua-
bit gregem suum, cum exaltatione potentie Domini
Dei sui. Sed & interim, dum tempus illud acce-
dit, ad seipsos conuersi considebunt in terra sua;
nam decreuit Dominus sese gloriosum reddere 12
per orbem vniuersum, liberando nunc populum

summ. Et hanc insignem pacem conciliabit nobis¹³ iste summus dominator; tunc cum venerit Assyrius Sennacherib in terram nostram, eamque sibi subiugauerit; & cum venerit Chaldeus Nabuchodonosor in Iudæam, Ierusalémque vastauerit. Nam votis nostris annuens excitabit¹⁴ Cyrum, & Darium Medos, multosque alios reges socios eorum, ac duces, qui liberabunt nos, & suo bellico apparatu subicient sibi Assyriam, & Chaldeam.¹⁵ Et qui euaferint ex his captiuitatibus, Apostoli, virique Apostolici, inter gentes, dominatoris Euangelium promulgabunt; suscipiētibz quidem utile gratumque, ut quod e cælo deciderit, uti ros, & ut stilla aquarum super herbam, quæ nullius hominis opera opus habet, cum Domini opus sit: at obnitentibus adeo terribiles erunt, ut instar leonum sint, cum ceteris animalibus comparati; & uti catuli leonum cum pecoribus; qui si loco se moueant, conculcabunt, & rapiant, & nemo audebit eripere. Ita fiet¹⁶ ut potestas eorum superior euadat hostium conatibus, nam omnes resistentes Euangelio succidentur.¹⁷ Tunc temporis summa pace fruuntur, o Ecclesia Christi, filij tui Euangelio exultis; nec opus illis erit equis, aut quadrigis, neque muratis ciuitatibus, neque alio quouis bellico apparatu, quæ omnia remouebo ab eis: tum maxime¹⁸ maleficos, & diuinatores, cum omni alio idolorum cultu, qui iam¹⁹ nullus erit in te; & ultionem summam de gentibus, quæ noluerint suscipere legem illius dominatoris.

corum: qui cum transierit, & conculcauerit, & ceperit non est, qui eruat. ||¹⁶ Exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omnes inimici tui interibunt. || Et erit¹⁷ in die illa, dicit Dominus: auferam equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas. || Et perdam ciuitates terræ tuæ, & destruam omnes munitiones tuas, & auferam¹⁸ maleficia de manu tua, & diuinationes non erunt in te. || Et perire faciam sculptilia tua, & statuas tuas de medio tui: & non adorabis ultra opera manuum tuarum. || Et euellam locos tuos de medio tui: & conteram¹⁹ ciuitates tuas. || Et faciam in furore, & in indignatione ultionē in omnibus gentibus, quæ non audierunt.

A R G V M E N T V M.

PROMITTIT Christum Deum & hominem Bethlehemi nasciturum: prius tamen suum populum liberaturum ab hostibus, cumque interim variis afflictionibus exerciturum: at posterius in vnam Ecclesiam coacturum per Apostolos: promittit pacem summam suscipientibus eos, & ultionem obnitentibus.

C O M M E N T A R I V S.

Vnc.] Hebraicè legimus, נִיחָגְדֵּדִי filia נִיחָגְדֵּדִי ghedud obsidionem posuit aduersum nos; in virga percutient genam iudicis Israel; & quidem in verbo gadad est allusio grata cum nomi-

ne ghedud. Nam verbum significat cogere exercitum, aut turmam, aut irrumperere turmatim ad depopulandum, & lacerare, aut concidere. Vnde verti potest; Nunc

Versiones
variaz.

turmis cingeris filia turme: aut nunc congregabis te turmatim filia turme: aut iam congregaberis in exercitum filia exercitus: aut nunc irrumperis turmatim, aut potius concideris filia concisionis; quod Vulgatus dixit; nunc vastaberis filia latronis, vastatoris. cui versioni consonant Aquila, Symmachus, Theodotio, & Quinta Editio, ut notat Hieronymus. Est autem oratio concisa, cui pronomen relatiuum, aut aliquid aliud addi debet: ut addit versio Tigurina. Nunc cingeris turmis filia turme, qua obsidionem posuit aduersum nos, & virga percussu genam iudicis Israel. Aut, nunc vastaberis filia vastatoris, qui obsidionem posuit super nos, & virga percussu maxillam iudicis Israel. Hæc periodus pertinet ad caput præcedens, ut notant Albertus, Lyra, & Pagninus: & ita explicatio illius ex eo deducenda est.

Expositio 1. de Gentili- Primò igitur ex interpretibus plurimi hunc locum explicant de tempore insequēti passionem Christi. &

A Montanus quidem ad Gentilitatem hunc sermonem refert. o Gentilitas, inquires, filia cætus, aut turme, quod multis cætibus constet idola colentium, opposita filia Sion, vastaberis per Apostolos, superstitione remota; quia posuisti obsidionem super nos, & persecuta es Apostolos, & Prophetas, & percussisti maxillam Christi iudicis summi Israel, & omnium per tuos ministros, & milites, qui percutiebant eum, dicentes; Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit? & alapas impingebant. Ac eadem prorsus ratione potest exponi de vrbe Roma; de qua dicit; Nunc o Roma vastaberis filia turme, id est turmatum, & legionum militarium, quia per milites tuos asperè tractasti nos Apostolos, & percussisti in maxilla Christum iudicem Israel.

tate conuer-
sa per Apo-
stolos.

B Secundo, Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Isidorus, Vatab. & Rob. contra Ierusalem putant esse comminationem. Nunc, inquit, vel breui, o Ierusalem vastaberis, aut cingeris turmis, vel exercitu Romanorum, filia latronis, & deprædatoriis diaboli: aut filia turme, quæ solebas multa millia in prælium educere; aut in qua potentiores turmatim irruunt in pauperes: quia obsidionem posuisti super nos Prophetas, dum occidebas Prophetas, & lapidabas eos, qui ad te mittebantur, & sic contumelia afficiebas Deum Trinum; & Christum iudicem percussisti in maxilla. Aut potius cum Lyra, Vatab. & Rob. Vastaberis, & turma militum Romanorum.

Expositio 2.
de Ierusalem
vastata per
Romanos.

norum cingeris ô Ierusalem; nã obsidione. cinget nos Iudæos Romanus Imperator, & percutient in gena, hoc est, ignominiosè tractabunt milites eius iudices, & magistratus, ac primores Israël, vt videri potest in Iosepho de bello Iudaico executioni mandatum. Verum prædictæ expositiones non videntur cõsentaneæ verbis, mentique Prophetæ; primò, quoniam aduerbium temporis, *Nunc*, celeriore euentum significat, quàm vt expectandus sit Romanus exercitus, tam longè post Christi legem in monte Sion fundatam, & inde propagatam, excitatus. Deinde, quia de ipso dicit, quod obsedit Iudæos, non de Iudæis; quod obsederint Apostolos; & quod percusserint primates Israël, non Christum. Tertio, Ierusalem non verè dicitur filia; hoc est, ciuitas exercitus, aut turmæ, seu latronum; cum ex ipsa non prodierint exercitus ad subiugandas alias orbis prouincias: & demum, quia hæ intelligentiæ non cohererent antecedentibus, quæ visa sunt probatiora, nec consequentibus: quorsum enim, post vastationem Ierusalem posteriorem, de ortu ducis priore texeretur sermo?

Refutatio.

3. Expositio de Babylone vastatura Iudæam.

Vel vastada.

4. Expositio de Ierusalem vastanda à Chaldæis.

Singulare pro plurali.

Sensus ratio.

5. Expositio contra Assyriam, & exercitum Sennacherib.

Tertio, sunt qui putent sermonem fieri ad Babylonem. ad hunc modum. Nunc ô Babylon, filia militis, aut latronis Nabuchodonosoris, accingere, & congrega te in exercitum, vt obsideas nos, & percutias maxillam regis Sedeciæ iudicis Israël. Vtere tibi tradita potestate obsidendi nos, & percutiendi regem nostrum Sedeciam. Non longè abest hic sensus à veritate. Cum conueniat iis, quæ paulò ante dicta sunt de profectione in Babylonem: & mox per antithesim opponatur duci Babylonio dux Christus in Bethleem nasciturus. Possit, & de Babylonis vastatione hic locus intelligi: Nunc propediem vastaberis Babylon, filia exercitus, qui cinxit nos obsidione, & percussit maxillam Sedeciæ regis nostri.

Quarto, Albertus quoque, Dionysius, & Isidorus, & suffragantur eis Haymo, & Remigius, intelligunt has minas factas Ierusalem à Chaldæis obsidendæ, & capiendæ. Nunc, inquit, in præsentem, aut proximo tempore, ô Ierusalem, filia latronis, quæ latrociniiis, & direptionibus dedita es, & auaritiæ studio opprimis pauperes, cingeris, aut congregaberis, & vastaberis ab exercitu Chaldæorû, qui obsidebit nos ciues tuos, & ignominiosè tractabit Sedeciam regem Israël, & ceteros primores ciuitatis; nam singulare posuit pro plurali, vt intellexit Chaldæus, cum dixit: *percutiebant virga maxillas iudicum Israël*. Hunc sensum esse coherentem probatur, quia vt cap. 4. 10. dictum est, nunc egrediëris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies in Babylonem, licet interim sis ab hostibus aliis conterenda, & honorificè liberanda; nunc redit ad illam comminationem, dicens; nunc, inquam vastaberis à Chaldæis, &c. & quidem propter oppressiones, & iniurias iudicum, propter quas in fine capitis tertij dixerat, Sionem vt agrum arandam, & Ierusalem deuastandam à Chaldæis. Deinde, quia recto ordine obiicitur Ierusalem obsidendæ, & iudici Israël afficiendo contumeliis propter sua scelera, Bethlehem ad summam dignitatem euehendam, & dominatorem Christum ex ea profecturum, ad cuius ortus vsque tempus dicit affligendos filios Israel.

Quinto, si vera est expositio illorum verborum extremorum præcedentis capitis; & *nunc congregatae sunt gentes multe*, &c. de exercitu Sennacherib contrito ab Angelo; & ab Iudæis conculcato, & spoliis exonerato, Deo consecratis; quam probauimus. Videtur cum eo sensu magis coherens hæc litera, si de Assyria intelligatur, ad hunc modum. Nunc interim congregaberis ex multis gentibus in exercitum, ô Assyria filia turmæ, aut turmarum, seu exercituum, aut militis latrocinantis, id est, filia Sennacherib, quæ

A multos paras exercitus, multas militum turmas, quas mittis ad depopulandas orbis prouincias: exercitus, quem coges contra Iudæam, ponet obsidionem aduersum nos ciues Ierusalem, ipsamque obsidebit, & contumeliis afficient duces eius, regesque; Ezechiam iudicem Israël, dum blasphemias effutient contra Deum. Quod si cum Vulgato legamus, *Nunc vastaberis*, aut *concidetis filia latronis*; de eadem Assyriorum copia in exercitum coacta rectè explicatur, ab Angelo depri-menda, & conterenda: & à filia Sion triturlanda eo modo, quo explicuimus. Est autem hic sensus coherens, quia prophetica continet comminationem in proximo, nempe anno 14. Ezechia adimplendam: deinde, quia conuenit Assyrio exercitui, & non Ierusalem, siquidem Ierusalem, cum Propheta comminatur excidium, solet vocare *filiam Sion, filiam Ierusalem*; & numquam nomine exoso; *filia latronis*: quod ei conuenire nequaquam potest. Nam filia turmarum, seu militum latronum, aut direptoris, aut depopulatoris, propriè dicitur de eo, qui id studij, ac muneris habet, vt expugnet vniuersum orbem, ac depopuletur, sibi que subiiciat; vt Assyrij fecerunt, & postea Chaldæi, Persæ, Græci, & Romani: at Ierusalem nunquam tale nomen sibi usurpauit, nec potuit, dominandi orbi. Atque adeò de Assyria, aut Ninive in præsentem est accipiendum, quæ reuera obsedit Ierusalem, & percussit iudicem Israël, dum Rabfices prouocabat populum, & contumeliis afficiebat regem, Deumque quasi impotentem blasphemabat. Sed filia illa militarium legionum, protrita est ab Angelo, & deuastata. Haud dubium quin tunc Sennacherib vrbes, & villas Ierusalem finitimas ceperit, & inter eas Bethlehem, sex tantum millibus distans ab Ierusalem: ad quam respiciens Michæas dixit, & tu Bethlehem licet paruula, & non potens Assyrio resistere, produces ex te dominatorem Israël Christum. Atque hic habeatur huius loci sensus non contemnendus.

Et tu Bethlehem.] Celebrem hanc de Christo prophetiam vt elucidemus, reiiciendæ in primis sunt diuersæ aliæ sententiæ, quò veriore subiiciamus. Quibusdam visum est, vt notat Lyra, hunc locum de Ezechia rege esse intelligendum, cuius natiuitas in typum Christi præordinata, ac prædicta est à Michæa hoc loco, & ab Isaia cap. 8. & quia David pater Ezechia natus est Bethlehemi, & inde ille egressus, atque ex illo per tot intermedios reges egressus est Ezechias, idè dicitur, & *egressiones eius à diebus seculi*; & idcirco Christus quoque dicitur natus ibi toties egressus ab æterno, quoties parentes eius reges Iuda egressi sunt in Dauide ex Bethlehem. Sicut cum dicitur *agnus occisus ab origine mundi*: cum re tamen semel occisus sit, intelligitur ab initio mundi in typis occisus: & sicut hic Hieronymus asserit, non tantum egressus Christus est tunc cum natus est, sed ab initio mundi toties, quoties est locutus per Prophetas: ita non solum egressus est à Bethlehem tunc cum natus est, sed ab initio seculi: præsertim à tempore patris sui David, per ipsum, & reliquos posteros reges qui ex ipso prodierunt. Verum quis non videt quam longè petita, dura, extorta que sit hæc interpretatio, & quã verius quadret Zorobabeli duci Iudæorû? Præterea decepti sunt huius expositionis assertores, tamquam Prophetiam de futuro ortu Ezechia accipientes nondum nati, cum iam grandior esset ætate, & rex Iuda, cum eam Michæas protulit. Monstrauimus enim supra in calce cap. 3. num. 8. ab eo loco Michæam sermonem habuisse sub Rege Ezechia.

Secundò, Iudæi, qui Chrysostomi ætate vivebant, hunc locum de Zorobabele duce redeuntium à Babylone explicabant; vt referunt in 2. Matth. Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, & hoc loco

Sensus prædicti ratio.

Occasio loquendi de Bethlehem.

1. Intelligentia de Ezechia.

Refellitur.

2. Intelligentia de Zorobabele.

Refellitur. Theodoretus. Verum quàm falsò, & quàm impiè, ipsa Prophetæ verba satis ostendunt: neque enim ille Bethlehemini natus est, sed Babylone; unde nomen duxit *Zorobabel*; semen Babel. Neque egressus eius fuerunt à diebus æternitatis: nisi Iudaicè velis explicari à Davide, vel in Davide fuisse egressum per posterum omnes reges, è quibus profectus est. Sed quorsum tam insigni encomio ciuitas paruula commendaretur ex Zorobabele post tot annos. dominaturo?

3. Intelligentia vera de Christo. Tertia igitur & vera huius loci intelligentia de Christo Domino Bethlehemini nato, est communis Catholicorum omnium Patrum, & interpretum; quã & Iudæi legisperiti, quos Herodes consultos curauit, ita vt certam tradiderunt Matth. 2. 6. cum dixerunt, *Scriptum est per Prophetam. Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda; ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.* & Ioan. 7. 42. quidam è plebe dicebant: *Nonne Scriptura dicit: quia ex semine David, & de Bethlehem castello, ubi erat David, venit Christus?* Chaldaeus quoque paraphrastes ad eundem sensum exposuit, dicens. *Et tu Bethlehem Ephrata, quæ minima fuisti, adeo vt computareris inter millia domus Iuda, ex te coram me prodibit Christus, vt sit dominum exercens in Israël, cuius nomen dictum est ab æternitate, à diebus seculi.* Eiusdem sententiæ esse Salomonem asserit Lyræ; & ceteros Hebræorum magistros probat Galatinus lib. 4. de arcanis Catholicæ veritatis cap. 13.

Occasio tradendi de loco natali Christi. Quæres fortasse, antequam ad singula verba expendenda veniamus; quorsum ad agendum de loco natali Christi tam subito accesserit? Rupertus, qui præcedentia verba de Ierusalem percutiente Prophetas, & iudicem illorum Christum, exponit; hoc additum putat ad facinoris grauitatem declarandam, quod iudicem illum percussit, qui non tantum homo, sed verè Deus sit; cuius nati egressus sint à diebus æternitatis. Vatablus existimat opponi Bethlehem Ierosolymis ad hunc modum. Tu o Ierusalem celeberrima propter tua peccata punieris; cum in Bethlehem vico obscuro sit Christus nasciturus. Albertus, & Lyræ putant, quoniam dictum erat de vastitate Ierusalem, & ciuium captiuitate; nunc subiici consolationem ex liberatore Christo sumptam. Theodoretus de eadem obsidione, de qua dixerat congregatas esse gentes aduersum Ierusalem, intelligit repetitum; *nunc vastaberis fili obstructionis*, nempe ab eisdem gentibus congregatis. Et quia dixerat liberandam à Deo, & contrituram illas gentes, ac victoriam reportaturam; modo subiicit, cuius gratia liberanda sit, non propter studium Ierusalem ipsius, & beneuolentiam in Deum, sed propter eum regem, qui ex ea secundum carnem nasciturus est. Nempe quod Bethlehem viculus esset Ierusalem. Hæc hi auctores. Placet quidem modus connectendi Theodoretis; si, vt supra diximus, de eodem exercitu Assyriorum, qui obsedit Ierusalem, ex gentibus congregato, de quo est initium huius, & finis præcedentis capitis, intelligatur. Congregatus est inquit, exercitus gentium Assyriarum contra te o Ierusalem; ignorans consilium Domini, qui vult eas conterere; & te similiter castigare, & longa inter gentes dispersione affligere, donec tempus adueniat, quo in regnum congreget suum; quando adueniet ille dominator, qui regnabit in domo Iacob in æternum; qui nasciturus est in ciuitate David Bethlehem; nam licet paruula illa sit, eius ortu illustris erit. Vel si maior Michæam prospexisse obsessam Ierusalem ab Assyrio, & viculos ei finitimos captos, & desolatos; oculos mentis coniecisse in Bethlehem, ac vidisse eam, quæ forte tunc capta, & subuersa erat; futuram patriam, matremque illius dominatoris, qui Iudæos è suis afflictionibus erat liberaturus; & è manu hostium re-

A dempturus, ac dixisse, & tu Bethlehem, &c.

Ephrata.] In conciliando Matthæo cum Michæa, quoniam his est non leuis, immorandum paululum est, & per partes expendendæ contradictiones. Duas esse vrbes in diuersis regionibus, aut tribubus sitas, dictas *Bethlehem*, ex Scriptura conitat. Vna erat in tribu Zabulon, cui tertia fors accidit, Iosue 19. 10. quæ versu 15. sic nominatur. *Suntque egressus eius valles Iephthael, & Cateih, & Naalol, & Semeron, & Terala, & Bethlehem, ciuitates duodecim, & villa earum.*

B Altera erat in tribu Iuda sex milliariis ab Ierusalem distita, illa celebrior, & quæ ab illa distinguitur adiectione foris, aut tribus, nam dici solet *Bethlehem Iuda*, vt Iudicum 17. 7. & 19. 1. & Ruth 1. 2. & sæpe alias. Deinde & alio nomine, quod sortita est ab Ephrata vxore Caleb, antequam vocaretur *Bethlehem*; nam ex Paralip. 1. cap. 2. constat Iudam filium Israël de Thamar genuisse Phares, Phares verò Hefrō, Hefrō autem genuisse Ram, seu Aram, per quē deducitur genealogia Christi, vt constat ibi versu 8. & 9. & Chelubai, qui mox versu 18. & 19. dicitur Caleb, qui accepit vxorem Ephrath, quæ postea v. 24. & 50. vocatur *Ephratha*. & Caleb ex vxore *Ephratha* habuit Hur; qui, vt constat versu 50. genuit filium Caleb, aut nomine vocatum, & Caleb hic genuit Salma, qui vt dicitur versu 51. & 54. fuit pater Bethlehem, quamuis 1. Paralip. 4. 4. hic Bethlehem proauo Hur filius adscribatur. Ab Ephratha ergo vxore Caleb hanc urbem dictam prius *Ephratha*, imo viri nomine, etiam

C Caleb, perspicuum est ex eodem 1. Paralip. 2. 24. vbi Hebræa verba sic habent. *Et post mortem Hefron in Caleb Ephratha*, nempe mortuus est in vrbe nomine filij sui Caleb, & vxoris eius, *Ephratha* tunc vocata; quæ tandem à filio Salma dicta est *Bethlehem*, & ab ortu Davidis, Ciuitas David. Vnde quando Genes. 35. 19. & cap. 48. 7. dicitur de Rachele; *mortuam, sepultam fuisse in via, qua ducit Ephratham*; hæc est *Bethlehem*; scriptor nomine post indito, urbem illam vocauit: quamuis nescio qua ratione Hefron nepos Iudæ, qui ingressus est cum patre Phares, auo Iuda, & proauo Iacob, in Ægyptum, vt dicitur Gen. 46. 12. nec videtur peruénisse ad ingressum in terram promissam, in quam ingressus est Salmon filius Nahasson, & nepos Hefron; sicut nec Caleb alter eius filius, potuerit mori in terra Iuda in Bethlehem; & Moses meminerit *Ephratha*, & *Bethlehem*, nondum iis nominibus nominatæ, quando ipse mortuus est ante ingressum terræ promissæ? Quicquid de hoc sit, fortasse ab initio nomen adepta erat vrbs illa Chanaan ab vbertate: & dicta *Ephratha*, hoc est, *fructifera*, & *Bethlehem*, *domus panis*. Quid quod nomen *Ephratha* pagi vberis nomen esse indicatur, in quo ædificata fuit vrbs Bethlehem; vt dicatur *Bethlehem Ephratha*, fundata in terra fructifera dicta *Ephratha*? Nā propterea Ruth 1. 2. duo filij Noëmi, Mahalon, & Chelion dicuntur Ephrathæi de Bethlehem Iudæ; & 1. Reg. 17. 12. David dicitur filius viri Ephrathæi de Bethlehem Iuda: quasi diceret de Bethlehem regionis Ephratha, ex qua dicti sunt Ephrathæi. Atque adeò Michæas dixit, & tu Bethlehem Ephratha, ad distinctionem Bethlehem Zabulonitis. Sed cur rursus additur, *Bethlehem Iuda*, etiam, cum dicta sit *Ephratha*? forte ad distinctionem tribus Ephraim, cuius regio dicta videtur Ephratha, unde qui erant ex illa tribu, aut regione vocabantur Ephrathæi, vt constat Iudic. 12. 5. 1. Reg. 1. 2. 3. Reg. 11. 26. Igitur cum sacerdotes, & scribæ responderunt Herodi Matth. 2. v. 5. & 6. Christum in Bethlehem Iudæ in lucem edendum, & citarunt Prophetam dicentem, & tu Bethlehem terra Iuda: nequaquam contradixerunt Michææ dicenti: & tu Bethlehem Ephratha, sed explicuerunt potius adiectione consueta

Bethlehem duplex. Bethlehem Zabulon.

Bethlehem Iuda.

Ephratha.

Ciuitas David.

Ephratha regionis nomen.

Concordia Michææ cū Matthæo in nomine loci.

Ratio verior.

consueta Scripturæ: nam & Propheta cū addit, *Ephratha*, voluit significare se loqui de ea Bethlehem, quæ erat in terra Iuda, non in terra Zabulon; quæ eius mentem illi manifestarunt.

Paruulus es.] Sub his verbis altera detegitur cōtrouersia inter Michæam, & Sacerdotes apud Matthæum illum citantes. Nam Michæas dicit; *paruulus es in millibus Iuda*. In Matthæo autem. *Nequaquam minima es in principibus Iuda*. hæc enim, *paruulus es*, & *nequaquam minima es*, contradictoria sunt. Sed nulla esse cōtradiçtio ostendetur, si verba Prophetæ exposuerimus ea in Hebræo sic habet. *Et tu Bethlehem Ephratha צפורה תפחיר Tsfahhir libioth*: & nomen quidem Tsfahhir masculini generis, paruulum ætate, minorem, aut iuniorem significat, seu adolescentulum, vt Genes. 25. 23. & maior seruiet Tsfahhir minori. Psalmo 67. 28. *ibi Benjamin Tsfahhir adolescentulus in mentis excessu*. & 118. vers. 141. *Tsfahhir iunior fui*. Isa. 60. 22. & *paruulus in gentem fortissimam*. Libioth autem gerundium est, quod ad verbum, si liceat, transfertur, ad essendum; & alij rectè vertunt, *ut sis*. Et cum nomen Bethlehem feminei generis sit; Tsfahhir autem masculini, licet iuxta Hebræum debeat subintelligi vicus, aut quid simile, vt concordet; & tu Bethlehem Ephratha viculus paruulus es, aut minor es quàm ut sis. tamen rectè Latine transfertur, *paruula es*; vt concordet cum vrbe Bethlehẽm, alioquin paruulus, aut paruula comparatiuè capitur, iunior, aut minor es, quàm ut sis. Iam varios interpretandi modos adiiciamus: vt qua ratione conueniant Michæas, & Matthæus, intelligamus.

Primò, Septuaginta transtulerunt, vt Sacerdotes, & Scribæ retulerunt apud Matthæum. *Et tu Bethlehem domus Ephratha non minima es, ut sis in millibus Iuda*. & ita referunt hunc locum iuxta LXX. Origenes lib. 1. contra Celsum. Cyprianus lib. 2. Testimoniorum aduersus Iudæos, cap. 12. *non exigua es ut constituaris*. Eusebius lib. 6. Demonstrat. Euang. cap. 13. Ambros. lib. 5. Epistol. epistola 1. & Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 30. Quod autem hi Patres referant iuxta translationem LXX. constat, cum dicant; & tu Bethlehem domus Ephratha non minima, aut, non exigua es, ut sis, vel ut constituaris in millibus Iuda. & in textu Hieronymi, & Theodoreti Septuaginta: *nequaquam minima es, aut, modica es*, legitur; vt videri alicui possit in Hebræo negationem fuisse, quam Septuaginta & legerunt, & transtulerunt: atque ita vt erat in Hebræo, & LXX. citasse locum Sacerdotes & Scribas. Verùm hæc euasio falsa omnino est, cum Hebræi omnes codices absque negatione legantur; & ita omnes transferunt interpretes. Etiam ipsi LXX. vt videmus in Codicibus Complutensi, Regio, & Vaticano: & ita legisse Hieronymum constat ex illis verbis de testimonio apud Matthæum relato. Quod, inquit, testimonium nec Hebræico, nec LXX. interpretibus conuenire, me quoque tacente, perspicuum est. Eusebium quoque certum est sic retulisse LXX. lib. 2. Demonstrat. Euang. cap. 51. & lib. 7. cap. 2.

Secundò, aliis quibusdam visum est nomen תפחיר Tsfahhir, quod paruulus versum est, accipiendum pro, *parum est*, ex regula Hebræorum, qui cum neutro genere careant, pro eo vsurpant masculinum, aut femininum, vt Genes. 2. 18. *non est bonus homo esse solus*, pro non est bonum. & Psalmo 26. 4. *Vnam perij a Domino*, pro vnum; sic hoc loco vertit Osiander lib. 1. Harmoniæ cap. 10. *Et heu tu Bethlehem Ephratha parum es ut sis inter Chiliadas*, aut Chiliarchos Iuda; quod idem est cum dicto Matthæi: *Nequaquam minima es in principibus Iuda*. Verùm hæc interpretatio & Iansenio, cap. 9. Concordiæ, non placet, nec no-

stro Maldonato super Matthæum; & quidem meritò; quia nomen illud Tsfahhir numquam in Scriptura vsurpatum est pro, *parum est*. Nam quoties legimus *parum est*, vt Genes. 30. 15. *parumne tibi videtur*, vt præripueris maritum mihi? & Isa. 7. 13. *Numquid parum vobis est molestos esse hominibus*? Non Tsfahhir, sed תפחיר mehhor ponitur in Hebræo. Nec est vllus interpres priscus, aut recens, qui ita transtulerit; quod viderint eo nomine, non parum, sed paruulum, aut minorem ætate, aut dignitate significari.

Tertiò, sunt alij, nempe Albertus, Isidorus, & Iansenius, qui non ineptè putant verba Michææ cum interrogatione efferenda. *Et tu Bethlehem Ephratha paruulusne es in millibus Iuda*? Nam cum interrogatione inueniuntur duo Gothici Codices, S. Isidori contra Iudæos; & in Codice Bibliorum characteribus Gothicis scripto, qui asseruatur in Bibliotheca Ecclesiæ Toletanæ sic habetur. *Et tu Bethlehem Ephratha numquid paruula es*? quasi dicat; nequaquam. quod legimus in Matthæo. Et si vis huius vnum exemplum, lege Isaiam cap. 49. 6. sic dicentem. *Parum est ut sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & faces Israel*. Quæ verba Septuaginta ita conuerterunt sine cōtrouersia. *Magnum tibi est ut voceris puer meus, ut suscites tribus Iacob, & dispersionem Israel conuertas*. Videtur intellexisse Prophetam interroganter locutum; vt explicuit Chaldæus, cum dixit. *Numquid parum vobis est quod vocemini serui mei ad suscitandas tribus Israel, & ad conuertendam captiuitatem Israel*? Rectè ergo partem interrogationi respondentem, quæ in ea claudebatur, explicuerunt in Matthæo Sacerdotes, & Scribæ: estque vera, facilisque aduersantium sententiarum concordia.

Quartò, communis, ac certa loci huius intelligentia est Hieronymi, Theodoreti, Haymonis, Remigij, Ruperti, Alberti, Hugonis, Lyrae, Dionysij, Vatab. Isidori, Montani, & Roberti hic, & Græcorum Patrum in 2. Matth. & recentiorum, qui putant comparisonem contineri in verbis Prophetæ, ipsius vrbis Bethlehem cum seipsa, quoad duas eius condiciones. Et tu ò Bethlehem Ephratha paruulus quidem viculus es, quoad ambitum murorum, & numerum ciuium, quàm vt possis comparari cum ceteris vrbus Iudæ; at si ad dignitatem tibi obuenturam ex duce illo expectatissimo, qui ex te proditurus est, respiciamus, nequaquam minima es, sed omnium maxima, & dignissima, & illustrissima. Nam exiet ille ex te, qui dominaturus est Israeli. Probatur hic sensus ex ipso Hebræo. *Et tu Bethlehem Ephratha paruulus es ad essendum in millibus Iuda; ex te mihi egredietur ad essendum dominator in Israel*; hoc est, ad essendum in millibus Iuda, ad hoc vt computeris, aut numereris inter vrbes Iuda, paruulus es viculus: at ex eo, qui ex te mihi egredietur vt sit dominator in Israel, nequaquam paruula, sed maxima vrbs es. Aut paruula licet sis, & appareas respicientibus tuam molem, & ambitum, ex te tamen egredietur dominator; & eris maxima, & nequaquam paruula. Sic etiam Chaldæus. *Et tu Bethlehem Ephratha, quæ minima fuisti, adeo vt cōputareris inter millia domus Iudæ: ex te coram me prodibit Christus, ut sis dominium exercens in Israel*. Atque hæc habeatur syncerior expositio ad vtriusque loci concordiam.

In millibus.] Nomen Hebræum אלפים alaphim, millia in primis significat; & accepto numero certo pro incerto, Chaldæus iuxta Montani versionem exposuit, vulgarium oppidorum multitudinem: ait enim, *minima fuisti, ad ò vt computareris inter millia domus Iuda*. Extenuat ergo eam, quod aded parua sit vrbs, vt multitudini viculorum, & oppidorum, quorum nulla ratio habeatur, annumeretur. Verùm Hebræa

Tsfahhir nomen quod pro paruulo positum.

3. Ratio cōcordiæ, interrogatè verba legenda.

4. Ratio cōcordiæ in cōparatione.

Ratio sensus. Bethlehem parua loco, magna dignitate.

Concordia vera.

5. Extenuat Bethlehem quod sit è multis oppidulis.

In quo sita cōtradiçtio.

Legendi ratio.

1. Ratio cōcordiæ in LXX. & Hebræo negationem esse. Origenes. Cyprianus. Eusebius. Ambrosius. Augustin.

Refutatio.

Ratio 2. cōcordiæ, paruulus pro parū accipi.

Refutatio.

Vel quod non mereatur computari vel inter oppidula.

braea negationem inclusam habent illi affirmationi contrariam; paruula es ad essendum in millibus Iuda; id est, paruula adeo es, ut non possis computari in millibus Iuda. & hunc sensum habet quoque Chaldaeus iuxta aliorum translationem huiusmodi. *Et tu Bethlehem Ephratha, quae minima eras, quam ut numerareris in millibus domus Iuda.*

Expositio 2. Bethlechem inter principes vrbes parua erat.

Secundò ergo, communior expositio est Hieronymi, Haymonis, Remigij, Alberti, Ruperti, Hugonis, Lyræ, Dionysii Vatabli, Isidor. Montan. & Rob. paruula vrbs es in tanta vrbiū multitudinem, quanta est in tribu Iuda; adeò enim parua es, ut in millibus, hoc est, in multis vrribus Iuda non efferas caput, nec debeas computari prae paruitate. Per vrbes autem Iuda Albertus intelligit omnes & viculos, & oppidula, ad maiorem Bethlehem extenuationem. Ceteri melius vrbes, quæ multis hominū myriadibus copiosæ sunt, quæ sub se habent oppida, & vicos; quorum principes iure dicuntur: quia ratione Matthæus dixit: in principibus Iuda, quod non esset minima præcipuum vrbiū Iuda.

Expositio 3. Parua in Chiliarchiis. Tribus partes.

Tertiò, aliis videtur nomen *alaphim* significare *Chiliarchas*, seu *Chiliarchias*, in quas diuidi solebat populus singularum tribuum, quas *familias* solet vocare Scriptura. Sic Exodi 18. 25. Moyses constituit principes populi Sare *alaphim* tribunos; *χιλάρχες* chiliarchos vocant, Septuaginta, millenarios duces millium. Centuriones, quinquagenarios, & decuriones. & Numer. 31. 14. 1. quoque Reg. 18. 13. Saul fecit Dauidem tribunum super mille viros, & alias sæpe; unde 1. Paral. 24. 4. Dauid Principes Eleazar per familias constituit. Idcirco Gedeon Iudicum 6. 15. dixit Angelo. *Ecce alphi familia mea*, hoc est, *Chilias mea tenuissima est inter ceteras Manasse*. Ita modo Bethlehem, ait, paruulus es vicus inter chiliarchias tribus Iuda, ut sanè non merearis habere ex te chiliarchum aliquem, id est, tribunum, aut principem super mille: quod adeò parua sis, ut mille homines non habeas, quibus præficiatur; nihilominus ex te exhibit his omnibus principibus maior dux, qui dominetur Israel. Qui verò dicit, parua & in chiliarchiis ferendis; idem dicit, in ducibus, seu principibus chiliarchiarum, quæ sine illis non erant; ac proinde Matthæus dixit; *nequaquam minima es in principibus*, aut ducibus producendis; siquidem produxerat Dauidem, & productura erat Christum; & ideo maxima erat dignitate, quæ parua erat multitudine gentis. Est hæc intelligentia, & ratio concordie aptissima, vsu Scripturæ confirmata, & nostro Maldonato in Matthæum, & quibusdam aliis recentioribus probata.

6

Mihi.] Quem referat pronomen, mihi, cum ait Propheta; *ex te mihi egredietur*; dubitatur? Haymo, & Remigius putant verba hæc esse Patris æterni de ortu Christi filij sui loquentis; ac proinde pronomen, mihi, ipsum refert; qui more Patrum loquitur de filio suo, ut Genes. 21. 3. Vocauitque Abraham nomen filij sui, quem peperit ei Sara, Isaac. Ad Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem. Sic etiam & gentes loqui solent, mihi natus es, mihi te genuit mater. Confirmat Chaldaeus, qui exposuit, *coram me*, hoc est, ad publicam populi vtilitatem, & meum honorem: ut vult Albertus. Nihilominus videtur commodius, sermonem hunc esse Michææ, qui uti Propheta prædicit ortum Christi à Bethlehem, ut videtur Vatablo. Siquidem ipse Propheta cæpit caput, cum dixit, *obsidionem posuerunt super nos*. & statim ver. 4. dicitur; *& stabit, & pascet in fortitudine Domini, in sublimitate nominis Domini Dei sui*; quæ verba Prophete esse nemo inficiabitur. Eiusdem ergo intermedia erunt. *Ex te ergo mihi egredietur*, idem est, ac in meam, totiusque populi vtilitatem, & bonum; ut illud Ange-

li de ortu eiusdem Christi, Lucæ 2. 10. *Ecce euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie Saluator*. Nempe ad bonum eorum: siquidem per eum erant redimendi, & Deo reconciliandi.

Et egressus eius.] Plurale est, egressiones eius, ut constat ex Hebræo מוֹסְאוֹת *Mosaoth*, & Græco ἐξοδοί *exodi*; quamuis nonnulli ex interpretibus ac si esset singulare exposuerint. Est autem grauis difficultas, de quibus Christi dominatoris egressibus loquatur Propheta.

Et primū quidem Dauid Kimhi à Galatino relatus lib. 6. cap. 13. & nonnulli alij, de Messia locum hunc intelligentes, *egressus* exponunt, quod ex semine Dauidis Bethlehemitis proditurus foret, & quia longissimum tempus intercessit à tempore Dauidis usque ad ortum Christi; propterea dixit, *ab initio, à diebus æternitatis*. Confirmat hoc, quod Propheta actionem verbi, *ex te mihi egredietur*, exposuit nomine, & *egressus*, nempe, quibus egressus est ex Bethlehem, ad populum Israel contuendum, & administrandum: quasi non tantum loquatur de vno Christi ortu; sed de variis expeditionibus eius, quibus inde exiit ad populi propugnationem. Verū hæc intelligentia angusta est, & falsa. Cum ideo adiectum sit, & *egressus eius*, ne putaretur tantum ortum eius fuisse à Bethlehem temporarium, & non ab æterno; deinde quia à Bethlehem semel tantum egressus est Christus: quare nomine illo plurali alij egressus significantur. Nec Propheta significasset, cum dixit, *ab initio, à diebus æternitatis*, tempus Dauidis, qui non multò ante suam ætatem vixit, & regnavit.

Secundò, Cyrillus super hunc Prophetam, quem adducit, & explicat Turrianus noster in scholiis super cap. 9. libri 7. Constitutionum Apostolicarum, affirmat per egressus significari duos illos Christi exitus à Patre in mundum per assumptam humanitatem, & à mundo ad Patrem per suam ascensionem; quorum est frequens mentio in Euangelio, ut Ioan. 13. 3. *Sciens quia à Deo exiit, & ad Deum vadit*. & cap. 16. 28. *Exiui à Patre, & veni in mundum, iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem*. & allegoricè significati sunt illis Psalmi 18. verbis, *à summo caelo egressio eius*, &

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

conuersione hominum. Nam & verbum Hebræum, & nomen tum etiam Græcum ἐξόδος, hunc exitum, & hanc militarem expeditionem aliquando significant: vt Genes. 14. 8. Egressi sunt quinque reges contra quatuor: & excessus ille, de quo loquebantur cū Christo Moses, & Elias in monte, erat expeditio, quā suscepit Christus aduersus diabolum. Nam in eo saluatorem se ostendit, cum post conflictum cum morte, ac diabolo, in clarissimo die resurrectionis fortissimū, ac potentissimum victorem se exhibuit; & hæc est expeditio, & egressus eius. Hæc claritas, qua postulabat clarificari, ad quam peruenit per multos egressus, quibus egrediebatur in hunc, aut illum locum ad curādos homines. Et ab initio mundi excursionses fecit loquēs cum Patriarchis, & Prophetis, & suos liberans: de quo dixit Hoseas c. 6. 3. *quasi diluculum preparatus est egressus eius, veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus.* Hi egressus, hæc expeditiones, & excursionses dominatoris sunt propriæ, ac ducis, ab æterno præordinatæ, ab initio, & à diebus æternitatis. Sicut enim omnes conflictus Christi cum victoriis prænuntiati sunt à Prophetis, ita ab æterno præordinati.

Quartò: Galatinus è mente Iudæ Hakados lib. 4. de arcanis Catholicæ veritatis cap. 13. Montanus, & Robertus, existimant per egressus numero multitudinis, intelligi duas Christi naturas, humanam, & diuinam, duasque natiuitates, de quibus dixit Athanas. in Symbolo. *Deus est ex substantia patris ante secula genitus: & homo est ex substantia matris in seculo natus.* nam hoc est quod ait Propheta; cuius dominatoris egressus; quāuis ex Bethlehem dicitur proditurus; nempe ortus è patre quoad diuinā naturam; & ortus è matre quoad humanam; sunt ita distribuendi, vt vnus cognoscatur fuisse ab initio mundi, promissus Adæ, ceterisque patribus, & Prophetis, nempe quoad ortum ex matre: alter quoad ortum ex patre, à diebus æternitatis: inuerso ordine explicat Galatinus *ab initio*, hoc est, ab æterno de diuinitate; *à diebus seculi*, de humanitate in carne Adæ præexistente. Sed præstat prior distributio; Hieronymus in illa nostri Prophetæ verba. *Propter hoc dabit eos.* eandem secutus est intelligentiam; nam cum superius dixisset. *Ac ne putes eum de genere David tantum esse, carnis assumptio diuinam non impedit maiestatem; de me enim natus est ante omnia secula: & idcirco egressus eius ab initio, à diebus æternitatis.* mox subiunxit. *Quia de Bethlehem egressus est Christus, & egressus eius non eo tantum fuerat tempore, quo visus in carne est, sed ab initio æternitatis, siue ab initio seculi, quia semper ipse locutus est per Prophetas, & sermo Dei factus est in manu eorum.* In quibus vides verba illa *ab initio, à diebus æternitatis*, seu *seculi*, tam de æternitate accipi ab Hieronymo, quā de seculi longinquitate, ab orbe condito; quia reuera vtrumque habet significatum in Scriptura sacra, vt constabit aduertenti nomen Hebræum *Holam*; nam de Deo dictum æternitatem notat, vt in Psalmo 89. 2. *à seculo, & usque in seculum tu es Deus.* & Psalmo 84. vers. 2. *Præquam formaretur terra, & orbis, à seculo tu es.* de rebus aliis, etiam diuturnitatem.

Quintò demum, communior Patrum expositio est; vt hæc verba de sola diuinitate Christi accipiantur, quæ *ab initio*, id est, à diebus æternis prodit à patre. Sic Origen. lib. 1. contra Celsum ad finem. Euseb. lib. 2. de Demonstrat. Euang. c. 2. demonstra. 4. Chrysostomus in lib. Quod Christus sit Deus, contra Gentiles. & in versum Psalmi 44. *Sedes tua Deus in seculum seculi.* Cyrillus lib. 2. de Trinit. versus finem. & Homil. 4. contra Nestorium. Theodoretus, Haymo, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Isidor. Probat autem Chrysostomus de sola Christi diuinitate sermonem fieri; quia cum de

cuius humana generatione, & ortu dictum fuisset, *ex te mihi egredietur.* ne putaretur homo tantum, de eius diuinitate adiecit. *& egressus eius ab initio, à diebus æternitatis.* Deinde, quia cum egressus Christi secundum humanitatem contigerit definito tempore, & loco, Bethlehemi, non videtur aliqua probata ratio, cur postea dicatur fuisse, *ab initio, à diebus æternitatis.*

Quod si obiicias, egressus dixisse numero multitudinis, vt vtrumque Christi ortum admirandum simul comprehenderet, & non de solo ortu diuino ex patre intelligeret. Respondet Vatablus, ideo *egressiones*, seu *emanationes*, dictam originem illam, quod iugis sit, & æterna, & multis temporariis durationibus coexistat. Nam & aquæ è fonte fluxum, quod iugis, & perpetuus sit, & per singulos dies promanet, *scaturigines aquarum* solemus vocare. Respondent alij vsu Scripturæ ad magnitudinem, & perfectionem rei singularis significandam, vsurpari nomen plurale, vt Prou. 1. 20. *Sapientia foris prædicat, pro, sapientia est* *hæc moth sapientia*, quod Sapientia diuina, de qua ibi est sermo, omnem contineat sapientiam. & Deus vocatur *Elohim*, & *Adonim* numero plurali, quod in se contineat omnem iudicij potestatem, omnemque dominatum: ita modo, *emanationes*, seu *egressiones* vocauit æternam generationem, quod omnium creaturum perfectionem vna illa complecteretur.

Verum nulla ratio ex adductis pro hac intelligentia compellit nos ita eam amplecti, vt quartam respiciamus, quæ & Christi simul adstruit diuinitatem. Nam & numerus multitudinis rectè significat duas Christi egressiones è patre, & matre. Et verba sequentia, *ab initio, à diebus æternitatis*, rectè quoque explicantur de Christi humana generatione, vt Hieronymus explicuit. Nam sicut Christus, qui tempore definito, & loco, nempe Ierosolymis, occisus, rectè dictus est, *agnus occisus ab origine mundi*, in typis, & figuris, & promissis; ita rectè dictus est *egressus*, aut *natus ab initio, à diebus seculi*, ob easdem rationes; & vsus illius Scripturæ multæ aliæ, ac variæ adducuntur rationes, quas longum esset expendere. Quare licet vtrique probanda sit, sed quarta magis verbis Prophetæ quadrat. Nec contemni debent secunda, ac tertia, quæ sub eandem fere cadunt intelligentiam.

Propter hoc. לַחֶבֶן *lachen*, ad sic, vel propter sic, vel propterea. Hæc particula non efficientem habet causam, sed finalem, vt notat Montanus. Nec, vt putat Rupertus, quia tanti iudicis maxillam percusserunt, qui Bethlehemi natus est è matre, & ab æterno è patre; idcirco dedit eos idem Iudex in manus gladij. Nec, vt videtur Lyra, & Vatablo, quia natus est in Bethlehem de tribu Iudæ Iudæus, idcirco voluit deferre Iudæis. Sed, vt rectè Hierony. Albertus, & Montanus, propterea quod talis datus est hominibus dominator, & seruator, nempe homo & Deus, qui ab æterno, & à diebus seculi, sui populi curam suscepit, quo dominatoris officium ritè obeat, & seruatoris munere ex ordine fungatur, *dabit eos usque ad tempus.* Itaque particula, *propter hoc*, aut *propterea*, illo pronomine refert *dominatorem* à Deo datum, qui licet tempore definito Bethlehemi in lucem sit edendus; at quia Deus, est æternus, & homo ab initio mundi prænuntiatus, & typis præscriptus; poterit suum populum administrare, & suo regno fundamenta iacere, à tempore Michææ loquentis; imo ab orbe condito, mediis suis ministris, & ideo huius gratia, *dabit eos*, &c. Vnde suppositum huius verbi omnes ferè faciunt, Christum dominatorem.

Dabit eos.] Lyra, Vatab. & Montanus, hoc munere illum dominatorem futurum, & daturum Israël in

Obiectio.

Responsum prius.

Responsum posterius.

4. Expositio verior.

8

Particula propter quid notet.

Christus refertur natus Bethlehem.

9

in

Excessus expeditio Christi aduersus diabolum.

Egressus Christi ab æterno præordinati.

4. Intelligentia de duplici Christi ortu à patre & à matre.

Hieronymi expositio.

5. Intelligentia de natiuitate diuina. Orig. Euseb. Chrysost.

Cyrillus. Theodor.

- in afflictiones, aut ut habitet in terra sua usque ad tē-
1. Expositio. pus; exponunt, postquam nascetur Bethlehem, & pradicabit; nam tunc permittet Iudæos permanere in patria sua, donec Ecclesia valescat, & pariat filios, & reliquæ eorum conuertantur ad prædicationem Apostolorum; nā tunc à Romano exercitu destruentur. Sic
2. Expositio. Lyra, Dionys. & Vatab. At Montanus de discipulis Christi exponit. Sinet discipulos suos aliquantulum affligi, donec quasi ex partu Ecclesia egrediens diuini Spiritus roboretur aduentu, & filij eius augeantur è Iudæis Apostolis adiuncti. Verius tamen reliqui de
3. Expositio de tempore Prophetæ. tempore ipso Prophetæ, & deinceps, intelligunt; nam propterea, ut diximus, ille dominator prænunciatus est homo & Deus, ut doceret, statim, & ab initio mundi suscepisse dominatum suum, & quia terruerat Iudæos congregatarum gentium bellis, & captiuitate; tradit nunc modum, quo se gerere debeat cum illis hic dominator, usque ad tempus, quo eos decernit liberare. *Dabit, inquit, eos usque ad tempus illud;* nempe dabit eos in manus hostium, & sinet eos variis calamitatibus affligi; nam ducentur captiui Babylonem; & cum reuersi fuerint, gentibus subiecti degent, & earum bellis concutientur. Sic explicat Rupertus, Albertus, Robertus, & Isidor. Sed Hieronym. Theodor.
4. Expositio de reditu è Babylone. Haymo, Remig. Hugo, Dionys. & quidam alij, tolerabit eos interim, aut permittet regnare, aut permanere in terra sua, nempe, à reditu è Babylone, interpretantur. Sed rationi redemptionis, & dominatus Christi, quam tradit Paulus in epistola præsertim ad Romanos, lata lege, quæ non posset iuuare dilatam redemptionem quoadusque multis Iudæi irretiti delictis, & propterea multis quoque afflictis calamitatibus, vehementius optarent, postularentque hunc dominatorem Iudæi; magis conuenit prior intelligentia.
- Per legem cognitio peccati, & optatus Christus.

10
Ad quod usque tempus Iudæi afflicti. Tempus reditus è Babylone. Tempus Ecclesiæ coalitæ.

Usque ad.] Quodnam est tempus illud, ad quod usque dabit eos in afflictiones? illud esse dicit, *quo parturiens pariet.* Hoc verò quidam intelligunt fuisse tempus libertatis, quo perditis Chaldæis, ex afflictissima captiuitate Iudæi reducti sunt in Ierusalem. Sed de Christi dominatoris liberatione est sermo Prophetæ secundum omnes.

Hieronymus, Theodoretus, Lyra, Dionys. & Vatab. intelligunt Ecclesiam Christi. Nam usque ad tempus Ecclesiæ nascentis, & filios producentis, ille dominator permissurus erat, aut affligi Iudæos, aut regnum eorum manere, mox à Romanis destruendum. & de hoc partu intelligunt illud Isaia 54. 1. quod citat Paulus ad Galat. 5. *latere sterilis, quæ non parit, erumpe, & clama quæ non parturit, quia multi filij deserunt, magis quam eius, quæ habet virum.* quo tempore reliquæ fratrum Christi, nempe Iudæorum, conuertentur ad filios Israel, nempe secundum Hieronymum, Haymonem, Remigium, & Hugon. cum plenitudo gentium intrauerit; reliquæ Iudæorum in fine mundi conuertentur ad prædicationem Eliæ, & saluæ fiēt. Verius Theodoretus; reliquæ Iudæorum, nempe diuini Apostoli, & qui ad eorum prædicationem referuntur in Actibus Apostolicis, illis adiecti, conuertentur, & illis filij Israel in vnam Ecclesiam coniungentur.

De tempore partus Mariæ. Iudas. Euseb. Hieron.

Tertiò: Iudas Hakados in Epistola secretorum P. 3. Euseb. lib. 7. de Demonstrat. Euang. c. 2. & Hieronymus secundo, Haymo, Remig. Hugo, & alij, intelligunt tempus partus Virginis Deiparæ; nam usque ad partum Virginis, quando ad Christum editum conuersæ sunt reliquæ Iudæorum, Apostoli, & reliqui steterunt ea, quæ ad populum illum pertinebant: quæ mox conciderunt Romani. Dicitur autem virgo parturiens, non

Maria parturiens cur dicta.

quod doloribus pressa pepererit, sed quod per superiora omnia secula propter frequentia, ac vehementia patrum desideria, & clamores partum virginis postu-

lantium, ipsa quasi in parturitione esse metaphoricè dicatur.

Quartò, sunt qui parturientem ipsam intelligant De tempore Synagogam, quam sustinuit ille dominator, & permanere permittit usque ad tempus parturitionis eius, quando doloribus per Romanos afflictæ est; ante quod editum. tempus peperit suum redemptorem. de quo explicant illud Isaia 66. 7. *Antequam pariret peperit, antequam veniret parius eius, peperit masculum.* Hoc est, ut ait Moses Hadarsam apud Galatinum lib. 4. c. 11. & 12. *Antequam natus esset, qui redegit Israel in nouissimam seruitutem, nempe Titus; natus est redemptor. & Chaldæus, Antequam veniat ei angustia, saluabitur, & antequam veniant ei dolores partus, reuelabitur rex Messias.* & hunc sensum indicat hoc loco Chaldæus ipse, cum ait, *Propterea iradentur tempore, quo parturiens pariet.* Nempe iradentur Romanis, quando Synagoga parturiens peperit Messiam.

Quintò demum, videtur Michæas constituere tēpus plebi Iudaicæ, aut Synagogæ parturienti, quo pariet factum illum, qui multis ante annis expectabatur. Quia enim, & captiuitatibus, & afflictionibus affligenda prædicta est, & ad eius consolationem ostensus est ei dominator, qui eam seruaturus est: modo exponit modum, quo se ille geret in hac salute procuranda. Ab hoc tempore, inquit, interim dum ille nascetur, dabit Israëlitas in gladium, in captiuitatē, & afflictiones; nam multis calamitatibus affligi permittet, uti solet parturiens affligi, & usque ad tēpus partus in huiusmodi parturitione, & doloribus erit. At cum in lucem ediderit ipsa Synagoga parturiens, spectatū factum, nempe redemptorem, & dominatorem, cum eius pueris Apostolis; tunc incipiet finiri illa captiuitas, & afflictio, & qui ex illa reliqui fuerint fratres eius dominatoris, conuertentur ad fidem Apostolorum filiorū Israël. Verba enim Hebræa hunc sensum efferunt. *Propterea dabit eos usque ad tempus parturiens, quo pariet.* Dabit eos, ut solet Scriptura dicere, in occisionem in internecionem, in gladium, & in captiuitates, & afflictiones; quibus rectè comparatur Israël parturienti; parturiet autem usque ad partum: de quo iam diximus. Itaque parturiens ratione dolorum instat parturientis hic vocatur Israël more Scripturæ; non pro edente filios, qualis est Ecclesia, & virgo, quæ absque dolore peperit, & partus parturientis est conuersio filiorum è captiuitate; in qua erant, ad Christum.

Et stabit.] Christus ipse dominator consistet perpetuò cum fidelibus suis, non iam sedem mutaturus, ut cum præerat Iudæis. Sic Hierony. Haymo, Remig. Hugo, Dionys. Vatab. & Rob. At Rupertus, & Montanus de Christo in cælis consistente ad dexteram patris intelligunt, iuxta illud Stephani Actuum 7. 55. *Ecce video celos apertos, & Iesum stantem à dextris virtutis Dei.*

Et pascet in fortitudine Domini.] Oves suas brachio forti, & excelso, ut nulla fera irruat in eas, ut notat Eusebius lib. 7. de Demonstrat. Euang. c. 2. reget fortitudine à Domino accepta, & tutum gregem, incolumemque seruabit, iuxta illud eius promissum Ioan. 10. 27. *Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me. Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi maius omnibus est; & nemo potest rapere de manu patris mei. Ego & pater vnum sumus.* Itaque eadem ipsa fortitudine, robore, & potentia, qua pater, filius reget suos fideles.

In sublimitate nominis Domini Dei sui.] Hoc est, cum magnificentia, gloria, & exaltatione potentia, & virtutis Domini Dei sui; quæ per vniuersum

Synagoga in parturitione erit, donec pariat Christum, & Apostolos.

Parturiens dicitur ob dolores.

Christus cum fidelibus aut in sede cælesti consistet.

Euseb.

Christus regit oves suas

cōuersum orbē diffundetur, cū omniū celebratione, & confessione. vt Ioan. 17. 11. dicebat ipse. *Pater Sancte serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos. Cum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo.*

Nomen pro potentia.

Hoc est, tua potentia, virtute, auxilio, & protectione. Nam Prou. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit iustus, & exaltabitur.* Sic Psalmo 43. 6. *In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis;* & alias sæpe, nomen pro ope diuina, & potentia sumitur. Ita hic accipiūt omnes interpretes; præter Lyram, & Vatab. qui intelligunt de virtute patranda miracula; qua gloriosus fiebat Deus. Sed hæc pastus quædam pars est. Nam dum fideles Christus habet in vniuerso orbe, quos protegit, illustre suum nomen, ac gloriosum reddit.

12

Et conuertentur. Hoc Christi dominatoris tam illustri pastu subdit, & conuertentur, *וַיָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל*, melius ait Hieronymus Symmachum transulisse, & habitabunt, cum vtrumque significet verbum illud: nam & Chaldaus hic dixit, & conuertentur, recentiores, sedebuntque, hoc est manebunt in fide, & in summa tranquillitate, adeo vt gaudium eorum nemo tollat ab eis. Alludit, vt notat Vatab. ad summam illam pacem, quando sedet vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, & nemo est, qui exterreat. Sed & conuertentur, id est, promouebitur conuersio aliorum infidelium, qui videntes vitæ rationem, & pacem fidelium, ipsi etiam eis adhærebunt quotidie. Sic omnes ferè interpretantur de pastu Christi, & tranquillitate fidelium.

Pax fidelium.

Sed est huius verbi alius sensus, ei, quem mox proferemus, satis accommodus. Nam, vt diximus, verbum Hebræum, habitabunt, significat, confidebunt, aut manebunt, vt Symmachus probatus ab Hieronymo, & recentiores omnes: repetit enim Propheta id, quod dixerat. *Dabit eos usque ad tempus.* nempe, confidere concedet, aut manere regnum Iudæorum, & habitare in terra sua usque ad tempus parturientis, quo pariet, & finet multis afflictionibus conculci. Hoc ipsum, post explicatum pastum Christi, tempore partus, repetit dicens: & habitabunt inquam Israel, confidebunt, ac permanebunt conuersi ad seipsos, interim dum tempus illud accedit; & conuertentur, redibuntque ad se; quia decreuit Dominus nunc magnificare, ac illustrem, gloriosumque reddere se in vniuerso, usque ad terminos terræ, populum suum afflictum liberando. Nam quod loquatur Michæas de suo tempore ostendit particula, *nunc*, quæ tempus iustans significat, non futurum: quia *nunc*, inquit, *magnificabitur usque ad terminos terræ.* Nunc videlicet, interim dum venit tempus Messiae.

Israel permansit usque ad partum.

13 Pax per Christum facta.

Iste pax. De Christo loquitur dominatore, quo auctore summa pace erant Iudæi fruituri. LXX. vertent. *Et erit hæc pax.* vt Chaldaus. *Et erit deinceps pax vobis.* nempe hoc modo, pacem vobis conciliabitis post bellum cum Assyriis. Et quidam, qui arbitrati sunt hic sermonem fieri de Ezechia rege, explicant de pace secuta exercitum Assyriorum profligatum: nam Deus misit Angelum, qui liberaret populum de Assyrio Sennacherib, & suscitauit septem, octoue liberatores, videlicet, Eliacim, Sobnam, & senes de Sacerdotibus, opertos saccis missos ad Isaiam, vt rogaret pro eis, vt legimus 4. Reg. 19. 1. & Isa. 37. 2. Hi enim omnes suis precibus, quasi gladiis, & lanceis vastauerunt Assyrios, per Angelum Dei. Sed iam diximus de Ezechiae ortu non potuisse prophetare Michæam, cum iam natus fuisset. Nec verè Ezechias, & ceteri liberarunt, aut propriè, sed metaphoricè: neque vastauerunt vnquam terram Assur, aut Nemrod.

Deinde plurimi interpretum, nempe Hieronym. Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Isido- Castro in Proph. minores.

A rus. & Montanus, hæc omnia intelligūt de pace comparata per bellum spirituale; Christus enim in Bethlehem natus est pax futurus; nam cum hostis spiritualis, nomine Assur significatus, venerit ad nos, expugnaturus terram animæ nostræ, & penetraturus arcem cordis nostri; tunc occurremus illi, auxilio, & virtute multorum pastorum, Episcoporum, & Sacerdotum, qui suis consiliis, & precibus eum profligabunt, & terram hostiū confringent suis lanceis; nam quocumque terrarum eos insequentur, & procul facient abscedere: sic illi breui comprehensi. Hunc sensum probat verum, quod hanc pacem conciliaturum esse dicit illum dominatorem, qui dicitur nasciturus in Bethlehem, qui quomodo confregisset Assur, & pacem fecisset tempore Prophetæ? deinde quia quæ præcesserunt, & sequentur, de negotio Euangelico post natum Christū, proculdubio intelliguntur, quare & intermedia hæc de eodem intelligi debent. Verum spiritualement, & mysticum esse hunc sensum ingenuè fatetur Dionysius; & de bello Assyriorum propriè debere intelligi Prophetam, cum possit, vt ostendatur.

De pace secuta post bellum spirituale.

Pacem spiritualement Christum allaturus.

Sensus mysticus.

De tempore post reditum e Babylone.

B præcesserunt, & sequentur, de negotio Euangelico post natum Christū, proculdubio intelliguntur, quare & intermedia hæc de eodem intelligi debent. Verum spiritualement, & mysticum esse hunc sensum ingenuè fatetur Dionysius; & de bello Assyriorum propriè debere intelligi Prophetam, cum possit, vt ostendatur.

C Tertiò, Chaldaus videtur explicare locum hunc de tempore post reditum e captiuitate. sic enim habet. *Et conuertentur de medio captiuitatis eorum, quia nunc magnificabitur nomen eius usque ad fines terra; & erit deinceps pax nobis. Quod si ingressus fuerit Assur in terram nostram, atque calauerit in adibus nostris, constituemus super nos septem reges, & octo principes hominum, & pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in fortitudine ciuitatum suarum, & liberabunt nos ab Assur, vt non ingrediatur in terram nostram, nec calcet in terminis nostris, &c.* Hoc est. post reditum e captiuitate, iam erit deinceps pax: nam si quando Assyrij expugnauerint nos, non deerunt magni duces, vt Machabæi, & similes, qui & nos liberet, & rursus Assyrios sibi subiiciant. Sed hæc accidisse non est quo probetur, neque Assyrij oppugnauerunt Iudæos, sed Egyptij, & Syri; nec vllum de Chaldaeis, aut Assyriis, eorum terras ingressis, Machabæi triumphum reportarunt.

D Quartò igitur, Theodoretus, Lyra, Dionysius, Vatab. & Robertus propriè hanc sententiam exponunt de bellis Assyriorum, & Chaldaeorum, oppugnantium Iudæam. Sic autem super illa verba, *quia nunc magnificabitur usque ad terminos terræ*, ait Theodoret.

De pace secuta post Assyriorum & Chaldaeorum bella.

Vt verò noscatis, inquit Propheta, quam multò veracissima vaticinia mea sint, eorum pignus habete præsentia, quæ deinceps narro. Hæc itaque à me habete pignora rerum, quas futuras prædico, quod bellum vobis inferentem Assyrium perdam, & pacem vobis altissimā faciam. Sic autem hæc pax succedet, cum Assyrius Sennacherib ingressus terram nostram peruaserit regiones nostras, & ades; Angelico ministerio eruet nos, eius vniuersum exercitū interficiendo; & cum paulo post Nabuchodonosor Chaldaus occupauerit Iudæam, & urbem Ierusalem, & captiuum duxerit populum meum in Chaldaam; nostris precibus suscitabimus multos reges, & duces, vt Cyrum, & Darium, & principes alios, qui eis se socios dabunt, qui subiugabunt & Assyriam, & Chaldaam, easque deuastabunt & vlciscuntur nos, Dei iussu, de Assur, & Nemroth. Et Theodoretus quidem, quia cum LXX. legit, & erit hæc pax, pacem hanc à Deo Iudæis comparandam, deuastatis Assyriis, & Chaldaeis, explicuit. At Dionysius & Vatab. qui legunt cum Vulgato, & veritate. *Et erit iste pax*, & pronomen *iste* designat dominatorem Christum, qui nasciturus prædictus est in Bethlehem, vnde de futura pace per ipsum efficienda exponunt particulam rationalem *chi*, quæ transfertur; *quum*, vel *quando*, illi explicant

Pignus futurorum præsentium veritas.

Pax temporaria per Christum.

aduerbio *postquam*. Hoc modo. Et erit iste, nempe Christus, pax, postquam venerit Assur in terram nostram, & postquam suscitauerimus, aut suscitandos denunciauimus septem pastores, qui confringant terram Assur, & Nemrod. Verum hoc non est necessarium; quia idcirco adiectum diximus, & *egressus eius à diebus aternitatis*, ut intelligamus ipsum

Christus ab initio mundi eripuit suos.

Christum dominatorem suo munere functum ab initio mundi; & ita medio Angelo liberaſſe Ezechiam de obsidione Sennacherib, & postea eruisse à captiuitate Babylonica; vnde iidem ipsi verbi illius, & *eruet*, seu *liberabit ab Assur*, faciunt suppositum *Christum*. Iam hunc sensum esse verissimum ostendit Theodoretus ex aduerbio, *nunc*, cum dicitur, *quia nunc magnificabitur Dominus*, quod tempus praesens Prophetæ significat. Deinde quia nullum est verbum, cui in sua proprietate non conueniat sensus: quod postulant ad sensum literalem eruendum interpretes.

Obiectio. Rex Assyrius Chaldaæ dominabatur, & c. contra.

Quod si obicias ineptè nomine Assur intelligi regem Babylonium, cum Assyrii diuersi fuerint à Chaldaeis. Respondetur. Idcirco duarum liberationum, ab Assur, & à Chaldaeo, hic intelligi factam mentionem; quia bis dicit venisse Assur in Iudæam; & duces multos suscitatos ad vindicandam eam iniuriam, in vtriusque terra Assur, & Nemrod. Erat autem idem dominus & Assyriæ, & Chaldaæ, suo quisque tempore; nam Sennacherib rex Niniues, Chaldaæ quoque dominabatur: & Nabuchodonosor Babylonius Assyriæ dominus erat; vnde & rex Assyriorum, & Babyloniorum dicitur; ut probamus in sacra nostra Chronologia, & hic confirmat ex hoc loco Theodoretus.

14

Septem pro multi. Septenarius venerandus. Philo. Gellius.

Macrobius.

Septem.] Numerus certus septenarius pro incerto ponitur, ut mos est Scripturæ: auctore Hieron. Isa. 4. & 54. & multis aliis Patribus; quod septenarius numerus sit & Iudæis venerandus propter Sabbathum, sicut & gentibus, ut notant Philo in expositione decalogi, Aulus Gellius lib. 3. noctium Atticarum cap. 10. ex Varronis hebdomadibus, & Macrobius lib. 1. in somnium Scipionis cap. 5. & 6. Quod si octonarium addas, significabis incrementum multitudinis, ut Ecclesiastes 11. *da partes septem, nec non & octo*. Hoc est, largire cumulatè quibusque pauperibus, & si vales da cumulatissimè omnibus. Septem pastores dixit, & octo *נשיכי* ei Adam. Nam nomen *נשיכי* *naschi*, cuius plurale hic ponitur, à verbo *nasac*, quod propriè est *liberare, fundere*, metaphoricè est *constituere, inaugurare*, quod id oleo fuso fieret; vnde Psalmo 2. 6. *Ego constitui regem meum, seu constitutus sum*: significat regem, ducem, aut principem, quasi oleo inauguratum. Atque adeo Symmachus hoc loco vertit, & octo *ἡγούμενοι* hominum, Theodotio, & Quinta editio *principes hominum*. Aquila *graves*, vel *κατασκευαστες* constitutos homines, Vulgatus vocauit *primates homines*, quos LXX. dixerunt, *octo morsus hominum*.

Nomine septem pastorum, & octo primatum qui intelligatur.

Et horum quidem nomine Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & recentiores quidam, accipiunt per *septem pastores*, veteris Testamenti Patres, Patriarchas, & Prophetas; per *octo verò primates*, noui Testamenti Apostolos, & eorum successores. Rupertus autem omnes, & pastores, & primates è veteri Testamento enumerat: & tunc quidem verbi *suscitabimus*, suppositum faciunt, Deum Trinum, & vnū, qui illos in veteri, ac nouo Testamento suscitauit. Rupertus intelligit Michæam cum ceteris Prophetis, qui denunciarunt re ipsa in Christo factum, quod in illis septem, & octo fuerat praefiguratum. Alij melius Michæam accipiunt cum fidelibus noui Testamenti, *suscitabimus*, id est, super nos constituemus Patres, Sacerdotes, & Episcopos, qui hostes repellant, & nos

tueantur. Sed hæc discordia infirmam reddit expositionem prædictam: & non possunt nomina propria rectè explicari, ut iam diximus.

Lyra, & Dionysius, & ceteri suppositum verbi faciunt, Michæam, & alios Prophetas, qui dicunt, & suscitandos denuntiabimus septem pastores, qui erant à consiliis Regum Persarum, & Medorum, & primi post regem sedere soliti erant; & quorum fiebant cuncta consilio, ut dicitur Esther 1. 13. & octo primates homines, qui duces erant bellatorum in exercitu. Vel certè *septem, & octo* nomine multitudinem liberatorum, & saluatorum, ac ducum, qui populum Dei de potestate Assur liberarent, & vlciscerentur, significat; quales erant Darius, & Cyrus, de quo Isa.

Liberatores qui populum liberarunt de Assur.

44. 28. *Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis.* & cap. 45. 1. *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, &c.* & omnes reges illi, quos in suo exercitu Cyrus ferebat contra Babylonem, quos refert latè Xenophon lib. 5. Cyropædiæ, ad medium: nempe Gadatas, & Gobrias, qui defecerant ab Assyriis: Embas Armeniorum: Antuchas Hircanorum: Thambrodas Saccarum: Damatas Cadusiorum, & Tigranes; quorum Gadatas, & Gobrias Baltasarem interfecerunt, ut refert idem lib. 7. versus finem. Quin & Isaïas hos significauit cap. 13. cum v. 2. & 3. ait: *ingrediantur portas duces, & vocati sortes meos, & v.*

Cyrus pastor.

Xenophon.

Reges, & duces qui erant cum Medo, & Persa.

4. *Vox sonitus regum.* Et Ierem. cap. 50. 41. *Eccè, ait, populus veni ab Aquilone, & gens magna, & reges multi consurgent, sicut vir paratus ad prælium, contra te filia Babylon.* quos c. 51. v. 11. & 28. *vocat reges Mediæ*; qui finitimos reges conuocarent in Babylonem. Hiergo, inquit, pascunt, seu depascunt terram Assur, qui fundauit Niniuem, & imperium Assyriorum, & terram Nemrod, qui fundauit Babylonem, & Imperium Chaldaeorum, ut latius probamus in sacra nostra Chronologia.

Et erunt reliquiae.] Redit ad tempus Euangelij. Qui euaserint è potestate Assur, & Nemrod, quasi reliquiae Iacob, nempe Apostoli Christi, virique Apostolici, missi ad propagandum Euangelium inter populos, & inter gentes; erunt suscipientibus quidem Euangelium uti ros à Deo immixtus, & uti stillæ imbris decedentes super herbam: quas nemo est qui exspectet ab homine, nemo qui ab ullo filiorum hominis præstoleatur: à solo enim Deo expectantur. Resistentibus autem, uti leo inter cetera sylvarum animalia; & uti catulus leonis inter greges pecorum; qui si loco semouerit, conculcabit, & rapiet, & nemo audebit eripere: ita de Apostolis Euangelium disseminantibus inter gentes hunc locum exponunt Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Idor. Vatab. & Montanus. Hæc est enim Euangelij *virtus in salutem omni credenti*, ut Paulus fusè explicat in epistola ad Romanos. Ut suscipientibus sit virtus Dei, quod à tam paucis, & rudibus, absque eloquentia, & sapientiâ humana, promulgatum sit; & Dei solius opera è cælo delapsum, & animis tam iocundè, ac placidè insitum, uti ros, & stillæ, non hominis operâ, sed Dei è cælo decidunt, & gratissimè, & vtilissimè excipiuntur ab herbis, ut David dixit Psal. 71. 6. & *descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.* & Virg. dixit in Bucol.

Apostoli virtute Euangelij erant suaves suscipientibus, duri renuentibus.

Euangelij virtus.

Similitudinis ratio.

Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.

Contra obnitentes autem aded erunt strenui, constantes, & fortes, & maiores, & minores factores Euangelij, cuius ira in eos reuelabitur: ut uti leones sint cum ceteris animalibus comparati, & uti catuli leonum cum pecoribus collati, è quorū faucibus, vnguibus, & dentibus nullus erit, qui prædâ fidelium captorum eruat. Sic habent hæc similitudines, quamuis

quamnis alij aliter accommodent.

16

Exaltabitur.] Huius verbi suppositum faciunt, Deum Hierony. Haymo, Remig. Albertus, Rupertus, Hugo, Dionys. & Vatab. quasi de eo dominatore loquatur cuius virtutem in eruendo ab hostibus superius descripserat, mutata persona. sic ministerio seruorum tuorum Apostolorum potestas tua ô Christe Deus superior erit hostibus tuis; nam succidentur omnes inimici illis obnitentes. Theodoretus verò, Rupertus quoque, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus, residuum Iacob, nempe gregem Apostolorum; seu pusillam Ecclesiam per orbem inuictam volunt intelligi: nam cum comparauerit Apostolos leoni, catuloque leonis aduersus non recipientes Euangelium: modo clarius concludit eorum victoriam. ita fiet, vt potestas eorum superior euadat hostium conatibus: nam omnes Euangelij inimici succidentur à Deo, si noluerint acquiescere; vt dicitur in fine capitis.

Euangelij victoria.

17

Refutatio aliarum expositionum.

In die illa.] Et in his Deus non loquitur ad Affur, vt quidam putant; quasi comminetur se disperditurum exercitum, & cetera munimenta, quibus expugnaturus venerat Iudæam tempore Ezechiae. Nam hanc intelligentiam refutauimus iam, præsertim cum videatur loqui in commodum terræ gentis, contra quam prophetat. Neque loquitur ad Synagogam sub Tito & Vespasiano ob Christi mortem delendam, & omnino cum suis munimentis, & vrbibus destruendam, quia huic obstat quod cum ea gente loquitur, quæ tunc idola colebat; at Synagoga à tempore secundi templi vsque ad Christum numquam amplius idola coluit, vt alio loco probauimus latius. Deinde quia in bonum gentis, ad quam est sermo, loquitur in ædificationem, non in destructionem. Est ergo sermo ad Israël conuersum ad fidem, qui futurus erat, vt leo, vel vt catulus leonis, nempe ad Apostolos, vt indicat Theodoretus; qui demolituri erant

Synagoga à 2. templo nō coluit idola.

Sensus verus de Ecclesia.

templa gentium, & eorum munitiones. Verius ceteri ad Ecclesiam ex Iudæis, & gentibus coactam intelligunt sermonem institui: de cuius medio hæc omnia abolenda promittit ministerio Apostolorum, & successorum Dei munere. Et Hieronymus quidem, Haymo, Remig. Albertus, & Dionys. de amotione vitiorum, & affectuum mutatione in melius explanant. Alij de amotione impedimentorum promulgationis Euangelij declarant; disperdentur equi, & quadrigæ, vrbes, & idola, quibus gentes obnitiuntur, resistentque Euangelio. Aptius ad rem, qua de agitur, Lyra, Vatab. Montan. & Robertus de fiducia in Deo collocanda exponunt: nam ad victoriam de hostibus comparandam, pacemque partam conseruandam in Ecclesia, neque equis, neque quadrigis, neque munitis vrbibus opus erit; quia non humanis viribus, humanisque munitionibus debellandus est orbis, & Euangelium prædicandum; sed diuina virtute, & ministrorum mansuetudine: non idolorum ope, sed veri Dei gratia. Vel melius; his moribus erunt fideles tui ô Ecclesia, ea morum compositione, vt quicquid pacem euertit, & à pietate remouet, despiciendum sit; & nec in equis, quadrigis, nec in vrbibus bene muratis fidendum, quibus pacem colentibus nihil erit opus, neque idola villo modo in precio erunt: vnde ultionem suam

Euangelium nulla humana virtute promulgandum.

A mam de his, qui audire noluerint. Sicut ergo pacis potiundæ iis, qui Euangelicam pietatem coluerint, descriptio illa est, quam supra vaticinatus est Michæas cap. 4. 3. & concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens contra gentem gladium, & non discant ultra belligerare, & sedebit vir subter vineam suam, & subter ficum suam: & non erit qui exterreat. Sic modò, despectione, & abiectione armorum, tutrium, munitionum, ac bellici totius apparatus: sed & omnis vanorum deorum cultus, qui ad belli, ad aliisque vitæ commoditates valere olim existimabatur, ablatione; pax à solo Deo parta significatur. iuxta illud Isaia 32. 17. & securitas vsque in sempiternum, & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiducia, & in requie opulenta, in humilitate humiliabitur ciuitas. & vt Zacharias ait c. 2. Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudinem hominum, & iumentorum in medio eius. Hoc ergo est quod promittit: Summa pace fruuntur fideles tui ô Ecclesia, Euangelio exultati; nam remouebo ab eis omnem vsum eorum, & quadrigarum, vrbium muros euertam, omnesque munitiones, quæ metuentibus sunt in vfu: nam degent absque muris, sub ficu sua, & vite, quod nemo sit, qui exterreat: denique omni superstitione remota, è solo Deo pendebunt, eique soli fident.

Pacis Euangelicæ periphrasis.

Summa Euangelij pax.

Maleficia & diuinationes.] Prius illud alij verunt maleficos, seu veneficos, seu magos, hoc potterius, ariolos, astrologos, & qui loquuntur, hoc est, vt exponit Theodoretus LXX. diuinos, seu diuinatores; nempe, qui considerant tempora, & horas, & dicunt, hodie bonum est iter capere, crastina die bonum erit emere. Chaldaus vocat prestigiatos, id est, eos, qui præstringunt aciem oculorum. Hos ergo omnes abiiciendos prædicat, qui consulebantur de euentu belli, & rerum aliarum, vt Saul 1. Reg. 28. 7. consuluit Pythoniassam de exitu belli; & gentes facere item consueuerant.

18 Vanas artes per Euangelium abiiciendas.

Ciuitates tuas.] Nomen Hebræum בָּרִיב bharim, & ciuitates significat. vt supra v. 11. versum est, & perdam ciuitates terre tue: & hostes, seu inimicos; & ne quod iam semel dictum est, repetatur, videtur Vatablo, & Montano, hoc loco vertendum. & conteram inimicos tuos. tum quia Chaldaus ita accepit, cum dixit: & euellam plantationes populorum de medio tui, & perdam auctores inimicitie tue; id est, qui tibi aduersantur: tum quia cohæret hæc versio cum verbis sequentibus. & faciam in furore, & indignatione ultionem in omnibus gentibus, quæ non audierunt. Sed non est necesse non hic quoque accipere ciuitates, vt Septuaginta, Vulgatus, & alij interpretes acceperunt. Nam supra disperdendas dixit vrbes terræ ob metum custoditas, & clausas. Hic alias cultui idolorum deditas, in quibus templa erant frequentata. Et concludit re. & faciam in furore, & ira ultionem de gentibus, quæ non audierunt; hoc est, non obediunt Euangelio. vt Chaldaus, quia non receperunt doctrinam legis. Optimè ad Thessalon. 2. c. 1. 6. Paulus. Si iustum est, inquit, apud Deum retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant, & vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de celo cum Angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam iis, qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi.

19 Omnia Euangelio subiuganda.

D d

MICHÆE PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Videte popule Iuda quidnam iubeat me loqui Dominus: aggredere in-
 quiens,² & suscipe disceptationem
 meo nomine aduersus populum
 meum Israel, in medium conuocatis, tamquam in-
 gratitudinis eius testibus, montibus, & collibus:
 quibus quasi fulcris quibusdam terra fulcitur, ac
 dic.³ Quonam malo, quāue molestia affeci te ali-
 quando, ut me exosum habueris? Num ob eximium
 illud beneficium quo te eduxi de Aegypto,⁴ de er-
 gastulo nempe illo, in quo uti mancipium vile ser-
 uiebas: ac tibi delegi tres via duces. Moysen rei-
 publicæ administratorem: Aaron diuini cultus cu-
 ratorem: & Mariam, quæ feminas institueret? Re-
 uoca quæso in memoriam, ut cetera taceam, quid
 consilij suscepit Balach rex Moab aduersus te,
 maledicendi tibi, & quam constanter restiterit il-
 li Balaam, à me instigatus, pro maledictione, bene-
 dictionem impertiens. Memineris etiam quantis
 bonis te cumulauerim⁵ à loco Setim, ubi me tua li-
 bidine prouocaras, & in transitu Iordanis, usque
 ad Galgalam, ubi ingressus terram, quam promise-
 ram, primum consedisti. Vt sic tibi fieret comper-
 tum, me tibi fidelem fuisse pollicitatorem, qui pro-
 missa certo compleuerim. Quod si dixeris. Nos qui-
 dem fatemur ingratitudinem nostram: sed volu-
 mus instrui,⁷ quam ratione praueniā Domi-
 num, ut ipsum placem, antequam puniat? Num
 satisfaciam, si incuruauero me ante Deum excel-
 sum? aut si obtulero holocaustomata, vitulosue an-
 niculos? Num placabitur, si illi sacrificem mille
 arietes, aut copiam maximam hircorum; aut si
 offeram frumentum, & oleum, quantum colligi po-
 test in infinitis vallibus pinguibus; aut si pro ex-
 piando scelere meo opus est, offeram filium primo-
 genitum, ut fecit Abraham, nempe fructum è ven-
 tre meo productum? Sed ne retarderis hac tua de-
 liberatione, & scias his externis officiis non pla-
 cari Deum; sat tibi o homo. annunciatum est à
 Domino in lege sua, quod & ego tibi modo⁸ indi-
 cō, quid bonum illud sit quod placeat Deo. Nam
 quid aliud à te⁹ requirat Dominus, nisi ut te ip-
 sum in primis diiudices, & peccata tua punias, &
 ex corde misericordiam exerceas in egentes; & fa-
 muleris Domino cum summa humilitate?¹⁰ Rur-
 sus Propheta Domini clamat aduersum Ierusalem;
 & qui sapientiores fuerint, & cordatiores, salui
 erunt, rationem habentes honoris nominis Domi-
 ni, hortabuntur ceteros ad resipiscendum, dicentes.
 Attendite¹¹ tribus Iuda supplicium imminens, &

Deum, qui definiuit illud. Cur adhuc, Prophetæ voce audita, perseuerant in domo impij opes iniuste partæ,
¹² quæ sunt ignis exurens eam? Cur mensura diminuta, ad iram Deum prouocans? Numquid potest ali-
 quis esse¹³ iustus coram Deo, habens in domo sua balances iniustas, & pondera dolosa? Minimè. Ecce
 diuites Ierusalem domos plenas habent opibus iniuste partis; & ciues eius dolosè loquuntur, & lingua eo-

CAPVT VI.

Videte, quæ Dominus loquitur:
 Surge,² contende iudicio ad-
 uersum montes, & audiant
 colles vocem tuam. || Audiant
 montes iudicium Domini, & fortia funda-
 menta terræ: quia iudicium Domini cum
 populo suo, & cū Israël diiudicabitur. || Po-
 pule meus³ quid feci tibi, aut quid molestus
 fui tibi? responde mihi. || Quia eduxi te de
 terra Aegypti, &⁴ de domo seruientium li-
 beraui te; & misi ante faciem tuam⁵ Moy-
 sem, & Aaron, & Mariam? || Popule meus
 memento quæso quid cogitauerit Balach
 rex Moab, & quid responderit ei Balaam fi-
 lius Beor,⁶ de Setim usque ad Galgalam, ut
 cognosceres iustitias Domini. ||⁷ Quid
 dignum offeram Domino? curuabo genu
 Deo excelsio? Numquid offeram ei holocau-
 tomata, & vitulos anniculos? || Numquid
 placari potest Dominus in millibus arietum,
 aut in multis millibus hircorum pinguium?
 Numquid dabo primogenitum meum pro
 scelere meo, fructum ventris mei pro pecca-
 to animæ meæ? ||⁸ Indicabo tibi homo
 quid sit bonum,⁹ & quid Dominus requi-
 rat à te: utique facere iudicium, & diligere
 misericordiam, & sollicitum ambulare cum
 Deo tuo. ||¹⁰ Vox Domini ad ciuitatem
 clamat, & salus erit timentibus nomen tuū:
 Audite¹¹ tribus, & quis approbabit illud?
 ||¹² Adhuc ignis in domo impij thesauri ini-
 quitatis, & mensura minor iræ plena. || Num-
 quid¹³ iustificabo stateram impiam, & sac-
 celli pondera dolosa? || In quibus diuites eius
 repleti sunt iniquitate, & habitantes in ea
 loquebantur mendacium, & lingua eorum
 fraudulenta in ore eorum. || Et ego ergo cē-
 pi percutere te perditione super peccatis
 tuis. || Tu comedes, & non saturaberis: &¹⁴
 humiliatio tua in medio tui: & apprehēdes,
 & non saluabis: & quos saluaueris in gladiū
 dabo. || Tu seminabis, & non metes: tu cal-
 cabis oliuam, & non vngeris oleo: & mu-
 stum, & non bibes vinum. ||¹⁵ Et custodisti
 præcepta Amri, & omne opus dom⁹ Achab:
 & ambulasti in voluntatibus eorum, ut da-
 rem te in perditionem, & habitantes in ea
 in sibilum,¹⁶ & opprobrium populi mei
 portabitis.

rum fraudes effatur. Idcirco ego percutiam te ad exortationem usque, & desolatam reddam propter peccata tua. Nam in captiuitate ita parce comedes, ut non satureris; adeo ut in medio ventris tui sentias de-
pressionem: apprehendes enim uxorem, & fatum nullum saluum emittet; & si quem emisit, gladio peri-
bit hostili: seminabis, & non metes, calcabis oliuam, & non ungeris oleo eius: calcabis viuas, & non bibes
vinum ex eis. Itaque quia non contenta tuis sceleribus, secuta es idololatriam Amri, & Achab regum Is-
rael, eorumque acquienisti consiliis, te quidem disperdam, & ciues tuos diuites in sibilum dabo, nam ferent
opprobrium, quo ipsi pauperes affecerunt.

A R G V M E N T V M

QUICIT populo Ierosolymitano ingratitude in Deum, tot, tan-
torumque beneficiorum auctorem: ostenditque rationem, qua illum
placare valeat. Increpat diuitum auaritiam, & iniustitiam in tenuiores,
& illis extremum supplicium comminatur captiuitatis.

COMMENTARIVS.

AVdite.] Quibuscum loquatur in hoc ca-
pite Michæas non constat inter interpre-
tes. Hieronymus, Haymo, Remig. Hugo,
& Dionys. significat ad Israelem, nempe ad decem
tribus, sermonem institui: nam increpat eas, quod
secutæ sint Amri, & Achab reges suos. Rupertus,
Albertus, & Lyra ad omnes duodecim; cum benefi-
cium commune omnibus exitus de Aegypto recen-
seat. Theodoretus tamen, & Motanus, Vatab. & Rob.
ad Iudæam, & Ierusalem, nempe ad duas tribus exi-
stimant loqui Prophetam; quorum sententia mihi
probat magis, quod nihil cogat aliud sentire; & il-
lud esse verum confirmet, quod supra in fine capitis
tertij definiuimus ex sententia seniorum, quos re-
fert Ieremias, sub Ezechia vaticinium emisisse Mi-
chæam contra Ierusalem, iam Israele ducto in capti-
uitatem. quare multo magis de hoc existimandum
est, multo post esse factum. Obiicit autem Iudæis,
tanta eos fuisse erga Deum ingratitude; ut alieno-
rum regum Amri, & Achab secuti fuerint ido-
latriam.

Contende.] Constituit controuersiam inter Deum,
& populum suum de ingratitude; & qui litigat Do-
minus est reus, qui vocatur in iudicium, est populus
Israeliticus. Huius controuersie, & iudicij præco,
aut denunciator est Michæas; & montes quidem, &
colles, & fortia fundamenta terræ ex parte populi
aduocantur uti rei. quo nomine accipiunt reges, &
principes, ceterosque supremæ dignitatis homines,
aut superbia elatos, ceterisque vitiis contaminatos,
Hieronym. Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hu-
go, Lyra, Vatab. & Rob. Nam hac metaphora solitam
Scripturam principes homines significare, qui ful-
ciunt rempublicam, uti fundamenta, constat ex Psal.
71. 3. *Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam;*
Isa. 2. 11. *Quia dies Domini exercituum super omnem
superbum, & excelsum, & super omnem arrogantem, &
humiliabitur; & super omnes montes excelsos, & super
omnes colles eleuatos.* Habac. 3. 6. *Aspexit, & dissoluit
gentes, & contriti sunt montes seculi.* Sed idem Hie-
ronymus, & alij eum secuti, intelligunt Angelos nostræ
custodiæ deputatos; qui aduocantur, ut reddant ra-
tionem populi suæ curæ concrediti. Alij, ut refert
ipse Hieronymus, intelligebant priscos Patriarchas, A-
braham, Isaac, & Iacob. Chaldaus per montes intel-
ligit patres, per colles matres, quæ sunt radices funda-
mentorum terræ, quali ipsi aduocentur de filiis suis
Castro in Proph. minores.

A rationem reddituri.

Sed in sua proprietate hic accipi montes, & colles
asserunt Theodoretus, Ilidorus, Montanus, & Ro-
bertus; & vsui Scripturæ valde consentaneè, quæ in
gtaibus causis per quandam prosopopeiam introdu-
cit montes, & colles, coelum, terramque, sensus, ratio-
nisque expertia, ut testificentur Dei iustitiam. & coar-
guant sua firmitudine, & constanti obedientia, homi-
num stupidorum inconstantiam, & ingratitude.
sic Moses Deuteronom. 32. 1. *Audite cæli, que loquor,
audiat terra verba oris mei.* & Isa. 1. 2. *Audite cæli, &
auribus percipe terra.* & Montanus quidem putat Deum
prius velle contendere cum montibus, & collibus de
firmitudine, & constantia; ut sic grauius inuehatur in
inconstantiam populi. Simplicius reliqui, conuocari
montes, & colles, & fundamenta terræ, quæ aded sunt
perpetua, ut, si oculos haberent, possent vidisse bene-
ficia populo illi collata, & eius ingratitude. Itaque
aduocantur in testes, vel certe in iudices, ut vna cum
Domino videant iustam, quam aduersus populum tue-
tur causam. Atque aded particula *nr* *eth*, quæ ver-
titur, *aduersus*, hic sumitur pro *ad*, aut *lamed* articulo
datiui casus, aut pro *coram*, ut Genes. 19. 13. *eo, quod
increuerit clamor eorum.* *nr* *eth* peni ad faciem, vel
coram Domino: vnde hic *aduersus*, idem erit quod *con-
tra*. Matth. 21. 2. cum dicitur, *ite in castellum, quod con-
tra vos est*, id est, è regione, vel in conspectu vestro,
quod LXX. hoc loco dixerunt, *indicare ad montes*, &
Pagninus, *ostende iudicium montibus*. & confirmat sa-
tis hunc sensum, quod subditur. *Audiant montes vo-
cem tuam: audiant montes iudicium Domini, & fortia
fundamenta terræ: quia iudicium Domini cum populo suo,
& cum Israel diiudicabitur.* Tantum ergo disceptatio
est cum populo, cui obiicitur exitus de Aegypto, &
montes, & colles aduocantur, ut adsint Domino di-
sceptanti, & iustam eius expostulationem compro-
bent. Fortia autem fundamenta, seu fulcra terræ ipsi
iidem montes sunt, ut putant Vatab. & Rob. quibus
tanquam fulcris sustinetur terra.

Quid feci.] Montanus putat duo opponere
Deum populo suo; alterum, cumulum beneficiorum,
cum ait. *Quid feci tibi*; ac cum admiratione legedum.
Quid, quantumve boni, atque beneficiorum feci tibi;
ut illud Exod. 14. 13. *Attendite, & videte quid vobis Do-
minus facturum hodie est.* cum contra omnes intelligat,
quidnam mali feci tibi; aut, *quid boni non feci tibi*; aut
ut Chaldaus. *Quid boni dixi me facturum tibi, quod non
fecerim*. Alterum est, aut quid molestus fui tibi, re-
sponde mihi. Vel in quo feci te laborare, aut defecere

ptæ lassitudine? aut quo labore te pressi, vt ait Hieronymus. Et de lassitudine, & labore perlato in custodia legis exponunt Montanus, & Rob. quod præcepta, inquit, dederim tibi quæ facere non potueris? Vel quod æquissimas leges, salutariaque præcepta summa cum lenitate, & clementia coniuncta, tulerim tibi? Verius Chaldaus, Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, & ceteri, de molestia, & labore, quo populum Deus affecerit, male eum tractando, intelligunt; & non de quouis: nam, vt notauit Rupertus, posset populus molestias referre, quas passus est, toties traditus in manus gentiū. Sed de labore in exitu de Ægypto, quo solo multis beneficiis cumulado, & propterea ad arguendum repetito, vult modo conuincere populum: vt re ipsa facit. Ideoque

Sanitate perpetuam opponit. Chaldaus sic ait. *Ant quam infirmitatem grauem multiplicauit super te?* quasi velit indicare illud ingens beneficium perpetuæ sanitatis, quam habuit populus per desertum; quia nullus fuit inter eos infirmus.

4 De domo seruientium. *חֲבָדִים* *hhabadim* seruorum. Domum seruorum vocat, quam Latini ergastulum, Hispani, & Arabes *Maxmorra* durissimæ seruitutis nomen. *Seruorum* dixit, ipsorum Israelitarum, quod in Ægypto seruitutem seruissent; quā propterea LXX. Chaldaus, Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, & omnes vocant *domum seruitutis*. Quamuis Vatab. Montan. & Rob. Ægyptiorum ipsorum seruorum exponant; qui seruilem conditionem hæreditariam à Cham susceperunt, cui Gen. 9. 15. dictū est: *seruus seruorum erit fratribus suis*. quo ostendat beneficij magnitudinem, cum educti fuerint à domo vilissimorum dominorum, qui sua essent conditione serui; quibus seruire vilissima erat seruitus.

5 Trium ducti beneficium quantum. Moysen.] In summo beneficio numerat, quod tres illis duces præfecerit ad viam, fratres quidem, sed singulos in publico populi ministerio insignes: nam erant doctores, per quos populus cognosceret Domini voluntatem, vt dicunt Haymo, & Remig. & Moses quidem dux erat populi; Aaron Sacerdos; Maria Prophetissa; vt notant Hieronymus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Et Moses quidem instituebat populum in iudiciis; Aaron antistes expiabat populum ab erratis, & in disciplina pietatis edocebat; at Maria seminarum erat magistra: ne ea Dei cura destitutæ putarentur; vt inquit Theodoretus. Sic Montanus ex Chaldaeo sic efferente locum hunc. *Misi que coram te tres Prophetas, Moysen, & Aaron, & Mariam. Moysen ad docendum iudiciorum traditionem: Aaron ad expiandum populum: & Mariam ad illuminationem, seu eruditionem seminarum.* Quod beneficium si tanti facit Deus, vt ab illo populo suo iure postulet gratitudinem; quantam à nobis postulabit ob Christi ducatum, & Mariæ matris eius illuminationem?

6 De Setim.] Hebr. *de Sitim*. LXX. *verterunt de schanis funibus*, & putat Hieron. *xiuiois* legisse LXX. hoc est, *lentis*, iuxta significatum nominis Hebræi, quod *arbores* significat, quas nos *spinam albam* dicimus. sed librariorum errore factum est, vt *xiuiois* id est, *funes*, pro *xiuiois*, id est, *lentis* legerentur. Setim autem, auctore Hieronymo in 3. Ioel, locus erat iuxta Liuiadem trans mare Mortuum, sexto ab ea distans milliario; vbi quondam cum Madianitis fornicatus est Israel. Ex libro Iosue simul cum Iosepho constabit quis fuerit locus Setim. Iosue 2. 1. dicitur. *Misi Iosue filius Num de Setim duos viros exploratores in Iericho.* & ver. 23. *reuerſi exploratores, transmissi Iordane, venerunt ad Iosue.* cap. 3. v. 1. *Igitur Iosue de nocte confurgens inquit castra, egredientesque de Setim venerunt ad Iordanem;* quæ sic refert Iosephus lib. 5. Antiq. cap. 1. *Post*

Iosephus.

A *Mosem sublatum Iesus mittit exploratores in Hierichuntem: ab Abila ad Iordanem sexaginta stadia castra promouit.* Ex quibus constat à Setim missos exploratores, & in Setim reuersos, vnde castra mouit: & venerunt ad Iordanem à Setim distantem sexaginta stadia, nepe septem milliaria cum dimidio; hoc est duas ferè leucas.

Iam Galgala quis locus fuerit certum fit ex Iosue 4. 19. *Populus autem ascendit de Iordane decimo die mensis primi, & castrametati sunt in Galgalis contra Orientalem plagam urbis Iericho.* ibi posuit duodecim lapides, quos de Iordanis alveo sumpserant. ibi circumcidit secundò filios Israel, cap. 5. 3. & quia ibi opprobrium Ægypti ablatum est, vocatum est nomen loci illius, Galgala, v. 9. ibi fecerunt Phase, v. 10. & comederunt de frugibus terræ, & cessauit manna. hæc omnia eo loco refert Iosephus. *Exercitus, inquit, quinquaginta stadia progressus, ad decimum à Hierichunte stadium castrametatus est.* Erant autem castra in loco, qui vocatur Galgala, voce Galgalæ libertatem significante. Transgressi enim fluvium tandem se & ab Ægyptiis, & ab erumnis in deserto exanilatis liberatos existimabant. Cum ergo quinquaginta stadia sex milliaria cum duobus stadiis conficiant, & à Setim vsque ad Iordanem sexaginta numerauerimus; à Setim vsque ad Galgalam centum, & decem stadia computabantur, quæ faciunt milliaria tredecim cum sex stadiis, hoc est, tres leucas cum dimidiâ ferè. Iam hic his duobus locis constitutis ad intelligentiam Prophetæ veniamus.

C *Popule mi, memeto quæso quid consilij ceperit Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor, de Setim, vsque ad Galgalam, vt cognosceres iustitias Domini.* Et prior illa pars, quam indicet historiam compertum est; eam videlicet, quæ refertur Numero. cap. 22. & 23. & 24. At posterior pars illa. *De Setim vsque ad Galgalam,* cui nam sit coniungenda, difficile est explicatu. Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. exponunt de variis locis mutatis per Balaam, vt malediceret exercitui Dei protenso à Setim vsque ad Galgalam. At certè mutatio illa locorum, & maledictionum in benedictiones, non contigit à Setim vsque ad Galgalam; sed in extremis finibus Arnon, ante locum Setim, Numer. 22. 36. & duxit eum in excelsa Baal, vt malediceret, v. 41. deinde in montem Phogor, v. 28. Hæc ergo loca in extremis Arnon erant versus Orientem. Deinde tunc exercitus consistebat in Setim, vt constat ex dictis, & ex initio cap. 25. Numerorum: & nullo modo protendebatur vsque ad Iordanem, necdum ad Galgalam.

E Secundo, aliis videtur hic locus intelligendus de insidiis, quas de consilio Balaam, in omni sua ditione vsque ad Iordanem parauit filiis Israel rex Moab; obiectis variis in locis feminis pulchris, quæ illos ad fornicandum allicerent, & ad adorandum idola sua. Constat enim Numer. 25. 1. fornicatum populum cum filiabus Moab, cum moraretur in Setim, & initiatum fuisse Beelphegor. Deinde percussos fuisse Zambri principem, & Cozbi Madianitem fornicantes, à Phinees; & propterea ultio sumpta est de Madianitis, quinque regibus occisis, & maribus omnibus cum Balaam, Num. 31. 1. & 8. & v. 15. dixit Moses. *Cur feminas reseruauis? Nonne istæ sunt, quæ deceperunt filios Israel ad suggestionem Balaam, & prauaricari vos fecerunt in Domino super peccato Phogor?* Ergo cunctos interficite, quicquid est generis masculini, etiam in paruulis, & mulieres, quæ nouerunt viros in coitu, iugulate. Verū ex his extremis verbis probatur falsa ista expositio: nam ante hæc ultionem sumptā de Madianitis, imo ante obitū Moſis nō sunt mota castra de Setim. Ergo in Setim tantū fornicatus est Israel, & postea nō licuit illi cū Madianitis suis perditionem

Galgala quis locus.

Galgala

1. Explicatio.

Refutatio.

2. Expositio de obiectis feminis.

Refutatio.

ditionem fornicarij; quia iam perierant omnes ante discessum à Setim.

Expositio 3. Tertiò: Albertus refert quosdam putantes Setim esse iuxta montem Sinai, vbi, accepta lege, populus primò est præuaticatus, adorato vitulo: & Galgalam esse, vbi Saül vnctus est, qui primus ex regibus præuaticatus est: & à prima, ait, præuaticatione vsque ad vltimam, semper malè operatus est populus, cum cõtra Deum illi benefecit. Sed neque Setim fuit locus, vbi adoratus est vitulus: neque Saül fuit vltimus præuaticator, sed maximus Ieroboam, cuius ratio hic habenda erat: neque hic agitur de vnctione Saülis.

Expositio 4. Quartò ergo Hebræi, quos refert Hieronymus, & Haymo, ac Remig. sic exponunt. Memoria repetite ab eo tempore, quo fornicati estis cum Madianitis in Setim, vsque ad illud, quo in Galgalis vnctus est Saül, quanta mala estis operati, & ego quanta bona; & cognoscetis quàm fuerim in vos beneficus. At certè de via tantum hic loquitur Deus, & profectioe facta à Setim vsque ad Galgalam, non de tempore, quo Saül vnctus est. nam obiicit illud insigne beneficium exitus de Ægypto, & introitus in terram promissam; his explosis interpretationibus.

Expositio 5. Quinta huius loci expositio vera est; quam tradit Chaldaeus paraphrastes, Vatab. Montan. Isidorus, & Rob. & R. Salomon, quem refert Lyra. vt videlicet repetatur verbum; memento de Setim vsque ad Galgalam, quanta in gratiam tui fecerit Deus. sic Chaldaeus. Nonne egregia facinora edita sunt in gratiam tui à conualle Setim vsque ad domum Galgala, quo agnoscantur iustitiae Domini: Hæc facinora quæ fuerint, referuntur Ios. 2. 3. & 4. & 5. maximè illud traiectionis Iordanis sicco pede. Vult enim Deus in memoriam reducere duo insignia miracula, quæ eadem erant beneficia; alterū transitus maris in exitu de Ægypto: alterum transitus Iordanis in introitu terræ promissæ: quando abstulit Deus opprobrium Ægypti in Galgala. Addit, vt cognoscere iustitias Domini. Hoc est, misericordem me tecum fuisse, vt intelligunt Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus: vel ad præsentem disceptationem refert, secundum Vatab. & Montan. vt scias, quàm iusta sit causa, quam tueor. Verius Theodoretus, Lyra, Dionys. & Robert. vt scias fidelitatem meam in implendis promissis progenitoribus tuis: numquam enim me tua scelera retardarunt à complenda fide data illis, vt hinc discas eodem modo me tecum in præsentem habiturum.

Quid dignum. J Hebraicè legitur. In quo præoccupabo, seu præueniam Dominum, curuabo me Deo celsitudinis: Num præueniam in holocaustis, in vitulis filiis anni? Numquid complacitum erit Domino in millibus arietum, in decem millibus vallium pinguium? Numquid dabo primogenitum meum (pro) præuaticatione mea, fructum ventris mei (pro) peccato animæ meæ? Tacite obiectioni occurrit, instruens populum qua ratione debeat præoccupare Deum, eum placando antequam puniat. Si fortè aliquis dicat, cum quo munere veniam in conspectum Domini, vt eum placeat? Hoc est Nos quidem fatemur ingratitudinē nostram, nec volumus in iudicium venire cum Domino. Sed quam ratione poterimus placare eum? Sub consultatione ponit tria genera sacrificiorū, vt eligatur quod magis Deo videatur complacitum. Integra sacrificia, ex hostiis electioribus, nempe ex vitulis anniculis cornua producētib; & vngulas, combusta: aut frequēs, & assidua multarū victimarū oblatio: an preciosissima filiorum capita deuoueri sibi volet? nulli enim rei, quò gratiam eius ineamus, parcendū est: nam nec Abraham filio suo vnigenito, sacrificare iussus, pepercit, qui erat fructus ventris sui. Vnum est aduertendum, quod dixit Vulgatus: in multis millibus hircorum

A pinguium, Hebraicè legi, in decem millibus נחל נחל nachal samem; & nomen Nachal vallem, seu torrentem significat, vt Psal. 109. 7. de torrente in via bibet. Isa. 30. 28. Spiritus eius velut torrens inundans. Psalm. 103. 10. qui emittit fontes in conuallibus. ita hoc loco recentiores transferunt: in decem millibus torrentium olei, aut vallium pinguium. & Chaldaeus, aut in torrentium olei myriadibus. & Isidorus quidem, & alij intelligunt sacrificium Minha, hoc est, oblationem farinaceam ex adipe frumenti, & olei pinguedine confectam: nam valles pingues, frumento, oleoque affluunt, estque hyperbolica locutio: numquid voler, vt offeramus illi integras vallium pinguium myriadas, hoc est, multas frumenti, & olei oblationes? Vulgatus secutus est Septuaginta, qui verterunt, in decem millibus hircorum pinguium. quasi ex pingui vallium pastu copiam hircorum in illis pascentium intellexerint.

Indicabo. J Hebraicè est, הִגִּידִי bigid indicauit, seu annunciauit tibi homo quid bonum? Chaldaeus, & Tertullia. lib. 4. aduersus Marcionem cap. 36. videntur hominem facere suppositum verbi, annunciauit, quasi dicat: hominē aliquis indicauit tibi quid boni faciens places Deum? minimè sane; nisi homo Christus, vt vult Tertullianus; qui sic legit. si annunciauit tibi homo quid bonum? & Chaldaeus. Num annunciauit tibi homo quid bonum sit? Sed alij nomen Adam, vel homo usurpant pro ipso Propheta: & verbum pro præsentem, aut futuro accipiunt, vt dicat. Annunciat tibi; aut annunciauit tibi popule, homo, qui potest, afflatus Spiritu Dei, nempe Michæas Propheta Dei, quid sit bonum, quo placere possis Deo. Atque iuxta hunc sensum dixit clariùs Vulgatus. indicabo tibi homo quid sit bonum. Theodoretus, Vatab. & Rob. sic exponunt; annunciauit tibi homo, Dominus quid bonum? nempe in lege; & Prophetis: nam Septuaginta verterunt, annunciatum est tibi homo quid sit bonum. Sat sunt præcepta eius explicata, & in promptu expedita, ait Theodoretus; & Hieron. quid quærat Deus, iam ante in lege monstrauit. Deuter. 6. & 10. 12. & nunc Israël quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi vt timeas Dominum, &c. & Samuel 1. Reg. 15. 22. Numquid vult Dominus holocausta, & victimas, & non potius, vt obediatur voci Domini? melior est enim obedientia quàm victimæ. Itaque satis compertum est tibi ex lege, & Prophetis, quidnam bonum velit Deus sibi præstari magis, quam holocausta, & victimas; & ego Propheta Dei nunc eius nomine indicabo.

Et quid. J Hebraicè; Et quid Dominus requirit à te, nisi facere iudicium, & amare misericordiam, & humiliare te ad ambulandum cum Deo tuo? ita cum interrogacione Septuaginta. Aut quid Dominus querat à te, nisi vt facias iudicium, & diligas misericordiam, & paratus sis ambulare cum Domino Deo tuo: & Chaldaeus. Quid verò Dominus requirit à te, nisi vt iudicium veritatis exerceas, atque diligas misericordie retributionem, & sis humilis ad ambulandum in timore Dei tui? Sic quoque Tertul. Aut quid à te, ait, Dominus exquirat, quam facere iudicium, diligere misericordiam, & paratum esse sequi Dominum Deum tuum? denique Vatab. & Rob. ita aduertunt. Pij hominis officia in seipsum, in proximos, in Deum; tribus illis declarat, iudicio, misericordia, & sollicitudine. facere iudicium exponunt Hierony. Haymo, Remig. Albertus, & Dionys. Ex discretionē operari, omnia aggredi cum consilio, & prudentia iuxta legem Dei. Theodoretus, Lyra, Dionys. Vatab. Montan. & Rob. volunt iudicij nomine significari erga proximos iustitiam, & æquitatem, vt nemo lædatur, sed vnicuique seruetur ius suum. Verius mihi videtur à Ruperto explicatum, vt facere iudicium sit præuenire iudicium Dei, nosmet-

Valles pingues offendere Deo.

Vel hirci pingues.

8 Tertull.

Lectionis ratio.

De Propheeta loquitur.

In lege, & Prophetis indicatum est bonum.

Tribus placatur Deus.

Iudicij facere est seipsum diiudicare.

iplos iudicando antequam iudicemur à Deo: nam si A
nos metiplos iudicemus, ait Apostolus 1. ad Cor. 11.
non vique diiudicemur, ita facit iudicium, qui quasi
iudex sedet in tribunali, & semetipsum coram statuit
ut reum; & præterita omnia scelera expendit, ac cō-
tra se ipsum fert sententiam, & poenam infert, qua sa-
tisfaciat Deo; de suis sibi eripiendo, unde Tertul.
facere iudicium explicat illud, vende quæ habes. Sic intel-
lexisse Prophetam constat, qui querenti quare po-
sit placare Deum, respondet, hac præcipue, ut pri-
mum faciat iudicium, ut resipiscat, & puniat commis-
sa delicta. Deinde ut liberalis, & misericors sit in pau-
peres, idque ex amore beneficentiæ; hoc est illud Chri-
sti, ut notat Tertul. & da pauperibus: de quo omnes cō-
ueniunt interpretes.

Misericordia
in pauperes.
Pietas in
Deum.

Tertium addit, & sollicitum ambulare coram Deo tuo;
quod spectat ad pietatem in Deum. Verbum He-
bræum *חַסְדָּא* *Haisneang*. Septuaginta verterunt, para-
tus sis. Theodotio significantius, & eaque diligenter ut
ambules cum Deo tuo. Quinta editio, agere sollicitus. Ter-
tul. explicuit, paratum esse ire cum Deo suo: quod est illu-
Christi, Lucæ 18. & sequere me. Est autem proprie se-
se præ animi summissione, & modestia absconderē.
Estque seruatorum, qui cum liberaliter seruiant, nihil
tamen sibi magnum ob eam rem arrogant; sed domi-
norum gratiam reuerentia, & modestia, perpetuæque
obseruantia promereri student. Hoc est, salutē suam
cum timore, & tremore operari, ut Paulus ait, & hu-
iusmodi serui sunt, quibus dixit Christus Lucæ 17.
10. Cum feceritis hæc omnia, dicite, serui inuiles sumus.
in hac significatione dictum est Prov. 11. 2. & cum
humilibus, seu cum his, qui se abscondunt ob nimiam hu-
militatem, sapientia. quod dixit Valgatus. *Hi autem est
humilitas, ibi & sapientia.* sic modo ait, & humiles te
ambulando, vel cum ambulas cum Deo tuo. Hoc est,
ut incedas humili, & summisso animo, cum colis
Deum, & præcepta eius obseruas; quod dixit Chal-
dæus, ut sis humilis ambulando in timore Dei tui. Am-
bulare autem cum Deo vocat, per omnia Deo facto-
ri obtemperare, ut ait Theodoretus, illumque imi-
tari, & ita ambulare, sicut Christus ambulauit, ut di-
cit Hieronymus: denique Dei voluntati acquiescere,
& Deum sequi, ut exposuit Tertul. applicans his
tribus documentis illud Christi dictum Lucæ 18.

Triā Christi
documenta.

10

Vende quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me:
quæ homo Christus Iesus annunciauit nobis.
Vox Domini. Hieronymus dicit in Hebrai-
co his verbis inchoari capit. licet in Septuaginta præ-
cedentis capitis finis contineatur. Existimant autem
Hieronym. Haymo, Remig. Hugo, Vatab. & Rob.
ad ciuitatem Samariam fieri sermonem: sed Ruper-
tus, & iidem Vatablus, & Robertus ad Ierusa-
lem putant hanc vocem proferri: quæ sententia
iuxta ea, quæ diximus initio capitis, vera est. & vo-
cem Domini, intelligunt omnes vocem Prophetarum,
aut ipsius Michææ, per quem clamat ad ciuitatem. &
Hieronymus quidem, Rupertus, & Dionys. ad supe-
riora hæc primum referunt. Hæc quæ dicta sunt Do-
minus per suum Prophetam intimat ciuitati Ierusa-
lem, ut sciat qua ratione debeat placare Deum. Qui
timuerit nomen Domini, ex ciuibus eius, & obtem-
perauerit voci Prophetæ, salutem consequetur. Sed
Hieronymus ipse, Theodoretus, Haymo, Remig. &
ceteri omnes cum sequentibus coniungunt, quasi
exordiatu nouam dicem aduersus peccata in prox-
imum. Dominus adhuc clamat per suum Prophetam
aduersus Ierusalē, ut eius peccata in proximo incre-
peret, qui timore Domini ductus resipuerit; saluus erit;
ceteri sine dubio peribunt; apud quos nulla iudicii ra-
tio, nulla misericordie, nulla sollicitudinis. Sic fere ex-
plicat omnes, secuti Vulgati, Septuagintaque lectione.

Noua lis cō-
tra peccata
in proximor.

Est tamen in primis aduertendum, quibusdam vi-
sum esse pro *לַחֲבִיר* *lahhir* ad ciuitatem, legendum
לַחֲבִיר *lahabbhir*, ut sit infinitiuus cum defectu, ad
suscitandum eos, ut conuertantur. Sed omnes interpre-
tas veteres, & recentiores intellexerunt clamorem
esse ad ciuitatem; & ut cives conuertatur. Deinde quod
sequitur sic habet in Hebræo, & *וַיִּזְכֹּר יְהוָה אֶת־יְהוֹשִׁיָּהוּ* *vide-
bit nomen tuum.* & nomen illud sapientiam significat;
ut Job 12. 16. apud ipsum est fortitudo, & sapientia. &
26. 3. & sapientiam tuam ostendisti plurimam. Verbum
autem *יִזְכֹּר* *izch* infinitiuum, quidam deducunt à
יָרַח *iarah* timebis, quidam à *יָרָא* *irah* videre; & ita hoc loco
vertendum affirmant: & sapientia videbit nomen tuum.
Hoc est, vir sapiens habebit præ oculis nomen tuum;
vel habebit rationem honoris nominis tui, quasi di-
cat: Clamant quidem Prophetæ, at soli sapientes, &
qui cordatiore sunt, verbo Dei audito, gloria ipsius
afficiuntur, & hortantur ceteros ad resipiscendum.
Chaldaus dicit, & doctores timent nomen Domini, nam
rationem habent nominis, id est, gloriæ Domini, qua
ratione sibi comparant salutem.

Ratio la-
ctionis.

Curatores
salutis pro-
ximorum
glorificant
Deum.

Tribus. Nomen *מַטֵּה* *maieh*, virgam proprie signi-
ficat, aut baculum, cui quis innitatur. Numer. 17. 27.
accipe ab eis virgam per cognationes suas, à cunctis prin-
cipibus duodecim virgas. Ita 10. 24. & virgam, seu bacu-
lum suum leuabit super te. Ezech. 7. 10. floruit virga. At-
que hoc modo legunt hic cum Kimhi recentiores
omnes: Audite virgam, & quis approbauerit, constiterit,
aut indixerit eam, ita ut adhuc Propheta clamet ad ci-
uitatem; audite vltionem, & eam, qui eam minatur.
Aut, secundum Vatab. Vir sapiens clamat, & horta-
tur ceteros, inquit, attendite o impij ad ea, quæ in-
terminatur vobis Propheta, & à quo veniat. Vel, vi-
dete quæ mala vos manent, & à quo. Deinde per
metaphoram pro tribu nomen acceptum est, quod
ut ex vna arbore multæ virgæ, sic ex vno homine
multæ familie, & tribus. Numc. 31. 4. mille per tri-
bum, & mille per tribum, id est, mille viri de singulis tri-
bus eligantur. 34. 19. de tribu Iuda. in hac significa-
tione acceperunt hic Septuaginta, Vulgatus, & Chal-
dæus cum dicat, audite vocem, & præfelli residuique terra
populus, & erit sensus Prophetæ loquentis, aut timen-
tis nomen Domini; Audite qui estis de tribu Iuda; sup-
plicium, quod vobis comminor: quis enim nefandam
vestram impietatem probabit, aut effari possit, cum
adhuc æstuent domus vestra auaritia, iniuria, ac ra-
pinæ flagitiis? Hieronymus, Haymo, Remig. cum ce-
teris, ad decem, vel duodecim tribus sermonem fieri
dicunt; Audite tribus, quæ Dominus testificatur; &
quis erit, qui ei acquiescat, & opere exequatur, quod
præcepit? Vel ut exponit Rupertus. Audite decem
tribus opus vestrum, quod nunc in iudicio Domini
arguitur: quod nemo probus approbabit; Vel nemo
nisi improbus approbabit. Sed cum nomen tribus sit
singularis numeri, nō de decem tribubus, sed de vna,
aut altera hic dicitur. Audite quis estis ex tribu Iuda,
& Beniamin, flagitia vestra, quæ nemo sane appro-
babit: Vel supplicium vestris flagitiis debitum, & à
Domino approbatum, & definitum.

11
Match vir-
ga, & tribus.

Contra de-
cem tribus.

Cōtra duas
tribus.

Adhuc. In Hebræo dicitur. Adhuc *וְעַתָּה* *hæc do-
mus impij thesauri iniquitatis.* & si *וְעַתָּה* scribatur, si-
gnificat ignem, ut Septuaginta, & Vulgatus legerunt;
& R. Ioseph, qui exponit, Adhuc, pro omnibus die-
bus ignis erit in domo impij propter thesauros im-
pietatis. Vel, adhuc post monita, manent thesauri
impietate comparati, qui veluti ignis eos consumet.
Chaldaus, & omnes recentiores accipiunt *וְעַתָּה* pro
וְעַתָּה *hæc est*, cum admiratione. Adhucne est domus
impij thesauri iniquitatis? hoc est, audita voce Prophe-
tæ persequatur adhuc domus impij cum thesauris in-
iquitate congregatis? Vel, in domo impij perueuerant the-

12

Lectionis di-
uersa ratio.

thesauri iniquitatis, & Ephraë deficiēs detestabilis Domino? Alius ex Hebræis accipit *וְאֵלֶּיךָ* is vir, & exponit. *Adhuc vir nobilis in ciuitate suam retinet impietatem*; id est, thesauros impietatis acquisitos, post auditam vocem clamoris Prophetæ; quod dixit Hieron. *Adhuc ignis iniquitatis in domo regia perseverat: & mensura minor, & fraudulenta, &c.*

Iustificabo. Dei nomine hæc dicta explicantur, numquid potero ego iustam habere stateram impietatis, aut sacculum ponderum doloſorū? nempe maius ad emendum, & minus ad vendendum, contra legem Deuter. 25. 13. *Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius, & minus.* Hebræum verbum *מִשְׁכָּל* ezcheb passiue legitur. *Num immunis ero, aut mundus ero, cum bilancia iniusta, & cum sacculo lapidū doloſorū?* loquitur Prophetæ in sua persona de aliis. Potestne aliquis esse iustus, & mundus coram Deo, habens in domo sua bilances iniustas, & pondera doloſa? Non quod LXX. dixerunt. *Si iustificabitur in statera iniquus, & Chaldaus. Numquid iusti habebuntur in stateris iniquitatis, & in sacculo, in quo sunt pondera maiora, & minima?* Cum eius urbis diuites impleuerūt domos suas opibus iniuste partis. Hi enim nequaquam possunt iustificari. Idcirco ego te percutiam vsque ad ægrotationem, & desolatum reddam te propter peccata tua.

Humiliatio. Seu *depressio tua in medio terra tue*; deprimeris ab hostibus antequam ducaris in captiuitatem, vt explicant Lyra, Vatab. & Rob. Vel in medio diuitiarum tuarum, quibus beatus esse videbaris, miserimus eris, cum ab hostibus deprimeris, vt vult Montanus. Vel tuæ afflictionis causa, tua culpa est, quam habes in medio cordis tui, ob quam accidet tibi, vt assequaris hostem captiuum ducentem filium, & non poteris eum eripere, & si eripueris, non euadet gladium. ita Salomon, & Lyra. Verum quia pœnam, qua affligendi sunt Iudæi, minatur, in omnibus bonis temporariis, quibus maximè fidebat ille populus; & in maximis numerabat habere filios, non immeritò hæc verba intelliguntur de productione filiorum, quasi dicat. Ego te faciam duci in captiuitatem, vbi comedes, & nō saturaberis, aded, vt in medio vteri tui sentias depressionem, & plagam tuam; nam id, quod comederis, vt ait Chaldaus, erit tibi in infirmitatem in vtero tuo. nam apprehendes vxorem tuam, & non generabis, & si quem conceptum saluum habueris, gladio dabo. In Hebræo est tertia persona, & apprehendet vxor semen iniectum à viro, & non emittet conceptum saluum, & viuum; nam concipiet vxor, & nō pariet; & si quos pepererit, occidentur ab hoste. Sic exponunt Hebræi Abenescdra, Kimhi, & Pagni. Vatab. Montan. & Rob. & non ineptè. Nam magna pars fla-

gelli est, carere filiis: deinde, quia reddit rationem humiliationis natæ ex eo, quod non sint saturati cibo; nempe debilitatem, aut infirmitatem virtutis generatiuæ; & quia Hebræa verba hanc infirmitatem explicant, cum dicunt. *& apprehendet, & non emittet, & quos emisit gladio dabo.* nempe apprehendet semen, sed nō poterit emittere fatum in lucem, nisi abortum, & si quem fatum emisit, peribit hostis gladio.

Et custodisti. Quamuis ad decem tribus Israel sermonem esse velint Hierony. & ceteri ferè omnes. At ex mente Theodoret, & Montani ad Ierusalem loquitur Deus; cuius scelus eo grauius ostendit, quo imitabatur mores, & idololatriam eorum; à quibus animo, & voluntate dissidebat. Nam cum Amri, & Achab fuerint instauratores idololatriæ præteritorum regum, cædibus frequentibus penè extinctæ; aded eorum institutis adhæserunt Ierosolymitæ, vt pluris fecerint singula eorum præcepta, quam Dei. de vtroque autem rege Amri, & Achab dicitur 3. Reg. 16. operatos esse malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerunt ante eos, & ambulasse in omni via Ieroboam. Horum ergo mores, quia imitati sunt Iudæi, deuenerunt in mala supradicta. Sunt tamen qui per futurum hæc explicant. Nihilominus, his omnibus pœnis afflicti non conuertimini, quin potius per omnia imitabimini mores, & studia, & peruersa opera duorum regum Israel sceleratissimorum, meis interim præceptis abiectis; quo vos tandem perdam, urbis magistratus, & ciues eius in sibilum dem.

Et opprobrium. Ad diuites, & magistratus videtur loqui: & vos peiorem partem populi portabitis, quia quo sceleratiores culpa, eo magis in pœna affligemini. Vel portabitis probum, quod comminatus sum populo meo, si peccaret. Deut. 28. 36. *Ducet te Dominus, & regem, quem constitueris super te, in gentem, quam ignoras tu, & patres tui, & serues ibi diis alienis, ligno, & lapidi, & eris perditus in opprobrium, & fabulam omnibus populis.* & hoc est quod iudicarunt LXX. cum dixerunt; *& opprobria populorum acceperunt.* Vel secundum Monta. Vos principes, qui populo meo auctores malorum fuistis, probis eius, contumeliis, dirisque imprecationibus afficiemini. Vel tandem iuxta Vatab. Isidor. & Rob. quemadmodum populum meum, nempe tennes, & pauperes, & orphanos vos oppresistis, & probis affecistis: sic & vos ab hostibus opprimemini, & probra feretis: nam eadem pœna, & grauiori plectemini, qua affecistis populum, qui meæ curæ est commissus, cuiusque ego suscepi patrociniū, vt dixit Psalm. 9. 35. *michi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

15
Imitati regū
idololatriam
punientur.

16
Potentes po-
tenter puni-
ti.

Pauperū cu-
ra Dei.

MICHÆÆ PROPHETÆ

CAPVT SEPTIMUM.

Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumnno racemos vindemiæ: non est botrus ad comedendum; præcoquas ficus desiderauit anima mea. Perit sanctus de terra, & rectus in hominibus nō est: omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum ad mortem venatur. Malum manuum suarum dicunt bonum: princeps postulat, & iudex in reddendo est: & magnus

PARAPHRASIS.

Meu miserum me, cui post tot clamores id accidit quod accidere solet colligenti in aestate spicas à messoribus relictas, & racemulos prætermisſos à vindemiatoribus. Vt enim hic nullum inuenit botrum esui aptum; ita nec ego in vniuerso populo inuenio virum vera pietate maturū; cuiusmodi multos ego desiderabam, eximios virtute, qui ita placerent Deo, vt placent primi fructus illi oblati. Nam neminem offendes, qui humanitatem in alios exer-

ceat,

Iniustitia
damnatur.

14
Expositio-
nes multi-
plices.

Sensus ve-
rior.

ceat, neminem virtutis zelatorem: siquidem omnes
⁴ parant insidias iusti sanguini, cum unusquisque
 fratrem suum, ut aucupes auiculam, capere nitatur,
 ut enecet. Quid dicam de magistratum auaritia?
⁵ Malum quod prae manibus habent, ut faciant, di-
 cunt esse bonum, ac utile reipublicae; ac proinde per-
 ficiendum: atque ad id princeps postulat censum sibi
 donari pecuniae: & ⁶ iudex iuuat in illo reddendo,
 dum eum à subditis extorquet; & ⁷ magnates sua
 auctoritate commendantes principis postulationem,
 & iudicis extorsionem, sibi quoque bene cessuram,
 explicant prauitatem optatam cordis sui. Ita tres hi
 rem illam unam prauè susceptam⁸ perturbant, im-
 plicantque, ut quasi iustam ostendant, simulentque.
⁹ Optimus inter eos quasi paliurus pungit, & qui
 rectissimus est, quā sepes spinosa asperior est. Et quid
 de aliis sperandum? ¹⁰ Adest propediem tempus, quo
 pseudopropheta tibi felicia omnia promittebāt ō Ie-
 rusalem, tempus inquam, captiuitatis, in quo visita-
 beris: tunc certe illi, qui tam strenuè Reipublica cu-
 rabant utilitatem, ita perplexi erūt, ut nullum suf-
 fugium inueniant. Nam adeo perturbabuntur om-
 nia, ut neque ¹¹ amico suam salutem quis credat: ne-
 que ducis cura confidat; neque uxori suae audeat a-
 perire modum, quo statuatur se seruare. Sed quisque
 suae salutis curam suscipiens, adeo effugium malo-
 rum perquiret, ut ne patri quidem filius honorem
 debitum tribuat; neque filia matri legitimum offi-
 cium praestet, neque nurus socri: denique qui intra
 unam domum erunt, sibi inuicē inimicitias gerent,
 & vix propriam salutem procurabunt. Et hi qui-
 dem tali erunt affecti perturbatione. ¹² Ast ego,
 & qui meum volent sequi consilium, attentissimos
 ad Deum oculos conuertemus; eūque expectabi-
 mus saluatorem, & eum spei fructum referemus, ut
 nos exaudiat, & ex tanta eruat calamitate. Quam-
 obrem tantum patronum habenti non est cur mihi
 insultet ¹³ inimica Idumaea in casu meo. Nam post-
 quam iacuero tenebris obruta captiuitatis, resurgā:
 Deus enim, qui lux mea est, mihi restituet felicitate-
 tem amissam. Pœnam mihi, quam inferet iratus
 Deus, a quo ferā animo; quia mereo ob peccata mea;
 donec causam meam agat, & ulciscatur me de ini-
 micis meis. Nam spero quod me eximet ē tenebris
 captiuitatis in lucem libertatis; qua potita experiar
 quam iustus sit Dominus in suis praestandis promif-
 sis. Ac tunc inimica mea Idumaea ¹⁴ videbit, inui-
 ta licet, quanto Dominus me persecutus sit fauore;
 & confusione obruetur, quae insultans mihi dicebat
 in casu meo; ubi est Dominus Deus tuus, in quo con-
 fidebas? Ego ipsa hinc oculis videbo ruinā eius meae
 similem, quam efficiet Nabuchodonosor, nam celer-
 rime instar luti platearum conculcabitur à Chaldaeis. Veniet nam mihi certō ¹⁵ tempus libertatis, in quo di-
 ruta loca instaurabo, non sine gentium contradictione, sed earum lex impediendum longē propulsabitur;
 tunc filij mei, qui in Assyriam transmigrauerant, redibunt ad me, & incolent ciuitates Iudaeiam munitas,
 & instauratas, quas omnes vsque ad flumen Euphratem occupabunt, & vsque ad mare Mediterraneum, &
 vsque ad montem super montes editum Sionem. Et terra illa, quam reliquerint Chaldaeorum, desolabitur à
 Medis, & Persis, cum eius habitatoribus; propter mala eorum opera. Interim tamen tu ō Domine ¹⁶ pasces
 tuum populum tua pastoralis prouidentia, qui sunt grex tuus hereditario iure à te possessus, dum habitabunt
 soli in solua Chaldaeorum eorum, quasi ferarum morsibus expositi; pasces inquam, ita securē, ac si pascerentur

locutus est desiderium animae suae, & ³ con-
 turbauerunt eam. || Qui ² optimus in eis est, 4
 quasi paliurus; & qui rectus, quasi spina de
 sepe. ¹⁰ Dies speculationis tuae, visitatio tua
 venit: nunc erit vastitas eorum. || ¹¹ Nolite 5
 credere amico; & nolite confidere in duce:
 ab ea, quae dormit in sinu tuo, custodi clau-
 stra oris tui. || Quia filius contumeliam facit 6
 patri, & filia confurgit aduersus matrem suā,
 nurus aduersus socrum suam: & inimici ho-
 minis domestici eius. || ¹² Ego autem ad 7
 Dominum aspiciam, expectabo Deum sal-
 uatorem meum: audiet me Deus meus. || Ne 8
 læteris ¹³ inimica mea super me, quia cecidi:
 confurgam cum sedero in tenebris, Domi-
 nus lux mea est. || Iram Domini portabo, 9
 quoniam peccaui ei, donec causam meā iu-
 dicet, & faciat iudicium meum: educet me
 in lucē, videbo iustitiam eius. || ¹⁴ Et aspiciet 10
 inimica mea, & operietur confusione, quae
 dicit ad me: ubi est Dominus Deus tuus?
 Oculi mei videbunt in eam: nunc erit in cō-
 culationem ut lutum platearum. || ¹⁵ Dies 11
 ut ædificentur macerie tuae: in die illa longē
 fiet lex. || In die illa, & vsque ad te veniet 12
 de Assur, & vsque ad ciuitates munitas: & à
 ciuitatibus munitis vsque ad flumen, & ad
 mare de mari, & ad montem de monte. || Et 13
 terra erit in desolationem propter habitato-
 res suos, & propter fructum cogitationum
 eorum. || ¹⁶ Pasce populum tuum in virga 14
 tua, gregem hereditatis tuae habitantes so-
 los in saltu, in medio Carmeli: pascentur Ba-
 san, & Galaad iuxta dies antiquos. || ¹⁷ Se- 15
 cundum dies egressionis tuae de terra Aegy-
 pti, ostendam ei mirabilia. || Videbunt gen- 16
 tes, & confundentur super omni fortitudine
 sua: ponent manum super os, aures eorum
 surdæ erunt. || ¹⁸ Lingent puluerem sicut 17
 serpentes, velut reptilia terrae perturbabun-
 tur in ædibus suis: Dominum Deū nostrum
 formidabunt, & timebunt te. || ¹⁹ Quis 18
 Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, &
 transis peccatum reliquiarum hereditatis
 tuae? non immittet ultra furorem suum, quo-
 niam volens misericordiam est. || Reuerte- 19
 tur, & miserebitur nostri: deponet iniquita-
 tes nostras, & proiciet in profundum maris
 omnia peccata nostra. || ²⁰ Dabis verita- 20
 tem Iacob, misericordiam Abraham: quae
 iurasti patribus nostris à diebus antiquis.

in medio Carmeli. Nam inde eruti, pascentur in Basan, & Galaad, uti olim, antequam è terra sua pellerentur. Respondet Dominus.¹⁷ Quemadmodum in exitu de Aegypto, ita in exitu de Babylone patrabo mirabilia, quæ cum videant gentes, pudebit eas virium suarum, quod non valuerint impedire, & obtumescunt præ stupore, nec volent audire populi mei felicitatem, & prostrata, honoris causa, linguet terram, quam calcaverit, ut serpentes: & ut reptilia in clausuris suis, in urbibus expauescent, abire cogitantes, ut Iudeis redeuntibus cedant. Sic Dominum Deum nostrum formidabunt, quin timebunt sibi à populo eius. Quas tunc ergo, uti nunc, gratias tibi referemus pro tanto beneficio conferendo, siquidem neminem habes similem, qui auferat iniquitatem, & prætereat peccatum reliquiarum redeuntium è captivitate? nam remittes tui furoris impetum, nec irasceris perpetuo, quoniam diligis misericordiam: redibis ad nos, & misereberis, & premeis tuis pedibus iniquitates nostras: & sommerges in profundum maris omnia peccata nostra, nusquam amplius conspicienda. Ita fiet, ut tanquam verus, & fidelis¹⁹ præstes populo tuo Iacob omnia bona, quæ ex misericordia promissisti Abraha, & præcipue Christum, sicut olim iurasti patribus nostris.

ARGUMENTVM.

DOLET Propheta parum se suis concionibus profecisse, cum nullum reperiat iustum: minatur malum captivitatis Babylonicæ: & ex ea liberationem, ac felicem reditum promittit.

COMMENTARIVS.

Sicut qui colligit.] Hebræa sic habet. *Va mihi, quia fui sicut collectiones fructuum æstiuorum, sicut racemationes vindemiae.* diximus nomen *וַיַּיִן Kaijs* Amos 8. significare fructus, qui æstate siccantur. Vnde hoc loco duas agnoscunt similitudines Septuaginta cum dicunt. *Va mihi, quia factus sum, sicut qui congregat stipulam in messe: & sicut racemos in vindemia.* & Chaldaus exponens, *Ecce sicut fructus æstiuales, sicut racemi post vindemiam.* & recentiores omnes interpretes: quas duas similitudines in Vulgatæ editionis lectione implicatas sic subdistinguit Montanus. *Va mihi, quia factus sum sicut qui colligit.* subaudi, in æstate relictas à messoribus spicas: *Sicut querens in autumno racemos vindemiae.* Dolet Michæas, si Alberto credimus, & Roberto, post captiuitatem ad eam solitudinem terram redactam, ut nullus reliquus sit, qui Dei cultum, suamque salutem, ac proximi vtilitatem curet. Verius reliqui omnes, deflet suam sortem, quod oleum, & operam perdiderit; nam cum potuisset inuenire pios aliquot, qui Dei nominis gloriam curarent; & suas agerent partes, post tot exhortationes, adeo rarum offenderit pium aliquem virum; ut acciderit sibi, quod accidit illi, qui relictas spicas colligit post messem; & qui transacta vindemia, relictos excipit racemulos. nam ita Iudaicam rempublicam omnino viro bono destitutam deplorat; ut nullus sit qui ratione, legēque ducatur. Itaque de republica Iudaica adhuc perseverante loquitur. Sed quæ ad extremum sceleris peruenerit, cui nihil, nisi extremum supplicium timendum sit. Potest & Vulgati lectio cum ceteris conciliari commodius, si cum Zeugmate sic distinguamus. *quia factus sum sicut qui colligit in autumno.* & repetendo, *sicut qui colligit racemos vindemiae.* nam nomen *Kaijs* transtulit *autumno*, significans fructus æstiuos, qui colligi solent in initio autumnii; deinde adiicit *racemos vindemiae.*

Botrus.] Perstans in metaphora colligentis racemulos post vindemiam, dicit non inuentum esse in vinea vindemiata vnum botrum, hoc est, vnum virum probum gustui suauem, iuxta Chaldaum, Hieronymum. & ceteros. Albertus explicat, nullam esse bonam cōgregationem, Rob. nullam doctrinam sanam,

A qua alatur animus. Rectè porro Lyra, Rupertus, & Montan. quia dicitur, *non est botrus ad comedendum*, explicant, elui aptus. Nam sicut vel ob tardum ortum acerbi botri viti adhærentes, vel ob nimiam maturitatem, vel imbrium superuentum corrupti, putridique inueniuntur relictis: ita homines pietatem simulantibus suo tempore se inuenisse indicat; aut languidos, tumidosve, aut nimia superstitione imbutos; sed nulla vera virtute præditos.

Præcoquas.] Hebraicè: *primitiuū desiderauit anima mea.* Nempe ficum, aut fructum. Hieronymus. Haymo, Remig. Albertus. Hugo, & Dionysius. ficus immaturas, & inuases explicant; quasi dicat. Panem quærebam, & cum non inuenissem, præ famis magnitudine quiesquilas saltem, aut fursures requirebam, & nec hæc inueni. Verum cum nomen Hebræum *becurah* in bonam partem sit usurpatum Hoseæ 9. 10. cum dicitur. *Quasi vinas in deserto inueni Israël, quasi prima poma ficulneæ.* Hebraicè; *tanquam becurah* i. e. *primitiuum in ficu.* ideo verius alij accipiunt pro primitiis, quæ solent haberi pro optimis fructibus, & suauissimis. Et Montanus quidem ex prædicto loco Hoseæ probat nomine hoc, desiderasse patres illos Patres insignes pietate Patriarchas, Abraham, Isaac, & Iacob, & seniores primos terræ possessores, qui sub Iosue vixerunt; de quibus dicitur Iosue 24. 31. *Seruiuitque Israël Domino cunctis diebus Iosue, & seniorum, qui longo vixerunt tempore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat Israël.* Inter has præcoquas ficus, quæ prima æstate maturefcunt, & gratissimæ, ac suauissimæ sunt, se natum desiderat Michæas; vel certè ut renouaretur, ac restauraretur aurea illa ætas. Robertus desiderare ait Prophetam suauissimos fructus, hoc est, sanam illam, puramque doctrinam, qua ali possit animus. Isidorus putat optasse Prophetam fructus primos anni venturi. Hoc est, alios mores, quoniam illius præsentis anni nihil erat reliquum esui aptum. Theodoretus, Lyra, & Vatab. cum Chaldaeo rectè, probos viros, eximios virtute intelligunt desiderari à Propheta, qui ita præstent ceteris pietate ad placendum Deo; ut placeant illi primitiæ fructuum; quæ ut primæ omnium, ita optimæ, ac suauissimæ solent esse. Itaque non temporis conditionem respicit similitudo, sed fructuum: ut illis similes viros inquirat; cum sanè nullus reperitur. Vnde subdit. *Periit* *וַיִּפְּחַר* *Hafid liberalis;* eu misericors;

Botrus inepus esui simulans virtutem.

Præcoquæ ficus quæ.

Michæas optat patrū priorum ætatem.

Queruntur viri insignes pietate.

Duplex similitudo.

Iudaicæ reipub. status deploratus.

Dolor de inuili Prophetae labore.

2

Censorum defectus ploratur. 4
sericors; qui humanitatem in alios exercent. Septuaginta dixerunt, pius, qui reuerens, & rectus in hominibus non est, qui virtutis, & æquitatis vindices sint, & Zelatores. quos Septuaginta dixerunt censores, cum dicunt; & qui corrigat in hominibus non est.

Homicidas accusat.
Ætas ferrea.
Quidius.
 In sanguine.] Iam quod in vniuersum dixerat, explicat singillatim. En qua ratione dixerim nullum reperiri misericordem, sed omnes humanitatem exuisse; quia omnes sanguini insidiantur, hoc est, vt Chaldaeus exponit; omnes parant insidias sanguinis iusti effundendi causa. Sic etiam Hierony. Theodoretus, Rupertus, Lyra, Dionys. & Montanus: sed nomine sanguinis opes ad sustentationem necessarias, quæ vti nutrimentum in sanguinem conuertuntur; intelligunt Albertus, Vat. & Rob. Sed quod sequitur. *Vir fratrem suum ad mortem venatur.* explicat priorem sententiam de cæde. Hebraicè, *Vnusquisque fratrem suum venatur reti.* Hyperbolica locutio est, qua significat anxium animum capiendi fratrem, non dissimilem aucupis, qui reti parato auculam capere conatur. *ad exterminium venatur,* explicuit Chaldaeus. Ferream suæ ætatis hominum conditionem describit Propheta, qualem Ouid lib. 1. Metam. cum dixit.

*In quarum subire locum fraudesque, dolique,
 Insidiaeque & vis, & amor sceleratus habendi;
 Viuiur ex rapto, non hospes ab hospite tutus,
 Non socr à genero: fratrum quoque gratia rara est.*

Malum.] De communi populi facinore hactenus locutus, iam de principum, & magistratum avaritia incipit agere. Atque Hebræa sententia sic habet. *Super malo manuum ad bene faciendum princeps postulat, & iudex pro retributione, & magnus loquitur peruersitatem animæ suæ ipse, & triplicauerunt eam.* Docet rationem, quam seruabant Princeps, Iudex, & Magnus ad extorquendum aliquod precium, vel munus à litigantibus, quo peruertebatur iudicium. Nam princeps iniquum aliquod opus præ manibus se habere fingit, ad quod bene faciendum, seu perficiendum, se iuuari à subditis debere prædicat; & re ipsa postulat aliquod precium sibi dari: & iudex, seu magistratus iudicat pro illius precij retributione, dicens; rationi, legibusque esse consentaneum iuuare principem in re tam utili reipublicæ; & ipse executioni mandat principis decretum; eique morem gerens, extorquet à subditis definitum censum; & ipsi magnates effutunt corruptum desiderium voluntatis suæ, & huic rei concinnandæ annuunt, ac suis verbis commendant; sibi partem cessuram sperantes. Ita tres hi, quasi tribus funiculis complicatis, adornant, triplicant, & corroborant rem hanc, vt æquam ostendant esse, quæ iniqua est; iustam, quæ iniusta. Hunc sensum reddunt nobis verba Hebræa; & Chaldaeus, Lyra, Dionys. Vatab. Montanus, & Rob. quamuis in singulorum aliquorum verborum intelligentia nonnihil differant. Ad hunc sensum Vulgati interpretatio proximè accedit, cum dicat. Malum opus quod præ manibus habent, vt faciant, dicunt esse bonum, atque perficiendum: & ad hoc princeps postulat censum pecuniæ sibi dari: & iudex iuuat in reddendo censu illo principi, dum eum à subditis extorquet: & magnus, qui est inter ceteros, explicat peruersum desiderium animi sui, laudans postulationem principis, & iudicis extorsionem: & ita conturbauerunt tres hi, aut implicauerunt rem illam; nempe iniustam postulationem, & extorsionem, tamquam æquam, iustamque suis laudibus commendantes, & contegentes. Iam singula verba expendamus.

Princeps, iudex, & magnates coeunt ad iniustum munus extorquendum.

Lectiois ratio.

Primum, illa verba; *super malo manuum ad benefaciendum*, Septuaginta, Chaldaeus, Vulgatus, & alij ex interpretibus, tamquam sententiam distinctā transfe-

A runt. *In malum manus suas preparat, inquit LXX. At Chaldaeus: Mala operantur manibus suis, & non benefaciunt.* David Kimhi sic interpretatur verba Hebræa: *hoc unum est magnarū studium, vt malefaciant manibus suis, & malum illud benefaciant*, id est, egregiè, ac strenuè malè agant, idque perficiant. Vulgati lectionem Hieronymus, & alij eius interpretes exponunt: opera mala, quæ manibus suis perpetrant, callidè contegunt ac si sint bona. Sed Pagni. Vatab. Montan. & Rob. copulant cum sequentibus: nam princeps res magnas bello, pacèque gerendas prætexit. Hoc est, malū quod machinatur, & in manibus habet, vt id perficiat, postulat sibi pecuniam consignari.

Iudex.] Secundò quod dicit, *iudex pro retributione*, ita adiecto verbo, *iudicat*, exponitur. Iudex, quo morem gerat principis cupiditati, iudicat pro retributione principi faciendā, eam vtilem esse, & æquam affirmans. Vel sperans à principe retributionem iudicat in illius fauorem. Hierony. Haymo, Remig. & Hugo sic exponunt. *Iudex in reddendo est*, sic alium iudicans, quomodo ab alio iudicatur, dum mutuum sibi præstant fauorē; quod Chaldaeus dixit. *Iudex dicit, da pro me, & retribuam tibi.* Vulgò dicitur, *hæc me la barba, y hazerte el copete.*

Iudicium ini- quitas.

Magnus.] Tertio, nomine magni, recentiores ferè intelligunt magnates, qui principi inferiores sunt. Montanus dicit esse Sacerdotem summum, vel eius vicarium, qui sua auctoritate, & sanctitate confirmet regis postulationem æquam, iustamque esse. Et Hieron. quidem, & qui eum sequuntur, Haymo, Remig. Hugo, & alij, id quoque indicant, dum nomine magni intelligunt legisperitum in lege doctissimum. Hi ergo loquuntur corruptum desiderium cordis sui, hoc est, quicquid pro suo desiderio excogitant in proximi damnum, eructant ore. Vel loquitur peruersitatem, vel contritionem animi sui: dicens subditis animo maligno & iniusto, vt tribuant principi quod postulat. Pagninus vult subintelligi prepositionem, *ad*, magnus loquitur ad perditionem, vel contritionem animæ suæ, dicens: afferte munera. Verius ceteri; magnus loquitur peruersitatem aut peruersum desiderium cordis sui, pro eadem re confouenda.

Magnatum officium peruersum.

Conturbauerunt.] Quarto, quod subiicitur. *Conturbauerunt illam*; Hebraicè est, *& triplicant illam*, nam trium ope, & concinnatione res adornata, maxime roboratur, & implicatur, vt facile expediri nō possit: nā funiculus triplex difficile rumpitur. Eccles. 4. 12. Nomen enim *חבילה* *hhaboth*, vnde est verbum deductum, significat *finem à finibus triplicatum, intricatum, & implexum*: & ita verbum est idem quod, *triplicant illam*, vel *ita complicauerunt, roboraueruntque, donec eliciant eam*. Vulgò dicimus, *Enmarañarla*. Sed quod huius verbi suppositum, & quod appositum, seu antecedens illius relatiui, *eam*, videndum est. Pagninus suppositum facit *audientes*, dum vertit; *& qui audiunt multiplicant illa*. Sed ceteri melius, Chaldaeus, Hieronym. Haymo, Remig. & alij vetustiores cum recentioribus, tres supradictos, *Principem, Iudicem, & Magnatem* putant esse suppositum, qui pari consensu vnā prauitatem implicant, & ad effectum deducunt. Femininum autem pronomen, *eam*, ponitur sine antecedente more Scripturæ; ac vt videtur Hieronymo, refert urbem, vel veritatem vel terram, de qua dixerat, *perit sanctus de terra*. Vat. & Rob. intelligunt iudicij peruersitatem. Alij putant referre *חבילה* *hauath corruptelam, peruersionem, vel perditionem animæ suæ auxerunt, & roborauerunt*. Montanus putat pronomen femininum, *eam*, accipi pro neutro, id, Hebraico idiomate, vel addendum *rem*. nā tres illi intricauerunt, & complicauerunt illud negotium, in quod conuenerant, vt nō facile posset expediri, donec perficeretur, id est quod dicimus vulgò,

Coeunt tres in eandem prauitatem.

emma

enmaranaronla, vt facile dissolui non valeret. Pagninus A
munera intellexit; nam qui audiunt principem postu-
lantem, & iudicem extorquentem, & magnatem con-
sentientem, & laudantem, tantorum virorum vi, au-
ctoritateque compulsi, munera multiplicant. Verius
videtur de tribus dictum, quod triplicauerint prauita-
tem, seu peruersitatem, quam dixerat magnum locu-
tum ex corde suo.

Optimus.] Hebraice. Optimus eorum quasi *ḥadek*
bedek rectissimus pra sepe. Est autem *bedek* spinæ acerri-
mæ genus, *carduum* vocat Vatablus, LXX. *tineam co-*
medentem, Vulgatus Prou. 15. 19. & Chaldaeus, *spinam*.
Sed hoc loco ipse, & Pagninus verterunt, *paliurus*, quæ
est frutex spinosa, & aspera, vt ait Plin. lib. 14. cap. 19.
spinæ genus ait esse lib. 24. cap. 13. de quo Virgil.
Ecloga 5. *Carduus, & spinis surgit paliurus acutis*. La-
tine dicitur *agrisolium*. *ḥadek* *Mesucab* autem est *sepes*
spinæ; & ita dicit, optimus inter eos quasi paliurus
pungit proximum suum; & rectus asperior, duriorque
est quam sepes spinarum. David Kimhi sic explicat;
facilius vir bonus versaretur inter spinas, quam inter
petræos illos homines, nam sane illi magis obsunt,
quam profunt subditis; cum vt spinæ lanam, ita ipsi
substantiam eorum diripiant, & laacerent. Quod si ij,
qui boni putantur, sunt spinæ, quid illi, qui aperte ma-
li sunt? Addit Isidorus & hunc sensum. Molesti sunt
boni sceleratis, nam sentiunt illos quasi spinas, & fu-
giunt quasi maceriam spinarum.

Dies.] Ad Ierusalem loquitur, auctore Alberto,
& Ruperto; quoniam statim v. 17. ipsa loquitur Baby-
loni. *Ne lateris inimica mea super me, consurgam: cum*
federis in tenebris, Dominus lux mea est. Babylon enim
destruxit Ierusalem, & captiuos duxit ciues eius; & ea
est, quæ rediit libera, non Samaria. non ergo loquitur
ad Samariam, vt putant Hieronym. Haymo, Remig.
Hugo, Dionys. & alij. ait ergo ex Hebræo. *Dies specu-*
lationum tuorum, visitatio tua venit; nunc erit perplexitas
eorum. Iam propè est in ianuis dies exitialis tuorum
pseudoprophetarum, qui celabant malum, & felicia
omnia publicabant; iam adest dies captiuitatis, in qua
visitanda es, & punienda; quando omnes ita erunt
perplexi, suam ob oculos videntes vastitatem, vt ne-
sciant quò se vertant. Ita intelligunt communiter
omnes. Vel, dies en venit tuæ speculationis, in qua
speculatores tui felicia tibi omnia promittebant; iam
enim propè adest tua captiuitas. Hunc sensum ha-
bet Chaldaeus cum dicit. *Dies mala, in qua bonum ex-*
pectabas, dies visitationis malitiae tuae peruenit. Sic & Vat.
die speculationum tuorum quo prædixerunt tibi felicia tui
pseudoprophetae, tua punitio venit. Est notandum nomen
ḥadek *mebucab* deductum à *Buc*, confusionem, seu per-
plexitatem significare, & conturbationem, & coarctatio-
nem cordis. Nam Exod. 14. 3. Vulgatus verbum
vertit, *coarctati sunt in terra*. Propterea Hieronymo
videtur nomen *mebucab* potius significare obsidionem,
vel custodiam, quam vastitatem, aut desolationem. Alias
autem fletum vertit Vulgatus, vt Isa. 22. 5. & Esther
3. 5. & hoc loco LXX. deducunt à *ḥadek* *bacab*, quod
est fletus. Rectè ergo Chaldaeus, Vat. Rober. ac Monta.
volunt hic verti, *confusio*, aut *perplexitas eorum*, ex vasti-
tate proueniens. Et quamuis Hieronym. & ceteri, qui
eum sequuntur, pronomen *eorum* referre putent *habi-*
tatores Samariæ, aut Ierusalem, verius secundum Vat.
Monta. & Rob. refert tres illos, principem, iudicem, &
magnatem, qui ita pauperum, & tenuiorum expilatio-
nem implexuerunt, vt eorum coniuratio dissolui non
possit. horum certè erit ea perplexitas, vt nullum suf-
fugium inueniant in captiuitate.

Nolite.] Hebr. *Ne credatis in socio, neque confidatis*
in duce, à dormiente in sinu tuo custodi aperitiones oris tui:
quia filius floccipendit patrem; filia insurgit in matrem suam;
Castro in Proph. minores.

nurus in socrum suam: inimici viri, homines domus eius.
Vbi nota pro duce esse in Hebræo nomen *ḥadek* *aluph*, Aluph quem
quod intimum amicum, à quo pendeas, & quo præ-
eunte, quasi doctore, agas omnia, significat; *ducem* so-
lèt vertere Vulgatus, secutus LXX. alij *propinquum*;
alij *maiores natu fratrem*. Pagninus hic accipit pro
marito; dicens, *ne uxores fidatis marito*. Alij pro *doctore*.
Sed quorsum ad hunc sermonem venerit Propheta
videndum est. Et quidam ex interpretibus hæc dicta
putant de tempore vastitatis populi, & perplexitatis,
quando nullus erit cui fidas. Alij exhortatoria esse exi-
stimant ad cauendum falsos eius temporis amicos.

In primis ergo Montanus putat redire Michæam
ad agendum de tribus illis, principe, iudice, & ma-
gnate; de quibus intellexerat illud, & nunc erit va-
stitas eorum. Hortatur ergo Propheta populares ho-
mines, ne vllam ineant familiaritatem cum princi-
pe, seu duce, neque cum iudice, & magnate, quos vo-
cat socios: qui rem suam agunt in expilandis pauperi-
bus; neque verò illis detrahant, aut obloquantur: quia
inutilis est, & noxia amicitia; & periculosa; & perni-
ciosa ipsis, rebusque suis inimicitia: quinimo adeò cō-
sultum est in his tacere, vt nec cum proximo sibi quis-
que de ea re loquatur; nam in his, quæ ad potentiores
pertinent, rara fides, vel in vxore, vel in filio, vel in fi-
lia, vel in nuru: denique in quibusque domesti-
cis, quorum nullus in ea causa maiori defert, aut
debitum custodit, sic ille. Verum necessitas maior vr-
gebat agendi de ipsorum popularium improba infi-
delitate, quo cauerent vastitatem futuram; quam consi-
lium illis dare, quo sibi cauerent à principibus, &
eorum ministris, ne res suæ malè haberent.

Secundò, Hieronym. Remig. Haymo, Albertus,
Hugo, Lyra, & Dionys. connectunt hæc verba cum
speculatoribus, & pseudoprophetis, qui populo adu-
labantur, omnia felicia promittentes, & mala futura
suis blanditiis extenuantes. Venit iam, inquit, ac in
ianuis est dies speculatorum, qui vobis falsa promit-
tebant. Ne ergo credatis horum pseudoprophetarum
vocibus, nec accommodetis aures blanditiis diuino-
rum; quia si inter chara nomina, & inter tam coniun-
ctos fædere; quales sunt, socij, duces, coniuges, filij,
nurus, & huiusmodi, rara fides est; quanto magis rara
erit fides in his, qui adulantes mentiuntur, pro præda
sua? Verum infidelitatem, & inurbanitatem commu-
nem obiurgat, quod, vt dixit Ouid. 1. Metam.

Vinitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus:
Non socer à genero: fratrum quoque gratia rara est,
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Nec videtur ex occasione pseudoprophetarum de
communi malo agere.

Tertiò igitur videtur huic loco aptior intelligentia
Chaldaei, Theodoret, & Ruperti, vt quia dixerit, *nunc*
visitatio tua erit, aut *nunc erit vastitas eorum* per Chal-
daeos adducenda; simul describat calamitatem, &
perturbationem communem, quam sint habituri, vt
nemo alij fidat, sed suam tantum salutem procuret,
etiam cum incommodo parentum, & aliorum san-
guine coniunctorum. Hunc sensum Chaldaeus effert,
cum declarans futuram confusionem, subdit: *quia in*
tempore illo filius vilipendit patrem, &c. & Hebræa le-
ctio ad verbum, futuram perplexitatem, seu confu-
sionem depingit, cum ait: *Iam erit perplexitas, confu-*
sio, aut vastitas eorum, scilicet in hoc, quia, *Non crede-*
tis in amico, non confidetis in duce, à cubante in sinu tuo cu-
stodiens eris aperitiones oris tui, quia filius vilipendens pa-
trē, filia insurgens in matrem, nurus in socrum suam, &
inimicantes viro, seu, inimici viri, homines domus eius.
Quod est dicere: breui veniet vastitas, & confusio eo-
rum, in qua ita omnia perturbabuntur; vt tuam salu-
tem non concredas amico, neque duci, quinimo non

E c

Aluph quem
significet.

Sensus 1.
ne cum ma-
ioribus illis
sefe inimi-
sceant. nro-
nores.

Sensus 2.
cauendos al
pseudopro-
phetas. m
mud ba

Refutatio.
Ouidius.

Vastitatis
imminentis
confusione
describit.

Paliurus.
Plinius.
Virgilius.

Simulatores
quàm pun-
gant.

10

Exitium Ie-
rusalem im-
minens.

Perplexitas
trium in ca-
ptiuitate.

11

detegas vxori tuæ modum, quo te sis tuiturus, nam omnes, quo sibi consulant, maximè coniunctos sanguine vilipendent. Optimè omnium Theodoretus sic hunc sensum profecutus est in illa verba LXX. *Va va ultiones iue venerunt. Nunc erunt fletus eorum. Nolite credere, &c.* Hæc cum fient, inquit, non amicus amico erit auxilio, non rex subditos curabit, non coniux mariti cura tangetur: sed quisque sua salutis curam suscipiet: effugium malorum adeo vehementer perscrutans, ut ne patri quidem filius honorem iustum tribuat, neque filia marilegitimum officium præstet; nurui verò nulli cura erit sua socrus; omnia veluti in seditione quadam accedenti; alius alium despiciet, & contemnet, & vix propriam salutem procurabit. Sic ille. Confirmat hunc sensum Christus, qui hanc confusionem, & perturbationem per bellum temporale Chaldaeorum effectam in Iudæis; allegoricè accommodans perturbationi effectæ per bellum spirituale in his, qui ad Euangelium conuertuntur, & illi resistunt, sic ait Math. 10. 34. *Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & nurum aduersus socrum suum, & inimici hominis domestici eius.* eandem sententiam affert Lucas cap. 12. v. 51. Id quod etià in extremo iudicio continget, quando nemo opem feret etiam sibi coniunctissimo.

12 Ego autem.] Propheta loquitur, ut omnes dicunt, Chaldaus, Hieronymus, Theodoretus, cum ceteris. Sed nomine electorum illius populi, aut tribus Iuda, ut ait Rupertus, quæ Babylonem ducenda erat captiua. Nam quemadmodum cap. 6. v. 8. volentibus Deo placere modum ostendit: ita nunc in illa summa perturbatione, in qua nullus erit, cui te credas, illud solum reliquum esse perfrugium ait, ad Deum solum oculos conicere, ab eoque solo pendere; qui saluare possit, & ex illa captiuitate eruere. & hi quidem tali erunt affecti perturbatione, ait; ast ego, & qui meum sequi volent consilium, attentissimos ad Deum oculos extollemus. Nam eum aspectum significat verbum Hebræum, quem habebat Isaia cap. 38. 14. *Ezechias cum dicebat; attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. & Dauid Psalm. 120. 1. Leuaui oculos meos in montem, unde veniet auxilium mihi.* Eumque expectabimus Saluatorem, qui certam nobis expectantibus apportabit salutem. Huiusque spei, & precum fructum referemus; quod nos exaudiet Deus gubernator, & prouidus pater noster, & ex illa perturbatione, & captiuitate liberabit.

13 Inimica.] Verba hæc esse adhuc Prophetæ personam gerentis Ierusalem, asserunt Chaldaus, Hieronymus, Theodoretus, & omnes alij. Nam postquam spe erecta in Deum, eum est deprecata; idcirco ait, Deo res meas curante, non est cur mihi insultes inimica. Sed quam alloquatur inimicam videndū est. Gētilitatem putat Mōtanus. Hebræi, ut refert Vatab. Romanam. Sed de suo tempore loquitur Propheta, in quo vastata est Ierusalem. Communis interpretū sententia est, veterum, & recentiorum, loqui Prophetam contra Babylonem, quæ læta insultabat Ierusalem, eum destructa fuit à Nabuchodonosore. Nam de ea dicit Ieremias cap. 50. 11. *Quoniam exultatis, & magna loquimini diripientes hereditatē meam: Confusa est mater vestra nimis. & mox v. 19. promittit idem quod hic, & pascetur Carmelum, & Basan, & in monte Ephraim, & Galaad saurabitur anima eius.* Atque huic sensui accommodant non ineptè verba Prophetæ. Theodoretus soli videtur hæc dicta esse de Idumæa; quæ capitali odio semper est persecuta fratrem suum Iacob. Nā proprius inimica dicitur Iudæis Idumæa, quæ adeo exosos habebat Iudæos, ut de eorum malo semper

A gauderet: cum Babylon non tam inimica, quam hostis dicenda sit; quæ nō ex odio peculiari in Iudæos, sed ex communi dominandi cupiditate omnes gentes sibi subiugabat: iuxta illud Habac. 1. 6. *ambulantem super latitudinem terre, ut possideat tabernacula non sua.* Idcirco illi, qui suam sortem deshebant iuxta flumina Babylonis, Psalm. 136. 7. precabantur solis Idumæis, quasi inimicis. Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem. Qui dicunt, *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.* Atque hanc inimicitiam significarunt Ierem. cap. 49. 12. *Ecce quibus non erat iudicium, ut biberent calicem, bibentes bibent, & tu quasi innocens relinquēris: non eris innocens, sed bibens bibes; & Ezechiel cap. 25. 12. Pro eo, quod fecit Idumæa ultionem, ut se vinda caret de filiis Iudæ: peccauitque delinquēs, & vindictam expetui de eis. & Amos cap. 1. 11. Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum: eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit usque in finem. & Abdias v. 10. propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob operiet te confusio, & peribis in æternum.* Vnde Ieremias cap. 2. Threnorum, de Idumæis, ceterisque vicinis ait vers. 16. *aperuerunt super te os suum omnes inimici tui. & v. 27. Laetificauit super te inimicum.* Cum igitur apud Prophetas, quoties Ierusalem suas dolet ærumnas, & captiuitatis malum, inter omnes gentes inimicas, ad Idumæam solam conuertat sermonem, postulans à Deo ultionem contra eam, propter inueteratum odium, quo persecuta est Iudæos. Et quod licet Babylon exultauerit de eorum vastitate, id erat propter opum direptionem: at Idumæa ex odio exultabat de malo Ierusalem: ita modo cum inter narrationem malorum captiuitatis, sermonem conuertat ad sibi inimicam; ea existimanda est esse Idumæa: cui dicit, ne gaudeat de casu suo, quia vlciscens se de ea resurget. Si quæ autem huic intelligentiæ aduersantur; suo loco adducemus, & explicabimus. Nam & Hieronymus, cum ait, loqui Ierusalem contra Babylonem, & ceteras gentes, quæ sibi insultauerant, non excludit Idumæam, & Haymo, ac Remigius illum secuti.

D Et aspiciet.] Et hæc similiter Ierusalem loqui de Babylone interpretes omnes affirmant. Cum Deus liberabit à captiuitate, oculis suis intuebitur, & pudore opplebitur ipsa Babylon, quæ solet nunc ad me dicere, quasi ad destitutam à Deo, Vbi est Dominus Deus tuus, de cuius virtute, & ope te iactas? Hisce meis oculis videbo ruinam eius; nam breui conculcabitur, ut lutum platearum; cum vastabitur per Cyrum, & Darium Persarum, Medorumque reges, & ego liberabor ab eis. De Idumæa autem sic est accipiendus Propheta. Idumæa inimica mea, quæ modo, cum me premi videt calamitatibus dicit mihi; Vbi est Dominus Deus tuus, patronus tuus? aspiciet hanc meam felicitatem, & libertatem, & rumpetur inuidia. Quin ego hisce meis oculis videbo ruinam eius meam similem à Nabuchodonosore factā; nam nunc breui instar luti conculcabitur, & vastabitur à Chaldaeis, quinto anno post vastitatem Ierusalem, ut ostendimus factum in Abdia, & in 49. Ieremiæ.

E Dies.] Lyra promitti ait his prioribus verbis in staurationem Ierusalem post reditum à Babylone. Sed in sequentibus loquitur de tempore suo Michæas, nempe quod tempore Achaz longius fiet lex propter idololatriam; & tempore Ezechia veniet Assur Sennacherib, & capiet vniuersam terram circum Ierusalē, & erit in desolationē. Verum cū, ut suo loco diximus, loquatur Michæas sub Ezechia, ducto iam Israël in captiuitatem, non prophetat de tempore Achaz; neque certè de Sennacherib, cuius interitū iam cap. 2. denun-

Bellum spirituale à Christo inductum.

In tribulatione perfrugium oratio ad Deum.

Spes ex oratione concepta,

Sermo est contra Babylonem.

Potius sermo est contra Idumæam.

Babylon ex cupidinedominandi pugnabat

13 Contra Babylonem.

Contra Idumæam.

Idumæa vastata 5. anno post Ierusalem.

15 1. Expositio sub Achaz.

Michæas sub Ezechia prophetat.

2. Expositio denunciarat; iuxta nostram expositionem. Theodore-
contra Idu- tus deinde explicat adhuc de Idumæa: In die illa, qua
mæam. obsideberis, tu ô Idumæa, instaurabis muros tuos; ut
te tueraris; sed capietis nihilominus: & leges tuæ
iniquæ finem accipient; & vrbes obsidione premen-
tur: nam venient contra te Assyrii, siue Chaldaei, &
capiant omnes vrbes munitas, inclusas à mari rubro,
vsque ad mare Occidentale, & à monte Idumæorum
vsque ad montem Libanum; denique vniuersa terra
finitimarum etiam gentium desolabitur propter pec-
cata habitantium in ea. Quæ extrema verba ostendunt
omnem hanc sententiam loqui de terræ vastatione
Idumææ, vel Babylonis. & videtur Propheta prosequi
sermonem supra inceptum contra Idumæam.

3. Expositio Tertiò, Hieronym. dum exponit textum Septua-
contra Ba- ginta, Vatab. & Rob. hæc rursus de Babylone intelli-
bylonem. gunt, hoc modo. In die illo, quo statues macerias tuas
dirutas instaurare, ut venientes hostes propulses, pri-
uaberis tributò, quod ex lege pendebant tibi subditi,
vel iam non poteris cogere legibus tuis eos: quia ex-
pugnaberis ab hoste, qui veniet contra te de Assur,
hoc est, de Niniue; & occupabit omnem terram Ba-
byloni subiectam, à ciuitatibus munitis eius vsque ad
flumen Tigrim; & à mari magno, vsque ad mare ru-
brum, & à montibus Iudææ, totam Mesopotamiam,
vsque ad montes Medorum, & Persarum. Atque hæc
vastitas eueniet Babyloni propter eius incolarum fre-
quentia peccata.

4. Expositio Quartò demum, veriùs intelligunt Chaldaeus, Hie-
vera de feli- ronym. in expositione textus Vulgati, Haymo, Re-
citate Ieru- mig. Rupertus, Albertus, Hugo, Dionys. Isidorus, &
salem redeu- Robertus, ad Ierusalem fieri sermonem. Veniet, in-
tis ex capti- quit, tibi ô Ierusalem, & Iuda, dies libertatis, quando
uitate. poteris instaurare loca tua diruta: nam eris tui iuris,
vivesque tuis legibus, sublatis legibus gentium, qui-
bus antea subiacebas: tunc venient ad te de Assyria,
qui ex filiis tuis ibi transmigrabant, nempe ad ciui-
tates tuas munitas, & occupabunt ipsas vsque ad flu-
men Euphratem, & vsque ad mare Occidentale Hie-
ronymus. Venient, ait, à ciuitatibus munitis, vsque ad Ior-
danem, & à mari rubro vsque ad mare mortuum, & ad
montem Sion de montibus Persarum, & Medorum: & erit
terra reliqua Chaldaeorum in desolationem, propter habi-
tatores suos, & propter mala opera illorum. Hunc sen-
sum sic exponit Chaldaeus. In tempore illo edificabi-
tur cæus Israel, quæ dispersa erat in captiuitate: in
tempore illo cessabunt decreta populorum: in tempore il-
lo congregabuntur transmigrations ab Assur, & à
ciuitatibus fortitudinis eius: ab Armenia etiam grandi,
& à ciuitatibus munitis, & vsque ad Euphratem, & ma-
re Occidentale, & montana montis. Iam singula ver-
ba expendenda, ut constet demum hic esse verus
sensus.

Hæc tota periodus ex Hebræo ad verbum sic ha-
bet. Die ad edificandum macerias tuas; die illa elonga-
bitur p n hok: die illa, & vsque ad te veniet ab Assur, &
ciuitates munitis, & à munitione, & vsque ad flumen,
& mare de mari, & montem montis. Et nomen quidem
p n hok legem, præceptum, seu inssionem significat se-
cundum Hieronymum, consuetudinem, statutum,
seu constitutionem, & decretum; Theodotio, & Sym-
machus verterunt ἐνταξιν, καὶ ἀποσταξιν, inssionem
imperiosam. & sensus erit, iam longe à te aberit lex,
seu iussio imperiosa Chaldaeorum. Vel potius Ar-
taxerxis, qui præcepit ne templum vsquam ædifica-
retur: contra cuius decretum, & gentium contradi-
ctionem, ædificatum est. 1. Esdra. 4. & 5. Deinde quo-
nam in Hebræo legimus וְיָרֵד מִלְּבָנוֹן מִלְּבָנוֹן, sine
præpositione, potest regi nomen, ciuitatum, vel a præ-
positione vsque, præcedente, ut dicat, & vsque ad te ve-
niet ab Assur, & vsque ad ciuitates munitas; quomodo le-
Castro in Proph. minores.

A git Vulgatus, & Pagninus, & alij, & intelligunt vrbes
Iudææ situ munitas, sicut Idumæam propter terræ
fortitudinem vocat Psalm. 59. 10. ciuitatem muni-
tam. Potest quoque regi à præpositione ab, ab
Assur, & à ciuitatibus munitis. & sic legunt Chal-
dæus, Hieronymus, in Commentar. & alij: quasi di-
cat, vsque ad te venient filij tui, qui dispersi sunt
ab Assyria, in quam multi fuerant translati, &
à ciuitatibus Chaldaæ munitis. & venient à munitione,
nempe à ciuitate quacumque munita eruat eos. &
venient vsque ad flumen; Euphratem intellexit Chal-
dæus, & Vatablus, qui ad Orientem est terminus
terræ promissæ: quasi dicat, venient, & possidebunt
terram vsque ad Euphratem. Hieronymus Iorda-
nem accepit. Deinde cum dicit, & mare de mari,
illud, de mari additum ad significandum mare Medi-
terraneum, quod est proprie mare. Vel mare ab Oc-
cidente, nam nomen d i a m, occidentem plagam si-
gnificat propter mare, quod erat Occidentale terræ
promissæ, ut Exod. 10. 19. Qui stare fecit ventum d i a
Occidentis, quo designat mare Occidentale terminum
alium terræ promissæ, ut intellexit Chaldaeus. Demum
montem montis, significabit montem Sion, qui est in
medio montium, montes, ait, in circuitu eius; aut qui est
editior aliis montibus, à monte Idumæorum vsque ad
montem Libanum intelligit Theod. Vulgatus dixit
montem de monte, id est, erectum supra alium montem.

Pasce.] Patris Christi hæc verba esse ad ipsum
Christum; præcipientis ei, ut curam suscipiat pascendi
populum suum, baculo pastoralis, & Euangelico pa-
stu, sententia est Hieronymi. Haymonis, Remig. Al-
berti, Ruperti, Hugonis. Dionys. Isidori, & Montani.
Vel sint verba Prophetæ deprecantis Christum, ut re-
ducatur Israël ad Ecclesiam suam, & pascatur eum. Verum
Theodoretus, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. dicunt esse
verba Prophetæ, ut dixit Chaldaeus, deprecantis Deum,
ut populum suum liberum à captiuitate pascatur in ter-
ra sua ut antiquitus: Vel certe prophetice dixit, pasce,
pro pasces populum tuum reductum à captiuitate. Et
constat veritas huius sensus, quia Ieremias iisdem ver-
bis vsus, de pastu post reditum à captiuitate locutus
est cap. 50. 18. Ecce ego, inquit, visitabo regem Babylonis,
& terram eius, sicut visitavi regem Assur: & reducam
Israel ad habitaculum suum, & pascetur Carmelum, &
Bafan, & in monte Ephraim, & Galaad saturabitur ani-
ma eius. Pasce, dixit, pro pasces virga tua. Theodoretus Pasce virga
intelligit tribu Iuda, Chaldaeus verbo tuo, hoc est, prouidentie
pastoralis tua prouidentia, ducens populum tuum, &
curam eius gerens. Habituantes solos in saltu, qui ita se
gerunt sine gentium admixtione, ut soli tibi ser-
uiant, teque colant, ut oues solæ in saltu. Sic Theodo-
retus, Isidor. & Rober. vel qui habitant, sicut oues in
saltu, securi, & nihil sibi timentes, ut Vatab. & Isi-
dorus, ex Lyra. Vel ut ait Dionys. qui nunc habitant
in medio Chaldaeorum soli, destituti omni humano
præsidio, in loco periculoso, ut etiam Vatab. habitant
in solitudine syluæ in medio Carmeli. Hæc verba
E in medio Carmeli, Septuaginta, Chaldaus, & omnes in-
terpretes, Latini, & Græci coniungunt cum sequen-
tibus, ad hunc sensum. Populus tuus, qui habitabit
solitarius, uti in sylua, inter Chaldaeos, eductus à ca-
ptiuitate, redibit ad pascua antiqua Carmeli, Bafan, &
Galaad. Sed iuxta punctuationem Hebraicam, quam se-
quitur Vulgatus correctus, Pagni. Vatab. & Rob. ad
præcedentia pertinent hoc modo. Pasces populum
tuum habitantem in saltu Chaldaeorum, eorum morsu-
bus ita expositum, ut feris oues morantes in syluis;
pasces inquam eos ibi ita secures, & confidenter age-
tes, ac si essent in medio Carmeli vberi, & frequenti
agro. Deinde addit, cum eos eduxeris pascantur in
Bafan, & Galaad, sicut olim, antequam à terra

Termini
terræ Iudææ.

De pastu spi-
rituali Chri-
sti.

De pastu
post reditum
à Babylone.

Deus pascit
populum
suum.

sua propulsarentur. de his locorum nominibus diximus supra.

17
De libera-
tione per
Christum.

Ecclesia per-
secutionibus
aucta.

De felici re-
ditu e Baby-
lone.

18
Gentes su-
biiciendas
Iudæis.

Consuetudo
prosternendi
in terra.

Iudæi metu
incutient
gentibus.

Pulvere pro-
pulsi.

Plinius.
Solinus.

Secundum.] His verbis respondet Deus desiderio, & postulationi Prophetæ. Et quidem Hieronymus cum supradictis interpretibus, de tempore Christi exponunt, quando tot signis, & prodigiis eduxit Christus populum suum e captiuitate diaboli, ut coæquet, imo superet egressionem populi e terra Ægypti: quando persecutores rumpebantur inuidia, & furore, videntes se contra fideles non posse proficere, qui potius persecutionibus augebantur. nā iuxta Leonem in sermo. de Apostolis Petro, & Paulo, non minuitur Ecclesia persecutionibus, sed augetur. Nihilominus quia nihil hic dicitur, quod in reditu e Babylone non sit completum, Theodoretus, Lyra, Dionys. Vatab. & Rob. exponunt promissiones esse de reditu e Babylone; quando uti in exitu de Ægypto, Deus signa admiranda patrauit per Cyrum, & Darium; tribuens libertatem: deinde auferens impedimenta gentium finitimarum, quæ resistebant ædificationi templi, & vrbi, ut legimus 1. Esdræ 4. & 5. & in ipso itinere, ut diximus super cap. 5. Baruch: quæ videntes gentes, pudebit eas virium suarum, in quibus confabant, quod non valuerint Iudæos impedire: & tacebunt, obmutescuntque præ stupore; neque volent audire felicitatem eorum.

Lingent.] Gentium subiectionem, & eius signa coram Iudæis reuersis, his verbis significat; primum. *linguent puluerem sicut serpentes, sicut reptilia terra.* sic distinguunt Septuaginta, Chaldaus, Tigur. Vat. & Rob. & Montanus. quo describit Prophetæ gentium se deicientium gestum. lingent, aut lambent terram, ut lambunt serpentes, & reptilia. hyperbolica locutio est, & per auxesim dictum, prosternent sese, & demittent capita sua in terram vsque, honoris causa, coram Israelitis, ut illi Psal. 71. 9. *Coram illo procident Æthiopes, & inimici eius terram lingent.* & Isa. 49. 23. *Vultu in terram demisso adorabunt te; puluerem pedum tuorum lingent,* hoc est, terram, in qua pedem fixeris, præ reuerentia osculari, ut corpus prosternere in terra; ut habet Gentium quarundam consuetudo. Vulgatus tamen, Hieronymus cum ceteris Latinis interpretibus extrema illa verba, *sicut reptilia terra*, coniungunt cum verbo sequenti, *periturbabuntur in adibus suis; Proturbabuntur*, legebant olim in Vulgato Haymo; Remigius, & alij quidam. Hebraicè legimus, *contrahentur a clausuris suis*, ut 2. Reg. 22. 46. quod Vulgatus vertit, *contrahentur in angustiis suis.* & Psalm. 17. 46. quod legimus, *& claudicauerunt a semitis suis.* Ut sit sensus Vatabli, in vrbibus, in quibus clausi erunt, tremore corripientur, vel mouebunt se a clausuris suis; vel mouebuntur de adibus suis; vel ab iis, qui clausi erunt in vrbibus suis, timore Israël cogentur locum mouere, non valentes resistere Iudæis. Sic videntur intellexisse Chaldaus, David Kimhi, & Montanus, & Rob. dum legit; *commouebuntur ex clausuris suis.* Vel certè quoniam nomen *חללים* *challim* reptilia significat, quæ ad hominum conspectum expauescunt, & in cauernas, ac loca abdita sese propiunt: *Sicut reptilia commouebuntur a clausuris suis*, erit, non tantum sese propiunt in clausuras suas, verum in ipsis clausa expauescent, aut ibi non tuto agent, quod dixerunt Septuaginta, *turbabuntur in conclusionibus suis.*

Sunt quibus videatur hic meminisse Prophetam conditionis pulueris aliquarum regionum, quo propulsantur serpentes. Cuiusmodi Ebusitana terra fugat, aut in Ebuso insula e Balearibus, quam vulgò *Ibiza* vocamus, aut extra ducta, auctoribus Plinio lib. 3. cap. 5. & lib. 36. cap. 19. & Solino cap. 26. Polyhistori. Hoc est ergo quod dicit Michæas, gentes con-

A spersæ terra proturbabuntur e sedibus suis; terra, inquit, Israelitarum, ut solent serpentes inspersæ quarundam terrarum puluere propulsari, aut etiam enecari. Verum hunc sensum nequaquam habent verba Prophetæ, sed reuerentiæ causa lingent terram, quæ calcaueris, & commouebuntur e clausuris suis, cedentes locum Iudæis redeuntibus in patriam suam e captiuitate; sic Dominum Deum nostrum formidabunt, & timebunt sibi a te o popule mi.

Quis.] Agit Deo gratias pro beneficio liberationis suo populo conferendo, qui sua misericordia aufert culpam, ut ea remota auferat simul poenam. Prius enim aufert populi iniquitatem, & transit peccatum reliquiarum remanentium ex captiuitate. Hoc est; conuiuens, præteris, aut missas facis iniquitates reliquiarum redeuntium. Sic remittet sui furoris impetum, & redibit ad nos, & ponet sub pedibus nostras iniquitates, & ita disperdet, ut solet disperdi quod proicitur in profundum maris, ut bene Theodoretus; aut certè, ut idem, & Rupertus, alludit ad summerisionem Ægyptiorum in mari rubro; nam ut illi Dei potentia in profundum maris proiecti perierunt: Ita iniquitates populi in Dei misericordia disparuerunt. & quamuis auctores supra adducti cum Hieronymo hæc videantur de Christo explicare; præsertim cum dixerit Chaldaus; *Reuertetur verbum eius, ut misereatur nostri.* Verius tamen Theodoretus, Lyra, Dionys. Ieremias cap. 50. v. 20. hæc ipsa Michææ verba vsurpans de illo intellexit, dicens. *In diebus illis, & in tempore illo ait Dominus, quæretur iniquitas Israël, & non erit; & peccatum Iudæ, & non inuenietur: quoniam propitius ero eis, quos reliquero.*

Dabis.] Inter hæc duo, *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham*, nullam videntur inuenire differentiam Chaldaus, Theodoretus, Albertus, Lyra, Vatab. & Rob. nam id solum putant significari. Ita fiet ut præstes populo tuo quæ promissisti, ut verus, & fidelis; nempe tuam misericordiam ostensurum te illi, ut ostendes in educatione eius e captiuitate Babylonica; & multo melius per Christum, in quo omnes promissiones sunt impletæ, iurata patribus illius populi: quæ promissiones ex gratia factæ Patriarchis dicuntur, *misericordia*: quod verò certò præstentur, *Veritas*. Verum Hieronymus. Haymo, Remig. Rupertus, Paulus Burg. in 2. addit. huius cap. & Montanus differentiam agnoscunt inter *misericordiam Abraham*, & *veritatem Iacob*; quod illa significet beneficia Abraham promissa a Deo ex pura gratia, & misericordia, nullo debito præcedente. At *Veritas* significat iam debitum reddendum ex fidelitate; nam Deus debet iam præstare illa beneficia ex verbo suo, quia se obligauit ea præstare. Hoc ipsum discrimen asseruerunt non pauci Hebræorum magistri. Ioseph Albo sub extremum cap. 15. lib. 2. Hikkarim exponens illud Psal. 35. 11. *Trabe misericordiam tuam scientibus te, & iustitiam tuam his, qui recto sunt corde.* Prius, inquit, ait, ut declaret par esse ut misericordia adeptionum illarum trahatur potius ad scientes Dominum, quam ad alios. Posterius verò, quia par est, ut rectis corde, id est, credentibus, tribuatur merces constituta a lege per modum iustitiæ: iustitia enim diuina decernit; ut credentes consequantur gradum vitæ æternæ constitutæ ex parte legis. Ita quoque Levi Ben Gerson explicans illud Genes. 24. 27. *Benedictus Deus Abraham, qui non deseruit gratiam, & veritatem cum Domino meo.* Gratia, inquit, *חַסֵּד* *hesed*, seu *misericordia* est, cum homini beneficit gratuito; *Veritas* autem *אֱמֶת* *emet*, cum homini tribuitur ius, quod in illam rem habet. Propterea autem vocatur exhibitio gratiæ, quam pactus est alicui Dominus; *Veritas*.

19
Deus culpā
aufert, ut
poenam re-
moueat.

Misericordia
Dei ut mari
peccata sum-
mersa.

De reditu e
Babylone.

Veritas, &
misericordia
quid notat.

Beneficium
ex gratia
promissum
misericor-
dia.
Præstitum
ex debito fi-
delitatis.
Hebræorum
sententia.

Beneficium
indebitum
gratia, debi-
tum veritas.

Veritas, quia post promissionem debet illam Dominus præstare: unde scribitur, *Dabis veritatem Iacobo, misericordiam, seu gratiam Abrahamo*. Id enim quod erat gratia Abrahamo, factum est Veritas, siue fides Iacobo. Idem ipsum asserit David Kimhi in illa verba Psalmi 36. v. 6. *Domine in cælo misericordia tua, & veritas tua usque ad nubes*. In præsentem ergo locum Burgensis idcirco putat dici Veritatem dandam Iacob, & misericordiam Abraham, quia Abraham primum facta est promissio de Christo venturo, & bonis omnibus cum eo. Genes. 12. 3. *in te benedicentur uniuersæ cognationes terræ*: & quidem ex misericordia, nullis meritis, aut debito præcedente: At post, quæ facta est Abraham ex misericordia, ex veritate, id est, ex obligatione fidelitatis præstanda erat Iacob.

Abrahæ ex
gratia pro-
missa, Iacob
ex fidelitate
præstita.

Sed quæres rursus, cur cum eadem promissio facta fuerit Isaac, sicut & Abraham, & Iacob, vt constat ex Psalmo 104. 8. *Memor fuit in seculum Testamenti sui; verbi, quod mandauit in mille generationes: quod disposuit ad Abraham, & iuramenti sui ad Isaac; & statuit illud Iacob in præceptum, & Israel in testamentum æternum*. & ex aliis locis, non meminit Isaac? Respondetur, quoniam filij Isaac, Iacob, & Esau ita distributi sunt, vt Iacob populum vniuersum Iudaicum referret; cuius pater fuit. At Esau ex ea parte, qua ex eius posteritate aliqui seruandi erant in Christo; ad Abraham pertinebat; qui erat pater multarum gentium. Ex parte vero reproborum, exclusus erat à promissionibus, & misericordia, & ideo quoad nullam partem opus fuit memorari.

Si deinde inquiras, cur prius posuit, *Veritatem Iacob*, quam *misericordiam Abraham*, qui prior illo fuit, vt auus nepote? Respondetur; quoniam Iacob, qui refert populum Iudaicum, prælegit Deus, tamquam suum peculium, gentibus prætermittis; quarum pater fuit Abraham: & illi factæ sunt promissiones, non gentibus. Nam Paulus ad Rom. 9. 4. de Iudæis dicit: *quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa*. & cap. 15. 8. *Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis ad confirmandas promissiones patrum*. de gentibus autem ait ad Ephes. 2. 12. *Alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo*. Nam gentes ex sola misericordia admissæ sunt ad fidem Christi; ideo cap. 15. ad Rom. subiecit Paulus prædictis; *gentes autem super misericordia honorare Deum*. unde ad Rom. 1. 16. dicebat. *Non erubescio Euangelium; Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudeo primum, & Græco*; quia illi promissum erat, huic autem non; sed ex sola misericordia admissus; ex qua Deus Abraham locutus est. Sic respon-

Castro in Proph. minores.

A dent Hierony. Haymo, Remig. Rupertus, & Montanus.

Quod si obiicias, hæc quidem per se vera esse; at verbis nostri Prophetæ, & rei de qua loquitur, non conueniunt. Nam quæ promisit Deus Abraham ex gratia, & misericordia, eadem promisit, & confirmauit Isaac, & Iacob ex eadem gratia, & misericordia, eisque iurauit; nam ex priori promissione non tenebatur Deus repetere promissionem Isaac, & Iacob: at facta priori promissione Abraham, iam vt tenebatur præstare promissum Isaac, & Iacob, ita etiam & ipsi Abraham; quia licet ex misericordia promiserat illi; at semel facta promissione, iam ex fidelitate, & veritate tenebatur seruare illi promissum. Sed quia impletio præstanda erat in posteris illorum patrum; non gentibus; quarum non erant promissiones, sed Iudæis; idcirco eadem ratione, qua dicuntur promissiones præstandæ Iacob, dici debent præstandæ Abraham, & Isaac ex veritate; & qua ratione dicuntur factæ Abraham ex misericordia, dicendæ sunt factæ Isaac, & Iacob. Quare quoad hoc nulla est differentia; nec hic agitur de gentibus, sed de solis Iudæis.

Promissio-
nes factæ ex
gratia tam
Abrahæ, quā
Isaac, & Ia-
cob.

At præstitæ
ex debito
posteris eo-
rum.

Quamobrem veriùs, ac breuiùs explanabimus Michæam, si dicamus, hic nomine *Abrahæ*, & *Iacob* intelligi populum ex eis profectum, vt illa sint nomina patronimica; nam datio, redditio, seu præstatio misericordiæ, & veritatis non est exhibita illis patribus, sed filiis; ita vt dicat, præstabis Domine bona filiis, quæ promisti gratuito, & ex misericordia Abraham pro illis: præstabis itaque quæ debes ex verbo tuo vero, & fidei Iacobæis, pro quibus ea promisti, & iurasti tribus illis patribus, illa præstiturum filiis. Sic intellexit Chaldaeus, cum dixit: *Dabis veritatem Iacobi filiis eius, sicut iurasti ei in Bethel; & misericordiam Abraham, & semini eius post eum, sicut iurasti ei inter diuisiones. Facies nobiscum bona, & veritatem, sicut iurasti patribus nostris à diebus antiquis*. Sic etiam Theodoretus, Albertus, Dionys. Vatab. & Rob. Itaque dabis, ait, huic tuo populo, vel præstabis veraciter, & fideliter misericordiam, quam promisti Abraham, & ceteris patribus. Vnde Lucæ 1. 14. dixit Deipara Maria. *Recordatus est misericordiæ suæ, sicut locutus est ad patres nostros Abraham, & semini eius in secula*. Non meminit autem Isaac, quia eius nomine non est vocatus populus, vt vocabatur Iacob, & Israël, qui pater fuit duodecim tribuum. Præstabit ergo, inquit, Iacobæis, posteris Iacob ex veritate, aut fidelitate, misericordiam Abraham factam; nempe bona Abraham ex misericordia promissa; quæ omnibus patribus nostris iurasti, quando ipsi Abraham, Isaac, & Iacobo iurasti olim. Compluti die 8. Ianuarij anni 1607.

Iacob pro
posteris Ia-
cob.

COMMENTARIORVM IN PROPHETIAS NAHV M

Liber Septimus.

P R Æ F A T I O.

VR B I S Niniues excidium, & imperij in ea consistentis, cum multis ante annis per Ionam fuerit prænunciatum: nec tunc quidem executioni mandatum, quòd acta pœnitentia, Dei misericordissimi gratiam sibi conciliauerint Niniuitæ; quia tamen ad vomitum rediere, Dei iram concitarunt, & Ionæ comminationes reuocarunt; non enim excidit verbum Domini, quod per Ionam Prophetam prædictum est, vt Tobias cap. 14. dixit filio suo. Idcirco nunc iterum Nahum sanctissimus Propheta, quò Iudæos ab Assyriis malè tractatos, imminenti supplicio consoletur, Ionæ renouat minas, & certam principis ciuitatis Assyriorum, & amplissimi eorum imperij vastitatem prædicit.

NAHV M P R O P H E T Æ

P A R A P H R A S I S.

I Vra, & onerosa Prophetia contra ² Niniuem. ³ Liber, quem ex his, quæ vidit, scripsit Nahum ⁴ Elcesæus. Deus, ô Assyrii, vestris sceleribus prouocatus, ferre non sustinens iniurias populo suo illatas, emulatione, iraque illius causa repletus, ultionem sumere decernit de vobis suis hostibus: quòd contempta eius bonitate & ⁵ patientia, & in vos ferendo magnanimitate, in grauiora scelera estis relapsi. Quamuis enim distulerit punire vos, ⁶ non absoluit tamen, neque innocentes reddit, nam pœnas tandem meritas sumet. Et ne putetis Deum ad id impotentem, notum sit vobis, tanta cum potentia aduersus hostes suos solere venire, vt nulla creata potestas possit illi obuiam ire: nam cum se de illis venit ulturus, tanto cum impetu, ac celeritate venit, ⁷ vt quasi pulueream nebulam videatur excitare; qualem exercitus ingens solet excitare. Quin & simul ac mare ⁸ increpitat, ipsum arefacit, omnesque fluuios exiccat: secunda quoque regiones, ac fertiles, vti Basan, Carmelus, & Libanus, solo eius languescunt imperio, & steriles fiunt. Montes etiam, & colles, & ipse orbis vniuersus cum his qui habitant, in eo sic eius maiestatem verentur, vt coram eo contremiscant. Quis igitur vestram coram tam indignato Domino poterit consistere? aut quis irato illi sese opponet? siquidem cum in ali-

C A P V T P R I M V M.

I N v s² Niniue: ³ Liber visionis Nahum ⁴ Elcesæi. || Deus æmulator, & vlciscens Dominus: vlciscens Dominus, & habens furorem: vlciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis. || Dominus ⁵ patiens, & magnus fortitudine, ⁶ & mundans non faciet innocentem. Dominus in tempestate, & turbine viæ eius, ⁷ & nebula pulvis pedum eius. || ⁸ Increpans mare, & exiccans illud: & omnia flumina ad desertum deducens. Infirmatus est Basan, & Carmelus: & flos Libani elanguit. || Montes cōmoti sunt ab eo; & colles desolati sunt: & contremuit terrā à facie eius, & orbis, & omnes habitantes in eo. || Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? indignatio eius effusa est vt ignis: & petra dissoluta sunt ab eo. || ⁹ Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis: & sciens sperantes in se. || ¹⁰ Et in diluuiο praterente, consummationem faciet loci eius: & inimicos eius persequetur tenebræ. || ¹¹ Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio. || Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur, sic conui-

conuiuium eorum pariter potantium : consumetur quasi stipula ariditate plena. ¹² Ex te exhibit cogitans contra Dominum malitiam : mente pertractans prauaricationem. ¹³ Hæc dicit Dominus. Si perfecti fuerint : & ita plures, sic quoque attondentur, & pertransibit : afflixit te, & non affligam te ultra. ¹⁴ Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam. ¹⁵ Et præcipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius : ¹⁶ de domo Dei tui interficiam sculptile, & conflatile, ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es. ¹⁷ Ecce super montes pedes euangelizantis, & annunciantis pacem : celebra Iuda festiuitates tuas, & redde vota tua, ¹⁸ quia non adiiciet ultra ut pertranseat in te Belial : vniuersus interiit.

consumemini. ¹² Quod si huius mali causam scire vultis, is est Sennacherib, qui per Rabfacem, & Tartan duces suos, verba sceleris plena per summum nefas effutiet contra Dominum. Sed audite comminationem Domini. ¹³ Et si robore, & opibus valeatis, & plurimi sitis numero : Angelo nihilominus vastante tondemini ; & rex vester, diruto exercitu, in patriam pavidus turpiter effugiet. Idcirco o Iuda consolare. Nam cisti te hactenus per Assyrios afflixisti, at ulterius nequaquam affligam. Quin imo potentiam eorum confringam, & vincula dirumpam, quæ vobis captiuis parabant innectere. Nam ego, ait Dominus, ¹⁴ dedi contra regem Assyriorum præceptum, ut à filiis suis interficiatur ; nec habeat amplius posterum aliquem, qui nomen eius, decusque propaget, ¹⁵ Templum eo interfecto profanabitur. Ex eo idola, sculptiliaque propellentur, atque ei in sepulchrum remanebit. Sic inhonoratus, & despectus, ut despexit ipse me, relinquetur. Hoc cum accidet o Iuda, ¹⁶ fac ut lateris : nam hoste interfecto in templo Dei sui, aderit letissimus nuncius, qui tibi pacem optatissimam renunciabit, ac dicet : ¹⁷ celebra festa, redde vota, quæ pollicitus Deo es. Ut te à sanctissimo hoste liberaret. ¹⁸ Nequaquam enim ultra impius hic, ac nefarius Tyrannus tuos fines populabitur, urbisque expugnabit : quia penitus est deletus.

ARGUMENTVM.

INTRA duos libri titulos oneris, & visionis, comminatur prius extremum Niniues, imperiique eius exitium ; posterius cōsolatur suum populum communis hostis Sennacherib interitu.

COMMENTARIVS.

ONUS] Hebraicum nomē מָשָׂא *Masa* onus, seu pondus propriè significat, ut Exodi 23. 5. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis eum eo. Psalmo 37. 5. & sicut onus grauata sunt super me ; per metaphoram autem accipitur pro supplicio, seu pœna, quod sicut onus suo pondere premit portantem, nec sinit leuare ceruicem ; ita pœna inflicta premit ferentem eam. Hoc modo dixit Ieremias cap. 23. 36. onus erit unicuique sermo suus ; hoc est : pœnas luet propter huiusmodi sermonem. & ad Galat. 6. dixit Paulus. Vnusquisque enim onus suum portabit, hoc est, meritas pœnas feret. Hinc frequentissimū est Prophetis pro dura, tristi, & calamitosa prophetia, nempe pro denunciatione grauis pœnæ, ac supplicij, quod eos, aduersus quos dicitur, premit, ut graue pondus. vnde Aquila, ut asserit Hieronymus in prologo Habacuc, Hebræum nomen *pondus*, transfert,

A & ipse Hieron. in 23. Ieremias. Vbi cumque, ait, graue est, quod Dominus comminatur, & plenum ponderis, vel laboris, & importabile, in titulo prophetia *Masa*, vel, pondus ponitur. Hanc etymologiam, & rationem nominis, onus agnoscunt cum Hieronymo sæpe, omnes Latini interpretes, ut Remigius, Haymo, Albertus, cum ceteris. Græci tamen, Septuaginta, Symmachus, & Theodotio, auctore Hieronymo in prologo Habacuc, ἀνίμω, id est assumptionem transtulerunt : cuius nominationis rationem diuersam reddunt Patres Græci. Nam Basilus in caput 1. Isaia, Cyrillus in 1. Malachia, & Theophylactus hic, putant quamuis prophetiam dici assumptionem : quod à Deo assumantur, nec de suo loquantur Prophetæ. At Chrysostomus in 1. Isaia, Theodoretus, & Theophylactus hic, quod mens Prophetæ ab Spiritu assumpta, & abstracta futura præuideat. Verum cur omnes Prophetæ hoc nomen non usurpant, sed qui tristitia comminantur ; cum omnes à Deo assumantur ; & in omnibus Prophetarum mens abstrahatur ? Verius igitur dicemus nomen assumptionis, seu eleuationis accipi pro re

Onus assump- assumpta, seu eleuata, nempe pro onere, quod assu- A
ptum impo- mitur, vt imponatur ceruicibus Niniuitarum. Atque
nédum cer- hic est titulus, seu argumentum prophetiæ *Nahum*,
uicibus Ni- *Onus Ninive.*
nines.

2
Dux prophetae contra Niniuen.

Niniue.] Contra Niniuen Assyriorum metropolim, & contra eius imperium dux sunt editae prophetae; vna per Ionam sub Ieroboam rege Israel, cuius comminatio non est executioni mandata, quod Niniuitae egerint poenitentiam. Sed quia ad vomitum redierunt, misit Deus Nahum, qui extremum illis comminatur exitium, complendum anno 1. Nabuchodonosoris, ut ostendimus in Sacra Chronologia. Ut vero cognoscamus, quoto anno post Ionam prophetauerit Nahum; videndum est quando prophetauerit ex auctorum sententia.

Tempus prophetiæ.
Clemens
Alex.

Clemens Alexandrinus in 1. Stromate affirmavit Nahum post Ezechielem prophetasse, hoc est, post quintum annum transmigrationis Ioachim. Sed huic aduersatur, quod strages Niniues prædicta à Nahum accidit anno 4. Ioakim regis Iosix filij, qui erat primus Nabuchodonosoris; nempe tredecim annis antequam prophetavit Nahum secundum Clementem.

Iosephus lib. 9. Antiq. cap. 12. eum collocat sub
 Ioatham, quasi prophetet contra Assyrios, qui Israë-
 lem, & Iudam afflixerunt per tempora regum sequen-
 tium. Hebræi verò in sua Chronologia cap. 20. quos
 sequuntur David Kimhi in Commentario, Vatablus,
 Sixtus Senensis lib. 1. Bibliothecæ, Isidorus, Robertus,
 Montanus, Genebrardus, & recentiores alij existimant
 sub Manassæ prophetasse; cuius tamen quod impro-
 bus esset, non meminit: de eo enim dictum est 2. Pa-
 ral. 33. 19 *locutusque est Dominus ad eum, & ad populum
 illius, & attendere noluerunt. Idcirco superinfluxit eis prin-
 cipes exercitus regis Assyriorum, ceperuntque Manassem,
 & vinctum catenis, atque compedibus duxerunt in Baby-
 lonem.* Volunt autem hi à Nahum referri historiam; &
 vastitatem Niniues iam factam sub initium regni
 Manassis, vt Genebrardus refert lib. 1. Chronologiæ,
 ex Suida; atque idcirco ductum captiuum Babylonē;
 non Niniuen.

Hieron. ve-
tius.

Sententia tamen Hieronymi in proœmio huius Prophetæ est amplectenda, qui affirmat Nahum prophetasse sub rege Ezechia post decem tribus ductas ab Assyriis in captiuitatem, ante obsidionem sub eodem factam tribus Iuda, & Benjamin ab iisdem Assyriis, in consolationem populi transmigrati, & populi Iuda, qui sub ipso Ezechia obsidebatur. Non enim parua erat consolatio vtriusque populi audire Assyrios à Chaldæis esse capiendos. Quam sententiam indicant Theodoretus, & Theophylactus ex Græcis. Ex Latinis verò eam sequuntur Remigius, Haymo, Albertus, Hugo cum ceteris. Eamque certam putant.

Nahum pro- quod vaticinetur stragem Sennacherib, quæ facta est
phetat stra- anno 14. Ezechiae, vt constat ex 4. Reg. 18. 13. 2. Pa-
gem Senna- ral. 32. 1. & Isa. 36. 1. cum tamen paulo ante, sexto an-
cherib. no Ezechiae, qui erat 9. Hoseæ regis Israël, tandem
cum Samaria dirutum fuisset regnum decem tribu-
um, ex 4. Reg. 18. 10. Quare intra illos octo annos,
qui intercedunt à sexto Ezechiae vsque ad decimum-
Nahum quo quartum prophetauit Nahum. Sepruaginta duobus
to anno pro- phetauit. annis, & paulo pluribus postquam Ionas prophetauit
sub Ieroboam.

20. 12. *misit Berodach Baladan rex Babyloniorum literas, & munera ad Ezechiam; quod Isaia 39. 1. repetitur, dum dicitur, Misit Merodach Baladan libros, & munera ad Ezechiam.* Sed cum non sit unde probetur hanc suam prophetiam misisse Nahum ad Assyrios, certius videtur eam protulisse prius ad consolationem sui populi, deinde scriptis mādasse ad perpetuitatem, ut inquit Albertus, ut haberent librum, in quo legerent suam consolationem, & Assyriorum destructionem: ne statim ē memoria excideret: quemadmodum iussus est Ieremias scribere minas in libro, ut in eo prælegerent Iudæi suam stragem; huic enim commodo libri deferuiunt. Vnde liber qui onus continebat Assyrii; visionem consolatoriam præbebat Iudæis.

B Elcesæi.] Nahum *Elkesæus* dicitur ; non à patre, qui ita vocatus sit, vt quidam apud Hieronymum existimarunt: nec à familia, vt visum est Vatablo, & Roberto: nec ab officio, vt arbitratur Montanus; quasi dixerit, quod priori tempore implicite, velut temporanea pluuia à Iona fuit instillatum contra Niniuen; nunc à Nahum serò ad maturitatem perduci ; nam verbum *lacas* Hebraicum, ex quo nomen illud deducitur, *tardare*, seu *serotinare* significat, vnde *serotina pluuia*. Sed ab *Elko* vico, patria Nahum, vt exposuit Chaldæus, cum dixit, *Nahum de Bethkosi*. ita quoque Epiphan. lib. de vita & interitu Prophetarum, Theophyl. Remig. Haymo, Albertus cum ceteris, Vatablo, & Roberto. *Elkesæ*, ait hic in procemio Hieronymus.

C usque hodie in Galilæa viculus est: parvus quidem, & vix
ruinis ædificiorum veterum indicans vestigia: sed tamen
notus Iudeis, & mihi quoque à circumducente monstratus.
meminit quoque eius libro de locis Hebraicis. Fuit
autem ita à patria nominatus, ut ab aliis distinguere-
tur; & ne dubitaretur de prædictione, quam notus
adeo Propheta protulisset.

Patiens.] Hebraicè אֶרֶךְ אַפַּיִם *erech aphaim*, *latu-*
naribus. LXX. dixerunt, *longanimis*, & Chaldaeus, *long-*
propellit iram; quod qui latas habet nares, facile efflat
spiritus ex ira conceptos, & ita tardius irascitur; cum
tamen qui angustis naribus est, facilius excandescat
quia fumos ex corde ascendentes ob meatuum angu-
stias difficilius spirat. Hac ratione dicitur Deus *latu-*

D *naribus*, non semel in Scriptura, quod tardus sit ad irā
& magnanimitatis suæ fortitudine Assyriorum ini-
quitatem sustineat, prouocans eos ad pœnitentiam
Hoc enim est quod subiicit, *magnus fortitudine*; quod
ita constans sit, & magnus animo, vt neque offensio-
nibus, nec repulsis frangatur, sed sustineat quoad op-
portunitas sit puniendi; sic intelligunt Hieronym. Re-
mig. Haymo. & Montanus. & clariùs Vatab. & Ro-

bertus; *magnus* virtute dicitur; quod non ducatur in-
impotente, more hominum, sed eam quamdiu vult
possit cohibere, suo tempore puniturus. Sunt qui ex-
ponant; Dominus patiens est, sed est & fortis, qui pos-
sit suam exerere potentiam in impios; vnde sequitur
neminem nocentem absoluet. Verum quamuis tar-
E dus sit ad iram, & magnus sit potentia, qua possit
cohibere vsque ad opportunitatem; rectè subiicitur
& nihilominus non desinet punire nocentes.

Et mundans.] Hebraicè, & mundando non man-
dabit, supple, *impios*, aut, & *absoluendo* nō solet *absolvere*.
id est, licet scelera impunita differat sua longanimita-
te; sed tandem non sinet abire impunita; quasi nulli
extitissent; vt nulla extant in innocentibus: sed graui-
bus suppliciis compensabit tarditatem. Atque ita
dum dissimulauit cum Assyriis, sed tandem excidit
eos. Hæc est communis interpretum expositio, qui
expresserunt Septuaginta cum dixerunt: & *nocentem*
non innocentem faciet, id est, non sinet noxium vt inno-
centem impunitum; & Chaldaus, & *dimittet* *pœnitentibus*,
non pœnitentibus vero non dimittet.

s, Scripta mā-
m sit prophetia
n, ad solatium
e, populi.
o- Libri vtīli-
tas.

4
Elkeſxi no-
minis ratio.

Elkeſæus ab
Elko patria.
Epipha.

Hieron.

Nahum ex
patria notus.

Deus latus
naribus.

Dei susti-
nencia.

a Fortitudinis
est iram co-
hibere.

Deus differt
sed non au
fert nomen

En

7. **Dei in ho-**
stes irruētes
gestus.
 Et nebulae.] Quo Assyriis terrorem incutiat, describit Dei summam potentiam, tempestatis, ac turbinis instar irruentis in hostes, & uti magnus exercitus pedum pulvere excitato totum aërem nebulosum reddit, & obscurum, non aliter, quam si nebula eum occupet; ita Deus ulturus se de suis inimicis solet venire, aut mittere ultorem in illos. Ita explicant Albertus, Dionys. Vatab. Isidorus & Robertus. nam sicut omnes viæ Domini misericordis dicuntur, *misericordia, & veritas*; ita viæ Domini ultiscentis se, *sunt tempestas, & turbo, pulvisque pedibus excitatus*. Sed quidam sic exponunt similitudinem, quemadmodum homo gradiens pulverem pedibus excitat, & aërem nebula opplet; sic Deus nubibus veluti pulvere pedum horrendas potest excitare tempestates in terra, uti grandines, tonitrua, & huiusmodi. Hugo verò, & Montanus aliam explanandi sequuntur rationem: ita Deus quasi exercitus ulturus se de hostibus venit, ut sua vi hostibus præoccupatis, & superatis, quasi tenebris obsitis, omnem viam præcludat, qua sibi cauere possint, aut qua fugere; nec dum resistere Deo ipsi possint. Verum magis videtur depingere Dei celeritatem, & vehementiam in veniendo contra hostes, iuxta primum sensum.

8. **Increpans.]** Rursus eandem Dei potentiam declarat; non tantum in terra sibi nutu permouenda, sed in mari exiccando, & fluminibus, & in fecundis montibus arefaciendis. Idque ictu oculi, vel certè annutu, maris, fluminumque aquas increpatione, ait, exiccat. Est autem increpatione dominorum in seruos cum comminatione imperium, ut Psalmo 103. 6. *Abyssus sicut vestimentum amictus eius, super montes stabunt aqua: ab increpatione tua fugient, à voce tonitru tui formidabunt.* 104. 9. *& increpuit mare rubrum, & exiccatum est: & deduxit eos in abyssis sicut in deserto.* Ita Christus Marci 4. 39. *exurgens comminatus est vento, & dixit mari, tace, obmutesce.* Atque hic est sensus horum verborum secundum communem sensum exppositorum, Remigij, Alberti, Hugonis, Dionysij, & Montani: quamuis non desint, qui in his allegoricum sensum putent innui; nempe Assyriorum multitudinem existentium in Ninive, uti aquas in mari: & ceterorum in aliis urbibus, quasi in fluminibus; & fertilitatem & opulentiam gentis, per montium fertilitatem significari: quæ omnia facile est Deo ad nihilum redigere. de his montibus aliis in locis dictum à nobis est.

9. **Bonus.]** Ex Hebræo. *Benignus est Dominus ad munitionem, seu ad presidium in die angustia.* adeo enim bonus est, & clemens, ut in angustia non deserat, sed præsens adsit opem laturus, & robur additurus; & tamquam cognitis, quos ob oculos habeat, succurrens iis, qui sperant in ipso, eum in præcedentibus in Assyrios hostes populi Dei inuectus fuerit Propheta onus duræ vastitatis illis comminatus: his iam verbis consolatur & decem tribus afflictas, & in captiuitatem ductas; ut diximus supra numer. 2. & maxime tribum Iuda, & Beniamin per eosdem iam iam affligendas; quibus sperantibus in Deo, pollicetur auxilium, cum in angustia fuerint obsidionis. Consolatur autem Israël subiecta clade Assyriorum, qua sunt perituri; vel Chaldæis eos vastantibus, vel Angelo; nam quod Deus sit iustos de improbis ulturus, non modicum est illis solatium.

10. **Et in diluui.**] Cum inundatione impetuosa, hoc est, cum aqua summo impetu decurrenti, funditus euertet locum eius. Nomine *diluuij*, aut *inundationis*, Hugo, Lyra, & Dionys. volunt intelligi exercitum Sennacherib regis Assyriorum; qui instar diluuij Iudæ ciuitates inundauit, ac subuertit; sed citò præterit, Angelo eum percutiente; quam inundationem

A descripsit quoque Isaias cap. 8. 7. cum ait. *Ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes, & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius: & ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius: & ibi per Iudam inundans, & transiens usque ad collum veniet.* Rupertus intelligit exercitum Assyriorum, & Chaldæorum, qui omnem Iudæam inundauerunt, & destruxerunt, & probat testimonio adducto ex Isaiâ. Verum Hieronym. Remig. Haymo, Hugo, & Dionys. volunt *diluui* significari vastitatem factam Israël per Assyrios: quæ captiuitas tandem finietur, & inimicos Assyrios Deus subuertet. At sensus, quem indicat Theodoretus, & afferunt Vatab. Montan. Rob. & Isidorus, est omnino verus: quod bonitatem suam in eo exercebit Dominus bonus cum Israelitis sperantibus in se, cum immisso ingenti Chaldæorum exercitu, quasi eluione cum impetu decurrente, funditus euertet urbem Ninuen, Assyriorum imperij matrè: & extremis malis conficiet inimicos suos, ciues Niniues. Probant autem hunc sensum verum; primum, quod suppositum verbi, *faciet*, est *bonus Dominus*, qui in eo memor est sperantium in se, quod impetu vno, valde celeriter subuertit locum eius. deinde, & maxime, quia pronomen *eius*, cum dicit, *loci eius*, in Hebræo femineum est, *מְקוֹמָהּ mekomah*, ac vnum è duobus potest referre: vel *צָרָה tsadah*, tribulationis, seu angustia; quam Hieronymus cum sequacibus exposuit, *captiuitatem*: & hoc non; quia captiuitas decem tribuum facta per Assyrios, numquam fuit consummata. Ea verò duarum tribuum facta per Chaldæos, licet consummata fuerit post 70. annos; at non est facta per Assyrios; in quos hic inuehitur; nec in diluui prætereunte consummata; sed permanente tot annis: nec rectè dicitur *locus eius captiuitatis consummatus, & euersus*, aut *peris*; cum de personis potius dicatur, quod *perierit locus eius*, cum nullum eius remanserit vestigium, aut de rebus consistentibus. Alterum nomen femineum, quod pronomen illud refert, est *Ninive*, ut videtur Ruperto, Vatab. Montano, Isidoro, & Roberto. & verè, nam cum Deum ultorem hucusque Propheta depinxerit aduersus Ninuen, cuius onus denuciat, iam vno verbo declarat modum ultionis, nempe, illuione exercitus Chaldæorum celerimè transeunte Deum funditus subuersurum Ninuen, cum imperio inde exorto, quod factum fuisse per Nabuchodonosorem 1. anno regni eius, probauimus in Chronologia facta. Quod verò Montanus putat inundationem Euphratis, qua diruta est ciuitas, hic significari; ut potest etiam per tenebras eas, quæ fumo ex igni in solitudine exorto, opleuerunt omnia, innui: non est cur ita restringamus hanc rem. Significat ergo omne genus calamitatis ex Chaldæorum exercitu, & ex Deo ultore, Ninue, & eius ciuibus Assyriis, contingentis; ut ceteri omnes intelligunt. Non enim tot Assyriorum facinora, tot in Deum blasphemia, vno flagello, sed multiplici, & disperdente omnia, puniri merebantur.

E **Quid cogitatis.]** Assyrios alloquitur secundum omnes. Sed Hieronymus ex Hebræorum sententia, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Assyrios intelligunt, qui malum moliebantur contra Iudam, sicut contra Israel, & cogitabant perdere Iudam, sicut perdiderant Israel. Quid, inquit, ô Assyrij, putatis Dominum crudelem? non consurget duplex tribulatio, non enim tradet vobis Iudam, & Ierusalem, sicut tradidit decem tribus cum regno Samariæ: ipse consummationem faciet regis Assyriorum Sennacherib, cum illum vna nocte per Angelum percutiet. Atque hunc sensum indicat Chaldæus, cum inquit, *non consurget domui Israel duplex angustia.* Verius tamen est, & magis cohærens antecedentibus, & sequen-

oia munda
 amib loqu
 munitis, s
 in on iudic
 2000

Exercitu
 Chaldæoru
 quasi diluui
 Ninive e-
 uersa.

Ratio sensus
 prædicti.

monitio
 obusilima

Sensus 1.
 Non tradet
 Iudam ut
 Israel.

Varia expo-
 sitiones.

sequentibus, ut loquatur ad Assyrios, qui machinabantur quomodo sese opponerent vltori Domino, & Niniuen integram seruarent ab impetu Chaldaeorum. Quo consilio, Dei, inquit, conatus vestros conatus obicitis; & cogitatis quomodo interrumpatis imminuentem calamitatem, quæ vno celeri impetu sic efficiet quicquid effectura est, ut secundo non sit opus, atque adeo nec vobis tempus relinquet, quo consilium capiat, & munitiones obiciatis, quibus vos tueamini contra Chaldaeorum impetum? Hunc sensum asserunt Theodoretus, Theophylactus, & explicatiùs Vatab. Montanus, Isidorus, & Robertus: & constat, quoniam eandem consummationem hic repetit facturum Deum, de qua dixerat, *consummationem faciet loci eius*. Sed de Niniue illud intelleximus, ergo de eadem hoc quoque accipiendum est. & hoc confirmat quod subiicit, *non confurget duplex tribulatio*: cuius sensus non est, non percutiet duplici percussione populum Israeliticum, nunc partem eius destruens, & post partem alteram. Sed hic: non afficiet vos iteratis afflictionibus, cum prima afflictione sit vos perditurus: quod & de ipso Israele, & de ipso Iudaæque dici posset. Hoc est enim, omnino vno primo impetu perdet: quod nec vastitati exercitus Sennacherib conuenit, qui profligatus, refecit se, & in pristinum statum restituit, donec tandem imperium Assyriorum subuersum est à Nabuchodonosore vna irruptione, ut secunda opus non fuerit. Probat autem hunc esse huius sententiæ sensum, illa vox Abisai 1. Reg. 26. 8. *nunc ergo perfodiam eum lancea in terra semel, & secundo opus non erit*. quod hic dixerunt LXX. *Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione*. & Theodotio. *Non confurget secunda tribulatio*. & Symmachus. *Non sustinebunt imperium secunda angustia*. Quod Theodoretus exposuit. Adeo acerbum, & exagegratum de vobis capiet supplicium, ut non opus sit in vos secundam plagam inferre. qui sensus vastitati Niniues, non Iudaæ, magis conuenit. Cui etiam consonat ab spinis ducta similitudo. Nam Niniuitæ fortitudine suæ vrbs fidentes, compotationibus pariter, & ebrietatibus indulgebant, Babylonios contemnentes: qui nihil aliud faciebant, quam congregare se, & complicare in acervos, uti aridæ spinæ, ut sic complicati, quasi stipula arida, simul omnes virentur, ac diruerentur. Confirmat quoque prædictum sensum, quod statim subiicitur, tanquam culpa præmissa poena vindicanda. *Ex te exhibit cogitans contra Dominum malum*; nempe ex Niniue, ut dicemus.

12

Ex te enim.] Et si in Hebræo dicatur: *Ex te egressus est*; tamen si vera est sententia Hieronymi, quam sumus secuti numer. 2. Nahum sub Ezechia propheta, præteritum posuit pro futuro, *exibit*, aut *egredietur*. Et licet Hieronymo, Remigio, Alberto, Hugoni, Lyra, & Dionysio videatur sermo fieri cum ipso Assyrio, à quo missus est Rabfaccs mala contra Dominum populo imprecaturus: tamen verius Theodoretus, Theophylactus, Vatab. Montanus, Isidorus, & Robertus ad Niniuen sermonem institui existimant: in quam inuehitur: & reddit causam, cur prædicta clades occupatura sit ipsam Niniuen, quia nempe ex ipsa egressurus erat Sennacherib rex impius, qui contra Dominum, & populum eius, malum cogitabit, & consulat consilium nefarium. Ita Chaldaus quoque Paraphrastes exposuit. *Ex te Niniue egressus est rex, qui cogitauit contra populum Domini mala*. Hoc sane de Sennacherib scribitur 4. Reg. 18. 19. *Hac dicit rex magnus, rex Assyriorum. Quia est ista fiducia, qua niteris & v. 29. hac dicit rex: Non vos seducat Ezechias: non enim poterit eruere vos de manu mea. Neque fiduciam vobis tribuat super Dominum, dicens: eruens liberabit nos Dominus, & non tradetur ciuitas hac in manu regis*

Assyriorum: Nolite audire Ezechiam, qui vos decipit dicens, Dominus liberabit nos. Numquid liberauerunt di gentium terram suam de manu regis Assyriorum? quinam illi sunt in vniuersis diis terrarum, qui eruerunt regionem suam de manu mea; ut possit eruere Dominus Ierusalem de manu mea? Eadem repetuntur cap. 36. Isaia, & cap. 37. 17. ait Ezechias, *attamen omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem*. Itaque Deus destruxit terram Niniues propter malitiam inhabitantium in ea.

Si perfecti.] Hebraicè, *si omnes selemim pacifici sint*, aut *unanimes*, ut vertunt Pagninus, Vatab. & Rob. ad hunc sensum Chaldaei, *etiam si Niniuita summa pace fruuntur, & ex pace ita multiplicentur, ut in magno sint numero; nihilominus tondentur, & excidentur*.

Vulgatus dixit, *si perfecti sint*, seu *integri*, ut scilicet omnibus præstent opibus, roboreque, & nihil illis desit ex copia militum aduersum te o Ierusalem, atq; adeo multi tondentur, uti herbae ab Angelo nocte vna: nam loquitur de excidio illo exercitus Sennacherib obsidentis Ierusalem, secundum Hieronymum. Remig. Haymonem, Albertum, Flagonem, Lynam, Dionysium, Isidorum, & Robertum. Vnde subiicit; *& pertransibit*, nempe ille exercitus, eiusque fortitudo; esseque delisset, vel vastato exercitu, reuertetur in terram suam, ut exponit Hieronymus cum sequacibus. Vel pertransibit à filiis interfectus in templo Dei sui, ut vult Rupertus. Theodoretus, Vatab. & Montanus. de ipsa ciuitate Niniue, eiusque ciuib; hæc verba exponunt, quod etsi perfecti essent, & multi, ob pacem, qua fruerentur, nihilominus ipsa ciuitas cum eius imperio erat transitura, & omnino per Chaldaeos excindenda. Vnde & addit; *affixi te*, & *non affligam te ultra*; opprimam quidem te o Niniue, per Chaldaeos, & secundo opprimere opus non erit. Verum hæc ipsa verba, quæ ad Ierusalem dicta explicantur, superiora de exercitu Sennacherib intelligere compellunt. Nam ad Ierusalem sermonem fieri, Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo cum ceteris, Vatablo quoque, & Roberto, pro comperto habent. Consolatur enim Iudæam, & Ierusalem, quod non sit vltius ab Assyriis opprimenda, cum eos hic vastandos omnino comminetur, Vnde subdit, *& nunc conteram virgam eius de dorso tuo*. Nempe potentiam, quam per exercitum suum exercebat, ut voluit Hieronymus. Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius. vel iugum seruitutis, quo sibi subditos habebat Assyrius Iudæos, quasi vinctos, ut explicant Chaldaus, Vatab. & Robertus.

Et præcipiet.] Deus statuit ut à filiis interficeretur Sennacherib, ut intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remig. & omnes: quod impletum esse constat, nam post 45. dies reditus in patriam, à duobus filiis senioribus in templo Dei sui Nesroch interfectus est; qui in Armeniam fugerunt, & successit filius eius iunior Asarhaddon. Ut refertur 4. Reg. 19. 37. Isa. 37. 38. & Tobia 1. 25. Ita verum comprobatur quod sequitur. *Non seminabitur de nomine tuo amplius*; quia cum statim perierit, illi tempus non supererit filium aliquem generandi, per quem nomen patris in posteritatem propagaretur; nam præter duos filios, qui fugerant, Asarhaddon sine posteritate decessit. Ita intelligunt hunc locum Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Dionysius. Vatab. Isidorus, & Robertus. Sed Theodoretus sic accipit, ut iam nemo sit subditorum, qui vocandus sit Assyrius ab Assur, quia iam deinceps subiecti Babylonis Chaldaei, seu Babylonij vocandi erant, sicut à Cyro Persæ, & à Roma Romani. Verum cum Assyrii permanserint subiecti Chaldaeis; verius de regno intelligitur, quod nullus rex Assyriorum esset proditurus mortuo

Niniue adeo semel diruta est, ut iterum puniri nō sit opus.

Spinarum similitudo.

In Niniuen inuehitur.

Propter Sennacherib Niniue punita.

Exercitum Assyriorum diruendum.

Consolationis verba.

Sennacherib interitus prædictus.

Sennacherib memoria deleta.

mortuo Sennacherebo, qui eius nomen ad posteros transmitteret.

De domo.] Hieronymus, quem sequuntur Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Isidorus, ita distinguit hæc verba: *de domo dei tui interficiam: sculpsile, & conflatile ponam sepulchrum tuum.* Hoc est, de domo Dei tui, unde sperabas auxilium; adueniet tibi mors; nam ibi interficiaris o Sennacherib; inter aras idolorum, & puluinaria adorantis sanguis tuus nefarius effundetur. & despicietis ab omnibus, sicut tu me despexisti. Itaque sculpsile, & conflatile ponam sepulchrum tuum, est idem, ac, inter sculptilia, & conflabilia, dum ea in templo adoraueris, occideris; & cadauer tuum inde sepulture mandabitur; dignus, qui tam turpi morte afficiaris, quod me contempsisti. Unde etiam si legas: *de domo dei tui interficiam sculpsile, & conflatile ponam sepulchrum tuum;* eundem sensum reddes. nam, *interficiam*, est idem, quod *excidam*, aut *disperdam*, ut verterunt Septuaginta, & accepit August. 18. de Ciuit. Dei cap. 31. Ego faciam omnia simulachra templi dei tui excidi, ac disperdi per Chaldaeos vastatores Ninives. Vbi tu etiam prius decedes occisus à tuis, pro tuo merito; quia ignominiosè vilis, & contemptibilis factus es. Ex quo, exercitu diruto; ad patriam cum ignominia fugisti. Nam ut dicitur 2. Paral. 32. 21. *reuersus est cum ignominia in terram suam.* Vatablus, & Robertus sic exponunt. Excidam sculptilia, & conflabilia de domo dei tui, nam quia in eo caderis à filiis tuis, profanabitur templum illud nefario tuo sanguine; ita nullum ibi deinceps colent idolum; sed tantum deseruiet sepulchro tuo; quia contemptum reddam te, quod me tu contempseris. Satis planus sensus hic est, quia contemptibilem te reddidisti contemnendo me; *Nam qui honorificant me honorificabo eos, & qui contemnunt me, contemptibiles erunt.* 1. Reg. 2. 30. hac ratione puniam tuam impietatem; nam ego efficiam, ut idola templi tui, in quibus sperabas, destruantur insuper: & sepulchrum tuum, in quo sepe lieris, ab hostibus destruetur: itaque vna cum ciuitate, templum, & sepulchrum tuum, magna cum ignominia, & crudelitate diruetur.

Ecce.] Communis omnium interpretum intelligentia in hoc loco est, prædici celerem interitum Sennacherib, quem denunciaturus summa cum lætitia venit in Iudæam, & in Ierusalem nuncius. Ut iocundissimos pro tanta pace ageret dies: de qua legimus 2. Paral. 32. 21. *Cumque ingressus esset domum dei sui, filij, qui egressi fuerant de vtero eius, interfecerunt eum gladio.* Saluauitque Dominus Ezechiam, & habitatores Ierusalem de manu Sennacherib regis Assyriorum, & de manu omnium; & præstitit eis quietem per circuitum. Multi etiam deferrebant hostias, & sacrificia Domino in Ierusalem, & munera Ezechia regi Iudæ. Ecce ergo, ait, prope adit, qui annunciet è montibus Iudææ, & qui audire faciat, hoc est, promulget pacem existentibus in Iudæa, & in Ierusalem. Nam euangelizare pro annunciare posuit; & annunciare, pro audire facere, quod significant verba Hebræa, extincto iam hoste Sennacherib in Ninive. Aduentum igitur annunciantium pacem Iudææ super montes ex Assyria venientium post interitum Sennacherib, intelligunt Hieronymus, Theodoret. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Theophyl. Lyra, Dionys.

Vel certè, cum ex certa fama accepissent rex, & magistratus Ierosolymitani interitum Sennacherib, missuros ait per omnem Iudæam nuncios, qui voce præconis annunciant omnes communis hostis interitum; ut pace securè fruerebantur; iuxta consuetudinem Hebræorum, quam refert Montanus in

A lib. de Arcano sermone c. 33. & hoc loco ex libro Misnaioth tract. de votis, & ieiuniis; quæ populis omnibus publicanda forent magistratus iuberent voce præconis è montibus proclamari, siue dies festi essent denunciandi, siue vota, siue ieiunia, siue quæ ad bellum, vel ad pacem pertinerent: accurrebant enim populi ad signum datum, unde in vicinos montes transeuntes, aliis nunciabant. Constabat enim montibus maximè Iudæa. Hinc Isaias cap. 40. 9. ait, *super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion; exalta in fortitudine vocem tuam.* & c. 52. 7. *Quam pulchri sunt super montes pedes annunciantis, & prædicantis pacem!* Ierem. 6. 1. *clangue bucina in Thebua.* atque ita fecerunt nuncij, quos misit Ezechias, 2. Paral. 30. *Pedum* autem appellatione aduentum significat, ut Actuum 5. 9. *Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum;* & ad Rom. 10. 15. *quam speciosi pedes*, id est, speciosus aduentus, euangelizantium pacem!

Celebra.] Eadem præconis voce, qua pax in montibus nunciabatur Iudæis, indicebatur illis, ut intermissa festa celebrarent, votaque redderent nuncupata: metu enim hostis perterritis lætari non licuerat, & festos dies agere, nec in urbem venire, ut vota quæcumque, ut solebant, in templo redderent, ut videtur intelligere Theodoretus. Vel potius ea vota, quæ Deo nuncupauerant pro salute præfenti, & pro hoste profligando, ut intelligunt Hieronymus, Remigius, Albertus, & ceteri cum Montano, & Roberto. *Festorum* autem nomine Pascha intermissum intelligunt cum Hieronymo Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & alij quidam: sic autem ait Hieronymus. *In Paralipomenon scribitur libro, quod obsidente Ierusalem Sennacherib, in primo mense Pascha facere non potuerint. Cæsa autem per Angelum exercitus eius, & fuga, ac morte eius nuntiata, in secundo mense, summa festiuitate Pascha diem celebrarunt.* Verum si attentè legamus historiam Ezechia 4. Reg. 18. & 2. Paral. 29. 30. & 31. initio regni sui cepit curare ea, quæ ad Dei cultum spectabant. Nam ipse anno, & mense 1. regni sui aperuit valuas domus Domini, 1. Paral. 29. 3. & v. 17. Sacerdotes ceperunt prima die mensis primi mundare templum, & in die octauo ingressi sunt porticum: deinde quartadecima die mensis secundi Pascha celebrarunt, quia non potuerant facere in mense primo, quia sacerdotes, qui possent sufficere, sanctificati non erant; & populus nondum fuerat congregatus in Ierusalem, ut dicitur 2. Paral. 30. 3. 15. Præterea cap. 31. 7. dicitur. *Mense tertio ceperunt acervorum iacere fundamenta; & mense septimo compleuerunt eos.* & concluditur v. 20. *Fecit ergo Ezechias vniuersa, quæ diximus in omni Iuda: operatusque est bonum, & rectum, & verum coram Domino Deo suo in vniuersa cultura ministerij domus Domini.* Tunc incipit cap. 32. *Post quæ & huiusmodi veritatem, venit Sennacherib rex Assyriorum, & ingressus Iudam obsedit ciuitates munitas, &c.* quod factum dicitur 4. Reg. 18. 13. anno quartodecimo regis Ezechia. Ex qua historia compertum fit ante annos non paucos Pascha illud secundo mense celebratum; & postea anno 14. Ezechia venit Sennacherib: ac proinde non fuit celebratum illud Pascha post interitum Sennacherib, nec de hoc festo dicitur. *Celebra Iuda dies festos tuos;* Sed quoscumque alios, quos belli impedimento non poterant celebrare.

Quia.] Rationem cur lætari debeat, adiicit: quia iam impius ille præuaricator Sennacherib non ulterius ad te accedet, ut vastet, siquidem interiit iam. De hoc intelligunt Hugo, Dionys. & Rob. Hieronym. tamen,

Nuncij missi ab Ezechia in omnem Iudæam.

Pedis nomine aduentus.

Indictio festorum.

Pascha 1. mense celebratum.

Pascha mensis 2. celebre per aliquot annos.

De festis aliis intermissis est sermo.

18

15

Sennacherib inter idola occisus, & sepultus.

August.

Templum sanguine, occisi profanatum.

Dei despectus punitur despectu.

16

Lætum nuncium de interitu Sennacherib.

Consolatio
de interitu
Sennache-
rib.

tamen, Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, & alij intelligunt Assyrium; quo imperium Assyriorum per Chaldaeos vastatum sit, vel vastandum propediē, prænunciet. Verum cum causam reddat cur letari debeant Iudaei, interempto Sennacherib, de ipso ait,

A iam tutos debere esse, quia numquam amplius redibit, ut eos affligat: Belial verò vocat impium, nefarium, prauaricatorem, absque ingo; quia totus ipse interit cum suo exercitu, & cum regno, ita ut amplius non sit caput elaturus.

NAHV M PROPHE TÆ

P A R A P H R A S I S.

Scendet, o Assyrie, aduersus te Nabuchodonosor, qui te inspectante, nec valente impedire, longè latè- que fines tuos populetur, & vastet; teque arctissima premat obsidione. Eia ergo contemplare viam, per quam venit; & te ad resistendum fortiter para. Sane quantumcumque te paraueris, nihil efficies: quia sicut Dominus ultus est Iudam de superbo Sennacherib, cum eius exercitu ipsum interficiens; ita iam vlscetur per Nabuchodonosorem decem tribus Israël, quæ sunt in Ninie. Nam utrumque populum, cum posteris illius vastauerunt Assyrij. Hic verò erit bellicus apparatus, quo munitus veniet Nabuchodonosor. Clypei Heroum, & fortissimorum militum eius, propter nitorem, & chalybis splendorem, ignem imitabuntur: milites ipsi exercitus eius fulgebunt cocco, & purpura: currus falcati, & equi eorum cum habenis, & phaleris, ignem sua expeditione videbuntur enomere. Hunc apparatus ut audierint aduentare equorum tuorum agitadores, curruumque auriga, deficient pepè præ timore, in viisque ciuitatis omnes quadrigæ perturbata sese impediunt, & concursantes in plateis sese collident: similes videbuntur facibus, & fulguribus huc, illucque discurrentibus. Tunc rex Assyrie fortissimorum tuorum recordatus, ad opem ferendam compellabitur; cumque venerint, in viis ipsis impingent, & cadent. Velociter properabunt ad muros, in eisque machinas, & propugnacula preparabunt. Sed porta, quæ ducunt ad flumina aperientur, & templum opibus, & fama nobile, solo equabitur. Presidiarius miles, & femina quondam nobilissima, tamquam ancilla, eiulatus edere non audentes, sed uti columbæ gementes, in seruitutem abducuntur captiua. Et Ninie, quæ præ ciuium, quam aluerat, multitudine, cum aquarum piscina valet comparari, inutilem se turbam aluisse experietur; quæ instante Babylonio, nil nisi fugam meditabitur; & ipsa licet clamet, state, manete, ne fugite, ipsi non reuertentur. Quod cum viderint Babylonij, in urbem presidio vacuam irruerunt, & ingenti clamore alacres, ad opes sese exhortabuntur diripiendas: quæ per tam longum tempus, tot bellis par- ta, & ex tot provinciis congeste, omnium rerum pulcherrimarum, & preciosissimarum copiam supra modum excederent. His omnibus spoliata Ninie, ciues eius adeo erunt animo consternati, ut corde tabescant præ dolore, genibus dissoluantur, & viribus renum deficiant; faciesque eorum ita demigrabuntur, ut olla speciem referant. Sic vastatam cum te quis viderit o Ninie, dicet insultans. Vbi est urbs illa, quæ lustrum era. tyrannorum, leonumque domicilium? Vbi vrbes, vbi provincia tibi subiecta, quas reguli, ac duces à te missi, uti leunculi pascua, depopulabantur? Vbi est Nina urbs, ad quam redibant onusti præda, spoliisque miserarum provinciarum? Qui tantopere suis viribus, atque opibus confidebant, ut nemo esset,

C A P V T II.

Scendit qui dispergat coram te, qui custodiat obsidionem: contemplare viam, conforta lumbos, robora virtutem valde. Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israël: quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruerunt. Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis: igneæ habenæ currus in die præparationis eius, & agitadores consopiti sunt. In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt in plateis: aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia. Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum. Porta fluminum aperta sunt, & templum ad solum dirutum. Et miles captiuus abductus est: & ancillæ eius minabantur gementes, ut columbæ murmurantes in cordibus suis. Et Ninie quasi piscina aquarum aquæ eius: ipsi verò fugerunt: state, state, & non est qui reuertatur. Diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus. Dissipata est, & scissa, & dilacerata: & contabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus: & facies omnium eorum, sicut nigredo ollæ. Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum, ad quam iuit leo, ut ingrederetur illuc, catulus leonis, & non est qui exterrearet? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leonibus suis: & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina. Ecce ego ad te, dicit Dominus exercituum: & succendam vsque ad fumum quadrigas tuas, & leunculos tuos comedet gladius, & exterminabo de terra prædam tuam, & non audietur ultra vox nunciorum tuorum.

qui

qui eis terrorem iniiceret. Nec verò eis capiendis contentus rex Assyrius quæ suis principibus sufficerent; sed auarissimus comportabat, quæ ad fastum quoque, luxumque largissimè suppeterent, sibi, uxoribus, pellicibus, & liberis. Sic suam raptu satiabat cupiditatem. Idcirco, ecce ego, ait Dominus omnipotens, cui superi, & inferi parent exercitus, quadrigas tuas, & omnem bellicum apparatus in fenum redigam, & famillas; Ducesque tuos, regulos, ac Dynastas gladio faciam occidi: opes etiam penè infinitas præda, ac rapina partas, hostibus tradam: legatorum demum tuorum, per quos ceteras Prouincias vel administrabas, vel terrefaciebas, vel expilabas, auctoritate, & industria, quæ pollebant, nequaquam vox in posterum audietur. Omnia enim per Babylonios penitus delebo.

ARGUMENTVM.

Prosequitur Nahum suam onerosam contra Ninam urbem, & Assyriorum Imperium vaticinationem, per Nabuchodonosorem implendam; cuius describit exercitum, & Ninæ urbis casum.

COMMENTARIVS.

Ascendit.] Ad Niniuen sermonem hunc conuerti communis expositio est; comminantem, & depingentem Nabuchodonosoris aduersus eam aduentum. Ita ex Hebræorum sententia exponit Hieronymus, & eum secuti Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Isidorus, & Robertus. Sed Montanus hæc omnia vsque ad verba illa, & Niniue quasi piscina; vult intelligi dicta contra Iudam; ne Sennacherib interitu elatus in vitia prolabor, comminatur ei aduentum Nabuchodonosoris, qui eam ab illo erutam, diruat Iudæam tandem, & Ierusalem. Chaldaus verò, Theodoretus, Theophyl. Vatab. & Robertus, etiam ad Iudam putant hæc verba fieri, consolatoria, & gratulatoria; nisi quod Theodoretus verba Septuaginta, *Ascendit insufflans in faciem tuam, eruens de tribulatione*; de Deo intelligit, qui venit, vt liberaret Iudam de potestate Sennacherib; insufflans spiritum vitæ in faciem eius, vt olim in faciem Adæ; & apud Ezechielem in ossa arida, & Christus suscitatus insufflauit in Apostolos: sic Deus exsufflauit, & profligauit exercitum Sennacherib, quo spiritum salutis insufflauit in faciem populi sui: quem iubet contemplari vias Niniues, & roborari, quia ultio capienda est de Assyrio, qui eum venerat vastaturus. Theophylactus autem intelligit Cyrum, qui ventulum, ait, faciens faciei tuæ, eripuit de tribulatione captiuitatis, Niniuen destruens, & tibi reditum concedens, & viam facilem parans. Vatab. & Robertus sic explicant; euauit vt fumus Sennacherib, qui te inuaserat o Iudæa, redi ad ciuitates tuas munitas, & contemplare viam, per quam fugit; quia per eam non reuertetur amplius. Prosequitur enim descriptionem interitus Sennacherib, cœptam in fine præcedentis capitis; & statim ostendit quomodo Niniue dissipata sit à Nabuchodonosore. Et hic quidem sensus non est dissonus antecedentibus, & subsequenter. Verum sensus primus, qui communis est, videtur verior: cum describat modum, quo ulturus sit Deus Iudam de Assyrio per Nabuchodonosorem, non contentus Sennacherib interitu, qui vniuersus interijt cum suo imperio, eo modo, quem describit Propheta. Deinde, quia contra Niniuen loquitur Propheta, non contra Iudam; est enim *onus Niniue*, vnde in consecutione huius Prophetiæ de ad-Castro in Proph. minores,

Auentu Nabuchodonosoris, exprimit Niniuen, dicens, & Niniue, quasi piscina aquarum aqua eius. Demum quia *Mephist* dispergens, aut dissipator, vt notat Montanus, videtur epitheton Nabuchodonosoris, quia omnia regna, obsistente nullo depopulabatur. Vnde Ieremiæ 51.20. dicit Deus, *ego collidam in te gentes, & dispergam in te regna.*

Conforta.] Aliud est lumbos accingere, seu præcingere, aliud confortare. Illud est, paratum se præstare, & expeditum ad ministerium aliquod: at confortare lumbos, est fortem, & strenuum se præbere ad resistendum. Nam in lumbis non modica pars est fortitudinis. Vnde 2. Paral. 10. 10. dixit Roboam: *minimus digitus meus grossior est lumbis patris mei*: id est, multo robustior sum patre meo. Et Romani ignauos, & imbecilles vocant elumbes: quasi nulla præditos virilitate; vel qui nullum valeant onus sustinere.

Quia.] Nomen superbia, & in malam partem accipi solet, & in bonam, pro gloria, maiestate, & magnificentia, vt Isa. 61. 6. *foriudinem gentium comeditis, in gloria earum superbitis*, id est, gloriabimini. Ex huius loci expositoribus quidam superbiam, qua populus Dei efferebatur, propriè accipiunt; ad hunc sensum: Perfringet Dominus superbas ceruices Iacob, nempe Iuda, per Sennacherib, sicut olim per Salmanasarem superbiam Israelis, nempe decem tribuum; vt non sit opus, ultra illos affligere. Vel auferet eorum gloriam Iuda per Nabuchodonosorem, vt olim per Assyrios Israelis; ita Isidorus, Montanus, & Robertus.

Sunt qui intelligant superbiam Sennacherib, & Assyriorum, qua elati sunt contra Dei populum: nam pro-mittit Deus se ultionem sumpturum de superbia Sennacherib, qua superbe egit contra Iacob, seu Iudam; sicut ulturus est Israeliam iam captiuum de superbia Assyriorum, destruendo Niniuen cum eius imperio. Ita explicant Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. quem sensum indicant LXX. dum vertunt: *Auerit Dominus contumeliam Iacob, sicut contumeliam Israel.* Hoc est, non, vt vult Theophylactus, quod restituerit decem tribus æquè, ac duas suæ pristinae libertati, per Cyrum eis facultatem redeundi concedendo; cum neque de Cyro hic, neque de reditu sit sermo, nec decem tribus redierint; sed secundum Theodoretum, quem secutus etiam est Theophylactus; quod auerterit iniuriam toti populo Iacob illatam, quæ erat simul iniuria illata Israeli progenitori eius.

Alij accipiunt superbiam in bonam partem, vt Chaldaei

Confortare lumbos fortem fieri.

Elumbes imbecilles.

Superbia vitium.

Superbia Iacob perfringenda.

Superbia Assyriorum subiuganda.

Sensus 1. contra Niniuen.

Sensus 2. contra Iudam.

Sensus 3. ad consolationem Iudææ liberatæ per Angelum.

Primus sensus verus.

Assyriorum
superbia cō-
primēda per
Chaldaeos.

daus, Vat. Monta. & Robert. ut dicat; Restituet Deus suam maiestatem Jacob, qualem olim habeat Israel; antequam suis bonis spoliaretur ab Assyriis: quod est dicere; restituet Israelē suae pristinae dignitati; nempe destruendo Niniven cum imperio Assyriorum. Vel ut volunt alij, per Cyrum data facultate redeundi in patriam. Quamvis autem multi ex his auctoribus nomine *Israelis* intelligant decem tribus, & nomine *Jacob* duas: & alij utroque nomine accipiant duas tribus, quae tantum ex omni populo supererant. At ex subiuncta ratione videtur hoc loco Nahum loqui de superba elatione; qua sese extulit Assyrius contra utrumque populum Israelis, & Iudae, quam Deus promittit se vindicaturum, & contriturum per imperij Assyriaci, una cum Ninive, destructionem; quia, inquit, *vastatores vastaverunt eos, & propagines eorum corruerunt*. nempe, quia ipsi, qui antonomastice gentium vastatores dicuntur, vastaverunt eos, tam Israelē, quam Iudam: ut iam dicemus.

4
Vastatores
Assyriorum
Chaldaei.

Vastatores.] Theodoretus, & Theophylactus per *vastatores*, intelligunt hostes Assyriorum, nempe Chaldaeos, per quos Ninive destructa est; & Assyrium Imperium consumptum, quorum mox describit exercitum. Hi enim omnem potestatem Assyriorum dissolverunt, & omni ex armis capto robore euacuaverunt; & omnes, qui fugere non poterant, in servitutem redegerunt: non aliter quam qui excutit palmites vitis, fructum eius omnem corrumpit. Verum ceteri omnes melius intelligunt ipsos Assyrios, nam reddit rationem, cur Deus sit ultionem sumpturus de superbia illorum; quia vastaverunt utrumque populum Israelē, & Iudam. Hoc est, utrumque regnum diripuerunt; nam regnum decem tribuum omnino destruxerunt; & regnum Iudae magna ex parte: ac ita euacuatores hi euacuaverunt regno, & potestate. ita intelligunt Chaldaeos, Hieronym. Haymo, Albertus, Hago, Lyra, Dionys. Montanus, & Vatab. Sed per *propagines*, Chaldaeos, & Montanus intelligunt civitates, & oppida, quae decori erant regno, ut palmites vitis. Albertus, Hugo, & Dionys. accipiunt cognationes, familias, seu societates. Alij filios eorum, & posteros, iuvenes, & pueros. Vat. & Rob. intelligunt bona, quae singulis annis denuo cumulabant; nam praeter regni diminutionem, singulis annis invadebant terram, & bona parta, & opes ex fructibus collectas dissipabant Assyrij. Est certe similitudo à vinea desumpta, ut quemadmodum, vi capiens vineam, terram ipsam occupat, deinde singulas vites destruit, & devastat: ita Assyrij non tantum euacuaverunt regno Israelitas, & Iudam; sed etiam singulas vrbes, & ciues earum, per quas genus illorum propagabatur, destruxerunt, & corruerunt.

5
Exercitus
Chaldaei de-
scriptio.

Clypeus.] Quaedam est hypotyposis satis iocunda, ante oculos ponens feritatem, opulentiam, & virtutem exercitus Nabuchodonosoris aduentantis, & invadentis Niniven. Nam in prima acie principes incliti virtute, rubeis clypeis armati, & qui igne splendebant, occurrebant. Deinde milites exercitus non erant à media plebe surrepti, sed nobiles, qui vestibus vermiculatis, & coccineis vestiebantur. Nam talium erat his indui vestibus, ut 2. Reg. 1. 24. *Elete super Saül qui vestiebat eus coccino in deliciis*. Thren. 4. 5. *qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora*. Nec purpureo colore veniebant conspicui ad ornatum; sed potius ut terrorem incuterent Ninivitis, & speciem ferrent sanguinolentorum; & ingentem eadem futuram praesignificarent, ut illud apud Isaiam 63. 3. *Quare rubrum est indumentum tuum & vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcanti solus*. Sic intelligunt Remig. Haymo, Albertus, & Montanus, & re-

Rube⁹ color
eade minas.

Et, nam exercitus ille praese ferebat multam caedem colore sanguineo significatam. Addit in Hebraeo, *in igne niri*, Peladoih curruis, in die preparare se. & nomen peladoih R. Abraham, David Kimhi, Pagnin. Vatab. & Rob. *lampadarum*, aut *tadarum* exponunt; quod propter violentiam, & celeritatem ex collisione rotarum ferrearum cum lapidibus, ignem scintillare curru videbantur. sic ille cum Montano. Septuaginta verò, & Vulgatus *habenas* sunt interpretati. & quidam ad ornatum referunt, quod equos haberent curru cum habenis ignem emittentibus praefulgore. Haymo, praefestatione, ait, videbantur ignitae. Remigius, & Albertus, ex collisione curruum praemultitudine sese invicem collidentium; nam cum undique ignis excitaretur, habenae scintillis videbantur igniri. Erant autem hi curru falcati, quorum erat magnus usus Chaldaeis, & Perlis; auctoribus Xenophonte lib. 1. Cyropediae, & Q. Curtio. idque de rege Medorum Iudith 1. & 2. refertur.

Curru fal-
cati.
Xenophon.
Curtius.

Agitatores.] Hebr. *& abietes tremefacti sunt*, vel *consopita*, ut solent ebrij. Possunt haec verba intelligi de Assyriis obsessis, & de Chaldaeis obsidentibus illos. Et de Chaldaeis videtur exponere Chaldaeos, cum inquit, *& principes exercitus eorum vestiti sunt tinclis vestibus*. nam prosequitur ornatum ductum, ac militum Chaldaeorum exercitus depingere. Et verbum illud significat quoque operiti quodam ornamenti genere, quod Vulgatus Isa. 3. 19. ab ipso verbo deducto nomine vertit, *mitras*. Alij *tremulus*, R. Salomon putat esse speciem chlamydis, aut velaminum, quibus se operiebant. Alij sic exponunt. Chaldaei ipsi ebrietate consopiti, inrepidi, quasi ebrij absque vilo timore irruunt in hastas, in gladios, & hostes: nam ebrieras nihil metuit.

6
Chaldaeorum
vestitus.

Sed in praelia trudit inermem; unde dicitur ut dixit Horat. lib. 1. epistolae. epist. 5. Tertio, David Kimhi, quem sequuntur Vatab. & Montan. & Rob. sic interpretatur; abiegnae lanceae, seu sagittae veneno infectae sunt, ut hostes enecent: quo feritatem Chaldaeorum, & certitudinem caedum declarat. Verum ceteri intelligunt Assyrios, quorum viri fortes metaphoricè abietes dicuntur, potentes, & magnates, ut ait Ioseph Kimhi, iuxta illud Isa. 37. 24. *& succidam excelsus odororum eius, & electas abietes illius, & in ruinam altitudinem summitatis eius*. LXX. vocaverunt, *equites* *trinebunt in excubis*, quos Vulgatus vocavit, *agitatores*; nempe, equorum, aut curruum, aurigas: de his ergo Ninivitarum, Assyriorumque principibus, qui olim tremorem, ac terrorem incutebant ceteris gentibus, praedicat terrorem, ac terrore concutiendos à Chaldaeis. Sic intelligunt Hieronym. Theodoretus, Remig. Haymo, Theophyl. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidor. Montanus, & Robertus, cum R. Salomone, & Ioseph Kimhi. Hunc quoque sensum habent verba; etiam si propriè accipiamus abietes pro lanceis abietinis, fraxineis, aut buxeis, quod Assyriorum lanceae, seu sagittae, quae olim neminem viuum relinquebant, modo coram Chaldaeis consopitae, & hebetes factae, nihil efficient.

1. Sensus.

2. Sensus.

Horatius.

3. Sensus.

4. Sensus de Assyriis.

In itineribus.] Frequens personarum mutatio, Prophetarum difficilem reddit elucidationem, ut constat in hoc Propheta. Nam Hieron. ad Chaldaeos putat redire narrationē, & eum sequuntur Remig. Haymo, Albert. Hugo, Lyra, Rupertus, Dionys. & Montanus. Sed Theodoretus, Theophyl. Vatab. & Robertus de expugnatis Assyriis volunt hunc locum intelligi: ut videtur Chaldaeos intelligere, cum inquit, *In viis conturbati sunt curru sonitus collisionis armorum suorum audiri in plateis civitatis: aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura*.

Assyriorum
lanceae in-
tiles.

7

Sensus 1.

de Chal-

daeis.

Sensus 2.

de Assyriis

ad bellum

se paratibus.

fulgura discurrunt. Et probatur in primis, quia de eisdem dicit, & in itineribus conturbati sunt, de quibus dixerat paulo ante, & agitantes confopiti sunt: sed hæc explicuit ipse Hieronymus de Assyriis, ergo & illa sunt de eisdem explicanda. Deinde; quæ sequuntur in contextu, *Recordabitur fortium suorum*, &c. de Assyriis intelligit Hieronymus; ergo & antecedentia de illis debuit intelligere, cum sub eodem continuo contextu referantur. Rursus, quia hic describitur apparatus exercitus Chaldaeorum aduentantis, nondum obtinentis ciuitatem Ninien. At in his verbis Nahum loquitur de obambulantibus per vias, & plateas vrbs Ninies, quasi parantibus se ad repugnandum: qui non sunt alij nisi Assyrij, & ciues Ninies: hi enim more amentium in equis, per urbem, vt fulgura, discurrunt. Ex Hebræo sic legitur. *In viis, seu in plateis indecore se agent, vel insipient curus.* vt Ierem. 25. 16. & *insipient à facie gladij*, obambulabunt, seu cursitabunt in plateis. Vel coxabant, hoc est, coxam ad coxam percutient ob assiduum motum. Ita David Kimhi, & Ionah, & Robertus. Describit mores, gestusque trepidantium, & de salute desperantium: Assyrij enim, etiam si currus habeant splendidissimos, at cum adeo festini discurrunt per ciuitatem, vt omnia muniant, similes videbuntur lampadibus, & fulguribus discurrentibus: aut vultus ostendent præ rubore confusionis, similes lampadibus, & sese mouebunt ita celeriter vt fulgura referant, vt exponit Vat. & Rob. vel qui olim suo aspectu, & gestu perterrefaciebant subditos, instar lampadum, & fulgurum, nunc ipsi consilij inopes, huc illucque obambulabunt, nescientes quid sint facturi, vt indicat Theodoretus.

Recordabitur. De Assyrio rege, & eius vrbe Ninie accipiunt hunc locum omnes communiter, Hieronymus. Theodor. Remig. Haymo, Albert. Theophyl. Rupertus. Hugo, Lyra, Dionys. Isidor. & Rob. Nam recolet fortissimos duces, eosque mittet, vt muros propugnent; tantaque celeritate abibunt, vt in via impingant: ascendent muros, & ibi vmbracula ad longam obidionem sustinendam, & ad tela repellenda, parabunt. Est enim operimentum à tabulis, & pellibus confectum, quo se tuentur, qui præliantur, Chaldaus *turres* vocauit. David tamen Kimhi, Vatab. & Rob. volunt hæc intelligi de Chaldaeis: Nam rex Babylonis seliget fortiores duces, & mittet ad suffodiendos muros, cum illo instrumento bellico, quod vocant *testudinem*, quo se protegerent ab hostibus propugnantibus muros. Verum prior sensus est verus, quem habet etiã Chaldaus, inquiens. *Constituunt duces exercitus eorum, corruent in itineribus suis: festinabunt, & ascendunt murum, & constituunt turres.*

Portæ. Per portas fluminum metaphoricè portæ vrbs ex multitudine hominum ingredientium, & egredientium instar aquarum, significari volunt Hieronymus. Theodor. Remig. Haymo, Albert. Theophyl. Rupert. Lyra, Dionys. Vt hac periphrasi dicatur; portæ apertæ sunt, & capta est vrbs. Quæ sensum & Septuaginta protulerunt, cum vertunt, *portæ vrbius apertæ sunt*, & statim Ninie vocatur *piscina aquarum*. Verum cum nihil obstat propriè accipere, portas Ninies, quæ ducunt ad flumina, apertas fuisse, & hostibus patuisse; & historia aliquid huiusmodi referat; de illis portis rectè hic locus intelligetur, vt intelligunt Dionys. Vatab. Isidorus, & Robertus. quem sensum & Chaldaus indicauit cum dicit; *fontes fluuiorum excissi sunt*. Nam & Dorotheus in Synopsi, & Epiph. in lib. de vitis Prophetarum in vita Nahum, captam dicunt Ninien per eam partem, qua Tigri alluebatur. imo & ipsi Assyrij hoc vetus oraculum commemorabāt, auctore Diodoro Siculo lib. 3. cap. 7. nunquam Ninam capi posse, nisi cum fluuius vrbi hostis fieret.

Castro in Proph. minores.

Et templum. Nomen *היכל* *Hecal*, & templum significat, & regiam, seu palatium. Vnde hoc loco Vulgatus dicit, *templum*, nempe *Nesroch*, vt ait Lyra; in quo adorabat Sennacherib cum occisus est à filiis. Atque ita accipiunt Hieronymus. Albert. Rupertus, Hugo, & Dionys. ac nomine templi, Remigius, Haymo, Hugo, & Dionys. Regnum accipiunt, quod simul destructum est. Alij verò, vt Tigur. Vatab. Isidorus, & Rober. *regiam*, seu *palatium* interpretantur; vt fecerunt Septuaginta, dicentes: & *regalia*, seu *regia conciderunt*. & Chaldaus dicit; & *rex in palatio suo contremuit*. Sed nihil refert hoc, aut illo modo vertere, cum in regijs, & arcibus consueuerint gentiles ædes suis idolis consecrare, & templa construere. Hinc arcem legimus Priami, & in arce Mineræ templum, & Palladium constitutum, & in arce vrbs Romæ Capitolio summi Iouis templum erat ædificatum, & Cumis in arce Apollini ædes erant sacræ. Cum ergo dicit Nahum templum dirutum, regiam simul fuisse dirutam est intelligendum, quæ in prospectu Tigris creditur, voluptatis gratia exædificata.

Et miles. In Hebræo sic legimus. *Et הוציא חיל* *Hutsab* *Gulthah ducta est captiua*, vel *discooperata est*. *הובלתי* *hobalah* *ascendere iussa est*, seu *euannui*. Et quidem nomen *hutsab*, cum deriuetur à verbo *הצא* *hatsa*, quod est *stare*, seu *statuere*; *statutum*, seu *stabilitum* significat; vnde Septuaginta dixerunt, & *substantia reuelata est*. Nempe, vt exponunt Theodoretus, & Theophyl. vniuersi eorum thesauri conclusi reteguntur, vt nulli non sint conspicui, & direptioni expositi. Alij, vt Tigurina, & Montanus, transferunt, & *munio eius firmissima reiecta est*, & *euannui*; quia diruta est ab hostibus. David Kimhi, quem sequuntur Vatab. & Robertus, ita vult distinguere verba Hebræa, vt *hutsab*, quod est generis masculini, conueniat cum *hecal*, & palatium constitutum, aut persistens à multis annis, nunc est dissolutum: deinde verba feminina contextit cum Ninie. Ninie autem discooperata est, cum hucusque nemini hostium patuerit, & facta est ascendere, hoc est, excisa est. Quartò, Chaldaus *paraplastes*, & alij Hebræorum magistri, Samuel, Abraham, David Kimhi, Pagni. Vatab. & Rob. putant nomen esse reginæ Ninies, *Hutsab*, id est, *statuta*, aut *consistens dicta*, quod adstaret regi; iuxta illud Psalmi 44. 10. *adstitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato*. Sic autem dicit Chaldaus. *Et regina, quæ sedebat assistens, in captiuitatem exibat. Et ecce ancilla eius abducta post eam incedebant gementes*. Itaque sensus ex abductis ancillis fit manifestior. Et *Hutsab* regina, quæ in penitioribus palatii ædibus continebatur, detecta est, & iussa currum ascendere, vt duceretur in captiuitatem, quam sequebantur eius ancillæ gementes, vt columbæ. Quintò, sunt qui metaphoricè per reginam statutam, vel adstantem regi, intelligant metropolim Ninien, & per ancillas minores vrbes, quarum omnium ciues ibunt in captiuitatem. Demum, Hieronymus. Remig. Haymo, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. secuti Vulgatum transferentem, & *miles captiuus abductus est*, nomen *Hutsab* militem stationarium, vel qui in præsidio consisteret, acceperunt, qui etiam captiuus ductus est, & ancillæ; nempe subditæ vrbes, & pagi cum Ninie subuersi, in captiuitatem abibunt. Vt Hieronymus, & ceteri eum secuti intelligunt; quamuis & feminas nobiles ciues Ninies etiam accipiant. Quin & Theodoretus, & Theophyl. cum Septuaginta, qui vertunt, & *ipsa ascendebat*, & *ancilla eius ducebantur sicut columbæ, loquentes in cordibus suis*; Ninien, & subditas vrbes exponunt; quæ non audebunt clamare, sed instar columbarum singultus, & gemitus in silentio emittent præ metu hostium.

Ff 2

Templum dirutum.

Palatium destructum.

In arce regia Deo ædes constitui solent.

1. Sensus de thesauris dirutis.

2. Sensus.

3. Sensus.

4. Sensus de regina capta.

Sensus 5. de Ninie ipsa, & vrbs ei subiectis.

Sensus 6. de milite stationario.

Gestus Assyriorum trepidantium.

Sensus 1. de Assyriis.

Sensus 2. de Chaldaeis.

Portæ vrbs.

Dorotheus. Epiphanius. Ninie capta per Tigri portas. Diodorus.

12

Et Niniue.] Ex Hebræo. *Et Niniue tamquam piscina aquarum à diebus suis*; nempe à diebus antiquis. ita legunt Chaldaeus, & omnes recentiores interpretes; Pagni. Montan. Vatab. & Robertus, quod Vulgatus secutus Septuaginta dixit, *aqua eius*, nam in Hebræo, modo legitur *וּבְיָמֶיהָ* *mimo* nomine plurali *וּבְיָמֵיהֶם* *iamim* posito in regimine *וּבְיָמֵיהֶם*, inde addita præpositione *וּבְיָמֵיהֶם* *mimo* est, *à diebus*. Septuaginta verò, & Vulgatus legerunt pro *וּבְיָמֵיהֶם* *aqua*, *וּבְיָמֵיהֶם* *mimo* geminatum, ut reperitur Exodi 7. 12. & alias sæpe. sed sensus non variatur. Sumpta est autem comparatio à populorum copia, quibus plena erat Niniue; ut aquis piscina; qui nihilominus non valuerunt consistere, ut ipsam tuerentur; etiam ad eos reducendos elamaret. Sic explicant Hieronym. Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, Theophyl. Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. Aliam similitudinis rationem affert Montanus, ex situ sumptam: nam Niniue in campestribus, & palustribus, & irriguo solo cõdita erat, ad Euphratem fluvium: ubi non altè defossa terra aque quacumque erumpant: unde imbecilles, & ignavi, tum ob delicias, tum ob soli, celi, & naturæ procerebantur viri, ex Herodoto, & Diodoro Siculo lib. 3. Alij ad copiam, & affluentiam diuitiarum referunt similitudinem, ut Rupertus, Vatab. Isidor. Robertus, quod ex vniuerso orbe in urbem illam, tamquam in piscinam aquæ confluerent. Ideo subditur, *diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarum*. Cives igitur cum tam copiosos diuitiarum thesauros in urbe reliquissent, nihilominus ignavi deseriebant matrem, alioqui vocantem eos, ut volunt Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, quamvis Rupertus, & Vatab. arbitrentur esse verba hostium Babyloniorum irruentium ignauiam Assyriorum diffugientium. Alij ipsius Prophetæ conspicientis hanc fugam Assyriorum. Magis ad rem videtur verba hæc accipere tamquam à matre emissa per duces, & viros alios eius propugnatores.

13

Diripite.] Babyloniorum irruentium in urbem, ac sese mutuo ad prædam exhortantium, existimant verba esse Vatab. & Robertus. Alij, ut Remigius, Albertus, Hugo, & Dionys. cum Ruperto, ipsam urbem Niniuen quasi à filiis desertam, & desperatam, putant concedere Babylonis, ut omnia diripiant, quæ filij deseruerant. Prophetæ verba esse putant quoque Dionys. Vatab. Montan. & Robertus, hortantis Babylonios ad direptionem urbis desertæ à ciuibus, & plenæ opibus confertis ex varia suppellectile, & vasis pretiosis illuc aliunde comportatis. Hebræa sic efferunt hanc sententiam. *Gloria præ omni vase desiderabili*, id est, supellex eius excellentior est omni alia suppellectili quantumcumque pretiosa.

14

Dissipata.] Hebræa habent quandam consonantiam iocundam; sic enim habet: *בִּקְהָל וּמִבְּקָהּ וּמִבְּקָהּ וּמִבְּקָהּ* *Bu kah umebukah umebulakah*, hoc est, *vacuitas, & euacuatio, & desolata, & cor tabescens, & cõussio genium, & dolor in cunctis rebus, & facies cunctorum redigentur in ollam*. Omnimodæ Niniues destructionis, & timoris nimij descriptio est. Omnis urbs vacua mansit opibus, ac ciuibus; & si qui in ea remanserant, adeo erant timido animo, ut omni vi roboris destituti essent. Nam in primis corde tabescebant, fortitudinis aliorum membrorum fonte, quo debilitato, quid de ceteris fuisset sperandum? Inde enim gēua infirma concuti necesse fuit, in quibus præcipue firmitas hominis apparet;

Similitudo
copiæ ciuium
ex aquis.

Similitudo
imbecillita-
tis ciuium
ex situ.

Similitudo
copiæ opū.

Nabū horta-
tur ad direc-
tionem.

Niniues ti-
moris de-
structæ de-
scriptio.

A iuxta illud 7. Ezechiel. 17. *omnes manus dissoluentur, omnia gēua fluent aquis*. Inde renes deficient, ne satis iam sint oneribus ferendis, & hominis virtuti producendæ. Inde vultus contrahunt nigredinem, instat ollæ; Ios. 2. 6. *à facie eius cruciabantur populi; omnes vultus redigentur in ollam*.

Vbi est.] Sarcasmo inuehitur Propheta in Niniuen, & eius reges, ut volunt Theophyl. Isidorus, & Montanus; vel inducit quempiam conspicientem ruinam illius urbis, & admirantem: ducta similitudine ex Leone; nam Niniuen facit lustrum leonum regum Assyriorum, & principum, ubi pascua apparata erant leunculis, regulis, & principibus altorum urbium: ad quod lustrum se recipiebat rex Assyriorum, cum suis principibus, cum redibat ex præda, absque eo quod ullus esset, qui exterreret. Comportabat enim ingentia spolia sibi, & suis vxoribus, & ducibus. Sic de Assyriis omnia hæc intelligunt Chaldaeus, Theodoretus, Theophyl. Lyra, Vatab. Isidor. Montan. & Robertus. Sed licet priora illa verba, *Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum*; de Niniue, & Assyriis: at posteriora, *ad quam venit leo, & c.* de Nabuchodonosore, & Chaldaeis intelligunt Hierony. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionys. quasi dixisset. Quid factum est de Niniue, in qua pascebantur reges Assyrij cum principibus suis? Ad illam irruendam veniet Nabuchodonosor, & ingreditur eam cum principibus suis, nemine deterrente. Cepit thesauros eius, quibus se, suasque vrbes, aut vxores, Babylonemque repleuit. Verum cum naturæ repugnare videatur describere leonem inuadentem lustrum alterius leonis, ut ex præda capiat escas catulis suis: & quia statim inuehitur in Assyrium; cum ait; *Eccē ego ad te*. Verius integra illa sententia de Assyrio explicabitur, & non de Nabuchodonosore. Verē enim reges Assyriorum vastauerunt omnes terras; uti leones varia animalia deuorauerunt, ut legimus 4. Regum 19. 11.

Eccē ego.] Iam citò se compressurum hanc Assyriorum tyrannidem per Nabuchodonosorem comminatur Deus, dicens: *succendam fumo currum eius*. Hoc est, igne fumum emittente currus falcatos; unde principes solebant pugnare, & gladio Chaldaeorum confossurum principes, & omnes thesauros, quos fuerant deprædati, per illos directurum: non enim prædabitur ultra; neque amplius audietur in gentibus vox legatorum Niniues; vel qui mittebantur ad persuadendum urbibus deditionem, ut fecit Rabfices 4. Reg. 19. missus Ierosolymam, ut Hierony. Hugo, Theophyl. Vatab. Montan. & Dionys. Vel ad exigenda tributa, ut volunt Remigius, Haymo, Albertus, & etiam Hugo, & Dionys. Hunc locum Theodoretus, & eum secutus Theophyl. tropicè dictum declarant; ut quia leoni Assyrium comparauerat, eius necem tropo ex arte venandi sumpto prædicat. Nam cum in speluncam abdita feræ prodire nolunt, venatores exitibus fumum admonet, ut egredi cogant, & egressas venabulis conficiunt. Ait ergo, se fumo traditurum multitudinem, & fortes gladio; quæ significant urbis deflagrationem, ut ex Dorotheo, & Epiphanio supra diximus; quibus consentiunt hi duo expostores; ut regum cadem. Quæ interpretatio non inepta esset, si per currus, aut quadrigas turbam, aut multitudinem acciperet Propheta, ut Septuaginta exposuerunt.

15
Sarcasmos
in Niniuem

Assyrij præ-
datores.

16

Ruina ty-
nidis Assy-
riorum.

Similitudo
ex leone.

NAHVM

NAHVM PROPHETÆ

CAPVT III.

PARAPHRASIS.

1 **V**ox ciuitas sanguinum, vni-
 2 uersa mendacij dilaceratione
 3 plena non recedet a te rapina.
 4 **V**ox flagelli, & vox impe-
 5 tus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ fer-
 6 uentis, & equitis ascendentis: & micantis
 7 gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis
 8 interfectæ, & grauis ruinæ; nec est finis ca-
 9 dauerum, & corruent in corporibus suis.
 10 **P**ropter multitudinem fornicationū me-
 11 retricis speciosa, & grata, & habentis male-
 12 ficia, quæ vendit gentes in fornicationibus
 13 suis, & familias in maleficiis suis. **E**cce ego
 14 ad te, dicit Dominus exercituum; & reue-
 15 labo pudenda tua in facie tua, & ostendam
 16 gentibus nuditatem tuam, & regnis igno-
 17 miniam tuam. **E**t proijciam super te abo-
 18 minationes, & contumeliis te afficiam, &
 19 ponam te in exemplum. **E**t erit: omnis qui
 viderit te, resiliet a te, & dicet: vastata est Ni-
 niue: quis commouebit super te caput?
 Vnde quæram consolatorem tibi? **N**um-
 quid melior es Alexandria populorum,
 quæ habitat in fluminibus: aquæ in circuitu
 eius; cuius diuitiæ mare: aquæ muri eius.
Ethiopia fortitudo eius, & **E**gyptus, &
 non est finis: **A**phrica, & **L**ibyes fuerunt in
 auxilio tuo. **S**ed & ipsa in transmigratio-
 nem ducta est in captiuitatem: paruuli eius
 elisi sunt in capite omnium viarum, & super
 inclytos eius miserunt sortem, & omnes
 optimates eius confixi sunt in compedibus.
Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta: &
 tu quæres auxilium ab inimico. **O**mnes
 munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis:
 si concussæ fuerint, cadent in os comeden-
 tis. **E**cce populus tuus mulieres in medio
 tui: inimicis tuis, ad apertione pandentur
 portæ terræ tuæ, deuorabit ignis vestes tuos.
Aquam propter obsidionem hauri tibi, ex-
 true munitiones tuas: intra in lutum, & cal-
 ca, subigens tene laterem. **I**bi comedet
 te ignis: peribis gladio, deuorabit te vt bru-
 chus: congregare vt bruchus: multiplicare
 vt locusta. **P**lares fecisti negotiationes
 tuas quàm stellæ sint cæli: bruchus expan-
 sus est, & auolauit. **C**ustodes tui quasi
 locustæ: & paruuli tui quasi locustæ locusta-
 rum, quæ confidunt in sepibus in die frigo-
 ris: **S**ol ortus est, & auolauerunt, & non est
 cognitus locus earum, vbi fuerint. **D**or-
 mitauerunt pastores tui rex **A**ssur: sepeli-
 entur principes tui: latitauit populus tuus in
 montibus, & non est qui congreget. **N**on

Castro in Proph. minores,

Vox tibi sceleratissima ciuitas, quæ
 mendaciis, fraudibus, ac rapinis om-
 nes nationes depredata es: quibus
 adeo es assueta, vt a rapiendi studio
 cessare non possis. **P**ro his ergo tot ac tam nefariis
 sceleribus grauissimè punieris. **V**ideor enim mihi
 tam præsentiscere flagelli sonitum, quo **B**abylo-
 nij equos ad cursum excitabunt: sonitum quoque
 rotarum curruum falcatorum, equorum fremen-
 tium, equitum vociferantium, gladiatorum præterea
 micantium, hastarum fulgurantium, & **A**ssyrio-
 rum demum cadentium; quorum infinitam cadem
 mihi videre tam videor, vt nemo possit per plateas
 inoffensè incedere, cadaueribus ubique gressum in-
 tercludentibus. **H**ec autem omnia patieris **N**ini-
 ue iustissimo **D**eï iudicio, quod mores elegatis scori
 imitata mentiundo, blandiendo, minando, aliisque
 meretriciis artibus allexeris bonam orbis partem:
 & pro tua libidine nationes quasque viciniores,
 vi bellica, & technis aliis, omni ablata libertate,
 subegeris. **P**ropterea, dicit Dominus exercituum,
Ecce veniam ego ad te, grauissimorum criminum
 dignissimas pœnas repetiturus; & detegam dede-
 cora tua, & ostendam gentibus ignominiam, & re-
 gnis nuditatem tuam: vt ludibrio sis, & derisui iis,
 quibus antea fueras admirationi. **Q**uicumque vi-
 derit te humi iacentem, tyrannidis tuæ recordatus,
 & crudelitatis, absque vlla doloris significatione
 præteribit, & cum despectu dicet, & exultatione;
Vastata en est **N**iniue, quæ orbem vastabat. **N**e-
 mo vicem tuam dolebit, nemo te consolabitur. **N**ū-
 quid es tu, vel potentior, vel florentior amplissima,
 & florentissima vrbe **A**lexandria, quæ circum-
 data est aquis **N**ili: quæ propter maris opportuni-
 tatem est opulentissima: & propter situm inexpu-
 gnabilis: & propter **A**ethiopiæ, & **A**egypti propin-
 quitatem firmissimum habet presidium. **N**am &
Aphrica, & **L**ibya solent ei auxilio esse: & nihilo-
 minus capietur & ipsa, excindetur, & eius infan-
 tes ad saxa, omnibus inspectantibus, allidentur, &
 nobiles sorte distribuuntur inter victores: & poten-
 tissimi quondam principes catenis vincti ducentur
 captiui. **T**u ergo de eiusmodi calice bibes o **N**iniue
 & in furorem, & quandam ebrietatem, ob sum-
 mam calamitatem precipitaberis: & quæ quodam
 gloriosa in toto orbe florebas, obscura iacebis, & de-
 specta, vt solet ebriis accidere, & quæ a multis an-
 nis toti orbi terrori fueras propter tuam tyranni-
 cam potentiam, opis indiga, externum quæres au-
 xilium ab hoste, quem oderas prius: sed frustra: nam
 arces, & munitiones tuæ, quas inexpugnabiles re-
 putabas, tam facile diruentur, venientque in ho-
 stium potestatem; quàm facile tam grossi, quàm
 matura ficus leui arboris attactu excutuntur, & in

os decidunt auidè excutientis. Nec amplius habebis
presidij in tuis militibus planè effeminatis. Porta
tua hostibus pendentur; igni vectes consumentur.

Tua cum instet oppugnatio, prepara ea, quæ fore pu-
tas necessaria in tempore obsidionis; scito tamè nihil

tibi profutura. Hauri aquam ad sitim militum sedandam: firma quantumcumque voles tuas munitiones:
confice lateres ad reficiendos muros. Nam his non obstantibus, igni, gladioque peritura es. Hostilis enim gla-
dius non secus omnia vastabit; ac solent bruchi populari virentia quæque. Contrahere tuorum numerum mi-
litum, ad te propugnandam, quantus solet esse, ô Niniue, bruchorum, & locustarum numerus, quia nihilo-
minus peribis. Nec plurimi illi tui negotiatores proderunt tibi: nam mox, ut famam belli audierint, auola-
bunt cum rebus suis instar locustarum. Multitudo ciuium, militumque te^s custodientium quemadmodum
locustæ sine rectorè, instante periculo, huc illucque temerè discurrent, & euanescent profecto, similiter ac locu-
stæ, quæ vigente frigore confident in sepibus, sed orto Solo, sic in omnem partem auolant, ut ne vestigium
quidem earum appareat. Dormitabunt socordia, & oscitantia principes tui, & optimates consiliarij, ut nul-
lum in eis consilium, roburue supersit ad conseruandum populum, ô rex Assyriæ: peribunt ipsi, & condentur
humo: populus autem quasi aues errantes dilabentur ad montes, ibique latitabunt, & nullus ex principibus
supererit, qui eos recolligat. Erit igitur vulnus insanabile tuo à Chaldeis inflictum imperio, & adeò ingēs,
ut omnibus conspicuum sit. Omnes hi, ad quos longè, latèque in vniuerso terrarum orbe, euerisionis tuæ vox
peruenerit, præ gaudij magnitudine plaudent manibus, insultantes. Quis enim est, quem tu vel tributis,
vel tyrannide non afflixeris, ut merito omnes congaudeant de malo tuo?

est obscura contritio tua; pessima est plaga
tua: omnes qui audierunt auditionem tuam,
compresserunt manum super te: quia super
quem non transiit malitia tua semper?

ARGUMENTVM.

R VRSVS sceleratæ urbis excidiū variis modis prædicit, præsidij inopiam,
ciuium fugam, & ab omnibus desertionem.

COMMENTARIVS.

¹
Culpa Nini-
ues ob quam
punitur.
Niniue ho-
minum ene-
catrix.

Anguinum.] Causam describit euer-
sionis Niniues; nempe ostendit tyranni-
cum imperium, vi, & fraude, terrore, &
potentia tueri studuisse. Nam in primis
propterea vocatur ciuitas sanguinum, seu
sanguinaria; quod omni violentia, non sine maximis,
& iniustis cædibus, multas vrbes, & nationes bello
crudelissimo subegit. ob hanc causam, ciuitatem san-
guinariam dictam, quod multum sanguinem fuderit,
omnes interpretes affirmant, Chaldaeus. Remig. Hay-
mo, Albertus, Theophyl. Rupertus, Hugo, Lyra, Dio-
nyf. Vatab. Montanus, & Robertus: quamuis Augu-
stinus in illud Psalm. 50. libera me de sanguinibus; de
omni scelere in vniuersum explicet. Verum ex sub-
iunctis culpis, de violenta cæde loqui Prophetam,
ostenditur. Addit, vniuersa mendacij plena; quod fraude,
& dolo omnis illa constaret, nullaque fides, & veritas
seruaretur: quod ex affectu rapiendi prodit. Ideo sub-
iicit, dilaceratione plena, quod LXX. dixerunt, iniquita-
te, vel iniustitia plena. Aquila, excruciatione plena. Sym-
machus, plena sectione, vel crudelitate, vel sectionibus
carnium, & frustis per membra concisis. pro direptione,
& rapina alij accipiunt, siue prædando, siue vecti-
galia, tributaque exigendo id consequeretur. Hanc de-
mū rapiendi vim in consuetudinem inueteratā abiis-
se docet, cum addit, non recedet rapina, seu prada à te;
nunquam, inquit, deprædari desistes: adeò huic vitio es
assueta. Itaque omne genus iniustitiæ ostendit in sum-
mum malum deduxisse Niniuen.

Iniquitas
Niniues.

²
Descriptio
exercitus
Assyrij om-
nia diripien-
tis.

Vox flagelli.] Hypotyposis est hæc, & illustris
descriptio exercitus ad bellum parati. Verum cuius-
nam exercitus dubium est? Hieronymus videtur velle
describi adhuc potentiam tyrannicam Niniues, quam
in omnes exerebat nationes vi armorum: quam ex-
positionem amplectuntur Remig. Albertus, Hugo,

A Dionys. & Montanus. Idque ratio comprobat: nam
cum plenam iniustitia, & tyrannide fuisse Niniuen
dixerit: hac ratione imperium fundasse, & propagasse
per vim bellicam, describit: quasi hoc sit summum
scelus, cui subiicit pœnam, cum ait, propter multitudi-
nem fornicationis, &c. ¹ heodoreto tamen, Theophy-
lacto, Ruperto, Lyra, Vatablo, & Roberto videtur
depingi exercitum Chaldaeorum aduentantium, &
irruentium in Niniuen; quasi culpæ præmissæ statim
subiiciat pœnam per Chaldaeos infligendam, terro-
rem suo aspectu incutientes. qui sensus videtur magis
contextui conuenire. Siquidem post indicata facino-
ra Niniues, statim illi obicit vltorem exercitum Ba-
bylonium, qui perterrefaciat, & minetur extremum
supplicium.

Descriptio
exercitus
Chaldaei Ni-
niuen capie-
tis.

B Vendidit.] Vendere, est alicui potestatem adimere
disponendi de se; vt Isa. 52. 3. gratis venundati estis. Erat
autem hoc summum flagitium Niniues; quod variis
artibus, vi, fraude, & aliis technis quamplurimas na-
tiones in suam subiugauerat potestatem, adempta po-
testate; & compulerat secum in idololatria, & aliis
moribus consentire. Sic explicant Hieronym. Thodo-
retus, Remig. Rupertus, Albertus, Theophyl. Hugo,
Lyra, Dionys. & Montanus. nam gentes, & nationes,
seu populos, quos vocat familias, bellicis artibus sub-
egit. Non ineptè etiam Theophyl. Vatab. & Rober-
tus Venditionem ita explicant; dum Assyrij gentes, &
C nationes sibi subiectas vi armorum, & aliis artibus,
cogebant ad bellum progredi, vel mercede conduce-
bant, & ita tradebant potestati Chaldaeorum; quibus
idcirco eos vendebant: propter scelera enim sua, dum
se extremo supplicio dignam effecit Niniue, eidem
subiecit & gentes subditas: ita enim fit vt propter de-
licta maiorum, pœnis subiiciantur & minores.

Niniue na-
tiones sibi
quasi vendi-
dit.

Niniue præ-
sidiarios tra-
didit Nabu-
chodonoso-
ri.

Quis commouebit.] Hebr. Quis condolebit ei?
Quod LXX. dixerunt, quis gemit eam? & Symmachus,

⁴
Desolatione
Niniue de-
pingit.

quis

quis lugebit cum ea? & Chaldaeus, quis dolebit super
10? Itaque illud, *quis commonebit super te caput?* quod
Vulgatus apposuit, non irridens est, ut Psalm. 43.
15. *Posuisti nos in similitudinem gentibus: commotio-*

Mouere ca-
put condo-
lentis est, nō
despicientis.

nem capitis in populo. Math. 27. 39. *Prætereuntes au-*
tem blasphemabant eum, mouentes capita sua, & di-
centes: Vab, qui destruis templum Dei. Sed misericordis
& cum admiratione condolentis. Ut Iob 16. 5.
Consolaber & ego vos sermonibus, & mouerem caput
meum super vos. Ierem. 18. 16. *Omnis, qui transierit*
per eam, obstupescet, & mouebit caput suum. Atque
hunc sensum agnoscunt omnes expositores; & con-
stat ex adiecta sententia. *Vnde queram consolatorem tibi?*
id est, ex qua gente, vel è qua regione accersam con-
solatorem tibi: nullus enim reliquus est, qui tibi au-
xilio esse possit, cum omnes Chaldaeis manus dent.

Alexandria.] Omnem aufert spem se tuendi, ci-
uitati Niniue, obiecta illi antiquissima, florentissima
vrbe No, quæ ex situ munitissima, tum propter flumi-
num, marisque; tum ob præsidiorum copiam, & for-
titudinem, inexpugnabilis, nihilominus in potesta-
tem venit Nabuchodonosoris. Ut verò hunc locum
intelligamus, aduertendum in primis est, in Hebræo
hanc urbem hoc loco, & Ierem. 46. 25. & Ezech. 30.
v. 14. 15. & 16. vocari *No*. Et ei adicitur hoc
epithetum *Amon*: rationem huius reddidimus
super cap. illud 46. Ieremiæ numero. 10. ac sitam
fuisse diximus eodem in loco, in quo postea sita fuit
Alexandria, ut ex Nahum descriptione satis constat.

Hanc urbem subuertit Nabuchodonosor, ut prænun-
ciat eo loco Ieremias. *Ecce ego, ait, visitabo super Amon*
de No, & super Pharaonem, & super omnes, qui con-
fidunt in eo: & dabo eos in manus querentium animam
eorum: & in manus Nabuchodonosor regis Babylonis.
Idem prædicit Ezechiel cap. 30. in eiusque ruinis per-
stitit oppidulum Rachotes dictum, auctore Strabo-
ne lib. 17. Georg. pag. 751. & Pausania lib. 5. pag.
602. Atque in eodem hoc loco per Dinocrate archi-
tectum Alexander Magnus condidit Alexandriam. 112.
Olymp. Lucio Papyrio, & C. Pætilio Coss. ut referunt
Pausanias, & Strabo locis iam dictis, & Solinus in
Polyhistoria cap. 35. Quo nomine vocatur à Chal-
dæo, & Vulgato, cum aliis interpretibus, quia vete-
rem urbem No, vocant nomine suo tempore visitato
Alexandriam; sitam in regione Amonia, septem, aut
nouem itineribus ab oraculo Iouis Amonis separata:
& ab Ægypto distincta: cuius coloni erant Amonij.
Vnde propterea dicit Nahum: *Æthiopia fortitudo*
eius, & Ægyptus, sed huius urbis, siue No, siue Ale-
xandriæ descriptionem eadem cum descriptione no-
stri Prophetæ vide in Geographis.

Dubium solum restat, vtra prius à Nabuchodono-
fore subuersa, Nina, an No? hinc enim colligemus,
vtrum afferatur in exemplum res gesta, an gerenda?
Vrbem No post Ierusalem vastatam à Nabuchodo-
nosore, tum cum Ægyptum cepit, ac subiugauit, &
Iudæos, qui in Ægyptum fugerant, captiuos duxit
Babylonem, ex Ieremiæ postremis capitibus constat.
& Iosephus lib. 10. Antiq. c. 11. ita refert. *Quinto*
post excidium Ierosolymitanum anno, qui fuit regni ipsius
Nabuchodonosor vigesimus tertius, cum magnis copiis in-
uasit Calensyriam: qua subacta, bellum gessit contra Am-
monitas, & Moabitas, & his quoque perdomitis, Æ-
gyptum hostiliter est ingressus: occisoque qui tunc regna-
bat, & alio rege constituto, repositos ibi Iudæos Babylo-
nem adduxit.

Sunt qui existiment referri à Propheta subuersam
iam Alexandriam, siue No; atque ex ea ducere argu-
mentum ad contundendam confidentiam Niniues:
ita hoc loco sentiunt Montanus, & Isidorus. Qui vel
Alexandriam subuersam putant per Nabuchodono-

forem, ut Prophetæ prædixerant, vel per alium: alium
neminem designabunt. Si per Nabuchodonosorem:
cum is cæperit regnare post multos annos à sua pro-
phetia; siquidem Nahum sub Ezechia prophetauit,
ut supra verius nobis visum est, aut sub Manasse, ut
aliis, certè nondum subuersa erat No. Si ergo Nahum
historiam non refert, sed prophetiam & Niniues, &
No subuersionis: profert ergo exemplum ex his, quæ
facienda erant: quasi dixisset. Ne fidas o Niniue vir-
tute tua, & munitionibus, quibus non eruëris de ma-
nu Nabuchodonosoris. Siquidem & No fortior te,
& magis munita, non se eruet; nam ab eo destruenda
quoque est. Quo modo locutum Prophetam acci-
piunt Hieron. Theodoretus, Remigius, Haymo, Al-
bertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Quod si
quæras vtra prior subuersa postea fuerit, No, an Nina:
Communior, ac verior sententia est, quam & ipse
Montanus tuitus est, Ninam euerfam anno ipso primo
Nabuchodonosoris, at No, seu Alexandriam anno vi,
gesimo tertio, ut supra diximus ex Iosepho. Quam
temporis rationem latè probamus in sacra nostra
Chronologia: ut non sit opus hic repetere.

Quæ habitat.] Manissimam fuisse urbem No,
& ex situ, & ex opulentia, & ex præsidio ostendit, ne
putet Niniue sua munitione confisa se posse defende-
re. Erat No munita valde ex situ, quia aquis circum-
septa. Siquidem auctore Hieronymo, hinc riualo Ni-
li, inde lacu Marcotico, ex alia parte mari cingitur.
Ab Ortu enim, & Occasu Nili omnium ostiis in no-
strum mare decurrentium vallatur: ab Austro verò
Marcotico lacu celeberrimo, & commodissimo: à
Septentrione Libyco, siue Ægyptiaco pelago. Vnde
ait, *aqua in circuitu eius* Quod autem addit, *cuius diui-*
ua mare. quo ostendit portuosum, & firmissimū præ-
sidium, & conuehendis ex omni orbis parte rebus, &
mercibus maxime idoneum; in Hebræo legitur; *Cu-*
ius murel mare propugnaculum, aut antemurale, seu
fortitudo; quia aquas maris habet pro muro, aut pro
fortitudine. Vel quia mari defenditur; ideo subiicitur,
aqua muri eius. aut quia mari vehuntur diuitiæ, quæ
sunt vrbium, hominumque fortitudo, valentque
pro exercitu, & pro strenuis militibus. Præterea pro
auxiliaribus copiis habet infinitam militum multi-
tudinem, quam ministrant illi finitimæ regiones
Ægypti, Æthiopiæ, Aphricæ, & Libyæ Non ergo re-
ctè Vat. & Rob. sic explicant hunc locum, Æthio-
pia, & Ægyptus erat illi vrbi No robur, sicut Aphri-
ca, & Libya fuerunt in auxilio tuo o Niniue: quasi
præsidio essent Niniue provinciæ tam longè distitæ,
& non Alexandriæ tam illis proximæ. Est ergo com-
munis intelligentia, has quatuor gentes auxiliares
habuisse urbem No, quæ postea dicta est Ale-
xandria.

Sicut ficus.] Nomen Hebræum *תאנה* Theenim
tam ficus arbores, quam fructus significat, in singula-
ri frequentius arborem: in plurali frequentius fructus
eius. Ierem. 8. 13. *non sunt ficus in ficulnea.* & cap. 24.
5. *ficus bonas, & ficus malas.* Hoc loco pro arboribus
acceperunt Septuaginta, cum dicant, *ut ficus, quæ*
grossos habent. Et Chaldaeus, qui legit, *omnes ciuitates*
tuæ similes sunt ficulneis temporaneis, quæ si commota
fuerint, defluent fructus earum. omnes quoque fe-
rè interpretes de arboribus Vulgarum intellexerunt,
Hierony. Remig. Haymo, Albertus, cum ceteris;
& LXX. Theophyl. cum Theodoro. Sicut enim
grossi ex commota ficu statim decidunt in os come-
dentis; ita facile cadent omnes tuæ munitiones & pro-
pugnacula coram hostibus. Sed Pagni. Tigur. Vatab.
Montanus, & Robertus accipiunt pro fructibus: quod
probat nomen adiectum, cum *בכורים* *Becurim primi-*
tiuis; ut Leuit. 23. 17. *quos coquebis in primitiua,* seu,
Ff 4

Prophetia
est de No
vastanda, ut
de Niniue.

Niniue an-
no 1. Nabu-
chodonosor
subuersa.

No anno
23.

No præsidia.

Aquis cin-
gitur vndi-
que.

Copia auxi-
liarum mi-
litum.

Ficus signi-
ficatum.

Similitudo
ex ficibus
arboribus.

Mouere ca-
put condo-
lentis est, nō
despicientis.

No vrbs,
post Alexan-
dria.

No vastauit
Nabuchodo-
nor.

Rachotes.

Alexander
condidit A-
lexandriam.
Strabo.
Pausanias.
Solinus.

No post Ie-
rusalem va-
stata à Chal-
dæis.

Iosephus.

7

E

Similitudo
ex ficibus
arboribus.

in primitias Domino. Exod. 23. 19. *primitias primitiuorum*, vel *frugum terra tua deferes in domum Domini*. & Hoseæ 9. 10. *quasi primum in ficu*, aut, *quasi prima poma ficulneæ*. Itaque ex Hebræo ita vertendum, *sicut ficus cum primum*. Hoc est, sicut ficus posteriores cum prioribus, quæ ad maturitatem iam peruenierunt, & deciduæ sunt. Atque hac ratione intelligendus est vertisse Vulgatus, cum dixit: *omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis*, hoc est, cum præcocius fructibus, qui præ maturitate, quacumque coccussione decidunt. Alias autem apud Latinos grossi ficus sunt, qui non maturescunt, ut auctores sunt Plin. lib. 3. cap. 7. & lib. 6. c. 25. & Macrob. lib. 3. c. 10. Itaque similitudo sic habet: omnis tua fortitudo, & munimen, vnde cumque adueniat, tam facile diruetur ab hoste, quam facile decidunt in os maturo ficus, tam priores, quam posteriores. Nam qui remanebunt, ignaui erunt, & imbelles, instar mulierum: qui portas urbis hosti rescrabunt.

Custodes tui.] Nomen Hebraicum, מנצרים *Min-*
zarim, cū deriuetur à verbo נצר *Nazar*, *separare se à cō-*
muni usu, religione, aut dignitate, vnde sunt dicti *Na-*
zarai separati; separatos significat, & comatos vertunt

A Tigur. Ifido. & Montan. ac si esset grex sepatatus à cetera plebe, religionis ergo, quorum precibus niterentur Niniuitæ; qui tamen, quamplurimi celsi fuissent, auolarunt. Alij melius, vt David Kimhi, & Abraham, Vatab. & Rob. volunt significari separatos à cetera plebe dignitate, & corona, nam *קִנְיָה* nez er corona est, & vertunt, coronati tui, sicut Gen. 49. 26. Ioseph vocatur *NaZareus*, id est, qui principatum teneret super fratres suos. Ita hi quidem reguli, qui coronam ferebant, multi erant, sicut locustæ. Chaldeus vertit, *laminae tue flammificant sicut locustæ*, quod diademata, & coronæ illorum renitebant; quos Vulgatus vocat, *custodes*, quia illis demandata erat custodia ciuitatis. Illud aliud nomen quod, *paruli*, vertit Vulgatus *capserim* ducem minorem significat, seu paruulum, maiorum comparatione. de quo nomine diximus super 31. cap. Ieremiæ num. 4. hi enim sunt similes locustis locustarum, id est, pregrandibus illis locustis, & principibus supradictis. Hi nimirum omnes, qui multitudine locustas superabant, predicuntur profligandi, & effugandi à Chaldeis, & veluti aues auolaturi. Sic enim punita est Ninive, à suis deserta, quæ olim in illis confidebat.

Custodes
urbis.

Plin.
Macrobo.
Similitudo
ex ficuum
fructibus.

8
Nazaræi e
fugati.

COMME

COMMENTARIORVM IN

HABACVC PROPHETIAS

Liber octauus.

P R Æ F A T I O.

VERITVR sanctus Propheta de sui populi communi morum peruersitate; ob quam audit, idcirco eum per Chaldaeos excindendum. Rogat Deum, vt pro sua misericordia castiget quidem, non excindat tamen populum suum, sed id supplicium in Chaldaeos potius grauioribus delictis contaminatos retorqueat. Cui responsum; Chaldaeos cum Imperio suo penitus excindendos, ob summam in gentes, & in Dei populum exercitam Tyrannidem; qui nihilominus captiuus ducendus est Babylo-nem; sed liber in patriam reducendus. Quem reditum ad similitudinem exitus de Aegypto multis celebrat, referens in eo magnalia praestita, Christi Iesu be-neficio.

HABACVC PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

PARAPHRASIS.

QUO, quod vidit² Habacuc³ Propheta. ¶⁴ Vsq-
quò Domine clamabo, &
non exaudies? Vociferabor
ad te. vim patiens, & non
saluabis? ¶ Quare ostendisti mihi ini-
quitatem, & laborem, videre prædam, & ini-
iustitiam contra me? & factum est iudi-
cium, & contradictio potentior. ¶⁶ Propter
hoc lacerata est lex, & non peruenit vsque
ad finem iudicium: quia impius præualet
aduersus iustum, propterea egreditur iudi-
cium peruersum. ¶⁷ Aspicite in gentibus,
& videte: admiramini, & obstupefcite: quia
⁸ opus factum est in diebus vestris, quod ne-
mo credit cum narrabitur. ¶ Quia ecce
ego suscitabo Chaldaeos, gentem amaram, &
velocem, ambulantem super latitudinem
terræ, vt possideat tabernacula non sua.
¶ Horribilis, & terribilis est: ⁹ ex semetipsa
iudicium, & onus eius egredietur. ¶ Leui-
ores pardis equi eius, & velociore lupo ve-
spertinis; & diffundentur equites eius: equi-
tes namque eius de longè venient, volabunt
quasi aquila festinans ad comedendum.
¶ Omnes ad prædam venient, falces eorum
ventus vrens: & congregabit quasi arenam

Vltio Dei firmo decreto sumen-
da de Iuda, & Ierusalem,
ostensa² Habacuc³ Prophe-
ta. Cum Reip. Ierosolymitana
presentibus malis sollicitarer,
Dei glorie zelo succensus, ad eum sermonem con-
ueni ad hunc modum loquens. ¶ Quousque tan-
ta morum peruersitate concussus, ad te o Domine
clamabo, & tu, quasi nihil tua referat, nullum re-
medium adhibes? Quousque vociferabor, en vis, en
iniquitas grassatur: & tu nec sic compellatus fers
miseris opem? ¶ Quid prodest ostendisse mihi com-
munem prauitatem, quæ cor meum exedat; aut te
vidisse afflictionem miserorum, & prædam, & ini-
iustitiam coram meis oculis perpetrari; si tu omnia
impunita præteris? sic enim non decerunt, qui rixas
excitant, iurgiasque, & contentiones nouas susci-
pant, promoueantque quousque in causa vincant.
Quin & ex eo fit, ¶ vt legis obseruantia langue-
scat, vel penitus laceretur ab iis, qui ei studebant,
desperantibus de remedio, ac dicentibus; numquam
prodibit à Deo in iniquos animaduersio: nec mirum
si ita sentiant. Nam cum viderent iustum ab im-
pio circumueniri, idque impune, occasionem illis
præbe exstimandi, non solum, non esse in mun-
do, qui in scelera animaduertat, sed si quod à te pro-
dit iudicium, id esse peruersum; cum qui non me-
rentur

ventur pœnas sustineant, ceteri triumphent. Quo huic mea expositulatio satisfaceret Deus, ostendit mihi quod parat supplicium in eos, qui patientiam Dei, negligentiam arbitrati, licentiam peccandi sumpserunt. ⁷ Aspicite, ait, o Iudæi contemptores ad gentes Chaldaas, & considerate, & admiratio, stuporque vos corripiat. Quia ecce ⁸ opus ego molior aduersus vos in diebus vestris executioni mandandum, adeo insolens, ut omnem vestram superet fidem. Id autem est: Ego certò excitabo Chaldaeos, qui vos deuastent, gentem acerbam, temerariam, ac precipitem, magnam terra partem inuadentem, ut vrbes possideat non suas: ipso aspectu adeo est horribilis, ut terrorem iniiciat; & quasi ius sit in armis, neque ratione ducitur, neque legibus ullis, ⁹ sed propria libidine statuit, & quod statuerit executioni mandat. Equos affert perniciores pardis, & strenuiores ad nocendum quam lupos noctu inuadentes gregem. Equites afferet quamplurimos, undique sese illi coniungentes, appetitu prada; nam velut aquila festinat ad vorandum, ita illi conuolabunt ad prædam. Ad aspectum eorum vastabuntur omnia, non aliter, quam ad flatum venti Orientalis aduruntur virentia. ita fiet ut in magnum numerum, qualis est arena, captiuorum excrescat multitudo. Insuper & eorum ¹⁰ Imperator Nabuchodonosor sua potentia fretus reges omnes, ac principes pro nihilo habebit; contemnet quoque eorum munitiones quantumuis inaccessas: ¹¹ & confectis aggeribus capiet: ¹² Tunc victoriis supra modum elatus, modestiæ transgredietur metas, & in id scelus corruet, ut veri Dei oblitus, tribuat virtuti Dei sui Beli partas victorias Propheta, ¹³ Agnoscimus te Dominum Deum nostrum ab initio, quem semper coluimus, in nobis multis rationibus sanctificatum, ac glorificatum. Non ergo patieris ab hoc impio nos excindi; te protegente non moriemur, ut ille minatur. Misisti quidem illum, non negamus, ut gentes puniret sceleratas; & idcirco fortem eum fecisti, ut per eum castigares peccata nationum. Sed cum tu o Domine nihil cernere possis, neque probare, quod non sit iustum, & rectum; qua ratione feras, ut Chaldaei iniqui deuorent Israelitas, licet alias improbos? at qui cum illis comparati, iustiores sunt. ¹⁴ Videris relinquere homines quasi pisces maris, in quibus qui maiores sunt, ceteros deglutiunt; & sicut reptilia terræ, ex quibus, quod principe defensore careant, quæ potentiora sunt viribus, cetera enecant. ¹⁵ Ita cerè magnus hic piscator Nabuchodonosor, te permittente, omni arte usus, nationes omnes expiscaturus est: & tanta præda elatus letabitur, & exultabit: ¹⁶ ac sibi, exercitûsque sui virtuti acceptas referet omnes victorias suas; quod ea suam auxerit potestatem, adeptusque sit imperij dignitatem. Imo hinc elatior factus non desistet exercitum suum in alia regna ¹⁷ mittere, & novas facere excursiones, ut alias, atque alias gentes capiat, maclet, & spoliet: quod tu o Domine qui feras?

captiuitatem. ¹⁰ Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt: ipse super omnem munitionem ridebit, & ¹¹ comportabit aggerem; & capiet eam. ¹² Tum mutabitur spiritus, & pertrāsibit; & corruet: hæc est fortitudo eius Dei sui. ¹³ Numquid non tu à principio Domine Deus meus, sancte meus, & non moriemur? Domine in iudicium posuisti eum; & fortem, ut corripes, fundasti eum. ¹⁴ Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris: quare respicis super iniqua agentes, & taces deuorante impio iustiores se? ¹⁵ Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem. ¹⁶ Totum in hamo subleuauit, traxit illud in sagena sua, & congregauit in rete suum. Super hoc letabitur, & exultabit. ¹⁷ Propterea ¹⁸ immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo: quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus. ¹⁹ Propter hoc ergo ²⁰ expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non parcat.

10

11

12

13

14

15

16

17

A R G V M E N T V M.

XPOSTULAT cum Deo, quod permittat tantam in populo suo morum peruersitatem, nihil ut ex ratione fiat. Et cum ex Deo audiat, propterea se missurum Chaldaeos, qui cum excindant, precatur ut castiget quidem, sed non penitus excindat; siquidem misericors est, & iustus, qui non patiatur maiora Chaldaeorum peccata impunita relinqui, vlciscens leuiora Iudæorum.

C O M M E N T A R I V S.

Genus Prophetiæ graue.

Nus. J Titulus est libri satis concisus, qui continet genus Prophetiæ, modum prophetandi, & quis sit Vates. Genus Prophetiæ notatur nomine, *onus*, quod non est aliud quam suppli-

A cium ex firma Dei sententia, definitoque consilio sine prouocatione ferendum: quod Deus pronunciat per suos Prophetas: & nunc per Habacuc. Sed quodnam est onus hoc, & cuius humeris baiulandum? Communis sententia est Hieronymi, Haymo, Remig. Alberti, Hugo, Lyræ, Dionysij, & Vatablac Rob. Babylonem, gentemq;

Sententia communis, onus esse Babylonem, ni ferendum.

gentemque Chaldaeam esse illam, cui hoc onus imponendum, ferendumque pronunciat Propheta Habacuc. Atque adeo onus esse excidium illius gentis per Persas, Medosque faciendum, ut prophetat in secundo capite. Onus igitur hoc iuxta hos expositores, vidit Habacuc Propheta contra Babylonem, quod captiuos duxerit, ac tenuerit Iudaeos, in quorum hac scribit consolationem.

Sententia Verum est mente Gregor. Naz. Oratio. 1. Apolog. Chrysostomi lib. 2. de Providentia, Theodoret, & Theophylacti videtur commodius, hoc onus esse ipsum excidium Ierusalem per Chaldaeos efficiendum propter illius peccata. Atque adeo Iudaea, & ipsa Ierusalem fertur id oneris latura. Hanc intelligentiam certam facit, quod initio conquestus Propheta de moribus improbis suae gentis, statim subiicit Deus poenam, qua se de illa minatur ulturum per suam Chaldaeorum gentem, ut statim ex illorum Patrum sententia ostendimus.

Ratio 2. ex Deinde, quia inuenimus in hoc Propheta verba illa 4. Reg. 21. 10. locutusque est Dominus in manu servorum suorum Prophetarum, dicens. Quia fecit Manasses rex Iuda abominationes istas pessimas, super omnia, quae fecerunt Amorrhæi ante eum, & peccare fecit etiam Iudam in immunditiis suis; propterea hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego inducam mala super Ierusalem, & Iudam, ut quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius. Quæ refert Ieremias cap. 15. v. 4. & dabo eos in feruorem universis regnis terra, propter Manassem filium Ezechie regis Iuda, super omnibus, quæ fecit in Ierusalem. & cap. 19. 3. Audite verbum Domini reges Iuda, & habitatores Ierusalem: hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel. Ecce ego inducam afflictionem super locum istum, ita ut omnis, qui audierit illam, tinniant aures eius. &c. Asserit ergo noster Propheta statim 1. cap. v. 5. in eandem sententiam veniens. Aspicite in gentibus, & videte: admiramini, & obstupescite. Quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo crederet, cum narrabatur. At opus hoc stupendum nullum aliud esse constat ex libro Regum, Ieremia, & ipso Habacuc, quam stragem, quam facturus erat Nabuchodonosor. At stragem hanc faciendam comminantur Iudæ, & Ierusalem liber Regum, & Ieremias, ob peccata ab Ierosolymitis commissa; ergo eandem comminatur Habacuc eidem Iudæ, & Ierusalem.

Ratio 3. ex Tertiò; quia eodem prorsus modo, quo Ieremias, aliique Prophetae loquentes contra Iudam, & Ierusalem, describunt scitiam, celeritatem, & robur exercitus Chaldaeorum: deinde eorum destructionem per Persas, & Medos; & Iudæorum liberationem; quo eos consolentur: facit in hac sua prophetia Habacuc, ut sigillatim ostendimus. Certius ergo colligimus, hoc onus Habacuc imponi ferendum duabus tribubus Iudæ, & Benjamin. Atque adeo in titulo dicendum est. Onus quod vidit Habacuc Propheta contra Iudam, & Ierusalem: non contra Babylonem.

Onus contra Modus Prophetiæ, ut hoc adiciamus, quod est in titulo secundum, quod vidit, est per visionem, quia **Prophetiæ per visionem.** Vatis oculos aperuit Spiritus sanctus: & exercitum Chaldaeorum contra Ierusalem venientem quasi in theatro quodam spectandum proposuit: ut manifestavit discipulo Eliseus, 4. Reg. 6. 15. cum timore percussus dixit illi. Heu heu Domine mi, quid faciemus? At ille respondit. Noli timere, plures enim nobis sunt, quam cum illis. Cumque orasset Eliseus, ait, Domine, aperi oculos pueri huius, ut videat. Et aperuit Dominus oculos pueri, & vidit, quia ecce mons plenus equorum, & curruum igneorum in circuitu Elisei.

Visionis prophetica exemplum. Habacuc.] Iam quis sit libri auctor ostendit hic titulus, ut fidem conciliet libro ex nomine auctoris, & ex officij dignitate. Auctoris nomen est Habacuc

A **Ḥabakuk** à verbo **ḥabak** Habak, quod est amplexari, seu complicare manus: Amplexator dictus, seu Luctator, auctore Hieronymo, quod audacter amplexatus sit Dominum, & quasi in certamen vocatus, cum eo conseruerit manus.

Patriam illi assignant Epiphan. in lib. de Vitis Prophetarum, Dorotheus in Synopsi, & Isidorus lib. de vita, & interitu Patrum veteris testamenti c. 47. agrum Beszachar à tribu Simeon. Chaldaeus Paraphrastes, dum ait. Onus prophetia, quæ prophetavit Habacuc Propheta, filius Sunamith, quem vivificavit Eliseus Propheta; è Suna vrbe Galilææ prope Carmelum, ut constat 4. Reg. 4. 21. oriundum fuisse indicat. Verum tempus non convenit, quia multo posterior fuit, ut dicemus.

B Propheta.] Ex officij dignitate, quod esset Propheta, ostendit sibi esse credendum. Simulque nos docet prophetico spiritu in hoc opere futura prænunciare, non referre præterita. Ut Dorotheus, & Epiphanius nos docent. Tum etiam Theodoretus, Theophylactus, & Hebræi ex sua historia Sederholam, & recetiores, Vatab. Isidor. Monta. & Rob. quamvis Hieronymus in Prolo. & eum secuti, Haymo, Remig. Albertus, Hugo Lyra, & Dionys. existiment post duas tribus captivas prophetasse interitum regni Babylonici, & liberationem Iudæorum: sed ipsa Habacuc prophetia huic adversatur. Nam in primis Iudaicæ reipublicæ adhuc perseverantis morum peruersitatem describit, ut dicemus. Deinde, quia ipse Propheta præ-

C nunciat expeditionem Nabuchodonosoris ad eam, ut nemo crediturus sit. Quia ecce suscitabo Chaldaos, gentem amaram, & velocem, ambulantem super latitudinem terra, ut possideat tabernacula non sua. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni iudicii eius erunt. Ergo antequam Nabuchodonosor profectionem pararet, & aggrediretur Assyrios, nempe anno 4. Ioakim filij Iosia, prophetavit Habacuc: non post destructionem Ierusalem. Sed quo tempore præcisè prophetaverit? Verosimilius est prophetasse sub Manasse, ut refertur in Sederholam, & sequuntur Vatab. Isidorus, Montan. & Rob. tum propter corruptos reipublicæ mores, qui illo tempore viguerunt, & hic initio describit Propheta: tum quia hic videtur vnus esse ex illis Vatribus, qui missi sunt ad monendum Manassem, ut ex eius verbis supra notavimus num. 1. Nam de aliorum sententiis, & num. idem duxerit prandium. Danieli, in alio nobis loco differitur.

D **Vsq; quod.**] Exordium libri est, in quo dolore, ac miseratione correptus Propheta expostulat apud Deum, quod se in viuis relinquerit, ut videret tantam morum peruersitatem inter homines versari, absque vlla Dei ipsius providentia, quæ iustos à manibus improborum eripiat.

E Sed de quo malo, quæve peruersitate queratur, dubitatur? Hieronymus in Prologo huius Prophetæ existimat querelam esse in universum, de rerum humanarum peruersitate, quæ ita gerantur, ac si Deus illas non curaret. Nullus, inquit, tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem iustitiæ provocare, & dicere. Cur in rebus humanis, & in mundi istius moribus tanta verum versetur iniquitas? Ad eundem modum intelligit Montanus, ut Isidorus, & Robertus, ut ex hac hypothese descendat ad tractandam thesim; nepe de Nabuchodonosoris violentia aduersus omnes gentes, maximè plebem Dei.

Hieronymus idem in Comment. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. putant expostulationem Prophetæ cum Deo esse de ipso Nabuchodonosore, qui gentem Iudaicam sibi subdidit, urbem, templumque succenderit. Sed iuxta ferè omnes hos expositores, de excidio iam facto queritur, &

Habacuc nominis ratio.

Patria Habacuc. Epiphan. Dorothe. Isidorus.

Sunamitis filius putatus.

Prophetat Habacuc, non refert historiam.

Habacuc prophetavit ante vastitatem Ierusalem.

Ratio 1. Ratio 2.

Habacuc sub Manasse.

Temporis sui mores dolet.

De universi prauitate queritur.

De prauitate Nabuchodonosoris.

& de captiuitate duarum tribuū præterita. Quamuis Vat. & alij veriùs de futura calamitate, quam iam præsentem spiritu videbat, exostulare dicant.

De prauitate
populi Iu-
daici potiùs
loquitur.

Verum Gregorio Nazian. D. Chrysostomo, Theodoretò, ac Theophylactò visum est exostulationem esse de moribus corruptis populi Iudaici, de iudicij peruersitate, & de oppressione miserorum; quorum sortem miseratus, sæpius Deum fuerat deprecatus, ut rebus modum imponeret; & cum non tantum remoueri, aut minui mala videret, sed potiùs augeri, nunc prorumpit in voces, dicendo: Vsq̃uequo Domine clamabo, & non exaudies? Quæ cum retulisset Chrysostomus loco iam dicto, quasi Iudaicæ reipublicæ delicta, adiicit. *Quod si tunc ista contingebant, cum leges constituta essent, & principes, & iudicia, & sacerdotes, & Propheta, & crucianus.* &c. & Theodoretus, quem secutus est Theophylactus, hæc de his, adiicit, qui in urbe Ierusalem non rectè vivebant, explicauit. Hanc intelligentiam esse veram probat, primùm quod huiusmodi verbis solent alij Propheta reipublicæ Iudaicæ mores peruersos, quoad iudicium, increpare, subiecta pœna captiuitatis. Ita facit Michæas 7. cap. & Ieremias cap. 12. Deinde, quia suo modo querendi ostendit Propheta, se grauiter præsentibus malis sollicitum Deum, ut ea auerteret, fuisse deprecatum; nec tamen vllum remedium attulisse, cum eandem reipublicæ peruersitatem conspiciat, eandem iniustitiam; & iudiciorum corruptelam. Certè quod queritur; *Quare ostendisti mihi iniquitatem, & laborem; videre prædam, & iniustitiam contra me,* id est, me præsentem, aut coram me.

Comminatio
vfitata
Prophetis.
De præsen-
tibus malis
queritur.

Obiectio.

De iudicij
populi per-
uerso.

Confirma-
tio.

Expositio
verborum
Prophetæ.

Et quod iudicium peruertatur; non de malis futuris queritur, sed de præsentibus, nec de corrupto iudicio apud gentes, quarum nulla tunc tangebatur miseratione: sed apud fratres suos, quos cupiebat ex ratione, & ex lege iudicare, & vitam traducere. Quod si dicas; idcirco Patres supra adducti dixerunt Prophetam locutum post duas tribus ductas captiuas, quod rem iam factam tractaret: & in eo corrumperetur iudicium, quod Chaldaei præualerent aduersus Iudæos: hoc facile reicitur ratione, qua probauimus, propheticæ prænunciassè Habacuc aduentum Chaldæorum. Tertio, quia vel in his primis verbis queritur Propheta de peruersitate iudicij diuini; quasi Deus potiores partes tribuat potentioribus, & iniquioribus. Et hoc non: quia queritur quod egrediatur iudicium peruersum, & quod lex infringatur; nempe, dum ex iudicio prodit sententia pro potentiori. Vel de humano; & hoc vel Nabuchodonosoris; & de hoc non potest dici; quia ille nullum iudicium exercebat; sed omnia vi, & armis sibi subiiciebat, similiter Iudæorum ac aliarum omnium gentium. Nec hoc iudicium auertere conabatur Propheta, quod nondum conspiciebat. Ergo loquebatur de peruerso iudicio snorum contribulorum. Confirmant hoc Septuaginta dum vertunt, *contra me factum est iudicium, & iudex accipit.* nempe munera a litigantibus. Quæ verò munera acciperet Nabuchodonosor ad peruertendum iudicium, qui veniebat ad auferenda tabernacula non sua?

Exostulatio ergo, quam mouet aduersus Deum Propheta grauissimè tactus corruptissimis moribus sui populi sic habet ex Hebræo. *Vsq̃ue quo Domine clamauit (pro clamabo) & non exaudies? Vociferabor ad te, iniquitas, & non saluabis?* hoc est, sentiens iniurias, rapinas, & huiusmodi, quæ miseri, & innocentes ferunt ab improbis, nullo in humanis inuento remedio, ad te confugi ô Iehoua, & sæpius clamauit, adeo ut nesciam quousque mei clamores sint progressuri; cum tu non exaudias; siquidem neque remedio adhibito, aut supplicio inflicto, aut saltem responso mihi dato à te me exaudiri ostendas, quò ego leuamen aliquod suscipiam. Quousque toties vociferabor, &

hæmas, vis iniuria, contumelia, demum omne mali, damniq̃ue genus reipub. perniciosum? Quo nomine solo vltus est Moses Gen. 6. 13. ut causam diluuij manifestaret, vno vocabulo omnia flagitia significante; *impleta enim, ait, terra hæmas iniquitate.* Nam Propheta quidem quoties in Iudaica republica videbat hinc iniuriis affici miseros, inde contumelia senes, alias innocentibus inferri; atque alia flagitia in dies, veluti hydræ capita pullulare, aut veluti cum ex insidiis exeunt ad necem alicuius coniurati, ille ad singula vociferabatur ad Dominum, dicens, iniquitas, iniquitas; en quantæ iniuriæ, en rapinas, en iniustitias, en contumelias, en iudicia corrupta ô Domine; fer tantis malis opem, extingue serpentem ignem. & non saluabis? hoc est, & me toties vociferante, quasi hæc mala non te tangant, neque meæ voces ad te perueniant, non curas opem ferre his, qui patiuntur? Numquid est apud te seruandi potestas? ut ait Chaldaus; profecto occasionem præbes existimandi quod seruare non possis indigentes.

Vociferatio-
ne repetebat
mala acci-
dentia Ha-
bacuc.

Quare.] Verba Hebræa sic habent. *Ut quid ostendes mihi prauitatem, & laborem inueberis, & præda, & iniquitas coram me. Et erit, rixam, & contentionem suscipiet?* Amplificat suam querelam per singula, quod in vniuersum dixerat distribuens. Et ut intelligamus singillatim cuiusmodi sint hæc facinora, verba Hebræa sunt expendenda. *Auen* est quicquid à recto deuiat; *prauitas* rectè dicitur: *iniquitatem* vertunt Vulgatus, & alij. *Amal* verò labor est, & molestia, quæ huius vitæ conditionem comitatur, & maxime iustos homines, ac simplices inuadit, iuxta illud Psalmi 71. 5. *in labore hominum non sum, & cum hominibus non flagellabor;* peruersitatem alij vocant: sed omne rapinæ genus est; *præda*, seu *vastatio* verti solet. *Hæmas*, iniustitiam dixit Vulgatus, quam supra verterat *iniquitatem*; violentiam, seu rapacitatem notat nomen. Deinde nomen *Rib*, quod iudicium vertit Vulgatus, rixam proprie significat, quæ est iniustæ ad litigandum occasionis captatio: sic Gen. 23. facta est *Rib* rixa inter pastores gregum Abraham & Loth. & mox: *Non sit quasi Rib iurgium inter me, & te, & inter pastores meos, & pastores tuos.* sic illud Psalmi 34. 1. *Iudica Domine nocentes me,* Hebraicè est, *litiga*, aut *rixam suscipe pro me, quam mihi parant maleuoli.* Demum nomen *Madon*, contradictio est, qua quis, ne quid alteri bene cedat, contendit; Psalmi 79. 7. *Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, & inimici nostri subsannauerunt nos.* & Prou. 16. 18. *Homo peruersus suscipit lites*, seu, *iurgia.* Contentionem vocant alij.

Enumeratio
singulorum
malorum.

Nominum
victorū no-
tatio.

His positis: est sensus illorum verborum, repetito interrogandi adverbio per. Zeugma: *Vt quid Domine ostendas mihi prauitatem, quæ cor meum exedat, ad te deprecandum si tu non vis audire me? & ut quid tu laborem, & afflictionem miserorum aspicias, me ad id te inducente precibus frequentibus, si tu non curas ferre opem? & ut quid exercetur præda, & iniquitas contra me, pro coram me, coram oculis meis; ut Psalmi 50. 5. *peccatum meum contra me, pro coram me, est semper.* cum id frustra accidat, cum & ego enecer zelo, & nullum remedium possim adhibere. Denique hac impunitate animaduersa, non deerunt, qui lites, rixas, iurgia, & contentiones nouas suscipiant aduersus innocentes, & promoucant, quoadusque in causa vincant. Potest & sic intelligi. His malis ex tua permissione grassantibus, erit quidem, qui quotidie rixas, lites, & contentiones ferat, quia non deerunt, qui eas moueant, & suscipiant. Chaldaus, Vatab. & Rob. hæc omnia per concreta declarant. *Quare, ait, ille ostendit mihi violentos, & aspicio operantes iniquitatem, & depredatores, & direpiores contra me? qui in contentione, & in superbia confortantur.* Sanè hæc omnia facinora*

Sensus ver-
borum Pro-
phetæ.

Nota.
facinora

facinora non sunt Nabuchodonosoris regna inuadentis, sed ciuium in conciuies suos, & quæ videret Propheta coram se parrari. quo confirmatur sensus à nobis selectus.

Propter hoc.] Auger querelas adiectis incommodis, quæ consequuntur ex eo, quod Deus differat punitionem eorum, qui iustos opprimunt. Atque ita

ait ex Hebræo. *Propter hoc remittetur lex, & non prodibit in æternum iudicium: quia impius circumuenit iustum: propterea prodibit iudicium peruersum.* Ex eo quod homines vident tam diuersam iustorum, & iniustorum sortem, & quod illi miseri, hi felices habentur; & quod hi in omnibus iure, vel iniuria superiores habentur impunè; hoc primum sequitur incommodum, vt nihil ex præscripto legis faciant in iudicio, sed leges lacerentur, & pessundentur. ita Hieronym.

Theodoretus, Haymo, Remig. Theophylact. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Commodius Chaldaeus, Vatab. Isidor. Montan. & Rob. hoc primum, & maximum sequitur damnum ex eo, quod nō pœnas sumis de improbis, vt ij, qui volunt diligentissimè legi obseruandæ studere, languescant, ac vacillent, vt ipsam tamquam inutilem dimittant, lacerentque, atque dirumpant: atque ad alteram licenter, atque sceleratè viuendi viam traducantur. Hoc est, *propter hoc remittetur, seu languescet lex.* Huic simile illud est Davidis Psalm. 72. 12. *Ecce ipsi peccatores, & abundantes in seculo obtinuerunt diuitias, & dixi. Ergo sine causa iustificani cor meum, & laui inter innocentes manus meas: & fui flagellatus tota die, & castigatio mea in matutinis.* Quod malum grauissimè ferunt sancti viri, maximè si cedat in Dei summi dedecus, vt ille Psalm. 118. 158. *Vidi preuariantes, & tabescebam: quia eloquia tua non custodierunt.*

Alterum incommodum ex illa sortis diuersitate permixta, hoc est, & non prodibit in æternum iudicium. Hoc est, numquam iudicium iustum prodibit, quod dixerunt LXX. & Vulgatus, & non peruenit vsque ad finem iudicium. Id est, iudicium non assequetur finem suum, qui est, ius suum vnicuique reddere. & Tigurina dixit: *nec habet efficacem executionem iudicium.* Cum enim videant, qui iudicandi potestatem habent, ius esse in potentioribus, & hos rebus potiri, miseros vero opprimi, in eam deducuntur sententiam, vt existiment sibi quoque licere impunè iudicij ius aliò flectere, & illud, vel munere, vel affectu corruptos, aliis tribuere. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. putant hanc esse rationem eorum, qui obseruantiam legis remittunt, ducti quadam desperatione, ex eo, quod opinantur, numquam animaduersurum Deum in impios. Propterea, ait, remittent legis obseruantiam, eamque lacerabunt, dicentes, numquam prodibit à Deo iudicium, id est, iusti, & æqui efficax studium: vel animaduersio in impios. Vnde illud, *vsque ad finem*, idem est, quod numquam, vel vsque in æternum non peruenit iudicium, vt in illo Psalmi 12. 1. *vsquequo Domine obliuisceris me in finem:* id est, perpetuè. & in illo Psalm. 9. 19. *patientia pauperum non peribit in finem.* iudicium autem hic videtur accipi pro ultione, aut animaduersione. Videtur tamen prior expositio magis ad rem; nam causa præmissa, quæ hoc verbo repetitur, *quia impius preualet aduersus iustum*, subiungit incommoda, quæ ex illa consequantur; nempe, quod remissius obseruabitur lex, & tandem dilacerabitur, & quod numquam prodibit iudicium iustum; nam huius explicationem subiicit, quod *semper prodibit peruersum.*

Idem incommodum profert ex repetita reipublicæ peruersitate, vno verbo complexa, *quia impius circumuenit iustum, propterea prodibit iudicium peruersum.* non solum nullum prodit iudicium; sed iudicium omne peruersum est; dum pœnas sustinent, qui eas non

Castro in Proph. minores.

merentur; & impius, qui meretur, liber ab eis est. sic intelligit Hieronym. cum ceteris supra citatis, qui nomine *impy* intelligunt Nabuchodonosorem; *iusti* vero populum Iudaicum. at secundum Theodor. & Theophyl. de peruersitate, quæ exercebatur in republica Ierosolymitana sermo est. Sed Lyra, Vatab. Isidor. Montan. & Rob. putant, adhuc incommodum hoc deduci aduersus Deum: Quia impius, inquit, iustum circumuenit, idque impunè; inde colligunt homines inertes, & afflictis desperantes, iudicia tua esse iniqua, & omnia potiùs fortunæ iudicio, quàm ex iudicio rationis prouenire, quod incommodum quàm graue sit ita de Deo sentire, nemo non videt; & eo vult Propheta inducere Deum, vt puniat iniquos, iustorum oppressores. Atque hætenus exordium libri est, in quo proposuit Deo Propheta exostulationem suam rationibus confirmatam. Iam subiicit responsum, quod vidit, diu desideratum.

Aspicite in gentibus.] Dei responsum est, secundum omnes, quo exostulationi Propheta satisfecit. Et quidem hoc est onus, quod vidit: nam quæ hætenus dixit non ex reuelatione, sed experimento, & ex euentu ipso didicit. Primum autem hoc verbum, *aspicite in gentibus*, potest tripliciter explicari, iuxta triplicem illius casus, in *gentibus*, significationem. Nam in primis significare potest gentes alias omnes Iudæis finitimas, in quas Chaldaeus suam exercuerat potestatem: quomodo accipiunt Hieron. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. tum etiam Isidorus: & connectunt cum præcedentibus. Ne putetis vos solos Iudæos Chaldaeis tradi puniendos, oculos conuertite ad omnes vicinas gentes; in quas suam non minus sequitiam exercet Nabuchodonosor. Vel secundum Isidorum. Videte o Iudæi, quale flagellum miserit Deus super gentes, & quàm atrociter punierit per Nabuchodonosorem, & videte ne super vos quoque veniat. Hæc interpretatio supponit Prophetam loqui de vastitate iam facta; quod supra reieccimus.

Potest deinde significare ipsos Iudæos, vt accepit Paulus c. 13. Actorum v. 40. Hieron. Theodor. Theophyl. Oecumen. & Rupertus. Sed iuxta LXX. qui verterunt. *Videte contemptores, & respicite, & admiramini.* Nam in Hebræo pro בָּגִידִים *Bagoim*, quod est præpositio in cum *Goim* gentibus, vt interpretati sunt Aquila, Symmachus, Theodotio, Chaldaeus, Vulgatus, & omnes recentiores, ipsi legerunt בִּגְדִים *Bogodim, Vau, in Daleth*, transmutantes, quod est, *iniqua agentes*, vt habet Vulgatus, seu *preuariantes*, aut *contemptores*; inferius v. 13. & ita legisse alios duos anonymos ostendit Hieronymus, cum dicat transtulisse, *videbitis calumniatores, vel declinantes.* & erit sensus. Animaduertite o Iudæi contemptores Dei, audaces in peccando, & qui mea patientia abutimini: ego faciam tale opus destruendo vestram urbem per Babylonium, vt vestram audaciam comprimat; & fiet, etsi vos pro vestra impietate nolitis credere. Quem sensum confirmauit Paulus Acto. 13. 40. cum Antiochiæ Pisidiæ exhortationi suæ de Christo habitæ, quo timorem incuteret nolentibus sibi credere; finem imposuit, verba Habacuc iuxta LXX. præsentibus Iudæis applicando. *Videte ergo, ait, ne superueniat vobis quod dictum est in Prophetis, videte contemptores, & admiramini, & disperdimini: quia opus operor ego in diebus vestris; opus, quod non credetis, si quis enarrauerit vobis.* Cauete, ait, ne contemnatis verbum, quod vobis annuncio, ne Deus iratus simile in vos iniiciat malum grauissimum, & supra omnium opinionem, & fidem, illi malo quod immisit maioribus vestris cōtemptoribus Prophetarum; quale fuit destructio Ierusalem, & templi; regni, & sacerdotij sublatio.

Tertiò, illud nomen, in *gentibus*, potest significare Chaldaeos, qui vastaturi erant Ierusalem. & hoc duplici

g

Dei iudiciū videtur afflictis peruersū quia nō puniunt.

Deus respondet Prophetæ. Sensus 1. de gentibus vicinis vastatis.

Sensus 2. de Iudæis iuxta LXX.

Paulus hunc sensum adducit.

Sensus 3. de gentibus Chaldaeis destruendis.

Ex dilata punitione, nulla cura legis seruandæ.

Ex dilata punitione languescit obseruantia legis in ipsis iustis.

Malum alterum dilata punitionis, iudicij infirmitas.

Alter sensus, quia differitur iudicium Dei, derelinquitur legis obseruantia.

Prior sensus verus.

Iudiciū peruersum ex eadem causa prodit.

citer; nam vel hæc verba sunt consolatoria, & illis A
 consolatur Deus Prophetam, & ceteros querulos de
 malo, quod laturo erant per Nabuchodonosorem; ut
 volunt Vat. & Rob. ad hunc sensum. Videte gentes
 Chaldaas, & considerate quæ illis sunt euentura, &
 obstupescite, quia opus ego operabor in diebus ve-
 stris, quod nemo crederet: nam ultionem sumā de Chal-
 daeis iniuste opprimentibus populum meū, postquam
 magnam orbis partem, non sine afflictione multorū
 occupauerint. Vel potius hæc verba sunt commina-
 toria supplicij infligendi Iudæis iniquis per Chaldeos,
 ut vult Montanus, iuxta communem interpretationē
 secundo loco adductam, ita ut, proposita Deo quere-
 la de multitudine scelerum, quæ per tempus. Ieroso-
 lymitanam grassabantur, & augebantur in dies, in de-
 spectum numinis, ob impunitatem: modo manifestet
 Iudæis onus, quod vidit importandum illis ob illa sce-
 lera, ac dicat. Hoc est onus, quod vidit Habacuc con-
 tra Iudam, & Ierusalem. Ne mea patientia abutamini.
 Aspicite gentes Chaldaas, & animo considerate, &
 admiratio, & stupor vos corripiat rei insolitæ, quam
 prænnuncio. Nam excitaturus est Deus illas ad bello
 puniendum vos o Iudæi contemptores, & deuastan-
 dam vestram urbem, & templum; ut si quis vobis
 narrauerit, non credatis. Hunc sensum esse verum sa-
 tis confirmat Paulus, & auctores supra adducti, qui
 ad Iudæos agnoscunt sermonem esse minacem. Dein-
 de quia more omnium Prophetarum, Habacuc, ut
 metum inculcat peccantibus, quo resipiscant, ponit
 ante oculos exercitum Nabuchodonosoris ferocem,
 & omne malum minitantem. Deinde ad consolatio-
 nem populi sui, exponit libertatem eius à captiuitate,
 hoste destructo per Medos, & Persas; cui in secundo
 capite multis modis insultat.

Opus.] Hebraicè, quia opus operor in diebus vestris.
 Symmachus dixit, opus fiet. Deus loquitur, ne casu,
 aut fortuna euenire, sed diuino consilio existimetur.
 Est autem totius Prophetiæ caput, opus quod iam
 molitur Deus. Est verò hoc opus, non opus Incarna-
 tionis, ut super Paulum quidam putant: non opus
 vastitatis Babylonis per Medos, & Persas perficien-
 dum: sed opus vastitatis Ierusalem, & templi per
 Chaldaeos absolendum; quod nemo crederet cum
 narrabitur: tum propter auditorum contumaciam;
 tum propter mali grauitatem; de qua dixit Ieremias
 cap. 19. 3. *Ecce ego inducam mala super Ierusalem, &
 Iudam, ut quicumque audierit, tinniant ambaures eius.*
 Quam verò increduli fuerint Iudæi hac in re, multis
 ostendit Ieremias: quod probat de hoc opere esse ser-
 monem; cum gentium destructio facile crederetur à
 Iudæis. Tum id quod hic subiicitur. *Quia ecce ego susci-
 tabo Chaldaeos.* quo explicat quod sit illud opus, quod
 moliebatur.

Ex semetipsa.] Hebr. *Ex ipsa iudicium eius, &
 nomen Seeth eius egredietur.* & nomen Seeth deriuatur à
 verbo נָשָׂא *nasa*, quod est tollere seu eleuare. LXX. ut
 solent, nomen נָשָׂא *nasa*, λέμνα transulerunt, Latine
 assumptionem. Vulgatus onus vertit, ut initio capi-
 tis, cum tamen alias vertat, terror, Iob 13. 11. & terror
 eius irruet super vos. & 31. 23. & pondus eius ferre non
 potui. Symmachus δόγμα apud Theodoretum ver-
 tit, & Hieronymus decretum transtulit; similiter &
 Chaldaus, sententiam definitam; ut ait Montanus. Re-
 centiores interpretes putant esse excellentiam, dignita-
 tem, seu exaltationem. & ita legunt, ex seipsa iudicium
 eius, & excellentia eius egredietur. Hoc est, propria vir-
 tute, non aliena, sibi vendicabit dignitatem imperij.
 Secundò, Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus,
 Hugo, Lyra, & Dionys. hæc nomina passiuè accipiunt;
 Ipsa sibi hæc gens parit iudicium, & onus quod portabit:
 Nam sicut vastat vastabitur, & sicut affligit alios af-

fligetur. Sed quorsum de eius punitione ageret; ubi
 eius describit ferociam? Tertio, iterum Hieronymus, sensus
 Haymo, Remig. Hugo, Dionys. nomina abstracta de exercito
 pro concretis accipiunt, dicentes. Hæc gens ex se- iudicio per
 ipsa habet iudices, duces, & satellites, & exactores; ministros
 non ex gentibus aliis mutuo, aut stipendio acceptos. suos.
 Sed hoc verum esse non potest, quia frequenter in
 Prophetis refertur Chaldaeorum exercitus coactus ex
 multis gentibus, & regnis, ut in Ieremia c. 1. 15. *Ecce*
ego conuocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis.
 Quarto igitur vult scuitiem, & insolentiam huius sensus 4.
 gentis explicare, hac ratione; tam insolens est, & de Chaldeo-
 crudelis, ut nullis legibus, nulla ratione ducatur, sed rum scuitie,
 sua sola libidine iudicet vastandam aliquam gentem, quod vastet
 & eadem decretum, & onerosam pronunciet senten- pro libidine.
 tiam, quæ executioni, absque vlla prouocatione man-
 detur; accipit ergo iudicium, & onus actiuè, nempe,
 quæ in alios, & in Dei populum exercebit. Hunc sen-
 sum indicauit Symmachus cū vertit, ut habet Theo-
 doretus, ipsa sibi iudicabit, & decretum suum exequetur.
 Traditque eum Theodoretus, & Theophyl. Albertus,
 Hugo, Dionys. & Montanus. Nam huic genti ius erat
 in armis, & legem faciebat ipsam victoriam, ut ait
 Theodoretus, & ut illi 2. Machab. 10. 28. *duces belli*
animum habebant. Nonnullorum, quæ in hac exercitus
 Chaldaici hypotyposi subiiciuntur, explicationē præ-
 termittimus, quoniam vel super Ieremiam, vel super
 alios Prophetas à nobis tradita sunt.

Et ipse.] Hebr. *Et ipse de regibus ridebit, & prin-*
cipes risus ei. Quæ sic explicant Hieronymus, Haymo, sensus 1.
 Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Ducet ante Reges capti-
 currum suum reges & principes captiuos, irridēs eos, uos ducet
 ut faciebat Adonibezec, qui septuaginta reges ampu- Chaldaus.
 tatis summitatibus manuum, & pedum habebat sub
 mensa; Iudic. 1. 7. Secundò, Theodoretus, & Theophyl. sensus 2.
 exponunt. Per lusum magis quam serio maxima re- Regna per
 gna subiugabit, ac delebit. Quod dixerunt Vatab. Isid. lusum ca-
 Montan. & Rob. Ipse parui pedit, & ludibrio habebit piet.
 quoscumque reges, & principes, qui sua freti potentia
 maximas aduersum se acies instruxerint; nam trium-
 phantium more despiciet eos; vel Nabuchodonosor,
 vel gens Chaldaica.

Comportabit.] Omnem munitam urbem, quan-
 tumuis in edito loco sitam, & inaccessam, contemnet,
 & irridebit; & aggesto, extructoque aggere expugna-
 bit, & capiet eam, quæcumque illa sit, ut voluit Theo-
 doretus, Albertus, & Lyra. Sed Hieronym. & Theo-
 phyl. Haymo, Remig. Hugo, & Dionys. de Tyro in-
 telligunt. Nam veniet Tyrum, & iacto in mari agge-
 re peninsulam faciet de insula; & introitum inter flu-
 ctus maris in urbem terra præbebit. Idque probat,
 quod Tyrus fuerit munitissima: siquidem Iosue 11. 29.
 dicitur, & ad ciuitatem munitissimam Tyrum, & Ezech. sensus 3.
 29. 18. *Nabuchodonosor Rex Babylonis seruire fecit exer-* Tyrum ag-
citum suum seruitute magna aduersus Tyrum. In He- gere peninsu-
 braeo legimus, & comportabit, seu congeret נָשָׂא *ha-* lam faciet.
phar, puluerem; ut Genes. 3. 19. *puluis es, & in pul-*
uerem reuerteris. & Michææ 7. 17. *lingent puluerem*
sicut serpentes. ut sit sensus Vatabli. Congregabit
 exercitum, quasi puluerem; & expugnabit urbem il-
 lam munitam. Vel faciet altissimos aggeres ex pul-
 uere, quorum insperione flatu oppositi venti facta,
 oculos, nares, & fauces repugnantium offundat, &
 enecet; more veteri expugnandi vrbes: cuius me-
 minit Plutarchus in vita Sertorij; de quo refert,
 Charatinos, qui antra, & cauitates magni montis Bo-
 ream versus, habitabant, ad quæ belli tempore confu-
 giebant, ita ad deditionem compulsi. Iubet Sertorius
 milites puluerulentam, ac cinerosam terram confo-
 dere, quæ circa illud solum est, & contra ipsum mon-
 tem cūplum agere: postero die, prima luce aura
 tenuis

Minatur Iu-
 dæis poenam
 per Chal-
 daeos infli-
 gendam,

Veritas sen-
 sus præfati.

Opus vasti-
 tatis Ierusalem
 prædicat.

1. Sensus
 de superbia
 Chaldaeorū.

Sensus 2.
 de poena fe-
 rēda à Chal-
 daeis.

Ius esse in
 armis putat.

Reges capti-
 uos ducet
 Chaldaus.

Regna per
 lusum ca-
 piet.

Tyrum ag-
 gere peninsu-
 lam faciet.

Nulla Chal-
 daeo vrbs re-
 sistet, multo
 instar pul-
 ueris.

Plutarchus.
 Mos puluere
 iniecto ex-
 pugnandi.
 Sertorius
 Barbaros
 puluere ex-
 pugnat.

tenuis perflare cepit, & subtilissimum puluerem deferre: deinde valido flante vento, milites aggerem quateret, ac nonnulli cum equis ingressi perequitate; vt puluis altius insurgeret, ceperunt, quicquid insurgabat pulueris ventus arripiens in Barbarorum habitacula deferrebat: quæ cum ad eam partem duntaxat, qua ventus flabat, aperta essent, subito fauces repletæ spiritusque præclusi sunt. Itaque vix duos dies tolerant, tertia sese Sertorio dediderunt. Atque huius consuetudinis videtur non semel Scriptura meminisse. Deutero 28. 24. dicitur; *Dei Dominus imbrem terræ tuæ puluerem, & de cælo descendat super te cinis, donec conteraris.* 3. Reg. 10. 10. Benadad rex Syriæ hæc inquit, *faciant mihi dii, & hæc addant, si suffecerit puluis Samarie pugillis omnis populi, qui sequitur me.* Idem insinuat Isa. 29. 3. & Ezech. 26. 7. 10. Sed sanè in his locis multitudo militum, instar pulueris magis significatur, Itaque ait Habacuc, nullam urbem posse Chaldæo resistere, quia si ligna, saxaque defecerint, terra à militibus comparata vallum eriget, quo, vel vnde illam expugnet. Atque hæcenus descripsit fortitudinem, temeritatem, sæuitiam, & multitudinem exercitus Chaldæorum, quo timorem incuteret Iudæis; ad quos ille exercitus parabatur puniendos: vt sæpe Prophetæ prædicant.

Tunc mutabitur.] Hebraicè. *Tunc immutatus est spiritus, & transibit, & delinquet.* Hæc potentia eius Dei sui. Verbum *אָפָם* *afam*, quod est *delinquere*, aut *reum peragi*. Septuaginta transtulerunt, & *propitiabitur*. at Vulgatus, Aquilam, & Symmachum secutus, *delinquet* transtulit, pro *deficiet*, aut *desinet*, sicut & Latine dici solet, ait Hierony. *peccauit vinea, & ager*; pro eo, quod est, *vindemia, & fruges non habuere pronentum*. Sic Ezech. 6. 7. *& dissipabuntur, & delinquent*, seu *interibunt arces vestrae*. Sic Psalmo 33. 23. *Redimet Dominus animas seruorum suorum, & non delinquent*, vel *non deficient omnes, qui sperant in eo*. Hieronymus ergo, Haymo, & Remig. sic explicant hunc locum; tam prospero successu elatus in superbiam spiritu, imaginem sui, vt Dei, statuet Babylone adorandam; post quæ in bestia pertransibit formam, & ita demum corruet eius prosperitas. Vel secundum Albertum, Hugo, Lyram, & Dionys. Tunc mutabitur spiritus eius in amentiam, vt cum feris sit habitatio eius: & pertransibit à statu regni, cui dictum est, *Tibi dicitur Nabuchodonosor, regnum tuum transibit à te.* & post corruet humilis, & esse desinet. Et iuxta hos quod sequitur: *hæc est fortitudo eius Dei sui*; ironice est intelligendum. hæccine scilicet est potentia Dei sui, cui adscribebat victorias? Verum cum post mutationem illam in bestiam redierit ad pristinam regni dignitatem, non videtur hic sensus rectè Nabuchodonosori conuenire.

Quare quidam putant non de illo, sed de gète Chaldæa esse hoc modo accipiendum. Tunc tot victoriis elatus in superbiam gentis illius spiritus, dominium usurpatum exercebit, sed pertransibit citò, nam debellata à Medis, & Persis, corruet tandem eius imperium. Demum siue de gente loquaris, siue de imperatore eius, nam eadem ratio est, Vatab. Isidor. Montan. & Rob. sic explicant planius hunc locum. Tunc pro tot victoriis ultra modum elatus, metas, finesque modestiæ transgredietur, & delinquet, seu corruet in id scelus, vt oblitus veri Dei, tribuat tot victorias virtuti Dei sui Beli. Sic etiam Chaldæus illud verbum *afam*, corruet, aut *delinquet*, propriè accepit, dicens. & flagitium admisit, eo quod multiplicauit gloriam Deo suo. Quia verò Septuaginta ita legerunt hunc locum: *Tunc mutabit spiritum, & pertransiet, & propitiabitur*: hæc est fortitudo Dei mei. Hieronymus, Theodoretus, & Theophylactus iuxta hanc lectionem diuerso à præcedentibus modo interpretantur de vero Deo. Cum

Castro in Proph. minores.

A absoluerit suum impios puniendi creditum ministerium Babylonius, tunc Deus noster mutabit spiritum iræ in misericordiam, & pertransibit illos, quasi vltione sumpta contentus, & propitiabitur punitis. Nam Deo meo talis est potestas, sic cum oportet castigandi, & rursus miserendi, conuertendo misericordiam in oleum.

Numquid.] Propheta nomine populi, vt omnes fatentur, commotus metu, ac sæuitie Chaldæi, imporat diuinam opem contra illum, & precatur Deum, ne in manus illius venire permittat, ne omnino pereat. Ex Hebræo sic habet hæc clausula. *Annon tu principio Domine Deus meus sancte mi non moriamur, non moriemur.* antiqua lectio erat *non morieris*. Est enim vna dictio ex decem, & octo emendatis à scribis, qui offensi ea lectione, & non morieris, ne putaremus Deum esse mortalem, pro ea legerunt, & non moriemur. Antiquæ autem lectionis hic erat sensus. Nonne o Deus meus, & sanctificator meus tu semper fuisti, & non morieris, esque immortalis, & incorruptibilis? idola verò corruptibilia sunt, & homines illorum auctores mortales? Hanc lectionem videtur secutus Chaldæus cum dicat, *Nonne tu Domine creasti seculum ab initio: tu Deus index verus super omnes creaturas tuas, & sanctus in operibus tuis: verbum tuum in secula permanet Domine.* Verum lectionem communem, *non moriemur*, fuisse etià olim receptam, ostendunt Septuaginta qui transtulerunt, & non moriamur: & Symmachus, vt non moremur, Vulgatus, & omnes quotquot hæcenus verterunt Scripturam, cum omnes sic legant, *non moriemur*. Propheta igitur blanditur Deo, vt ab eo impetret liberationem ab impetu Nabuchodonosoris, cuius exercitum hæcenus descripserat. ait ergo: Te ab initio agnoscimus Dominum Deum nostrum, & quem semper coluimus, vt sacrosanctum, in nobis multis rationibus sanctificatum, & glorificatum. Cur ergo plebs tibi ab initio dicata excindetur ab hoc impio Nabuchodonosore? Non ita fiet, non moriemur te protegente. sic fere intelligunt omnes hunc locum.

Et facies.] Horum verborum duplex esse potest sensus; prior est. Videris homines facere quasi pisces maris, in quibus qui maiores sunt ceteros deglutiant: & sicut reptilia terræ absque villo defensore, subiacent fortiori, & qui plus valuerit viribus dominatur in alterum. Ita intelligunt Hierony. Theodoretus, Haymo, Remig. Theophyl. Sunt alij, nempe Albertus, Rupertus, Vatab. Montan. & Rob. quibus placet posterior hic sensus; facis homines similes piscibus maris, & reptilibus terræ; quæ cum nullum habeant ducem, aut iudicem, qui ea tueatur, impune patent hominibus expiscantibus, & venantibus ea. Sic hic Nabuchodonosor omnes expiscatur nationes, quasi te non haberent ducem, & patronum, qui curam earum habeas. Verum prior sensus commodior est rei, qua de agitur: & metaphora à piscibus ipsis, & à reptilibus ad se inuicem comparatis ducitur ad homines secum inuicem comparatos. Nam quem admodum pisces, & reptilia, quia sine legibus viuunt, & sine principe, qui ea moderetur: quæ viribus valent infirmiora deuorant, & deuastant. Sic inter ipsos homines, quasi Deum non haberent, cui curæ essent, Nabuchodonosor, quod valeat viribus, homo licet sit, ceteros homines sibi subiicit, & deuorat. Ex historia autem rerum naturalium, de piscibus, & reptilibus constat ita contingere, vt de polypis scribit Ælianus lib. 1. de varia historia cap. 1.

Totum.] Hebr. *Totum in hamo ascendere faciet, congregabit illud in sagena sua, & congregabit illud in reti suo.* Hieronymus, & cum eo Haymo, & Remig. ita distinguunt hæc tria, vt piscator quod hamo non

G g 2

Delinquere pro deficere.

Sensus 1. de Nabuchodonosore.

Refutatur.

Sensus 2. de gente Chaldæa.

Sensus 3. quod Belo victorias tribuit.

Sensus 4. de commutatione in bonum punitorum.

Lectionis varietas.

Sensus 1.

Sensus 2. verus.

Petit liberari à sæuitie Nabuchodonosoris.

14 Similitudo à piscibus. Sensus 1. pisces minores absorbentur à maioribus. Sensus 2.

Sensus commodior.

Ælianus.

15

Nabuchodonosoris audacia, & ars in capiendis notatur.

potuit, reti comprehendat; & quod euaserit rete, fagenis latioribus circumdetur: ita rex Babylonius cuncta vastauit, & vniuersum hominum genus prædam fecit. Theodoretus, Rupertus, & Vatablus videtur idem his tribus nominibus significatum, quia cum totum illud significet omnes pisces; nam perstat in metaphora piscatoris, ac proinde omnes gentes: non potest totum illud hamo expiscari, quo vnus tantum piscis capi solet: nisi hamum pro hamis accipiat, ita vt velit significare singulos exercitus milites, quorum virtute homines vincebantur: atque eosdem simul, qui faciunt exercitum, vocet fagenam, & rete, latius, vel contrarius positum. Ostendit itaque liberam Nabuchodonosoris potestatem, & audaciam; quia vt piscatori liberum est expiscari vel hamo, vel reti, vel fagena: ita illi liberum fuerit quacumque arte, quacumque exercitus parte modica, vel magna; homines capere, & subiugare.

16
Sagenæ, retisque nomine victorias accipit.

Immolabit.] Nomine *fagena*, & *retis* varia intelligunt interpretes, Hieronymus. Theodoretus, Haymo, Remigius. Theophylactus. Vatablus, & Rob. prosperos belli successus, & frequentes victorias explicant, quas propriæ virtutis acceptas referebat; & idcirco statuam auream in campo Dura erexit, Daniel. 3. cui iussit omnes subiectas gentes sacrificare, ac suffire. Idem Hieronymus. Haymo, Remigius. Lyra, Vatablus, & Rob. intelligunt Deum eius Belus, cui acceptas referret victorias, vt pote, cuius virtute, & ope eas de gentibus retulerit Nabuchodonosor. Sunt alij, quibus videatur per *fagenam*, & *rete* significatum à Propheta piscem per metonymiam:

Derceto piscem alij intelligunt. Pisce Chaldaeis vt Syris sacrum. Xenophon.

quod piscem vt deam, Derceto dictam, coluerint Assyrii, cui Nabuchodonosor victorias referret acceptas; & pro illis gratias agens; sacrificaret, ac suffiret. Sunt autem multa veterum testimonia, quæ id probent. Nam in primis Xenophon. lib. 1. de Cyri minoris expeditione fol. 5. *hinc*, ait, *Cyrus quartis castris mille passibus, & octoginta ad Chalon amnem progreditur: huius est latitudo passuum viginti: magnis vero, ac multis piscibus refertissimus est, quos Syri sacrosanctos habent; eosque violare aquæ ac columbas nefas putant.* & Artemidorus lib. 5. de Somniorum interpretatione, *piscis edunt omnes*, inquit, *exceptis Syris, qui Aspartem colunt.*

Artemidorus.

Diodorus.

Dercetes Semiramidis mater.

Diodorus Siculus lib. 3. Bibliothecæ cap. 2. causam huius superstitionis eam esse refert: quod ferant Syri Dercetem Semiramidis matrem ob turpitudinem se in stagnum coniecisse, ibique in piscem conuersam; conditumque illi fuisse insigne templum ad Alcalonem Syriæ; iuxta lacum piscibus refertum. De qua Ovid. lib. 4. Metamorphos. initio, sic canit.

Ovidius.

*Cogitat, & dubia est, de te Babylonia narret,
Derceti, quam versa squamis velantibus arctus,
Stagna Palestini credunt coluisse figura.*

Plinius.

Atargatis. Strabo.

Erât autem facie formosa mulier, reliqua parte piscis: idcirco prodigiosam vocat Plinius. Nam de Cælesyria loquens lib. 5. cap. 23. *habet*, inquit, *Hierapolim, Syris dictam Magog; ibi prodigiosa Atargatis, Græcis autem Derceto dicta, colitur.* & Strabo de Edesa loquens lib.

Gens à piscibus abstinentens ob piscis reuerentiam. Macrobius.

Duo dij Assyrii, Sol, & summi Adad, hoc est, vnus, & deam nomine Adargatis, quibus cunctarum rerum tribuunt potestatem; illum

16. pag. 709. *In ea*, inquit, *Atargatis Syriam deam colunt, quam Ctesias Derceto vocauit.* Dictam autem Atargatis Cælius putat lib. 23. lectio. Antiqui. c. 5. ab *ater* sine, & *gatis* piscis, lingua illius gentis, quasi sine piscibus, quod piscium abstinentia coleretur. sed Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 30. *Assyrios*, ait, *duos deos habuisse: summi Adad, hoc est, vnus, & deam nomine Adargatis, quibus cunctarum rerum tribuunt potestatem; illum*

A Solem, hanc Terram putantes; quam Cornutus putat esse Rheam. Verum certius est esse Dagon Azotiorum, & consentit nomen; nam *dag*, Hebræis piscis est; unde Dagon vocatus; & colligitur ex 1. Reg. 5. 4. *Rursusque die altera, consurgentes inuenerunt Dagon iacentem super faciem suam in terra coram arca Domini; caput autem Dagon, & duæ palmae manuum eius abscissæ erant super limen; porro Dagon solus truncus remanserat in loco suo.* Hoc est, quoniam superiori ex parte referebat hominem, ex inferiore piscem, forma hominis præcisa, ea tantum pars remanebat quæ piscem referebat: atque hoc est, tantum Dagon remanserat in eo, hoc est, solus piscis integer mansit. Huic ergo deo, vel deæ pisci tribuebat Nabuchodonosor suas victorias, & in gratiarum actionem ei sacrificabat, & suffitum adolebat.

Dagon inferiore parte piscis.

B At certè licet hæc eruditè sint dicta, non tamen verum, sincerumque sensum nobis exprimunt: Nec vllā de deo suo aliquo arbitramur rationem habuisse Nabuchodonosorem in victoriis suis, quod attinet ad verba Habacuc; sed sibi, suoque exercitui superbissimus homo, gloriam, Deo debitam tribuebat. Et sanè in eodem significato accepisse hic Prophetam, fagenam, & rete, quo paulo ante acceperat, & paulo post, nemo iure negabit. Atqui paulo ante, pauloque post, nomine *fagena* accipiunt interpretes exercitum, nempe militum multitudinem fortem, ac saeuam, strenuamque in arte militari, quam vt fagenam, & rete expandebat Nabuchodonosor per nationes, & regna, vt illis expiscaretur pisces, & homines captiuos duceret. Huic ergo met fagenæ, nempe exercitui suo, referebat acceptas victorias, eique instar Dei, sacrificabat, & tribuebat omnia. Simul etiam sibi tamquam eius exercitus ductori. Quem sensum efferunt Albertus, & Montanus cum his, qui dicunt suæ virtuti hos triumphos, ac frequentes victorias, felicisque successus tribuisse.

Expandit.] Hebr. *Num propter hoc exonerabit fagenam suam, & semper interficere gentes non parcat?* Cōmunis lectio Septuaginta & Vulgati affirmanter effertur, & ita explicatur ab Hieronymo. Theodoretus, Haymo, Remigius. Theophylactus. Alberto, Hugone, Lyra, & Dionysio. Cum videat piscationem sibi prospere cedere, & gentium captarum diuitias dulces in ore suo esse escas, propterea iterum, atque iterum ad alias gentes capiendas fagenam suam expandet, exercitum nempe suum mittet, & non cessabit nouas facere excursiones, vt gentes alias, atque alias capiat, mactet, & spoliet. Hebræa tamen interroganter efferuntur, vt habent Chaldaei, Pagni. Vatablus. Isidorus. Montanus. & Rob. & verbum *יארק*, quod vertitur *expandit*, propriè est, euacuabit, exhauriet, effundet, vt Gen. 42. 35. de filiis Iacob dicitur. *cum frumenta effunderent*, nepe è saccis, Hebraicè dicitur, *ipsis euacuantibus saccos suos.* Et est sensus. Num propter hanc arrogantiam, qua te, ô Deus, contempto, sibi placet, ac tribuit suam tantam felicitatem, iterum, & iterum euacuabit fagenam suam, & captiuos mittet in Chaldaeam, vt exoneret fagenam; & non cessabit aliquando alias, atque alias gentes expiscari, capere, & interficere, vt fecit hætenus; maximè cessabit, & quidem malo suo: non enim fas est permitti à te ulterius progredi; suaque infamia potiri. Quæ sic exposuit Chaldaeus. *Numquid propterea mittet exercitus suos, vt perpetuo consumat gentes, idque sine vlla misericordia? Vbi fagenam explicat esse exercitum, vt ceteri videntur intellexisse,*

Sensus verus, sibi suoque exercitui tribuebat victorias Nabuchodonosor.

17
Sensus 1. erectus victoriis non desistet alias, atque alias gentes inuadere.

Sensus 2. cessabit ceterè aliquando à sua piscatione.

Sagenæ nomine exercitus significatur.

HABACUC PROPHETE

CAPUT SECVNDVM.

PARAPHRASIS.

1 **S**UPER ¹ custodiam meam
 2 stabo, & figam gradum su-
 per munitionem: & con-
 3 templabor, vt videam quid
 dicatur mihi, & quid re-
 4 spondeam ad arguentem me. || Et respon-
 dit mihi Dominus, & dixit. ² Scribe visum,
 & explana eum super tabulas: vt percurrat
 5 qui legerit eum. || Quia adhuc ³ visus pro-
 cul, & apparebit in finem, & non mentietur:
 si moram fecerit, expecta illum: quia ve-
 6 niens veniet, & non tardabit. || Ecce ⁴ qui
 incredulus est, non erit recta anima eius in
 semetipso: iustus autem in fide sua viuet.
 7 || ⁵ Et quomodo vinum potantem decipit:
 sic erit vir superbus, & non decorabitur: qui
 dilatauit quasi infernus animam suam: &
 ipse quasi mors, & non adimpletur: & con-
 8 gregabit ad se omnes gentes, & coaceruabit
 ad se omnes populos. || Numquid non om-
 nes isti super eum parabolam sument, & lo-
 quclam ænigmatum eius: & dicetur, væ ei,
 qui multiplicat non sua: vsquequo & aggra-
 9 uat contra se ⁶ densum lutum? || Num-
 quid non repente ⁷ consurgent qui mor-
 deant te: & suscitabuntur lacerantes te, &
 10 eris in rapinam eis? || Quia tu spoliasti gen-
 tes multas, spoliabunt te omnes, qui reliqui
 fuerint de populis, ⁸ propter sanguinem ho-
 minis, & propter iniquitatem terræ ciuita-
 11 tis, & omnium habitantium in ea. || Væ qui
 congregat auaritiam malam ⁹ domui suæ,
 vt sit in excelfo nidus eius, & liberari se pu-
 12 tat de manu mali. || Cogitasti confusionem
 domui tuæ, concidisti populos multos, &
 13 peccauit anima tua. || ¹⁰ Quia lapis de pa-
 riete clamabit: & lignum quod inter iunctu-
 14 ras ædificiorum est, respondebit. || Væ qui
 ædificat ciuitatem in sanguinibus, & præ-
 15 parat urbem in iniquitate. || ¹¹ Numquid
 non hæc sunt à Domino exercituum? labo-
 16 rabunt enim populi in multo igne: & gentes
 in vacuum, & deficient. || Quia replebitur
 terra, vt cognoscant gloriam Domini quasi
 17 aquæ operientis mare. || ¹² Væ qui potum
 dat amico suo mittens fel suum, & inebriās,
 vt aspiciat nuditatem eius. || Repletus es
 ignominia pro gloria: bibe tu quoque; &
 consopire: circumdabit te calix dexteræ
 Domini, & vomitus ignominie super glo-
 18 riam tuam. || Quia ¹³ iniquitas Libani ope-
 riet te, & vastitas animalium deterrebit eos
 de sanguinibus hominum, & iniquitate ter-
 ræ, & ciuitatis, & omnium habitantium in

Castro in Proph. minores.

Verum, vt meo muneri satisfac-
 ciam, vt solent excubitores par-
 tem sibi custodiendam commis-
 sam non deserere, & in loco sibi
 designato consistere, obseruantes
 ne quis hostis aggrediatur. ¹ Ita ego attentissimis
 oculis contemplabor, expectaboque num aliquid
 suggerat mihi Deus, quo possim satisfacere argu-
 mento meo, & consolari plebem meam, quæ illo ad
 deiectionem mouebatur. Ac tandem mihi hac re
 sollicito hoc responsum dedit Dominus: nam dixit.
² Scribe rem, quam tibi ostendo, & adeo dilucido
 sermone, perspicuisque literarum figuris in variis
 tabulis exara, in locis publicis proponendis, vt ne-
 mo sit qui legat, qui mox non intelligat quod lege-
 rit. Adhuc enim ³ visio hæc non est implenda an-
 te tempus à Deo constitutum, & tunc constabit tan-
 dem, nec frustraberis ea: si euentus eius ultra tuum
 desiderium dilatus fuerit, expecta paululum eum,
 quia omnino veniet post annos septuaginta; nec
 ultra id temporis differetur Babylonici Imperij in-
 teritus, & plebis Iudaicæ afflictæ liberatio. Caue ⁴
 ne fidem abiicias: nam qui abiecta fide huius pro-
 missi adimplendi, contentiosè restiterit ne veniat in
 potestatem Nabuchodonosoris, ærumnosam, ac mi-
 seram ducet vitam. At qui fide eius nixus dedi-
 derit se illi, & æumnas omnes constanti animo su-
 perabit, & è captiuitate reductus, vitam felicem si-
 bi comparabit. Hæc præmonitione præmissa, sic acci-
 pe miserum interitum Nabuchodonosoris, quem tu,
 & plebs tua adeo reformidatis. Etenim quo magis
 vinum ambitionis occupat Nabuchodonosorem, eo
 magis homo ille superbit, & ideò non permanebit
 in sua dignitate, sed corruet ex ea: dilatauit quippe
 inexplebile suum desiderium, vt sepulchrum, quod
 nulla respuit cadauera; & vt mors, quæ mortuis
 non saturatur. Nam maximam ille gentium par-
 tem; ac nationum suppeditauit, sibi que subiecit.
 Quæ quidem versa illius fortuna in casum misce-
 randum, exempla parabolica sibi vtilia desument,
 & sermonem enigmaticum ab eo aliquando usur-
 patum referent, dicentes insultando: en quò deue-
 nit, qui suis non contentus aliena appetit, & inua-
 dit? qui nullum sibi finem præstituit habendi. En
 quanta opprimatur ruina, qui ingentes opes sibi
 congescit, quæ numero ⁶ lutum ipsum adequent?
 Ecce qui videbaris numquam de tuo statu detur-
 bandus, ⁷ consurrexerunt Medi, & Persæ, qui Im-
 perium tuum euertant, & dilacerent, opesque tibi
 diripiant. Nam quia tu spoliasti tot gentes, spolia-
 bunt te illi, qui nondum in tuam venerant potesta-
 tem. ⁸ propter sanguinem tot hominum effusum,
 propter vastationem terræ Iudææ, & ciuitatis Ieru-
 salem, & omnium ciuium eius. Væ tibi Nabucho-

Gg 3

donosor, qui congeris opes male partas, ut ex illis in tuam Babylonem comportatis, arcem tibi munitissimam, ac deliciosam construeres, in qua domum tuam eternam faceres, in eaque tamquam in nido, ab hostium incursibus perpetuo tutareris. Captasti certe consilium ad ignominiam tuam posteritatis; nam quod excideris tot populos, deliquisti graviter, & tibi parasti excidium, domuique tue, ob inexplabilem ambitionem tuam. Nam si homines taceant, ipsi lapides de parietibus domus à te edificatae, & ipsi asseres de tabulatis clamabunt contra te, & tuam iniustitiam testabuntur; & vim, quam illis intulisti ex propriis locis ea auferens: cur enim edificasses domum opibus sanguinis effusione partis, & urbem tuam Babylonem muniisses regionibus, & urbibus spoliatis? Annon Dominus Deus exercituum ultionem sumeret de his? Adeo, ut laborent licet Chaldaei populi pro sua libidine in sua Babylone munienda, & ornanda, & gentes illis subiectae lassentur in eadem re; sed certe laborabunt, ut congerant materiam igni, & fatigabuntur usque ad lassitudinem, sed in nihilum, cum omnia sint à Medis, & Persis comburenda, & in nihilum redigenda. Tunc fama huius ultionis dissipata per universam terram, ut solet aqua maris exundare; Dei potentia ultoris supremi cognoscetur ubique. O crudelis Tyranne, qui ita in reges, ac duces deuictos insolesces, ut eis insultes, & contumeliis diuexes, palam faciens impotentiam, & infirmitatem eorum, quasi temulentorum; conuertisti gloriam, quam comparaueras, in summam ignominiam tua hac crudelitate. Bibes tu quoque de calice ira Domini, & obrueris. nam totus calix furoris dextera Domini, quae propulsari non poterit, super te sese vertet; & tua gloria fœdabitur, & obscurabitur omnino, ut solet vestis preciosa vomitu ignominioso. Cum violentia illa, qua Ierosolymitanum templum, uti Libanum, cōflagraueris, obruet te, & vastatio, qua Chaldaei, ferarum instar, vastauerint terram, efficiet, ut territi à Persis conterantur, propter sanguinarias caedes factas, propter oppressionem terrae sanctae urbis Ierusalem, & omnium ciuium eius. Quid tunc proderit Chaldaeis sculptile idolum, quod nihil habet amplius, quam manu sculptoris esse factum? Quid idolum conflatile, simulacrum numen ementiens, ut in eo debeat collocare spem ille, qui finxit illud? Cum non possit amplius facere quam simulacra muta, quae loqui non possunt? Vae illi qui idolum ligneum adiens, petit ut expergiscat; & idolo lapideo non potenti loqui, ut surgat ad instruendum se de agendis. Numquid est in illo mens, aut lingua, qua de re postulata instruat? minimè gentium. nam licet ecce coopertum sit auro, & argento, at nulla vis intelligentiae inest illi. Solus Dominus noster est, qui è caelo, templo sancto suo exercet imperium in omnes terrae incolas. Conticescant igitur omnes, nec mutire audeant coram eo, timore correpti eius, qui nihil reliquit inultum.

ea. ¹⁴ Quid prodest sculptile, quia sculptum illud fictor suus, conflatile, & imaginem falsam? quia sperauit in figmento fictor eius, ut faceret simulacra muta. ¹⁵ Vae qui dicit ligno: expergiscere: Surge, lapidi tacenti: Numquid ipse docere poterit? Ecce iste coopertus est auro, & argento: & omnis spiritus non est in visceribus eius. Dominus autem ¹⁵ in templo sancto suo: sileat à facie eius omnis terra.

A R G V M E N T V M.

ATENTVS Propheta audit responsum plebis suae consolatorium; tyrannum Babylonium cum eius imperio omnino excindendum propter summam violentiam, qua tum gentes alias, tum ipsam plebem Iudaicam oppresserit.

C O M M E N T A R I V S.

AUstodiam.] Quo solutionem aliquam eruat eius expostulationis, quam in postrema parte capitis praecedentis proposuerat Deo, dicit modò, se muneri suo prophetico non defuturum, sed contemplaturum, & expectaturum attentissimis oculis, instar vigilum, quibus concredita est custodienda pars aliqua urbis obsessae, & ad id in loco aliquo munito, ut in arce, aut specula constituuntur, si Spiritus sanctus suggerat aliquid, quo superiori expostulationi satisfiat, & pii consolentur. Metaphora sumpta à vigilibus ait, super custodiam meam stabo. Symmachus dixit, quasi custos super speculam stabo. & Chaldaeus, super vigiliam meam sto paratus, hoc est, meo custodis muneri ne desim, vigilo. non deseram partem

A meae custodiae commissam: & figam gradum, siue stabo super munitionem. Symmachus dixit; super conclusum, aut veluti inclusus. Theodotio, gyrum, Aquila, & Quinta editio, circum transulerunt: quoniam nomen *Mafor* obsidionem significat, & arcem, seu locum munitum, murisque obsessum: petram vocarunt LXX. quasi dicat: intra circulum, aut sphaeram excubiarum mearum consistam, ut inde contempler, & expectem à Deo, quid loquatur in me, supple Dominus, aut quid mihi suggerat Spiritus sanctus, quod possim respondere ad arguentem me; Hebraicè, ad argumentum meum: nempe Deum, quod male argumentatus fuero aduersus eum. ut volunt Hieron. Albertus, Lyra, & Dionys. Alij, ut Theodoretus, Theophylactus. Pagnin. Vatab. Isidor. & Rob. ad argumentum meum, passuè, id est, mihi propositum à piis aut impiis. Sed quid refert si dicamus expostulationem blandientis Prophetæ

Attentus expectat responsum.

A vigilibus metaphora.

18

19

20

Responsum
à Deo blan-
dè extor-
quet.

Propheta fuisse Deo propositam, vt erueret ab illo responsum consolationis; & ita modò expectare verbum illud à Deo, & ita dicere; quid respondeat ad meam humilem, ac mitem exhortationem, seu argumentationem, & ex animo sincero prodeuntem correptionem.

Scribe visum.] Ad certitudinem, rem futuram per visum interiorem accepit Propheta, & ad communem populi consolationem iubetur eam scribere, vt non solum præsentes, sed absentes etiam, & posteri nouerint regni Babylonici finem, & consolationem ex ultione suscipiant, & suam sperent salutem. Iubet deinde in tabulis explanare; non cordis tantum, vt velle videntur Hierony. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. sed in tabulis ex arboribus præcis, præsertim buxeis, vt vertunt hic Septuaginta & asserunt Theodoretus, Theophyl. Dionys. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. Sic Isa. 30. 8. *Nunc ergo ingressus scribe ei super buxum.* Hebraicè, *in tabula.* Vel certè æreis, aut lapideis, vt lex scripta fuit in tabulis lapideis; & Job 19. 23. *Quis mihi tribuat vt scribantur sermones mei? quis mihi det vt exarentur in libro: stylo ferreo, aut in plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice?* & 1. Machab. 8. 22. & 13. 42. & 14. 18. Sic enim antiquitus scribebant in tabulis ex arborum caudicibus confectis, & compaginatis, & cera obductis, vt canit Propertius.

*Non illas fixum charas effecerat aurum;
Vulgari buxo sordida cera fuit.*

Et iterum.

*Nonne libet medio ceras implere capaces
Quadruius.*

Et iterum.

Dextra tenet ferrum, vacuam tenet altera ceram.

Exarabant autem obductam ceram stylo æreo, aut ferreo. is erat longiusculus instar columnellæ cum epistyllo: parte interiore subulatus; posteriore autem latiuncula acie patulus. qua aculeatus erat scribebant, & cuspide exarabant: siquid verò delebatur, latiore styli parte fiebat, & pugillarium equorinceratum complanabant. Et quia priores partes agebat scriptio, quàm littura; ideo cum debebant, quia conuertebant latiore, ac deletilem styli partem, stylum vertisse dicebantur. Sic 4. Reg. 21. 13. dicitur. *Et extendā super Ierusalem funiculum Samaria, & pōdus domus Achab: & delebo Ierusalem sicut deleri solent tabulæ, & delens vertam, & ducam crebrius stylum super faciem eius.* Hinc Horat. in arte poetica.

*Sape stylum veritas, iterum quæ digna legi sunt,
Scripturus.*

& Hieron. in Apologia ad Domnionem. *Qui meliorem styli partem cā legerim, quæ deleret, quàm quæ scriberet.* Stylum autem præacutum fuisse B. Cassiani ostendit martyriū, qui ferreis puerorū stylis enectus est. & Augustinus lib. de quantitate animæ, dum ait, *Verfo stylo animal medium percussit.*

Sed cur in tabulis scribi iubet, & non in libro, aut volumine? Nam & vsus fuit in palmarum foliis; aut in quarundam arborum corticibus, seu libris scribere, vt tempore Alexandri Magni captum est in Ægypto ex papyro, cuius cortex acu diuidebatur in pertenuas, & latissimas phyllyras, vt refert Plini. lib. 13. cap. 11. eam ob rem, quod libri, & volumina volui, & signari soleant, & intra scrinia contineri, nec omnibus edi. At tabulæ ob hoc conficiuntur, vt quod in eis est scriptum, in medio positum, omnibus fiat manifestum. & idcirco numero multitudinis dixit, *in tabulis*, quod non vno in loco, sed in pluribus Deus vellet suum decretum suspendi, vt notius omnibus fieret; nemoque eius cognitione priuaretur. Nam in locis publicis acta eiusmodi in tabulis solita proponi, ostendit quod scribitur 1. Machab. 14. 26. & descripse-

runt in tabulis æreis, & posuerunt in titulis in monte Sion. Tabulæ in celebribus locis positæ.

Rursus cur iubet Deus prophetiam in tabulis explanari? aut quid iubet; cum iubet explanari? hoc in primis: vt noto, quotidiano, vulgarique sermone tractet; non sub ænigmatibus, allegoriis, aut figuris recondito, & obscuro, propheticum argumentum. Et hoc est quod adiicit pro ratione; *vt percurrat qui legerit eam*; hoc est, ne qui legerit retardetur ab eius intelligentia, obscuritate, & inuolucris. quod dixerunt Septuaginta, *vt persequatur qui legit ea.* & Chaldaus, *vt festinet ad sapientiam assequendam quicumque legerit in eo.* Atque ita intelligunt Theophyl. Rupertus, Albertus, Montanus, & Rob. Sed quia non sola dictionis ratione, sed ipsis figuris literarum minutioribus, cunctari quis solet ne legat, neve intelligat quod scriptum est; id etiam iuberi putat Montan. vt ipsas characterum, atque literarum figuras prægrandes, lectuque facillimas depingi curet, ne quis de re hæsitet; adeò notam, ac manifestam omnibus esse vult Deus; quò nemo ab ea excludatur intelligenda; nemo non consoletur.

Visus procul.] Hoc verbo iam nos Propheta inducit ad inuestigandum rem, quam prophetat. Quod si inuestigatione indiget, profectò non adeò dilucidè eam proposuit, vt illi præceptum est. Sunt igitur duæ de hoc viso intelligentiæ. Nam Euseb. lib. 6. de Demonstrat. Euang. cap. 14. Hieronym. Haymo, Remig. Rupertus, Theophyl. Hugo, Dionys. & Isidorus, de Christi aduentu exponunt; qui in extremo iudicii die venturus est, vt reddat unicuique iuxta opera sua; & tunc oppressores puniet, oppressos verò remunerabit: quomodo quæstioni propositæ responsum putant hi auctores. Potest autem confirmari hæc expositio, tum quod aliqua hic dicta maioris momēti rem prænunciatam indicant, quàm sit imperij Chaldaeorum finis, & populi Iudaici liberatio. Vt quod adeò attentus hunc visum expectauerit Propheta, quòd iussus fuerit illum dilucidè scribere omnibus palā faciendum; & quòd sibi fidem præstari postulet Deus: tum maximè quia Paulus ita hunc locum intellexit in Epistola ad Hebræos cap. 10. 37. Vbi hortatus Hebræos ad confidentiam de remuneratione habendam, subdit. *Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide vivit, quod si subtraxerit se, non placebit anima mea. Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem anime.*

Altera expositio est veterum, quorum meminit Hieronym. in ea verba. & quomodo vinum, &c. Cyril. Alex. Theodreti, Alberti, Adam. ad Rom. 1. & assentit Theophyl. Vatab. Isidori, Montani, & Rob. intelligentium de excidio imperij Babylonici post 70. annos, & liberatione populi Iudaici, redituque in patriam per Cyrum concessio. Atque hunc esse verum sensum literalem probat in primis, quod in antecedentibus de Nabuchodonosore, atque eius exercitu sermo factus est; dum querebatur Propheta de illo, quod ipsos Iudæos iustiores se esset oppressurus; & in subsequentibus, dum illius delicta enumerantur, ob quæ mereatur interire. Ergo, & intermedia de eo debent intelligi, iuxta communem regulam. Deinde, quia omnis ille apparatus, quo parauit se Propheta: & Deus iussit proponi prophetiam, rectè aptatur vastitati imperij Babylonici, & liberationi captiuorum. Nam primum argumento maximè quadrat. Vult enim Deus pro summa, qua populum benevolentia, ac cura prosequeretur, deiectionem illorum animum erigere ad spem reditus in patriam, & tristē consolari ostensione grauissimæ Chaldaeorum ruinæ. Atque ad

Characteres, & Scripturā certā & claram postulat ad solatium populi.

Expositio 1. de posteriori aduentu Christi. Euseb.

Expositio 2. de fine imperij Babylonici, & reditu Iudæorum.

Multis probatur hunc esse sensum literalem.

hoc se Propheta instar excubitoris proposuit: ut etiam A
Isaias de eadem ipsa re differens cap. 21. 8. *Super speluncam Domini ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir biga, &c.* Ad hoc etiam iussit Dominus in tabulis scribi, idque dilucidè, ut omnes palam haberent, quo se consolarentur: at certè iuxta priorem intelligentiam, prophetia satis obscurè proponebatur, nec ad præsentem afflictionem corporalem temperandam multum iuaret. Tum etiam voluit suis dictis fidem adhiberi, ut apud Isaiam quoque de eodem argumento differentem in illo cap. 21. v. 2. *Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agitur: & qui depopulator est, vastat.* Denique nullum est verbum in Propheta quod huic expositioni non rectè cohæreat, ut constabit. Hic erit ergo sensus literalis habendus.

Atque ex his dissolutæ manent rationes prioris sententiæ, cum Isaias eisdem ferè verbis usus fuerit in eodem argumento: & ex Dei summa benignitate omnia hæc proficiantur ad suæ plebis consolationem. Paulus autem eadem verba usurpauit ad spem excitandam Hebræis remunerationis per Christum præstandæ; sicut modò Iudæis liberationis à captiuitate, destructo imperio Babylonico, in sensu mystico, ut notat Albertus.

Iam verba explicemus, quæ ex Hebræo sic habet. *Quia adhuc visio in tempus, & loquetur in finem, & non meuitur: si moram fecerit, expecta eam, quia veniendo veniet, & non tardabit.* Ostendit suo tempore certissimo implendam hanc prophetiam, & hoc est illud, in *Moed*, quod est, tempus certum, constitutum, & definitum à Deo, in quo implebitur, ut dicat. Quia visio, quam tibi ostendo, adhuc implebitur in tempore suo constituto à Deo, ut rectè Chaldaus, & Hierony. Aut, non implebitur hæc visio nisi in tempore constituto à Deo; hoc est quod dixit Vulgatus, *quia adhuc visus procul.* & Septuaginta, *in tempus*, quia non modo fiet; sed postea suo tempore. *Et loquetur in finem*; hoc est, tandem loquetur, vel orietur tandem, aut apparebit, vel constabit tandem: aut tandem inueniet finem; vel adimplebitur; & non frustrabit vos. Si dilata fuerit visionis impletio ultra quam tu desideras, expecta eam; quia certò veniet; & omnino veniet; & non tardabit ultra tempus definitum à Deo. Nam paucorum annorum, nempe 70. non potest longa esse mora. Sic communiter omnes intelligunt.

4 **Qui incredulus est.** Hebraicè. *Ecce extulit, non recta anima eius in eo, & iustus in fide sua viuet.* Pro extulit est verbum Hebræum *הִתְנַחֵם* *hitnahem*, deductum à nomine *הַתְּנִיחַ* *hitnahem*, quod significat *arcem*, vel *turrim in monte positam*; & aliquando proprium nomen est turris, ut diximus Michæ 4. 8. Vnde verbum videtur significare, efferre, vel eleuare sese, aut roborare eorum conatu, & contentione; ut Numer. 14. 42. cum Moses quibusdam superbis dixisset. *Nolite ascendere, non enim est Dominus vobiscum, ne corruatis coram inimicis vestris. Et roborauerunt se ad ascendendum in cacumen montis.* Vel ut Septuaginta ibi, *& vim facientes ascenderunt*, vel conati sunt, aut contenderunt, aut condensarunt secum contentione, quis primus ascenderet. quod vnum verbum Deutero. 1. vbi eadem historia refertur, duobus exprimitur, v. 43. cum dicitur. *sed aduersantes imperio Domini, & tumentes superbia ascendistis in montem.* quod Vulgatus dixit Num. 14. *At illi contenebrati ascenderunt in verticem montis.*

1. Sensus de Nabuchodonosore superbo, & de fide populi. Est ergo huius loci primus sensus. Ecce extulit cor, seu tumuit Nabuchodonosor, cum mutato eius spiritu tot victoriis, corruit in illam blasphemiam, ut diceret, hanc fuisse potentiam Dei sui; & idcirco non prosperabitur anima eius in eo, non perpetuò viuet,

sua prosperitate poritus; sed caderet ipse tandem, & imperium eius in filio filij eius Balthasare. At iustus, certò credens promissioni Dei de eum reducendo in patriam, in fide illa sua viuet incolumis, & seruiabitur, ut saluus redeat à captiuitate. Vel ecce is, cuius non fuit anima recta, ô Propheta, ut tu ostendisti, Nabuchodonosoris mala enumerando, in superbiam extulit sese, & roborauit cor, ac contendit ultra progredi, & plebem meam opprimere: sed iustus, qui perseuerauerit vsque in finem, in patientia sua possidebit animam suam, & saluus erit. Ad hunc ferè modum de Nabuchodonosore, & eius nepote hunc locum intelligunt David Kimhi, Vatab. Rober. & nonnulli alij. Et confirmat quod sequitur iuxta Septuaginta, *qui autem arrogans est, & contemptor, vir superbus nihil perducit ad finem*, quo explicare videntur priorem partem dictæ sententiæ.

Secundò, Vulgatus significationem illius verbi eruit ex opposito fidei significato: quoniam ex contentione, & elatione cordis nascitur nolle parere, aut credere dicto Dei: & ita communis expositio est Hieronymi. Haymonis, Remig. Alberti, Ruperti, Hugonis, Lyræ, Dionysij, & Montani. Qui non adhibuerit fidem sponcioni huic meæ, rectam vitæ viam numquam sequetur, sed incertam, atque æstuosam, cum nullo fidei nitatur fundamento; at iusti vita in fide sua constans erit, & inexpugnabilis; nam quod firmissimo nitatur fidei fundamento, quicquid ærumnarum vitam illius inuaserit, fide perfert, & promissæ in melius mutationis spe superat. Atque hunc sensum indicat Chaldaus, cum dicit. *Ecce impij dicunt in corde suo, non erunt hæc omnia, nempe quæ Deus prædici iubet. Sed iusti in veritate eius, Dei, vel sua, firmabuntur.*

Tertiò, cum adhuc perseueret Dominus in modo tradendo visionis accipiendæ, ut omnes ferè intelligunt, non de Nabuchodonosore hæc verba rectè explicantur: sed de populo Iudæorum, cui prophetia de Nabuchodonosoris excidio, & populi reditu propofita est legenda, qui distributus fuit in duas partes; vna fuit eorum, qui iuxta Ieremiæ & Prophetarum consilium, ex Dei præcepto se dediderunt Babylonio cum Iechonia rege, quibus propterea omnia feliciter successerunt. Altera fuit eorum, qui contentiosè restiterunt præcepto Dei, & noluerunt se Babylonio tradere, sed repugnarunt, idè cum Sedecia malè capti, malè perierunt. cuius duplicis sortis populi ratio significata est ab Ieremia duplici calathio ficuum bonarum, & malarum, cap. 24. & à nobis ibi est explicata; quantæque hõs infelicitas, illos verò quanta felicitas subsecuta est. Ad has ergo duas populi sortes videtur respexisse Deus in hac visione ostensa Habacuc. Atque adeo sensus erit. Quicumque ex populo Iudæorum legerit visionem palam propositam, nolueritque ei fidem habere, restiteritque Nabuchodonosori renuens illi se dedere, non rectè cum eo agatur, nam vita eius multis calamitatibus opprimetur, multis ærumnis concutietur, donec pereat: huiusmodi fuit Sedecias, & qui eius secuti sunt consilium. At qui fidem habens visioni, Dei præcepto obaudiens, collum suum Babylonio subiecerit, seseque illi sponte tradiderit, fide illa nixus sperans suo tempore salutem futuram, ab omnibus ærumnis liber, vitam suam seruabit incolumem, & felici potietur exitu, ut contigit Iechoniæ, cum iis, qui secuti eum tradiderunt sese. Hunc esse verum sensum, in primis historia ipsa, de qua diximus loco citato, satis ostendit. Deinde verba Hebræa eum tradunt, nam verbum Hebræum *סָפַד* *safad*, significat, extulit sese in arcem, aut turrim, aut muniuit, vel abscondit sese. & ita explanat Moses Kimhi. Anima impij, quæ non est recta in semetipsa, cui non est

Sensus 2. incredulus infidelis etiam

Populi Iudaici duplex fors, vna secuta, sedecia, altera Iechoniam.

Sensus iuxta utramque sortem.

Qui se dediderit fides Deo saluus erit.

Qui non se dediderit diffusus periret mala.

Qui nō fide est fiducia, & fides in Deo excelsō, posuit seipsam in Deo, confu-
git ad arcem suam. arce, ac turri, seu in munitione, vt in eam confu-
get à facie inimici, & non conuertetur ad Deum, nec
ab illo quæret vt eripiat eam. Sed iusto non est opus,
vt ad turrim, seu ad arcem confugiat, in qua se libe-
ret; quia cum fidat Domino, & credat certò futurum
quod promisit, in fide illa sua viuet. Hoc est, vt bre-
uiter dicamus: qui non credens Deo se voluerit de-
fendere munitionibus, & armis, & resistere Nabu-
chodonosori, capietur, & æumnis captiuitatis affli-
getur, & exitum habebit infelicem; at qui his omni-
bus reiectis, soli Deo fiderit, & sese tradiderit, liberius
aget, & felicius vitam traducet, ac tandem à Deo ipso
eripietur. Tertiò, Septuaginta eundem sensum expo-
suerunt, cum verterunt. *Si retraxerit se non placebit
anima mea in ipso. Iustus autem ex fide mea viuet;* vt le-
gunt Eusebius lib. 6. Demonstrat. Euangel. cap. 14.
Cyprianus lib. 1. & 3. Testimon. & Hieronymus, &
Theodoretus, quamuis in multis codicibus non est,
mea, vt nec in Paulo 1. cap. Epistola ad Rom. cum
Symmachus legerit; *Iustus autem per fidem propriam
suam viuet.* & omnes alij. Quod est dicere. Qui se
retraxerit, aut subduxerit sese in arcem aliquam, aut
munitionem, ne sese tradat Babylonio, hæsitans de
verbo Dei, nullo modo placebit Deo; adeoque nihil
illi prosperè cedet; at iustus, qui Deo fidem præstite-
rit, in ea fide eripietur è calamitatibus captiuitatis, &
vitam suam conseruabit.

Verborum Sed huius sententiæ aliqua verba explicemus. **elucidatio.** *Qui incredulus est.* iam diximus in Hebræo esse, *qui effert
cor suum; qui contendit non parere, aut subducit sese ne fi-
dem habeat Dei promissioni.* Vnde putant quidam ad
hunc locum allusisse Paulum ad Roman. 2. 8. cum
dixit. *is autem, qui sunt ex contentione, & qui non ac-
quiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira, & indi-
gnatio.* quibus opposuit eos, qui secundum patien-
tiam boni operis gloriam, & honorè, & incorruptio-
nem quærunt.

Anima pro *Non erit recta anima eius in eo.*] De ani-
ma seu mente intelligunt omnes ferè, & Hebræi, &
Græci, & Latini, vt sit sensus: non erit recta in Deum
mente, cum verbo Dei non sit fidelis. quod dixerunt
LXX. *non placebit anima mea in eo;* hoc est, summè mi-
hi displicebit, quia infidelitate deprauata, ac distorta
est anima illius, cum diffidat de Deo. Montanus non
ineptè pro vita hic animam accipit, vt Genes. 2. 8. *fa-
ctus est Adam in animam viuentem.* & Matth. 10. 39.
*Qui amat animam suam perdet eam, & qui perdiderit
animam suam, inueniet eam.* & Ioan. 10. 11. *Bonus pa-
stor animam suam dat pro ouibus suis.* atque adeò, non
recta erit anima eius in eo, idem est, ac numquam re-
ctam vitæ sequetur viam; sed incertam, atque æstuo-
sam; miseram, & inconstantem; nam quouis fortunæ
momento huc illucque impelletur, atque quacum-
que ærumna, quacumque violentia deprimetur, cum
careat fidei fundamēto: ac propterea indignus sit qui
Deo curæ sit, vt ait Theodoretus.

Anima pro Et cum huic increduli vitæ opponat vitam iusti fi-
delis, cum ait, *iustus autem in fide sua viuet:* quamuis
communiter de vita gratiæ, aut gloriæ accipiatur, at
Vates de vitæ honestæ constantia loquitur, quam iu-
stus fide bonorum promissorum nixus, nullis cala-
mitatibus percussus, nullis affectus æumnis, deserit.
Vita pro vitæ Loquitur ergo de virtute, ac tolerantia, quam fides
tolerantia, seu priorum animis addit ad æumnas omnes, omnesque
constantiam calamitates perferendas, ad omnem miseriarum im-
petum infringendum, iuxta illud ad Hebr. 11. 32.
superandis. *Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam,
adepti sunt repromissiones, obtinuerunt ora leonum, ex-
tinxerunt impetum ignis, fortes facti sunt in bello, &c. non
de impij iustificatione.* Hoc ergo est quod dicit Ha-

A bacuc: iustus fide bonorum sibi à Deo promissorum
animatus, omnes perferet æumnas, omnes calamita-
tes superabit, & ita victor euadet. Atque in hunc sen-
sum Paulus citauit ad Hebr. 10. 35. vt ex illis verbis
constat. *Nolite amittere confidentiam vestram, quæ ma-
gnam habet remunerationem. Patientia enim vobis neces-
saria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissio-
nem. Adhuc enim modicum, aliquantulum, qui venturus
est veniet, & non tardabit: iustus autem meus ex fide viuit.*
& ad Rom. 1. 17. dum ait, Euangelium esse virtutem
potentem conferre salutem omni illi, qui crediderit.
Nam iustitia Dei, hoc est, omnium promissionum
completio, quæ fideliter præstat promissa, in Euan-
gelio exhibetur ex fide in fidem, nempe dum fide
credimus præstitum, quod fide sperabamus promif-
sum, sicut scriptum est, *iustus ex fide viuit;* nam fide il-
lius completionis in Euangelio exhibendæ, & reu-
landæ sustentabantur veteres fideles, & omnia mala
occurentia constanter perferebant. & ad Galat. 3. 11.
extendens Apostolus nomen fidei, ad fidem promif-
sionum omnium veteris legis complendarum in no-
ua, dicit neminem ex operibus legis iustificatum, ac
proinde nec ex sola obseruantia legis; sed tantum ex
fide futuræ in Euangelio completionis promissionum:
quia, vt dixit Habacuc, iustus vitam suam conseruat
integram, & illasam, ne æumnis succumbat, con-
seruatque iustitiam, & pietatem, ne frangatur malis
obuiis, roboratus fide bonorum promissorum, & ita
ex fide hac habet, seu conseruat iustitiam, non ex le-
ge. Quod verò colligunt hæretici, *iustus ex fide viuit,*
ergo iusti vita fides est; sed iusti vita est iustitia; ergo
fides est iustitia; ex consequenti igitur fides iustificat:
malè colligunt; cum Vates de iustificatione non lo-
quatur. Quod si Paulus, præsertim ad Galatas, vsurpa-
uit verba Habacuc ad probandam iustitiam ex fide,
non ex lege prouenire, constantiam vitæ extendendo
ad omnem pietatem, & iustitiam; eo in loco explica-
bimus malam esse illam hæreticorum collectionem.
Sensum Habacuc prædictū insinuat Chaldaeus, cum
ait, *sed iusti in veritate sua permanebunt,* & Albertus,
Montan. Rob. & alij.

E t quomodo.] Hebræa sic habent. *Et quanto
magis vinum prauaricatur vir superbus, & non manebit,
qui dilatauit sicut infernus animam suam; & ipse velut
mors, & non saturabitur, & non aph chi, pro quanto ma-
gis poni solet, vt Iob 4. 19. quanto magis hi, qui habi-
tam domos luteas? Prou. 11. 31. Si iustus in terra reci-
pit, quanto magis impius, & peccator? & tamen Pagnin.
vertit, Profectò, alij Porro. Videtur hæc oratio ex præ-
cedenti pendere sententia eorum, qui verba illa; *qui
incredulus est, non erit recta anima eius in eo,* explicarunt;
vir elatus, & contentiosus Nabuchodonosor, qui Deo
suo suas tribuit victorias, non perpetuò prosper viuet,
& quanto magis vinosus ipse prauaricator, vir arro-
gans non manebit in regia dignitate; nempe Baltasar.
Nam de interitu imperij Babylonici, & familiæ Na-
buchodonosoris in nepote eius Baltasare, qui in con-
uiuio vasis templi abusus est, intelligunt hunc locum
Lyra, Dionys. Vatab. Montan. & Rob. Verum dictio
illa absolutè quoque ponitur, vt Gen. 3. 1. *Serpens au-
tem erat callidior cunctis animantibus terra, quæ fecerat
Dominus Deus. Qui dixit ad mulierem, & non cur
præcepit vobis Deus vt non comederetis de omni ligno pa-
radisi? Alij vertunt admirantor, Verè, aut profectò, dixit
Deus, non comedetis ex omni arbore paradisi? Atque ita
in hoc loco accipienda est, vt dicamus, & profectò vir
superbus Nabuchodonosor, vt vinum prauaricatur,
& omnes prosternit, non manebit diu in sua prospe-
ritate; cuius desiderium in dies, vt inferni, dilatatur
magis, & veluti mors, cadaueribus non saturatur. De
Nabuchodonosoris mutatione, & ruina exponunt
Hierony**

Iustus fide
quam habet
implendarū
promissionū
mala omnia
superat.
Paulus quo-
modo locu-
tus de hoc
loco.

Spes promif-
forū imple-
ndorum vir-
tutē seruat.

Prænunciat
Nabuchodo-
nosoris rui-
nam cū eius
imperio.
Sensus 1.

Sensus 2.

Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Theophylact Dionys. Vatab. quoque. Ita ut præmissa ad visionem præfatione, in qua, & Propheta docetur modum, quo eam debeat populo manifestare, & lectores, qua certitudine, & modestia debeant eam suscipere: incipiat iam visionem explanare, ac denunciare: quæ tota est de interitu Nabuchodonosoris, & eius imperij, ob ingentia eius in omnes gentes facinora; quo consolentur se de sua oppressione, & sciant se non fuisse Deo traditos oblivioni. Ac sic ait. Et sanè, ut vos conquerimini, vir hic superbus Nabuchodonosor, uti vinosus, ac temulentus exerrat mente, & non manet in sua potestate; ita ipse non manebit in sua regia dignitate; sed cadet ex ea, quam aded expetebat absque satietate; ut infernus appetit cadauera, & mors appetit homines, quos interficiat. Vel sic. Etenim quanto magis vinum auiditatis occupandi omnia, præuaricatur, & capit mentem Nabuchodonosoris, tanto magis superbus sese effert; & idcirco non permanebit in gloria dignitatis; sed cadet ex ea, & in rerum penuria erit; dilatauit enim suam inexplabilem cupiditatem, uti sepulchrum, quod nulla unquam respuit cadauera; & sicut mors quæ numquam mortuis satiatur; sic quippe ille maximam gentium partem, atque nationum suppeditavit, sibi que subiecit. Taxat ambitionem Nabuchodonosoris, quæ exitum habitura est miserum ad afflictorum consolationem. Comparat autem inferno, hoc est, sepulchro, quod non saturatur occisis, ut ait Hieronymus, Vatab. Isidor. & Rob. de quo dicitur Prop. 30. 15. *Tria sunt insatrabilia, infernus, & os vulvæ, & terra, quæ non satiatur aqua*, in qua significatione non infrequenter infernus accipitur in Scriptura, ut Cant. 8. *dura sicut infernus emulatio*, ut alias ostendimus.

Densum lutum. Numerosam opum, ac pecuniarum copiam, quæ instar luti sit, omnes intelligunt; quam ille Nabuchodonosor congerebat, & aggregabat sine modo. Chaldaus exponit gravitatem peccatorum, quam ille thesaurizabat, sibi opes iniuste congerendo; ut etiam intelligit Gregor. lib. 34. Moral. cap. 9. & 3. P. Pastoral. admonit. 21. Montanus per *densum lutum* negocia intelligit, in quibus laboris multum absque ullo fructu infumatur; ut Ezech. 13. *Ipse edificabat parietem, illi autem linebant luto absque paleis*, & Cicero lutea negocia laboriosa, & infugifera appellat. hoc est ergo quod dicit. En quantæ ruina ille opprimitur, qui ingentia ædificia sibi ex luto construit, id est, qui nimiam potentiam violenter consequitur; & comprobatur ex Chaldaeo dicente. *Qui manu sibi arcem peccatorum, cuius perquam certissima ruina est.* LXX. nescio qua ratione hic verterunt. *Ufque quo aggravat torquem suam graviter?* hoc est, colli ornamentum, & imperij sui dignitatem graviorem in dies facit tributis, & vectigalibus duris impositis, ut explicant Theodoretus, & Theophylactus; ut *densum lutum*, sit onus iniectum collo subditorum. Sed verius copiam divitiarum significat, ut prius diximus.

Confurgent. Medi nempe, & Persæ, ut omnes affirmant, Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Theophyl. Hugo, Lyta, Dionys. Vatab. & Montan. qui instat ferarum concussarum confurgent in Babylonium imperium, ut expresse prophetavit Isaias cap. 21. & Jeremias cap. 51. imo, ut auctor est Alphæus apud Euseb. lib. 9. de Prepar. Evangel. cap. 4. Chaldaei dicebant, cum in regnum suum redisset, furore divinitus captum, magna exclamasse voce Nabuchodonosorem, *Eniram, ô Babylonij, vobis ego calamitatem præannuncio, quam nec Belus ille, nec vlla vis deorum aueriet; veniet Persa semisinus, qui vobis afferet ser-*

uitatem. his aliisque huiusmodi dictis subito evanuit. hactenus ille. David Kimhi, ut refert Vatab. & Isidorus, morsus, & lacerationes referunt ad vermes, a quibus erat Nabuchodonosor corroendus, & dilacerandus: quo significat illum tandem periturum. Sed prior expositio verior, ac simplicior.

Propter sanguinem. In specie ad consolationem Iudæorum, dicitur Babylonium diripiendum fore propter cades Iudæorum factas; & propter iniurias illatas terræ Israël, & civitati Ierusalem, & civibus eius. Sic intelligunt Chaldaus, Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Rupertus, Hugo, Lyta, Dionys. & Vatab. Sed in uniuersum intelligunt Theodoretus, Theophyl. Montanus, & Rob. nam *civitas* dixit, pro ciuitatum, nempe ob cades hominum, ob terram oppressam, vires omnes, & habitantes in eis.

Domui suæ. Auiditatem opes congerendi Nabuchodonosoris explicat; quæ erat futura causa ruinae domui suæ, quam in sua posteritate perpetuare cogitabat, nulli unquam hostium impetui expositam; ut solent aves nidos suos formare. Hunc sensum insinuant Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. & Albertus. Sed Theophyl. Lyta, Dionys. Vatab. & Montanus, de ingentibus ædificiis Babylonis, & domus regia, quam extruxit, intelligunt, ex opibus male partis. Nam tyrannus ille in Babylonem suam omnes gentium opes, & materiam comportauit, ut tutissimum nidum; arcem videlicet munitissimam, ad delicias refertissimam construeret; in qua nomen, genusque suum æternum faceret. Nam hoc modo putabat hostium omni tempore iniurias à regno, genteque sua posse propulsare. Refert Berolus lib. 3. historiæ Chaldaeorum, quem affert Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 12. & lib. 1. Contra Appionem p. 701. magnificentiam ædificiorum, hoc modo. *Nabuchodonosor post reditum spoliis bello partis, Beli templum, & alia quadam magnifice exornauit; auxit etiam, & reparauit antiqua urbis ædificia, munitio & fluminis alueos, ita ne hostes ea possem uti ad ciuitatis incommodum. Cuiusque memorabilibus operibus ciuitatem munisset, paterna regie contrariam extruxit aliam regiam; & tam amplum, ac superbum ædificium intra quindecim dies absolutum est. In hac regia moles faxæas fornices suspendit montium spectem referentes, superne consistas variis arborum generibus, atque ita celebratos illos pensiles hortos absoluit.* De Babylone sic ædificata ille gloriabundus Daniel. 4. 27. dicebat. *Nonne hæc est Babylon magna, quam ego edificavi in domum regni in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? hoc est, instruxi mihi posterisque meis nidum tutissimum, & quam mollissimum, sed in confusionem suam.*

Quia lapis. Ad verbum, nam lapis è muro vociferabitur, & Caphis è ligno respondebit ei. & nomen Caphis, quid significet non constat. Nam in primis LXX. *καὶ τὰς* & dixerunt, hoc est, & scarabæus de ligno loquetur ea. cui consonant duæ aliæ editiones, quas refert Hieronymus, nempe. *Quia lapis de pariete clamabit, quasi vermis in ligno loquens.* & lapis enim de pariete vociferabitur, & *καὶ τὸ κέν*, id est, arugo vermicularis de ligno loquetur ea. Symmachus tamen, auctoribus Hieronym. & Theodoro, pro iunctura accepit, cum veritat, & iunctura ædificij lignea loquetur ea; similiter Theodotio, & Quinta editio dixerunt, *in Ætæra ligni loquetur ea*, quos imitatus Vulgatus, & Hieronymus, verterunt, *lignum quod inter iuncturas ædificiorum est*; & ut ait Hieronymus, lignum est, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur, & vulgò apud Græcos vocatur *ἰκτὴρ*, colligatio, seu ligamen. Chaldaus segmentum lignorum casorum exponit, ut David Kimhi fructum ligni. Multi trabem, seu lignum, cui tectum superponitur, alij assises, seu tabulas ipsas.

Simile ex vi-
no sumptu.

Ambitio
Nabuchod-
onosoris
taxatur.

Luto cõpa-
rat opes co-
piosas.

Gregorius.

Lutum lutea

ædificia.

in epistolâ

ad Rom. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

cap. 1.

Pro sangui-
ne fuso pu-
niendus Chal-
daus.

Auiditas
Nabuchod-
onosoris.

Edificiorum
superbia.

Edificiorum
superbia.

Berosus.
Iosephus.

Edificiorum
Nabuchodo-
nosoris de-
scriptio.

10

Lectionis
seu verborum
ratio.

ipsas. Alij celaturam ligni; R. Abraham, Abenesdra, nodum, duriorum trabium partem. Subscudem Tigur. & consentit Vatab. Montanus illa trabium capita dicit significare, quæ à Latinis proceres appellantur, ab Hebræis Caphis, id est, manus, quod quasi manus quædam transuersos affertes sustentent. Quicquid demum sit, hyperbolica locutio est, nam non tantum homines, sed ipsa inanimata, vt trabes, quibus extruuntur parietes, & tecta, clamabunt, & lapides de pariete, violentiam Tyranni, & postulabunt ultionem à Deo. Est igitur horum verborum duplex sensus: prior: lapides vrbium, domorumque destructarum à te, & ligna euerforum, combustorumque edificiorum, tuam ferociam vociferabuntur, ultionem postulantia. sic Hieronymus, Theodoretus, Theophyl. Haymo, Remig. & Dionys. & hoc indicant Septuaginta. Nam quod destructis ædificiis, & suffossis, simul scarabei, tinea, teredines, aut vermes conciderent, rectè dicitur, & scarabeus respondebit ei. Posterior est; consilium iniisti in ignominiam domus tuæ, diripiendo populos, & grauem offensionem incurrendo. Nam lapides parietum, & trabes tabulatorum, ex quibus domum tuam ædificaueras, clamoribus editis testabuntur se iniuste rapta, & propriis è locis mota, violenter detineri, ac proinde naturali quodam appetitu petunt in sua loca reduci. Hunc sensum habent Chaldaei dum dicit. Quia lapis de pariete clamat, quod vim ei inferas, & putamen de medio trabis respondet ei. Albertus, Hugo, Vatab. Monta. Isidor. & Rob. Vel clamabunt iniustitiam tuam; qua oppressisti pauperes, eorum labore, & opera ædificando: vt ille, de quo Ierem. 22. 13. Væ qui aedificat domum suam in iniustitia, & canacula sua non in iudicio, amicum suum opprimit frustra, & mercedem eius non reddet ei. Vnde subdit, væ ei, qui aedificat urbem suam, Babylonem, opprimendo pauperes, & stabilivit Ciuitatem iniuste acceptis.

Numquid non. Hebræa sic habent. Annon ecce à Domino exercituum? Et laborabunt populi in ignem, & gentes in cassum fatigabuntur: quia replebitur terra ad cognoscendum gloriam Domini, instar aquarum (qua) operiunt super mare. Horum verborum diuersa expositio. prima est; Ne me putetis ex meo cerebro loqui; hæc quæ dicam à Domino exercituum prolata sunt; quod cum Babylon incendetur, populi laborabunt, vt ignem extinguant; & Chaldaei ipsi, sed frustra: nam nitentur in nihilum, & tunc euerfa Babylone, manifesta fiet in terra potentia Dei, & gloria, quæ fundetur; vt aqua maris fundum eius contegit. Sic Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Lyra, & Dionys. Vel, & replebitur terra Persarum, Medorumque multitudine, nempe Chaldaea, vt mare repletur aquarum copia; & tunc ex hac punitione illustris fiet gloria Domini.

Secundò: Theodoretus, & Theophyl. ita exponunt. Annon à Domino exercituum ratio reposcenda vitæ tuæ ante actæ, nempe propter populos à te igni combustos, & propter gentes à te destructas; quæ frustra resistebant tibi, quia non poterant? reposcetur sanè, & vniuersa terra cognoscet in te puniendo Dominum iudicantem, & exundabit eius gloria, vt exundare solet aqua maris.

Tertiò, Chaldaei, Vatab. Montan. & Rob. ita exponunt. Certè à Domino exercituum ultio in Nabuchodonosorem hæc audientem proueniet; vt sciat esse in cælo malorum ultorem; nam laborent licet Nabuchodonosor, & omnes Chaldaei in sua Babylone munienda, in domibus ædificandis, & ornandis, & in toto regno stabiliendo; sed laborabunt, & congerent opes in materiam ignis; vt igni pereant omnia iniiciendo per Medos, & Persas, & si defatigentur in his operibus conficiendis, laborabunt vsque ad lassitudinem, sed in nihilum; nam omnia in nihilum redigentur; & tunc cognoscetur Dominus iudicia faciens, & ultionem; cum in operibus manuum suarum comprehensus est peccator, & ita omnes huius facti fama peruadet, & agnoscent esse in cælo ultorem tyrannorum. Sic autem exposuit hunc locum Chaldaei. Nonne plaga valida, & vehementes venient à facie Domini exercituum, & labor gentium robustatum tamquam ignis, & regna in vacuum laborabunt; quia replebitur terra eis, qui cognoscunt timorem Domini?

Væ qui. Hebræa sic habent. Væ potati socii sum, admonenti vitem tuam, & etiam inebriando, propter aspiciendum, vel aspicere faciendum nuditates eorum. Ex quo plurali constat singulare illud, socium suum, pro plurali positum, socios suos. Pro vitem tuam, Hebræum nomen est, חמא hamatha. & multi putant esse nomen חמא hamath, quod est, vter, vt recentiores omnes. Multi deducunt à חמא iaham, caluit, excanduit, iratus est, vnde חמא hemeh est ira, propter ardorem, aut æstum, aut incandescentiam, qua iratus excandescit, vt Ierem. 10. 25. effunde iram tuam. & Psalmo 87. 8. super me confirmatus est furor tuus. & Psalmo 88. 47. Excandescet sicut ignis ira tua. Sic fere veteres interpretes transtulerunt. Septuaginta subuersione turbida. Symmachus, furor suum. Sic etiam Aquila, Theodotio, effusionem tuam. Quinta editio, ira tua. Alij turbinem volansem, vel amentiam turbidam. Vulgatus, & Hieronymus verterunt, fel suum, quod nomen חמא hamah pro veneno ponatur, quod ex iræ vehementia videatur homo ex ore suo venenum emittere, instar serpentum. Psalmo 57. 5. Furor, seu venenum illis secundum similitudinem serpentis. & 139. 4. venenum aspidum sub labiis eorum. Deutero. 32. 33. Fel draconum vinum eorum. Sanè significatur potionem illam, quam propinabat Nabuchodonosor soporiferam fuisse, aut succo aliquo conditam, quod ad inebriandum, & calorem vehementiorem turbadum valeret. Taxat igitur insolentiam illius Tyranni, qui ita sese efferebat victoriis, vt victis etiam ducibus, ac regibus, qui in eadem fuerant dignitate, qua ipse, insultaret, & contumeliosè quidem. Væ, itaque ait, tibi Nabuchodonosori, qui nullam rationem habens dignitatis regis eorum, quos ceperas reges, qui socij tibi erant in sceptro, & pares in dignitate; propinasti eis vinum, & admouisti vitem plenum vino venefico, & & soporifero, vt eos inebries; vt ita detectis propter temulentiam pudendis, eis illudas, & contumeliosè rideas, & aliis illudendos exponas.

Et licet Hebræi, quos referunt Hieron. & Theoph. & Lyra, reipsa accidisse putent ducibus, & regibus, & præcipuè Sedecia, qui potu potati temulenti cadebat, & denudabant pudenda, in risum videntium: quod etiam affirmant Vatab. Isidor. & Rob. Verum certior est expositio Hieronym. Theodoreti. Haymonis, Remig. Alberti, Hugonis, Dionys. & Montan. metaphoricè hæc accipientium, quod tam sauius, & immanis esset in reges, ducisque deuictos Nabuchodonosor, vt in eos fureret, & ita succenderetur, vt contumeliosè tractaret, & ignominias eorum palam faceret. Idque probat quod sequitur: repleti es ignominia pro gloria; hoc est; ex hoc facto magnam tibi ignominiam peperisti, cum tu gloriam adipisci putares; bibes tu quoque illam potionem, & consopire, & nudare, circumdabit te calix dextera Domini, & vomitus ignominiosus cader super gloriam tuam. Loquitur de ultione, & excidio extremo sumpto de Babylone: nam calix Domini omnibus gentibus propinatus, tandem immixtus est Babylonio, & exhaustus; hoc significat illud, circumdabit te calix dextera Domini. Hebr. circumdabitur, aut vertetur super te calix

amblid
sub
manib do
3 malatol
mutiqua

Lectio
ratio.

insolentia
Nabuchodo
nosoris in
captiuos ta
xatur.

Insolentia
Nabuchodo
nosoris in
captiuos ta
xatur.

Nabuchodo
nosor illu
debat captis
regibus.

Metaphori
ca est locu
tio.

Sensus prior.

Sensus post
rior.

11

Expositio 1.

Expositio 2.

Expositio 3.

Labores Na
buchodono
soris inanes.

calix dextera Domini: ut exhauriatur; nam inevitabile supplicium inuadet te, inflatum à Domino, quod nulla potentia effugies.

13

Iniquitas.] Hebraicè; *Quia violentia Libani obruet te, & prada ferarum conteret eas, propter sanguinem hominum, &c.* Et est sensus, hac summa pœna afficietis, & obrueris, propter violentiam, qua diripuisti Libanum, vel Iudæam, ut Vatab. Isidor. & Rob. Vel Sionem, ut Montanus. Vel templum ex Libani cedris fabrefactum, ut Chaldaeus, Hieronym. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Vel urbem Ierosolymam, ut Theodoretus, & Theophylactus. Et prada seu vastatio, quam Chaldaei ipsi ferarum instar vastauerunt terram, erit causa cur terrentur, & conterantur à Persis, & Medis. Sic Vatab. & Rob. & Montan. Vel traderis feris Persis, & Medis, ut ab eis conteraris, secundum Theodoretum, & Theophyl. Vastitas animalium, quæ in templo offerebantur, ablatorum, dum templum dirutum est, deterrebit, aut erit causa terroris Chaldaeis, cum à Medis, & Persis capientur, ut intelligunt Haymo, Remig. Albertus, Lyra, & Dionys. Vel vastatio populorum captorum, & oppressorum à tuis militibus Chaldaeis conteret te, secundum Hieron. Hugo. & Isidorum. Propter violentiam ergo templo Dei illatam, & propter vastitatem, quam in terra Ierosolymitana fecerunt Chaldaei; propter cædes factas, & sanguinem hominum effusum, & violentiam factam terræ sanctæ, & urbi Ierusalem, & omnibus ciuibus eius, obrueris, & contereris à Medis, & Persis. ita Chaldaeus explicat, iuxta supra adducta. Siquidem rapina domus sanctuarij

Chaldaeus
puniendus
ob dirutam
Ierusalem &
templum.

Violentia
punitur.

A operiet te, & prada populi eius conteret te, ob sanguines hominum, & rapinam terræ Israël, ciuitatis Ierusalem, & omnium habitantium in ea.

Quid prodest.] Insultat Chaldaeis de impotentia deorum suorum ad liberandum eos à sua vastitate; de quibus, cum gentes subiugabant, dicere solebant, *hæc est fortitudo Dei mei.* Quid tunc, inquit, proderit Chaldaeis sculptile idolum, quod nihil habet numinis, nisi sculptum esse sculptoris hominis manu? Quid idolum conflatum numen mentiens, ut in eo debeat fidere fictor, quod est figmentum manuum suarum? Nonne qui fecit ea, fecit idola muta, quæ nec mentem habent, neque sermonem? Hoc interesse notat Hieronymus, inter sculptile, & conflatile quod sculptile è lignis, & marmoribus fit: conflatile verò è metallis, quæ fundi possunt, & conflare, ut ex auro, argento, ære, plumbo, stanno.

14
Insultat diis
Chaldaeorum.

Conflatile
ab sculptili
differt.

In templo.] Omnes interpretes celum templum Domini esse intelligunt, quod dictum sit ad irrisionem idolorum, quæ in terræ fanis, sacellis, & templis collocantur; at nullum in cælis, aut è cælis exerceant imperium. quamuis, & Theodoretus, & Theophyl. etiam Ierosolymitanum exponant. Idcirco ait, non tantum Chaldaei, sed omnes terræ habitatores coram illo, qui videt omnia, & curat omnia, & neminem relinquit inultum, conticescant: omne os obstruatur, nec audeat mutire præ timore Dei omnipotentis, & omnia scientis. Nam silentium hoc ex timore, ac reuerentia nascitur. Idcirco Septuaginta hic dixerunt. *Reueretur à facie eius omnis terra.*

15
Dens silentio
timoreque
colendus.

HABACVC

PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT III.

Ratio Habacuc Prophetæ, ² qua Deum orat ne populi peccatis à complenda sua promissione de ipso è captiuitate liberando, se impediri patiatur. Domine audiui, te reuelante, ³ quæ mihi populo nuncianda credidisti; quomodo videlicet ipsum permissurus sis duci captiuum Babylonem, & inde sis reducturus cum Chaldaeorum excidio; & tantarum rerum expectatione vehementer sollicitor. Tantum oro ne insensus populi peccatis, opus hoc tuum penitus abiicias. Sed ⁵ tempore à te ⁶ constituto ad exitum deducas, notumque facias omnibus esse tibi voluntatem, ac potentiam ad populi tui hostes conterendos, atque in pristinam eum libertatem asserendum. Fac obsecro, ut cum in populum tuum iratus descueris hostibus permittendo, iram deponas, atque tuæ ingentis misericordiae rationem habeas.

Vos vero conciuēs mei certam spem concipite de vestra salute: nam talem experiemini Deum in hostes ultorem; & in vos misericordem, qualem olim experti fuerunt patres nostri in exitu de Aegypto, & in hanc terram inductione. Quando Deus ⁷ de Theman venit in montem Sinai, ad ferendam legem, & sanctus ipse de monte Pharan, ⁸ Selah. Quando calis opertis ⁹ gloria eius præ fulgore, & fumo, signis aduentus eius manifestissimis, conspici eorum facies non poterat; ac terra undique admirantis populi clamore laudes eius personabat.

¹ Oratio Habacuc Prophetæ ² pro ignorantibus.

Domine audiui ³ auditionem tuam, & timui. Domine ⁴ opus tuum, ⁵ in medio ⁶ annorum viuifica illud. In medio annorum notum facies: cum iratus fueris, misericordiae recordaberis. ⁷ Deus ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan: ⁸ Selah. Operuit cælos ⁹ gloria eius: & laudis eius plena est terra. ¹⁰ Splendor eius ut lux erit: cornua in manibus eius: ¹¹ ibi abscondita est fortitudo eius. ¹² Ante faciem eius ibit mors. Et egredietur diabolus ante pedes eius. ¹³ Stetit, & mensus est terram. Aspexit, & dissoluit gentes: & contriti sunt montes seculi. Incuruati sunt colles mundi, ¹⁴ ab itineribus æternitatis eius. ¹⁵ Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian. ¹⁶ Numquid in fluminibus iratus es Domine? aut in fluminibus furor tuus? Vel in mari indignatio tua? Qui ascendes super equos tuos: & quadrigæ tuæ saluatio. ¹⁷ Suscitans suscitabis arcum tuum; iuramenta tribubus; quæ locutus es. ¹⁸ Fluuos scindes terræ: viderunt te, & doluerunt ¹⁹ montes: ²⁰ gurgēs aquarum transiit. Dedit abyssus

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

abyssus vocem suam : altitudo manus suas
 11 leuauit || ²¹ Sol, & Luna steterunt in habi-
 12 taculo suo, in luce sagittarum tuarum, ibunt
 13 in splendore fulgurantis hastæ tuæ. || In
 fremitu conculeabis terram : in furore ob-
 stupefacies Gentes. || Egressus es in salu-
 tem populi tui, in salutem ²² cum Christo
 tuo. Percussisti ²³ caput de domo impij:
 14 denudasti fundamentum eius vsque ad col-
 lum. || ²⁴ Maledixisti sceptris eius, capi-
 ti bellatorum eius, venientibus, vt turbo ad
 dispergendum me. Exultatio eorum, sicut
 eius, qui deuorat pauperem in abscondito.
 15 || ²⁵ Viam fecisti in mari equis tuis, in luto
 16 aquarum multarum. || ²⁶ Audiui : & con-
 turbatus est venter meus : à voce contrem-
 uerunt labia mea. Ingredietur putredo
 in ossibus meis, & subter me scateat. Vt re-
 quiescam in die tribulationis : ²⁷ vt ascen-
 dam ad populum accinctum nostrum.
 17 || ²⁸ Ficus enim non florebit : & non erit
 germen in vineis : mentietur opus oliuæ : &
 arua non afferent cibum. Abscindetur de
 ouili pecus : & non erit armentum in præse-
 18 pibus. || Ego autem in Domino gaudebo :
 19 & exultabo ²⁹ in Deo Iesu meo. || Deus
 Dominus fortitudo mea : & ponet pedes
 meos quasi ceruorum. Et ³⁰ super excel-
 sa mea deducet me ³¹ victor in Psalmis can-
 nentem.

tores ¹⁹ montium proximorum id videntes, metu, ac dolore non modico afficiebantur. Nam ²⁰ gurges Ior-
 danis tam præcipiti cursu in lacum Sodomiticum defluebat, vt abyssus visa fuerit suarum vndarum frago-
 re strepitum ingentem edidisse : superiorem etiam illius partem finibus non contentam suis, dum inunda-
 tione augetur, quasi porrectis manibus in cumulum se erexisse. Ad imperium Iosue serui tui ²¹ Sol, & Lu-
 na constiterunt, ad splendorem acierum tuarum sagittarum, & fulminum, quibus tanquam fulguranti-
 bus hastis prosternebas hostes, populus tuus o Deus, sine ullo discrimine gradebatur. Fremitu tuo concu-
 cabas terram, & tuo furore gentes populo tuo cedere cogeas. Nam ob hoc ipsum egressus es ex Aegypto
 22 cum Mose Christo tuo, vt ab hostibus saluum, incolumemque deduceres populum tuum. Ob hoc etiam
 percussisti Pharaonem ²³ caput domus impij Aham, vniuersumque eius exercitum, quo nitebatur, à mini-
 mo, vsque ad maximum euertisti. Selah. ²⁴ Confecisti tua maledictione principes eius, qui erant duces
 bellatorum eius, & turbis instar veniebant ad disperdendum nos, exultantes quod mari rubro conclusos,
 absque ullo fuga aditu, nos consequerentur, vt solet exultare, qui miserum deuoraturus in latebris repe-
 rit, ubi nullum ferentem opem offendat, sed tu, præter omnium eorum opinionem, ²⁵ aperuisti per mare
 viam inter lutuosam aquarum molem hinc inde consistentem, per quam, vti cum magno equitatu deduxi-
 sti populum tuum. Sed o calamitas. ²⁶ Audiui, vt capi dicere, te reuelante o Deus, similiter potentiam
 tuam exerturum in hostes populi tui Babylonios per Cyrum, & Darium, quorum angustia adeo mihi graues
 vise sunt, vel eas cogitanti, vt cor meum in me commotum sit, & ad tui reuelantis vocem labia mea con-
 tremuerint. Sed quid Babylonis supplicio discrucior? Vtinam, si res ita postulet, ossa mea penetret putre-
 do; & extra erumpens scateat sub me, ²⁷ modo detur in ea calamitate, desiderata libertate potiri, & cum
 forti populo meo, & ad pugnandum accincto, in patriam redire. Punientur illi quidem vt merentur, & re-
 bus omnibus spoliabuntur. Nam ²⁸ ficus grossos iam non feret vastata; nec vinea fructus, nec olea; non
 proferent agri fruges, oues de caulis hostes arripient, nullum remanebit in præsepibus armentum; peribunt
 illi sanè miserrime. Ego vero in Domino gaudebo, & gestiam cum populo redeunte ²⁹ in Deo Iesu meo.
 Nam ipse Deus, & Dominus fortitudo nostra est, qui nos per Cyrum liberabit facietque vt redeamus, & vt
 quasi cerui veloces ³⁰ super excelsos terræ nostræ montes ascendamus, ³¹ ipse triumphator deducet nos, lau-
 des ex concinentes, & gratias variis in Psalmis illi agentes.

Castro in Proph. minores.

Hh

RAT in primis Deum breui oratione Propheta, vt captiui sui populi per Babylonios recordetur; vt liberum deducat tandem in patriam. Deinde certus de hac liberatione concinit omnia Dei magna ab exitu de Ægypto, & in terram vsque promissam inductionem; quò ostendat, non dissimilem se ostensurum in evertenda Babylone, & populum suum liberum in patriam reducendo, meritis Christi Iesu, in cuius redemptionis adumbrationem illæ factæ sunt liberationes.

C O M M E N T A R I V S.

Quæstio
de Cantici
huius argu-
mento.

Væstio grauis in primis enodanda est, num canticum hoc vniuersum de Christo, & negotio Euangelico sit ad literam accipiendum? an de educatione populi Israelitici à Babylone? & si de hac; an canticum integrum sit explicandum vt Prophetia de futuris, quæ per Cyrum, & Darium gesta sunt in liberatione populi; an verò tanquam historia, de gestis in exitu Israel de Ægypto?

Sententia 1.
de Christo.
Cyprianus.
Eusebius.
Hieron.

Omnes ferè Patres, vel in vniuersum, vel ex parte, dum partem eius attingunt, canticum hoc de Christo explanant. Cyprianus lib. 2. contra Iudæos c. 21. & sermo de Passione Domini. Euseb. lib. 6. de Demonstrat. Euangelica, cap. 15. Hieron. in huius Cantici prologo; manifestissimam, inquit, de Christo Prophetiam in octauo Propheta, id est, in resurrectionis Dominica numero differamus. August. lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 32. & in oratione contra Iudæos, & Paganos, c. 13. Theodor. Euthymius, Theophyl. Haymo, Rupertus, R. Samuel in epistola ad R. Isaac, c. 7. & Titelmanus. Atque is sensus constat primum Ecclesiæ vsu, quæ ex hoc Cantico multa ad Christi mysteria decantanda accommodauit, vt in quarto responsorio Natalis Christi, & in octauo eius Circumcisionis, vt inferius dicemus. Deinde quia licet præterita apud Hebræos pro futuris poni soleant, ob certitudinem: at futura, & tot futura pro præteritis poni, nempe pro his, quæ in exitu de Ægypto contigerunt, perrarum est. Vnde August. super Psalmum 103. concione 2. vehementer dubitat an futurum aliquando ponatur in Scriptura pro præterito.

Altera sententia de educatione populi Israel ex Ægypto, & Babylone.

Chaldaus nihilominus Paraphrastes, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidor. Montanus, & Iansenius, de his, quoad sensum historicum exponit hoc canticum, quæ in educatione populi Israelitici à Babylone, & Ægypto contigerunt, quamuis quoad sensum mysticum, quem sanctus Spiritus, vt potissimum intendit, de Christo cum sanctis fateantur explicandum, vt quidem explicant. Siquidem nec hanc historicam expositionem reiiciunt penitus, sed liberam facultatem ad eam eligendam relinquunt Theodor. Theophyl. & nonnulli alij. Imo hanc Hieronymo haberi intelligentiam literalem, ex illis verbis colliget qui volet, male dixisti sceptris eius, vbi nomine impij, Nabuchodonosorem intelligit; & inferius, cum sic obieisset sibi. Ecce in historia expositione dum nescis, allegoria clausus es rebus, & tropologiam historia miscuisti. Subiicit expositionem de populo Babylone captiuo, qui omnia se passurum affirmet, dummodo detur ei, cum Zorobabele, Iesu, Esdra, & Neemia in terram promissionis ascendere. & subdit. Hucusque ne omnino prætermittere historiam videremur, quodammodo vim fecimus intellectui, & in captiuitatem traximus sententias non sequentes. Nunc ad expositionem tropologicam reuertamur. Ex quibus certi efficimur, tropologicum sensum, non historicum ab

A Hieronymo profectum. Sensum verò historicum esse, quem diximus, probat illa communis ex Augustino ducta regula: cum verba proprie explicari possunt, in eis contineri sensum literalem, nec oportere recurrere ad allegorias. Sed omnia quæ in hoc cantico decantantur, si proprie interpretemur, optime conueniunt iis, quæ gesta sunt cum veteri populo: at si de tempore gratiæ contexamus, non perpetuo sensus ille deducetur; sed sæpe opus erit ad sensum historicum recurrere; vt inuiri licet, recurrunt tandem multi ex prædictis expositores. Ergo ille habendus est sensus historicus, alter verò tropologicus, vt pote qui liberior sit, & non perpetuo ex singulis verbis contextatur.

B Sed ex his auctoribus, quos de veteri populo Canticum diximus explicare, quidam tanquam Prophetiam integram putant accipiendum, quo præcinit Prophetia quæcumque gerenda erant per Cyrum, & Darium in educatione Iudæorum à Babylone. Nam omnia, & singula ita vt canit Propheta, tunc temporis accidisse, ex Herodoti, & Xenophontis historia fiet manifestum. Ita sentiunt Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius.

Verum quamuis hæc sint verosimilia, nobis ea expositio magis probatur, quam in Cantici argumento proponimus, & in interpretatione prosequimur. Quod sic loqui sit sacris cantoribus consuetum, Mosi, Exodi 15. Deuteronom. 32. Deborah, Iudic. 5. Dauidi multis in Psalmis, & c. 9. Iudith.

C Ad priorem ex obiectis rationibus respondemus, Ecclesiam quidem sanctos Patres imitam, in sensu allegorico sæpe adducere Scripturam sacram, præsertim in diuinis officiis: cum is sensus in ea requiratur, tanquam utilior, & moribus fidelium conformandis commodior. Ad posteriorem, etiam futura solere usurpati non infrequenter pro præteritis; maxime in sacris carminibus. Exodi 15. 5. dicitur, abyssi operient eos, pro operuerunt. Psalmo 65. 6. Qui conuertit mare in aridam, flumina pertransibunt pedes, ibi letabimur in ipso; pro, pertransierunt, & lætati sumus. & hoc loco ex præteritis commissis constat futura pro præteritis accipienda, vt cum dicitur, Deus ab Austro veniet, subiicitur, operuit caelos gloria eius, vnde colligitur futurum, veniet accipi, pro præterito venit, & in sequentibus similiter. Sic ratione reddita de sensu, quem eligimus, ad interpretationem accedamus.

D Oratio.] תפלה Tephilah oratio, seu precatio est postulans à Deo vt rebus aduersis exitum felicem pro sua misericordia præstet. Eaq; breuissima est. Nā deinde adicit Canticum seu confessionem, qua confitetur cum gratiarum actione, pro beneficio præstito, aut præstato. Vnde LXX. dixerunt hic. Oratio Habacuc Prophetæ cum Cantico.

Pro ignorantibus.] Hebraicè, pro תיגון תיגון, cuius singulare תיגון תיגון ponitur in titulo Psalmi septimi. Est autem laborandum in inuestigando huius nominis vero significato. Et potest quidem vt nomen proprium accipi cantilenæ, aut musici instrumenti:

aut

Ratio effici.

Sententia 2. putat esse Prophetiam exitus de Babylone.

Sententia 3. vera de exitu de Ægypto, simul & de Babylone.

Ad rationes oppositas.

Præterita pro futuris accepta.

1. Precatio breuius Prophetia.

2. Varia nominis Hebraici significatio.

aut tamquam appellatiuum, quod iuxta significatum verbi, à quo deriuatur, quod est *נִשְׁכָּח* *sagah* diuersa habet significata. Nam primum significat errorem, aut ignorantiam, aut delictum ex ignorantia. qua ratione Aquila, Symmachus, Quinta editio, & Vulgatus hic pro ignorantis, seu ignorantibus verterunt; & Theodotio pro voluntariis, aut pro iis, qui sponte delinquit, vt Psalmo 25. *delicta iuuentutis mea, & ignorantias meas*

ne memineras. Chaldaeus in Psalmo 7. confessione Dauid interpretatus est, & hic possumus vertere, *Oratio Habacuc pro confessionibus, qua confitetur Domino pro beneficiis praestitis: aut oratio Habacuc cum confessionibus, cum* *וְאֵל* *al* pro cum aliquando accipiat, vt Septuaginta hic acceperunt. Est enim oratio adiuncta confessioni beneficiorum Dei. Tertiò, R. Himmanuel, & R. Ionah, quos sequitur Genebrardus, putant significare oblectationem, letitiam, iocunditatem, aut complacentiam. Nam Prou. 5. 19. verbum, vnde hoc nomen deriuatur, Vulgatus vertit, & in amore eius delectare iugiter, aut, vt alij, in amore eius oblecteris, vel iocunderis iugiter. & ita hic dicemus. *Oratio Habacuc Prophetæ pro oblectationibus, quibus scilicet, ipse, vel populus se oblectat de admiranda liberatione à captiuitate.*

Quartò, alij magistri Hebræorum Ionah, & Iuda, è mente Eldad Danitæ, dicunt significare negocium, vel occupationem; quia verbum illud Prou. 5. 20. quod vertitur, *seduceris, quare seduceris fili mi ab aliena?* Septuaginta dixerunt: *ne multus sis in aliena*, & alij, *ne te occupes in amore aliena*. Atque adeo hic dicemus. *Oratio Habacuc pro occupationibus, aut negociis, nempe in quibus versabatur, expendendis, & hi quidem ita significatum tradiderunt.*

Qui verò accipiunt, vt nomen proprium, vt est in Hebræo relinquunt, super *Sigionoth*, vt Palmo 7. *Sigionoth David*. Et quidam quidem existimant esse nomen vulgaris cantilenæ, ita vocatæ, quod fortasse ita exordiretur; vt si nos diceremus, *Confecta ad sonum, vel tonum Sigion*. sic putant David Kimhi, & Abraham, quos sequuntur Eugubinus, Pagnin, Vatab. & Genebrardus. Aliis videtur esse nomen instrumenti musici, ita dicti, quo psalmus ex arte erat decantandus. ita R. Manachem, quem sequitur Eugubinus, vt legamus: *Oratio Habacuc decantanda ad instrumenta dicta Sigionoth*, & probabilia hæc faciunt Septuaginta qui in titulo Psalms 7. verterunt, *Psalmus David*, & hoc loco, *Oratio Habacuc cum cantico*. Et quia vsus habuit, vt carminibus præfigeretur genus carminis, aut modulationis, à materia, vel ab instrumento, vel ab auctore, vt *Sapphicum, Lyricum, Elegiacum*, tum etiam à mensura; & hoc confirmat nota modulationis; *Sela*, quæ in hoc cantico, sicut in aliis immiscetur. Et quia multa sunt nomina propria, quæ simul sunt significatiua, ideo Vulgatus, vt facit in aliis locis non paucis, nomen carminis proprium potuit interpretari pro ignorantis.

Ceterum ex nominis huius significatis, licet confessiones, oblectationes, & negotia non ineptè quadrent huic orationi, videamus Etymologiam illam, aut significationem, *pro ignorantis*, quam habeat intelligentiam. Hieronymus ergo, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Dionys. & Iansenius putant Prophetam se reprehendere, quod ignoranter locutus sit contra diuinam prouidentiam in 1. capite. Lyra, & Dionys. & Vatab. & alij putant Prophetam non suo, sed infirmorum populi nomine locutum, qui ignoranter conquesti fuerant de diuina prouidentia, cum dixerunt, *quare respicis contemptores, & taces conculcantes impio iustiores se?* Ac pro his ignorantis orat Deum Prophetæ. Verum cum in ipsa oratione nulla huius ignorantie mentio fiat, nec in eius titulo de ea fieri sermo. Castro in Proph. minores.

A nem censendum est. Quare cum in oratione deprecetur vt pro sua misericordia ad exitum deducat opus liberationis promissum in titulo, id declarat; ne qua ratione peccata populi illud impediant. Oratio, inquit, pro ignorantis populi, ne demereantur ereptionem à captiuitate, quam Deus est pollicitus, Eodem modo sancti Patres exponunt orationem fundi à Propheta, ne opus Incarnationis Dominicæ peccatis populi, seu ignorantis impediatur.

Auditionem tuam.] *Auditionem* pro rumore, aut nunciatione rei alicuius accipit, vt non semel in Scriptura fit. Isa. 31. 1. *quis credidit auditui nostro*, id est, nunciationi, quam Spiritus sanctus nobis reuelauit. Ierem. 51. 46. *post annum veniet auditio, & post hunc annum auditio*. Hac forma loquendi Cicero dixit 2. Philip. *Nos nunciationem solam habemus, consules etiam inspectionem.* & Cælius Ciceroni lib. 8. Epist. 1. *Romam cum venissem, ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi.* Cuius autem rei fuerit hæc auditio, Hieronymus, & Lyra declarant esse stragem populi Chaldaei per Medos, & Persas efficiendam ad ultionem populi Iudaici per Nabuchodonosorem factam. Theodoretus, Theophylactus cum multis aliis vtriusque comprehendunt, nempe populi Iudaici captiuitatem, & modum admirandum, quo ex illa est educendus hostibus euersis; & confirmat timor, quem animo concepit Prophetæ de eiusmodi reuelatione. Sancti Patres de opere Dominicæ Incarnationis exponunt.

Audiui, inquit, auditionem, reuelationemque, qua dixisti, *si moram fecerit, expecta eum, quia veniens veniet, & non tardabit*, & præ magnitudine beneficii timui. vnde Septuaginta addiderunt, *consideraui opera tua, & expani*. & Augustinus lib. illo 18. de Ciuit. Dei c. 32. *Quid enim, inquit, hoc est, nisi præcognita, noua, ac repentine salutis hominum ineffabilis admiratio?*

Opus tuum.] Populum Iudaicum in captiuitate positum explicant Vatab. Monta. Isidor. & Rob. qui singulare fuit opus Dei, iuxta illud Isa. 60. 21. *Populus autem tuus omnes iusti, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.* & cap. 64. 8. *fiector noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* At Dionys. & Iansenius ipsam populi captiui liberationem cum Chaldaeorum vastatione exponunt, ad eundem sensum.

Hoc est enim suscitationis opus ossium ariderum, quæ ostensa est Ezechiel cap. 37. cui dictum est v. 12. *Vaticinare. Ecce ego aperiam tumulos vestros, & educam vos de sepulchris vestris popule meus; & inducam vos in terram Israel.* Sancti patres opus Incarnationis intelligunt, aut genus humanum redimendum. quibus videtur Chaldaeus antiuere cum sic ait. *In medio annorum, quando renouaturus es mundum, ostendes potentiam tuam, vt punias impios qui non seruauerunt verbum tuum. Iustorum autem, qui præstant illud, cum miserationibus memineras.* vel certe loquitur de aduentu Christi posteriori.

In medio annorum.] *Medium annorum*, sunt qui arithmetice accipiant pro medio tempore inter captiuitatem populi, & liberationem: quod quidem Albertus sumit pro medio annorum mundi, in quo nota facta est Babyloniorum destructio. Dionys. mediū ætatis Baltasaris explicat, quando destructa est Babylon à Persis. Vatab. Isidorus, Robertus, & Iansenius medium captiuitatis intelligunt, quasi dicat. Interim dum populus Babylone punitur, ne malorum pondere obrutus desperans te deferat, adesto illi, & in ipso iræ tuæ supplicio aliquod sentiat tuæ misericordiæ solatium. Hoc putat Iansenius fuisse, cum Euilmerodach rex Babylonis, 4. Reg. 25. anno 37. transmirationis Ioachim, & 26. captiuitatis, subleuauit illum de carcere, & locutus est ei benigne, & posuit thronum eius super thronum regum. Verum si de opere liberationis

Oratio pro ignorantis, ne impediât opus Dei liberantis.

Auditio fama vel rumor.

Cicero. Cælius.

Auditio de populi captiuitate, & liberatione.

Auditio Incarnationis Dominicæ. August.

Opus Dei liberatio populi captiui.

Opus Dei humani generis redemptio.

Expositio 1. de medio proprie.

In medio tempore captiuitatis adfuit populo Deus.

loquitur, non accedit in medio, sed in fine annorum A septuaginta.

Expositio 2.
de medio
annorum tro-
picè.

In medio, id
est, statuto
tempore.

Expositio 3.
medium te-
poris pro
optimo in
fine 70.
annorum.

Expositio 4.
medium ac-
cepit pro
summo cala-
mitatis.

Lectionis
LXX. cum
Vulgato col-
latio.

Quæ causa
interpreta-
tionis.

Quare ceteri medium annorum tropicè accipiunt. Nam primò Burgenſis, Titelma. & Montanus accipiunt medium annorum pro intra annos constitutos à Deo, vt Psalmo 100. 2. *Non habitabit in medio domus mea*; hoc est, intra domum meam, vel domi meæ, qui loquitur superbiam. Ieremiæ 50. 8. *Recedite de medio Babylonis*, pro de Babylone. Michææ 5. 10. *Auferam equos tuos de medio tui*, id est, de te. ita nunc, in medio annorum, id est, in annis à Deo constitutis populi liberationi. quem sensum tradiderunt Septuaginta cum dixerunt; cum appropinquauerint anni: & Aquila, dum appropinquant anni, uiuifica illud, & Symmachus, intra annos reuiuiscere fac ipsum, ait ergo: in annis decretis à te liberabis populum tuum è captiuitate eruens; nempe post annos septuaginta.

Possent secundò medium accipi pro optimo temporis; nā in Scriptura solet accipi pro eo, quod in re optimum est. Ezech. 5. 5. *Ista est Ierusalem, in medio gentium posui illam*; id est, in optimo terræ loco, de quo alius. *funes ceciderunt mihi in præclaris*. Psalmo 39. 9. *Per legem tuam in medio cordis mei*; id est, in optimo cordis mei loco. Isa. 38. 9. dixit Ezechias, *in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi*, id est, in ætate virili, & optima. Vulgò, *en lo mesor de mis dias*. ita in medio annorum, id est, in optimis, ac desideratissimis annis liberationis; nempe ad finem septuaginta annorum uiuificabis illud.

Tertiò, possent accipi non ineptè medium pro summo calamitatis, cum tanta ingruit congeries malorum, vt nullum affulgeat euadendi effugium. Sic accipitur Psalm. 22. 4. *Nam etsi ambulauero in medio umbra mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, hoc est, quamuis ad id mali deducar, vt mors mihi immineat, non desperabo. vt illud Iob. & si occiderit me, sperabo in eum. Psalm. 37. 7. *si ambulauero in medio tribulationis, uiuificabis me*. Sic modo, cum ad summum tribulatio captiuitatis Babylonicæ peruenerit, vt iam penè obrui morte videamur, aderis nobis, vt ad vitā, ac si mortui essemus, per te reducamur; & hoc est quod subiicitur; cum iratus fueris, misericordia recordaberis; id est, cum ad summum ira tua defauierit, tunc misericorditer opem feres.

Annorum.] Septuaginta hoc loco pro his verbis, *In medio annorum uiuifica illud*, in medio annorum notum facies: sic habent (in medio duorum animalium cognosceris, cum appropinquauerint anni cognosceris: cum adueniet tempus demonstraberis.) quæ verba inuenimus in Hieronymo, Theodoro, & Theophylacto, & in Codicibus Complutensi, Regio, & Vaticano; ex illis tamen verbis, illa (cum adueniet tempus demonstraberis) Hieronymus ait, nec in Hebræo haberi, neque apud alios interpretes. Vnde colligimus, priora verba esse interpretationes duarum sententiarum, quæ sunt in Hebræo. nam illa (in medio duorum animalium cognosceris) respondent illis (in medio annorum uiuifica illud.) quod Aquila vertit, in appropinquando annos uiuifica ipsum. Theodotio, in medio annorum uiuifica ipsum. Symmachus, intra annos uiuifica ipsum, vel reuiuiscere fac ipsum. Illa verò (cum appropinquauerint anni cognosceris) his respondent (in medio annorum notum facies.) atque ita habet communis intelligentia. Cur autem Septuaginta pro illis verbis (in medio annorum uiuifica illud) legerint (in medio duorum animalium) ratio est, quod nomen, שנים ita lectum שנים Senim est annorum, at lectum שנים Senaim est duorum, tanti refert diuersitas lectionis ex pūctis desumpta ad significationem. & verbum הֵיכָל haiehu imperandi est, uiuifica illud; quamuis & nomen possit esse, vita, positum pro הַיָּאֵן haian. Septuaginta nescio qua ratio-

ne legerunt נִוְןִי hoiob animalia; & verterunt ζῳον animalium, accentu acuto, vt habetur in prædictis Codicibus: & in Catena Cyrilli, & in Augustino. Nam Eusebius lib. 6. de Demonstrat. Euang. cap. 15. Theodoretus, & Theophylactus legunt ζῳον, accentu circumflexo, uiuarum; conformius ad Hebræum; in medio duarum vitarum, æternæ & temporalis; diuinæ, & humanæ. Lectionem autem illam Septuaginta variè explicant Hieronymus, & Augustinus in Orat. contra Iudæos, & Paganos, c. 13. in medio duorum Seraphim: in medio duorum populorum, Iudaici, & Gentilis: in medio duorum testamentorum: in medio duorum latronum: vel iuxta Ecclesiæ acceptiorem, & ea Orat. Augustin. in medio duorum animalium confuentium Christum infantem in præsepio. Addit Tertullianus lib. 4. aduersus Marcio. c. 22. in medio Moysis, & Eliæ. Vel ad sensum Prophetæ; in medio Babyloniorum, & Iudæorum cognosceris, hos eripiens, illōs puniēs. Hucusque oratio Prophetæ, iam Canticum sequitur

Ab Austro veniet.] In Hebræo est. *Deus de Theman veniet*. vt habent Septuaginta, Aquila, Symmachus, & Quinta editio, cum omnibus recentioribus. Sed Theodotio, & Vulgatus verterunt, ab Austro, quod Theman esset australis Iudææ, in qua Propheta loquebatur. Nouatianus lib. de Trinit. c. 12. & Augustinus libello de Quibus cap. 15. legunt, *Deus ab Africo veniet*, eadem significatione. Chrysostomus Homil. 1. in diuersos Matthæi locos, & Gregor. lib. 33. Moral. c. 1. legunt, *Deus à Libano veniet*, qui tamen est ad Aquilonem. Alludit autem Propheta ad tremendum Dei aduentum in montem Sinai, qui refertur Exodi 19. & concinitur à Moſe Deutero. 32. 2. *Dominus de Sinai venit*, & de Seir oriens est nobis, apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia. Et à Debora Iudic. 5. 4. *Domine cum exires de Seir*, & transires per regiones Edom, terra mota est, calique ac nubes distillauerunt aquis, montes fluxerunt à facie Domini, & Sinai à facie Domini Dei Israel. & Dauid Psalmo 67. 8. *Deus cum egrederis in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est: etenim cali distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel*. Nam Theman, & Seir eundem esse montem ex Ieremia satis aperte probatur cap. 49. v. 7. & 20. & ex locis dictis, & ita affirmant Vatablus, Montanus, & Iansenius. Et vt ait Hieronymus de locis Hebraicis, est regio Idumææ, vnde erat oriundus Eliphaz Themanites amicus Iob, accipiturque pro regione Australi.

Pharan.] Nomen vrbs est in solitudine sitæ. Gen. 14. v. 5. *In montibus Seir vsque ad Campestria Pharan, quæ est in solitudine*. 3. Reg. 11. 18. *Cumque surrexissent de Madian, venerunt in Pharan, tuleruntque secum viros de Pharan*. à qua nominatus est mons situs in solitudine proxima Sinai, vt patet Num. 11. 12. & c. 13. 2. 27. Vnde solitudo itinere trium dierum distita è Sinai vocabatur. Num. 10. v. 11. & c. 13. v. 17. Significat autem Propheta, id quod ceteri diuini Vates cecinerunt, Deum paulatim è montibus Seir, & Pharan cum maiestate emergentem in montem Sinai aduentasse, vbi legem dedit Israel. Nam ex admirandis eo in loco factis prodigiis, & collatis beneficiis, vult probare eodem modo se habiturum in conferendo beneficia illis, quos è Babylone eduxerit.

Qui totum canticum de liberatione è Babylone accipiunt, vt Lyra, sic explanant de Cyro. Sicut Deus olim ab Austro venit deducturus populum suum in terram promissam, ita veniet cum Medis, & Persis habitantibus ad Austrum Chaldææ, ad educendum suum

Duorum
animalium
nomine quæ
designentur.

August.

Tertul.

Theman au-
stralis.

Nouatianus,
August.
Chrysost.

Gregor.
Allusio ad
aduētum Dei
in Sina.

Theman, &
Seir idem
mons.

Summū Dei
beneficium
in Sina ad-
uentantis,

Theman.

Predicit Dei
aduētum in
Babylonem.

suum populum è Babylone, & in patriam redu-
cendum.

De adventu Christi. **Nouatianus.** Qui de Christo explicant, versionem sequuntur Septuaginta, *Dei de Theman venit, & sanctus de monte umbroso, & condens.* & per *Theman* Nouatianus in lib. de Trinit. dicto, Hieronymus hic, & super Psalmū 106. ex sententia cuiusdam Hebræi, Theodoretus, Theophyl. Euthymius, & alij intelligunt Bethlehem, in qua natus est Christus, sita ad Austrum Ierusalem. Per montem verò umbrosū, & condensum Theodoretus, & Theophylact. Ierolimam charismatibus affluentem, & sub umbra, ac protectione Domini commorantem, & in qua, uti in nube, ac nebula gloria Domini ostendebatur. Alij, ut Theophylact. & Euthymius Deiparam Virginem, quæ omnibus supereminens creaturis, altissimi fuit obumbrata virtute. Alij, ut Augustinus 18. de Ciuit. Dei c. 32. & Greg. lib. 33. Moral. c. 1. Scripturam sacram, veterem præfertim, in qua nobis Deus est sub figuris obumbratus, & absconditus.

Selah.] Vox סֶלָה *Selah*, semel, & septuagies in Psalmis repetita, & ter hoc cantico Habacuc, etsi Vulgatus eius nullam rationem habuerit in interpretatione, magnam inter Scriptores cōcertationem mouit, quodnam habeat significatū. Nam neque Hebræi Hebrææ illius, neque Græci Græcæ, nec Latini Latina vocis adinuenere certam notationem. In primis Septuaginta, Theodotio, & Symmachus *ἰὸν ἁλμῶν* translulere, cuius vocis tam incerta est significatio, quàm *Selah*; ut confessus est Origenes, auctore Hieronymo, in epist. 138. ad Marcellā; de hac voce scripta. Et quidē Hilario, Chrysostomo, Euthymio, & aliis initio Psalmorum, videtur ea voce nihil significari, sed indicem tantum esse, aut commutationis metri, aut spiritus pausationis, aut alterius sensus exordij, aut rhythmī distinctionis, aut cuiusdā musicæ varietatis, silentij, aut cessationis; nam Psalmi tunc temporis iuncta voce ad organum canebantur. Refutat hanc sententiam Hieronymus in illa Epistola, quod in Psalmorum fine reperiatur hæc particula, ut in fine Psalmi tertij, & vicesim tertij, ubi ea munera exercere non potest, & in longissimis Psalmis non inuenitur, ubi oporteret illo munere fungi.

Sententia 3. **Abenescdra, & R. Abraham** existimant affirmantis esse particulam, eandem ac verè, ita est, sanè, profectò, Amen. Hieronymus in ea epistola, pro semper, seu in sempiternum accipit. Nam quemadmodum, inquit, solemus nos completis opusculis ad distinctionem rei alterius sequentis, medium interponere, explicat, aut feliciter, aut aliquid eiusmodi: ita & Hebræi, ut quæ scripta sunt roborantur, facere solent, ut dicant, Amen, aut, in sempiternum; aut scribenda commemorant, ut ponant *Selah*, aut transacta feliciter protestantur, pacem subnotantes: ex quo, ait, animaduertimus hoc verbum *Selah* superiora pariter, inferioraque connectere, aut certè docere sempiterna esse quæ dicta sunt. Itaque Aquila verborum Hebræorum diligentissimus explorator, *Selah*, semper, translulit, & ipse Hieronymus eum secutus. Quinta quoque editio, ut Sexta, vertit iugiter, aut in finem. Chaldaus, & quidam ex Hebræis, in seculum. Confirmat hoc quod Hebræi in suis epitaphiis in hac significatione solent accipere, cum dicunt. *Sit anima eius ligata in Paradiso, Amen, Amen, Amē, Selah*, hoc est, in sempiternum. Aut *quies eius sit in fasciculo vitæ cum aliis iustis mulieribus, Amen, Amen, Selah*, id est in seculum, iugiter. At cur non adhibetur hæc particula in aliis scripturis, nisi in Psalmis, & in Canticis; cum in hac significatione, aliis dictis possit conuenire, sicut Amen, iugiter, aut in seculum?

Quamobrem sententia Theophylacti, Davidis Castro in Proph. minores.

A Kimhi, Vatab. Montani, & Genebrardi magis placet, afferentium vocem *Selah* esse musicæ, seu harmoniæ peculiarem, cum non nisi in Psalmis, & in hoc Cantico reperiatur, ut alia reperiuntur: Deinde esse signum vocis tunc attollendæ, iuxta significatum suum, nam *Selah* est *elevatio*, seu *exaltatio*, ad excitandos animos, audientium ad affectus iuxta considerationem sublimitatis eorum, quæ dicuntur; atque adeo vim interiectionis habeat lætantium, vel triumphantium, interdum & spiritu orantium, aut ore fauentium, vel admirantium. Quasi ea vocis contentione indicent cantores rem esse sublimem, quæ tractatur, ac proinde applausa excipiendam. Exempla adhibeamus; in Psalmo 3. post versum secundum, *Multi dicunt anime mee, non est salus ipsi in Deo eius. Selah*, quasi dicat, attendite in signem blasphemiam, viam salutis mihi præcludentium. & post versum vltimum, illi blasphemiae obiectum, *Domini est salus, & super populum tuum benedictio tua, Selah*. Scilicet, hæc est Dei summa bonitas, non salutis viam præcludere, sed aperire. ita in hoc cantico dictum est: *Dei ab Austro venit, & sanctus de monte Pharan, Selah*. Videte Dei gloriosi & in nos humanitatem, & maiestatem, & post versum alium, *suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribuisti, quæ locutus es: Selah*, attendite Dei fidelitatem. & post illum versum, *Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eius, usque ad collum: Selah*, o brachium Domini ineluctabile, o summam Dei virtutē, & potentiam! Itaque illa voce contenta ad hos affectus, & similes, auditores provocabant cantores, & Psalmographi.

Gloria eius.] Chaldaus, Vatab. Montani Isidor. & Iansenius de maiestate, & gloria, qua apparuit in monte Sinai exponunt. Nam gloria, & laus in Scriptura ea omnia significant signa, quibus Dei præsentia hominibus manifestatur, ut Exodi 24. 17. *Erat species gloria Domini quasi ignis ardens super verticem montis in conspectu filiorum Israel*. Fulgura siquidem, tonitrua, & splendores, quibus se præsentē ostendit Deus, cœlos operire dicebantur; & quia admirabundus populus Dei nomen laudibus extollebat, dicit terram laudibus completam. Albertus, Hugo, & Lyra de Cyri gloria, aut Dei potius, & laude per orbem dissipata, ob excidium Babyloniorum per Medos, & Persas factum. Sancti de Christo explicant. Hieronymus quidem, & Haymo, de gloria, quam cecinerunt Angeli nascēti Christo; gloria in altissimis Deo. Eusebius, Theodoretus, & alij intelligunt de Christi doctrina, & miraculis, quibus gloriosus factus est Christus in vniuersa terra. tum & August. lib. 18. de Ciuit. c. 32. Nam doctrina Christi nec obscura fuit, nec ænigmatis operata, ut vetus illa; nec vni populo, sed vniuerso enunciata mundo. Theophyl. de Christo explicuit cœlos ascendente; tunc enim vberius terra cognouit Deum.

Splendor eius.] Cum relatiuum, *eius*, referat Deum, quem dixerat ab Austro venisse, & gloria sua cœlos cooperuisse; necessario de eo accipi hoc debet, splenduisse in monte Sinai luce fulgentissima; *Cornua in manibus eius*, aut ut est in Hebræo, *cornua de manu eius erant ei*, vel, *splendores de manu eius erant ei*; hoc est, de manu ipsius emicabant radij splendidissimi, propterea quod dicitur Deuteronom. 32. 2. *in dextera eius ignea lex*, vel, *à dextera eius ignis lex eius*, nam ob splendores eminus ei aculatos, & flammæ pyramidales, & tortuosas, lex à dextera Dei cornua producere dicta est. ita explicat Montanus. Sed de Mose cornutam faciem habente intelligunt Vatab. Isidorus, & Iansenius, nam ex Hebræo sic leguntur illa verba. *Cornua*, seu, *splendores de manu eius fuerunt ipsi*; nempe Mosis, quia facies eius ex consortio sermonis Domini cornuta facta

Sententia 4. habere vim interiectionis.

Ea voce auditores provocabantur ad sublimes affectus.

9 Gloria est maiestas Dei in Sinai ostensa.

Dei gloria in excidio Babylonis.

De Christi gloria nati, aut docētis.

10 Dei splendores.

De Mose alij accipiunt cornutam faciem habente.

est, ut habetur Exod. 34. 19. Sed certe hæc omnia A
pronomina præcedentia, & sequentia Deum referunt;
non Moſem. Sunt qui per cornua e Dei manu, seu
potentia præcedentia, intelligant mortem, & diabo-
lum, quibus quasi cornibus viam populo suo inter
aduersos hostes aperiebat: à fetis sumpta metaphora,
iuxta illud Deuteronom. 33. 17. *cornua Rhinocerotis*
cornua eius, in ipsis ventilabit gentes, ac de his mox dicet;
ante faciem eius ibit mors, & diabolus egredietur ante pe-
des eius. Albertus, & Hugo exponunt de Cyro, &
Dario, quibus quasi cornibus, Deus Chaldaeos venti-
lauit; vel cornua regna fortia in manu Cyri, vel cer-
te arcum cornibus circumflexum. De Christi cruce
accepit Cyprianus lib. 2. Contra Iudæos cap. 21. &
sermone de Passione Domini. Nam cornua crucis
fuere in manibus Christi, aut per hystorologiam, ma-
nus eius fuere in cornibus crucis. At Eusebius lib. 6.
de Demonstr. cap. 15. Hieron. & Augustinus loco di-
cto, Rupertus, Haymo, de crucis tropheis, & vexillis,
quibus de potestatibus inuisibilibus triumphauit Chri-
stus, intelligunt. Regnum etiam Christi intelligit Eu-
sebius, quod dat eui vult.

Ibi abscondita est. Hebraice *ibi absconditio*, *tento-*
rium, seu *latibulum fortitudinis eius*. Aduerbiū, *ibi*, re-
fert omnem illam lucem, fulgura, fumum, & nebu-
lam, in quibus, quasi in tentorio, absconditus Deus se
se ostendebat, & suam inde virtutem, & maiestatem
exerebat. Sic Chaldaeus, Vatab. Montanus, & Rob.
quia latentem suam virtutem manifestabat illis si-
gnis. Alij sic declarant. Exinde apud Hraelem fuit re-
posita Dei fortitudo, ut mira inter ipsos operaretur.
Vel *ibi*, id est, per illa cornua, Dei fortitudo abscondi-
ta se exerebat in hostes. Qui de Cyro explicat Al-
bertus, sic ait, in Cyro erat Dei fortitudo abscondita.

Vel ut Hugo, coram Cyro Chaldaeorum fortitudo
erat abscondita. Sancti de Christo optime explanant,
in cuius cruce, & passione infirmitas humanitatis
manifestabatur, dum diceret, *tristis est anima mea us-*
que ad mortem. & *Pater in manus tuas commendo spiri-*
tum meum, & *Deus meus, Deus meus ut quid dereliquisti*
me? Sed ibi abscondita est fortitudo eius, dum Solem,
& Lunam obscuraret, & saxa concuteret, & cetera.

LXX. hic legunt, & posuit dilectionem robustam fortitu-
dinis sue. quo innuitur, secundum Theodoretum, &
Theophylactum, dum impendit animam suam pro
nobis, fortem suam erga nos dilectionem demonstra-
se, non ex imbecillitate, sed ex robore; quia non ut
imbecillis passus est, sed spontaneus, qui ut bonus
pastor posuit pro suis ouibus animam suam. Hiero-
nymus aliter. Ideo pater posuit cornua, id est, regnum
cælorum in manu filij sui, ut induceret homines ad
dilectionem dilecti sui, non leuiter, sed in virtute;
omnia enim dedit ei pater in manus, ut qui omnia
habere desideramus, omnium largitorem diligentes
promereamus.

Ante faciem.] Commemorat stragem in obuios
hostes grassantem, quam præmittebat populo suo ter-
ram Chanaan ingredienti, ut omnes recentiores affir-
mant, Vatab. Montan. Isidorus, & ceteri, de qua dici-
tur Exod. 23. 27. *Terrorem meum mittam in præcursum*
tuum, & occidam omnem populum, ad quem ingredieris,
cunctorumque inimicorum tuorum coram te terga vertam,
emittens crabrones prius, qui fugabunt Hebraeos, & Cha-
naanæum, & Hebraeos, antequam introeas. Deuteronom.
7. 15. idem repetitur, & ita factum docet Iosue c. 24.
12. *misique ante vos crabrones, & eiecit eos de locis suis.* &
Psalmo 77. 49. itaque loquitur de strage præmissa in
hostes, pestis, morborum, morsuumque bestiarum.

Lyra intelligit de peste, ac morte, qua debilitati sunt
Chaldaei, aduentantibus Dario, & Cyro. Sancti de
Christo patiente interpretantur, qui moriendo mor-

tem vicit, diabolūque profligauit, iuxta illud Hoseæ
13. à Paulo citatum 1. ad Corinth. 15. 55. *Absorpta*
est mors in victoria, ubi est mors victoria tua; ubi est mors
stimulus tuus? Hieronymus explicat de tentatione
Christi, quando egressus è Iordane, in deserto post
quadraginta dies tentatus à morte, & diabolo est, &
illuc ante faciem eius consiliter non potuerunt.

Duo hic sunt nomina adnotanda, vnum est *דָּבָר*,
quod lectum *דָּבָר* Danar significat verbum, ut hic ac-
ceperunt LXX. & Theodotio, ante faciem eius ibit ver-
bum, vel sermo. & Psalmo 90. 3. LXX. verterunt; à
verbo aspero. & v. 6. à negotio perambulante in tenebris.
Sed Aquila, Symmachus, Quinta editio, Vulgatus,
& recentiores interpretes legunt *דָּבָר* Deuer, & ver-
tunt pestem, aut mortem, cuius illa causa est; & ita LXX.
translulere Psalmo 78. 50. cum dixeret, & iumenta co-
rumpi in morte conclusit.

Alterum nomen est *רֶסֶפֶף* Reseph, quod propriè si-
gnificat quicquid volat, aut quicquid volando adurit,
& inflamat, & ita solet verti avis, scintilla, sagitta,
fulgurum, fulgur, lampas, pruna, & demon, ob leuem, æ-
reamque naturam, qua constare putabatur. Deuteron.
32. 24. *deuorabunt eos aues morsu amarissimo.* Iob 5. 7.
homo nascitur ad laborem, & avis ad volatum: vel filij
scintille, aut prunæ, aut demonis eleuabunt volatum
super eum. Psalmo 76. 4. *ibi confregit potentias,* pro sa-
gittas arcuum. Psalmo 78. 48. & possessionem eorum
igni, hoc est, prunis ignis; quia, ut dicitur Exod. 19. 24.
grando & ignis mista pariter ferebantur. Cantic. 8. 6.

lampades eius lampades ignis; hoc est, prunæ vel sagit-
tæ eius ignitæ. Hoc ergo loco Aquila, Symmachus,
Theodotio, & Quinta editio *volatile* translulerunt,
aut *volucris*; Vulgatus *Diabolus*, qui volat per æ-
reas tenebras, & iaculis ignitis confodit, iuxta Pau-
lum ad Ephes. 6. Huius nomenclaturæ rationem af-
fert Hieronymus ex Hebræorum traditione asse-
rentium, Reseph demonis esse nomen, qui prin-
cipatum teneat inter alios, & propter nimiam ve-
locitatem, atque in diuersa discursum avis, & volatile
nuncupetur; ipsumque esse, qui in paradiso sub figura
serpentis mulieri locutus sit: & ex maledictione, qua à
Deo est condemnatus, acceperit nomen: nam Reseph
reptantem ventre interpretantur. Atem vocauit Ho-
merus Iliados 9. id est, noxam, quod demon esset
hominibus noxius: Grassatur, inquit, Ate per vnuer-
sam terram hominibus infesta. Nam Atem demonem
esse humano generi infestum, & aduersarium, qui
diabolus dicitur, auctor est Suidas, eiusque lapsum ita
describit Homerus Iliados 19.

Protinus abripuit speciosis crinibus Atem
Iuppiter, aduratque instinctus sanctius ira:
Haud iterum posthac stellantis culmina cæli
Scansuram esse deam, quoniam esset noxia cunctis.
Illicet hoc dicto superis ibi feruidus Atem
Sedibus exurbat, mortalia lapsa laceffit.

Propterea Bessarion lib. 3. in Platonis calumniato-
rem, de Platone, & Aristotele loquens; Luciferum verò,
inquit, sua culpa eiecit in terram, execrandumque illi
quoque didicerant ab Homero suo Theologo, qui sine benefi-
cio quodam natura, sue Moſis Propheta scriptis, carmine
suo exposuerat lapsum Luciferi, quem ille Atem appellat.
Significat ergo hoc loco Reseph metonymicis, strage
pestilentem, & vndique grassantem, atque obuia
quæque vi ignea adurentem, & funestantem, qua Deus
hostes sui populi excidit.

Stetit.] Dum Arca constitit in Galgalis, fecit di-
stribui terram promissam Deus in funiculo distribu-
tionis, ut constat Iosue 4. 19, & sequentibus. Nam per
multos annos ibi fuit Arca: Arque inde nutu diuino
egrediebatur ad expugnandas hostium regiones, quas
& suis distribuit, quod quidem Dei virtutē faciebat,
Psalmo

De Christo
victore mor-
tis.
De diabolo
fugato à
Christo in
deserto.

Reseph si-
gnificata.

Dæmonis
nomen qui
Adam dece-
pit, & Euam.
Reseph re-
præsentem si-
gnificat.
Homerus.
Ares dæmon
homini in-
festus.
Suidas.
Homerus,

Bessarion.
Ares lucifer.

Homerus
describit la-
psum Luci-
feri.

Dei nutu
distributa
terra è Gal-
galis.

Cyrus. distri-
buit princi-
pibus ciuita-
tis.

Sensus r.
omnes sub-
iecti sunt
Deo, qui ha-
bet potesta-
tem seculo-
rum.

2. Sensus.

3. Sensus.

Christo col-
la subiecta
propter iti-
nera ab eo
confecta.

15
Lectio-
nis
ratio.

Quam tan-
gat historiã.
Sententia
prior de hi-
storia Chu-

Sententia
posterior ve-
rior de fo-
nicatione cū
Madianitis.

Rationum
oppositarum
solutio.
Chusan Æ.
thiopia.

Paragoges
figura.

Similiter ca-
dentia.

Sermo est
de Æthiopi-
bus Orien-
talibus.

Christus mi-
tigauit mo-
res nigros
hominum.

coram filiis Israël, dissolutum est cor eorum, & non reman-
sit in eis spiritus timentium introitum filiorum Israël. Eu-
thymius addit, fieri etiam sermonem de fluuiis Ægy-
pti in sanguinem conuersis. Sed quia ferè coniungun-
tur transitus maris, & Iordanis, de hoc loqui Prophe-
tam, cum Hieronymo ipso existimamus. Equos au-
tem, & quadrigas, è quibus Deus saluum eduxit po-
pulum, & Ægyptios summersit, vocat nubes, & ven-
tos, vt Psalmo 103. 3. *qui ponis nubem ascensum, vel*
curram tuam, qui ambulat super pennas ventorum. Ex
illis enim decertabat aduersus hostes, vel ex colum-
na nubis. Albertus, & Lyra, explicant de Cyro, qui
quoddam propter murorum fortitudinem non poterat
Babylonem expugnare. Euphratem in varios riuulos
diuisit, vt facile pedibus posset transmeare, per quos

Deus è nu-
bibus pugna-
bat in tran-
situ maris
rubri, & Ior-
danis.

Cyrus Eu-
phrate diui-
so ingressus
Babylonem.

Herodorus.
Xenophon.

De Christo.

Suscitans.] Hebraicè dicitur. *Nudando nudabi-*
tur arcus tuus, iuramenta tribuum dictum Selah, hoc est,
palam facies arcum tuum, quem, vt signum pro-
missi tui complendi proposuisti in nubibus cæli. Noë
Gen. 9. arcum inquam, signum iuramentorum, quæ
tribubus iurasti dicti tui complendi, *Selah.* quæ in
summam nos confidentiam inducunt. Vatab. Isidor.
Iansen. & Rob. de præterito, iuxta historiam Exodi
accipiunt; denudans denudabas arcum tuum, arcum
tuum corripiebas, vt sagittas iaceres in hostes tuo po-
pulo infensos, iuxta iuramenta tribubus præstita, di-
ctum tuum roborantia. Hunc sensum insinuat R. A-
braham in Commentariis, quem refert Dauid Kim-
hi. Manifestans, aut denudans denudabas arcum
tuum, iuramenta virgarum; nempe fulgurum, quæ
sunt instar sagittarum ex virgis confectarum, ac si ful-
gura iurassent stabilire sermonem tuum. Nam *Ma-*
toth, & tribus, & virgas, seu sceptrum significat, vt hic
verterunt Septuaginta. Atque hoc significatur, præsto
adfuisse Deum cum arcu, & sagittis, ita in hostes in-
tentis, & directis, ac si iurassent eos confecturas fuisse.
Sed Lyra, & Montanus, & quicumque de Christo
explicant, hæc per futurum dicta accipiunt. Lyra qui-
dem de Medorum, Persarumque potentia, quia veluti
arcu confodit Deus Babylonios, vt populum suum li-
beraret. Sancti de potentia Christi, quem Deus sus-
citauit, & manifestauit in carne, ad hostes spirituales
debellandos, & salutem operandam usque ad extre-
mum terræ. Sed propriè hanc collectionem ex iam
numeratis beneficiis intermiscet, eodem modo se ha-
biturum Deum in conficiendis Babylonijs, & in li-
berando populo suo. quasi dixerit iuxta M. idem ergo
cum sis, qui tot peperisti victorias, tot beneficia con-
tulisti populo tuo, cum eum induceres in terram hæc,
nunc quoque iuxta tua promissa liberabis è potestate
Babyloniorum, & reduces victorem in patriam. Ea est
tuorum promissorum veritas, & certitudo, vt nullo
modo possint infirmari.

Sensus 1.

Sensus 2. de
historia Ex-
odi.

Matoth tri-
bus & virgas
significat.

De Cyri po-
tentia.

De Christi
potentia.

Sensus 3. ex
dictis conce-
pta spes li-
berationis è
Babylone.

Sensus 1. de
transitu ma-
ris & fluui-
um.

Fluuios scindes.] Hoc est, scindebas fluuios ter-
ræ, vt per eos transiret populus tuus, nempe Iorda-
nem, per synecdochem, accepto plurali pro singula-
ri, vt cum dixit, *numquid in fluminibus iratus es Domi-*
ne? Ita videtur Iansenio secuto lectionem Vulgati, &
Pagnini. Aut loquitur de torrentibus Arnon, de qui-
bus dicitur Numer. 21. 14. *sicut in mari rubro, sic facies*
in torrentibus Arnon. & Psalmo 73. 15. dicitur, *Tu sic-*
casti fluuios Ætan. Aut certè fluuios vocat aquas ma-
ris fluentes, vt Ionas cap. 2. 4. *proiecisti me in profun-*

A *dum in corde maris, & flumen circumdedit me.* Sed Chal-
dæus, Vatab. & alij legunt, *fluuiis scindebas terram,* vt
Septuaginta, *scidisti terram fluuiis;* & refertur historia
aquæeductæ de petra virga Moïsis, de qua Dauid Psal.
113. 8. *Qui conuertit petram in stagna aquarum, & ru-*
pem in fontes aquarum. Verum cum referat illud pro-
digium diuidendi mare, & flumina, quod deterruit ha-
bitatores, videtur prior sensus verior. Qui de Cyro
explicant, intelligunt scissum Euphratem per riuulos,
quò Principes Chaldæi timore correpti, aufugerunt.
Sancti de regnis mundi, & potestatibus sublimibus,
quæ videntes Christi potentiam, dolebunt, & præ in-
uidia exeruciabuntur, aut certè nescientur eius regni po-
tentiam agnoscere.

Sensus 2.
de riuus a-
quæeductæ
de petra.

Euphrates
scissus.

De Christo.

B **Montes.]** Habitatores montium intelligit Palæsti-
næ, nempe Philistæos, iuxta illud Exod. 15. 13. *Ascen-*
derunt populi, & irati sunt, dolores obtinuerunt habitatores
Philistim. Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos
Adiab obtinuit timor, obriguerunt omnes habitatores Cha-
naan. Fiant immobiles quasi lapis, donec pertranscat popu-
lus tuus, quem possedisti. Ceteri, Vatab. Isidor. Iansen. &
Rob. intelligunt reges, & Principes, qui veluti mon-
tes erant. Albertus ipsos montes per hyperbolem, ex
Numer. 21. 15. *Scopuli torrentium inclinati sunt, vt re-*
quiescerent in Ar. & Psalmo 113. 6. *Montes exultastis si-*
cui arietes, & colles sicut agni omium. Sed in idem om-
nes recidunt; quia montes, seu habitatores mon-
tium Chanaan, reges, & Principes conterriti sunt,
auditis prodigiis.

19
De monti-
bus obuiis
turbatis.

De Principi-
bus.

C **Gurges.]** De Iordanis desiccatione omnes intel-
ligunt, vt per eum populus transiret. Sic Albertus,
Vatab. Iansen. Isidor. & Rob. de quo dicitur Iosue 3.
Iordanis ripas aluei sui tempore messis impleuerat: stete-
runt aquæ descendentes in loco uno, & ad instar montis in-
tumescerent apperebant. Quæ autem inferiores erant,
in mare solitudinis, quod nunc vocatur mortuum, de-
scenderunt vsque quo omnino deficerent. Abyssum
autem vocem dedisse, nihil est aliud, quàm strepitum
editum è defluxu aquarum inferiorum, dum à superio-
ribus diuiderentur: qui miraculo quodam auctus est,
vt finitimas gentes deterreret. Psalmo 76. 16. *Vide-*
riunt te aquæ Deus, viderunt te aquæ, & turbatae sunt
abyssi. Multitudo sonitus aquarum, vocem dederunt nubes.
Psalmo 113. 5. *Quid est tibi mare quod fugisti, & tu Ior-*
danis, quia conuersus es retrorsum. A facie Domini mota est
terra, a facie Dei Iacob.

20
De Iordanis
exsiccatione.

Vox Abyssus
strepitus.

D **Altitudo manus suas leuauit.]** Hoc est, per
hysterologiam, manus suas leuauit in altitudinem,
quia aquæ superiores Iordanis in cumulum elatæ sūt.
Manus autem brachia significat, quibus aquæ maris,
aut fluminum distenduntur per ripas. Sic Psalmo
103. 25. dicitur. *Hoc mare magnum, & spaciosum*
manibus, vel brachiis, aut locis spatiofis. Sic Ouid. Ouidius,
lib. 1. Metam.

Nec brachia lengo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.

E **Itaque aquæ superiores, quæ spaciari possent per**
vtamque partem ripæ, erectæ sunt ad instar montis
aquarum. Hugo, Lyra, & Dionys. de aquis Euphratis
explicant, quando Dei altitudo leuauit manus ad pu-
niendum Chaldæos. Sancti explicant de persecutio-
nibus; quæ tamquam fluminum eluiones excre-
scentes, breui transeunt. Ideo inferi dabunt voces lau-
dantes Deum, & altitudo Angelorum suas manus le-
uauit, plausu quodam, & gestu ipso victorem Deum
celebrantes.

De Euphra-
tis aquis.

Christi glo-
ria in supe-
randis aquis
persecutio-
num.

Sol & Luna.] Historiam Iosue cap. 10. referri
hic asserunt Chaldæus, Albertus, Vatab. Pagni. Ian-
sen. Isidorus, & Rob. Nam cum fugerent Amorrhæi
filios Israël, & essent in descensu Bethoron, Domi-
nus misit super eos lapides magnos de cælo usque ad
Azeca,

21
Historia
Iosue.

Azeca, & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filij Israel. & tunc dixit Iosue; *Sol contra Gabaon ne mouearis, & Luna contra vallem Aialon; steteruntque Sol, & Luna, donec ulcisceretur se gens de inimicis suis.* Et quamuis dies erat; quia non fuit antea, nec postea tam longa dies; quia tamen nubilosa, & tenebris obducta, ideo constituisse Solem, & Lunam in cœlo dicit, & filios Israel ambulasse ad lucem emicantem è fulguribus, simul cum grandine refulgentibus. Vatab. vult etiam recenseri historiam Ægyptiorum, cum egrediebatur populus Israel. Nam dum Sol, & Luna continerent suam lucem in cœlo, & horrendis tenebris perturbati Ægyptij, & graui nocte conclusi, sub tectis latebant, nec tamen mittebantur exire terrore monstrorum exagitati, quo sibi ipsi grauiore erat tenebris, filiis Israel maxima erat lux. At quia lux, quæ illustrabat filios Israel, erat ex Sole, hoc autem loco dicit incessisse ad lucem fulgurum coruscantium, ideo verius videtur referri historiam Iosue. Albertus, Hugo, Lyra & Dionys. de Cyro, & Dario explicant, nocte intempesta, & tenebris offusa ingredientibus Babylonem, ad lucem sagittarum suarum, quibus maxime pugnant, qui recta ducti in regiam Baltasarem occiderunt; atque ex hoc loco putant similitudinem ductam ex prodigiis factis in exitu de Ægypto inchoare aptari educationi Israelis è Babylone. Alij Solem, & Lunam intelligunt Christum, & Ecclesiam, quæ steterunt in ordine suo: & Apostoli dicunt sagittæ, in quorum luce Christiani proficiunt, & impij concutiuntur.

Cum Christo tuo.] Mose, qui Christus dicitur, quod dux esset populi, & Propheta, vt intelligunt Chaldaeus, Albertus, Iansen. & Robert. iuxta illud Psalm. 104. 15. *nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari.* quamuis Chaldaeus populum ipsum accipit, & 1. Paral. 16. 22. *filios Israel Christos meos,* Deus vocat, nam ita indicantur LXX. cum verterunt, *vt saluaret Christos tuos.* Theodotio, & Symmachus, *vt saluaret Christum tuum.* Hieronymus. Vatab. Montan. & Isidorus ex Hebræorum sententia de Christo Domino, ad hunc modum explicant. Sicut olim visus es de cœlo descendere, vt tuum populum, duce Mose, educeres de Ægypto, ita definito tempore cum Christo tuo egredieris, vt liberares tuum populum è diaboli captiuitate. Confirmant hunc sensum versiones Aquilæ, & Quintæ editionis, quæ eadem sunt cum Vulgati; & Sexta editio, quæ sic habet, *vt saluaret populum tuum per Iesum Christum tuum.* Demum Albertus etiam, Hugo, Lyra, & Dionys. de Cyro intelligunt, quem Isaias c. 45. vocat Christum, cum ait; *hec dicit Dominus Christo meo Cyro,* quo duce suum populum Deus eduxit de Babylone.

Caput.] Primogenitum de domo impij Pharaonis intelligunt Albertus, Vatab. & Rob. Quamuis Iansenius cum aliis per caput accipiant ipsum Pharaonem cum aliis principibus, & ducibus exercitus, quos Deus percussit in mari; qui erant duces de domo impij Cham, qui nomen dedit Ægypto, vt Psalm. 77. 51. *& percussit omne primogenitum in terra Ægypti, primitias omnis laboris eorum in tabernaculis Cham.* & Psalm. 104. 23. *intrauit Israel in Ægypto, & Iacob accola fuit in terra Cham.* Denudasti fundamentum eius vsque ad collum. Hoc est, fulcimenta prima exercitus Pharaonis, nempe ipsum cum ducibus, quos caput vocauerat, vt volunt Albertus, & Robertus, denudasti, & derasisti ab suis corporibus vsque ad collum, præ ignominia, vt Nahum 3. 5. *Ecce ego ad te, & reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam.* & Isai. 7. 20. dicitur: *In illa die radet Dominus in nouacula conducta, in*

A *rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam uniuersam.* Sic ergo Deus omnem exercitum, cui innitebatur Ægyptus, funditus euertit vsque ad primos ipsos exercitus, qui erant regi secundi, vt collum capiti. Hieron. Hugo, Lyra, Dionys. intelligunt caput Baltasarem de domo impij Nabuchodonosoris, sed ex sequentibus de via facta in mari, rectè colligitur sermonem esse de Ægypto, & Pharaone. Sæcti de Antichristo, aut diabolo explicant, cuius duces interfecti sunt, plebe relicta, aut caput Antichristum de domo diaboli percutiet Christus spiritu oris sui.

Maledixisti.] Refert historiam Exod. 14. 6. *Iunxit rex Ægyptiorum currum, & omnem populum suum assumpsit secum, tulique sexcentos currus electos, & quicquid in Ægypto currum fuit, & duces totius exercitus, reuerseque sunt aqua, & operuerunt currus, & equites cuncti exercitus Pharaonis, qui sequentes ingressi fuerunt mare, nec vnus quidem superstit ex eis.* Nam per metonymiam, nomine sceptrorum principes intelligit, qui sceptrata gestabant suæ dignitatis insignia: cuiusmodi fuere virgæ, quas accepit Moses à principibus tribuum pro creatione Sacerdotis summi, Numer. 17. Sed verbum quod hic vertitur, *maledixisti*, aliis in locis Vulgatus transfert, *perforare*, aut *perforare*, vt Iob 40. 19. *in sudibus perforabis nares eius.* & Isa. 36. 6. *inirabu in manum eius, & perforabit eam,* & nomini sceptris, seu baculis præmittitur præpositio, in, & ita Pagni. Vatab. & alij vertunt, *perforasti baculis eius, caput exercitus eius;* hoc est, telis suis, aut consiliis confossi sunt; nam in verticem ipsorum iniquitas eorum descendit, & ad hunc modum potest Vulgatus accommodari; *Maledixisti cum sceptris eius,* hoc est, imperatorem exercitus eius Pharaonem cum principibus eius confecisti, & peremisti.

Sed alium sensum habent hæc verba. Nam nomen *Peraz*, quod vertitur, *bellatorum eius*, significat, *urbes absque muro;* quales sunt pagi, & ville, vt accipitur Deut. 3. 5. *absque oppidis innumeris, quæ non habebant murum.* & Ezech. 38. 11. Atque adeo sic vertunt quidam; *perforasti cum baculis suis caput paganorum, aut villanorum eius;* quia videlicet è pagis, & villis egressa est magna multitudo paganorum, & villanorum post Israelitas fugientes, cum suis baculis; qui omnes cum suo capite confossi sunt, & aquis summersi. Vnde subditur, *exultatio eorum, sicut eius, qui deuorat pauperem in abscondito,* quod Exod. 14. 3. dicitur, *dicturus est Pharaon super filiis Israel, coarctati sum in terra, conclusi eos desertum.* De Chaldaeis hæc omnia prædicti explicant, quos percussit Dominus per Cyrum, quod venissent contra Ierusalem. Sæcti rectius de dæmone, & ducibus eius, quos omnes confodit Christus, existimantes neminem esse, qui seruos Christi ex eorum manibus eriperet.

Viam fecisti.] Historiam refert Exod. 14. 27. *per equos autem vel intelligit ventos, iuxta illud Psalm. 103. qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulat super pennas ventorum.* Nam vt legitur Exod. 14. *Cum extendisset Moyses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehemente, & vrente tota nocte, & vertit in siccam.* Vel alludit ad equos, & currus Pharaonis, qui eum setuare non valuerunt, cum Deus solo nutu fecerit viam in mari suis Israelitis, quos quasi equos regebat deducebatq; iuxta illud Psalm. 9. 8. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus.* & Sap. 19. *Tanquam equi depauperunt escam, & tanquam agni exultauerunt magnificantes te Domine, qui liberabas illos.* Quod autem addit, *in luto aquarum multarum,* non idèd dicit, quod populus transierit per lutosas aquas; constat enim viam desiccata. Exo. 14. & Psalm. 73. *siccasti flumines Ethan.* & Sap. 19. 7. *Nam nubes castra eorum obstrabat, & ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via sine impedimento, & campus germinans de profundo nimio;* sed quod transie

Caput Baltasar.

Caput Antichristus in domo diaboli.

24 Historia summersi exercitus Pharaonis.

Cum suis sceptris Deperemitt Ægyptios.

Paganorum multitudo cum baculis mersa in mari.

Dæmones confodit Christus.

25 Aperuit mare Israelitis vt equis.

Mare prius lutosum siccatum est.

De historia exitus de Ægypto.

Darius, & Cyrus nocte ingressi in regiam.

De Christo.

22 Moses Christus Dei.

Populus Christus Dei.

Christus Iesus.

Christus Cyrus.

23 Caput primogenitus Pharaonis. Caput principes.

transierit per viam prius lutuosam, vel inter lutum aquarum multarum, quod continebatur intra latus vtrumque. Vnde Chaldaeus, Albertus, Vatab. Isidor. & Rob. nomen Hebraeum *חֹמֶר* *Homer*, accipiunt pro vtre, aceruo, aut mole aquarum. Vt sic transferatur. *Viam fecisti in mari equis tuis, aceruum aquarum multarum*; quia vtrinque in aceruum aquis coactis, via media patebat. Hugo, & Dionys. hanc viam factam explicant in Euphrate per Cyrum, cum tunc non fuerint in molem redactae aquae, sed per riuulos defluerint. Christus deinde equis suis Apostolis viam parauit in mari nationum, ut irent ad euangelizandum. Et iustos multis licet oppressos calamitatibus, per medias aquas viam praebens, Deus mirabiliter liberat.

Christus viam parat Apostolis in orbe.

26

Variae expositiones.

Affectus Prophetarum ob Babylonem concussam.

De Christo Iudaeis flagellato, & crucifixio.

Audiui.] Absoluta materia exitus Israel de Aegypto, iam accedit ad sibi propriam Habacuc. Sed sunt qui putent Prophetam sumere personam Babylonis, ut ait Chaldaeus, quae auditis admirandis prodigiis contra Aegyptios, & alias gentes in educatione populi de Aegypto patris, similia sibi timet futura mala ob captiuitatem populi. Alij existimant esse verba Chanaanorum audientium aduentum Israelis, ac desiderantium mori prius, quam occurrere illi. Alii videntur verba Prophetarum, qui cum audisset stragem Babylonis, & sui populi liberationem praelæticia gestiens in eisdem affectus conturbationis, tremoris, & mortis erumpebat: quasi diceret, aded lætatus sum bono de populi mei liberatione nuncio, ut pene exanimatus emori videatur: aut certe postquam quæ desiderabam læta nuntiari populo meo, alacer iam, & hilaris occumbam. Verum verba esse Prophetarum, qui horrore concussus ob stragem Chaldaeorum, quam acceperat futuram, in hæc verba prorupit, postquam Dei magnalia concinuit, quasi in gratiarum actionem, intelligunt Hieronymus, Hugo, Dionys. Vatab. Isidor. & Iansenius. Nam sic fecit Isaias cap. 21. de eadem Babylonis strage loquens. *Propterea, ait, repleti sunt lumbi mei dolore, & angustia possedit me, sicut angustia parturientis, corruui cum audirem, conturbatus sum, cum viderem.* Sicut enim coepit orationem; *Audiui auditionem tuam, & timui*, nunc absoluto Cantico circa mirabilia Aegypti, redit ad idem, dicens. *Audiui inquam, auditionem tuam, & conturbata sum mea viscera; & labia mea tremere ceperunt ad vocem tuam Deus, vel à voce tui mihi loquentis.* Theodoretus, & Theophylactus intelligunt audita de passione Christi. *Audiui tua reuelatione*, mala ab hoc populo Christo Iesu inferenda, & perturbatus sum valde, sed ideo gaudeo, quod ad ea mala videnda non perueniam. *Audiui etiam in quantum cladem sit idcirco meus populus deducendus*, quando ficus non florebit, &c. quando scilicet omni auxilio diuino destitutus, & bonis omnibus spiritualibus, ac temporalibus spoliatus, vastabitur. Ego autem gaudeo, quod ab illis malis longè abero, iam mortuus. Alij explicant de die iudicii. Nam videre se non posse gaudet omnia mala, quæ diem illum præcedent.

27

Sensus 1. communis,

Vt ascendam.] Hebraei habent. *Ad ascendendum ad populum, accinget eum, vel coget in exercitum eum.* pro accinctum eum, aut coactum in exercitum. More linguae, quæ tertiam personam futuri usurpat pro nomine verbali, ut Hoseæ 5. 13. *& misit ad regem ulciscetur*, pro ultorem. Est ergo sensus Hugonis, Dionysij, Iansenij, & Rob. & innuit Hieronymus utinam putrescant ossa mea, dummodo mihi detur, conquiescere in die huius tribulationis futurae Babylonis, & ascendere cum populo meo forti, cum redibit in patriam. Nam præpositionem, *ad*, pro *cum* accipit, cum populo accincto ad bellum, bellatore, ac

forti, nempe cum Zorobabele, Iesu, & Esdra, & ceteris captiuis. Alij intelligunt Patriarchas, & Prophetas, qui sepulti erant in terra promissa, ad quam ascendere desiderabant Iudæi, & cum illis Propheta. Alium sensum habent verba Hebraea. *Qui quiescam in die angustia, ad ascendendum ad populum, accinget eum, vel oppugnabit, aut succidet eum, ut vertunt Pagnin. Tigur. Vatab. & Isidorus*, nam verbum *Gadad* hanc quoque habet significationem. Hoc est, quiescam in die illius angustiae, quando hostis Chaldaeus ascendet contra populum Israeliticum, ut eum perdat, aut succidat, sic Isidorus. Vel quando, aut, quæ angustia ascendet super populum Chaldaicum, qui oppugnauit eum Israeliticum, nempe cum Medi, & Persæ ascendent contra Babylonios, eosque destruent, ut ait Vatab. Verum Vulgatus aliter intellexit, ut diximus, vel non videam diem illius angustiae; sed potius emoriar, & requiescam; & ascendam aggregandus populo meo sancto, hoc est, sanctis viris, qui decesserunt, & quibus aggregari desideramus.

Sensus 2.

Sensus 3.

Vulgati sensus.

Ficus enim.] Tempore illius tribulationis Babylonis futurae, ut intelligunt Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Iansen. nam bello omnia perturbantur, & vastantur. & constat ex illa aduersatiua. *Ego autem in Domino gaudebo*: qui nos ulturus est de Babylonis, & in patriam reducturus; quod ipsum vaticinatus est Isa. cap. 44. 26. & 47. 9. & Ieremias cap. 50. 33. *Calumniam, inquit, sustinent filij Israel, & filij Iuda simul, omnes qui ceperunt eos, tenent, nolunt dimittere eos, redemptor eorum fortis, Dominus exercituum nomen eius, iudicio defendet causam eorum, ut exterreat terram, & commoueat habitatores Babylonis.* Sancti de populo Iudæorum explicant, qui tempore Christi ad summam rediguntur miseriam, & sterilitatem bonorum omnium spiritualium, qui propterea destruentur. Optat autem Prophetam se annumerari discipulis Christi. Alij de tempore Antichristi declarant.

28 Omnia de futura vastitate Babylonis.

Iudæi tempore Christi ad summam reducti miseriam.

In Deo Iesu meo.] Ita LXX. *In Deo salutari meo*, & Chaldaeus, *in Deo factore redemptionis meae*, & commendat Augustinus lib. 18. de Ciuit. cap. 32. lectionem Vulgati, propter reuerentiam nominis Iesu, & ut sciremus eum esse, qui in vtraque liberatione ex Aegypto, & Babylone, adumbratus est, cui omnia ea beneficia referenda erant accepta; & nos ab eo liberamur à dæmonis captiuitate, & deducimur vsque ad caelestem patriam. In Hebraeo hic non est nomen proprium *Iehosua*, sed appellatiuum *יְהוֹשֻׁעַ* *iesu*, quod est salus, ut Psalm. 117. 47. *Exaltetis Deus salutis meae*, & 20. 6. *Magna est gloria eius in salutari tuo.* Vnde ceteri transferant hic, & *exultabo in Deo salutis meae*, vel *salutari meo*, aut *auctore salutis meae*. Dionys. explicuit de Cyro, qui fuit Saluator, seu Redemptor populi, ut Ioseph Aegypti Saluator dictus est.

29 Adumbratur Iesus liberator ex Aegypto, Babylone, & dæmone.

Super excelsa mea.] Hoc est, super terram montibus editam, ad quam ascendebant redeuntes à captiuitate, iuxta illud Isa. 52. 12. *In pace deducemini, montes, & colles cantabunt coram vobis laudem.* Deuteron. 32. 13. *Constitui eum super excelsam terram.* Sic Hugo, Dionys. & omnes de Iudæa. Sancti de beatitudine mystice accipiunt.

Cyrus Saluator populi.

30 Iudæa edita terra.

Victor.] In Hebraeo sic legimus *וַיִּנְצֵחַ* *lammarscha binghinotai*. Duo hæc vocabula in titulis Psalmorum sunt frequentia, & in titulo Psalmi 4. simul repetiuntur. & prius quidem participium est passiuum *Menaischah* à verbo *נָצַח* *naisah*, quod est vincere, superare, instare, vrgere, victorioso opus ad finem deducere: quasi dicas præposita præpositione, ad victorem, ad vrgentem opus, ad sollicitatorem; sic vocatur, qui præest musicæ, & vrget cantores; & ita Aquila, & Theodotio transtulerunt ut referunt Hierony. in procemio

31

Præfectus musica. lib. 1.

lib. i. in Daniel, & Theodoretus in Psalmū. 4. *πρὸς vixō-*
τοῖς, auctori Victoriā; & Vulgatus sic trāstulit hoc loco.

Lectiohis
ratio.

Alterum nomen est *neghinōth* à verbo *נָגַן* *na-*
gan, quod est *pulsare aliquod musicum instrumentum;*
& carmina transferunt multi Psalmos, alij, aut modos
musicos, aut melodias. Multi putant esse musica instru-
menta, quibus Psalmi decantabantur. Vnde quod di-
citur Psal. 69. 13. *& in me psallebant qui bibebant vinum,*
ex Hebræo sic habet. *& neghinōth bibentibus vinum,*
hoc est, factus sum compotatoribus illa instrumenta
musica; quia ita me pulsabant, ac si ego essem aliquod
ex illis instrumentum. Iam verò ad rem veniamus.
Sensus 1. Quidam putant hæc verba sensim legenda in fine
huius cantici, sicut leguntur in titulis Psalmorum, ad
significandum, hoc Canticum spectare ad præfectum
Cantorum, qui vitur illis instrumentis dictis *neghi-*
nōth, nempe, ad victorem in *neghinōth*, sed huic obstat
affixum; in *neghinōth meis*, in meis Psalmis, aut in-
strumentis meis: nam pronomen, singularia esse

A esse Prophetæ docet. Alij exponunt, deducet me Deus Sensus 2.
vrgentem, aut sollicitantem populum, vt his meis car-
minibus Deo concinant laudes, & gratias agāt. Dein-
de si legamus cum Hieronym. Remig. & Ianſenio. *Vi-* Sensus 3.
ctori, vt etiam habent Hebræa, *& super excelsa mea de-*
ducat me victori in Psalmis meis canentem; deducet me,
ait, canentem in meis carminibus, vel in meis musi-
cis instrumentis ipsi victori, & triumphatori, qui vr-
get nos vt canentes, & laudantes eum, in patriam re-
deamus incolumes. Sed quia Vulgatus correctus le- Sensus 4.
git, *Victor*, vt etiam Haymo, Remig. Albertus, Hugo,
Dionys. Isidorus, & alij, sensus erit: & Deus victor, *Victori, &*
& triumphator, cui victoria hæc deferenda est, & *triumphato-*
omnia beneficia, deducet me cum populo meo in pa-
triam pulsantem mea musica instrumēta, & ipsi Psal-
mos concinentem; qui tandem inuehet in beatam il-
lam patriam, in qua pace perfruemur felici, & trium-
phatori mortis, & inferni gratias in eternum agemus,
& perpetuas laudes concinemus. Amen.

COMMEN

COMMENTARIORVM IN SOPHONIÆ PROPHECIAS

Liber Nonus.

PRÆFATIO.

SOPHONIAS enumeratis multiplicibus Ierosolymitarum, ceterorumque Iudæorum delictis, quibus Deum prouocabant ad supplicium toties intentatum, infligendum; nunc denuò comminatur per Nabuchodonosorem inferendum, nisi multas, ac grauissimas animi labes, vel adhortationibus perducti, vel minis adacti, vel finitimarum gentium, Philistæorum, Ammonitarum, Moabitarum, Æthiopum, ac metropolis Assyriorum, & Imperij ipsorum euersione permoti, quæ in beneficiorum numero collocanda est, ad populum Dei vlciscendum de illis statuta, acta pœnitentia, & ceteris pietatis officiis eluant; nulla vi, aut ratione alia, extremum illud excidium euasuri. Pollicetur gentium, & Iudæorum ipsorum ad nouam Christi legem conuersionem, & iuxta eam ad extremum vsque diem conuersionem; quando Iudæi pertinaces damnandi in æternum sunt.

SOPHONIÆ PROPHETIÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT PRIMVM.

Verbum, quod factum est à Domino contra Iudam ad Sophoniam filium² Chusi, filij Godoliæ, Amariæ filij, filij³ Ezechiæ, quo tempore regnabat⁴ Iosias super Iudam; sic se habet. Huiusmodi comminationem denunciari iubet Dominus duabus tribubus Iudæ, & Benjamin.⁵ Omnia proculdubio tollam de medio Iudææ. Nam homines ipsos auferam,⁶ iumenta, aues & pisces, & impios⁷ offendicula apprehendent: denique nullus⁸ hominum superstes erit. Nam extendam manum potentie super tribum Iudam, & præcipuè super ciues Ierusalem; ut deleam eos. Exterminabo quoque si qui fuerint⁹ reliqui de cultoribus Baal, & delebo memoriam¹⁰ ministrorum pullatorum, cum omnibus eius sacerdotibus: eos etiam, qui¹¹ tecta domorum ascendentes astrorum cultui supplices vacant: & qui se simulant¹² adorare, iurareque per Dominum, & clam iurant per Melchom. Eos demum, qui cum me verum Deum colerent, à meo cultu recesserunt, & neque postea¹³ me quæsierunt, neque inquirere in animum suum induxerunt. Huic comminationi si creditis, ait Sophonias,¹⁴ obmutescite reuerenter coram Domino Deo, ut auertatis imminens eius supplicium. Prope enim dies ultionis Do-

Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniã filium² Chusi, filij Godoliæ, filij Amariæ, filij³ Ezechiæ, in diebus⁴ Iosias filij Amon regis Iuda. ||⁵ Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus: || Congregans hominem,⁶ & pecus, congregans volatilia cæli, & pisces maris:⁷ & ruinæ impiorum erunt:⁸ & disperdam homines à facie terræ, dicit Dominus. || Et extendam manum meam super Iudam, & super omnes habitantes Ierusalem: & disperdam de loco hoc⁹ reliquias Baal, & nomina edituorum cum sacerdotibus. || Et eos, qui adorant¹¹ super tecta militiam cæli, &¹² adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom. || Et qui auertuntur de post tergum Domini, &¹³ qui non quæsierunt Dominum, nec inuestigauerunt eum. || Si lete à facie Domini Dei: quia iuxta est dies Domini, quia præparauit Dominus¹⁵ hostiam, sanctificauit vocatos suos. || Et erit: in die hostiæ Domini visitabo super principes, &¹⁶ super filios regis, & super omnes, qui induti sunt¹⁷ veste peregrina; || & visitabo

tabo super omnem, qui arroganter ingreditur ¹⁸ super limen in die illa: qui cōplent domum Domini Dei sui iniquitate, & dolo.

10 ¶ Et erit in die illa, dicit Dominus, vox clamoris ¹⁹ à porta piscium, & ululatus à secunda, & contritio magna à collibus. ¶ Ululate habitatores ²⁰ Pilæ: ²¹ conticuit omnis populus Chanaan, disperierunt omnes inuoluti argento. ¶ Et erit ²² in tempore illo: scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros ²³ defixos in facibus suis; qui dicunt in cordibus suis: non faciet bene Dominus, & non faciet malè. ¶ Et erit ²⁴ fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in desertum: & ædificabunt domos, & non habitabunt: & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum. ¶ Iuxta est ²⁵ dies Domini magnus, iuxta est, & velox nimis: vox diei Domini amara, ²⁶ tribulabitur ibi fortis.

15 ¶ Dies iræ dies illa, dies tribulationis, & angustiae, dies calamitatis, & miseriae, dies tenebrarum, & caliginis, dies nebulæ, & turbinis;

16 ¶ dies tubæ, & clangoris super ciuitates munitas, & ²⁷ super angulos excelsos. ¶ Et tribulabo homines, & ambulabunt, vt cæci, quia Domino peccauerunt: & effundetur sanguis eorum sicut humus, & corpora eorum sicut stercora.

18 ¶ Sed & argentum eorum, & aurum eorum non poterit liberare eos in die iræ Domini: in igne zeli eius deuorabitur omnis terra, quia consummationē cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram.

mini adest, in qua ¹⁵ tanquam victimam vos obiciet Dominus Nabuchodonosori, & militibus eius, quos illi cladi certò afferēda destinauit: & animaduertet in regiam familiam, in principes, & regis Sedecia ¹⁶ filios, & in ceteros aulicos, qui ¹⁷ peregrina finitimarum gentium veste induti, earū quoque cultum imitantur; in eos etiam, qui præ fastu ¹⁸ limina templi transiliunt, & variis, ac magnificis complent donis, ex iniuria, & rapina partis. Tunc certè deflebitis communem calamitatem; ¹⁹ nam à porta piscium fugientium circumfusus clamor audietur; ululatus quoque ab his, qui fugerint à porta secunda: quod si qui in colles ascenderint, ibi domibus dirutis conterentur. Vos verò qui habitatis ²⁰ in valle Cedron, in demissione urbis parte, totius populi stragem deplorabitis, cum videritis ²¹ negotiatores omnes defecisse, & diuites pecuniis copiosos. Etenim nihil latebit Chaldaeos, ²² nam Deus ipse omnes latebras Ierusalem ostendet eis: & deprehendentur, qui in summa tranquillitate suis diuitiis fruentes, nullo aduersæ fortunæ metu permoti, ²³ quasi vinum in facibus residens, iacent, dicentes, nullam Deo curam esse hominum, ideò nec seruantibus præcepta sua benefacturum, nec transgredientes puniturum. ²⁴ Horum certè opes, quibus tantopere confidunt, diripientur ab hostibus, sicut & domus vastabuntur. Nam licet domos ædificauerint, non eas incolent, & si vineas plantauerint, vinum ex eis collectum nequaquam bibent. O magnus, & calamitosus ²⁵ dies; & quàm præproperè, & citius quàm putatis, aderit. Videor mihi diei illius amarum eiulatum audire; quem edituri sunt non tantum ignaui, & imbecilles, sed ipsi ²⁶ fortissimi qui-

que. Adeò calamitosa erit dies illa, vt omnium malorum congeries in eam conuenisse videatur. Nam primum ira Domini desceuet, ex qua misera coangustatio, & afflictio, tenebra, caligo, nebula, turboque prouenient, dies in qua exaudientur tubæ hostium clangentium in expugnandis urbibus munitis, & ²⁷ turribus excelsis. In quo impendentium malorum timore homines quasi cæci discurretis, & meritò, quia Domino peccastis. Tunc sanguis vester sicut puluis effundetur, & corpora iacebunt insepulta sicut stercora, & neque argentum, neque aurum tanta cura congestum poterit vos liberare in die illa iræ Dei. Nam ira ignea zeli eius vniuersa hac terra consumetur, quia quam celerrimè Deus consumpturus est huius regionis habitatores.

ARGUMENTVM.

VASTITATEM Ierusalem multiplicibus verbis, per Nabuchodonosorem adducendam, prænunciat, ob multiplicia Iudæorum peccata, quam nulla vi possit euadere.

COMMENTARIUS.

Verbum.] Titulus est Prophetiæ, in quo fidem sibi conciliat Sophonias, ex veritate Prophetiæ; quòd à Domino acceperit quæcumque dicturus est; à suo nomine, nam est Sophonias omnibus satis notus ex maioribus; & à tempore: nam propheta-
bat tempore Iosia regis optimi, vna cum Ieremia, & Olda, 4. Reg. 22. Nisi quod, vt notauit David Kimhi, Castro in Proph. minores.

A Vatab. Montan. & Robertus, Ieremias publicè propheta-
bat & in vicis: Sophonias in Conciliis, & Synagogis: Olda in cætibz feminarum.

Chusi.] Maiores suos docet, patrem, auum, proauum, atauum, vt ostendat nò nouum se esse Prophetam, & obscurum, sed à parentibus, quasi iure hereditario ducere munus prophetandi. Siquidem traditio Hebræorum est, cuiuscūque Prophetæ pater, aut auus ponitur in titulo, ipsū quoque fuisse Prophetā. quam traditionem affert Hieron. hic, & ex ipso posteriores

Sophonias, Ieremias, & Olda simul propheta-
bant. Prophetiæ munus à maioribus ductum. Hebræorum traditio.

ferè omnes, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Robertus: quamvis Montan. dubitat; at vtrum hæc traditio verum contineat suo loco examinamus, cum ratione, quam ex Augustino affert Albertus, quia tunc cum propagatione generis fiebat propagatio religionis.

³ Ezechias nō fuit rex Iuda. **Ezechia.** Quidam Hebræorū, Ioseph Kimhi, & Abraham, vt refert Montanus, hunc putarunt regem Ezechiam, cuius abnepos fuerit Sophonias. Verum nullo certo nititur fundamento hæc opinio, cum non constet vllum præter Manassen filium fuisse Ezechia ex 4. Reg. 20. 21. 1. Paral. 3. 13. & 2. Paral. 32. 33. & ex Iosepho 10. Antiq. cap. 3. vbi, vt alij regum aliorū filij numerantur, numeraretur, si Chusi ei us fuisset filius: quamvis cum anno 18. regni Ezechias habuerit Manassen, non est dubitandum potuisse per 12. annos extremos regni, alios genuisse. Deinde, quia nō tacuisset Propheta Ezechia regem fuisse, si is esset. Præterea quia diuersum est regis nomen, & atavi Sophonia, rex enim Hebraicè dicebatur יְהִיזְקִיָּהוּ *iehizkyahu*, vel יְהִיזְקִיָּהוּ *iehizkyahu*; sed Sophonia atavus יְהִיזְקִיָּהוּ *iehizkyahu*. At illustrem fuisse Sophoniam non dubitandum, cum maiores suos tanquam claros, & omnibus notos adhibuerit.

⁴ **Iosia.** Ex argumento Prophetæ, qui inuehitur in idololatriam duarum tribuum; cum iam decem ab Assyriis fuissent ductæ captiue, & ex Iosia rege, sub quo prophetauit, colligunt Montanus, & Ribera Sophoniam intra priores Iosia octodecim annos prophetasse. nā vt legimus 2. Paral. 34. 3. duodecimo anno postquam regnare cæperat, & ipse esset viginti annorum, mundauit Iudam, & Ierusalem ab excelsis, & lucis, simulachrisque, & sculptilibus: & anno octauodecimo, vt refertur ibidem v. 8. & 4. Reg. 22. 1. mundata iam terra, & templo Domini, reconciliauit Iosias pacto inito, ac renouato, populum cum Domino, vt abiurata idololatria sequerentur Deum patrum suorum, & cunctis diebus eius non recesserunt à Domino Deo patrum suorum, vt dicitur in extremis verbis capituli 34. lib. 2. Paralipomenon. At cum Ieremias, qui caput prophetare anno 13. Iosia, & prophetauit sub eo sexdecim annos, ea, quæ continentur sexdecim prioribus capitibus, præter decimum, & decimum tertium, vt probamus in Isagoge in Ieremiam; grauitèr adhuc inuehatur in idololatriam populi: siquidem præter ea, quæ sæpius increpat in prioribus capitibus, in capite 16. interrogantibus Iudæis peccatum adeo graue, propter quod ferenda eis esset postrema vastitas; respondet. *Quia dereliquerunt me patres vestri, & abierunt post Deos alienos. Sed & vos peius operati estis quam patres vestri.* Olda quoque Prophetis anno 18. Iosia, respondit legatis Iosia, 4. Reg. 23. 17. & 2. Paralip. 44. 25. calamitatem futuram regno Iudæ, eo quod dereliquissent Deum, & sacrificassent diis alienis: aliter censendum est.

Iosias publicam idololatriam abstulit. Verius respondet Hieronymus, & ex eo Remigius, & Hugo, datum fuisse regem Iosiam iustum, quo zelante zelum Domini, & populo nihilominus in idolorum cultu perseverante, iusta iræ causa proferatur à Domino. Iosias ergo publicam idololatriam, quod ad se spectabat, repulit è populo, & nihilominus multi clam in ea perstabant, contra quos prophetabāt prædicti Prophetæ. Et Sophonias quidem tribus capitibus comprehendit quæ longissime tractauit Ieremias, vt notat Isidorus. Nam, vt ait Theodoretus, prædicat quæ vbi Ierusalem, & tribui Iuda sunt euentura: Assyriis etiam vltimam cladem, & omnibus finitimis nationibus, deinde populi reuocationem, & omnibus gentibus post Dominicam Incarnationē futuram salutem prænunciat.

⁵ **Congregans.** Hebraicè מְקַבֵּץ *asoph aseph*, col-

ligendo consumam omnia à superficie terræ. Hebræi verbi *asaph* eadem est significatio, quæ Latini *colligere*; nam aliquando est, in vnum contrahere, vt Genes. 49. 29. *Ego congregor*, seu *colligor ad populum meum*. Iocelis 2. 10. *Stella collegerunt splendorem suum*. aliquando abstrahere, seu carptim auferre, vt hoc loco, colligendo, hoc est corradendo, Hispanè, *arrebanando*, consumam, seu auferam omnia à superficie terræ. Nempe Iudææ, vt bene intelligunt Hugo, Dionys. Vatab. Montan. & Robertus; nam contra Iudæam loquitur Propheta per Nabuchodonosorem vastandam. Hanc vniuersalē propositionem statim explicat per partes, nempe congregans hominem, & pecus, volatilia, & pisces maris.

⁶ **Et pecus.** Pecoris nomine iumenta intelligunt LXX. Theodoretus, Vatab. Isidorus, & Montanus, animalia scilicet alia à feris, quæ homini vsui sunt; atque ita nomen Hebræum *behemah* hic positum, Gen. 1. 24. vertit Vulgatus, *producat terra iumenta, reptilia, & bestias*. Albertus, & Montanus hæc metaphoricè intelligenda putant; *homines*, vrbano; *pecus*, homines rusticos, & populares; *volatilia*, principes, aut superbos; *pisces*, voluptati deditos. Verum Hierony. Theodoretus, Remig. Haymo, Hugo, Lyra, Dionys. Dauid Kimhi cum ceteris, propriè accipiunt, & non tam hyperbolicè, vt putauit Isidorus; nam, vt inquit Theodoretus, & Haymo, non existentibus hominibus, quibus vsui sunt, animalia existere opus non est. ita enim fit, teste Hieron. super 4. Hoseæ, vt cum homines regioni alicui deficiunt, aues quoque deficiant, quæ escis humanis aluntur, & stagna, lacus, & mare ipsum ex parte sterile scat.

Et ruinæ. Ex Hebræo, & *offendicula impiorum*, supple, inuenient, aut apprehendent, vt Vatab. Isidor. & Robertus; aut, & *offendicula*, seu *scandala cum impiis*, sup. erunt, vt Symmachus, & Montan. vel congregabo, aut perdam, nempe impios, cum artibus suis, & dolis; nam impij magnis opprimuntur calamitatibus, quibus corruant. Quod si legas, *scandala impiorum perdam*, possumus intelligere *idola*, quæ dicit cum ipsis impiis disperdenda.

Et disperdam homines. Quamvis iam dixerit, *cōgregans hominem*, modo repetit, & *disperdam homines*, alio vtens verbo, quod succidere, seu exterminare significat. quasi dicat, consummabo homines terræ Iudæ, & si qui superfuerint, exterminabo eos aliò, ex hac terra; nam statim declarat, dicens, & *extendam manum meam super Iudam*.

Reliquias Baal. Dionysius intelligit idola, & cultum omnem, qui remanserat post idola à Iosia exterminata; nam ita disperdendus est à Nabuchodonosore, vt nullum templum, idolumve relinquat. Vatablus, & Montanus intelligunt cultum superstitiosum, qui remansit in Iuda post decem tribus destructas, iuxta illud 4. Reg. 17. 19. *quia ambulauit in erroribus Israel*. Hieronym. & Hugo exponunt de Iudæis, qui superfuerint capta Ierusalem, vel fuga sese eripuerint, nam comminatur & has reliquias se destructurum. Sed ex ipso Propheta constat, velle significare, se omnino per Chaldæos ablaturum cultum superstitiosum idololatriæ, si quis superesset, post regum, & Prophetarum curam, illum remouentium. quis autem is cultus sit exponit, cum ait, & *nomina ædituorum*, & cetera.

Nomina ædituorum. Hebr. & nomen, seu *faciam*, aut *memoriam* חַבְמָרִים *bachemarim* cum sacerdotibus. Est autem *Chamar* minister idolorum sacerdotibus inferior, à quibus diuersus hoc loco ponitur. Vulgatus hic, & Hoseæ 10. 5. *adiminos* transfert, quasi ædium sacrarum custodes. Septuaginta *seas* vocant, *augurem* vertit Plutarchus, *arspiciem* Vulga

In genere præmittit exitū Iudæ.

Homine deficiente animalia deficiunt.

Impiis omnia erunt offendicula.

Cultus falsus propul-sandus.

Vulgatus 4. Reg. 23. 5. putantur autem in primis Chemarim dicti denigrati, seu adusti, à verbo *chemar* quod denigrare, adurique significat, iuxta illud Threnor. 5. 10. *pelles nostræ sicut cibanius denigrare, seu exusta sunt*; quod nigris vestibus, atris, pullisve induerentur, vt voluit Pagni. Vatab. Monta. & Rob. Quod non placet Eliæ Thesbitæ in Lexico, & Montano, qui putant dictos conuolutos, contractos, seu conclusos ab eodem verbo, quatenus significat conuoluere, aut contrahi, quod in certa collegia, certaque familias essent distincti, claustrisque cōclusi, suaque singulæ sectæ domos haberent, in quibus inclusi habitarent, vestibus quoque à ceteris diuersi; quales modo sunt monachi, & quales apud gentes Idææ matris, & Anubis sacerdotes, & augurum collegia. Huiusmodi fuere Chemarim, 4. Reg. 23. 5. de quibus dicitur. *Et deleuit Iosias Chemarim, quos posuerunt reges Iuda ad sacrificandum in excelsis per ciuitates Iuda in circuitu Ierusalē, & eos qui adolebant incensum Baal, & Soli, & Lunæ, & duodecim signis, & omni militia celi.* Latini hos sacrificulos nominant, aut famulos Ididis, Lunæ, Solis, adiutos vocat Vulgatus, ab adurēdo, seu adolēdo thure, alij ab stigmatibus, quæ suo corpori inurebāt. Sunt tertio alij, qui Chemarim deriuant à verbi significato reuoluere, vt Gē. 43. 30. *& festinavit Ioseph, quia reuoluebantur, vel commota sunt viscera eius*; quod certis saltationibus, & choreis se reuoluentes sacra peragerent, & phanatico spiritu permoti diuinarent; quod indicat Hoseas cap. 10. 5. *& Chemarim eius, qui de illo exultabant.* Quarto, alijs videntur dicti Chemarim à *Chamar* incallescere, seu exardescere, aut vti, quasi igniti, ardentes, incalcescentes, instar eorum, quos Cappadocia habuit, auctore Strabone lib. 15. Geog. pag. 696. In Cappadocia, inquit, est maxima magorum multitudo, qui Pyrethi vocantur, & multa Persicorum Deorum templā. Suntque Pyrethia septa quædam ingentia, in quorum medio ara est: in ea Magi & cinerem multum, & ignem inextinguibilem seruant; quo quotidie ingressi imprecationes faciunt per horam, ante ignem, virgarum fasciculum tenentes, filtraceis infulis velati ex vtraque parte dependentibus, adē vt vitæ labia contegant. hæc in Anaitidis, & Amani delubris fiunt, & Amani statua in pompam ducitur. Pyrethi autem à pyra, id est, igni dicti sunt. Hos ergo delendos dicit cum sacerdotibus; quos veros Dei sacerdotes intelligunt Hieronymus, Haymo, Hugo, & Montanus, qui simul cum vero Deo idola colebant, vt constat 4. Reg. 17. & Ezech. 8. Verum Remig. Albertus, David Kimhi, Dionysius & alij intelligunt sacerdotes idolorum, siue à gentibus dēdō constitutos, siue Deo consecratos, qui tamen in idola munus suum exercebant. & ita est, quia hic minatur Deus se omnem cultum superstitiosum, & falsum deleturum, & enumerat personas omnes ad illum pertinentes.

Super tecta.] Mote gentis loquitur, quæ quod regio calida esset, magnifica, & aperta cælo habebat domata, vnde cælum, & cæli sydera accuratius, ac liberius prospicerent. Nec hoc modo loquendi, vt inquit Montanus, tantum significatur, quod palam, ac publice cælo sacrificarent, vt in illo Matth. 7. *quod audistis in cubiculo, predicare super tecta.* Nam venera in domata, & super tecta ascendebant, accuratius videre expetentes cælum, & cæli sydera. Vt intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Hugo, Dionys. & Vatablus. *isabæ* autem, quæ militia cæli, exercitus, virtus, seu ornatus cæli verti solet, propter ordinem, quem habent, aut quod ornent cælum, vocatur Sol, Luna, signa, & omnia cæli astra, quæ animata existimabant, 4. Reg. 23. 5. *deleuit Iosias eos, qui adolebant incensum Baal, Soli, & Lunæ, & duodecim*

Castro in Proph. minores.

A *signis, & omni militia celi.* Vbi per Baal imaginem cæli significari ait Hieronymus. & Jerem. 7. 18. *Luna regina celi vocatur.* Super tecta autem adorasse militiam cæli, non id est, quod putauit Albertus, imagines Solis, Lunæ, & stellarū in tectis depictas adorasse. Nam ipsas cæli lampades oculis conspectas venerabantur, quod prohibetur Deuter. 4. 19. *Ne forte elais oculis ad cælum, videas Solem, & Lunam, & omnia astra celi, & errore deceptus adores ea.* Forsitan verò à Persis Iudæi hunc ritum acceperunt; qui, vt ait Strabo lib. 15. Geographiæ, pag. 695. nec statuas, nec aras erigebant, sed sacrificabant in loco excelsio, cælum Iouem putantes, Solēque colebant, quem Mithram vocabant; item Lunam, & Venerem, & ignem, & c. quin

B & Lunam tamquam præsidem venerabantur, vt notat Herodotus lib. 7. pag. 482. hinc Iudæi equos Soli sacrificabant, & Iosias 4. Reg. 23. 11. abstulit: quos scimus Persas Soli sacrificare solitos, vt fecit Darius filius Hydaspis, lib. 1. Iustini. & ita affirmat Pausanias lib. 3.

Adorant.] Montanus in duo genera hominum distinguit hanc periodum: disperdam adorantes, & iurantes in Domino, & disperdam eos, qui iurant per Melchom, hoc est, regem eorum, vel suum; quia gratiæ, & assentationis causa per regis caput Græco more iurabant, atque ita consuevit in Scriptura dici: *viuit rex, aut viuit anima tua o rex.* Isidorus exponit, qui parati erant iurare per Melchom; si quis non reciperet iuramentum per Iehouah. Communis tamen, & vera intelligentia, Theodreti, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionys. & M. ea est, comminari Deum disperditurum eos, qui simul, ac promiscue iurarent per Dominum, & per Melchom Deū Ammonitarum; de quo super Ieremia diximus: quasi par esset in utroque ratio veritatis, quam postulat iuramentum. Quis verò credat comminationem fieri contra adorantes, & iurantes per Deum verum solum? vt putabat Montanus; cum hoc religiosum sit, at poena illi intentatur infligenda, cui vitio quippiam vertitur.

Qui non quæsierunt, nec inuestigauerunt.] Cum dixisset quosdam Deum quæsitum, & inuētum prodidisse, qui retrocedunt de post Iehouam: nunc alios dicit fuisse, qui numquam quæsierunt, neque in animum induxerunt, vt an sit Deus, & an humana curret, studiosè inuestigarent; quod multam inertiam, & obliuionem Dei significat. qui sensus videtur verus. Et tamen alij per preces id faciendum, explicant. Nam verbum *inuestigauerunt* Chaldeus exposuit: *Neque precibus postularunt à conspectu ipsius.* Tigurina, *non sciscitantur eum.* Vatab. *neque implorant opem Domini, neque consulant eum.* Sed verius Haymo, Remig. Albertus, & alij, sicut dicuntur ire de post Iehouam, qui cultū idolorum sequuntur, & adorant militiam cæli, ita non quærunt Dominum, qui eum non sibi proponunt colendum, & adorandum.

Silēte.] Silentium hoc indicat Montanus, & Isidorus putant ad expectationem futuræ vastitatis; quasi dicat. Vos putatis Dominum opera vestra non videre, expectate paulisper, & videbitis. Nam quid verbis opus est? Hispanus dicit, *Callad dexad hazer a Dios*, qui afferet diem hunc minarum. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Robertus dicunt silentium imperari præ confusionē. Sed diuerso modo. Nam Lyra imperatiuū pro futuro accipit. *Silebitis* vti delecti, & confusi; ceteri exponunt, ne murmuretis contra Dominum, sed obmutescite confusi, & caute vobis, quia adest iam dies Domini. Theodoretus tamen, & Remigius timorem Domini religiosum postulari dicunt, & verius, qui silentio potissimum explicatur, ob Dei reuerentiam præstito, iuxta illud Psalm. 64. 12. *Te decet*

li 2

Iudæi à Persis cultum militiæ cæli sumpserunt. Strabo.

Herodotus. Iudæi equos sacrificabant Soli. Iustinus. Pausanias.

Aequantium Deum verū cum falso culpa puniēda.

Quærit Deū qui colit eū.

Silentium reuerentiæ postulat.

Chemarim induci pullis vestibus.

Claustris cōclusi.

Choragi.

Strabo.

Pyrethi.

Omnis falsus cultus delendus.

Domatum vsus in Iudæa.

Militia cæli cur dicta.

silentium Deus in Sion. quasi dicat: contremiscite ante faciem Domini, eique vos subiicite, digito ori imposito, ut liberemini à proxima calamitate: quem sensum expresserunt hic Septuaginta dum verterunt. *Timete à facie Domini Dei.* Sumpta est autem metaphora ab his, qui conuicti non audent loqui. ut Iob. 39. 37. *manum meam ponam super os meum.* & ad Roma. 3. 19. *ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.* ita Zachar. 2. 13. dicitur, *Sileat omnis caro à facie Domini, quia consurrexerunt de habitaculo suo.* hoc est, timeat, reuereturque omnis homo Dominum.

¹⁵ **Hostiam.]** Seu sacrificium solenne, quod sine cōuentu multorum, & celebri conuiuio fieri non solebat, imo rebus sacrificatis vesci consuetum erat conuiui, ut fusc diximus super Ieremiam. & Hieronymus quidem, Theodoretus, Remigij, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Montanus asserunt metaphora sumpta ex solenni sacrificio significari communem cædem Iudæorum. Nam hostia sacrificanda, & cædenda sunt Iudæi; Deus, cui fit sacrificium; ministri parati, & sepositi, seu sanctificati ad hoc, sunt Nabuchodonosor, & Chaldæi. Nam ita vocat Deus Ierem. 25. 9. *Ecce ego mittam, & assumam omnes cognationes Aquilonis, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & adducam eos super terram istam.* Verum Chaldæus, David Kimhi, Vatabl. Isidorus, & Robertus, quamuis non abnuant metaphoram sacrificij; at quia sacrificium sine conuiuio non erat, volunt per *vocatos* intelligi non ministros, sed conuiuias, nempe feras agrestes, auesque rapaces, quibus cæsa corpora erant futura esca. Nam sicut Deus sacrificium suum vocat quod ministris Chaldæis sacrificabit, ita vocatos ad sacrificium; inuitatos ad conuiuium intelligit. iuxta illud Deutero. 28. 26. *Et erit cadaver tuum in escam cunctis volatilibus celi, & bestiis terre.* Verum cum in Scriptura sanctificatos suos vocare

Metaphora
è sacrificio
solenni.

¹⁶ **super filios regis.]** Sedeciæ videlicet, ut volunt Hugo, Lyra, Dionysius, Vatabl. & Montanus; iuxta illud 4. Reg. 25. 7. & Ierem. 52. 8. *apprehenderunt Sedeciam in deserto. Et iugulauit rex Babylonis filios Sedeciæ in oculis eius: sed & omnes principes Iudæ occidit in Reblaiha.* & hoc verum est, quia diem sacrificij Domini intelligit diem ipsum vastitatis Ierusalem: ergo qui in ipso tempore sunt occisi dicendi sunt hostia, & victima. Quare non videtur vera intelligentia Hieronymi, Theodoreti, Remigij, Haymonis, Alberti, & aliorum, qui intelligunt Iosif filios, aut postereros: quia Nabuchodonosor non cepit Ioachaz, neque vllum ex aliis regibus occidit, nam Iecho-niam, & Sedeciam captiuos duxit Babylonem, non tamen interfecit. propriè autem accipienda sunt verba si possunt.

Vocati, aues
& feræ.

Vocati sunt
milites.

Sedeciæ filij
occisi à
Chaldæo.

17

Veste peregrina.] Expositores in hoc verbo exponendo varij sunt. Nam quidam apud Theodoretum vestem intelligunt latrocinio, & rapinis partam. Quidam vestem ad summam libidinem confectam, quia in peccatis viri viuentes mulierum vestimenta induunt; mulieres pariter libidini innutritæ virorum vestes, contra legem Deutero. 22. 5. *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea: abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc.* Isidorus exponit vestem singularem Phariseorum, & hypocritarum, qua sanctitatem simulabant, cum intus essent lupi rapaces. Sed duobus modis vide-

A tur potius locus hic explicandus; prior est de veste, quam accipiebant à gentibus, quarum idololatriam, & mores Iudæi sequebantur, quo se indumento illis conformarent. Ita Chaldæus, *animaduertam*, inquit, *in omnes, qui perstrepunt ad cultum idolorum.* ita Hieronymus, Remigius, Haymo, Lyra, & Dionysius. iuxta illud Ezech. 23. 12. *Ad filios Assyriorum præbui impudenter, ducibus, & magistratibus venientibus ad se in veste varia; cumque vidisset viros depictos in pariete, imagines Chaldaeorum expressas coloribus, insaniui super eos concupiscentia oculorum suorum.* & 1. Machab. 11. 12. iniqui dicebant, *eamus, & disponamus testamentum cum gentibus, quæ circa nos sunt.* & 2. Machab. 4. 13. *Erat autem hoc, non iniuriam, sed incrementum quoddam, & profectus Gentilis, & alienigena conuersationis.* Et eorum instituta emulabantur, & per omnia his consimiles esse cupiebant, quos hostes, & peremptores habuerant. Posterior modus explanandi est Theodoreti, Hugonis, Alberti, Isidori, Vatabli, Montani, & Roberti, de veste preciosa eorum, qui diuitiis, ac deliciis affluentes, ex purpura ornatum elaboratum, & artificiosum induebant, finitimas gentes imitantes contra legem Deuteron. 22. 11. *Non indueris vestimento, quod ex lana, linoque contextum est.* & Levit. 19. 19. *Veste, quæ ex duobus texta est non indueris.* Atque videtur præcipue aulicos taxare, ut notant Vatablus, Montanus, & Robertus, qui alieno à cetera turba genere vestium, atque ab aliis nationibus, cum earum moribus mutuato se induunt. In quo vitio maximè sunt Hispani, qui vestibus, & idiomate gentium, quibuscum agunt, delectantur. Hi autem duo sensus ferè in eundem recidunt: videtur enim cum principibus coniungere ceteros aulicos, qui frequentius gaudent veste peregrina, & varia, cum tamen simplex secundum legem sit.

Vestis gen-
tium idola
colentium.

Vestis pere-
grina pre-
ciosa.

Aulicorum
vestes taxa-
tur.

Super limen.] Ex Hebræo ad verbum sic legitur. *Et visitabo super omnem transilientem super limen in die illa, implentes domum domino um suorum rapina, & dolo.* sic transferunt Chaldæus, Pagni. Tigur. Vatabl. Montanus, & Robertus; quamuis, quia plurale, *dominorum suorum*, potest accipi pro singulari, *domini sui*, ut transtulit Montanus, Septuaginta, & Vulgatus addiderunt *Domini Dei sui*; quam lectionem non abnuat Vatablus. Et quidem si verba Hebræa absque additione legantur, quia participium *דולג* Doleg significat præ lætitia exilientes, ut patet Isaia 35. 6. *tunc saliet sicut ceruus claudus.* & Psalmo 17. 30. *& in Deo meo transiliam murum;* sensus satis commodus est Davidis Kimhi, ac Roberti: puniam eos, qui vi irrumpunt domos pauperum, & sustollunt bona eorum, quæ deferant ad dominos suos. Vel Vatabli, Isidori, & Roberti, explicantium de ministris nobilium, & principum, qui ubi iniuriam fecerint alicui, mox recipiunt sese intra limen domorum dominorum suorum, ut operam suam illis probent. Vel Montani, qui explicat de iis, qui tanta familiaritate principum utuntur, ut neque ipso limine retardentur, quominus in ædes, & in secretum conclauis penetrent: ut illi apud Ciceronem in Oratione, quam quidam referunt mihi ignotam, Clientes autem ad vestibulum admissi, dominum quoad prodeat expectant; familiarissimi transiliunt limen, tectumque, nemine prohibente, subeunt, qui nimirum domum ipsam domini sui, iniuria, rapina, & fraude partis complent. Ita ait Dominus in die illa sacrificij sui, & ultionis, cum ceteris aulicis ulturum se de iis, qui iniuria, & dolo res partas referunt ad dominos suos alacres, aded ut non dubitent præ lætitia, & familiaritate transilire limen domus, & ad dominos

18

Taxatur ini-
quitas eorū,
qui ad do-
minos re-
deunt onusti
rapinis.

dominos intrò sese recipere, vt eis suos dolos, & rapinas probent.

Si autem Vulgati sequamur lectionem, vt debemus, triplex inuenitur illorum verborum sensus. Primus est; Visitabo illos, qui transiliunt limen, dum templum ingrediuntur, nolentes illud calcare more Palæstinorum; & tamen offerunt dona ex rapinis parta. Nam, vt legimus 1. Reg. 5. 4. cum Philisthim intulissent arcam Domini in templum Dagon, inuentum est manè caput Dagon, & duæ palmæ eius abscissæ super limen: propter hanc causam non calcant sacerdotes Dagon, & omnes qui ingrediuntur templum eius super limen Dagon in Azoto vsque in hodiernum diem. Hunc sensum expressit Chaldaeus, cum dixit: animaduertam in omnes, qui ambulant in legibus Palæstinorum. Hieronymus, Haymo, Albertus, Hugo, R. Salomon, Lyra, & probant Vatab. & Rob. Atqui cultus erat, non transilire limen aliorum templorum, quem tantum obseruabant Azotij, quod Dagon illud tetigisset limen, non ob aliam ceremoniam. Addit Lyra, implent domum Domini suis negotiationibus, rapina, & dolo, iuxta illud Ioan. 2. 16. auferte ista hinc, & nolite facere domum patris mei, domum negotiationis.

Alter sensus est Hieronymi, Remig. Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij; Visitabo super illos, qui cum quodam fastu, & dignitatis supercilio gradus templi, & sanctuarij limen ascendunt, & tamen templum Dei, quem suum esse dicunt, cum nihil minus, donis, ac victimis, per dolum, furtumve comparatis implent. Nam hunc fastum in incessu reprehendit Deus Isaïæ 3. 16. Pro eo, quod eleuata sunt filia Sion, & ambulauerunt extento collo, & nuntibus oculorum ibant, & plaudebant, ambulabant pedibus suis, & composito gradu incedebant; Decalubabit Dominus verticem filiarum Sion. & Amos 6. 1. Va qui opulenti estis in Sion, ingredientes pompatice domum Israel. præsertim, si templum Dei ingrediuntur. Nam Exodi 3. dictum est Moysi, v. 5. Ne appropies huc, solue calceamenta de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, terra sancta est. Tertium sensum addit Theodoretus, in eos, qui cum impietate, & dolo templum Dei ingrediuntur, induti quidem personam pietatis, clam verò adorantes idola, quasi dicat: Visitabo eos, qui ingrediuntur arroganter in templum, quasi probi sint, & offerunt magnifica munera ex his, quæ dolo, & rapina quæsiuere: iuxta Hispanum prouerbum, hurtar el puerco, y dar los pies por amor de Dios.

A porta piscium.] Vt hunc locum melius intelligamus aduertendum est, urbem Ierosolymam triplici fuisse muro cinctam, vt refert Iosephus lib. 6. de bello Iudaico, cap. 6. ac priorum duorum murorum meminere Hieron. & Theodor. Remig. Haymo, Albertus, & Lyra; tertij Iosephus lib. 5. Antiq. cap. 2. cum dicit, capta Ierosolyma inferiori parte, omnes habitatores terra trucidauerunt: at superior natura loci, & munitionibus est defensa. & lib. 7. c. 3. David, inquit, superiorem urbis partem, & arcem in ea conditam in unum corpus redegit, cingendumque eisdem munitionibus Toabò demandauit. Vnde Montanus ex R. Ioseph super c. 12. libri 4. Regum triplici muro ait & urbem Ierosolymam, & ordinum omnium regiones fuisse distinctas: intra primum murum plebem omnem, & variatum artium fuisse officinas: intra secundum nobilitatem, magistratus, & liberalium artium studiosos, doctores, & professores, apud quos, & Olda Prophetis habitabat: intra tertium verò mons domus Domini, & arx exædificata erat. Porta piscium erat in primo muro, quam postea reædificauerunt filij Asmaa, 2. Esdræ 3. 3. quæ auctore Hieronymo, Diospolim ducebat, & Ioppen, & vicinior mari erat inter cunctas vias Ierusalem; per eamque pisces inuehebantur in urbem. e regione huius Castro in Proph. minores.

erat altera porta in secundo muro: quæ media dicitur Ierem. 39. 2. ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media. hinc secunda dicitur, eadem quæ 4. Reg. 22. 14. secunda vocatur: in qua Olda Prophetis habitabat, auctore Hieron. & omnibus. Hebraice dicta מִסְנֶה Misneh, & Dauid Kimhi, Pagnin. Vatab. Isidor. Montanus, & Rober. affirmant id nomē, scholam, domum, doctrinam, aut Academiam significare, propterea in ea Olda habitabat, & docebat. Colles deinde intelligit superiorem urbis partem, in qua erat regia, & templum in monte Sione, & Moria, vt dicunt Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Rectè ergo Theodor. Cum hostes murum perruperint, & portas aperuerint, clamores edentes, & vociferantes, ad secundum murum perfugietis; sed nihilo secius illius porta hostibus patefacta vlulantes interficiemini: & tamen si quidam ex vobis motium fastigia occupauerint, & domos altas ascenderint, perdentur tamen, ac conterentur. Ex variis ergo locis Ierusalem audietur magnus planctus.

Pilæ.] מַחֲטֵה Machtes, pila, prima producta, vas concauum est, in quo frumenta siccata tunduntur, auctore Hieronymo, & medicorum aptum vsui, Græcè ὄλμη, pila vertit Aquila Prou. 27. 22. Si consideris stultum in pila, seu in mortario, non recedet ab eo stultitia eius. Iudic. 15. 19. aperui Dominus machtes foueam dentis, aut molarem dentem. LXX. verterunt, plangite qui habitatis concisam. Nempe urbem, cuius ciues, vt aiunt Theodoretus, & Remig. concisi peribunt, quod imitati sint Chananæorum impietatem. Sed iuxta Chaldaë, Hieron. Albertum, Hugo. Dionys. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. locus fuit in vrbe profundus, qui propterea mortarium, seu pila nominatur, & à Chaldaë Vallis Cedron, ab Hieronymo Vallis Siloë, ad portā aquarum, per quam egrediebantur in torrentem Cedron. ait enim Iosephus lib. 6. de bello Iudaico c. 6. Ierolymam conditam esse super duos colles, interueniente valle discretos, quæ ad Siloam pertinet, ita enim fontem dulcem, ac plurimum vocat. Sensus ergo Hieronymi, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij est: Plorabunt habitatores Pilæ; quia sicut frumenta feriente desuper vecte contunduntur, ita de porta piscium, & de porta secunda, & de collibus proruens in illos decurret exercitus. Vel secundum Vatab. Isidor. Montan. & Rob. quia eo in loco esset forum rerum omnium venalium, pistorum, lanionū, coquorum, sartorum, piscatorum, & similium; Propheta decunciat omnes illos vlulatu, quod iam nulli vsui vrbi vastandæ essent futuri: & confirmat hunc sensum quod sequitur; quod omnis negotiatio cessabit. Sunt qui hæc nomina accommodent ciuitatibus Iudææ, nam Lyra ipsam Ierusalem vocat Pilam, quod in medio sit Iudææ; vel quod in ea omnia essent venalia, & religio ipsa ad lucrum comparata. Hebræi, vt R. Salomon Tiberiadem Machtes, seu pilam putant, quod sit in demissioni loco. Portam piscium Acco, seu Ptolomaidem in littore maris: Misne lux, urbem vicinam Ierosolymæ colles, Isippori, seu Sephorim. Verum nullo nititur hæc sententia fundamento.

Conticuit.] Ratio præcedentis vlulatus est, nā in Hebræo dicitur, חִי, quia succisus est, aut exterminatus omnis populus Chanaan, negociator, aut mercator; succisi sunt omnes latores argenti, qui magnam copiam pecuniæ illuc, id est, in forum illud apportabāt ad negociandum, quibus deficientibus, & forum deficere necessarium est. & licet quidam intelligant ipsos Chananæos mercatores, qui exercebantur mercatura, vnde Prou. 31. 24. dicitur, cingulum tradidit Chanaan. & Hoseæ 12. 7. Chanaan in manu tua statera dolosa; at verius est loqui de Iudæis mercatoribus, qui imitabantur Chananæos. ita Chaldaeus, dicens, perit popu-

Porta media aut secunda in muro secundo Misne schola dicta.

Vallis Cedron pila. Iosephus.

Sensus 1. de ciuibz vallis contundendis. Sensus 2. de venditoribus escarū.

Sensus 3. de aliis ciuitatibus.

Negotiatorum interitus.

Sensus 1. in non transilientes limen templi ritu Palæstinorum.

Sensus 2. contra fastu.

Sensus 3. contra ex furto offerentes Deo.

19 Ierosolymæ murus triplex. Iosephus.

Porta piscium in primo muro versus Ioppen.

lus, cuius opera similia erant operibus populi terre Chanaan. ita etiam Vatab. Montan. Rob. qui veniebant onusti argento, hoc est, ferentes pecuniam, aut argentum ad negociandum, seu opulenti pecuniis. Sed Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, Lyra, & alij hanc clausulam, non ut rationem præcedentis, sed seorsim explicant. Peribit omnis populus Iudæorum, qui imitati sunt mores Chananæorum; peribit quoque omnes diuites, qui argento inuoluti incedunt, vestibusque preciosis induti, ut Threnor. 4. 2. *Filij Sion inclui, & amicti auro primo.* ad quem sensum magis inclinat Chaldaeus cum ait. *Peribit populus, cuius opera similia sunt operibus populi terre Chanaan: excisi sunt omnes diuites opibus, vel ut refert Montanus, sublati sunt opulenti pecuniis.*

22

Scrutinium lucernarum metaphoricum.

Alij verum.

Iosephus.

23

Metaphora à vino.

In tempore illo.] Vastata Ierusalem per Chaldaeos, è latebris detegi faciam eos, qui sese absconderint. ita Lyra, Dionys. Vatab. Montanus, & omnes alij, nisi quod Hieron. Remig. Haymo, & Hugo de Romana captiuitate etiam explicant. Scrutinium autem hoc per lucernas, per translationem dictum volunt Hier. Theodor. Vatab. Monta. Isid. & Robertus, de exactissima inuestigatione eorum, qui sese abdiderint, Lyra proprie, quod uti accidit in postrema captiuitate de cloacis, speluncis, & sepulchris extractos Iudæos, ut refert Iosephus lib. 7. de bello Iudaico c. 17. 26. & 30. ita futurum prænunciat in hac Chaldaeorum captiuitate.

Defixos.] Coagulatos, aut incubantes fecibus suis, qui summo ocio, & tranquillitate potiuntur diuitiis, ac deliciis suis, ut intelligunt Kimhi, Vatab. Isidor. Montan. & Rob. à vino sumpta metaphora. ut Ierem. 48. 11. *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, & requieuit in facibus suis, nec transfusus est de vase in vas, & in transfmigrationem non abiit, idcirco permansu gustus eius in eo, & odor eius non est immutatus.* Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. intelligunt eos, qui confidunt in robore corporis; vel potius qui resident in peccatis suis. Sed Chaldaeus priorem expositionem sequitur. *Animaduertam in viros, qui summa tranquillitate fruuntur in diuitiis suis, quibus ut gaudeant nolunt credere futuram calamitatem.*

Fortitudo.] Hoc nomine substantiam intelligit, ac diuitias, ut accipiunt Chaldaeus, Albertus, Lyra, Tigur. Vatab. & Montanus, iuxta Prou. 31. 29. *multa filia congregauerunt fortitudinem, seu diuitias.* At Hier.

Fortitudo opes dicuntur.

24

SOPHONIAE

PARAPHRASIS.

Onuenite vosmetipsos, quo conscientiae vestrae maculas scrutemini, & auferatis gens amore Dei indigna, deinde congregamini, ut idem officium exerceatis in alios. Priusquam diuinum decretum adducat diem illum captiuitatis, tam celeriter, quam celeriter solet transire pulvis vêtis agitat. Antequam veniat, scilicet, dies, in quo Deus exeret aduersus vos vim furoris sui, & indignationis: interim enim eum placare poteritis. Idcirco vos, qui humiles, ac mansueti perstitistis præ aliis terræ huius hominibus, vel improbis precibus illi inquire placatum, qui præcepta eius obseruastis, quaerite iustitiam, & mansuetudinem, atque in eis officiis perseuerate, ut vel sic latere possitis in die illo

onymus, Remig. Haymo, Hugo, & Dionys. vires, seu exercitum intelligunt. Sed quod subiicitur, & domus eorum in desertum, ostendit in prioribus verbis sermonem fuisse de direptione diuitiarum, ut indicat quoque Theodoretus.

Dies Domini.] De die captiuitatis per Chaldaeos loquitur, ut omnes ferè intelligunt, Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Montan. At Albertus, & Vatab. de extremo iudicio; sed non nisi mysticè. Vtitur autem Propheta amplificatione, & multorum congerie, quò summam stragem ostendat futuram.

Tribulabitur.] *Tiforeah*, non tribulationem tantum, sed magnum clamorem, & grauem vociferationem significat, ut Isa. 42. 13. *Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir praeliator suscitabitur zelum, vociferabitur, & clamabit, super inimicos suos confortabitur.* Quod si legamus. *Vox diei Domini amarum vociferantis:* aut *amarum vociferabitur ibi fortis;* sensus est Vatab. & Rob. Vox diei illius, & clamor amarus militum Chaldaeorum, iam auribus auditur ferè, quando fortis quisque ex illis improbos Iudæos interficiet. Vel fortis vociferabitur ibi amarum; auditur enim vox atrox, & horrenda fortium expugnantium Ierusalem. Verius Hieronymus, Remig. Haymo, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus de Iudæis ipsis explicant, in quibus ipsi fortes in die illa magnos edent eiulatus: dies enim illa amaris replebitur clamoribus. Vel à fortibus ipsis, quanto magis ab ignavis? Quem sensum habent Chaldaeus, cum dicit, *ibi fortes interficientur.* & Tigurina; *ibi fortis turpius eiulabit,* nempe, præ mœrore, & afflictione summa.

Super angulos.] Super excelsas turres, quæ in angulis murorum solent ædificari, ut Theodoretus, Lyra, David Kimhi, Dionys. Tigur. Vatab. Montan. & Robertus; nam Chaldaei adeo agiles erunt, ac prompti ut excelsissimas turres conscendant. Hugo metaphoricè intelligit principes, qui anguli populi in Scriptura vocari solent, eo quod populos contineant: sed proprie accipi ex adiunctis satis colligitur. Hec autem omnia ex igne zeli Dei mala profectura denunciat: qui tam est fortis, quam fortis erat amor, quo plebem suam diligebat: nam zelus ex amore proficiscitur, quatenus ergo modo nos amat Deus, eatenus in die iudicii ultionem de nobis sumet.

25

Stragis congeries.

26

Fortium eiulatus.

27

Velocitas Chaldaeorum.

Zelus Dei amorem sequitur.

PROPHETAE

CAPITULUM SECUNDUM.

Onuenite, congregamini gens non amabilis. Priusquam patriat iussio quasi puluerem transcurrentem diem, antequam veniat super vos dies indignationis Domini. Quærite Dominum omnes mansueti terræ, qui iudicium eius estis operati: quaerite iustum, quaerite mansuetum: si quomodo abscondamini in die furoris Domini. Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum, Azotum in meridie eicient, & Accaron eradicabitur. Væ qui habitatis funiculum maris, gens perditorum: verbum Domini super vos Chanaan terra Philistinorum, & disperdam te, ita ut non sis inhabitator. Er

1

2

3

4

6

crit

7 erit funiculus maris⁹ requies pastorum, &
caulæ pecorum. ||¹⁰ Et erit funiculus eius,
qui remanserit de domo Iuda: ibi pascentur,
in domibus Ascalonis ad vesperam requie-
8 scent: quia visitabit eos Dominus Deus eo-
rum, & auertet captiuitatem eorum. || Au-
diui opprobrium Moab,¹¹ & blasphemias fi-
liorum Ammon: quæ exprobrauerunt po-
pulo meo,¹² & magnificati sunt super ter-
9 minos eorum. || Propterea uiuo ego, dicit
Dominus exercituum Deus Israel, quia
Moab ut Sodoma erit, & filij Ammon quasi
Gomorrha, ¹³ ficitas spinarum, & ¹⁴ acer-
ui salis, & desertum vsque in æternum:
¹⁵ reliquæ populi mei diripient eos, & resi-
10 duum gentis meæ possidebunt illos. || Hoc
eis eueniet pro superbia sua: quia blasphe-
mauerunt, & magnificati sunt super popu-
11 lum Domini exercituum. || Horribilis Do-
minus super eos, & attenuabit¹⁶ omnes deos
terræ: & adorabunt eum viri de loco suo,
12 omnes insulæ gentium. || Sed & vos ¹⁷ Æ-
13 thiopes interfecti gladio meo eritis. || Et ex-
tendet manum suam¹⁸ super Aquilonem, &
perdet Assur: & ponet speciosam in solitu-
14 dinem, & inuium, & quasi desertum. || Et
accubabunt in medio eius¹⁹ greges, omnes
bestiæ gentium, & ²⁰ Onocrotalus, & ²¹ Eri-
tius in liminibus eius morabuntur: vox can-
tantis in fenestra, ²² coruus in superliminari,
15 quoniam ²³ attenuabo robur eius. ²⁴ || Hæc
est ciuitas gloriosa habitans in confidentia:
quæ dicebat in corde suo: Ego sum, & extra
me non est alia amplius: quomodo facta est
in desertum cubile bestiarum? omnis, qui tran-
sit per eam, ²⁵ sibilabit, & mouebit manum
suam.

fit unus verus Deus adorandus. Nec solum Ammonitas, & Moabitas est Deus euersurus, ut diximus, per
Nabuchodonosorem, sed vos quoque ¹⁷ Æthiopes gladio eius estis interficiendi. Conuerteturque se ¹⁸ ad
Aquilonem, ad vastandam Assyriam, & euertet Niniuen, in solitudinem redactam inuiam, instar deser-
ti, ut in ea ¹⁹ greges pasci possint, & animalia gentium vicinarum stabulari. ²⁰ Onocrotalus, & ²¹ Eritius
in ostiorum cardinibus secure morabuntur dirutarum domorum; sed & in fenestris vox sonabit auicula-
rum cantantium, & ²² coruus in superliminari considebit. Nam contignatio cedrina, structuræque ex ro-
bore confecta, est destruenda. Tunc qui illam videbunt, obstupescit dicent; ²⁴ hæcne est urbs illa exulta-
bunda, & sibi fidens, quæ nihil sibi timebat? Hæcne quæ secum ipsa arroganter dicebat; Ego sum, quæ so-
la dominor, & nulla est alia, quantumuis magna, quæ mecum possit comparari? quomodo redacta est in so-
litudinem, & solum deseruit ad cubilia bestiarum; quicumque per eam transierit, eam irridens ²⁵ exsibi-
labit, & plaudentibus manibus de illius euersione gaudebit.

ARGUMENTVM.

ORTA TVR ad conscientia labes proprias eluendas, & proximo-
rum, & alia officia pietatis præstanda, si velint ipsi euadere exitium
definitum: quod obruturum est Philisthæos, Ammonitas, Moabi-
tas, Æthiopes, ipsamque Niniuen Assyriorum metropolim, ob in-
iurias illatas populo Dei.

furore Domini, & liberi euadere: fugere enim ad
finitimas nationes non dabitur. ⁶ Nam Gaza pe-
nitus destruenda est, Ascalon uti desertum relin-
quenda; ciuet Azoti⁷ aperto Marte, non clam urbe
sua pellendi, & Accaron funditus euertenda: quin
& Cerethais, qui circum maris littora habitant, tri-
stis eueniet ruina. Nec prateribit intacta vniuersa
regio Chanaan, quam incolunt Philisthæi; nam &
contra ipsam Dominus locutus est, quod relinquen-
da sit à Chaldeis absque ullo habitatore: & vni-
uersa terra maritima⁹ in pastorum, pecorumque
usus remansura. Nam¹⁰ qui redierint Iudæi è ca-
ptiuitate Babylonica occupabunt regionem Philis-
thinorum ad sua pecora pascenda, & in ruinis As-
calonis commodum locum reperient magalibus con-
struendis, quò se greges cum pastoribus noctu reci-
pian. Nam visitaturus est eos Dominus, & liberos
de captiuitate reducturus. Non est oblitus Domi-
nus¹¹ opprobria, & conuitia, quibus suum popu-
lum insequentur Moabita, & Ammonita, cum du-
cetur captiuus, ¹² insolenterque loquentur contra
eorum terram, dicentes: caret habitatoribus, occu-
pemus eam. Idcirco ait Dominus iniuriarum ul-
tor, Deus Israel, uiuo ego, quod funditus euertetur
Moab, ut Sodoma, & Ammon, ut Gomorrha; &
urbes eorum arebunt, ¹³ ut sicca vrtice, & in¹⁴ ter-
ram salebrosam redigentur, & in solitudinem per-
petuam. ¹⁵ Qui reliqui fuerint, liberi è iugo gen-
tium, Machabei, diripient, ac possidebunt illorum
terras. Hocque illis eueniet pro superbia sua, & pro
conuitiis, quibus insultarunt, atque insolenter se
erexerunt in populum qui sub patrocinio erat Do-
mini exercituum. Terribilis sanè erit Dominus ad-
uersus illos; siquidem non tantum ipsos subuertet,
sed & ¹⁶ deos eorum delebit. Quid verò mirum hoc?
etiam deos vniuersa terræ per reliquias populi sui
Apostolos est contriturus, & ita res commutaturus,
ut in omni loco, tam continenti, quam insularum

COMMENTARIUS.

Onuenite.] Duo sunt hic verba, quæ idem videntur habere significatum: prius *וּשְׁמַרְתֶּם בְּהִבְחָסָם* reciprocam habens significationem, in eo, cum quo est sermo, manentem, nempe *scrutamini vos ipsos, disquirite, aut colligite vos, aut colligimini à vobis*. Posterius verbum est actiuum transitiuum *וְשִׁמְרוּ אֲלֵיכֶם* Kosu, & *scrutimini alios, disquirite, colligite, aut congregare alios*. Est enim minutatim paleas, seu stipulas colligere, quæ exactissima egent perscrutatione. Et est sensus Dauidis Kimhi, Pagni. Vatab. Isidori, Montani, & Roberti. Scrutamini vos à maculis vestris malis, scrutamini animos vestros, & conscientias, ut inde eiciatis peccata, & scelera: deinde scrutamini alios. Agite vos primò pœnitentiam, deinde eodem prouocate alios. Math. 7. 4. *Eiice primum festucam de oculo tuo, deinde eicies de oculo fratris tui*, hunc sensum habet Vulgatus, cum ait, *Conuenite vosmetipsos, & congregamini*, id est, mutuo officio vos iuuate. Et Septuaginta, *congregamini à vobis ipsis, & colligamini*, ut ait Theodoretus, pœnitentiæ remediis, & vinculis, iuxta Isaïæ 1. 6. *nō est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas*. Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius ita exponunt. Conuenite simul omnes, qui varia studia sequebamini, iam hunc, iam illum colentes Deum, & congregamini in vnam voluntatem charitate copulati, ut vno animo, iisdemque studiis vnum Deum colatis, humero vno, ut infra dicitur cap. 3. Vel ut ait Lyra; congregamini in vnum locum diuini cultus, ad impetrandam remissionem peccatorum. Potest & sic exponi. Conuenite nunc omnes, & congregamini simul; ut audiat me dicentem quomodo effugere valeatis iram Domini, antequam veniat, nempe quærendo Dominum.

Non amabilis.] Hebr. *gens non נְחִיָּם nichsaph desiderata* seu non amata, aut non concupita, pro, non desiderabilis, aut non amabilis. Vulgò, *que non es de codicia*, solent enim Hebræi participium præteriti usurpare pro nomine verbali. 2. Reg. 1. 23. *Saul, & Ionathas amari*, pro *amabiles nimis*. Psalmo 138. 14. *mirata pro mirabilia opera tua*, & est sensus iuxta Hieronymum, & sectatores; gens amore indigna. Septuaginta vertunt, *inerudita*, id est, rudis, & imperita bonorum, ut ait Theodoretus; vel inuerecunda, ut ait Ioseph Kimhi, cui non est pudor, *esentia desecrata*, Chaldaus, Tigur. & Isidor. transferunt actiuè, *gens non desideras*, scilicet resipiscere; quæ non vis te scrutari, & alios inquirere; *gens nolens conuertere ad legem*; ut ait Chaldaus, vel quæ nullo tenetis affectu, aut desiderio legis Dei. *que non arrostras al seruiicio de Dios*.

Priusquam.] Hebr. *Antequam pariat decretum, sicut gluma abiit diem*. Vulgatus ita hæc verba contexit. Antequam pariat decretum diem, qui abiit, aut transit, sicut gluma, palea, aut puluis, hoc est; priusquam decretum, aut iussio Dei adducat diem illum captiuitatis, qui transibit, seu veniet, uti puluis vi magna venti agitatus. ita exponunt Hieron. Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius & Montanus. Verum Septuaginta, Chaldaus, Theodoretus, Hebræi, Lyra, Pagni. Vatab. Isidor. & Robertus similitudinem pulueris, aut glumæ applicant populo. Sic ergo contexuerunt verba supradicta. Antequam pariat decretum diem, quò pertransibitis sicut puluis, aut gluma, quæ euanesceat: aut in quo disperibitis sicut puluis; qui à vento rapitur, & dispergitur, aut sicut verni flores defluetis, ac decidetis. Iuxta hunc sensum dixerunt Septuaginta, *Antequam sitis sicut flos pertransiens diem*,

A hoc est, secundum Theodoretum, ne quemadmodum verni flores defluatis, & decidatis, diuina ira vos impetente. Chaldaus multa supplet, dum ait. *Antequam prodeat contra vos sententia domus iudicij, & similes sitis stipula, quam rapit ventus, & ut umbra que transiit à facie diei*. & Lyra qui sic legit. *Antequam pariat iussio definitæ pœnam*, id est, tollat vos de terra vestra, ita velociter, ut ventus tollit puluerem, & sicut Sol suo transitu veloci facit diem. Vterque sensus verbis Hebræis optimè conuenit, sed Vulgati lectioni prior.

Iudicium.] Præcepta eius, vel legem, Chaldaus, Hieronym. Remig. Haymo, & omnes intelligunt: nam iudicia præcepta Dei solet Scriptura appellare. Psalmo 17. 23. *quoniam omnia iudicia eius in conspectu meo*. Exodi 21. 1. *Hæc sunt iudicia que propones eis*. Solum aduerte Septuaginta adiungere iustitiæ, & humilitati, per imperatium; iudicium operamini, id est, ut ait Theodoretus, in recto, & iustitia curas, & operas ponite.

Iustum.] Hebr. *querite iustitiam, querite mansuetudinem*, & Hieronymus quidem, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius & Vatab. Deum ipsum iustum, & mansuetum intelligunt, qui est ipsa iustitia, & mansuetudo. Hortatur enim mansuetos, qui & pauperes; & humiles, qui vacant legis obseruationi, ut ipsi exemplo sint aliis, eosque manu ducant ad quærendum Deum iustum, & sanctum; cui sunt similes, ut sic ab eo protecti, in illo die liberentur, aut protegatur saltem. At Septuaginta, Chaldaus, Theodoretus, Vatab. Monta. & Rob. vitam iustam, & mansuetam exponunt, in qua iustitiam cum mansuetudine colant. Et quamuis Vatablus nomine *iustitie* virtutem illam peculiarem, qua proximis iustum redditur velit intelligi, ceteri tamen timorem Domini, & omnem virtutem accipiunt, quæ hominem iustificat, ac legi Dei iustum reddunt, & conformant. quam expositionem & ipse Vat. amplectitur. Nomine verò *mansuetudinis* modestum, ac temperatum viuendi genus, & vniuersam morum compositionem exponunt Theodoretus, & Montanus. Potest & eo nomine significari paupertas, tum etiam humilitas, uti Hebræo nomine significantur. *נְחִיָּם* *hbnanah* enim humilitatem, aut summisionem animi dicit, ut Prou. 15. 13. & c. 18. 12. & gloriam præcedit humilitas. & c. 22. 4. *finis humilitatis timor Domini*. Vnde nomen significans mansuetum, pauperem, & humilem *נְחִיָּם* *hbanauim* quod ponitur initio huius clausulæ. nam Prou. 3. 32. quod dicitur, *mansuetis dat gratiam*, Septuaginta & Apostoli. 1. Petri 5. & Iacobi 4. verterunt, *humilibus autem dat gratiam*, & quod Isaïas dixit c. 61. 1. *euangelizare mansuetis misit me*. Septuaginta quos retulerunt Matth. c. 11. & Lucas c. 4. traduxerunt, *euangelizare pauperibus misit me*.

Quia Gaza.] Cuius reddat rationem coniunctio causalis *quia*, aut quomodo connectantur hæc verba cum præcedentibus, decertatio est inter expositores. Videtur enim ratio reddi eius, quod dictum est. *Si quomodo abscondamini in die furoris Domini*. Qui tantus erit, ait Hieronymus, ut regiones omnes circumvicinas peruasurus sit. Quia Gaza destruetur. ad eundem sensum connectunt Remig. Haymo, Hugo, & Dionysius: sed Theodoretus ita coordinat. Si vos resipiscitis, salutem assequemini, exteræ verò vrbes prædictæ sustinebunt. Isidorus sic. Non erit in die illa, ut vicinæ gentes vestram vobis congratulentur desolationem, cum & ipsæ eidem subiiciendæ sint calamitari. Robertus sic ait. Aded iratus est Dominus, ut non tantum vobis timendum sit à futura calamitate, sed vicinis quoque gentibus. Montanus nouam init rationem contexendi; nam illis verbis. *Si quomodo abscondamini in die furoris Domini*, seu protegamini; putat

1. Sensus de conscientia labibus.

2. Sensus de cultu Dei persequendo.

Participium præteriti pro nomine verbali. Epithetum plebis Iudaicæ.

3. Sensus de celeritate Dei.

2. Sensus de fragilitate populi.

4. Iudicia præcepta.

5. Iustum verum.

Iustum iustitiam virtutem omnem notat.

6. Mansuetudo humilitas, seu paupertatem dicit.

6. Connexio varia verborum.

tat significari, Iudæos pœnitentia, & precibus obtenturos, non ut non vastentur, sed ne ita penitus vastentur, ut non protegantur in captiuitate Babylonica, & seruentur ad libertatem in reditu, iuxta illud Threno. 3. 2. 2. *miser cordia Domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius;* nobis aliàs funditus perituris; cum tamen vrbes vicinæ penitus destruendæ sint. Verum prædictum sensum nemo vel attingit: nam Propheta hortatur ad resipiscentiam, & ad preces; quibus sperat hoc malum vastitatis Iudææ effugendum, & Iudæos liberandos; à quo non sint liberandæ vicinæ gentes. Sanè si verba illa [*si quomodo abscondamini in die furoris Domini*] ad omnes Iudæos referantur, quorum pœnitentia, & conuersio postulata est, ut omnes ferè intelligunt; illa commodior connexio est fortasse, vos liberabimini ab illa communi calamitate, à qua nulla alia gens se poterit liberare, quia Gaza destruetur. Si verò referantur ad mansuetos terræ, & præceptorum diuinorum obseruatores, ut videtur referenda; quibus dicitur. *Querite Dominum omnes mansueti terræ, qui iudicium eius estis operati: querite iustum, querite mansuetum: si quomodo abscondamini in die furoris Domini.* hæc erit connexio. Ne vos o viri probi futura calamitas obruat: Dominum precibus, & actionibus iustis propitium reddite: fortasse vos proteget aliqua sibi nota ratione: fugere enim ad vicinas gentes non dabitur; quia Gaza destruetur, & cetera. In nominibus harum urbium id vnum adnotandum; Sophoniam vsus illa verborum allusione, quam Hebræi vocant *Zabuth*, Græci, *paronomasiam*. Latini *adnominationem*, qualis illa Terentij Heauton. Actio. 2. scena 3. *huic dari verbera, tibi verba*. Ita Sophonias *Azab azubab* Gaza destructa erit. *Asdod balsaaraim Azotum* exposita ad meridiem vastabitur. *Ekronteaker Accaron* eradicabitur. diximus Amos 1. de his urbibus.

In meridie.] Non per insidias, & clam; sed aperto Marte, in ipsa clara luce meridiei, quando homines solent esse vigilantiores, & attentiores; ita Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. M. & Robertus. Verum David Kimhi, quem referunt Vatab. & Robertus, sic explicat. hostes Azotios expellent nō minus quā pestis, & alij morbi, qui citò enecant, vastant, & perdunt in meridie; nam in meridie scuior pestis serpit. Vnde Psalmo 90. 6. *ab incurfu, & demonio meridiano.*

Gens perditorum.] Hebr. Gens *דורש* Cerethim. Quam gentem hæc vox Hebræa designet auctores differunt: nam nomen esse gentis affirmant Hebræi, R. Salomon, David Kimhi, Pagnin. Vatab. Isidor. Montan. & Robertus, & Ceretheos vocant. Sed Hieronymus hoc loco, & super cap. 25. Ezechielis, insinuat nomen hoc significare in vniuersum Palæstinos. Atque ita videtur Dauidi Kimhi, Vatablo, Isidoro, & Roberto. siquidem nominibus *Chanaan*, *Philisthim*, & *Cerethim* Propheta vocat eos qui circum maris oram habitabant. Verum certius est, quod asserunt R. Salomon, Abulensis q. 10. in 39. caput 1. Reg. Vatab. ibi, & hic Montanus, Ceretheos gentem esse peculiarem Palæstinarum, quæ definitam inter eos regionem incolet ad Meridiem. Idque rectè probatur ex 1. Reg. 30. 14. vbi seruus Ægyptius sic ait. *Siquidem nos erupimus ad australem plagam Cerethi, & contra Iudam, & ad Meridiem Caleb, & Siceleg succendimus igni.* & ut intelligas Cerethi esse esse partem Philistinorum, subdit versu 16. *Ecce illi discumbebant super faciem vniuersæ terræ, comedentes, & bibentes, & quasi festum celebrantes diem, pro cuncta prada, & spoliis, quæ ceperant de terra Philisthim, & de terra Iuda.* Sanè Palæstini per oram maris ab Austro in Septentrionem fusi habitabant, Cerethi ergo, qui ad Austrum, peculiaris regio erat. Ezechiel quoque cap. 25. 16. sic ait. *Ecce ego extendam*

A *manum meam super Palæstinos, & excidam Cerethim, & perdam reliquias maritime regionis.* prius statuit in vniuersum Palæstinos, deinde distribuit per Cerethim, & reliquias. Eodem modo loquitur noster Propheta de sorte circum mare, quæ obtingit inter omnes Palæstinos Ceretheis; dicens: *Vae qui habitatis funiculum maris gens Cerethim.* Voluit autem consultò Propheta nomine ipso futuram genti excisionem denunciare; nam gens *Cerethim*, idem est, quod gens *excisorum*, seu *perditorum*. Atque ita veteres interpretes translulisse asserit Hieronymus: nam Aquila, & Quinta editio interpretati sunt, *genus dæthion perditum*. Theodotion *genus dæthias perditionis*; Symmachus quoque *genus dæthion exterminatum*. Itaque ut ait apud Ezech. ceteri translatores *dæthion interfecionem, vel perditionem* interpretati sunt, & Chaldaeus dixit, *populus excisione dignus, aut damnatus excidio*. quos secutus Vulgatus vertit: *gens perditorum*; Hugo quoque, M. & Montanus *gens interfecta, vel interficienda, aut excindenda à Chaldaeis*. Verum est Hieronymum super 25. Ezechielis per actiuam significationem exposuisse; *gens interficiendum, aut perditum*, & veteres ait, *interfectores, aut interfecionem* vertisse, quomodo ibi Vulgatus dixit; *interfectores*. & Tigurina hic, *gens vastatrix*: quod gens esset ferox, & crudelis, & cædibus assueta.

Dubium tamen est vtrum ex hac gente fuerit legio Dauidis quæ dicebantur Cerethi: sicut & Phelethi: erant enim duæ legiones Dauidis latus custodientes. & Chaldaeus quidem existimauit fuisse duas cohortes Dauidis, sagittariorum videlicet, & fundibulariorum. Alij, quorum meminere Abulensis q. 25. super cap. 15. lib. 2. Reg. & Vatablus in idem caput; & Robertus eo capite, & 8. existimarunt fuisse consiliarios, & iudices, & legisperitos, & Ceretheos dictos, quod haberent verba præcisa, & decernerent de omnibus; Pheletheos verò vocatos, quod haberent opera mirabilia, & cognoscerent de rebus arduis, ac difficilibus; quibus præerat Banaias filius Ioiaðæ. 2. Reg. 8. 18. & c. 15. 18. Burgensis vult hos fuisse velut lictores Romanorum; & Cerethi, qui noxios perderent; & Phelethi, qui innocentes tuerentur. Erat enim penes eos executio iustitiæ. Abulensi tamen eo loco verius videtur fuisse duas turmas pugnatorum mirabilium, & lectorum militum, qui custodiebant latus Dauidis: legiones vocat Vulgatus 1. Paral. 18. 17. *Banaias filius Ioiaðæ super legiones Cerethi, & Phelethi.* & 2. Reg. 15. 18, & vniuersi serui eius ambulabant iuxta eum, & legiones Cerethi, & Phelethi. quos Iosephus 7. Antiq. c. 11. corporis custodes vocat, & armatos, qui circa aulam versantur. & cap. 10. dixerat. *Banaias satellitibus, & sexcentorum cohorti à rege preponitur.* & cap. 6. *Banaiam Ioiaðæ filium satellitio suo preposuit: omnes regis seniores filij inter patris satellites versabantur.* Hanc autem cohortem satellitum Cerethi, sicut & Phelethi, fuisse ex familiis Israël, affirmant David Kimhi, & insinuat Abulensis loco iam dicto: quibus tamen ex officio ea nomina sunt imposita; nam Cerethi, excisores, interfectoresque dicuntur, quod iugularent, & interficeret, ut dixit Hieronymus super 25. Ezechielis. & Phelethi ij sunt selecti milites. Alij putant has duas familias ex Palæstina fuisse, quæ quia erant bellicosissimæ, & fideles, à Davide accersitæ sunt, ut earum præsidio stiparetur. Quibus similis est cohors Cesaris Hispana, aut ex Burgundia conductæ. & sanè videntur hi esse euocati ex Ceretheis, quibuscum amicitia cōiunctus fuerat David, cū habitaret in Siceleg, & eripuisset ex Amalechitis prædam, quam tulerant de Cerethi, & Iuda, & Siceleg ad Meridiem, 1. Reg. 30. 14. ipse, & sexcenti viri ex Hebræis, quos secum duxerat, cum fugit ad Achis regem Geth. 1. Reg. 27. 2. Nam cum rediit ex Philisthea in Iudæam, secum tulit sexcen

Cerethi gens perdenda, & cædibus assueta.

Quinam Cerethi, & Phelethi.

Varia sententia.

Verior sententia, fuisse legiones militum.

Iosephus.

Cerethi, & Phelethi fuisse Israelitas.

Ex Palæstina regione euocati.

Connexio commodior.

Paronomasia.

Meridies clara lux.

Cerethi quæ gens.

Cerethi Chananæi.

Cerethi gēs peculiaris.

sexcentos illos viros de Geth, & legiones Cerethi, & Phelethi, super quos cum familiam sibi constitueret initio regni, praefecit Banaïam, 2. Reg. 8. 18. unde mox 2. Reg. 15. 17. de Dauide fugiente a facie Absalom, dicitur. *Egressus rex, & omnis Israel pedibus suis sterit procul à domo: & vniuersi serui eius ambulabant iuxta eum, & legiones Cerethi, & Phelethi, & omnes Gethai pugnatore validi, sexcenti viri, qui secuti eum fuerant de Geth, pedites praecedebant regem.* Atque hæc dicta sunt, ut explicaremus gentem Ceretheorum.

Requies pastorum.] Summā terræ Palæstinorū vastitatem futuram his verbis denunciat Propheta, in qua nihil maneat præter solum ipsum herbiferum ad pascendos greges aptum: ut omnes communiter intelligunt; cum statim reditum Iudæis promittat. Hanc autem Palæstinæ regionis destructionem, sicut & aliarum gentium, post excidium Ierosolymæ futuram ex Ieremiæ cap. 47. & Ezechielis cap. 25. & 26. constat: atque ita accidisse Hieronymus affirmat in cap. 23. Isaïæ prope initium. *Legamus, ait, Græcorum historias, & maxime eorum, qui Assyriæ gentis bella describunt, ibique reperiemus post captiuitatem Ierusalem Palæstinos, & Arabes, & Damascenos, ac deinde Egyptios fuisse subuersos.*

Et erit.] Hebr. *& erit regio residuo domus Iudæ.* Promittit Iudæis regionem Palæstinorum, non ut eam incolant, sed ut in ea suos greges pascant. per residuum autem domus Iudæ possumus intelligere, vel illos paucos, qui relictī sunt post vastatam Iudæam à Nabuchodonosore, ad colendam terram, multitudine ducta captiua in Chaldæam; & hos non, quia vel non habebant greges, quos pascere, vel si habebant, paucos illos quidem, & quibus sufficeret omnino ipsa Iudæa. Possumus deinde intelligere illos, qui post subuersam Iudæam, & absolutam captiuitatem, transactis 70. annis, reliqui manserunt, & redierunt liberi in terram suam. & hos quidem Hieronymus, Theodoretus, & reliqui omnes intelligunt. nam his promittit reditum, cum ait; *quia visitabit eos Dominus Deus eorum, & aueriet captiuitatem eorum;* & post reditum tantam felicitatem, ut in agro Palæstinorum deserto pascant greges copiosos; & in loco domorum Ascalonis destructarum pastores pernoctent, & accumbant cum gregibus suis. Et quidem Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidorus, & Montanus, hæc tunc putant impleta, cum sub Zorobabele, & Iesu ceperunt incolere terram: nam tunc pascebant greges suos in agro Palæstino. Solus Vatab. allegoriam esse putat; quod scilicet filij Iudæ reducti habitabunt in vrbibus desertis Palæstinorum, & ibi à Deo summo pastore pascantur, & ibi pernoctabunt. Theodoretus existimat hoc impletum per Machabæos, quando Simón, & Ionathas ceperunt Gazam, Ascalonem, Ptolomaidem, ut diximus super Abdiam. Nec enim sub Zorobabele legimus quicquam huiusmodi factum esse. Theodoretus, & Isidorus addunt, hoc perfecte impletum per Apostolos, qui ex omni Israel reliqui erant, ex captiuitate diaboli reducti ad susceptionem legis Euangelicæ, quæ promulgata est in Ierusalem; qui quidem profecti sunt in terram Palæstinorum; nam Philippus missus est, Actuum 8. viam, quæ ducit Gazam; & inuentus est in Azoto, ubi paucos aliquos, perfundens prius luce Euangelica.

Et blasphemias.] Nomen *גְּדֻפְהִים ghiduphim* idē videtur quod præcedens nomen *הֶרְפָּהִים herphah*; tantum differunt, quod *herphah* in re positum est, & *probrum* significat; at *ghiduph* in verbo, *conuictum*, seu *maledictionem in populum*, ut hoc loco intelligunt Chaldæus, Remig. Albertus, Lyra, Vatab. Montan. & Robertus, blasphemiam seu conuictum in populum Israel à Chaldæis deuictum, iactum. unde LXX. hic

verterunt. *Audui opprobria Moab, & contumelias filiorum Ammon.* ita 4. Reg. 19. 21. dicitur; *cui exprobraſti, & quem blasphemaſti.* Verum Hieronymo, Theodoro, Haymoni, Hugoni, & Dionysio videtur hoc conuictum, & hanc blasphemiam in Deum iactatam: nam irriforie lætabantur de malis populi Dei, & Deo ipsi conuictabantur, quasi non potuissent liberare populum suum. Verior tamen est prior intelligentia: quod hic, & vbiq; de contumeliis harum gentium contra Dei populum queruntur Prophetæ. Quamuis autem Hieronymus, Remigius, & Haymo cum eo, per Moab intelligant urbem, dictam postea Areopolim, id est, Martis ciuitatem, & Ammon urbem Arabiæ Philadelphiā; verū ceteri auctores pro duabus gētibus accipiunt latiū, ut diximus super 48. caput Ieremiæ.

Et magnificati sunt.] Seu, & *magnificauerunt*, supple, os suum, aut linguam suam, ut in Abdia v. 12. *& non magnificabis os tuum.* Estque insolenter, & arroganter loqui aduersus aliquem, & pleno ore irridere, aut subfannare; ut Iob. 19. 5. quod ex Hebræo legimus, *super me magnificasti*, supple, os, Vulgatus vertit. *At vos contra me erigimini.* Quod ergo hic dicit, *& magnificati sunt*, pro, & magnificabunt super terminos eorum: sensum hunc habet, secundum Hieron. Remig. Haymonem, Albertum, Hugonem, Lyram, Dionys. & Montanum; superbe, & cum irrifione loquentur contra terminos Iudæorum, quos captiuos insectabantur, dicentes: nunc terras eorum nos occupabimus, nec vñquam ad priores dominos redibunt. Hunc sensum esse verum ostēdit Ezechiel cap. 35. 10. cum de Idumæis loquens sic ait. *Eo quod dixeris: dua gentes, & dua terra mea erunt, & hereditate possidebo eas: cum Dominus effet ibi.* & v. 12. *& scies quia ego Dominus audiui vniuersa opprobria tua, qua locutus es de montibus Israel, dicens: Deserti, nobis ad deuorandum dati sunt: & magnificasti aduersum me ore vestro, & derogasti aduersum me verba vestra: Ego audiui.* Sed David Kimhi, quem sequuntur Vatab. & Robertus, legunt, *& magnificauerunt os suum super terminos suos;* hoc est, insolenter aperuerunt os suum ad cachinnos, aut linguam suam ad maledicta, cum viderunt Israelitas in captiuitatem duci captiuos per terminos terræ suæ.

Siccitas.] Nomen Hebræū *סַחַח sakh* Vulgatus, & Hieronymus transferunt, *siccitas spinarum*, & sensus est, quod tota illa terra sit complenda siccis spinis, seu vrticis, postquam sit à Chaldæis excisa; nam etiam spinæ, vrticæ, & cardui vireſcunt in terra habitata, quod vel effusa aqua irrigari soleant; at in solitudine exareſcunt. Ex Hebræis quidam, quos sequitur Montanus, nempe R. Salomon; putant nomen illud significare rugitum, seu crepitationem vrticarum sese collidentium, aut in se inuicem cursitantium, à verbo *סַחַח sakak*, quod est *cursitare*, quod tanta copia spinarum, aut carduorum futura sit, & tam excelsæ præ solitudine, ut vento flante collisæ rugitum, uti segetes altæ, edant. David Kimhi, quem sequuntur Pagni. Vatab. & Robertus, dicit significare exitus vrticæ, aut cardui; nam ob desolationē terra feret nihil aliud, quàm vrticæ, aut carduos. Chaldæus tamen, Ioseph Kimhi, & Tigurina exponunt; *Erit derelictio carduorum, aut vrticarum;* & potest intelligi, vel quod terra illa erit derelicta vrticis, & carduis, nec vñ alios fructus feret: vel quod ita sicca remanebit, sicut fauillæ derelictæ ex vrticis, & spinis combustis; quem sensum innuit Vulgatus, ut diximus: nam huiusmodi sicca spinæ, & cardui crepitum edunt; & circumcursitant per terram incultam, & solam: qualis sanè est anima à Deo derelicta, in qua nihil aliud auditur quàm scaturigo vrticarum, & crepitus earum, nempe cogitationum pungentium ipsammet.

Acerui

Post Ierosolymā vastatam, reliquæ gentes vastatæ sunt.

De reditu in terrā Israel sub Zorobabel.

Completurn per Machabæos, & deum per Apostolos.

Blasphemia pro conuictio in Dei populum capitur.

Sensus prior de terminis Iudæorum occupandis.

Sensus posterior de maledictione in captiuos.

Terræ solitudo prænotatur.

Anima à Deo derelicta qualis.

14

Item terræ
solitudo
prædicitur.

Acerui salis.] Et מִכְרֵהּ *micreh cumulus salis*, aut *aceruus*, vt Septuaginta, & Vulgatus, & Dauid Kimhi cum aliis Hebræis, & Robertus, intellexerunt; vel quod sale à victoribus sit seminanda, vel quod in salebrosam terram sit à Deo vertenda propter peccata. de salis asperione legimus Iudic. 9. 5. Abimelech cepisse urbem Sichem, ac ita destruxisse, vt sal in ea dispergeret. de conuersa in salebram terra Psalmo 106. 34. *terram fructiferam in falsuginem à malitia inhabitantium in ea.* Sed Chaldaus, Pagninus, Tigur. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. *fossam*, seu *fodinam salis* transferunt, quod verbum מִכְרֵהּ *charah*, vnde deducitur, *fodere* significat; quod è terra illa sal scaturire cõminetur. Sic erit *desertum in eternum*, hoc est, per longum tempus, nam tandem hæ gentes restitutæ sunt, quamuis Theodoretus semper subuersas dicat permanisse; sic verbum *in eternum* explicant Hieronym. Hugo, & Dionysius.

15

Reliquiæ.] Per *reliquias*, seu *residuum populi* Albertus, & Robertus videntur intelligere paucos illos, qui post captiuitatem Babylonicam in Iudæa remanserunt, qui terras Ammonitarum, & Moabitarum desertas post habitatores expulsos, possederunt. Verum hi aded pauci erant, vt ad incolendam Iudæam non sufficerent, quanto minus sufficerent ad expugnandas, & capiendas finitimas terras? Theodoretus, Dauid Kimhi, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Monta. reliquias vocari exponunt eos, qui reliqui redierunt liberi è captiuitate Babylonica sub Zorobabele. Sed quidam Iudæos redeuntes è Babylone affirmant diripiisse terras illarum gentium destructas, ac possedisse sub Zorobabele, & Iesu; quod nulla historia probari potest. Alij, vt Lyra, & Dionys. asserunt hoc impletum per Machabæos; de quorum vno Iuda 1. Machab. 5. 6. dicitur. *Et transiit ad filios Ammon, & inuenit manum fortem, & populum copiosum, & Timotheum ducem ipsorum. Et commisit cum eis prelia multa, & contriti sunt in conspectu eorum, & percussit eos, & cepit Gazer ciuitatem, & filias eius.* quod ipsum refert Iosephus lib. 12. Antiq. cap. 11. & lib. 13. cap. 23. sub Alexandro Machabæorum successore, sic ait. *Per hæc tempora iam, & Syrorum & Idumæorum, & Phœnicum vrbes tenebant Iudæi, totamque Samariam, & Moabitas vrbes.* & lib. 1. de bello Iudaico cap. 3. dicitur. *ibi Galaaditis, ac Moabitibus subactis, tributisque his impositis ad Amathunta regressus est.* Itaque per reliquias populi sui, intelligit Propheta Machabæos, qui ex omni populo subiecto gentium regibus, liberi vexillum erexerunt in omnes gentes.

Sed Hieronymus, Remigius, Haymo, & nonnulli alij existimant nequaquam hanc prophetiam per veteres Iudæos executioni mandatam, sed per Apostolos, virósque Apostolicos, qui luce Euangelica terras illarum gentium perfuderunt, ac possederunt: à qua expositione non est alienus Theodoretus. Probat Hieronymus, primum, quod nulla historia probabitur per Iudæos has terras possessas. Deinde, quia non probabitur eas regiones, sicut Sodomam, & Gomorrhā subuersas, cum eas possederint reliquiæ populi. Tertiò, quia iniquum est pro superbia, seu blasphemia patrum, filios punire.

At certè cum possimus propriè hæc exponere, quid opus est ad allegoriam recurrere? Gentes finitimas à Iudæis subiectas ducibus Machabæis iam probauimus. Regiones illas destructas esse per Chaldaeos, sicut & ipsam Iudæam, nemo est, qui dubitet. Quod verò non vt Sodoma, & Gomortha sint subuersæ igni cælitus demisso, aquisque summersæ, vt numquam amplius sint habitatæ, non probatur, cum contrarium certissimum habeatur: tum quia ipse Propheta promittit à Iudæis possidendas; tum quia ex libris Macha-

Reliquiæ A-
postolorum
subiecerunt
gentes.

De Macha-
bæis exposi-
tio verior.

A bæorum nouimus eas habitatas. Ergo hyperbolica locutio est, vel tantum similitudo Prophetæ huic deservit, quod vrbes illæ vastandæ sint à Chaldaeis, sicut Sodoma, & Gomortha vastatæ sunt, non tamen quoad modum: quemadmodum apud Amos cap. 4. 11. ait Dominus de Israël. *Subueri vos, sicut subueriit Deus Sodomam, & Gomorrhā, & facti estis quasi terris raptis ab incendio, & non redistis ad me, dicit Dominus.* & tamen terra Israël nō est eo modo subuersa, quo Sodoma, & Gomortha. Tertia verò ratio Hieronymi conuinceret, si filij meliores fuissent in Dei populum, ac patres; at cum eos imitati fuerint in delicto, non mirum si eandem sint experti pœnam. Atque verior perseuerat intelligentia, quæ loquitur de Machabæis.

B Omnes deos terræ.] Hæc verba apertè loquitur de Ammonitis, & Moabitis, de quibus dixerat, *Vno ego, dicit Dominus, quia Moab, vt Sodoma erit, & filij Ammon, quasi Gomorrah, in solitudinem redigentur.* nam subdit. *Horribilis erit Dominus super eos: nempe aduersus superbos, & blasphemos Ammonitas, & Moabitas; & adeo erit horribilis, vt omnes illius terræ deos macie sit consumpturus, omninoque perditurus.* Iam verba his subiecta [*& adorabunt eum viri de loco suo*] quibuscum sint contextenda, diuersa interpretum sententia est. His, quæ antecedunt, magis consonant, vt sicut destrueda prædicitur terra Moab, & Ammon per Chaldaeos, ita simul eorum idola per eosdem confringantur, vt Hugoni, & Dionysio videtur: & quia dixerat, reliquias populi sui direpturas terras illas, & possessuras post reditum è Babylone; ita modo promittat easdem reliquias populi, quæ terras illas erant possessuræ, in illis adoraturas Deum, vnumquemque è loco suo, quem possideret. Qui contextus si verus est, vt videtur; refelluntur quorundam intelligentiæ. Lyra quidem, qui sic explicat; vnusquisque Iudæorum è loco suo, id est, è templo ab Zorobabele ædificato adorabunt Deum: & venient aliqui Gentiles ex omnibus insulis ad adorandum in templo propter loci sanctitatem, iuxta illud Salomonis 3. Reg. 8. 41. *Insuper, & alienigena qui non est de populo tuo Israël, cum venerit de terra longinqua propter nomen tuum, & orauerit in hoc loco, tu exaudies in celo.* & Ioan. 12. 20. *Erant quidam Gentiles ex his, qui ascenderant, vt adoraret in die festo.* Deinde Hugonis, & Dionysij, qui putant, destructis Ammonitis, & Moabitis per Chaldaeos, ubique gētes sentientes diuinam virtutem, Deum reuerituras, & inter eas, aliquos per Iudæos eum cognituros. Aliorum præterea, qui arbitrantur tunc hanc prophetiam impletam, cum gentes subiectæ Nabuchodonosori, & Dario, adorauerunt Deum, astrictæ edicto Nabuchodonosoris, Daniel. 3. 96. præcipientis, vt omnes populi, & linguæ venerentur Deum Sadrach, Misach, & Abdenago. Et Darij, Daniel. 6. 26. qui constituit, vt in vniuerso regno suo cõtemiscerēt, & pauerent Deum Danielis. Refelluntur ergo hæ intelligentiæ quod non cohereant cum antecedentibus, in quibus sermo est de terra Ammonitarum, & Moabitarum per Chaldaeos destructa, & possidenda à filiis Israël, qui diis earum gentium deletis, verum Deum erant adoraturi è terris, in quibus morarentur: & hoc in pœnam superbiæ, & blasphemiæ, quia insecutæ sūt illæ gentes populum Dei: non fuisset autem pœna Ammonitis, & Moabitis, quod idola aliarum gētium contererentur, & ipsæ adducerentur ad colendum verum Deum: nisi ita intelligamus, quod terra illorum cum idolis conteratur, & veri Dei cultores eam possideant. Possimus hanc prophetiam impletam ostendere per Machabæos, quos supra diximus Ammonitarum, & Moabitarum terras subiugasse; vt quemadmodum supra in Abdia retulimus, Idumæos inductos in ritus Iudaicos, ita & ceteras gentes existimemus in

Hyperbolica
locutio.

16

Sensus pro-
babilis.

Expositionū
diuersarum
refutatio.

E

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

inquitur
quod dicitur
de Machabæis
in Danieli

in eorum cultum similiter admissas: aut certe quod inter illas multi Iudæi fuerint veri Dei cultores; in quibus hæc vera monstrentur. Sed huic obstat, tum quod nulla historia constat ita accidisse, tum quod additur, & omnes insula gentium; quas Iudæis fuisse subiectas, numquam legimus. Multo minus vera est intelligentia Iudæorum hæc intelligentium de aduentu sui Christi in extremo tempore, ut rectè Hieronymus refutat. His omnibus expositionibus explosis tamquam minimè congruentibus prophetiæ, quam explicamus.

De promul-
gatione
Euangelij.

Eusebius.
August.

Illa videtur sola vera intelligentia, quam afferunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Lyra etiam, Vatab. & Montanus, ut prædicatur adueniente Christo, & lege Evangelica promulgata, omnia idola auferenda, quod pro magno exitio gentibus fuit, & solum verum Deum in vniuerso Orbe adorandum. in quem sensum hæc verba acceperunt Eusebius lib. 2. de Demonstrat. Euang. c. 16. & Augustinus 18. de Ciuitate Dei, c. 33. Sed verba sic videntur contexenda. Terribilis erit Deus aduersus Ammonitas, & Moabitas, qui aded infectati sunt conuitiis populum meum; nam non tantum ipsos subuertet per reliquias populi sui, quin & deos eorum omnes delebit. Sed hoc parum est, nam & deos vniuersæ terræ est attenuaturus, & consumpturus; & ita res per reliquias populi sui Apostolos, & viros Apostolicos ex Iudæis conuersos commutaturus, ut in omni loco, tam continentis terræ, quàm insularum, sit verus vnus Deus adorandus. Hanc amplificandi rationem implicitam habet particula Hebræa *quæ cum dicitur, quia attenuabit omnes deos terræ, & Vulgatus accepit pro coniunctione (&)* Valet enim pro, quid; admirantis, ac si dicat; *Quid?* attenuabit, vel attenuaturus est omnes deos terræ. non ergo mirandum, si Ammonitis, & Moabitis sit terribilis futurus. Sic solet accipi illa coniunctio *quæ chi*, ut Iudic. 8. 15. *num manus Zebee, & Salmana in manu tua?* *quid? postulas, ut demus tuis laassis panem?* Gen. 45. 26. *Ioseph filius tuus vivit* *quæ uechi, & quid? ipse dominatur in omni terra Egypti*, quasi dicat, non solum vivit, sed dominatur. Itaque prædicit Deum adorandum vbique, non tantum in Asia, & Syria, sed & in insulis, nempe mari cinctis, ut intelligunt Theodoretus, Lyra, & Dionysius; & in iis prouinciis, ad quas traiecto mari è Iudæa transitur, ut intelligit Montanus, qualis est Europa, in qua est Græcia, Italia, Hispania: qua de re diximus super 25. Ieremiæ.

17

Æthiopes. Redit ad prosequendū exitium, quod per Nabuchodonosorem gentibus comminatur, quæ Dei populum sunt infectatæ, ut videtur meritò Lyra, Dionysio, & Vatablo. Gladium enim suum vocat eum, quem exeruit contra Ammonitas, & Moabitas, quem & exerturum se dicit contra Æthiopes; ut contra alias gentes, Ieremiæ 25. 16. de quibus asserit, quod *insanient à facie gladij, quem ego mittam inter eos.* Nam Æthiopes sub Ægypto comprehendit. Æthiopiæ hæc vastitatem prophetauit Isaias cap. 20. & videtur completa, quando quinto anno post excidium Ierosolymitanum Nabuchodonosor Ægyptum inuasit, & cepit, ut refert Iosephus lib. 10. Antiq. c. 11. ubi refert Magasthenem asserentem, urbem Africæ primariam subiugasse, & bonam partem Hispaniæ. Hieronymus quidem, licet videatur prædictam expositionem indicare; magis tamen ostendit id factum per Cyrum, & Medos, dum sic ait. *Quod si quispiam quaesierit quomodo iuxta historiam ad tempora Nabuchodonosor hæc prophetia referatur, Æthiopibus etiam nuncupatis, & Assyriis, quibus Medi, & Perse nihil fecerint: legat historias, & videbit Assyrios quoque, & Æthiopes Medis fuisse subiectos, & Cambysis regnum, & Cyri potentiam, & omnia, quæ*

Æthiopia
subuersa per
Nabuchodo-
nosorem.

Iosephus.
Megasthen.

deinceps sint secuta. Non ergo verè Theodoretus, & Montanus ad gladium crucis, vel verbi Dei recurrit, cum planè de gladio Nabuchodonosoris loquatur Sophonias: nisi mysticum sensum efferre velint.

Super Aquilonem. Multi existimant his verbis prædici vastitatem Assyriorum, & Chaldæorum per Cyrum Persam, & Medos efficiendam: & Hebræi quidem, ut Dauid Kimhi, per nomen *Chusim*, quod Æthiopes versum est, intelligunt Babylonem. Alij, quos sequuntur Montanus, & Robertus, per *Aquilonem* volunt significari Babylonem, quæ Aquilonaris est Iudææ; & per *Assur* Assyriam. Alij denique, quos refert Hieronymus, & sequuntur Remig. & Haymo, nomine *speciosæ* accipiunt Babylonem, quod Isaiæ 13. hæc eadem comminetur Deus Babyloni. Sed omnes hi falso, ac leui nituntur fundamento. Quare verius Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. de subuersione regni Assyriorum, & Niniues metropolis per Nabuchodonosorem efficienda exponunt. Et patet, quia de gladio, quo dixerat Æthiopes interficiendos, dicit, quod extendet manum super Aquilonem, nempe, ut perdat Assur, & ponat speciosam Niniuen in solitudinem. Nam Septuaginta, Chaldæus, Hieronymus, & omnes interpretes Hebræum vocabulum, *Niniuen*, hic reliquerunt, tamquam urbis Assyriorum metropolis proprium; quamuis Vulgatus Latine *speciosam*, explicuit. fuisse autem Assyriorum imperium, & Niniuen per Nabuchodonosorem destructam anno illius 1. ostendimus in sacra Chronologia.

Greges. Refert Hieronymus, Hebræos nomine *Gregum*, & *bestiarum gentium*, figuratè accepisse gentes ipsas feroces, quæ cum Nabuchodonosore venerunt ad expugnandam Niniuen, qua capta, in ea requieuerunt: hancque expositionem amplectitur Isidorus. Verum Hieronymus, Theodoretus cum ceteris interpretibus antiquioribus, & recentioribus, propriè accipiunt, & verius; quia Propheta vult ostendere ita futuram destructam vibem illam Assyriorum præcipuam, ut omnino deserta maneat, & nulli alij vsui deserviens, quàm bestiis, & auibus solitudinem amanti-bus. Ideo Onocrotalū, & Eritium prædixit in liminibus moraturos, tamquam in locis omninò solis. ait ergo, greges, & pecora finitimarum gentium in ipsa vrbe deserta accubitura, & pascua habitura, nemine impediante.

Onocrotalus *קאאח* *Kaath* nomen Hebræū, Hebræi quidam R. Iedudah, Dauid Kimhi, M. hic, & Vatab. Psalmo 102. 7. *cuculum* interpretantur; cuius naturam explicat Plinius lib. 10. cap. 9. sub Coccigis nomine. & Edoardus Voltonus lib. 7. de Differentiis animalium cap. 135. ex Aristotele de historia, & de generatione animalium. *Camaleontem* hic interpretantur LXX. iidem LXX. Leuit. 11. 18. & Psalmo 102. 7. *pellicanum*, seu *pellicanum* verterunt, auem, ut putat Albertus, ab Onocrotalo diuersam; quod pellicanus à pelle cana nominetur, quod canas habeat pennis; Onocrotalus verò quod collum in aquam mergens, spiransque, veluti ruditum asini edat. Onocrotalū, aut Onocrotatum auem significare, fere interpretes probant. Vulgatus, Hieronymus, Pagni. Tigurina, Vat. Montanus, & Robertus; qui ita hic vertunt, & Isa. 34. 11. Estque auis immunda lege vetita Leuit. 11. 18. Deutero. 14. 17. Hebraicè dicta *Kaath* à *vomit*; nam *קאאח* *Kaah* vomere est, quod euomat, quæ mandit. Græcè, *Onocrotalus*, quod veluti ruditum asini edat, nam *ὄνος* Græcis asinus est, & *κρόταλος* crepitaculum, seu crepitus; & Latini hoc nomen vsurparunt; putat autem Hieronymus hic, & in Psalmum 102. & cum secuti Remig. Haymo, Albertus, & Hugo, eandem auem esse pellicanum, & Onocrotalum. Duo, inquit, Hieronymus,

18

Subuersio
Niniues, &
Assyriorum
prædicitur.

19

Niniues so-
litud.

20

Plinius.

Onocrota-
lus qualis
auis.

Pellicanorū duplex genus, terreſtre, & aquatile. Plinius. Hieronymus, ſunt genera pellicanorum, vnum in aquis, & eſca eius piſces ſunt: & vnum in ſolitudine, & eſca eius venenata animalia, hoc eſt, ſerpentes, & crocodili, & lacertæ: dicuntur autem, addit, iſta volatilia, Latine *Onocrotali*. De terreſtri loquuntur Plin. lib. 10. cap. 47. Albertus Magnus lib. 23. de animalibus, & Edoardus ſupradictus lib. 7. cap. 148. Olorum ſimilitudinē Onocrotali habent ait Plinius, nec diſtare exiſtimarentur omnino, niſi faucibus ipsis ineſſet alterius vteri genus. huc omnia inexplabile animal congerit, mira vt ſit capacitas: mox perfecta rapina, ſenſim inde in os reddita, in veram aluum ruminantis modo refert. De aquatili ſic ait Ælianus lib. 3. de hiſtoria animal. cap. 19. Pelecanes, quæ etiam plateæ, ſiue plateolæ appellantur, fluuialibus conchis ſe complent, eaſque cum ſtomachi calore concoxerint, euomunt: atque ita teſtis iam alui calore diductis, eligunt ex his, quæ ſunt eſculenta. In epiſtola 20 ad Præſidium Diaconum de Cereo paſchali in tomo 9. B. Hieronymi, legitur, pellicanos, cum ſuos à ſerpente filios occiſos inueniunt, lugere, ſequæ, ſuaque latera percutere, & ſanguinem excutere ad corpora mortuorum, atque ita ad vitam redire; quod nuſquam experimento conſtituiſſe aſſerit Albertus eo loco.

21 Eritius quale animal. Eritius] Nomen קִפּוֹד *Kipod* quod genus animalis ſignificet, diuerſi diuerſa ſentiunt. R. Ioseph, & David Kimhi putarunt eſſe teſtudinem, quam vulgò dicimus *tartugam*. R. Salomon ſuper 34. Iſaiæ, & M. hic dicunt eſſe noctuam. *Caſtorem* vertit Tigurina, qui Latine *Fiber* dicitur, auctore Plinio lib. 32. cap. 3. eius naturam explicat Edoardus lib. 5. cap. 88. ex Plinio, Solino, Strabone, & Æliano. eſt enim animal amphibium horrendi morſus, quod partem hominis comprehenſam, antequam fracta oſſa morſu concrepuerint, non reſoluit, agitque frequentius in aquis. Præterea David Kimhi, & Ioseph, Montanus hic, & Foreirus in 14. Iſa. v. 23. dicunt auem eſſe, quæ in deſertis habitet, quod aliis auibus iungatur, Iſaiæ 34. 11. *Et poſſidebunt illam Onocrotaliſ, & Kipod: Ibis, & coruus habitabunt in ea.* & hoc loco, *Onocrotali�, & Kipod in liminibus eius.* alij legunt, *in ſuperliminariis eius morabuntur, quo teſtudo, aut Eritius nequeunt aſcendere.* Sed quod gentis auis ſit, noctua eſſe non poteſt, quæ licet noctu volitet, at non in locis deſertis. Foreirus putat eſſe genus auium, quæ ſupra paludes rapidiſſimo volatu feruntur ex hirundinum genere, & apodes dicuntur, quod breuibus ſint pedibus, & Cypſeli dicuntur proximo ad Hebræum *Kipod* vocabulo: atque in ruinis, & deſertis ædibus, & in ſcopulis nidificant: de eis agit Plinius lib. 10. cap. 39. Verum cum LXX. Vulgatus, Hieron. & R. Salomon in 14. Iſaiæ, Pagni. Vatab. & Robertus, Eritium eſſe dicant, in re adeo ambigua, magis his adhibenda eſt fides. Nam hoc animal in ſpeluncis, & in deſertis caueis, atque intra cardines dirutarum domorum, vt Hieronymus aſſerit, ſolēt morari. Quomodo autem nomen *caphiorum* limina ſignificet, & non tantum ſuperliminaria, diximus ſuper caput Amos 9.

22 Corui.] Duo nomina ſunt ſibi maximè affinia קֹרֵב *oreb*, quod *coruus* ſignificat, genus picarum, monedularum, graculorum, & ſimilium, vt patet Leuit. 11. 15. & ita Vulgatus, & omnes transferunt communiter. Ceterum & ſolitudinem, & deſertum poteſt ſignificare; quod *Arabah* ex eodem fonte nomen eam habeat ſignificationem, vnde & Arabia vocatur, quod ſi in hoc Sophoniæ loco inueniretur, rectè interpretes conuenirent; vt deſolatio, ſiccitas, aut coruus acciperetur. Alterum nomen eſt קֹרֶב *oreb*, quod, auctore Hieronymo, *Aquila gladium*, alij ſic Caſtro in Proph. minores.

A ciuitatem interpretati ſunt. Vulgatus ubique *aſtum*, *siccitatem*, & *deſolationem* vertit; quod cum hic ponatur à Sophonia, Chaldaus, & recentiores omnes interpretes, Pagni. Tigur. Vatab. Iſidor. Monta. & Robertus, vertunt *ſolitudo*, *vaſtitas*, aut *deſolationem* *limine*, vel in poſtibus. Vulgatus tamen, & Hier. tranſtulere, *coruus*. ſecuti LXX. qui videntur hic legiſſe קֹרֵב *oreb* prius nomen. Aſſerit enim Hieron. quod & nos, & LXX. ſimiliter tranſtulimus; *coruus in ſuperliminari*, in Hebræo ponitur קֹרֵב, quod ſecundum lectionis diuerſitatē, vel *siccitas*, vel *gladius*, vel *coruus* accipitur. Vnde & *Aquila gladium*, alij *siccitatem* interpretati ſunt.

Attenuabo.] Hanc ſententiam, *attenuabo robur eius*; aliter ex Hebræo legerunt LXX. Chaldaus, & recentiores omnes, quàm Vulgatus. Nam cum Hebræa ſic habeant, *quoniam קֹרֵב אֶרְצָהּ arzah herah*, Hebræi omnes transferunt, *cedrum eius nudauit*, vt ſit ſenſus; deſolatio erit in limine domorum, quia domos teſtas cedro, aut contignationem cedrinam hoſtis denudauit, & expoſuit vento, & pluuiæ. Hi enim omnes nomen קֹרֵב *ereb* eſſe putant, quod *cedrum* ſignificare ipſi quoque LXX. agnouerunt, & ipſe Vulgatus ſemper alias ita interpretatur; & Montanus hoc loco à Vulgato verſum eſſe, *robur*, putat, non *Robur cedri* pro virtute, & fortitudine, ſed pro cedri ſpecie firmiſſe ſpecies. ſima, & diuturna: qua ratione, verbis Hebræis accommodat non ineptè eius lectionem. Nam verbum קֹרֵב *herah*, *nudare*, aut *euacuare* ſignificat, cui proximum eſt, *attenuare*, aut *deſtruere*. & licet præteritum ſit, *nudauit*, *attenuauit*, aut *deſtruxit*, at pro futuro accipitur, vt Tigurina, & Vatablus tranſtulerunt, *quia cedrum eruet*, aut *nudabit*. Vulgatus, vt Deum referret, qui medijs hoſtibus id confeſcit, legit per primam perſonam, *quia robur eius attenuabo*, *euacuabo*, aut *deſtruam*, hoc eſt, *cedrinam ſtructuram ex robore confeſtam attenuabo*, ac *deſtruam*, medio hoſte: nam ipſe hoſtis attenuaturus erat, & deſtructurus illam contignationem. Sed Hieronymus, vt notat Pagninus קֹרֵב אֶרְצָהּ *arzah futurum* fecit verbi קֹרֵב *arzah*, quod eſt *attenuare*, aut *marceſcere*; & nomen קֹרֵב *herah* legit in vetuſtis codicibus קֹרֵב *herah*, non cum קֹרֵב *res*, quod eſt *fortitudo*, & *robur*, à verbo קֹרֵב *arzah*, quod eſt *roborare*, & ita vertit, & *attenuabo robur eius*, id eſt, *iactantiam*, & *magnificentiam*, & *opes eius*.

Hæc eſt.] Prophetæ verba iſultantis Niniue putant Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, & Dionyſ. At Vatablus eiſdem miſereſcentis: quaſi admirans dixerit. Quî fieri potuit, vt vrbs tanta Aſſyriorum imperij caput deſtruenda ſit: ſanè abſque diuina virtute id non eſt confeſtum. Verum videtur Prophetæ uſurpare verba eorum, qui viſuri erant vaſtitatem Niniues, & iriſuri, aut commiſeraturi illius infelicitatis. Vt Iſaiæ 47. 8. *Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, qua dicis in corde tuo, ego ſum, & non eſt præter me amplius.* Threnor. 2. 15. *Plauſerunt ſuper te manibus omnes tranſeuntes per viam: ſibilauerunt, & mouerunt caput ſuum ſuper ſiliam Ieruſalem; hæcine eſt vrbs, dicentes, perfecti decoris, gaudium vniuerſa terra? ita modo ſimiliter dixerunt: hæcine eſt ciuitas illa exultabunda, ita confidens in ſuis opibus, & fortitudine, vt nihil ſibi timeret mali?*

Sibilabit.] Hieronym. & ſupradicti putant hoc geſtum indicare exſibilantis, & iſultantis cum iriſſione, & gaudio, quod Niniue tyrannis perierit. Vt Threnor. 2. 15, *sibilauerunt, & mouerunt caput ſuum.* Ezech. 27. 36. *Negociatores populorum ſibilauerunt ſuper te.* Sed Theodoretus, Vatab. & Montanus aſſerunt ſignificari geſtum admirantis, attoniti, & obſtupeſcentis hominis ob acerbum Niniues caſum; K k

non insultantis, aut ridentis. sed de his formis loquendi, ac gestibus egimus super Ieremiam. Hoc loco attoniti videtur esse considerantis præteritam urbis felicitatem, & magnificentiam, & præsentem ruinam, nullo modo euitabilem: qualis erit illorum stupor, & admiratio, qui in extremo iudicio vide-

bunt viros religiosos, de quibus nihil mali suspicabantur, in miseriam inevitabilem coniectos. Et qualis est eorum mutatio, qui cum prius bonis omnibus, dum Deo seruirent, affluerent, & speciosi essent; omnibus priuati sunt, & in miseram diaboli seruitutem ceciderunt.

SOPHONIAE

PROPHETAE

PARAPHRASIS.

CAPIT. TERTIUM.

Væ urbi Ierusalem, quæ toties suis sordibus¹ prouocauit Dominum ad ultionem; quæ toties e Tyrannorum dominia ab eo² redempta, & splendore pristino restituta, nunquam recordiam³ columba exiit, quæ seducta noluit acquiescere Prophetarum⁴ vocibus adhortantium ad suscipiendam disciplinam, quæ disceret mores componere secundum legem Dei; neque in aduersis in Domino est confisa, & ei tanquam vero Deo suo, & gubernatori non adhaesit. Nullus sanè in ea ciuis, qui pietati studeat; nam ut à maio ibus exordiamur, principes eius, ac magistratus ita auaritia inhiant, ut neque saluti, neque sanguini subiectorum parcant, instar leonum rugientium, quo eos depradentur. Iudicium auaritas tanta est, ut quidquid ad manus venit, ita totum rapiat instar luporum, qui fame pressi noctu egrediuntur ad prædam, ut aliis quod possint rapere⁶ non relinquunt. Pseudopropheta eius fanatico spiritu ducti, homines nihili sunt, nã leuiter personam mutant, & uti infideles se à Deo mitti mentiuntur. Sacerdotes templum contaminant, cultum idolis in eo exhibentes: & ita vim faciunt legi, contra quam ipsa iubet, & docentes, & operantes. Non est ergo censendus iniquus Dominus iustissimus, qui in medio eius est tam multiplicia scelera prospiciens, si ultionem sumat de illa. Sua¹⁰ quotidie contra hominem noua immittit supplicia Dominus, & quidem palam; & tamen iniquus perfricata fronte perseuerat in peccatis. Pollicitus sum in vindicta Ierusalem me omnes vicinas gentes disperditurum, & arces earum dissipaturum, ac in tantam solitudinem redacturum, ut per vias non sit qui transeat; nec in ciuitatibus vir quispiam sit, aut habitator, & ipsemet mihi dicebam, iam ex hac mea promissione permota Ierusalem, discet me timere, & mea suscepta disciplina resipiscere, & ita¹² non peribit propter omnia peccata, propter quæ constitui illam punire. Cum tamen contra, cines eius¹³ sedulo, & omni adhibita diligentia, improbis operibus insisterint. Hæc quia ita succedunt, nec vos hac ratione ad bonam frugem pertraho, ô Ierosolymite, expectate tempus aduentus mei, quando¹⁵ commouebo gentes, & regna, undique bellis exarscentibus, & in eos effundam iram meam, & omnem furorem meum; nam igne Zeli mei uniuersa terra, etiam uestra, deuoranda est. Post hæc, pace reddita, efficiam, ut idolorum cultu sublato, me Chri-

Væ¹ pro uocatrix, &² redempta ciuitas, ³columba. Non audiuit⁴ vocem, & non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad Deum suum non appropinquauit. Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes; iudices eius lupi vespere, non relinquebant in mane. Prophetae eius vesani, viri infideles: Sacerdotes eius polluerunt sanctum, iniuste egerunt contra legem: Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem: mane, mane iudicium suum dabit in lucem, & non absconderit: nesciuit autem iniquus confusionem. Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias eorum, dum non est qui transeat: desolatae sunt ciuitates eorum, non remanente viro, neque vlllo habitatore. Dixi: attamen timebis me, suscipies disciplinam: & non peribit¹² habitaculum eius propter omnia, in quibus visitaui eam: verumtamen¹³ diluculo surgentes corruerunt omnes cogitationes suas. Quapropter¹⁴ expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meae in futurum, quia iudicium meum, ut congregem Gentes, & colligam regna: & effundam super eos indignationem meam, omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra. Quia tunc reddam populis labium electum, ut inuocent omnes in nomine Domini, & seruiat ei humero vno. Ultra flumina Æthiopie inde¹⁸ supplices mei, filij disperforum meorum deferent munus mihi. In die illa non confunderis super cunctis adinventionibus tuis, quibus præuaricata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiae tuae, & non adicies exaltari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in medio tui²⁰ populum pauperem, & egenum: & sperabunt in nomine Domini. Reliquia Israël non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium, & non inuenietur in ore eorum lingua dolosa: quoniam ipsi pascuntur, & accubabunt, & non erit qui exterreat. Lauda filia Sion: iubila Israël: latitare, & exulta in omni corde filia Ierusalem. Abstulit Dominus iudicium tuum, auertit

16 auertit inimicos tuos : rex Israel Dominus
in medio tui, non timebis malum ultra. || In
17 die illa dicetur Ierusalē: noli timere : ²² Sion
non dissoluantur manus tuæ. || Dominus
tuus in medio tui fortis, ipse saluabit; gau-
18 debit super te in lætitia, silebit in dilectione
sua, exultabit super te in laude. || ²³ Nu-
gas, qui à lege recesserant; congregabo, quia
ex te erant; vt non ultra habeas super eis
19 opprobrium. || Ecce ego ²⁴ interficiam om-
nes, qui afflixerunt te in tempore illo, &
saluabo claudicantem: & eam, quæ eiecta
fuerat, congregabo: & ponam eos in lau-
dem, & in nomen, in omni terra confusio-
20 nis eorum. || ²⁵ In tempore illo, quo ad-
ducam vos: & in tempore, quo congrega-
bo vos: dabo enim vos in nomen, & in lau-
dem omnibus populis terræ, cum conuerte-
ro captiuitatem vestram coram oculis ve-
stris, dicit Dominus.

stum suum ¹⁶ puro confiteantur ore, solum nomen
meum innocenti, atque corde, & animo vno colant.
Ac de remotissimis terris, etiam ex India, quæ si-
ta est ¹⁷ trans flumina Orientalis Aethiopia, fide-
les, quos mihi genuerint successores Apostolorum,
pracones Euangelici, quos per vniuersum orbem di-
spersi, ¹⁸ supplices mihi munera offerent, vti suo
redemptori, ac Deo. Tunc temporis o tu Iudæa, et-
iam ad me conuersa non habebis quod ¹⁹ pudore
afficiaris ob vllum operum tuorum, quibus sole-
bas prauaricari in me, quia ea facies in equitate,
& iustitia, omni remota occasione superbia; nam ego
auferam de medio tui eos, qui nimium sibi placent
de excellentia tua, ob quam gentes despiciunt: &
non gloriaberis amplius de templo, humilitate Chri-
sti contenta. Et loco illorum, è medio filiorum tuo-
rum seligam ²⁰ populum mansuetum, seu humi-
lem, qui mala possit tolerare pro Euangelio promul-
gando: qui non confident in seipsis, vt illi; sed in
nomine Iesu meo. Huiusmodi reliquiae Israël,
adeo Christi puritatem sectabuntur, vt nec iniqui

quid admittant opere, nec ore mendacium vllum, aut dolum: quia nanciscuntur pastorem vigilantissi-
mum, & nemo erit qui exterreat eos accubantes in Ecclesie pascuis. ²¹ Prorumpite igitur in Dei laudes o
Ecclesia fidelium, quæ originem ducis ex Sion, iubilate spirituales Israelitæ, latate, & exulta toto corde
filia Ierusalem, quia abstulit Dominus peccata tua, ob quæ damnationi eras adiudicata; exterminauit de-
mones inimicos tuos: habebisque Christum Dominum regem, qui te tueatur, & eo fautore æquo animo
feres quicquid aduersi acciderit. Si tyranni contra te insurgant, habebis qui te consolentur, ac dicant: ²² ne
timeas, nec desistas ab inceptis metu persecutionum; quia Dominus in medio tui est, qui te seruabit sua
inuiicta fortitudine, & eripiet è periculis: & summa afficietur lætitia, cum te videat malis omnibus su-
periore, non recordabitur amplius tuarum præteritarum culparum, nec eas obiurgabit, eo quod te dili-
gat: & ita sibi gratulabitur de tuis obsequiis, vt cum iubilo gestire videatur. ²³ Iudæos contemptos ab
omnibus; qui iam desponderunt animum, de non adimplenda secum conditione, de mittendo eis Christo,
ad te o Ecclesia congregabo, quia ad te pertinebunt, & iam non erunt tibi pudori. Ego certe ²⁴ opprimam
omnes, qui tunc te affligent, & fideles præ labore fugæ, exilii quæ claudicantes, eiectosque ex urbibus, ser-
uabo, & in vnum congregabo: & celebres, ac gloriosos reddam in ipsis locis, in quibus eos pudore afficiebāt:
nempe hoc faciam ²⁵ tempore illo, quo vos redimam: & salutem vestram curabo: nam vos celebres faciam,
& laudatos apud omnes, cum è tyranni de peccatorum, & hostium, in libertatem asseram Euangelicam, vt
videbitis, ait Dominus.

A R G V M E N T V M.

NVERE C V N D A M Ierusalem contumaciam infectatur, quæ nul-
lis Dei adhortationibus, nec minis, nec vicinarum gentium suppli-
cio à suis sceleribus destiterit; quibus Deum ad ultionem prouoca-
uerit. Deinde pollicetur nouæ legis, & Iudæorum, & gentium con-
uersionem ad Christum, & secundum eam conuersionem, vsque
ad diem iudicii, in quo impij Iudæi sunt damnandi.

De argumento huius capituli, & eius explanatione concertatio est inter exposi-
tores. Nam Theodoretus affert quosdam, qui totum caput de Iudæis intelligunt
à tempore Prophetæ vsque ad tempora post reditum è Babylone. Lyra, & Mon-
tanus itidem totum caput de negotio legis Euangelicæ declarant ab aduentu
Christi priori vsque ad posteriore. Hieronym. tamen, Theodor. Remig. Haymo,
Hugo, Dionys. Vatab. & Rob. videntur priorem capituli partem interpretari de
de statu Iudæorum sub Propheta Sophonia: posteriorem verò, à verbis illis [ex-
pectare me] de tempore Christi, & gentium conuersione, vti in argumento pro-
posuimus; quamuis in singulis non nihil varient; vt suis locis ostendemus. Atque
hanc intelligendi rationem nos prosequemur.

COMMENTARIUS.

Rouocatrix.] Hebr. *וּמִרְיָם מֹרְעָה* *Mo-reah*, à verbo *מָרָה* *raah*, quod est *intueri* & *cernere*, & Septuaginta verterunt *illustrem*, alij *monstruosam*. Magistri verò

Hebræorum, Salomon, Abrahā, Dauid Kimhi, & Moses, quos sequuntur omnes recentiores, dicunt significare, *sceleratam, pollutam, sordidam*, per antiphrasim; à cuius aspectu quis abhorreat: & quod suis sordibus prouocaret Deum ad iram, & ultionem; dicta est à Vulgato *prouocatrix*; nam adiectis peccatis exacerbabat Dominum, & virum suum.

Redempta.] Hebraicè, *נִגְלָה* *nigalah* à verbo *נָגַל* *gaal*, *redimere*, iure propinquitatis asserere, significat & *inquinare*, quod res quæ aliò volutantur coinquinantur. Malach. 1. 7. *in quo polluiimus te*. Septuaginta igitur, Chaldaeus, Vulgatus, & R. Moses *redemptam* hic accipiunt. At R. Salomon, Abrahā, & Dauid Kimhi, & recentiores omnes eos secuti, *inquinatā, & contaminatā* vertunt. & illi quidem explicant à Deo, iure propinquitatis fuisse à dominio multorum tyrannorum ereptam, & ad virum suum reductam. Hi verò, quod volutatione sua, qua se multis dabat, contaminaretur, & ad virum priorem sæpe fuerit deuoluta.

Columba.] Hebraicè *חַיִּינָה* *haionah*, quod nomen deductum à *יוֹנָה* *Jonah*, est *columba*, vt Hoseæ 7. 11. *factus est Ephraim quasi columba seducta*: ita Vulgatus secutus Septuaginta, Hieronymus, Montanus, hoc loco acceperunt. At Hebræi, Chaldaeus, Dauid Kimhi, & recentiores omnes interpretes deducunt à verbo *נָיַן* *ianah*, quod est *vim inferre*, aut *opprimere per calumniam*; unde vertunt, *ve urbi molestatrici, opprimenti*, vel *calumnianti pauperibus*, & *viduis*. At Ierusalem dici columbam volunt, quod cum fuerit vnice dilecta à Deo; cui accinuerit, *columba mea*, Cantic. 2. 10. quasi excors ipsum vt alienum deseruerit. Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. ob simplicitatem, & innocentiam, ad quam habendam sit vocata. Theodoretus ob pulchritudinem, & ornatum, quod sit avis pulchra columba; sed magis conuenit huic inuectiue prima significatio. Est enim sensus: *Væ urbi Ierusalem, quæ suis sordibus toties irritauit ad ultionem Dominum; toties à tyrannorum dominio redempta, & suo splendori restituta; quæ numquam exiit stultitiam, & vecordiam columbæ, ne tam facile seducta Deum suum desereret.*

Vocem.] Prophetarum hortantium ad penitentiam, & morum conuersionem, Dei nomine, vt intelligunt Chaldaeus, Hugo, Dionys. & Vatab. Domini Iesu prædicantis explicant Lyra, & Monta. At Remig. Haymo, Hugo item, & Dionys. per *vocem* intelligunt Dei præcepta, quæ nolabant obseruare. Sed prior expositio verior; quod enim noluerint obedire hortationibus Prophetarum, non susceperunt disciplinā, qua discerent vitam mutare, & mores componere ad legē Dei.

Principes.] A captiuitate reipublicæ Ierosolymitanæ probat quod dixerat, vt ex eo constet aegritudo corporis, nam, vt dixit Isaias c. 1. 6. *à planta pedis usque ad verticem capitis non est in eo sanitas*. Et primum incipit à Principibus, & magnatibus, qui ita auaritiā sectabantur, vt leones prædam: quemadmodum enim leo prædæ inhiat, & eam ita vorat, vt si quis impediat, cum rugitu interimat: ita illi nec salutis, nec sanguini subiectorum parcebant, quo eos deprædarentur. Sic omnes intelligunt cum Hieronymo, & Remigio. Sed Lyra, & Montanus, vt simul dicamus, omnes eos explicant, qui rempublicam Iudaicam administrabant sub Christo, Principes, Herodē, Iudices, & Magistratus, Sacerdotes, Annam, & Caiphā, & si-

A miles; qui sanctum polluebant, dum venalia faciēbant sacerdotia, & iniquē ad suas traditiones, & falsas interpretationes legem trahebāt; Prophetas, pseudoprophetas, contra quos loquebatur Christus. Sed quid est quod nusquam legimus in Euangelio Christum inuectum in hos Magistratus, & Pōtīfices, tamquam in auaros, vt facit Propheta, cum tamen alia eorum vitia reprehenderit? tantum ergo loquitur Propheta contra Principes sui temporis.

Non relinquebant.] Hebraicè, non *גָּרְמוּ* *garemu* ex *גָּרַם* *garām* *ad manē*, id est, non reliquerunt ossa vsque mane. Tanta, inquit, erat iudicum auiditas, vt quemadmodum lupi fame pressi, qui nocte intempesta egrediuntur ad prædam, & ita ossa cum carne deuorant, vt ne os quidem relinquant in crastinū deuorandum: sic illi iudices rapacissimi quicquid in præfenti occurrebat, ita raperent, vt aliis quod possent rapere, non relinquerent. sic intelligunt similitudinem omnes interpretes, ex natura luporū vespertinorum sumptā; de qua egimus super cap. 5. Ieremiæ. Num. 8.

Propheta.] Pseudoprophetas Chaldaeus, & omnes intelligunt; quorum duo vitia taxat, nā erant *פֹּחַזִּים* *pochazim*, quod nomen Septuaginta verterunt, *πνευματορροποι*, *spiritū ferentes*, Aquila *ἐνθουσιαζόμενοι*, *fanatico spiritu rapiti*. Vulgatus *Vesani*, & Hieronymus, *insanientes*, vel *stupentes*. Nam quo animos audientium in stuporem adducerent, & se diuinitus rapi ostentarent, fanatico spiritu duci se monstrabant: vel quia re vera spiritu malo acti loquebantur. Sed priorem sensum propria Hebræi verbi significatio magis ostēdit, quod secundum Dauid Kimhi, & recentiores omnes interpretes non est aliud, quam leues, inconstantes, homines nihili, *non adas*, quia cum proiicerent ampullas, & magniloquia effutirent, facile mutabant personam, & orationem. Erant deinde infideles, aut viri præuagationum, aut viri mendaces, vt ait Chaldaeus, & contemptores, vt Septuaginta, quia dicebāt se à Deo mitti, & ita eius nomine incolumitatem promittebant, & mentiebantur; vt Ieremiæ. 2. 3.

Sacerdotes.] Duo alia vitia taxat in sacerdotibus, nam polluerunt *קֹדֶשׁ* *Kodes sanctuarium*; templū sanctum Deo, eique sacrum contaminarunt, dum in eo cultum exhibebant idolis; vel dum cultum Dei ad iniusta lucra conuertebant. & *יָגְדוּ* *egerunt contra legem*. Hebr. *וִים* *faciunt legi*: *הָזֵנָה* *agrauio a la ley*, aut *peruertunt legem*, vel quia ad suas falsas traditiones, aut violentas interpretationes illam trahebant, nec eam exponebant, vt deberent, vt exponunt Montanus, & Rob. Vel quia non docuerunt populum legē, quatenus erat officium eorum, vt Robertus. Aut iuxta alios legem se obseruare simulabant, cum contra illam facerent, siue in sacris peragendis, siue in aliis.

Non faciet.] Dominus, qui iustus est, in medio est Ierusalem, vt omnia scelera, quæ in ea committuntur, prospiciat; non iniquē agere acriter puniendo, sed reddet illi quod meretur. ita Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. Isidor. Monta. & Rob. Illud *in medio eius* explicat Vatab. suo fauore prosequens suos, idcirco nemo iudicabit iniquē agere puniendo eos, qui noluerit respicere eius fauore inuitati. Chaldaeus ad hunc sensum exponit; *Deus purus in templo eius considerat presens omnibus*; non ergo est aliquis, qui iniquitatem faciat coram eo. Aut, nemo deberet iniquē agere coram ipso. Verum prior est communis intelligentia.

Manē, manē.] Hieronym. Remig. Haymo, & Hugo, pro manifeste Sole illustrante ultionem suam, quā cōminatus executioni mādabit. Theodor. Albert. Hugo etiā, & Dionys. pro *celeriter* accipiunt. Sed magis ad rem accipitur illud *mane* repetitum pro singulo mane, id est, quotidie, vt accipiūt Pagni. Vatab. Isidor. Montan.

Ierusalem Deum prouocans.

Ierusalem à Deo redempta.

Ierusalem columba cur dicta.

Cōtra Principes & Magistratus.

Iudicum auaritia lupis comparata.

Pseudoprophetas taxat leuitatis, & falsitatis.

Sacerdotes taxat.

Deus in medio est nostris, vt iuste puniat delicta.

10

Monta.& Robertus. Nam hoc modo ratio efficacior est, Deus quotidie sua edit contra hominem iudicia, id est, nona supplicia; nec est dies, in quo aliquod deficiat, & tamen iniquus sine pudore vlllo perpetrat mala, aut perseuerat in peccatis perfricata fronte.

Beneficij loco ponit hostes punire.

Disperdidi gentes.] Beneficiis coram propositis, quæ Ierosolymitis Deus contulerat sua propugnatione, dum eos vindicauit de gentibus inimicis, allicit animum eorum, vt ad se conuertantur, qui minis conficiebat nihil. Sed quæ essent illæ gentes, quas in gratiam Ierusalem subuerterat, difficile est explicatu. Et primùm quidem possemus intelligere per gentes illas, terram decem tribuum per Assyrios vastatam, & in solitudinem redactam. Nam sæpe Scriptura proponit Iudæ, exemplum Israelis puniti, vt 4. Reg. 17. 13. & 19. & cap. 21. 13. Deinde, vt volunt Hieronym. Hugo, & Dionys. ipsos Iudæos. quorum ciuitates euerit, pagosque illis subiectos Sennacherib Assyriorum rex, præter Ierusalem, quam obsedit; sed non potuit expugnare, Angelo illum percutiente, vt refertur 4. Reg. 19. Verùm non est credibile Ierusalem, & Iudam *gentium* nomine hic vocari, nec ciuitates Iudææ; etsi ab Assyrio occupatæ, sed non destructæ, aut ciuibus vacuæ remanserunt post fugam Sennacherib. Posset aliquis ita explicare, vt his verbis exponat id, quod dixerat, *quotidie ostendet Deus iudicia sua, & non abscondet, & tamen iniquus in sua impudentia perseuerat.* quia nempe numquam deest aliquod aduersus gentes supplicium ad exemplum Ierusalem: nam iam prædixi eis me disperditurum gentes, nempe Philisthæos, Ammonitas, Moabitas, imo Æthiopes, & Assyrios, quos in capite præcedenti enumeravi, & omninò euersurum; nullo remanente habitatore; Atque hac promissione arbitrabar me alleclurum fore Ierosolymitas ad mei timorem, vnde efficeretur, ne ego mandarem executioni minas, quas sum comminatus contra Ierusalem, & templum. & hunc sensum significant Hieron. Remig. Haymo, & Isidorus: Vindicavi, inquit, te postea de gentibus, & destruxi imperia earum, vt qui per plagas me non senseras, saltem per beneficia cognosceres. Vindicavi te postea, hoc est, vindicaturus sum te postea, ex quo verbo intelligimus, verba illa præterita, rem futuram adeo certam notare, vt reuocari minimè possit ab vltionem sumenda de his gentibus propter conuitia in Iudæos coniecta: & hic sensus magis ad rem videtur. Per *angulos* autem turres, arces, munitiones, aut palatia intelligunt ferè omnes, aut præcipuas ciuitates, quæ muniunt prouinciã, aut gentem, aut regna.

Gentium nomine Israel non intelligendus.

In gratiam Ierosolymitarum se puniturū dicit gentes finitimas.

Ierusalem templique destructio innuitur.

Habitaculum.] Ierusalem intelligunt non perituram, Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. Isid. & Montanus: atque ita explicat Chaldaeus. At templū accipiūt Hieronym. Remig. Haymo, & Hugo. Sed nihil refert hoc, aut illud intelligere, cum destructio vnius cū alterius destructione coniuncta sit. Si timeres me, inquit, non periret habitaculum tuum propter omnia, in quibus visitavi, pro, visitaturus sum eam, hoc est, propter omnia peccata, pro quibus Ierusalem sum puniturus, vt intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Albertus, Hugo, Dionys. Pagn. Vat. Rob. Nam Chaldaeus in bonam partem accipit, inquiens; *non peribunt habitationes eorum, sed omnia bona, quæ dixi eis, adducam eis.* Si me scilicet timuissent.

Celeriter pro diluculo.

Diluculo.] Sedulo, & cum omni diligentia, ipsi, contra quàm debuerant, improbis operibus institerunt; ita Vatab. & Montan. Est enim maturare rem, vt citò, quomodo explicant Albertus, & Dionys. & primo quoque tempore, & sine vlla mora fiat; quia nihil in die prius fit quàm quod mane. Isa. 33. 2. *Esto brachium nostrum in mane*, id est, libera nos quàm citis-
Castro in Proph. minores.

A simè, Psalmo 108. 8. *In matutino interficiebam omnes peccatores terre*, id est, quàm primùm sentiebam peccatorem dignum supplicio, statim plectebam. Vnde vulgò de festino dicimus, *madrugado ha a hazer esto.* Hieronymus, Remig. Haymo, & Hugo sic explicant. De industria, & ex contentione diluculo surrexerunt: vt festinatione, qua ad me redire debuerunt, comple- rent omnes cogitationes suas, & factis demonstrarent quod mente conceperant.

Expecta me.] Ex Hebræo sic habet hæc sententia. *Propterea expectate me, dicit Dominus, ad diem resurgere mei* *לְהָבָה* *lehhad.* & hæc dictio *לְהָבָה* *hhad*, quibusdam est aduerbium, in seculum, in futurum, aut, in adhuc; quomodo accepit Vulgatus, & Hieronymus, & Mótanus. Vel deducitur à verbo *לְהָבָה* *hhauad*, quod est, spoliari, prædari, & ita David Kimhi, quem sequuntur Pagnin. Vatab. Isid. & Robertus, legit hic, *ad prædam*, vel *ad spolia.* & quia idem verbum in coniugatione Hiphil, est testari, LXX. verterunt, *in testimonium*; vt etiam animaduertit Hieronymus. Itaque sensus verborum est; expectate me in diem, quo con- surgam ad prædam, vel in futurum. Est tamen difficile tempus assignare, de quo in his verbis loquatur Deus.

14

Lectio- nis ratio.

De quo tem- pore loqua- tur Prophe- ta.

Et primùm Chaldaeus & Albertus hunc locum in- telligunt de liberatione à captiuitate Babylonica; nam eius expectatione consolatur populum, quando con- surget Deus ad diripiendam Babylonem per Medos, & Persas, & populum liberatum adducet, vt colat vnum Deum, & loquatur eundem sermonem; & in eo nullus inuenietur improbus. At certè excellentiora sunt hæc promissà, quàm quæ in illo populo à capti- uitate reducto legimus completa: imo multa videmus, quæ per illud omne tempus, quod est ante Christum natum, non solum non euenerunt, sed omnino con- traria. Siquidem liberati à Chaldaeis subiecti manse- runt Persis, & Medis; atque non omnes gentes sunt subiugatæ; nec vno idiomate veteri loquebantur; sed mixto Chaldaico, ac Syriaco; multisque peccatis fuê- re coinquinati, vt constat ex libris Machabæorum. Denique ipsi Hebræi videntes hæc illo tempore non completa, ad aduentum sui Christi reuocant eorum complementum.

De reditu à Babylone.

Refutatio.

Deinde veteres Hebræi, vt refert Hieronymus, hunc locum explicant de tempore aduentus Christi in extremo tempore, quo regna omnia destruet, & gen- tes omnes subiugabit, & suū populum congregabit, vt colat vnum Deum, & loquatur lingua Hebraica, vt in principio. Et hi quidem dum Christum, sibi fin- gunt, nobis ad hoc deseruiunt, vt nos doceant Sopho- niæ promissà non ad tempora post reditum à Babylone; sed ad tempus aduentus veri Christi, quem Christiani venerantur, pertinere; quæ est communis intelligentia Patrum, & interpretum, tam Græcorū, quàm Latinorum; quamuis quidam illorum explicet de extremo iudicio, & posteriori Christi aduentu; qui- dam de priori.

De aduentu Christi à Iu- dæis expe- ctati.

Moderatio prædictæ sententiæ.

Tertiò igitur Hieronym. Remig. Haymo, Albertus, Lyra, Vatab. & Isidorus hunc locum de posteriori Christi aduentu explicant, licet diuerso modo; nam quidam vt verbum comminatorium exponunt. Ego vobis multa contuli beneficia, in vestri vindictam, vi- cinas gentes disperdidi, sperans vos ad meam amicitiam redituros, cum contra euenerit; propterea expe- ctate me in illum diem, quo inter omnes resurgentes, ego victor resurgam ad vestram, omniumque gen- tium improbitatem plectendam; quas sum congrega- turus, & damnaturus; & electis meis dabo labium electum in patria cælesti. Alij vt Isidorus, & Rober- tus, putant esse verba consolatoria; alloquitur enim pios, vt paululum sustineant aduersariorum rabiem.

De posteriori Christi aduentu.

Refutatio.

De priori
Christi ad-
uentu.
Eusebius.
Hieron.
Theodor.
August.De pugna
Euangelica.De resurre-
ctione Chri-
sti.Gentes in
die iudicii
congregan-
das.

quousque ipse iudex veniat, & ultionem sumat de eis; & tunc futurum promittit, ut electi sui puro eum celebrent labio. cui expositioni obstat illa rationalis particula, *Quapropter*, quæ reddit rationem ingrati- tudinis Iudæorum, qui corruerant sedulo cogitationes suas: propter quas eos puniendos minatur, non consolandos promittit. Verum quod non loquatur de posteriori Christi aduentu, probant quæ in toto capite subiiciuntur: nam loquitur de unico populi Christiani cultu, qui inuenietur etiam ultra flumina Æthiopie, & sperabunt in nomine Domini, qui saluabit eos, & nugas congregabit, & ponet in laudem, & gloriam in omni terra confusionis eorum. quæ omnia ostendunt sermonem fieri de bonis comunicandis Iudæis, dum agent in terra: quauis & de cælo possint non ineptè accipi, ut dicemus singillatim.

Quarta communis expositio est Eusebij lib. 2. de Demonstratione Euang. cap. 17. Hieronymi, Theodoret, Augustini, lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 33. Remigij, Hugonis, Dionys. & Montani; qui de priori Christi aduentu exponunt; licet diuersimodè. Nam quidam *resurgere* accipiunt pro accingere se ad pugnandum; quando Christus per Euangelium suum victor euasit de gentibus, & linguas ad multitudinem deorum erudit, ad cultum vnus Dei, quem vno ore nominabunt, & colent, conuertit; & hoc est, expectate me ad diem, quo surrecturus sum ad prædam, seu ad spolia de gentibus detrahenda. Alij propriè de Christi resurrectione exponunt; expecta me, inquit, ad diem, quo victor resurgam è mortuis ad prædam referendam in cælum: cum ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem eorum, qui ex omnibus gentibus in limbo continebantur; vnde dedit dona hominibus, nempe dedit populis labium electum, missio Spiritu sancto. Vel expectate me in diem meæ resurrectionis in testimonium meæ diuinitatis, & potestatis. Sic enim interpretati sunt veteres interpretes, auctore Hieronymo, nempe quando victor vi verbi sui effudit iram suam in omnes gentes; destruens idololatriam, & effundens spiritum suum, ut vno ore Christum ipsum confiteatur, & colant. Demum sunt alij, qui volūt loqui Christum de tempore, quo surrexit victor, & vindictam sumpsit de Iudæis per Romanos, congregans illos vndique Ierusalem. Volunt enim propriè accipi iram & indignationem de quo statim.

Quia iudicium. Hoc est, quia definiui, ac decreui congregare gentes, colligere regna, ut effundam super eas indignationem meam, omnem iram furoris mei. Nam igne zeli mei consumetur tota terra. Ita verbum illud, *iudicium meum*, explicant Vatab. Montanus, & Robertus. Et hanc quidem gentium congregationem ad puniendum eas, difficile est explicare. Qui de extremo iudicio hunc locum intelligunt, propriè accipiunt hanc gentium congregationem; rectèque connectunt hæc verba cum præcedentibus. Ego volui te liberare à Chaldæis ô Ierusalem, ideoque te multis admonui; at tu nihilominus in tuis peccatis perseuerans, corrupisti cogitationes tuas. Idcirco, quia non curas melior fieri, expecta paulisper tempus, quo surrecturus sum ad iudicandum vniuersum orbem; nam tunc congregabo omnes gentes coram me, ut vliscar me de omnibus illis; & tunc certè, tu ô Ierusalem pœnas dabis ingrati tudinis tuæ, & pertinaciæ, inter ceteras gentes. Verum hic sensus non rectè coheret cum sequentibus. *Quia tunc reddam populis labium electum, & ultra flumina Æthiopie deferent munus mihi.* Nam de eodem ipso tempore sermo est. Quare qui de priori Christi aduentu exponunt, hanc gentium congregationem, & ultionem duplici modo intelligunt, aut allegoricè, aut propriè. Allegoricè quidem: cum Deus, & Christus vi verbi sui omnes gentes im-

perio Satanæ subiectas, & diuersis religionum idiomatis contaminatas, expiabit ab idololatria; & de sub iugo diaboli, in Euangelicam libertatem asseret; ira sua effusa in idola, & cultores eorum, qui iam sceleribus expiati, vno labio colent Deum vnum. Qui verò propriè hæc accipiunt, existimant hæc esse comminatio-
ria, quibus Deus comminatur Iudæis, se omnes ipsos ex gentibus omnibus, & regnis, inter quas dispersi habitant, congregaturum Ierusalem, & ibi tandem extremam de illis ultionem sumpturum per Romanos, & suam in eos iram effusurum. Quod quam verè sit mādatur executioni, docet Iosephi hiltoria lib. 7. de bello Iudaico, cap. 17. vbi ex omnibus regionibus, quas enumerat Lucas cap. 2. ad Azimorum festum congregatos, à Romanis interemptos per omne tempus obsidionis enumerat vndecies centum millia, captiuos nonaginta, & septem millia. Qui sensus ex eo consentaneus videtur; quod tunc minas impleuit, quibus dixit; quia meis monitionibus nihilo meliores effecti estis, expectate paulisper in tempus, quo congregabo omnes vos ex gentibus omnibus, & regnis, & ultionem meam effundam in vos; & tunc postquam me ultus fuero de vobis, cōuertam me ad gentes, & dabo illis labium electum. Et antecedentia, & sequentia rectè cohererent.

Profectò potius hæc videntur dicta ad Iudæorum consolationem, quasi dicat; quia his rationibus vos ad meliorem frugem non pertraho, expectate me in illud tempus, quo aliam efficaciorẽ viam inibo, qua vos ad me pertraham; nam gentium impietatem delebo, & sermonem variũ, & dabo illis labium electũ; tunc enim & tu conuerteris ad me, & me vnum colēs, & mores mutabis. Huius sensus ratio est, quia mutatio gentium ex impietate ad pietatem ostenditur illis verbis. *Quia tunc reddam populis labium electum.* & Chaldæus cum dixisset. *Etenim igne zeli mei consummentur omnes impij terra*, subdit. *Siquidem ita conuertam in omnes gentes locutionem vnã electã, ut precentur omnes in nomine Domini.* Quasi ostendat, consummationem impiorum in eo esse, ut cōsumpta impietate, vnã Dei veri religionem omnes accipiant; & Iudæi ex æmulatione gentium, ut sæpe loquitur Paulus, cōuertantur, etsi pauci, ad Christi fidem. Vel si mauis, hic erit sensus; Quia non vis modo mutare mores, expecta tempus aduentus mei, quando cōmouebo cælum, & terram, mare, & aridam, variis bellis vndique orbe exardescente, ut dicemus Haggei 2. & post hæc dabo populis labium electum, vnica legiſ Euangelicæ religionem, in quibus & vos Iudæi, etsi pauci, conuertemini.

Quia tunc. Particula *chi*, quæ conuersa est, *Quia*, videtur superfluere, & ornatus causa tantũ adiecta, pro, etenim, siquidem, aut sanè, ut alias sæpe. *Etenim tunc veram ad populos labium electum*, ut cum Aquilã, & Theodotione legit Vulgatus; vel *labium purum*, aut *mundum*, ut vertit Symmachus, & Montanus. ut inuocent omnes in nomine Iehouah, & seruiant ei humero vno. *Labium* autem metonymicòs accipit pro sermone vno, quo venerabuntur omnes nomen vnum Domini, & seruiant vno animo, & consensu: ducta metaphora à baiulis, qui ex æquo oneri supponunt humerum. Igitur Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo. Albertus, Hugo, Dionys. Isidor. & Montanus sermonem hunc purum intelligunt, quo relictis diuersis locutionibus, quibus diuersa idola colebant, incipient gentes vno ore loqui, vnum Dei nomen inuocare, & colere, per legem Euangelicam instructæ. Et hunc sensum habet Chaldæus, cum ait, *conuertam in omnes gentes locutionem vnã electã, ut precentur omnes in nomine Domini.* Ex ceteris, qui de extremo iudicio hæc

Gentes co-
gendas ad
Euangelic.
Iudæos co-
gendos Ie-
rosolymis,
ut à Roma-
nis plectan-
tur.Iudæorum
consolatio
in corũ con-
uersione.

Alius sensus.

16

Vno labio,
vno sermo-
ne Deũ co-
lendum.Sensus 1.
de vna legis
Euangelicæ
locutione.

2. Sensus de vna Christi professione vel in die iudicii, vel per aduentum Spiritus sancti.
3. Sensus de Græco sermone.
4. Sensus de Latino sermone.
5. Sensus de Hebraico idiomate ab electis proferendo. Lingua Hebraea prima omnium re-petetur in gloria.

Æthiopia duplex, Orientalis & Occidentalis.
Homerus.

Euripides.
Æschylus.
Seneca.
Virgilius.
Diodorus.
Ephorus.
Herodotus.
Strabo.

Æthiopes hi rubro mari distincti.

Æthiopes Nilo distincti iuxta alios.
Macrobij, & Nigutæ.

Pausanias.
Solinus.
Plinius.
Mela.
Strabo.

hæc explicant, Lyra intelligit post interfectum Antichristum omnes cognituros Christum, & fidem eius professuros. Vatab. ante conflagrationem orbis, exponit, per aduentum Spiritus sancti in specie linguarum ignitarum, omnes cognituros, ac inuocatu-
Christum. Galatinus lib. 12. contra Iudæos, cap. 3. ad-
ducit quosdam per *labium electum*, aut *purum* intelli-
gentes Græcum idioma, quod Dominus initio elegit
ad propagandam fidem, vt propagarunt Apostoli, &
Patres primæui. Alios intelligentes linguam Latinam,
qua sub vno Romano Pontifice nomen Domini ferè
omnes nationes inuocant. Ipse verò magistris Hebrai-
rum suffragatur, qui intelligunt Hebraicam, in qua
post resurrectionem electi ipsum nomen Iehouah in-
uocabunt. Nam quemadmodum ante linguarum di-
uisionem, vt notat Montanus, vniuersa terra erat labij
vnius: nam primi parentes in paradiso, & extra, ea
lingua locuti sunt; & omnes locuti sunt deinceps vs-
que ad illam diuisionem; ita post linguarum in vnam
contractionem, quod fiet post resurrectionem gene-
ralem, omnes lingua Hebraica loquentur, & inuoca-
bunt nomen Iehouah.

17 **Vltra flumina.**] Hebraicè, *De trans flumina*
שׁוֹר חִשׁוּ *Chus*, quod nomen Vulgatus vertit *Æthio-*
pam. & quam Orbis regionem significet dubitant
interpretès. Duas antiquis auctoribus fuisse *Æthio-*
pias constans opinio est, Arabico sinu disclusas, O-
rientalem, & Occidentalem. Huius distinctionis pri-
mus auctor Homerus inuenitur Odyss. 1. de Neptu-
no loquens. Sed hic, ait, *Æthiopes* adierat procul exi-
stentes; *Æthiopes*, qui bifariam diuisi sunt, extremi
hominum; hi quidem ad Occidentem Solem, illi au-
tem ad Orientem. Quem secuti sunt Euripides in
Phaëthôte, Æschylus in Tragœdia, Prometheus solu-
tus. Seneca in Hercule furente; Virgilius lib. 1. *Ænei-*
dos; cum Diodoro Siculo lib. 3. c. 6. de Theutamo 20.
Assyriorum rege loquente. Ephorus quoque libro de
Europa, quæ refert Strabo lib. 1. Geographiæ; & Hero-
dotus lib. 7. pag. 495. Ex quibus Strabo postquam lon-
gissimè de Homeri versibus disputasset, ita concludit.

Omnes *Æthiopes* bipartiti, omnes accipiendi sunt,
qui ad Oceani oras extenti incolunt, ab Oriente vs-
que ad Occidentem Solem. Nam qui sic appellantur
Æthiopes bipartiti naturaliter sunt sinu Arabico,
instar fluminis, (meridiani circuli partitione non con-
temnenda) longitudine ferè stadiorum supra quin-
decim millia, latitudine non multò maiore quàm mil-
le, vbi maxima. Insuper & lōgitudini illud adest, istius
sinus secessum à Pelusiaco mari tribus, vel quatuor
diebus distare; quod terra ipsa interiaccens, id est; Ist-
hmus, continet. Sed sunt qui hanc *Æthiopum* diuersi-
tatem in sola ipsa Africa agnoscunt Nilo flumine di-
stinctam. Nam versus Ægyptum vsque ad deserta hi
habitant; qui Macrobij dicuntur, quod iustitiā exco-
lant: at in interiori parte Africæ versus Oceanum illi
Æthiopes, qui Nigritæ à Nigro flumine, quod post-
modum Nilus denominatur, vocantur: quibus modo
rex ille dominatur, quem *Presbyterum*, aut *Preslem*
Ioannem dicimus. de quibus Pausanias lib. 1. in Atti-
ca, pag. 128. Solinus in Polyhistoria, cap. 30. & 33. Pli-
nius lib. 5. cap. 8. & 9. Mela lib. 1. c. 4. & Strabo in
sua Geographia. Verum ultra mare rubrū versus Or-
tum Solis ad ipsos vsque Indos, *Æthiopes* fuisse di-
spersos, priores auctores non dubiè affirmant; præ-
sertim Herodotus; qui sic ait. Hi *Æthiopes* qui sunt ab
Ortu Solis sub Phanarzatre censebantur cum Indis,
specie nihil admodum à ceteris differentes, sed sono
vocis duntaxat, atque capillatura. Nam *Æthiopes*,
qui ab Ortu Solis sūt, promissos crines; qui ex Africa,
crispissimos inter homines habent. *Æthiopes*, qui ex
Asia sunt, pleraque arma quæ Indi, gestabant. Ferun-

tur autem *Æthiopes* ad Indum fluium quondam ha-
bitasse, relictisque suis sedibus iuxta Ægyptum con-
fedis, & paulatim interiora Africæ penetrasse; Vnde
Ephorus apud Strabonem lib. 1. Rumor est, inquit,
apud Tartessios, quod *Æthiopes* Africam vsque ad
Occasum ingressi sunt: partimque ibidem mansisse,
partim verò etiam maritima magno spacio occupa-
se. Et Eusebius in Chronico, quem refert Augustinus
lib. de mirabilibus sacre Scripturæ, cap. 28. anno mun-
di 3580. ante natum Moysen: *Æthiopes*, ait, ab Indo
flumine consurgentes iuxta Ægyptum confederunt.
Id ipsum significauit Ouidius lib. 4. *Metamorphoseos*,
de Perseo loquens, qui Andromeden *nigris portauit*
ab Indis.

B Sed vt propius ad nostrum Prophetam accedamus. *Chus* non
Chus, qui denominauit omnem Arabiam *Chusim*, &
quam communiter vocant *Æthiopiam*, nec ipsum,
nec filium eius in interiorem Africam penetrasse, eā-
que denominasse, quin nec in eam ingressum, aut in
ipsam Ægyptum, ex Scriptura sacra non erit difficile
monstrare. Vniuersa enim Arabia Ægypto, & Pa-
lestinae contermina, dicitur *Chus*, & à Latinis interpre-
tibus, *Æthiopia*. Nam Sephora vxor Moysi, Exod. 2.
15. Madianitis erat, & Num. 12. 1. *Chusim* dicitur, La-
tinè *Æthiopissa*. Ismaelitas, Madianitas, & *Æthiopes*
eisdem vocari ex Gen. 27. 25. & 37. 36. constat. Zara
regē Chusæorum ab Asa rege fufum, & aliquas eius
vrbes diripuisse vsque Gerara, refertur 2. Paral. 14.
C Geraram autem fuisse in finibus Palestinae versus Æ-
gyptum ex peregrinationibus Abraham, & Isaac con-
stat Gen. 20. & 26. Psalmo 68. 4. tamquam de finiti-
mis nationibus dicitur. *Philistim, & Tyrum, & populus*
Chus, hi fuerunt illic. & 2. Paral. 21. 16. *suscitauit Domi-*
nus contra Ioram spiritum Philistinorum, & Arabum,
qui confines sunt Chusæis Æthiopibus. Psalmo 73. 14.
Confregisti capita draconis, & dedisti eum escam populis
Chusim Æthiopum. Hoc est, eiecisti piscem, illum ma-
gnum Pharaonem in Orientalem oram maris rubri,
& datus est in escam Arabibus. Ex his constat satis,
nomine *Chus* Orientalem *Æthiopiam* significatam,
quæ vniuersam comprehendit Arabiam: peculiari ve-
rò ratione illi *Chusæi* dicuntur, qui propinquiore situ
sunt Ægypto, & Palestina: Arabes nempe, qui ultra
D Pelusiacum Nili ostium ad Rubrum mare pertinent;
ad quos ex Ægypto nauigatur, vt dicitur 30. Ezech.
9. *In die illa egredientur nuncij à facie mea in trieribus*
ad conterendam Chus, seu Æthiopiam confidentiam, &
erit pavor in eis in die Ægypti.

Sed & filij *Chus* ultra Arabiam, & mare rubrum
non confederunt; hi sunt ex Gen. 10. 7. Saba, Heuila,
Sabatha, & Regma, & Sabathacha. Regma verò ha-
buit filios Schaba, & Dadan. *שָׁבָה Sabab* primus fi-
lius *Chus* nomen dedit Sabæis; qui, auctore Plinio
lib. 6. cap. 28. ad vtraque maria porrectis gentibus
habitant, nempe ad mare rubrum, & Persicum, nam
Sabæi hi, qui à Saba filio *Chus* nominantur ad sinum
Arabicum, seu rubrum vergebāt, qui verò à *שָׁבָה Schabab*
filio Regma, ad sinum Persicum. Vnde Psalmo
71. 1. 10. coniunguntur, tamquam sedes contiguas
habentes, cum dicitur, *Reges Scheba, & Saba dona*
adducent. Atque hi Schabæi filij Regma erant, qui
Iob. 1. 15. abegerunt boues, & asinas Iob, & quo-
rum regina Austri venit è finibus terræ, id est, à Iudæa
remotissima terra, audire sapientiam Salomonis, vt
dicitur Math. 12. 42. nam regina *Schaba*, non *Saba*
appellatur 3. Reg. 40. Alter filius *Chus* Heuila He-
uila fecit, qui terras coluerunt versus sinum Per-
sicum, non procul ab Ismaelitæ & Amalecitis. Nam
25. Geneseos legimus Ismaelem habitasse ab Heuila
vsque Sur, quæ respicit Ægyptum; & 1. Reg. 15. Saū-
lem percussisse regem Amalec ab Heuila donec ve-

Eusebius.
August.

Chus non
ingressus Æ-
gyptum &
Æthiopiam.

Arabia
Æthiopia,

Geraræ situs.

Arabum se-
des.

Filij Chus
vbi federint.

Plinius.

Sabæi inter
sinum ru-
brum, & Per-
sicum siti.

Heuila vbi
confedit.

Sabatha filius Chus.

Regma filius Chus.

Sabathacha filius Chus.

Chus filij intra sinum Arabicum sedem collocarunt.

Expositio 1. de Æthiopia ultra Nilum.

Refutatur.

Expositio 2. de India Orientali.

Ptolomæus

Refutatio.

nias Sur, quæ est de regione Ægypti. Tertius filius Chus Sabatha videtur denominasse populos Sabathæos felices Arabiæ incolas, & aliis fratribus permixtos. Nam in Arabia felici Ptolomæus metropolim quandam nominat Sabatha. Quartus Chus filius Regma Regmæos denominauit, gentem vicinā Sabæis, quibus coniungitur 25. Ezechielis 22. cum dicitur. *Venditores Schaba, & Regma, ipsi negotiatores tui cum vniuersis primis aromatibus.* Quintum Sabathacha his adiungimus, qui quoddam in extremas Arabiæ felices oras transiisset, ignotus Iudæis est. Porro Dedan alter filius Regma, & frater Schaba Dedanæos fecit, Idumæis maximè vicinos, aut potius cōiunctos. Ait enim Ieremias cap. 49. 8. *Surgite, & terga vertite, descendite in voraginem habitatores Dedan, quoniam perditionem Esau adduxi super eum.* & Ezechiel cap. 25. 13. *Extendam manum meam super Idumæam, & auferam de ea hominem, & iumentum, & faciam eam desertam à Theman, & qui sunt in Dedan gladio cadent.*

Ex his omnibus manifestum fit Chus cum filiis suis, & nepotibus non fuisse prætergressos Arabicum sinum; ac proinde ex his non duxisse originem Africanos, Æthiopes. Verum & his, & illis, ceterisque, qui oram Oceani incolunt, Orientem versus, à Græcis Æthiopum nomen impositum è re ipsa, à facie videlicet combusta Solis ardore, qui ad meridiem feruidior est, non ab vno originis parente: nam *ābō cremo*, & *ābō aspectum*, seu *faciem* significat. Iam ad explanationem accedamus.

In primis Hieronymus, Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. & nonnulli ex recentioribus, communem afferunt expositionem de Æthiopia ultra Ægyptum; hoc enim est, *de ultra flumina Æthiopia*, nempe de terra illa remota, quæ latè patet ultra Nilum, qui in septem flumina diuiditur; quæ non est alia, quàm interior Æthiopia, quæ Oceano alluitur Æthiopico. Potest hic sensus extendi ad interiorē Ægyptum, & Alexandriam; quæ est trans ostia Nili, qui ducit suam originem ex Æthiopia: siquidem Hieronymus verba Isaïæ cap. 18. 1. quæ eadem sunt Sophoniæ, nempe; *Va terra cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopia*, in eum modum explicat. Verum non videtur hic sensus conuenire horum Prophetarum verbis, qui dicunt, *de trans flumina Chus.* At Chus cum filiis suis, monstrauimus non fuisse prætergressum sinum Arabicum, sed per vniuersam Arabiam confedisse: quare Arabiæ flumina designat, non ex Æthiopia Africana deriuata in Ægyptum.

Secundò, Chaldæo, Vatablo, & Montano videtur per *flumina* significari Tygridem, qui Persidem regionem interluit, donec in sinum Persicum exhauriatur; tum etiam Indum, & Gangem, & si quæ sunt alia in Sinarum regione flumina; ac proinde omnem illum vastum, latèque patentem Asiæ tractum, qui ad Solis auroræque ortum protenditur, vsque ad eas terras, quæ à nostris nauigatoribus inuentæ sunt, adusque Sinas ipsos, à nostro Propheta comprehendi. Nam Chaldæus sic hunc locum vertit: *abusque trans flumina* *ἡδου*, hoc est Indiæ; quam Chaldæi Arabes, & Syri *hodu*, *hodu*, vel *bundo* vocant, omnes Orientales Æthiopiæ regiones, Sinas etiam, significantes. De quibus Forcirus intelligit Isaïam cap. 11. 11. dicentem. *Et erit in die illa: aduciet Dominus secundum manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Ægypto, & à Sinear;* id est, à Sinis: quorum meminit Ptolomæus lib. 7. cap. 3. Indis ultra Gangem finitimis. Sed eadem ratione, quæ præcedens expositio, reicitur hæc, quod pro certo accipiat incertum, nempe terram omnem quæ Oceano Orientali alluitur, dictam Chus, aut Chusæorum; cum ex Scriptura certius ostenderimus, nec Chusæos

A sinum Persicum fuisse transuectos ad Orientem, nec Arabicum ad Occidentem. Quare flumina Chus inter hæc duo maria requirenda sunt.

Tertiò, sunt qui existiment sermonem esse de Ægypto, quæ sita est trans flumina Chus, nempe Arabiæ; nam Arabia dicta Chus Ægypto contermina, habet Gihon fluuium, ex paradiso discurrentem: habet lacum Sirbonidem versus mare Syriacum; & ex altera parte versus Meridiem habet Traianum fluuium; item sinum Arabicum, seu mare rubrum: fossas quoque manufactas, *Diorygas* dictas, quas omnes aquas, *fluuiorum* nomine notat Scriptura. Probat hunc sensum locus ille Isaïæ cap. 18. *Va terra cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopia.* describitur enim Ægyptus, quæ mari alluitur, & Nili brachiis; quare nauigiis abundat, & dicitur terra vmbra alarum, id est, regio, quæ velis, quæ sunt nauibus pro alis, plena est. Et sita est, ac iacet trans flumina gentis Chusæorum, qui habitant ad oras maris rubri, vti iam explicuimus. Hæc expositio propriè accipit verba Prophetæ, tum etiam flumina Chusæorum omnino designat: atque cum Hieron. conuenit dum explicat de Ægypto. quare cum iuxta proprietatem verba Prophetæ explicet, verior habenda est, vt super Isaïam diximus.

Quarta placet nonnullis ea expositio digna Dei promissis, quæ verba Prophetæ explicat de terra illa, quæ longè, latèque patet vsque ad Orientem Solem, trans duo illa insignia flumina, Tygridem, & Euphratem, quæ alluunt terram Chus, nempe Chaldæam, quam incoluit Nemrod filius Chus, & deinde Arabiam, quantum ad sinum Persicum, in quem se exonerant: vt verior habet Geographorum sententia, aut quantum ad sinum Arabicum, vt asserit Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 2. vt flumina Chus dicantur, quod præterfluant primùm Chaldæam, & Mesopotamiam, deinde per mediam decurrant Arabiam: quibus adde duo alia flumina, Phison, & Gihon, quæ terram illam rigant. Ultra quæ flumina Asia tota est, & India adusque Sinas. Quam expositionem veram comprobant Chaldæus, Vatab. & Montanus, qui de India exponunt, vt vidimus. licet flumina Chus non omnino intellexerint quæ dicta sunt, & qua ratione. Sic enim nostrorum hominum profectio in eas remotissimas regiones, ad gentes Deo vero adiiciendas, & supplices illi tradendas, non obscure prænunciasset Sophonias, sicut & cap. 18. Isaïas.

Supplices mei.] Ex Hebræo sic legitur hæc sententia. *De trans flumina Chus Hhatharai filia Putsai afferent munus mihi.* Et vocabulum *Hhatharai* Dauid Kimhi Gentile nomen esse putat, gentis, aut familiæ, quem sequuntur Pagninus, Vatab. & Robertus. Similiter & nomen *ἡδου* *Putsai* gentis nomen existimatur à Vatablo, & Roberto, vt sit sensus: Atharæi, qui sunt filia, seu congregatio Putseorum, afferent mihi munus de terra sita ultra flumina Chus. Verum Septuaginta, Symmachus, & Vulgatus interpretes, Chaldæus, & multi ex recentioribus, tamquam nomina appellatiua hæc accipiunt, & verius. Et quidem Chaldæus videtur significare his verbis promitti liberationem populi Israëlitiçi è captiuitate; nam sic exponit. *De trans flumina India cum miserationibus reuertetur captiuitas populi mei, qui captiuus ductus est, & adducent eos illuc, tamquam oblationes.*

Sed ceteri de fidelibus in remotissimis quibusque regionibus ab Euangelicis prædicatoribus ad Christum conuersis, hæc intelligunt: nam terram Chus, aut terram ultra flumina Chus, quamcumque intelligunt, licet remotissimam, & longè positam, etsi verba diuersimodè contexant. Nam Hieronymus, Remigius, & Haymo ita legunt: *Supplices mei, filia disperisarum meorum,*

Expositio 3. de Ægypto.

Expositio 4. de Indis, ultra Tygridem & Euphratem.

Iosephus.

18 Atharai, Putsai Gentilia nomina.

Nomina appellatiua.

Sensus 1. de Israele liberando.

Sensus 2. de fidelibus ad Christum reducendis.

Diuerſitas expositionum.

Expositio 1. *meorum, deferent munus mihi.* hoc est, ô Israel, aut Synagoga quondam filia, quam in toto orbe dispersi, licet inuideas, licet emulatione crucieris, tamen de Æthio-

Expositio 2. pia mihi victimæ deferentur, id est, de gentium popu-
lis. Albertus tamen, Hugo, Dionys. Isidor. Montanus,
& Robertus sic contexunt: *Supplices mei fideles, qui
dispersi sunt per uniuersum orbem*; iuxta illud Ioan. 11. 51.

dispersi sunt per uniuersum orbem; iuxta illud Ioan. II. 17. & I. prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gente, & nō tantum pro gente, sed ut & filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; deferent mihi munus. Nam כַּּזְּ בַּתְּחִיל filia dispersorum, positum est pro congregatio dispersorum meorum, aut pro dispersi mei, ut LXX. & Chaldaeus acceperunt; vsu Scripturæ, quæ filiam Sion, pro Sione

vſurpat, & filiam Babylonis pro Babylone. Alij per
accuſatium transferunt; *ſupplices meos, filiam diſperſorū
meorum adducunt munus mihi.* Hoc eſt, in remotiſſimis
regionibus etiam habebunt præcones mei aliquos fi-
deles diſperſos, qui mihi ſupplicabunt, & quos addu-
cent mihi munus. *Quem ſenſum inſinuant LXX. cum
vertunt. De finibus fluminum Aethiopia ſuſcipiā diſper-
ſos meos: afferent viſtimas mihi;* vt habetur in Hierony-
mo, & in Codicibus Complutenſi, & Regio. Nā apud
Euſebium 2. lib. Demonſtrat. Euang. c. 16. ita legimus:

Excipiam supplicantes mihi, filij disperſorum afferent hoſtias mihi. Eodem ferè modo legit Theodoretus. A ſinibus fluminum Ethiopia ſuſcipiam filios diſperſorũ, mihi ſupplicantes, afferent viſtinas mihi. Sic quoque Symmachus. A ſinibus flumiorum Ethiopia ſupplicantes mihi filij diſperſorum in eorum deferent munus mihi. Hoc eſt, vt

ait Theodor. Filij procreati ab his præconibus pieta-
tis, quos in omnes gentes dispersi, spiritualia mihi do-
na afferent. Nam Apostolos dispersos fuisse per or-
bem vniuersum ad disseminandam legem Euangeli-
cam, & filios Christo aggregandos; qui & filij ipsorum
disperforum vocantur, notius est, quàm vt oporteat
modo probare. Atque hunc sensum habet lectio Vul-
gati. De vltra flumina Æthiopiarum Indicarum fideles sup-
plices mei, qui sunt filij disperforum meorum Apo-
stolorum, & virorum Apostolicorum, deferent mihi
munus. Vel filij disperforum meorum, qui successerunt
Apostolis in officio; multos mihi acquirant supplica-
tes mihi, & quos afferent mihi in munus; vt faciunt
modo nostræ Societatis homines in Indiam, Iappo-
niam, & Sinas, aliasq; remotissimas regiones dispersi.

Non confunderis.] Hebraicè. *In illa die nō pu-*

debiſte ab omnibus operibus tuis, quibus preuaticata es in me. loquitur cum Ierufalem, ſeu cum Iudæa ad Chriſtum conuerſa, ex omnium ſententia. In illo tempore, quo gentes ad me conuertentur; tū quoque Ierufalem cum filiis tuis, qui Chriſto adhæſerint, non habebis,

quo pudore afficiaris de omnibus tuis malis operibus,
quæ contra me commisisti; iam tibi condonatis. Sic
intelligunt Hieronym. Theodoretus, Remig. Alber-
tus, Hugo, Lyra, Dionys. Montanus, & alij. Sed David
Kimhi quem sequuntur Vatab. & Robertus. ita ex

Admirationem, quem sequantur Vatab. & Robertus, ita explicat non inepte. In die illa non cogeris erubescere ob vllum operum tuorum, quæ factura es, quia ea facies in æquitate, & iustitia, non vt modo, cum cogeris erubescere ob mala, quibus soles in me præuaricari. Quas autem causas addit cur tunc non sit habitura

quo pudeat; quia auferam duas occasiones superbiæ;
quæ origo est omnium vitiorum. Altera, quia auferam
de medio tui magniloquos superbiæ tuæ. Hebr. qui exultant

in superbia tua, id est, de excellētia tua, & dignitate; qui nimirum sibi placent ob beneficia, quibus dignatus

lum te super gentes. Hos putant esse Scribas, & Phariseos, Hieronym. Remig. Haymo, Lyra, & Motanus; aut illos Iudæos intelligit, qui gentes ad legem Evan-

gelicam admitti ægrè ferebant, & se solos dignos ea gratia gloriabantur: quos retundit liber **Attuum** c. 10. & **Epistola ad Romanos**. Altera superbix occasio

A erat: & non adicies exaltari amplius in monte sancto meo. Et gloriatio-
nempe de templo in monte Sion constructo, de quo ^{nem de tem-}
maximè gloriabantur. dicentes Jerem. 7. Templū Do- ^{plo.}

mini. quasi non in alio loco liceret Deum adorare, & colere. sic intelligunt Theodoretus, Albertus, Hugo, Lyra, Vatab. & Robertus. Sed Remig. Haymo, & alij, Ecclesiam exponunt, in qua cum sit schola humilitatis, sub magistro humilitatis Christo, futurum erat, ut reiectis magistris superbiae Scribis, & Sacerdotibus, Iudaei conuersi humilitatem sequerentur, & non gloriarentur de templo, & religione.

Populum pauperem.] Id est, mansuetum, seu humilem, & egenum, afflictum; Chaldaeus exposuit *tolerantem violentiam, & contumeliam*. Nempe residuum

Israel, Apostolos, & omnes discipulos, qui pro Scribis, & Phariseis superbis, electi sunt ad gratiam Evangelicam, & humilitatem sectandam, & mala ferenda pro Euangelio. Nam hos intelligunt Hieronymus, Christi discipulos intelligit pauperes, & syn-
ceros.

Theodoretus, Remig. Haymo, Hugo, Lyra, Isidor. Vatab. & Montan. qui omnia relinquebant pro Christo, & Euangelio : suam omnem spem in eo collocantes. Addit autem vitæ sanctitatem, quam acturi sunt huiusmodi reliquiæ; adeo enim Christi puritatem sequuntur, ut nec iniquum quid admittant opere, nec ore mendacium vllum, aut dolo: maximè enim Christianum decet veracem esse, & sincerum. Huius autem tantæ sanctitatis causam adhibet; quia nanciſcuntur pastorem optimum & vigilantissimum; cuius oves

Pastori Christo sanctitas omnis

C nemo rapere valeat de manu illius, & nemo erit, qui tribuitur.
exterreat accubantes in Ecclesiæ pascuis. *Quis enim
accusabit aduersus electos Dei? aut quis separabit eos à cha-
ritate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro? Remi-*

gius, Haymo, Albertus, & Hugo, hæc quoque explic-
cant de posteriori Christi aduentu; quando peccato,
mortēque deuicta, iusti admittentur in cælestem pa-
triam, in qua vitam agent omni culpa expertem, & à
timore alienam. Verùm cum loquatur Propheta cum
Ierusalem terrena, vt diximus, de plebe illius paruula
per Christum mutanda in melius, loqui est deinceps
intelligendus.

Lauda filia Sion.] Ad Ecclesiam Christi lo- 27
quitur ex Iudæis, gentibusque collectam; ut commu- Ad Ecclesiā
Christi. 67

Dnis habet expolitio; quamvis Montanus velit explicare de congregatis ex dispersis Israelitis, & Iudæis. Sed circa tempus variant interpretes. nam ex parte, Hieronym. Haymo, Albertus, & Hugo hæc intelligunt

adimplenda post destructos plerumque inimicos in extremo iudicio; quando summa letitia perfuerunt sub rege Christo in gloria. Sed verius ipse Hieronymus, Theodoretus, Remig. Haymo, Albertus, Lyra, Dionys. Vatabl. & Montanus de iudiciis fidelium Ec-

nyl. Vatab. & Montanus; de primitiua identius Ec-
clesia exponunt; quam Christus congregabit. Pro-
rumpe in laudem Dei tui, ô congregatio Sion; ait,
iubilare Israel, lætare, & exulta toto corde filia Ieru-
salem; nam inde suam duxit originem. Huius tan- Ecclesia è
tæ lætitiæ causas accumulat, ex malorum remotio- Ierusalem
ne prius. orta.

E Prima est, *Abstulit Dominus iudicium tuum.* Hebr. *Abieci Iehouah iudicia tua.* Id est, peccata, quibus damnationi merebaris adiudicari; vel iam eras adiudicatus. Latitiae causa remotio malorum.

dicata.ita LXX. Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. & Rob. Sed Isidor. & Montanus per *iudicia* intelligunt mala pestis, famis, excæcationis, & similibus; quibus Deus illum populum solebat punire; quasi de solis Iudæis conuersis sit sermo, & non de gentibus.

Secunda est, *Averti inimicos tuos.* LXX. dixerunt. *Redemit te de manibus inimicorum tuorum.* & Chaldaeus: *extirpavit inimicos tuos.* daemones, de quorum servitute liberauit, intelligunt Hieronym. Theodoretus, Remig. & ceteri cum Vatab. Monta. intelligit corpus peccati,

Peccatum
profligatū,
& affixum
cruci.

peccati, omnibus peccatis compactū; quod Christus affixit cruci; & iuuat hunc sensum Hebræa lectio פנה ארבה *pinnach-obeck*, eiecit peccatum tuum, ut solent eici purgamenta, & sordes; repurgauit, aut euerit velut scopis idem verbum est Isa. 40. 3. *parate viam Domini*, id est, repurgate viam.

Christus cu-
rator Eccle-
siæ.

Tertia est. *Rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra*. Christum intelligunt Hieronymus, & ceteri cum Lyra, & Vatab. qui cum Ecclesia sua est usque ad consummationem seculi; quo tutore, & seruatore non timebit malum ultra; quia sine timore de manu inimicorum liberati seruimus Christo, per hoc, quod nullam videt fidelis afflictionem, quam non ferat æquo animo facillimè Dei auxilio. Nā ideo Christum pastorem sequens Ieremias c. 17. non est turbatus. Hæc nonnulli ad patriam supernam referunt.

22
Exultatio
Ecclesiæ pro
bonis.

Sion.] Iam addit causas exultationis ex bonis Ecclesiæ tributis. prima est: *Sion non dissoluatur manus tue*. pro non dissoluentur manus tuæ præ timore. Hoc est, ne desistas ab incæptis metu persecutionum, sed serua susceptam fidem. Sic Lyra, Vatab. & Robertus, ac Dionys. quia Dominus in medio tui, qui te seruabit, & eripiet è periculis; & gaudebit præ lætitia super te, cum te viderit mala superantem, & cum gaudio; quod pro nomine eius contumeliam patiaris.

Dilectio
Christi erga
suos.

Secunda; *silebit in dilectione sua*; hoc est, non recordabitur amplius, neque obiurgabit præteritas tuas culpas, eo quod te diligat. Ita Chaldaus, abscondet delicta tua in misericordia sua. Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidor. Montan. & Robertus; vel aliter. Cum te viderit laboribus affligi, & malis conculgi, dissimulabit, quasi deseruisse videatur, eo quod te diligat, & coronam tibi paret. Vel uti lapis in centro, ita Christus in sua dilectione, qua hominem diligit, quiescit. De beatitudine hæc Hieronymus, & alij intelligunt.

Dei gaudiū
de hominis
bono.

Tertia: *Exultabit super te laude*. Hebr. *exultabit super te in cantico*, aut *gestiet in te cum iubilo*. Hoc est, exultabit in laude, aut cantico, quo tu eum laudabis, aut te laudabilem præbebis, secundum Hieronymus. Remig. Haymonem, & ceteros. Vel quia præ gaudio, & lætitia Deus ipse videbitur canere, ut volunt Vat. & Montan. quid enim mirum si symphonia sonet, cōniuiūque paratur in aduentu filij prodigi, & gaudeant Angeli super vno peccatore poenitentiam agente; si gaudet Dominus Angelorum?

23
Lectio-
nis
ratio.

Nugas.] Hebraicè, נוגה *nuga mimohbed*. atq; illud participium est, quod *tadio*, aut *marore affectos* significat, aut *abstractos*, ut Dauid Kimhi, & omnes recentiores sunt interpretati. LXX. dixerunt, *congregabo cōfractos tuos*; & Chaldaus, *remotos*. & Vulgatus Threnor. 1. 4. dixit, *Virgines eius in angustia afflicta*, aut *squalida*. Hieronymus dicit, Hebræum reliquisse, quod ex illo deductum sit Latinum *nuge*. Nomen alterum *Moed* significat constitutum locum, aut tempus, ut Thren. 1. 4. *non est qui veniat ad Moed*; locum templi, ad festa celebranda constitutum. Threnor. 1. 15. *uocauit ad me*

Nugæ ab
Hebræo
nughim.

A *Moed tempus*, meo interitui definitum. ita Hieronymus, accepit pro conditione, seu condito statuto, nam ita vocamus legem, cum dicimus, hac lege faciam, id est, hac cōditione. Est ergo communis sensus Hieronymus, Remig. Haymo. & ceterorum, nugaces homines, qui leniter recesserunt à condito, & conditione, congregabo in vnam Ecclesiā. Theodoretus, & Dauid Kimhi intelligunt de Iudæis liberandis è captiuitate Babylonica: quos marore affectos, ait se ad Sion congregaturum. Verius Vatab. & Rob. marore, aut tædio affectos ob tempus prolixum, quo spectarunt aduentum sui Christi, congregabo in Ecclesiam Christi. Et secundum lectionem Vulgati, Iudæos, qui iam desponderunt animū, de conditione, aut fœdere mittendi Messiam, cōgregabo ad meam Ecclesiam, nec iam probro afficeris ob probra illorum. Isidorus explicat; mortuos, qui videbantur recessisse à cætu tuo, resuscitabo; quasi de extremo iudicio, & suscitatione generali sit sermo.

Lex pro cō-
ditione.
Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.
de expectā-
tibus Chri-
stum.

Interficiam.] Opprimam. de tempore primitiue Ecclesiæ loquitur, secundum Theodor. Remig. Haymo. & Lyram, Vat. & Monta. quo Deus affligentes, & exprobrantes fidelibus, quod pietatem sequantur, puniet. Aut certè, Iudæos, qui adeo persecuti sunt Apostolos, & discipulos; per Romanos vlciscetur, & opprimeret, ut exponunt Lyra, & Vatab. De die iudicii intelligunt Hieron. Albertus, Hugo, & Dionys. & saluabit Christianos afflictos, & præ labore, & fuga claudicantes, & eiectiones ex vrbibus, donec pax reddita tempore Constantini. ita Theodoretus, Remig. Haymo, Lyra, & Vatab. Montanus verò per *claudicantem* intelligit populum Iudæorum, de quo dicitur 3. Reg. 18. *Vsq; quo claudicatis in duas partes?* Sed de Christianis verius; quos Deus fecit gloriosos illis in locis, ubi prius pudore afficiebantur, antequam Christiani Imperatores fierent, ut intelligunt Theodoretus, Remig. & ceteri, cum Lyra, & Vatablo.

24
Deus puniet
fidelium perse-
cutorem.

In tempore illo.] De quo supra dixerat, *interficiam omnes, qui afflixerunt te*; in tempore illo faciā quod dixi, faciā vos laudatos, & celebres omnibus populis. Vos, inquam, qui Christo adhærebitis, & ab hostibus liberabo, & è latebris in lucem exibitis, cum Ecclesiæ sit pax reddita tempore Constantini, ut palam Christo iam seruiatis. ita Albertus, Hugo, Lyra, & Vatab. de Christianis primitiue Ecclesiæ exponunt. Montanus de Israelitis, & Iudæis in vnam Ecclesiam in fine mundi congregandis explanat. Hieron. Theodoretus, Remig. Haymo, Hugo, & Dionys. de fidelibus iustis intelligunt, quos è captiuitate mortis, & dæmonis liberos est Deus, post extremum iudicium, glorificaturus; ob res ab illis bene gestas; nam mutatis rebus, & statu captiuitatis in statum libertatis, multis trophæis reportatis, & coronis donatos, ad beatam vitam admittit: ubi suis oculis aspiciant Deum omnes beatissimi, & felices reddentem suo aspectu; quem concedat nobis videre ipse auctor bonorum Iesus Christus. Amen. Compluti die 12. Aprilis anni 1606.

Christiano-
rū mutatio
in melius.

25
Gloria fide-
lium prime-
uæ Ecclesiæ

Gloria qua
donandisunt
in cælo pii.

COMMEN

COMMENTARIORVM IN

HAGGÆI PROPHETIAS

Liber Decimus.

PRÆFATIO.

QUONIAM Haggæus populum, qui Babylone redierat, excitare ad templi instaurationem, metu, vel negligentia intermissam. Ac totum opus epigraphi, & tractatu absoluit. In epigraphi tempus explicat, in quo sermonem suum exorsus est: tum etiam personas tam dicentis, quàm ad quas dicitur: & rem demum, de qua sermo instituitur. Opus ipsum quatuor complectitur prophetias: in tribus prioribus falsas ostendit tres excusationes, quibus ab onere instaurandi templum populus se putabat exemptum. In posteriori in præmium muneris ea in re tam accurate obiti, pollicetur Zorobabeli, in eius posteris, Christi regnum, aliis omnium gentium regnis subuersis, erigendum.

HAGGÆI PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

PARAPHRASIS.

IN anno secundo ² Darij regis, in mense ³ sexto, in die ⁴ vna mēsis, factum est verbum Domini ⁵ in manu Haggæi ⁶ Prophetæ ad Zorobabel filium Salathiel, ⁸ ducem Iuda, & ad Iesum filium ⁹ Iosedec, Sacerdotem magnum, dicens: **¶** Hæc ait Dominus exercituum, dicens: ¹⁰ Populus iste ¹¹ dicit: Nondum ¹² venit tempus domus Domini ædificandæ. **¶** ¹³ Et factum est verbum Domini in manu Haggæi Prophetæ, dicens: **¶** Numquid tempus vobis est, vt habitetis in domibus ¹⁴ laqueatis, & domus ista deserta? **¶** Et nunc hæc dicit Dominus exercituum: ¹⁵ Ponite corda vestra super vias vestras. **¶** Seminastis multum, & intulistis parum: comedistis, & non estis satiati: bibistis, & non estis inebriati: operuistis vos, & nō estis calefacti: & qui ¹⁶ mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum. **¶** Hæc dicit Dominus exercituum: Ponite corda vestra super vias vestras: **¶** Ascendite ¹⁷ in montem, portate ligna, & ædificate domum, & acceptabilis mihi erit, ¹⁸ & glorificabor, dicit Dominus. **¶** ¹⁹ Respexistis ad amplius, & ecce factum est minus: & intulistis in domū, & exufflaui

IN anno secundo regni ² Darij filij Hydaspis regis Persarum die ³ sexti mensis ⁴ prima locutus est Dominus hunc in modum ⁵ per Haggæum ⁶ Prophetam Zorobabeli Salathielis filio ⁸ duci Iuda, & Iesu ⁹ Iosedeci filio Sacerdoti magno. ¹⁰ Populus iste, cui præfecti estis, rationi temporis tribuens quod sua potius inertia, ac negligentia tribuendum est, ¹¹ excusat se non semel de templo non ædificando, in ore versans hanc excusandi rationem: Nondum ¹² venit tempus præstitutum, quo domus Domino est ædificanda: siquidem adhuc finitimarum gentium impedimentis non permittitur. Itane, (¹³ ait Dominus populo per suum Prophetam) tempus satis opportunum nacti estis, quo domos vobis ædificetis, ¹⁴ laquearibus ornatas in quibus habitetis, & domus mea hæc deserta adhuc permanebit, nemine quod destructa sit, ad eam ingrediente? ¹⁵ Aduertite, ait Dominus exercituum, labores manuum vestrarum, quibus tam sollicitè necessaria parare studuistis, & videbitis iram meam vobis impendere, quod tam ignaui fueritis in his, quæ ad gloriam meam pertinent. Seminastis multum frumenti, & me vobis reluctante, parum collegistis: comedistis, ac bibistis, & ob tritici, vinique penuriam non estis satiati: cooperuistis vos, sed his vestibus, propter ouium interitum, lanæque penuriam,

riam, quæ non sufficerent frigori repellendo: & qui ex vobis ¹⁶ mercede se locabat, ut aliquam pecuniarum copiam ex solutis mercedibus cogeret, perinde ei è manibus dilabebantur, ac si eas in marsupium perforatum mitteret, ex quo mox, ut concluduntur decidere, & cum magno cogentis dolore perire. Hæc ergo attente considerate, ait Dominus exercituum: & consulite, si placet, sapientius rebus vestris: & ascendite ¹⁷ in montem Libanum; & præcidite ligna, & comportate, ac domum meam ædificate, & gratam ego illam habebō, ¹⁸ gloriam meam ostendens in ea, cum magnis vos afficiam beneficiis. Etenim vndenam prouenisse putatis, quod instante messis tempore ¹⁹ sperabatis vos amplissimam frumenti copiam, & ecce modicam collegistis, & modicum id, quod in horrea condidistis, flatu à me misso inutile, ac inane prorsus reddidi, folliculis tantum relictis? Nonne, ait Dominus exercituum, ea sola causa est, quod vestrum quisque mea domo neglecta, contenditis obnixè, ut domus vestra affabrè construantur, & exornentur? Ne ergo arbitremini aliam præter hanc fuisse causam, propter quam ego ex aere ²⁰ nubes auerterim, ne rore solito terram vestram irrigarent; quo sic terra arida effecta, fructus annuos non posset germinare. Ego sum, qui adduxi ariditatem in terram hanc vestram, & in eius montes alioquin uberes, fecique ne triticum produceret, nec vinum, nec oleum, nec alia quæcumque proferre solet humus. Ut sic vos, & omnia amantia, gratia vestri creata, ariditatis malum sentiretis: denique reddidi inanem omnem laborem manuum vestrarum. Audierunt hanc Domini legationem, per Haggæum Prophetam exhibitam, ²¹ ad hoc ipsum missum à Domino, Zorobabel filius Salathielis, & Iesus filius Iosedeci Sacerdos magnus cum reliquo populo: qui timore Domini correptus, ne mala prædictis similia iterum experiretur, ad meliorem mentem rediens, operi promouendo sese accinxit. Ut autem iam ad pietatem conuersum eum vidit Haggæus Domini legatus, ²² ad huiusmodi legationes obeundas ab ipso uti idoneus electus, dixit populo: pergite, & neminem timeatis ceptum opus impediens; quia ego, ait Dominus, præsens vobis adero in omnibus. Confestim hac pollicitatione excitatus animus Zorobabelis ducis Iuda, & Iesu Sacerdotis magni, & reliquorum omnium de populo, Domino intus inspirante, ad templi instaurationem accincti, omnia necessaria parauerunt, & aggressi sunt opus promouere ²³ in die vicesimaquarta sexti mensis eiusdem anni secundi Darij Persarum regis.

illud: quæ ob causam, dicit Dominus exercituum? quia domus mea deserta est, & vos festinatis unusquisque in domum suam. Propter hoc super vos ²⁰ prohibiti sunt cæli ne darent rorem, & terra prohibita est ne daret germen suum. Et vocavi siccitatem super terram, & super montes, & super triticum, & super vinum, & super oleum, & quæcumque proferit humus, & super homines, & super iumenta, & super omnem laborem manuum. Et audiuit Zorobabel filius Salathiel, & Iesus filius Iosedec Sacerdos magnus, & omnes reliquæ populi vocem Domini Dei sui, & verba Haggæi Prophetæ, ²¹ sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos: & timuit populus à facie Domini. Et dixit Haggæus nuncius Domini ²² de nunciis Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus. Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel filij Salathiel ducis Iuda, & spiritum Iesu filij Iosedec Sacerdotis magni: & spiritum reliquorum de omni populo: & ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui, ²³ in die vigesima & quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis.

10

11

12

13

14

A R G V M E N T V M.

N prima prophetia, quæ in priori capite continetur, remouet Haggæus de populi mente falsam illam excusationem, qua se excusabant, quod nondum tempus aduenisset templo ædificando præstitutum, cum finitimarum gentium conatibus impedirentur, quo manifesto indicio Deum ostendere asserebant, nolle se, ut tunc ei domus construeretur. Arguit ipsos falsitatis, ac negligentia, siquidem domos sibi ipsi ædificabant, & nullum ad hoc impedimentum esse causabantur. Tum deinde manifestam esse ostendit Dei voluntatem; cum terræ ariditas, & rerum necessariorum penuria, quam passi fuerant, satis indicarent, propter eam rem à Deo immissam; quibus Prophetæ verbis ad se redeuntes templi ædificationem aggressi sunt.

COMMEN

COMMENTARIUS.

IN anno.] Tēpus designat Prophetiæ, iuxta annos regum Persarum, quibus subiecti vivebant; cum à die captæ Ierusalem, & templi combusti, proprios reges liberè administrantes non habuerint. Octodecim autem numerantur anni, à primo, quo Cyrus inivit imperium Persicæ Monarchiæ, vsque ad annum secundum Darij, per tēpora quatuor Imperatorum. Nam Cyrus quidem, ex quo Monarcha factus est, octo tantum imperavit annos, auctore Xenophōte lib. 8. Cyripediæ: deinde eū secutus est filius eius Cābyfes, quem Albertus Artaxerxem putat; sed Assuerus dicitur 1. Esdræ 4. 6. vt est communis sentētia, Iosephi 11. Antiq. c. 2. Hieron. super 1. c. Zachariæ, & omnium Hebræorum, qui auctore Herodoto lib. 3. imperavit septem annis cum quinque mensibus. Post quem imperium occupavit Smerdis Magus cum fratre, per septem menses: qui videtur esse Artaxerxes 1. Esdræ 4. v. 7. Tum quod magnus bellator fuerit, cum bello adorsus fuerit imperium occupare: quod nomen Artaxerxis innuit; vt docet Herodotus lib. 6. & manifestius faciunt idem Herodotus lib. 3. & Iustinus lib. 1. Tum quod ordine consequitur post Cambysem Assuerum, & ante Darium; quo loco ab Esdra statuitur. Tandem Artaxerxe hoc interfecto, de sententia septem familiarum suscipit Persicum Imperium Darius filius Hidaspis, imperavitque triginta sex annos; vt tradunt Herodotus lib. 7. & Eusebius in Chronico. in cuius anno 2. locutus est Dominus Haggæo Prophetæ.

Darij.] De Dario filio Hidaspis, cuius historiam referunt Herodotus lib. 3. & Iustinus lib. 1. hic fieri sermonem intelligunt Iosephus lib. 11. Antiq. cap. 3. Clemens Alex. lib. 1. Stromatum Eusebius in Chronico, & lib. 10. de Præparatione Euangelica cap. 3. Hieron. hic, & in 1. Zachariæ, Theodoretus, & Albertus cum ceteris ferè omnibus. Sed refellere oportet tres opiniones huic nostræ diuersas; vt illis refutatis, certior hæc comprobetur.

Prima sententia est Porphyrij, quem refert Hieronymus in cap. 9. Danielis; Tertulliani lib. aduersus Iudæos cap. de Passione Christi; Cyrilli Ierosolymitani Catechesi 12. Mercatoris, & Genebrardi in Chronologia, Ioannis Lucidi, Driedonis lib. 3. de sacris Scripturis cap. 5. P. 3. & aliorum, qui sequuntur Philonem Annij, existimantium hunc Darium, sub quo prophetauit Haggæus, esse Darium Medum, qui expugnauit Babylonem, vt refertur à Daniele. Sed falsitas huius opinionis constat. Primò, quia Darius Medus præcessit Cyrum; vt non obscure colligitur ex Danielis 5. v. 31. cum dicitur: *eadem nocte interfectus est Baltasar rex Chaldaei, & Darius. Sedus successit in regnum annos natus sexaginta duos.* & ex cap. 6. 25. 28. Porro Daniel perseuerauit vsque ad regnum Darij, regnumque Cyri Persæ. At Darius, sub quo prophetauit Haggæus, secutus est post Cyrum, imo post filium eius. Sic enim dicitur 1. Esdræ 4. v. 5. *Vt destruerent consilium eorum omnibus diebus Cyri regis Persarum, & vsque ad regnum Darij regis Persarum.* & v. 24. *Tunc intermissum est opus Domini in Ierusalem, & non fiebat vsque ad annum secundum regni Darij regis Persarum;* & additur cap. 5. *Prophetauerunt autem Haggæus, & Zacharias ad Iudæos, qui erant in Iudæa. Tunc surrexerunt Zorobabel, & Iosue, & ceperunt edificare templum Dei in Ierusalem, & cum eis Prophetae Dei adiuuantes eos.* Tunc demum quia hic Darius dicitur rex Persarum, cuius anno 6. completum dicitur templum, 1. Esdræ 6. 25. *Ille autem erat rex Medorum, & vltra annum post captam Babylonem non regnavit.*

Castro in Proph. minores.

A Secunda sententia est Hebræorum in sua Chronologia tam minori, quàm maiori. R. Abraham in Cabala historia, & R. Salomonis, quos sequuntur Lyra super 1. c. Esther, & hoc loco, Isid. & Montan. ac Genebrardus in Chronologia, asserentium hunc Darium fuisse filiū Assueri, & Esther, & idcirco tam beneuolū fuisse Iudæis. Sed falsā omnino est eorum sententia. Primò, quia si hic Assuerus fuit Cābyfes, semper Iudæos odio est persecutus, vt patet 1. Esdræ 4. Deinde quia Assuerus libri Esther regnavit vltra duodecim annos, vt ibi dicitur: Cambyfes autem octo vix compleuit. Tertiò, quia Esther vltimo affirmat Assuerus beneficio Dei regnum datum maioribus suis: quo significat longè se distare à maioribus: at Cambyfes non longè aberat, si quidem filius erat Cyri primi Persarum imperij Monarchæ. Et demum quia constat ex omnibus historiographis Darium non fuisse Cambyfis filium; nec successisse in imperio iure hæreditario, sed optimatum electione, quamuis Iosephus fecerit Darium filium Cambyfis. Quod si hic Assuerus est Xerxes, vt putat Scaliger, qui Esdræ 4. 6. dicitur Oxiaris, seu Assuerus, & Daniel. 11. prædicitur fore ditissimus, vt re ipsa fuisse constat Esther 1. sanè hic Darium habuit patrem, & filium Artaxerxem Longimanum, non Darium.

B Tertia sententia est Genebrardi in Chronologia, Iansenij in concordia Euangelica P. 2. cap. 19. & Palatij hic, existimantium hunc esse Darium, seu Artaxerxem Longimanum sextum Persarū regem, nostri-que Darij nepotem. Ducuntur hi ea ratione, quod aliter non possit verum comprobari dictum illud Iudæorum Ioan. 2. *Quadragesima sex annis edificatum est templum hoc.* Comprobatur autem si Cyro demus 20. annos, Assuero quoque 20. & Darij anno 6. dicamus templum absolutum. Verum hi auctores pro suo arbitratu reges Persarum constituunt, annosque distribuunt. Non enim tertius Persarum rex fuit Darius, seu Artaxerxes Longimanus, sed sextus, Xerxis filius, & Darij Hidaspis nepos, vt annos historiographi, & Patres affirmant: nec Assuero Cambyfi tot annos tribuunt, aut Hebræi, qui quatuordecim, aut Græci, & Latini, qui octo, vt maximum illi assignant, & ab anno 20. Cyri, vt ipsi enumerant, vsque ad annum 2. Darij Longimani, non 46. tantum anni intercedunt, sed 76. & plures. Verbum autem illud Iudæorum etiam multi, & hi grauiissimi verum continere voluerint, numerantes 30. annos Cyri, 8. Cambyfis, & 8. Darij, vsque ad nonum illius, quo absolutum est templum, vt affirmat Iosephus. At verè annis supputatis, Cyrus non ex anno, quo cepit Persis imperare, Babylonem ingressus soluit captiuitatem, sed ex anno 22. quo Monarcha factus est, vt latius in Chronologia nostra monstramus, à quo vsq; ad 6. Darij, quo, vt legimus 1. Esdræ 6. 15. templum est absolutum, medijs fuere tantum anni 22. vnde Iudæos non ex veritate locutos non verentur affirmare Origen. tom. 10. in Ioan. Lyra in 2. Ioan. Ekus hic, & recentiores alij non pauci qua de re alias differemus. Maneat igitur certū Dariū Hidaspis filiū esse, sub quo prophetauit Haggæus, & Zacharias.

C Sexto.] Dubium est de quibus mensibus loquatur Haggæus, cum vocat mensem sextum, septimum, aut nonum; num de mensibus anni sacri, qui incipit à Luna proximiori æquinoctio vernali; an de mensibus anni vulgaris, qui sumit initium à Luna proximiori æquinoctio autumnali? Nam hanc duplicem anni rationem fuisse Hebræis in vsu, & in Chronologia sacra monstramus, & certius est quàm vt hic oporteat latius manifestare: & primus mensis anni sacri dicebatur *Nisan*, qui respondebat antiquo Martio Romanorum; at nostro partim Martio, partim Aprili. Primus quoque mensis anni vulgaris erat *Ros hasanna*, mus,

Ll

Sententia 2.
de Dario filio Assueri & Esther.

Refutatio.

Sententia 3.
de Artaxerxe Longimano.

Refutatio.

Iudæorum dictum expenditur.

Iosephus.

Origenes.

De quibus mensibus sit sermo.

Annus Hebræis duplex.

Mensis primus.

Tempus Prophetæ.
Anni regū Persarum.

Assuerus
Cambyfes.
Iosephus.

Artaxerxes.

Herodotus.
Iustinus.

Darius Hidaspis.
Iosephus.
Clemens Alex.
Eusebius.
Hieronymus.

Sententia 1.
de Dario Medo.
Porphyrius.
Tertullianus.
Cyrillus Ierosolym.

Refutatio.

Darius Medus Cyrum præcessit.

id est, caput anni, seu *Ethanim*, dictus Chaldaicè *Thisri*, septimus mensis anni sacri, qui veteri respondet Romanorum Septembri: at nostro quandoque Septēbri, & quandoque Octobri.

1. Sententia
de mēsis
anni vulga-
tis.

Igitur Lyra, & Vatab. in fine huius capituli de mensibus anni veteris, seu vulgaris exponunt nostrū Prophetam, ac proinde sextum mensem Martium intelligunt, qui sextus est ab Octobri, primo mēse anni vulgaris. Probant: quoniam ineptus quidem esset Augustus, aut Septēber sextus mensis anni sacri ad inchoandum templi ædificium; aptissimus autem mensis Martius, vel Aprilis, quo vernum tempus incipit. Deinde, quia annus sacer in usu tantū erat in rebus sacris peragendis; at ædificare res sacra non est. Et demum; quia Persæ, & Chaldæi, à quibus hæc mensium nomēclatura desumpta est, à Septembri seu ab Octobri suum annum exordiebantur; quam numerandi rationē secutum Ezechielem 1. & 40. cap. notauit Hieronymus. Eandem ergo secutum fuisse Haggæum verosimilius est.

2. Sententia
de mensibus
anni sacri.
Iosephus.
Hieronymus.

Verum de mensibus anni sacri sermonē fieri à nostro Propheta communior, ac verior sententia est, Iosephi lib. 11. Antiq. c. 4. Hieronymi c. 1. cum ait. Sextus adscribitur, qui non habet solennitates Dei, sicut septimus. & c. 2. cum infert, mense septimo, in quo solennitates sunt. & inferius nonum mensem Nouembrē explicat, vel Decembrē: Remigij, Alberti, Hugonis, & ipsius Vatabl. Hag. 2. Idque primo constat ex illis verbis c. 2. *Ponite corda vestra à die ista, à die vicesimaquarta noni mensis, à die, quo fundamenta iacta sunt templi: numquid iam semen in germine est?* quibus satis indicat Nouembrem, aut Decembrē, quando triticum seminatum solet germinare, & nodum spicas proferre; quod tempus nonum mensem appellat, à primo, *Nisan* videlicet. Deinceps quia in Esdra, ubi hæc historia refertur, tantum mensium anni sacri mentio fit: dicitur enim 1. Esdræ 6. 14. *Seniores autem Iudaorū edificabant, & prosperabantur iuxta Prophetiā Haggai Propheta, & Zacharia filij Ado: & edificauerunt, & construxerunt, iubente Deo Israel, & iubente Cyro, & Dario, & Artaxerxe; & compleuerunt domum Dei istam, usque ad diem tertium mensis Adar, qui est annus sextus Darij regis, & fecerunt dedicationem templi.* & v. 19. *Fecerunt autē Pascha quartadecima die mensis primi.* Hoc est, absoluerunt templum in 12. mense, qui dicitur *Adar*, & nobis est Februarius; & Pascha celebrarunt in sequenti mēse *Nisan*, qui erat primus anni. Ergo Propheta noster similiter de his mēsis loquitur. Tertiò, quia Zacharias, qui eodē anno cum Haggæo prophetauit simul, ac de eadem re; de mēsis anni sacri apertissimè sermonem habet; cum c. 1. v. 7. dicat; *In die vicesimaquarta undecimi mensis Sabath.* & c. 7. v. 1. *In anno 4. Darij Regis, in quarta mensis noni, qui est Casleu.* Casleu autem noster ferè Nouember est, sicut *Sabath* noster Ianuarius; undecimus à *Nisan* primo mense.

Ad rationes
oppositas.

Ad rationes oppositas respondemus: ad primam; Iudæos non curasse tempus veris; quoniam Domini præceptū urgebat: sed inchoasse opus prope Autumnum, mense Augusto, ut perficeretur mense duodecimo *Adar*, qui est Februarius, ut possent Pascha celebrare in mense *Nisan*.

Annus sacer
etiam rebus
aliis in usu
erat.

Ad secundam rationē dicimus; annum sacrū fuisse quidem institutum ad res diuinas supputandas; at iam usurpatum extra res sacras, ut constat ex Esdra, Zacharia, libro Esther c. 2. 3. 13. & 1. Machab. 4.

Ad tertiam: fatēdum quidem est, nomina illa mensium desumpta à Chaldæis, & Persis, quibus, ut ceteris Orientalibus, primus mēsis est *Thisri*, seu October; ut sensit Hieronymus; Iudæos tamen suis mēsis applicuisse; seruato ordine anni sacri. Alioqui Hieronymus Ezech. 29. in ea verba. *In anno decimo, decimo mense.* decimum mensem exponit, quem Hebræi vocāt *Tebeth*,

qui est decimus anni sacri: & similiter intelligit c. 33. Ilque usus numerandi erat etiam ante captiuitatem, siquidē 3. Reg. 6. 1. dicitur, Salomonem cæpisse tēplum ædificare *Zio* mense secundo, qui est Aprilis: quē propterea Chaldæus vocat *mensēm apertionis*, seu splendoris florum, iuxta Latini nominis significationem, ut quidam interpretantur. Igitur dum Haggæus dicit; in mense sexto, rectē Augustum explicamus, qui Sextilis dictus est Romanis, quod à Martio sextus enumeretur: quamuis in Septembrem incidere contingat, cum *Nisan* Aprilem occupat.

Aprilis mēsis
apertionis.

Templum
cæptum est
Augusto
mense.

Vna.] Pro prima die dixit, ut intelligunt Hieron. in fine capituli, cum ait; viginti duos dies fuisse medios à die primo, quo locutus est Dominus per Haggæum; usque ad vigesimumquartum, quo cæptum dicitur opus. & Albertus, Lyra, Vatab. & omnes; phrasi Hebraica, qua cardinalis numerus *vnus*, pro ordinali, *Vna* pro *primus*, crebrò usurpatur; ut Gen. 1. 5. *factum est vespere, & mane dies vnus*; id est, primus; nam statim additur, dies secundus, tertius, cum reliquis. & Daniel. 9. 1. idem nomen *ימם ehad*, quod prius vertitur, *In anno primo regni Darij*, posterius exponitur, *in anno vno regni eius.* & Ioan. 20. 19. *vna sabbatorum*, positum est, pro prima die post sabbatum, quæ nobis est Dominica. Hac forma loquendi dixit Virg. *Æneid.* 2.

Virgilius.

————— *Cadit Ripheus iustissimus vnus* —————

Qui fuit in Teucris;
pro, *qui fuit primus in Teucris.* Non ergo rectē Dionysius interpretatur, *vna die*; quadam die mensis sexti, quasi quamlibet notasset, non primam definiisset.

Licet autem hinc iure colligere, in primis; quam sit Deo facile corda imperatorum, quod velit inducere, & ad suam voluntatem temperare. Nam ad puniendum populum suum rebellem, Nabuchodonosor acri homine, ac crudeli tyranno usus est, qui, uti Dei flagellum, verberibus afficeret populum Dei, & 70. continuis annis in aliena regione affligeret. At nunc ad liberandum populum suum, iam mitiorem factum, & legi obedientem, Darium elegit, qui summa beneuolentia persecutus, liberum in patriam, lætūque dimitteret: & ad ædificandum templum facultatem, sumptusque tribueret; nam cor regis in manu Dei, & quod voluerit inclinabit illud; ut ad Deum primum oculos, & mentem coniciamus, à quo cetera pendent omnia.

Dei bonitas
in puniendo,
& parcendo.

At cur adeo singillatim annum, mensem, diemque notauit, quo verbum dicit factum per Haggæum? Ut intelligamus quanto in precio sit habendum à nobis verbum Dei, diuinæ inspirationes, admonitiones, documenta, & exēpla, siue per Angelos, siue per homines iustos nobis præstita; siquidem & horam ipsam, in qua nobis offeruntur notari voluit; ne præteriri sinamus, & despiciamus; quasi rationē dati, & accepti Deo reddituri. Nam si de vno verbo otioso poscetur à nobis ratio; quid de tot inspirationibus, documentis, & exemplis, quibus ad ædificationem templi spiritualis induemur, & excitamur? Nēve nos vereamur beneficia nobis à Deo exhibita, ita notare, ac monumentis æternis mandare. Hoc enim grati animi est, ac donum donantēque magnificientis; annum, mensem, diem occasionēque notare, qua Deus benefecerit; quod sanctos viros præstitisse, à maioribus accepimus.

Notatio anni
mensis,
diei, utilis.
Dei beneficia
æstimanda.

Gratitudo.

In manus.] Haymo, Albert. & Hugo nomine manus hoc loco opera intelligunt, quod Haggæus non tantum verbo, sed opere prophetarit. Quem sensum videtur innuere Nazian. orat. 40. in sanctū baptisma, cum manū sancti Prophetæ, vitæ probitatē intelligit, ac vim eam, quæ in agendo versatur, ut explicat Nice-tas; per quam quasi per manum quandam sermonem diuinum accipiat: nam ex honestæ, & laudabilis vitæ studio, contēplatio, & diuinus sermo nobis cōparatur: quo

Manus pro
opere.

Nazianz.

Haggæi
probitas.Manus pro
ministerio.In manu pro
per manum.Per Prophe-
tas suam vo-
luntate ex-
cit Deus.Prophetæ
concionato-
res, & os Dei.Prophetæ ad
concionan-
dū purgati.

quo ostenditur quantæ virtutis fuerit Haggæus, qui suis probis actionibus verbum Dei in fidem accipere meruerit, quasi magnum thesaurum expendendum, suæ fidei à Deo cōcreditum: vt tamquam fidelis dispensator, & prudens, Lucæ. 12. 42. quem constituit Dominus super familiam suam, det illis in tempore tritici mensuram. Verum ex multiplici vsu huius nominis, manus, qui est apud Hebræos, sicut & apud nos, ille huic loco magis conuenit, quo accipitur pro opera, aut ministerio Haggæi: quod manus organum sit, quo homines sua opera, negociâque conficiant. Sic intelligunt Theodoretus, Lyra, Tigurina, & Vatablus; vt Numer. 33. 1. dicitur: *hæ sunt mansiones filiorum Israël, qui egressi sunt de Egypto per ierimas suas in manu Moysis, & Aaron*, hoc est, ministerio Moysis, & Aaron. Hoc autem ministerium, aut operam satis exprimit præpositio *per*, pro qua solet in Scriptura poni *in*, vt vt notauit Theophylactus ad Ephes. 3. & 1. ad Timot. 1. vt Numer. 12. 2. *Num in Moysse solo locutus est Dominus*: hoc est, per solum Moysen. Hoseæ 12. 13. *in Propheta eduxit Dominus Israël de Egypto*, id est, per Prophetam. Matth. 10. 20. *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis*, id est, per vos. Sic modo, in manu Haggæi, idem est, quod per Haggæum. Vel secundò, inde sumitur metaphora, quod vt homines manu gestiando loqui soleant, sic Deus suam voluntatem exprimat per Prophetas, tamquam per quasdam manus, per quas apud homines sua negocia cōficiat. Hinc illud Hoseæ 12. 10. *manibus Prophetarum assimilatus sum*, idē erit ac si dicas: per Prophetas meos varias mei vobis vobis similitudines exhibui, varioque, vt ita dicam, gestus, quò me amaretis; nam per verba eorum, & facta variis me depinxi imaginibus, & formis, vt vel hac ratione, ad mei amorem vos allicerem. ita Deus factus est mirabilis in sanctis suis Prophetis, cum per illos sanctum suum mirificauit, id est, miris modis depictum hominibus exhibuit. Per eodē etiam, tamquam per manus conficit sua negocia Deus, nam propterea Dei adiutores dicuntur à Paulo 1. ad Cor. 3. 9.

6 Prophetæ.] Nomē hoc Prophetæ, quamuis in sacris literis multa significet, hoc tamē loco propriè accipitur pro eo, qui ex officio hortatur populum, commonefacitque suorum scelerū pcenis Dei nomine intentatis; si in officio non se contineat; & præmiis promissis, si colat pietatem. Quod munus nostrorum est concionatorum, & olim Prophetarum, qui concionatores erant, populi que adhortatores, vt notat Hoseæ 6. Theophylactus: & Dei interpretes, vt vocauit Philo lib. de præmiis, & pcenis: & os Dei, sicut Exod. 7. 1. dicitur Moysi, *Aaron frater tuus erit Propheta tuus*, hoc est, vt cap. 4. 16. dictum fuerat, *ipse loquetur pro te ad populum, & erit os tuum*. & Ierem. 15. 19. dictum est; *si separaueris pretiosum à vili, quasi os meum eris*, id est, eris dignus munere mei Prophetæ. Ad quod officium deligebantur, & mittebantur à Deo; cuius reuelatione, quid essent dicturi, accipiebant; siue vt vt præsentia vitia coarguerent, siue futura mala minarentur, aut bona Christi præsertim, promitterent. Idcirco parabat eos prius, & expurgabat quos mittebat Deus, vel calculo ignito, vt Isaiam cap. 6. 7. *Ecce tetigi hoc labia tua: aut manu sua, vt Ieremiam cap. 1. 9. misit, ait, Dominus manum suam, & tetigit os meum; & dixit Dominus ad me. Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ecce constitui te hodie super gentes, & super regna, vt euellas, & destruas, adifices, & plantes.* & Ezechielem cap. 3. 17. 33. *Fili hominis speculatorem dedi te domui Israël: & audies de ore meo verbum, & annuncabis eis ex me.* Ita hoc nomen accepit Paulus cum 1. ad Cor. 14. 1. dicit. *emulamini spiritualia, magis autem ut* Castro in Proph. minores.

A prophetæ: qui prophetat hominibus loquitur ad edificatio- nem, & exhortationem, & consolationem: qui loquitur lingua, semetipsum edificat, qui autem prophetat, Ecclesiam edificat: nam maior est qui prophetat, quam qui loquitur linguis. atque ita intelligunt, in illa verba 1. Cor. 14. & ad Ephes. 4. 11. *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, secundo Prophetas, Ambros. Hieronym. & August. in Epist. 58. Quod munus sibi creditum declarauit Paulus cum dixit 2. ad Cor. 5. 20. pro Christo legatione fungimur tamquam Deo exhortante per nos.* & Haggæus hoc capite se vocat nuncium Domini de nunciis Domini, quod legatione fungeretur pro Domino ad populum. Tanti autem hoc munus fiebat à veteribus, vt in extremis malis ponerent Prophetis destitui, & ex irato Deo putarent prouenire. Psal. 73. 11. dicebant. *Iam non est Propheta, & nos non cognoscet amplius.* & Prou. 29. 18. *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus.* & tamquam ingens supplicium comminatur Deus Amos 8. 11. *mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei.* Verè autem desiderantur Prophetæ cum non sint qui loquantur ad cor, & eò suos sermones dirigant, vt deleatur peccatum; hoc est enim omnis fructus, Isa. 27. Ceteri indigni sunt eo nomine, cum Prophetæ non sint, & non loquantur, quæ decent Deum, cuius os sunt. Quod autem nomen Prophetæ non tantum pro eo, qui futura prædicit, sed pro populi ad pietatem adhortatore accipitur, ex eo patet, quod quamplurima loquuntur Prophetæ, quæ futura non sunt, vt cum præsentia vitia coarguunt. Et noster Haggæus de præsentia negligentia populum reprehendit; & per quatuor menses, in quibus prophetauit, diffusè edisserens, quæ duobus his capitibus breuiter comprehendit; duo, aut tria verba locutus est futura prædicendo de Christo, & eius regno. Nec enim omnia scripta sunt quæcumque dixerunt Prophetæ, sed præcipua tantum capita commemorantur, vt notat Theophyl. super 3. cap. Ionæ, post Chrysostomum.

Zorobabel.] Dubia res est, & difficilis explicatu, quomodo Salathielis filius dicatur Zorobabel; cum ex verbis illis 1. Paral. 3. 17. *Filij Iechonia fuerunt Asir, Salathiel, Melchiram, Phadaia; & v. 19. De Phadaia orti sunt Zorobabel, & Semei.* satis sit manifestum non Salathielis, sed Phadaia filium fuisse Zorobabel. Vt hunc nodum dissoluant diuersa sentiunt auctores.

Hieronymus quæstion. in libros Paralipo. eundem esse existimat Salathielem, & Phadaiam. Sic enim interpretatur supradicta verba. *Filij Iechonia fuerunt Asir Salathiel.* vnum nomen est, ipse est Phadaia pater Zorobabel. Quam expositionem probabilē putat eo loco Lyra, & videtur hic suam illam confirmare sententiam, dum inquit. *Legimus in Paralipomenon, Iechonia, qui in Babylonem ductus est, filium fuisse Salathiel, de quo natus est Zorobabel.* Sed Vatablo 1. Paral. 3. non placet hæc expositio, quia reuera verba illa plane ostendunt diuersos fuisse Salathielem, & Phadaiam.

Secundò igitur, Vatablus eo loco, & hic, è sententiâ Dauidis Kimhi, affirmat diuersos quidem fuisse Salathielem, & Phadaiam, & hunc patrem fuisse Zorobabelis, illum verò auum: quoties autem dicitur Zorobabel filius Salathielis, auus ponitur pro patre, vt aliquando fieri cōsuevit. Probat autem suam sententiam verbis illis 1. Paral. 3. ex Hebræo sic deductis, *Filij Iechonia Asir, & Salathiel filius eius, Melchiram quoque, & Pedaia.* Hoc est, vt interpretatur Vat. cuius Asir filius fuit Salathiel, & Salathielis filij fuerunt Melchiram, Pedaia, qui fuit pater Zorobabelis. Quod verò hoc soleat fieri in Scriptura, patet ex 1. Esdræ. 5. vbi dicitur:

L! 2

Prophetæ
concionato-
res. *ergo autem
in eo quod
dicitur*Ambros.
Hieron.
August.Quantum
malum con-
cinatorum
defectus.Haggæus
mens pro-
phetauit.7
Quæstio
de Zoroba-
bele cuius sit
filius.Sententia 1.
Phadaia, &
Salathiel
idem.

Sententia 2.

Salathiel
auus Zoro-
babelis.

Prophetauerunt autem Haggeus Propheta, & Zacharias filius Addo; & tamen Zachar. 1. legimus: Factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiae filij Addo. Vt constet Zachariam non fuisse filium Addo, sed nepotem; & aum solere poni pro patre, & filium pro nepote. Similiter Matthæi 1. 12. dicitur, *Iosias autem genuit Iechoniam, & fratres eius in transmigratione Babylonis.* Vbi Iechonias nepos Iosiae, filius Ioakim ponitur pro filio: qui Iechonias ductus est Babylonem: vbi, vt hic aduertit Hieronymus, genuit Salathielem. Verum hæc interpretatio extorta est, & ipsis verbis Hebraicis repugnans, quæ sic habent ad verbum, *filij Iehoiakim, Iechoniab filius eius, Sedeciah filius eius: & filij Iechoniab Afsir, Sealthiel filius eius, & Melchiram, & Pedaiab, & filij Pedaiab Zerubabel, & Simhi.* falsò autem dictum esset, *filij Iechoniab Afsir*, in numero plurali, si tantum esset vnus filius Afsir, ceteri essent nepotes, non filij: vt Vatablus interpretatur. Sic etiam interpretati sunt Septuaginta, *Et filij Iechoniæ Afsir, Salathiel filius eius, & Melchiram, & Phadaia.* Et clarius Vulgatus dixit, *Filij Iechoniæ fuerunt, Afsir, Salathiel, Melchiram, Phadaia. De Phadaia orti sunt Zorobabel, & Semei.* Matthæi quoque 1. Iechonias dicitur pater Salathielis, non Afsir. Est autem satis probabilis Hieronymi sententia putantis, Afsir Salathiel, vnum esse nomen, quod significarunt sua versione Septuaginta.

Sententia 3. Tertio: Montano hoc loco videtur Zorobabel fuisse quidem filium Phadaia, vt dicitur 1. Paral. 3. Sed Salathiel, vel ob nominis splendorem, vel, quod certius arbitratur, domesticæ, ac familiaris educationis causa, filium assignatum; quod is potissimum & nominis, & muneris heres fuerit delectus. Sicut Michol uxori Dauidis attribuantur filij quinque Merob sororis, 2. Regum 21. 8. cum constet sterilem fuisse Michol ex 2. Reg. 6. nec vllum vmquam filium genuisse. At profectò mirabile est, vbique absque vlla hæsitacione dici Zorobabelem filium Salathielis, 1. Esdræ 3. & 8. & 2. Esdræ 12. & in nostro Haggæo, & in Iosepho Antiq. 11. c. 4. & Matth. 1. 12. disertè scribi, *Salathiel autem genuit Zorobabel*, si filius eius non est, nisi ex adoptione, aut educatione.

Sententia 4. Quare magis consentaneum Scripturæ videtur affirmare duos fuisse Zorobabes, vnum filium Phadaia, de quo 1. Paral. 3. est sermo: alterum filium Salathielis, qui vbique huius filius appellatur, & fuit dux Iuda. Nam si Salathielis fuisset nepos, ex alio loco aliquando constaret; cum ergo perpetuò filius vocetur, filius verè habendus est. Et probari potest hac ratione: quia Zorobabeli diuersi filij assignantur, & diuersi patres: ergo ipse quoque diuersus est. Illud patet, nam 1. Paral. 3. 19. dicitur, *Zorobabel genuit Mosollam, Hananiam, & Solomith sororem eorum, Hasaban quoque, & Ohol, & Barachian, & Hasadian, Iosabbesech, quinque;*

Diuersi filij quorum prosequitur generationem per Hananiam, non per Mosollam, vsque ad vndecimam generationem. At Matth. 1. v. 13. Zorobabel dicitur, *genuit Abiud, Abiud autem genuit Eliachim;* & ita deinceps, vsque ad vndecimum Ioseph. & 3. Esdræ 5. v. 4. Ioachim dicitur *filius Zorobabel filij Salathiel de domo Dauid ex progenie Phares de tribu Iuda:* si ergo filij sūt diuersi, diuersi erūt patres necessariò. Hoc deinde probatur, quia ille Zorobabel fuit filius Phadaia: hic noster semper prædicatur filius Salathielis; est ergo longè diuersus. Quæ si vera sunt, perperam, ac falso Hebræi in sua Chronologia, Philo Annij, Mercator, ac Genebrardus, & multi alij, qui eos sequuntur, Zorobabeli filio Phadaia successorem faciunt in Ducatu Mosollam filium cum posteris eius, cum non ille Zorobabel dux fuerit Iuda; sed qui fuit Salathielis filius; & genuit Abiud; cuiusque posteritas vsque ad Iosephum, Chri-

stumque deducitur. Vtrum autem Zorobabel, de quo loquitur Lucas c. 3. quique, licet filius dicatur Salathielis, habuit aum Neri, non Iechoniæ, & filium Resa, non Abiud, sit idem cum nostro Zorobabele dux Iuda, in eum locum relinquimus explicandum.

Ducem.] Nam cū Iesu, populi suffragio princeps est constitutus, auctore Iosepho 1. 1. Antiq. c. 4. approbante nihilominus Dario. Duces autem vocabantur, quod regio diademate vti illis non liceret per Persas, & Macedones, vsque ad Aristobolum, qui iugo gentium de ceruicibus excusso, se regem appellauit. Achmaltarchas, hoc est, caput exulum, vel Patriarchas vocatos ait Origenes in principio lib. 4. Periarchon. Dubium autè est, alio in loco latius explicadū, Num Zorobabelis ducatus ad posteros eius deductus fuerit, an in ipso finitus? Iosephus quidem eo loco, per solos Pontifices administratam dicit rempublicam Iudæorum: cuius sententiam approbat Hieronymus in 22. Ieremian fine, & in 21. Ezechiel. B. & Sophon. 1. B. ac Theodor. Ierem. 30. & 33. Sed Ambrosius lib. 3. in Lucam, & lib. de benedictionibus Patriarcharum cap. 4. Cyrillus Alex. lib. 8. contra Iulianum, & August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 45. Idque innuunt Iustinus M. Dialogo contra Tryphonem, Eusebius lib. 3. de Demonstrat. Euang. cap. 2. & Chrysost. Homil. 67. in Genes. sentiunt vsque ad Christum huiusmodi duces permansisse: at non cum regia dignitate, & ita eos constituit Hebræorum Chronologia, & eos secuti, Philo Annij, Mercator, Genebrardus cum multis aliis, & confirmat Nehemias c. 5. 15. cum ait, *Duces primi, qui fuerunt ante me grauauerunt populum.* Perdurarunt igitur, sed non cum splendore vsque ad Christum: nam summa potestas in Pontificibus erat; & propterea non mirandum si Iosephus, & qui eum sunt secuti, nullos huiusmodi fuisse existimauerint.

Iosedec.] Dum summorum Pontificum successio refertur 1. Paral. 6. 14. ita dicitur, *Azarias genuit Saraïam, & Saraïas genuit Iosedec.* Porro Iosedec egressus est, quando transtulit Dominus Iudæ, & Ierusalem per manus Nabuchodonosoris. Videlicet patre eius Saraia in Rablatha interfecto, vt dicitur 4. Reg. 25. 18. Et cū 1. Esdræ 7. 1. Esdras dicatur filius Saraia, filij Azariae, & aliorum Pontificum qui memorantur in lib. Paralipomenon, constat Iosedec, & Esdras fratres fuisse eodem patre Saraia natos; atque ita Esdras patrum fuisse Iesu Pontificis Iosedeci filij: cuius posteritas vsque ad quintam generationem refertur 2. Esdræ 12. 10. nempe vsque ad Ieddoa, seu Iadum; ad cuius pedes se prouoluit Alexander Magnus, Iosepho auctore. Hic est ergo Iesus, cuius in Esdra, in Haggæo, & Zacharia, tam honorifica, ac frequens mentio fit, & Ecclesiastici 48. magnus dicitur secundum nomen suum.

Populus.] Ille, cui videlicet estis præfecti, tamquam rationem de eo reddituri. Cū solis Principibus hunc sermonem haberi colligitur ex 1. Esdræ 5. 1. & ita affirmant Hieronymus, Theodoretus, Dionys. Vatab. & Montan. vna è quinque causis. prima, vt eorum curam, ac diligentiam magis commendet, corā proposita populi negligentia, ac inertia; quam auertere suis adhortationibus non potuerunt: hanc causam insinuat Hieronymus, dum Principes excusat, quod non ipsi, sed populus tantum dixerit, *nondum venit tempus.* & propterea inferius ipse populus dicitur Dominū timuisse, non Principes, cum quibus, & in quibus semper fuit Dominus. Secūda, vt ipsis Principibus iudicibus cōstitutis, quibus, vt pote oculatis testibus, cōstabat populi socordia, ac negligentia, populus nō inueniret legitimā excusationem, ac ita cōuictus manus daret, Deiq; imperio facilius obediret: hanc innuit Theodor. Tertia, quoniam ad Principes, ac prælatos spectat rationem reddere

Lucæ locus difficilis.

8
Duces populi cur dicti.
Iosephus.

Origenes.

Iosephus.
Pontificum fuit administratio.
Hieronymus.
Theodor.
Ducū series perpetua.
Ambrosius.
Cyrillus Alex.
Augustus.
Iustinus.
Eusebius.
Chrysostomus.

9
Series Pontificum.

Esdras frater Iosedec.

10
Principibus obicitur populi culpa, & cur.

reddere subditorum. (*Ipsi enim peruigilant quasi rationē reddituri pro animabus eorum*, vt dixit Paulus ad Hebr. 13. 17.) postulat a principibus, quid sibi velit populus cum dicit; *nondum venit tempus*. vt ratione reddita reprehendatur, ac corrigatur qui in culpa est. Quarta, quia in principibus populus est, & dum ad principes fit sermo, ad ipsum quoque populum fit, vt dicit Lyra. Vel tandem, vt insinuat Albertus, quod principes ipsi in culpa fuerint populi negligentia, vel quod in eadem & ipsi fuerint, non cohibendo populum: ferè numquam enim prælatus liber est à culpa subditorum, quod vel illis consentiat, vel annuat, & cum possit non coëreat.

Dicit.] Rationi temporis tribuebat, quod sua sociordia non faciebat populus, & ita in Deum suę inertia coniciebat prætextum, quod tempus à se præstitutum nondum adduxisset, aut hostes impediētes nō compressisset: quasi non sit tunc gratius opus Deo, illius, qui, hostibus licet circumstrepentibus, non desistebat ab opere, sed vna manu faciebat opus, & altera tenebat gladium, 2. Esdræ 4. 17. nempe inueterato illo morbo populus laborabat, qui in omnes Adę posteros permanuit: qui adeo propensi sunt ad excusandas excusationes in peccatis. Psal. 140. 4. vt quo sua scelera eleuent, extenuentque, non dubitent in Deum conicere. Sic enim fecit Adam Gen. 3. 11. cum Deo interrogati, *Quis indicauit tibi quod nudus esses?* respondit: *mulier, quā dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, & comedi*, ac si diceret: tu certa meā fuisti causa ruinæ, quod talē mihi sociam concesseris. Sic & Eua in serpentem cōiecit culpam suam, ac in Deum serpentis conditorem; *Serpens, inquit, decepit me, & comedi*. Sic Aaron Exod. 32. 22. grauissimi criminis prætextum reiecit in populū; & Saul 1. Reg. 15. 15. suam inobedientiam excusauit, cum dixit, populum pepercisse melioribus ouibus, & armentis, vt immolarentur Domino Deo. Quando reprobi arguuntur, ait Gregor. lib. 6. in 1. Reg. c. 2. culpas aliquando negando tegunt, aliquando in alios transferunt: tegunt quidem negando, cum latere possunt. Sed dum quasi in aperto deprehenduntur, quod negare nequeunt, aliis adscribunt. Hic morbus cōmunis est tam his, qui perpetrant mala; ea enim quoquomodo excusare conantur: quā iis, qui officia pietatis omittunt, quod prætexant, salutem, opes, honores, publicaque officia Deum eis non tribuisse, quæ si haberent, multa se præstituros pollicentur, quæ nō præstant, Deum suę huius omissionis auctorem faciētes.

Venit.] Præsentis temporis est, vt etiam Septuaginta expoluerunt; & Hebraicè dicitur. *Non tempus venit, tempus domus Domini edificandæ*. Hoc est, nondum est tempus, tempus inquā, domus Domini edificandæ. Et quidem duplici ratione nitebantur, dum quotidie differebant, ac procrastinabant templi ædificationem. Prima, timore hostium finitimorum impediētiū; quam tradunt Hieron. Theodoretus, Albertus, Lyra, & Dionys. Experti enim fuerant Iudæi nihil profecisse superioribus annis eapropter. Nam in extremis Cyri annis conuenerant finitimæ gētes, vt impedirent; idque assecutæ sunt omnibus diebus Cyri, vsque ad regnum Darij, vt dicitur 1. Esdræ 4. v. 5. Deinde in principio Cambysis Assueri, dum opus aggredieretur, accusati per literas apud eum, prohibiti sunt: atque ita cessatum est per nouem annos, vt notauit Iosephus. 11. Antiq. c. 2. Vltius in principio Artaxerxis, dum ad opus se accingerent, accusati per literas, eius decreto prohibiti sunt vsque ad annum secundū Darij, 1. Esdræ 4. Hic autem summis beneficiis Iudæos afficiens ob beneuolentiā, quæ illi erat cum Zorobabele, & ad implendū votum, quod emiserat de tēplo Deo cœli edificando; si rex crearetur, vt dicitur 3. Esdræ 4. v. 42. 43, & à Iosepho dicto loco; liberam dedit Castro in Proph. minores.

illis facultatem redeundi Ierosolymam: & sumptus ad templum construendū elargitus est. Qua facultate redire anno secūdo Darij mense 1. *Nisan*, qui nobis est Martius, vt habetur 3. Esdræ 5. à v. 1. ad 8. Zorobabel, & Iesus. Cūque tunc populus non omnino idē haberet dictis Zorobabelis, qui Dariū beneuolū prædicabat; sed procrastinaret, ac differret opus; aut certè lentius ageret, deluderetque vsque ad sextum mēsem Augustum, cæpit Haggæus hanc eorum inertiam, ac negligentiam accusare. Maximè quod tunc etiam præfecti prouinciarum accesserunt impedituri, donec re-
delata ad Dariū, pro votis Iudæorum respondit, vt constat ex eius literis, 1. Esdræ 6. Itaque propter tot obiecta impedimenta existimabant Iudæi non fuisse Dei voluntatem tunc ædificare, siquidem hostes impediētes, cum posset, non comprimebat. Dauid tamē Kimhius, quem sequuntur Vatab. & Montanus, diuersam dictæ procrastinationis rationem adducit. Pollicitus erat Deus completis 70. annis, ex quo captiui ducti sunt Iudæi Babylonem, templūque destructum, reducendos esse liberos, ac templum iterum construendum. Quod tempus 70. annorum completum est anno secundo Darij, mense primo quo Iudæi liberi redire, & templum, vt diximus, mense altero fundauere. Et propterea Zachariæ 1. Angelus dixit eodem secundo anno Darij. *iste septuagesimus annus est*. Transactis iam quinque mēribus, ex quo completum est tempus à Deo præfixum, inertes, ac negligentes Iudæi mentiebantur tempus illud 70. annorum non fuisse completum: atque ita dicebant, *nondum venit tempus*, falsò tamen, quia sextus erat iam mēsis, & propterea notatus in principio capitis, vna cum die, vt clarior falsitas appareret. Nihilominus ratio hæc sub priori, quæ vniuersalior est, continetur: propterea enim quotidie opus differebant, quod nondum putabant accessisse tempus opportunum, hostilium incursionum timore correpti. Cum tamen, vt colligit Hieronymus, qui semel decreuit instaurare templū Dei, huic omne tempus aptum sit ad ædificandum, nec rex diabolus potest impedire; nec hostes per circuitū; nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum: At qui egressi de Ierusalem in captiuitate detinentur, differunt, ac moras trahunt, vt ædificent templum Dei, ac dicunt, *nondum venit tempus domus Domini edificandæ*, vt hoc loco faciebant Iudæi; & olim egressi de Ægypto, quod hostes vndique, famem, & sitim obuia haberent, reuerti nitebantur, dolentes de libertate data.

Et factum est.] Hæc verba Hieronymus, Dionys. Vatab. & Montanus aiunt, secundam continere Prophetiam, qua, habito paulisper silentio, profertur Domini quasi cogitata responsio. Verū Theodore. Albert. & Lyra, quasi ad eandem pertineant Prophetiam explanant, & bene. illud enim Iudæorū dictum: *Nondum venit tempus*, assumptū est à Propheta, vt statim in populū ratione sequenti inueheretur; atque ita ad eiusdem sermonis seriem refertur, & peccati relatio, & illius subiecta reprehensio. Quod verò additur, & *factū est verbum Domini*, non propterea additum est, quasi tunc noua fiat reuelatio, cū ad singula penè verba hæc adiiciantur, *dicit Dominus*, aut, *factū est verbum Domini*, in hoc Propheta, & in Zacharia. Sed vt fidem suis dictis, adhibita diuina auctoritate, concilient Prophetæ, & ne contemnantur quasi dicta hominum, sed admoneantur iugiter Dei esse sermones, quos loquuntur, vt Hieron. adnotat Ierem. 23. Potest & hæc ratio huic Prophetæ peculiaris adiici, quod cum esset adolescens, non deceret coram populo, & senibus loqui, iuxta illud Ecclesiastici 32. 10. *Adolescens loquere in tua causa vix: in medio magnatorum non presumas; & ubi sunt senes non multum loquaris*. Propterea enim &

Inertia populi corripitur.

Non ædificandi templum causa, 70. annos nondū completos.

Vtraque ratio consona.

Omne tempus aptum templo Deo ædificando.

Repetitio dicentis Dei fidē cōciliat.

Adolescentis in loquendo modestia.

Prælatorum est rationem de subditis reddere.

Excusare culpas commune malū.

In Deum reicere culpam quorū sit.

Reprobi culpas vel negant, vel excusant.

Non ædificandi templum causas reiciunt in hostes impediētes.

Iosephus.

Darius Iudæis beneuolus.

hoc munus recusabat Ieremias cap. 1. 6. cum dixit, *Ecce nescio loqui, quia puer ego sum*: & puer Iesus cum 12. annorum inuentus est in templo, Lucæ 2. 46. sedens in medio Doctorum, audiens, & interrogans illos, illud consilium cap. 3. 2. 12. Ecclesiastici obseruabat, *Audi tacens, simul & querens*. Oportebat ergo diuinam, quam in se præferebat, auctoritatem, propria neglecta, demonstrare: crebrò repetitis illis verbis. *Hæc dicit Dominus*, aut, *factum est verbum Domini*.

14 Laqueatis.] Laquearibus exornatis. Hebræum סִפְּחִימִי *sephunim*, tectis laqueatis, aut contignatis, significat, vt Chaldaeus exposuit, *Siccine*, inquit, *decet vos, vt habitetis in domibus, quæ tecta sunt, in tabulatis cedrinis, cum hæc aedes sanctuarij destructa sit*? sic etiam Hieronymus, Theodoretus, & omnes alij, tam interpretes, quam expositores. Ambrosius quoque lib. 3. Epistolarum, Epistol. 12. legit, *in domibus calatis*, quod dixerunt LXX. in domibus κοινοδμοις, *concauis, connexis*.

Hoc est, vel laqueatis, & accuratissimis fornicibus extructis; vel excauatis, & in quibus varij flores, & figuræ incisæ sunt, & sculptæ. Arguit populum argumento à minori ad maius. Qui fieri potuit, vt opportunitas vobis data sit ad domos vobis ædificandas, nō tantum pro necessitate, sed ad delicias compositas, & ornatas: & ædi meæ construendæ, quæ squallet solitudine, torretur æstu, pluuiis perfunditur, nulla sese obtulerit opportunitas? Arguuntur meritò illi, qui nullum sibi patiuntur abire tempus, ad sibi vtilia, commodaque quærenda; cum nullum offerri querantur, in quo pietatem sequantur, Dei cultum, ceteraque virtutum officia: & idcirco res eorum euanescent, nec vllum habent felicem exitum: cum contrà iis, quibus in primo loco sunt, quæ ad Deum spectant, rectè succedat omnia. Nam Christi consilium est Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis*.

quod Dauid se obseruasse ostendit, cum Psalm. 131. 3. dicebat, *Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dederò somnum oculis meis, & palpebris meis dormitationem; donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob*. Animaduerte primam curam legislatorum fuisse de religione; primam Regum, ac Imperatorum domi suæ eligere locum, quem *Lararium* appellabāt, in quo Deo suo cultum exhiberent: cuiusmodi habebat vnum Alexander Seuerus, & in eo imagines Christi, Abrahami, cum idolis suis, ad quos singulis matutinis preces fundebat, vt refert Lampridius; quin imo in lege veteri, potissimam eius partem Deus in tabernaculo construendo, sacerdotibusque consecrandis, & cetero culto promouendo, insumpsit: & ex sola religione veri Dei felicitas, vel infelicitas populi omnis pendebat: vt iam iam explicat noster Propheta.

Cura prima religionis legislatoribus. Basilicæ in aulis regum.

Ex religione felicitas.

15 Ponite.] Notanda est forma hæc loquendi, *Ponite corda vestra super vias vestras*. nam cor metonymicòs pro mente, seu animo accipitur. Veterum enim sententia fuit, principem animæ sedem esse cor; quam Christi confirmat auctoritas, qui Matth. 15. 18. dixit, *de corde exeunt cogitationes male*. Vnde collegit Hieronymus. Ergo animæ principale non secundum Platonem in cerebro, sed iuxta Christum, in corde est. Idem colligit Daniel. 2. ex illo Matth. 9. 4. *quid cogitatis mala in cordibus vestris*? & Ierem. 5. cor, inquit, pro sensu, & anima in Scripturis sanctis debemus accipere. Estque Aristotelis definitio lib. de communi animalium motione. Via quoque per metaphoram, modum, & rationem agendarum rerum significat, per quam consequimur id, quod appetimus; quemadmodum per viam ad optatum peruenimus scopum. sic dixit Cicero 2. Verri. *Habeo certam viam, atque rationem, qua omnes illorum conatus inuestigare, & consequi possim*.

Cor pro mente.

Via, ratio agendi.

Sensus 1.

Sensum ergo, quem proposuimus in Paraphrasi,

A iuxta has loquendi formas, afferunt Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius Vatab. Isidorus, & Montanus. Considerate, inquit Propheta, operas vestras, & labores, quibus nitebamini fructum amplissimum colligere, optato fine priuatos, & inde colligite, quænam sit huius calamitatis causa: negligentia videlicet in instaurando templo. Prou. 1. 3. 1. *comeditis ergo fructum via vestra, vestrisque consiliis saturamini*. Secundò, Hieronymus, & Theodoretus sic exponunt. Rectè cogitationem suscipite, & iusti iudices efficiamini vestrorum studiorum, & adinventionum: redigite in memoriam, quæ feceritis, item quæ passi estis, quod domos vobis feceritis, & non mihi, & quod prouentum non habuit labor vester. Atque ita pernoscite, quantum inter studium erga diuina, & incuriam, ac negligentiam, discrimen interfit. Tertiò, Hieronymus sic interpretatur. Habuistis hucusque corda vestra vitiis seruientia, sine ordine, sine præceptore, quocumque trahabant desideria, pergentes: nunc nihil absque consideratione faciatis, sed animum attendite, an legi Dei opera vestra consentiant. Quartò, potest & hic sensus esse illorum verborum. *Ponite corda vestra super vias vestras*; id est, opus vobis iniunctum alacri corde perficere studete, & ligna ad templum exædificandum parate. Hunc sensum videntur probare illa, quæ post similia verba inferius proferuntur, *ascendite in montem, portate ligna, & cetera*.

Duo priores sensus textui magis consentiunt, nisi quod verba Hebræa, *seminastis, comedistis, &c.* per futurum quidam exponunt, vt attendant iis, quæ futura erant, vt viderent se frustrari fructu laborum. Isidorus per præsens, *seminastis, &c.* Septuaginta, Vulgatus, & alij interpretes, & expositores, per præteritum, sicut est in Hebræo explanant; & verum est; nam mense Augusto ostendebat messes collectas, & in horrea conditas Haggæus; coniciebat quoque oculos ad superiores annos ab anno secundo Cyri, mense secundo quo primum iacta sunt fundamenta templi, 1. Esdræ 3. & in opere promouendo pigriores debito fuerant: & propterea terræ prouentus non ad votum successerant.

Hæc ad mentem reuocans B. Gregorius Homil. 10. super Ezechielem, *multum*, inquit, *cordi suo seminat, sed parum infert, quid de mandatis celestibus, vel legendo, vel etiam audiendo, multa cognoscit, sed negligenter operando pauca fructificat. Comedit, & non satiatur, qui verba Dei audiens, lucra, vel gloriam seculi concupiscit. Bene autem non satiari dicitur qui aliud mandit, & aliud esurit. Bibit, & non inebriatur, qui ad vocem predicationis aurem inclinat, sed mentem non mutat. Solet enim per ebrietatem bibentium sensus mutari. Qui ergo ad cognoscendum Dei verbum deuotus est; sed ea, quæ sunt huius seculi adipisci desiderat, bibit, & inebriatus non est. Si enim inebriatus esset, proculdubio mentem mutasset: vt iam terrena nō quæreret: iam vana, & transitoria, quæ amauerat, non amaret.*

Mercedes.] Eo modo, quo diximus in Paraphrasi, explicant Chaldaeus, Hieronymus, Theodoretus, & reliqui; & verba ipsa Hebræa hunc sensum indicant, quæ ad verbum sic habent: *Et qui mercede se locat, mercede se locat in sacculum pertusum*; quasi loquatur de his solis hominibus, qui victum quotidianum ex operarum suarum conductione quærunt. quod clarius cum LXX. vertit Vulgatus interpres, cum dixit. *Et qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum*. quasi dixerit; & qui ex suarum operarum conductione mercedes congregabat, congregabat quidem eas, quasi mittendas in sacculum pertusum. Quamuis Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, non tantum de mercedibus operariorum, qui conduci solent, hæc intelligunt; sed & ad mercatorum lucra extendunt; quod nullam utilitatem ex labori

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Gregorius.

Comedit, & nō saturatur, qui scit voluntatē Dei, & non facit.

16

laboribus susceptis, & ex aditis periculis reportauerint.

Hinc licet colligere, solos illos hominum labores esse fructuosos, & utiles, qui cum obedientia, & pietate suscipiuntur; alias quantumvis diu, noctuque operibus incubant, ac sese discutiunt, operam perdunt, & industriam. Vt patet in Iudæis, quibus laborantibus nihil accedebat utilitatis, lucri nihil, ut minatus fuerat Dominus Leui. 26. 14. *Si non audieritis me, nec feceritis mandata mea, frustra seretis sementem, quæ ab hostibus deuorabitur, consumetur in cassum labor vester, nec proferet terra germen, nec arbores poma præbunt.* & Deuter. 28. 38. *Sementem multam iacies in terram, & modicum congregabis: vineam plantabis, & fodies, & vinum non bibes, nec colliges ex ea quippiam: oliuas habebis in omnibus terris tuis, & non ungeris oleo, quia defluet, & deperibunt.* quia nisi Dominus edificauerit domum, in vanum laborauerunt qui edificant eam. Psal. 26. 1. *Neque enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Cor. 13. Vnde Apostoli sine Christo per totam noctem laborantes nihil ceperunt, Lucæ 5. 5. Quærere ergo oportet primum regnum Dei, Matth. 6. 33. ut hæc omnia adiciantur nobis.

Deinde, tunc mercedes congregari dicuntur in sacculum pertusum, ut notat Gregorius Homil. 4. in Ezech. cum quis bona opera malis actibus perdit. De pertuso quippe sacculo aliunde exit quod aliunde mittitur: quia indiscretæ mentes, mercedem, quæ ex bono opere acquiritur, non aspiciunt, quomodo ex malo opere perdat. Alius castitatem corporis seruat, sed que vigilanter circumspicit, ne quid foris reprehensibiliter admittat, suis contentus est, aliena non diripit, sed tamen in corde odium fortasse in proximum seruat: & cum scriptum sit, *qui odit fratrem suum, homicida est*, considerat quàm sit mundus foris in opere, & non perpendit quàm sit crudelis in mente. Alius licet in his omnibus mundus sit, at facit, ut bonum nimis ridendo perdat, quod plangendo lucratus est. In cunctis ergo, quæ agimus, diligenter nosmetipsos circumspicere interius, exteriusque debemus; ne mercedes in sacculum pertusum congeramus intuentes, quas non intuentes perdamus.

In montem.] Libanum intelligunt Chaldaeus, Hieronym. Theodoretus, Remigius, Haymo, Lyra, & Dionysius; & bene: nam ex 1. Esdræ 3. 7. constat de Libano comportata ligna, cum dicitur: *Dederunt pecunias latomis, & cementariis, cibum quoque, potum, & oleum Sidoniis, Tyrisque, ut deferrent ligna cedrina de Libano ad mare Ioppe.* Albertus tamen, Dionysius etiam, & Montanus volunt intelligi montem Moria, ubi ædificatum est templum: quasi Propheta dixisset: *Ascendite in montem Moria, & illuc comportate ligna.* Verum prior expositio verior est, quæ verba ipsa Hebræa præ se ferunt, quæ sic habent. *Ascendite in montem, & adducetis ligna, & edificate domum;* hoc est; ascendite in montem, ut inde adducatis ligna, quibus domum ædificetis. Septuaginta quoque sic exposuerunt, *ascendite super montem, & præcidite ligna.* & Chaldaeus, *conscendite montes, & afferte ligna.*

Quod si quæras cur ligna afferri iubeat, & non lapides ad parietes erigendos? Responderunt Iudæi, quos affert Hieronymus, Remigius, & Haymo, tatum templum necessariam fuisse contignationem, cum parietes templi prioris integri remansissent. At Albertus falsam probat hanc solutionem; quod constat ex 1. Esdræ 3. primo die mensis septimi anni primi, quo, Cyro iubente, venerant Babylone Iudæi in Ierusalem, nondum templum fuisse fundatum: Anno autem secundo mense secundo fundauerunt templum concinentibus Sacerdotibus, & Leuitis præ lætitia. Deinde cap. 6. refertur edictum Cyri. *Anno primo Cyri regis: Cyrus*

A rex decreuit ut domus Dei edificaretur, quæ est in Ierusalem, in loco, ubi immolant hostias, & ut ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & latitudinem cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impositis tres, & sic ordines de lignis nouis. & cap. 5. qui anno secundo Darij venerunt, ut postularent causam ædificandi templum Dei, scripserunt Dario huiusmodi verba. *Notum sit regi esse nos in Iudæam provinciam, ad domum Dei magni, quæ edificatur lapide imposito, & ligna ponuntur in parietibus, opusque illud diligenter extruitur, & crescit in manibus eorum; & interrogauimus: quis dedit potestatem ut domum hanc edificaretis, & responderunt nobis. Cyrus proposuit edictum, ut domus Dei hæc edificaretur. Idque præcepit Sassabasar. Tunc Sassabasar venit, & posuit fundamenta templi Dei in Ierusalem, & ex eo tempore usque nunc edificatur, & necdum completum est.* Quo edicto confirmato à Dario, ut legitur 1. Esdræ 6. seniores Iudæorum ædificabant, & prosperabantur, & edificauerunt, & construxerunt iubente Deo Israel, & Cyro, & Dario, & Artaxerxe, & compleuerunt domum Dei usque ad diem tertij mensis Adar, qui est annus sextus regni Darij regis. Ex quibus constat è fundamentis templum secundò fundatum esse; at secundo anno Darij super iacta fundamenta, & parietes magna ex parte erectos ædificatum est, & tunc lignis opus erat ad contignationem, & ad contegendum templum.

Et glorificabor.] Hebræi reconditum quoddam mysterium in hoc verbo agnoscunt, *עֲבֵדָה* eccabeda absque *ה* he, in fine, ut habetur in Complutensi, Regio; ac reliquis codicibus: quod his verbis exposuit Elias præfatione 3. Masoreth. Sic quoque ait, cum legerunt in Haggæo: *& complacitum erit mihi in eo* *עֲבֵדָה* *veeccabeda*: dixit Haggæus: nolite legere *עֲבֵדָה* *veeccabed*, sed *veeccabedah*, perinde ac si *ה* he, fuisset in fine scriptum: reddiditque illis rationem istam: propter quinque res, quæ fuerunt in templo primo, & non in secundo, scripsi sic: tunc scripserunt in margine *עֲבֵדָה* *veeccabedah* lege. Referunt hoc ipsum mysterium, ac probant David Kimhi, R. Salomon, Galatinus lib. 4. de arcanis Catholicæ veritatis cap. 9. Porchetus 1. P. victoriæ aduersus Hebræos cap. 7. Ioannes Isaac lib. 1. defensionis Hebræicæ veritatis contra Lindanum, Genebrardus in Chronologia in historia secundi templi, Montanus hic. Est autem mysterium huiusmodi. *עֲבֵדָה* eccabed est prima persona futuri verbi passivi Niphal, Latine, *glorificabor*, cui solet adijci litera *ה* he, ut legatur *עֲבֵדָה* *eccabedah*: præcepit ergo Haggæus, ut verbum quod ipse scripserat in textu *eccabeda* sine *ה* he, ipsi legerent cum *ה* he, pronunciantes *eccabedah*. Cur verò ipsi non scripserint cum *ה* he, in textu, eam adhibebat rationem; quo significarent Deum quidem glorificatum iri in templo secundo, sed non ita insigniter ac in primo; propter quinque ornamenta, quibus in priori templo glorificabatur Deus, quæ in posteriori desiderabantur; indicata litera *ה*, quæ quinarium numerum indicat, quia est quinta in alphabeto Hebræico; cuius rationem habent in numerando Hebræi, uti & Græci. Sicut enim hæc litera desiderabatur in illa persona, *glorificabor*, ita notabat Deum glorificandum, quinque desideratis; quæ refert Genebrardus ex Elia Leuita, Dauide Kimhio super Haggæum, & R. Iacob. Primum erat, diuina præsentia, quæ ad propitiatorium responsa, oraculaque edebat. Secundum afflatus Propheticus. Tertium, ignis sacer cælitus emissus. Quartum, *Vrim*, & *Thummim*, per quæ, tamquam per tacita signa, futura prænucciabantur. Quintum, Arca; quamuis aliter enumeret Galatinus ex tract. Ioma. cap. 1. Verum cum constet ex his, duo tempore secundi templi fuisse in usu: nam 2. Machab. 1. v. 18. dicitur; ignem illum cœ-

Ligna tantum necessaria.

18

Mysterium in verbo reconditum.

Quinque glorificabatur Deus in templo priori, desideratis in posteriori

lestem mirabiliter fuisse ab Ieremia repertum. Et Iosephus lib. 3. Antiquit. cap. 12. de *Vrim*, & *Thummim* ait; cessavit itaque & *Essim*, & *Sardonix* splendescere annis ducentis antequam hæc ego scriberem, cum Deus molestè ferret legum transgressionem. Constare etiam debet nullam eiusmodi mysterij rationem habendam.

2. Expositio.

Quare secundo, Montanus admittens prædictum legendi modum, mysterium explicat in Christo, & domo ipsa, ut significet, cum legitur *eccabedah*, cum aspiratione explicata, *glorificabo eam*; integrè ac perfectè aduentu Christi domum illam glorificatam, & Deum in ipsa, nam præsentia Christi suppleuit gloriam, quæ priori templo obuenerat ob quinque prædicta ornamenta. At cum scribebatur sine *he*, *eccabeda*, idem erat, quod, glorificabor, quia non plenè, ac integrè Christus glorificatus est in domo illa, ob Iudæorum culpam, qui illam frequentabant, quorum plurimi Christum non receperunt, sed potius à se abiecerunt: quia in propria venit, Ioan. 1. & sui eum non receperunt. Verùm nescio an Haggæus scripserit *eccabeda*, ut hi omnes auctores tam certò affirmant; nam cum puncta nondum inuenta fuerint tempore Haggæi; unde colligunt scripsisse ipsum *עכבדה* *eccabeda*, cum *a*, vnum ex punctis sit? cum ergo in textu Prophetæ illæ solæ reperiantur literæ *עכבד*, rectè dictio illa, versa est à Septuaginta, Chaldæo, Vulgato, Tigurina, Pagnino, & Vatablo, *glorificabor*. Vel si legi debet cum subintellecta aspiratione, ut legerūt hi interpreteres, *he*, adiectitia erit, non verò relatiuum: siquidem Exod. 14. v. 4. & 17. legitur cum *he*, & nihilominus omnes vertunt, & *glorificabor in Pharaone*. & 2. Reg. 6. v. 22. dicitur similiter. cum ancillis, de quibus locuta es, *glorificabor*. Quod si quis accipiat *he*, tamquam affixum, aut relatiuum *se*, vel *eam*, tertia persona accipietur pro prima; sæpe enim personæ mutantur in lingua Hebræa, & vertendum, ut aliqui vertunt in dictis locis, & *glorificabo me*. Quod si nihil firmum est in his intelligentiis, quid dicendum?

Tertid, Chaldæus Paraphrastes interpretatur, & placebit mihi, ut collocem maiestatem meam in ea in gloria. indicans, polliceri Deum suam præsentiam exhibiturum in templo secundo eo modo, quo se gloriosum exhibiturum promiserat in templo Salomonis, 3. Reg. 8. & 2. Paral. 7. cum dixit Salomoni. *Audiui orationem tuam, & elegi locum istum mihi in domum sacrificij. Si clausero cælum, &c. conuersus autem populus meus deprecatus me fuerit, ego exaudiam de cælo, oculi mei erunt aperti, & aures meæ erectæ ad orationem eius, qui in loco isto orauerit: elegi enim, & sanctificauit locum istum, ut sit nomen meum ibi in sempiternum: & permanerint oculi mei, & cor meum ibi cunctis diebus.* In cuius rei significationem, cum compleisset Salomon preces 2. Par. 7. 1. *ignis descendit de cælo, & deuorauit holocausta, & victimas, & maiestas Domini impleuit domum, nec poterant sacerdotes ingredi templum Domini, eo quod impleisset maiestas Domini templum Domini: sed & omnes filij Israel videbant descendentem ignem, & gloriam Domini super domum.* Sic videntur intellexisse Chaldæus, Albertus, & Hugo. Et videtur bonus, & accommodus sensus in eo, quod in templo illo gloriosum se ostendit Deus, dum preces orantium in eo audiuit, & adstātes in eo continuis affecit, & cumulauit beneficiis.

De aduentu Christi in templum.

Quartò, Dionys. Vatab. & Montanus intelligunt de gloria, qua Christi aduentu in hoc templum, & signis, miraculisque, ac diuinis operibus præstitis in eo, Deus erat glorificandus. Hanc enim ob rem magis glorificatus est in posteriori hoc tēplo, quàm in priori Salomonis: magisque Deo placuit hæc domus, quàm illa. Quæ expositio licet verum contineat, sed quæ ante eam adducta est, simplicior videtur, nam per metonymiam dictum est, *acceptabilis mihi erit*, hoc est, quæ

A in hac domo oblata mihi fuerint, siue preces intelligas, siue hostias, accepta mihi erunt, & ita postulatis annuendo, glorificabor, iuxta illud Psalm. 49. 15. *Inuoca me in die tribulationis, eruam te, & honorificabis me.* Multa ex hoc loco ad templorum commendationem possemus deducere, quæ ne longiores simus prætermittimus.

B R. [spe xisti.] Hoc est, ambiuistis multa, & affecuti estis pauca; nam magnam segetum copiam vos condituros putabatis, & multo minus quam putabatis condidistis. ita de præterita sterilitate explicant Septuaginta, Chaldæus, Hieronymus, Theodoretus, & reliqui; præter Montanum, qui tamquam prophetiam comminantem exponit verba Hebræa, quæ sic habet. *Respicere ad amplius, & ecce ad minus, & intulistis in domum, & exsufflaui in illud.* Hoc est, intenditis faciem ad ampliorem prouentum, & modicum percipietis, nam inferetis domum, & ego exsufflabo in illud. Est autem ille modus loquendi Hispanis vsitatus, *mirar adelante, y caminar para tras*, de his dictus, qui multa ambiunt, & nihil, aut modicum apprehendunt; nullamque suis rebus faciunt accessionem. Sed de præterita calamitate, ut diximus, ceteri hæc verba accipiunt. Illud autem, *exsufflaui in illud*, per metaphoram dictum est à vento sumptam, adurentem spicas, & grana tritici, & folliculos inanes relinquentem. Sic enim Deus immisit in grana iam recondita suam maledictionem, ut exposuit Chaldæus; ut vacuis folliculis farinam non haberent. Ita fit ut nihil inuenirent, Psalm. 75. 6. *omnes viri diuitiarum in manibus suis: qui pigri fuerunt in domo Deo ædificanda; idè venit eis, quasi viator egestas, & paupertas, quasi vir armatus.* Prou. 6. 11. hinc 2. Reg. 3. Davide proficiente, & semper seipso robustiore, domus Saül decrecebat quotidie; quod ille quæ Dei sunt prius curaret, quàm sua.

C Prohibiti. Hæc quæ sequuntur per præteritū de præterita calamitate exponunt Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Tigur. Dionys. & Vatablus. & verba Hebræa ita indicant; quæ sic habent. *Propterea prohibiti sunt cæli à rore, & terra prohibita est à fructu suo: & vocabo siccitatem super terram, & super quacumque proferet humus.* pro vocaui; ut transferunt, & exponunt prædicti auctores cum Vulgato.

D Verùm Septuaginta non ineptè, Theodoretus, Pagninus, & Montanus prophetiam in futurum minantem esse indicant. nam sic vertunt Septuaginta; *Propterea abstinebit cælum à rore, & terra subtrahet germina sua, & inducam gladium super terram.* Qui sensus & ex verbis Hebræis, & ex Chaldæo, & ex versione Vulgata satis eruitur: si verba illa permanentem calamitatem vsque in futurum significant; ad hūc modum. Propterea adduxi hanc calamitatem, quæ vos adhuc premit, & cæli adhuc ænei manent ne pluant, & terra prohibita, ne solitum edat fructum: vocaui hanc ariditatem terræ, quam fertis. Quod verò Septuaginta nomen *חרב* gladium verterint, ceteri verò ariditatem, seu siccitatem; causa est, quod illud nomen variis subiectis pūctis legi potest, & si legatur *חרב* *chereb* significat gladium per metaphoram, quod exsiccet à sanguine: si vero legatur *חרב* *choreb* significat siccitatem, aut æstum. quin & Vulgatus Deutero. 28. 22. nomen *chereb*, vertit æstu, cum dixit, *percutiat te Dominus ardore, & æstu.* Quare Septuaginta metaphoricè gladium terræ, & fructum eius, pro æstu acceperunt.

E Est autem aduertendum eleganti paronomasia vsusum Prophetam, dum culpæ meritam imponit pœnam. Culpam præmiserat, quia domus *meahbareb* deserta, pœnam ab eodem nomine deductam subiicit, & ego vocabo *choreb* super terram vestram; quasi dicat, vos vocastis ariditatem super domum meam, & ego vocabo eandem ariditatem super terram vestram.

Nam

19

Phrasus Hispana.

Dei quæ sunt prius curanda.

20

Refutatio.

Moderatio.

Nam per quæ quis peccat, per hæc & punitur. Adæ Culpæ con- Gen. 3.17. qui comedit de fructu vetito, pœna im-
sona pœna. sita fuit, *in sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Numer. 8.
concupiscentia populi, sepulchris concupiscentiæ pu-
nita fuit, & 2. Reg. 12.11. Davidis adulterium exe-
crandis filiorum adulteriis. Ierem. 19.6. Vallis idolo-
latriæ, in qua filios immolabant, conuersa est in val-
lem occisionis. & cap. 29.21. ardor Sedeciæ, & Achab,
ignis ardore punitus est. & Apocal. 18. Babylon eodem
aureo poculo potatur, quod ipsa propinauerat. &
Christus Matth. 23.38. ob Iudæorum culpam, qua
ipse ab eis relictus est, dixit, *Ecce relinquetur domus ve-
stra deserta:* quod in locis inferis verius apparebit.

21 Sicut misit.] Quid velit illis verbis significari;
Audierunt verba Haggæi Propheta, sicut misit eum Do-
minus; indicat Chaldæus cum exponit; prout miserat
eum Deus eorum. Hoc est, obedierunt verbis Haggæi,
acceptis eo prorsus modo, quo Deus volebat accipi,
qui miserat eum, ad id persuadendum; non enim de-
luserunt verba Prophetæ, ad alios sensus ea trahen-
tes, quod proprium inobedientium est, nolentium fa-
cere quod iubetur; sed audita legatione Haggæi pa-
ruerunt mandatis Domini. Potest & hoc verbum sic
intelligi; audierunt verba Haggæi in hoc ipsum missi
à Domino, & affecti quod volebat; nam obtinuit fi-
nem suæ legationis.

22 De nunciis.] Nomen Hebræum בְּמַלְאָכָיו *Bema-*
lacuth, veteres interpretes, LXX. Vulgatus, Hierony-
mus, & eos sequuti, Remig. Haymo, Albert. Hugo,
Dionys. ac si nomen plurale esset *Malacoth* à singu-
lari מַלְאָךְ *Malac*, deductum, acceperunt, ut *nuncium*,
Angelum, aut *legatum* significet; quasi dixerit; qui erat
legatus Domini, vnus de eius legatis, & Prophetis.
Quod autem femineo genere dicatur nunciatrix Do-
mini, de nunciatricibus Domini, ad explicandam præ-
stantiam sui muneris addidit Propheta, quod vnus sit
de probatissimis Domini Prophetis, cui merito po-
pulus fidem adhibeat; quemadmodum Salomon *Ko-*
heleth, id est, concionatrix dictus est, Ecclesiastes 1. ob
summam eius in dicendo elegantiam, & iucunditatē.

Verum Chaldæus, & recentiores omnes interpretes,
legerunt in Hebræo מַלְאָכָיו *Malacuth* nomen sin-
gulare, quod significat *legationem*, seu *nunciationem*, &
ita vertunt: legatus Domini in legatione Domini, hoc
est, vt Chaldæus exponit; in legatione, quam suscepit
à conspectu Domini ad populum. Vel, in legatione,
quaungebatur nomine Domini. Ad quem sensum
accommodat Montanus lectionem Vulgati; *nuncius*
Domini de nuntiis Domini, vt ablatius ille, *de nunciis*,

A sit à recto *nuncium* generis neutrius, quod mandata si-
gnificet, & velit dicere; nuncius Domini, non suo no-
mine, sed de mandatis Domini proferens legationem.
Vel in nunciis Domini, sit idem quod, à nunciis Do-
mini, vt solemus dicere, à consiliis, aut à secretis Do-
mini, hoc est; qui apud Deum legati munere fungitur.
Quo suam auctoritatem cõciliat Propheta. & hac ra-
tione vtrique lectio eundem sensum habet.

In die.] Hæc verba. *In die vicesimaquarta*, &c. 23
quamuis in omnibus ferè codicibus, sequenti capite
præfigantur; in Hebræis quoque, & Græcis: nemo ta-
men dubitat subiicienda esse extremis verbis huius ca-
pitis. Nam verè ingressi sunt in templum aliquantu-
lum exædificatum, erectis vtrumque parietibus, &
cæperunt prosegui opus in die 24. sexti mensis, anni
secundi Darij, vt adnotarunt Hieronymus, Theodo-
retus, Augustinus, lib. contra Donat. post collationem
cap. 20. tom. 7. Remigius, Haymo, Albertus, Hugo,
Dionys. & Montanus. & ita subiiciunt priori huic ca-
piti Lyra, Tigurina, Dionys. Vatab. & Isidorus. Nam
cum à prima die Augusti anni secundi Darij hortatus
fuisset Haggæus Principes, & populum ad proseguen-
dum opus inchoatum, & intermissum in annis supe-
rioribus, & illi ei parere decreuissent, eisdem per se-
quentes dies animabat Propheta, & spiritum eorum
ad opus accendebat, adeo vt excitati sint ad operan-
dum, & intrauerint in domum Domini, vt eam pro-
mouerent, die 24. eiusdem mensis, 23. die à primo,
quo cæpit Haggæus exhortari populum ad opus. Hinc
discimus per omnes hos dies populum verbis Pro-
phetæ excitatum ad opus, hortationibus, promissio-
nibus, & minis; vt noueris quàm utilis sit nostrorum
Concionatorum assidua exhortatio, ne qui cæperunt
templi spiritualis ædificium, vel hostium timore, vel
operis difficultate retrahantur, commodis propositis,
& incommodis, quæ euenire solent, Deo immittente,
si non perseuerauerint vsque ad finem operis. Quem-
admodum enim lapidibus frequenter, & assiduo su-
perstratis, exurgunt parietes; & contignatione tandem
e cedris Libani affabrè facta absoluitur opus, adiuuan-
tibus sua oratione Haggæo, & Zacharia: ita assiduis, ac
frequenter actibus, quasi preciosis lapidibus diuer-
sarum virtutum, templi spiritualis parietes consurgunt,
quibus superponitur contignatio gratiæ cælestis, e
cedris Libani conflata; qua tandem absoluitur, & ad-
ornatur, & tota domus animata, splendenti auro de-
aurata, Deo, & hominibus iocunda refulget: & acce-
ptabilis est Deo; & ipse in ea miris modis glorifi-
catur.

Templū se-
miconstru-
ctū ingressi.

Hortationū
frequentiam
utilitas.

Actionū bo-
narum fre-
quentia
crescit opus
templi.

H A G G Æ I P R O P H E T Æ

C A P V T S E C V N D V M.

P A R A P H R A S I S.

I N septimo mense, vigesima
& prima mensis factum est
verbū Domini in manu Hag-
gæi Propheta, dicens: || Lo-
quere ad Zorobabel filium Salathiel, ducem
Iuda, & ad Iesum filium Iosedec Sacerdo-
tem magnum, & ad reliquos populi, dicens:
|| ¹ Quis in vobis est derelictus, qui vidit
domum istam in gloria sua prima? ² & quid
vos videtis hanc nunc? Numquid non ita
est, quasi non sit in oculis vestris? || Et nunc
confortare Zorobabel, dicit Dominus: &

N vigesima prima die mensis Se-
ptembris locutus est Dominus per
Haggæum Prophetam. Præcepit enim
ei, vt hunc sermonem haberet cū duce
Zorobabele, & cum magno Sacerdote Iesu, & cum
reliquo populo. ¹ Quis in vobis adhuc superstes ma-
net, qui viderit domum hanc in suo illo antiquo
splendore, & gloria quam habuit cum à Salomone
constructa est, antequam à Nabuchodonosore va-
staretur: & ² nunc eam contemplans in nulla re
cum priori adequandam, quasi nihil æstimat cum
illa comparatam? Verumtamen ne despondeatis ani-
mum

num propter id, neque ab incæpto opere desistatis: sed estote fortes vos o principes cum populo uniuerso, & inchoatum adificium prosequimini, ait Dominus exercituum; absoluetis enim me adiutore, quia ego certo vobis adero: præstaboque³ verbum, quo pollicitus sum patribus vestris cum exirent ex Aegypto, me futurum vobis Deum, vosque assumpturum mihi in populum. Aderit igitur vobis⁴ Spiritus meus vos protegens, neminem timeatis. Quia⁵ adhuc tempus aliquod, & quidem breue, expectabitis, post quod, ait Dominus exercituum, ego⁶ commouebo⁷ cælum, & terram: marinam regionem, & continentem miris rebus, insolitisque prodigiis: commouebo denique omnes gentes: & tunc demum⁸ veniet Messias cunctis gentibus desideratus, & domum hanc implebo gloria, felici illius in eam aduentu. ⁹ Meum enim est argentum, meum aurum, quibus ornare possem hanc domum, si vellem: sed non inde sibi debet gloriam vendicare, sed ex desiderio in eam Messia aduentu, & ex lege eius Evangelica inde in orbem uniuersum propagata. Vnde maior efficietur¹⁰ gloria domus huius posterioris, quam prioris illius à Salomone licet constructa. Denique, (ut omnia concludam) in templo isto dabo pacem, quam ex Christi aduentu adeo speratis.

In vigesima quarta die Nouembris eiusdem anni secundi Darij Persarum regis, præcepit Dominus Haggæo Propheta, ut has duas de lege quæstiones Sacerdotes¹² interrogaret. Priorem quidem hanc: si quis in ora vestis sue gestauerit carnem alicuius hostia in altari immolata: & ipsa ora vestimenti tetigerit postea panem, pulmentum, vinum, aut oleum, aut alium quemcumque cibum, numquid cibus ille sanctificabitur, eo tantum, quod contactus sit ab illa veste? & Sacerdotes responderunt, nequaquam, sed manet ut prius. Rursus proposuit illis posteriorem huiusmodi: Si is, qui immundus est, quod mortuum tetigerit, aliquem ex dictis cibis & ipse tetigerit, num cibus ille contaminabitur, ac immundus reddetur? Responderunt illi, contaminabitur quidem. ³ Non dissimiliter, collegit Haggæus, populus iste, qui se falso putat sanctificatum, eo solum quod altare habeat erectum, in quo mihi carnes offerat, & cetera munera; non quidem sanctificatur; sed manet ut prius apud me, ait Dominus. Non enim possunt carnes sanctificatae spirituales eorum maculas eluere: imo cum sint ipsi polluti in anima inobedientia, quod suas domus, mea neglecta, adificauerint, omnia sua munera, quæ mihi offerunt, contaminant; ipsas etiam hostias, quas in illo suo altari immolant, ut nulla mihi ratione placeant. Nunc ergo, si alius modus cognoscendi causam vestrarum præteritarum calamitatum non suppeteret, vel hic vobis satis esse deberet; ut mente coplectamini quacumque vobis acciderunt mala¹⁴ à die hac per omnia tempora retroacta, à die primo, quo nondum lapis superstructus fuerat lapidi in fundamento templi. Accedebat vestrum quilibet¹⁵ ad aceruum tritici in area coacti, certo sperans habiturum se in eo modios viginti, & postea non inueniebat nisi decem.

confortare Iesu fili Iosedec Sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum: & facite (quoniam ego vobiscum sum dicit Dominus exercituum, || ³ verbum quod pepigi vobiscum, cum egrederemini de terra Aegypti: ⁴ Et Spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. || Quia hæc dicit Dominus exercituum: ⁵ Adhuc vnum modicum est, & ego⁶ commouebo⁷ cælum, & terram, & mare, & aridam. || Et mouebo omnes gentes: ⁸ Et veniet desideratus cunctis gentibus: & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. || ⁹ Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. || Magna erit¹⁰ gloria domus istius nouissimæ plusquam primæ, dicit Dominus exercituum: & in loco isto¹¹ dabo pacem, dicit Dominus exercituum. || In vigesima, & quarta noni mensis, in anno secundo Darij regis, factum est verbum Domini ad Haggæum Prophetam, dicēs: || Hæc dicit Dominus exercituum: ¹² Interroga Sacerdotes legem, dicens: || Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum; numquid sanctificabitur? Respondentes autem Sacerdotes, dixerunt: Non. || Et dixit Haggæus: Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, nūquid contaminabitur? || Et responderunt Sacerdotes, & dixerunt: contaminabitur. Et respondit Haggæus, & dixit: ¹³ Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum: & omnia, quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. || Et nunc ponite corda vestra¹⁴ à die hac, & supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini. || Cum accederetis¹⁵ ad aceruum viginti modiorum, & fierent decem: & intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. || Percussi vos vento vrente, & aurugine, & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non fuit in vobis, qui reuerteretur ad me, dicit Dominus. || Ponite corda vestra à die ista, & in futurum, à die vigesima, & quarta noni mensis: à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. || ¹⁶ Numquid iam semen in germine est: & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit: ex die ista¹⁷ benedicam. || Et factum est verbum Domini¹⁸ secundo ad Haggæum in vigesima, & quarta mensis, dicens: || Loquere ad¹⁹ Zorobabel ducem Iuda, dicens: Ego²⁰ mouebo cælum pariter, & terram. || Et subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinē regni gentium: & subuertam quadrigā, & ascensorem eius:

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23 eius: & descendent equi, & ascensores eorum: vir in gladio fratris sui. || In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus, & ponam te ²¹ quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

Similiter cum essent vna in torculari accedebat dominus, ut exprimeret amphoras vini quinquaginta, & non reperiēbat demum nisi viginti. Percutiebam ego fruges vestras vento urente, aurugine, & grandine, ceteraque opera omnia manuum vestrarum: & nihilominus nullus in vobis reperiēbatur, qui resipiscens ad adificationem domus mee se accingeret. E diuerso autem à die hac vigesima-

quarta Nouembris per sequentia tempora, considerate: & posteriora cum prioribus conferte, à die scilicet, qua prima fundamenta iacta sunt templi; & alta mente animaduertite, quam prosperè vobis omnia in posterum succedent. ¹⁶ Certè videtis triticum, quod terra mandastis, nondum germinasse, sed adhuc sub terra esse: tum etiam vineam, ficum, malagronatum, & oliuam nondum flores, aut quippiam aliud protulisse. Ego verò ex hac die, sic mea ¹⁷ benedictione reddam fecunda, ut fructus vberimos inde colligatis.

In eadem vigesimaquarta die Nouembris locutus est Dominus ¹⁸ secundo Haggæo, præciens ei, ut hac diceret suo nomine ¹⁹ Zorobabeli duci Iuda. Ego ²⁰ mouebo cælum pariter, & terram, ut quod tibi polliceor, compleam: subuertam Persicam monarchiam, & fortitudinem conteram regnorum gentium illi subiectarum. Subuertam quoque regnum Græcorum in quatuor capita dissectum, cum regibus eorum: & Romanorum equi cum eorum equitibus mutuis bellorum ciuiliū gladiis corruent confossi. Atque eo tempore inter tot regnorum casus, te tuamque posteritatem sub patrocínio meo protegendam assumam o Zorobabel; quia ut seruus meus fidelis, procurasti cultum meum, domum mihi edificando; & constituam te mihi coniunctissimum, ²¹ ut signatorius annulus alicuius dextera solet adherere: quod elegerim te, tuamque posteritatem, ut humanam carnem ex ea assumam, & spirituale regnum erigam perpetuò duraturum, ait Dominus exercituum, qui non potest mentiri.

ARGUMENTVM.

Res prophetias continet hoc caput: in quarum prioribus duabus falsas duas refellit opiniones, quibus populus à templi retardabatur ædificatione. Nam primū dolebat, minoris gloriæ domum, quam ædificabat, videri, quā priorem: quippe qui ignorabat quanto maior illi gloria erat obuentura ex Christi in eam aduentu, quem pollicetur Deus, quā obuenisset priori. Deinde remissius agebant, quod satis sibi ad cultum Deo exhibendum putarent, altare à principio extructum: Quam opinionem reiicit, ostendens nihil Deo placere ex his, quæ super altari offerebantur, dum inobedientes, templum non ædificabant. In posteriori pollicetur Zorobabeli, ob Dei cultum rite curatum, Christum ex eius posteris carnem assumpturum, regnūque æternum erecturum.

COMMENTARIVS.

Q Vis.] Tamquam certum relinquit Propheta superstites aliquos anno Darij secundo in septimo mense fuisse, qui vidissent templum prius à Salomone cōstructum. Et ita omnes huius loci expostores affirmāt. Nec mirum videri debet, cum à templo priori diruto vsque ad hunc annum secundum Darij, septuaginta tantum anni præterissent, ut accuratè super cap. 29. Ieremiæ probatum à nobis est. Et quidem Esdram puerulum templum Salomonis vidisse dubitari non potest, cum filius fuerit Saraïæ Sacerdotis summi, ut notauimus cap. 1. numer. 9. ex 1. Esdræ 7. 1. & Saraïas interfectus est à Nabuchodonosore tunc, cum templum est dirutum, ut patet 4. Reg. 25. 18. & tamen perseuerauit vsque ad Xerxem filium Darij: imo vsque ad septimum annum Longimani, quo ascendit Ierosolymam, Esdræ 7. 1. 7.

A De Daniele præterea id probatur; quia cum Hania, Misacle, & Azaria ductus est captiuus anno quarto Regis Ioakim, cum esset quindecim annorū, auctore Abenezra in 1. Danielis: pusionem ductum ait Epiphanius in vita eius; Isidorus puerum; & duodecim annos natum Susannam liberasse asserūt Ignatius Epistol. ad Magnesianos, & Senerus Sulpitius lib. 2. sacræ historiæ. Vixit autem, secundum Isidorum in lib. de Obitu Patrum veteris, & noui Testamenti, 110. annos. Atque ita anno secundo Darij, quo Propheta noster loquitur, ab anno quarto Ioakim, quo fuit ductus captiuus, ad annum peruenerat 89. Et si quindecim annos tunc natus erat, anno secundo Darij 104. compleuisset: & vltius vixit annos octo iuxta Isidorum. Imo si Hebræis credimus, ad tempus Artaxerxis Longimani huius Darij nepotis, peruenit cum sociis suis; in quo magna illa Synodus celebrata est 120. hominum; in qua constitutus est ordo sacrorum librorum Canonicorum 22. quos enumerant Iosephus lib. 1. contra Appionem, & Epiphanius lib. de

Daniel vidit
vtrumque
templum.

Synodus
magna.

Iosephus
Epiph.

pon

Superstites
templum 2.
vidisse ali-
quos.

Esdra vidit
vtrumque.

ponderibus & mēsuris. Cui Synodo, auctore Elia præfatione 3. Maforeth, præfuit Daniel cum Hanania, Misaële, & Azaria, Ezra, Nehemia, Mardocheo, Zorobabele, Haggæo, Zacharia, & Malachia.

Mardocheus vidit utrumque templi. Rursus de Mardocheo, ex 1. Esther cognouimus ductum cum Iechonia captiuum vndecim annis ante prius templum combustum: & tamē vixit plures ducentis viginti annis vsque ad Artaxerxem Memnonem sextum regem post Darium, vt volunt Iosephus 11. Antiq. c. 6. & Eusebius in Chronico; cuius tempore collocant historiam Esther: quamuis alij vsque ad Artaxerxem Longimanum, sub quo historiam Esther contigisse putant, vixisse referant. Sed anno secundo Darij in Iudæa fuisse constat Nehemiæ 7. v. 7. & 3. Esdræ 5. v. 7.

In vniuersum autem, multos fuisse anno secundo Darij seniores, qui viderant pristinam domum, & planctu magno ostendebant dolorem suum, deducunt quidam ex 3. Esdræ 5. Vbi quæ facta sunt ab anno secundo Darij per Zorobabelem, referuntur; vt intellexit quoque Iosephus lib. 11. Antiquit. cap. 3. sed hi

Iosephus deceptus. cum Iosepho plane decepti sunt; nam quæ referuntur 3. Esdræ 5. à v. 7. sunt autem hi, qui ascenderunt in Iudæam, & c. prorsus eadem narrantur 1. Esdræ 2. & 3.

Multi vident utrumque templi. & 4. sub Cyro accidisse. Idque constat; nam in principio capitis illius 5. refertur Zorobabel locutus sub Dario, anno eius secundo mense Nisan primo sermones mirificos; qui continentur cap. 3. & 4. præcedentibus. & mox cap. 5. v. 53. dicitur, templum Dei nondum fuisse ædificatum; & v. 57. additur, & fundauerunt templum Dei nouilunio secundi mensis secundi anni cum venissent in Iudæam, & Ierusalem. Impossibile autem est tantam multitudinem rediisse intra primum mensem, in quo Zorobabel locutus est sermones mirificos, vt in nouilunio secundi mensis templum fundassent. Vnde absoluitur caput illis verbis, *Gētes impedierunt ne cōsummaretur adificium omni tempore vite Cyri regis: & protraxerunt structuram per biennium vsque ad Darij regnum.* quo intelligamus superiora omnia à v. 7. sub Cyro accidisse; non sub Dario. Tum demum, quia in secundo anno Darij non est inchoatum opus vsque ad diem 24. sexti mensis, non in secundo mense, vt dicitur in nostro Propheta in fine prioris capitis. Satis ergo sit interrogatio Haggæi Dei nomine facta ad credendum nonnullos anno secundo Darij, Septembri mense superfuisse ex his, qui ante nouendecim annos 1. Esdræ 3. 12. sub Cyro doluerāt, & planxerāt, quod vidissent priorem domum, & collatione facta dolerēt, ac plangerent de paruitate eius, quam ædificabant.

Ita sanè multis contingit, qui memoria recolentes felicitatem, sanctitatem, & pacem prioris status, quem experti sunt, siue in vniuersa Ecclesia, siue in statu religioso, suspirent, doleant, & ingemiscant mutatos mores, sanctitatis despectum, & legum, ac regularum pristinarum contemptum, & obliuionem: qua de re nulla cura est his, qui priorem viuendi modum non sunt experti. Quemadmodum accidisse Adæ, ac filiis eius, philosophatur Magnus ille Gregorius lib. 4. Dialogo. cap. 1. ille enim ē paradiso pulsus, & perpetuo fatigatus exilio; quia recolebat quæ amiserat, grauius ferebat; At filij in exilio nati, quia amissa non nouerant, huius mundi miseria contenti, læti degebant, nec poterāt omnino callere bona perita, etiam si illis referrentur; vt accidit puero in carcere nato; qui non credit cœli claritatem, camporum vbertatem, montium altitudinem, & libertatis bonum; quæ numquam est expertus; contentus iis tenebris, in quibus natus est; cum mater hæc omnia experta, & ad ea suspirans, doleat, & ingemiscat, quod ea obtinere non possit.

A Et quid.] Omnes interpretes ferè hoc modo hanc interrogationem interpretantur. Quid vos circumspicientes nunc hanc domum flocci penditis, & quasi nihili ducitis comparatam cum priori? vnde Septuaginta. *Et quomodo, inquit, videtis ipsam nunc, sicut non existentem in conspectu vestro?* & Chaldaus: *ecquid vos videtis eam nunc? nonne quasi res nihili, sic & ipsa est in oculis vestris?* Hebræa quoque sic habent. *Et quid vos, vel, & qualem vos videtis eam nunc?* Hoc est, qualis nunc vobis videtur ista? *Annon sicut illa, vel, similis illi tamquam nihil in oculis vestris?* Id est, nonne domus ista secunda, facta ad illius prioris similitudinem, nihil esse vobis videtur in comparatione illius? Ita illa verba, & *quid vos videtis eam nunc?* nihil aliud significant, quàm; qualis nunc hæc vobis videtur? nonne parui ducitis comparatam cum priori, etiam si edificari videatur ad exemplar illius?

Vnde verò tanta prioris domus nota illis excellentia? Certè vel ex auditis, vel lectis; etiam si multi essent, qui non vidissent. Nam in primis templum Salomonis ex lapidibus validissimis, ac politissimis constructum est, vt refertur 1. Reg. 6. & in Iosepho lib. 8. Antiq. cap. 2. Hoc autem ædificabatur lapide imposito: deinde templum hoc posterius ex decreto Cyri altitudinem, ac latitudinem habebat 60. cubitorum, 1. Esdræ. 6. At prius illud duplo erat amplius, altiusque, vt ostendit Iosephus lib. 8. Antiq. cap. 3. & lib. 15. cap. 14. & colligitur ex 2. Paral. 3. Demum templum posterius intra prioris septa fundatum est, illius ruinis extra in circuitu relictis; quibus solutis noua postea imposuit Herodes, super quæ suum templum erexit longitudine centum cubitorum, latitudine totidem, & altitudine centum viginti, vt refert Iosephus lib. 15. Antiq. cap. 14. vnde facile erat conicere templi illius angustiam.

Verbum.] Hebræi, quos sequitur Montanus; dictionē verbum, legunt, ac coniungunt tamquam personam patientem, superioris verbi, facite; ad hunc modum; & facite verbum, quod pepigi vobiscum, quoniam ego vobiscum sum, ait Dominus exercituum. ducuntur articulo *et*, et; præfixo nomini, verbum, qui articulus est accusandi vt apud Græcos τὸν λόγον: ac propterea Vatab. subintellexit, & faciam ego verbum, quod pepigi vobiscum. Atque si ita legamus, sensus erit. Præstare vos quod olim vobis constitueram, cum egredere mini de Ægypto, & spiritus mei cura, ac prouidentia erit in medio vestri. At ceteri, quasi suppositum sit, exponunt: nam Septuaginta, Vulgatus, Chaldaus, Tigurina, & Pagninus cum sequenti verbo coniungunt, legentes. *Verbum, quod pepigi vobiscum, cum egredere mini de Ægypto, & spiritus meus erit in medio vestri.* iuxta illud Num. 35. *Ego sum, qui habito in medio filiorum Israel.* Constat enim articulum illum iungi quoque recto. vt 2. Reg. 6. 2. *Et *et* ferrum cecidit in aquam,* ac sic Chaldaus dixit: *Et facite, quoniam verbum meum erit vobis auxilio, dicit Dominus exercituum.* Verbum, quod decreui vobiscum, cum eduxi vos ex Ægypto, & propheta mei docebunt vos, ne timeatis. Hieronymus, & qui eum sequuntur, coniungunt cum oratione superiori: & facite, quoniam ego vobiscum sum, & verbum, quod pepigi vobiscum, erit quoque vobiscum. Hoc est, semper adero vobis idem ipse, qui olim promisi, præstans quod promisi fœdus; vnde Hieronymus ipse, Theodoretus, Haymo, Lyra, & Dionysius sensum exprimunt, addendo, & ego præstabo verbum, aut complebo, quod pepigi vobiscum. quasi dicat: facite vos quod iubeo, & ego faciam, aut complebo quod olim vobis promisi.

Sed quodnam est illud verbum, quod pepigit in exitu de Ægypto? omnes prædicti interpretes illud fœdus esse intelligunt, quod multis locis refertur, sed

præcipue

Excellentia templi Salomonis supra secundum.

Iosephus.

Lectionis ratio.

Verbum est fœdus inter Deum, & populum.

Temporis diuersi collatio quam proficua.

Gregorius.

Simile optimum.

præcipue Exod. 19. 5. *Si audieritis vocem meam, & custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis, & vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta.* & Deuteronom. 29. 9. *Custodie verba pacti huius, & implete ea, ut transeas in fœdere Domini Dei tui, & in iureiurando, quod hodie Dominus Deus tuus percussit tecum, ut suscitet te sibi in populum, & ipse sit Deus tuus, sicut locutus est tibi. Nec vobis solis ego hoc fœdus ferio, & hac iuramenta confirmo; sed cunctis presentibus, & absentibus.* de hoc ergo ait modo. Ero vobiscum eo modo, quo promisi, fœdere inito cum exiretis de Ægypto: nempe ut ego vestri curam haberem tanquam Deus, vos verò mihi serviretis.

Albertus nihilominus, & Vatablus *verbum* hoc, illud esse intelligunt, quo promisit Deus suscitaturum se Prophetam, nempe Christum, de medio fratrum suorum. Deuteronom. 18. 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies, ut petisti à Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti. Ultra non audiam vocem Domini Dei mei: & ignem hunc maximū amplius non videbo ne moriar, & ait Dominus mihi. Bene omnia sunt locuti; Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tui: & ponam verba mea in ore eius, loqueturque ad eos omnia, quæ præcepero illi.* Quibus verbis Christum promitti docemur Ioan. 1. 45. & Actuum 3. 22. & 7. 37. iuxta quam promissionem Vatab. sic intelligit *verbum* Prophetæ nostri. *Faciā verbum*, id est, rem, quam inito fœdere, promisi vobis in patribus vestris, de mittendo Christo. Albertus tamē intelligit verba Prophetarum. Nam postquam dixerat, *Ego vobiscum sum, dicit Dominus*, subdit; qualiter cum ipsis sit ostendit, cum addit, *verbum, quod pepigi vobiscum*, supple per Mosem; quando scilicet promisi quod semper deberem Prophetas suscitare, Deuteron. 18. *Prophetam de gente tua, &c. quod maxime factum est tempore Domini nostri Iesu Christi.* Isa. 59. 21. *Hoc fœdus meum cum eis, & Spiritus meus, qui est in te: & verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, amodo, & usque in sempiternum.* Confirmat autem hūc sensum, quod statim, quasi ratione reddita huius de Christi aduentu promissionis: subdit manifestā de Christo Prophetiā. *Quia hæc dicit Dominus exercituum. Adhuc unum modicum est, &c.* Nihilominus prior sensus simplicior est, & verior: & quæ sequuntur addita sunt ad maiorem posterioris domus excellentiam ostendendam.

Et Spiritus.] De Spiritu sancto intelligunt Athanasius in Epist. ad Serapionem. Cyrillus Ierosolymit. Catechesi 13. Greg. Nyssenus lib. testimon. aduersus Iudæos de Sancta Trinitate, Hieron. Theodor. Remigius, Haymo, Dionys. & Montanus. Sed per metonymiam pro effectis ab eo erga populum: pro amore videlicet, cura, prouidentia, patrocinio, protectione, ac fauore, ceterisque bonis, quibus populum est persecutus. Dicitur autem in medio populi permansurus, hoc est, inter eos tanquam præsentissimus adfuturus, ut protegat. Ut illud 4. Reg. 4. 13. *In medio populi mei ego habito*, id est, inter meos, qui si quid negotij haberem me iuuarent apud regem, omnibus enim nota sum. Nam & Cicero in 4. Verri. *in medio esse*, posuit, pro manifestum esse, vel in promptu esse. *Tabula*, inquit, *posita sunt in medio*, id est, notæ, ac manifestæ omnibus sunt.

Albertus spiritum illum intelligit, quem Dominus, inquit, ex Mose in seniores propagauit, Num. 11. illi similem, quo afflauit Christus discipulos suos, cum Lucæ 24. 45. aperuit illis sensus, ut intelligerent Scripturas, & quæ scripta erant in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de se. Nam illos LXX. seniores delectos fuisse, ut mysticum sensum legis acciperent

Castro in Proph. minores.

A à Mose ad posteros deducendum: quem vocant legem spiritualement, & archetypam Philo lib. de plantat. Noë, & lib. de Gigantibus, & lib. 2. de vita Moysi: & Nazianzen. Orat. 1. Apologetica, & Orat. in laudem Basilij. Hebræi docent, ut referunt Oleaster Numer. 11. & Genebrardus lib. 2. Chronographiæ, his verbis: *Moses accepit legem de Sinai, & tradidit eam Iosue, ipse verò senioribus, seniores Prophetis: Prophetæ verò tradiderunt eam viris magna Synagoga; qui fuerunt Esdras cum reliquis; quos num. 1. diximus, magnam illam Synodum celebrasse; à qua obliterata quodammodo lex restituta est pristino candori; & ab his deriuata fuit in posteros.* Quæ confirmat S. Hilarius super Psal. 2. ita loquens. Erat autem iam antea à Mose institutum in omni Synagoga LXX. esse Doctores. Nam idem Moses quamuis veteris Testamenti verba literis condidisset: tamen saparata quædam, & occulta legis secretiora mysteria LXX. senioribus; qui Doctores deinceps manerent, intimauerat. Cuius doctrinæ etiam Dominus in Euangelis meminit, dicens: *super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisei.* Doctrina verò eorum mansit in posterum. His enim senioribus successerunt Scribæ, quorum erat sanctas Scripturas ad literam interpretari, legisque difficultates explicare; qui in Euangelio vocantur legisperiti, & seniores. qua de re latius alio in loco. De hoc ergo spiritum mysticè intelligendi Scripturas vult Albertus loqui hic Prophetam.

C Chaldæus denique, & Hebræi accipiunt de Spiritu Prophetiæ, non multum dissentientes à præcedenti intelligentia. sic enim ait Chaldæus. *& Prophetæ mei docebunt vos ne timeatis.* quasi dicat. Non deerunt vobis Prophetæ, qui vos doceant, hortentur, & consolentur. Et si intelligant de Prophetis Haggæo, Zacharia, & similibus; qui populo adessent, iuuantes, & animantes ad opus templi, quod timebant impediendum; fortasse ad rem interpretantur: si autem de Prophetis per sequentia secula vsque ad Christum futuris; falsò loquuntur, cum à Prophetâ Malachia vsque ad Ioannem cessauerit Spiritus Propheticus, ut tãquam compertum asseruerūt Hebræi, quos supra retulimus c. 1. n. 18. & ipse etiam affirmat Hieronymus. Videtur ergo Prophetâ illis verbis, quibus confortat principes, & populum ad opus templi promouendum, & timorem impredientium remouendum, nihil aliud significare, quàm Deum ipsum populo adfuturū iuxta promissā patribus, & suo fauore persecuturum, ne quemquam timerent. Quod autem ex hoc loco nonnulli ex Patribus, ut Nyssenus, Haymo, & alij, deducūt mysterium sanctissimæ Triadis, quod pater locutus inducatur, promittens Verbum, & Spiritum sanctum: laudanda pietas est: nisi *verbum* hic pro fœdere positū intelligamus; & *Spiritum* pro totius Trinitatis præsentissimo fauore, & protectione.

Adhuc.] Illustrem de Christi aduentu Prophetiam nobis hæc verba proferunt. ac de primo quidem omnes intelligunt. Ambros. lib. 3. Episto. Epistola 12. Cyrillus Alex. lib. 5. in Genes. Hieronymus hic. Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. & 48. & lib. contra Donatist. post collatio. cap. 20. Rupertus lib. 1. in Haggæum cap. 2. & lib. 1. in Daniel. cap. 19. Remig. Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Idorus, & Montanus; & qui contra Iudæos scripserunt, Galatinus lib. 4. de Arcanis Catholicæ veritatis cap. 9. & 10. Adrianus Finus lib. 5. Flagelli Iudæorum cap. 2. & Porchetus 1. P. Victoriæ contra Iudæos cap. 7. qui Doctorum Hebræorū referunt sententias; quas adducemus numer. 8. Probat autem de priori Christi aduentu esse sermonem, quod Deus consolatur tristem, ac afflictum populum ob domus, quæ ædificabatur, angustiam; ob quā minimè

M III

Seniores
mysticum
Scripturæ
sensum fer-
uabant.
Philo.
Nazianz.

Hilarius.

Senioribus
Scribæ suc-
cesserunt.

Sensus 3.
de Spiritu
Prophetiæ.

Sensus 4.
verus.

5
Prophetia de
Christi prio-
ri aduentu.
Ambrosius.
Cyril. Alex.
Hieronym.
August.
Rupertus.

Ratio 1.

Verbum est
promissio de
Christo, &
Prophetis.

Prior sensus
verior.

4
Sensus 1.
de Spiritu
sancto.
Athanas.
Cyrillus
Ierosol.
Nyssenus.
Hieronym.
Theodor.

Sensus 2.
de Spiritu
mysticè in-
telligentiæ.

fuiſſet comparanda cum Templo Salomonis. Id autem præſtat Chriſti optatiſſimi pollicitationibus, cuius vel ſolo ingreſſu, gloriam domus poſterioris amplioreſ futuram multo, quam prioris promittit. Nunquam etenim labi ſinebat occaſionem Deus, qua felicitatem per Chriſtum adducendam non poneret ante oculos illorum; vt ea expectatione ſe conſolarentur. Vt nos modo in aduerſis conſolamur per patientiam, & conſolationem Scripturarum, ſpem habentes, ſinem tandem imponendum huic vite miſere, & à Chriſto labores noſtros remunerandos. Deinde Paulus hunc locum iuxta LXX. referens translationē, ſenſum prædictum confirmat. Sic enim ait ad Hebr. 12. 25. *Videte ne reſuſetis loquentem. Si enim illi non effugerunt reſuſantes eum, qui ſuper terram loquebatur; multo magis nos, qui de cœlis loquentem nobis auertimus. Cuius vox mouit terram tunc: nunc autem repromittit dicens, Adhuc ſemel, & ego mouebo non ſolum terram, ſed & cœlum. Quod autem adhuc ſemel dicit, declarat mobiliū translationem, tanquam factorum, vt maneat ea, quæ ſunt immobilia.* Quorum verborum iſ ſenſus eſt. Ca-

Conſolatio
per Chriſtū
frequens.

Ratio 2. ex
Paulo.

Pauli ſenſus.

Athanaſius.
Chryſoſt.
Nazianzen.
Cyrillus.
Theophyl.
Beda.
Anſelmus.

Modicum
tempus à
Dario ad
Chriſtum.

uete ne reſuſetis modo Chriſtum vobis loquentem, ne puniamini, vt in monte Sina olim ad Moſem loquentem, reſuſauerunt, & puniti ſunt; cuius vox tunc ferentis legem mouit terram: nunc quoque per Haggæum repromittit, alia vice ſe moturum cœlum, & terram. Et illo verbo, *Adhuc ſemel*, declarat, mobiliū, id eſt, legaliū omnium translationem, iam conſumatorum, vt maneat quæ ſunt immobilia in lege gratiæ, nam regnum immobile ſuſcepimus nūquam amplius remouendum. In quo ſenſu accipiunt Patrum Oecumen. Lyra, Albertus, & Iſidorus; quamuis grauiſſimi Patres Athanaſ. Chryſoſtomus, Nazian. orat. in laudem Athanaſij, Cyrillus, Theophyl. Beda, Anſelmus, & S. Thomas, de ſecundo Chriſti aduentu Paulum interpretentur.

Quod autem Paulus LXX. ſecutus dixerit, *Adhuc ſemel*, cum Vulgatus, & ceteri ſerè verterint, *Adhuc vnum modicum eſt*: non eſt mirandum, cum vox Hebræa *modicum* vtrumque ſignificet, vt Exod. 30. 10. *deprecabitur Aaron ſuper cornua eius ſemel per annum.* Iob 33. 14. *ſemel loquitur Deus.* quo etiam modo vertit hic Tigurina dicens. *Adhuc ſemel*, idque breui. Modicum ac breue dicitur tempus quod reſtabat ab anno ſecundo Darij, quo hæc loquebatur Haggæus, vſque ad Chriſtum natum, nempe ſpaciū annorum 526. quia, vt ait Petrus in 2. ſua Epistoſa cap. 3. *apud Deum vnus dies, ſicut mille anni, & mille anni ſicut vnus dies.* Vel modicum dicitur iuxta Lyræ, & Vatab. ſi comparetur cum tempore tranſacto ab orbe condito, nempe 3462. annorum, qui cōplebantur anno ſecundo Darij. Vel reſpectu temporis ſecundi aduentus Chriſti, aut Chriſtianæ pietatis, ſecundum eundem Vatab. & Montanum; ex quo iam tranſacti ſunt anni 1600. Vel demū reſpectu totius præteriti temporis; quo expectatus eſt Chriſtus, mundū in libertatē aſſerturus; quod quā longiſſimum eſt, ab ipſo die, quo peccauit Adā, nam de eo dixit Habacuc c. 2. 3. *Si moram fecerit, expecta eū, nam veniens veniet, & non tardabit.* Tardare autem illi videtur, & quā longiſſimè abeſſe, qui expectat, ac deſiderat aduentum eius.

Com mouebo.] Vt locū hunc difficilē enucleatiūſ intelligere valeamus, tria ſunt nobis præmittēda. Primum ex Chryſoſtomo Homil. 14. in Matthæum, & Homil. 1. in epiſt. ad Roma. conſueuiſſe Deū, quādo nouum aliquid, atque præcipuum facturū eſt, non ſolum ante multa tempora illud prædicere, ſed ſigna edere, ac mira prodigia, quo præſtet quædam pignora ſuæ potentiæ, hiſ, qui legem eius accipiunt. Sic Iudæis, cum eſſet legem laturus, prius mirabilia illa, & prodigia magna oſtendit, quæ in Exodo referuntur;

Notatio 1.
prodigiis in-
ſignem mu-
tationē con-
iungi.
Chryſoſt.

ac tum demum præcepta legis impoſuit. Ita in Euāgelio, cum ſublimem quandam viuendi introduce- ret diſciplinam, & quæ nunquam ab hominibus fuiſ- ſet audita, auctoritatem mandati ſuis præſtruxit clari- tate ſignorum.

Secundum præmittendum ex Aretha in 18. Apo- calypſis, & ex Theophyl. in c. 27. Matth. ex conſue- tudine Scripturæ, terræmotum mutationem rerum ſignificare. Quemadmodum, inquit, vbi dicitur; *Ad- huc ſemel ego mouebo cœlum, & terram*: ſignificat transla- tionem eorum, quæ commouentur, vt declarat Pau- lus ad Hebræos 12. & in veteri Teſtamento egreſſus Iſraelitarum ex Aegypto dictus eſt terræmotus, vt cum ait Dauid, *Terra moſa eſt: etenim cœli diſtillauerunt.* Pſal. 67. 9.

Tertium præmitti oportet; tres adnotari inſignes rerum, aut potius legum, religioniſque in perfectio- rem ſtatum mutationes, quæ multis ſunt præoſtenſæ prodigiis: quas tradit nobis breuiter Gregorius co- gnomento Theologus Orat. in laudem Athanaſij. & Orat. 5. de Theologia, hiſce verbis. *Dua ex omni aſio il- luſtres vite mutationes exiſterunt: quæ etiam duo teſtamen- ta; atque ob rei celebritatem, terræmotus vocantur: Alte- ra à ſimulachrorum cultu ad legem: altera à lege ad Euangelium. Ac tertium etiam terræmotum Scriptura no- bis annunciat, nempe, migrationem ab hac vita ad alte- ram illam motus omnis, & iactationis expertem.* Hiſ præmiſſis.

Quæſtio eſt, de qua harum commotione loquatur Haggæus? & quidem de prima illa ad legiſlationem deſeruiſſe in monte Sina non poſſe hic eſſe ſermo- nem, conſtans eſt, cum iam præteriſſet. De ſecunda, ac tertia tantum inquiritur. Et licet in vniuerſum quid verius ſit indicauerimus, in num. 5. at in ſingulis red- dere rationem eorum, quæ dicuntur, noſtri muneris eſt. Patres igitur illi omnes, quos adduximus, Paulū ad Hebr. 12. intelligentes de ſecundo Chriſti aduen- tu; de tertia mutatione legis gratiæ in gloriam per Chriſtum in extremo iudicio faciendā, intelligunt quoque noſtrum Prophetam; quando tranſmutabi- tur omnis creatura corruptibilis, & mutabilis, in ſta- tum incorruptibilem, & immutabilem: quam cōmu- tationem præoſtendent ſigna illa, quæ erunt in Sole, & Luna, & ſtellis, & cetera; quæ Chriſtus futura præ- dixit Lucæ 21. Poſt quæ veniet Chriſtus cunctis gentibus deſideratus; qui ſeliget ſeruos ſuos in glo- riam amplius non mutandam. Videntur hiſ quodam- modo aſſentire Auguſtinus libr. 18. de Ciuit. cap. 48. Damianus lib. de inſtitutione Monialis ad Blan- cam capite 7. & Rupertus libr. 1. in Haggæum cap. 2.

Nonnulli alij, qui ſibi videntur mentem Prophetæ meliūſ attigſſe, nempe Hugo, Lyra, Vatab. Iſidorus, Galatinus, & Adrianus, ita verba Haggæi adſtringunt ad Chriſti diem Natalem; & commotionē factam cir- ca illam, vt omninō inſcientur, ad vltiora prodigia extendi, quod exiſtiment de aduentu Chriſti deſide- ratī in mundum, cum prodigiis in lucem editi ē vtrū B. Mariæ, hic fieri ſermonem.

Verū hanc Prophetiam in primis eſſe accipien- dam de cōmotione per miracula, & prodigia, ſigni- ficante ſecundam illam mutationē legis veteris in no- uam: & auctoritas Patrum; & interpretum vniuerſiſ conſenſus, qui de priori Chriſti aduentu explicant Haggæū; nobis ſuadet, quos ſupra retulimus; & occa- ſio ſermonis prophetici. Siquidem, vt diximus, edita eſt Prophetia ad triſtis populi conſolationem, qua maiorem nullam tunc habebant, quam Chriſti de- ſideratiſſimi priorem aduentum; quo in liberta- tem erant aſſerendi, & à tot, ac tantis calamitati- bus eruendi. quod & ex ſingulis Prophetiæ verbis inferius

Notatio 1.
terræmotu
mutationem
rerum ſigni-
ficari.
Arethas.

Notatio 3.
tres inſignes
mutationes.
Greg. Naz.

Quæſtio,
de qua com-
motione lo-
quatur Hag-
gæus.

Sententia 1.
de aduentu
Chriſti po-
ſteriori.

Auguſt.
Damianus.

Sententia 2.
de Natali
Chriſti.

Sententia 3.
de mutatio-
ne legis ve-
teris in no-
uam.

Occaſio ſer-
monis Hag-
gæi.

inferius explicandis, erit manifestum. Et demum res ipsa, veteris scilicet legis in nouam mutatio, quam Paulus ad Hebr. 12. explicat; id aperte conuincit, cum subdit; *Quod autem adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tamquam factorum, ut maneat ea qua sunt immobilia. Itaque regnum immobile, suscipientes, habemus gratiam, per quam seruamus placentes Deo.* Hoc est; declarat priorem rerum faciem, secundum quam leges, & religio erant mobiles, & ad tempus tantum factae; in aliam multo illustriorem commutandam legis nouae; quae nunquam iam est immutanda, sed immobilis usque in finem permanens; & hanc vocat Paulus, regnum immobile. Ita Paulum intelligit Oecumenius. Quod ait, *adhuc semel*, inquit, significat, quod praeter secundum sit additum aliud semel. Prius namque conuulsus est mundus in legislatione facta in monte Sina; terra enim commota est, ait David. Rursus in aduentu in carne commotus est mundus, nam commota est omnis Ierusalem; & concutientur omnia manufacta simulacra Aegypti. Concussionem autem, siue commotionem dixit, veluti sonoritate praedicationis; per quam commoti, & translati sunt, puta a veteri statu, qui in errore agebantur. Ad eundem modum Lyra eo loco, Albertus, Isidorus, & Montanus hic, Paulum intelligunt.

Deinde commotio praedicta, sicut non vno loco, ita nec vno tempore Natalis Christi concludenda est. Sed se extendit ad signa praecedentia ortum Christi felicem, & subsequenter per vitam eius, & mortem, & in aduentu Spiritus sancti, & in promulgatione Evangelij per Apostolos edita, cum in omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum. Ad haec enim omnia verbis luculentis extendit Ambros. lib. 3. Epistol. 12. Hieronymus hic, Augustinus 18. de Ciuit. Dei cap. 35. & lib. contra Donat. post Colat. cap. 20. Rupertus lib. 1. in Dan. cap. 19. Remigius, Haymo, Albertus, Dionys. & Montanus. Et ratio ad probat; quia si, ut praemisimus e mente Chrysostomi, & Nazianzeni, haec commotio, seu terrae motus notat translationem legis veteris in nouam; & haec non facta est solo Christi ortu, sed vita, praedicatione, morte, aduentu Spiritus sancti, & promulgatione facta per Apostolos; ergo haec omnia comprehendit vno commotionis nomine Propheta. Deinde: quia quemadmodum nomine commotionis ad legem veterem ferendam factae praedicti Patres non tantum intelligunt eam, quae in monte Sina corrigitur, sed signa omnia, quae in Aegypto Moysi auctoritatem ostenderunt; per quam data est lex: & per 40. annos in deserto, & in introductione populi in Palaestinam per Iosue, ad promulgandam, & stabiliendam religionem. Ita nomine commotionis ad nouam legem inducendam factae intelligunt omnia ostenta, prodigia, & oracula, quae Christi aduentum ostenderunt; eiusque diuinitatis maiestatem declarant; legisque excellentiam, & Apostolorum promulgantium eam, auctoritatem significarunt. Horum enim trium declaratio necessaria erat ad inducendum populum ad legem suscipiendam, & obseruandam; quod vniuersa Christi tendebat oeconomia. Si quid autem sit, quod huic intelligentiae aduersetur, in singulorum verborum expositione diluetur.

Caelum. Caeli nomine, & aer accipitur, Scripturae consuetudine: *terra*; cetera orbis pars: nam totum orbem commouendum ad Christi aduentum significat. Deinde, ne quis putet maria, & terram ab hominum conspectu longe diffitam; libera futura ab hac commotione, subiicit, *mare*, quo nomine Insulas, marinamque regionem intelligit Aug. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. Hieron. hic, cum ceteris interpretibus. Et *arida* nomine terram desertam, & inhabitabilem exponit Hieron.

Castro in Proph. minores.

A Montanus, & alij, idque satis indicat nomen Hebraei *Harabah*; quamuis eo nomine Lyra Insulas velit intelligi, quatenus mari opponuntur; ne idem per terram, & aridam accipiamus. Ait ergo Deus commoturum se caelum, & terram, regionem marinam, & continentem, ut verit Tigurina. vel regionem habitabilem, & inhabitabilem, marinam, & continentem. Quia ergo condecorandus erat orbis vniuersus, ac illustrandus tanti principis ortu, tantique magistri doctrina, cuius nomen, *Admirabilis, Deus, fortis, princeps pacis, ac pater futurum seculi*: nimirum si admirabundus ad illud excipiendum se pararet; ac suam felicitatem praefigeret. Praesertim in ea vrbe, quae totius orbis principatum adeptae, doctrinae Christi diffeminandae fons, ac caput futura erat.

Caelum in primis, ut miris rebus, insolitisque prodigiis commotum demonstremus. Per ea tempora, quae Christi exortum aliquantulum praecessere, auctore Orosio lib. 5. cap. 18. complures Romani videre globum coloris aurei caelo ad terram deuolui: maioremque factum, rursus a terra in sublimem ad Orientem Solem ferri, ac magnitudine sua ipsum Solem obtinuisse. Augusto quoque Romam ex Apollonia ingrediente, quadraginta tribus ferme annis ante aduentum Christi, hora circiter tertia; repete liquido, puro, ac sereno caelo, circulus ad speciem caelestis arcus orbem Solis ambebat: quasi vnum eum, ac potentissimum in hoc mundo, solumque clarissimum in orbe monstraret, cuius tempore venturus esset, qui ipsum Solem solus, mundumque totum, & fecisset, & regeret. Sic idem Orosius refert lib. 6. cap. 20. Idque ita narrant corrigisse Suetonius in Augusto cap. 95. Seneca lib. 1. Natural. quaestionum cap. 2. Plinius lib. 2. Natur. histor. cap. 28. Dio Histor. Rom. lib. 45. Eodem anno Romae tres simul exorti Soles paulatim in eundem orbem coeire; auctore Eutropio lib. 6. in fine; & Eusebio in Chronico, anno ante Octauij impetum. Sequenti anno, ut refert eo loco Dio, visus est Sol intra tres circulos effulgere, quorum vnum corona spicarum ignita circumdaret. Vbi quoque sunt eo ipso tempore Soles tres, ut refert Plinius lib. 2. cap. 31. & Dio lib. 47. Quin scripsit Arabs Albumasar priscus Chaldaeus in suo introductorio maiori Tractat. 6. defini. 1. quem refert Albertus in speculo Astronomico cap. 1. Dionys. lib. 1. de Laudibus Virginis, art. 30. & Canisius noster lib. 2. de B. Virgine cap. 8. tempore Natalis Christi in prima facie Virginis visam pulchram Virginem mundam, prolixis capillis, & pulchra facie, habentem in manu sua duas spicas, & nutrientem puerum in loco, qui vocatur Iudaea. Et vocat, inquit, puerum quaedam gens *Iesum*, quem nos Graece *Christum* dicimus. Praeterea Angeli de caelo demissi apparuerunt ipsa nocte, qua natus est Christus; canentes, *gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus*. Nota quoque, ac mirabilis stella: quae auctore Ignatio Epistola 4. ad Ephe. & Prudentio in Hymno; suo splendore, non solum astra reliqua, sed Solem ipsum superabat: quae, ut ex incerta quidam historia plures animos recreante refert Chrysostomus in imperfecto Homil. 2. habebat in se formam quasi pueri parvuli, & super se similitudinem crucis. De qua Chalcydus super Timaeum Platonis: stella illa, ait, non fuit morbos, aut mortem denuntiatrix, sed aduentum venerabilis Dei. Quam cum Chaldaeorum quidam, viri profecto excellentes, inspexissent, recentis Dei ortum quassisse dicuntur. Edoctus forte fuerat illam Platonis magistri sui sententiam lib. 4. de legibus, quam etiam docuerat lib. de Regno; asserentis. *Deus profecto nobis rerum omnium maxima sit mensura: multoque magis, si quis, & ferunt, homo est.* Hoc est, ut quidam eius nobilis exposuit discipulus: si quando Deus fiat homo, ut

E dam historia plures animos recreante refert Chrysostomus in imperfecto Homil. 2. habebat in se formam quasi pueri parvuli, & super se similitudinem crucis. De qua Chalcydus super Timaeum Platonis: stella illa, ait, non fuit morbos, aut mortem denuntiatrix, sed aduentum venerabilis Dei. Quam cum Chaldaeorum quidam, viri profecto excellentes, inspexissent, recentis Dei ortum quassisse dicuntur. Edoctus forte fuerat illam Platonis magistri sui sententiam lib. 4. de legibus, quam etiam docuerat lib. de Regno; asserentis. *Deus profecto nobis rerum omnium maxima sit mensura: multoque magis, si quis, & ferunt, homo est.* Hoc est, ut quidam eius nobilis exposuit discipulus: si quando Deus fiat homo, ut

Homo ho-ferunt oracula, scilicet Prophetarum. Dixerat A
mini guber- enim prius, non posse hominem gubernatorem ho-
nando non minum esse feliciter, sed diuinioris, præstantiorisque
fatis est, sed generis naturam. Quod nunc nos, inquit, in omnium
Deo opus. gregibus, aliorumque cicurum armentie facimus: non
enim bobus oves, nec capris capras præficimus, sed nos
ipsis genus melius dominamur. Si, inquit, talis quan-
doque vir fuit, ut erit, aut nunc inter nos est aliquis: &
ipse beate uiuit, & illi quoque beati sunt; qui fluen-
tia ex ore modesto audiunt verba. Verum hæc subdit,
tamquam oraculorum ritu dicta sint. Fertur etiam
Aristotelis mira senten-
tia. eandem Aristoteli probatam sententiam in Homeri
Odyssea dicenti, ut Cælius refert lib. 17. cap. 34.
Non esse immortalibus Diis indecorum hominis
induere naturam, quo ab erroribus seuocentur mor-
tales.

Prædictis prodigiis è cælo ostensis ad regis nostri
Christi celsitudinem manifestandam, illud adicien-
dum est Solis deliquium, quod Christo patiente
accidisse animaduersum & à gentibus est. Phlegon
enim Adriani Imperatoris libertus, & insignis Chro-
nographus in suo lib. 14. ita ait. Quarto autem anno
202. Olympiadis magna, & excellens inter omnes, quæ an-
te eam acciderunt, defectio Solis est facta, dies hora
sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stella calo vi-
se sint: terræque motus in Bithynia Nicenæ urbis mul-
tas ades subuerterit. Refert eum Origen. Tract. 35. in
Matth. & lib. 2. contra Celsum, Tertullia. in Apo-
logetico cap. 21. Lucianus in Actibus sui martyrij,
Eusebius in Chronico ad annum Christi 34. Orosius
lib. 7. c. 4. Quod deliquium à se cum Apolophane
visum refert Dionys. Epistola ad Polycarpum, & ad
Apolophanem, eo magis admiratus quod tunc esset
plenilunium, quando Solis Eclipsis contingere nulla
ratione potest, nisi diuina potentia. Tunc enim Luna
relictæ suo naturali cursu, ad Solem accessit, nobisque
occulauit; & propterea Dionysius exclamasse dicitur:
aut Deus nature patitur, aut mundi machina dissoluetur.
Sed ne cælestia alia prodigia huc afferamus, quæ ex
Euangelis, Actisque Apostolicis nota sunt, ad mira-
bilem terræ commotionem accedamus explicandam.

Terra mota. Terra prope aduentum Christi commota dicitur
propter multa, insolitaque, & oracula, & miracula,
quæ prope id temporis accidere. Nam Sibyllina car-
mina, quæ Romæ, non sine nutu diuino asseruaban-
tur, hoc tempore cœperunt in lucem proferri, & à Sa-
pientibus, obscure licet, explicari. Acrostichis præser-
tim Sibyllæ Erythrææ, cuius carmina attulit Magnus
Constantinus in oratione, quam misit ad Senatum
de Christo, relata ab Eusebio lib. 4. vitæ illius. Quo-
rum copiam sibi fecisse Flactianum Africæ Proconsu-
lem asserit Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 23.
ex quorum carminum primis literis hæc consurgebat
sententia, Iesus Christus Dei Filius seruator crux. Cer-
tum est, ait, Magnus Constantinus, incidisse in poë-
ma Ciceronem: idque factum ab eo Latinum, cum
suis lucubrationibus annumerauisse: qui, tenente
Antonio rerum summam, sublatus est. Acrostichorū
horum carminum factam à Cicerone mentionem,
manifestum est ex 2. illius libro de Diuinatione. Vbi
refert interpretis cuiusdam de rege, Christo protul-
dubio, explanationem; his verbis. Sibylla versus obser-
uamus, quos illa furens fuisse dicitur: Quorum in-
terpres nuper falsa quadam, hominum fama dicturus, in
senatu putabatur. Eum, quem reuera regem habebamus,
appellandum quoque esse regem, si salui esse vellemus. Hoc
si est in libris, in quem hominem, & in quod tempus est? &
infra, Non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum
poëma declarat, (est enim magis artis, & diligentie, quam
Acrostichis. incitationis, & motus) tum vero ea, quæ Acrostichis dici-
tur, cū deinceps ex primis versus literis aliquid connectitur.

Atqui in Sibyllinis ex primo versu cuiusque sententiæ, pri-
mis literis illius sententiæ carmen omne prætexitur. Cum
Antistitibus agamus, ut quiduis potius ex libris illis, quam
regem proferant; quem Roma posthac nec Dij, nec homi-
nes esse patientur. Hæc Cicero. Erat Romanis à Tar-
quinij temporibus regis nomē exosum: cūquē vnus
ex decem interpretibus, quos ex Ciuitate delegerat
Senatus ad versus Sibyllinos interpretandos, ex ario-
lis, & Vatibus; ut ait idem Cicero in principio prioris
libri de Diuinatione, versus eos in Senatu interpre-
tans diceret, si salui esse vellent Romani, regem habi-
turos, sed neque quemquam designans, neque tem-
pus, absque dubio Christum à Sibylla prænunciatum,
ignorans significabat. Quibus cum fidem haberet Ci-
cero, inuitus licet, agamus, inquit, cum Antistitibus ne ex
libris Sibyllinis regem nobis proferant, quem nulla ratione
patientur. Adde his Virgiliana carmina ex eisdem Si-
byllis desumpta, falso Augusto, aut Pollionis filio ap-
plicata: sed verè Christi aureum seculum personan-
tia. Sic enim habent.

Iam noua progenies calo demittitur alto:

Magnus ab integro seclorum nascitur ordo:

Vltima Cumæ venit iam carminis ætas.

Quæ Magnus Constantinus de Christo piè admo-
dum declarat. Existimatur autem in Sibyllinis carmi-
nibus significatum quoque esse tempus, sub aliquibus
literis inuolutis: indicata forte Olympiade, qua rex il-
le esset proferendus: ac propterea dictū à poëta: Vlti-
ma Cumæ venit iam carminis ætas. Ex dictis Sibyllinis
carminibus Lætulus, auctore Lucio Floro lib. 4. cap. 1. Florus,
regnum sibi asciscere conatus, Catilinæ adhæsit. Eo-
demque prætextu M. Antonius in Lupercalibus Cæ-
sari coronam regis imposuit: quod etiā refert Cassio-
dorus in Chronico: sed ipso anno occisus Idibus Mar-
tiis decessit. Refert præterea Suetonius in Augusto
cap. 94. Auctor est Iulius Marathus, ante paucos, quā
nasceretur menses, prodigiū Romæ factum publicè,
quo denunciabatur, Regem populi Romani naturam
parturire; Senatum exterritum censuisse, ne quis illo
anno genitus educaretur. Hæc illi ignorantes, ad Au-
gustum referebant: Ego autem reuera ad Christū: sicut
& illud quod idem auctor Vespasiano tribuit, in vita
eius cap. 4. Percrebuerat, inquit, Oriente toto vetus, &
constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudæa profecti re-
rum potirentur. Id de Imperatore Romano, quantum euentu
postea prædictum patuit, Iudæi ad se trahentes rebellauerunt.
Eadem refert Cornelius Tacitus lib. Annalium 21. Tacitus.
Pluribus, inquiens, persuasio inerat, antiquis sacerdotum
literis contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens:
profectique Iudæa rerum potirentur. Sumptere ex Iose-
pho lib. 7. de bello Iud. c. 12. dicente. Quod maxime eos
ad bellum exortauerat, responsum erat ambiguum in sa-
cris libris inuentum, quod eo tempore quidam esset ex
eorum finibus obis terra habiturus imperium: id enim
illi quasi proprium acceperunt: multique sapientes in-
terpretatione decepti sunt; nam Vespasiani designabatur
imperium. Sed multo verius Egeſippus lib. 5. de ex-
cidio Ierosolymitano cap. 45. ita corrigit Iosephum.
Inter quæ illud præcellentissimum, quod in literis æquè
vetustis, quas sacras vocabant, manebat impressum,
quod secundum illud tempus futurus esset vir, qui de
regione eorum imperium adsumeret in orbem terrarum: quæ
res eos in tanto furore posuit, ut sibi non solum libertatem,
sed etiam imperium pollicerentur. Id alij ad Vespasianum
referendum putarunt: prudentiores ad Dominum Iesum, qui
eorum in terris secundum carnem genitus ex Maria, regnū
suum per uniuersa terrarum spacia effudit. Ex quibus patet
Iudæi de or-
tu Christi
certi rebella-
runt.

Regis nomē
exosum Ro-
manis.

Christus à
Sibylla præ-
nunciatus.

Virgilius.

Vaticinium
de Christo.

Cassiod.

Sueton.

Natura
Christum
parturiens.

Tacitus.

E Iudæa or-
tus Impera-
tor.

Iosephus.

Egeſippus.

Iudæi de or-
tu Christi
certi rebella-
runt.

Magorſi de *quos venientibus Magis ad Chriſtum adorandum, Hero-*
Chriſto re- *des interrogauit, ubi Chriſtus nſcetur. Nam ea occaſio-*
ſponſum. *ne omnes Prophetas euoluere, & tempus aduentus eius iam*
Oroſius. *completum collegere. His adice quod Oroſius refert*
Eutropius. *lib.6.cap.18. & Eutropius lib.7. & ante eos Eusebius*
Eusebius. *in Chronico; tertio anno triumuiratus contigſſe,*
quadraginta annis ante natum Chriſtum. Nam cum
Fons olei *ouans Auguſtus Romam ingrederetur, trans Tybe-*
Romæ flu- *rim è taberna meritoria, per totū diem, ſine intermiſ-*
xit. *ſione, fons olei largiſſimus terra fluxit, ſignificās Chri-*
ſti gratiam ex gentibus, vt ait Eusebius, aut vt philo-
Damianus. *ſophatur Oroſius, quo ſigno quid euidentius, quā*
in diebus Cæſaris toto orbe regnantis, futura Chri-
Romuli de *ſti natiuitas declarata eſt? Petrus quoque Damianus*
Virgine præ- *Epistoſa 4. de Omnipotentia cap. 12. Romulus, in-*
ſagium. *quit, urbis conditor in hanc vocem, quaſi de firmamento*
operis erupit. Certum eſt, & immobiliter fixum, quia ni
virgo pepererit, domus iſta non corrueſt; adeo impoſſibile iu-
dicabat ædificium ruere. Sed nocte, qua Saluator ex
Virginali alueo proceſſit, palatium corruit. Quod ſi ve-
rum ſit, & à Damiano dictū non omnino ab re eſt, vt
putat Baronius, id quod eius nomine refertur in Ho-
Suidas. *mil. quadam de Natiuitate apud Lipomanū to. 8. &*
Nicephorus. *Auguſto, & Nicephoro, lib. 1. Hiſtor. cap. 17. Monar-*
cha iam renunciatus ad Pythij Apollinis oraculum
venit, & ſacrificio omnium maximo, quod Hecatomb-
be dicitur, dæmoni oblato, quaſiuit; quiſnam
poſt eum Romanum adminiſtraturus eſſet imperium?
at cum nullum ederetur reſponſum; alterum quoque
adiexit ſacrificium, denuōque rogauit, quid ita oracu-
lum pluribus verbis vt ſolitum, nunc tandem obti-
cuiſſet? Tunc illud, parua interpoſita mora, ad hunc
modum reſpondit.

*Me puer Hebraus diuos Deus ipſe gubernans,
 Cedere ſede iubet, triſtēque ſubire ſub Orcum,
 Aris ergo dehinc tacitus diſcedito noſtris.*

Tali reſponſo accepto Cæſar Romam reuerſus in
 Capitolio aram maximam extruxit, cum eiufmodi La-
 tina inſcriptione, *Ara primogeniti Dei.* Nec mirū iam
 Apollinem ſiluiſſe, ceteraque oracula, cum aduentum
 ſui regis præſentirent, qui venit vt diſſolueret opera
 diaboli. Quam cauſam ſilentij oraculorum cū multi,
 ac grauiffimi viri ignorarent, in ea inueſtiganda diu,
 multūque laborauere, vt Cicerō in libris de Diui-
 natione, Plutarchus lib. de defectu oraculorum: Stra-
 bo lib. 9. ſuæ Geographiæ; Iuuenalis Satyra. 6. Por-
 phyrus lib. de Reſponſis oraculorum, & Iulianus
 apud Cyrillum Alex. lib. 6. aduerſus illum. Sed pro-
 prius ad veritatem accedit ratio, quam reddit Cleom-
 brotus apud Plutarchum eo loco. *Audeamus, in-*
quiens, poſt multos, & ipſi dicere; dæmonibus, qui oper-
is, & oraculis præpoſiti ſunt, deficientibus ea pariter deſice-
re: tum autem ſignificatibus, aut demigrantibus, vires ora-
culorum ceſſare. In cuius rei confirmationem Philip-
 pus Cleombroto aſſentiens, refert hiſtoriam illam;
 quam & Theodoretus lib. 10. Græcanicarum aſſe-
 ctionum, & Eusebius lib. 5. de Præpar. cap. 9. ad verbum
 tranſtulere, ab Æmilio Rhetore narratam. Dum pro-
 pe Paxis inſulam, inquit, attentiores nauigarent, vo-
 cem magnam auditam, qua Thamus nauis guber-
 nator, bis eſt vocatus, & tertio: & cum reſpondiſſet,
 multo maiori voce exclamauit vox illa dicens. Quan-
 do iuxta paludem fueris, annuncia tunc, Pana ma-
 gnum mortuum eſſe. qua re audita omnes timore
 ſunt percuſi. Fecit ille, pronuſque in mare reſpiciens
 dixit magna voce; Magnus Pan mortuus eſt. Con-
 feſtim magnus multorum gemitus, imo verò innu-
 merabilium miraculo quodam commixtus ſubito
 auditus eſt. De ea re ſparſus rumor Romam perue-
 nit, & Thamus à Tiberio accerſitus; & an verus eſt
 Caſtro in Proph. minores.

Ara Dei. *Oraculorum defectus vn-*
de.
Cicero.
Plutarchus.
Strabo.
Iuuenalis.
Porphyrius.
Iulianus.
Cleombro-
tus.
Theodoret.
Eusebius.
Pana mor-
tuum.

A ſet, interrogatus, rem omnem, vt relata eſt, enarra-
 uit. In Britannia ruſus inſula ingentem commotam
 tempeſtatem inſulares dicebant; quod ex dæmoni-
 bus, vel heroibus aliquis defeciſſet. Quæ omnia
 cum Tiberij tempore contigerint, oſtendebant, Do-
 minum, ac Seruatorem noſtrum, qui tunc cum homi-
 nibus conuerſatus eſt, omne dæmonum genus in tar-
 tarum detruiſſe. Sed ad Auguſtum redeamus. hic
 Coſſ. Ælio Catino, & Sentio Saturnino anno 2. à
 Chriſto nato; vt referunt Dio lib. 55. & Suetonius
 in Auguſto cap. 53. & ex eo Oroſius lib. 6. cap. 22.
 Domini appellationem, vt homo, declinauit. Nam
 cum eo ludos ſpectante, pronunciatum eſſet à quo-
 dam mimo; *ô Dominū æquum, & bonum.* Vniuerſi qua-
 ſi de ipſo dictum exultantes approbauiffent: ſtatim
 manu, vultūque indecoras adulationes repreſſit; & ſe-
 quenti die grauiffimo corripuit edicto, Dominūque
 ſe poſthac appellari, ne à liberis quidem, aut nepoti-
 bus ſuis, vel ſeruo, vel ioco paſſus eſt. Imo non auſus,
 quia verus totius orbis Dominus editus iam in lucem
 prodierat. Ex quibus prodigiis, ac fama toto orbe di-
 ſperſa ſatis manifeſta ſit terræ commotio, qua in ſum-
 mam admirationem rapti magni quid tunc accidiſſe
 manifeſtabant omnes. Quibus ſi addas Chriſti mi-
 rabiliū operum famam ad regem Abagarum dela-
 tam, & per Pilatum ad Romanum Imperatorem Ti-
 berium literas miſſas de ipſo loquentes: Tum etiam
 inſignem terremotum, qui per vniuerſam Aſiam con-
 tigit Chriſto patiente, cuius ſupra meminimus; & vl-
 terius referunt Suetonius in Tiberio, cap. 48. Dio.
 lib. 57. & Plinius lib. 2. cap. 48. *qui maximus, inquit,*
terra memoria mortalium extitit motus Tiberij Cæſaris
principatu, duodecim urbibus Aſia una nocte proſtrata.
 Quando ſuperliminare templi miræ magnitudinis
 corruit, vt ex Euangelio Nazaræorum refert Hieron.
 epistol. 150. ad Hedibiam q. 8. & præſides templi
 virtutes dixerunt; *Tranſeamus ex his ſedibus: vt ait ibi*
 Hieronymus, & Eusebius in Chronico: & columba
 è templo egredi viſa eſt; vt refert Ephrē ſermone de
 Paſſione Domini. & cetera alia, quæ tunc cōtigiffent ex
 Euangelis nouimus, & in aduentu Spiritus ſancti, &
 prædicatione Apoſtolorum ex Actis, & Epistolis Pau-
 li; nulla remanebit dubitandi ratio de Prophetiæ Hag-
 gæi adimpletione.

D Mare præterea, & inſulæ commotæ ſunt bellis ci-
 uilibus Auguſti Cæſaris, & Antonij, apud Actium
 præſertim: præter voces illas, & gemitus à dæmoni-
 bus editos, de quibus Plutarchus loco ſupradicto.
 Commotæ ſunt omnes gentes regis totius urbis fa-
 ma conſtanti ex variis prodigiis, & oraculis propaga-
 ta, vt diximus. Tum maximè ex Auguſti Cæſaris edi-
 cto, quo iubebat, vt omnes imperio ſubiecti in ſua ci-
 uitate deſcriberentur, binis didrachmis in ſingulos
 annos viritim ſolutis. Sed & omnes gentes, inſulanæ
 etiam, & marinæ, & gentes in deſertis habitantes ad
 prædicationem Apoſtolorum commotæ ſunt, dum
 quædam conſurgebant, vt Euangelium extinguere,
 quædam, vt fuſo etiam ſanguine, tuerentur.

E Et venient] Vt illuſtrem de Chriſto locum ex-
 plicemus, operæ precium erit prius verborum ratio-
 nem habere; vt deinde ad ſenſum veriore acci-
 piendum deueniamus. Hebræa verba hæc ſunt:
 וְבָנֵי חֶמְדָּאֵי כֹל הָאֲוִיִּם *Vbani chemdath col hagioim.* &
venient deſiderium omnium gentium. In quibus verbis
 vides nomen ſingulare, *deſiderium*, ſuppoſitum eſſe
 verbo plurali *venient.* Eſt autem hoc præmittendum
 ad omnium interpretum diuerſitatem accommodum,
deſiderium, dupliciter capi, aut actiue, vt aiunt, pro ipſa
 voluntatis propenſione in rem concupitam, quæ eſt
 ipſe actus deſiderandi, vt Prou. 13. 19. *deſiderium ſi com-*
pleatur, delectat animam. & cap. 21. 25. *deſideria*

occidunt pigrū. Lucæ 22. 15. *desiderio desideravi hoc Pascha mādūcare vobiscum*. aut passivè, pro ipsa re desiderata, ut Psal. 20. 3. *desiderium cordis eorum tribuisti eis*. & Psalm. 77. 29. *desiderium eorum attulit eis*: non sunt fraudati à desiderio suo. Prouerb. 10. 24. *desiderium suum iustis dabitur*; id est, res desiderata. hoc præmissio.

1. interpre-
tationis ra-
tio.

Primò, nonnulli ex interpretibus, genitium pluralem, *omnium gentium*, faciunt verbi suppositum, constituentes in recto; & nomini singulari præfigunt præpositionem, *cum*; ac sic vertunt. *Et venient cum desiderio cunctæ gentes*; quam vertendi rationem sequuntur David Kimhi, Galatinus libr. 4. cap. 10. Munsterus, & Isidorus. Ut sit sensus, iuxta Galatinum, & Isidorum: & cunctæ gentes venient cum suis bonis desiderabilibus, & preciosis muneribus ad adorandum Christum; ut fecerunt tres reges Magi. iuxta illud Isa. 60. 6. *Omnes de Saba venient, aurum, & thus deferentes, & nomen Domini annunciantes*; aut secundum Munsterum: singulæ gentes optima sua offerent, seipsos Domino consecrantes, & suis opibus pauperes Christi, hoc est, viua Dei templa ornantes. Addit Isidorus hanc interpretationem, *& venient ad desideratum cunctarum gentium, vel cunctis gentibus*. Hoc est, iuxta priorè sensum; venient cunctæ gentes ad Christum cunctis eis desideratum.

2. interpre-
tandi ratio.
Regula.

Secundò, per quamdam hystorologiam, alij nomen singulare cum genitio plurali faciunt verbi suppositum, iuxta regulam ex Scriptura obseruatam, qua genitius pluralis ponitur pro recto plurali, & rectus singularis pro adiectiuo cum illo concordante. Ut Iob 15. 20. pro illis verbis. *Numerus annorum incertus est tyrannidis eius*. Hebraica habent. *& numerus annorum absconditi sunt tyranno*. Vbi genitius pluralis facit verbum plurale, eo modo quo vertunt LXX. *Anni numerabiles absconditi sunt potenti*. Sic quoque Isa. 28. 3. pro illis verbis. *Pedibus conculcabitur corona superbia ebriorum Ephraim*. Hebraicè legimus. *cum pedibus conculcabitur corona superbia ebriorum Ephraim*, pro, *ebrij Ephraim coronati superbia conculcabitur pedibus*. Eadè ergo ratione, *& venient desiderium cunctarum gentium*, vertunt, *& venient cunctæ gentes desiderabiles*. Hanc regulam secuti LXX. transulere. *Et venient electa omnium gentium*. ut habetur in codice Complutensi, Regio, & Vaticano, & apud Augustinum. lib. contra Donatist. post collatio. cap. 20. Vel, *venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*. ut legit aliquando Hieronymus, & August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 48. Ad eundem modum vertit Pagninus. *& venient quæ sunt desideratio omnium gentium*. & Vatab. *& venient desiderium, seu specimen omnium gentium*. Hoc est, secundum Hieronymum hic, & Aug. loco dicto, explicantes versionem LXX. & secundum Vatab. & venient ad Christum gentes desideratissimæ, & à Deo ex singulis gentibus electæ: quasi dicat; non solum à Iudæis, sed etiam ab electis gentibus recipietur Christus. Vel, soli electi, quos elegit Deus ante mundi constitutionem, venient ad Christum, ut exponit Augustinus.

Ratio 3. in-
terpretandi.

Tertiò, alij existimant, suppositum illud singulare, *desiderium*, accipi pro plurali *desideria*; & vertunt. *Et venient desideria omnium gentium*. quod videatur hoc loco, *desiderium*, accipi pro nomine collectiuo. Et quia gentes diuersis desideriis Christum desiderabant; vel multiplicia bona desiderata à gentibus apportauit Christus, propterea dicitur, *desideria omnium gentium*.

Ratio 4. in-
terpretandi
venior.

Quartò, præstat illa versio, qua verbum plurale accipitur pro singulari: ut solet accipi in Scriptura, Exod. 1. 10. quod in Hebræo legitur, cum ingruent bellum; vertit Vulgatus; *si ingruerit contra nos bellum*.

A & quod Isa. 28. 3. Hebraicè dicitur. *cum pedibus conculcabitur corona superbia*. LXX. verterunt, *cum pedibus conculcabitur corona superbia filiorum Ephraim*. Sic ergo hoc loco verbum plurale *venient*, accipiat pro singulari, & *veniet desiderium cunctarum gentium*. quæ ratione vertit Chaldaus. & R. Akiba, quem refert Galatinus lib. 4. cap. 9. exponebat: & adducam desiderium cunctarum gentium, & alius magister: & postea venit Messias. Tigurina quoque sic vertit. *& veniet qui desideratur ab omnibus gentibus*. Quia ergo *desiderium* hic passivè accipitur pro re desiderata, rectè Vulgatus interpretes pro eo, quod in Hebræo dicitur, *& veniet desiderium cunctarum gentium*; vertit ille, *& veniet desideratus cunctis gentibus*. cui interpretationi ceteræ accommodari possunt si legamus. *& veniet cum desiderio cunctarum gentium*: quia Christus venit onustus bonis preciosissimis, quæ omnes gentes cum eo ventura expetebant. His circa interpretationem præmissis, de sensu verborum erit iam differendum.

Quæstio est igitur, quid nomine *desiderij*, aut *desiderati* intellexerit Propheta, cum dixit post prædictam commotionem; *& veniet desiderium*, vel *desideratus cunctarum gentium*? Prima huius loci intelligentia est Davidis Kimhij, Galatini, Munsteri, & Isidori, qui nomen *desiderium* accipiunt passivè pro omni precioso dono, quod Scriptura vocat, omne desiderabile, quod desiderium sui generet videntibus. & erit sensus; Et veniet ad Christum quicquid gentes preciosum habent, ac desiderabile.

Secunda expositio est Hieronymi, Augustini, Vatabli, & Isidori, iuxta versionem LXX. accipientium *desiderium* passivè, pro gentibus electis à Deo, & preciosis, quæ sunt inter ceteras gentes. Hoc modo: *& veniet desiderium cunctarum gentium*, id est, è cunctis gentibus veniet ad Christum illa portio, quæ est à Deo selecta, & ut preciosus thesaurus desiderabilis.

Tertia expositio est, ut *desiderium* accipiat, ut dictum est, pro dono gentium precioso; seu pro parte selecta è gentibus; & dicat: Et veniet ad templum hoc quicquid preciosum est in gentibus; nam & ipsæ venient ad adorandum in templo hoc, & sua preciosa quæque afferent ad offerendum. Sed quia ex hoc nihil singulare, preciosum, aut gloriosum dicitur de hac posteriori domo; quod non habuisset domus Salomonis; cum tamen Deus velit gloriosorem probare domum hanc supra priorem, ideo hæc expositio reiicienda est.

Quarta expositio est ceterorum omnium, accipientium quidem nomen *desiderium* passivè pro re desiderata, sed desiderata quidem ab ipsis gentibus. Ita ut dicat; *& veniet desiderium cunctarum gentium*, hoc est, & veniet in mundum, postquam multis modis fuerit commotus ille, quem omnes gentes desiderant, quique earum omnium desiderium est completurus. Sed in hoc desiderato assignando varij sunt interpretes, quos oportet referre.

Quinta igitur exponendi ratio est Montani, qui hunc desideratum à gentibus, intelligit non Christum, sed Spiritum sanctum: cuius maximo desiderio gentes omnes; etiam quæ Christum non expectassent, iam inde à principio, dummodo infirmitatem sentirent suam, tenebantur: quasi non sit Christus, sicut in primis promissus in vniuersa Scriptura, sic in primis expectatus, & desideratus, tamquam qui accessum nobis præbuit ad Patrem; & Spiritum sanctum nobis meruit donandum.

Sexta huius loci intelligentia est Augustini lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. & 48. & Damiani lib. de Institutione monialis ad Blancam cap. 7. & Ruperti lib.

Desiderium
pro re desi-
derata.

Quæstio,
quis sit de-
siderium gen-
tium.
Expositio 1.
de omni do-
no.

Expositio 2.
de gentibus.

Expositio 3.
de dono pre-
cioso gen-
tium.

Expositio 4.
de desidera-
to à genti-
bus.

Expositio 5.
de Spiritu
sancto.

Expositio 6.
de Christo
in fine mudi
venturo.
August.
Damianus.
Rupertus.
lib.

lib. 1. de Operibus Trinit. in Daniele cap. 19. & lib. 1. in Haggæum cap. 2. qui licet hunc desideratum fateantur esse Christum; at non de priori eius aduentu exponunt; sed de posteriori; quando veniet iudex viuorum, & mortuorum. Ductus est autem Augustinus vt sic sentiret, hac ratione. Nullus desiderare potest eum, quem prius non dilexerit: nemo diligere quem non cognouerit. Atqui gentes non cognouerunt Christum, prius venturum, sed solum Iudæi; ergo neque dilexerunt, neque desiderauerunt. At iam conuersæ, & fideles factæ Apostolorum prædicatione, cognoscunt Christum, diligunt, desiderantque extremo tempore venturum, quando videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum potestate magna, & maiestate. Ergo Christus nunc verè desideratus dicitur gentibus, postquam Ecclesia ex ipsis est congregata, non prius.

Ratio huius sensus.

Expositio 7. & vera de Christo in priori aduentu.

Hebræorum sententia.

Patrum sententia. Ambros. Hieronym.

Aduentus Christi omnem Euangelij promulgatione dicit.

Desiderium Christi, & gentium mirè depictum.

Septima nihilominus, & omnino vera huius prophetiæ interpretatio est, vt promittat Christum in priori suo aduentu salutem hominibus adducturum: cuius expositionis in primis testes habemus veteres Hebræos, quos referunt Lyra, Adrianus Finus, & Galatinus lib. 4. c. 9. his verbis. *In libro Sanhedrin in cap. Helec, sic ad verbum dicitur: Rabbi Akiba exponebat. Adhuc unum modicum est, & ego commouebo calum, & terram, & adducam desiderium cunctarum gentium; de diebus Messia, & de rege Messia, & de tempore, quod fuit post destructionem prima domus. Alia expositio. Adhuc unum modicum est, modicum scilicet regni venturi Israël post destructionem prioris domus; & post illud regnum: Ecce ego commouebo calum, & terram, & mare, & aridam, & omnes gentes, & postea veniet Messias. Hac omnia ibi: ubi per duas veterum Thalmudistarum expositiones palam ostenditur prophetiam hanc de Messia debere intelligi, quemadmodum & nos ipsam intelligendam esse dicimus.* hucusque Galatinus. Veteres quoque Patres ita intellexerunt, cum expositoribus; videlicet Ambros. lib. 3. Epistola 12. Hieronymus hic, & Epistol. 150. ad Hedibiam q. 8. Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius.

Verum cum de priori Christi aduentu hæc verba interpretamur, non ea restringimus ad diē, quo Christus natus est, vt auctores quidam supra notati volebant. Sed nomine *aduentus Christi*, accipimus eius Epiphaniā, & ostensionem Apostolorum prædicatione factam; quomodo accepit Martha, cum Ioan. 11. 27. dixit, *Ego credidi, quia tu es Christus filius Dei viui, qui in hunc mundum venisti.* & Paulus vbique, præsertim 1. ad Timoth. 1. 15. *Fidelis sermo, inquit, & omni acceptione dignus, quia Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum.* Quo sensu implebatur hæc prophetia cum Christus natus sese ostendit Magis gentium paranympis, tum etiam cum ex gentibus, ex fama operum eius mirabilium, vt excitationis Lazari Ioan. 12. intermediis Philippo, & Andrea, introductis ad Iesū, ille dixit. *Veni hora, vt clarificetur filius hominis. Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, &c. & infra. & ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Nempe, post aduentum Spiritus sancti, cum Apostoli gentibus euangelizauerunt Euangelium pacis. Qui sensus constabit magis ex his quæ subiiciemus, ad dissoluendam Augustini rationem.

Dum prius adnotauero id, quod non est silentio prætereundum. Periocundè quidem, & artificiosè diuinum Spiritum eam loquendi formam indidisse Prophetæ; qua vno nomine *חַמְדָּאֵה* *chemdah*, quod *ardentissimum, inflammatisimumque desiderium* significat, cum dixit: *& veniet desiderium cunctarum gentium*, vtriusque affectus exprimerentur: Christi videlicet

A sponsi veniendi ad gentes, vt Ecclesiam ex illis cōgregatam sibi in sponsam acciperet per fidem, misericordiam, & miserationes, vt dixit Hoseas cap. 2. & sponsæ ipsius, Christi amplexum vehementer expetentis. Qui affectus in diuino illo Salomonis Epithalamio, miris imaginibus, & figuris depinguntur. Propterea enim variè desiderium illud interpretati sunt expositores: dum quidam intellexerunt desiderium sponsæ veniendi ad Christum: quidam ipsius Christi veniendi ad sponsam ex gentibus. Nam profectò idem est aduentus: cum spiritualis enim sit, idem est dicere Christum venire ad gentes, ab eis desideratum, vt eis sua dona impertiat; seque ipsum illis tradat: ac dicere; gentes venient desiderabiles, & electæ, vel cum suis bonis desiderabilibus; seipsas scilicet per fidem, spem, & charitatem, suæque omnia Christo offerentes, & tradentes, iuxta illud Isa. 22. & Michææ 4. 1. & *fluent ad eum omnes gentes.*

Iam ad Augustini rationem respondetur, primum, verum esse explicito desiderio non expeti nisi quod diligitur, neque diligi, nisi quod cognoscitur. Atque ita Christum dici hic desideratum à gentibus, non in extremo die venturum, sed statim ac euangelizatus fuit ab Apostolis: tunc enim iam prædicatum, & cognitum desiderauerunt eum, ipsæque venit ad gentes iam desideratus, ab Apostolis portatus, iuxta illud Actuum 9. 15. *de Paulo; vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, & regibus, & filiis Israël.* Nam hunc esse huius loci sensum verba ipsa indicant, quibus dicitur. *& mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus.* Hoc est, permouebo omnes gentes Apostolorum prædicatione, & prodigiis. Sic enim explicant Ambros. Hieronym. Augustinus, Albertus, & Dionysius. Et tunc veniet ad illas Christus ab eis desideratus. Quæ quoque sic explanat Hieronymus Epistol. 150. ad Hedibiam q. 8. & *veniet, inquit, desideratus cunctis gentibus*, vt ab Oriente, & Occidente veniant, & recumbant cum Abraham, Isaac, & Iacob. Et lectio Septuaginta hunc eundem sensum exprimit; vt exponunt Ambros. lib. 3. Epistol. 12. Hieronymus hic, & Augustinus eo loco. & *venient, que electæ sunt ex gentibus*, hoc est; venient gētes electæ, ad Christum Apostolorum prædicatione adductæ. Repetitur enim hic illustris illa prophetia de gentium vocatio-
ne per Christum, & Apostolos futura, toties à Prophetis prædicta, vt Iacob Gen. 49. 10. & *ipse erit expectatio gentium.* Psalm. 2. 8. *Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam.* Isa. 2. 2. *Et erit in nouissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium, & fluent ad eum omnes gentes.* & à Paulo Gentium prædicatore crebrò, præsertim in Epistola ad Romanos commendata.

Sed Christus quoque dici iure potest à gentibus desideratus antequam veniret, ac prædicaretur; quod eius aliquam cognitionem habuissent. Nam gentibus annumeratur Iob, cum amicis: qui cum populis subiectis Christum futurum vel implicite cognouerunt. Tum etiam Sibyllarum prædictione, quæ de Christo locutæ sunt. Tum ex communicatione cum Iudæis; siquidem confluēbant ad adorandum Deum in templum Ierosolymitanum, in quo fuit illis locus designatus, vt refert Iosephus lib. 15. de Antiq. c. 14. & 6. Iosephus. de bello Iudaico cap. 6. vnde Ioan. 12. dicitur. *Erant autem quidam Gentiles ex his, qui venerant, vt adorarent in die festo.* Hæ ergo gentes vel explicitè, vel implicite cognoscebant Christum, illumque desiderabant, cum tanta de illo prædici audirent.

Præter hæc, liceat communem modum respondendi adhibere, qui præclarus est, Christum nempe implicito quodam desiderio fuisse à gentibus desideratum, quatenus sentientes suam infirmitatem à Deo

Augustini ratio dissoluitur.

Christus prædicatus desideratus fuit à gentibus.

Ambrosius. Hieronym. August.

Prophetia de gentium vocatio.

Solutio altera.

Christus gentibus cognitus.

Solutio 3. Desiderio implicito gētes Christi desiderabant.

petebant, expetebantque remedium, quod exhibere decreuit per Christum Iesum: quem propterea simul implicite petebant, expectabantque. Sed oportet rationem hanc altius deducere, & explicare, quo gloriam Christi Iesu ostendamus, eiusque nobis collatas diuitias percipiamus.

Duplex m-
dus.

Mundus su-
pernaturalis,
& naturalis
collatio.

Deus duo
prouidet in
mundo.

Vniuersum
hominis
gratia factū.

Cyprian.
Cyril. Ierof.
Aristot.
Cicero.
Plinius.
Lactant.

Deus in
omnibus o-
peratur.

Dei omnia
plena ad fi-
nem adige-
ris.

Aristot.

Bonū à Deo
expetunt
omnia.

Duplex est nobis mundus considerandus: vnus hic naturalis, quem oculis intuemur, mentēque contem-
plamur: alter spiritualis, ac supernaturalis, quem fi-
de credimus, affectūque experimur; tanto prae-
stantior illo, ac perfectior, quāto spiritualia corporeis prae-
stantiora sunt, & humanis diuina perfectiora. Et
quia vnus, idemque est vtriusque & conditor, & gu-
bernator Deus; quamuis diuersis considerationibus fi-
nis dicatur naturalis, & supernaturalis, illum quidem
condidit propter hunc, & illum, & hunc propter se-
metipsum, & extra se propter maiorem gloriam suam.
Et illo quidem supernaturali tamquam ornamento, &
& decore exornatur, perficitur, condecoraturque
mundus naturalis; qui ad illius opera conficienda per
omnia deferuitur conditus est, iuxta illud Sapientiae
16. 24. *Creatura enim tibi factori deseruiens exardescit in
tormentum aduersus iniustos, & lenior sit ad benefaciendum
pro his, qui in te confidunt. Propter hoc, & tunc in omnia
transfigurata, omnium nutriti gratia tua deseruebat ad
voluntatem eorum, qui à te desiderati sunt.* In hoc autem
vtrōque mundo duo sunt, quae Deus prouidet diuina
sua prouidentia: & bona elargitur, omnia perficiens,
ad meliusque deducens; & remouet mala, quibus con-
taminatur, & turpis redditur. *Malum*, inquit Plato,
lib. 10. de Repub. *puto omne quod dissoluit, atque corrup-
pit: quod vero seruat, & iuuat, bonum.* In vniuerso ergo
id commune malum est, quo dissoluitur ordo aureus
à Deo constitutus, secundum quem vniuersum hoc
propter hominem factum est, tamquam propter fi-
nem: homo autem propter Deum ipsum. Quod fuit
commune placitum Sanctorum, & Philosophorum,
Cypriani in Epiphania Domini. Cyrilli Ierosolymi.
Catechesi 12. Aristotelis lib. 2. Physices cap. 2. Cice-
ronis lib. 2. de Natura Deorum. Plinij lib. 7. de Natu-
ral. historia. in proemio. Lactantij Firmiani Diuinar.
Institut. lib. 6. 10. & lib. 7. de Diuino premio cap. 7.
Nam quoties homo vniuersis vititur creaturis, non ad
eum finem, ad quem creatae sunt, tunc malum illis
accidit maximum, quia priuantur bono suo, nempe fi-
ne, propter quem à Deo conditae sunt, & gubernan-
tur. Adest autem in rebus vniuersis Deus ipse, eas di-
rigens ad fines suos, quibus consecutis, felices reddan-
tur. Hoc est enim quod dixit Aristoteles lib. de parti-
bus animal. cap. 5. in omnibus naturae numen, & ho-
nestum, pulchrumque inest ingenium: quippe cum
naturae operibus iunctum illud praecipue sit, vt ali-
cuius gratia omnia agantur. Et lib. de mundo, Nec vl-
la, ait, natura per se sufficit, orbata salute, quam ille
ferat: quapropter veteres nonnulli adducti sunt, vt di-
cerent, haec omnia deorum esse plena. Plenus est Deo
mundus siue naturalis, siue supernaturalis: qui omnia,
& singula, quantumvis rationis expertia, ita adigit ad
suum bonum acquirendum, & malum fugiendum, &
ad remedium malo, si quod adsit, expetendum, vt
numquam quiescat, sed vi quadam huc illucque tra-
hatur, donec inuenerit. Hinc numen ipsum in illis
cognoscens bonum ipsis necessarium, appetitū quen-
dam indidit, ac amorem erga bonum suum; pro ratio-
ne maioris boni maiorem, ac vehementiorem; quia
quo maius bonum aliquid est, eo magis est expetibi-
le, auctore Aristot. lib. 1. Ethic. cap. 7. & natura omnia
ad bonum festinant, vt ait ille lib. 3. Ethicor. ad Eude-
mum, eodemque adigente malum fugiunt, odioque
prosequuntur vehementiori. Hoc ergo vtrumque à
Deo expetunt, largitore bonorum, & à malis liberato-

re. Quod in hominibus constat manifestius; quippe
qui cognoscentes quantum indigeant Deo ad bona
consequenda, & mala, siue culpae, siue poenae, repel-
lenda, quae patiuntur; (Multi enim Philosophorum, vt
ait Plin. vbi supra, & Lactan. lib. de Opifi. Dei cap. 3. Natura no-
uerca. Plinius. Lactantius. Plato.
suam infelicitatem sentientes, qua cupiditatibus supe-
rati, & miseriis afflictati, naturam non matrem hu-
mani generis, sed nouercam asseruerunt) ad eum con-
fugiant, ab eoque remedium expetunt. Dixit enim
Plato lib. 5. de Natura hominis. *Vtrique curatione indi-
gemus, imo homines vniuersi.* Decreuit ergo Deus, vt
suam in vniuersum orbem prouidentiam exerceret, &
bona singulis largiretur, malaque repelleret, & maio-
rem sibi gloriam hac diuina arte compararet, quam
per gemini illius mundi constitutionem; Christum
Iesum mediatorem constituere, per quem bona diui-
na toti orbi largiretur, & mala ab vniuerso repelleret.
Quod opus, quia praestantissimum omnium, Deo est
magis gloriosum, hominibusque propterea, & vniuer-
so magis vtile. Nam si illud maximum opus Dei est, in
quo maxime elucet & Dei bonitas, sapientiaque, &
potentia: cum in vna Christi Incarnatione, & salute
magis eluceat diuina bonitas, sapientia, & potentia, Gloria Deo,
& mundo
utilitas ex
vno Christo
maior quam
vtrōque mū-
do. Plato.
Aristot.
Quod si quod cuique optimum, id maxime proprium
dicitur à Platone lib. 9. de Repub. & vnumquodque
propriū bonum expetit, auctore Aristot. lib. 1. Ethico.
ad Eudemum. ad finem: & id semper magis est ex-
petibile quod maius est bonum, eodem auctore lib. 1.
Ethico. cap. 7. Ergo Christus, qui omnibus creaturis
optimus est, maxime fuit expetitus, tamquam maxi-
mè proprium bonum; vt pote per quem tacito quo-
dam ingenio expectant se liberari à malo, in quo
modò à prauis hominibus constitutae sunt; & bono si-
bi debito cumulari. Hinc illud Pauli ad Rom. 8. 19.
*Nam expectatio creatura reuelationem filiorum Dei expe-
ctat: vanitati enim creatura subiecta est non volens, sed
propter eum, qui subiecit eam in spe: quia & ipsa creatura
liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriae fi-
liorum Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit,
& parturit usque adhuc.*

Uterius, cum, vt auctor est Diogenes, quem re-
fert Plutarchus in libro de Tranquillitate animae, Phi-
lo lib. 1. de Monarchia in initio, & Lactan. lib. de Ira
Dei cap. 14. totus hic mundus tamquam fanū quod-
dam sacratissimum constitutus à Deo sit; in eo tam-
quam diuini templi Antistitem, quasi sacerdotio fun-
cturum pro creaturis omnibus, hominem constituit,
qui pro beneficiis, eis omnibus collatis, gratias ageret,
ac propitium illis redderet Deum, vt bona adderet,
malaque repelleret. Sed quia huic muneri dignus in-
ueniebatur nemo, summum Deus prouidit sacerdo-
tem Christum Iesum, qui ab orbe condito per homi-
nes ad id delectos, suo hoc munere fungens. Deū vni-
uerso propitium redderet, vniuersum in seipso offerēs
Deo. Propterea enim summus Hebraeorum sacerdos
in veste sua totum orbem referebat expressum cum
ingrediebatur in sancta sanctorum. *In veste enim po-
deris*, dicitur Sap. 18. 24. *quam habebat, totus erat orbis
terrarum.* Quod latè Philo explicans lib. 1. de Monar-
chia concludit. Hoc cultu Pontifex vititur totum mū-
dum referens ornatu mirando, vel menti, vel oculis:
qui nō solum pro toto humano genere, verum etiam
pro naturae partibus, terra, aqua, aëre, igne pre-
catur, & agit gratias. Quippe qui existimat mun-
dum (vt reuera est) suam patriam, solitis supplica-
tionibus ei reddere propitium parentem, conditorem-
quem suum.

Cum ergo vniuersus orbis Christo indigeret pa-
trono,

Natura no-
uerca.
Plinius.
Lactantius.
Plato.

Deus per
Christum
mundo bo-
na largitur.

Gloria Deo,
& mundo
utilitas ex
vno Christo
maior quam
vtrōque mū-
do. Plato.
Aristot.

Res bonum
suum expe-
tunt, & ita
Christum.

Mundus tē-
plum est cu-
ius antistes
homo.
Plutarch.
Diogenes.
Philo.
Lactantius.

Christus
mundi sa-
cerdos.

Sacerdos or-
bē in veste
referebat.

Philo.

Sacerdos
pro toto
mundo pre-
catus.

patrono, pontifice, & propitiatore apud omniū conditorem Deum, qui vna carne humana indutus excellenti quodam modo omnium creaturarum naturas indutus est, vt seipsum Deo offerens, eas omnes vna offerret, tanto præstantiores hostias factas, quanto & offerens ceteris sacerdotibus præstat, & hostia quam offert, ceteris hostiis. Nimirum ergo si vniuersus mundus illum desideraret, expeteretque, à quo tantum bonum sibi expectabat, ipso Deo ipsum adigente, ac permouente. *Vnde & ego, inquit, si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Omnia, ait, traham: Angelos traham, qui in me desiderant prospicere: Coelos traham à me renouandos: & terram, quam etiam sum instauraturus: traham gentes, quibus tamdiu sum desideratus: traham colles æternos, qui mei tenti desiderio, à condito orbe me concupierunt: vniuersum denique ad me traham, tanquam ad centrū, cui coniungi appetunt omnia. Vtpote qui portem omnia verbo virtutis meæ, ad Hebr. 1. purgationem peccatorum faciens.

9 Meum est argentum.] Ita, vt diximus in Parenthesi, exponunt Paulus Burgensis, Adrian. Galatinus, Dionysius, Vatab. & Isidorus, tum etiam Hugo; quasi dixerit. Ne argenti, & auri copiam me in gloriam æstimare putetis, cum hæc, vbicumque sint, mea sint: vel melius. Ne à me vos decipi putetis cum dico, me impleturum hanc domum gloria, & maiori, quā priorem. Nam vnus ego; qui creator sum argenti, & auri, & lapidum preciosorum, & tanquam Dominus distribuo cui volo; sufficio ad illustrius reddendum hoc templum, licet nullis esset opibus exornatum, Christi filij mei in illud aduentu, & ex Ecclesia illius ex eo exorta. Itaque non in auro, & argento posita est maior huius templi gloria: ad modum, quo dixit Psal. 49. 10. *Mea sunt omnes fera sylvarum, iumenta in montibus, & boues: cognoui omnia volatilia cæli: & pulchritudo agri mecum est: si esuriero, non dicam tibi, meum est enim orbis terra, & plenitudo eius.* Hunc esse huius loci sensum, ex sequenti numero erit manifestius.

Sed Hieronymus, Chrysostomus Homil. 34. in 1. ad Cor. epistolam, Theodoretus, Remigius, Haymo, & Lyra, videntur intelligere, polliceri Deum reuera aurum, & argentum ad templi illius ædificiū, quasi diceret. Ne putetis me sponso rem infirmum: meum est argentum, meum aurum, & meæ cunctæ opes. Ego in ornamentum templi aurum, argentūq; donabo, vt maior fiat huius domus gloria, quā prioris. Nō enim necesse habeo aliunde mutuatis ornare templum: nam ego vndecumque possum huc adferre quamcumque auri, & argenti copiam velim, siquidem omnia hæc mea sunt. Verū quia statim probabimus templo illi non prædici gloriam futuram ex ædificij magnificentia; sed ex Christi Ecclesia, ideo non videtur hæc expositio ad rem, quam cæperat promittere Deus.

Tertiò, Ambros. lib. Epistol. 3. Epistola 12. Hieronymus, dum explicat LXX. Rupertus lib. 1. in Daniel. cap. 19. Albertus, & Montanus, de diuinis eloquiis, quæ sunt argentum igne examinatum, Psal. 117. & de aliis spiritualibus donis, quibus Ecclesiam diuinus repleuit spiritus, explicant. Sed hi vel in sensu mystico loquuntur. Vel si in historico, vt Montanus; in eo sentit nobiscum, quod asserat, non polliceri Deum aurū, & argentum ad ornandum templum illud materiale: dissentit verò in eo, quod negat illi templo gloriā ex Christo, & Ecclesia futuram; qua de re iam iam nobis dicendum est. Ex hoc dicto; *meum est argentum, & meū est aurum*, ita arguit August. Homil. 30. ex quinquaginta tomo 10. Si Dei est argentum, & aurum, ergo cum iubet aliis communices, de re sua iubet.

10 Gloria domus.] Circa illorum verborum explanationem [Magna erit gloria domus nouissima, plusquam

A primū] duo nobis sese offerunt discutienda. Primum; de quo templo, vel domo loquatur Propheta? Num de domo spiritali, quæ est Ecclesia per materiale significata; vel de materiali tantum? & si de materiali, num de illa, quam ædificabant tunc, cum Haggæus loquebatur; vel de ea, quam postea Herodes construxit; vel de tertia alia, quam Iudæi expectant à suo Messia ædificandam? Secundum, de qua gloria loquatur? Nam cum gloria sit in ore multorum celebrata laudatio, ex aliqua excellentia profecta; dubitatur, num sermo sit de gloria ex materialis ædificij orta magnificentia; vel ex loci sanctitate; & si de hac, num de gloria ex sanctitate legis veteris profecta, vel ex nouæ tantū? Tot enim sunt exponentiū sententiæ, quot sunt huius mēbra diuisionis. Ex quibus probatior nobis seligenda est.

B Quæstio ergo prior sit, de qua domo sit intelligendus loqui noster Propheta? Prima omniū sententia est Ambrosij lib. 3. Epistol. 12. Augustini lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. & 48. & lib. contra Donati. post collatio. cap. 20. Cyrilli lib. 5. in Genes. Ruperti lib. 1. in Daniel. cap. 19. Alberti, Remigij, Hugon. & Montani, qui nomine *domus nouissima*, Ecclesiam Christi intelligūt, quæ tunc suam perfectionem consequetur; cum in cælo ex electis lapidibus construatur. Probant in primis hunc sensum August. & Montanus ex figura quadam sententiæ, quam Hebræi, vt super hunc locum docet Isaac Hispanus, vocant *Agargerara*, hoc est, post definitionem. & Cicero lib. 4. ad Herennium vocat significationem, quæ ex alio dicto aliud significat: & cum multis modis fiat, ea huic loco conuenit, quæ fit per similitudinem: cum aliqua re simili allata nihil aliud dicimus, sed ex ea quid sentiamus significamus. Vt cum Ioan. 2. 19. dixit Dominus: *Soluite templū hoc*: In sensu historico metaphorico corpus suum significabat. & cum Ioan. 1. 19. dixit Baptista, *Ecce agnus Dei*, Christum signauit. Ita hoc loco, cum dicitur, *maior erit gloria domus huius, per hanc domum significatur spiritalis Ecclesia*. Deinde probant, quia in Scriptura *primum*, & *nouissimum*, nunquam dicitur de duobus, sed de pluribus; ergo per *nouissimam* non intelligit domum illam secundam, sed aliam, nempe Ecclesiam, per illam significatam.

D Tertiò, probat August. lib. 18. de Ciuit. cap. 45. in quo assentiunt illi Lyra, Adrianus Finus, & Galatinus: quia nulla ferè fuit templi secundi gloria, siquidem sæpe fuit profanatum: ab Antiocho 1. Machab. 1. à Pompeio, auctore Iosepho lib. 14. Antiq. c. 8. & Egesippo lib. 1. de excidio Ierosolymitano. à Cassio, eisdem auctoribus, Iosepho cap. 13. & tandem à Romanis, vt rectè dictum sit 1. Machab. 42. *secundum gloriam eius multiplicata est ignominia eius.*

E Cyrillus Alex. in Haggæum, quem refert Turrianus lib. 2. pro Epistolis Pontificum cap. 20. horum Patrū Alex. rationes secutus, putat Haggæum ex abundantiā loqui de templis Ecclesiæ, quorum gloria maior est, quā Templi Salomonis, quanto maior est cultus spiritalis, quā legalis, & veritas quā vmbra. Et quia illud vtrum erat; at modo omnia loca munita sunt templis; nam vt dixit in Malachia Deus c. 1. 11. *Nūc in omni loco offertur thymiamma nomini meo, & sacrificiū mundum*.

Verū hanc expositionē non esse historicā, sed allegoricā, & spiritualement, ipsi Patres suis verbis faciūt manifestū, & Hieronymus; dum explicat versionem LXX. Soli August. & Montanus velle videntur esse literalem: sed rationes eorum non probant. Siquidem prima ex figura significationis desumpta soluitur, ex hoc, quod significatio rei per nomen tropicè illi accommodatum, metaphoram facit, aut allegoriam verborum, & tunc nomen primò rem significat, sed per tropum; qua ratione Christus in sensu literali dixit de

Difficultas
absoluenda.

Quæstio,
de qua domo sit sermo
Prophetæ.
1. Sententia
de Ecclesia.
Ambros.
August.
Cyrillus.
Rupertus.

Figura significationis.

Templi 2.
nulla ferè
gloria.
August.
Iosephus.
Egesippus.

Cyrillus
Alex.

Refutatio.

Augustini
rationes
soluuntur.

Allegoriæ
verborum,
& rerum
differentia.

Christū omnia ferētem
se corā Deo,
omnia appetunt.

Christus omnia ad se
trahit vt ad
centrum.

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Nota.

de corpore suo, *solute templum hoc*: sed in literali metaphorico. At significatio rei per rem, non facit sensum literalem, etiam tropicum; sed mysticum, & spiritualem; & hac ratione Haggæus designans domum illam, quæ edificabatur, per illam explicitè, aut implicitè domum spiritualem Christi indicabat, quæ per illam mysticè significabatur. Nam quomodo hanc, quæ nondum erat, ad literam demonstraret, cum significabat hanc domum nouissimam quæ edificabatur? Ad alteram rationem respondetur, de duobus etià usurpari primum, & nouissimum, vt 1. ad Cor. 15. 45. *Factus est primus homo in animam viventem, nouissimus Adam in animam viuificantem.* & Apocal. 1. *Ego sum primus, & nouissimus.* Ad tertiam dicitur probare, non esse gloriam illius domus accipiendam ex conditione edificiij, sed aliunde; non tamen sermonem non esse de domo illa materiali. Sub qua ex abundantia, & in sensu mystico significatur Ecclesia, & loca eius Christo dicata. 2. dicitur in illa domo, quæ edificabatur, bene autem in domo constructa ab Herode, quæ magnificentior fuit, quam Salomonis, vt constat ex Iosepho lib. 15. Antiq. cap. 14. & lib. 6. de bello Iudaico cap. 6. & ex altero Iosepho Gorionis filio lib. 5. Historiarum Iudaicarum cap. 25.

Secundò ergo, quidam ex Iudæis, vt referunt Lyra, & Galatinus, exponunt de templo à suo Messia edificando, ad exemplar descripti ab Ezechiele. Sed plane decipiuntur, quia verba Prophetæ nullum huic interpretationi locum relinquunt, cum dicat. *Huius domus nouissima* quam demonstrabat. Conati quidem sunt Iudæi templum à Romanis dirutum semel, & iterum, ac tertio reedificare, vt notat Chrysostomus Oratio. 3. contra Iudæos, idque referunt Historiæ Ecclesiasticæ, sub Adriano, sub Constantino, sub Iuliano. Sed conatus illorum repressus est, primum quidem à militibus, rursum ab igni è fundamentis promicante; & illorum importunam pericaciam recundente: quæ ratio conuincit venisse iam Christum antequam vastaretur secundum templum.

Tertiò, quidam ex interpretibus videtur loqui Prophetam de domo ab Herode constructa: nam de domo loquitur, cuius gloria, & magnificentia maior erat quàm templi Salomonis, at hoc non comprobatur in domo illa, quæ edificabatur, bene autem in domo constructa ab Herode, quæ magnificentior fuit, quàm Salomonis, vt constat ex Iosepho lib. 15. Antiq. cap. 14. & lib. 6. de bello Iudaico cap. 6. & ex altero Iosepho Gorionis filio lib. 5. Historiarum Iudaicarum cap. 25. Quod verò nomine domus huius nouissima, intelligatur domus Herodis, probat, quia eadem domus dici solet, quæ in eodem loco edificatur cum prima; & idem templum, eademque vrbs; quemadmodum Haggæus paulo ante dixerat. *Quis in vobis est relictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima; eandem faciens domum secundam cum prima.* & Iudæi Ioan. 2. 20. dixerunt, *quadragesima sex annis edificatum est templum hoc*; tempus prioris domus accommodantes posteriori octo annis edificata, quia idem templum esse existimabāt in eodem constructum loco. Hæc opinio vnum supponit, & alterum probat, ex quo suam de loco Haggæi sententiam deducit. Primum, supponit templum Zorobabelis omnino dirutum ab Herode, & in locum eius nouum alterum, suffectum; vt etiam concedit Rupertus lib. in Haggæum cap. 2. *Equidem Herodes, inquit, templum illud, quoniam erat priore minus, deposuit, & in antiquam magnitudinem reformauit, multisque magnis edificiis decorauit.* at hoc falsum esse constat ex Historicis, qui templo veteri integro manente, & incluso, narrant, defossis, quæ superfuerant de templo Salomonis, fundamentis, noua excitasse, quibus auxit, & ornauit Templum Zorobabelis. Sic enim ait Iosephus lib. 15. Antiq. cap. 14. *Cumque omnem apparatus alacriter aggregasset, antiquis fundamentis solutis, noua imposuit super quæ templum crexit longitudine centum cubitorum, latitudine centum, altitudine centum viginti. Ex qua mensura colligitur templum Zorobabelis intra*

illa fundamenta conclusum, quod sexaginta tantum cubitis amplum erat; nec dirutum esse; vt aduertunt Cardinalis Toletus in 2. Ioannis, Genebrardus lib. 2. Chronographiæ; & Baronius tom. 1. Annalium. Idque satis suadet Egesippus, cum lib. 1. de excidio Ierosolymitano sic ait. *Herodes, vt se gratum caelestibus demonstraret, templum ornauit, omnem illud circa templum loci ambitum circumuallauit muro, geminatisque spaciis inclusit, immenso edificiis sumptu, & exquisito decore. Iudicio erat magna circa sacrarium porticus, quas exituxit ex fundamentis; nec minor tuendi, quàm ornandi intentio.* Quibus satis ostenditur vera nostra sententia. Nam & Hieron. Zachariæ 4. in principio sic ait. *Quia templum, quod inexpugnabili crenarum firmitate, & à diuersis regibus, & principibus, ac postea ab Herode constructum est, Romano oppugnante deletum est.* Ergo idem templum mansit usque ad extremum excidium. Imo & porticum templi prioris Salomonis, cuius fit mentio Ioan. 20. Actuum 3. & 5. usque ad Neronis ætatem integram perdurasse; sic refert Iosephus 20. Antiq. cap. 17. *Regi persuaserunt, vt Orientalem porticum alius eleuaret. Erat autem hæc porticus in exteriori templo posita, in conualle profunda, quadringentorum cubitorum parietes habens, ex lapide quadrato, alboque constructos, singulorum enim lapidum erat longitudo cubitorum viginti, altitudo vero sex, opus Salomonis Regis, qui primum templum omne construxit.* Akerum quiddam probat quod nulli poterit suaderi, magnificentius fuisse templum Herodis, siue ab eo fuerit constructum, siue ornatum tantum, templo Salomonis. Aduersantur omnes, qui supponentes gloriam huius domus non accessisse ad gloriam prioris; aliunde illi gloriam maiorem quarunt, nempe ex Christo. Potest verò facile colligi excellentia illius ex 3. Reg. 6. & 2. Paralip. 3. & ex gloria Salomonis, quæ refertur Ecclesiastes 11. vt probant Galatinus lib. 4. cap. 9. & Adrianus Finus lib. 5. cap. 2. & alij. Quod si daremus superatum templum Salomonis à templo Herodis; nequaquam Haggæus de illo loquebatur, sed de eo, quod digito demonstrabat, pro nihilo reputatum ab his, qui conspiciebant. Cui gloria aliunde obuentura erat, quàm ex magnificentia edificiij; vt statim dicemus.

Quarta igitur, ac verior sententia est, loqui Prophetam de domo illa materiali, quæ edificabatur. Sic enim intellexere Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Hugo, Rupertus, Lyra, Burgenfis, Porchetus 1. P. victoriæ cap. 7. Galatinus lib. 4. cap. 9. Adrianus Finus lib. 5. cap. 2. Isidorus, & alij. Nam illam designabat Prophetam, tamquam distinctam à quacumque domo eo in loco edificanda; sicut distincta notabatur à priori domo Salomonis, licet in eodem situ extrueretur. Atque id verum esse constat ex iam dictis, & ex his etiam, quæ dicemus.

Quæstio posterior est, de qua gloria loquatur Prophetam; quando dicit maiorem futuram gloriam domus illius, quàm Salomonis? Num de ea, quæ ex templi duratione proueniebat: vel ex gentium in eam frequentia, & muneribus; vel ex magnificentia edificiij, aut externa, & legali sanctitate, vel ex Evangelica?

Primum Hebræi, vt R. Salomon, ex maiore duratione templi secundi colligunt eius maiorem gloriam supra templum Salomonis; quia templum prius, inquit, durauit 410. annos: posterius 420. imo liber Sederholam dicit durasse 440. Sed inanis est gloria hæc, aiunt Lyra, Galatinus, & Adrianus, quæ ex duratione prouenit templo toties à gentibus attrito, & profanato. Errant quoque in annorum enumeratione. Nam Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 10. templo Salomonis assignat 470. annos, menses sex, & dies decem: Templo autem Zorobabelis lib. 7. de bello Iudaico cap. 10.

Egesippus.

Porticus Salomonis. Iosephus.

Templum Salomonis magnificentius templo Herodis.

Sententia 4. vera de domo illa materiali.

Quæstio, de qua gloria loquatur Prophetam.

Sententia 1. de gloria durationis.

Refutatio.

de corpore suo, soluite templum hoc: sed in literali metaphorico.

Sententia 2. Hebræorum falsa.

Chrysost. Conatus Iudæorum templum edificantium diuinitus repressus.

Sententia 3. de templo Herodis. Herodis templum magnificentius Salomonis. Iosephus.

Templum Zorobabelis non dirutum ab Herode.

Iosephus.

Vera vtriuf-
que templi
duratio.

cap. 10. tribuit 639. annos, cum 45. diebus. Reuera autem iuxta veriore Chronologiam templum Salomonis durauit 429. annos, at templum Zorobabelis 526. perfeuerauit vsque ad natum Christum, & vltterius vsque ad cladem Ierosolymitanam anno Christi 71. atque adeo durauit 597. annos.

1. Sententia
de gentium
frequentia.

Secundò, Dauid Kimhi hanc maiorem gloriam expendit ex muneribus à gentibus templum secundum frequentantibus, oblati. Vnde integram prophetiam sic exponit. *Adhuc unum modicum est*, id est, iam cum ædificio templi operam impenditis, contradictionem omnium gentium sustinetis, at tunc commouebo cælum, &c. Per hyperbolem, & commouebo omnes gentes, vt relictis suis sedibus, veniant ad aspiciendam huius templi magnificentiam. Et venient quidem secum afferentes quicquid preciosum, & pulchrum domi suæ habuerint, ad offerendum in eo. Sed ex superioribus constat de qua gentium commotione loquatur Propheta. Nec tamen si quæ gentes confluebant ad secundum templum, eius gloria ex hoc superabat gloriam primi, ad quod similiter multæ gentes accedebant.

Refellitur.

3. Sententia
de opibus à
gentibus de-
uictis.

Tertiò, Theodoretus explicat de gentibus, quæ circum Ierusalem mutuis bellis sese occiderunt: quarum diuitias, aurum, & argentum, ædificantibus templum largitus est Deus. Quo miraculo stragis gentium quaquauerus diuagante, illustrior facta est domus illa; excitatique sunt incolæ cæli, & terræ ad glorificandum Deum; quæ est commotio cæli, terræ, & gentium. Sed quia nec ratione certa nititur hæc expositio, nec historia aliqua comprobatur, reiicienda est.

4. Sententia
de gloria
templi He-
rodis.
Refutatio.

Quartò, Riberæ nostro visum est hanc maiorem gloriam prouenisse templo Zorobabelis ex templi ab Herode constructi excellentia; quæ omnino superauit magnificentiam templi Salomonis. Verum hoc, vt daremus, quod falsum esse notauimus supra, quæ maior hæc gloria fuisset; vt arguit Rapertus lib. 1. in Haggæum cap. 2. quod homo funestus, rex impius operatus est, exæquari, vel etiam præfetti contendens regi magnæ opinionis, & Sapientissimo Salomoni? Præterea; quorsum Propheta illa verba, *& implebo domum istam gloria*; subiecisset illis, *& veniet desideratus cunctis gentibus*; aut quorsum hic Messia meminisset; nisi ex eo maiorem gloriam futuram, ostendere voluisset, illi templo, quam non habuit templum Salomonis?

5. Sententia
de gloria ex-
terne sancti-
tatis.

Quintò; alij fortasse referent hanc maiorem gloriam ad externam templi sanctitatem: Nam cap. 1. pollicitus est Deus se glorificandum in hac domo. & hic dicit, *implebo domum hanc gloria*; & maiori, quam priorè domū. Consistebat autem hæc sanctitas, aut gloria ex ea profecta, in quinque illis, quæ cap. 1. retulimus num. 18. Nempe in præsentia Domini per fulgorem, aut nebulam: in igni cælesti: in oraculo è propitiatorio; in *Vrim & Thummim*: denique in spiritu prophetico: quæ affert Chrysostomus Orat. 3. aduersus Iudæos. Verum sanctitas hæc secundi templi, etiam si quinque illa integra in eo perfeuerassent, non superat sanctitatem primi, in quo omnia illa celebriora erant, & frequentiora. Et Arcam quidem in secundo templo defuisse super 3. capit Ieremiæ satis superque probatum à nobis est. Prophetiæ quoque cessatione fuisse gloriam domus illius diminutam, docet Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 48. & communis sententia est. Aliunde, ergo querenda est huius domus nouissimæ gloria, quam ex hac visibili sanctitate; quæ etiam magna ex parte caruit.

Arca defuit
templo 2.
Et propheta.

6. Sententia
vera de præ-
sentia Christi.

Sextò igitur: verissima omnium est intelligentia S. Thom. in 29. Isaïæ, Burgensis additione 3. ad hoc caput; Lyræ, Ruperti, lib. 1. in Haggæum cap. 2. Hugonis, Porcheti, 1. P. Victoriæ cap. 7. Galatini lib. 4.

cap. 10. Adriani lib. 5. Flagelli Iudæorum cap. 2. Dionysij, Vatabli, & Isidori, quod sermo sit de gloria, quæ templo illi aduenit ex præsentia Christi Domini nostri: quæ meritò gloria dicitur. Nam quemadmodum in templo Salomonis præsentia Dei nebula aliqua, aut fulgore declarata, dicebatur gloria Dei templum illustrans, & inhabitans: ita dispensatio carnis assumptæ, cum patibulo triumphantis, vt ait Hieronymus Epistol. 150. ad Hedibiam q. 9. quæ est nubecula, quæ tectus est Sol iustitiæ, Filius Dei, gloria verè dicitur, & illustriorem reddit posteriorem hanc domum, quam illa priorem, suo in eam aduentu. de quo Malachias c. 3. 1. vaticinatus dixit. *Ecce ego mitto Angelum meum, & preparabit viam ante faciem meam, & statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos queritis, & Angelus testamenti, quem vos vultis.* Et noster Propheta propterea diuino actus Spiritu prius promisit aduentum Messia omnibus desiderati, vt gloriam illius domus, quam faciebant, illustriorem ostenderet, quam prioris, per eum reddendam, vt supra etiam diximus. Per Christi autem aduentum in templum debemus, etiam intelligere, eius in carne dispensationem, quam *δικονοῦνται* vocant Græci Patres. Nam illustrior reddita est gloria illius templi, quod in eo Christus suam inchoauit Ecclesiam. Ad illud enim Christus continebat, cum Ecclesia vniuersa, tum ad orandum, tum ad eam loquentem audiendum, vt constat ex Euangelis, & Actis Apostolicis. Vnde in illo, & ex illo vniuersa per orbem Ecclesia disseminata originè ducit; quia *de Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Quare ex gloria Ecclesiæ, cū suo capite Christo proculdubio gloriosior fuit domus illa, quæ prior. Et hunc sensum cum hac amplitudine esse huic loco germanum, patet ex his, quæ diximus, dum explicarem prophetiam hanc iuxta Paulum, num. 9. Sicut enim per aduentum eius intelleximus omne consilium Christi circa nostram salutem, ita gloriam domus nouissimæ explicamus ex aduentu eius eo in loco Ecclesiam congregantis, & prima eius fundamenta iacentis.

Gloria præ-
sentis Christi
qualis.

Ex illo tem-
plo caput
Ecclesiæ.

Dabo pacem.] De pace spiritali quam attulit suo aduentu Christus, intelligunt Hieronymus, Augustinus cap. 48. lib. 18. de Ciuit. Hugo, Lyræ, Dionysius, Isidorus, & Montanus. Hanc enim sæpe Christus in hoc templo annunciauit, & inde ab Apostolis, per vniuersum orbem deducta est, prius ab Angelis decantata, cum Lucæ 1. dixerunt, *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax.* Albertus, & Vatab. Christum ipsum pacis auctorem exponunt; qui Isaïæ 9. 6. dicitur *princeps pacis.* & ad Ephes. 2. 14. *ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.* Nam ipse in templo sæpe docuit. Et rectè quidem; sed metonymicòs, tamquam princeps, & effector pacis, pro pace ipsa accipitur fructu Spiritus sancti: quæ non tantum in eo consistit, vt cum alio non iurgemur, vt aduertit Hieronymus ad Galat. 5. Sed tunc pax Christi, ait, hoc est, hæreditas nostra nobiscum, si tranquilla mens nullis passionibus perturbetur: si ita bestia perturbationum à principe pacis Christo mansuefiant, vt habitare possit lupo cum agno, & pardus cum hædo accubare, & vitulus, & leo, & ouis simul morari, humili, ac mansueto homine minante eos; vt canitur Isa. 11. Si enim vnusquisque pacem hanc internam comparauerit, pacem habebit cum Deo: Ecclesiam deinde tranquillam reddet, vt nemo sit qui noceat, nemo qui occidat in monte sancto Dei; quæ est Ecclesiæ; in qua factus est in pace locus eius.

De pace E-
uangelica
Christi.

Pax qualis.

Hieronymus tamen, Theodoretus, Remigijs, Haymo, & Dionysius videntur explicare de pace reddita cum gentibus, vt possent ædificare absque impedimento domum illam. Sic enim ait Hieronymus. Por-
rò

De pace ho-
stibus de-
pressis.

rò quia scio ad ædificationem inclytæ domus, & quæ superatura sit domum pristinam, nihil ita facere, vt pacem, idcirco & hanc spondeo, dabo enim in loco isto pacem. Nam quemadmodum, vt Salomon priorem domum ædificaret, Deus pollicitus est datum se pacem, & ocium in Israel, vt requiesceret ab omnibus inimicis suis per circuitum, & ideo pacificus vocatus est, vt legimus 1. Paral. 22. Ita modo pollicetur pacem daturum ab inimicis impredientibus per circuitum, per decretum Darij, ad quem scripserant hac de re; qui pro voluntate respondit, vt legimus 1. Esdræ 6. & sic pace reddita seniores Iudæorum ædificabant, & prosperabantur, iuxta Prophetiam Haggæi Prophete, & Zachariæ filij Addo. Quam autem aliam Haggæi prophetiam intelligit præter hanc, quæ metum adimeret Iudæis, nec retardarentur ab ædificando? Vnde sub Dario pace data fruenter absoluerunt templum, vt in eo capite dicitur. Probabilis est hæc expositio, & probabilior ea, quam adhibet Ribera, promitti hic pacem, qua gauisus est Herodes, & refertur in Iosepho lib. 5. Antiq. cap. 14. & in altero Iosepho Gorionis lib. 5. cap. 24. eo tempore, quo suum templum ædificauit: nam ante illud semper afflictati sunt Iudæi, & sub alieno nutu viuentes non satis accurauerunt, vt eo loco asserit Iosephus. Nihilominus iidem Patres ad pacem recurrunt spiritualementem, ac de ea fieri sermonem constat in primis; quoniam sicut maior gloria domus illius, ita pax promittitur, vt bonum per desideratum Christum allatum, & effectum: ergo, post aduentum Christi pax futura promittitur. Deinde quia pacem Deus promittit; non ab inimicis per circuitum, quam iam superius non semel promiserat, cum suam opem, & præsentiam pollicitus est; sed pacem dandam in loco isto, nempe in templo iam ædificato; nam sicut per aduentum suum Christus in domum illam, magis gloriosam illam reddidit; ita in ea se daturum pacem, illam postulantibus, pollicetur, id est, omnem benedictionem, & omne bonum pacis nomine significatum.

12
Questiones
duæ Sacet-
dotibus pro-
positæ.
Vestis tactu
carnis sanctæ
sancta.
Pollutus ex
mortui con-
tactu.

Interroga.] Alteram huius capituli prophetiæ tradit, quæ duobus mensibus post præcedentem reuelata est Haggæo. In ea duas quæstiones breues proponit sacerdotibus, vt ex responsione increpet populum, qui altari contentus, renuebat templum ædificare. Ac duas illas quæstiones, ita vt diximus in Paraphrasi fuisse propositas ab Haggæo, docent omnes interpretes, Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Albert. Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidorus, & Montanus. Legitimas autem fuisse sacerdotum responsiones ex Scriptura ipsa constat. Nam vestis tangens carnes sanctas id est, oblatas Deo, sanctificabatur eo contactu, vt dicitur Leuit. 6. 27. *Quicquid tetigerit carnes eius, sanctificabitur, si de sanguine illius vestis fuerit aspersa, lauabitur.* At hæc vestis, quia non erat per se sancta, vt caro ipsa oblata, sed per aliud, per contactum videlicet carnis sanctæ, non sanctificabat ea, quæ tangebatur, maxime, si vestis summitate res tangerentur: nusquam enim in lege tali contactu sanctificari quidpiam legitur. Et Propheta assensu suo ostendit legitimè fuisse responsum; vnde ad alteram quæstionem statim progressus est.

Ad secundam quæstionem clarior patet responsio ex lege. Pollutus anima dicitur immundus ex mortui contactu. Vnde Num. 19. 11. *Qui tetigerit cadaver hominis, & propter hoc septem diebus fuerit immundus omnis qui tetigerit humana anima morticinum, & aspersus hac commistione non fuerit, immundus erit; & manebit spurcitia eius super eum.* & v. 22. *Quicquid tetigerit immundus, immundum faciet: & anima, quæ horum quippiam tetigerit immunda erit usque ad vespertum.*

Iuxta Hebræum, ex Chaldæo, & Pagnino in suis

A versionibus, colligitur suppositum illorum duorum verborum, *sanctificabitur, & contaminabitur*, non esse cibum, sed hominem; ac virum, nam ita legitur in Hebræo. *Si tetigerit immundus in anima omnia hæc, nonne erit immundus?* & responderunt, *immundus erit.* quasi inquirat. Sanctificabiturne ille vir, qui gestans in ora vestis suæ carnem sanctificatam, ora ipsa tetigerit pacem, aut aliud quodcumque esculentum, ex hoc solum quod tetigerit ora sua illud esculentum? & responderunt, nō. quia licet, si vir ille contingens carnes sanctas sanctificaretur, vt vestis ipsa erat sancta ex contactu carnis sanctæ, vt constat ex Leuit. 6. at contingens tacta à veste, quæ ex tactu carnis erat sancta, non sanctificatur. Deinde quærit; si pollutus ex tactu mortui, tetigerit aliquod esculentum ex his tactum à veste illa, numquid non immundus remanebit? & responderunt, immundus. Ex quibus colligitur; ergo esculenta illa à veste ea contacta, neque sanctificant illum, qui ex carnis tactu sanctus iam est; neque remouent immunditiam, quam quis contraxit ex mortui contactu. & tactus ille esculentorum neque valet ad nouam sanctitatem concedendam, neque ad contractam immunditiam remouendam.

Theodoretus Antiochenus super hunc locum Haggæi ita explicat has quæstiones. Pallium non potest, quia sanctum tetigerit, aliud quippiam sanctificare: pollutus verò ipsa sancta tacta polluit. Cum tamen Prophta non quæsiuit, num pollutus tangens sancta, ea polluat; sed num tangens esculenta illa, aut poculenta, polluat ea, quanuis non sint sancta? Existimo primam lectionem esse veriore, qua de esculentis illis, & poculentis quæritur, num sanctificentur tactu pallij sanctificati; & contaminentur tactu hominis polluti?

Sic populus.] Sic vt diximus in Paraphrasi applicant propositas quæstiones cum solutionibus ad rem, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Isidor. & Montanus: quanuis posterioris tantum rationem habitam, relicta priori, dicat Haymo. Extruxerant altare statim, vt Babylone venere Iudæi, vt dicitur 1. Esdræ 3. & illo contenti non curabant templum ædificare; existimantes illud satis esse, vt omnia sancta essent, prosperèque succederent. Arguit ergo populum Haggæus ex his, quæ secundum legem responderant sacerdotes; de legali sanctitate ad internam sanctitatem effrens sermonem; hunc in modum. Carnes in altari oblatæ, sanctæ quidem sunt; sed sicut vestis illa oblatione sancta tacta, non ita sanctificatur, vt possit illa sanctificare esculenta, quæ tangit: ita oblatio facta in altari, etsi sancta sit, tangens hominem offerentem, aut eam edentem, non eluit internam inobedientiæ impuritatem, ac proinde illum non sanctificat: dicitur enim Ierem. 11. *Numquid carnes sanctæ auferem à te malitias tuas, in quibus glorificata es?* nec sanctificat esculenta, vel dona ab eo oblata, gratæque Deo reddit. Quin potius, vt ad posteriorem quæstionem responsum est; cum vir ille sit animo, menteque pollutus peccato inobedientiæ, quæcumque in illo altari offert, dum templum non ædificatur, polluta sunt, & Deo nequaquam placent. Itaque non tantam vim habent hostiæ sanctæ ad sanctificandum inobedientem, quantum aliæ sanctæ essent. Quam rem sæpe docet Deus, cum clamat, sibi non placere victimas à populo vitiis contaminato oblatas; vt Isai. 1. 21. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum, nolui.*

Explicatius iuxta Hebræum argumentum colligitur. Sicut longius abest à sanctitate, qui tangit ea, qui

Quæstionis
intelligentia.

Responso-
num ad rem
applicatio.

Oblatio ex-
terna non
eluit inter-
nas labeas.

Oblationes
externæ non
placent Deo
sine interno
affectu.

Ratio fir-
mior.

quæ tacta sunt ora vestis sanctæ: imo remanet in sua immunditia, si immundus erat ex contactu mortui: sic Iudæi ipsi polluti peccato inobedientiæ, non solum non sanctificantur tactu oblatoꝝ in altari; qui tactus similis est tactui oræ vestis, sed omnino polluti manēt, & omnia, quæ tangunt, polluunt.

Ratio ex Theodor.

Theodoretus Antiochenus ulterius procedit. *Voluit, inquit, dicere Propheta, quod quemadmodum pallium non potest, qui sanctum tetigerit, aliud quippiam sanctificare; pollutus vero sancta tacta polluit: ita existimare oportet, cum vos temere, & sine ulla ratione religionis attretatis sancta, ut vasa, & quæcumque alia ad Deum pertinent, non sanctificat vos illorum sanctitas; sed potius mores vestri polluti dedecus, & contumeliam inferunt sanctis; siquidem ea, non ut decet, tangitis. Unde, inquit Propheta, quicumque appropinquaverit ibi, id est, consecratum tangit; si negligenter, & per contemptum, ac non ut decet, appropinquaverit, non solum nullum fructum ex tangendo percipiet, sed potius polluetur incommodo, & damno acceptio.* hæc ille. Non omnino applicans ad rem, quam reprehendit in populo Propheta de non ædificando templo.

Bonus facilius contaminatur, quam sanctificetur improbum. Nazianzen. August.

Hac imagine indicatum esse ab Haggæo animadvertere Gregorius Nazianz. in Orat. 1. Apologetica, & Augustinus lib. contra Fulgentium Donat. cap. 16. hoc probitatem à vitio maximè superari; quod cum res quædam fecile imitabilis, & exprompta sit improbitas, nihilque minoris negotij, difficultatisque sit quam malum fieri; rara tamen, atque ardua sit virtutis adeptio, ut eam homines non nisi summo labore adipisci queant; siquidem sanctus non satis est ad sanctificandum id, quod tangit; & tamen contra pollutus omnia ea, quæ contingit, polluit, ac immunda reddit: facilius enim sanctus improbis immixtus contaminatur, quam ipsi in melius commutentur: quia proclivius ad imitationem malorum curritur, quam ad virtutes bonorum animus excitatur.

14

A die hac.] Verba hæc, à die hac, & supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini, eadem mox repetuntur ver. 19. Ponite corda vestra à die ista, & in futurum: à die vigesima, & quarta noni mensis, à die qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. Et quidem adverbium illud, & supra, in Hebræo vnum, & idem est, quod postea vertitur, & in futurum, nempe מֵעַתָּה מַחֲבִלָּה. quod utrobique Chaldaus, Pagninus, & Vatabl. vertunt, & supra. Septuaginta verò priori loco vertunt, & supra; in posteriori, & ultra. At Vulgatus, & Tigurina in priori loco verterunt, & supra, vel in superiora tempora: in posteriori verò, & in futurum, seu in posterum. & ratio huius diversitatis est, quia adverbium illud Hebræum, *mahblah*, derivatur à verbo מָלַח *hhalah*, quod significat *ascendere*, & quia in enumeratione, si ab hoc die incipiamus enumerare annos, siue superiores, siue posteriores, non ineptè loquimur post aliquot enumeratos, pro eo, quod vulgò dicimus, & cetera, aut, & deinceps, si dicamus, & supra; quia siue versus præteritum, siue versus futurum, ascendimus in numerando: quemadmodum Exod. 30. 13. dicitur, à viro viginti annorum, & supra, hoc est, & superius, seu deinceps versus futuros annos. Idèd & qui utrobique dixerunt, & supra, explicari possunt iuxta sensum Prophetæ, versus superius, vel versus tempus posterius; & Vulgatus, & Tigurina explicuerunt, quod vno illo adverbio voluit dicere Propheta, versus utrumque tempus.

Quæstio de tempore incepti templi.

Dubium tamen est de sensu verborum; quia dies 24. Nouëbris præfigitur tēpori anteriori, & posteriori. Tanquam in quo caput poni lapis super lapidem in templo Domini; & fundamenta iacta sunt templo.

pli Domini, ut dicitur in utraque sententia præscripta, & tamen ex libris Esdræ constat fundamenta templi iacta esse à Zorobabele, & Iesu mox, ut rediēre Babylone in nouilunio secundi mensis Aprilis, ut legimus 1. Esdræ 3. v. 8. 9. 10. & 3. Esdræ 5. 57. anni 2. Cyri Regis Persarum. Deinde in fine capitis præcedentis dicitur, quod diuino Spiritu acti principes, & populus ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini in die 24. mensis sexti, anni 2. Darij. Ergo ante 24. diem Nouembris iam cæperat poni lapis super lapidem in templo Domini.

Mōtanus sic respondet, die 24. Augusti, ut dicitur in Responsio 1. fine capitis prioris, cæperunt principes, & populus facere opus, parando tantum omnia necessaria; quod prius præ timore facere non sunt ausi: ac post tres menses die 24. Nouembris iacta sunt omni ex parte fundamenta, & cæperunt erigi; cum tamen domus cæpta fuerit fundari mense Aprili anni 2. Cyri, ut iam diximus, & hoc est quod dicitur in hoc capite.

Lyra, Dionys. & Vatablus volunt eundē esse horum verborum sensum: à die, quo fundamenta iacta sunt templi, & antequam poneretur lapis super lapidem, nam diem 24. Nouembris præfigit, in quo lapides serie quadam digesti sunt, supra fundamenta prius iacta, ut inde parietes exurgerent; non enim hoc die penitus iacta sunt fundamenta, sed supra iacta etc.

Responsio 2.

Iuxta lectionem Chaldaei, Pagnini, & Vatabli hic erit quoque sensus. Considerate ab hoc die omnes annos superiores, quando nōdum lapis super lapidem positus erat in templo Domini: aut, ut inquit Chaldaus, priusquam ordo ordine apponeretur lapidum in templo Domini. Considerate ab hoc die 24. Nouëbris superiores omnes annos; exorſi à die quo cæperūt iaci fundamenta templi, nempe à nouilunio Aprilis anni 2. Cyri regis Persarum.

Responsio 3.

At quia adverbium illud, & supra, ex materia, qua de agitur, in priori loco, respicit superiores annos, ut omnes accipiunt; quia subiungitur, Cum accederetis ad aceruum, &c. in posteriori verò annos posteriores, quia additur; Numquid iam semen in germine est? &c. ideo illa verba sic sunt accipienda. Coniicite oculos mentis vestræ ad omnes superiores annos, vsque ad annum illum, quo nondum cæperat poni lapis super lapidem; nempe vsque ad annum Cyri. Secundum quo cæpit fundari domus Domini. Coniicite quoque oculos mentis vestræ in annos futuros post diem hūc 24. Nouembris. Coniicite, inquam, oculos mentis in hæc omnem seriem annorum; quæ incipit à die 1. Aprilis anni secundi Cyri, quo iacta sunt fundamenta templi, & desinit in futurum: & cognoscetis præteritæ vestræ infelicitatis, & calamitatis causam certam fuisse cultum Dei neglectum, & templū non ædificatū: contra verò futuræ felicitatis, qua per sequentes annos perfruemini, curam diuini cultus futuram, & templi ædificandi adhibitam diligentiam, ut hinc verum cōprobetur consilium Christi Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiciuntur vobis.* Quid enim illi desiderari potest, qui Deum habet, atqui Deum habet, qui cultor iustitiæ est, & pietatis amator. Hinc quoq; discere poterimus quantum profut sit ad prudentiam spiritualem adipiscendam diuersorum temporum, & euentuum collatio; ut causas inde colligamus, & ei vitæ ratione adhæreamus, ex qua felicior concluditur; ac cum Deo coniunctior forma viuendi, ut fecit hoc loco Propheta.

Collatio temporis felicitis, aut infelicitis ex culpa, aut virtute orta.

Collatio ad prudentiam spiritualem.

Ad aceruum.] Ita ut in Paraphrasi diximus, explicant Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albert. Hugo, Lyra, cum ceteris. Est tamen aduertendū in Hebræo hoc loco adhiberi numerū sine mēsurā.

N n

Versionis
ratio.

hoc modo. Cum ipsi veniretis ad aceruum viginti, & erant decem. Et veniens quispiam in torcular ad hauriendum quinquaginta, in torculari erant viginti. Interpretes tamen pro rei exigentia addunt mensuras. Nam in priori loco Septuaginta adiciunt *sara*, tum etiam Tigurina. At Vulgatus, Chaldaeus, Pagninus, & Vatab. adhibent *modios*. In posteriori loco Septuaginta addunt, *quinquaginta amphoras*, Chaldaeus *dolia vini*: Vulgatus *lagenas*, Tigurina *urnas*, Pagninus *batos*. Est autem nomen singulare *פורה* *Purah* eo loco, ut exprimeretis quinquaginta *lagenas*, Hebraice, ad hauriendum quinquaginta *purah*: quod nomen Isa. 63. 3. *torcular* vertitur, cum dicitur, *torcular calcavi solus*. & ita accipit Pagninus vertens, ad euacuandos quinquaginta *batos*, in torculari erant viginti; vel, ad hauriendum quinquaginta *batos* è torculari; & erant viginti. At Kimhi ait hoc loco; *batos* significare; Chaldaeus *dolia vini*; Robertus putat, liquorem, qui ex vuvis exprimitur etiam significare. Ut necesse sit addere mensuram, & dicere; & veniens ad torcular ad hauriendum quinquaginta *musti batos*, aut *lagenas*, *dolia*, vel *amphoras*, inueniebat viginti tantum; & ostendit hanc significationem, quod singulare nomen sit, & male dicatur, quinquaginta *bati*, aut *lagenæ*. De vento vrente, & aurugine supra locuti sumus Ioëlis 1. & Hamos 4.

Multi inuēti
minus ha-
bentes.

Quam multi autem, cum tempus messis, aut vindemiæ accesserit, inueniendi sunt, quod non ædificauerint templum Domini, hoc est proximos suos suo exemplo, etiam si virtutis operibus studuissent, vel nihil habere, vel minus quam putarant, de quibus dicitur Psalm. 75. 6. *Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis*; quia quantumuis diuites se putent, & multis meritis auctos, nihil inuenient in Dei iudicio, in quo appensus erit vnusquisque in statera. Daniel 5. 27. & pro dolor, inuenietur minus habens, qui confidebat se multum collegisse. Non enim inueniet Christus opera eius plena coram Deo, Apocal. 3. 2. ne sibi fiant, qui non curant per omnia ædificare fideles infirmiores; quasi nihil hoc necessarium sit, cum non satis fuerit Iudæis altare; sed templum ædificare postulauerit Deus, ut omnia illorum opera grata, ac plena coram Deo inuenirentur.

16
Lectio-
ratio.

Numquid.] Particula interrogantis, *h*, aliquando deferuit ad affirmandum, ut 1. Reg. 2. 27. *Numquid non aperit reuelatus sum domui patris tui, cum esset in Aegypto?* quasi dicat. Certè reuelatus apertè sum. & 1. Reg. 26. 17. *Numquid vox tua est fili mi?* est certè. Aliquando ad negandum, aut verè interrogandum, quod nescitur. & utroque modo hic accipiunt interpretes. Rursus nomen *מגורא* *Megurah*, Vulgatus accepit pro *germine*. Hieronymus in Commentario, Remigius, & Tigurina, pro *folliculo*, seu *theca frumenti*. Septuaginta, & Chaldaeus pro *area*. Hebræi omnes, Dauid Kimhi, Salomon, & eos secuti Pagninus, Vatablus, Munsterus, & Montanus vertunt in *horreo*. *Apothecam* vertit Vulgatus Ioël 1. 17. cum dixit, *diffipata sunt apotheca*. Est enim locus, in quem congregatur, aut concluditur granum tritici, vel in quo asservatur, aut continetur.

Sensus 1.

Sensus ergo horum verborum iuxta lectionem Vulgati, ex Hieronymo, Haymone, Remigo, Alberto, Lyra, & Dionysio, est ille, quem produximus in Paraphrasi, ad hunc modum; Numquid semen, quod terræ mandastis, est iam in germine, pro germinauit è theca, aut folliculo, in quo clausum sub terra tenebatur? certè nōdum germinauit; sed adhuc sub terra manet, & clausum suo folliculo. Deinde numquid vinea, & reliquæ arbores fructiferae aliquid tulerunt? nihil adhuc: quanto igitur longius absunt à prouentu, & fru-

ctu, tanto mirabilius sentietis messem copiosissimam, quod templi ædificationi tam lubenter incumbitis. Hunc sensum indicat sua versione Tigurina, iuxta Hieronymum, sic enim habet. *Num adhuc est semen in folliculo?* quasi dicat, adhuc certè est, quia nondum germinauit. Num adhuc vitis, & ficulnea, malum punicū, & arbor oleæ, nihil tulit? nihil certè ab hac die fecunda reddam.

Ab hoc sensu non longè abest, quem proferunt Dauid Kimhi, Vatab. M. Idorus, Montanus, & Rob. Num adhuc semen aliquod reliquum est vobis in horreo? certè nullum; nam totum serendum exposuistis, & terræ iam mandastis, horreis vacuis relictis: & arbores nullos adhuc produxere fructus, & propediè nullos poteritis colligere. Ego autem sic mea benedictione augebo, ut nullum defectum sentiat. Vel quod residuum est in horreis, etsi paucissimum, ego augebo, ut vobis sufficiat.

Tertiò, Montanus sic Vulgatam lectionem exponit. Nōne iam germinauit, pellulauitque totum triticū, & hordeum; ita ut nullum vobis in horreis fuerit reliquum, quod non seminaueritis? & arbores nihil adhuc tulerunt. Ego hoc anno ita fecunda reddam, ut vberes fructus colligatis.

Quartò, R. Salomon ita explicat, Annon semen totum in horreo est, quia hoc anno nondum seminauitis; & arbores nondum progerminarunt? sed seretis, & ego fecunda reddam. Hoc est quod dixerūt LXX. *Si ultra cognoscetur super terram area? & si adhuc vinea, & ficus, & malogranata, & lignum oliuæ, quæ non ferunt fructum? Et Chaldaeus; An adhuc frumentum in area? & an adhuc vitis, & ficus, & mala punica, & arbores oliuæ non ferunt?* Hoc est, videte quātam spem abiiceritis copiosam messem habendi, & fructus ex arboribus colligendi, ut dicatis, nondum amplius videndam esse aream, in qua teratur triticum; neque arbores, quæ ferant fructum: at ego ab hac die multiplicabo. Qui sensus non contradicūt primo illi, sed augent, ac mirabiliorem faciunt Dei bonitatem promittentis copiosam messem, etiam tūc cum nondum germinasset semen, imò cum adhuc esset in horreo; & quod amplius est, cum adhuc esset in area; vel nulla esset spes colligendi. quo omnem fructum Deo acceptum redderent, qui ædificantibus templum, ut erat pollicitus, & abundantius, quam ipsi peterent, largissimè tribuit.

Benedicam.] Hoc est, fecunda reddam, & multiplicabo, ut omnes explicant. Est autem maximū discrimen inter *benedicere Deum homini*: & *hominem benedicere Deo*; ac *hominem*, aut *Angelum benedicere homini*. Quia enim dicere Dei facere est, Deum alicui benedicere, ei est benefacere, id est, bona eius multiplicare, & augere. Et quia duplex est genus bonorum, duplex erit Dei benedictio, ut adnotat Hieronymus in cap. 1. ad Ephes. benedictio terrena, qua Deus augeat bona terrena. ut Iob 1. 10. *Operibus manuum eius benedixisti, & substantia eius creuit in terra*. Gen. 39. 5. *benedixit Dominus domui Aegyptii propter Ioseph, tam in ouibus, quam in agris, cunctam substantiam eius*; & hoc modo accipitur hoc loco. Et benedictio spiritualis, seu cælestis, qua Deus in Christo augeat nobis spiritualia bona affluenter: de qua dixit Abraham Gen. 22. 18. *in semine tuo*, quod est Christus, *benedicentur gentes*. Et Paulus ad Ephes. 1. 3. *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus*. quam ibi Paulus vocat, & 1. ad Cor. 1. 5. *diuitias gloriæ hereditatis Christi*. *Benedicere* verò *hominem Deo*, est laudare eum, vel optare Deo, ut bona eius augeantur eo modo, quo augeri possunt. Nempe ut eius nomē, gloria, & imperium cognoscatur ab omnibus, ac celebretur, si fieri posset, etiam ab omni

Sensus 2.

Sensus 3.

Sensus 4.

Dei bonitas
augētis pro-
uentus pro
templi ædi-
ficio.Benedictio
Dei spiritua-
lis, & tem-
poralis.Benedicere
Deo.

omnibus aliis creaturis rationis expertibus: quod votum ex amore Dei procedit, cuius est bonum velle amato. Sic Psalm. 82. 19. dixit David. *Cognoscunt, quia nomen tibi Dominus: tu solus altissimus super omnem terram:* & Psalm. 102. 1. *Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intra me sunt nomini sancto eius.* Qua quidem ratione nostra quoque augentur bona. Nam cum benedicit nos Deus, ait Augustinus in Ps. 66. nos crescimus; & cum nos benedicimus Dominum, crescimus. Vtrumque nobis prodest, quamvis ille non augetur benedictione nostra. *Benedicere demum hominem homini*, nihil aliud est quam pacem, & salutem illi precari, denique salutare. Vt 1. Reg. 13. 10. *Egressus est Saül obviam Samueli, ut saluaret eum.* 4. Reg. 4. 29. *Si occurrerit tibi homo, non salutes eum.* Quibus in locis est idem verbum Hebræum, quod vertitur, *benedicere*. Qui verò excellentiores erant dignitate, auctoritate quadam benedicebant. Unde Paulus ad Hebr. 7. 7. *Sine ulla dubitatione quod minus est à meliori benedicatur, ut Melchisedech benedixit Abraham Gen. 14. 18. Benedictus Abraham Deo altissimo.* Et Patriarchæ benedicendo ius adeundæ hereditatis tribuebant primogenitis; utque ad eos præcipua hereditatis portio devolueretur (illis enim dabantur, cum diuidebatur hereditas cuncta duplicia, ut patet Deuteron. 21. 15.) Et ut essent principes fratrum suorum: cuiusmodi sunt modo nobilium primogeniti, quod fecit Isaac Gen. 27. cum Deo inspirante minorem Iacob maiori præposuit, dicens: *Dei tibi Deus de rore celi, & de pinguedine terre benedictionem.* & Iacob. Gen. 49. Ruben primogenitura destituito, cui quod esset principium liberorum, debebatur, ut patet ex loco Deuteron. primogenitum fecit Ioseph, dicens. *Deus patris tui erit adiutor tuus, & omnipotens benedicet tibi benedictionibus celi desuper, &c.* sic asseritur 1. Paral. 5. 1. Propheta ergo noster loquitur de temporaria benedictione, qua pollicetur vberimos terræ fructus, si ædificium templi prosequerentur, & absoluerent.

Secundo. Hæc est secunda prophetia in eodem ipso die 24. Nouembris facta Haggæo: quarta verò, ac postrema ex quatuor, quæ factæ sunt huic Prophetæ. In qua pollicetur Duci Zorobabeli ob curam diuini cultus accuratè præstitam, fore illustrandum regno Christi, qui ex illo ducturus esset originem. Est ergo prophetia de Christo, & regno eius, secundum Hieronymum, Remigium, Haymonem, Albertum, Lyram; Dionysium, Vatablum, & Montanum. Quamvis Theodoretus, & Hebræi de ipsa persona Zorobabelis explicent, diuersimodè tamen, ut statim ostendemus.

Zorobabel. Varia est inter expositores huius loci interpretandi ratio, ob duplicem difficultatem, quæ in eo reperitur. Vna est, quis nomine *Zorobabelis* sit intelligendus? altera, in quo *Zorobabele* sit complenda prophetia? Nam quidam in primis, vtrumque de ipso duce Iudæorum Zorobabele intelligunt. Secundò, alij vtrumque de Christo, nomine Zorobabelis significato. Tertio, alij vtrumque putant impletum in Christi fidelibus. Quarto, censent alij duci ipsi Zorobabeli factam esse promissionem, implendam tamen in eius posteris, quoad ducatum temporarium. Quintò demum, aliis videtur implenda in Christo, & per Christum, vnum ex posteris Zorobabelis.

Primò igitur: Theodoretus, & Hebræi, ac Iansenius super cap. 49. Ecclesiastici, vtrumque in ipsa persona Zorobabelis exponunt. Theodoretus enim putat prænunciari subuersionem Gog, & Magog qui aggressuri erant populū Israël; quibus mutuis gladiis cæsis, promittit Deus se declaraturū illustrem Zorobabelis. Castro. in Proph. minores.

A belem, quem suum procuratorē delegerat, & propter eum, tamquam signaculum, tuiturum, & conseruaturum populum. Hebræi quoque, quos referunt Lyra, & Vatab. asserunt promitti destructionem Persarum, hoc sermone. Me auctore vniuersus orbis bellis æstuabit, & subuertam regnum Persarum, quos tu formidas, cum ceteris gentium regnis Persico subiectis: & inter tot bella, & pericula ego te seruabo o Zorobabel, & præ oculis tamquam annulum habebō. Confirmat hunc sensum Ecclesiasticus cap. 49. 13. dicens: *Quomodo amplificemus Zorobabel? nam & ipse quasi signum in dextera manu Israël: & Iesum filium Iosedec, qui in diebus suis edificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.* Propter quæ verba Iansenius existimat Haggæi vaticinium nullo modo spectare ad Christum, nisi in sensu mystico; sed ad ipsam personam Zorobabelis: at qua ratione non explicat. Verum hæ intelligentiæ non probantur. Prior quidem, quia nusquam legitur neque in sacris literis, neque in profanis, eiusmodi bellum gestum, & Zorobabelem illustrem declaratum. Posterior autem, quia Zorobabel non peruenit ad Alexandrum Magnum, qui Persarum Monarchiam transtulit ad Græcos: statim enim post templum ædificatum rediit Babylonem, vbi interiit.

Secundò, sunt alij, qui vtrumque de Christo intelligunt nomine Zorobabelis significato, ea forma loquendi, qua solent nomina patrum in Scriptura, instar patronimicorum, pro posteris accipi, ut Salomon pro Salomonides, David, pro Dauidides, ut Ezech. 34. 23. *Pastorem suscitabo seruum meum David, pro Dauididem, Christum.* Hoseæ 3. 5. *Querent Dauididem regem suum Christum:* ita hoc loco Christum Zorobabelidem vocat Zorobabel. Sed qui sunt in hac sententia in duas classes distributi sunt. Nam Ambrosius lib. 3. Epistolarum, Epistola. 12. Hieronym. Haymo, & Hugo, de Christo quoad posteriorem eius aduentum explicant hunc locum; quando subuersis omnibus regnis, & gentibus contritis, post cæli, & terræ commotionem, quando destruentur potestates, & principatus. 1. ad Cor. 7. omnia erunt subiecta pedibus Christi, quem pater constituit, ut signaculum; ad cuius imaginem omnes conformentur, ut qualis ipse cælestis fuerit, tales & cælestes. At Dorotheus in Synopsi in vita Haggæi. Remigius, Lyra, Dionysius, & Vatablus, Christum intelligunt quoad priorem eius aduentum, quando post commotionem cæli, & terræ, de qua supra sumus locuti num. 6. & subuersis regnis aliarum gentium, subiectisque Romano, assumptis Deus carnem ex Zorobabele. Nam Christum pater elegit, tamquam seruum secundum humanitatem ad opus redemptionis; & ut signum fœderis inter Deum, & homines. Verumtamen Ecclesiasticus cap. 49. 13. supradicto, verba hæc Haggæi propriè accipit, quasi verè ipsi personæ Zorobabelis sint promissa. Quod si propriè explicari possunt, ratio postulat ut propriè explicentur. Cur enim in tam paucis verbis nominis Zorobabelis filij Salathielis significatio mutanda est? ut cum mittatur Propheta ad Zorobabelem filium Salathielis, statim se inueniat loquentem cum Zorobabelide Christo?

Tertio, M. & Isidorus vtrūque exponunt in Christi fidelibus, eius imitatoribus, quorum regnum promittit Deus se suscitaturum, subuersis regnis impiorum: & magna cura eos seruaturum tamquam annulum; quod eos in seruos elegerit. Sed hunc esse mysticum sensum arbitror, & propter Ecclesiastici testimonium in ipsa Zorobabelis persona hanc Prophetiam explanandam.

Quarto, sunt qui existiment prophetiam ipsi

Refutatur.

2. Sententia de Christo.

De Christo in posteriori aduentu. Ambrosi.

De Christo in priori aduentu.

Refutatio.

3. Sententia de fidelibus.

Reiicitur.

Sententia 4.
de posteris
ducibus Zo-
robabelis.

Iosephus.

Refutatio.

Sententia 5.
Zorobabeli
promissum
implendum
in Christo.
1. modus ex-
ponendi.

2. modus
aptior.

Zorobabelis
regnum in
Christo ser-
uandum pro-
mittitur pro
cura templi.

Zorobabeli pronuntiata, ac promissa; at non im-
pletā in eius persona sed in eius dominio, & ducatu,
quia ceteris regnis Alexandro subiectis, seruatum est
dominium Zorobabelis, vt solet seruari annulus si-
gnatorius. Scimus enim ex Iosepho lib. 11. Antiq. cap.
ultimo, Alexandrum Magnum tunc cum orbem vni-
uersum subiiceret, Iaddi Pontificis Iudæorum pedi-
bus prouolutum, cum orbis admiratione, & gentem
illam multis donis, ac priuilegiis profecutum rece-
sisse: at tunc quemadmodum in sua potestate relictī
sunt Pontifices; ita & duces perseuerauerunt, eo mo-
do, quo diximus cap. 1. num. 8. Sed si de posteris Zo-
robabelis est hæc prophetia explananda, cur non po-
tius de Christo illius filio iuxta ceterorum sententiam
interpretabimur?

Quintò demum: alij propius ad veritatem affir-
mant promissionem quidem factam Zorobabeli, sed
implendam per aduentum Christi, in quo illustrissi-
mus factus est Zorobabel. Atque hi dupliciter expo-
nunt; Montanus prius sic. Ego mouebo cælum, & ter-
ram per varias regnorum mutationes, & subuertam
solum regnorum Alexandri Magni, ac Græcorum;
& conuertam fortitudinem gentium, nempe Roma-
norum, (qui mutuis dissidiis corruerunt circa tem-
pus Natalis Christi.) Tunc temporis peculiarem tui
habebo curam ô Zorobabel: nam ponam te quasi si-
gnaculum, & in Christi catalogo te inseram; vt nulla
tui memoria obliuione deleatur; quia te elegi, tuum-
que genus, ac familiam adoptaui, vt Christum ex
ea orbi proferam; iuxta illud Psalm. 131. 11. *Iurauit
Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum, de
fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Absolu-
torem expositionem adiiciunt alij, vt quoniam ex
loco Ecclesiastici constat ipsi personæ Zorobabelis
fieri promissionem; tum etiam non in ipso imple-
dam, sed in eius posteris; siquidem sermo est de
futuro, & de re longius futura, nempe post subuer-
sionem regnorum: quod indicat illa loquendi forma;
in illa die, quæ ad tempus longè futurum respicit, ad
tempus videlicet Christi, ac propterea de Christo
ipso loquitur. Vniuersam prophetiam in honorem
explicemus Zorobabelis, & in præmium cultus diui-
ni ab eo procurati. Ait ergo Deus Zorobabeli. Ego
ita omnia commouebo, siue quæ in cælis, siue quæ
in terris sunt, vt regna ex vna gente transferam in
aliam: subuertam enim solum regnorum Persici
imperij, quod tu formidas, & conteram fortitudi-
nem regnorum gentium Persis subiectorum: & sub-
uertam regnum Græcorum in quatuor capita distri-
butum, cum eorum regibus; & tandem Romanum
imperium interibit; equi, & equites eorum, mutuis
gladiis, & bellis ciuilibus confossi cadent: & inter hos
tot casus, & tot discrimina rerum, & tam diuer-
sas regnorum mutationes, ego sub mea cura te as-
sumam custodiendum ô Zorobabel fili Salathielis,
quod curaueris cultum meum, domum mihi ædifi-
cando, vt seruus meus; & custodiam te, nempe
tuam posteritatem, tamquam annulum signato-
rium in dextera manu mea, vt sis totius Israël
ornamentum singulare. Te enim elegi ego Domi-
nus exercituum, vt ex te suam ducat originem
Christus, qui suum regnum eriget, & inter tot
regnorum mutationes, & ruinas, suum exeret ca-
put. Est huic similis illa Danielis prophetia cap. 2.
44. *In diebus regnorum illorum suscitabit Deus cali
regnum, quod in æternum non dissipabitur, & regnum
eius alteri populo non tradetur. Commineuet autem, &
consumet omnia regna hæc, & ipsum stabit in æter-
num.*

Erat olim celebre Deo, cum vellet suorum obse-
quia remunerari seruorum, Christum ex eorum pro-

genie polliceri: quod in summo ipsi honore, & fauore
collocabant: atque hac sola spe seipsos felicissimos
censebant. Hinc Gen. 12. 3. vt Abraham remuneraret,
quod egressus esset de terra sua, & de cognatione sua;
promisit illi Christum in posteris eius futurum, cum
dixit. *In te benedicentur omnes cognationes terra.* Et cap.
32. 18. propter obedientiam filij sacrificati, dicitur il-
li. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terra, quia obe-
disti voci meæ.* Eademque promissio facta est Iacob,
Gen. 28. 14. Dauidi etiam vt vicem rependeret,
quod iurasset Psalm. 131. 5. *Si introiero in tabernacu-
lum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, &c.*
*Iurauit Dominus Dauid veritatem: de fructu ventris tui
ponam super sedem tuam.* Propter hoc ipsum tã auidè

expetebant filios prisci illi Patres, ne tanto filio or-
barentur Christo. Atque ideo tam anxie desiebat se
vita priuari Ezechias Isa. 38. 12. cum dixit. *Præcisa
est velut à texene vita mea: dum adhuc ordiretur suc-
cidit me.* Timet, ait ibi Hieronymus, ne in telæ
similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur, &
nequaquam de semine eius Christus oriatur. Ean-
dem ob causam S. Iacob, Gen. 49. vt etiam filius
eius Ioseph, moriens præcepit filiis suis, vt ducerent
se in terram Chanaan: atque ibi sepelirent. & Ioseph
adiurauit fratres, vt asportarent ossa sua in terram il-
lam. *Fide enim moriens*, ait Paulus ad Hebræos 11.
22. *de ossibus suis mandauit.* Certi enim erant terram
illam Christi pedibus calcandam, & sanguine eius
irrigandam, per quem fit remissio peccatorum. quod
adnotat Augustinus lib. 1. Quæstionum in Gene-
sim Q. 161. Atque adeò, vel mortui volebant, opta-
bantque non priuari tanto beneficio, quo ossa sua
Christi pedibus consculcarentur, sicque sanctifica-
rentur. Qua ergo ratione Dauidi, quod procurasset
ædificare domum Domino, tabernaculum Deo Ia-
cob, promisit Deus se illi ædificaturum domum, in
qua rex esset Christus, cuius regni non erit finis, Lu-
cæ 1. ita Zorobabeli quod domum alteram Deo ædi-
ficare curauerit, pollicetur Deus se illum illustratu-
rum Christo Domino ex eo nascituro, & regno eius
in æternum permansuro. Et hæc est causa cur soli Zo-
robabeli facta sit huiusmodi Prophetia, quod de eius
posteritate nasciturus esset Christus. Ex quo possu-
mus intelligere quantum excedant præmia diuina ra-
tiones nostrorum meritorum; siquidem pro tempo-
rariis officiis domus Domini ædificandæ, Christus
promittitur cum æterno eius regno, & suo tempore
donatur.

Mouebo.] Commotionem hanc, quam præcessu-
ram dicit completionem promissionis factæ Zoroba-
beli, interpretes diuersimodè explicant iuxta sensum,
quem elegerunt. Nam Hebræi in Persico imperio
excitatam putant, quod 34. anno à templi ædifica-
tione dicunt ad Græcos translatum; & Theodoretus
tum cum templum ædificabatur, aut cum frequen-
tabatur. Alij putant vniuersam hanc commotio-
nem excitandam per Romanum imperium, quod
cetera omnia sibi subiiciet, & ipsum demum pau-
latim destruetur. Quod explicat in Haggæum Ru-
pertus cap. 2. illis verbis Danielis cap. 7. 11. *Vidi
quoniam interfecta esset bestia, & perisset corpus eius,
& traditum esset ad comburendum igni.* quod de im-
perio Romano intelligit. & hoc est; *descendent equi,
& ascensores eorum, vir in gladio fratris sui,* hoc
est peribunt, aut morientur Romani. Nam, de-
scendent equi, idem est, quod, descendent in se-
pulcrum, & interibunt, vt Ecclesiastes 3. 21. *Quis
nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum;
& si spiritus iumentorum descendat deorsum?* Ma-
gis ad rem explicuimus in Paraphrasi de mutatio-
ne omnium regnorum, nam primùm minatur

Deus

Christus
olim pro-
missus in
præmium
obsequiū.

Vnde desi-
derium fi-
liorum He-
brais.

Iacob, & Ia-
seph ossa
sua portari
in Palestinā
iusserunt, &
cur.

August.

Pro templo
terreno eter-
nū promit-
titur præ-
mium.

Præmia quæ
excedat me-
rita.

20
Cuius com-
motionis
habeatur ra-
tio.

Rupertus.

Deus se euerfurum Persicum regnum cum gentibus illi subiectis, deinde subuerfurum quatuor regna, in quæ Alexander distribuit moriens suam Monarchiam, ut dicitur 1. Machab. 1. & ascensorem eius, nempe Romanum Imperium, quod illa subiecit: & demum se permissurum ut Romani ipsi corruant, & eade mutua se conficiant, ut Hieronymus, Dionys. & Vatab. intelligunt: atque eo tempore cum pro Romano imperio decertabitur bellis civilibus, consurget ex posteris Zorobabelis regnum Christi perpetuo duraturum, & cetera omnia regna obscuraturum.

Quasi signaculum. Nomen Hebræum *ḥotham*, quod Latinus interpres solet vertere *signaculum*, propriè significat *annulum signatorium*, quo obfirmamus, sigillamus, aut claudimus aliquid custodiendum. Ut verò rationem metaphoræ perspiciamus, qua Zorobabel, aut Christus dicitur, *signaculum in manu Dei*, oportet adnotare tres fuisse veteribus annulorum usus. Primus omnium, ac potissimus fuit ad obfirmandum quicquid fideliter vellent custodiri. sic affirmat Ateius Capito Pontificij iuris inter primos peritus, relatus à Cecinna Albino, apud Macrobi. lib. Saturnal. 7. capit. 13. qui cum nefas esse sanciret deorum formas annulis insculpi. Veteres, inquit, non ornatus, sed signandi causa annulum secum circumferabant. Vnde nec plus habere quam unum licebat: nec cuiquam, nisi libero, quos solos fides decerneret, quæ signaculo continetur. ideo ius annulorum famuli non habebant. Imprimebatur autem sculptura materiæ annuli, siue ex ferro, siue ex auro foret: & gestabatur, ut quisque vellet, quacumque manu, quocumque digito. Multa his similia Plinius lib. 33. cap. 1. & lib. 37. cap. 1. & ex ipso Budæus lib. 3. de Assè; Alexander ab Alex. lib. 2. dierum Genialium cap. 19. & Cælius Rhodig. in suis antiquitatibus. Nec literæ tantum obfirmabantur his annulis, sed cetera omnia. Vnde Plinius lib. illo 33. Quæ fuit, inquit, illa priscorum vita? qualis innocentia, in qua nihil signabatur? at nunc cibi quoque, ac potus annulo vindicantur à rapina: & claves quoque ipsas signasse non est satis. Sed vetustior hic annulorum usus reperitur in Scriptura sacra. Iudas namque filius Iacob Genes. 38. 18. annulum suum signatorium dedit pro arrhabone Thamar; & Pharaon Gen. 41. 42. tulit annulum de manu sua, & dedit in manum Ioseph, Iezabel etiam vxor Achab 3. Reg. 21. 8. scripsit literas nomine Achab, & signauit annulo illius. fit etiam mentio Esther 3. 12. literarum annulo regis signatarum; quem rex tulerat de manu sua, & dederat Aman. Et postea sorte commutata cap. 8. 2. tulit rex annulum, quem ab Aman recipi iusserat, & tradidit Mardocheo. Iam & rex Darius Dan. 6. 17. lapidem positum super os laci obfirmavit annulo suo, & annulo optimatum suorum, ne quid fieret contra Daniele. & cap. 14. 10. dixerunt sacerdotes, Tu rex pone escas, & misce vinum, & clande ostium, & signa annulo tuo. & v. 13. Egressi clanserunt ostium, & signantes annulo regis abierunt. Hac ratione Cantic. 4. 12. fons dicitur signatus.

Secundus annulorum usus superiori adiectus, ad ornatum fuit, ad opum ostentationem, & ad delicias. Sic asseruit capito supradicto loco. Postea, ait, usus luxuriantis ætatis signaturas preciosis gemmis cepit insculpere: & certatim hæc omnis imitatio lacecessit, ut de augmento precij, quo sculpendos lapides parassent, gloriaretur. Hinc factum est ut usus annulorum exemptus dexteræ, quæ multum negotiorum gerit, in læuam relegaretur, quæ ociosior est; ne crebro motu, & officio manus dexteræ, preciosi lapides frangerentur. Electus autem est in ipsa læua ma-

Castro in Proph. minores.

nu digitus minimo proximus, quasi aptior ceteris, cui commendaretur annuli preciositas; quia à pollice, & minimo clauditur, & minus officij gerit; & ideo seruando annulo magis accommodatus. Et Plinius lib. illo 33. Multis, ait, hoc modis, ut cetera omnia, luxuria variavit; gemmas addendo exquisiti fulgoris: mox etiam effigies varias cælando, ut alibi ars, alibi materia esset in precio: ita Deorum, & hominum charorum imagines sculpebantur in annulis. Sic Lentulus aui figuram; Africanus filius patris effigiem sculpsit annulo: Augustus sphingis, mox imaginem Magni Alexandri. Atque hac ratione bellicæ virtutis insigne erat, & triumphantibus donabatur, auctore Plinio cap. 1. His etiam, qui legati ad exteras nationes mittebantur, annuli aurei publicè dabantur, quoniam ita exterorum honoratissimi intelligebantur. Nam propterea Pharaon Iosepho, Assuerus Mardocheo, & Antiochus Philippo, 1. Machab. 6. 14. annulum dederunt tamquam fidelissimis, & coniunctissimis, & qui ceteros honore præcellerent, & dignitate. Quo etiam modo Lucæ 15. pater prodigi iussit proferri stolam, & dari annulum in manum eius. Vnde deinceps commune erat ornamentum. Constatque Exod. 35. 22. ubi dicitur; viros, & mulieres dedisse armillas, & inaures, annulos, & dextralia. & Isa. 3. 20. se minatur ablaturum Deus annulos, & gemmas in fronte puellarum pendentes. & Iudith cap. 10. 3. assumpsit dextrariola, & lilia, & inaures, & annulos, & omnibus ornamentis suis ornauit se.

Tertius annulorum usus fuit ad amorem significandum inter sponfos: mittebatur enim ab sponso sponsæ, atque ob id pronubus dicebatur: isque ferreus erat, ut ait Plin. lib. 33. cap. 1. Sed aureum fuisse & Clemens Alexandrinus affirmat lib. 3. Pædagogi cap. 11. & Tertullianus in Apologetico ad gentes cap. 6. Vbi, aurum, ait, nulla feminarum norat, præter vnico digito, quem sponsus oppignorasset pronubo annulo. Erat igitur pignus amoris præcipui, quo maris, & femine corda coniungebantur. Ob idque in digito medico sinistra manus gestabatur; cum reliquos quacumque manu de ferre licuisset; quod in eo digito quarto vena, sit ad ipsum cor tendens, ut ait Ambrosius in lib. de Patriarchis, referturque cap. femine 30. q. 5. Eapropter, auctore Macrobio lib. 7. Saturnal. cap. 13. Egyptij Sacerdotes circa deorum aras hunc in singulis digitum, confectis odoribus illinebant. Vnde & vetes Græci, ac Romani homines sic plerumque annulis utebantur: quia, ut ait Gellius lib. 10. Noctium Atticarum cap. 10. ex Apione in libris Egyptiacis; in sectis, apertisque humanis corporibus per anatomen; ut mos in Egypto fuit, repertum est neruum quendam tenuissimum ab eo vno digito ad cor hominis provenire: propterea non inscitum visum esse, eum potissimum digitum tali honore decorandum, qui continens, & quasi connexus esse cum principatu cordis videretur. Quamvis Clemens Alex. eo loco, hos annulos aureos solitos dari asserat ab sponso sponsæ, quos semper digito portaret, non ornatus causa, sed ut eodem annulo obfirmaret quæ domi sunt. Nam custodiam rerum domesticarum ad vxorem pertinere Xenophon docet in Oeconomico.

His ita præstitutis, inuestigare cōueniet, ex quo annuli usu sit illa ducta similitudo, qua de Zorobabele dictum est, *Ponam te quasi signaculum*. Eamque deinceps explicabimus in Christo, qui verè est per Zorobabelem adumbratus.

Theodoretus igitur, iuxta primum annulorum usum, de Zorobabele declarat, ad hunc modum. In illa die, te Zorobabel, quem in seruitutem meam, & procuracionem delegi, illustrem, ac præclarum de-

N n 3

Annulo digi-
tus læuæ
manus mi-
nimo proxi-
mus seruiet.
Plinius.

Annulis va-
riæ effigies
sculptæ.

Annulorum
usus ad amo-
rem conci-
liandum.
Pronubus
aureus.
Plinius.
Clemens
Alex.
Tertullian.

Digitus me-
dius annulo
gestando.
Ambros.

Macrobius.
Digitus sa-
cer.

Gellius.

A digito
medico ad
cor neruus.

Clemens
Alex.
Vxoriscy-
stodire do-
mum.

Xenophon.
Similitudo
ex quo usu
annuli sum-
pta.

1. Expositio
ex usu ob-
firmandi.

clarabo; & propter te omni studio populum tuebor, te vtens tanquam signaculo quodam: nam signum foribus admotum, & arcas, & omnia, quæ intus reposita sunt, tuetur, & conseruat. Itaque in hoc putat esse similitudinem: quod signaculum accipit pro sigillo impresso, vt quemadmodum eo conseruatur res intus existens, ita Zorobabel conseruaturus esset, & tuiturus populum Israeliticum ab hostibus. Verum quia quod hic promittitur Zorobabeli, longè post futurum promittitur, nam quod intelligit Theodoretus iam habebat, siquidem iam populum, tanquam dux eius, tuebatur. Ideo aliter explicanda est similitudo, ex sigillo consignante, & imprimente desumpta, non ex impresso.

Refutatio.

2. Expositio ex vfu or-
nandi.

Ac ita secundo ex secundo annulorum vfu alij explicant. Ponam te vt signaculum in manu Israel, hoc est, Ego efficiam vt sis decus, & ornamentum populi tui Israel, cui insertus es; sicut annulus dexterae insertus ornat habentem; vt sis vnus ex his, qui propter sua egregia gesta, & eximiam virtutem, illustrarunt, exornaruntque Israel; vt de Iudith, cap. 15. 10. dicitur; *Tu gloria Ierusalem, tu letitia Israel, tu honorificentia populi nostri.* Quem sensum indicat Ecclesiasticus cap. 49. cum dicit. *Quomodo amplificemus Zorobabel, nam & ipse quasi signum in dextera manu Israel?* Sed quia Propheta dicit, *assumam te, & ponam te vt signaculum;* & quia Ecclesiasticus addidit, *in dextera manu.* ideo pro annulo in dextera manu Dei inserto est intelligendum, non Israelis. Nam in Græco non est *Israel*; quare, vt ibi notat Iansenius, in dandi casu est ponendum *Israel*, in dextera manu *Israel*; id est, ad gloriam Israelis.

3. Expositio ex cura seruandi.

Tertio, propterea Hebræi quidam, quos refert Lyra, & sequuntur Vatab. Isidorus, & Robertus, sic explanant. Ego te o Zorobabel ea cura seruabo, atque habebo semper ante oculos, qua princeps aliquis, aut rex seruaret, ac tueretur annulum suum preciosum signatorium, quem in dextera haberet. Qua similitudinis ratione vsus est Dominus Ierem. 22. 24. cum dixit. *Vno ego quia si fuerit Iechonias filius Ioakim annulus in manu dextera mea, inde euellam eum;* vt quidem hanc vtrumque locum intellexit Cardinalis Ostiensis Petrus Damianus lib. de Institutione Monialis ad Blancam 2. capite. Sed hi non explicant; vnde proficiscatur cura illa tam accuratè seruandi Zorobabel, nempe ex promissione Christi ex Zorobabele orituri.

4. Expositio ex honore illi collato.

Quarto, hanc explicat Montanus hac ratione. Quemadmodum sigillum in certa annuli parte solet constitui, ita ait Dominus, polliceor tibi o Zorobabel, me nomen tuum nobili Iesu Christi catalogo insertum, vt nulli possit obliuioni subiaceret. Quod factum est Matth. 13. Lucæ 3. 27. cum in Christi genealogia honorificè inseritur dux ille. Sed Zorobabel toti annulo comparatur à Propheta, & Ecclesiastico in dextera manu inserto, non gemma soli, aut figuræ sculptæ.

5. Expositio de honore Christo inserti annuli.

Quinto igitur sic explicabimus similitudinem. Assumam tuam carnem o Zorobabel, quam tanquam annulum signatorium aureum inseram dexterae Dei, nempe eius filio, vt tali filio ex te profecto colaris ab omnibus; & honorificentissime nomineris: imo superexalteris, & deifeceris in natura humana ex tua posteritate à filio assumpta. Nam & vnigenitum Dei filium, vocari Patris dexteram omnes Sancti tradunt, & colligit Didimus lib. 3. de Spiritu sancto ex illo Psalm. 127. *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me;* & Hieronym. in 52. Isaia ex Psalm. 97. *saluauit sibi dextera eius.* & Isa. 63. *Iurauit Dominus in dextera sua.* Vel efficiam, vt tua humani-

Filius Dei dextera. Didimus. Hieronym. Modus 2. exponendi.

tas, quasi annulus signatorius, ita manui dexterae Dei inferatur, eique summo adhaereat amore, vt nunquam à se illam abiiciat, sed semel vnitam retineat semper, atque conseruet. Vel ponam te quasi signaculum, hoc est, faciam cognationem tuam, quasi in orbè annularem redactam, cuius extrema vniantur, coniunganturque cum preciosissima illa margarita, Sardoniche, aut Smaragdo, Dei filio, qui est sigillum, character, & imago Patris; vt fiat perfectissimus annulus signatorius. In linea enim Christi Matth. 1. & Lucæ 3. posita, protoparentem Adam, qui fuit Dei, per filium Dei creatum, tanquam vnum extremum coniunxit idem filius cum altero extremo, nempe Virgine Maria, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus, Filio Dei homine facto; vniuersam illam familiam ab Adam vsque ad Virginem circumferente, & sibi coniunctissimo vinculo adstringente; numquam dissoluendo. Circa quem circulum dum philosophatur Rupertus in cap. 1. Matthæi, sic inquit. Nonne quasi lineam, siue virgam longè subtilem, siue subtiliter longam, auream, siue ferream, à Iesu Christo incepit, & in Iesum Christum reduxit, dicendo, *qui fuit Adam, qui fuit Dei,* cum vnus, idemque Iesus Christus, Deus, & homo sit; nec alterius plasma fuerit Adam, quam huius Dei. Verum igitur, o diabole, iste est circulus, quem Deus in naribus tuis posuit, Iob 40. Ista est armilla, qua maxillam tuam perforauit. Iunxit se initium fini, id est Deus homini: & ita hæc, scilicet, initium, & finis occurrerunt sibi in vtero Virginis, vt nates tuas transfixas teneret firmiter circulus inflexibilis. Potest & sic explicari; *Ponam te vt signaculum,* id est, sicut manus habentis preciosum annulum, exornatur illo; ita carne ex tua assumpta posteritate, tamquam annulo exornabor, & glorificabor. Nam si Filius Dei turba credentium coronatur, & martyres suis victoriis, quasi gemmarum varietate illi diadema imperij distinguunt, iuxta illud Isa. 62. 3. *& eris corona glorie in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui;* vt notat ibi Hieronymus. Vnde & Paulus ad Philip. 4. 1. vocabat fideles, *gaudium, & corona mea,* cur non iure optimo Christi humanitas esset corona filij Dei, diadema regni, & summa gloria, & preciosus, quo exornetur, annulus, quamuis ab ipso suam omnem suscepit preciositatem?

Quoniam verò Zorobabel, sicut & Iesus, Christum sua persona, & gestis expressit, tanquam imago, & figura eius præstantissima, non erit abs re, demonstrare qua ratione fuerit Christus quasi signaculum in manu Dei. In eo autem Zorobabel typum Christi gessit, quod quemadmodum Zorobabel eduxit populum Israeliticum à captiuitate Babylonica, redeuntemque est persecutus cum musicis, cum tympanis, & tibis, vt dicitur 3. Esdræ 5. 2. & cum eo extruxit templum Domino, liberans ab hostibus impediens, & tandem Babylonæ obit res, gerens populi sui. Ita Christus eduxit populum suum fidelem à captiuitate demonis, & peccati, magna cum hominum letitia, & Angelorum exultatione; & ex ipso tanquam ex preciosis lapidibus templum Ecclesiæ construxit, liberans eum ab hostibus impediens. Atque suam rem agens, & creditam fingens legatione, in ipsa ciuitate Babylonæ extinctus est, nempe in hoc misero mundo, pleno confusione, vnde ducet tandem suum electum populum in celestem Ierusalem, in Psalmis lætantem, vbi ædificetur Deo gloriosum templum in æternum duraturum. Sicut ergo hic Zorobabel positus est quasi signaculum in manu Dei, ita Christus, quod explicare oportet.

se initium fini, id est Deus homini: & ita hæc, scilicet, initium, & finis occurrerunt sibi in vtero Virginis, vt nates tuas transfixas teneret firmiter circulus inflexibilis. Potest & sic explicari; *Ponam te vt signaculum,* id est, sicut manus habentis preciosum annulum, exornatur illo; ita carne ex tua assumpta posteritate, tamquam annulo exornabor, & glorificabor. Nam si Filius Dei turba credentium coronatur, & martyres suis victoriis, quasi gemmarum varietate illi diadema imperij distinguunt, iuxta illud Isa. 62. 3. *& eris corona glorie in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui;* vt notat ibi Hieronymus. Vnde & Paulus ad Philip. 4. 1. vocabat fideles, *gaudium, & corona mea,* cur non iure optimo Christi humanitas esset corona filij Dei, diadema regni, & summa gloria, & preciosus, quo exornetur, annulus, quamuis ab ipso suam omnem suscepit preciositatem?

Quoniam verò Zorobabel, sicut & Iesus, Christum sua persona, & gestis expressit, tanquam imago, & figura eius præstantissima, non erit abs re, demonstrare qua ratione fuerit Christus quasi signaculum in manu Dei. In eo autem Zorobabel typum Christi gessit, quod quemadmodum Zorobabel eduxit populum Israeliticum à captiuitate Babylonica, redeuntemque est persecutus cum musicis, cum tympanis, & tibis, vt dicitur 3. Esdræ 5. 2. & cum eo extruxit templum Domino, liberans ab hostibus impediens, & tandem Babylonæ obit res, gerens populi sui. Ita Christus eduxit populum suum fidelem à captiuitate demonis, & peccati, magna cum hominum letitia, & Angelorum exultatione; & ex ipso tanquam ex preciosis lapidibus templum Ecclesiæ construxit, liberans eum ab hostibus impediens. Atque suam rem agens, & creditam fingens legatione, in ipsa ciuitate Babylonæ extinctus est, nempe in hoc misero mundo, pleno confusione, vnde ducet tandem suum electum populum in celestem Ierusalem, in Psalmis lætantem, vbi ædificetur Deo gloriosum templum in æternum duraturum. Sicut ergo hic Zorobabel positus est quasi signaculum in manu Dei, ita Christus, quod explicare oportet.

Modus 3.

Circulus lineæ Christi.

Rupertus.

Circulus naribus diaboli infixus.

Modus 4.

Humanitas ornatus filij.

Christus signaculum in manu Dei.

Zorobabel typus Christi.

Ambros.
Hieron.
Rupert.

ter. Ambrosius igitur lib. 3. Epistol. Episto. 12. Hieronymus hic, Rupertus lib. 1. in Haggæum, Remigius, Haymo, & Hugo, in eo aiunt Christum esse signaculum, quod sit imago Dei inuisibilis, splendor patris, & figura substantiæ eius, ut dicitur ad Hebr. 1. 3. sitque sigillum carentis principio, ut asserit Gregorius Nazian. in Hymno de Christo, quem pater posuerit in manu sua, quasi annulum, ut eo consignet omnes fideles. Cum enim velit nos conformes fieri imaginis filij sui, ad Rom. 8. 29. & imitatores eius fieri: vult quoque ut omnes Christo consignemur, eius imaginem tamquam in cera, in nobis imprimentes, ut in eandem imaginem transformemur, 2. Cor. 3. 18. Utque qui portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis, 1. ad Cor. 15. 49. Hac ratione signatus est filius prodigus, ut explicat Hieronymus in Episto. 146. cum datus est annulus in manu eius, Lucæ 15. signaculum similitudinis Christi. Hac ratione sponsus petit ab sponsa Cantic. 8. 6. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum; ut mei effigies ita cordi tuo infixæ permaneat, & brachio, ut quicquid cogites, quicquid loquaris, & agas, semper me tuum sponsum referas.* Huiusmodi sigillo signatus fuit Paulus, qui adeo in seipso Christi imaginem expresserat, ut verè dixerit de se ad Galat. 2. 20. *Vtuo ego, iam non ego, vivit vero in me Christus.* & ad Galat. 5. 17. *Stigmata Domini Iesu in corpore meo porto:* dum lapidem illum preciosissimum, cuius sculpturam pater cælavit, Zachar. 3. in annulo diuini verbi insertum, Christi scilicet humanitatem, ita verè cordi, corporique suo impressit, (quod etiam donatum legimus B. Francisco) ut semper crucem, & mortificationem Iesu Christi in corpore suo portaret; in nullaque re alia gloriaretur, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: quam veluti sigillum ex Dei annulo Christo sibi impressam, per orbem vniuersum omnium oculis ostentabat.

Secundò, Christus dicitur ponendus quasi signaculum ad custodiendos, & contutandos fideles, ut nemo rapiat eos de manu sua; sicut signaculo solebant in loco aliquo, ut in arcis, recondita conseruari. Sicut enim olim circumcissione signabantur Israelitæ, quæ signaculum fidei dicitur ad Rom. 4. 11. atque eo, in numero Dei populi custodiebantur: ita modò character baptismi, tamquam fidei signaculo, & Christi, fideles consignantur, & intra Ecclesiam custodiuntur: & quemadmodum olim, Exod. 12. 13. sanguine agni oblitis postibus, & superliminaribus filiorum Israël, Angelus percutiens pertransibat eos: & Ezechielis 9. 4. nullus, in quo erat *Tau*, signum Dei viui; Apocal. 7. 3. percutiebatur; quod, ut ait Origenes Homil. de Epiphania, Hieronymus, & Isidorus, esset crucis Dominiæ figura, qua obsignabantur in fronte gementes, & dolentes: ita crucis diuinissimo signaculo consignati, ac veri Dei agni sanguine oblitati, custodiuntur, ne quis eos audeat attingere. Vnde de illo Hebræo, quem refert Gregorius cognomento Magnus lib. 3. Dialogor. cap. 7. quod se cruce consignasset, di-

Axit hostis crucis: *ut va, vas vacuum, sed signatum.* Quæ etiam ratione sponsi verba possunt intelligi. *Pone me ut signaculum super cor tuum.* Hoc est, cura, ut cor tuum, me tamquam signaculo, ita clausum custodias, & brachium tuum ita saluum conserues, ut nulli ad te vllum accessum permittas; sed mihi te illasam, intactamque conserues. Quia adeo durus est amor, zelusque ex eo profectus, ut mortis instar sit, atque inferni, sinistram aliquid in amore perferentiscere; & brachium tuum contorquendum alteri, quam mihi permittere, aut cor tuum alteri, me despecto, referare, & tradere.

Tertiò, Christus dicitur rectè signaculum ad conscribendos milites suos, ac distinguendos seruos suos de hostibus triumphantes, à seruis dæmonis, qui sub eius militanti vexillo. Solebant Imperatores olim suis ducibus characterem militiæ suæ, nomine suo insculptum, tribuere; ut eum imprimerent militibus, quos castris eorum congregabant, nomen imperatoris manui singulorum infigentes: quem regium, aut imperatoris characterem nuncupabant. Ut refert D. Augustinus lib. 1. contra Cresconium Grammaticum c. 30. & sermo. super gestis cum Emerico Episcopo Donatista. & Tract. 6. in Ioan. Ita Christi characterem cõsignantur, ac describuntur eius milites, & diuersi esse cognoscuntur ab aliorum militibus, ac seruis. Erant quoque insignia quedam è collo pendètia, qualis erat Romanis bulla; gestamen triumphantium, quam in triumpho præ se gerebāt, inclusis intra eam remediis quæ crederent aduersus inuidiam valentissima, anctore Macrobio lib. 1. Saturnal. cap. 6. & in scutis, & peltis concedebantur brachiis adfixis, ut gens vna, aut familia distingueretur ab alia: quæ vel suo Marte cõparassent, vel amore alicuius præelegissent. Non dissimiliter Christianis conceditur Christus, qui tamquam monile è collo pendens pectori adhaereat, cor disque sedem exornet; scutumque fidei brachio affixum, in quo & ipse Christus, quasi effigies præstantissima, depingatur, ut tali stemmate diuisi ab aliis, & amuleti cuiusdam cælestis instar ab omnibus hostium inuidiis, ac fascinationibus contutati, eum tantum cogitemus, ei militemus. Et hoc est; *Pone me ut signaculum super cor tuum*, tamquam monile è collo, super pectus cordis sedem pendens; & *tamquam signaculum in scuto brachij tui.* Tu enim es signum sagittantium, ut quidam conclamat; vexillum pugnantium, brauium currentium, distinctio ouium, custodia cordium, exemplar operantium, forma, normaque seruorum, & sigillum, ac character militantium. Ut eo viso hostes fugiant, ceterique omnes dicant: *Ecce gens, cuius Dominus Deus eius, populus, quem elegit Dominus in hereditatem sibi.* Quod nobis vtinam concedat ipse Iesus Christus æterni patris signaculum, & nostri, quo consignati salui, incolumesque, ac de hostibus triumphantes ad eum perueniamus, qui cum eodem Deo Patre, & Spiritu sancto vivit, & regnat in perpetua secula. Amen. Compluti die Septembris 13. anni 1603.

Christus militum signaculum.

Signum militare.

August. Christo signati milites distincti ab aliis.

Gestamen triumphantium.

Macrobius:

Amuleta contra inuidiam. Christus monile fidelium.

Amuleti vice Christus contra hostes.

Christus signi cordis & brachij.

Christo ut signaculo consignatur fideles.

Signaculum sponsæ.

Paulus obsignatus Christo.

Christo signaculo custoditi fideles.

Baptismo consignati fideles.

Origenes. Hieron.

Cruce signati.

Gregor.

COMMENTARIORVM IN ZACHARIÆ PROPHETIAS

Liber Vndecimus.

PRÆFATIO.

S T A T V misero, in quo Iudæi captiui iacebant, coram posito, Dei ope, & summa felicitate promissa, roborat Zacharias, tum principum animos, tum populi timidi, ad vrbis Ierusalem, templique ex-
structionem. Prædicit quoque varium statum, quem sub exteris Re-
gibus vsque ad Christum, sit illa respublica habitura; casumque eius miserum;
atque interim Christum, eiusque bona numquam minuenda pollicetur.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

I N octauo mense, anni secundi² Da-
rij Hydaspis Regis Persarum³ fecit
Dominus sermonem⁴ ad Zachariã
filium Barachia⁵ filij Addo⁶ Pro-
phetam in hunc modum.⁷ Ad magnam iram con-
citarunt me Dominum suum hætenus suis flagitiis
patres vestri: adeo vt eos captiuos duci, urbem hanc,
& templum dirui permiserim. Verum his non ob-
stantibus, conuertimini vos ad me verè pœnitentes,
& ego conuertar ad vos, in meam vos gratiam
recipiendo. Ne sitis sicut patres vestri, ad quos cla-
mabant similibus verbis Prophetae priores, dum
nomine Domini exercituum dicebant illis, conuer-
timini ad me, relictis malis vestris actionibus, &
pestimis vestris cogitationibus, & noluerunt, neque
attenderunt ad me, qui eos mittebam. Patres illi
vestri ubinam sunt? & Prophetae, qui illos ad-
monebant, nonne etiam sunt mortui? Homines
enim erant, & in æternum viuere non poterant.
Attamen licet illi decesserint; nihilominus com-
prehenderunt patres vestros⁹ supplicia, quæ tum
in lege, tum denuo sum comminatus per seruos meos
Prophetas. Quæ experti,¹⁰ conuersi ad se pressi ca-
lamitatibus Babylonica captiuitatis, coacti sunt fa-
teri: re ipsa Dominus nobis inflixit pœnas, quas no-
stra opera, & studia nostra merebantur, quemad-
modum fuerat nobis comminatus.

¹¹ Die vigesima quarta mensis Ianuarij, qui dici-
tur Sebath, eiusdem anni secundi Darij, ostendit Do-
minus Zachariæ huiusmodi spectrum, nocturno
tempore.¹² Vidi, ait Propheta, nocte intempesta rem
miram,¹³ Archangelum Michaëlem, instar viri

CAPVT PRIMVM.

I N mense octauo, in anno se-
cundo² Darij regis; ³ factum
est verbum Domini ad⁴ Za-
chariam, filium Barachia⁵, fi-
lij Addo,⁶ Prophetam, dicens. || ⁷ Iratus est
Dominus super patres vestros iracundia. || Et
dices ad eos: hæc dicit Dominus exerci-
tuum: Conuertimini ad me, ait Dominus
exercituum: & conuertar ad vos, dicit Do-
minus exercituum. || Ne sitis sicut patres
vestri, ad quos clamabant Prophetae priores,
dicentes: Hæc dicit Dominus exercituum:
Conuertimini de viis vestris malis, & de co-
gitationibus vestris pessimis: & non audie-
runt, neque attenderunt ad me, dicit Do-
minus. || Patres vestri ubi sunt? ⁸ & Prophe-
tae numquid in sempiternum viuent? || Ve-
rumtamen ⁹ verba mea, & legitima mea,
quæ mandauì seruis meis Prophetis, num-
quid non comprehenderunt patres vestros,
¹⁰ & conuersi sunt, & dixerunt: sicut cogi-
tauit Dominus exercituum facere nobis se-
cundum vias nostras, & secundum adinuē-
tiones nostras fecit nobis?

|| ¹¹ In die vigesima, & quarta vndecimi
mensis Sabath, in anno secundo Darij fa-
ctum est verbum Domini ad Zachariam, fi-
lium Barachia⁵, filij Addo, Prophetam, di-
cens || ¹² Vidi per noctem & ecce ¹³ vir as-
cendens super equum rufum, & ipse stabat
¹⁴ inter myrteta, quæ erant in profundo, &
post eum equi rufi, varij, & albi. || Et dixi:

Quid

Quid sunt isti, Domine mi? Et dixit ad me
¹⁶ Angelus, qui loquebatur in me: Ego osten-
 10 dam tibi quid sint hæc. || Et respondit vir,
 qui stabat inter myrteta, & dixit: Isti sunt,
 11 quos misit Dominus, ut perambulent ter-
 ram. || Et responderunt Angelo Domini,
 qui stabat inter myrteta, & dixerunt: ¹⁷ Per-
 12 ambulauimus terram, & ecce omnis terra
 habitatur, & quiescit. || Et respondit Ange-
 lus Domini, & dixit: Domine exercituum,
 usquequo tu non misereberis Ierusalẽ, & vr-
 13 bium Iuda, quibus iratus es? ¹⁸ Iste iam se-
 ptuagesimus annus est. || Et respondit Do-
 14 minus Angelo, qui loquebatur in me, ¹⁹ ver-
 ba bona, & verba consolatoria. || Et dixit
 ad me Angelus, qui loquebatur in me: Cla-
 ma, dicens. Hæc dicit Dominus exercituum:
 zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno.
 15 || Et ira magna ego irascor super Gẽtes opu-
 lentas: quia ego iratus sum parum, ipsi verò
 16 adiuuerunt in malum. || Propterea hæc
 dicit Dominus: ²⁰ Reuertar ad Ierusalem
 cum misericordiis: & domus mea ædifica-
 bitur in ea, ait Dominus exercituum: ²¹ &
 perpendiculum extendetur super Ierusalẽ.
 17 || Adhuc clama, dicens: Hæc dicit Domi-
 nus exercituum: Adhuc ²² affluent ciuita-
 tes meæ bonis: & consolabitur adhuc Do-
 18 minus Sion, & eliget adhuc Ierusalem. || Et
 19 leuaui oculos meos, & vidi, & ecce ²³ qua-
 tuor cornua. || Et dixi ad Angelum, qui lo-
 quebatur in me. Quid sunt hæc? Et dixit ad
 me: hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt
 20 Iudam, & Israel, & Ierusalem. || Et ostendit
 21 mihi Dominus quatuor ²⁴ fabros. || Et dixi:
 Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens:
 Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam
 per singulos viros, & nemo eorum leuaui
 caput suum: & venerunt isti detertere ea,
 ut deiiciant cornua Gentium, quæ leuaue-
 runt cornu super terram Iuda, ut disperge-
 rent eam.

felicitate, ciuitates ²² latiores, ac frequentiores erunt, & consolabitur Dominus incolas Sion, & elegit adhuc Ierusalem cultui suo. Rursus elatis oculis perspexi ²³ quatuor cornua ferrea; & cum Angelum Michaëlem interrogarem, quæ illa essent? respondit, illa significare potentiam hostium, qui ex quatuor plagis protrine- runt Iudam, & Israelem, & ipsam Ierusalem; & confestim ostendit mihi Dominus quatuor fabros ferra- rios; & querenti mihi quid illi vellent facere? respondit: dixi cornua esse hostium tyrannicam potentiam, qui adeo Iudam protrinerunt, ut nullus superstes fuerit, qui posset caput leuare: & Angeli, veluti fabri fer- rarij veniunt, ut conterant, & incusso timore deiiciant gentes illas, quæ impedire conata sunt vrbs ædifi- cium, & templi.

equo rufo insidentis, parati ad ultionem sumen- dam de hostibus populi Dei. Stabat autem ¹⁴ inter myrtos consitas in profunda valle aquis irrigua, nempe inter Iudeos Babylone captiuos: sequebantur autem illum Angeli custodes vicinarum prouin- ciarum ¹⁵ rufis equis, variis, & albis quasi insi- dentes, diuersos gentium mores, quibus præerant, præ se, colore ferentibus. Admiratus ego, rogaui ipsum Michaëlem, qui mihi visum, & eius intelli- gentiam suggerebat, quid sibi illi vellent? Respon- dit ¹⁶ ille; ego ostendam tibi quinam hi sint. Hi sunt Angeli prouinciarum finitimarum, qui missi sunt à Domino, ut perlustraret quisque prouinciam sibi creditam, num tranquillo animo sint, & paca- tẽ viuant: at modo hic conuenerunt, ut rationem mihi redderent sui muneris obiti, ac mox acceffe- runt ad Michaëlem inter myrtos consistentem; di- xeruntque ei singuli; Prouinciam nobis creditam ¹⁷ perlustrauimus; ac deprehendimus suis refertam ciuibz, nullis bellorum tumultibus perturbari, sed omnes pacatẽ viuere. Hæc cum audisset Angelus Domini Michaël, populi sui misertus, conuertit se ad Dominum, dixitque ei: Domine exercituum, quid est, quod ceteris prouinciis in pace degentibus, tu differs misereri Ierusalem, & ceterarum urbium Iuda, quibus hucusque iratus fuisti, cum iam adue- nerit ¹⁸ annus ille septuagesimus, ad eò exoptatus? hic enim est. Certè nihil promissi boni videtur ap- portare. Dominus ad commiserationem commotus respondit Angelo Michaëli ¹⁹ verba bona, hoc est, plena consolatione, quæ ego populo denunciarem voce contenta. Erant autem huiusmodi. Hæc di- cit Dominus exercituum: ex summo amore, quo persecutus sum urbẽ Ierusalem, & arcem eius Sion, castigaui eos: idcirco excandesco ira contra gentes illas opulentas, quæ securè conuersantur. Nam cum ego irascerer parum populo, ad correptionem tantum, illæ desauierunt in eum, ut perderent. Non ita fieri patiar, sed ²⁰ redibo ego in gratiam cum Ierusalem, pristinis eam cumulans beneficiis; & domus mea ædificabitur in ea, & ipsa vrbs ²¹ ad perpendiculũ, nemine impediẽte, constructur. Iussu præterea est, ut contenta voce adiicerem. Adhuc præ summa

ARGUMENTVM.

MORTATVR Iudæos è captiuitate liberos, ut Deum colant, ne inci-
 piant sustinere filij, quod olim sustinuere parentes; declarat calamito-
 sum statum captiuitatis, & pollicetur summam pacem ad ædificandum
 urbem, & templum.

COMMENTARIUS.

N mense octauo.] Primis his verbis libri proœmium continetur, quod epigraphis loco sit. In quo auctoris libri dignitas explicatur: quo fidem sibi conciliat à tempore, ab officio, à nomine, à generis nobilitate. A tempore quidem, dum ait; in mense octauo, nempe Octobri, qui octauus est à Nisan mense primo anni sacri. Nam de his mensibus loqui Prophetam ostendimus iam super prius caput Haggæi num.

3. Atque inde compertum fit duobus post Haggæum mensibus cæpisse vaticinari Zachariam: siquidem ille Sextili, qui Augustus nobis vocatur, hic octauo, qui October, in secundo anno regni Darij.

Darij.] Filij Hidaspis est accipiendum; non Darij Medi, aut cuiusvis alius, vt probauimus super idem Haggæi caput n. 1. & 2. sub eodem enim rege Persarum prophetarunt hi duo Prophetæ.

Factum est.] Cum de tempore constet sermonis facti ad Zachariam, de loco nonnihil dubitatur, vbi factum est hoc verbum? Nam Babylone adhuc permanenti Prophetæ factum fuisse non desunt qui existiment: vbi vidit virum stantem inter myrteta, & Iesum, vt torrem erutum de igni Babylonico. Vbi quoque ad Iudæos dicebat, *ô fugite de terra Aquilonis, & ô Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.* At certè non est cur nouam ingrediamur viam, quam nemo hucusque fortasse ingressus est. Siquidem testem habemus Esdram, qui 1. Esdræ 4. v. 24. *Tunc, ait, intermissum est opus domus Domini in Ierusalem, & non fiebat usque ad annum secundum regni Darij regis Persarum, & c. 5. Prophetauerunt autem Haggæus, & Zacharias ad Iudæos, qui erant in Iudæa. Tunc surrexerunt Zorobabel, & Iosue, & cæperunt adificare templum Dei in Ierusalem, & cum eis Prophetæ Dei adiunantes eos.* Deinde Haggæus cæperat ad opus vrgeret Zorobabel, & Iosue, duobus mensibus ante Zachariam. Iam ergo Iudæi cum duce, & Pontifice Babylone redierant. Nihilominus, quia multi adhuc Babylone remanserant, ad eos etiam suum sermonem ex Iudæa Prophetæ conuertebat, vt consolaretur, & ad citum reditum hortaretur.

Zachariam.] Auctorem libri demonstrat ex nomine suo, patris, & aui, ne vlla sit errandi occasio, & vnum pro altero accipiamus eiusdem nomenclaturæ.

Nam hac nominis ductus notatione Chrysostomus Homil. 1. in Lucam de Natiuitate Ioannis Baptistæ, Vatablus Montanus, & nonnulli alij recentiores arbitrati sunt hunc illum esse, de quo dixit Christus Matth. 23. 35. *vt veniat super vos omnis sanguis iustus, à sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ filij Barachie, quem occidistis inter templum, & altare.* Ex Lucæ autem vndecimo constat loqui de Prophetis. Verum licet nomen huic conueniat, non tamen tempus, & locus cædis. Nam de Zacharia loquebatur Christus sua ætate vltimo Prophetæ occiso: cuiusmodi fuit pater Ioannis, qui Lucæ 1. prophetauit dicens, *Et tu puer Prophetæ altissimi vocaberis; & occisus est ab Scribis, & Phariseis, vt multorum Patrum testimonio probamus in nostra historia Deiparæ cap. 11. noster verò Prophetæ multis annis ante Christum sub Dario vixit, nec occisus deperiit.* Siquidem Epiphanius in lib. de vita, & obitu Prophetarum, in Zacharia, & Isidorus in lib. de eadem re cap. 51. referunt eum senem obiisse, & cum Haggæo simul humatum. Nec vlla fuit occasio post reditum à Babylone illum occidendi, cum omnes lætitiæ summa, & in Deum pietas occupabat.

A Filij Addo.] Fuit igitur Zacharias filius Barachie & nepos Addo Quod autem 1. Esdræ 5. dicitur filius Addo, illis verbis *Prophetauerunt autem Aggæus Propheta, & Zacharias filius Addo.* ita est accipiendum vt filius pro nepos intelligatur. Idcirco autem vterque nominatur, quod illustres essent viri, quorum nobilitate filius illustratur; vel quod, vt placet Hebræis, Prophetæ & ipsi fuissent; quod magnam conciliat fidem Zachariæ. Existimat autem Hieronymus, & qui eum sequuntur Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius, hunc esse illum Prophetam, qui scripsit gesta Roboam, vt scribitur lib. 2. Paralip. 22. 15. *Opera autem Roboam prima, & nouissima, scripta sunt in libro Semeie, & Addo videntis.* & qui missus dicitur ad Ieroboam 3. Reg. 13. Quod si verum est, non potuit certè Addo esse auus Zachariæ, qui ante quadringentos annos prophetauerat: plures enim fluxerant à tempore Roboam vsque ad captiuitatem. Est ergo diuersus habendus, qui tempore vixit captiuitatis, propter nobilitatem generis, aut propter munus prophetandi omnibus notus.

Prophetam.] Verum profectò, qui non à se conficta, sed à Deo ei reuelata denunciaret. Siquidem factum est ad eum verbum Domini. Vnde & singulis suis dictis subiicit, *Dixit Dominus exercituum:* quo teste, & auctore, & fidem summam conciliat, & timorem intentat non recipientibus suas Prophetias: & excitat spem fore, vt omnia præstet Deus, quæ promittit. Hactenus proœmium.

Iratus.] Exorditur tractatum, in quo tria præstat: Nam primum miserum captiuitatis statum coram Deum conuertantur. Deinde consolatur spe felicitatis habendæ, vrbe ædificata, roboratque tum Zorobabel, & Iesum; tum populum, ad vrbis, templique ædificationem, & tandem statum illius reipublicæ, quem habitura esset vsque ad Christum, prophetando depingit.

Et Prophetæ.] Hieronymus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius de pseudoprophetis hæc intelligunt: quasi obiciat Deus Iudæis, vbinam sunt patres vestri, & Prophetæ illi, qui pacem vobis pollicebantur, contra minas meorum Prophetarum, nonne omnes perierunt, & inciderunt in mala, quæ auertere conabantur maxime, & vos quidem testes estis, iuxta illud Ierem. 27. 14. *Nolite audire vera Prophetarum dicentium vobis: non seruietis regi Babylonis, quia mendacium ipsi loquuntur vobis, vt eiciant vos, & pereatis, tam vos, quam Prophetæ qui vaticinantur vobis.* Sed Theodoretus, Vatab. Isidorus, & Montanus exponunt verius de Prophetis veris: Patres, inquit, vestri interierunt, & ipsi Prophetæ quoque, qui eos admonebant, non enim erant in æternum victuri. Et tamen supplicia, quæ illi minabantur comprehenderunt eos; quia ego sum æternus, qui illa infligo; & ideo pressi calamitatibus conuersi sunt ad me: & vos igitur similiter facite. Isidorus per Prophetas vult accipi Prophetas. Patres, inquit, vestri mortui sunt; at Prophetiæ, & comminationes seruorum meorum Prophetarum non manent in æternum, vósque comprehenderunt; manent certè. Vel vt alij: Numquid oportebit vobis semper adesse Prophetas, vt reducamini? aut num semper habebitis ad manum Prophetas, qui vos admoneant? minimè quidem; ideoque consulite vobis, cum videatis prædicta à prioribus Prophetis, euasisse iam.

Verba mea.] Cum dicat, patres verbis, & legitimis comprehensos, conuersos fuisse; notat certè Prophetæ, per verba Dei intelligi comminationes diuinas, quas iussit Deus populo intentare; & per legitima, seu statuta, pœnas in lege statutas, contra eius trans

5
Zacharias
Addo nepos

6
Fidem con-
ciliat.

7
Tria præstat
Zacharias.

8
1. Sensus
de pseudo-
prophetis.

2. Sensus
de veris Pro-
phetis ve-
rius.

3. Sensus

9
Supplicis
à Deo statu-
tis reducti
Hebræi.

1
Auctoritas.
Dignitas.

2
Zacharias
prophetat
mensibus
post Hag-
gæum.

3
Zacharias in
Iudæa pro-
phetat non
Babylone.

4
Auctoris no-
men.

Chrysost.

Zacharias
occisus inter
templum est
pater Ioannis.

Zacharias
noster non
occisus.
Epiphani.
Isidorus.

transgressores. Sic fere Albertus, Hugo, Dionys. Isidorus, & Montanus. Nam utrumque supplicium patres illorum comprehenderat. Quidni verò comprehendisset, cum à Deo sit comminatum, siue in lege, siue per Prophetas? non ergo per *verba* intelligit promissiones, ut vult Vatablus.

10 Et conuersi sunt.] Pressi calamitatibus Babylonicæ captiuitatis respuerunt, & per veram poenitentiam ad cor, & Deum redierunt; ut volunt Hieronym. Lyra, & Vatab. quia *vexatio dat intellectum*. Vel certe secundum eundem Vat. Montan. & Isidorum; Babylone pressi calamitatibus ad mentem reuersi, coacti sunt fateri, se iure punitos. Ut illi apud Sapientiam cap. 5. dicentes, intra se, poenitentiam agentes, & pro angustia spiritus gementes. Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij: ergo errauimus à via veritatis. & qui in inferno serò sapient. Hunc autem esse veriore sensum, docent illa verba, quæ præcesserunt: *Ne sitis, sicut patres vestri, ad quos clamabant Prophete priores, dicentes: hac dicit Dominus exercituum: conuertimini de viis vestris malis, & de cogitationibus vestris pessimis: & non audierunt, neque attenderunt ad me.* Videlicet opportunè; sed tunc tandem, cum malis sunt oppressi. Vos igitur opportunè vestram salutem curate.

11 In die vigesima quarta.] In eodem anno secundo Darij, in mense vndecimo Ianuario, quarto à prima prophetia mense, in die mensis vigesima quarta, factum est verbum ad Zachariam, quod declarat ei per visum Dei miserationem in liberando populo, & significatū eius ostendit. & hoc est; *factum est verbum Domini ad Zachariam*; nam Dominus locutus est Zachariæ per visum: siquidē & factis loquitur Deus, & verbis.

12 Vidi per noctem.] Noctis tempore, quod propter tranquillitatem aptius est reuelationibus, visa est Zachariæ hæc imago. in somnis putant Albertus, & Dionysius. Montanus verò in vigilia, quia vidit per noctem: & quidem externum visum non fuit, quod luce externa indigeret illuminari; sed imaginarium, quod in noctis tranquillitate viuidius exprimitur. Per tempus autem nocturnum significari voluit Deus calamitatem, in qua adhuc iacebat populus; quam statim erat consecutura dies vrbis, templique extructionis; ut intelligunt Hieronym. Haymo, & alij. nam & tempus ad rem significatam pertinet; sicut & locus. & in noctis calamitate melius visa Dei videntur, & percipiuntur.

13 Vir ascendens.] Hoc est visum; vir infidēs equo rufo, nempe Archangelus Michaël Dei populi custos, & tutor, ac princeps; ut dicitur Danieli cap. 10. 21. ut est communis intelligentia tam Hebræorum, quam nostrorum interpretum, ut Hieronymi, & Theodoretii, ac ceterorum. nam ex verbis subiectis. *Et responderunt Angelo Domini, qui erat inter myrteta.* Angelū esse constat, & fautorē populi, qui precatur dicens. *Domine exercituum usquequo non misereberis Ierusalem, & urbium Iuda, quibus iratus es.*

Equo rufo infidebat: quia instar equitis infidentis equo concitato, & celeri, paratus erat ad obeundum munus sibi iniunctum, tuendi populum ab hostibus; nam rufus color ultionem, seu furorem notat, qui sanguinarius est, ut notat Theodoretus; Hebraicè *adom*; à Chaldaeo Paraphraste, & Arabibus dicitur *Szumach*; à planta, à medicis dicta *rhus*, ab Hispanis *zumaque*; estque in equis color dictus *alazan tostado*; nempe sanguineus, significans ultionem de hostibus lumendam celeriter; ut in fine capitis significatur; & cap. 6. & Apoc. 6. Atque ita intelligunt interpretes. Vult ergo Deus in suum populum misericors, gestu etiam ipso consolari eum, & ostendere

A curam, quam adhibet in ultione de eius hostibus sumenda.

Inter myrteta.] Locum describit, in quo Angelus equo infidens, confidebat, nempe in Babylone; quæ in demisso loco, & aquis fossarum ex Euphrate deductarum, irrigua erat: ut intelligunt Chaldaeus, Vat. Montan. & alij recentiores. & propterea hinc inde myrtis referta, quæ locis demissis gaudet, & aquis, iuxta illud Virgilij 4. Georg.

— & amantes littora myrtos.

B Et licet Lyra per has arbores significari velit summam exultationem capiendam de vrbis, templique reedificatione, & ex valle, in qua confitæ erant, augendam. Communior tamen intelligentia est Hieronymi, Haymonis, Remigij, Alberti, Hugonis, Dionysij, Vatabli, & aliorum, per myrteta significari Iudeos, iustos propter legem, & pulchros ob religionem; qui summo timore ex captiuitate concepto, se numquam caput elaturos putabant: atque ita pressi calamitatibus in profundo aquarum deiectione falebant: myrtus enim pulcherrima arbor, & odorifera est. Isaia 41. 19. inter eiusmodi arbores ponitur. *Dabo in solitudinem cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ; & propterea Esther cap. 2. dicitur hadasab, myrtea, seu myrtina*: nam de Mardocheo dicitur, qui fuit nutritius filia fratris sui Edisæ. Dum ergo essent in limo profundè infixi, & in profundis aquarum constituti, quibus augentur, & virescunt arbores pulchræ, & odorifere iustorum, in medio stabat Angelus Domini equo rufo infidens, cito liberandos suo gestu significans. Nulla est enim tam profunda calamitas, in cuius medio non reluceat aliquid spei, de cita per Deum ex ipsa ereptione.

C Et post eum.] Per equos intelligit equites equis infidentes, nam statim dicitur. *Isti sunt, quos misit Dominus.* Diuersus autem equorum color diuersa equitum ministeria, & mandata celeriter exequenda significat, ut putant Theodoretus, R. Salomon, Dionys. & Vat. Sed cum omnibus idem sit impositum mandatum circumlustrandi terram; diuersitas colorum diuersitatem morum, & affectuum in Iudeos, gentium, ad quas mittebantur, significabit, & quibus ipsi præerant: ut illi Angeli, Danielis 10. qui Persis præerant, & Græcis. Sic Hieronymus ex Hebræorum quoque sententia, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius. Et color quidem albus lætitiā indicat, & prosperitatem, ut Ecclesiastes 9. 8. *Sint candida vestimenta tua.* & Apoc. 6. 2. *Ecce equus albus, & qui sedebat super illum, exiit vincens, ut vinceret.* Rufus sanguinarium, & tristem, & ultorem. Varius autem statum Gentium lætum, ac tristem, beneuolum, & inuisum, & vicissitudine implexum. Hebraicè dicitur *סרסר* *serukim*; *sericum*, seu *sericeum* colorem notat, fuluum videlicet, quo sericum antequam fuso alio inficiatur, conspicitur; ut Montano videtur. Est autem lanæ preciosissimæ genus, ex arborum frondibus, aut ex herbis potius depexum: à sono vox dicta, quem edit, dum contrectatur, aut discinditur: nam *סרסר* *sarak* est

E *fibulare*: spadiceum colorem quidam vertunt, nempe rubeum splendidum, qui Hispanicè *vayo* vocatur. Sed Septuaginta cum Vulgato, & recentiores interpretes, *varios* hic transtulerunt, *maculatos*, *manchados*. Et quidem Hieronymus ex Hebræorum sententia, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, tres monarchias putant per hos equos significari: per *albos* Persas, & Medos, sub quibus soluta captiuitas, & templum instauratum: per *varios* Macedones; inter quos quidam beneuoli, quidam infensi fuere Iudæis: per *rufos* Romanos; qui cruenti fuere, & sanguinarii. Verum quia scopus visionis est pacatos reddere Iudeos, & eorum timorem excutere, quo metuebant urbem suam,

14 Locus designatus Babylonis.

Virgil.

Myrtus odorifera.

Spes salutis præsignatur.

Colorum diuersitas morum diuersitatem notat.

Color albus prosperitatis index. Rufus color tristis. Varius variis affectibus notat.

sericeus color.

Tres monarchiæ significata.

suam, templumque ædificare; oportet ut visio equi-
 tum in eum tendat vniuersa. Atque ita nihil aliud si-
 gnificat, quam diuersitatem Angelorum circumeun-
 tium regiones gentium, quas sibi insensas prius ex-
 perti erant Iudæi, à moribus earum colorem equo-
 rum exprimentium. Nam Angeli Assyriorum, &
 Chaldæorum, qui populo crudeles fuerunt, inside-
 bant equis rufis: at Angeli Persarum, & Medorum,
 albis, & variis, quia tales extitere illæ gentes Iu-
 dæis. Hi igitur prouincias sibi creditas Dei iussu per-
 lustrarunt, & viderunt nihil timoris ex illis concipi-
 dum, Deo auctore. Itaque statum præsentem si-
 gnificat visio: nempe Angelos ex perlustratione re-
 deunt.

16 Angelus.] Vtrum idem sit Angelus, qui stabat
 inter myrteta, & qui respondit Zachariæ, & in eo lo-
 quebatur; decertant interpretes: Hieronymus, Hay-
 mo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, di-
 uersum esse putant. Nam qui stabat inter myrtos, &
 Dominum orabat; custos populi erat Michaël: at
 qui loquebatur Zachariæ; & fecit ut Michaël osten-
 deret quinam illi equites essent, erat Angelus Pro-
 phetæ custos. Verum Theodoretus, Vatab. & Mon-
 tanus cum Hebræorum doctoribus, eum putant esse
 Michaëlem, qui cum esset populi custos, Prophetæ
 suggerebat, quæ in populi forent vtilitatem. Et pro-
 batur quia cum Zacharias interrogaret, qui illi essent?
 respondit Angelus, qui in eo loquebatur. *Ego ostendam*
tibi, vel videre te faciam quid sint hæc. & subiicit: &
respondit vir, qui stabat inter myrteta, & dixit: isti sunt,
quos misit Dominus, ut perambulent terram. Et responde-
runt Angelo Domini qui stabat inter myrteta, &c. Ita-
 que idem Angelus Zachariæ instructor, promissit se
 ostensurum visionem, & ipse ostendit, implens suam
 promissionem, & idem erat vir, seu Angelus existens
 inter myrteta. Quia enim volebat hoc viso conso-
 lari populum, & tranquillum reddere à timore, quo
 premebatur, ille ipse id ostendit, & declarauit Za-
 chariæ. Nam per hominem homines volebat instrue-
 re sibi creditos.

Michaël is
 erat.

Perambulauimus.] Iam visio Angelorum dete-
 gitur: & in explicatione nō parua lis est. Hieronymus,
 Haymo, Remigius, Hugo, & Dionysius existimant
 Angelos regnorum iussos mediis suis regnis finitimas
 gentes debellare, & subiicere: & munere suo ritè obi-
 to rediisse ad Michaëlem, ut rationem redderent de
 subiectione facta, & pace: quo permotus est Michaël
 ad precandam pacem Iudæis. Et quidem in hoc rectè
 loquuntur, quod non in futurum completionem re-
 linquunt; in regno Alexandri Magni, & successorum
 eius, ut Montano videtur. Visio enim ad præsentem
 spectat statum. Vt enim intelligit Isidorus ex M. visio
 equorum illorum sub myrtis consistentium, pacem
 significat: pristinamque ablata formidinem, qua
 Iudæi semper tremebant, quoties equos, & equites
 videbant, multiplici hostium malo castigati, ut etiam
 formidarent inchoare ædificium templi, ne crabrones
 iterum irritarent, ut constat irritasse ex Esdra. Osten-
 sa est igitur visio, & audita vox, quod vniuersa terra
 pacata sederet, & nullus amplius metus habendus; &
 Dei adiutorio urbem fore instaurandam, & templum
 inchoandum, & absoluendum feliciter; nemine obsi-
 stente. Osteni sunt igitur Angeli dati Michaëli in mi-
 nisterium propter eos, qui hereditatem capiunt salu-
 tis, missi ad finitimas gentes, Assyrios, Medos, & Per-
 sas, inter quas dispersi fuerant Iudæi, ut viderent vtrū
 iam pacato animo essent in Iudæos, vel potius vtrum
 ipsæ gentes pace fruerentur, qua Iudæi carebant; &
 visi sunt redeunt. vna voce respondentes, pacata
 esse omnia, & quieta. Atque hinc sumpta occasione
 rogat Michaël Deum, ut, siquidem gentes omnes pa-

Pax signatur
 pulsa formi-
 dine.

Ceteris gen-
 tibus pacatis
 pax Iudæis
 promissa.

A catè agunt, ne permittat suum populum adhuc in af-
 flictione, ac timore esse; sed eos omnes reducat, &
 bono animo esse iubeat, ut possint urbem, templum-
 que instaurare. Cum alij inquit, in pace degant, cur tu
 differs misereri Ierusalem? sic Hieronymus, Theodo-
 retus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dio-
 nysius, de optata populo pace, ex collatione cum gen-
 tibus explicant.

Iste iam septuagesimus.] Quoniam de com-
 pletionem annorum septuaginta tam celebrium magna
 fuit inter expositores dissensio, variæque sententia: va-
 ria etiam secundum ipsam est horum verborum ex-
 positio. Nam qui septuaginta annos finitos putant pri-
 mo Cyri anno; dictum Angeli Michaëlis anno hoc
 secundo Darij, vel interroganter efferunt. Iste iam
 septuagesimus ille annus iam diu transactus, multum-
 que optatus: cum nondum potiamur promissa liber-
 tate, ac pace? Vel certè affirmanter, ut Haymo, Al-
 bertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, iste iam septuage-
 simus annus est diu transactus; vel cum iam sit transa-
 ctus annus ille septuagesimus ab Ieremia promissus.
 Alij, qui arbitrati sunt illos annos absolutos anno Hy-
 daspis secundo, in quo loquitur Michaël; affirmanter,
 & de præsentem accipiunt: Iste iam est annus septua-
 gesimus desolationis, in quo promissisti urbem, tem-
 plumque instaurandum: miserere igitur Ierusalem, &
 urbem Iuda: & absoluta captiuitate, redeant omnes
 in optatam patriam, & reædificent urbem, & templum.

C At qui existimarunt duplicem inueniri septuagesimū
 annum: alterum captiuitatis, comprehendentem
 Chaldæorum vniuersam Monarchiam, à primo anno
 Nabuchodonosoris, vsque ad primum Cyri, ab Iere-
 mia prædictum: alterum desolationis urbis, & templi
 ab 19. anno Nabuchodonosoris vsque ad 2. Darij Hy-
 daspis, de quo loquitur Zacharias; quam sententiam
 nos amplexi fuimus super caput Ieremiæ 25. hoc
 verbum Angeli, de completionem vera anni septuage-
 narij Zachariæ exponunt. Itaque Ieremias cap. 25. &
 29. locutus est de septuaginta annis, quibus durauit
 monarchia Chaldæorum, & captiuitas Iudæorum,
 quæ cœpit anno primo Nabuchodonosoris, & quarto
 Ioakim regis Iudæ; & finita est in anno Cyri primo, &
 tertio Baltasaris. Atque de hoc non licet dubitare,
 cum 2. Paralip. 2. 20. & 1. Esdræ 1. dicatur. *In anno*
primo Cyri regis Persarum, ut compleretur verbum Do-
mini ex ore Ieremia, suscitauit Dominus spiritum Cyri re-
gis Persarum, & iraduxit vocem in omni regno suo, etiam
per Scripturam dicens. Hæc dixit Cyrus rex Persarum.
Omnia regna terre dedi mihi Dominus Deus celi, & ipse
præcepit mihi, ut ædificarem ei domum in Ierusalem, quæ
est in Iudæa. Quis est in vobis de vniuerso populo eius? sit
Deus illius cum ipso. Ascendat in Ierusalem, &c. Tum
 Daniel cap. nono. *In anno primo Darij filij Assuari de*
semine Medorum qui imperauit super regnum Chaldæo-
rum. Anno vno regni eius, ego Daniel intellexi in li-
bris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini
ad Ieremiam Prophetam, ut complerentur desolationis Ie-
rusalem septuaginta anni. Erat autem Darius Cyri
 auunculus, quicum imperium accepit Chaldæorum.
 Zacharias autem, cum inducat Angelum in anno se-
 cundo Darij filij Hydaspis, asserentem, *iste iam septua-*
gesimus annus est; profectò de altero septuagesimo an-
 no loquitur, qui finem habuit in secundo Darij filij
 Hydaspis.

Verba bona.] Quamuis expositores his verbis
 bonis, & consolatoriis diuersa velint significari: at
 certè verba bona, eadem sunt, & consolatoria, quæ
 mox subiicit Angelus Zachariæ; non enim bona ver-
 ba dat Deus, quæ non efficiant, & præstent quod
 dicunt. Sunt autem hæc, quæ voce contenta iube-
 tur, ut latum nuncium, populo denunciare. Zelatus
 sum

18

Sensus ex
 varia septua-
 gesimi anni
 acceptione.

Duplex an-
 nus septua-
 gesimus.

Captiuitas
 70. annorū.
 Desolatio
 70. annorū.

Ieremias de
 captiuitatis
 annis locu-
 tus.

Zacharias
 de templi
 desolatione.

19

Verba bona sunt Ierusalem, & Sion zelo magno; & ira magna ego irascor super gentes opulentas. & quidem licet zelum hic quidam accipiant pro ira, seu ultione. Vel ad hunc sensum; hactenus valde iratus sum Ierusalem, & Sioni propter sua peccata, sed nunc contra gentes conuertam iram meam; vt exponunt Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. Vel secundum Hieronym. Theodoretum, & Montanum. Magna ira irascar pro Ierusalem, vel vlciscar Ierusalem, & Sion, ultione magna de Babyloniis. Verius tamen accipiunt Lyra, Vatab. & Tigur. pro amore, quo quis prosequitur rem amatam, nolens vllum habere eius participem. Atque hæc sunt verba bona; persuadere populo, Deum ex summo amore ipsum castigasse, non ex odio, ac proinde excandescere in Chaldaeos, qui ultra Dei iussa desæuierunt in illum. vt Isaia 47. 6. dicit Deus: *iratus sum super populum meum, contaminavi hereditatem meam, & tradidi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias: super senem aggrauasti iugum tuum valde, & dixisti, in sempiternum ero domina.* Chaldaeos autem vocat gentes opulentas, *שְׂאָנָנִים* saananim, quieras, & tranquille agentes, & nihil sibi timentes aduersi. quod ex opibus multis sibi diuites pollicentur. Quamuis ergo Chaldaei nihil sibi timerent, me tamen habent ultorem, qui vlciscar vos de illis. Hæc sunt verba bona.

Reuertar. Hæc sunt verba cõsolatoria; quæ cõpleuit Deus sub Zorobabele, & Nehemia in vrbs, templique institutione, vt Hieronymus, Theodoretus, Haymo, & omnes exponunt. quod autem dicit in misericordiis, Hebraicè dicitur *בְּרַחֲמִים* Berachamim, in miserationibus ex visceribus paternis manantibus; & huius amoris Dei immensitas declaratur numero multitudinis: vnde Gen. 43. 29. dixit Vulgatus: *cõmota sunt viscera eius super fratre suo.* & Prou. 12. 10. *Viscera autem impiorum crudelia;* quia dum corpori indulgent, in se ipsos desæuiunt, vt videas qualibus visceribus excipiat Deus filios suos afflictos, in quibus visitauit nos Oriens ex alto, & quæ expetebant qui Isaia 63. 15. dicebant, *Vbi est multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum?*

Et perpendiculum. Hebraicè *קוֹל* Kau, quod nomen funiculum significat; quo mensores, lignarij, & latomi vtuntur, & cæmentarij in ordinem redigunt lapides murorum, ne quis promineat; regulam aut lineam legunt Chaldaei, & Vatab. mensuram transfert Vulgatus Isa. 28. 17. & hac periphrasi pollicetur extruendam vrbs, nemine impediante, ad regulam, vel lineam; à cordel. Vulgatus hic vertit perpendiculum, vt & Pagninus; la plomada. ait autem Vitruuius lib. 7. lōgitudines ad regulam, & lineam, altitudines ad perpendiculum; anguli ad normam respondentes exigantur. & quia hoc genus instrumenti deseruit & extruentibus, vt Isa. 44. 13. *artifex lignarius extendit normam.* & destruentibus; cum nihil supereminere volūt, vt Isa. 34. 11. *Extendam super eam mensuram, vt redigatur ad nihilum.* & 4. Reg. 21. 13. *& extendam super Ierusalem funiculum Samaria, & delebo Ierusalem.* Hoc loco, ad extruendos muros Ierusalem, & vrbs parietes exæquandos, profertur.

Affluent. Hæc promissa de felici statu sub Zorobabele in Proph. minores.

robabele, & Nehemia, tēplo, vrbeq; constructa, Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, cum ceteris intelligunt: quamuis Hieronym. Lyra, Vatab. & Montan. ad tempora Machabæorum, & melius ad tempora Christi omnino referant implenda. Pro affluente est verbum Hebræū *תִּפְּרֹשְׁנָה* Tephursenah, quod est, *redundabunt ciuitates mea pro bono*, vel secundum Pagnin. & Vatab. *diffundent sese*, vel *dilatabunt sese pro abundantia bonorum.* Aut adhuc *segregabuntur*, vel *dispergentur ciuitates mea pro felicitate*: quali dicat. Tanta erit abundantia boni, & pacis, vt non cogantur, vt olim præ metu, sese intra muros vrbiū continere, sed poterunt sese dilatare, & vbique habitare.

Quatuor cornua. Eamdē securitatem, & tranquillitatem promittit & hæc visio Iudæis, ne formidarent gentes vicinas impedituras ædificium. Nam ostendit Zachariæ Angelus quatuor cornua; nempe fortitudinem, & potentiā; sumpta metaphora à Rhinocerotē, vel ab irato boue obuia quæque huc, illuc dispergente: gentium, quæ è quatuor plagis infensæ erant Iudæis, & eos impediabant, ne ædificium prosequerentur: à Meridie erant Idumæi, & Egyptij: à Septentrione Assyrij, & Chaldaei: ab Oriente Ammonitæ, & Moabitæ: ab Occidente Palæstini. Sic intelligunt Theodoretus, R. Salomon, & Isidorus. Quia igitur ad statum præsentem spectat hæc visio, non est intelligenda de quatuor Monarchiis sibi inuicem succedentibus; cum in patrocinium Iudæorum nullus faber veniret contra Romanos.

Fabros. Quatuor fabros ostendit Angelus Prophetæ, qui mittuntur in patrocinium populi contra gentes prædictas. & sunt quatuor Angeli prouinciarum, Iudæorum custodes, qui Iudæos sibi commissos liberant, & hostes ventilant, vel iniecta formidine, vel exagitando ipsos, vt se inuicem deuorent. Sic Hieronymus, Cyrillus, & Theodoretus, Haymo, Remigius, cum ceteris. Sed qua ratione instructi venerint hi fabri non dicitur; quia nomen *חָרָס* charas fabrum absolute, vt Latinum, significat. fabros lignarios, aut cornuum tornatores explicant Tigur. & Montanus. At Hieron. & M. ædificatores, qui vnum opus destruentes, construant alterum. Sed quia Angelus dicit fabros missos ad cornua deterrenda, & confringenda; magis ad rem videtur intelligere fabros ferrarios, qui missi sunt, vt deicerent cornua, videlicet ferrea ferreis suis instrumentis, quæ Iudæi ventilauerunt: iuxta illud 3. Reg. 22. 11. *Fecit quoque sibi Sedecias cornua ferrea;* de quibus subditur, *his ventilabis Syriam.* Si ergo cornua erant ferrea, ferreis instrumentis erant conterenda à fabris ferrariis, vt illis sic contritis possent Iudæi absque vlla formidine, opificium vrbs, & templi inchoare, ac promouere.

Porro his omnibus significatur extractio spiritualis Ierusalem, quæ est Ecclesia, & regnum Christi. Nam vir insidens equo rufo est Christus in humana natura, in hoc mundo apparens inter iustos. Qui cum sequuntur Apostoli sunt: fabri cornua conterentes doctores sunt, in verbo potentes, contra iniquos opus spirituale impediētes.

Felicitas promittitur populi.

23

Securitas ad ædificandū vndiquaque promissa.

24 Angeli quatuor gētium custodes qui populum ab eis liberant.

Cornua ferrea ferreis telis cōtrita.

Extractio spiritualis.

ZACHARIAE PROPHETÆ

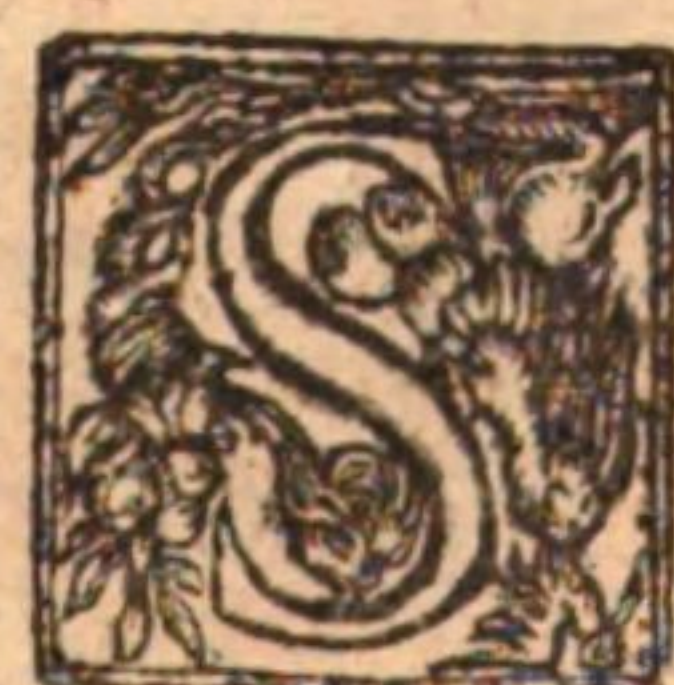
PARAPHRASIS.

CAPVT SECVNDVM.

Euaui rursus oculos meos, & vidi virum ferentem in manu sua funiculum mensorium ad demetiendum locū, ut ipso vultu indicabat. Cui ego, quō te confers, dixi, & ille, ³ ut metiar spacium vrbi Ierusalem, quotque cubitos habitura sit in latum, & quot in longum. Hec dum mihi referebat Angelus ille, qui sub specie viri mihi apparuerat, Michaël nomine, attendens alium Angelum sibi obuiā prodeuntem ē conspectu Domini, sedulo à me egressus occurrit ei, ut quid vellet, intelligeret. Cui ille, cur re, ait, & loquere ⁴ iuueni huic Zachariae in hac verba. Tu o Propheta, quia videbas me cum funiculo mētorio, cogitabas de angusta ciuitate Ierusalem construenda. At ego polliceor tibi ⁵ adeo amplam illam futuram, & hominibus refertam, ut intra muros continere eos non possit, & ne timeas hostibus pātere, Dominus ipse erit pro ⁵ muro igneo, qui nequeat transiliri, & gloriam suam, ut olim super Arca, ostendet in medio eius. Idcirco ad Iudeos conuertere sermonem, ac dic: ⁷ o vos omnes, qui remansistis in terra Aquilonari, per omnes eius plagas dispersi, ad perfugium venite, & vos Ierosolymite, qui adhuc Babylone moramini, eruite vos, & redite Ierusalem patriam vestram. Quia sic promittit Dominus exercituum; ⁸ Postquam cultū suum in medio Ierusalem instaurauerit, templo ædificato, misurum me contra gentes finitimas, quas timetis, quæ spoliauerunt vos terris vestris, & bonis, ut vos de illis ulciscatur, ut merentur: nam adeo vos vnicē diligit, ut perinde sit vos tangere, & affligere, ac si noceat pupillae ⁹ oculi eius. Sic enim ¹⁰ oppressurus est gentes illas, ut quæ prius vobis se putabāt dominari, in prædam abeant vobis, & posteris vestris Machabæis; qui solebatis illis aliquādo seruire, quod cum videatis impleri, cognoscetis Dei fuisse promissiones, quas annunciaui vobis. ¹¹ Gaude igitur, & age summas Deo gratias cætus Ierusalem, quia redibit Dominus in gratiā tuam, & habitabit in medio tui, ut antequam captiua ducereris; in templo; & multi ex gentibus accedent ad cultū verum illius, & omnes eritis illi populus, & ille morabitur in templo ex ædificato. Et tunc quoque probabis certum, id quod tibi promitto. Tunc possidebit Dominus Iudam ¹² partem suā in terra sancta Iudææ, & adhuc eliget sibi ad cultū suum in ea constituendum, ut prius, Ierusalem. Pro tam insigni beneficio omnis homo ¹³ conticescat præ timore, & reuerentia corā tam liberali benefactore, & ultore, qui consurrexit de cælo habitaculo sancto suo, ut populum suum reuocaret, ac contra suos hostes tueretur.

Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensorium. || Et dixi: Quō tu vadis? & dixit ad me: ³ ut metiar Ierusalem, & videam quanta sit latitudo eius, & quanta longitudo eius. || Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occursum eius. || Et dixit ad eum: Curre, loquere ⁴ ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Ierusalem, præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius: || Et ego ero ei, ait Dominus, ⁵ murus ignis in circuitu: ⁶ & in gloria ero in medio eius. || ⁷ O, o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus; quoniam in quatuor ventos cæli dispersi vos, dicit Dominus. || O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis: || Quia hæc dicit Dominus exercituum: ⁸ Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam ⁹ oculi mei. || Quia ecce ¹⁰ ego leuo manum meā super eos, & erunt prædæ his, qui seruiebant sibi; & cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me. || ¹¹ Lauda, & lætare filia Sion: quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. || Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & scies, quia Dominus exercituum misit me ad te. || Et possidebit Dominus Iudam ¹² partem suam in terra sanctificata: & eliget adhuc Ierusalem. || ¹³ Sileat omnis caro à facie Domini: quia cōsurrexit de habitaculo sancto suo.

A R G V M E N T V M.

SECVROS iterum reddit Iudæos, qui timebāt propter vicinas gentes redire ē captiuitate: pollicetur instaurandam urbem Ierusalem, & ciuibus complendam, & templum ædificandum, in quo Deus sit habitaturus ut prius, & gentes impediētes compressurus: quo remanentes in Chaldæa inuitat ad reditum, depulso timore.

COMMENTARIUS.

1
Consolatur
populum.

Eleuauit.] Eadem nocte, & ad verba illa consolatoria pertinentia hæc visa fuisse Prophetæ, arbitrantur Theodoretus, & Hugo; vt scilicet confidenter bonas promissiones exciperet, & vt populus his sermonibus exactam fidem haberet, audiendo, non modo verba supradicta, sed res etiã ipsas præformatas videndo, nam & verbis, & signis, quid fieri velit manifestat.

Vnus Angelus
Michael
visus.

Ecce vir.] Tres Angelos hic distinguunt Hieronymus. Theodoretus, Haymo cum ceteris interpretibus: vnus agit vicem metatoris vrbs; nempe ille, qui stabat inter myrteta, quem diximus esse Michaëlem: alter est Angelus Zachariæ: tertius est, qui egressus à Domino locuturus Michaëli, quem existimant esse Gabriëlem. Verum magis est ipsi narrationi consonum, vt cap. 1. capimus dicere; eundem esse metatorem Angelum, & qui loquebatur Zachariæ, nempe Michaëlem. Nam ille ipse, qui respondit Zachariæ quærenti quo pergeret? loquebatur in Zacharia; & nihil aliud loquebatur quam quod responderat, *vt metiar Ierusalem*; & ipse egressus obuium habuit alterum Angelum. Michaël ergo rerum Iudaicarum curator strenuus erat, qui reipsa exequi visus est promissa in præcedenti capite.

De Ierusalē
terrena ad-
ficanda.

Vt metiar.] Nullus est interpretum, qui non exponat hunc Angelum sub specie viri cum funiculo mensorum, formam præferre metatoris accedentis ad aream, in qua construenda erat terrestris Ierusalem, ad consolationem Iudæorum, qui in captiuitate fuerant. Volebat enim Angelus Michaël certum reddere Prophetam, & per ipsum populum, completiones illius promissi in primo capite traditi; *perpendiculum extendetur super Ierusalem, adhuc affluent ciuitates mea bonis.* & ita veniebat cum funiculo, vt metiretur in area longitudinem, & latitudinem vrbs construendæ. de Ierusalem ergo terrena, vt dixi, omnes explicant, tam veteres, Hieronymus, Theodoretus, Haymo; quàm posteriores, qui eos secuti sunt.

Zacharias
adolescen-
tulus.

Ad puerum.] Angelus absque dubio superioris ordinis visus est egredi à conspectu Dei, qui Angelum Michaëlem doceret, quæ suggesturus esset Zachariæ, quem *נַחֲבָר* *nabbar puerum* vocat; vel officio, quia Dei minister, quomodo Isa. 43. 10. Christus vocatur puer, seu seruus. Ecce ego, & puer meus, quem elegi. & Apostoli Isaia 8. 18. Ecce ego, & pueri mei; aut minister Angelorum. Vel puerum natura, respectu Angelorum, quorum homines pueri sunt; vt aiunt Hieronymus. Albertus. & Dionysius. Vel potius ætate, vt accipiunt Vat. & Montanus. erat enim adolescentulus, vt vertunt Septuaginta. Ad Zachariam ergo, vti Ieremiam, adolescentulū accurrere videtur Michaël: quasi correcturus quod prius dixerat, se aduenisse ad demetiendum spacium vrbs construendæ requisitum; tam quoad longitudinem, quàm quoad latitudinem. Non enim Ierusalem est funiculo definienda; imo sine muris ædificanda est, & vndiquaque dilatanda.

De terrene
Ierusalem
amplitudi-
ne.

Absque muro.] Graue dubium est, vtrum Angelus hæc verba protulerit de Ierusalem materiali, an de spirituali, quæ est Ecclesia? Cyrillus, Theodoretus, Hugo, & Dionysius cum Hebræis de materiali Ierusalem hæc intelligunt dicta; quasi corrigendi gratia subiecta. curre, ait Angelus, ô Michaël, & expone Zachariæ, ne cum te vidit vti metatorem, putet angusto in spacio construendam, & continendam Ierusalem; existimet potius, spacium cœquandū multitudini habitantium; & quia tanta futura est ciuium copia, vt intra muros continere se non possint: extra Castro. in Proph. minores.

A muros etiam suas sedes extensuros, in villas, & vicos: adeo vt verè dici possit, nullis muris sepiri Ierusalē. Hunc sensum verum ostendit nomen *פְּרָזִים* *Pera-zoth*, quod proprie significat *oppida*, aut *villas non muratas*, vt per circuitum exponitur Deutero. 3. 5. *Parazim*, absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros. Vnde hic vertitur, *vicatim habitabitur Ierusalem*, vel *quasi villa non murata*, quæ sese possunt vndiquaque diffundere: vel in villis habitabunt Ierusalem. ad verbum; *Villa habitabitur Ierusalem*. Supplendum, vt sæpe solet: *sicut villa habitabitur Ierusalem*. quod securitatis indicium est, quam securitatem vult Deus hac similitudine Prophetæ significari, vt rectè notat Dionysius, quo magis consoletur Iudæos. Hac ratione hic sensus excerptus, cum rectè quadret hystoriæ: nam multitudo redeuntium securè habitabit in Ierusalem, & abundanter, rectè etiam quadrat verbis Angeli. Nihilominus quia illa verba, *absque muris habitabitur Ierusalem*, putant non omnino consonare veritati, si de materiali Ierusalem accipiantur, quæ muris à Nehemia est circumsepta; de spirituali Ierusalem, quæ est Ecclesia Christi, amplissima, & omnibus vndique patens, intelligunt omnes alij expositores, Haymo, Remigius, Albertus; Lyra, Vatablus, Isidorus, & Montanus; & videtur in eorum sententiam Hieronymus propendere. Vnde R. Salomon, absque muris, ait, habitabitur Ierusalem, vt qui voluerit ingredi possit, angebiturque ciuitas de die in diem.

De Ecclesiæ
Christi am-
plitudine.

6
Obiectioni
respondet.

Murus ignis.] Obiectioni respondet; nam si vti villæ non munitæ futura est Ierusalem, propter hominum frequentiam, in qua securè habitent: quifnam eam ab hostium incurribus tuebitur, & eius securitatis causa erit? Villarum enim frequentia securitatem ciuium præfert. Iudicum 5. 7. *Cessauerunt Parazim in Israël, & quieuerunt donec surgeret Debora*: Ezech. 38. 11. *Ascendam ad terram absque muro, veniam ad quiescentes, habitantesque securè: hi omnes habitant sine muris, vectes, & porta non sunt eis, vt diripias spolia, &c.* Respondet igitur Dominus se illi futurum murum igneum per circuitum, qui transiri, & transcendi non possit, vt ait Theodoretus, qui hostium impetus frangat, & consumat: & ciues recreet, & foueat, vt Hieronymo videtur, & multis aliis: sic dixit Dauid in Psalmo 24. 2. *Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui.*

Deus pro
muro igneo.

Et in gloria.] *לְכָבוֹד* *lecabod*, in, vel pro gloria ero in medio eius: nempe Ierusalem materialis, iuxta supradictos interpretes: quod Theodoretus sic explicat. Non modo ei omne robur suppeditabo: sed & illustrem, & admirandam reddam, vt eius gloria per omnem orbem terrarum peruagetur. id constat ex Iosepho lib. 12. cap. 26. Potest & gloria accipi pro Arca, quæ gloria populi dicitur 1. Reg. 4. 21. nurus Heli. vocauit puerum *Ichabod*, dicens; *Translata est gloria de Israël, quia capta est Arca Dei, & pro socero suo, & pro viro suo: & ait, Translata est gloria ab Israël, eo quod capta esset Arca Dei*: sic ergo ait Deus, ero murus igneus per circuitum; & in medio eius pro Arca ero: nam quemadmodum ad Arcam vndique omnes accurrebant, & inde Deus urbem gubernabat: ita Deus promittit se pro Arca, & pro anima, in medio Ierusalem futurum, vt omnes inde animet, foueat, gubernet, & regat, qui fuerint in medio eius. Sed Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, & Montanus, de gloria intelligunt, quam effecit Christus in medio Ecclesiæ, sua diuina vita, dum, vti caput, influxit in membra: & suæ gloriæ maiestatis fecit præ omnibus nationibus participem: quia non fecit taliter omni nationi, & indicia suan non manifestauit eis.

Gloria tem-
pli 2.

Arca illius
gloria.

Ecclesiæ glo-
ria Christus.

O ô fugite.] *וְהוּ* *hoi*, idem quod, *heus*, vocantis

particula est, & geminata contentionem, studiumque A notat vocantis. verbum *וּנְסוּ* *vnusu*, vt notat Montanus, significat *illam fugam, quæ salutis causa ad asylum, aut munium perfugium sit.* vt Numer. 35. *Sex oppida erunt ad fugiuorum perfugium separata, vt fugiat ad ea, qui effuderit sanguinem.* Aduocantur ergo Iudæi, quia non omnes redierant, sed multi vxorum amore, & liberorum in Babylone remanserant, parui pendentes promissa Dei, ne ad tertenam redirent Ierusalem; vt videtur Hieronymo, Theodoro, Haymoni, Remigio, Alberto, Hugoni, Dionysio, & Isidoro: tamquam ad salutis perfugium. Vocat autem de terra Aquilonis eos omnes Iudæos, quos Deus fecerat dispergi per omnes plagas terræ ipsius Aquilonaris: nam per omnem illam regionem, & in omnem partē fuerant dissipati. Vocat ergo, vt sese colligant vndique, & redeant in patriam suam. Vocat etiam peculiari nomine ciues Ierusalem, seu Sionis, qui adhuc morabantur Babylone, vt sese eruerent. Nam verbum *וּנְסוּ* *inulti*, est propriè *euadere*, aut *liberare*; vnde Chaldaus exponit, *Euade, veni, & profuge.* alij *eruere*, *seruare*, aut *saluare*, vel *erue*, *serua*, aut *salua te*; quod Vulgatus vertit, *fuge*. Vocantur ergo à Deo Iudæi, qui adhuc remanserant in terra captiuitatis, vt veniant ad perfugium patrium. Lyrā tamen, Vatablus, & Montanus, sicut nomine *Ierusalem* accipiunt Ecclesiam; ita nomine *Babylonis* accipiunt captiuitatem errorum, & peccatorum: nam inde vocantur, vt redeant ad Ecclesiam. Melius Isidorus vocari ait Iudæos è terra Aquilonis in terrenam Ierusalem, vnde incipere debuit Ierusalem spiritualis, & per orbem vniuersum diffundi: & ita explicat, vocari ex Aquilone, quia in omnes mundi plagas erat eos dispersurus ad promulgandum Euangelium.

Post gloriam.] Hæc verba Montanus Prophetæ esse putat, ita loquentis: Post gloriam, quam à Deo omnipotente vobis prædicere iussus sum, cum Dei nomine dixi, & in gloria ero in medio eius; missus sum etiam ad gentes, Persas videlicet, qui spoliauerunt vos, & oppresserunt graui imperio, & tributis intolerabilibus, vt futuram in illis ex diuino consilio vltionem per Græcos sumendam prædicerem; eruntque serui Græcorum, qui illis seruierant; & tunc scietis, quàm verè ad vos missus fuerim. Chaldaus, & Hugo verba Angeli hæc esse putant, quem Michaëlem nominauimus; qui cum omnia verba superiora ab altero Angelo, Dei nomine, iussus sit denunciare: nunc post gloriam, quam dixit effecturum Deum, illis verbis: & in gloria ero in medio eius. Nempe postquam in Ierusalem pacificè confederitis, & Deus ipse confederit in medio vestri, pristinum cultum in templo renouando, in eoque, vt prius, in Arca se præsentem ostendendo; misit me, vt vltionem sumam de hostibus vestris, qui spoliauerunt vos, nempe de Chaldeis: vel potius de omnibus finitimis loquitur; qui omni ex parte, cum captiui ducti sunt in Chaldaeam Iudæi, irruerant in eos, & inter Chaldaeos eos spoliauerant, vt dicitur in Abdia, de quibus videtur dictum illud; *ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus, quoniam in quatuor ventos celi dispersi vos, dicit Dominus.* Hoc est; conuenite omnes Iudæi, qui estis in terra Aquilonari dispersi, & venite ad antiquas sedes; quia per quatuor celi plagas dispersi vos: parauimus enim vobis in terra vestra sedes; ad Occidentem, regionem Palæstinorum, ad Orientem, Galaad, Moab, & Ammon: à Meridie, Idumæam: ab Aquilone, Samariam, & vtramque Galilæam: quarum omnium regionum incolæ spoliauerunt Iudæos, cum capti sunt, & terram eorum vsurparunt; atque hæc fuere prædæ iis Iudæis, qui illis seruiebant, cum inter eos viuerent, quod

cæpit sub Zorobabele, & postea sub Machabæis, & tunc applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa liberationis, quia Iudæi redeunt ex regionibus gentium, vt Actuum 2. 8. earum mores, idiomaque imbiberant: & ad cultum Dei iterum instaurandum conueniebant in Iudæa. Hic sensus, quoniam consonat aliis Prophetis, vt Abdia, & Sophonia, qui tempore reditus promittunt Iudæis multa bona, & dominatum in vicinas gentes: non videtur alienus à veritate, & proprietate literæ; maximè cum dicat se missum ad gentes puniendas, quæ spoliauerant Iudæos. Non enim Propheta, sed Angelus hoc munere functus videtur.

Verum his obstat modus loquendi Prophetæ: quia 3. Sensus. *hæc dicit Dominus exercituum, Post gloriam misit me ad gentes.* in quibus verbis, Dominus ipse exercituum mitti se dicit ad gentes; & durè admodum de alio possunt accipi. Idcirco Eusebius lib. 6. de Demon- Euseb. strat. Euang. cap. 16. Hieronymus, Theodoretus, Hieron. Haymo, Remigius, Lyrā, & Dionysius, Vatablus, & Theod. Isidorus, Christum hic loquentem inducunt, qui est Dominus exercituum, missus à patre suo; licet diuersis explicent modis. Aut post gloriam, quam habeo apud patrem, mittet me ad hominem, humanam naturam assumpturum. Aut post gloriam meam mundo ostensam, per doctrinam, & miracula; aut post gloriosam meam ascensionem mittet per meos Apostolos ad gentes. Aut certè, post gloriam, quam habeo in medio vestri, postquam ex captiuitate redieritis, mittet me ad gentes adducendas ad verum Dei cultum, vt prædam; quia applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa. Itaque pollicetur reditum, & multa bona post reditum, & præcipuè vltionem sumendam de gentibus, quibus seruierant Iudæi. Nam sicut gentes olim nitebantur Iudæos auocare à cultu veri Dei: ita Christus, & Apostoli hostes Iudæorum, conati sunt spoliare religione falsâ; & hac ratione vlcisci de eis Iudæos.

Hic sensus licet communis sit, & meritò ample- 2. Sensus. ctendus, tamen si literæ conuenit omni ex parte ille, magis literalis. qui Prophetam loquentem inducit, & suam fidem conciliantem, non erit reiiciendus. Sic ergo accepta ab Angelo Propheta proloquitur, ô filij Sionis, qui Babylone remansistis, redite securi in Ierusalem, ne timeatis gentes vicinas vobis aduersas; quia hæc dicit Dominus exercituum mihi, Post instauratum cultum in templo, & Dei in eo confessum, mittet me ad gentes vicinas, quæ spoliauerunt vos, & propterea timetis eas, vt eis vastitatem denunciem: & fiet quidem, nam ecce leuo manum meam super eos, & erunt prædæ iis, qui seruierunt illis, nempe iis, qui ad eos profugerunt: & cum hoc videritis, cognoscetis me verum fuisse Prophetam; & veniet multi ex gentibus ad colendum Dominum, & tunc etiam scietis me vera vobis prophetasse. Sanè cum cōminetur vltionem se sumpturum, & ad Deum verum conuertere non sit vltio, sed insigne beneficium, non videntur propriè accipi illa verba. & erunt prædæ iis, qui seruiebant sibi. & Christus quidem non fuit missus, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel, & illis non suscipientibus, conuertit se ad gentes.

Oculi mei.] Hebraicè *וַיִּבְחֶן עֵינָיו* *ibhen oculi sui*, vel eius, vt habet editio Vulgata apud Hieronymum, Haymonem, & translationem Complutensem, & Regiam, & Septuaginta: & Græcus textus, Chaldaus, & Hebraeus, & dupliciter accipitur. Aut qui tangit vos, aut afficit iniuria, tangit pupillam oculi sui, nocet sibi ipsi in præstantioribus bonis, hoc est, sibi ipsi accersit grauissimum supplicium. Sic Cyrillus, Vatab. & alij

Vocantur
Iudæi ad
perfugium
patriæ.

Vocantur
Iudæi ad
Ecclesiam.

3.
Prophetæ
verba.
1. Sensus.

2. Sensus.
Michaëlis
potius verba
vltionem su-
mentis de fi-
nitimis.

Vltio supra
de gentibus
finitimis.

9
Lectio-
ratio.

alij intellexerunt. Verius Hieronym. Theodoretus, Haymo, & multi alij, relatiuum referunt ad Deum, qui tangit vos, tangit pupillam oculi eius, nempe Dei. Nam ita sentit Deus vos affligi, ac sentit quiuis hominum pungi pupillam oculi sui; alluditque ad Deuteron. 32. 10. *Custodiuit quasi pupillam oculi sui.* & Psalm. 16. 8. *à resistētibz dextera tua custodi me vt pupillam oculi.* Nihil enim ita accuratè custoditur à læsione, ac oculus; & in oculo, vt pupilla eius; quod delicatissimus, & preciosissimus, & summè necessarius. Hunc sensum Vulgatus secutus in correctâ editione; quasi Dei proferens verba, dixit, *qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei*; & ita mei muneris est vos ab eis vindicare, qui spoliauerunt vos; ne putetis res vestras pro nihilo ducturum: aut de malis vestris, & de illatis iniuriis me non curaturum.

Deus nos, vt se vindicat à nocentibus.

10 Leuare manus super aliquem opprimētis est.

Christū subiēcturū sibi gentes.

De finitimis gentibus subiiciendis Iudæis.

11 Ecclesia ex Iudæis & gentibus cōgreganda.

Eusebius.

Ego leuo.] Etsi *leuare manus* diuersa habeat significata, iuxta diuersos leuantis affectus: at *leuare manus super aliquem*, opprimētis est, & vltionem de illo sumentis, vt Psalm. 73. 3. *Leua manus tuas in superbias eorum in finem.* 3. Reg. 11. 26. *Leuaui manum suam contra Regem.* & Iob 31. 21. *Si leuaui super pupillum manum meam.* Atque hac ratione hoc loco accipi omnes concedunt, vbi dicitur, *Ecce ego leuo manum meam super gentes*, vt eas puniam, & vos de illis vlciscar. De Christi victoria de gentibus reportanda Vatab. & nonnulli alij intelligunt, medio Euangelio. Leuaturus est enim manum, vexillum Euangelicum erigendo super gentes; & tyranni, qui prius fideles afflixerant, sunt ipsis fidelibus subiiciendi, & annumerandi. Plures alij, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Montanus de vera gentium oppressione, & vltione exponunt. Pollicetur enim Zacharias nomine Dei, duram suam manum leuaturum super gentes, vt eas opprimat, & Iudæis subiiciat: idque quamprimum post reditum à Babylone. Et quia securitatem his verbis promittit, quam remouebant circumuicinæ gentes, has esse subiiciendas Iudæis promittit, qui eis prius seruiuerant, & quia hoc erant suis oculis quàm citissimè perspecturi, conciliat fidem Propheta ex felici exitu, & complemento harum promissionum. Nam alias gentes Persarū, vel Græcorum nunquam legimus subiectas fuisse Iudæis, præter finitimas illas, vt alij quoque Prophetæ promiserant, vt diximus.

Lauda.] Filiam Siō alloquitur, nempe Ecclesiam ex Iudæis, & gentibus congregatam, vt putant Theodoretus, Remig. Albertus, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus: iubet Ecclesiam gratias agere, & lætari, quod ad eam sit venturus filius Dei, & in medio eius moraturus vsque ad consummationem seculi, vel vt cum hominibus conuersetur, vt intelligit Eusebius lib. 2. de Demonstrat. Euang. cap. 18. & lib. 6. cap. 17.

A Vel potius alloquitur cætum Iudæorum è captiuitate redeuntium, admonens eos, vt laudent, & lætentur in patria sua, quod habituri sint tandem Dei filium ex se carnem indutum, & in medio eorum habitaturum, vt Hieronymus exponit. Haymo verò, Remig. Hugo, & Dionys. existimant, inuitari Iudæos redeuntē à Babylone ad gratias agendas Deo, quod qui recesserat ab eis, veniat, & gaudeat habitare in medio eorum, vt olim, suum cultum in medio eorum instaurando: & quod quàm multi ex Iudæis inter gentes dispersi, & non pauci ex ipsis gentibus facti profelyti, accedent ad veram Dei religionem, & erit Deo populus, & Deus in medio eorum; quod cum fiet cognoscetis, ait, me missum à Domino; hoc addit vt certiores reddat de hoc promisso.

Gratias agit de cultu restituto in nouo templo.

B Partem suam.] Hoc est, totam Ecclesiā, quæ est portio Dei, vt Hieronymus, Cyrillus, & Montan. intelligunt; vel partem, quam sibi delegit in terra Iudæa, nempe Apostolos, & discipulos, & alios fideles ex Iudæis, & ipsam Ierusalem, in qua tot beneficia contulit hominibus. vel potius, tunc Dominus possidebit in Iudæa partem suam Iudam è Babylone reductam. Nam pars Domini populus eius, & funiculus hereditatis eius. Deuteron. 32. 9. & eliget adhuc Ierusalem ad suum cultum in ea instaurandum, vt prius, templo ædificato.

12 Ecclesia portio Dei.

Aut Iudæi pars Dei à Deo curādi.

Sileat.] Conticescat omnis homo præ timore Domini, qui vt suum populum vlcisceretur de gentibus aduersis, consurrexit de cælo excelsio suo habitaculo. Interpretes, qui de Christi aduentu hunc locum exponunt, quidam de posteriori eius aduentu intelligunt: vt Hieronym. Haymo, Remig. Hugo, Lyra, & Vatab. quasi dicat: vos ô Iudæi, qui adhuc carnales estis, continete vos à blasphemis contra Christum; quia tandem, quasi à somno excitatus descendet de cælo iudicaturus viuos, & mortuos. Alij de priori aduentu accipiunt, vt Cyrillus, Theodoretus, Isidor. & Montan. Sileat omnis homo, & ne huic ordinationi repugnet, non dicat Iuda se portasse pondus diei, & æstus, nam Deus de cælo descensurus est, vt humanam nostram induat naturam, & nobiscum conuersetur. Taceat caro, ait Montan. & eius impetus furentis, quæ fons est, & scaturigo malarum omnium cogitationum, & cupiditatum, quiescat, & compescatur à virtute, & efficacitate præsentis gratiæ Christi, qua vniuersus fons vitiorum exhauritur. Cyrillus, & Theodoretus exponentes Septuaginta lectionem dicentium; quia surrexit de nubibus sanctis suis: intelligunt, ex sanctis Patriarchis; ex quibus sumpsit suam carnem Christus. Itaque Propheta ex affectu laudandi Deum pro tot beneficiis promissis suo populo, optat illi gloriam, & vt omnes eum timeant, & colant.

13 De Christi aduentu posteriori.

De Christi priori aduentu.

Caro scaturigo malorum Christi gratia mitigatur.

Gloriā Deo precatur pro tot beneficiis.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT TERTIVM.

PARAPHRASIS.

1 **D** ostendit mihi Dominus 2 Iesum Sacerdotem magnum 3 stantem 4 coram Angelo Domini: 5 & Satan stabat 6 à dextris eius, 7 vt aduersaretur ei. || Et dixit Dominus ad Satan: 8 Increpet Dominus in te Satan: & increpet Dominus in te, qui elegit Ierusalem in Proph. minores.

1 **V**rsus ostendit mihi Dominus 2 Iesum filium Iosedec Sacerdotem magnum, 3 stantem uti reum ante Dei tribunal, 4 coram Angelo Michaële, qui ei patrocinabatur; 5 Satanas quoque quasi superior in causa, 6 dextram eius tenebat, 7 suis accusationibus impediturus, ne Dei cultum renouaret. Cuius inge-

nium, ut vidit Michaël, ira Dei succensus. ⁸ Compescet Dominus te o Satan, & obmutescere faciet, qui cum in gratiam redierit cum Ierusalem, hunc Iesum, quem tu vis omnino extinguere, ⁹ quasi titi-
tionem seminum ex igne captiuitatis eripuit, ut templum in ea, religionemque instauraret. Porro Iesus indutus erat ¹⁰ vestibus sordidis, quas duxerat ex captiuitate, & quasi de sua causa diffidens intuebatur Angelum, in cuius erat conspectu, vultu ipso postulans sibi ut adesset. Qui illius annuens votis, iussit ¹¹ Angelis sibi ministrantibus, auferre ab eo sordida vestimenta, & induite sacerdotalia, & ¹³ ponite cidarim mundam super caput eius: quo facto, dixit illi Michaël; ecce abstuli à te sordes contractas in captiuitate, & ¹² indui te vestibus sacerdotalibus; cumque persisteret in populi procuratore, ¹⁴ cum iurisurandi attestatio-
ne, Domini nomine dixit. Si o Iesu in viis meis ambulaueris, & precepta mea custodieris, ego quoque concedam tibi, ¹⁵ ut presideas in templo meo, & custodias etiam per tuos posteros atria mea, ut Pontifex, & ¹⁶ facilis tibi patebit aditus ad me inter hos Angelos, qui mihi assistunt, ut te inuent in functione sacerdotij. Audi sublimiora o Iesu Sacerdos magne, tu, & ceteri socij, qui tecum sunt ¹⁷ ad futura portendenda nati. Ecce ego quicquid desideratis complebo, nam in primis adducam e cælis ¹⁸ Christum germen seruum meum, qui templum, quod es edificaturus, sua presentia cohonestabit. ¹⁹ Lapidem certe angularem, quem ²⁰ multiplicibus aperturis vulnerum calatum ostendi tibi, ego enim pulcherrimis, ac variis ²¹ sculpturis, clauis, lanceaque permittam aperiri; ait Dominus exercituum. Tunc enim ²² die vna, qua crucifixus obibat, totius orbis, & Iudæa præsertim auferet iniquitatem. Ex quo tanta sequetur pax, tantæque securitas spiritualis, tantæque bonorum omnium communicatio, ²³ ut omnia communia futura sint, & ex eadem vite, ex eademque ficu simul fructus amicè decerpant.

A R G V M E N T V M.

ESVM filium Iosedec sordidas captiuitatis exutum vestes Sacerdotales induit Michaël, in Pontificiamque dignitatem restituit, ut templum, & religionem instauraret; Christumque templi spiritualis Pontificem, primariumque lapidem promittit, per quem omnium peccatis deletis, pax summa, summæque securitas adducenda sit.

C O M M E N T A R I V S.

¹
Visio eadem
nocte ostēsa.

T ostendit.] Eadem ipsa nocte, qua superiora visa ostensa sunt Zachariæ, ut Ruperto, Alberto, & Hugoni videtur. Et quamuis in Hebræo non sit, Dominus, ut nec in Chaldæo Paraphraste, neque in textu Hieronymi, neque in recentioribus interpretibus; quia tamen Septuaginta paraphrastice adiecerunt, quia Dominus, aut Angelus eius personam gerens, ut notat Vatab. hanc visionem ostendit, Vulgatus eos secutus dixit, & ostendit mihi Dominus.

²
De quo Iesu hoc spectro, dubitatur? Multi ex Patribus Iesum Christum Dei Filium existimant visum Zachariæ, non fi-

lem: nunquid non iste ² torris est erutus de igne? || Et Iesus erat indutus ¹⁰ vestibus sordidis: & stabat ante faciem Angeli. || Qui respondit, & ¹¹ ait ad eos, qui stabant coram se, dicens: Auferite vestimenta sordida ab eo: & dixit ad eum: Ecce abstuli à te iniquitatem tuam, & ¹² indui te mutatoriis. || Et dixit: ¹³ Ponite cidarim mundam super caput eius. Et posuerunt cidarim mundam super caput eius, & induerunt eum vestibus: & Angelus Domini stabat. || ¹⁴ Et contestabatur Angelus Domini Iesum, dicens. || Hæc dicit Dominus exercituum: si in viis meis ambulaueris, & custodiā meam custodieris: tu quoque ¹⁵ iudicabis domum meam, & custodies atria mea, & ¹⁶ dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. || Audi Iesu Sacerdos magne, tu, & amici tui, qui ambulant coram te, ¹⁷ quia viri portendentes sunt: ecce enim ego ¹⁸ adducam seruum meum Orientem. || Quia ¹⁹ ecce lapis, quem dedi coram Iesu: super lapidem vnum ²⁰ septem oculi sunt: ecce ²¹ ego calabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum: & auferam iniquitatem terræ illius ²² in die vna. || In die illa, dicit Dominus exercituum, ²³ vocabit vir amicum suum subter vitem, & subter ficum.

A lium Iosedec. Sic Origenes Homil. 9. in Leuiticum, & Homil. 14. in Lucam; Tertullianus in fine libri aduersus Iudæos; Ambrosius lib. 3. de Fide cap. 4. & sermo. 5. in Psalm. 118. Chrysostomus Homil. 5. ex variis in Matthæum locis. Lactantius lib. 4. c. 14. Gregor. 20. Moral. cap. 20. & Rupertus; & propterea putant non esse additum, ut solet, *filium Iosedec*. At hunc potius esse allegoricum sensum, primum ex aliis Patribus, qui id ita sentiunt, manifestè docemur: Iustino M. in Dialogo cum Tryphone versus finem. Eusebio lib. 4. de Demonstr. Euang. c. ultimo. Hieronymo hic, & lib. 2. contra Iovinianum. & in Psalm. 109. Augustino lib. 12. contra Faustum c. 36. Theodoro, & Ruperto hic. Deinde ex multis verbis huius capituli, quæ monstrant non de alio, quàm de Iesu filio Iosedec esse sermonem, ut mox adducemus.

Monta

2. Sententia
de posteris
Iesu Macha-
bæis.

Iesus non
erat super-
stes.

Refutatio.

Iesus vixit
vsque ad te-
pli dedicatio-
nem, imo vs-
que ad Xer-
xem.

Iosephus.

Iesu ætas.

De Iesu filio
Iosedec est
sermo.

4
Michaël pa-
tronus Iesu.

5
Satan quid
notet.

Montanus nouam induxit intelligentiam, non de ipso Iesu, sed de posteris eius Machabæis loqui Prophetam, sub illius persona: quod Iesus vita functus esset cum visus est stare coram Angelo Domini. Idque sibi persuadet, & Hebræorum auctoritate, Abenezre; Isaac Hispani, & Salomonis, qui ita affirmant; & ratione ex verbis Scripturæ ducta: nam Haggæus cap. 2. missus est ad interrogandum sacerdotes legem, quasi iam summus Sacerdos superstes non esset, cuius erat quæstionem soluere. Deinde quia à die 21. septimi mensis nulla fit mentio Iesu, sed tantum Zorobabelis, ut patet ex 2. Haggæi. Ergo cum Zacharias vidit Iesum, iam vidit vitam functum, nam si viueret, quid opus erat in spectro videre? Sed Montanus verè in sua ratione deceptus est, cum communi sensu expositorum in anno secundo Darij Iesus ipse viueret: imo vsque ad finem Darij, iam templo absoluto: infra enim cap. 6. 11. sermo fit de eo, cum dicitur. *Sumes aurum, & argentum; & facies coronas, & pones in capite Iesu, filij Iosedec Sacerdotis magni, & loqueris ad eum.* & Ecclesiastici 49. 13. ipsum absoluisse templum cum Zorobabele dicitur. *Quomodo amplificemus Zorobabel? sic & Iesum filium Iosedec, qui in diebus suis adificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.* Vixit ergo vsque ad dedicationem templi, factam anno septimo Darij. & refertur 1. Esdræ 6. 19. imo si Iosepho credimus lib. 11. Antiq. c. 5. vsque ad finem Darij, nam tempore Xerxis Darij filij, cepit esse princeps Sacerdotum filius Iesu Ioachim: cui successit Eliasib filius post annos 40. circa annum 20. Artaxerxis, cuius fit mentio 2. Esdræ 3. v. 1. Quod autem viuentem sub specie imaginaria viderit Zacharias, non mirum, quia non erat præsens, nam etiam vidit Zorobabelem; & quia aliqua rem circumstant, quæ oculis corporeis videri non possunt.

Certum igitur esse debet visum esse Prophetæ Iesum filium Iosedec, ut videtur Cyrillo, Theodoro, Bedæ in Epistolam Iudæ; Euthymio in Ps. 103. Haymoni, Remigio, Alberto, Hugoni, Lyræ, Dionysio, Vatab. Isidoro cum Hebræis illis omnibus, quos supra diximus de Christo in sensu allegorico explicuisse. Atque illud satis corroborat hanc intelligentiam, quod promittit Christum Iesum filio Iosedec, illis verbis. *Audi Iesu Sacerdos magne, tu, & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt. Ecce enim adducam seruum meum Orientem.* De Iesu ergo filio Iosedec loquitur Zacharias.

Stantem.] Tanquam reum ante Dei tribunal iudicandum, ut Chaldaeo. Hieronymo, Lyræ, & Vatablo videtur. in quo indicio Satan accusator existit: Angelus verò Michaël populi patronus, eius Pontifici patrociniatur, ac tandem superior euasit in causa.

Coram Angelo.] Michaële, populi Israëlitiçi protectore, & idcirco causam agebat Pontificis Iesu, ut explicant Remigius, Hugo, Dionysius, & Vatab. Idque ex præcedentibus constat capitibus.

Et Satan.] Hebræum nomen *שטן* Satan inimicum, & ex odio aduersantem alicui, eiusque conatus impediens significat. Vnde Dauid dicebat 2. Reg. 19. 22. *Quid mihi, & vobis filij Saruia? cur efficitur mihi hodie in Satan?* id est, cur mihi obstititis, ne miserear Semei? Et Christus Matth. 16. 23. dixit Petro, reuocanti ipsum à cruce, *Vade retro me Satana*, hoc est, ne me impediās. Et quia dæmon nusquam non aduersatur nobis, pessimæque suadet, & calumniis insequitur, Satan dicitur per Antonomasiā, ut 1. Paral. 21. 1. *Consurrexit autem Satan contra Israël, & incitauit Dauid, ut numeraret Israël.* & Psalmo 108. 6. dicitur, *& Satan stet à dextris eius.* Septuaginta semper ferè hoc

nomen Græco *διάβολος* transtulerunt, quod propriè calumniatorem, seu criminatorem significat. Ut ostenditur Apocal. 12. 10. *proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die, ac nocte:* idcirco Græci *διάβολος* vocare cæperunt, quem Hebræi *Satan*; & Petrus vtrumque complexus, dixit 1. Petri 5. 8. *Aduersarius vester diabolus, tamquam Leo rugiens, circuit quærens quem deuoret.* Est autem inter vtrumque nomen, quod attinet ad Scripturā hæc differentia, à Montano adnotata lib. de arcano sermone cap. 5. nam Satan dicitur dæmon, cum palam impugnat, & se suumque consilium manifestè prodit: diabolus autem cum callidè, dolosè, & tectis artibus agit. Sic Iob. 1. & 2. Satan tentauit Iob. & 2. ad Cor. 13. 7. datus est Paulo Angelus Satanae. & Matth. 4. prius vocatur diabolus cum tectè Christum tentabat; deinde cum se prodidit, & dixit, *Hæc omnia tibi dabo si cadens adoraueris me*: Satan; cum dictum est ei, *vade retro Satana.* & Apocal. 20. 2. vtroque nomine vocatur. *Apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus, & Satanas.* In præsentī ergo loco omnes per Satan dæmonem accipiunt, qui aduersabatur palam Iesu Sacerdoti magno: præter vnum Montanum qui Antiochenum Epiphanem intellexit præter rem. in quo vero aduersaretur dicemus postea.

A dextris eius.] Quid sit Satan stetit à dextris Iesu, ut aduersaretur ei, peruestigare oportet. Augustinus in illud Psal. 108. *& diabolus stetit à dextris eius.* & Gregor. lib. 20. Moral. c. 20. stare à dextris explicant opera diaboli præponere operibus Dei, & partem dextram, ac potiore tribuere diabolo: sinistram autem, & inferiorem Deo: ducta similitudine ex consuetudine veteri dextram partem dandi honoris causa, ut mos fuit Ægyptiis. & Psal. 44. dictum est, *Adstisti regina à dextris tuis.* & Psal. 109. dixit Dominus Domino meo, *sede à dextris meis.* qui idcirco dicitur sedere ad dexteram patris, quod sit constitutus in potioribus bonis patris. Verum in præsentī adstat à dextris Satan ad accusandum Iesum, qui ab Angelo Michaële patrociniū expetebat, & nec dum dextram dederat Satan.

Secundò, Hieronymus & Euthym. in Psal. 108. Rupertus, & Montanus hic exponunt, *stare à dextris Iesu*, esse, conari impedire opera eius dextera, eaque impugnare, & ideo additum, ut aduersaretur ei. Sed an non posset impedire constitutus in sinistra?

Tertiò, Satan esse à dextris Iesu, est præstò esse lateri eius dextero, tamquam assiduum satellitem, qui nullam patiatur occasionem labi, quin illi aduersetur, dextram protegens, & corroborans ad negocia sinistrè peragenda. Scitum enim est quàm præsentissimus adsit, qui semper circuit quem deuoret, vbicumque de negotio, & salute hominis comparanda, & augenda agitur; ut Iob. 1. cum venissent filij Dei coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. & 3. Reg. 22. 21. *stetit spiritus coram Domino, & ait, ego decipiam Achab.* Itaque semper adest, ut aduersetur homini, Dei honorem, suamque salutem procuranti. Quem admodum ergo qui olim dextro lateri adhaerebant, illicque præstò aderant protecturi, idèoque laterones, seu latrones dicebantur: & Deus ipse, quod præsentissimus adsit ad ferendam opem in quouis periculo, dicitur esse à dextris, ut Psal. 15. 8. *à dextris est mihi ne commonear.* & 108. 31. *Qui astitit à dextris pauperis, ut saluam faceret à persequentibus animam meam.* & Psal. 109. *Dominus à dextris tuis confregit in die ira sue reges.* Id est, præsentissimus adest dextera virtutem tuam aucturus, ut victor de regibus omnibus euadas. Ita Satan quod præsentissimus sit Iesu, ut eum accuset, & à causa cadere faciat, dicitur à dextris eius stare, ut aduersaretur ei.

Satan, & diaboli discrimen.

Dæmon palam Iesu aduersabatur.

August.

Gregor. 1. Stare à dextris est præponi opera diaboli operibus Dei.

2. est conari Iesum impedire.

3. est præstò esse lateri Iesu ad negocia sinistrè peragenda.

Deus à dextris præsentissimus adest.

4. est superiore esse in causa, que agitur.

Quartò, à dextris stare dictus est, quod superior esset in causa, que tractabatur; nam vera erat accusatio, qua accusabatur, ut ex Hebræis docet Hieronymus: & se putabat superaturum. Sicut enim Deus dicitur à dextris alicuius stare, quia dextram obtinet Deus, & pars Dei superat; ita quia est dextera iniquitatis, Psalmo. 143. 8. *dextera eorum dextera iniquitatis*, quæ aliquando superat, pater iniquitatis diabolus à dextris stare dicitur, quia pars dextra pro eo stat: & nihil habet, quo se homo tueatur in causa, quin exeat condemnatus; iuxta illud Psal. 108. 6. *Constitu super eum peccatorem, & diabolus stet à dextris eius*; tamquam si superet, cum iudicatur, exeat condemnatus. Volebat ergo Satan ita damnatum reddere Iesum, ut indignum ostenderet, cui templi ædificatio committeretur: ut quoquo modo religionem Dei veram impediret.

7. Delictum fuit in Iesu.

Vt aduersaretur ei.] Eumque accusaret commissæ iniquitatis. Nam in delicto verè iacuisse, Angelus ipse ostendit, cum, *auferite*, ait, *vestimenta sordida ab eo*: & *ecce abstuli à te iniquitatem tuam*. Sed quænam quæso fuit iniquitas? Hieronymus cum Hebræis hic, & lib. 2. aduersus Iovinianum, Haymo, Remig. Hugo, & Dionysius existimant crimen, quod imponebat Iesu Satan, id esse, quod uxorem ex alienigenis duxisset, contra præceptum Domini. Deutero. 7. Verum cum hoc crimen Scriptura non imponat huic Iesu, nec nos imponere debemus. Theodoretus peccatum agnoscit in Iesu, non quidem proprium, sed populi, cui sese coniungebat, legatione pro eo fungens apud Deum. Legationem autem exordiebatur ab accusatione sui, quemadmodum Esdras orauit, 1. Esdræ. 9. 6. dicens. *Deus meus confundor, & erubescio leuare faciem meam ad te, quoniam iniquitates nostræ multiplicatæ sunt super caput nostrum*, &c. cum non constet Esdræ fuisse populi peccato obnoxium. deinde legationem pro populo obibat, in qua, secundum Bedam, super Epistolam Iudæ, postulabat populum de captiuitate Babylonica liberari; atque ad patriam omnes redire. Secundum Vat. autem Rob. & Montanum, postulabat, ut ædificium templi ad finem deduceretur feliciter; curabat enim cultum Dei auctum, florentemque esse, uti Sacerdos. at Satan adfuit, ut obsisteret ei, & à proposito, institutoque deterritum abduceret. Nihilominus Prophetia Zachariæ proprium peccatum indicat Sacerdoti. Quare rectè Chaldæus, Lyra, & Vat. cum aliis affirmant, crimen Iesu fuisse negligentiam in auertendis filiis cum cetero populo ab vxoribus alienigenis ducendis, Constat enim id ex 1. Esdræ 10. 18. ubi dicitur. *Et inuenti sunt de filiis Sacerdotum, qui duxerunt uxores alienigenas. De filiis Iosue filij Iosedec, & fratres eius*. quod & Chaldæus subdidit. Erant autem ipsi Iesu filij, qui duxerant uxores, quæ non erant dignæ sacerdotio. Tum etiam in populo continendo in officio, & ab aliis vitiis remouendo, quæ in Haggæo referuntur.

1. Delictum erat uxorem alienigenam duxisse.

2. Delictum erat non suū, sed populū.

3. crimē erat negligentia in auertendis filiis ab alienigenis.

8. Quis loquatur vel increpet Satā.

Increpet Dominus.] Hanc increpationem esse Dei patris imprecantis Satan, ut à Domino filio increparetur, sentiunt Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Remig. Dionys. & Isidorus. in quo indicatur diuersitas personarum in Trinitate; ut in illo Genes. 19. *pluit Dominus à Domino*. Albertus, & Hugo ipsum Dominum de seipso loqui putant in tertia persona, ut vulgatum est in Scriptura, ac si dicat: & dixit Dominus, ego te compescam, & reprimam o Satan: vel o Satan abi retrò, & obmutesce; ut Christus Marci 4. 39. *exurgens comminatus est vento, & dixit mari. Tace, obmutesce*. quod alij Euangelistæ dixerunt: increpauit, aut imperauit vento, & mari. Albertus demum, & Hugo etiam, Dauid Kimhi, Vatab. & Montanus, verba esse Angeli putant, qui quod legatus sit Domini,

A personam eius sustineat; ut sæpe in Scriptura Angelus missus à Deo, modò Angelus, modò solet Dominus nuncupari, ut Angelus missus Gedeoni Iudic. 6. 12. *Apparuit ei Angelus Domini, & ait, Dominus tecum virorum fortissime. Dixitque ei Gedeon. Si Dominus nobiscum est, cur apprehenderunt nos hæc omnia? Respexitque ad eum Dominus, & ait, vade in hac fortitudine tua. & in sequentibus. Modò ergo similiter dixit Angelus Michael, Domini personam gerens: increpet te, vel compescat te, aut reprimat Dominus o Satan, quod obsistas Sacerdoti populi causam agenti.*

Torris est.] Causam adiicit, cur reprimi, ac retundi mereatur Satan aduersarius Iesu; quod cum iam in gratiam redierit Dominus cum Ierusalem: eamque iterum elegerit ad suum cultum in ea restaurandum, iniquè sese opponeret eius Pontifici Iesu, qui ædificaturus erat templum, erutus cum iam esset à captiuitate, quasi titio semiustus. Satis, inquit, nō est, quod Deus populum vniuersum ob peccata sua permiserit eliminari, tu etiam vis relictum hunc titionem auferre? nō ita erit. Sed hic incolumis euadet, ut templum ædificet. Torrem de igne erutum vocat Iesum, erutum de igne captiuitatis Babylonicæ semiustum, ut intelligunt Hieronym. Remig. Albertus, Hugo, Dionys. & Isidorus, iuxta illud Amos 4. 11. *Subueri vos, sicut subuerit Deus Sodomam, & Gomorrhā, & facti estis quasi torris raptus ab incendio, & non redistis ad me*. Hoc est, & eripui vos, ut solet eripi de incendio titio semiustus, ne omnino comburatur. Sic ergo cum Deus hunc Iesum eripuerit de captiuitate Babylonica, ne omnino periret, ut templum ædificet in Ierusalem, quam elegit; & proprium Dei sit calamum quassatum non contere, & linum fumigans nō extinguere. Isa. 42. 3. & titionem semiustum ex igni eripere: cur tu o Satan conaris hunc Iesum contere, extinguere, & omnino perdere? non ita erit. Sed incolumis remanebit, ut possit templum ædificare, cultumque Dei restaurare. Ineptè igitur quidam de ipso Satan explicant hæc verba, eruto ex incendio inferni, cum non possit esse erutus, ne omnino comburatur igni illo inferni.

Vestibus sordidis.] Quod sordidis vestibus appareat Iesus, ex squalore captiuitatis id factum, ostendit Theodoretus; nam cum paulo ante rediisset, signa captiuitatis ferebat, paupertatem, & summam inopiā: & idcirco dictus torris semiustulatus à Theodoro. Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. sordidis fuisse indutum intelligunt, ex culpa supra explicata. Nam mox, cum dixisset Angelus, *auferite vestimenta sordida ab eo*, subdicens quænam hæc essent, subdidit, *Ecce abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatoriis*. Quid si ablata culpa, propter quam eum squalorem sustinuerat, & contraxerat in captiuitate, iam quasi purum à culpa, iubeat Angelus sordes auferre vestium, & induere eum mutatoriis? Isidorus per *sordida vestimenta* indicari ait, sacerdotium post captiuitatem non tam splendidum fuisse ac antea. Sancti per Allegoriam hæc omnia Christo accommodant nostra peccata portant, qui dixit Isa. 63. 3. *omnia indumenta mea inquinavi*.

Ad eos.] Nempe inferiores Angelos, quos habebat Michael in ministerio, ut intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & Vatablus. Solus Montanus præter communem sententiam, putat sermonem factum ad ministros sacerdotis, qui adstabant illi; qui mox dicti sunt amici, qui ambularent coram ipso Iesu.

Induite mutatoriis.] Hebraicè מַחֲלָטַי *Ma-chalatsai* à verbo חָלַט *chalats*, quod est *detrahere*, seu *extrahere*; vestes sunt extractæ, seu preciosæ, quæ à tatoris communi

Angeli verba Dei personam gerentis.

Iesus titio ex igni erutus.

10

Sordida vestis culpæ labem secuta.

11

12

communi vsu extractæ sint, & solennioribus, festiuiſ- que diebus sint tantum in vsu : quales duplices datæ sunt à Naaman Syro Giezi 4.Reg.1. Hoc autem loco metaphoricè accipiunt pro vestibus puris gratiæ, & virtutum, pro sordidis iniquitatis, & peccatorum mutatis, Albertus, Lyran. Dionys. Vatab. & Isidorus: quia Chaldæus ita explicuit, & te induerim iustitiis. Addit ex Hebræis Hieronymus, & ceteri supracitati, ablatam esse iniquitatem, dum abiecta vxore alienigena, copulatus est Iesus Israëliti: quod & Chaldæus confirmat cum ait; *imposuerunt cidarim, & acceperunt ei uxorem decentem sacerdotium*. Nam commutationem vxorum vocare videtur mutatorias vestes. At verius sordidis captiuitatis vestibus detractis, sacerdotales, vti Pontificem, indutum Iesum, affirmant Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Dionys. & Montanus; dictas mutatorias, quod ad rem tantum diuinam vterentur; qua finita eas deponebant, & suas induiebant sacerdotes, vt dicitur Leuitic. 16. & confirmant Septuaginta; qui transtulerunt, pro *mutatoriis* hoc loco, *poderem*, vestem talarem, propriam sacerdotis. & quia simul iussit Angelus capiti eius cidarim imponi, quæ tiara est sacerdotalis.

Vestes Iesu datæ sacerdotales.

13 Ponite cidarim.] In Hebræo legimus. *Et dixi, ponent cidarim mundam super caput eius.* vt legunt Chaldæus, & recentiores omnes interpretes; quasi verba sint Zachariæ rogantis Angelum, vt cidari iuberet ornari caput eius, cuius vestes iam mutasset, vt volunt David Kimhi, & Montanus. Verum omnes alij, Hieronymus, Theodoretus, cum reliquis, vt verba Angeli exponunt, qui mutata persona addidit; & dixi eisdem, ponant cidarim super caput eius. & vt eadem series seruetur in loquendo, Vulgatus cum Septuaginta, vertit per tertiam personam, & dixit, ponite cidarim. Est autem צִדָּרִים *Tsaniph* ornamentum capitis sacerdotis ex bysso, aut lino; quod capiti circumuoluebatur, instar tiaræ Orientalium, dictæ, *turbante*. & Iosephus optimè describit 3. Antiq. cap.8. & Hieronymus in Epistola 128. ad Fabiolam de veste sacerdotali; de qua Isaias cap. 12. ver. 18. sic ait, pro illis verbis, *coronans coronabit te coronatione, cidarizando cidarizabis te cidari*, hoc est, iterum, atque iterum te circuncinget, atque constringet, vt quasi in globum compactus facile transportetur. Est igitur Iesus sacerdotij vestibus indutus contra ac diabolus nitebatur.

Cidaris qualis.

14 Et contestabatur.] Angelus Michaël perseuerabat in officio; & Iesum sui admonebat officij, & testibus adhibitis, aut attestatione iurisiurandi, pollicebatur ei, si custodierit, quæ ad eius munus spectarent, in populi gubernatione perseueraturum. Hoc est; si custodiam meam, id est, præcepta mea, quæ custodiri iussi, custodieris.

Administratio templi Iesu promittitur.

15 Iudicabis domum.] Hebraicè, & etiam tu iudicabis domum meam, id est, templum. De Pontificia dignitate, quam erat exerciturus in templo, explicat Chaldæus, cum ait, Tu iudicabis eos, qui in domo Sanctuarij mei ministrant, & seruabis atria mea; tum & Hieronymus, Theodoretus, Hugo, Dionys. Vatab. Isidorus, & Montanus, simulque promittitur quamdiu sit perseueraturus in ea dignitate, & ad posteros deducturus, vt iisdem ferè videtur. Idque probat quod adiecit, & custodies atria mea. & quidem de Sacerdotis dignitate agi videtur ab initio capitis. Sunt tamen qui putent tribui Iesu etiam populi administrationem vna cum Zorobabele, quod post reditum à captiuitate populus gubernabatur per duces, & Sacerdotes; quamuis summa auctoritas penes Sacerdotes esset, vsque ad Asamo-

Summa auctoritas penes Sacerdotes post reditum.

A nazorum familiam, vt ait Iosephus libr. 11. Antiq. Iosephus cap.4. Et per domum meam intelligunt populum, qui ita vocatur Numer.12. 7. à Deo dicente. *At non talis seruus meus Moses, qui in omni domo mea fidelissimus est.* Et confirmat illa forma loquendi: *Tu quoque, nempe vii Zorobabel, iudicabis domum meam.* Prior tamen intelligentia verior; nec quicquam iuuat supradicta forma loquendi, quæ ad verbum sic habet. *Si in viis meis ambulaueris, & si custodiam meam custodieris; & tu etiam iudicabis domum meam, & etiam custodies atria mea*, hoc est, si tu in tuo munere obeundo, mihi famulando rectè te gesseris, ego rependam tibi vices; nam etiam tu præsidebis meæ domui, & tu etiam custodies atria mea.

B Dabo tibi ambulantes.] Hebraicè, מַהֲלָכִים *Mahlecim*, quod nomen est, cuius singulare est *Mahalac*, quod significat *deambulatorium*, *viam*, *iter*, aut *transitum*, vt Ezechiel. 42. 4. & *ante gazophylacium, deambulatio decem cubitorum*, Ionæ 3. 3. *itinere dierum trium*. & ita Hebræi, vt David Kimhi, & recentiores eos secuti, Pagnin. Tigur. Vatab. & M. transferunt. dabo tibi vias, transitus, vel deambulationes inter stantes hos. Tripliciterque exponunt. Primò, non tantum præmio temporali in hac vita donaberis iudicis, & custodis templi mei; sed & in futura inter Angelos istos ambula- bis, sedemque sortieris. Quem sensum habet Chaldæus, dum sic exposuit: *In resurrectione mortuorum suscitabo te, pedesque veloces inter Seraphim istos ambulantes tibi donabo.* & hi per stantes, aut qui mihi hic assistunt, intelligunt Angelos, qui erant in ministerio Michaëlis. Secundò, Theodoretus M. & Montanus per illos stantes intelligunt Sacerdotes, qui famulantur, & adstant Deo, nam Angelos eos vocat Malachias: & iuxta dictam lectionem est sensus. Dabo tibi transitus inter Sacerdotes meos, qui mihi assistunt, quibus annumerari mereberis. Tertiò, erit sensus optimus, Dabo tibi transitus inter stantes istos Angelos, hoc est, facilis tibi patebit aditus inter hos Angelos, vt opem ab illis implores, & auxilium impetres ad munus rectè obeundum: ad- erunt tibi, & preces tuas suscipient, vt eas ad Deum perferant.

16

Promittitur Iesu Angelorum con- sortium.

Promittitur consortium sacerdotum.

Promissus facilis aditus ad Angelos.

D Septuaginta verò, Vulgatus, & Montanus videntur legisse in Hebræo מַהֲלָכִים *Mehalcim* participium, quod est *ambulantes*, seu *conuulsantes in medio stantium istorum*. Et erit primus sensus, Dabo tibi de his Angelis, qui mihi adstant, aliquos, qui ambulent tecum, & ab omni periculo tueantur; ideo Vulgatus vocauit *protectores*. Sic exponunt Hieronymus, Hugo, Lyra, Dionys. & Isidorus, vel dabo tibi ex his Angelis, qui ambulant inter eos, qui mihi assistunt, aliquos, qui te protegant. Secundò, Montanus explicat de posteris Iesu. Dabo tibi de posteris tuis eandem dignitatem habituris, qui tanquam familiares, & continui ambulent in cælo inter Angelos hos, societati eorum adiuncti. Tertiò, Theodoretus sic exponit; Dabo tibi, qui conuersentur in medio stantium istorum, id est, hæc dum facies, in hoc honore viues & ipse, & vsque ad posteros tuos populum hunc administrantes munus hoc permanere efficies. Et quidem siue legamus ex Hebræo ad verbum, *Dabo tibi ambulantes inter stantes istos*: siue, *dabo tibi transitus inter stantes istos*, idem erit sensus, si de sacerdotio fiat sermo; Dabo tibi inter hos Sacerdotes, qui mihi ministrant, introitum, aut qui ambulent ex posteris tuis. Aut dabo tibi, qui tecum ambulent, & qui transeant tecum ex Angelis, qui stant coram me: quos Vulgatus vocauit *protectores*.

Opem Iesu promittit Angelorum.

Quia

17

Portendentes
qui dicantur.

Quia viri portendentes.] Hebraicè, *quia viri* מִשְׁפֵּט מֹפֶת *portenti ipsi*. Et Septuaginta quidè, Τετρα-
τοσκόποι *portentorum spectatores sunt*, verterunt. Sub du-
plici sensu; nam Theodoretus portentorum spectato-
res vocat, quia à Prophetis edita monstra, & signa as-
siduo speculabantur, & finem eorum expectabant; vt
illi, de quibus Ecclesiasticus cap. 44. 3. *Nunciantes in*
Prophetis dignitatem Prophetarum, in peritiis sua requiren-
tes modos muscos, & narrantes carmina Scripturarum.
Cyrillus autem explicat, amantes signa; nam pro-
prium erat Iudæorum signa petere; quasi dicat; quia
viri sunt, qui amant prodigia videre; audiant ingens
hoc portentum; de quo mihi est dicendum: vt dixit
Gabriel Danieli cap. 9. 23. *Ego veni ut indicarem tibi,*
quia vir desideriorum es. Atque ad hunc sensum pro-
ximè accedit sensus Chaldæi, Davidis Kimhi, & Vat.
qui *viros portenti* declarant, dignos quibus fiant mira-
cula, & reuelationes de aduëtu Christi; aut ante quo-
rum conspectum fiant prodigia. Montanus interpre-
tatur; quia viri admirabiles sunt; aut propter vitam
admirabilem, & excellentem in sanctitate; aut pro-
pter dignitatem. Isidorus, & Rob. exponunt; quia
viri sunt apti ad facienda miracula, & prodigia; vt
Apostoli; nam, vt dicitur Actuum 2. 43. *Multi quoque*
prodigia, & signa per Apostolos in Ierusalem fiebant. & c.
5. 12. *Per manus autem Apostolorum fiebant prodigia, &*
signa multa in plebe. Dionysius vult significari viros,
qui futura prædicant, quod omnes fuissent Prophetæ.
Verùm quia & in Scriptura sacra, & in profanis au-
ctoribus *portentum* dicitur opus insolitum in natura,
quod aliquid futurum portendat, idcirco sensus com-
munis Hieronymi hic, & super 4. Ezechielis, Hay-
monis, Remigij, Hugonis, & Dionysij præferendus est
ceteris; vt Iesus, & amici eius Haggæus, Zacharias,
Malachias, Ananias, Azarias, Misael, & Daniel, cum
ceteris, Sacerdotis synchroni Iesu, dicantur viri por-
tentosi, aut portendentes, quod futura suis personis,
gestisque portendant; nempe Christum, & Apostolos
Ecclesiæ primates. Sic Isa. 8. 18. *Ecce ego, & pueri mei,*
quos dedit mihi Dominus in signum; & in portentum Is-
raël à Domino exercituum. & cap. 20. 3. *Sicut ambula-*
uit seruus meus nudus, & discalceatus, trium annorum si-
gnum, & portentum erit super Ægyptum, & super Æ-
thiopiam. Ierem. 50. 38. *quia terra sculptilium est, & in*
portentis gloriantur. Ezechielis 12. 5. *Faciem tuam ve-*
labis, & non videbis terram, quia portentum dedi te do-
mini Israël. & cap. 24. 24. *Eritque Ezechiel vobis in por-*
tentum: iuxta omnia, quæ fecit, facietis, cum venerit istud.
In eadem significatione Latinum nomen accipiunt
Latini, ostenditque illud Ciceronis 1. de Diuinatione,
Nam quod de Sole ostensum est tibi, populo commutatio-
nem rerum portendit fore: hac ratione Iesus cum omni
suo collegio, vt vocat Theodoretus, *viri portenti*
dicuntur, id est, viri portendentes futura; ac pro-
pterea digni, quibus Michaël declararet Christum,
quem ipsi portendunt; quantæ futurus sit dignitatis,
& maiestatis.

18

Germē pro-
missum.Germē Zo-
robabel pu-
tatur.
Eusebius.
Theodor.

Adducam.] Host est vaticinium, quod post ca-
ptatam attentionem summi Sacerdotis, & sociorum
eius, maximè cum ipsi id portenderent, profert Mi-
chaël; & verbis eximiis annunciat cum admiratione.
Ecce ego adduco, seu venire facio seruum meum O-
rientem. Hebraicè מִצֵּיץ *Tsemah*, germen; qui est te-
ner arboris surculus, qui, quod ex arbore oriatur, &
crescat, solet quandoque verti *Oriens*, non ab exortu
Solis, vt latè ostendimus super Ieremiam. Sed quis
Dei seruus hoc nomine indicetur videndum est. Euse-
bius lib. 4. de Demonstrat. Euang. cap. ultimo; Theo-
doretus hic, & ex Hebræis nonnulli, putant intelligi
Zorobabel, qui verum est Davidis germen; & Chri-
stum regem in se continet. Verùm non video qua

A ratione hæc Prophetia conueniat Zorobabeli, quem
præsentem quid portendere opus erat? aut quid ma-
gni in eo adducendo continebatur, vt tam accuratè
sibi Michaël attentos redderet amicos Iesu? quid illi
cum oculato lapide, & sculpto? Aut cur germen, aut
Oriens promitteretur, qui iam in virū creuerat multo
antè ortus? Numquid hoc nomen illi soli tributum,
aut commune est cum aliis? sanè commune non est;
cum ergo in Ieremia, & Isaia non tribuatur Zoroba-
beli, sed Christo ex illo exorto, proprium erit Christi,
non Zorobabelis. Nam commune esse nemo dicet,
cum præterquam vni vel Christo, vel Zorobabeli,
nusquam alij in Scriptura tribuatur.

B De Christo igitur vaticinium induci communis est
intelligentia, nomen *Orientis*, seu *germinis*, illi tribue-
tium. Sic Chaldæus, qui pro nomine *Tsemah*, vbique
transfert *Mesiah*; Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Re-
migius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, David Kim-
hi in secunda expositione, Dionysius, Vatab. Isidorus,
Montanus, & Robertus, & ceteri, vt tam vnanimi
consensu roborata intelligentia, nisi impiè negari non
possit. Pollicetur ergo aduentum Christi, qui sit Sa-
cerdos æternus, & extructurus spirituales Ierusa-
lem, quem qui susceperint sint viri admirabiles; qua
ratione plenam dignitatem, & felicitatem conseque-
tur Iesus filius Iosedec, cui promittitur Iesus Filius
Dei. Rationem autem huius nominationis *germinis*
Christo tributæ reddere hoc loco, etsi non fuisset
alienum, at cum latè super Ieremiam eam assignaue-
rimus, superfluum fuerit replicare.

C **Ecce lapis.**] Locus est explicatu difficilis, &
quoad contextum verborum, & quoad sensum. Nam
quod attinet ad verba, hyperbato permista sunt; quæ
hoc modo rectè contextuntur. Quia ecce, super lapi-
dem vnum, quem dedi coram Iesu, septem oculi sunt;
Ecce ego cælabo sculpturam eius, ait Dominus exer-
cituum. Quod attinet ad sensum communis senten-
tia est, Hieronymi, Haymonis, Ruperti, Remigij, Al-
berti, Hugonis, Lyra, Dionysij, Vatab. Isidori, & Ro-
berti, per lapidem Dominum nostrum Iesum Chri-
stum accipientium; qui lapis frequenter in Scriptura
vocatur; vt Psalm. 117. 22. *Lapidem, quem reprobaue-*
runt adificantes, hic factus est in caput anguli. Isa. 28. 16.

D *Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidem, lapidem pro-*
batum, angularem, preciosum, in fundamento fundatum. &
Daniel. 2. 34. dicitur; lapis de monte abscisus sine ma-
nibus. & 1. ad Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud nemo po-*
test ponere præter id, quod posuit, quod est Christus Ie-
sus. Dictus est autem lapis Christus, quod sit funda-
mentum, & basis totius spiritualis ædificij: consuetu-
dine Scripturæ, quæ eum, qui multorum pater est, &
origo, lapidem vocat; vt Genes. 48. 24. dicitur de Io-
seph, *inde pastor egressus est lapis Israël*, quia videlicet
patrem suum Iacob, patrem totius Israelitici populi,
pauit, & custodiuit. Vel pauit totum Israel, nem-
pe patrem cum filiis, lapidem dictum, quia lapis vnus
totus cum sit, vt ait David Kimhi, totum, & vniuer-
sum aliquod significat. Illa autem verba, *quem dedi co-*
ram, vel ante faciem Iesu, variè exponunt interpretes.

E Nam qui apud Hieronymum historiam sequuntur,
ante faciem exponunt, post Iesum, quia Christus lapis
secutus est post Iesum filium Iosedec, qui eum à lon-
gè prospiciebat. vt Lucæ 10. *Designauit Iesus & alios*
septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in
omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus. Nam
ipse Christus præmittebat, eos secuturus. ita Deus
dedit lapidem Christum post Iesum filium Iosedec,
suo tempore venturum. Alij, vt Lyra, & Vatab. expli-
cant, *quem dedi coram Iesu*, hoc est; quem fide, aut re-
uelatione ostendi Iesu. Alij ostensum putant Iesu la-
pidem verum, aut imaginarium septem oculis cæla-
tum,

Christus
germen pro-
mittitur.

19

Lapidem
Christum
accipiunt.Christus la-
pis funda-
mentalis Ec-
clesiæ.

tum, dictumque illi. Ecce hic lapis, quem inspiciendum tibi proposui, refert vnum illum lapidem Christum Iesum, quem ego cælabo, super quem erunt oculi septem. Aut certè. Ecce, ait, quem promisi me adducturum seruum meum germen, ipse est lapis, quem tibi reuelaui; super quem septem oculi futuri sunt, egoque illius sculpturam cælaturus, nempe Christus Iesus.

Expositio 2.
de Zorobabele.

Theodoretus tamen lapidem putat Zorobabel, in typum Christi, quem in se gestabat, tamquam in semine, & in stirpe gratiis omnibus præfulgentem, firmum, & robustum, vti lapidem.

Extractio 2.
edificij templi prædicitur in typum Christi.

Hugo melius, Isidorus, & Montanus, lapidem pro templi materia extruendi accipiunt, in typum templi per Christum extruendi; vt dicatur Iesu. Ecce lapidè, ex quo constructurus es templum, multos habet inspectores, qui opus ædificij vrgeant, & ego quidem in meam curam suscipiam; vt affabrè sculpatur, & cæletur; vt tandem templo per te absoluto, ærumnarum sordes, & opprobrium in captiuitate contractum, finiantur, cultu Dei instaurato, & pax summa succedat. ita enim seruus meus germen Christus templum Ecclesiæ est ædificaturus, quod septem oculis intueor, id vt exornem, & absoluam; cuius ipse erit lapis angularis, & fundamentum. Nam quemadmodum infra cap. 6. postquam dictum est: *Ecce vir oriens nomen eius*, subiicitur, & *subter eum orietur, & ædificabit templum Domino*: ita hic, post illud, *ecce adducam seruum meum germen*, subiicitur, quid esset facturus; templum, nempe spirituale. Ipse, inquit, cum sit materia ædificij, ædificabit templum, illudque fundabit, multis illud opus vrgentibus, Apostolis, & viris aliis Apostolicis. Vel certè, ô Iesu, & amici, qui bona, & consolatoria promissa spectatis, & vestris factis vos ipsi portenditis; ecce ego omnia pro votis, quæ desideratis, complebo. Quod magis desideratis templum est, in quo seruus meus Christus videndus est, & audiendus. Ego certè præstabo quæ optatis omnia, ecce adducam seruum meum Christum, qui sua præsentia templum, quod extruere contenditis insigne reddet; Ecce lapides coram habetis ad ædificium: habetis etiam inspectores, & præsidēs, qui instant operi; habetis & me propitium, qui vltimam ei manum imponam, & sculptoris, cælatorisque fungar officio: denique vna die auferam omne opprobrium, & pacem restituiam cum vera religione coniunctam. Hæc ita conuenire historiæ tunc gestæ si ostenderemus, prædictum quoque literalem sensum probaremus, in typum Christi, & Ecclesiæ. Verum cum vnus singularis lapis constitutus coram Iesu cum septem oculis proponatur, non ita facile est aliud quid, quàm Christum ipsum angularem lapidem intelligere.

De Christo
verius acci-
pe.

20

1. Sensus.
Oculi super
Christum qui
accipiendi.

Septem oculi.] Numerum septenarium pro vniuersis accipiunt fere omnes; & multos oculos super lapidem vnum; si per lapidem, Christum accipimus: interpretes, aut intelligunt illi insitos, aut extrinsecus adiectos. Qui oculos extrinsecus adiectos accipiunt; quidam, vt Lyra, & Vatab. exponunt Angelos, qui Christo adstant, vt administri regi suo, ad exequenda iussa illius, in Ecclesiæ fidelium gubernatione; & ad illi prouidendum; vel ad curandum, vt Iudæi vni illi lapidi inferantur. Probat hunc sensum idem Zacharias cap. 4. 10. cum ait, & *videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Septem isti oculi sunt domini, qui discurrunt in vniuersam terram.* & Ioannes Apocal. 5. 6. *Ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem, tamquam occisum habentem cornua septem, & oculos septem: qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.* Dicuntur autem hi Angeli oculi Christi, quia sicut homo suis oculis circumlustrat omnia, & cauet, quæ sibi nocere possunt,

Angeli cur
Christi oculi

A & commoda sibi conquirat: ita Christus ministerio Angelorum vniuersam Ecclesiam circumlustrat, & auertit quæ nocere possint suo corpori mystico; & quæ ei sunt vtilia conquirat. Eo modo quò Petrus apud Clem. Epistol. 1. ad Iacobum, diaconos vocat Clem. oculos Episcopi.

Alij accipiunt oculos super Christum passiuè, quod omnium oculos fidelium hominum, & Angelorum in se coniectos habeat; tamquam ex quo salutem, & omne bonum spectent: quemadmodum in serpente Mosis æneum vulnerati prospicientes sanabantur. Dicitur autem super lapidem Christum septem oculos coniectos, quod omnium oculos in se conuertat, aut quod omnes ei videndo insistant, figentes in eum oculos.

Isidorus, & Montanus similiter oculos lapidis passiuè accipiunt, pro oculis Domini, qui omni studio, vigilantia, ac diligentia obseruet, ne quis ei lapidi noceat: & curam adhibeat in eo cælando, & aptando; tum etiam in templo spirituali collocando, & conseruando. Hac ratione diceretur Christus lumen oculorum patris sui, quem videre delectet. vt Tobias cap. 9. filium dicebat, *lumen oculorum nostrorum*: quia de illo cogitabant semper, & loquebantur, & eius bonum per omnia curabant.

Qui oculos lapidi ipsi insitos, quasi capiti, accipiunt; Hieronymus, Haymo, Remig. Lyra, Dionys. & Vatab. dona Spiritus sancti exponunt, quæ animam oculatam, & illustrem reddunt: ita Christi anima est illuminata, & oculata reddita. Alij existimant esse Christi summam prouidentiam, & protectionem, qua prospicit sponsæ suæ Ecclesiæ: vt 2. Par. 16. 9. dicitur, *Oculi Domini contemplantur vniuersam terram.* Iocundius, & elegantius alij putant dictum lapidem ocellatum; aut oculis multiplicibus distinctum, sumpta metaphora à vestibis pulcherrimè elaboratis, opere phrygionico, quasi quibusdam ocellis intextis; cuiusmodi Gen. 28. 16. fuit illud velamentum datum Saræ ab Abimelec, cum dixit. *Ecce mille argenteos dedi fratri tuo; hic erit tibi in velamen oculorum.* Hoc est, vt quidam explicant, his argenteis emet tibi operimentum pulcherrimum oculatum, id est, plenum oculis. Talis era tunica summi Sacerdotis, Exod. 28. 4. *Tunica stricta*, in Hebræo legitur, *tunica ocellata.* & vestis sponsæ, Psalm. 44. 10. *in simbrisis aureis.* Hebr. *in vestibus ocellatis auro.* Hac ratione Christus lapis ita erat elaboratus, & variis cælaturis distinctus, vt plenus esset oculis. quo significatur varietas gratiarum, virtutum, & donorum illi inditorum, iuxta id, quod sequitur: *ego cælabo sculpturam eius.* aut certè de vibicibus, & vulneribus dicitur, quibus quasi quibusdam oculis erat corpus Christi distinctum, & pulcherrima varietate exornatum. Atque sic de Christo lapide hi interpretantur, pro cuiusque intelligentiæ ratione.

Demum qui per lapidem templum materiale, aut materiam templi accipiunt, aliter explanant. Hugo quidem sic: super lapidem vnum septem oculi sunt; id est, multiplices sunt præsidēs, aut operatores, seu fabricatores, qui operam suam ponant in templo ædificando, ex lapidibus sculptis, & bene politis, & cælatis. Alij verò sic exponunt: super lapidem vnum, quemque multiplices sunt oculi, multa orificia; erant enim impoliti, ac qui ex latomia præcisi erant, multis rimis, & quasi oculis discissi. Ne verò doleret de hoc, quod per tempus, & inopiam non liceret expolire lapides; adiecit Deus, *ego cælabo sculpturam eius.* ego rimas ita componam, & expoliam variis cælaturis; vt non sit vobis amplius quod desideretis. At quid mirabile prædixisset Deus, cum illis verbis vsus est: *Ecce lapis, quem dedi coram Iesu, super quem vnum lapidem septem*

2. Sensus.
Oculi om-
niū in Chri-
stū coniecti.

3. Sensus.
Oculi Do-
mini super
lapidem cu-
stodiendo
eum.

4. Sensus
de donis
Spiritus san-
cti Christo
insitis.

5. Sensus.

6. Sensus.
Christus
ocellatus
variis donis,
& virtutibus.

7. Sensus
de templo.

Refutatio

septem oculi sunt. Ecce ego calabo sculpturam eius; quid attentum reddit Iesum ad loquendum de lapide materiali? de alio igitur loquitur viuo, & vero Domino nostro Iesu Christo: super quem oculos suos coniecerunt omnes, qui præcedebant Patriarchæ, & Prophetæ, & qui sequebantur, clamantes Hosanna filio David: Benedictus qui venit in nomine Domini.

²¹ *Ego calabo.] Hebr. Ecce ego aperio aperturam eius. quod Aquila, Theodotio, & Symmachus dixerunt, ego sculpam aperturam eius. & Chaldaus: Ecce ego visionem eius reuelo. Et quidem si de materialis templi edificio intelligeremus cum Hebræis, Dauide Kimhio, & Hugone, sic liceret interpretari: Ecce ego calo calaturam eius, ecce ego perficio ædificium, & ultimam ei manum impono. Nam tunc absoluitur opus, cum ei adiciuntur picturæ, flores, & poma; quæ sculpuntur, & pinguntur in extrema superficie. Vel certè, quia Dei ope orificia, & aperturæ lapidum, non solum impolita, sed maxima pulchritudine compacta, & distincta manserunt. Montanus de templo spirituali Ecclesiæ melius intelligens; ecce ego, declarat, calabo, hoc est, omnibus numeris absoluiam, omnibus gemmarum, vnionumque virtutibus exornabo. Verum cum communis interpretum intelligentia de Christo accipiat; ut sunt illi diuersi, diuersam adhibent expositionem. Lyra, & Dionys. de corpore Christi exponunt, in vtero Virginis, diuina formato, calatoque virtute. Alij de verbo Dei in natura humana calato, & cum ea hypostaticè vnito. Alij de variis dotibus, & charismatibus, quibus ex conceptu in vtero Virginis calatus est, & omnibus numeris absolutus, ut tamquam basis in templo Ecclesiæ collocaretur. Alij ex significato verbi Hebræi, ego aperiam, id est, manifestam faciam omnibus hominibus, & Angelis, ac celebrabo aperturam eius, calatam variis virtutibus, & sculptam eius humanitatem tot donis: quæ manifestatio potissimum enituit in Christi perpeffione, quando omnes, & excellentes virtutes enituerunt. Magis ad verba, Hieronym. Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Dionys. Vatab. Isidorus, & Rob. Patris verba esse dicunt promittentis, se calaturum aperturas Christi, manu, pedum, & lateris, & aperturum eius vulnera in emundationem peccatorum. Sicut enim Isaia 53.8. dixit, Propter scelus populi mei percussi eum, id est, permisi percutere; ita nunc, aperiam, ait, pro permittam aperire, aperturas eius. Rectèque consequitur hic sensus illum præcedentium verborum, super lapidem unum Christum septem oculi sunt, quia Christi corpus, vti lapis,*

²² *quàm multiplicibus vulneribus, tamquam pulcherrimis oculis opere sculptorio factis, erit excauatum, & perforatum, cum cruci affixus fuerit: quo die auferet totius orbis iniquitatem.*

²³ *In die vna.] Passionis Christi omnes intelligunt, Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, cum ceteris. Nam sanguine fuso è vulnerum apertura, iniquitas non solum Iudææ, sed & orbis vniuersi deleta est; quia sufficiens precium exolutum. Quod autem dicit; iniquitatem terræ illius, quamuis omnes communiter non restringant ad Iudæam: at modus relatiui, ut notat Isidorus, terram illam, in qua passus est, significat; quod in consolationem Hebræorum hæc dicantur: & significatur, iam legale sacerdotium abolendum, cum exurgat nouus Sacerdos, qui verè deleat iniquitatem terræ illius; quam vetus Sacerdos non poterat auferre.*

²⁴ *Vocabit vir.] Periphrasis est pacis, & securitatis per Christum, & eius legem efficiendæ, Scripturæ visitata; ut 3. Reg. 4. dicitur de tempore Salomonis. Habitabat Iuda, & Israel absque timore vllæ, vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque Bersabee, cunctis diebus Salomonis. Ad eundem modum de pace, & securitate, Christi tempore futura; de qua sub alia forma dixerunt Isai. 2. 4. & Michæas 4. 3. Concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens contra gentem gladium, & non discem ultra beligerare: promittit Deus tam insignem fore, ut Apostoli, virique Apostolici inuitati sint amicos suos Iudæos, aut Gentiles subter vitem, aut ficum Euangelij, ut ait Rupertus, aut subter vmbtam Christi, qui est vitis vera, ut Hieronym. Remig. & alij. aut ad legis intelligentiam. Tum etiam ad bonorum spiritualium, & temporalium communicationem: idè enim dictum est, subter vitem, & subter ficum, & non subter vitem suam, aut ficum suam, quia ut dicitur Actuum 4. 32. Nec quisquam eorum, quæ possidebat, dicebat aliquid esse suum, sed erant illis omnia communia: ut notant Albertus, & Montanus. Omnes enim erant fruituri fructu vitis, & ficus in summa pace: & socios inuitati ad tutò confidendum, & ociandum sub viti, & ficu: qui est fructus passionis Christi. Hugo de temporalis pace secuta post constructum templum secundum, sub Simone Machabæo, explicat; quæ refertur 1. Machabæorum 14. à versu 4. sed maiora, excellentioraque bona promittit Deus per Christum adducenda, & perpetuò duratura in adhærentibus illi.*

²² De die passionis Christi.

²³ Pax summa per Christum adducenda.

²⁴ Communia omnia sub Christo.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

¹ **R**euerfus rursus idem ipse Angelus Michaël, qui mecum hætenus fuerat locutus, ut difficile aliud mihi visum reuelaret, excitauit me quasi de somno, sibi attentorem reddens, ut ea, quæ dicturus erat, perciperem. Dixit ergo mihi. Quid vides Zacharia? ego respondi, Ecce video ² candelabrum totum aureum, quod habet in hastilis summitate ³ rotundum vas in modum gule, & per circuitum septem lucernas: ac ⁴ septem, canaliculos ad subministrandum per eos oleum ex vase in lucernas: video etiam ⁵ duas oliuas, vnā ad dexteram, alteram ad sinistram candelabri, quæ demit-

CAPVT QVARTVM.

¹ **R**euerfus est Angelus, qui loquebatur in me, & suscitauit me, quasi virum, qui suscitatur de somno suo. ² Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: vidi, & ecce candelabrum aureum totum, ³ & lampas eius super caput ipsius, & septem lucernæ eius super illud: & ⁴ septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius. ⁵ Et duæ oliuæ super illud, vnā à dextris lampadis, & vnā à sinistris eius. Et respondi, & aio ad Angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc Domine mi? Et respon-

¹

²

³

⁴

⁵

respondit Angelus, qui loquebatur in me,
& dixit ad me: Numquid nescis quid sunt
6 hæc? & dixi: non, Domine mi. || Et respon-
dit, & ait ad me dicens: ⁶ Hoc est verbum
Domini ad Zorobabel, dicens: non in
exercitu, nec in robore, sed ⁷ in spiritu
7 meo, dicit Dominus exercituum. || Quis
tu mons magne coram Zorobabel? in pla-
num: & ⁹ educet lapidem primarium,
8 ¹⁰ & exæquabit gratiam gratiæ eius. || Et
factum est verbum Domini ad me, dicens:
9 || ¹¹ Manus Zorobabel fundauerunt do-
mum istam, & manus eius perficient eam:
& scietis quia Dominus exercituum misit
10 me ad vos. || Quis enim despexit ¹² dies
paruos? & lætabuntur, & videbunt ¹³ lapi-
dem stanneum in manu Zorobabel. ¹⁴ Se-
ptem isti oculi sunt Domini, qui discurrent
11 in vniuersam terram. || Et respondi, & dixi
ad eum: quid sunt ¹⁵ duæ oliuæ istæ, ad dex-
22 teram candelabri, & ad sinistram eius? || Et
 respondi secundo, & dixi ad eum: quid
sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta
duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria
13 ex auro? || Et ait ad me, dicens: Numquid
nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non Domi-
14 ne mi. || Et dixit: Isti sunt ¹⁶ duo filij olei,
qui assistunt Dominatori vniuersæ terræ.

nem suam spem, cum viderit ducem Zorobabelem habentem in manu ¹³ perpendiculum, quo demonstret
opus excrefcere, rectosque extolli parietes. Nam multiplex ille ¹⁴ septenarius lucernarum, & canaliculo-
rum, oculos Domini significat, quibus tanta cura, ac prouidentia operi sui templi insistit, ac beneuolè pro-
spicit populo suo, quanta cura, ac prouidentia discurret prouidens terra vniuersa. Cum autem viderem An-
gelum exponentem mihi visum candelabri, interrogavi deinceps illum, quid significarent ¹⁵ duæ illæ oli-
uæ, quæ erant sitæ ad dextram, & ad sinistram candelabri? & rursus quid significarent duo illi ramusculi
oliuarum, qui attingunt rostra fistularum duarum aurearum euacuantium ex eis in seipsis oleum purum?
& ille mihi: hæc non nosti quid sint? & ego, non Domine mi. Et ille statim: ¹⁶ hi duo, inquit, ramu-
sculi significant duos Christos populi, Iesum Sacerdotem magnum, & principem Zorobabelem, qui tan-
quam ministri assistunt Deo Dominatori vniuersæ terræ, ut templum eius ædificent, & populum in re di-
uina, ciuilique gubernent.

ARGUMENTVM.

SPECTRO candelabri ostēso, & explicato ab Angelo, Zacharias con-
firmat ducem populi Zorobabelem ad templum construendum, qui
adhuc formidabat potentiam Persarum: quæ tamen cum diuina com-
parata, qua nitebatur Zorobabel, ostenditur nulla esse.

COMMENTARIVS.

Michaël re-
dit ad Pro-
phetæ reue-
landum no-
uum visum.

T reuersus.] Existimat Hierony-
mus, & eum secuti Haymo, Remi-
gius, Albertus, Hugo, & Dionysius,
Angelum, quem putamus Michaë-
lem, non loco abiisse post præteri-
tam visionem; sed tantum à sopito
Zacharia dictum abiisse, & reuersum fuisse, cum som-
no sopitum excitauit ad nouam reuelationem. Ex ma-
Castro in Proph. minores.

A gnitudine enim præcedentis reuelationis attonitus,
& extra se positus Propheta remanserat, ut notant
Hieronymus, Theodoretus, & Montanus. Reuera
autem abiisse, & è conspectu Domini reuersum Mi-
chaelem ad nouam reuelationem ostendendam Za-
chariæ, asserit Lyra cum aliis, & verba Prophetæ id
fatis præferunt.

Ecce candelabrum.] Descriptio plena visi can-
delabri ex principio, & fine capitis collecta, quia
non tota initio proposita est, sic habet ex Hebræo.

² Candelabri
descriptio.

Ecce candelabrum aureum totum, & gula super caput eius, & septem lucernae eius super illud, septem, & septem infusoria lucernis, quae super caput eius, & duae oliuae super illud; una à dextera gula, & altera ad sinistram eius; & duae spicae oliuarum in manu duarum fistularum aurearum, euacuantium ex eis aurum. Et quidem Albertus, Hugo, Lyra, & Vatab. eandem esse huius descriptionem candelabri, ac eius, quod demonstratum est Moysi Exod. 25. arbitrantur. Sed facile conuincuntur erroris ex ipso textu, & ex declaratione, quam iam subiicimus. Sed prius vniuersae descriptionis reddemus rationem.

3 Et lampas super caput.] Hebraice, & גִּלְגָּל gul-lah super caput eius, quod nomen vas rotundum, seu circulare, lenticulae instar, omnes affirmant significare; nam & lampadem LXX. & Vulgatus transferunt; lenticulam alij, ut saepe Vulgatus, vasculum rotundum, alij instar peluis, coronam auream circularem Montanus, quae totum candelabrum ornando superius ambiret. Videtur certe significare vas circulare varios habens meatus, per quos oleum suscipiat, & lucernis subministret. Nam verbum, unde nomen derivatur galal voluere, ac reuoluere significat; & inde gula vas est, quod liquorem suscipiens, reuoluit in se, absorbet, ac deuorat. Vnde nomen Latinum gula deductum putatur, quae secundum Plinium lib. 11. cap. 37. è duabus fistulis exterior est, qua cibus, & potus deuorantur, ut tendant in stomachum, & inde ad ventrem. Nam interior appellatur arteria ad pulmonem pertinens, & cor. Est ergo gulah vas aureum rotundum capax, oleo suscipiendo deferuens, & distribuendo per varios meatus, & canaliculos in septem lucernas, quae erant in circuitu illius vasis, & ex eo oleum suscipiebant. Non verè igitur Hugo, Lyra, & Vatab. accipiunt singulare pro plurali; lampadem aut lenticulam, pro lampadibus, aut lenticulis septem, in quibus tanquam in septem calamis collocatae essent lucernae: aut quod loquatur Propheta de vna lampade, aut lenticula constituta in capite, seu stipite candelabri, cum sex aliis. Quia reuera, ut verba ipsa proferunt, & ceteri auctores explanant; vnum tantum erat vas ad continendum oleum; cuius mentio in Exodo nusquam facta est. Praesertim cum in hac visione maior olei habeatur ratio; nam propterea apparuerunt duae oliuae exprimentes oleum, & duae fistulae, per quas defluebat in dictum vas. de quorum omnium significatione mox dicemus.

Gulah quod
genus valis.

Infusoria
quae sint.

Sensus
verus.

4 Septem infusoria.] Apud Septuaginta, Vulgatum, & Hieronymum, & expositores Graecos, & Latinos, semel tantum legitur, septem. Sed Biblia Hebraea, & Chaldaeus, cum interpretibus, Tigur. Pagnin. Vatab. Montano, & codices nonnulli Vulgatae editionis, bis legunt septem, & septem. Nomen autem מְסֻפָּרִים musakoth, quod infusoria translatus est, fistulas quasdam, aut canaliculos fuisse, per quos ex vase illo rotundo defluebat oleum in lucernas, asserunt Vatab, & Isidorus. Montanus verò existimat non ad vas illud rotundum pertinuisse; sed ad ipsas lucernas, quibus liquor per eos canaliculos ministrabatur. Alij putant vasa esse oleum continentia, ad infundendum, cum opus esset, lucernis. Itaque R. Salomon, & Montanus putant singulis lucernis septem infusoria ad olei ministerium fuisse destinata. R. David, & Vatab. existimant vnicuique lucernae suum fuisse infusorium designatum; & geminatum numerum septem, ad lucernas refert Vatablus, septem, inquit, lucernae erant, & septem infusoria. Sed planus sensus habet quatuordecim fuisse illos canaliculos, qui ex vno illo vase per septem ora prodirent, & è singulis oris duo canaliculi tendentes ad singulas lucernas: itaque ex vno vasis ore duo prodirent,

A vnus in vnam lucernam, & alter in alteram, & ex ore praecedenti proximo duo alij prodirent: quorum vnus, seruata proportionem tenderet in priorem lucernam, alter in sequentem, & sic de singulis. Quae quidè quoniam per septem ora prodibant ex vase, seu pelui circulari, septem infusoria dicuntur; quae quia singula in duos canaliculos distinguebantur, quatuordecim faciunt: & bini, & bini, in singulas lucernas effundebant oleum.

B Et duae oliuae.] Duas oliuas super illud, hoc est, iuxta candelabrum sitas, vnam ad dexteram, alteram ad sinistram describit, & cui ministerio deferuient ex fine capitis constat, vbi dicitur. Quid sunt duae spicae oliuarum, quae sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Spicas vocat duos ramusculos, seu furculos oliuae baccis plenos, oleum stillantibus; qui per metaphoram ductam à frumenti spicis granis plenis, dicti sunt spicae. Quod autem sequitur. Quae sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro; ex Hebraeo legitur. duae spicae oliuarum, quae in manu duarum fistularum aurearum euacuantium ex eis aurum. Pro fistularum est Hebraeum nomen מְסֻפָּרִים Tsaneroth, quod nares verterunt LXX. rostra Vulgatus, & Tigurina, Chaldaeus lecythos, Pagninus fistulas, seu canales vocat, è mente David Kimhi, qui in libro radicum dicit esse vasa ad similitudinem fistularum. Vatablus, Robertus, & Montanus vasa putant esse, in quibus oleum excipiebatur, ampullas illi, Montanus verò, voce paululum ab Hebraea deflexa, cantaros vocat. Certius videtur fistulas, seu canales significare. Nam 2. Reg. 5. 8. ita Vulgatus transtulit, proposituerat David premium, qui percussisset Iebuseum, & tetigisset domum fistulas; id est, canales, pro quos aqua è tectis defluebat, secundum David Kimhi. Tum quia hic statuuntur hi canales, ut oleum absque humana industria ex oliuis deflueret in vas illud rotundum, & ex vase in lucernas. Tum demum quia consonat lectioni Vulgatae, nam vas illud rotundum habebat versus utramque oliuam prominentem canalem, instar rostri aquilae, aut naris sublimatorij, sursum elatae, ut vocarunt LXX. intra quam narem, rostrum, aut fistulam demittebatur ramusculus oliuae, in eoque premebatur, unde oleum continuo stillabat in peluim, seu in vas rotundum, & ex ipso in lucernas.

De duabus
oliuis.

Fistularum
officium.

D Praeterea quod dicit Vulgatus: in quibus sunt suffusoria ex auro; sic habet ex Hebraeo, מְסֻפָּרִים Hammerikim ex eis aurum, & ut participium multi accipiunt à verbo vaiak, quod significat euacuare. & potest coniungi nominatio spicae, hoc modo. Quid sunt duae spicae oliuarum euacuantium, aut quae effundunt ex se aurum, vel oleum? ut Montanus accepit; aut potest coniungi cum genitio canalium, aut fistularum euacuantium, effundentium, aut exonerantium ex ipsis aurum; ut coniungunt Tigurin. Pagnin. & Vatablus. Septuaginta verò, & Vulgatus acceperunt pro nomine, & ita verterunt, suffusoria aurea, putantes fuisse vasa aurea.

E Deinde illa dictio composita, מְסֻפָּרִים menghalehem, idem est, quod, de super se, aut de super eis. & si pronomem referat spicas, sic legemus: spicae euacuabant de super se aurum, id est, de superioribus ramusculis exprimebatur aurum in canales, ut Montanus intellexit. Si verò fistulas; erit sensus: fistulae euacuabant, seu exonerabant spicas de super eis, id est, superiores ramusculos, & oleum ex eis excipiebant. Vel certe seipsas euacuabant, emittentes ex seipsis oleum in vas illud rotundum, quasi dixisset; euacuantium ex seipsis aurum. & ita acceperunt Chaldaeus, R. Abraham, David Kimhi, Pagnin. Tigur. & Vatab.

Demum

Aurum pro
oleo.

Demum nomen *זָהָב* *zahab* omnes transferunt, *aurum*, quod accipiunt pro oleo purissimo auri instar, R. Abraham, & David, Pagninus, Vatab. & Montanus. Chaldaeus autem cum M. pro vase accipiunt; & suppleant præpositionem, *in*, & legunt, *qua euacuant ex seipsis oleum in aurum*, aut *in lucernas aureas*. Septuaginta, & Vulgatus suppleant præpositionem, *ex*, *suffusoria ex auro*, aut *aurea*, *aurum* pro materia accipientes, ex qua illa vasa confecta sunt. Potest autem lectio Vulgati ad sensum lectionis aliorum explicari, si ita describamus. Canales duo siti in duobus rostris, in duobus lateribus vasis rotundi excavatis, per quorum cavitates fluebat oleum aureum; & ideo dicuntur suffusoria ex auro, quia effundebant ex aureo illo oleo spicarum oliuarum in vas rotundum, & ex vase in lucernas. Atque hæcenus de visionis intelligentia; nunc ad explicationem sensus eius transcamus.

6 **Hoc est verbum.**] Descriptæ visionis declaratio adeo difficilis Hieronymo visa est, ut nullam ex propria sententia prosequatur. Et sane qui de Christo, & Ecclesia explicant, ut illi, quos refert Hieronymus, Rupertus, Vatablus, Isidorus, & Montanus, difficillimè omnia verbis applicant, & pro difficultate, satis diuersis modis; ut ipsa diuersitas expositionum mysticum sensum, seu allegoricum se sequi ostendant, cum omnia in figura contigissent illis. Satiùs ergo erit vniuersum caput de re præsentis ipsi Prophetæ explanare; cum verba propriè accepta possint rectè illi accommodari. Sicut ergo in superiori capite animatus est Iesus, cum indueretur vestes sacerdotales, ne Satanam villo modo timeret: ita modo animatur Zorobabel, subministrante oleum, & opem Deo per suos Prophetas, ne quemquam opus templi metueret impediturum; sed feliciter ipsum confecturum. Sic explicant Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & M. Atque hanc expositionem prosequemur.

Visio anima-
tur Zoroba-
bel ad opus
templi.

7 **In spiritu meo.**] Hoc breui sermone explicuit Angelus visionis significatum. Sed quia breuitas obscuritatem patit, non satis intelligunt expositores quid Angelus voluerit indicare: atque in varias sententias partiti sunt: ex multis autem, qui de negotio Evangelico intelligunt; Rupertus, Vatablus, & Robertus de sola Christi persona accipiunt, sub persona Zorobabelis à quo duxit originem. Nam Zorobabel, id est, Dei filius, induit humanitatem, quæ est aurum; conceptus non humana virtute, sed Spiritus sancti opera, & à Virgine natus; ut hoc candelabrum aureum à nemine factum videtur, sed à solo Deo. sic Vatab. & Rob. secundum Rupertum verò, Christus est candelabrum illuminans Ecclesiæ templum; totus aureus, post resurrectionem gloriosus, cum antea solo capite diuinitatis esset aureus; in eo fuit lampas septiformis donorum Spiritus sancti: & in spiritu contra spirituales hostes pugnauit. Ceteri de Christo, & Ecclesia exponunt, in Ecclesia tamquam in candelabro est Christus lampas: lucernæ septem, multitudo sunt iustorum, qui ad imitationem Christi lucent, ut Ioan. 5. 35. de Ioanne dicitur; *Ille erat lucerna ardens, & lucens.* & ad Philip. 2. 15. *inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Ad hos confoquendos septem sunt Sacramenta, & septem dona Spiritus sancti. In quæ Sacramenta per duo rostra, seu canales, nempe per duas Christi naturas, gratiæ oleum defluit, non humana, sed diuina virtute. duæ autem oliuæ significant Christi Sacerdotium, & Regnum: quod Angelus dicit à Christo constituendum, & stabilendum: cum tamen de Enoch, & Elia explicent alij, ut mox dicemus.

Castro in Proph. minores,

A Verum de negotio cum Zorobabele plures accipiunt. Hebræi, quorum meminit Haymo, de sua republica declarant, in qua candelabrum lex est. Haymo ipse, Remigius, & Albertus de captiuitate Babylonica soluenda. Atque modum tradit Theodoretus: candelabro Dei prouidentia significatur, quæ cælestia, ac terrestria moderatur; septem lucernis, septem hebdomadis dies, numero æquales, quæ assiduitatem, ac perpetuitatem demonstrant diuinæ curationis. Septem infusoria diuinam misericordiam significant, & lampas gratiam illuminantem. Cum autem humanis ductus rationibus incredibile putaret Zorobabel, paucos viros, & pauperes, & qui vix longam tandem captiuitatem effugissent, tot ac tanta facinora gerere potuisse: confirmatur Dei promissis, non eorum viribus, sed sua gratia id conficiendum: nec enim ait, in præsentem tenuitatem o Zorobabel respiciens, prædictorum desperabis exitum: neque rursus cum quippiam præclarum gesseris tibi victoriam adscribes; mea enim benignitate adiutus de gentibus triumphabis. Sic ille. Hugo verò; Lyra, & Dionysius putant significari templum absoluendum per Dei Spiritum inspirantis Dario, 1. Esdræ. 6. consummare illud: nam candelabrum nisi in absoluto templo non ponitur; quasi hoc candelabrum sit idem cum templi candelabro. Verius Isidorus, candelabrum ait significare Spiritum Dei, qui offertur per verbum; oleum est gratia Spiritus sancti, canales sunt Prophetæ docti à Deo, per quos verbum Dei in alios deriuatur; lampades septem, sunt varia Spiritus dona: candelabrum autem erat formatum, ardebat, & suscipiebat oleum absque humano ministerio. Angelus ergo paucis verbis comprehendit candelabri significatum, cum dixit, hoc est negotium Domini cum Zorobabele: quia quemadmodum formatum est hoc candelabrum, & omnia ad illud necessaria ministrantur, non humana, sed diuina virtute: ita templum à Zorobabele perficietur, & respublica ad suum decorem redibit, non ope humana, sed tantum Spiritu Domini urgente ad opus per suos Prophetas. Atque hoc videtur visionis verum significatum.

Visum de
negotio cū
Zorobabele
exponitur
variè.

Verū signifi-
catum visio-
nis.

D **Quis tu mons magne.**] Per *montem* Satanam, seu diabolum intelligunt multi; cui ait Prophetæ secundum Vat. & Rob. quantus es tu, o princeps mundi huius, ut te opponas Zorobabeli Christo, & velis cum eo conferri? sanè deiiceris, & humiliaberis. Montanus exponit de Christo, cum quo Zorobabel comparatus, est quasi vallis plana cum monte excelsa comparata. Sed montis extenuationem, & Zorobabelis exaltationem his verbis Angelus significare nititur. De negotio ergo Zorobabelis tempore Prophetæ melius plurimi intelligunt; & per *montem* Hebræi, quos refert Hieronymus. Remig. Hugo, Lyra, & Dionysius accipiunt Satanam, qui aduersabatur Iesu, & concitabat principes ad templi opus impediendum, & sese extollebat contra Zorobabelem, & populum Iudæorum; minatur eum deiiciendum, & proterendum, nihilque confecturum contra Zorobabelem. Haymo hostes Iudæorum in vniuersum explicat, qui opus impediabant. Albertus regnum Chaldaicum, quod idem erat iam Persicum: de quo intelligunt Chaldaeus, Theodoretus, & Isidorus. *Quid tu reputaris*, ait Chaldaeus, *regnum stolidum coram Zorobabele? nonne quasi planities?* quasi dicat. Non est Zorobabel quod timeas grande hoc regnum Persarum, habes me protectorem, quasi montem maximum; cum regnum illud vix sit vallis quadam. Vel regnum, quod hæcenus tibi fuit quasi mons terribilis, iam erit quasi grata planities: quia non impediet conatum tuum ad opus: imo potius adiuuabit ad ædificium conficiendum.

8
De Christo
cum diabolo
comparato.

De Zoroba-
bele verius.

Persicum re-
gnum instar
mōis obie-
ctum redditū
Zorobabeli.

Ita Deus mutat regum corda in suorum seruorum A commodam.

De Christo
qui intelli-
gant, sed my-
sticè.

Educet lapidem.] Nempe Deus pater Christum, & mundo manifestabit, & crescere faciet in magnum montem; qui ostensus est Danieli. De Christo intelligunt Cyrillus, Hieronymus, Haymo, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatab. Rob. & Montanus, & ita accepit Chaldaeus cum dixit: *& emerget Messias, cuius nomen ab aeterno est, & potietur imperio omnium regnorum.* qui lapis quidem fuit, non tantum fundamentalis Ecclesiae, sed & angularis.

De Zorobabele proprie.

Et quidem licet Christus lapis sit primarius, hoc tamen loco ex antecedentibus, & consequentibus satis perspicue colligitur sermonem esse de Zorobabele, nam illi dictum est, ne timeret: & nunc additur ipsum educendum lapidem templi primarium; quod ut declararet Angelus adiecit, *manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam.* nempe educendo lapidem eius primarium. Atque ita intelligunt Lyra, David Kimhi, Dionysius, Isidorus, & Robertus; nec est verbum quod proprie conueniat Zorobabeli: si autem verba proprie possunt explicari, cur ad allegorias recurremus? Pro no-

Lapis primarius quis dicendus.

mine autem, *lapidem primarium*: in Hebraeo est, *lapidem caputis*. cumque putant praedicti, qui in fundamentis primus iacitur, & super quem erexit parietes Zorobabel, quod est, educere lapidem, hoc est, aedificium super illo lapide in altum. Kimhi non de lapide fundamentalis, sed de eo accipit, qui solet in culmine collocari: nam Zorobabel iam coeperat templum aedificare: & nunc promittitur ab eo fore absoluendum ea felicitate, qua coeptum est, aequoque applausu, & clamoribus.

10

Et exaequabit.] Nomen Hebraeum תִּשְׁוֶה Teshveh quidam deducunt à verbo שָׁחַ Saah quod est desolare, resonare, tumultum facere. Vnde illud nomen significat strepitus, vociferationes, & tumultuationes. Pagninus, & Montanus deriuant à verbo שָׁחַ Saah clamare, eleuare vocem, & tumultum facere, ut sit tumultus, sonitus, clamores, turbæ, acclamationes, ut Iob. 39. 3. *pariunt, & rugitus emittunt.* Et iuxta hoc significatum locus sic vertetur: *vociferationes gratia illi.* ut volunt omnes Hebraei, R. Abraham, R. Salomon, David Kimhi, Tigurina, Pagninus, Vatablus, Montanus, & alij, quali dicat: & educet lapidem primarium cum acclamationibus, cum magno strepitu, & applausu populi acclamantis, gratia, gratia illi, id est, bene succedat, aut feliciter, feliciter, fausta, & felicia succedant omnia, aut gratia, gratia sit illi, id est, multus fauor à Deo.

Lectio-
ratio.

De Christo.

Et Vatab. ac Montanus de Christo lapide primario explicant, cui tunc acclamatum est, cum Israelitæ clamarunt, *Hosanna filio David.* Aut, cum Iudæi in fine conuersi fuerint ad Christum, acclamabunt ei, *gratia, gratia illi, omnia illi sint fausta.* At priores illi auctores de lapide primario à Zorobabele posito exponunt, nam totus populus cum ingenti applausu clamabat; *gratia illi, gratia illi, & felix successus.*

De Zorobabele.

De negotio gratia.

Verum Septuaginta, Vulgatus, & Hieronymus deduxerunt nomen illud à שָׁחַ Saah, quod est *equare, exequare, aut equale esse*, & in nomine אֵלֶּף Aleph ponitur pro הֵּה He, quæ sunt literæ transmutabiles, & est idem quod, *exequationes, aut equalitates*, & ita legendum, *equalitates gratia gratia eius, aut exequationes gratia gratia ei.* quod Septuaginta dixerunt, *equalitatem gratia gratiam eius.* & Vulgatus per verbum; *& exaequabit gratiam gratia eius.* & erit sensus de negotio Euangelij secundum Hieronymum: pro gra-

tia legis data est gratia Euangelij; ut æqualem gratiam accipiant Gentiles cum Iudæis credentibus. Secundum Rupertum verò; exaequabit gratiam, qua filij Dei nominamur, & sumus, gratia eius, qua est filius Dei; dum nobis largitus est, conformes fieri imaginem filij sui cælestis pater. De negotio verò Zorobabelis Hebraei ab Hieronymo relati, Haymo, Remig. Albertus, & Hugo sic explicant. Et gratia lapidis Christi in eos, quos reduxit ex captiuitate, exaequabit gratiam, quam in patres eorum semper exercuit. Aut ut exponunt Lyra, & Dionysius. *licentia gratiosa Darij exaequabit, vel æqualis erit licentiæ Cyri in principio datæ.* Vel, ut comprehendamus utramque lectionem. Populus suis acclamationibus, & imprecationibus exaequabit gratiarum actiones actioni gratiarum ipsius Zorobabelis. Aut certe gratia, & felicitas consummati aedificij exaequabit gratiam, & felicitatem, qua caprum est. Hoc est enim quod sequitur, *manus Zorobabel fundauerunt feliciter domum istam, & manus eius feliciter perficient eam.*

B

Manus Zorobabel.] De Zorobabele templum aedificante hæc verba omnes explicant, Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. Montan. & alij: quibus Angelus explicat visionem superiorem; ut mirum sit quomodo verba propria ad mysticum sensum tanquam ad literalem detorqueant nonnulli. Dicitur autem Zorobabelem fundasse templum, vel secundo anno aduentus sui in Ierusalem sub Cyro rege Persarum, ut dicitur 1. Esdræ 3. 8. aut iterum secundo anno Darij, 1. Esdræ 9. & 3. Esdræ 5. 56. & manus eius absoluisse, 1. Esdræ 6. 15. Ac tunc quidem euentu ipso notum factum est omnibus Zachariam verum fuisse Prophetam à Deo missum. Nam illa verba: *Et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos:* esse Zachariæ omnes ferè fatentur, præter Montanum, qui putat esse verba Angeli; & Vatablum, qui ut verba Christi explicat, dicentis: & scietis me missum à Domino in hunc mundum ad vos redimendum.

C

Dies paruos.] Hebraicè. *Nam quis despexit diem תִּשְׁוֶה Keshveh paruarum?* nempe rerum: nam pro neutro vtuntur Hebraei femineo. & Hebraei quidem suppleant paruarum salutem, consolationem, aut acclamationum diem, quando iacta sunt templi fundamenta exigua; unde Pagninus, Vatablus, Tigurina, Montanus, Isidorus, & Robertus, quis, inquiunt, despexit illum diem, qui exigua habuit initia? quasi dicat: illi, qui prius sugillabant aedificium, & ferè desperabant se illud posse incipere, videntes iam animos principum confirmatos, & viriliter progredientes, lætati sunt. Montanus, quia sic vertit. *Nam quis despexit diem paruitatis?* paruitatis diem exponit primam & vicesimam septimi mensis anni secundi Darij, quæ cum celebris esse debuisset ob populum restitutum, tamen ex prioris ædis magnificentia desiderio despecta, ac lugubris pene fuit, iuxta illud Haggæi 2. *Quis ex vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima?* cuius fletus similis mentio fit 1. Esdræ 3. 12. Et hi quidem verè, & ad rem intellexere verba Angeli. Septuaginta, & Vulgatus diem pro tempus accipientes, dies transtulerunt, & iuxta significatum paruarum, dies paruos, exiguos, aut viles dixerunt propter res paruas in eis contentas. Ac sic expositores de tempore Zorobabelis exponunt. Hieronymus quidem, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius: Rarus, inquiunt, est, qui dies paruos, id est, regiam huius seculi potestatem despiciat. Vos ergo Zorobabel, & Iesu ne timeatis dies paruos,

De Zorobabelis aedificio.

11

Zorobabel fundauit templum.

12

De die fundati templi à Zorobabele.

Sensus varius iuxta Vulgatum.

& potestatem regiam impediens nihil facite; quia si eam despexeritis, lætabimini, & videbitis auxilium Saluatoris. Theodoretus quasi verba Dei exponit. Ego despexi Ierusalem in multos dies, & septuaginta annorum eam vastitatis condemnavi: sic mihi per facile est paucis diebus eam in priorem felicitatem reuocare. Lyra, & Dionys. etiam de Gentilium despectu ad hunc modum declarant. 1. Esdræ 4. Vbi sunt, inquit, Gentiles illi, qui vos despiciebant in illis exiguis diebus, cum redibatis à Babylone? Denique Rupertus his verbis putat contineri rationem illorum; & scietis quia Dominus misit me ad vos. Videlicet, mirum videbitur intra tam paucos dies, ab undecima quarta undecimi mensis anni secundi Darij, usque ad tertium diem mensis Adar, qui est annus sextus Darij Regis, templum absolutum; Quis ergo, inquit, tantam velocitatem tanti temporis, in templo construendo insumpti, non accipiat pro testimonio, aut experimento, quod Dominus miserit me ad vos? Possumus & ad sensum priorum; dies paruos accipere, despectos ob paruitatem edificiij, cum pristino templo comparati. Longè petita ergo est eorum expositio, & valde singularis, qui de diebus Antichristi exponunt, qui nisi breuiati fuissent, non salua fieret omnis caro; cum omnes interpretes de tempore Zorobabelis, & reditus à Babylone hæc exponant.

13 Lapidem stanneum.] Hebraicè, lapidem חֲבֵדִיל *Habbedil stanni*. Nam nomen *Bedil* Septuaginta, Chaldaeus, Vulgatus, & omnes Hebræi, Pagninus, Vatabl. Isidorus, & Robertus, pro *stanno* acceperunt. & hi quidem pro *perpendicularo*, quod est *lapis stanneus*, exponunt, ut supra capit. 1. promissum est, & perpendicularum extendetur super Ierusalem. Lætabuntur, ait, & summo gaudio afficientur, cum viderint perpendicularum in manu Zorobabelis ad fundamenta, & parietes erigendos; gaudebunt quidem videntes opus excrecere. Lyra, & Dionys. lætitiā inde capiendam putant, quod viderint contegi sacram ædem opera Zorobabelis plumbeo, seu stanneo lapide: Erit enim signum perfectæ celsitudinis, & templi absolutionis. Apud Hieronymum quidam, Haymo, Remig. & Hugo De Christo. per lapidem stanneum, Christum ipsum intelligunt; aut certè ipse est Zorobabel, quia ex eius stirpe descendit; qui habuit lapidem stanneum ad Ecclesiam ædificandam. Rupertus humanitatem Christi accipit, quæ fuit in manu Christi, minor in gloria ante resurrectionem; quā postea, quando facta est aurea.

Lapis separatus, & reiectus ut superfluous. Sed Hieronymus, & Montanus, cum deducant nomen illud à *בדל badal*, quod est *separare*, aut *diuidere*; vertunt: & videbunt lapidem separationis, aut diuisionis, aut lapidem separatum, aut secretum, in manu Zorobabelis. Et Montanus quidem putat fuisse lapidem, qui, absoluto opere edificiij, reieciatur cum omnium applausu, & lætitiā, tamquam iam superfluous. Et significat Christum qui reprobatus est ab ædificantibus; sed factus est in caput anguli, diuisos parietes coniungens, & coalescere faciens. Alij eum lapidem separationis dictum putant, non quia reiectus sit ab ædificantibus, sed quia ut eximius lapis ad caput edificiij, & ut collocetur in præcipuo loco edificiij, ut fuit à Zorobabele collocatus cum totius populi applausu, segregatus est, ut verum probaretur illud, manus Zorobabel fundauerunt domum istam; & manus eius perficient eam. Hieronymus intelligit Christum, qui segregat iniustos à iustis, & proba opera à malis; argentum, & aurum ab stanno, & triticum à paleis, Castro in Proph. minores.

A Sed in typum Christi lapis perpendiculari est in manu cuiusque ædicatoris, ut ad perpendicularum Christi construat, & erigat parietes ex variis eius virtutibus consurgentes.

Septem isti oculi.] In Hebræo ita distincta legitur hæc clausula. & lætabuntur; & videbunt lapidem stanni in manu Zorobabel septem isti; oculi Domini ipsi discurrentes in vniuersa terra. & Pagninus sua interpretatione, quæ sic habet; videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel cum septem illis oculis, qui ipsi oculi Domini sunt circumeuntes per vniuersam terram: insinuat septem oculos visos esse in lapide stanneo. Et propterea Albertus, Rupertus, Hugo, Lyra, & Dionys. existimant, hunc versum esse explicationem septem oculorum, qui lapidi insiti visi sunt in tertio capite; & quid significarent septem illi oculi declarant, ut eo loco diximus. Verumtamen hæc periodus distincta omnino ponitur à præcedenti, quasi ad illam non pertineat, sed incipiat Angelus explicare Prophetæ visionem candelabri. Nam in primis Septuaginta, Vulgatus, Hieronymus, Vatabl. Tigur. Isidorus, Montanus, & Robertus, puncto adhibito illis verbis, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel; incipiunt nouam periodum: Septem isti, vel isti oculi Domini sunt discurrentes in vniuersa terra. Voluntque pronomen, *isti*, referre *infusoria* candelabri, aut canaliculos, per quos oleum ministrabatur lucernis. Quasi dixisset; ne prætereamus singula, quæ in candelabro vidisti, ac intueris, volo ea tibi declarare. Septem isti. Hoc est, illa quæ septenario numero continentur, siue lucernæ, siue infusoria, oculi Domini sunt qui discurrent per vniuersam terram. Hoc est; septenarius ille numerus significat multiplicem prouidentiam, ac curam, qua Deus prouidet rebus omnibus: quam omnem adhibet in prouidendo populo suo, ut feliciter templum incipiat, & perficiat: habet enim oculos intentos in eum, qui totus oculus est. Sic Hieronymus, per Domini oculos, eius intelligit prouidentiam; & Montanus, qui tradit prædictum sensum. Vnde cum iam cognouisset ex Angelo Zacharias, Deum, medio Zorobabele infundente oleum, & urgente opus, prospicere rebus populi, & templo construendo, excitatus est ad reliqua inquirenda de oliuis, & spicis, quidnam essent, interrogando. Atque hic verior, ac sincerior sensus habeatur.

Duæ oliuæ.] Ex his, quæ subiiciuntur, intelligitur, duabus oliuis significari regnum, & Sacerdotium, ut volunt Theodoretus, & Hebræi, Vatabl. & Montani. Nam propterea duos filios olei dicemus esse Iesum, & Zorobabel. Regnum tenet dextram, quod prius est, & antiquius, sinistram Sacerdotium. Montanus duas Christi naturas intelligit per duas oliuas, ut dicemus.

Duo filij olei.] Quosnam intelligat Angelus esse duos filios olei, diuersa sentiunt expositores. Multi commentatores Apocalypsis Ioannis cap. 11. volunt hos esse Enoch, & Eliam, qui illuminaturi sunt Iudæos in fine mundi. Remigius putat significare duos Christi testes, qui Christo astiterunt in monte sancto, Matth. 17. Montanus, ut capimus dicere, dicit duas oliuas notare duas Christi naturas, Regis, & Sacerdotis; qui ministrat gratiæ oleum omni humano candelabro: & propterea vnctus dicitur aureo oleo, ac purissimo, ex Patre, & ex matre ducto. Verius tamen, & magis ad historiam, Chaldaeus cum Hebræis, Theodoretus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatabl. Isidorus, & Robertus, duos filios olei explicant, Iesum, & Zorobabelem; qui uti Sacerdos, & Rex, sole-

14

Deum curare omnia, & præcipue opus templi.

15 Regnum & Sacerdotium duabus oliuis signatur.

16 Filij duo olei Iesus, & Zorobabel qui operi templi intendebat.

bant inungi oleo; aut certè, quia ipsi, quasi spicæ oliuarum subministrabant oleum candelabro, vt luceret: Vnde Chaldaeus vocat eos filios magnatum, qui fideliter assistebant operi templi dominatoris vniuersæ terræ, Deus igitur suo spiritu vrgebat Prophetas ad opus: illi vrgebant duos hos principes; qui,

vti ministri Dei, subministrabant oleum, & ope sua efficiebant, vt ædificium excresceret, & candelabrum semper luceret, & absolueretur opus. Et hoc est, assistere operi dominatoris vniuersæ terræ, id est, templo toto orbe celeberrimo, in quo dominator orbis erat colendus.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Rursus excitatus ab Angelo ad nouam aliam reuelationem extulit mentis oculos, & ecce vidi¹ chartam oblongam per aërem volantē. Et dixit mihi Angelus, Quid vides? & ego: chartam volantem longam viginti cubitis, latam decem: & ille dixit mihi; ² Hæc est maledictio, quæ comprehensura est³ omnes huius terre habitatores longè, latèque per eam disitos; quia omnis fur puniendus est pœna in ea contenta, ⁴ sicut in ea continetur, & ⁵ omnis mendaciter iurans pœna, sicut in ea continetur, puniendus est, & ceteri similiter flagitiosi. Verum iam mitior factus, ob longam vestram captiuitatem, ait Dominus exercituum, ⁶ proicio eam in domum furis, & in domum iurantis in nomine meo mendaciter, & in domum quorumcumque flagitiosorum: vt ibi consideat, & requiescat, consumens eum cum omnibus bonis suis; vos autem amplius non comprehensura. Deinde ad consolationis confirmationem rediens Angelus ille, iussit vt eleuarem oculos, & viderem, quod sub aspectum veniebat, & cum vidiissem, quasiui quidnam esset; & respondit. Hæc quæ prodit in medium, ⁷ mensura est à Deo definita aquæ, & iustæ punitionis, in quam incolæ huius terræ Iudææ ⁸ respiciebant, vt suis peccatis impleverent. Portabatur simul ⁹ globus plumbeus, & mulier apparuit considens in medio mensura, ¹⁰ quæ erat populi impietas, quæ cumulum auxit peccatorum; quam Angelus proiecit intra mensuram, vt repleret eam, & gloꝛio illo plumbeo compressit impietatem, & ¹¹ obstruxit os mensuræ, ne ultra exiret, & populum contaminaret. Hic rursus sublati oculis, apparuerunt mihi ¹² duæ mulieres, duæ videlicet tribus Iudæ, & Benjamin, quæ ¹³ duabus alis, quasi milui agitate, sustulerunt mensuram illam punitionis, una cum impietate sub ea comprehensa, & celeri cursu portauerunt Babylonem, cum ductæ & ipsæ captivæ sunt; ubi tamdiu remanserunt, donec ¹⁴ domus adificata est per impietatem Babyloniorum, & ipsa stabilita est, & super basem collocata, ibi perpetuo permansura, nec amplius in Iudeam reditura.

CAPVT QVINTVM.

Et conuersus sum, & leuaui oculos meos: & vidi, & ecce¹ volumen volans. || Et dixit ad me: Quid tu vides? & dixi: ego video volumen volans: longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum. || Et dixit ad me: ² Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem³ omnis terræ: quia omnis fur ⁴ sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & ⁵ omnis iurans, ex hoc similiter iudicabitur. || ⁶ Educam illud dicit Dominus exercituum: & veniet ad domum furis, & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & commorabitur in medio domus eius, & consumet eam, & ligna eius, & lapides eius. || Et egressus est Angelus, qui loquebatur in me: & dixit ad me: leua oculos tuos, & vide quid est hoc, quod egreditur. || Et dixi: Quidnam est? & ait: hæc est amphora egrediens. Et dixit: ⁸ hæc est oculus eorum in vniuersa terra. || Et ecce ⁹ talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ. || Et dixit: ¹⁰ hæc est impietas. Et proiecit eam in medio amphoræ, & misit massam plumbeam ¹¹ in os eius. || Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce ¹² duæ mulieres egredientes, & spiritus ¹³ in alis earum, & habebant alas quasi alas milui: & leuauerunt amphoram inter terram, & cœlum. || Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quò istæ deferunt amphoram? || Et dixit ad me: vt ædificetur ei domus ¹⁴ in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam.

ARGUMENTVM.

CONSOLATVS fuerat Dominus Principes Iesum, & Zorobabelem, & animauerat contra hostes, Dei opus impediētes: nunc id similiter facit cum populo, ostendens pœnam, quam culpis suis meruerant, iam amplius non incurfuros: sed in domos flagitiorum, quibus definita est, ablegandam: & pœnam impietatis, quæ cum mensura diuinæ iustitiæ serpserrat per vniuersam Iudæam, proiiciendam in Babylonem, vt ibi non sub modio, sed tamquam in ampla domo, consideret, & stabiliretur; Iudæis ipsis iam & pœna, & culpa exolutis, & liberis redeuntibus: proiicit enim flagellum, quo percussit filios pater, è manibus excutiens, quasi indignabundus, quod adeo grauiter flagellauerit eos, in flagitiosos, & impios Babylonios, vt filij liberi à culpis, & pœna persoluta, læti Deo suo seruiant, & neminem amplius timeant persecutorem.

COMMENTARIVS.

Volumen volans.] Hebræū nomen מגילה Meghillah à verbo Galal dicitur, quod voluere, aut circumuoluere significat, vnde & Latinum nomen volumen vocatum est; quod libri Hebræorum non multis foliis essent, vt nostri, compaginati, sed vna tantum longa membrana constabant, aut multis assutis, quæ circum cylindrum, aut axem ligneum voluebantur, cuiusmodi libris modo vtuntur Orientales, qualis liber ostensus est Ezechieli cap. 2. 9. Ecce, inquit, manus missa est ad me, in qua erat circumuolutus liber, & expandit illum coram me, qui erat scriptus intus, & foris. Qualis etiam fuit liber, qui Lucæ 4. 17. traditus est Iesu, qui reuoluit librum, & legit locum Isaia: & cum plicuisset librum, tradidit ministro, & sedit. Vnde Aquila, & Theodotio διπλῆς transulerunt, auctore Hieronymo, hoc est, pellem seu membranam caprinam, instar pellis Amaltheæ, in qua Pœtæ à Ioue res humanas scribi solitas, fingeant. Symmachus vertit κεφαλή, capitulum, vel summa; iuxta illud Psalmi 39. 9. in capite libri scriptum est de me. Septuaginta transulerunt διπλῆν ῥάβδον ἡλκιν, falcem volantem, & secuti sunt eos omnes Græci: putarunt enim nomen Meghillah, idem esse quod מגל magal, absque punctis, & seruii מלח, falx; cum Meghillah deriuetur à Galal, vt diximus; Magal verò, à Nagal. Atque ita Chaldaeus, & omnes recentiores interpretes, libellum, seu volumen volans explicuerunt. Volumen hoc longum dicit fuisse viginti cubitis, latum decem; instar porticus templi Salomonis, quæ vt 3. Reg. 6. refertur, tot cubitis in longum, & in latum constabat; vt notant hic Hebræi, Daud Kimhi, Lyra, Vatab. & Montanus. nam inde volumen egrediebatur. E templo enim volumē egres-
sum hi auctores existimant: quamuis Chrysostomus Homil. 16. & 27. ad populum; è cælo, & è supremo Dei tribunali putet demissum.

Hæc est maledictio.] Hoc vno verbo declarat Angelus visionem voluminis volantis, Zachariæ: erat enim charta oblonga, in qua erant scriptæ pœnæ debitæ singulis flagitiis, ac propterea necessariò continebat quoduis peccatū cum pœna illi definita à Deo; hoc enim significat maledictio, supplicium, sicut beneficium, & bonum nomine benedictionis accipitur. Et quia hoc supplicium scriptum erat in libro, seu vo-

lumine, significat Dei mentem, & cognitionem, in qua tamquam in volumine, habet decretum, & definitum supplicium cuique flagitio commensuratum, & debitum: nempe quali, quantaque pœna puniendus sit fur; & quali, quantaque peierans: iuxta illud Danielis 7. 18. Iudicium sedit, & libri aperti sunt. & Apocal. 20. 12. Vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est vita: & iudicati sunt mortui, ex iis, quæ scripta erant in libris, secundum opera eorum; ita videntur intellexisse Hieronym. Theodoretus, Albertus, & Hugo: quamuis alij aliter intelligant. Nam Haymo vetus nouūque Testamentum vult significari. Gregorius lib. 15. Moral. c. 6. sacram ipsam Scripturam, quæ continet pœnas debitas peccatis. idemque sentit Remigius. Rupertus legem ipsam, in qua scripta sunt maledicta, vt dicitur Deuteron. 27. 28. & 29. vbi iratus fertur Dominus contra terram istam, vt induceret super eam omnia maledicta, quæ in hoc volumine scripta sunt.

Volumen autem volans idcirco apparet, vt significet velocissimam ultionem, & puniendum quemuis fine dilatione flagitiosum. Vt explicant Chrysostom. Homil. 27. ad populum, Rupertus, Albertus, Hugo, Daud Kimhi, Isidorus, & Robertus. Potest & sic non ineptè intelligi, ideo volans videri volumen, quod supplicium semper immineat capiti sceleratorum, semperque in aëre pendeat. Dei tantum præstolans annutum, vt sibi peccatores timeant, & caueant flagellum Dei: quemadmodum Ieremias cap. 1. vidit virgam vigilantem, seu baculum populo imminentem, quo Deus eum erat percussurus: vt beati hominis capiti iussit Dionysius, vt refert Cicero in Catone maiore, fulgentem gladium è lacunari seta equina appensum, demitti, vt impenderet eius ceruicibus.

Sed cur latum decem, & viginti cubitis longum visum est volumen? Hieronymus, Hugo, & Dionys. respondēt: vt notet lætis miscenda tristitia: & vt corripere populus, flagellari: numerus enim denarius clementiam significat, & prospera; quod, vt ait Hieron. Haggæi 1. & infra cap. 8. apud Hebræos, & Græcos, tum etiam & Latinos, jota quæ inchoat nomē [I s v] eum numerum designat. Vicenarius verò austerus, & tristitia: mixtus autem hic numerus miscendam pœnam cum lætitia, & iustitiam cum misericordia, significat. Albertus, & Hugo, pœnam

Liber qualis veteribus.

Liber è templo egressus.

Chrysost.

Supplicium cuique peccato definitum.

Libri ad iudicandum aperti.

Volans ad cet velocissimam ultionem, & puniendum quemuis fine dilatione flagitiosum. Vt explicant Chrysostom.

Volans quod semper imminet capiti flagitiosi.

Voluminis longioris quam lati quæ ratio.

diurnam, & culpam contra Decalogum putat significari. Rupertus poenam temporalem, & aeternam: quasi hac puniantur omnes illius temporis Iudaei. Chrysostomus, & Isidorus existimant nihil aliud significari, quam vehementiam, & magnitudinem malorum. Auctores, quos supra citauimus, e mensura porticus Salomonis, unde egressum est volumen, putant sumptam esse eius mensuram. Commodior rei, qua de agitur, illa cubitorum distinctio videtur sumi a longitudine, & latitudine terrae Iudaeae, ad quam vniuersam egrediebatur volumen; erat enim illa longior multo, quam latior. Nam, ut ait Hieronymus in Epist. 129. ad Dardanum; a Dan usque Bersabee, quae est longitudo illius, vix centum sexaginta millium in longum spacio tenditur. Latitudo autem ab Ioppe usque ad Bethlehem quadraginta sex millibus constat. & ut ait Brocardus in descriptione terrae Sanctae; longitudo a Dan usque Bersabee leucas 67. complectitur. Sed latitudo ab Iordane usque ad mare magnum mediterraneum, non excedit sedecim leucas. Volumen igitur volans longum viginti, & latum decem, significat diuinam ultionem discurrentem in terram illam longam multo magis, quam latam. quem sensum indicant Theodoretus, Lyra, & Vatab. dum hac mensura terram significari aiunt, longiorem quam latam, super quam volumen volabat.

Omnis terrae.] In vniuersum orbem volumen egressum ex templo, vel ex Ierusalem, aut ex Iudaea, putant Theodoretus, Lyra, & Vatab. Sed verius Rupertus, Albertus, Hugo, & Montanus, vniuersam Iudaeam accipiunt, de qua est prophetia: idque illud verbum probat satis, & venit ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: non enim gentes in Dei nomine iurabant. Describitur autem quadam veluti hypotyposi ultio, quam solet Deus sumere de sceleratis, & supplicium, quo illos consuevit punire: quod ad praxim deductum est in vniuersa terra Iudaeae.

Sicut ibi.] Hebraice ad verbum: Quia omnis furans ex hoc sicut ipsum נִקְבָּהּ; & omnis iurans ex hoc sicut ipsum נִקְבָּהּ, & pronomina, quia referunt Latinum volumen, neutra sunt, cum feminea sint Hebraeis, quibus megillah femineum est. Et quidem verbum illud Niphal cum duo habeat communia significata, nam immunem esse, mundum, seu innocentem significat, ut Psalmo 19. 14. & emundabor a delicto maximo; & Ierem. 25. 29. Et vos quasi innocentes, & immunes eritis: non eritis immunes. & succidi, aut desolari, ut Ierem. 30. 11. Sed castigabo te in iudicio, & succidens non succidam te. & sic accipiunt Septuaginta hoc loco vertentes: Quia omnis fur ex hoc usque ad mortem punietur, & omnis iurans ex hoc usque ad mortem cruciabitur. Et Chaldaeus: omnis, inquit, qui furatur, & negat ex hoc (volumine) percussus: & omnis, qui iurat in nomine meo mendaciter, ex hoc percussus. In hac quidem significatione acceperunt hic verbum illud omnes tam Hebraei, quam Graeci, & Latini, ad huc communem sensum: quia omnis fur, poena in ea charta contenta puniendus est, & omnis iurans mendaciter similiter poena punietur ibi definita. Sic explicat Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Rupertus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra cum reliquis. Pagninus tamen, Vatab. & Montanus e mente Dauidis Kimhi, licet eum sensum sequantur; at illa pronomina ad hunc modum explicant. Nam primo illa duo ex hoc, & ex hoc, ita declarant, ex hac parte, & ex hac parte voluminis: quia volumen erat scriptum ante, & retro: interius, & exterius; ut liber ostensus Ezechiel c. 2. erat scriptus intus, & foris. Sic in eo volumine, ex vna parte erat scripta maledictio furantis, & ex altera maledictio iurantis mendaciter. Vatab. putat in vtraque facie vtramque maledictionem repetitam. Deinde

A alia duo pronomina, sicut ipsum, volunt denotare formam illam loquendi, 1. Reg. 22. 3. Sicut ego, sicut tu, hoc est, ego sicut tu, & tu sicut ego, & Iudic. 8. 18. Sicut tu, sicut ipsi, id est, tu sicut ipsi, & ipsi sicut tu. Ut velint dicere: vnum erat sicut alterum, quia sicut facies voluminis vnius, sic facies eius altera: nam eodem modo scriptum erat in ipsis. Ideo Pagninus vertit; Quia omnis fur sicut scriptum est ex vna parte ipsius succisus est, & omnis iurans, sicut scriptum est ex altera parte ipsius similiter succisus est. & Vat. Omnis furans ex hoc latere, ut in altero latere eius, succisus est, aut succidetur: & quisquis iurat ex hoc, sicut in altero latere eius, succisus est. Et erit sensus: omnis fur, seu iurans ex vtraque membranae facie, ut in ipso volumine scriptum est, damnabitur.

B Verum in priori significato pro absolui, aut innocentem fieri, accipiunt alij verbum praedictum, quomodo Tigur. vertit: Quia omnis, qui furatur ab eo, quemadmodum ipsum est, absoluitur: & quisquis peierat ab eo, sicut ipsum est, absoluitur, aut mundatur, aut innocens, & immunis redditur: quasi velit dicere; per hunc librum significari paritum esse populo, & ei dimissa peccata furti, ac periurij, & reliqua. post latam aequo animo poenam captiuitatis: propterea oportere aequo animo esse, nec villo iam timore quati. Nam sicut Sacerdoti magno vestium mutatione ostensa sunt deleta peccata: ita modo ostenduntur deleta populo peccata e Babylone redeunti; ut sit sensus: Iam fur est absolutus a peccato suo, quod in hoc libro scriptum erat: & ipsumet peccatum ab eo libro, ut scriptum erat; deletum est. At quis non videt in significato succidendi hic accipi illud verbum, cum explicandi gratia adiecerit Deus, se illud proiecturum in domum furis, & peierantis, ut consumat eam?

Omnis iurans.] Cur tantum furis, & peierantis supplicij meminerit Deus in hac visione, & non aliorum facinorosorum merito quaerunt interpretes: Communis solutio huius difficultatis est, haec duo tantum crimina in eo volumine damnata, quod fuissent magis in vltu Iudaeis: nec alia in eo libro contenta. Sic sentiunt Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Lyra. Quod si in his, quae minora putantur, ait Hieronymus, tanta poenarum comminatio est, quid dicemus de fornicatione, adulterio, homicidio, sacrilegio, cunctisque criminibus, quae ab Apostolo inter carnis opera numerantur? Verius Theodoretus, Vatab. Montan. & Isidorus, haec duo sola in volumine scripta apparuisse, quod sub eis omne genus flagitij in Deum, & in proximum contineatur: nam periurij nomine impietas in Deum: furti vero fraus, & iniustitia in proximum designatur: quae sunt contra duo illa praeccepta, ex quibus vniuersa lex pender, & Prophetae; Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo: & proximum tuum, sicut teipsum.

Educam illud.] Verba Hebraea praeterita sunt, eduxi, eieci, aut exire feci eam, femineo genere, ut possit referre tam volumen, quam maledictionem, quae in Hebraeo feminei generis sunt. Ferendam hanc poenam in Iudaeos, nisi resipuerint, putant Rupertus, Dionysius, Vatab. & Montanus, nempe per Antiochum, tempore Machabaeorum. Theodoretus, & Dauid Kimhi, & Isidorus, iam esse egressam significant, magis ad rem, quia omnia tunc temporis erant consolatoria, & timorem, quo tenebantur, remouentia; & satis contriti e captiuitate redibant. Videtur hoc verbo significari, iam proiectam esse maledictionem in illo volumine contentam; aut certe proiciendam procul a Dei populo in domum furis, aut peierantis cuiusque, quemadmodum postea impietas procul pellitur, & eiicitur in Babylonem; quo Deum sibi propitium, ac beneuolum sperent, & gaudeant. quem sensum videtur indicare Theodoret. Certè i propheta

totus

Terra Palestina longior multo erat, quam lata. Hieron.

Brocard.

Terra significatur longior multo quam lata.

Supplicium in vniuersa Iudaea.

Sensus prior, omnis sceleratus poena in charta definita puniendus.

Ex vtraque membranae parte poena definiebatur.

Sensus posterior pro absolute solutione a peccato.

Prior sensus verus.

Duo memorata, quod vltu frequentia.

Sub duobus cetera contenta in Deum, & in hominem.

6

Procul iam poenam peccatorum abiecturam a populo.

totus in eo est vt consoletur populum meticulosum, qui pœna captiuitatis satis eruditus, Deo obediens, eiusque religionis cultor redibat. Vtque eum, eiusque principes confirmet ad opus cœptum absoluedum, & religiosum cultum Dei instaurandum: ac proinde pingitur Deus quasi flagellum habens in manu, quo flagellauit populum ob sua flagitia, ac iam mitior factus, & populi sui miserescens, qui proiciat illud è manibus, nunquam amplius illud correpturus: vt absoluto diluuiò, arcum pacis ostendit, dicens, Genes. 8. 21. *Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines: sensus enim, & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua.* & cap. 9. 11. *Nequaquam ultra interficietur omnis caro aquis diluuij, neque erit deinceps diluuium dissipans terram.* Per domum furis, aut peierantis Vatablus intelligit familiam; sed Chrysostomus Homil. 15. & 19. ad populum, de domo materiali accipit destruenda, vt destructæ sunt Sodoma, & Gomorrha. Potest accipi non ineptè de aduersitate, quæ accidere solet peccatori, dum paulatim eius domus illustris quoad honores, & diuitias; in dies magis extenuatur, & conteritur, Deo puniente eius scelera. vt sæpius experimur, ob peccata habitantium in ea. Atque ita dicat Deus; proiciam maledictionem, & iaculabor eam quasi fulmen in domum furis, & peierantis, quasi in domum execrandam: Vos autem, qui contriti iam ex captiuitate rediistis, longè eritis ab ea.

Amphora.] *אֵפָה Ephah*, aridorum est mensura tres modios capiens, vel sex celemines, nam Vulgatus Isa. 5. ver. 10. vbi legimus Hebraicè; *corus sementis faciet Ephah*, ille vertit, *triginta modij facient modios tres.* idque notat ibi Hieronymus. Verùm pro mensura in vniuersum solet in Scriptura vsurpari, quod vulgo vsus *Ephah* frequentior foret, Prouerb. 20. 10. *Ephah, ephah, mensura, & mensura, utrumque abominabile est apud Deum.* Amos 8. 5. *Vt imminuamus Ephah mensuram.* Atque ita hoc loco mensuram translulerunt Septuaginta, Chaldaeus, Hieronymus in Commentario, Pagnin. & recentiores interpretes: è quibus vnus modium vertit; Vulgatum imitatus, qui Leuit. 19. 36. pro *Ephi iustus*, dixit, *modius iustus, & sextarius iustus erit vobis.* apparuit ergo modius magnus, seu mensura, quæ caperet sex nostros celeminas; seu amphora, Romana videlicet, quæ capit quantum Bathus; quæ pars decima liquidorum est cori, vti aridorum. Ephah cori pars decima est. Huius autem mensuræ nomine Chaldaeus, & Montanus volunt intelligi fraudem publicam, quæ iam tunc in populo grassabatur. Vatab. & Robertus, pœnam talionis, quæ infligitur à Deo, quod peccasset in eum populus. Sed Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Rupertus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius pro cumulo peccatorum accipiunt, ad perfectam mensuram coacto à populo Israël, vt iusta extrema pœna puniretur, vt Genes. 15. 16. dicitur; *Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum;* & Matth. 23. 32. *& vos implete mensuram patrum vestrorum;* thesaurizantes iram in die iræ. Sed hunc cumulum complendum putant quidam tempore Machabæorum, cum Iudei per Antiochum puniti sunt. Rupertus, cum Christum crucifixerunt, propter quod à Romanis sunt exterminati. Melius Hieronymus, Theodoretus, & ceteri, tunc mensuram impletam affirmant, cum meruit populus duci captiuus ad Assyrios, & Chaldaeos. Itaque non est sermo de cumulo peccatorum tunc, cum loquebatur Propheta, commissorum; quis enim credat ipso anno reditus è Babylone, cum adhuc populus pœnas lueret, effrænem in vitia labi, & cumulum novum aggerare? Ponit ergo ante oculos Zachariæ Angelus cumulum præteritorum, cui debeatur quoque

A pœna extrema per diuinam iustitiam definita, nempe captiuitatis, cui cumulo impietas idololatriæ superadicta est, quæ illi dereat. Nam cumulus peccantium huc accedere, seu conscendere potest, vt Deum neget, eiusque cultum alteri tribuat.

Hæc est oculus.] Nomine *oculi* manifestationem, seu publicationem peccatorum populi coram oculis omnium, intelligunt plures, nam *oculum* passiuè accipiunt, quo videndus est ab omnibus cumulus, qui latebat peccatorum, cum ductus est populus captiuus. Sic Chaldaeus, cum ait. *Ecce ipsi manifesti sunt coram omnibus habitatoribus terræ.* & Hieronymus; hæc mensura, ait, est oculus, id est, ostensio peccatorum eorum, vt quorum vitia dispersa latitabant, in vnum coaceruata oculis omnium panderentur, & egrederetur de loco suo Israël, & qualis in terra sua fuerit, cunctis gentibus monstraretur. Eodem modo accipiunt Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. At Rupertus de peccato in Christum accipit, quod notum factum est in vniuersa terra. David Kimhi, & Vat. passiuè etiam *oculum* accipiunt, pro diuina prouidentia. Hæc est oculus Dei perlustrantis omnia, & dimetientis pœnam culpæ eorum, qui habitant in vniuersa terra. Proprius Montanus *oculum* actiuè intellexit. Hæc mensura est oculus eorum, qui in vniuersa hac terra Iudææ morantur. Hoc est, huc respiciebant omnes, vt adderent peccata peccatis. Omnium huius terræ habitatorum mens, & oculi ad implendam mensuram hanc intenti erant; quasi nihil aliud haberent, quod curarent. Statum describit Iudæorum antequam captiui ducerentur; quia aded effrænate peccabant, quasi nihil aliud agerent, aut curarent, quam cumulum suum augere, & mensuram complere, vt punirentur; vt rectè ait Theodoretus: quem admodum ad regem Iudæ Ierem. 22. 17. dixit Propheta. *Tui verò oculi, & cor ad auaritiam, & ad sanguinem innocentem fundendum, & ad calumniam, & ad cursum mali operis.*

Talentum plumbeum.] *כִּכָּר קִיָּא Kikar plūbi; talentum plumbi.* Torta, seu massa plumbi erat incondita, quamuis pondus esset, aut nummorum summa; hoc loco pro massa, seu globo; aut patella accipitur; Nam statim, vbi dicitur, *misit massam plumbeam in os eius,* in Hebræo est, *misit lapidem plumbi.* Vbi Hieronymus; *ipse est igitur lapis plumbi, qui & talentum plumbi, quod nos manifestius exponemus massam, vel sphaeram plumbi interpretati sumus.* Ferebatur autem, ait Hieronymus, vel suo impetu, vel Domini iussione, vel ferebatur ab alio, cuius nomen tacitum est. *Plumbi* autem nomine grauissimum pondus peccatorum significari voluit Hieronym. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. Grauitatem punitionis Rupertus, & Montanus. David Kimhi, & Vatab. diuturnitatem pœnæ; Ionathas, & Isidorus abductionem in captiuitatem; quam vocat Theodoretus punitionem grauissimam in os amphoræ proiectam, quo obstrueretur os, & finis notaretur punitionis. Itaque ad significandum procul pellendam cum amphora impietatem, & eius os obstruendum, ne egrediatur, aut redeat, lapis plumbi portabatur.

Hæc est impietas.] Vidit mulierem ad eam visionem spectantem, quam Angelus declarauit esse impietate. Quo nomine idololatriam intelligunt Hieronym. Hugo, Lyra, Dionys. quæ omne peccatū consequitur. Cyrillus, Theodoretus, & Albertus voluntatem accipiunt, quæ origo est multorum peccatorum. Alij aliud, verius est, vt idololatria accipiat, quæ Deum induxit tandem ad puniendum, & abducendum populum in captiuitatem. Vt constat ex lib. 4. Reg. 24. 2. & 2. Paralip. 36. 14. Cum autem mulier illa consideret in medio amphoræ, aut super mensuram,

Excudit Deus è manibus flagellum.

Aduersitas occupat peccatorem.

Ephah mensura in genere.

Mensura pro cumulo peccatorum.

Cumulus peccatorum cum superadicta impietate populi cum ad captiuitatem ducit.

8
1. Sensus, cumulus peccatorum populi omnium oculis detegendus.

2. Sensus pro diuina prouidentia.
3. Sensus pro cura populi peccati sine pudore.

9
Plumbi talentum.

Impietas procul in captiuitatem pellenda.

10
Idololatria proiecta in captiuitate.

suram, apparens medio corpore extra illam, proiecta est intra illam, ut ait Vatab. à Domino; vel ab Angelo, ut ait Hieronymus, ut quæ prius gloriabatur sedes in medio scelerum suorum, postea mittatur in medium captiuitatis, diuturno labore punienda. Vnde Haymo in medium Babylonis proiectam dicit; vel ut ait Dionys. in medium scelerum, inter quæ primatum tenet. Plumbum igitur secundum Theodoretum punitio est, qua contrita, & compressa impietas in medium amphoræ coacta est constipari.

In os eius.] Relatiuum, *eius*, quia femineum est, potest referre, & *os mulieris*, & *os amphoræ*, quæ etiam in Hebræo feminea sunt. & Theodoretus quidem, Vatab. & Montanus, *os mulieris* referre volunt, quia punitio tamquam pondus grauissimū, ait Theodoretus, ad os iniquitatis incumberebat, iuxta illud Ps. 106. 42. *Omnis iniquitas oppilabit os suum*. Sed verius Hieronymus, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. cum Hebræis, *os amphoræ* refecti putant, nam *Kskar* hic *totam*, seu *massam*, seu *lapidem plumbeum*, aut *patellam* significat, qua vasa contegi solent; ut sic amphora illa, quasi olla contegeretur, intra muliere compressa vi plumbi confidente. & Theodoretus quidem putauit ore amphoræ obstructo, exolutas iam pœnas, & populi impietatem procul ablegatam, & dimissam; ut ita liber maneret à culpa, & pœna, & libertate donatus lætus ageret. Alij putant significari pœnam ob culpam completam, ductis Iudæis in captiuitatem, & 70. annis Babylone perseuerantibus.

Duæ mulieres.] Diuersæ sunt interpretum expositiones de duabus his mulieribus. Quidam duos malos spiritus accipiunt, qui sub forma duarum mulierum, quæ efficacius possent cultum idolorum persuadere, ut Salomoni persuaserunt, 3. Reg. 11. acceperunt idololatriam, & procul à Iudæa ablegantes, portauerunt Babylonem, ut locum, & sedem ei per diuturna secula pararent. Theodoretus, & Iudæi, quos refert Hieronymus, accipiunt duas gentes, Persarum & Medorum, quæ ita Babylonem vastauerunt, ut pœna perpetuò in ea duraret, sedem suam in ea collocās; aliter quam in Ierusalem, in qua definito tempore, id est, septuaginta durauit annis. Hieronymus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Dionys. & Montanus, Israël, & Iudam intelligunt; seu Samariam, & Ierusalem, ad modum, quo hæ duæ ostensæ sunt Ezechieli cap. 23. quarum maior Olla vocabatur, quæ est Samaria, minor Ooliba, quæ est Ierusalem. Verius tamen Lyra, David Kimhi, Dionys. Vatab. & Rob. duas tribus accipiunt, quæ celeri cursu vectæ sunt Babylonem; quo ducta est amphora. Cui sententiæ suffragatur Chaldaus, qui intelligit populos leues, & expeditos, quales fuerunt Chaldæi; à quibus ducti fuerunt Iudæi in terram Sennaar; cum tamen Israëlita non in Sennaar, sed ad Assyrios ducti sint, nunquam inde reuerfi. Duæ enim tribus duxerunt suam iniquitatem, cum iusta pœna, eaque grauissima, Babylonem, ubi perpetuò victura remansit.

In alis earum.] Spiritum, diabolium videtur intelligere Hieronymus, qui spiritus vocatur Ecclesi. 10. 4. & Lucæ 11. 24. Ventum accipiunt alij, quia uti aues vento, ita duæ illæ mulieres agebantur, quasi vento vehementi, hostili potestate Chaldeorum versus Chaldaeam. Ita Theodoretus, Haymo. David Kimhi, Vatab. & Monta. & Remig. Hugo, & Dionys. qui alas explicant principes, à quibus ducebantur; & Chaldaus qui intelligit leues, & celeres populos, & expeditos ad ducendum Iudæos; ut dicitur Baruch 4. 26. *Delicati mei ambulauerunt vias asperas: ducti sunt enim ut grex direptus ab inimicis*. Alæ autem quas habebant erant quasi alæ חסידה *Hasidah*, quam *ciconiam* multi, multi *herodium* vocant, multi *milium* al-

burn. LXX. *upupam*, sed de ea diximus super 8. Ieremiæ. cuiuscumque auis alæ sint, celerem, fortemque volatum notant, quo duæ mulieres extraxerunt amphoram, & extulerunt in aëra prope terram, ut omnibus manifestæ fierent.

In terra Sennaa.] Babylonem ductam à mulieribus mensuram, nemo est, qui non intelligat Hebræorum, Græcorum, & Latinorum, præter Montanum, qui eo nomine incertam significari terram existimat, quod Israëlita in omni mundi plaga vagentur. Idcirco Babylonem ducta est, ut ibi suam sedem stabiliat amphora super basi sua. Et Albertus, & Vat. hoc significari putant moram 70. annorum, quos duæ tribus Babylone permanserunt domos ædificantes, vineasque plantantes, ut dicitur Ierem. 29. Lyra tamen, & Dionys. portatam aiunt amphoram Babylonem, ut ibi perpetuò maneret, nunquam amplius in Iudæam redituram: quia à tempore captiuitatis scelus idololatriæ longè abfuit à Republica Iudaica.

Expositionibus huius visionis rectè perspectis, ea commodior, & verosimiliter censenda est, quæ verbis Prophetæ magis applicari possit, ut parabola, & similitudini res melius per omnia conueniens censetur significata. Cum ergo hoc spectro significari possit vel historia præterita, vel res præsentis, vel futuræ. Rem futuram non commodè fuisse significatā ostendi potest; quia vel res tempore Machabæorum contigit, & hæc non; quia tunc Iudæi non sunt extracti à patria, ut ducerentur in terram Sennaar: nec peccatis adeò grauibus, nec idololatria fuere contaminati. Nec strages per Romanos facta significata est; quia licet Christum cruci affixerint: non tamen illud peccatum portatum est à duabus mulieribus Babylonem, vel Romam, ut ibi consideret, quasi ibi repeteretur Christi crucifixio. Nec aliquid futurum in fine mundi, quando potius conuertentur Iudæi ad Christum; nec peccata eorum portabuntur Babylonem ibi mansura: nec ipsi extra patriam facti, cum iam dispersi sint per orbem vniuersum.

Historiam autem omnino præteritam captiuitatis quorsum repeteret Deus, nisi ut beneficij liberationis admoneret; ne à recto decederent legis tramite, sed permanerent in vero Dei cultu: atque adeo consolatorium est hoc visum, hac ratione explicatum. Consolatur duas tribus, quæ Babylone redierant, in quam ductæ fuerant captivæ; non decem; quæ ad Assyrios ductæ sunt, nec vñquam reuersæ. Ponit ante oculos amphoram, modium, aut mensuram, æquam videlicet, iustamque punitionem, quam suis peccatis completuri erant Iudæi; de qua non semel dicitur in libris Regum, ut 4. Reg. 21. 12. *Ecce ego inducam mala super Ierusalem, & Iudam, ut quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius: & extendam super Ierusalem funiculum Samariae, & pondus domus Achab, & delebo Ierusalem, sicut deleri solent tabulae: & delens veritatem, & ducam crebrius stylum super faciem eius*. Mulier autem, quæ est impietas, significat multitudinem peccatorum, præsertim idololatriæ, quibus irritauerunt Dominum, usque ad dimensum dimetiendum modio, seu amphora, id est, usque ad eam congeriem, ut modium punitionis æquarent; ideoque coniecta est in modium, & ne caput efferret, massa plumbi compressa est intra modium, pœna Dei sententia stabili, & firma, à qua eripi non possit. Duæ præterea mulieres, nempe duæ tribus Iudæ, & Benjamin, portauerunt modium, id est, punitionem suorum peccatorum, præsertim idololatriæ, in Babylonem, ubi tandiu permanserunt ferētes pœnam captiuitatis, quamdiu domus ædificata est, in qua consideret impietas, & collocaretur ibi super basim suam perpetuo mansura; hoc est, donec

Babylō

14

Idololatria
Babylonem
ablegata nū
quam rediit.

Visionis to-
tius exposi-
tio compen-
diaria.

Visione nul-
la res futura
significatur.

Visio conso-
latoria est.

Punitio mē-
sit Babylone
quousq; ipsa
per Cyru &
Darium di-
ruta est.

Duæ tribus
ductæ Baby-
lonem puni-
endæ.

Vehementi
furore Chal-
dæorum ex-
tractæ duæ
tribus Baby-
lonem.

Babylonij suis sceleribus impleuerunt modium, & metuerunt punitionem vastitatis per Cyrum, & Darium efficiendæ; tunc enim exoluta dimenso, & modio absoluto, duæ tribus redierunt, iam numquam ultra modio illo puniendæ, relicta Babylone, liberatæ ab impietate sua, & à pœna illam consequente. Vel certè Angelus impietatem, quæ illuc usque vige-

rat inter Iudæos, tamquam ab ea longe iam remotos, in amphoram proiecit, & plumbea patella cooperuit, inde numquam exituram, & per duos malos spiritus velociter portari fecit Babylone, ubi consideret, numquam in Iudæam reditura: ideo enim numquam amplius crimen idololatriæ visum est inter Iudæos.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT SEXTVM.

PARAPHRASIS.

E T conuersus sum, & leuaui oculos meos & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, & montes, montes ærei. In quadriga prima equi rufi, & in quadriga secunda equi nigri, & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij, & fortes. Et respondi, & dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc Domine mi? Et respondit Angelus, & ait ad me: isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, ut stent coram Dominatore omnis terræ. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egressi sunt post eos: & varij egressi sunt ad terram Austri. Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram. Et dixit: ite, perambulate terram: & perambulauerunt terram. Et vocauit me, & locutus est ad me, dicens: Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis. Et factum est verbum Domini ad me, dicens. Sume à transmigratone, ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia, & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosia filij Sophonia, qui venerunt de Babylone. Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedec Sacerdotis magni, & loqueris ad eum dicens. Hæc ait Dominus exercituum, dicens. Ecce vir oriens nomen eius: & subter eum orietur, & ædificabit templum Domino. Et ipse portabit gloriam, & sedebit, & dominabitur super solio suo, & erit Sacerdos super solio suo, & consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt Helem, & Tobia, & Idaia, & Hem filio Sophonia, memoriale in templo Domini. Et qui procul sunt, venient, & ædificabunt in templo Domini: & scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

E Xcitatus rursus ab Angelo, conuersusque ad spectrum aliud mirum, oculis altius subleuatis, ecce vidi, ad populi mei consolationem quatuor quadrigas egredientes de medio duorum montium æreorum: quadriga prima equis rufis ducebatur: quadriga secunda equis nigris: tertia equis albis: quarta equis variis, ac robustis. Quæ ut vidi, quæsiui ab Angelo Michaële, quid quatuor illæ quadrigæ significarent? & ille: hæc sunt quatuor quadrigæ celestium spirituum, qui egrediuntur ex insuperabili diuina prouidentia regimine, ut iniuncta sibi mandata exequantur, à Dominatore vniuersæ terræ. Et quidem quadriga Angelorum, quæ nigris equis vehebatur, missa fuit in terram Aquilonarem, extremum Chaldeis exitium illatura hostibus Iudæorum, per Medos, & Persas. Quadriga Angelorum equorum alborum missa est post priorem, ut Iudæos libertate donatos per eosdem, hilares in patriam reducerent. Quadriga Angelorum equorum variorum missa est versus Austrum, ut hostes Iudæorum, eis felicitatem inuidentes, pro varietate gentium, continerent; ne vlla in re eis nocerent. At Angeli reliqui virtute superiores, cum viderentur velle discurrere per vniuersam terram, ut si quos offendissent Iudæis insensos, comprimerent: missi sunt ut perlustrarent terram; ut quidem perlustrarent utiliter. Quibus cum attentus essem, accersuit me Angelus, ac dixit, vide, ut consoleris, quam feliciter voluntati meæ fecerint satis in terra Aquilonari illi Angeli, qui missi sunt ad eam, ut vltionem sumerent de Chaldeis, & populum tuum liberum remitterent in Iudæam.

Præterea mihi precepit Dominus, dicens: Confer te in domum Iosia filij Sophonia, in die qua oblaturi sunt Holdai, Tobias, & Idaia, qui venerunt de Babylone, & sumes aurum, & argentum, quod obtulerint ex parte transmigratone adhuc Babylone existentis, & facies duas coronas, & pones, vnā quidem in capite Iesu filij Iosedec, Sacerdotis magni, dicens ei: Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce vir ille Christus, cui nomen est Oriens, de sub illo orietur, nempe Zorobabele, qui & ædificare capit, & ipse perficiet templum Domino: quo absoluto portabit alteram coronam, & considebit tanquam dux in throno suo, res populi ciuiles administraturus, sicut & tu Sacerdos summe considebis in throno tuo, res sacras, ac diuinas curaturus:

turus: ²⁴ summusque erit consensus inter vos duos. Et mox ²⁵ duæ illæ coronæ suspendentur in templo Domini ad perpetuam memoriam illorum quatuor virorum, qui eas fabricarunt, Helem, ipse est Holdai, Tobia, Idaia, & Hem, vel Iosia filij Sophonia. Ad quorum exemplum non tantum qui presentes, ²⁶ sed etiam procul disiti venient, & suis donis iuvabunt ad opus ædificij templi Domini. Ac tunc compertum vobis fiet ex ipso euentu, ²⁷ me verum fuisse Prophetam à Deo missum, qui hæc promiserim futura. Nam ²⁸ certo evenient, si tamen obedientiam præstiteritis voci Domini Dei vestri.

A R G V M E N T V M.

MIRVM in modum consolatur populum, prius ostendendo quatuor quadrigas Angelorum paratas ad ultionem sumendam de inimicis impredientibus populi incolumitatem, & libertatem; præsertim de Chaldæis, qui eum captivum tenuerant: deinde polterius promittit subsidium ædificando templum profuturum, & rempublicam civilem, & Ecclesiasticam, per summos, ducem Zorobabelem, & Sacerdotem Iesum, in summa pace administrandam, Christi filij Zorobabelis virtute.

COMMENTARIUS.

¹
Quatuor
quadrigæ
quales.
Sensus 1. de
4. Monar-
chiis.

Quatuor quadrigæ.] Communis expositorum intelligētia habet his quadrigis quatuor monarchias significari se invicē pellentes, Chaldæorum, Medorum, & Persarum, Græcorum, & Romanorum. Ita

Sensus 2. de
4. Euange-
liis.

Chaldæus, Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, David Kimhi, Dionys. Vatab. & Montanus. In harum enim apparatu vult Deus notare; Dei nutu omnia imperia mutari: nihilque esse coram Deo, quod possit lædere Iudæos quod ab ipso non sit contritu perfacile. Quidam apud Hieronymum, Paulus Burgensis, & Isidorus per quatuor quadrigas intelligunt Evangelia per orbem euulgata à viris Apostolicis, quorum alij martyrio rufi: alij profundorum mysteriorum cognitione nigri: albi alij gratia virginali: alij varij, & fortes pro diversitate gratiarum: qui expugnaverunt orbem, & Christo lucrificerunt, impulsi vento, seu Spiritu Dei, varia Spiritus dona hominibus impertientes. Theodoretus his quatuor quadrigis vult significari potestates invisibiles, seu Angelos. Quam expositionem, quoniam Angelus paulo post videtur probare, cum dicit; *esse quatuor ventos cali*; illuculque differamus nostram intelligentiam.

Sensus 3. de
4. Angelis.

De medio duorum montium.]Æreorum videlicet, aut chalybeorum, ut exponunt David Kimhi, Vatab. & Montanus. & quidem David Kimhi, & Vatab. per *montes* potentiam illorum imperiorum intelligunt, quæ cum æreis montibus possit conferri. Montanus consilium, & virtutem, quibus pollebant ad omnia conficienda. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. intelligunt sanctos Prophetas e Iuda, & Israël profectos, & virtute ac verbo insuperabiles, qui horum Imperiorum successum, & exitum prophetarunt. Alij significari volunt regimen divinæ providentiæ, cuius vi conclusæ tenebantur illæ potestates, ut feræ intra caueam cancellis chalybeis conclusam, pro libito ne exirent, gentesque perderent: sed pro Dei nutu, ut de Æolo fabulantur Poëtæ, ventos conclusos tenuisse, & speluncæ fores aperuisse, quoties vellet tempestatem ciere. Qui de Evangelio intelligunt, duo testamenta accipiunt per montes, quorum est firmissima auctoritas, & insuperabilis.

²
Montibus
æreis quid
significetur.

Quadrige prima.]Equis rufis constabat, qui sa-

Auos, & sanguinarios reges putantur significare, nempe Chaldæos, ut volunt Hieronymus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, David Kimhi, Dionys. Vatab. & Montanus. Alteram rationem reddunt David Kimhi, & Montanus, cur rufis equis Chaldæi intelligantur, per allusionem ad vestium colores, quibus utebantur. Nam de Chaldæis dicitur Nahum 2. 3. *Clypeus eius ignitus, viri exercitus eius in coccineis*; & Apoc. 17. 3. dicitur. *Vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, & mulier erat circumdata purpura, & coccino, & nomen eius Babylon.* & cap. 18. 16. *Va civitas illa magna, quæ amicta erat bysso, purpura & cocco.* Ideo frequenter Hieronymus in Epistolis purpuratâ meretricem vocat Babylonem, quod his vestibus indui solerent Babylonij. Quod si de aliis gentibus probari posset, hæc expositio esset præferenda.

B **Quadrige secunda.]**Equis nigris ferebatur, quales fuere Persæ, & Medi Iudæis formidabiles, ut putant Hieronymus, alique auctores citati: vel propter Allueri edictum mortem Iudæis minitans, ex libro Esther, ut asserunt Hieronymus, & Lyra.

Chaldæos
vis declara-
tur à sequitio,
vel à colore
vestium.

⁴
Persarum, Me-
dorumque co-
ditio in Iu-
dæos.

Quadrige tertia.]Ab albis equis ducebatur, quales Macedones fuere Iudæis benevoli, & clementes, ut iidem auctores asserunt, ob Alexandri Magni clementiam, de quo Iosephus lib. 11. Antiquit. c. ultimo, ut notarunt Lyra, & Vatablus: aut propter victorias, quas sub Græcis reportarunt Machabæi; ut ait Hieronymus: aut propter felicitatem & variam rerum cognitionem, quæ apud Græcos viguit, quæ candidum eorum reddidit imperium, ut ait Montanus.

⁵
Macedonum
ingenij pla-
cidum.

Quadrige quarta.]Hæc varios, & fortes equos habebat: qui Romanos imperatores notant, prædictis auctoribus, quia ex Romanis Imperatoribus quidam clementes fuere Iudæis, ut Caius Cæsar, Augustus, & Claudius; quidam inclementes ac terribiles, Caligula, Nero, Vespasianus, Adrianus, ut aiunt Hier. & Lyra. Sed notandum equos varios Hebraicè dici *גרודים Berudim grandinatos*, aut *grandinosos*, aut *maculis albis, instar grandinis, resperfos*, aut *variegatos*; *Varios*, aut *maculosos* solet vertere Vulgatus: & significantur varia Romanorum Imperatorum ingenia, ratioque varia, multiplexque, ac vehemens instar grandinis, quæ obtinuerunt imperium, secundum Vatab. & Montanum. Fortes Hebraicè dicuntur *אמנים amnissim*, & fortes itidem vertunt Aquila, & recentiores interpretes propter fortitudinem, & virtutem,

⁶
Romanorum
varia condi-
tio in Iu-
dæos.

Equorum
coloris ta-
tio.

qua

Angeli di-
uersa Dei
mādata ex-
quentes sunt
quadrigæ.

Angeli egres-
si sunt exe-
cuturi Dei
mandata.

Equorum
rurorum cur
præterita
mentio.

Angeli ulto
res missi in
Chaldaeos.

S, Alexâder Ba
y- bylone Da
oi, rium deuici

Curtius.
Plutarchus.
Angeli beneuolos red-
diderunt Pers-
as, & Me-
dos Iudæis.

bello apud Arbellam profligato Dario, Alexander rex Asiæ proclamatus est, & Babylonem ingressus, omnem eius regionem in suam redegit potestatem; auctoribus Q. Curtio lib. 5. Plutarcho in vita Alexandri, Diodoro, & Zonara. Sed quid hæc ad Iudæos? Verius ergo albi sunt Angeli Persarum, qui eos induxerunt ad donandam libertatem Iudæis, vastatis Babyloniis. Nec enim Angelus dicit, albos egressos post nigros, ut eos perderent, sed ut mandata Dei apud Aquilonem exequerentur, mites, & beneuoli, nempe Iudæis, quales fuere Persæ, & Medi.

11
Romani Æ-
gyptū pro-
uinciam fe-
cerunt.

Et varij.] Qui Romanos intelligunt per *varios*, putant ad plagam Australem egressos in Ægyptum, translato Imperio à Macedonibus ad se; non per Iulium Cæsarem, ut putant David Kimhi, Vatab. & Montanus; qui primus debellauit Ægyptum; sed per Augustum, qui deuictis Antonio, & Cleopatra apud Actium, primus Ægyptum fecit Prouinciam; ut refert Suetonius in Augusto cap. 17. & 18. quod Iulius non est ausus facere; ut idem asserit in eius vita capit. 39. Et Monarcha reuera factus est, regno Græcorum omnino finito. Theodoretus rectius Angelos intelligit, qui egressi versus Austrum, minabantur mala iis, qui contra Ierosolymam insurgabant, & ubi oporteret benefaciebant. Varietas autem significat mores populorum Meridionalium, qui Iudæis aliquando duri, aliquando lenes fuerunt, ut patet de Edomitibus, Ægyptiis, & Æthiopicis; ad quos etiam peruenit Euangelium, ut ait Isidorus.

12
Romanorū
Imperium.

Qui autem.] Ex eadem Romanorum quadriga, equi robustissimi, fortissimi Romanorum omnem terram quaquauerus penetrarunt, qui & virtute, & diuturnitate imperij omnia alia superant: nam illud potentia præstat, nec vllum post illud succedere debet; quamuis minuendum prædicatur à Daniele. Sic Hieronymus, Haymo, cum ceteris, Romanos ipsos accipiunt. David Kimhi, & Montanus hos putant Ismaëlitas Mahometanos, qui cum Romanam quadrigam duxissent cum Romanis, separati ab ipsis, vi & armis vniuersum orbem sibi subiicere conati sunt. Nam Daniel cap. 2. 41. ita prædixit. *Porro quia vidisti pedum, & digitorum partem testa signi, & partem ferream, regnum diuisum erit.* Sed hoc prius fecerunt Gothi, qui Romam sub Honorio Imperatore, duce Alarico rege, ceperunt; & varias Prouincias subiecerunt. Verum ex Angelis in Austrum missi, aliqui præstantiores; in omnem circum Iudæam, terram missi sunt, ut Iudæos & ipsi peculiari virtute tutarentur à gentibus. atque ita quadrigas Angelorum cohortes res Iudæorum curantes intelligimus, adiectis robustissimis, qui discurrerent per terram vniuersam, visuri vtrum hostes aliqui reliqui essent.

13

Ecce qui.] Quoniam Angelus eos non designat, qui egressi sunt in terram Aquilonis, cum sint tam nigri, quam albi, Hieronymus ex Hebræorum sententia, Haymo, Remigius, & Dionysius, de albis, id est, de Græcis, hic esse sermonem docent, qui breui imperium Medorum, atque Persarum, circa Babylonem deleuerunt. Lyra, Vatab. & Montanus intelligunt equos nigros Persarum, & Medorum, qui Cyro duce, vlti sunt Iudæos de Chaldæis: Hugo, & Dionysius utrosque accipiunt, quia vtrique egressi sunt in terram Aquilonarem. Et quidem si de Angelis loquamur cum Theodoro, Medi ipsi, & Persæ dicuntur acti in terram Aquilonarem; nam nigri prius irruerunt in Chaldæos, eorumque urbem deleuerunt; & prouincias cum Imperio ceperunt; atque hi Angelis vltoribus, à quibus agebantur, dein-

A de iisdem ipsi ab Angelis pacis mitibus, & res Iudæorum curantibus, permoti sunt, ut Iudæos libertate donarent, ac opulentos, & hilares in patriam reducerent, propter hæc duo officia dicuntur in Aquilonem egressi prius nigri, & vltiores, deinde albi, consolatores, & seruatores Iudæorum.

Requiescere.] Lyra, & Montanus, sumpta metaphora ab homine irato, cuius ira eatenus furit, quatenus vltiscitur de inimico, & vltione sumpta, iam conquiescit sedatus, & pro voto exsaturatus sanguine inimico; ita, inquit, nunc Deus vltione sumpta de Chaldæis, qui vltra mandatum desauierant in Iudæos, dicit conquiescere iram suam, & sedatam fuisse. Cui sensui opponitur, quod non tantum dicit conquiescere spiritum suum, sed conquiescere in terra Aquilonari, & ibi consedisse. Quare Theodoretus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Dionys. & Vatab. nomine spiritus furorem intelligunt, quem considerare fecerunt in terra Aquilonari Angeli, qui Persas adegerunt ad supplicium inferendum Chaldæis, iam diu promeritum; confirmantque LXX. qui verterunt hic pro *spiritum*, iram meam, seu furorem; & Cyrillus. Hieronymus cum Hebræis quibusdam, Remig. Hugo, & Dionys. de spiritu prophetico exponunt, qui per multos Prophetas prænuuciauerat delendos Chaldæos; illæ enim gentes fecerunt conquiescere in Chaldæa spiritum illum, dum eum expleuerunt, & executioni mandauerunt Prophetas. Sunt qui de spiritu pacis exponant; Non est quod timeatis hostes Aquilonares, nam spiritus meus pacificus conquiescet in terra illa Aquilonari, Angelis meis eum inducentibus, & conciliabit eos vobis. Aptior videtur explicatio Isidori; quoniam hi Angeli mandata Dei exequabantur quocumque mittebantur, illi qui ingressi sunt terram Aquilonarem, ut Chaldæos vastarent, & Persas introducerent, executi sunt quod illis iniunctum erat feliciter. Rectè suam legationem obierunt, & Dei spiritui, & voluntati satisfecerunt. Hoc enim, quia ad consolationem erat Iudæorum, repetiuit Angelus, cum de equis variis, & robustis nihil meminerit. Itaque & hæc visio ostensa est Zachariæ ad metum Iudæorum excutiendum, & eos consolandum, atque adeo consolatoria est populi, & rem præsentem exprimit, non futuram.

Et factum est.] Isidorus putat in prædictorum robur, & confirmationem datum hoc signum coronæ duplicis. Verum nemo est, qui non hanc tanquam diuersam à præcedenti, revelationem exponat. Et Lyra quidem existimat adiectam ad consolandum Iudæos, ostensa templi absolute, adeo enim profecturum est ædificium, ut in eo, suo officio functurus videndus sit Iesus corona adornatus. Aliis videtur additam hanc revelationem ad significandum Iudæis non desuturos sumptus ad ædificium. Nam cum duo Iudæi timerent, & hostes circumquaque impediunt, & defectum sumptuum; priori malo subuenit quatuor quadrigis; posteriori oblatione, & muneribus venientium ex captiuitate, & aliorum, qui cum procul sint, venient, & ædificabunt in templo Domini. Atque adeo ostendit omnes Iudæos vndiquaque redituros, & templo absoluto potituros.

Sume à transmigratione.] Hoc est, ab his, qui ex transmigratione in Iudæam redierant, vel ab his, qui à Babylone transmigraverant in Iudæam, quos statim vocat, *qui venerunt de Babylone.* Montanus putat hanc esse Prophetiam, qua prædicat Propheta aliquos venturos à Babylone, qui munera sint in templo oblaturi, ex quibus conficienda essent duæ coronæ: ex cuius impletione credibile reddat

14
Vltione sumpta de Chaldæis conquiescit Deus.

Furor Dei mediis Persis conquiescit in Chaldæa.

De spiritu prophetico.

De spiritu pacis.

Angeli executi vltionem in Chaldæos, & salutem Iudæorum.

Visio consolatoria pro statu præsentem.

15

Visio noua ad consolandum Iudæos de absolute templo.

16
Historia offerentium dona.

Angeli sub
nigris, & al-
bis equis
missi in
Chaldæam, ut
hostes debel-
larent, & Iu-
dæos serua-
rent.

reddat id, quod post paucos annos futurum præsignat duabus illis coronis. & probat illo verbo, & *venies tu in die illa*, nempe, qua venerint, non qua obtulerint. Verum ceteri omnes tamquam historiam referunt, quod venerint viri hi ex parte captiuitatis, & obtulerint aurum, & argentum ad templi ædificationem.

17

Ab Holdai.] Iubetur Propheta sumere munera ab Holdai, Tobia, & Idaia. Et dubium est vtrum illis sit annumerandus Iosias, tamquam qui obtulerit etiam simul? Hieronymus insinuat tres illos tantum obtulisse munera, quæ reposita sunt apud Iosiam. & ita sentiunt Haymo, Remigius, Albertus, & Montanus: existimantque hystorologiam esse in verbis: nam post illa verba, *ab Holdai, Tobia, & Idaia*, legendum, *qui venerunt de Babilone*: quæ ordine præpostero, post Iosiam sunt collocata. Quod si dicas; quatuor horum nomina incisa in coronis, in eorum munerum monumentum. Respondetur; Iosiam numeratum cum aliis, quod ipse confecisset suis sumptibus coronas. Nam apud illum munera reponerantur, qui templi ædituus, & custos erat constitutus, vt ex Hebræis ait Hieronymus, & Remig. & Hugo; & gazophylacium domi habebat, vt ait Cyrillus, ad pecunias cogendas templo ædificando, & necessariis ad sacrificium coemendis. Verum Theodoretus, & alij, existimant etiam Iosiam esse vnum ex quatuor, qui redierant Babilone; nec dissentit Hieronymus, cum referat Iudæos affirmantes hos quatuor esse Danielelem, Ananiam, Azariam, Misacilem, qui redierant ex captiuitate: cui suffragantur Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius; & confirmat hanc sententiam; quia nemo negabit venisse de Babilone Iosiam, vt ceteros, tunc, vel paulo ante; & verè illo relatiuo comprehensum, *qui venerunt de Babilone*: deinde propter amicitiam, aut coniunctionem hospitatos apud Iosiam: nam & 1. Esdræ 2. 36. dicitur: Sacerdotes, Filij Iadaia in domo *YHWH* *issuagh* Iosue, vel Iosæ; cuius opera, & sumptu ex muneribus factæ sunt coronæ. Hos verò esse viros principes putat Theodoretus, qui experti fuerant ærumnas captiuitatis: Hebræi socios Danielis, vt diximus; cum tamen dubium de his sit vtrum peruenerint ad templum secundum, de quo in sacra Chronologia dictum est: ita illorum nulla mentio aliàs.

18
Duæ coronæ
conficiuntur
pro duobus
principibus.

Facies coronas *חֲטָטִים* *Hataroth* plurale nomen est, & coronas, seu diademata significat, vt omnes interpretantur. Sed & Hieronymus duale nomen etiam esse putat, & duas coronas iussu conficere Prophetam, atque ita recentiores interpretes secuti Dauidem Kimhi, duas coronas transferunt, auri, & argenti varietate distinctas, vt ait Hieronymus, & qui eum sequuntur. Solus Montanus arbitrat vnam argenteam, alteram auream. Sunt quibus probetur vna sola conflata corona ex auro, & argento, magna, ac preciosa: & propterea plurali nomine vocetur, more Scripturæ, quæ eo numero rem magnam, & insignem solet significare. Ita Septuaginta in fine capituli dixerunt: & *corona erit*. & Chaldaeus vertit: & *facies coronam magnam*. & in Hebræo legimus: & *corona erit Helem*, &c. At certè nihil est quod nos cogat vnam tantum coronam accipere, nec plures duabus, quæ quod duobus principibus iubentur imponi, duæ esse sunt existimandæ.

19

Vna corona
imponenda
capiti Iesu,
altera serua-
ta Zoroba-
beli.

Et pones.] Multi subintelligunt eas, quasi dictum sit Prophetæ, & pones eas duas in capite Iesu. ita videtur veteribus Doctoribus, quos in expositione Septuaginta refert Hieronymus, Cyrillo, Theodoro, Ruperto, Lyra. Vatablo, Isidoro, & Roberto; quod nulla Zorobabelis mentio, cuius capiti altera co-

Castro in Proph. minores.

Arona imponenda reseruetur. At Hieronymus veteres secutus Hebræos, Remigius, Albertus, Hugo, Dauid Kimhi, Dionys. & Montanus, vnam tantum iussam imponi capiti Iesu exponunt: alteram Zorobabeli reseruata. Et verba quidem satis hunc sensum proferunt: nam Angelus, cum iussit, & *facies coronas, & pones in capite Iesu*; non dixit, & *pones eas*; sed subdistinguit; & *pones*: quasi diceret: vnam quidem in capite Iesu, alteram in capite Orientis: nam duo solum distinguit, & duos principes, inter quos erat futurum fœdus pacis: quorum capitibus coronæ iubentur imponi, vt Montanus distinguit, argenteam Iesu, auream Zorobabel, aut eius filio Christo. Quin & Hieronymus in altera expositione non abnuat vnam tantum positam in capite Iesu.

B

Ecce vir.] Cum impositione coronæ in capite Iesu, additus est sermo hic Domini ad eius consolationem. *Ecce vir Oriens nomen eius, & subter eum oriatur*. Per hunc virum, cuius nomen est, *Oriens*, seu ex Hebræo, *germen*, Zorobabelem intelligunt Hieronymus ex mente Hebræorum veterum, Theodor. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Dionys. & Montanus; qui *Oriens* dicitur, quod instar plantæ germinantis, & Orientis, caput templum ædificando, oriri, & illustris fieri; & vt ait Hieronymus, ex humili, atque captiuo in ducem populi repente consurgens, ædificauit templum Domino iuxta quam intelligentiam facile omnia contexuntur; nam ex seipso veluti emortuo, emerfit in ducem, & ædificabit templum Domino, & absoluet, & portabit alteram coronam; nam & ipse habebit solum suum ad bene gerendas res populi, sicut Iesus Sacerdos habebit etiam solum suum ad res sacras administrandas. Atque inter duos hos principes de conseruanda pace consilium erit. Lyra in priori expositione, hæc omnia explicat de Sacerdote Iesu, nescio qua tatione. Itaque de Zorobabele omnia Prophetæ verba propriè accepta facillimè contexuntur. Verum de viro nominatissimo Christo, vno de posteris Zorobabelis, ipsi Hebræi locum hunc intelligunt, vt Chaldaeus, qui sic exponit: Ecce vir, cuius nomen est Messias, & Iehosuas filius Leui, & Rahinon, quos refert Galatinus lib. 3. de Arcanis Catholicæ veritatis cap. 16. Idcirco, & nos secuti Hieronymum in posteriori expositione ex maiorum sententia, Haymonem quoque, & Albertum, Rupertum, Lyram, Vatab. & Isidorum de Christo intelligimus; quia licet verba Zorobabeli, absque vlllo negotio aptè contexta, conueniant: at nomen illud *isemah germen*, seu *Oriens*, Christi proprium esse, qui, vt germen, & plantula de terra virginea ex sese exoriens, paulatim creuit in magnam arborem, sub qua omnes fideles confederunt, ipsi etiam Hebræi fatentur, & nos super 23. Ieremiæ probauimus: ac propterea alij, quam Christo tribuere non possumus qui ex ipso Zorobabele oriturus erat.

C

Subter eum.] *יִנְתַּחֲבֵהוּ* *intachibau*, de sub se oriatur, vel de loco suo germinabit: nam verbum est, unde nomen illud *isemah*, *Oriens*, seu *germen*, deducitur; vt Exod. 10. 23. dicitur, *nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco suo*. quo videtur ratio nominis reddi, nam dicitur *Oriens*, seu *germen*, quia de suo loco humili, & infimo, quemadmodum plantula de loco sitienti, & humili terræ germinat, & crescit in arborem: ita ille oriatur, germinabit, & crescit in illustrem, & principem virum. Potest & sic verti: & *de loco eius*, aut *de sub illo germinabit*. & quidem de Zorobabele ita explicatur, *de sub se*, vel *de loco suo germinabit*, nempe ex suo trunco, & ex emortuis radicibus regum Iuda propter captiuitatem, ipse quasi nouum germen prodibit, & sub eo ædificium templi, & cultus Dei, & lætitia prosperabitur, secundum Remig.

20
Sensus 1. de
Zorobabele.

De Christo
germine ve-
lius.

21

De Zoroba-
bele.

Albertum, & Lyram: & ut ait Hieronymus, quia ex humili, & captiuo in ducem populi repente cōsurgens ædificauit templum Domino. De Christo uero sic accipitur, secundum Chaldaum. *Ecce vir, cuius nomen est Messias futurus est ut reueletur, & magnificetur.* quando, ut ait Vatablus, *proficiebat aetate, & sapientia, & gratia apud Deum, & homines*, Lucæ 2. secundum Hieronymum, subter eum orietur multitudo fidelium, & ædificabit domum Domini Ecclesiam: Lyra de eius exponit natiuitate; subter eum, qui Deus, orietur ut homo; Rupertus de resurrectione; uirum explicat, cuius nomen est Oriens, quia semper est in Ortū, & numquam in Occasu. Nam cum fuerit mortuus apud inferos, orietur timentibus nomen Domini, & ascendens, terræ, cæloque orietur uiuus, & numquam iam moriturus, & per eum in multitudine credentium dilatabitur, & in gloria resurgentium magnificabitur. Vel certè: ex seipso orietur, & germinabit, non indigebit alienis auxiliis, uirtute sua multiplicabitur, & ramos quaquaersum extendet. Sic magis ad rem poterit hic locus explicari. Ecce uir, cui nomen est, Oriens, Christus, de sub illo orietur Zorobabele, qui ædificaturus est templum Domino, quin & absoluturus ipse. Quam explicationem probat Montanus, nam è Zorobabele, eiusque posteris ortus est Christus.

Et ædificauit.] Templum, Ecclesiam fidelium exponunt de Christo Hieronymus, Lyra, Vatablus, Isidorus, & Rupertus; qui repetitionem accommodat Ecclesiæ militanti, & triumphanti. Hebræi tamen, quos refert Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & Montanus de Zorobabele intelligunt, qui ædificaturus erat templum Domino: & confirmationi ueritatis deseruit repetitio: quamuis Montanus priora uerba de Zorobabele explanet, posteriora de Christo: Potest sic accipi repetitio. *& ædificauit templum Domino, & ipse met ædificauit templum Domino*: quasi dicat. Ne dubites de ædificio, quia & ipse qui cepit ædificare promouebit opus, & absoluet. Est enim in Hebræo idem uerbum, in priori loco præteritum, in posteriori futurum: quod de Zorobabele in typum Christi uidetur explicandum, quia illi aptè conuenit.

Portabit gloriam.] Dum triūphum de hostibus reportabit, ut uolunt Lyra, & Vatablus. Sed de corona gloriæ, quam accepit, cum sedit ad dexteram patris, factus rex regum, & Dominus dominantium, gloriam omnium electorum suorum in se reportans; exponunt Hieronymus, Rupertus, Lyra, Vatablus, Montanus; & Isidorus, cui dictum est Apoc. 5. 12. *Dignus est agnus, qui occisus est, accipere, laudem, uirtutem, diuinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem.* quæ omnia Hebræo nomine *hod* significantur, quam hereditatem adiuit, cum dixit, *Data est mihi potestas in cælo, & in terra*; Math. 28. 18. Theodoretus cum Hebræis ab Hieronymo relatis, Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius, de Zorobabele declarant, qui ædificato templo, portauit gloriam, id est, coronam alteram ducatus sui, ut etiam dixit Hieronymus, & sedit in folio, res populi ciuiles tractans, ut Iesus sacras, & diuinas; qui etiam sedit in folio suo, in typum Christi, qui sedit in throno Dauid, uti rex, & uti Sacerdos.

Consilium pacis.] Id est, summus cōsensus erit inter illos duos, nempe thronos, seu dignitates, ut uolunt Hieronymus, Rupertus, Vatablus, Isidorus, Montanus, & Robertus: quamuis enim *solium* neutrius sit generis: at Hebræum nomen *chise* masculini generis est, cum quo concordat pronomen, *illos*, in Chri-

stum enim conuenerunt duæ dignitates, regia, & Sacerdotalis, quæ prius, cum inter duas personas confisterent, non omni modo conueniebant. Sed Hieron. ex sententia Hebræorum, Theodor. Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. de Zorobabele, & Iesu exponunt, summum inter duos illos principes consensum futurum, unde Septuaginta dixerunt: *consilium pacis erit inter utrosque*. Ad consolationem populi, qui pace fruturus prædicatur, & ab externis, & a domesticis.

Et coronæ.] Coronæ detractæ è capitibus Iesu, & Zorobabelis collocabuntur in templo Domini iam absoluto, incis in eis nominibus quatuor illorum uirorum, qui eas fabricauerunt, Holdai, qui hic dicitur *Helem*; Tobia, Idaia, & Iosia, qui hic uocatur *Hem*: erant enim binomij, & nomina ea electa sunt, ut ait Montanus, quæ pauciores haberent literas, ad incidendum: *ut sint memoriale in templo Domini*. Nempe ad memoriam celebrandam illorum quatuor uirorum, qui aurum, & argentum obtulerunt, & coronas fabricauerunt. Sic sentiunt cum Hebræis Hieronymus, Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Vatab. nominibus eorum in illis incis, ut notant Hieronymus, Remigius, & Montanus; qui ex libro Misnaioth de mensuris, hæc uerba refert. Et catenæ aureæ fixæ fuerunt in contignatione porticus, per quas Sacerdotij flosculi ascendere, coronasque in fenestris locatas uidere consueuerunt: de quibus scriptum est: *Et corona erunt Helem, & Tobia, & Idaia, & Hem filio Sephonia, in memoriale in templo Domini*. Sacerdotij flosculos uocant Sacerdotum filios sacris rebus addiscendis operam in templo dantes. Montanus, & Isidorus uolunt locatas in templo coronas in memoriam Christi: quem Iesus, & Zorobabel referebant, qui uenturus erat ad liberandum eos, qui erant in captiuitate. Aliis uidetur coronas in templo locatas in memoriam consensus futuri inter duos illos thronos, seu principatus. Sed præstat prima expositio, quamuis utraque corona significetur Christi utraque dignitas, quam Iesus, & Zorobabel adumbrarunt.

Qui procul sunt.] Qui de templo spirituali hæc accipiunt. Hieronymus, Rupertus, Vatablus, Isidorus, & Montanus, quod modo ædificatur, & semper ædificabitur, per remotos intelligunt, uel qui erant in ueteri lege alienati à promissione Euangelica; uel qui longè erant per infidelitatem, & peccatum; uenient per fidem, & obedientiam ad ædificandum templum Ecclesiæ per uariarum profectum uirtutum, iuxta illud ad Ephes. 2. 13. *Vos qui eratis longè, facti estis propè, in sanguine Christi.* & u. 17. *Veniens euangelizauit pacem uobis, qui longè fuistis, & pacem uis, qui propè.* Ergo iam non estis hospites, & aduena, sed estis ciues Sanctorum, & domestici Dei; superædificati super fundamentum Apostolorum, & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino. Verum de templo illo, quod tunc ædificabant, intelligunt Hieronymus ex Hebræis, Theodoretus, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Vel quia tempore Machabæorum 2. Machab. 3. reges, & principes locum summo honore ducebant, & templum maximis muneribus illustrabant, ita Lyra. Melius Theodoretus de muneribus ad adiuuandum opus templi afferendis intelligit, inquiens, non modò vos præsentibus hæc facietis, uerum etiam procul à uobis habitantes undique concurrent, & communiter uobiscum hos pulchros labores suscipient.

Et scietis.] Tunc, inquit Montanus, cum uideritis templum ædificatum, & coronas suspensas in eo, cognoscetis uerè esse, quæ de Christo prædico. & Euseb.

De Christo
uaria expli-
catio.

Christus è
Zorobabele
ortus.

Christus æ-
dificaturus
templū Ec-
clesiæ.

Zorobabel
absoluturus
ceptū tem-
plum.

De gloria
Christi re-
surgentis.

De Zoroba-
bele, cui co-
rona imposi-
ta est abso-
lutq; templo.

In Christo
Sacerdotalis,
& regia di-
gnitas.

Consensus
summus in-
ter Zoroba-
belem, & Ie-
sum.

Coronæ sus-
pensi incis
nominibus
ad memoriā
offeretium.

De templo
Ecclesiæ ædi-
ficando.

De templo
Zorobabelis.

Multi iua-
bant donis
opus.

Ex euentu
vult verus
haberi Pro-
pheta.

Euseb. quidem lib. 5. de Demonstrat. Euang. cap. 25. ut Christi verba hæc accipit; sunt tamen verba Prophetæ veritatem suæ Prophetiæ ex euentu promittentis: quasi dicat; non cogo vos mihi fidem modo adhibere, expectate parumper euentum, cum videritis templum adeo prosperè ædificatum, vt dixi, tunc affirmabitis me verum fuisse Prophetam.

25 Erit autem hoc.] Hæc bona, quæ promitto, euenient vobis, si Christo credideritis euangelizanti; ac sic cognoscetis, me verum fuisse Prophetam. Quod si non credideritis, nihil mirū si cum bonorum

A experimento, mea promissa non completa videatis. Quod si de fide aduentus Christi, & ædificij Ecclesiæ loquitur. Numquid non veniet Christus, aut Ecclesia ædificabitur, si Iudæi non audierint vocem Christi nequaquam. Idcirco Theodoretus cum Hebræis intelligit de templo tunc ædificato, & temporali prosperitate, quæ sub hac conditione promissa sunt. Si obedierint voci Domini, & legem eius obseruauerint. Quod si non fecerint, non propterea falsus Propheta habendus est; qui sub ea conditione promisit.

Bona promissa si paruerint legi.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT SEPTIMVM.

P A R A P H R A S I S.

1 **E**T factū est ¹ in anno quarto Darij Regis, factum est verbū Domini ad Zachariam in quarta mensis noni, qui est Casleu. ² Et miserunt ³ ad domum Dei, Sarasar, & Rogom-melech, & viri, qui erant cum eo, ad deprecandam faciem Domini: ⁴ vt dicerent Sacerdotibus domus Domini exercituum, & Prophetis, loquentes; Numquid ⁵ flendum est mihi in quinto mense, ⁶ vel sanctificare me debeo, sicut iam feci multis annis? ⁷ Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: ⁸ Loquere ad omnem populum terræ, & ad Sacerdotes, dicens: ⁹ Cum ieiunaretis, & plangeretis in quinto, & septimo per hos septuaginta annos: numquid ieiunium ieiunastis mihi? ¹⁰ Et cum comedistis, & bibistis, numquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis? ¹¹ Numquid ¹² non sunt verba, quæ locutus est Dominus in manu Prophetarum priorum, cum adhuc Ierusalem habitaretur, & esset opulenta, ipsa, & vrbes in circuitu eius, & ad Austrum, & in campestribus habitaretur? ¹³ Et factum est verbum Domini ad Zachariam, dicens: ¹⁴ hæc ait Dominus exercituum, dicens: Iudicium verum iudicate, & misericordiam, & miserationes facite, vnusquisque cum fratre suo. ¹⁵ Et viduam, & pupillum, & aduenam, & pauperem nolite calumniari: & malum vir fratri suo non cogitet in corde suo. ¹⁶ Et noluerunt attendere, & aduerterunt scapulam recedentem, & aures suas aggrauauerunt ne audirent. ¹⁷ Et cor suum posuerunt vt adamantem, ne audirent legem, & verba, quæ misit Dominus exercituum in spiritu suo per manum Prophetarum priorum: & facta est indignatio magna à Domino exercituum. ¹⁸ Et factum est sicut locutus est, & non audierunt; ¹⁹ sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum. ²⁰ Et dispersi eos ²¹ per omnia regna, quæ nesciunt: & terra desolata

Castro in Proph. minores.

1 **I**N anno quarto Regis Darij filij Hydaspis, quarta die mēsis Nouembris, qui dicitur Casleu, locutus est Dominus ad Zachariam, post obitam legationem Iudeorum finitimorum, qui redierant e captiuitate. Et enim cum audirent quantum opus templi augeretur, ² miserunt Ierolimam, Sarasar, & Rogom-melech, cum aliis quibusdam comitibus eorum, ³ ad domum Dei, quæ edificabatur, ad Deum deprecandum; & vt interrogarent Sacerdotes templi, & Prophetas; quid sibi faciendum esset circa ieiunia illiusque obseruata. ⁴ Num adhuc perstandum esset illis in ieiunio consueto ⁵ celebrando ad commemorationem tristem combustionis templi, & abstinentium a cibo, & potu, ac deliciis, vt fecerant hisce præteritis septuaginta annis? an potius ab his iam supersedendum? Hac motus legatione interrogauit Dominum de præsentī quæstione Propheta: unde & illi in hunc modum respondit Dominus, dicens. Loquere omni populo terræ huius, qui rediit Babylone, & Sacerdotibus. ⁶ Cum per hos septuaginta annos ieiunastis, in quinto, & septimo mense ob ruinam templi miserandam, ieiunastis in gratiam mei, vt mihi placeretis: an potius, vt vestro dolori satisfaceretis? & cum modo liberi iam cum letitia comedistis, & bibistis, id fecistis, vt mihi gratum faceretis, an potius, vt vos exhilararetis? Numquid non ⁷ his verbis admonebat vos Dominus per priores Prophetas; cum Ierusalem adhuc opulenta perstaret, cum vrbus illi vicinis, & quæ sunt ad Austrum, & in campestribus? nempe, qui iudicis officio fungimini verum iudicate iudicium; & quicumque bene cupiat fratri suo, eius necessitatibus ex misericordia succurrens: viduam, pupillum, peregrinum, & pauperem ne calumniis opprimatis: nullus denique vestrum malum molietur aduersus fratrem suum. Hæc, & huiusmodi intimabant vestris patribus Propheta priores. At illi audire noluerunt, imo terga vertentes, despexerunt Deum, auresque suas, quasi graui pondere contexerunt, & cor suum indurauerunt vt adamantem, ne legem audirent, & verba, quæ loquebatur Deus per Spiritum suum, per priores illos Prophetas, & id-

Q 3

circo meritiſſimè in illos indignatus eſt Dominus exercituum, tradiditque eos hoſtibus, ut comminatus fuerat, ⁸ & clamabant afflicti ad Dominum, qui eos non audiebat, ſicut ipſi non audierant eum, per ſuos Prophetas clamantem; & diſperſit eos ⁹ per regna eis ignota; & terra eorum adeo manſit ¹⁰ deſolata, & deſerta, ut nemo eſſet, qui per eam iret, aut rediret; & ſuis peccatis effecerunt, ut feraciſſima terra, cuius ¹¹ omnes tenebantur deſiderio, in ſolitudinem conuerſa remaneret.

eſt ab eis; ¹⁰ eo quod non eſſet tranſiēs & reuertens; & poſuerūt terram ¹¹ deſiderabilem in deſertum.

A R G V M E N T V M.

LEGATIONI factæ circa ieiunium propter captiuitatem conſuetum, vtrum eſſet deinceps obſeruandum, reſponſurus in ſequenti capite Prophetæ, admonet prius, Deo magis placere obedientiam, & pietatem; ſiquidem ob non obſervatam legem, tot ærumnas incurriſſe compertum habeant.

C O M M E N T A R I V S.

IN anno quarto.] A vigēſima quarta die Ianuarij anni ſecundi Darij cœpit Zacharias prophetare, & proſecutus eſt per diuerſa tempora annorum duorum præteritorum; nunc iam quartum annum numerat eiſdem regis, & diem quartam Nouembris, in qua legatio facta eſt de ieiunio dimittendo, cum iam abſoluta eſſet captiuitas, ante duos annos, & templum pene eſſet conſtructum. & de Dario quidem, qui Hebraicè dicitur *Darianes*, & ab Strabo. lib. 16. Geographiæ in fine refertur, quondam dictum fuiſſe *Dariacem*, diximus ſuper Haggæum; ac de menſibus etiam, quod opus erat, docuimus.

Et miſerunt.] Vndenam facta legatio dubitatur, vtrum ex Babylone, an alio ex loco? ex Babylone veniſſe legatos ex parte tranſmigrationis affirmant Rupertus, Lyra, Vatab. Montanus, & Iſidorus. Vnde Montanus ex domo Dei, hoc eſt, ab iis, qui conuenire ſolebant Babylone ad res ſacras, legationem veniſſe putat. Perſas fuiſſe duces regis Darij proſelytos autumant Hebræi apud Hieronymum, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, & Dionyſius, qui iuxta Hebræorum conſuetudinem, & ipſi ieiunabant. Alij apud Theodoretum Cuthæorum duces fuiſſe exiſtimarunt, qui poſtea Samaritæ dicti ſunt, ex iis, quos Salmanaſar in Samariam tranſtulit. Vnde iuxta hos, ex Samaria facta eſt hæc legatio. Theodoretoviſum eſt fuiſſe finitimos accolæ, qui mittentes in templum ſacrificia, ſcire cupiebant, an conuenienter domus Dei eſſet ornata: & an oporteret per ieiunia adhuc placare Deū? Nec enim alienum eſt à verbis Prophetæ, hanc legationem factam ab Iudæis, qui habitabant in vrbibus vicinis Ieruſalem; qui cum viderent ſe iam liberatos à captiuitate, & templum extructum, exiſtimabant abſolutam iam eſſe cauſam ieiuniorum, ac proinde à ieiunio ceſſandum; & propterea id cognoscere voluerunt ex Sacerdotibus, & Prophetis. Atque hanc intelligentiam confirmat, nullum verbum eſſe, quod indicet miſſos legatos Babylone. At illa verba Prophetæ dicta, quibus reſponderet. *Loquere ad omnem populum terre, & ad Sacerdotes, dicens: cum ieiunaretis, &c.* ſatis indicant ad populū terræ illius à captiuitate reductū fieri reſpoſum, ac propterea ex illo quæſtionē ſubortā.

Ad domum Dei.] Hebræa ſententia hic ampli-

A bologica eſt, & quæ cœgit interpretes valde à ſe diſcrepare; ſic enim habet. *Et miſit Bethel Sareſer, & Regem-melech, & homines eius, ad precandum faciem Domini.* En vides quis mittat, & quosnam, ex his verbis non conſtare Et Vulgatus quidem, cuius lectionem ſequitur Hieronymus, cum omnibus Latinis, ſic vertit, & miſerunt ad domū Dei Sarasar, & Regem-melech, & viri qui erant cum eo; facitque hos omnes mittentes. Recentiores interpretes cum R. Salomone, Pagnin. Tigur. Vatab. & Iſidor. hos viros miſſos interpretantur, hoc modo. *Etenim populus, aut captiuitas miſi in domum Dei ipſum Sareſer, & Regem-melech, & viros eius ad orandum.* Septuaginta, ut legimus in editione Complutenſi, Regia, & Vaticana, tum etiam in Cyrillo, & Theodoretoviſi, ſic vertunt. *Et miſit in Bethel Sarasar, & Arbach-ſager rex, & viri eius, ut deprecarentur Dominum.* & conueniunt cum Vulgato, & Chaldaeo, qui legit etiam, *miſit in Bethel*, quamvis apud Hieronymum legamus, *miſit de Bethel*. quod Montanus ſecutus eſt; niſi quod illi putant eſſe urbem Bethel, quæ decem millibus diſtabat ab Ieruſalem verſus Septentrionem, quam habitabant, qui redierant à captiuitate, & miſerunt hanc legationem in Ieruſalem. Montanus tamen exiſtimat eſſe conuentum Babylonicum eorum, qui ad ſacros conuentus cōueniebant, & ita vertit. *Et miſerunt ad domum Dei pertinentes, quorum erant præcipui princeps repositionis, Sarasar, & regius dux, & viri, qui erant cum eo*, nempe cum Bethel, quia Hebræum nomen *Beth domus* masculini generis eſt. Verum cum nunquam viderimus in Scriptura pro conuentu hominum uſurpari nomen *Bethel*, nec hoc loco ſic accipiendum eſt. Satiſ ergo eſt in re dubia Septuaginta, & Vulgati ſequi lectionem. Præſertim cum verbum, *miſit*, ſine mittente quoquā difficile credamus relictum; quare ei ſuppoſitum damus, *Sareſer, & Regem-melech*, & viri cuiusque illorum, qui miſerunt legatos domum Dei ad orandum Dominū. Iam de illis nominibus dicamus; tria nomina quidam diſtinguunt, *Sareſer, Regem, Melech*, & appellatiua eſſe putant officiorum R. Abraham, & Montanus; nam *Saratſer* eſt princeps repositionis, apud quem reponerantur tributa, vel pecuniæ collectæ aſſeruandæ. *Regem Melech* eſt princeps, aut dux regius, ut ait R. Abraham in Pſal. 68. v. 28. hunc locum citans. Ceteri putant eſſe duo propria nomina, virorum optimatum, & piorum, qui miſerunt, cum muneribus fortalſe, legatos ad Sacerdotes.

Lectionis ratio.

Qui legationem miſerunt.

Flen

Tempus huius Prophetiæ.

De Dario. Strabo.

Iudæi finitimi qui redierant Babylone miſerunt legationem.

4 Flendum est mihi.] Ieiunia publica, & solennia indici solebant singulis annis obseruanda, ad casum aliquem tristem, & miserandum cum fletu commemorandum; & placandum Deum: sicut solebant statuta festa cum lætitia, & exultatione celebrari ob beneficium insigne aliquod susceptum. Cūque in quinto mense, qui dicitur *Ab*, & respondet nostro Iulio partim, & partim Augusto; duo ieiunia eiusmodi essent indicta; vnum ob seditionem ortam propter exploratores, Num. 14. vt ex Hebræis notat Hieronym. Alterum decima die eiusdem mensis, quod eo die sit templum incensum à Chaldæis, vt legimus 4. Reg. 25. 9. & Ierem. 52. 12. & in eo replicabant Lamentationes Ieremiæ. De hoc, non de illo ieiunio quaerunt, nam, cum impletis septuaginta annis, soluta iam sit captiuitas, & templum instauratum, cessandum illis sit ab hac tristi commemoratione, & cum fletu solito ieiunandum? an potius latandum, & exultandum: sic sentiunt omnes expositores.

5 Vel sanctificare.] Ex Hebræo sic legimus ad verbum. *Num lugebo in mense quinto, nazaraando, sicut feci his quamplurimis annis.* Verbum *נזר* *hinnazer* infinitiuis passiuus est, vel gerundium, & significat sanctificari, separari, & Dei placandi, aut exorandi gratia interdicare se cibo, & potu, & omni genere deliciarum; vt fecerunt Iudæi Babylone, cum suspensis instrumentis, Psalm. 136. dicebant, *Super flumina Babylonis, illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion.* Vt faciebant quoque Nazaræi, iuxta nomen suum, ab illo verbo dicti, qui dum se Deo denuebant, simul se separabant à vino, & potu statuto, & eleganti habitu. Vnde Chaldæus hic exposuit. *Numquid prohibebo animam meam à deliciis? & recentiores interpretes: numquid religiose abstinebo, aut subducam me, vel separabo à cibo, & potu, aut abstemius ero, vt hucusque feci per hosce septuaginta annos?* quod totum verbo, *sanctificare*, dixit Vulgatus: nam ieiunio abstinendo à cibo, & potu, ac deliciis, purificat se, ac sanctificat qui ieiunat, & pro eo die Deo Nazaræatum præstat.

6 Cum ieiunaretis.] Priusquam respondeat ad interrogata, quasi infensus adhuc, & qui nondum iram sedauerit, Deus obiurgat Iudæos, dicens. Quid coram me opponitis ieiunium tot annis à vobis obseruatum? Numquid in mei gratiam, ob pietatem, & religionem, ieiunastis, & non potius ob memoriam ærumnarum vestrarum, sicut modo non ad charitatem celebratis conuiuia; sed ob vestram libertatem? Sic Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Vatab. Numquid aliquem fructum, vel vtilitatem ego percepi ex vestro ieiunio, aut ex vestris conuiuiis? Vel neque liberaui vos à captiuitate, quod ieiunaretis per hosce septuaginta annos, quasi ego ieiunio vestro dolerem, quod me non attingebat; neque vestris conuiuiis inuitatus hic conseruabo, quasi ego illis delecter: siquidem & vestra scelera expulerunt vos ex terra vestra in alienam; vt Prophetæ priores admonebant vos; & huc vos reduxit mea misericordia.

7 Non sunt verba.] Hieronymus, Haymo, Remig. Hugo, Dionys. & Isidorus, per *verba* intelligunt admonitiones Prophetarum: quas mox declarat Zacharias, & admonet obseruandas: nempe, *iudicium verum indicate, & sequentia.* Theodoretus, & Lyra accipiunt admonitiones toties repetitas à Prophetis contra malè ieiunantes, cum in suis vitiis perseuerent. Verius Albertus, Vatab. & Montanus de pœna captiuitatis, quam comminati sunt Prophetæ, expli- cant, quasi dicat: Numquid non videtis reuera vobis euenisse omnia mala, quæ Prophetæ priores, minita-

A bantur vobis, nisi resipisceretis, cum staret Ierusalem, & res essent integræ: cūque mōtana regio, & campestris nullis tutata munitionibus, absque vllō hostili timore, habitaretur, vt ait Vatablus: aut vt Hieronymus, cum vtraque hæc regio frugibus abundaret, & fidissima pace frueretur? Itaque illa forma loquendi, *numquid non hæc sunt verba mea?* id significat: numquid non hæc sunt facta ad complenda verba mea? Vt dixit adolescentulus David fratri suo Eliab obiurgati, quod ones reliquisset; *Quid feci? Numquid non verbum est?* hoc est; nō vult Deus per me compleri, quod ipse definiuit de hoc gigante occidēdo; & in libris Regū cum completur aliqua prophetia, dicitur, *sermo Domini est, quem locutus est per seruum suum Eliam, dicens, In agro Iezrael comedent canes carnes Iezabel,* 4. Reg. 9. 36. & c. 10. 20. & sæpe alias. Nihilominus primus Hieronymi sensus videtur magis conuenire verbis Prophetæ. Numquid hæc vos non admonui per priores Prophetas, & nolulistis audire? Nempe, quæ modo repeter vobis Zacharias. *Hæc ait, Hebraicè, hæc dixit,* pro dicebat, aut solebat dicere Dominus exercituum dicens. *Iudicium verum indicate.* & noluerunt attendere patres vestri. Itaque refert monita data patribus inutiliter: propter quod iratus est illis Deus, & dispersit in omnia regna.

Hic clamabunt.] Futura pro præteritis ponit, quod ita Deus indignatus sit Iudæis, vt cum in captiuitate clamarent, non exaudirentur: nec enim hæc modo minatur iis, quos iam ex captiuitate reduxerat. ita videtur Hieronymo, Theodoro, Montano, & Roberto.

Per omnia regna.] Non tantum Chaldæorum, vt indicant Hieronymus, & Dionys. sed etiam Assyriorum, Persarum, & Medorum, vt vult Lyra, in quæ proturbanit Deus omnes tribus Israël, & Iuda. Nam licet verba fiant modo ad Iudæos, indignationē suam ostendit in omnem populum, eandem ob causam, exercitam, siquidem terram campestem ponit ob oculos, quæ ad decem tribus pertinebat.

Eo quod.] In tantam solitudinem terram relictā esse dicit, vt non esset transiens; aut reuertens, videlicet, quia nullus remansit in ea habitator, qui per eam ambularet, vt intelligunt Hieronymus, Albertus, Hugo, & Dionys. Putat Montanus ea forma loquendi significari, neminem ex finitimis per illam iter facere, quæ erat frequentissima; nam ibant, & redibant quocumque vellent circumuicini populi. Theodoretus propter lectionem Septuaginta; quæ sic habet: *Terra desolata erit post eos à perambulante, & reueriente:* & Montanus propter Hebraicam, quæ habet: *terra desolata est post eos à transeunte, & reueriente:* Hac ratione explicant; ita relictā est, & vacua defensoribus, vt hostes post Iudæos eiectos relictī, transeuntes liberè per eam, & redeuntes penitus vastauerint. Sed primus sensus aptior est. Nam pro ea phrasi solet Scriptura dicere, eo quod non sit habitator.

Desiderabilem.] Id est, fertilissimam, & cuius propterea omnes prius desiderio tenebantur, quod optima esset, lacteque, ac melle manaret. Sic omnes, Albertus, Hugo, Dionysius, & Robertus: quamuis Lyra non tam dici asserit ob fertilitatem; cum Ægyptus vberior esset, quàm propter Christum, qui operaturus in ea erat salutem. Et quod additur, *in desertum*, Hebraicè est, *נחל* *lesamah*, in stuporem, Montanus exponit quasi dictionem triplicem; *in ibi quid? Ponere fecerunt terram appetitionis in ibi quid?* In terra, de qua interrogabant viatores; ibi quid boni remansit? fecit enim terra sabbata sua cunctis diebus desolationis, vt legimus 2. Paral. ultimo.

Quæstio est de ieiunio ob templum incensum à Chaldæis.

Sanctificare se, est Deo se dicare à deliciis semotum.

Ieiunia, & festa repellit non sui gratia suscepta Deus.

Verba sunt admonitiones Prophetarum.

10 Solitudo Iudææ ab habitatoribus destituta.

11 Terræ desolatio.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

Hinc deinde prosecutus est sermonem Dominus ad sui populi consolationem. ¹ Iusta ira, meritaque indignatione hactenus succensus sum in ciues filios Sionis, dum eos premi captiuitate permisi. Sed iam placatus redibo in gratiam cum Sione: & habitabo in templo Ierusalem, numquam illud amplius relicturus, & vocabitur Ierusalem ² ciuitas fidelis, & mons templi mons sanctus, in quo cultus verus exercebitur. ³ Tanta vero pace fruetur, ut senum copiosus numerus, & anuum, & qui baculo nitantur præ multitudinem dierum, per plateas incedant: quin & infantes, & puella ludent in eis. Quod etsi vobis, qui reliqui estis ex captiuis, difficile videatur aliquando futurum, at mihi perfacile est. Nam ⁴ saluos ego reducam vnde cumque, siue ex Oriente, siue ex Occidente: multo certius ex Chaldaea, & habitabunt in medio Ierusalem, & erunt mihi populus ⁵ verax, seu fidelis, tum etiam virtutis amator: & ego similiter ero eis Deus, qui efficiam quod promitto. ⁶ Confortate manus vestras ad capti templi absolutionem, qui à die, qua iacta sunt eius fundamenta, ad hos vsque dies audistis Prophetas meos vos cohortantes. Siquidem re ipsa comperistis ante dies illos, quibus captum est templum edificari, quantum vos cum iumentis vestris laboraueritis in terra cultura, & tamen nec prouentus labori respondebat: nec liber patebat aditus ad urbem, aut exitus vobis, propter inimicorum insensurum odia, quod ego permisisssem ut in se inuicem homines desuarent. At modo non ita vobis accidet, qui prosequimini opus templi. Sed ⁷ fruges prouenient, quales solent tempore pacis. Nam vinea dabit fructum suum, & terra vberes proferet fruges, & cæli demittent rorem suum, denique frui vos faciam his, & similibus aliis bonis; adeo, ut sicut prius omnes nationes, apud quas exulastis, vos execrabantur domus Iuda, & qui accessistis ad eam ex Israëlitis: sic iam incolumes, omnes vos benedicant. Idcirco ne timeatis; sed confortate manus vestras ad captum opus. Quia sicut cum patres vestri me suis peccatis prouocauerunt, eos absque misericordia afflixi, hostibus tradens: sic è conuerso (credite mihi) hisce diebus decreui benefacere domui Iuda, & urbi Ierusalem. Nō est ergo cur timeatis; hæc verò curabitis obseruare, si in mea beneuolentia vultis permanere: semper vera loquimini proximis vestris: verum æquūque iudicabitis in portis urbium vestrarum: neque malum quodpiam moliamini in corde in proximum quemque: iuramento falso ne assuescatis; quæ omnia semper sum odio prosecutus. De ieiuniis autem hisce annis obseruatis, ne vos cura sollicitet: quia ego, ait Dominus exercituum, efficiam, ut ⁸ ieiunia omnia, quæ in memoriam ex-

CAPVT OCTAVVM.

H factum est verbum Domini exercituum, dicens: || Hæc dicit Dominus exercituum: ¹ Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eā. || Hæc dicit Dominus exercituum: Reuersus sum ad Siō, & habitabo in medio Ierusalem: & vocabitur Ierusalem ² Ciuitas veritatis, & Mons Domini exercituum, mōs sanctificatus. || Hæc dicit Dominus exercituum: ³ Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalē: & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum. || Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus, & puellis ludentibus in plateis eius. || Hæc dicit Dominus exercituum: si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, numquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum? || Hæc dicit Dominus exercituum. ⁴ Ecce ego saluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occasus Solis. || Et adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum, ⁵ in veritate, & in iustitia. || Hæc dicit Dominus exercituum: ⁶ confortentur manus vestræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os Prophetarum, in die, qua fundata est domus Domini exercituum: ut templum ædificaretur. || Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, nec merces iumentorum erat, neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines, & vnūquemque contra proximum suum. || Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam reliquiis populi huius, dicit Dominus exercituum: || sed ⁷ semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cæli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. || Et erit sicut eratis maledictio in gentibus, domus Iuda, & domus Israël: sic saluabo vos, & eritis benedictio: nolite timere, confortentur manus vestræ. || Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitavi ut affligerem vos, cum ad iracundiam prouocassent patres vestri me, dicit Dominus: & non sum misertus: || sic conuersus cogitavi in diebus istis, ut benefaciam domui Iuda, & Ierusalem: nolite timere. || Hæc sunt ergo verba, quæ facietis: loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis vestris. || Et vnusquisque malum contra amicum suum

18 suum ne cogitetis in cordibus vestris: & iu-
 19 ramentum mendax ne diligatis: omnia enim
 20 hæc sunt, quæ odi, dicit Dominus. || Et fa-
 21 ctum est verbum Domini exercituum ad me,
 22 dicens: || Hæc dicit Dominus exercituum:
 23 ⁸ Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & iei-
 iunium septimi, & ieiunium decimi, erit do-
 mui Iuda in gaudium & lætitiā, & in so-
 lennitates præclaras: veritatem tantum, &
 pacem diligite. || Hæc dicit Dominus exer-
 cituum: ⁹ Usquequò veniant populi, & ha-
 bitent in ciuitatibus multis: || Et vadant,
 habitatores vnus ad alterum, dicentes: Ea-
 mus, & deprecemur faciem Domini, & que-
 ramus Dominum exercituum: ¹⁰ Vadam
 etiam ego. || Et venient populi multi, ¹¹ &
 gentes robustæ ad quærendum Dominum
 exercituum in Ierusalem, & deprecandam
 faciē Domini. || Hæc dicit Dominus exer-
 cituum: In diebus illis, in quibus apprehen-
 dent ¹² decem homines ex omnibus linguis
 gentium, & apprehendent fimbriam viri Iu-
 dæi, dicentes: Ibimus vobiscum: audiui-
 mus enim quoniam Deus vobiscum est.

*tremarum vestrarum calamitatum ieiunabatis, siue in quarto mense ob interruptum murum Ieru-
 salem; siue in quinto ob templum incensum; siue
 in septimo ob cadem Godolie, siue in decimo ob
 obsessam urbem, conuertam in gaudium, & læti-
 tiam, & in hilares, saturasque solennitates. Tan-
 tum curate fidelitatem studiose vite erga me cu-
 stodire, pacemque erga proximos. Et si mihi credi-
 tis, addā & hæc præstantiora, dicit Dominus exer-
 cituum. ⁹ Nam eousque vestra crescet felicitas,
 quousque multi populi veniant, ad vrbes implen-
 das; & ciues vnus ciuitatis dicent ad ciues alte-
 rius, eamus simul in templum; & deprecemur
 Dominum, & queramus eum ibi sese exhiben-
 tem; quod cum audierint ciues alterius ciuitatis,
 dicent: ¹⁰ ibimus & nos vobiscum. Quin & gen-
 tium veniet copiosa multitudo, etiam ¹¹ ex poten-
 tioribus, ad quærendum Dominum exercituum Chri-
 stum in Ierusalem, & gratiam eius conciliandam.
 Tunc temporis ¹² multi homines ex vnaquaque
 gentium natione apprehendent virum Iudeum
 Christo fidelem; ac dicent, ibimus vobiscum Ie-
 rosolymam, audiui-
 mus enim Deum vobiscum
 esse.*

ARGUMENTVM.

POLLICETVR Deus Iudæis è captiuitate reuersis summam pacem,
 summamque felicitatem; ieiuniorumque in festiua conuiuia com-
 mutationem, si legem obseruent, templo ædificato, cultūque vero
 instaurato, & gentium vndique ad illud concursum, & ad Christum demum
 conuersionem.

COMMENTARIVS.

Quæstio
 de sensu li-
 terali capitis
 huius.
 Sententia 1.
 de temporali
 felicitate.
 Sententia 2.
 de tempore
 Christi.

QUÆSTIO est brevis non contem-
 nenda, de quibus in sensu historico, &
 literali sit hoc caput exponendum?
 Plures, ac præstantiores interpretes,
 Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus,
 Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys.
 totum ferè caput de Iudæorum temporali felicitate
 post templum secundum ædificatum, in typum ta-
 men Christi, explicant. Rupertus, Vatab. & Monta-
 nus vniuersum item de negotio Euangelico expo-
 nunt: quod videant tantam felicitatem, quanta hic
 promittitur, nunquam populo illi, secundum carnem
 contigisse, vt affirmarunt Hebræi apud Hieronymum,
 & Dauid Kimhi, qui propterea ad aduentum sui Mes-
 siæ cæci referunt. Nam & verba illa, *ecce ego saluabo*
populum meum de terra Oriētis, & de terra Occasus Solis,
& habitabunt in medio Ierusalem; minimè cohuenire
 possunt, neque decem tribubus adductis ad Assyrios;
 nec duabus adductis ad Chaldæos, qui sunt ad Se-
 ptentrionem; sed spiritualibus Iudæis. Præterea & il-
 la, *sicut eratis maledictio in gentibus domus Iuda, & do-*
mus Israel, sic saluabo vos, & eritis benedictio; non pos-
 sunt conuenire Iudæis, cum decem tribus nunquam
 redierint saluæ ex sua captiuitate temporali; rectè au-
 tem reductis ex spirituali peccati, ad libertatem Chri-

Asti. Sunt nihilominus alij ex his, vt Theodorerus, Ly-
 ra, & Isidorus, qui cum vniuersum caput de populo
 illo exponant, finem intelligunt de gentium ad Chri-
 stum conuersione. Profectò nemo inficiabitur, quod
 & aliàs adnotatum à me est, plus concipi ex qua-
 cumque rei cuiusque descriptione, quam res ipsa fe-
 rat; quod ita res habeat, vt verba vel simpliciter di-
 cta excellentiorem, & pulchriorem rem faciāt, quàm
 ipsa sit. Videmus vrbes descriptas, hortos, prata,
 flumina, quæ sane gratiora apparent imaginationi,
 quam cum oculis intuemur. Sic ergo mirandum non
 est, si felicitas à Zacharia prænunciata verbis, maior
 videatur, quàm reipsa fuisse intelligimus. Sed singula
 verba expedientes quem sensum proferant, ex ipsis
 deducemus.

Zelatus sum.] Verbum hoc cum ablatiuo
 constructum ardentissimum studium significat tuen-
 di, ac vindicandi dignitatem, & auctoritatem rei, ad
 quam refertur: atque ita Hieronymus, Isidorus, &
 Montanus hanc clausulam sic exponunt; magno stu-
 dio teneor restituendi Sion, & eam de suis hostibus
 vindicandi. Ceteri verò, Theodoretus, Haymo, Re-
 mig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Va-
 tab. de zelotypia explicant, ac de ira, quam concepit
 Deus in populum suum, quem & castigauit, hostibus
 Chaldæis eum tradens, quod se viro suo antiquissi-
 mo, & beneficentissimo relicto ad idola confugerit;
 quasi

Sententia 3.
 de temporali
 & spirituali
 felicitate.

Verba plus
 menti signi-
 ficant, quam
 res habeat
 humana.

1. Sensus,
 zelo pro a-
 more sum-
 pto.

2. Sensus
 zelus pro
 ira.

quasi dixisset: iusta ira, meritaque indignatione haec-
nus sum in Iudæos indignatus, & eos premi captiui-
tate permisi. Sed quanto prius eos longius abie-
ci, tanto nunc eos propiores mihi faciam, reuersus ad
eos, vt prius. Atq; ex adiecta cōsolatione reuersionis,
feu reditus ad Sion, ostendit prius de eius punitione se
locutum fuisse.

Ciuitas veritatis.] De Ierusalem ipsa explicant
Theodoretus, Rupertus, & Montanus, quatenus Chri-
sti præsencia, doctrina, & officiis constituta est me-
tropolis, & magistra veritatis; de qua exiuit lex, &
verbum Domini de Ierusalem, & mons sanctitatis;
vnde omnes gentes, tanquam ex fonte suam decer-
pebant pietatem, & sanctitatem. Vatab. ipsam Ec-
clesiam intelligit, quæ *firmamentum est, & columna ve-*
ritatis, 1. ad Timoth. 3. & *mons, in quo beneplacitum est*
Deo habitare in eo. Quin & in ipsa Ierusalem cœpit
suam veram promulgare doctrinam, qui est via, veri-
tas, & vita. Verum Hugo, Lyra, & Dionysius de ipsa
terrena Ierusalem exponunt in typum spiritualis, quæ,
post cultum in notio templo instauratum, dicenda
erat ciuitas veri cultus Dei, ac veræ religionis, & mōs
sanctus; quod, auctore Hieronymo cum iisdem; in ea
legis sanctitas, quæ in victimis Deo immolâdis, & in
cæremoniis consistit, erat obseruanda. Vel certè; vt
ait Isidorus, ciuitas veritatis, hoc est, fidelitatis, sta-
bilitatis; nam id nomen *Emeth* etiam significat,
hoc est, quæ fidelis Deo perseueratura erat, nunquam
amplius ruitura. Nam & hac ratione Ecclesia Chri-
sti dicta est columna, & firmamentum veritatis; vt
petra, aduersus quam portæ inferi non præualebunt:
perstitit enim in vero cultu Dei Ierusalem toto tem-
pore secundi templi, nec ad idola colenda recessit, vt
est communis opinio.

Ciuitas veri
cultus Dei,
in eo fidel-
iter perman-
sura Ierusa-
lem.

3
Ierusalē ter-
renæ post
reditū pro-
speritas.

Adhuc.] De pace, prosperitate vr̄bis terrenæ Ie-
rusalem, & multiplicatione ciuium, ac vitæ eorum
longæuitate, omnes explicant, Hieronymus, Theodo-
retus, Haymo, Rupertus, Remig. Albertus, Hugo, Ly-
ra, Dionys. & Montanus. Constatque ex 2. Machab.
2. cum sancta ciuitas habitaretur in omni pace, pa-
cem per multos annos perseuerasse. Vatab. de Ec-
clesia explicat, in qua multa pax prædicitur futura,
& fidelium omnium ætatum multiplicatio.

4
Israelitæ vn-
diuque
reducti in
typum fide-
lium.

Ecce ego.] Dionys. Vatab. & Montan. de redu-
ctione populi Iudaici, & gentium ad Christum, intel-
ligunt; quia ab Ortū, & Occasū, per quas duas plagas,
& Meridies, & Septentrio accipiuntur, vocatæ sunt
cum Iudæis gentes in vnum populum ad Euange-
lium Christi. Quin & Hieronymus, Remig. Haymo,
Albertus, Hugo, & ipse Dionys. qui tempus post Zo-
robabelem, & Nehemiam hic prædici putant, pro-
pter hæc verba; *saluabo populum meum de terra Orien-*
tis, & de terra Occasus; extendunt Prophetiam ad tem-
pus Christi, quod Matth. 8. dixerit, *multi de Oriente, &*
Occidente venient, & accubabunt in regno cœlorum cum
Abraham, Isaac, & Iacob. Verum satis aptè, & pro-
priè Theodoretus, Rupertus, & Lyra, vt & Hierony-
mus cum prædictis, in typum conuersorum ad Chri-
stum, hæc intelligunt de reductione Iudæorum, qui
dispersi fuerant in varias mundi plagas, quos pollice-
tur Dominus se reducturum in Ierusalem, cum tem-
plum, & vr̄bs essent omni ex parte constructa. Quis
enim ignorat ex reliquiis Iudæorum, non paucos in-
ter finitimas gentes ad Orientem Ierusalem, & Oc-
casum sitas delituisse, vt inter Moabitas, Ammonitas,
Ægyptios, Philisthæos? qui cum nouerunt omnia in-
staurata, & restituta, redierunt in metropolim Ieru-
salem.

In veritate, & iustitia.] Hæc duo videntur
applicare populo Hieronymus, Hugo, Dionys. & Isi-
dorus, vt legatur; *& erunt mihi in populum, in veritate,*

& iustitia; nempe verum, qui veram religionem se-
quatur, & iustum, qui studeat virtuti, & probis mori-
bus. Vatab. & Montanus ad Deum, & ad populum
referunt; nam Deus verax, & fidelis in promissis ad-
implendis futurus dicitur, & iustus, qui secundum iu-
sticiam reddat quæ promisit; & custodiat populum.
Populus etiam Deo vicem rependat, fidelis ei existēs,
& verax, legem eius custodiens, vt promiserat, & iu-
stus, studiosis operibus id reipsa exequens; quod Iu-
dæis prius exhibitum est in typo, & in veritate cum
fidelibus præstitutum.

Deus populi
verus, & iu-
stus, & po-
pulus Deo.

Confortentur.] Nemo est, qui hæc non intel-
ligat de templi ædificatione, ad quam Deus populum
exhortatur, in memoriam reducta inopia, qua preme-
batur ob desidiā templi incepti relictī; nam vt di-
xit c. 2. Haggæus; labori fructus non respōdebat agro-
rum; & omnia perturbata erant.

Semen pacis erit.] Iudæi, quos sequuntur
Vatab. Montan. & Isidorus, volunt hæc accipi de pa-
ce, & benedictione tempore Christi futura, quæ tem-
porali significatur. Sed Hieronym. Theodoretus,
Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. de
populo carnali intelligunt, cui pro penuria dicta, &
rixa, ac discordia; multa pax, & benedictio promitti-
tur, in typum bonorum Ecclesiæ. Quod si obiciās il-
la verba; *Et erit, sicut eratis maledictio in gentibus domus*
Iuda, & domus Israël, sic saluabo vos, & eritis benedictio;
quibus promittit Deus saluaturum decem tribus, quæ
minimè reductæ sunt in patriam suam, bene autem ad
Christum. Respondet Hieronymus, factam mentio-
nem vtriusque populi in maledictione; at cum cogi-
tat benefacere, tantum Ierusalem, & Iuda, quod non
videtur prædictis verbis conuenire. Quare verius
dicendum, eo modo, quo dixit reducendos, qui erant
in Oriente, & Occasu dispersi; ita hic dicit, non popu-
lum Israëliticum reducendum ad regnum prius, bene
autem aliquos ad societatem cum Iuda; vt factum fuisse
probauimus super Ieremia. Itaque pacem promit-
tit contra rixas; & frugum abundantiam, quantæ so-
lent colligi tempore pacis; & tantam bonorum af-
fluentiam futuram dicit; vt gentes illis inuideant, eos-
que felices admirentur.

Israelitæ ali-
qui cum Iu-
dæis reducti.

Ieiunium.] Iam respondet quæstioni à legatis
propositæ in præcedenti capite; vt volunt Hierony-
mus, Rupertus cum ceteris, Lyra, & Montanus. Ob-
seruabant Iudæi quatuor hæc ieiunia; ieiunium quarti
mensis à *Nisan*, qui est *Tammuz*, & nostro Iulio re-
spondet; vt vult Hieronymus, & partim Iunio; & no-
na eius die celebrabatur ob interruptum murum Ie-
rusalem à Chaldæis; vt diximus ex Ierem. 52. 6. &
Ezech. 24. 1. & affirmant Cyrillus & Hieronymus.
Erat & 17. die eiusdem ieiunium ob legis tabulas
confractas, Exod. 32. vt notat Hieronymus, & ex illo
Haymo, Remigius, Rupertus, cum reliquis. Ieiunium
quinti mensis *Ab*, hoc est, Augusti, aut Iulij,
decima die mensis ieiunabant ob templum à Chal-
dæis incensum, Iere. 52. 12. Ieiunium septimi *Etha-*
nim, seu *Tisri*, qui nobis est September, aut October,
die 3. ieiunabatur ob eadem Godoliæ, 4. Reg. 25. 25.
Ieremiæ 41. 2. Ieiunium decimi *Thibet*, qui est De-
cember, ieiunabant decimo die, quod eo die obsessa
est Ierusalem, vt dicitur 4. Reg. 25. 1. & Ezech. 24. 1.
aut quia eo die audierunt Ezechiel, & qui cum eo
erant, templum esse subuersum. Et quidem cum in
eisdem mensibus diuersa ieiunia obseruarentur ob
causas diuersas indicta, vt attigimus; non de aliis
hic est sermo, vt ex Hieronymo existimant Haymo,
Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius; sed de
illis, quæ obseruabant ob captam, incensamque vr̄-
bem, & templum à Chaldæis. Nam de his quære-
bant legati, quod viderent vr̄bem restitutam, & tem-
plum

Ieiuniorum
ratio de qui-
bus quæritur
est.

Responsum
ad quæstio-
nem.

9
Lectio-
nis ra-
tio.

De concursu
Iudæorum
in urbem &
templum.

De concursu
fidelium se
inuitantium
ad sequendū
Christum.

plum ædificatum. Respondet ergo, hæc tristitia ieiunia conuertenda in gaudium, & lætitiā, & solennitates præclaras, seu bonas, aut epulares, aut iocundas. Psal. 33. 13. *Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* hilares, & saturitate plenos. Si tamen, subdit; *pacem, & veritatem diligatis*, pacem cum proximis, & veritatem, seu fidelitatem ad Deum.

Vsq̃ue quò.] Hebraicè *חַדָּשׁ אֶפֶר* *Hhad aser*, propriè est, *usque quò*, aut *donec*, vt Gen. 49. 10. *Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mutendus est.* Hoseæ 5. 15. *Vadens reuertar ad locum meum: donec deficiatis, & queratis faciem meam.* & sensus pendet ex superioribus. Mæror ieiuniorum conuertetur in hilares solennitates, aded certè iocundas, quousque veniant populi ad eas celebrandas; aut aded vt veniant, vel in tantum, vt veniant populi, sicut Hieronymus, & Vat. explicant. Alij putant esse aduerbium temporis hoc modo: pro ieiuniis habebitis solennitates præclaras, vsque quò maiores succedant, cum venient populi. Septuaginta verò, Chaldaus, & recentiores interpretes quasi nouam promissionem incipiunt; accipientes pro, *adhuc*. *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc venient populi.* Et Hieronymus quidem, Theodoretus, ac Remigius de populo Iudæorum intelligunt post secundum templum ædificatum; quando populi, etiam gentiles, ascenderant Ierosolymam tribus diebus festis in anno adoraturi. Quod & perdurauit vsque ad tempus Euangelij; nam multi Gentiles leguntur ad templum Ierosolymitanum venisse, vt in eo adorarent. Vel certè veniēt e captiuitate multi Iudæorum populi, & implebunt multas Iudææ ciuitates, & vadent habitatores vnus ciuitatis ad alteram, vt habetur in Hebræo, & in Septuaginta, Chaldaeo, & in Hieronymo, & recentioribus interpretibus: inuitabunt enim habitatores vnus vrbis ciues alterius ad ascendendum in templum. Verum iidem Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, è mente etiam Hebræorum, Dionysius, Vatab. Montan. & Isidorus de fidelibus ad Christum accedentibus intelligunt, qui copiosi multitudine complebant ciuitates, & se inuicem inuitabant ad fidem Christi, & ad illius sequelam; quæ initium sumpsit Ierosolymis: quemadmodum & Isaias cap. 2. & Michæas cap. 4. sunt vaticinati.

A Vadam.] Theodoretus, Hugo, Vatab. & Montan. de ciuibus singulis explicant, cum hac distinctione: dicit vnusquisque ciuium; vadam: & alter respondet: etiam ego ibo. Hieronymus tamen, Haymo, Remig. & Hugo, verius dicunt; sermonem esse inter duas ciuitates; & tertia quæ audierit, dicet induceta earum voce; Vadam etiam ego vobiscum. Sic & Chaldaus. *Ista huic dicet, ibo etiam ego.* Itaque, vt diximus, inter ciuitates contextitur dialogus: sed quia ciuitas pro ciuibus inducitur, Vulgatus inter ciues sermonem contextuit.

B Et gentes robustæ.] Potentes, & quæ aliis dominabantur, turpeque putabant cuiquam subdi. Vatab. *robustas* pro, *multas* accipit, quia copiosus numerus robustus est, & fortis. Chaldaus sic exposuit. *Venient populi complures, & regna magna confluent in Ierosolymam postulanda doctrina causa a Domino Deo exercituum.* Sic enim explicat illud: *ad querendum Dominum exercituum.*

C Decem homines.] Hoc est, multi, vt ait Cyrillus; more Scripturæ. Leuit. 20. 26. *Ita vt decem mulieres, pro multa, in uno clibano coquant panes.* Iob. 19. 3. *En decies confundis me.* Multi ergo ex Gentilibus apprehendent alam vestis, seu fimbriam Angelorum palliorum, vt dicitur Numer. 15. Viri Iudæi, quem Christum exponunt Hieronymus, Haymo, & Albertus: sed Iudæum pro pluribus accipit; nam subiicit; *ibimus vobiscum.* Verius Apostolos intelligunt Hieronymus, Cyrillus, Remig. Hugo, & Dionysius, qui erant ex Iudæis: quibus enunciantibus Euangelium adhe- rebant Gentiles. Theodoretus, & Isidorus de profelytis etiam exponunt, qui ex Gentilibus ad Iudaismum conuertebantur tempore secundi templi. Nam cum post captiuitatem Babylonicam multi Iudæi adhuc manerent per varias Prouincias dispersi: vnde Paulus Tarsensis erat; & Damasci Synagoga erat, vbi Romæ, & in aliis ciuitatibus, Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ & Bithyniæ, vt ait Petrus 1. sua Epistola cap. 1. quamplurimi ex Gentibus, per eos ad Deum verum conuersi, cum Ierosolymam ascenderent, adhe- rebant illis: adoratoque Deo in magnis festiuitatibus, in propria læti redibant, quod iam fideles facti per viros Apostolicos verius, & utilius faciebant.

10
Vrbes se in-
uicem con-
citabunt ad
fidem.

11

Regnorum
conuersio,

12

Gentes ad-
hærebunt A-
postolis.

De profely-
tis ad verum
Deum con-
uersis.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT NONVM.

PARAPHRASIS.

1 **N**us verbi Domini in ter-
ra² Hadrach, & Damasci
3 requiei eius: quia⁴ Do-
mini est oculus hominis,
& omnium Tribuum Is-
raël. ⁵ Emath quoque in terminis eius, &
2 Tyrus, & Sidon: ⁶ assumpserunt quippe sibi
3 sapientiam valde. ⁷ Et edificauit Tyrus mu-
nitionem suam, & coacernauit argentum
quasi humū, & aurum, vt lutum platearum.
4 ⁸ Ecce Dominus possidebit eam, & percu-
tiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni
5 deuorabitur. ⁹ Videbit Ascalon, & timebit,
& Gaza, & dolebit nimis, & Accaron, quo-
niam confusa est spes eius: & peribit¹⁰ rex
6 de Gaza, & Ascalon non habitabitur. ¹¹ Et
sedebit¹² separator in Azoto, & disperdam

1 **V**ltio onerosa à Domino inten-
tatur: compressura terram² Ha-
drach, & terram³ Damasci:
nec enim inultam relinquet
Deus iniuriam populo suo illa-
tam, ad quem⁴ respicit oculus cuiusque hominis,
quanto magis Tribuum Israël, vt se vindicet? ⁵ E-
math quoque non effugiet onus, sicut nec Tyrus, &
Sidon, sed intra terminos eius continebuntur:
quauis⁶ sapientia humana præstent, qua se tuean-
tur. Muniuit quippe se Tyrus multis propugnaculis
congeffitque argentum instar pulueris, & aurum
vt lutum platearum sed frustra. ⁷ Nam Dominus
subiugabit eam per Alexandrum, qui ad motis in
mari machinis, expugnabit eā, & admoto igni cō-
buret. Quod cum nouerit Ascalon timebit: Gaza
item & summo dolore præ metu afficietur: & Ac-
caron,

caron, quia inanis euadet spes, quam sitam habebat in Tyro. ⁸ Rex Gazæ nullus relinquetur, nullus habitator Ascalonis. Et Iudeus, ⁹ qui causa erat separationis inter illos, sedem sibi constituet in Azoto: sic superbia, qua in Dei populum efferebantur Palestini, reprimetur: & ¹⁰ auferentur mina cruenta, quas contra illum proiciebant, & blasphemia, quas dentibus frendentes effundebant in Ierusalem; & ¹¹ relinquentur deuoti Deo, eiusque populo subiecti, cuius curabunt incolumitatem uti duces, & Accaronita inter Ierosolymitanos, uiuent uti Iebusai. ¹² Et circumdabo, castrum instar, templum, quod edificatis, protegamque ab his gentibus; quæ militant contra me, à quocumque potente ei nocere: & iam nullus erit extraneus tributorum exactor, qui vos diuexet. Et fiet sane quod dixi, nam miserebit me uestri, ¹³ quos oculis meis perspicio in summa afflictione iacere; & quo magis consoleris, ¹⁴ multum exulta catus Sion, iubila catus Ierusalem: ecce enim rex tuus desideratus Christus ueniet tibi iustus, ¹⁵ & saluans, & ingredietur ad te ¹⁶ pauper, & humilis: insidens ¹⁷ asina, & pullo filio eius. Iam deinceps non pugnabit Israel ¹⁸ quadrigis, nec equis egebit Ierusalem, nec arcu ad iaciendas sagittas; nam pacem gentium conciliabit, & extendet ¹⁹ dominatum suum à mari usque ad mare, & ab Euphrate usque ad fines orbis terrarum. ²⁰ Tu quoque heus, o congregatio Sion, exulta, quia recipies uinctos tuos liberos ²¹ de lacu limbi, in quo non est aqua. Et quicumque spe ²² deuincti tenemini, uenite ad Christi Ecclesiam, tamquam ad munitionem, ²³ nam multo maiora nunc uobis annuncio redditurum bona, quam uos cogitatis. ²⁴ Seligam enim ex Iuda Apostolos, ut quasi extentis arcubus iaciant sagittas uerbi Dei, instruam quoque aliquos ex Israel. Excitabo quoque ex filiis tuis o Sion, qui Græcos subiiciant. Itaque reddam te fortissimam, ut gladium fortium necem efficientem; & Dominus Deus aderit eis, & emittet iacula fulgurantia illustrationum internarum, & quasi classico concitabit ad pugnam, & ut turbo ex Austro flans, inuolabit in eos. Ita protecti à Domino exercituum duces Euangelici, obuios sibi deuorabunt infideles, & lapidibus fundæ suæ prædicationis subiicient Christo, tanto eos acquirendi illi desiderio, quanto expetunt ultiores haurire inimicorum sanguinem: ²⁵ nam quasi uino temulenti, complebunt se ut phialam, & aspergent se, ut aspergi solent cornua altaris: & seruabuntur à Domino Deo suo, tamquam grex à populo suo selectus: nam ²⁶ ut lapides sancti, in sublime efferentur in Ecclesia eius. Nec mirum, cum tali sint cibo pascendi, potaque potandi. ²⁷ Nam quid in ea optimum, quid pulchrum inter cetera omnia bona? nonne frumentum corporis Christi; quo selecti iuuenes fortes fient, & uinum sanguinis eius, quod puellas exhilarabit, & castas reddet?

superbiam Philistinorum. || ¹⁰ Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius, ¹¹ & relinquetur etiam ipse Deo nostro; & erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iesubæus. || ¹² Et circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi, euntes, & reuertentes, & non transibit super eos ultra exactor: ¹³ quia nunc uidi in oculis meis. || ¹⁴ Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: Ecce rex tuus ueniet tibi iustus, ¹⁵ & saluator; ¹⁶ ipse pauper, & ascendens ¹⁷ super asinam, & super pullum filium asinæ. || Et ¹⁸ disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli: & loquetur pacem gentibus, & ¹⁹ potestas eius à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad fines terræ. || ²⁰ Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti uinctos tuos ²¹ de lacu, in quo non est aqua. || Conuertimini ad munitionem ²² uincti spei: hodie quoque ²³ annuncians duplicia reddam tibi. || Quoniam ²⁴ extendi mihi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim: & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia: & ponam te quasi gladium fortium. || Et Dominus Deus super eos videbitur: & exhibet ut fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet, & uadet in turbine Austri. || Dominus exercituum proteget eos: & deuorabunt, & subiicient lapidibus fundæ: ²⁵ & bibentes inebriabuntur quasi à uino, & replebuntur, ut phialæ, & quasi cornua altaris. || Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, ut gregem populi sui: ²⁶ quia lapides sancti eleuantur super terram eius. || ²⁷ Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & uinum germi-nans uirgines?

A R G V M E N T V M.

AD consolationem populi sui à captiuitate reuersi pollicetur Deus ut quasi bellica omnem circa regionem, quæ ad Philisthæam in primis pertinet, illi fore subiiciendam: atque ita è terra omni exactore remoto regem Christum ingressurum in urbem triumphatorem, & mitem; qui abiecta è populo suo omni belli occasione, suos milites, quos in libertatem asseruerat, missurus est in omnem terram, etiam longè distitam, eam ut Christo regi suo, Deoque subiiciant; donec gentium spoliis onusti in patriam victores redeant.

COMMEN

COMMENTARIUS.

Quæstio
de sensu
huius capi-
tis.

APVTHOC explicatu est difficil-
limum, quod non intelligatur an
de corporali bello, an de spirituali,
in illo sermo sit. Atque ita exposi-
tores in valde diuersas abierunt
commentationes. & quidem poste-
riorem capitis partem ab illis verbis, *exulta satis filia*

Posterior
pars de Chri-
sto loquitur.

Prior pars
docet ho-
stes Iu-
dæorū sub-
iugandos.

Sententia 1.
asserit id
per Alexan-
dram confi-
ciendum.
Iosephus.
Curtius.
Plutarchus.
Iustinus.
Zonaras.

Sion; omnes de Christi triumpho Ierosolymam in-
gredientis, & gentium per milites ab eo missos sub-
iectione, & conuersione, indubiè intelligunt. Priorem
tamen tripliciter explanant in populi è captiuitate
reuerſi consolationem. Pollicetur illis Philisthæos,
quos inimicos infensos senserant, suæ libertati, paci-
que inuidentes, debellandos esse cum Syris, & in
eius, Deique venturos potestatem. Sed per quos id sit
exequendum dissentiant interpretes. Nam quidam
per Alexandrum Magnum facturum id Deum existi-
mant, ut Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, quod ex
historiis constet, has provincias, & vrbes hic nomi-
natas, illi fuisse subiugatas. Nempe ex Iosepho lib. 11.
Antiq. cap. 8. Q. Curtio in fine lib. 3. & in 4. initio.
Plutarcho in vita Alexandri, paulo post initium, Iu-
stino lib. 12. & Zonara 1. Annalium lib. p. 31. Dama-
scus enim ab vrbe præfecto dedita illi est, cum Darij
Gaza, & Parmenionem Cælesyriæ præfecit ipse Ale-
xander, & in Phœnicem descendit; Sidonemque ab
Stratone rege per deditionem accepit: Tyrum per se-
ptem menses expugnauit, igneque testis etiam inie-
cto, euerit. Gazam deinde obsedit, & cepit, Beti vr-
bis præfecto circum urbem raptato: deinde in Ægy-
ptum secessit. Itaque Syriam, Cyprum, & cunctam
tradentibus regibus Phœniciam recepit; Palæstinam
etiam, ubi Gaza sita erat. Atque adeo verè onus
dorum impositum est his gentibus portandum, per
Zachariam. Verum huic expositioni obstat, quod
Zacharias videtur prædicare has gentes Dei populo
subiiciendas: nam dum loquitur de subiugandis Phi-
listhæis, subdit. *Et relinquetur etiam ipse Deo nostro, &
erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebuseus*: &
postea promittit filios Iuda mittendos in Græciam,
& gentes alias. At certè Alexander sibi subiecit Phœ-
niciam, Palæstinam, & Syriam, non Deo, aut po-
pulo eius: nec ita liberauit populum Dei, eius hosti-
bus deuictis, ut ultra exactor non transierit super
eum: cum paulo post fuerit ab iisdem gentibus graui-
ter afflictus.

Refutatio.

2. Sententia
dicit per
Machabæos
id faciendum.

Alij has gentes subiiciendas exponunt per fortes
Machabæos, ipsis Iudæis. Nam ex 1. Machab. 5. v. 68.
constat Iudam declinasse in Azotum in terram alieni-
genarum. & c. 11. 59. Simon constitutus est dux à ter-
minis Tyri vsque ad fines Ægypti, & Ionathas cum
exercitu Syriæ venit Ascalonem, & Gazam, & per-
ambulauit regionem vsque Damascum. Atque onus
denunciatur his gentibus per Machabæos Deo sub-
iugandis. Sed quando quæſo Machabæi possederunt
Tyrum, & Sidonem? quando ceteras ciuitates? debel-
larunt quidem aliquando, sed nunquam in pace dura-
tura possederunt, ut dici potuerit de Tyro. *Ecce Domi-
nus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinē eam, &
hæc igni deuorabitur.* & de Philisthæo: *Relinquetur ipse
Deo nostro, & erit tanquam dux in Iuda*; quo significat
ipsum Philisthæum ita Deo subiiciendum, ut religio-
nem eius amplectatur.

Refutatio.

3. Sententia
vniuersum
caput de
Christo ex-
planat.

Communior expositio interpretum vniuersum ca-
put intelligit de Christo, & gentium harum ad ipsum
conuersione. Sic videtur Hieronymo, Theodoro, Ro-
berto, & magistris quibusdam Hebræis apud Ga-
latinum lib. 8. cap. 8. Haym. Vatab. Isidoro, & Mon-
Castro in Proph. minores.

A tano. Et ratio est, quia si de corporali bello non po-
test exponi, cum nullum fuerit aliud, quod sciamus,
præter gestum ab Alexandro, & Machabæis; & huic
conuenire non possint per omnia verba Prophetæ, ut
iam notauimus, cogimur recurrere ad bellum spi-
rituale, per quod gentium collum Euangelio subi-
gatum est. Ex vno enim, vel altero verbo longæ me-
taphoræ, nempe ex illo; *& sedebit separator in Azoto,
& relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in
Iuda, & Accaron, quasi Iebuseus*; colligimus de gentium
illarum ad verum Deum conuersione vniuersum ser-
monem institui.

Verum si ordinem in Prophetia consideremus, cum post subiectas gentes vicinas promittat Chri-
stum sedentem in aſina venturum, qui, omni belli-
co apparatu amoto, missurus est filios Iuda ad debel-
landas gentes Euangelio: sequitur illam vicinarum
gentium subiectionem non intelligi factam: Euange-
lij annunciatione; maximè cum in ultionem futu-
ram prædicatur pro Iudæis; unde & nomen oneris
illi præfixum est: quare potius erit illam priorem
capitis partem de subiugatione gentium illarum
facta, accipere, siue per Alexandrum; siue per Ma-
chabæos, siue per utroque: nam ultio per quoscum-
que sumpta est; sicut olim per Assyrios, Chaldæos,
& Persas: posteriorem de Christo & gentium con-
uersione. Quæ verò obiecta sūt explicabuntur oppor-
tunè in loco suo.

C Onus.] Nomen hoc, ut alias non semel diximus,
duram, ac tristem significat Prophetiam, quæ qua-
si onus premit eos, in quos profertur. Atque adeo
his omnibus vrbeb; dura denunciat Prophetia, nem-
pe subiiciendas, ac deuastandas ab Alexandro Ma-
gno, siue à Machabæis, quod non rectè se gesserint
cum Ierusalem, & Iudæis in afflictione sua. Sic ex-
ponunt Cyrillus, Albertus, Hugo, Lyra, & Diony-
sius. Qui autem de subiiciendis gentibus his Evan-
gelio explicant, Hieronymus, Haymo, Remin. Vatab.
Isidor. & Montanus, lætissimum nuncium onus esse
declariant renuentibus conuerti, ut Hieronymus. Vel
quia onus est, et si leue, & iugum, et si suauē, ut vo-
lunt Vat. & Montanus. Aut potius, quia Euangelica
prædicatio apparatus bellicum offert gentibus terri-
bilem aduersus idololatriam; & eam tuentes, quem
deferunt Apostoli ad has gentes, quas hic Deus pol-
licetur subiugandas.

Hadrach.] Quid hoc nomen significet incertum
est, quia nusquam aliàs reperitur. Syriam esse vult
Lyra: insignem aliquam urbem Damasco proximam
putant esse Hieronym. de locis Hebraicis, R. Iosephus,
quem refert Montanus, R. Iudas apud Galat. Vatab.
& Isidorus: Cyrillus regionem iuxta Hemath: Theo-
doretus urbem Arabiæ. Montano videtur probabili-
us esse terram Australem Ierosolymæ, cum Syria
Damasca sit Borealis; ita Chaldæus significauit,
cum dixit: *Verbum Domini in terra Australi, & Da-
mascus conuertetur ut sit pavimentum domus diuinita-
tis eius.* & confirmat hoc, quod hic tantum sit men-
tio de Syriæ vrbeb; Damasco, & Hemath. De
Phœnicæ Tyro, & Sidone: & Palæstinæ Gaza, A-
zoto, Ascalone, & Accaron; & Hadrach videtur
regio Australis, in qua hæ vrbes sunt sitæ. Hebræi
quidam apud Galatinum lib. 8. cap. 8. dicunt *Ha-
drach* significare Messiam, qui erat *had acutus*
gentibus, *rac* autem *mollis*, aut *tener* Israël.
Quod etiam Hieronym. adnotauit de ipso Domino,
qui fuit austerus renuentibus conuerti, clemens au-
tem in conuersos. Est ergo Prophetia hæc onerosa
vrbi, vel regioni *Hadrach*.

Requiei eius.] De Damasco, & vrbeb; Pa-
læstinæ hic enumeratis diximus super 1. cap. Amos;

4. Sententia
verior, prio-
rem de sub-
iugatione
gentium, po-
steriorem de
Christo ac-
cipit.

1
Onerosa
Prophetia
contra gētes.

2
Hadrach
quæ vrbs,
aut regio.

3

R r

solum explicandum est quid referat pronomen eius, cum dicitur, in terra Hadrach, & Damasci requies eius. cuiusnam requies dicitur Damascus? Lyra, Hugo, & Dionys. referunt ad Syriam, quam putant Hadrach, quod Syria in Damasco, tanquam in metropoli, requiescat; quia caput Syria Damascus. Alij, nempe Hieronymus, Remig. & Hugo etiam, cum magistris quibusdam Hebræorum, referunt ad Iehouah, quia pronomen est masculinum: & Damascus erit requies Domini, cum in ea coletur. Vel, ut exposuit Chaldaeus: & Damascus conuerietur, ut sit de terra maiestatis eius, hoc est, de iurisdictione Ierusalem. Verius Albertus, Vatab. Isidorus, & Montanus, ad Mafa onus referunt; quia hæc dura Prophetia dicitur confessura, aut requietura in terra Hadrach, & in terra Damasci; & vtramque urbem occupatura, aut comprehensura.

Onerosa prophetia confidebit in terra Hadrach.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus. Oculi hominum ad Dominum vindictam postulant.

Emath gemina.

De Epiphania est sermo.

1. Sensus.

2. Sensus.

3. Sensus.

Emath oneri illi subiectur.

Domini est oculus.] Hieronymus, & Theodoretus sic explicant hæc verba; quia Dominus etiam respicit, & procurat gētiū salutem, sicut & tribuum Israel, ut dixit Paulus ad Rom. 3. 29. An Iudæorum Deus tantum; nonne & gentium? Idcirco ad gentes etiam mittit leue onus Euangelij. quem sensum proferunt LXX. vertentes: quia Dominus respicit homines, & omnes tribus Israel. Montanus aliter, quia Dominus est oculus hominis, & omnium tribuum Israel, quia videlicet Dominus Christus est spes, desiderium, expectatio omnium filiorum Adæ, & tribuum Israel, in quem respiciunt tanquam eum, a quo suam expectant salutem. Ex Hebræo legimus. Ad Dominum est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. Hoc est, ad Christum, ut vult Vatab. vel ut Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. ad Dominum respicit oculis cuiuscumque hominis, quanto magis tribuum Israel; ut vindicet eas, & pūniat gentes, quæ illis mala intulerunt? & propterea onus meum premet has vrbes. & hoc voluit Vulgatus dicere, cum vertit; Domini est oculus hominis: hoc est, ipse Dominus conuertit ad se oculum hominis, & omnium tribuum Israel; ut eas vindicet; ut respiciant eum, & postulent ab eo vltionem: ut dicitur Psal. 122. Ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri, & Psal. 24. 15. Oculi mei semper ad Dominum, quia ipse euolet de laqueo pedes meos.

Emath quoque.] Cum duplicem Emath notauerimus super 6. caput Amos, vnam metropolim Cælesyrie, Antiochiam: alteram ab Epiphania dictam Epiphaniam, alias, magnam Emesam: & licet Montanus putet Zachariam loqui de illa; at Hieronymus, Cyrillus, & Theodoretus de Epiphania loquentem exponunt; quæ erat terminus terræ promissæ versus Septentrionem, sed initio Cælesyriæ, in prima mansionē euntibus a terra promissionis in Mesopotamiā, ut scribit eo loco Hieronymus. & in Epistola 129. ad Dardanum. Iuxta Hieronymum, & Theodoretum, & Dionys. pronomen eius femineum refert Damascum, aut Hadrach. Emath quoque, inquit, sita in terminis Damasci, & Hadrach, erit simili oneri subiecta; Tyrus, & Sidon; nam hæc quoque vrbes Euangelio subiunguntur collum. Vatab. & Montanus dicunt referre terram, seu Ierosolymam spiritualem, ad hunc modum. Emath quoque erit in terminis terræ promissæ. Aliis videtur referre nomen requiei; Emath quoque erit in terminis requiei Domini, Tyrus, & Sidon; quia in his etiam requiescet. Vnde Chaldaeus dicit. Emath quoque conuerietur, ut sit de terra domus maiestatis eius, & Tyrus, & Sidon. Clarius est, & verius, ut referat Mafa onus, quod femineum est in Hebræo. Nam dixerat, onus requieturum in terra Hadrach, & Damasco, nunc addit; Emath quoque intra terminos eius oneris erit, Tyrus, & Sidon. Hoc est;

non effugient onus, sed ad eas vrbes vsque perueniet. Sic explicant Albertus, & Hugo.

Assumpserunt.] Hebraicè legimus, Tyrus, & Sidon, quia sapientiam valde, vel quia sapiens valde. & particula quia, accipitur pro quamuis, ut Isa. 12. 1. Confitebor tibi Domine, quoniam (pro quamuis) iratus es mihi. Exod. 13. 17. Cū emisisset Pharaon populum, non eos duxit Deus per viam terra Philisthiim, quia, pro, quamuis, vicina erat. Sic modo, in terminis illius oneris; vel onus perueniet ad Tyrum, & Sidonem, quamuis sapiens valde sit, aut reputetur. & interpretes plures Tyrum, & Sidonem. LXX. quoniam sapientes fuerunt valde; & Vulgatus; Assumpserunt quippe sibi sapientiam; Hieronymus. Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Montanus; vtraque enim ciuitas & sapientia præstitit, & de ea gloriabatur. Quippe Phœnices, si famæ libet credere, ut auctor est lib. 4. Q. Curtius; aut literas primi docuere, aut didicere. Vatab. tamen, & Isidorus ad solam Tyrum hæc verba referunt; quæ licet valde sapiens fuerit in sapientia seculari, tamen non poterit resistere Sapientiæ Dei; nec vllam in sua sapientia habebit fiduciam, cum Deo dederit manus. Et sanè de Tyri sapientia loqui solet Scriptura, Ezech. 27. 8. & cap. 28. 3. Ecce sapientior es tu Daniele: omne secretum non est absconditum a te. In sapientia, & prudentia tua fecisti tibi fortitudinem, & acquisisti aurum, & argentum in thesauris tuis: quam sapientiæ Tyri rationem hic repetit Zacharias: nam sapientiā ostendit in muniendo se, & in acquisitione auri, & argenti. Verum quia Phœnices sapientiores, & prudentiores ceteris habebantur; ut ostendimus etiam super cap. 3. Baruch, ad vtramque urbem referte nō est cur abnuamus, cum & LXX. & Vulgatus id sua versione significauerint.

Ab onere, non eripit sapientia Tyrum, & Sidonem.

Curtius. Phœnices literarum auctores.

Ecce Dominus.] Per Alexandrum Magnum has prouincias, & vrbes subiiciendas Domino, asserunt Albertus, Hugo, Lyra, Montanus, & Dionysius: nam re ipsa, ut hic dicitur, has vrbes subiugauit, ut supra in capitis principio ostendimus. Alij putant id factum per Machabæos, ut ibi etiam monstrauimus; & ne hæsites, quando Christus natus est, vni regi Iudæorum parebant Tyrii, & Sidonii, & Palæstini alij; siquidem apud Tyrios, & Sidonios prædicauit Christus. Nam Matth. 15. 21. Egressus inde Iesus secessit in partes Tyri, & Sidonis. & Marci 7. 24. Inde surgens abiit in fines Tyri, & Sidonis, & ingressus domum neminem voluit scire; & non potuit latere. Mulier enim, &c. & iterum, Exiens de finibus Tyri venit per Sidonem. & Marci 3. 7. Multa turba a Galilea, & Iudæa, & ab Idumæa, & trans Iordanem, & qui circa Tyrum, & Sidonem, multitudo magna, venerunt ad eum. & Actuum 12. 20. de Herode dicitur. Erat iratus Tyriis, & Sidoniis. At illi unanimiter venerunt ad eum, & postulabant pacem. Et ex Actibus Apostolicis satis constat, quàm tuta pateret via in Damascum, Gazam, Azotum, ceterasque vrbes Palæstinæ: ut hinc certum fiat ante Christi aduentum, & ante Euangelium annunciatum, has omnes vrbes, in quas sauit Propheta, subiugatas fuisse Iudæis, ut via ad Christum, & eius Euangelium pararetur. per quem autem, vtrum per Alexandrum, vel Machabæos, incompertum. Illud comperit videri nobis satis impletam Prophetiam: Ecce Dominus possidebit eam, Tyrum, & percutiet in mari fortitudinem eius. Id factum creditur per Machabæos, aut eorum posteros. Hieronymus. Theodoretus, Haymo, Remig. Rupertus, Dionys. Vatab. Montanus, & Isidorus, de vastatione Idololatriæ per Euangelicos denunciatōres facta explicant, qui in his vrbus multos habuere discipulos; ut ex supradictis locis constat.

Vrbes has subiugatas Iudæis ante Christum.

De spiritu li subiectio.

Sed

Prior expo-
sicio confir-
matur.

Sed quid ad idololatriæ destructionem metus Ascalonis, dolor Gazæ: & perniciēs regis Gazæ: & quod Ascalon sine habitatoribus futura est, & alienus in Azoto moraturus? Sane sicut Abdias, & Sophonias vaticinati sunt vrbes vicinas Ierusalem subiiciendas venientibus à Babylone, sic modo vaticinatur Zacharias. Quod ipsum prænuñciauit Ezechiel cap. 28. contra Sidonem, & Tyrum locutus v. 25. *Quando congregaero domum Israël de populis, in quibus dispersi sunt, sanctificabor in eis coram genibus, & habitabunt in terra sua confidenter, cum fecero iudicia in omnibus, qui aduersantur eis per circuitum.* Igitur omnes per circuitum gentes Iudæis subiectæ sunt per Dominum, etsi quo duce nesciamus; nec enim omnia scripta sunt: & quod non legamus alicubi, non idcirco gesta esse negandum est.

Rex de Gaza.] Regulus, aut dux per Darium constitutus Betis, vt vocat Curtius; aut Bibimalis, vt Iosephus, qui se dedit Alexandro, vt putant Albertus, Hugo, & Dionysius. Idolū explicat Vatablus, per Euangelium de suo loco deiectum, & *Ascalon non habitabitur*: quia, vt ait Sophonias cap. 2. post reditum à Babylone, ibi oues erant Iudæorum pascendæ. *Et erat funiculus maris, requies pastorum, & caula pecudum. Et erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda, ibi pascuntur, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent.*

Separator.] Hebraicè dicitur מַמְזֵר *Mamzer*, hoc est, *nothius*, aut *spurius*, incerto patre natus; vt Vulgatus vertit Deutero. 23. 2. cum dixit: *non ingredietur mamzer in Ecclesiam Dei*, id est, *de scorio natus*. & sic omnes ferè recentiores interpretes. & deducunt à verbo מִזְרָה *zur*, quod est *alienare*, aut *alienum esse*, vt ostendunt Septuaginta, cum dicunt; & *habitabunt alienigenæ in Azoto*. & Chaldaus *extraneum* exposuit, & Dauid Kimhi: filius autem spurius alienus dicitur; quia ex alieno, & ignoto patre natus, qui separat sanguinem patris legitimi. Putant autem Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, significari Magnum Alexandrum, quod vel spurius esset, vt ait Lyra, ex Hamone Ioue, & Olympiade natus; aut potius ex Nestabano mago, qui noctu se Iouem simulabat. Sed hoc fabulosum est, cum Alexander fuerit legitimus filius Olympiadis, & Philippi Macedonum regis.

Separator
nothus, alienus.

Alexandrum
multi falso
accipiunt.

Vel quia per se, aut per Principes suos: vt ceteri aiunt, separabat, & distribuebat possessiones Philistinorum. Aut quia ipse, & Græci, aliæque gentes, quas ducebat in exercitu, alieni, extraneique essent à gente Philisthæa, vt Theodoro videtur, & Montano. Pagninus intelligit ipsos Philisthæos, cum nota similitudinis, *Philisthæus tamquam extraneus habitabit in Azoto*; quia sub dominio, & potestate Israël; vnde additur; & *disperdam superbiam Philistinorum*. quem sensum habet Chaldaus: nisi quod Iudæum intelligit per *extraneum*: ait enim: *habitabit familia Iacob in Asdod, qui fuerunt in ea sicut extranei, qui non habent patrem*. Hoc est; Iudæi, quos prius tamquam extraneos à se repulerant Azotij, habitabunt in Azoto. quod ita accidisse per tempora illa, paulo ante Christi exortum, satis certum sit, cum ex historia Evangelica, & Apostolica sciamus per omnes eas vrbes dispersos habitasse Iudæos. Nec verò Alexander, aut Græci habitauerunt ibi, etsi eas vrbes subiugauerint. De conuersis autem ad Christum explicat Vatablus, Isidorus, & Robertus, quod qui in Azoto fideles erant, ab aliis infidelibus reputabantur vt spurij, & extranei. Hieronymus, Haymo, Remigius, & Albertus intelligunt Christum, qui separat oues ab hædis, patres à filiis, vocando hos, illis relictis.

Christus separator.

Et auferam sanguinem eius.] Minas cruentas in Castro in Proph. minores.

tas, & verba minantia cædes, ac vastitates, seu verba blasphema, intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, & Isidorus, & satis id ostendit quod ait, *de ore auferendum*, hoc est, de sermone. Sed quem referat pronomen, *eius*, de cuius ore sanguis dicitur auferendus, videre oportet. Albertus, Lyra, & Dionysius, putant referre *Mamzerem*, Alexandrum; qui cum ingrederetur Ierusalem, spirans minarum, & cædis in Iudæos, occurrente ei Iaddo Pontifice cum omni populo, ita placatus est, vt ad eius pedes se prouoluerit, & multis urbem affecerit muneribus, & privilegiis. Verius ceteri Philisthæum quemque intelligunt, qui minas iactabant plenas sanguine aduersus Iudæos, & blasphemias aduersum Deum ipsorum, & verba abominanda. Vnde Septuaginta numero multitudinis dixerunt: & *auferam sanguinem eorum de ore illorum*. quo nihil aliud significat, quam, efficiam vt Philisthæi, qui fuerant hostes acerrimi Iudæorum, eis subiiciantur, vt non audeant mutite: aut vt gaudeant cultui veri Dei se dedere, & Iudæorum profelyti fieri; aut certè fidelium socij: vt nonnulli volunt. Montanus propriè accipit sanguinem animalium, quem mixtum lacte, aut vino gentes libabant; & abominationes, epularia conuiuia, quibus epulabantur sacrificatis carnibus: à quibus iusserunt Apostoli Actuum 15. gentes abstinere. Hæc auferenda ait omnia per fidei susceptionem.

Minas comprimendas
Philisthino-
rum.

Sacrificia re-
primenda
gentium.

Et relinquetur etiam ipse.] Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius intelligunt Magnum Alexandrum, qui etiam deuotus Deo, ait, manebit. Melius ceteri intelligunt; Philisthæus relinquetur subiectus Deo, & amicus, aut subditus Iudæis, & quasi dux; qui res curet, vt socius Iudæorum. De conuersione ad Deum. Christum explicat alij; Etiam ipse Deo relinquetur, & Christo subiectus: & *erit quasi dux*; quia ex ipsis etiam fuere electi, qui ceteros in fide, & in religione instituerent. & *Accaron quasi Iebusæus*, quia Accaronitæ erunt vt Ierosolymitani, ad eandem fidem admissi. Aut potius, vt dicunt Albertus, Hugo, & Dionysius, sicut Iebusæi subiecti sunt à Davide Iudæis, ita Accaronitæ illis subiicientur, per Machabæos videlicet, vt supra diximus.

Philisthæus
subiicitur
ad Deo.

Et circumdabo.] Hebraicè; *Castrametabor domui meæ à militia, à transeunte, & à redeunte, & non transibit super eos ultra exactor*. Vulgatus communem sensum explicuit: *circumducam castra domui meæ*; vel *ero castris loco domui meæ*, vel *circumdabo*, quasi *castro domum meam à militia*, hoc est, à meis militibus Machabæis, vt intelligunt Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, qui templi curam habuerunt, & mundaauerunt. Hieronymus de his, qui ministrant Deo, intelligit, de Ecclesia, qui huc illucque discurrunt: aut de præsidio Angelorum, qui sunt in assiduo ministerio Dei; castris loco ero domui meæ, templo videlicet temporali, & spiritali. At interpretes recentiores præpositionem *לְפָנַי* *min*, à, accipiunt pro contra. *Ero castris loco domui meæ contra militiam, contra transeuntem, & redeuntem*. vel vt Pagni. *ut non timeat ab exercitu, à transeunte, & redeunte*. quem sensum protulerunt Septuaginta cum dixere. *Et substituam domui meæ eleuationem, ne pertranseat, neque reuertatur vllus, & non superueniat super eos ultra exactor*. & de Machabæis explicat Theodoretus, per quos Deus tutatus est templum suum ab hostibus suis. Tum etiam de Ecclesia, quam ita protegit Deus, vt nulla aduersa potestas ei possit nocere: & hunc sensum habent etiam verba Vulgati: *circumdabo domum meam*, vt eam protegam à quacumque militia, à quocumque transeunte, aut redeunte, qui ei nocere velit.

12
1. Sensus.

Tutela Dei
promittitur.

2. Sensus.

Quia nunc vidi.] Montanus putat hæc verba
R 1 2

13

Connexio
verborum.

esse Prophetæ dicentis: quia oculis meis conspexi ingressum Christi. Ceteri omnes verba Dei esse volunt; & plurimi ad superiora ea referunt, ut sit sensus Alberti, Daudis Kimhi, & Lyra; idcirco superiora præstabo, quod videam vestram afflictionem, & illi compatiar; & Theodoretus, quoniam sic, inquit; ad præsens curare constitui. Vel ut Hugo, quia nunc respexi, ut liberem eos à seruitute. Vatablus, videtur referre ad sequentia; ut connectantur cum præcedentibus, quasi dicat: hæc quæ hætenus promisi video iam oculis meis reipsa præstita, dum video simul desideratissimum illum ducem Christum venientem, per quem hæc sunt omnia conficienda: Ecce enim veniet. Verum planior sensus est; ego protegam vos, & liberabo ab his gentibus; quia nunc miseret me vestri; quos video in summa iacere miseria & afflictione.

14

De Christo
certa pro-
phetia.

Exulta.] Ad completam sui populi consolationem, ultra superiora promissa, & hoc subiicit desideratissimum, quasi dicat: non his contentus, quæ hætenus dixi; vos liberaturum, ac vindicaturum ab omnibus inimicis in circuitu existentibus, & hoc plenum lætitia addo, quod ad exultationem, & iubilum permovere debet. Et licet Hebræi quidam ad Zorobabelem; ad Esdram alij, ad Machabæum nonnulli detorqueant: quorum stuporem merito demiratur Theodoretus: nemini dubium esse potest de Christi Ierosolymam ingressu in die palmarum; hanc editam esse prophetiam; cum Matthæus cap. 21. 4. dicat de illo ingressu: *Hoc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: Dicite filia Sion. & Ioan. cap. 12. 15. Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est, Noli timere filia Sion. Atque hoc in sensu literali, & historico, ut omnes Patres agnoscunt: imo ipsi Hebræorum magistri. Nam R. Salomon super hunc locum, impossibile est, inquit, ut interpreteris de alio, quam de Messia, cum in nullo alio hoc videamus impletum: *dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad fines terra, & non inuenimus talem dominatorem in domo secunda. & R. Moses Hadarsan, in illud Genes. 49. ligans ad vitem pullum suum. Cum venerit, ait, Messias in Ierusalem, ipse erit cingens asinum suum, & equitabit, & super eum veniet in Ierusalem; ut ducat seipsum in paupertate, sicut scriptum est Zachar. 9. pauper, & humilis, equitans super asinum. Vide Galat. lib. 8. cap. 9. Nec ullus legitur, qui asino infidens, ingressus fuerit triumphans Ierosolymam, ut Christus. Vnum illud hic breuiter est perscrutandum, qua ratione Matthæus referat hanc prophetiam sub illis verbis. *Dicite filia Sion: Ecce rex tuus venit;* & Ioannes, *Noli timere filia Sion, ecce rex tuus venit;* cum Zachariæ sic exorsus sit. *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem?* Respondetur, Ioannem verba quoad sensum paulo immutata adieciisse, idem enim est; *exulta filia Sion, quod, noli timere.* Nam abiectis hostibus, & Christo venturo est quod exultes, & non est quod timeas. Matthæus autem ex duobus Prophetis confarcinavit testimonium. Ex Isaia 62. *Dicite filia Sion, ecce Saluator tuus venit.* Et ex Zacharia, *Ecce rex tuus venit.* de eodem enim ipso Christo erat utriusque prophetia, & idcirco non mirum si utramque coniunxerit Matthæus.**

15

Lectio-
nis
ratio.

Et Saluator.] Hebraicè, *nosano*, participium præteriti est verbi *Niphal* passiu, quod idem est in Psal. 33. 16. *Non saluatur rex per multam virtutem.* & vertitur, *saluatus*, ut vertunt Pagninus, Galat. Vatab, & Isidorus, & ponitur intransitiuè, *saluatus à seipso*, & idcirco significatur mors, & resurrectio Christi, ut notat Vatablus, nam iustus, & innocens in

A mortem adiget; verum erit à seipso seruatus resurgendo. Potest etiam idem esse, quod salute plenus, aut salute circumdatus, ut ait Isidorus. Verum Septuaginta, Vulgatus, Hieronymus, Tigurina, & Isidorus, acceperunt pro actiuo, & verterunt, *saluans*, seu *saluator*. & rationem reddit Isidorus, quia mos est Hebræis ponere pro actiuo passiuum. Ut Prou. 29. 9. pro illis verbis, *Vir sapiens si cum stulto contenderit*, in Hebræo legitur, *Vir sapiens iudicatur cum viro stulto*. Ierem. 2. 35. *Ecce ego iudicio contendam tecum*, in Hebræo est: *Vir sapiens, ecce ego diiudicor tecum.* & Ezech. 20. 36. *Sic iudicabo vos, pro, sic iudicabor vobiscum.* Sic ergo hoc loco, *saluatus*, positum est pro *saluans*, aut *saluator*.

B Ipse pauper.] *חני* *Hhani*, pauperem significat, ut hic vertunt Vulgatus, Vatab. Isidorus, Montan. & Hebræi apud Galatinum, ut Isa. 3. 14. *rapina pauperis in domibus vestris*. Psalm. 72. 2. *& pauperes tuos in iudicio.* Si autem legatur cum *Vau* *חנני* *hhanau* significat *mitem, mansuetum, humilem.* & ita hic LXX. transtulerunt, *mansuetus*, ut etiam interpretes Matthæi, sed frequenter confunduntur, præsertim apud LXX. & quidem humilis verè mitis, verè pauper dicitur, quasi omni ope extrinsecus à Deo adueniente indigus.

16

Super asinam.] Hebr. super *חמור* *chamor*, & super pullum filium *חמור* *athonoth* asinarum. & quidem nomen *chamor* vti masculini generis Vulgatus alias asinum vertit; ut Genes. 49. 14. *Issachar asinus fortis.* 4. Reg. 6. 25. *Donec venundaretur caput asini octoginta argenteis.* & 2. Reg. 19. 26. *Dixi ut sterneret mihi asinum, & ascendens abirem cum rege.* & hoc loco recentiores interpretes asinum vertunt. Atque ita habent Codices aliqui; & auctores quidam asinum hic legi volunt, & in Matthæo. Verum magis probandum est quod Septuaginta, Vulgato, & pluribus auctoribus probatur, vertendum asinam; quod certa regula sit, nomina generum, & specierum animalium utrique sexui conuenire apud Hebræos, ut docet Pagnin. in suis Hebraicis institutionibus: quod etiam verum est in Græcis, & Latinis nominibus animalium. Ita nomen *hhamor* femineum putatur in 2. Reg. 19. citato. Nam ad verbum ex Hebræo sic habet. *Dixique ei ego famulus tuus, ut sterneret mihi hamor, & ascendam super eam.* & LXX. hic verterunt, *ascendens super subiugalem, & pullum nouum.* & Christus ipse ita vocauit Matth. 21. 2. cum dixit: *& inuenietis ovem asinam alligatam, & pullum cum ea. Ut impleveretur quod dictum est per Prophetam, Ecce rex tuus venit, sedens super asinam, & pullum filium subiugalis.* Et adduxerunt asinam, & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt. Ex quibus verbis ita certum sit Christum sedisse super asinam, & super pullum, ut aliter loqui non liceat; ut quidem affirmant Chrysostomus Homil. 65. in Ioannem, Theophylactus, Lyra, & Caietanus; & hoc loco

17

Lectio-
nis
ratio.

E Remigijs, Albertus, Hugo, & Dionysius: quamvis super vnum tantum sedisse, super Matthæum asserant Chrysostomus, Hieronymus, Auctor imperfecti, Euthymius, & Abul. q. 13. n. 21. Matthæi. Sedit ergo super utrumque non simul, sed in vno post alium, ad significationem mysterij, & completionem prophetiæ.

Disperdam quadrigam.] Eusebius lib. 2. de Demonstratione Euang. cap. 28. & lib. 8. cap. 4. & lib. 9. capit. 17. & Theodoretus putant sermonem esse de confractione Iudæorum exercitu per Romanos, & virtute eorum bellica contrita: quos nomine Ephraim significat per contemptum. Quin & Vatab. putat per Ephraim intelligi filiam Siō. At verius Hieron. & Rupert

18

Euseb.
Theod.

Christus se-
dit super asi-
num & pul-
lum diuerso
tempore.
Chrysost.

Hieronym.
Auctor im-
perf.
Euthym.

Rupertus, Hugo, & Montanus de utroque populo intelligunt, Israël, & Iuda, quod à Christo sint conuertendi, non vi armorum, sed virtute verbi, & miraculorum; non enim vi armorum regnum suum est obtenturus, sed pace; & Hieronymus quidem de pace in qua erat orbis, cum natus est Christus explicat. Sic & reliqui, Haymo, Remig. Albertus, Dionys. & Isidorus, de pace intelligunt, quam Christus adduxit suo aduentu, de qua Michæ 4. dictum est. Verum existimo loqui de pace per Euangelium Christi effecta: ex animi enim mansuetudine, quam efficit sua gratia Christus, promanat mansuetudo, & pax cum aliis hominibus; non bellico vilo apparatu conquisita, sed Dei verbo, in omnibus vbique gentibus effecta, ad quas Dei regnum se extendit.

Pax Euangelica prædicatur.

19 Regni Christi amplitudo.

Potestas eius.] Amplitudinem regni Christi totum orbem ambientis prædicat Propheta, de quo ipse dixit Matth. 28. *Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra.* Quod autem terminis coarctat eisdem, quibus David Psalm. 71. *& dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum;* omnem latè patet mundum significari existimant Remig. Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. & Montan. cum Ruperto, Orientem, Occidentem, Meridiem, & Septentrionem, ac sic distinguunt illos terminos: à mari Oceano Meridiano usque ad mare Oceanum Septentrionale; & à flumine Phison, qui circuit omnem terram Heuilah Orientalem, usque ad terras versus mare Occiduum, quæ adhuc deteguntur. Verum hoc non est necesse, sed iuxta consuetudinem Scripturæ, quæ terminos terræ Iudæis promissæ hos constituit Exod. 23. 31. *Ponam terminos tuos à mari rubro usque ad mare Palestinorum, & à deserto usque ad fluium.* Mare rubrum terminum meridionale designabat; mare Palestinorum, seu Mediterraneum Occidentalem: desertum ad Meridiem versus Occasum, & fluium ad Orientem, nempe Euphratem; nam antonomastice flumen hoc vocatur, ut constat Genes. 15. 18. *Semini tuo dabo terram hanc à flumine Egypti usque ad flumen magnum Euphratem.* Deuteronom. 11. 24. & Iosue 14. *A deserto, & à Libano, & à flumine magno Euphrate usque ad mare Occidentale erunt termini tui.* Atque ita Chaldaus hic dicit; *Et dominabitur à mari usque ad Occidentem; & ab Euphrate usque ad fines terra.* Quia ergo cum Iudæis loquebatur Propheta, qui amplissimum regnum putabant, si ad illos terminos extenderetur, ad quos nullus regum suum dominatum extendit, ob suam desidiā fortasse, ut ait Hieronymus in epistol. *Queris à Dardane:* idcirco hos etiam cum admiratione designauit Christo, qui toti orbi erat dominaturus. Quod autem, cum in Hebræo legamus, ut in Psalm. 71. *& à flumine,* Vulgatus verterit, *à fluminibus,* id fecit imitatus LXX. qui ita transtulerunt, aut fortasse duo flumina voluit comprehendere, Euphratem, & Tygryn; quæ ad Orientem fluunt terræ Palestinæ.

Termini terræ Palestinæ.

20 Lætionis ratio.

Tu quoque.] Hebræa sic habent; *Etiam tu, in sanguine fœderis tui, emisisti vinctos tuos de lacu, non aqua in eo.* & pronomina tam primitiuum, *tu,* quam possessiua, *tui,* & *tuos,* & feminea sunt *tu,* & *tu.* & verbum primæ personæ est *emissi.* Atque ita legunt Chaldaus, R. Salomon, Galat. lib. 8. cap. 20. & recentiores omnes; & ita explicat Pagnin. Tu etiam Ierusalem exulta in sanguine fœderis tui. Vel ut alij: Tu etiam filia Sion, vel Ecclesia Ierusalem saluata es, vel saluaberis in sanguine fœderis tui; vel in sanguine auctoris fœderis tui, sicut Messias saluatus est in sua iustitia. Itaque sunt verba Prophetæ alloquentis Sion, ut supra; *exulta satis filia Sion, & iubilala filia Ierusalem,* ac dicentis: Etiam exulta non solum, quia rex tuus ingreditur mitis, sedens a sinistralibus, & pullo;

Castro in Proph. minores.

De salute per Christi variis sensus.

A sed etiam in sanguine eiusdem; quo confirmauit fœdus nouum, quod tecum iniuit. Aut ut Salomon, Galat. Vatab. Isidor. Montan. & Rob. Tu etiam congregatio Sion saluaberis in sanguine Christi, quo confirmauit fœdus tuum; sicut ipse Christus veniet iustus, & saluus, & omnes saluans. Sed verius sunt verba Dei alloquentis Sion. Tu quoque Ecclesia Sion exulta, quia saluaberis in sanguine Christi auctoris fœderis tui. Vnde idem dicit; nam emisisti, pro, *emittam* vinctos tuos è lacu limbi, in quo non est aqua, resuscitans eos. Sunt ergo verba Dei, ut aiunt Hieronymus, & Isidor. loquentis ad Ecclesiam Sionis. Verum Septuaginta, Vulgatus, Hieronymus, & Græci omnes, & Latini Patres legunt: *Tu quoque in sanguine Testamenti tui emisisti vinctos tuos.* Et sunt verba vel Dei, vel Prophetæ Christum alloquentis, ut volunt Origen. Tract. 14. in Matthæum, Hieronym. Cyrillus, Theodoretus, August. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. in hunc sensum. Et tu ô Christe merito sanguinis, quo roborasti fœdus tuum nouum, quem pro hominibus effudisti, eduxisti è limbo patres iustos, qui ibi detinebantur, donec tu eos liberares. Diuersitas lectionis Hebræicæ ferè tantum in mutatione punctorum inuenitur. Aut certè Vulgatus commodiora verba contexit ad sensum explicandum. Nam & sensum, quem proferunt verba Hebræa, profert Vulgatus; si Deus, vel Christus, aut Propheta alloquantur filiam Sion. Tu quoque ô Ecclesia Sion, virtute sanguinis mei, aut Christi, quo roboratum est testamentum, seu fœdus tuum, quod cum eo iniisti, emisisti, pro emittes, filios tuos vinctos de limbo, in quo conclusi tenebantur iam à multis annis. Hoc est, liberos videbis, & poteris, Christo dimittente. Nomine autem *sanguinis,* licet Hebræi quidam intelligant illum, quo confirmatum est fœdus ad calcem montis Sinai, Exod. 24. tamen certū esse debet de sanguine Christi hic esse sermonem, quo confirmatum est fœdus, seu Testamentum nouum; ut est communis sententia Patrum, Hieronymi, Theodreti, Cyrilli, Ruperti, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionysij, Vatab. Montani, & Isidori, de cuius ineundi ratione quoniam latè diximus super 31. Ieremiæ, hoc loco ab ea disputatione supersedendum putauimus.

De educatione patrum è limbo.

De quo lacu sit sermo.

D De lacu.] De *hor, cisterna,* aut *carcere,* aut *sepulchro:* quo nomine diuersi diuersa intelligunt. Nam Chaldaus, & R. Salomon, explicant ferream Egypti seruitutem, de qua olim sunt Iudæi liberati; Hugo accepit Babylonicam captiuitatem; quasi prædicta sanguine Christi facta salus terrena sit. Augustinus eo loco intelligit naturæ humanæ miseriam in peccatis iacentis; Theodoretus cultum idolorum; Montanus, & Isidorus legis iugum, & seruitutem infructuosam, & duram. Verius Hieronymus, Rupertus, Remig. Albertus, S. Thomas, Lyra, Dionys. Vatab. & Galatinus, de limbo patrum.

E Vincis spei.] Albertus, & Hugo intelligunt Iudæos Babylone vinctos, qui hoc tempore nulli erant, cum omnes iam essent donati libertate. Rupertus, & Remig. patres limbi, qui vincti tenebantur Christum liberatorem sperantes, qui ad cælestem paradisum, ut explicat Hieronymus, tanquam ad munitiōnem euocantur. Verum proprius vinctos spei vocat Iudæos, qui spe suæ salutis per Christum adducendæ, ita deuincti tenebantur, ut vita eorum tota ex ea spe penderet. sic Vat. Montan. & Isidor. Ait ergo: Conuertimini ad Christum, tanquam ad arcem, vel ad Ecclesiam, & salutem Euangelicam, quæ in ea offertur, ut Cyrillus, qui ea spe quasi vinculis quibusdam spectatores existitis, qui omnem vestram salutem è Christo speratis.

De quo lacu sit sermo.

Vincti spei qui sint.

23

Annuncians duplicia.] Quamuis quidam hæc Machabæis promitti, aut eius temporis Iudæis putet; Albertus, & Hugo, redeuntibus è Babylone: tamen ceteri ferè de negotio Euangelico exponunt. Et sunt qui putent verba esse Christi ad patrum congregationem in limbo existentium; Hodie, ait, annuncio vobis me vobis redditurum duplicia bona, & meæ intuitionem humanitatis, & diuinitatis, & cælestem gloriam, & Angelorum societatem. Alij existimant esse Dei ad Christum verba, promittentis ei & mortuorum suorum suscitationem, & nouorum filiorum ex gentibus auctorem. Melius est, vt ad victos spei sermo Christi producat, o vos, quos sollicitos, & anxios tenet, quod spe teneamini, confidite, quia etsi interim laboretis, at modo vobis promitto me vobis multo maiora, & sublimiora redditurum quàm speratis. Non enim dum spe viuitis, potestis agnoscere quæ latent sub spe; re autem ipsa reuelabuntur postea. Ita duplicia, id est, duplo maiora quàm speratis, explicant Hieronymus, & Montanus, & alij; & auctores volunt propriè intelligi; Theodoretus vitam, & libertatem: Lyra gloriam animæ, & corporis: Isidorus remissionem peccatorum, & à iugo legis libertatem, alij alia; sed duplicia multo plura significat vsu Scripturæ.

Duplicia bona, id est, multo maiora promittuntur victis spei.

24

Extendit.] Hebræi, quibus assentire videntur Hieronymus, & Theodoretus, Albertus, & Hugo, de Machabæorum gestis hæc explicant, & de victoriis per eos reportatis; qui erant ex tribu Iuda. At non erant ex Ephraim. Remig. & Lyra. intelligunt Christum in cruce, quasi arcum extentum, qui fuit de tribu Iuda. Sed ceteri continua quadam allegoria putant depingi bellum spirituale, & duces selectos Apostolos ex Iuda, & Israël, & victorias de gentibus ab eis reportatas. sic Theodoretus, Cyrillus, Remigius, Rupertus, Lyra, Dionys. & recentiores omnes. Ait ergo: extendam mihi Iudam, assumam ex Iuda mihi duces Apostolos, quos, vt arcum in manu mea contentum accipiam, & iaciam in gentes verbi sagittas, quibus eas configam. *Impleui Ephraim.* Ephratæi præstabant arte iaculandi sagittas, vt constat Psalm. 77. 9. *Filij Ephrem intendentes, & mittentes arcum conuersi sunt in die bellis;* ac de eis ait, *impleui dexteritatem Ephraim,* dabo enim illis citam occasionem plenè, & pro votis exercendi artem iaculandi, qua pollent. *Impleui desiderium eorum ostentandi artem suam.* Vel instruxi Ephraim arcu, & sagittis, vt opportunè iaculentur. Vt Psalm. 126. *Sicut sagitta in manu potentis, ita filij excussorum;* *Beatus vir, qui impleuit pharetram suam ex ipsis.*

Bellum spirituale per Apostolos indictum.

25

Et bibentes.] Hebraicè, & biberunt, strepitum fecerunt vt vinum, impleuerunt vt phiala, vt cornua altaris. Atque hæc omnia præterita pro futuris accipiunt recentiores omnes interpretes; & bibent, & strepitum, seu fremitum facient, aut tumultuabuntur vt vinum, implebunt vt phialam, vt cornua altaris. Describit graphicè stragem cruentam, quam facient in hostibus, & desiderium eos discerpenti, & perdingi; expetendo eorum sanguinem bibere, vt in Ouidio 13. Metam.

Ouidius.

cupiasque dolenti

Me tibi forte dari, Tyriumque haurire cruorem.

Describitur animus Apostolorum, & strages spiritualis hostiū, quā facient.

Et illud, *Non dormiet donec comedat prædam, & sanguinem vulneratorum bibat.* Atque Albertus, & Hugo de bellis cruentis, & victoriis Machabæorum exponunt. Ceteri, & veteres, & recentiores allegoriam efficiunt, se dicunt stragis spiritualis, quam facturi erant Euangelici duces, & prædicatores. Nam quemadmodum duces, qui vltionem vehementer sumere expetunt de hostibus suis, dicuntur haurire sanguinem, & repleti, & ita feruere copia illius, ac si vino essent temulentis;

ita duces Euangelici sic discurrent per orbem, expetentes omnem idololatriam destruere, vt infidelium sanguinis hauitu, vsque ad summum se ingurgitantes; expetere dicantur; & hoc est, & bibent cupidi effundere sanguinem; & vt vinum, cum feruet, strepitum facit; sic illi frement quasi ebrij, implebunt se vt phiala, quæ sanguine victimarum replebatur: & vt cornua altaris, quæ aspergi solebant hostiarum sanguine, vt patet Leuit. 4. & cap. 16. 18. Sic Apostoli, vt sancti, de quibus dicitur Psalm. 149. 5. *Exultabunt sancti in gloria, letabuntur in cubilibus suis. Exultationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus;* reddent vltionem hostibus suis, Deuter. 32. 41. *Inebriabunt sagittas suas sanguine, & gladius eorum deuorabit carnes, & vestes eorum aspergentur sanguine;* vt Christus, de quo dicitur Isa. 63. 1. *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Quare rubrum est vestimentum tuum, & indumenta tua sicut calcantium in torculari? Calcanti eos in furore meo, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinavi.* Simul etiam cum victoria promittitur magnum Deo sacrificium offerendum, vt ait Montan. & insinuat Theodoretus; & vt sacrificium ingens, maxime placitum fore ministerium Apostolorum, vt ait Hieronymus. Septuaginta aliter legerunt, licet ad eundem sensum. *Bibent sanguinem eorum sicut vinum, & implebunt phialas sicut altare;* vel vt habet Hieronymus, & implebunt, sicut phialas, altare. Tanta erit strages occisorum, aut tam copiosum erit sacrificium, vt super sit sanguis ad potum, & ad asperisionem cornuum altaris.

Quia lapides sancti.] Hebraicè legimus. *Quia lapides nezer eleuabuntur super terram eius:* & nomen nezer significat separationem, & selectionem, ac sanctitatem, & ita LXX. & Vulgatus dixerunt: *lapides sancti,* in genitiuo, vel sanctitatis, aut selecti, & preciosi, eleuabuntur de sua humilitate, vt habeantur in honore, & precio. de Machabæis accipiunt Albertus, & Hugo. Melius Hieronymus, Theodoretus, Remig. Lyra, & Dionys. de Apostolis, qui in edificio spirituali Ecclesiæ locum habent eminentem. Aut eleuabuntur, aut vexillabuntur, hoc est, ferent vexillum, eruntque vexilliferi in terra Ecclesiæ. Vel vt ait Montan. in viis, & campis eleuabuntur, vt designent viam transeuntibus ne errent. Significat etiam nomen illud, coronam, tiaram, aut diadema, vt Exod. 29. 6. *Pones nezer tiaram in capite eius;* 2. Reg. 1. 10. *& tuli diadema, quod erat super caput eius,* & ita hic verterunt Pagnin. & alij, & lapides coronæ; quia Apostoli, qui Ecclesiam exornarunt vt lapides preciosi coronā, aut caput eius Christum, in ipso coronæ fastigio collocabuntur, vt ipsi exornati, simul & exornent.

26

Quid enim.] Hebraicè, *Nam quid bonum eius, & quid pulchrum eius.* Aut quanta bonitas eius, & quanta pulchritudo eius? vt vertunt Pagnin. Tigur. & Vat. *frumentum baburim, & vinum ienobeb puellas.* & nomen quidem baburim LXX. & recentiores omnes vertunt, *adolescens,* seu *iuuenis;* quos tamen, quia ad quoduis opus eliguntur relictis sene, vt ait David Kimhi, idcirco, Vulgatus *electos* transtulit; seu vocauit. Verbum autem ienobeb, à verbo *nub*, quod est germinare, crescere, & loqui, idem est, quod succulentas, & vegetas reddens puellas, aut succrescere faciens, aut cantare faciens, vel exhilarans, vt Pagnin. Vatab. & Montan. Vnde David Kimhi frumentum, & vinum, ait, lætificabit iuuenes, ac virgines, & loqui, id est, cantare faciet eos cantiones, & laudes. Septuaginta verterunt, *quia si quid pulchrum eius, & si quid bonum eius? frumentum iuuenibus, & vinum boni odoris ad virgines.* Iam ad sensum explicandum accedamus.

Eminens locus Apostolorum in Ecclesia.

27

Lectionis ratio.

Theo

Sensus 1. de felicitate temporalis. Theodoretus, cum Hebræis de temporali terræ fertilitate explicat; Albertus, & Hugo de tempore Machabæorum, in quo cultus diuinus, eorum opera instauratus est, nam lex est frumentum iuuenum, & eadem est vinum virginum. De qua intellexit Chaldaeus, cum dixit, *Nam quod bonum, & quæ pulchritudo? doctrina legis, & iudicium pulchritudinis stabilitum in Ecclesiis.* & hanc explicationem adduxit Hieronymus ex Hebræis. De verbo Dei per Christum, & Apostolos seminato, exponunt Vatablus, Isidorus, & Robertus, quod mox vt auditum, & meditatione gustatum fuerit, iuuenes fortes reddit, & alacres in spiritu: & puellas pu chras, & castas: vel vt Montanus. Quis fructus, quæ suauitas, aut iocunditas expectanda Deo erit ex terra naturæ humanæ, tam accuratè, ac peramanter à Deo ipso, eiúsque ministris exulta, nisi frumentum

A adolescentum, & vinum, quod puellas florentes reddat: Vel quod faciat cantiones, laudèsq; decantare Deo. De pane, & vino Eucharistico, qui eosdem fructus producit cum ipso Euangelio in ritè suscipiente, intelligunt Hieronymus, Palscius lib. de corpore, & sanguine Domini cap. 21. Haymo, Remigius, Lyra, & Dionysius. Nam vt illa terra inter omnes commendatur, quæ feracissima est frumenti, & vini: atque idcirco robustiores iuuenes, & puellas vegetiores nutrit; ita terra Ecclesiæ, & Christiana religio, quæ frumento, vino, & oleo abundat, hoc est, pane corporis Christi, & vino sanguinis eius, & sacro oleo, omnium est præstantissima: vtpote quæ tali alimento iuuenes alat robustissimos, & puellas vegetas, & fortes, quæ possint hosti cuique repugnare, & in fastigiū virtutis conscendere vsque ad ipsum Deum.

Sensus 3. de sacra Eucharistia.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT DECIMVM.

PARAPHRASIS.

1 **P**Ecite à Domino ¹ pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet ² niues, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro.
 2 Quia ³ simulachra locuta sunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & somnatores locuti sunt frustra: vanè cōsolabantur: idcirco abducti sunt quasi grex:
 3 affligentur, quia non est eis pastor.
 4 Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo: ⁴ quia visitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos, quasi equum gloriæ suæ in bello.
 5 Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælij, ex ipso egredietur omnis exactor simul. Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio: & bellabunt, quia Dominus cum eis; & confundentur ascensores equorum.
 6 Et confortabo domum Iuda, & ⁶ domum Ioseph saluabo: & conuertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerunt quando non proieceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos.
 7 Et erunt quasi fortes Ephraim, & lætabitur cor eorum quasi à vino: Et filij eorum videbunt, & lætabuntur, & exultabit cor eorum in Domino.
 8 Sibila- bo eis, & congregabo illos, quia redemi eos; & multiplicabo eos, sicut ante fuerunt multiplicati.
 9 Et seminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei: & viuent cum filiis suis, & reuertentur.
 10 ⁷ Et reducam eos de terra Ægypti, & de Assyriis congregabo eos, & ad terram Galaad, & Libani adducam eos, & non inuenietur eis locus.
 11 ⁸ Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis, & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Ægypti recedet.
 12 Conforta-

Postulate à Domino opportuno tempore serotinam pluuiam ad fruges maturandas: & coget ille quidem ² nubes niueas, & copiosam emittet pluuiam, & faciet, vt singulorum agri herba vire-scant: & ariditas procul absistat. Ne vos tangat vlla simulachrorum memoria, vt ab eis speretis vbertatem, cum compertum habeatis ³ simulachra semper inutilia, & noxia respondisse, & diuinos promississe falsa, & somniorum inspectores vana pronunciaſſe: itaque omnes vanè vos consolabatur: & idcirco vos omnes, qui eis fidem habuistis, abducti fuistis quasi grex in captiuitatem, & afflicti estis, quia nullum bonum sequebamini pastorem. Et excanduit grauissimè in falsos illos pastores Dominus: in eos, inquam, qui hircorum instar gregem miserum per deuia ducebant. At nunc misertus Dominus populi sui, ⁴ decreuit visitare gregem suum, nempe domum Iuda, & constituere ex eis duces Machabæos, qui generosi instar equi, ad bellum cum exultatione procedant, non ex gentibus præſidiariis militibus conductis. Nam ⁵ ex ipsismet prodibit reipublice administrator: ex ipsis procures, & magnates: qui ceteros sustentent: ex ipsis imperator, qui militibus præſit ad bellum euntibus: ex ipsis etiam, qui obsequia debita exigant à subditis: qui ita fortiter hostes sibi subiugabunt in bello, vt conculcari solet lutum viarum, & bellabunt quidem, quia Dominus aderit eis: & pudore afficientur qui in equis fiderint, ab illis expugnati: & confortabit Dominus Iudæos, vt illustres victorias reportent: & ⁶ Israëlitas saluos faciet: & illorum misertus reducet, vt habitent pacificè, sicut antequam permisit eos duci captiuos: quia ipse, vt Deus eorum, statuit exaudire eos; & omnes ipsi erunt quasi quidam heroës è tribu Ephraim, qui generosè bellabunt bella Domini. Et ob frequentes victorias lætabitur cor eorum, vt illi, qui optimo exhausto vino, hilarescunt. Et posteri videbunt maiorum

suorum trophæa, & latabuntur, & corde exultabunt in Domino. Hac felicitate ut perfruatur, quasi quodam edito sibilo, undique congregabit eos Dominus: nam statuit eos liberare, & multiplicabit sicut prius. Nam licet disperserit eos inter populos, ibi eius recordabuntur, ac viuent aucti filiis, & reuertentur. Cum reducet eos ex terra Ægypti, in quam ducti fuerant, & de Assyria reducet, & collocabit in terra Galaad, & Libani; & occupabunt adeo regionem hanc, ut nullus supersit eis locus vacuus. Et cum venerint, omnia itinera illis peruia erunt, nullum mare, nullum flumen erit impedimento, quæ, si opus fuerit, ut olim, Mose virgâ percutiente, cesserunt, cedet eis: cedet & superbus Assyrius, & Ægypti dominatio recedet. Confortabit enim eos Dominus ad fugam, & in virtute eius in patriam proficiscuntur, ut in ea optatam transigant vitam. Nam prestabit id Dominus, ut pollicitus est.

bo eos in Domino, & in nomine eius ambulant, dicit Dominus.

ARGUMENTVM.

ERRÆ vbertatem à Deo impetrandam, non ab idolis ostendit, propter quæ abducti sunt in captiuitatem. Deinde pollicetur se missurum inclytos duces Machabæos, qui suis victoriis tam illustrem, & tranquillam regionem suam reddant, ut undique ad eam confluant tam Iudæi, quàm Israëlita, qui morantur apud Assyrios, & Ægyptios: quos Deus adducet, omnibus itinerum periculis superatis.

Omnis hic locus, ait Hieronymus, obscurus, & dubius est. Hebræi, Hieronym. Theodoretus, Haymo, Albertus, & Hugo, de temporali felicitate, & Machabæorum victoriis exponunt. Remigius, Rupertus, Lyra, Vatablus, Montanus, Isidorus, & Robertus, de Iudæorum ad fidem, & Euangelium reductione interpretantur. Et cum prior sensus verbis propriè acceptis consonet; posterior spiritalis erit, ut vocat Hieronymus, illo plenè expressus.

COMMENTARIVS.

Lectio-
nis ra-
tio.

Pluuiam.] Hebr. *Petite à Domino pluuiam in tempore, pluuiam serotinam.* Septuaginta putarunt vtramque pluuiam postulari, temporaneam, & serotinam; illam opportunam seu matutinam, hanc serotinam vocauerunt. Vulgatus, & ceteri interpretes solam serotinam peti putant, quæ opportunè cadit, si desiderio satisfaciatur: nam hæc coronam imponit anno, & vltimam manum adhibet. Et quanuis multi de temporali felicitate putent sermonem esse, & occasione frumenti, & vini, nunc postuletur pluuiam maturans segetes, ne Iudæi ad idola recurrant, postulaturi, ut Theodoretus, Haymo, Albertus, & Hugo asserunt: at Hieronymus, Remigius, Rupertus, Lyra, Vatablus, Montanus, Isidorus, & Robertus, pluuiam exponunt, doctrinam Euangelicam, quæ serotina dicitur, perficiens, & ad finem deducens, & ad maturitatē segetes virtutum; cum vetus lex fuerit doctrina matutina, seu temporaria, quæ iacta semina germinare facit: ut notat hic Cyrillus. Nam doctrinam pluuię nomine per metaphoram significari ostendit Moses Deutero. 32. 1. dum ait; *Concresecat in pluuiam doctrina mea, sicut ut ros eloquium meum.* Vnde & Prophetæ dicuntur stillare. Enimvero cum in præcedenti capite Iudæos anxius consolatus sit commendatione terræ tritici, vinique feracis: modo eorum obiectioni respondet, querentium de Deo, quod opportunè pluuiam non immittat, ideoque in idola propenderent, ut eam ab eis postulent: ait ergo; ne despondeatis animum, neque figuras, diuinos, &

Vbertas temporalis postulata.

Vbertas Euangelica potius.

Doctrina pluuiam dicitur.

A somniores consulatis, qui vos non poterunt consolari, sicut nec cum ducebamini captiui; sed à Deo potius petite, & dabit vobis pluuiam abundantem, non solum temporariam, sed & Euangelicam spiritualem.

Niues.] Hebræum nomen, *חַזִּיזִים* *chazizim*, à verbo *חָזַז* *chazaz*, videtur; unde vates dicti sunt *videntes*, ut videtur Dauidi Kimhi cum aliis Hebræis, quos sequuntur recentiores omnes interpretes, significat irradiationes illas, quæ tonitrum, & ingentē pluuiam solent præcedere; quas vocant *coruscationes*, *emicationes*, *radiationes*, *fulgurationes* seu *fulgeira*. Septuaginta nominarunt *phantasias*. hoc est, *fulgura*, ut volunt Cyrillus, & Theodoretus, quod videntes terreant, aut quod subito appareant. Vulgatus Iob. 28. 26. vertit, *procellas*, cum dicit. *Quando ponebat pluuiis legem, & viam* *וַיִּנְחַל* *labhaziz* *procellis sonantibus*. Pro quo alij vertunt, *viam radiationi*, seu *coruscationi tonitru*. & cap. 38. 25. dixit. *Qui dedit vehementissimo imbri cursum, & viam haziz sonantis tonitru*. & alij verterunt, & *viam fulguri*, aut *coruscationi tonitru*. Septuaginta in his locis Iob. verterunt, *in vibratione sonante*; aut *viam tumultui*, seu *turbationi*: Symmachus, *ad strepitum vocum*. Sunt qui *nubem procellosam*, cum *coruscatione*, & *tonitru aquam demittentem*. Sic Chaldaus locum Iob. 38. exposuit. *& viam nubibus, quæ deiciunt aquam cum tonitru*. & Thalmudici, ut notat Pagninus in Thesau- ro, dicunt hoc esse vnum ex nominibus nubis. & M. Dominus faciet nubes candidas, vertit hic. & Hieronymus vertisse hic, *nubes*, existimat Pagninus, & Complutense Dictionarium. Qua ratione Apostoli rectè nubes dicuntur; quæ cum tonitru verbi, & cum diuinis

A Deo vtraque pluuiam postulanda.

Lectio-
nis ra-
tio.

Copiosam per Apostolos pluuiam eum coruscationib⁹ mixtam mittendam, notat Propheta.

diuinis irradiationibus aquam Euangelicam dispergunt. Vulgatus hoc loco, & Hieronymus *niues* interpretantur, ob candorem; & quod aqua sit concreta, & refrigerans; & conuenit iisdem Apostolis, qui refrigerarunt hominum ardorem; & ideo hominibus, & Deo fuere gratissimi, iuxta illud Prou. 25. 13. *Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei, qui misit illum*; faciet ergo Dominus niues coruscantes, & pluuiam imbris, vel pluuiam pluuiæ, id est, copiosam, per Hebrai⁹ mû, vehementem, & largissimam; & in singulis agris dabit herbam.

3 Simulachra.] Hieronymus, Lyra, Vatab. de gentibus explicant conuertendis, quæ prius responsis falsis deceptæ in deuia trahebantur. Alij de Iudæis, tempore secundi templi; cum tamen certum sit per id tempus idololatriam in populo Iudaico non viguisse. Verius Hieronymus ipse, Cyrillus, Albertus, & Hugo, de Iudæis explicant hæc ante captiuitatem Babyloniam: quasi dicat, A Deo pluuiam exorate, qui dabit affluenter, & vbertatem herbarum, & fructuû; & despiciite simulachra, diuinos, & somniores, quos olim solebatis consulere; & vos suis responsis decipiebant, consolabanturque, læta, ac prospera promittentes. Siquidem huius criminis causa abducti estis in captiuitatem, populus cum principibus; in quos magis desæuit furor meus; & hircos huiusmodi puniui, quod scandalo fuissent gregi, & ad idola deducerent. Itaque quæ hic sunt futura pro præteritis sunt accipienda.

4 Quia visitauit.] *chi* quia, vel *cha*, hoc loco non est rationalis particula; nec enim causam reddit eorum, quæ dicta sunt; sed vel redundat, vt sæpe solet; ideoque Septuaginta præterierunt dicentes; & *visitauit Dominus omnipotens gregem suum*; & Hieronymus in Commentario. Itaque ornatus causa solet etiam præmitti, & asseuerandi, vt hic ait Montanus; pro *sane*, aut *etenim*; vt Psal. 17. 30. *Quoniam*, pro *etenim*, *in te eripiar à tentatione*. & ver. 31. *Quoniam quis*, pro *etenim*, *quis Deus præter Dominum*? Psal. 51. 13. *Quoniam*, pro *sane*, *si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique*. Ita hoc loco. *Quia visitauit Dominus*, vel redundat ad ornatum, vel asseuerat, & inchoat periodum. *Etenim*, aut *sane*, quamuis hucusque punierit gregem cum pastoribus; at nunc decreuit Dominus visitare, ac curare gregem suum, domum Iuda, Iudæos reuersos à Babylone. De Christo, qui ex tribu fuit Iuda hæc explicant Vat. & Montanus; nam ipse fuit angulus, paxillus, & arcus Ecclesiæ suæ, iuxta Chaldaicum dicentem: *Ex ipso rex eius, ex ipso Christus eius, ex ipso fortitudo belli sui, ex ipso magnificabuntur omnes gubernatores eius simul*. Haymo, Remig. Lyra, & Isidorus de Christi ducibus Apostolis interpretantur, qui ex ipso grege domus Iuda orti sunt, & quasi generosi equi, robore, & omni genere virtutis exornati procedent, & indicent bellum toti mundo. qui ipsi anguli, duces scilicet, fuerunt; & ex ipsis prodierunt clauī constantes, & arcus ad bellum gerendum: & exactores morum proborum.

Sensus 1. de Christo, & Apostolis.

Sensus 2. de Machabæis.

Sed Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. Albertus, & Hugo hæc intelligunt dicta de Machabæis: belli tempore, ait Theodoretus, eos præstabo tanquam equum quendam, pulchritudine, & viribus exultantem, & confidenter in hostes progredientem, & non indigebunt auxiliis externis; non aliorum armis vtentur; nec externos milites mercede cōducēt; sed ex sese erit belli Imperator, & administrator; ex ipsis omnes ductores exercitus; atque præclaris rebus gestis victorias referent; & veluti lutum hostium legiones conculcabunt. Et Hieronymus. *Visitauit Dominus gregem suum domum Iuda*: suscitauit enim Iudam Machabæum, & ceteros ex eo, cōtra duces Antiochi;

A & posuit eum quasi equum gloriæ, ex ipso angulus, id est, regia potestas, quod parietes contineat; ex ipso paxillus, id est, Sacerdotium; ex ipso arcus paxillus, id est, fortes; nulla erit dignitas, quæ non illius arbitrio disponatur; apud Machabæos enim fuit potestas regia, Sacerdotium, & virtus bellica. Enimvero cum series historię absque vllis ambagibus ex verbis propriè acceptis colligitur, quid opus est ad metaphoricos sensus assurgere, qui varij sunt, quot sunt exppositorum mentes, analogiam expedientes inter res propriè expostas, & translātē sumptas? Cum ergo de Machabæis propriè, & accommodè hæc declarentur, de illis accipiemus sensum primum, & literalem; licet de Christo, & Apostolis sensum principalem, & allegoricum.

B Ex ipso angulus.] Explicemus proprietatē horum vocabulorum, & eorum accommodationē. *Angulus* פֶּנֶא *Pinah angulus* à verbo *Panah prospicere, declinare*; quod angulus sit exterior flexa acies ædificij, quæ in vtramque partem prospiciat; & duos parietes coniungat; ac sustentet ædificium, atque adeo lapidibus, & grandioribus, & politioribus constet; ideo trāsfertur, ad significandos principes, qui sunt veluti anguli populorum; Iudic. 20. 2. *Congregati sunt quasi vir unus omnes anguli populorum, & cuncta tribus Israel in Ecclesiam*. 1. Reg. 14. 38. *Dixit Saül: applicate huc omnes angulos populi, & scitote per quem acciderit peccatum hoc hodie*. Isa. 19. 13. *Deceperunt Ægyptum anguli populorum eius*. Tales fuere Machabæi, tales Apostoli, talis Christus, qui fuit lapis angularis faciens vtraq; vnum.

C *Paxillus* est palus firmiter parieti affixus, instar clauī, qui sustinet, quæ ex ipso suspenduntur; & proceribus, & primatibus applicatur, quod ex ipsis pendeant ceteri, ac sustententur. Sic Eliachim Isa. 22. 23. dicitur, & *figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solū gloria patris sui*. Ezech. 15. 3. *Quid fiet de ligno vitis? Numquid fabricabitur de ea paxillus, vt dependeat in eo quodcumque vas?* Huiusmodi fuerunt etiam Machabæi, & viri Apostolici, constantes, & fixi Ecclesiæ parieti; vt Christus etiam ipse, ex quo omnes pendemus. *Arcus belli*, dux est fortissimus, belli administrator, qui ducat, excitetque milites ad aggrediendum; *Exactor* ille est, qui exigit tributa, & debitam suo regi obedientiam, & constanter vrget ad obsequia, officiāque præstanda; *præfectos* vertit Pagninus. Huiusmodi exactores designabant Machabæi, qui vrgerent ad Dei cultum, & ad tributa pendenda; & Apostoli, qui Dei verbo ad Christum suscipiendum vrgebant, & ad virtutē amplectendam.

D Et domum Ioseph.] Israëlitas intelligit eo nomine, & nomine *Israelitarum* Remig. Lyra, & Vatab. volunt intelligi omnes ad fidem vocatos. Dionysius tamen, & Montanus, veros Israëlitas intelligunt, qui conuertendi sunt ad Christum, *cum omnis Israel saluus fiet*, ad Rom. 2. loqui autem Prophetam de conuersione, ostendit quod dicit, & *domum Ioseph saluabo, & conuertam eos, quia miserebor eorum*. Hieronym. Albertus, & Hugo de Iudæis intelligunt, & Israëlitis, qui tempore Machabæorum pugnarunt contra Græcos, & lætabantur tam illustribus victoriis: tūc enim Deus confortauit fortes milites Iudæos, & Israëlitas, qui ad eos accesserant, seruauit incolumes, & reduxit ad terram Iuda, misertus eorum. Nam verbum *Hosebothim* compositum à *sub* conuerti, & *iasab* habitare, significat; *reducam ad habitandū, vel habitare faciam eos*, nempe tranquillē.

E Et reducam eos.] Remigius, Dionysius, Vatab. Montan. & Isidorus hæc omnia allegoricōs explicāt. Nam sicut olim liberati sunt filij Israël ex Ægypto, transito mari: ita fideles liberabuntur, omni angustia superata, & collocabuntur in vberi campo Ecclesiæ; nec sufficiet eis locus; adeo multiplicabuntur; vt si in terram

Anguli populi principes.

Primates sustentantes plebem paxilli.

Arcus belli dux. Exactores debitorum.

Domus Ioseph fideles Christi.

Israëlitas tempore Machabæorum.

quemque in manu proximi sui, & in manu
regis sui: & concident terram, & non eruam
de manu eorum. || ⁷ Et pascam pecus oc-
cisionis ⁸ propter hoc, o pauperes gregis. Et
assumpsi mihi ⁹ duas virgas, vnam vocavi
Decorem, & alteram vocavi Funiculum: &
pauī gregem. || ¹⁰ Et succidi tres pastores
in mense vno, ¹¹ & contracta est anima mea
in eis: siquidem & anima eorum variauit in
me. || Et dixi: ¹² non pascam vos: quod
moritur, moriatur: & quod succiditur, succi-
datur: & reliqui deuorent vnusquisque car-
nem proximi sui. || ¹³ Et tuli virgā meam,
quæ vocabatur Decus, & abscidi eam, ¹⁴ vt
irritum facerem fædus meum, quod percussi
cum omnibus populis. || Et in irritum de-
ductum est in die illa: ¹⁵ & cognouerunt
sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi,
quia verbum Domini est. || Et dixi ad eos:
¹⁶ si bonum est in oculis vestris: afferte mer-
cedem meam: & si non, quiescite. ¹⁷ Et ap-
penderunt mercedem meam triginta argē-
teos. || Et dixit Dominus ad me: Proiice
illud ¹⁸ ad statuarium, decorum pretium,
quo appretiatum sum ab eis. Et tuli triginta
argenteos, & proieci illos in domum Domi-
ni ad statuarium. || ¹⁹ Et præcidi virgam
meam secundam, quæ appellabatur Funi-
culus, ²⁰ vt dissoluerem germanitatem in-
ter Iudam, & Israël. || Et dixit Dominus
ad me. ²¹ Adhuc sume tibi ²² vasa pastoris
stulti. || Quia ²³ ecce ego suscitabo pasto-
rem in terra, ²⁴ qui derelicta non visitabit,
²⁵ dispersum non quæret, & contritum non
sanabit, & ²⁶ id quod stat non enutriet, &
carnes pinguium comedet, & vngulas eo-
rum dissoluet. || ²⁷ O pastor, & idolum,
derelinquens gregem: ²⁸ gladius super bra-
chium eius, & super oculum dextram eius:
brachium eius ariditate siccabitur, & oculus
dexter eius tenebrescens obscurabitur.

quia vident modo splendorem illum antiquum Ie-
rusalem obscuratum. Sed non est quod doleatis, sed
periculo præterito edocti, gratias agite: quod oppor-
tune admoneo vos, ne ab statu, in quo nunc estis,
decidatis in similem captiuitatem, à qua nunc estis
liberati. Quod vt melius expendatis, en coram vo-
bis propono Dei erga vos prouidentiam, & curam
sub parabola pastoris. ⁴ Insit ergo mihi Domi-
nus, vt pascere oues occisioni assuetas; nam qui
solebant eas pascere, occidebant absque ullo dolore,
& si quas vendebant, pretio læti, dicebant, benedi-
ctus Deus, qui ita diuitias auget. Denique nulli
ouium parcebant, earum ducti miseratione. Et
ego dicebam: ⁶ nolo parcere habitatoribus terre
huius, sed tradam eos discerpendos in potestatem
conciuii sui, & in potestatem regis sui, male pro
regno contendenti, qui Iudæam vniuersam euer-
tant seditionibus; & nulla me tanget cura eos eruē-
di. ⁷ Capi ergo pascere, misertus vestri, o pauperes
reliqui ex grege Dei, ⁸ quod vos eriperem de mani-
bus illorum pastorum; & elegi mihi ⁹ duo peda pa-
storalia, vnum vocavi Decorem, designans suauem
gubernandi modum per amorem: alterum Funicu-
lum, id est, asperum, & terrorem incutientem; & pa-
ui gregem, ¹⁰ & conduxī pastores aliquos, qui sin-
gulo quoque mense tadio affecti malo ouium genio
recedebant: quamobrem ¹¹ ipsas capi detestari, sicut
& ipse me sunt detestata. Ideoque ¹² decreui cu-
ram earum abiicere, dicens: quæ perit, male pereat,
& quæ enecatur à lupis, enecetur, & quæ reliquæ
fuerint, se inuicem discerpant. Et tuli pedum,
¹³ dictum Decus, & confregi illud, nolens iam amā-
ter agere cum populo meo: ¹⁴ sed irritum facere fæ-
dus cum hominibus ab initio initum, humanitus
cum illis agendi; vt & ipsi tamquam homines me
colant, & ament: & ita desui eos vt homines tra-
ctare. Id cum animaduertent humiles, & man-
sueti in grege, qui custodiunt Dei voluntatem, stu-
pefacti hac commutatione agendi cum hominibus,
dicebant, Domini opus id esse, qui sceleratos impu-
nitos abire non permittit. Et quia illi rogabant me:
dixi eis: ¹⁶ si placeant vobis opera mea, numerate
mihi pretium aliquod pro mercede; sin minus, cessate rogare me. Et ¹⁷ numerauerunt triginta argenteos, quos
iussit Dominus, vt proiicerem ¹⁸ ad pedes statuarij templi, vt in templi vñibus insumeret, tamquam vile
pretium, quo meas operas aestimarent; fecitque vt iussu mihi fuit. Quare quemadmodum abiici modum
gubernandi ex amore, ¹⁹ capi gubernare pedo altero dissipante, ²⁰ quo dissipari germanitatem, quæ erat
inter Iudam, & Israël sub Roboam, & deinceps, vt & dissipabo in posterum, donec confregi tandem id
pedum, & abiici omnem populi gubernationem, tradens eos in captiuitatem, sicut pastori discerpendos.
²¹ Quare deposita persona prudentis pastoris, iussit mihi Dominus induere ²² habitum; & arma pastoris
stulti, & seui: significans se traditurum eos ²³ seuisimo Tyranno Romano, vt olim Chaldeo: ²⁴ qui ouem
agrotam non visitabit: ²⁵ qui tenellum agnum à grege semotum non quæret, saucium non sanabit, & quod
pedibus, ²⁶ præ lassitudine consistit, non portabit ad pastum, sed carnes pinguium comedet, & vngulas ex-
rum baculo diffundet. Hunc scilicet merentur ²⁷ pastorem, qui umbra pastoris sit, qui non solum non curet
gregem pascere, ²⁸ sed pro baculo pastoralis gladium in manu portet ad ouem cadendam, & ad nihil aliud,
quam ad iugulandam oculo suo dextro respiciat: brachium eiusmodi exarescat: & oculus dexter ille con-
tenebrescat. Timeat ergo pusillus grex in tam dirum incidere tyrannum.

ARGV

A R G V M E N T V M.

CONSOLATUR populum pauperem è captiuitate reuersum, tristem ob sortem presentem cum splendore pristino comparatam. Admonet, vt in officio pietatis constans, sit Deo gratus, cuius semper cura fuit, paterno cum amore gubernare, aut terrore certè, suppliciis erudiendo: quæ cum nihil proderant, curam tandem abiiciebat, & tyranno alicui, vt Nabuchodonosori tradebat; similiter de ipsis acturus, ac Romano dominatui subiecturus, nisi sub Dei permanferint obedientia.

COMMENTARIUS.

Peri Libane.] Hac vastationis hypotyposi Chaldaus, & Theodoretus volunt intentari vastitatem omnibus gentibus vicinis, quæ in superbiam elata, & inuidia diruptæ Dei populi felicitatis, qua potiturum subodorabantur, post captam libertatem, dentibus fremebant in eum, & abolete de medio cupiebant: quas omnes gentes, quantumuis excelsas, & fortes, vt cedros, & vt abietes, euertendas denunciat ab ipso Iuda, quia vastata est superbia Iordanis. Hæc omnia mala euenient eis, quia spiritus magnos contra Iudæam, nomine Iordanis significatam, sumpturunt dicentes: Vastata est à nobis superbia Iordanis: vel faciliè comprimetur à nobis hæc gloria, hæc felicitas Iudææ; quia excitata est super eos, ait Chaldaus, elatio Iordanis, quia nempe felicitas Iudæorum, & potentia valuit contra eos. Et hi quidem rectè, nisi illa verba obstarent. *Vox rugitus leonum, quia vastata est superbia Iordanis*, quæ satis ostendunt superioribus contineri vastitatem Iudæorum, non gentium finitimarum; ac propterea nemo est qui non interpretetur de Iudææ vastatione. Nomine ergo Libani omnes ferè templum secundum intelligunt, quod tunc cum Zacharias prophetabat, absoluebatur. Sic Euseb. lib. 8. de Demonstrat. Euang. Demonstrat. 4. Hieronym. Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. Isidorus & Rob. ita dictum vel propter celsitudinem, quod præmineret in terra Iudæa, sicut Libanus in terra promissa: vel quod constructum fuisset è cedris Libani, vt refert Iosephus lib. 15. Antiq. c. ultimo, & lib. 6. de bello cap. 13. & ad huius prophetiæ complementum referunt Lyra, & Galatinus lib. 4. aduersus Iudæos cap. 8. ex traditione Hebræorum in lib. Ioma, & ex Talmud Ierosolymitano, & Babylonico, 40. annis ante euersum templum à Romanis, portas templi quæ clauderantur vespere, nocte sponte apertas, & cum primo mane sic reperirentur; R. Iohanan filius Zachai, sic eas increpabat. Templum, templum cur destruis te ipsum? Ego cognosco imminere tui desolationem; nam super te prophetauit Zacharias. *Aperi Libane portas tuas, & deuoret ignis cedros tuas.* Refert etiam Iosephus lib. 7. de bello c. 12. portam Orientalem æneam, sponte apertam, quasi indicaret Romanis patefaciendam. Montanus, & Isidorus quoque eo nomine Iudæam intelligunt vniuersam: & per portas urbem Ierusalem, per quam ingressura erat in Iudæam vastatio, amoenissimam, & florentissimam regionem. Eandem expositionem secutus fuerat Cyrillus. Verum ne longius diuagemur, Eusebius loco iam dicto, & Cyrillus inferiorius, non semel, urbem Ierusalem exponunt: & ipsa Prophetæ verba satis hunc sensum innuunt. Ait enim:

A *Aperi Libane portas tuas, & comedet ignis cedros tuas.* & vt significet quid intelligat per cedros, addit. *Vlula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt.* Ergo per cedros intelligit magnates, & urbis principes, & nobiles per quercus Basan, & gloriam Ierusalem per superbiam Iordanis. Atque adeo de ipsa urbe loquitur, cum dicit, *Aperi Libane portas tuas.* Quod si per cedros intelligat templi Sacerdotes, magnifici non ineptè appellati sunt, quod si templum, & eius ministri destructi sunt, quid fiet de abietibus, & quercubus?

Cedros tuas.] Sunt qui hæc omnia propriè accipiant; quod ignis voraturus esset cedros, ex quibus nouum templum constructum est: desaturusque in abietes, & in alia urbis magnifica ædificia. Tum etiam in quercus Basan: nam eam quoque regionem vastaturus est hostis. Certè templum conflagratum est, vt refert Iosephus lib. 7. de bello Iudaico cap. 9. At hæc omnia per allegoriam dicta de variis urbis Ierusalem statibus certius est apud omnes; sumptam è montis conflagratione: in qua ignis in cedros desauit, in abietes, & quercus, ceterasque excelsas arbores. Sic quoque hostilem impetum irruiturum in cedros, nepe in eos, qui regia dignitate, & Sacerdotali magnificati sunt, & in abietes, minores magistratus: in quercus Basan, opulentos, & diuites, qui in sua opulentia confidunt: in saltum munitum, in ipsam Ierusalem, metropolim; aut etiam templum. Aliter alij allegoriam applicabunt vtiliter. *Profectò videor mihi videre Prophetam conicientem oculos in templum nouum, in nouam Ierusalem, & conferentem cum veteri, & admonere illam vt sibi caueat, ne ei succedat quod priori accidit templo, & urbi.* O urbs Ierusalem, inquam, consule tibi, ne in tam miserum decidas statum, vt opus sit tibi fores hostibus referare, qui ignem subiciant excelsis ædificiis, vt prius. Nam si celsissima ædificia ex cedris constructa, quale fuit templum Salomonis, solo sunt coæquata, & combusta: quid fiet de templo hoc, & aliis sublimibus ædificiis, quæ abietibus constant? & si urbs illa Ierusalem tot rationibus munita concidit; quid de hac fiet, quæ quercubus Basan compacta est? Quod si magistratus huius reipublicæ cum maiestate illorum comparentur, vlulare merito deberent, quia illa prisca magnificentia, quæ tunc administrabant omnia, in seipsis valde extenuatam vident. Quid si comparem præsentis principes, qui instar leonum, aliis præferuntur, cum principibus illius temporis, merito irruant, quia vident concidisse gloriam illam antiquæ Ierusalem, quæ ipsos gloriosos, & superbos efficiebat. Non dissimiliter ac cum Christus visis templi ædificationibus dixit Matth. 24. 2. non relinquendum in eis lapidem.

Vox vlulatus.] Ad pastores loquitur, nempe ad Sacer

Sensus 1.
Vastitas vicinarum gentium.

Sensus 2.
Vastitas templi prænunciatur nomine Libani.
Euseb.
Hieron.

Iosephus.

Iosephus.

Sensus 3.
Vastitas Iudææ prædicatur.

Sensus 4.
Ipsius Ierusalem vastitas præmittitur.

Primò hæc propriè accipiuntur.

Iosephus. Deinde vtriusque allegorice sunt dicta.

Collatio præsentis status Iudæorum cū antiquo.

Contra pri-
cipis tū lai-
cos, tum Ec-
clesiasticos.

Sacerdotes, & legisperitos; & ad leones principes, & Magistratus; ut volunt Dionys. Montan. & Isidorus; & ab illis quidem honorem ait auferendum, quod per ambitionem omnia administrarent; ab his autem dominatum, quo omnia conuertebant in auaritiam. Hieronymus eosdem putat pastores, quos leones, nempe primos populi, tam Ecclesiasticos, quam laicos; & per magnificentiam, & superbiam, templum, de quo gloriabantur, & in quo confidebant. Ducta est similitudo à pascuorum ubertate; qua dominorum augebatur magnificentia; & à copia leonum, qui in nemorosis Iordanis lucis morabantur, & ultra Iordanem prædabantur, unde viuerent: nam ibi erant Sanir, & Hermon. Psalm. 41. 7. *Memor ero tui de terra Iordanis, & Hermonium, à monte modico.* Cantic. 4. 6. *De vertice Sanir, & Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum.* & Ierem. 4. dicitur: *Ascendit leo de cubili suo, id est, de Iordane, ubi erat leonum copia.* Itaque magnificentia pastorum, opulentia, gloria, & potentia deficiebat, deficientibus pascuis; ac proinde gregibus. Fastus quoque, & superbia Iordanis vastata sunt; gregibus deficientibus, ex quibus leones vivebant, deficientibus quoque latibulis, & saltibus, in quibus latebant: aut, ut ait Hieronymus, quia exsiccata aqua Iordanis, necesse erat leones præ siti fremere, & rugire in deserto vicino, & lata solitudine vastata. Simili ratione, templo deuastato, unde pascebantur Sacerdotes, & aqua gloriæ, & auxilij Dei in eo habitantis, exsiccata, pastores, ac leones potentes, qui ex ea nutriebantur, peribunt. Quibus in verbis, vel comminatur pœnam præsentibus pastoribus ob greges male pastos; & leonibus potentibus ob direptionem crudelem ouium, & violentiam subditorum: & difficile creditu est tam citò, cum paulo ante è captiuitate rediissent, in ea vitia decidisse; ob quæ traditi sunt illorum maiores Chaldæis, cum potius Zacharias; ut item Haggæus, id potissimum agat, ut consoletur populum tristem, & omnium indigum, & Deo propterea deuotum: maximè cum videamus viros sanctissimos tunc Iudæis fuisse pastores, qui administrarent Rempub. & omnia ex legis præscripto conficerent, Zorobabel, Iesus filius Iosedec, Esdras, Neemias, cum Prophetis Zacharia, Haggæo, & Malachia. Vel comminatur iisdem ob vitia in posteris irrepsura. Et sanè præter consuetudinem est; pœnas grauissimas proponere futuras, nisi ut præsentibus admoneantur, sibi que caueant, eisdem vitiis contaminari. Quare mihi verius videtur, quod cœpi dicere, quod doleat populus, & rectores eius, quod nunc non tanta esset gloria, & splendor principum, tanta opulentia ciuium ipsorum, sicut nec templum, & vrbs coæquabant antiqui templi, & vrbs magnificentiâ, & gloriâ, unde 1. Esdræ 3. 12. *Plurimi de Sacerdotibus, & Leuitis, & Principes patrum, & seniores, qui viderant templum prius cum fundatum esset, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna.* nunc Zachariam, amanter eos sui officij admonere, sibi ut caueant: Nam si templum illud prius tam celebre, & vrbs toto orbe memorabilis, ob ciuium delicta vastata sunt, & combusta; idem proculdubio timendum fore de hoc templo, & vrbe: & Deo gratias agi debere, quod eis pepercerit, & liberos reduxerit, ut hæc possideant, immeriti.

Hæc dicit.] Quis cui iubeat videndū est. Theodoretus quidem, & Isidorus putant esse hæc verba Dei Patris suum Filium Christum Dominum alloquentis, *pasce pecus*; nempe populum Iudaicum, tua doctrina, paulo post occisioni tradendum Romanorum. Verum ceteri omnes verius, verba Dei esse Prophetæ præcipientis, ut pecus ipse pasceret occi-

lionis. Sic Hieronymus, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. & Montanus existimant; & si de pastu præsentium ouium; rectè Zachariæ, ut præsentem committitur; si de representatione artis pastoritiæ, quam Deus exercuit in gubernando populo suo; rectè etiam eidem iubetur, ut pastoris agat personam. Unde in fine capitis; postquam egerat personam pastoris prudentis, iubetur agere personam stulti pastoris: quod Christo certè non conuenit.

Pasce pecora.] Hebraicè sic leguntur hæc; *Pasce pecora occisionis, quæ ementes occident, & non delinquent, & vendentes ea dicet, benedictus Dominus, ditatus sum, pastores eorum non parcat super ea.* Et si in Hebræo futura sint, tamen omnes ferè pro præteritis accipiunt. Septuaginta dum vertunt. *Pasce oues occisionis, quas qui possederunt, interficiebant, & non agebant pœnitentiam; & qui vendebant eas, dicebant; Benedictus Dominus, & diuites facti sumus, & pastores eorum nihil patiebantur super eis.* Sic habentur in Hieronymo, Theodoro, in editione Complutensi, & regia. At Cyrillus, & editio Vaticana habet, *pasce*, Chaldæus sic habet. *Vaticinare aduersus gubernatores, qui constituti sunt ad gubernandum populum meum, & ipsi dominati sunt in eos, quasi in oues occisionis, dicentes; non imputabitur nobis peccatum.* Recentiores quoque sic vertunt. *Pasce oues occisionis, quas possessores earum occiderunt, nec peccare putabant; & qui vendebat eas, dicebat: benedictus Dominus, quod ditatus sum; nec miserebantur eorum, qui pascebant eos.* & verbum quidem *יִשְׁמְרוּ* i. e. *delinquent*; aut peccabunt, significat, ut transtulere Pagnin. quoque, & Vat. pro, *non se putabunt delinquere*, aut non se culpæ obnoxios putabunt: & ita non agebant pœnitentiam, quod Vulgatus dixit; *non dolebunt*, quia qui impunè peccat non dolet, quia non timet puniri. Quod verò nomen plurale iungitur verbo singulari, ideo est, quia plurale accipitur distributiue, quilibet vendentium ea dicebat, & non parcebat eis.

Ad sensum veniamus. Hæc verba Prophetæ dicuntur, ut iam prænotauimus. *Pasce pecora occisionis*; hoc est occisioni destinata. Et quidam quidem intelligunt occisioni futuræ per Romanos, ut Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. & Mota. iubetur enim Zacharias pascere oues, pinguefaciendo eas, quæ occidendæ sunt à Romanis, & vendendæ sine commiseratione. Theodoretus, & Isidorus oues occisionis explicant, propterea quod à malis gubernatoribus expilarentur, & occiderentur impunè. Lyra de occisione per Ægyptios facta, cum apud eos exulasset populus, explicat. Et sanè de iniqua magistratum, & Sacerdotum gubernatione, & crudeli; qua populum in suum commodum, etiam eius exhausto sanguine, gubernabāt, loqui Prophetam, & Chaldæus sua interpretatione ostendit, & multi ex interpretibus; & ipsa verba Prophetiæ satis id innuunt. Nam iubetur Zacharias, ac si pastoritiâ artem exerceret; referre officium pascendi, quo Deus pauit populum suum in diuersis temporibus. Et rationem huius fabulæ assumendæ, docet Deus esse quod iniqui pastores fuerint causa, cur ipse populum deseruerit, & cum pastoribus in captiuitatem duci permiserit. Ait ergo Dominus; Age ô Zacharia, sume personam pastoris sapientis, & pasce oues meas, quas stulti pastores, & occidunt, & occisioni parant. Nam illi, quibus eas, ut curarent, permisi, iugulant eas, suum emolumentum, non earum salutem quærentes: nec dolebant, quasi culpam nullam commisissent; & vendebant eas, & aucti precio, laudabant Deum dicentes; Benedictus Deus, quia sumus ditati; itaque pastores huiusmodi non parcebant eis. Hac forma loquendi consueuerunt uti & alij Prophetæ. Ieremias cap. 23. 1. *Vae pastoribus,*

Interpretationis ratio.

Admonitio Zachariæ, ut contentus sit præsentibus populus.

Zachariæ iubetur agere personam pastoris.

Castro in Proph. minores.

§ 8

qui disperdunt, & dilacerant gregem pascua mea. Ezechiel 34. 2. *Ua pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos: nonne greges à pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis.* Non ergo loquitur de Ægyptiis, apud quos exulauit populus, ut vult Lyra, neque de Romanis, ut multi iam relati. Sed de ipsis populi pastoribus, & gubernatoribus. & de his quidem, non qui tempore Christi gubernabāt populum; aut de iis, qui à templo secundo gubernarunt; sed in vniuersum loquitur de malis pastoribus, qui ante captiuitatem malè gubernauerant; & in causa fuerant cur populus captiuus ductus fuerit, ut sæpe comminabatur Deus per Prophetas. Et ratio huius intelligentiæ est; quia Deus vult per Zachariam pastorem agentem, ponere ante oculos populi, suam gubernandi rationem, illi malorum pastorum oppositam, quam seruauit ipse in gubernando populum suum; ut populum consolaretur, & admoneret Dei curæ, & causæ suæ ruinæ, eam ut in sequenti tempore caueret, quam ut illustriorem reddat, coram ponit impiorū pastorum in vniuersum curam, & regimen. Atque hanc intelligentiam, ut explicationem sequemur.

6

Et ego non parcam eis.] Lyra de Ægyptiis explicat, qui puniti sunt à Deo, & aquis summersi, quod iniquè populum tractassent. Alij de Romanis, Theodoretus, & Isidorus de malis, quæ acciderūt Iudæis ex contentione pro Sacerdotio, & regno intelligunt, à tempore Machabæorum vsque ad extremam Iudææ per Romanos euerfionem. Hieronymus, Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. & Montanus, de ultimo excidio per Romanos factò explanant, quando vnusquisque tradebatur in manu conciuis sui per sceleratissimos irruptores, ut refert Iosephus lib. 1. de bello Iudaico c. 2. & lib. 6. c. 2. & 4. & in manu regis sui, id est, principum factionum, ut ait Vatablus, aut Herodis Agrippæ, Vespasiani, & Titi, qui conciderunt omnem Iudæarum terram; nec amplius liberati sunt de Romanorum potentia. Verum, quemadmodum diximus proponi in vniuersum tyrannicum regimen improborum pastorum, ita subiicit pœnam, quam illis comminabatur, & executioni demum mandauit. Sic dicens, illi quidem nolebant parcere ouibus sibi creditis; & ego dicebam; nolo parcere habitatoribus terræ huius, sed tradam eos discerpandos in potestatem eius, quem proximum sibi putant, & in potestatem regis sui, qui eos vniuersos concidat; & non me vlla tanget cura eos erendi. Hoc autem tunc implebatur, cum se inducebant Iudæi ad cultum vitulorum, & inde ad crudelem iniquitatem exercendam dilabebantur, & violentiam in seipsos; quam & reges inferebant subditis, ut constat ex historia Regum, & ex comminationibus Prophetarum.

7

Et pascam.] Hebræum verbum *ואצעה* *vaereh*, futurum pro præterito ponitur, propter *van* conuersiuium, ut Lyra, & recentiores interpretes accipiunt; *pascam* pro *pau*, aut *nutriui*. & licet Theodoretus, Vat. & Isidorus Christi verba esse putent boni pastoris, qui venit propter oues, quæ perierunt domus Israël; tamen communis sensus est, Hieronymi, Remigii, Alberti, Hugonis, Dionys. & Montani, esse verba Prophetæ suscipientis onus pascendi sibi à Deo impositum; ait enim, & *pau*, pro *cœpi pascere pecus occisionis*, ut mihi iniunxerat Deus. Nam & futurum pastionis diuturnitatem significat, ut notat Montanus.

8

Propter hoc.] Particula Hebræa *לכן* *lachen*, duo habet præcipua significata. Nam idem est, quod *ideo*, idcirco, propterea, ut Isaia 5. 13. *propterea captiuus ductus est populus meus.* & ver. 14. *propterea dilatauit infernus animam suam*: qua ratione Vulgatus hic vertit,

Propter hoc, Tigur. & Vat. Est etiam asseuerantis aduerbium, profecto, & ita accepit Pagninus cum dixit, *Pascam pecus occisionis, profecto pauperes gregis.* Est deinde pronomen femineum cum articulo, idem, quod, vobis, vel propter vos, & ita verti posse ostendunt Isidorus, & Montanus: ego, ait, nutriui oues occisionis propter pauperes oues. & Hieronymus sic accepit in Commentario; cum dicit, vos o pauperes gregis. Iam quorsum ita sit Propheta locutus ostendamus. Hieronym. Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, & Dionys. nullo respectu habito ad superiora, sic efferunt: *Pascam oues occisionis, propter hoc*, vel, *propterea o vos pauperes gregis attendite iis, qua dicturus sum.* Alij ad superiora referunt, ut Montanus; *pascam oues occisionis propter hoc*, quia mihi indictum à Deo est, *pasce oues occisionis.* Vel ut

B Vatab. *pascam oues occisionis, propterea pascam pauperes gregis.* Hoc est, pascam gregem occidendum, quanto magis pascam mansuetos illius gregis? Tertiò alij, ut idem Montanus, exponunt: *Pascam*, seu nutriui oues occisionis, propter vos o pauperes gregis. Hoc est; interim dum tempus mactationis appetit; sustinebo impios Iudæos occidendos, propter paucos iustos, qui inter eos conuersantur; de quibus dixit Christus Lucæ 12. 32. *Nolite timere pusillus grex.* & Marci 13. 20. *Propter electos breuiabit dies hos.* Itaque propter

Iniustis par-
pusillum gregem conseruandum, quem non perdidit, cit Deus
patienter paut eos, qui perdendi erant. quem sensum propter iu-
stos.

C hæc particula reddat rationem initio redditam, assumendi onus pastorale. Dixit Deus Zachariæ: *Pasce oues occisionis*, quia alij pastores eas occidunt, & perdunt. Nunc eam ipsam rationem repetit. Et pau oues occisionis propter hoc, nempe, ut liberem eas à manibus illorum improborum pastorum, assumpsi ego tam graue onus, misertus vestri, o pauperes gregis.

Duas virgas.] Duos baculos pastores, aut duo peda intelligunt alij, quæ diuersis temporibus assumpsit. Vnam vocauit *נחם* *nobham*, alteram *חבל* *choblim*; quorum nominum prius inquiramus rationem, ut postea quid significant explicemus. Prius nomen, quia deductum est à verbo *נחם* *nagham*, quod est, pulchrescere, iocundum, pulchrum, decorum esse, rectè translatus est; decorum, pulchritudinem, iocunditatem, dulcedinem, mansuetudinem, seu elegantiam; significantem suauem, iocundum, ac pulchrum modum gubernandi, quo populus est gubernatus. Posterius est participium plurale verbi *חבל* *chabal*, *chobelim*, quod verbum significat obligare, corrumpere, dissipare. Isa. 10. 27. *computrescet*, seu dissoluetur iugum à facie olei. & ita *chobelim* erit, dissipantes, corruptores. Significat & naucleros, seu gubernatores maris, ut Ionæ 1. 6. & accessit ad eum *חבל* *chobel*, gubernator; & Ezech. 27. 8. quod inter naui funiculos dissipantes versentur. Est & nomen *חבל* *chebel*, cuius plurale est *chabalim*, quod significat funiculos; quomodo vertit Vulgatus, ut & Aquila, & Symmachus; ut ait Eusebius libr. 10. de Demonstratione Euangelica capite 4. & ipsi Septuaginta: sic formā gubernandi appellando, quod populum colligaret, quasi funibus, & quasi laqueo irretiret; nam nomen laqueum significat, quo capiuntur aues, aut quæuis animalia, ut Iob 18. 10. *Abscondita est in terra pedica eius*, LXX. legunt, *funiculus eius*. & cap. 40. 20. *An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* LXX. dicunt; *Aut circumpones capistrum circa nasum eius?* Lyra funiculos explicat ad cædendum, instar flagelli. Alij ad dimetiendas hæreditates; cuiusmodi populus dictus est *funiculus hereditatis eius*. Et sanè ratio nominis prima commodior est;

9
Duorum pe-
dorum ratio,
& etymologia.

Eusebius.

E quia

Deus oppo-
nit suam gu-
bernationē
gubernatio-
ni iniquorū
pastorum, ut
caueat po-
pulus.

Diuerse ex-
positiones.

Iosephus.

Verius de
improbo re-
gimine ma-
gistratuum.

Propheta
cœpit agere
pastorem.

Versionis
ratio.

quia duæ formæ gubernandi hic explicantur; vna dulcis, ex amore nata, blanditiis alliciens: altera amara, terribilis, & minis, ac suppliciis plena; quæ cædat, & dissipet, ac illaqueet subditos, & pœnis afficiat.

Expositiones
duarū vir-
garum mul-
tiplices.

Iam ad varia significata harum duarum virgarum veniamus; & ab antiquioribus exordiamur, ut inde in recentioribus quiescamus. Et in primis Hieronymus, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, & Dionysius, priorem virgam volunt esse tempus, in quo omnes sub Noë gubernabantur, sine discrimine, à Deo; posteriorem, quando ceteris gentibus relictis, elegit sibi populum, in funiculum hæreditatis suæ à tempore Abrahamæ, vel exitus Israël de Ægypto. Eusebius loco supracitato *virgam decorem* putat esse legem veterem, & vetus testamentum: at *virgam funiculum*, multitudinem illius gentis, cui data est lex. Et ne miroriscut ita conceperit: ratio est, quia nomen *cheleb*, quod vertitur *funiculus*, significat etiam turbam, aut cætum; ut 1. Reg. 10. 5. *Cum ingressus fueris urbem, obuium habebis cheleb gregem*, aut cætum, aut chorum Prophetarum. Cyrillus, & Isidorus existimant *decorem* esse legem Euangelicam: *funiculum* verò legem veterem; quæ multiplicibus suis præceptis damnat, terret, & punit. Moses Ægyptius lib. 2. Directoris cap. 44. per *decorem* intelligit tempus, quo ab exitu de Ægypto regebatur populus à Deo per Mosem, & ceteros duces, ac reges: per *funiculos* tempus à rege Roboam; quando per impios reges gubernabatur. Alij per *decorem* intelligunt modum, quo populus administrabatur per vnum regem Saulem, Dauidem, & Solomonem: per *funiculum*, alterum à diuisione regni seruatum. Chaldaus Paraph. & Lyra, per *duas virgas* duo regna accipiunt, in quæ, post Salomonem, diuisum est regnum. Nam pulchrum fuit sub Ieroboam, qui populo libertatem promittebat: durum, & asperum sub Roboam, qui de consilio iuuenum durè populo locutus est. Montanus intelligit duos gubernandi modos, quibus per Sacerdotes populus est gubernatus: Priorem, per tres illustres Machabæos, Iudam, Simonem, & Ionathan: Posteriorem per ceteros, qui eos secuti, per fas, & nefas, regium nomen vsurparunt. Vatab. *decorem* intelligit tempus præcedens Christi passionem; *funiculum* tempus subsequens vsque ad excidium Ierosolymitanum. Alij demum per *decorem* accipiunt doctrinam suauem, qua Christus vsus est in principio suæ prædicationis: per *funiculum*, asperam, plenam parabolis, & væ, in fine prædicationis. Sic sentiunt interpretes; quorū in sentiendo diuersitas ostendit summam rei difficultatem; nec satis tot sententiis exhaustiri. Liceat & hanc adiicere intelligentiam, has duas virgas, seu duo peda simul sumpta à pastore Zacharia, non vnum post alterum: & significare duos modos, quibus Deus vsus est in gubernando suo populo: non tempore definito, vno post alterum; sed quando ratio prudentiæ exigebat, ut commune est cuique prudenti reipublicæ administratori. Vnus est per amorem, blanditiis, & beneficiis, & præmio alliciendo; alter per terrorem, minis, calamitatibus, & pœna afficiendo. Ille patris est in probos amorem suam ostendentis; quia oderunt peccare boni virtutis amore: hic domini, scilicet iudicis ac tyranni, suam scruitiem in malos exercentis: nam oderunt peccare mali formidine pœnæ. Et illa quidem dicitur virga ferrea, qua supplicium infertur subditis non parentibus, iuxta illud Psal. 2. 9. *Et reges eos in virga ferrea, tamquam vas figuli confringes eos*. Hæc verò dicitur aurea, & decora. Deus ergo cum aliquando amore vellet ducere populum suum; & non id succederet, ut putarat; contracta virga aurea; assumpsit ferream, & caput populum suum permittere suæ volun-

Castro in Proph. minores.

tati, & sinere Deum cultumque eius relinquere, donec discissus, ab hostibus perditus est. Atque hæc modo in vniuersum sunt dicta, postea singillatim explicanda.

Et succidi tres.] Mosem, Aaronem, & Mariam, exponunt Hieronymus, Haymo, Remigius, Rupertus, Albertus, Hugo, & Dionysius. Diximus autem Michæ 6. Mariam præfuisse feminis, sicut fratres viris in ciuilibus, & sacris: & conuenit quod dicitur, vno mense succisos, quia ex Numer. 20. cap. colligitur, eo ipse mense Martio, quo Maria mortua est, latam esse illam mortis sententiam contra Mosem, & Aaron, v. 12. *Quia non credidistis mihi, ut sanctificaretis me coram filiis Israël, non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis*. Alias autem intra vnum annum decesserunt quadragesimo anno exitus de Ægypto; Maria quidem mense primo *Nisan*, Num. 20. 1. qui nobis est Martius, die secunda, Aaron mense quinto prima die mensis, Num. 33. 38. nempe nostro Iulio: & Moyses die septima mensis *Adar*, qui est Februarius eiusdem anni quadragesimi exitus de Ægypto, ut constat Deutero. 1. 3. c. 31. 2. & 34. 7. Sunt qui intelligant tres primos reges; Saulem, Dauidem, & Solomonem, qui populo vniuerso præfuere. Lyra, Ioram, Ochoziam, & Iezabel, quos interfecit Iehu, Dei iussu. Dauid Kimhi tres Iosæ filios numerat, Ioachaz, Ioakim, & Sedeciam, qui intra 22. annos sublati sunt. Montanus putat esse tres filios Mathatæ, Iudam, Machabæum, Simonem, & Ionathan, qui vno mense annorum, nempe triginta annis gubernarunt rempublicam. Alij tempore Christi sublatis putant reges Iudæorum, Prophetas, & Sacerdotes, qui breuissimo prædicationis Christi tempore sublati sunt, ut vult Theodoretus: vel principes gentium, Israël, & Iudæ, qui tunc gubernabant, ut Isidorus: vel Sacerdotes, Magistratus, & Iurisperitos, seu Sacerdotes, Iudices, & Prophetas, ut Vatablus. Nam cessante lege per Euangelium, cessauit gubernatio legis, & ministri eius. Itaque hi ferè vnum mensem breuissimo tempore explicant, & hyperbolicè dictum putant.

Videtur sane Propheta ad pastionis munus sibi commissum uti principalem, alios sibi inferiores pastores acciuisse, ac conduxisse, quibus partem gregis pascendi pro pastoriæ artis peritia distribueret, sollicitus de gregis incolumitate, & statim in primo limine impigisse: nam in ipso primo mense sui officij adeo malè successit pastio, quod grex durus, & assuetus errare quacumque mallet, pastorum non subiiceretur curæ, nec sineret se ab illis duci, ut gregis dominus pastores conductos remiserit, & à gregis cura succiderit, & gregem ipsum suæ voluntati permiserit, ut faceret quæ luberet. exerraret in deuia, & in se inuicem infurgeret, ac sese discerperet. Iuxta hanc pascendi rationem videtur Deo summo pastori accidisse in deserto; cum in ipso initio gubernationis populi, delegit Mosem, Aaron, & Mariam, ut dixit Hieronymus; & propter gregis duram ceruicem tædio affectus, voluit dimittere, & neci tradere, nisi Moysi precibus quiescere compelleretur, donec tandem, in petra percussione, vitio rebellis gregis, Deo infidi, succidi iussi sunt, & propterea vno anno interiire. Dicuntur autem tres hi pastores succisi vno, id est, primo mense: nam vnus dici solet primus, ut Gen. 1. *factum est vespere, & mane dies vnus*, pro primus; & Haggæi 1. *in die vna*, pro prima mensis. & mensis capitur non precisè, sed pro vna, & prima parte temporis pastionis. Nam primum capit Deus pascere populum suum ab exitu de Ægypto in deserto per Mosem, Aaron, & Mariam. Sumpta similitudine à cōductione pastorum per menses, qui primo mense muneri cedunt, & abeunt

10
Tres pasto-
res qui in-
telligentur.

Pastoris so-
licitudo in
conducendis
aliis mini-
stris.

Duo modi
gubernandi
Dei suum
populum
amore, & ti-
more.

Expositio
planior.
Numerus
certus pro
incerto.

nimio labore fatigati. Verum quia non tunc dereliquit populum Deus, quin Iosue, ceterosque duces, & reges illi praeficeret, verius dicemus, tres pastores dictos succisos pro numero incerto, nam sic accipi ternarium numerum diximus super 1. Amos, ut *uno mense*, sit idem quod, *lingulo aut vnoquoque mense*: atque ita dicat; capri pascere gregem; & ad id melius agendum conducebam necessarios pastores. At illi tadio affecti, ac defatigati infido gregis genio, in vnoquoque mense abibant; cumque hoc saepius accideret, ego quoque pastione eiusmodi fessus, succidi omnes illos pastores, & dereliqui gregem voluntati suae, ut sine rege exerrarent, & sine Sacerdote, & absque Prophetis. Hoc tadio, ac dolore saepe Deum constrictum voluisse populum illum durum, & inobedientem abicere, ex libris sacrae historiae, & ex Prophetis ipsis satis compertum est: & propterea decrevit Deus decoram virgam abicere, & funiculis uti; iuxta illud Christi Lucae 13. 35. *Ierusalem, quae occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios mos sub alas, & noluisti, ideo relinquetur vobis domus vestra deserta.*

11
Interpretationis ratio.

Et contracta est.] Verbum Hebraeum קצר *Kat-sar*, unde oritur futurum: *Vatiksar*, quod hic ponitur, angustiari, & coarctare significat, & adiecta anima afflictionem notat, quam quis accipit ex re graui, & difficili, cum tadio, & nausea illius rei. Vnde Vulgatus Num. 21. 5. vertit, *Anima nostra iam nauseat super cibo isto leuissimo.* & saepe exponitur verbo abbreviari; & quidam hic dixit: & nauseat anima mea in eis. & Septuaginta, & grauabitur anima mea in eis: Symmachus, & Theodotion, & exanimata est anima mea in eis. Et anima eorum variavit in me. verbum בחל *Bachal*, quod nusquam alias in sacris literis reperitur, est tadio, & angustia affici, & ex tadio abominari, & detestari rem. Septuaginta dixerunt: *Etenim anima eorum rugiebant super me.* Aquila: *Anima eorum immaturavit in me.* Symmachus: *inualuit in me.* Recentiores vertunt, *anima eorum nauseavit in me.* ut Pagninus, aut, *abhorruit a me*, seu *detestata est me.* quod Vulgatus dixit, *variavit*, quia temere, & inconstanter fluctuarunt in cultu veri Dei. Sed quos refert pronomen, *in eis*, & *eorum*? Multi putant pastores referre, qui propter imperitiam, & segnitiam male pascebant gregem, & idcirco succisi sunt a Deo tadio affecto. Vnde Moses Aegyptius loco citato notat, hic fieri allusionem ex permutatione literarum: nam quos capit Deus abominari, quod male paucissent gregem, vocauit *hobelim*, a verbo חבל *hahal*, dissipantes, seu demolientes: & actum hunc detestandi בחל *bahhal*. hi enim male pascebant gregem, & propterea Deus eos detestatus est, quod ipsi quoque eum fuerint detestati. Verum quid dicemus de bonis pastoribus Moise, Aarone, & Maria; aut Saule, Dauide, & Salomone: aut tribus Machabaeis? numquid his ea verba conuenient? minime, cum succis illis pastoribus greges non fuerint derelicti, ut statim hic dicitur. Quare

Expositio
altera contra
populum.

verius accipiuntur haec verba ouibus conuenire, quas Deus minatur se deserturum, ferens aegre quod nulum rectum pastorem reperiat, qui eas beneuolent, & ex animo pascat: & propterea conclusit; *non pascam vos.*

12

Non pascam vos.] Despondetis animum verba sunt haec de ouium incolumitate, & desertentis eas hostibus, & sibi inuicem diripiendas, iuxta praedictas expositiones. Nam Hieronymus, & qui eum sequuntur, explicant de desertione in deserto, cum iussit Deus Mosi; *dimitte me, ut disperdam eos*, nemo ut eorum ingrederetur terram promissam. Alij, ut Vat. Isidor. de desertione, qua Christus Iudaeos deseruit, quousque traderentur Romanis. Alij aliter. At cum dixerimus non designare tempus Prophetam, nec pastores hos, aut

illos; verius est hoc intelligere in vniuersum de populi desertione, qua permissus est in varia decidere delicta, in auaritiam, violentiam, idololatiam, & huiusmodi, & tandem in captiuitatem, ut se inuicem deuorarent.

Et tuli virgam.] Hieronymus explicat de abiectioe omnium gentium, & electione populi Israel, quem vocat *funiculum*. Verum omnes alij intelligunt concisionem virgae *decoris*, significare Deum peractum, & infensam ouibus male subiectis, & in deuia abeuntibus, abiectis omnino decorum illum modum eas pascendi, & gubernandi per amorem, & per paternam beneuolentiam. Nam hoc est, deseruisse oues, & suae voluntati reliquisse: abiecta priori virga, posteriorem selegisse, ut tamquam mancipia tractaret omnes Iudaeos, non tamquam filios; & tortoribus traderet.

Ut irritum.] Quod sit hoc fœdus, quod irritum fieri dicitur post praecisam virgam *decoris*, difficile explicatur. Hieronymus, & alij illud fœdus fuisse explicant, quo gentes olim reiectae sunt a consortio Iudaeorum, & cultu Dei, solo illo populo electo, ut Genes. 17. 2. *Pactum meum faciam inter me, & te, & semen tuum.* & Deutero. 7. 6. *Te elegit Dominus Deus, ut sis ei populus pecuarius, de cunctis populis, qui sunt super terram;* propterea dicebat Christus, *non sum missus nisi ad oues, quae perierunt domus Israel.* Quod fœdus irritum factum est, nam ostio gentibus aperto, illae admittae sunt ad gratiam Euangelij, populo Iudaeorum reiecto. Montanus exponit fœdus initum per Machabaeos cum Romanis, & Spartiatis, quod paulo post illos capit labefactari, donec omnino discissum est. Quod si modus gubernandi paternus abiicitur, abiecta virga dicta *Decore*: & ex consequenti irritum fit pactum cum omnibus populis initum, non aliud esse potest id scilicet, nisi quo Deus tenetur cum hominibus agere, uti pater ex charitate, & clementia, & homines tenentur Deo uti filij obedire, & eum beneuolent colere; iuxta illud Hoseae 11. 4. *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis*, id est, tractabo eos ut homines, qui amore, quasi fune trahuntur, & ligantur, quasi vinculis, charitate: non ut belluas, quae fuste ducuntur, & calcari. Qui ergo abiicit humanum modum agendi cum hominibus; abiicit simul fœdus amoris, & charitatis, cum omnibus populis initum, vnum Deum colendi ex amore, illique perpetuo adherendi. Ut sane irritum est ab ea die, & hora, qua Deus decernit homines, non ut homines tractare, sed ut belluas.

Et cognouerunt.] Nempe Israelitae, gentibus abiectis, se in peculiarem populum electos, & ita impletum verbum Domini, quod promissit Abiathae Isaac, & Jacob, de semine suo eligendo. Sic Hieron. Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. Alij explicant de iis, qui Christo crediderunt, qui quidem pii agnoscebant verum esse verbum Dei Christi doctrinam, nec offendeabantur, ut Scribae, & Pharisei, iuxta illud Matth. 11. 6. *Beatus, qui non fuerit scandalizatus in me.* His enim datum est, intelligere verbum Dei, de quibus dicit, *Cognouerunt sic pauperes, aut humiles gregis, custodientes mihi, vel me,* hoc est, mandata mea. Vel *qui fecerunt voluntatem meam*, ut ait Chaldaeus: sic ergo cum illi, qui in grege eo erant mansueti, & humiles, & obseruabant Dei voluntatem, videbant a pastore, abiecto decore amoris, & humanitatis, & clementiae, gregem rebellē percuti, & omnino deferri, tradique discerpendum lupis, stupefacti dicebant, verbum Dei esse: idque Dei nutu fieri, qui non permittit sceleratum abire impunitum; nempe id contemplantur, & obseruāt, qui Deum, uti preciosissimum thesaurum custodiunt, pauperes spiritu, humiles, & mites, ac tam copioso diuites thesauro.

Si bonum est.] Quos his verbis alloquatur non conue

Desertio
populi quo-
usque capti-
uus ducetur.

Abiecto a-
more capit
Deus populum
punire.

Fœdus quod-
nam irritum.

Pactum Dei
agendi cum
hominibus
amore, non
timore.

Iusti, & mi-
tes contem-
plantur, &
colunt Dei
iudicia in
improbis
deferendis.

conueniunt interpretes. Communiter intelligunt auctores ad Iudæos esse sermonem in vniuersum, quos Deus abiecerat. Nempe ad gregem durum, & rebellem, quem decoro pecto nolebat pascere Propheta. Hieronymus tamen cum iis, qui eum sequuntur, affirmat, ad pauperes gregis loqui Prophetam; & constat ex illis verbis. *Et dixi ad eos*, nempe ad pauperes gregis, paucos illos quidem, & qui custodiuntur mihi, nempe Deo, ut legunt LXX. & qui animaduertent, Dei opus esse, quod in grege repellendo, & dissipando fiebat. Ad has pauculas oues reliquas, quæ seruatae erant Prophetæ, qui, ut notat Montanus, reuera hæc ita, ut refertur, in sua persona expressit, qua personam Christi, & gesta in eo similia representauit, sic locutus est. Reliquæ oues abiectæ à me profligatae, absque vilo mihi emolumento impenso, absque vlla mercede persoluta, pro mea in illis pascendis opera, pro meo labore, & sollicitudine: Vos, quæ mihi seruatae estis, vultisne abire? Quod si mea opera, mea cura, & sollicitudo pastoritia placeat vobis, decernite aliquam mercedem pro meo munere obeundo. Quod si mea custodia non placet, cessate, & me liberum abire permittite. Id scilicet agebat Propheta eum ipsis ouibus, quod olim fecit Iacob cum Laban, qui peiores partes semper tulit ex gregibus. Id quoque Christus cum ouibus, ad quas pacificandas missus fuerat; cuiusque gestum representabat Propheta, Iudææ proditio diuenditi, ut hic omnes affirmant, Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. Vatab. Montanus, & Isidorus, cum Matthæo ipso cap. 27. qui de Iudææ proditio est hunc locum interpretatus. Aut certe mercedem postulat pro obito iam munere, tempore, quo gregem pauerat: at postquam pecto exciso illum abiecit, ait pauculis ouibus: statuite aliquam mercedem, ne abeam absque emolumento, ex præterita cura suscepto: quod si nihil dare velitis, nihil curo, vos cessate, ego contentus meo munere rectè obito, quod libuerit discedam. Et hoc significat quod dicit; *afferite, vel date mercedem meam*.

Et appenderunt.] Hoc est, ponderauerunt mihi, nempe sub pondere soluerunt; non enim numerabant precium alicuius rei, sed ponderabant, usu gentis; ut Ierem. 32.9. *Appendique ei argentum septem stateres*. Isa. 55.2. *quare appenditis argentum, & non in panibus*. Appenderunt ergo Zachariæ pro mercede impensæ operæ in pascendo oues triginta argenti, nempe siclos. Nam sic loqui, & subintelligere solet Scriptura; & Vulgatus solet, & argenti siclos, & argenteos vertere. Sic Gen. 37.28. Ioseph dicitur venditus *viginti argenti*. Chaldaeus dixit, *viginti argenti siclos*. Vulgatus; *viginti argenteis*. & quod 3. Reg. 10. 29. & 2. Paral. 1. 17. dicitur, *educebatur quadriga ex Aegypto sexcentis argenti*, Vulgatus dixit, *sexcentis argenti siclos*, & *sexcentis argenteis*. Ita eadem summa pecuniæ erat appensa Zachariæ pro suis operis; & pro pretio Christi, triginta argenteorum, siue siclorum argenti. cumque siclus tetradrachmos sit, & singulis drachmis respondeat ferè regalis Hispanus; triginta argentei valebunt centum viginti regales Hispanos; ut latius diximus super 8. caput Amos num. 8.

Ad statuarium.] Hebraicè, *proiice eam ad iatser*, quod quidem nomen à radice *iatser*, fingere, aut ex luto facere, figulum, plastem, seu fictorem propriè significat. Isaia 29.16. *Quasi si lutum contra figulum cogiteret; & figmentum dicat fictori suo*. & cap. 44.9. *Plaste idoli omnes nihil sunt*. Threno. 4.2. *quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli*? Atque ita acceperunt Aquila apud Eusebium lib. 10. de Demonstratione 4. Dimitte eos in conflatorium; proiice illud ad plastem, & proiecisti illud Castro in Proph. minores.

A in domo Domini ad plastem. & Hieronymus in huius loci commentario: Proiice, inquit, illud ad statuarium; pro quo in Hebræo legitur *iatser*, id est, *τόν πλάστην*, quem nos fictorem, & figulum possumus dicere. Et statim; pro plaste, atque fictore statuarium olim interpretatus sum, verbi ambiguitate compulsus, quod statuarium, fictoremque vno sermone significat. R. quoque Abraham sic intellexit, tum & Tigurina, Montanus, Isidorus, & Robertus.

Ita nomen acceptum Deo rerum omnium primo effictori accommodant Hieronymus, Rupertus, Lyra, & Dionysius: proiice eos, inquit, ad Deum formatorem omnium, qui nouit quo pretio quæque res sit æstimanda, ut perpendat vilitatem pretij, quod mihi solutum est pro mearum operarum labore. Vnde subdit: & proiecisti illos in domum Domini ad statuarium. Et cum LXX. Aquila, & Symmachus vertunt, *proiice illos in conflatorium*, hunc sensum insinuant, ut exposuit Theodoretus, id est, in domum Domini, ut periculum faciat Deus an hæc sit iusta tanti beneficii merces. Montanus ex Matth. 27. interpretatur argenteos illos iussos proiici ad figulum, ut darentur figulo pro agro suo. Certè Propheta iussus est proicere argenteos ad figulum templi ministrum, qui ex officio fingebat, vel curabat effingi necessaria templo vasa; nam ex eo quod subiicit, proiecisse in domum Domini, certum facit fuisse templi ministrum, aut officialem.

C Vulgatus interpres, cum sæpe alias prædictum vocabulum *iatser* plastem, figulum, aut fictorem transtulerit, qui ex luto format aliquid; hoc loco statuarium vertit; nempe eum, qui ex ære, aliòve metallo fusoria arte signa conficit, aut statuas; qui idem conflator dicitur, qui igne liquefacta metalla commiscet, & conflatur sculpsile; aut statuam aliquam; unde fornax eiusmodi conflatorium dicitur; qua ratione LXX. Aquila, & Symmachus verterant hunc locum; *proiice eos ad conflatorium*: nempe, ut artifex conflet ea, & in massam commisceat: nam statuarium in templo fuisse quemquam, ubi statuæ confici vetabantur, credi non potest.

D Chaldaeus Paraphrastes, & Dauid Kimhi, quos sequuntur Pagninus, & Vatab. putant in eo vocabulo *iatser* positam pro *aleph*, quod hæc literæ facile permutantur; *iatser* autem *thesaurarium* significat, seu præpositum thesauri; unde Chaldaeus sic exponit. *Proiice illud in domo sanctuarij Domini, sub manu præpositi magni*: nempe ad thesaurarium, ut alij vertunt: & tamen nusquam alias eiusmodi constat facta in hoc vocabulo permutatio literarum.

E Sed quorsum iussus est Propheta ut proiciat 30. argenteos coram conflatore, statuario, aut thesaurario templi? Nempe per despectum quendam, ut proiectione sua indignabundus ostenderet, quam vili pretio sese, suasque operas æstimassent. Ut constat ex illis verbis ironicè dictis; *decorum pretium, quo appretiatum sum ab eis*. Num proiecit, ut cultui diuino deseruiret, quod suo vsui non foret tam vile pretium? ut accepturi vilem pecuniam, despicientes iubemus eam donari pauperibus, aut in templorum arculas mitti, seu in gazophylacium, in quod mittebant quod lubebat; ut vides in Marco cap. 12. ver. 41. ubi sedens Iesus contra gazophylacium, aspiciebat quomodo turba iactaret æs; & multi diuites iactabant multa, & vidua pauper misit duo minuta. Aut certè, ut proiceret ad conflatorem, aut effictorem vasorum templi, ut ex illis argenteis conflatis vas aliquod conficeret, aut alij adiceret, quod templo deseruiret. Aut demum quod ex templi ministris pretium illud accepisset, illis restituisset, siue conflatori metallorum, siue thesaurario,

Loquitur pauperibus gregis.

Deus mercedem postulat pro sua cura pastorali.

Precium definitum Prophetæ pro pastione.

Lectionis ratio.

Deo offertur precium datum, æstimandum.

Statuarius non templi minister.

Argentei proieciti per quendam despectum.

Non satis-
faciunt ex-
terno cultu
curæ Dei
pascens
populum.
Quæstio,
vtrum Mat-
thæus refe-
rat Zacha-
riam.

1. Sententia
referri à
Matthæo
Zachariam.

Ieremiæ no-
mine cur ci-
tatus Zacha-
rias.

Sententia 2.
referri Iere-
miam.
Tertull.
Origenes.
Eusebius.
Hieron.
Rupertus.

quorum intererat; ne putarent tales operas tam vili A pretio comparandas: scilicet volebat significare Deus non suo officio, quo tam benignè populum illum cura-
bat; satisfactum fuisse externo illo templi cultu, & sacrificiis; quibus putabant, Deum sibi deuinctum tenuisse, quali eo vili pretio comparatum.

Iam pro huius Prophetiæ plena intelligentia vide-
re oportet, num eam referat Matthæus cap. 27. 9. cum ait. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam dicentem; Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus?* Communis interpretum sensus est referri hanc Prophetiam à Matthæo. Ad id verò quod opponitur, Ieremiam citari ab illo, non Zachariam, respondent Eusebius lib. 10. de Demonstratione cap. 4. Rupertus, & Caiet. super Matthæum, librarij erratum fuisse, qui pro Zacharia posuerit Ieremiam. Alij binomium fuisse Prophetam, dictumque & Ieremiam, & Zachariam, quod non fuit infrequens Iudæis, auctore Hieronymo aduersus Heluidium. Aut certe Matthæum non nominasse Ieremiam, sed tantum dixisse; quod *predictum est per Prophetam*. Nam ita olim in quibusdam codicibus reperiebatur, & ita habet Syriacus, quem nunc legimus, idque notat Augustinus lib. 3. de consensu Euangelistarum cap. 7. Refertur autem Prophetia nonnihil immutata, quia applicata ad rem præsentem, ideoque non mirum si personæ mutantur: sic enim solent Prophetiæ veteres ab Euangelistis citari.

Sunt alij, quibus videatur non esse hanc Prophetiam citatam à Matthæo, sed alteram ab Ieremia prænunciatam, quæ non extat. Sic sentit Tertullian. lib. 4. aduersus Marcionem cap. 39. Origen. Tract. 35. in Matthæum, Eusebius loco iam dicto, Hieronymus in Matth. Rupertus, & Caietanus. Idque in primis certum facit; quod Matthæus refert Ieremiam, non Zachariam, ut legerunt etiam vetustissimi Patres, Origenes, Eusebius, Hieronymus, Augustinus, & correctiores codices habent; & tandem iussu Concilij Tridentini correctus, quare nulla ratio cogit affirmare erratum esse librarij. Deinde quia satis longè diuersa sunt verba Zachariæ; *Et appretiauerunt mercedem meam triginta argenteos; & dixit Dominus ad me. Proiece illud ad statuarium, decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domum Domini, ad statuarium;* à verbis citatis ex Ieremia. *Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Demum quia longè quoque diuersus est sensus. Nam Zacharias pretium postulauit pro suis operis, & dati sunt triginta argentei. Et quod vile pretium esset, iussit Dominus Zachariæ, proicere illud ad statuarium, qui erat in domo Domini, nempe ad Deum, ut multi interpretantur, non ad figulum, ut contendunt interpretes; aut eo nomine explicant Deum rerum effictorem, non figulum agri dominum, ut quidem proiecit iussu Domini Prophetam. Quid autem factum sit de eo pretio nihil dicit Zacharias. At Ieremias quid de eo pretio futurum esset explicuit, cum dixit; & templi ministri acceperunt triginta argenteos, quod erat pretium Christi appretiati à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, ut eum emerent, sicut constituit mihi Dominus: quod quidem non videmus iussu Zachariæ. Et Zacharias quidem ipse est appretiatus, & ipse acceptos nummos iussu Domini proiecit in domo Domini, ad statuarium, præ indignatione vilis pretij. At Ieremias dicit, Sacerdotes templi accepisse illud pretium, oblatum à Iuda, & emisse ex illo agrum figuli: ut constituerat illi Dominus.

Nihilominus sicut Zacharias in sua persona referebat Christum; ita & facto suo. Nam quemadmodum pro suo munere pastoritio exigebat pretium, fidei, & pietatem ex corde; & datum est pretium vile triginta argenteorum. Ita Christus postulabat à Iudæis pro suo euangelizandi munere, ut sibi crederetur, & ut Deus coleretur. At illi pretio 30. argenteorum eum aestimauerunt; & sicut Propheta indignatus, quod tam vili pretio fuisset aestimatus, & pretium proiecit, & eos, qui pretium illi dederunt: ita Christus proiecit Iudæos, & tradidit Romanis deuastandos.

Ne verò dicamus Zachariam Iudæ personam, & Christi simul retulisse; videtur verius diuersam esse Prophetiam Zachariæ, & Ieremiæ. Nam & Hieronymus super 27. Matthæi sic ait: legi nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazarae sectæ mihi Hebraeus obtulit, Ieremiæ apocryphum, in quo hæc ad verbum scripta reperi.

Et præcidi virgam.] Mox, ut abiiciebat, aut cōfringebat virgam decorem; quando populum Deus ducebat amore, cœpit illum gubernare altera virga funiculorum dissipantium omnia, & percutientium rebelles, suppliciis afficiens, & populum ipsum paulatim dissoluens; & ita dicebat: non pascam vos baculo suauis, & virga decore; quod moritur, moriatur: & quod succiditur, succidatur; & reliqui deuorent vnusquisque carnem proximi sui. Sic sane cœpit dissolvere germanitatem, quæ erat inter Iudam, & Israël sub Dauide, & Salomone; & diuisum est regnum sub Roboam in duas partes, & deinceps se inuicem mordebant, deuorabant, interficiebant, & dissipabant. Ideoque variis vtrumque regnum suppliciis, & captiuitatibus puniebat Deus; nam partim Assyriis, partim Chaldæis tradidit. Libertate donata iterum in eandem germanitatem conuenerunt; & cum ab ea descississent, similiter variis modis plexi sunt, donec tandem sub Christo Domino, cui subiici, ut regi, deberent, in varia studia discissi, quidam ei adhæserunt, nempe Iudas; sic vocantur, qui factionem veri Dauidis sectati sunt: quidam, & plurimi adhæserunt eius aduersario Ieroboam, demoni, qui dicuntur Israël. sic quoque dissoluit germanitatem pristinam, & grauiora cœpit quotidie inferre supplicia, donec tandem dissoluit & hanc virgam; & noluit nec illum populum durè gubernare, sed omnino deferere, ita ut nunquam amplius ad solitam dignitatem regni, ac reipublicæ redierit. Ita dissoluit alteram virgam, quæ dicebatur funiculus, dissoluta omnino germanitate, quæ erat inter Iudam, & Israël, sub eodem cultu, & regno. Hæc formam ducendi populum ponebat ante oculos Zacharias pauperi gregi populi redeuntis à captiuitate, ut sibi caueret; ne caderet ab statu, in quo erat, ut maiores ceciderant. Tunc ergo omnino cōfregit virgam secundam, quando populum rebellem permisit Romanis dissipandum, & perdendum, ut videtur Hieronymo, Theodoro, Alberto, Hugoni, Lyre, Dionysio, & Vatablo, abolita lege, quæ eos in germanam societatem coniungebat. Montanus intelligit de debili modo regendi; post Machabæos, quando Hircanus, & Aristobolus fratres de regno contendebant; tunc enim res Iudæorum cœperunt labefactari, & in deterius abire. Alij aliter; sed quod diximus cōmunius est, & omnia comprehendit.

Vt dissoluerem.] Quemadmodum cum præcidit virgam decorem, omnem rationem gubernandi ex amore reliquit, ita modo præcicens virgam dissoluentem, aut dissipantem, & percutientem, relinquit alterum modum gubernandi, & omnino relinquit gregem dissipatam, lupis, Romanis, ut iam seorsim viuunt, qui sunt ex Iuda, sub Christo, & qui sunt ex Israël, cum diabolo. Sic intelligunt Hieronymus, Theodo

Zacharias
referebat in
typo Christi.

Diuerfa Pro-
phetia Za-
chariæ &
Ieremiæ.

19
Modo gu-
bernandi leni
relicto caput
Deus duro
regere.

Idem accidit
post captiui-
tatem, donec
tandem & hic
durus modus
per Romanos
finitus est.

10
Germanitas
populi disso-
luta per Ro-
manos.

Theodoretus, Hugo, & Dionysius, cum aliis, dissolutam germanitatem, quam Septuaginta vocant fœdus, in quo omnes conueniebant sub eadem lege, & cultu. nam infideles Iudæi dispersi per orbem, non solum non sunt aliorum germani, sed serui; nam sub fidelium dominatu degunt. Montanus germanitatem dissolutam dicit per factiones fratrum, Hircani, & Aristobuli. Vatablus etiam sic; omnes Iudæi conuenerunt in vnum, clamantes, *crucifige eum*; in cuius peccati poenam per Romanos in varias orbis partes dispersi, soluta illa impia germanitate, quæ erant colligati, ignorant ex qua sint tribu, aut familia. Vnde particula, *inter*, non ponitur vt condistinguat Iudam carnalem ab Israël, sed pro, *in*, sumitur, vt cum dicimus, *inter Christianos quidam probi sunt*, quidam reprobi. Sic *inter Iudam, & Israël*, hoc est, ex Iudæis, & Israëlitis quidam Christo adhaerebunt, quidam obstinati suæ impiæ opinioni: & ita dissoluetur fraternitas, quæ colebant vnum Deum, vno cultu, sub eadem lege veteri.

Germanitas dissoluta dicitur quidam Christo, alij demoni adhaerebant.

Adhuc sume.] Postquam egit, Dei iussu, Propheta peritum, ac prudentem pastorem, qui amore modo, modo terrore, modo beneficiis alliciendo, modo suppliciis agitando, pascit gregem, ad eius salutem curandam, & incolumitatem: Nunc iubetur agere personam pastoris imperiti, & stulti, qui solam intendat suam vtilitatem, cum quocumque gregis incommodo, etiam si oporteat interitui obicere: quo doceat Iudæos à captiuitate redeuntes, in quem captiui pastorem inciderint, quod respuerint Deum bonum, prudentissimumque pastorem: & in quem casuri sint, si Deo, à quo fuerant liberati, non paruissent.

Stultum pastorem tempore captiuitatis opponit Deo prudentissimo.

Vasa pastoris stulti.] *Cheli* singulare nomen est *vas*, vt vertunt Pagninus, Vatab. & Isidorus: significatque hoc loco *peram pastorem*, vt explicat Vatablus; vsu Scripturæ, quæ sic solet accipere. 1. Reg. 17. 49. *Misit David manum suam ad vas*, id est, ad *peram*, *tulitque vnum lapidem*. & v. 40. *Elegit sibi limpidissimos lapides, & misit eos in vase pastorum*, id est, in *pera* pastoralis. Verum Septuaginta, Vulgatus, & Tigurina vt plurale vertunt, *vasa pastoralia*, accipientes singulare pro plurali, aut certe plurale *cheli* legentes, quod in vno puncto *isere*; aut *chiric* differt à singulari. Et cum nomen generatim quodcumque instrumentum significet ad quoscumque vsus, vt arma; instrumenta musica, & supellectilia, hic, ex adiecto possessore, significat instrumenta pastoralia. Sed quæ dicuntur hæc vasa? quisue pastor stultus? Theodoretus stulti pastoris nomine non accipit pastorem imperitum, ignorantem, aut rudem, qui nesciat oues custodire: sed sceleratum, & suæ vtilitatis amatorem, & prudentem conquistorem, denique iniquum, & scæuum, vt 2. Reg. 13. 12. dixit Thamar fratri suo, *noli facere stultitiam hanc*, id est, tantum facinus. Psalmo. 131. 1. *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus*. Vasa autem huiusmodi pastoris David Kimhi, & Vatab. intelligunt *peram* pertusam, quæ nihil valeat continere: existimant scilicet, inscium, rudemque describi pastorem, cuius *pera* ipsa necessaria dilabantur. Hieronymus, Lyra, & Dionysius, insignia pastoris explicant, habitum, *peram*, baculum, fistulam, & sibilum; eadem quæ probus pastor afferret, vt referret habitu prudentem pastorem; reuera longe abesset ab eius officio, vt vocari merito posset idolum, quod præter pastoris figuram amplius habet nihil. Verius Cyrillus, & Montanus diuersa instrumenta designant scelerati, scæuque pastoris, illi pecularia, ad tondendum oues, confringenda earum crura, & cædendum: arma scilicet, baculum grauem, gladium ad iugulandum, forcipes ad tondendum, *peram* ad sibi necessaria portan-

Lectiois ratio.

Pastor stultus iniquus, & scæuus.

Vasa pastoris stulti, ad exercendam scæuitiem.

dum; & amplius nihil ad curandum oues. Atque ita esse constat: quia iubet Deus Propheta, vt sumat vasa pastoris stulti, opposita vasis pastoris periti, vt pelligulam abiiciat, qua pastor similis sit ouibus: sibilum, vt alliciat, pro clamore terrente; pro leuiori baculo sumat grauiorem; pro fistula vocante, toruum, & fugantem vultum, & linguam malè gregi precantem; gladiumque necem comminantem, & eiusmodi. Deinde, quia ex effectis constat, his vasis adornatum esse pastorem stultum, qui nihil boni curet ouibus, sed earum comedat carnes, & ungulas dissoluat: & demum quia grauius increpatur, quod derelinquat gregem, & gladium habeat in brachio, & in voluntate; quo iugulet oues.

Ecce ego suscitabo.] Iam explicat quis sit ille durus pastor, quem suo habitu retulerit Propheta. Indue, inquit, habitum pastoris illius, quem ego sum suscitaturus, & creaturus in terra hac, nempe in Iudæa, vt indicat Hieronymus, dum probat Antichristum sedem suam constituturum in templo Dei, in Ierusalem; & asserunt Vatab. & Montanus. Pastorem hunc stultum, & immanem Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Isidorus, Antichristum explicant, quem sibi præponunt caput Iudæi, qui Christum accipere noluerunt, iuxta illud Christi ipsius Ioan. 5. 43. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis*. Sed hanc intelligentiam facile conuelleret, qui conditiones pastoris stulti à Propheta, Deoque subiectas paululum expendat: qui futurus prædicitur crudelis in oues sibi ad pascendum assumptas, quas non sit curaturus, sed nociturus, & omnino perditurus, non quoad animam, sed quoad corporis incolumitatem. Cum enim tamquam vltor, & carnifex adiciatur hic tyrannus ad supplicium ouium, quæ Dominum pastorem repulerunt, quoad corpora tyrannidem, & scæuitiem exerciturus prædicitur in Iudæos. At Antichristus suscipiendus est à Iudæis tamquam proprius rex, & Messias, quem expectant, eumque sunt adoraturi, & sequuturi, tamquam pastorem lenem, & benignum, qui pro eis sit contra omnes reges pugnaturus: Iudæis itaque venturus est, qui eum honorificè excipient, & vt regem salutabunt; vt asserunt Hyppolitus martyr in Orat. de consummatione mundi, Ambros. in cap. 13. Apocalypsis, Hieronymus q. 11. ad Algasia, & Damascenus lib. 4. fidei cap. 27. quos sequuntur reliqui. Quomodo ergo Antichristo conuenire poterunt conditiones stulti, crudelisque pastoris: qui licet in fideles, qui non erunt ex ouibus illius, sed Christi, crudelissimus futurus sit; non tamen in Iudæos, & reliquos, qui eius dominatui se subdiderint. Idcirco sunt qui hoc nomine intelligant somniatores, & vaniloquos, quales erant Pharisei, qui humanas, propriasque doctrinas populo obtrudebant, suæque commoda quærebant: quibus adhaerebant, qui Christum repellebant, cuiusmodi multi fuerunt pastores in populo Dei, contra quos loquuntur Propheta, vt Ezechiel cap. 34. qui similes pastoris Zachariæ refert conditiones. Verum hi erant sub Deo pastores ouium, quos propterea increpabant Propheta, quod suo munere, iuxta Dei leges, non fungerentur. Hic autem, de quo loquitur Zacharias, oues à Deo repulsas suscepturus est sub suo dominatu. Montanus Herodem magnum, eiusque posteros, vsque ad Agrippam intelligit, qui adeo crudeles fuerunt in Iudæos, sua vt omnino commoda quærerent, & nihil vltius. Theodoretus, & nonnulli alij volunt hunc esse Antiochum Epiphanem regem impiissimum, qui, vt dicitur 1. Machab. 1. 57. *Edificauit abominandum idolum super altare Dei*,

23

Sententia 1. Antichristus pastor stultus.

Refutatio.

Sententia 2. de malis populi pastorebus.

Refutatio.

Sententia 3. de Herode, & Antiocho.

& aras per uniuersas ciuitates Iuda erexit, in figuram Antichristi.

Sententia 4.
de Romanis
quibus tra-
diti sunt Iu-
dei à Deo
derelicti.

Etenim, si oues, quod nolissent Deo pastori bono & sapienti subiectæ esse, & neque baculo ab eo duci decoro, & suauis, neque graui, & percutiente ad emendationem, idcirco desertæ ab illo, in pœnam traduntur pastori stulto, & insipienti, qui eas confringat, & enecet, cogimur hunc pastorem intelligere illum omnem, cui Deus permisit populum suum percutiendum captiuitate. Contendit sane Zacharias, ut iam non semel dixi, exemplo præteritorum, inducere Iudæos, qui redierant Babylone, in officio permanere, & verum Deum pastorem benignum semper sibi retinere, ac vereri; ne tradantur pastori stulto, qui turbulenter, & crudeliter eos gubernet. Scilicet, ne quemadmodum prius ita Deus Iudæorum gubernationem relinquit, ut eos gubernandos tradiderit tyrannis Assyriis, & Chaldæis, ut Salmanasari, & Nabuchodonosori; qui eos captiuos expulerunt à patriis sedibus in Assyriam, & Chaldæam: ita posterius illis accidat, ut relinquuntur à Deo, & tradantur Romanis dissipandi, & dispergendi in mundum vniuersum, sine rege, sine lege, sine sacerdotio, & templo, & sine forma reipublicæ; subiecti alieno dominatui eorum, qui eos grauiter affligant, & puniant verbis, verberibus, & duris oneribus. Hoc est enim quod dicit Propheta, *quia ego suscitans pastorem in terra*, hoc est, ego sum, qui suscitare soleo pastorem aliquem, aut tyrannum, qualem suscitaui Nabuchodonosorem: qui vlciscatur me, quem deseruistis, de vobis: nisi in officio permanseritis; nam in Hebræo participium est præsentis, quod consuetudinem agendi significat. Hos verò tyrannos pastores vocari, non difficile constabit. Isa. 44. 28. ait Deus. *Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis.* & Ierem. 6. 2. duces Nabuchodonosoris pastores vocantur, *Ad eam*, inquit, *venient pastores, & greges eorum fixerunt in ea tentoria in circuitu; pascet unusquisque eos, qui sub manu sua sunt;* qui Iudæos duxerunt, ut gregem direptum in Chaldæam, ut refertur Baruch 4. 24. & de principibus Assyriæ, & Niniues dicitur Nahum 3. 18. *dormitauerunt pastores tui rex Assur.* Similes his pastores fuerunt Romani, qui quasi gregem direptum in omnem orbem dixerunt Iudæos.

24 **Qui derelicta.**] נִחְדוֹרִים *nichadoth*, oues excisas, seu succisas significat, ut verterunt Pagninus, & Tigurina, hoc est, laesa pecora & grauiter ægrotantia, ut Hieronymus in Comment. explicuit, & Vatablus. Significat & occultas, seu absconditas oues: quam rationem sequuti Septuaginta, & Vulgatus, verterunt *derelictum*, seu *derelicta non visitabit*, hoc est, ouem, quæ remanet intra dumeta præ lassitudine latens, non inuiset: multo minus quæret, ut bonus pastor, qui ouem perditam tanto cum labore requisit.

Stulti pasto-
ris incuria.

25 **Dispersum non quæret.**] הַנָּחֵר *hanahhar* puerum significat, ut hic vertunt recentiores, secuti Dauidem Kimhi, ut Pagni. quod pusillum est non quæret: Vatablus, quod iuvene est, vel ut alij, nec agnellum masculum requireret. Hoc est; agnos teneros, qui ludi gratia à cetero grege semoti, per varias partes discurrent, & vel per incuriam, vel incitiam ad gregem non redeunt, non requireret. Quod si ad nominis etymologiam respiciamus, *nahar* dictus est puer à verbo *nahar*, quod significat excutere, ut puer dicatur, quasi excussus à cura; quam rationem secuti Septuaginta, Chaldæus, & Vulgatus hic dixerunt; *excussum*, vel *dispersum non quæret*, hoc est, agnellum longè remotum à grege non curabit requirere. Con-

Teneros
agnos non
requirit.

A tritum, saucium, contractum aut læsum baculo pastoralis, aut casu aliquo non sanabit, ut constet pastoris huius crudelitas.

Id quod stat.] Nempe ouem, quæ præ lassitudine, aut præ macilentia consistit, & alias oues sequi non potest, ut Dauid Kimhi, Vatab. & Montanus intelligunt. Aut ouem firmam, integram, & validam, ut Septuaginta, & Tigurina. Aut quod stat reclusum in caulis, ut alij, non יִעָלְחֵל *iecalchel*, à verbo *cilcel*, quod significat *cibare*, *alere*, aut *ferre*, aut *continere*; non portabit humeris lassam ouem, aut non sustentabit, ut Vatab. explicat & Pagni. & ante eos Hieronymus cum dicit; *lassa sustentat*: non enim æquè fert iniquus pastor remorari paululum, cum ouis laesa consistit, ut faciebat Iacob cum paruulis suis agnellis: nec curat eam accipere, & humeris portare. aut ut alij cum Vulgato; non cubabit, non alet, aut pascet, nec sustentabit, ducens ad pascua feracia. Aut non curat passum ferre ouibus remanentibus in caulis reclusis. Itaque neque curat ouium commoda, sed magis illis infert graua incommoda.

O pastor] Hebraicè *Hui pastor* הָאֵלִיל *elil*. Hoc nomen significat, *nihil, vanum, inutile*; & ita hic Vatab. cum aliis vertit, *ô pastor nihili*, aut pastor inutilis. Aliis videtur deduci à nomine אֵלִים *Elhim*, quasi paronomasia quadam factum sit אֵלִים *Elhim*, quod nomine, & similitudine cultus, referat vnum Deum, non sit tamen Deus, sed quasi dicas אֵלִים לֹא *lo Elhim non Deus*, umbra Dei, seu inops, quod nullam consolationem, opem nullam ferre possit. Ideo Iob. 13. 4. quod dicit Vulgatus, & cultores peruersorum dogmatum, alij dicunt ex Hebræo, *inopes medici vniuersi vos*; vbi pro *inopes* est *Elilim*, aut idoli medici vniuersi vos, hoc est, sine ope. Hoc modo hic transtulerunt Vulgatus, Pagni. & Tigur. *O pastor idoli*, aut *væ pastori idolo*. Rationem nomenclaturæ affert Hieronymus, & ex illo Haymo, Remig. cum reliquis, quod se coget, ut Deum adorari, de Antichristo intelligens. Montanus aliam affert, quod præter nomen amplius nihil habeat, aut quia ita inops sit, & consolationis expers, ut gregem lupis permittat deuorandum: aut quia ita sit inclemens, ut non curet opem ferre. quis non fugiat incidere in manus tam diri pastoris?

Gladius super.] Communis horum expositio verborum, Hieronymi, Theodoreti, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyræ, Dionys. Vatab. Montani, & Isidori, est, ut sint comminatio supplicij contra pastorem prædictum. Ultio, ait, diuina comprehendet te; nam gladio suæ vindictæ robur brachij tui, quo ad cædem oues ducis, confringet, & feriet; & oculum tuum dextrum, hoc est, versutiam, & noxiâ intentionem iugulandi, eruet. Nam per brachium robur, seu potentiam accipiunt interpretes: per oculum dextrum intentionem, seu scientiam, vel versutiam, qua se plus omnibus scire præsumet: quam Deus spiritu oris sui destruet in Antichristo, & illustratione aduentus sui, ut ait Paulus. 2. ad Thessalon. 2. nam brachium siccabitur, ut nihil roboris habere possit: & oculus contenebrescet, ita ut omni sapientia abiecta, nihil sciat, quod ei possit prodesse. Sic igitur his verbis *brachium siccabitur, & oculus obscurabitur*, declarat modum ultionis diuinæ, qua dixit, Deum gladio irruiturum in brachium eius, & in oculum dextrum eius. Nihilominus Chaldæus non ineptè subiecta verba exponit, quasi explicent acerbum fatum pastoris, ad quem voce minanti conuersus dixerat Propheta; *ô pastor idolum, derelinquens gregem*. Hoc est, ô pastor gregi inutilis, qui nil commodi illi affers pascendo, quem omnino deseris: nec hoc contentus es: sed gladium

26

27

Pastor nullâ
spem afferens
ouibus.

28

Ultio de An-
tichristo fiet
per Christū.

Imprecatio
est in pasto-
rem stultum
ad terrorem
populi, vt
caueat sibi.

gladium semper habes in manu, vt occidas, & oculo dextro respicis ad pinguiam, vt iugules; sic enim habet Chaldaeus; similis est lanioni, qui habet gladium in manu sua, & oculus eius respicit ad pinguiam, vt iugulet. Habet igitur pastor hic gladium in manu, &

A in oculo: in oculo vt eligat ouem pinguiorem, quam manu iugulet. Vnde subiicit imprecationem; brachium eiusmodi meretur sicari, & oculus talis erui, aut tenebris offundi. Vt quidem siccabitur, & obscurabitur.

ZACHARIÆ PROPHETÆ

CAPVT DVODECIMVM.

PARAPHRASIS.

- 1 **N**VS verbi Domini super Israel. Dicit Dominus² extendens cælum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo:
- 2 **Ecce** ego ponam Ierusalem³ superliminare crapulæ omnibus populis in circuitu:
- 3 **Sed** & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. **Et** erit: In die illa ponam Ierusalem⁴ lapidem oneris cunctis populis: omnes qui leuabunt eam, concisione lacerabuntur: & colligentur aduersus eam omnia regna terræ.
- 4 **In** die illa, dicit Dominus,⁵ percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem eius in amentiam: & ⁶ super domum Iuda aperiam oculos meos, & omnem equum populorum percutiam cæcitate. **Et** dicent duces Iuda in corde suo: ⁸ Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum.
- 6 **In** die illa⁹ ponam duces Iuda sicut caminum ignis in lignis, & sicut facem ignis in fœno: & deuorabunt ad dexteram, & ad sinistram omnes populos in circuitu: & ¹⁰ habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem: **Et** ¹¹ saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio:
- 7 **vt** non magnificè gloriatur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam.
- 8 **In** die illa proteget Dominus habitatores Ierusalem, & erit, ¹³ qui offenderit ex eis in die illa, quasi Dauid, & domus Dauid quasi Dei, sicut Angelus Domini in conspectu eorum.
- 9 **Et** erit in die illa; ¹⁴ quarum contere omnes gentes, quæ veniunt contra Ierusalem.
- 10 **Et** effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum: & ¹⁶ aspicient ad me, quem confixerunt: ¹⁷ & plangent eum planctu, quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti.
- 11 **In** die illa magnus erit planctus in Ierusalem, sicut planctus ¹⁸ Adadremmon in campo Mageddon, **Et** plangent terra: familiæ, & familiæ ¹⁹ seorsum: ²⁰ familiæ domus Dauid seorsum, & mulieres eorum seorsum.
- 12 **Familiæ** domus Nathan seorsum, & mulieres eorum seorsum. Familiæ domus Leui seorsum, & mulieres eorum seorsum.
- 13 **Familiæ** Semei seorsum, & mu-
- 14

- 1 **V**ra Prophetia, quam verbo comminatur Dominus Israeli, re vera ab ea liberaturus: sic enim pollicetur Dominus, & implebit, quia potuit² cælum creare, & sciuit terram super nihilum fundare, & quotidie immittit animam in corpus hominis, eumque vult conseruari. Ecce ego proſtituo urbem Ierusalem, ³ quasi poculum ad inebriandum omnes vicinos populos, qui eius gustandi desiderio, limen attingent, eam vt expugnent. Sed & ⁴ ex Iudæis ipsis non deerunt, qui sese coniungant illam obsidentibus. Exponam itaque Ierusalem⁵ quasi lapidem oneris omnibus populis, ad eorum vires exercendas; quem dum leuare volent, id est, pro virium diuersitate vastare, concisi pondere, & lacerati, recedent. Itaque omnes finitimæ gentes cogentur ad expugnandam Ierusalem, sed frustra: nam ego tuebor eam, hostes illius percutiens: ⁶ equos enim eorum stupidos reddam, & cæcitate excacabo, & ascensores eorum amentes, omnisque consilij expertes. ⁷ Et super Iudæos oculos meos aperiam, eos vt ab hostibus eripiam. Et dicent duces Iuda, fortes Machabæi in corde suo; ⁸ Confortet Dominus Deus exercituum cines Ierosolymitanos seruos suos, vt sub nostra militia possint hostium impetus confringere. ⁹ Ipsosque duces reddam ita constantes, vt sicut carminis ignis ligna; & sicut fax ignis fœnum solent comburere, ita ipsi omnes finitimos populos deuastent ad dexteram, & ad sinistram. Et ¹⁰ habitabitur rursus pacificè Ierusalem in loco suo, vt solebat, nullo, qui exterreat, existente. ¹¹ Et eripiam ante omnia, oppida, ac villas Iuda, ¹² ne nobiles Dauidis posterius, & ceteri cines Ierusalem se iactent contra Iudæos villanos, & oppidanos, quasi ipsi eos liberassent. Nihilominus adeo protegam cines Ierusalem, vt qui in eis infirmus videatur, ¹³ & pedibus offendens, sit bellator egregius similis Dauidi, & qui fuerint de regia Dauidis stirpe, sint quasi heroës; & quasi Angelus missus à Domino, vt illis præeat aduersus hostes. Denique ¹⁴ dabo tunc temporis operam, vt gentes omnes, quæ venerint oppugnatura ciuitatem Ierusalem, conterantur, vt pace potiatur. Sic enim fiet, vt domui Dauidis, & ciuibus Ierusalem, qui me sunt conspexuri, ¹⁵ mentem gratam immittam, mei commiseratione affectam, & externis lamentis, vltionem deprecantem; & ex pia condolentia me lancea confossum ¹⁶ aspicient, ¹⁷ & plangent planctu maxi-

mo, qualis fieri solet in obitu vnigeniti; & dolebunt super me, vt solet doleri in morte primogeniti. Tunc certe renouabitur planctus in Ierusalem, qui fuit quondam editus in campo Mageddon pro cede inclyti viri ¹⁸ Adadremmon: planget itaque terra populus viris à feminis ¹⁹ separatis, vt vnaquæque familia suum obeat in plangendo officium. ²⁰ Familia Dauidis regia, seorsum viris à feminis plangentibus; familia Nathan, familia Leui, & familia Semei; & familie reliquæ similiter, viris plangentibus seorsum à feminis.

lieres eorum seorsum. Omnes familie reliquæ, familie, & familie seorsum, & mulieres eorum seorsum.

A R G V M E N T V M.

OMMINATUR Ierusalem ab omnibus finitimis gentibus, etiam à transfugis Iudæis oppugnandam: Dei tamen munere ex omnium eruendam potestate, per fortes Machabæos: demum hostibus vndique contritis, in pace rursus incolendam; ac tunc Christum transfigendum, & à piis viris seorsum, ac feminis, luctu, gemituque ex commiseratione ducto, prosequendum.

C O M M E N T A R I V S.

DIFFICILE est huius capitis veram intelligentiam venari; & Hieronymus, quando acciderint quæ prædicuntur in eo, definire non audet. Sunt autem duo dicendi modi. Nam Lyra, Vatab. Montan. & Isidorus de Ierusalem spirituali, quæ est Ecclesia fidelium, totum caput exponunt. Nisi quod Lyra de persecutione ab Antichristo concitanda contra Ecclesiam; ceteri de persecutione Ecclesiæ primitiuæ, intelligunt. Alij, Hieronymus, Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. de terrestri Ierusalem explanant, quamuis in singulis non omnes conueniant, vt videbimus. Ille simplicior sensus videtur, qui seriem temporis seruat, vt prius prænuntiet terrenam Ierusalem à finitimis populis oppugnandam, & per Machabæos liberandam, vt quidem ex historia eorum comprobabimus, & tunc demum, in pace illa consistente Christum esse crucifigendum, cum luctu omnium piorum virorum, & feminarum.

Onus.] Oneris nomine significari imminentem calamitatem ei, cui imponitur, ferendam, communis est intelligentia, vt sæpe notauimus. Quare Montanus hic, in bonam partem accipiens, pro firma Dei, constantique sententia implendi sua promissa, longè ab usu Scripturæ aberrat. Onus ergo Domini super Israël, est dura Prophetia prænuncians calamitatem futuram Israël. Sed quis sit iste Israël inquitur? Lyra, Vatab. Isidorus, Montanus, & Robertus intelligunt Israël Dei; hoc est, fideles, aut Ecclesiam Christi, quibus denunciat persecutiones à tyrannis excitandas, vt se patent. Alij arbitrantur nomine Israël accipi debere Iudæos incredulos ditos Ecclesiæ hostes; qui vel per seipsos, vel per gentes concitatas, inter quas morantur, conati sunt nomen Christianum euertere: quos Deus profligabit per duces Iuda Apostolos. Itaque onus contra Israël, erit contra omnes impugnantes Ierusalem Ecclesiam, non contra ipsam Ierusalem. Sed magis ad rem est propriè accipere Israël; pro populo Iudæorum; qui redierat à Babylone, & vno Israël vocabulo nuncupabatur sine discrimine; sicut tempore Dauidis, antequam decem tribus separarentur à tribu Iuda. Hoc ergo verbum onerosum profertur contra populum Iudaicum. Sic sen-

tiunt Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, & Dionys. & insinuat Hieronymus; prænunciat enim contra Ierusalem excitandos omnes populos; sed Deo patrone, ab omnium potestate eruendam. Vnde non dicitur, onus Israël, vt onus Babylonis, onus Moab, quasi imponendum Israël, illum premens; sed onus verbi Domini, quod Dominus verbo imponit, quod leue est, quia integra, & incolumis mansura est Ierusalem, & de hostibus triumphans. quare onus leue est, & consolatione plenum.

Extendens.] Quoniam onus denunciat pauperi populo suo à Babylone reuerso, ne solo nomine oneris contristetur, ad oneris leuamen, & populi consolationem, simul promittit Deus se miris modis ex impugnantium manibus erepturum; vt confidentiam ingeneret, præmittit id se quidem posse, qui cælos fecerit; tum etiam scire, qui scierit terram super nihilum stabilire: tum demum, & velle liberare; quia formaue- rit animum in hominis corpore; nec permissurum infici, atque interimiri. Hæc enim tria spem in Deum mirum in modum conciliant, dum certi efficimur de potentia Dei, sapientia, & voluntate erga nos, quæ maximè credibilia faciunt promissa Dei.

Superliminare crapulæ.] Hebraicè, ספח רחל saph rahhal, & nomen saph scyphum significat, craterem, calicem, aut vas quodcumque polorum; Hydrias vertit Vulgatus Ierem. 52. 19. & 3. Reg. 7. 50. & ita hic acceperunt Chaldæus Paraph. Dauid Kimhi, cum omnibus recentioribus. Deinde significat limen, vt Iudic. 19. 27. Sparsis in limine manibus. Ezech. 40. 7. Et mensus est limen porta; & v. 8. & limen porta iuxta vestibulum. Solet & Vulgatus cum LXX. vertere superliminare, vt Isaia 6. 4. Commota sunt siphim superliminaria cardinum. Amos 9. 1. & Sophonia 2. 14. Coruus in superliminari; qua ratione hic vertunt LXX. Ecce ego pono Ierusalem vt superliminaria, qua mouentur omnibus populis in circuitu; aut, vt legimus in Eusebio lib. 8. de Demonstrat. cap. 4. Ecce ego pono Ierusalem, vt vestibula, qua quatuntur omnibus populis in circuitu. & cum eis Vulgatus. Alterum nomen rahhal, significat tremorem, aut concussionem, crapulam, ebrietatem, venenum, aut soporem; quomodo accepit Vulgatus Isaia 51. 17. cum dixit; usque ad fundum calicis soporis bibisti; aut operimentum cordis, omne robur eripiens præ stupore. Iuxta prius significatum sensus primus erit.

Intelligentia
rotius capi-
tis.

Vera intelli-
gentia.

Dura Pro-
phetia contra
Israel.

Onus contra
populū qui
Babylone
redierat.

2

Spem erigit
populi ex
Dei condi-
tione.

3

Lectio-
nis
ratio.

Sensus 1.
erit.

erit. Ecce ego ponam Ierusalem scyphum veneni soporiferi, quem qui bibere conati fuerint ex omnibus populi vicinis, operientur sopore, & ebrietate tali, ut totis membris contremiscant, & concutiantur, viribus destituti, & corruant. Vel secundò, Ponam Ierusalem quasi calicem mero plenum, quem omnes vicini populi exhaurire conabuntur, vini odore, & suauitatis opinione allekti, ut vel sorbitiunculam ex eo capiant: & bibent quidem, sed ebrij redibunt, robore destituti. Sumpta est metaphora à scypho vini odoriferi, sed veneno infecti, & valde soporiferi; ebriis hominibus exposito, quem appetentes aggrediuntur, bibuntque, & statim corruunt, vini robore superati. Ita sanè Ierusalem vrbs ditissima, & celeberrima, omnibus gentibus erat desideratissima, & inuidiæ exposita, suæque ditioni subiicere conabantur. Sed Dei ope dum captare volebant capiebantur: & conuersus est dolor in caput eorum: & in verticem eorum iniquitas descendit.

Sensus 2. Iuxta posterius significatum, sensus secundus est. Ponam Ierusalem superliminare crapulæ, aut ebrietatis, ut qui limen eius ausus fuerit attingere ex omnibus populis vicinis, perinde sit, ac qui mero soporifero plenus, inebriatus, corruit viribus destitutus. Hunc sensum indicant Hieronym. Remig. Hugo, & Dion.

Sensus 3. At Euseb. & Theodoretus putant vastitatem Ierusalem prædici. Similem faciam Ierusalem superliminibus commotis, & ruinam agentibus, ut accidit ebriis: quam hostes cum videant, inuadant audaces, obsideant, & destruant. de Romanis loquitur. Sed quia Deus promittit suam protectionem, & hostium subuersionem, hic sensus non est ad sensum Prophetæ: sicut nec explicatio Alberti; Ponam Ierusalem patientem introitum omnibus aduenientibus ad eam, sicut ad crapulam, qua insatiabilis eorum pascatur cupiditas. Verius dicemus: Ponam Ierusalem, veluti superliminare minans ruinam omnibus ingredi volentibus, quos tremere faciet, quasi ebrios, ac venefico potu infectos: nam ut limen attingent, contremiscant, & corruant. loquitur autem Zacharias de tempore Machabæorum, quibus aptè quæ subiiciuntur, seruato ordine historiæ, accommodantur, ut ostendamus.

Sensus 4. Sed & Iuda.] Hebraicè; *Et etiam super Iudam erit, in obsidione super Ierusalem.* Hoc est, non solum peribunt gentes, quæ oppugnant Ierusalem inebriatæ: sed & super Iudæos erit ebrietas illa, qui vna cum gentibus obsidebunt Ierusalem. Nam & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Ut Chaldaus, & Vulgatus vertunt. Qui nomine *Ierusalem* Ecclesiam accipiunt, sic interpretantur. Sed & Iuda, principes Ecclesiæ in ea obsidione, seu persecutione, quæ excitabitur contra Ecclesiam, & ipsi patientur, & interibunt. Aut secundum Lynam, & Vatab. falsi Christiani, qui à fide defecerint, se coniungunt persecutoribus Ecclesiæ. Aut verius cum Vatab. & Montan. Sed & ipsi Iudæi, quibus factæ sunt repromissiones, expugnabunt Christianum nomen, & gentem: ut constat, ex Actuum 8. & ex Ecclesiastica historia. At qui propriè accipiunt *Ierusalem*, quidam de Iudæis explicant, qui Romanis adhaeserunt expugnantibus Ierusalem.

4 Sed & Iuda.] Hebraicè; *Et etiam super Iudam erit, in obsidione super Ierusalem.* Hoc est, non solum peribunt gentes, quæ oppugnant Ierusalem inebriatæ: sed & super Iudæos erit ebrietas illa, qui vna cum gentibus obsidebunt Ierusalem. Nam & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Ut Chaldaus, & Vulgatus vertunt. Qui nomine *Ierusalem* Ecclesiam accipiunt, sic interpretantur. Sed & Iuda, principes Ecclesiæ in ea obsidione, seu persecutione, quæ excitabitur contra Ecclesiam, & ipsi patientur, & interibunt. Aut secundum Lynam, & Vatab. falsi Christiani, qui à fide defecerint, se coniungunt persecutoribus Ecclesiæ. Aut verius cum Vatab. & Montan. Sed & ipsi Iudæi, quibus factæ sunt repromissiones, expugnabunt Christianum nomen, & gentem: ut constat, ex Actuum 8. & ex Ecclesiastica historia. At qui propriè accipiunt *Ierusalem*, quidam de Iudæis explicant, qui Romanis adhaeserunt expugnantibus Ierusalem.

Sensus verus de Iudæis, qui adhaeserunt gentibus contra Ierusalem. Sed verius cum Dionysio, & aliis, de Iudæis accipimus, qui tempore Machabæorum ad gentes transfugerunt oppugnantes Ierusalem; vel sponte, ut Hieronymus declarat: vel per vim, ut Chaldaus. Constat enim id ex 1. Machab. 1. 44. *Nam consenserunt omnes gentes secundum verbum regis Antiochi, & multi ex Israel consenserunt seruituti eius.* & v. 55. *Congregati sunt multi de populo ad eos, qui dereliquerant legem Domini, & fecerunt mala super terram, & effugerunt populum Israel in abditis, & in absconditis fugitiuo-*

rum locis. & 2. Machab. 5. 5. *Iason Simonis Pontificis filius assumptis non minus mille viris, repente aggressus est ciuitatem, & ciuibus ad murum conuolantibus, ad ultimum apprehendit illam.* Antiochus aggressus urbem cepit, & multam cædem fecit; aususque est intrare templum vniuersa terra sanctius, Menelao Iasonis fratre ductore, qui legum, & patriæ fuit proditor, ut dicitur v. 15. Hæc eadem latius refert Iosephus lib. 12. Antiq. c. 6. & lib. 13. cap. 2. Contra hos ergo ira Dei defæuit, qui cum hostibus expugnarunt Ierusalem.

Lapidem oneris.] Seu lapis pöderosus ille dicitur, qui iuxta consuetudinem Palæstinæ, ut notat Hieronymus, & ex eo omnes, publicè expositus erat robustis adolescentibus ad vires exercendas, & ad decertandum de illo subleuando supra verticem capitis. Seu certè ille dicitur, qui ad periculum faciendum de viribus corporis publicè exponitur, ut arte, virtutèque sublatus, humerisque impositus, ad certum spacium exporteretur, quem qui leuasset, soliditate, asperitate, & pondere pressus, manibus primum, deinde roto corpore fractus, laceratusque oneri succumbebat. Hunc lapidem probationis vocat Ecclesiasticus cum capite 6. versu. 23. ait: quasi lapis probationis validus erit in ipso, ut enim imbecillis illum abiicit, quia portare non potest, sic stultus sapientiæ studium ut intollerabile à se abiicit. Chaldaus *lapidem offensionis* exposuit, quem secuti sunt Vatab. Isidor. & Rob. de Ecclesia intelligentes. Nam sicut Christus fuit Iudæis petra scandali, & lapis offensionis, in quem offenderunt Iudæi: & signum, cui semper contradicitur: Sic Ecclesia est lapis offensionis omnibus gentibus, & Iudæis, in quem qui impingunt, læduntur: & qui volunt aliò exportare, lacerantur; & sicut solent manus eorum incidi, qui saxum graue, & asperum aliò transferre conantur: ita illi concidentur. Nec poterit Ecclesia ab hostibus extinguì: sed qui id annixi fuerint, opprimuntur ab hoc lapide, quidam in commodum suum, quidam in damnationem. Remig. Albert. Hugo, & Dionysius videntur similitudinem explicare de Ierusalem à Romanis expugnata: cum ei minimè conueniat; quæ iuste punita est ob Christi necem; nec Romani propter id malè habiti. Verius de terrena Ieru-

4 Ierusalem ab omnibus gentibus vicinis expugnata, & à Deo liberata tempore Machabæorum; ut ex eorum historia satis est exploratum. Nam in primis Ptolomæus Philopator dum templum ingressus, vellet in sancta Sanctorum penetrare, Sacerdotibus opem diuinam implorantibus, penè mortuus cecidit, & enecaretur diuina vi, nisi citissimè è templo à suis educeretur, ut in 3. Machabæorum libro refertur. Heliodorus missus à rege Seleuco ad spoliandum ærarium templi, flagellatus discessit, 2. Machab. 3. Iason vi ingressus ciuitatem, per diuersa loca profugus, interiit, honore sepulturæ priuatus, 2. Machab. 5. Antiochus Epiphanes urbem, templumque spoliavit, per seipsum, 1. Machab. 1. & 2. Machab. 5. deinde per Apollonium, & Lysiam. Sed malè periit iniquus, ut dicitur 1. Machab. 6. & 2. Machab. 9. *postulans impius misericordiam ab eo, à quo non erat adepturus.* Alecimus deinde missus à rege Demetrio obsedit Ierusalem, 1. Machab. 9. & præcipientes destrui atrium interius, & opera Prophetarum, percussus paralyti, & grauiter tortus interiit. Antiochus Sedetes Iudæam deuastauit, & Ierosolymam obsedit, sed diuinitus tactus sacrificium obtulit, & fædere inito recessit, ut refert Iosephus lib. 13. Antiq. cap. 15. Post hos, Romanorum Pompeius pri-

mus Iudæam subiugauit, Ierosolymam templique adyta ingressus; numquā deinceps prosperè se gessit in bellis, donec in acie Pharsalica vniuersus eius exercitus, verso ad Ierosolymam cecidit vultu: ipseque, fugiens

Lapis oneris qualis.

Lapis offensionis Ecclesia est persecutoribus.

Ierusalem terrena fuit lapis ponderis vicinis gentibus.

Hostium Ierusalem expugnantium audacia, & interitus.

Antiochus.

Pompeius.

fugiens in Ægyptum, cæsus est. Denique M. Crassus contra Parthos profectus, templum Ierosolymitanum spoliavit; ideo à Parthis cum filio, & vniuerso exercitu trucidatus, liquato in os eius auro iniecto sui sacrilegij poenas exoluit, vt referunt Iosephus lib. 14. Antiq. c. 13. & Plutarchus in Pompeio, & Crasso. Ex quibus constat per multos annos urbem Ierosolymam à multis regibus, ac ducibus obsessam, & Dei munere liberatam, non sine eorum concisione. Verum quoque deducitur collecta fuisse aduersus Ierusalem omnia regna terræ.

6 Percutiunt.] Diuinam opem in contutanda Ierusalem terrestri ab omni hostium impetu, & robore, describit, vt volunt Hieronym. Theodoretus, Haymo, Remigius, & Dionysius, siue hostis fuerit Antiochus, siue Macedones, siue Pompeius, siue alij. Cōstat enim quam potenter Deus per Machabæos eripuerit Ierusalem de exercitu Antiochi, & ceteris, è 1. Machab. 3. & 4. Nam vt dicitur illo cap. v. 38. Lysias iussu Antiochi misit exercitum quadraginta millium virorum, & septem millium equitum contra Iudam. Ex quibus Gorgias c. 4. 1. sumpsit quinque millia virorum, & mille equites electos: & Iudas cum tribus millibus contriuit gentes, & nouissimo gladio percussit, & spoliis onustus rediit. Similia his multa in libro illo referuntur; vt hinc pateat qua ratione equites, & equi cæcitate, & amentia percussi, ex vehementi timore, & ex imminente strage aufugerint, ignari quid facerent. De persecutoribus Ecclesiæ Albert. Hugo, Isidor. & Rob. explanant; qui nullis viribus equorum, aut equitum poterunt aduersus eā præualere, neque superbi ipsi præsidēs illam extinguant, quantisuis valeant viribus, Deo illam contutante.

7 Super domum Iuda.] Eos Iudæos intelligunt Hieronym. Remig. & Dionys. de quibus supra dixerat; sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Super hos pollicetur se oculos aperturum, vt eorum misereatur Deus. quod multis ex iis, qui legem deseruerant; accidisse, credendum est. Verum Theodoretus, & aliis videtur sermonem hic esse de omni populo Iudaico, opposito gentibus illum oppugnantibus. Deus enim respiciens eum à gentibus circumseptum, & variis modis pressum, ex omnium eripuit potestate, ducibus Machabæis. Albert. Hugo, & ceteri, qui hæc de Ecclesia exponunt: per filios Iuda intelligunt fideles omnes, quos Deus è persecutorum manibus liberat: vel certè Iudæos incredulos, qui fideles persequuntur, & obsidebant Ecclesiam. Ex his enim multi diuina miseratione conuersi adheferunt Euangelio.

8 Confortentur mihi.] Hebræum מְחַיִּים אִמִּי, quidam vt futurum interpretantur; Confortabo mihi habitatores Ierusalem: Aquila, quem refert Hieronymus, & Tigurina pro imperatui accipiūt, confortabo, seu corrobora mihi: qua ratione dixit Vulgatus, confortentur mihi. Pagni. Vat. & Isidor. vt nomen transferunt, fortitudo, aut robur mihi erunt, vel fortitudini mihi erunt habitatores Ierusalem in Domino Deo exercituum. Albertus, Hugo, & Montanus explicant de Apostolis obsecraturis Deum, vt fideles sint fortes in fide, & pietate; aut hortabuntur eos, vt orationi instent. Aut dicent Ecclesiæ duces: omnis Ecclesia cum eius filiis, auxilio nobis erunt suis precationibus in hoc animarum negotio, quod tractamus. Verum de ciuibz propriè Ierusalem explicant Hieronymus, Remig. & Dionys. Nā Chiliarchi, tribuni, vel duces Iuda dicent in corde suo, non voce, ne audiri possint, & vota nuncupabunt, quia per vim adducti sunt, vt obsiderent Ierusalem: ac precabuntur; Confortentur ciues Ierusalem, vt vincant: nā victus Iudas cum hostibus, vincet cum ciuibz suis. Videtur & hic esse sensus: vt duces Iuda inuicti Machabæi, obsecrationibus à Deo exorarent ciuibz Ie-

A rusalem robur, & fortitudinem per Dominum Deum exercituum, ne vilo tempore hostibus cederent. Vt orauit Iudas 1. Machab. 4. 30. dicens, Benedictus es saluator Israel, qui contriisti imperium potentis in manu serui tui Dauid. Conclude exercitum istum in manu populi tui Israel, & confundantur in exercitu suo, & equitibus. Deince illos gladio diligentium te: & collaudent te omnes, qui nouerunt nomen tuum in hymnis. Nec verò hic est sermo de concionibus, quas ad suos habebant milites, vt Iudas habuit 1. Machab. 3. cum dixit. Ipse Dominus conteret eos ante faciem nostram, vos autem ne timueritis eos. & sæpe alias: sed hic sermo est de precibus ex corde missis.

Ponam duces Iuda.] Illustres Machabæos, qui omnes populos in circuitu ad Austrum, & Aquilonem, vt ait Chaldaeus, euerterunt, vt latè refertur in eorum historia. Nam 1. Machab. 5. 3. Iudas debellauit filios Esau, & filios Bean, & incendit turres eorum igni, cum omnibus qui in eis erant, & diuerit in Maspha, & cepit eam, & succendit eam igni, & occupauit Carnaim, & fanum succendit igni, cum omnibus, quæ erant in ipso, & expugnauit filios Esau ad Austrum, & percussit Chebron, & filios eius, & muros eius, & turres succendit igni in circuitu. Et declinauit in Azotum, & diruit aras, & sculptilia deorum ipsorum succendit igni. De Ionatha etiam dicitur 1. Machab. 10. 84. quod succendit Azotum, & ciuitates, quæ erant in circuitu eius, & templum Dagon, & omnes, qui fugerunt in illud, succendit igni. Ioannes quoque frater eius 1. Machab. 16. 10. turres, quæ erant in agris Azoti succendit igni. Albertus, & Hugo exponunt de Apostolis, qui omnia vitia gentium, & peccata cōuerforum destruent suo exemplo, & virtute. Vatab. Montan. & Isidor. de feruore, efficacitate, & virtute, qua Apostoli, & fideles Christi ministri deuorabunt gentes sua prædicatione, declarant. Nam Christum igni Spiritus sancti succens inter Gentiles erunt, vt ignis in lignis, aut vt flamma in stramine, aut aridis manipulis: multosque deuorabūt; Christoque adiungēt.

Habitabitur Ierusalem.] Sic de tēpore Machabæorum explicant Theodoretus, & Dionys. quando Ierusalem pace fruebatur, vsque ad Christi aduētum: nam pauci cum essent, & barbaram multitudinem tota è regione profligassent, famosissimum in toto orbe templum recuperauerūt, & ciuitatem: & leges patrias violatas restituerunt: ac sic, vt dicitur 1. Machab. 2. 58. facta est lætitia magna in populo, & auersum est opprobrium gentium: templi dedicatione facta, vt refertur 1. Machab. 4. & 2. Machab. 10. & 1. Machab. 14. 4. dicitur: Siluit omnis terra Iuda omnibus diebus Simonis, & quæsiuit bona gēti suæ. Et unusquisque colebat terram suam cum pace: & terra Iuda dabat fructus suos, & ligna camporum fructum suum, seniores in plateis sedebant omnes, & de bonis terra tractabant, & iuuenes inducebant se gloriam, & stolas belli, & nominatum est nomen eius vsque ad extremum terræ: Fecit pacem super terram, & latatus est Israel lætitia magna, & sedit unusquisque sub vite sua, & sub ficulnea sua, & non erant, qui eos terrerēt. &c. Propterea Romani, & Spartiatæ societatem cum Israel contraxerunt. Et quidem vsque ad aduentum Christi permansit ciuitas libera, in pace, & cultu Dei; quantum semel, aut bis obsessa, tamen ex pactis initis intacta relicta. Fuerunt nihilominus non pauca inter ciues bella de Principatu, & Sacerdotio: at integra permansit, vt prius. Qui de rebus Ecclesiæ hæc accipiunt, Lyra, & Vatab. explicant de fidelibus conuersis ad Christum, qui in ipsa eadem terrestri Ierusalem permanserunt, vt antea. Melius Albertus, Hugo, Montan. & Isidor. dicunt, non obstante infidelium persecutione. Ierusalem spiritualem mansuram, constantem in loco suo, & in fide sponso Christo debita. Vel certè, etsi Ecclesia ex prouinciis aliquibus, Hæreticorum

Iosephus.
Plutarchus.

Deus mirabiliter de hostibus eripuit Ierusalem.

Machabæi igni vires diruebant.

Apostolorum virtus.

10 Pax & prosperitas Ierusalem sub Machabæis.

8 Lætionis ratio.

De Apostolis.

Machabæi petebant à Deo suis militibus virtutē in hostes.

De Ecclesiæ pace.

rum astu sit proiecta, at prædicatione fidelium ministrorum Euangelij reducenda tandem prædicitur in locum suum, à quo est proiecta.

11 Saluabit Dominus.] Acceptam referent Domino incolumitatem, & restitutionem villarum, oppidorum, quæ sunt circum Ierusalem; & hæc in primis, & ante omnia. Nam in Hebræo sic legimus. *Et saluabit Dominus tabernacula Iuda in principio.* Nam sicut ab ipsis cœpit vastitas, ita & instauratio; sed Domino agente. Sic Hieronym. Theodoretus, & Dionys. *Cognoscent, inquit Theodoretus, quod sine Dei nutu nihil præclarum gerere potuerunt.* Ita Machabæus Iudas 2.

Machabæi Deo acceptam referant victoriam. Machab. 8. 18. dicebat: *illi quidem armis confidunt, si mul & audacia; nos autem in omnipotente Domino, qui potest & venientes aduersum nos, & uniuersum mundum uno nutu delere, confidimus.* Nam sex mille tantum ex ipsis, ait, peremerunt centum viginti millia in Babylonia; propter auxilium illis datum de cœlo. Refertur etiam 2. Machab. ultimo, extendisse manum Ieremiã, & dedisse gladium aureum Iudæ, ac dixisse; *Accipe sanctum gladium, munus à Deo, in quo deiicies aduersarios populi mei Israël.*

De Ecclesia. De Ecclesia Albertus, Hugo, & Vatab. Saluabit Dominus, inquit, particulares Ecclesias, ne se iactent præfules, Sacerdotes, & religiosi contra communem plebem fidelium. Montanus, saluabit Dominus primum Apostolos, ceterosque discipulos, qui hospites erant Ierusalem, utpote Galilæi, & in tabernaculis habitantes. Iuxta illud Iere. 35. 7. *domos non edificabitis, sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris, ut uiuatis multos dies super terram, in qua peregrinamini.*

12 Vt non magnificè.] Ne ij, qui erant à regia Davidis familia, & qui gloriose iactabant se ciues esse Ierusalem, se iactent de virtute, & felicitate contra Iudam, qui morabatur in oppidis circum Ierusalem. Nam in vrbe erant posterii David, & in altera parte Beniaminitæ; sed qui à tribu Iuda, etsi aliqui domicilia haberent Ierosolymis; at plures habitabant in villis vicinis; & de his explicant Hieronym. Theodoretus, & Dionys. Non enim erat Ierosolymitis, quod sibi arrogarent singulare, quod aliis donatum non fuisset; siquidem æquè omnes liberauerat Deus. Sunt qui nomine Iuda intelligant Iudæos, qui defecerant ad hostes, quos Deus eripuit sua misericordia, non Machabæorum virtute. Sed in eo gloriam aufert habitantibus Ierusalem, quod dixerat. *Et saluabit Dominus tabernacula Iuda in initio:* primi enim liberati sunt à Domino oppidani, & villani: ne se iactent ciues Ierusalem. Nam & Deo curæ sunt inferiores. De Ecclesia Vatab. sic explicat; ne familia David, & ciues Ierosolymitæ se iactent contra Ecclesiam Christi. Isidorus verò ait, ne sit illud nobilitatis discrimen inter familiam David, & ciues Ierusalem contra Iudam; nam in Ecclesia Dei eiusmodi personarum discrimen nō habetur in pretio, sed esse Filium Dei.

Filij Ecclesie eadem sunt nobilitate.

13 Qui offenderit ex eis.] Hebraicè; *Et erit infirmus ex eis in die illa, sicut David, & domus David quasi Elohim, sicut Angelus Domini ante eos.* Sic infirmum, debilem, vel viribus imbecillum transtulere LXX. Chaldæus, & ceteri. Vnde sic habet Chaldæus. *Qui infirmus fuerit in eis, erit sicut David, & domus David instare heroum feliciter agent, ac si Angelus Domini in conspectu eorum esset.* De Machabæis accipiunt Hieronym. & Theodoretus. Qui fuerit imbecillior ex illis, similis erit in virtute Dauidi egregio bellatori; & qui fuerit similis in robore Dauidi: erit dux præstantissimus, aut Deo similis, aut Angelo; nam ducet eos, sicut Deus duxit populum per solitudinem; *Dominus enim dux eius fuit;* aut sicut Angelus Domini, qui in persona Dei ducebat per desertum populum. Theodoretus. Castro in Proph. minores.

Machabæorum virtus, & gloria.

A tus optimè sic declarat. Tanto robore eos Dominus complebit, ut debilissimus quisque regie domui David comparetur: atque diuinæ domus asylum imitetur; quia omnes ad eum, tamquam ad diuinum asylum confugient, & tamquam Angelo ad salutem misso confidentiores fient. Tantam, addit, ex victoria gloriam collegerunt Iudas, & Ionathas, ut accolæ, & finitimi audissimè hos sibi socios adiunxerint; neque id solum finitimi; sed qui multorum dierum viam abfuerunt; itemque in Occidenti habitantes Romani; & Spartiatæ maximo studio horum adiunctionem amplexati sunt.

De Ecclesia diuersis modis explicant interpretes; Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. ex Gregor. Homil. 20. in Ezechielem. Qui offenderit ex eis peccando, resurget sicut David pœnitens, & viri perfecti similes erunt Angelis, & Deo ipsi. Montanus sic. Minimi Sanctorum noui Testamenti comparati cum sanctis veteris Testamenti, poterunt cum Dauide comparari; & qui in nouo Testamento sunt selectissimi, ut Virgo Deipara, & Apostoli, ut fuit olim David, si debent comparari, non nisi cum Diis debent, id est, cum Angelis comparari. Vel qui inter Christianos fuerint fortiores, & constantiores, erunt sicut Elohim Dij, seu magnates, & quasi Angelus Domini coram tyrannis intrepido animo vsque ad mortem occurrentes. Aut qui infirmiores censebuntur, erunt firmi sicut David, qui cum pusillus esset, deiecit tamen fortissimum Goliath. Vatab. Isidor. & Rob. sic exponunt. Qui infirmus fuerit in fidelibus, erit tanquam David bellator egregius; & domus David, id est, Christus de domo David, sicut Deus, tanquam Angelus Domini, quia tuebitur suos ab omni malo, sicut Angelus in exitu de Ægypto Israël. Denique secundum alios: omnes Christiani, quantumuis infirmi, erunt sicut David, reges, & Sacerdotes. Iuxta illud 1. Petri 2. *Vos autem genus electum, regale Sacerdotium:* & domus David Christus, qui caput est illius familie, rex regum, qui & Deus, & magni consilij Angelus.

De fidelibus.

Fidelium gloria collata cum veteris legis fidelibus.

Quæram contere.] Hoc est, dabo operam, ut gentes omnes, quæ venerint eo tempore oppugnaturæ ciuitatem Ierusalem, coterantur. Sic Theodoretus intelligit, quia à tempore Machabæorum, gentes, quæ contra Ierusalem insurrexerunt, contritæ sunt vsque ad regnum Herodis, qui templum Salomonis simile construxit, & magnificis ædificiis exornauit urbem: & vsque ad imperium Augusti, sub quo pace multa orbis fruebatur, ut Christus sub ea nasceretur princeps pacis. De Ecclesia Hierony. Remig. Albertus, Hugo, Dionys. Vatab. Montan. & Isidorus explicant: pollicetur enim Deus deleturum se omnes gentes, quæ oppugnauerint Ecclesiam. Conteret autem, inquit Hieronym. gentes, non in perditionem, sed in emendationem, ut desinant esse contra Ierusalem, & illi incipiāt adhærere. Montanus verò sic. *Curabo delere omnes gentes, id est, conatum dæmonis anxie prohibētis ne Christus moriatur; quod fecit per vxorem Pilati, quia videbat Christi morte idolorum, errorumque magnam futuram depopulationem; retundam eum, ait, faciāmque ut in suis consiliis, dum vult capere, capiatur.*

Pax summa à tempore Machabæorum cōtritis gentibus.

Gentium subiugatio sub dominatu Ecclesie.

Et effundam.] Hucusq; deduxit Zacharias Prophetiam vsque ad aduentum Christi; iam loquitur de tempore Christi; in quo præter incolumitatē vrbis Ierusalem, promittit effusurum se super familiā David, & super habitatores Ierusalem, spiritum gratiæ, & precum. Duo pollicetur duobus nominibus significata, ab eodem verbo Hebræo *chanan* deriuata, quod est misereri, rem gratā facere, aut precari. Nēpe spiritum, hoc est, amorem, & inclinationē inditam à Deo *chan* gratia, ut Septuaginta, & Vulgatus, & omnes transferunt, & nomine *gratia* omnes ferè eam

Promittit Christi aduentu, spiritum gratiæ, & precum.

Gratia red-
dimur grati
Deo.

Spiritus pre-
cum ad mi-
serendum
proximis.

Deus inditu-
rus Ierosoly-
mitis mentē
gratam, &
commiserā-
tem in Chri-
sti necē.

De Christo
cruci affixo.

Iudæi aspe-
xerunt in
Christum
crucifixum.

1. Intelligē-
tia.

Eusebius.
Cyrillus.

accipiunt, qua placemus alicui tanquam amico, cui nos nostraque grata sunt omnia, ut Gen. 6. 9. *Noë inuenit gratiam in oculis Domini.* Gen. 3. 9. 2. *dedit Iosepho gratiam in conspectu principis carceris.* Hic ergo accipitur pro gratia, quæ nos reddit gratos Deo. De qua Paulus ad Ephes. 1. 5. dixit, *qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua ex æptōōē gratificauit nos, id est, recepit nos in gratiam, in dilecto filio suo.* Montanus gratiam accipit pro animi motu, quo optimum quemque virum, indignaque passum prosequimur; quam compassionem dicimus, qua cuiuspiam iniuria affecto, innocentia perspecta, compatimur, & miseremur, ex affectu grato, quo ei afficimur. Alterum nomen est *ἱκετήριον* Thachanunim, preces, seu deprecationes significat, ut vertunt Vulgatus, Vat. & Montanus, ut Psalmo 139. 7. *Exaudi Domine vocem deprecationis meæ.* Daniel 9. 17. *Exaudi Domine orationem serui tui, & preces eius.* LXX. vertunt *miseriordia*, & Chaldaus, Pagninus, & Tigur. *miserationum*, Isidorus *propitiationis*, ut significet animum ad miserendum proximis propensum. Et quidem hunc animum gratiæ, & precum immittendum putant per aduentum Spiritus sancti in primæua Ecclesia, Hieronymus, Remig. Albertus, Hugo, & Vatab. At Theodoretus, Haymo, & Dionys. à nato Christo, & per eius prædicationem, elargitum esse Iudæis ad se conuersis spiritum gratiæ, & precum. Magis ad rem videtur Montanus exposuisse; nam cum de Christi immerita nece sit locuturus, quam qui spectarent lugere, ac lamentari necesse fuerit, pollicetur se mentem posteris David, & habitatoribus Ierusalem, qui eum aspicient, iniecturum gratiam in eum, & propensam ad ei miserendum, & sentientem eius dolorem innocentis; & preces, quæ gestu, ore, habitu, & pronuntiatione commiserantis animi affectum indicant, ut Psalmo 27. 2. *Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum. Ne simul iradas me cum peccatoribus, & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.* Ait ergo Propheta, immittam domui David, & habitatoribus Ierusalem, qui conspecturi sunt me cruci affixum, mentem gratam, & mei commiseratione tactam; & preces externo gestu, lamentis, & clamore dolentis, & vltionem deprecantis habitas.

Aspicient ad me.] Prophetia est expressa de Christi confossione, seu transfixione clauis, & lancea in cruce facta, ut agnouit Ioannes cap. 19. 33. cum dixit. *Ad Iesum autem cum venissent, ut viderunt eum iam mortuum, non frugerunt eius crura; sed unus militum lancea latus eius aperuit. Facta sunt enim hæc, ut Scriptura impleteretur. Os non comminnetis ex eo. Et iterum alia Scriptura dicit: videbunt, in quem transfixerunt.* Atque de Messie morte veteres Hebræi intellexerunt, ut notant Galatinus, & Montanus, & Latini, Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatab. Montan. Galatinus lib. 8. contra Iudæos cap. 17. Sed de quo aspectu locutus est Propheta cum ait, *aspicient, aut videbunt, in quem transfixerunt?* & Isidorus quidem suppositum verbi *aspicient*, facit Christianos omnes per orbem diffusos, qui ubique gentium aspiciunt, & agnoscunt Christum propter sua peccata à Iudæis transfixum, & mortuum. Ceteri Iudæos ipsos, qui Christum transfixerunt, per seipsos, aut per maiores suos re ipsa, aut voto, seu postulatione. Et inter hos sunt qui de Iudæis incredulis explicent; plures de iis, qui veritate denicti conuertebantur.

Eusebius igitur lib. 8. de Demonstratione Euangelica c. 4. & Cyrillus hic, intelligunt de Iudæis, qui in excidio Ierosolymitano per Romanos facto cognouerunt Christum, quem transfixerant, fuisse causam

suæ stragis, & vastitatis, de quibus dictum est, & *gement, plangent que se super se.* Verum etsi vera causa illius exitij fuit cædes Christi; at ipsi Iudæi non ei illud tribuerunt; cuius nec meminerunt; sed peccatis ciuium, & seditionibus, ut refert Iosephus lib. 6. de bello Iudaico c. 16. & lib. 7. c. 18.

Augustinus lib. 20. de Ciuitate Dei cap. 30. & lib. 1. de Trinit. cap. 13. Theodoretus, Remig. etiam, Rupertus, Albertus, & Lyra hic, ad iudicij tempus referunt, quando venientem Dominum aspicient, & agnoscent à suis transfixum, & planctum edent ingentem, desperantes de salute sua, agnoscent enim, licet inuiti, malum suum. Hunc sensum probat Christus Matth. 24. 30. cum ait, *Et tunc parebit signum filij hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terra: & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli, cum virtute multa, & maiestate.* & ipse Ioannes capit. 1. Apocalyp. 7. *Ecce, ait, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terra.* Ex quibus certum efficitur in die iudicij Iudæos serò sapientes, aspecturos Christum in gloria venientem, & dolore correptos plancturos suam sortem, quod serò sapuerint, sed frustra, non credentes in eum, quem patres eorum transfixerant. Verum constat Christum, & Ioannem accommodasse verba Prophetæ ei facto, quod reuera futurum erat in die iudicij, cui maximè conueniebant.

Quare aliis videtur hoc completum in passione Christi, cum Iudæi videbant eum, & illudebant dicentes; *vah qui destruis templum Dei, & in triduo reedificas illud, salua te ipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.* Similiter & principes Sacerdotum illudētes cum scribis, & senioribus dicebant, & c. idipsum & latrones dicebant, Matth. 27. 39.

Verius tamen videtur Prophetiam editam de iis, qui Christum lancea confossum aspexerunt ex commiseratione, & pietate. Ut auctores initio citati intellexerunt; qualis fuit Centurio, & qui cum eo erant, qui, viso tremotu, & bis, qua fiebant, timuerunt valde, dicentes, *verè Filius Dei erat iste.* Matth. 27. 54. & mulieres, quæ secutæ erant Iesum à Galilea, & alie multa. Marci 15. 40. & omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant qua fiebant, percutientes pectora sua, reuertebantur. Stabant autem omnes noti eius à longè, & mulieres, quæ secutæ eum erant à Galilea, hæc videntes; Lucæ 23. 48. Denique omnes fideles, qui Christum crucifixum deflebant. Et probat hunc sensum, quod ad hoc præmissum est; Deum effusurum spiritum gratiæ, & precum, id est, iniecturum mentem gratam, & propensam ad compatiendum; & preces propitiationis ad Patrē pro Filio Christo postulantes vltionem, ut statim doceret causam gratiæ, & precum futuram Christum perfossum, quem quicumque aspicerent, tangendi erant spiritu illo commiserationis, & propitiationis. Deinde quia de gemitu, & planctu ex condolentia consecuto mortem Christi, loquitur hic, ut dicemus: non ex pœnitentia fera mali patrati, ut fiet in die iudicij; quando verba Prophetæ accommodatè implebuntur in incredulis, qui serò cognoscent Christum transfixum, & nullam capient vtilitatem.

Et plangent eum.] De planctu, ac de dolore, qui consecutus est mortem Christi apud propinquos eius, ceterosque illi deuotos fideles, cuius mentio fit in Euangelio, intelligunt Hieronymus, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Vatab. Montanus, & Isidorus. Quidam, ut Dionys. referunt ad tempus post aduentum Spiritus sancti, quando ad prædicationē Apostolorum multi ex Iudæis conuertebantur, & dolebant quod Christum crucifixissent. Alij de dolore, quo singulis annis, dum celebramus Christi passionem, eum prose

2. Intelligē-
tia, in extre-
mo iudicij
tempore.
August.
Theodor.

3. Intelligē-
tia de tem-
pore passio-
nis Christi
illudentibus.

4. Intelligē-
tia vera de
fidelibus piē
Christū affi-
xum cruci
aspicientibus.

Irenæus. prosequimur. Irenæus lib. 4. aduersus hæreses cap. 66. & Tertullian. lib. aduersus Iudæos cap. 14. Theodor-
Tertull. retus, Remigius quoque, Albertus, Hugo, & Lyra, ad
De tempore iudicij, tempus iudicij hæc referunt, quando Iudæi conuersi,
cum videant Christum in sua claritate regnantem,
dolebunt à suis crucifixum: aut non conuersi lugebunt
suam amentiam, quod illum non suscepissent. Vnde &
Septuaginta verterunt, & *planget super se planctum*. Et
verò ex similitudine, *quasi super unigenitum, & primo-*
genitum, & ex exemplo planctus Adadremmon; col-
ligitur, ex dolore summo, & commiseratione pia ex-
citatum hunc planctum à fidelibus, non ab incredulis;
& ex dolore compatiens malo, quod viderant Chri-
stum in cruce ferre, non ex cogitatione necis præte-
ritæ eius, quæ regnantem videbant. Nam ex hac parte
cur dolerent?

Adadremmon. Hieronymus hic, quem ceteri
ferè sequuntur, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dio-
nyf. Isidorus, & Robertus, refert urbem quondam di-
ctam Adadrimmon, postea Maximianopolim, sitam
in planitie Mageddon iuxta Iezraëlem, vbi Iosias à
Pharaone Nechao interfectus est: super cuius obitu
lamentationes scripsit Ieremias, vt dicitur 2. Paral.
25. Atque plactus Iosia inchoati in illa vrbe facit hic
mentionem Zacharias. Confirmant Septuaginta, qui
translulerunt: *sicut planctus pœores maligranati, quod in*
campo succiditur, quasi sit locus malis granatis confitus,
in quo planctus editus est pro Iosia. Sed quid dicemus
quod 4. Reg. 23. 30. tantum dicitur, Iosiam occisum
esse in Mageddo, id est, vulnere mortifero percussum?
Nam portauerunt eum serui sui de Mageddo in Ierusalē.
Vnde 2. Paral. 35. 24. & 3. Esdræ 1. 31. dicitur in cam-
po Mageddo vulneratum asportauerunt eum in Ieru-
salem, & mortuus est ibi, & omnis Iuda, & Ierusa-
lem luxerunt eum; Ieremias maximè. vbi nulla sit
mentio Adadremmon. Nec planctus in ea editi; &
Septuaginta nomen *Adad* præteriere, & *Rimon*, ver-
tere tantum; & *Mageddo* vt nomen appellatiuum ac-
cepere; cum tamen sit vrbs tribui Manassis adscripta
à Iosue c. 17. 11. à Salomone instantata, 3. Regum. 9. 15.
1. Paral. 7. 29. vbi Ochozias à Iehu percussus mortuus
est, 4. Reg. 9. 27. & olim pugnavit Barac cum Sisara.
Iud. 5. 19. *Venerunt Reges, & pugnaverunt, pugnaverunt*
Reges Chanaā in Thanach iuxta aquas Mageddo. De ca-
lo dimicatum est contra eos: torrens Cison traxit cadauera
eorum.

Eapropter idem dixit Hieronym. quæst. in lib. 2. Pa-
ral. in illa verba cap. 35. 20. *Ascendit Nechao rex Egypti*
ad pugnandum in Charcamis iuxta Euphraten: & proces-
sit in occursum eius Iosias. At ille missis ad eum nunciis ait.
Quid mihi, & tibi est rex Iudæ? non aduersum te hodie ve-
nio, sed contra aliā pugno domum, id est, addit Hieronym.
contra Adad Remmon regis filij Tabremon, qui re-
gnauit in Charcamis: quem ea tempestate, quādo Iosia
rex Nechao, interfecit; factus est enim planctus ma-
gnus in Mageddo, cuius meminit Zacharias Prophe-
ta. Sed huic repugnat quod 4. Reg. 23. 29. dicitur:
in diebus Iosie ascendit Nechao Pharaon rex Egypti con-
tra regem Assyriorum ad flumen Euphraten. Erat ergo
Charcamis regis Assyriorū, non Adad Remmon: imo
ipse Nechao ibi percussus est à Nabuchodonosore, vt
dicitur Ierem. 46. iuxta Euphraten in Charcamis. Tū
maximè quia hic Adad filius Tabremō rex Syriæ vixit
tēpore Asa, 3. Reg. 15. multo antequā regnaret Iosias.

Chaldæus paraphrastes, quæ citant Isidor. & Mon-
tan. duas hic historias tangi docet sua paraphrasi, quæ
sic habet. *Magnus erit planctus in Ierusalem iuxta plan-*
ctum Abhab filij Amri, quem interfecit Hadadrimmon
filius Tabrimmon in Ramoth Galaad: & sicut planctus Io-
sie filij Ammō, quem occidit Pharaon claudus in valle Me-
giddon. Scimus autem ex 3. Regū ultimo Achab filium
Castro in Proph. minores.

Amri occisum esse in Ramoth Galaad; in bello Adad
regis Syriæ, qui 3. Reg. 15. 18. dictus fuerat filius Ta-
bremon; illis verbis: *Tollens Asa rex Iuda omne argen-*
tum, & aurum, dedit illud in manus seruorum suorum: &
misit ad Ben Adad filium Tabremon filij Hezion regem
Syriæ, qui habitabat in Damasco. Dictus est autē Adad
Remmon, vt vocauit etiam Hieronymus vel ab vrbe
aliqua ita dicta: vel à Deo, cui templum dicauerunt
Syrii; de quo dicitur 4. Reg. 5. *quando ingressus fuerit*
Dominus meus templum Remmon, vt adoret. Sed quid
quod in exemplū adducitur plactus pro morte Adad-
remmon, non pro nece Achab?

In re dubia verius videtur hic fieri mentionem, nō
de planctu Achab; cur enim impiissimi regis interi-
tus plangeretur? aut planctus eius in exemplum Chri-
sti planctus adduceretur? Sed de planctu magni cuius-
dam viri, dicti Adadremmon, ab vrbe Iuda nominati,
quæ contigit sorti Simeonis inter filios Iuda: de qua fit
mentio Iosue 19. 7. Iudic. 20. 45. 47. & 2. Esdræ 11.
nam Adad nomen viri est proprium, vt regis Idumæe,
Genes. 36. 36. & hostis Salomonis, 1. Reg. 11. 14. 17.
& Regis Syriæ, 3. Reg. 15. 28. Sic enim cognominari
solent viri in Scriptura, vt Bethlehemites, Ephratæus;
cuius historia erat Zachariæ tempore vulgatissima;
nobis autem ignota: qui quidem Adad ciuis Remmō,
cum occisus fuisset in Mageddo, magno ab omnibus
planctu exceptus est.

Seorsum. Hoc significatur his verbis, vnāquam-
que tribū seorsum ab alia luctū edidisse pro Christi
morte, & viris singularum tribuum separatis ab vxo-
ribus. Fuit enim consuetudo Hebræis, vt viri à feminis
separati in rebus publicis degerēt. Quod non obsecu-
rè colligitur ex Cantico Exodi 15. quod Moses cum fi-
liis Israël cecinit Domino. *Cantemus Domino.* & sumpsit
Maria Prophetissa soror Aaron tympanum in manu
sua, egressæq; sunt omnes mulieres post eam cū tym-
panis, & choris, quibus præcinebat dicens, *Cantemus*
Domino. Qua de re lib. de Agricultura Philo sic ait. Di-
tributa tota gente in duos choros, alterum virorum,
alterum mulierum, ipse viris carmen præiuit, sororem
dedit præcentricem feminis, vt hymnos in parentem,
conditorēque alternis canerent versibus, dum cer-
tatim canunt suis vicibus, & carmen miscetur è sonis
acutis, atque grauib; nam virorū voces graues sunt;
acutæ mulierum. Colligitur etiam ex illo 2. Paralip.
35. 25. de lamentatione Iosia, *super quem cantores, &*
cantatrices lamentationes replicabant. Ad quas in præ-
senti Prophetia, vt videtur omnibus, fit allusio. Per
mulieres autem vxores videntur significari, vt existimat
Hieronymus; & colligitur ex 3. Esdræ 1. vbi refertur
Iosia interitus, & lamentatio his verbis. *Et in tota Iu-*
da lugebant Iosiam, & qui præsidebant, cum vxoribus la-
mentabant eum usque in hunc diem.

Familia David. Ex omnibus tribubus Israël qua-
tuor hic nominantur domus; David, Nathan, Leui, &
Semei, quas sic explicant Hieron. Theod. Remig. Al-
ber. Hugo. Dionys. & alij. Domus David significat pri-
mores Ierusalē, ortos ex regia Davidis stirpe. Domus
Nathan Prophetæ, id est, illius posteros, vt volūt præ-
dicti cum Origene Tract. 30. in Matthæum, & Cyril-
lus hic. Domus Leui notat Pontifices, & Sacerdotes.
Domus Semei indicat posteritatem Simeonis, ex cuius
tribu magistrorū agmina pullularūt. Sūt alij, qui domū
Nathan, non Prophetæ intelligūt, sed filij David, fra-
trisque Salomonis, cuius in Genealogia Christi Lucæ
3. fit mētio, cum dicitur, *qui fuit Naah, qui fuit David.*
Lyra Semei non Simeonem filiū Iacob intelligit, sed
insignem quendā virum, cuius meminit Hieronymus
in Epistola ad Algasia q. 10. & Isa. 8. in illa ver-
ba. *Hæc ad me locutus est Dominus.* Duas domus Na-
zaræi duas familias interpretantur Sammai, &

Scribarum, & Phariseorum origo. Hillel, ex quibus orti sunt Scribae, & Pharisei in Iudaea, A

Quatuor fa-
milie cogna-
torum Chri-
sti.

non multo priusquam Christus nasceretur: quorum scholam Akibas postea rexit: & has esse duas domus, quae Salvatore non receperunt, qui illis fuit in ruinam, & in scandalum. Montanus existimat hic solum fieri mentionem de his familiis, quae sub domo Dauid continebantur, & ad Christi cognationem attingebant, & à Matthæo 2. & Luca 3. in eius Genealogia referuntur: quarum tres, quod illustriores essent, hic nominantur; Levi, Nathan, & Semei. Sic enim ait Lucas. *Qui fuit Eli, qui fuit Levi, qui fuit Semei, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.* Cognati enim Christi, & qui ex eadem cum illo tribu Iuda erant, defleuerunt eius mortem, ut mulieres illae, quae ex Galilaea sequebantur Iesum, & sorores matris eius, quas referunt Matthæus cap. 27. & Marcus cap. 15. Hoc sane certum habeatur, post tempora Zachariae prope aduentum Christi vixisse Levi ex Genealogia Christi, & Semei: sicut & Sammai, cuius meminit Hieronymus, qui sub Hircano floruit cum Hillel; Nathan autem multo ante. Forte omnes hae familiae ex tribu Iuda erant, & ex domo Dauid, notae tempore Prophetæ, quas Christi necem esse lamentaturas vaticinatur, ut cantores, & cantatrices, dicentes, *ve frater, ve inclyte*; atque ita ex pietate, & commiseratione. Ut certumque prædicitur harum familiarum nomine Christi mortem à piorum

multitudine lugendam, ut putant Remigius, Albertus, & Hugo; quod tunc impletum esse ait Montanus, cum Christus passus est, ut constat Matth. 27. & Marci 15. & Lucae 23. ubi dicitur. *Sequebatur autem eum multa turba populi, & mulierum, quae plangebant, & lamentabantur eum: & omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quae fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur. Stabant autem omnes noti eius à longe, & mulieres, quae secuta eum erant à Galilea.* Dionysius autem, & Vatablus putant à tempore passionis Christi captam impleri hanc prophetiam: & hucusque per pios Christi fideles, de illius cruciatu dolentes, & singulis annis plangentes impleri. Isidorus hunc planctum declarat esse singulorum Christianorum crucem, quam quisque suam fert, patienter ferentium. Denique Theodoretus, & Lyra explicant de luctu in die iudicii futuro. Ille quidem, quod Iudaei frustra suam demerentiam lamentabuntur, iuxta Ioannem Apocal. 1. *Tunc plangent se super illum omnes tribus terrae.* plangent enim se, non illum. At Lyra dicit planctum ex commiseratione futurum à Iudaeis conuersis, tum propter Christum, quem patres eorum crucifixerunt; tum propter fratres suos ab Antichristo, eiusque ministris pro Christi fide interfectis. Sed verius ostendimus locutum Prophetam de prosequenti- bus luctu Christi passionem.

ZACHARIAE

PROPHETAE

PARAPHRASIS.

CAPUT XIII.

In eo ipso tempore ² Christus Iesus uti fons scaturiens aquas salutiferas, ³ patebit familiae Davidis, & omnibus incolis Ierusalem, ⁴ ad omne peccati genus extergendum. Nam tunc quidem nec nominum idolorum ulla reliqua erit memoria, & vates ipsos, qui lymphatico rapiuntur spiritu, & immundum ipsum spiritum à terra recedere compellam. Et si quis forte vates falsus voluerit suis diuinationibus ceteros decipere. ⁶ Genitores eius zelo pietatis addicti, increpabunt eum, ac primi sententiam mortis ferent in eum, dicentes, non viues, quia decepisti alios, mentito nomine Prophetæ, in Dei nomine loquentis, cum contra sit: & primi ipsi patres, qui genuerunt eum, ⁷ iniicient manus in illum, si perseverauerit prophetando: gladioque configent, tantum aberit, ut filium prophetantem populo admirabilem gratulentur. Sic fiet, ut cum eiusmodi Prophetis non cedant suae diuinationes prosperè, quippe cum propter eas contumeliis, plagis, ac verberibus à suis afficiantur: confusi conticescant, nec ausint amplius, mentito Prophetarum amictu, ⁸ pallio pelliceo operi prophetare. Quin imo quisque eorum mallens latere, dicet, ego non sum Propheta, ut vos putatis: ⁹ agricola enim sum, & in agris colendis ab adolescentia mea versatus, & si vultis verius id cognoscere, ¹⁰ homo ille me in ea arte instruxit. Et cum ceteri videntes cum notis plagarum iniustum, dixerint ei. Quid sibi volunt ¹¹ plagæ, quas ¹² coram tibi inflictas aspicimus?

In die illa erit ² fons patens ³ domui David, & habitantibus Ierusalem, in ablu- tionem ⁴ peccatoris, & menstruatae. Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum: ⁵ Disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur ultra: & pseudopphetas, & spiritum immundum auferam de terra. Et erit, cum prophetauerit quispiam ultra, ⁶ dicent ei pater eius, & mater eius, qui genuerunt eum: Non viues: quia mendacium locutus es in nomine Domini: ⁷ & configent eum pater eius, & mater eius, genitores eius, cum prophetauerit. Et erit: in die illa confundentur Prophetæ, unusquisque ex visione sua cum prophetauerit: nec operietur ⁸ pallio faccino, ut mentiantur: sed dicet: Non sum Propheta, ⁹ homo agricola ego sum: ¹⁰ quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Et dicetur ei: Quid sunt ¹¹ plagæ istæ ¹² in medio manuum tuarum? Et dicet: his plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me. ¹³ Framea ¹⁴ suscitare super pastorem meum, & super ¹⁵ virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: percutere pastorem, & dispergentur oves: & ¹⁶ conuertam manum meam ad paruulos. Et erunt in omni terra, dicit Dominus: ¹⁷ partes duæ in ea dispergentur, & deficiet, & tertia pars relinquetur in ea. ¹⁸ Et ducam tertiã partem per ignem,

ignem, & vram eos, sicut vritur argentum, & probabo eos, sicut probatur aurum. Ipse vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum. Dicam: populus meus es, & ipse dicet: Dominus Deus meus.

nostra salutis curator, propter quam filio suo non parcat. Eia dicet, ¹³ educere e vagina, ¹⁴ o gladii, & irruere in pastorem meum, & ¹⁵ in virum mihi coequalem Christum filium: percutere, inquam, pastorem, & dispergantur oves, nam & ipsas ¹⁶ paruulas oves afflictio comprehendet, uti pastorem. Nam in omni terra Iudæa, e tribus partibus Iudæorum, ¹⁷ dua quidem, in suo permanentes errore, excidentur, & peribunt; tertia electorum fidelium residua succrescet: & illam ¹⁸ coniciam in ignem afflictionis, & purificabo, ut solet argentum purificari, illos ex ea, qui purgari indignerint; ceteros perfectiores, ut aurum solet, probabo, ipsique opem meam implorabunt, & ego exaudiam, & eruam, prospiciam eos uti populum meum, & ipsi me agnoscent, ac colent uti Dominum Deum suum.

A R G V M E N T V M.

COMPENDIUM est omnium bonorum ex Christo verò fonte manantium in fideles: quorum tanta prædicitur pietas futura, ut nec parentes filiis in Dei causis parcituri sint, nec filij ægrè lataturi illorum castigationes, exemplo æterni Patris, qui filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum: & ipsius filij; cuius perpeffione pusillus grex electus est Domino populus per ignem probatus.

Omnes interpretes, etiam Hebræi, ut refert Galatinus lib. 4. capit. 29. de priori Christi aduentu caput hoc explicant. Solus Lyra de posteriori, quo Iudæi cōuerfi Baptismo abluentur, sed improbabiliter.

C O M M E N T A R I V S.

¹
Prophetia
de Christo.

IN die illa.] Prosequitur bona, quæ illo ipso tempore, quo Christus confossus est, & à piis lamentatus, Christus ipse contulit mundo. Illud potissimum, propter quod venit in mundum, scilicet, peccatores saluos facere. Eam enim ob rem erit fons patens domui Iuda, & habitatoribus Ierusalem primum, deinde ceteris.

²
Fons patens.] Fontis nomine quid significetur varij sunt interpretes, Hieronymus, Haymo, Rupertus, Hugo, Lyra, Dionysius. Galatinus lib. 10. cap. 2. Vat. & Isidorus putant esse Baptismum. Vatab. & Rob. latus Christi, ex quo ille profluit. Sed quia fons iste dicitur aperiendus in ablutionem omnium peccatorum: peccata autem abluenda non sunt tantum ante Baptismum commissâ, verum & quæ post Baptismum, per alia Sacramenta delenda, ideo non est cur ad Baptismum restringatur. Haymo, & Hugo, etiam volunt Dei misericordiam esse illum fontem. Remigio videtur fons ille esse doctrina Christi, quæ ex ore eius, & seruatorum illius profluebat. Nam propterea Prouerb. 20. dicitur, *os iusti vena vite, & os iusti parturiet sapientiam.* Verum hæc comprehendunt, qui dicunt Christum ipsum Iesum esse hunc fontem, ex quo Spiritus sanctus, & Sacramenta, doctrinæque ipsa Euangelica profluxere, ut visum est Theodoro, Gregorio, Homil. 20. in Ezechielem, & lib. 6. Epistolarum cap. 186. Montano, & Roberto. nam de Messia hæc etiam intelligunt omnes Iudæi, ut asserit Galatinus lib. 4. cap. ultimo. Fons, ait Gregorius, occultus est vnigenitus Patris inuisibilis Deus; Fons verò patens est idem Deus incarnatus. qui de se ipso dixit Castro in Proph. minores.

Fons est
Christus
ipse.

A Ioan. 7. 37. Siquis sitit, veniat ad me, & bibat: qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aqua viua: hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes. & cap. 4. 13. Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Tunc autem præcipue patuit, cum exaltati in crucem manus, pedes, & latus aperta illi sunt, iuxta illud Petri Actuum 5. 30. Deus patrum nostrorum suscitauit Iesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno. Hunc principem, & Saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israël, & remissionem peccatorum. Est autem pro fonte in Hebræo *נֶחֱלָם* *makor*, quod à Symmacho, Vulgato, & Vatab. cum aliis, vertitur fons; à Pagnino, & Tigur. vena, à Montano *scaturigo*; quo significetur continua, ac perennis omnium gratiarum à Christo in nos emanatio, & fluxus, quam ipse vocauit *flumen fluens*; quia vna sua morte, in qua vena vitæ aperta est, meruit omnibus hominibus quotquot fuere, sunt, & erunt, affluenter, ut aqua salutis salientis in vitam æternam saturentur.

B Domum David.] Quamuis Hieronymus, Remig. Albertus, Hugo, & Galatinus lib. 10. cap. 2. domum David Ecclesiam Christi interpretentur; & habitatores Ierusalem, fideles ex Iudæis, & gentibus in ea congregatos; & Montanus per domum David intelligat Apostolos, & reliquos Christi familiares, ceteros verò fideles per habitatores Ierusalem: Verius tamen Theodoretus, Lyra, & Dionysius de veris Iudæis exponunt, quia Christus primò venit ad oves, quæ perierunt domus Israël. Itaque in primis venit profuturus familiæ Davidis, ut B. Mariæ Deiparæ, & aliis eius cognatis, deinde ceteris Iudæis, ciuibus Ierusalem, quibus prædicauit, & miracula edidit, & aliis gentibus.

Fons Christi
paruit
primò iis,
qui è Dauide,
& Iudæis,
deinde &
gentibus.

omnibus; non tamen propterea expellebantur gentes, quas Christus ipse aliquando summo cum gaudio excepit. Vnde Petrus Actuum 2. 39. *Vobis est re-*
promissio, & filiis vestris, & omnibus, qui longè sunt, quos-
cumque aduocauerit Dominus Deus noster. & cap. 3. 26. *Vobis primum Deus suscitans filium suum, misit eum bened-*
icentem vobis, ut conuertat se unusquisque à nequitia sua. & ad Rom. 1. 16. *Virtus Dei est in salutem omni credenti,*
Iudæo primum, & Græco. Propter hanc ergo dignita-
 tem, qua Iudæi præferuntur aliis; ipsi nominantur in
 promissionibus prophetis, sicut & in suppliciis. *Nam tribulatio, & angustia est omni animæ operantis ma-*
lum, Iudæi primum, & Græci; gloria autem, & honor, &
pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco; vt ad
 Roman. 2. 9. legitur. Venit ergo Christus vt fons om-
 nibus patens, non iis solum, qui sunt de Ecclesiâ, sed &
 ceteris, qui sunt extra Ecclesiâ, Iudæis, & gentibus,
 vt ingrediantur in eam, & ex eo fonte salutem ani-
 mæ potent.

4 Peccatoris.] Hebraicè legimus in *חטאת* *hha-*
tath, peccatum, & in *נדב* *niddah* menstruum, & ita di-
 cendum; erit fons patens in peccatum, & in men-
 struum; vel ad peccatum, & ad immunditiam. Et no-
 men quidem *hhatath* duo solet in Scriptura signifi-
 care, aut quoduis peccatum, vt 2. Reg. 12. 13. *Et Do-*
minus transtulit peccatum tuum à te. Isa. 6. *Ecce tetigit*
hoc labia tua, & peccatum tuum mundabitur. Aut, iux-
 ta Montanum solet labem illam significare, quæ ex
 mortuorum contagione, vmbraue adhærescebat, cu-
 ius expiatio describitur Num. 19. 16. aqua lustratio-
 nis facta. Verum cum multa fuerint alia peccata le-
 gis, quæ aqua expiarentur, vt fluxus feminis, Leuit. 15.
 & comedens morticinum, Leuit. 17. & alia similia;
 non est cur ad contagionem mortuorum restringa-
 mus. Est ergo *hhatath* peccatum legis, quod aquæ
 lustratione expiatur, quia erat immundities exter-
 na ex legis transgressione contracta, & pro ea hic
 accipitur, vt patet ex adiuncta immunditie men-
 struatæ: quamuis per tropum pro vero peccato in-
 telligatur. Alterum vocabulum *niddah*, primo de
 quacumque immunditie dicitur, vt Ezech. 17. 20. *pro-*
pter hoc dedi eis illud in immunditiam. 1. Esdræ 9. 11.
Terra נדה *immunda est in נדה* *immunditia populorum.*
 & ita hic vertunt quidam, in immunditiam. Est item
 legalis immundities ex menstruo contracta; vt Leuit.

Menstrui
labes lega-
lis.

12. 2. iuxta dies separationis menstrue. Ezech. 18. 6. *&*
ad mulierem immundam, aut menstruatam non accesserit.
 Quod ergo dicit; erit fons patens ad peccatum, & ad
 menstruum, quia intelligitur, expiandum, mundan-
 dum, vel abluendum; interpretes verterunt, vel ad
 expiandum peccatum, & emundandum menstruum;
 vel ad expiationem, vel emundationem, vel ablutio-
 nem peccati, & menstrui, vel peccatoris, & men-
 struatæ, vel pro expiatione; vel emundatione pecca-
 ti, & immunditiei menstrue. Harum autem duarum
 legalium culparum, seu labum nomine omne genus
 peccati, aut labis animæ significatur emundandum,
 expiandum, seu separandum, ab animis fidelium per
 Christum Iesum, iuxta illud 1. Petri 1. *Gratia vobis,*
& pax multiplicetur in obedientiam, & asperersionem san-
guinis Iesu Christi. Sunt tamen qui inter hæc sic di-
 stinguant. Gregorius quidem Homil. 20. in Ezechiel.
 Peccator, ait, est qui delinquit in opere; menstruat
 est mens, quæ labitur praua cogitatione: hæc enim
 aliena carne tacta non inquinatur; sic est anima, quæ
 sua cogitatione polluitur. Albertus, Hugo, Lyra, Ga-
 lat. & Isidorus nomine peccati quoduis peccatum
 actuale intelligunt: nomine verò menstrui originale
 per generationem contractum. Quæ duo cum adsunt,
 aqua baptismatis emundantur. Dionysius per peccato-
 rem viros; per menstruatam feminas intelligit; quia

Duobus illis
significatur
omne genus
peccati per
Christum ex-
piandum.

Varia pecca-
ti à menstruo
differentia.

A vtrique sexui venit Christus profuturus. Sunt qui
 per peccatorem intelligant populum Iudaicum legis
 transgressorem; per menstruatam gentilitatem sem-
 per immundam, & sanguine peccatorum scdatam.

Disperdam.] Certum est Christi Domini fon-
 tis salutiferi aduentu, multitudinem illam & idolo-
 rum, & oraculorum, quæ tum apud Iudæos impios,
 tum apud ethnicos summa veneratione colebantur, Idola, & ora-
 cellasse ac conticuisse, & vates à dæmonibus afflatos, cula per
 vt Plutarchus lib. 1. de hac re edito confirmat, & Christum
 nos lib. 2. de Vaticinio ostendimus. Atque hunc defe- cessatura.
 ctum prophetari hoc loco affirmat Cyrillus, Haymo, Plutarchus.
 Remig. Albertus, Hugo, & Dionysius, & dominatum
 ablatum dæmonibus, quo & vates suos lymphatico
 B furore agitabant, & animos, corporaque cruciabant
 immaniter.

Dicent ei pater.] Tantus erit pietatis amor in
 lege Euangelica, vt si filius quispiam voluerit pro-
 phetando inducere parentes in mendacium, & in fal-
 sum cultum, vt oculus, eruendus sit, & vt manus
 scandalizans præcidendus; iuxta illud Deuteronom.
 13. 6. *Si tibi voluerit persuadere frater tuus, aut filius tuus,*
vel filia clam, dicens, eamus, & seruiamus diis alienis, non
parcat ei oculus tuus, ut miserearis, & occultes eum, sed
statim interficies eum. Sic intelligunt hunc locum Puritas Euā-
 Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & gelicæ legis,
 omnes. Quo significatur puritas Euāgelij; in quo nec in qua pater
 patres filiis aliquid in legem Christi molientibus, aut filio nequā-
 C impediuntibus; sint parcituri: nam relinquendi sunt
 patres, filij, fratres, vxor, domus, & agri, & omnia
 pro Christo. Ideo autem filius dicitur interficiendus,
 quod mendacium locutus est in nomine Domini:
 Vel quia Dei se Prophetam fingeat, & à Deo mis-
 sum; cum contra esset: aut quia id quod propheta-
 bat, mendacium erat, Dei legi repugnans. quæ duo
 vno illo mendacij verbo comprehenduntur; de quo
 dicitur Deuteronom. 13. 5. *Propheta autem ille, aut fictor*
sonnorum interficietur.

Et configent eum.] Idem verbum, *דקר* *dakar*
 est hic, quod cap. 12. versum est, *confixerunt;* & Vatab.
 explicat, *cruci affigent,* melius ceteri, *configent,* aut *con-*
fodient eum gladio; non solum spirituali verbi Dei, Filius mēdar
 sed etiam corporali, increpando, & confodiendo, vt castigandus
 dicunt LXX. & verberibus, pœnisque aliis afficien- à parētibus.
 do; quas meretur, iuxta illud: *Si oculus tuus scandali-*
zat te, erue eum, & proiice abs te. Ita omnes intelligunt.

Nam & Deuteronom. 21. 18. si genuisset quis filium con-
 tumacem, & proteruum, qui non audiret patris im-
 perium, ductus ad iudicium, lapidibus obruebatur à
 populo.

Pallio saccino.] Quia falsis suis diuinationibus
 nihil obtinebunt vtile, sed contumeliis afficientur, &
 verberibus; non audebunt mentiri amictum verorum
 Prophetarum. Saccus habitus erat Prophetarum, Saccus pilo-
 quo induebantur, cum populum ad pœnitentiam pro- sus vestis
 uocabant; vt hic notat Hieronymus, & ex ipso Hay- Prophetarū.
 mo, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, Isidorus,
 & Rob. Vnde Isaia 20. 2. præcipitur, vt auferat sac-
 cum de lumbis suis; qua veste induebatur Elias, 4. Reg.
 1. 8. & Ioannes Baptista. Erat autem pallium ma- Palliū quale.

E gnum, & oblongum, ex pellibus animalium contex-
 tum; vnde quidam hic vertunt; *non induetur clami-*
de pilosa, aut villosa. Pagnin. *pallio piloso.* LXX. *pelle*
cilicina, id est, non imitabuntur amictum, & mores
 verorum Prophetarum sub pelle ouina, suam lupi-
 nam rapacitatem mentientes. Pro, *ut mentiantur,* est
 in Hebræo *שקב* *Cabhes*, quod à verbo *Cabhas* dicitur,
 quod est macrescere, attenuari, mentiri, vt si-
 gnificetur hypocrisis illorum pseudoprophetarum;
 qui carnis maceratione, & notis, ac plagis inflictis,
 saccoque superinduti mentiebantur internam, exter-
 namque

namque sanctitatem: quorum nulli futuri tempore Euangelij permittentur.

9 **Homo agricola.**] Hebraicè, *Vir operans*, seu colens terram ego: proprio periculo doctus, negat officium Prophetæ: & probat se non esse Prophetam, quod in agro colendo se exercuerit, idque ab adolescentia, nec tempus superesse potuisse prophetando, ostendat, quasi non possit quis esse Propheta, & agricola; sicut Amos erat pastor armentorum, aut opilio? scilicet quacumque ratione periculum euadere nitetur: unde & testis adhibet patrociniū, seque eius institutione tueatur.

10 **Quoniam Adam.**] Hebraicè, *Quia Adam possidere me fecit.* & nomen *Adam*, ut proprium protoplasti accipiūt Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, & Robertus, cui Genes. 3. 19. dictum est, *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* & ideo *Adam* reliquerunt Vulgatus, Pagninus, & Tigurina. At Septuaginta, Theodoretus, Montanus, Isidorus, Vatablus etiam & Robertus, ut nomen commune accipiunt hominis cuiusque, & ita *hominem* transtulerunt. Verbo autem *הִכְנַנִי* *hiknani* fecit, vel docuit me possidere, diuersum accusatiuum subiiciunt interpretes: quidam *terram*, vel *agrum*, ut accepere R. Abraham, & Tigurina. Alij, ut R. Menach, Pagninus, & Vatablus, *pecus*. Unde & Lyra vertit, *homo pecudiauuit me*, id est, conduxit ad custodiendum pecora. Daud tamen Kimhi, & Robertus utrumque subintelligunt. *Homo fecit me possidere pecus, & terram*, hoc est, induxit ut essem pastor, & agricola: fecit me possessorem, vel heredem: est autem agriculturalum & terram colere, & pascua pecoribus habere.

Sensus 1. negat se Prophetam adhibito teste. Iam ad sensum veniamus. Adam suo exemplo induxit me ad agriculturam ab adolescentia mea. Vel à iuuentute inductus sum, & institutus ad artem pastoritiam, & ad terræ culturam Adæ exemplo. Vel homo quidam hic, aut ille instituit me in arte pecuaria, vel in agricultura. Septuaginta dixerunt, *homo genuit me à iuuentute mea*. Hoc est, simul ac natus sum, ad hanc artem institutus sum à parentibus. Aut certe testem assignat aliquem hominem suæ artis: hic, aut ille homo docuit me artem agriculturæ, aut pastoritiam à iuuentute mea, qui potest esse testis, me non versatum in prophetando. Quo ostenditur in Dei Ecclesia gloriosius haberi, quod quis pastor sit, aut terræ cultor, quam quod iactet spiritum diuinandi: siquidem ille bene ambulat. Montanus diuersum ab aliis adii- cit exponendi modum. Ego, ait agricola sum, nō Prophetam: numquam enim mihi Deus locutus est, nec ille me misit. Sed huius, aut illius hominis exemplo, institutione, æmulatione me effinxi Prophetam ab adolescentia mea; quo magnum quæstum faciebam prophetando. Sic enim conquirebam opes, & possessiones, hoc est, homo possidere me fecit: homo hac arte prophetandi me fecit lucrum acquirere, ac ditari. Itaque reddit rationem suæ falsæ prophetiæ: non negat autem omnino se esse Prophetam. Sed verior est communis sensus, qui ostendit reddi rationem negatæ prophetiæ, quem probant quæ sequuntur.

11 **Plagæ istæ.**] De Propheta illo se excusante arte agriculturæ, explicant quamplurimi hunc locum; de vestigiis, notis, aut liuoribus post cruciatus inflictos remanentibus, intelligunt Theodoretus, Albertus, Hugo, Vatablus, & Robertus. Alij putant hæc dici Prophetæ in ipso supplicio existenti, ut Hieronymus, Remigius, Dionysius, & Isidorus, quasi dicat. quare adhæres patibulo? cur manus tuæ sunt clauis transfixæ? quid commisti? Montanus ad suum sensum supradictum exponit de stigmatibus, & notis, quibus

A membra sua insigniebant falsi Prophetæ, ut populo se redderent admirabiles & familiares Dei, ut incidebant se Prophetæ Baal, 3. Reg. 18. quod vetitum erat 2. Sensus de notis Prophetarum. Nazianzen. 1. sua Orat. Apologetica. ac sic dicit. Tu dicis te non esse Prophetam; cur ergo affers illas notas, quæ non nisi diuinitus imprimi creduntur Prophetis, & aliis deorum familiaribus? Respondebit non sibi diuinitus impressas, sed humana arte, à collegis, magistrisque, qui hanc ostentandi artem se docuerunt. Verum prior expositio vera, ut etiam sentiunt Cyrillus, Rupertus, & Lyra, quia ex superioribus constat quæstionem esse de plagis à parentibus inflictis, ut ipse Propheta satis sua responsione manifestat.

B Sunt nihilominus, quibus videatur, hæc verba ad De Christi literam de Christo, ad quem, post longam parenthe- sim de effectibus eius salutiferi fontis, ductam, re- ditur; nam & statim de ipso est sermo proculdubio. Atque ita sentiunt Rupertus, R. Samuel in Epistola de aduentu Messie c. 7. & Galat. lib. 8. c. 17. & in- sinuant sua versione Septuaginta. Quid plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet. Quibus percussus sum in domo dilecti mei, id est, à populo meo dilecto. At ipse contextus clamat communem intelligentiam esse veram, nam & Rupertus per accommodationem Christo hæc verba applicuit.

E medio.] In Hebræo est; *Quæ sunt plagæ istæ inter manus tuas?* Hoc est. Quid sibi volunt hi liuores, aut hæ notæ, quas coram aspicimus in corpore tuo? nempe secundum Montanum, in omnibus partibus interioribus, ad quas manuum ministerium potest liberè pertingere, ut sunt pectus, brachia, femora, & manus ipsæ. Et hoc est, quod dixerit Septuaginta, & Vulgatus, *in medio manuum tuarum*: nam pectus me- dium inter manus patet. Attamen Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, & Dionysius, & Robertus, de plagis clauorum confixione factis in manibus exponunt, iuxta Vulgati lectionem. *Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum?* quæ est etiam Se- ptuaginta, ut habetur in Codicibus Vaticano, Com- plutensi, Regio, & in Hieronymo: cum tamen apud Theodoretum legamus, *in medio scapularum tuarum*.

D **Framea.**] Quorsum prosilit Spiritus sanctus tam subito ex plagis inflictis falso Prophetæ ad agendum de plagis Christi? Vel qua ratione cōnectūtur cū præ- cedentibus quæ hic subiiciuntur? Si de Christo prio- ra explicuissimus, & hæc posteriora facile de eo con- necteremus. Sed ita primum connectemus. Cum Za- charias exemplo probasset fontis Christi salutes fructus, patris non ferentis filium peccantem, & filij æquæ ferentis correptionem; Pater æternus ex vno ce- teros omnes fructus prospiciens, summo effusus gau- dio, filium ad patiendum, & mortem pro hominibus oppetendam offert; dicens: *framea suscitare*: ad hunc fere modum Montanus, vel secundum Lyræ, & Isidorum. Quid mirum si pater filium suum erran- tem percutiat: & filius castigatus non ægrè ferat cor- reptionem, cum tam illustre sint exemplum habituri in Christo filio meo? ideo *framea suscitare*. Vel tertio iuxta Dionysium: quia dixerat fontem futurum pa- tentem in ablutionem peccatorum, & ad omnia bona producenda, & mala pellenda; nunc adiicit, *Susci- tare ergo framea*, & percutere fontem illum, qui idem est pastor bonus, ut in omnes suas effundat saluta- res aquas.

E **Suscitare.**] O gladii exi de vagina, & irruere in pa- storem meum Christum. Nemo est qui non intelligat hæc de Christi passione; cum ipse Dominus fuerit

interpretatus Matt. 26. 31. dicens: *Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte, scriptum est enim: percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis.* Eodem modo loquitur Marci 14. 27. Ponitur autem imperandi modus pro futuro, ut ipse Christus declaravit. Sicut Isa. 6. dicitur, *excaca cor populi huius, & aures eius aggrava, & oculos eius claudet.* & Matth. & Luc. 13. Actuumque 28. per futurum refertur. *Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis.* quasi dicat, gladius suscitabitur super pastorem meum, *percutiam pastorem, & dispergentur oves, & conuertam manum meam ad paruulos.* Ut hic vertit Pagninus. Est ergo sensus Isidori. Vos haecenus intentastis mortem filio meo, quam inferre non potuistis; quia ego nolui: nunc autem permitto ut gladium stringatis in eum; percutite ergo pastorem, si quidem a vestro proposito reuocari non potestis. Sunt qui sic explacent. Pharisaei tanta fiducia inter falsos Prophetas, veros sine discrimine persequentur, quod sibi repugnantes viderint, ut non dubitauerint ipsum etiam Prophetarum summum interficere, quo pauci electi eruuntur per crucem.

Sesus verus.

15
Christus patri coequalis.

Coharentem. *ἡμῶν ἡμῶν* *hhamithi*, proximum meum, socium meum, contribulem meum, aut coniunctum meum; qualis est filius patri: unde recte Tigur. vertit: *coequalis mihi*, id est, consubstantialis, eiusdemque naturae, ut omnes interpretantur recte. Theodoretus secutus Septuaginta, qui legunt, *super virum ciuem eius.* & Aquilam, *super contribulem eius*, quia legerunt *vau*, pro *iod*, de Apostolis explicat, quasi dicat: excitare gladii tribulationis contra pastorem meum Christum, & contra Apostolos socios eius; nam subdit; *percutiam pastorem, & dispergentur oves.* Sed, ut dixi, erratum est in litera, legendo *vau* pro *iod*.

16
Pastor oves reducturus praedicatur.

Conuertam. Omnes interpretes, Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, Montanus, & Isidorus in bonam partem accipiunt verbum *conuertam*, pro reducam manum meam ad paruulos Apostolos, quos oves dixerat, & alio in loco, *pusillum gregem*, colligendos, & reducendos ad ipsum pastorem Christum; qui id fuerat deprecatus Ioan. 17. 11. *Pater sancte serua eos in nomine meo, quos dedisti mihi, &c.* unde patet, paruulos, & a mundo abiectos a Deo suscipi, & pastori Christo donari. Theodoretus tamen, Lyra, Vat. & Rob. videntur accipere *manum* pro potestate affligendi, seu pro tribulatione, ut dicat; conuertam potestatem meam ad paruulos affligendos, & exercendos, sed postea reducam, & fortes faciam, ut *abeant gaudentes a conspectu concilij, quod digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.* Hic sensus huic loco non inepte conuenit, cum velit Deus ostendere similem magistri, ac discipulorum sortem: pastoris, & ouium vitam: iuxta illud Christi ipsius Ioan. 15. 20. *Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis: Non est seruus maior Domino suo: si me persecuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt. Sed haec omnia facient vobis propter nomen*

Christus suos exercituros sibi similes.

A meum, quia nesciunt eum, qui misit me.

Partes duae.] Quamuis Hieronymus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Isidorus, per omnem terram, vniuersum orbem intelligant; cuius homines in tres partes dicuntur distributi, in Gentiles, Iudaeos, & Christianos; ac de illis dicatur perdendos: hos paucos eligendos; & per multas tribulationes in regnum celorum adducendos: verius tamen Theodoretus, Vat. Montan. & Rob per omnem terram, Iudaeam exponunt, in qua quicquid haecenus de Christo praenunciatum est, futurum praedicatur, & reipsa accidit. Nam fons patens ciuibus Ierusalem Christus, qui salutare aquas manauit, non profuit nisi vni e tribus partibus Iudaeorum; certe paucioribus, & electis, Apostolis, & Discipulis, qui nuncij fuere salutis per ceteram orbis partem, & praedicauerunt regnum celorum. Ita verum fit ex omnibus Iudaeis duas partes perisse, ac disperditas fuisse; tertiam partem relictam fuisse in ea. Vatab. & Robertus, propter Hebraeam lectionem, quae sic habet; *Et erit in omni terra; portio duarum in ea succidentur deficientque, & tertia residua in ea.* putant haec dici de excidio Ierosolymitano, in quo duae Iudaeorum partes morte violenta exciderunt, aut morbo defecerunt. at pauciores seruati sunt, sed multis afflictionibus probati. Verum cum constet Christi discipulos ante id tempus e Iudaea discessisse, & per orbem ad Euangelium disseminandum profectos, & Iudaeos reseruatos, in varias partes dispersos, adhuc in sua infidelitate perseuerare; verior est expositio tradita de Iudaeis incredulis, & iis, qui in Christum crediderunt, ut dictum est.

17

Vna e tribus partibus Iudaeorum sola Christo adhaesit.

Et ducam.] Tertiam illam partem Iudaeorum fidelium inducam in ignem tribulationis, & afflictionis, ut veluti argentum purgentur, & veluti aurum probentur. Aurum enim, argentumque igni conflatur. Sed aurum, ut probetur, & perficiatur: argentum, ut purgetur, & purificetur a mixtione metallorum inferiorum: quod hic duobus verbis significatur. Vnum est *תְּרַפּוּ* *Tsaraph*, quod est fundere, conflare, & purgare, ut Pagninus, & Vatablus vertunt. *& purgabo eos, sicut purgatur argentum.* alterum *בַּחֲנָן* *Bahhan*, quod est probare; & probabo eos, sicut probatur aurum. ita enim igni tribulationis examinandus est duplex status hominum fidelium, nam Apostoli, Discipuli, & viri perfecti probantur, & perficiuntur, ut aurum. Ceteri non adeo perfecti excoquantur, funduntur, & purgantur, ut argentum a suis imperfectionibus. Omnes tamen praesentissimum habebunt Dominum in suis afflictionibus, cuius opem implorabunt; nam & Deus ipse eos ut suum populum agnoscet, & tuebitur; & ipsi ut Deum suum colent, ac vnicè diligunt; ex quibus vnus dixit 2. ad Cor. 12. 8. *Ter Dominum rogaui, ut discederet a me, & dixit mihi: sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi: propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, &c.*

18

Fideles afflictionibus probandi, & purgandi.

Viri perfecti probantur, & perficiuntur adhuc. Imperfecti purgantur.

Deus adest suis fidelibus praesto.

ZACHARIAE

PROPHETAE

PARAPHRASIS.

CAPVT XIV.

Ecce non post multum tempus veniet tibi o Ierusalem dies irae Domini, in quo rex saeuus Antiochus infinitum coget exercitum, quo te expugnabit, & capiet, & domos tuas vastabit, & mu-

Ecce venient dies Domini, & diuentur spolia tua in medio tui. Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in praelium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus

1

2

domus, & mulieres violabuntur: & egredietur ² media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe.

3 || ³ Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, ⁴ sicut præliatus est in die certaminis. || ⁵ Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ⁶ ad Orientem. ⁷ Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad Orientem, & ad Occidentem prærupto grandi valde; & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem. || ⁸ Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis, sicut fugistis à facie terræmotus ⁹ in diebus Ozia regis Iuda: ¹⁰ & veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. || Et erit in die illa: ¹¹ Non erit lux, sed frigus, & gelu. || Et erit dies vna, quæ nota est Domino, non dies, neque nox: & in tempore vesper erit lux. || Et erit in die illa, ¹² exhibunt aquæ viuæ de Ierusalem: medium earum ¹³ ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum: in æstate, & in hyeme erunt. || Et erit ¹⁴ Dominus rex super omnem terram; in die illa erit Dominus vnus; & erit nomen eius vnum. || ¹⁵ Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum, ¹⁶ de colle Remmon ad Austrum Ierusalem, & exaltabitur, & habitabit in loco suo, à porta Benjamin vsque ad locum portæ prioris; & vsque ad portam angulorum: & à turre Hananeel vsque ad torcularia regis.

11 || Et habitabunt in ea, & ¹⁷ anathema non erit amplius: sed sedebit Ierusalem secura.

12 || ¹⁸ Et hæc erit plaga qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduersus Ierusalem: tabescet caro vniuscuiusque stantis super pedes suos, & oculi eius contabescunt in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo. || In die illa ¹⁹ erit tumultus Domini magnus in eis: & apprehendet vir manum proximi sui, ²⁰ & conferetur manus eius super manum proximi sui. || ²¹ Sed & Iudas pugnabit aduersus Ierusalem: ²² & congregabuntur diuitiæ omnium gentium in circuitu, aurum, & argentum, & vestes multæ satis. || Et ²³ sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc. || ²⁴ Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalem, ascendent ab anno in annum, vt adorent Regem, Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum. || Et erit: qui non ascenderit ²⁵ de familiis terræ in Ierusalem, vt adoret Regem, Dominum exercituum, non erit super eos imber. || Quod & si fa-

lieres violabuntur, & erepta spolia diuident milites in medio tui securi. ² Vna pars ciuium tuorum captiua ducetur; pars reliqua in vrbe remanebit.

³ Sed Dominus exurget, vt te vliscatur, & præliabitur per fortes Machabeos contra gentes illas, ⁴ sicut præliatus est in mari rubro pro populo suo. Nam sicut tunc stetit super mare, sic ⁵ consistet super montem oliuarum, qui est tibi ⁶ ad Orientem; & si opus fuerit, vt olim diuisum est mare per medium, ⁷ ita diuidetur mons oliuarum per medium ab Occidente in Orientem, ita vt pars vna defleat ad Aquilonem, & pars altera ad Meridiem, ⁸ vt possitis fugere per vallem mediam, qua ducet vos vsque ad proximum tutum locum, in quem vos recipiatis, sicut fugistis propter terræmotum, qui accidit ⁹ in diebus Ozia regis Iuda. ¹⁰ Itaque veniet Dominus Deus sanctis suis Angelis comitatus, vt te liberet ex ea calamitate, qua tanta erit, ¹¹ vt dies tibi clara non videatur, sed tenebris obducta, ac proinde soli Deo dies esse videbitur; non enim dies erit, non nox, omni luce priuata. Sed tandem ad vespertum illius temporis calamitosi illucescet dies aduentus Christi clarissimus, in quo ¹² aquæ viuæ doctrina Euangelica exhibunt de te ô Ierusalem ¹³ ad Ortum Solis, & ad Occasum, & in omnes orbis plagas, idque sine cessatione, & ¹⁴ Christus Dominus in vniuerso regnabit orbe, ille vnus coletur Dominus, ac vnum eius nomen inuocabitur. ¹⁵ Et omnis terra, qua in circuitu est Ierusalem, quasi planities reddetur, nullo monte obsistente eis, qui ad eam venerint, ¹⁶ à colle Remmon versus Australem portam Ierusalem, & ipsa conspicua omnibus apparebit, in qua possint quicumque fideles ad eam confluerint, tranquille habitare. Nam extendetur vndique à porta Benjamin vsque ad portam priorem; & inde vsque ad portam angulorum; & ab hac vsque ad turrem Hananeel, & à turre hac vsque ad regis torcularia; & locus habitandi in ea patebit quibuscumque ad eam venientibus. ¹⁷ Et nullus erit iam aduersarius, qui contra eam preualeat, tuta enim, Domino seruante, consedebit. ¹⁸ Hæc autem erit pœna, qua punientur, qui eam fuerint persecuti: caro eorum contabescet, nullo morbo precedente; oculi caui, & imbecilles reddentur ad videndum: lingua, qua Deo, & sanctis maledixerint, usum amittet suum; ac tam grauius à Domino conterentur, ¹⁹ vt stupore correpti, amici sui manum vnusquisque tacitus apprehendat, ²⁰ & eam constringat summo cum dolore cordis. In his primi erunt ipsi ²¹ Iudei, qui hanc spiritualem Ierusalem oppugnent. At eorum omnium ²² opes, aurum, argentum, vestesque pretiosæ, ars, & sapientia, ei exornanda aggregabuntur. ²³ Simili afficientur plaga quicumque illis adiumento fuerint in ea impugnatione. ²⁴ Qui post tantam ruinam reliqui fuerint ad fidem Christi conuersi, singulis annis conuenient, vt adorent Dominum Deum regem Christum, & se peregrinos agnoscant in tabernaculis degentes, donec æterna tabernacula ingradientur. Quod si qui fuerint ²⁵ ex

Iudeorum familiis, qui renuerint his conuentibus coniungi, nullo cælestis gratia imbre potentur. Simili supplicio afficientur Aegyptij, & gentes alie, si noluerint ad hos conuentus venire. ²⁶ Sic enim capietur ultio de Aegypto, sic de ceteris gentibus, quæ renuerint ascendere, ut cum fidelibus aliis, se ut peregrinos censeant cælestis Ierusalem. Eo tempore tanta succedet pax, ut equis abiectis, tanquam ad bellum inutilibus, ²⁷ eorum tintinnabula, & ornamenta alia dedificentur Deo, cedantque in cultum eius: tãtãque erit copia ²⁸ virorum sacrorum, quanta fuit olim phialarum, & vasorum aliorum ad ministerium altaris templi consecratorum. Inueniunturque ubique inter fideles ²⁹ eiusmodi sacerdos minister, non in solo templo Ierusalem. ³⁰ Et quicumque fidelis voluerit immolare Deo agnum immaculatum Christum, eligent vnum ex illis Sacerdotem; & Spiritus sancti igni concoquent in eo, ac per eum carnes illius sacrificati. Nec erit iam opus ³¹ mercatoribus in domo Domini, qui victimas vendant, & cetera necessaria, immolantibus. Vnus enim agnus absque ullo quæstu satis erit omnibus, in spiritu, & veritate adorantibus, non vno in loco.

milia Aegypti non ascenderit, & non venerit: nec super eos erit: sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorũ. ²⁶ Hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorũ. ²⁷ In die illa erit quod super frænum equi est, sanctum Domino: & erunt ²⁸ lebetes in domo Domini, quasi phialæ coram altari. ²⁹ Et erit omnis lebes in Ierusalem, & in Iuda sanctificatus Domino exercituum: & venient ³⁰ omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis: & ³¹ non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo.

19

20

21

A R G V M E N T V M.

OMMINATUR diripiendam Ierusalem per impium Antiochum, sed eruendam per Machabæos, etiam per miraculum, ex ingenti afflictione, in cuius fine lux Christi affulgebit; & aquæ Euangelij per vniuersum orbem è Ierusalem permanabunt, quæ nullis terminis, nullis impedimentis constringetur. Nec erit qui eam infestet, quin grauissimè puniatur, siue Iudæus fuerit, siue Gentilis. Quorum omnia bona, & equorum ornamenta in vsus sacros cedent. Denique ubique erunt obuij sacri viri, per quos fideles absque ullo quæstu immolent Christum agnum immaculatum.

Difficultas
huius Pro-
phetiæ.

Expositio
simplicior.

Caput hoc difficillimum est, ut tempus designare Hieronymus non fuerit ausus complementi. Quidam omnia de Antiochi, & Machabæorum tempore vsque ad Christum explicant; cum aquæ egressæ è Ierusalem, & gentium omnium aduentus ad festum tabernaculorum, & similia ei tempori non conueniant. Eusebius cum Ruperto, & aliis, quos referemus, de bello Romanorum contra Ierusalem priorem partem, posteriorem de Ecclesia exponunt. Lyra, & Dionys. de persecutione Ecclesiæ ab Antichristo excitanda. Montanus de Ecclesia omnia arcano quodam modo declarat; quamuis in singulis, ut dicemus, longè differant. Inter has illa expositio videtur simplicior, quæ seriem temporis seruat à tyrannide Antiochi contra Ierusalem, & liberatione per Machabæos; deinde tradit aduentum Christi, eiusque per orbem effusa bona, & Ecclesiæ amplificantionem, & ministrorum sacrorum copiam.

C O M M E N T A R I V S.

I
De quo tem-
pore sit ser-
mo.
Expositio 1.
de excidio
per Roma-
nos.
Eusebius.
Cyrillus.
Theodor.

Ecce venient.] De quibus diebus, vel quo de tempore loquatur, cum ait, *Ecce venient dies Domini*, magna est inter expositores concertatio. Nam Eusebius lib. 2. de Demonstrat. Euang. cap. 13. & lib. 6. cap. 18. & lib. 8. cap. 4. Cyrillus, Theodoretus, Haymo, Remig. Rupertus, Albertus, Varab. & Isidorus,

A de excidio Ierosolymitano per Romanos facto exponunt. Sed quomodo verum probabitur illud; Et egredietur Dominus, & praliabitur contra gentes illas, sicut praliatus est in die certaminis; & exaltabitur, & habitabit in loco suo, & sedebit Ierusalem secunda? Profectò nunquam legimus Dominum ultionem de Romanis sumpsisse, eo quod vastassent Ierusalem, neque ipsam in locum suum restitutam. Quare Lyra, Dionys. & nonnulli alij de tempore Antichristi accipiunt, & de eius persecutione. Qui si intelligant Antichristum expugna

Refutatio.

Expositio 2.
de tempore
Antichristi.

pugnaturum tertenam Ierusalem, Iudæis in ea regnantibus, non aptè loquuntur, quia Iudæi nullum regnum; nullam reipublicæ formam habituri sunt; & sine vlla expugnatione se sponte Antichristo, vti suo Messia, tradent. Quod si per Ierusalem Ecclesiam intelligant; quomodo capienda est Ecclesia, & domus eius diripiendæ, & mulieres violandæ; & media pars in captiuitatem ducenda, & reliqua manebit in vrbe? quomodo gentes venient deinceps de anno in annum in Ierusalem; si ad cælestem Ierusalem est euahenda? profectò multa sunt explicatu difficilia, ne dicam impossibilia, si de extrema illa tribulatione accipiamus. Montanus omnia mysticè explicat de primæua Ecclesia, & persecutionibus, quibus à gentibus exercita est. Sed nunquid capta est ciuitas Ecclesiæ, & media pars eius ducta in captiuitatem infidelitatis, & media pars mansit intra Ecclesiam? profectò Ecclesia nunquam capta est, etsi afflicta.

3. Expositio de primæua Ecclesia.

4. Expositio de tempore Machabæorum.

Quare si historiæ series in prophetia seruanda est; & de Christi aduentu, eiusque doctrina disseminanda reliquum capitis explicari debet, vt sanè probauimus: initium de gentium impetu aduersum terrenam Ierusalem, & de eius per Dominum vltione facta explicari debet. Cui autem bello magis priora verba conueniunt, quàm Antiochi Epiphani, qui irruit in Ierusalem? 1. Machab. 1. 22. *in multitudine graui. Et intrauit in sanctificationem cum superbia, & accepit omnia vasa templi, & comminuit: & fecit cadem hominum, & factus est planctus magnus in Israel. Et post duos annos irruit super ciuitatem repente, & percussit eam plaga magna, & perdidit populum multum ex Israel. Et accepit spolia ciuitatis, & succendit eam igni, & destruxit domos eius, & muros eius in circuitu. Et captiuas duxerunt mulieres, & natos, & pecora possederunt.* & 2. Machab. 5. 13. *Fiebant cades iuuenum, ac seniorum, & mulierum, & natorum exterminia, virginumque, & paruulorum netes. Erant autem toto triduo octoginta millia interfecti, quadraginta millia vincti, non minus autem venundati.* Sed pugnavit Deus contra gentes has per fortes Machabæos, vt ostendamus. Quod si quis obiiciat, quæ Eusebius obiicit contra hanc intelligentiam lib. illo 6. c. 18. sciat non totum caput, vt ille putauit de hac re nos velle intelligi: sed priorem eius partem; reliquam verò de Ecclesia Christi: cui omnia probabuntur consonare. Constat autem ex illa Machabæorum historia, in medio Ierusalem spolia accepta, & reposita in arce Dauid, haud dubium, quin & distributa fuerint: & congregatas omnes gentes sub vno exercitu Antiochi; hoc est, multas gentes; siquidem non omnes conuerterunt; & vastatas domos, & captas mulieres, & violatas, vt credi debet, iuxta expositionem enim quamcumque hoc verum debet probari, etiam si ex historia ipsa non constet.

2. Sub tyrannide Antiochi media pars exulauit, media relictæ.

Media pars.] De illa Antiochi impugnatione satis comprobatur, mediam ciuium partem ductam captiuam, & reliquam in vrbe remansisse. Nam 1. Machab. 1. 32. dicitur, *perdidit populum multum ex Israel, & captiuas duxerunt mulieres, & natos, & pecora possederunt.* & 2. Machab. 5. 14. *Erant toto triduo octoginta millia interfecti; quadraginta millia vincti, non minus autem venundati.* Profectò octoginta millia egressi sunt è ciuitate vincti, & venundati, & octoginta millia remanserunt in ea interfecti. & 1. Machab. 1. 39. *Et effuderunt sanguinem innocentem per circuitum sanctificationis, & contaminauerunt sanctificationem, & fugerunt habitatores Ierusalem propter eos, & facta est externa semini suo, & nati eius reliquerunt eam.* & 45. *Et multi ex Israel consenserunt seruituti eius, & sacrificauerunt idolis, & coinquinauerunt Sabbatum.* 55. *Et congregati sunt multi de populo ad eos, qui dereliquerant legem Domini, & fecerunt mala super terram. Et effugauerunt popu-*

A lum Israel in abditis, & in absconditis fugitiuorum locis. Ecce qua ratione media pars populi extra urbem facta fuerit, reliqua manserit in ciuitate, improborum consentientium Antiocho, & proborum interfectorum.

Euseb. lib. 6. c. 18. & lib. 8. c. 4. & Theodoretus, qui hæc referunt ad tempus excidij Ierosolymitani per Romanos, ita exponunt; populum vniuersum in potestatem venisse Romanorum: at diuinos Apostolos cum reliquis fidelibus diuina reuelatione admonitos, ex vrbe fugisse, ac seruos fuisse, vti eos Dominus admonuerat Matth. 23. & Lucæ 21. *Cum videritis circumdari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote, quia appropinquat desolatio eius. Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes.* Vatab. arbitratu Christi gratia seruatos à Tito fideles. Verum tunc dimidia pars non est egressa in captiuitatem, post captam urbem: nam illi, & pauci, & ante oppugnationem vrbs fugerunt. Rupertus, & Isidorus ita distribuunt, vt dimidia pars ducta sit in captiuitatem, & media interierit in vrbe fame, gladio, & peste, vt constat ex Iosepho lib. 7. de bello Iudaico c. 17. & ex Egesippo de excidio Ierosolymitano c. 49. Sed & hoc tempore Antiochi accidisse rectè probatum est.

C Et egredietur Dominus.] Qui de Romanis expugnantibus Ierusalem interpretantur, Eusebius, Cyrillus, & Theodoretus, putant egressurum Dominum cum Romanis, vt prælietur contra Iudæos ipsos: quia Septuaginta legerunt; & egredietur Dominus, & præliabitur in gentibus illis; & Hebræus textus sic habet: *ויבא בגוים* Baggoim in gentibus: sed in, accusandi casui iungitur pro contra, vt Septuaginta habent; in Hieronymo, & in Codice Vaticano: *in gentes illas*, hoc est, vt cum Vulgato ceteri transtulerunt: *contra gentes illas*. Quod cum non possit probari verum: quod numquam Deus præliatus sit contra Romanos pro Iudæis, Albertus, Vat. Montan. & Isidorus hoc bellum explicant spirituale, quo Apostoli Euangelica prædicatione Romanum imperium cum reliquis gentibus subiecerunt Christo. Hugo, Lyra, & Dionys. qui de persecutione Antichristi exponunt: volunt Christum aduersus illum præliaturum, eumque interfecturum spiritu oris sui, vt ait Paulus 2. ad Thessalo. 2. Verum tunc non pro Ierusalem terrena, aut pro Iudæis est præliaturus: sed pro Ecclesia sua.

E Quamobrem verius videtur hoc explicari de prælio fortium Machabæorum, per quos Deus præliatus est aduersus Antiochum, & gentes, quæ expugnauerunt Ierusalem. Nam Deus egredi dicitur ad præliandum, cum iuuat suos milites præliantes, iuxta illud Exod. 15. 3. *Dominus quasi vir pugnator;* & Habacuc 3. 13. *egressus in salutem populi sui, in salutem cum Christo suo.* Nam illi quidem suas victorias Deo acceptas referebant, cuius ope eas reportabant. Dicitur enim 2. Machab. 2. 20. *De Iuda verò Machabeo, & fratribus eius, & de præliis, quæ pertinent ad Antiochum nobilissimum, & de illuminationibus, quæ de celo factæ sunt ad eos, qui pro Iudæis fortiter fecerunt, ita vt vniuersam regionem, cum pauci essent, vindicarent, & barbaram multitudinem fugarent, Domino cum omni tranquillitate propitio facto illis, tentauimus nos vno volumine breuiare.* & 2. Machab. 10. 29. *Cum vehemens pugna esset, apparuerunt aduersariis de celo viri quinque in equis, frontis aureis decorati, ducatum Iudæis præstantes. Ex quibus duo Machabæum medium habentes, armis suis circumseptum incolumem conseruabant: in aduersarios autem tela, & fulmina iaciebant, ex quo & cecitate confusi, & repleti perturbatione cadebant. Interfecti sunt autem viginti millia quingenti, & equites sexcenti.* & cap. 11. 8. *Cumque pariter prompto animo procederent, Ierosolymis apparuit præcedens eos eques in veste candida, armis aureis hastam vibrans.*

Aliorum expositiones.

Expositiones variae.

Expositio vera de auxilio Dei misso Machabæis.

Tunc

Tunc omnes simul benedixerunt misericordem Dominum; & conualuerunt animis, non solum homines, sed & bestias ferocissimas, & muros ferreos parati penetrare. Adde visum Machabæi 2. Machab. 15. 12. in quo vidit Oniam & Ieremiam, de quo ille, *hic est, ait, fratrum amator, & populi Israel, Ieremias Propheta Dei, qui multum orat pro populo, & uniuersa sancta ciuitate. Extendisse autem Ieremiam dextram, & dedisse Iudæ gladium aureum, dicentem. Accipe sanctum gladium, munus à Deo, in quo deiicies aduersarios populi mei Israel.* Vnde 1. Machab. 4. 24. *Conuersi cum spoliis hymnum canebant, & benedicebant Deū in celum, quoniā bonus est, quoniā in seculū misericordia eius. Et facta est salus magna in Israel in die illa.*

4

Sicut præliatus est.] Nullus est, qui non intelligat de die illo, quo Deus egressus est in salutem populi sui, quasi vir pugnator, & summersit Ægyptios in mari rubro: sic enim verba Hebræa insinuant; *sicut in die, vel secundum diem præliari ipsum in die prælii.* & Chaldæus exposuit: *sicut die pugnare ipsum super mare rubrum, & Septuaginta, sicut dies commissionis eius in die prælii, consuevit enim Scriptura illud uti eximium beneficium ob oculos ponere; quo spes excitetur sperandi, & credendi minora promissa complenda, ut supra c. 10. Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus.* Ita faciebat Iudas Machabæus, 1. Machab. 4. 9. cum suis militibus dicebat, *Mementote qualiter salui facti sunt patres nostri in mari rubro; cum sequeretur eos Pharaō, cum exercitu multo, & nunc clamemus in celum, & miserebitur nostri Dominus, & conteret exercitum istum ante faciem nostram hodie, & sciet omnes gentes, quia est, qui redimat, & liberet Israel: & congressi sunt, & contrita sunt gentes, & fugerunt in campum.*

Victoria de Ægyptiis in mari rubro. Ex maiori beneficio excitatur spes.

Difficilis locus.

In monte Oliueti Antichristum interimendum. Hieronym. Damasc. Anselm. Clemens.

Tempore Machabæorum creditur accidisse.

Et stabunt.] Hæc re ipsa gesta tempore Machabæorum, & excidij Ierosolymitani, historia non tradit. Nam Romanos è monte Oliueti expugnasse urbem, ut vult Theodoretus, non probatur, etsi Iosephus lib. 6. de bello c. 3. & 6. Titum cum suo exercitu, referat castrametatum ad Occidentem, è regione Psephinae turris. Et ad Scopon Septentrionalem, & ad Clæon montem Orientalem. Qui verò de Antichristo explicant Lyra, & Dionys. intelligunt iuxta Daniel. 11. & Apoc. 11. super montem inclytum, & sanctum eum interfectum iri à Christo, iuxta Isaia c. 25. verba, *Et præcipitabit Dominus super monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos; ut Hieronym. latè docet Dan. 11. & Isa. 25. Damasce. lib. 4. fidei c. 27. & Anselm. 2. ad Thessalon. 2. Alij exponunt de aduētū Christi ad iudicium super montem Oliueti; iuxta Angelorum dictum Actuum 1. 11. Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in celum. & eo veniente terra motu conteretur cum ad iudicandum venerit; nam & terræ motum futurum tunc temporis, asserit Clemens lib. 7. Apostol. constitutionum c. 33. Mons ipse, inquit, Oliueti glorie venietis cederet, & in quatuor partes dissectus longissime diffugiet, ut tribunali iudicis theatrum totius orbis assistat. Trepidatio verò hominum tanta erit, ut insani diffugiant in mediam vallem, qua futura est amplissima; cum montibus remotis coniungenda sit cum omni circumposito campo. sic ille. Verum his non possunt conuenire, quæ in Zacharia sequuntur: siquidem occiso Antichristo, & exacto iudicio, non egredientur aquæ viæ de Ierusalem, nec habitabitur in loco suo: & omnes gentes quæ pugnaverint contra Ierusalem, non venient ex anno in annum ad celebrandum in ea festum Tabernaculorum: ut hic prænunciatur futurum. Quamobrem si re ipsa futura intelligamus, etsi ex historia non constet, coniectari licet tempore Antiochi hæc accidisse, & Dominum suam virtutem super montem Oliueti ostendisse, ac terræ motum, hiatumque effectum, cum prodigia illa visa sunt equitum per aëra discurrentium, cohortium armatarum, & aliorum*

quæ referuntur 2. Machab. 5. Inter hæc autem Angelorum Dominum stetisse super montem Oliueti, à cuius facie terra mota est, & mons in duas partes dissectus, non est à fide alienum.

Quod si ad sensum metaphoricum recurrimus, quidam per montem Oliueti accipiunt ciuitatem Ierusalem in duas factiones distributam, in sectatores Antiochi, & sectatores Ptolomæi, copiosa multitudine, quasi valle media in ambiguo relicta, cuinam parti adhereret. De tempore Christi explicat Isidorus. Nam prælium spirituale contra gentes cœpit ex monte Oliueti, super quo pedes Christi steterunt, cum in cœlos ascendit, dicens, *Ite in mundum uniuersum, & predicate omni creatura.* Vnde Ecclesia Christi in eo monte collecta, in quatuor mundi plagas ad diffeminandum Euangelium profecta est. Ex hac Apostolorum dispersione magnus hiatus relictus est, nempe Iudæa deserta, è qua fugere Iudæi, quique facti Christiani, ne & ipsos comprehenderet ultio diuina, in perfidos Iudæos desæuiens. Eusebius lib. 6. c. 18. iam dicto, nomine montis Oliueti intelligit Ecclesiam, quæ successit terrestri Ierusalem, quia Ezech. 10. dicitur. *Egredietur gloria, & stetit in monte, qui est contra ciuitatem;* in quo monte Ecclesiæ Dominus conuersari consuevit, per orbem religioso instituto erectæ; quæ ad omnes mundi partes se extendit, vel in varias sectas diuisa est Hæreticorum, & improborum hominum. Vatab. de Christo accipit in monte Oliueti ascendente in cælum; ac illius diuisione voluit significare, omnia loca patere Euangelio, nihilque obstiturum. Nam sicut dixit Isaia, tempore Christi omnem vallem implendam, & omnem collem humiliandum, ita modo exituris aquis viuis è monte Sion ad mare Orientale, & Occidentale; hoc est, doctrina Euangelica, asserit montem Oliueti humiliandum, ut via pateat aquis illis in omnem mundi plagam, in sua incredulitate, quasi valle, remanentibus Iudæis. Atque sic dictum sit de inexplicabili difficultate.

C

D

E

Ad Orientem.] Ex Iosepho lib. 6. de bello Iudæico c. 6. & Hieronym. hic; vrbs Ierusalē quatuor montibus constitit; duobus contrariis frontibus semet inspicientibus interueniente valle discretis: Vnus erat mons Sion ad Austrū situs; in quo erat arx dicta turris, seu ciuitas David; & propter sui altitudinem respectu terræ specula interpretatur. E regione Sionis erat mōs Moria, decliuis area respectu Sionis; in qua templū erat ædificatum; & qua parte ciuitas sita erat, mōs Acra vocabatur inter hos duos montes Sionem, & Moriam: aut Acra, vallis erat in quā domus creberrimæ desinebāt, quæque vsq; ad fontē peruenit Siloë. Erat præter hos Golgotha, seu Caluarię locus ad Occasum, olim extra, nūc intra vrbis mœnia constitutus. Ad Orientalē vrbis plagam mons est Oliueti, omnium altissimus: ad cuius radices se protendit vallis Iosaphat. Erat igitur inter Sionem, & Moriam vallis breuis, nec valde profunda, ab Occasu per Meridiem permeans, atque ad Ortum exitum aperiēs, & per portā Siloë ad ipsum fontem Siloë profluens, initiumque faciens torrenti Cedron. Mons Oliuarum totam illā vrbis partē occupat, quæ Orientalis est; per eāque protēditur ab Aquilone ad Austrum. Ad montis radices interiacet vallis Iosaphat non nimis ampla, qua ab vrbe mons dirimitur, per quam fluit Cedronis torrens.

Et scindetur.] Quomodo hæc montis scissio intelligēda sit quæritur: Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Paulus Burgensis & Dionysius putant montem in duas partes primò diuisum iri, deinde vtramlibet in alias duas, ita ut mons uniuersus in quatuor partes quadrangulares sit discindendus, prius quidem ab Oriente in Occidentem: deinde duæ illæ partes diuidētur ab Aquilone in Meridiem ita ut scissio voraginis

Vel mysticè explicari debet illa diuissio.

De Christo.

6 Iosephus. Hieronym. Ierusalem montium descriptio.

Mons Sion, & Moria.

Mons Golgotha.

Mons Oliuarum.

7 Montis Oliueti discissio qualis.

raginis facta sit in modum crucis. Sed Eusebio, R. Salomoni, Lyra, Vatab. & recentioribus videtur vna sola facta discissio, versus Orientem, & Occidentem per medium; & pars montis quæ manet vtriusque diuisa; vna recedet ad Aquilonem, altera ad Meridiem; & inter duas illas partes erit vallis prærupta; vna, ad quam fugituri sunt Iudæi, quia hæc vallis coniungetur cum valle montis Sion, vt ait Hieronymus, & ita qui fugituri erant ex vrbe per vallem illam, transitori erant vallem Iosaphat, & ingressuri vallem factam per medium montis Oliueti.

Et fugietis.] In Hebræo legimus; *et fugietis ad vallem montium, quoniam perueniet vallis montium ad Aisal*; & LXX. quidem, & Hieronymus tam in textu, quam in Commentario vertit, *montium meorum*, quod in Hebræo sit *harai*, quasi nomen sit plurale cum affixo, *meum*. At Vulgatus, & recentiores omnes, vt nomen absolutum acceperunt, vertuntque *montium*. Nomen deinde *Aisal*, quasi nomen proprium loci reliquit Septuaginta, Aquila, Theodotio, Pagni, Tigur. Vatab. & Isidor. & recentiores alij. Symmachus tamen vt appellatiuum vertit, vti & Vulgatus, *vsque ad proximum*; & vt alij, *separatum, reueruatum, aut tutum locum*. Sed quid indicet hæc sententia videamus. Hieron. & Remig. sic accipiunt: fugietis ad vallem mediam inter montem Sion, & Moriam; quia vallis illa, seu vorago facta in monte Oliueti, pertinet vsque ad montem Moriam, qui proximior est monti Oliueti, quam mons Sion, & ita non pertinet vorago ad vallem sitam post montem Moriam; atque adeo vallis illa tutus erit vobis locus. Lyra, & Dionys. aliter; fugietis ad vallem inter montem Sion, & Moriam; tutam quidem, quia vallis montium, quæ est Iosaphat inter montem Oliueti ad Orientem, & montem Sion ad Occidentem sita, coniungetur scissuræ proximæ monti Oliueti. Veriorem intelligentiam insinuant Tigur. & Montan. Tam magna erit vorago inter duas Oliueti montis partes, vt per illam vos fuga eripiat, fugientes per illam mediam ad locum *Aisal*, qui situs est trans Oliuetum, ad quem vsque pertinet illa vorago. Eritque vobis locus tutus, in quem vos recipere poteritis.

Sed videamus vtrum aliquam viam possimus aperire ad huius loci intelligentiam. Ea autem idcirco difficillima est, quod nesciamus vtrum re ipsa sit implenda, cum Deus ad eripiendos Iudæos non opus habeat montes dissecare; nec ad timorem incutiendum hostibus, & suam potentiam ostentandam, vt olim in exitu de Ægypto. Quare verba explicanda sunt eo modo, quo solent similia non executioni mandanda; vel quia factu impossibilia, vel quia illicita; nempe sub conditione; vel quia absurda videantur; vt Gen. 6. 7. *pœnit me fecisse hominem*, non potest vlla ratione in Deum cadere pœnitentia; at si ob aliquod factum posset cadere in eum pœnitentia, hoc certè esset. Matth. 12. 32. *Peccatum in Spiritum sanctum non remittetur ei, nec in hoc seculo, nec in futuro*. Hoc est, si peccatum aliquod non fuisset remissioni subiectum, hoc fuisset maximè.

ad Hebr. 6. 4. *Impossibile est semel illuminatum iterum renouari ad pœnitentiam*. Hoc est, si peccatum aliquod alienum esset à remissione, hoc certè esset. Ad hunc ergo modum, ne populus omnino desperet onere imposito; pollicetur Deus illi suam opem, quemadmodum cum eduxit de terra Ægypti, adeo, vt quemadmodum tunc constitit Deus super mare, illud in duas partes aperiens, quo liber transiret populus, qui fugiebat Ægyptios: ita modo polliceatur se pedibus constiturum super montem Oliueti; & si opus fuerit diuisurum, vt olim mare, montem Oliuetum in duas partes, vt securi suos hostes fugiant per medium montem, donec in loco

Castro in Proph. minores.

A cum tutum se recipiant. Exemplum habemus in Isaia cap. 11. 15. dum prophetat, *Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine Spiritus sui, & percutiet eum in septem riuus, ita vt transcant per eum calceati; & erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israël in die illa, qua ascendit de terra Ægypti*. Hoc est, libera- bo, reducamque dispersos meos, sicut eduxi de terra Ægypti, & si ad hoc opus sit, vt exiccem mare, & flumen, vt transcant calceati, vt olim per mare rubrum, faciam id quidem. Et Zacharias cap. 10. 11. dicit, *et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis*. Hoc est, si opus fuisset ad populum meum reducendum, iterum mare diuidere, & aquas eius separare, & flumen Iordanem exhaustum; possum quidem modo vt tunc, & fecissem quidem; ita modò ait: Affligetur valde populus meus, sed ne despondeat animum, nam præsentissimus ad- erit illi Dominus in monte Oliueti, vt prælietur contra gentes illas, vt olim contra Ægyptios. Et si, vt in tutum locum se fuga eripiant, opus fuerit, vt olim mare rubrum in duas partes, diuidere montem hunc in alias duas, vt per mediam voraginem pateat illis via ad fugam, vt perueniant ad tutum suffugium, quod proximè ipsi valli reueruatum est, ego efficiam; nam idem sum, & potestate, & voluntate; sed id non erit opus; nam fugietis quidem, sed liberamini ope mea. Atque hic sit sensus huius loci verisimilior.

C In die Ozia.] Ex interpretibus omnes ferè existimant hic fieri sermonem de terræmotu facto, cum Ozias usurpauit officium Sacerdotis; vt legimus 2. Paral. 26. Sic Euseb. lib. 6. Demonstrat. cap. 18. Theodoretus, Lyra, & Dionysius; esseque eum, ante quem coepit Amos prophetare, putant Hieronym. Haymo, Remigius, Dionysius, & Montan. Nam sub Ozia duos accidisse terræmotus putat Theodoretus: vnum prope obitum Ieroboam, 26. anno Ozia, de quo Amos est locutus; alterum prope obitum Ozia, 52. anno eius, & 26. post priorem terræmotum, & huius ait meminisse Iosephum lib. 9. Antiq. cap. 11. Iosephus. quem refert Eusebius vbi supra, sic dicentem. Inter hæc autem (cum prohibebatur à Sacerdotibus adole- re) terræmotus factus est magnus. Ante ciuitatem in loco, qui dicitur Eroge, scissa est media pars montis ad Occidentem, & sua volubilitate per quatuor stadia procedens, ad Orientem restitit montem, ita vt & vias clauderet, & regiones hortos opprimeret. Verum super 1. Amos ostendimus vnum tantum terræmotum sub Ozia 25. anno, & Ieroboam 39. accidisse, de quo & loquitur Zacharias, & locutus est Amos. Quomodo autem fugerint Iudæi in ea persecutione, vt in abscondita, & tuta loca sese abderent, dictum est, num. 2. & ex historia Machabæorum satis constat. Hoc est enim quod dicit, & fugietis à facie hostium in vallem illam factam in medio montis Oliueti, ea velocitate, qua fugistis terræmotum factum sub Ozia.

E Et veniet.] His verbis videtur repetere id, quod dixerat: *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, & stabunt pedes eius in die illa super montem Oliuetum*, tunc quidem veniet Dominus super montem Oliueti ad præliandum contra Antiochum, & ceteras gentes, quæ impugnabunt Ierusalem: & non solus, sed sanctis suis Angelis comitatus; nam quoties de- pingitur Deus exire ad opus aliquod eximium, descri- bitur exiens cum satellitio suo. Ex quibus erant, qui apparuere Machabæo, vt supra diximus num. 3. Ita Enoch de diluuiio, ac die iudicii prophetans in Epi- stola Iudæ ver. 14. dixit; *Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes*. & Moses de exitu Dei ad montem Sinai cecinit Deuter. 33. 2.

Deus libera- bit populum suum etiam rebus muta- tis, si opus fuerit.

Duos fuisse terræmotus sub Ozia. Eusebius.

Vnus tantum fuit terræ- motus sub Ozia.

Deus appa- ruit comita- tus Angelis ad quoduis eximium.

Lectionis ratio.

Fug. modus varius expo- nendi.

Locus expli- catu impossi- bilis sub con- ditione acci- piendus.

Sensus pro- bator.

Dominus de Sinai venit : apparuit de monte Pharan, A
& cum eo Sanctorum millia; & Isaias cap. 3. 14. de cala-
mitate suo populo imminente dixit. Dominus ad iudi-
candum veniet, cum senibus populi sui, & principibus eius.
quibus verbis de egressione Christi ad iudicandum
usus est Christus ipse Matth. 24. 30. Et videbunt fi-
lium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute mul-
ta, & maiestate, & muret Angelos suos. Eusebius lib. 6.
Demonstrat. cap. 18. & lib. 10. c. 7. Theodoretus, Va-
tab. Montan. & Isidor. de priori Christi aduentu de-
clarant. Veniet Christus cum sanctis Apostolis ad
promouendum negocium Euangelicum. Theodore-
tus, veniet Dominus cum Angelorum legionibus ad
Iudæos expugnandos. Vatab. veniet cum sanctis, id
est, cum adimpletione prophetiarum editarum per
sanctos suos Prophetas, de Iudæis, & gentibus. Hie-
ronymus tamen hic manifestè dicit, sermonem fieri
de secundo Christi aduentu; cuius sententiæ est Cy-
rillus, tum etiam Haymo, Remig. Albertus, Hugo,
Lyra, & Dionys. quia Christus dixit Matth. 25. cum
venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli
eius cum eo. Quod quidem cum certum sit Christum
cum suis Angelis venturum ad iudicandum; sed non
debet dubitari quoties apparuit Dominus illustri ali-
qua apparitione, etiam cum Angelorum satellitio ap-
paruisse contra hostes, & ad sui populi in calamitate
constituti solatium.

11 **Non erit lux.]** Hebræa sic habent; *Et erit in die*
illa, non erit lux יְקָרוֹתִי iekaroth, וְקִפְאוֹן vekipaon. & no-
men iekaroth plurale est nominis יְקָרָה iekarab, quod
est preciositas, decor, aut honor. Prou. 3. 14. pretiosior est
cunctis opibus. 6. 26. pretium scorti vix est vnius panis.
Isai. 28. 16. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapi-
dem, angulum precij; & ita Dauid Kimhi, Pagni. Vatab.
& Isidorus hic vertunt; non erit lux pretiositatum, ho-
norum, aut decorum; hoc est, preciosa, & clara. LXX.
tamen, Vulgatus, & Tigur. deducunt à קָרָר karar
frigescere, verterunt frigus. Alterum nomen קִפְאוֹן kipaon
deductum à קָפָא kapa coagulare, seu congelare, cum
Hebræis, Pagnin. Tigur. Vatab. & Isidorus vertunt,
concretionem, coagulationem, seu congelationem, hoc est,
lux congelata, coagulata, aut concreta. LXX. & Vul-
gatus dixerunt, gelu, non dissimiliter. Nam omnes qui-
dem per lucem preciosam, lucem claram, & splendidam
intelligunt, hilarem videlicet, prosperitate lætitiæque
fulgentem. Per lucem verò gelidam, concretam, &
coagulata, densam, qualis est diluculi, subtristem,
infelicem, & calamitosam; quod sic efficiat homines
hilaris, vel tristes, aut contractos corde. quæ lux non
erat dies, neque nox, sed diluculum, quia erant om-
nia permixta, prospera cum aduersis, & contra, sed
ad vesperum omnimoda succedet felicitas, lætaque
prosperitas.

Iam varias interpretum explicationes adiiciamus,
 & quæ illarum sit rei, qua de agitur accommodatior
 dicamus. Et ut à postremis exordiamur, Hieronymus,
 Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. qui de extre-
 mo iudicio accipiunt, sic intelligunt; cum Christus
 venerit, non erit dies, neque nox, sed dies nubila, fri-
 gore, gelique concreta, propter charitatem refrige-
 scientem, & propter mala cuique impendentia: at trās-
 acto iudicio iam non erit dies nocti succedens, & è
 contra; sed dies perpetua, quam efficiet Christus in
 gloria. Qui de priori Christi aduentu declarant, diuer-
 simodè sentiunt. Eusebius, & Theodoretus explicant
 de tenebris, quæ acciderunt super vniuersam terram
 in morte Christi; nam tunc nec erat nox, nec dies; at
 post illas tenebras successit dies. Vatab. Montan. &
 Rob. de tempore gratiæ exponunt in tres partes diui-
 so, in mane, meridiem, & vesperum. Nam primæua

Ecclesia mane quoddam fuit; ac diluculum, quando
 non omnino Christus erat palam cognitus; erat etiam
 magna persecutionum afflictione contracta, & pluri-
 marum hæresium. Deinde successit nox summæ igno-
 rantia; at tandem sub vesperum succedet splendidissi-
 ma lux ac perpetua, reiecta ignorantia errorum, & fri-
 gore malorum. Melius circa hoc philosophatur Isido-
 rus, *erit dies illa Domini, neque splendidissima, neque con-*
creta; hoc est, neque serena, neque obscura; quia erit
dies spiritualis gratiæ, quam nemo præter Dominum
poterit videre, sed fide tantum agnoscetur à nobis: at
cum vespera, id est, mundi finis, aduenerit, tunc cessa-
bit fides, & affulgebit lux perpetua. At quia quæ se-
quuntur, ad priorem Christi aduentum pertinent, si
ordo temporis seruari debet, hæc præcedere debent
proculdubio, ut dictum est. Quare sunt qui hanc diem
tenebris obductam, & nubilam, quæ propterea nec
dies est, nec nox, explicent tempus tribulationis Iu-
dæorum sub tyrannide Antiochi, quando omnia tri-
stia, omnia plena terrore visebantur; sed post tãtas ca-
lamitates lux affulsit per Machabæos.

Verius existimo sermonem esse Prophetæ de tem-
 pore illo toto, quod præcessit aduentum Christi, mi-
 sero, & calamitoso, in quo & Dei cultus, cognitiō-
 que iacebat, nam & Sacerdotium venale erat, & sce-
 ptrum regni sub dissidio erat, & ad extraneos defere-
 batur; vnde non erat lux clara, sed concreta tenebris,
 & frigore scientiæ Dei, & charitatis; non erat dies
 clara, nec nox omnino; quia aliqui erant, qui expecta-
 bant redemptionem Israël; at post has tenebras, &
 noctem, illuxit ad vesperam dies lucida Christi aduen-
 tus, & gratiæ. Nam ut ait Isaias cap. 9. 2. *sedentibus*
in tenebris, & umbra mortis lux orta est eis; quæ voca-
tur vndecima hora à Christo ipso in parabola vineæ,
& Ioan. 12. 35. Ambulate dum lucem habetis, nunc lux est
mundi; & ad Rom. 13. 12. Nox præcessit, dies autem
appropinquauit: abiiciamus ergo opera tenebrarum, & in-
duamur arma lucis; sicut in die honestè ambulemus. Erit
ergo sub vesperum, in extrema hora mundi, lux Euan-
gelij adeò clara, & perpetua, ut nulla amplius sit illi
successura nox, quia procedit, & crescit vsque ad per-
fectam diem; in qua fontes aquarum erumpent in
vniuersum mundum; ut statim ait Propheta. Atque
hæc commodior videtur intelligentia. Vnde rectè fe-
rè omnes interpretes illa verba, & erit dies una, quæ
nota est Domino, non dies, neque nox, & in tempore vespè-
ri erit lux; de ea die intelligunt, quæ non est similis
nostris, in quibus succedit diei nox, & nocti dies; illa
enim perpetua dies erit absque successu noctis, &
ideo nota Domino, non hominibus, qui successum
dierum, & noctium videmus. Ita explicant Hieron.
cum sectatoribus, Lyra, Dionys. & Monta. qualis cer-
tè est dies Christi, & gratiæ, Isa. 60. 2. Ecce tenebra
operient terram, & caligo populos: super te autem orietur
Dominus, & gloria eius in te videbitur, & ambulabunt
gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui; qui sub
vesperum mundi illuxit nobis.

Exibunt aquæ.] Aquas doctrinæ Euangelicæ
 intelligunt omnes; Eusebius libr. 6. de Demonstrat.
 Euang. cap. 18. Hieronymus hic, & Ezech. 47. Theo-
 doretus, Haymo, Remig. Hugo, Vatab. Montan. & gelij.
 Isidorus, quæ vniuersum irrigant orbem, & fluxere ex
 fonte patente domui Dauid, & habitatoribus Ierusa-
 lem; quam viuam aquam obtulit Christus Samarita-
 næ, Ioan. 4. Ex qua qui biberit, non sitiet in æternum.
 & Ioan. 7. Si quis, ait, sitit, veniat ad me, & bibat. Ad-
 dit Theodoretus intelligi quodque de aqua, & sangui-
 ne, quæ ex Christi latere fluxere. Nomine autem Je-
 rusalem, etsi multi Ecclesiam intelligant metaphori-
 cè, at propriè accipiunt Euseb. eo loco, & Montanus,
 Ierusa

Lectio-
 nis
 ratio.

De postero-
 ri aduentu.

De priori
 aduentu.

De tempore
 Antiochi.

De tempore
 ante aduen-
 tum Christi.

Ierusalem terrenam, vbi fons Christus patuit, & vnde orta est Ecclesia, & in totum orbem diffusa; quia de Sion exiuit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Lyra, & Dionys. explicant de aquis beatitudinis fluentibus à throno Dei. Sed prior intelligentia verior est.

13
Lex Euan-
gelica totum
orbem per-
uasura.

Mare Ori-
entale, & nouis-
simum quæ.

Ad mare Orientale.] Vniuersum orbem hanc aquam perpetuòque peruasuram, pollicetur hac periphrasi: ibunt ad dexteram, & sinistram versus Oriëtem, & Occidentem, hyeme, & æstate; quia nullo tempore deficient. Sic Euseb. Cyrillus, Hierony. Augustinus in lib. contra Fulgentium Donat. c. 6. Haymo, Remig. & omnes, præter Lyræ, & Dionys. qui de aquis cælestibus explicant, in beatos prioris testamenti, & posterioris deriuatis. Per mare autem Orientale, & nouissimum, etsi Montanus Oceanum Orientalem intelligat, quo ad Ortum Solis terra ambitur; & extremum Oceanum, quod ab Occasu nauigatur: verius tamen cum Hieronymo reliqui per Orientale mare mortuum accipiunt, ad quod profluxuræ aquæ dicuntur à Ierusalem per mediam illam montis Oliueti voraginem, ne villo impedimento retardetur. Mare autem nouissimum est Palæstinum mediterraneum, quod ad Occasum circuit Palæstinam, aut Phœnicem. Per quæ plagæ Orientalis, & Occidentalis significantur, & per eas duæ reliquæ.

14 Dominus rex.] Christus erit rex super omnem terram, qui solus reiectis idolis coletur, & inuocabitur, vt omnes intelligunt, Hieronym. Remig. Albertus, cum ceteris: quamuis Lyra, & Dionys. de regno Christi regnantis in cælesti Ierusalem exponant.

15
Ecclesiæ
amplitudo.

Et reuertetur.] Hebraicè, & reuertetur, aut redigetur omnis terra, quasi solitudo עֲרָבָה bharabah; vel quasi planities, aut locus campestris dulcis, & iocundus. Hoc est, vt explicant Remig. Albertus, Vatab. Montan. & Isidorus: Omnis terra, quæ est in circuitu Ierusalem, complanabitur, nullo monte visum eius impediens; & ita ampla fiet, vt omnibus ad eam confluentibus præstet domicilium iocundum, & amplum. quod de spiritali Ierusalem, quæ cæpit in terrena, est accipiendum. Iuxta illud Isa. 2. 2. Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & fluent ad eum omnes gentes, & Zachar. 2. 4. Absque muro habitabitur Ierusalem; & Ioannes Lucæ 3. 5. Omnis mons, & collis humiliabitur, & omnis vallis implebitur, & videbit omnis caro salutare Dei. Sunt qui exponant; ad fidem Christi conuertentur etiam ii, qui habitant in locis desertis. Nam vsque ad deserta redigetur in planitiem. quod Lyra, & Dionys. intelligunt faciendum post occisum Antichristum.

16
Remmon
qualis.

De colle Remmon.] Hebraicè; A Gheba ad Remmon, ad Austrum Ierusalem. Nomen גֵּבָא Gheba, vt proprium relinquunt Septuaginta & omnes recentiores: describit enim situm amplum Ierusalem complanandum, vt ad illam incolendam veniant omnes gentes. complanabitur, ait, terra circumiens Ierusalem, à Gheba ad Remmon; situm in Australi plaga Ierusalem. Nempe veterem situm vrbs describit nōdum habitatum ab iis, qui rediere Babylone, vt fecit Ieremias cap. 31. Cum autem Remmon sit petra quædam, aut collis erectus ad Septentrionem versus Oriëtem Ierusalem; in qua confederunt filij Benjamin mensibus quatuor, Iudic. 20. hic autem dicatur sita ad Austrum, non videtur esse collis Remmon Aquilonaris. vt putarunt multi, sed putatur esse in tribu Simeonis, vt constat Iosue 19. & 1. Paralip. 4. Vel potius collis esse videtur ad latus Australe Ierusalem, ad ipsum vrbs situm veterem spectans, cum Beniaminitæ longius ab ea sint diffusi. Nam Remmon Benjamin quintodecimo milliario distabat ab Castro in Proph. minores.

A Ierusalem; vt ait Hieronymus de locis Hebraicis. Et idem ferè est quod dixit Vulgatus de colle Remmon: redigetur in planitiem omnis terra de colle Remmon, qui est versus Australem plagam Ierusalem. Describit autem omnem ambitum Ierusalem à porta Benjamin per latus Aquilonare vsque ad portam veterem: & à porta vetere per latus Occidentale vsque ad portam angulorum, & vsque ad turrim Hananeel; & à porta Hananeel per latus Australe vsque ad torcularia regis, & inde per latus Orientale vsque ad portam Benjamin, vnde egressi sumus: de quibus portis super Ieremiam fuisse locuti sumus. Atque his significatur amplitudo Ecclesiæ, quæ, complanatis montibus, patere debet omnibus ad eam confluentibus. Iuxta illud Isaia 54. quod refert Cyrillus. Dilata locum tentoriij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas.

Ambitus
Ierusalem
describitur.

Amplitudo
Ecclesiæ.

B Quod addit, & habitabit in loco suo, non est, quod vult Hierony. in loco pristino ædificabitur. Sed habitabit quietè, ac tranquillè, absque vlla formidine, vt Vat. & Montan. explicant, vt 1. Reg. 14. dicitur; stemus in loco nostro. Hoc est, nos contineamus in loco nostro. & Exod. 16. maneat quisque apud semetipsum, quod est in loco suo, & nullus egrediatur de loco suo die Sabbati, hoc est, liberum, & quietum diem transigat, ne laboret.

C Et anathema.] Nomen חֶרֶם cherem, occisionem significat, aut exterminium, vt Chaldaus, Pagni, & Isidorus hic verterunt; & quia quæ Deo mactabantur, aut ex voto offerebantur, occidebantur, deductum est nomen ad significandum sacrificium, vt Num. 18. 14. quod Vulgatus dixit, Omne, quod ex voto reddiderim filij Israel, tuum erit; Hebraicè habet. Omnis cherem occisio tibi erit. Iosue 6. 17. Sitque ciuitas hæc occisio, & omnia, quæ in ea sunt, Domino. Quod Septuaginta, Vulgatus, & alij vocant anathema, hoc est, sepositum Domino, vel potius execrandum, & exterminandum. Ita hic dicitur; & occisio non erit amplius. Hoc est, non vastabitur amplius Ierusalem spiritalis, sicut sæpe terrena vastata est, ciuibus eius Deo mactatis; quia porta inferi non praualebunt aduersus eam. Nullus, ait Hieronymus, erit metus hostilis impetus, nulla formido; quia, vt ait Montanus, nullum falsum dogma, nulla sectarum domestica seditio in ea reperietur. Alb. Hugo, & Dionys. nulla post diem iudicij, dicunt, erit amplius aut maledictio, aut separatio. Sed de anathemate diximus latè super cap. 9. ad Romanos, in illa verba, optabam anathema esse à Christo pro fratribus meis.

17

Incolumitas
Ecclesiæ.

D Et hæc erit plaga.] Ostendit quibus, qualibuscumque suppliciis afficiendi sint hostes spiritalis Ierusalem, vt docent Hieronymus, Cyrillus Remig. Albertus, Hugo cum recentioribus. Omnes enim humanam suam potentiam, sapientiam, calliditatem, & eloquentiam, quibus aduersus Christianam simplicitatē valere se putabant, fractam, comminutā, debilitatā, ac perditā experti sunt. Quod in Imperio Romano impletum videmus: nam cum haberet Prouincias, & regiones multas, valeret acumine intellectus, & eloquentia linguæ: sensim tamen contabuit, & omnes ferè amisit vires, stans enim in seipso contabuit, & emarcuit. Legamus, ait Hieronymus, Ecclesiasticas historias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid sæuissimus omnium Maximinus, & nuper Iulianus passi sunt; & tunc rebus probabimus, etiam iuxta literam, prophetiæ veritatem esse completam; quod computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pudorem, & saniem dissoluta sit. Qui de signis præcedentibus diem extremum intelligunt, quando, vt refert Lucas c. 21. præ timore, & expectatione eorum, quæ superuenient vniuerso orbi, arescent homines: non rectè id

18
Quanta pas-
si Ecclesiæ
hostes.

quidem facient, cum hostibus supplicia paret Zacharias: at signa illa omnes & hostes, & domesticos, amicos, & inimicos comprehensura sunt. Sunt qui de Machabæorum hostibus exponant, qui, ut legimus 1. Machab. 4. & 2. Machab. 6. 10. & 12. cæcitate percussis, & perturbatione conterriti, cadebant. Lyra, & Dionysius de Antichristo, eiusque exercitu, ex variis gentibus coacto. Verum prima expositio vera est.

19 Perturbatio hostium Ecclesiæ.
Erit tumultus.] Nomen מְהוּמָה *Mehumah*, aut *tumultum* significat, ut Vulgatus hic vertit, Tigur. & Isidorus; stuporem dixerunt Septuaginta, aut *contritionem*, seu *confractionem*. ut Deutero. 7. 23. *Dabitque eos Dominus Deus tuus in conspectu tuo, & tumultu magno perdet eos.* vel *confractione maxima confringet eos*, quod dixit Vulgatus, & *disperget eos donec penitus deleantur*; atque ita hic *contritionem* vertunt Pagni. & Vatab. Hoc est, magna perturbatione conterentur, aut Dominus conteret eos, ac confringet, adeo ut apprehendat vir manum proximi sui, & *conferetur manus eius super manum proximi sui*. Animi turbatione proposita, quis externus illis gestus futurus sit declarat, cum subdit, & *apprehendet vir manum proximi sui*.

20 Et conferetur manus.] Verbū מְחַלָּה *chalah*, quod hic vertitur, *conferere*, proprie est, *ascendere*, ut Gen. 19. 28. *vidisque ascendente fauillam de terra, quasi fornacis fumum*. Isa. 34. 13. & *ascendent in domibus eius spina, & urtica*, & in hac significatione accipiunt hic R. Abraham, Tigur. & M. & quia ascendere instar fumi, est deficere; David Kimhi, & Vatab. accipiunt pro euanescere, aut in auras abire. Sed accipi solet etiam pro conterere, succidere, aut dissolvere, ut hic vertunt Chaldaeus, Pagni. & Isidorus; & Vulgat. Ierem. 48. 15. *Vastata est Moab, & ciuitates eius succiderunt*: pro, ascenderunt in aërem. Atque iuxta hoc significatum, erit sensus Chaldaei, Pagnini, & Isidori; & succidetur manus eius cum manu proximi sui; hoc est, utriusque secabitur manus iuxta prius. Ascendet manus eius super manum proximi sui. Hoc est; quod dicit secundum Theodoretum, Lyræ, & M. Hos Deus efficiet ut conserant manus contra seipsos, & mutuis vulneribus se conficiant. Vatablus, & Montanus hunc sensum indicant: ascendet, vel conseret manum super manum proximi sui, à quo opem postulabat: sed frustra id quidem; nam manus eius abiit in auras. Haymo, Remig. Albertus, & Hugo sic exponunt: in die illa, stupore magno tenebuntur videntes miracula edita per fideles conuersos: & apprehendent manus suas, & mutuis foederibus conferent, sequendi Christum. Existimo ad superiora hæc esse referenda cum Hieronymo. Magna perturbatione turbabuntur, adeo ut præ formidine apprehendat unusquisque manum alterius, & iungat manum manui, præ metu malorum sibi imminentium.

Formido hostium Ecclesiæ.

21 Iudæi carnaliter oppugnant Ecclesiam.
Sed & Iudas.] De Iudæis carnalibus rectè intelligunt Vatablus, & M. qui uti suam metropolim adiuncti gentibus expugnarunt, ut diximus cap. 12. n. 4. ita metropolim suam spiritualem Ierusalem vehementer oppugnant, sed non expugnant, saltem in primitiua Ecclesia id conabantur. Ceteri, Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, & Isidorus de his intelligunt; qui cum prius fideles, & confitentes Iudæi fuissent, deficiunt à fide, ut Hæretici, & Apostatae, qui ex filiis Ecclesiæ mutantur in hostes.

22 Et congregabuntur diuitiæ.] Quod subiicitur, & *vestes multe satis*: in Hebræo legimus, *ad multum valde*, aut plurimum, aut in multitudine valde; ut hæc adiectio non solum vestes, sed argentum, & aurum, & diuitias complectatur, quæ copiosè promittuntur. Et Haymo quidem, Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, Vatablus, &

A Montanus, per hæc bona temporalia volunt intelligi spiritualia, quæ descendunt à patre luminum, quale illud Apocal. 3. 18. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, ut locuples fias, & vestimentis albis induaris*. Verum si gentes, quæ impugnant Ierusalem spiritualem, deuictæ, sua bona, uti spolia, sunt allaturæ ad Ecclesiam, quæ bona spiritualia adducunt, quæ nulla habent, & ab Ecclesia accepturæ sunt, ut ille non habebat, sed accipere monebatur in Apocalypsi? Quare verius accipimus de bonis temporalibus, non quidem, ut putat Theodoretus de spoliis relatis per Iudæos ex castris Nicanoris, 2. Machab. 8. neque de spoliis, quæ ex gentibus adducet in Ierusalem Antichristus, ut volunt B Lyra, & Dionysius, sed de bonis temporalibus, & naturalibus, & artificialibus sapientiæ, scientiæ, & artium, quibus gentes conuersæ ditarunt Ecclesiam Christi, & ornauerunt, ut Isidorus, & alij exponunt.

Sicut ruina equi.] Hoc est, quemadmodum diximus ruituros omnes diuites, & sapientes, & diuitias eorum, & sapientiam adiiciendas Ecclesiæ, ita ruent & iumenta omnia, quibus ad sarcinas vehendas, & ad militandum videntur; & contabescunt. Et licet horum iumentorum nomine Hieronym. Remigius, Albertus, Hugo, Dionysius, & Montanus. velint significari varia hominum genera diuersis vitiis contaminata, qualia per naturam illorum significari solent, nam equi libidinosos, aut superbos: multi steriles aut dolosos: cameli graues pondere peccatorum, aut temerarios; asini stultos notant: verius tamen Vatablus putat per hæc iumenta significari varios ordines militum, qui in exercitu illo pugnabant contra Ecclesiam, qui omnes victi cum ducibus suis manus dederunt, ac iugo Ecclesiæ se subiecerunt.

Et omnes.] Qui ex gentibus iugum subiecerint Ecclesiæ ad fidem conuersi, ascendent ab anno in annum Ierusalem spiritualem, ut se profiteantur aduenas, & peregrinos in hoc mundo, & futurum inquirere. Sic ad spiritualia hæc referunt, figuram pro re figurata accipientes, Euseb. lib. 8. de Demonstrat. c. 4. Hieronym. Haymo, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus, Montanus, & Isidorus. Solus Theodoretus intelligit de gentibus, quæ post victorias Machabæorum ascendebant Ierusalem, ut cum eis celebrarent tabernaculorum festa. Sed neque ad hoc festum solum gentes, si quæ erant, ascendebant, sed ad adorandum Dominum in templo, non obligatæ, ut Iudæi, neque ab anno in annum ascendere aliquo præcepto deuinctæ. Quare cum hoc non accidisse constet reipsa, ad rem significatam, & adumbratam recurramus oportet; cur enim punirentur Egyptij? cur reliquæ gentes non ascendentes, si non deliquissent? Quare de conuersis ad fidem, qui eo ipso tenentur Ecclesiæ parere, & ad eam recurrere, cum plurimis cogimur explicare. Similitudo autem, quæ ducitur è figura declaranda nobis est. Sicut filij Israel erectis tabernaculis, è cedro palmarum ramis, & frondibus ligni densi, in quibus celebrabant scenopægiam quintodecimo die mensis septimi, ob causam allatam Leuit. 23. 42. *Omnis qui de genere est Israël, manebit in tabernaculis, ut discant posteri vestri, quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israel, cum educauerem eos de terra Egypti*. Quod ipsum statuitur Deuteron. 16. 13. Ita fideles ad Ecclesiam Dei è variis erroribus, Dei munere deducti, sui huius transitus, & peregrinationis memoriam agentes, solennes agunt conuentus in Ecclesia, Deo gratias pro tanto beneficio referentes. Sic Montanus. vel iuxta Remig. Albertum, Hugonem,

Bonis suis gētes diuersæ ditarunt Ecclesiam.

Qui iuuerunt hostes, Ecclesiæ se subiecerunt.

Conuersi quotannis Ecclesiæ festa celebrant.

Similitudinis ratio 1. exponenda.

Conuersi memores annos suæ conuersionis.

Ratio 2. exponendi.

Hugonē, & Isidorum. Ita fideles agnoscunt se hic esse peregrinos, & veluti in tuguriis habitare, protecti ab omnibus malis, dum ascendunt fide, spe, & charitate ad festiuitatem futuræ immortalitatis, quando recordati huius peregrinationis, æternum tabernaculorum festum magna cum hilaritate continuò celebrabunt. Tertium modum explicandi affert Eusebius eo loco. Fideles ex illo monte oliuarum Deum vniuersi agnoscunt, tabernacula sua in singulis ciuitatibus, & regionibus figent: hæ porro sunt Christi in omni loco conditæ Ecclesiæ: has enim præstantiores Mosaicis tabernaculis, Saluatoris nostri Iesu Christi potentia, in omni ab hominibus habitato orbe, per omne hominum genus, per omnes gentes fixit, vt Deo omnia sub se habenti celebrent commune festum tabernaculorum. Hæc autem est causa, cur Zacharias huius tantum festi, & non aliorum meminerit, quod magis explicet commune omnium Ecclesiarum festum, in quibus, tanquam in tabernaculis morantur omnes Christiani, liberi à variis hostium incurfibus; vt olim Iudæi ab æstu Solis, per diem, & à frigore, per noctem seruabantur.

De familiis terræ.] Per terram, vniuersum orbem intelligunt Hieronym. Remig. Albertus, Hugo, Lyra, Dionys. & Rob. Ex quibus qui non venerit ab Ecclesia Dei gratia carebit. Theodoretus, & Montanus eos intelligunt, qui conuersi ad fidem ex gentibus, post agnitam veritatem, post gustatam Dei verbi virtutem, nolunt in festo hoc celebrando perseverare, sed prolapsi sunt. Hi enim peribunt quidem, & deferentur à Deo, nullo imbre misericordiæ irrigati, aut imbre verbi Dei. Videtur probatior explicatio Vatabli, qui per terram, Israëliticam intelligit, vt solet; nam illis primū offertur verbum Dei cum gratia, quod si repulerint, deinde itur ad gentes. Si ergo familiæ tribuum Israël, quæ habitant in Iudæa, noluerint ascendere in spiritualem Ierusalem, vt cum fidelibus conueniant in festo tabernaculorum, imbre verbi Dei priuabuntur. Idem malum accidet Aegyptiis, vt ceteris gentibus, nam in eodem ordine collocantur, vt cum ait, *hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omnium gentium*, vt volunt Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Remigius, Albertus, Hugo, Lyra, & Vatab. nam nomen *Aegypti* afflictum, aut tenebrosum, aiunt, significat, quod gentibus conuenit ex ignorantia peccantibus. Sunt qui putent hoc dici propter Iudæos, qui in templo Aegypti ob Onia ædificato, vt refert Iosephus lib. 13. Antiq. cap. 6. festa celebrabant, & venire renuebant ad Ierosolymitanum; quibus minatur plagas supradictas, & pluuiæ priuationem. Sed cur tantum de festo tabernaculorum meminit, cum ad alia etiam tenerentur? aut cur gentes sub eodem crimine comprehenduntur, & pati pœna plectuntur?

Hoc erit peccatum.] Nomē חטאת *hatah* propriè significat *peccatum*: & ita accipere LXX. Vulgatus, & Tigur. Vnde Hieronymus, quem sequuntur Theodoretus, Remig. Albertus, Hugo, Lyra, & Dionys. & hoc, ait, peccatum erit maximum Aegypto, Assyrio, Chaldæo, Syro, Moabitæ, & Ammonitæ, si noluerint egredi è terris suis, & ascendere in Ierusalem, vt per tabernacula transeant in Ierusalem, & inueniant æternam domum, aliarumque gentium homines esse desistant, & efficiantur Israëlitiæ, in quibus dólus non est. Sed ceteri accipiunt pro pœna peccati, & sæpe fit, vt 2. ad Cor. 5. 21. *Eum, qui peccatum non nouit, pro nobis peccatum fecit*, hoc est, puniuit vt peccatorem. Malach. 2. 16. *Operiet autem iniquitas, id est, pœna iniquitatis, vestimentum eius*. Sic Chaldæus qui dixit. *Hæc erit ultio Aegyptiorum, & punizio populorum*. Pagnin. Vatab. Montan. & Isidorus, qui vertunt, *hæc est pœna peccati Aegypti, & pœna peccati omnium gentium*. Nempe hæc

Castro in Proph. minores.

A pœna priuationis gratiæ Christi punientur Aegyptij cum omnibus gentibus; & ob suam infidelitatē multis aliis irretientur delictis.

Quod super frænū.] Nomē plurale מִלְחָמָה *met-sileth*, quod hoc loco tantum reperitur, vt notat Hieronymus, dæbium est quid propriè significet. Hebraeus Hieronymi magister *phaleras* dixit significare, aut *ornatum bellicum*, & ita pro equorum phaleris acceperunt Tigurina, & Montanus; Vulgatus tamen cum LXX. *frænū* vertit. Dauid Kimhi dixit, significare tintinnabula, quæ in frôte, aut collo equorum suspendi solent ad resonandum, vt accipiunt Pagni. & Vatab. *collaria* vocant alij; & quidem per vnum hoc, quodcumque id sit, cetera omnia equorum ornamenta intelligi possunt, quibus ornati erunt equi ascendētium ad festum tabernaculorum. Et est sensus Hieronymi, Cyrilli, Lyra, Dionys. Vatab. & Monta. tantam pacem futuram, vt non sit opus equis ad bellandum: ac proinde sicut Prophetæ prædicunt gladios vertendos in aratra: ita omnia equorum ornamenta conferentur in cultum Dei, & pauperum vsum, & consecrabitur Domino, inscribenturque illo titulo, *anctum Domino*, vt olim omnia dicata cultui diuino, & assonabunt tintinnabula laudibus ascendētium ad festa tabernaculorum. Isidorus vult his collariis significari varios Ecclesiæ status, qui sancti debent esse Domino, vt ipsa templi vasa. Theodoretus propriè accipit, ex gentibus deuictis spolia detrahenda, & in gratiarum actionem pro strage facta, Deo vt trophæa consecranda. Nonnulli ex Patribus hic prædictum putant in fræno Constantini reponendū Christi clauum, quo hostes repelleret, ac vinceret, & Christum coleret cruci affixū. Sic Ambrosius in Orat. de obitu Theodosij Imperatoris versus finem, Cyrillus hic, Hieronymus, Theodoret. lib. 1. historiæ Eccles. cap. 18. Sozomenus lib. 2. c. 1. & Nicephorus lib. 8. c. 29. Sic enim ait Ambrosius, misit Helena filio suo Constantino diadema gemis insignitum, misit & frænū; vtroque vsus est Constantinus. Principium itaque credentium Imperatorū sanctum est, quod super frænū; ex illo fides, vt persecutio cessaret, deuotio succederet; & quamuis Hieronymus ridiculam appellarit hanc intelligentiam; Cyrillus tamen sic eam admittit. *Non incredibile hoc dixeris quis, neque alienum à decoro est, meminisse Deum, & prophetica predicatione honorasse Imperatorem valde pium. Multorum enim meminit Deus temporibus Prophetarum, vt Iosia, & aliorum aliquot. Nonnunquam verò etiam religio temporum ipsorum designatur in iis, qui illis temporibus imperium rerum tenent. Nihil ergo absurdi, aut improbabilis, si nunc Zacharias meminit rei valde memoranda, & regis valde pij, & veracis; & temporū caritati dedicatorem: equos enim regū clauo crucis Christi ornari, quid aliud declarat, quam summam Imperatorum pietatem?* Hæc ille: cui similiter ceteri loquuntur.

Lebetes.] מִסְרִית *hasiroth* olle sunt, in quibus carnes sacrificiorum coquebantur, vnde statim subditur, venient immolantes, & coquent in eis, מִזְרָקִים *mizrakim* sunt pelues, aut phialæ, quæ plenæ odoramentis coram altari ponebantur, vt ait Hieronym. Exod. 37. 16. *Vasa ad diuersos vsus mēsa, acetabula, phialas, & cyathos, & thuribula ex auro puro, in quibus offerenda sunt libamina*. in illis quoque vinum ministrabatur, vt notant Lyra, & Dionys. iuxta illud Amos 6. 6. *qui bibunt in phialis vinum*. Deseruiebant quoque sanguini victimarum excipiendo, vt notat Vatab. propterea Zachar. 9. 15. dictum est, & replebuntur vt phialæ, quasi cornua altaris. Et quia ollarum non erat tanta copia in templo, quāta phialarum, quæ plurimæ erant, & ad plures vsus, ideo dixit, & erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ, id est, tanta erit lebetum, seu ollarum copia, quanta phialarum. Nempe tantam ait futuram in festo tabernacu-

Vv 3

Ratio 3. de diuersis Ecclesiis fundatis.

Festi tabernaculorum cur meminit Zacharias.

25

Qui renue-
runt Ecclesiā
sequi, dese-
runt à Deo.

Iosephus.

26

Peccatū pro
pœna pecca-
ti.

27

Lectio-
nis
ratio.

Omnia or-
namenta gē-
tiū Ecclesiæ
seruitura.

Clauus cru-
cis in fræno
equi Constā-
tini reposi-
tus.

Ambrosius.
Cyrillus.
Hieronym.
Theodor.
Sozomenus.
Nicephorus.

28

Lectio-
nis
ratio.

Sensus 1.
Obsequia fi-
delium mul-
ta describū-
tur.

Sensus 2.

Sensus 3.
Sacrorū vi-
rorum co-
pius nu-
merus.

29

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

Non de le-
betibus ma-
terialibus fit
sermo.

De lebetibus
spiritualis
Ierusalem.

30

Fideles om-
nes immo-
lant.

lorum ollarum copiam ex tintinnabulis equorū facta-
rum, vt æquari possint copiae phialarum. Sed explicemus allegoriam. Hieron. Remig. Alber. Hugo, Vatab. & Montan. per *lebetes* multitudinem fidelium intelligunt, qui Deo consecrati sunt, & Deo sacrificāt in cordibus suis igne charitatis seiplos, vota; & preces offerunt, & tāquam phialae plenae odoramentis, in Ecclesia Dei, illi seruiunt: & tam suaui erunt huiusmodi fidelium sacrificia, & oblationes, quam suaues fuere olim carnes in ollis sacrificantium excoctae, & odoramenta phialarum. Lyra, & Dion. volunt per *lebetes* significari multitudinem calicum, & ceterorum vasorum, quae deferuiunt ministerio sacramentorū nouae legis, quorum tanta copia est, quanta phialarum, quae deferuiūt mensis. Sed nō ineptē per *lebetes* homines Deo sacri intelliguntur. Sicut enim in illis sacrificia coquebātur, quibus & Sacerdotes cum familiis suis, & immolantes vesciebantur: ita ab his incruentum Christi sacrificiū conficitur, Spiritus sancti igni supernē operātis concoctū, quo & ipsi Sacerdotes, & immolantes fideles, & vniuersa alitur Ecclesia, ad vitam spiritualem conseruandam, & augendam; quorum nūc tam copiosus est numerus, quam copiosus olim erat in templo numerus vasorum, ad altaris ministerium consecratorum, cuiusmodi erant phialae, cyathi, thuribula, & cetera.

Omnis lebes. Si per *lebetes* fideles intelligimus, verē dictum est, omnes *lebetes*, qui sunt in Ierusalem, & Iuda, sanctificandos Domino, quia omnes illi sunt gens sancta, & populus acquisitionis. Si autē sacra vasa; sensus erit: omnia illa ita dicata erunt sacris vsibus, vt in profanos vsus nūquam extrahantur. Quod si Sacerdotes intelligamus, hoc est quod dicitur, omnes sacros viros in Ecclesia, ita cultui diuino fore addictos, vt nefas sit inde abduci ad vsus profanos, & indecoros. Atque hinc ducitur argumentum, ad probandum non loqui Prophetam de lebetibus materialibus, qui templo deferuebant, vt vult Theodor. Nam vt notat Montanus, Zacharias loquitur de multitudine lebetū, qui erant in Ierusalem, & Iuda consecrati Domino. Cum tamen certum sit nullum vas consecratum extra templum fuisse. Atque adeo dupliciter potest accipi locutus. Aut sic, omnis lebes repertus in Iuda, & Ierusalem offeretur Domino, vt templi vsui deferuiat, & id factum est impossibile, & à ratione alienum; nepe, omnes Iudaeorum ollas in templū adducendas, vt consecrentur Domino. Aut vt omnis lebes in vniuersa terra Iuda sit Domino cōsecratus, vt ibi deferuiat vsui diuino; & hoc similiter falsum est; cum extra Ierusalē vt non poterat esse sacrificiū, ita nec vllum vas consecratum vsui diuino. Debet ergo hic locus intelligi de lebetibus spiritualis Ierusalem, in qua non est locus definitus ad immolandum Deo, iuxta illud Christi Ioan. 4. 23. *Veni hora, quando neque in monte hoc, neque Ierosolymis adorabitis Patrem, sed veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu, & veritate.*

Omnēs immolantes. Per hos rectē fideles omnes intelligunt expositores, Hieron. Remig. Alber. Hugo, Lyra, Dion. & recentiores alij, qui offerunt hostias spirituales: iuxta illud 1. Petri 2. 9. *Vos genus electū, regale Sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offe-*

A rentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum. Tum quia vniuersa Ecclesia per Sacerdotes ministros suos offert immolatq; verum agnū Christū in sacrificio altari Deo patri. Quod verò subditur, & *sument ex eis, & coquent in eis*; qui per *lebetes* acceperunt ipsos fideles, sument, aiunt, seiplos, & tanquam in phialis offerent varios florum odores. Vel quia in suis spiritibus offerunt spirituales hostias; vel quia tam interna bona, quam externa sine vllō quæstu impertiunt, iuxta illud Actuum 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor unum, & anima vna, nec quisquam eorum, quae possidebat, aliquid suum esse dicebat; sed distribuebatur singulis; prout cuique opus erat.* Vel secundum Isidorum: qui sacrificare voluerit, accipiet vinum ex lebetibus, & coquet in eo, hoc est; cui amplior concessa est gratia, aliū instruere debet in fide, & gratissimum offeret Deo sacrificiū. Vel certē, Christi fideles eligent ex viris Deo sacris, vbique repertis, quem voluerint, vt per eos offerant Deo sacrificiū verum Christi, sine quæstu, & sumptibus, quibus olim opus erat ad cōmendandās victimas, ollasque locandas ad coquendum carnes sacrificiorum. Tum etiam, vt ait Albertus, coquent in eis sua peccata per confessionem, & ab eis sument exempla vitæ, & cetera omnia, quae Dei ministri solēt praeferre fidelibus.

Non erit mercator. Cananeus dicitur in Hebræo, vī habent LXX. Pagnin. & Tigur. Atque ita Theodoretus, & quidam apud Hieronymum, Albertus, Hugo, & Isidor. *Cananei* nomine impium quemlibet intelligunt, qui imitatur mores improbos Cananæorum. Ille enim improbus, aut hæreticus non manebit in Ecclesia, quia statim se prodet, & repellitur, sicut Cananeus inuisus erat Deo. Sed Aquila, Chaldaeus, Vulgatus, & Vatab. *mercator*, transtulerunt: nam id quidem nomē *Cananeus* significat, vt constat Prou. ultimo, *Indonem fecit, & vendidit, cingulum tradidit Cananao.* & Isa. 23. 8. *Instiores eius incliti terra.* Ex quorum genere nullum futurum in domo Domini duplici ratione praedicat Prophetas. Aut quia Simoniam penitus à viris, rebūque sacris propulsanda est, cum gratis, & liberaliter sint Dei dona omnibus impertienda, vt Lyra, Dion. Vat. & Montan. affirmant. Aut quia in Dei Ecclesia, & in domibus sacris, nihil iam, vt olim Ierosolymis, mercatura bouum, ouium, columbarum, & minimorum aliorum permutatione opus erit ad sacrificia conficienda; cum nulla sint in Ecclesia eiusmodi futura; sed ingens cuique copia affluet sacrarum, & spiritualium rerum ad diuinas laudes celebrandas, iuxta illud Christi Matth. 21. 12. *eiicientis de templo ementes, & vendentes, & nummulariorum euerterentis mensas, ac dicens: Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncam latronum; aut domum negotiationis.* Huiusmodi mercatores, seu Cananæi mercaturae dediti non erant in Ecclesia futuri, sed summa bonorum omnium inter fideles communicatio, ab vno Christo fonte perenni, qui non improperat, emanatorum, quibus vtinam detur nobis in hac vita potiri, vt saliant in vitam æternam, Christo ipso adiuvante, cui est gloria, & imperium per infinita secula. Amen. Toleti die 20. Aprilis anni 1608.

Fideles seip-
sos offerunt,
& cōmuni-
cant.

Fideles eli-
gunt quem
volūt Sacer-
dotem ad sa-
crificandum.

Omnia gra-
tis commu-
nicanda à
viris sacris.

Copia rerum
sacrarū sine
quæstu in
Ecclesia.

COM

COMMENTARIORVM IN MALACHIAE PROPHETIAS

Liber Duodecimus.

PRÆFATIO.

MALACHIAS vltimus Prophetarum inuehitur in vitia sui temporis, acriter, & populum, & Sacerdotes reprehendens, ob neglectam Dei religionem, ac pietatem: ob spretas etiam vxores legitimas, & pro alienigenis mutatas. Promittit priorem Christi aduentum vt testis: posteriorem vt duri iudicis contra improbos, & remuneratoris munificentissimi in probos; Eliam quoque eius præcursores venturum.

MALACHIAE PROPHETÆ

CAPVT PRIMVM.

PARAPHRASIS.

1 || **N**us verbi Domini ad ¹ Israel in manu ³ Malachiae.
2 || ⁴ Dilexi vos, dixit Dominus, & dixistis: In quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Iacob, dicit
3 Dominus, & ⁵ dilexi Iacob, || Esau autem odio habui? & ⁶ posui montes eius in solitudinem, & hereditatem eius in dracones deserti. || Quod si dixerit Idumæa.
4 ⁶ Destructi sumus, sed reuertentes ædificabimus quæ destructa sunt: hæc dicit Dominus exercituum: Isti ædificabunt, & ⁸ ego destruam: & vocabuntur termini impietatis, & populus, cui iratus est Dominus vsque in æternum. || Et oculi vestri videbunt: & vos dicetis: ⁹ Magnificetur Dominus super terminum Israel. || Filius honorat patrem, &
5 & seruus dominum suum: si ergo Pater ego sum, vbi est honor meus: & si Dominus ego sum, vbi est timor meus, dicit Dominus exercituum? ¹⁰ ad vos o Sacerdotes, qui despicitis ¹¹ nomen meum, & dixistis: In quo despeximus nomen tuum? || Offertis super altare meum ¹² panem pollutum, & dicitis. In quo polluimus te? In eo, quod dicitis: ¹³ Mensa Domini despecta est. || ¹⁴ Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? & si offeratis claudum, & languidum, nonne malum est? offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum. || ¹⁵ Et nunc deprecamini vultum Dei, vt misereatur vestri
9

1 **E**gatio verbi Domini Prophetæ Malachiae demandata, vt eam perferret ad ² Israelitas. Equidem, ait Dominus valde vos hæcenus ³ dilexi. ⁴ Et si dicatis: in quonam dilexisti nos? Dicam planè. Nonne Iacob, & Esau ex vno utero prodire, & tamen nullo suo merito Iacob, vosque eius posteros ⁵ dilexi, multisque beneficiis sum hucusque persecutus: Esau autem, eiusque posteros Idumæos adeo in gratiam vestri sum odia persecutus, vt vrbes, quas in montibus habent edificatas, ⁶ per Nabuchodonosorem vastauerim, & in solitudinem redactas serpentibus habitandas tradiderim: cum vos tamen, me vobis opem ferente vestras reedificaueritis? Quod si Idumæi videntes se ⁷ destructos, exemplo vestro excitati, dixerint: reuertamur & nos, & ædificemus vrbes nostras destructas, vt faciant Israelitæ: nihil certè proficient, inquit Dominus exercituum. Illi enim ædificabunt, vt volēt: ⁸ ego verò quicquid ædificauerint, destruam. Quos cum sic vastatos adspexerint alie nationes, improbis illius gentis moribus tribuentes terram illorum, terram impiorum vocabunt: & eos populum, cui Deus perpetuò est iratus. Nec dubitetis de hoc: nam vos ipsi vestris oculis hoc intuebimini, dicetisque cum gratulatione: ⁹ magnificetur Dominus, eiusque nomen gloriosum in omnibus terminis Israel. Modo ergo, si filius honorat patrem, & seruus dominum suum: cum ego pater vester sim, vesterque Dominus, vt iam beneficiis prestitis ostendi, vbi est honor, vbi timor, quem mihi patri vestro, ac Domino debetis exhibere? ¹⁰ Ad vos quoque sacerdotes

mea conuertuntur expostulationes, qui ¹¹ nomen meum omni studio colendum despiciatis, & offertis super altare meum ¹² oblationem pollutam. Si dicatis, quia in re despeximus nomen tuum; aut pollutam oblationem obtulimus tibi: certè in eo despiciatis nomen meum, quod dicitis: ¹³ viluit iam altare Domini, & vilia quaeque in eo possunt offerri. Pollutam etiam oblationem offertis, cum victimam illegitimam offertis. Nam ¹⁴ si offeratur cecum animal ad immolandum, nequaquam respuitis tamquam malum: & si claudum, aut infirmum, aliâque quauis ratione à lege alienum, similiter non abiicitis. Offerte quæso duci vestro, & facite periculum, gratumne habeat tale munus, vosque grato vultu, hilarique suscipiat? cerè contrarium experiemini. ¹⁵ Nunc ergo pergite, si placet, pergite hoc modo deprecari faciem Dei, & miserebitur vestri, ¹⁶ vos quidem operibus manuum vestrarum improbis, huius tanti mali causa fuistis, fortasse ¹⁷ gratum, propitiûmque se vobis exhibebit Dominus exercituum. Viinam quispiam esset in vobis, ¹⁸ qui ostia clauderet templi, quo ostenderet frustra ignem accendi in altari meo. Non enim placetis mihi, & propterea quod munus offertis, acceptum mihi non est: sicut illud acceptissimum erit quod offeretur à Gentibus. Nam à Solis Ortu vsque ad Occasum magnum erit nomen meum inter Gentes: quando non in vno Ierosolymitano templo, sed in omni loco ¹⁹ sacrificabitur, & offeretur nomini meo purissima corporis Christi oblatio: per quam ²⁰ magnificabitur nomen meum inter Gentes. Quod tamen vos improbi Sacerdotes polluitis, cum dicere soletis: Mensa Domini contaminata est; ²¹ & quod offertur super ea valde vile, igni tantum proficiens, qui consumit illud. Et addidistis cum irrisione exufflantes; ²² Ecce pro nostro labore quid emolumenti nobis proueniat? Insuper suscepistis claudum, & languidum, ²³ per rapinam ablatum, non proprio labore enutritum: & obtulistis mihi in munus, putantes me de manu vestra illud suscipere, cum nihil minus. Maledictus dolosus meritò indicandus est, qui cum habeat in grege suo masculum, ac forte, & votum emisit illud offerendi, debile eligit, ac vitiatum ad immolandum Domino. Rex enim magnus ego, ait Dominus exercituum, cui quod melius est, offerri debeat: ²⁴ & horribile, & omni dignum reuerentia apud omnes gentes nomen est mihi.

(¹⁶ de manu enim vestra factum est hoc) si quomodo ¹⁷ suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum. || Quis est in vobis, ¹⁸ qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum: & munus non suscipiam de manu vestra. || Ab Ortu enim Solis vsque ad Occasum, magnû est nomen meum in Gentibus, & in omni loco ¹⁹ sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda: ²⁰ quia magnum est nomen meum in Gentibus, dicit Dominus exercituum. || Et vos polluitis illud in eo, quod dicitis: Mensa Domini contaminata est: ²¹ & quod superponitur contemptibile est, cum igne, qui illud deuorat. || Et dixistis: ²² ecce de labore, & exufflastis illud, dicit Dominus exercituum: & intulistis ²³ de rapinis claudum, & languidum, & intulistis munus: nunquid suscipiam illud de manu vestra, dicit Dominus? || Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum, & votum faciens, immolat debile Domino: quia rex magnus ego, dicit Dominus exercituum, & nomen meum ²⁴ horribile in Gentibus.

A R G V M E N T V M.

STENSO amore, quo Israëlitas Deus ipse dilexit spretis Idumæis, iure suo petit amorem sibi debitum à populo, & timorem. Deinde grauitè increpat Sacerdotes ob neglectum Dei cultum: promittitque omnia illorum sacrificia vero Christi sacrificio permutanda, ac obscuranda.

COMMENTARIVS.

¹ Onus super, & ad, in quo differant.

Nus.] Nomen hoc cum, vt sæpe alias notatum est, à verbo dicatur Hebræis, quod portare significat, onerosam, grauem, expostulatoriamque prophetiam significat: & super, aut contra aliquem denunciatam, eius ceruices comprimentem: ad aliquem verò factam, sermonem criminantem, ac increpantem notat, & in eo aliquid habet consolationis, vt aduertit Hieronymus, quod ad correctionem ferentis portatur. Quauis autem præpositionem Hebræâ

A ¹ el, super, transferant Septuaginta, & Chaldaus, & Tigurina contra; at propriè, ad, significat, vt Vulgatus interpres vertit, & Pagninus; vt hoc esse discrimen existimet Montanus non malè; quod *onus super*, portationem illi portandam, seu ferendam significet, cui imponitur: at *onus ad*, portationem alicui creditam, seu demandatam ad aliquem: mandatum commissum ad aliquem, quod vulgò dicitur, *Encargalle*, o dalle vn recaudo, vt portet alicui. Hac ratione mittit per Prophetam Malachiam hanc inuectiuam Prophetiam ad populum suum, quem statim dicit Deus à se diligi, quia quos amat arguit, & castigat. Quid sit in

in manu Malachiaē dictum est Haggai i.num.4.

Israël duæ
tribus.

Israël.] Hoc nomine duas tribus Iudæ, & Benjamin, quæ solæ de captiuitate Babylonica redierant, decem in suo exilio remanentibus, intelligunt Hieronymus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Lyra, Dionysius cum ceteris; quia hæ duæ tribus, post decem tribus captiuas, indifferenter pristina vocabantur appellatione. Quamuis, vt notat Vatablus, omnes duodecim tribus eo nomine possint comprehendendi, quatenus multi ex duodecim tribubus immixti duabus, rediere, & in eundem populum coiere. Nec enim sorte, moribusque disiuncti, nisi coniungeretur, Israël, id est, fortes cum Deo appellari iure possent: sic nec Christiani vocandi sunt, qui sua vita, suisque moribus Christum discindunt: & à se inuicem voluntate viuunt separati.

Israël 12.
tribus.

Quæstio,
quis fuerit
Malachias.

Origenes.

Malachias
Angelus.

Malachiaē.] Quis fuerit Malachias Propheta, cuius verba elucidamus, explicare oportet: Angelusne, an homo fuerit, & si homo; Esdras ille Sacerdos & Doctor, qui legem, & sacros libros instaurauit, an ab eo diuersus? Et Origenes quidem, vt referunt Hieron. & Cyril. super hunc Prophetam, ausus est asserere, vt etiam de Ioanne, Angelum fuisse natura, sub hominis forma; quod nomine מלאכי Malachi Angelus meus dictus sit. Leui quidem ratione rem incredibilem proferens, propter nomen de homine Angelum faciens; cum id adeptus sit vel propter naturæ, & viuendi simplicem rationem Deo similem; vel propter Angelicos mores, vel propter nuncij Dei officium, vel quod ita parentibus placuerit.

Malachias.
Esdras.

Hieronym.
August.

Hieronym.

Difficultas grauior existit in distinguendo Malachiam ab Esdra. Nam veteres Hebræi, quos refert Hieronymus Præfat. in duodecim Prophetas, & Augustinus lib. 20. de Ciuit. Dei cap. 25. Esdras ipsum fuisse existimarunt; quos secuti sunt & recentiores Hebræi. Et placuit hæc sententia Hieronymo, & iis, qui eum secuti sunt, Remigio, & Ruperto, ac nonnullis huius ætatis commentatoribus; sic enim asserit Hieronymus in Præfat. Malachiaē, & in cap. 2. v. 7. & 10. & in c. 3. v. 7. Et in historia breui Hebræorum, quasi vnus sit, ita scribitur. Iosue filius Iosedec Sacerdotio supremo fungebatur: Haggæus, Zacharias, Esdras Prophetæ munere. Et anno 52. Medorum, & Persarum mortui sunt Haggæus, Zacharias, Malachias; & cessauit Prophetia. Rationes, quibus ducuntur hæc sunt: Tum quia ea ipsa vitia Sacerdotum, & populi; quod videlicet non essent separati à populis terrarum, nec ab vxoribus alienigenis, quæ Esdras recenset cap. 9. carpit Malachias: tum quia summum est silentium in Esdra, vbi fit de Haggæo, & Zacharia multa mentio; de Malachia; quod Esdras ipse esse putetur. & in Ecclesiastico; cum Nehemiæ honorificè meminerit cap. 49. 15. nulla fit mentio de Esdra; quod sub duodecim Prophetis illum comprehenderit, cum ver. 12. dixit: *Et duodecim Prophetarum ossa pullulent de loco suo.* Vnde Iosephus, & Eusebius in Chronicis, cum Esdræ egregiam fecerint mentionem; Malachiaē nullam fecere, nisi Euseb. li. 10. de Præpar. Euang. c. 3. qui Haggæo, & Zachariæ subiunxit Malachiam.

Iosephus.
Eusebius.

Sententia
vera.
Chrysoft.

Cyillus.
August.

Theodor.

Oppositam sententiā, auctoritate, & ratione magis probatam, vt veriore eligimus, quā tenent Chrysoftomus orat. 2. aduersus Iudæos. & orat. 14. in epist. ad Hebræos, sic eos distinguit. Lege, ait, quid dicat Haggæus, quid Zacharias, quid Angelus; quid Esdras inculcet. Cyril. Alex. Augustinus lib. 18. de ciuit. Dei cap. 36. Post hos tres Prophetas, inquit, Haggæum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica seruitute, scripsit etiam Esdras, qui magis rerum gestarum scriptor est habitus, quàm Propheta. Theodoretus quoque præfat. in Cantica,

A Esdras ait restituisse cum aliis Scripturis sacris, sexdecim Prophetas. Horum autem vnus fuit Malachias. Dorotheus præterea, Athanasius in Synopsi, Epiphanius in lib. de vita Prophetarum; & Isidor. in lib. de vita, & morte Sanctorum cap. 51. de Malachia disserunt tanquam de diuerso ab Esdra, de quo agit Isidor. cap. 61. De eoque affirmant natum fuisse post reditum à Babylone, in Sopha oppido tribus Zabulon, & mox admodum iuuenem decessisse. Atque ita sentiunt Lyra, Vatab. Isidor. Montan. Imo R. Abraham in Cabala historia; eo tempore, inquit, obiit Esdras scriba, Haggæus, Zacharias, & Malachias: estque sublatum Prophetiæ munus ex Israël. Et ipsi Hebræi, quos refert Genebr. in Chronologia in initio 6. ætatis, affirmant in Synodo coacta ad canonem librorū sacrorum cōstituendum, cuius notarius, seu scriba fuit Esdras, præfuisse Daniele, Haggæū, Zachariā, & Malachiā.

Dorotheus.
Athanasius.
Epiphanius.
Isidor.

Iam vt ratione fulciamus hanc sententiam, prænotandum est, Esdras conceptum, vel natum esse sub annum captiuitatis Ierusalem, ex Saraia, Esdræ 7. 1. quem occidit Nabuchodonosor in Rabblatha, & permansit in captiuitate vsque ad annum 7. Artaxerxis Longimani, cuius concessione die 1. mensis 1. ascendit cum multis aliis de Babylone, & die 1. mensis quinti post secuti, peruenit Ierusalem, 1. Esdræ 7. ver. 7. 8. 9. & mense nono die 16. cognouit Esdras multos Iudæos contraxisse cum alienigenis, & grauitè doluit, 1. Esdræ 9. & 10. ver. 8. 9. & mox die 20. eiusdem mēsis noni, congregati sunt omnes, & factum est plebiscitum de abiiciendis alienigenis vxoribus, 1. Esdræ 10. 9. & demum Esdras, & ceteri ad id munus designati, trium mensium interuallo, nempe à 1. die mensis decimi, vsque ad 1. diem mensis 1. vt habetur 1. Esdræ 10. ver. 16. 17. requisierunt quinam illi essent, & ad abiiciendas alienigenas induxerunt. Post quæ ritè peracta ante Pontificatum Eliasib, aut proximè, nempe ad 11. vel 12. annum Artaxerxis Longimani, vt colligi potest ex Iosepho 11. Antiq. cap. 5. mortuus est, cum ad 134. annos ferè peruenisset. Iam ex his sic ratio conficitur: Malachias inuectus est in vitia populi quietè agentis in Iudæa post reditum à Babylone, & templum constructum, & urbem instauratam, vt ait Chrysoftom. orat. 2. in Iudæos. At Esdras extra Iudæam erat, Babylone, & non venit in Iudæam vsque ad 1. diem mensis 5. anni 7. Artaxerxis, & vsque ad diem 16. mensis noni eiusdem anni, non nouit illam communem transgressionem populi, ductarum alienigenarum; cui mox die 20. remedium adhibuit, consentiente populo, & grauitè ferente culpam: ergo nullum fuit illi tempus ad Prophetiam Malachiaē pronunciandam, & populi vitia tam acriter carpenda. Deinde Malachias natus est in Iudæa post reditum à Babylone, & iuuenis decessit, vt asserunt Dorotheus, Epiphanius, & Isidorus. At Esdras nec vixit in Iudæa, nec natus est post reditum; & valde senex decessit; sunt ergo valde diuersi.

Esdræ ætas.

Ratio vera.

Chrysoft.

Ad rationes obiectas respondemus. Ad primam, etiam alios Prophetas in similia, & eadem peccata inuectos fuisse, & non propterea eosdem putamus; vt cuique legenti manifestum erit. Ad alteram, non mirum si ipse Esdras non meminerit Malachiaē, qui multo post Haggæum, & Zachariam prophetauit; & Ecclesiasticus non meminit Esdræ, sicut nec Danielis, & meminit Malachiaē sub duodecim Prophetis. Quod ipsum de reliquis dicendum est; quamuis 4. Esdræ 1. 40. reliquis Prophetis, & Haggæo, & Zachariæ annumeretur Malachias, qui & Angelus Domini vocatus est. Hic est ergo Malachias, cuius ministerio Deus inuehitur in populum, & Sacerdotes Israël: nam ad hoc munus Angelis opus est: nedum homine moribus Angelicis adornato.

Ad priorem
rationem.

Ad poste-
riorem.

Dilexi.

Dilectus
Deo popu-
lus Israël.

Amor om-
nium fons
beneficiorū.

Obiectioni
tacite respō-
det.

Quæstio nū
de tempo-
rali dilectio-
ne, an de spi-
rituali sit
sermo.
Sententia 1.
de prædesti-
natione in-
telligit.
August.
Rupertus.
Iustinianus.

Dilexi.] Hieronymus, quem Haymo, ceterique A sequuntur, verbo, *dilexi*, præsens ait negare, & præteritum confiteri; quod videlicet, eousque dilexerit Israël, & innumeris beneficiis fuerit persecutus; at tunc temporis nequaquam ingratum populum iam diligere, a quo non diligeretur, siquidem amantem non redamare amoris est impendia perdere. Verum in præterito præsens etiam inclusum negari non debet, tum quod sic consuevit includi, ut in illo ad Rom. 1. 24. *tradidit eos Deus in reprobum sensum*, & nunc etiam tradit. Psalm. 118. ver. 47. *& meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi*; & nunc quoque diligo. Tum quod grauiorem facit expostulationem grauior expostulandi ratio, qualis est, non diligi à populo, qui tunc diligeretur. Tum tertio, quia si ex beneficiis præsentibus indicatur præsens benefactoris voluntas; Deus ex præsentis beneficio ostendit populo bonam suam præsentem voluntatem; quod si Idumæi voluerint suas vrbes reædificare, minatur se eas destruturum in gratiam populi sui. Vno autem hoc verbo, *dilexi vos*, per compendium omnia beneficia populo illi collata comprehendit, quæ tamquam ex causa effecta, ex amore Dei proficiuntur.

Et dixistis.] Præteritum cum coniunctione positum pro futuro accipi notant Vatablus, & Montanus, pro *dicetis*, aut si dicatis; quod in sequentibus fit non infrequenter, obicit enim sibi ipsi Deus, omnes excusationes in peccatis, quas populus ipse in secreto cordis obicere posset, & obiciebat; ex quo patet, quam aperta sint Deo abscondita cordis nostri, & quam ingratus ille populus esset, qui Deo suum amorem, tot beneficiis ostensum, ob oculos ponenti, non dubitauerit obsistere, dicendo, *in quo dilexisti nos*? Hoc est, quibus nos affecisti beneficiis; quibus nos persecutus es officiis; sanè obliti sunt magnalia, quæ fecit in Ægypto, mirabilia in terra Cham, quæ toties cecinit pater eorum Dauid.

Dilexi Iacob.] A principio seu ab origine gentis orditur suæ dilectionis demonstrationem Deus, ostendens antiquam fuisse, & perseverantem usque ad id temporis, & in futurum; tum etiam discretam, quod cum fratres essent, & quidem vterini, Iacob, & Esau; hoc cum posteris despecto, illum cum suis posteris elegerit, in quos sui amoris bonitatem demonstraret.

Dubium tamen est, num dilectio hæc Iacob, & odium Esau, sint accipienda de spiritali dilectione, & odio, quo Deus prædestinauerit Iacob, reprobato Esau; an de electione Iacob præ Esau ad primogenituram, & regnum temporale? Augustinus lib. 16. de Ciuit. Dei cap. 35. & lib. 1. Quæstio. ad Simplicianum q. 2. & in Enchiridio cap. 95. & Epistola 105. ad Sixtum, Faustus lib. de gratia, & libero arbitrio 2. cap. 6. Paulus Burgenfis Additione 1. huius capituli, Rupertus hic, Iustinianus sermone in solennitate 5. Matthæi, Haymo, Albertus, & Hugo, existimant à Malachia sermonem institui de prædestinatione Iacob, & reprobatione Esau, quia videlicet Deus æterno amore elegit Iacob, & posteros eius, ut eis traderet suum cultum, & Sacramenta, & bona temporalia, quæ proficerent ad beatitudinem; Esau autem ab his reiecit. Persuadent autem sibi hanc intelligentiam testimonio Pauli ad Rom. 9. 11. sic hunc locum referentis: *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali: ut secundum electionem propositum Dei maneret: Non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: quia maior seruiet minori: sicut scriptum est, (in Malachia) Iacob dilexi: Esau autem odio habui.* Vbi cum loquatur Paulus, iuxta communem sententiam, de prædestinatione, & reprobatione; necessariò dictum Malachia in eo ipso sensu accepit.

Verum intelligentia simplicior, ac verior est, quam tradunt Hieronymus, Theodoretus, Lyra, Dionysius, Vatablus, M. Isidorus, & Montanus, loqui Malachiam de temporali felicitate; quod Deus reiecto Esau, ius primogenituræ donauerit Iacob, & terram promissam posteris eius; multisque beneficiis illum populum, tamquam dilectum persecutus fuerit: cum tamē Esau ab hæreditate reiecerit, & posteros eius Idumæos expulerit à terra promissa, debilitauerit, ac vastauerit, quoties se Israël opponebant. Probatur hic sensus, primum, quia Deus hoc loco, illis verbis (*Iacob dilexi, Esau autem odio habui*) refert historiam Genes. 25. 23. in qua Dominus ipse respondit Rebeccæ, *Dua gentes sunt in utero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur: populusque populum superabit, & maior seruiet minori.* & cap. 27. 29. id cœpit compleri, cum à patre benedictionem furatus est, dicente, *seruiant tibi populi, & adorent te tribus: esto dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tue.* At hæc verba de temporali felicitate, in qua Iacob prælatus est fratri Esau, intelligunt omnes; etiam Augustinus q. 73. in Genesim: ergo & Malachias de eadem ipsa intellexit. Deinde quia

prælatio illa completa est in posteris Iacob, & in posteris Esau; quia Idumæi seruierunt Israëlitis; & in hunc sensum adducuntur à Deo volente probare populum à se dilectum, quod Iacob dilexisset; & Idumæos despectos, quod Esau odio habuisset. At quis sibi persuadeat omnes Idumæos reprobatos, & omnes Israëlitas prædestinatos? & nō potius id accipiat quod utrique populo accidit, Israëlitas præelectos ad temporalem felicitatem; Idumæos verò ab illa in solitudines, aut montes eiectos? Quod si dicas; per posteros Iacob debere intelligi Israëlitem secundum spiritum, nempe fideles, qui pietatem Iacob sequuntur; & per posteros Esau, Idumæos in spiritu, id est, omnes reprobos, qui Esau impietatem sunt imitati: eo ipso ostenditur hunc esse sensum mysticum, non historicum. Nam verè Deus in Malachia ad populum Israëliticum loquebatur, & ad Sacerdotes illius populi, & mores eius carpebat, quæ non conueniunt Israëliti spiritali. Tandem quia odium, quo se dicit persecutum Esau, statim explicat cum dicit; *& posui montes eius in solitudinem*, &c. pro effectū temporalis calamitatis, odium accipiens. Ergo & dilectionem contra accepit pro effectū temporalis felicitatis, quam largitus est Iacobæis.

Ad testimonium Pauli respondetur, esse nonnullos, ut Montanum, qui omnino putant locutum Paulum de electione ad temporalem felicitatem, & eiectione ab ea. Quod eo loco ex professo expendemus, sed satisfacit Hieronymus, cum hic dicit. Quem locum Apostolus Paulus mystica disputatione euentilans, scribit ad Romanos, &c. Ergo in sensu mystico hunc locum adduxit Paulus ad probandam electionem prædestinatorum, & reiectionem reproborum, ex vocante Deo profectam; sicut electio Iacob ad felicitatem temporalem, & reiectio Esau ab eadem, facta est ex diuina vocatione; non ex meritis ipsorum; ut noueris prosperam fortunam, sicut & aduersam ex Deo prouenire; cui acceptum referas quicquid boni acceperis; nec minus ei consentias in aduersis; siquidem ex eadem oritur vtrumque voluntate.

Posui.] Per Nabuchodonosorem videlicet, ut notant Lyra, Dionysius, Vatablus, & Robertus, cum aliis recentioribus. Nam eadem expeditione, qua vastauit Iudæam, vastauit & Idumæam, ceterasque gentes, ut multi Prophetæ fuerant vaticinati; præsertim Ieremias c. 49. Immiscet autem suos cum alienis Deus in suppliciis, eadem causa existente: ne de Deo conquerantur alieni, tanquam de iniusto iudice, & acceptore personarum; & ut corrigantur sui, ac diffidant se posse

Sententia 2.
de temporal-
felicitate.

1. Ratio.

2. Ratio.

3. Ratio.

4. Ratio.

Ad testimo-
nium Pauli.

Cur Deus si-
mul filios
castiget cum
seruis.

posse incolumes permanere coram iustissimo iudice, quantumvis populus eius sint, si gentium sceleribus assuescant.

7. **Destructi.**] Hebraicè *נפשו* *rusasnu*, quod Chaldaus, ceterique Hebræi, Tigurina, Pagninus, & Vatablus, ac Montanus vertunt, *depauperati sumus*, aut *pauperes facti*, vel *auenuati*, & *ad extremam inopiam redacti*. Sed de ciuitatibus dictum idem erit, quod subuersi, aut destructi sumus, vt Septuaginta, & Vulgatus acceperunt: nam vastitatis regionis, & vrbium effectum est paupertas, & inopia. Sunt autem hæc verba Idumæorum confidentium de sua pristina restitutione, quod viderent Iudæos à captiuitate reductos suam urbem ædificasse. Verum huic confidentiæ sese opponit Dominus dicens.

8. **Ego destruam.**] Quicquid ipsi ædificauerint. Destructam fuisse Idumæam, vt ceteras gentes, per Nabuchodonosorem, & eius exercitum, ex Abdia, & Ieremia cap. 29. & aliis, qui id certò futurum prænuuntiarunt, dubitari non debet. At vtrum in pristinum statum sint Idumæi restituti, quemadmodum, & Iudæi? hæc Dei comminatio. *Ipsi ædificabunt, & ego destruam*, dubitare facit. Nam si Deum aduersantem habebant, & ab eis constructa destruendam: nequaquam in statu possent suo consistere. Multi ex interpretibus, quia non vident quando Idumæi subuersi fuerint, & postea restituti, iterum destructi, ad intelligentias longè remotas recurrunt. Hebræi de Romanis explicant rubeis, & sanguinariis, & ob id ab Edom denominatis, quorum imperium destruendum sit. Remigius, Albertus, Rupertus, & Hugo spiritualiter explanant de piis, ac impiis, de probis, ac reprobis, quos ita odio prosequitur Deus, vt quoties se construere, ac roborare voluerint, Deus ipse destruat, & à sua felicitate deturbet. Duos enim fratres imaginantur, vitia, & virtutes, ex vno cordis vtero prodeuntes. Nam ex vna libera voluntate vtrumque dimanat, sed vitium primogenitus est Esau hispidus, & agrestis, venationi, & syluis assuetus; quia cum infantibus nascitur, & cum adolescentibus adolescit. Post verò nascitur virtus Iacob, qui supplantator appellatur, lenis, & simplex, & qui domi habitasse perhibetur: & errores fragilioris ætatis ætate firmiore succedente corrigit, & supplantat. Deus autem dicitur odisse vitium Esau, non naturam, quam bonam fecit, & propterea fines eius ponit in solitudinem, vt omne malum extirpetur, & vitia nō succrescāt. Quod si impudens malitia, ea, quæ sunt destructa, rursus ædificare conetur, Deus iterum se ea destruturum comminatur, siue corrigendo peccatores: siue pertinaces iusta ultione damnando. Hæc illi vtiliter, & tropologicè.

Verum cum de Iudæis secundum carnē, qui Babylone redierant, & de Idumæis, qui destructi fuerant per Chaldaeos, sermonem esse, vt iam diximus, non sit quod dubitetur; certum etiam est in patriam rediisse, & vrbes suas reædificasse Idumæos, sicut & Iudæos: siquidem tempore Machabæorum Idumæam incolebant, vt ante captiuitatem, vt legimus 1. Machab. 5. & 2. Machab. 10. & in Iosepho 13. Antiqui. cap. 17. & lib. 4. de bello Iudaico cap. 6. & 7. Sed tamen per Machabæos variis excursionibus destructi sunt, quemadmodum hoc loco fuerat Deus comminatus. Nam Iudas, vt dicitur 1. Machab. 5. 3. debellabat filios Esau in Idumæa. Et 2. Machab. 10. 16. *Hi, qui erat cum Machabæo impetum fecerunt in munitiones Idumæorum, multaque vi insistentes loca obtinuerunt, occurrentes interemerunt, & omnes simul non minus viginti quinque millibus trucidauerunt*, &c. Et Iosephus 13. Antiqui. c. 16. Hircanus, ait, ciuitates Idumææ Aboram, Marisam, cunctosque cum domuisset Idumæos, per-

A misit eis prouinciam habitare, si circumciderentur, legibusque Iudaicis vterentur. Qui desiderio patriæ terræ circumcisionem, & aliam conuersationem Iudæorum prætulere: ideoque ex illo tempore ceperunt esse Iudæi. Propterea postea tempore vastitatis factæ per Romanos, ad viginti millia congregati venerunt defensuri Ierosolymam, tamquam fratres, & religione Iudæi, vt idem refert lib. 4. de bello Iudaico cap. 6. & 7. quod ipsum late narrat Iosephus alter filius Gorionis lib. 4. Historiarum Iudaicarum cap. 4. vnde Marci. 3. ad Christum veniebant Idumæi, sicut ceteri Iudæi. Ex quibus constat Verborū Dei comminationem Dei per Malachiam factam, per intelligētia Machabæos fuisse completam. Nec opus est ad eius veritatem, vt numquam se restaurauerint Idumæi, quod dicat Dominus: *Vocabuntur populus, cui iratus est Dominus usque in æternum*. Quia videntur hæc verba sub tacita conditione prolata. Destruxi, inquit, Idumæos, quod vos sint persecuti. Et si ædificauerint iterum vrbes suas, vobisque me ritè colentibus fuerint molesti, ego destruam eos toties, quoties impetum in vos fecerint, (quod accidit tēpore Machabæorū) quia ira mea in æternum cōtra eos permanebit, si illi in æternū in suo odio contra vos perseuerauerint. Quod si vos mihi non obedieritis, nec ego Idumæos reprimā, quin vos deuastent. Alias autem, sicut nec Iudæorum, ita nec Idumæorum vlla regni, aut Reipublicæ extat vel forma, vel memoria.

C **Magnificetur.**] Vt diximus in Paraphrasi, explicat Lyra. Nam videntes Israëlitarū hanc vindictam factam de Idumæis, & se conseruatos, dicunt: glorificetur Dominus in terra Israël, ibique laudetur, quasi extra terram Israel nemo esset, qui laudaret Deum, quem non cognoscebat. Vnde Vatab. & Montanus ita coordinant, & coniungunt verba. *Et dicetis super terminum Israel, magnificetur Dominus*. Hoc est, & vos incolumes remanentes in patria vestra, & intra terminos Israël, dicetis, magnificetur Dominus, qui destructis Idumæis, conseruat nos. Dionysius hæc ratio, ne exponit; Dominus amplifcet Israël, & augeat terminos eius, quò Deus ipse simul magnificetur. Vel crescat, augeaturque Domini magnificentia, super id est, vltra terminos Israël, nec tam angustis terminis coarctetur, sed per orbem pateat vniuersum. Volebant scilicet hi boni viri rerum temporalium amatores, quò fines suos dilatarent, & bonorum cumulum augerent, Dei honorem præmittere in omnes regiones, vt eo mediante, terram sibi latiore conquirent: & quidem feliciter succederent omnia, si Deo adhererent, illique seruirent; vt sua bona temporalia eo medio augerent. At sunt quamplurimi, proh dolor, qui dum melius habent in temporalibus, eo magis obliuiscuntur æternorum, & ipsius Dei: & nisi his destituantur, non redeunt ad cor, nec dicunt, *magnificetur Dominus vltra terminos Israël*. Chaldaus Paraphrastes alium sensum tradit, rei qua de agitur conuenientiore, ait enim: *dilatauit fines Israel*. Hoc est, laudetur, ac glorificetur Dominus, qui terminos Israeli dilatauit, eos extendendo vsque ad Idumæam, siquidem Idumæos suis terminis eiecerit per Machabæos videlicet, vt supra diximus.

E **Ad vos.**] Communis sententia est Hieronymi Theodoretī, Haymonis, Remigij, Alberti, Hugonis, & Dionysij, hucusque inuectum esse in vniuersum populum officij sui in Deum contemptorem; nunc verò incipere increpare Sacerdotes de grauissimo scelere summæ dignitatis violatæ. Ex Hebræo tamen, & Chaldaeo deducitur hanc in Sacerdotes inuectiuam inchoari ab illis verbis; *Filius honorat patrem*, vt interpretantur Lyra, & Complutensis, Tigurina, Pagninus, & alij. Nam sic habent Hebræa. *Filius honorabit patrem*.

Quæstio, vtrum Idumæi destructi se restituerint.

Sententia variæ.

Sententia vera.

Iosephus.

Machabæi sunt infecti Idumæos.

Verborū Dei intelligētia.

Sensus 1.

Sensus 2.

Qui Deo largienti temporalia adherent.

10

Inuehitur in Sacerdotes cultum Dei negligentes.

patrem, & seruus dominum suum. Et si pater ego, ubi honor meus? & si Dominus ego, ubi timor meus? dicit Dominus exercituum vobis Sacerdotibus, despicientibus nomen meum. Quasi dicat. Filij officium est patrem honore prosequi, & serui dominum timere; cum ergo o Sacerdotes, peculiari vestro munere me vobis patrem elegeritis, & Dominum; & vos in filios, & in seruos tradideritis, vt domi meae mihi seruiretis pro totius populi primogenitis; cur neque me honoratis, neque reueremini, aut colitis, imo contra facitis, nam despiciatis nomen meum? Loquitur ergo de cultu diuino, & honore religioso, despecto à Sacerdotibus, qui nō curabant sacrificia, & eorum debitum ritum; estque bonus sensus, & conformis lectioni Vulgati punctuatae, vt habetur in Complutenfi, nempe; *ubi est timor meus, dicit Dominus exercituum ad vos, o Sacerdotes?*

11
Peccata Sacerdotum.

Nomen.] De duobus sceleribus contra diuinum cultum commissis arguit Sacerdotes, quibus Dei nomen, ac Deum ipsum despiciebant. Nam & verbo despectui habebant Deum, dicentes: *mensa Domini despecta est*; & facto, cum offerebant panem pollutum, & victimas illegitimas. quibus duabus querelis duae responsiones opponuntur. Prior sic habet: *despicitis nomen meum, & dixistis, in quo despeximus nomen tuum?* Respondet: *in eo quod dicitis, mensa Domini despecta est.* Posterior est huiusmodi. *Offeritis super altare meum panem pollutum, & dicitis, in quo polluimus te?* Respondet; *cum offeritis caecum ad immolandum: & non malum est, supple, dicitis.* Potest & vna quaestio esse cum sua responsione, qua queratur Deus suum nomen despectum, in hoc, quod Sacerdotes arbitantes Deo satisfieri qualicumque victima, ac proinde altare despectui habentes, admittebant sacrificia illegitima. De his mox dicemus.

1. de panibus
propositionis
illegitimè
paratis.

Sacerdotum
erat panes
parare.

2. de oblatione
simile,
quae panis
dicebatur.

Panem pollutum.] Hebraeum nomē *lechem*, cibum, aut escam significat, & quicquid dentibus inciditur: & frequenter pro solo pane accipitur, vt hic transtulerunt Septuaginta, Aquila, Symmachus, Vulgatus, Tigurina, ac Pagninus. & Hieronymus quidem, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius, panes propositionis intelligunt, quos illegitimos, aut pollutos in mensa ponebant. Quod, vt ait Hieronymus, ex Hebraeorum traditione, quoslibet à quocumque factos de medio tollebant, cum tamen ipsi Sacerdotes suis manibus triticum debuissent serere, demetere, molere, conficere, ac coquere panes super mensam propositionis constituendos. Quod si panes propositionis tam accuratè parabantur manibus Sacerdotum, quid de pane sacro Christianorum dicendum? qua cura, qua diligentia parandum? Sunt tamen quibus videatur, nomine *panis polluti*, non intelligi panes propositionis, quamuis & ipsos offerrent Sacerdotes, vt dicitur Leuit. 21. 8. sed oblationem ex simila factam, quae & panis dici solebat; de qua Leuit. 2. praefertim v. 4. dicitur. *Cum obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet absque fermento, conspersos oleo, & lagana azima oleo lita.* & versu. 8. *quam offerens Domino, irades manibus Sacerdotis: qui cum obtulerit eam, tollet memoriale de sacrificio, & adolebit super altare in odorem suauitatis Domino.* Idem refertur Leuit. 6. v. 14. & 20. & Leuit. 17. v. 12. Atque ita nomine *panis* accipiendum est quicquid ex tritico Domino offerebatur: quod tunc pollutum offerri dicebatur, quando vel non ex simila, sed ex quouis tritico offerebatur; vel non ex fermentato; vel quia quippiam aliud desiderabatur ex ceremoniis in huiusmodi oblationibus, ex Leuitico requisitis: vel demum quia ipse Sacerdos offerens, aliquo modo erat commaculatus, iuxta illud Leuit. 21. 17. *Loquere ad Aaron, homo de semine tuo, qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo, nec accedet ad ministerium eius: si cecus*

A fuerit, si claudus, &c. Omnis qui habuerit maculam de semine Aaron Sacerdotis, non accedet offerre hostias. Domino, nec panes Deo suo. Tertio, Chaldaeo Paraphrasti, Dauidi Kimhio, Vatablo, Isidoro, Montano, ac Roberto, videtur nomen *lechem* hoc loco accipiendum pro carne, quae offerebatur, pro oblatione, seu sacrificio; & ita solet in Scriptura quoque vsurpari. Nā quod Iob. 6. 7. Vulgatus transtulit. *Quae prius nolebat tangere anima mea, nunc pra angustia cibi mei sunt.* Ex Hebraeo legitur; *illa sunt veluti aegritudines carnis meae.* vt vertunt Pagninus, Vatablus, & Robertus. vnde Chaldaeus hoc loco pro *panem pollutum* habet, *Korban oblationem execrandam, seu sacrificium abominabile.* Ita verò dicitur sacrificium; quod sit veluti esca ignis, quo adurit in odorem suauitatis Domino. Vnde Leuit. 3. 16. quod Vulgatus dixit, *& adolebit ea Sacerdos super altare in pabulum ignis, & oblationis Domini.* & Chaldaeus, *pabulum oblationis est coram Domino.* Pagninus, & alij vertunt, *caro oblationis ignita, seu ustulata est Domino.* & Numer. 28. 24. *Ita facietis per singulos dies septem dierum in fomitem ignis, & in odorem suauissimum Domino.* Hebraicè dicitur, *lechem carnem oblationis, vel oblationem ignitam odoris suauissimi Domino.* & Septuaginta legunt, *donum, oblationem, odorem suauitatis Domino.* Vel quod sit esca Sacerdotum: nam Leuit. 21. 22. dicitur de Sacerdote aliqua resperfo macula; *vescetur tamen panibus, qui offeruntur in sanctuario.* Id est, escis carniū, & primitiarum, quibus alebantur Sacerdotes. & Leuit. 22. 13. de filia Sacerdotis dicitur, quod aletur cibus patris sui, nempe sacrificiis, de quibus sic loquitur Ecclesiasticus cap. 45. 26. de Aarone verba faciens. *Panem ipsis in primis parauit in satietatem: nam & sacrificia Domini edent, quae dedit illi, & semini eius.* & hoc est, quod subditur, *ipse est pars eius, & hereditas.* Vel demum quod sacrificia sint veluti esca Dei, cui offeruntur. Nam ita vocat Numer. 28. 2. cum secundum Vulgatum ait, *oblationem meam, & panes, & incensum odoris suauissimi offerre per tempora sua.* Quae ex Hebraeo sic habent, *oblationem meam, lechem escam meam, pro ignitis sacrificiis meis in odorem quietis meae custodietis.* & Septuaginta transtulerunt, *dona mea, lechem oblationes meas in odorem suauitatis seruabitis offerre mihi.* & versu 24. *Ita facietis per singulos dies septem dierum in fomitem ignis, & in odorem suauissimum Domino.* Hebraicè, *carnem, vel victimam in oblationem ignitam odoris quietis Iehouae;* & Septuaginta dixerunt, *donum, lechem oblationem, odorem suauitatis Domino.* Leuit. quoque 21. 8. quod Vulgatus legit, *quia consecratus est Domino Deo suo, & panes propositionis offeri.* Hebraicè habet; *quia escam Dei tui offert;* & versu 6. *Sancti erunt Deo suo, & non polluent nomen eius: incensum enim Domini, & panes Dei sui offerunt.* Ex Hebraeo dicitur, *quia oblationes ignitas Domino, escam Dei sui offerunt.* Vocat autem sacrificia Deus escam suam more hominum; quod sicut homines carnis, vino, oleo, simila, & panibus potissimum vescantur, & delectentur: ita & Deus illa in sacrificiis suis habere voluit, non quod illis vt homo vesceretur, ac delectaretur, cum dicat Psalmo 49. 13. *Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* sed quod ipsi grata essent propter dilectum filium suum, qui in omnibus sacrificiis adumbrabatur. Atque de huiusmodi pane, seu esca sibi debita queritur Deus, quod pollutam offerant Sacerdotes; nempe contra legem: & patet, quia statim explicat, quem vocauerit panem, seu escam pollutam; quod scilicet offerrent animal caecum, aut claudum, aut languidum, vt mox dicemus.

Mensa.] Altare intelligunt Hieronymus, Remigius, Haymo, & ceteri, praeter Lyrā, qui mensam propositionis exponit. Nam Ezech. 41. 22. de altari sic

3. pro quouis sacrificio, quod quasi esca est Domino.

Esca Dei sacrificia, quibus delectabatur.

13
Mensa Domini altare.

sic dicitur; *altaris lignei trium cubitorum altitudo: & locutus est ad me, hac est mensa coram Domino.* & in hoc ipso capite ver. 12. ita accipitur. *Mensa Domini contaminata est, & quod superponitur contempnibile est, cum igne, qui illud deuorat.* Cur autem altare Domini despectui haberent, diuersa adducitur ratio. Nam Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius, ex ambitione putant à Sacerdotibus opificium altaris despectum, quod illud extruxerant, non eiusdem gloriæ, cuius pristinum fuerat, & putabant deesse religionis sanctimoniam, quia deerat ædificationis ambitio. Aliis, vt Vatablo, & Roberto videtur, rationem despectus sumi ex modico prouentu, quem excipiebant ex altari, vile enim habebant altare, seu oblata in altari Sacerdotes; quia parum emolumenti eis adducebat, propterea quod paulo ante è captiuitate, inopia redierint oppressi. Commodior est ratio Hieronymi, & ceterorum, qui eum sequuntur, inferius versu 12. in illa verba, *mensa Domini contaminata est,* & quam indicat Theodoretus, & adducit Montanus. *Quid prodest,* ait Hieronymus, *si offeramus optima? quali acumque fuerint, quæ offeruntur, igni sunt deuoranda.* Ex auaritia ergo laborabant. Nam cum viderent Domino vilia ex victimis offerri, ignique cremari, videlicet, omenta, adipēs, sanguinem, caudam cum renibus, pinguedinem, quæ operit ventrem, & vniuersa vitalia, & reticulum iecoris, & huiusmodi 3. cap. Leuitici relata; ceteraque in proprios vsus cedere: persuadebant populo qualemcūque victimam vilem, & ineptam offerri posse, quo probatiores, & selectas sibi vsurparent: aut certè pro vilibus, quas ipsi apud se habebant permutabant. Itaque altare Domini despectum, vilēque putabant, quod in eo permitti posse docebant, vt despecta, vilia, & à lege aliena offerrentur.

Si offeratis.] Ex Hebræo sic habet hæc sententia, *& cum offeritis cæcum ad immolandum, non malum, supple, dicitis, est, & si obtuleritis claudum, & languidum, non est malum,* quasi dicat, non curatis respicere animalia illegitima, quæ à populo adducuntur ad offerendū, quinimo vos illa offeritis, neque abiicitis tanquam malum. Hac ratione affirmanter legunt Pagninus, & Vatab. & alij. Potest & cum interrogatione legi, vt legunt Septuaginta, Vulgatus, & Chaldaeus, *& cum offeritis cæcū ad immolandum, non malum est?* & cetera; constat enim malum esse offerre Deo animal cæcum, claudum, aut languidum, quia lege id est prohibitū. Nam Leuit. 21. & 22. dicitur. *Omnis macula non erit in eo. Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens: si papulas, aut scabiem, aut impetiginem, non offeretis ea Domino.* & infra. *Custodite mandata mea, & facite ea, ego Dominus, ne polluaris nomen meum sanctum, vt sanctificet in medio filiorum Israël.* Hoc est polluere nomen Dei, polluta offerre, & irreuerenter tractare quæ ad religionem pertinebant, non custodiendo legem: quo dabant occasionē populo Sacerdotes, Deum non sanctificandi. Hoc autē faciebant vno è tribus modis; aut quia victimas, quas pro se ipsi offerebant, illegitimas, cæcas, luscas, & languidas immolabāt. Aut quia eas, quas populus adducebat contra legem, non respuebant, nihil de ea recurantes, quasi nihil referret, quod altare vilis fuisset factum, vt intelligunt Hieronymus, Lyra, & Dionys. Aut demum, quia ipsi Sacerdotes ex suis ouibus, ac bobus maculatis, & illegitimis immolabant, permutatis cum integris, ac legitimis à populo oblati, vt videtur intelligere Montanus; quo significatur illorū auaritia. Grauitet enim semper tulit Deus non sibi selecta offerri, siquidem propterea Gen. 4. 5. *ad Cain, & ad munera eius non respexit.*

Et nunc.] Inuitat ad pœnitentiam erratorū, quod Deus nolit mortem peccatorum, vt exponūt Hieron. Castro in Proph. minores.

A Theodor. Remig. cum ceteris. Isidor. tamen, & Montanus ironice dictum existimāt, quod Deus nolit misereri Sacerdotum, & populi, dum eiusmodi vitiosas offerrent hostias: iuxta illud Isaia 1. *Dum extenderitis manus vestras, non exaudiam, quia manus vestre plene sanguine sunt.* Sed communior intelligentia verior. Vnde ait. *Et nūc deprecamini quæso vultum Dei, & miseretur nostri.* Ita habent Hebræa, nam modestiæ causa commiscet se Propheta peccatoribus; quo eis blādiatur, & quasi manuducat ad orādum Deum pro venia, & ad iratum vultum eius placandum: & adducendum vt suscipiat facies vestras, hoc est, vt benignè, ac amice vos intueatur, & postulatis annuat; nam de Iob dixit Deus c. 42. 8. *Iob autem seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam, vt non vobis imputetur stultitia.*

B De manu.] Ex Hebræo Pagninus, & alij vertūt, *De manu nostra fuit hoc nobis.* Sed Septuaginta, Chaldaeus, Vulgatus, Tigurina, & Vatab. legunt, *de manu vestra fuit hoc:* & Hebraica editionis Complutensis ita habent. illo autem relatiuo, *hoc,* quidam intelligunt malum. Vos, inquiūt, o Sacerdotes estis in culpa, quod hoc malum, vel tot mala nos insequantur, & quid ergo valet oratio vestra pro nobis, si pœnitentiam non egeritis? Vatablus in particulari explicat *malum hoc,* nempe maledictionē subiunctam. *Ex manibus vestris,* ait, vel ex operibus manuum vestrarum profecta est maledictio, quæ dicitur in sequentibus, scilicet, *minus non suscipiam de manu vestra.* Quasi dixisset, orate Deū in tempore pro peccato cōmisso in sacrificiis, & placate eū, ne iratus vestra sacrificia despiciat; quod malum vos vestris manibus accersistis. Alij intelligunt orationem per ironiam. Eia agite, orate polluti faciem Dei, vt misereatur vestri; à vobis enim solet fieri scilicet eiusmodi oratio, cum peccata non deferatis. Verior videtur intelligentia Hieronymi, Theodreti, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionysij, & Montani, exponentium, scelus hoc. Non tam populi vitium, inquit, neque parentum vestrorum, quam vestrum scelus, & crimen agitur. Vos estis populo impietatis auctores, cum manibus vestris illegitima, ac polluta offeratis. Vos ergo ipsi pœnitentiam agite, & Dei misericordiam implorate. Nam vehemēter commouet commissum scelus coram obiectum, vt peccator ad Deum accurrat veniam postulaturus.

C Suscipiat.] Hebræum verbum נָשָׂא *nasa,* suscipere, vel accipere significat, & tollere, aut leuare. Vnde quod dicitur, *num suscipiet à vobis facies?* idem est, quod num benignè, aut grato, & amico vultu vos intuebitur, & excipiet, & annuet postulatis? Sicut de Iob dixit Deus cap. 42. *Iob autem seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam, vt non vobis imputetur stultitia.* Potest autem & cum interrogatione legi, vt vult legi Theodoretus, ad hunc sensum; an sine pœnitentia misericors erga vos ero? Vel dubitanter, vt Hieronymus, Remigius cum ceteris, vt ostensa difficultate ardentius orent, & veniam impetrent; orate, inquit, Deum, si quomodo vestri misereatur, aut condonet peccata vestra, & acceptet munus à vobis. Secundum aliud verbi significatū potest legi. Num auferet, leuabit, aut tollet à vobis facies? Hoc est, tristes vestras facies suo placido aspectu exhilarabit, aut tollet à vobis facies suas, aut suam faciem iratam semouebit à vobis, quibus se placidum ostendet?

D Qui claudat.] Ex Hebræo sic legitur hæc sententia. *Quis etiam in vobis, & claudet ostia, & non incendetis altare meum gratis, vel frustra.* Quæ si cum interrogatione legantur, hunc habent sensum; Quis est ex templi ministris, qui vel ostia eius claudat gratis, & sine mercede? quis etiam est, qui non incendat ignem super altare meum pro sua mercede? & hunc sensum expressit Vulgatus, cum præterita negatione, vertit.

X x

Ad pœnitentiam inuitat.

16

Sacerdotum peccatū capitur.

17

1. Sensus.

2. Sensus.

18

Altare despiciebant ex auaritia.

Integrū sibi offerri postulabat Deus.

Polluebant nomen illegitima offerendo vno è tribus modis.

15

*Quis est in vobis qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? & Tigurina cum dixit. Quis ex vobis ostia claudat: num verò in ara mea gratis incenditis? & Pagninus, Quis etiam in vobis claudet ostia? & nonne incenditis ignem super altare meum gratis? Itaque particula non interrogat, quam complexus est Vulgatus interrogando. Et est sensus Hieronymi, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyræ, & Dionysij: Nullus vestrum est ab ostiario templi usque ad summum Sacerdotem, qui super altare meum offert sacrificium, qui Deo gratis, vel sine mercede ministret. etiā amor Dei eos ad seruiendum non induceret. Vel secundum Hieronymum: infimi quique ministri, quales sunt ianitor, & qui ignem supponit ad concremanda holocausta, sui laboris mercedem accipiunt, & decimis aluntur, & sacrificiorum reliquiis: quare si non Dei amore, vel ob hanc mercedem deberent diuinum cultum accuratè exercere, & curare. Verum aliū sensum aperiant nobis, iis quæ subiiciuntur magis conformē, ac commodiorē, verba Hebræa, Septuaginta, & Chaldæus, quem explicant Theodoretus, Vatab. Isidorus, Robertus, & Montan. videlicet: Vtinam esset aliquis, qui vobis occluderet fores templi, ne igni traderetis, & offerretis victimas vestras frustra, absq; vllō honore meo, vestraque vtilitate, cum mihi omnino displiceant. Cessationem sanè veterum sacrificiorum minatur, inquit Theodoretus, ex quibus nulla vtilitas percipitur, vt viam paret ad incruentum Christi sacrificium, mundum, & candidum. Hunc sensum efferunt verba Hebræa, quæ sic habent ad verbum. *Quis etiam in vobis, & claudet ostia, & non incendet altare meum gratuito? Septuaginta cum vertunt, Quia & in vobis claudentur ostia, & non succendetur altare meum gratis. Non enim perpetiar, ait Theodoretus, victimas temerè offerri, cum nullam commoditatem inde percipiā. Chaldæus quoque sic exponit. Quis etiam in vobis, & claudet fores sanctuarij mei, & non offeretis super altare meum munus abominationis? & huic sensui potest lectio Vulgati accommodari, ad hunc modum; Vtinam esset vel vnus, qui occluderet ostia templi, & incenderet; pro, & ostenderet incendi sacrificium super altare meum gratuito. Vel, nam incendet altare meum gratis, pro frustra, vt in illo Psalmi 34. 19. Odio habuerunt me gratis, & Psalmi 119. 7. Cum loquebar illis, impugnabant me gratis, & iterum Psalmo 34. v. 7. Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui: superuacue exprobrauerunt animam meam.**

19

Sacrificatur. Hebræa dictio מוקר *muktar*, potest esse Pahul hiphil, hoc est participium præteriti, à verbo קר *katar*, quod est suffire, suffumigare, aut adolere. & ita dicitur hic, *in omni loco suffitur*, vel adoletur, & hoc modo vertit Vulgatus cum dixit, *sacrificatur*; & David Kimhi, & Abraham magistri Hebræorum asserunt ita posse accipi, vnde Vulgati verbum illud, *sacrificatur*, pro *thurificatur*, aut suffitur, & adoletur, summi debet. Verum iidem ipsi vt nomen quoque accipiunt, & omnes alij interpretes, Septuaginta, Hieronymus in Commentario, & Theodoretus, Pagninus, Tigurina, Vatab. Robertus, Montanus, & recentiores alij interpretes, nam vertunt, *in omni loco suffitur, suffumentum, thymiama, aut incensum offertur nomini meo*; & hanc lectionem omnes antiqui patres infra referendi, sunt amplexati, & videtur commodior lectio, ne duo verba idem ferè significantia coniungantur sine vlla coniunctione, & dicatur; vt habent Hebræa, *in omni loco sacrificatur offertur nomini meo, vel suffitur, offertur*, aptius dicitur; *sacrificium offertur*, vel suffitus offertur nomini meo.

Est quoque hic explicandum alterum nomen Hebræum מנחב *minhah*, quod in hac sententia bis ponitur, cum legimus. *Non est mihi voluntas in vobis, &*

minhah non suscipiam de manu vestra: ab. Ortu enim Solis usque ad Occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco incensum offertur nomini meo, & minhah munda. Significat nomen hoc præcipuè sacrificium, seu holocaustum matutinum, seu vespertinum. Numer. 4. 16. & *Minhah sacrificium quod semper offertur.* Exodi 29. 41. *Alium agnum offeres ad vespertam, sicut Minhah holocaustum matutinum.* Sic 3. Reg. 18. 29. & 36. *Postquam transiit meridies, & venit tempus, cum offerrent Minhah holocaustum vespertinum.* & 4. Reg. 3. 20. *Factum est mane, quando Minhah sacrificium offerri solet.* & ita hic vertunt Septuaginta *sacrificium.* Et orationem vespertinam, Oratio. vt 1. Eldæ 9. vers. 4. & 5. quod Vulgatus legit, *& ego sedebam tristis usque ad sacrificium vespertinum, & in sacrificio vespertino surrexi.* Alij legunt, usque ad orationem vespertinam, & in oratione vespertina. Proprius significat quoduis donarium, quod solenniter mittitur, à verbo נחב *nahbah*, vnde nomen deducitur; quod est *sensum ducere*, Latini *missum* vocant, ferculum, quod immittitur, & arctius pro *sacrificio farinaceo* accipitur, cuius sex species afferuntur. Leuit. 2. Vnde Montanus huiusmodi statuit discrimen inter prius illud nomen *Muktar incensum*, & hoc *Minchah oblationem*, seu *donum*: quod illo significantur sacrificia, quæ mactatis hostiis sunt, quod incendantur, & quasi thus, ascendant ad Deum in odorem suauitatis. At minhah cetera, quæ sale, vino, farre, oleo, aliisque simplicibus rebus offeruntur: & ideo Tigurina hic vertit. *In omni loco nomini meo incensum, atque mola pura offertur.* Est autem mola adorem far, tostum, mixtum sale, quod in sacrificiis spargebatur. de hac oblatione dicitur Leuit. 2. 1. *Anima, cum obtulerit oblationem Minhah sacrificij Domino, simila erit oblatio, fundetque super eam oleum, & ponet thus.* offerebatur autem vna cum agno matutino, & vespertino quotidie huiusmodi oblatio, vt legimus Exodi 29. 38. *Agnos anniculos duos per singulos dies iugiter, vnum agnum mane, & alterum vespere: decimam partem simile consperse oleo iuso, quod habeat mensuram, quartam partem hin, & vinum ad libandum eiusdem mensura in agno.* Alium verò agnum offeres ad vespertam, iuxta ritum matutina oblationis, in odorem suauitatis. Et hæc circa nominum significatum tam latè sint dicta, quoniam ad illustrem Prophetiam de venerando Christi sacrificio intelligendam melius, videbantur conducere: nunc veram intelligentiam eruamus.

Et Hebræi quidem, & nonnulli Catholici eos secuti, hanc Prophetiam, aut comminationem de tempore ipso Malachiæ volūt intelligi, licet diuersimodè. Nam Tryphō apud Iustinū in Dialogo contra ipsum, Chaldæus Paraphrastes, & R. Salomon, quem refert Lyra, per gentes, ipsos Iudæos accipiunt; nisi quod ille accipit *Iudæos* ad meliorem frugem conuersos, dicēs; à Solis Ortu usque ad Occasum eius, magnū est nomen meum inter populos, & in omni tempore, quo vos facitis voluntatem meam; ego suscipio orationem vestram, & nomen meū magnum sanctificabitur per manum vestram, & oratio vestra est sicut oblatio, quæ est munda coram me. Tryphon autem, & Salomon intelligunt de Iudæis morantibus inter gētes, quorum oblationes & orationes gratiores Deo erunt, quā quæ in templo offerebantur. Sed malè Iudæos nomine gentium accipiunt, quarum exemplo vult illis exprobrare; vt facit non semel Scriptura sacra. Malè etiam Chaldæus, *in omni tempore*, dixit, pro *in omni loco*; quod suæ expositioni aduersaretur; siquidem Iudæi non poterant incensum, aut oblationem Deo offerre, nisi in templo Ierosolymitano, nō in omni loco: quod tamen faciunt gentes.

David

Sensus 1.

Nullus est minister qui non ex altari viuat.

Sensus 2.

Sacrificia cessatura claudis ostiis.

Lectionis ratio.

Minhah quid.

Sacrificium.

Proprius sacrificium farinaceum.

Incensum, & oblationis differentia.

Mola.

Minhah offerebatur cum agno mane, & vespere.

De intelligentia Prophetiz. Expolitio 1.

Refutatio.

Expositio 2. David Kimhi apud Pagninum in Thesaurō, & R. Abraham apud Galatinum contra Iudeos lib. 1. cap. 1. hoc putant dictum sub conditione: Si gentes cognouissent nomen meum ubicumque terrarum sunt, mihi sufficerent, & mundā offerrent oblationem, & spontaneam: non sicut vos facitis, qui offertis coram me panem pollutū, cæcum & claudū. Deinde R. Salomō apud eundem Galatinum, & videtur ei suffragari Mōtanus, exponit de gentibus, quæ Deo Iudeorum ignoto, ex creaturis tamen cognito, spontaneam laudem, & oblationes offerunt, eius nomen exaltantes: cū Iudei in templo, non sine mercede, pollutā offerāt oblationem, à gentibus turpiter superati. Hugo addit sermonē fieri de oblationibus gentium, quæ veniebāt Ierosolymā ad adorādū Deum in augustissimo tēplo, quarū oblationes, quia ex selectioribus, & spontaneæ, gratiores erant Deo, quàm Iudeorum ipsorum. Vnde præpositionem illam, *in omni loco*, debet, iuxta hanc expositionē accipere, pro *ex omni loco*. Verū hi omnes, quatenus de gentibus tēporis Malachiae explicāt, omnino aberrant: quia vel loquuntur de gentibus ubique terrarum existentibus, & hæc, cum idola adorarēt, quomodo nomen Dei magnificarent, & verā laudē, mundamque oblationem illi offerrent? Si de gentibus venientibus Ierosolymā, & illæ idololatræ erant: & illis hæc verba non conveniunt, quæ, *ubique, in omni loco, à Solis Ortū usque ad Occasum*, docent offerendum Deo mundum sacrificium, non in vno templo Ierosolymitano. Loquitur ergo Propheta de futuro, de gentibus verum Deum cognoscentibus, & vero cultū eū ubiq; colentibus, quod nusquam accidit, nisi post aduētum Christi. Quare his Iudaicis expositionibus refutatis, ad Christianas accedamus, hoc est, ad eas, quæ de tēpore Christi prophetiam hanc intelligunt.

Expositio 3. Hæretici nostri tēporis, quia vident locum hūc manifestē vaticinari de nouæ legis vero sacrificio, volunt eum sacrificiis spiritualibus eludere: Nam *incensum*, vel *sacrificium* nomine vel intelligunt eleēmofynas à fidelibus oblatas, vt volunt Magdeburgensis: vel per *Minhhah* oblationem puram, puram orationis hostiam, quam illud quoque nomen significat. Atque hanc expositionem probant Isidorus, & Vatablus; firmamque reddunt auctoritate Tertulliani libro aduersus Iudeos c. 5. vbi distinguēs carnalia veteris legis sacrificia ab spiritualibus nouæ, pro his adducit verba nostri Prophetae; & *in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo*. & explicans quæ sint hæc sacrificia, addit. Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum sit, ita legimus, vt scriptum est: cor contribulatum hostia est Dei. Et alibi, *sacrificium Deo sacrificium laudis*: & *reddo altissimo vota sua*. Sic itaque sacrificia spiritualia laudis designantur, & cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. & lib. 4. aduersus Marcionem cap. 1. adducēs prophetiam hanc. *Et in omni loco sacrificium nomini meo offeruntur, & sacrificium mundum*; scilicet, ait, simplex oratio de conscientia pura. Itaque volunt hac expositione incruentū sacrificium corporis Christi de medio Ecclesiæ tollere: Temere satis, cum vnanimis sit Patrum consensus, quibus adiungendus Tertullianus lib. 3. aduersus Marcionem cap. 22. hunc locum manifestē loqui de venerando Missæ sacrificio intelligentium. Sic enim ait Tertul. & *in omni loco sacrificium nomini meo offeruntur, & sacrificium mundum*: Gloriæ scilicet relatio, & benedictio, & laus, & hymni, & signaculū frōtiū, & Ecclesiarū sacramenta, & mūditiæ sacrificiorū; quibus verbis non nudū sacrificium agni immaculati voluit significare, sed & Missæ officium, & quæcūq; ad sacrificium præmittuntur, & consequuntur. Alias autem hic auctor Missæ sacrificium solet vocare orationem cum fratribus, & ad Deum preces.

Refutatio. Est igitur germana, ac certa huius vaticiniij intelligentia de repudiatione veterum sacrificiorum, induta inter gentes Euangelica luce perlustratas, diuinitas, ac purissima hostia agni immaculati Christi Iesu. Nā sic intelligit communis Patrū sensus, quo referre non grauabor. Clemens Roma. Apostolicarum cōstitutionum lib. 7. c. 3. ad hunc modum loquitur. *Die resurrectionis Domini, quem Dominicum dicimus, conuenite, vt sic sacrificium vestrum reprehensione careat, siue Deo acceptum, & gratum; qui de Ecclesia sua œcumenica dixit: In omni loco offertur mihi thymiama, & sacrificium mundum*. Sic Martialis in Epistola ad Burdegalenses cap. 3. Iustinus Philosophus, & Martyr in Dialogo contra Tryphonem. Irenæus lib. 4. aduersus Hæreses cap. 32. 33. & 34. Tertullianus locis dictis; Cyprianus lib. 1. aduersus Iudeos cap. 16. Eusebius lib. 1. de Demonstratione Euangelica cap. 10. & vltimo. Cyrillus Ierosolymitanus Catechesi 18. Chrysostomus in Psalm. 95. & oratione 2. contra Iudeos, ad finem. Cyrillus Alex. lib. 2. de adoratione, paulo post initium. Hieronymus in 21. Ezechielis, in illa verba, *Tu autem prophane*; & Augustinus lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 35. & lib. 19. cap. 23. & lib. 1. Contra aduersarium legis cap. 20. & oratio. Contra Iudeos cap. 9. Theodoretus hic, Iulianus Pomerius lib. 1. Contra Iudeos, Damascenus lib. 4. Fi dei orthodox. cap. 14. Petrus Venerabilis Abbas Cluniacensis lib. 1. seu Epistola. 1. contra Petrobrusianos. & contra id, quod dicunt Missam nihil esse & lib. 2. Contra Iudeos cap. 3. Rabbi Samuel Parastasi veri Messie ad R. Isaac cap. 20. & 23. Hieronymus de sancta fide lib. 1. Contra Iudeos cap. 9. Galatinus vbi supra, & omnes huius loci Commentatores, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra & Dionysius. Denique Concilium Tridentinum suo calculo hanc intelligentiam roborat sess. 22. cap. 1. tot testibus adeo certam, vt non nisi Hæreticus eam possit refutare, aut extenuare. Nam vbi manifestissima prophetia de futuris textitur, vt hic ait Hieronymus, & tanta nube testium comprobata, non oportet per incerta allegoriæ extenuare quæ scripta sunt.

Expositio 4. Cum igitur per *Minhhah* oblationem mundam, omnes mundum, candidum, & incruentum Christi sacrificium intelligant, per *incensum*, seu *thymiama* Hieronymus accipit sanctorum orationes, iuxta illud Apocalypsis 1. 8. *Ceciderūt coram agno habentes singuli citharas, & phylas aureas, plenas odorem, quæ sunt orationes sanctorum*. Theodoretus bonum virtutis odorem vndique diffusum. At verius Tertullianus, Incensum A Eusebius, & Chrysostomus, hymnos, & preces fidelium, quæ in sacris mysteriis recitantur, & concinuntur, significari volunt, iuxta illud Psalmi 104. *fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*. Verba tantum Chrysostomi referam. *Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus, & cetera. Vide quam luculenter, quamque dilucidè mysticam interpretatus est mensam, quæ est incruenta hostia. Thymiama verò purum appellat sacras preces, quæ post hostiam offeruntur: Hic enim sufficit Deum resocillat: non is, qui à terrenis radicibus sumitur, sed qui à puro corde exhalatur. Vides vbi ubique locorum concessum est angelicum illud sacrificium inclarescere? Vides nullis fimbis circumscriptum, neque altare, neque canticum: in omni loco thymiama offertur nomini meo*. Sic ille. Alij volunt idem intelligi per *incensum*, & *hostiam puram*, Christi videlicet corpus, igni charitatis incensum, Deoque in odorem suauissimum oblatum, quæ hostia pura dici-

Refutatio. Hæretici nostri tēporis, quia vident locum hūc manifestē vaticinari de nouæ legis vero sacrificio, volunt eum sacrificiis spiritualibus eludere: Nam *incensum*, vel *sacrificium* nomine vel intelligunt eleēmofynas à fidelibus oblatas, vt volunt Magdeburgensis: vel per *Minhhah* oblationem puram, puram orationis hostiam, quam illud quoque nomen significat. Atque hanc expositionem probant Isidorus, & Vatablus; firmamque reddunt auctoritate Tertulliani libro aduersus Iudeos c. 5. vbi distinguēs carnalia veteris legis sacrificia ab spiritualibus nouæ, pro his adducit verba nostri Prophetae; & *in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo*. & explicans quæ sint hæc sacrificia, addit. Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum sit, ita legimus, vt scriptum est: cor contribulatum hostia est Dei. Et alibi, *sacrificium Deo sacrificium laudis*: & *reddo altissimo vota sua*. Sic itaque sacrificia spiritualia laudis designantur, & cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. & lib. 4. aduersus Marcionem cap. 1. adducēs prophetiam hanc. *Et in omni loco sacrificium nomini meo offeruntur, & sacrificium mundum*; scilicet, ait, simplex oratio de conscientia pura. Itaque volunt hac expositione incruentū sacrificium corporis Christi de medio Ecclesiæ tollere: Temere satis, cum vnanimis sit Patrum consensus, quibus adiungendus Tertullianus lib. 3. aduersus Marcionem cap. 22. hunc locum manifestē loqui de venerando Missæ sacrificio intelligentium. Sic enim ait Tertul. & *in omni loco sacrificium nomini meo offeruntur, & sacrificium mundum*: Gloriæ scilicet relatio, & benedictio, & laus, & hymni, & signaculū frōtiū, & Ecclesiarū sacramenta, & mūditiæ sacrificiorū; quibus verbis non nudū sacrificium agni immaculati voluit significare, sed & Missæ officium, & quæcūq; ad sacrificium præmittuntur, & consequuntur. Alias autem hic auctor Missæ sacrificium solet vocare orationem cum fratribus, & ad Deum preces.

Refutatio. Est igitur germana, ac certa huius vaticiniij intelligentia de repudiatione veterum sacrificiorum, induta inter gentes Euangelica luce perlustratas, diuinitas, ac purissima hostia agni immaculati Christi Iesu. Nā sic intelligit communis Patrū sensus, quo referre non grauabor. Clemens Roma. Apostolicarum cōstitutionum lib. 7. c. 3. ad hunc modum loquitur. *Die resurrectionis Domini, quem Dominicum dicimus, conuenite, vt sic sacrificium vestrum reprehensione careat, siue Deo acceptum, & gratum; qui de Ecclesia sua œcumenica dixit: In omni loco offertur mihi thymiama, & sacrificium mundum*. Sic Martialis in Epistola ad Burdegalenses cap. 3. Iustinus Philosophus, & Martyr in Dialogo contra Tryphonem. Irenæus lib. 4. aduersus Hæreses cap. 32. 33. & 34. Tertullianus locis dictis; Cyprianus lib. 1. aduersus Iudeos cap. 16. Eusebius lib. 1. de Demonstratione Euangelica cap. 10. & vltimo. Cyrillus Ierosolymitanus Catechesi 18. Chrysostomus in Psalm. 95. & oratione 2. contra Iudeos, ad finem. Cyrillus Alex. lib. 2. de adoratione, paulo post initium. Hieronymus in 21. Ezechielis, in illa verba, *Tu autem prophane*; & Augustinus lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 35. & lib. 19. cap. 23. & lib. 1. Contra aduersarium legis cap. 20. & oratio. Contra Iudeos cap. 9. Theodoretus hic, Iulianus Pomerius lib. 1. Contra Iudeos, Damascenus lib. 4. Fi dei orthodox. cap. 14. Petrus Venerabilis Abbas Cluniacensis lib. 1. seu Epistola. 1. contra Petrobrusianos. & contra id, quod dicunt Missam nihil esse & lib. 2. Contra Iudeos cap. 3. Rabbi Samuel Parastasi veri Messie ad R. Isaac cap. 20. & 23. Hieronymus de sancta fide lib. 1. Contra Iudeos cap. 9. Galatinus vbi supra, & omnes huius loci Commentatores, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra & Dionysius. Denique Concilium Tridentinum suo calculo hanc intelligentiam roborat sess. 22. cap. 1. tot testibus adeo certam, vt non nisi Hæreticus eam possit refutare, aut extenuare. Nam vbi manifestissima prophetia de futuris textitur, vt hic ait Hieronymus, & tanta nube testium comprobata, non oportet per incerta allegoriæ extenuare quæ scripta sunt.

Expositio 4. Cum igitur per *Minhhah* oblationem mundam, omnes mundum, candidum, & incruentum Christi sacrificium intelligant, per *incensum*, seu *thymiama* Hieronymus accipit sanctorum orationes, iuxta illud Apocalypsis 1. 8. *Ceciderūt coram agno habentes singuli citharas, & phylas aureas, plenas odorem, quæ sunt orationes sanctorum*. Theodoretus bonum virtutis odorem vndique diffusum. At verius Tertullianus, Incensum A Eusebius, & Chrysostomus, hymnos, & preces fidelium, quæ in sacris mysteriis recitantur, & concinuntur, significari volunt, iuxta illud Psalmi 104. *fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*. Verba tantum Chrysostomi referam. *Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus, & cetera. Vide quam luculenter, quamque dilucidè mysticam interpretatus est mensam, quæ est incruenta hostia. Thymiama verò purum appellat sacras preces, quæ post hostiam offeruntur: Hic enim sufficit Deum resocillat: non is, qui à terrenis radicibus sumitur, sed qui à puro corde exhalatur. Vides vbi ubique locorum concessum est angelicum illud sacrificium inclarescere? Vides nullis fimbis circumscriptum, neque altare, neque canticum: in omni loco thymiama offertur nomini meo*. Sic ille. Alij volunt idem intelligi per *incensum*, & *hostiam puram*, Christi videlicet corpus, igni charitatis incensum, Deoque in odorem suauissimum oblatum, quæ hostia pura dici-

tur, ut opponitur hostiis impuris contra legem oblati-
a Sacerdotibus veteribus, de quibus supra: cum vel
ex se sola purissima sit, & absque vlla macula: præ-
terquam nulla vnquam fuit, vel erit, quæ tam glo-
riosum reddat Dei nomen per orbem vniuersum,
quam hæc vna, per quam accessum habemus ad
patrem. Potest & iuxta discrimen supra statutum
inter *Muktar* oblationem ignitam, seu incensam, &
Minchah donarium: per incensum significari victi-
mam corporis Christi incensam, & ignitam igni cha-
ritatis, quæ nidorem suauissimum emittit, quo pla-
catur Deus: at per *Minchah* significari donaria ex si-
mila, thure, oleo, cum vino confecta, scilicet, cultum
omnem, & ritum sacrum, quo victima offertur Deo
in officio Missæ. Nam hæc quasi mola spargitur
per omne sacrificium, ut Deus pro nobis illud ac-
ceptet. Atque hæc sint dicta ad illustris vaticinij ex-
positionem visa necessaria.

Minchah cul-
tus omnis, &
ritus sacri-
ficij veri.

20

Quia magnum est.] Hebraicè; quia magnum
nomen meum inter gentes; futurum scilicet est, cum
ad fidem Euangelicam conuertentur, & mundum sa-
crificium mihi offerretur, non immundum, ut vos Sa-
cerdotes facitis, quo polluitis nomen meum. Dei
autem nomine notitiam claram, ac celebrem illius
naturæ, & attributorum intelligimus; quæ cum nobis
incognita sit, per nomen nobis innotescit. Quia verò
vno hoc diuino Christi sacrificio inclarescit omnibus,
quàm potens, quàm sapiens, quàm iustus, quàm fide-
lis, & suavis sit ille, qui vno Dei nomine significatur:
inclarescunt etiam varia eius nomina in illo vno con-
tenta: idcirco verè dictum est, hac pura hostia, in om-
ni loco inter gentes oblata, magnum, ac gloriosum
futurum Dei nomen. Quod ut magis elucescat, ani-
maduertendum est, quouis sacrificio duo præstari Deo
obsequia: nam & recognoscitur ut auctor omnium
bonorum, pro quibus illi gratiæ aguntur: & reco-
gnoscitur, ut liberator à malis omnibus, præsertim
culpæ; & ad hoc opem eius imploramus: quibus
duobus summum illi exhibemus honorem. Iuxta il-
lud Psalmi 49. 15. *Inuoca me in die tribulationis, eruam
te, & honorificabis me.* Hæc duo ut præstarent tam
Hebræi, quàm gentes; Deo omnium bonorum aucto-
ri primitias rerum offerebant, herbas, flores, fructus,
varia genera victimarum, diuersarum animantium,
quo significabant Deo omnia deberi, à quo terra fæ-
cundatur, virescunt herbae, arbores florescunt, &
fructus ferunt, & animantes viuunt. Imo diuersas ar-
bores, multasque animantes diuersis numinibus
falso gentes ad hoc ipsum consecrabant. Nam Ioui
quercum: taurum Apollini dicabant, oliuam Mi-
neruæ: myrtum Veneri: Pani pinum: cypressum diis
inferis: hederam Baccho: Herculi populum. Ex ani-
mantibus autem capram Baccho sacrificabāt: Dianæ
coruum, & canem: equum Neptuno: Ioui taurum:
Esculapio gallum: Telluri denique thus, semina her-
barum, flores, fructusque arborum. Quin imo non-
nullæ gentes homines suis diis sacrificabant. Qui-
bus vel recognoscebant Deum harum rerum aucto-
rem, eique pro illarum largitione gratias agebant: vel
recognoscebant, ut seruatorem, & à malis liberato-
rem, & pro illis auertendis res easdem offerebant ho-
stias pro peccatis.

Arbores diis
dicatæ.

Animalia
diis sacra.

Deus ut au-
ctor, & ser-
uator omniū
cultus.

Christi vnū
sacrificium
pro aliis om-
nibus suffe-
ctum.

In horum omnium locum immaculatum Christi
sacrificium cum suffectum sit; & illorum omniū obse-
quium Deo præstet verius, ac excellentius, quanto fi-
lius excellentior est seruis, & creator creaturis, & be-
nefactori Deo verius vno hoc sacrificio, quod conti-
net omnia, gratiæ agantur, quàm illis singulis, & om-
nibus, & verius ac certius Deus placetur, & recoñ-
lietur, quàm illis: merito hoc vno magnificatur, ac glo-

A rificatur magis Deus, qui illud adinuenit, nobisque
largitus est, ut debito perfectissime, ac cumulativissime
facere mus satis, cui nō satisfaciebamus aliis omnibus
oblationibus, quibus successit Christus primogenitus
omnis creaturæ. Vnde rectè Gregorius Nyssen. Episc. Nyssen.
in Oratione Catechetica cap. 18. hoc incruentū sacri-
ficiū successisse ait in locū sacrificiorum veterum, quæ
siebant dæmonibus apud gētes, & Deo vero apud Iu-
dæos. Quod verò priori muneri abundè satisficiat, &
hostia sit ad gratiarum actionē, ita nobis declarat Ire-
næus lib. 4. aduersus Hæreses cap. 34. Oportet nos obla-
tionem Deo facere, & in omnibus gratos inueniri fabricato-
ri Deo, primitias earum, quæ sunt eius, creaturarum offeren-
tes. Et hanc oblationē Ecclesia sola puram offeri fabricatori,
offerens ei cum gratiarum actione ex creatura eius. & mox.
B Quomodo autem constabit, cum panem, in quo gratia acta
sunt, corpus esse Domini sui, & calicem sanguinis eius, si nō
ipsum fabricatoris mundi filium dicant, id est, verbum eius,
per quod lignum fructificat, & effluunt fontes, & terra dat,
primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum
tritum in spica? Posteriori muneri hostiæ pro pecca-
tis ad placandum Deum, quam sit necessarium diui-
num hoc sacrificium abundè satis ostendit Epistola ad
Hebræos, in cuius 16. cap. v. 4. sic dicitur. *Impossibile
est sanguine taurorum, aut hircorum auferri peccata: ideo
ingrediens mundum dicit: hostiam, & oblationem noluit:
corpus autem aptasti mihi: holocaustumata & pro pecca-
to non tibi placuerunt: tum dixi; Ecce venio: in capite li-
bri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatem tuam:
in qua voluntate sanctificari sumus per oblationem corpo-
ris Iesu Christi.* Vtrumque autem videtur Paulus com-
prehendisse ad Colof. 1. 14. cum dixit. *In quo habemus
redemptionem, & remissionem peccatorum: qui est imago
Dei inuisibilis, primogenitus omnis creature: quoniam in
ipso condita sunt vniuersa in cælis, & in terra, visibilia, &
inuisibilia. Omnia per ipsum, & in ipso creata sunt: & ipse
est ante omnes, & omnia in ipso constant, & ipse est caput
corporis Ecclesie, qui est principium; ut sit in omnibus ipse
primatum tenens: quia in ipso complacuit omnem plenitu-
dinem inhabitare, & per ipsum reconciliare omnia in ipso,
pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in cælis, siue
quæ in terris sunt.*

Irenæus.

Sacrificio
Christi pla-
catur Deus.Paulus vtrū-
que compre-
hendit.

D Gloriosum, ac magnum igitur factum est Dei no-
men inter gentes: cum omnes cognouerunt vno hoc
selectissimo sacrificio, & purissima oblatione, pro aliis
omnibus diuersis numinibus oblati, vni Deo vero
gratias agi, ut auctori bonorum omnium, quæ illæ ut
diuersa, & à diuersis numinibus præstata, diuersis acce-
pta refererent. Nam, ut ait Paulus priori ad Timotheū
2. 5. *Vnus Deus, vnus & mediator Dei, & hominum ho-
mo Christus Iesus: qui dedit redemptionem semetipsum pro
omnibus.* Impossibile autem esset vnum sacrificium
infinite, aduersusque numinibus gratum esse, eoque
illā singula recognosci, ut totius mundi causas, &
auctores: vnum hoc ergo, vnius veri Dei cognitio-
nem, & fidem gentibus ingenerauit, ac infudit. De-
inde, & gloriosum, magnumque factum est Dei no-
men inter gentes, dum non tantum vnus Deus agni-
tus est, explosis omnibus idolis: sed illius vnius multi-
plicia agnita sunt attributa: & illorum diuersa nomi-
na orbi clarescunt, quæ prius ignorabantur, aut non
ita explicatè intelligebantur. Per hoc enim sacri-
cium diuina summi opificis arte mirabiliter excogita-
tum ad gratias Deo agendas; & ad illum placandum
pro peccatis nostris, quibus irretiebamur, relucet ma-
xime Dei optimi nomē, dū in eo Dei bonitas, & amor
elucescit, quo homines est persecutus. *Sic enim Deus
dilexit mundū, Ioan. 3. 16. ut filium suum unigenitum da-
ret.* Maximi quoque nomen, & omnipotētis manifesta-
tur: dum tot prodigia in hoc vno sacrificio, non nisi
diuina

Dei attributa
nota Chri-
sti sacrificio.

diuina potentia conficiuntur. Tum deinde sapientissimi, dum æterna sua sapientia in hac vna hostia memoriam fecit mirabilium suorum misericors, & miserator Dominus, Psalmo 110.4. Iustissimi quoque Dei nomen gentibus innotuit, dum non dubitauit ex stricta iustitia filium suum morti tradere, quo hac hostia gratias debitas ageremus; & ei pro delictis satisfacere-mus; & sic de ceteris. Ex quo satis fit compertum, quam feliciter gentibus per hanc oblationem illuxerit Deus, & Christi ipsius nomen fuerit gloriosum factum, vt tradit Irenæus lib.4. citato c.33. vt hic taceamus vberimos gratiæ fructus, & virtutum, quos in omnium animis producit, quorum profectu mirum in modum glorificatur Deus. Ac de his hæcenus.

Et quod.] Hebræa sic habet hoc loco וְיִבְרַח נִבְזֶה אֶלֹהֵי נִיב *venibo nibzeh aelo. Nomen נִיב nib, fructum significat in primis à verbo nub, quod est fructificare, & germinare, & quia sermo oris, seu labiorum fructus est, pro sermone per metaphoram vsurpatur, Isaia 57. 19. Vbi dicitur, creauit fructum labiorum pacem; ex quo desumpsit Paulus in Epistola ad Hebræos cap. 13. 15. Altera dictio, aelo, est nomen וְיִבְרַח ochel cibus, aut esca. Potest quoque esse prima persona infinitiui, vt sit comedere eius. Erit igitur simplex versio. Et fructus eius vilis, cibus eius scilicet; nempe holocausta, & victimæ, hoc est; & prouentus eius, mensæ videlicet, contemptibilis, seu despectus est, qui est esca eius, quæ illi superponitur; cuiusmodi sunt sacrificia, & victimæ. Quem sensum afferunt Septuaginta, cum dicunt: & qui superponuntur despecti sunt cibi eius. & Chaldaeus dum exponit. Mensa Domini despecta est, & despecta sunt dona eius, & Tigurina. & prouentus eius, nempe cibus eius, vilis. Nam fructus, seu prouentus eius, qui est cibus eius, vilis. & huic sensui potest Vulgatus accommodari, cum ait, & quod super mensam, scilicet ponitur, nempe holocausta, & victimæ, contemptibile est, quod est esca ignis illud deuorantis. Afferit autem Hieronymus in Commentario. fructus altaris ignis est; cibusque ignis hostiæ, vel holocausta: quasi dicat; vilis est ignis, qui est fructus altaris, quia vilis cibus, quem deuorat, nempe holocausta, & victimæ. Quia verò Vulgatus nomen illud Ochel, putauit esse comedens eius, hic autem est ignis, vertit, cum deuorante eum igni. Vt sit sensus Hieronymi, Haymonis, & Hugonis. Quid prodest si offeramus optima? qualiacumque fuerint, quæ offeruntur igni sunt deuoranda: & ita vilia quæque offerre satis est. Sic etiam Remigius, & Albertus. Ceteri verò interpretes, Dauid Kimhi, Pagninus, Vatabl. Montanus, & Robertus legunt, & fructus eius, pro sermo eius, aut dictum eius est vile, vel vilis, aut contemptibilis esca eius. & quidem pronomen, eius, Montanus vult, vt referat Deum, de quo dixerat; In eo quod dicitis: Mensa Domini polluta est, & dictum eius, id est, & quod præcepit super eam poni contemptibile, cum illud igni deuorante. Alij melius dicunt referre Sacerdotem. & dictum cuiusque Sacerdotum illorum est, contemptibilis est cibus eius, vel vilis est esca eius. Hoc enim dictorio solebant despicatui habere altare, & quicquid super illud ponitur. Vnde consequebatur vt populum docerent, quodlibet, etiam si vile esset, posse Deo offerri, aut quererentur se ex altari Domini nullum fructum, prouentumque referre. At certè cum semel dictum esset; In eo quod dicitis, mensa Domini contaminata est; non oportebat frustra repetere, & dictum eius est; sed progredi in sermone Sacerdotum; & prouentus eius, vel ex ea fructus nobis proueniens, vilis est, & deuorans illum ignis; quia vilis est, & modicus ignis, qui vilem habet cibum, & modicum fomentum, vt Vulgatus sua versione declarauit. Porro mensam Domini despicabilem reddunt quicumque sacrificium Christi, Castro in Proph. minores.*

A quod super ea offertur, & ponitur, vile reddunt, & contemptibile, quod modicum, aut nullum fructum ex eo percipiant; & vilis quidem est, ac satis modicus ignis charitatis, qui illud deuorat, quod ligna ei non supponant sicca, & magna, nempe actiones insignes, & cœlestes de illo meditationes; in quibus diuinus ignis exardescat.

Ecce de labore.] Hebraicè; Dicitis præterea: Ecce de labore, & exufflastis illud, & in nomine מַלְאִיחַ mate-laah quidam putant, מַלְאִיחַ, deseruire, & esse præpositionem a, vel, ab, vel de, & ita acceperunt Septuaginta dicentes: hæc de afflictione sunt; Vulgatus, ecce de labore; & Chaldaeus, Ecce quod attulimus, ex labore nostro est; vt sit sensus Hieronymi, Haymonis, Remigij, Alberti, Hugonis, Lyræ, & Dionysij, de populo è captiuitate reuerso; multum in lōgo itinere laborauimus; quicquid habere potuimus viæ labore consumptum est, ecce ex nostro labore qualiacumque habere potuimus offerimus, & hæc dicendo exufflatione digna fecistis vestra sacrificia, vel me; nam mihi iniuriam intulistis. Vel secundum Cyrillum, ecce hæc victima bona est, sed ex itinere laborat, ex labore enim itineris macilenta est, & despexistis exufflando illam. Vel ecce victimam, quam labore meo parauit. Dauid Kimhi in Commentario, Pagninus, Tigurina, Vatablus, Robertus, & Montanus, men faciunt literam addititiā, & legunt. Ecce labor, aut ecce fatigatio; quasi verba sint populi; Ecce quantum sum defatigatus hanc ouem meis humeris ferendo, & vt anxietatem laboris ostenderetis, vehementi, ac repetito anhelitu, vos maxime defatigatos significabatis, quibus erat fastidium hostias ad Dei cultum offerre. sic Vatabl. Montan. & M. Putat R. Abraham subintelligi, he, coniungendum cum men, vt legatur nō quis. Ecce quid labor? Vel quid laboris? aut qualis labor? siquidem propter maledictionem non est cibus, qui ponatur in altari. Verum cum ex præcedentibus compertum fiat sermonem esse cum Sacerdotibus; de illis hæc verba sunt explicanda. Nam illis fit hic sermo; & dicitis, hoc est, rursus, aut præterea soletis dicere, o Sacerdotes, contemnentem offerentes, & dona eorum. Ecce quasi defatigatione dicunt se afferre in humeris oblationem ouis, quod sit pinguis, & obesa; cum oppositum sit, nam adeo est macilenta, & tenuis, vt si quis in eam sufflaret, in terram caderet. aut vos facietis expirare; nam cum flatu contemptim proicietis. Aut nihil ferre offerunt, quod nobis in cibum sufficiat, & ecce fatigatio eorum conquerentium de nobis, quod floccipendamus dona sua, & despiciamus exufflando illa, chiflando dellos. Aut ecce post laborem quid offerant? & proiecistis in terram indignabundi, vel exufflastis illud, rapuistis ouem, aut agnum, quem afferebant, & cum vestro debili, & macilento commutastis, nam intulistis de rapinis claudum, & hoc modo efflare fecistis animam domini illius; a quo rapuistis; vel graui dolore affecistis, vel mœrore, quod non permiseritis, vt agnus, quem ille selegerat, offerretur Deo. Hic grauiſſimo laborabant philargyriæ vitio, vt multi nostro tempore Sacerdotes.

De rapinis.] Communis expositio Hieronymi, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyræ, Dionysij, Vatabli, & Montani; hæc ad populum verba fieri habet; quin Lyra, ab illis verbis, & vos polluistis illud, existimat ad populum conuerti sermonem, qui eadem dicitur, & obtendat, quæ prius exprobrauerat Sacerdotibus, quasi dicat; vos dicitis multo cum vestro labore parta hæc, quæ offertis, cum nihil minus; siquidem non vestro est, sed alieno partum labore, nam raptum adducitis, & præterea ex raptis illegitimum eligitis, claudum scilicet, & languidum: vobis sanum, ac integrum reseruantes; & offertis mihi; quod

Lectionis ratio.

Vilem mensam vilis esca facit.

Victimas despiciendi varius modus.

Sacerdotes despectos, hostiarum despectus facit.

Carpitur populus quod non offerat legitima.

qua ratione æquo animo feram? quomodo grato suscipiam vultu, placidæque voluntate? Verum ex præcedentibus, ut diximus, cum Sacerdotibus sermonem fieri, ostendit quod sequitur. *Et nunc ad vos, mandatum hoc, ô Sacerdotes.* Nam ait Hieronymus, ad vos ergo Sacerdotes hoc mandatum est, fecistis quod impium est in contemptum mei, quia offerebant ex raptoclaudum, & languidum; si enim Sacerdotes curam haberent cultus Dei, non admitterent illegitima à populo oblata. Ipsi ergo erant qui peccabant ex auaritia, & ipsi hoc loco exprobrantur. Vos, ait, contemptim suscipiebatis à populo oblata, & ea quasi flatu in nihilum redigenda in terram deiiciebatis, & domum vestram remittebatis, & rapiebatis vobis; & inter hæc, quæ clauda, languida, aut quauis alia ratione debilia, offerebatis. Numquid patiar tale scelus? suscipiamne eiusmodi munus, quod vos mihi offertis? Malè sit illi, qui non tantum ad sacrificia ex lege præscripta, sed ad ea, quæ spontaneo offert voto, cum habeat in grege suo masculum, & integrum, debile Deo immolat; ut vos facitis ô Sacerdotes. Omnes pungit maledictione, quam Sacerdotum causa protulit. Deo igitur optima quæque sunt offerenda, non ex despectis: siue quoad dona, siue quoad actiones, siue quoad ætatem, siue quoad alia omnia: Deo enim debentur optima quæque, filia ac filij præstantiores illi

Sacerdotes
carpit obla-
tiones sele-
ctas nō quæ-
rentes.

Deo feligē-
da meliora.

A consecrandi, non turpes, ac despecti, & rebus secularibus inutiles: ætas quoque iuuenilis, aut virilis, non senecta; primitiæ operum, non postrema; tempus vtilius, ac placidius; non inutile, & ad nihilum aptum, ut multi feligunt rebus diuinis tractandis, cum rebus caducis omnia præstantiora tribuant; qui meritò huic subiacent maledictioni.

B Horribile Participium *נורא* nota, horrendum, non ad odium, & detestationem refertur; sed ad Dei timorem, cultum, religionemque pertinet. *venerandum*, aut *timendum* vertunt alij, nam de hoc timore supradictum est: *si ego Dominus, ubi Morai timor meus*; & Theodoretus, ac Vatablus tempore gratiæ hoc implendum indicant, quando omnes gentes Deum timebunt, ut etiam Cyprianus, qui lib. 2. Testimo. aduersus Iudæos cap. 29. de Christo explanat hæc verba. Alij ad gētes, quibus per varia prodigia, multis flagellis inflictis, timendum se præbuerat Deus, destruendo earum imperia, & vrbes regias; quo nomen suum illustre reddidit, ut vertunt Septuaginta: cum Iudæi, in quorum gratiam hæc sunt præstita, Dei nomen polluant, & despiciant; quod ipsum & Christianis potest accommodari, in quorum gratiam cum tot, ac tanta prodigia Deus patrauerit, nihilominus ipsi ultra quàm gentes, Dei nomen polluant, & eius religionem contemnunt.

24

Dei nomen
venerandum
gentibus.

MALACHIAE

PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT SECVNDVM.

AD vos autem hoc defertur¹ mandatum, ô Sacerdotes. Si obedire nolueritis, nec² statueritis in corde vestro, debitam gloriam tribuere nomini meo, ait Dominus exercituum, immittam in vos³ maledictiones, & maledicam⁴ eis, quæ mea benedictione possidetis, sicut hæcenus maledixi, quia non firmiter statuistis colere me. Etenim ego proiciam⁵ in facies vestras brachium animalis, quod offertis, & dispergam⁶ stercus eius super facies vestras, stercus inquam victimarum, quas in vestris solennitatibus sacrificatis, & portabit vos secum in sterquilinum, ⁶ ut sciatis à me vobis fuisse hoc traditum mandatum, ut in officio vestro dignam me vitam gereretis; iuxta ⁷ pactum meum, quod pepigi cum Leui: ⁸ Sub pacto enim pollicitus ei fui me illi vitam, & pacem concessurum, si me ipse timeret; & ille quidem stetit suis verbis, religiosè enim timebat me, & ob reuerentiam nominis mei, vel tantum prolati, expauescebat. Lex vera semper in eius ore versabatur: nihil non æquum labia illius sunt prolocuta, quod legi non esset consentaneum: studuit præcepta mea seruare, seruando pacem, & æquitatem cum proximis, & multos tum verbo, tum exemplo auertit ab iniquè agendo, suo munere rectè functus. Nam ⁹ Sacerdotum est legis habere cognitionem, & ad eam docendum labia semper præstare parata, ut populus ad eum instituendus de lege accurrat: quia Angelus Domini exercituum est. At vos à via hac recessistis, & hoc non contenti, scandalo fuistis

ET nunc ad vos¹ mandatum hoc, ô Sacerdotes. Si nolueritis audire, & nolueritis² ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos³ egestatem, & maledicam benedictionibus vestris, & maledicam illis: quoniam non posuistis super cor. Ecce ego proiciam vobis⁴ brachium, & dispergam super vultum vestrum⁵ stercus solennitatum vestrarum, & assumet vos secum. ⁶ Et sciatis quia misi ad vos mandatum istud, ut esset pactum meum⁷ cum Leui, dicit Dominus exercituum; ⁸ Pactum meum fuit cum eo vitam, & pacis: & dedi ei timorem, & timuit me, & à facie nominis mei pauebat. Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas nō est inuenta in labiis eius; in pace, & in æquitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate. ⁹ Labia enim Sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius; quia Angelus Domini exercituum est. Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege: irritum fecistis pactum Leui, dicit Dominus exercituum. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, sicut non seruastis vias meas, & ¹⁰ accepistis faciem in lege. Nunquid non¹¹ Pater vnus omnium nostrum? nunquid non Deus vnus¹² creauit nos?

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11 nos? ¹³ quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum, violans ¹⁴ pactum patrum nostrorum? Transgressus est Iuda, & abominatio facta est in Israël, & in Ierusalē: quoniam contaminauit Iudas ¹⁵ sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam dei alieni. || Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc, ¹⁶ magistrum, & discipulum de tabernaculis Iacob, & offerentem munus Domino exercituum. || Et hoc ¹⁷ rursus fecistis, operiebatis lacrymis altare Domini, fletu, & mugitu, ita vt non respiciam vltra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra. || Et dixistis: Quam ob causam? quia Dominus ¹⁸ testificatus est inter te, & uxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti: & hæc particeps tua, & vxor fœderis tui. ¹⁹ || Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? & quid vnus quærit, nisi semen Dei? ²⁰ Custodite ergo spiritum vestrum, & uxorem adolescentiæ tuæ noli despiciere. || ²¹ Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israël: ²² operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus exercituum: custodite spiritum vestrum, & nolite despiciere. || ²³ Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris, & dixistis, in quo eum fecimus laborare? in eo quod dicitis: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: aut certè, vbi est Deus iudicij?

¹⁹ vnus ille Dei amicus, cui exuberans erat spiritus, superinduxit Agar: sed numquid ille causa id fecit libidinis? non certè, sed de consensu vxoris Sara, querens tantum filium à Deo sibi dari. Vos ergo eundem cum patre vestro Abraham ²⁰ conseruate spiritum, quem ab eo accepistis, & ne uxorem despiciatis, quam ab adolescentia duxistis. ²¹ Cum eam oderis, dimitte obsecro, dato libello repudiij, si tibi videbitur. Sanè tam ingentem, ac grauem illi inferes iniuriam dimittendo, ²² vt obtegi non possit vestimento, quin potius super vestimentum redundabit. Permanete ergo in spiritu, quem ex lege ebibistis, & ne despiciatis uxores vestras. Satis est quod vestris aliis sermonibus ²³ me fatigaueritis, vt ita loquer, dum patienter vos adhuc tuli. Si queratis, in quo fatiganimus te? In iudicio iniquo, quod de me fertis, dum dicitis: Omnis malum faciens probatur Deo, illique placet; aut certè si displicet, tamquam æquus index deberet in eiusmodi seuerè animadvertere.

ARGUMENTVM.

SACERDOTES rursus increpat Malachias, quod suo munere non rectè fungerentur, exemplo Leui coram posito. Inuehitur quoque in populum, quod viri alienigenarum filiabus adhærescentes præ libidine suas desererent uxores: demum se fatigatum impiis eorum sermonibus ostendit Deus.

COMMENTARIVS.

Mandatum.] Diuerso modo inchoant hoc caput Septuaginta, & Hieronymus, & diuerso Rupertus, quam Vulgatus: sed nihil refert ad expositionem. Accusauerat de dolo Sacerdotes, quod melioribus reseruatis, viliora offerrent: & qui-

plurimis, qui legem seruare exoptabant; & violatis fœdus, quod mecum inuit Leui. Propterea nec ego seruaui illud vobis, sed contemptos, & abiectos omni populo vos esse permisi; quemadmodum vos non custodistis quæ ego praeceperam, sed personas ¹⁰ accepistis in sacrificiis à lege præscriptis, dum quorundam probabatis sacrificia, aliorum reiiciebatis. Præterea nonne omnes nos ¹¹ vno patre Abraham nati sumus, ab vno Deo ¹² procreati? ¹³ Quare ergo veteres uxores despiciatis, fratrum filias abiicitis? & ¹⁴ pactum cum patribus nostris violatis percussum in lege? Iuda præuaricatus est: abominatio facta est in Israël, & in ipsa vrbe sacra Ierusalem. Profanauit enim Iuda ¹⁵ sanctitatem matrimonij, quam Dominus tam accuratè præcepit, & voluit obseruari, cum in uxores duxit filias diis seruientium alienis. Exterminabit Dominus quemcumque virum, qui fecerit hoc, cum vniuersa eius familia, vt ne vnus quidem supersit, ¹⁶ seu doctior ille sit, & diuino cultui dicatus, siue laicus, siue munus offerat Domino exercituum, siue non. ¹⁷ Rursus & hanc secundam perpetratis iniquitatem, nam tam iniquè vestras uxores tractatis, vt cogatis eas operire altare meum lacrymis, fletu, & singultu, quo me irritatis, vt nolim iam respicere ad vestrum quoduis sacrificium; nec munus placabile suscipiam de manu vestra. Dicitis, quomobrem? quia Domino constituto ¹⁸ teste coniunctionis inter te, & uxorem, quam ab adolescentia duxisti, & positus es, despexisti eam non seruando illi fidem: cum tamen ea sit, illa socra tua, & vxor sociali fœdere tibi coniuncta legitime. Abraham quidem

Adem præceptum putant proferri de victimis, ac hostis mundis offerendis, Dionysius, & Vat. At Hieronymus cum ceteris, tantum adhortationem, aut monitionem esse existimat, qua Malachias admonet Sacerdotes, vt resipiscant, si nolint egestate, quam præ avaritia timebant, puniri. Sacerdotibus, ait, Cyprianus in Epistol. 55. hunc locum referens, maior labor incumbit in asserenda, & procuranda Dei Maiestate,

Admonitio ad Sacerdotes.

ne quid videamur in hac parte negligere.

2 **Ponere super cor.**] Est firmiter statuere; aut proponere in corde. Hieronymus pro intelligere, accepit. Vatab. Montan. & Robertus, exponunt; rationem habere, in animum inducere, aut mentem adhibere, vel aduertere ad officium glorificandi Deum. Chaldaus subintellexit timorem, nisi ponatis timorem mei super cor, ut detis gloriam nomini meo. Nam super cor Dei timor, & honor collocandus est, non infra cor, sicut enim Deus supereminet omnibus, sita eius religio, & honor, ceteris omnibus est praefendus.

3 **Egestatem.**] Hebraice, *maledictionem*, ut Septuaginta, & Chaldaus, & omnes alij transferunt, hoc est, rerum omnium penuriam, quo, ut auari, in ea ipsa re punirentur, quam fugere contendebant. Hoc ipsum repetit explicationis gratia, cum ait, & *maledicam benedictionibus vestris*, hoc est, iis, quae mea benedictione possidetis, immissa sterilitate, aut alio malo, ut intelligunt Hieronymus, Cyrillus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Montan. Vatab. & Robertus. At Theodoretus nomine *benedictionis* exponit Sacerdotium dissoluendum, ac dissipandum propter abusum. R. Salomon, Lyra, & Dionysius volunt significari ea, quibus sacerdotes benedicebant, ut agri, pecora; quae Deus comminatur se destruturum. Sed prior sensus commodior, ac verior. Vnde subdit, & *maledicam ei*: pro eis, hoc est, & proculdubio maledicam, ac destruiam facultates vestras; alij transferunt, & *maledixi eis*; & Dauid Kimhi, Vatablus, & Robertus explicant, iam capere maledicere. Per quae quis peccat, per haec & punitur; peccauerant in honore Deo deferendo, qui viliora illi offerebant, in iis quae sibi reseruabant; punit Deus hos Sacerdotes: sicut superbos punit ignominia; inuidos, boni, quod inuidet, priuatione.

4 **Brachium.**] Nomen Hebraicum זרע zerangh, quod hic legimus, semen significat, ut Genes. 4. 25. *posuit mihi Dominus זרע zerangh semen aliud pro Abel.* Isa. 17. 11. *mane זרע zerangh semen tuum florebit.* Et ita Chaldaus, & omnes recentiores transferunt hic, dicentes. *Ecce ego perdo, aut proiicio vobis semen.* Vel per futurum; *perdam.* Et est sensus ad confirmationem latae maledictionis: *Ecce ego iam incipio disperdere semen, quod seminastis, vel disperdam, & faciam ut nullum ferat prouentum semen, quod seminaueritis.* Vel

Sensus 1. secundò, si legamus, *Ecce ego perdo vos unà cum semine*, erit sensus. Ego destruiam vos cum semine vestro, hoc est, cum vestra posteritate, & vos deferam cum vestris vilibus sacrificiis. Potest & idem nomen legi זרע zeroangh, & tunc brachium significat, seu armum bestiarum; quomodo acceperunt hic Septuaginta, dum legunt. *Ecce ego separo, vel separabo vobis humerum, & Aquila; Ecce ego vos increpabo cum brachio, & Vulgatus.* Et quoniam de abiectione sacrificiorum est sermo, refert quod legimus in lege, brachium, seu armum animalis sacrificati pertinere ad sacerdotem. Nam dicitur Leuit. 7. 31. *Pectusculum erit Aaron, & filiorum eius; armus quoque dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias Sacerdotis.* Iuxta quod sensus Hieronymi, Remigij, Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij est: ecce armum animalis, quem vobis separari iussi, pro vestro officio, & sanctitate, in facies vestras proiiciam indignabundus. Lyra nomine *brachij* intelligit robur, & sustentationem Sacerdotum: proiiciam, inquit, à vobis brachium, auferendo sustentationem, quae ex sacrificiis vobis solet prouenire. At Theodoretus iuxta priorem sensum intelligit comminari Dominum Sacerdotibus se eos proiecturum cum armis, ceterisque prouentibus, eis in lege assignatis. Montanus ad duplex nominis Hebraei respiciens significatum, seminis, & brachij, duplicis quoque oblationis putat hic mentionem fieri, *Minbah* muneris, quod

A ex semine frumenti, puro adipe, oleo, sale, & thure quoque solebat concinnari, ut constat 7. Leuit. & *molam*, unde immolari, dicebatur; & *Korban* sacrificii, quod victimis maectandis constabat, & quidem *Minbah* manu extensa in patera offerebant. Ait ergo Deus: Ego repellam brachio meo munus, quod extenta manu mihi offertis, & semen, ex quo confectum est, in facies vestras respergam. Deinde cetera sacrificia impura, & abiectissima in facies vestras proiiciam, illisque illisa adhærescent. Melius accepisset brachium Sacerdotis, ut dicat; Ego proiiciam brachium, quo mihi munus offertis, & molam ipsam, seu semen, in facies vestras respergam.

B **Stercus.**] In Hebraeo legimus; *Et dispergam stercus super vultus vestros, stercus solennitatum vestrarum, & tollet vos ad se.* quia enim ventriculus animalis oblatus pertinebat ad Sacerdotem; Septuaginta verterunt; & *dispergam ventriculum*, id est, stercus victimarum, & hostiarum, quas sacrificatis in solennitatibus vestris, in facies vestras. Hac autem metaphora minatur Deus se despecturum sacrificia Sacerdotum, & summa ignominia, & pudore affecturum eos, cum puniret; non diuersa ab ea, quam paterentur, si stercore deturparentur eorum facies. Et sanè vestra iniquitas irreuerentiae efficiet, ut ignominia illa vos comprehendat, & tollat vos ad se. Hunc sensum habet Chaldaus, cum ait; & *reuelabo confusionem scelerum vestrorum in facies vestras.* Tum etiam Theodoretus, & Lyra. Sed Vatab. & alij, illud, & *assumet vos ad se*, explicant; moriemini in peccatis vestris, quae committitis in ministerio meo. Nam viuendi cuiusque ratio in mortem ipsam conseruari solet; quod si quis malè viuit, nil mirum si malè moriatur.

C **Et scietis.**] Cum vos hac ignominia affecero, tunc cognoscetis me eundem esse, qui quondam elegeram Leuiticam tribum, & eam Sacerdotio exornauim, & praecipi reuerentiam, quam seruare debebat. Ita Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, & Hugo. Vel, cum ultio mea in vos saeuierit, tunc scietis, quod miserim ad vos mandatum per Moysen olim, ut in officio vestro vitam me dignam gereretis, id est, ut haberetis timorem, veritatem, & iustitiam: à me autem expectaretis vitam, & pacem; iuxta pactum initum cum tribu Leuitica; ut clarius explicant Lyra, Dionysius, Vatablus, & Montanus. Vexatio enim dat intellectum, & poena in cognitionem inducit culpae, & transgressionis mandati alicui propositi.

D **Cum Leui.**] Nomine *Leui* non intelligit vnum è duodecim Patriarchis, filium Iacob, auum Moysi, qui ante legem latam multis annis decesserat: nondum eius posteritate ad ministerium cultus diuini selecta: ac proinde non fuit cum illo hoc fœdus initum, sed tribum Leuiticam, quae ad montem Sina assumpta est ad religionem exercendam, ut intellexerunt Septuaginta, Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius. Sed quia pactum, de quo est hic sermo, cum aliqua persona ex posteritate Leui, initum est, tamquam cum capite, ac principe Leuitarum omnium, adhuc inquirere oportet, quis hic Leuita fuerit, cum quo tam nobile fœdus iniuit Deus? Nec existimandum est hic loqui Prophetam de Leuitis, qui inferioribus ministeriis erant dicati; sed de Sacerdotio insignitis, quorum erat sacrificare; quia cum Sacerdotes increpet, Sacerdotes priscos in exemplum illis obicit; & legem officij, quam seruare tenentur, in medium adducit. Rupertus igitur indicat hunc Leuitam fuisse Moysen Sacerdotem, fratrem Aaronis, de quo Dauid cecinit in Psalmo 98. 6. *Moy-ses, & Aaron in Sacerdotibus eius.* Cum quo pactum percussum est, Exodi 24. 9. quando ascenderunt Moyses, & Aaron, Nadab, & Abiu de tribu Leuitica; & dixit

5 Despicendus sacerdos cum suis sacrificiis.

6 Poena fiet notum mandatum Dei.

7 Leuitica tribus nomine Leui accipienda.

Quis ille Leui, cum quo pactum initum.

Moses putatur.

dixit Dominus ad Moſem. *Aſcende ad me in montem, & eſto ibi, daboque tibi tabulas lapideas, & legem, ac mandata, quæ ſcripſi, ut doceas eos.* Et hoc eſt pactum vitæ, & pacis. Sed quia Moſes, ut dux, ac princeps totius gentis Iſraeliticæ, communem cum Deo cauſam agebat, & non Leuitarum tantum; de Leuita Sacerdote inquirimus, quis fuerit eo munere primus inſignitus?

Sed refuta-
tur.

Phinees fuit
ille Leui.

Ex Hebræis nonnulli, Vatablus quoque, Montanus, & alij, non inſiciantur hic intelligi Phinees. Nam de eo dicitur Numer. 25. 11. *Phinees filius Eleazari filij Aaron Sacerdotis, auerit iram meam a filiis Iſrael, quia zelo meo commotus eſt contra eos. Idcirco loquere ad eum: Ecce do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipſi, quam ſemini eius pactum Sacerdotij ſempiternum; & Eccleſiaſticus cap. 45. 28. Phinees filius, inquit, Eleazari tertius in gloria eſt, imitando eum in timore Domini; & ſtare in reuerentia gentis: in bonitate, & alacritate animæ ſue placuit Deo pro Iſrael. Ideo ſtatuit illi Teſtamentum pacis, principem ſanctorum, & gentis ſue, ut ſit illi, & ſemini eius Sacerdotij dignitas in æternum.* Verum Phinees tertius in gloria eſt, & cuius virtuti Sacerdotium ſempiternum tribuendum foret; quamvis non fuiſſet promiſſum Aaroni; & idcirco in præmium virtutis, ac zeli illius redintegratum eſt pactum, & de-nudò promiſſum Sacerdotium tam ipſi, quam eius poſteritati.

Refutatio.

Aaron fuit
Leui.

Certius ergo eſt, quod Hebræis iſdem, Theodoro, Vatab. & Montano videtur, hoc pactum initum cum Leuita Aarone, pro poſteris quoque ſuis: qui primus fuit omnium Pontificum. Nam de officio eius, ac ſanctificatione agens Moſes Exodi 28. concludit. *Legitimum ſempiternum erit Aaron, & ſemini eius poſt eum.* in quam ſententiam nonnulla dicuntur & in Leuitico, & in Numer. quæ omnia expreſſit Eccleſiaſticus cap. 45. 7. cum inquit, *Excelsus fecit Aaron fratrem eius, & ſimilem ſibi de tribu Leui: ſtatuit ei Teſtamentum æternum, & dedit illi Sacerdotium gentis, & beatificauit illum in gloria. & verſu 19. Factum eſt illi in Teſtamentum æternum, & ſemini eius, ſicut dies cœli, fungi Sacerdotio, & habere laudem, & glorificare populum ſuum in nomine eius. Et dedit illi in præceptis ſuis poteſtatem, in teſtamentis iudiciorum, docere Iacob teſtimonia, & in lege ſua lucem dare Iſrael.* Ex quibus conſtat rectè conuenire Aaroni verba noſtri Prophetæ, qui pactum cum Deo initum obſeruauit pro dignitate.

8

Pactum.] Nunc videndum eſt, quod fuerit pactum initum inter Deum, & Leui. Et ex parte Dei quidem pactum fuit vitæ, & pacis, & dedit ea illi; ut habent Hebræa, & Tigurina, Pagninus, & Vatablus, & Septuaginta expreſſerunt hanc lectionem; *Pactum meum fuit cum eo vita, & pacis, & dedi ei, ut in timore timeret me, & à facie nominis mei formidaret.* & quidem Lyra, & Dionyſius, illud, *vita, & pacis,* exponunt longam vitam, & tranquillitatem dandam populo Sacerdotum precibus. Aliis videtur ſignificari pactum hoc eſſe de Sacerdotio pacificè, & perpetuò conſeruando in tribu Leuitica. Nam Numer. 25. de Phinees dicitur; ut ſuprà retulimus: *Ecce do ei pacem fœderis mei; & erit tam ipſi, quam ſemini eius pactum Sacerdotij ſempiterni.* Hoc eſt, do ei ut pacificè ipſe cum poſteris ſuis potiatur Sacerdotio; & Eccleſiaſtici 45. 30. *Ideo ſtatuit illi teſtamentum pacis, ut ſit illi, & ſemini eius Sacerdotij dignitas in æternum.* Nihilominus placet intelligentia Theodoret, Vatab. & Montani, qui accipiunt pactum vitæ & pacis, pro pacto, aut promiſſione vitæ in longum producendæ, & in pace, & tranquillitate, cum neceſſariorum affluentia, conſeruandæ. Nam pacto ſtantibus vitam, & pacem

Pactum vi-
tæ, & pacis
quale.

A conciliat. Pactum autem pacis, vel fœdus pacis Scriptura vocat vitam tranquillè degere, omnibus abundè prouenientibus, ut conſtat Ezech. 34. 25. & 37. 26. Quod vtrumque bonum comprehendit Dauid in Pſalmo 33. 13. cum ait. *Quis eſt homo, qui vult vitam, longam videlicet: & dies videre bonos,* in quibus bonis fruatur abundè? Ita igitur hoc loco docet Deus ſe ſub pacto promiſiſſe Aaroni longam vitam, & ſumma in pace tranſigendam; poſtquam ſine contentione virgæ floſcentis miraculo, obtinuit principatum Pontificum; ſi timeret Deum, &c. quod pactum inuit quoque pro poſteris ſuis. Hoc autem præmio remuneratum fuiſſe Aaronem conſtat; nam vita eius producta eſt uſque ad centeſimum vicesimum tertium annum, quo deceſſit 40. anno exitus Iſrael de Ægypto, cum geſſiſſet Pontificatum annos 39. & menſes quatuor. Quod attinet ad pacem, & tranquillitatem, Pontificatum dedit illi contra obſectatores; & cum ex inuidia circumſteterunt qui erant cum Dathan, & Abiron, & Core, Deus cauſam eius egit, & conſumpſit in iracundia, ut dicitur Eccleſiaſtici 45. 24. *Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hereditatem, & primitias frugum terra diuiſit illi. Sacrificia Domini dedit illi. Ceterum pars non eſt illi in gente: ipſe eſt enim pars eius, & hereditas.* Hebræi, & Vatablus, ac Robertus putant ſermonem eſſe de Phinees, cui Deus longiſſimam vitam largitus eſt, & pacem, hoc eſt, corporis ſanitatem: putant enim vixiſſe trecentos annos, de qua re in Chronologia ſacra quid ſit tenendum, explicuimus. Nunc de principe Sacerdotum Aarone ſermonem fieri, ſatis probatum relinquimus; & hæc quidem promiſit Deus. At Aaron ad munus Sacerdotale præſtandum, promiſit timorem, hoc eſt, cultum religioſum Dei, & ſemper habere in ore legem veram, ſanctam, ac puram, non fucatam, aut falſam doctrinam: tum etiam ſtudere, obſeruatiam præceptorum ſeruando, pacem, & æquitatem cum proximis, & zelum honoris Dei conſeruare; quo multos corripiat, & ab iniquitate retrahat.

C

D

E

Labia.] Reddit rationem eius, quod dixerat, ex officio Sacerdotis eſſe habere in ore legem veram, & puram, & iniquitatem, hoc eſt, falſitatem, ut ait Chaldaus, non inueniri in labijs eius, nam Sacerdotis eſt cognitionem legis cuſtodire, eam callere, & alios docere; & paratum ſe præſtare ad reddendam rationem omni poſcenti, & docendum omnem requirentem; legem quidem, non nugæ, vel fabulæ; ut inquit Bernardus lib. 3. de conſideratione, in fine: non verbum ſcurrile, aut alijs detrahens. Addit poſtremam rationem; *quia Angelus Domini exercituum eſt.* Exponit nomen ſuum Malachias, ait Hieronymus; quod eſt officium Sacerdotis, nam eſt Angelus, nuncius, legatus, ſeu miniſter Domini, ut ait Chaldaus. Nuntius dicitur, ait Hieronymus, quia Dei, & hominum ſequeſter eſt; eiſque ad populum nunciat voluntatem, & idcirco in Sacerdotis pectore rationale eſt, & in Rationali, doctrina, & veritas po-

Phinees vita
longiſſima.

Sacerdotis
munus.

Bernardus.
Sacerdotis
munus.

Legatus Dei,
& ſequeſter
eſt Sacerdos.

Acco

10

Accepistis. Ita Symmachus, Reueriti estis facies in lege; quod Septuaginta verterunt; accipiebatis personas in lege: quia vni magis fauebant, quam alteri; non ipsius rei gratia, sed personæ; & vnus probabant sacrificium, admittentes pecus mutilum, & illegitimum; alterius reprobabant, ad personas ipsas tantum respicientes, vt intelligunt Theodoretus, & Robertus. Nam hoc scelus exprobrat Sacerdotibus; quamuis alij de communi iudicio cuiusvis causæ exponant, quod Sacerdotes in causis proximorum non æqui essent iudices, sed personas respicerent in iudicio, non rem ipsam, qui sensus ad sequentem exprobrationem viam parat.

Vitium in-
iustitiæ Sa-
cerdotum
carpitur.

11

Pater vnus.] Quasi nouum argumentum exordiat, nouam rationem his verbis incipit, vt insinuant Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Albertus, Hugo, & Lyra. Alij, vt Rupertus, existimant hanc rationem additam à Propheta ad coarguendum sceleris acceptionis personarum, quod tandem proposuerat; accepistis, inquit, faciem in lege, quibusdam iniquè reiectis, & alijs admissis ex humano tantum respectu. Cum sanè vno Patre nati, & ab vno Deo creati, vno habito veritatis respectu, simus iudicandi. & Theodoretus, Lyra, & Dionysius exponunt in his prioribus verbis, in genere reprehendi odium, & dissidia inter Iudæos, quibus fraterna charitas dissoluebatur, & extinguebatur. At Hieronymi, & ceterorum auctororum sententia est, agi hic contra vitium commune post reditum à Babylone, reiciendi vxores proprias, & ducendi alienigenas; quod pulchriores essent, & ditiores, contra legem patribus latam. Reprehendit autem hoc vitium gemina ratione, ex duplici vinculo; quo tenebantur suis vxoribus Israëlitis, desumpta. Prior ratio est. Nunquid non pater vnus omnium nostrum? Cum vnus, inquit, & idem sit nobis pater, & nos simus eiusdem illius filij, cur sorores nostras, illius patris filias, despiciamus, & admittimus in coniugium alienas, accipientes facies contra legem? Per vnum autem patrem Hebræi, quibus assentiuntur Vatab. & Montanus, intelligunt Iacob, seu Israël, ex quo duodecim Patriarchæ prodierunt, & omnis populus nomen Israël assumpsit. & hi quidem melius quam Lyra, & Dionysius; qui exponunt Adam. Nam si coniunctionis ratio ante oculos ponitur, quæ cogat alienas filias non ducere, relictis propriis; nullam vim haberet in coniunctione Adam, secundum quam alienigenæ etiam eodem sunt patre natæ Adam; non tamen eodem Iacob. Sed verius cum Hieronymo, Remigio, Ruperto, Haymone, Alberto, & Hugone, non renuentibus alijs; intelligimus Abraham; quem vnum, vt patrem sui generis venerati sunt Iudæi, quod ille primus ad religionem selecti populi vocatus sit. Vnde Isaia 51.2. dicitur. *Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos: quia vnum vocavi eum, & benedixi ei, & multiplicavi eum;* & Ecclesiastici 46.20. Abraham vocatur, magnus pater multitudinis gentium. Et consuetudo erat Hebræis vocare se filios Abraham. Nam Matth. 3.9. dicebant: *Patrem habemus Abraham;* & Ioan. 8.39. *Pater noster Abraham est.* quin & Christus Lucæ 19.9. de Zachæo dixit; *hodie salus domui huic facta est; eo quod & ipse filius sit Abraham:* merito ergo dixit Propheta, *unum patrem habemus Abraham,* atque ita vno coniunctionis amore sumus colligati, contra quem facit, qui vxorem sui generis relinquit, & assumit alieni.

Vnus pater
Abraham.

12

Create pro
vocare.

Creauit nos.] Verbum *בָּרָא* *bara*, quod hic vtitur Propheta, cum communem significationem habeat, *aliquid ex nihilo facere*, qua ratione hic accipiunt multi ex interpretibus, at verius singulare hic habet significatum, in Scriptura quoque vsitatum, pro *elige-*

re, & denuo asciscere, seu constituere, aut peculiari ratione formare; quomodo Isaia dicit cap. 43. 1. *Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israël;* dum ex omnibus gentibus, in peculiarem populum te elegit. & cap. 65. 18. *Ecce ego creabo Ierusalem,* pro instauratio, & renouo. Ierem. 31.22. *Creauit Dominus nouum super terram,* hoc est, rem nouam efficiet, *femina circumdabit virum.* Ita hic vnus Deus dicitur, creauit nos, dum selegit hunc populum, vt suis legibus institutum, sua vera imbueret religione, ab alijs nationibus separatum; & vt pater filios gubernaret; iuxta illud Deuteronomij 32.6. *Numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, & fecit, & creauit te?* & v. 18. *Deum, qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui.* Est ergo posterior ratio desumpta ex coniunctione religionis, vt videntur explicare Hieronymus, & Montanus, & M. Annon vnum Deum agnoscimus, ac colimus nostri populi formatorem, & constitutorem; cum ceteræ gentes vnum illum non agnoscant, nec colant; quia Deos agnoscunt diuersos, & colunt eos, qui non creatunt eas. *Dominus enim solus dux eius fuit,* Deuter. 33.12. *& non erat cum eo Deus alienus.* Qui ergo vno religionis vinculo coniuncti sunt; non debent illud dirumpere, & adhærere iis, qui colunt alienos Deos. Est autem optima ratio ad persuadendam charitatem, quocumque vinculo colligatos ostendere, siue sanguinis, siue religionis, siue quouis alio, vt persuadet Apostolus ad Ephes. 4.3. cum ait. *Solliciti seruare unitatem spiritus in vinculo pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestrae. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma. Vnus Deus, & Pater omnium, qui est super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.* Ex quo loco non inconcinne dux rationes prædictæ in vno Deo vero possunt intelligi. Nonne Pater vnus omnium nostrum Deus est? Annò vnus est creator noster Deus? *Deum ergo, qui te genuit dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui.* Deuteronom. 33.18. despiciens fratrem tuum ab vno Patre Deo tecum genitum; & ab eodem vno ipso Deo in vna religione creatum. Quæ ratio vim non haberet, si in communi significato verbum, *creare*, acciperemus, siquidem & filia alienigenarum ab vno Deo creatæ sunt, à quo & Iudæi creati fuerunt. In singulari ergo accipiendum est pro, eligi, aut adoptari in populum peculiarem, cui Deus largitus sit veram sui cognitionem, ac religionem.

Ratio ex
unitate re-
ligionis.

Vnus Deus
creator per-
suadet vni-
onem conser-
uare.

Quare ergo.] Videndum in primis est, in quos inuehatur Propheta? Nam Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, cum reliquis ferè expositioribus, vniuersum populum putant reprehendi, quod communis culpa vniuersum adstrinxerit, ducendi alienigenas vxores, vt ostendunt illa verba, *Transgressus est Iudas, & abominatio facta est in Israël; quoniam contaminauit Iudas sanctificationem Domini.* At Rupertus, M. & Montanus Sacerdotes, & Leuitas existimant hic in primis reprehendi, quod & ipsi ius coniugij primi violarent, & alijs causa fuissent violandi; & probant, quia cum Sacerdotibus est sermo ex superioribus; & populus reprehenditur, qui eadem commiserit, Sacerdotum permissu, & exemplo prouocatus. Itaque inuectiua contra omnes est; sed contra Sacerdotes, tanquam contra iuris primos violatores.

13

Deinde videndum quod sit crimen Sacerdotum, & populi, quod hic increpatur: Hieronymus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Vatab. & Montanus, ex Hebræorum traditione, & veritate, quam legimus 1. Esdræ 9. & 10. hoc dicunt fuisse delictum: quod reuersi de captiuitate Babylonica, tam Principes, & Sacerdotes, ac Leuitæ; quam reliquis populus, abiecerunt vxores suas Israëlitis generis, quæ paupertate, & iniuria longioris viæ, & fragilitate sexus, non

Inuectiua
in Sacerdo-
tes primum.

non ferentes laborem, confectæ erant, ac infirmitatem, & deformitatem contraxerant corporum: & cum alienigenis vel ætate florentibus, vel cultu corporum pulchrioribus, vel potentum, ac diuitum filiabus matrimonia copularunt. Et Hieronymus quidem, Theodoretus, & multi alij, existimant delictum in eo commissum, quod vxores proprias reliquissent, & loco earum alienas duxissent. At Lyra, Vatab. & Montanus in eo culpam constituunt, quod proprias vxores domi retentas, vti ancillas haberent, ac despicerent, & alienigenas in vxores honoratas duxissent. Atque hoc esse verius ex sequentibus constabit. Ait ergo Propheta: *Quare despiciit unusquisque nostrum fratrem suum?* Hebr. *Quare præuaticatur quisque in fratrem suum?* Nominem fratris intelligunt Hieronymus, & qui cum sequuntur, soceros suos; ait enim Hieronymus. Quare veteres vxores contemnimus, & fratrum nostrorum abiicimus filias? Alij, & fratres vxorum volunt comprehendere. Montanus putat nomine fratris intelligi sororem, quod consuetudo sit Scripturæ tam virum; quam feminam, sicut homines, ita fratres appellare, vt apud Iacobum cap. 1. 2. *Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis.* Tum maximè quod despectus vxoris est, quam sororem vocat, fratris nomine significatam.

Pactum.] Id est, legem patribus datam de non ineundo coniugio cum alienigenis, vt putant Hieronymus, & Remigius, Haymo, & Albertus cum alijs, qui Hieronymum sequuntur. Habetur autem hæc lex Exodi 23. 32. & cap. 34. 16. vbi dicitur. *Nec vxores de filiabus eorum accipies filiis tuis: ne postquam ipse fuerint fornicata, fornicari faciant & filios tuos in Deos suos.* & Deutero 7. 3. 4. quibus in locis cum septem tantum gentibus prohibentur coniugia. Et quia eadem ratio deceptionis vim habet in coniugijs aliarum gentium idola colentium; idcirco & ad Ammonitas, Moabitas & Egyptios legis obligatio extensa colligitur ex initio 9. cap. libri primi Esdræ. Tum etiam ad Idumæos, & Sidonios, vt patet 3. Regum 11. 1. 2. Atque hæc de pacto intelligentia vera est, quoniam violatio ex acceptione alienigenarum facta videtur. Montanus pactum putat de vno Deo colendo, eique seruiendo, de quo Matth. 4. 10. *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruias;* quod violabant ductis alienigenis, exponendo se periculo adorandi idola. Vatablus, & Robertus intelligunt ipsum vinculum coniugale à Deo institutum, & inter Adam, & Euam primum initum. Gen. 2. 24. quod diligenter ac sanctè prisci patres obseruarunt: qui licet superinducebant vxores prioribus, non ex alienigenis, cum priorum despectu. Verum prima expositio ex his, quæ sequuntur, videtur vera, cum in eo notetur præuaticatio Iudæ, & Israël, quod duxerint filiam dei alieni. Ex cuius consortio, quid nisi vt pietas deseratur, efficitur? & ex improborum societate probitas eiicitur, & virtus contemnitur ex vitioforum amicitia; & denique malum omne contrahitur. Sicut cum sancto sanctus fit, & cum iusto iustus, qui illis adhæret, cum eisque conuersatur.

Sanctificationem.] Profanauit Iudas sanctitatem Domini, quam dilexit. Sanctitatem morum quidam explicant, qua sancti erant, & Deo dicati Iudæi inter omnes gentes, vt promissit illis Deus Exodi 19. 6. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis: & vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta.* & Psalmo 113. 2. *Facta est Iudea sanctificatio eius:* nempe ad cultum Dei sancita, & destinata. Hac ratione dixit Chaldaeus hoc loco. *Violauerunt viri domus Iuda animam suam, quæ erat sanctificata coram Domino, & dilecta:* quia videlicet desciuerunt à sanctitate, qua Deo vero colendo erant addicti; & se obtulerunt cultui Deorum

gentium, dum filiam eorum duxerunt vxorem. & hoc est; contaminasse religionem Domini, vt exponit Lyra. Alij templum intelligunt violatum, dum in illud ingrediebantur irreligiosi, iuxta illud 1. Machab. 1. 23. *Antiochus intrauit sanctificationem cum superbia.* Montanus intelligit vtramque charitatis rationem generis, & religionis, quam violata coniugij lege violauit Iudas. Dauid Kimhi, Vatab. & Robertus intelligunt ipsum vinculum coniugale, quod Dominus sanctificauit, & diligit. Placet Hieronymi expositio, quem sequantur Remigius, Haymo, Albertus, & Hugo, qui nomine *sanctitatis* intelligunt separationem à gentibus, ne semen à Deo electum misceretur Gentilium, inito cum filiabus eorum matrimonio, quod summa cura obseruari præceperat Deus.

Magistrum.] Hebraicè *hher vehhones*, de tabernaculis Iacob. & nomen *hher*, vigilem significat, & Vulgatus *magistrum* interpretatus est, & Pagninus, & Robertus; quod excitet discipulos, vel quod ipse expertus sit, & alacris ad docendum. *Hones* quoque respondentem significat, & iidem exponunt, *discipulum*, qui respondere magistro teneatur. Et est sensus Hieronymi, Remigij, Ruperti, Haymonis, Alberti, Hugonis, & Dionysij; exterminabit Dominus eiusmodi crimine contaminatum, siue Doctor fuerit, siue discipulus: siue Sacerdos, siue laicus, siue doctus, siue simplex, siue paruus, siue magnus. Tigurina vertit, *qui auctor, & qui obsequitur*; hoc est qui auctor est tanti sceleris, & qui ei consentit; quod alij dicunt, *agentem, & consentientem*, & etiam pro eo orantem, Sacerdotes scilicet, qui peccati auctores fuere, & populum illis consentientem, & orantem, munusque offerentem pro illis. Hebræi verba Hebræa, *vigilantem, seu suscitantem, & respondentem*; aliter exponunt. Nam Dauid Kimhi, Isidorus, M. & Montanus, sic explicant: eliminabit Dominus totam illius hominis familiam, vt ne quidem in domo maneat, qui suscitet alterum è somno, aut qui vocanti respondeat: aut qui ad fores pulset, aut qui è domo respondeat. Prouerbiū est vt illud, *vsque ad mingentem ad parietem*: & apud nos, *no quedava piante ni manante.* At Chaldaeus, & assentit Dauid Kimhi, & R. Abraham, *suscitantem* pro filio accipit, qui suscitatur semen patris sui: & *respondentem* nepotem, quod filio respondeat in eodem officio suscitandi semen patri suo, vt sit sensus: eliminabit Dominus illius hominis familiam, filium, & nepotem de vrbibus Iacob, vt ne vnus quidem remaneat ex eius posteritate, qui nomen illius in posteros deducat. Sic ait Chaldaeus. *Exterminabit Dominus virum, qui fecit eam*; scilicet, abominationem; *filium, & nepotem de vrbibus Iacob: & si fuerit sacerdos, disperdet eum Dominus, ne offerat oblationem in domo Sanctuarij Domini exercituum.* Atque hunc sensum habet Vatab. *vigilantem, & respondentem*, pro viuo accipiens; nam mortuos, dormientes vocamus. Si sacerdotes, inquit, duxerint vxores alienigenas, & liberos genuerint, illi non superuenient patri, sed peribunt; & non offerent Deo munus. Quocumque ergo modo explicueris, minatur omnes interempturum, quicumque in illud crimen incurrisent, cum sua posteritate. Tam graui enim pœna Deus punit sæuos homines, qui charitatem matrimonij dissoluerint, & amorem abiecerint, quo suis debuissent vxoribus esse deuincti; quam Deus adeo dilexit, & curauit, vt suum amorem in exemplum adduxerit, quo Ecclesiam dilexit apud Paulum.

Rursus.] Hebraicè; & hoc secundo facitis. Duo crimina commissa à Sacerdotibus explicat, prius est, violasse generis necessitudinem, & religionis sanctitatem prophanis connubijs: posterius hoc loco declarat, quod iniquis officiis, & diuersis iniuriis compellebant

Sanctitas est addici Deo, & separari à gentibus.

16

1. Sensus.

2. Sensus.

Agentes, & consentientes damnantur.

3. Sensus. Nulla ex illa familia supererit.

4. Sensus nulli sacerdoti posteritas erit.

Pœna dissolutionum amoris coniugalis.

17

1. Sensus.

Vxores ancillas reputabant.

14

Cum alienis coniugium prohibitum.

Pactum vnus Dei veri colendi.

Consortium proborum, & improborum.

15

Vxorum do-
lor coram
Deo osten-
sus.

Sensus 2.

Chrysost.

18

Testis ma-
trimonij pri-
mi Deus.

Consuetudo
ineundi co-
iugij Iudæis.

Rationes
contra con-
iugij viola-
tores.

19

Sensus 1.

Chrysost.

bant vxores proprias prouolui ante altare, lacrymis, & gemitibus, ac singultibus opplentes omnia, & opē à Deo implorantes, ut uisceretur se de viris, qui in toris suis alienigenas admittebant, cum despectu illarum, ut intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, & omnes, vno excepto Lyra, qui hoc intelligit de ipsis Iudæis, qui cum deliquissent, connubia cum alienigenis contrahendo, accedebant ad altare, cum lacrymis, & gemitibus, & putabant hac ratione suum posse expiari peccatum, re- tentis vxoribus gentilitiis, suisque despectis; cum tamen Deus commineatur se suum sacrificium non accepturum, quantumuis lamentarentur, & geme- rent. Quem sensum insinuauerat prius Chrysosto- mus Homilia 86. in Matthæum, dum in eos inuehi- tur, qui animæ hominis precium capientes, benefi- cium postea conferunt ex cæde. *Iudaica*, inquit, *hu- iusmodi eleemosyna est, imo vero diabolica. Sunt enim, qui alienis direptis, excusatos se à toto crimine putant, si ali- quam partem pauperibus dederint. De quibus ait Pro- pheta: Altare meum lacrymis velastis, & non accipiam munus de manu vestra. Non vult certe Christus rapina nutiri: neque cultiores habere filios deorum alienorum.* Verum sensus communis verior esse probatur ex se- quentibus.

Testificatus est.] Ad memoriam reuocat le- gem matrimonij latam à Deo inter Adam, & Euam, Genes. 2. 23. cum eam ad virum adduxit, & leges matrimonij constituit, cum dixit, *propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, & tamquam institutor, & testis illi adfuit, ac be- nedixit.* sic intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dio- nysius. Domino, ait, teste, & præceptore præceptum ab initio mundi tibi iniunctum est, ut fidem serues vxori, quam ab adolescentia duxisti, quæ est socia tua, & particeps tua, quia ex costa viri sumpta, & vxor fædere matrimoniali tibi iuncta. Montano, & aliis videtur, quod & mihi probatur; hic fieri men- tionem consuetudinis coniugij ineundi inter Iudæos, dum, Deo innocato, & præsentē sanciebatur, & eius nomine, qui futurus erat in perpetuum testis coniunctionis, obsignatum. Nam Raguel Tobia 7. 15. apprehendens dexteram filia suæ dexterae To- bia tradidit dicens. *Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob vobiscum sit, & ipse coniungat vos, im- pleatque benedictionem Adam in vobis: & accepta char- ta fecerunt conscriptionem coniugij.* Vide quot rationi- bus exprobet viris vxorum despectum, & iniuriam. quod vxor sit illi à iuuentute coniuncta, quæ pro- pter florentem ætatem ei fuit gratissima. quod par- ticeps tua, id est, generis necessitudine, & vitæ so- cietate coniuncta. quod vxor sit legitimo fædere data, Deo teste, & nymphagogo, ut vocat Theo- doretus.

Nonne.] Hebraicè, & non vnus fecit, & residuum spiritus ei: & quid vnus ille querens? semen Dei. Et nomen quidem *וְיָ* Sear significat, quod superest, quod reliquum est, quod excellit, aut exuberat, aut excellentiam, & exuberantiam. Variè propterea expositores hunc locum interpretantur. Nam Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Al- bertus, Hugo, Lyra, & Dionysius per *unum* illum, Deum intelligunt, iuxta illud, quod paulo ante fue- rat dictum. *Numquid non Deus vnus creauit nos?* Ut sit sensus; Nonne vnus Deus fecit vtrumque vi- rum, & vxorem, Adam, & Euam, & quod supere- rat Adæ spiritus, indidit Eux? quia vnus affectus, vna anima vtrique fuit communis; aut certè quia ex viri costa facta est mulier, ut volunt Chrysosto- mus sermone de libello repudij, & Albertus. Quid

autem vnus ille Deus quærebat ex hac coniunctio- ne, quam fecit, nisi filios probos, & suo cultui de- ditos generare? Isidorus deinde exponit de Adam. Nam vnus ille Adam non fecit sic, ut vos facitis, sed

cum plus haberet spiritus ingenuitatis, aut cum exu- berantem haberet amorem, consorti suæ comuni- cavit, quam petiuit, cum vidit, non esse bonum, ho- minem esse solum, vxorem habuit non ad volupta- tem, sed ad semen Dei suscipiendum. Tertio, Chal- dæus, Pagninus, Isidorus, M. & Vatablus de Abraham exponunt. Nam sic legit Chaldaeus. *Nonne vnus fuit Abraham solus, ex quo propagatum est seculum? & quid vnus quesuit, nisi ut permaneret sibi proles in conspectu Domini?* quasi dicat, vnus fuit Abraham, & quod re- liquum fuit illi spiritus, & vitæ, in posteros deriuauit, & tamen nihil aliud quærebat, nisi filios Dei, probos, & pios generare. Vel secundum Pagninum, qui le- git, *Et ne vnus quidem Abraham fecit, ut facitis, & ex- cellentia spiritus fuit ei; & quid fecit vnus? quasiuit semen Dei.* Hoc est; & ne vnus Abraham, cum esset sine liberis, fecit hoc, quod vos facitis, & spiritu ex- cellebat. Nam cum filium promissum optaret, ad- hortante vxore, non ea repugnante, sumpsit Agar, ut semen à Deo promissum susciperet, non gra- tia libidinis: vos ergo sine vllō exemplo facitis, quod facitis. De Abraham autem exponunt, quia paulo ante ille in exemplum positus erat, cum di- ctum est, *Numquid non pater vnus omnium nostrum?*

Alij sic quarto exponunt de eodem Abraham. Ne vnus quidem fecit quod vos facitis, cui vel tantil- lum superesset spiritus; & tamen vnus ille Abra- ham semen Dei quærebat. Denique Montanus sic explanat. Et ne vnus tantum vestrum in hoc cri- mine fuit, cui quidpiam spiritus, vel consilij re- mansisset; & num ille vnus ex vxoribus alienigenis querit semen Dei, & religionem dilatare? minime quidem. Cum ergo ex matrimonio queri debeat filius Dei, si quis sit inter vos cui aliquid insit spi- ritus, aut consilij, ille quidem neque ducet vxores alienigenas, & ductas à se repellet. Quod si ita vertamus verba Hebræa, ut verti possunt; & non vnus fecit, & residuum spiritus ei, & quid illo vno qua- rit, nisi semen Dei? hic erit sensus. Et Dominus qui testificatus est inter te, & vxorem pubertatis tuæ; annon vnum Adam fecit in principio, & fecit quo- que Euam, quæ reliqua illi erat, quasi idem spiritus, idem affectus; & eadem anima eius, quærens ex vno illo cum coniuncta ei vxore semen Dei? Hoc est, non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiuto- rium simile sibi. Genes. 2. 18. ex superfluo, aut resi- duo viri. Ita spiritus pro affectu accipitur, qui com- municatus est à viro femina, ut accipiunt Hiero- nymus, Cyrillus, & ceteri, qui Hieronymum se- quuntur.

Custodite.] Ex Hebræo. *Et custodite, aut cauere in spiritu vestro, & in vxorem adolescentiæ non præua- riceris.* Hoc est; iuxta Hieronymum, & Montanum, & Dionysium. Attento animo considerate quo- modo cauere debeat ab hoc facinore præuaricandi in vxores, quas ab adolescentia duxistis. Vel custo- dite spiritum vestrum ab hoc facinore, vel ab hac libidine. Deinde secundum Remigium, Albertum, Hugonem, Lynam, & Dionysium, *custodite spiritum vestrum*, hoc est, amorem vestrum, vel animam vestram, dimidium animæ vestræ, id est, vxores vestras, & ne iniquè in eas agatis. & hunc sensum probat eadem sententia infra repetita, *custodite spi- ritum vestrum, & nolite despicere*, ut cum Hierony- mo iidem exponunt; nam spiritum nolite despice- re est, & vxorem adolescentiæ ne despicias. Ter- tid, secundum versionem Tigurinæ. *Vos igitur quam*

3. Sensus de
vno Abra-
ham.

4. Sensus

5. Sensus.

20

Sensus 1.

Sensus 2.

Sensus 3.

quam chara est anima vestra, caute ne in uxores, quae vobis in iuventute vestra desponsae sunt, perfidistis. Hoc est, per spiritum vestrum, per animam, seu vitam vestram, quam adeo diligitis, videte ut seruetis fidem vxoribus vestris. Potest recte hortari ad eundem seruandum spiritum cum spiritu Abraham. Custodite ergo spiritum Abraham in vobis, ut sicut ille non est prauaricatus in Saram vxorem, ita & vos fidem seruetis vxoribus vestris prioribus.

21 Cum odio.] Hebraice ad verbum est. Nam odisse mittere dicit Dominus Deus exercituum, ut Montanus transfert. Aut quia odit, dimitte, aut dimittat, ait Dominus, ut alij omnes vertunt. & Montanus quidem contra communem expositionem, nullam putat hic de libello repudij fieri mentionem: sed tantum de odio maritorum aduersus vxores. Compertum enim est infinitium pro nomine solere usurpari, etiam in Lingua sancta, ita ut odisse idem sit quod odium, & חָשַׁלְלָהּ mittere, hic pro extendere, seu propagare, ut Psalmo 79. 12. *Emisit, vel extendit palmites suos usque ad mare.* Ezech. 31. 5. *& emissi, vel eleuati sunt rami eius pra aquis multis.* Ait ergo. Nam odium, quo Iudaei prosequuntur suas vxores, adeo creuit, ut emiserit se, aut extenderit, ut non sub veste lateat, qua multa solent occultari visu indigna, sed supra vestem emineat; & manifestis iniuriis super vestimenta ipsa iam longe appareat. At ceteri omnes tam Hebraei, quam Patres Ecclesiae, & interpretes tam antiqui, ut LXX. & Vulgatus, quam recentiores, de libello repudij, aut de dimissione vxorum haec verba intelligunt, cum omnes legant, *si oderis vxorem, dimitte eam.* & Hieronymus, quidem, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, & Dionysius existimant contineri his verbis responsum Principum, Sacerdotum, & populi, dicentium, *Moses praecepit nobis, ut si oderimus vxorem, dimittamus eam.* Huic se opponit Propheta, hoc dicens falsum esse; nunquam concessum est Iudaeis, tantum ex odio dimittere vxorem; sed obiecta aliqua scelerate, quae esset illius odij causa; ut constat Deuteron. 24. in initio; quam Christus Matth. 19. declarauit solam esse causam fornicationis. Alioqui, ait Propheta, si tantum quia odisti dimiseris, poena iniquitatis operiet vestimentum tuum, id est, totum corpus tuum occupabit, nam grauissime punieris. Hunc quoque sensum indicat Theodoretus, cum ait; nisi iustis de causis, & non ex odio solo dissolueritis matrimonium, Deo iudice reuelabuntur vestrae cogitationes, & operatae apparebunt iniquitate, vel poena iniquitatis. Alij existimant per ironiam haec dicta, hoc modo; si oderis vxorem tuam, dimitte illam scilicet, si tibi videtur, nulla alia causa obiecta, dicit Dominus Deus Israel: verumtamen grauissimas tanti sceleris poenas lues, quasi ablata ironia dixisset; ne velis tantum, quia odisti, dimittere vxorem tuam filiam Israel, alioquin Deus Israel puniet te. Quem sensum indicauit Tertullianus lib. 4. aduersus Marcio. cap. 34. cum ait: *vxorem iuventutis tuae non dimittes;* & quidam Hebraeorum veteres magistri in libro Parassa, cum verba Hebraea, *nam odisse dimittere*, sic exponunt; Deus benedictus odit eum, qui dimittit vxorem suam, & Hebraea verba sic lecta, *nam ad odisse dimittere;* si statim ac odisses, dimitteres, iniquitatem non minimam commisisses.

Sensus 1. odij vxorū magnitudo.

Tertull.

3. Sensus.

Tertio, ceteri interpretes assertiue haec legunt, ex praecepto, aut permissione; si oderis vxorem tuam, da ei libellum repudij, ac dimitte, ut viro alteri nubat, nam hoc minus malum est; & ne velis celare iniquitatem tuam domi retinendo afflictam, ut alij intelligant à te diligi, beneque tractari. Sic Chaldaeus. *Quod si oderis, dimitte eam, & ne operias peccatum vestimento tuo.* Nempe retinendo, ac simulando, ut Castro in Proph. minores.

A M. Isidorus, & Robertus, ut dictum est; vel, at quisque vestrum operiet iniquitatem, unusquisque vestrum, qui dimittit, & non dat libellum repudij, ut alteri nubat, ut intelligunt Lyra, & Vatab. & Robertus. Vel secundum alios, & operiet iniquitatem sub veste sua, hoc est, teget iniquitatem viri, & non diffamabit eum vxor, sicut antea solebat diffamare.

Operiet.] Hebraice, & operuit iniuria super vestimentum eius. Septuaginta, & Vulgatus, & Pagninus, iniquitatem faciunt suppositum verbi, operuit. Tum etiam Montanus; quamuis diuersimodè exponant commentatores, ut coepimus dicere. Nam Hieronymus, Remigius, & sequaces eius, *vestimentum* accipiunt pro corpore, & explicant; illa iniuria occupabit corpus talis viri; nam grauissimas luet poenas. Lyra, Dionysius, & Montan. pro *palam fieri* exponunt. Tam magna erit illa iniuria viri in vxorē, ut obtegi nō possit vestimento, imo vestimentum cooperiet, & super ipsum redundabit, ut omnibus palam fiat. Alij sic exponunt; & iniquitas vxoris, propter quam dimittitur, operiet vestem viri, id est, defendet eum ab infamia, qua ab vxore inspergebatur. Sed Chaldaeus, Tigurina, M. Vatab. Isidorus, & Robertus, *iniquitatem*, seu iniuriam in accusandi casu ponunt. & operuit iniquitatem super vestimentum suum. Et M. facit suppositum Deum; Dicit Dominus Deus Israel, inquit, qui operiet iniuriam, seu vestimento suo, permittendo dare libellum repudij, Alij *virum*, ut Isidorus, & ne operiat vir odium in corde, veluti si maculam sub veste abscondat; aut ut Vat. & ne operiat suam iniquitatem, dimittendo clam, quasi sub vestimento, cum non det libellum repudij, quo constet de sua dimissione, & possit alteri nubere. Aut secundum alios; operiet iniquitatem, seu vestimento suo, hoc est, celabit suam iniuriam, & diffamabitur, ut cum vxor antea diffamabat. Vide quot, quantisque rationibus, & modis curet Deus afflictam vxorem tueri, & ab iniuriis viri asserere, etiam eripiendo eam, & liberando è potestate viri. Nam hoc auxilij impetrauit quod accurrit ad altare Dei operiens illud lacrymis, & lamentationibus.

Laborare.] In Hebræo, Lyra, & Pagnino, in his verbis incipit caput tertium, & nonum argumentum mouetur, de Dei prouidentia, & iudicio improborum; & querentibus de Deo quod non iudicet improbos, pollicetur mittendum Dei filium in hoc munus exercendum. Septuaginta verò cum ceteris interpretibus haec subiiciunt capiti secundo. Et quidem, ut ait Hieronymus, & ex eo Remigius, Haymo, cum reliquis, reuersus populus de Babylone, & videns Babylonios, & cunctas in circuitu nationes idolis seruientes prosperè agere, & abundare diuitiis, se verò, qui coleret Deum, squalore, inedia, & seruitute depressum, in hanc blasphemiam prorumpebat, ut contentiosè diceret, ac sua contentione lassum Deum, ac defatigatum, instar hominis, pra contentione, ad aliud curā mutantem, affirmaret; iam Deum, qui sua misericordia solebat curare res hominū, & proborum causas tueri; defessum hominum improbitate, quasi oblitum non curam habere eorum. Siquidē vel Deus probat eos, qui malum faciunt, & gratos habet; aut si ei non placent, certè iniustum iudicem se ostēdit, qui eiusmodi patitur indemnatos praeterire. Conficiūt ergo blasphemi hanc rationem; quicūque operatur malum, aut placet Deo, aut non; si Deo placet, ergo Deus iniquus est, cui mala placent; si nō placet Deo qui operatur malum; deberet in eiusmodi animaduertere; sed non animaduertit, ergo non malè agunt; deberent potius concludere; ergo maxime cōmendanda Dei bonitas, & longanimitas expectantis ad poenitentiam eum,

22

Mariti poena vxorem relinquentis.

Ratio dimittendi vxorē libello dato.

23

Blasphemia querela impiorum Dei prouidentia negantium.

Ratio impiorum.

Y y

qui male agit: iuxta illud Psalm. 7. 12. *Deus iudex iustus, fortis, & patiens, numquid irascitur per singulos dies?* & Sap. 11. 24. *dissimulas peccata hominum propter penitentiam,* & Exod. 34. 7. *qui auferis iniquitates, & scelera atque peccata.* Huiusmodi argumentum continet Psalmus 72. Iob. 21. Ieremias 12. & Habacuc 1.

Sed hanc blasphemam quæstionē diluet noster Propheta in fine tertij capitis, ab illis verbis. *Inuoluerunt super me verba vestra.* dum prius de Christi aduentu, qui & oculatus testis, & iudex venturus est ad discernendum probos ab impiis, sermonem intulerit.

MALACHIÆ

PROPHETÆ

PARAPHRASIS.

CAPVT TERTIVM.

Ecce ² ego præmitto ³ Angelum meum Ioannem, qui per penitentia prædicationem via offendicula remouebit, per quam ingressurus est filius meus Christus, & post eum confestim veniet idem ipse Christus ⁴ ad templum suum; ille, inquam, Dominator, quem vos queritis, & Angelus fœderis, quem tam ⁵ anxie cupitis. ⁶ En ille quidem veniet. Sed quis impiorum poterit, vel ipsa cogitatione sustinere vim diei aduentus eius? aut quis coram eo subsistet cum apparuerit? Ipse enim ⁷ quasi ignis purificans, & quasi herba fulgonum, sedebit examinans, & emundans argentum; & purgabit noui Testamenti ⁸ Leuitas, & conflabit eos quasi aurum, & quasi argentum, ut offerant Domino in summa sanctitate ⁹ sacrificium. Quod adeo placebit illi, in Ecclesia fidelium oblatam, ut coæquet, imo superet sacrificia omnia superioribus illis ¹⁰ seculis Deo oblata: veniet igitur ad vos ¹¹ iudicandum, ne dicatis, ubi est Deus iudicij? ut sit testis præsentissimus, & sollicitus contra maleficos, adulteros, & periuros, & contra usurpantes mercedem mercenarij, & viduas opprimentes, pupillos, ac peregrinos, contra eos denique omnes, qui me non timuerunt, ait Dominus exercituum. Non enim ego omnium Dominus ¹² mutator, ut vos falso existimatis: cum in eadem contra impios lata sententia perseuerem, licet aliquandiu differam, & ideo vos filij Iacob, qui vestris flagitiis toties promeriti estis consumi, mea patientia permanetis, siquidem à diebus patrum vestrorum non desistitis recedere à præceptis, quæ in lege traduntur vobis, qui ea custodire nolistis. Reuertimini ergo ad me, penitentia ducti, & ego reuertar ad vos, meam vobis impertiens misericordiam. Sed dicetis, qua de re sumus acturi penitentiam, & ad te reuersuri? Respondete & vos mihi, si aliquando videritis hominem adeo audacem ¹³ qui vim inferre iudici suo, eumque diripere non fuerit veritus, ut vos vim mihi infertis, meaque diripitis? Quod si rursus dicatis, qua in re tibi vim inferimus, aut tua diripimus? Dicam vno verbo; cum ministris meis ¹⁴ decimas, primitiasque fraudatis. Penurie bonorum maledictione propterea à me puniti estis, quia vniuersi vos ministros meos suis alimentis defraudatis. Inferte omnem decimam in

Ecce ² ego mitto ³ Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ⁴ ad templum suum Dominator, quem vos queritis, & Angelus Testamenti, quem vos ⁵ vultis. ⁶ Ecce venit, dicit Dominus exercituum: || Et quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum? Ipse enim ⁷ quasi ignis conflans, & quasi herba fulgonum: || Et sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios ⁸ Leui, & colabit eos quasi aurum, & quasi argentum, & erunt Domino offerentes ⁹ sacrificia in iustitia. || Et placebit Domino sacrificium Iuda, & Ierusalem, ¹⁰ sicut dies seculi, & sicut anni antiqui. || ¹¹ Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, & adulteris, & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, viduas, & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. || Ego enim Dominus, ¹² & non mutator: & vos filij Iacob non estis consumpti. || A diebus enim patrum vestrorum recessistis à legitimis meis, & non custodistis. Reuertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum, & dixistis, in quo reuertemur? || ¹³ Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? & dixistis: in quo configimus te? ¹⁴ in decimis, & in primitiis. Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis gens tota. || Inferte omnem decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus: si non aperuero vobis ¹⁵ cataraclas cœli, & effundero vobis benedictionem usque ¹⁶ ad abundantiam: || Et increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructum terræ vestræ: non erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum: || Et beatos vos dicent omnes gentes: eritis enim vos terra ¹⁷ desiderabilis, dicit Dominus exercituum. || ¹⁸ Inuoluerunt super me verba vestra, dicit Dominus. || Et dixistis: Quid locuti sumus contra te? Dixistis: vanus est, qui seruit

uit Deo : & quod emolumentum , quia
custodiimus praecepta eius , & quia ambu-
lauimus tristes coram Domino exercituum?
15 || Ergo nunc beatos dicimus arrogantes : si-
quidem ¹⁹ aedificati sunt facientes impie-
tatem, & ²⁰ tentauerunt Deum, & salui fa-
16 ti sunt. || ²¹ Tunc locuti sunt timentes
Dominum, unusquisque cum proximo suo.
²² Et attendit Dominus , & audiuit : & scri-
ptus est liber monumenti coram eo timen-
tibus Dominum , & cogitantibus nomen
17 eius. || Et erunt mihi , ait Dominus exer-
citus , ²³ in die , qua ego facio , in pecu-
lium : ²⁴ Et parcam eis sicut parcat vir fi-
18 lio suo feruienti sibi. || Et ²⁵ conuertemi-
ni , & videbitis , quid sit inter iustum , &
impium : & inter seruientem Deo , & non
seruientem ei.

horrea domus mea, ita ut cibus numquam defi-
ciat in illa : & periculum de me facite deinceps , an
ut filios vos tractem , vel non : dicit Dominus.
Si non aperuero vobis ¹⁵ cataraclas calorum , ut
pluant , & effudero in vos benedictionem ¹⁶ ultra
necessaria , de me conquerimini. Auertam ab agris
vestris bestiolas vastantes , & non corrodent , nec
corrumpent fructus terrae vestrae , nec vineae steri-
lescent. Omnes gentes vos beatos predicabunt : nam
eritis , sicut terra omnibus ¹⁷ desiderabilis , quam fo-
uet Dominus , & sua cura tuetur. ¹⁸ Durissimis
aduersum me sermonibus contendistis , & preualui-
stis. Dicetis : Quid locuti sumus contra te ? Soletis di-
cere : frustra operam impendit qui seruit Deo , &
quod emolumentum prouenit nobis , quod praecepta
eius custodiuerimus : aut quod tristes incessemus ,
& humiles coram Domino exercituum ? Nonne
merito nos , qui absque ullo fructu pietatis coluimus ,
beatos dicimus arrogantes , & superbos , siquidem ni-

hil obstante quod impie egerint , ¹⁹ augentur familia , & copiosam domum aedificant , & scelera sceleribus
addentes ; ²⁰ fecerunt periculum de minis Dei , utrum reipsa ad opus deduceret , poenis debitis pro tanto
flagitiis eos afficiens , & compererunt , cum liberi euaserint , minas ultra verba non progressas. Non sic lo-
quuntur , qui me Dominum suum ²¹ timent , sed longe aliter secum inuicem de me sermocinantur. ²² Atten-
di sane , & audiui utrorumque sermones : & scriptos habeo apud me , quasi in libro memoriae , in gratiam
timentium me , & in precio habentiam magnificentiam meam : qui propterea ²³ in die illa aduentus mei ,
erunt mihi instar electissimi peculij : Et ²⁴ prospiciam eis , sicut prospicit vir filio suo obsequenti sibi. ²⁵ Con-
uertimini , & ipsa experientia cognoscetis , quantum intersit discriminis inter iustum , & impium : inter
seruientem Deo , & eum , qui non seruit ei.

ARGUMENTVM.

RESPONDET blasphemae impiorum querelae in calce praecedentis
capitis propositae , praemisso Ioanne , ante venturum Christum , qui
discernet probos ab improbis : alteram quoque proponit querelam
impiorum , dicentium , nihil commodi prouenire legem obseruan-
tibus : cui in quarto capite respondebitur , in die iudicii de ea re diiudicandum.

COMMENTARIVS.

Rece.] De connexione huius pro-
phetiae cum praecedenti dicendum ,
quorum de aduentu Christi ser-
monem modo instituat Propheta ?
Rupertus , & aliqui ex recentiori-
bus expositoribus existimant indi-
cari per Christum puros Sacerdotes adducendos , pu-
rumque sacrificium instituendum , pro impuris Sacer-
dotibus , & sacrificiis , de quibus hactenus est sermo
factus. Sed quia hoc argumento absoluto , transitus
factus est ad querelam impiorum , perquirerium , ubi-
nam lateat Deus iudicii , qui impios puniat , piosque
remuneret ? Verius asserunt Theodoretus , Albertus ,
Hugo , Lyra , Vatab. & Robertus , & Montanus , re-
spondere Prophetam ad hanc impiorum querelam ,
Christum hunc esse iudicem constitutum , qui discer-
net probos ab improbis , & unicuique reddet secun-
dum opera sua : ne existimet quispiam Deo malos
placere.

Ego.] Tria explicare oportet ad plenam huius lo-
Castro in Proph. minores.

Aci intelligentiam : quis mittat , quem , & quo munere
functurum ? Et in primis quis ille sit , qui dicit , Ecce
ego mitto : Hieronymus in 1. Marci affirmat esse Spiritum
sanctum , tertiam diuinæ Triadis personam , cui
maxime conueniunt verba Euangelistarum , ut Mar-
ci. 1. 2. Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam ,
qui preparabit viam tuam ante te. Nam Spiritus sanctus
misit Prophetam Ioannem , quem suum vocat , quod
Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines ,
ut ait Petrus in 2. sua Epistola cap. 1. ante filium ,
ut viam eius prepararet , quicum loquitur diuinus
Spiritus.

B Tertullianus lib. aduersus Iudaeos cap. 9. & Chry-
sostomus Homil. 5. in cap. 1. Ioannis , & alij nonnulli ,
quorum meminit Hieronymus , de Patre Christi haec
verba intelligunt : eadem ratione , qua Hieronymus
intellexit Spiritum sanctum , Nam Christus ipse ex
persona patris retulit hanc prophetiam , cum Matthei
11. 10. dixit de Ioanne : hic est enim , de quo scriptum est.
Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam , qui
preparabit viam tuam ante te. Eodem modo protulit
Lucæ 7. 27. & Marci cap. 1. 2. Non potest autem in-

Spiritus san-
ctus mittit
Ioannem.

Pater mittit
Ioannem.
Tertull.
Chrysost.

telligi quod secum loquatur Christus, dicens, *Ego mitto tibi Angelum meum, & preparabit viam ante faciem meam.* quod patri conuenire non potest, quia Ioannes non preparauit viam patri, sed filio; cuius fuit precursor. Respondet Galatinus lib. 3. cap. 12. & Iansenius lib. 1. suae Concordiae cap. 13. idem esse *ante faciem meam*, & ante Christum, & ante te, quia Christus non tantum quoad diuinitatem, sed etiam quoad humanitatem erat facies patris, quatenus erat imago patris simillima; nam perfectissimè inter omnes creaturas patris perfectiones, & conditiones referebat. Probant autem Christum dici faciem Dei, ex illa summi Sacerdotis benedictione, qua iubebatur populo benedicere, Numero. 6. 24. *Benedicat tibi Dominus, & custodiat te: ostendat Dominus faciem suam tibi, & misereatur tui; conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem:* quæ de Christo esse intelligenda, Cyrillus, & Theodoretus affirmant: & David, dum ad hanc benedictionem respiciens in Psalmo 76. 1. dixit, *Deus misereatur nostri, & benedicat nobis, illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri.* & Psalmo 79. 8. *Ostende faciem tuam, & salui erimus.* & Ecclesiasticus cap. 36. dum obnixè postulat mitti Christum: *festina, ait, tempus, & memento finis, ut enarrent mirabilia tua: reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, & gloria tua populum tuum. Suscita preces, quas locuti sunt in nomine tuo Propheta priores. Da mercedem sustinentibus te, ut Propheta tui fideles inueniantur, & exaudi orationes seruorum tuorum: secundum benedictionem Aaron da populo tuo, & dirige nos in viam iustitiae.* Quam esse Hebræorum intelligentiam asserit Galatinus, & adducit R. Mosè Hadarfan super 22. cap. Genesis, qui illud Hoseæ 6. 3. *uiuificabit nos post duos dies, & viuemus ante faciem eius:* explicat, quæ, est rex Messias, sicut dictum est in Psal. 79. *Domine Deus exercituum conuertere nos, & ostende nobis faciem tuam,* id est, Messiam tuum, & saluabimur. & R. Nahimya illud Psal. 16. 15. *Ego in iustitia apparebo conspectui tuo: aut ego contemplantor faciem tuam,* exponit, *Messiam tuum, & satior cum apparuerit forma tua,* figura, imago, aut similitudo tua. Atque hac ratione hunc locum Malachiae intelligit Galatinus ex mente R. Mosè Ben Maimonis, & Iansenius. Vt sit sensus: Ecce ego pater Christi mitto Angelum meum, qui prepararet viam ante ipsum Christum, qui est facies mea, vel ante faciem tuam, hoc est, ante te o Christe: & prosequitur pater, & veniet ad templum suum. At certè, si Christus facies patris est, & verba Prophetæ à patre dicta rectè cohæreant modo explicato: sed Euangelistæ, dum Prophetam referunt dicentem, *Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te:* non possunt accipere *faciem tuam*, pro facie patris Christi: quia non rectè diceret pater; ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, o Christe, qui es facies mea, nisi in diuersa significatione, pro, ante te, ut explicant omnes Euangelistæ verba illa, & *preparabit viam ante faciem meam*, hoc est, ante te. Sic Prophetæ phrasim interpretantes, iuxta consuetudinem linguæ sanctæ; ut Isaia 45. 2. quod Hebraicè legimus, *ego ante faciem tuam ibo: omnes vertunt. Ego ante te ibo, & gloriosos terra humiliabo.* & Lucæ 10. 1. *misit illos binos ante faciem suam, in omnem ciuitatem, & locum, quod erat ipse venturus;* & alias sæpe.

Communior ergo sententia est, Hieronymi, Haymonis, Alberti, Hugonis, Lyræ, Dionysij, Vatab. Montani, & Roberti, qui explicant hæc ut Christi verba, dicentis; *Ecce mitto Angelum meum, qui preparabit viam ante faciem meam:* id est, ante me, iuxta Euangelistarum interpretationem. Nam & Gabriel Lucæ 1. 17. ad hoc Ioannis munus respiciens, dixit Zachariæ. *Ipse praecedet ante illum, nempe Christum, in spiritu, & virtute*

Elia. & ipse Zacharias v. 76. & tu puer, inquit, *Propheta altissimi vocaberis: praebis enim ante faciem Domini parare vias eius:* hoc est, ante Christum: qui visum nos Oriens ex alio.

Solum restat conciliare Euangelistas cum Malachia. Nam Malachias refert Christum dicentem. *Ecce ego mitto Angelum meum, & preparabit viam ante faciem meam.* Christus autem apud Euangelistas refert hanc prophetiam dicens; *Hic est, de quo scriptum est. Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te:* quasi alterum à se loquentem inducat. Quidam respondent: Missionem Ioannis opus esse Trinitati commune, ac propterea singulis personis posse eam applicari ad eundem sensum; & ita apud Malachiam loquitur de se filius Dei, apud Euangelistas loqui putant, vel Patrem, vel Spiritum sanctum de Christo. Vel certè prædicat filius Dei Ioannem se missurum ante se hominem factum; quicum loquatur, quasi cum altero se; ut sic & Propheta conueniat cum Euangelistis. Videntur autem, ut humano more loquamur, tres diuinæ personæ de Ioanne contendere, cuius sit. Nam pater suum esse dicit, filius quoque, & Spiritus sanctus, adeo est insignis sanctitate, ut merito tota Trinitas illum sibi vendicet, ut nemo audeat, nec possit illum rapere de manu eius.

Angelum. Jam videndum est, quem hunc Angelum esse dicat, quem præmittit ante se Christus. Hebraei, quos refert Hieronymus, existimarunt hunc Angelum esse Eliam, quem præmisit Dominus posteriori suo aduentui. Eusebius lib. 5. de Demonstratione Euangelica cap. 28. Angelum hunc putauit esse Christum, quem præmisit pater, ad præparandos animos hominum, in quibus habitaret. Sed Christus ipse Ioannem Baptistam hunc Angelum fuisse exposuit, cum dixit. *Hic est, de quo scriptum est. Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam.* Matth. 11. 10. Lucæ 7. 27. & Marci cap. 1. 2. quam expositionem omnes Catholici & venerantur, & amplectuntur, Tertullianus, Chrysostomus, Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Remigius locis dictis. Nec licet nobis ab ea expositione recedere. Vnde colligitur de priori Christi aduentu hic sermonem esse. Siquidem Ioannes prior Christi aduentum præcurrit. Sed cur Ioannes Angelus dictus est? Origenes, ut refert Beda in cap. 1. Marci, existimauit Angelum dictum, quod esset natura, sed humano corpore vestitus, ut hominibus uti homo prædicaret: atque hanc nonnullorum temeritatem reiecit Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 7. exponens illa verba: *fuit homo missus à Deo.* Nam reuera de Ioanne exposuit Christus locis dictis filio Zachariæ, cuius conceptionem, & natiuitatem narrat Lucas cap. 1. ut hominis; & vniuersum Euangelium, eius viuendi rationem, & mortem singillatim exposuit. Vocatur ergo Angelus ob ministerium precursoris, quod tamquam legatus præmissus fuerit ad muniendam viam Christo per fidem, & poenitentiam: & quod primus Euangelij nuntius aduenerit. Auctor imperfecti in Matth. Homil. 27. & Chrysostomus Homil. 32. in Acta, in doctrina Morali, ob insignem puritatem, & virtutem ita putant dictum. Nam auctoris illius hæc verba sunt. *Puto si non est audacia dicere, quod gloriosior est Ioannes, quia homo fuit, & propter virtutis meritum Angelus est vocatus, quam si nomine Angelus, & natura fuisset. Angelus enim hoc ipsum, quod Angelus est, non tantum est virtutis premium, quantum naturæ proprietas. Iste autem mirabilis est, qui humana natura Angelicam sanctitatem transgressus est, & obtinuit quod non habuit natura per gratiam Dei.* Chrysostomus verò sic philosophatur. *Materia quidem est homo, fieri autem potest & Angelus, & bestia. Nam de quibusdam hominibus dictum est, Angelus Domini est, & ex labiis*

Christus facies patris.

Sacerdos benedicens de Christo loquitur. Cyrillus. Theod.

Refutatio.

Phrasim Scripturæ, ante faciem tuam pro ante te.

Christi verba Ioannem mittentis.

Conciliatio Prophetæ cū Euangelistis.

Ioannis sanctitas.

3 Angelus Elias.

Eusebius. Angelus Christus.

Ioannes Angelus est testimonio Christi.

Tertull. Chrysost. Hieron. Theod. Rupert.

Ioannes Angelus dictus non natura. Origenes. Beda. Cyrillus.

Ioannes Angelus ministerio.

Auct. imperf. Chrysost.

Ioannis sanctitas supra Angelos.

Virtus An-
gelos facit &
Deos.

labii eius requirunt iudicium, & emittam Angelum meum ante faciem tuam: de quibusdam autem, serpentes progenies viperarum. Iam sane apud eos qui totum depingunt, potest fieri etiam homo Deus. Quid dico, Angelus, & Dei Filius? At hoc certe maius, quia ut fiat & Deus, & Angelus, & Dei filius, potestatem ipse accepit, & est homo Angeli conditor: Ergo si virtus Angelos facit; utique Angelos possumus facere; & si non natura, certe proposito, & electione. Nam hoc quidem absente nulla visitas est Angeli esse naturam; id quod diabolus indicat, qui antea Angelus erat. Hoc autem presente nullum damnum est hominem esse natura, ut in Ioanne, & Elia perspicuum est.

De Christo.
Templi in
quod venit
Christus hu-
mana natu-
ra.
August.
Cyrillus.
Theodor.

Refutatio.

Christi obla-
tio in templo.

Tertio Chri-
stus venit in
templum
Ecclesiæ fi-
delium.

Refutatio.

Quarta ex-
positio vera
de templo
materiali.

Ad templum.] Nemo est Ecclesiasticorum, aut Hebræorum, qui de Christo hæc non intelligat. Sed in quod templum dicatur venturus, dubitatur? Augustinus lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 35. Cyrillus, & Theodoretus putant fuisse humanam naturam, siue carnem Domini, quam Filius Dei in utero Virginis assumpsit, seu in Sacerdotium, ut vocat Rupertus, quod in ventre Mariæ suscepit ob primogenituram inde deductam. Nam Ioan. 2. 19. dixit Christus, soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. & ut exponit Euangelista, ille dicebat de templo corporis sui. At hæc intelligentia non conuenit; quia Propheta sic explicatus à Christo, post missionem Ioannis ad præparandam viam Christo, dicit venturum Christum in templum; sed Ioannes tunc missus est cum cœpit penitentiam prædicare, & Christum prænunciare, ut patet ex cap. 1. 2. Marci, & ex Ioan. 1. 6. cum dicitur, Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes; hic venit ut testimonium perhiberet de lumine. Sed missus est post trigessimum annum; ergo Christus ea ætate paulo post venit in templum suum. Quæ ratio etiam eorum refutat expositionem, qui de oblatione pueri Iesu in templo intelligunt: maximè cum Propheta insinuet ad prædicationem venturum, qua timorem incutiat; Ecclesia verò illi aduentui accommodat hæc verba, non quod sentiat ad id significandum esse prædicta.

Tertio, Hieronymus, Cyrillus, Haymo, Albertus, & Montanus, Ecclesiam volunt intelligi fidelium, de quibus dixit Paulus 1. ad Corinth. 3. 17. Templum Dei sanctum est, quod estis vos; & Marcus cap. 1. 14. inquit, Postquam traditus est Ioannes, venit Iesus in Galileam, prædicans Euangelium regni Dei, & dicens, quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei, penitete, & credite Euangelio. Verum hi Patres, vel nomine Ecclesiæ intelligunt congregationem Iudæorum, vel congregationem fidelium credentium in Christum, vel præsentem, vel quæ præterierit. Priorem non videntur intellexisse, quæ non propriè dicebatur templum, seu Ecclesia Christi; ergo intellexerunt posteriorem fidelium, & Christianorum. Hæc autem nondum erat coacta, imo ad hoc venit Christus, ut illam coaceret, ex his, quibus suum Euangelium persuaderet: ergo non venit in hanc Ecclesiā, seu templum mysticum.

Quamobrem præstat quarta intelligentia Hieronymi, Alberti, Hugonis, Lyra, Dionysij, Vatab. Isidori, Montani, & Roberti, qui hunc Christi aduentum intelligunt in templum materiale, ad prædicandum Euangelium regni, nam in eo tanquam in propria domo cœpit se ostendere, & doctrinam suam prænunciare; & quia in templum suum dicitur venturus, & templum non est, nisi Dei, hinc colligi dicunt Christum Deum esse. Venit autem in templum quoties Pascha celebrabatur; secundum consuetudinem, ut minimum: & post decollatum Ioannem, cum Galilæam perlustrasset, venit Ierosolymam & templum ingressus est.

Angelus testamenti.] Hoc est, fœderis, ut om-
Castro in Proph. minores.

nes communiter intelligunt. Nam Christus, sicut Isa. 9. 6. pro consiliarius, à LXX. dictus est, magni consilij Angelus; ita hoc loco dicitur nuncius, Angelus, vel legatus fœderis, quod cum duplex sit, vetus, & nouum, videndum est, an vtriusque, vel alterius dicatur legatus. Quibusdam visus est Christus dictus vtriusque fœderis Angelus, quia ipse mediator semper extitit inter Deum, & homines, cum in veteri lege in persona Angelorum, & hominum apparebat, fœdera percutiens, & faciens vtraque vnum, pollicens se venturum ad humanum genus redimendum; sicut in natura humana assumpta venit tandem. Quæ sententia fuit Patrum communis, ex illo Isa. 52.

6. Ego qui loquebar, ecce adsum, ipse qui loquebar, ait Hieronymus, in lege, & Prophetis, Ecce adsum in corpore assumpto. & Ambrosius lib. 2. de fide, cap. 3. & Epistol. lib. 3. epistol. 9. propterea ab initio mundi fuisse hominum pædagogum docet Clemens Alex. 3. libro Pædagogi, & lib. 1. cap. 7. & sæpe apparuisse in humana figura asserunt Clemens Romanus lib. 5. Apostol. Constitut. cap. 21. Ignatius Epistola ad Antiochenos, Origenes Tractat. 26. in 23. cap. Matthæi. Tertullian. lib. 4. aduersus Marcionem cap. 10. Eusebius lib. 5. de Demonstrat. Euangelica à cap. 9. vsque ad 20. & lib. 6. in principio. Irenæus lib. 4. cap. 17. Hilarius lib. 12. de Trinitate. Cyrillus Ierosolymit. Catechesi 10. & 14. Basilii lib. 2. contra Eunomium, Ambrosius ad Coloss. 1. Cassianus lib. 5. de Incarnatione, cap. 8. & 9. Leo. Epistola 13. ad Pulcheriam Augustam. Augustinus 11. super Genesim ad literam, & lib. 2. de Trinitate cap. 9. & sequentibus. Isidorus lib. 1. de summo bono cap. 12. In Synodici Constitutio. cap. 1. & in Concilio Syrmienfi, cap. 14. Vbi inuritur anathemate qui non dixerit Christum cum Iacob luctatum, & in Concilio Smyrniensi cap. 14. & 15. Dictus est præterea Christus Testamenti, seu fœderis noui Angelus, ut vult Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 35. Haymo, Albertus, Lyra, & Dionysius, & alij hunc locum exponentes, quia ipse nouum percussit fœdus, nouamque legem nunciauit, iuxta illud Ieremiæ 31. 31. Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Israel, & domui Iudæ fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, quod irritum fecerunt: sed hoc erit pactum, quod feriam, dabo legem meam in visceribus eorum, &c. quod quidem beneficium gētibus præstitum est, sicut prius illud solis Iudæis.

Verior, ac simplicior intelligentia est, ut legatus, aut Angelus fœderis dicatur Christus, id est, seruator ille in veteribus fœderibus initis cum populo Israël, & in antiquis promissionibus Iudæis promissus, qui ad hoc venturus prædicitur, ut antiqua patribus promissa compleat, & consummet; donec tandem suo sanguine corroboret; ut videtur Vatab. Montano, & M. licet omnium enim gentium venerit, quoque redemptor; sed ex fœdere, & promissione solius populi Israëliti. Nam Iudæos ex fidelitate seruauit, gentes ex misericordia. Quamuis autem in vniuersa Scriptura veteri promittatur Christus, sed pro omnibus aliis promissionibus illa sufficiat, Deuteronom. 18. 18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tui, & ponam verba mea in ore eius, loqueturque ad eos omnia, quæ præcepero illi. Qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo audire noluerit, ego ultor existam. Quod verò Christus venerit completurus omnes promissiones Patribus factas, Paulus docet ad Rom. 15. 8. cum ait; Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. & hunc sensum indicant illa Prophetæ verba; dominator, quem vos queritis, & Angelus Testamenti, quem vos vultis, hoc est, Christus pa-

Christus An-
gelus vtrius-
que fœderis.

Christus qui
in veteri le-
ge appare-
bat, in noua
homo fa-
ctus.

Communis
Patrum sen-
tentia.
Clemens
Rom.

Ignatius.
Origenes.
Tertull.
Eusebius.

Irenæus.
Hilarius.
Cyrillus
Ierosol.
Cassianus.

Leo.
August.
Isidorus.

Christus
Angelus no-
ui fœderis.

Christus
Angelus fœ-
deris, qui cō-
pleat vetus
in nouo.

Christus ex
fidelitate ve-
nit Iudæis.

eribus promissus, qui completurus est tot, tamque insignia promissa in vobis, qui eum propterea queritis, & desideratis, veniet ad templum suum, ut sese vobis exhibeat, & ostendat. Falso igitur Iudæi *Angelum Testamenti* intelligunt Eliam, quod zelatus fuerit foedus circumcisionis: & ideo in omni circumcissione, quam hodie etiam faciunt, adornant Eliæ sellam, putantes spiritum eius adesse, & zelari pro lege Domini.

Vultis.] Duobus his verbis, *queritis*, & *vultis*, seu cupitis, aut desideratis, aut quo vos delectamini, ut Tigurina vertit; ostenditur vehemens ardor, quo veteres Patres flagrabant videndi Christum, eoque potiundi, ut à malis liberarentur, & bonis promissis cumlarentur, volebant enim, & exoptabant eum, eiusque memoria delectabantur, sibi que ipsis in eo complacebant; nam hæc omnia verbum Hebræum, quod versum est, *vultus*, significat. Hinc à Jacob dictus est Christus *desiderium collum aeternorum*; & apud Haim 64. 1. *Vinam dirumpes celos, & descenderes: quidam clamabant, & Rorate celi desuper, & nubes pluunt iustum; aperiatur terra, & germinet Saluatorem.* Haggæi 2. 8. dicitur, *desideratus cunctis genibus.* & Iesus Sirach Ecclesiastici cap. 36. 10. *Festina, ait, tempus, & memento finis*, & cetera supra relata numer. 2.

Sæpe ipsos consolabantur Iudæi factorum lectione librorum, in quibus de aduentu Christi legebant, illumque omni expectatione præstolabantur, ut Machabæus, 1 Machab. 12. 9. faciebat, cum dixit; *Nos, cum nullo horum indigeremus, habentes solatio sanctos libros, qui sunt in manibus nostris*, & de Simeone, Lucæ 2. legimus, quod erat *expectans consolationem Israël, & responsum acceperat à Spiritu sancto*, iuxta vehemens desiderium illius, *non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini*; & Anna Prophetissa loquebatur de eo omnibus, qui expectabant redemptionem Israël. Denique Lucæ 10. dixit ipse Christus, *Beati oculi, qui vident quæ vos videtis: dico enim vobis; quod multi reges, & Prophete valuerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt.* Et quidem licet omnes sic intelligant hæc verba: Montanus tamen ait ea duo verba, *queritis*, & *vultis*, seu *desideratis*, addita, ut respondeatur impiis, & piis: illis quidem in calce superioris capitis requirentibus, *ubi est Deus iudicij?* responderetur, Deum iudicij, quem querunt, arbitantes iam suum populum abieciisse, venturum Dominatorem: piis autem expectantibus, & desiderantibus, beneficio singulari promissum venturum Angelum Testamenti.

Ecce venit.] Hucusque actum esse de priori Christi aduentu, hinc autem fieri de posteriori ad iudicium, multi, hique graues auctores affirmant: Eusebius lib. 5. de Demonstrat. Evangelica, cap. 28. Chrysostomus in parænesi priori ad Theodorum Lapsum; & in Demonstratione; Quod Christus sit Deus, tom. 5. Rufinus in Symbolum, in ea verba, *qui iudicaturus est vivos, & mortuos*, Theodoretus, Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 35. & lib. 10. cap. 25. & 26. R. Samuel lib. de aduentu Messiae cap. 10. Remigius, Lyra, & alij, & consonat hæc sententia intelligentiæ Hebræorum, qui, ut refert Hieronymus, totam hanc Prophetiam de aduentu sui Messiae in extremo tempore ad iudicium exponunt; illique præmittendum Eliam Angelum foederis. Hieronymus verò, Haymo, Albertus, Hugo, & Isidorus, sua expositione ostendunt de utroque Christi aduentu sermonem institui, quod aliqua dicantur, quæ priori tantum; aliqua quæ posteriori soli conueniunt. At certe verior est expositio Cyrilli, & Theodreti, qui inferior se corrigit, Ruperti, Dionysij, Vatabli, Montani, Roberti, & aliorum, de priori Christi aduentu hanc Prophetiam intelligentium. & ex ipso textu consta-

bit in primis; quia cum dicit. *Ecce venit, nihi l nouum addit*, sed explicat quod dixerat, & *statim veniet ad templum suum*; sed in prioribus verbis de priori Christi aduentu sit indubiè sermo, cuius præ cursor fuit Ioannes, ex Christi ipsius interpretatione: ergo & in posterioribus. Deinde, quia aduentum hunc dicit ad hoc futurum, ut emundet, & colet filios Leui, ut offerant Domino sacrificia in iustitia, Domino grata; sed aduentus posterior Christi non erit, ut purget Leuitas, ut offerant deinceps sacrificia, quæ nulla erunt, sed tantum, ut reddat unicuique iuxta opera sua præterita. Ergo de priori hic tantum est sermo, cui omnia consonant.

Nam quod dicitur, & *quis poterit cogitare diem aduentus eius?* Verbum *מִיכָלֶל* *mecalael* à verbo *Calcal*, quod est ad calculum disponere, ferre, continere, capere, aut comprehendere; significat, quis sustinebit, ut Septuaginta, & Chaldaeus legunt, & Tigurina. Vel quis ferre poterit, continere, aut capere cogitatione diem, in quo veniet? Quod est dicere. Quis poterit vel cogitatione metiri, aut comprehendere admiranda bona, quæ afferet vnus ille dies, in quo veniet? & quis poterit ferre oculis tantam Solis iustitiæ lucem, & maiestatem? Vatablus, & Robertus hæc explicant de afflictionibus, quibus in primæua Ecclesia, Christi causa fideles affligebantur, ut sit sensus. Quis etiam iustorum perferet afflictiones, quæ tempore aduentus Christi excitabuntur? aut quis subsistet intrepidus aduersus illas? Verum ex antecedentibus, & sequentibus ostenditur hæc de Christo ipso esse intelligenda, qui sicut mitis venit piis, ita impiis durus increpator, quo ostenderet se iustum, nec sibi placere operantes malum; & idcirco statim dicitur, quod veniet, ut ignis, & ut herba fullonum, ut purget filios Leui; & ita exponunt in vniuersum omnes alij interpretes. Sed Montanus, & M. duplicem Euangelij effectum volunt his verbis significatum: reprobationem eorum, qui non crediderunt Euangelio; & credentium electionem; quorum illis grauissimus fuit aduentus Christi, ut impiis Phariseis, & Iudæis, qui eiecti sunt de regno. His verò ita conspicuus, & iocundus; ut lippientibus oculis tantam Solis iustitiæ lucem, vltro se offerentem illis fateantur videre non posse, imo nec cogitare. Ita Christi Euangelium aliis fuit odor mortis in mortem; aliis odor vitæ in vitam. Ut Simeon dixit Deiparæ Virgini Lucæ 3. cum ait. *Ecce posuit hic in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israël: & in signum, cui contradicetur.* & Matthæi 21. 43. dixit Christus; *Ideo dico vobis, quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius, & qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem vero ceciderit, conteret eum.* Verum ex verbis ipsis Prophetæ, & ex aliis expositoribus, videtur colligi seueritatem Christi tantum significari, cum venturus dicatur, ut ignis conflans, & ut herba fullonum, ad expurgandum quidem, & emundandum homines à peccatis, non ad damnandum: ut in posteriori aduentu. & ita ait, ut muneris eius excellentiam significet, quis comprehendat diem illum, quo adueniet ad conflandum per ignem filios Leui? quis poterit subsistere ante eius conspectum sine magno timore, & reuerentia?

Quasi ignis.] Efficacitatem miram gratiæ Euangelicæ describit duabus similitudinibus, ignis, & herbe saponariæ, ut indicant interpretes, inter quos Theodoretus. Propheticus sermo, inquit, nobis Dominum tanquam quendam opificem ostendit, sordes peccatorum, veluti herba quadam, expurgantem, & ceu igni quodam animas nostras eiusmodi veneno liberantem. Et Lyra quidem, & Vatab. hanc expurgationem, siue per ignem, siue per herbam, per tribulationes

Falsa Iudæorum sententia de Elia.

Vehemens veterum desiderium Christi.

Christi memoria, & expectatione se consolabantur antiqui.

1. Expositio de posteriori Christi aduentu. Eusebius. Chrysost. Rufinus. Theodor. August.

2. Expositio de utroque aduentu.

3. Expositio de priori aduentu.

Nemo comprehendit bona Christi.

Nemo sustinebit Christum venturum.

Christus odor mortis, & vitæ.

Christi seueritas in peccatum.

Efficacitas
gratiae Euan-
gelij eluctis
leuia pec-
cata, & gra-
uia combu-
rentis.

tionem explicant faciendam, quæ instar ignis exurunt, & sicut igni probatur aurum, ita vir in camino tribulationis, iuxta illud Psalmi 16. 3. *Probasti me Domine, & visitasti nocte, igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas.* Verum ceteri de efficacia legis Evangelicæ intelligunt; Nam Christus sua prædicatione, & morte, & misso Spiritu sancto in forma ignis, ut dicunt Theodoretus, & Rupertus, eluit hominum peccata. Vnde Lucæ 3. 16. dixit: *Ipse vos baptizabit Spiritu sancto, & igni.* & quidem leuia peccata herba fullonum Borith eluebat, ut mundaret conscientiam piorum. Nam ita solet extergere maculas illa herba, iuxta illud Marci. 9. 2. *& vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis, velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere.* At grauiora, Spiritu combustionis, vnde Hieronymus: His, qui peccant grauius Christus ignis confians est, atque consumens: qui autem leuia peccata committunt herba fullonum, ut letis munditiam restituat, secundum illud Isaia. 4. 3. *Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicii, & spiritu combustionis, vel ardoris: qui sordes habent, spiritu iudicii indigent, ut lauentur: qui sanguine pleni sunt, spiritu combustionis, ut sanguis, qui in eis extrinsecus litus est, auferatur.*

Filij Leui
veri Euan-
gelici Sacer-
dotes à Chri-
sto purgandi.

Leui.] Per filios Leui Theodoretus, & Dionysius eos videntur intelligere, qui ex tribu Leui crediderunt, qualis fuit Barnabas, & alij, quorum sit mentio in Actibus Apostolorum. Montanus spirituales Sacerdotes vult significari, fideles videlicet omnes, qui spirituales hostias Domino offerunt, iuxta illud 1. Petri 2. 9. *Vos genus electum, regale Sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum.* & Apocal. 1. 6. *Qui lauit nos à peccatis in sanguine suo, & fecit nos regnum, & Sacerdotes Deo, & Patri suo.* At verius intelligunt Hieronymus, Rupertus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius ipse, & Vatablus, veros noui Testamenti Sacerdotes, ut Apostolos, ac discipulos, cum eorum successoribus: quoniam veros legis Sacerdotes reprehenderat; & eorum sacrificia immunda, ac Deo exosa valde ostenderat: quibus opponit Euangelicos Sacerdotes: qui mundi, & expurgati per Christum; à veteribus ceremoniis, ut ait Rupertus; aut potius à foridibus, quibus veteres illi contaminati erant, sacrificia munda, & Deo valde grata, ob id dicta *Eucharistica*, Deo offerrent. Hos igitur purgaturus Christus sedit, ut accuratè, serio, non obiter, Sacerdotes emundaret, tum à sordibus leuioribus lauando, ut fecit cum lauit pedes Apostolorum, Ioan. 13. qui quod mundi essent, non indigebant nisi pedum lotionem; tum à grauioribus per ignem, ut tamquam aurum, & argentum ceteros fideles & ipsi exornarent, & mundarent ex professo, ac serio, non leuiter: ne cura, ac diligentia impiorum vincantur, qui in cathedra pestilentie sedent, Psalmo 1. *& sedentes aduersus fratrem suum loquebantur*, ut Psal. 49. conqueritur David.

Eucharisticum
sacrificium
noui Testa-
menti.

Sacrificia] Hebræum nomen *Mimbbah* singulare est, & munus, seu oblationem significat ex farina, oleo, thureque confectam, ut rectè vnicum, ac incruentum corporis Christi sacrificium exprimat, quod à iustis iustè, ut ex iustitia mereatur, & satisfaciatur apud Deum, offertur: longè excellentius, & gratius quàm vetera omnia sacrificia: de hoc enim sacrificio videntur intelligere Theodoretus, Rupertus, Lyra, & Dionysius: quanuis Albertus, Vatab. & Montanus spiritum contribulatum, orationes, & ceteras spirituales oblationes velint intelligi, non ita commodè: cum sacrificia Sacerdotum Euangelicorum obiciat sacrificiis veterum Sacerdotum.

Sicut dies seculi.] Rupertus per dies hos, &

annos antiquos, intelligit tempus ante legem, in quo per legem fidei placebant Deo sacrificia Patriarcharum, non per legem factorum, ut sub lege Moysi: nam ut tunc lex fidei faciebat grata sacrificia, ita nunc quoque nostra sacrificia per gratiam legis fidei grata sunt, & dulcescunt Domino. Lyra asserit particulam, *sicut*, dicere analogiam figuræ ad figuratum; quia sicut acceptum fuit Deo sacrificium Abel, & Patriarchæ Abrahamæ, & quod obtulit summus Sacerdos Melchisedech, & cetera, quæ in lege oblata sunt Deo: ita placebit, & ut Hebræa sonant, dulcescet Domino sacrificium corporis Christi oblatum in Ecclesia: ex quo illa habebant quod placerent. Montanus dicit particulam, *sicut*, non similitudinem, sed certitudinè significare, ut in Oratione Dominica, *sicut in calo, & in terra*, quia ita certò placebit Deo sacrificium legis Evangelicæ, atque illa omnia vetera placebant, quæ à Levitis mundis, & viris sanctis offerebantur. Addit Isidorus, illis verbis Hebraismum contineri, nam sensus est, longè magis quam vmquam antea placebit Deo Eucharisticum sacrificium, cuius vnus virtute illa omnia dulcia fuerunt.

Et accedam.] Omnes fere interpretes, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, Albertus, & Hugo insinuunt promitti his verbis aduentum secundum Christi ad iudicium, atque ita esse existimant Lyra, Dionysius, & Vatablus. Verum Rupertus, & Montanus de priori Christi aduentu explicat melius; quia respondens illi impiorum quæstioni, *vbi est Deus iudicij?* cum dixisset, adeo grauem Christum venturum, ut coram illo nemo subsistere possit: nunc clarius explicat, quid fuisset facturum cum iis, qui nollent sua miseratione gaudere; *veniam*, inquit, *in iudicio*, tamquam qui eos sim condemnaturus, ut tamquam testis festinus, & oculatus, videam, ac notem omnes viciosos, qui sua vitia nolunt deferere. Nam ob id Isa. 7. 22. dictum est, *butyrum, & mel comedit, ut sciat reprobare malum, & eligere bonum*; sicut enim olim Genes. 18. legitur descendisse Deus Sodomam, & Gomortham, ut videret an ita esset, ut clamor pertulerat ad aures Dei: ita filius Dei homo factus venit in mundum, ut oculis conspiceret eius mala, & ut sua prædicatione damnaverit incredulos; *sermo*, inquit Ioan. 12. 48. *quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.* & cap. 15. 22. *Si non venissem, & locutus eis fuisset, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.*

Christus
prius venit
ut testis, &
iudex futu-
rus.

Et non mutor.] Rationem reddit constantiæ sententiæ suæ contra impios, ne existimarent instar hominis se mutatum ne puniat improbos, cum naturæ sit immutabilis. sic Hieronymus, Theodoret. Remig. Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Isidorus. Quod ultio mea, inquit, non illic in malos deferuiat, non putetis propterea nullum futurum iudicium: nam ut promissio mea euacuari non potest, sic nec minarum obliuiscar; cum ego mutari non possim, ut homo: sed quod semel locutus sum, necesse quod eueniat. Semper enim in eadem perseuero sententia contra malos, licet aliquādiu differam: quod dixit Cyrillus. Vos putabatis me mutatum esse, ut cum antea iustitiam amarem, nunc mihi mali placerent; annon ita est? idem sum, nec vmquam mutor, semper mihi mali displicent. Vnde misericordiæ meæ est, quod vos hæcenus non consumpserim, ut mereremini: iuxta illud Threnorum 3. 22. *Miser cordia Domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius.* Hieronymus alium sensum affert. Vos per maleficia, adulteria, periuria, calumnias, & violentiam quotidie mutamini, ego in iudicio nulla personarum varietate commutor; cumque seuerum, & iustum iudicem esse fatear, o filij Iacob, tamen non estis tor-

12

Sensus 1.

Sensus 2.

mentorū diuersitate consumpti, iuxta illud Ierem. 2. 30. *Frustra percussisti filios vestros, disciplinam non receperunt*, quod breuius dixit Rupertus. Ego Dominus de bono in malum non possum mutari, & e contra; vos de malo in bonum non estis mutati: sicut quæro nunc iusticiam, ita & semper quæsiuiat vos e contra, sicut recessistis nunc, ita semper Spiritui sancto restitistis, & non estis consumpti, id est, non estis mutati. & verbum quidem Hebræum hoc habet significatum, & vos filij Israel, non defecistis, cessastis, aut iniustis, supple, malefacere. Vnde & Septuaginta verterunt, & vos filij Iacob non recessistis à peccatis patrum vestrorum, vt legunt Hieronymus, Theodoretus, Complutensis, & Regia editio, vel ab iniustis, vt legit Vaticana. Sunt qui tertio ita exponant: falso vos mutabilem me accusatis, quod contra promissa patrum vos consumpserim, nec enim ego sum mutatus, nec vos consumpti. Chaldaus quartum hunc addit sensum, quem sequitur Montanus. *Ego enim Dominus, inquit, non mutauim pactum meum, quod à seculo est, & vos domus Israel putatis quod quicumque moritur in hoc seculo iudicium eius cessat.* Hoc est, vt exponit Montanus: Quauis aliquis inultus è vita discesserit, non propterea impunitus, ac liber euasisse dicendus est, cum idem Deus, scelerum index, atque ultor semper constet: & is qui è vita discesserit non omnis fuerit consumptus. Itaque licet poena aliqua corporali, & visibili impij aliqui impuniti abierint; restat tamen secundus Christi aduentus, in quo debitæ illis poenæ infligentur. Primus sensus simplicior, & verior est; idem ipse sum, cui & boni placent, & mali displicent, & nihilominus vos non mutamini, neque recessistis à vestris peccatis: si quidem à tempore patrum vestrorum à lege defecistis.

Si affiget.] Verbum Hebræum קָבַח Kabangh, quo hic Propheta vititur, proprie est, per vim aliena rapere, vt accipiunt Hebræi omnes, & recentiores interpretes, Pagninus, Vatab. Robertus, & Montanus, ac sic legunt. *Numquid rapiet homo Deum*, id est, quæ Dei sunt: quia vos rapitis me, id est, mea. & dixistis; in quo rapuimus te, id est, tuam decima, & in oblatione. quia videlicet rapitis decimas, & oblationes meas. Septuaginta verbum illud, transpositis literis pro קָבַח ngbakab acceperunt, quod est supplantare, pessundare, aut opprimere. Aquila, Symmachus, & Theodotio; vt referunt Hieronymus, & Theodoretus, per fraudare, aut defraudare, verterunt. Sed omnes ad eundem sensum. Numquid homo audebit eripere Deo, quæ Dei sunt, illumque suis defraudare? vos verò mea mihi rapuistis, meque defraudastis; dum spoliastis ministros meos decimis, eis ex lege debitis. Chaldaei tamen, Syri, & Rabini hoc verbum accipiunt pro figere, seu affigere, vt notat Hieronymus, & ita vertit hic Vulgatus, & Prou. 22. 22. *Non facies violentiam pauperi, quia pauper est: quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos, qui confixerunt animam eius.* & Tigurina dixit. *Num homo Deum adfigit, &c.* Et quauis Hieronymus, Rupertus, & alij, accipiant, pro configere proprie, quod suis sceleribus Christum Deum suum filij Israel cruci confixerint. At verius hoc loco per metaphoram pro affligere, accipiunt, dolore vehementi, aut ad iracundiam prouocare, quomodo dixit Chaldaus, numquid ad iracundiam prouocat vir iudicem? Et ad priorem sensum interpretantur Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius; Num audet homo suis fraudibus, & rapinis Deum affligere, eique molestiam inferre? Vos verò vehementer molesti fuistis mihi, cum nolueritis soluere ministris meis decimas, & primitias, quas ex lege illis debetis. Nam me defraudatis, cum ministros meos defraudatis. Iuxta illud Matth. 23. 41. *Esuriui, & non dedistis mihi man-*

ducare, &c. quod enim vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Chaldaus, dum nomen Elohim vertit, iudicem; & Isidorus secutus Munsterum, cum ait. *Numquid vim faciet homo iudicibus? Vos autem vim facitis mihi:* hunc sensum indicant. Homo non audet offendere iudicem terrenum, & vos parui ducitis offendere vniuersorum Dominum, ministros eius decimis, & oblationibus spoliando?

In decimis.] Hebr. in decima, & תְּרומָה terumah, quod nomen eleuationem significat, seu sepositiōnem, nempe donaria, aut anathemata, quæ in templo appendebantur. Vnde Tigurina vertit, in magnificis donis, & Pagninus, in oblatione, quæ à communi vsu segregabantur, & Deo seponebantur. Sic Exodi 25. 2. *Loquere filiis Israel, vt accipiant mihi terumah.* Hæc autem est terumah, quam accipietis ab eis; aurum, argentum, & es, hyacinthum, & purpuram. vt etiam Exodi 35. 5. Septuaginta, & Vulgatus primitias verterunt; quod nomen non quadrat auro, & argento, & ceteris; munificum, & liberale donum alij esse volunt; vel oblationem, aut separationem; vnde Exodi 30. 13. quod Hebraicè dicitur, Dimidium sicle terumah Domino, Septuaginta verterunt, oblatio Domino, & Vulgatus, media pars sicle offeretur Domino, & Thargum separatio coram Domino. nomine primitiarum frequentius transfert Vulgatus secutus Septuaginta, quæ Leuitis debebantur, ex Leuitici 27. 30. *Omnes decima terra, siue de frugibus, siue de pomis arborum, Domini sunt, & illi sanctificantur.* & Deutero. 12. 6. *Et offeretis in loco illo holocausta, & victimas vestras, decimas, & primitias seu oblationes manuum vestrarum, vota atque donaria, primogenita bouum, & ouium.* & v. 12. *Ibi epulabimini coram Domino Deo vestro vos, & filij, ac filia vestra, famuli, & famule, atque Leuitæ, qui in urbibus vestris commorantur.* Hæc idcirco tractat Malachias, quia, vt legimus Nehem. 5. cap. fame exorta, tanta penuria populus laborabat, vt decimas Leuitis nō daret. Vnde lib. 2. cap. 13. 10. inquit ille, *Et cognoui quod partes Leuitarū nō fuissent datae, & fugisset unusquisque in regionem suam de Leuitis, & cantoribus: & egi causam aduersus magistratus.* Et dixit: *Quare dereliquimus domum Dei? & congregaui eos, & feci stare in stationibus suis: & omnis Iuda apportabat decimam frumenti, vini, & olei in horrea: & constituimus super horrea Selemiam Sacerdotem, & Sadoc Scribā, &c. & ipsis credita sunt partes fratrum suorum.*

Cataractas.] אֲרוֹבוֹת aruboth à verbo אָרַב arab, quod est, insidiosè prospicere ad erumpendum ex insidiis, significat cataractas, seu fenestras, vnde & foramen, ex quo fumus, vel aqua latens erumpit, velut ex insidiis. Hoseæ 13. 3. & sicut fumus de fumario, seu fenestra. ita fictitiæ fenestræ in cælo, vel in aëre, dicuntur vulgò aperti tempore diluuij, & ingentium imbrium cataractæ dictæ, vt portæ, ex arte factæ in fluminibus, emittendæ, vel retinendæ aquæ idoneæ; vnde cum impetu ruit. Sic Genes. 7. 11. dicitur. *Rupti sunt fontes abyssi magnæ, & cataractæ cæli apertæ sunt.* Non quod foramina fiant in cælo, per quæ proruant aquæ, quæ super cælos sunt, vt eo loco fabulantur Hebræi, & nōnulli Catholici, sed est proverbialis locutio: nam sicut cælum clausum dicitur, cum non pluit: vt Lucæ 4. 25. *quando clausum est cælum annis tribus*, quod Iacobus cap. 5. 17. dixit, & non pluit annos tres: ita cum nubes dissoluantur, & magno impetu aquam demittūt, fenestræ cælorum dicuntur à vulgo aperiri; & ideo dixit hic Hieronymus. Si non effudero tam copiosam pluuiam, vt cataractæ cæli apertæ esse credantur.

Ad abundantiam.] Hebraicè בְּלִי יָדָה bēli dai, vsque ad non sufficiens, hoc est, ultra sufficiens, aut ultra quàm necessum fuerit, vt exponit Montanus & Chaldaus: adeo vt dicatis satis est. quod Septuaginta dixerunt, vsque dum sufficiat. Vulgatus, vsque ad abundan-

3. Sensus.

4. Sensus.

Sensus primus verus.

Lectio-
ratio.Deus sibi
vendicat
vltionem de
rapinis deci-
marum.Sacerdoti-
bus lege de-
bita non so-
luta.Cataractæ
quæ dicun-
tur.

16

Affluentia
Dei in suos.

abundantiam. Sed Pagninus, Vatablus, & Robertus, verba Hebraea, usque ad non sufficientiam, explicant, vasorum, & horreorum: adeo enim abundabunt proventus, ut vasa vino, & oleo, & horrea frumento colligendo non sint satis. Vnde vertit Pagninus, *adeo ut non sint vobis sufficientia vasa*: sensus Vulgati explicatur hac intelligentia, & augetur. Nam omnibus vobis continget, quod tempore Elisæi contigit mulieri de vxoribus Prophetarum, 4. Regum 4. 3. cui cum ex Elisæi præscripto filij offerrent vasa, in quæ illa infundebat oleum, cum plena fuissent vasa, dixit ad filium suum, *affer mihi adhuc vas, & ille dixit, non habeo, stetitque oleum*. Nam dona Dei in sui cultores exhibita, non angusta non modica, & insufficientia sunt, ut sunt præstita ab hominibus, ac dæmonibus: sed augusta, maxima, & abundantia sunt, ut etiam supereffluant.

17

Terra desiderabilis cur dicta.

Desiderabilis.] Terra beneplaciti, aut complacetiæ, aut desiderij, aut voluntatis, quam Deus vult, & modis omnibus tuetur, & fouet. Hoc est, iuxta, Hieronymum, Remigium, Haymonem, & ceteros, eritis vos homines habitantes terram amoenam, & fertilissimam, quam omnes desiderabunt habitare. Ita de terra ipsa explicant hi cum Vatablo; eritis vos, id est, terra vestra desiderabilis. Sic etiam Chaldaus, *quoniam vos habitabitis in terra domus maiestatis meae*. At Septuaginta suppleunt particulam similitudinis, *sicut*, & de ipsiis Hebræis explicant; ut etiam Cyrillus; *eritis vos*, inquit, *ut, vel sicut terra voluntaria, seu accepta*. Verum nomen adiectum, *desiderabilis*, aut accepta, aut beneplaciti, Hieronymus cum sequacibus, Vatablus; & Robertus, ad gentes referunt; eritis vos in terra, quam omnes gentes desiderabunt incolere; aut vos eritis virentes, prosperi, & diuitiis abundantes, quales gentes esse desiderabunt. Sed Chaldaus refert ad Deum; *habitabitis in terra domus maiestatis meae, & fiet in ea voluntas mea dicit Dominus*. & Montanus, terra voluntatis, quam Dominus vult, & modis omnibus tuetur, & fouet: in qua sibi complaceat, quam velit, & habeat acceptam, & in qua fiat voluntas diuina. Ter autem, quaterve terra felix est, in qua Deus sibi complaceat; & ob hoc beator, quam si bonis omnibus abundaret.

18

In oblocutores aduersus pietatem.

Inualuerunt.] Redit iterum ad increpandam blasphemiam, in fine capitis præcedentis propositam: *Omnis qui facit malum bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent*. & quia penuria constricti Israelitæ, auxerant, & multis verbis repetuerant eandem blasphemiam: inquit modò: *Inualuerunt*, aut *præualuerunt aduersum me verba vestra*. Hoc est, aggrauastis contra me verba molestissima, & quasi graui onere me deprimitis. ut exponunt Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, & Montanus. Durissimis ait, & contentiosissimis verbis aduersum me egistis. Vel secundum Vatablum, ultra modum obloquendo verbis vestris me iniustum accusatis. Vel secundum alios; cum ego procurauerim vos in mea religione continere Prophetarum meorum admonitionibus; præualuistis super me, hoc est, superastis me, cum plures vestris verbis ad vestram blasphemiam traxeritis; quam ego meis admonitionibus allexerim ad pietatem. Nam facilius mutantur ab improbis probi, ut suam sequantur vitæ rationem, quam improbi à probis. Verius est verbum Hebraicum *ibhazek* significare augere, roborare, aut fortificare verba aduersus Deum, & in dies crescere in blasphemia, hoc est, magis, ac magis contentiosè, malè, ac sinistra loqui de Deo. Verba vestra blasphema, contra me in dies magis, ac magis crescunt, & roborantur. Hunc sensum habent Chaldaus, Lyra, & Robertus, & probatur ex subiuncta improborum interrogatione; *quid locuti sumus contra te?* Hebraicè *ידברנו נגדך* *nidbaranu*,

A hoc est, *quid assidue locuti sumus contra?* nam hoc verbum passiuum sermonis continuationem, assiduitatem, seu consuetudinem obloquendi significat. Vnde de hoc queritur Deus, quod ab se abiiciunt impij. Sic ergo habet Chaldaus: *quod si dixeris, in quo multiplicauimus sermonem coram te?* & Lyra; inualuerunt, id est, contra me sunt multiplicata verba vestra: dum dicitis: *vanus est qui seruit Deo*. grauissima enim est Deo, & molestissima hæc assidua oblocutio, & in consuetudinem versa obmurmuratio obfirmata.

Ædificati sunt.] Hieronymus in traditionibus Hebraicis in cap. 16. Genesis, notat domum alicui ædificare, esse filiis eum augere, ut Exodi 1. dicitur, *& quia timuerunt obstetrices Deum, ædificauit eis domos*, & Deuteronom. 28. 9. *Sic fiet homini, qui non ædificat domum fratris sui*, id est, non suscitatur semen fratri suo, ei filios generando. Verum etiam est, esse idem quod familiam, & familiarem, atque domesticam rem, patrimoniumque constituere, ut Psalmo 126. *Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui ædificant eam*. Atque ita omnes expositores hic accipiunt, pro augere patrimonia, affluere diuitiis, & bonis. Et quidem quasi sermo sit in communi de malis quibuscumque; Isidorus solus ex M. sententia sic exponit. Nulla est merces bonorum, etiam si dederimus decimas, si ieiunauerimus, & alia bona fecerimus, non augebuntur opes nostræ: & interim videmus impios, qui nihil boni faciunt, frui gloria, opibus, & voluptate; stipantur amicis, ædificantur, & propagantur. Sed & tentantes Deum per transgressionem, nihil incommodi sentiunt.

Tentauerunt.] *וַיִּנְחָא בַּהֲחָנִי* probauerunt Deum, seu periculum fecerunt de minis Dei, utrum sese ulcisceretur de illis; vel explorauerunt virum Deus is esset cui malum displiceret, ac puniret: creuerunt, ait, in impietate, nam non contenti suis in Deum effusis blasphemijs, etiam probauerunt Deum, & euaserunt, hoc est, etiã re ipsa voluerunt augere peccata peccatis, & malè agere in conspectu Dei, eique sese opponere, aut resistere, ut vertunt Septuaginta: eumque prouocare ad indignationem, ut experirentur, utrum sua audacia, & impietate moueretur ad eos perdendos; & cum viderent non esse vocem, neque sensum, neque vllam poenam sibi infligere; sed omnia contra prosperè succedere, & liberos euasisse; quasi victores de Deo securi agebant, ac impunè peccabant. Et enim, ut dicitur 2. Machab. 6. 13. *Multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere; magni beneficij est indicium*. At expectare patienter, ut eos, cum iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat, extremum supplicium est.

Tunc locuti sunt.] Hoc est, iuxta communem expositionem Hieronymi, & aliorum; Timentes Deum, ut sese opponerent oblocutioni blasphemæ impiorum; assidue & ipsi loquebantur ea, quibus Dei causam tuerentur, sese inuicem exhortantes ad perseuerandum in eius obsequio, & ne desciscerent à sua vitæ ratione. Numquam enim desunt, qui Deum timeant, & resistent impijs, ut tempore Eliæ, illa quinque millia hominum, qui non curauerunt genua ante Baal. Solus Montanus, licet prædictam admittat expositionem, suam addit nouam, à communi diuersam, ex verbi *dibber* singulari significatione: nam & excidere, perdere, seu vastare significat, ut Psalmo 17. 48. *Deus qui dat vindictas mihi, & subdis populos sub me*. Hebr. *Deus est qui dat ultiones mihi, & dericit*, seu disperdit populos mihi, & Psalmo 46. 4. *subiecit*, vel vastauit populos nobis. & Psalmo 2. 5. *Tunc loquetur ad eos in ira sua, vel increpabit eos vehementissimè*. Vnde nomen *deber* pestem significat, & internecionem: atque ita vertit. *Tunc vastati sunt timentes Dominum*,

19

Ædificare quid.

Oblocutio impiorum.

20

Peccantes tentant Deum.

Dei patientia.

21

Probi sese opponunt improbis.

Expositio noua.

unus

unusquisque ad proximum suum. Hoc est : tunc sic im-
pune peccantibus impiis, plurimum detrimenti pie-
tas accepit, dum timentes Dominum à sociis, vicini-
que oppressi, ac perturbati, excisi sunt.

22

Et attendit.] Lyra, & Isidorus existimant hæc
esse verba, quæ locuti sunt timentes Dominum ad-
inuicem, ut sese opponerent oblocutioni impiorum,
& coniunctionem, & pro, id est, per epexegetim, di-
cunt accipiendam, ut sensus sit. Tunc, cum impij sic
temerè loquerentur secum inuicem, contra locuti
sunt mutuo qui timent Dominum, in hanc senten-
tiam: nempe, Non dormit Dominus, sed attendit, &
audit blasphemias impiorum: & iustos proborum
sermones: & in libro veluti memorialis conscribit, ut
suo tempore reddat unicuique iuxta opera sua: licet
nunc differat. Verum Hieronymus, Remigius, Hay-
mo, Albertus, Hugo, Dionys. Vatablus, & Montanus,
existimant, nihil hic exprimi, quod locuti fuerint ti-
mentes Deum; tantum indicari ea fuisse locutos de
Dei prouidentia, & iudicio extremo, quæ ipsi ex Scri-
ptura didicerant: ut resisterent impiis, Deinde subdit
Propheta, Deum utrorumque verba attendisse, & in
gratiam piorum in libro scripsisse, ut suo tempore in-
dicet, & puniat. Vatablus, & Montanus putant at-
tendisse Deum blasphemias impiorum, & in gratiam
piorum memoriæ mandasse, ut supplicio eos afficiat.
Theodoretus tamen, & Rupertus, verbis ipsis con-
formius, existimant Prophetam voluisse ostendere,
quanta attentione, & cura audierit bona piorum ver-
ba, ut ea digno præmio remuneraret. Cum hæc in-
quit, audisset eos inuicem agitare, scilicet timentes
Deum; bonorum suorum Deus sponsonem perscrip-
tam fecit se timentibus; his nempe qui permagno
æstimant Dei cultum, & timent quippiam eorum,
quæ illi displicent, committere. Nam eorum verba
in libro memoriæ suæ conscripsit, ne obliuione dele-
rentur, & sibi acquireret ut proprium peculium.

Deus fauet
piis.

23

In die.] De die iudicij extremi, Hieronymus,
Theodoretus, & omnes intelligunt, quanuis solus
Montanus de priori Christi aduentu declaret, non sa-
tis ad rem; vult enim ostendere quanto præmio sit
remuneraturus iustos, qui Dei causam tuentur contra
impios, & confitentur eum coram hominibus, non
reueriti eorum minas, & blasphemias. Et quantum
discrimen futurum sit in illo die explicandum inter
iustos, & iniustos, qui in hoc seculo permixti non di-
scernuntur. Nam primum, ait Deus, se illos iustos,

Dies iudicij
ad poenam
& præmium.

A selecturum uti peculium, & regium thesaurum. He-
braicè *הַיָּמִין* *segulab*, de cuius nominis significato, &
excellencia rei significata, diximus super caput 2. Epi-
istolæ Pauli ad Titum, numero decimotertio.

Et parcam.] Verbum *לִנְחָמָה* *hhamal*, quod omnes
hic vertunt, *parcere*, & Septuaginta, *eligere*: alij *letari*,
significat, affectu, & commiseratione in aliquem mo-
ueri, & in summam gratiam cum illo venire; præteri-
tis omnibus traditis obliuioni, ut 2. Regum 21. 7. di-
citur, *pepercit rex Miphiboseph filio Ionatha, propter ius-
surandum, quod fuerat inter David, & Ionatham*; hoc est,
indulxit, & motus commiseratione in suam curam su-
scipit. Itaque non tam est parcere peccanti, quam
dolore, aut miseratione commoueri in illum præ alio,
ut 1. Reg. 15. 9. *Et peperci Saul, & populus*, hoc est, ser-
uauit, & misertus est, *Agag, & optimis gregibus ouium,
& armentorum, & vestibus, & arietibus, & vniuersis, quæ
pulchra erant, nec voluerunt disperdere ea: quidquid vero
vile fuit, & reprobum, hoc demoliti sunt*, 1. Reg. 23. 21.
Benedixit vos à Domino, quia doluistis vicem meam, vel
misertus estis mihi, pro pepercistis mihi, Ezechiel 16.
5. *Non peperci super te oculus*, pro non misertus est
tui oculus vilius; *ut faceret tibi unum ex his*, & Ezech.
36. 21. *Et peperci nomini sancto meo, quod polluerat domus
Israel in gentibus, ad quas ingressi sunt*; pro, misertus sum
autem nominis mei sanctissimi, vindicavi illud à pol-
lutione, & iniuria, qua afficiebatur: consului honori,
ac gloriæ nominis mei, ad hunc sensum loquitur Do-
minus de timentibus eum: *Et parcam eis, sicut parci-
vit filio suo seruienti sibi*. Hoc est, & ego illos mihi
vindicare, ut ait Theodoretus, & eripiam ex manu
impiorum; non aliter, quam pater solet filium sibi ob-
sequentem ex iniquorum iniuriis vindicare, & sua
clementia eripere, & liberare, & ingratias præferre.

Conuertemini.] De vera conuersione explicant
Lyra, Isidorus, & Montanus. At Hieronymus, Remi-
gius, Haymo, Rupertus, & alij, de sera, & inutili pœ-
nitentia, quando ex re ipsa colligent; ergo *errauimus à
via veritatis*; in iudicio enim impij illi blasphemi, qui
putabant Deo non esse curæ iustos; & vanum esse,
qui seruit Deo; vel inuiti mutabunt sententiam, &
conuertentur, ut agnoscant veritatem; & experientur
quantum intersit inter iustum, & impium; inter obse-
quentem Deo, & non obsequentem ei; aut inter co-
lentem Deum, & non colentem eum. Huius cogni-
tionis modum, & rationem discretionis in sequenti
capite explicat Propheta.

25

In iudicio
seruicet im-
pij cogno-
scent verita-
tem.

MALACHIAE

PARAPHRASIS.

Ecce enim ¹ dies ille nominatissimus
iudicij veniet, Dei furore ² exarde-
scens quasi clibanus: in quo patebit
quantum intersit iustum inter & in-
iustum. Nam in eo omnes superbi, & quicumque
operantur impietatem, sic erunt coram irato Deo,
uti infirmissima stipula in conspectu ignis, & ve-
luti arbor inutilis, quæ nec ³ radices habet, nec ra-
mos. ⁴ At vobis qui timetis nomen meum, iudex
Christus, ut Sol iustitiæ exorietur, qui reddet uni-
cuique iuxta opera sua, ⁵ & sanitas ex eius radiis;
omnisque felicitas proueniet, ut ex radiis Solis lux
diffunditur. ⁶ Et prodibitis in lucem, quasi victo-
res, qui illucis in tenebris iacebatis, & exilietis

PROPHETÆ

CAPITULUM.

Ecce enim ¹ dies veniet ² suc-
censa quasi caminus; & erunt
omnes superbi, & omnes fa-
cientes impietatem, stipula: &
inflammabit eos dies veniens, dicit Domi-
nus exercituum, quæ non derelinquet eis
³ radicem, & germen. ⁴ Et orietur vobis ti-
mentibus nomen meum Sol iustitiæ ⁵ & sa-
nitas in pennis eius: ⁶ & egrediemini, & fa-
lietis, sicut vituli de armento. ⁷ Et calcabitis
impios, cum fuerint cinis sub planta pedum
vestrorum, in die, qua ego facio, dicit Domi-
nus exercituum. ⁸ Mementote legis Moy-
si serui mei, quam mandaui ei in Horeb ad
omnem

1

2

3

4

5 omnem Israel, præcepta, & iudicia. || Ecce
ego mittam vobis ⁸ Eliam Prophetam, an-
tequam veniat dies Domini magnus, & hor-
ribilis. || ⁹ Et conuertet cor patrum ad filios,
6 & cor filiorum ad patres eorum: ne forte ve-
niam, & percutiam ¹⁰ terram anathemate.

legis, quam dedi Moysi seruo meo, præcipiens ei, vt vobis illam traderet custodiendam, in monte Horeb, continentem præcepta ad religionem spectantia, & ea quæ ad iudicium exercendum pertinent, iudicialia, ad omnem Israël. Cuius vt vos legis admoneat; ecce ego ante extremum illum diem magnum, & terribilem, mittam vobis ⁸ Eliam Prophetam, qui suis exhortationibus efficiet, vt omnes vos, tam patres, quam filij, ⁹ eodem corde, vnanimique voluntate colatis me Deum verum Christum. Quod si ob vestram in impietate obfirmatam mentem non præstiterit, veniam ego indicaturus, ¹⁰ & terram percutiam extrema maledictione.

ARGUMENTVM.

PRÆVNCIAT Propheta ad hoc vnum potissimum definitum esse à Deo iudicij diem extremum, vt piorum felicitas, & infelicitas impiorum, quæ in hoc mundo, quod commixta esset, non dignoscebatur, discernatur. Hortatur ad obseruantiam legis, promittens ante illum diem præmittendum Eliam, qui eos legis admoneat, si velint iudicis indignatione effugere.

COMMENTARIVS.

¹ Dies iudicij definitur ad discretionem bonorum, & malorum.

Ies.] Rationem reddit eius, quod dixerat: in die iudicij videndum, quid sit discriminis inter iustum, & impium: inter seruientem Deo, & non seruientem ei. Atque de iudicij die extremo omnes hic fieri sermonem intelligunt, Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatab. & Isidorus. Solus Montanus de priori Christi aduentu explicat, per quem duo effecta sunt: nam Euangelium improbis, & incredulis, quasi ignis consumens fuit: pijs autem, & credentibus vt Sol iustitiæ. Verum si ante hunc diem præmittendus est Elias; cum Elias non sit præmittendus priori, sed posteriori Christi aduentui, de die iudicij extremo, proculdubio loquetur Malachias.

Furor iudicis Christi.

² Succensa.] De vero igne, qui præcedet diem iudicij, de quo Psalmo 96. *ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius;* & qui subsequetur in inferno, intelligunt Hugo, Lyra, & Vatablus. De metaphorico verius Hieronymus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, & Isidorus; hoc est, de furore iudicis, & seueritate, qua iudicaturus est impios; de ultione diuina, & calamitate, ad quam impij deueniunt. Nam qui hic ad humilitatem demitti non possunt: nec incuruari ad obseruantiam mandatorum Dei, erunt in iudicio Dei, veluti infirmissima stipula in conspectu ignis, & veluti arbor inutilis, quæ nec radices habet, nec ramos: quia nemo tunc patrocinabitur damnatis conscientijs: nihil erit quo se excusent: nemo redimet, & nemo miserebitur; sed deicientur veluti stipula in ignem perpetuo arsurum. Huius sensus ratio est; quia hic constituit discrimen inter impios, & timentes Deum, quod illi experiuntur ignem furoris iudicis; timentes autem lucem claram, & placidam Solis iustitiæ. Quod si de igne præcedente iudicium intelligeretur, non distinguerentur iniusti ab iustis;

A nam illo igni omnes sunt perituri, siue iusti, siue iniusti.

Radicem.] Duabus similitudinibus comparat impios: & stipulæ, cuius nihil remanet ex combustionem; vel quæ non potest igni resistere: & arbori, cuius radices, & ramos dies illa succensa, quasi clibanus, penitus comburet. Ita enim impij coram Deo iudice, & ultore non resistant: sed omnino disperdentur eorum radices, & rami. per quæ Chaldaus, & David Kimhi intelligunt filios, & nepotes; cum tamen in die iudicij vnusquisque onus suum portabit. Hieronym. Remigius, Haymo, Dionysius, & Hugo, dum dicunt, non relinquet in eis vllam radicem, aut germen malitiæ: siquidem in die iudicij peccata nō sunt auferenda, sed punienda; significant, in illo die, nullum vitium, quod radix est, nullumve peccati germen impunitum abiturum: aut nec cogitationem, nec opus ipsum peccandi. Cyrillus, & Vatablus, nullam spem exponunt, remansuram impijs redeundi ad vitam, quam in hoc mundo viuimus, siue naturalem, siue moralem: quia morte æterna damnandi erunt, è qua nemo liberabitur; sicut arbor, sine radice non potest renasci. Vnde & Lyra intelligit, nullam spem futuram redeundi ad vitam gratiæ, & ad opera virtutum.

Albertus vult intelligi, nihil terrenum reliquum fore, vel prosperitatis, vel voluptatis, vel boni, quo in hac vita fruebantur, omnia enim bona simul illis auferentur, & spes illa habendi. Verum quia præsentem illius diei calamitatem, impiorum vult explicare, sicut præsentem piorum exultationem, & illos stipulæ comparauerit coram igni, quæ nihil habet, quo resistat: videtur ad eundem sensum adducta comparatio arboris: quod sicut arbor carens radice, & germine non habet, quo redeat ad vitam: ita nihil impijs reliquum futurum, quo se tueantur coram iudice, vt in eius gratiam redeant: quia nemo tunc patrocinabitur, frater non redimet, neque miserebitur: neque quidquam ex bonis huius mundi illis proderit, vt ultionem diuinam euadant.

Similitudine stipulæ, & radicis succensæ docet, nihil impijs futurum quo gratiam Dei ineant.

euadant. quem sensum amplexus est Isidorus, ex A Munsterio.

4
1. Expositio
de priori
Christi ad-
uentu
Chrysost.
Theod.
Christus uti
Sol mundo.

Et orietur.] Chrysostomo Homil. de Turture, & Ecclesia tomo 5. Theodoretus, Isidoro, & Montano videtur hic sermo de priori Christi aduentu institutus. *quando visitauit nos Oriens ex alto, ut dixit Lucae 1. 78. Zacharias, illuminare his, qui in tenebris, & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.* Sicut enim Sol hic visibilis radiis suis, quasi quibusdam alis, perlustrat vniuersum orbem, & omnia illustrans, vniuscuiusque rei naturam, colorem, ac figuram, oculis intuitum obicit: suo etiam calore terram facit germinare, & variis herbarum, florum, & arborum generibus eximam terrae faciem exornat: & intima eius viscera metallis, & gemmis locupletat: Sic splendor gloriæ Patris Christus, alis humanitatis concitatus, exultans ut gigas ad currendum viam, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, ac sese omnibus non obstitentibus, summa cum iustitia, & æquitate communicat, & varia virtutum genera, tam intra animæ viscera, quam extra per opera producit: quibus sicut terra herbis, floribus, & fructibus: & cælum nitentibus astris, perpulchra redditur, Deoque, & Angelis eius periocunda, & grata. Quoad hunc sensum Sol iustitiæ dicitur Christus, ut volunt Theodoretus, Vatab. & Montanus; quod nos iustificet, & omni virtutum genere fidelis cuiusque animum adornet. Vel quia æquæ se communicat omnibus, uti Sol: & puritatem efficit mentis, & claritatem, expulsiis tenebris, & vitiis; vnde Chaldaeus vocauit hoc loco *Solem puritatis*. Verum Eusebius Cæsar. lib. 5. de Demonstratione. Euang. cap. 29. Hieronymus, & ipse Theodoretus, Remigius, Rupertus, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, Dionysius, Vatablus cum ceteris, de posteriori Christi aduentu ad iudicium exponunt. Nam cum diuersum statum piorum, & impiorum futurum explicet Propheta; sicut calamitatem impiorum ad extremum diem refert, ex communi sententia; ita felicitatem eo die obuenturæ piis, modo declarat. Orietur enim tunc timentibus nomen suum, ut Sol: nam quemadmodum Sol suo exortu, noua quadam luce, eos, qui noctis tenebris offusi, tristes iacuerant, perfundit hilaritate, & iocunditate: ita tunc Christus iustis apparebit, qui illucis in tenebris, & in umbra mortis sederant: afflictionibus oppressi, & impiorum infestationibus pessundati; noua quadam iocunditate, ac hilaritate eos perfundens, numquam antea consueta: qua dignoscetur facile, quantum intersit iustos inter, & iniustos, quibus prospera cuncta contigerant. Nam sicut nox suis tenebris dicitur colorem rebus auferre, ut dixit Poëta 9. *Aeneidos, Et rebus nox abstulit atra colorem*: & Sol reddit colorem ablatum, ut dixit in Hymno Prudentius. *Rebusque iam color redit vultu nitentis syderis*. Ita colorem, & pulchritudinem iustorum afflictionibus obscuratam, & veluti tenebris calamitatum, & persecutionum obsitam; Christus Sol splendidissimus reddet, & subito manifestabit, ut eis noua lux oriri videatur, ut contigit Iudæis, Esther 8. Hanc rationem insinuat Theodoretus. Sed Hieronymus, Remigius, & alij, ideo dicunt Soli comparari: quod omnia patefaciat indicanda bona, & mala: sunt enim illi oculi Sole splendidiore, ut nequaquam falli vlllo modo possit. Vnde 1. ad Cor. 4. 5. ait Paulus. *Nolite ante tempus iudicare, quoad usque veniat Dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium*. At quia hoc modo etiam improbis oriturus est Sol Christus, & hic peculiari ratione dicitur, quod exorietur timentibus Deum: iuxta priorem sensum proprius accipiendum est. nam Sol, qui orietur timentibus nomen Domini, obscurabitur, & occidet illud blasphemantibus: nam tunc dicent

2. Expositio
de posteriori
aduentu
Christi.
Euseb.
Hieron.

Christus iustis uti Sol
hilaris apparebit.

Virgil.

Prudent.

3. Expositio.
Christus uti
Sol abscon-
dita detegit.

Sapient. 5. 6. *Lumen iustitiæ non luxit nobis, & Sol non est ortus nobis*. Dicitur præterea Sol iustitiæ quia iuste iudicabit, & ius suum vnicuique reddet, nec patietur vitia, virtutesque latere, ut intelligunt Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Haymo, & Lyra. Sed quia hoc officium iudicandi commune erit iustis, & iniustis, Sol iustitiæ oriturus dicitur timentibus Deum secundum eundem Theodoretum, Rupertum, Dionysium, Vatab. & Isidorum, quia tanquam fons totius iustitiæ, & sanctitatis, iustitiam, & sanctitatem oppressam, ac despectam tueatur, illustret, & commendet, iustis felicitatem retribuens, & præmiis bonarum promissionum afficiens.

Et sanitas.] Alas, seu pennas Solis expansas vocat lucis, seu radiorum expansionem. Nam & Luciferus, seu auroræ alas tribuit Dauid Psalmo 138. 9. *Si sumpsero alas auroræ, aut diluculi*. Potest autem alarum nomine intelligi, vel celeritas volatus Solis, qui exultauit ut gigas ad currendum viam: à summo calo egressio eius, & occursum eius usque ad summum eius. Vel expansio lucis, seu illustratio: aut ora vestis; nam luce sua indutus Sol, quasi pulcherrimo ornamento procedit tamquam sponsus de thalamo suo; ut Ezech. 16. 8. *Expandi alam meam*, hoc est, oram amictus mei, super te, & operui ignominiam tuam. aut denique umbra, seu protectio; ut Ruth. 2. 12. *Plenam mercedem recipias à Domino Deo Israël, ad quem venisti, & sub cuius confugisti alas*: nam sua luce Sol tuetur ab insidiis, quibus nocte aggrediuntur homines. De Christo autem quoad

priorem aduentum, de quo explicant Theodoretus, & Montanus, possumus intelligere celerem volatū vitæ eius, ut ille dixit Ioan. 16. 28. *Exiui à patre, & veni in mundum, iterum relinquo mundum, & vado ad patrem*: in quo sanauit omnes morbos hominū; ut nemo fuerit, qui se absconderit à calore eius. Vel lucem doctrinæ, qua mentes hominum illustrauit, & affectus suo calore inflammauit. Aut oram, seu extremitatem vestis: nam Christus suis donis, tanquam alis, seu oris velat animas à peccatis purgatas, ut vult Theodoretus. Vel Christi humanitas vestimentum est, & ora vestis corpus sacrosanctum, quod omnibus suscipiētibz sanitatem confert: supernaque dona affluenter elargitur: denique protegit de laqueo venantium, & à

verbo aspero, à negotio perambulante in tenebris, ab incursum, & demonio meridiano. Nā & tactu sanabat morbos, & vitam largiebatur, & quotquot tangebant illum, sanabantur, ut mulier, quæ tangens oram vestimenti eius, à fluxu sanguinis sanata est. Est & hic optimus sensus, quem insinuat Theodoretus: sicut Sol radiis suis, quasi alis expansus, dum exoritur omnia adit, omnia lustrat, iuxta illud *Aeneidos* 4. *Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras*, ferasque, & rapaces animales, ac veneficos serpentes, in abdita nemorum loca, ac in latebras, & speluncas fugat, terramque his feris expurgat, & sanat. Vnde rebus tunc color redit vultu intenti syderis: quod Solis officium Dauid graphicè depinxit in Psalmo 103. 20. *Posuisti tenebras, & facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestie syluæ: catuli Leonum rugientes, ut rapiant, & querant à Deo escam sibi*. Ortus est Sol, & congregata sunt, & in cubilibus suis collocabuntur: exibit homo ad opus suum, & ad operationem suam usque ad vespertam. Ita Christus Sol iustitiæ suo ortu sic illuminauit tenebras orbis terrarum, ut idola contriuerit, demones effugauerit, peccata deleuerit, ut ita homo ad pristinam sanitatem reductus, cæperit operari opus suum. Quod & facit dum exoritur in singulis fidelibus, nam demones, prauæ cogitationes, ceteræque immanes feræ, aut extra fugantur, aut sese ita abdunt, ut nec mutire audeant; ac sic liber homo incipit operari opus suum, animæ videlicet spiritualement salutem. Verum cum de Christo

ad

Ala quid
notet.

Christus suo
priori aduentu
quantum
illustrauit orbem, & ditauerit.

Virgil.
Solis Christi
cū Sole collatio.

In posteriori ad iudicium veniente hunc locum explicuerimus, Hieronymus, Remigius, Haymo, & Hugo sanitatem in alis eius intelligunt, quod iustos sanatos iam per pœnitentiam, & puros factos, protegat, & ad caulas gregis sui reportet, iuxta illud Deuteron. 32. 11. *Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Aut secundum Lyræ, & Dionysium; quia vt Sol suis radiis sanitatem, & instaurationem, ac renouationem affert rebus: ita Christus sua luce ita iustos perfundet, vt & animæ, & corpori plenam afferat felicitatem, & beatam gloriam. Theodoretus, Albertus, & Rupertus, ad resurrectionem, & glorificationem corporum hoc referunt; quod quemadmodum hic Sol visibilis somno oppressos sua luce excitat; tenebras depellit, & omnes collustrat, & exhilarat; ita cum Christus venerit cum maiestate, & claritate sua, demones effugando, & impios in inferna detrudendo, excitabit iustorum corpora, vulnera curabit, confractiones solidabit, vt gloriosis corporibus, firmis, impassibilibus, & immortalibus induti, Christum duces sequantur, in beatitudinem ipsos deducentem, quem sensum indicant verum quæ sequuntur.

De gloria resurrectionis iustorum.

Lectionis ratio.

Iustorum hilaritas in die iudicii.

De resurrectione iustorum.

6 Et egrediemini.] Hebraicè, & exhibitis, & *חִשְׁבֵּם* phissem, sicut vituli *מַרְבֵּק* marbek, & verbum *חִשְׁבֵּם* phus multiplicari significat, quomodo hic vertit Pagninus, & multiplicabimini; non quidem in numerum, nam iusti in die iudicii in certo numero erunt, nec crescent in numero; sed vel in magnitudinem; & sic Chaldaeus dixit; & *augescetis*, & Tigurina cum aliis, & *pinguescetis*. Vel potius in exultationem; vt sit, & luxuriabitis, lasciuietis, aut exspatiabimini præ iubilo, qua ratione Septuaginta verterunt, & Vulgatus, & *salietis sicut vituli*. & Vatab. ac Robertus, *diffilietis, ac discursabitis huc illuc*; & hac ratione omnes hic accipiunt; vt & Ieremiæ 50. 11. quod dixit Vulgatus, *quoniam effusi estis, sicut vituli super herbam*; alij vertunt, *quoniam exultatis, aux exspatiamini, aut diffilietis, sicut vitula herbificata.* *Marbek* autem, locus est, in quo vituli impinguantur, & saginantur, Latine dicitur saginarium; & quia in pascuis saginantur; ideo locus pascuorum sic quoque dicitur; atque ita hic dicemus; salietis, vel gliscetis sicut vituli in saginario, vel in pascuis, vel sicut vituli saginarii; quod Vulgatus dixit *de armento*; vel quia cum armento sunt in pascuis, vel quia separati de armento saginantur; & hoc vocarunt Septuaginta, *sicut vituli de vinculis relaxati*. & prius melius, quia Amos 6. 4. quod Hebraicè dicitur, & *vitulos comedunt e medio saginarii*, Vulgatus vertit, *de medio armenti*. His præmissis, Hieronymus, Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Dionysius, & Vatablus sic hunc locum explicant. Egrediemini de hoc seculo, quasi de carcere, & diffilietis præ lætitia, sicut vituli, qui sunt in pascuis; nam huc, illucque discurretis, quasi e vinculis huius vitæ relaxati, & beata libertate donati; ac tunc concinetis illud Psalmi 123. 6. *Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium; laqueus contritus est, & nos liberati sumus.* Melius Tertullian. lib. de Resurrectione carnis cap. 31. dum legit. *Exibitis de sepulchris veluti vituli de vinculis soluti, & conculcabit inimicos*, Theodoretus, & Rupertus de resurrectione iustorum ad vitam exponunt; & egrediemini, ait, ex sepulchris, vt Lazarus, excitati in occursum Domini, & quasi vituli e vinculis relaxati, & in pascuis constituti, vt saginentur, vita noua, & gloriosa iuuentute exultabitis, & discurretis huc illuc, & læti de Dei iustitia, conculcabit, seu pessumdabit inpios, qui instar cineris erunt sub plantis pedum vestrorum. Nam *latabitur iustus*, Psal. 57. 11. *cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* & Sap. 3. 7. *Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ* Castro in Proph. minores.

A *le in arundinetis discurrent, indicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum.*

Mementote.] Hebræi, vt in prima huius capituli additione affirmat Burgenfis, ex hoc loco, certò se putant deducere legem Mosi nunquam abrogandam; sed vsque ad finem mundi obseruandam: siquidem, cum sermo est de die iudicii, hortatur Propheta suos ad legis obseruantiam, & Eliam pollicetur venturum, vt zelet eam. Propterea Lyræ, quoniam existimat adhortari Prophetam ad obseruantiam legis, etiam tempore gratiæ vsque ad diem iudicii; affirmat hortationem esse ad obseruationem moralium præceptorum, quæ post Christum cum lege Euangelica Nomine le- obseruantur: & iudiciorum, quatenus ad Reipublicæ gis quid si- gnificetur.

B regimen sunt necessaria; cum de ceremonialibus non loquatur, quæ omnino cessauerunt. Nam & Montanus suffragatur Lyræ in hoc, quod nomine *præceptorum* Hebraicè *bhukim* statuta, Hispanicè *fueros*, moralia intelligit: nomine *iudiciorum* iura, quæ in iudicio seruari cuique debent. Eodem modo accipit Rupertus. Verum Hebræi, quos refert, ac sequitur Burgenfis in prima huius capituli additione, Vatab. & Robertus, cum simul inueniuntur hæc nomina, affirmant nomen *חֻקִּים* bhukim significare statuta, hoc est ceremonias aliquid referentes, & repræsentantes, ad religionem, & Dei cultum pertinentes; ab ipso institutas: cuiusmodi sunt circumcisio, sacrificia, feriæ, & similia. At *מִשְׁפָּטִים* misphatim sunt ritus politici, & constitutiones, quæ ad societatem politicam pertinent, iudicia communiter dictæ, vt Deuteronom. 4. Iudicia quæ 1. Et nunc Israël, audi præcepta, & iudicia, quæ ego doceo dicta. te. & ver. 5. Scitis quod docuerim vos præcepta, atque iustitias, seu iudicia. & propterea Ezechiel 20. 25. ait. Et dedi eis præcepta non bona; statuta videlicet ceremonialium, quæ erant vacua, & egena elementa, & mysteria in eis abdita postulabat edoceri sæpe Dauid, vt Psalm. 118. ver. 23. *Seruus tuus meditabitur in statutis tuis.* & ver. 124. & *præcepta tua doce me.* Non puto autem his annumerari legem, quo nomine vult Vatab. intelligi moralia præcepta Decalogi; quia dicit: *Mementote legis Moysis, quam mandauit, seu tui ei in Horeb, vt doceret omnem Israël, continentem præcepta, & iudicia.* & de his in tertio capite reprehendit eos, vt cum ver. 7. dixit, *recessistis à* *חֻקֵּי* bhukim legitimis, seu statutis meis, dum non offertis decimas, & primitias in domum meam. & ver. 14. & *quod emolumentum, quia custodiimus præcepta eius?* Vult ergo Propheta metu iudicii inducere populum ad religiosum cultum seruandum, & ad custodiendum vnicuique ius suum.

E Igitur vt Hebræis supradictis sese opponant Hieronymus, Theodoretus, Paulus Burgenfis, Rupertus, Isidorus, & etiam Montanus, existimant Prophetam hic non adhortari ad legis obseruantiam, nempe ad exercendas statutas ceremonias; & constitutiones politicas: sed ad memoria repetenda, & meditatione scrutanda, quæ de Christo repræsentabantur in ceremoniis, & iudiciis legis; iuxta illud Ioan. 5. 39. *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illa sunt, quæ testimonium perhibent de me. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit.* Tum etiam, vt rectè Theodoretus, & Rupertus, adhortatur, vt cum venerit Christus, legi obtemperent, præcipienti, vt eum audiant, eum suscipiant, de quo Deuteron. 18. 15. dixit Moses: *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies, &c.* Hortatur ad legis obseruantiam suo tēpore Propheta.

Verum nihil nos compellit hanc exhortationem ad tempus gratiæ referre. Quare simplicius est, quod videtur Augustino 20. lib. de Ciuitate Dei cap. 28. Remigio, Haymoni, Alberto, Hugoni, Dionysio, August.

Vatab. Roberto, & Montano; hortari verè Prophetam Iudæos sui temporis ad legis obseruantiam, ne in die iudicij, impiis annumerentur; & à timentibus Deum conculcentur. Nam & qui, dum tempus legis durauit, transgressores eius fuerunt, in iudicio damnabuntur: sicut transgressores legis Euangelicæ. Sumpsit autem occasionem Propheta huius admonitionis ex tractatione de die iudicij, vt os obstrueret dicentium, nihil conducere quod lex obseruaretur, neque nocere, quod transgrediretur.

8 **Expositio 1.** **de Ioāne no-**
mine Eliæ. **9**
Eliam.] Locum hunc de Ioanne Baptista præcurfore Christi accipiendum existimant Paulus Burgenfis in 2. Additione, Vatablus, Montanus, Isidorus, & Robertus; *qui venit in spiritu, & virtute Eliæ.* Atque hanc expositionem secutum esse Hieronymum, affirmat Rupertus, qui propterea non audet hunc locum de Eliæ aduentu explicare: hoc ipsum non displicet Remigio, & Haymoni. Arbitrantur autem hanc esse Christi huius loci intelligentiam; qui Matth. 17. 10. & Marci 9. 11. Discipulis, post visum eum in monte transfiguratum, & in gloria aduenisse, dubitantibus, cur non ante illum Christi gloriosum aduentum præcursor venisset Elias, vt ferebant Scribæ, & Pharisei venturum; respondit Christus. *Elias quidem venturus est, & restituet omnia. Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quacumque voluerunt. Tunc intellexerunt Discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis.* Nam cap. 11. Matth. v. 14. Omnes Propheta, ait, & lex usque ad Ioannem prophetauerunt. Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est. Quem locum exposuerat Gabriel Zachariæ, Lucæ 1. 17. cum dixit: *Et ipse præcedet ante illum in spiritu, & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam.* In quibus vides Ioannem vocari Eliam; cui idem munus committitur, quod prædixerat Malachias de illo.

2. Expositio
de vero ipso
Eliæ.

Verum de Eliæ vero, absque nota graui, hunc locum esse accipiendum, qui venturus est ante aduentum Christi posteriorem ad iudicium; probat in primis communis populi Israëlitiæ vox, ex Phariseorum, & Scribarum huius loci intelligentia deducta; qui locis dictis venturum dicebant ante Christum gloriosum, vt super Matthæum asserit Hieronymus, deinde Ecclesiasticus cap. 48. 10. hunc Malachiæ locum apertè referens, sic de Eliæ loquitur. *Qui scriptus est in iudiciis temporum, lenire iracundiam Domini: conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Confirmavit hunc sensum Christus, cum de Ioanne Matth. 11. dixit, *ipse est Elias, qui venturus est;* quod est dicere, Elias venturus est, vt scribitur de eo, sed Ioannes in spiritu, & virtute est Elias ille, vt explicuit Angelus Lucæ 1. 17. & apertius Matth. 17. 10. *Elias quidem venturus est, & restituet omnia.* & Marci 9. 11. *Elias cum venerit primo, restituet omnia.* Quod autem subdit: *Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum;* nihil est aliud, quam respondere obiectioni. Scribæ, & Pharisei idcirco nolunt me recipere, quia non vident ante venisse Eliam: vt scriptum est in Malachia; at non est quod excusentur, quia iam venit Elias in spiritu, & virtute, nempe Ioannes, vt idem Malachias prædixerat; & nec eum receperunt: quid ergo mirum si me ipsi non recipiant? Secundò, probat hunc sensum communis Patrum intelligentia, qui verba Malachiæ explicant de Eliæ Thesbite. Sic Tertullianus lib. de anima cap. 35. Origenes Tomo 7. in Ioannem, Chrysostomus Homil. 38. in Matthæum, & 58. Gregorius Nyssenus in lib. Testimoniorum aduersus Iudæos, cap. Quod ante secundum Domini aduentum venturus sit Elias. Hieronymus satis apertè hoc loco de Eliæ intelligit, qui sicut Moses legem,

Patrum consensus.
Tertul.
Origenes.
Chrysost.
Nyssenus.
Hieronym.
Cyrillus.
Theodor.

A ille refert prophetias: & cum Christo in monte transfigurato apparuit; & ante diem iudicij nomine omnium Prophetarum veniet, vt conuertat filios ad fidem Apostolorum. Quod autem subdit. Iudæi, & Iudæizantes Hæretici ante *πλεμύξον* suum; Eliam putant esse venturum; non damnat suam expositionem; sed falsam illorum opinionem: qui ideo non credunt venisse Messiam, & suum falsum adhuc sperant, quod non viderint venisse Eliam, quem ex Scriptura credebant ante aduentum Messiae præmittendum: quibus respondit Dominus distinguens duos suos aduentus, & duos ad illos præcursores, Ioannem, & Eliam. Idem in cap. 11. Matthæi, & in 17. Cyrillus, & Theodoretus super hunc locum. Augustinus lib. 20. de Ciuitate Dei cap. 29. Gregorius lib. 11. Moral. cap. 10. Isidorus in lib. de vita, & morte Sanctorum cap. 33. Arethas. Pomerius lib. 1. contra Iudæos, ante medium. Beda, Euthymius, Anselmus, & Thomas in 17. Matthæi. Samuel Marrochianus lib. de Aduentu Messiae cap. 19. Remigius, Haymo, Albertus, Hugo, Lyra, & Dionysius in hunc locum, tum demum Galatinus lib. 12. cap. 1. & probatur ratione. Consensus est Patrum omnium Eliam venturum ante diem iudicij; vt pugnet cum Antichristo; sed hanc doctrinam non aliunde clarius deduxerunt, quàm ex hoc loco Malachiæ; ergo loquitur verè Malachias de Eliæ propriè. Propositio illa constat ex Patribus adductis, & ex multis aliis, quos non referimus, ne fastidio simus. Assumptio probatur, quia Ecclesiasticus, & Christus Malachiam referre voluerunt, & Ioannis dictum in 11. Apocalypsis, idcirco expositores de Eliæ intelligunt, quia vident ex Malachia illum venturum ante diem iudicij. Præterea, cum constet omnibus, duobus aduentibus Christi duos præcursores præmittendos fuisse, aded per similes in viuendi ratione, in vestitu, in loco habitationis, qui erat Eremus, in zelo, & efficacia sermonis, & demum in officio; quia eundem Christum prænunciaturi fuissent; qui propterea in spiritu, & virtute vtrumque Eliam vocauerit; cur hoc loco de Eliæ propriè loqui Prophetam dubitamus; cum eius muneri omnia verba consonent, minimè vero Ioanni. Nam Eliam vocat suo nomine, & Eliam Thesbitem, apud Septuaginta, vt referunt Hieronymus, Theodoretus, Cyrillus, & omnes Græci Patres, cum Tertulliano; & Codex Vaticanus, ne dubitemus de quo loquatur: & hunc ait præmittendum ante diem Domini magnum, & horribilem; quod non conuenit diei prioris aduentus, sed posterioris; qui sic solet notari, vt Ioelis 2. *Sol conuertetur in tenebras, & Luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis.* Nec in illo priori venit Christus percutiens terram anathemate: quia non venit tunc vt iudicaret mundum, Ioan. 3. *sed vt saluaretur mundus per ipsum:* sicut veniet in die iudicij, vt Chrysostomus expendit. De Eliæ ergo sine dubio posterioris aduentus præcursor loquitur Malachias.

E **Et conuerte**] Dauid Kimhi apud Vatab. & Montanus putant, hac forma loquendi, patres super filios, aut filios super patres, aut ad patres, solere in Scriptura significari; omnes tam patres, quàm filios ad vnam fidem, ac religionem conuertet. Hoc est, efficiet, vt si dissideant patres filiis rectè sentientibus consentiant, & filij patribus: quod dixit Hieronymus, vt Iudæi, & Christiani, qui nunc inter se discrepant, pari in Christum religione consentiant. Et Ecclesiasticus cap. 48. 10. *Qui scriptus est in iudiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob;* hoc est, reducere tribus Iacob discrepantes ad vnam fidem, & conciliare corda dissidentia, & hoc

August.
Gregor.
Isidor.
Arethas.
Iulianus.
Beda.

Ratio.

Eliæ Thesbites.

Lectiois ac locutionis ratio.

hoc est, quod dixit Christus Matth. 17. 11. & Mar-
ci 9. 11. *Elias quidem venturus est, & restituet om-
nia*, hoc est, reducet: nam & restituere, & reducere
significat verbum Hebræum *שׁוּב* *Sub*, vt 1. Reg. 30.
19. *à paruo vsque ad magnum, tam de filiis quam de
filiabus, & de spoliis, & quæcumque rapuerant, omnia
restituit; seu reduxit Dauid.* & 4. Reg. 14. 25. de Ie-
roboam dicitur: *Ipse restituit terminos Israel.* Itaque
præpositio *לְיִגְבָּל* *super*, hoc loco, vt in aliis plurimis,
sumitur pro, *cum*, vt Deuteronom. 22. 6. *Si nidum
avis inueneris, & matrem pullis, vel ouis desuper incuban-
tem: non tenebis eam super filios; hoc est, cum filiis.* Psalm.
49. 5. *Congregate illi sanctos eius, qui ordinant testamen-
tum eius super sacrificia, pro, cum sacrificiis.* Isa. 7. 2. *Re-
quiemit Syria super Ephraim, pro, cum Ephraim.* Ezech.
16. 37. *Congregabo omnes, quos dilexisti super, pro cum,*
uniuersis, quos oderas. Sic modo, *reducet cor patrum cum
filiis, & cor filiorum cum patribus*, id est, omnes vnani-
mes faciet in vna Christi fide, & religione; quando om-
nis Israel saluus fiet. Sed quos patres, & quos filios in-
telligat, diuersimodè auctores explanāt. Hieronymus,
Augustinus, Gregorius Magnus, Rupertus, Remigius,
Haymo, Albertus, Hugo, & Lyra exponunt: conuer-
tet cor patrum, nempe Patriarcharum & Propheta-
rum ad filios, quorum cor ab illis fuerat auersum, pro-
pter incredulitatem ipsorum: vt sicut illi Christum
summis votis optauerunt, & videntes à longè, gauisi
sunt: ita filij eorum, cum diligant, & amplectantur.
At Chrysostomus, Hieronymus quoque, Theodore-
tus, & Euthymius sic declarant. Conuertet cor patrū
Iudæorum, qui prius non crediderunt, ad filios, id est,
ad fidem Apostolorum, & Christianorum, ex genti-
bus etiam conuersorum; nam Apostoli sunt illi filij, de
quibus dixit Dauid Psal. 44. 17. *pro patribus tuis nati
sunt tibi filij, constitues eos Principes super omnem terram:*
& ita Elias conuertet Iudæos infideles ad fidem Iu-
dæorum fidelium, & Gentilium, vt vno animo cre-
dant, colantque vnum Dominum Iesum Christum.
Primus verò sensus simplicior, ac verior est, quod E-
lias omnia restituet, nempe omnes tribus Iacob, ad
vnam fidem restituet, & ad veram Christi religionem
reducet, vt vno corde patres cum filiis, & filij cum pa-
tribus, nemine dempto, Christum, & recipiant, &
Castro in Proph. minores.

A colant. Ne comparationis extrema tam longè petā-
mus, à Patriarchis, & Prophetis, & Apostolis: liqui-
dem munus Eliæ, & conuersionem omnium tribuum,
tam patrum quam filiorum; tam maiorum, quam mi-
norum, quam facturus est, prænunciat hic Malachias;
& conciliationem, quam facturus item est, infidelium
Iudæorum cum fidelibus. Nam de Ioanne Lucæ 1.
17. dixit Angelus, & ipse præcedet ante illum in spiritu,
& virtute Elia, vt conuertat corda patrum in filios, &
pro, id est, incredulos, ad prudentiam iustorum, vt sic pa-
raret Domino plebem perfectam. Id ipsum igitur verus
Elias, quem Ioannes referebat, ante iudicij diem
præstabit.

B Terram.] Nomine terra, homines terrenos, & in
peccatis hærentes intelligunt omnes, Hieronymus, 10
Augustinus, Rupertus, Remigius, Haymo, & ceteri; Terra, homi-
nes terreni
vnde & Chaldaus dixit. *Ne forte cum reuelatus fuero,*
& inuenero terram cum peccatis suis, feriam eam exter-
minatione. Anathema autem, vt nomen Hebræum *אֲנָתְמָה*
hherem, significat omnimodam vastationem, & exter-
minationem, seu excidium. Et quidem qui de priori
Christi aduentu explicant hanc prophetiam, quidam
per anathema volunt significari excæcationem Iu-
dæorum incredulorum. Montanus excisionem, seu
vastationem terræ Iudæorum per Romanos factam.
Sed melius ceteri, qui de posteriori aduentu intellexe-
runt, per anathema accipiunt omnimodam, & æter-
nam damnationem, seu separationem illam dolendam
Anathema, 2
impiorum à piis; vt in infera detrudantur, quam faciet separatio à
Christus, cum dicet Matthæi 25. 41. *Discedite à me ma-
ledicti in ignem æternum.* Et hæc quidem, vt ait Theo-
doretus, non modo Iudæis timorem iniicere, sed nos
quoque perterrere possunt. Nam quo maioribus bo-
nis potiti sumus, hoc maiores pœnas sumet de nobis
iudex. Quamobrem nobis danda opera est, vt probè
comparati simus ad illum diem, vt liberè adsumus ad timeant.
tribunal horribile, atque bona promissa assequamur,
largiente ea nobis, summo illo cæli, & terræ impe-
ratore, & Domino nostro benignissimo Christo Iesu:
quo in æternum perfrui nobis concedatur, vnà cum
patre misericordiarum, & Spiritu paracleto, per meri-
ta sanctissimæ Virginis Deiparæ Mariæ. Amen. Com-
pluti die 24. Aprilis anni Domini 1605.

Z z 2

F I N I S.

INDEX
PRÆCIPVORVM SACRÆ
SCRIPTVRÆ LOCORVM, QVI
IN HIS COMMENTARIIS ACCVRATE
EXPLICANTVR.

EX VETERI TESTA-
MENTO.

- Genes. 1. **E**ACTVM est vespere & mane
dies vnus. 398.b
Genes. 4. Hic cepit innuocare nomen Do-
mini. 186.b
Genes. 24. Benedictus Deus Abraha, qui
non deseruit gratiam, & veritatem cum Domino meo.
328.c
Genes. 49. Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de
femore eius, donec veniat qui mutendus est. 92.c

EX EXODO.

- Exod. 7. Aaron frater tuus erit Propheta tuus. 399.d
Exod. 28. Pones autem in Rationali iudicii doctrinam &
veritatem, &c. 41.a

EX LIBRO NVMERORVM.

- Numer. 24. Orietur stella ex Iacob. 19.a
Numer. 27. Pro hoc siquid agendum erit, Eleazar Sacer-
dos consulat Dominum. 41.a

EX DEUTERONOMIO.

- Deuteron. 18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum
suorum, similem tui, &c. 409.b
Nec inueniatur in te, qui Pythones consulat, nec diuinos,
& querat à mortuis veritatem. 35.c
Deuteron. 24. Pauper est, & ex eo sustentat animam suam.
105.c

EX IOSVE.

- Iosue 6. Sitque ciuitas hec anathema. 507.b
Iosue 7. Sorte inuentus est Achaz. 44.a

EX LIBRO IUDICVM.

- Iudic. 6. Si Deus est Baal, vindicet se de eo, qui suffodit
aram eius. 115.c
Iudic. 7. Non est aliud nisi gladius Gedeonis. 45.c

EX I. LIBRO REGVM.

1. Reg. 10. Saül forte creatur Rex. 44.a
1. Reg. 14. Ecce nos transmimus ad viros istos, scilicet locu-
ti fuerim, &c. 44.c
1. Reg. 28. Saül euocauit animam Samuëlis. 35.c
1. Reg. 23. Applica ad me Ephod. 41.b

EX LIBRO III. REGVM.

3. Reg. 12. Excogitato consilio Ieroboam fecit duos vitulos

aureos, &c.

3. Reg. 20. Quod acceperunt viri pro omine.

112.c

45.d

EX LIBRO IV. REGVM.

4. Reg. 13. In medio populi mei ego habito. 409.c
4. Reg. 20. Dispone domus tue, quia morieris tu, & non
vives. 50.a
4. Reg. 21. Extendam super Ierusalem funiculum Sama-
ria. 433.d

EX LIBRO I. PARALIPOM.

1. Paral. Filij Iechonia fuerunt Asir, Salathiel. 399.c
1. Paral. 22. Facies eorum quasi facies leonis. 20.c

EX LIBRO II. PARALIPOM.

2. Paral. 2. In anno 1. Cyri Regis Persarum. 432.d

EX LIBRO ESTHER.

- Esther 7. Ut manducarent de sanctis sanctorum, donec sta-
ret Sacerdos doctus & eruditus. 42.c. 43.d

EX LIBRO IOB.

- Iob 37. Nunquid nosti ordinem cœli, & pones rationem
eius in terra? 7.a
Iob 32. Ecce venter meus est sicut vinum non apertum,
sicut vires noui ita rumperetur. 35.c
Iob 37. Qui in manu omnium hominum signat, ut noue-
rint singuli opera sua. 20.a

EX PSALMIS.

- Psal. 7. Pro verbis Chusi filij Iemini. 251.c
Psal. 18. A summo cœlo egressus eius, & occursum eius vs-
que ad summum eius. 310.d
Psal. 20. Desiderium cordis eorum tribuisti eis. 414.a
Psal. 35. Præstende misericordiam tuam scientibus te, & ius-
ticiam tuam his qui recto sunt corde. 328.d
Psal. 48. Homo cum in honore esset, non intellexit, compa-
ratus iumentis insipientibus. 9.c
Psal. 73. Iam non est Propheta, & nos non cognosceat am-
plius. 399.b
Psal. 109. Tecum principium, &c. in splendoribus San-
ctorum. 119.d
Psal. 149. Exultabunt Sancti in gloria, &c. 474.a

EX PROVERBIIS.

- Prou. 5. Desiderium si compleatur, delectat animam. 413.c
Prou. 15. Cor gaudens exultat faciem. 20.c

INDEX LOCORVM S. SCRIPTVRÆ.

EX CANTICIS.

- Cantic. 2. Fulcite me floribus.* 95.e
Cantic. 8. Pone me ut signaculum super cor tuum. 427.b

EX SAPIENTIA.

- Sapient. 7. Sapientia per nationes in animas sanctas se transferi, amicos Dei, & Prophetas constituit.* 53.d
Sapient. 8. In veste poderis quam habebat, totus erat orbis terrarum. 416.e

EX ECCLESIASTICO.

- Eccli. 45. Panem ipsis in primis parauit in suauitatem: nam & sacrificia Domini edent.* 516.c
Eccli. 48. Qui inscriptus es in iudiciis temporum. 543.d

EX ISAIA.

- Isaia 6. In anno quo mortuus est rex Ozias.* 196.d
Isaia 11. Et desolabit Dominus linguam maris Egypti. 505.a
Et erit in die illa, adiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Egypto, & à Sinear. 392.e
Isaia 19. Interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, &c. 31.e
Isaia 20. Sicut ambulauit seruus meus Isaia nudus, & discalciatus. 442.c
Isaia 25. Precipitabit Dominus super monte isto faciem vinculi colligati. 504.d
Isaia 28. Cum pedibus conculcabitur corona superbie filiorum Ephraim. 414.a
Isaia 29. Erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit. 35.c
Isaia 34. Extendam super eam mensuram. 433.d
Isaia 44. Artifex lignarius extrahet normam. 433.d
Isaia 49. Vultu in terram demisso adorabunt te, puluerem pedum tuorum lingent. 328.c
Isaia 62. Et eris corona glorie in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. 426.c

EX IEREMIA.

- Ierem. 15. Si separaueris pretiosum à vili, quasi ob meum eris.* 399.d
Ierem. 18. In finem loquar super gentem, & super regnum, &c. 50.a
Ierem. 23. Si interrogauerit te populus iste, Quid est onus Domini? &c. 49.c

EX EZECHIELE.

- Ezech. 12. Faciem tuam velabis.* 442.d
Ezech. 21. Stetit rex Babylonis in biuio. 106.e
Ezech. 24. Tollam ab eis fortitudinem meam, filios & filias. 105.c

EX HOSEA.

- Hosea 3. Sedebunt filij tui sine Ephod, & sine Teraphim.* 42.a
Hosea 4. Populus meus in ligno suo interrogauit, &c. 29.b

EX IONA.

- Iona 1. Venite, mittamus sortes.* 44.b

EX MACHABÆIS.

- 2. Machab. 5. Contigit per uniuersam Ierosolymam videri per aëra, &c.* 16.d. 18.d

EX VETERI TESTA-

M E N T O.

- Matth. 2. V Idimus stellam eius in Oriente.* 18.b
Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es, &c. 309.b.c
Matth. 7. Quod audistis in cubiculo, predicate super terram. 375.e
Matth. 12. Peccatum in Spiritum sanctum non remittetur eis, neque in hoc seculo, neque in futuro. 505.e
Matth. 17. Elias quidem venturus est. 542.a
Matth. 21. Dicite filia Sion: Ecce Rex tuus venit, &c. 472.d
Matth. 23. Vt veniat super vos omnis sanguis iustus vsque ad sanguinem Zacharia. 430.d
Matth. 27. Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam Prophetam. 486.a

EX MARCO.

- Marci 9. Elias cum venerit primò, restituet omnia, &c.* 542.a

EX LVCA.

- Luc. 1. Recordatus misericordiae suae, sicut locutus est, &c.* 329.c
Ipse praecedet ante illum in spiritu, & virtute Eliae. 543.e
Luc. 9. Ecce duo viri loquebantur cum illo, & dicebant excessum eius, quem completurus erat. 310.d

EX IOANNE.

- Ioann. 11. Expedit ut unus homo moriatur pro populo, ne tota gens pereat.* 45.d
Ioann. 19. Et iterum alia Scriptura: videbunt in quem transfixerunt. 494.d
Ioann. 20. Vna Sabbatorum. 398.b

EX ACTIS APOSTOLORVM.

- Actor. 1. Cecidit fors super Mathiam.* 44.c
Actor. 7. Et transferam vos trans Babylonem. 228.a
Actor. 13. Videte contentionem. 349.c

EX EPIST. AD ROM.

- Rom. 9. Cum nondum nati fuissent, &c. Iacob dilexi, &c.* 514.e
Quos vocauit nos non solum ex Iudaeis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hosee dixit. 77.b. 78.a

EX EPISTOLA I. AD CORINTH.

- 1. Corinth. 15. Vbi est mors victoria tua, vbi est mors stimulus tuus?* 164.d. 165.e

EX EPISTOLA AD GALAT.

- Galat. 5. Stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* 227.b

EX EPISTOLA AD HEBRÆ.

- Hebra. 6. Impossibile est semel illuminatum iterum renouari ad poenitentiam.* 505.e
Hebra. 10. Iustus ex fide viuuit. 357.b
Hebra. 12. Adhuc modicum, & ego mouebo caelum, &c. 410.c

EX EPISTOLA I. S. PETRI.

- 1. Petri 1. Petrus Apostolus Iesu Christi electis aduenis dispersionis.* 78.b

INDEX

INDEX

LOCVPLETISSIMVS RERVM ET VERBORVM IN HIS COMMENTARIIS EXPLICATORVM.

- A** Aron qua ratione Propheta dictus. 61. d
- Abraham vnde dictus pater omnium credentium. 83. c
- Abrahæ facta promissio ex misericordia, Iacob ex fidelitate præstita. 329. a
- Ablactatio Israël est captiuitas perpetua absque vlla spe liberationis. 76. c
- Ablactatio duplex, vna qua infantes lacte relicto apti efficiuntur solido cibo: altera, qua omnino repelluntur à cibo legis, & fauore Dei. 76. d
- Abies cum sit infructifera, quomodo populus fidelis abieti comparetur? 168. c
- Abstractionis mentis duplex causa. 50. c
- Abstractio à sensibilibus prouenit à causa naturali ordinata, vel animali. 50. e
- Absynthium herba amarissima pro quocunque tristi effectu usurpata in sacris literis. 223. d
- Abdias dispensator Achab, & Eliæ sectator. 62. c
- Acies mirabilis Machabæorum tempore in aëre visa. 16. c
- Actus indeliberati cognitio est incerta & temeraria. 9. d
- Acies militum formantur naturaliter in aëre, ab stellis, sub quibus apparent. 17. d
- Actionis consuetudo per futurum apud Hebræos notata. 70. c
- Actus humani nequeunt certò prædici in particulari. 9. c
- Actus liberi neque existunt in cœlo tanquam in causa, neque tanquam in signo. 13. b
- Acrostichis Sibyllæ, ex qua consurgebat de Christo Prophetia. 412. d
- Adadremmon qui urbem esse dicant. 495. b
- Adamæ & Seboim cur comparetur Israël, Iuda verò Sodomæ, & Gomorrhæ. 152. e
- Adorantes solent sibi manum deosculari. 161. c
- Aduentus Christi non subiit cœlo. 4. c
- Aduentus Christi omnem Euangelij promulgationem dicit. 415. c
- Adulteria pro signis libidinis sumpta. 83. e
- Adultera est quæ vnum virum deferens, alteri iungitur. 83. d
- Ædificiorum Nabuchodonosoris descriptio. 258. c
- Ægyptus est Occidentalis Palæstina. 153. d
- Ægyptij grauer in eos animaduertunt qui sycomorum exciderint. 240. a
- Ægyptij Sacerdotes cur circa deorum aras digitum medicum singulis odoribus illinirent. 425. d
- Ægyptiorum mos in aperiendis corporibus per anatonem. ibid. d
- Ægyptij deorum statuas construebant tales, vt loqueretur, & irent. 31. c
- Ægyptiis non licet boues feminas immolare, sed tantum mares, eosque mundos. 145. d
- Æmulatores pietatis, & diuini cultus non subiiciuntur Antichristi ministris. 186. c
- Æthiopia duplex, Orientalis, & Occidua. 367. c
- Æthiopes Africani ab Asiaticis sono vocis, & capillatura differentes. 391. e
- Æthiopum nomen à facie combusta Solis ardore impositum. 392. b
- Æflatus defectu dæmonum oracula cessasse putabant Ethnici. 37. a
- Afflicti lamentando se consolantur, & mœrorem reddunt leuiorem. 289. d
- Affluentia verbi diuini imbri tempestiuo & serotino notata. 182. d
- Affluentia bonorum spiritualium vbertate fructuum terræ declarata. 182. 2.
- Agentes & consentientes damnantur. 527. c
- Agiographa scripta potius tradunt doctrinam, quam vaticinentur. 62. c
- Agentia particularia cœlo subiecta. 3. b
- Ahias Silonites Israëliti regni discissionem pallij sui discissione prædixit. 55. a
- Akibas Scribarum, & Phariseorum scholæ rector. 492. a
- Alexander Magnus Babylone deuicit Darium vltimum Regem Persarum. 457. e
- Alexandi mors ab arbore Solis prædicta. 32. a
- Alexander Seuerus in suo Larario imagines Christi, & Abrahami habebat. 402. d
- Alexandri Magni tempore ceptum est in Ægypto libris scribere ex papyro, cuius cortex acu diuidebatur in pertenues, & latissimas phyllyras. 355. e
- Alexander mare Pamphiliæ sicco pede transiit, cum non pateret alia via ad Persas. 478. b
- Alexander Magnus cum orbem subiugaret, Iaddi Pontificis Iudæorum pedibus sese prouoluit. 424. a
- Alexander falso creditus spurius. 471. c
- Alexander moriens suam Monarchiam in quatuor regna distribuit. 425. a
- Alexandro Magno in Dio ciuitate Macedonia dormienti, habitu summi Sacerdotis indutus Deus apparuit, & ad expugnandum orbem suam illi opem spondit. 51. c
- Albus color lætitiæ, & prosperitatis index. 431. d
- Aleatoria fors olim erat in vsu ad diuinandum. 28. e
- Allegoricorum somniorum species quinque. 35. a
- Amentes vt bruta mouentur à cœlis. 9. c
- Amici nomine maritus accipiendus. 95. c
- Amore & timore pupulum suum gubernauit Deus. 483. d
- Amuleta contra inuidiam. 427. c
- Amuleti vice Christus contra hostes. 427. c

I N D E X R E R V M

- Anathemata in templo apposita. 536. a
 Angelus quomodo cum hominibus loquatur. 47. c
 Angeli cur dicti Christi oculi. 443. e
 Anathema detectum sortitione facta coram arca Domini. 44. a
 Angor impoenitentium quantus. 233. a
 Angeli præfecti Persis & Medis, eos reddiderunt beneuolos Iudæis. 458. a
 Angelus non illuminat, sed confortat intellectum hominis, & disponit ad suscipiendum lumen propheticum. 40. d. e
 Angeli gentibus præfecti. 432. a
 Anguli populorum Principes. 477. b
 Anima rationalis cum facultatibus & operationibus suis non subditur cælestibus influentiis. 4. d
 Anima Samuëlis an euocata Saûli apparuerit, an eius imago opera dæmonis. 36. a. b
 Animam natura præfagire qui sentiant. 20. a
 Anima hominis res cognoscit quatenus existunt in se, vel in suis causis. 22. d
 Animalia instinctu quodam ex dispositione corporum cælestium, futura quomodo præsignificent. 19. c
 Animæ non competit natura sua futura diuinare, sed superior intellectus diuinantem afflat. 33. d
 Anima immutatur corpore immutato. 3. c
 Annonam præmiû idololatriæ putant idololatræ. 137. a
 Annonæ pretium apud Iudæos augebatur mense embolismico, aut intercalari. 243. c
 Annus Hebræis duplex. 397. c
 Annus sacer in vsu tantum erat in rebus sacris peragendis. 398. a
 Annuî victus quantitas seruis quæ apud Græcos, quæ apud Romanos. 97. e
 De vsu triplici annulorum. 425. b
 Annulorum vsus primus ac potissimus fuit ad obfignandum quidquid fideliter custodiendû erat. ibid. b
 Antianæ sortes Caligulam vt à Cassio caueret, præmonuerant. 29. d
 Ad quem annulli vsus referatur illud, *Ponam te quasi signaculum.* 425. e
 Ad obsignatorium, vt vult Theodoretus. ibid. e
 Antichristus in monte Oliueti interimendus. 504. d
 Antiochiæ primû Cathedra Petri collocata. 231. a
 Antiqui nominauere vaticinium, maniam, posteriores verò, mantiam. 33. a. b
 Antiquus scribendi mos in tabulis cera obductis. 355. b
 Anubis Sacerdotes claustris inclusi. 375. a
 Apostoli virtute Euangelij suauis suscipientibus, duri renuentibus. 314. c
 Apostoli & prædicatores instar cælorum instillant verbum Dei super terram. 182. e
 Apollinis oraculum de Christo. 413. c
 Appetitus intellectiuis inclinatur à passione, ex ea parte qua mouetur ab obiecto. 6. c
 Aprilis dictus mensis apertionis, quia eo mense Salomo cœpit ædificare templum. 398. a
 Aquatilis pellicanus fluuiatibus conchis se complet, easque cum calore stomachi concoxerit, euomit, & eligit ex his quæ sunt esculenta. 385. b
 Aquila singulis decenniis plumas renouat. 287. b
 Ara Dei in Capitolio à Cæsare Augusto extructa, cum hac inscriptione, *Ara primogeniti Dei.* 413. c
 Arabum sedes vltra Pelusiacum Nili ostium ab Rubrum mare. 391. d
 Arbores duas vidit Alexander Indicè, & Græcè loquentes. 31. c
 Arbores diis dicatæ à Gentibus, vt eos authores rerum recognoscerent. 520. d
 Arca in Galgalis dum constitit, iussit Deus distribui terram promissam. 366. c
 Arca fœderis & tabernaculum ex arbore sittah confecta. 192. e
 Arcturus quis. 223. c. d
 Argenteus & sicles pro eodem ponuntur. 96. b
 Aristotelis sententia de Incarnatione Domini. 412. a
 Aristotelis de diuinatione præclara sententia. 53. e
 Aristoteles qua ratione multa præfagisse dicatur. 19. e
 Aromatum pondus antiquitus. 244. c
 Arrepti ita à dæmone perturbantur, vt omnino intelligibilem eorum cognitionem impediat. 33. a
 Ars Auguratrix deseruit ad cognitionem futurorum tanquam in signo tantum, si fiat in rebus inferioribus extra hominem. 2. a
 Ars Auguratrix sub Nautica, & Agricultura continetur. ibid. a
 Ars Auguratrix in vsu est agricolis, & nautis frequenter. 19. c
 Artes vaticinandi sunt quinque, quibus homo naturali industria vtitur. 2. a
 Artis Iudiciariæ fundamentum quale. 4. a
 Artificiosum vaticinium à Deo supernaturalis prophetiæ authore non emanat. 55. e
 Artaxerxis Longimani tempore magna illa Synodus 120. hominum celebrata in qua constitutus est ordo librorum Canonicorum. 407. b
 Articulus notificatiuis vocibus Hebræis præfixus excellentiam notat. 182. b
 Asceteria Monachorum purificandis ab excrementis virtutibus apta. 182. e
 Assyrii diuinationem per peluim frequenter vsurpabant, & quomodo. 32. a
 Assyriorum vetus oraculum de Niniue capienda. 339. c
 Assyriorum dij, Sol & Luna. 352. e
 Asina Balaam spiritu bono operante locuta est. 32. e
 Astra non sunt causa eorum quæ fiunt, sed magis signa imbrium, & mutationis aëris. 2. d
 Astrologia quid sit, & in quot partes diuidatur secundum Astronomos. 2. c
 Astrologorum deliria adscribentium cælo res supernaturales, vel à sola Dei, & hominis voluntate pēdentes. 10. d
 Astrologia Theorica considerat vniuersam cæli machinam in se, situs & motus superiorum, quantitates, & affectus proprios, ortus & occasus stellarum, oppositiones, coniunctiones, & eclipses luminarium, & cætera quæ in aëre fiunt. 2. c
 Astrologia de reuolutionibus quæ. 10. b
 Astrologia de Electionibus impugnata. 13. e
 Astrologia de Natiuitatibus à sanctis Patribus damnata. 11. d
 Astrologia deseruit ad cognitionem futurorum. 1. a
 Astrologi non possunt prænosce per signa futura contingentia. 7. b
 Astrologi malignas constellationes vocantes, reprehensi. 4. e
 Astrorum effecta sunt omnia entia meteorica. 1. a
 Astrologiam diuinatricem non negat, qui sydereos concedit afflatus. 4. b
 Astrologi Christiani negant stellas reipsa homicidas aut infortunatos efficere ex necessitate, vt aliter non possit euenire. ibid. b
 Astra sunt signa futurorum. 6. d. 8. a
 Astrologia Practica, seu Iudiciaria contemplatur naturas tum signorum, ac constellationum, tum planetarum, reliquarumque stellarum: tum ex motibus orbium, & stellarum futuros euentus in his inferioribus prædicit. 2. d
 Astrologiæ partes quot. 2. c
 Astutia dæmonis in inuehenda in orbem arte diuinatoria. 26. b. c. d
 Athenienses

E T V E R B O R V M.

Athenienses sorte distribuebant magistratus. 28.e
 Attentio mentis idoneum reddit Prophetam ad propheticam inspirationem percipiendam. 50.d
 Ate daemon generi humano infestus, & aduersarius. 366.d
 Attelabi, locustarum minimæ sine pennis. 172.a
 Atticus modius seu medimnus eiusdem mensuræ cum Ephah. 243.d
 Auctoritas conciliatur Prophetæ, cum verbum Domini loquitur, non suum. 68.c
 Auctis opibus, idololatræ eburneos, argenteos, & aureos faciunt deos. 144.a
 Augurium fit in ipso homine, ex Physiognomia, quæ constat Metoposcopia, Chiromantia, Podomantia, &c. 2.a
 Augurio, extispicio, & similibus nunquā voluit Deus futura seu occulta significari. 41.b
 Augurium etiam ab Ethnicis reprobatur. ibid.d
 Augurandi sciētia olim apud Romanos celeberrima, quod Romulus eam coluisset. 29.b
 Augustus cur *Domini* nomen recusarit. 413.b
 Augusti tempore vsque ad bellum Ierosolymitanum Iani templum clausum. 301.d
 Aurea virga amoris symbolum. 483.e
 Auroræ semper certus & stabilis exitus. 119.c
 Aues Ephemeræ, siue Diariæ quales. 3.a
 Auxilium dat Deus ad efficacem excutionem operum suorum. 6.b
 Azotij cur limen templorum non transilirent. 377.b

B

Balaam prophetia Magis obseruata, vt Christi natiuitatem scirent. 19.a
 Balthasar Chaldaeorum Rex vasīs sanctis, quæ in fanum Beli deportata erant, abusus est in conuiuio. 190.c
 Basilicæ in domibus Regum ædificatæ, & ad cultum diuinum, & ad perfrugium in bellis. 136.b
 Babylonij Bellomantia utebantur. 29.a
Baptismi nomine significata Spiritus sancti effusio. 183.c
 Baptismate fidei sigillo fideles consignantur, & intra Ecclesiam conseruantur. 427.d
 Balaam, & Caiphas dispensatiuè, non pro merito, sed pro temporis opportunitate prophetarunt. 52.d
 Babylon ea nocte à Persis capta, qua Balthasar vidit manum in pariete scribentem. 368.b
 Babylonicum Imperium à Persis & Medis destructum. 358.e
 Basilicæ in aulis Regum ante omnia ædificatæ. 402.d
 Bethicā diuus Iacobus luce Euangelij illustrauit. 268.b
 Beerī pater Hoseæ, & eius etymon. 68.c
 Beneficium eximium est à Deo præligi nullo merito in nobis præmisso. 156.c
 Beneficium ex gratia promissum, misericordia, ex debito præstitum, fidelitas. 328.d
 Beda Pythagoricam sortem docuit. 28.b
 Bellum spirituale mundo per Apostolos indictum. 474.c
 Bellantij ratio refutata quoad signa naturalia cognitionis. 7.e
 Bellicæ virtutis insigne apud antiquos erat annulus, & triumphantibus donabatur, auctore Plinio. 425.a
 Benedictio hominis quid. 423.a
 Benedictiois vallis dicta Iosaphat, in qua filij Iuda Deum benedixerunt ob partam victoriam. 188.d
 Bersabee locus Deo primum sacer. 222.c
 Eius descriptio. ibid.d
 Beelphegor feminæ maximè colebant, 108.a
 Benedictio Dei spiritualis, & temporalis. 422.d
 Bethel dicta Bethauen propter idola quæ Ieroboam

in ea collocauit. 409.a
 Bethlehem duplex, Zabulon, & Iuda. 308.a
 Bethauen vrbs constituta in confinio Beniamin, & Ephraim. 108.e
 Biennio ante terræmotum prophetauit Amos tantum, neque postea. 196.c
Post biduum, varia notatio. 118.d.e
 Binarius numerus ad coniugium necessarius. 97.b
 Bonorum spiritualium promissio sub temporalibus contegitur. 93.b
 Bonum maius semper magis expetibile. 416.c
 In Bosphorum ab Adriano Iudæi sunt translati. 268.c
 Bonorum consortium vtile. 158.c
 Bonum à Deo omnia expetunt. 416.e
 Bonus facilius contaminatur, quàm sanctificet improbum. 421.b
 Bona Dei voluntas omnium bonorum est causa & origo. 156.e
 Breue tempus à captiuitate Babylonica vsq; ad Christum quomodo dicatur. 119.a
 Britannicæ ingens tempestas Tiberij tempore. 413.a
 De bruchio. 171.e
 Buccina quid. 114.b
 Bulla apud Romanos gestamen triumphantium, in qua erant inclusa remedia quæ crederent aduersus inuidiam valentissima. 427.c
 Burense sortis in Achaia celebres, earumque vsus, modus, & ratio. 29.c

C

Candelæ ardentes quæ conspiciuntur interdum supra cæmeteria mortuorum, & patibula suspensorum, quomodo formentur. 15.d
 Candelabrum prouidentie diuinæ symbolum. 447.a
 Canities hominem iam morti proximum facit circumspectiorem. 129.d
 Captiuitate liberati currum triumphantis sequebantur abrafo capite, in signum præcedentis conditionis. 287.a
 Cappadocia multos habuit Pyrethos, & multa Persicorum deorum templa. 375.c
 Carmeli mons duplex, alter in Iudæa trans Bethlehem versus Austrum, alter in confinio Palæstinæ, & Phœnicis. 198.e
 Carmel, terra ferax, vineis & agris cultissima. ibid.e
 Carnem mortificare est non parcere carni. 176.b
 Carnis sanctæ tactu vestis sanctificata. 420.d
 Caries Iudæ fuerunt Assyrij. 114.c
 Cantici Prophetæ Habacuc sensus. 362.a
 Carnali affectioni succumbentes, non iam homines, sed iumenta. 176.a
 Caput mouere miserentis & condolentis est, non despicientis. 343.a
 Casus fortuiti nequeunt certò ab Astrologis præsciri. 10.d
 Casus Israël factus gradatim, ita & ascensus. 79.c
 Casualia sunt quæ accidunt præter intentionem agentis in rebus rationis expertibus. 5.c
 Cassiani martyrium graue, qui ferreis puerorum stylis enectus est. 355.d
 De casibus fortuitis non potest astrologo dari responsum, nisi per fallacem coniecturam. 12.d
 De actionibus liberis nequis iudicium ferri. 13.a
 Cataractæ quæ dicantur. 536.d
 Causa immediata formarum viuientium iuxta Thomam, & Scotum. 5.b
 Causa quod vniuersalior, & superior, eò maiorem virtutem ad agendum habet. 8.c
 Causa infirmitatum, aut in generali, aut in particulari ex efficiētia stellarum non prouenit. 3.a

Casari

I N D E X R E R V M

Cæsari Augusto ostendit Sibylla Tiburtina in Xiphia
 puerum in sinu Virginis candidissimæ quiescen-
 tem. 18.e
Cedri species sitteh, eaque optima. 192.e
Celemines quot capiat ephah. 453.c
Certitudo prophetiæ, quod sit à Deo reuelata.
 282.a
Certitudo cognoscendi pendet ex certitudine exi-
 stendi. 8.c
Certitudine omnimoda præsciuntur, prædicunturque
 in ætherea regione effecta. 8.d
Cerethei iudices, qui verbis præcis de omnibus de-
 cernebant. 381.c
Certitudo actuum liberorum è cælo. 9.b
Certitudo motuum animantium ex cælo quanta.
 9.c
Cessationis oraçuli Vrim & Thummim tempus, ad
 Machabæorum tempus refert Iosephus. 43.c
Ceti nomine qui pisces accipiuntur. 274.a
Chelub quod genus vasis. 241.a
Chiuu apud Persas Saturni stella vocatur. 227.b
Chiromantia futurum prædicere docet per lineas vo-
 læ manus. 19.e
Choragi certis saltationibus sese reuoluentes sacra
 peragebant, & phanatico spiritu diuinabant.
 375.b
Christus quomodo à Gentibus cognitus antequam in
 mundum veniret. 415.d
Chananeorum natio præ ceteris ex mercatura quæstû
 faciebat, ob maris viciniam. 158.a
Chalane vrbs antiquissima à primo Imperatore Nè-
 broto condita. 230.b
Chamos, & Priapus Moabitarum idolum. 140.e
Chemarim Sacerdotes idolorum pullis vestibus in-
 duti. 375.a
Chiromantia artificiosa reprobata, naturalis verò re-
 cepta. 20.b
Christus olim promissus in præmium obsequiorum
 Deo præstitorum. 424.a
Christus sedit super pullum asinæ diuerso tempore.
 472.d
Christi expectatione, & memoria antiqui fideles se
 consolabantur. 534.b
Christus odor aliis vitæ in vitam, aliis mortis in mor-
 tem. ibid.d
Christi seueritas in peccatum, venturi instar ignis cõ-
 flantis. ibid.e
Christus Patris facies non solùm quoad diuinitatem;
 sed etiam quoad humanitatem. 532.a
Christus Ecclesiæ candelabrum. 447.d
Christus germen seu Oriens, quomodo dicatur. 459.d.e
Christus sigillum carentis principio. 427.a
Christo tanquã signaculo consignantur fideles. ibid.a
Christus morte sua animas credentium è limbo libe-
 rauit. 163.d
Christus quomodo suum thronum super Ierusalem
 constituet in die iudicij. 192.c
Christus omnia ad se trahit vt ad centrum. 417.b
Christi vitam & mortem ex hora natiuitatis eius po-
 tuisse præiudicari asserentes, refutantur. 11.d
Christus tabernaculum David instauratum quoad
 humanam naturam. 253.c
Christus militum triumphantium de hostibus signa-
 culum. 427.a
Christus incarnatus antequam vastaretur templum
 secundum. 418.c
Christi egressus ab æterno præordinati. 311.b
Christi à patre in hunc mundum egressus per Incar-
 nationem. 310.e
Christus iustis vt Sol apparebit. 540.d
Christus qua ratione dicatur signaculum in manu

Dei. 426.d
Aduentu Christi in carne commota est terra, & con-
 cussa simulachra. 411.b
Christi multiplicatio inter fideles. 164.d
Christus desiderium collium. 534.b
Christi bona nemo potest vel ipsa cogitatione asse-
 qui. ibid.b
Christus venturus vt ignis. ibid.c
Christus Sol oriens seipsum videndum exhibet, & re-
 rum quæ à se fiunt, rationes demonstrat. 53.b
Christi è mundo egressus ad patrem per Ascensionē.
 ibid.c
Excessus Christi est exitus è mundo. ibid.e
Ad Christum excipiendum mundus se mirificè para-
 bat. 411.a
Christi ortum significauit stella, secundum antiquam
 Bala prophetiam. 18.e
Christus à Iuda siclo venditus. 244.a
Christo nascente, cæli situs qualis. 7.a
Christi egressus quales. 310.b.c
Christus Angelus vtriusque fœderis. 533.a
Christus qui veteri fœdere apparebat, in nouo homo
 factus est. ibid.b
Chronologia Prophetarum ad elucidationem pro-
 phetarum necessaria. 65.d
Chus in interiorē Africam nunquam penetrauit.
 391.b
Chus filij intra sinum Arabicum sedem collocarunt.
 392.b
Cidaris ornamentū erat capitis summi Sacerdotis in-
 star tiaræ Orientalium. 441.c
Cilicia olim Tharsis vocabatur. 271.b.c
Cilicio induebantur Prophetæ, cum ad pœnitentiam
 populum prouocabant. 63.d
Circulus lineæ Christi. 426.a
Circumcisio olim fidei signaculum. 427.d
Circulus ad speciem cœlestis atcus orbem Solis am-
 biens, quid monstraret. 411.b
Quis Circulus naribus Diaboli à Deo infixus.
 ibid.b
Ciuitas duplex nomine Iezrahel. 72.c
Clauus crucis in fræno equi Constantini repositus.
 509.c
Cœlum quomodo agat in intellectum, & volunta-
 tem. 6.c
Cœlo Christus in nihilo subiectus. ibid.b
Cœlum vniuersum est quasi liber quidã apertus, om-
 nia futura in se conscripta continens. 6.e
Cœli tota militia à polo Arctico vsque ad Antarcti-
 cum per Arcturum, & Orionem significatur. 224.c.d
Cœlo non subiiciuntur supernaturalia. 4.b
Cœli subiiciuntur actioni, quæ non pendent ex parti-
 cularibus agentibus. 3.b
Cœlestis dispositio & inclinatio passione fortior est.
 9.c
Cœlum quomodo dicatur agere in ipsas animas; ve-
 getatiuam & sensitiuam, per se, & non tantum
 per organa. 5.b
Cœlum, singulariæque astra non agunt in inferiora, se-
 cundum Eusebium, & alios. 2.c
Cognitio Astrologi certior quàm medici, qui per cau-
 sas inferiores tantum iudicat. 8.e
Cognitio fit per hoc quod cognitum est in cogni-
 scete per actionem ipsius cogniti, suam similitudi-
 nem in ipso efficientis. 6.e
Cognitio prophetica fit tantum aut per visionem, aut
 per sermonem. 45.b
Cognosci in aliquo quot modis contingat. 1.a
Collatio temporis felicitis aut infelicitis ex culpa aut
 virtute orta. 421.d
Coluber Græcorum Alexander, aut Antiochus
 Epi

E T V E R B O R V M.

Epiphanes Iudæis infensissimus.	225.c	nominatus.	ibid.e
Colores equorum quarum gentium mores significent.	457.c	Ctesiphon eadem quæ Chalane, à Parthis fuit cōdita.	230.b
An ex collegio Prophetarum prodirent Prophetæ incertum.	64.b	Cubilia sunt cogitationum officinæ.	130.c
Columba Syris in veneratione habita, quia Semiramis per annum à columbis nutrita est.	201.d	Cultus idoli pro cultu Dei commutatus sub Aod in Galgalis.	108.c
Columbæ stoliditas, non vitare retia aucupis.	129.a	Cumanum oraculum antro excipiebatur.	32.c
A collo ad pectus secundum pectus vestes scindebāt Iudæi in magnis doloribus.	179.c	Cupido sua cuique Deus.	107.b
Cometæ sunt signa effectuum astrorum.	15.b	Curruum falcatorum vsus apud Chaldæos & Persas.	338.b
Cometæ præsignificant Regum, ac Principum interitum, & quare.	16.d e	Cynofura, vrsa minor.	223.c
Cometographi sciunt euentus per cometas tanquam per effectus, & signa, quos Astrologi norunt per astra, tanquam per causas.	ibid.	Cyrilli historia de Ieroboam ex traditione Hebræorum.	127.a
De qua commotione loquatur Haggæus.	410.c	Cyrus diuiso Euphrate in varios riuulos, Babylonem cepit.	368.b
Commotionis narratæ ab Haggæo occasio fuit tristis populi consolatio.	ibid.e	Cyrus puniuit iniquitatem Madianitarum cōmissam in ope ferenda Nabuchodonosori.	367.c
Commotis imperiis surrexit regnum Christi.	425.a	Cyrus Monarcha factus, octo tantum imperauit annos.	397.a
Concentu musico se præparauit ad Prophetiam Eliæus.	50.e	Cypseli genus auium, quæ supra paludes rapidissimo volatu feruntur.	385.d
Conciliatio Patrum, quoad varias opiniones de intelligentia Prophetarum.	54.c	Cytene triplex.	200.b
Concilij Lateranensis pronuntiatiū de examine missionis occultæ, & ad quos pertineat.	59.b.c	D	
Examen quale futurum.	ibid. d	D arius Hydaspis filius de sententia septem familiarum Imperium Persicum suscepit.	397.c
Quæ poena statuatur aduersus eos quibus nō competit examen & tamen aggrediuntur.	ibid.d	Darius fuit beneuolus Iudæis ob amicitiam contractam cum Zorobabele, & ad implendum votum quod emiserat de ædificando Deo cœli templo, si rex crearetur.	401.c
Conceptuum internorum signa tantum sunt verba & res.	55.b	Darius Soli equum sacrificauit.	375.b
Conditio moralis ad Prophetiam quæ.	52.c	Dæmon & Angelus possunt futura hominibus inspirare à sensibus alienatis, & non alienatis, sed diuersimodè.	33.d
Conditio naturalis ad Prophetiam quæ.	50.c	Dauid præstantissimus Propheta seorsim numeratus.	62.c
Confundi, pro spe destitui.	84.b	Dæmones cibis trahi, veterum quorundā opinio fuit, existimantium esse corporeos.	36.c
Confusio ignominie.	84.a	Dæmones ad diuinum honorem captandum, se homini subiiciunt.	37.a
Conflatile ab sculptili quomodo differat.	360.a	Dæmon potest in somnis multa manifestare, simulachra formando per spirituum transmutationem.	34.a
Conuiuia lugentium sub lege immunda & tristia erant.	138.a	Dæmon operatur in hominis imaginatione & phantasia, non imprimendo nouas rerum formas, sed per motum localem immutando spiritus, & humores, & formas in organis sensibilibus conseruatas.	33.c
Confusio cur appellentur.	ibid.e	Dæmonum inuentum est diuinatio, eorūque opera in orbem inuecta.	26.a
Conuocationes sanctitatis quæ dicantur.	186.b	Dæmon in causa præscit futurum.	27.d
Coniugij ineundi consuetudo apud Iudæos.	528.c	Dæmon prænuntiat longè dissita.	ibid.
Coniectura pertinet ad eam Prudentiæ partem, quæ Prouidentia appellatur.	2.b	Dæmones sitiunt humanum sanguinem ideo sacrificari homines petunt.	161.a
Constellationes fiunt ex variis stellarum se inuicem aspicientium virtutibus cōiunctibus.	4.d	Dæmonica prædictio, diuinatio appellata.	1.b
Cur malefica sit constellatio.	ibid.e	Dæmon sibi arrogat diuinitatem inter homines per diuinationem.	ibid.c
Constellationum ratio quæ.	4.e	Dæmon per motum localem aëris sonum format literatè, & articulatè, vocis similitudinè, & modum habentem.	32.c
Consummatio totius Israël facta est 11. anno Sedeciæ mense Ab.	113.e	Debelaim & Gomer etymon.	72.e
Consuetudo perforandi aures mancipiorum.	96.d	Decimæ tertio quoque anno recondebantur, & comportabantur in templum ad sacrarum epularum vsus.	215.c
Consultoria sunt in cœli pelle.	12.a	Deum vocantem terram quomodo viderit Amos.	237.c
Coronæ Iesu & Zorobabelis in templo Dei absoluto suspensæ, incisis nominibus offerentium.	460.a	Deus solus sanat quos cecidit.	117.a
Cordis, non vestimentorum scissio grata Deo.	180.a	Deus in omnibus operatur.	416.d
Corpora humana propter tenuitatem sunt immutatu facilia.	4.a	Dei omnia plena ad finem suum adigentis.	ibid.d
Corpus Christi est immediatè à Deo ex materia humanæ nature formatum.	4.b	Deus signa in cœlo posuit, vt voluit.	8.b
Corporis humani quot sunt membra, tot sunt Physiognomiæ partes.	2.a	Deus poenam aufert, culpa remota.	328.a
Corpora cœlestia rerum corporearum causæ primæ.	14.e	Dei	
Corpora grossiora, & inferiora reguntur certo quodam ordine per subtiliora, & potentiora.	3.b		
Corui funus celebribus exequiis à populo Romano curatum, quid portenderet.	38.e		
Crucis signaculo consignati, ac veri agni sanguine obliti custodiuntur inoffensi.	427.e		
Crucis signo præeunte venturus Christus ad iudiciū.	192.a		
Cruce signatus, ab hoste vas vacuum, sed signatum			

INDEX R E R V M

Dei sententia contra Niniuen cur non impleta.
278.a
Deus sibi vendicat ultionem de rapinis decimarum.
536.e
Deo iucundior est misericordia quam sacrificium.
126.c
Dei iussu pro rei exigentia vestes mutabant Prophe-
tæ.
63.e
Deus quomodo dicatur causa naturalium immuta-
tionum.
4.a
Dei magnalia, non maiorum gesta, & stemmata sunt
filiis ostendenda.
171.d
Deus per se, & per Angelos quæ præstendat.
40.c
Deus est à dextris, quum præsentissimus adest ad fe-
rendam opem in quouis periculo.
439.e
Deus suis Prophetis detegit supplicium infligendum
impiis, & quare.
210.d
Dei permanentia in Israël throno declaratur.
92.d
Deus misertus est Iuda, & non Israël.
76.a
Dei despectus punitur despectu.
335.c
Deus præsentiam suam in templo Ierosolymitano
ostendebat.
115.a
Cur se sinat vinci Deus.
157.c
Deus sua liberat ab iniusto possessore.
85.a
Deus consultus per Vrim & Thummim responsa da-
bat.
41.a
De effectis mediis agentibus.
ibid.
Defunctus septem dies à suis lugebatur.
138.a
Delubra in editioribus locis cur extructa.
300.e
Delphicum oraculum quale fuerit.
32.b
Delictum Iesu filij Iosedec erat, quod uxorem alieni-
genam duxisset.
440.b
Demensum in mensem seruis quale dabatur à Roma-
nis.
97.e
Denarius numerus clementiæ, & prospera significat.
451.c
Denudationem omnium plumarum Aquilæ non agno-
uit Aristoteles.
287.d
Denudatio plebis Israëlitiæ qualis.
84.c
Denunciatio mixta verbis & rebus Vatibus noui Te-
stamenti etiam consueta.
55.c
Denunciatio similitudinibus & parabolis facta, pe-
culiaris Isaïæ.
55.e
Dercete Semiramidis mater ob turpitudinem se in
stagnum coniecit.
352.d
Desiderij nomine apud Haggæum quis intelligatur.
414.b
Deuotionem spirituum quid vocent Latini.
61.a
Dexteræ exemptus vsus annulorum, & in læuam re-
legatus, ne crebro motu dexteræ frangantur lapi-
des pretiosi.
425.e
Dexteram partem solebant dare Ægyptij honoris
causa.
439.c
Dies iudicij ad præmium, & poenam.
538.c
Dies iudicij discrimen inter bonos & malos manife-
stabit.
540.a
Dies magnus, à natiuitate Christi vsque ad finem se-
culi tempus.
80.c
Differentia inter misericordiam Abraham, & veritatem
Iacob.
328.c
Differentia varia inter verbum, visionem & onus.
48.b.c
Digitus minimo proximus gestando annulo aptior.
425.a
Cur digito medico sinistræ manus annulus pronubus
gestabatur.
ibid.c
Dilectio Iacob vtrum temporalis an spiritualis.
514.d
Diluuium absoluto cur arcum ostenderit Deus.
453.a
Dionysij exclamatio admirantis Solis defectum tem-
pore patientis Christi.
412.c
Directa astrorum effecta qua certitudine cognosci

queant.
8.c
Discretio spirituum in veteri lege copiosa in Sacer-
dotibus.
60.b
Distinctionis causa in Prophetis patria & parentes
notati.
64.d
Diuerfa quatuor Imperiorum symbola.
173.e
Diuinatoriæ sortis vsus non est post legem Euange-
licam.
44.e
Diuisorium sortis genus apud gentes erat in vsu in
diuendendis rebus, hereditatibus, agris, honoribus,
dignitatibus, &c.
28.e
Diuersimodè agit cælum in hominem.
5.c
De diuinatione per somnia.
34.a
Doctrinæ similitudo cum pluuia qualis.
182.e
Dodonea quercus humana voce vsa.
31.c
Domatum vsus in Iudæa frequens, quod regio calida
sit.
375.d
Dominium mortis est, quo subiugati homines tenen-
tur mortui detrusi in infernum.
163.b
Domum alicui ædificare quid sit.
537.a
Dona varia & charismata notat verbum prophetandi.
184.a
Donum Prophetiæ ex officio non nisi viris sanctis
tributum.
53.d
Draco moriens obrutus ab elephante tantos edit eiu-
latus vt homines interimat.
284.a
Draconum cum elephantis inimicitia graues.
ibid.e
Drachma Attica eadem erat cum Hebræa.
244.d
Duo nomina, Vrim & Thummim, sculpta in Ratio-
nali, num prodesse ad prænuntianda futura.
42.d
Duo tantum fuerunt in secundo templo ex quinque
ornamentis quæ erant in primo.
403.e
Duo concurrunt ad cognitionem cuiusque rei, spe-
cies & lumen.
40.c
Ducum perpetua fuit series in Repub. Iudaica, sed
summa potestas penes Pontifices erat.
400.c
Duplex annus septuagesimus, alter captiuitatis, alter
desolationis.
432.c
Duplicita dabantur primogenitis cum hæreditas diui-
debatur.
423.b

E
Ebusitana terra fugat serpentes.
328.e
Ecclesia ex Iudæis & Gentibus congreganda.
437.d
Ecclesiæ primæ spiritualis vbertas maxima post
effusionem Spiritus sancti.
192.b
Ecclesiæ nascentis magna persecutio.
190.a
Ecclesiæ Christi amplitudo.
435.b
Ecclesiæ gloria Christus.
ibid.e
In primitiua Ecclesia Spiritus sanctus in baptizatos
effundebatur.
184.e
Eclipsim Solis Phlegon Adriani Imperatoris libertus
contigisse retulit patiente Christo, vt refert Orige-
nes, & Eusebius.
412.b
Edom nomine Iudæi Romanos intelligunt, quod eos
capitali odio prosequantur.
258.c
Eduobus ad Prophetiam requisitis, lumen est præci-
puum, quia iudicium est quod complet cognitio-
nem.
40.e
Effectus per accidens debet reduci ad causam, quæ
per se agat ipsum effectum.
5.a
Effecta in homine quoad corpus, possunt prænosci in
suis causis certitudine scientiæ physicæ, licet quan-
doque deficiant.
8.b
Effigies variæ annulis sculptæ.
425.a
Efficientia cælorum in inferiora probatur.
3.a
Elephantum sanguis frigidissimus.
284.e
Electiones Astrologicæ quales.
13.e
Elevatio mentis Prophetæ in vigilia, extasis seu mētis
excessus appellatur.
51.d
Elias

ET VERBORVM.

Elias venturus ante diem iudicij, vt pugnet cum Antichristo. 542.d
 Elifæus vnctus Propheta ab Elia. 63.b
 Elias & Elifæus in monte Carmeli, qui est in confinio Palæstinæ, & Phœnicis, habitarunt. 198.a
 Elifæus famem septennem comminatus est, Ioël quatuor annorum diuersis temporibus. 173.b
 Elifæi cadauer prophetauit, quia in morte mirabilia fecit. 61.d
 Enos primus Dei præco, nomen ipsius prædicauit, & manifestauit. 255.b
 Enoch & Elias illuminaturi sunt Iudæos in fine mundi. 449.c
 Ephra Hebræorum, decima pars Cori, magnæ aridorum mensuræ. 243.b
 Ephratæi arte iaculandi præstantes. 474.c
 Ephod solus summus Sacerdos induebatur, laicis verò licebat induere Ephod lineum. 41.c
 Equi in Ægypto præstantes. 167.b
 Equos Soli Persæ sacrificabant, quos Iudæi imitabantur. 375.b
 Equi grandinati quales. 456.c
 Eritius quale animal. 385.b
Ero mors tua o mors, & morsus tuus ero inferne, quomodo intelligatur. 164.c
 Eruca dentibus valet adeò duris, vt arbores corrondere possit. 171.e
 Eruca natura quæ. 172.a
 Elifæi & Therapeutæ quam viuendi rationem secuti. 64.b
 Ethnicis ignota causa cessationis oraculorum demonum. 37.c
 Eucharisticum sacrificium noui Testamenti per Minhhah significatum. 535.e
 Eucharistiæ sacrificium per Minhhah à Catholicis omnibus intellectum. 519.d
 Euangelicæ legis puritas ea est, vt ne pater quidem filio in mendacium inducere volenti, parcat. 498.b
 Euangelij gratia leuia peccata eluit, grauius comburit. 535.a
 Euricles Atheniensis ventriloquus vera ariolari censebatur, quòd genium haberet intra viscera. 35.a
 Excellentia templi Salomonis supra secūdum. 408.b
 Ante exercitum Chaldæorum tonuit Deus, vt Iudæos pauore concuteret. 179.e
 Ex feruore nouitio colligitur vita secutura. 90.d
 Exhalationes sunt ventorum materia. 15.e
 Exitus comminatoriæ prophetiæ qualis. 49.e
 Exitus, & introitus, omnis vitæ actio. 310.d
 Existentia per cælum significantur. 12.d
 Ab exitu de Ægypto post adoratum vitulum in deserto quomodo nullum sacrificium Deo oblatum dicatur. 226.c.d
 Extasis à mente tantum contingit falsis prophetis, & à demone agitat. 54.c
 Extasis à sensibus externis, vel etiam internis frequens fuit in veris Prophetis, mente integra manente. ibid.
 Exterior Dei cultus consistit in inuocatione, gratiarum actione, prædicatione verbi, & confessione. 186.a
 Extispicio compescuit impietatem Iuliani Apostatæ Deus, cum permisit vt videret exta animalium coronatam crucem protulisse. 41.b
 Ezechias & eius principes num sint gauisi de vastatione Israëlitarum. 114.e

F

Fabula Hebræorum de vitulis deauratis traditis pro aureis astu Sacerdotum. 145.a

Facie vt exprimitur animus, ita in manu sunt signa mores hominum denotantia. 20.c
 Falsus Propheta familiarem ita habet reuelantem, vt quoties velit, eius vocem percipiat. 56.a
 Fata vniuersalia cognoscendi triplex modus assignatur. 11.c
 Feminea apud Hebræos excellentiam notant. 405.c
 Femina magis impotentes quouis impetu, & appetitu vehementius quàm mares aguntur. 109.c
 Fenestræ cœlorum aperiuntur, cum nubes dissoluntur, & magno impetu aquam demittunt. 536.e
 Fermentum malitiæ quid sit. 216.b
 Fiber animal amphibium horrendi morsus, quod partem hominis comprehensam, antequam fracta ossa concrepuerint, non resoluit. 385.c
 Fideles diuinitus admoniti calamitates euadunt, fugientes in alias ciuitates. 185.a
 Filius prodigus quomodo signatus. 427.b
 Filij Prophetarum, veteris testamenti monachi à quibusdam appellati. 64.b
 Filij Prophetarum instituebantur ab ineunte ætate ad suadendam virtutem, & vitia extirpanda. 239.e
 Filia Hoseæ quem populum significet. 75.c
Filij erroris, pro discipulis erroris sumuntur. 113.a
 Fons olei Romæ fluxit per integrum diem cum Augustus ouans urbem ingrederetur. 413.a
 Fonte baptismatis irrigata anima dulces fructus fert. 193.b
 Formis tribus inchoatæ prophetiæ. 48.b
 Earum formarum discrimen. ibid.c
 Forma augurij captandi. 29.b
 Formæ in imaginatione diuersimodè transmutantur. 40.d
 Formæ inferiorum, & eorum facultates quomodo cœlo subdantur. 5.a
 Forma corporis externa cum ab interna complexione dimanet, potest ex lineis manus cognosci hominum complexio. 20.a
 Fornicaria est quæ pluribus copulatur. 83.d
 Fornicatio simplex nullo modo licita, contra quosdam hæreticos. 72.b
 Fornicationum filij qui dicantur. 70.b.c
 Fortuita per cælum significantur. 12.e
 B. Franciscus sigillum ex Dei annulo impressum sibi per orbem vniuersum portauit. 427.c
 Frumentum olim ignominie causa in hordeum solebat commutari. 98.c
 Fructus humilitatis & afflictionis Israëlitarum. 90.e
 Fullonum herba expurgatoria. 534.e
 Funiculis amoris nos ad se Christus trahit. 151.b
 Furtum quomodo possit per cælum cognosci. 13.d
 Furor poëticus quomodo diuinus. 21.b
 Furor rapti diuinatores futura prædicebant, nec intelligebant quæ loquebantur. 33.a
 Futura ratione obiecti, & luminis subsunt Deo reuelanti. 39.c
 Futura per phantasiā quomodo præuideantur. 23.b
 Futurum quoduis ab homine potest cognosci, vel tanquam in causa futuri effectus, vel tanquam in signo, & causa simul, vel tanquam in signo tantum. 1.a
 Futurorum præfagitio per motus animalium, mediatè aut immediatè quomodo è cœlo proueniat. 19.a

G

Galgala vna è tribus sedibus iudiciariis à Samuele constituta. 318.c

I N D E X R E R V M

Galgala etymon. 318.b
 Galgala Iordanis alueo insidens, ruinæ erat proxima. 159.a
 Galgala multis rationibus celebris. 108.e
 Galaad trans Iordanem sita, ad tribum Ruben, Gad, & dimidiam Manasse pertinens. 159.a
 Gazan Hebræis eruca dicta, quod fruges tondeat, & excidat. 171.e
 Gemina somniorum porta cur à poëtis ficta. 34.e
 Genethliaci describunt geneses hominum per duodecim signa cœli, syderumque cursu nascentium mores, actiones, euentusque prædicunt. 2.a
 Genethliaci appellantur diuinatores propter natalitiorum considerationem. ibid.
Generatio notat certum definitumque tempus vnius, aut duplicis vitæ. 179.c
 Gens à piscibus abstinens ob piscis reuerentiam. 352.e
 Gentium cibo polluto vesci supplicium fuit. 138.e
 Gentes quando fuerint inhumanæ in Iudæos. 190.a
 Gentes ex misericordia admittæ ad participationem promissionis. 184.d
 Gentium desiderium Christus. 414.b
 Gentium consuetudo vrbes aratro diruendi. 295.b
 Gentes conuersæ ad fidem, quibus bonis Ecclesiam ditauerunt. 508.a
 Gentes desiderio quodam implicito Christum desiderabant, sentientes suam infirmitatem, cuius remedium petebant. 415.e
 Geraræ situs. 391.c
 Gesta Roboam scripsisse existimatur Propheta Zacharias. 430.a
Ghomor diurnus cibus homini à Deo designatus in collectione manna. 97.e
 Gladiatores olim cur hordeacei cognominati. 98.b
 Globus aureus in terram visus deuolui, maiorque factus ad Orientem Solem ferri, eumque obtexisse. 411.b
 Gloria Deo maior, & mundo vtilitas ex Incarnatione Christi, quàm ex mundo naturali, & supernaturali. 416.b
 Gomer an fuerit Hoseæ accepta ad nuptias, an ad concubinatum. 71.e
 Gomer an idololatra an fornicaria fuerit. ibid.e
 Gomer & Debelaim ex Hebræorum sententia nomina sunt ficti ia. 72.e
 Gulah quod vasis genus. 416.c
 Gradus prophetiæ per verba quo ad loquentem. 48.a
 Gradibus quibusdam deceditur in miserum & calamitosum statum. 76.e
 Gratia Spiritus sancti irrigat spinas peccatorum, & naturam humanam, vt postea virtutum fructus ferat. 198.b
 Gratia miraculorum quomodo dignoscenda. 57.e
 Græci quomodo describant Apim seu Serapim. 145.d
 Græci olim pro farre, hordei primitias placentaque ex hordeo diis offerebant. 98.b.c
 Gratia gratis datæ prius tolluntur, deinde gratia gratum faciens. 59.b
 Gratia prima, suscepto spiritali semine, fit conuersio ad pietatem Christianam, vltima fit perfectio fidelium. 182.b
 Gratia Spiritus sancti quomodo extinguatur. 59.b
 Gratia omnes ad prophetiam pertinent. 184.b
 Græcorum Imperium candidum reddidit rerum multarum cognitio, quæ apud eos viguit. 456.b
 Græci assentationis causa per regis caput iurabant. 375.b
 Græci per lignum cætera diuinationis symbola significauerunt. 106.d

Græco idiomate fidem propagarunt Apostoli, & patres primæui. 391.a
 Gregorica dicitur prædictio, quæ in vigilia solet fieri. 2.a

H

H Abitus naturalis passioni præstat. 9.a
 Haruspices cur ita appellati. 13.e
 Hæretici vaticinium de nouæ legis sacrificio, spiritualibus sacrificiis eludunt. 519.c
 Hæreticorum refutatio assententium licitam esse simplicem fornicationem. 72.b
 Hæreticum est ita subiicere hominis operationes, etiam liberas, fati astrorum, vt non possint aliter ab ipso fieri. 11.c
 Hebræorum traditio de Prophetis. 373.a
 Hebræorum summus Sacerdos cur in sua veste totum orbem referret, cum in Sancta sanctorum ingrediebatur. 416.e
 Hebræi referunt cessasse Vrim & Thummim cum destructum est templum Salomonis, cum in secundo templo non fuerint. 43.d
 Hebræi cur tam auidè olim filios expetebant. 424.b
 Hebræorum libri, non vt nostri compaginati. 451.a
 Hebræorum consuetudo, de separandis viris à feminis in rebus publicis agendis. 495.c
 Herculis simulachrum aneum ob frequentem deosculationem attritum. 161.a
 Herodis templum magnificentius templo Salomonis. 418.c
 Hispania omnium Geographorum consensu finis est terræ. 268.a
 Hispanus modius sextarios habet octo. 243.d
 Quam historiam attingat Hoseas cap. 7. 125.a.b
 Historia Iudith accidit ante reditum è Babylone. 181.a
 Historia Regis Edom falsò deducta. 205.a
 Holofernes non obsedit Ierusalem, neque ad eam accessit. 180.e
 Homo homi gubernando non satis est, sed Deo opus est. 412.a
 Homo bene vel malè fortunatus respectu bonorum externorum, non moralium. 6.a
 Homo consequitur ex superiorum causarum auxilio, vt sit bene, vel malè natus. 5.e
 Homo bene custoditus ratione Angeli. ibid.
 Homo bene gubernatus respectu Dei. ibid.
 Hominis vaticinium naturale. 1.a
 Honor osculi simulachris ab antiquis præstitus. 161.a
 Horarum obseruatio ad aliquid auspicandum aliquando non inutilis. 13.a
 Hordeum olim in cibis frequentissimum. 98.b
 Hoseas ad nonaginta annos Concionatoris munere functus est. 66.a
 Hoseæ vxor an verè fuerit fornicaria, an metaphoricè. 71.e
 Hoseas non fuit Ierosolymitanus, licet patriam tacerit. 68.c
 Hoseas vidit captiuitatem decem tribuum quam prænuntiavit. 69.b
 Hostium sæuities grauidas dissecantium. 203.a
 Hostia laudis seu confessionis cum pane fermentato offerebatur Deo.
 Humani actus qua certitudine cognoscantur. 9.e
 Humani actus per coniecturam possunt ab Astrologo præcognosci in particulari. 10.a
 Humanitas ornatus Christi. 426.c
 Humilitas

Humilitas in Propheta testatur afflatum Spiritus sancti. 58.c

Humilitatis Virtus secretorum consequitur reuelationem, Scripturarum declarationem, & futurorum cognitionem. 53.b.c

I

Iacobus scripsit epistolam suam duodecim tribubus quæ erant in dispersione. 78.c

Iacob fletu obtinuit benedictionem ab Angelo. 157.b

Iacob & Ioseph cur morientes præceperint suæ ossa portari in Palæstinam. 424.b

In vigilia, & somno fiunt oracula, & visiones. 51.c

Ieiunium sanctificare quid. 175.c

Ierosolyma triplici muro fuit cincta. 377.d

Intra primum plebs omnis, & variarum artium fuere officina. ibid.e

Intra secundum nobiles, magistratus, & liberalium artium doctores, & studiosi. ibid.e

Intra tertium mons domus Domini, & arx Regia ædificata erat. ibid.e

Idolum Ramoth Galaad habitantibus trans Iordanem principium idololatriæ fuit. 121.d

Idololatriæ vanitas est ala venti. 110.b

Idolum Moloch quando coli cœptum. 227.d

Idololatria, incestum, homicidium, Syrorum tria peccata. 198.d

Idolorum oracula. 31.c.d.e

Idola & oracula, Christi aduentu cessarunt, & contuerunt. 498.a

Idololatriæ non licet habere in ore Dei nomen. 232.d

Idolorum cultus æmulator cultus diuini. 200.d

Idolothrya edere ius ipsum naturale vetat. 138.b

Idolis ædes consecrabant Gentiles in arcibus regiis. 339.a

Idololatria Iudæorum Babylonem ablegata. 454.b

Idololatria in Scriptura fornicatio appellatur. 70.d

Idumæi quando perdendi iuxta Abdiæ prophetiam. 260.c

Idumæi Iudæis annumerari quando cœpti. 266.a

Idumæi vsque ad tempus Titi perseuerarunt. 261.d

Idumæi quomodo per Apostolos destruendi. 267.d

Idumæorum iniquitas in Iudæos. 262.a

Idumæi num aliquando se restituerint. 515.b

Idumæi subiugati sub Machabæis. 267.a

Iudææ situs. 267.e

Idumæorum num aliquis superstes. 266.d

Idumæi quando non erunt molesti Iudæis. 263.a

Iehosaphat an sit locus definitus ad iudicium. 188.b

Iehouah semper fuit memoriale Iacob, & super eo Dei nomen replicabatur. 157.d

Iehu iussus euertere domum Achab, an peccauerit. 73.c

Iehu cur à Deo puniendus. 73.b.c

Ieroboam primus in Israël vitulos erexit. 109.b

Ierusalem terrenæ amplitudo. 453.e

In excidio Ierosolymitano per Romanos facto multa prodigia contigerunt. 185.d

Iesus filius Iosedec vsque ad templi dedicationem, imò vsque ad Xerxem vixit. 439.b

Igni tribulationis examinandus duplex status hominum fidelium. 500.c

Ignis diem iudicij præcedet, & subsequetur. 539.b

Ignifer olim in bello ad congregiendum aciebus paratis anteibat, altera manu lauri ramos, altera lampada præferens. 266.c

Ignitæ impressiones, terræmotus, maris tempestates, pestes, fructuum corruptionem, & alia id genus præsignificant. 15.a

Ignominiam pati pro fratrum salute, non est indecorum. 71.d

Illuminati semel, Deum studiosè quærunt. 119.b

Imaginum sacrarum vsus non fuit Iudæis prohibitus, sed idololatricarum & prophanarum tantum. 100.b

Imaginatio deprauata, maximi est ad fœtus formandos momenti. 17.c

Imagines rerum magis animum mouent, quàm ipsæ cogitationes. 55.b

Imaginum astrologicarum vsus damnatur, tum earum quæ in cœlo finguntur, tum quæ in terra dicuntur ex cœlestibus effectum sortiri. 14.a

Imagines in aère supernaturaliter fiunt. 16.b

Imagines in cœlo quomodo ponant Astrologi. 14.d

Imagines ratione materiæ efficiunt. 14.e

Imago artificata potest ad operandum è cœlo virtutem habere. 14.a

Imperatores olim suis ducibus characterem militiæ suæ nomine suo insculptum tribuebant, vt suis militibus imprimerent. 427.b

Imperium Romanum virtute & fortitudine cætera superauit. 457.a

A quatuor Imperiis vastitas inferenda Iudæis per quatuor insecta prænotatur. 173.a

Imperatorum olim prima cura Lararium habere, in quo Deo suo cultum exhiberent. 402.c

Impij homines ad tempus tantum, & transitoriè prophetarunt. 53.c

Impiorum inuenta in ventum abeunt. 134.b

Impunita relinquere scelera, graue est supplicium. 107.a

Improbiorum consortium vitandum. 209.b

In aère visa phantasmata, quæ signa sint. 16.b

Incensum, hymni & preces in sacrificio fusæ. 519.d

Indus & Ganges Sinarum flumina. 392.d

Inferiora quomodo à cœlo pendeant. 2.c

Infans fuit Synagoga Iudæorum ab Abraham vsque ad legem. 85.e

Iniustis Deus parcit propter iustos. 482.b

Ad Indum fluium quondam habitabant Æthiopes, sed relictis sedibus iuxta Ægyptum confederunt. 391.a

Iniuriæ cœlestis duo genera. 224.b

Inopia pios reddit, quos ad impietatem copia induxit. 143.c

Inopia quid apportet boni. 144.a

Instinctus propheticus suspitione plenus. 59.e

Instinctuum veritas examine probanda à viris spiritualibus. 60.b

Insomnium est præsentium, non futurorum significatiuum, & cessante somno dissipatur. 34.b

Insomnia quomodo excitentur ex humoribus. 23.b

Intelligentia vatum num aliqua esset. 33.a

Intellectus & voluntas diuersa ratione mouentur. 6.d

Intellectus actio turbatur, si vis imaginatiua, cogitativa, aut memoratiua turbetur. 6.d

Intelligentia visorum, & gestorum dabatur Prophetis in tempore. 54.d

Intelligentia abstrahitur à sensibus, quando de intelligibilibus non iudicat. 52.b

Intelligentia in visione opus est, vt quis dicatur Prophetæ: ea enim est de ratione prophetiæ. 54.e

Interitus Israël fuit conferre opes ad idola fabricanda. 134.b

Interpretes sacræ Scripturæ, Prophetæ dicebatur. 61.b

Inter tria oraculorum genera, oraculum imaginarium præstat in ratione prophetiæ. 47.e

Interrogatio per Ephod quomodo fieret. 41.c

Interrogationes Astrologicæ de quibus fiant. 12.d

In valle Iezrael quæ strages factæ. 72.d
 Ioannes à quo missus. 531.b
 Ioannis sanctitas adeò insignis, vt meritò tota Tri-
 -nitas illum sibi vendiceret. 532.b
 Ioannes Angelus dictus, non natura. 532.d
 Ioannis sanctitas Angelorum sanctitatem transgressa
 -est. 532.e
 Ioël Propheta non nominatur, nec tamen minus ali-
 -quid à reliquis habet. 171.b
 Io Græci describunt bubulis præditum cornibus. 145.d
 Ionas cur nihil præfatur. 270.a
 Ionæ prophætia comminatoria. 271.b
 Ionas duas edidit prophetias. 271.a
 Ionas cur fugerit causa refertur. 271.e
 Ionas tempestate mota, detectus est sortibus, & in
 -mare missus. 44.b
 Ioppe portus Iudææ celeberrimus, ex quo Ierosoly-
 -ma Iudæorum metropolis conspiciebatur. 272.b
 Isis & Serapis apud Israëlitas in Bethel & Bethauen
 -forte colebantur. 145.e
 Isidis simulachrum muliebre. 145.d
 Iosephi ossa post mortem quomodo prophetauer-
 -unt. 61.d
 Iosias à Pharaone Nechao interfectus in planitie
 -Mageddon. 495.b
 Iosias mundauit populum ab idololatria. 374.c
 Israëlita quomodo filij maris dicantur. 154.b
 Israëlita semper opportunè moniti. 69.d
 Israëlitis captiuitas quadruplex. 74.c
 Israëlita filios quos ex alienigenis vxoribus genu-
 -erant, alienæ religionis esse sinebant. 113.d
 Israël quando implorauit Assur per Manahem. 114.e
 Israëlitis & Iudæ exitus diuersus. 75.c
 Israëlita cum idololatriis sese commiscebant in cultu
 -Priapi. 108.c
 Israëlitis carnalis diminutio est spiritualis actio. 77.c
 Italicus modius capit tertiam partem ephah. 143.d
 Iudæi nullum regnum, nullam Reip. formam habitu-
 -ri sunt, sed sine vlla expugnatione se sponte Anti-
 -christo tradent. 503.a
 Iudaizantium expositio refutata. 184.e
 Iudæi à Persis cultum militiæ cœli sumpserunt. 375.a
 Iudæi in villis habitantes cur primò à Deo liberati. 493.c
 Iudæi primi in re promissionibus. 498.a
 Iudæorum falsa sententia de Elia. 534.a
 Iudæi quæ ieiunia celebrarent. 466.d
 Iudæis mos erat causas agere, & dirimere lites in por-
 -tis ciuitatum, & quare. 224.c.d
 Iudæis non licuit extra Ierusalem sacrificare. 99. a
 Iudæ salus duplex, altera per Angelum, altera per
 -Cyrum. 75.c
 Iudæi post reditum è Babylonia captiuitate idola
 -non coluerunt. 87.d
 Iudæis erat prohibitum equos ascendere, imò sibi
 -comparare. 167.a.c
 Iudicium Domini in valle Iosaphat exercendum, in
 -qua sunt omnes gentes congreganda. 189.b
 Iudicium Prophetæ quale. 295. b
 Iupiter Ammon hircino capite, & pelle amictus eo-
 -lebat. 31.e
 Iuuenum & virginum interitus inter mala censetur. 246.a
 Ius annulorum apud veteres ferri non habebant,
 -sed soli liberi, quos fides decerneret, quæ signacu-
 -lo continetur. 425. b
 Iustitia & iudicium duæ recti iudicij partes. 91.d
 Iudicium potest ferri de sola hominis inclinatione,

idque à conceptione sumendum. 111.b
 K
 K Edesoth virine an femina. 107.e
 K Kicaion cuius arboris species sit ignoratur. 279.c
 In Palæstina maximè nascitur, & in locis arenosis. 200.d
 Kirei in sagittis iaciendis præstantes. 200.d
 L
 L Abiorum vitulus, laudes & gratiarum actiones
 -sunt. 166.a
 Lanceolis & gladiis dissecantes membra idololatra
 -sperabant fructuum copiam ab idolis. 130.a
 Lachis è tribu Iuda prima idola coluit. 286.b
 Lactatio promissa Synagogæ redeunti an sit tempo-
 -ralis, an spiritualis. 76.e
 Lamia pisces aliquando capta, in quarum ventricu-
 -lo homo loratus inuentus est. 274.e
 Lapis offensionis Ecclesia est suis persecutoribus. 1491.b
 Lappa philanthropora. 139.b
 Laudes Dei prædicantes & concinentes Prophetæ
 -appellati. 61.a
 Lectio Lxx. ab Hieronymo non probata. 219.b
 Legatis qui ad exterarum nationes mittebantur, annuli
 -aurei publicè dabantur. 425. b
 Legis veteris & nouæ inductio similis. 411.d
 Leonis natura ea est, vt multa solida deuoret sine
 -dissectu, atque adeò in ediam facillè toleret biduo,
 -aut triduo. 210.b
 Laterones, siue latrones, qui præstò aderant laturi
 -opem, lateri dextro adherentes. 429.e
 Leuare manus super aliquem est opprimere. 437.b
 Leui quis fuerit, cum quo Deus pactum iniit. 524.d
 Libanus thure copiosissimus est, omniumque arbo-
 -rum genere refertus. 167.b
 Libani saltus prope Ierusalem, vbi Salomon ædifica-
 -uit domum magnificam. 167.b
 Libidinosi carnalibus affectionibus succumbentes,
 -non homines sunt, sed iumenta. 176.b
 Liber quomodo è templo egressus. 451.c
 Libri ad iudicandum aperti. 451.a
 Libri nomine cur Prophetiam inscribat Nahum. 333.e
 Lilio nulla herba magis crescit, & multiplicatur
 -odore. 167.a
 Ligato saxo in mare proiici denotatur summum
 -supplicium in nouo testamento. 85.e
 Lingua Latina sub vno Pontifice Romano nomen
 -Dei ferè omnes nationes inuocant. 391.a
 Ante linguarum diuisionem vniuersa terra erat labij
 -vnius. 391.b
 Linteo ostenso Petro, in quo erant quadrupedia, &
 -serpentina terræ, & volatilia cœli, quid significare-
 -tur. 91.e
 Literarum nominis Iehouah explicatio. 42.b
 Locutio intellectualis ab imaginaria quomodo dif-
 -ferat. 47.d
 Locusta in Syria maioris sunt corporis, & maria tur-
 -matim transeunt. 172.d
 Longitudo costarum eius ceti quem M. Scaurus
 -Romam tulit, quadraginta pedes excedebat. 274.b
 Loghim quæ mensura. 97.e
 Loqui ad cor quid significet. 38.b
 Luciferi lapsum describit Homerus. 366.e
 Lucri nihil Deo accrescit ex virtute nostra. 124.a
 Lunien

E T V E R B O R V M

Lumen propheticum reddit intellectum proportionatum obiecto prophetico. 57.a
Lumen propheticum transit, sed lumen fidei permanet cum habitu. 40.b
Lumen propheticum est omni visioni necessarium. 46.c
Lumina quæ post longam tempestatem nauigantibus apparent supra malum navis, signum habent tranquillitatis, & quare. 15.e
Lumen est per se calefactiuum. 4.d
Lux prosperitatem notat. 120.b

M

Macedones Iudeis beneuoli, & clementes. 456.b
Macrobij Æthiopes versus Ægyptum vsque ad deserta habitant. 391.d
Magnes quod ferrum attrahat, succinum paleas, cœlesti aspectui, & operationi tribuendum. 3.b
An Malachias & Esdras iidem sint. 513.b
Mali Israël initium discessio à Iuda facta per Ieroboam. 79.d
Maliitia poenas & supplicia in Scriptura quandoque significat. 180.c
Mamna deserti typus cibi cœlestis. 152.a
Mane temporis gratiæ Ioannes Baptista prædicauit. 117.d
Manus Domini super Prophetas quid sit. 52.a
Manibus mores maximè indicantur. 20.d
Mansuetudo ferarum per Euangelium effecta. 91.e
Mare mediterraneum Palæstinam alluit ad Occasum. 181.b
Mare angustum inter Calpe, & Gades, Herculis columnæ, dictum. 268.a
Maresa & Morasthi vrbes diuersæ. 282.c
Maria parturiens dicta, non quod doloribus pressa pepererit. 312.e
Masa Prophetarum, cum graue quid per eos comminatur Deus. 331.a
Materiæ quæ sunt durioris, magis videntur resistere cœlestibus actionibus. 3.e
Materia arte parata capax est cœlestis influentiæ. 14.b
Maximinus olim Euangelium in Gallia primus prædicauit. 268.a
Medicus non est perfectus medicus, nisi sit astrologus. 9.a
In digito medico vena est ad cor ipsum tendens. 425.d
Melchom idolum Ammonitarum. 203.c
Medorum & Persarum symbolum. 173.e
Membra Deo repugnantia, mortificanda, & præcédenda. 141.b
Menstrui labes legalis. 498.d
Mensis intercalaris tertio quoque anno addebatur, & fiebat annus 13. mensium. 243.b
Mensuræ variæ eodem nomine apud gentes diuersas nominantur. 243.d
Mensura funiculi partes obtigerunt Israëlitis. 113.b
De mensuris. 96.e. 97.a.d. 98.a
Mensis *Ab*, Iulio responderet. 113.e
Mentis quatuor perturbationes sibi inuicem succedentes per quatuor insecta significatæ. 174.b
Meritis confertur præmium ad os misericordiæ. 147.c
Meridies pro felicitate. 245.d
Meteorologicorum entium effectio quæ. 15.a
Meteorica entia deseruiunt ad cognitionem futurorum tanquam in signo, & causa simul. 1.a
Meteororum materia exhalationes quæ è terra eleuantur, & humores qui è locis humidis. 15.a
Meteorica omnia, pluiæ, niues, tempestates, metalla

etiam, & spontanea viuentia, cœlo subiecta. 3.b.c
Meteorologiæ partes sunt, Chiromantia, Aëromantia, Hydromantia, Geomantia. 1.a
Michaël patronus Pontificis Iesu. 439.d
Michaël Archangelus populi Iudaici custos & tutor. 431.d
Militibus ignauis olim pro tritico hordei demensum dabatur. 98.c
Millenarij Iudaizantes felicitatem futuram in secundo aduentu sui Messiz in terrena Ierusalem existimant. 192.b
Minhah cultus omnis, & sacrificij veri ritus. 520.b
Minhah Iudæorum sacrificium, quod fiebat ex simila oleo conspersa. 175.a
Minores Prophetæ dicti duodecim, non pro meritis, sed pro numero versuum. 62.a
Miracula supernaturalia fiunt apud Christianos, aut apud eas gentes, quæ illis visis ad veram Dei cognitionem adducuntur. 17.d
Missio diuina occulta signis & miraculis constare debet. 59.a
Misericordia Dei veluti mari peccata merguntur. 328.b
Misneh porta media Ierusalem in secundo muro, in qua docebat Oida. 377.a
Mysterium in verbo *veccabedah* reconditum. 403.c
Modi quibus futura dæmones præuideant, qui sint. 27.d
Modus duplex quo subsunt res cognitioni Dei. 39.d
De modio, & ephah. 453.c
Modius multiplex. 243.d
Modus respondendi per *Vrim* & *Thummim*. 43.b
Monachi therapeutæ. 176.a
Monachi tepidi, & simulati interiora corrodit vermis occultus. 129.d
Monile fidelium Christus. 427.c
Mora quæ è rubis nascuntur, pastorum famem, & penuriam consolantur. 240.b
Morum & vitiorum magna est perturbatio propter similitudinem. 57.e
Mortis propinquitas animum auocat à sollicitudinibus huius seculi. 51.a
Mons Sion Ecclesia Christi. 299.a
Mosi data est Virga missa ad populum, in signum & testimonium missionis. 59.a
Moses occulta quædam mysteria legis 70. senioribus intimaui. 409.b
Mosem & Paulum qui putent vidisse diuinam essentiam. 40.a
Moses, Aaron, & Maria intra vnum annum decesserunt 40. anno exitus de Ægypto. 483.b
Moses dux Ægyptiorum aduersus Æthiopas. 252.b
Montes sunt terræ fulcra, quibus sustinetur. 317.c
Montanus asseruit Prophetas in extasi locutos nescisse quid dicerent. 53.d
Montium Ierusalem descriptio. 504.d
Muktat & Minhhah discrimen. 518.b
Mundum inferiorem necesse est contiguum esse lationibus superioribus, vt inde tota eius virtus gubernetur. 3.b
Mundus duplex, naturalis & supernaturalis. 416.a
Mundus concussus est in legislatione facta in monte Sina. 411.b
Mundus est tanquam fanum sacratissimum, cuius antistes est homo. 416.d
Muliercularum omen vanum, quæ summo mane die natalis Ioannis Baptistæ primam vocē præstolatur

I N D E X R E R V M

in nuptiarum fausta, aut infausta præsagia. 31.a
Mulieres libidini innutritæ virorum vestes induunt. 376.c
Multa rerum copia lasciuia generat. 109.e
Musica facit plurimum ad deponendas sollicitudines, mentemque erigit ad diuina. 51.a
Mutationis cuiusdam naturæ in tritico etiam meminere Rabbinii. 167.c
Myrti gaudent locis demissis & aquosis. 431.a
Myrtus arbor pulcherrima, & odorifera. ibid.b
Mutatione vitæ fugienda flagella Dei. 148.c

N

Nabuchodonosor post vastatam Ierusalem in Hispaniam venit. 268.b
Nabuchodonosoris Imperium quàm latè propagatū. 262.c
Nabuchodonosoris excursions in Iudæam quatuor. 174.c
Nabuchodonosoris prognosticum. 358.e
Narees tilia scindentes trifariam, digitisque implicantes futura præcinebant. 107.a
Naribus angustis facilè excandescit, quia fumos ex corde ascēdentes ob meatuum angustias difficilius spirat. 332.c
Naturali scientia possunt præcognosci ea quæ sunt in regione elementari, licet non præcognoscantur infallibiliter. 8.e
Naribus brevis citò iram concipit, & tardius placatur. 180.b
Nationes vniuersas vsque ad Propontidem, Scythicumque mare Nabuchodonosoris Imperium occupabat. 263.e
Natiuitatarum cognitio vnde pendeat. 111.c
Natiuitas populi Israëliti tempus Abrahæ. 83.c
Natura humana templum est in quod venit Christus. 533.b
Natura Dei nobis incognita, per nomen innotescit. 520.b
Naturale vaticinium quid sit. 1.a
Naturalis habitus acquisito superior. 9.a
Naturalis prophetia non est infallibilis. 56.e
Naturale Vaticinium per meteorologiam quale. 14.c
Natura vniuersa pauebit in die iudicii. 192.e
Nazaræatus votum, abstinentia à vino. 207.c
Nebel instrumentum musicum. 232.b
Necromantia magno fuit in pretio habita veteribus, non prophanis tantum, sed etiam Israëlitis. 35.b
Necyomantia, est diuinitio quæ fit per manes inferos & mortuos. 28.a
Negotiator aut mercator cur dictus Chananæus. 158.a
Nemo malus furore correptus diuino, sed solus sapiens, & sanctus. 52.d
Nigritæ Æthiopes à Nigro flumine dicti, Prestem Ioannem regem habent. 391.e
Niniue capta per Tigris portas. 339.e
Niniues magnitudo, & situs. 271.a
Ninus conditor Niniues Assurii nepos. 270.b
Nobilitas conciliabat Prophetis auctoritatem & fidem apud populum. 65.a
Noctis tempus propter tranquillitatem aptius est reuelationibus. 431.c
Nomen inuocari super aliquem quid sit. 255.a
Nomina gentium vitanda. 229.c
Nomen amicitiam prodit. 230.b
Nomen Dei Tetragrammaton fuisse Vrim, & Thummim, quorum opinio. 42.a
Nominationo personarum veram notat historiam. 71.c
Nomina, si casu non imponantur, vel in recordatione

ri gestæ, vel in portentum imponuntur. 72.d
Nouus orbis sub Australi plaga constitutus ab Hispanis subiugatus. 268.c
Nouissimum tempus, Christi prior aduentus. 101.b
Nouiter creata stella quæ Magis apparuit. 18.e
Nouitius feruor secuturi index. 90.d
Nubes & venti, quadrigæ quibus saluum eduxit populum Deus, & Ægyptios submersit. 368.a
Nuditatis recordatio prodest. 83.c
Nuditas superbiorum detecta impudicitia. 85.c
Nullam statuam habuerunt Israëliti captiui, vt ante captiuitatem. 99.b
Numerus quartenarius ternario additus excessum notat. 199.a
Nullum tempus definitum illa forma loquendi, à *progenie in progeniem*. 237.d
Nulla spes impiis in die Iudicii redeundi ad vitam, & ad opera virtutum. 539.b
Nullum holocaustum cōfici potuit sint Minhha. 138.c
Nuptiæ Hoseæ an veræ fuerint. 70.c

O

Obiectum intellectus est phantasma in viribus internis sensitiuis existens. 6.e
Oblatio Minhha quotidie cum agno matutino, & vespertino offerebatur. 518.c
Oblatio voluntaria quæ. 216.c
Oblationes externæ non placent Deo sine interno affectu. 420.e
Obscuritas sermonis Prophetarum facit vt tempus taceatur quandoque. 64.b
Occasiones malorum præcauendæ. 141.b
Octo primi verbi Dei præcones qui. 255.c
Oestro idololatriæ percitus Israël, sicut vacca lasciuens à Deo declinauit. 109.d
Olda Prophetis apud Professores & doctores artium habitabat. 377.e
Oleum verbi Dei emollit ad pietatem. 183.a
Olla & Ooliba quid significarent. 454.d
Onager libertatis symbolum. 134.d
Onicritica ex inspectione phantasiæ, & iudicio quod in somnis fieri solet, prædictio. 2.a
Onocrotalus collum in aquam mergens spiransque veluti ruditum asini edit. 484.e
Onocrotalus quis immunda lege vetita. ibid.e
De omnibus. 30.b.c.d
Omnis capiendi forma ab Ethnicis obseruata. 31.a
Omen ex sternutamento superstitiosum, nisi cum aliquam signum naturale accipitur. 30.e
Omni ætati dona Spiritus sancti collata. 184.c
Opera hominis libera, quæ ex alterius voluntate pendunt, nullo modo possunt prædicti. 10.b
In oppido Lusitanie Sātareno visitur Christus in pellicula crystallo, nunc puer tenellus, nunc 12. annorum, nunc crucifixus, nunc iudex sæuissimus, &c. 43.d
Habet in se formam pueri paruuli, & super se similitudinem crucis. ibid.e
Opportunitas gratiæ tam præuenientis, quàm subsequenti, *imber* appellatur. 182.b
Oracula per furorem vnde vim sortita. 32.a
Oracula, formidinis & ignauiae velementa ab Epaminonda existimabantur. 37.c
Oraculorum defectus aduentu Christi. 413.c
Oratio verbis & imaginibus constans à Prophetis nonnullis vsurpata. 55.e
Oratio multū roboris habet, munita mortificatione. 130.b
Oraculum Apollinis nunquam Latine locutum. 31.d
Oracula deonū apud gentes multa fuerūt, in quibus demones vel loquebantur, vel responsa dabāt. 31.e
Oracu

Oraculorum silentij causam veteres philosophi in-
uestigando multum laborarunt. 413.d
Orbis plagæ aut climata quatuor. 457.b
Ordo Prophetarum certior. 62.d
Ordines rerum quot statuuntur. 21.c
Orionis ortus diuersa assignatio. 224.a.b
Orientalium libri quales. 451.a
Orientalibus omnibus primus anni mēsis est Thistri,
seu October. 398.c
Orion inconstans, quod mare terrasque turbet tem-
pestatibus, & hyemem exordiat. 224.a
Ornatus exterior, & mundus muliebris sunt signa li-
bidinis. 83.c
Ortus Arcturi & Orionis. 224.a
In morte Oziæ terræ motus accidit. 196.d
Ozias morte ciuili, non naturali mortuus propter
vsurpatum sacerdotale munus. 197.b
Ozias post sacrilegium ab ipso commissum superui-
xit. 196.c
Anno 27. lepra percussus est. 197.d

P

Prædicatio salutis prima facta Iudæis in princi-
pio Ecclesiæ, & vltima in fine mundi, *imberma-
turus & serotinus*. 182.d
Pactum vitæ & pacis quale. 525.c
Pallio superiore ex lino confecto, dicto *Ephod*, ute-
bantur etiam Prophetæ. 63.d
Palæstinæ quinque erant ciuitates quinque Regulis
subiectæ. 201.b
Panis propositionis Sacerdotes suis manibus para-
bant. 516.d
Pardi in via Arabum & Ægyptiorum ferociter graf-
santur. 162.b
Parentum est propriis experimentis filios instituere
ad pietatem. 171.c
Patrator miraculorum Propheta appellatur. 61.c
Patriarchæ intelligebant ea quæ suis gestis figura-
bant, sicut Prophetæ ea quæ suis verbis propheta-
bant. 55.a
Patriæ & parentum notatio à quibusdam Prophetis
allata, ab aliis non, & quare. 64.c.d
Paulus quo sigillo signatus. 427.b
Peccata comedere quomodo dicantur Sacerdotes.
105.a.b
Peccata post Baptismum commissa, per alia Sacra-
menta delentur. 497.b
Peccantes quomodo Deum tentent. 537.c
Peccatori nihil lætum, etsi inter epulas, & exultatio-
nes versetur. 138.a
Peccatum pro hostia pro peccato oblata non raro
sumptum. 105.a
Peccata in proximos grauissimè punit Deus. 190.d
Pellicani ad corpora mortuorum filiorum sangui-
nem excutiant latere percusso, atque ita ad vitam
reuocant. 385.b
Pellicanorum duplex genus, terrestre, & aquatile.
385.a
Per mortuos diuinatio quæ sit. 35.b.c
Pemmata cultoribus idolorum festis celebrioribus
distributa. 96.a
Per astra quæ non significantur. 6.b
Per Christum veniunt homines in cognitionem Pa-
tris. 119.c
Per furorem edita oracula. 32.a
Perfectior prophetiæ gradus tribuitur senibus, quo
Deus loquatur eis tanquam prouectioribus, iuue-
nibus imperfectior, tanquam minùs idoneis. 184.d
Periurij, & *furti* nomine genus omne flagitij in Deū,
& in proximum continetur. 452.d
Persæ & Chaldæi à Septembri, seu ab Octobri annū

exordiebantur. 398.a
Personarum notatio veram historiam, non parabol-
am notat. 71.c
Persæ nullas aras erigebant, sed sacrificabant in locō
excelsō. 375.a
Petrus cur noluerit cibis apposis vesci. 138.c
Ex phantasmatibus eliciuntur species intelligibiles.
46.d
Phantasmatum historia varia. ibid.
Phantastici gradus vaticinij, & eorum interpretatio
qualis. 24.c
Phantasmata, & cometæ frequenter, & apud Barba-
ras nationes eueniunt. 17.c
Pharao, & Nabuchodonosor somnia vidēre, quæ
vera fuerunt, non quod Prophetæ fuerint. 52.c
Phase primum post ingressum in Palæstinam in Gal-
gala celebratum. 108.c
Phelethei legisperiti de rebus arduis ac difficilibus
cognoscebant. 381.c
Philippi filiæ quomodo Prophetissæ fuerint. 61.c
Philadelphius centum viginti millia Iudæorum ex
Ægypto liberos in Iudæam cum muneribus re-
misit. 478.b
Philosophi cur naturam nouercam quidam esse asse-
ruerunt. 416.a
Phinices trecentos annos vixit. 525.b
Phœnices in maximis calamitatibus principem dile-
ctissimum offerre solebant Saturno, quem Moloch
vocabant. 205.c
Phœnices primi literas docuēre, aut didicēre. 470.b
Phreneticis quomodo contingat vaticinari. 20.d
Physiognomiæ partes, & doctrina. 19.b.c
Physiognomi vaticinantur de animi propensione in
has, aut illas actiones, non de hominis actionibus.
19.c
Physiognomiæ initium ab Astrologia. 19.d
Physiognomiæ certitudo eadem quæ & Astrologiæ.
ibid.d
Physica prædictio hominis ingenio efficitur, aut arte
dæmonis. 19.c
Perfecti probantur & perficiuntur adhuc, imperfecti
purgantur. 500.c
Pignus futurorum, veritas præsentium. 313.d
Pietas in proximum & misericordia magis Deo pla-
cet quàm holocaustomata. 121.c
Pignus amoris annulus, quo maris & feminae corda
iunguntur. 425.c
Pinnatæ domus apud Orientales ex Elephantinō
dente constructæ erant in deliciis. 211.d
Primogeniti quinque siclis redimebantur. 97.c
Pisces Chaldæis & Syris sacri. 352.c
Piscis Luna sub Lunæ iuuenta crescit & pinguescit,
ea senescente macrescit. 3.a
Pisces olim mancipiorum cibus. 214.c
Planctus piorum pro Christi nece. 494.c
Planetae cum erunt in periodali circulo fortiores,
plures dabunt annos, sin debiles, pauciores. 8.c
Platonis de Incarnatione Verbi sententia. 411.c
Plenilunij noctes cur sint calidiores. 4.d
Plebis Israëlita denudatio qualis. 84.b
Pleiades septem stellæ in Tauro proximo Arieti, se-
cundum Macrobiū. 223.c
Plenilunio non contingit Solis eclipsis. 412.c
Plumbi talentum quid. 453.c
Pluuia temporanea mense Octobri sementi facien-
dæ conducit. 182.d
Pluuia serotina mense Martio facit ad segetes matu-
randas. ibid.d
Poderis vestis talaris propria summi Sacerdotis.
441.b

I N D E X R E R V M

- Pœnitentium animus qualis. 166.a
Pœnam potest Deus sine nobis inferre nobis: culpam
verò sine nobis auferre nequit. 162.a
Pœna dissoluentium amorem conjugalem. 527.e
Pœna Sacerdotis negligentis Dei scientiam. 104.c
Pœna inflicta in facie culpæ impudentiam ostendit.
113.b
Pœnæ tarditatem grauibz suppliciis compensat
Deus. 332.e
Pondus regium mercatoribus constitutum sicut
publicus. 244.e
Pondus omnium metallorum sicut. 244.a
Populus paratur probis actionibus ad Christum.
148.b
Populi inconstantia miseriam Dei depellit. 119.e
Populus idololatra statim obliuiscitur pietatis suæ,
& votorum. 120.b
Porta piscium Ierosolymæ erat in primo muro, per
quam pisces inuehebantur in urbem. 377.e
In portis ubi frequentius homines conueniebant,
Vates peccata arguebant. 224.d
Portentofum & abominabile scelus viam virtutis
impedientium. 123.c
Porta Orientalis Ierusalem sponte aperta, quid
indicaret. 480.c
Portendentes qui dicantur. 442.a
Post reditum è captiuitate Babylonica prophetaue-
runt Haggæus, Zacharias, Malachias, & alij.
182.a
Potentia superior libera esse debet ab inferiori. 50.c
Post resurrectionem omnes lingua Hebraica loque-
tur, & inuocabunt nomen Iehouah. 391.b
Præcipuum Sacerdotum ornamentum Ephod. 99.c
Prædicans non missus, contra Prophetarum morem
facit. 68.c
Prælatorum est rationem reddere de subditis. 401.a
Præmia diuina multum excedunt rationes merito-
rum fidelium. 424.d
Prænestinarum sortium inuentio à Cicerone in li-
bro de diuinatione 2. relata. 29.c
Prænestinæ sortes Domitiano Cæsari interitum de-
nunciauerunt. 29.c
Præfagia diuersa ex motibus belluarum. 19.c
Præsidium Dauidis Pelethi, & Cerechi ex Palæsti-
na regione euocati, quia erant bellicosissimi.
381.e
Præfagitiones denominantur à nomine elementi à
quo dimanant. 14.e
Præstantius est prophetare, quàm loqui linguis.
61.c
Præter motum, & lumen Solis, & stellarum aliæ non
sunt statuendæ particulares influentiæ. 2.e
Præuidendi futura vim nullam habet anima hominis.
22.c
Primi parentes in paradiso, & extra paradysum He-
braico idiomate locuti sunt. 391.b
Primitiæ rerum omnium Deo offerebantur, vt sic re-
rum omnium author agnosceretur. 520.d
Primus Prophetarum quis fuerit. 62.a
Primogenitura benedictione deferebatur à Patriar-
chis. 423.b
Principum gentium pompa damnata. 230.d
Priscillianistæ sentientes stellam illam Magis visam,
fuisse Christo fatalem, refutantur. 18.a.b
Probi sese opponunt impiorum obloquutioni, eiusq;
causam tuentur. 537.d
Prodigia in cælo visa tempore Passionis Domini, &
quæ eorum origo. 185.a
Prodigia insignem mutationem notant. 410.e
Prodigalitas hominum maxima in iis quæ eos dū-
cunt ad interitum. 134.c
Promissiones ex debito veritatis completæ in Iu-
dæis. 184.d
In promissione effusionis Spiritus sancti, per *seruos*
& *ancillas* Gentes intellectæ. 184.b
Pronubus annulus quis. 425.c
Propagatio religionis olim cum propagatione gene-
ris fiebat. 374.a
Prophetarum patria cur sæpe noletur. 64.c
Propheta suas prophetias intelligebant. 53.e
Propheticus spiritus non semper aderat Prophetis,
quoties volebant. 56.a
Prophetia comminationis mutatur, sed præscientiæ
prophetia est ineluctabilis. 50.c
Propheta non est qui habuerit rerum repræsentatio-
nes vel per similitudines imaginarias, vel per cor-
poreas. 40.e
Prophanis hominibus multa Spiritus sanctus per
somnia demonstrauit ad honorem seruorum suo-
rum. 51.c
Prophetia cælesti afflatu futura quælibet inspirat
veritate inuitabili. 1.
Propheta posteriores, qui à discessione Israël à Iu-
da floruerunt. 62.a
Propheta quis secundum Eusebium. 62.a
Prophetarum oracula hominibus tribus modis de-
clarata. 55.d
Propheta omnes de Christo locuti. 264.e
Propheta eodem oleo, quo Sacerdotes, & Reges
inuncti. 63.a
Prophetantes, & dæmonia eiicientes non consequū-
tur cæleste regnum, nisi recti itineris obseruatio-
ne gradientur. 53.d
Propheta duplices, quidam factis, quidam sermone
prophetabant. 62.b
Prophetia est rerum futurarum cognitio hominis
reuelatarum. 45.a
Propheta ab Ecclesia quomodo sit admittendus.
59.c
Propheta singuli non fuerunt sacro oleo inuncti.
63.c
Prophetarum lingua non tantum fuit prophetica,
sed etiam vita. 55.c
Prophetarum ordo iuxta Lxx. 62.c
Iuxta Hebræos. ibid.d
Prophetarum collegia olim sub vno præfecto consti-
tuta. 63.e
Prophetis eadem virtus necessaria ad veritatem de
futuris percipiendam, quæ contemplationi dedi-
tis. 52.c
Propheta priores, qui à morte Moysi vsque ad Ho-
seam aliquid scripserunt. 62.c
Propheta plura dixerunt, quàm scriptis mandarunt.
66.a
Prophetia verbo facta, præstantior est visione pro-
phetica. 48.a
Prophetia duplex contra Niniuen. 332.a
Propheta desierunt, sed non verbum Dei, quod ma-
net in æternum. 120.e
Propheta non semper spiritu diuino afflatus. 52.e
Propheta est interpretes Dei dictantis intus oracula.
55.b
Propheta nomen quot modis accipiat in sacra Scri-
ptura. 61.a
Proprium est solius Dei futura præmonstrare. 39.a
Psalmes & cantores quibuscum saliebat Dauid, Pro-
pheta nominantur. 61.b
Psalmi compositi ab Haggæo & Zacharia in reditu
populi è Babylone. 66.d
Pseudopropheta malo spiritu acti loquebantur.
388.b
Pseudopropheta eadem faciunt in simulatione, quæ
fideles

E T V E R B O R V M.

fideles in veritate. 59.d
 Pudendorum reuelatio adulteræ maximum suppli-
 cium. 85.e
 Puella insipiens stuprum occultans, cum parturien-
 tis dolores accedunt, confunditur. 190.a
 Pulchra virgo in signo virginis tempore Natalis
 Christi vita. 411.d
 Pyrophori in re militari munus. 266.c
 Pythagorica sorte vsi Troiani tempore belli : per
 quam vita, mors, salus, victoria, aduersi, prosperi-
 que euentus diuinabantur. 28.a
 Pythagorei voces hominum obseruabant, vt omen
 caperent. 30.a

Q

Quadrigarum nomine in visione Zachariæ An-
 geli à Deo missi significantur. 457.c
Quartillo regalis Castellani quarta pars. 96.c
 Quatuor Imperia cur venti dicantur. 457.a
 Quatuor animalium, erucæ, bruchi, locustæ, rubigi-
 nis varia explicatio. 173.a.b.c
 Quæ naturaliter possunt cognosci, ratione luminis
 prophetici subsunt Deo. 39.b
 Quæ subduntur cælo, quæ ratione fiant. 4.b
 Quid Cometæ significant. 16.d
 Quibus rebus dæmones alliciantur, & an liberè, aut
 coacti. 36.c
 Qui Deo non fidit, quærit humana fulcimenta. 136.b
 Quinque Dei miserationis epitheta, benignus, misera-
 tor, longus naribus, multus misericordia, placabi-
 lis. 180.b
 Quinque vrbes Palæstinæ, Geth, Accaron, Azotus,
 Ascalon, Gaza. 201.b
 Quinque glorificabatur Deus in templo priori, desi-
 deratis in posteriori. 403.c
 Quo tempore sub Ozia contigerit terræmotus.
 196.d

R

Rabdomantiæ vsus apud Gentiles qualis. 106.e
 Rabdomantia sortium genus, quo per sagittas,
 baculos, aut virgas diuinabatur. 29.a
 Rabbinii dicti, quasi, multi in scientia. 135.a
 Raptus duplex in Prophetis, vnus quo mens rapitur
 à sensibus ad imaginariam visionem, alter quo ra-
 pitur à sensu, & imaginatione simul ad intelle-
 ctualem visionem. 51.c
 Raptus qui non priuient iudicio. 52.b
 Intra plicas rationalis asseruata fuisse Vrim &
 Thummim, qui credant. 42.d
 In lapidibus rationalis scriptum apparebat respon-
 sum ad interrogata. 43.c
 Rationale iudicij qua forma constaret. 41.a
 Ratio dimittendi vxorem, dato libello repudij.
 529.b
 Ratio est eadem cognoscendi præterita, ac futura
 quæ longè existunt à conspectu nostro. 12.a
 Ratio dignoscendi veram prophetiam à falsa. 55.d
 Decem ciuitates refugij designatæ Sacerdotibus in
 regione Galaad. 121.b
 De libello repudij. 529.b.c
 Regnum David quando restauratum. 253.e
 Reges olim palatia habebant delubris adhærentia.
 239.c
 Regulæ quædam ad dignoscendam veram prophe-
 tiam à falsa. 57.a
 Regis Idumæi ossa iam sepulti conuulsa & combu-
 sta, atque in calcem redacta ab hostibus. 205.e
 Regis Babylonis per virgam diuinatio quomodo fa-
 cta. 106.e

Regnum & Sacerdotium duabus oliuis apud Zacha-
 riam significatum. 1449.d
 Regis nomen, aut intersectoris Achab, qui. ibid.d.e
 Regum & Sacerdotum est docere iustum. 111.a
 Regnum prius est & antiquius Sacerdotio. ibid.d
 Religio Dei omnibus præferenda. 524.a
 Rempha lapis pellucidus & eximius in formam Lu-
 ciferi in summa fronte Moloch sculptus. 227.d
 Renouatio aquilæ quomodo fiat. 287.c
 Rebus minimis ingentia deprimit Deus. 183.b
 Reprobi culpas vel negant, vel excusant. 401.c
 Res futura à nullo intellectu creato potest cognosci.
 39.b
 Res superans captum hominis, à Deo vel dæmone
 manat. 56.c
 Responsum potest dari de effectis, vel efficiendis im-
 mediatè ab astris. 12.c
 Res non potest cognosci nisi existens, iuxta Philoso-
 phum. 1.a
 Reseph dæmonis nomen qui in Paradiso sub figura
 serpentis mulieri locutus est. 366.c
 Resurrectio communis typicè per visionem ossium
 suscitandorum significata. 163.b
 Reuelatio rerum futurarum fiebat per similitudines
 earum vno è septem modis. 41.a
 Reuelatio per Angelos fit per transmutationem re-
 rum corporearum, secundum quam appareat quod
 velint, vel sensui externo, vel imaginationi, vel in-
 tellectui. 40.d
 De reuolutionibus quid sentiendum. 10.b
 Rex Assur cur Iareb vocaretur. 115.c
 Rheæ matris cultores virilia dissecabant, quod san-
 ctius ministrarent. 120.a
 Robur Prophetæ quid. 295.a
 Ex Romanis Imperatoribus quidam clementes, qui-
 dam inclementes fuerunt Iudæis. 456.c
 Romani olim non pane, sed pulte victitabant quæ
 ex aqua frumenti, & fabarum, aut hordei fiebat.
 98.b
 Romanorum lictores Cerethi, & Pelethi, qui no-
 xios perderent, & innocentes tuerentur. 381.c
 Romani Ierosolymam & Iudæam penitus deleuere.
 173.e
 Romani Gothi ceperunt duce Alarico Rege. 458.d
 Romuli de virgine præsagium. 413.b
 Romani ab Idumæis oriundi, vt refert Iosephus.
 258.c
 Romanis à temporibus Tarquinij nomen regis
 exosum. 412.a
 Romani Egyptum prouinciam fecerunt. 458.b
 Ros herba venenatissima, ex qua exprimitur aqua
 amarissima instar fellis, quæ simul lethalis est.
 144.e
 Rubi ardentis visum externum rem significabat re-
 uelatam. 45.e
 Rubigo locustæ genus voracissimum non solum
 plantas præscindit, sed deuorat, & absuinit. 172.b
 Rufus color sanguinarium notat. 431.a

S

Sabbatho, & eius significatis. 1243.d.e
 Sabæi inter sinum Rubrum, & Persicum siti.
 391.d
 Sacerdos benedicens de Christo loquitur. 532.b
 Sacrificij farinacei species sex. 518.b
 Sacrificium corporis Christi quàm placeat Deo su-
 pra vetera omnia. 535.a
 Sacer annus incipit à Luna proximiori æquinoctio
 vernali. 397.c
 Sacrificio quouis duo præstantur Deo obsequia.
 520.c

I N D E X R E R V M

Sacrificia duo apud Iudæos *Mincha* & *Besech*, ex ter-
ra fructibus parabantur. 175.a
Saccus pilosus vestis Prophetarum populum ad pœ-
nitentiam prouocantium. 498.d
Sacerdotes Beelphegor truncabantur libidine, &
eunuchi consecrabantur. 108.c
Sacrificium Israëlitis num fuerit in deserto? 226.c
Sacerdotis munus quale. 525.c
Sacerdotio ablato Iudæis, lex etiam ablata est. 104.a
Sacrificium nullum in deserto ab Israëlitis Deo
oblatum per 40. annos. 226.a
Sacrificium sine fermento lex offerre iubebat. 215.e
In sacramenta gratiæ oleum defluit per duas Christi
naturas. 447.c
Sacrae imagines apud Iudæos quales. 100.b
In sacrificio solenni conuiuiis erat consuetum vesci
rebus sacrificatis. 376.a
Salomon in Libano hortum conseuerat. 167.c
Salomoni duo mali spiritus sub forma duarum mu-
lierum idolorum cultum persuaferunt. 454.c
Salmanasar quinque annis Tyrum obsedit, sed nihil
effecit. 202.c
Salus fratrum curanda vel ignominias sustinendo,
vel quoscunque labores perferendo. 60.d
Saluator facit saluatores, sicut Deus loquendo homi-
nibus facit illos Deos. 68.b
Saluatio quando in monte Sion futura. 264.a
Sammai, & Hillel, à quibus Scribæ, & Pharisei origi-
nem duxerunt, quo tempore floruerint. 492.b
Samaritæ situs, & nomen. 210.b
Sancta sanctorum, pars interior templi, soli summo
Sacerdoti patebat. 180.a
Sanctorum & Philosophorum commune placitum
de malo. 416.c
Sanctorum & Philosophorum sententia de meteo-
rologiæ vaticinio. 15.c
Sanctorum vindicta de impiis qualis. 191.a
Sanctuarij siclo pendebatur quicquid ad templum,
ac Dei cultum spectabat. 244.d
Sanctitas Prophetæ fidem conciliat. 59.e
Sanguinis diuersa acceptio. 103.d.e
Sapientiæ spiritus non insanum reddit, sed mentem
purgat ad rerum intelligibilium contemplatio-
nem. 54.b
Sapor diuinus diiudicat inter veras & falsas reuelat-
iones. 57.c
Sapiens vno actu, non continuò sapiens existiman-
dus. 53.c
Sapiens ac intelligens est qui per vias Domini am-
bulat. 168.c
Sardanapalus Rex Niniues ieiunium indixit ad præ-
dicationem Ionæ. 277.e
Satan & *diaboli* discrimen à Montano annotatum.
439.a
Saturnum est tertia pars ephah, corique trigesima.
243.d
Saul ex Gabaa Benjamin natus. 113.c
Saulis tempore Arca Domini durauit in Galgalis.
108.b
Saul rex creatus fortibus coram Domino missis.
44.b
Scandalum vitandum, quod ad malum inducit. 83.c
Scaturigines aquarum dicuntur aquæ fluxus, quod
iuges & perpetui sint. 311.a
Scaturigo gratiarum à Christo in fideles emanan-
tium, perennitatem earum notat. 497.b
Scientiæ moralis certitudo quæ. 209.b
Scripturæ sacræ distinctio triplex secundum Hiero-
nymum. 62.d
Scriptura sacra quare *Prophetia* appelletur. 61.a
Scribarum & Phariseorum origo. 492.a

Scientia Dei non tantum est quæ facit scire quæ ad
Deum pertinent, sed quæ facit operari opera pie-
tatis. 102.c
Scientia est eius quod semper, aut plurimum est.
8.d.e
Segetum vitium rubigo est ros incensus ab aëre de-
fluens, qui primo ad minij colorem, postea in fu-
liginem conuertit segetes. 172.d
Semiramis nata in vrbe Ascalon ex illicito concu-
bitu. 201.d
Semiramis à columbis nutrita. ibid.d
Senioribus successerunt Scribæ, quorum erat sanctas
Scripturas ad literam interpretari, legisque diffi-
cultates explicare. 409.b
Sennacherib inter idola occisus, & sepultus. 335.a
Sennacherib quoto anno obsederit Ierusalem. 63.b
Sententiæ Sanctorum contra Natiuitatis, & eorum
scientiam. 11.d
Sententiæ in locis editissimis promulgari solitæ.
114.a
Septenarius numerus in Scriptura summum excel-
sum significat. 198.b
Serpentes quarundam terrarum puluere inspersi fu-
gantur, aut etiam enecantur. 328.a
Sephad quid sit. 268.b
Sera & inutilis impiorum pœnitentia in die iudicij.
538.c
Sertorius Charatinos, qui antra & cavitates magni
montis habitabant, puluere expugnauit. 350.e
Series temporis Prophetarum vsque ad dirutum
regnum Israël. 62.c
Serui olim rondebantur in signum subiectionis. 287.a
Sernis suis secreta detegit Deus. 219.a
Serrim locus haud procul ab Ierosolymis dissitus.
193.a
Sibyllina carmina aduentu Christi cœperunt in lu-
cem proferri. 412.d
Sibyllæ Erythrææ carminum sententia de Christo.
412.d
Sibyllæ instinctu lymphatico inferuescebant, quod
naturali intemperie accidebat. 20.b
Siccuth idolum, & eius etymon. 227.a
De Siclo. 244.b.c.d.e
Siclorum omnium idem pondus. 245.b
Sicli seu stateris mensura. 96.c
Æreusne fuerit siclus, aut ex qua materia non con-
stat. 244.d
Siclus quot regales Hispanos pendat. 96.d
Sidon à Sidone filio Chanaan filij Cham condita.
201.c
Sigaion, genus harmoniæ, aut instrumenti musici,
363.c
Signum quod magis conformius est significato, cer-
tius & efficacius est. 71.a
Signum visibile descendebat super baptizatos in Ec-
clesiæ primodiis, vt sibi persuaderent fidem Chri-
sti esse certissimam. 44.d
Signum victoriæ fuit Iacob, quod intra vterum ma-
tris calcaneum tenuit Esau. 156.d
Signum pietati deseruiens, non est turpe. 71.d
Signum naturale quadruplex. 7.c
Similitudo species est reuelationis valde difficilis.
159.a
Simulachrum ligneum interrogabant idololatæ ba-
culo tanquam quodam diuinationis instrumento.
106.a
Simulachra paruula erant Vrim & Thummim, quæ
Sacerdos ferebat inter plicas Rationalis, per quæ
responsa dabantur. 43.b
Gentium simulachra etiam *Teraphim* appellata in
Scripturis. 160.b
Simulachra

E T V E R B O R V M.

Simulachra omnia operante dæmone locuta sunt. 32.e
 Singulis speciebus animalium sunt dæmones distri-
 buti. 29.e
 Singulares virtutum lapides vnde pendeant. 3.a
 Sittah arbor, cuius lignum est imputribile, & omnium
 læuissimum. 192.e
 Ex eius ligno arca fœderis, tabernaculum, & omnia
 eius lignea vasa fabrefacta sunt. ibid.e
 Soba inter Libanum, & Antilibanum iacet. 252.e
 Sobeia potus vini aut siceræ. 109.d
 Societatis Iesu homines in Indiam, Iaponiam, & Si-
 nas dispersi. 393.d
 Sol ascendit per totidem signa, per quot descendit. 2.e
 Solem Persæ adorabant, quæ Mithrâ vocabant. 375.b
 Solis Christi cum Sole collatio. 540.d
 Solis & Lunæ arbores interrogantibus responsa da-
 bant, altera ad Solis ortû, altera exoriète Luna. 31.c
 Solis deliquium Christo patiente. 412.b
 Sol ingrediens primas Arietis minutias, principium
 anni. 11.c
 Sol confert generationem visibilium corporum, & ad
 vitam mouet, nutrit, auget, perficit, mundat, & re-
 nouat. 3.b
 Soles tres exorti anno ante Octauij imperium. 411.c
 Sole exoriente tenebræ in vallibus densantur. 179.a
 Solitudo Amos an moros gigneret. 240.b
 Solis Ortus & Occasus, & quæ efficiuntur in regione
 æthereâ, cœlo subiiciuntur. 4.d
 Solis & Lunæ obscuritas in die iudicij, quomodo ac-
 cipienda. 192.a.b
 Somnia speculatiua quemadmodum videtur, sic eue-
 niunt. 34.e
 Somniorum oracula, & ritus ea captandi. 34.c
 Somnium allegoricum, ea quæ significantur, per æ-
 nigma ostendit. ibid.e
 Duplex modus futura in somnis præsentendi. 23.c
 Somnia habent gradum prophetiæ perfectiorem,
 visa imperfectiorem. 184.d
 Somniorum porta duplex, cornea, per quam vera im-
 mittebatur, eburnea, per quam vana. 34.d
 Somnij & insomnij differentia. 34.b
 Sonorû, quæ in aëre fiunt, quæ causa assignetur. 17.d
 Sopor mœroris lenimen. 272.d
 Sordida vestis culpæ labem notat. 440.d
 Sors in sacris Scripturis non est fortuita coniectio,
 quæ in rebus diiudicandis vsurpatur, sed diuina vo-
 luntas signo aliquo externo declarata. 44.d
 Sors Pythagorica fiebat habita ratione numeri litera-
 rum, & valoris. 28.a
 Sorte diuinatoria Gedeon liberationem populi præ-
 uidit. 44.d
 In sorte non est electio, sed voluntas Dei. 44.d
 Sortes diuinatoriæ reprobatae, tanquam à dæmone
 manantes. 28.e
 Sortium genus triplex, consultorium, diuisorium, di-
 uinatorium. 28.d
 Species intelligibiles imprimuntur intellectui Prophe-
 tæ, vt contingit in accipiētibus scientiâ infusâ. 40.b
 Speculatores Ieroboam in montibus Thabor, & Mir-
 phah constituti populum impediabant ne diebus
 festis iret Ierosolymam. 112.c
 Spiritus fornicationis quis intelligatur. 107.c
 Spiritus Propheticus à Malachia vsque ad Ioannem
 cessauit. 409.c
 Spiritus Prophetarum non erat alligatus loco, neque
 tempori, neque certo tituli. 56.a
 Spiritus sancti dona quot sint, vt docet Gregor. 58.e
 Spiritus sanctus num sub stella Magis apparuerit. 18.d
 Spiritus sanctus peculiarem vim ostēdit in his qui pu-
 ri sunt affectibus. 52.c
 Spiritui magis, quam corpori visio congruit Prophe-

ticâ. 54.a
 Spiritus sanctus an sub specie stellæ Magis apparue-
 rit, qui eos ad Christum natum duceret: sicut in
 Iordane sub specie columbæ. 18.d
 Spirituum mixturâ dæmones varia spectra apparere
 faciunt. 33.e
 Spiritus sancti effusio quot modis intelligenda. 183.e
 Spiritus sancti effusio nunquā aliâs tam copiosa quàm
 die Pentecostes. ibid.c
 Splendore lapidum duodecim, quos supra pectus Pō-
 tifex in Essin futos portabat, victoria pugnaturis
 prænuntiata. 41.d
 Sponsæ signaculum. 427.b
 Statuæ vinctæ oleo in memoriam reuelationis Isaac in
 Bethel factæ, sanctificationes dictæ. 238.d
 Stella quælibet habet virtutem determinatam conse-
 quentem suam speciem. 4.c
 Stella Magis visa suo splendore non solum astra re-
 liqua, sed Solem ipsum superabat. 411.d
 Stella Magis visa, non ex his quæ in principio creatæ
 sunt, sed in aëre de nouo formata ad illud ministe-
 rium. 18.e
 Sternutamentum cur sacrum dictum, & pro numine
 apud veteres habitum. 30.b
 Stulti secundum inclinationem aguntur, non vtentes
 ratione. 9.d
 Stultorum coactio ex inclinatione. ibid.e
 Stupri assiduitas luxuriam carnis nō cohibet, sed ma-
 gis accendit. 127.d
 Struthionis natura. 284.b
 Struthiones maximè gemūt, cum siti premuntur. ib.b
 Styli ærei forma. 355.c
 Sub Euangelio data est viris virtute præditis spirituum
 discretio. 60.a
 Substantia pauperum, sanguis. 295.c
 Subsolanus adeo vehemens in Orientalibus regionibus,
 vt aures colloquentium surdas faciat. 279.b
 Sublime & elegans dicendi genus, quo Prophete ute-
 bantur, Melisab appellatum. 55.d
 Summa autoritas Reipub. Iudaicæ post reditum è
 captiuitate penes Sacerdotes. 441.c
 Summi Sacerdotis superhumeralis qua forma sub le-
 ge confectum. 41.c
 Superior potentia quò abstractior, eò redditur aptior
 ad percipiendum influxum spiritualium substan-
 tiarum. 50.d
 Super chanicè ne sed eas, prouerbiū vnde manarit. 97.d
 Super vestimentis impignoratis recumbebant idolo-
 latræ ad captanda somnia. 206.e
 Superstitiosi homines sub ficta religione Apostolorū,
 sortes consulunt abutentes Scripturis. 29.e
 Superstites filij patrum lucernæ. 266.c
 Super chanicem ne sed eas, in eos dictum qui in diem vi-
 uunt, nulla cura futuri. 97.d
 Supplicium semper imminet capiti sceleratorū. 431.b
 Supplicium cuique peccato definitum. 451.c
 Supplicij æterni memoria excitat dormientes & insa-
 nos homines, nec de futuris quicquā cogitantes. 89.b
 Supplicij genus maximū sub veteri testamento. 85.e
 Sycomori fructus, nisi vnguibus ferreis scalpatur, aut
 ferro vellicetur, non maturefcit. 239.e
 Sycomori fœcunditas quanta. ibid.e
 Sycomorus in locis tritici parum feracibus nascitur,
 & populis in annonæ penuria pro frumento satis-
 facit. ibid.e
 Sycomorus Ægyptia ficus appellata, quòd in sola
 Ægypto nasci putetur. 240.a
 Sycomorus tantæ est fœcunditatis, vt vno anno septies
 fructum ferat. 239.e
 Sycomorus in Caria, & Rhodo magna copia nascitur.
 240.a

Sycomori

INDEX R E R V M

Sycomori crebrae erant, & vulgares in Palaestina.
 ibid. a
 Symbolum adulterae apud Hoseam contra quos sum-
 ptum sit. 94. c
 Symbolum Assyriorum, & Chaldaeorum crux. 173. d
 Romanorum, rubigo. ibid. e
 Macedonum, bruchus. ibid. e
 Synagoga Iudaeorum adultera, & fornicaria fuit. 83. d
 Synagogae infantia ab Abrahamo usque ad legem.
 83. e
 Synagoga nunquam amplius idola coluit à secundo
 templo usque ad Christum. 315. c
 Syria multiplex. 252. d
 Syria Soba, Graecis Mesopotameia. 252. e
 Scythae in virgis salignis vaticinabantur. 107. a
 Scytharum sortes quomodo fiebant. 29. a

T

TAbulae in celebribus locis posita. 355. a
 Tanquam vniuersalis causa agit, caelum praefere-
 tim in ea quae carent particulari agente. 5. d
 Taurus Iouis in Rhodo insula sermonis humani pe-
 ritus. 31. c
 Tau Crucis Dominicae figura, qua obsignabantur ge-
 mentes & dolentes. 427. e
 Templum secundum aduentu Christi gloriosius red-
 ditum. 404. a
 Templi Ierosolymitani partes. 180. e
 Templi ornamenta Cherubim, & Seraphim. 100. a
 Templum prius 410. annos durauit, posterius 420. ex
 Hebraeorum sententia. 418. e
 Vera vtriusque duratio. 419. a
 Templum secundum saepe fuit prophanatum. 417. d
 Temporis Prophetarum series à regno Israël diruto.
 63. b
 Templum sanguine occisi prophanatum. 335. c
 Templum secundum quo tempore coeptum sit à Zo-
 robabele. 421. e
 Templum Ierosolymitanum in monte Moria aedifi-
 catum. 299. a
 Tempus generationis aequale est tempori corruptio-
 nis. 2. c
 Tempore secundi templi non viguit idololatria in
 populo Iudaico. 477. b
 Temporis notatio cur in aliquibus Prophetis desit.
 64. c
 Tempus praedicationis Baptistae mane vocatum. 117. e
 Temporis notatio in Prophetis maxime obseruanda,
 & quare. 64. d
 Tempus natiuitatis Israël est, cum Abraham à Deo
 vocatus est. 83. c
 Tempore secundi templi ex Gentibus ad Iudaismum
 multi conuersi. 467. b
 Tempore nocturno significat Zachariae Deus cala-
 mitatem in qua adhuc populus iacebat. 431. b
 Tempus natiuitatis Christi in Sibyllinis carminibus
 sub literarum inuolucris significatum existimatur.
 412. b
 Terminorum translatores maledicti. 114. e
 Termini terrae Iudaeae. 327. a
 Ternarius numerus est principium multitudinis quo
 Magi utebantur in suis arcanis, quasi sacratione.
 198. d
 Ter quoque anno ferebantur decimae cum aliis obla-
 tionibus in templum. 215. d
 Terra beneplaciti quae dicta. 537. b
 Terramotus rerum mutationem significat. 410. a
 Terram lambere gentium quarundam consuetudo,
 honoris causa. 328. c
 Terrestris pellicanus inexplabile animal praedam in

fauces congerit, deinde in veram aluum ruminan-
 tis modo refert. 385. a
 Terrae vinctes qui. 275. a
 Terra inficitur malignorum syderum conuersioni-
 bus, unde necesse est ut Sol, Luna, & reliqui pla-
 netae extrahant à terra, & mari vapores, globum-
 que purgent. 15. b
 Terra Palaestinarum longior multo quam latior. 452. a
 Teraphim idololatrae utebantur, quae responsa dabant,
 & in domibus instar Penatum habebantur. 100. c
 Teraphim, quid proprie significet. 100. a
 Terebinthus arbor cultui idolorum apta. 107. c
 Thamus nauta iussus nunciare Pana magnum esse
 mortuum. 413. e
 Thebanis non licebat in templo Amphiarai obdor-
 miscere, aut vaticinari. 34. d
 Thecua urbs, duodecim millibus ab urbe Ierusalem
 distans. 189. a
 Thecua pascuis & pastoribus abundans. 195. b
 Teraphim cur populo Israelitico permessa, cum esset
 idola. 49. a
 Thronus Dei quatuor columnis fulcitur, & stabili-
 tur. 92. c
 Tigris ex Amano monte oritur. 275. c
 Torcularia fidelium tyrannorum sunt persecutiones. 182. e
 Tot sunt maligni spiritus, quot hominum studia &
 cupiditates. 107. c
 Tres rerum mutationes, seu potius religionis in sta-
 tum perfectiorem. 412. b
 Tria in Propheta requiruntur, robur, iudicium, virtus.
 295. a
 Tribulatio Iudaeorum sub Vespasiano & Tito, an ea
 sit cuius meminit Hoseas. 116. b
 Triplex Prophetarum ordo, ante legem, sub lege, &
 post legem. 62. b
 Triplex causa ex qua homo futura solet vaticinari 1.
 Trismegistus à ternario numero appellatus. 198. e
 Trium dierum computatio varia. 118. c
 Tsarphath varie sumitur. 267. d. e
 Turris Eder sita iuxta locum, vbi postea templum
 fuit aedificatum. 303. b
 Tyrus urbium mater. 282. d
 Tyrij sapientes. 470. b

V

Vacuitas à sensibilibus est à sancto Spiritu. 51. b
 Vaccæ Bethauen ad imitationem Aegyptiarum
 factae. 145. c
 Vaccæ potius quam boui cur cōparetur Israël. 109. d
 Valor sicli Christi pretium. 244. a
 Vallis Achor situs & descriptio. 89. d
 Vallis Iosaphat descriptio. 189. d
 Vallis Iosaphat cur vallis concissionis dicta. 191. c
 Variæ sortium formæ, quibus vtuntur superstitiosae
 mulierculæ ad occulta perquirenda. 29. e
 Vasa templi Ierosolymitani à Romanis delubro Pa-
 cis dicata. 188. d
 Vatis & Prophetæ differentia in quibus posita. 22. c
 Vaticinium rerum futurarum triplex. 1.
 Vaticiniorum genera tria. ibid.
 Vates Cymbricae quali vestitu comitarentur exerci-
 tum. 63. e
 Vaticinium ex meteorologia certius quam ex Astro-
 logia. 15. c
 Vaticinari per phantasiam, ut in somno, ita & in vigi-
 lia accidit. 24. b
 Ventus vrens in fine mundi siccabit venam, & fon-
 tem, & omnia mundi peccata. 164. b
 Vera miracula ad hominum salutem deferuntur, falsa
 nulli profunt. 58. a
 Verbi

ET VERBORVM.

Verbi Dei vt est pluuiā, ita & sterilitas.	216.e	cœlo, sed materiæ tribuendum.	2.e
Verbum Dei pacem & charitatem suadet.	301.c	Vitium iudicium, munerum corruptela.	225.a
Verbum Dei conuellit mundi opiniones, & veras inserit.	ibid.d	Viuere coram Deo est Deum præsentem in mente habere.	119.c
Verbum Dei remotissima loca Sinarum & Tartarorum peruasit.	301.a	Vnigenitus Dei filius, Patris dextera.	426.e
Verba plus menti significant, quàm res ipsa habeat.	465.a	Vniuersum hominis gratia factum.	416.c
Verba non tam rerum, quàm animi cogitationum signa sunt.	55.b	Voce præconis festa indicta.	335.b
Verbis & imaginibus Prophetæ vtuntur in denunciandis prophetiis.	55.c	Voluptas generat vastitatem & consumptionem.	72.a
Verbum Domini prius fiebat ad Prophetas, quàm ipsi facerent ad homines.	68.c	Voluptates reddunt hominem impotentem rationis.	174.d
Veris tempore fit sanguinis accessio in homine, eoque magis ad libidinem excitatur.	4.a	Voluntas hominis non potest impedire corporis im- mutationes.	3.e
Veste conformabant se gentibus Iudæi, quarum idolatriam sequebantur.	376.a	Voluntas est semper libera, & iuxta rationis iudicium eligit.	6.a
Verus & nouum testamentum <i>imbris</i> nomine quomodo significetur.	182.b	Volumen volans Zacharias vidit, quod notat vltionis velocitatem.	451.b
Vestis peregrina pretiosa.	376.b	Voluptatum appetentia verbis illis, <i>affer, affer</i> , notatur.	120.a
Vestes mutatoriae quæ.	441.a.b	Voluntariæ oblationes à summo Sacerdote indicebantur populo, ad festum aliquod celebrandum.	216.c
Vestes Prophetarum saccus aut ex iussu diuino, aut antiqua consuetudine.	63.c	Vox Domini tonitru.	179.d
Vestium scissio tristitiæ signum.	180.a	Vredo frigore tantum fit, & contingit in vitibus, & segetibus.	217.c
Vestimentum datum Saræ ab Abimelec ocellatum.	443.c	Vrim & Thummim qui existimauerint fuisse duodecim lapides qui erant super Rationali iudicij.	41.d
Vexatio dat intellectum.	431.a	Vrim & Thummim erant duo lapilli à Deo dati, vt futura prænuntiarent, qui inferebantur intra plicas Rationalis, & inde efferebantur ad interrogandum Deum.	42.c
Videntes dicti Prophetæ, quod eorum menti admodum sit visio cæteris perspicacior.	54.d	Vrim & Thummim pro Theraphim dedit Deus populo Israël.	43.b
Videns visionem solam, & non intelligens, non est Propheta.	46.e	Vs annulorum ad amorem conciliandum.	425.c
Vicenarius numerus tristitiæ index.	451.c	Vulgaris sicles diuersus à siclo Sanctuarij & Regio.	245.a
Victoria sorte diuinatoria præuisa.	44.d	Vultus inuerecundia internam procliuitatem & vitiosam mentem testificatur.	103.a
Victimæ erant immundæ, si eo die non comederentur, quo immolabantur.	215.a	Vulgaris annus initium sumit à Luna proximiori æquinoctio autumnali.	397.e
Vilia sunt idola authoribus suis.	134.e	Vxoris est rerum domesticarum custodia.	425.e
Vinum damnatorum, quid.	206.e		
<i>Vincti spes</i> erant patres qui ante Christi Incarnationem in limbo detinebantur.	473.e		
Vini libamen si sacrificio deerat, erat ingratum Deo.	138.d		
Vim varicinandi inesse animæ qui sentiant.	20.e		
Virginis nomine cur insignitus Israël.	221.b		
Virgilianæ sortes Alexandro Seuero portenderunt imperium.	29.d		
Virginis nomine digna anima quæ sub custodia Dei patris intacta perseverat.	222.a		
Virtus Prophetæ, constantia contra timorem.	295.b		
Virtus Dei Iesus Christus.	76.a		
Vis afflatus diuini pastores quoque corripit.	65.b		
Visa quibus modis ab Angelis oculis obiciantur.	45.e		
Visa stella Magis, num cometa fuerit.	18.a		
Visionis nomine apud Prophetas intelliguntur ipsæ species repræsentantes visui rem videndam.	45.b		
Visione prophetica discipulo suo manifestauit Elias auxiliares copias, quæ ipsum circumstabant.	347.e		
Visione, aut sermone tantum futura inspirantur Prophetis.	51.b		
Visionis Amos explicatio diuersa.	238.b.c.d		
Visio Ezechielis ossium ad vitam suscitandorum quid significet.	163.b		
Vitia vitis succedentia agrum mētis deuorant.	174.d		
Vita vnius quod sit longior, alterius breuior, non			

FINIS INDICVM.

Castro, Cristóbal <<de>>,

Commentarii in 12 Prophetas Libri 12

Lugdunum 1615

2 Exeg. 121

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10326569-3